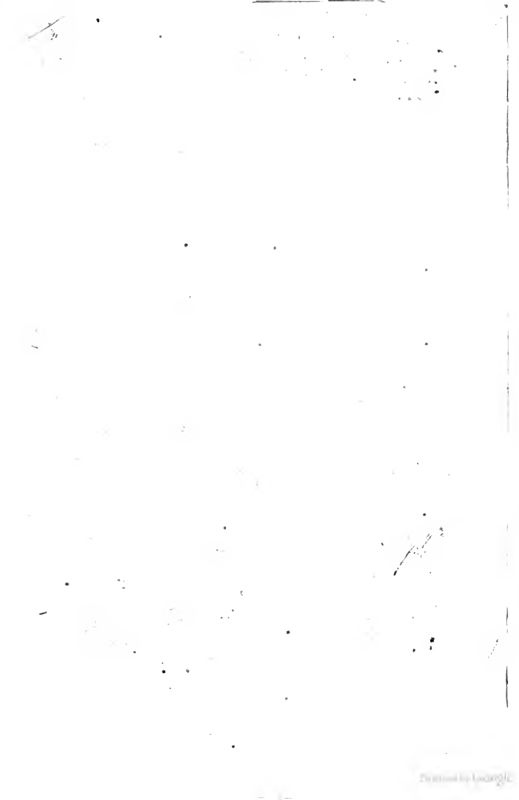

[illegible] de subtrahenda hereditate
Si quis, 5. de peculiis, de solutionib.
[illegible] 5 1. ff. de condict. indebiti
[illegible] ff. [illegible]

V F 14

D. FRANCISCI DVARENI IVRISCONSVLTI,

IN LIB. IV. COD. ET TERTIAM PARTEM DIGEST. COMMENTARII.

EIVSDEM,

Diſputationum anniuerſariarum. Libri II.
De iure accreſcendi. Libri II.
De iuriſdictione & imperio Apologia aduerſus Eguinarium Baronem.
De ratione docendi, diſcendíque iuris Epiſtola.
De plagiariis & ſcriptorum alienorum compilatoribus.
In conſuetudines Feudorum Commentarius.
De ſacris Eccleſiæ miniſteriis ac beneficiis. Lib. IV.
Quibus adiecti ſunt Comment. in tit. XXI. lib. I. & XL. lib. VIII. Cod.

Editio poſtremò recognita, & pluribus mendis ab Huberto Molinæo I.C. Lingonenſi Regio procuratore terſa.

Cui nunc demum acceſſerunt Regulæ Iuris, Sententiæ, ac Loci communes ex PANDECTARVM libris collecti.

AVRELIÆ ALLOBROGVM
Excudebat Petrus de la Rouiere.
M. DC. VIII.

PRAESTANTISSIMO DOCTISSIMOQVE VIRO NICOLAO CISNERO, TRIBVNALIS IMPERII ACCESSORI,

Antonius Geuder S. D.

LARISSIME Domine Doctor, Præfationem tuam luculentissimam præfigendam editioni secũdi Tomi operum præstantissimi illius quondam Iureconsulti Bituricensis D.Francisci Duareni, in qua nempe de modo & arte docendi atque discendi iura dissereris, túmque eam simul cum ipso Tomo & Fratri Philippo & mihi coniunctim peramanter dedicas, superioribus diebus ex manibus iisdem clarissimi nostríque amantissimi viri Doctoris Christophori Herdesiani accepimus. Et quamquam res fratris eo nunc loco sint, vt ille iam quintum ferme mensem grauiter ex febribus acutissimis decumbat, nec ipsemet ob prostratas tam grauiter vires corporis, legere quicquam valeat, tamen ego mea vice non intermisi, quin illud scriptum totũ à principio vsque ad calcem summo cum studio euoluerim: vnde sanè voluptatem accepi tantam, quanta mihi vix vnquam antehac ex quouis simili alio auctore contigit, propterea quod in eo singula vsque adeo eximia cum eruditione & doctrina congesta & post in suas partes tam artificiose distributa, tum denique tam fideliter, prudenter, & accurate lectori proposita, & velut ad oculum demonstrata deprehendi, quanta omnia meo iudicio, vel antiquorum vel recentiorum vix vllus vnquam hactenus præstitit. Nec dubium est, quin hæc ceu Isagoge tua insignem etiam lucem ad intelligenda Duareni opera allatura sit, quæ alias præsertim tyroni difficiliora futura. Duplici ergo nomine tibi merito vniuersa Respubl. literaria gratias summas & perpetuas debet, primo pro illis separatis & priuatis tuis lucubrationibus, vnde certissimum & immensum ad percipienda iura fructum capiet studiosa iuuentus, ita vt quæ prius cognitu difficilia, & fere impossibilia visa sunt, hæc nunc propemodum sine vllo labore, sed mediocri saltem adhibita diligentia, ceu in ocio assequi queat. Nec deinceps minorem meretur laudem pietas tua, cùm in colligendo, tum in publicando hoc tam insigni Thesauro ipsórum operum Duareni, quæ non tibi soli, ceu tua solius industria & assiduitate congesta ad tuum priuatum vsum reseruanda duxisti, sed & alijs, tum posteritati in primis communicare, eidémque consulere hisce studuisti. Quod autem postremum ad ipsas dedicationes nostro fratrum nomine factas attinet, etsi facile statuere possimus, nos tam præclaris muneribus & monumentis impares esse, & potuisse te multo potioribus illa conferre: tamen quia reuera aliter ratiocinari non quimus, quam illas ex singulari erga nos, syncera & antiqua beneuolentia profectas, ideo eas non nisi econtra singulari tui obseruantia & amore amplectimur & colimus, tibíque pro iis maximas & habemus & agimus grates, daturi insuper operam, vt successu temporis nullam omnino tibi tuísque vicissim inseruiendi occasionem elabi patiamur. Interim bene ac fæliciter vale vir ornatissime, nósque amare nunquam desine. Datum Norimbergæ die 14. Ianuarij, anno 1576.

Excell. T. Studiosiss. Antonius Geuder.

In secundam partem operum

FRANCISCI DVARENI

IVRISCONSVLTI, AD CLARISSIMOS GENERE, DOCTRINA ET VIRTVTE VIROS, PHILIPPVM ET ANTONIVM GEIDEROS, FRATRES NORIMBERGENSIS, Reipublicæ Senatorem & Assessorem; NICOLAI CISNERI Tribunali Imperij Assessoris,

PRAEFATIO.

VM in aliis bonarum rerum disciplinis & artibus, præsertim, quarum omne opus est in agendo: tum magna est in iuris prudentia opinionũ discrepantia. Nam ius suis temporibus fuisse, quod inter peritissimos ambigeretur, & in multis articulis aliud alij visum non vno in loco Cicero *a* demonstrat, ac temporibus Augusti Ateium Capitonem, & Antistium Labeonem Iurisconsultos, veluti diuersas sectas Iurisconsultorum fecisse, multa innouante Labeone, easque dissensiones postea à Massurio Sabino & Nerua auctas, cum ille Capitonem, hic Labeonem sequeretur, rursúsque Sabino C. Cassio, Neruæ Proculo succedente, adeo illa dissidia creuisse: vt alij Cassiani, alij Proculiani appellarẽtur, author est Pomponius *b*: qui etiam quos vterque successores & sectatores habuerit, ad Saluium Iulianum vsque commemorat. Sed cum illæ controuersiæ quarum multa adhuc vestigia in Pandectis extant, de ipsis iuris capitibus & quæstionibus essent: nostris temporibus non solum de iuris articulis dissidentes sunt opiniones: verum etiam de toto genere id interpretandi & tractandi, & inter peritos & studiosos iuris summa est dissensio. Quod si eruditorum in iure multiplices sint sententiæ, quibus prudens est iudicium, quo æquum ab iniquo, iustum ab iniusto distinguant, multo maiores indoctorum in opinionibus de iure varietates sint oportet: cum imperitia impediantur, quominus quid æquum bonúmque sit cernere queant. His enim sunt obtusiora ingenia, infirmiora iudicia, faciliores & frequentiores, & ad errandum & ad dissidendum causæ & procliuitas. Quamobrem vt non tantum discernere possimus recta & sincera iudicia à vitiosis & deprauatis: verumetiam quod optimum sit exquirere, certæ notæ & formulæ sunt constituendæ, quibus ea diiudicare possimus.

a lib. 1. de Orat. lib. 7. epist. ad Trebat. 23.

b l. 2. § post hunc vsque ad fi. de orig. iur.

Ac primo quidem sciendum, Philosophos & κριτικοὺς, instrumenta nobis à natura ad iudicationem indita, & τὰ ἔργα quæ ijs subiecta sunt, & ipsa cognitionum genera distinxisse, vt id pluribus alijs in locis exposui, quæ hic persequi nimis longum fuerit. Vt autem τὰ νοητὰ καὶ ἀΐδια, quæ mente siue intelligentia comprehenduntur, & vi ratiocinandi concluduntur, simplicia, perpetua, & necessaria sunt, sic & simplex est eorum cõprehensio, & scientia certa, γνῶσις ἀσφαλὴς: contra perinde, vt τὰ αἰσθητὰ ex diuersis partibus composita, caduca, inconstantia sunt, altérque atque aliter se habent: sic & varia & diuersa multiplexque est eorum apprehensio & cognitio ἐξ ἐμπειρίας στοχαστικά. Etenim à sensibus profecta atque percepta, & τῇ φαντασίᾳ imaginatione collecta, τῇ συμμέτρῳ τηρήσει καὶ ἐμπειρίᾳ obseruatione, vsu & experientia probatur & confirmatur. Huius postremi generis cum omnes artes sunt πρακτικαί, tum πολιτικαί vniuersa ciuilis facultas, cuius pars est iurisprudentia.

Quoniam igitur nõ modo ex ipsarũ rerum in quibus hęc posita est, affectione & natura, sed & ipsorum Iurisconsultorum in diuersas quasi partes diuisione, difficile est certum quid constituere: magna cura & diligentia ingenij acies ad bona eligẽda, & reijcienda contraria, est exacuenda. Quod cum generali illa veri & falsi discernẽdi sciẽtia, & cuiusque disciplinæ quasi proprijs instrumentis, tum his duab. reb. cõsequemur: & si animaduerterimus, quid omnium cõsensu laudatissimis in sua quibusque arte probetur, quidque maxime in ijs excellat: & si singularum facultatum præcepta atque regulas obseruauerimus, & ad vsum applicuerimus. Nam illi longa & diligenti obseruatione eorũ quæ in sua arte præclara & præstantia esse intelligebant, formam quandam eius disciplinæ cui dediti erant, absolutam mente, animóque cõprehendebant. Quam subinde intuentes quid ei simile, quid dissimile esset, quid ab ea propius, quid longius abesset cernebant, & imitando atque exercẽdo, vt eã attingerẽt, studium actionésque suas dirigebant. Ex eadem quasi imaginem quandã animo adumbratã ducentes, notiones, præcepta, & axiomata artium, & doctrinarum constituerũt. Hinc Cicero de ijs artibus, quæ in rerum actione versantur, disserens *c* ait, quicquid sit, de quo ratione & via disputetur, id ad vltimam sui generis formam, speciémque esse redigendum. Itaque si his quoque notis in dissidentib. Iurisconsultorum & interpretum opinionibus diiudicandis vsi fuerimus, nõ erit difficile statuere, quid eũ in dubijs quæstionibus, tum in tãta de tota fere doctrina, ac interpretandi iuris ratione discrepantia sit probandum, quid improbandum. Nam qui post illos Iurisperitos, quos Pomponius re-

c In oratore ad Brutum.

nius recenſet, ſectarum illarum ſtudio non tenebantur, præclara & ſcientia, & exquiſito iudicio præditi, Iuris auctores, nunc Proculi ſiue Proculianorum, nũc contrariam Caſſianorum, ſiue Sabinianorum, nunc intermediam inter vtramque ſcholam amplectebantur ſententiam. Eadem libertate iudicandi vſi ſunt qui inſtitutiones compoſuerunt, id quod ex magna copia aliquot exemplis oſtendere viſum eſt.

Neruæ igitur & Proculæ reiecta Caſſij & Sabini opinione, Paulus in leg. 1. de contrah. empt. Diui Principes ante Iuſtinianum, & Iuſtinianus ipſe in §. item pretium. Inſtit. de empt. & vend. in hac quæſtione aſſentiuntur, an ſine nummis emptio & venditio dici, vel in cæteris rebus pretium eſſe poſſit: vtriuſq; enim partis argumentis expoſitis & examinatis concludũt, aliud eſſe emptionem & vẽditionem, aliud permutationem: nec ſine pretio ſiue nummis emptionem & venditionẽ conſiſtere poſſe. Sic & Paulo in l. ſed Proculus. ff. manda. & Iuſtinianus in §. is qui exequitur. Inſtit. eo. Proculi ſententia & verior, & benignior viſa eſt in hac hypotheſi, cum quis in obeundo mandato plus præſcripta ſumma impendit. Nam Sabinus & Caſſius negauerunt mandati actionem competere, etiamſi vſque ad præſtitutam ſummam agere voluerit, & paratus ſit id quod excedit remittere. Contrà Proculus & diuerſæ ſcholæ auctores recte vſque ad pecuniam ſtatutam acturum exiſtimant. Ita in hac inter eos diſceptatione, quæ proponitur in l. quidam. ff. de iure codicil. An legata, quæ poſtea quam inſtituti mortem obierint, codicillis adſcripta vel adempta ſint, à ſobſtitutis debeantur, an perinde datio & ademptio etiam hoc tempore codicillis facta valeat, ac ſi teſtamento facta eſſet, cum id affirmarent Sabinus & Caſſius, Proculus negaret: vtriuſque ſcholæ rationibus excuſſis, veriſſimam Proculi ſententiam eſſe Scæuola ait. In illa etiam quæſtione, quando pubes quis intelligatur, Iuſtinianus in prin. Inſtit. quib. modis tutel. finia. Proculeiorum ſententiam probauit. Nam vt Vlpianus tradit tit. 11. §. vlt. in fragm. Inſtit. Caſſiani puberem eum dicebant, qui habitu corporis pubes appareret, Proculus autem qui quatuordecim annos expleuiſſet. Priſcus Iauolenus eum puberem eſſe, in quem vtrumque concurreret. Sed Proculi ſententia à Iuſtiniano recepta eſt. ratio petatur ex Macrob. lib. 1. cap. 6. Saturnal. Inter illarum quoque ſcholarum auctores controuerſum fuit, quando is qui certarum nundinarum diebus dari ſtipulatus eſt, petere poſſit. Sabinus ait primo die poſſe petere Proculus eiúſque aſſeclæ, quamdiu vel exiguum tempus ex nundinarum ſpatio ſupereſit: cum hac Venuleius ſe ſentire, l. cum qui certarum, 138. ff. de verb. oblig. tradit.

Contra verò Paulus l. 1. ff. rerum amot. Sabinum & Caſſium ſequitur in hac inter eos controuerſia, an vxor marito furtum faciat. Cum enim Nerua & Proculus exiſtimarent furtum eam non facere, Sabinus & Caſſius autem facere quidem, ſed furti non eſſe actionem iure conſtituto: & Paulo & pleriſque placuit, cũ ea quæ vxor fuit, furti agi non poſſe. Sabini quoque ſententiam Scæuola Proculi prætulit, in l. ſi duo rei. 93. in fin. ff. de ſolut. quod ſi fideiuſſor reum promittendi hæredem ſcripſerit, confundatur obligatio.

Sæpe verò vtriuſque ſcholæ placita moderatione quadam temperabant. Nam in quæſtione illa quando ſtipulationes conditionem in non dando conceptam habentes committantur, veluti ſi Pamphilum non dederis, centum dare ſpondes? an cum certum eſſe cœperit dari non poſſe, quod in conditione eſt, an vero cum per promiſſorem ſteterit quominus daret. Pegaſus qui Proculo ſucceſſit reſpondit, non ante committi ſtipulationem, quam deſiiſſet poſſe Pamphilus dari. Sabinus autem exiſtimabat ex ſententia contrahentium, poſtquam homo potuiſſet dari, confeſtim agendum, & tam diu ex ſtipulatione non poſſe agi, quamdiu per promiſſorem nõ ſtetiſſet, quominus eum daret, Pampinianus in leg. 115. ita ſtipulatus. §. ſed ſi ita. ff. de verborum obligation. hanc litem temperatione quadam dirimens Sabini ſententiam ait recipi poſſe, ſi ſtipulatio non à conditione cœperit. Itaque ſpectandum eſſe tempus, quo certum eſſe cœperit, amplius fieri aut dari non poſſe, niſi ſtipulatio non à conditione cœperit. Ita media ſententia inter Proculianos & Sabinianos in hac controuerſia, cum quis ex aliena materia ſpeciem aliquam ſuo nomine fecit, cuius ea ſit, recepta eſt à Caio. in leg. adeo. §. cum quis à Paulo. in l. in omnibus. & duab. legib. ſequen. ff. de acquir. rer. domi. & à Iuſtiniano in §. cum ex aliena. Inſtitut. de rerum diuiſ. videlicet ſi ſpecies illa ad priorem materiam reuerti poſſit, eius eſſe cuius materia fuerit: ſin minus, potius videri dominum qui fecit. Eandẽ mediam ſententiam ſecutus eſt Paulus in non diſſimili ſpecie. in l. lana. 88. de legat. 3. Vlp. verò alia quadam diſtinctione illa Pauli neglecta ſententiam Iuliani in eadẽ hypotheſi in leg. Minicius. de rei vindic. vt Sabinia, temperauit in l. Seium filij. 44. §. ſi Procula. de lega. 1. conſiderandum enim putat, verũ ex materia ſpecies, vel ex hac maſſa iterũ facta durauerit, an mutata ſit teſtatoris voluntas. Ipſe etiã Pomponius in l. 26. non amplius. §. vltim. de lega. 1. moderationẽ quãdam adhibuit inter contraria eorundem placita, cum bonorum parte legata dubium eſt, verum rerum partes, an æſtimatio debeatur. Diſtinctione etiam vtriuſque familiæ ſententias moderatus eſt Paulus in l. illud quoque. ff. de petit. hęred. Si enim lite conteſtata, mancipia, iumenta, aut pecora depoſuerint, cum damnandum reum eſſe in ſpecialibus petitionib. Proculo placuiſſet. Caſſius contra ſenſiſſet, hanc pugnam Paulus ita componit in prędonis perſona, Proculus recte exiſtimauit: in bonæ fidei poſſeſſore Caſſium, atque hoc pleroſque dicere Vlpian. ait, in l. 15. item ſi verberatum. §. vltim. de rei vendic. ſed ipſe verius eſſe cenſet, ſi forte diſtracturus erat petitor, ſi accepiſſet moram paſſo pretium præſtandum eſſe. Nam ſi ei reſtituiſſet, diſtraxiſſet, & pretium eſſet lucratus. Eadem conciliatione vſus eſt in non diſſimili controuerſia inter eos auctores, à quibus diuerſæ illæ ſcholæ originem cœperunt. Vlp. in l. item videndum. 18. ff. de petit. hæred. Ex his exemplis in quorum expoſitione longius ſum progreſſus, videre licet in huiuſmodi quæſtionibus iuris noſtri auctores, & Iuſtinianum non in vnius eiuſdémque ſcholæ ſententiam ſemper diſceſſiſſe, ſed vti viſum ex re fuerit, nonnunquam illius, nonnunquam huius placita ſectatos, nonnũquam temperatione quadam diſcrepantia inter ſe conciliaſſe.

Iam verò cum his noſtris temporibus non modo in multis iuris capitibus diuerſæ & contrariæ ſint Iuris & conſultorum & Doctorum opiniones, vt iam ante indicaui, ſed & ſummopere de toto genere doctrinæ & interpretandi ratione, ipſorúmque interpretum familiis, quæ quibus ſint anteferendæ inter ſe diſſideant: plurimúmque referat, quam partem nos conſectemur, eiſdem illis notis & formulis à me ſupra propoſitis in delectu faciendo eſt vtendũ. Nã ſatis conſtat tritam illam iã inde à Bartolo à pleriſq; interpretibus in docendo viam maiorum parentúmque noſtrorum memoria in gymnaſijs ab omnibus fere interpretibus, tam conſtanter pertinaciterque ſeruatam, vt eius relinquendæ nunquã in animum vlli eorũ venerit. Etſi enim in quarundam legum explicatione, nonnulliſque iuris quæſtionibus inter ſe diſſentiebãt, vt à Bartolo Baldus, vt nunc ab illo, nunc ab hoc, vel

aliquando ab vtroque, Christophorus Castilionæus, eiúsque discipuli Fulgosius & Cumanus, tamen interpretandi ratione congruebant. Itaque nostra ætate valde inuidiosum eorum fuit institutum, qui primi à recepta illa consuetudine recesserunt. Quanta enim inuidia flagrauit Alciatus, qui tamen inueteratum illum morem non adeo immutauit. Nam ab iis, qui tum primas sibi in iuris scholis vindicabãt, in Grammaticorũ potius quam Iurisconsultorum numero est habitus. Quam graue verò & acerbum odium eorum, qui vulgatam docẽdi rationem probabãt, in se concitauit Baro, ipse in epistola quadam, quam præposuit commentario de iurisdictione queritur, subinde sibi cum nouis auditoribus, quæ studio magis eorũ quos, ante audiuerant, quam iudicio illorũ partes tuebãtur, tam continens & acre bellũ per annos aliquot fuisse: vt nullum tranquillum spiritum duxerit. Nec minori inuidia & odio laborauit Duarenus noster, cum ipse quoque ante annos 35. eandem ante Baronem in Biturigũ Academia viã ingressus ius ciuile interpretaretur.

Ac quidem ex istis, qui diuersam à communi & vsitata docendo & interpretando rationem ineuntibus irati, & iniqui fuerunt, ingeniosiores & acutiores his causis commotos esse arbitror. Primo quod existimarent hos de verbis magis quàm re laborare: prudentiã autẽ omnẽ maxime verò iuris in rerum cognitione esse positam. Eam verò adeo magnam esse, & late patere, vt totum hominem desideret, qui nihil aliud cogitet atque agit, sed in id vnum summa animi contentione & diligentia per omnem ætatem incumbat. Itaque non tantum in eo illos consequi posse putabant, qui non in id solum operam suam conferrent, sed & linguarum & antiquitatis cognitioni, aliisque humanioribus disciplinis vocarent, atque his qui ab ineunte ætate, vsque ad occasum vitæ in eo vno omnem operam, omnéque tempus consumerent, propterea quod animus diuersis occupatus & quasi distractus studiis tantum perficere non possit, atque, si vis eius in vnam disciplinam sit defixa ac conuersa. Deinde quod literatum potius quam iuris studiosos esse ducerent: qui florem tantum, non fructum ciuilis scientiæ consectarentur, & colorem modo, non succum atque sanguinẽ Iurisprudentiæ quærerent, exemplo à Budæo sumpto, qui maxima ex parte in indagãda & interpretanda verborum significatione elaborarit: difficiles reconditæ materiæ nodos non attigerit, nec magna obscuritate inuolutas quæstiones explicarit. Tum quod nouitatis magis quam veritatis amore ab inueterata illa consuetudine, eos desciuisse suspicarentur. Plerique vero, qui loco aliquo atque ordine erant, idcirco illos infenso animo oppugnabant, quod timerent, ne hoc nouo instituto, tum suamet existimatio, quam sibi hactenus compararant, decresceret, tum authoritas interpretum, quibus summam deferebant, læderetur, cum instar legislatorum laudarentur, tum recepta Iurisprudentiæ maiestas labefactaretur, quæ omnia illi tamquam sacrosancta sarta tecta tueri & conseruare cupiebant. Hos veluti auctores secutus grex reliquorum, qui alios studio magis eorum à quibus toti pendebant, quam vllo iudicio inimice insectabantur. Nam cum apud eos, vt olim teste Cicerone apud Pythagoreos tantum opinio præiudicata posset, vt etiam sine ratione valeret auctoritas, negabant hos Iurisconsultos esse, qui non barbaro horrido, & spinoso illo genere orationis vterentur, quod Doctores sui & superioris ætatis interpretes vsurpare solebant. Vsque eo autem hi & latinitatem & elegantiam sermonis exosam habebant, vt qui eam colerent in Iurisprudentiæ arcem euadere non posse putarent. Itaque à ciuitate Iurisconsultorum in Grammaticorum prouinciam eos relegabant.

Rursus qui illorum disciplina deserta, nouum hoc genus docendi atque interpretandi amplexi sunt, his rationibus se adductos profitentur, quod Latinam dictionem & sermonem neglexerint, quem ipsi iuris authores diligentissime excoluerint, quod non modo ipsi inculte, horride, barbare, inepte, vitiose locuti sint, sed nec genus dicendi ipsorum iuris authorum proprium, & familiare sint assecuti: in cuius vi recte cognita totius quæstionis cardo aliquando vertatur, quæ vnius vocis expositione clarius quam multis eorum columnis, paginis, & foliis euoluatur, quod in re quæ per se satis perspicua sit, nec vlla vel explicatione, vel comprobatione indigeat, plurima sæpe verba superuacanee & inutiliter profuderint, magnósque libros & commentarios confecerint: & in amne sedato Ægei maris fluctus concitarint, quod disputationes alienas ab eo loco quem sibi propositum habebant, in medium protulerint, eóque frequentius iis, quæ interpretanda susceperunt tenebras offuderint, quam lumen præstiterint, quod non modo rudes & antiquitatis ignari, & veteris moris & memoriæ expertes, & à literarum cultu alieni, sed & ab omnibus ingenuis doctrinis, sibi suisq; interdixerint, quas veteres Iurisconsul. studiose sunt complexi. Itaque in iure Iustinianeo librariorum errore corrupta, mutila, manca non sanasse nec restituisse, sed inscitia sua deprauasse, & mendosiora reddidisse, & idcirco maximis sæpe controuersiis causam præbuisse. Hinc alios capita iuris inuertisse, leges torsisse, verba earum captasse, vim sensis intulisse, & quæ præclare iuta constituta erant, ingeniis atque ineptiis suis corrupisse. Alios verò vix inspectis ipsis legibus iuréque Iustinianeo, prioribus interpretibus se totos mancipasse, nec ex opinionum apud eos quasi labyrintho vnquam se extricare potuisse, non solum Iurisprudentiæ finem non spectasse, sed nec imagines quidem veri iuris, germanæque iustitiæ sequutos, ac pro arte boni & æqui sophisticem, & callida ac versuta aucupia tractasse. Quocirca quoad pleraque apud eos prudentiæ inanissima, ab æquitate alienissima, ineptiarum & fraudum plenissima reperiantur, multi ex his, eos vt indignos lectu abiecerunt. Sunt etiam qui quod bonos & doctos Iurisconsultos inique ab ipsis premi cernerent: indignatione quadam correpti eos omnino aspernentur & contemnant: libros eorum pro Augiæ stabulo habentes, cui purgando nec Hercules quidem sufficiat, & pro herbis noxiis in fœcundo solo enatis ducentes, quibus euellendis nullius hominis quantumuis viuacis ac longæui ætas sufficiat.

In hac igitur non modo dissidentium opinionum differentia, sed & pugnantium inter se partium discordia, vt quod optimum est sequamur, formulæ illæ ac notæ ad distinguendum, & diligendum accommodatæ, sunt adhibendæ. Primo igitur spectare oportet, quam interpretandi docendíque iuris rationem venerandi illi primi nominis, & amplissimæ auctoritatis antistites tenuerunt, quos merito vtraque pars colit, suscipit, & admiratur. Ac si scripta eorum ad nostram ætatem peruenissent, facile esset vel mediocri iudicio prædito, quem ordinem ac methodum in legum, plebiscitorum, constitutionum, testamentorum, stipulationum aliarúmque conuentionum, interpretatione, & quam loquendi rationem sibi familiarem vsurparint, obseruare: sed quia omnia fere monumenta huiuscemodi interciderunt: restat vt id ex reliquiis eorum perscrutemur. Et quidem à diligentibus inuestigatoribus id ex capitibus in Pandectas coniectis, aliquo modo deprehendi potest, si quæ cuiusque sint auctoris, in alios atque alios titulos diuisa adminiculo

inscri-

Inscriptionum, in vnum collegerint, & ad eorundem singulos libros retulerint. Ex quibus constat eos & in vocabulorum potestate & origine exponenda multum collocasse operæ & diligentiæ, quæ in lege, edicto aliisque iuris partibus continebantur, & cuiusque proprietatem & vim ac rationem studiose indagasse, & qua significatione accipienda, latène an strictim, enarrasse, neque verba capiasse, sed qua mente quidque diceretur animaduertisse: deinde commoda tractandi via & methodo vsos, tum in explicandis sensis legum animum & voluntatem eorum, qui tulerunt aut edixerunt, & qua ducti ratione fuerint, & quem sibi finem propositum habuerint, quoad eius fieri potuit accurate considerasse, simplicitatem magis quàm difficultatem probasse. Si quæ verò vel in ipso iure quod interpretabantur, vel in causis & controuersiis, quæ iis deferebantur, dubia, ambigua, obscura, perplexa inciderunt, ea æqui boníque disputatione, recti prauique discrimine explanasse, diffiniuisse & diiudicasse. In primis autem iustitiæ amantissimi, æquitatis studiosissimi, amputandarum litium, dirimendarúmque controuersiarum cupidissimi fuerunt, sanctissimã rem ciuilem hanc sapientiam ducentes, quæ pretio nummario, nec æstimanda sit, nec dehonestanda, non pro quæstus aucupio habentes.

Hæc, vt facile quiuis vel mediocriter doctus perspicere potest, à me collecta sunt, cum ex illorum Iurisconsultorum met scriptis, quæ Pandectis continentur: tum ex aliis probatis auctoribus, iurisque cognitione imbutis, qui iis vel ætate superiores vel æquales fuerunt. Ac quidem eos præcipuam curam rationẽm- *Φιλοσοφίαν* vocat, habuisse, eámque stricto iuri prætulisse. Et in primis æquũ bonúmque & spectasse & Iurisconsulto spectandum esse existimasse, non modo Vlpia. *a* ostendit (quod postea etiam Constantino & Licinio Impp. placuit *b*) sed & probatissimorum exẽplis comprobatur. Quæ cum multa sint, ne inepta singula persequar, vel maxime principum suæ ætatis iurisprudentum C. Aquilij Galli, & P. Seruij Sulpitij ex Cicerone laudes vtrinsque commemorantes satis fuerit referre. Ac illius quidem auctoritatem nunquam nimium valuisse in oratione, quam pro Cecinna habuit, dicit, cuius prudentiam populus Romanus in cauendo, non in decipiendo perspexerit, qui iuris ciuilis rationem nunquam ab æquitate seiunxerit, qui tot annos ingenium, laborem, fidẽ suam pop. Rom. promptam præbuerit: qui ita iustus & bonus vir sit, vt natura non disciplina consultus esse, ita peritus ac prudens, vt ex iure ciuili non scientia solum quædam, verum etiam bonitas nata videatur, cuius tantum sit ingenium, ita prompta fides, vt quicquid inde haurias purum liquidúmque te haurire sentias. Seruij verò Sulpitij semper, inquit in nona Philip. grauitatem, constantiam, fidem, præstantiam, in Rep. tuenda curam, atque prudentiam omnium mortalium fama celebrabit: nec vero silebitur admirabilis quædam & incredibilis, & pene diuina eius in legibus interpretandis, æquitate explicandis scientia: omnes qui ex omni ætate hac in ciuitate intelligentiam iuris habuerunt, si vnum in locum conferantur, cum Seruio Sulpitio non sunt comparandi. Neque enim ille magis Iurisconsultus, quam iustitiæ fuit. Itaque quæ proficiscebantur à legibus & à iure ciuili, semper ad facilitatem, æquitatémque referebat. Neque constituere litium actiones malebat, quam controuersias tollere. Idem Cicero in eadem illa oratione pluribus ostendit, semper id habuisse plurimum, quod in se auctoritatis habuit, æquitatisque plurimum, iuris retinere sententiam, & æquitatem plurimum valere oportere, verbo, ac litera, ius omne torqueri. Itaque sapientissimos homines totel- secta æquitatis ratione, verba exquiri omnia noluisse. Eos etiam qui consulebantur Iurisperitos consensisse æquitatis rationem non verbi habere oportere. Quapropter vtilitatem communem non deserere solum, sed & prodere, qui ad verba rem deflectant, consilium autem eorum qui scripserunt, & rationem, & auctoritatem relinquant, verbisque æquitatem oppugnent.

Etsi verò iidem Iuris antistites priora duxerunt ea studia, quæ ad Iurisprudentiam spectabant, tamen non totam ætatem in iis solis, triuerunt, sed cum illa etiam aliarum rerum cognitionem & scientiam iunxerunt, præsertim vero quarum proxima est cum iuris disciplina cognatio, vt proprietati sermonis, disserendi, & veri falsique iudicandi artis, & moralis, ciuilisque sapientiæ.

Sed quia magna & patrum, & nostra memoria & fuit, & est opinio, neminem eorum laudẽ clari, egregij, excellentisque Iurisconsulti consequi posse, qui literis quoque aliisque liberalibus disciplinis operam dederint. Propterea quod acies mentis animique vis distrahatur: quam solam ad comprehendendam Iuris scientiam, & in primis difficilem, & late patentem intendere oporteat, infirmanda est & tollenda eorum exemplis, qui vno omnium ore & animo pro Iuris peritissimis habiti fuerunt. Hos enim ita Iuris ciuilis laude floruisse, vt aliis etiam literis doctrináque præstarent, certissimo multorum veterum testimonio planũ faciam. Cuius vel locupletissimum habemus testem eum ipsum, quem paulo ante commemoraui Ciceronem libro tertio, de Oratore. Nam apud eum Crassus refert, sæpe se audiuisse de patre & socero suo Romanos, qui excellẽte sapientiæ gloria vellent, omnia quæ quidem nunc ciuitas illa nosset solitos esse complecti. Satis autem constat apud nullam gentem, nullámve ciuitatem perinde vel excultam, vel in honore fuisse iurisprudentiam, atque apud populum Romanum, eúmque iis in artibus quibus se dedidit, cæteros mortales lõge superasse. Itaque summos *a* & amplissimos viros & clarissimos *b* homines & ciues, & principes, *c* ciuitatis Iurisprudentiæ studio præfuisse, iurisque ciuilis cognitionem atque interpretationem in possessione sua retinuisse Cicero tradit: & Pomponius *d* Iuris ciuilis sciẽtiam maximos viros professos scribit: ex quibus eos recenset, qui maximæ fuerunt apud populum Romanum auctoritatis & dignitatis. Proinde idem Crassus generali suæ propositioni subiicit exempla excellentissimorum virorum, qui omnes Consules, plerique pontifices Maximi, nonnulli etiam Censores fuerunt: Sexti Ælij, M. Manilij, P. Licinij, Crassi veteris, T. Coruncanij, P. Cornelij, Scipionis Nasicæ & Marci Catonis. Etenim ad primos illos duos S. Ælium, M. Manilium, transuerso ambulantes foro, & in solio sedentes domi sic aditum, non solum vt de iure ciuili ad eos, verum etiam de filia collocanda, de fundo emendo, de agro colendo, de omni denique aut officio, aut negotio referretur. Eodem modo ad Crassum Coruncanium Scipionem prudentissimos homines de omnibus diuinis atque humanis rebus relatum: eosdemque & in senatu, & apud populum, & in causis amicorum, & domi & militiæ consilium suum fidémque præstitisse. M. verò Catonem, & in dicendo, & in iuris scientia & laborasse & præstitisse, & in capessenda Republica priuatorum negotiis retardatum non fuisse, neminem apud populum fortiorem, neminem meliorem *e* Senatorem, eundem facile optimum Imperatorem, denique nihil Romæ temporibus illis sciri discive potuisse, quod illi non tum inuestigarit & scierit, tum etiam conscripserit. Atqui apud eundem *f* Antonius proposita Iurisperiti definitione exemplis vtitur Sexti Ælij & Marci Manilij, qui vere Iurisconsulti nominari possint.

a l. 2. de iust. & iur. *b* l. placuit. C. de iudic. de quo Dua. re. in lib. 2. Annotat. de summat. c. 48.

a Pro Cæcina.

a de legib. lib. 2. *b* lib. 1. de Orat. *c* lib. 3. de Offic. *d* l. 2. § iuris ciuil. de orig. iur.

e lib. 3. de Orat.

f d. l. 2. § deinde S. Æl. lim. & § post hos fuerunt.

Idem in Catone Maiori Sextum Ælium (ita enim legendum puto, non Sextum Æmilium) cum aliis commemorat, à quibus iura ciuibus fuerint præscripta. Et in Bruto Sextum Ælium iuris ciuilis omnium peritissimum, ad dicendum etiam paratum tradit, Manilium quoque prudenter dixisse.

Sed & Sextum Ælium maximam scientiam in profitendo habuisse, & idcirco ab Ennio laudatum, & M. Manilium inter alios fundasse Ius ciuile Pomponius a refert. Idem T. Coruncanium, primum Ius ciuile publice professum scribit. b Eundem Cicero c quoque inter eos numerat, qui iura ciuibus præscripserunt, quorum vsque ad extremum spiritum prouecta sit prudentia. Et in Bruto disertum etiam fuisse conijcit, quod ex Pontificum commentarijs longe plurimum ingenio valuisse videatur.

a d.l.2. §. iuris ciuil. b in dialogum de sen. 3. c l. fine autem in primo. vers. sed Caius Scipio.

Scipionem quoque Nasicam, qui optimus vir à Senatu est appellatus, Pomponius in Iureconsultis refert. Sed erratum est in prænomine, quod P. fuit, non C. vt ex Cicerone, Verrio, Flacco, Liuio, Plutarcho in Quinctio, Frontino, Appiano in Syriaca, authore de viris illustribus, Cassiodoro, Eutropio, Orosio, & alijs multis scriptoribus constat. Hunc Iuris ciuilis & Pontificij peritum fuisse etiam Cato indicat apud Ciceronem de Senectu. cuius studio senex etiam flagrarit. Ac quidem eum id temporis adhuc vixisse, intelligi potest ex Epitome Liuij 49. vbi inter illum ipsum Catonem & Scipionem Nasicam, qui vir optimus à Senatu iudicatus, de bello Carthaginensibus inferendo vrbéque illa delenda diuersis certatum sententijs ait. Cęteroquin etiam tum floruit huius Scipionis filius, P. Scipio Nasica, qui Corculum appellatus est, quem Cicero in Bruto tradit eloquentem habitum fuisse. Eundem Author de viris illustribus, qui vulgo Plinij II. nomine inscriptus est, eloquentia primum, iuris scientia consultissimum, ingenio sapientissimum fuisse, atque inde Corculum dictum tradit. Verum ille ex patre, qui vir optimus iudicatus est, & filio, qui Corculum dictus vnum facit. Hinc Rutilius quæ Liuius in Epitomis 47.48.49. scribit. vt hunc ipsum Pomponij locum accipiendum putat de filio, qui Corculum est vocatus, sed & patrem eius P. Scipionem Nasicam, de quo hic Pomponius, Iurisconsultum fuisse ex Cicerone probaui.

P. Crassum veterem (qui Diues cognominatus est, auctore Liuio libro vigesimoseptimo) à Cicerone libro tertio, de Oratore, dictum puto, vt eum discriminaret ab eiusdem filio P. Crasso Muciano: vterque enim & in Iurisconsultorum & oratorum numerum peruenit, vterque etiam Pontifex Maximus fuit. Etsi verò veterem illum in Iurisconsultis non commemorat Pomponius, tamen eum Cato apud Ciceron. in libro de Senectut. à studio & Pontificij & ciuilis iuris, vt & P. Scipionem Nasicam commendat, eósque his studijs deditos senes se vidisse ait. Quare vt locum illum accepi de P. Scipione, qui primus Nasica dictus est, non de filio eius, sic multo magis existimo eum de P. Crasso veteri, non de P. Crasso Muciano locutum esse, quod hic temporis nondum fuerit exacta ætate. At iam P. Crassus multo ante decessarat. Nam Liuius libr. 39. in principio anni 570. M. Claudio Marcello, Q. Fabio Labeone Coss. hunc P. Crassum Pontificem Maximum mortuum scribit. Cum hac etiam sententia facit locus ille Ciceron. in libro de Senectute, quẽ modo de T. Coruncano commemoraui. Nam Cato Maior & P. Crassus coæui fuerunt, quippe cum hic ante Catonis consulatum quindecim annis censor, & decennio Consul fuerit, mortuúsque sit anno proximo post Catonis censuram. Ostendit autem Cato his verbis vsque ad extremum spiritum omnes illos iam diem suum obijsse, vtriusque etiam vt Oratoris Cicero in Bruto meminit, vbi etiam hunc P. Crassum cum superiore Aphricano consulem fuisse narrat, sed de his aliàs pluribus.

Iam verò M. Catonem etiam alijs in locis Cicero ob varias ingenij dotes extollit. Nam libro 1. de Oratore, & tanta eum eloquentia, quantam illa tempora atque illa ætas in Romana ciuitate ferre maximam potuerit, & Iuris ciuilis peritissimum fuisse scribit. Et in lib. de Senectute, in hunc modum facit eundem Catonem loquentem. Omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium quascunque defendi, nunc quam maxime conficio orationes: ius Augurum Pontificum ciuile tracto: multum etiam Græcis literis vtor: & in Bruto excellentem & virum, & ciuem, & oratorem, & senatorem, & Imperatorem fuisse indicat. Eundem summis etiam laudibus Liuius prosequitur, cum narrat tantam in eo vim animi ingenijque fuisse, vt quocunque loco natus esset, fortunam sibi ipse facturus fuisse videretur, nullam artem, neque priuatæ nec publicæ rei gerendæ ei defuisse, vrbanas, rusticasque res pariter calluisse, ad summos honores, alios scientia Iuris, alios eloquentia, alios gloria militari prouectos. Huic versatile ingenium sic pariter ad omnia fuisse, vt natum ad id vnum diceres, quodcunque ageret, in bello manu fortissimum, multisque insignibus clarum pugnis. eundem postea quam ad magnos honores peruenerit, summum Imperatorem, eundem in pace si ius consuleres peritissimum, si causa oranda esset, eloquentissimum fuisse. Sed & Plinius lib. 7. cap. 27. Catonem hunc tres summas in homine res præstitisse existimatum esse prodit, optimum oratorem, optimum Imperatorem, optimum senatorem. Idem lib. 16. cap. 39. hominem summum in omni vsu fuisse scribit. Eadem de re Plutarchus in vita Catonis. At Æmilius Probus in omnibus rebus (inquit) singulari fuit prudentia & industria. Nam & agricola solers, & reipubl. peritus, Iurisconf. & magnus Imperator, & probabilis orator, & cupidissimus literarum fuit, atque hunc quoque M. Catonem primum Portiæ gentis in Iureconsultis quoque numerat Pomponius. Ac de illis quorum prudentiam in omni genere versatam esse Crassus apud Ciceronem lib. 3. narrat, hactenus.

Præterea non modo locum quendam inter disertos tenuisse Q. Fabium Pictorem, sed & iuris & literarum & antiquitatis bene peritum, ijsdémque fere laudibus Q. Fabium Labeonem ornatum fuisse Cicero in Bruto scribit. Quin in prænomine Fabij Pictoris mendum sit dubium non est. Nulli enim in tota gente Fabiorum Ser. prænomen fuit, nedum Pictoribus. Itaque Q. Fabium Pictorem legendum esse alias docui. Intelligo autem illum Q. Fabium Pictorem, qui annales rerum Romanarum conscripsit, quem sæpe & Liuius & Plutarchus, & alij veteres Historici citant. Nam Cicero illi æque antiquitatis cognitionem, ac iuris & literarum tribuit. Sigonius autem ex Appiano in Annibalis historia probat eum illum esse, qui legatus Delphos missus post Cannensem pugnam anno ab vrbe condita 537. reuersus responsum oraculi Pythij Apollinis ex Græco carmine interpretatum in senatu recitauit, qua de re Liuius libro 23. Alius autem fuit à Q. Fabio Pictore huius cognominis principe, qui Consul fuit cum L. Quinto anno 484. Idem enim ædem Salutis pinxit anno 450. iuxta Plinium lib. 35 cap. 4. Interuallum enim, inde vsque ad legationem est 87. annorum.

Q. Fabius Labeo nepos fuit Q. Fabij Maximi Verrucosi, qui ipse quoque perinde, vt & Q. Fabius Pictor Consul fuit, vt alias ostendi. Neutrum horum Pomponius enumerat, sed Q. Fabium qui ad Carthaginenses missus est legatus, qui in nonnullis impressis codicibus, & Ciceronis Philip 5. & Liuij libr 21. Q. Fabius Pamphilus cognominatur, sed nonnulli cæterûm codicum habent, Q. Bæbius Pamphilus, nonnulli Q. Bæbius Tamphilus, quæ mihi lectio ijs de causis, quas alio in loco commemoraui, probatur. At illum Q. Fabium, qui post e-

ttoris

rioris apud Liuium eod. libr. 22. legationis princeps fuit, Q. Fabium Maximum Verrucosum accipiendum esse ex Silio Italico, Gellio, Floro, & Fastis consularibus alibi ostendi, quem iuris ciuilis laude floruisse nulla quod sciam, memoria extat. Quo fit, vt locus ille Pomponij iuris doctis admodum sit suspectus: tum quod Q. Fabij loco in Florentin. editione & aliis, Q. Mutius manifesto errore ponatur, tum quod nec temporum ratio seriésque iis seruatae tum quod de optione belli pacísque eligendæ, Pomponius noster ab omnibus historicis, Polybio, Liuio, Silio Italico dissentiat, vt aliàs exposui.

Item verò P. Licinium Crassum Mutianum, tum veriis dotibus, tum liberalibus doctrinis præstantissimum fuisse, cum aliorum, tum clarissimis Ciceronis monumentis est consignatum. Siquidem de eo Cicero in Bruto in hunc modum. P. Crassus valde probatus orator, & ingenio valuit & studio, & habuit quasdam etiam domesticas disciplinas. Nam & cum summo illo oratore Ser. Galba, cuius C. filio, filiam suam collocauerat, affinitate sese deuinxerat, & cum esset Mutij filius, fratrémque haberet P. Scæuolam, domi ius ciuile cognouerat: in eo industriam constat summam fuisse maximámque gratiam, cum & consuleretur plurimum & doceret. Hinc intelligi potest adoptatum eum ex gente Mutia in Crassorum familiam, non vt B. Rutilius Corresius & alij putarunt, è Crassorum gente adoptione in familiam Mutiam transiisse. Vnde Mutianus dictus, Velleius lib. 2. Idem lib. de Orat. eundem P. Crassum, & eloquentem & Iurisperitum fuisse tradit. Et paulo post commemorat, ad hunc Crassum ædilitatem petentem, cum eum maior natu etiam consularis Sergius Galba assectaretur, accessisse consulendi causa quendam rusticanum, à quo cum responsum magis verum, quam ad suam rem accommodatum abstulisset, vt eum tristem Galba viderit, quæsiuisse qua de re ad Crassum retulisset: ex quo vt audiuit à Crasso perconctatum, quid ei in mentem venerit ita respondere. Crassum hominem peritissimum fidenter confirmasse, ita se rem habere, vt respondisset. Galbam autem alludentem varie multa pro æquitate contra ius dixisse, atque illum ad auctores confugisse, & id quod ipse dixisset, & in P. Mutij fratris sui libris, & in S. Ælij commentariis scriptum protulisse: ac tamen concessisse Galbæ disputationem sibi probabilem, & prope veram videri. De eodem Gellius libro 1. capite 13 sic scribit, P. Crassus Mutianus clarus & inclytus vir, è Sempronio Asellione & plerisque historiæ Romanæ scriptoribus traditur quinque habuisse rerum bonarum maxima & præcipua, Quod esset ditissimus, quod nobilissimus, quod eloquentissimus, quod Iurisconsultissimus, quod Pontifex Maximus. Cicero verò eod. 1. de Oratore, fuisse Crassum in numero disertorum tradit, sed parem Galbæ nullo modo.

Pomponius in claris Iurisconsultis quoque commemorat L. a Crassum fratrem P. Mutiani qui Mutianus dictus sit (ita enim legitur in Florentinis) Húc à Cicerone Iurisconsultorum disertissimum dici. Húc locum quoquo modo acceperimus, ab errore vindicare non poterimus. Nam si intelligamus de Crasso Mutiano, & in prænomina erratum est, quod ei est P. non L. & in Ciceronis testimonio. Nam Cicero sensit de L. Crasso, quem libris tribus de Oratore cum Antonio, aliísque colloquentem facit, non de P. Crasso Mutiano.

a 5. post hæc fuerit. ver. & Lat. Crasso.

Nec necesse erat Budæo, vt ea referret ad Q. Mutium Scæuolam, cum idem Cicero L. Crasso & in primo, de Oratore, & in Bruto adscripserit. Sin autem de L. Crasso, vitiose additum est, eum & P. Mutij fratrem fuisse, & Mutianum appellatum. Vterque tamen optimo iure in numerum egregiorum Iurisconsultorum reponi potest. Ac quidem si ordinis temporum ratio sit habenda, quæ de Crasso Pomponius tradit, ad L. Crassum referenda erunt. Nam P. Licinius Crassus Mutianus æqualis fuit P. Mutij Scæuolæ, biennióque post eum Consul fuit.

Quam excellens fuerit eloquentia iuris cognitione & doctrina, optimus testis est Cicero. Is in Bruto hunc Crassum & Marcum Antonium, qui cum A. Posthumio quadriennio ante hunc Crassum Consul fuit Senatusconsulti anno 654. existimat Oratores fuisse maximos, & in his primum cum Græcorum gloria Latine dicendi copiam fuisse æquatam. Item omnes ita iudicasse neminem esse, qui horum alterutro patrono cuiusquam ingenium requireret.

Eodem nihil statuit fieri potuisse perfectius, nihil in interpretando, in definiendo, in explicanda æquitate copiosius, & ita ab hoc Crasso & Q. Scæuola acutissimo, & in iure paratissimo causam illam M. Curij & Q. Coponij dictam (cum vterque ex contraria parte Ius ciuile defenderet) vt eloquentium Iuris peritissimus Crassus, Iurisconsultorum eloquentissimus Scæuola putaretur. Et paulo post, Noli Brute existimare his duobus quicquam fuisse in hac ciuitate præstantius. Nam consultorum alterum disertissimum, disertorum alterum consultissimum fuisse. Eosdem inter se pluribus postea comparat. Eiusdem etiam sæpe honorificam mentionem facit in tribus illis de Oratore libris, in quibus eum de officio Oratoris disserentem facit. Ac singula quidem ex iis persequi nimis longum fuerit.

Vnum adscribam locum ex libro de Oratore 3. vbi Catullus plus laudis eo illi tribuendum statuit, quod in alia lingua ac moribus natus, occupatissima in ciuitate, vel priuatorum negotiis pene omnibus, vel orbis terræ procuratione districtus, maximam vim rerum cognitionémque comprehenderit, eámque omnem cum eius, qui consilio & oratione in ciuitate valeat, scientia atque exercitatione sociarit. Nec multo post Cotta se oratione Crassi, quod omnem rerum scientiam sit complexus, in Academiam totum compulsum fatetur. Eundem in ea, quam in Pisonem habuit, hominem sapientissimum Romanæ ciuitatis appellat.

P. quoque Rutilium Rufum Pomponius in numerum Iurisconsultorum adscribit. De eo ita Cicero in Bruto: Rutilius in quadam tristi & seuero genere dicendi versatus est, natura vehemens & acer, multáque opera, multáque industria fuit, quæ erat propterea gratior, quod idem magnum munus de iure respondendi sustinebat: multa præclara de iure, doctus vir & Græcis literis eruditus. Panætij auditor, prope perfectus in Stoicis. Itaque illa quæ propria est huius disciplinæ Philosophorum de se ipsis opinio, firma in hoc viro & stabilis inuenta est. Igitur in Stoicis oratoribus habet Rutilium & laudat, quoniam per illum ne hoc quidem in ciuitate genus oratoris laude caruerit. Eundem lib. 1. de Orat. Hominem doctum & philosophiæ deditum, exemplúmque innocentiæ fuisse dicit, quo nemo neque integrior in ciuitate fuerit, neque sanctior. Liuius quoque epit. 70. virum summæ innocentiæ vocat.

Nec Q. Tubero modo Iurisconsultus, sed & insignis Philosophus fuit. Idem quoque Panætij auditor, & Stoicus Pomponius. a De eo ita Crassus apud Cicero. lib. 3. de Oratore. Dies & noctes virum summa virtute & prudentia videbamus, Philosopho cum

a A. l. 14. post hæc fuerunt. ver. & Q. Tubero.

operam daret, Q. Tuberonem. Et in Bruto, Q. Ælius Tubero fuit mediocris in dicendo, doctissimus in disputando. Ex eiusdem Cicero. lib. de Iure ciuili in artem redigendo, hoc etiam testimonium de Q. Ælio Tuberone, quod scientia iuris maioribus suis non defuerit, doctrina etiam superfuerit, Gellius citat, quod disciplinas Stoicas & dialecticas percalluerit: sed & historias conscripsit, quæ sæpe commemorantur à Liuio, Dionysio & aliis probatis auctoribus. Ad eundem & Panætius & Hecaton Rhodius libros aliquos in Philosophia de moribus à se editos scripserunt.

Item Sextum Pompeium Cnei Pompeij Magni patruum, quem Pomponius *a* statim in Iurisconsultorum ordine subiicit Tuberoni præstantissimum ingenium contulisse ad summam Iuris ciuilis, & ad perfectam Geometriæ rerúmque Stoicarum scientiam refert Cicero in Bruto. Eundem libro 1. de Orat. eruditum hominem in philosophia, & lib. 3. Stoicum, Philip. 12. doctum virum atque sapientem appellat.

a 4 5 post hos fuerunt. vers. etiam S. Pompeius.

Q. etiam Mutius Scæuola multarum rerum scientiâ antecelluit. De eo Cicero lib. 1. de Oratore sic: Q. Scæuola, homo omnium doctissimus, & disciplina Iuris ciuilis eruditissimus, & oratione maxime limatus & subtilis, atque Iurisperitorum eloquentissimus, eloquentiũ Iurisperitissimus. Et paulo post, Antonius hũc Mutiũ paterni Iuris defensorẽ, & quasi patrimonij propugnatorẽ sui vocat. Idẽ Cicero lib. 1. de Offic. cũ posuisset quorũ patres aut maiores aliqua gloria præstitissent, eorum plerosq; in hoc genere laudis excellere subiit exemplũ de hoc Q. Mutio P. filio in iure ciuili. Nam pater eius P. Mutius à iure ciuili optime fuit instructus itaque in lib. 1 de Oratore, Antonius in iis qui Iurisconsulti vere dicantur, refert eius Q. patrem P. Mutium.

Et Pomponius eundem in illustribus Iuriscõsultis recenset, *b* & decẽ libellos reliquisse tradit. Idẽ quoq; Põtifex Maximus fuit. Hinc lib. 2 de legib. Cicero Põtifices Maximos ambos & eosdẽ iuris peritissimos, & homines suo quidem iudicio acutissimos fuisse tradit. Eundẽ P. Scæuolã Cicero in Bruto valde prudenter & acute paulo etiam copiosius dixisse refert. Porro Q. Scæuolã Cicero, in Bruto hominem acutissimũ, & in Iure paratissimũ & peracutum ad excogitandũ, quid in Iure aut in æquo verũ, aut esset, aut nõ esset, ac ornatũ virũ, & excellẽs ingeniũ in Rom. Repub. nihilóque L. Crasso, & ipso fuisse in ea ciuitate præstantius: quem locũ paulo ante pluribus exposui. Nam in Lælio commemorat se mortuo Q. Scæuola Augure se contulisse ad Pontificẽ Scæuolã, quẽ vnũ suæ ciuitatis & ingenio & iustitia, industriã præstantissimum dicere audeat, Pædianus quoque in Cornelianam eundem Oratorem & Iurisconsultum fuisse ex Cicerone notat. Eundem Pomponius Ius ciuile primum constituisse generatim in libros decem & octo redigendum scribit.

b 5. post hos fuerunt P. Mutius.

Qua in re illi cũ Cicerone non conuenit. Hic enim in libro de Orato. Crassum eodem Scæuola audiente disputantẽ inducit, quamobrẽ cognitio Iuris ciuilis à plerisq; difficilis existimetur, cũ nullius sibi doctrinæ facilior esse videatur, & inter alias causas hãc quoque cõmemorantẽ, quod posteaquã id editũ sit, expositis à Cneo Flauio primũ actionib. nulli fuerint, qui illa artificiose digesta generatim cõponerẽt: nihil. n. esse, quod ad artẽ redigi possit, nisi ille prius, qui illa tenet quorũ artẽ instituere vult, habeat illã sciẽtiã, vt ex iis reb. quarũ ars nõdũ sit, artẽ efficere possit. Deinde in Bruto eidẽ Scæuolæ magnũ Iuris ciuilis vsum tribuit, artem non tribuit, sed vni Sulpitio, propterea quod ad Iuris scientiam Dialecticam adiunxerit, atque ita primus ius arte quadam tractarit. Quod si igitur nullus fuit ante Ciceronem, qui Iuris ciuilis capita artificiose digesta generatim per certa & pauca quædam genera componeret, atque ideo id Cicero de se pollicitus sit lib. 2. de Oratore, & præstiterit: cum Gellius vt iam ostendi, mentionem fecerit eiusdem libri de iure Ciuili in artem redigendo, quomodo cum eo conciliabimus hunc Pomponij locum de iure ciuili primum à Q. Scæuola constituto generatim in libros decem & octo redigendo, præsertim cum Cicero & à Scæuola Ius ciuile didicerit, & libros illos de Oratore post mortem Scæuolæ composuerit? Cuius rei id argumento est, quod genus necis eius in præfatione lib. 3. descripserit.

Quid Seruium Sulpitium nominem? neque enim facile alium quenquam illum plus studij, & ad discendum, & ad omnes bonarum rerum disciplinas adbibuisse Cicero in Bruto ait. Nam in iisdem exercitationibus illum & se ab ineunte ætate fuisse, & postea Rhodum vna secum profectum, quo melior fieret & doctior. Eundem præter artem differendi siue dialecticam, & literarum scientiam, & loquendi elegantiam adiunxisse. Itaque longe omnium non eiusdem modo ætatis, sed eorum etiam qui ante fuerunt in Iure ciuili principem esse affirmat. Sunt & alia multa summorum virorum exempla, sed non opus est pluribus. Addam tantum ex Pomponij catalogo Antistium Labeonem, quem *a* plurimum studiis & conscribendis libris, & præ cæteris doctrinæ & sapientiæ operæ dedisse refert. Gellius hunc Iuris quidem ciuilis disciplinam principali studio exercuisse, & consulentibus de iure publice respondisse, sed cæterarum bonarum artium non expertem fuisse, & in Grammaticam atque Dialecticam literásque antiquiores penetrasse, Latinatúmque vocum origines rationésque percalluisse, eáque præcipue scientia ad enodandos plerosque Iuris laqueos vsum esse scribit.

a 1. post hũc maxime.

Quantùm verò posterioribus etiam Iuris auctoribus, iísque omnibus, ex quibus Pandectæ sunt compositæ, laudem diligentiæ, grauitatis, prudentiæ, æquitatis, scientiæ rerum, orationis puritatis, elegantiæ & dignitatis, vir literatissimus limatóque iudicio, & seuerus alioquin censor tribuerit, in priori præfatione ostendi. Quò etiam referri possunt, quæ de plerisque Ælij Spartianus & Lampridius literis mandarunt. Nam hactenus nimium multa sum complexus, & commemoratione tantorum hominum progressus sum longius, atque constitueram. Ex qua perspicuum est, veteres illos summæ auctoritatis Iurisconsultos, non modo eximia Iuris ciuilis doctrina, sed & philosophia, aliísque ingenuis artibus instructos fuisse. Atque vt hoc caput ex eodem Ciceronis loco lib. 3. de Orator. concludam, ex quo principium huius disputationis duxi, vna quædam omnium rerum, quæ erant homine erudito dignæ, atque eo, qui in Republic. volebat excellere, fuit doctrina, quæ omnia ea continebat, quæ de iusto, æquo, & bono, de officio, de virtute, de dignitate, de honore, de ignominia, de moribus & legibus describendis, de ciuitatibus instituendis & regendis, de omni viuendi ratione traduntur. Hæc ad ciuilem scientiam quo pertinebat, transferebant. Vnde Aristoteles *b* hanc [illegible] dominam & principem omnium facultatũ esse asserit, cui reliquæ omnes [illegible], quarum opus est in agendo, sint subiectæ, quásq; ad vsum suum adhibeat. Est enim incredibilis vis mentis rationísq; humanæ, quæ quam se cunq; in partẽ dederit, plurimum potest, qua perspecta minus ille doctrinarũ

b Lib. 1. de moribus ad Nicom.

apter

inter se quasi, concentúsque cognoscitur. Itaque nihil est in rerum natura quod acri ingenio homo cernat, si modo & liberaliter doctrina puerili sit institutus, & studio flagret, & diligentiam colat, & labore assiduo sit assuetus. Hinc videmus clarissimos illos viros, & amplissimos principes ciuitatis Romanę, tot tátisque occupationibus & summi imperij administratione districtos, plurimarum maximarúmque rerum scientia fuisse expolitos: vt verò vniuerso genere neglecto, alius aliá partem quam coleret apprehendit & seposuit: inde euenit, vt cú harum ipsarum disciplinarú & literarum doctrina, quæ vno quodam societatis vinculo cótinebatur, discerpta, tú in multis rebus distributione partium, ac separatione, magnitudines artium diminutæ fuerint. Quocirca eodem in loco L. Crassus lib. 3. de Orator. cum summis illis viris, quos supra recensui, præsertim verò cum Catone Maiore, qui tantam rerum varietatem, tantam vim doctrinæ cognitionémque comprehenderant, peruersis suorum temporum moribus collatis grauiter de iis conqueritur. Nunc contra (inquit) plerique ad honores adipiscendos, & ad Rempub. gerendam nudi veniunt atque inermes, nulla cognitione rerum, nulla scientia ornati. Siu aliquis excellit, vnus è multis effert sese, si vnum aliquid affert, vt vsum aliquem militarém, aut Iuris scientiam, ne eius quidem vniuersi, aut eloquétiam, quam in clamore & in verborum cursu positá putant, omnium verò bonarum artium, denique virtutum ipsarum societatem, cognationémque nó norunt. Adde hoc quidem argumento ex Cicerone aliisque bonis antiquaris Romanæ auctoribus hactenus: in quo æstu quodam animi longius à terra in altum sum abreptus.

Nunc igitur vt ad institutum me reuocem, cú quibus & ingenij dotibus & animi virtutibus, hi iuris coryphæi præditi fuerint, tum vel maxime quibus rebus in Iuris doctrina excelluerint, est obseruandum, & cum iis in singulis præsertim quæ ad iuris professionem pertinét, vtriusque generis interpretes, & Iurisperiti superiorum nostrorúmque temporum sunt conferendi, & qui optimis istis iuris auctoribus proximi fuerint, est dispiciendum. Quod si ex huiusmodi comparatione animaduersum fuerit, iam in promptu erit delectum adhibere. Nam quo quisque illis & in genere dicendi, & in differendi tractandique ratione, & in rerum explicatione simillimus fuerit: eo hic cum primis cæteris est anteponendus. Sed quia paucissimi inueniuntur, qui in his omnibus præstantissimos illos, & omni genere literarum instructissimos Iuris auctores repræsentent, alij autem in alia parte ad eos accedant, consequés est, qui ex his aliis præstet cognoscere. Fac alium in oratione, alium in methodo, alium in rerum disquisitione, similitudinem aliquam veterum referre. Nam quales nunc sunt hominú mores, in pluribus hæc separata & disiuncta, quam coniuncta reperiuntur. Ergo vt intelligamus, quæ ex his facultas præcipua sit, quasi gradus quosdam constituamus oportet.

Primo igitur sciédum est, proprietatem verborum & puritatem sermonis Grammaticis communem quidem esse cum Iurisconsultis, nec tamen eorú verborum quæ ad Ius pertinent, interpretationem Grámaticis, ita vel cultam, vel significationé eorum perspectam, vt Iurisperitis. Neque enim quod M. Varroni cótigit, vt à Seruio Sulpitio Iuris antistite per literas interrogaretur, quid verbum fauisse, in iure censorio significaret: de aliis quoque Grammaticis memoriæ proditum est. Fuit enim Varro, Cicerone, Fabio & Augustino testibus, omni doctrina præstantissimus, Romanorum eruditissimus, & literarum doctissimus: quo nemo vnquam omnem apud Latinos antiquitatem, & in inuentis rebus, & in actis scripsisque veteribus vel diligentius indagauit, vel illustrius explicauit. Idem igitur de aliis etiam summis Grammaticis statuendum non est. Neque enim negari potest, eundem S. Sulpitium linguæ Latinæ peritissimum fuisse, qui tamen antequam operam Iuri ciuili dedisset, Scæuolam à se consultum de iure respondentem non intellexit. Nam nobilibus etiam Grammaticis propria Iurisconsultorum verba magnam in interpretatione eorum sæpe difficultatem, aliquando quoque errorem obiecerunt. Inde profecta est superiori ætate de suo hærede inter Latinæ elegantiæ virum doctum, & Iuris interpretem contentio. Id cum ex propriis Iurisconsultorum phrasibus, tum ex multiplici eorum verborum potestate accidit: quoniam pro subiecta materia aliter atque aliter, nunc generaliter, nunc specialiter accipiantur. Quàm enim varie iurisdictionis & imperij verba vsurpentur, cum alij, tum præsertim Duarenus noster, & Eguinarius Baro plurimis explicant. Quàm multiplex etiam vis sit vocum credendi, debendi, dandi, pecuniæ, familiæ, capiendi, faciendi, gerendi, restituendi, & bonorum alienationis, possessionis, & aliarum nonnullarum, idem in his libris suis explicat. Atque hoc aperte ostendunt. l. creditores. 10. l. creditorum. 11. l. conditionales. 54. l. creditor. 55. l. debitor. 108. l. dedisse. 76. l. habere. 188. l. aliud est capere. 71. l. cepisse. 146. l. facere. 189. & l. faciendi. 175. l. licet. 58. l. verbum facere. 218. l. Labeo. 19. l. verba. 20. l. plus est in restitutione. l. restituere. 35. l. restituere. 75. l. cum prætor. 81. l. vltim. in fin. de verb. signifi. Item l. subsignatum. 39. §. 1. l. bonorum. 49. l. proprie bona. 89. l. bonorum. 208. l. propemodú. 88. l. cum stipulamur. 97. l. pecuniæ. 178. l. pecuniæ. 222. l. hæredis. 65. l. sciendum. 50. l. ex illa. 227. l. detestatio. 40. §. familiæ. l. pronuntiatio. §. 1. vsque ad fin. & l. 196. familiæ. l. alienationis. 28. l. alienatum. 67. l. interdum. 78. l. quæstio. 115. eod. tit. Etsi verò duo illi postremi tituli Pandectarum communes sunt omnium titulorum superiorum: tamen non idcirco quæ sub iis traduntur, generaliter intelligenda sunt vt plerique existimant, sed ad ea accommodanda capita, ex quibus sunt desúta, quod inscriptiones singulorum capitum ostendút, vt sępe in his suis operibus Duarenus admonet, & ante eum Ant. August. animaduertit, post autem multi præstantes Iurisconsulti, & in his maxime Iacob. Cuiacius, Iacob. Labittus, & Petrus Faber. Itaque in d. l. aliud, vt & in l. non videtur. 51 de reg. iur. longe aliter accipit Vlpianus verbum capere, quam in l. 1. si cui plus quam per legem Falcid. in l. 1. ff. ad leg. Falcid. & Paulus in l. cepisse. 146. de verb. signifi. Illic enim proprie cum effectu accipitur de eo, quod alij non sumus restituti. Vnde aperte à verbo accipiendi distinguitur, quo fit, vt generaliter intelligi non possit. Hic verò idem significat, quod accipere. vnde & alterum pro altero ponitur. dicta leg. 1. §. hæc verba. si cui plus quam per leg. Falcid. & dicta leg. 1. §. si in annos. ad leg. Falcid. Quapropter nec ad propriam significationem referri potest. Sic quod idem Vlpian. tradit dicta lege vigesima verba. de verb. signifi. verba contraxerunt, gesserunt non pertinere ad ius testandi, non generaliter adaptandum est ad rem omnem, sed ad eam solum, de qua actum est. At lib. duodecimo vnde desumpta est, Vlpianus tractauit de capitis diminutione. Etsi enim quod ante capitis minutionem contractum gestúmque est, non secus velit prætor ratum esse, atque si ea non interuenisset: tamen ad ius testandi id applicari non potest. Nam si is qui testamentum fecit, capite quouis modo mi-

noatur, infirmatur testamentum, nec ex illo prætoria edicto conualescit. Quid indicare significet, satis inter Grammaticos constat: at quis ea iis dicit, indicasse est detulisse, arguisse, accusasse, & conuicisse, vt Vlpian. l. 197. indicasse, de verb. signific. Itaque legem hanc non generaliter, sed secundum subiectam quæstionem interpretandam esse, ex inscriptione eius doctissimi viri Antonius Augustinus, & Iacobus Labittus collegerunt. Nam idem Vlpian. in l. 3. §. si ex stipulatu, de Senatusconsul. Syllaniano. (quæ l. 3. descripta est ex libro 50. ad Edictum, in quo disseruit de Senatusconsul. Syllaniano, vnde & d. l. indicasse. est deprompta) tractans hoc argumentum, seruum qui cædem domino indicauit, vel arguit libertatem pro præmio consequi, eum tum domum domini sui interfectorem indicasse docet, cum non modo detulerit, arguerit accusauerit, sed & conuicerit. Ligni significatio nota est Grammaticis, sed non eodem modo apud Iurisconsultos vsurpatur. Ligni appellatio, inquit Vlpian. in l. ligni 55. de legat. 3. nomen generale est. Sed sic separatur, vt sit aliud materia, aliud lignum. Materia est, quæ ad ædificandum, fulciendúmve necessaria est: lignum quicquid comburendi causa paratum est, si modo concisum sit. itaque arbores materię causa succisas non deberi, cum ligna legata sint, Q. Mutius refert. Ofilius quoque scripsit, ad eum ligna pertinere, quæ alio nomine non appellantur, veluti virgæ, carbones, nuclei oliuarum, quibus ad nullam aliam rem quam ad comburendum vti possit, sed & balani, & siqui alij nuclei. Et eiusdem Ofilij sententia si voluntas non refragatur, & virgulæ & cremia, & sarmenta & separamenta materiarum, & vitium stirpes atque radices continebuntur. in quibusdam etiam regionibus Ægypto, vt arundines & papyrum, & herbulæ quædam, vel spinæ, vel vepres, quia pro ligno comburuntur, quoque comprehenduntur. Si lignum paratum sit ad carbones coquendos, & conficiendos, ait Ofilius, carbonum appellatione huiusmodi materiam non contineri, sed an lignorum, & fortassis quia dicet nec lignorum: non enim lignorum gratia hæc testator habuit. Ex hoc capite desumpta est. l. carbonum. 167. de verb. signifi. quę nisi ad prius illud caput referatur, recte intelligi non poterit. Nam non modo nimia dure secundum Ant. Augustinum, verum etiam imperite, vt Labittus notauit, huius legis verba ex illo Pandectarum compilatores excerpserunt. Neque enim dubium est, materiã quæ ligni appellatione non continetur, multo minus carbonum verbo comprehendi. Itaque in d. l. ligni. §. vlt. Vlpian. certam hypothesin commemorat. Si, inquit, lignum paratum sit ad carbones coquendos, carbonum appellatione huiusmodi materiam non simpliciter vel generaliter materiam, vt in dicta l. 167. fit, non cõtineri. Nam iam ante in princip. dictæ. l. 55. materiam à ligno distinxerat, vt & Paulus in l. 56. eod. lib. de lega. 3. vbi ait, & palos & perticas in numerum materiæ redigendas, & ideo lignorum appellatione non contineri. Inscite igitur quod de certa specie Vlpianus ex Ofilio tradidit generatim in dicta l. carbonum. detractis circumstantiis, & omissa certa circumscriptione, ad genus & infinitam materiam est traductum. Sed quia de his cum alij, tum præsertim Anton. Augustinus & Iacobus Labittus, & pluribus & accuratius, nos his ad institutum nostrum contẽti erimus, ex quibus videre licet, non qui Latine loquendi rationem teneat, eundem protinus eam iuris partem, quæ est de verborum significatione cognitam habere. Quare, licet iurisprudentia, magna ea parte interpretatione verborum, quæ tum in legibus, Senatusconsultis, edictis, constitutionibus, tum cautionibus, & actionum formulis, tum pactionibus, stipulationibus, & testamentis vsurpabantur, posita sit, propterea quod sine eorum intelligentia ad rerum cognitionem perueniri non possit, eáque de causa Ælius Gallus, Labeo Antistius, & Caius, aliique clarissimi Iurisconsulti, in quorum numerum & Verrius Flaccus à Festo, Macrobio & Diomede adscribitur, commentarios ac libros de verborum significatione & origine ediderint, eóque nomine ab Oratoribus laudati fuerint: tamen maior potiórque eius via & potestas in sententia eorum scriptorum, quæ in libros Iuris nostri ex Consultis & imperatoribus relata sunt, explicanda, ac æqui, iustique, & recti disputatione, controuersiisque, quæ voluntatis coniectura continetur, cernitur.

Iam id quoque dubium non est, quin hęc artificiosa tractandi iuris ratio, quę triplici tradendarum artium methodo conficitur συνθέσει compositione, vel constitutione, διαιρέσει partitione, siue definitione, ἀναλύσει dissolutione, dialecticorum potius, quam Iurisconsultorum sit. Ac quidem plurimum dialectica hæc ratio ad Iuris disciplinam vtilitatis & momenti adfert, vsq. adeo, vt sicut ea sole, quæ in aliis disciplinarum generibus ante confusa, dissoluta, & diuulsa erant, ratione quadam constricta, & ad artẽ redacta fuerint, id quod multis modis Cicero in primo de Oratore ostẽdit: sic etiam perfectam artem Iuris ciuilis illa ipsa constituere quem posse tradat, si primum id in genera digerat, eáque ad certũ numerum paucitatémque reuocet, deinde eorum generum, quasi quædam membra dispertiat, tum propriam cuiusque vim definitione declaret. Ad hunc locum se referens Rodolphus Agricola, a Dialecticam ideo à Crasso in Iurisconsultis desiderari statuit, ne apud eos omnia sint actorũ similia. Vt enim in iis sentẽtiæ cuique sui auctoris nomẽ præponitur, sic in Iure ciuili notatione nominum eorũ, quibus quid visum est, cum cuiusque placita & responsa nominatim cõmemorentur, occupata esse omnia. Eodem autem aggregauit, quod Cicer. lib. 2. de Orat. tradidit à Iurisconsultis impediri eos, qui Iuri ciuili operam nauent, & à discendo deterreri; propterea quod in libris eorũ, vt Catonis, & Bruti nominatim fere referatur, quid alicui de iure viro aut mulieri responderint, vt illi putarent in hominibus non in re cõsultationis, aut dubitationis causam aliquã fuisse, & quod homines essent innumerabiles, debilitati à iure cognoscendo, voluntatem discendi simul cum spe perdiscendi abiicerent. At intelligi non in hominum innumerabilibus personis, neque in infinita temporum varietate, sed in generũ causis atque rationibus omnia sita esse, quæ in dubium vocarentur: genera autem esse definita, non solum numero, sed etiã paucitate, vt id sub persona Crassi in priori illo loco à nobis relato expo-suerat. Itaq; isthuc respiciens Crassum ait, hæc aliquãdo expediturũ, & descripta generatim explicaturum: pollicitum enim tum esse, se ius ciuile, quod nunc diffusum & dissipatum sit, in certa genera coacturum, idque ei non fore difficile, qui & quod disci potuit de Iure ciuili didicerit, & quod iis qui eum docuerint, defuit, ipse attulerit, vt quæ sint in iure acute describere possit. Hinc idem Cicero in Bruto ob hanc solam rationem Q. Scæuolæ, quem alias iuris peritissimum, alias consultissimum appellat, Seruium Sulpitium anteponit, quod præter Iuris scientiam, eam quoque artem didicisset, quæ doceret rem vniuersam tribuere in partes, latentem explicare definiendo, obscuram explanare interpretando, ambigua primum videre, deinde distinguere, postremo habere regulam, qua vera & falsa iudicarentur, & quę quibus propositis essent, quæque non essent consequentia. Attulisse enim hanc artem omnium artium maximam Dialecticam videlicet, quasi lucem ad ea, quæ confusè ab aliis aut respon-

a Li. 2. c. Inuent. dialect.

respondebantur aut agebantur. Quocirca & eundem Seruium longe omnium non eiusdem modo ætatis, sed eorum etiam, qui ante fuissent in Iure ciuili principem, & scriptorum eius similia nulla esse censet. Et si igitur exquisita hæc via docendi ad tractandum ius magnopere conducit, tamen non idcirco qui Dialecticus est, artificiosa hac ratione Ius ciuile tradere & explicare potest, nisi ante id sciat: nec contrà qui Dialecticorum præceptorum cognitione sunt destituti, idcirco Ius ciuile nō tenent, ea præsertim quæ eius propria sunt. Nam vt ex eodem Cicerone & ex Pomponio videre licet, multi fuerunt excellētes Iurisconsulti ante Seruium Sulpitium, quos omnes ipsum etiam Q. Scæuolam artis Dialecticæ ignaros fuisse Cicero ostēdit. idem fatetur interea, dū hæc quæ iure sunt dispersa cogantur, vel passim licere carpentē, & colligētem vndique repleri Iuris ciuilis scientia. Idque exemplo declarat Cod. Aculeonis cæterarum artium rudis, at iure ciuili ita eruditi, vt nemo illi de iis, qui Iuris peritissimi essent anteponeretur. Quo fit, vt compendiosa hæc Iuris tractandi ratio comparari non possit cum tertia, quæ in æqui & boni notitia, iusti iniustique distinctione consistit. Cum enim ius sit ars boni & æqui, consequitur in æqui & iniqui sciētia, & liciti ab illicito discretione Iurisconsulti officium potissimum versari. Ac tametsi hæc quoque præcipua iurisprudentiæ pars, & functio, fontes & principia habet disputationum suarum ex ipsa Philosophia, præsertim ea quæ est de vita & moribus, ex quibus bene honestéque viuendi præcepta ducūtur, eáque propter Cicero in libris de Legibus iussa, ac vetita populorum, legésque ciuiles ex recta ratione menteque sapientis ortas, illamque ex ipsa rerum natura profectam, & a diuino numine deriuatam doceat, ac Vlpianus hanc postremam partē exercentes veram Philosophiam non simulatam profiteri tradat: tamen non si quis ex Philosophis cognouerit, quæ ad mores hominum, quæ ad vitam, quæ ad virtutem, quæ ad Rempublicam pertinent: idem continuo Iuris ciuilis scientiam tenet: nec contra, qui Iuris ciuilis peritus, idem protinus Ethicus est Philosophus. Optandum profecto esset, sicut omne studium sapientiæ & Iuris quasi cognatione quadam vincitur, sic in illa communione homines quoque permansissent, nec te cohærentes disciplinas dissociassent. Sed earum doctrinarum diuortia iam olim facta fuerunt, id quod horum culpa accidisse arbitror, qui totum genus complecti nequiuerunt, vnde alius aliam sibi partem in qua elaboraret, separauit. Nam sepositas diuulsásq. facilius se & percipere & tractare posse putarunt. Vtasque autem inter se consentientes communesque fuisse definitiones vtriusque declarant. Vt enim Cicero a Sapientiam esse ait, rerum diuinarum & humanarum scientiam, in qua continetur deorum, & hominum communitas & societas inter ipsos. Sic Vlpianus b iurisprudentiam describit esse diuinarum, atque humanarum rerum notitiam, iusti atque iniusti scientiam. Cum his faciunt quæ supra ex Cicerone & aliis scriptoribus de iis Romanis retuli, qui sapientiæ gloria præstiterunt. Neque verò in priori solū, sed & posteriori parte hæ definitiones inter se cōgruunt. Nam consociationem hominum inter ipsos coniunctionémque secundo officij genere constare, in quo iustitia versatur, idem Cicero tradit c. Hinc & alteram illā partem, è qua honestas manat, cōmunitatis ait esse d. Proinde cum sapientia, quā à prudētia discriminat, princeps sit, maximáque omnium virtutum, infert id officium, quod à communitate ducitur, esse maximū. Id autem iustitiæ esse eodem in loco declarat. Vnde verò tria illa Iuris præcepta, honeste viuere, alterum non lædere, suum cuique tribuere, deprompta sunt, quam ex illa Philosophiæ parte, quæ est de officiis siue moribus? Quāquam si quis referre voluerit ad officia iustitiæ, quæ ad hominum vtilitatem, vitæque cōmunionem pertinent, ei repugnare nolim, generalis præsertim, quam & Plato, & Aristoteles virtutem vniuersam vocant. Propterea quod latissime pateat, & per omnes virtutes sit fusa. Continet enim τὸ νόμιμον καὶ τὸ ἴσον. tum ordine, id quod legibus cauetur, quæ iubeant honesta, vetant contraria: tum quod æquum est, etiam si nulla de eo lex posita sit. Itaque hac significatione iustus est, qui & leges seruat, & æqualitatis studiosus est: vt neque plus sibi, neque minus aliis, sed cuique suum tribuat, qui denique & ciuis est bonus, & vir bonus. Ac omnis quidē iustitiæ medium ius, æquúmque est: in quo tanquam materia subiecta versatur. Idque ex iustitiæ specialis & Iuris ciuilis collatione facile perspici potest. Quod enim summum iustitiæ munus est, æqualitatem seruare: idem iuris finis necesse est. Mihi quidem inquit Cicero, non apud Medos solum, vt ait Herodotus, sed etiam apud maiores nostros seruandæ iustitiæ causa, videntur olim bene morati reges constituti, qui cum prohiberent iniuria tenuiores æquitate constituenda, summos cum infimis pari iure retinebant. Eadémque constituendarum legum fuit causa. Ius enim semper quæsitum est æquabile, neque enim aliter ius esset. Itaque idem finem Iuris ciuilis esse tradit legitimæ atque vsitatæ in rebus causisque ciuium æqualitatis conseruationem. Nam quod iustum est, idem æquabile sit oportet, & quod æquabile, idem medium moderatúmque. Vt verò nō vnum est iustitiæ etiam specialis genus, sic nec eadem vel iuris, vel æqualitatis ratio. Huius enim Iustitiæ species duæ sunt, vna quæ in tribuendo honore, cæterisque omnibus cernitur, quæ diuidenda æqualiter inter eos sunt, qui in ciuili societate & commune versantur. Altera quæ in pactis contrahendisque rebus tuendam æqualitatem, tanquam regula adhibetur. Totidem etiam iuris quod a iustitia ducitur, sunt genera, ergo & æqualitatis. Eadem enim in diuersis his iustitiæ, & Iuris formis spectari non potest, sed proportione cuiusque. Nā in distributione æqualitas Geometrica proportione æstimatur, quæ ratione constat, non incremento vel excessu numerorum, quippe res, rebus, personæ personis conferuntur, & ex ea comparatione cuique pro conditione & dignitate, res, officia, honores, & quæ huic parti subiecta sunt congruenter tribuuntur. At in commutatrice paritas proportione Arithmetica cōsideratur, quæ nititur simpliciter æquali differentia & incremento, siue excessu numerorum, non analogiæ, siue proportionum. Itaque in eo nulla habetur ratio τῆς ἀξίας personæ, sed rei æqualia pro æqualibus redduntur, vt fit in commerciis, in quibus tantundem alter contrahentium consequi debet, quantum alter accepit, cæteroquin consistere contractus non possent. Eius etiam generis sunt, quæ Aristoteles in contractibus ἀκουσίοις recenset. Sed ne in iis, quæ de iustitia traduntur à Philosophis alieno loco, progredior longius: ex iis quæ iam adduxi intelligi potest, idem apud eos iustitiæ propositum esse, quod apud Cicer. Iuri ciuili, & quasi communem vtrique materiam subiectam videri. Verum & in tractatione, & tuendi modo inter se Philosophi, & Iurisconsulti differunt. Illi enim in explicanda ea honestatis parte, quæ iustitiæ tribuitur, & nominis significationē, & rei definitiones & diuisiones, formásque ac partes & causas atque effecta, & quæ his adiuncta sint & consequentia, quæque contra repugnātia, ac contraria generatim tradunt. At

a lib. 1. de off. circa finem.

b l. iurisprudentia. de iust. & iure.

c lib. 1. de off. de ordine officiorum.

d lib. 1. de off. ad fi.

Iurisconsulti principiis rationibúsque inde petitis, singulas species, partes, membra, hypotheses, & exépla ab illis omissa minutatim persequũtur. Satis enim Philosophis est ostẽdere legitimum esse, quod cuiusque populi, siue ciuitatis legibus continetur, medium iustitiæ ius esse æquabile. Leges verò illas & instituta, & iura, quæ quisque sibi populus cõstituit, quia in diuersis rebus publicis, alia atque alia sunt, vt Atheniensium, vt Romanorum, in illa de iustitia disputatione non enumerant, aut declarant. At diligẽns & accurata eorum disquisitio, & expositio à Legumlatoribus & Iurisconsultis suscipitur. Philosophi docent commutratiucem iustitiam, æqualitatem in commerciis atque contractibus seruare. Ac licet ipsi quoque de communis vitæ officiis, actionibúsque humanis disserant, tamen quomodo æquabilitas in pœnis irrogandis, quomodo in rebus contrahendis sit tuenda, quidque præstare alteri alterum oporteat: multo clarius & accuratius Iuriscõsulti in singulis quasi negotiis ob oculos ponunt. Sed in re omnibus, qui vel primis labris Philosophiam, Iurisprudentiámque degustarunt, perspicua quid multis exemplis opus est? Deinde Philosophi monent, quæ iusta sint facienda, quæ iniusta vitanda, virtutes sequendas, vitia fugienda, & honestatem instituendo, ac persuadendo tradunt: Atqui iura & leges præscribũt, eorúmq. studio & custodiæ præsunt, & præmiis ad recte faciendum impellunt, & pœnis suppliciisque à delictis auocant. Hinc est quod Vlpianus ait, se suique ordinis cupere bonos, non solum pœnarum metu, sed etiam præmiorũ spe efficere, ac veram non simulatam philosophiam affectare. Hinc Cicero vnum duodecim tabularum omniũ Philosophorum bibliothecas, & auctoritatis põdere, & vtilitatis vbertate superare asseuerat. Is enim totam ciuilem scientiam descriptis omnibus ciuitatis vtilitatibus, ac partibus contineri existimat. Hinc idem lib. 1. de Orat. ex legibus (inquit) & dignitatẽ maxime expetendam esse videmus: cum verus, iustus atq. honestus labor honoribus, præmiis, atq splẽdore decoratur: vitia autem hominum atque fraudes, damnis, ignominiis, vinculis, verberibus, exiliis, morte mulctantur: & docemur, non infinitis concertationúmque plenis disputationibus, sed auctoritate, nutúque legum domitas habere libidines, coercere cupiditates, nostra tueri, ab alienis mẽtes, oculos, manus abstinere. Denique eodem Cicerone auctore aliter leges, aliter Philosophi tollunt astutias, leges quatenus manu tenere res possint: Philosophi quatenus ratione & intelligentia. Etsi verò hæ similésque sint inter ius, siue leges & philosophiam, inter Iurisconsultos & Philosophos differentiæ: tamen magna aliàs societate & cognatione inter se iunguntur. Itaque prisci illi tum legumlatores, Lycurgus, Solon, Hermodorus Ephesius, tum Iurisconsulti, quos ex Pomponio supra recensui, tum ex posterioribus Æ. Papinianus, Pomponius, D. Vlpianus, Paulus, Tryphoninus, Modestinus, & plerique alii, qui in consilio Alexandro Seuero adfuerunt, vt tam ex fragmentis, quàm ex Ælio Lampridio apparet, philosophia literisque instructi fuerunt. Quare licet multi Iurisperitorum disciplina morum eruditi fuerint, tamen pauci Philosophorum iura ciuilia didicerunt, ex iis præsertim qui totos se ad cognitionem rerum transtulerunt, & ipsius scientiæ suauitate delectati, nihil aliud in vita egerunt. Nam qui ex Philosophis legumlatores fuerunt, illi non tantũ in rerum contemplatione versati sunt, sed maximarum & plurimarum rerum scientiam ad vsum traducẽntes Respublicas summa cum laude gubernarunt. Plato à regendis ciuitatibus abstinẽs sapiẽtiæ studio deditus, libros illos quidẽ de Legibus scripsit, sed ad eam Rempublicam, quam ipse nouam finxit accommodatas, ab aliis verò ciuitatibus non probatas: eo quod à moribus earum, communique vitæ consuetudine abhorrerent. Ac quidem facilius & maiori cũ delectatione, quæ à philosophis de vita & moribus scripta sunt iuris studiosi cognoscunt, quam illa quæ à Iurisperitis traduntur: quoniam illa morum informandorũ præcepta in vniuerso genere sunt posita, vnde iuris principia & axiomata notionesq; proficiscũtur, hæc ad causas & controuersias, ac hypotheses fere aggregata, & ad has singulas adaptata. Itaque multa Iurisconsulti in sua arte propria habent, præsertim ad disceptationes controuersiarũ quod attinet, quæ ex recti & æqui disputatione oriuntur, quæ licet quis eam philosophandi rationem, quę est de officiis & generali appellatione ἠθικὰ dicitur, teneat, tamen nisi quoque in Iurisprudẽtia sit versatus, assequi nequeat. Vt autem hęc doctrina, quę virtutes cõtinet, & bene viuẽdi disciplinam longe pręstat, tum Latine loquẽdi rationi, tum disserẽdi subtilitati: sic & tertia hęc Iurisprudẽtię pars, quæ in legũ ipsarũ disquisitione, iusti & iniusti, æqui & iniqui distinctione cernitur, prioribus duabus antecellit. Quare vt hunc locum de imitatione egregiorum illorum iuris authorum cõcludã: eos hodie Iurisconsultos maximam ex illis similitudinem ducere cẽseo, qui in interpretãdo Iure, causisque explicandis, & orationis puritatem perspicuitatémque, & facilẽ quãdam ac artificiosam tractãdi rationem, & æqui, boni que artem atque regulã adhibent. Neque enim omnibus numeris perfectum eum existimo iurisperitũ, nisi cui omnium harum rerum insit scientia. Sed quoniam pauci reperiuntur, qui hæc simul complectantur: ideo si in separatis spectandum sit, quo potissimum genere quis cognatione ea veterib. illis antistitibus iungatur, quædam ex tribus his, Grammatica, Dialectica, & Iuriscõsultorum propria tractandi rationibus, postrema hæc, & præstantissima & vtilissima est. Sic & qui illa præditus est, iuris illos χαρακτῆρας præcipue exprimere videtur.

Itaque ad nostram quęstionem quod attinet, qui ex his duobus diuersis & dissidentibus interpretum generibus, vel omnibus illis virtutibus, vel aliquibus veteres illos, quam maxime effingunt, illi habita ea graduum ratione, quam posui, & deligendi sunt & consectandi. Quod cum ex iis notis, quas commemoraui & descripsi, nõ sit difficile iuris studioso diiudicare: malo id cuiusque arbitrio permittere, quam hic pluribus persequi. Satis enim est huius regulæ generalia præcepta tradidisse: ipsius autẽ hypothesis disceptationem, cuiusque iudicio relinquere, quãquam easdẽ notiones infra ad Duarenum quoque nostrũ sim accommodaturus. Atque hęc de priori nota & obseruatione huius generis interpretandi, & tractandi iuris eorum, quod in excellentibus illis Iuris antistitib. perspicitur, & delectu illorum, qui similitudinem aliquam eorum imitando assecuti sunt, & hactenus.

Iam verò quia nõ cuiuis in promptu est, ex fragmẽtis illis qualis illa fuerit apud veteres interpretandi ratio animaduertere, & cum ea ceu exemplari quodam perfecto huius temporis interpretes comparare: reliqua est altera regula, vt inquiramus, quæ præcepta de interpretando, docendo ac tractando iure, cum apud alios probatos auctores, tum à Iustiniano in sua legislatione prodita sint. Vtinam verò liber ille Ciceronis de Iure ciuili in artem redigendo extaret, quem à Gellio citari supra indicaui. Neque enim dubito, quin multa in eo ad hunc tractatum pertinẽtia disseruerit. Sed mirum non est, & illum, & alios multos pręclaros Ciceronis libros in eandẽ incidisse calamitatem, quæ iuris auctorũ scripta excepit. Quæ tamẽ eius illa de re

sententia

sententia fuerit, ex istis locis quos paulo ante ex lib. 1. & 2. de Orat. & ex Bruto siue de claris orat. retuli, satis aperte intelligi potest. Ita enim Ius ciuile, quod id temporis nundum artificiosè compositum erat, arte concludi posse statuit, si in certa quædam genera, eáque pauca cogeretur: deinde ea in species, siue membra, quæ complectuntur, tribuerentur: tum quam quæque vim haberent definitione exprimeretur. Eandem rationem secutus est Iustinianus in tradendis institutionibus suis, quam ipsos quoque Iuris auctores in suis institutionibus tenuisse, rectè quidam existimant. Iam vero ita tractandum ius omne Cicer. in libro 2. de Orat. multis exemplis ostendit, vt causæ personis certis & temporibus definitæ ad vniuersi generis vim & naturam referantur ab hypothesi ad thesim reuocentur. Neque enim ex temporibus & personis, sed ex genere quæstionis causa pendet. Nā & quæ infinita esse videntur, generatim sunt componenda, & quæ in vna cognitione, natura've posita, in plurima dispartita, & hinc inde dispersa sunt ac dissipata, iterum coniungenda, & artificiosè ad suos quæque locos communes digerenda, rursúsque quæ mista & confusa seiungenda, & in certa genera singula describenda, eáque suis diuisionibus cōmodis distribuenda, tum definitionibus explananda. Et cū fere omnes Iuris partes vel generales sint, generatim & infinite conceptæ, vel certas facti species contineant, certámque personarū, temporum, & locorum notationem: illæ cū in generū vniuersa disputatione consistant, in partes resoluēdæ, eæque singulatim sunt explicandæ, hæ autem à personis & temporibus ad communes rerum & generum sunt aggregandæ & reuoluendæ. Ac de his ex Cic. preceptis hactenus.

Constit. 2. §. quod autem & primum. Constit. 2. Deo nobis. §. nostram autem. Constit. 3. tanta. §. hoc autem.

Restat vt videamus quem modum & rationem Iustinianus iuris à se compositi, quo hodie vtimur, interpretandi ac docendi præscripserit. Ac quidem edixit, ne quis alios commentarios legislationi suæ apponat, quam παράτιτλα, vt ipse dicta constit. §. vltimo, interpretatur, per indices & titulorum subtilitatē quæ admonitoria eius faciat, & κατὰ πόδα interpretationem de lingua vna in aliam, vt ex Latina in Græcā sub eodem ordine, eadémque consequentia, sub qua legum voces positæ sunt transformationem, siue conuersionem, vel breuem aptámque expositionem, quæ non multo pluribus verbis fiat, quam legibus ipsis continētur. Et sane si quod Iustinianus in iure à se edito præstitum, non modo credidit, sed etiam prædicauit, reuera ita se haberet, vtilissima hæc sua præcepta & ad vnguē obseruanda essent. Sicut enim ante per multitudinem librorū confusum ius Romanū fuisse queritur, sic, quæ est ingeniorum humanorum audacia, & morum licētia, doctores & interpretes commentationibus & dissensionibus suis, hoc ius tam præclare à se, sua quidem opinione constitutum, peruersuros esse verebatur, nisi id suis sanctionib. præcaueret. Sēper enim id curæ fuit optimis quibusq. legumlatoribus, prudentissimis rerū publicarum gubernatoribus, tum vt paucas, tum vt apertas, & perspicuas leges præscriberent, quod cernerent diligentius eas obseruari, & minus controuersiarum parere. Itaq. Solon, vt est apud Demosthenē, singulas tantum de singulis negotiis leges, eásq faciles & planas esse voluit, ne vulgi simplicitati temere imponi posset, sed omnibus æqua facultas esset, eas & legendi & perdiscendi. Et Isocrates eas leges optimas esse iudicauit, quæ & quam paucissimas lites gignerent, & quamprimum eas tollerent. Hinc in bene constitutis apud Græcos rebus publicis summa in ferendis nouis legibus cautio, cura & diligentia adhibebatur. Nam non mutationem modo earum periculosam esse censebant, sed & multitudinē, ita vt eos, qui subinde condant & recondant leges, insanire Herodotus duxerit. Quare studiosè prospiciebant, & ne leges cumularentur, & si accidisset, vt sylua illa circumcideretur. Vnde Iulius quoque Cæsar, teste Suetonio, conatus est Ius ciuile Romanorum ad certum modum redigere, atq. ex immēsa diffusáque legum copia optima quæque & necessaria in paucissimos conferre libros. Cum igitur Iustinianus hanc suam legislationem veteri Iurisprudentia tanto præstantiorem & perfectiorem esse duxerit: vt illam æris, hanc auri loco habeat, eóque nec comparari inter se velit: propterea quod multa in illa desiderarentur, quę singulatim cōmemorat: in hac autem nihil contrarium, nihil simile, nihil redundans, nihil perturbatum inueniatur, ne ob multitudinem scriptorum idem ei accideret, quod priori euenisset, illi incommodo his suis constitutionibus occurrere voluit.

Verum si diligentius attenderimus, plurimum & opinione sua Iustinianum falsum & Tribonianum, qui ei hoc ius omnibus partibus absolutum esse persuasit, vehementer errasse cognoscemus: præsertim ad quinquaginta Pandectarum libros quod attinet. Tantum enim abest, vt eos Papiniani, Caij, Vlpiani, Pauli, & æqualium Consultorum monumentis anteponam: vt nec quidem cum iis conferendum existimem. Quin tā male ex centonibus veterum iuris auctorum sunt consarcinati, vt licet Pandectę fortassis dici possint, tamen Digestorum nomen mereri vix videantur. Etenim excepta titulorum σύνταξιν (quæ congruenter ad formam perpetui edicti, & imitationem Digestorum à Iuliano, & aliis scriptorum certo quodā ordine coagmentata est,) pauca artificiose digesta, aptéque disposita, & ad sua genera conuenienter aggregata, rursúsque in species & mēbra distributa, & singulis definitionibus explicata, ea ratione & via videre licet, quam & Cicero præscripsit: & quam cum in Commentariis suis ad edictū, tum in Digestis veteres Iuris auctores vsurpasse ex collatione & coniunctione fragmentorum, ex vno eodémque libro, in varios titulos atque libros dispersorum, & obseruata cuiusque capitis inscriptione ad suos libros singulorum coaptatione, quoquomodo animaduertere possumus. Quanquam facilius sit ex illa inter se capitum compositione, titulorum & argumentorum, quæ quoque libro tractarunt, seriem atque continuationē, quam rationē tractandi principalia illa capita, siue quęstiones in singulis libris colligere. Quo magis dolendum est, ex tot Iuris auctorum Digestis, quæ Iulianus, Alphenus, Celsus, Marcellus, Ceruidius Scæuola, Pomponius, Vlpianus, Paulus, Martianus, reliquerunt, nullius non modo non totum opus, sed nec vnum quidem librum integrum ad nostram ætatem peruenisse. Ac tametsi iidem illi quinquaginta libri Iustiniani mandato concinnati insignem thesaurum Iuris, atque omnis generis præclara multa contineant, atque ideo non immerito Pandectarum nomen iis tribui fortasse possit, vt etiā quidē ipse gloriatur, optima quæq. & vtilissima in eos contulerit: tamen non vt idē tractat, idcirco omnes disputationes ac decisiones in se habent legitimas, omnémq boni & æqui doctrinam & disciplinam complectūtur. Multo verò minus concessero, innumerabilia ab his compilatoribus in melius mutata, & multa in antiquis dissidentia, ab his distincta, & suis limitibus determinata & definita esse, ita vt cum omnes reliquæ artes sint infinitæ, hæc sola scientia certis finibus ab his sit circumscripta. Non hic referam, quam multa, varia & non leuia errata, atque vitia in horū quinquaginta librorum confectione doctissimi nostrę ętatis Iurisconsulti notarint: id omnes queruntur, ita præcisa esse illa ex Iuris auctoribus fragmenta, quæ in iis erant perspicua, vt sæpe sit de seu-

sententia diuinandum: præsertim deficientibus nos Iuris auctoribus, vnde illa deprompta fuerût. Nec verò, vt fere in omnibus illis constitutionibus prædicat, quæ apud veteres pugnantia fuerunt, dissoluit, atque conciliauit, vt nulla antinomia in his libris ab eo inueniatur, qui subtili mête diuersitatis rationes excusserit. Nam dissentientes Iuris auctorum opiniones in diuersis capitibus cernuntur, quæ cōponi inter se nullo modo possent, vt id his tēporibus ab eruditis Iurisconsultis diligenter est demonstratū. Sic Celsus, *a* & Paulus *b* inter se ex diametro discrepant. Ille, n. seruū legatū, si interim manumissus sit, & postea rursus seruus factus, peti posse, hic non posse statuit, atque ideo Celsi sentētiā Paulus & notat & improbat, propterea quod in perpetuum sublata obligatio restitui nō possit, ita à Celso *c* à patre & filio Iulianus *d* dissentit. Illis, n. placuit, quod seruo cōmuni legatum erat altero dominorū omittente, siue repudiante alteri nō accrescere, huic vero ad alterum totum pertinere. Erant enim diuersarum scholarum: illi Proculiani, hic Sabinianus, teste Pomponio. *e* Nam idem ante huius præceptor *f* Iauolenus in simili specie *g* statuerat, qui Sabino successerat. Plures huius generis controuersias inter Sabini & Proculi discipulos supra exposui. Ita diuersis positis iuris principiis Iulianus *h* putauit fructuario vindicandarum seruitutum ius esse, atq. ideo opus nouum nuntiare posse argumēto cæterorū, quibus vindicatio seruitutis datur. Cōtra Labeo, Nerua, Marcellus, Vlpianus, *k* existimarunt, fructuario seruitutis vindicationem non esse, atque ideo nouum opus nuntiare non posse. In hac quoque quæstione, an fundo vendito & in diem addicto vsucapio procedat, & fructus emptoris fiant, Iulianus *l* Paulum omnino secutus est: Vlp. nō *m*: sed adhibita distinctione in priori membro assentitur in posteriori repugnat. Nam in hoc non puram, vt illi, sed conditionalem venditioné esse statuit, idque ex Pomponij sentētia vt conectari licet *n*. Sed aperte Paulus *o* etiam in hac posteriori parte, nisi melior conditio adferatur, puram cum Iuliano censet esse emptionem, & idcirco reiectis aliorum, vt Pomponij, vt Vlpia. sententiis Iuliani probat. Nec vero differte Iustinia. veram in his dissensionibus sententiam potiorem ducat, exponit. Itaque iactare nō potest à se dissensiones illas sublatas præsertim cū vtranque in Pandectas diuersis locis contulerit. Et si vero Iustinia. multas quoq. discrepantes iuris authorum opiniones in Institutionibus, Codice, Nouellisq. decidit, & quid sequendum esset declarauit, vt in illis dissidiis Proculianorum & Sabinianorū à me ante expositis *p*, quēadmodū & controuersiā illam in distinctione prædiorū vrbanorū & rusticorū inter Neratiū & cæteros Iurisconsultos definiut *q*, cum & Pomponius & Vlpianus, *r* & Vlpianus *s* qualitate, genere & vsu, nō vt ille *t* loco discernat, vt exempla ex Cod. & Nouellis prætermittam, nihilominus in his libris Pandectarum, contraria illa capita congessit, quæ vel in eos non redigere, vel in iis non sine nota relinquere debuisset.

Quare cum nō sit eiusmodi iuris Iustiniani auctoritate compositi conformatio & perfectio, cuiusmodi ille esse perhibet: idcirco præter παράτιτλα breuia monita, siue titulorum argumenta & indices rerum, & κατὰ πόδα expositionem, solidior, vberior, & illustrior eius in accidentibus partibus interpretatio posterioribus temporibus requisita fuit. Illis quidem antecessoribus, qui in tribus illis Gymnasiis à Iustiniano, vel apertis, vel cōfirmatis, iū ius hoc renouatum professi sūt, nō fuit difficile preceptis eius morem gerere. Nā & pro tali legislatione illam habebant, qualis in cōstitutionibus, siue edictis illis non sine magna tractatione describitur, & ad tempora illa accommodata, & in foro vsuq. quotidiano per se clara erat: & si quæ obscuritas & difficultas ex fragmentis illis Iurisconsultis in Pandectas relatis: propterea quod nimium concisa & trūcata esset, oriebatur: eius explanatio ex ipsis auctoribus, vnde sumpta erant, peti poterat.

a l. si fideicom. 79. §. vlt. de lega. 3.
b l. qui res. §. aream. ver. nec admiss. sum. de solut.
c l. & Pro. culo. 20. de leg. 2.
d l. 1. § 1. de vsufr. ac cresc.
e l. 2. in fi. de orig. iur.
f l. an manumittere. de manumiss. vind.
g l. si dubi. 40. de lega. 1.
h l. 1. §. penult. de remiss. & in l. 2. de oper. noui nunt.
i l. 5. § 1. & 5 penult. Leg. dicari 9. ff. de noui oper. nunt.
k l. 1. §. vlt. eo tit. & in pr. si vsufr. pet. l. 2. § 1. si ser. vindic.
l l. 2. de in diē addic. & l. 2. § fin. diem addi. & l. 4. pro empt.
m l. 2. & 4. de in diem addict.
n ex d. l. 4. & ex l. item quod dictū, ac in diem addict.
o d. §. fi. in diem addic.
p Vlpi. in d. §. cum ex aliena. de ver. de rif. d. pr. Instit. qui mod. tur. fi. nu. & d. §. in pretium. Instit. de empt. & vend. §. si qua exequi. tur Mand.
q §. prædiorum vrbanorum. Instit. de seruit.
r l. vrbana familia. 166. de ver. sig.
s l. vrbana ædificia. 198 & l. 2. comm. præd.
t l. 2. de seruit. rust. præd. Leo in. §. flabu. la. in quibus causis pignus vel hyp. contrah.

At simul ac nō multo post Iustinianum exterarum gentium copiis, cum in alias imperij occidētalis prouincias influentibus, tum in Italiam se inferentibus, ibique inferentibus, ibique domicilium ac sedē principatus sui collocantibus iure illo Iustinianeo, plerisque locis antiquato & obsoleto, alia iura ab illis nationibus quæ rerum in Italia potiebantur, inducta essent: à Lothario demum III. oblatis sibi ex præda direptæ vrbis Melphitanæ Pandectis sancitum est, vt ex vno illo iure reliquis legibus abrogatis in Italia iudicia fierent, iúsque diceretur. Itaque cum post aliquot sæcula tādem plerisque & tribunalibus restitutum, & scholis redditum fuerit: mirandum est Irnerium Germanis VVernherum dictum, qui primus regnante Lothario Pandectas in publico Bononiæ Gymnasio interpretari cepit, eiúsdémque ætatis alios, qui certatim ipsius institutum sunt æmulati, præscriptum Iustiniani tam accurate obseruasse. Nam potissimum in summis glossisque scribendis elaborarunt: quarum illæ loco paratitlorum, hæ autem κατὰ πόδα expositionis sunt. In his refero Hugolinum, Bulgarum, Martinum, Ioānem Pilcum, Rogerium, Aldericum, Azonem, atque alios eiusdem ætatis viros bonos, & in iuris doctrina eruditos, qui Lothario, Conrado III. Friderico primo, eiúsque filiis Henrico & Philippo imperantibus floruerunt. Equidem horum simplicitatem in iuris interpretatione multo pluris facio, quàm pompam & apparatum, superioris nostræque memoriæ doctorum ad inanem ostentationem sæpe comparatum. Eandem interpretandi rationem in Gallia Cisalpina consectatus est eadem ætate Placentinus, quem licet acerbe insectatus sit Accursius, tamen eius in vtroque illo genere non contemnenda extant, & ingenij & industriæ monumenta. Ex omnibus autem iis, nullus in titulorum argumentis & summis explicandis, vberior & copiosior fuit Azone, qui in iis etiam superiorum æqualiúmque suorum retulit sententias: ita vt quibusdam paratitlorum fines transisse videatur. Sunt qui idem notēt in glossis Accursij, quas cum adauxisse, & intra glossematum nomen, limitésque non constitisse certum est. Sed vterque studiosorum Iuris suorum temporum iustam fortasse rationem habuit. Quod enim fragmenta ex Iurisconsultis in quinquaginta illos Pandectarum libros redacta nimium essent mutilata, nec amplius scripta illa, ex quibus excerpta sunt in manibus versarentur, totáque illa Iustiniani legislatio, ante multas ætates in desuetudinem abiisset, clarius interpretationis lumen, quàm quod glossæ illæ superiorum doctorum præstiterant, ei adiungendum fuit. Primus igitur Accursius admirabili diligentia, incredibili labore, excellenti ingenio, quæ superiores ad diuersa loca, quibus interpretatione opus esse putabant, glossemata passim & seorsim composuerant, collegit, iisque sua addidit, & cum ad vniuersum ius congessit, tum ad singulas fere leges applicuit. Nec ipsas modo leges, & quæ inter se vel similia, vel pugnantia sibi esse viderentur annotauit: sed & dissentientes priorum interpretum opiniones suis locis retulit, & collatione earundem facta suam quoque subiecit. At cum nec sic quidem satisfieret Iuris studiosis, qui eum insecuti sunt, velut ducem & auctorem intuentes, non tam ipsas leges sibi explicandas, quàm σχόλια separatim ab illis edita, tum ab Accursio in vnum quasi

corpus

corpus contracta, perpēdenda proposuerunt. Itaque luculentiores expositiones & enarrationes ediderunt, in quibus mediā viā inter eos qui ætate maiores, quique minores erāt, sunt secuti, cuio & glossatū, modū excederēt, & sibi à Cōmentariorum magnitudine tēperarēt. Ex hoc numero sunt Iacobus Balduinus, Odofredus, Frācifcus Accursij filius, & Iacobus Beluisius, Iacobus de Arena, Dynus, Iacobus, & Bartholomæus Butrigarij, Nicolaus Neapolitanus, & Mutinensis, & Marcellus, Martinus Silimannus, & Fanensis, Lambertus Rāponus, Ricardus Malumbra, Raínerius Forolimēsis, Cynus, Oldradus, Fridericus Petrucius Senēsis, Iacob⁹ de Rauena, Blauasius, Petrus de Bella Pertica, Ioannes Faber, Gulielmus Cuneus, & eorundē æquales, qui omnes annis Bartolo præstiterūt. Nec tamen hi omnes vnū idémq. tenuerunt institutū, sed alij pressiores, alij vberiores fuerunt. Eadē ætas tulit Signorolū Homodeiū, cuius responsa extant, in quibus nullis alijs, atque legū authoritatib. & testimonijs vtitur. Tū fuit Bartolus, qui licet in cōmentarijs faciendis, cū iā aperte cōtra Iustiniani edicta scriberētur, illis liberior fuerit, tamen ad eā licentiā & temporū illorum conditione, & auditorū desiderio adductū statuo. Id vero recitationibus suis, atq. scriptis nominis authoritatísque cōparauit, vt hactenus primus illi locus inter Iuris interpretes tributus fuerit. Ea sane sua laude nō est fraudandus, cū ob alias ingenij dotes, tū q cum se ad exercitationem iuris, & iudicia mature retulisset, ius à se in scolis explicatū ad vsum fori iudiciorúmq. traducere studuerit. Excusari eadē ratione possūt, & Bartoli æquales, & qui ei ætate proximi fuerunt, vt Frācifcus Tigrinus, Albericus Rosatius, Baldus, & Angelus fratres, Richardus, & Bartolomæus Saliceti, benedictus Plōbinus, & similes, quāuis indies fœcundior fuerit Iuris interpretatio, & scribēdi cupiditate & multitudo & magnitudo cōmentariorū creuerit. Neque. n. his satis fuit de ipsis legibus, & de glossematis, cū anteriorū, tū Accursij disputare, sed & antecessorū suorū sententias referre, & quid sibi de iis videretur, explanare. His successerunt Christophorus Castillionæus, vterq. Raphael Fulgosius & Cumanus, Ioannes Imolēsis, Paulus Castrensis, Ludouicus Romanus, Christophorus Portius, Florianus, Martin⁹ Laudēsis, Guido Papę, Angelus Aretinus, Iacobus Puteus, & alij nōnulli, qui in cōmentando & scribēdo nō minus sibi, atq. illis cōtra Iustiniani præcepta licere arbitrati sunt. Plerisq. verò ex hoc ordine veniam dandā existimo. Nā tres primi cū magno studio atq. diligētia in ipsas leges cognoscēdas incubuissent, & plurimū ingenio valerēt, acriq. iudicio præditi essent, & opiniones antecessorū suorū per manus quasi traditas, minus cū ipsius iuris Iustinianei doctrina, cōsentire intellexissent, verā legū sententiā asserere, & receptas interpretationes impugnare, & confutare nō verebātur. Itaq. licet pro singularibus ab iis sunt habiti, qui præiudicata opinione authoritates potius, quā rationis momēta sequūtur: tamen sæpe rectius multa in iure explicarūt, quā quorū dogmata maiori multorū hominum plausu approbata. Quocirca nostris tēporibus Iurisconsulti doctissimi Alciatus Budæus, hic Duarenus noster, Iacobus Cuiacius, atq. alij recentiores in multis quęstionibus, horū sententiā olim à plerisq. reiectā, ea opinione quæ pro cōmuni habita est, improbata, sunt amplexi. Iā & genus dicēdi facile atque perspicuū, quo Paulus Castren. in commēt. suis vsus est, & in commemorandis integris capitibus Ludouici Romani memoria, quam Æneas Siluius prædicat argumento sunt, eos in ipso iure perdiscendo grauiter versatos esse. Multo verò minus se intra leges, metásque illas à Iustiniano præfixas continuerunt, qui his posteriores fuerunt, Franciscus Aretinus, Bartholo. Cæpola, Alexander Imolensis, Petrus Philippus Corneus, Marianus Socinus, & Franciscus Curtius maiores, Ioannes Maria, Riminaldus. At eos immoderata peccādi, aduersus istas Iustiniani cōstitutiones, licētia etiā superarūt, qui ętiā illis successerūt, Bartholomæus Socinus, Ioānes Crotus, Iason Maynus, Philippus Decius, Iacobinus à S. Georgio, Ioānes Igneus, multíq. alij nostrorū quoq. temporū doctores eorūdē vestigiis in interpretādo iure insistentes, quorū plerique ingentia ediderūt volumina. Cum. n. vt interpretū multitudo, sic & opinionū disputationúmq. sylua, præter modum cresceret, atq. hi omniū sententias referre, suisq. libris cōplecti solerent, inde factū est, vt immensos scripserint cōmentarios. Hoc verò tractā. in Iuris genere verū obscuritas in Pādectis, aliisque iuris Iustiniani mādato collecti locis lucē attulerint, an luculētis tenebras obduxerint, facile erit ei statuere, qui regulas illas à me ppositas in iudicādo spectauerit. Etsi verò quo postremi hi interpretes verbosiores & redundātiores in scribēdo fuerunt: eo longius à lege modóq. interpretandi, in Iustiniani edictis præscripto recesserūt, tamē & his ignoscendū esse duco: si modo in ipsis quoq. legib. explicandis, operā studiúmq. posuerunt. Vt. n superuacanea multa & ināia, ac mutila, vt etiā multa à proposito aliena coacervarint, vt in interpretū opinionib. recitādis, & excutiēdis nimis longi fuerint, nihilominos tamē hæc & propter exēpla priorū, & multitudinem hūc morē iis condonanda rcor, si modo ipsa quoq. iuris capita contēplati fuerunt, & eodē reliqua omnia veluti ad scopū direxerūt. Sin autē vel legibus ipsis neglectis ac relictis, aut verbis mentéq. earū vix per trāsennam inspectis omne studium atq. tēpus, in recensendis, disquirēdis, confirmandis, repellēdis, præcedentiū interpretū opinionib. consumpserunt, nec venia, nec excusatione hos dignos arbitror. Neq. n. solum huiusmodi interpretū disputationes peruersæ, sed & perniciosæ sunt iuris studiosis, quę eos ab ipsius iuris certi & finiti cognitione, tanquam à veris fontibus, & sedato quasi amne ad vastum inanium concertationum & incertarum opinionum, infinitarúmque argutiarum & versutiarum mare abducunt.

Ex hac Iurisconsultorum, qui sibi ius Iustinianeū in lucē reuocatū, tractandū ac interpretādum sumpserūt, enumeratione, & cū eiusdē edictis de illa re promulgatis collatione perspici pōt, primæ ætatis interpretes eis obtēperare conatos esse: qui aūt eis successerūt, vel vsu exigente, vel studiosis efflagitantib. ea insuper habuisse, & glossarū atq. x[?] interpretationis finea egressos esse: vberiúsq. atq. pleni⁹ iis id explicasse, vtiléinq. adhuc eā operam iurisprudentiæ fuisse. At tertiæ, quartæ & huius nostræ ætatis doctores cōmunē illū morē sectantes tēporis pgressu ac indies magis atq magis à sanctionib. illis se remouisse, atq. tandē non solū supine & edicta Iustiniani, & pœnas in iis constitutas neglexisse, verū etiam audacter contēpsisse, nō sine magno Iurisprudentiæ dāno. Cum. n. postposito ipsius Iustinianeæ legislationis studio, omne fere tēpus in doctorib. cōtererent, audacto interpretū numero, multiplicata sunt placita, cumulatis opinionib. plures & grādiores factitati cōmentarij, qui fœcundiores extulerūt, partus, atq. nu sua feraciores ediderunt fœtus, eisq. alij atq. alij succreuerūt, donec eo pcessū est, vt nullus, nec modus, nec finis scribēdi in iure fuerit. Quare iā ingēs & immēsa turba voluminū hui⁹ generis extat, vt nullo modo cū ea librorū copia, quæ Iustiniani tēporib. extitit, vel multitudine vel magnitudine conferri possit. Quod si igitur vetus ius Romanorū e ob illorū variorū cōmentariorū copiam confusum atq. perturbatum fuit, vt Iustinianus queritur, multo magis id de Iustinianea legislatione statuendū erit, præsertim cū hæc doctorū nostrorū opera libros illos & numero & grādi- e At con. ser 135.

tate multũ exuperẽt: puritate aũt & perſpicuitate orationis, & rectũ ipſarũ tractatione, atq; boni æquique diſputatione lõge ſint inferiora. Ergo innumerabili & infinita hac vi voluminũ à noſtris doctorib. diuulgatorũ non modo oppreſſa, ſed & penitus obruta fuiſſet, niſi Dei munere & cõceſſu perinde vt alia omnia fere humaniora ſtudia ex inueterata barbarie, paulatim emerſerunt, ſic & vera Iuriſprudentia reſpirare, & ſe erigere cœpiſſet. Nã cum refloreſcentib. literis, non modo ipſum ius Iuſtinianeũ diligentius ſtudioſi in manibus haberẽt, ſed & alia quædã veluti ex parietinis fragmẽta nacti eſſent, & plura indies Romanæ in omni genere diſciplinæ vetuſti iuris hiſtoriarúmq; & antiquitatis monumẽta prodirent, eáq. illi ſtudioſius & diligentius colerẽt, adinuentiſq. illis inſtructi fœlicius in iuris ſtudiis verſarẽtur, eiúſq. cognitionẽ aſſecuti, quã longe interpretes illi poſteriorũ ætatum, tũ à veterum Iuriſprudentũ more, tum à Iuſtiniani edictis diſceſſiſſent, intelligerent: quoad conſequi induſtria, ingenióq. potuerunt, etiã atq. etiam enixi ſunt: vt corruptum illud interpretandi genus animaduerſione rectæ & ſinceræ rationis, qua in comment. ſcribendis, ipſi iuris auctores vſi fuiſſent, corrigerent, & ad eandem præceptorũ à Iuſtiniano hac de re traditorum accommodationé emẽdarent. Neque enim vt & ſupra indicaui, ſola Iuſtiniani præſcriptio & formula in hoc genere, tũ propter ipſius legiſlationis imperfectionem, tum propter intermiſſum eiuſdem per multa ſecula, & in ſcholis, & in iudiciis vſum, tum propter receptã proximis ætatibus contrariam interpretandi conſuetudinẽ teneri potuit. Itaq. nõ modo à multis, hac noſtra memoria, qui ab inculta illa & ſalebroſa proximorũ ætatum via, iuris ſtudioſos in amœnum illud, & pulchrũ iter veterum Iuriſconſ. reuocare voluerunt, paratitla, partitiones methodicæ, ἐγχειρίδια, manualia, & eiuſdẽ argumẽti ſimilia, à nõnullis etiã breuia quædã ſcholia & annotationes, quas inſtar κατὰ πόδα expoſitionis habuerunt, cõſcripta fuerũt, in quibus alij aliis longe antecellunt, ſed & cõmentarij ad varias iuris partes facti, quorum licet magna ſit inter ſe differẽtia: tamẽ quoſdã puto non admodum diſſimiles iis eſſe: quos ad edicta, aliáſq. iuris partes primi nominis, iuris auctores cõpoſuerunt. Ac licet hi quoque ipſi in Iuſtiniani ſanctionẽ cõmiſerit, cũ is cõmentarios legiſlationi ſuæ adiicere penitus prohibuerit: tamẽ tantũ abeſt, vt vlli pœnæ nedũ grauis illius à Iuſtiniano ſancitæ reos putẽ. Siquidẽ cauſis quibus ad vetandũ hoc genus librorũ Iuſtinianus inductus eſt, in his locus nõ eſt: cũ perſpicuũ ſit, nihil inde incommodi legiſlationi ſuæ: ſed multũ potius cõmodi acceſſiſſe. Quod. n. nec id compilatores in iure illo cõcinnando præſtiterunt, quod ſibi perſuaſũ habebant: quod idẽ diu in tenebris obſoleuerit: quod reſtitutũ, poſtea tũ a librariis deprauatũ, tũ longis illis immenſiſq; cõmentariis conturbatum fuerit, nudę illę à Iuſtiniano conceſſæ expoſitiones nõ ſufficiebãt: ſed luculẽtioribus interpretationibus quibus redintegraretur opus ſuit. Quid quod rationes etiã reddendæ erant, quãobrẽ & vetus ille rectúſq. mos, iã prorſus obliteratus renouandus & peruulgatus reiiciendus fuerit? Itaq. præſcriptũ illud Iuſtiniani coniũgendũ fuit cũ norma illa ſiue regula de obſeruatione & imitatione optimi illius generis interpretandi & cõmentariorum: quod in veterib. illis probatiſſimis Iuris auctorib. deprehenditur, & ea moderatio adhibẽda, vt in paratitlis, aliiſq. permiſſis expoſitionib. quoad eius fieri poteſt, accurate edicta eius obſeruẽtur, in iis verò quæ vetuit, in vberiorib. interpretationibus & cõmentariis, qui ad exẽpla priſcorũ Iuriſconſult. ſunt conformandi, vetita eius neceſſaria potius de cauſa neglecta quã temere ſpreta eſſe videãtur. Vt igitur in interpretando & ſcribẽdo, ſic & in diiudicando vtriuſq. regulæ ſimul ratio habenda eſt. Etſi. n. non ſolũ iam inde à reuocato iure Iuſtinianeo conſeruata temporũ ſerie, ſucceſſiones & differentias enumeraui, ſed & ſingulas ætates cũ illis Iuſtiniani præceptis contuli & examinaui, tamen in diſcernendis interpretũ ſcriptis, nõ ea ſolũ attendẽda ſũt, ſed priori illi regulę vt præſtãtiori adiũgẽda. Nã ſi ad vtrãq. regulã coniunctim doctorũ interpretationes exegerimus, non obſcurè cognoſcemus, qui ex iis rectũ atq. verũ, qui contra corruptũ & deprauatũ interpretãdi genus vſurpẽt. Et cũ in v.t.
vatiæ ſint diſſimilitudines, & multiplicia diſcrimina, animaduertere licebit, qui inter laudabiles primũ locũ mereantur, qui in ſecũdis, tertiis atq. poſtremis cõſiſtant. Perpauci. n. poſt culta illa ſecula perfecti Iuriſconſulti laudẽ ſũt conſecuti. Qui aũt quibus præſtent ex gradibus illis quos ſupra expoſui, cũ de priori regula egi, perſpici poteſt. Ruſuſq. tũ ex illa cõmemorat one variorũ, quaſi graduũ & ætatũ interpretũ, tum ex contrariorũ diſciplina ei cõſtabit, qui aliis magis, aliis minus ſũt vitioſi: vt. n. maior borum eſt caterua, ſic & plura genera, multipliciores varietates & differentiæ. Alij. n. dũ faciles & breues ſtudioſiq. ſimplicitatis, quæ in Vlpiani ſimiliúmq; auctorũ cõmentariis elucet, videri volunt, ea quæ difficilia, abdita, & retruſa ſunt, prætereunt, & tranſiliũt. Alij contra dũ ſimplicitatẽ illam deſpiciunt, ex acumine ingenij & ſubtilitate, in tractatione recõditæ materiæ, inuolutarúmq. quæſtionũ popularẽ ſibi laudẽ aucupãtur, multa inutiliter & confuſè & verboſè in vtranq. partẽ diſputando ſeipſos implicant, & quæ explanare debebant, obſcurant. Alij verò immemores ſui inſtituti, ius quod interpretandũ erat, vix attingentes, aut ſi id ſibi tractare propoſuerant, protinus ab eo diſcedentes, omnẽ operam, ſtudium atq. tempus in referendis atque diſcutiendis interpretum opinionibus impendunt. Sed quorſum illa exempla quæ infinita ſunt, commemoro?

Huius aũt diſputationis ſumma capútque eſt, vt cuiuſq. recitationes & lucubrationes cũ normis illis maximè cõgruerint, ſic potiſſimũ eſſe probandas, contráque maximè omniũ improbandas, quæ ab illis longiſſime adfuerint. Cũ ergo quod optimum & præſtantiſſimũ eſt, idẽ in primis ſit deligendum: nemo eſt qui non ex his intelligat, quos interpretes potiſſimũ conſectari & peruolutare debeat. In hos igitur ſi tantum temporis atq. ſtudij contulerit, quantum ad eos nõ modo cognoſcendos, ſed & imitandos ſatis fuerit, ſimul vt penitus eos perdidicit, & ſic iudicium ſuum cõfirmarit: iã alios quoq. libros, qui cũ iis regulis minus conuenerint, legere ei licebit. Vt. n. apes ex omnis generis floribus & herbis, ſi quid eſt boni ſucci exugũt, ſic Iuris ſtudioſi, iudicãdi facultate prędit, ex quibuſuis interpretum ſcriptis, optima quęque carpere, & colligere poſſunt, quod & olim Lucretius ſe facere prodidit:

Floriferis vt apes in ſaltibus omnia libant,
Omnia nos itidem depaſcimur aurea dicta.

Idem ſtudij ſibi exemplo Lucretij propoſitum fuiſſe Duarenus noſter diſerte in his ſuis operibus indicat. Vnde & verſus illos ſępe in ore habebat. Sic ex doctorũ hominum monumentis accepimus, tum Vergilium ex Ennij veluti ſtercoribus aurum, tum Horatiũ ex luto Pacuuij gemmas conquiſiuiſſe. Atq. hæc eorũ permitto arbitrio, qui ſola iuris cognitione & doctrina delectati, forũ & iudicia nõ ſpectant, virũ iſtis operæ, & temporis qui tribuere velint. Sed cum Iuriſprudentiæ opus ſit in agendo, verùm in eorum quoque qui ad exercitationẽ, vſumq. forenſem ſe volunt conferre (quod præcipue iis qui ſe iuris ſtudio dederunt, propoſitũ eſſe & debet & ſolet) facultate omnino poſitum ſit: animũ ad interpretũ illorum lectionẽ applicare,

care, vel nō adiūgere, equidē (prout nunc iudicia ſunt conſtituta) vehementer dubito. Etſi enim leges diſcimus, nō vt in ſola earū cognitione acquieſcamus tantum, ſed vt iis in curia, tribunalibus, & foro vtamur, atque hęc ita inter ſe cohęreāt, vt alterū ex altero pendeat, eædemq. illę regulæ in exercitatione iuris valere debeāt, quæ in interpretatione obſeruātur, (quod Iuſtinia. tū in eandē pœnā falſi velit eos incurrere, qui aliā legē ſiue auctoritatē, quam ex his libris in iudicio citarit, cui obnoxij ſunt, qui cōtra eiuſdem præſcriptū cōmētarios faciūt, tū Pandectas ſuas compoſuerit, nō modo ex cōmētariis & interpretationib. ad leges, edicta, ſenatuſcōſulta, aliiſq; eius generis, ſed etiā quęſtionū cum aliarum, tū publicè tractatarū, reſpōſorū, epiſtolarū, actionum, publicorū, reliquorumq; iudiciorū, protribunaliū ſententiarū, cognitionū, decretorū, appellationum libris ex ipſis auditoriis, iudiciis & foro manātibus, (ad quorū exēpla meritò etiam in exercitatione iuris animi noſtri dirigēdi eſſēt) tamē quia nō modo veterum iudiciorū ordo prorſus eſt cōmutatus & inuerſus, ſed nec ea quidem ratio, quæ à Iuſtiniano tradita, eiuſq; imperio in vſu fuit, ſeruata, ſed noua quædam forma noſtris temporibus paſſim iuxta ſuperioris memorię doctorū ſentētiam effecta, & ferè ad pręſcriptū Pōtificiorum Decretalium eſt expreſſa, valde vereor, ne quis his hominū moribus & hoc iudiciorū ſtatu etiāſi in iure Iuſtinianeo, optimóq; interpretū genere, multū diúq; ſit verſatus, munus partéſq. vel iudicis vel aduocati, cauſarúmq; patroni ſine illorum interpretū vulgò receptorū cognitione tueri poſſit. Quare propter inueteratū licet deprauatū iudiciorum morē Iuris ſtudioſis, poſtquam ſibi ex vera & ſincera Iuriſprudētia iudiciū compararunt, etiam illi interpretes cognoſcēdi ſunt, quorū magnus hodie eſt in iudicio vſus, quantūuis ſcripta eorum ad notas illas reuocata ab iiſdē diſcrepēt. Præterquā enim quod nōnullas difficiles quæſtiones ex ipſius iuris penetralib. deſumptas acutè & ingenioſè explanarint: multas etiā ſpecies atque hypotheſes, de quibus nihil ſingulatim in legiſlatione Iuſtinianea proditū eſt, non imprudēter definiuerūt, multas leges municipales, varioſq populorū & ciuitatum mores libris ſuis cōplexi & interpretati ſunt. Quid quod multa eorum placita & dogmata, & in iudiciis recepta, quodque interpretationib. eorum tāta ſit auctoritas tributa, vt inſtar legis habeātur: quod in iure dubio opiniones eorum plurīū cōſēſu approbatę, non rarò verioribus, & cū legibus conſentiētibus ſentētiis, & expoſitionib. in magnis cōtrouerſiis à maiori parte anteferātur, non quod id quod verius cognoueris, non ſit amplectēdum, tenēdum, & ſequendum: ſed quod nō perinde aliis vel ita videatur, vel fidem facere, ſiue perſuadere poſſis, qui quominùs in contrariam ſentētiam diſcedāt, prohiberi nō poſſunt. Neq. enim vt in ſcholis germana Iuriſprudētia dignitati ſuæ eſt reſtituta, ſic & in iudiciis & curiis priſtino nitori reddita. Quare tam diu concedendum aliquid temporum iniuriæ, hominum moribus, iudiciorum conditioni, donec Deus Opt. Max. pro ſua erga genus humanum clementia magiſtratibus in mentem dederit, vt vitiis corrupti iudiciorum ſtatus exploratis in emendationem eorū, omni cura, omnique animi cogitatione incumbant. Ac mihi quidem ea de re diu multúmq; in hac ſummi huius tribunalis luce cogitāti, nulla melior ratio eius corrigēdi, in mentem venit, quàm ſi aut veteris Iuris ac Iuſtinianei coniunctis antiquis cuiuſq; gentis de eodem genere, cum æquitate congruentibus, legibus municipalibus priſtina ſimplicitas reſtituatur, aut ſi id fieri his noſtris moribus non poſſit, tamen ad illam formam, quam proximè iudiciorū ritus, vſúſq. forenſis reuocetur, eodem instituto, quod C. Iulio Cæſari & Iuſtiniano propoſitū fuit, vt legum multitudine cōciſa, ex infinito finitum, ex confuſo cōcinnū, ex incerto certū, ex obſcuro perſpicuum redderent. Horum alterum ſi fiat, non modo perſuaſum habeo, ſed ex moltis iuſtis argumentis & verò ſimilibus rationibus, quaſi pro certo ſtatuo, nec immortales, innumerabileſque lites, nec inexplicabiles controuerſias ſtrophiſque & antiſtrophis fallaciū hominum maximè callidorum patronorum, & vafrorum cauſidicorum intricatas nos habituros. Vnde enim illæ artes protelandarum litium, exceptionum, & dilationum remotæ his poſtremis ſeculis, & inuentæ & coaceruatæ ſunt? Quare niſi harum verſutiarum radix præcidatur, timendum eſt, ne hæc Iuriſprudentia practica, vſuſque forenſis, cum maximo & rerum publicarum malorum & litigatorum detrimento in meram conuertatur ſophiſtiram, præſertim cum videamus multos hodie hac veræ philoſophiæ profeſſione abutentes, & ſanctiſſimam diſciplinam pecuniæ cupiditate polluentes, maiorem rationem quęſtus, quàm honeſtatis, priuatorum commodorum, quàm communis vtilitatis habere. Hi enim, vt magnas opes ex miſerorum clientum ſudore & ſanguine conſequantur, procliuiores ſunt ad lites protrahēdas, quam finiendas cautelarū verſutarum, & artium aucupiorūque forenſium ſtudioſiores, quam iuſtitiæ ęquiſque & boni. Itaque qui ita ſunt affecti, quandoquidem contra boni viri officiū faciunt, veteratores, litiū concinnatores, rabulæ, moratores, ſophiſtæ, nō iuſtitię ſacerdotes, æquitatis patroni Iuris vel prudētes, vel ronſulti, quia iidē viri boni ſocietatis humanæ cupidi, reip. ſtudioſi, & communis tranquillitatis, ac quietis, ſocietatis humanæ amātes ſint neceſſe eſt. Sed quorſū me cogitatio de moribus noſtrorū pragmaticorū prouexit? Vt igitur ad inſtitutū noſtrū redeā, quo in numero Duareni noſtri ſcripta ſint ducēda, ex iiſdē illis formulis ſatis apertè perſpici poteſt. Nā quia pro tēporū horū ratione, luce Iuſtinianeę legiſlationi opus eſſe intelligebat: maiorem operā in cōmētariis ſuis dedit: vt priorē regulā obſeruaret, veterū iuris authorū ſimilitudinē imitatione aſſequeretur, quā vt Iuſtiniani præſcripto pareret. Itaq; eorū & perſpicuitatē & ſimplicitatē & facilitatē, ordinémq. & rationē in rerū tractatione, & in boni atq; ęqui diſputatione & diiudicatione cōſectatus eſt. At in partitionib. methodicis, titulorúmq; expoſitionib. ſe ad poſteriorē illā formulam, ad Iuſtiniani edicta de Paratitlis, & κατὰ πόδα interpretatione retulit, quāquam vberius pleniúſq; hæc genera ſit perſecutus. Summas ſanè primorū illorū ab inſtaurato iure Iuſtinianeo in enarrationibus illis ſuis & genere, & ſermonis puritate, & artificio tractationis, & præſtantia iudicij ſuperauit.

Ad vos autē PHILIPPE & ANTONI Geideri, hūc ſecūdum Tomū mittere, & in nomine veſtro multis de cauſis diuulgare volui. Primū quod eos in Iuris ciuilis ſtudiis progreſſus feceritis, vt & quas res & diſputationes in hac Præfatione tractaui, & quæ his Cōmentariis difficiliū quęſtionū & reconditorū in obſcuris Iuris capitibus ſenſorū expoſitiones continētur, de iis optimè iudicare poſſitis. Nam & vtriuſque generis interpretes in Italia & Gallia, multum diúque audiuiſtis: & quā magna cum ingenij, diligentię & induſtrię laude iuris cognitionem cōparaſtis: ad præclaræ Reipublicæ veſtræ vſum, multos iā annos contuliſtis. Itaque nō ſolum intelligitis, quod optimū Iuris in Gymnaſiis ſit interpretandi genus: verum etiam quæ commodiſſima eiuſdem in curiis & iudiciis exercendi, & tractandi ratio perſpicitis. Deinde vt in veſtram notitiam clariſſimi & genere, & eruditione, & virtute equitis, Liuonij Renaldi, Szoynenſis, ſummi & mei &

vestri amici opera veni: quantum insigni & doctrinæ, & institutioni Franc. Duareni primarij, id temporis in Academia Bituricensi antecessoris nostri tribueritis, & quam sedulam operam eius scholis & recitationibus dederitis, memoria teneo. Ea præterea me isthic beneuolentia complexi estis, vt non modo amicitia mihi vobiscum fuerit, sed & magnus vsus, frequénsque studiorum communicatio. Nec dubito, quin tu Antoni disputationum congressuúmque nostrorum, quos singulis septimanis de rebus in iure controuersis non exiguo cum fructu habuimus, memineris. Ad hęc tantis ornamentis, & externorum commodorum, & animi bonorum præditi, talique in amplissima ciuitate vestra, loco atque honoris (tu Philippe pręsertim) constituti estis, vt ex dignitate vestra non parum & huic meæ disquisitioni, & operum Duareni commendationi momenti sit accessurum. Quocirca tum nostram & erga antecessorem nostrum memoriam, tum studiorũ inter nos coniũctionis vestręq; erga me humanitatis recordationẽ, tum amoris in vos mei cõstantiã, animíq; inductionẽ, quo potui literarũ genere, testificari volui. Valete. Spirę Cal. Sept. anno Domini 1575.

INDEX
TITVLORVM COD. LIB. IV.
ET TERTIÆ PARTIS PANDECTARVM, QVI HOC SECVNDO TOMO EXPLICANTVR.

DE Iureiurando	1.a
De in litem iurando	18.b
Si certum petatur	21.b
De suffragio	44.a
De prohibita sequestratione pecuniæ	45.a
De condictione ob causam datorum	ibid.b
De condictione ob turpem causam	50.b
De condictione indebiti	52.a
De condictione sine causa	70.a
De condictione furtiua	71.a
De condictione ex lege	73.b
De condictione triticiaria	74.a
De obligationibus & actionibus	ibid.
Vt actiones & ab hæredibus & contra hæredes incipiant	76.a
Ne vxor pro marito, vel maritus pro vxore, vel mater pro filio conueniatur	ibid.
Ne filius pro patre, vel pater pro filio emancipato, vel libertus pro patrono, vel seruus pro domino conueniatur	77.
An seruus ex suo facto post manumissionem teneatur	ibid.
Quando fiscus vel priuatus debitoris sui debitores conuenire possit vel debeat	76.a
De hæreditariis actionibus	ibid.
Ex delictis defunctorum in quantum hæredes conueniantur	ibid.b
De eo quod certo loco dari oporter	ibid.
De constituta pecunia	82.h
De probationibus	90.b
De fide instrumentorum	99.a
Plus valere quod agitur, quàm quod simulatè concipitur	103.a
De testibus	104.a
De commodato	111.a
De actione pignoratitia vel contra	118.b
De exercitoria actione	130.a
Ad leg. Rhodiam de iactu	134.a
De institoria actione	137.b
Quod cum eo qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicetur	141.b
De peculio	142.b
De tributoria actione	146.b
Quod iussu	147.b
De in rem verso	148.a
Ad Senatusconsultum Macedonianum	149.a
Ad Senatusconsultum Velleianum	151.a
De non numerata pecunia	157.a
De compensationibus	160.a
De vsuris & fructibus, & causis & omnibus accessionibus, & mora	168.
De nautico fœnore	170.b
Depositi vel contra	174.b
Mandati vel contra	179.b
Pro socio	185.a
Da contrahenda emptione	188.b
Quæ res vendi non possunt, & qui vendere vel mercari vetantur	190.a
Quæ res exportari non debeant	ibid.a
De Eunuchis	ibid.a
De patribus qui filios suos distraxerunt	ibid.a
De in diem addictione	191.b
De lege commissoria	192.a
De seruis exportandis	193.a
De hæreditate vel actione vendita	197.a
De rescindenda venditione, & quando liceat ab emptione discedere	106.b
De periculo & commodo rei venditæ	197.b
De actionibus empti & venditi.	198.b
De iuris & facti ignorantia	424.a
De euictionibus	427.a

Horum titulorum exegemati præter D. NICOLAI CISNERI *præfationem annexa sunt eiusdem Franc. Duareni.*

DIsputationem anniuersariarum II.	203.a
De iure accrescendi Lib. I I.	237.a
De iurisdictione & imperio Apologia aduersus Eguinarium Baronem Iureconsult.	281.a
De ratione docendi discendique Iuris epistola	288.a
De plagiariis & scriptorum alienorum compilatoribus	293.a
In consuetudines feudorum commentarius	310.b
De sacris ecclesiæ ministeriis ac beneficiis Lib. VIII.	350.a

FRAN-

FRANCISCI DVARENI

IVRECONS. IN LIB. IIII. CODICIS ET TERTIAM PARTEM DIGESTORVM, COMMENTARII

PROOEMIVM.

HIc liber quattus res creditas continet, ficut & tertia pars Digestorum quæ ita inscribitur, De rebus creditis. Igitur hic liber ad omnes contractus quibus nos alienam fidem sequimur, pertinet. Id enim credere est, vt docet Vlpianus in l.1. ff.de reb. cred. vnde dicitur creditum differre à mutuo, vt genus à specie. l.2. §. creditum. ff. eod. Is creditor dicitur, cui ex quacunque causa aliquid debetur. l. creditores. ff. de verb. signif. vnde prætor sub tit. de rebus cred. edixerat de singulis contractibus, de commodato, de pignore, & aliis. In edicto quod à Saluio Iuliano propositum est, quod interpretatur Vlpianus sub tit. de rebus credit. collocata erant quæcunque ad singulos contractus pertinent: hodie autem singuli contractus singulos habent tractatus. Et Vlpianus in l.1. loquitur de compositione edicti prætorij, sub eodem tit. de rebus cred. collocatum fuerat etiam à prætore edictum de iureiurando, quod nunc interpretaturi sumus. Iusiurandum enim ad res creditas maxime pertinet: nam cum quis defert alteri iusiurandum, eum constituit quodammodo iudicem & testem in sua causa, & tunc maxime eius fidem sequitur. l. vlt. de fideicom. & l.1. ff. quarum rerum actio non det. Inprimis igitur de iureiurando dicendum est, & ea pars edicti prætorij interpretanda est quæ ad iusiurandum pertinet.

IN TIT. I. LIB. IIII. COD. ET TIT. II. LIB. XII. PANDECTARVM, DE IVREIVRANDO.

CAP. I.

Quid sit Iusiurandum.

CICERO lib.3. de Offic. ait, Iusiurandum esse affirmationem religiosam: nullum enim est iusiurandum, quod non aliquam religionem habeat, etiam si forte Dei, aut numinis mentio facta non sit, & Deo teste nihil aperte affirmauerit. Huiusmodi exempla reperiuntur passim sub hoc titul. vt si quis iurauetis per salutem, per naturam, per Principem, per caput suum, per caput filiorum suorum: si salutem filiorum suorum deuoueat, si iureiurando sciens fallat. sacrat se: hoc deuouere est apud Fabium. lib.5. cap. de iureiuraodo. vnde dicitur etiam sacramentum esse. Multi loci occurrunt quibus iusiurandum dicitur esse sacramentum: quoniam iurare est deuouere, & sacrare: quia aliquid inest sacri. Hoc autem iusiurandum variia ex causis suscipitur, ex quibus etiam species quædã iurisiurandi constitui solent. Iusiurãdum enim aliquãdo interponitur ad fidem adstringendam. In contractibus ineundis iurari solet adstringendę fidei causa, & sanciendi contractus, cui accedit iusiurandum. Et huc pertinet quod Cicero Offic. lib.3. ait, Nulla res efficacior à maioribus excogitata est, quam iurisiurandi religio. Aliquando iusiurandum interponitur ad lites dirimendas; vt dicitur in l.2. hic. Inter vtrunque hoc interest, quod alterum concipitur in futurum tempus, cum quis iurat se facturum, aut nõ facturum. Alterum concipitur in præsens, aut præteritum tempus, vt cum quis iurat se non debere, se nõ fecisse. De posteriori tantum edixit Prætor: de priori illo quod ad fidem adstringendam & sanciendam pertinet, nihil à prætore edictum repetitur: hoc satis apparet ex singulis capitibus huius tractatus: nam eius iurisiurandi, quod ad contractus confirmandos pertinet, nulla mentio fit, nisi aliquando obiter. Vnum exẽplum reperimus l. si duo. §. vlt. ff. eo. Sed cur prætor de vtroque iureiurando non edixit, sed de eo tantum, quod ad dirimendas lites pertinet? Huic quæstioni sic responderi potest: de priore genere iurisiurandi nihil edixisse prætorem, quia ex eo iureiurando nulla nascitur obligatio, nulla actio. De obligationibus autem & actionibus quæ ad iudicia pertinent, Prætores proponebant edicta sua. l.2. ff. de extraord. cogn. Vnus tamen casus excipitur qui singularis est, Cum scilicet libertus patrono suo donum, munus, operas se præstiturum iurat: tunc enim contrahitur obligatio. l. vt iurisiurandi. ff. de oper. libert. Mentio est huius obligationis apud Caium lib.2. Institut. tit.9. Sine stipulatione solo consensu, pacto conuento obligatio non contrahitur iure Romano. Oportet enim interrogationem præcedere, & sequi responsionem, vt docui sub tit. ff. de verborum oblig. Ideo si quis iurauc-

rit se mihi daturum centum sine stipulatione aduersus eum mihi eo nomine nulla datur actio, sed singulare est in liberto, qui iurat se pręstaturū operas patrono suo. Ad alias enim personas non pertinet, vt dicitur in l. si quia pro. ff. de fideiussor. Hac ratione mihi videtur adductus esse pretor, vt edictum proponeret de eo tantum iureiurando, quod ad lites dirimendas, non autem de eo quod ad contractus cuiusque confirmationem pertinet. In iure tamen Pontificio sub tit. de iureiurand. multa reperiuntur de priore illo scripta, quibus is qui iurauit, cogitur ad fidem seruandam.

Cap. II. *Diuisio iurisiurandi.*

HVius iurisiurandi quod ad dirimendas lites pertinet, aliud voluntarium est, aliud necessarium. Pręterea aliud defertur in iudicio, aliud extra iudiciū. hę diuisiones ex ipso titulo colliguntur. Voluntarium iusiurandum est, cum cōsensu litigatorum alter alteri defert iusiurandum, vt dicitur in lege 1. hic. necessariū dicitur, quod non interponitur ex pactione & voluntate litigantium: sed ex necessitate quadam: veluti cum iudex ex officio suo propter inopiam probationum defert alteri litigatorum iusiurandum l. admonendi 31. ff. eo. l. in bonæ fidei. 3. hic. Altera autem diuisio colligitur ex l. 17. ff. eod. Potest quis iurare aduersario deferente extra iudicium. potest etiam iurare in iudicio, licet alter alteri deferat iusiurandum, quod tamen fieri debet accedente auctoritate iudicis, & tunc quęri solet, an hoc iusiurandum sit voluntariū an necessarium. Qui de verbis contendere solent, has quęstiones serio tractant, quę tamen non sunt magni momenti. Hoc iusiurandum potest dici voluntarium, quoniam alter alteri defert sponte, nec quisquam cogitur deferre nisi velit. Potest etiam alia ratione dici necessarium, quia is qui defertur, cogitur iurare, aut soluere, vt continetur edicto prætoris. Animaduertēdum igitur est, quoddā iusiurandum maxime necessarium esse, in quo litigantium voluntas aut consensus desideratur, cum iudex ipse officio suo iurandi necessitatem imponit, vt in d. l. admonendi. & in leg. in bonæ fidei. Alterum de quo iam diximus quadamtenus voluntariū, quadamtenus necessariū. Ideo autē necessarium est, quia cogit prætor eum cui defertur iurare, aut soluere. Alterū est mere voluntarium, quod extra iudiciū alter alteri defert. Iusiurandum autem, quod nascitur ex mero consensu & voluntate contrahentium, dicitur volūtarium: quoniam non cogitur quisquam illud deferre, nisi velit, nec is cui defertur, cogitur iurare. Varia sunt capita huius iusiurandi. Vnum est quo prætor cogit eum cui defertur iusiurādum, iurare aut soluere, cuius mentio est in l. 34. §. ait pretor. ff. eod. Secundū caput est, quo pretor exceptionē se daturum pollicetur reo, qui aduersario deferente iurauit se non debere, cuius mentio est in leg. 3. & aliis sequentibus. Exempla multa occurrunt sub hoc titulo. Nam edictum Prætoris pręcipue propositum fuit huius capitis gratia, in quo agitur de iureiurando quod defert actor reo: de eo quod defert reus actori, paucissima exemplā reperiuntur. Id factum est, quia crebro accidebat, vt deferret actor iusiurandum propter inopiam probationum. Potest ergo vtile esse & necessarium actori, reo non valde vtile, aut non necessarium. Igitur omnia fere exempla quę in hoc tractatu sunt, pertinent ad iusiurandum quod defert actor reo, tum etiam ad exceptionem, quam prætor pollicetur se daturum reo qui iurauit aduersario deferente. Tertium caput pertinet ad actionem competentem actori, qui iurauit sibi deberi reo deferente, cuius mentio est in l. nam postea, & l. in duobus. §. vlt. ff. eod. §. item si quis postulante de actio. instit. Alia capita in edicto prætoris, quod à Iuliano compositum est, non fuerunt iudicio meo. Gellius tamen meminit pretorij edicti de Vestali sacerdote, & de flamine diali. *Flaminem*, inquit, *dialem & sacerdotem Vestalem iurare non cogam.* Sed nouum non est quædam edictis constituta reperire apud priscos authores, quę tamen omissa fuerunt à Iuliano in compositione edicti perpetui, quod etiam Vlpianus itemque Paulus & cęteri, quorum interpretationes reperiuntur in libris nostris, exposuerunt. Fertur autem Iulianus tempore Adriani, & eius etiam auctoritate accedente, vt refert Iustinianus in digestorum Pręfatione, edicta collegisse: vnde dicitur edicti perpetui ordinator, in leg. 10. infrà de condi. indeb. De flamine diali & sacerdote Vestali, nihil opus fuit edicere eo tempore. Huic consentaneum est, quod dicitur in l. 1. ff. commo. vbi Vlpianus admonet, aliter olim conceptum fuisse edictum de commodato à quodam pretore, quem Pacuuium vocat, qui scilicet sic conceperat: *Quod quis vtendum dederit, iudicium dabo.* Vtendum dare videbatur idem esse quod commodare, sed tamen aliud visum est Iuliano, qui sic concepit edictum: *Quod quis cōmodasse dicetur, iudicium dabo.* His igitur tribus capitibus mihi videtur contineri quicquid ad iusiurandum, de quo hic loquimur, pertinet. Nunc de primo capite videndum est.

Cap. III.

Primum caput edicti de iureiurando.

PRimum caput edicti de iureiurando quod ad lites dirimendas pertinet, extat in l. iusiurandum. 34. §. ait prætor. ff. eod. *Ait Prætor eum, à quo iusiurandum petetur, soluere aut iurare cogam.* In hoc primo capaliquid deesse videtur quod ad facultatem referendi pertinet iudicio meo. Cogit enim Prætor eum cui iusiurandum defertur, iurare, aut soluere. Permittit tamen ei & iusiurandum referre aduersario: quod dicitur in l. delata. hic. Huc pertinet quod dicitur in l. manifestæ turpitudinis. 30. ff. eod. Ibi enim docet, cur ita propositum fuerit edictum à Prætore, vt scilicet cui defertur iusiurandum, aut iurare aut soluere cogatur, nisi referre malit. *quoniam*, inquit, *manifestæ turpitudinis & confessionis est, nolle nec iurare nec iusiurandū referre.* Hoc autem videtur quibusdam durum esse propter hominum quorundam superstitionem, quorum videtur aliquando ratio haberi à Prætore & legumlatoribus nostris: vtpote cum quidam sint adeo superstitiosi & meticulosi: vt quod sciunt verissimum esse iurisiurandi religione non audeant affirmare, ideoque etiam in iis, quæ sub conditione iurisiurandi relinquuntur, id remitti dicatur, in l. quæ sub conditione. ff. de condi. instit. Ideo videtur cogendus non esse quisquam propter religionem, aut si mauis superstitionem. Sed facile his responderi potest. Pretor enim in iis quę sub conditione iurisiurandi relinquuntur, indulgens hominum superstitioni, ideo iusiurandum remittit, quia nullius interest vt iuretur, modo id fiat quod testator fieri voluit: nihil enim testatoris interest qui iussit iurari vt monumentum fiat, si non iuretur, modo monumentum fiat. Sed in hoc edicto vtilitas hominum exigit vt dirimendarum litium causa iuretur. Sed hoc edictum multas habet exceptiones. Plerunque enim remittitur iusiurandum ei à quo delatum est, cum aliqua iusta & probabilis causa mouet iudicem. Hoc exemplis declarabimus. Vnum est in dict. leg. iusiurandum. 34. in principio. Quidam promisit alicui Stichum per stipulationem. Agitur ex stipulatione aduersus

eum

eum, & petitur Stichus: reus à quo petitur putat eum decessisse, quod si verum est, non amplius tenetur. l. si ex legati causa. ff. de verbis oblig. leg. quod te. ff. si cert. petat. Absens est forte in loco longinquo, nec potest certo scire is decesserit nec ne, ei defertur iusiurandum, an ex stipulatione debeat, an non. Non audet iurare, nec ei consultum est aduersario referre. Nā sine dubio statim aduersarius iuraret, sibi Stichū ex stipulatione deberi. Quæritur igitur, an sit locus edicto Prætoris, & cogatur iurare, aut soluere, aut iusiurandum referre aduersario? Hic dicitur eum cogendum non esse iurare, sed ei dandum esse tempus, vt certioretur, & sic iuret. Hæc pendent ex arbitrio iudicis, qui ex circunstantiis totius negotij æstimabit, an sit actori remittendum iusiurandum, an vero sit dandum tempus, quo certior fiat debitor vtrum Stichus decesserit necne. Aliud exemplum est in dict. l. iusiurandum. §. pupillo. Propter incertitudinem (vt vidimus) iusiurandum remittitur: propter personam etiam eius cui defertur, iusiurandū remittitur: veluti quia pupillus est is cui defertur, aut quia procurator alterius. Huius enim §. hæc species est: Pupillo delatum est iusiurandum ab aduersario: is iurare non vult, instat aduersarius eum cogendum esse, secundum edictum Prætoris, ad iurandum, vel ad referendum, aut ad soluendum. Quæritur an secundum edictum Prætoris cogendus sit iurare, aut referre, aut soluere? Ibi dicitur, non esse cogendum, additur enim excipiendas eas esse personas ab edicto Prætoris (etsi generaliter loquatur) quæ habiles ad hoc non sunt. Item nec procurator cogitur iurare. Iniquum enim est aliquem de facto alieno iurare, l. Marcellus. §. iurare. ff. rer. amotar. Aliquando propter personam deferentis iusiurandum remittitur, nec is cogitur iurare cui defertur. Exempla sunt in l. tutor. 35. §. 1. Prætoris igitur verba, quæ generalia sunt, intelligi debent de iis personis quæ habiles sunt: non enim satis esset consultum iuranti si deferente pupillo iuraret. Tutor tamen pupilli omnibus aliis probationibus deficientibus iusiurandum deferre potest, d. l. tutor. in princ. Additum autem est *omnibus aliis probationibus deficientibus.* ne videatur tutor gratis remittere quod pupillo debetur. Eius enim bonorum administrationem tantum habet tutor. Hominis autem prudentis est omnibus aliis probationibus deficientibus iusiurandum deferre aduersario. Itaque si pupillus contendat sibi iusiurandum nocere non posse, & postea restitui velit, qui à tutore delatum est, submouebitur exceptione, quandocunque egerit. Aliud exemplum est si quis pactus sit cum aduersario, vt iuret, l. iusiurādum. 17. Variè hic locus accipi solet: cuius tamen hic sensus mihi esse videtur. Iusiurandum quod ex conuentione extra iudicium defertur, referri non potest, id est, si conuenerit inter duos vt alter altero deferente iuret se non debere, iusiurandum referri non potest. Aliud exemplum est, cum non potest conueniri is cui defertur iusiurandum. Quisquis enim conueniri non potest, is ne iurare quidem potest cogi, d. l. tutor. §. vlt. vbi loquitur Vlpianus de legatis prouincialibus, qui non coguntur iurare Romæ, quia scilicet ius habent reuocandi domum. l. sed etsi restituatur, §. 1. ff. de iudic. Huic non dissimile exemplum est in l. si patronus. 16. ff. eod. Actio famosa aduersus patronum aut parentem non datur, cuiusmodi est actio de dolo, furti vel rerum amotarum, l. honori, ff. de obligat. & actionibus, l. non debet. ff. de dolo malo. Liberta igitur aduersus patronum suum, cui nupsit, soluto matrimonio non potest rerum amotarū iudicio experiri: ideoque si liberta detulerit iusiurādum patrono suo, non cogetur iurare: nisi propter rem iuretur, tum enim nec parenti nec patrono remittitur iusiurandum, leg. 14. ff. eodem. Addenda est exceptio, si non iuret de calumnia is qui defert iusiurandum, denegari debere actionem, d. leg. iusiurandum. §. qui iusiurandum, quod in parentibus & patronis locum non habet: nam iusiurandum de calumnia æque patronis & parentibus remittitur, sic enim est legendum. Idem dicitur in lege, si non fuerit. ff. eod. Alia exceptio est, si non rectè concipiatur iusiurandum, si captiosa sit iurisiurandi forma: tunc enim potest recusare iusiurandum, d. leg. iusiurandum. 34. §. si de qualitate. idem dicitur in §. vlt. ea tamen exceptio pendet ex arbitrio iudicis. Alia exceptio est, si quis reuocauerit iusiurandum. de hac re est constitutio noua, quæ diligenter obseruanda est, l. si quis iusiurandum detulerit, deinde pœnitentia ductus id reuocauerit: si postea iusiurandum deferre, aduersarius non cogetur id suscipere. Fit etiam aliquando vt relatio iurisiurandi non admittatur, nam etsi Prętor ita cogat eum vnde petitur ad iurandum, nisi referat: aliquando tamen adimit facultatem referendi. Exemplum est in leg. Marcellus, & sequent. ff. rer. amot. hocque ita constitutum à Prætore existimo, quia difficilis est probatio rerum domesticarum furto ablatarum. Sed quęritur circa interpretationē huius capitis edicti Prætorij, Si actor nihil probauerit, an nihilominus cogatur reus iurare aut soluere. Quæstio est varie agitata. Et sunt qui existiment reum cogendum non esse iurare, sed tunc demum edicto locum esse, cum aliqua est probatio, licèt perfecta non sit. Argumentum ducunt ex l. qui accusare, supra, de edend. vbi dicitur, actore non probante reum, & si nihil pręstiterit, absolui. Ergo cūm deficiente omni probatione actor defert reo iusiurandum, iurare non cogitur, quia absolui debet. Hęc videntur pugnantia esse, Actore non probante reum absoluendum esse: &, Actore non probante, reum cogendum esse ad iurandum, aut ad soluendum. Ego autem puto huic edicto locum esse, etsi ne minima quidem coniectura aut prędsumptione nitatur actor. Nam nulla ratio probabilis mihi videtur, cur hac exceptione verba edicti astringamus. Impudentia enim esset eum nec iurare nec iusiurandum referre: cum testis & iudex reus constituatur in propria causa, l. vltim. infra, de fideicom. Præterea nulli sunt loci, in quibus addatur hæc exceptio: imo in l. tutor. ff. eod. & d. l. vlt. infr. de fideicom. confirmatur nostra opinio. Quid dicemus ad l. qui accusare? Videtur esse antinomia *κατα περίςασιν.* Hæ enim leges casu colliduntur & euentu, nec contrariæ sunt. Vna dicit, actore non probāte reū absolui altera, reum non iurantem damnari, probatione deficiente. Necesse alteram alteri cedere. Sed vtra cedet alteri? Videndum est vtra sit vtilior. Ergo l. qui accusare, his cedet, quia fauor dirimendarum litium hoc maxime suadet. Alia quæstio est, Si is cui defertur iusiurandum probare velit, non autem iurare an admittendus sit. Et vt intelligamus id de quo quæritur, non loquimur de eo qui iam probauit: alia quæstio est, & longe diuersa: nam de hoc non māgna est dubitatio. Si enim actor probauerit idoneis testibus, vel instrumentis quod intendit, & reus ad extremū videns se conuictum esse, & mox futurū vt cōdemnetur, deferat ei iusiurandum, is proculdubio non cogetur iurare. Et hoc expressū est iure pōtificio, cap. 2. de probat. in decret. De eo igitur qui iā probauit, hic non quæritur, sed de eo qui probare vult. Exempli gratia, actor iusiurandum defert reo. Reus refert ei iusiurandum. Mauult actor vel

Iurare non cogetur qui probauit.

testibus vel instrumentis intentionem suam probare, quam iurare: hic quæritur an cogendus sit iurare, secundum edictum Prętoris? Hęc quæstio certi iuris non est, hoc est, nihil de hac re definitum est vllo certo iure. Ideo ex eo quod melius & æquius videbitur, iudicandum est de hac quæstione, sicut in his quæ in æquitate posita sunt, in leg. de accessionibus. ff. de diuers. & tem. pręscrip. Est ergo expendenda ęquitas & vtilitas tam ex parte eius qui iusiurandum defert quam ex parte eius qui mauult probare quod intendit, quam iurare. Is qui iusiurandum defert, & vult cogere aduersarium suum ad iurandum, qui mauult iurari quam intentionem aduersarij sui probari, hac ratione nititur, quod vult defungi molestiis & vexatione litis. Alter autem hęc, quod dicat se malle testibus & instrumentis probare, quam dubium cuiquam relinquere an peierarit: quamuis peierare nolit: & certo sciat quod intendit: quæ ratio probabilis visa est Fabio Quintiliano lib. 5. cap. de iureiurando. Alter porro dicit, quod quamuis lis possit ad extremum perduci legitimis probationibus, tamen sibi vtilius esse iureiurando litem definiri. Et hęc mihi videtur longe æquior probabiliorque sententia, & magis conueniens sententiæ Vlpiani, in leg. 1. ff. eod. quoniam ad lites dirimendas & expediendas maxime pertinet. Huc pertinet quod Socrates ait, Eas leges maxime probandas esse, quę quam paucissimas lites gignunt inter ciues, & quibus fit vt quam citissime litibus finis imponatur. Vnde si ex æquitate & vtilitate iudicandum sit, quid sequi debeamus in proposita quęstione, mihi videtur hæc opinio sequenda, cum maior vtilitas in hac parte & ęquitas versetur. Et hęc sententia est quoque receptior. Sed aduersus hanc opinionem argumentum à dissentientibus adducitur ex lege in contractibus. §. illo videlicet, infr. de non num. pecun. vbi dicitur, Si quis scripserit cautionem, qua cauerit se mutuam pecuniam accepisse, si conueniatur ante biennium, & proferatur ille chirographus aduersus eum probationis eius, non aliter illo chirographo iuuabitur actor quam si pecuniam à se numeratam esse docuerit. Submouebitur enim exceptione, quæ dicitur non numeratæ pecuniæ, vt habetur in Institut. titul. de liter. oblig. Sed post biennium omnino obligatus esse dicitur is, qui chirographum scripsit, nec potest exceptionem amplius opponere non numeratę pecunię. Hoc enim vtilius visum, hocque adeo verum est, inquit Iustinianus, vt non possit actori iusiurandum deferri, qui asserat se pecuniam numerasse. Huius autem iuris non videtur alia ratio esse, quam quod actor plene probat intentionem suam eo chirographo quod profert in iudicio. Sed facile est huic obiectioni respondere, meo quidem iudicio. Nam ideo non cogitur iurare actor, qui profert cautionem in iudicio, quia rei exceptio aduersus eum opponi non potest: id est, non auditur reus obiiciens sibi pecuniam numeratam non esse per modum exceptionis. Et si non admittatur ea exceptio, mirum non est, si non cogatur aduersarius iurare, de eo, quod ea exceptione continetur. Quoties enim quis vt supra diximus, aduersus aliquem agere non potest, ad iurandum ne cogere quidem alterum potest. Adduximus exemplum de legatis prouincialibus, qui Romæ conueniri non possunt, quia habent ius repetendi domum suam: ideoque cogi iurare Romæ nec possunt: aliud simile exemplum adduximus ex leg. si patronus. ff. eodem. cur idem de exceptione non dicemus? Reus enim qui excipit, actor est leg. 1. ff. de exception. Aliud autem dicendum est, cum non excluditur is qui defert iusiurandum exceptione aliqua, vel obiectione opposita, id est, cum licet reo exceptionem opponere, & se in iudicio defendere. nam cum vuult actorem cui defert iusiurandum iurare, tum cogendus est iurare.

Alia quæstio circa interpretationem huius capitis edicti nascitur ex l. generaliter. §. sin autem. hoc tit. hic enim dicimus cum defertur iusiurandum iurare cogi, aut referre; & maximę turpitudinis esse & confessionis, nolle nec admittere iusiurandum, nec referre: cum hic dicatur licere recusare: & ideo iurare nullum cogi. Hęc antinomia visa est Accursio ideo implicata, vt non possit seipsum explicare: mihi tamen non ita videtur difficilis. Prætor edicto suo neminem cogit pręcise ad iurandum. Ait enim: *Eum à quo iusiurandum petetur, aut iurare, aut soluere cogam.* Cogit aut iurare, aut soluere, aut referre iusiurandum. Ergo permittit recusare iusiurandum. Sic videtis consentire constitutionem hanc Iustiniani cum Prętoris edicto. Certe idem ex Prętoris edicto consequitur, quod ex Iustiniani verbis, in ea constitutione, de causis, propter quas iusiurandum detractatur. Hic ego non dico pręter eas causas verum esse posse recusari iusiurandum, nec id repugnare edicto Prętoris. Ego amplius dico, etsi Prętor simpliciter ita concepisset edictum, iurare cogam, adhuc posse nos ita interpretari vt diximus. Verbum enim cogere, hanc significationem habet, vt docui supra cum dicerem de necessitate simplici, vel absoluta, & necessitate cum adiectione. Cum ergo dicimus, cogitur, id est, nisi malit soluere, nisi malit referre, ideoque liberum est ei recusare iusiurandum. Et ista quidem interpretatio verbis constitutionis sequentibus conuenit, si recte expendatur. Recte igitur ait Prętor in edicto suo, & consentaneè his quę à Iustiniano dicuntur: Eum à quo iusiurandum petetur, iurare aut soluere cogam. Sed hinc alia quęstio etiam exoritur, an videlicet is qui cogitur iurare, edicto Prętoris, cogatur adesse iudicio. Hęc quęstio tractatur in leg. ad personas. 15. ff. hoc titul. cuius verbis significat Paulus eum qui iurare cogitur edicto Prætoris, cogi etiam adesse in iudicio, nisi etiam egregia persona sit, aut valetudine impediatur. De his qui valetudine impediuntur similis est constitutio in iure Pontificio, c. si quis testium. de testib. in Decretalibus. Testes enim testimonij dicendi causa coguntur se sistere in iudicio: & tamen si debiles sint, valetudinarij, senes &c. non coguntur adesse, sed debent mitti idoneę & discretæ personę ad eorum domum qui testimonium recipiant. De egregijs personis hic prolixa est disputatio, quę sint. Hanc quęstionem vix puto in vniuersum definiri posse. Cōsistit enim huius rei ęstimatio in iudicis arbitrio, qui potest ęstimare ex variis causis, an personę ea sit dignitas & amplitudo, vt cogenda non sit in iudicium venire, sed domum eius mitti oporteat ad iurandum. De personis tamen quibusdam, id est, de episcopis expressum est in leg. nec honore, supra, de episcop. & cleric. & in Nouell. Iustin. de Sanctiss. episc. Hoc enim tribuitur eorum honestati. Sacerdotibus olim idem non tribuebatur. Exemplum vnum est, & locus obseruatione dignus apud Corn. Tacit. li. 2. sed hoc aperte tributum est episcopis iuxta l. medicos. 6. c. de prof. & med. lib. 10. vbi etiam doctoribus legum idem tribuendum esse dicit Constantinus, & aliis professoribus literarū. Hactenus de 1. c. edicti, iā ad secūdum veniamus

Cap. IV.

Secundum caput edicti.

CAput secundū sumitur ex l. 3. & l. seq. hoc tit. & ex l. 7. ff. eod. quod nos sic concepimus, *Si is cum quo agetur,*

conditione delata iurauerit, aut iuſiurandum ei remiſſum fuerit, eius rei de qua iuratum fuerit, aut iuſiurandum remiſſum, aduerſus eum aut aduerſus eos ad quos ea res pertinet, actionem non dabo. Quæ autem deſcripta ſunt à iuris auctoribus nihil aliud ſunt quam interpretatio edicti. Explicemus igitur ſingula huius edicti verba. In primis ait Prætor, *Si is cum quo agetur.* Eum eum quo agetur accipere debemus ipſum reum, vt ait Vlpianus in l. 3. ff. eod. hinc quæritur, ſi is reus pupillus forte fuerit, an nihilominus edicto locus ſit, vt actio aduerſus eum denegetur? Hæc quæſtio tractatur in l. qui iuraſſe. 26. ff. vbi nihil referre dicit Paulus cuius ætatis, ſexus aut conditionis ſit is qui iuraſſe dicetur. Sed dicet aliquis, pupillus non eſt habilis ad iurandum, vt diximus ſupra, ex l. tutor. ff. hic. At non quærimus hic, an habilis quis ſit cui aduerſarius iuſiurandum detulit: in hoc enim genere iuriſiurandi conuentio eſt: qua is qui defert iuſiurandum paciſcitur cum aduerſario, ſed ſi iurauerit, nihil amplius ab eo petiturum: ideo etiam voluntarium hoc iuſiurandum dicitur. Dubium ergo non eſt quin hæc valeant, quamuis alias is qui iurauit, non ſit habilis ad iurandum. Deinde ibidem ſubiecit Paulus: *Quamuis pupillus non videatur, &c.* vt oſtenderet non hac tantum ratione iuſiurandum hoc prodeſſe debere ei qui iurauit, cum videlicet eo contentus fuerit actor qui detulit, vtpote qui eius perſonam approbaret, ſed etiam quia pupillus non poteſt dici peieraſſe: quia ſciens fallere non videatur. Et hic Paulus videtur alludere ad veterum iuriſiurandi formam, quæ huiuſmodi fuit:

Iuriſiurandi antiqua forma.

Si ſciens fallo, tum me Dieſpiter ſalua vrbe, arceque bonis eiiciat, vt ego hunc lapidem: & iurans lapidem iaciebat. Huius enim meminit Polib. lib. 3. Hiſtor. Pupilli itaque non eſt ea ſcientia, vt poſſit periurus dici quaſi ſciens fallere videatur. Sed de qua actione hoc verbum, agetur, accipiemus? Vlpianus in l. 3. ff. hoc generaliter interpretatur, & ait de quacunque actione hoc accipiendum eſſe. Actio enim verbum generale eſt, & omnia continet: quorum Vlpian. meminit in l. actionis ver. ff. de obl. & actionib. Cum in præiudicio quæritur, an quis ſit filius, an non ſit, poteſt etiam iuſiurandum deferri. De cauſa ſtatus exemplum eſt in l. cum proponas. 6. hic. Arbitrium ibi pro iudice accipere debemus, non pro compromiſſario arbitrio, vt putat Accurſ. hoc tamen ſenſu frequentius accipitur. Cicero in oratio. pro Murena inuehitur in Iuriſconſultos, quod per multos annos non potuerint ſtatuere, vtrum arbiter, an iudex dici oporteret, hoc autem d. l. 6. exemplum pertinet ad tit. Si mulier ventris nomine in poſſeſſione.

An iuſiurandum poſſit deferri in cauſa criminali.

Sed hic quæritur, an idem dicendum ſit de criminali actione, & in hac poſſit deferri iuſiurandum. Ego de hac re nullum certum ius reperio: rationibus tamen & argumentis, quæ ex variis locis ducuntur facile definiri poteſt. Solet hic diſtingui iuſiurandum neceſſarium à iureiurando voluntario. Iuſiurandum autem neceſſarium eſſe diximus, quod iudex ipſe defert propter inopiam probationis. l. admonendi. ff. eod. Quo caſu an deferri poſſit iuſiurandum in cauſa criminali, controuerſi & dubij iuris eſt. Conuenit tamen inter omnes non poſſe actori illud deferri: quia ſi actor deficiat à probationibus, abſoluendus eſt reus: nam valde iniquum eſſet, reum condemnari audito accuſatoris tantum iuramento, quo verum eſſe quod intendit affirmaret, cum munita eſſe debeat eius accuſatio idoneis teſtibus, inſtructaque apertiſſimis documentis, l. ſciant cuncti. de probat. Sed an reo poterit deferri? Et nihil prohibet quominus hoc iuſiurandum poſſet ei deferri purgandi ſui cauſa, ſi forte dubia ſit probatio. Et exemplum reperietur de pœna iudicis qui male iudicauit. Et plerunque accidit vt non tantum exigatur probatio ab accuſatore, ſed etiam à reo, vt in crimine falſi: quia tunc etiam à reo exigatur purgatio, l. vbi ad l. Corn. de falſ. Quid dicemus de iureiurando voluntario, quod defert actor reo, vel reus actori? Vulgo receptum eſt, accuſatori licere iuſiurandum reo deferre: & ſi iurauerit reus accuſatus, illi iuſiurandum prodeſſe, publicamque accuſationem conſumi, modo bona fide delatum ſit iuſiurandum, & ſine colluſione. Argumentum ſumitur ex l. eum qui. §. in popularibus. ff. eod. In popularibus actionibus, quæ ſcilicet ob cauſam publicam inſtituuntur, etiam iuſiurandum defertur, modo ſine colluſione id fiat. Argumento etiam eſt quod dicitur in l. ſi maritus. §. ſi negauerit. ff. ad l. Iul. de adul. Is qui accuſat adulterij, non tantum præſcriptione 60. dierum ſubmouetur ab accuſatione: ſed etiam remiſſione, videlicet ſi reo remittat accuſationem. Si poteſt igitur accuſator reo accuſationem remittere: cur non poterit eidem iuſiurandum deferre? Puto tamen iudicem, comperta rei veritate, licet reus iurauerit, damnare eum poſſe, propter vtilitatem publicam: ex quibus cauſis etiam poteſt quis ſine accuſatione damnari. Hodie locum non habet tit. de accuſat. Nam etiam ſecundum ius ciuile fit, vt ſine accuſatione aliquis damnetur, nempe à magiſtratu qui inquirit nefarios homines, l. congruit. ff. de officio præſ. Propter ius pontificum dubitatur, an in cauſa matrimoniali deferri poſſit iuſiurandum; In quo diſtinctione vtendum eſt: nam ſi ei qui negat contractum eſſe matrimonium, iuſiurandum deferatur, prodeſſe ei iuſiurandum non debet. Si vero ei qui contendit matrimonium eſſe contractum, ei debet prodeſſe. Argumentum ducitur ex cap. lator. de ſentent. & re iudic. in decret. Tantum enim abeſt vt proſit ei iuſiurandum qui negat matrimonium contractum eſſe, vt ne ſententia quidem prodeſſe poſſit: neque etiam tranſire in rem iudicatam. Quandocunque enim veritas comperta erit, hęc ſententia retractari poterit: alias ſequetur, matrimonium iam contractum verbis de pręſenti, & mutuo conſenſu, iureiurando delato, diſſolui poſſe: quod fieri non poteſt. Ex his intelligitis, quomodo ſint accipienda hæc verba, *Si is cum quo agetur,* tum & de qua actione intelligatur loqui Prætor. Sequitur in edicto, *Conditione delata.* his verbis ſignificat Prętor, ita demum prodeſſe iuſiurandum ei qui iurauit, ſi deferente aduerſario iurauerit. Nam ſi iurauerit non delata conditione ab aduerſario, non prodeſſe ei iuſiurandum. Sed quod hic dicitur de aduerſario deferente, intelligendum eſt, modo is habilis fuerit ad deferendum iuſiurandum. Nam licet hoc non expreſſerit Prętor, tamen ſuadet ratio vt ſic intelligamus. Atque hinc varię quęſtiones naſcuntur de habilitate perſonarum, quę tractantur in leg. iuſiurandum. 17. & ſeq. ff. eod. de pupillo ſcilicet, de tutore, de procuratore, de ſeruo, de filiofamilias, & aliis huiuſmodi perſonis. Videamus in primis de pupillo. Si pupillus ſine tutore iuſiurandum aduerſario detulerit, & eo deferente iurauerit, non proderit ei iuſiurandum, nec ei exceptio iuriſiurandi dabitur. Pupillus enim, inquit Paulus, tutore actore iuſiurandum deferre debet & is demum iuſiurandum aduerſario deferre poteſt, qui adminiſtrationem rerum ſuarum habet. At pupillus rerum adminiſtrationem nō habet, ergo nec iuſiurandū deferre poteſt. Simile eſt quod dicitur in l. 4. hic. Orta enim lite quadam inter pupillū & tutorem, pupillus detulit iuſiurandum tutori ſuo: hinc quęritur an pupillo noceat tutoris iuſiurandum, & exceptione ſubmoueri poſſit. Aiunt Impp. nō poſſe nocerę,

qui detulit fine tutore, cum scilicet adversus eum ageret in iudicio. Tutoris igitur auctoritas, pupillo iusiurandum deferente, intervenire debet: vel ipse tutor deferre, quod & d.l. iusiurandum testatur Paulus, inductione id probans. Cum enim tutor aliquando alienare possit, & cum decreto Prætoria, & sine decreto: præterea eum ei solui à debitore possit pupilli nomine: cum denique videamus tutorem stare in iudicio nomine pupilli alienum non erit, si dicamus tutorem nomine pupilli iusiurandum deferre. De hac alienatione, solutione, & iudicio prolixa est disputatio in vulgarium doctorum comentariis: quod non est disputationis nostræ. Hi... loci communes obiter notandi sunt: & absurdissimum est alienumque ab instituto eius qui de iureiurãdo disputaturus est, omnia hic referre, quæ ad potestatem tutorum, &c. pertinent. Quod autem hic dicitur de tutore, intelligendum est, modo iusiurandum in iudicio deferatur, & deficientibus probationibus: quæ exceptio & interpretatio sumitur ex l.1.ff.quarũ rerum act. non datur, & leg. tutor.ff.eod. nam in dicta leg. Vlpianus loquens de exceptione iurisiurandi, quod auctore tutore delatum fuerit, addit, oportere id in iudicio deferri. Rata enim sunt omnia quæ gerit tutor in negotiis pupilli, modo administrationis ipse fines non excedat. Cum igitur boni & prudentis patris familias sit deficientibus omnibus probationibus iusiurandum aduersario deferre, si id faciat tutor, non dicendus est fines administrationis suæ excessisse. Sequitur de adulto, de quo quæritur, an idem quod de pupillo dicendum sit. Si igitur pubes, qui quidem iam excessit quartum decimum annum, sed minor adhuc est vigintiquinque annis, & curatorem habet, detulit iusiurandum sine curatore, videndum an prosit iusiurandum ei cui detulit. Mihi verius videtur, vt eadem sit causa adulti curatorem habentis, quæ est pupilli tutorem habentis. Hæc sententia probatur duobus locis: vnus est in leg. acta §. vltim. de re iudicata, vbi dicitur sententiam latam contra minorem indefensum qui curatorem vel tutorem habet, nullam esse. Ex quo colligimus quæ geruntur in iudicio cum pupillo vel adulto, qui tutorem vel curatorem habet, sine tutoris vel curatoris auctoritate non valere. Alius locus est in l. in vniuersa, qui tutor dar. possunt, vbi si quis pubes sit, & velit agere in iudicio, dari debere curatorem in litem, dicitur, quia persona eius non est legitima standi in iudicio. Sed quid de procuratore dicemus? Quæritur enim, an procuratore deferente iusiurandum reo, & eo iurante, exceptio iurisiurandi ei detur, quod deficiente probatione, non deferente domino iurauerit? Hæc quæstio tractatur in d.l.iusiurandum. 17. §. vltim.ff. eod. Vbi ostendit Paulus in tribus casibus posse procuratorem iusiurandum deferre, & iusiurandum eo deferente præstitum nocere domino, vt ei denegetur aduersus eum qui iurauerit actio. Primus casus est, si vniuersum bonorum procurator administrationem habeat: Alter si specialiter ei mandatum sit vt iusiurandum deferat. Tertius est, si sit in rem suam. Is ergo qui liberam bonorum administrationem habet, iusiurandum deferre potest: sicut transigere potest, & alia huiusmodi facere, quæ ad administrationem suam pertinent. Idem dicendum est & de eo, qui procurator est in rem suam, id est cui mandata est ab alio actio: quia tanquam procurator is agit, sed in rem suam. Et procurator impropriè dicitur, nam procurator is est qui mandatu domini aliena negotia administrat, leg.1. ff. de curat. Hic autem alienum negotium non administrat sed suum. Atque hæc imaginaria procuratio excogitata est à iuris auctoribus, vt is cui mandata est actio experiatur, qui alias mandatam sibi actionem exercere non posset. Non enim hominis priuati est cui competit actio, eam actionem dare, cum hoc ad officium prætoris vel magistratus pertineat, qui actiones agere volentibus dabant. Non igitur hinc sequitur, quod quis ideo possit agere, quod sibi alius homo priuatus, qui magistratus non est, experiundi potestatem fecerit. In hac quæstione hoc sit exemplum. In edicto de commodato hęc verba sunt, Quod quis commodasse dicetur, actionem dabo. Pone igitur eum qui commodauit rem suam, actionem sibi competentem mandasse alii: quomodo poterit ei cui mandata est actio dari, cum certum sit ea verbis edicti eum non commodasse? Ergo necessaria fuit hæc procurationis constitutio, quę (vt diximus) imaginaria tantum est, & à iuris auctoribus inuenta, vt is scilicet cui mandata est actio, agat tanquam procurator eius qui mandauit actionem. Nam re vera, & si mandatas sibi actiones exerceat, negotium alienum non gerit, l. qui stipendia. supra de procurat. Dubitandum ergo non est quin procurator in rem suam possit iusiurandum deferre. Defert enim in causa propria magis quam in aliena. Hic occurrit difficultas ex eo quod dicitur in leg. mandato generali. ff. de procurat. Mandato generali non contineri transactionem decidendæ litis causa interpositam: & oportere specialiter mandatum esse procuratori vt transigat cum aduersario. Nam si non potest transigere is qui generaliter procurator datus est, consequitur, nec eum iusiurandum deferre posse: cum l.2.ff. eod. dicatur iusiurandum speciem transactionis continere. Sicut enim transactione, ita etiam iureiurando lis finitur. Sed animaduertendum est, Paulum dicta l. iusiusiurandum. §. vltim. de eo loqui cui vniuersorum bonorum concessa est administratio: qui nonnunquam procurator compendio sermonis dicitur, aliquando procurator totorum bonorum: vulgo, procurator cũ libera: quod docuimus in partitione tractatus de pactis. Quod vero idẽ dixit, in dicta l.15. mãdato generali, non est sic accipiendum. Potest enim generale mandatum esse, licet libera totorum bonorum administratio non concessa sit: veluti si quis constituerit procuratorem ad certam litem, quæ eum sibi mota est. Hic enim dicitur generaliter constitutus litis causa. Nec tamen transigere & decidere eum aduersario potest, sed tantum persequi, nisi etiam specialiter hoc sit ei mandatum. Hunc receptorem vulgo vocamus. Potest igitur hic quæcunque ad administrationem pertinent exercere, perinde ac si dominus præsens esset: sed administrationis fines excedere non debet. alias ratum non habebitur quod ab eo gestum fuerit: vt si quis donauerit, leg. contra iuris. ff. de pact. leg. filiofamilias ff. de donationib. sicque conciliari debet quod dicitur in leg. procurator totorum. & in leg. procurator cui generaliter. ff. de procurator.

Ex his quæ diximus illud consequitur, procuratorem vniuersorum bonorum, id est, qui liberam administrationem habet, posse deferre iusiurandum, sed ita demum si probationibus deficiatur, & causa dubia sit. Nam si probatio clara & certa sit, non poterit deferre iusiurandum. Et cum hac exceptione accipiendum est, quod hic dicitur, ratum esse debere quod à procuratore totorum bonorum erit gestum. Nam gratis & sine iusta causa quod aduersarius debet, remittere non potest: quia hoc donare esset, & profundere rem domini, non administrare. Id etiam

etiam colligitur ex leg. tutor. 1. ff.eod. vbi tutor nomine pupilli iusiurandum deferre potest, si aliàs probationes deficiant: quod ad procuratorem vniuersorum bonorum nihil impedit quin extendatur: quamlibet plenam enim habeat potestatem & administrationem, eius tamen non est maior potestas quam tutoris: argumento est quod dicitur in leg. Præses prouinciæ. supr. de transact. Vbi si administrator ciuitatis debitori ambitiose & gratia quod indubitate debebat, trāsactione remiserit, transactio non valere dicitur: idque æstimandum esse à Præside prouinciæ.

Iusiurandum quādo syndicus deferat.

De syndico quæritur, an possit iusiurandum deferre: Syndicus autem is dicitur qui ciuitatis, municipij, vel alicuius corporis causam defendit, ideoque defensor dicitur, leg vlt. §. defensores. ff. de mun. & honor. Hæc quæstio tractatur in leg. iusiurandum. 34. §. defensor. ff. eodem: in quo Vlpianus iusiurandum deferri ab eo non posse ait, nisi specialiter ei mandatum sit. non enim habet liberam administrationem omnium bonorum vniuersitatis, municipij & collegij. Sequitur in leg. 18. ff. eodem. *Alias autem procuratorem*, &c. id est, in alijs autem casibus qui his, quos diximus, non continentur, non est audiendus procurator iusiurandum deferre volens. Rationem subijcit: *Ne postea reus qui semel iurauit*, &c. non enim esset consultum reo iurauti se non debere: quia cum dominus adhuc posset conuenire: replicatione scilicet eum submoueret, quod eo deferente iuratum non sit, sed procuratore tantum deferente, cui hoc mandatum non erat, nec libera bonorum administratio concessa. Hinc nascitur quæstio, an procurator qui ad agendum datus est deferens reo iusiurandum, & quia specialiter non est ei mandatum, volens cauere de rato, tunc admitti debeat. Ait Vlpianus, dict. leg. 18. ne hoc quidem casu admittendum esse, quia nec ei consulitur hac cautione de rato. quod probat dilemmate: *Siue enim dominus petat, cogetur*, &c. His verbis ostendit Vlpianus non satis consuli reo per hanc cautionem de rato: vtpote quæ non impediat quominus dominus agat, & sibi dari rem, de qua iuratum est, petat. Nam si dominus agat, reus cogetur docere se liquido, id est, vere iurasse: nec alias poterit submouere dominum agentem exceptione iurisiurandi. Si enim ratum haberetur quod à procuratore gestum est, circa delationem iurisiurandi, sufficeret dicere se iurasse, nec opus esset alijs probationibus. leg. 3. hic. Sin autem velit illa cautione exclusus agere ex stipulatione de rato aduersus procuratorem, qui promisit dominum ratum habiturum, non erit satis ei consultum hac cautione: quia poterit quidem agere ex stipulatu, sed hoc pacto deteget periurium, & turpitudinem suam, si docuerit dominus veris probationibus sibi deberi eam pecuniam de qua iuratum est. Notandum ergo est hanc cautionem ratihabitionis hic non admitti, cum per eam non satis consulatur reo: quæ tamen alias admittitur ante litem contestatam, quoties scilicet incertum est, an procurator actoris mandatum habeat. Atque illud quidem accipiendum est non tantum si in ea re versetur aliquod incommodum pecuniarium, sed etiam si fama alicuius & existimatio periclitetur, quia non forte agere posset ex cautione sine iactura existimationis suæ. Hactenus de procuratore. Sequitur de seruo, an is iusiurandum deferens, noceat domino suo? Hæc quæstio tractatur in leg. seruus. & seq. ff. eo. vbi seruus deferens iusiurandum ita demum nocet domino suo, si causa peculiaris sit, & peculij administrationem habeat. Duo igitur necessaria hic sunt: nam in primis oportet causam peculiarem esse, id est, de peculio serui agi: quia si agatur de patrimonio & substantia domini, quod ei in peculio concessum non est, seruus deferens iusiurandum non poterit domino nocere: deinde etiam habeat necesse est liberam administrationem peculij, quæ specialiter concedi debet, leg. quam Tuberonis, in principio. ff. de pecul. Alij hic tractant quando seruus possit deteriorem conditionem domini facere: huius tractatus locus proprius est in leg. seruus. C. de pactis. Aliena enim est à proposito nostro hæc disputatio. Eadem autem causa est filijfamil. si dubia lis sit in causa peculij cuius habet liberam administrationem, quia iusiurandum deferre potest, leg. quidam. ff. eod.

Locus tamen est leg. nec filius, hic, in qua species tractatur huic dissimilis: si enim filius citra voluntatem patris iusiurandum detulerit, ei obesse non potest, Quæritur etiam de quibusdam alijs personis, cuiusmodi sunt furiosi, prodigi, de quibus idem dicendum est quod de pupillo: & est locus de his personis in l. tutor. ff. eod. Sequitur in edicto prætoris, *Conditione delata iurauerit*. Diximus conditionem deferendam esse ab actore, & habilem illum esse oportere ad deferendum. Sequitur alia verborum interpretatio, si iurauerit ex præscripto delatæ cōditionis: hoc sumitur ex leg. 3. §. vlt. & leg. qui per salutem. ff. eod. vbi ita oportet iurari ait I. C. vt præscribitur & defertur ab aduersario. Exempli gratia: Cuidam delatum est vt iuret per Deum, is iurauit per salutem suam, non recte iuratum esse respondetur. Sed cum quibusdam videtur is qui per suam salutem iurat, respectu cuiusdam numinis iurare, atque hoc pacto se subijcere vltioni diuinæ, ex qua sua salus pēdet, cuique eam deuouet, si sciens fallat, id est, si sciens peierarit: frustra hic quæri dixerit quis de eo qui per Deum iurat, vt delatum est, & eo qui per salutem suam. At ea maxime de causa à formulis in deferendo iureiurando præscriptis noluerunt recedi iuris auctores, quod plerique homines ea superstitione sint, vt facile vsurpent genus aliquod iurandi, nec facile adduci possint vt fallant, postquam se illi adstrinxerunt: de alio genere iurisiurandi non magnopere soliciti: ideoque hac in re propter vtilitatem hominum nonnihil eorum superstitioni credo indulgeri. Deinde fieri potest vt illud ipsum genus à deferentibus proponatur, in quo credunt eos forte non peieraturos. Sic Neroni sacratissimum fuisse fertur per Drusillam iurare: hæc tamen ita sunt accipienda, nisi illicitum sit iusiurandum. Quando enim dicimus, si quis propria superstitione iurauerit, ratum habendum esse iusiurandum, leg. non erit. ff. eo. hoc ita intelligendum est, nisi legibus improbatum sit iusiurandum. Nam si iusiurandum improbatæ plublicæ religionis & illicitum delatum sit, ratum non habebitur. Publica Christiana religio tempore Alexandri Seueri & Vlpiani improbata erat, & ideo si quis iurasset per Christum, iudicabatur illicitum esse iusiurandum, vt quod publice improbaretur, id est publica authoritate non reciperetur: nec enim si quis hodie per Mahumetam (absit tamen vt Christum dominum huic impostoli comparem) iusiurandum detulerit, ferendus est: nam videtur hoc modo Mahumetanam religionem probare quæ publice improbata est. Vtilitas tamen publica postulare videtur, vt per Mahumetam iurare liceat, si Turcæ deferatur iusiurandum, aut Mahometano: quia facile per Christum peieraturus est, per Mahumetam difficilius: idque vulgo receptum est, vt lites dirimantur. Inter Christianos vero hoc non permitteretur. Nam qui aduersario suo iusiurandum defert per Mahumetam, cum

aduersarius Mahumetanus non sit, videtur Mahumetanam religionem probare. Illicitum iusiurandum alio modo intelligi potest, vt notat Iustinianus in Nouell. vt nou luxu homin. vbi vetat Iustinianus ne per Dei membra, aut capillos iuretur. Ideoque siquis aduersario suo detulerit iusiurandum per caput Dei, vel per capillos Christi, recusare illud poterit aduersarius: alias si admiserit, & iurauerit, ratum non habebitur. Adeo autem hæ verborum formulæ in iureiurando seruandæ sunt, vt etiam pro sit iusiurandum reo, licet de eo non iurauerit quod est in iudicium deductum, sed tantum secundum conditionem delatam ab aduersario. leg. si quis cum debitore. ff. eodem. Ego detuli tibi iusiurandum hoc modo, hacque pactione, vt si iuraueris te capitolium ascendisse, aut non ascendisse, nunquam à te amplius pecuniam quam mihi debebas peterem: iurasti vt præscriptum erat, te non ascendisse capitolium aut ascendisse. Si agam aduersus te, quæritur an tibi pro sit exceptio iurisiurandi. Videtur non posse prodesse, quia reus non iurauit se non debere. Dicitur tamen exceptionem iurisiurandi ei prodesse, quia iurauit sub ea conditione quæ ei præscripta fuerat ab aduersario: sequi igitur oportet præscriptum conditionis delatæ ab aduersario. Sed si controuersia sit de modo iurisiurandi, & certo modo deferat iusiurandum actor, alio modo velit iurare reus, conceptio iurisiurandi erit in arbitrio iudicis, l. iusiurãdũ. §. si de qualitate, ff. eod. Arbitrabitur enim iudex quomodo exequendum sit iusiurandum. Adde etiam superioribus hęc edicti verba, *si conditione delata iurauerit*, sic accipiendum esse, si delationem iurisiurandi statim iusiurandum sequatur: ideoque si quis detulerit iusiurandum aduersario, & is statim non iurauerit, ei non proderit iusiurandum, leg. 5. §. vlt. ff. eodem. Ratio mihi hæc esse videtur, quia quo tempore iusiurandum defertur reo, forte non tam facile peieraturus est: hocq; fortassis eligit tempus actor, quod vereatur ne alio tempore facilius peieraturus sit: aut suopte consilio adductus, aut sane alterius, qui eum facile sua persuasione induxerit ad peierandum. Hæc ratio mihi videtur sana probabilis esse. Ad actoris igitur vtilitatem iuris auctores respexerunt, cum in deferendo iureiurando electionem illi permiserunt iurisiurandi, & temporis quo iurari debeat. Pretoris hęc eadem verba sic accipienda sunt, nisi reuocatum sit iusiurandum re integra. Cum enim dixit, si quis conditione delata iurauerit, actionem aduersus eum non dabo: hoc intelligendum est cum hac exceptione, nisi ante quam iuratum sit, is qui iusiurandum detulit, re integra pœnitentia ductus, iusiurandum reuocauerit, leg. si quis. 11. hic. Si quis iusiurandum intulerit, & necdum eo præstito, &c. Iustinianus enim hac constitutione permittit ei qui iusiurandum detulit, si superuenerit probationum copia, illud reuocare, & post reuocationem, si iurauerit is cui prius delatum fuerat, perinde illud habendum, ac si omnino iuratum non esset.

Sequitur in eodem capite edicti pretorij, *Aut iusiurandum ei remissum fuerit.* His verbis significat Pretor non tantum actionem denegandam aduersus eum qui iurauit aduersario deferente, sed etiam aduersus eum qui cum paratus esset iurare, tamen ei iurisiurandi gratia facta est. Atque id etsi non videatur expressum fuisse verbis edicti pretorij: certe verbis Iureconsulti, qui edictum interpretatur, id satiscautum & expressum est. leg. si non fuerit, & leg. remitti. ff. eodem quin & hanc remissionem & gratiam iurisiurandi non tantum presenti, sed etiam absenti fieri posse, leg. Labeo, ff. eodem: modo tamen constet eum qui detulit iusiurandum id remisisse. Dicitur etiam in alio loco, leg. iurisiurandi. 32. ff. eodem pupillum non posse iusiurandum quod delatum est remittere. Ratio satis manifesta est his quę diximus, pupillum rerum suarum administrationem non habere, ideoque nec iusiurandum deferre posse. leg. iusiurandum. 17. ff. eod. Ex his notandum est, aliud esse iusiurandum reuocare, aliud remittere: quâ de re hic multum contendunt interpretes. Is enim qui reuocat iusiurandum, non intelligitur aduersario remittere. nam cum remittitur iusiurandum, perinde denegatur in eum cui remissum est actio, ac si iurasset: at eum reuocatur re integra, non denegatur actio in eum à quo reuocatum est, ac si iurasset ei qui detulit, sed salua actori manet probandi facultas. Videndum igitur erit, quid actum sit inter contrahentes, vt cognoscamus vtrum reuocatum sit iusiurandum, an potius remissum. Si quis enim post delatum iusiurandum aduersario, profiteatur probationum facultatem sibi iam suppetere, qua prius deficiebatur, atque ideo delationem iurisiurandi à se factam reuocare se velle, delatio iusiurandi non ei nocet, si re integra id fiat, id est, antequam susceptum iusiurandum fuerit, aliàs propter conuentionẽ non potest ab eo recedi. Si vero eum paratus esset aduersarius, iurare dixerit actor se gratiam ei facere, se contentum esse eius voluntate, & nolle se actorem periurij fieri, tunc perinde est, ac si reus iurasset, denegaturque in eum actio. Animaduertendum igitur est, susceptum iusiurandum remitti: susceptum autem iusiurandum non reuocari: quia non amplius integra res est, postquã reus ostendit se paratum esse iurare, & tunc conuentio quędam inita videtur inter contrahentes. Ideo ei qui detulit nõ permittitur reuocare. l. 6. §. vlt. Sequitur in eodem Pretoris edicto: *Eius rei de qua iuratum fuerit.* Hęc verba interpretatur Vlpia. in l. 7. ff. eod. vbi de tota re hæc verba, *Eius rei*, intelligende esse censet. Sed quid si de parte rei tantum iuratum sit? Exempli gratia, petitur fundus: actor defert reo iusiurandum, vt iuret se fundum non debere: is iurat se partem petiti fundi non debere, de altera parte non iurat. Quæritur igitur, an exceptio iurisiurandi ei pro parte prodesse possit? Si inhæreamus verbis edicti, magis quam sententiæ, dicemus cauillando, exceptionem ei non prodesse, quia de integro fundo non iurauit, de quo iusiurandum delatum fuit, sed de parte tantum. Vlpianus aliter hæc verba interpretatur: nam si de tota re iuratum sit, totius rei exceptionem dandam esse ait ei, qui iurauit: si vero de parte tantum, partis exceptionem dandam, si postea ea pars petatur. Nam eadem est ratio partis quę totius, leg. rei appellatione. ff. de verb. signif. Exemplum vnum est in leg. si quis cum totum. ff. de excep. rei iud. Absolutus à toto intelligitur absolutus à petitione cuiuslibet partis. Vnde colligi potest causidicorum illud, partem non negari, etsi totum negetur, meram esse cauillationem: hoc enim loco subuerti potest. Quod ergo dicitur appellatione rei partem contineri, hoc in iudicio locum habet, cum res iudicata esse proponitur: sicut & cum res proponitur, super qua delatum est iusiurandum. De contractibus quæri solet: sed hæc quęstio aliena est ab instituto nostro: & vide l. si dictum. §. in stipulatione. ff. de euictio. Sequitur in edicto nostro, *Aduersus eum, &c.* Quod sic accipiendum est, vel aduersus eum, cuius nomine iuratum est. Hæc interpretatio colligitur ex his quę prius dicta sunt. Nã si forte procurator vel defensor alterius, iurauit aduersario deferente, hoc iusiurandũ procuratoria vel defensoria proderit ei cuius nomine iuratũ est, eiq; acquiritur exceptio iurisiurãdi:

quod

quod expressum est in l. Nam postea, §. penul. ff. eod. Similis locus est in l. vlt. §. vlt. ff. eod. Non dabitur igitur actio in eum qui iurauit aduersario deferente, exceptioque ei qui iurauit, competet, tum ei cuius nomine iuratum est proderit. Idem dicendum est in seruo qui iurauit dominum suum non debere, leg. si seruus. vigesime tertia, ff. eodem. Sequitur: *Neque aduersus eos ad quos ea res pertinet.* His verbis significat Prętor exceptionem iurisiurendi non tantum profuturam ei qui iurauerit, sed etiam omnibus ad quos ea res pertinebit. Exemplum est in l. ait Prętor 7. & 8. de successoribus. de his qui succedunt in ius vniuersale, non est magna dubitatio: quia hęredes sunt: Sed id tamen extenditur etiam in singulares successores, qui in rem succedere dicuntur, leg. fluminum. ff. de dam. infact. Exempli gratia: hæres succedit in vniuersum ius quod defunctus habuit: legatarius succedit in rem legatam, & emptor in rem emptam, donatarius in rem donatam: exceptio iurisiurandi non tantum ei proderit qui iurauerit, sed etiam ei qui in quamlibet eius rei partem successit de qua iuratum est. Ex quo notandus est locus communis de iure exceptionis, quod transit in singularem successorem: quia in hoc distat ius agendi à iure excipiendi. actio enim non transit in singularem successorem, vt docui in interpretatione l. stipulatio ista. ff. de verb. oblig. nisi testator actionem sibi competentem nominatim ei cesserit, & mandarit. Exemplum vnum est in leg. si id, quod §. vltim. ff. pro socio. Si inter socios coita sit societas, vt non liceat rem communem vendere, potest nihilominus vnus è sociis partem suam vendere: sed ita vt exceptio iurisiurandi alteri contra emptorem competat. Hic locus proprius non est huius tractatus, ideo hoc loco eum attingere satis habeo. Hinc nascuntur varię quæstiones. Quid enim si pater iurauerit aduersario deferente, an exceptio iurisiurandi ei tantum qui iurauit, an etiam eius filio competat, qui non iurauit? hæc quæstio tractatur in l. qui iurasse. 26. §. si pater, ff. eod. Animaduertant Tyrones, eum qui contrahit cum filiofamilias, duos debitores habere obligatos, vt dicitur in l. si quis cum filiofamilias. ff. de peculio: Filiumfamilias in solidum (filiusfamilias enim, sicut & paterfamilias contrahere potest, leg. filiumfamilias, ff. de obligationibus & actionibus) patrem vero quatenus est in peculio, si peculium habeat filius. Pone igitur actum esse aduersus patrem ex contractu filij & patrem iurasse actore deferente: an exceptio iurisiurandi dabitur filio? Distinguendum est quomodo iurauerit pater. Nam si iurauerit filium dare non oportere, quia hoc iusiurandum interponitur super principali obligatione, denegabitur actio aduersus vtrumque. Si verò pater iurauerit nihil esse in peculio, non autem iurauerit de eo quod principaliter obligatione continetur, exceptio iurisiurandi non proderit filio. Pater sane si conueniatur, exceptione agentem submouebit, sed si postea propter peculium acquisitum agatur, non poterit vti exceptione. Simile enim est peculium homini, nascitur, crescit, decrescit & moritur. leg. peculium 40. ff. de pecul. Quæritur etiam de duobus reis promittendi, si vnus iurauerit aduersario deferente, an iusiurandum alteri conreo prosit. Quæstio tractatur in leg. in duobus 28. §. ex duobus ff. eod.

Si duo rei promittendi conueniantur, & vni delatum sit iusiurandum, eius iusiurandum alteri prodesse poterit, quemadmodum si soluisset. Nam iusiurandum vim solutionis habet, d. l. in duobus. §. 1. leg. tutor. §. 1. ff. eodem. & l. iusiurandum. 27. Alia quæstio est de reo & fideiussore quæ tractatur in dict. l. in duobus, §. 1. ff. Reus principalis conuentus est, deinde iureiurando ei ab actore delato iurauit se dare non oportere. Ratio exigit vt hoc iusiurandum prosit quoque fideiussori: quia si non debet, certe nec tenebitur fideiussor. Cum enim non consistit principalis obligatio, fideiussoria quæ accessoria est, consistere non potest, l. cum principalis, ff. de reg. iur. hinc tractatur quæstio in princ. in l. vlt. ff. eod. de pupillo. Quidam mutuam pecuniam dedit pupillo, & cum intelligeret pupillum non obligari efficaciter, sine tutoris auctoritate, nec posse aduersus eum agi, accessit fideiussor. Hic fideiussor obligatur: obligatur enim naturaliter pupillus quantum ad hunc effectum, nec non fideiussor ei accedens. Hinc actum est aduersus pupillum: qui aduersario deferente iurauit se dare non oportere. Quæritur an hoc iusiurandum prosit fideiussori? Hæc quæstio proposita Pomponio fuerat à quodam in epistola, cuius verba hic referuntur: deinde sequitur responsum Pomponij, qui distinguendum esse dicit, ex sententia Iuliani, quomodo sit iuratum. Varie enim iurari posse à pupillo in proposita specie proponit. Potest enim, inquit, controuersie esse, an pupillo mutua pecunia data sit: quo casu creditore iusiurandum deferente, si iurauerit pupillus se pecuniam mutuam non accepisse, id iusiurandum proculdubio proderit fideiussori, quia eo sublata est obligatio naturalis, qua pupillus tenebatur, leg. Stichum. §. naturalis. ff. de solut. Ratio est; quia obligatione principali sublata, non potest consistere fideiussoria. Fideiussoria .n. non potest dici obligatus, si nulla obligatio sit, neque naturalis neque ciuilis. Dubitandum igitur non est, quin iusiurandum prosit fideiussori. *Sin vero creditor quidem, &c.* Sequitur alia distinctio. Sin autem controuersia sit inter actorem & reum pupillum, non an pecunia data esset (cum de eo conueniret) sed de tutoris auctoritate: quia negabat pupillus in hac mutui datique contentione tutorem interuenisse: & hoc iusiurandum interposuerit: exceptio huius iurisiurandi non proderit fideiussori: quia scilicet non iurauit pupillus se obligatum non esse, sed tantum, se tutore actore non accepisse pecuniam. Nam etsi verum sit tutoris auctoritatem non accessisse, nihilominus tamen naturaliter obligatur pupillus: & si naturaliter obligatur, nihil causæ est cur fideiussor non obligetur. Sed quid si incertum sit an iurauerit pupillus super obligatione principali, id est, ipsam se pecuniam mutuam accepisse, cum de eo controuersia esset; an vero de iure, id est, an quod accepisset inconsulto tutore dare deberet? Hoc casu si pupillus iurarit se dare non oportere, ab omni conditione disceditur, & fideiussoribus exceptionem dari debere dicendum est, vt ibidem asserit Pomponius. Sed an iusiurandum fideiussoris similiter reo principali prosit? Hæc quæstio tractatur in dict. leg. vlt. §. 1. & l. in duobus. §. 1. ff. eod. Conuentus est fideiussor, & delatum est ei iusiurandum: idem iurauit: quæritur an exceptio huius iurisiurãdi reo principali prosit? Hic etiam dicitur referre quomodo iuratum sit. Si enim de re ipsa iurauerit fideiussor, de qua obligatio contracta est, hoc iusiurandum reo quoque dicitur prodesse: veluti si controuersia fuerit, an pecunia data sit. Nam perinde est ac si soluisset. Sin autem iurauerit se non fideiussisse, qui e scilicet de eo cõtrouersia erat, non autem an pecunia data sit, hoc iusiurandum reo principali non proderit præter has personas, aut alias huiusmodi iusiurandum ab vno præstitum, cæteris ad quos ea res non pertinet prodesse non potest. hoc dicitur generaliter in l. 9. §. vlt.

Sequitur in edicto: *actionem non dabo.* Videndum est quomodo hęc verba accipienda sunt, interpreta-

tio extat. in l. nam postea. ff. eod. Qui veterem morem iudiciorum constituendorum non norunt, de quo scripsi maxime in l. iurisgentium, sup. de pact. hoc intelligere non possunt. Si quis igitur iurauerit actore deferente: postaaque actor petat actionem à Prætore secundum veterem morem iudiciorum dandorum, Prętor denegabit actionem, si modo conuenerit inter actorem & reum iuratum esse: Si autem ambigatur, Prętor non denegabit actionem: nec tamen is cognoscet an iuratum sit necne: (non enim cognoscebat Prętor de controuersiis priuatorum hominum, & præsertim de his quæ consistebant in facto) sed dabit Prętor iudicium cum exceptione, quæ exceptio addita in iudicio proderit reo. Iudex datus cognoscet non tantum an pecunia mutuo data fuerit, sed etiam an postea iuratum fuerit. Quia autem hic dicitur, actionem denegandam esse: ideo hinc annotari solet exceptionem iurisiurandi exceptionem esse litis finitę: quia scilicet is iurauit, litem contestari non vult, & exceptionem opponit, ne litem contestari cogatur, Litis enim finitę exceptio, dicitur exceptio ad finem non recipiendi. Aliæ sunt exceptiones, quę vulgo dicuntur ad finem, non valendi. Qui vero opponit exceptionem peremptoriam, cogitur litem contestari, cap. vltim. de litis contestat. in 6. Exceptiones litis finitę excipiuntur, & quę continentur cap. 1. de litis contestat. in 6. vt exceptio transactionis, exceptio rei iudicatę, quę impediunt litis contestationem. In hunc, inquam numerum dicitur referri exceptio iurisiurandi: & quamuis nulla eius mentio fiat in dict. cap. 1. eius tamen eadem ratio est in l. 1. & 2. ff. eodem. Nam sicut transactione & re iudicata finitur lis, ita etiam iureiurando. Prętor enim in edicto quod de iureiurando proposuit, & quod interpretari cœpimus, ita ait: *Si is cum quo agetur, &c. aduersus eum actionem non dabo*, quibus verbis denegat actionem ei, contra quem iuratum est. Ideoque litem finire recte dicetur iusiurandum, & inter exceptiones supradictas recensebitur. Sed de qua actione hęc verba accipienda sint videamus. Actionem hic generaliter accipere debemus, non tantum eam super qua iusiurandum delatum est, sed etiam quamcunque aliam per quam eadem quæstio in iudicium deduci potest. Si quis enim iurauerit aduersario deferente se non debere, quacunque actione eadem quęstio, & eadem res in iudicium deducta fuerit, dabitur iuranti exceptio iurisiurandi, imo etiam si diuersa quęstio instituatur, ab ea super qua iuratum est. Ideoque cum quæritur, an exceptio iurisiurandi locum habeat, hoc maxime inspiciendum est, an eadem de re agatur, & an ob eandem causam: nam vtrum eadem actione, vt diximus, an alia non refert. Hoc multis exemplis ostenditur in l. duobus. 28. §. exceptio. ff. eodem. Vnum huiusmodi est: Quidam mihi centum debebat propter societatem, quę inter nos coita fuerat, vel propter mandatum, quo quia interposito negotia mea administrauerat; egi actione pro socio, & actione mandati aduersus eum: idque me deferente iurauit se dare non oportere. Ego vero post iusiurandum prestitum egi condictione certi, idemque pretij quod prius: condictio certi cum actione pro socio & mandati concurrit. Ex quacunque enim causa certum petatur, ea competit. Obiicit mihi reus exceptionem iurisiurandi, & ait se iurasse, nihil se eo nomine dare oportere, quęritur, an huiusmodi exceptio mihi recte opponatur: Dubitatio ex eo nascitur, quod alia actione egi, non ea super qua iuratum fuit. Dicitur tamen exceptionem iurisiurandi mihi nocere, quia eadem res in iudicium deducitur.

Sequitur aliud exemplum: *Si quis iurauerit &c.* Si quis egerit actione vi bonorum raptorum, contendens eum cum quo agit bona rapuisse: & actore iusiurandum deferente iurauerit reus se non rapuisse, iusiurandum illud non impeditur, quominus actione furti postea conueniatur vel condictione furti, si actor contendat sibi furtum factum esse. Fieri enim potest, vt is qui iurauit, non rapuerit, sed tantum furatus sit: quia aliud est furtum, quod vel clam fieri potest, & celari. l. 2. §. & generaliter. ff. vi bono. rapt. Aliud exemplum: *Colonus cum quo. &c.* in quo variæ actiones dantur in eadem causa: Si Colonus arbores prędij à se conducti succiderit, datur locatori aduersus eum actio ex locato: itemque actio damni iniuria dati, ex l. Aquil. nec non interdictum quod vi aut clam: denique actio arborum furtim cęsarum, ex l. 12. tab. Si igitur aduersus eum actum sit actione ex locato, & iurauerit se non succidisse, per exceptionem iurisiurandi tutus erit, si postea conueniatur l. Aquil. vel interdicto quod vi, aut actione arborum furtim cęsarum. Aliud exemplum est: *Qui iurauit diuortij &c.* Maritus facto diuortio aduersus vxorem egit actione rerum amotarum, dicens mulierem consilio diuortij res eius proprias amouisse & interuertisse, marito deferente, quia probationibus deficiebatur, iurauit mulier se non amouisse: deinde egit maritus rei vindicatione, quęritur, an submoueri possit exceptione iurisiurandi? Et dicitur non nocere marito mulieris iusiurandum: quia hic non tantum mutatur actio, sed etiam causa petendi. Is enim qui agit actione rerum amotarum, petit res quę amotę sunt: qui vero rei vindicatione petit res, dominus est, & possidentur ab eo cum quo agit. Quamobrem alio iureiurando sibi opus est, vt probet mulierem suam esse. Quæ denuo si iurauerit res suas esse, & se non amouisse, agentem maritum & rei vindicatione, & actione rerum amotarum exceptione iurisiurandi submouebit.

Et omnino hoc obseruandum est. Generaliter notandum est, nihil referre, vt exceptio iurisiurandi locum habeat, an eadem actione agatur, qua prius actum est, an alia, sed inspiciendum maxime, an eadem sit causa petendi. Aliud exemplum est. *Igitur si quis iurauit &c.* Aduersus eum qui damnatus est sententia iudicis, duplex actio competit, in primis actio iudicati, l. miles §. infra, de re iud. deinde si reus promiserit actori iudicatum solui, poterit conueniri ex stipulatione iudicatum solui. Igitur si cum ageretur aduersus aliquem actione iudicati, iurauerit se damnatum non esse: & rursus conueniatur ex stipulatione iudicatum solui, quia eadem est causa petendi exceptione iurisiurandi, actor submouebitur. Posteriore enim iudicio eadem quæstio reuocatur. *Contra si cum &c.* Hic inuertit speciem. In priori enim specie posuit actum esse primo actione iudicati, deinde actione ex stipulatione: hic vero proponitur prius actum esse actione ex stipulatione iudicatum solui, deinde actione iudicati: & hic dicitur, agenti iudicati non obstare iurisiurandi prioris exceptionem: cuius hæc ratio subnectitur, quod fieri possit vt nulla sit contracta inter eos iudicatum solui stipulatio, etsi res iudicata sit: nisi forte etiam ideo iusiurandum reus interposuerit, quod nec sententia iudicis se damnatum diceret. Aliud simile exemplum est in l. si duo patroni. §. Iulianus. ff. eod. Aduersus furem multę actiones competunt. Datur enim condictio furti, qua petitur res surrepta. de qua titulus extat ff. lib. 13. Datur etiam actio furti ad pœnam dupli, vel quadrupli, §. in duplum. & §. tripli. Instit. de act.

act. quæ ex delict. Actum est aduersus aliquem condictione furtiua, & ei iusiurandum delatum est: iurauitque se furtum non fecisse: deinde agitur actione furti ad pœnam: quæritur an ei competat exceptio prioris iurisiurandi. Hic ait Vlpianus, *Videri eum de toto iurasse*. Eadem enim quæstio in iudicium reuocatur. Iuranti igitur se furtum non fecisse, in vno iudicio, exceptio iurisiurandi obstabit in alio, in quo eadē quæstio reuocabitur. hæc enim verba, *Furtum non fecisse*, id omne complectuntur, ex quo vel actio furti vel condictio furtiua nascitur: ideoque qui iurat se furtum non fecisse, tam de eo iurat quod ad pœnam furti, quam quod ad rem surreptam pertinet. Hinc nascitur & hæc ibidem quæstio: Quidem egit condictione furtiua aduersus furem: iuratum est aduersario deferente: deinde idem rursus conuenitur tanquam furis hæres, non quod furtum ipse fecerit (hæc enim actio in hæredes extenditur) quæritur, an exceptio iurisiurandi prioris hæredi competat. In hac quæstione eadem res in iudicio non deducitur, & est alia causa agendi. Quod enim in posteriore iudicio deducitur, nihil habet commune cum eo quod in priore deductum est. Ideoque ait Vlpianus: dabitur actori μονομερὴς condictio, id est, si verbum verbo reddatur, vnius partis condictio. Hoc pertinet ad ea quæ alias tractata sunt à nobis de more & ritu constituendorum iudiciorum apud veteres, leg. iurilgentium. ff. de pact. Aliquando enim iudicium debetur simpliciter, & sine exceptione: aliquando addebatur conditio. μονομερὴς autem actio dicebatur, cum simpliciter nulla exceptione addita iudicium dabatur. Ex his omnibus exemplis illud colligendum est, exceptionem iurisiurandi tunc competere aduersus eum qui agit postquam iuratum est, si eadem de re agatur, eademque causa petendi sit: nihilque referre eadem actione an diuersa agatur. Sed oritur quæstio tractata in leg si actor. 36 ff. eod. Quidam constituit se pecuniam soluturum, quam prius ex alia causa debebat: agitur aduersus eum de constituta pecunia: actor intendit reum constituisse se pecuniam soluturum. Cum controuersia esset an reus constituisset necne, & delatum est iusiurandum: iurauit se non constituisse. Nunc petitur eadem pecunia alia actione, forte ex mutuo: quæritur an aduersus agentem exceptio iurisiurandi competere possit: Vlpianus ait, non posse competere: cum tamen videatur eadem res in iudicium reuocari. Hoc videtur subdifficile. Diximus enim quoties eadem res in iudicium reuocatur, siue eadem actione, siue alia agatur, competere exceptionem iurisiurandi: quod tamen hic cum videatur eadem res, pecunia scilicet, in iudicium posterius deduci, non obtinet. Animaduertendum igitur est diuersa quidem actione hic non agi, sed ob causam diuersam. In priore enim iudicio petebatur pecunia à reo, quia constituerat se eam pecuniam soluturum. In hoc vero posteriori eadem quidem pecunia petitur, sed causa petendi diuersa est: quia petitur pecunia quæ ex mutuo debetur. Huic simile est quod dicitur de exceptione rei iudicatæ. Exceptio enim rei iudicatæ cum exceptione iurisiurandi magnam affinitatem habet: & ideo quæ tractātur sub tit. de except. rei iud. magna ex parte pertinent ad exceptionem iurisiurandi. Exceptio autem rei iudicatæ tunc competit, cum eadem est causa petendi, cum inter easdem personas agitur, & cum eadem res petitur. Nam si iudicatū sit de re aliqua, & petatur eadem res ob aliam causam, exceptio rei iudicatæ agenti nocere non poterit, ex causis iam dictis. In hac igitur specie cum sit diuersa causa petendi, & idem in exceptione iurisiurandi quod in priore obseruetur, non mirum si posteriori actioni quæ de eadem re mouetur, non obstet exceptio prioris iurisiurandi. Sed si iurauerit reus non constituisse se pecuniam soluturum, nec mutuam pecuniam accepisse, cessabit vtraque actio, de constituta pecunia, & ex mutuo. Ex his exemplis satis intelligitur, quibus ex causis exceptio iurisiurandi competat, quibusve non competat. Notandum igitur hanc exceptionem iurisiurandi variis ex causis cessare, quarum pleræque ex his colligi possunt, quæ iam diximus: sed alię hic sunt addendæ, quę nobis insigniores videntur. *Quibus ex causis cesset iurisiurandi exceptio.* Vna est in l. nam postea. 9. §. 4. si minor circumscriptus sit. Minor 25. annis tutore suo auctore (sic enim hoc accipiendum est) iusiurandum detulit ei, cum quo agebat, qui iurauit se dare non oportere. Minori aduersus eundem agenti obiicitur exceptio iurisiurandi: quæritur an minori noceat, si se circumscriptum fuisse dicat, & ei actio aduersus eum qui iurauit denegari possit. Quidam existimabant hoc ipso quod minor est, replicationem ei competere, qua exceptio iurisiurandi eliderctur: at non placuit hoc Vlpiano, qui censuit replicationem ita demum minori competere, si reuera deferendo iusiurandum captum se fuisse docuerit. Prætoris enim esse à quo petitur iudicium, plerunque videre, in constituendo iudicio, an captus sit minor necne, & sic restitutionis auxilium concedere. Est ergo hic locus communis de restitutione minorum notandus, duo eos docere debere antequam restitui possint. Primo se minores esse, deinde se circumscriptos. Non enim semper ea quę cum minoribus geruntur rescindenda sunt. leg. quod si minor. §. non semper. ff. de minorib. Alioqui deterrima fieret conditio minorum, commercioque hominum hac ratione eis interdiceretur, nemine cum eis contrahere volente. Non igitur aliter restituetur minor, quam si appareat eum captum esse: quia si nulla captio arguatur, non ideo hoc auxilium consequetur quod se minorem dixerit. Imo tertium etiam adiiciendum est, valde necessarium, captos se fuisse vel lubrico ætatis, vel facilitate sua, vel dolo aduersarij, leg. verum. §. sciendum. ff. de minoribus. Hunc locum leuiter attigisse sufficiat, quem plenissime suis locis explicauimus. Alius casus, in quo cessat hæc exceptio iurisiurandi extat in l. nam postea. §. sed & si quis. de eo qui in fraudem creditorum iusiurandum debitori detulerit. Hic locus pertinet ad tit. cuius mentio est in Cod. de reuoc. his quæ in fraud. credit. alienata sunt. & §. item. Institut. de act. Appellatio enim alienationis latissime patet in eo edicto: ita vt si quis debitori suo in fraudem creditorum detulerit, possit id reuocari super quo iuratum est, & aduersus exceptionem iurisiurandi replicatio fraudis creditoribus dari. Sed quæritur cui ex his verbis Prętoris, Actionem non dabo, deneganda sit hęc actio. Verba impersonalia sunt, nec exprimentia personam cui deneganda sit, id est, contra quem sit danda exceptio iurisiurandi eius qui iurauit. Sed verba Prætoris satis indicant, ei qui detulit iusiurandum denegandam esse actionem. Vnde dicitur in l. 3. in fin. ff. eod. iusiurandum inter quosdam præstitum aliis neque prodesse neque obesse. Huc pertinet leg. si duo patroni. ff. eod. in princip. de aliis personis, procuratore, tutore, seruo, & aliis, non opus est prolixius disputare. Procurator enim, qui vniuersorum bonorum administrationem habet, vel cui nominatim super negotio mandatum est, cum defert iusiurandum, domino denegatur actio, quod & in cæteris prout diximus, intelligendum est. Excipiuntur autem rei stipulandi, leg. in duobus. in princip. ff. eod. Cum enim dicimus alte-

rius iusiurandum alteri non nocere, hoc accipiendum est, nisi vnus ex duobus reis stipulandi iusiurandum detulerit: quia tunc vnius iusiurandum alteri nocet. Et hoc ideo fit, quoiam in solidum vtrique eadem res debetur. Cur igitur pactum vnius ex duobus reis stipulandi oon nocet alteri.l.si vnus,ff.de pact.Maiorem vim habet iusiurandum, quam pactum, quod de non petenda pecunia factum est. Illud enim vim solutionis habet.l.2.iusiurandum. & l.tutor. §.1. ff.eod. quin & vim iudicij, vt ibidem dicitur, & omoino custodiri debet,l.qui iurasse.§.eodem.

Tertium caput edicti.

Cap. V.

HOc caput tertium concipi potest io hæc verba: *Si actor petitorve conditione delata iurauerit, aut iusiurandum ei remissum fuerit eius res de qua iusiurandum delatum est, actionem ei in qua hoc tantum quæretur, an iurauerit, vel an iusiurandum remissum fuerit, dabo.* Hoc caput edicti Prætoris actori consulit, qui reo deferente iurauit, vel referente: sicut superiore capite consulitur reo qui iurauit actore deferente. Hoc autem expressum fuisse edicto Prætoris ex variis locis colligitur: & primum ex l.nam postea.§.1 tum vero ex leg.in duobus.§.end.& leg. eum qui.30. in princip. vbi id apertissime expressum est, denique ex §. item siquis postulante. Institut.de act. vbi hæc actio refertur inter actiones Prætorias. Mirum autem videri non debet, quod plenius rescripta reperiantur sub hoc tit.quæ ad exceptioně pertinent, quam quæ ad hanc actionem. Frequentius enim accidit vt actor reo iusiurandum deferat, quam vt reus actori. Actor defert reo iusiurandum,cum deficiunt probationes: reus vero cum agitur de probatione exceptionis: tunc enim cogitur actori nonnunquam deferre iusiurandum, & reus in exceptione actor est: quia & is agere videtur qui exceptione vtitur.l.1.ff. de except. Nunc singula verba huius capitis explicanda sunt,non tamen tam exacte, vt superioris capitis verba: multa enim inibi adduximus, quæ ad huius quoque explicationem pertinent, & ideo hic pro repetitis habenda sunt: vt ea quæ diximus de personis quæ habiles sunt ad deferendum vel suscipiendum iusiurandum, tum & de modo iurisiurandi deferendi: cætera persequemur. Hoc autem capite pollicetur Prætor se daturum actionem ei qui iurauerit sibi deberi, vel aliquid suum esse, si deferente reo vel eo referente iuratum sit. Hæc autem actio in factum est, vt dicitur in leg. actori, Cod. hic. Actori delato, vel relato iureiurando, si iurauerit, &c. *In factum actio competit*, quibus verbis significat Diocletianus, conceptis in factum verbis, id est præscriptis agi debere, si non exprimatur certum nomen actionis: qui accidit aliquando, vt negotium de quo iuratum est, nullam propriam appellationem sortiatur, atque ideo necessarium sit verbis in id quod factum est concepta agere, nullo proprio actionis titulo expresso. Idque ad similitudinem iudicati. Nam sicut ex re iudicata nascitur actio iudicati, quia petitur res iudicata.l.miles.§.vltim.ff.de re iudic. ita etiam ex iureiurando hæc ad similitudinem illius comparata quia iusiurandum vim iudicati habet.leg.2.ff.eod. Accidit etiam, vt detur actio vtilis ex eo contractu, vel ex ea causa, ex qua iuratum est deberi, cum scilicet causa ex qua iuratur, certa est & expressa, vt quis iuret ex certo contractu deberi: actio enim quæ ex eo contractu comparata est, dabitur ob iusiurandum, in qua quæretur tantum an iuratum sit: quia illud habebitur loco probationis. Exempla quædam hic reperiuntur, vt in l.si duo patroni.§.siquis iurauerit vendidisse in l.sed si possessori.§.vltim.ff.eod. Illius hæc species est, Siquis iurauerit me ei rem aliquam vendidisse vt puta 100. poterit agere ex empto. Nam iurando expressit certam causam, nec sibi tantum à me deberi iurauit, sed ex venditione. atque ideo poterit me conuenire vt res vendita præstetur, & caueatur ei de euictione: in hanc enim actionem omnia veniunt, quæcunque in actionem ex empto veniunt. In vltimo vero §.dictæ.leg.sed si possessori.alia est species, & de eo fit mentio qui rem suam esse iurauit, ideoque datur ei vindicatio vtilis. Vulgus interpretum hæc quæ superius diximus sic distinguere solet, an iuratum sit formiter, an vero informiter: rem per se satis perspicuam hac sua diuisione inepta & barbara obscurantes. Formiter autem exponunt, cũ quis iurauerit sibi centum deberi ex empto scilicet, certo contractu, & causa addita. Informiter vero, cum nulla certa causa, nullusque certus contractus exprimitur. Nihil igitur opus est hac verborum innouatione in re iam clara, sed ipsis Iurisconsultorum verbis inhærendum est, idque quod iam attigimus notandum vt siquis iurerit ẽ sibi deberi, vel suam esse, nullo actionis nomine expresso, verbis in factum actione experiri possit: si vero sibi aliquid deberi ex certa causa, actio ei vtilis datur ex eadem causa super qua iuratum est: quod tamen intelligendum est, si ex eadem causa necesse sit actionem nasci: nam alioqui non dabitur. Exemplum est in l.in duobus.§.penult. Egi actione furti aduersus aliquem, eo deferente iuraui mihi furtum factum esse: quæro an condictitia actio furti & aliæ actiones quæ ex furto dantur, mihi cõpetant? At Paulus condictionem furtiuam non competere, sed actionem furti tantum nisi se dominum probarit. Hoc enim interest inter condictionem furtiuam, qua res furtiua petitur, & actionem furti, qua pœna dupli aut quadrupli petitur, quod condictio furtiua datur tantum domino rei furtiuæ. Actio vero furti competit etiam ei cuius interest rem saluam esse, etsi dominus non sit. Nam quamuis probatum sit furtum factum esse, non idem tamen consequetur rem furtiuam is qui furti aget, nisi doceat se dominum esse. Ideoque non aduersatur huic nostræ sententiæ quod supra diximus, actionem furti nullam cõpetere aduersus eum qui furtum à se factum non esse iurauit. leg. si duo. §. idem Iulianus.ff.eod. Ex his enim furtum factum non esse sequitur, nec condictione furtiua, nec actione furti, nec alia propter furtum agendum: quod dissimile est his quæ à nobis hic dicuntur. Circa huius edicti interpretationẽ quæritur quid dicendum sit, si vterque iurauerit, tam actor quam reus. Ex priore enim capite damus exceptionem reo, si actore deferente iurauerit: ex posteriore damus actionem actori qui iurauit reo deferente: si vterque igitur iurauerit, vtrius potior causa erit? hæc quæstio tractatur in l.in duobus. §. vlt. ff. eod. vbi dicitur posterioris iurisiurandi causam potiorem esse. Non enim inspicimus vter sit actor, vterve sit reus, sed inspicimus vter prior, vter posterior deferente aduersario iurauerit, sicut in pactis dicitur.l.pacta nouissima.supra de pactis.

Sequitur in eo.§.*Nec tamen præiudicium.* Hic occurrit obiectioni. Ponamus enim reum iurasse se dare non oportere: deinde reo referente actorem iurasse, sibi dari oportere, dicendum est, potiorem esse causam actoris, quia posterior iurauit. Interim tamen fietne præiudicium reo, qui prius iurauit? neque enim per ciuilem causam debet præiudicium fieri criminali, argum. leg.per minorem.54.ff.de iudic.leg.2.§.1. ff.vi bono.rapto. Exemplum est huius rei apud Cicer. lib.2. de inuent. Et extat tit. in Cod. quando ciuil. actio criminali præiudic. Hic autem videtur præiudicium

cium fieri criminali iudicio, si forte arguatur reus periurij. Paulus igitur respondet huic obiectioni. Hoc enim iudicio ciuili nullum præiudicium fieri ait, periurio eius qui prior iurauit, quia in hoc iudicio quæritur non an vere iurauerit, sed tantum an iurauerit. Et sane cum nihil hic de veritate quæratur, sed tantum an iuratum sit, non possumus dicere præiudicium fieri criminali iudicio. Hic mihi videtur esse sensus horum verborum, quæ cæteri non intellexerunt. Alterum exemplum est in l. quod si iuraui. 29. ff. eo. quo demonstratur posterioris iurisiurandi potiorem causam esse debere. Iurasti dari tibi oportere: cum ageres aduersus me, & dicens te iurasse, peteres me condemnari. Ego dixi te non iurasse: tu obtulisti mihi iusiurandum, & iuraui te non iurasse. Ad l. iu- [illegible] at. l. si duo patroni. Vtrius iurisiurandi potior causa erit? Triphoninus ait posterioris iurisiurandi potiorem esse causam. Hinc etiam nascitur quæstio de eo qui iurauit post præscriptionem longi temporis, quæ tractatur in l. si duo patroni. §. Iulianus. alias est §. idem ait. Varia est interpretatio huius loci, & difficultas nascitur ex amphibologia. Dubium enim est quò referenda sunt hæc verba, *Longi temporis præscriptionem*, an ad sequentia, an vero ad præcedentia. Ego dicam breuiter quod sentio. Quæstio est cum vnus nititur præscriptione longi temporis, alter iureiurando, vtrius potior causa sit. Hæc quæstio similis est alteri nunc à nobis tractatæ. Nec sine causa de hoc quæsitum fuit, quia vtrumque dirimit lites, id est, tam præscriptio longi temporis, quam iusiurandum. Vsucapio, inquit Cicero in orat. pro Cæcinna, finis est litium periculi & solicitudinis. Idem dicitur in l. vlt. ff. pro suo. hic igitur inspiciendum est, an iuratum sit post longi temporis præscriptionem, an vero quæsita sit longi temporis præscriptio post iusiurandum: quia (vt diximus) paria sunt hæc & parem vim habent in litibus dirimendis: ideoque si iuratum sit post longi temporis præscriptionem, vtilis actio competet ei, qui iurauit. Sin autem post iusiurandum quæsita sit longi temporis præscriptio, vtilis actio ei dabitur qui vsucepit. Sequitur in edicto Prætoris, *Actionem dabo.* Hæc verba sic accipere debemus, actionem dabo aduersus eum qui detulit iusiurandum: quod quemadmodum accipiendum sit nos mox dicemus, *actionem, in qua hoc tantum quæritur, an iurauerit.* His verbis edicti Prætorij demõstratur vtilitas huius actionis: cuius hoc proprium est, vt in ea non quæratur, an debeatur id de quo iurauit actor, sed tantũ an iuratum sit id deberi, vt iusiurandum pro veritate habeatur. Idem dicitur in l. non erit. §. dato. ff. eod. & l. post rem iudicatam. ff. de re iudic. *Post rẽ iudicatã, aut iureiurando decisam, aut confessionẽ in iure factam, nihil amplius quæritur.* Quinimo dicitur hæc actio executionem rei iudicatæ habere: idque receptum esse vulgo video, quamuis quidam dissentiant. Postquam res iudicata est, pignora in causam iudicati capiuntur, magistratus iudicis à se dati sententiam exequitur, & plerumque extra ordinem. leg. à Diuo Pio. de re iudic. an idem dicemus de iureiurando? Moueor in primis eo quod dicitur in l. 2. ff. eod. iusiurandum maiorem habere auctoritatem quam rem iudicatam: quod si verum est, executionem paratam habebit sicut res iudicata. Argumento est etiam quod dicitur in l. actori. hic. & dicta l. post rem. ff. de re iudicata.

Quid veniat in hanc actionem.

CAP. VI.

Actor hac actione in factum, vel vtili ex iureiurando, hoc petet & consequetur, quod in eam venit ex qua iuratum est. Spectanda enim est causa & actio super qua iuratum est: quia quicquid ob eam causam peti poterit, hac quoque actione ex iureiurando petetur. Nec quicquam interest inter actionem de qua iuratum est, & hanc: nisi quod in hac actione quæritur an iuratum sit. Exempla quæ nos supra adduximus, id manifeste ostendunt. Vnum est in l. sed etsi possessori. §. 1. Si quis iurauerit rem suam esse, cum controuersia esset inter te & illum, is poterit eam rem petere vt dominus: vnaque eius rei fructus. Nam actione in rem super qua iuratum est eam rem consequeretur, vnaque etiam fructus, qui in rei vindicationem veniunt. Aliud est in dict. l. sed si possessori. §. item si iurauerit. Ego petebam vsum fructum alicuius domus, cum esset controuersia de eo inter me & te. Iuraui vsum fructum meum esse. at postquam iuratum est, domus est combusta, & superest tantum area: ago ex iureiurando, quæritur quid hac actione cõsequar? Respondet Vlpianus, me vsum fructum consequi non posse: quia si ea actione super qua iuratum est agerem, vsumfructum non consequerer qui extinctus est. l. repeti potest. ff. quibus modis vsusfr. In hanc enim actionem amplius non venit quam in eam super qua iuratum est. Aliud exemplum est in eadem l. §. sed si rerum. de eo qui petebat vsumfructum pecuniæ sibi relictæ testamento. Testator suo testamento legauit vsumfructum pecuniæ: deferente hærede legatarius iurauit vsumfructum sibi deberi. Hic quæritur, quid possit petere actione ex iureiurando. Mouet quæstionem quod propriæ pecuniæ non sit vsusfructus: sed quasi vsusfructus tantum, propter Senatusconsultum, l. 1. de vsufruct. earum rerum quæ vsu consumuntur. Ait Vlpianus, posse eum petere vsumfructum cautione oblata, quod confirmatur leg. 2. ff. de vsufruct. earum rer. hæc ego obiter ostendere volui in gratiam Tyronum. Aliud exemplum est in eadem lege. §. si cum. Si in petitione hæreditatis, cum de ea controuersia agitaretur, vtrius esset, actoris an rei, iurauerit quis suam esse, in actionem ex iureiurando veniet, quacunque petitione hæreditatis potuisset consequi actor. Aliud exemplum est in l. si duo patroni. §. si quis iurauerit. Lis erat de re empta inter duos, & actione ex empto agebatur: Reus negabat se vendidisse, actor contra se emisse 100. delato à reo iureiurando, quæritur quid hac actione ex iureiurando consequatur actor, vt reus scilicet eam tradat, & ei caueat de euictione. *An tamen ad pretium consequendum, &c.* Certum enim esse diximus cum iurauit actor sibi rem venditam esse 100. eum posse agere actione vtili ex empto propter iusiurandũ aduersus eum qui iusiurandum detulit. Sed an vicissim dabitur actio ei qui detulit iusiurandum ad pretium quod iureiurando continetur recipiendum? Hic dicitur actionem competere ad pretium consequendum, si de pretio iuratum non est: id est, nisi lis finita sit iureiurando, reus de pretio contendere potest. Mirum tamen quibusdam videtur, quod iusiurandum proficiat ei contra quem iuratum est, absurdumque esse vt actio ei competat. Argumento est quod dicitur in l. euidenter. 16. ff. de except. rei iud. iniquissimum esse, proficere rei iudicatæ exceptionem ei contra quem iudicatum est. Sed natura huius actionis exigit, vt aduersario quoque detur actio, contra quem iuratum est. Prætor enim tuetur iusiurandum, & id habet pro veritate, & tanquam verum si id de quo iuratum est. Iuratum igitur est rem venditam esse centum: quasi id verum sit, hoc tuetur Prætor: ideoque si non constet soluta esse 100. superest actio reo ad pretium consequendum, cum res vendita non aliter emptori adquira-

tur, quàm si venditori soluerit pretium. §. venditæ. Institut. de rerum diuis. idem dicendum non esset de re iudicata. Nam non nisi in eo quod necessario consequitur ex eo quod iudicatum est, res iudicata prodesse non potest ei contra quem iudicatum est. Aliud exemplum est in §. sequ. de eo qui iurauit se pro decem mutuis pignori dedisse fundum. Ex hac enim parte edicti Prætorij ei datur actio iurisiurandi ad petendum fundum. sed quæstio est an eadem parte edicti aduersario detur actio ad petenda decem? & dicitur actionem competere. Duo enim continentur hoc iureiurando. Primum est, fundum in pignus datum esse. Alterum in decem accepisse eum qui fundum in pignus dedit. Atque idem dicendum est de omnibus contractibus ex quibus vltro citroque nascitur obligatio, quod & confirmat Vlpianus hoc Saturnini argumento, si quis iurauerit, eam quæ vxor sua fuerat, rem aliquam in dotem dedisse, non solum ei ex iureiurando vtilem actionem competere, sed etiam vxori. Duo enim continet hoc iusiurandum, hanc rem sibi datam esse ab vxore in dotem, & eandem profectam esse ab vxore. Aliud exemplum est in leg. eum qui. §. si iurauero. Quidam stipulatus est Stichum, deinde cum controuersia esset de Sticho, & Stichus iam mortuus esset, is qui stipulatus fuerat, iurauit aduersario deferente Stichum sibi deberi, & dari oportere. Quæritur quid peti possit hac actione: an æstimatio Stichi perempti: de ipso enim Sticho dubium non est, cum peremptus fuisse proponatur, ante iusiurandum susceptum. Hic Paulus ait, ne æstimationem quidem Stichi in hanc actionem venire: idque consequitur ex his quæ prius à nobis dicta sunt. Nihil aliud in hanc actionem venire, quam id quod ea continetur super qua iusiurandum interpositum est. Ea autem actio, super qua iuratum est, ex stipulatu: & Stichus mortuus ea actione peti non potest: promissor enim interitu eius liberatur. leg. si ex legati causa. ff. de verborum obligationib. Ergo nec hac quidem actione Stichus peti poterit, nec eius æstimatio. Excipit tamen duos casus I. C. nisi ex causa furtiua, vel propter moram. Nam si quis promiserit Stichum, & is interierit post moram promissoris, perpetua est aduersus promissorem obligatio & actio, l. si seruum. §. sequitur. & l. si ex legati causa. ff. de verbor. oblig. Sed si ante moram decesserit, omnino liberatur promissor. Idem dicendum si ex causa furtiua debeatur. Fur enim semper moram facere dicitur, l. in re furtiua, ff. de cōdict. furtiua. & ideo perpetua est actio aduersus furē, quandocunque Stichus decesserit. Aliud exemplum est in §. si mulier. in eadem l. eum qui. Mulier cum dotem peteret actione rei vxoriæ vel actione ex stipulatu, quæ in eius locum successit, iurauit marito deferente: quæritur quid hac actione ex iureiurando consequi debeat? Ait Paulus, multum referre quæ sit conceptio iurisiurandi. Nam si mulier iurauerit decem sibi deberi dotis nomine, tota decem posse peti dicit. Si vero decem dedisse in dotem, tota decem minime consequetur. His autem verbis ostendit Iurisconsul. actionem ex iureiurando similem esse actioni ex stipulatu, vel actioni rei vxoriæ. Nam cum mulier agit aduersus maritum hac actione, non continuo totam summam consequitur, quia maritus conueniri non potest, nisi quatenus facere potest: sed si iurauerit sibi decem deberi, quia plenior est conceptio iurisiurandi, in hoc casu tota decem consequi poterit. Aliud exemplum est in §. vlt. in ead. lege. Is cui debetur vsus fructus, testamento forte, actione ex testamento poterit eum petere. Sed non aliter dabitur vsus fructus, quam si cauerit arbitrio boni viri se vsurum. De hac cautione titul. est in ff. vsu fruct. quemadm. cau. Idem ergo dicemus & si quis iurauerit vsum fructum sibi deberi: nam actione ex iureiurando non plus consequemur, quam ea actione super qua iuratum est: vnde non aliter dabitur ei vsus fructus, quā si cauerit boni viri arbitratu se vsurum. Hæc omnia exempla eo spectant, vt intelligamus quid peti possit actione ex iureiurando: nosque admonēt inspiciendā esse rem, causam, & actionem super qua iuratum est.

Ex his autem facile intelligi potest id de quo dubitatur à quibusdam, de qualitate actionis tractantibus, an hæc actio sit pœnalis, an rei persecutoria. Nam si actio de qua iuratum est, competat ad rem persequēdam, rem quoque persequemur hac actione ex iureiurando: Si vero competat ad pœnam, hanc quoque actione pœnam persequemur. l. in duob. §. penult. ff. eod. Is qui furtum sibi esse factū iurauit, potest agere actione furti, qua persequetur pœnam dupli, aut quadrupli, rem autem furtiuam non persequetur, nisi iurauerit non modo furtum sibi factum esse, sed etiam rem furtiuam suam esse. Hinc nascitur quæstio quæ tractatur in l. eum qui. 30. in princip. ff. eod. vbi proponitur quendam iurasse ex ea actione quæ inficiando crescit, euiusmodi est actio legis Aquiliæ. l. inde Neratius. §. hæc actio. ff. ad leg. Aquiliam, quæ aduersus inficiantem datur in duplum, aduersus confitentem in simplum. Pone ergo actum fuisse ea lege Aquilia propter damnum iniuria datum, & inficiatum esse reum: deinde delato iureiurando actorem iurasse damnum sibi iniuria datum esse: quæritur, an pœnam dupli consequi debeat? Videtur hac actione cōsequi duplam debere: cum ea actio inficiatione crescat: & ex primæua actione id obtineri possit. Hic tamē dicitur, non dupli sed simpli persecutionem tantū acquirère. Rationem adfert his verbis: *Abunde enim sufficere, &c.* Pedius enim considerauit rationem hic cessare, propter quam actio legis Aquiliæ datur in duplum aduersus inficiantem, quia reus inficiando onerat actorem probandi necessitate: qui nihilominus, si testis & iudex constituatur reus in sua causa delato iureiurando, & iurare noluerit, actio in duplum competet. In hoc enim iudicio non quæritur an damnum datum sit, sed an iuratum sit damnum datum esse. Vnde mirum non est, si in duplum condemnatio non fiat. Ex iam dictis potest etiam intelligi, an hæc actio famosa sit: quæ quæstio hic agitari solet. Cui quæstioni sic responderi potest: Si quis iurauerit aduersario deferente, nec secuta sit sententia, vel condemnatio, imo forte nec lis contestata, reum nulla notari infamia: quoties autem notatur infamia is, qui damnatus est, vt in edicto Prætoris, de iis qui notantur infamia, multa exempla reperiuntur. Sic damnatus iniuriarum furti notatur infamia. Si tamen lis iureiurando decisa sit, sine vlla condemnatione, non poterit reus dici notatus infamia: quia non ob illud factum de quo actum est, infamiæ nota inuritur, sed ob comdemnationem. Plerumque tamen ob factum ipsum quis notatur infamia, vt si quis in scenam ludicræ artis causa prodierit. l. 1. ff. de postul. Et hæc diligenter consideranda sunt, & discernenda in edicto Prætoris, argum. est quod dicitur in leg. si reus paratus. ff. de procur. Ante litem contestatam prodest reo offerre actori, siue petitori quod debet, ne iudicium accipiendo, & condemnationem expectando notetur infamia. Vtile igitur est & valde expeditum, quoties quis conuenitur ex famosa causa, soluere antequam iudicium accipiatur. At si post iusiorandum secuta fuerit sententia & condemnatio, damnatus propter iusiurandum notatur infamia. leg. nam postea. §. si damnetur. ff. eod. Quidam

dam conuenitur ex causa furtiua, quæ famosa est, defert iusiurandum actori, qui iurat, exempli causa, furtum sibi factũ esse. Iudex post iusiurandum damnauit reum. quæritur an hac condemnatione infamia notetur? Hic dicitur infamia notari. *Famosum esse iudicium magis est*, inquit Vlpianus: id est, probabilius est hunc famosum esse, quia Prętor notat eum infamia qui furti damnatur: & quamuis propter iusiurandum quod detulit aduersarius, damnatus sit, tamen verum est eum à Prætore damnatum esse. Nec me mouet quod obiici poterit à quibusdam ex l. eum qui. in princip. non damnari ad pœnam dupli eum qui aliquid debebat ex actione quæ inficiatione crescit, cum non sit conuictus testibus & probationibus idoneis. Nam non ideo condemnatio ad pœnam dupli fit, propter inficiationem, quia actor ea probandi necessitate non oneratur, vt supra diximus: & apparet propter hoc onus quo grauatur aduersarius hanc pœnam dupli aduersus inficiantem esse comparatam: longe igitur diuersa hic est ratio. Hæc sunt quæ nobis visa sunt necessaria ad interpretationem verborum prætoris edicti. Iam videndum est de quibusdam effectibus iurisiurandi, quorum aliqui iam explicati sunt, alij autem explicationem desiderant.

De effectu iurisiurandi.

CAP VII.

PRimus ac præcipuus effectus iurisiurãdi est, quod lis finitur iureiurando, l. 1. ff. eod. Finiendarum dirimendarumque litium multa sunt remedia, eaque vtilissima, cuiusmodi est sententia, res iudicata. l. 1. ff. de re iudic. Transactio, l. fratris. C. de transact. Iusiurandum, & hoc quidem est inter cætera maximum. Itaque supra diximus, exceptionem iurisiurandi, litis finitæ exceptionem dici, & litis contestationem impedire. Recte igitur opponitur ad impediendum ingressum litis, vt expressum est iure pontificio in cap. 1. & 2. & de litiscontest. in sexto. Hinc dicitur in l. 2. ff. eod. Speciem transactionis continere, quorum verborum sensum Barbari doctores & indocti non possunt assequi. Sic enim intelligunt quasi voluerit Paulus, transactionem tanquam sub genere iurisiurãdi contineri. Sed hic species pro similitudine accipitur, vt & accipitur ab eodem in l. non distinguemus. §. cum quidem. ff. de recept. arb. *Hæc exceptio*, ait, *quædam appellandi species est.* Sic accipitur in l. legationis ff. de iudic. Additur in dict. l. 2. *Minoremque auctoritatem habet quàm res iudicata.* Sicut enim transactione lites dirimuntur, sic iureiurando. Sed quid est quod hic dicitur, maiorem auctoritatẽ habere iusiurandũ, quam res iudicata: Nõne sufficiebat dicere, parem habere auctoritatem cum re iudicata? Res enim iudicata nititur auctoritate publica, iusiurandum priuata tantum conuẽtione litigatorum defertur, & plerunque sine auctoritate iudicis. Sed ideo iusiurandum dicitur maiorem auctoritatem habere quam res iudicata, quia plus est aliquem suo consensu damnari, quam inuitum iudicari. Quoties enim damnatur quis consensu suo, maioris auctoritatis est quam cum inuitus damnatur. Id autem continetur in iureiurando, quia is qui defert alteri iusiurandum, dicitur eum facere iudicem in causa sua, lege vltima de fideicommiss. & lege 1. ff. quarum rerum act. non dat. Iusiurandum deferens aduersario dicitur eum quodammodo iudicare consensu suo. Eodem modo dicitur magna esse auctoritas consuetudinis. l. imo. ff. de legibus & Senatusconsul. cuius hæc quidem ratio est, quod omnes ciues in hoc ius tacite consenserint, nec vlla necessitate opus fuerit ad eos cogendos, vt hanc consuetudinem reciperent, & ea vterentur. Ius autem scriptum necessitatem habet, sic res iudicata vel sententia in inuitum profertur. Iudicium enim dicitur reddi in inuitum. l. inter stipulantem. §. 1. ff. de verb. oblig. *Iudicium redditur in inuitum.* An autem iusiurandum executionem habeat, sicut res iudicata, nos supra demonstrauimus. Sed quomodo lis finiatur, copiose docet Iustinianus in l. generaliter. hic. quæ vna est ex nouis eiusdem constitutionibus quibus emendatur ius antiquum. Cum enim solerent olim iudices proferre sententias suas sub conditione, si iuratum sit: animaduertens Iustinianus multa incommoda ex ea ratione iudicandi sequi, præscribit hac lege rationem pronuntiandi, cum iusiurandum defertur. Cõstituit igitur in primis vt ante sententiam, aut in ipsa sententia iuretur, non postquam sententia lata erit: ideoque si visum sit iudici, vel aduersario deferre, iudex ante sententiam iusiurandum exigere debet; deinde sententiam suam proferre vel absolutoriam vel condemnatoriam. Ante hanc enim constitutionem vt iam diximus iudex sententiam ferebat sub conditione: ex quo multa incommoda nascebantur. Damnatus enim appellabat ab ea sentẽtia, & interim moriebatur: cuius hæres cum forte non esset idoneus ad iurandum, vel quod nesciret quid actum esset à defuncto, deperibat probatio.

Deinde quędam subiicit de officio iudicis postquã iuratum est, vel relatum iusiurandum. Nam si quis detulerit iusiurandum aduersario; & aduersarius retulerit, isque noluerit iusiurandum suscipere, condemnabitur tanquam si deberet. Si autem reus cui delatum est iusiurandũ illud suscipere noluerit, licet ei appellare. Deinde iudex appellationis æstimabit an iusta causa fuerit appellandi, an non. Tum subiicit alium casum in quo denegatur appellandi facultas. Exempli gratia, actor detulit iusiurandum reo: reus iurauit se nõ debere, absolutusq; est sentẽtia iudicis: ab ea sentẽtia appellare vult actor: aut nõ audiendũ esse appellantem. Subiicit rationem quia non est ferẽdus appellans à sententia iudicis, quam tulit sequendo eius voluntatem, & delationem. Ex iam dictis cõsequitur; causam quę iureiurando decisa est, retractari non posse prætextu periurii. leg. non erit. § dato. ff. eodem. & leg. quod deferente. ff. de dolo malo, & leg. 1. hic. Ratio autem manifesta est ex his quę supra diximus. Iusiurandum enim quãdam conuentionem habet. Nam cum quis defert alteri iusiurandũ, paciscitur cum eo, vt si iuret, ne quid petat amplius. Si ergo iurauerit, existit conditio, & amplius petere non potest. Non enim credibile est iusiurandum, quod defertur alicui, hanc conditionem habere, Si vere iurauerit: quasi diceremus iusiurandum quod alicui defertur hanc conditionem habere, ad lites dirimendas non pertineret. Itaque habet hanc conditionem, siue falso iurauerit, siue verè. Additur in eadem l. 1. *nisi specialiter hoc lege excipiatur.* excipitur enim vnus casus, in l. vlt. C. hic. Quidam contendebat sibi legatũ, aut fideicommissum relictum testamento à quodam defuncto & agebat aduersus hęredem: & cum nõ appareret testamentum, hæres facile adductus est vt ei iusiurandum deferret: iurauit hærede deferente: deinde apparuit testamentum, quod prius inspectum non fuerat ab eo, ex quo hæres cognouit nihil ei relictum fuisse, & legatarium, seu fideicõmissarium peierasse: quęritur an hęc causa quę iureiurando decisa est, possit retractari. Iustinianus ait retractari posse. Sed quia ius singulare est, ad alias ꝑsonas nõ est producendũ, l. ꝙ vero. ff. de legib. & Senatuscon. Huic nõ est dissimile quod dicitur in l. de his. ff. de trãs. De his cõtrouersiis inquit, quæ ex testamẽto proficiscuntur non recte transigi potest, nisi cognitis & inspectis verbis testamenti. Siquis enim transegerit de eo

quod testamento relictum esse dicitur, non inspectis verbis testamenti, transactio illa nullius est momenti. Hoc autem quod dicimus, ad iusiurandum pertinet, quod ex consensu litigantium defertur, vt dicitur in leg. 1. hic. Aliud enim dicendum est de eo iureiurando quod iudicis auctoritate defertur sine consensu litigantium. In initio autem huius disputationis admonui quoddam iusiurandum necessarium esse, aliud voluntarium: dixi de voluntario, sequitur necessarium, quod auctoritate iudicis defertur, non autem ex pactione & consensu litigatorum, cuius mentio est in leg. in bonæ fidei. hic. in l. admonendi. ff. eo. cuius hæc est species: Iudex quia dubia erat causa, & probatio actoris plena non erat, detulit reo iusiurandũ; reus iurauit se non debere, absolutus est reus: deinde actor inuenit quædam noua instrumenta, quibus paratus est docere pecuniam sibi deberi, & periurium rei detegere, quæritur an is actor audiendus sit? Ait Caius ex integro causam agi, quæ iureiurando decisa est prætextu periurij, si noua instrumenta aduersarius se reperisse dicat, quibus solũ vsurus sit. Deinde subiicit: *Sed hæ constitutiones.* Circa autem huius legis interpretationem, quę varia est, duo obseruanda sunt, vt notant vulgares interpretes. Primum est quod propter semiplenam probationem actoris, defertur reo hoc iusiurandum. Sic enim intelligunt quod dicitur in l. 3. hic. *inopia probationum.* Considerarunt enim absurdum esse, si nihil probante eo qui agit, deferatur iusiurandum à iudice: & ad plenam probationem duo testes requiruntur, l. vbi numerus. ff. de testib. Ergo si idoneum vnum testem habeat actor, dicitur eius probatio semiplena esse. Alterum est, non tantum reo deferri hoc iusiurãdum à iudice, sed etiam actori supplendæ probationis causa, id autem committendum esse arbitrio iudicis, cum his locis non satis exprimatur an actori an reo iudex deferre hoc iusiurandum debeat: & d. l. admonendi, non aliter dicat. Mihi tamen neutrum videtur iure probari, & quod dicitur de actore propter semiplenam probationem, nullibi scriptum extat iudicio meo, nec videtur esse consentaneum rationi vt mox ego ostensurus sum.

Alterum est absurdius, vt deferatur iusiurandum actori, & contra leg. qui accusare. C. de edendo. Quia actore non probante reus absoluitur. Ex hac igitur opinione quæ vulgò recepta est, multa absurda consequuntur: ideoque circa interpretationem huius l. admonendi. quæ pertinet ad redditionem iurisiurandi, absurditatis interpretum ostendendæ causa vtar vno dilemmate. Aut defertur actori iusiurandum ob semiplenam probationem, quia vnum tantum testem habet, quod iniquum est & iniuriosum: quoniam eo non probante, reus absolui debet, d. l. qui accusare. C. Probatio plena iurā habet apu Ecclesiasticos. de edend. Nec quicquam absurdius dici potest: cum neque hoc apud nos est vsitatum, nisi apud iudices Ecclesiasticos. Aut defertur iusiurandum reo, quia probatione deficitur actor: nec magna afficitur iniuria reus, cum purgandi sui causa iudex defert ei iusiurandum. Sed iniquum est hoc casu retractari causam, quæ hoc iureiurando decisa est. Exempli gratia. Actor petit à reo 100. ea causa mutui: actor vno teste tantum intentionem suam probat, itaque deficitur probatione. Iudex antequam absoluat reum, defert ei iusiurandum sui purgandi causa: iurat se non debere, indeque absoluit eum iudex. Hic quidẽ dicimus causam quæ iureiurando decisa est tractari, quia iusiurandum non est à parte delatũ, sed à iudice. Sed in proposita specie res iudicata esse proponitur. Absolutus est reus propter inopiã probationis actoris: quomodo igitur retractari causa posset prætextu periurij? Videtur. n. hoc iniquissimũ esse: nam iusiurandũ quod necessarium non est, & ex abundanti interpositione, non videtur efficere posse vt retractetur causa periurij prætextu, cum etsi non iurasset, reus, absoluẽdus esset à iudice. Mihi videntur etiam interpretes non satis expendisse verba Caij, de dubiis causis. Dubiam enim causam intelligunt interpretes cum actor semiplenam probationem habet: quod ridiculum est & ineptum; cum dubia causa dicatur esse tunc cum coniecturę ab vtraque parte huiusmodi sunt, vt iudex dubitet in quam partem inclinare debeat: videlicet si hinc inde par est numerus testium, par eorũ dignitas & fides. Sic dubiam quæstionem aliquando interpretatus fuio in l. non puto. de iure fisci. Nec enim ibi intelligere debemus dubiam quæstionem esse cum quis semiplenam tantum probationẽ habet aduersus fiscum. Cum itaque vtriusque probatio æque idonea est, æquum est secundũ eum qui iurauit iudicare. Et sic intelligendum est quod dicitur in d. l. bonæ fidei. hic. de inopia probationum. Nõ enim intelligendũ est quod quotiescunque deficiet probatio, iusiurandum deferri debeat, sed quoties dubia causa erit. Vide quę scripsimus Disput. lib. 2. c. 33. Huic effectui alij quidam addendi sunt.

Alius effectus iurisiurandi est, quod pro veritate & probatione habetur: id quod colligitur ex variis locis ex l. non erit. §. dato. ex l. sed etsi possessori. §. item si iurauero. ff. eo. vbi rectè dicitur verum esse id de quo iuratum est. Huic simile est quod dicitur in eadem l. sed & si possessori. §. si cum. Probatio tamen vera non est: nam vera probatio fit testibus idoneis vel instrumentis: sed quodammodo probatio est. Annotauimus tamen supra casum in quo iusiurandum non vsquequaque probationis vim habet. l. eum qui. ff. eodem. Siquis iurauerit ex ea actione quæ inficiando crescit, veluti ex actione legis Aquiliæ, non duplum ab aduersario consequetur, sed tantum simplum. Nam cessare rationem diximus, ob quam aduersus inficiantem legis Aquiliæ actio datur in duplum, quæ est huiusmodi, quia onerat inficians actorem probandi necessitate, hic autem cum iusiurandum interponitur, non onerat.

Alij effectus describuntur in l. qui iurasse. §. vlt. & l. tutor. hos effectus prosequimur. In hac l. tutor. §. 1. dicitur iusiurandum vim habere pacti conuenti. quia sicut ex pacto conuento ipso iure tollitur naturalis obligatio, ita iureiurando. l. Stichum. §. naturalis. ff. de solu. nec id mirum videri debet, cum hoc iusiurandum semper aliquam pactionem habeat. Præterea d. l. qui iurasse. §. vlt. dicitur nouationis vim habere, quia noua obligatio accedit veteri obligationi propter iusiurandum. sic enim aliquando accipitur nouatio leg. alia. ff. de nouat. Nouatio igitur dicitur non modo cum obligatio tollitur, & noua accedit, sed etiam si noua veteri accedit. Habet etiam Iusiurandum vim solutionis ex dicta leg. tutor. Exemplum huius effectus est in leg. in duobus. §. 1. Dicitur etiam habere vim iudicij, vt inquit Paulus dict. l. tutor. Iudicium autem dupliciter accipere possumus; Primo pro re iudicata, & dicitur hoc sensu maiorem auctoritatem habere quam res iudicata. l. 2. ff. eo. Secundo pro litis contestatione, vt iusiurandum habeat litis contestatæ vim, & rectè. Nam sic intelligendum est quod dicitur in l. nam postea. §. si is qui. Quidam mihi fecit iniuriam, vel conuitium, ex quo mihi competit actio iniuriarum aduersus eum: is mihi detulit iusiurandum: iuraui eum ex ea causa mihi dare oportere. Deinde cum agere vellem aduersus eum post annum aut biennium: voluit me præscriptione temporis submonere, cum actio iniuriarum annalis sit. l. si non conuitij. infra de iniuriis. quęritur an possim aduersus eum

eum post annum agere. Et dicitur me posse agere, quia actio aduersus eum perpetuata est per litis contestationē. At iusiurādum vim habet litis contestatæ: ergo iureiurando perpetuatur actio. Hoc apertius expressum est in leg. sed & si restituatur. §. ex quibus caussis. ff. de iudiciis. Deinde iusiurandum vim habet acceptilationis. leg. iusiurandum. 40. Nam sicut acceptilatione pignus liberatur, ita etiam iureiurando. Non igitur tantum solutione eius quod debetur tollitur principalis obligatio, & pignus liberatur, verum etiā iureiurando. Ideoque si quis deferente aduersario iurauerit, se non debere, non tantum tollitur obligatio quæ aduersus eum cōpetebat, sed & pignus. Additur in eadē lege, *Perpetuam certe exceptionem parit. Certe*, hic pro saltem. Non enim per omnia iusiurandum vim acceptilationis habet. Nam iureiurando nō tollitur ciuilis obligatio. § æque. Inst. de except. quæ tamē tolli potest acceptilatione. Et sic accipi debet quod diximus de omnibus effectibus iurisiurādi. non enim intelligendum est quod iusiurandum vsque quaque vim rei iudicatę habeat, sed quod iusiurandum aliquā similitudinem habeat rei iudicatæ. Hæc est via iurisiurandi, vt submoueatur is qui detulit agere volens, non tātum si principali actione agat, sed etiam si pœnam persequatur vel pignus, vel illud retinere velit. Circa effectus iurisiurandi notandum etiam est, iusiurandum quod inter aliquos interpositum est, aliis nec nocere neque prodesse, vt dicitur in leg. 3. ff. eod. Idque docetur multis exemplis & ad finem subiicitur. Nam neq; res iudicata, neq; acceptilatio, neque transactio aliis prodest, neq; nocet, inter quos nec iudicatū est, nec transactio facta est, nec acceptilatio. Exemplum est in l. nam postea. §. vltim ff. eod. Iusiurandum ergo quod inter aliquos interpositū est, aliis neq; prodest neq; nocet. Hinc existit quęstio in l. si duo patroni. in prin. qui locus difficilis est, & valde obscurus. Difficileq; est eius hypothesim fingere vel comminisci, quę & cōueniat verbis auctoris quē interpretamur, & rationi iuris. Sed hęc mihi videtur vera esse. Duo patroni erāt eiusdē liberti: simul manumiserunt seruum, qui erat cōmunis inter eos: manumissus ab vtroq; domino, libertus est vtriusq;, & vterque est patronus liberti, & Titius & Mæuius. Titius litigat aduersus eundē libertū, quia nō exhibet ei vel obsequiū aut reuerētiam patrono debitam: litigat autem vel de toto iure patronatus, vel pro parte. Hoc enim incertū est, nec ad rem pertinet. Mæuius alter patron⁹ interim tacitus expectabat euentum iudicij, sperans fore vt si Titius victus esset in iudicio, solus patronus esset liberti. Tandem cū Titius probatione deficeretur, liberto detulit iusiurandum: libertus iurauit se eiusdem libertum non esse: atque ideo hic Titius excluditur omnino exceptione iurisiurādi. Mæuius qui expectabat euentum iudicij, cogitat nihil causæ esse cur solus patronus iudicādus nō sit, quia de eo nulla est cōtrouersia, quin pro parte sit patronus cū alius exclusus sit, & ideo se solū patronū fore. Post mortē eius liberti petit Męuius eius hæreditatis partem quæ ei iure patronatus debetur: hæredes mortui offerunt ei partem semissis hæreditatis, quia dicunt non eum solum patronum esse, sed pro parte, & alterā partem semissis non ei deberi, sed mediam tantum semissis. Mæuius huic allegationi obiicit iusiurandum, & ait de eo amplius quærendum non esse, an sit solus patronus, an vero pro parte simul cum Titio, quia cum de eo cōtrouersia esset, lis decisa est iureiurando. Titio enim iusiurādum liberto deferēte iurauit se non esse. Quæritur ergo quid iuris sit, & an iusiurandum quod à Titio delatum est, proficiat Mæuio alteri patrono? In hoc mihi videtur consistere quæstio & difficultas huius capitis. Et hic dicitur iusiurādum de quo hic loquimur, alteri patrono non prodesse: quia scilicet iuratum non est eo deferente. Nam iusiurandum interpositum est inter Titium & libertum, inter Mæuium vero & libertum nullum. In hac specie parati erant hæredes liberti dimidiam partem semissis dare Męuio patrono, at is petebat totum semissem: dicebat enim se solum patronum esse, quod confirmat vt diximus, iureiurando liberti. Sed vt ait Iurisc. huic Mæuio competit bonorum possessio suæ partis, non totius semissis: cum ei non prosit quod aduersus alterum libertus iurasset. *Multum tamen fidei*. Quod dixit iusiurandum à Titio delatum non prodesse, ait accipiendum esse cum quadam exceptione, id est, non prodesse ei ad plenā probationem sui iuris, vt propter hoc iusiurandum exoneretur necessitate probandi se solum patronum esse, sed tantum ad præsumptionem aliquam. Solius enim fidei & auctoritatis habetur propter hoc iusiurandum si velit se solum patronum dicere, id est, si forte alias probationes & coniecturas habeat, poterit nonnihil hoc conferre. Et hic locus communis notandus est, quo ostenditur, quomodo sit accipiendum quod dicitur, res inter aliquos iudicatas, vel iureiurando indecisas aliis nō prodesse. Exempla similia sunt aliis in locis, de sententiis in l. sæpe. ff. de re iudic. in leg. à sentētia. ff. de appellat. leg. si suspecta. in princ. ff. de inoffi. testament. Sic intellecto hoc capite vt debet intelligi, videtur nihil omnino pertinere ad ius accrescendi. Si enim constitisset in proposita specie, Titium patronum esse, posset quæri an portio deficiēs Titij, accresceret Mæuio pro parte. sed hęc quęstio longe diuersa est. Hic enim nulla coniunctio est quæ ius accrescēdi inducat. Ius autē accrescendi nascitur ex cōiunctione. Iusiurandum ergo aliis personis neque prodest neque nocet, sed tātum eis inter quas illud interpositum est. Hoc verum est, sed tamen aliquas exceptiones habet, quæ colligi possunt ex his quæ diximus: vt de tutore. leg. tutor. ff. eod. & leg. iusiurandum. §. 1. Sed alia est in leg. eum qui. §. in popularibus. Actio popularis est quæ cuiuis ex populo competit: cuiusmodi est ea quæ competit aduersus eum qui corrupit album Prætoris. leg. si quis id. ff. de iurisdict. omn. iud. vel eum qui sepulchrum violauit. Pone igitur eum qui violauit sepulchrum, alium accusasse, eique iusiurandum detulisse: an alij agenti ex populo noceat exceptio iurisiurandi? Videtur nocere, nam interpretatione quadam iuris eadem persona agere dicitur, quia is qui agit tanquam aliquis ex populo, & tanquam procurator populi, & alius qui postea agit eod. nomine, iidem sunt. Sed ne hoc fraudi esse possit Reipublicæ, addit Paulus hoc iusiurandum non esse deferendum per collusionem aut fraudem: argumentaturq; à iudicio ad iusiurandum. Est locus communis de popularibus actionibus, adiiciendus titulo De popularibus actionibus, Postremus locus nostræ disputationis est,

De pœna periurij. CAP VIII.

PEriorus is dicitur qui sciēs & prudens falsū iurat, & iusiurandum violat. Id colligitur ex leg. qui iurasse. 26. ff. eodem, vbi peierare eum dicit Paulus qui sciens fallere videtur. Simile est quod dicitur à Cic. lib. 1. de Offic. Non enim falsum iurare peierare est: sed quod ex animi tui sententia iuraueris, sicut verbis concipitur more nostro, id non facere periurium est. Hinc etiam colligitur eum qui astute & callide violat iusiurandum, periurij teneri: Et hoc est expressum in cap. quacunque arte. 22. quæst. 5. Quæstio igitur est an propter periurium puniri quis debeat? Pœnæ aduersus periuros statutę mentio est in plerisque locis, *Vide infr. disp. an- [illegible] cap. 17.*

veluti in l.si duo. §. vlt. vbi dicitur fustibus castigandum esse eum qui peierauerit, & ei superindici iubetur προπετῶς μὴ ὄμνυε, id est, petulanter ne iura. Hunc morē explicaui in commentariis meis sub titul. de in litē iur. Solebant enim veteres, aliquos titulos publice inscribere in loco supplicij, vt intelligeret popul⁹ causam supplicij eius quod exercebatur: aliquādo tamē etiam sine titulo per præconē hoc indicebatur, & proclamabatur. hunc locum non intellexit Alciatus lib. Disput. 4. cap. 2. Hic ergo locus ostendit periuriū iure ciuili puniri. Alius est in leg. vlt. ff. de crimine stell. vbi dicitur, Si quis pignora quædam sua esse in instrumēto affirmauerit, quæ tamen nō sint, crimē stellionatus committere, & ad tempus exulare cogendum. Huic simile est quod dicitur in leg. quod si deferēte. & leg. seq. ff. de dolo malo. Si quis iurauerit altero deferente, & postea appareat eum peierasse, non ideo rescindi quod gestū est. leg. 1. hic. Is enim qui defert iusiurādum alteri paciscitur cum eo sub ea conditione, Si iurauerit se remissurū ei omne ius suum, & absurdū esset hanc conditionē interpretari ita, si vere iurauerit, sed tamen punietur propter periurium, licet id quod gestum est, ratum sit. Nam sufficit periurij pœna. l. 22. ff. de dolo malo, hoc est vt puniatur fustibus vel relegetur. Sed magnam difficultatem hic parit lex 2. hic. c. vbi dicit Imper. Alexander, Iurisiurādi contempta religio satis deū vltorem habet. Itemque leg. si quis maior. supra de transact. variæ enim extant opiniones eorum qui de hac re scripserunt. Ego soleo sequi eam quæ vulgo recepta est, sed aliter eam explicare. Hæc enim lex 2. ita accipienda est, vt de eo qui calore iracundiæ iurauit, loqui imperatorem intelligamus cuius iusiurandum alteri non noceat. Sæpe enim accidit vt quis calore iracundiæ iuret se aliquid daturum, aut facturum in quo tamen nemini præiudicium facit, si peieret. Aliud est cum serio iuramus, veluti dirimendę controuersię causa in iudicio, aut in contractib. ineundis ad fidem adstringēdam in quibus potest periurium alteri nocere. Temeritas igitur quædam hic arguitur potius eius qui iurauit, ideoque periurium eius alteri non nocet. Aduersus hanc sententiam obiicitur, imperatorem generaliter loqui, nec distinctione vlla vti. Sed iam sæpe dixi aliam rationem esse interpretandi rescripta imperatorum, aliam exponendi leges generales: nam Alexander imperator cōsultus rescribit Felici qui speciem fortassis proposuerat huiusmodi: Quidam in rixa & controuersia calore iracundię motus iurauit per Principem, quęritur an puniendus sit: is. n. videbatur puniendus esse pœna maiestatis: quia olim regnantibus duris & inhumanis Principibus si quis iurabat per venerationem Principis, per genium eius, & peierabat, grauiter puniebatur, & tāquam læsæ maiestatis reus. Quò pertinet & quod scribit Dion historicus, Senatuscōsultum Romæ factum esse, vt non per alium quam per principem iurare liceret. Vnde mos venit iurandi per principem. Suetonius scribit Caligulam sæuire solitum fuisse in eos, qui per genium suum non deierarent. Cornel. Tacitus lib. 2. scribit. Rubrum quendam accusatum fuisse tempore Tiberij, quod Augusti nomen periurio violasset. Alexander igitur cum ei eiusmodi species proposita esset, quę contemptam iurisiurandi per genium eius religionē ostenderet, hæc rescripsit, Satis hāc habere deum vltorem. In quo humanitatem suam aperte ostendit. Simile exemplum eiusdem Alexandri, est in leg. 2. infra ad leg. Iul. maiest. nam idem est responsum, eadēque fere species de maiestatis crimine, & iureiurando. quod & notauimus lib. 2. Disputat. c. 37. Sic igitur distinguendum est secundum communē sententiam, cum quæritur an puniri debeat is qui periurus est: vt si quis peierauerit calore iracundię etiam si violauerit nomen & maiestatē principis iureiurando, puniri non debeat: si vero in re sua, non calore iracundię motus: puta cum ageretur de lite dirimenda, vel de fide adstringenda in cōtractu aliquo puniendus sit. Sicque est intelligendum quod dicitur in d. l. si quis maior. supra de transact. & in d. l. vlt. de crimine stellion. in leg. quod si deferēte. & in l. seq. ff. de dolo. & in l. si duo. §. vlt. ff. eod. Olim cēsores in periuros animaduertebant. Isocrates ad Demonicum scribit, τοὺς ὅρκους ἐμμένειν, ... τρόπου καλοκἀγαθίας τεκμήριον ... Id est, magnum esse probitatis argumentum iusiurandū seruare. Contra autem magnum esse improbitatis argumentū iusiurandū violare. Nunc ergo videndū est qua pœna puniēdus sit periurus. in l. vlt. ff. de crimi. stell. dicitur ad tempus eum exulare debere qui periurus est. Crimen stellionatus vocant omnem imposturam, omnemq; dolum qui nullum alium titulum criminis habet l. 3. ff. de crim. stell. Quod enim in iudiciis priuatis est de dolo actio, hoc in publicis criminibus est stellionatus persecutio. Recte igitur actio de dolo à Cicer. lib. 3. de Nat. deor. dicitur euerriculum esse omniū malorū. Hac enim Prætor aduersus varios & dolosos, qui aliis obfuerunt, calliditate quadā subuenit. l. 1. ff. de dolo malo. Exemplum autem appositum est d. l. vlt. de eo qui pignora quædam sua esse affirmabit, quæ tradebat alteri securitatis & cautionis causa. Et quod dicit, *& ideo ad tēpus exulat.* Exemplum pœnæ extraordinariæ est. huic enim crimini pœna definita non est. Vnde mirū non est, cum crimen & persecutio periurij sit extraordinaria, nec vlla certa lege quicquā de eius pœna cautum sit, varie rescriptū fuisse de hac re ab imperatoribus. Aliquando enim pœna capitis puniūtur, vt si falsum testimoniū dixerint in causa capitali contra eū qui reus capitis erat, & peierarint. Nā propter falsum quod sicario coniunctum est, tāquam sicarij puniuntur pœna legis Corneliæ de sicariis. Alias falsus testis in ciuili iudicio mitius punitur. l. 1. ff. ad legem Corneliam de falsis. Itemq; is qui iusiurandum violarit. l. si quis maior. 41. supra de transact.

Periurij pœna fustis est, vel relegatio.

DE IN LITEM IVRANDO. TIT. III. LIB. XII. PANDECT.

CAP. I.

QVa hoc titulo tractatur de iureiurando in litem quod cum superiore magnam similitudinem & affinitatem habet, licet ab eo differat. Nam iusiurandum de quo sub titulo superiori disseruimus, pertinet ad lites dirimendas & finiendas, & tunc defertur vel à parte, vel à iudice, cum quæstio est an aliquis debeat an non debeat: hoc autem iusiurandum de quo disserere instituimus, non pertinet ad litem dirimendam, sed potius ad litem æstimandam. Dicitur enim iusiurandum in litem, quoniam eo iureiurando lis ęstimatur. Quid sit litem æstimare docet Cicero in Orat. pro Cluentio, his verbis, Hic profertur id quod iudicium appellari non oportet, P. Septimio Scæuolæ litem esse æstimatam. Cuius rei quę consuetudo sit, quoniam apud homines peritissimos dico, pluribus verbis docere non debeo. nunquam enim ea diligentia quæ solet adhiberi in cęteris iudiciis, eadem reo damnato adhibita est. In litibus æstimandis fere iudicis, aut quod sibi eum, quem semel condemnarunt, inimicum putant esse, si quę in eum lis capitalis illata est, non admittunt: aut quod se perfunctos iam esse arbitrantur, cum de reo iudicarunt, negligentius attendunt cætera. Itaque & maiestatis absoluti sunt permulti, quibus

damna-

damnatis de pecuniis repetundis, lites essent æstimatę: & hoc quotidie fieri videmus, vt reo damnato de pecuniis repetundis, ad quos peruenisse pecunias in litib. ęstimandis statutum sit, eos illi iudices absoluāt. Hæc Cicero. Quædam etiam Budęus noster in comment. & annot. in Pandect. scripsit. Lis igitur dicitur ęstimari, cū eorum omniū quæ in condemnationē veniunt, ęstimatio quædam & taxatio fit: estque accessio quædā litis & iudicij principalis: veluti cum hodie apud nos post sententiā fit æstimatio dānorum, & eius quod interest. Exēpli gratia, postquā quis dānatus est repetundarū, æstimātur omnia furta, & breuiter quicquid est restituendum. Æstimatio igitur litis, id est, rei de qua lis instituta. Is autem dicitur in litem iurare, qui iureiurando sibi à iudice delato litem æstimat. Aliter tamen in litem iurare videtur accipi apud Ciceronem in Orat. pro Roscio Comœdo, in his verbis: Quod in Codicem iniuratus referre noluit, id iurare in litem non dubitet? Hoc igitur iusiurandum ad litis æstimationem pertinat, nō autem ad litis decisionem. Huic autem titulo qui in Digestis est, nullus alius titulus respōdet in Codice sub hoc tractatu. Nam titulus qui in Codice est, de in litem iurando, de eo tantum iureiurando loquitur, quod defertur pupillo, vel alij nomine pupilli aduersus tutorē in actione tutelę, de quo fit mentio in l. videamus. Hic enim titulus generalis est, & pertinet ad iusiurandum quod in quacunque actione & lite ad litem ęstimandam defertur, vt diximus. De hoc autem iureiurando tractabo summatim per locos cōmunes, quia cōmentarius à nobis ante multos annos de hac re editus est, in quo plenissime quęcunque huc pertinent descripta sunt. Primus locus est.

De in litem iurando tit. & quid contineat.

De causis huius iurisiurandi.

C A P. II.

CVr iusiurandum in litem litis ęstimandę causa deferatur videndum est: cuius variæ causę reperiuntur. In primis enim hoc iusiurādum defertur propter difficultatem probationis, & dolum aduersarij, id est, cum difficilis est probatio eius rei de qua agitur, & propter dolum rei ratio exigit, vt tunc iureiurando actoris lis ęstimetur. Id colligitur ex l. in actionibus. §. vlt. Quidam mihi promisit Stichum per stipulationem, moram fecit: vnde euenit vt Stichus promissus decesserit: certum est promissorem teneri ad ęstimationem Stichi, quia scilicet decessit post moram, l. si seruum. § sequitur. de verb. obl. ideoque ineunda est ęstimatio Stichi peremptí, quam tamē iudex non potest facere: quia Stichus nō extat, & eum fortassis nunquam vidit. In hac itaque difficultate, & vitio & dolo eius cum quo agitur, cuius ex mora difficilis probatio reddita est, quid iustius excogitari poterit quam arbitrio actoris cuius iniuria facta est, litem ęstimari, & iusiurandū ei litis æstimandę causa deferri? Simile exemplum est in l. 2. & l. nummis. co. Ego nūmos apud te deposui: cum actione depositi eos nummos repeterem, noluisti reddere. si mea interfit, potest iusiurandum in litem mihi deferri litis ęstimandę causa. *Quid enim sit sub pœna?* Hoc quomodo accipiēdum sit paulo post dicturi sumus. Alia causa est huius iurisiurandi ne cogatur quis alicui iusto pretio rem suam vendere, vt dicitur in l. tutor. eod. ideoq; hoc iusiurandum plerunque defertur, etsi difficile non sit litem ęstimare. Exempli gratia, tu librum meum possides: ego eum à te vindico: tu iussus à iudice non restituis, sed eum occultas, vt à te auferri non possit, sperans fore vt liberaria, ęstimationem libri mei soluendo, quē tu facile empturus esses, si eum ego vendere vellem. At ego ex eo aliquam vtilitatem singularem percipio, quā alius

Secunda causa.

percipere non posset: quodnam igitur futurum est iudicis officium? Hic dicitur deferendum esse actori iusiurādū in litem, vt eo iureiurādo statuat & definiat actor pretium quodcunque voluerit libri sui: quia tāti condemnabitur reus possessor propter cōtumaciam suam, quanti in litem iurauerit actor. Alioqui nō conuentret hoc ęquitati naturali, & hac re maxime instringeretur libertas cōmerciorum, si cogerētur domini aliorum arbitrio rem suam vendere, vel nō vēdere l. in causæ. supra de minorib. & l. itē si pretio. infra locati. Primum enim is qui possidet rem, nec eam restituere vult, cogit dominum eam vendere, cum necessario veniēdum sit ad pretium, & dominium statim ad possessorem pertinea: l. eius rei. sup. de rei vind. merito igitur iureiurādo in litem pretium definitur: adde etiam vt contumacia eius qui iussus à iudice non restituit, puniatur. Ergo in quibusdam actionibus, & ex quibusdam causis iusiurandum in litem defertur, quia alias non potest res de qua agitur æstimari. Aliquando tamen defertur, & si æstimari res possit, quia scilicet iniquum visum est communis & iusti tantum pretij rationem haberi in iudicio, & alicui auferri licentiam æstimandi rem suam quanti voluerit, leg. si cum dos. infr. ret. amot. Hinc nascitur quæstio, quæ tractatur in leg 1. hic. Ex his enim quæ diximus potest quæri an augeatur æstimatio rei propter hoc iusiurandum, & dici possit rem deductam in iudicio pluris esse? Vlp. ait, *Res non fit pluris per hoc.* Ex quo pōt iudicari quid iuris sit in hac hypothesi. Si quis fideiussor promiserit pro aliquo iudicatū solui, & reus dānatus fuerit propter contumaciā suā, delato aduersario iureiurando in litē, an ad eā ęstimationē teneatur fideiussor? Et dicitur ad eam totam æstimationem fideiussorem nō teneri, sed ad id tantum quod in iudicium deductum est. Tota .n. ea ęstimatio in iudiciū nō est deducta: quia reus ad maiorem quātitatem dānatus est, propter contumaciam. Similis fere species est in leg. vlt. infr. de fideiusso. Loquitur enim Paulus de procuratore qui agens rei vindicatione satisdedit dominum suum ratum habiturum, qui victus, cum deinde dominus ratum id non habuisset, & iterum egisset aduersus eum qui rē possidebat, vicissetque nec restitueret reus possessionem, propter cōtumaciam suam ad maiorem quantitatem damnatus est. Postea agit reus aduersus procuratorem, qui promiserat dominum ratum habiturum, & petit totam eam summam, quæritur an ad illam totam summam procurator damnandus sit? Et ait Paulus non esse condemnandum. Hoc enim, inquit, non debet imputari fideiussoribus, quod ille propter suam pœnam præstitit. Exemplis hæc declarari possunt, vt si agatur de fideiussore in iudicio sisti, de quo disseruimus sub tit. qui satisd. cog. Fideiussor .n. locuples dandus est pro quantitate & magnitudine rei quæ petitur. Vnde si forte petatur res aliqua, cuius certa quidem sit æstimatio, sed is qui petit fideiussorem contemnat, quod futurum forte sit, vt reus per contumaciā non restituat, atque ideo magna fiat condēnatio si ob eam causam magis idoneum fideiussorem petat, non erit audiendus. Inspicitur .n. quanti res sit quæ in iudicium deducitur, non autem crescere possit eius æstimatio propter contumaciam aduersarij. Non enim propter hoc pluris fit res quæ in iudicium deducta est, sed maiori condemnatione contumacia tantum eius punitur. Alter locus est in quo quæritur,

In quibus actionibus in litem iuretur.

C A P. III.

HIc distinguendum est: nam si ob dolum aut cōtumaciam aduersarij, vel aliam huiusmodi causam difficilis reddita sit rei æstimatio, vt probari non

possit quanti res sit, non fit distinctio actionum. Nihil enim refert qua actione agatur an in rem, an in personam: an actio bonæ fidei, quamquam in his id maxime locum habet: an stricti iudicij sit: quia & in his actionibus hoc receptum est, vt in actione ex stipulatu & actione ex testamēto. l. in actionibus. in princ. & §. vlt. & leg. seq. hic. Quamuis igitur latius pateat iudicis potestas in bonæ fidei iudicijs, quam in strictis, accidit tamen aliquādo vt ex his causis deferatur iusiurandum in litem, quia alias fieret iniuria actori, qui propter morā, dolum vel culpam rei dānum in re sua pateretur. *Alias autem*, id est, cum difficilis non est probatio iustę æstimationis, nō defertur hoc iusiurādum, nisi in certis casibus. Videndum iam est in quibus actionibus hoc iusiurandū locum habeat. In primis dicitur iusiurandum in litem deferri in actione in rem, l. in actionib. hic. Exemplū de rei vindicatione est in leg. qui restituere. supr. de rei vindic. Alia exempla actionum in rem sunt varijs in locis, veluti in l. harum. sup. si seruitus vindic. l. si fundus. §. in vindicatione. ꝭ. de pigno. Sufficiet exēplum de rei vindicatione. Quidam possidebat rem meam, eam vindico, & peto mihi restituatur. Possessor iussus à iudice, dolo malo eam mihi non restituit: quæritur quodnam hic sit iudicis officium, an debeat eum condemnare quanti res est? nam forte res æstimari potest, quia extat, si veri & iusti pretij habēda sit ratio, nihil erit facili⁹. Ait ibi Vlp. nō sufficere damnare reum quāti ea res est ad verum, sed deferendum esse iusiurandū actori vt iuret quanti æstimet eam rem, non quantum sit iustum pretium eius rei: nec si quis vellet eam rem ab eo emere, quanti addicturus esset. Ideoq; in actione in rem qua quod nostrum est à possessore petimus, locum habet ea ratione cogatur rem suam iusto pretio quis vendere. In actione quoque ad exhibendum in litem iuratur, vt dicitur in leg. 2. hic. cuius etiā exemplum est in l. pen. Sæpe enim accidit vt eadem sit ratio actionis ad exhibendum, quæ est actionis in rē, quāuis actio ad exhibendum actio sit in personam, leg. 3 §. est autem. supr. ad exhiben. Nam quia actione ad exhibendū præparatur rei vindicatio, hoc fit, vt re exhibita actor possit eā vindicare vt suā, l. 1. supr. ad exhiben. Cū igitur in actione in rem iuretur in litem, cōsequens est in actione ad exhibendum in litem quoque iurari posse. Deinde dicitur d. l. in actionibus. *Et in bonæ fidei iudicijs*. Ideo Marcianus addit in bonæ fidei iudicijs in litem iurari, quoniam in his est latissima iudicis potestas. Libere enim permittitur iudici condemnare in id quod ex bona fide alterū alteri pręstare oportet, §. in bonæ fidei. de act. in Inst. Et plerunque ęquitati cōuenit iureiurando in litem pretium statui rei de qua agitur. Recte ergo dicitur in bonæ fidei iudicijs in litem iurari. Exempla varia sunt in leg. 3. §. in hac. inf. commod. In commodati enim actione in litem iuratur, quia in bonę fidei iudicijs dicitur in litē iurari. Iudex igitur quoties æquum esse viderit, poterit in his iudicijs iusiurandum in litem deferre. Exemplum est in leg. 3. hic. deposita pecunia. Certa autem est nummorum ęstimatio, id est, publica æstimatio cuiusq; nummi. l. 1. inf. de contrah. empt. Idem dicēdum in singulis actionibus bonę fidei. Aduersus tamen quorūdam opinionem defēdi in actione ex empto in litem iurari non posse. Sunt enim quidam qui male percipientes sensum horum Marciani verborum, putarunt in hac actione iurari in litem posse, quia scilicet Iuriscōs. hic generaliter loquatur. At in actione ex empto hoc nō videtur rationi cōuenire, quia sufficit cōdemnare reū in id quod interest actoris compleri emptionem, leg. si traditio. C. de act. empt. & l. 1. in fr. eo. in ea actiona non petitur aliquid restitui. Sed hoc etiam producitur

Iusiurandum hoc in rei vindi. quomodo detur.

ad alias actiones in quib⁹ arbitratu iudicis aliquid restituitur, quamuis neque in rem, neq; bonæ fidei sint: cuiusmodi est actio rerum amotarum. l. si cum dos. infr. rer. amot. Si maritus aduersus vxorem agat soluto matrimonio ob res amotas propter contumaciā mulieris non restituentis, iusiurandum in litē defertur à iudice marito, ne cogatur maritus res suas iusto pretio vendere. Nec. n. actio rerū amotarum quę successit in locū actionis furti, bonę fidei est, nec actio in rē, sed in ꝑsonā, quia oritur ex maleficio. Sed ideo in hac actione iuratur in litem, quia in ea ad restituendum agitur. At in omnib⁹ actionibus in quib⁹ ad restituendum agitur arbitratu iudicis, in litem iuratur. Hęc regula traditur in l. qui restituere. ꝭ. de rei vind. *Arbitrariæ actiones quæ.* Arbitrarię autem actiones sunt in quibus iudex antequam definiat negocium, arbitratur quomodo actori satisfaciendum sit. Nam hoc iusiurandum non defertur nisi ob contumaciam rei, qui iudicis pręcepto nō paret, videlicet si arbitratus sit iudex rem restituendam esse: tunc enim ob contumaciam punietur. Exemplum est in actione de dolo. l. arbitrio. sup. de dolo malo. Actio de dolo nascitur ex maleficio, & est in personam: in ea defertur iusiurandum in litem, quia arbitrio iudicis petitur restitutio: in quo notatur contumacia rei, qui iussus restituere à iudice, nō restituit. In alijs autem actionibus in quibus arbitrium iudicis de restituendo non antecedit sententiam, non iuratur in litem. & de eo exemplum est in d. l. arbitrio. Proximus locus est in quo quæritur,

Quis deferat hoc iusiurandum.

Cap. IIII.

VLpianus in l. 4. §. deferri, ait iudicem hoc iusiurādum deferre oportere. Ex quo apparet differētia huius iurisiurādi & eius de quo disseruimus sub tit. superiori. Nam iusiurandum quod ad lites dirimendas pertinet, nō tantum defertur à iudice, sed etiam ab ipsis litigatoribus. vel enim actor reo, vel reus actori illud defert: hoc autem iusiurādum quod ad litem æstimandā pertinet, à solo iudice defertur. *Alias nulla erit religio*, inquit Iurisc. nam si reus detulerit iusiurandū actori litis æstimandę causa, & is iurauerit se tāti rem æstimare, nullum erit iusiurandum. Hoc mirum videtur propter conuentionem mutuam, & voluntatem litigatorum. Cur enim hęc conuentio & voluntas non seruetur? Iusta conuentio est, inquit Iulianus, si qualibet causa in conditione iurisiurandi deducta fuerit, l. si quis cum debitore. sup. de iureiu. Modo enim conuenit inter litigatores, quid opus est iudice? & cur nō seruabitur eorum voluntas? Hic tamen dicit Iuriscon. Si alius detulerit iusiurandum quam iudex, nullum esse iusiurandū. Sed hęc verba nos sic accipimus, nisi appareat conuenisse inter actorē & reum, vt tanti condēnetur reus si actor iurauerit se tanti rem de qua agitur æstimare: si igitur appareat hoc cōuenisse inter eos, puto conuentionem seruandam esse, ex d. l. si quis cum debitore. At cum simpliciter reus detulit iusiurandum, non sic intelligimus quasi hoc inter eos conuenerit: tunc enim non iuratur de eo de quo lis mota est in iudicio. Sed cum quis defert iusiurandū de eo, de quo lis mota est, facile intelligimus conuenisse, vt ille cedat liti, si aduersarius iurauerit. Cum hic agatur de lite ęstimanda propter dolum & contumaciam rei, videtur hoc maxime pertinere ad officium iudicis, cū pręsertim eius sit modum pręfinire, ad quem vsq; iuret actor. d. l. videamus. §. iurare. & l. in actionibus. *In infinitum*, inquit Vlpianus, *iurare licet*. id est, mod⁹ nō est definitus lege aut iure ciuili ad quem vsq; iuretur. Infinitum significat id quod definitum non est. Sed cū

nullus

null⁹ certus modus definitus sit, an saltẽ definiri certus modus possit ad quẽ vsq; iuretur? Vlpian⁹ ait hoc permittẽdũ esse iudici, nec ab eius officio hoc esse alienũ. Sicut .n. ex arbitrio iudicis pẽdet huius iurisiurãdi delatio, ita etiã taxatio quãtitatis ad quã vsq; iuretur. Ex variis autẽ causis defertur hoc iusiurandũ, de quib⁹ diximus: sed hę causę possunt in vniuersũ definiri. Quoties enim id ęquum esse iudex viderit, toties iusiurandum in litem deferre poterit. Sicut enim plerunque esset iniquum deferre iusiurandum, ita etiam vbi iusta causa est deferendi, non permittere actori iurare in litem. Cum igitur hoc permittatur iudici, eiusq; arbitrio id committatur, multo magis taxatio quantitatis ad quam vsque iuretur, arbitrio eius est relinquenda: nam si forte agatur de vili aliqua re, & actor iuret in infinitum, iniquũ id erit: ideo iudex in his rebus definire debebit certam quantitatem ad quam iuretur, ne ebrepta occasione in immensum iuretur. Et sic intelligendum est, q̃ dicitur in l. qui restituere. supr. de rei vind. Sine vlla taxatione in infinitum iurauerit. nam nisi ex causa visum sit iudici certam quantitatem definite ad quam vsque iuretur, licebit ei cui delatum est iusiurandum à iudice in infinitum iurare. Sequens locus est in quo quæritur,

Cui hoc iusiurandum deferatur.

C A P. V.

CErtum est actori tantum deferri hoc iusiurandũ: atq; hinc alia etiam cognoscitur differentia inter hoc iusiurandum, & illud quod ad expediendas lites pertinet. Iusiurandum .n. de quo disseruimus super. tit. non tantum actori, sed etiam reo defertur, nullumque discrimen est rei & actoris quod ad illud attinet: hoc autem iusiurandum actori semper defertur, vel quia non potest nisi ab eo æstimari res quæ petitur, vel quia cõmittenda est æstimatio arbitrio petẽtis. Quod autem dicitur actori deferendum esse, ita accipiẽdum est, si modo is cui defertur, habilis sit ad iuraodum: vnde fit vt pupillus impubes in litem non possit iurare, l. videamus. *Vbi tutelaris causa*, est actio tutelæ, cũ scilicet agitur aduersus tutorem: in qua actione frequentius defertur iusiurandum in litem quem in aliis actionibus, propter fauorem pupillorum: ideoque etiam cum non deferatur in aliis actionibus nisi ob dolum: in hac tamen actione speciale est, vt deferatur etiam ob culpam tutoris. Certum est autem pupillum non esse habilem ad iurandum, quia eius consilium firmum non est. qui enim iudicio caret habilis non est ad iurandum. Et si qua in re iudicium necessarium est, maxime requiritur in iureiurando: hinc etiam pupillus non dicitur peierare, quia fallere aut decipere non intelligitur. l. qui iurasse, sup. tit. prox. Hocque etiam interest inter iusiurãdum quod ad lites pertinet, & hoc quod pro lite æstimanda defertur: quia illud etiam pupillo defertur, dict. leg. qui iurasse. sup. tit. proxi. Et ratio manifesta est, quia aduersarius iusiurandum defert pupillo, nam cum ex voluntate & consensu aduersarij pupillus iuret, nihil refert cuius status sit, an habilis an non. Nulla enim iniuria ei fieri dici potest, qui defert: quia licet ei non deferre illud iusiurandum, Pactionem aliquam habet, & volenti non fit iniuria, l. 1. inf. de iniuriis. Sed alia est causa huis iurisiurãdi quod à iudice defertur ex suo arbitrio, sine cõsensu litigatorum: nõ enim fungeretur officio suo, nisi haberet ętatis rationem eius cui defert. Quia igitur in causa tutelę iurabit? Sequitur in d. leg. videamus. *Sed nec tutorem*. an tutor eius iurabit? an mater eius, si matrem habeat? Si datus fuerit tutor pupillo tutore quem prius habebat ob suspicionem remoto, vel fato functo, contra quem agitur tutor iurare non cogetur. Et rationem adfert Vlpianus *Graue enim videbatur*, inquit, *& ignorantes & inuitos tutores sub alieni compendij emolumenta etiam periurium anceps subire*. Idem de curatore intelligendum esse dicit. De matre autem ratio perspicua est, quia administrationem rerum filij non habet. Quod autem dictum est de tutore & curatore, sic intelligendum est, nisi eam affectionem præstent adolescenti, vt parati sint eius nomine iurare, tunc enim id ei non est denegandum. *Adolescens vero*. Occurit obiectioni quæ fieri poterat. Quãuis enim pupillus iurare non possit in litem, adolescẽs tamen iurare potest. Quæritur de procuratore, an iurare possit in litem? Hęc quęstio tractatur in l. vulgo: vbi ait Iuriscon. *Alium in litem nõ debere iurare quam dominum litis*. His enim verbis significat procuratorem in litem non posse iurare. *Contestatus est*. Dominus litis dupliciter accipitur, tum is qui procuratorem constituit ad litigandum, tum etiam procurator post litis contestationem, l. nulla. & l. procuratoribus. C. de procur. Sed cum addit I. C. suo nomine, his verbis excipit procuratorẽ, qui licet dominus litis aliquãdo dicatur, scilicet post contestationem, tamen non suo nomine sed alieno litem contestatur. Vltimus locus est

De effectu huius iurisiurandi.

C A P. VI.

EFfectus huius iurisiurandi est, quod iudex tanti condemnat reum quanti actor iurauerit litis ęstimandę causa. l. qui restituere. supr. de rei vindic. idque ob contumaciam rei, vel dolum, vel ob aliquam culpam, sequendo iusiurandum actoris cui detulit iusiurandum. Hoc autem est intelligendum oisi ex magna causa visum fuerit iudici illud iusiurandũ non sequi. l. videamus. §. vl. ex quo apparet rursus quid intersit inter hoc iusiurãdum, & illud de quo supra disputatum est. Illud enim non retractatur etiam repertis postea instrumentis aut probationibus, nisi in certis casibus, vt docuimus in l. admonendi. su. prox. tit. Eodem pertinet quod dicitur io l. vlt. hic, his fere locis continetur totus hic tractatus. Aliæ quæstiones tractari solẽt, quæ facile possunt ad hos locos referri quas sedulus lector requiret ex commentariis nostris quis extant in tit. de in lit. iuran.

IN TIT. II. COD. LIB. IIII. SI CERTVM PETATVR. ET IN TIT. I. PANDECT. LIB. XII.

De rebus creditis, si certum petatur, & de condictione.

C A P. I.

SVb hoc titulo qui inscribitur de rebus creditis, & Si certum petatur, nec vllus alius titulus est de mutuo in iure ciuili, præter S. C. Macedonianum, quædam capita reperiuntur generaliter pertinentia ad res creditas, id est, eos contractus quibus alienam fidem sequimur. & ad condictionem certi, quæ generalis actio est, & competit ex omni causa ex qua certum petitur, sed & potissimum ad mutuum, ex quo certi condictio datur. Hic enim contractus aliquando creditum dicitur, aliquando mutuum. Nam licet verbum creditum sit latissimum, & complectatur omnes contractus, vt dicitur in leg. 1. & 2. §. creditum. ff. eo. tamen contrahitur significatio huius verbi, & pro mutuo accipitur. Exemple occurrunt passim sub hoc tit. & alibi etiam: veluti io leg. 4. ff. & in leg. non omnis §. vlt. & leg. singularia. Non enim singularia illa præcepta pertineot ad omnes cõtractus, quibus alienam fidem sequimur

sed ad mutuū: ita etiam accipitur in l. si ventri. de priu. credit. Omnes autem contractus, quibus alienam fidem sequimur, complectitur res credita. lege prima. hic. ideo etiam præposuit hunc titulum Prætor. breuissima autem erant capita edicti prætorij, nec igitur opus fuit titulum vnum facere de commodato, alterum de pignore: nam singuli forte erant articuli & singula capita de singulis contractibus. Sed postea de singulis cōtractibus singuli tituli conscripti sunt: vnde necessariū fuit quod sub vno titulo collectū erat, in plurimos titulos diuidere. Sed videndū est quia proprie de mutuo hic instituitur disputatio quid mutuum sit, & quæ ad mutui substantiam necessaria sint.

Mutuum quid. CAP. II.

MVtui dialecticam definitionem non t949ademus, sed docebimus, quæ ad substantiam mutui necessaria sint. In primis igitur, vt mutuum contrahatur, oportet aliquid interuenire, id est pecuniam vel aliam rem dare ad vsum, alias nō dicitur contractus mutui: vnde in inst. sub. tit. quib. mod. re cōtrahitur obligatio dicitur mutuum re contrahi. Idem dicitur in l. 2. §. creditum. ff. eod. Mutuum non est nisi pecunia proficiscatur. Et si igitur conuenerit inter te & me vt mihi cētum mutua des, non prius dicetur contractum esse mutuum, nisi dederis centum mutua. Hinc quæritur in l. Qui pecuniam 30. Si quis pecuniam accepturus spoponderit futuro creditori an liberum sit ei se non obligare. Et ait Paulus, ei liberum esse, ne accipiendo pecuniam se obstringat. Exempli gratia: Conuenit inter mē & te vt pecuniam quam mihi te spopondisti daturum, ego tibi reddam certo die: & quia pecuniam non habebas ad manum, non numerasti, sed ita contractus initus est propter spem numerationis. Postmodum pecunia oblata, is qui eam petebat, mutato consensu & voluntate eam accipere non vult: quæritur an cogi debeat, quasi quædam obligatio contracta sit? Hic ait Iurisc. ante pecuniam acceptam nullo modo eū obligatum esse: Ideoque liberum ei esse se nō obligare, si pecuniam nolit accipere. Contractus dicuntur esse liberales, ante quā quis obligatus sit, l. sicut. inf. de obli. & act. Videndū tamē est ne forte intersit eius qui pecuniā ei dare debebat. nā hoc casu non dubito, quin possit aduersus eum agere, qui pecuniam nō vult accipere, quāuis mutuū non sit. Aget. n. ex stipulatione si stipulatio interuenerit aut actione de dolo, si dolus ab aduersario admissus sit. arg. l. si pœnā, de verb. oblig. Is autem qui agit ex stipulatione, debet docere sua interesse. & æquū est eius quod interest illius haberi rationem. Hinc etiam nascitur quæstio, quę tractatur in l. rogasti. §. si tibi. ff. eod. Ego tibi dedi decem, vt mihi vndecī debeas. hic quæritur an actione ex mutuo vndecim peti possint. ait Vlpianus non posse, nisi decem peti. Id cōsequitur ea his quę diximus: quia scilicet mutui obligatio re cōtrahitur, nec pōt dici vltra id quod datum est, obligatio contracta esse. Idem dicitur in l. si tibi. 10. de pact. Sunt tamen qui distinguunt nummos ab alus rebus quæ constant pōdere, numero, aut mensura. Sed quid sentiā de ea re scripsi in partitione tractatus de pact. in d. l. si tibi, vbi dixi videndū esse quid actum sit inter cōtrahentes. Nā si cōuenerit vt pro vsura, vel eo quod interest pro decem vndecim soluantur, ea cōuentio seruāda est, si interuenerit stipulatio, in quib. casib. ea necessaria est, vel pactio, in quib. casib. ea sufficit. Cum vero de vsuris nihil dicitur, & nihil aliud exprimitur, nisi vt vndecim ex decem mutuo datis debeantur, non vltra id quod datum est obligatio contrahitur, alias si expressum sit, non vltra contrahitur obligatio ex mutuo, sed ex conuentione.

Deinde res tradi debet a creditore ei qui mutuum rogat, alias non contrahitur mutui obligatio. §. 1. Inst. quib. mod. re contrah. oblig. Hoc tamen intelligendum est, nisi is qui mutuo rogauit, eam rem prius ex alia causa possideat, vel detinere cœperit. Exemplum est in l. certi condictio. 9. §. vlt. ff. eod. Ego deposui apud te pecuniam meam: conuenit inter me & te vt eam mihi custodires. Deinde vero tibi permisi ea vti: an hac permissione mutuum cōtractum dici possit, quęritur. Videtur ex his quę diximus mutuum contractum non esse, quia scilicet, vt diximus, res tradi debet: solus autem hic consensus interuenit, & sola permissio. Ait tamen Vlpianus contractum esse mutuum. Et huic simile est quod dicitur in Instit. §. interdum, de rerum diuision. interdum transferri dominium rei sine traditione, quamuis necessaria sit traditione ad transferendum. l. traditionibus. C. de pactis. & §. per traditionem. Inst. de rerum diuis. veluti si is cui res cōmodata fuerat, emerit, vel donata illi sit. Sed Vlpianus ait in leg. 10. ff. eod. idem dicendum non esse, si res apud aliquem deposita sit, & ab initio dictum sit, vt ea si velit vtatur. Hic enim magna ratio diuersitatis est. Nam cum depono apud te rem meam, deinde conuenit inter nos vt ea vtaris, recte quidem hic dicimus mutuum contractum esse: quia animo iam incipis possidere. Sed aliud est cum rem meam ita tibi custodiendam trado, vt ea etiam vti possis, si velis. permissio enim mea & consensus habet conditionem: adeo vt antequam declaraueris te velle vti ea pecunia quam deposui, aut ea vti cœperis, non contrahatur mutuum.

Tertio oportet, vt mutui obligatio cōtrahi dicatur, rem esse quæ constet pondere, numero, aut mensura, vt dicitur in l. 2. §. mutui datio. ff. eod. Eum locum, qui obscurus alioqui est, declaraui lib. 1. Disputat. anniuer. c. 14. Ergo vt mutui obligatio contrahatur, non sufficit quamcunque rem interuenire, sed rem esse oportet quę constet pondere, numero, vel mensura. Sed nonne liber, equus &c. numerari possunt? & cur hæ res mutuo dari non possunt? Ego scripsi in eo loco res quasdam esse quæ pondere, numero, & mensura constare dicuntur, quarum tanta est similitudo cum aliis eiusdem generis, vt non differant nisi sola quantitate: quod apparet in pecunia, auro, ære, oleo, frumēto, &c. Siquis enim alicui certam pecuniam vtendam dederit, aut vini, aut olei certam mensuram, nihil interest dantis an idem corpus quod dedit recipiat, an vero rem aliam quę eiusdem generis sit: ita vt modo eiusdem generis res detur, vel eiusdem ponderis, vel eiusdem mensurę, ęque satisfiat ei, ac si idem corpus quod datū erat redditum esset. Et hoc vtile est tam danti mutuum quam accipienti: non potuit aliter cōstitui sine incommodo alterius: vsus enim harum rerum consistit in consumptione quadam. Nam non alius vsus vini est quā vt bibatur & consumatur: vtile igitur est ei qui vinum vtendum accipit, vt tantundem dando liberetur. In aliis autem rebus ea similitudo non reperitur, vt vt in libro, in equo, vel alia re huiusmodi. Primum enim natura harum rerum est vt iis vtantur homines sine consumptione, & postquam ad tempus vsi fuerint, vt eas reddant. Nam si aliud redderetur, non satisfierit ei qui dedit, cum in his rebus (vt diximus) non sit ea similitudo, vt nihil eius intersit qui dedit, eandem rem an aliam eiusdem generis recipiat. Ideoque hoc genus contractus non conuenit his rebus. In his autem rebus quę constant pondere, numero, & mensura, vt, *Quæ*, vt ait Paul. in d. l. mutuum. *in suo genere functionem recipiunt magis per solutionem quā specie*, idem quodammodo soluitur. Res fungi dicitur, cum ad eum vsum, datur, cuius gratia cōparata est: sic dos fungi dicitur apud Vlp. tit. de dotib. quæ datur *Fungi res quomodo dicantur.*

marito,

marito, vt ea vtatur quandiu cōstituerit matrimoniū. Soluto enim matrimonio dos non dicitur amplius fungi, quia dos amplius non est, nisi contractus matrimonij renouatus fuerit. *Per solutionem.* Soluitur res nō eū idē, sed tantundē redditur, id est, nō idē corpus, sed aliud eiusdem generis, vt Seneca ait, lib. de benef. 6. c. 5. quod in cæteris rebus quæ non cōstant pondere numero, aut mensura obtinere non potest, vt diximus: quia cum non possit res vsquequaque in his similis reperiri, aliud pro alio solui necesse esset: in quo nequaquam creditori debitor satisfaceret, *Quia aliud pro alio inuito creditori solui non potest.* Debitor tamen creditori volenti rem aliam soluendo liberatur. l. si rē §. omnis .ff. de pignor. act.

In mutuo contrahendo, consensus & dantis & accipientis requiritur.

Prima quæstio.

Quarto, in mutuo consensus necessarius est, nec enim ad mutuum contrahendum sufficit pecuniam numerare, nisi quoque interueniat eius qui dat pecuniā & eius qui accipit mutuus consensus. l. non omnis numeratio. ff. eod. Oportet igitur hoc agi inter dantem pecuniam & accipientem, vt obligatio mutui cōtrahatur. Quod enim dicitur obligationem quandam re contrahi, aliam contrahi consensu, non ita accipere debemus, quasi aliqua obligatio cōtrahatur re sine cōsensu: nam ideo re dicimus contrahi obligationem, quia præter consensum necesse est rem interuenire: itaque nisi præter rem interuenerit vtriusque consensus, non erit mutuum: veluti si forte vnus tantum consentiat. Vnde existit quæstio, tractata in l. si ego. 18. Ego tibi dedi pecuniam quasi donaturus, tu eam accepisti quasi mutuam. hic dissensus est inter nos. Ego .n. ex causa donationis rē tibi dare volo, tu autē eā ex causa mutui vis accipere: an hoc impediat mutui obligationē, quæritur? Mouet quæstionē, quod dissensus nullus est in re super qua contrahitur obligatio, sed in causa dandi: cum vterque consentiat vt pecunia accipientis fiat. Is .n. qui eā accipit quasi mutuā, hoc animo eam accipit vt in se transferatur illius dominium: eodem animo est is qui donationis causa dat. hic igitur quæritur an mutuum sit, an donatio, an vero nec donatio nec mutuum? Iulianus scribit donationem non esse. Donatio enim dici non potest, quia is cui pecunia donata est noluit sibi donatam esse: Donatio autem sine acceptione nulla est, inquit Cicero in Topic. Sed mutuum fortassis erit. Vlpianus negat hanc pecuniam esse mutuam: quia scilicet is qui dedit, noluit mutuam dare, sed potius donare. Igitur vt mutui obligatio contrahatur: oportet vtrumque consentire. Hic reperitur valde difficilis antinomia ex l. cum in corpus. ff. de acquir. rer. domi. Ait enim Iulianus, Cum in corpus consentiunt contrahentes, etsi forte dissentiant in causa transferendi dominij, non impediri dominij translationem. Varia exempla affert. Vnum est, cum quis mihi pecuniam quasi ex testamento debitam dat, cum ex stipulatione debeatur, in me tamen transferri eius dominium, & causarum diuersitatem hoc non impedire. Nam error qui interuenit, non impedit translationem dominij, quia vtraque causa est idonea ad dominium transferendum. Ergo quamuis in causa erratu sit, nihilominus dominiū in eum qui rē accepit transfertur: interuenit enim cōsensus, vt res acquiratur accipiēti. Deinde eādem speciem subiicit, quę hic tractatur, & ait eū qui pecuniā numeratā donādi gratia tradit, si is qui accipit, quasi creditā accipiat, proprietatem nihilominus transferre in accipientem, quod contrariū est iis quæ hic dicimus, accipientis eam non fieri. Videndū igitur est quomodo hic nodus sit dissoluendus. Variæ extāt aliorum opiniones, quas nihil attinet hic referre. Mihi enim videntur hæ species diuersæ esse, & in altera errore deprehēdi, in altera dissensum, ex eaque diuersitate diuersitatem iuris nasci.

Donatio quid.

Antinomia ex l. si ego pecuniam. § 10. & l. cum in corpus. ff. de acquir. rer. domi. dissoluitur.

In hac enim lege nostra non fit mentio erroris, sed dissensus potius. at in l. cum in corpus proponitur errorē interuenisse: & ex eius verbis apparet Iulianum loqui de contrahentibus qui erant in causa transferendi dominij. Exempli gratia: Quidam mihi dat pecuniā eo consilio vt mihi ex causa donationis acquiratur: eius animum ignoro, & in errore versor, existimans eum potius velle mihi mutuam pecuniam dare: Ideoque eam vt mutuam accipio. Diuersa est vtriusque opinio & existimatio, nec alterius opinio alteri est aperta. Eius enim consilium est vt mihi eam donet: ego autem puto eum velle mihi dare mutuo, & tanquam mutuam accipio. Hic error non poterit impedire dominij translationem. Non enim apertus est inter eos dissensus, & incertum est an si is qui accepit, sciuisset eum qui dedit pecuniam donare velle, cum eo contracturus fuisset, denique quid vterque facturus fuisset, si vtrique opinio & consilium alterius innotuisset. At in nostra specie nullus error interuenisse proponitur, eiusque nullum est verbum, sed tantum dissensus. Dissensus autem esse potest sine errore, etsi error non possit esse sine dissensu, Nam respōsum est eos qui errant non consentire, l. si per errorem. ff. de iurisdict. hic igitur opinio alterius alteri nota est, sed est dissensus apertus: nec enim potest dici dubium esse, an alias contracturi fuerint, cum hic aperte dicat, se non accipere nisi tanquam mutuam: nec mirum. Plerumq. enim accidit, vt quis malit mutuam pecuniam accipere ab aliquo, quam donatam. Generosi homines libertatem vendere nolunt beneficium accipiendo, & donatam pecuniam accipiēdo. Ex his consequens est, ea mutuo non nasci obligationem, nec agi posse certi condictione ex mutuo in hac specie: potest tamen data pecunia cōdici, tanquā sine causa data fuerit, cum ea sine causa ad alterum peruenerit, vtpote cum neque mutuum, neque donatio, nec alia causa sit propter quā retineat pecuniam qui eam accepit. Subiicit Iurisconsult. in hac nostra lege: *Quare si eos &c.* Id est si consumpta sit pecunia ab eo qui accepit, & aduersus eum agatur condictione sine causa, posse agentem submoueri exceptione doli, quasi non videatur is dolo carere qui pecuniam consumptam consensu suo & voluntate, repetat & condicat. Is enim qui dedit eam pecuniam, dedit eam tanquam donaturus. Vnde mirum non est quod hic dicitur, eum submouendum esse exceptione doli. *Nam etsi ego quasi.* Hic subiicit quasdam species, in quibus propter dissensum dantis & accipientis non contrahitur mutui obligatio. Species huiusmodi est: Ego volebam apud te deponere pecuniam, tu eam vt mutuam accepisti. hic dissensus est inter nos: ideo dici non potest mutui obligationem inter nos contractā esse. Alia est, Tu mihi dedisti pecuniam quasi mutuam, ego accepi eam quasi commodatam. In his duabus speciebus aliud dicendum est, quam in priore specie. Nam condicere poterit is qui dedit condictione sine causa, nec agenti obiicietur exceptio doli. Non enim potest is fuisse animus dantis vt ea pecunia consumeretur: & propterea danti actionem cōpetere dicimus.

Ex iam dictis nascitur alia quęstio tractata in l. si tibi. 20. Petebas à me pecuniam ex causa donationis: volebam quidem tibi donare, sed eo tempore indigebam pecunia: post illud tempus facile mihi erat tibi donare. Itaque cōtractus ita inter nos initus est, vt ego tibi eam pecuniam donem, & tu eam mihi credas, vt interim possim ea pecunia vti, sed tua tamen sit. hic quæritur an sit mutuum? Ex his quæ diximus probabiliter dubitatur an mutuum sit. Diximus .n. ita demum mutuum contrahi, si vterque consentiat, tam is qui dat quam qui accipit pecuniam. At is qui mihi donat pecuniam, tanquam mutuam accepturus, videtur

Quæstio secunda.

animum habere liberãdi se magis in hac specie, quã obligationem mutui contrahendi. Ideo dici non potest mutuum esse. Hic ideo respondet Iulian. *Dixi in huiusmodi propositionibus, &c.* Cum proponitur hæc species, Ego tibi do pecuniam, vt tu eam mihi credas, impropria locutio est. Donatio.n.dici nõ potest, si proprie donatio accipiatur, quia donatio proprie dicitur, cũ aliquid cõfertur id aliũ, ita vt nihil alio nomine vel dare vel facere cogatur is qui accipit, l.1.ff.de do. Ergo cũ ego tibi dono pecuniã vt eam postea mihi credas, donatio dici non potest. Sequitur. Sed hæc intelligẽda sunt propter subtilitatem verborum, benignius tamẽ est, &c. Quę hactenus dicta sunt, disputationis causa dicta intelligi debent. His enim verbis ostendit Iurisc͂ōs. se negligere subtilitatem verborum. Quamuis igitur exigat subtilitas iuris, vt hęc intelligantur, secundum ea quæ superius diximus: benignius tamen est tam donationem quam mutuum valere: donationem quidem vt transferatur dominium pecunię in accipientem ex causa donationis: mutuum vero, vt pecunia quę sua facta est transferatur ex causa mutui in donantem. Verum quidem est in hac specie eum qui pecuniam mutuo dat, animum habere liberandi se ab ea obligationa qua tenetur: sed habet etiã animũ contrahendi obligationem, vt in l.in traditionibus.ff. de pactis. Idem dicitur de eo qui vendit aliquam rem secundum voluntatẽ testatoris. Hactenus de cõsensu.

Quinto ad mutui obligationem contrahendã hoc agi debet inter dantem & accipientem, vt non eadem res reddatur quæ data est, sed alia eiusdem generis, vt dicitur in l.2. in princ. cum enim dixerimus mutuũ consistere in his rebus, quæ cõstant pondere, numero vel mensura: cuiusmodi est pecunia numerata, vinum, oleum, frumentum: hæcque ponderari, mensurari vel numerari soleant, quia tanta est iam rerum similitudo, vt vna ab alia differre non videatur, nihil referet etsi eadem nõ reddatur species, sed alia eiusdẽ generis quantitas, quæ cognoscetur põdere, numero, mensura. Diximus etiam harum rerum vsum consistere in consumptione: Ergo vtilitas exigit vt non idem, sed tantundem reddatur. Cum igitur obligationem de his rebus contrahamus, potest quidem conuenire inter contrahentes vt idem reddatur, sed tunc non est mutuum. Nam siquis deponit rẽ suam apud aliquẽ, mutuũ cõtrahi nõ dicetur, sed depositum: quia agitur vt eadem res reddatur: adde quod ea res vtenda non datur. *Si aliud genus velnit vt pro tritico, &c.* Vt mutuum sit, non sufficit hoc agi inter dantem & accipientem, vt non idem reddatur, sed oportet etiam vt reddatur alia res eiusdem generis, alias non esset mutuum, sed alius contractus qui innominatus est. Hinc etiam consequens est, si pecunia detur alicui ostentandi causa, ea conditione, vt eadem pecunia reddatur quę accepta est, non esse mutuum. Ex quo intelligi potest quod hic Paulus ait, *Mutuum damus recepturi non eandem speciem, &c.* Exemplum est in l.si ego. Quidam accepit pecuniam ab aliquo ostentandi causa, non vt pecuniam consumeret, vt plerunque accidit, vel ad pompam seu ostentationem, vt dicitur in l.3.§.vltim.ff.commodati. queritur an sit mutuum? Forte dicet quispiam mutuum esse, quia mutuum cõtrahitur de his rebus quæ constant pondere, numero, & mensura, cuiusmodi est pecunia: non autem commodatum: quia hic pecunia dicitur data esse mutuo vtenda. Sed ex his quæ diximus apparet mutuum hoc non esse. Nam in mutuo contrahendo oportet hoc semper agi inter dantem & accipientem, vt non eadem res reddatur, sed alia eiusdem generis: id est, vt consumat eam is qui accepit, & dominus eius fiat: ideoque hoc verbo cõsilium contrahentiũ significatur. Ergo cum hoc agitur ab initio in obligatione contrahenda, vt is qui pecuniam accipit, eam non consumat, sed vtatur ad ostentationem, post vsum vero reddat, non dicitur mutuum contractum esse, l. 4. ff. commodati. vbi subiicitur exemplum de pecunia quę datur dicis causa.

Sexto ad mutui obligationem contrahendam necessaria est dominij translatio: id colligitur ex l.2.§.appellata. Probat enim Paulus dominij translationem necessariam esse in hoc contractu, argumentu ducto ab etymologia huius vocabuli, mutuum: quod inde deductum ait, quod de meo tuũ fiat. Hinc consequẽs est enim qui mutuum dat, dominum esse oportere, vt dicitur in d.l.2.§.creditum. nam si necessaria sit dominij translatio ad mutuum contrahendum, oportet eum quoque qui mutuum dat, dominũ esse: quia qui dominus non est, alium dominum efficere non potest. Non enim potest quis plus iuris in alium transferre, quam ipse habet. *Nec obest quod filiusfamilias, &c.* Hi etenim quamuis domini non sint, possunt tamen contrahere ex humnis peculiaribus, quia perinde in his est, ac siquis voluntate mea mutuum contraheret. Huic sententiæ obiicitur l.non vnde originem. hic. ex cuius verbis colligi videtur, non esse inquirendũ an pecunia quæ mutuo data est fuerit propria creditoris, modo vt propriam crediderit. Sed nec quemadmodum accipiendum sit ego accurate docui in interpretatione l.si rem alienam.ff.sol.matr. Dixi.n. eum qui agit ex mutuo, non cogi probare suam esse pecuniam quã credidit: alioqui durum esset, eum qui mutuã dedit pecuniam alicui, non posse eam aliter consequi condictione ex mutuo, nisi doceret suam esse. Sed licet non inspiciamus in hac actione vnde originem mutuo data pecunia habeat, sufficiatque eum qui contrahit vt propriam numerare: reus tamen contra quẽ agitur, si vellet docere illius non fuisse, eius allegatio admittenda erit. Dominum igitur dantem esse oportet: vnde quæritur an si sit dominus tantum pro parte qui credidit, quia societatem forte coiuit cum alio, an recte contrahatur mutui obligatio. Hæc quæstio tractatur in l.si socius. ff. eo. vnus ex sociis mutuã pecuniã dedit, quæritur an consistat mutui obligatio? Ait Paulus distinguendum esse: vt si propriam pecuniam numerauit, mutuum recte contractum esse dicatur, licet alij socij dissenserint: quia dissensus aliorum sociorum non potest efficere quin de pecunia propria mutui obligationem contrahat. Si vero communem pecuniam crediderit, non erit mutuum, nisi cæteri consentiant. Quomodo hoc accipiendum sit dicemus sub titul. de comm. rer. alien. intr. Solet quæri an quod hic dicitur accipiẽdum sit de socio omnium rerum: nam de socio vnius rei dubitatio nulla est quin possit de re de qua societas contracta non est, mutuum contrahere: sed & is qui coiuit societatem omnium bonorum, potest habere aliquam rem propriam. Nam etsi cum societas initur inter aliquos omnium bonorum, omnia bona quæ habent socij tèmpore coitæ societatis communicentur etiã sine traditione & apprehensione, l.3.ff.pro socio: earum tamen rerum quæ non fuerunt tempora contractæ societatis, non fit communicatio, l.73.& l.siquis societatem.74. ff.pro socio. Ideoque de his rebus cõtracta mutui obligatio valet, etsi socius alter habeat actionem pro socio, quæ personalis est ad cogendum eum vt communicet eam rem de qua mutuum vult contrahere. Sed ea actio non potest impedire quin alienetur res, leg. quoties de rei vindic. non enim est in rem actio. Nec tamen semper necessarium est vt is qui mutuum dat, dominus sit: quia reperiuntur aliqui casus in quibus de re aliena mutui obligatio contrahitur, hi nunc à nobis expli- *Antinomia ex l.si ego pecuniam*

can-

...no dat, dominus non est. Ad l. rogasti.

cādi sunt. Vnus est in l. Rogasti. n. in principio. ff. eod. Quidam à fœneratore petebat pecuniam mutuam : ia respondit se pecuniam nō habere, vt facere solent improbi fœneratores, sed pannum, lancem, aut aliud huiusmodi, vende, inquit, & habe pro certo precio, & nūmis vtere, si videbitur. Vendita res est, quæritur an ita mutuum recte contractum esse dicatur. Ex his quæ iam dixi videtur non posse : quia vt mutui obligatio contrahatur, oportet eum qui mutuo dat, pecuniæ creditæ dominum esse: at in hac specie is qui dat, dominus non est. Hic enim proponitur lancem datam esse ei qui mutuum rogabat, qui eam vendidit, vt precio quod ex ea redactum esset vteretur. Non potest igitur dici ea pecunia eius esse qui lancem dedit: nam si quis vendiderit rem meam meo mandatu, nō ideo pecunia redacta ex ea venditione mea est: traditione enim res acquiri debet, at nūquam ei ea pecunia tradita fuit. Hic tamen dicitur mutuum contractū esse: sed hoc receptum est propter vtilitatem, neglecta iuris subtilitate, iure quodam singulari contra tenorē rationis. Sunt enim quædam singularia mutui præcepta, l. singularia. ff. eod. & hoc dicitur fieri breui manu, vt loquuntur Iurisc. in l. licet. §. quoties. ff. de iure dot. Quod verbum explicatur in l. 3. §. sed si debitorem. ff. de donat. inter vir. & vxor. vbi dicitur, celeritate coniungendorum actuum vnum actum occultari. nam vt mutuum fit hac specie, tres actus necessarij essent. Primus traditio lancis vt vendatur : deinde precium redditum esse domino lancis : tertio id pretium tradi ex causa mutui ei qui mutuum rogauit: sed vnum actum occultari celeritate coniungēdorū actuum videmus, redditionē scilicet precij domino. Vtilitas & commoditas hominum hoc suasit, vt à subtilitate iuris recederetur, & intelligeretur mutua esse pecunia, etsi is cui obligatio mutui acquiritur, re vera nūquam dominus fuerit pecuniæ mutuo datæ. Sed in hac specie vt mutua pecunia sit, duo necessaria sunt : primum vt res vendita sit : nam antequam recipiatur pecunia ex pretio lancis, mutuum non est. Et propterea hic dicitur: *Si vendideris, puto pecuniam mutuam factam*. Alterū est, vt cōuenerit inter eos, vt ea pecunia vti possit is qui lancem accipit vēdendam, postquā vendiderit. Nam si non appareat conuenisse vt statim vtatur, hoc non erit mutuum, & ad id quod datum est repetendū, alia actione vtemur quam cōdictione ex mutuo. Hæc subieci vt conciliarem l. singularia. ff. eod. cum leg. qui negotia. ff. mand. in quibus eadem fere species proponitur. In illa enim ait Vlp. mutuum contractum, si ex causa mandati pecuniā mihi debeas, & crediti nomine eā retineas: in hac Africanus id negat, & pecuniā inde redactā peti debere ait actione mādati, quod mutua non sit. Sed in hac hypothesi expressum non est eum qui pecuniæ dominus erat, permisisse accipienti vt ea vteretur: quemadmodum in superiori specie. Ait quidem se pecuniam mutuam dare velle : sed quia expressum non est, vt statim post rem venditam ea pecunia vteretur, intelligimus ita id esse actum, vt precium deferret ad dominum rei venditæ, & illud ab eo postea acciperet. Aliud exēplum est huic omnino nō dissimile, in l. si pro mutua. hic. Quidā cum indigeret pecunia accessit ad fœneratorē, qui pro pecunia dedit illi speciem aliquam, vt fœneratores nostri temporis faciunt, sed æstimatam : & stipulatus est vsuras eius quantitatis nomine qua species æstimata fuerat: quæritur an sit mutuum. Eadem ratione iuris interpretatione creditur dominus mutui fuisse, is qui rem æstimatam vendendam alij dedit vt ea vteretur: ideoque hic statim mutuum fieri, propter æstimationem: et at in d. l. rogasti. in prin. non est mutuum, nisi post venditionē: hic enim æstimatio rei habetur pro sorte, hinc & fœnerator eius sortis vsuræ legitimæ potest stipulari. nam si excesserit fœnerator in stipulando, non cogetur debitor vltra legitimum earum modum.

Breui manu quid.

Conciliatio l. singularia cum l. qui negotia.

Fœneratores nostri temporis.

Ad l. singularem.

Aliud exemplum est in l. singularia. ff. eod. de debitore qui iussu creditoris numerat alicui pecuniā. Tu petebas à me pecuniam mutuam, ego quidem pecuniam non habebam, sed quidā mihi debebat, iussi debitori meo vt pecuniam tibi daret. Hic mutuum dici non potest, si communem rationem spectemus : quia hæc pecunia nunquā mea fuit, licet fuerit debita. recte igitur ait Vlp. hoc singulare esse. Hæc enim præcepta aliena sunt à cōmuni iuris ratione, l. ius singulare. ff. de legib. & Senatuscons. Ius commune est de re propria dantis obligationem mutui contrahi. Nam si dominium transferatur in accipientem, oportet eum dominum esse qui mutuum dat. Aliud igitur receptum est, contra tenorē rationis, vtilitate hominum id suadente. Idem dicendum est, & si sine iussu meo quis pecuniam dederit nomine meo: modo mea volūtate, & ratum id postea habeam, l. certi cōdictio. § si nummos. ff. eo. nam nolēti obligatio ab alio non acquiritur. Hic respexerunt iuris auctores ad vtilitatem hominum.

Aliud exemplum est in d. l. singularia. Mihi debebas pecuniam ex causa mandati, quia quædam negotia mea gesseras, vt qui rem meam forte vendideras, & receperas pretium redactum ex venditione. Cum autem peteres à me pecuniam mutuā, conuenit vt retineres illam pecuniā mutui nomine, quam mihi debebas ex mandati causa: quæritur an mutuū sit. Et ait Vlp. pecuniam mutuā esse. Si. n. quod diximus in duabus personis Titio & Sempronio, cum mihi pecuniā debet Titius, & mutuum rogat Sempronius, vt quod crediti nomine dat Sempronio Titius ex mea pecunia, mutuum sit, recipitur, multo magis in vna persona, cum breui manu hoc fieri dicitur. Ex quo intelligi potest nuda pactione contrahi mutui obligationem, quamuis supra dictū sit, re id fieri. Nulla. n. res est quæ proficiscatur, nisi per fictionem quandam & iuris interpretationem. Sed hic occurrit valde & difficilis & obscura antinomia ex d. l. qui negotia. ff. man. nullaque creditur esse difficilior in toto iure ciuili: & tam variæ opiniones sunt hac de re scribentium, vt quot sunt capita tot esse sententiæ videantur. Species hic proponitur, in qua quæritur an obligatio mandati quæ est inter dominum & procuratorē, conuerti possit in obligationē mutui pactione & voluntate cōtrahentium. Respondet Africanus non posse. *Alioqui*, inquit, *dicēdū ex omni contractu, &c.* Quomodo, inquit, diceremus creditum esse? nulla fuit pecunia numerata. Si. n. hoc admitteremus ex omni contractu nuda pactione posset fieri pecunia credita. Et tamen in hac l. singularia dicit Vlp. sufficere pactionem propter singularia præcepta ad obligationē mandati in obligationē mutui conuertendam. Idem exemplum est in vtroque ca. & tamen ius varium & diuersum. Pro dissolutione huius antinomiæ examinanda est hypothesis quæ tractatur apud Afric. in d. l. qui negotia. de qua certum est eum ex facto consultum fuisse. Est. n. ex lib. 8. quæst. quod & probant hæc verba : *Respondi nō esse creditā*. Videndū an aliqua sit circūstantia propter quā adductus fuerit Afric. vt contra præcepta mutui responderet. Nā inter præcepta mutui est, vt diximus, mandati obligationē in obligationem mutui cōuerti posse nuda pactione. Quibusdam videtur ita respondisse Africanus, quia pecunia erat parata : in nostra autem lege non fuisse paratā. Sed hic nihil est vnde id colligi possit. Alij dicunt in dict. leg. singularia. pecuniam fuisse penes procuratorem. in leg. qui negotia. non fuisse. sed nec multo magis hæc mihi sententia probatur. Nam in leg. qui negotia. ita quæ in e-

Antinomia dissolutio ex l. singularia ff eo. l. qui negotia. mand. sublata.

pistola continentur ostendit Africanus pecuniam apud procuratorẽ fuisse. Ideo nõ potest ea distinctio defendi. Animaduertendum igitur est (id quod etiam veteribus quibusdam placuit, & recentioribus etiã nonnullis probatur) in hypothesi quæ apud Africanum tractatur, concurrere mandatum simul cum mutuo, & quæstionem esse de vsuris, an eæ peti possint, tum vtrius contractus potior causa sit, & vter altero præferendus, an contractus mandati, an contractus mutui. In quæstione enim vsurarum multum interest: nam si dixerimus cõtractum esse mandati, debebuntur vsuræ etiam sine stipulatione, & nudo pacto: quia cõtractus mandati bonę fidei est, at in cõtractibus stricti iudicij non debebuntur vsuræ, nisi per stipulationem. l. 3. inf. de vsuris. At procurator epistolam emisit ad dominum suum, in qua cauit pecuniam quandam ex administratione penes se esse, eamque se vt creditam retinere, & promittere vsuras lemisses. Sed hic nulla stipulatio est: nõ enim stipulatio cõtrahitur inter absentes per epistolam: nuda tantum est conuentio, ex qua vt diximus, non debentur vsuræ, nisi contractus sit bonæ fidei, vt mandatum. Non igitur sine causa quæritur ratione vsurarum an contractus sit mandati, an contractus mutui. Probabilis autem dubitatio fuit in hac quæstione. Nam ex eo quod procurator erat, non potest dici actionem mãdati competere domino, cum ei dominus tanquã procuratori suo permiserit hanc pecuniam accipere: quinimo potest videri mutuum esse, quia scilicet conuenit inter eos vt pecuniã, quæ relicta erat ex administratione, mutuã acciperet. Huiusmodi pleræque species incidunt, in quibus concursus est cõtractuum, & quæritur vter alteri præualere debeat: quarum exemplum vnum ast in l. 1. §. quod si rem. ff. depositi. Ego tibi mãdaui vt ferres rem quandam meã ad Titium: & si Titius eam rem accipere nollet, vt eã mihi custodires, quæritur sit ne mandatum, an potius depositum. Probabilis dubitatio est hac de re: nam eo quod mãdaui vt ferres ad Titium, videtur mandatum esse: eo vero quod eam rem tibi custodiendam dedi, si Titius nollet accipere, depositum. Sed tamen fieri non potest vt simul depositum sit & mandatum: nam effectu multum differt alter contractus ab altero. Mãdatarius enim plerunq; culpam præstat: depositarius autem de dolo tantum tenetur. Quid igitur dicemus? In huiusmodi quæstionib⁹ solemus inspicere id quod principaliter agitur inter contrahentes. Hinc etiam dicit Vlpia. mandatum esse in hac specie. Nam principalis contractus est mandatum, cui lex & conditio adiicitur. Principaliter enim actum fuit vt res illa perferretur ad Titium: postea adiecta est pactio, vt si eam accipere nollet, mandatarius eam custodiret. Simile exemplum est in l. si sacculum. 29. §. vlt. ff. depos. Ego deposui apud te rem meam, & conuenit vt ea vtaris, si velis. quis contractus hic iudicandus est? an dicemus esse depositum, quia res data est custodienda: an vero commodatum, quia scilicet permisi vt ea vtereris? Ait Paulus depositum esse, quia hoc principaliter agitur, licet postea cõuenerit vt ea depositarius vteretur: nec enim ideo dicẽdum est cõmodatum esse. Similis quęstio est hęc apud Africanũ tractata, quę oritur ex coniunctione contractuum. Quæritur enim sitne mandatum, quia mandaui procuratori meo vt pecuniam exigeret, an vero mutuum, quia conuenit postea vt mutui nomina haberet. Cui quæstioni respondet Africanus, mãdatum esse, non autem mutuum: & actionem mandati competere, non autem actionem ex mutuo: ideoque vsuras deberi. Mutuum enim est contractus stricti iudicij, ex quo non debentur vsuræ nisi per stipulationẽ promissæ sint: in mandato id nõ requiritur, vt diximus, quia bonæ fidei contractus est: nihilque

Mandatum à deposito quid differat.

refert an vsurę nisi per stipulationem promissæ sit: an pacto cõuento. Sed cur potius dicitur mandatum esse quam mutuum in hac specie? Ratio est quoniam qui mutuam hic pecuniam accipit, is est, qui procurationem & administrationem habet vniuersorum bonorum domini. Manet enim adhuc procurator cum hoc mutuum contrahitur, ideoque perseuerat eius mandatũ, cum ei dominus permittit pecuniam reddendã ex administratione mutuam retinere: sicq; videtur tãquam procuratori eam permittere, qui forte alias permissurus non esset: atque ita mutuum includitur sub mandato generali, quasi pars sit mandati principalis contractus. Hac ratione videtur adductus Africanus vt responderet pecuniam hic mutuam non esse, nec obligationem mutui, sed mandati. Confirmat nostram sententiam alius locus sub eodem tit. in l. si remunerandi. 6. §. apud Iulianum. Quidam mãdauit procuratori suo vt certam pecuniam sumeret, & fœneraret periculo suo, ita tamen vt eo nomine certas vsuras penderet domino, reliquum ipse lucraretur. Quęritur an sit mutuum? Ait Vlp. mutuum esse, atque ideo vsuras non deberi, quia non interuenit stipulatio. Mandatum autem non esse, quia quod hic principaliter agitur respicit commodum mandatarij, quod extra mandati formam est. l. Quintus. §. vlt. ff. mand. Si tamen is cui illud mandatum est, procurator vniuersorum bonorum fuisset, aduersus eum dabitur actio mandati, actioneque mandati vsuræ peti possent: quia hoc videtur etiam ad illam administrationem generalem pertinere. Cum enim adhuc esset procurator, durabat mãdatũ, eiusq; administratio: & dominus mandando illi vt pecuniam mutuã acciperet, videri poterat ei mandare tanquam procuratori & administratori vniuersarum rerum suarum, & quasi legem quãdam dicere principali contractui. Atq; huic quidem similis species videtur esse in l. qui negotia. Is enim qui hic proponitur procurabat negotia Titij, & administrationem habebat vniuersorum eius bonorum eo tempore quo epistola, cuius hic mentio fit, emissa est, necdum finitũ erat eius mandatum: ideoq; cum dominus ei permittit vt pecuniam accipiat mutuam, intelligere debemus dominũ voluisse legem aliquam dicere principali cõtractui. Principalis autẽ magis est contractus mãdati, quam mutui. At in l. singularia. quia Vlp. loquitur de mandato quod finitum erat, non possumus intelligere quasi dominus legem dicere voluerit generali mandato. *Alioqui dicendum, ex omni contractu, &c.* Id est, si hic diceremus creditam esse pecuniam, hinc consequeretur ex omni contractu nuda pactione creditam pecuniam fieri posse: hoc est, vt quotiescunque quis permitteret alicui vti pecunia sua, mutuum esset: quod tamen falsum est, & cõtra dictã l. si sacculum, ff. depositi. Nam lex de vtendo ibi adiicitur contractui depositi. Et hæc mihi videntur hac ratione esse conciliãda. Addit Africanus in d. l. qui negotia, aliquot alias species quæ videntur huic similes esse, in quibus tamen maximam ostẽdit dissimilitudinem esse, veluti in hac specie. Ego pecuniam meam apud te deposui: deinde conuenit inter nos vt eam mutuo accipias, id est, vt recedatur à priori contractu, & conuertatur in contractum mutui: hic enim dissimilitudo est. Nam pecunia quæ apud te est, mea est, non mihi debita. Alia est, si à debitore meo iubeam te accipere pecuniam, quę species habetur etiam in l. singularia. mutuum enim hic contrahitur: quia hoc ratione quadam singulari contra rationem communem recipitur. non est igitur producendum ad consequentiam.

Aliqui addunt inter pactum & stipulationem quantum ad eam rem attinet, multum interesse. Censent enim, tametsi nuda pactione non semper vna obliga-

Ad l. si ex pretio.

tio in aliam conuertatur: stipulatione tamen id fieri posse. Quod colligunt ex leg. si ex pretio. hic. Sed ea lex iudicio meo aliũ sensum habet. In ea enim nõ cõstituitur differantia inter stipulationem & pactum cõuentum, quod ad obligationem vnaæ conuertendam in aliam attinet, veluti obligationem empti, in obligationem mutui, sed quãtum ad obligationem vsurarum attinet. Certis enim ex causis receptum est vtilitatis causa, vt pacto conuento alia obligatio in obligationem mutui conuertatur, tantamque vim habet pactum conuentum, quantum stipulatio in ea re. Sed cum quæritur de vsuris, maior vis est stipulationis quã pacti conuenti. Nam si quis stipulatus fuerit, vsuræ ex stipulatione debebuntur, quantascunque stipulatus fuerit, modo legitimum modum non excedant. Sed si pacto conuenerit vt pecunia sit credita, & debeatur ex mutuo cum vsuris: quamuis forte hic mutuum contractum sit, nihil tamen magis debetur ex hac pactione, quam debebatur ex priore obligatione.

Vsuræ sine stipulatione non debentur.

Et ideo etsi conuenerit de certis vsuris soluendis, non ideo tamen peti poterunt: quia vsurę ex mutuo sine stipulatione deberi non possunt. l. 3. Codic. de vsuris. Sed de ea l. si ex pretio. nos quædam alia postea dicturi sumus.

Secundus casus.

Sequitur alius casus, in quo mutuans alienam pecuniam obligationem sibi acquirit. l. si absentis. 4. hic. Quidam mutuatus est pecuniam meã nomine meo, ex hoc contractu mihi acquiritur actio & obligatio, si id ratum habuero. l. certi condictio. §. si nummos. ff. eod. sed si certum non habuero quod gestum est, nulla mihi acquiritur obligatio, nulla actio, sed ei qui numerauit vtilis actio eo nomine competit. His verbis ostendit directam actionem ei deficere: sed vtilitatis causa actionem dari, neglecta iuris subtilitate, quę vtilis dicitur: alioqui si nulla aduersus eum competeret actio ad repetendam eam pecuniam, locupletaretur is cui mutuo pecunia data est cum alterius incommodo: quod à iure alienum est. leg. nam hoc natura. ff. de cond. indeb. Nam is cuius pecunia est, & cuius nomine numerata est, cũ ratum nõ habeat quod gestũ est, petet ab eo qui eam mutuam dedit. Recte igitur vtilis actio ei datur qui pecuniam numerauit. Ex his igitur causis, & aliis similibus si quæ occurrant, vt occurrere possunt, valet mutuum, etsi de re aliena contractum fuerit.

De mutuo quod ex post facto conualescit.

Extra has causas non contrahitur mutui obligatio, nisi quis pecuniam suam mutuam dederit. Sed tamen notandum est quamuis ab initio mutuum non consistat, tamen plerunque conualescere: veluti si vtiliter contracta initio non sit obligatio, vt quia res aliena erat quam alius dabat.

Mutuum quomodo dicatur conualescere consumptione.

In primis igitur confirmatur consumptionẽ: nam si quis pecuniam alienam crediderit, & ea deinde consumpta sit ab eo qui illam accepit bona fide, mutui obligatio quæ ab initio non consistebat, conualescit hac consumptione. leg. nam etsi fur. ff. eod. idem dicitur in l. non omnis. 19. §. vlt. ad fin. eod. idem dicitur in l. quædam. de reb. dub. idem in l. si quis pro eo. 56. §. si nummos. ff. de fideiussor. leg. Cassius. ff. de solut. Sed quæritur qua ratione constitutum sit vt consumptio eam vim habeat, quam translatio dominij, id est, vt propter consumptionem detur condictio ei qui alienam pecuniam mutuam dedit. Magna ratio id suasit, ne videlicet is qui pecuniam accepit mutuam, cum iactura alterius locupletetur, nulla actione aduersus eum competente. Si quis enim meam pecuniam mutuam dederit, mihi quidem aduersus eum qui possidet, antequam ea consumpta sit, datur rei vindicatio: sed postquam consumpta est bona fide, domino pecuniæ nulla amplius competit actio. leg. qui restituere. 69. & leg. & ex diuerso. ff. de rei vind. & leg. vlt. sup. eo. Itaque si is qui mutuam pecuniam accepit quæ erat aliena, eam consumpserit bona fide, & sine dolo; dominus eius pecunię nullam actionem aduersus eum habet, & hoc satis expressum est in l. rogasti. §. vl. ff. eodem. Is autem qui mutuam pecuniam dedit, secundum strictam rationem, nullam actionem habet: non enim contrahitur obligatio mutui de re aliena. Sed tamen consumptio facit, vt conualescat mutuũ: quia eo ventum est, vt nisi detur actio ei qui pecuniam mutuam dedit, cum aliena pecunia fuerit: nulla competitura sit actio aduersus eum qui mutuũ accepit. Sic intelligendum est quod dicitur in d. l. sed etsi fur. & leg. non omnis. §. vlt. Id colligitur ex leg. Cassius. ff. de solut. Sed, vt diximus, oportet rem bona fide consumptam esse: quia si mala fide consumpta sit, superest actio. l. rogasti. §. vlt. ideoque necesse est obligationem mutui confirmari per hanc consumptionem. Solet hic quæri, quando consumpta pecunia esse dicatur. Pecunia cõsumpta dici potest, si is qui acceperit, eã in vsus suos conuerterit, & impenderit: vel cum est commixta cum alia pecunia: cuius vnum exemplũ est in l. si alieni. ff. de solut. Est enim eadem ratio in commixtione quæ est in alia consumptione.

Consumpta quando dicatur pecunia.

De mutuo, quod vsucapione conualescit.

Alia causa est propter quam hæc mutui obligatio confirmatur, nempe vsucapio. Exemplum vnum est in l. indebiti. §. vlt. infr. de cond. indeb. l. si alienam rem. ff de donat. cau. mor. Quidam mutuam pecuniam dedit alienam, vel frumentum alienum, vel aliam huiusmodi rem alienã, is qui accepit, eam vsucepit triennio, quia mobilis erat, & eius fructus est dominus: hic quęritur an possit agi ex mutuo. Ratio exigit vt ex mutuo agatur, sicut agitur propter consumptionem: quia sicut supra deficere diximus actionem aduersus eum qui cõsumpsit, sic etiam deficit aduersus eum qui vsucepit. & hoc expressum est in d. l. indebiti. §. vlt. nam quemadmodũ is qui soluit alicui rem suam sed indebitam, potest repetere eam: ita etiam si rem alienam, etsi vsucapta sit. Confirmatur etiam hæc obligatio euentu cõditionis. l. proinde. ff. eod. Sed de cõditione quę mutuo adiicitur, nos dicemus alio in loco. Addũt aliqui mutuũ quoque confirmari stipulatione, quod illi conciliari dicunt: id sumunt ex l. 2. hic. vbi proponitur, Asclepiadem quendam pecuniam alienam suo nomine credidisse, & stipulatum fuisse eam pecuniam sibi reddi. Et dicitur actionem ei competere cuius pecunia fuit: sed tamen non propterea dicere possis, per stipulationem conualescere mutuum. nam cum ex stipulatione agatur, non ex mutuo, id probari non potest. Non enim sequitur, ex stipulatione competit actio: ergo etiam ex mutuo. Ex his intelligitis quomodo cõtrahatur mutuum, & quæ necessaria sunt ad substantiam mutui. Secundus locus est,

Mutui obligatio euentu conditionis confirmata.

Contra quæstio, si stipulatione confirmari mutuũ valeat.

De personis cum quibus contrahitur mutuum.

CAP. III.

SVb hoc titulo variæ quæstiones tractantur de personis, de quibus probabiliter dubitari potest, an mutuũ cõtrahere possint. Ac in primis quęritur an pupillus mutuum contrahere possit. Pupillus mutuam pecuniam dando sine auctoritate tutoris sui, mutuum non contrahit. leg. non omnis. §. si pupillus. ff. eo. nec pecunia data alienatur. Nam pupillus nihil alienare potest sine auctoritate tutoris sui. l. obligari. 9 § si pupillus. de aucto. tut. §. nũc admonẽdi. Inst. quib. alien. licet vel nõ. Hic autẽ alienatio quædam est. nam cum quis mutuam pecuniam dat alteri, alienat eam: quia alienatio est omnis actus quo dominium in alium trãsfertur. l. 1. infra, de fundo dotali. hic tamen dicitur, pecunia consumpta obligationem mutui conualescere, sed id propter vtilitatem receptum est ne scilicet

Pupillus an possit mutuum contrahere.

lucretur eam pecuniam cum alterius incommodo is qui accepit. Idemq. dicitur de solutione quod de mutui datione. Magnam enim affinitatem habet mutui datio cum solutione: quia sicut mutui datione, ita etiã solutione transfertur dominum. Nam is qui soluit pecuniam debitam, transfert dominium eius pecunię in accipientem creditorem cui soluit. Itaque si pupillus sine auctoritate tutoris sui soluat alicui, nihil agit, nec liberatur, nisi is qui pecuniam accepit: eã cõsumpserit: quia vtilitatis causę, vt diximus, hoc casu cõualescit mutuum. De solutione hoc etiam expressum est in l. quod si forte. 14. vlt. ff. de sol. vbi dicitur pupillum soluentem sine tutoris sui auctoritate, non liberari, quia species quædam est alienandi. Sed hic occurrit antinomia ex l. interdum. ff. de condict. indebit. vbi proponitur pupillus sine tutoris sui auctoritate soluisse nummos: cui ait Vlpianus repetionem contingere, & eos quidem vindicari posse, si extent: si consumpti sint, cõdici: quod videtur contrarium his quæ paulo ante à nobis dicte sunt, ideoque hic valde impeditus est Accursius, cum tamen non magna sit difficultas. Verum enim est pupillum, qui debet, re vera, si soluerit, liberari consumptis nummis. Si vero non sint consumpti nummi, quamuis dederit, non liberari, vt exprimitur in superiori casu. Sed in l. interdum. debemus intelligere debitorem non esse pupillum, eumque indebitã soluisse: alias enim hæc quæstio non pertineret ad tit. de condict. indebiti. Si igitur pupillus indebitum soluerit, quia hoc casu non transfertur dominium pecunię in accipientẽ, extantque, nũmi, vindicabũtur: alius autem non posset vindicare. Si autem consumpti sint, condictio indebiti locum habebit: nam & maior repetere potest quod indebitum soluit condictione indebiti. Pupillus ergo mutuam pecuniam dare nõ potest, nisi tutore auctore: & si eam dederit, nõ alienat. Quid si pupillus mutuam pecuniam acceperit, an obligatur ex mutuo? Et certum est, ex mutuo, pupillum non obligari sine tutore suo l. certi condictio. §. idem erit. ff. eod. Imo li naturaliter quidem obligatur, vt dicitur in l. pupillus. ff. de obliga. & actio. Queritur an idem de furioso, & prodigo cui bonis interdictum est intelligendum sit, quod diximus de pupillo? Et certum est eandem esse causam furiosi & prodigi. De prodigo enim locus est in l. certi condictio. §. idem queri potest. § eod. de furioso in l. si à furioso. 12. ibid. Furiosus mutuã dedit alicui: queritur an valeat mutui obligatio.

Certũ est ex his quę diximus, mutui obligationem nõ consistere. Furiosus. n. qui iudicio & consilio caret, alienandarum rerum suarum potestatem non habet, & ideo mutuum contrahere non potest. Si tamen pecunia quam dedit mutuam, consumpta sit, acquiritur ei obligatio & actio, sed ante consumptionem vindicabit rem, cuius dominium non transtulit in accipientem, *Cum eum compotem esse mentis putares.* Hoc dixit Pomponius, vt ostenderet in hac specie pecuniam sine dolo malo acceptam esse, & bona fide cõsumptã. Si enim dolo malo consumpsisset pecuniam, aduersus eum alia competeret actio, nempe rei vindicatio, & ad exhibendum, si eam dolo malo possidere desisset. Si autem iam dolo malo non desierit possidere, vt puta si eã bona fide consumpserit, putans suam esse, cessabit rei vindicatio & actio ad exhibendum, solaque supererit condictio. leg. quod meo. ff. de acq. rer. dom.

Hic. n. obiter notandus est locus cõmunis de obligatione furiosi, & aliarum huiusmodi personarum, cum dicitur: Ex quibus causis actiones ignorantibus nobis acquiruntur, ex iisdem acquiri etiam furioso. Ex his autem causis obligatio acquiritur furioso, in quibus consensus necessarius non est: eius enim nulla est voluntas. l. furiosi. ff. de regul. iur. Ideoque cum obligatio ex re venit, furiosus nec tacito nec expresso cõsensu obligatur. l. qui ad certum. ff. loca. l. 2. §. voluntatem. ff. sol. matr. Cauillantur aliqui & disputant, argumẽto ducto ab enumeratione partium, vt ostendant mutuũ datum furioso, non posse conualescere consumptione. Sed subtilitates hic reiiciuntur. Nam vtilitas suadet vt propter consumptionem in hoc casu dicamus obligatione mutui furioso acquiri, etsi subtilitas iuris repugnet. Hactenus de pupillo, furioso & prodigo: nunc videndum est de filiofamilias.

In primis igitur quæritur an filiusfamilias mutuum contrahere possit. Et certum est filiumfamilias mutuum cõtrahere non posse. Non. n. obligatur si mutuã pecuniam acceperit, propter Senatusconsul. Macedonianum: de quo Senatusconsulto multa hic tractari solent ab aliis, sed quia de eo proprio loco disputaturi sumus, nos quicquid eo pertinet in eum locum reiiciemus, excepto eo, quod est huius loci. *Filiusfamilias an mutuum contrahere possit.* Senatusconsultum Macedonianum locũ etiam habet in patrefamilias, qui cum filiusfamilias esset mutuum accepit: habet etiam locum mortuo patre. Si tamen filiusfamilias soluerit paterfamilias factus, quod debebat ex mutuo, repetere nõ potest tanquam indebitum. Hęc. n. exceptio comperata nõ est in fauorẽ filiifam. qui mutuam pecuniam accepit (nullo enim fauore dignus est) sed in odium fœneratoris. l. qui exceptionem 40. ff. de cond. indebit. Sed quæritur, si filiusfamilias soluerit quod ex mutuo debebat ex pecunia patris, non sua, an pater saltem repetere possit. Hæc quęstio tractatur in l. si filiusfam. 14. ff. eo. Et dicitur nullam exceptionem patri vindicanti suos nummos, si extent, obiici posse. Sed quæritur, si consumpti sint nummi à creditore, an nulla actio patri detur. Martianus ait cessare condictionem, cuius dicti reddit rationem: Quoniam, ait, totiens condictio datur, quotiẽs ex ea causa numerati sunt, ex qua actio esse posse, si dominium ad accipientem transisset. Hic locus diligenter notandus est: multum enim confert ad intelligendum quod diximus de consumptione pecunię sup. In hac autem specie videbatur condictio patri competere posse. Diximus enim supra, sicut res vindicatur cum extat, ita cum consumpta est condicitur. Nam ex quibus causis rem suam quis vindicare potest, cum ea adhuc extat, ex iisdem causis cum consumpta est datur condictio, vt sup. dictum est, leg. duodecima, & l. decimatertia. Huic respondet obiectioni Martianus. Quod enim dictum est, cõsumpta pecunia aliena condictionem acquiri, verùm est in ea causa, ex qua actio fuisset competitura ex ea numeratione, si dominium in accipientem fuisset translatum. Ideoq; in omnib. exẽplisque sup. adduximus, Si pecunia propria eius fuisset qui dedit, & dominiũ translatum fuisset in accipiẽtem, contracta fuisset obligatio mutui, & acquisita actio: atque ita propter cõsumptionem acquisita quoq; actio, quamuis dominiũ in accipientem trãslatum nõ fuisset ab initio. At in proposita specie aliud est. Nam pecunię non fuit numerata acquirendę obligationis causa: quia etsi filiusfamilias fuisset ea pecunia, & dominum eius transtulisset in accipientem, non ideo tamen aliqua actio acquisita fuisset. Nam eam dedit pecuniam fœneratori, vt se liberaret ab ea obligatione mutui qua tenebatur. Hic igitur inspiciendum est quo animo numerata fuerit pecunia, an propter liberationẽ, an vero propter obligationem. Addit Iurisconsul. Denlq. per errorem soluti cõtra Senatuscõsultum crediti. &c. Hęc confirmat quod iam diximus ex l. qui exceptionem. ff. de condic. indeb. filiusfamilias igitur ex mutuo propter Senatuscons. Macedonianum non obligatur: sed an ex mutuo aliquem sibi obligare possit queritur. Certum filiumfamilias actionem nullam habere

bere nomine suo, néc ex alia causa præterquam in exceptis casibus, l. filius familias. de oblig. & act. Ergo si pecuniam mutuam dederit, non poterit ex mutuo agere, excipiuntur tamen certi casus, de quibus diximus sub titulo, de oblig. & act. Vnus est in l. cum filius familias 17. ff. eo. de filio familias qui peregre agẽs studiorum causa accepit viaticum à patre suo, & idẽ mutuum dedit: vbi quæritur an possit repetere? Videtur enim non posse repetere. Sed tamen hic dicitur iudicio extraordinario illi esse subueniendum: nam etsi actio ei directa nõ competat, vtilitas tamen hic exigit vt non deficiatur actione: dabitur igitur ei vtilis actio propter vtilitatẽ, cum directa deficiat. Quomodo autem hic accipiatur extraordinarium, docui in l. Iurisgentium. ff. de pactis: hic enim accipitur pro vtili actione, vt in l. si longius. ff. de iudic. Iam videamus de procuratore, an is mutuam dans pecuniam domini sui nomine, acquirat ei obligationem mutui: & videtur obligationem acquirere non posse. Actio enim personalis per procuratorem non acquiritur domino sine cessione. l. possessio quoque. 49. §. vlt. ff. de acq. pos. Si procurator meus stipulatus sit aliquid mihi dari, vel sibi nomine potius suo, vel aliquid emerit, ex cõtractu nulla mihi competit actio, sed procuratori ipsi qui cõtraxit: mihi tamen competit actio mãdati aduersus procuratorem, qui mandatu meo contraxit, qua cogetur mihi cedere actionem quam sibi acquisiuit nomine meo. Hinc etiam videtur is qui pecuniam mutuã dederit nomine meo, tanquã procurator meus nõ posse mihi acquirere actionẽ. Sed tamẽ hic dicitur per procuratorem qui nomine alieno pecuniam mutuã dedit, obligationem & actionem acquiri domino: idque à nobis demonstratum fuit supr. ex l. certi condictio. §. si nummos. Si quis enim nũmos meos dederit nomine meo, mihi acquiretur mutui obligatio, imo etiam si suos, quod erat dubitabilius. Cuius rationem demonstrauimus in interpretatione l. singularia. Hoc igitur inter singularia mutui præcepta refertur: ideoque tametsi actio personalis, vt iam diximus, per procuratorem, alij non acquiratur: tamen propter singularia præcepta quæ circa pecuniam mutuam obseruantur, actio personalis domino acquiritur per procuratorẽ, qui nomine alieno pecuniam credidit. Et hanc sententiam magnopere etiam confirmat ratio quam adduximus nuper in interpretatione l. si ita stipulatus. 126. §. Chrysogonus. ff. de verbor. obli. quamuis per actum ciuilem alteri non acquiratur, tamen per naturalem acquiri iuxta l. ea quæ. 53. ff. de acq. rer. dom. est enim actus naturalis numeratio pecuniæ. Inde quæritur si is qui nomine meo pecuniam mutuam dedit, fideiussorem acceperit, & stipulatus sit (nã alias fideiussor obligari non potest, cum alias non obligatur nisi verbis) an ex ea stipulatione mihi detur actio, sicut datur ex mutuo; Quæstio hæc tractatur in l. si pecuniam. 46. ff. eo. vbi de procuratore agitur qui pecuniam militis mutuam dedit, & fideiussorem eius obligationis nomine accepit. Ait autem Vlpianus actionẽ dari militi, cuius pecunia fuerit. Sicut enim cum tutor pecuniam pupilli vel curator adolescentis mutuam dat, eamque dari stipulatur, tunc acquiritur actio pupillo non tantum ex mutuo, sed etiam ex stipulatione: sic etiam dicendum est, & si quis pecuniam militis mutuam dederit, & dari stipulatus sit. Quibus verbis satis ostendit, ius singulare esse in his personis. Ideoque si quis pecuniam hominis priuati, aut eius qui iure singulari non vtitur, mutuam dederit, quamuis acquiratur condictio ex numeratione, ex stipulatu tamẽ, si stipulatio interuenerit, non acquiritur actio ergo non poterit agi aduersus fideiussorẽ, qui obligatur ex stipulatione. Sed & aliàs propter fauorem harũ personarum singularia quędam constituta reperiuntur, vt in l. 8. si vt proponis sup. de rei vindic. Si quis. n. euertit rem aliquam, pecunia militis, quáuis id quod emptum est ex pecunia mea, non statim meũ fiat. l. si ex pecunia sup. de rei vin. tamen continuo fit militis, & potest eam rem tanquã suam vindicare, & quasi eius dominus sit. Igitur propter fauorem militis receptum est vt si quid ex pecunia eius emptum sit, propter eius vtilitatem & ex æquitate vtilis ei detur actio.

Sed quid si procurator mutuã pecuniam acceperit, an teneatur dominus, & actio mutui detur aduersus dominum? Et videndum est quæ fuerit voluntas domini, cum procuratorem constituit: & quam potestatem acceperit procurator à domino. Si enim institor fuerit domini & præpositus negotiationi exercendæ, vel pecuniis mutuo accipiendis & fœnerandis, propter voluntatem domini aduersus eũ agi poterit. Inde quæstio tractatur in l. si institorẽ. 29. ff. eo. qua actione possit conueniri dominus, si institorem seruum habuerit, & is pecuniam mutuam nomine domini acceperit. Poterit quidem iure Prætorij agi actione institoria aduersus dominum: imo etiam, inquit Iulianus, directo condicere potest creditor, etsi omiserit actionem institoriam, quasi iussu domini mutua pecunia sit accepta. Quid enim refert an tu pecuniam acceperis, an alius iussu tuo & mandatu? Hoc expressum est aliquãdo clarius in Instit. quod cũ eo qui in alien. potest. §. vlti. Quæritur etiam generaliter de seruo, si mutuam pecuniã dederit domini sui, an mutui obligatio contrahatur? Et responsum est, obligationem mutui contrahi, si voluntate domini mutuam pecuniam dederit, secus est, si sine voluntate domini sui pecuniam eius mutuam dederit. Non enim contrahitur obligatio mutui de re aliena, vt satis ante dictum est. Si igitur ex voluntate domini id factum sit, valet mutuum. Exempli gratia, si dominus liberam peculij administrationem seruo cõcesserit in l. rogasti. §. vlt. ff. eodem Si quis enim cõcedat alicui seruo nõ modo peculium sed etiam eius administrationem liberam, videtur ei permisisse vt peculiarem pecuniam det mutuam, cum hoc ad administrationem pertineat. Nam qui mutuã dat pecuniam, nõ excedit fines administrationis, nisi alia circũstantia hoc suadeat: quia nõ eadem ratio eius est qui donat pecuniã, & eius qui mutuam dat. l. filius familias. 7. ff. de don. & cõtra iuris ciuilis. §. si filius. ff. de pactis. Recte igitur hic mutui obligatio cõtrahitur. Sed hoc ita intelligendum est, vt iam diximus, nõ tantũ si peculiũ habeat seruus permissu domini sui, sed etiam si eius administrationem liberam habeat. Libera autem administratio peculij specialiter concedenda est, leg quam Tube oma. §. alia. ff. de pecul. Idem igitur dicendum esset de procuratore, cui libera omniũ bonorum administratio cõcessa esset, vt is possit mutuam pecuniã dare. Sed quod supra diximus de seruo, ita intelligẽdum est, nisi fugitiuus sit factus post liberam administrationẽ cõcessam Nam tunc intelligimus reuocatam esse eam administrationẽ. dict. l. rogasti. §. si fugitiuus, quod nominatim expressũ est in l. libera, ff. de peculio. Et hoc etiam pertinet ad procuratorem l. cum quis. 38. §. 1. de solut. Si quis enim procuratorem constituerit ad exigendam pecuniam recte ei soluitur; sed tamen conditione & statu eius mutato, fit aliquando, vt debitor dissoluens non liberetur, videlicet si cœperit dissolutus esse, & domini rem & suam dilapidare: idque notum publice sit omnibus. Subiicitur postea dict. §. fugimus. *Quid ergo vindicari nummi possunt si extant.* Hic locus satis explicatus fuit supra: nam quia non consistit mutui obligatio in hoc casu, dominus potest nummos à seruo suo sine voluntate sua datos, vindicare, si extent: si consumpti

Procurator an mutui obligationem domino acquirat.

Militi fa[illegible] re quadam singularia introducta.

Seruus an mutui obligationem domino acquirat.

sint, propter vtilitatem conualescit mutui obligatio. Nulla enim alia actione posset conueniri is qui mutuam pecuniam accepit. Aliud exemplum est in quo seruus volũtate domini pecuniã mutuam dat, & valet mutui obligatio, ex Africano in leg. eius qui in prouincia. ad fin. ff. eod. Dominus proposuit Stichũ seruũ Kalendario suo, id est, nominibus faciendis, sic enim idem Iurisconsul. interpretatur in l. qui filium. ff. de legat. 3. id est, pecuniis fœnerandis. Kalendarium exercere est fœnus exercere. dict. leg. qui filium l. vxorem.

Calendarium vnde dicatur. Calendarium quid & vnde. Ad l. eius qui in prouincia.

§. legaueram. eod. tit. Dicitur autem Kalendarium, quia in singulos menses & singulas Kalendas veteres solebant vsuras exigere & stipulari. Si præposuit igitur seruum suum Kalendario, dubitandum non est de voluntate domini, quæ omnino videtur fuisse, vt mutuum contraheret. Hinc existit quæstio, an si post mortem domini ignorans seruus Kalendarium exercuerit, valere id debeat, hæc tractatur in dict. l. eius qui in prouincia quæ vulgo multum difficilis existimatur, sed non vt creditur. Hypothesis autẽ huiusmodi est: Quidam pręposuit Stichum seruum suum Kalendario in prouincia, cum ipse Romæ esset, hic seruus præpositus huic fœnori exercendo pecuniam solebat credere, & creditam pecuniam exigere: solebat interdum & stipulari: (stipulatio enim plerunque accedit numerationi pecuniæ) atque etiam pignoris obligationem eo nomine contrahere, omnia denique facere quæ ad fœnus exercendum pertinẽt: interim dominus qui eum præposuerat decessit Romæ & testamentum fecit. In quo testamento Stichum hunc seruum suum cum quibusdam aliis instituit hæredem & libertatem ei reliquit: is cum ignarus esset libertatis sibi quæsitæ testamento domini sui, & hereditatis sibi delatæ, omnia gessit circa negotiationem suam cui propositus fuerat, vt ante solebat facere. Exigit enim pecuniam à quibusdam debitoribus, quibusdam etiam pecuniã credidit, & stipulatus est, quęritur an ea quæ cum eo gesta sunt, rata esse debeant. Et quędam aliæ quęstiones tractantur. Tractatur autem particulatim, an valeat stipulatio, & ex ea cohęredibus quæsita sit actio, tum etiam an debitores liberentur à quibus exegit: denique an valeat mutuum. Prima quæstio est, an debitores à quibus pecuniam Stichus exegit ex ratione Kalendarij, post domini mortem liberati sint? nascitur ex eo quod dicitur morte mandantis mandatum extingui. §. recte. Institut. manda. & leg. mandatum, infra mandat. Mandatum enim non est ex numero eorum contractuum qui ad hęredes transeant: quin potius reuocatur quoties desinit velle is qui mandauit, alias proprie dicitur mandatum non esse. Mandatum autem morte finiri etiam confirmat lex 4. ff. locati. Si quis enim alicui concesserit habitationem domus quo ad ipse voluerit, morte eius finitur locatio, quia desinit velle. ex quo consequens esse videtur in proposita specie debitoris soluente Sticho non liberari. Quid igitur dicemus ad hãc quęstionem? Africanus respondet: *Placebat debitores quidẽ qui ei soluissent, liberatos esse.* Æquitas suasit vt ita responderetur, quod ad debitores soluentes attinet, si modo ipsi quoque dominum decessisse ignorabant. iustam enim & probabilem causam habere videntur soluentes huic Sticho dispensatori, cum de morte domini nihildum intellexissent. Sed quia ea pecunia exacta non tantum Stichi est, sed etiam cohæredum (proponitur enim hæres institutus fuisse à domino suo simul cum aliis quibusdam, vt diximus) quęritur, qua actione cohęredes poterunt partem pecunię à Sticho reposcere, an iudicio familiæ erciscũdę, an negotiorum gestorũ? Ait iurisconsultus iudiciũ erciscundę hic locum familię non habere, sed potius actionem negotiorum gestorum, quasi exigens pecuniam à debitoribus Stichus eorum negotium gesserit. Sed cur eis non dabitur actio familię erciscundę, cum pro eo quod vnus ex hęredibus gessit, soleat competere? Ratio traditur in §. leg. qui erat. 49. ff. famil. erciscun. vbi dicitur si vnus ex hęredibus aliquid gesserit animo hæredis, posse iudicio familię erciscundę agere. Sed si quis gesserit non quasi hæres, tunc cessare iudicium familię erciscundæ. Hic autem certum est Stichum non exegisse hanc pecuniam animo hæredis: proponitur enim eum ignarum esse sui iuris: ergo iudicio familiæ erciscundę nõ conuenietur. Secunda quęstio est de pecuniis quas ipse Stichus mutuas dedit post mortem domini, sui reuocato scilicet eius mandato, an mutui obligatio earum pecuniarum nomine contracta sit? Respondet iurisconsultus, obligationem mutui contractam non esse, nisi pro parte eius qui pecuniam dedit ex qua hęres erat, ergo pro parte cohęredum erat aliena. Ac de pecunia aliena non recte contrahitur mutui obligatio, quamuis conualescat consumptione. Nec vero error in quo versatur Stichus talis est, vt impediat alienationem pro parte sua hæreditaria. Credit pecuniam quam mutuã dat, domini esse, quę tamen sua est. *Nã si & tibi in hoc dederim nummos, vt eos Sticho credas, deinde mortuo me ignorans dederis, accipientis non facies.* Probat obligationem mutui contractam non esse similitudine, & à mandato generali argumentatur ad mandatum speciale. Pone inquit, me tibi pecuniam dedisse, vt eam Sthicho dares, si mortis meę ignarus dedisti Sticho pecuniam, accipientis non facies. Ergo idem dicẽdum est in hoc mãdato, cum dominus pręposuit seruum suum Kalendario, & aliquid post eius mortem fecit. *Neque enim sicut illud receptum est vt debitores soluentes ei liberentur, & cæt.* Occurrit obiectioni quæ nascitur ex his quę supra diximus, debitores Sticho soluentes liberari, si ignorent dominum decessisse. Ergo idem dicendum est de his qui accipiunt pecuniam mutuam, ignorantes dominum decessisse, vt mutuum valeat. Sed his verbis ostendit Africanus aliam esse causam debitorũ qui soluunt pecuniã debitã, aliã eorum qui mutuã pecuniã accipiunt obligationis contrahendæ causa: nam liberatio fauorabilior est quam obligatio, leg. Arrianus, ff. de oblig. & action. In rebus iudicandis propensiores esse debemus ad liberationem quam ad obligationem. Nam obligatio non æque fauorabilis est vt liberatio: non enim facile patere debet via hominibus litigare volentibus. Magnus igitur fauor fecit, vt liberentur debitores, si post mortem domini soluerint: non autem vt illi qui pecuniam mutuam sumpserũt, obligentur. Obiici hic solet lex si mancipiis. §. si impubes. ff. de institor. action. vbi dicitur, obligationem contrahi cum institore etiam post mortem domini, qui eum præposuit tabernę, seu negotiationi, propter vtilitatem promiscui vsus, etiam si is qui contraxit sciuerit eum decessisse. Sed quia hoc commode explicari non potest, antequam plene tractatum fuerit de institoria actione, in eum titulum huius antinomię explicationem differemus. *Quod si stipulatus quoque esset, referret quemadmodum stipulatus esset, & cæt.* Tertia quęstio est de stipulatione. Iam enim diximus, si mutuam pecuniam Stichus dederit, non consistere mutui obligationem, nisi pro parte sua hæreditaria: quia scilicet non potuit alienari pecunia quę erat cohæredum. Sed quid si stipulatus sit, an cõpetet actio ex stipulatione tam ipsi quã suis cohęredibus? Africanus ait videndum esse quomodo stipulatio concepta sit, *si nominatim*, inquit, *forte Titio domino suo mortuo iam, &c.* Id est si in stipulatione contrahenda nominatim

tim expresserit personam domini sui, inutilis erit stipulatio. Certum enim non est valere stipulationem, cum quis stipulatur mortuo. Quid igitur si sibi dari stipulatus sit; nam vtrumque fieri potest. nihil enim refert ad obligationem contrahendam, an sibi stipuletur seruus, an domino, an vero impersonaliter, in princip. de stipul. seruor. Institut. Respondet Africanus, eũ hæreditati acquisiuisse, tanquam domino, si quo tempore iacebat hæreditas, ante aditionem hæreditatis puta, ita stipulatus sit. Hęreditas enim personæ locum obtinet. l. hæreditas. ff. de acquiren. rerum. domin. & l. t. ff. si quis testam. lib. Sed seruus hic non est, quia proponitur liber esse, ob testamentum domini. At nihilominus acquirit hæreditati, quasi bona fide ab ea possideatur. Nam is qui bona fide possidetur, sicut vere seruus possessori acquirit duobus casibus, nempe id quod ex re possessoris acquirit, & quod ex operis suis. Hic autem Stichus stipulatus est ex re hæreditatis tanquã dominæ: ergo acquirit hęreditati. Hanc regulã diligenter notate, quæ alibi non reperitur in iure ciuili. Legitur quidem alibi, eum qui bona fide possidetur: acquirere possessori ex re possessoris, vel ex operis suis: sed idem non reperitur de hæreditate.

Post editam vero hæreditatem quid dicemus? Hęreditas tantum dicitur ante quam adita sit: post aditionem dicitur patrimonium acquisitum esse hęredibus. Non potest igitur dici ex stipulatione contracta acquiri hæreditati postquam adita est, l. hęreditas. ff. de acquirend. rer. do. l. mortuo. ff. de fideiuss. Nam postquam adita est non habetur pro imaginaria persona. Ideoque ait Africanus: *Post aditã vero à cohæredibus hæreditatẽ, nõ aque idẽ dici.* Id est stipulatione acquiri actionem hęredibus. Sed si habeat seruus suę conditionis hæredes, eueniet vt bona fide inuicem sibi seruiãt. Inspicitur hic eorum opinio & existimatio. Quo argumento hic dicitur à quibusdam, alienum non esse quod plerunque accidere videmus inter nobiles & magnates, vt ex duobus dominis alter alterius cliens sit & vasallus: quia diuersa est ratio vtriusque cliẽtelę. Cætera quę pertinent ad huius capitis interpretationẽ, nos plenius partim sub titul. de mandato tractabimus. partim etiam sub tit. de institor. actio.

Administratores ciuitatum mutui obligationẽ an contrahere possint. Alia quæstio est de administratoribus ciuitatum, quos Scabinos vocamus, an ij mutuam dantes pecuniam ciuitatis, ab aliis accipientes mutui obligationẽ recte contrahere dici possit. Hęc quęstio tractatur in l. 27. his verbis: Ciuitas mutui datione obligari potest, si ad vtilitatem eius pecuniæ versę sunt, &c. quibus ostendit Vlp. non aliter obligari ciuitatem, quam si pecunię ab administratoribus mutuo acceptæ in vtilitatem eius versę sint. Ius singulare est in ciuitate, quæ hic iure priuatorum non vtitur: ne ex administratorum culpa damnum aliquod subeat. Itaque in hac re minori comparatur. Sicut enim minor suos tutores vel curatores habet qui res eius administrent, ita etiã ciuitas. Minor autem ita demum ex mutuo tenetur si is qui dedit, possit docere pecuniam mutuo acceptam in vtilitatem minoris versam esse. l. 1. supra si aduersus credit. idẽ dicitur de ciuitate, quia rem publicã, vt pupillã extra ordinẽ iuuari moris est. l. infra de iure reipub. quamuis aliàs ciuitas loco priuati habeatur. l. eum qui vectigal. ff. de verb. signif. Cum autem loquimur de re publica, solemus intelligere rem totius populi. Hinc etiam is qui mutuam pecuniam dedit venerabili alicui loco, si aduersus ordinatores eius agat ex mutuo, non poterit obtinere, nisi doceat in vtilitatem eius loci pecuniam versam esse, Authen. hoc ius porrectum. supra, de sacrosanct. eccles. idem expressũ est de ecclesia in iure Pontificio. *Ordinatores loci venerabilis, quando mutui obligationem contrahant.* Sed notandum est exactã probationẽ hic nõ requiri: difficilis enim probatio eius rei esset: ideoque exigimus probationẽ per coniecturas tantum verisimiles. Est locus insignis de ea re in l. vlt. ff de exercit. actio. Alioqui si pecunię mutuæ conuersæ non sint in vtilitatem ciuitatis, eius administratores tenebuntur. Si autem ciuitas mutuam pecuniam dederit: nullo speciali iure vtitur. Hoc expressum est, in leg. nihil. ff. ad Senatusconsultum Macedon. Macedonianum enim Senatusconsultum locũ habet, etiam si ciuitas mutuum dederit filiofamilias, vt tunc locus etiam sit eius exceptioni.

Cap. IIII.

De personis quæ mutuum contrahere prohibentur.

Iam videndum est de his personis quę mutuum cõtrahere prohibentur: cuiusmodi sunt pręsides prouinciales, qui prouincias regunt, & qui circa eos sunt, vt dicitur in l. eos, hic & l. prouincialibus. 33. ff. eod. Ij igitur qui prouinciam regunt, vel munus aliquod, quod ad gubernationem reipublicę pertinet, prohibentur fœnebrem pecuniam exercere, & non hi tantum qui prouincias regunt, sed & comites eorum: necnon & omnẽ negotiationem exercere, quo tẽpore in prouincia sunt. Sic enim ait Modestin. *Negotientur, mutuamve pecuniam dent.* Quibus verbis apparet, hãc prohibitionem non tantum ad mutuum aut fœnus pertinere sed etiam ad alias negotiationes: quod & cõfirmatur l. non licet. ff. de contrab. empt. & leg. qui in prouincia. ff. de ritu nupt. Extat etiam titul. Vlpian. lib. 1. de contract. iudicum, quo prohibentur iudices emere & mutuum contrahere. Huius autem prohibitionis non vna videtur esse ratio. Nam in primis turpis est ei qui prouinciam regit, negotiatio: deinde etiam id factum propter impressionem qua per metum adimere possent Pręsides libertatem vendendi, & aliud commercium exercendi prouincialibus propter magnum scilicet imperium & potestatem quam habent in prouinciales. de qua re disputat Cicero sexta actione in Verrem. addit Iurisconsul. *Fœnusve exerceant.* Hęc verba significant non modo fœnus eius prohibitum esse, sed etiam mutuum gratuitum, etsi quidã dissentiant. Quid. n. mali est inquit aliquis mutuam pecuniam dare prouincialibus? Sed hoc constitutum est fraudis vitandę causa: nam alias facile fraus fieret legi fęnus prohibenti. Vtrumque prohibere vtile fuit. Exceptio est dicti superioris in leg. Pręsidis prouincię. 34. Prius enim cum dictum sit nec eos qui prouincias regunt, nec comites qui circa eos sũt, posse mutuam pecuniam dare aut fœnus exercere: excipit officiales Pręsidis prouincię, qui perpetui sunt. Sed cur perpetui officiales excipiuntur? quia scilicet visum est durum, si iis qui perpetui sunt, in perpetuum interdiceretur commercio. Pręsidibus enim prouincię non admodum hoc graue est, quo tempore prouinciam regunt, anno forte aut biennio, nam erant annui & temporales hic magistratus. Nõ igitur idem dicemus de magistratibus nostri temporis quod de præsidibus prouinciarũ: quia sũt perpetui. Sed quid si Præses prouinciæ fœnebrẽ pecuniã mutuã accipere velit an possit? Et hic dicitur illum mutuam pecuniam fœnebrem sumere non prohiberi. Opponitur huic l. quisquis. hic. vbi dicitur & eum qui fœnebrem pecuniã dederit iudici in prouincia, & iudicem puniendũ, cum hic dicatur Pręsidẽ prouincię mutuã pecuniam fœnebrem sumere non prohiberi. Sed iudici licere pecuniam fœnebrem mutuo accipere, est accipiendum cum exceptione. Excipiuntur enim duo casus ex dict. l. quisquis. Prior est cum is qui aliquod negotium habet in prouincia requirit auctoritatem iudicis: quia nõ simpliciter aut mutuantem puniendum cum iudice qui pecuniam mutuam accepit, sed addit condi-

tionem, si in prouincia fuerit versatus. Hec enim verba quamuis non satis commode scripta sint, tamen satis apparet ex verbis sequentibus hæc quę diximus denotare. Alius casus est, *Si quis collectarius honoris pretium dederit ambienti.* Collectarium vocat Imperat. nummularium, ἀργυραμοιβὸν, ὅ ἐστι κέρμα ἀντὶ ἀργύρου ἀλλασσόμενον πραπεζίτην. Sic enim Suidas interpretatur, vt admonuit Alciatus. Itaque si cum iudex honorem ambiret nummularius ei pecuniam suppeditauerit propter ambitum, qui ambitus causa est huius fœnoris, exilij pœna vna cum ipso iudice plectetur. Huc pertinet lex Iulia repetundarum, quæ duo pręcipua capita habet, de quibus diximus in interpretatione eius legis. Vno enim capite prohibet lex Præsidi prouinciæ quicquam accipere, quominus quid faciat aut non faciat ex officio suo. Nec vllus omnino modus definitus est: nam prohibetur ei ne minimum quidem accipiat. l. 3. & 4. ff. eod. Aliud caput est quo prohibentur magistratus à prouincialibus quicquam accipere, sed ab iis excipiuntur xenia & munera, modo in anno non excedant summam centum aureorum. Hoc tamen cap. a. intelligendum est de his qui nullum negotium habent nec litigant, sed nec iudicis requirunt auctoritatem. Excipiuntur etiam consanguinei, qui creduntur non corrumpendi iudicis gratia ei dare. Hactenus de personis cum quibus contrahi potest. Proximus locus est.

De lege Iulia repetundarum.

Cap. V.

De his quæ mutuo extrinsecus accedunt.

QVędam mutuo extrinsecus accedunt, sine quibus consistere potest: cuiusmodi est conditio, pignoris obligatio, & stipulatio vsurarum. De his omnibus dicturi sumus. Ac in primis, De conditione. Conditio adiici solet mutuo ex causa mutui, l. omnia, Nam sicut dies conditiove vtiliter adiicitur stipulationi, ita etiam adiici potest pecuniæ numerationi: cum scilicet quis numerat pecuniam ex causa mutui. Et hæc conditio impedit interim domini translationem: nam quęmadmodum conditio adiecta stipulationi impedit oriri actionem, quæ esse non potest antequam extiterit conditio: sic etiam cũ pecunia numeratur, vel cum alia res datur & adiicitur conditio. Hæc impedit dominij translationem: quia suspenditur, donec extiterit conditio. Et de conditione quæ dationi rei adiicitur alia exempla reperiuntur: veluti in l. dotis fructus. §. vltim. ff. de iure dot. de rebus quæ pro dote sub conditione datæ erant. Simile exemplum est in l. sub conditione. ff. de solu. de eo qui debebat pecuniam sub conditione, & tradidit eam creditori ea lege, vt si extitisset postea conditio, ea pecunia vel res data ei prodesset ad liberationem. Vis enim huius conditionis ea esse inibi demonstratur, vt cum extiterit conditio debitor liberetur. Sequitur in l. 8. *Proinde mutui datio interdum pendet.* Ex eo quod dictum est de conditione adscripta numerationi pecuniæ, consequens est vt quamuis non sit nata obligatio ab initio ex mutuo contractu, ex post facto tamen confirmetur, cum extiterit conditio.

Conditio quomodo mutuo adijciatur.

Aliud exemplum affert eiusdem rei confirmandæ gratia: *Itē si legatam pecuniam hæres crediderit. &c.* quod etiam habetur in leg. quædam. ff. de rebus dub. Vbi quæritur, an si hęres rem quam testator alicui legauerit, mutuam dedit alteri, mutui obligatio contracta sit. Et ait Martianus, ex euentu hoc pendere. Nam si legatarius repudiauerit legatum, mutui obligatio contrahitur. quamuis alias rei legatę dominium recta via sine traditione in legatarium transeat. l. à Titio. ff. de furt. Nam hoc dominium, quod magis legitimum est quam naturale, reuocabile est. Ergo quamuis dicatur res esse legatarij, si tamē eā hæres mutuam det, confirmatur mutui obligatio ex euentu conditionis. *Aut appositum.* Hęc verba valde obscura sunt. Vulgo dicitur appositum repudiari cum conditioni non paretur sub qua legatum relictum est: vel cū adiectū est onus legato, & legatarius illud onus subire non vult. Nam is qui conditioni vel oneri legato adiecto nō paret, videtur repudiare legatum. Sed ex veteribus codicibus videtur legendum: *Acquisitum* non *appositum.* Itaque cum addit Pomponius, *Nam Iulianus ait & traditiones ab hærede f. ... &c.* hoc sibi vult: Si quā rem tradiderit hęres alicui quæ legata erat, puta ex causa vēditionis, vel ex alia causa (nō enim quod Iulianus ait pertinet solum ad mutui dationem) deinde is cui fuerat ea res legata eam repudiauerit, valere eam traditionem, & confirmari dominij translatione & alienatione, quę ab initio non consistebat, cum res aliena esset. Sed tamen fingitur tantū ex die aditæ hęreditatis hæredis fuisse, postquam scilicet legatarius repudiauit legatum. nam si legatarius acceptauerit legatū, tūc etiam videtur ei acquisitum fuisse, ex die aditæ hæreditatis. Ad hunc quoque locum pertinet quod dicitur in leg. non omnis. ff. hoc tit. Non omnis numeratio eum qui accipit, obstringit. Nullum hic commodius exemplum adferri potest, quam ex dict. leg. proinde. Si quis pecuniam numerauerit alicui, & adiecerit conditionem, qua extante eam pecuniam accipientis voluerit fieri, non statim dici posse obligatum esse ex mutuo eum qui accepit. Hinc verum esse videtur quod dicitur, non omnem numerationem eum obligare qui accepit, sed tunc scilicet, quoties idipsum agitur vt confestim obligetur: si enim conditio adiecta sit, non ante mutui obligatio contrahetur ex numeratione, quam extiterit conditio. Additur in dict. leg. non omnis. *Nam & is qui mortis causa pecuniam donat.* Est locus communis de donatione caus. mort. Is autem qui donat causa mortis, mauult se habere quam eum cui donat. Eum autem cui donat mauult habere quam hæredem suum. Institut. de donat. in prin. Duo igitur hic notantur casus, in quibus reuocatur donatio causa mortis: nempe si is qui accepit, prior decesserit. itē si cōualuerit is qui donauit. Quod autem diximus de conditione, hoc est intelligendum de ea quæ confertur in futurum tempus, nō de ea quę confertur in præsens aut pręteritum, vt dicitur in leg. cum ad præsens. 37. ff. eod. Est locus communis tam sæpe à nobis tractatus, vt pigeat illum toties repetere. Conditio confertur aliquando in pręsens tempus, aliquando in præteritum, aliquando in futurum: sed proprie conditio est, quæ confertur in tempus futurum. Conditio enim collata in præsens tempus aut præteritum, conditio proprie non est, nec suspendit actum. Nam statim valet aut non valet quod agitur, quasi verum sit aut non sit. Præsentia enim omnino certa sunt, quātum est in rerum natura, etsi ignota nobis sint, sed futura omnino sunt incognita nobis. Itaque conditio in futurum concepta suspendit id quod sub ea conditione contractum est. Conditio autem in præsens aut pręteritum tempus concepta dicitur figuram, seu instar conditionis obtinere. l. Cornelius. 66. in fi. ff. de hæred. inst. & l. si ita. 110. ff. de verb. obl.

De donatione causa mortis.

Conditio propria quando dicatur.

Hinc existit quæstio quæ tractatur l. pecuniam. 36. ff. eodem. De qua consultus fuit Iabolenus epistola eo nomine ad eum missa. Quidam mihi debeat pecuniā pure sine die & sine cōditione, cōuenit inter nos, vt eā pecuniā promitteret Titio sub conditione, si nauis ex Asia venisset: & iussu meo promisit eam pecuniam Titio, ex ea promissione non statim obligatur Titio, sed posteaquam extiterit conditio. De eo autem nulla est dubitatio: sed quæritur an ego interim ab eo petere

tere

tere possim: nulla videtur causa esse, cur ego interim ab eo non petam: id vero mihi stipulanti, pure promisit, non vt Titio sub conditione Sed tamen hic Iabolenus respondet, nõ posse me statim ab eo petere, quasi conditio quædam sit huic obligationi adiecta, qua mihi tenetur. At proponitur obligationem pure contractam esse, verum est: sed cum iussu meo Titio sub cõditione promiserit, intelligimus mihi sub contraria cõditione eandem pecuniam promisisse, nempe si nauis nõ venerit ex Asia. Et quia incertum est, an venire debeat nauis ex Asia, an non, interim pecuniam petere non possum. ideoq; hic est nouatio quędam & delegatio. Hactenus verba sunt consulentis Iabolenum. Sequitur: *Respondit, non dubito quin mea pecunia, &c.* Duo continet hoc responsum. In primis enim ait se non dubitare quin ea pecunia credita permaneat, quæ erat debita sine conditione, antequam cõditionalis obligatio contraheretur: si defecerit conditio adscripta posteriori obligationi, videlicet nõ veniente naue ex Asia. Perinde enim esse, ac si nulla conditio adscripta fuisset. Hinc diligenter notandum est, si quid contractum sit sub conditione, & defecerit conditio, perinde obligationem contractam esse intelligi, ac si nulla conditio adscripta fuisset. Secundo dicit, interim dum pendet conditio peti non posse. Sed difficultas hic oritur & antinomia, ex l. pure. in prin. de dol. mal. except. valde difficilis. Species in ea huiusmodi est: Debebam Titio centum pure, id est, sine conditione: eam obligationem mihi legauit sub cõditione, *Si nauis ex Asia venerit.* Vis huius legati est, vt si extiterit cõditio, nihil ei debeã. Sed quęritur, an hęres Titij possit à me petere interim & donec incertũ est, an euentura sit conditio, necne. Ait Paulus posse hæredẽ interim eam pecuniam exigere, quæ pure debebatur defuncto. Illi autem supra expositę cum videatur hæc similis esse species, cur dicitur propter obligationem quę pure cõtracta fuerat, interim peti posse, cum hic dicatur peti non posse? Sed in his speciebus mihi videtur magna esse differentia, vt mirum non sit, si ius diuersum sit. Id autem apertissime cognoscetur inspecta diligenter natura legati, cuius mentio est in dicta l. pure. & conditionalis stipulationis, cuius mentio est in lege quam interpretamur. Nam in leg. pure: proponitur testatorem cui debebatur mutua pecunia, eam debitori legasse sub hac conditione, Si nauis ex Asia venerit. Pendente autem conditione interim hęredem petere posse, atque agere ex ea obligatione quæ pure contracta fuerat cum defuncto, ita tamen vt hæres qui agit cauere debeat, se eam pecuniam redditurum legatario, cum extiterit conditio sub qua legatum relictum est à testatore. Quid potuit æquius constitui? Natura legati conditionalis hæc est, vt antequam conditio extet, legatũ remaneat penes hæredem præstita cautione de soluendo, cum extiterit conditio vt plenissime videri potest ex tit. ff. vt legato. nomi. caueat. Imo etsi nulla sit conditio, petere debet legatarius ab hærede, non propria auctoritate capere. Huius enim rei gratia comparatum est interdictum quod legatorum, quo si legatarius rem legatam propria auctoritate apprehenderit & occupauerit, cogetur eam reddere hęredi. Magna igitur ratio suadet, vt interim possit hęres agere, & legatum interim dum extiterit conditio retinere. Iam videamus de conditionali stipulatione, & quæ eius natura sit. In hac stipulatione solemus inspicere quod verisimiliter actum est inter contrahentes. Tu mihi debebas pure pecuniam ex mutuo forte, & consensu meo promisisti Titio eam pecuniam te daturum sub condictione, si nauis ex Asia venerit: est ne credibile hoc inter nos actum esse, vt interim dum expectatur eius euentus,

Interdictum quod legatorũ.

ergo possim à te illam pecuniam exigere? Sane nemo prudens dixerit, re diligenter examinata, hoc actum videri: quoniam si exigi posset, interim dum expectabatur conditionis euentus, promissor sub conditione cogeretur duobus eandem rem soluere. Non est credibile eum hoc animo fuisse. Sed pone me qui aduersus eum ago, exegisse ab eo pecuniam, & postea extitisse conditionem? Titius existente conditione eandem pecuniam, agens aduersus eum, exiget. Verum quidem est repetitionem ei competere aduersus me, cum conditio extiterit, sed non satis ei cautum est hac personali actione: plus enim cautionis est in rem quam in personam. leg. plus cautionis. ff. de reg. iuris. Idem etiam in leg. pure. qui agit, & cui postea soluendum est legatũ existente conditione, non item in hac lege. Extrinsecus quoque accedit mutua pignoris obligatio. Is enim qui mutuam pecuniam dat, vt securior sit, solet pignus accipere: ideoq; obligatio pignoris accedit obligationi mutui. Huius accessionis mẽtio est in leg. eius qui in prouincia. in princ. ff. eodem. Vnde quæstio tractatur in leg. creditor. 28. Si creditor qui pecuniam mutuam dedit, non idoneum pignus acceperit, an possit nihilominus integram & solidam summam repetere quã dedit, quia pignus non est tantæ quantitatis & æstimationis quantæ est mutuum? Caius ait saluam ei manere actionem suam. Duplex autem competit ei actio, vna ex mutuo: altera actio hypothecaria: Res separatæ sunt sors ipsa, & pignus: Prætetea pignoris obligatio contrahitur fauore creditoris, videlicet vt securior sit: & ideo in eius incommodum retorqueri non debet. leg. quod fauore. supra de legib. & Senat. con. Sed huic sententiæ obiicitur lex, à diuo Pio. §. si pignora. ff. de re iudic. vbi dicitur, si pignora quæ capta sint in executionem rei iudicatæ, emptorem non inueniant, addicenda sunt ei cui quis condemnatus est pro ea quantitate quę debetur. Ergo dicendum est eum qui pignus idoneum non cepit, pignore contentum esse debere, nec posse amplius petere quod iniquum videretur. Vulgo dicitur in leg. à diuo Pio. Vlpianum loqui de Prętorio pignore: hic autem Caium de pignore conuentionali. quod verum est. Sed cur potius in prętorio pignore quam in conuentionali hoc statuitur? Multas rationes friuolas vulgo adducunt; quibus possint hanc iniquitatem tegere: ego hunc locum alias explicaui, & aliquid scripsi in Disputationibus anniuer. libro. 1. capit. 6. Et dixi quantitatem hoc in loco pro ęstimatione accipiendam esse: Sicque accipi in leg. quę extrinsecus. ff. de verborum obligat. vbi etiam dixi illa verba l. à diuo Pio, §. si pignora. aliter accipienda esse quam vulgo accipiantur. Cum n. pignora addicenda esse dicũtur ea quantitate quę debetur, eo pertinet vt pignora addicantur tanta quantitate, id est, valore, (vt vulgo loquimur) & æstimatione, quanta est summa quæ debetur? sicque accipiendum esse apparet ex verbis sequentibus. In eo enim nulla fit creditori iniuria: vt nõ immerito permittatur in dict. leg. creditor. exactio ęstimationis eius debiti, in quam pignus non sufficit. Inter cętera quę mutuo extrinsecus accedunt, numeratur vsura. Si quis mutuam pecuniam dat, stipuletur vsuram, id est, pecuniam propter vsum eius pecuniæ quam mutuam dat: id enim est vsura, & ita demum ex mutuo debetur, si in stipulationem deducta fuerit: quia ne pacto quidem conuento debetur, etsi in ipso mutuo contrahendo in continenti adiectum fuerit: idq; propter odium vsurarum. l. 3. iuf. de vsur. quod quemadmodum accipiendum sit, docebimus sub tit. de vsur. Hinc existit nobilis quæstio, quę tractatur apud Paulum in leg. lecta. quam explicaturi sumus, postquam ipsius speciem exposuerimus.

De pignore & an mutuo accedat.

Vsura an mutuo accedat.

AD LEGEM, LECTA.

HOc caput celebre est propter obscuritatẽ & difficultatem, quæ in eo esse tanta creditur, vt vulgo iactent hanc legem nunquam intellectã: sed quam falso hoc dici soleat, spero me demonstraturum. Quęstio omnis nascit[ur] ex cautione quam Paulus ait lectam esse in auditorio Æmilij Papiniani pręfecti prętorio. Nam cum Æmilius Papinianus præfectus prætorio ius redderet in auditorio suo, id est, in eo loco, in quo litigantibus ius reddebatur, prolata est quædam cautio, & (vt vulgo nos loquimur) schedula. Sic enim auditorium hic accipi debet, vt sæpe alias, in leg. contra. ff. de re iudic. & lege, cum in fundo. ff. de iure dotium. & leg. 1. infra. ne de statu defuncti. leg. mulier. ff. ad Senatusconf. Treb. leg. prouidendum. supra de postulando. & l. cum lege. 41. §. 1. ff. de recept. arbitr. Interdum tamen accipitur pro schola. Iam videamus de hac cautione. Eius tria sunt capita. Primum continet stipulationem de pecunia mutua reddenda certa die, puta Calendis Ianuariis. Quidam enim cum mutuam pecuniam dedisset alicui, stipulatus est eam pecuniam sibi reddi Calendis Ianuariis. Exempli autem gratia, ait quindecim mutua data fuisse. Solet quæri, an de quindecim millibus sestertiorum, id est, quindecies centenis millibus sestertium nummorum, hoc accipere debeamus, an de quindecim sestertiis. Hoc parum pertinet ad ius de quo hic quæritur, sed tamẽ credibile est, ex his quæ sequũtur, quindecim sestertia credita fuisse, sub qua summa continẽtur denariũ 3750. & sestertij nummi quindecim millia. Sestertium enim neutro genere continet ducentos & quinquaginta denarios. Denarius decem asses, à quo & denarius dicitur: sestertios autẽ nummos quatuor. Nã sestertius nummus duos asses cum dimidio continet. Denarius hodie æstimatur quatuor nostris Caroleis. Sed de eo non est magnopere laborandum. Secundum caput huius rationis cõtinet stipulationem vsuræ centesimæ. Is enim qui quindecim mutua dat, & stipulatur ea sibi reddi Calendis Ianuariis, ne inutilis ei sit pecunia sua, sed aliquem ei fructum afferat, stipulatur eo nomine vsuram, videlicet centesimam, id est, pro centum denariis vnum denariũ singulis mensibus. Solet hic disputari ab aliis de vsura cẽtesima, & cur sic dicatur. Sed hoc sępe ostẽdi, & nuper etiam in expositione l. qui Romę. §. Callimachus. ff. de verborum oblig. nõnihil tamen hoc in loco attingemus. Cẽtesima enim vsura est cum quis in singulos menses centesimã partem sortis stipulatur, id est, vnum pro centum, quę in singulos annos duodecim efficiunt. Huius exemplum hic affertur à Paulo his verbis: *Si ea die suprascripta summa Publio Meuio, eive ad quem ea res pertinebit data soluta, & tũc ea amplius, quo post soluam pœna nomine in dies triginta, inque denarios centenos, denarios singulos dari stipulatus est Publius Meuius, & cæt.* sic enim legendum est, vt in veteribus & emendatis codicibus. Alij legunt, in dies viginti quinq; sed mendosa est hęc lectio. In dies triginta autem, id est, in vnoquoq; mense. nã tunc vere erit centesima vsura. Duo igitur cõsideranda sunt in hac stipulatione vsurarum: vnũ est quod stipulatus est in dies triginta: deinde in denarios centenos singulos denarios, id est, pro singulis centum denariis singulos denarios singulis triginta diebus. Pœnam hic vocat vsuram, licet aliquid intersit inter pœnam & vsuram. Pœna autem nomen generale cum sit, aliquando complecti potest vsuram: cum etiam vsura stipulari soleat ad puniendam tarditatem eius qui serius quod debet soluit. Et ex verbis sequentibus apparet hic pœnam exigi propter moram debitoris: quod maxime notandum est ad hanc quæstionem: aliquando enim stipulantur vsuræ propter vsum pecuniæ, si hoc sit expressum.

Sestertij nummi & denarij æstimatio.

Tertium caput huius cautionis continet pactum conuentum sine mentione stipulationis vlla cum dicit: *conuenitque inter eas, &c.* In aliis capitibus fit semper mentio stipulationis: sed in hoc capite pactum conuentum tantum est, ex quo iure Romano non nascitur actio, leg iurisgentium. ff. de pact. hoc autem pacto differtur solutio sortis, & prorogatur tempus solutionis. Subiicitur igitur hoc pactum propter commodum debitoris, vt non cogatur ex prioribus stipulationibus totam sortem Kalendis Ianuariis exsoluere, sed liceat ei soluere certam partem singulis mensibus: ideoque hoc pacto receditur à stipulatione, cuius mẽtio fit in primo capite cautionis. Primo. n. capite (vt diximus) continetur stipulatũ esse Publium Mæuium à Lucio Titio totã sortem sibi reddi Kalẽdis proximis Ianuariis: hoc pacto cõuenit inter eos, vt aliter ea solutio fiat, nec Kalendis Ianuariis proximis cogatur debitor totam sortem exsoluere, sed per partes id est, singulis mensibus trecentos denarios. De vsuris autẽ nihil exprimitur. Repugnantia sunt tum quod continetur illa stipulatione, tum quod hoc pacto: atque ideo reformatur hoc pacto & renouatur illa stipulatio. His verbis vtitur Vlp. in l. iurisgentium. §. adeo. ff. de pact. mutatur. n. forma stipulationis pręcedentis quod ad solutionem attinet, cum ex stipulatione, vt concepta est, tota sors soluenda esset: propter hoc pactum vero fiat distributio totius sortis in plures pensiones nẽpe menstruales, idque incommodo debitoris. hæc sunt quæ cautione continentur. Deinde proponit Iurisconf. eum qui hanc cautionem conceperat, vti diximus, non soluisse pecuniam aliquo mense: exempli gratia, duodecimo mẽse, vt lapsi sint duodecim menses ab eo tempore quo conscripta est hæc cautio. Hinc nascitur dubitatio de vsuris. Nulla enim quæstio est an sors & vsuræ debeantur, sed tantum an debeat soluere vsuras totius sortis singulis mensibus, vt incipiant currere ex die stipulationis, id est, ex Kalendis Ianuariis. Nam Lucius Titius promisit Publio Mæuio se vsuras soluturum Kalendis Ianuariis: an ergo ex die Kalendarum Ianuarij incipiant deberi vsuræ totius sortis, id est, quindecim sestertiorum, quæ continent 3750. denarios, qui mutuo dati sunt, vt in singulis mensibus triginta & octo debeantur ei qui mutuam dedit pecuniam, vt ex supputatione cognosci poterit, si duodecies vsuræ singulorum mensium multiplicentur, quod tamen ad ius nihil pertinet, magna sane esset hæc vsura. Et tamẽ si diligenter expendentur singula capita huius cautionis, non videtur debitori se teneri posse, quominus totius sortis singulis mensibus vsuras soluat. Secundo enim capite continetur stipulatio de soluendis vsuris, si sors Kalendis Ianuariis soluta non fuerit. Tertium autem caput est de pacto, quo conuenit vt debitor non cogatur totam summã soluere Kalend. Ianuariis, & vt liberũ sit ei per partes soluere: de vsuris vero nihil dicitur. Quid ergo causę est, cur vsuræ totius sortis non debeantur singulis mensibus? Hic respondet Paulus (de numero autem mensium, & quod elapsi sint nihil hoc ad quęst. iuris pertinet.) *Dicebam quia pacta in continenti facta stipulationi inesse creduntur.* Paulus his verbis significat se rogatum sententiam ab Æmilio Papiniano, cuius erat assessor, vt scribit Lampridius ita sensisse: videlicet in Alexandro vsuras totius sortis non deberi singulis mensibus, propter pactum conuentum, quo actum est vt solutio sortis per partes fieret, vt non cogeretur debitor Kalendis Ianuariis totam sortem soluere, quemadmodum antea cautum fuerat.

Hoc enim pacto renouatur stipulatio, vt diximus: quod si adiectū non esset, vsurę totius sortis deberentur singulis mensibus, & post duodecim menses duodecies multiplicāda esset illa summa, quam totam anferret creditor pro vsuris. Itaque hac pactione recessum est à priori stipulatione. Et licet hoc pactum ad actionem non valeat iure Romano nisi casibus exceptis: tamen dicitur inesse stipulationi, quia statim & in continenti adiectum est post ipsam stipulationem contractam. ita enim accipere debemus, quasi expressum fuerit stipulatione, & in ea cōtineatur de soluēda sorte quæ mutuo data est, per partes, id est vt soluat debitor sigulis mensibus trecentos denarios, & in singulos centum denarios singulis mēsibus vnum nummum pro vsuris, quoad tardius solutio facta erit: ideoque perinde est, ac si stipulat⁹ fuisset Publius Mæuius à Lucio Titio sibi solui singulis mensibus trecentos denarios: & si singulis mensibus soluti non essent, in singulos centum denarios vnum denarium pro vsuris. Hoc igitur pactum in ipsa stipulatione esse creditur, & sic intelligitur ac si nullum pactum subiectum fuisset, sed quasi comprehensum hoc fuisset stipulatione quod deductum est in pactum conuentum. Subiicitur; *Igitur finita primo mense prima pensionis vsuras currere.* His verbis apertius declarat quod dictum est in proposita specie. Primo enim mense elapso deberi ait vsuras non totius sortis, sed primæ tantum pensionis. Nam cum tota solutio distributa sit in menstruales pensiones, secundum hoc pactum, quot sunt menses, tot sunt pensiones. Si igitur non soluit primo mense, soluit tantum vsuras primæ pensionis, id est, trecentorum denariorum, videlicet tres denarios, non autem totius sortis scilicet triginta octo denarios: quod cogeretur facere, si solueret secundum stipulationem quę continetur primo capite, vt iam diximus. Nam quia hoc pacto conuento reformatur stipulatio, soluet tantum tres denarios, quia in centenos denarios vnum denarium tantum debet. Secundo mense autem sine solutione elapso, debebit vsuras primæ & secundæ pensionis, id est, sexcentorum denariorum. Primo enim mense tantum debebit vsuras trecentorum, vt dictum est, quia eo mense non tenetur debitor soluere, nisi trecentos denarios; pro secundo igitur mense, cum debebat totidem soluere, debebit sex denarios pro vsuris primæ & secundæ pensionis. Tertio vero mense debebit vsuras primę secundæ, & tertiæ pensionis: noningentorum ergo denariorum, nouem denarios. Quarto item mense sine solutione elapso debebit vsuras primæ, secundæ, tertiæ, & quartæ pensionis, id est, mille & ducentorum denariorum vsuras, quæ efficiunt duodecim denarios: & sic deinceps vsque ad vltimum mensem. Incipiunt enim hæ vsuræ currere, ex quo moram facere cœpit debitor. Habenda igitur est ratio cuiusque mensis, & cuiusque menstruæ pensionis. Primo enim mense in mora est respectu primi mensis, quo soluere debuit. Secundo mense in mora est respectu primi & secundi mensis, & sic deinceps: ratio enim non patitur, vt vsuræ petantur, antequam sors peti possit. At tota sors primo mense exigi non potest propter pactum; ergo nec vsura totius sortis. Errant tamen inquit Paul. qui aliter sentirent, *Pactum scilicet, quod subiectum est ad sortis solutionem tantum pertinere non etiam ad vsurarum.* Quibus verbis ostendit Paulus alios assessores fuisse Papiniano in eo auditorio: qui existimabant non tantam vim habere illum pactum conuentum, De Vlpiano autem hoc videtur intelligendum, quē cum Paulo assessorem fuisse Papiniano Lampridius ait in Alexandro. Hic autem quisquis fuit, dissentiebat, vt cœpimus dicere, à Paulo, & contendebat ex die stipulationis in proposita specie vsuras totius sortis deberi: pactumque conuentum hic tantum factum esse de sorte; ideoque ad vsuras non pertinere. Nam vulgare illud est, pactum conuentum de vna re factum, ad aliam non extendi. leg. si vnus. §. ante omnia. ff. de pact. At pactum de quo hic loquimur, de sorte tantum interpositum est. Inspicite enim formam pacti, ne vllum quidem verbum reperietis de vsuris: nec enim numeratur forma primæ stipulationis quæ de sorte soluendo interposita fuit. Quid igi ur causæ est, cur vsuræ totius sortis non debeantur ex die interpositę stipulationis? Alio etiam argumento vtebantur qui superiorem Pauli opinionem impugnabant: Pactum conuentum tantum prodesse ad exceptionem, non ad actionem: pactum enim non continet ius sed factum tantum. His autem obiectis nunc respondet Paulus, & ait: *Sed cum sortis petitio dilata sit, consequens est, & cæt.* Dicitis, inquit Paulus, pactum conuentum in proposita specie, de sorte tantum factum esse non etiam de vsuris. ideoque stipulationem vsurarum integram debere manere, qua conuenit vt statim soluantur vsuræ totius sortis. Dico vero ego pactum factum de sorte ad vsuras extendi: quoniam ex eo quod continetur hoc pacto, consequitur id quod de vsuris dictum est. Si enim tota sors peti non possit ante tempus constitutum propter pactum, certe fieri non potest, vt debeātur vsuræ sortis anteqiā sors peti possit. Nam si creditor peteret totam sortem Calēdis Ianuariis submoueretur à debitore exceptione pacti, quo conuenit ne tota sors petatur Calendis Ianuariis, & liberum ei sit per partes soluere nimirum vt singulis mēsib. trecentos denarios, deinde & cum vsurę debeātur propter pœnam retardatæ solutionis & moram debitoris: is autem non sit in mora qui non potest cogi ad soluendum: ratio vestra non subsistit. Quod autem dicitur, pactum tantum prodesse ad exceptionē. Paulus ait ad rem non pertinere: & quamuis hoc verum sit ipso iure, tamen non deberi vsuras totius sortis primo mense propter pactum: *quia* scilicet, *in mora is nō est, à quo pecunia propter exceptionem peti non potest.* Est hic locus communis de mora. Mora igitur nulla est, vbi nulla petitio est. Deinde subiicit ad finem: *Sed si quantitatem quæ medio tempore colligitur, &c.* vbi occurrit obiectioni quæ fieri poterat aliquando vsuras nō deberi tantum propter moram factam, sed à die interiectę stipulationis currere: ideoq; euanidū esse dicimus, totius sortis vsuras non deberi, quia tota sors exigi nō potest Et huius rei exēpla sunt in l. huiusmodi. & l. si ita stipulatus .126. de verb. oblig. Stipulatus sum à te hoc modo: Si Titius cōsul factus fuerit, tum ex hac die in annos singulos dena dare spondes? Postquam enim extiterit conditio, decem annua peti poterunt, nō tantum ex die existentis conditionis, sed etiā ex die quo contracta est stipulatio. Sed dicit Paulus hoc intelligendū esse cum expressum est inter cōtrahentes vt debeantur vsuræ antecedentis temporis, tunc enim vsuræ pręteriti temporis peti poterunt: vt in hoc etiam exemplo, Ego tibi mutuam do pecuniā: conuenit vt mihi soluas post annum, & vt singulis mensibus interim mihi pendas aliquid vsurarum nomine: totius huius temporis vsuræ exigi poterunt, licet ante finem anni non possit sors peti: est enim stipulatio cōcepta in annū, & de vsuris expressum est. At in proposita specie ex ipsa cautione satis apparet propter morā debitoris has tantū vsuras deductas esse in stipulationem, cum aliud expressum non sit. Et exemplum adfert Paulus tam de fructibus, quā de vsuris. Si enim hoc receptum sit in fructibus, cur non idē dicemus de vsuris? Exēpli gratia: Si stipuler à te fundum;

postquam Titius consul factus fuerit, petam quidem à te fundum si conditio extiterit, non tamen potero petere fructus qui percepti sunt à tempore quo contracta est stipulatio, sed tantum à tempore existentia conditionis. At si à te stipulatus fuero fundum & totius eius temporis fructus, postquam Titius consul factus fuerit, non tantum à tempore existentis conditionis, sed etiam à tempore contractæ stipulationis fructus potero petere. Quomodo autem pacta insint stipulationibus, vide leg. iurisgentium. ff. de pactis. & nostros commentarios. Et hactenus quidem ad l. lecta. Sequitur alius locus,

De actione quæ ex mutuo competit.

CAP. VI.

Ex mutuo nascitur actio quæ certi condictio appellatur, vt Iustinianus ait tit. quib. mod. re contr. oblig. Siquis enim alicui mutuam pecuniam dederit, eam repetet per certi condictioné. Sed cur certi condictio dicitur esse hæc actio? In primis sciendum est omnes actiones in personam cōdictionem dict. §. appellamus. Inst. de act. propterea quod condicere prisca lingua significat denuntiare: fiebat autem olim solennitas quædam in denūtiando, ante quam aduersus aliqué actio institueretur. Quę cum ita sint, accidit vt quædam actiones in personā hoc nomen vt propriū retinuerint, cuiusmodi est hæc actio de qua loquimur quæ ideo dicitur certi cōdictio: quia certum vt mutuū repetitur: cuiusmodi etiā est cōdictio indebiti cū quis indebitum per errorem soluerit: nec non & condictio sine causa, condictio ob turpem causam, condictio ex lege, & aliæ huiusmodi, de quibus dicemus propriis locis. Itaque dicitur hæc actio, certi condictio: quia per hanc certum petitur. Semper. n. certum est quod petitur ex hoc contractu. Exempli gratia: Ego tibi do certum pondus olei, certam mensuram vini aut frumenti, certum numerum pecuniæ, vt mihi tantundem reddas: non potest maior certitudo esse in vlla obligatione. Hæc autē actio licet detur ex mutuo, quia semper certum est quod ex mutuo debetur: tamen competit etiam ex alia causis, veluti si ex alia quauis causa certum petatur, vt dicitur in leg. certi condictio. ff. eodem. Sed quomodo cognoscemus an certum petatur an incertum? Docet Paulus in l. certum. ff. eo. Certa. n. quātitas, inquit, dicitur vel certa species, cum apparet quid, quale, quantumq; sit quod deducitur in obligationē. Id autem apparet vel ex nomine proprio quo res appellata est, vel ex certa demōstratione. Parum. n. interest, certa demonstratione res designetur, an proprio vocabulo appelletur vt intelligamus quid, quale, quantum que sit deductum in stipulationem, l. stipulationum. ff. de ver. obl. & l. vbi autem. eo. tit. vbi hunc locum accurate explicauimus, ideo nihil referre ait Paulus, suo nomine, aut ea demonstratione, & cæt. quasi dicat tantundem præstare designationē rei, quātum proprium vocabulū rei. Quoties ergo certum venit in obligationem, tūc datur hæc actio, quæ dicitur certi condictio: nihilque refert an ex certo contractu, vel incerto quid petatur, quia tantum inspiciendum est, an id quod petitur certumne sit an incertum. Contractus certus dici potest, qui propriam appellationē habet: incertus qui nomine proprio caret. vt l. 1. ff. de æstimat. act. Sed potest etiam hoc alio sensu accipi: de quo abunde dixi in interpretatione d. l. vbi autem. ff. de verb. oblig. Nam plerumque contingit, vt contractus incertus sit, id est, incertum quid contineat: & nihilominus ex eo cōtractu certū petatur, ideoq; hoc casu nihilominus detur certi condictio. Exēpli gratia, si sim stipulatus, fructus nascituros ex aliquo fundo, cum incertum sit qui fructus nascituri sint, licet postquam fructus nati fuerint, id quod incertum erat tempore stipulationis contractæ incipit certum esse: poterōne eos petere certi condictione? Nō dubium est, quin si habeamus rationem contractus, dicendum sit hac actione illud peti non posse: quia incertum deductum est in stipulationem. Non enim apparet quid, quale, quantumque sit quod stipulatione continetur. Existimo tamen certi condictionem posse mihi competere, quia certum est quod nunc demum petitur, licet fuerit incerta stipulatio, & eius contrahendę tempore non apparuerit quid, quale quantumque esset quod stipularer. Cur igitur dicit Iustinian. ex incerta stipulatione actionem ex stipulatu competere; ex certa vero stipulatione certi condictionem? §. 1. de verb. oblig. Sed notandum est, cum dicimus ex stipulatione incerta competere actionem ex stipulatu, sic accipiendum esse, nisi quod incertum erat tempore stipulationis contractæ, certum postea fuerit effectum, ita vt eo tempore quo instituitur actio, certum sit, vt diximus in leg. Siquis certum. 24. ff. eodem. Recte igitur ait Vlpian. in leg. certi condictio. *Hæc actio competit ex omni causa, & ex omni obligatione, ex qua certum petitur.* his enim verbis ostendit Iurisconsul. quod dicitur de causa, de obligatione late esse accipiēdum, vt ex quacunque causa petatur, & ex quacunque obligatione agatur, detur certi condictio, si modo certum sit id quod ex causa petitur, siue sit ex causa legati, siue ex maleficio. Deinde subdit in eadem leg: *Sed etsi ex senatusconsulto agetur*: vt demonstret hāc etiam actionem competere ei, cui directæ actiones non dantur, sed vtiles tantummodo, veluti ei cui restituta sit hereditas ex causa fideicommissi: cum enim proprie hæres non dicatur, sed heredis loco habeatur, l. restituta. ff. ad Senatusconsf. Trebell. dantur ei & in eum vtiles actiones.

Huius autem certi cōdictionis varia exempla reperiuntur sub hoc titul. quę nos hic breuiter explicaturi sumus. vnum est in leg. si quis certum. 24. ff. eodem. Ex stipulatione duplex nascitur actio: nam si stipulatio contineat certum, datur certi condictio: si vero incertum, actio ex stipulatu. Ait itaque Vlpian. eum qui certum stipulatus fuerit, non id ex stipulatu actione, sed ex certi condictione persequi. Hinc notandum est veteres valde religiosos fuisse in distinguendis actionibus. Non enim licebat olim vlla actione, experiri, nisi nomine actionis expresso & edito. Quod ideo ab iis, vt credibile est, videtur fuisse institutum, vt maturandi occasionem præberent litigatoribus, vtque nemo facile ad litigādum accederet, nisi certo sciret aliquam certam actionem sibi competere. Itaque propter commercium hominum quoniam alioqui pleraque consequebantur incommoda, proditę sunt quędam actiones generales, vt certi condictio, quoties scilicet certum deberetur ex aliqua causa, vt nullus sit titulus alius actionis requirendus: tum deinde proditum est aliud genus agendi, cuius maior est vsus, videlicet cum præscriptis verbis agitur. Nam plarunque dubitare quis potest an certum sit in obligatione, an incertum, nec facile est discernere, vt satis apparet ex leg. vbi autem. & leg. stipulationum. ff. de verborum obligat. & incidunt multæ quæstiones in quibus definire non possunt Iurisconsulti, an certum an incertum sit quod continetur obligatione. Hodie tamen non solet actionis nomen exprimi, sed factum ipsum narratur & exprimitur, & actio in id quod factum est concipitur: ideoque solemus dicere, verbis in factum conceptis agere. De his nos plenius alibi diximus. Alia exempla sunt in leg. certi condictio. §. quoniam. Ex eo quod diximus, certi cōdictionem non tantū competere

Condictio quid.

Certa quantitas & incerta quomodo dignoscantur.

Certi condictio quomodo competat.

Ad leg. si quis certum. ff. eod.

Actionis nomine olim certum vel generali expressa.

Ad l. certi condictio §. quoniam.

petere ex mutuo, sed etiam ex obligatione quæ verbis contrahitur, puta per stipulaoionem, quæri poterat, si quis nmmerauerit pecuniam ex causa mutui, & ita stipulatus sit, vt stipulatio inutilis sit ob varias causas, an possit agi certi condictione. Totus hic locus à nobis explicatus est superioribus locis in interpretatiooe leg. si ita stipulatus. 126. §. Chrysogoous, de verborum obligationib. veluti: ego tibi mutuo dedi decem, & stipulatus sum ea decem teddi Titio: cum certum si eam stipulationem esse inutilem, an saltem potero agere ex numeratiooe? & ait Iurisconsultus certi condictionem cõpetere ex nmneratione. Sequitur aliud exemplũ: *Idem erit si à pupillo*, &c. in quo stipulatio nullius est momenti, & nihilominus ex mutuo certi condictio datur. Sunt & alia in eadem lege exempla, quæ quia facilia sunt, & huc referri possunt, noo persequemur. Pergamus iam ad alia.

Ad leg. si eũ seruũ. Aliud exemplũ est in leg. si eum seruum. 23. Seruus Stichus testamẽto cuiusdam tibi legatus fuit: ego credebam eum mihi legatum fuisse, ideoque ab hærede eum consequutus sum: deinde eundem veodidi: quæstio est an pretium redactum de ea venditione, is cui ille seruus vere legatus fuerat, possit à me petere. Videtur is omni actione destitutus esse. In primis enim aduersus me ei actio in personam non competit: nam nullum negotium inter me & eum vnquam contractum est, actio in rem multo minus. Nam etsi possedi seruũ, cuius dominus fuerat factus legatarius, leg. à Titio. ff. de furt. ideoque poterat vindicare: tamen nunc non possideo, quia eum vendidi, nec dolo desij possidere. Deinde actio in rem datur aduersus eum qui possidet, vel desiit possidere. Ego eum imprudens, vt meum, veodidi: consequens igitur est aduersum me nullam actionem tibi competere. Hoc exemplum nos admonet quam verum sit id quod à nobis iam dictum est, magnam esse vtilitatem & necessitatem huius condictionis, quoniam accidit vt ea detur omni alia actione deficiente. Hic enim cum omnis alia actio deficeret, viderunt Iurisconsulti, causam iustam essa obligationis, vt is, scilicet, qui receperat pretium ex venditione alieni serui, id reddere cogeretur: vt non mirum esse debeat si hoc casu recepta sit certi condictio. De æquitate autem huius obligationis nulla dubitatio est: quid enim æquius est quam mihi pretium rei meæ reddi, quod ad alium peruenit ex causa lucratiua? nam eo mortuo dominus agere non posset.

Ad l. si & me & Titium. Aliud exemplum est in l. si & me & Titium. ff. eo. petebas à me & à Titio mutuam pecuniam: cumque pecuniam non haberemus, iussi cuidam debitori meo vt tibi pecuniam daret. Is statim se daturum promisit, te postulante, qnin & dedit. Tu autem putabas eum Titij esse debitorem & propositum erat tuum, vt Titio non mihi obligateris. Quæritur an mihi competat actio? Ait Celsus, probabilius esse vt mihi competat, & tu obligeris. Si subtilitatem iuris spectemus, nulla actio competere potest aduersus eum qui mutuam pecuniam accepit. Primom enim non potest cõpetere actio Titio, quia eius pecunia numerata non fuit huic debitori: non potest etiam alteri, qui iussit suo debitori vt hic mutuam pecuniam daret, quia is qui accepit errabat: cum mutui obligatio non nisi inter consentientes contrahatur. Sed quia iniustum erat huic cum alterius incõmodo locupletiorem fieri, datur ei qui delegarat aduersus debitorem actio, cuius etiam pecunia ad eum peruenit: nulla enim iusta causa est cur eam retineat: ideoque etsi subtilitas iuris refragetur, aduersus debitorem ad eam repetendam cõpetit actio, id est, certi condictio. Dubitandum enim non est, quin hoc accipiendum sit de certi condictio-

Ad cer- tam... §. ...

oe, alioqui hoc caput non pertineret ad hunc titulum. Notandum igitur est, quoties res mea ad alium peruenit, nec iustam causam habet eam retinendi, dari mihi aduersus eum certi condictionem: quod obseruatione dignissimum arbitror. Idem dicitur l. seruus cuiusdam. ff. de condict. indeb. & l. perpetuo. ff. de condict. ob turp. caus.

Ad l. cum fundus. & si seruum tuum ff. eod. Aliud exemplum est in leg. 31. seruum tuum imprudens. ff. eo. Ego seruum quẽdam Stichum qui tibi surreptus fuerat, imprudens à fure emi bona fide, ideoque hunc credebam meum esse. Is autem cum soleret negociari nomini meo, quasi seruus meus esset, emit quendam alium seruum Pamphilum nomine, ex peculio quod ad te pertinebat, qui mihi traditus est. Dominus Stichi vult Pamphilum emptum à suo seruo petere. De Sticho enim empto à iure, dubium non est quin sit domini: de Pamphilo quæritur. Certum autem est Stichi dominum vindicare hunc Pamphilum non posse, cum dominus eius nõ sit, nec ei sit traditus, vt nec Sticho; sed mihi qui Stichum bona fide possidebam: traditione enim rei dominia acquirũtur. Ex his consequens est, actionem non competere domino Stichi serui, qui seruum posteriorẽ emi: sed tamen quia æquum est eum nõ fraudari re acquisita per seruum suum, ei succurritur. Hoc exemplum affine est superioribus, in quibus quæritur an deficiente omni actione actio detur condictitia propter æquitatem. Sabinus & Cassius aiunt dominum prioris serui qui surreptus fuerat, id est, Stichi, posse à me condicere Pamphilum, non autem vindicasse: quia vindicatio competit domino, qui potest agere aduersus possessorem ad dominium transferendum. Iulianus videndum esse ait, ne actio integra maneat domino aduersus venditorem serui: idque affirmat cum aliqua dubitatione tamen ac diffidentia. Sententia igitur Iuliani fuit, si velit dominus serui surrepti aduersus venditorem Pamphili agere, vt possit hoc modo, Tu vendidisti illum seruum seruo meo: cumqoe ex eo contractu actio mihi acquisita sit, peto vt eum seruum mihi tradas. Quid si iam illum tradidit venditor? Actione ex empto aduersus venditorem aget dominus, & vẽditor condictione iodebiti aduersus possessorem, vt reddat indebitum traditum seruum. Si autem dominus nolit agere actione ex empto, poterit vindicare peculiares nũmos, si extent. Nã hic proponitur, vt diximus, Pamphilum seruum emptum esse ex peculio Stichi: quod non potuit alienare, nec eius dominiom transferre in emptorem, cum oon haberet liberam eius administrationem: sed si nummi non extent, vindicari non poterunt. Addit autem ad dictum Iuliani Paulus, atque sententiam Iuliani veram esse, sed tamen domino Stichi actionem ex empto aduersus venditorem, non aliter competere, quam si ei pretium solidũ præstiterit: quia cum ratum habet contractum venditionis, idque satis ostendat agendo ex empto aduersus venditorem, consequens sit vt etiam ex empto teneatur. Sequitur in fine, *Paratus sum*, id est venditor. in hoc enim casu actionem etiam non habet dominus serui surrepti, aduersus venditorem, etiamsi iam soluerit bonæ fidei possessori, modo venditor paratus sit ei præstare actionem quæ sibi competit aduersus bonæfidei possessorem. Competit autem condictio indebiti. Circa hanc actionem quæritur,

Cui & aduersus quem competat actio ex mutuo.

CAP. VI.

Certum est hanc actionem ei competere qui pecuniam numerauit aduersus eum qui mutuam accepit: idque satis perspicuum ex his quæ iam diximus. Sed quæritur si plures pecuniam mutuam dede-

rint, an detur eis actio in solidum, an vero pro parte? Hæc quæstio tractatur in leg. 9. hic. Quidam Romanus in Gallia mutuam pecuniam dedit cum quodam alio, de qua conueoit vt Romæ soluatur. Ad diem si non soluatur Romæ, quæritur an vnus ex his in solidum possit agere certi cõdictione ex mutuo: quia obiicietur ei qnod solus oon dederit pecuniam. Hic dicitur non posse eum agere in solidum nisi actum fuerit vt in solidũ debeatur singulis pecunia, vel ei mandatum sit ab altero vt agat. hæc igitur actio datur ei qui pecuniam numerauit, nec quicquam refert an in res alieoas pecuniam acceperit mutuam is aduersus quem ea mutuo agitur, an vero in negotia propria, vt dicitur in leg. cum qui. hic. Ego à te peto pecuniam, quam tibi mutuam dedi: aduersus meam actionem ita te tueris, vt dicas nõ te cõueniri debere, quia accepisti eam pecuniam à me in res alienas, & forte ita dictum fuit etiam in negocio cõtrahendo: quæritur an nihilominus aduersus te actio mihi detur? Et dicitur mihi competere: quia etsi testatus sis te eam pecuniam in res alienas accipere, tamen quia alterius contemplatione ea pecunia numerata non est, competit cõdictio aduersus te. Sed si tibi alterius contemplatione ea pecuoia numerata fuerit, non potero aduersus te agere. Vnde quæritur an aduersus eum qui subscripsit cautioneni, possit actio competere: hæc quęstio tractatur in leg. mutuæ 14. hic. vbi dicitur, si chirographum conscriptum sit de mutua pecunia quibusdam credita, & aliquis ei chirographo subscripserit, nec ei numerata fuerit pecunia, non teneri eum propter subscriptionem: quia forte is subscripsit tanquam testis memoriæ causa. Non igitur ideo posset conueniri quod consenserit subscriptioni, nisi stipulatio interueniat. Ex his consequitur, si is qui mutuam pecuniam accepit, eandem pecuoiam alij mutuam dederit, non aduersus posteriorem debitorem, qui à me non accepit mutuam, competere mihi actionem, sed aduersus eum cui pecuniam numeraui, leg. non aduersus, 15. hic. Ego mutuam pecuniã tibi dedi, eam reposco mihi reddi per certi condictionem: ais te illam alij dedisse, atque ideo contra illum potius mihi agendum esse: quęritur quid iuris sit? Rescribit Imperator non aduersus eum qui pecuoiam habeat, sed aduersus eum cui pecuniam numeraui ex causa mutui, me actionem habere. Hæc enim actio in personam est, non in rem. Hoc autem interest inter actionem in personam & actionem in rem, quod illa personam sequitur cum qua negocium contractum est: hæc vero ipsam rem, vt quisquis eam possidet conueniatur, l. actionũ. 24. ff. de oblig. & act. Dubitandum autem non est quin hæc actio sit in personam. Nam dominium pecunię creditæ in accipientem transfertur, & dans nullum ius amplius in eam rem habet, sed personam tantum accipientis obligatam habet ad reddendam pecuniã quæ mutuo data est. Ratio igitur non patitur vt aduersus eum ad quem forte ea res à te peruenit agam. Simile est quod dicitur in leg. eum qui. 13. infra, de oblig. & act, vbi hæc est species: Is qui mutuam pecuniã dederat volebat aduersus eum agere, ad quem à suo debitore ea res peruenerat. Et rescriptum est, nullam ei aduersus illum actionem cõpetere. Huic §. Lucius, etiam pertinet, leg. vltim ff. de contrab. empt. in qua dicitur, actionem personalem noo sequi rem. Te mihi promisisti daturum certam frumenti quantitatem annuam ex illo fundo: deinde illum fundum alienasti: non possum agere aduersus emptorem. Nam hæc actio est personalis: hac enim promissione fundus mihi nõ obligatur. Quod si aliqua esset hypotheca, illa sequeretur rem. Idẽ dicitur in l. 1. §. si hæres. ff. ad Senatusconsul. Trebel. Ex his quæ iam diximus nascitur quæstio. Si enim vni numerata sit pecunia, & alij quibus non numerata est, cauerint se eam pecuniã accepisse, vel si cautio conscripta sit omnium nomine, id est, etiam eorum quibus pecunia numerata non est, an hæc actio aduersus omnes competere possit? Hæc tractatur l. non singuli. 5. hic. vt distinguit imperator. Videndum enim est an alij quibus pecunia numerata non est, cõstituerint se reos debendi, vel fideiusserint pro eo cui est numerata. nam si stipulatione solenni constituerint se reos debendi, vel fideiussario, dubium non est quin obligentur. Tenentur enim stipulatione quæ verbis contrahitur. Quid si nec fideiusserint, nec se constituerint reos debendi, sed tantum cauerint se pecuniam accepisse ex causa mutui, quæ tamen re vera eis non fuit numerata, sed vni tantum? Rescribit Imperator, post biennium eos teneri propter conuentionem, ante biennium vero minime, propter exceptionem non numeratæ pecunię. Nam si quis caueat se mutuam pecuniam accepisse propter spem numerationis, quam non accepit, & conoeniatur ea ea cautione intra biennium, potest obiicere exceptionem quę dicitur pecunię nõ numeratę. post biennium, eam exceptionem opponere non potest, & dicitur obligatus. Vide titul. Cod. de non numerata pecunia. In eadem lege dicitur ad fin. Si is cui pecunia numerata est, cauerit se oleum accepisse, non posse ab eo oleum peti, sed id tantum quod re vera datum est. Plus enim valet quod agitur quam quod simulate concipitur, de quo est titul. infra, vbi hunc locum tractaturi sumus.

Postremo notandum est, hanc actionem competere aduersus hęredes eius qui ex mutuo obligatus est, portionibus hæreditariis: & hoc perpetuum est in omnibus contractibus & obligationibus, vt eadem obligatione teneantur hęredes qua tenebatur defunctus: & si plures sint hęredes teneantur pro portionibus hęreditariis. leg. 2. §. ex his. ff. de verborum obligationib. Et qui ex maiori parte sunt hęredes, ex maiori etiam parte conueniantur. Nam ex persona hęredum nõ mutatur conditio obligationis. Ad legatarios autem vel alios qui in rem succedunt, non transit hęc obligatio. Vnde dicitur in leg. 1. hic, non debere rationem haberi pręlegatorum, cum agitur aduersus hęredes, sed quota ex parte quisque hęres sit. Testator forte pręlegauit fundum cuipiam, & instituit eum hęredem cum quodam alio ex ęquis partibus, an is qui pręcipuum habet fundum, maiori ex parte teneatur creditoribus hęreditariis, quam is cum quo institutus est hæres? ait Imperator eum non teneri. Non enim pro modo emolumenti, inquit, quod quis capit ex bonis defuncti, tenetur creditoribus hęreditariis, sed titulo quo id consecutus fuerit. Similis locus est in leg. pacto successorum. supra de pact. & l. ea quæ sup. famil. ercisc. Sequens locus est,

De officio iudicis in hac actione.

Cap. VII.

IN omnibus actionibus quęri solet quodnã sit officium iudicis, & quęstiones tractantur his similes, de quibus in titul. de offic. iudic. in Instit. Videndum ergo est quę pertineant ad iudicis officium in hac certi condictione. Et in primis certum est iudicis officiũ esse vt condemnet reum, qui mutuam pecuniam accepit, ad eam reddendam creditori. Ad maiorem enim quantitatem quam quæ numerata est, non potest iudex cõdemnare, etsi id nominatim cautũ sit, l. rogasti. §. si tibi. Ego tibi decem mutua dedi, & cõuenit vt mihi vndecim reddas: ad iudicis officium pertinet vt condemnet reum ad decem tantum quę numerata sunt, nõ etiam ad vndecim, quãuis nominatim

tim conuenerit vt vndecim debeantur. Ratio est in leg. si tibi. ff. de pact. Obligatio enim mutui re contrahitur, vt & diximus: ergo & quatenus datum est, eatenus tantum obligatio contrahitur. Hoc tamen non ita accipiendum est, vt si aliquid conuenerit de vsuris soluendis, nō fiat condemnatio ad vsuras. Nam si conuenerit vt aliquid harum nomine pendatur ob numeratam pecuniam, hæc veniant in condemnationem, si stipulatio intercesserit, quæ in his causis fere necessaria est, leg. 3. infra, de vsuris. Plerunque tamen debentur vsuræ ex solo pacto. l. frumenti. infra, de vsuris. & leg. etiam eod. tit. Nec obstat quod re non vltra contrahitur obligatio mutui quam in id quod datum est: non enim petitur hæc vsura, tanquam debita ex mutuo, sed tanquam debita ex stipulatione & ex conuentione mutuo accedente: in quibus casibus sola cōuentio sine stipulatione sufficit. Sic est intelligenda l. rogasti. §. si tibi. ff. de pact.

Ex nudo pacto debere nonnunquam vsuras.

Fructus quomodo in hac actione veniant.

Secundo officio iudicis continetur in hac actione vt condemnet reum ad fructus & accessiones si talis res sit debita, ex qua fructus nascantur. Exemplum est in leg. cum fundus. 31. Cum fundus petitur per condictionem, officio iudicis continetur non tantum vt condemnet eum vnde petitur ad fundum dandum, sed etiam ad fructus fundi, qui ex tempore litis contestatæ percepti sunt, id est ex quo lis cum reo cōtestata est. Et hoc ita obseruari solet in omnibus strictis iudiciis, l. videamus. 2. de vsuris, vbi hæc assignatur differentia inter stricta & bonæ fidei iudicia, vt in strictis iudiciis fructus debeantur à tempore litis contestatæ, in iudiciis vero bonæ fidei, ex tempore moræ. Latius est iudicis officium in bonæ fidei iudiciis, quam in strictis. Certum autem est hanc actionem bonæ fidei non esse. Actionum enim bonæ fidei catalogus, qui recensetur in §. actionum. de act. in Instit. hanc non comprehendit. Stricti igitur iuris est hæc condictio, & præsertim cum ex mutuo datur. Dicit autem Paulus d. leg. cum fundus. *Causa omnis*. Hoc verbum vsitatum est apud iuris cōsultos: est enim vocabulum artis, quod vix reperitur apud alios auctores. Et habetur in rub. de vsur. sic inscribitur: De vsuris, fructibus, causis, & aliis accessionibus: quod quomodo accipiatur, colligitur ex l. equa. ff. eodem. Causam enim secundum partum vocat: vt, Si quis mihi leget equum, in fructu esse dicatur primus partus equi legati: secundus autem proprie non dicatur fructus, quia legatus equus non peperit, sed causa: & ita ex causa dicitur deberi. Causam igitur vocant, quod occasione rei prouenit, figurata locutione, vt partus mulieris. Existimauerunt enim veteres partū mulieris in fructu non esse propter hominum dignitatem. l. in fructu. ff. de vsuris. Hoc verbū Theophilus in Græcam linguā vertere non potuit. tit. de offic. iudic. §. si ad exhibendum, Institut. Ergo in hac actione non tantum in condemnationem veniet primus partus, sed etiam secundus & tertius: veniet etiam hominis partus, qui licet fructus non sit, est tamē accessio. Omnis autem accessio venit in condemnationem à tempore iudicij accepti. Ego scio magnam esse distinctionem circa hunc locum, sed eam plene explicauimus in interpretatione l. si fundus certa die. & l. si filiusfam. 78. §. vltim. ff. de verb. oblig.

Causa vocabulum quid denotet.

Item bonitate debere in hac actione reddi.

Tertio ad officium iudicis pertinet, vt res quę credita est reddatur in eadem bonitate, & non deterior quam accepta est. leg. cum quid. ff. eo. Mutuū quis dedit vinum vetus & ei reddidit vinum nouum, quod deterius est, quęritur an is qui reddidit vinum nouum liberetur? Quæstio nascitur ex eo quod redditur quidem vinum, & res eiusdē generis, tum quod nihil de eo cautum, nec expressum est inter cōtrahentes vt redderetur vinum eadem bonitate: & ex natura contractus videatur sufficere rem eiusdem generis reddi. Dubitationem etiam auget, quod in contractibus stricti iudicij, quale est mutuum quod palam expressum non est, pro omisso habetur, l. quicquid adstringendæ ff. de verbor. oblig. & interpretatio fit contra stipulatorem: vt prorsus videatur id sequendum esse quod cautum est, & expressum in negocio contrahendo: ergo imputandum ei qui mutuum dedit, quod non id expresserit. Hic tamen dicitur eadem bonitate vinum esse reddendum, & si deterius vinum reddatur, debitorem nō liberari. Notandum igitur est in omnibus contractibus, etiam stricti iuris, semper nos sequi quod apparet actum esse inter contrahentes, licet expressum id non sit, leg. semper in stipulationibus. ff. de regul. iur. quod colligitur ex coniecturis. Si non appareat ex coniecturis quid actum sit, interpretamur contra stipulatorem, leg. eum qui Calendis. ff. de verbor. obligat. In mutuo ergo nos idem dicemus. nam in præsenti specie hoc certe euidēter agi videtur inter dantem & accipientem, id quę ex natura huius contractus, vt vinum reddatur eadem bonitate. Quod satis perspicuum est ex his quæ iam diximus de substantia & natura huius cōtractus. hoc enim tacite agitur, licet non exprimatur, vt par pari reddatur, & idem quodāmodo creditor accipiat quod dedit. Et propter naturalem harum rerum similitudinem, vt diximus, quæ constant pondere, numero, & mensura, idem quodammodo videtur debere reddi: quod non fieret, si debitor rem deteriorem reddēdo liberaretur. Solet hic disputari, de vino veteri & de nouo, vtrum illorum sit præstantius. Sed quæstiones hæ facti sunt, nec pertinent ad Iureconsultum. Mentio enim vini veteris hic facta est tanquam melioris. Nam Romæ vetustissima quæque vina habebantur præstantissima. Quare sequenda est consuetudo cuiusque loci.

Quarto, is qui mutuum accepit casu fortuito non liberatur, l. incendium. hic. veluti si is cui mutuam pecuniam dedi, eum ab eo exigerem, contendat incendio amissa esse omnia sua bona, atq; ideo se non posse soluere, imo & forte amissam esse eam pecuniā quam à me mutuam acceperat. Ait enim Imperator, *Incendium ære alieno non exuere debitorem.* Quasi diceret liberatur is qui incendio, aut alio fortuito casu se omnia sua bona amisisse dicit, imo etiā si ea pecunia incēdio fuerit cōsumpta quę mutuo data est. Sed videtur aduersari id quod dicitur in l. quod te. sup. ff. eo. n. Si perit, inquit Pom. quod te mihi dare oportet, id est, quod possum à te condicere (Sic. n. illud caput intelligendū est, vt ad hunc tractatū pertineat) videndū an mihi tenearis. Cui obiectioni ita respōdet Iurisc. *Si id postea perierit, quā per te factū erit quo minus id mihi dares.* Quibus verbis ita demū periculū esse debitoris ostēdit, si id quod dari debebat, perierit postquā factū erit quominus solueret. Ergo si ante morā eius perierit, liberabitur. At hic nihil distinguit Imp. sed ait simpliciter, non debere liberari, si res pereat, nulla facta mentione, an ante morā, an post morā id perierit. Sed facilis est cōciliatio horū locorum ex his quę à nobis disputata sunt in interpretatione l. si certos nummos. 37. ff. de verbor. obligat. & leg. si ex legati causa. eo. tit. Diximus enim multum referre, res certa an incerta sit, quę debeatur: nec distinximus quantitatem à specie, vt vulgo fieri solet: quod à more loquēdi veterum iuris autorum alienum est. Nam si res incerta debeatur, veluti ex mutuo verum est nullo fortuito casu debitorē liberari: quia non potest dici periisse res incerta quæ debetur ex contractu mutui. Exempli gratia, si tibi *aureos* dederim decē mutuo, nō obligaris ad hęc

Debitum certa vel incerta quid differat ratione periculi.

enim habet ius ante alios exigẽdi: quia sine pecunia eius quã dedit huic debitori, res salua nõ fuisset. Quinimo habet ius tacitæ hypothecæ, quod longe maius est, qui in rem instaurandam pecuniam dedit, leg. 1. ff. in quibus causis pign. & præfertur etiam cæteris, qui tacitam hypothecam habent, etsi priores sint. l. potior. ff. qui pot. in ping. hab. & leg. eum. & l. interdum. eod. in qua ponit Vlpian. exemplum eius qui in nauem reficiendam credidit, & adfert rationem cur is præferatur aliis creditoribus hypothecariis: quia scilicet eius pecunia saluam fecit totius pignoris causã. Cum enim propter eius pecuniam salua facta sit res, æquissimum est vt priuilegium habeat ante alios exigendi, & cęteris creditoribus, etiam anteriorem hypothecam habentibus præferatur. Septimo, ad officium iudicis pertinet in ęstimatione ineunda rei quæ actione ex mutuo petitur, tempus litis contestatę spectare: quod traditur in leg. vinum, 22. ff. eod. Quidam dedit vinũ mutuum, deinde id per iudicem repetiit. Agebatur de æstimanda lite, id est, de æstimatione vini, vt hoc pacto satisfieret creditori. Nam is qui illud acceperat, forte nullum vinum habebat quod reddere posset, vel fuerat in mora, & sęcuta fuerat mutatio pretij: quam mutationem tempora & loca adferunt, vt dicitur in leg. pretia rerum. §. vltim. ad leg. Falcid. quo etiam casu ad ęstimationem veniendum erat. Quęsitum fuit cuius temporis habenda esset ratio in ęstimatione ineunda huius vini, an spectandum esset tempus litis contestatæ, vt tanti condemnaretur reus quanti vinum fuit tempore litis contestatę: an vero rei iudicatæ, vt scilicet tanti condemnaretur reus quanti vinum fuit tempore rei iudicatæ? Hic respõdet Sabinus, & ait: *Si dictum esset quo tempore redderetur, &c.* His verbis ostendit Sabinus distinguendum esse: vt si tempus adiectum sit obligationi, & is qui mutuum accepit vinum, promiserit id certo die reddere, habeatur ratio eius temporis quo vinum reddi debuit, tantique condemnetur reus, quanti fuit eo tempore quod expressum est in contractu ineũdo: sed si nullum tempus adiectum sit, tunc spectetur tẽpus quo petitum est vinum: quod exprimitur his verbis, *Si non quanti tunc cum quod petitum esset.* Hoc verbum ad litis contestationem pertinet, l. amplius. ff. rem. rat. hab. & hoc etiã ostendunt verba præcedẽtia. Eadẽ etiam quæst. tractatur ratione loci: vt si quæratur cuius loci pretium spectandũ sit. Loca. n. adferunt diuersitatem pretij rerum, sicut & tempora, vt dicitur d. l. pretia rerum. §. fin. Nam vinum sicut aliquo tempore vile est, vel carum, sic aliquo locu. Quid igitur dicemus? Respondet Iurisconsl. habendam rationem eius loci vbi dari promissum est, si in contractu ineundo mentio eius sit facta: sin minus, fori, vbi debitor conueniendus est: atque ita spectatur tempus litis contestatæ. Verba satis clara sunt: sed obscurę antinomiæ reddunt hanc disputationem difficilem. Huic. n. sententię multa videntur aduersari. Nam in plerisque aliis locis non videtur litis cõtestatæ tẽpus spectandũ, sed aliud, vt tempus contractus, vel tempus morę vel tempus condemnationis: vt in l. 3. ff. de cond. trit. vbi dicitur tempus morę spectari, & tempus condemnationis, & tempus mortis: in l. vlt. ff. de cond. trit. tempus quo conuenerit dari, & litis cõtestatę, vt in nostra specie, in l. 3. §. si per venditionẽ. ff. de act. empt. tempus vel morę vel condemnationis. Idem dicitur in leg. si sterilis. 21. §. cum per venditorem. eod. tit. in leg. si Calendis. ff. de re iud. spectatur tempus quo nouissime quodque potuit. l. 37. ff. mandati. spectatur tempus vel cõtractus vel muræ. Idem in leg. cum quis. ff. de oblig. & act. In hac difficultate distinguendi sunt contractus, atque ita ostendemus in omnib. his exemplis quę aduersari videntur, magnam esse diuersitatẽ. Et sane diuersæ sunt vbique species, in quibus tanta iuris varietas repernur, vt vix doctissimus quisque inde se possit explicare. In primis igitur distinguendi sunt contractus bonæ fidei à contractibus stricti iudicij: quam distinctionem sumpsimus ex leg. 3. §. in hac actione. ff. commodati. In strictis iudiciis litis contestatę tempus esse spectandum, cum quæritur de ęstimatione ineunda eius rei quę mutuo data est: In bonæ fidei iudiciis, tempus rei iudicatæ. Hoc ergo erit fundamentum nostræ disputationis: in strictis iudiclis spectari debere litis contestatæ tempus: idem dicitur in leg. vltim. ff. de cond. tritic. vbi est eadem species quę est in dict. leg. vinum. Quod enim tibi dicit Caius, iudicium accipere, est litem contestari: vulgo dicitur spectandum esse tempus quo res mutuo data pluris fuit: Quanti plurimi aiunt: & producitur hoc tempus ab aliis ad executionem vsque sententiæ. Exempli gratia, tu interpellatus, vinum quod mutuum acceperas, non reddidisti: lis contestata est aduersus te, indeque condemnatio secuta: ego peto pro illo vino mutuo centum, hoc ẽst vltra communem vini ęstimationem, quia scilicet quo tempore tanti fuit, id est, inter litis contestationem & sententiam vel sententię exęcutionem. Hæc sententia nec mihi probatur, nec vsitata est. Ego scio probari vulgo in foro, nec vbique tamen. Animaduertetũt enim qui in foro versantur hoc durum esse, vt tanti damnetur reus ob moram suam, quanti plurimi fuit res inter tempus moræ, & tempus sententiæ, vel executionis sententię. Nec mihi etiam videtur hoc consentaneum esse sententię Iurisconsl. veterum, vt mox ostensurus sum: qui cum vidissent iniquum esse id tempus spectari, vtilitatis causa statuerunt aliud. In strictis autem iudiciis nullum aptius visum est, quam id quod lis contestatur. Ex eo enim pendet iudicia potestas: ita vt fructus & aliæ accessiones in his iudiciis debeantur, ex quo lis contestata est, l. cum fũdus 31. & l. videamus. ff. de vsuris. Sed multa obiiciuntur aduersus hanc sententiam, quę nos diluere oportet. In primis obiicitur lex, in re furtiua. 8. §. 1. ff. de condict. fur. vbi satis aperte exprimitur habendam non esse rationem temporis moræ, nec litis contestatæ, nec sententię, sed eius temporis quo res plurimi fuit. Et ille locus mouit vulgares doctores, vt vulgo receptam sententiam defenderent. Alcistus existimauit aduersus furem id receptum esse in eius odium, nec id esse producendum ad consequentiam, idem autem non esse dicendum cum quis ex mutuo conuenitur in iudicio, vel alia causa. Quæ sententia multis de causis mihi probari non potest. Primum quia Iurisconsultus in dict. leg. in re furtiua. furem comparat ei qui moram fecit, aduersus quem condemnatio fit, quãti res pluris vnquam fuit. Quasi dicat, in condictione furtiua qua agitur aduersus furem, non debet ei mora sua, quam semper facere videtur, prodesse, vt nec ei prodest qui ob moram suam conuenitur: in eoque idem seruandum quod in eo qui moram facit. Præterea idem aperte scriptum est de condictione triticaria quod de furtiua in leg. 3. ff. de condict. tritic. locus est obscurus. In hac tractatur quæstio de æstimatione rei quę per cõdictionem triticariam petitur, & quæritur cuius temporis habenda sit ratio. Vlpianus refert Seruij Sulpitij sententiam, qui dicebat cõdemnationis tempus spectandum, si res sit adhuc in rebus humanis: si vero desierit esse, non posse nos progredi vltra tempus moræ, quod tamen non vsquequaque probat Vlpianus. Ait enim verum id quidem esse, sed cum exceptione accipiendum: & hoc tempus moræ spectandum esse ἐν πλάτει, in aliqua la-

In æstimatione mutui danda rei quæritur quod tempus spectari debeat. Ad legem vinum.

Contractus stricti iudicij & bonæ fide, in hac quæstione quod differant.

De contractibus strictis iuris.

Ad l. in re furtiua §. 1. ff. de cõd. furt.

Ad l. 3. de condict. tritic.

titudine, hoc est latius. Non enim debet, inquit, nouissimum vitæ tempus æstimari. Quasi dicat, Recte dictum est, à Sulpino spectandum esse tempus moræ & tempus condemnationis: sed vtrunque accipiendũ est cum aliqua interpretatione: nec præcise, ne iniquitas subsit. Ideoque addit: nec ad exiguum pretium æstimatio redigatur. Serui enim mortifere vulnerati, cum nullius ipse sit pretij, si dicamus in æstimatione ineunda spectandum esse tempus sententiæ, nulla erit æstimatio. Deinde subiungit: *In vtraque autem.* Verum est secundum Seruij sententiam, in rei æstimatione ineunda spectandum esse tempus condemnationis, sed hoc intelligendum est nisi post moram deterior facta res fuerit. Nam eo casu deducetur æstimatio ad tempus moræ. Sic ergo Vlpianus interpretatur Seruij sententiam, quasi incrementum rei prosit ei qui agit hac actione, decrementum autem non noceat. Ideoque addit, *Habendam æstimationem quanto deterior res facta sit.* Non enim spectatur tempus condemnationis, si res deterior post moram fuerit, & pluris tempore moræ: quia hoc casu reducitur æstimatio ad id tempus quo res pluris fuit. Nihil ergo interest inter hanc condictionem & condictionem furtiuam, atque ita subruitur Alciati dictum. Sed tamen hoc non est nodum dissoluere. Cum enim condictio furtiua iudicij sit, vt & condictio triticaria, & in eis spectari debeat in æstimatione ineunda tempus litis contestatæ, cur hic condemnationis tempus vel moræ spectari debere ait? Ea res (vt iam dixi) mouit doctores nostros vt dicerent in actione mutui & aliis spectandum esse tempus quo res plurimi fuit. At ego aliter respondeo. Cum enim quæritur de æstimatione ineunda rei quæ petitur, duplex est quæstio. nam aut quæritur de æstimatione & pretio rei propter mutationem quæ accessit ipsi rei, & quæ circa rem ipsam consistit, vt puta quia res melior facta est, vt si Stichus moriatur, vel claudus, luscus aut mancus fiat: aut deterior, vt si agitator aut pantominus. Vel quæritur de æstimatione rei non propter statum rei mutatum, sed quia propter locum, aut propter tẽpus mutata sit eius æstimatio: vt in rebus quæ constant pondere numero & mensura, quarum status nõ mutatur, sed loca aut tempora mutant earum pretiũ. Et magna est differentia inter vtrunque. Cum enim quæritur de æstimatione rei, quæ aut melior aut deterior facta est, sequẽdum est quod dicitur in d. leg. 3. ff. de cond. tritic. vt in eis spectetur condemnationis tempus, nisi res post moram deterior facta sit: quia hoc casu habetur ratio (vt diximus) eius temporis quo mora facta est, cum scilicet eo tempore melior fuerit. Nec potuit aliter constitui sine aliqua iniquitate. Iniustum enim erat eum qui debebat rem aliquam, post moram suam eam reddendo deteriorem liberari. Et ideo non simpliciter Vlpianus probat sententiam Seruij dicentis, nude spectandum esse aut tempus moræ aut condemnationis: sed cum hac exceptione, nisi res deterior facta sit à tẽpore moræ: tũc enim ad tempus moræ deduci debere æstimationem ait. Idem de furto dicitur in re furtiua. ff. de cond. furt. Sic hæc species: Stichus seruus surreptus est cum adhuc infans esset: is adoleuit post furtum factum, & cõdictus est. Melior quidem certe & vtilior factus est quam erat tempore furti. Quæritur si petenti adiudicetur, cuius temporis ratio, habenda sit in lite æstimanda, an condemnationis, quo longe vtilior factus est, vtpote qui adoleuerit, an furti cum adhuc infans esset? Sequitur hic Seruij sententiam, dicentis condemnationis tempus spectandum esse. E contra si ponamus rem quæ surrepta est, furti tempore pluris fuisse, & deteriorem factam post moram, certe non sequemur. Verum igitur est quod dixit Seruius, modo id cum distinctione Vlpiani accipiamus. Respexit enim Seruius ad commodum & vtilitatem actoris, vt scilicet incrementum rei ei prosit: quod nõ obtineret si re post moram deteriore facta eius sententiam exacte sequeremur, & deteriorem rem reddendo liberaretur debitor. Sic enim detrimentum rei ferre cogeretur actor, cum eius nulla culpa sit: quod iniquissimum esset. Aliud igitur ius non est cõstitutum aduersus furem, quam aduersus eum qui rem aliquã debet post moram suã. nam ex dict. leg. in re furtiua ff. de cõdict. furt. vbi dicitur: *Semper enim fur morã facere videtur.* Sic enim argumentatur. Vlpian. vt ostendat damnatũ esse furem quãti plurimi res fuit. Sic enim debitor reddẽdo rem deteriorẽ factam post moram, non liberatur, dict. leg. 3. de condict. tritic. Fur autem semper est in mora, etiam si non sit interpellatus vt rem furtiuam restituat: recte concluditur, furem deteriorem rem reddẽdo non liberari: ideoque idem constituendũ in eo quod in eo qui post moram factã deteriorem rem reddidit. Hoc verba satis ostendũt, nihil hic esse speciale aduersus furẽ. Quoties ergo quæritur de æstimatione rei quæ melior aut deterior facta est, & cuius temporis habenda sit ratio, nos sequimur sententiam Vlpiani expressam in dict. leg. 3. de condict. tritic. & dict. leg. in re furtiua. de condict. furtiua. Idem dicitur, & simile omnino exemplum est in actione rerum amotarum, in l. pen. ff. rer. amot. Idemque contra eam regulam quæ superius posita est, in strictis iudiciis cum quæritur de re æstimanda quæ petitur, litis contestatæ tempus spectari, hæc nõ faciunt. Superest vt alias obiectiones diluamus. Obiicitur etiam l. ædiles. 26. ff. de ædil. edict. sed ostendam eum locum maxime pro nobis facere. Actio redhibitoria proposita est edicto ædilitio, qua redhibetur res quæ vendita est propter morbum aut vitium, leg. eum autem redhibitio. 23. ff. de ædil. edict. Is enim qui vendit rem vitiosam, recipit eam (hoc enim redhibere est) & reddit eius pretium quod accepit. In hac autem redhibitione ratio habetur deteriorationis: nam si res deterior ab emptore reddita sit damnum sarcire debet: æquum enim est eum restituere rem in eo statu quo vendita & tradita est: ideoque si deteriorem reddat emptor post contractam venditionem, eius deteriorationis habebitur ratio, vt ait Vlpianus. Docet autem cur hoc expressum fuerit ædilitio edicto paulo post Iurisconsul. §. item sciendum. Ideo expressum fuisse in ædilitio edicto de re quæ facta est deterior, quia iudex in ea actione non habet rationem deteriorationis factæ ante litem contestatam, sed tantum eius quæ post litem contestatã facta est. Ideoque addit, *Idcirco enim necesse habuisse ea enumerare, &c.* quibus verbis significat cũ res deterior fit post litem contestatam, iudicem eius deteriorationis rationem habere: quia simulatque addictus est, ad eius officium pertinent quæcunque post iudicium acceptum accidunt: quæ vero ante iudicium accidunt, cum non magnopere ad eum pertineant, nisi fuerint ei hæc nominatim iniuncta: vt eorum in hoc iudicio iudex haberet rationem, edicto à se proposito eius deteriorationis mentionem habere necesse existimarunt Ædiles, quæ ante litem contestatam accidit. Verebantur enim ne si id expressum non esset, iudex eius deteriorationis haberet tantum rationem, quæ post litem contestatam fieret. Hoc igitur exemplum & edictum ædilium curiliũ contra nos non facit, quia regula est quã sequi nos oportet in omnibus aliis causis in quibus agitur de re reddenda, quæ deterior facta est, quæ & proponitur in exemplis supra positis. l. pen. ff. de act. rar.

Ad l. ædiles. 15. ff. de ædil. edict.

rer.amot. leg.3. de condict. tritic. & leg. in re furtiua de cond. furt. Rursus obiicitur lex, si Kalendis. ff. de re iudic. vbi dicitur, Si Kalēdis aliquid fieri stipulatus sim, quandocunque accipietur postea iudiciū, tāti ęstimari debere rem quanti interfuit Kalendis esse factam: ergo non spectari debet tēpus cōdemnationis, vt diximus. Sed obiicitur, Ex eo enim tempore quodque ęstimatur quod nouissime solui potuit. ex quibus patet hāc legē nō aduersari nostræ sētentiæ, imo cū ea cōuenire: quod enim ibi dicitur de tempore, idem refertur in d.l. vinum, vt si conuenerit qua die vinum mutuum reddatur, eius temporis habeatur ratio: quibus consequens est, vt si promissum sit aliquo tempore quid fieri, nec sit factum, in litis æstimatione incunda eius temporis ratio habeatur quo promissum est. Is tamē qui factum promisit, quamuis post moram teneatur ad pecuniam. l. stipulationes non diuiduntur. ff. de verborum obligat. tamen potest factum pręstare quandiu lis non contestatur. l. si insulam. ff. verbor. obligat. Si quis dicat spectandum esse tempus quod expressum est, quo tamen non cogitur soluere debitor, sed postea soluere potest. Sed cur dies est expressā, quia magis sibi videntur cauisse contrahentes diem certam exprimēdo: certe potest dici illud tempus esse spectandum quo nouissime res solui potest: & verum est eo die nouissime solui debere, multo magis quam cum nullum tempus expressum est. Item obiicitur l. cum quis. ff. de obligat. & act. vbi dicitur mercem petitam à fideiussore tanti æstimari quanti fuit fideiussionis tempore, non igitur litis contestatæ, quod tempus diximus in strictis iudiciis obseruari. Actio enim qua agitur aduersus fideiussorem est stricti iudicij, cum sit ex stipulatu. Hunc locum explicaui sub titul. de verborum obligat. vbi ostendi l. cum quis intelligi debere cū agitur aduersus fideiussorem propter moram rei. Fideiussor enim non tantum tenetur ob moram suam, sed etiam ob moram rei principalis, etsi ipse nullam moram fecerit, leg. mora. ff. de verborum obligat. non tamen vt mora rei augeat eius obligationem, l. centum Capuæ. ff. de eo quod cert. loc. quia idem in obligatione est quod debebatur ab initio. Ideoque si is qui mihi debet Stichum, dederit mihi fideiussorem, vt fideiussor constituatur in mora, sufficit interpellare reum principalem, quia si interpellatus fuerit reus principalis, & Stichus decesserit post interpellationem, tenebitur fideiussor ad eius ęstimationem. Sed vt hæc l. cum quis, facilius intelligatur, eius hęc constituenda species est, Quidam mihi stipulanti promisit mercem ad certum diem, & ad fideiussorem dedit. Et cum moram faceret reus principalis actum est aduersus fideiussorem. nunc quęritur cuius temporis habenda sit ratio. Dicit Africanus, eius temporis debere haberi quo fideiussum est. Nisi enim spectemus tempus quod adiectum fuit obligationi, certe continget obligationem fideiussoris augeri propter morā rei principalis: quod fieri non posse diximus ex dict. leg. centum Capuæ. Sed cum de hac re nihil dicatur in dict. leg. cum quis, mirum videri possit, me ita interpretari, cum hunc locum tractarem sub tit. de verborum obligat. dixi me adductum esse vt ita illum interpretarer ex inscriptionibus dict. leg. cum quis. & l. centum. Capuę quę eędē sunt. Vtrāq. n. hāc inscriptionē habet: Africanus lib. 3. quęst. In dicta autem leg. centum Capuæ, aperte demonstrat Africanus propter rei moram augeri obligationem fideiussoris non posse: vt si agatur actionē arbitraria contra reum, quia non soluta sit res in eo loco in quo debebatur, atque ita intendit creditor quod sua interest, eadem quidem actione teneatur fideiussor, non tamen ad id condemnetur quod interest in eo loco solutum nō esse in quo conuenit. Docere ibi voluit Africanus non augeri obligationē fideiussoris propter moram rei principalis: & eius exemplum apposuit in l. centum Capuæ: cui simile omnino est exemplum dict. l. cū quis. ex quo patet has duas leges coniungendas esse, vt aliquando fuerunt antequā distractę essent à Triboniano, & sub diuersis titu. propter diuersitatem materiarum collocatę. Itaque si moram fecerit reus, nec soluerit mercem ea die qua conuenit, fideiussor qui non conuenitur ob moram suam, sed ob moram rei principalis, non cogetur soluere quanti merx fuit à tempore morę, sed à tempore fideiussionis: quod & suadet æquitas: ideoque non aduersatur hęc lex nostrę regulæ superius positę. In actionibus strictis considerari tēpus litis contestatę, cū agitur de lite ęstimanda. Hactenus de strictis iudiciis bonę, nūc de iudiciis fidei vidēdū, in quibus diximus cōsiderari debere cōdemnationis tempus. At videmus aliquando spectari tēpus cōtractus, aliquādo cōdemnationis, aliquando morę, vt in dic. leg. 3. §. in hac. ff. cōmo. l. si sterilis. §. cum per vēditorem, & leg. 4. §. si per venditorem. ff. de act. empt. & l. hominem. ff. manda. Sed hoc mirum videri non potest iis qui nouerunt naturam bonę fidei iudiciorum. In iudiciis enim bonæ fidei ea omnia veniunt quęcunque ad bonam fidem pertinent. §. in bonę fidei. Institut. de act. Ergo prout bona fides suadet modo spectandum est tempus contractus, modo morę, modo condemnationis, idque arbitrio iudicis relinquitur discutiendum. Sicque intelligendum est quod dicitur in dict. leg. hominem. ff. mandati. Tu hominem promisisti: ergo pro te fideiussi mandatu tuo: cumque homo à me petitus esset, suo nomine solui. Inde ago actione mandati aduersus te, & peto vt cōdemneris ad æstimationem hominis quem solui mādatu tuo, & nomine tuo. Ibi enim dicitur spectādū esse tēpus quo homo solutus est, nō cōdēnationis, quia bona fides quæ huic mandati iudicio inest id suadet. Atque ita explicari facile potest quod repertum tam varie scriptum de tempore spectando in contractibus. Circa officium iudicis in certi cōdictione notandū etiam est quod sequitur, & his quę iam diximus, addendum, eius officio conuenire vt naturam, causā & vim obligationis cōsideret: quod facile perspicitur in quęst. tractata in l. si ego. §. vlt. ff. eo. in qua species huiusmodi est: Stipulatus sū à Titio decē & fideiussorem accepi Seium, qui promisit pro Titio hoc modo se soluturum quanto minus consequi possem à Titio: genus quoddam hoc fideiussionis est, vt dominus in interpretatione l. decē, ff. de ver. obl. licet hic fideiussor à iuris autoribus intercessor vocari soleat. Cum .n. Seius promittit mihi quanto minus à Titio consequi potero, certū quidē est eum fideiubere pro Titio: non tamen simpliciter, sed sub conditione, Si & quatenus non poterit exigi à Titio, ita vt non obligetur Seius nisi conditione existente: quæ tunc existere dicitur in hac specie, cum certum est à Titio debitam pecuniam exigi non posse, & eum soluendo non esse. Quæritur autem si egero aduersus Titium, an Seius sit liberatus? Celsus ait, nō ideo liberatum esse Seium quod aduersus Titium actum sit, sed ita demum si iudicatum fecerit Titius, id est, si consequutus fuerit creditor à Titio quod illi promisit. Absurdum enim erat ideo liberari Seium, quod aduersus Titium actum esset: quia alioqui hęc fideiussio esset inutilis & frustratoria. nam ideo ego aduersus Titium, vt experiar an soluendo sit, & possim consequi ab eo quod mihi debet: vt si tandem non possim ab eo con-

Ad l. si Calendis. ff. de re iud.

Ad leg. cum quis. ff. de oblig. & actionib.

De iudic. bonæ fid.

Ad l. hominem. ff. mandati.

sequi, tunc aduersus Titium experiar, qui pro an sub hac conditione intercessit: videlicet, si non poterit exigi à Titio. Inde sequitur, postquam iudicatũ fecerit Titius, vt deficiat conditio, sub qua Seius est obligatus: contra obligatus sit mihi Seius, si excusso iam Titio deprehensus sit nõ esse soluendo, vt dicitur in d.l.decem.ff.de verbor.obligat. Sed si mihi soluerit Seius, & factus sit postea Titius locupletior, velimque aduersus eum nunc agere, quæritur an possim? Dicit Celsus, me non posse, postquam egi aduersus Seium: quia sicut soluente reo liberatur fideiussor, ita soluente fideiussore liberatur reus principalis. Ideoque addit: Sed si egero: quod ita accipiendũ est. Si egero, ita vt sim consecutus quod petebam à Seio. Agere enim in effectu hic accipitur, pro exigere, vt & in l.1.§.vlt.ff.de exercit.act. Sũt & quędã alia exempla, quæ adduxi in l.2.§.si tamen.ff.de ver.obl. Aliud exemplũ est huius officij iudicis in eadem leg.vlt.§.vlt. Ex quo apparet ad eum maxime pertinere in hac actione, vt naturam cuiusque obligationis consideret & animaduertat. Quęstio enim talis est: Stipulatus sum à te decem mihi dari curari (sic.n.legendũ) tuque promisisti id te curaturum. Ago aduersus te ex hac stipulatione, & peto decem, an debeas condemnari ad decem? Labeo ait non posse comdemnari ad decem, sed liberari te satisdando, & fideiussorem dando, etsi pecuniam non det: multum enim refert, an promittat quis se daturum decem, an se curaturum vt decem dentur. Hęc Labeonis sententia refertur ab Vlpiano in leg. illa stipulatio.§.1.ff.de verbor.obligat. Is igitur, qui promittit dare decem dãdo fideiussorem nõ liberatur, sed cogitur dare decẽ.l.promissor Stichi.§.vlt.ff.de constit.pecun. At is qui promittit se curaturum, vt dentur decem, fideiussorem dando liberatur. hac enim stipulatione non cõtinetur datio pecuniæ, sed aliqua cura & diligentia, quę non verbis inanibus, sed facto ostendatur, vt si det fideiussorem. Quidam sic legunt: Labeo ait, cum decem tu danda curari, &c. & notant, im personalitatem circa verbum executiuum obligationem nõ vitiare: sed hęc inutilia sũt, & inciderũt in corruptos codices. Postremo ad hunc locum de officio iudicis pertinet, quod dicitur de probationibus, & instrumentis, de chirographis in l.10.& vlt.hic. Cum enim agitur de probatione obligationis mutui, & cõtractus, & profertur instrumentum, nihil refert an plures in eo contractus plurium personarum cõtineantur quia in vno instrumento decem & mille contractus, & diuersarum personarum cõscribi possunt, nec ob id minus valet ad fidem faciendã, quã si singula instrumenta singularum personarum cõscripta essent. Denique in d.l.vlt. quęritur an chirographum sufficiat ad fidem faciendam in actione ex mutuo. Et Iustinianus statuit hac constitutione sufficere, si mutuum excedat quinquaginta libras auri, (nos vocamus Marcas) nisi accedat subscriptio trium testium probatæ opinionis: imo nec valere securitatem super debito reddito (quam Quittantiam nos vocamus) nisi hoc solemnitate testium obseruata. Huic tamen constitutioni nõnihil derogatum est alia constitutione posteriore, quæ est in Nouellis sub.tit.de instr.caut.& fide. Sed de his sub tit.de probatione plenius dicemus.

IN TIT. III. LIB. IIII. COD.

DE SVFFRAGIO.

IC titulus particula quædam est & appendix superioris tractatus, Si certum petat, pertinet enim hæc constitutio ad locum de officio iudicis incerti condictione. Nam in hac condictione, de qua hic agitur, spectandum est num sit iusta causa promissionis. nec enim tantum inspicit iudex, an aliquid promissum sit. Vnde quæritur, si quis suffragio alicuius, vel suffragatione vsus, eo nomine aliquid ei promiserit, an id exigi possit, tanquam iusta causa sit huius promissionis. Suffragium enim intelligimus pecuniam quæ suffragatoribus aulicis datur promittiturve honoris adipiscendi causa. Accursius & cæteri suffragium vocant honorarium, quod datur aduocato: quasi constitutum sit hac lege aduocatum posse petere salarium suum ab eo, qui promisit etiam ex nuda pactione. Vultque dici suffragiũ à fragore, id est, sono: quid autem hic velit, nescio, nisi intelligat sonum pecunię, qui causidicis nostri temporis admodum gratus esse solet. Sed hęc constitutio non videtur mihi ad honorarium causidicorum pertinere, sed introducta esse in gratiam aulicorum. Suffragari enim is dicitur, qui apud principem intercedit, & aliquid alteri impetrat. Sicque accipitur apud plerosque auctores, veluti apud Lampridium in Alexandro, vbi loquitur de Turino, quem, cum is cuidam suffragium promisisset, dixissetque se quædam Imperatori dixisse, cum nihil dixisset, sed in eo pendere, vt adhuc impetraret, fumũ hoc pacto vendens, accusari Alexander iussit & ad stipitem ligari, fumoque apposito ex stipulis atque humidis lignis necari, superdicente Pręcone, Fumo punitur, qui fumum vendidit. Alter locus est apud Capitolinum in Marco Antonino, vbi scribit Marcum Antoninum suffragatoribus non facile credidisse. Hinc etiam suffragium aliquando significat munus quod offertur in remuneratione beneficij accepti à principe. Vnum exemplum est in l.laudabile & l.per hanc.supr. de aduo.diu. iud. Aliud etiam in inscriptione Nouel. constit.8. Vt iudices sine quoque suffragio fiant, quãuis Grecè scripserit Iustinianus, & δόσιν dixerit. Meminit & huius rei idem Iustin. titulo de prætore Paphlagonię. §.cuimuero. Alius locus est titul. de præf. prouin.in Nouell.ibi. Cum ergo olim dubitaretur, an suffragationis nomine liceret aliquid stipulari, vel aliquid accipere, edita est constitutio à Theodosio, vt si quis à principe aliquid impetrauerit intercessione alicuius aulici, & eo nomine aliquid promiserit, si postea eum eludat, ad solutionem debiti coarctari possit. Et si quid oblatum fuerit in auro vel argento, vel cæteris mobilibus rebus, sufficere ad dominij translationem sine scriptura id fieri: non posse autem prædia rustica vel vrbana, sine scriptura offerri: nam aliter possessio ad alterum dominum transire non poterit. Et quia quidam adeo insipientes erant & temerarij, vt non dubitarent bona sibi eo nomine promissa inuadere, hac etiam constitutione Theodosius vult eos coerceri, eius scilicet rei priuatione, quæ promissa fuerit. Fuerat olim alia lex à Iuliano suffragatoribus edita, l.1.C.75.si cer.pet.de suffr. cuius meminit Amin. Marcel.lib.22.& Alciatus Parad. lib.2.c.14. hic igitur dupliciter à vulgaribus doctoribus erratum est. Primum quod dicant hic suffragium accipiendum esse de honorario quod datur aduocato: Secundo, quod credant salarium ab aduocato posse exigi, quod nudo pacto promissum est. Sponsionem enim hic nos debemus accipere promissionem stipulatione roboratam. Et spondere verbum ad stipulationem magis refertur quam ad pactionem, l. sponsio..de verb. sign. nam hinc sponsalia dicta sunt in leg. 3. de sponsal. in quibus moris erat olim stipulari & spondere sibi eas vxores futuras. huius stipulationis & sponsalię meminit Seruius apud Gellium noct. Attic. lib.4. cap.4.

Suffragiũ quid.

IN

IN TIT. IIII. LIB. IIII. COD.

DE PROHIBITA SEQVESTRATIONE PECVNIAE.

IC titul. tinet quoque ad officium Iudicis in cer. condictione. Quidam petit pecuniam c ndictione certi ex mutuo. Inficiatur reus se eam pecuniam debere, & exigit probationes ab actore qui interim petit sequestrari eam pecuniam: queritur quodnam sit iudicis officiũ,& an debeat eã pecuniã sequestrare? hic dicitur, *Quoties ex quolibet cõtractu pecunia postulatur, sequestrationis necessitas conquiescat.* Hac enim constitutione prohibetur sequestratio pecuniæ interim dum lis pendet: quia nihil alienius est à ratione ciuili,& ab æquitate naturali, quam ei contra quem agitur auferri possessionem,interim dum contendit actor. Sic enim accipienda sunt hæc verba : *Oportet enim debitorem primo conuinci , & sic deinde ad solutionem pulsari, &c. quam rem non tantum iuris ratio , sed & ipsa aequitas persuadet:* quasi dicat,hoc adeo iustũ est,vt id sit natura insitum hominibus,etsi nulla lege cautum esset. Sequestratio autẽ est rei cõtrouersæ depositio quędã: quæ differt à deposito,vt species à genere : depositum enim quoddam est,sed rei cõtrouersæ inter duos vel plures,vt dixi, & scribit Modestin. l.sequester.de ver. signif. nec tantum id ex consensu litigatorum pendet, sed & ex iudicis auctoritate. At si vnus deponat apud aliquem , dicitur depositum : ideoque mere voluntarium est, & de eo dicemus sub titul. depositi. Nos autem hic tantum loquimur de sequestratione iudiciali,de qua etiã extat titulus in iure pontificio,De sequestratione possessionum & fructuum. Notandum ergo est ex hac constitutione sequestrationem pecuniæ non debere fieri in iudicio auctoritate iudicis, nec reo auferri possessionem rei quæ petitur , antequam probauerit actor quod intendit,& conuictus sie reus. Pecuniam autem hic late accipere debemus pro omni re , quæ est in patrimonio nostro,vt leg.2. infra de consti tut. pecun. leg. pecuniæ. ff. de verbor. signification. nam idem dicendum est,& si quis petat quoduis aliud corpus,licet pecunia non sit. Sed tamen perpetuum id non est,quod de sequestratione hic dicimus, & intelligitur cum quibusdam exceptionibus. Quarũ exemplum vnum est in l. si fideiussor. §. vlt. ff. qui satisdat. cogan. vt res mobilis apud officium deponatur, cum is cum quo agitur , persona suspecta est, & non satisdat iudicio sisti. Aliud in leg. si cum dotem. §. sin autem in sçuissimo. ff. solut. matrimon. vt si maritus dissipet & profundat rem dotalem, vxore in sæuissimo furore constituta , possint curatores eius aut agnati petere eam sequestrari , antequam exigatur à marito. Aliud est in l. Imperatores. in fi. ff. de app. si post appellationẽ interpositam timeatur, nec is qui appellauit , depopuletur fructus & agros , tunc tuta causa est sequestrationis petendę , maxime si res sit , quæ non facile possit in pristinum statum restitui : cuiusmodi illud est cum grandiores arbores cęduntur. Alius casus similis est in leg. ab executione. infra quorum appellat. non recip. Non licere ab executione appellare , si metus executor sit, nisi modum excedat in exequenda sententia. Aliud exemplum est in leg. senatusconsulto. 16. ff. de offic. presid. vbi ait Macer, præsidem prouinciæ neque sibi , neque suis ius dicere posse , quandiu regit prouinciam : quod accipiendum esse admonui de prę sidibus, qui temporarij erant.

Si quid tamen ablatum sit per iniuriã à comitibus præsidis, hactenus ius debere reddi & dici, vt lis contestetur,& perpetuetur obligatio & actio per litis cõtestationem, atque interim res sequestretur, si dicatur res mobilis à comite ablata esse. Aliud exemplum est in l. 1. §. si frater. ff. de collat. bonor. vbi ait Vlpianus, emancipati portionis, qui ad contra tabulas possessionem admitti vult, si nolit conferre, aut cauere non possit, curatorem constitui, apud quem res deponantur , quas postea recipiat cum contulerit. Hæc fere sunt exempla , vbi sequestratio locum habet, etiam ante rem probatam : alia possunt obseruari legendo: in iisque idem erit dicendum, in quibus eadem ratio reperietur. His addi potest, quod moribus nostris receptum est in interdicto vti possidetis, vt sequestratio fiat rei litigiosæ pendente lite, cum vterque asserit se possessorem esse: quod non sine magna ratione introductum est. Constitutio enim quam interpretamur: vetat ne quis sua possessione spolietur. Sed quid si vterque contendat se possessorem esse, & futurum sit, vt ad arma forte veniatur? magna igitur ratio suadet, vt sequestratio fiat rei controuersę. Hoc tamen olim vsitatum non erat in interdictis , neque huius sequestrationis fit mentio , nisi in vno loco , leg. 3. §. Iulian. ff. de liber exhib. & idem repetitum est in iure pontificio , cap. ex transmissa. de restit. spol. Multo plura poteris videre sub tit. de sequest. poss. & fruct. in iure pontific.

IN TIT. VI. LIB. IIII. COD.

DE CONDICTIONE OB CAVSAM DATORVM: ET TIT. IIII. LIB. XII. PANDECT.

CAP. I.

De condictione causa dati, causa non sequuta.

CONDICTIO nomen generale est, significans omnem actionem in personam, vt dicitur in §. appellamus. Inst. de act. sed tamẽ specialiter accipitur pro certis quibusdam actionibus, quæ aliud nomen non habent , & dantur ad repetendum : cuiusmodi est condictio causa data, causa non sequuta: condictio ob turpem causam, condictio indebiti, condictio sine causa, condictio ex lege, condictio triticaria. Et hæ quidem actiones vocantur condictiones, speciali ter accepto vocabulo; nec aliud nomen habent. Actio igitur qua repetitur id, quod datum est ob certam causam, si causa sequuta non sit, dicitur condictio dati. Condicere enim accipimus pro repetere id quod datum est. Sic autem legendum videtur , causa dati, causa non secuta: non causa data, causa non secuta. In Codice tamen aliter inscribitur, videlicet de condictione ob causam datorum. Sed vtraque inscriptio in idem recidit. In hac igitur actione hos locos communes & methodicos constituemus. Ac in primis quidem videndum, quæ sint causæ huius actionis.

CAP. II.

Quibus ex causis detur hac actio.

DVæ sunt causæ huius actionis : vna est , si quid datum sit, vt aliquid fiat , neque id factũ fuerit: tunc enim condicitur , id est , condictitia actione repetitur quod datum est. Altera vero pœnitentia eius, qui dedit alicui, vt quicquam fieret, si res adhuc integra est, id est, antequã cõdictioni paruerit aduersarius:

nam ob pœnitentiam poteſt id quod datum eſt condicere, l. ſi pecuniam, hic. Ex is igitur duabus cauſis cōpetit hęc actio: ſed hoc eſt intelligēdū, ſi nulla ſit alia obligatio, quam cauſa dati cauſa non ſecuta: alioquin ex his cauſis non dabitur repetitio. Exēpli gratia, ſi cōtractua ſit is: qui nomē proprium babeat, vt emptio, venditio, locatio, cōductio, tunc locus noo erit huic repetitioni, de qua loquimur: veluti ſi vendam tibi rem aliquam meam pro certo pretio, tuque mihi oon ſoluas pretium. non enim poſſum quod à me datū eſt repetere. Hęc quæſtio tractatur & in l. inciuile. C. de rei vēd. vbi dicitur re ſemel vendita & tradita, prætextu nō ſoluti ab emptore pretij, eam repeti noo poſſe. quia ſimulatque cōuenit inter emptorem & vēditorē de re vendita certo pretio, dicitur perfecta eſſe amptio, à qua recedi non poteſt: adeo vt quamuis emptor nō ſoluat pretiū, tamen quia manet actio ſalua venditori aduerſus emptorem, qua poteſt cogi ad ſoluendum pretium, irrita non poſſet fieri venditio. In his autem cōtractibus, qui nomen proprium non habēt, nō ſtatim cōtrahitur obligatio antequam res data ſit: ideoq. ſi quis expleuerit ex parte ſua, eo inuito non poteſt recedi à contractu: ſi autem is, qui dedit, velit recedere à contractu cum alter nondum expleuerit ex parte ſua, hoc illi licet. Et hoc intereſt inter contractus nominatos & eos, qui proprium nomen non habent, de quibus in l. iurisgentium, ſupra de pactis, & l. naturalis. infra de præſcri. verb. cum igitur dicimus ex illis duabus cauſis dari hāc cōdictionem, intelligēdum eſt cum nulla eſt obligatio, niſi ob cauſā dati cauſa nō ſecuta. Vnde quæritur plerunque quod genus cōtractus ſit in hac actione: an emptio & venditio, quæſtio tractatur in l. vlt. hic. cuius ſpecies hæc eſt. Ego tibi dedi centum, vt mihi Stichum ſeruum dares: non mihi das Stichum, quæritur an poſſim repetere pecuniam meā. Hoc pendet ex genere contractus. nam ſi ſit venditio & emptio, repetere nō potero: Si vero nulla obligatio ſit, niſi ob rem dati re non ſecuta, tunc repetitioni locus eſſe poterit: Quid igitur dicemus in hac ſpecie? an dicemus eſſe venditionem & emptionem? Videtur eſſe emptio & venditio. hic enim omnia videntur interuenire, quæ neceſſaria ſunt ad perficiendam emptionem & venditionem: nam ſubſtantia venditionis conſiſtit in merce & pretio, quæ omnia hic concurrunt. Dubitationem auget, quod dicitur in l. naturalis §. 1. infra de pręſcrip. verb. ibi Paulus diſtinguens cōtractus nominatos ab innominatis, ait: Et ſi quidē pecuniā dem, vt rem accipiā, emptio, & venditio eſt, hic enim datur pecunia, vt Stichus detur & res accipiatur: ergo emptio, & venditio eſt. Cur igitur reſponſum in hac ſpecie nullam videri aliam eſſa obligationem, quam ob rem dati cauſa non ſecuta: Ideoque pecuniam quæ data eſt, hac actiooe ab eo, qui dedit, condici poſſe? Huius nodi diſſoluendi gratia notandum eſt, cum quęritur in huiuſmodi exemplis ſitne emptio & venditio, an alius contractus, qui oon tranſeat in proprium oomen contractus, inſpiciendam eſſe mentem contrahentium, quove conſilio pecunia ab iis data ſit, fieri enim poteſt, vt pecunia detur tanquam pretium rei: fieri etiā poteſt, vt non detur tanquam pretium, iſque qui Stichum habet, nunquam illom ſit mihi venditurus, ſed tamen facile donaturus, ſi aliqoid remunerationis loco accipiat quo caſu nemo dixerit venditionem & emptionem eſſe, quia ſcilicet hoc inter contrahentes non agitur. Itaqua ſi proponatur pecuoniam datam aſſe, vt quid detur, non ſtatim dicendum eſt emptionem & venditiooem eſſe, nec priuſquam id actum eſſe appareat, ideoque in hac ſpecie, vbi nihil proponitur ex quo appareat pecuniam datam eſſe loco pretij, aliud iudicandum eſt. Ait enim Iureconſul. *Dedi tibi pecuniam, vt mihi Stichum dares.*. Hic oulla ſit mentio Stichi venditi, aut pretij dati. Denique vt ſit venditio, oportet hoc agi inter eum, qui dat pecuniam, & eum qui accepit, vt tanquam pretiū ſit pecunia, Stich⁹ tanquam merx. Aliam autem eſſe voluntatem contrahentium colligitur ex argumentis & coniecturis, tum ex facto ipſo, vt in hac queſtione, quæ facti eſt. Sed & id diſcrimen colligi poteſt ex conditione perſonarum & rei: vt ſi quis hodie ita verba ſua cōponat, Ita dono tibi hāc pecuniā, vt mihi Abbatiā tuam reſignes, non dicendum emptionem & vēditionem eſſe, nec. n. credendū eſt homines religioſos & pios ſpiritualia velle vendere aut emere. Sed quid his verbis voluit denotara Celſus: *Pro portione emptionis & venditionis?* Accurſius hic nugatur: nam horum verborum mihi videtur verus ſenſus eſſe: Pro portione emptionis, &c. id eſt, quatenus pecunia non excedit pretium Stichi. Ponamus enim Stichum decem valere, & dari centum, vt Stichus detur. hic quęritur, an hoc genus cōtractus ſit emptio & venditio, ſaltem pro portione, id eſt, quatenus pecunia non excedit pretium Stichi. hæc interpretatio mihi videtur probabilis eſſe. Iādicamus de cauſis huius actiooia, quas duas eſſe diximus.

CAP. III.

De priori cauſa huius condictionis.

PRior igitur cauſa huius actionis eſt, cum quid datum eſt ob cauſam, vel ob rem, re vel cauſa non ſecuta: ideoque ob hanc cauſam vt competat, duo ſunt neceſſaria. In primis enim oportet datum eſſe aliquid quia ſi nihil datum ſit, non poteſt eſſe locus huic condictioni. Dare autem eſt accipientis facere. §. ſic itaq. diſcretis. Inſt. de actionib. & l. vbi autem. §. vlt. infra de verb. obl. ideoque dare aliud eſt, quam tradere. Tradere enim intelligitur etiam is, qui alteri aliquid porrigit, vt id apprehendat. Ergo ſi res data non ſit facta accipientis, non poteſt locus eſſe huic condictioni. Condictio nō competit domino, niſi agenti aduerſus furem: hoc caſu enim receſſum aſt à communi regula in odium furum, d. §. ſic itaque diſcretis. Inſt. de act. Condictio igitur, ſicut omnis actio, in perſonam ita intenditur: Si paret eum dare, aut facere oportere. Dare autem eſt, vt diximus, dominiū transferre. fieri autem non poteſt, vt dominus ſic agat, vt petat ſuæ rei dominiū in ſe transferri. hinc tractatur quæſtio in l. 3. § ſubtilius. Quidam cum exiſtimaret ſe ſtatuliberū eſſe (ſtatuliber eſt is, cui ſub conditione libertas relicta eſt teſtamento domini ſui. l. 1. infra de ſtatulib.) qui tamē liber erat, dedit hæredi pecuniam, vt conſequeretur libertatem, quaſi ſub condictione relictam: quæritur an poſtea eam pecuniam condicere poſſit: quia pecunia ipſius erat propria quam tamen hęredis eſſe putabat: An Celſus oon poſſe: quia ſcilicet nūmos accipientis non fecerit. Ergo cum quæritur, an cōpetat hęc cōdictio, videndum eſt, an res data ſit: quia niſi data ſit, licet forte tradita, cum hoc caſu res non ſit translata in accipientē, hęc actio nō cōpetet. Hinc exiſtit queſtio tractata in l. ſi quis. Tu mihi debebas centū, ego te acceptilatione ſolemni liberaui (eſt. n. acceptilatio, imaginaria ſolutio. §. item per acceptilationē. quib. mod. tol. in Inſt.) ea lege, vt mihi des expromiſſorem: tu es liberatus acceptilatione, nec tamen pares condictioni. quæritur an poſſim aduerſus te agere hac cōdictione? Certe videtur in hac ſpecie locum habere non poſſe hæc condictio. datur enim aduerſus eum, cui aliquid datum eſt: hic autem nihil apparet datum. Sed quamuis proprie locum habeat hæc actio cum aliquid datum eſt corporaliter, tamen in acceptilatione

Vt hæc competat actio, quæ neceſſaria.

aut

aut remissione debiti potest etiam locum habere hęc condictio propter similitudinẽ rationis & æquitatis. Remissio enim debiti & acceptilatio similis est dationi: quia in effectu nihil refert, an tibi decem dẽ, an liberem te ea obligatione, qua mihi adstrictus es ad decem. Quomodo autem intelligatur nos postea dicemus. Alius locus similis est in leg. si mulier. Mulier nuptura pecuniam non habebat, quam daret in dotem marito suo: sed cum maritus deberet ei pecuniam, eam acceptilatione liberauit, hancque dotis causa constituit: si nuptiæ non sint secutę, condictioni locus erit. Si tamen subtilius hęc excutiantur, forte dici poterit, nihil datum esse. Sed cum constet ad maritum mulieris pecuniam peruenisse, recte dicetur vtilitatis causa edictum prætoris de condictione ob causam dati, ad hunc casum produci. Alius locus est in l.4. Cod. eod. Cum quidam aduocatus mihi numeraret centũ, ego caui me accepisse ducenta, propterea quod pollicitus erat se mihi patrocinaturum esse in causis meis, & id sperabam: ille spem meam fefellit. Quæritur, an condicere possim quod amplius caui? videtur hic condictionem inutilem esse. Nam nihil dedi huic patrono, sed tantum caui: vtilitatis tum causa dicitur huic condictioni locum esse, cum ea cautio quasi datio sit. Igitur vt competat hæc condictio, oportet aliquid datum esse: vel acceptilatum, quod eandem vim habet quam datio. Secundo oportet datum esse ob causam. Causam hic accipere debemus futuram non antecedentem. Exempli gratia, Do tibi, vt aliquid facias vel des: non autem quia aliquid fecisti, vel dedisti. Nã hoc casu aliud dicendum esset: ideoque si dem tibi pecuniam, quia mihi patrocinatus sis, & forte ea causa sit falsa, non erit locus repetitioni. At si tibi dem, vt mihi patrocineris, si ea causa non sequatur, tunc locus erit huic actioni. Hęc distinctio traditur in l. damus. §. 2. infr. de condic. indeb. vbi tamen ob causam dari alio dicitur sensu, quam hoc loco. hic enim proprie ob causam datũ dicitur, quod datur ob causã futuram: cum Põponius eo loci tradat, ob causã datũ dici pręteritam scilicet, ob rem futuram. Ex quo videre est hanc distinctionem nõnunquam cõfundi. falsa autem causa nonnũquam nocet. l. falsa. & l. cum tale. §. falsã infr. de cond. & demonst. vulgares interpretes distingunt hic causam finalem à causa impulsiua, vt causæ impulsiuæ non magna habeatur ratio, cum quęritur de hac condictione: causam autem finalem tantum inspiciamus. Ex his consequens est, si quid simpliciter datum sit, nulla adiecta causa, non posse repeti quod datũ est ex hac condictitia actione. hoc colligitur ex l. si repetendi. C. eod. huic simile est quod dicitur in l.3. §. si quis quasi ad fin. hic. Nihil tamen refert causa verbis expressa sit, an vero id actum esse ex certis coniecturis colligi possit. Exemplum est in l. si extraneus. Species eius hæc est: Quidam extraneus dedit dotem pro muliere nuptura, conuentum autem est, vt soluto matrimonio dos ei redderetur: nuptiæ non sunt secutæ, condicere vult? quæritur an possit? videtur non posse: nihil enim in pacto conuento expressum est de hoc casu. Nam solutum non potest dici matrimonium quod nunquam fuit contractum, hic tamen dicitur eum posse dotẽ repetere, quia satis apparet hanc fuisse contrahentium voluntatem, vt restitueretur dos nuptiis non secutis, quæ data erat matrimonij nomine. Præterea hic causam honestam accipere debemus: quod notatur l.1. hic. nã si causa ob quam datum est, turpis sit, aliud dicendum est, vt tractabimus sub tit. de condic. ob turpem causam. Adde etiam nihil referre, an causa, quæ adiecta est, ex potestate dantis pendeat. Exempla sunt huius rei in leg.1. §. vlti. Testator me heredem instituit sub condictione, si tibi decem dedero: Ego pararem conditioni, & vt consequerer hęreditatem tibi decem dedi deinde repudiaui hęreditatem: hoc casu condictioni locus erit. Aliud est in leg.2. Eram sub conditione institutus, si tibi decem darem, parui cõditioni: deinde testamentum falsum pronunciatum est, vel inofficiosum, ita vt excluderet ab ea hæreditate: quęritur, an possim condicere? Dicitur me posse, quia causa secuta non est in l. si filius 113. Ad hunc locum pertinent multa alia exempla, quæ percurram, vt intelligatis propter quam causam locus sit huic cõdictioni, aut non sit. In l.1. exẽplum est quod datur pecunia, vt filius emancipetur, vel seruus manumittatur, vt consequatur hęreditatem vel legatum: vel vt à lite discedatur, vel vt ad iudicem non eatur leg. tertia. Sunt & hæ causæ, vt si te acceptilatione libero, vt mihi expromissorem des. leg. quarta, & leg. quinta. vt Capuam eas nomine meo in leg. 6. & 7. vt nuptiæ sequantur: In leg. si hæres, cum do vt monumentum fiat: In leg. cum quis, si do mortis causa, vt reddatur mihi si conualuero: In l. si filius, si confert quis, vt hæreditatem consequatur: In l. cum seruus. si dat quia seruum suum, vt de eo quæstio habeatur cum venerit in suspicionem furti, & post quæstionem reddatur: In l.1. Cod. eod. cum mulier dat dotem, vt eam illi quocunque modo soluto matrimonio restituas: In leg.2. Cod. eod. si donatum vt creditoribus satisfiat: In leg. 3. cum datur ea lege ne alienetur, quem locum accurate tractaui sub tit. de verbor. obligat. in l. si ita promiserit. §. ea lege. In l.4. cum caueo me daturum pecuniam, vt mihi patrocineris: In l.5. si vt procurator meus sia. In leg. 6. si vt manumittatur ancilla, sed hæc quidem exempla sufficiant. Alterũ autem eorum, quæ diximus esse necessaria, vt ex hac priori causa hæc condictio competat, est vt causa secuta non sit, nam si quid datum sit ob rem, & ea res secuta sit, cessat condictio. l.1. hic. Tunc enim condictioni tantum locus est cum causa secuta non est ob quam aliquid datum est. Sed cum quęritur, an causa secuta sit, an non, duo sunt inspicienda. Primo quid actumne sit an non inter dantem & accipientem. ex eo enim iudicatur, quæ fuerit causa dandi: & hinc quidem multæ quæstiones nascuntur: deinde quid præstitum sit aut non: quod perspicietur ex sequentibus exemplis. Prima quæstio est ex l.3. hic. Volebas me in ius vocare, & aduersus me actionem instituere, ego dedi tibi pecuniam, quasi transegi ne ad iudicem eatur. Deinde nonnihil diffidens tuę promissioni, expeto vt mihi caueas te ad iudicem nõ iturum aduersus me. id non vis præstare: & quia non caues, volo repetere pecuniam, quæritur, an possim? Quęstio ex eo pendet, præstitum sit, an non sit quod oportet pręstari: & inspiciendum est, quid actum sit inter dantem & accipientem, deinde quid præstitum, vel non sit ab eo, qui accepit. Pollicitus est accipiens ad iudicem se non iturum: non igitur ab eo ante potest condici quod datum est, quam ad iudicem ierit: nec potest ideo causa secuta non esse, quod non caueat se non iturum. Alia quæstio est in dict. leg. 3. §. Si liber. Liber homo mihi bona fide seruiebat, qui cum in hoc errore versaretur, vt se meum esse seruum crederet, pecuniam mihi dedit, vt eum manumitterem, ego eum manumisi. Deinde cum resciisset se liberum esse, non seruum meum, voluit repetere quod dedit, quęritur an possit? videtur quidem causa secuta esse, ideoque nec repetitioni locum esse. Cur igitur hic dicitur repetitioni locum esse? quia si veritatem & ęquitatem inspiciamus, non enim est à me libertatem consecutus, qui antea liber erat. Hoc confirmat exemplo Paridis cuiusdam pantomimi, qui cum decem Domitię dedisset pro libertate, ea repetiit, quia liber erat.

Causa tamen in hac actione quomodo sumatur.

Ob rem dare & ob causam dare, quid differant.

Secundum necessarium.

Ad l.3.

nam ob pœnitentiam potest id quod datum est condicere, l. si pecuniam, hic. Ex is igitur duabus causis cōpetit hęc actio: sed hoc est intelligēdū, si nulla sit alia obligatio, quam causa dati causa non secuta: alioquin ex his causis non dabitur repetitio. Exēpli gratia, si cōtractus sit is: qui nomē proprium habeat, vt emptio, venditio, locatio, cōductio, tunc locus non erit huic repetitioni, de qua loquimur: veluti si vendam tibi rem aliquam meam pro certo pretio, tuque mihi non soluas pretium. non enim possum quod à me datū est repetere. Hęc quæstio tractatur & in l. inciuile. C. de rei vēd. vbi dicitur re semel vendita & tradita, prætextu nō soluti ab emptore pretij, eam repeti non posse. quia simulatque cōuenit inter emptorem & vēditorē de re vendita certo pretio, dicitur perfecta esse emptio, à qua recedi non potest: adeo vt quamuis emptor nō soluat pretiū, tamen quia manet actio salua venditori aduersus emptorem, qua potest cogi ad soluendum pretium, irrita non posset fieri venditio. In his autem cōtractibus, qui nomen proprium non habēt, nō statim cōtrahitur obligatio antequam res data sit: ideoq. si quis expleuerit ex parte sua, eo inuito non potest recedi à contractu: si autem is, qui dedit, velit recedere à contractu cum alter nondum expleuerit ex parte sua, hoc illi licet. Et hoc interest inter contractus nominatos & eos, qui proprium nomen non habent, de quibus in l. iurisgentium, supra de pactis, & l. naturalis. infra de præscri. verb. cum igitur dicimus ex illis duabus causis dari hāc cōdictionem, intelligēdum est cum nulla est obligatio, nisi ob causā dati causa nō secuta. Vnde quæritur plerunque quod genus cōtractus sit in hac actione: an emptio & venditio, quæstio tractatur in l. vlt. hic. cuius species hæc est. Ego tibi dedi centum, vt mihi Stichum seruum dares: non mihi das Stichum, quæritur an possim repetere pecuniam meā. Hoc pendet ex genere contractus. nam si sit venditio & emptio, repetere nō potero: Si vero nulla obligatio sit, nisi ob rem dati re non secuta, tunc repetitioni locus esse poterit: Quid igitur dicemus in hac specie? an dicemus esse venditionem & emptionem? Videtur esse emptio & venditio. hic enim omnia videntur interuenire, quæ necessaria sunt ad perficiendam emptionem & venditionem: nam substantia venditionis consistit in merce & pretio, quæ omnia hic concurrunt. Dubitationem auget, quod dicitur in l. naturalis §. 1. infra de pręscrip. verb. ibi Paulus distinguens cōtractus nominatos ab innominatis, ait: Et si quidē pecuniā dem, vt rem accipiā, emptio, & venditio est, hic enim datur pecunia, vt Stichus detur & res accipiatur: ergo emptio, & venditio est. Cur igitur responsum in hac specie nullam videri aliam esse obligationem, quam ob rem dati causa non secuta: Ideoque pecuniam quæ data est, hac actione ab eo, qui dedit, condici posse? Huius nodi dissoluendi gratia notandum est, cum quęritur in huiusmodi exemplis sitne emptio & venditio, an alius contractus, qui non transeat in proprium nomen contractus, inspiciendam esse mentem contrahentium, quove consilio pecunia ab iis data sit, fieri enim potest, vt pecunia detur tanquam pretium rei: fieri etiā potest, vt non detur tanquam pretium, isque qui Stichum habet, nunquam illum sit mihi venditurus, sed tamen facile donaturus, si aliquid remunerationis loco accipiat quo casu nemo dixerit venditionem & emptionem esse, quia scilicet hoc inter contrahentes non agitur. Itaque si proponatur pecuniam datam esse, vt quid detur, non statim dicendum est emptionem & venditionem esse, nec priusquam id actum esse appareat, ideoque in hac specie, vbi nihil proponitur ex quo appareat pecuniam datam esse loco pretij, aliud iudicandum est. Ait enim Iureconsul. *Dedi tibi pecuniam, vt mihi Stichum dares.* Hic nulla fit mentio Stichi venditi, aut pretij dati. Denique vt sit venditio, oportet hoc agi inter eum, qui dat pecuniam, & eum qui accepit, vt tanquam pretiū sit pecunia, Stichus tanquam merx. Aliam autem esse voluntatem contrahentium colligitur ex argumentis & coniecturis, tum ex facto ipso, vt in hac quęstione, quæ facti est. Sed & id discrimen colligi potest ex conditione personarum & rei: vt si quis hodie ita verba sua cōponat, Ita dono tibi hāc pecuniā, vt mihi Abbatiā tuam resignes, non dicendum emptionem & vēditionem esse, nec. n. credendū est homines religiosos & pios spiritualia velle vendere aut emere. Sed quid his verbis voluit denotare Celsus: *Pro portione emptionis & venditionis?* Accursius hic nugatur: nam horum verborum mihi videtur verus sensus esse: Pro portione emptionis, &c. id est, quatenus pecunia non excedit pretium Stichi. Ponamus enim Stichum decem valere, & dari centum, vt Stichus detur. hic quęritur, an hoc genus cōtractus sit emptio & venditio, saltem pro portione, id est, quatenus pecunia non excedit pretium Stichi. hæc interpretatio mihi videtur probabilis esse. Iādicamus de causis huius actionis, quas duas esse diximus.

Cap. III.

De priori causa huius condictionis.

PRior igitur causa huius actionis est, cum quid datum est ob causam, vel ob rem, re vel causa non secuta: ideoque ob hanc causam vt competat, duo sunt necessaria. In primis enim oportet datum esse aliquid quia si nihil datum sit, non potest esse locus huic condictioni. Dare autem est accipientis facere. §. sic itaq. discretis. Inst. de actionib. & l. vbi autem. §. vlt. infra de verb. obl. ideoque dare aliud est, quam tradere. Tradere enim intelligitur etiam is, qui alteri aliquid porrigit, vt id apprehendat. Ergo si res data non sit facta accipientis, non potest locus esse huic condictioni. Condictio nō competit domino, nisi agenti aduersus furem: hoc casu enim recessum est à communi regula in odium furum, d. §. sic itaque discretis. Inst. de act. Condictio igitur, sicut omnis actio, in personam ita intenditur: Si paret eum dare, aut facere oportere. Dare autem est, vt diximus, dominiū transferre. fieri autem non potest, vt dominus sic agat, vt petat suæ rei dominiū in se transferri. hinc tractatur quæstio in l. 3. § subtilius. Quidam cum existimaret se statuliberū esse (statuliber est is, cui sub conditione libertas relicta est testamento domini sui. l. 1. infra de statulib.) qui tamē liber erat, dedit hæredi pecuniam, vt consequeretur libertatem, quasi sub condictione relictam: quæritur an postea eam pecuniam condicere possit: quia pecunia ipsius erat propria quam tamen hęredis esse putabat: Ait Celsus non posse: quia scilicet nūmos accipientis non fecerit. Ergo cum quæritur, an cōpetat hęc cōdictio, videndum est, an res data sit: quia nisi data sit, licet forte tradita, cum hoc casu res non sit translata in accipientē, hęc actio nō cōpetet. Hinc existit quęstio tractata in l. si quis. Tu mihi debebas centū, ego te acceptilatione solemni liberaui (est. n. acceptilatio, imaginaria solutio. §. item per acceptilationē. quib. mod. tol. in Inst.) ea lege, vt mihi des expromissorem: tu es liberatus acceptilatione, nec tamen pares condictioni. quæritur an possim aduersus te agere hac cōdictione? Certe videtur in hac specie locum habere non posse hæc condictio. datur enim aduersus eum, cui aliquid datum est: hic autem nihil apparet datum. Sed quamuis proprie locum habeat hæc actio cum aliquid datum est corporaliter, tamen in acceptilatione

Vt hæc competat actio, quæ necessaria.

aut

aut remissione debiti potest etiam locum habere hęc condictio propter similitudinē rationis & æquitatis. Remissio enim debiti & acceptilatio similia est dationi: quia in effectu nihil refert, an tibi decem dē, an liberem te ea obligatione, qua mihi adstrictus es ad decem. Quomodo autem intelligatur nos postea dicemus. Alius locus similis est in leg. si mulier. Mulier nuptura pecuniam non habebat, quam daret in dotem marito suo: sed cum maritus deberet ei pecuniam, eam acceptilatione liberauit, hancque dotis causa constituit: si nuptiæ non sint secutę, condictioni locus erit. Si tamen subtilius hęc excutiantur, forte dici poterit, nihil datum esse. Sed cum constet ad maritum mulieris pecuniam peruenisse, recte dicetur vtilitatis causa edictum prætoris de condictione ob causam dati, ad hunc casum produci. Alius locus est in l. 4. Cod. eod. Cum quidam aduocatus mihi numeraret centū, ego caui me accepisse ducenta, propterea quod pollicitus erat se mihi patrocinaturum esse in caosis meis, & id sperabam: ille spem meam fefellit. Quæritur, an condicere possim quod amplius caui? videtur hic condictionem inutilem esse. Nam nihil dedi huic patrono, sed tantum caui: vtilitatis tum causa dicitur huic condictioni locum esse, cum ea cautio quasi datio sit. Igitur vt competat hæc condictio, oporter aliquid datum esse: vel acceptilatum, quod eandem vim habet quam datio. Secundo oportet datum esse ob causam. Causam hic accipere debemus futuram non antecedentem. Exempli gratia, Do tibi, vt aliquid facias vel des: non autem quia aliquid fecisti, vel dedisti. Nā hoc casu aliud dicendum esset: ideoque si dem tibi pecuniam, quia mihi patrocinatus sis, & forte ea causa sit falsa, non erit locus repetitioni. At si tibi dem, vt mihi patrocineris, si ea causa non sequatur, tunc locus erit huic actioni. Hęc distinctio traditur in l. damus. §. 2. infr. de condic. indeb. vbi tamen ob causam dari alio dicitur sensu, quam hoc loco. hic enim proprie ob causam datū dicitur, quod datur ob causā futuram: cum Pōponius eo loci tradat, ob causā datū dici prętertam scilicet, ob rem futuram. Ex quo videre est hanc distinctionem nōnunquam cōfundi. falsa autem causa nonnūquam nocet. l. falsa. & l. cum tale. §. falsā infr. de cond. & demonst. vulgares interpr tes distingunt hic causam finalem à causa impulsiua, vt causæ impulsiuæ non magna habeatur ratio, cum quęritur de hac condictione: causam autem finalem tantum inspiciamus. Ex his consequens est, si quid simpliciter datum sit, nulla adiecta causa, non posse repeti quod datū est ex hac condictitia actione. hoc colligitur ex l. si repetendi. C. eod. huic simile est quod dicitur in l. 3. §. si quis quasi ad fin. hic. Nihil tamen refert causa verbis expressa sit, an vero id actum esse ex certis coniecturis colligi possit. Exemplum est in l. si extraneus. Species eius hæc est: Quidam extraneus dedit dotem pro muliere nuptura, conuentum autem est, vt soluto matrimonio dos ei redderetur: nuptiis non sunt secutæ, condicere vult? quæritur an possit? videtur non posse: nihil enim in pacto conuento expressum est de hoc casu. Nam solutum non potest dici matrimonium quod nunquam fuit contractum, hic tamen dicitur eum posse dotē repetere, quia satis apparet hanc fuisse contrahentium voluntatem, vt restitueretur dos nuptiis non secutis, quæ data erat matrimonij nomine. Præterea hic causam honestam accipere debemus: quod notatur l. 1. hic. nā si causa ob quam datum est, turpis sit, aliud dicendum est, vt tractabimus sub tit. de condic. ob turpem causam. Adde etiam nihil referre, an causa, quæ adiecta est, ex potestate dantis pendeat. Exempla sunt huius rei in leg. 1. §. vlti. Testator me hęredem instituit sub condictione, si tibi decem dedero: Ego vt parerem conditioni, & vt consequerer hęreditatem tibi decem dedi deinde repudiaui hęreditatem: hoc casu condictioni locus erit. Aliud est in leg. 2. Eram sub conditione institutus, si tibi decem darem, parui cōditioni: deinde testamentum falsum pronunciatum est, vel inofficiosum, ita vt excluderer ab ea hæreditate: quęritur, an possim condicere? Dicitur me posse, quia causa secuta non est in l. si filius 113. Ad hunc locum pertinent multa alia exempla, quæ percurram, vt intelligatis propter quam causam locus sit huic cōdictioni, aut non sit. In l. 1. exēplum est quod datur pecunia, vt filius emancipetur, vel seruus manumittatur, vt consequatur hęreditatem vel legatum: vel vt à lite discedatur, vel vt ad iudicem non eatur leg. tertia. Sunt & hæ causæ, vt si te acceptilatione libero, vt mihi expromissorem des. leg. quarta, & leg. quinta, vt Capuam eas nomine meo: In leg. 6. & 7. vt nuptiæ sequantur: In leg. si hæres, cum do vt monumentum fiat: In leg. cum quis. si do mortis causa, vt reddatur mihi si conualuero: In l. si filius, si confert quis, vt hæreditatem consequatur: In l. cum seruus. si dat quis seruum suum, vt de eo quæstio habeatur cum venerit in suspicionem furti, & post quæstionem reddatur: In l. 1. Cod. eod. cum mulier dat dotem, vt eam illi quocunque modo soluto matrimonio restituas: In leg. 2. Cod. eod. si donatum vt creditoribus satisfiat: In leg. 3. cum datur ea lege ne alienetur, quem locum accurate tractaui sub tit. de verbor. obligat. in l. si ita promiserit. §. ea lege. In l. 4. cum caueo me daturum pecuniam, vt mihi patrocineris: In l. 5. si vt procurator meus sis. In leg. 6. si vt manumittatur ancilla, sed hæc quidem exempla sufficiant. Alterū autem eorum, quæ diximus esse necessaria, vt ex hac priori causa hæc condictio competat, est vt causa secuta non sit, nam si quid datum sit ob rem, & ea res secuta sit, cessat condictio. l. 1. hic. Tunc enim condictioni tantum locus est cum causa secuta non est ob quam aliquid datum est. Sed cum quęritur, an causa secuta sit, an non, duo sunt inspicienda. Primo quid actumue sit an non inter dantem & accipientem. ex eo enim iudicatur, quæ fuerit causa dandi: & hinc quidem multæ quæstiones nascuntur: deinde quid præstitum sit aut non: quod perspicietur ex sequentibus exemplis. Prima quæstio est ex l. 3. hic. Volebas me in ius vocare, & aduersus me actionem instituere, ego dedi tibi pecuniam, quasi transegi ne ad iudicem eatur. Deinde nonnihil diffidens tuę promissioni, expeto vt mihi caueas te ad iudicem nō iturum aduersus me. id non vis præstare: & quia non caues, volo repetere pecuniam, quæritur, an possim? Quęstio ex eo pendet, præstitum sit, an non sit quod oportet pręstari: & inspiciendum est, quid actum sit inter dantem & accipientem, deinde quid præstitum, vel non sit ab eo, qui accepit. Pollicitus est accipiens ad iudicem se non iturum: non igitur ab eo ante potest condici quod datum est, quam ad iudicem ierit: nec potest ideo causa secuta non esse, quod non caueat se non iturum. Alia quæstio est in dict. leg. 3. §. Si liber. Liber homo mihi bona fide seruiebat, qui cum in hoc errore versaretur, vt se meum esse seruum crederet, pecuniam mihi dedit, vt eum manumitterem, ego eum manumisi. Deinde cum resciisset se liberum esse, non seruum meum, voluit repetere quod dedit, quęritur an possit? videtur quidem causa secuta esse, ideoque nec repetitioni locum esse. Cur igitur hic dicitur repetitioni locum esse? quia si veritatem & ęquitatem inspiciamus, non enim est à me libertatem consecutus, qui antea liber erat. Hoc confirmat exemplo Paridis cuiusdam pantomimi, qui cum decem Domitię dedisset pro libertate, ea repetiit, quia liber erat.

Causa nomen in hac actione quomodo sumatur.

Ob rem dare & ob causam dare, quid differant.

Secundum necessarium.

Ad l. 3.

Fuit autem hæc Domitia vxor imperatoris Domitiani, de qua vide Suetonium in Domitiano. Alia quęstio est in dict. leg.3.§. si quis quasi. Is qui potabat se statu liberum esse, id est, libertatem sibi relictam sub conditione, si decem, exempli gratia, daret hęredi, cum tamen libertas ei esset pure relicta, decē dedit implendæ conditionis causa. quæritur, an ea decem repetere possit? Celsus pater negabat repetere eum posse: & id quidem probabiliter, quia causa expressa non est, cum data est pecunia, nec dans dicit, vt libertatem consequar. Sed Celsus filius, qui & Celsus adolescens dicitur in leg. si seruum. §. vlti. infra de verb. obligat. ait repeti posse. Certum enim est, hoc actum esse ab eo, qui se tanquam statuliberum existimabat, vt tanquam conditioni parens adscriptę à testatore, daret pecuniam hæredi ob id tantum, vt libertatem consequeretur. At cum ea causa non sequatur, & pure libertas illi sit relicta, eaque conditio remissa, quod ea causa datum est causa non secuta, condici ęquum est. Vltima quæstio est in l.8. hic. Contractum est matrimonium inter eas personas: quarum vna nō erat iustę ętatis, id est, quæ erat impubes, nec poterat nuptias contrahere, & datum est aliquid dotis causa. Datio sane causa dotis hāc conditionem habet, vt nuptię sequātur, at nuptiæ secutæ non sūt, quia inutiliter contractæ erant inter impuberes scilicet: quęritur an repetere possit quod dotis causa datum est. Et dicitur posse repeti, si diuortium factum sit prius quam vtrique legitimam ętatem attigerint: quia non potest dici hoc pacto causam secutam esse, cum nuptiæ nondum constiterint propter ætatem. Distingui tamen Neratius & ait, cum hæ noptiæ consistere possint, & cōualescere adueniente pubertate: vt quod datum est, repeti possit, expectari debere pubertatis tēpus, in quo iudicabitur, conualuerint nuptię, in non: idq; confirmat alio exemplo, petito à sponsa & spōso, inter quos etsi nōdum sint celebratę nuptiæ, quod tamē ab vtraque parte matrimonij contemplatione datum erit, non ante posse repeti, quam spes abierit, in dotem id non peruenturum: quod tamen ita intelligendum est, nisi per eum qui quid dedit, vel accepit, steterit quominus impleretur matrimonium. hoc enim casu aliud constituebatur, vt videre est l.vltim. C. de spons. Et huc etiam pertinent varię leges tam sub hoc titulo in Digestis, quam sub eod. in Codice. Quod autem supra diximus, si ob causam aliquid datum sit, nec secuta sit causa, tunc huic condictioni locum esse, hoc ita accipiendum est, nisi per accipientem non steterit quominus non sequatur causa. Si quid enim datum sit, vt detur aliquid, vel fiat, nec per eum, qui accepit stet quominus det vel faciat, sed casu aliquo fortuito impediatur, non condicetur id quod datum est. l. pen. C. hic. secus si per eum steterit, vlt. C. eo. huic simile est quod dicitur in l.3. §. si hic. Si tibi dedero pecuniam, vt Stichū manumittas: moriatur autem Stichus, non potero condicere pecuniam, si eum nō manumiseris, nisi post moram tuam decesserit. Simile etiam est, quod dicitur in leg. si pecuniam. hic. Atqua hoc quidem intelligendum est, si causa ab eo implenda sit, qui accepit: vt exempli gratia, Dedi cuipiam pecuniā, vt Stichum manumittat: hæc causa propter quam datur, implenda est ab eo, qui accepit, debet enim manumittere Stichum. nam fit aliquando, vt causa non pendeat ex implemento & facto eius, qui accepit, sed ex alterius, vt dantis, & tunc etsi non stet per accipientem quominus causa sequatur, nihilominus quod datum est ab eo repetitur, siquid dedit, causam non implerit. Exempla sunt in leg. 1. & 2. hic. vt si testamentum falsum pronunciatum fuerit, vel si hęreditatem repudiauero, & tibi quid dedissem causa conditionis implendæ. Sed superiori distinctioni nostræ, per quem considerandum esse diximus, an per accipientem steterit, an casu fortuito fuerit quis impeditus, maxime aduersari videtur. leg. vltim. hic quia etsi mortuus sit Stichus, quem vt mihi dares decem nihilominus me condicere posse ait Celsus, & id quod dedi repetere. Sed & istud quomodo accipiendum sit, mox dicemus. Hactenus de priori causa.

Ad leg. quod Seruius.

Cap. IIII.

De secunda causa huius actionis.

Altera huius actionis causa est pœnitentia eius, qui dedit huius causæ mentio est in l.3.§.1.& l. si pecuniam. hic. ex quibus constat licere pœnitere ei, qui dedit, quamdiu res integra est, & propter pœnitentiam posse repeti quod datum est, hac condictitia actione. Ratio autem cur pœnitentia hic locum habeat, est, quia nulla adhuc obligatio contracta est ex parte eius cui datum est. Cum enim do tibi pecuniam vt mihi Stichum des, non sū tibi obligatus, nullaq; tibi competit aduersus me actio. Alia est natura contractuum obligatoriorum, quia interuentu tantum rei nascatur obligatio, vt ostendimus in tit. de reb. cred. Is igitur, qui non dedit, non habet alium sibi obligatum. Et ex iis quidem conuentionibus tantum, quæ transeunt in proprium nomen contractus, & quæ visę sunt ad rempub. continendam magis necessarię, nascitur obligatio & actio, de quibus in l. iurisgentiū, de pact. Ex aliis autem conuentionibus non est visū vtile actionem dare, ne lites immodice crescerent: & certe magna litigandi occasio pręberetur, si ex quacunque conuentione sine delectu homines ad litigādum admitterentur conuentionibus: ideoque si nuda conuentio sit, nulla est obligatio nec actio: sed si pręter conuentionem res data sit, is qui dedit, habet alium sibi obligatum. Itaque in his innominatis contractibus, Do vt des, do vt facias, facio vt des, facio vt facias, de quibus in l. naturalis. infra, de pręscrip. verbis. cui ego do vt aliquid faciat, me non ante habet obligatum, quā fecerit: is autem mihi est obligatus, quia interuenit ex parte mea datio rei: cum ex parte eius nihil aliud sit quam nudum pactum Vnde quanuis is sit mihi obligatus, non tamen sum ei obligatus. Nihil igitur prohibebit me recedere ab eo contractu per pœnitentiam, perinde ac si nihil inter nos actum esset. Hęc igitur pœnitentia (vt dixi) locum habet in cōtractib. nō nominatis: minime vero in iis qui proprium nomen habent, quia statim nascitur vltro citróque obligatio. l. sicut. C. de rei vindic. Dixerit aliquis, nonne locatio est in specie d.l. pecuniam, cum cuipiam detur pecunia, vt Capuam eat? qui enim pecuniam accipit vt quid faciat, videtur locare operam suam: quinimo hic omnia interuenire videntur quęcunque necessaria sunt ad perficiendam locationem. Ex vna enim parte res est, quę locatur, ex altera merces. Cur ergo non erit locatio? Si autem sit locatio, non videtur posse propter pœnitentiam ab ea recedi, quia nominatus est contractus, ideoque inutilis erit hęc quęstio. Sed animaduertendum est (quod & supra admonui) in his quęstionibus, cum quęritur quod genus contractus sit, facti quæstionem esse. Potest enim esse locatio & aliud genus contractus. Nam non sequitur ex hac specie: Ego tibi dedi pecuniam, vt Capuam eas, tu eam accepisti: ob id locasse mihi operam tuam. Cum enim facti habenda sit in his quæstionibus ratio, nec non personarum, considerandum est, aliquando tale factum esse posse, in quo ope-

Pœnitentia cur in hac actione locum habeat.

Quid differant contractus nominati ab innominatis circa obligationem.

opera locari non soleat: veluti si dem tibi pecuniam, vt Stichum manumittas. Licet enim videatur hæc cõuẽtio species quædam esse locationis, nihilominus tamen non est: quia hoc factum locari non solet. leg. naturalis. §. at cum do. infra, de præscri. verb. Aliquando etiam, etsi tale factum sit, quod locari possit, eiusmodi forte erit persona, quæ non solet locare operam suam, leg. 1. supra, si mensor fals. mod. dix. Igitur cum proponitur aliquem dedisse pecuniam, vt aliquid fiat, non statim sequitur locationem esse. Vulgo dicunt, in contractibus de quibus tabulæ scriptæ sunt, locum non habere hanc pœnitentiam: quia in his tabulis adiici solet ad finem stipulatio, quę ex his contractibus non est, in quibus pœnitentia locum habeat: vt iam diximus. In contractibus igitur innominatis pœnitentia tantum locum habet. Excipitur tamen contractus transigendi causa initus ab iis, inter quos mota fuerat controuersia, leg. quamuis. Cod. de transact. Sed cum hæc quæstio pertineat ad tractatum de transact. non mirum si pœnitentia hic locum habeat. Est enim hoc inductum, vt minuantur lites, quæ alio renouarentur. Ex iam dictis consequens est in casu leg. pen. & vlt. Cod. eod. tit. quamuis per aduocatum non steterit quominus patrocinetur, tamen ob pœnitentiam posse condici quod datum est, si nihil dum secutum sit. Si tamen quis patrocinanti aduocationis suæ causa pecuniã dederit, & casu fortuito impeditus fuerit, dicitur non posse repeti pecunia, licet causa secuta non sit: quia per eum non stetit quo minus patrocinaretur. dict. l. pen. Alias enim, si per eum stetisset, repeteretur, d. l. vlt. quod enim dicitur in dict. l. pen. si per eum nõ steterit, condici non posse verũ est, quasi causa secuta sit. Cum ergo repetitur pecunia, multum interest, quę causa in formula intentionis exprimatur. Et ita quidem accipienda est l. si pecuniam. hic. & sic intelligendum, quod dicitur in l. vlt. hic. Quæ tamen lex aduersatur leg. pen. C. hic. Et sane si condictioni locus nullus esset, nisi causa non secuta dationis, hæc pugnãtia videri possent: sed alia cum sit causa condictionis, nempe pœnitentia: veluti in hac specie, Do tibi centum, vt mihi Stichum des, cum sperem mihi opus esse Sticho: postea ex pœnitentia, quia Sticho amplius vti non possum, hanc pecuniam si repeto, nulla est antinomia. nec enim si aduersarius obiiciat Stichum mortuum esse, ad rem quicquam pertinet, & mihi nihilominus quod ei dedi, restituere debet. Huic sententiæ leg. dedi tibi pecuniam, opponitur leg. naturalis. §. si scyphos. infr. de præscri. verborum in qua si moriatur Stichus, periculo meo dcitur esse. Sed ego explicaui hanc antinomiam in interpretatione leg. si ex legati causa, infra, de verborum obligatione. Posterior enim lex loquitur de actione præscript. verbis. qua agitur ad id quod interest: prior de hac condictione, vt etiamsi Stichi morte liberetur is, cui scyphos ideo dedi, vt mihi eum daret, nihilominus tamen ad repetendos scyphos, tanquam causa non secuta, condictio mihi competat. Quod autem diximus iustam causam esse pœnitentiæ, hoc intelligendum est, cum res adhuc integra est, vt iam attigimus. Cum vero integra non est, & is, qui accipit pecuniam damno afficeretur, si propter pœnitentiam ea repeteretur, non vsquequaque pecunia data condici potest. Et res quidem integra dicitur, cum nihil adhuc fecit, nec cœpit facere is, qui pecuniam accepit vt faceret, nec damno vllo afficitur. Atque hoc tractatur in dicta lege, si pecuniam. multis exemplis, quæ vtcunque subtilia & obscura sunt: quę tamen hac distinctione recepta facile intelligi poterunt. Sequens locus est, in quo quæritur,

Cui & contra quem detur hæc actio condictitia.

CAP. V.

Ex his quæ diximus, certum est hanc condictionẽ cõpetere ei, qui dedit ob causam, aduersus eum, qui accepit ob causam. Atque hinc nascuntur aliquot quæstiones. Vna est in l. si donaturus. 9. hic. Quidam erat donaturus mulieri centum, mulier autem quæ erat nuptura, iussit vt eam pecuniã numeraret suo spõso, & numerata est: deinde nuptiæ secutæ non sunt. Ex his quę diximus, constat repetitioni locũ esse, cum causa nõ sit secuta. Sed quæstio est vtri competat hęc condictio, an mulieri, an ei, qui dedit? Dicimus quidẽ ei qui dedit ob causam, condictionẽ hanc competere aduersus eũ, qui ob causam accepit. l. si extraneus. hic. Sed hic à duobus videtur datum, donatore scilicet, & muliere. Paulus tamen ait potius mulieri hanc condictionem competere, quam ei qui donauit: cum eius iussu is, qui donaturus ei erat, marito futuro dederit. Alia quæstio est, quæ tractatur in l. qui se debere. hic. Quidam putabat se debitorem esse mulieris, (nec erat donaturus mulieri: atque ita hæc species ab ea, de qua iam diximus, differt) cum tamẽ nihil deberet, & iussu mulieris tanquam delegatus eiusdem promisit se eam pecuniam daturum marito futuro, & postea soluit: deinde nuptiæ secutæ non sunt: quæritur vtri competat repetitio, an huic qui dedit, putãs debitorem esse mulieris, an potius ipsi mulieri? *Nerua & Atilicinus responderunt, &c.* Hic dicitur non cõpetere mulieri condictionem, sed potius ei, qui dedit errore ductus, cum putaret se mulieris debitorem esse. Pecunia enim hęc nullo modo ad mulierẽ pertinet: quia hic si cõueniretur à sponso ex hac promissione, posset eũ exceptione doli submouere. Hoc. n. modo intelligenda sunt hæc verba de exceptione doli. Alius casus sequitur diuersus in eadem lege. Si vero debitor erat mulieris is, qui pecuniam numerauit sponso iussu mulieris, & nuptię secutæ non fuerint, poterit ipse repetere: quia nõ esset liberatus ab obligatione mulieris, quãuis ex bono & æquo exceptio daretur contra agentem. Alia species est in leg. si procurator. 14. sed ea commode explicari non potest, nisi post titulum de condictione indebiti. Postremus locus est, in quo quæritur,

Quid veniat in hanc actionem, & quod futurum sit in ea iudicis officium.

CAP. VI.

Hic loc⁹ nos admonet quid petere debeamus, cũ concipitur hæc actio in iudicio. Cognoscendæ sane sunt causæ actionis, tum etiam quid in eam veniat, vt concludamus. In hanc autem condictionem hoc venit, vt res ob causam acceptam reddatur causa non impleta. Pręterea veniunt etiã fructus & accessiones. d. l. qui se debere. § vlt. hic. Venit etiam omnis causa. Similis locus est in l. cum quis. hic. Dixerit aliquis, hoc iudiciũ strictũ est: quomodo igitur veniunt fructus & accessiones? Certissimum enim est in strictis iudiciis non venire fructus neque accessiones nisi à tẽpore iudicij accepti. l. cum fundus. supra de reb. cred. Cur igitur non hic distinguitur, an lis contestata fuerit, an non: & simpliciter dicitur fructus & accessiones in hoc iudicium venire? Sed respondendum est, in iudiciis strictis, quibus id petimus quod nostrum est, vel aliquando fuit, venire etiam fructus & accessiones, sicut in iudiciis bonæ fidei: quæ distinctio traditur in leg. videamus. 2. infr. de vsuris. In iis autem in quibus petimus id, quod nostrum nõ est, nec vnquam fuit, veluti cum quis ex stipulatione agit, non veniunt fructus, nisi à tẽpore litis cõtestatę. d. l. videamus. § si a-

Ad l. pen. & vlt. C.

Ad leg. si donaturus.

Ad l. qui se debere.

ctionem. infra de vsuris. Hac autem condictitia actione, quamuis strictum iudiciũ sit, petimus id quod nostrum aliquando fuit, licet nostrũ iam non sit. Condictio enim non potest domino competere ad rem suam petendam. §. sic itaq; discretis. Institut. de actionibus. Deinde notãdum est, omnia restituenda esse in pristinum statum: veluti si forte res corporalis data sit, quæ possit reddi corporaliter, restitui corporaliter debeat. Vnde id quod pro dato habetur, quamuis vere datum non sit, vt quod corporaliter reddi non potest, restitui in pristinum statum debet. Exemplum est in l. si quis accepto. hic. de eo qui acceptilatione liberatus, vt expromissorem daret, neque dedit, condictioni locum fecit, quamuis nihil datum esset. Interpretatione tamen iuris aliquid hic datum esse intelligitur, per acceptilationem scilicet liberatio: vnde vetus obligatio restituitur, quę acceptilatione sublata fuerat. Expromissore enim non exhibito cogetur per iudicem denuo se solenni stipulatione obligare. Sic enim intelligendum est quod dicitur, condici posse ei qui accepto sit liberatus. Quod autem diximus, rem esse reddendã causa non secuta, ita accipendum est, vt etiam si res perempta sit, quę ob causam data fuit, nihilominus tamen condictio locum habeat, maxime si culpa eius, qui accepit, perierit. Exemplum est in l. cum seruus. hic. & l. 2. supra ad legem Aquiliam. hic autem locus ostendit quam vilis fuerit cõdictio seruorum, in quos ea fuerit dominorum potestas, vt necis & vitæ eorum habuerint liberum arbitrium. Pręterea hęc actio concurrit cum plerisque aliis actionibus, puta cum actione pręscriptis verbis; quę cõpetit ad id quod interest datum aut factum non esse. l. naturalis. §. 1. de præscr. verb. Nam cum ego tibi do vt mihi des, vel aliquid facias, tu mihi es obligatus, quia scilicet tibi ego dedi, licet tamen tibi obligatus non sim. Possum autem agere aduersus te duplici actione: In primis ad id quod interest mea datum aut factum à te non esse quod cõuenerat actione pręscript. verbis. Vel si malim recedere à cõtractu (quod mihi liberũ est) tũc potero experiri condictitia actione, vt rem mihi reddas, quã tibi ob causam dedi. Et sic intelligendum est, quod dicitur in leg. ob eam. inf. de pręscript. verbis. & leg. 4. hic. quæ inter se pugnare videntur. Nam in d. l. 4. ait Vlpianus: aduersus debitorem acceptilatione liberatum, vt expromissorem det, si non dederit, condictione agendũ, vt vetus obligatio instauretur. At in dict. leg. ob eam causam. refert Papinian. obligationem veterem non restaurari, sed agi aduersus debitorẽ, vt impleat quod promiserit. Sed hęc pugnantia non sunt, sed potius diuersa. Quod enim dicitur in l. ob eam causam. veterem obligationem non restaurari, verum est, si quis agat ciuili actione præscript. verbis. de qua sub eo titul. Iurisconsulti loquuntur. Nam id non consequitur is, qui agit præscriptis verbis, vt contractus rescindatur, sed vt impleatur potius: cuius tamen nomine cõparata est hæc condictitia actio, ad quam etiam pertinet d. l. 4. Hęc actio etiam cõcurrit, vt quidã dicunt, cum actione in rem: quod quomodo accipiẽdum sit difficile dictu est. Hæ enim actiones videntur omnino contrariæ esse: quia is qui agit condictione contendit dominiũ rei in se transferri oportere. §. sic itaque. de act. qui vero actione in rem experitur, se dominum esse contendit. leg. in rem. supra de rei vind. Hæc repugnantia sunt, me dominum esse rei, & petere vt dominium eius in me transferatur. Quomodo igitur fieri potest, vt hęc condictio cõcurrat cum rei vindicatione? Et sane quod hęc actio nõ cõcurrat cum actione in rem, id satis videtur colligi ex leg. cum seruus. hic. Sed quęstio & difficultas nascitur ex l. si mortis causa. inf. de don. caus. mort. vbi dicitur eum, qui dederit aliquid causa mortis, posse in rem agere postquam conualuerit. Nã dicit Paulus l. cum quis. hic, condictionem hoc casu competere. Atq; ita ei, qui donauit aliquid causa mortis, competit condictio & actio in rem. Sed respõdendum est, in rem actionẽ vtilem hoc casu quidem cõpetere. l. 1. C. de donat. quę sub mod. in rem actionem directam minime: ideoque hanc non posse concurrere cum condictione, ex dict. l. cum seruus. & d. §. sic itaque. nisi aduersus furem. Alius casus similis est in d. l. 1. C. de donat. quę sub mod. &c. in qua cõstituit Imper. vt si quis quid donet alicui alimentorum causa, & ea causa non sequatur fauore alimentorum, pręter cõdictionem in rem etiam actio vtilis ei competat. Actio autem in rem competit aduersus eum etiam cum quo contraxit, si possideat alimẽta, & vtilior est quam condictio.

Ad leg. si quis accepto.

Cum quibus actionibus concurrat hæc condictio.

Hæc actio quomodo cõcurrat cum actione in rem.

IN TIT. VII. LIB. IIII. COD. IN TIT. V. LIB. XII. PANDECT.

DE CONDICTIONE OB TVRPEM CAVSAM.

CAP. I.

QVID intersit inter hanc condictionem, quæ dicitur ob turpem vel iniustam causam, & condictionẽ causa data causa non secuta, ostendit Paulus in leg. 1. hic. Distinguit autem rem à causa, vt sæpe distingui solet, & admonui titulo superiori, allata leg. damus. 52. infra de condict. indeb. in qua similis est distinctio: vt causa quidem ad præteritum referatur, res ad futurum. Sed tamen aliquãdo his verbis promiscue vtuntur Iurisconsulti, vt causa non tãtum ad præteritum pertineat, sed etiam ad futurum. Omne igitur quod datur, vel datur ob causam honestam, vel turpẽ: Si detur ob causam honestam, ita demum repetitur, si causa secuta non sit. At vero id quod datur ob turpem causam, plerunque etsi causa secuta sit, condictione repetitur. Vt autem intelligamus, de qua turpitudine hoc accipiendum sit, & propter quam turpitudinem hęc actio detur, animãduertendum est, turpem causam non vnius generis esse, sed trium. Nam aliquando turpitudo est accipientis tantum, aliquando vtriusque, aliquando dantis. Paulus in dict. l. 1. ostendit, cum turpis causa est accipientis, repetitionem locum habere. Quibus verbis ostendit cum turpitudo est dantis, vel vtriusque, non repeti quod datum est: idque confirmat sequentibus exemplis. Sed de primi genere turpitudinis videndum est.

CAP. II.

De primo genere turpitudinis.

HVius turpitudinis, quæ est accipientis tantum, exempla sunt in leg. 2. vt puta cum do tibi ne sacrilegium facias, ne furtum facias, ne hominem occidas: ob turpem enim causam id à me non datur, sed turpitudo hic est ex parte accipientis tantum. nam is, qui pecuniam accipit ne furtum faciat, vel sacrilegiũ, vel ne hominem occidat, turpiter facit: quia ab eis facinoribus abstinere debet etiam gratis, & nullo pretio accepto: ex parte autem dantis nulla versatur turpitudo. Sequitur: *Item si tibi dedero, vt rem mihi reddas depositam.* Aliud exemplum est huius turpitudinis. Ego deposui apud te rem meam: at cum ego à te reposcerem, nec velles mihi reddere, dedi tibi eo nomine pecuniam: Hęc pecunia recte ob turpem causam data esse dicitur. Est. n. turpe ei, qui accipit pecuniam

nlam depositæ rei reddendę causa, non vero ei qui dat: ille enim cum gratis rem depositam reddere deberet, eo nomine accepit pecuniam. Idem exemplum est in l. vltim. hic. Aliud exemplum est in l. 4. §. vltim. Si quis indicium, vt seruum fugitiuũ indicet accipiat: in quo tamen diuersum statuitur ac in prioribus: nullus enim repetitinni locus hic est: quia scilicet is non potest dici turpiter accepisse, qui vt furẽ indicet, pretium accepit (sumitur enim indicium hoc in loco pro eo, quod datur indicanti, quod Græci μήνυτρον vocant.) Et certe cum nullus cogi possit ad indicandum furem, nec eo nomine vlla actio prodita sit, ve non mirum, si pecuniam eo nomine accipere possit. & hac de re locus etiã est in l. solent. inf. de præscr. verb. Post pauln tamen subiicit in bne eod. §. diuersas species, in quibus locus est repetitioni: vt si acceperis à fugitiuo meo, ne eum indicares: tunc enim à te hoc possum cõdicere. idemque dicendum esse, si & furi indicium dedero. Aliud exemplum est in l. 3. C. eod. de en qui euitandi tyrocinij causa dederit: id est, vt effugeret laborem qui tyronibus, dum militię initiarentur, imponebatur. Tyrones. n. olim dicebantur iuniores, qui militię adscribebãtur vt facilius exercerentur, & assuescerent militię, qui tamen nondũ erãt milites, nec prius, quam in numeros essent relati, l. ex eo, ff de milit. test. Et de iis quidem extat titul. 44. lib. 12. C. & l. desertorem. l. qui cum vno. l. qui commeatus. infr. de re milit. Aliud exemplum est propter quod datur hæc condictio in l. ex ea. hic. Tu me per vim coegisti ad promittẽdum pecuniam tibi, & ex hac stipulatinne eam exegisti: quæritur, an repetere possim? videtur me repetere posse. idque ex hoc edicto, quia causa huius stipulationis est vis illata aut metus. Et (vt generaliter dicitur in l. perpetuo. hic.) Quoties ex iusta causa aliquid datur alicui, potest condictin competere ex hoc edicto: quod propositum est de eo, quod acceptũ est ob turpem vel iniustam causam. Hunc locum explicaui in l. si me & Titium. sup. de reb. cred. Sequitur secundum genus turpitudinis.

Cap. III.

De secundo genere turpitudinis.

SEcundum turpitudinis genus est, cum turpitudo versatur ex parte vtriusque: qun casu cõdictio nõ datur, & quod datum est penes accipientem remanet. Hinc dicitur in l. penult. hic. meliorem esse conditionem possessoris, cum par est causa vtriusque: ideoque datum repeti non potest. Idem dicitur in l. 2. C. eo. Exempla alia multa reperiuntur sub hoc tit. veluti in l. 2. & seq. si quis dederit iudici eius corrumpendi causa. At si quis dederit iudici, nõ vt male iudicet, sed vt secundum se in bona causa, an poterit hæc pecunia repeti? hęc quęstio tractatur in dict. l. 2. Condictioni. n. locus esse videtur: quia nulla hic dantis, vtpote in bona causa turpitudo, sed accipientis tantum apparet. Hunc tamen qui dat, licet in bona causa, refert Vlpianus crimen cõtrahere, quia scilicet iudicem corrumpere videtur. Et hoc expressum est sub tit. C. de pœna iudic. qui male iudic. in l. 1. vterq; igitur punitur dans & accipiens. Ex his autem verbis, *Relatum est*, quęri solet, an Vlpian. affirmet condictioni locum esse. Plerique existimant hoc ab eo non affirmari, sed tãtum referri npinionem alinrum, à qua recedat propter verba, quę subiicit, *Sed hic quoque crimen contrahit*: quasi hoc velit Vlpian. quamuis relatum sit condictioni locum esse in hoc casu, tamen cum turpitudo sit, non tantum ex parte dantis, sed etiam accipientis, condictinni locus non est. Sed receptum est hic duos casus esse distinguendos, vnum cum quis dat pecuniam iudici, vt in bona causa sua secundum se pronunciet: alterum cum datur iudici pecunia, vt male indicet. Hęcque sententia mihi videtur probabilior esse. Vnde dicendum est, si quis pecuniam dederit iudici, vt secundum se in bona causa pronnntiet, quamnis litem perdat, quia videtur iudicem corrũpere velle, posse tamen eum repetere qund datum est.

Cap. IIII.

De tertio genere turpitudinis.

HÆc turpitudo est, quæ ex parte dãtis tantũ versatur, quo casu nulla cõperit repetitio. huius turpitudinis est exemplum in leg. 4. hic. in qua quæritur, an is qui meretrici dederit libidinis explendæ causa, repetere possit. Ex his, quæ ante exposuimus, videbatur hoc fere satis definitum esse. Diximus enim supra, cum turpitudo est ex parte vtriusque, nõ posse repeti quod datũ est: quin autem hic insit ex parte dãtis & accipientis turpitudo, nulli dubiũ. Cur igitur quod hoc casu datum est, repeti non posse refert Vlp. Sed, respondet idem Vlp. illa quidem mulier quod meretrix sit, turpiter facit: at cum sit meretrix, turpiter non accipit, postquam se palam prostituit. Ergo turpitudo ab eius parte non versatur, ea est vtilitas & indignitas, vt acceptio pecuniæ & pretij nullam ei maculam aspergere videatur. Sed quid agas, inquit Satyricus, cum dira est & omni persona fœdior? Tẽpore Tyberij scribit Suetonius multas mulieres sese prostituisse, ne punirentur pœna adulterij, vel stupri. Stuprum. n. cum meretrice publica non committitur. Quęri solet, an quod meretrici ob eam causam promissum est per stipulationem, exigere illa possit? Ex his Vlpiani verbis videtur colligi, mulieri ob hanc causam actionem competere: sed tamen probabilius est, & id quoque vulgo receptum video, nullam actionem eo nomine meretricibus competere. Nec id etiam consequitur ex eo, quod ab Vlpiano dictum est. nam etsi meretrix potest retinere quod ei datum est: non tamen potest quod eo nomine promissum est exigere. Multa. n. accipiuntur & retinentur honeste, quæ tamen honeste non petuntur, l. 1. infr. de extraord. cognit. Contrariam opinionem non iuuat leg. affectionis. infr. de donat. ex qua, si quis donauerit meretrici, valet donatio. Excipe tamen nisi miles donauerit suæ focariæ, l. 1. C. de donat. inter vir. & vx. Si igitur dederit quis meretrici, non potest ab ea repetere qund datum est, sed si quid ei promiserit en nomine, illud exigi non potest. Proprie autem donatio est, cum quod donatum est, traditur, ideoque repeti non potest. At generaliter dicendum est, quod ex turpi causa promissum est, exigi non posse. Vnum exemplum est in leg. 1. C. eo. in qua si quis cum aliquid peteret, quod honeste dari non poterat nec promitti, quia scilicet turpis causæ erat, præscribi fecerit in cautione, eam pecuniam ex causa mutui numeratam esse: is autem, qui conuenitur ex ea cautione, alleget se nullam pecuniam re vera accepisse, sed ob turpem causam hoc promissum esse, huiusque turpis causæ adumbrandę gratia hanc cautionem perscriptam: ait Imp. si appareat turpem causam fuisse huius promissionis, absolui eum debere qui conuenitur. Similis locus est in l. mercalem. eo. Quidam stipulatus fuerat pecuniam propter lenocinium vxoris suę. Hic aiunt Impp. si quid promissum sit ob hanc causam exigi nõ posse, quia scilicet turpitudo est ex parte vtriusque: si autem solutum ab adultero esset, nõ posse repeti. Huc pertinet quęstio tractata in l. penul. hic. Verba huius legis subobscura sunt, quorũ tamen sensus hic videtur esse: Si quis ob turpem causam promiserit, & cõueniatur ex ea promissione, potest agẽtẽ exceptione doli submouere. Necesse autem est, vt hęc verba ob turpẽ causam intelligamus ex parte dãtis tã-

Meretrix an possit exigere, quod illi ob explendam libidinem promissum est.

Ad leg. si ob turpem causam.

tum quia si esset ex parte accipiẽtis repeti posset: turpitudo.n.dantis hic impedit repetitionẽ. *Sublata proxima causa stipulationis.* Stipulatio, quę proxima causa est, tollitur solutione eius quod debetur. Hoc autem figurata locutione dicitur, quasi diceret, vt stipulatio hæc inanis esset propter exceptionem doli. exceptio.n. efficit, vt quis actionem nou habeat, l.nihil interest. infr. de reg. iur. Pristima causa, id est, turpitudo. Sed quęri solet an stipulatio, quę turpem causam habet, ipso iure nulla sit, an vero elidatur exceptione? Hęc quęstio tractari solet in l.generalitet. infr. de verb. obl. in qua dicitur nullius momenti esse tales stipulationes, cũ hic dicatur huiusmodi stipulationes elidi exceptione doli: sed maxime distinguẽdę sunt singulę species, ea quibus oritur talis quęstio. Videndum enim est, an id quod promissum est, contra leges sit, veluti id quod promissum est, iure ciuili prohibeatur & puniatur. Exempli gratia, vt faciat quis sacrilegium: nam tunc nulla erit promissio. Si quis autem promiserit meretrici libidinis explendæ causa, hoc quidem honestum non est, cum tamen non sit factum, quod ipso iure & legibus Romanis vindicetur, valere id potest. Iam videri potest, ex quibus causis, detur hęc actio, & ob quam turpitudinem. Posterior locus est,

De officio iudicis in hac actione.

Cap. V.

CErtum est restitutionem rei, quæ data est turpitet, in condemnationem venire. Nam is qui agit, petit, vt sibi reddatur, quod dedit ob turpem causam. Hæc autem restitutio fit cum fructibus & accessionibus, si res data sit, ex qua fructus nascãtur. Et quamuis id expressum non sit sub hoc tit. tamen facile intelligitur ex his, quæ diximus sub titul. præcedenti. Multa enim repetenda sunt ex eo titul. nam licet condictio stricti iudicij sit quod non veniant fructus, nisi à tempore litis contestatę, vt superius dictum à nobis sæpius est: quia tamen per hanc condictionem petimus nobis dari, quod nostrũ aliquando fuit & transferri dominiũ eius rei, quam dãdo amisimus, venient etiam fructus & accessiones. l.videamus. infra, de vsur. vsuræ tamen nõ venient, l.quoties. C. hoc tit. quoniam vsurę in fructu non sunt, leg. vsura. infr. de verb. signif. cum natura non proueniant, sed iure percipiantur, l. si nauis. sup. de rei vindi. Hæc autem actio concurrit aliquando cum aliis actionibus, vt cum actionibus bonę fidei, vt dicitur in leg. vltim. hic. Et ea huius quidem legis exemplo demõstratur differentia inter bonę fidei & stricta iudicia: cum ex contractu ob quem turpiter datum est, dati aliam etiam actionem, refert Paul. necesse hanc semper necessariã: veluti si tibi dedero, vt depositum reddas quod turpe omnino est. Nam ad id repetendum competet etiam actio depositi. Cum vero aliquid datum est ea contractu, qui stricti iudicij est, veluti si quid debeatur ex stipulatione, vel testamento, tunc ad id repetẽdum necessariam esse hanc condictionem, nec agi posse ex eo contractu. Et id quidem optima ratione, cum ex illis actionibus nihil peti possit, nisi quod cautum est. §.1. Institut. de oblig. quæ ex consensu. l.& eleganter. §.non solum. supra, de dolo.

Differentia inter iudicia bonæ fidei & stricti iuris.

TIT. V. LIB. IIII. COD. ET TIT. VI. LIB. XII. PANDECT.

DE CONDICTIONE INDEBITI.

Cap. I.

INter cõdictiones, de quibus disserere cæpim⁹, hęc insignis & præcipua est, nec vllus loc⁹ est in iure ciuili, aut memorabilior, aut obscurior, & difficilior. Condictio autem indebiti actio est, qua quod per errorem solutum est, repetitur: sicque dicta est, quia indebitum hac condictitia actione repetitur, si per errorem solutum sit. Quamuis enim si subtilitatem iuris inspiciamus, is qui soluit indebitum, dominum faciat accipientem, & transferat dominium in eum cui soluit, ideoque nullam videatur actionem habere: tamen ex bono & æquo, & æquitate naturali suadente datur repetitio. Vnde dicitur condictio indebiti naturalis esse, leg. indebiti. in princ. & leg. hæc condictio. 66. ex bono & æquo venire. Subtilitas enim iuris tantum valere non debet, vt quis locupletior fiat ex re alterius, cum eius incommodo, cum id contra naturalem æquitatem, & contra bonum & ęquum sit. Hæc autem actio ex contractu proprio oriri non dicitur. Is enim qui soluit indebitum alicui tanquam creditori, hoc animo soluit, vt distrahat negocium magis quam contrahat, vt dicitur in §. is quoq. quib. mod. re contrah. oblig. in Inst. quia animũ habet recedendi ab obligatione magis, quam ad contrahendam obligationem. Qui enim hac ratione pecuniam dat, id agit, vt ea obligatione liberetur, qua putat se adstrictum. Atque ideo dicitur ex cõtractu non oriri hæc obligatio, sed ex quasi contractu tãtum: quod etiam confirmatur ex §. vltim. Inst. de obl. quæ ex quasi contr. Potest tamen aliquis contractus ei accedere. Exemplum vnum est in leg. 2. hic. Cum quis soluit ei, quem putat creditorem suum esse, ea lege & conditione, vt si apparuerit id esse indebitum reddatur. Ad reddendum in hac specie tenetur is, qui accepit, quia id nominatim conuenit: sed tamen necessaria non est ad repetitionem semper hæc conuentio. Nam etsi sine hac pactione solutioni rei fuerit quid datum, quę indebita erat, idque per errorem, datur hæc condictio.

Cap. II.

Condictioni indebiti vt locus sit quot requirantur.

VT igitur sit locus huic condictioni, tria necessaria sunt, quæ diligenter obseruanda sunt: quæ iam multum conferunt ad huius tractatus explicationem. Primum est, vt quid solutum sit: secundum, vt per errorem: tertium, vt indebitum sit. Hæc tria nisi concurrant, non datur hæc condictio: nisi ratio habeatur personæ, vt leg. interdum. hic. si pupillus soluerit eo casu, quo non admitteretur maior. Pupillus enim semper creditur errare. Sed de hoc loco plenius dicturi sumus infra. De his autem tribus necessarius sigillatim tractãdum est. Primum igitur est, solutum esse aliquid oportere. id satis indicat titulus ipse, & nomen actionis. Condictio enim, id est, repetitio per condictitiam actionem indebiti, hoc est, eius quod per errorem solutum est, cum indebitum esset. Hinc dicitur re contrahi hæc obligatio sub tit. quib. mod. re contrah. oblig. in Instit. Exempla eius obligationis sunt, mutuũ, depositum, commodatũ. quod per errorem solutum est, cum non deberetur. Hæc igitur actio cum competat ad repetendum, solutum aliquid esse necesse est. Hæc propria quidem sunt huius condictionis: producitur illa tamen & ad promissionem, quæ facta est per errorem, vt condicatur liberatio vel cautio, cuius exemplum est in leg. is qui. hic. Vbi quæstio proponitur eius, qui cum crederet se solum hæredem, ex semisse tantum esset, interpellatus à quodam creditore hęreditario, promisit se illi soluturum centum, quæ ei debebantur à defuncto, cum solum quinquaginta promittere debuisset: an sit locus huic condictioni? Mouet quæstionem quod nihil solutum sit, sed cautum tantum & promissum. Hic tamen videtur declarare

Solutum esse aliquid oportere, quid hoc accipiatur.

rare Vlp. quamuis proprie locus sit huic actioni cum aliquid datum est, tamen propter vtilitatem & similitudinem rationis produci eam ad hunc casum, cum aliquid sina causa per errorē promissum cautūve est. Huic affinis est quęstio de eo, qui in solo alieno ædificauit bona fide, cum crederet fundū suum esse, an possit repetere impensas: quæ tractatur in l. si in area. 33. hic. vbi dicitur repetitioni locum non esse. nihil enim datum est, ac ne vllum negociam quidem cōtractum. Nam vt locus sit huic condictioni, oportet aliquod negocium contractum esse cum eo, aduersus quem agitur: quod obseruatur in eo, qui soluit pecuniam indebitam alicui: licet enim contractus id non sit, negocium tamen aliquod gerit, videlicet, vt si id non debeatur, ius sit repetendi. *Cum autem ædificium in area sua positum ab alio, &c.* Nam si ędifico in solo tuo, tuq; ædificium illud occupas, quod tibi quæsitum est, non ideo mecum aliquod negocium contrahis, imo etiam si tradidero possessionem, nullum negocium inter nos contrahitur. id enim in te transfero, quod tuum est. Sequitur: *Et ideo constat, si quis cum existimaret, &c.* Obiter hic notādum est, etiamsi quis bona fide sumptus fecerit in re aliena, non posse tamen illos sumptus seruare nisi per retētionem. Hinc etiam quęri posset, cum dicimus aliquid solutum esse oportere, an sufficiat rem alienam solutam esse, an vero ita demum locus sit huic condictioni, si quis soluerit suam rem. Hęc quęstio tractatur in leg. indebiti. 15. §. sed & si nummi. vbi dicitur, non tantum condictioni locum esse, si quis suos nummos dederit, sed & si quis alienos. Et quumodo id accipiendum sit, docet iurisc. videtur enim à ratione iuris abhorrere, vt is qui dat nūmos alienos cōdicere possit. Condictione quidem petimus nobis dari (vt dixi sub tit. de condict. caus. dat. caus. non secu.) quod nostrum est: qui igitur condici possunt nummi alieni? Sed vt possessio reddatur peti potest, ait Paulus. Hęc enim condictio, ait idem, ob possessionem, quę in alium translata est, datur, etsi dominium vel proprietas translata non sit: & hic locus valde notandus est, cuius hoc ait exemplum: Existimabam me tibi alicuius rei vsumfructū debere cum eius dominus essem: tradidi tibi vsumfructū, licet proprietatis sim dominus, possum tamen condicere vsusfructus possessionem, nihil enim hæc duo inter se cōmune habent. l. naturaliter. §. nihil commune infra de acq. pos. At id nō videtur pati iuris ratio. Nemo. n. rem suam condicere posse dicitur, nisi à fure. l. si. sup. vsufr. quemad. caueat. quorum odio receptum est, vt quæcunque actio aduersus eos competere possit, subtilitate iuris neglecta. §. sic itaque discretis. de act. in Inst. Cur igitur hic aduersus non furem rem meam condico? Respond. aliud esse hic considerandum. etsi enim id repeto quod meum est, quia tamen id per errorem solui, & quodammodo eius id feci, cui tradidi, nō mirum si repeto, & possessionem quam in eum transtuli condico. Et certe quod dicitur, neminem rem suam condicere posse, sic intelligendum est, neminem ita posse rem suam condicere, si paret eum à quo petitur dare oportere: idque exprimitur in dict. §. sic itaqua discretis. ex quo etiam huius loci interpretatio petenda est. Is enim qui ita agit: Si paret te mihi dare oportere, petit in se dominium transferri: cum autem dominus sit, ineptum est hoc genus actionis. Nam fieri non potest, vt eius rei dominus quis fiat cuius iam dominus est. At nihil prohibet propter possessionem agi, etsi is qui agit dominus sit: nihil enim commune habet proprietas cum possessione, dict. §. nihil commune. Ergo qui dominus est, cōdictione vti potest ob possessionem quam petit in se transferri. Sequitur alia species: *Sed & si possessionem tuam fecissem, ita vt tibi per longi temporis præscriptionem auocari non possit, &c.* Ego tibi rem alienam dedi, & in te eius possessionem transtuli: tuque eam rem vsucepisti possidendo, puta quia res erat mobilis, triennio propter bonam fidem & titulum: quæritur, an condicere eam possim. Videtur condici non posse, nam qui rem vsucepit, iustā exceptionem habet, si res ab eo cōdicatur. Cur igitur hic dicit Paulus hanc rem vsucapiam condici posse? id mirum videri nō debet. Cum enim ego rem tibi meam do per errorem, eius in te trāsfero dominium, nec hic error impedit eius translationem: & tamen dominus factus non putes te exceptione tueri aduersus eum, qui condicit: quia iusta causa est eius rei condicendæ. Æquitas enim suadet, vt dominium quod tu acquisiuisti, rursus in me trāsferas. Si ab initio igitur in te translatum dominium te iuuare nō potest aduersus condictionē, nihilo magis & id quod acquisiuisti postea præscriptione te iuuabit: ideoque id potero condictione repetere. Simile est huic quod dicitur in l. si alienam. inf. de donat. caus. mort. Vbi quęritur, si dederim rem alienam causa mortis, vt meam, tuque eam vsuceperis longo tempore possidendo: postea si cōualeam, an repetere possim? Iulianus ait rem petere posse. Si enim ab initio res mea fuisset, & dominium in te translatum donatione causa mortis: nihilominus potuissem eā repetere, eo casu quo reuocari solet hæc donatio. Nam tacitam in se condictionem habet. Si conualuerit is, qui donauit: quia scilicet datur cogitatione mortis. Idem diximus de mutuo sub tit. si cert. pet. Si enim quis rem alienam mutuo dederit, quam vsucepit longa possessione is, qui eam accepit, locus est certi condictioni ex mutuo, & perinde est ac si ab initio rem propriam dātis accepisset. Nihil enim refert, is qui accepit rem alienam, cuiusq; dominium in ipsum trāslatum non est, postea sibi dominium acquirat: an vero ab initio eius rei dominium in sa translatum sit. Sequitur, *Sed etsi vsus fructus in re.* Quasi dicat, Sicut locus est condictioni cum tantum transfertur possessio in aliquē, ita etiam cum sola proprietas transfertur sine possessione. Ergo siue quis transferat plenam proprietatem, siue proprietatem sine possessione, siue possessionem tantum sine proprietate, locus est huic condictioni. Et cum hac quidem interpretatione accipiendum est quod diximus, solutum esse quid oportere, antequam hæc condictio competat. Sequitur alter locus, quo diximus per errorem aliquid solutum esse oportere.

Ad l. si in area.

Re aliena soluta quid obseruandum in hac condictione.

Cap. III.

Per errorem solutum esse quomodo accipiendum.

IS enim, qui sciens soluit indebitum, illud repetere non potest, leg. 1. hic. quia succurritur erranti non scienti in hoc iudicio. Idē dicitur in leg. indebitum. C. eod. quo pertinet regula iuris. quæ traditur in l. cuius per errorem. de reg. iur. Is enim, qui cōsulto soluit indebitum, donare id videtur. Sed & idē dicitur in l. si nō sortem. 25. §. qui filiosfamilias. hic. imo etiam ita id accipiendum est, & si quis hac mente soluerit vt repeteret, l. quod quis. 50. hic: nisi quis eam legem dixerit solutioni & dationi, vt si appareat non deberi, postea repetatur. leg. 2. hic. Sed quid dicemus de eo, qui sciēs promisit, licet non soluat, an cōdicere promissionem poterit? minime, l. si is qui. 24. veluti si quis perpetua exceptione tutus, promiserit aliquid, vt liberaretur. Verum quidem est eum, qui perpetua exceptione tutus est, non debere. si quis effectum inspiciat: sed tamen potest dici debitor esse. Ex his igitur satis perspicuum est, ita demum condictioni indebiti locum esse, si quid per errorem solutum sit: sed de isto

Errore nomi in hac condictione quomodo sumendum.

errore videndum est: hioc enim variæ quæstiones nascuntur. Et primum quæritur de eo, qui errauit in re, qui cum vere debitor esset, rem vnam pro alia soluit: an condicere possit? hęc quęstio tractatur in leg. si pœna. 19. § penult. vbi ait Pomponius, repetere eum illam rem posse, cum pro eo quod debet, non videatur id soluisse. Sed quid si quis errauerit in facto proprio, an ob eum errorem hæc condictio locum habebit? Exẽplũ eius rei in l. sed etsi me putem. 22. vbi dicit idem Põponius locum esse repetitioni. Alia quæstio est de eo, qui dubitans soluit indebitum, an per errorem soluisse dicendus sit, atque ita repetitionem eius quod dederit, habeat. De hac dubitatione magna olim fuit controuersia inter veteres Iuriscõsultos, quam tamen decidit Iustinianus in leg. vltim. C. eo. quæ vna est ex nouis eius constitutionibus & decisionibus. Et sane multũ interest, an quis ignorans omnino & errãs soluat indebitũ, an vero dubitans. Qui enim dubitat an debeat, si soluat, per errorem soluere videtur non posse, cum hanc dubitationem sustulisse videatur solutione: quæ ratio mouit veteres Iurisconsultos, vt hoc casu crederent hic repetitioni locum non esse. Dicebant enim præsumptionem quandã transactionis esse, cum transactio sit de re dubia, leg. 1. supra, de transact. & solutione rei dubiæ facta, quod cõtrouersum erat, decisum prorsus fuisse: sed hæc sententia non placuit Iustiniano, vtpote iniqua. Nam siue quis dubitet, siue erret certum est eum animum donandi non habere: adeoque nulla posse præsumi videtur transactio, cum presertim nullo retento vel promisso hęc procederet, contra l. transactio. C. de transact. Alia quæstio est de eo, qui iuris errore indebitum soluit: veluti si mulier intercedens pro alio, quæ iuuatur exceptione Senatusconsulti Velleiani soluat, non errans in facto, sed in iure, id est, credens se iure obligatam, nec se Senatusconsulto iuuari: num id quod soluit, possit repetere? Iurisconsulti quidem sub hoc titulo de errore simpliciter, & de ignorantia seu imprudentia loquuntur, vt leg. prima. & leg. cum is qui. 32. §. fideiussor. hic. cuius etiam fit mentio dict. leg. cuius, infra, de reg. iuris. Sed existimo ob errorem facti tantum hoic condictioni locũ esse, non etiam ob errorem Iuris. Nam distinguitur alibi error iuris ab errore facti, cum queritur de hac cõdictione, l. regula. §. si quis ius. de iuris & fact. ignorant. & hanc sententiam alias defendi contra receptam vulgo opinionem. Nec enim ignoro quomodo distingui soleat ab aliis, videlicet vt aliud sit cũ indebitum est naturale, aliud cum ciuile: sed hæc distinctio huc non pertinet, nec ad rem facit. Superior distinctio est in leg. error. C. ad lege falcidiam. vbi eum, qui soluerit per errorem facti legata, veluti cum falso putaret eam esse hęreditatẽ defuncti & patrimonium, vt sufficeret ad legatorũ exsolutionem, nec retinuerit quartam, quæ debetur ex lege Falcidia, posse repetere ait Gordianus: secus esse si scienter soluerit. Deinde subiicit, *Quin etiam si ius ignorauerit, cessat repetitio.* Nam si forte sciuerit aliquis bona defuncti non sufficere ad soluenda legata; & ad quartam, nec tamen existimauit iure sibi eam deberi, credideritque se teneri ad legata integre soluenda sine vlla deductione, hocque ius ignoret, cessat repetitio. Comparat enim eum, qui ius ignorat cum eo, qui sciens & prudens soluit. Iuris igitur ignorantia neminem excusat, facti vero non nocet. l. regula, infra, de iuris & facti ignorant. Difficultas tamen nascitur ex duobus locis, qui extant sub tit. de iuris & facti ignorant. Vnus est in leg. iuris ignorantia. in qua ait Papinian. iuris ignorantiam suum petentibus non nocere. Alter in leg. error. in qua idem Iurisconsul. refert, Iuris errorem in damnis amittendæ rei suę omnibus nõ nocere.

Indebitũ qui iuris errore soluit, an possit repetere.

In l. cum quis C. de iuris & fact. ignor.

Ex priori enim loco ita argumentum ducitur: Iuris ignorantia suum petentibus non nocet. At is, qui repetit indebitum, quod suum est, petit. Ergo iuris ignorantia non debet ei nocere. Ex alio autem loco sic: Iuris error non nocet, contendentibus de damno amittendæ rei suæ: At is qui experitur condictione indebiti, contendit de damno rei suæ amittendæ. ergo iuris error ei nocere non debet. Quo factum est, vt vulgares doctores ad illam distinctionem recurrerint. Sed nihilominus existimo sequendam esse eam distinctionem, quæ traditur ab Impp. in dict. leg. cum quis. C. de iur. & fact. ignorant. & omittendum quod ab interpretibus hoc loco tractatur. Ad vtrunque enim locum sic respondeo. Fatentur enim iuris ignorantiam non prodesse acquirere volentibus: suum vero petentibus non nocere, nec non contendentibus de damno amittendæ rei suæ. Sed eum qui condictione indebiti experitur, id quod suum est repetere, & contendere de damno amittendæ rei suæ: nego. Nam illa propositio falsa est: quia is, qui agit condictione indebiti, petit quidem quod sibi debitum est, sed nõ petit quod suum est. Inter hæc duo enim multum interest. nam quod mihi debitum est, proprie meum dici non potest. meũ autem illud est quod vindicare possum, l. Quintus. §. argento. infra de auro & argen. lega. ideoque si quis mihi legauerit omne argentum suum, argentum quod ei debetur hoc legato non continetur, quia argentum ei debitum suum non est. Et ita hoc verbum Suum, accipiendum est, nisi aliud actum esse appareat. Ad dict. leg. error. sic respondeo, in qua dicitur, iuris errorem omnibus non nocere, vt illud, non omnibus nocere, ita intelligam, hoc est quibusdam nocere, non autem nullis. Et eiusmodi quidem locutionis exemplum aliud est in lege si seruus. §. si plurium, supra, si quis caut. vbi eum ait Vlpianus, omnes seruos statos non esse, hoc intelligit, quosdã statos non esse. Deinde cum dicit Papin. in dict. l. error. Suum vero illud suũ accipimus pro eo quod propriũ est. Et omnibus quidem non nocere iuris errorem, hoc exemplũ est in leg. 1. infra, vt in possess. lega. Hæres enim quamuis non cogatur soluere legata statim post mortem defuncti, vt quia forte relicta sunt in diem, vel sub conditione: interim tamen cogitur cauere se soluturum auctore prætore, cum aduenerit dies vel cõditio. quod ita intelligendum est, nisi testator eum cui legauerit, vetuerit satis accipere: quia sequenda est in ea re testatoris voluntas. Quid igitur si hæres per errorem satisdederit, cum satisdare non deberet, propter voluntatem testatoris, an is repetere satisdationem possit? Vlpianus ait eum repetere posse, si factum ignorauerit, hoc est, si ignorauerit hoc vetitum fuisse à testatore. Quid vero si ius ignorauerit, veluti an testator posset hoc prohibere, & soluerit tamen, cum sciret testatorem hoc prohibuisse, an poterit hoc casu repetere? Idem Vlpian. ait benigne dici posse repetitioni locum esse. Quamuis enim error iuris neminem iuuare possit, hac in re tamen id statuere benignius est. Quod autem sequitur in dict. leg. error, *de damno rei sua,* de ea re id accipiẽdum est, cuius dominium nullum in alium trãslatum est: quod in eo quod indebitum solutum est, locum non habet, cum dominus is cui solutum est, factus sit. Nunc de tertio capite videndum est.

Suũ quid, quod vel tamen dicatur quod vindicare possit.

Cap. IIII.

Indebitum aliquid solutum esse oportere, quomodo accipiendum.

IN primis videndum est, quid debitum aut indebitum dicatur in hac disputatione. Si quis autem hũc locum

locum plene tractare vellet, hic differendam esse de obligationibus: quod tamen non est necessitiũ. Quid enim debeatur, aut non debeatur ex quauis obligatione, ex alia locis iuris ciuilis cognosci potest. Sunt & alij loci de contractu & quasi contractu, maleficio, & quasi ex aliis causis, ex quibus obligationes nascuntur, & aliquid debetur. Sed quia species quædam hic tractantur, de quibus probabiliter dubitari potuit, nos breuiter eas tractabimus. Sed in primis notanda est regula, quæ traditur in leg. ex his omnibus. 54. hic. in qua dicit Papin. *Ex his omnibus causis cõdictions indebiti locum esse, quæ iure non valuerũt, vel non habuerunt effectum.* qua fere tota huius materiæ summa cõtinetur: ideoque & hoc titulo, quę tractãtur, varia huius regulæ exempla sunt: vt satis appareat verum esse, quod Cicero de Iurisconsultis dixit: Quod positũ erat in vna conditione, infinitum eos dispersisse. Quæ tamen si explicauerimus, inutilia non erunt: quia ex his colliguntur etiam loci communes, qui ad alias disputationes pertinent. Vnum igitur huius regulæ exemplum est in l. a. §. 1. hic. Quidam soluit legata, tanquam hæres ex testamento. Causa enim soluendi est hæreditas delata ex testamento. At post solutionem legatorum cum testamentũ falsi accusatum esset, vel apparuisset ruptum esse, recte videtur Vlpian. causam propter quam solutum est, nullum effectum habere. Quibus autem ea causa vel irritum fiat vel rumpatur testamentum, tractandi non est hic locus. plene enim id expeditur sub titul. de iniusto, rupt. vel irrit. testam. & rit. Instit. quibus modis testam. infirm. Aliud huiusmodi exemplum reperitur leg. 3. hic de ea hæreditate, quã legatia solutis, posthumus natus abstulerat, quem hæres in vtero fuisse ignorabat: vel etiam ab hostibus reuersus filius, quem pater falso crediderat obiisse, vbi ait Papin. vtiles actiones his dãdas in eos, qui legata perceperant, eadem ratione quã priori specie, cum rumpatur & hic testamentum. Est & aliud exemplum l. is qui. 34. Testator commisit fidei hæredis sui, vt restitueret hæreditatem Titio, & præterea legauit fundum eidem Titio. Adiecta est conditio, Si hæredi decem dedisset. hæres sponte sua noluit hæreditatem adire, quia suspectam hæreditatem dicebat: coactus tamen adiit. Quoties enim hæreditatem suspectam esse dicit hæres, nec eam adire vult, vt restituat eam fideicõmissario, cogitur adire per prætorem. Sed ita vt omne incommodum atque commodum ex hęreditate prouenìens, trãseat ad fideicommissarium, l. quia poterat. ff. ad Senatusconsul. Trebel. nullum ergo commodum hæres percipere potest ex hæreditate, quam suspectam esse dicit, & coactus adiit, vt eam restitueret fideicommissario. Verum quęritur, an quod testator hęredi dari voluit cõditionis implẽdę gratia, ei dari debeat, an non: & si id fuerit solutũ, an condici possit? hic ait Iulianus eam pecuniam hæredi non deberi. Licet enim testator illam conditionem adscripserit legato vel fideicommisso, videlicet si fideicommissarius decem dederit hæredi: tamen causa dandi amplius non est, cum hæres hæreditatem sponte sua adire noluerit, sed eam sibi suspectam esse dicens, eam adierit periculo fideicommissarij. Sed hic reperitur antinomia difficilis ex leg. qui hæredi. §. cum hęreditas. infra, de condit. & demonstrat. Vbi cum qui hęreditatem suspectam adiit, quod conditionis implendæ causa ei relictum est, benigniùs esse Paulus ait, nõ auferri. Hinc enim colligi potest, quod relictum est hęredi implendæ conditionis gratia, deberi ei, quamuis coactus adierit hæreditatem periculo fideicommissarij. Quod prorsus pugnat cum iis, quæ ex dict. lege is qui. à nobis dicta sunt. Huius antinomiæ variæ solutiones sunt in glossis Accursij: sed mihi videtur sic vtraque lex intelligenda, quasi generi per speciem derogetur: vt quod dicitur in dict. §. cum hæreditas, non esse auferendum hæredi, quod & conditionis implendæ causa datur, intelligatur cum hac exceptione, nisi ea conditio implenda sit à fideicommissario, cuius periculo adita est hæreditas: veluti in hac specie quam nunc tractamus. Quamuis igitur quiuis alius, à quo impleri debet conditio secundum voluntatem testatoris, debeat soluere hæredi, qui suspectam sibi hæreditatem coactus adiit periculo fideicommissarij, nec ab eo repetere: tamen si sit adscripta conditio ipsi fideicommissario, cuius periculo adita est hæreditas, tunc non cogitur ei dati: quinimo si dederit per errorem, per hanc cõdictionem condici id ei poterit quasi indebitum. Aliud emplum est in leg. eleganter. in princip. hic. Quod enim hic dicitur consentaneum est illi regulæ Papiniani à nobis supra tractatæ. Nam hoc loco docet Vlpianus, cum causa propter quam datur, falsa est, locum esse condictioni, quasi indebitum id solutum sit: idque vel cum causa secuta non est, vel cum re soluta. Hæc enim in hoc capite proponitur quæstio. Cum existimarem, sed falso errore ductus, transactum fuisse ob controuersiam aliquam inter quendam & eum, cui hæres extiti: indeque quasi ea ea transactione deberetur, soluissem: an solutum repeti possit? Ait Vlpianus repeti posse, cum solutum sit ex falsa causa, atque ita indebitum. Idemque dicendum ait, etsi transactio nõ fuerit secuta propter quam datum est, ex quo apparet hanc condictionem concurrere cum condictione causa non secuta. Sed mirum est, quod dicitur in priori exemplo, condictionem locum habere, quoniam ob causam præteritam datum est: cum eius quod ob causam pręteritam datum est (vt sub tit. de cond. caus. dat. diximus) & si falsa sit, nulla repetitio competat, l. damus. hic. Sed respondendũ est, quod dicitur datũ ob causam pręteritam etsi falsa sit, repeti nõ posse, ita intelligendum esse, nisi appareat eum, qui dedit, aliàs daturum nõ fuisse, quod in hac specie locum habet. is enim, qui proponitur soluisse, si scisset transactum non fuisse, eam pecuniam daturus non erat. idemque in aliis exemplis statuendum est. nam & expressum est de legato in leg. cum tale. §. falsum. infra de condit. & demonstrat. Sed etsi recessum sit à transactione, idem dicendum est. nam id tanquam indebitum repeti poterit, cum hæc causa effectum non habuerit propter quam datum est. Aliud exemplum est, dict. leg. eleganter. §. si post rem si transactio propter quam datum est, non valeat, veluti si post rem iudicatam facta sit, nam trãsactionem post rem iudicatam non valere indubitati iuris est, l. post rem. supra de transact. cum transactio de re dubia sit, l. 1 sup. de transact. post rem autem iudicatam desinat res dubia esse: is enim qui transigit, nõ id faciat animo de certa re paciscendi, aut donandi quod certum est, sed litis finiendæ quam subesse putat. Vnde etiam dicitur nõ valere transactionem cum nulla lis fuerit, leg. suus heres. C. de repudianda vel abstinen. here. Si vero post sententiam, à qua appellatum est, transigatur non dubium trãsactionem valere, & quod hoc casu datum est, condici non posse. Tunc enim transigi non posse de re iudicata dicimus, cum nullo modo sententia attentari potest: quod hic tractat Vlp. addens & aliud exemplum, *Item si ob transactionem.* Videlicet de transactione alimentorum testamento relictorum, de quibus non potest transigi sine prætoris decreto, & causa cognita, l. cum hi. sup. de trans. vt & hoc casu repetitio locum habeat. Locus autem his communis est de transactione, ex quo nos etiam aliquãdo annotauimus, trãsactionem exceptionem esse litis finitę, & impedire litis contestationem,

Ad leg. 2. hunc.

Ad leg. is qui. 34.

Conciliatio leg. qui hæredi. §. cum hæreditas. l. qui hæredi. infra de cond. & demonstr.

Ad l. eleganter.

Transactionis locus communis.

Ad l. verbis.

quod Galli *fin de non recenoir* appellant.

Aliud axemplum est in leg. si vrbana.55. Hoc caput diligenter obseruandum est. vbi si quid solutum sit prædoni & malæfidei possessori, disputatur an repeti possit. Si quis igitur nullo iure, sed auctoritate própria prædium alienum occupauerit, idque locauerit, si merces soluta fuerit, an possit repeti hac lege quæritur, quasi ei indebita: & si forte acciderit dominum expellere eum posse auctoritate publica, petatque mercedem à colono, qui excipiat se soluisse prædoni, an liberatus sit. Dici enim poterat, quia prędo nullum ius habebat in prędio, colonum non liberari, & saluã tantum repetitionem ei aduersus prędonam relinqui. Sed hoc à Papin. sic distinguitur, vt si prædium quidem colonus conduxerit à prædone, eique soluerit ex contractu suo quod cum eo inierat, liberetur: si vero ex alio, non liberetur. Ponamus igitur prædonem statim atque prędium occupauit, illud locasse quibusdã colonis, colonos deinde ei soluisse mercedẽ debitã ex locatione: Ait enim Pap. colonos hac solutione liberari, nec vllam eis repetitionẽ competere aduersus prædonem, imo nec eos vlla actione posse conueniri à domino prædij. Sed si dominus, vel seruus eiusdem locauerit colonis prędium, postque locationem prędo aliquis illud vi quadam occupet, cui etiam coloni mercedem soluant: colonos hoc casu non liberari, atque ideo repeti posse quod solutum est: illi enim indebitum soluisse dicuntur.

Prædoni solutum quando repetatur, & quãdo non.

Quæstio etiam tractari solet de abbate, videlicet si inuolauerit in abbatiam aliquam, & possessiones locauerit, deinde ei alius successerit, qui euicerit, an coloni, qui ei soluerunt, liberati sint? Et cõuenit inter omnes doct. distinctionem quæ hic traditur à Papin. sequendam esse. Sed hęc tamen omnia intelligenda sunt, vt si quidem coloni bona fide soluerint, liberentur: si vero male fide, non liberentur, etiam si ex contractu, qui cum ipso prædone initus est, soluerint, idque ea leg. filiæ. infra de solut.

Ad leg. seruum.

Aliud exemplum est in leg. seruum. 37. de eo, qui inscius seruum suum emit. Ego igitur tibi pecuniam dedi pro pretio serui, quem deinde resciui seruũ meũ esse. quęritur, an repetere possim pretium? Iulianus dicit me repetere posse, cum hęc venditio effectum non habuerit. Nam emptio rei suæ non consistit, leg. suæ rei, inf. de contrahend. emptionib. Aliud exemplum est in l. si non sortem, §. si decem 26. vbi quæstio est de obligatione alternatiua. Quidam mihi promisit decem aut Stichum. Certum quidem est debitoris esse electionem vtrum velit dare, Stichum an decem. l. vbi autem. § qui illud. infra de verb. obli. & l. plerunque. §. vlt. de iure dot. Sed pone debitorem mihi soluisse partem pecuniæ, videlicet quinque, quam totam soluẽdo liberari potuisset: an liberatus erit saltem pro parte? Nam certum eum omnino non liberari. Hic ait Vlp. eum liberatum non esse, nec pro parte quidem idque à nobis demonstratum est in interpretatione l. 2. infr. de verb. ob. & l. in executione. §. pro parte eo. Liberatio enim pendet ex futuro euentu. Nam si reliquaquin qua soluerit, prior solutio prodest ei ad liberationem. At si malit soluere Stichum: tunc nõ dicetur liberatus esse ea solutione pecunię, sed eam partem pecuniæ tanquam indebitam repetere potest: quoniam alias fieret iniuria crediturі, qui non consequeratur vnam ex duabus rebus per debitorem promissis, sed partem vnius & partem alterius, quod esset iniuriosũ. Hæc autẽ contingeret, si diceremus eum, qui soluit partem vnius rei, earum, quę sub alternatione promissæ sunt, liberari pro parte. Causa propter quam datum est, quæ est liberatio, non hic sequitur.

Ad §. si decem leg. si non sortem.

Alius locus de hac alternatione est in l. cum is in princ. & in fi. sed quia locus ille non est difficilis, hic non explicauimus. Aliud exemplum est in l. qui ob rẽ. 35. Quidam promisit iudicatum solui: hac autem stipulatione continetur defensio rei, l. iudicatum. inf. iud. solui, nec tamen defendit reum in iudicio: tenetur ad pœnã, vel ad id quod interest, si certa pœna promissa non sit, soluit eam pecuniam: deinde vult suam moram purgare, quæritur an possit? Quęstio ex eo pendet, an sit debitum, an vero indebitum quod solutum est? hin Iulianus ait repetitionem locum non habere. Nam reuera debitum fuit id quod solutum est. Re sane integra ex ęquo & bono admittitur morę purgatio, l. si seruum §. sequitur. infra, de verb. oblig. Sed quemadmodum hoc accipiendum sit, diximus in l. si insulam, de verb. oblig vbi & hunc locum adduximus.

Ad leg. qui ob rẽ.

Alius locus est in l. si non sortẽ, in prin. qui difficilis est. Quidam debebat sortem, ex causa mutui: sorte vsuræ non debebantur, quia non fuerant promissæ per stipulationem. Nam in mutuo non debentur vsuræ, nisi per stipulationem promissæ fuerint, l. 2. C. de vsur. Is autem soluit vsuras indebitas, non tamen sortem: quęritur an repetere possit? videtur nihil causæ esse cur non repetat, quia hic ponimus vsuras fuisse indebitas. Indebitum enim quod per errorẽ solutum est, repeti potest. Cur igitur hic dicitur repeti non posse, *Si sorti debitas soluit.* Sed his verbis indicio meo significat Vlpianus quamuis vsuræ non fuerint debitæ ea eo contractu, tamen repetitioni locum non esse, quia scilicet in sortem imputabuntur: hic enim proponitur sortem solutam non fuisse. Idem dixi in l. eleganter cum ea transactione post rem iudicatam facta pecunia soluta est, quæ cũ indebita sit, tamen imputari potest in id quod debetur ex causa rei iudicatæ. Quis autem sit legitimus modus vsurarum traditur in l. eos, C. de vsuris. Cum igitur scribit Vlpian. *Debitas*, id est, quę non excedunt legitimum modum sortis. nã cum quęritur de quãtitate & modo vsurarum, habenda est ratio sortis. Quinimo dicit vsuras quę excedunt legitimum modum, imputari posse in sortem: sic enim intelligo hunc locum, quamuis alij aliter intelligant. Quędam alia subiicit de vsuris, veluti de vsura vsurarum, & de ea, quę promittitur vltra duplum. Sed quia hunc locum tractaturi sumus sub titul. de vsuris, quæ hic dicenda erant, ad eum locum remittam. Præterea notandum est indebitum dici aliquando, etsi corpus ipsum quod solutum est, re vera debitum fuerit, si aliquod ius omissum sit in traditione eius corporis, quod solutum est: id probatur duobus exemplis. Vnũ est in l. sed etsi me putem. 22. §. 1. hic. Ego tibi fundum liberum tradidi, cum iter excipere deberẽ: hoc enim actum fuerat inter nos, vt fundus quem tibi dabã, mihi seruiret: in fundi traditione non excepi eam seruitutem: quæritur, an condicere iter possim? Et certe videtur huic condictioni locum non esse. nam fundus solutus debitus fuit. Cur ergo dicitur repetitioni locum esse? quia quamuis debitus fuerit fundus, qui solutus est, tamen omissa exceptio seruitutis in traditione fundi efficit, vt eam cõdicere possim. Aliud exemplum est in l. si quis. 39. Si hæres legatario legata soluerit, non exacta ab eo cautione, variis quidem ex causis à legatario cautio exigi solet. Sed exempli gratia vnam proponam, vnde licet si sub cõditione legatum sit, quæ consistat in non faciendo, vt si in capitoliũ nõ ascẽderit, exigitur ab eo cautio, quæ dicitur Mutiana, l. Mutianæ cautionis. 7. infra, de cond. & demonstr. Si igitur hæres soluerit legatum hac cautione omissa, locus erit huic condictioni. Sed nonne debitum hæres soluit? ita quidem, sed cum soluerit sine cautione, quã ab eo exigere debuit, quod soluit dicitur indebitum. Quæritur, si quid sub cõditione promissum sit, & soluatur

Ad leg. si non sortẽ, in princ.

Ad §. 1. l. sed etsi me putem.

Ad leg. si quis. 39.

Ad leg. § sub conditione.

natur ante euentum conditionis, an sit locus huic condictioni? hæc quæstio tractatur in leg. sub conditione. 16. vbi ait Pompon. Si sub cōditione promissum sit, & ea pendente solutum sit, repetitioni locum esse. ex conditionali enim stipulatione spes tantum est nasciturum obligationem, §. ex conditionali, de verborum obligat. in Institut. Huius rei exempla traduntur in dict. leg sub conditione. & aliis seq. hic. nec non etiam in l. qui promisit. 48. Sed hic excipe omnes cōditiones, quæ omnino extituræ sunt: quia si solutum sit ante impletam conditionem repeti non potest. Quid igitur si defecerit conditio? nihil omnino debetur, atque ideo repetitioni locus est. Exemplum eius rei mihi videtur esse in leg. seruo manumisso. 58. quæ difficilis est. Testator reliquit testamento libertatem cuidam seruo, quem credebat seruum esse, sed & fidei commissum, si ad libertatem ex testamēto peruenerit: pecunia ei soluta est sine iudice: deinde pronunciatus est ingenuus: quæritur, an ea pecunia repeti possit. Et dicit Papinianus repeti posse, quia scilicet conditio non extitit, nec existere quidem potuit. Quomodo enim ad libertatem peruenire potest, qui seruus non est? Sed hic incidit difficultas ea lege 3. infra, de condit. & demonstrat. vbi dicitur, conditionem impossibilem, quę legato adiecta est, pro non scripta haberi. Hęc autem conditio est impossibilis, quia fieri non potest, vt is, qui ingenuus est, ad libertatem perueniat: ergo habenda est pro non scripta, & legatum debetur perinde ac si nulla conditio adscripta fuisset. Vulgo dicitur, vt huic antinomiæ occurratur, conditionem impossibilem hic appositam, nō ideo haberi pro non scripta, quia testator putauit possibilem esse, id est, hunc cui legabat seruum esse. Sed existimo conditionem, cuius hic fit mentio non esse impossibilem: nec enim impossibile est ex testamento ad libertatem peruenire. In re igitur nulla est difficultas, sed in persona tantum. nam etsi quis pauper promiserit se mille daturum etsi forte facultatem non habeat pecunię dandę, nō ideo dicitur stipulatio esse impossibilis. Conditionis enim possibilitas vel impossibilitas, in re ipsa spectatur: ideoque dicendum est hanc conditionem impossibilem non esse, nec impossibilitatem continere. Sicque dicendum est in proposita specie. nam quamuis persona hic adscripta sit eiusmodi, quę non possit consequi libertatem, tamen si spectemus hanc conditionem, poterit, natura enim non impedit, quin ei pareatur. Itaque ea conditione deficiente legatum non debetur: ea autem existente debetur.

Sub conditione debitum, solutum ante tempus, an repeti possit.

Cap. V.

Indebitum an dici possit propter exceptionem competentem.

Exceptio nis mendacium quid dici potest. an solutū condici possit.

SEd nunc videndum, si quid ipso iure debitum sit, quod ob exceptionem peti nō possit, per errorem tamen sit solutum, an condictio indebiti locum habeat. Fit enim aliquando, vt aliquid iure ciuili quidem debeatur, propter exceptionem tamen prætoriam peti non possit. Exempli gratia, si quis pactus sit, ne pecuniam à debitore suo petat, hoc pacto nō tollitur obligatio, sed manet debitor obligatus, vt prius erat ante pactum. §. præterea. Institut. de except. Pacto enim conuento obligationes non dissoluuntur. Certis quidem modis obligatio, quæ iure contracta est, tollitur & dissoluitur, de quibus in Institut. titul. quibus mod. toll. obligat. veluti solutione, acceptilatione, cæterisque modis similibus. Pacto autem conuento non tollitur. Pactum. n. conuentum idoneum non est ad producendam obligationem, nec ad eam quæ producta est, tollendam. Pacta legitime non sunt, id est, iure ciuili & legibus non confirmantur, quibusdam exceptis, de quibus in leg. legitima. supra de pactis. tamen quia ęquum est, quod inter aliquos conuenit, seruari, hæc æquitas facit, vt defensio competat reo, cum quo pactum factum est, ne pecunia petatur, eique ideo detur exceptio, §. 1. de except. in Institu. Licet enim iudicium ita non constituatur, nec addatur exceptio in iudicio, tamen adhuc nomen remansit. Olim solebat excipi, & addebatur cōditio in iudicio, quod alias purum & simplex erat. Multum autē interest, an prætor, qui iurisdictioni pręest, iudicium purū & simplex constituerit, an vero ei exceptionem addiderit. Nam si purum iudicium constituerit, sequitur condemnatio, nec vlla defensione vel propter pactum, vel propter aliam rem poterit reus iuuari. Sed si prætor addit in iudicio condictionem ex bono & æquo, nisi conuenerit inter creditorem & debitorem, vt non petatur pecunia cum exceptione, iudex datus pacti rationem habebit, & recte si processerit, absoluet reum propter illam exceptionem, quæ addita est æquitate suadente. Etenim prætor, qui interpres quidam iuris ciuilis est, seueritatem actionis, quam denegare non debebat, quia videbat eam secundum ius ciuile competere, hac exceptione mitigabat. Exceptio autem est conditio, quæ modo eximit reum condemnatione, modo minuit condemnationem: fit igitur interdum, vt quamuis aliquid iure ciuili debeatur, propter exceptionem tamen à prętore æquitatis causa datam peti non possit. Vnde etiam quæritur, an id quod solutum est tanquam indebitum, propter eam exceptionem repeti possit. Sed hoc, vt intelligi possit, distinguendæ sunt exceptiones, & alia temporalis & dilatoria constituenda, alia perpetua & peremptoria: quæ distinctio traditur in §. appellantur. Institut. de exceptionibus. Et dilatoria quidem seu temporalis est, qua vtitur is, qui in diem promisit, qui si conueniatur ante diem, exceptione vtitur, ne cogatur ante diem soluere. hæc autem exceptio non perimit negotium, nec perpetuo obstat agenti, sed tantum ad tempus. Alia est perpetua & peremptoria, quę perpetuo obstat: veluti exceptio pacti, si conuenerit, ne petatur pecunia debita. Sed videamus primum de temporali exceptione.

Exceptio quid.

Exceptionum diuisio.

De exceptione temporali.

Qui habet exceptionem temporalem, soluens non repetit, leg. in diem. 10. hic soluit enim debitum: nam id quod promittitur in diem, ante diem debetur, licet propter exceptionem, quę tantum dilatoria est, peti non possit, leg. cedere diem. infra de verborum signific. Cum quid promittitur sub conditione, nec cessit nec venit dies: id est, nihil debetur nec peti potest: nulla enim nata est obligatio ante conditionis euentum: cum vero in diem, cessit quidem dies, sed nō venit, scilicet vt peti possit. Idem dicitur in l. nam si cum moriar. 17. Sed quęritur, an interusurium medij temporis repeti possit. Hæc quęstio certi iuris non est: mihi tamen probabilis videtur hęc sententia vt interusurium medij temporis repeti possit, si interest debitoris qui soluit. nam is, qui soluit ante diem propter hoc interusurium dicitur plus soluisse, §. plus autem. Inst. de act. Sicut enim is dicitur plus petere, qui ante diem petit, sic is plus soluere, qui ante diē soluit. nam dies pars obligationis est, l. 1. sup. de eden. Ergo cum dicitur dict. leg. in diem. ante solutum repeti non posse, ita accipiendum est, vt de summa, non de interusurio medij temporis intelligatur: id est, emolumentum quod percipi potest ex vsu pecuniæ solutæ. Nam si ante diem non soluisset debitor, potuisset negotiari, & ex ea pecunia emolumēti aliquid percipere: & tum præcipue si forte non poterat ante multos annos ab eo exigi pecunia debita. Et certe tot anno-

rum intereſurio fraudari debitorem, valde iniquũ eſſet, & eo locupletari aduerſarium cum illius incõmodo: maximè vero cum inſpicere ſoleamus in hac condictione quidnam æquum & iuſtum ſit, leg. nam hoc natura. hic. & hæc condictio ex æquo veniat. Hæc de exceptione temporali & dilatoria ſufficiant: nunc de exceptione perpetua & peremptoria videndum. Qui exceptione perpetua & peremptoria tutus eſt, ſolutum repetere poteſt quaſi indebitum, leg. ſi non ſortem. §. indebitum. hic & l. nihil intereſt. infra, de regulis iuris, vbi ait Paulus, nihil intereſſe ipſo iure quis actionem non habeat, an vero eam actionem, quę per exceptionem elidatur. Idem dicitur in eadem lege, §. ideo. vbi etiam adfert exemplum huius perpetuæ exceptionis. Quidam emit fundum à Titio: itaque eum habebat obligatum ad tradendum. Teſtamentum tamen fecit emptor, quo hæredem ſuum damnauit, vt vẽditorem nexu venditi liberaret. Venditor huius rei ignarus, tradidit fundum hæredi emptoris: quæritur an repetere poſſit. Dicit Vlpianus eum poſſe repetere, quia ſcilicet exceptione perpetua ſe tueri poterat aduerſus hæredem emptoris petentem, cum teſtator iuſſiſſet eum liberari ea obligatione. Aliud exemplum huiuſmodi eſt in leg. ſi quis iuraſſet. 43. Is qui debebat pecuniam ex cauſa mutui, aduerſario deferente iuſiurandum, iurauit ſe dare non oportere: non ob id quidem debitor eſſe deſiit, quoniam iureiurando non omnino tollitur obligatio: ſed tamen exceptionem perpetuam habet: & ſi petatur ab eo pecunia, quaſi debita, poterit agentem exceptione iuriſiurandi ſubmouere. Hic igitur ſoluens dicitur indebitum ſoluere, atque ideo repete per hanc condictitiam actionem: nihil enim refert an quid iure ciuili non debeatur, an vero debeatur, ſed peti non poſſit propter exceptionem quę ex bono & æquo datur. Hinc exiſtit quæſtio. Si dubium ſit, exceptio ſit temporalis an perpetua, nũ cõdictio indebiti competat. hæc tractatur in leg. ſufficit. 56. in qua exemplum huiuſmodi eſt: Quidã mihi debebat pecuniam ex mutuo: pactus ſum cum eo ne eam pecuniam petam, donec Titius Conſul factus fuerit, ex hoc pacto acquiritur ei exceptio aduerſus me, ſi petã. Sed dubium eſt an hæc exceptio ſit perpetua an temporalis. Poteſt enim perpetua eſſe, ſi ponamus Titium deceſſiſſe. nam cum conuenerit ne ab eo petam donec Titius conſul fuerit: mortuus autẽ ſit Titius antequam id acciderit, perpetuo obſtat hæc exceptio. Nunquam enim poteſt conueniri, quia Titius nunquam poteſt eſſe conſul. Titio vero ad conſulatum perueniente temporalis eſt.

De exceptione perpetua.

Ad §. indebitum. l. ſi non ſortẽ.

Ad §. ad eo. eiuſdem leg.

Ad l. ſi quis iuraſſet.

Exceptio ſit temporaria, an perpetua dubitetur, quid ſtatuendum.

Ad l. ſufficit.

Cum igitur pendeat ex euẽtu an Titius conſul fiat, an non: in hac diſtinctione exceptionis perpetuę & temporalis merito quæritur quid de hac condictione indebiti dicendum ſit. Reſpondet Papinianus, Sufficit ad cauſam indebiti, &c. Quaſi dicat, In dubio iudicamus perpetuam eſſe, vt locus ſit repetitioni. In dubio enim fauendum eſt magis repetitioni quam aduẽtitio lucro, l. nõ debet. §. in re obſcura. de reg. iur. Sequitur ratio, *Vt enim pactum quod in tempus certum collatum eſt, non magis inducit conditionẽ, quã ſi ex die debitor ſoluturus proſſus deſeſſit iuris quæ cauſã incertã habet conditionis inſtar obtinet.* Quid enim refert an quis ita centum promiſerit, Si Titius conſul factus fuerit: vel cum Titius conſul factus fuerit? nam inter ſi, & cũ, nihil intereſt quantum ad conditionem attinet, l. qui promiſit. hic. in vtroque caſu obligatio conditionalis eſt. Ergo in hac ſpecie perinde reſpondendum eſt ac ſi quis centum promiſerit ſub hac conditione, Si Titius conſul factus fuerit, vel Cum Titius conſul factus fuerit: nam ante euentum huius quod promiſſio eſt, certum eſt, centum ſi ſoluta ſint, repeti poſſe, vt ſupra diximus in interpretatione l. ſub conditione. Nondum enim debet priuſquam ſit impleta cõditio. Ergo & in hac ſpecie idem dicendum eſt. Hęc autem ſimilitudo hoc vult: Pactum quod in certum tempus collatum eſt, non inducit conditionem: veluti ſi pactus ſim ne petam ante Kalendas Ianuarias, hoc pactum non efficit vt ſi interim ſolutum fuerit, repetere poſſim: non aliter quam ſi ea ex die ſoluiſſet. Cum autem pactum conferatur in tempus incertum, inſtar conditionis obtinet, id eſt, efficit vt res ſoluta condici poſſit. Dies enim incertus conditionẽ habet, l. dies incertus. infra de condit. & demonſtrat. huic affinis eſt quęſtio de exceptione quæ marito competit aduerſus mulierem ſoluto matrimonio, ne conueniatur vltra id quod facere poteſt, leg. maritum infra, ſolut. matrimo. quæ tractatur in leg. quod nomine. Si matrimonio ſoluto mulier de dote actionem contra maritum inſtituat, qui ſoluendo non ſit, non exiget ſolidum, ſed quatenus mariti facultates patiũtur, habita ratione eius ne egeat. Hoc enim tribuitur honeſtati coniugij, ne alter alterũ ita ſpoliet omnibus fortunis ſuis, vt redigat eum ad mendicitatem. Tantum igitur relinquetur quantum ad victum eſt neceſſarium: hac que exceptione ſe tuebitur maritus, ſi ab vxore ſua ſoluto matrimonio cõuenietur. Sed quæritur, ſi maritus ſoluerit per errorem, cum putaret ſe ſoluendo eſſe, an poſſit repetere? hic dicitur repetere non poſſe. hoc enim beneficium eatenus marito indulgetur, vt ab eo exigi non poſſit, non vt ſoluens poſſit repetere. Nam re vera debitor eſt mulieris, quamuis humanitatis cuiuſdam & honoris cauſa ab eo ſolidum non exigatur, ſi dicatur ſoluendo non eſſe. Sed plerique hic commiſcentur argutias quaſdam, & contendunt idem hic dicendum eſſe quod in ea exceptione de qua tractatur in dict. leg. ſufficit. Aiunt enim hanc exceptionem illi omnino ſimilem eſſe: quia & incertum hic ~~eſt an exceptio temporalis ſit, an~~ perpetua. Diximus autem cum incertum eſt an exceptio temporalis ſit an perpetua, interim ſolutum repeti poſſe, ex dicta leg. ſufficit. Incertum enim eſt an hęc exceptio perpetuo obfutura ſit vxori dotẽ repetenti, an vero ad tempus: quia incertum eſt an maritus locupletior euaſurus ſit. Quoties enim locupletior factus fuerit maritus qui abſolutus eſt propter hanc exceptionem, denuo poterit conueniri, leg. vnic. §. cum autem. Cod. de rei vxor. act. Et quia incertum eſt an is locupletior futurus ſit, an non, incertum quoque eſt an hęc exceptio temporalis ſit an perpetua. Nam ſi nunquam factus fuerit locupletior, nihil vnquam ab eo exigi poterit. Hic nodus multos torſit in hac diſputatione: ſed mihi magna diſſimilitudo videtur inter has duas exceptiones. In ſpecie de qua agitur in dict. leg. ſufficit. obligatio conditionem quandam habet. cõuentio. n. quæ expreſſa eſt, conditionalis eſt. Cum. n. dico, Ego promitto tibi cũ Titius cõſul factus fuerit: vel ego pactus ſum tecum ne petam donec Titius conſul factus fuerit. hic condictio quædã eſt. At quod promittitur ſub conditione, ante euentum ipſius non debetur: atque ideo ſi ſolutum ſit, repetitur per condictionẽ indebiti. In ſpecie autem dictæ legis quod nomine. & ſeq. nulla facti eſt conditio, id eſt, ex conuentione contrahentium, ſed iuris tantum, quę ineſt. Conditio facti differt à conditione iuris, leg. multum intereſt. de condit. & demonſtrat. Conditio enim iuris ineſt tantum ex diſpoſitione & interpretatione iuris, nec ſuſpendit: & hęc conditionis vim non habet: ſed tantum ea quę à contrahentibus eſt expreſſa, vel à teſtatore. Obligatur quidem maritus ad reddendam dotem integram, ſi locupletior fuerit: ſed hæc

De exceptione quæ marito competit ſoluto matrimonio. Ad l. quod nomine.

con-

conditio iuria est, nec proficiscitur ex facto contrahẽtium, sed ex dispositione iuris. Iua enim tribuit hoc beneficium mariro, vt si facultates eiua non sufficiāt ad integram dotem soluendam, eius ratio habeatur. Ideo mirum videri non debet, si ius diuersum constitutum sit, cum diuersę species sint. Qui ergo exceptione perpetua tutus est & peremptoria, si soluerit, repetare potest quod soluit tanquam indebitum, per condictionem indebiti: quia id indebitum non male diei potest propter exceptionem perpetuam. Quod autem de exceptione perpetua dictum est, intelligendum est, de ea exceptione quæ gratia soluentis inducta est, non autem de ea exceptione quę inducta est in odium creditoris. quæ distinctio traditur in leg. qui exceptionem 40. Quędam enim exceptiones comparatę sunt in fauorem eius cui dantur, vt exceptio senatusconsulti Velleiani, quę datur mulieri, si pro alio intercesserit. nam ex ea intercessione non tenetur nec potest condemnari. Senatusconsultũ enim Velleianum factum est in fauorem mulierum, vt succurreretur infirmitati earum pro aliis temere intercedentium.

De exceptione Senatusconsulti Velleiani.

Vnde si mulier quæ pro alio intercesserit, cum habear exceptionem Senatusconsulti Velleiani, conueniatur, & per errorem soluat, solutum tanquam indebitum repetere poterit. Eatenus igitur eum qui tutus est exceptione perpetua, solutum repetere posse intelligandum est, quatenus talis erit exceptio quę in gratiam eius cui competit, introducatur. Sunt enim, vt diximus, alię exceptiones perpetuæ, quæ tamen comparatę non sunt in eius gratiam cui competunt: cuiusmodi est exceptio Senatusconsulti Macedoniani, quæ filiusfamilias qui mutuam pecuniam accepit, si conueniatur ex mutuo, etiam paterfamilias factus mortuo eius patre, exceptionem habet. Hoc enim senatusconsultum non est factum in gratiam filiorumfamilias: cum fauore digni non sint qui pecunias profundunt, quique forte insidiantur morti paternę, vt sibi pecunias comparent, sed eo volui Senatus punire fœneratores: ideoque in eorum odium factum est. Respicit tamẽn hoc Senatusconsultum etiam fauorem patris, ne filiusfamilias tandem obrutus ęre alieno, tendat (vt dictum est) insidias vitæ paternæ. Sed quemadmodum hoc accipiendum sit, docebimus plenius sub titulo de Senatusconsulto Macedoniano. Si igitur filiusfamilias hac exceptione tutus soluat, non repetet. Huc pertinet quod dicitur in leg. item si filiusfamilias, §. vltim. infra, ad Senatusconsultum Macedonianũ. Excipitur quoque ab eo quod diximus de perpetuis exceptionibus, exceptio perpetuo rei iudicatę: quod admirabile est, cum idem dicere de hac exceptione non possimus, quod de exceptione Senatusconsulti Macedoniani. Qui enim tutus est exceptione rei iudicatæ, si soluerit, repetere non potest, l. iudex. 28. Idemque dicitur in l. Iulianus. 60. Quidam recepit mutuam pecuniam: cumque ab eo pecunia peteretur, absolutus est sentẽtia iudicia. Si igitur denuo ab eo petatur exceptionem habet rei iudicatę. §. item si in iudicio. de except. in Insti. & toto tit. infra. de except. rei iudic. Quæritur ergo si soluerit an repetere possit? Videtur repetere posse. Nam in primis tutus est exceptione perpetua, cum exceptio rei iudicatæ perpetuo obstet agenti: deinde non potest dici hanc exceptionem ad fauorem & commodum eius non pertinere, cum in gratiam eius detur secundum quem iudicatum est. Ergo secundum distinctionem quę traditur in dict. leg. qui exceptionem, videtur repetitioni locus esse. Cur igitur in vtraque lege dicitur repeti non posse id quod solutum est? Rationem reddit Paulus dict. l. Iulianus. Licet enim &c. Nā licet absolutus sit reus, tamen debitor adhuc manat. Nam sententia aut re iudicata non tollitur naturalis obligatio, dict. §. item si in iudicio. de except. in Inst. At qui natura debet, solutum repetere non potest. Sed cum locum non fusius explicaturi sumus in disputatione de naturali obligatione. Quæritur quid de exceptione compensationis dicendum sit. Hęc quęstio tractatur in leg. qui inuicem. 30. Hic locus pertinet ad titulum de compens. vbi plene de compensatione dicturi sumus: de ea etiam locus est in . §. in bonæfidei. Instit. de actio. Cum idem debitur & creditor est, fit debiti & crediti compensatio & contributio: idque ipso iure, dict. §. in bonæfidei. Sed excipiuntur certi casus in quibus compensatio non habet locum, veluti ex causa depositi, leg. vltim. C. de compens. Si quis ergo soluerit ei qui vicissim debitor erat, quo casu locus non est compensationi, repetere non potest, dict. leg. qui inuicem. Quid ergo faciet creditor? habebit sui crediti repetitionem. In his autem casibus in quibus compensatio admittitur, si salua ei maneat actio, nihil opus habet hac condictione: veluti si forte actionẽ habeat qua petere potest. Sed fit aliquãdo vt quod peti non potest, in compensationem veniat, l. etiam. infra, de compensat. Ergo si quia id soluerit, quod poterat iure compensationis retinere opposita compensatione, hoc casu id repetere poterit per conditionem indebiti. Quęstio etiam agitatur de retensione, quę tractatur in leg. ex quibus. Si quis retentionẽ alicuius rei habeat, actionem autem non habeat, an solutum propter illam retentionem repetere possit per condictionẽ indebiti? Ait Pompon. repetere eum non posse. At nonne idem est retentionem aut exceptionem habere? huius retẽtionis locus est in leg. si in area, qui iam à nobis explicatus est. Ego in area tua domum ędificaui bona fide, cum ego probabiliter existimarẽ meam esse aream: possum ego impensas & sumptus factos in ædificium seruare per retentionem. Verum quidem est ædificium tuum esse quod in area tua ędificatum est, sed mihi sumptus refundi debent: & si peras à me ædificiũ illud quod extruxi, quod forte possideo, possum retinere fundum, donec mihi satisfactũ fuerit. Quid ergo si ædificium restituero, sumptibus non refusis, an actionem habebo? Hic ait Iulianus me nullam actionem habere. Non multum igitur differt hoc ius retentionis à iure exceptionis. Eo enim tendit exceptio ne soluatur: retentio autem vt soluatur. Ego retineo ædificium à me extructum sumptibus propriis, petis à me vt restituam: dico prius satisfaciẽdũ esse pro sumptibus factis: & interim me non cogi restituere. Retentio est alicuius rei. Nec vero contendo de retinenda re quæ mihi debetur: nec enim eam habeo: cum debeatur mihi pecunia: sed retineo rem, vt mihi soluatur quod debetur sumptuum nomine.

De exceptione Senatusconsulti Macedoniani.

De exceptione rei iudicatæ.

De exceptione compensationum.

Cap. VI.

De obligatione naturali.

SEquens locus est an obligationis naturalis habeatur ratio in condictione indebiti, cum quęritur debitum an indebitum sit quod quis repetere vult. Et videtur huius obligationis nullam rationem habendam esse: quoniam is qui ita est obligatus, natura tantum debet, non etiam iure ciuili. atque ideo cogi non potest ad soluendum, vt mox dicturi sumus. Si autẽ cogi non potest ad soluendum, non videtur obligatus esse. Nam obligatio est iuris vinculũ, quo necessitate adstringimur alicuius rei soluendę causa, vt dicitur in prin. tit. de oblig. in Instit. Hęc enim obligatio quę naturalis dicitur, non oritur ex iure ciuili, sed ęquitate tantum naturali: ideoque dicitur natu-

ralis, nō ciuilis obligatio. Quidam distingunt ius naturale à iure gentiū: & hāc obligationē quam dicimus naturalem referunt ad ius gentiū, non autē ad ius naturale: id est, ad ius quod cū hominibus natū est. Ego docui in interpretatione tit. de obl. & act. nihil aliud spectādum esse cū quæritur an quis sit naturaliter obligatus, an nō sit, quem naturalem æquitatem. Videndum enim est an sit natura æquum eum debere: vt si sit natura ęquum, tunc dicatur naturalis obligatio. Hæc igitur obligatio ex naturali tantum ęquitate oritur, nec alia est huius obligationis causa aut fundamentū, l. Stichum. §. naturalis. infr. de solut. Naturalis obligatio, inquit Papin. sicut pecuniæ numeratione, ita etiā iusto pacto vel iureiurando ipso iure tollitur: quia vinculum æquitatis quo sustinebatur, contraria æquitate dissoluitur. Eodem pertinet quod dicitur in l. cum amplius. §. is natura debet, infra, de reg. iur. Is natura debet quem iure gentium dare oportet, cuius fidem secuti sumus. Ius enim gētium plerunque accipitur pro iure naturali. Idem colligitur ex leg. nam hoc natura 14. hic. l. pręced. §. 1. Si pupillus mutuam pecuniam acceperit sine tutoris sui auctoritate, ex qua pecunia locupletior factus sit, si soluerit eam pecuniam, repetere non potest. Vult enim probare Paulus repetitioni locum illo in casu non esse, quia natura pupillus debeat, & natura æquum sit neminē cum alterius incōmodo locupletiorem fieri: nec vllam aliam adfert rationem. Hęc igitur obligatio naturalis, quia ex naturali tātum ęquitate nascitur, non autem ex iure ciuili, obligatio proprie non dicitur, sed tantum per abusionem quandam. Ea enim obligatio proprie dicitur, quæ ciuilis est & efficax ad agendum, ad cogendum aliquem ad soluendum. Sicque definitur obligatio in §. 1. de obligat. in Instit. nam is proprie dicitur obligatus, qui ita adstrictus est, vt agi, id est, duci in iudicium possit. Contingit enim aliquando vt quis obligetur, sed tamen ita adstrictus non sit, vt possit inuitus duci & & cogi ad sequendum ducentem. Itaque dicimus ex sola obligatione ciuili nasci actionē, non ex naturali: id est, cum eam rationem naturalem ita probat ius ciuile, vt qui debet, cogatur auctoritate publica ad soluendum: sicque eum obligatum dicere qui natura debet, est abusus. l. fideiussor obligari. §. fideiussor. infra de fideiuss. Hæc tamen obligatio naturalis, etsi non sit efficax ad cogendum vt soluatur, hunc certe effectum habet, vt si solutum sit aliquid, impediat soluti repetitionem. In hac enim condictione debitum & indebitum naturaliter accipimus, l. si quod dominus. hic. Idem dicitur in l. naturalis. inst. de oblig. & act. Naturales, inquit. Pau. obligationes non eo solo ęstimātur quod earum nomine aliqua actio competat, sed quod solutum repeti non possit.

Quoties igitur natura æquum est aliquem debere, etsi nulla actio prodita sit iure ciuili qua cogi possit ad soluendum: tamen si soluerit repetere non potest. Exemplum est de pacto conuento sine stipulatione. Iure Romano pacto conuento, cui nō accessit solēnis stipulatio, non cogitur quis soluere, l. iurisgentium. sup. de pactis. sed si soluerit quod pacto conuenit vt daretur, is repetitionem non habebit. Non enim dici potest indebitum soluisse, quia natura debuit, & naturali ęquitate debuit præstare quod promisit, leg. 1. supra de pact. Vnde quæsitum est ab aliquibus, an is qui beneficium ab alio accepit, & natura tenetur ad remunerationem, si soluerit per errorem, repetere possit. Sunt autem qui existiment repetere non posse propter naturalem obligationem, qua is qui beneficium accepit, obligatus est ad remunerandum. l. sed etsi lege. §. consuluit. supr. de petit. hæred. Sed hāc sententiā non probo. Quāuis enim dicatur quis naturaliter obligatus ad remunerationem, nō tamen existimo hoc ad obligationem naturalem, de qua hic loquimur deferendum esse. Alias etiam rationes adduxi sub tit. de obligat. & action. quia videlicet inter dantem beneficium & accipientem hoc non agitur, vt is qui dedit eo nomine quicquam recipiat. Damus enim vel perdituri, & totum committimus arbitrio accipiētis, vt ait Seneca lib. 3. de beneficiis. Alioqui non esset beneficium, sed creditum. Vnde dici non potest naturaliter obligatus esse, cum ea obligatio ex mutuo consensu oriatur. Obligatio ad ἀντίδωρα non est ciuilis pacto conuento, imo turpe est homini prudenti petere ἀντίδωρον. Sed si quis mihi pacto conuento aliquid promiserit, non est inhonestum id ab eo petere, & possum conqueri de fide rupta: & postulare cum eo vt prestet quod promisit, etsi nulla actio mihi competat ad eum cogendum. Huius autem obligationis naturalis varia exempla sunt sub hoc titulo, quæ nos breuiter sumus tractaturi. Vnum est in leg. naturaliter. 13. Seruus iure ciuili non obligatur. In personam enim serui nulla cadit obligatio, leg. quod attinet. & leg. in personam, infra, de reg. iur. Quæ iuria ciuilis sunt, ciuibus tantum competunt. Serui igitur qui ciues non sunt capaces, non sunt eorū quę iuris ciuilis sunt. Ideo obligatio ciuilis cum seruo cōtrahi non potest, sed naturalis tātum. Ius enim naturale & ęquitas naturalis in his differentiam nullam facit. Vtilitas autem & necessitatis cuiusdam causa comparata est hęc personarum distinctio, ita vt alij liberi, alij serui essent, leg. 4. ex hoc iure. supra, de iust. & iure. Cum ergo hæc obligatio ex naturali tantum æquitate dicatur, dubium non est quin etiam seruus naturaliter obligari possit æque atque homo liber: ideoque si quod debebant naturaliter soluerint, repetere non possunt. Hinc tractatur quæstio in leg. si dominus. 64. Dominus cōtraxit negocium cū seruo suo, deinde eum manumisit: manumisso seruo soluit: quæritur an repetere possit. Videtur indebitum esse, quia nulla obligatio potest consistere inter dominū & seruum. Sed tamen hic dicitur repeti non posse, hac ratione, quia debitum naturale agnouit. Quod enim dicimus nullam obligationem inter dominum & seruum consistere, verum est si intelligamus de ciuili obligatione. Hęc vero in specie negare non possumus, quin aliqua sit naturalis obligatio. Omnes enim homines iure naturali nascuntur liberi: introducta autem est seruitus consensu quodam gentium propter necessitatem, dict. leg. ex hoc iure, cum antea nullum esset discrimen liberi & serui. Ergo eo iure quod cum humano genere proditum est, nemo dicitur seruus esse. *Dominatio ex iure gentium introducta est*, id est, consensu quodam gentium. Hinc ius gentium dicitur quod naturali iuri, quod primęuum dicitur, succedit. *Ita debuit vel non debuit, &c.* Ego hunc locum adduxi alio in loco cum disputarem de obligatione naturali, vt ostenderem non ad ius gentium, quod secundarium vulgo dicitur, sed ad ius gentium, quod primæuum dicitur, referri debere hanc obligationem naturalem. Poterat enim obiici, seruum non magis obligari naturaliter quam ciuiliter, quia si ius gentium inspiciamus, quo iure seruitus est introducta, seruus multum differt à libero homine, dicta leg. ex hoc iure. supra, de iustit. & iure. Si enim naturalis obligatio referatur ad illud ius gentium secundarium, non magis naturaliter obligari potest seruus, quam ciuiliter. Sed respondet huic obiectioni Triphonius, & ait, hoc referendum esse ad naturalem libertatem, & illud ius quo omnes homines liberi nascuntur, quo iure neque damnatio, neque seruitus comparata erat. Obiicitur lex cum am-

Seruus naturaliter quomodo obligetur.

Ad l. si dominus.

amplius. §. is natura debet. infra, de regul. iur. Is natura debet, quem iure gentium dare oportet, cuius fidem secuti sumus. Ergo illud referri ad ius gentium, non ad ius naturale. Sed certum est, illud ius gentiũ primæuum dici etiam naturale, quia hominibus natura insitum est. Deinde subiicit, *Cuius fidem secuti sumus*: vt ostenderet eum cũ quo negotiũ aliquod cõtraximus, eo iure nobis obligatum esse. Ex his intelligitur quomodo seruus obligetur naturaliter.

Monachus an naturaliter obligetur.

Solet hic tractari quęstio de monacho, an is saltem obligetur naturaliter: de ciuili quidem obligatione nulla est dubitatio. Nam certi iuris est monachum ciuiliter nõ obligari: quia nulla actio competit monacho, nec vlla actione teneri potest, cum ei dominus sit abbas quæritur igitur an saltẽ obligetur naturaliter, ex canonistis nonnulli existimant monachum nec ciuiliter nec naturaliter obligari posse: quia in constitutionibus põtificiis dicitur, nec habere suum velle, neque suũ nolle. Si autem non habeat suum velle, nec suum nolle, quo modo potest naturaliter obligari? Sed mihi magis probatur contraria opinio quæ etiam à quibusdam defenditur. Cum enim diximus seruum nec velle nec nolle habere, l. eius est, & l. velle. infr. de reg. iur. id est, haberi pro mortuo & nullo: idem dicendum est de monacho. Sed nos experimur monachos velle & nolle: velle quidem, vt cum est potandum & edendum: nolle vero, vt cum est ieiunandum. Vnde dicuntur facere nolentes & volentes.

De obligatione pupilli.

Aliud exemplum huius obligationis naturalis est in leg. naturaliter. §. vltim. Pupillus mutuam pecuniã accepit sine tutoris sui auctoritate: is factus locupletior ex ea pecunia, deinde eam soluit. quæritur an repetere possit. Ait Paulus repetere eum non posse. Ratio est, quia natura debuit quod soluit, etiamsi accepit sine tutore, cum locupletior factus sit. Ostendere autem volens Iurisconsultus eum natura debere, ait: *Nam natura æquum est neminem cum alterius detrimento locupletiorem fieri.* At si is repeteret, fieret locupletior cum incommodo alieno. Sed hic incidit difficultas. Nam in hac specie non tantum naturaliter videtur obligatus pupillus, sed & ciuiliter. Cum enim pupillus ex pecunia mutua quam accepit sine tutoris auctoritate sit locupletior, datur aduersus eum actio ex rescripto Diui Pij. leg. 3. in princip. infra, commod. Si commodatum acceperit pupillus sine tutore, ex quo factus sit locupletior, actio vtilis aduersus eum competit secundum rescriptum Diui Pij. Idem dicitur in l. 3. §. pupillus sup. de neg. gest. Itemque in l. pupillus. §. t. inf. de auct. tut. Si autẽ datur aduersus pupillum actio, dicendũ est eum non tantum naturaliter obligari, sed etiã ciuiliter: si ergo ciuiliter obligatus est: frustra quæritur an possit repetere. Cum. n. actio aduersus eum detur: multo magis repetitio soluti inhibetur, si soluerit sponte sua. Sed Paulus de hac obligatione tanquam naturali tantum loquitur, quia nulla erat lex propter quam ciuilis & legitima dici possat tempore horum Iurisconsultorum. Non sine causa fit mentio huius rescripti in aliis locis. Nam nullo iure cautum videbatur actionem de hac re proditam esse, nullaque erat lex ciuilis.

De rescriptis principum.

Rescripta autem principum eo tempore non vsquequaque vim legis habebant. Cum enim in singulas causas, singulaque negotia & personas impetrarentur, non erant constitutiones generales, sicut hodie sunt in Cod. Iust. Adducebantur tamen & proferebantur: sicut hodie adduci solent res iudicatæ supremis curiis, quæ etsi propter iudicum auctoritatem magni præiudicij sint, non tamẽ vim legum habent. Hinc fit vt imperatores vocent illam actionem quæ datur in pupillum, vtilem, cũ satis intelligerẽt ex iure ciuili actionem nullam in eum dari. Actione autem vtili agitur aduersus pupillũ, vtilitate suadente. Quid si factus non sit locupletior, an obligetur pupillus ex mutuo, si mutuam pecuniam acceperit sine tutore? In l. quod pupillus. 41. hic dicitur ne naturaliter quidem obligari. Idem dicitur in l. pupillus infra, de act. & obligat. Alia aduersari videntur, vt l. 1. infr. de nouat. l. Stichum. §. naturalis. Infr. de solut. in quibus locis dicitur eum naturaliter obligari, & prodesse eam obligationem ad nouationem, & fideiussionem. Ego conciliaui hos locos sub titul. de obligationibus & actionib. dixi modo pupillum obligari naturaliter, modo non obligari, prout ęquitas & naturalis ratio id exigere videtur. Aliquando enim natura ęquum est eum nõ teneri. In his certe quæ nullum aut leue incommodum adferunt pupillo, nihil prohibet eum obligari, vt cum quęritur an fideiussor accedat pupillo, & an nouatio valeat, vt in dict. l. 1. infr. de nouat. & d. l. Stichum. §. naturalis. Sed cum agitur de incõmodo pupilli, vt in condictione indebiti, tunc dicimus eum non obligari, quia hoc natura ęquum est. Si quis expendat diligenter quid natura æquum sit, aut non sit, nunquam dicet pupillum qui accepit mutuam pecuniam sine tutore, propter ætatis eius infirmitatem, teneri. Nos pleraque alia diximus de ea re in interpretatione tit. de oblig. & act. Aliud exemplum est in l. si pœna. 19. in princ. quod sumitur ex l. extat. supr. de eo quod met. caus. Is qui pecuniam sibi debitam non per iudicem reposcit, sed ipse per vim aufert, ius crediti amittit, & debitor liberatur. Sed quomodo intelligemus eum liberari? liberaturne ab obligatione ciuili tantum, an etiam à naturali? Hic dicit Pomponius manere adhuc naturalem obligationem: exoluitur enim tantum vinculo ciuili, non etiam naturali. Hæc sententia quæ ad coercandam hominum temeritatem pertinet, non tollit naturalem obligationem. Igitur si postea hic soluerit, non poterit repetere quasi indebitum. soluit. n. quod natura debebat, & videtur naturale debitum agnouisse. Aliud exemplum adduci potest. ex tit. Quod quisque iuris in alium. Si magistratus, Pretor Romæ, vel Præses in prouincia, aliquid inique statuerit aduersus alium, eodem iure postea vti cogitur quocunque aduersario id postulãte. Ergo si per iniuriam aliquid sibi debitum amiserit magistratus, debitor tamẽ non liberatur naturali obligatione. Aliud exemplum est in l. cum is 32. §. mulier. Varia est interpretatio huius loci: sed tamen videtur sic accipi debere. Mulier quæ nupsit, nullam dotem constituit marito suo: maritus autem ferebat grauissima onera matrimonij suis sumptibus sine vlla dote: ob idque mulier pietate mota dotem marito dedit. Tãdem vero cum intelligeret mulier nulla se obligatione teneri, voluit repetere: quæritur an possit? videtur posse: quia scilicet vxor nullam dotem debet, & nisi constituerit & promiserit in matrimonio contrahendo, nullo iure cogetur ad dotẽ dandam. Sed tamen hic dicitur à Iul. repetitioni locum non esse. *Pietatis .n. causa relinquitur.* inquit Iurisconsultus. ex qua causa solutum repeti nõ potest. Nos enim hic interpretamur, mulierem pietate ductam in maritum suum, cum videret grauissima onera matrimonij eum sustinere, hãc dotem cõtulisse. Nã licet ad dotem dandã mulier cogi non potuerit, tamen id naturaliter facere debuit: quia quod natura æquum & pium est, ad naturalem obligationem pertinet. Is. n. dicitur natura debere, cum ratio, ęquitas, & honestas suadent, vt aliquid det vel faciat. Hæc igitur naturalis obligatio impedit repetitionem soluti. Aliud exemplum est in l. si non sortem. §. libertus. Quęstio est de liberto qui operas soluit patrono suo indebitas, an

Ad l. si pœna.

Ad l. cum is §. mulier.

Ad §. libertus. l. si non sortem.

repetere possit. Seruus cum manumissus est à domino suo, nullas ei operas promisit: soluit tamen & præstitit aliquas operas, vult repetere, quæritur an possit? Opera autem (vt iuniores intelligant) dicitur esse diurnum officium: sic definitur in leg. 1. infra de ope. lib. sed tamen distinguitur opera officialis ob opera fabrili, sub eo tit. de oper. liber. quarum differentia traditur in l. fabriles. l. operæ. l. quoties. ff. eod.

Operæ libertorum officiales & artificiales.

Officiales enim sunt quæ in officio quodam consistunt erga patronum & dominum: artificiales quæ consistunt in artificio quodam, quod non respicit personã domini aut patroni. Exempli gratia, colere patronum, & ei in mensa ministrare, vel in cœnaculo dicitur officium: ad quas operas libertus dicitur naturaliter obligatus, propter ingens beneficiũ libertatis, quod à domino suo accepit. quidni. n. eũ debeat colere & obseruare? Aliquid autẽ aliud præstare quod nõ respiciat personam, dicitur artificium: veluti eæ operę quibus libertus non dicitur præstare obseruantiã aut cultum domino suo, sed aliquid aliud, vt quiuis extraneus: veluti si artis pictorię operas præstet, quas naturaliter patrono non debet. Hæ autem operæ siue fabriles siue artificiales, nunquam debentur patrono ciuiliter, nisi libertus se ad eas pręstandas obligauerit, nam oportet vel stipulationem, vel iusiurandum interuenire. Cũ igitur quęritur, an libertus qui operas pręstitit, possit eas repetere distinguendum est. Nã si officiales præstiterit, cessat repetitio, quia naturaliter eas debet, & naturalis obligatio impedit repetitionem: si vero fabriles præstiterit, vt si tabulã patrono suo pinxerit, eas repetere poterit, quamuis de eo probabiliter dubitatum fuerit, quia non videtur factũ repeti posse: ideoque de eo disputat Vlpian. & tamen concludit repeti posse. Potest enim, inquit iniri æstimatio eius operæ quæ præstita est, quæ quidem æstimatio veniet in condemnationem. Aliud exemplũ est in l. Iulianus 60. *Ad. l. Iulianus.* Species est huiusmodi, Is qui decem mutua acceperat, conuentus est à creditore, & lis est aduersus eũ eo nomine contestata: post litem contestatam soluit ea decem: quæritur an ei detur condictio indebiti ad ea repetenda. Contendit enim ille se indebitum per errorem soluisse: aduersarius vero eum debitorem esse & se facile id demonstraturum, antequam iudicium ad finem producatur. Reus ex aduerso obiicit, interim dum expectatur iudicij euentus, se repetere posse propter incertitudinem: quia scilicet incertum est an id debeatur an non: argumento est quod dictum fuit supra, in leg. sufficit. Quoties enim dubitatur an temporalis an perpetua sit exceptio, interim quod solutũ est repeti posse diximus. Inspicimus quod potest euenire vt indebitum sit quod solutum est, propter exceptionem peremptoriam. Vnde dicitur dicendũ esse, propter euentum dubij iudicij, interim reum repetere posse, qui id soluerit, de quo lis aduersus se erat contestata, antequam res iudicata esset. Sed Paulus hic ait ex sententia Iuliani non esse locum repetitioni propter iudicium acceptum.

Nihil enim ad te pertinet quod iudiciũ adhuc manet lite contestata, & quod incertus est iudicij euẽtus: quia in omnem euentum futurus est debitor, qui verus est debitor, siue fuerit condẽnatus siue absolutus. Si enim fuerit condemnatus, nulla est dobitatio: si vero absolutus, adhuc manet naturalis obligatio. Vnde cum in omnem euentum futurus sit debitor, siue secuta fuerit sententia cõdemnatoria, siue absolutoria, ille incertus euentus iudicij non impedit quominus obligatio suum effectum habeat. Non idem dicendũ est in specie dict. leg. sufficit. quia non est in omnem euentum futurum indebitum quod solutum est. Si enim exceptio fuerit perpetua, indebitum habebitur: si vero temporalis tantum, debitum. Ergo obligatio naturalis impedit repetitionem soluti, etiam si lis cõtestata sit: imo vero etsi sententia fuerit secuta. Sententia enim absolutoria non tollit naturalem obligationem: quia is qui natura debet alicui, non ideo natura debere desinit quod à iudice absolutus sit. Ideoque solutum repetere non potest. Idem dicitur in. §. item si in iudiciu de except. in Instit. & in leg. iudex. hic. Si tamen conueniatur qui absolutus est, datur ei exceptio rei iudicatæ: idque propter vtilitatem, vt sit aliquis litium finis. Nõ idem autem est si solutio vel aliqua pactio interuenerit, vt nihil debeatur, l. Stichũ. §. naturalis infr. de solut. Nam si quis soluerit id quod debebat, hac solutione tollitur omnis obligatio & ciuilis & naturalis. quia si rationem & æquitatem spectemus, nihil æquius est, quam liberari eum qui satisfecit aduersario suo. Ita iusto etiam pacto tollitur naturalis obligatio: quia conuenit naturali ęquitati, id quod cõuenit inter aliquos seruari, leg. 1. infra, de constit. pec. & l. supr. 1. de pact. Sic etiam iureiurando, quia in iureiurando inest semper aliqua cõuentio. Cum. n. quis defert iusiurandum aduersario, tacite videtur pacisci cum eo, vt si iurauerit, nihil amplius ab eo petat. Quoties ergo æquum est aliquem desinere teneri, ne natura quidem debet.

Sed verus debitor, etsi per sententiam iudicis absolutus fuerit, & nihil ab eo peti possit propter exceptionem rei iudicatæ: tamen quia manet naturalis obligatio, propter naturalem ęquitatem, si soluerit post rem iudicatam, non poterit repetere. Ergo exceptio rei iudicatæ non prodest repetere volenti: prodest tamen ei qui absolutus est, ne quicquã ab eo exigatur. Si nõ prodest exceptio rei iudicatæ repetere volenti, multo minus proderit ei exceptio litis pendentia, de qua hic loquitur Paulus. Huius exceptionis litis pendentis frequens est vsus in foro, & hæc multos effectus habet. *Litis pendentis exceptio usus frequens in foro.* Exempli gratia, impedit iudicium. Tituli multi sunt hac de re in iure Pontificio, cuiusmodi est titulus, vt lite pendente, &c. & l. vbi acceptum. supr. de iudic. Sed hæc litis pendentia (vt vulgo loquuntur) nõ facit quominus quod debitum est, debitum non sit: aut quod indebitum est, debitum sit, obligationem. n. non mutat. Ergo non prodest ei qui debet exceptio litis pendentis, vt repetatur tãquam indebitum. *Similemque esse ei dicit qui ita promisit, siue nauis ex Asia venerit, siue non.* Is qui promisit sub his duabus conditionibus disiunctim, siue nauis ex Asia venerit, siue non venerit, obligatur sub conditione. Sed quia certum est eum obligatum fore, vtra conditio aduenerit, ideo habetur pro debitore, expectatur quidem euentus cõditionis, sed certum est quod veniet nauis, aut nõ veniet. Ergo si veniet nauis, agetur aduersus eũ siue etiam nõ venerit: & quamuis expectandus sit euentus, tamen in omnem euẽtum futurus est debitor. Idem igitur hic dicendum est, vt in priori specie. *Vbi autem quis &c.* Subicit Iurisc. quasdam hic species de quibus dubitatur an similes sint, an dissimiles: veluti cum is qui debet pure, sub conditione idem promisit animo nouandi. Nouatio inducitur existente conditione. Nam si extiterit conditio, prior obligatio tollitur. Hæc species à priore differt, quod in priore vna obligatio est: hic duplex, pura stipulatio & conditionalis.

Aliud exemplum huius naturalis obligationis est, cum inter patrem & filium qui est in potestate patris, aliquod negotium contrahitur, vel inter duos fratres qui sunt in eiusdẽ patris potestate: quod tractatur ab Africano in leg. frater à fratre. 38. Filius accepit mutuã pecuniam à patre, vel pater à filio: nulla ciuilis inter eos contrahitur obligatio. Lis enim nulla, nulla obli-

gatio

Potestas patria Romano iure quonam sit.

tio ciuilis potest esse inter patrem & filium, l. lis nulla. fura de iudic. Hoc fit propter patriam potestatem, quę iuris ciuilis est. §. 1. de patria potest. in Inst. l. nam ciuium supra, de his quę sunt sui, vel alieni. Patria potestas inducta est iure Romano: nec communis est aliis gentibus. Verum quidem est natura comparatũ esse, & consensu omnium gentium, vt filius obtemperet patri: sed cum dicimus patriam potestatem introductam esse iure Romano: hoc volumus, alias gentes nõ exercere eam patriam potestatem quam Romani habent in suos. Vnde recte Accurs. dixit Francigenas nõ habere filios in sua potestate. Hinc fit vt quod acquisit filius qui emãcipatus non est, acquirat patri; quod tamen apud alias gentes locum non habet. Si igitur hoc ius ciuile inspiciamus, nõ potest dici vlla obligatio consistere inter patrem & filium, necnõ & si negotium aliquod contractum sit à duobus fratribus, qui sunt in eiusdẽ patris potestate. Sed inspiciamus ius naturale, magis quam ciuile, negare nemo potest quin alter alteri obligetur. Secundum. n. ius naturale nullum discrimen est harum personarum quod ad acquisitionem attinet, & ad res contrahendas: quia simile hoc ei est quod supra diximus de domino & seruo, in leg. si id quod dominus. Recte igitur dicemus, inter patrem & filium, sicut inter dominum & seruum, naturalem obligationem contrahi: quia ęquum est eum qui aliquid promisit, natura debere: nullaque ciuili constitutione hęc æquitas potest tolli. Sed veniamus ad quęstionem hic tractatam ab Africano quę vulgo obscura & difficilis esse adeo creditur, vt inter damnatas leges numerari soleat.

Galli non habent filios in potestate.

In l. frater à fratre.

HYpothesis huiusmodi est: Duo fratres erãt in eiusdem patris potestate: vnus accepit ab altero mutua decem, puta Titius à Mæuio. Decessit pater vtroque hærede relicto ex æquo. Titius qui mutuam pecuniam accepit, peculium quoddam hebebat, quod cum fratre cõmunicatum est: quia patria erat, vt mox dicturi sumus, sicut & reliquum patrimonium defuncti communicatum est. Deinde hic Titius soluit decem quæ acceperat à fratre suo: vult ea decẽ repetere, quæritur an possit. Quęstionem facit id quod iam à nobis dictum est. Naturalis obligatio impedit repetitionem soluti: id est, is qui natura debet solutum repetere non potest. At obligatio naturalis cõtracta est inter has duas personas. Frater enim qui mutuo decẽ accepit ab altero, naturaliter obligatus est, non ciuiliter. Nec enim poterat frater cogere eum ad soluẽdũ. Sed quia quædam circunstantię in hac hypothesi cõsiderandæ sunt, ideo hic aliter respondit Africanus. Non enim simpliciter proponitur, fratrem à fratre mutuam pecuniam accepisse, & eam soluisse per errorem: sed eos ex æquo patri hæredes extitisse, & Titium qui mutuam pecuniam accepit à fratre peculium habere, quod communicatum est, sicut reliquum patrimonium defuncti in adeunda hæreditate. Circunstantiæ huiusmodi faciunt, vt aliter respondeat. Quare examinandæ sunt omnes circunstantiæ huius speciei. Ac in primis ait, *Respondi vtrique.* Considerandum est in hac specie, Titium debitorem qui mutuam pecuniam accepit à fratre suo, viuo adhuc patre extitisse hęredem patri pro parte. Ergo naturalis obligatio qua tenebatur pro parte soluta est confusione. Dicimus autem obligationem tolli confusione, cum debitum confundit cum credito, id est, cum debitor succedit creditori, vel creditor debitori, leg. Vranius. infra de fideiussoribus. leg. Sthichum. §. aditio. infra, de solutionibus. leg. debitori. Cod. de pactis. Ius crediti & debiti, quod erat in diuersis personis ante mortem defuncti in vnam personam concurrit. Ratio. n. nõ patitur vt idem sibi obligatus sit. Sed hæc intelligitur pro qua parte quis hęres est, leg. cum à matre. Cod. de rei vindic. Hæres repręsentat personam defuncti, pro qua parte ei hæres extitit. In proposita specie dicitur vtrunque fratrem patri hæredem extitisse, cui acquisita fuerat naturalis obligatio ex mutuo: quia quod acquirit filius acquirit patri: ideoque successit debitor creditori: nam fuerat acquisitum ius obligationis patri. Titius igitur pro qua parte succedit patri, qui creditor erat, pro ea parte liberatur propter confusionem. In primis igitur certum est eum quinque repetere posse, quia indebitum soluit, cum decem soluit Mæuio fratri suo.

Nam quamuis naturalis obligatio fuerit contracta ad decem ex mutuo, tamen propter successionem & confusionem sublata est pro ea parte qua Titius hæres extitit. De reliquis quinque quęritur: *Pro ea verò parte, &c.* an ea quinque repeti possint? Vt hunc locũ commodius explicemus, qui prius de peculio, & eius natura aliquid obiter dicemus, de eo plenius dicturi cum ad titulum de peculio peruenerimus. Hęc igitur diligenter notẽt tyrones. Peculiũ definitur in l. 4. & 5. de pec. esse id quod seruus permissu domini separatũ habet à rationib. dominicis, deducto inde si quid domino debetur.

Quod autem in hac diffinitione seruus nominatur huc tantum pro exemplo dictum est: idem enim de filiofamilias est dicendum. Nam sicut cum dominus permittit seruo aliquid ex patrimonio suo habere separatum è reliqua substantia sua, id dicitur peculium esse serui: ita si pater permittat filio aliquid separatum habere à reliqua substantia sua, id dicetur peculium esse filiifamilias: vt puta si dederit ei centum negociãdi causa. *Deducto inde, &c.* vt si forte negotium aliquod cõtrahat filius cum patre, vel seruus cum domino ex quo fit ei obligatus naturaliter, (naturalis enim hęc obligatio iudicari debet, l. nec seru⁹. 41. de pec.) id deducetur, tantoque minus dicetur esse de peculio. Nos autẽ hic peculium profectitium intelligimus .i. quod proficiscitur à patre: de peculio castrensi, quasi castrensi, & aduentitio nos dicemus infra, sub titulo de peculio. Hoc igitur peculium, si ius naturale spectemus filij est, quamuis iure ciuili sit patris. Ratio enim ciuilis non patitur vt sit filij, quamuis ei permittat pater vti pecunia, & eam separatam habeat filius à patrimonio patris: quia filius nihil habere potest proprium quamdiu est in patris potestate: nihilominus tamen secundum ius naturale peculium est filij. Sed quia mea refert, inquiet aliquis, an peculium sit filij, an patris, cum pater ei adimere possit, secundum ius ciuile? At effectus magnus cernitur in actione de peculio. Nam si filiusfamilias qui peculium habet permissu patris separatum à rationibus paternis, contrahat cum aliquo negocium aliquod: vt puta si mutuam pecuniam accipiat, non tantum ipse filius tenetur, sed & pater: quatenus est in peculio: quinimo si pater videns oneratum esse filium ære alieno, adimat ei peculium, non ideo tamen desinet teneri creditoribus, quatenus erit in peculio, deducto quod filius patri debuit. Hæc igitur actio datur aduersus patrem, quatenus fuit in peculio, §. actiones autem, de actionibus, in Institut. Vnde fit vt qui contrahunt cum filiofamilias, dicantur habere duos creditores, vel duos debitores. l. si quis cum filio, infra, de peculio. Filium enim habent debitorem in solidum, & patrem quatenus est in peculio. Filiusfamilias autem ex omni contractu obligatur sicut paterfamilias. l. filiusfamilias, infra, de obl. & act. Sed notandum etiam est, non modo patrem teneri de peculio, sed & quem-

Peculium quid & de eius natura.

Hæc omnia pertiuent ad decisionem quæstionis propositæ. Si enim vera hæc omnia sunt, id est, si verum est Mæuium cogi indemnem præstare Titium in hac specie, certe multo magis cogetur indemnem eum præstare, cum agetur de obligatione naturali contracta inter eos fratres. *Si re integra*, id est, debito nōdum soluto. *Porro eum.* est conclusio. In hac specie agitur de obligatione contracta inter duos fratres, quæ naturalis tantum est, in qua vult se præstari indemnem frater à fratre suo, cui pecuniā ex causa mutui natura debet. Sed si cogatur eum præstare indemnem aduersus extraneum, multo ergo magis aduersus se. hæc est iustissima obligatio. Itaque si tantum peruenerit ex peculio ad Mæuium illa communicatione, tollitur naturalis obligatio: & quia ne naturalis quidem obligatio supererat, potest repeti solutum. Idem dicitur in sequēti specie quæ tractatur in §. Quæsitum. Pater filio quem in sua potestate habebat mutuam pecuniā dedit, deinde eum emancipauit: filius emācipatus ei soluit quod ab eo ex mutuo acceperat: quæritur an repetere possit. hinc pendet tota quæstio, an naturaliter filius debeat pecuniam patri suo an non. Si debeat naturaliter, repetere non potest: si ne natura quidē debeat, potest. Ideoque ait Africanus, *Si nihil ex peculio apud patrem remanserit, &c.* Quibus verbis ostēdit Iurisc. filium qui soluit patri non repetiturum, quia natura debuit. Naturalis enim obligatio contrahitur inter patrem & filium, licet nulla ciuilis obligatio inter eos contrahi possit propter patriam potestatē quæ iuris ciuilis est. Repetere igitur non potest filius. Addit tamen Africanus exceptionem, Si nihil ex peculio filij apud patrē remāserit. nam si pater perceperit peculiū, quod iure naturali erat filij, hac perceptione tollitur naturalis obligatio: quāuis enim iure ciuili peculiū profectitiū non sit, sed in patris illud sit patrimonio, & liceat patri illud adimere filio quoties voluerit: tamen si inspiciamus naturalem æquitatem, dicetur ipsius filij esse, quia scilicet pater permisit ei habere separatim à suo patrimonio hoc peculium. Nam ius naturale non distinguit patrem à filio in rebus contrahendis. Hinc dicitur peculium iure naturali filij esse propter permissum patris: iure autem ciuili esse patris. Cum enim quæritur de naturali obligatione, iuris rationisque naturalis tantum habetur ratio. Sublata est hic igitur naturalis obligatio, si peculium filij peruenerit ad patrem. Cum enim diximus suprà, peculium obnoxium esse æri alieno: mirum non est, dici sublatam esse naturalem obligationem, si peculium peruenerit ad patrem. *Argumento est.* Hoc argumento demonstrat naturalem obligationem contrahi inter patrem & filium, si filius mutuam pecuniam à patre acceperit. argumento id est, inquit, quod intra annum si conueniatur pater ab extraneo qui contraxit cum filiofamilias actione de peculio intra annum, potest is deducere quod filius sibi debet. hoc pertinet ad Tit. quando actio de pecul. ann. sit. Actio de peculio propriè datur aduersus patrem vel dominum quatenus est in peculio filij vel serui: id est, quandiu durat peculium filij, vel serui: at postquam alienatus est seruus, vel filius emancipatus aut mortuus, quia desinit peculium esse, secundum subtilitatem iuris non competit actio de peculio, sed tamen datur actio à Prætore intra annum. *Contrà si pater quod filio debuisset*, hic casus est controuersus. Diximus iam quid sit statuendum, cum pater dat mutuam pecuniam filio suo, quem habebat in sua potestate: nunc videndum est quid sit iuris, cum filius dat mutuam pecuniam patri. filius igitur mutuam pecuniam dedit patri, in cuius erat potestate. Pater ei cœpit naturaliter debere. Si soluerit, quæritur an repetere possit. Repeti non posse, ait Afric. Nā hic quoque manet naturalis obligatio. Si enim extraneus intra annum emancipationis filij, iuxta Prætoris edictum, ageret aduersus patrem, imputaretur in peculium filij quod pater ei debet, & maius & auctius fieret peculium ex eo quod filio debet pater. Si igitur in ea actione habeatur ratio debiti naturalis, consequens est si pater perciperet filij peculium, sublatam esse naturalem obligationem, & impediri repetitionem. Sed & si hæres extraneus patris, qui debebat naturaliter pecuniam filio suo ex causa mutui patris, soluerit filio exhæredato, repetere non poterit. Nam eadem causa est hæredis atque defuncti. hæc omnia eo spectant, vt intelligamus, naturalem obligationem, quamdiu ea manet, impedire repetitionem soluti. Multa hic tractari solent in vniuersum de obligatione quæ contrahitur inter patrem & filium, quatenus ea obligatio valeat, aut nō valeat. Sed sufficit nobis cōdictionem explicare. Interim tamen notandum est quod hic dicitur de debito & indebito. est enim locus communis, qui diligenter notandus est. nam nulla pars iuris est in qua necessarium non sit nosse quid sit debitum vel indebitum tam ciuiliter quàm naturaliter. Sed iam meminisse vos oportet dispositionis nostræ & methodi, quam instituimus in hac de cond. ind. tractatione. Cœpimus disserere ex quibus causis detur hæc actio: inibique tria necessaria esse, vt locus sit huic condictioni diximus. Primum, aliquid solutum esse: Secundo, per errorem id esse factum: Tertio, indebitum esse: tum & disputatum est quid debitum sit, & quid indebitum tam ciuiliter quàm naturaliter. Nunc videndum est

An debitum vel indebitum ex parte soluentis æstimandum sit, an ex parte accipientis in solutum.

CAP. VII.

DVo capita sunt sub hoc titulo ad hunc locū pertinentia quæ videntur pugnantia esse, videlicet l. repetitio. & l. si pœnæ. §. 1. De vtriusque capitis explicatione magna est contentio inter duos magnos Iureconsultos Stellam & Zazium, & extat de ea re vtriusque disputatio. Explicabimus primum leg. Repetitio. deinde veniemus ad l. si pœnæ. §. 1.

In l. Repetitio. 44. hic.

Repetitio nulla est ab eo qui suum recepit, tametsi ab alio quàm vero debitore solutum est. His verbis significat Paulus, nihil referre an is qui soluit debebat, an nō debebat: sed referre an debitum fuerit ei qui recepit, ita vt si debitum fuerit ei qui recepit, non possit dici indebitum solutum esse, quamuis is qui soluit fortè nō deberet. Exempla huius capitis multa sunt quæ hic possunt adduci: veluti si procurator meus, aut negociorum gestor soluerit: & secundum hanc sententiam dicimus nullam actionem competere aduersus eum qui recipit. Ratio est euidens, quoniam hic non soluit nomine suo, sed nomine eius qui debebat, qua solutione debitor cuius nomine solutum est liberatur, l. soluendo. supra, de nego. gest. ac eo nomine aduersus debitorem qui ea solutione liberatus est, datur soluēti actio negotiorum gestorum. Aliud exemplum sumi potest ex l. pure, §. si eum. infra, de doli except. l. si quis delegauerit. infra, de nouat. Quidam existimans se debitorem meum esse, soluit, cum tamen debitor meus nō esset: is vult repetere quæritur an possit? Dicitur eum repetere non posse, quia is cui solutum est suū recepit. debebatur enim ei, licet nō ab eo qui soluit: ideo autē repetere nō potest, quia alieno nomine soluit, cū putaret se debitorem eius esse. Simile exēplum

ſumi poteſt ex l.ſi procurator.6.ad fin.hic. Varie ſolet hic locus intelligi: ſed mihi videtur accipiendus eſſe de eo qui ſoluit debitum. Procurator ſoluit debitum, id eſt quod dominus debebat:& tutor ſoluit debitum, id eſt quod pupillus debebat:quæritur an repetere poſſint:& dicitur repetere non poſſe. licet enim tutor vel procurator ſoluerit non de pecunia domini vel pupilli; ſed de ſua, pupillus tamen hac ſolutione facta & dominus liberantur. Veniamus nunc ad l.Si pœnæ.§.1.

In l. Si pœna.§.1.

HIc proponitur ſpecies, in qua quidã ſoluit quod non debet, ſed debebatur ab alio, & ſoluit nomine ſuo. Eum enim qui exiſtimat ſe hæredem eſſe non eſt credibile ſoluere nomine alterius:ſoluit igitur nomine ſuo, quia putat ſe hæredem eſſe, quamuis tamen non ſit:ideoque etiam repetitionem habet. Non enim idem de iſto dicere poſſumus quod de eo qui putabat ſe debitorem. vel de negotiorũ geſtore, vel procuratore,vel tutore. nam non poſſumus dicere liberatum eſſe hac ſolutione verum hæredem, &actionẽ eo nomine huic putatiuo hęredi competere aduerſus verum hæredem: quia non ſoluit eius nomine. Exemplum prioris ſpeciei aſt in l.de hæreditate. C. de petit. hæred.Huius autem in l.cum quis.§. de peculio. infra, de ſolut.vbi diſtinguitur an quis ſoluerit nomine ſuo, an alieno: Vnde ratio ſuadet hic repetitionem ei qui ſoluit ſuo nomine competere. Nam licet alter debitum receperit, non tamen debebatur ab eo qui ſoluerit,nec ea ſolutione liberatur qui verus debitor fuit, cum eius nomine ſolutum non fuerit. Sic mihi videtur ſine vllo incommodo vtrumque caput intelligendum eſſe, & ita diſtinxit Accurſius. Budæus noſter in Pandectas,ad l.vlt.infra,de ædil.edict. diſputãs de antinomiis,ait aientia & negantia hæc eſſe. Sed vtraque propoſitio eſt vera: Repeti non poſſe ab eo qui accepit quod ſuum eſt, & repeti poſſe. Nam multæ ſunt ſpecies in quibus repetitur quod ſolutum eſt ab eo qui ſuum recepit, multæ etiam in quibus non repetitur. Sicut verum eſt pupillum ſine tutore ſuo naturaliter obligari,& eundem ſine tutore ſuo ne naturaliter quidem obligari. Hactenus de cauſis ex quibus hæc actio datur:ſequens locus de perſonis.

Cui & contra quem detur condictio indebiti.

Cap. VIII.

HÆc actio ei datur qui ſoluit indebitum per errorem contra eum qui in ſolutum accepit. Sed videamus primũ de actore, deinde videbimus de reo. Hæc actio datur ei qui ſoluit indebitum, vel hæredi eius.tranſit enim ad hæredem. l.ſi fundi.12. Aliquando tamen contingit vt quod alius ſoluit,alius repetat: idque variis exemplis demõſtratur. Exceptiones ſunt in leg.2 §.1.Is qui putabat ſe hæredem eſſe, ſoluit indebitum: deinde teſtamentum reſciſſum eſt,vel quia inofficioſum erat, vel quia irritum factum: condictio indebiti cui dabitur? Ei ſecundum quem de hæreditate iudicatum eſt. Deinde concluditur generaliter in leg.5. non nouum eſſe vt alius repetat quàm is qui ſoluit. Similis locus eſt in leg. tutores. 61. Pupillo delata eſt hæreditas:eam adiit auctore tutore, ſoluitq; tutor quibuſdam creditoribus:deinde cum videret ſoluendo non eſſe hæreditatem, ab hæreditate pupillum abſtinuit: ſed cum plus ſoluerit quàm debebatur creditoribus hæreditariis, quod nocet cæteris, quæritur an repetitio competat? Scæuola ſolutionem factam à tutoribus ante abſtentionem ratam eſſe debere ait, ſi bona fide facta ſit.& debitum ſolutum ſit: ſed ſi indebitum,competere repetitionem,non quidem tutoribus,ſed ei ad quem illud negotiũ pertinet,id eſt,cæteris creditorib.quorũ intereſt.Quęritur,ſi procurator alterius nomine ſoluerit indebitum, cui cõpetat repetitio, eine cuius nomine ſolutum eſt,an alterius? Hęc quæſtio tractatur in l.ſi procurator.6.& aliis quibuſdam locis,vbi diſtinguitur an mandatu domini ſoluerit,& eo ratum habente,an non: vt ſi indebitum ſoluerit mandatu domini, vel eo ratum habente, domino competat repetitio.Si vero nec mandauerit,aut ratum habuerit,procuratori potius quàm domino dabitur repetitio.Nihil intereſt an quis aliquid ſoluat me mandante aut ratum habente,an ipſe ſoluam. Aliud eſt ſi ſine mandatu meo procurator meus ſoluat. Nã hoc videtur ei mandatum non eſſe: idémque in eo dicendum qui liberam haber omnium bonorum adminiſtrationem.Non enim videtur mandatum eſſe vt indebitum ſoluat, quamuis videatur mandatum vt ſoluat creditoribus quod debetur: & ideo opus eſt ratihabitione vt ſolutum ſit. Huic ſimilis locus eſt in l. qui hæredis.46.nam quod ibi dicit Iabolenus,intelligendum eſt ſecundum diſtinctionem quæ traditur in dict.l.ſi procurator. Simile eſt & in l.cum indebitum. 57.in princ.itémque in l.ſi per ignorantiam. Cod. eo. Hinc quæſitum eſt de duobus reis pariter eodémque tempore ſoluentibus, vtri eorum competat repetitio? Quæſtio tractatur in l.ſi pœnæ 19.§.vlt.& l. ſeq. Duo rei pariter ſoluerunt indebitum, quomodo repetent quod ſolutum eſt, & vtri eorum competet repetitio? Pomponius ait, ſingulis repetitionem competere pro rata. Exempli gratia, debebant decem,& ſoluerunt viginti,ſinguli repetent quina. Notandum autem eſt quod dicit,ſi pariter ſoluerint. Nam ſi ponamus duos non pariter ſoluiſſe,ſed diuerſis temporibus,condictio indebiti ei qui poſterius ſolui competet, l.cum duo.25. Quidam promiſit decem: duo fideiuſſeruut pro eo, Titius & Sempronius: deinde tria ſoluit reus: tribus ſolutis remanent tantum in obligatione ſeptem. Cõtigit tamen vt hi duo fideiuſſores diuerſis temporibus ſoluerint quina,cum ignorarẽt tria ſoluta eſſe à reo:& ſic pro decem conſecutus ſit tredecim creditor: ideoque conſtat indebitum ſolutum eſſe per errorem, & competere condictionem indebiti. Sed cui competet condictio? poſterius ſoluenti:quia is ſolus indebitum ſoluit. Reus enim qui ſoluit tria,debitũ ſoluit: prior fideiuſſor qui ſoluit quinque ſoluit etiam debitũ:quia illa quinq; debebantur,& adhuc aliquid reſtabat.Poſterior autem fideiuſſor dum ſoluit quinque, indebitum ſoluit, cum in obligatione duo tantum ſupereſſent:ergo tria ab eo repetentur, & huic ſoli competet condictio. Similis locus eſt in l.Stichus.67.§.Titius. cuius hæc eſt ſpecies: Titius habebat multos creditores,& in his Seium, Mæuio autem vendidit omnia bona ſua, vt ſatisfaceret omnibus creditoribus. Non ideo tamen exolutus erat ære alieno: ſed incipiebat ei obligari emptor ad æs alienum ſoluendum,l. epiſtola. ſupra, de pactis. Emptor igitur ſoluit Seio, cui venditor ante ſoluerat: quæritur cui competat repetitio, an emptori bonorum, an venditori? Scæuola hic dicit emptori bonorum competere condictionem,non venditori, quia venditor debitum ſoluit, emptor autem indebitum: nam quo tempore ſoluit,iam erat liberatus debitor: & hic emptor procurator eſt in rem ſuam. Quæſtio eſt ſi quis fideiuſſerit pro eo qui indebitũ promiſit,& ſoluerit,cui competat cõdictio,vel ei,vel reo: hæc tractatur in leg.indebitũ. 47.in qua diſtinguendum eſſe ait Celſus, an fideiuſſor ſoluerit nomine ſuo,an nomine debitoris: vt ſi quidẽ ſoluerit nomine ſuo,id eſt,p obligatione ſua repetitio

nem

nem habeat: si verò nomine rei principalis, reo competat repetitio. Ex his intelligere licet cui competat hæc actio. Notandum autem est quod diximus eam aduersus hunc solum dari qui id solutum accepit, non aduersus alium, l. his solis. 49. Sed si forte pecunia quæ soluta est conuersa sit in eius vtilitatem qui dedit, hæc actio aduersus eum non dabitur. Nam (vt iam admonui) hæc actio est personalis & ex quodam quasi contractu, tit. Instit. de obligat. quæ ex quasi contractu nascun. atque ideo sequitur personam non rem, vt omnes obligationes personales, l. vlt. §. fin. infra, de contrahen. emp. Si igitur solutū sit procuratori, cui competet condictio? Hæc quæstio tractatur duobus in locis, l. cum indebitum. §. 1. & l. si procurator. 6 an aduersus eum cuius nomine solutum est, an vero aduersus ipsum procuratorem? Et distinguendum est. Si enim mandatum sit procuratori vt reciperet, vel ratum habuerit dominus quod solutum est, condictio aduersus dominum competet: sed si neque dominus mandauerit vt reciperet indebitam pecuniam, neque habuerit ratum quod solutum est, aduersus ipsum procuratorem competet condictio. Postremus locus circa condictionem indebiti est.

De his quæ in condemnationem veniunt, & de officio iudicis in hac actione.

Cap. IX.

Hic locus præcipue respicit ad finem propter quam hæc actio datur. Causæ quidem ex quibus nascitur hæc actio iam explicatæ sunt superioribus capitibus. et ex his omnibus locis ædificatur ratio concipiendæ intentionis, cum quis vult in iudicio experiri. Nam (vt ego iam admonui supra) formula intentionis duo complectitur, causam petendi scilicet, deinde quid petatur. Exempli gratia: Ego dico me tibi soluisse centum, nec fuisse causam soluendi, id est, debitam non fuisse eam pecuniam, & per errorem me soluisse: hæc est causa agendi, quam deinde sequitur petitio, quam nos conclusionem vocamus. Ex hoc postremo loco cognoscitur, quomodo petendum & concludendum sit. Hac igitur actione petitur vt reddatur vel quod solutum est vel tantundem. vt dicitur in leg. 7. hic. nam si soluta fuerit species aliqua, puta Stichus, id ipsum quod solutum est, hac actione repetitur. Aliquando repetitur quantitas, vt si quis soluerit nummos, vel aliud quidpiam quod recipit functionem in suo genere magis quàm in specie, nihil refert an idem an tantundem reddatur, propter harum rerum similitudinem naturalem. Videtur enim plene satisfactum esse ei qui tantundem recipit. Cum autem dicitur, quod datum est repeti, potest variis exemplis demonstrari. Nam si fuerit trāslata proprietas speciei alicuius, repetitur ipsa species, condicitur proprietas quæ translata est in alium. Si vero possessio tantum translata fuerit, ipsa possessio tantum repetetur, l. indebiti. 15. §. sed etsi nummi. hic. Si quis soluerit nummos alienos, non videtur ei competere condictio: nihil enim videtur transtulisse in accipientem, quod dominium eorum nummorum non haberet, sed nudā possessionem. Itaque ei tantum concedetur, vt possessionem solam condicere possit. Condictio est igitur possessionis sicut proprietatis. Exemplum est etiam de cautione: vt si quis non soluerit, sed cauerit tantum & promiserit se soluturum. supra enim diximus repetitioni locum esse: quia illa cautio habetur pro datione rei. Sed quid condicetur? vt reddatur id scilicet quod præstitū est, hoc est promissio vt liberetur is qui promisit: & si scriptura aliqua fuerit de ea re cōscripta, illa reddatur, l. is qui. 31. idémque dicitur in l. 3. Cod. eo. Condicitur etiam hac actione plerunque æstimatio rei. exemplum vnum est in l. si non sortem. §. libertus, hic. Si libertus patrono operas fabriles seu artificiales præstiterit indebitas, & quas non promiserat ei cum manumitteretur, repetitioni locus est, vt iam diximus. Sed quæstio est quid repetetur? Operas suas videtur repetere non posse: quoniam infectum fieri non potest quod factum est. Alias ei operæ reddentur, dixerit aliquis. Verū in hac redditione maxima reperitur inæqualitas, atque ideo iniquitas. Cum enim dicitur reddi alicui, id consequitur quod præstiterit: sed hoc non posset consequi hac redditione. nam operæ non sunt eædem quæ à diuersis personis præstantur. Opera quam præsto tibi, multum dissimilis est ab opera quam mihi præstas: diuersitas personarum factorum diuersitatem adfert. Ego sæpe adduxi hunc locum sub titul. de verborum obligat. vt ostenderem plurimū referre à quo quid fiat, quamuis non multum intersit à quo quid detur. Quid igitur repetetur hac condictione? Vlpianus ait hoc casu repetendam esse æstimationem. Ineunda igitur erit æstimatio operarum quæ præstitæ sunt, & hoc in cōdemnationem veniet. Aliud exemplum est in leg. in summa. §. in frumento. Frumentum indebitum solutum est per errorem: is qui accepit, consumpsit: quid condicetur ab eo? frumentum cum non extet, æstimatio frumenti. Hæc exempla demonstrant quomodo sit intelligendum quod dicitur, in hanc actionem venire aut id ipsum quod datum est, aut tantundem. Hinc variæ quæstiones nascuntur. Et in primis quidem quæritur, si quis dederit nummos partim suos, partim alienos, quid repetere debeat? hæc tractatur in leg. si pœnæ. 19. §. si falso. cuius mihi videtur hic esse sensus; nam varie intelligi solet. Quidam cum putaret se debere centum, dedit centum aureos sibi communes cum alio, id est, partim suos, partim alienos. quæritur quid condicere possit. Repetet partem, inquies: sed quam partem? nam ex eo quod dicitur repetendam esse partem, quæri posset an partem singulorum nummorum & corporum repetiturus sit, an vero quantitatis? Pomponius ait, partem dimidiam summæ, non corporum, eum repetiturum. Pars igitur dimidia pecuniæ solutæ, id est quinquaginta, repetentur: non vero pars dimidia singulorum corporum pro indiuiso. Res satis (opinor) perspicua erit iis qui legerint quæ à nobis scripta sunt in leg. 2. de verborum obligatio. in cuius legis interpretatione admonuimus multum interesse inter speciem & quantitatem. Species & corpora diuiduntur intellectu in partes pro indiuiso & intellectuales, quæ inducunt diuisionem, leg. seruus communis. infra, de stip. seruor. In hac specie diuisio admittitur: alias non diuiditur corpus inter aliquos, sed soluitur pro parte indiuisa Stichus, & pro parte petitur. In quantitate nihil opus est hac diuisione, quoniam nummi & aliæ res huiusmodi recipiunt functionem in suo genere magis quàm in specie. Ergo hic recte dicitur non esse condicendam partem dimidiam pro indiuiso singulorum nummorum qui dati sunt, sicque petetur quinquaginta, non dimidia pars singulorum nummorum. hic locus pertinet ad naturam diuiduarum & indiuiduarum obligationum. Alia quæstio est in l. si non sortem. §. si centum. Debebam tibi centum, cum existimarem me debere ducenta: dedi tibi fundum in solutum qui ducentorum erat: comperto errore volui repetere quod soluerem tanquam indebitum. Certum quidem est locum esse repetitioni, & indebitum solutū esse per errorē: datus enim est fundus in solutū pro ducentis, cum centum tantum deberētur, sed quæritur quid condicetur, an totus fundus, an pars fundi? Et vi-

detur condicendam esse partem fundi tantum, quia fundus datus est pro ducentis. Ergo videtur dimidiam partẽ posse retinere is cui datus est fundus. Sed quamuis subtilitas iuris videatur exigere vt pars tantum fundi repetatur: tamen hoc alienum esse ait Vlpianus ab æquitate: quia aliquem in communionem incidere præter voluntatem suam durum est. Fundus enim qui futurus erat accipientis, si nihil repeteretur, esset communis. Verum quidem est, rem, id est speciẽ pro pecunia solui posse, quanquam aliquando distinguitur res à specie, vt in tit. de rer permutat. Sed in hac specie indebitum soluitur ea causa indebita. Ait enim, Si ex falsa debiti, &c. id est pro centum habere debebat dimidiam partem fundi. quod subtili ratione videbatur dicendum esse. Cur autem admitti id non debeat, subiicit rationem, *Nemo enim inuitus compellitur ad communionem.* Durum & inciuile est quempiam inuitum compelli ad communionem. communio enim controuersias parit, l. cum pater. §. dulciss. infra, de legat. 2. l. 3. §. vlt. & l. 4. de rei vindic. Et ideo dicitur si conuenerit inter aliquos, vt nũquam diuidatur res communis inter se, pactum non valere. l. in hoc iudicium. 14. §. si conueniat. infra, commun. diui. nisi ad tempus pactum factum sit. Simile est quod dicitur in l. si quis aliam. infr. de solut. Cum ego tibi deberem pecuniam, solui tibi fundum: si fundus euictus sit, potest agi aduersus me qui solui: si vero pro parte tantum, potest perinde agi ac si nihil solutum esset: quoniam alioqui is cui fundus solutus est, rediret in communionem, qui nullo pretio forte volebat habere fundum cũ alio communem. In nostra igitur specie fundus solutus integer condicitur, & manet obligatio incorrupta, is qui debebat centum, adhuc debet centum: sed tamen retinebitur fundus à creditore, donec soluerit, licet reddendus sit. Quod diximus de tota re condicenda, locum habet in speciebus, non autem in his rebus quę constant pondere, numero, vel mensura, & quæ recipiunt functionem in suo genere magis quàm in specie. Cum tibi deberem centum, & existimarem me tibi debere ducenta, si solui oleum quod valebat ducenta: comperto errore possum ne condicere totum olaum, an partem olei? Et ait hic Vlpianus, partem olei tantum me condicere posse, quia nihil incommodi est in iis rebus. Sequitur tertia species à duobus superioribus differens, cum quantitas pro specie datur, quæ & hic tractatur, veluti cum pro parte fundi pecuniæ quantitas soluitur. Tres igitur hic species ab Vlpiano explicantur, in quarum posterioribus condictio locum habet, & si res pro alia soluta sit: in prima vero minime. Prima igitur est cum soluitur fundus pro pecunia, secunda cum soluitur quantitas pro quantitate: tertia cum quantitas soluitur pro specie. Alia quæstio est de alternatione, veluti cum duæ res sub alternatione promissæ sunt. Cum enim quis, exempli gratia, disiunctim promittit Stichum, aut Pamphilum: alterum soluendo liberatur: electio enim eius est. leg. vbi autem. §. qui illud. infra, de verborum obligatio. & leg. plerunque. infra, de iure dotium. Sed ponamus eum qui promisit sub alternatione Stichum aut Pamphilum, soluisse vtrumque, cum alterum tantum deberet: certum est locum esse condictioni, quia indebitum solutum est per errorem. Verũ quæstio est vtra ex duab[us] rebus solutis repeti debeat, Stichus an Pamphilus? hæc tractatur à Iustiniano in l. penul. Cod. eod. Cum enim de hac re magna controuersia esset inter veteres, Iustinianus statuit ex sententia Papiniani, eum electionem habiturum in hac repetitione qui electionem dandi habebat. Ergo is qui promisit Stichum aut Pamphilum, electionem habet repetendi vtrum voluerit, si eos soluerit: quia liberum ei fuit soluere alterutrum: nisi aliud inter contrahentes conuenerit. Celsi autem opiniones & Marcelli extant in l. si non sortem. §. penult. hic. quæ corriguntur hac constitutione Iustiniani: nec tamen antinomia est. Nam hæc constitutio vna est ex nouis eiusdem constitutionibus, vt constat ea inscriptione. Lampridius enim & Orestes fuerunt consules post primam Codicis editionem: ideóq; dubitandum non est quin huiusmodi constitutiones abrogent ius antiquum. De aliis constitutionibus quæ eodem tempore relatæ sunt, aut in Codicem, aut in Pandectas, idem dici non potest. Electio igitur est eius qui soluit in quęstione proposita. Hoc tamen intelligendum est, nisi alterum desierit esse in rerum natura. l. cum is. 32. in princ. Ratio est quia si ante solutionem desiisset esse in rerum natura, nullam electionem haberet promissor. leg. si in emptione. 34. §. si emptio. infra, de contrah. empt. Ex iis exemplis & quæstionibus quæ à nobis tractatæ sunt, satis intelligitur quod diximus, ipsum quod solutum est per errorem vel eius æstimationem repeti hac actione. Sed præterea notandum est, pręter rem de qua principaliter agitur, venire quoque in hanc actionem accessiones naturales, vt fructus & partus: atque ideo qui agit condictione indebiti, non tantum concludere debet vt res data ei reddatur, sed vt accessiones naturales indebiti ei quoque reddantur. l. indebiti. in princ. 15. Similis locus est in l. in summa. §. ei qui, hic. *Vsura autem minime. l. 1* C. eod. huic simile est quod supra diximus de cõdictione causa dati causa non secuta, & de condictione ob turpem causam, fructus venire in huiusmodi iudicia quamuis stricti iuris sint. Et ideo, quia his actionibus peto quod meum aliquando fuit, licet desierit esse meum per solutionem, secundum distinctionem. l. videamus. infr. de vsuris. Accessiones igitur naturales in hanc actionem veniunt, vsura autem non ex re nascitur, l. vsura. infra, de verb. sig. in condemnationem non venit. Sed hic notandum est, quod est obseruatione dignum, eum à quo condicitur indebitum, eatenus damnari quatenus sit factus locupletior. Nam si appareat eum nihilominus locupletiorem factum esse ex eo quod solutum est, non condicetur ei solutum, licet indebitum solutum sit per errorem. Id colligitur ex multis locis huius tituli, veluti ea leg. si non sortem. §. libertus. Ego tibi solui Stichum, quem me tibi debere putabam: Tu sine fraude eum seruum distraxisti modico. Ago aduersus te condictione indebiti. quid petam? non petam seruum, quia in potestate tua non est: sed æstimationem, verùm an iustum pretium? minimè. Quid igitur? quanti emptus est seruus: ita vt si minoris seruus distractus sit, hoc tantum repetere possim, quia hoc tantum peruenit ad venditorem. Huic similę est quod dicitur in l. in summa. §. in frumento. Ego putabam me tibi debere habitationem, & concessi te habitare in domo mea per errorem: possum hoc condicere: non quidem habitationem ipsam, sed æstimationem. At in æstimatione ineunda quanti tu conductutus fuisses ratio habebitur, quatenus locupletior factus sis. In §. si seruum. eiusdem legis aliud simile est exemplum. Ego tibi seruum solui per errorem, indebitum: tu cum manumisisti, quid veniet in repetitionem? non teneris ad æstimationem serui inquit Paulus, quia pretium serui ad te non peruenit: sed proter operas liberti teneberis, si seruus manumissus operas fortè tibi promiserit, & hereditatem eius restitues. Hæc exempla ostendunt eatenus damnandum esse eum qui indebitum accepit, quatenus locupletior factus est. Quod est intelligendum, si in bona fide fuerit is cui res soluta est. Eodem pertinet quod dicitur in leg. hæc condictio. *Ex bono & æquo est introducta.*

ducta. Fundamentum enim huius actionis eſt æquitas, argumēto eſt quod dicitur in l. vtrum. ſupra. de petit. hære. Petitio hæreditatis datur aduerſus eum qui poſſidet, quatenus locupletior factus eſt, & ſi nūmos perdiderit caſu ſine fraude bonæ fidei poſſeſſor, non tenebitur. Ratio eſt quia obligatio de qua loquimur naſcitur extra id quod agitur inter dantem & accipientem, vt dicitur in l. ſi is qui. §. vlt. infra, commod. & §. 1. quib. mod. re contrah. oblig. in Inſt. Cum enim ego tibi ſolui pecuniam tanquam debitam, quę indebita eſt, hoc cōſilio do vt obligationem diſſoluam: atque ideo ſi ſubtilitatem iuris inſpiciamus, nulla actio competeret ad eam repetendam. Hac ratione fit, vt reus tantum teneatur hac actione, quatenus factus eſt locupletior hac ſolutione.

Quo in loco agendum ſit hac actione.

Cap. X.

Dictum eſt quid veniat in hanc condictionem indebiti, & quod ſit iudicis officium in hac actione. Nūc quæritur, quo in loco agendum ſit hac actione. Hic locus pertinet ad iudicis officium, videlicet, vt reddat is qui indebitum accipit: pertinet etiam partim ad tit. de iudiciis, partim ad tit. de eo quod certo loco. Vnum hic notandum eſt, exiſtimationem & errorem ſoluentis non facere vt alio in loco non conueniatur, quàm in quo aliàs ſoluere debuit. leg. qui loco. 27. ſed plenius tractabitur hic locus in tit. de eo quod certo loco. Quæritur etiam cui incumbat probatio in hoc iudicio. Hæc quæſtio tractatur in l. cum de indebito. infra, de probat. Is qui experitur hac actione, ante ſe ſoluiſſe, & quidem indebitum: ſed debitum fuerit an indebitum cui incumbat probatio reo an actori.

De exceptionibus reo competentibus.

Cap. XI.

Dicemus ſub tit. de probat. hic etiam quæritur, de exceptionibus reo cōpetentibus, quibus ſe tueri poteſt is qui hac actione conuenitur. Exceptiones rei conuenti hac actione ex iam dictis facile colligi poſſunt: ſed quia colligi ſolent nonnulli caſus, in quibus hæc actio ceſſat, de his breuiter dicam. Dicitur in primis hanc actionem ceſſare, cum ex cauſa iudicati vel trāſactionis ſolutum eſt: id colligitur ex l. 1. & 2. C. eo. idem dicitur in l. in ſumma. hic. ſed re vera in omnib. his caſibus & ſimilibus debitum eſt id de quo quæritur, ſi iudicatum ſit aliquem debere: nam dubium non eſt quin debeat, & quin ab eo debitum peti poſſit, & ſi forte debitum non erat ante rem iudicatam, vel ante tranſactionem, vel iuſiurandum. Alius caſus eſt, cum quid ſoluitur ex ea cauſa quæ per inficiationē creſcit: tunc enim huic condictioni locus non eſt, l. 4. C. eod. idem dicitur in §. vlt. de oblig. quæ ex quaſi contract. Inſtit. veluti ex cauſa legis Aquiliæ. Actio enim legis Aquiliæ ob damnum iniuria datur in ſimplum aduerſus confitentem, aduerſus inficiantem in duplū. l. inde Neratius. §. hæc actio. ſupra, ad l. Aquil. Creſcit igitur hæc actio legis Aquiliæ per inficiationem. Ponamus ergo ex ea cauſa ſolutum eſſe per errorē quod nō debebatur. Exempli gratia, putabam me tibi damnū dediſſe iniuria, atque ideo me actione legis Aquiliæ teneri: ſolui tibi, quæritur an repetitioni locus ſit: videtur indebitum ſolutum eſſe. Nam interuenit error, & ſoluta eſt æſtimatio damni dati, cum tamen damnum non dederim. hic nihilominus dicūt Impp. repetitioni locum non eſſe: idque certiſſimi iuris eſſe. Sed quæritur qua ratione hoc ius ſit conſtitutum. Dubium non eſt quin id certo iure cautum ſit, ex eo quod reſcripſere Impp. ſub his verbis: *Certiſſimi iuris eſt.* Ratio tamen ſubobſcura eſt. Vulgo dicitur ideo repetitioni locum non eſſe, quia damnum datum fuit ab aliquo, licet nō ab eo qui damni dati æſtimationem ſoluit. quod valde nugatorium eſt. Sed crediderim veteres Iuriſconſultos ideo id conſtituiſſe, quod experti eſſent ex repetitione aliquod incommodum ſequi, vitandique huius incommodi gratia cenſuiſſe, vt hoc in caſo repetitio denegaretur. Probabilius igitur mihi videtur id cōſtitutum eſſe, ne aliàs fraus facile fiat legi Aquiliæ quod ad pœnam attinet, quæ aduerſus inficiantem datur. Nam ſi locus eſſet repetitioni, is qui damnum iniuria dederit alteri, poſſet agendo condictione indebiti experiri, an aduerſarius probationes habeat an non: idq; ſine periculo pœnæ. Sed ſi quis velit experiri an aduerſarius poſſit probare damnū ſibi iniuria datum eſſe an non, conſultiſſimum erit, vt is ſoluat: vt ſi locus ſit repetitioni, deinde id repetat per condictionem indebiti. In condictione enim indebiti inquiritur an debitum fuerit an indebitum quod ſolutū eſt: atque ita inquiretur damnum datum fuerit an non. Si damnum datum fuerit, debitum eſt: ſin minus, indebitum. Si vicerit in hoc iudicio is qui ſoluit, id eſt, ſi non potuerit probari debitum fuiſſe, tutus erit, & ſolutum repetet: ſi verò probatum fuerit debitum fuiſſe, & damnum datum, is non cōdemnabitur ad pœnam, quia hæc lex pœnam tantum irrogat damnato ex lege Aquilia: hic autem damnatus nō eſt. Ergo ſi permittatur ei condictione indebiti experiri, facilè fraudē facere poterit legi Aquiliæ, qua ſtatuitur pœna dupli aduerſus inficiantem. Hæc tamen ratio ceſſat in actionibus pœnalibus, l. eleganter. §. vlt. hic. Aliquando enim lex ab initio irrogat pœnam, veluti aduerſus furem & raptorem. Nam fur non tenetur dupli aut quadrupli propter inficiationem ſuam, ſed propter admiſſum furtum. Sed ob damnum iniuria datum non eſt pœna dupli, niſi inficiatus fuerit reus. Hæc ratio mihi videtur probabilis eſſe.

Quæritur etiam de pœna quæ alicui præſtita eſt, an poſſit repeti? Hæc quæſtio tractatur in l. pœnæ non ſolent. 42. Hic locus valde etiam obſcurus eſt. Condictio ergo indebiti ceſſat in pœna. Dicitur enim pœnas non ſolere repeti, cum depenſæ ſunt. Sed vulgo dicitur, ex ſententia hæc mihi etiam probabilis eſſe videtur, hunc locum eſſe intelligendum ſecundum l. qui ob rem indefenſam pœnam ſoluit, ſi poſtea velit defendere, non poterit repetere pœnam. Alia quæſtio eſt de renunciatione, vt ſi quis renunciauerit condictioni indebiti. leg. vlt. §. idem quæſiit. vbi legendum eſt, *in pariationibus*, non, *in paſſionibus*, vt malè in vulgatis Codicibus. Pariare eſt paria facere: Pariatio tunc dicitur, cum ita rationes redduntur, vt paria ſint accepta cum expenſis. Hoc verbum pariator vſurpatum a Paulo in l. Iulius Paulus. infra, de condit. & demonſtrat. Si igitur poſt redditas rationes, adſcriptum eſt, ex eo contractu nullam inter ſe amplius eſſe controuerſiam, an hæc clauſula impediet condictionem indebiti, ſi fortè aliquid per errorem ſolutum ſit? Hic dicitur non impedire. Non enim videtur de eo cogitatum eſſe. Quid dicemus de renuntiatione ſpeciali? hoc controuerſum eſt: veluti ſi in tabulis adſcriptum ſit, aliquem renunciare condictioni indebiti, condictioni ſine cauſa, & in factum, an hæc renuntiatio impediet condictionem indebiti? Et vulgo receptum eſt, idem dicendum eſſe in hac renuntiatione quod in generali. Nam videtur eadem ratio eſſe. Sunt qui diſſentiūt: ſed hoc quod dixi receptius eſt, & videtur mihi probabilius eſſe. Alia quęſtio eſt in

Condictio indebiti [illegible] locum non habeat, ſi per errorem ex lege Aquilia ſolutū ſit.

Ad l. pœnæ non ſolent.

Si renunciatum ſit, an nihilominus competat indebiti condictio.

l. vltim. §. vltim. in qua dubitatur an cesset coodictio indebiti. Minor aut hæres à Prætore est restitutus in integrum, ne soluet quod debitum esse dicebatur, propter hanc restitutionem, quæritur en possit repetere quod iam solutum est. Dicitur oon esse locum repetitioni. est enim restitutus aduersus eum tātum cui promiserei, & cui nondum soluerat, hæc autem restitutio non pertinet ad id quod solutum est. Nem antequam impubes restitutus sit, constat debitum esse. Ergo ad id quod ante solutum est hæc restitutio ooo porrigetur. Nam & si minor captus sit sua facilitate & lubrico ætatis, antequam restitutus sit, dicitur debere, oec ei vlla datur exceptio, l. exceptiones quæ personæ. infra, de except.

An hæc actio cum aliis actionibus concurrat.

Postremo quæritur circa huoc locum, de concursu actiooum, en hæc actio cum aliis actionibus concurrat? Et certum est coocurrere posse. Exemplum voum est in l.2. hic. Si quis soluerit ea lege vt sibi reddatur, si indebitum esse appareat, hic oegocium quoddā coötrahitur, atque ideo ea eo contractu poterit agi præscriptis in factum verbis. Est enim contractus initus, qui propriam appelletionem oon habet. Solet quæri an hæc condictio concurrat cum rei vindicatione? Sed haud dubium est noo concurrere. Nam ia qui soluit, trensfert domioium rei solutæ io alium, licet per errorem soluat: atque ideo dicitur competere, quia scilicet petit domioium eius rei sibi acquiri: quod etiam obseruatur in omnibus condictionibus. §. sic itaque. de actionibus, Institutis. Et de actione in rem proprius est locus in leg. dominus. hic. vbi distinguitur an dominium traoslatum sit in accipientem, cui iam solutio facta est, en oon sit: vt si dominium translatum sit, quoniam scilicet soluta res est ab eo qui potestatem eius alienendæ habebet, cesset rei vindicatio, & competat condictio: Si autem dominium translatum non sit, quia is qui soluit mansit dominus, competat rei vindicatio. Is siquidem qui eaperitur actione in rē, contendit se dominum esse. Qui avtem experitur condictione indebiti, petit domioium in se transferri, quę profecto repugnantia sunt.

An hæc condictio concurrat cum rei vindicatione.

Ad l. dominus.

IN TIT. VII.

DE CONDICTIONE SINE Causæ,

Et de condictione ex lege, & sine causa vel iniusta causa, Tit. IX. lib. IV. Cod.

DVobus locis præcipuis nos complectemur hunc tractatum. Quæritur enim in primis que ex causa detur hæc actio, & quid veniat in coodemnationem, quidve petendom sit. Ex his enim intelligemus, quod etiam supra admonui, disputana de condictione iodebiti, quomodo concipienda sit formula intentionis, si quis velit experiri in iudicio. Hæc enim doo complecti debet intentio, quid petendum sit, & qua ex causa.

Qua ex causa detur hæc actio.

Cap. I.

HÆc actio datur cum sine causæ aliqoid datū est, vel promissum. l.1. hic. Et sæpe accidit, vt nulla superiorum condictionum competat, ideóqoe hæc maxime necessarie est. Nititur eutē magna æquitate, vt dicitur l. si me & Titiū. suprà, de rebus credit. vbi ait Iurisconsf. Cū aliquid ad te ex pecunia mea peruenit, id mihi reddi æquum & bonum est: quo etiam casu mihi competit hæc condictio. Latissimè igitur patet hæc actio. Sed quid est sine causæ eliquid dare? Hec verbum multis modis iotelligitur. Nam aliquando intelligitur cum ab ioitio nulla causa apparet dandi vel promittendi: aliquando accipitur cùm aliqua fuit ab initio, sed ea finita est, vel secuta oon est. Sæpe eoim causa iusta redit ed causam iniustam, vt dicitur io l.1. hic. vbi hæc etiam declarantur eaemplis. Exemplom vnum est in l.2. de fullooe. Fullo cooduxerat vestimenta lauanda, & poliendæ: hæc amissa sunt. Coactus is est pretium horum vestimentorum soluere domioo. Deinde vestimenta inueoit dominus: quæritur ao possit condicere? Hic dicitur locum esse condictioni. Nam cum postea inuenerit vestimenta dominus, quasi sine causa datum videtur. Re vera enim fuit aliqua iusta causæ dandi, sed hæc iusta causa rediit ad iniustam, cum inuenta sunt vestimenta. iusta igitor causa non est retioendi. nam oihil refert, inquit Africanus, verúmne ab initio sine causa quid datum sit, an causa propter quam sit, secuta non sit, l. nihil refert. hic. Aliæ quædam exempla reperiuntur sub tit. de coodictiooe sine causa, in C. Nem in l. 2. huiusmodi exemplum est: Ego mutuem pecuniam à te accepi: deinde tibi solui: peto vt mihi reddas chirographum meum: quæ actio aduersus te competit? Condictio sine causa, de qua hic loqoimur. Nulla eoim causa est retinendæ huius cautionis. Initio quidem alique causa eius retinendæ fuit, sed nunc cum solute sit pecunia, nulla causa iusta est. Notandum igitur est, cum quis soluit pecuoiam creditori suo, non tantum eum cogi posse ad apocham reddendam, sed etiam ad reddendum instrumentum, & chirographum quod de ea te rescriptū est. De apocha mentio est in l. pecunię. Cod. de solut. & l. sicut. Cod. de libera. caos. sed hoc intelligendum est, si iostrumentum illud vel chirographum extet in rerum natura. Nam si desierit esse in rerum natura, satis erit si liberet soluentem debitorem. l. huiusmodi. §. si ita. infrà, de legat. 1. Simile exemplum est in l. vltim. huius tit. Cod. qui tamen locus pertinet ad tit. de non nomerata pecunia. quem postea explicebimus. Ego scripsi chirographum, sperens fore vt statim mihi pecuniam numerares: non numerasti: datur mibi exceptio non oumeratæ pecuniæ, si intra biennium aduersus me experiaris, & petas à me pecuniam qoesi numeratam. Sed si quis nolit expectare dum eduersarius agat, qui fortè cautus & estutus expectat vt biennium elebatur, vt noo possit aduersus eum opponi exceptio non oumeratæ pecunię, is qui cautionem scripsit, poterit eam repetere hac actione: quia iusta causa non est, eam cautionem retineri. *Necdum transisse tempus statutum.* De hoc statuto tempore dicemus sub tit. de oon numer. pecun.

Sine causa quid.

Ad l.2. C. eodem. Instrumentum debere reddi soluendo.

Aliud exemplum est in l.3. Cod. eod. malæ fidei possessor cogitur ad reddendos fructus nō tantum extantes, sed etiam consumptos. Hoc enim interest inter bonæ fidei & malæ fidei possessorem. Nam bonæ fidei possessor lucratur fructus consomptos. l. certum est. C. de rei vind. Sed qua actione petentur? Fructus extantes facile petentur rei vindicatione: nam rei vindicatio datur domino aduersus possessorem: fructus verò consumpti, condictione. Nec enim potest dominus vindicare fructus consumptos: quia nullum est corpus cuius se dominum dicere possit, sed eos condicet. Idem dicitur in l. aduersus. C. de crimi. expil. hæred. De promissione autem exemplum est in l. 1. vt propter promissionem, & si nihil datum sit, locus sit condictiooi, sicut diximus in superioribus tit. Cautio enim habetur pro datiooe: & ideo repetitiooi locus est. Deinde quod dicitur, *Sine causa*, ita intelligendum est, nisi turpis causa sit ex parte vtriusque. Tunc enim

enim turpitudo repetitionem impedit, sicut diximus sub tit. de condict. ob turpem caus. Et vna species est in l. auunculo. hic. vbi tamen turpis causa non est, licet turpis esse videatur. Si enim mulier quæ desponsata est auunculo suo dotis causa aliquid dederit, si nullum secutum fuerit matrimonium, datur hæc condictio ad repetendum quod datum est, quasi nulla causa ab initio fuerit dandi, cum pecunia ea, ioquit Papinian. in dotem conuerti nequiret. Sequitur,

Quid petatur hac actione.

Cap. II.

Hac actione rei datæ restitutio petitur, vel etiam promissio: vt si tantum promissum sit, condicatur liberatio, vt liberetur is qui promisit. Ergo condicitur hac actione id quod datum est vel promissum: & adiiciendum est, pro qua parte datum, vel promissum est, pro ea parte hanc actionem competere. l. 3. hic. Cætera quæ ad hunc locum pertinent possunt peti ex superioribus titulis, puta an restituendi sint fructus an vsuræ. Est enim eadem natura omnium condictionum. Postremo hæc actio cum quibusdam aliis condictionibus concurrit. Exempla sunt in l. 2. hic. Videtur quasi sine causa datum esse, cum causa secuta non est: ergo concurrit cum condictione causa dati. Potest etiam concurrere cum actione bonæ fidei. Exemplum est in l. si fullo. Nam fullo repertis vestimentis potest ex conducto agere ad repetendum pretium quod soluit, cum vestimenta essent amissa. Sed specialiter datur hæc actio, cum ab initio nulla causa dandi fuit: quo casu locus etiam est exceptioni doli mali. l. 8. §. circa. infra, de except. doli. l. cum de indebito. infra, de probat. Si quis cauerit se aliquid daturum, & causam non expresserit, nulla est promissio.

DE CONDICTIONE FVRTIVA.

TIT. I. LIB. XIII. PANDECT.

ET TIT. VIII. LIB. IIII. COD.

Hæc condictio comparata est aduersus fures, ad repetendas res quæ furto surreptæ sunt. quamuis enim multæ aliæ actiones comparatæ sint eo nomine: tamen hac actio vtilis & necessaria est, vt ex iis quæ mox dicturi sumus perspicuum erit. De aliis actionibus, cuiusmodi est actio furti, tractatur in aliis locis: de condictione furtiua nunc videndum est. Inprimis quærenda est causa huius actionis, deinde quid veniat in hanc actionem. In omni enim iudicio (vt sæpe admonui) hæc duo inquirenda sunt.

De causa huius actionis.

Cap. I.

Duplex causa est huius cōdictionis. Prior est furtum factū ab aliquo, quod nomen actionis satis indicat. Condictio enim furtiua vocatur, videlicet qua condicitur id quod furto sublatum est. Nisi enim furtum factum sit, locus non est huic actioni. Vnde quæritur quid furtum sit? Eius definitio traditur in leg. 1. de furt. & tit. Institut. de obligat. quæ ex delict. nascun. vbi dicitur, furtum esse contrectationem fraudulosam lucri faciendi gratia vel ipsius rei, vel etiam vsus eius, possessionisve. De quibusdam autem speciebus furti hic quæritur: & aliæ relinquūtur, quia magis ad tit. de furtis pertinent: vt cum quæritur de eo qui per vim rapuit, in l. siue manifestis. 10. §. 1. Is qui per vim rapuit rem aliquam raptor dicitur, & aduersus eum prodita est actio vi bonorum raptorum, de qua extat tit. in C. & in Pandect. & in Institut. Sed is re vera furtum non facit, imo fure improbior est, vt dicitur in Institut. dicto tit. de vi bonor. raptor. is quidem contrectat rem alienam, sed hoc plus facit, quia per vim rapit. Quæritur etiam de eo qui re deposita vel commodata vititur aliter quàm debeat. l. qui furtum. 15. Dubium non est quin is cui res commodata est, vel apud quem deposita est, vtendo ea possit furtum committere. l. qui re sibi. & l. qui iumenta. infrà, de furtis. Nam cum in definitione supra posita dicatur, furtum esse contrectationem fraudulosam lucrifaciendi gratia vel ipsius rei, vel possessionis aut etiam vsus, & qui longius duxit equum commodatum, saltem voluerit lucrari vsum eius, furti tenetur. Idem de depositario dicendum, si re apud se deposita aliter atque accepit vtatur. Quæritur etiam de eo qui indebitos nummos sciens accepit, leg. quoniam. 18. hic. Si quis sciens indebitos nummos acceperit, furtum facit, itémque is qui simulat se creditorem esse cum non sit. leg. falsus. 44. in princip. infra, de furt. contrectat enim rem alienam inuito domino. Exempli gratia: Si quis cuipiam pecuniam attulerit, & aliquis simulet sibi amissam esse, furtum facit. In his igitur omnibus casibus, & his similibus locus est huic actioni, quia re vera furtum fit, & furtum huius actionis causa est. Nihil autem refert an furtum manifestum sit, an non sit, vt dicitur in l. 10. hic. Quid sit furtum manifestum, vel non manifestum, tractatur sub tit. de oblig. quæ ex delict. nascun. Instit. & in tit. de furt. ff. C. Multum tamen refert, vt dicitur in eadem lege, an manifestus fur ita deprehensus sit, vt possessio sit ab eo ablata, an vero ablata non sit. Nam si quidam persequatur furem, & auferat ab eo rem furtiuam, hoc casu non poterit locus esse huic actioni: quia hæc actio datur ad rem repetendam. Is autem iam consecutus est rem suam: ideoque aduersus furem manifestum tunc habet locum hæc actio, cum fur deprehensus est, sed ei res ablata non est. Exempli gratia cum quis persequeretur furem, videret autem fur se apprehensum iri, eiecit rem, vel effudit vinum quod surripuerat, ita vt possessio rei non fuerit ad dominum reuersa cui fuerit surrepta, datur aduersus eum hæc actio. Quid dicemus de eo cuius ope aut consilio furtum factum est, an aduersus eum dabitur hæc actio? Hæc quæstio tractatur in l. 5. & 6. vbi dicunt Iurisconsul. nunquam hac actione teneri alium quam qui furtum facit, aut hæredem eius. *Etiamsi furti teneatur.* Actio furti non tantum datur aduersus eum qui furtum fecit, sed etiam & aduersus eum, cuius ope & consilio furtum factum est. §. interdum. de obligat. quæ ex delict. nascun. in Instit. cuius vetus hæc erat formula: *Ope, consilio tuo furtum esse factum aio.* Sed hæc condictio furtiua non datur aduersus eum cuius ope & consilio furtum factum est, licet actio furti detur. Actio enim furti differt ab hac actione de condictione furtiua. Nam actio furti datur aduersus furem vel aduersus eum cuius ope & consilio furtum factum est ad pœnam dupli vel quadrupli: hæc autem actio aduersus furem seu hæredem eius ad rem quæ furto ablata est repetendam.

Altera causa huius actionis est, dominium ex parte actoris. Nam oportet enim qui agit esse dominum eius rei quæ surrepta est. in l. 1. hic. & hoc etiam differt actio furti à condictione furtiua. Actio enim furti cōpetit etiam ei cuius interest, etiamsi dominus rei non sit. Hæc verò actio ei tantum, qui dominus est. Ergo si quis apud me deposuerit rem suam, & quis eam surripuerit, non dabitur mihi condictio furtiua,

sed actio furti. Hinc consequens est, si quis rem alienauerit, eum condicere non posse post alienationē. l. siue. § penult. hic. *Domini facto.* Si is cui res surrepta est, cum dominus eius esset, deinde eius rei facto suo dominium amiserit, non poterit eam condicere. Nam soli domino, vt diximus, competit hæc condictio. Ergo qui desiit esse dominus, non potest condicere. Inde etiam sequitur, si pendente iudicio actor dominus esse desierit, absoluendum esse reum in hoc iudicio. l. si seruus. 14. Dominus serui surrepti legauit eum testamento sub conditione post mortem testatoris, hæres antequam extiterit conditio, potest seruum condicere à

Legatum quando, transit ad legatarium.

fure, quia adhuc eius mansit dominus. Verum quidem est recta via dominium rei legatæ ab eo qui legauit ad legatarium transire. l. à Titio. infra, de furtis. Ita tamen si pure legatum sit. Nam si sub conditione, non transit dominium ad legatarium, nisi existente conditione: quod si lite pendente & contestata conditio extiterit reus absoluitur. Ego dixi quomodo hoc sit accipiendum in l. si mulier. infra, soluto matrimonio. Hæres enim ante conditionis euentum ius habet agendi: quia est dominus rei. Si igitur lite contestata, & pendente iudicio, ius eius perimatur, quia extitit conditio, sub qua legatus erat seruus, dominus esse desinit, & reus absoluitur. Quid si sententia sequatur ante conditionis euentum? quodnam futurum est iudicis officium? Dices quod condemnabit ad æstimationem serui. At hoc non conuenit rationi, vt ineatur serui æstimatio, & quanti seruus est, tantum ei adiudicetur, quoniam dominium serui recessurum est ab eo, si forte conditio extiterit: ideóque Iulianus dicit inspiciendum esse quanti alius empturus esset hunc seruum cuius dominium recessurum est, si extiterit conditio. Propter hanc condictionem nemo tam facile empturus esset, quàm si emeret sine hac condictione. Emit enim aleam, vt ita dicam, non ergo damnabitur hoc casu fur ad æstimationem serui. Igitur vt huic actioni locus sit, oportet eum qui agere vult, dominum esse rei surreptæ. Sed quid si habeat ius aliquod reale, vt ius pignoris, an poterit agere hac actione? Hæc quæstio tractatur in leg. & ideo. 12. §. vltim. vbi ait Vlpianus hunc *certi condictione acturum.* quibus verbis significat hanc actionem non dari, vtpote quæ competat soli domino. Nam qui pignus habet, dominus non est, licet ius habeat in rem: sed tamen quia ipsius interest propter ius pignoris, ideo poterit incerti condicere. Condictio incerti generalis actio est, sicut certi

Condictio incerti quæ.

condictio: ideoque vt certi condictio datur ex omni causa, ex qua certum petitur: sic & incerti condictio ex omni causa, ex qua incertum petitur: veluti cum petitur id quod interest. l. certi condictio. sup. de reb. cred. Et hactenus quidem, quibus ex causis hæc actio detur: nunc videndum est.

Quid veniat in hanc actionem, & in condemnationem.

CAP. II.

CErtum est rem ipsam furtiuam peti hac actione, & in cōdemnationem venire. l. 7. §. 1. hic. in qua docet Vlp. differentiam inter actionem furti & cōdictionem furtiuam. Condictione enim furtiua persequimur rem, quæ furto sublata est: actione vero furti pœnam dupli vel quadrupli: ita vt vna actio alteram nō perimat: cum diuersæ res petātur his actionibus. Si enim ad candē rē pertinerēt, vna per alterā tolleretur: vnde dicitur id eadem l. 7. § vlt. hanc actionem rei persecutoriam esse. Inter vulgares diuisiones actionum, sub tit. de act. in Institut. hæc refertur quod aliæ pœnales sint, aliæ rei persecutoriæ. Qui autem agit condictione furtiua, persequitur rem quæ surrepta est, non pœnam: ipsa igitur res surrepta in condemnatione venit. Quod ita intelligendum etiam est, vt detur res. Is enim qui agit condictione furtiua, petit rem surreptam sibi dari. quod tamen mirum videtur: quia hoc est contra naturam cōdictionum, quæ sunt actiones in personam. §. appellamus. de act. in Institut. Nam actione in personam experimur cōtra eū, qui obligatus est ad dandum vel faciendū. Actione in rem petimus declarari dominium rei esse nostrum, nec contendimus eum, aduersus quem agimus, nobis esse obligatum ad dādum vel faciendum ex aliquo contractu, vel maleficio. Sed ob necessitatem receptum est contra communem rationem, vt qui agit hac actione, petat sibi dari rem, idq; odio furum, vt pluribus actionibus teneātur. §. sic itaque. de act. Nam alias nemo potest condicere rem suam. l. vlti. supra vsus. quemadm. cauea. id est, ita petere, *Si paret eum dare oportere.* Nam ei qui dominus est, dari non potest. Dare enim est dominium transferre. Deinde hac actione petuntur fructus, & aliæ accessiones naturales. l. in re furtiua. 8. §. vlt. Cum is qui agit hac actione petat quod suum est: idq; multo magis in hac actione, quàm in aliis condictionibus, in quibus id tantum petimus quod aliquando nostrum fuit. Petitur etiam hac actione quod actoris interest rem sibi surreptam nō esse, non tantum propter damnum, sed etiam propter lucrum. l. 3. hic. interesse enim nostrum

Interesse nostrum quid.

dicitur quod nobis abest, vel lucrari desinimus. l. si cōmissa. infr. rem rat. hab. Quæritur, si species noua confecta sit ex re surrepta, an veniat in hanc actionem? Hæc quæstio tractatur in l. ex argento. 15. Quidam surripuit nobis argentum, deinde vasa quædam ex eo confecit: possumúsne condicere ea vasa? Quæstionem facit, quod videor cōdicere aliud quā quod mihi surreptum est. Nulla enim vasa mihi surrepta sunt, sed tantum argentum. hic tamen dicit Paulus, pocula facta ex meo argēto, me cōdicere posse. Et in hac specie non est magna dubitatio: Nam pocula manent domini, ex cuius argento confecta sunt, secūdum distinctionem, quæ traditur in l. adeo. §. cum quis. inf. de acquir. rer. dom. Cum enim ex aliqua materia species noua conficitur, si ea species possit reuerti ad rudem materiam, eius speciei dominus est, qui dominus erat eius materię. Sed hic quęritur, si res furtiua perierit, an sit locus

Furtiua res cum perit, an sit locus huic condictioni.

huic condictioni? Monet quæstionem, quod res perempta reddi nō potest: hoc autē iudicio agitur, vt res reddatur: nihilominus tamē dicitur huic iudicio locū esse. l. in re furtiua. 8. hic. Licet enim res furtiua reddi nō possit, soluitur tamē æstimatio: sicut dicimus cum quis per stipulationem promittit rem aliquem, & post moram debitoris res illa perimitur, tūc non liberatur reus, sed perpetua est aduersus eū actio & obligatio. l. si ex legati. l. si seruum. §. sequitur. infr. de verb. oblig. petitur enim æstimatio rei. At fur semper est in mora. l. in re furtiua. & vlti. hic. ergo & ab eo peti æstimatio potest. Is qui promisit rē aliquam per stipulationem, nō dicitur semper morā facere: quia necessaria est interpellatio, dict. l. si ex legati causa. & l. mora. infr. de vsur. Nec sufficit tātum interpellatio, sed & alia multa necessaria sunt ad cōstituēdum debitorem in mora, vt dicitur in l. sciendum. & in l. mora. infr. de vsur. quod secus est in fure, etiam absq; interpellatione. Simile est quod dicitur in l. qui furtum. 16. hic. In hoc contractu pręstatur fortuitus casus, in aliis culpa tātum. Quoquo igitur casu perierit res surrepta, fur tenebitur hac actio- ne ad ęstimationem: sicut is qui promisit, & interpellatus non soluit, præstat periculum, si res postea interierit. Sed quæritur cuius temporis habenda sit ratio in hac æstimatione ineunda, an eius quo res est surrepta,

Cuius temporis æstimatio habenda ineunda.

an quo

an quo iudicatur?Hæc quæstio tractatur in l. in re furtiua.§.1.Quomodo hic locus accipiendus sit docuimus ad l. vinum, supra, de reb.credit. Improbaui eorum sententiam,qui putabant in actione mutui,& eliis cōdictionibus spectandum esse tempus,quo res plurimi fuit.Et dixi videndum esse,an status rei mutatus sit: vt si res facta sit,an preciosior, aut deterior, hoc casu sequendum sit,quod dicitur in l.3.de coodict. tritic. Cū autem statu non mutato res creuit vel decreuit,sequēdū sit,quod dicitur in l.vinum.Iniquū est eū, qui rem aliquē debet,reddendo rē, quæ deterior facta est post moram,liberari:idem dicendum est de fure quod l.3. infra,de condict.tritic. qui locus ostendit hanc actionem ab aliis condictionibus non esse separandam, vt Alciatus putat.Exemplum est in l. ex ergento. hic. Si infans surreptus adoleuerit.Non dubium est, quin eo tēpore quo surreptus est,minimi fuerit pretij.Si igitur adoleuit infans,& si factus est preciosior, mutatúsque est status rei,cuius temporis habebitur ratio?Spectabimus tempus quo res facta est preciosior, & habebitur ratio temporis condemnationis:sed de his plenius diximus sub tit.de rebus creditis,in interpretatione d. l. vinum:supra. Fur ergo re perempta,quæ furto ablata est, tenetur hac actione ad æstimationem rei propter moram suam:sed hoc est intelligendum,nisi ante interitum rei moram suam purgauerit.l.parui.hic.Fur moram purgat offerendo rem furtiuam domino.Si enim obtulerit rem furtiuam domino,& per dominum steterit quominus eam reciperet,dicitur mora furis purgata esse,adeo vt si perierit res post eam oblationem, non teneatur ad æstimationem quasi post moram eius perierit.Nam hac oblatione purgata omnino est mora furis.

Alia est ratio purgandæ moræ, si ita obligatio in aliam nouationis causam transferatur.dict.l.parui.Hac etiam ratione tollitur omnis obligatio qua tenebatur,ideoque etiam mora purgatur.Igitur ad constituendum eum in mora, necessaria erit interpellatio: & si ante interpellationem res perierit,tenebitur. *Nec me mouet præsens homo fuerit,necne*. Ego id declaraui in interpretatione l.scire debemus.§.vlt.& l.eum qui ita.§. vlt.infra,de verb.obligat.Dicimus stipulationem solā non purgare moram,nisi animo nouandi facta fuerit. Oportet rem præsentem esse.Nā si stipulatio interuenerit cum res præsens esset, etsi nulla nouatio facta fuerit,tamen propter rei præsentiam purgatur mora.l. qui decem.§.1.de solut.Sed hac præsentia opus non est cum nouatio facta est.Idem dicitur in l.2 Cod.eod. vbi dicitur periculum rei furtiuæ pertinere ad furem ante oblationem. Igitur si fur obtulerit rem domino, non amplius est eius periculum rei furtiuæ post eam oblationem.Postremus locus est.

Cui & contra quem detur hac actio.

CAP. I.

HVic quæstioni ex his,quę iam diximus,facile est respōdere,hanc actionem dari domino rei furtiuæ aduersus furem,datur etiam hæredi domini.l. 10. §.vltim.hic.& l.sequē. Verū nec legatarius sicut dominus potest rem furtiuam condicere,sic etiam hęres.Sed quid si plures rem furati sint?hæc quæstio tractatur in l.2.C.eod.subtili ratione videtur neminem eorum teneri,quia cum simul plures furtum fecerint, non potest dici aliquem ex illis furtum fecisse,tamen dicitur omnes teneri,& conuenientur in solidum.Quid autē, si vnus soluerit domino,an cæteri liberentur?Iurisconsultus distinguit in l.& ait, Si actum sit actione furti ad pœnam dupli vel quadrupli,solutionem vnius alterum non liberare,sed singulos teneri ad pœnam in solidum. Si verò actum sit condictione furtiua ad repetendam rem furtiuam,& vnus soluerit,alij omnes liberantur. Quæritur an hæc actio contra hæredes detur?Et dicitur in l.si pro furto. §. vlti. dari aduersus hæredem furis:quia hæc actio rei persecutoria est.Quid si hæres fuerit infans,furiosus aut pupillus, an tenebitur? hæc quęstio tractatur in l.2.hic.vbi dicitur hos omnes teneri.Ergo hac actione tenetur vnus propter personam alterius,qui propter furtum à se factum teneri non posset.Ait enim Iurisconsultus, *Quamuis cum iis agi non possit*. Non potest agi contra pupillum aut furiosum, sed poterit agi aduersus tutorem vel curatorem. Quomodo hi teneantur habetis in l.9.hic. Tenentur hæredes furis pro parte hæreditaria, nō pro eo quod ad singulos peruenit. quod notādum est in hac actione.Nā cū alias agitur ex maleficio, dicimus hęredes teneri in quantum ad eos peruenit,l.vit.Cod. ex delict. defunct. &c.Et dicitur hæc distinctio extraordinaria actio esse. Si seruus surripuerit,quæritur, an detur hæc actio aduersus dominū,vel si filiusfamilias surripuerit,an detur actio aduersus patrem? De seruo est quæstio in l.4.& in l.quod ab alio.15.de filiofamilias haberis in l.4.& l. pen.Denique hęc actio cum plerisque aliis actionibus concurrit, de quibus in l.si pro furto. Aliæ actiones proditæ sunt aduersus furem,veluti rei vindicatio,quę datur tanquam domino aduersus possessorem. Datur etiam actio ad exhibēdum domino,& in cuius interest.l.3.ad exhibend.Concurrit etiam cum hac actione actio furti qua persequimur pœnam dupli vel quadrupli.d.l.si pro furto.& vna actio alteram non perimit,& si decisum sit pro furto, nihilominus res condici poterit.d.l.si pro furto.

AD TIT. VIII. LIB. IIII. COD.

ET TIT. II. LIB. XIII.

Pandect.

DE CONDICTIONE EX LEGE.

INter condictiones de quibus disserere cœpimus, numeratur cōdictio ex lege:cur autem ex lege dicatur,& quando competat,docet hic Paulus.Iuris nostri auctores modis omnibus studuerunt,ne cui deesset actio aduersus eum,qui obligatus sit, ideoque propositæ erant olim de vnoquoque negotio actiones,& nomen cuiusque actionis exprimebatur agendo in iudicio.Id ego docui, & multis auctoritatibus probaui in interpretatione l.iurisgentium.ff.de pact. Nomen & titulus actionis exprimebatur,veluti ex empto, ex stipulatione,ex testamento,&c. Vnde dubitabatur cum noua lege obligatio erat introducta, nec expressum erat ea lege quo genere actionis vtendum esset, & quæ actio exprimi deberet agendo. hic Paulus ait ex lege agendum esse: si quia igitur agat ex testamento, quia res aliqua testamento legata est,ita propter obligationem,quæ nostra lege inducta est,aget ex lege. Exemplum est in l.si postulauerit 27.§ vltim.cum l.seq.ff.ad leg.Iul. de adul. Cum de seruis eius,qui adulterium commisit, quæstio habetur in causa adulterij, si serui perierint in tormentis, & postea forte reus absolutus fuerit,reus tunc potest condicere æstimationem seruorum.Hoc autem genus obligationis inducitur lege Iulia de adult. Quæritur igitur, quomodo petetur æstimatio horum seruorum? hic dicitur condictione ex lege. Aliud exemplum adduci potest ex vul-

gari lege 2. si quis argentum. infra, de donat. Ex pacto conuento, quod donationis causa factum est, nascitur obligatio, quamuis aliàs ex pacto non nascatur. Si quis ergo velit agere & exprimere actionis nomen, quomodo ei agendum erit? Ex lege & constitutione Iustiniani, qua hæc obligatio inducta est. Sed hodie (vt docui in d. l. iurisgentium.) non est necesse exprimere nomen actionis agendo, sed sufficit exponere negotium, vt gestum est, id est, agere præscriptis in id, quod factum est, verbis. Actio præscriptis verbis nō est nomen proprium actionis alicuius, sed quoties deficit actio, id est, nomē propriū actionis, quia contractus ex quo forte agimus, nullā ppriā appellationē habet tūc præscriptis in factū verbis agim⁹. l. 1. 2. & 3. de præscript. verb. Idē & quoties dubitam⁹ de nomine actionis. l. 1. de æstim. act. Ergo hodie non est necesse nomen actionis, qua experimur, exprimere. Sed quid opus erat (dicet aliquis) actionem præscriptis verbis inducere, cum condictio ex lege sufficiat, aut aliæ condictiones? At plerunque ex alia parte iuris nascitur obligatio, quod ius lex non est. §. constat. Instit. de iur. nat. gent. & ciuil. itaque tunc actione præscriptis in factum verbis necessario agitur. Huius condictionis exemplum est in l. 1. Cod. eo. Cum conueniuntur à fisco ante tempus debitores alicuius, puta si ex primipilari administratione quis teneatur propter vtilitatem fisci, contra rationem iuris communis potest ante tempus à fisco conueniri. Est igitur quoddam genus obligationis nouum, ideoque ex lege agendum est. Regulariter enim ante tempus debitores non conueniuntur. §. plus autē. Instit. de act. Plus petere is dicitur, qui ante tēpus petit. Quidam debitor est fisci ex primipilari administratione (de primipilo extat tit. lib. 12. Cod. Primipilus autē nō erat centurio, qui curā habebat annonæ inter milites diuidēdæ, & causa primipilaris multa priuilegia habet) fiscus omnibus creditoribus præponitur etiam causæ dotis. l. 4. in quibus caus. pig. tacite contr. & ante tempus cogitur soluere. Hodie nos eodem iure vtimur in quæstoribus belli, qui si vera sint, quæ ex Vegetio legimus, & aliis similibus, sunt primipili, de quibus hic loquimur, quia munus eorum versabatur in annona militibus distribuenda. videte tit. C. de primip. lib. 12. Si igitur is, qui debitor est fisci ex primipilari causa non habeat vnde soluat, debitor eius conueniri à fisco: & singulare hoc etiam est, quod ante diē conuenitur, & tenetur repræsentare, id est, præsenti die soluere, quod in diem debebat. Est, vt dixi, hoc ius singulare in fisco, quod valde notandum est, quia alias fiscus non est potior hominibus priuatis in hac re. l. item veniunt §. in priuatorum. de petit. hæred. Sed tamen plerique casus iure expressi sunt, in quibus potior causa est fisci, quàm priuatorum hominum, nec vtitur fiscus iure priuatorum.

Primipilaris causa priuilegia.

Quæstores belli apud Francos qui.

AD TIT. III. LIB. XIII. PANDECT.

DE CONDICTIONE TRITICIARIA.

EGo is mad monui præcipuum fuisse legislatorum Romanorum studium, ne quis vlla actione deficeretur aduersus eum, quem iure obligatum haberet: & ideo varias actionum formulas excogitasse, quibus quis aduersus debitorem suum experiretur, quia sine certa formula olim non poterat agi. Vnde condictio certi inuenta est, quæ competit ex omni causa, ex qua certum petitur: puta si quis promiserit centum. Aliæ autem res, quæ incertæ sunt, alia actione petuntur, cuiusmodi est hæc condictio triticiaria quæ ab auctore mihi videtur nomen habere, siue is fuerit prætor, siue forte minor, vt ait Bartolus: fratres enim minoras omnes res præter pecuniam numeratam facile accipiunt: pecuniam autem numeratam non accipiunt, nisi quis eis dederit. Cum igitur vult quis petere pecuniam mutuam, dubium non est, quin sufficiat certi cōdictio. nihil enim certius est pecunia numerata. Pecuniæ semper est certa æstimatio, l. nummis. de in litē iuran. Nummis depositis non necessarium est iurare in litem de eo, quod interfuit, quia pecuniæ numeratæ semper est certa æstimatio. Res tamen aliæ peti etiam possunt certi cōdictione, quæ certæ sunt, vt fundus Tusculanus. l. certū. ff. de reb. cred. & l. vbi autē. ff. de verb. oblig. hic autē significat omne genus rerum posse peti hac condictione præter pecuniam numeratā, quia nulla res est præter pecuniam, quæ non recipiat incertitudinem. Has omnes res quarum exempla hic adducuntur, possumus petere condictione triticiaria, quia aliquando incertæ esse possunt. Exempli gratia, *Rem autē suam per hāc actionem nemo petet.* Vlpianus ait, neminē rem suam petere posse hac actione, quia in personam est. At nemo potest ita rem suā petere, Si paret te dare mihi oportere: natura enim actionis in personam est, vt competat ad dandum vel faciendum aduersus eum, qui obligatus est. Quomodò autem fieri potest, vt is qui dominus est, petat rem sibi dari? Nam dare est dominium transferre in accipientem. Si autem quis agat contra furem, in odium eius receptum est hoc genus agendi. §. sic itaque. de act. Instit. Dominus potest cōdicere fundum, vnde deiectus est, quod si dominus non erat, poterit condicere possessionem. Simile exemplū est in l. indebiti. & §. nummi. ff. de condict. indebit. Et hoc genus agendi vocatur in foro *simple saisine* à Gallis. Quid autem veniat in hanc actionem, & cuius tēporis habēda sit ratio in æstimatione ineunda, docetur in l. 3. & 4. sequentibus quas accuratè interpretatus sum in l. vinum. de reb. cred.

Triticiaria actio vnde dicta.

AD TIT. X. LIB. IIII. COD. DE OBLIGATIONIBVS ET Actionibus.

HVic titulo similis est in digestis, quem alias sum interpretatus, & ideo paucis tantum aliquos locos hic percurram. Primus igitur locus non erit,

De vi & effectu obligationis & actionis.

CAP. I.

VIs & effectus obligationis & actionis satis ostenditur à Iustiniano in §. 1. Instit. de actio. Vim enim actionis declarat esse, vt persequamur per iudicē quod nobis debetur: quibus verbis admonemur neminem sibi ius dicere posse propria auctoritate. l. extat. de eo quod metus causa. & l. negantes. hic. Vi armata debitor, qui negat se debere ad soluendum, non est cogendus: quia seruandus est ordo iuris, & respiciendum est in iudicio quod nobis debetur: ita vt si condemnatus fuerit reus, compellatur ad soluendum iuris remediis. in d. l. extat. dicitur eum ius crediti amittere, qui ius sibi propria auctoritate dicit. idem l. si quis in tantā. C. vnde vi. l. nō est singulis. de reg. iur. hoc ita cōstitutū est, ne sit locus veteri dicto Ennij poetæ. Atque ex hoc apparet, quā sit aliena à ratione Longobardorū lex de monomachia, id est, de singulari certamine quæ aliquando vsitata fuit in Gallia nostra, vt in plerisque causis non iure, sed armis contenderetur: quia hoc ferum est & barbarum.

CAP.

Finis obligationis & actionis.

Cap. II.

FInis obligationis & actionis est, vt quis consequatur, quod sibi debetur i. vt detur vel fiat. Vnde dicitur in l. ob æs alienũ. hic, nos non posse cogere debitorẽ, vt nobis seruiat si forte soluendo non sit. Sensus autem loci non est. Olim debitores, qui soluendo non erant, in seruitutem dabantur creditoribus, & eis addicebãtur, donec ære alieno se liberassent, & dicebantur addictitij. vt refert Fab. lib. 7. c. 4. & Liuius lib. 2. & 8. Hoc seruitutis genus sublatum est à Iustiniano hac constitutione. Igitur debitor cogendus non est seruire creditori, quod soluendo non sit: aliis enim remediis creditor vti potest. Qui hinc colligunt, non posse quenquam se obligare ad carcerem, vt hodie fit, ostendunt se nõ percepisse sensum huius loci, & capit, ex rescripto, de iureiu. Non enim hoc seruire est, quod quis in carcere sit. Præterea obligatio sequitur personam obligatam, nec ab ea recedit, l. actionum. hic. & l. vlti. §. vlt. de contrah. empt. l. Titio centum. de cond. & demonst. huius rei exempla sunt sub hoc tit. vnum est in l. 3. Si is qui locauit domum aliquam, mihi debeat, non possum aduersus eius conductorem agere, vel aduersus colonum, quamuis ob rem iudicatam veniamus aliquando ad pensiones huiusmodi. l. à Diuo Pio. de re iudi. Sed si satisfecerit locatori cui debebat, per quam iniuriosum est enim conueniri. Aliud exemplum est in l. nimia. ti. eo. Quidam mutuam pecuniã dedit colonis quibusdã, eo nomine vult agere aduersus dominũ colonorũ, hoc prætextu quod præsentes erãt procuratores domini, cum pecunia numerata est: quæritur an agere possit. hic dicitur non posse. Non enim qui præsens est consentit, imo ne obligare quidem dominum suum poterunt procuratores, nisi eis fuerit mandatum ab eo. Aliud exemplum est in l. pen. Ego tibi do centum mutua, tu ex ea pecunia protinus emisti mercẽ, quæritur an ego possim ab eo, qui à te pecuniam accepit pro merce eam pecuniam repetere? Dicitur non posse. Nam ille non est mihi obligatus, sed tu ad eam pecuniam reddendam ex mutuo. Actio mutui personalis est. nec vindicatio hic locum habere potest, quia datur domino: is autem qui mutuam pecuniam dedit dominus esse desiit. Actio in rem sequitur rem & possessorẽ. l. actionum. hic. huiusmodi est actio hypothecaria, de qua aliqui loci sunt. veluti in l. aduersus. & l. vlt. Si quis pro pecunia numerata rem suam mihi obligauerit iure pignoris, hac obligatione res mihi tenetur, l. pignoris. de pignor. Pignoris persecutio in rẽ est. Ergo si cui mutuam pecuniam dederim, & is mihi rem suam obligauerit, duplex mihi datur actio aduersus eum: datur actio mutui in personam, datur etiam actio hypothecaria, quæ datur aduersus eum, qui rem possidet, vel aduersus quemcunque alium possessorem & detentorem rei. Hic notandum est, eum cui competit duplex actio, electionem habere, ita vt si malit prius conuenire debitorem quàm possessorem pignoris, vel è conuerso, ei liberum sit secundum hanc constitutionem. Sed tamen hoc emendatum est nouella constitutione 4. eiusdẽ Iustiniani de fide instr. qua statuit Iustinianus, vt prius excutiatur debitor principalis, quã perueniatur ad extraneos possessores: quia debitore excusso, si forte deprehẽsus fuerit nõ esse soluẽdo, peruenietur ad possessores, tãquã hæc actio sit subsidiaria. Sed iure quod reperitur in Codice Iustiniani datur electio creditori, vt hic dicitur. Idem in l. distractis. 14. & l. persecutionis. 24. de pign. Tollitur aũt hæc actio præscriptione, vt hic dicitur, & l. si à creditore. Sed quanti temporis præscriptione tollitur actio hypothecaria? longo tempore tollitur, vt hic dicitur. Longum tempus est decem annorum inter præsentes, & viginti inter absentes. leg. 1. & leg. si aduersus debitorem. de præscript. longi temporis. Cum quis possedit rem cum titulo & bona fide, huic præscriptioni locus est. Quid si nec titulum habeat nec bonam fidem? Submouebitur tantum agens hac actione præscriptione triginta vel quadraginta annorum: sed si agatur aduersus debitorem ipsum, qui possidet res pignoratas, tunc locus erit præscriptioni quadraginta annorum. Si vero aduersus extraneos rei pignoratæ possessores agatur, locus erit præscriptioni triginta annorum.

De officio iudicis in actionibus, quæ ex contractu nascuntur.

Cap. III.

HIc dicitur bonam fidem considerandam esse iudici in contractibus & actionibus. l. 4. id est, doli admissi habetur ratio l. pro socio. Nullus enim est cõtractus, nulla actio quamuis stricti iuris sit, in quo dolus non vindicetur per iudicem & in quo non habeatur bonæ fidei ratio. non tamen ideo dicendum est omnes actiones bonæ fidei esse. Nam hæ solum dicuntur bonæ fidei esse, in quibus olim prætor cum iudicium constituebat, addebat, *Ex fide bona*. Dabat facultatem iudici à se dato id sequi in iudicando, quod videret bonæ fidei conuenire. §. in bonæ fidei. de actionibus propterea latissima dabatur facultas iudici illa verbis. id docet Cicero lib. 3. de offic. Dixi plenius de ea re ad l. iurisgentium. de pact. & in commen. de in litem iurand.

De mandata actione.

Cap. IIII.

CVm ego procuratorem facio in rem tuam, dicitur mandari actio. Huius rei exempla sunt in leg. 1. 2. 6. & 7. hic exempla sunt mandatæ actionis, id est, nominis venditi. Aliquando nomen vẽditur, aliquando in solutum datur, aut in dotem, & species vna est obseruatione digna in l. t. de dolo. Qui mandauit mihi actionem suam, & decessit ante, quã lis contestata esset: quæritur, an eo mortuo ego possim agere illa actione mihi mandata? Subtilitas iuris non videtur pati, vt post mortem eius agatur re integra. Mandatum enim re integra morte mandantis finitur, l. mandatum. Co. mandati. hic res integra est: lis contestata non est: ergo videtur agi non posse. sed tamen hic dicitur agi posse actione vtili. His verbis significat, quamuis si summum ius inspiciamus, non competat actio directa, tamen propter vtilitatem agi posse. Et huic simile est, quod dicitur in l. illam 33. Cod. de donat. vbi fit mentio procuratoris, qui mortuus est ante quam lis contestata esset. Quibusdam videtur quia lis contestata non esset, hæredem procuratoris non posse in rem suam agere: ibi tamen dicitur eam subtilitatem negligendam esse, & propter vtilitatem agi posse. Sed hic locus pertinet ad tit. de hæred. action. Postremus locus huius tituli est,

Quomodo tollatur obligatio.

Cap. V.

HÆc quæstio tractatur in l. sicut. hic. Varij sunt modi tolendarum obligationum, de quibus extat titulus in Institut. quib. mod. toll. obligat. sed ea tantũ attingam, quorum hic fit mentio, in d. l. sicut. Cũ duorum consensu obligatio contracta est, vnius dissẽsu dissolui nõ potest. nam in initio liberũ fuit contrahere, aut non contrahere, sed obligatione contracta liberum amplius non est vni contrahentium ab obligatione recedere sine alterius consensu. Hic tractatur

quæstio de mandato, deposito, & societate: sed de his omnibus dicemus sub suis titulis. Mandatum morte mandatis soluitur: solius enim voluntate mandatis reuocari potest. l. si idem. hic. & cum quis mortuus est, desiisse velle dicitur.

AD TIT. XI. LIB. IIII. COD. VT.

ACTIONES ET AB HÆREDIBVS & contra hæredes incipiant.

Hic titulus pertinet ad obligationes & actiones. Olim dubium fuit, an actiones possent incipere ab hæredibus, aut aduersus hæredes. Veteres credebāt id fieri non posse: quod perspici potest in hac specie. Exemplum est, quo vtitur Iustinianus in §. post mortē. Institution. de inutilib. stipulat, quo in loco refertur etiam hæc constitutio. Stipulor à te mihi dari post mortem meam mortuo me: quærebatur, an ex eo contractu posset meus hæres agere. Credebant hæredes nullā actionem habere. Videbatur enim absurdum hæredi ex contractu defuncti actionem acquiri, quæ nunquā ipsi defuncto competiisset. nam cum quis stipulatur sibi post mortem suam dari, nulla ei acquiritur obligatio ex hac stipulatione. Qui fieri ergo potest, vt post mortem eius acquiratur obligatio hæredi? Obligationes enim hæreditariæ transferuntur in hęredem, quæ cœperunt competere defuncto ante mortem titulo de hæred. action. atqui hæc nunquam competit defuncto. Sed tamen Iustinianus statuit hanc obligationem incipere ab hærede posse, idest, competere posse hæredi, quæ nunquam defuncto competiit, vt incipiat etiam contra hæredes. Exempli gratia, si quis mihi dare promiserit post mortē suā, is quādiu viuit, nō tenetur, sed tamē hęres post mortem eius tenetur. Subtilitas iuris, quæ veteres mouebat, non videbatur hoc permittere: sed Iustinianus existimauit potiorem esse voluntatem contrahentium quam subtilitatem. Dabis mihi mortem meam vel tuam, tunc contractus dicitur esse compositus post mortem vel promissoris, vel stipulatoris. Est eadem constitutio in l. scrupulosā. de contrahen. stipulat. videte §. post mortem. de leg. Institut. & §. post mortem de inutil. stipulat. Nos autē pro communi hominum vtilitate recepimus constitutionem, qua hoc receptum est, d. l. scrupulosam. Hic autem est locus communis de interpretatione voluntatis, propter subtilitatem verborum voluntas contrahentium impediri non debet.

AD TIT. XII. EOD.

NE VXOR PRO MARITO, VEL MARITVS PRO vxore, vel mater pro filio conueniatur.

Hic quoque titulus pertinet ad obligationes & actiones, & præcipuè ad effectum obligationis. Diximus enim supra, hunc esse effectum obligationis, vt is, cum quo contracta est obligatio, teneatur, alius autem non teneatur. Obligatio sequitur personam, nec ab ea persona in aliam transfertur. Ergo summa horum titulorum est, ex alterius obligatione alterum non teneri. Sed de quibusdam personis poterat probabiliter dubitari, vt puta de vxore & marito, de seruo & domino, de patre & filio, de liberto & patrono, atque ideo adiuncti sunt hi sequentes tituli. Videamus ordine de huiusmodi personis, ac primum

De vxore & marito.

Vxor non potest conueniri pro marito. Si maritus sit alicui obligatus, ex ea obligatione non tenetur vxor, sed maritus tantum. potest id accipi, vt in l. 1. etsi vxor pro marito interuenit propter Senatusconsultum Velleianum: quia si mulier, quæ pro alio intercessit, cōueniatur, iuuatur exceptione Senatuscōsulti Velleiani. Mulier quædam verebatur, ne ex contractu mariti sui conueniretur: quærebatur, an is contractus valeret? Imperator respondet eam frustra quęrere, an is contractus valeat, qui cum marito habitus est. Nam etsi valeat is contractus, qui cum marito initus est, tamen non potest teneri propter maritum. In l. idem dicitur. Ob mariti culpam bona mulieris fuerant occupata, & possessa à fisco per rationalem, id est, procuratorem fisci (is enim dicitur rationalis sub titul. de offic. procurat. Cæsaris) mulier, cum de ea re consuleret Imperatorem, is respondit, Si mulier probauerit res, quæ à fisco occupatæ sūt, dominij sui esse, & ex suo patrimonio, rationalem ius publicum secuturum. Sed cur mulier cogitur probare res in dominio suo esse, & suas esse? quia maritus tenebatur, & res vxoris possidebat, quas occupauerat fiscus: & ideo cogitur mulier probare suas esse, & docere sui dominij esse. Hæc lex vulgo adduci solet in subhastationibus. nam si quis velit se opponere, necesse est, vt doceat ea res sui dominij esse, si is quorum bona capta sunt ea possidebat. hic igitur notandum est mulierem cogi probare. *Ius publicum.* Iure publico non tenetur vxor ex obligatione mariti. Reperitur tamen casus exceptus, & est ius singulare in l. satis. Cod. de quibus caus. pignus tacitè cōtrahit. Cum maritus ex primipilari administratione tenetur, tunc etiam in subsidium bona mulieris dotalia capi possunt à fisco. Ego supra docui quis sit primipilus. Idque si non sufficiant bona mariti qui primipulus est. Hoc ius singulare est & speciale: sicut fiscus habet multa singularia, & præter fiscum illa primipilaris administratio. Nam quod debetur fisco ex primilari causa, multo plura habet singularia priuilegia. quā quod fiscale est, & quod fisco debetur. Vxor igitur pro marito non tenetur, nec potest conueniri, sed tantum maritus ex obligatione sua. Hæc tamen apud nos non vsquequaque obseruantur, & præcipuè in his prouinciis, quæ moribus magis reguntur, quàm iure Romano, vt fere fit per totam Galliam. Inter maritum & vxorem fit quædam communicatio bonorum quorundam, & mobilium, & eorum, quę acquiruntur constāte matrimonio, etsi res soli sint. Præterea communicantur obligationes contractæ tam ante matrimoniū, quàm post matrimonium contractum, ita vt possit maritus conueniri pro vxore, & vxor pro marito. Sed nos de iure Romano tantum hic loquimur, non de moribus ego aliquando admonui hanc societatē nō esse iuris Romani, quamuis aliquando vxor dicatur socia esse mariti, vt in l. 1. rer. amot. & l. aduersus. Cod. de crim. expil. hęred. Non enim est tibi talis societas, qualis recepta est iure Gallico. ita enim communicantur res inter virum & vxorem, vt separari non possint. Secundo maritus non tenetur pro vxore, sicut nec vxor pro marito, vt dicitur in l. 3. hic. Sicut vxor non potest conueniri pro marito, ita nec maritus pro vxore conueniri poterit. Sed hoc interest inter vtrunque, quod etsi vxor nominatim se adstrinxerint pro marito, & intercesserit, non potest conueniri: maritus autem si se obligauerit pro vxore, tenetur, vt dicitur in leg. 3. quoniam Senatusconsultum Velleianum vetuit, ne mulier intercedat pro alio: sed nihil vetat maritum obligari pro alio, pro quo intercessit. Tertio, hic dicitur, matrem pro filio conueniri non posse. quod colligitur tam ex l. 4. quàm ex ipsa inscriptione. matres igitur ex persona filiorum suorum non possunt conueniri, aut interpellari. Quarto pater nō potest conueniri pro filio, vt dicetur in tit. sequen.

AD TIT.

AD TIT. XIII. EOD.

NE FILIVS PRO PATRE, VEL PATER PRO FILIO EMANCIPATO, vel libertus pro patrono, vel seruus *pro domino conueniatur.*

EXemplum est in l.1. & 3. hic. Filius emancipatus accepit mutuam pecuniam, certum est eo nomine patrem conueniri non posse, & in scriptione fit mentio filij emancipati: si autem filius sit in patris potestate, multæ actiones cōparatæ sunt iure prætorio aduersus patrem, quamuis nulla actio aduersus eum iure ciuili detur. Datur enim actio quod iussu, si filius iussu patris contraxerit. Datur actio de peculio, quatenus est in peculio. Datur actio institoria, si filius patris institor fuerit. Datur actio de in rem verso, si quid ex contractu filij in rem patris versum sit. De quibus omnibus dicemus sub tit. de eo qui in aliena potesta. Adeo verum est patrem non teneri ex contractu filij, vt si soluerit per errorem, illud repetere possit auctoritate præsidis prouinciæ. Simile est quod dicitur in l.3. filius nominatus est decurio, patre eum non nominante, pater pro eo non conuenietur, si quid in eo gesserit. filius in eo decurionatu. Huc pertinet l. quoties. ff. ad municip. & tit. lib. 10. Cod. de filiisfam. & quemadmodum pater pro eis ten. Sed de hac obligatione nos plura dicturi sumus sub tit. de eo. qui in alien. potesta. Quinto filius non tenetur pro patre, sicut nec pater pro filio. l.2. & 3. Ergo notandum est, nec viuo patre, nec mortuo filium posse pro patre conueniri, nisi ei hæres extiterit filius, vt dicemus sub tit. de hæred. act. Sed ponamus filium non extitisse hæredem patri, non poterit tanquam filius conueniri, quia filius pro patre non tenetur. Excipitur tamen vnus casus, in l. cū ex sola. C. de primipilo. lib. 12. C. ex primipilari administratione patris filius tenetur, etsi patri hæres non extiterit. quod mirabile est, & durum esse videtur, sed hic habetur ratio publicæ vtilitatis magis quàm priuatorū d. l. cum ex sola: ostendit aperte filium ex alia causa non teneri pro patre, quàm ex primipilari administratione, sicut & bona dotalia vxoris tenentur. Hæc omnia diligenter obseruanda sunt, quoniam moribus nostris obseruantur in his quæstoribus belli. Sexto nec libertus pro patrono tenetur., vt seruus pro domino. l. vlt. melius legendum esset *liberti vel serui*. Ex his autē omnibus colligendum est, ex contractu vnius alterum non teneri. Huc pertinet nona constitutio Iustiniani, quæ adscribitur sub tit. ne vxor pro marito, & est Nouel. 52. vbi Iustinianus vetat pignorationem fieri, quā Rrepresaliam dicunt barbati doctores, & marquam, de qua etiam extat responsum in iure pontificio in cap. de iniuriis & dam. dato. Hæc tamen pignoratio hodie apud nos vsitata est aduersus extraneos, obseruata certa forma & diplomate impetrato à principe. Oportet in primis eum, qui vult impetrare huiusmodi diploma à principe, probare se conquestum esse de iniuria sibi illata apud principem aut magistratum extranei, qui iniuriam intulit, vt pote Angli, nec potuisse ab eis impetrasse, vt ius sibi diceretur: quod postquam constiterit principi eum frustra conquestum esse apud magistratum esttranei, tunc permittitur ei pignoratione vti, id est, vt pignoret & apprehendat res extranei. Notandum tamen est rerum pignorationē tantum hic concedi, non personarū, quæ apud Græcos olim vsitata fuit, quæ vocatur *ἀνδροληψία*. Deinde aliud quoque obseruatur huius acerbitatis vitandæ causa. Is qui prehendit res alienas, actionem cedere cogitur sibi cōpetentem ei, cui res sublatæ sunt aduersus debitorem.

De pignoratione seu represalia & marque.

Ius pignorationis quomodo impetretur & quatenus eo sit vtendum.

Hæc autem pignoratio maxime prohibita est aduersus studiosos & scholasticos, idque Friderici Ænobarbi constitutione. quæ adscribi etiam solet in Codicibus quibusdam sub hoc tit. vulgo dicitur auth. Habita quæ in gratiam studiosorum facta est, cum primum ipsum ius Romanum doceri cœpit. *Nemo tam audax*. Alterum est, quod à Friderico statutum est in gratiam studiosorum adolescentum. Si quis litem super aliquo negotio mouere velit scholastico, hoc capite continetur priuilegium fori. Nam contingebat aliquando studiosos propter controuersias, quæ ab aliis mouebātur, alio auocari. Prospexit vtcunque huic incommodo Fridericus, data scholasticis optione iudicum, cuius hic fit mentio. Hic renouat ius antiquum. hoc enim tribuerunt etiam Iurisconsulti, vt diai in interpretatione huius loci superiori anno. Dat igitur eis optionē, vt eligant doctorem quem sibi æquiorē fore duxerint. Hodie conseruatores in horum li. cum successerunt. Addunt vulgo & tertium hac constitutione contineri, scholasticos ad vectigal soluendum (quod nos Peagium vocamus) non teneri. Id colligunt ex his verbis, *Vt ad loca, in quibus literarum exercentur studia, tam ipsi quam eorum nuntij veniant, & in eis secure habitent*. Aiunt hæc verba non posse aliter intelligi. Sed hoc permittitur cuiuis, vt possit secure habitare. *Speciali dilectione*. Quænam hic specialis dilectio est? Præfatio est vsque ad hæc verba, *Hac igitur*, & ab his incipit depositio, & duo continet, quorum vnum præcipuum est, de illa exactione illicita. Ostendit autem hac præfatione cur hic constituerit de pignoratione & exactione: id ait se constituere, vt possent secure habitare. nihil adhuc statuit *Hoc beneficium*, id est, beneficium quod sequitur. Nam non possent secure habitare, nisi prohiberetur ea iniuriosa exactio. sed tamen vulgo receptum, (vti & regiis constitutionibus continetur) vt scholastici immunes sint ab his vectigalibus.

Conseruatores priuilegiorum scholasticorum.

Scholastici à vectigali hic immunes.

AD TIT. XIIII. EOD.

AN SERVVS EX SVO FACTO POST MANVMISSIONEM *teneatur.*

EX iam dictis circa effectum obligationis & actionis, constat ex obligatione vnius alium non conueniri: quod adeo verum est, vt ne seruus quidem manumissus possit conueniri ex eo quod gessit in seruitute. Alius enim homo est, non idem. l. qui res. §. aream. ff. de solut. Huc pertinet l. quod quis. de regul. iuris. *quod quis dum seruus est, egit, proficere libero facto non potest*, hoc locum habet tam in contractu, quàm in quasi contractu. l. eum qui. ff. de neg. gest. exempla sunt in l. 2. l. si vt allegas. Idem dicendum est de statulibero. l.1. hic. Statuliber est, qui statutam habet manumissionem l. 1. de statulib. Statuliber adhuc seruus est, donec venerit dies libertatis. Hæc superior regula intelligenda est cum quibusdam exceptionibus. Vna est in l.3. Species similis est in l. eleganter. §. seruus. ff. de dolo. Secunda exceptio est, nisi quod gestum est in seruitute, connexum sit cum eo quod gessit in libertate, adeo vt ratio separari non possit. leg. eum actum. & leg. seq. de neg. gest. Quæ hactenus diximus, intelligenda sunt de contractu & quasi contractu. Quæritur, an post manumissionem teneatur de delicto? Et dicitur in leg. 4. conueniri posse, quia noxa caput sequitur, l. tutela. de cap. minu. hoc est intelligendum, nisi deliquerit

setuus aduersus dominum. Nam hoc casu nec liber factus quidem tenetur. Quia dominus eum domi potuit coercere.leg.serui & filij.de furt.huc pertinet tit.Cod. de emendat. seru. Huic sententiæ videtur aduersari l.quod ab alio. de condict. furtiua. Sed dicendum est condictionem furtiuam extraordinarium esse actionis genus, & ex quasi contractu oriri, quamuis causa condictionis furtiuæ sit furtum, tamen hæc condictio furtiua extraordinaria & singularia quædam habet præcepta.

AD TIT. XV. EOD.

QVANDO FISCVS VEL PRIVATVS DEBITORIS SVI DEBITORES conuenire possit vel debeat.

HIc titul' pertinet ad eũ locũ, de obligationibus & actionibus, in quo quæritur, an ex obligatione vnius alter teneatur. Vnde quæritur, an possim debitorẽ debitoris mei conuenire: In hac quæstione distinguitur fiscus à priuatis hominibus. Fiscus conuenire potest debitores debitoris sui, & si appareat reos principales idoneos non esse.l. 4. sed exprimera debet debitorem suum inopem esse, nec soluendo esse. Huc pertinet l.3.§.multa.de iure fisci.sed & l.3.hic.vbi quæritur an priuatus possit conuenire debitorem debitoris sui. Et dicendum est duabus ex causis licere priuato conuenire debitorem sui debitoris, propter executionem iudicati: quo pertinet leg.à Diuo Pio.ff. de iud. & leg.2.hic.leg.miles.§.vlt.de re iud. Fiscus non expectat condemnationem, vel diem, vel conditionam, si forte debeatur sub condictione, vel in diem, sed statim agere potest aduersus debitorem sui debitoris. Secundus casus, cum nomen datum est in solutum.leg.vlt. hic. Sed quæritur, qua actione possim agere aduersus debitorem mei debitoris? Et certum est me posse agere tanquam procuratorem in rem meam constitutum vtili actione. At nihil refert, an quis directa, an vtili experiatur.l.actio.de negu.gest.

AD TIT. XVI. EOD.

DE HÆREDITARIIS ACTIONIBVS.

OMnes actiones aut transferuntur ad hæredes, aut non transferuntur. tit. Instit. de perp. & temp. act. §. non autem. Actio hæreditaria est, quæ transit in hæredes. Sed notandum est, etiam actionem hæreditariam dici, quæ non est cœpta à defuncto, sed ab hærede incipit, leg. hæreditarium. ff. de bon. aut. iud. possid. De hoc diximus sup. tit. vt actio. ab hæred. Actio igitur ex contractu defuncti transit in hæredem, idque ex lege 12. tabularum. leg. vlt. hic. Qui succedit in rem vt legatarius, non succedit in ius sicut hæres. Singularis successor est, qui succedit rem aliquam. leg. fluminum ff. da dam. infec. Ergo non datur actio aduersus debitores hæreditarios creditori, sed aduersus hæredem tantum. leg. 3. hic. Personalem actionem dicit: quia hypothecaria potast competere, si quid possideant legatarij, vt quæ tacitam hypothecam habet in bonis mariti, potest aduersus quemcunque possessorem bonorum mariti sui in hypothecaria experiri. Quæritur, quid si pupillus sit hæres defuncti. leg. 4. hic. & dicitur non differri exactionem debiti quod pupillus sit hæres, nisi ex Causa Carboniani edicti. Præterea quæritur, quid si plures sint hæredes? hæc quæstio tractatur in l. 2. Singuli hæredes non tenentur in solidum, sed pro portionibus hæreditariis.l.1.si certum petatur, & l.ea quæ.famil.erciscu.l. pacto succesſorum. Cod. de pact. Quod hic dicimus, de actionibus in personam intelligendũ est. Nam actio in rẽ sequitur rem, & datur aduersus possessorem rei: quare si hæres possideat, tenebitur: si non possideat, nõ tenebitur. Exẽplũ est huius rei in l.1.& 2.hic. Fit tamẽ interdũ, vt actio quę sui natura transit in hæredem, extinguatur confusione. leg. vt debitum. hic, quod tamen intelligandum ast pro parte hæreditaria. leg. 1. hic. leg. si abiecta. hic. Aliæ actiones sunt, quæ sui natura non transeunt ad hæredes, veluti actiones pœnales. §. non autem de perpet. & tempor. act. Idem dicitur in leg. vnica. ex delict. defunct. in quantum hæred. teneantur.

AD TIT XVII. EOD.

EX DELICTIS DEFVNCTORVM IN QVANTVM HAEREDES conueniantur.

EX eo quod dicitur hæredes non teneri ex delicto defuncti, duo casus excipiũtur. Primus est, cum his contestata est cũ defuncto. Alter cũ aliquid peruenit ex illo maleficio ad hæredem. l. quod diximus. §. vltim. de eo quod met. cau. & leg. in hæredem. ff. de calum. Sed quæritur quid sit actio pœnalis nascatur ex contractu, veluti depositi? Et certum est, hæredem teneri. leg. si hominem. §. datur. depositi. & leg. ex contractibus. de obl. & act. hoc intelligendum est, si ea actio sit rei persecutoris, dict. §. datur. & sic accipiendum est, quod dicitur in §. aliquando. de perp. & temp. actio. Instit.

AD TIT. IIII. LIB. XIII. PAND.

DE EO QVOD CERTO LOCO DARI *oportet.*

SÆpe accidit, vt locus certos exprimatur in contractu vel testamento, idque necessarium est aliquando, vt valeat obligatio huius rei. Exemplum est in l.2 §.si quis insulam. Quidam stipulatus est domum tibi ædificari, non adiecto certo loco: stipulatio dicitur inutilis esse, propter incertitudinem. Qua da re diximus interpretatione l.ita stipulatus. ff. de verb.obligat. Locus igitur nonnunquam adiicitur necessitatis causa, vt valeat stipulatio, quæ alioqui inutilis esset. Aliquando adiicitur non necessario, sed propter vtilitatem aliquam, quia vtilius est aliquid dari certo loco quàm in alio. Cum autem locus adiectus est stipulationi vel alij obligationi, quæritur de natura obligationis. Et variæ sunt quæstiones. Exempli gratia, quæritur an statim agi possit, si quis Ephesi sibi dari stipulatus fuerit? Quæstionem facit, quod ea stipulatio diem non habet. Et videtur statim agi posse, cum purè promiserit. leg. cedere diem. de verb. signifi. Sed tamen dicitur, non statim agi posse, quia inest dies quo Ephesum perueniri possit, l. 2. §. si quis ita. Huoc locum nos explicauimus in leg. continuus. de verb. oblig. Et quod etiam tractatur in leg. 3. §. item Iulianus.

Sed præcipua quæstio est de natura huius obligationis, quo loco agendum sit. Quidam mihi promisit dare centũ Ephesi testamento suo: allego, me posse repetere Romę illa centũ, id est, in alio loco quã in quo dari opor-

dari oporteat, vel ex testamento, vel ex stipulatione, & videndum est, quemadmodum locus adiectus sit. Nam aliqoando locus simpliciter adiicitur, vt Ephesi dari promittis: aliquãdo cum alternatione, veluti promittis dare Capuæ, vel Ephesi: aliquando cum conionctione, vt promittis dare Capuæ & Ephesi: hæc omnia distinguenda sunt. Videamos primum cum locos adiectus est simpliciter, sine vlla alternatione aut coniunctione.

Quid iuris cum locus adiectus est simpliciter.

CAP. II.

Iudiciorum bonæ fidei vel stricti iuris.

SI quis promiserit dare Ephesi, vel si testator iusserit dari Lutetiæ, certum est ex iure ciuili summo & directo iure nõ posse alio in loco debitorem cogi ad soluendum. Natura enim strictorum iudiciorum non permittit, vt alio in loco debitor soluere cogatur: quia in strictis iudiciis maximè spectamos verba, nisi appareat aliud actum esse extra id qnod cautum est, val saltam si apparet qoid actum esse, habetur ratio eorum, quæ æqua asse apparet. leg. quirquid astringendæ. de verborum obligat. Si quid omissum sit à contrahentibus in contrahenda stipolatione, id interpretatione supplendum non est. In bonæ fidei iudiciis multa supplemus interpretatione. §. in bonæ fidei. de act. Ergo si quis promiserit dare Ephesi centum, non potest cogi ad soluendum Romæ. Actio enim ex stipulatu ast stricti iudicij, nec refertur in numerum bonæ fidei actionum, d. §. in bonæ fidei. Idem dicẽdom est da actione ex testamento. l. 6. 7. de in litem iuran. Ergo non potest quis ita agere ex hoiosmodi stipulatione, vel taitamento, *Si paret Romæ mihi dare oportere*, quia dandum eit Ephasi. Iam anim receditur à verbis stipulationis aut teitamenti. Necessa ergo eit, vt ita concipiatur actio, *Si paret mihi Ephesi dare oportere*, hoc tamen ios emendatum est iurisdictione prætoria propter æquitatem & vtilitatẽ. Cum enim prętores animaduerterant, ex ao iura plurimũ nasci incommodi, si nõ liceret alio in loco agere, & debitorem alio in loco ad soluendũ cogere, actionem proposuerunt, qua liceat alio quocunq; loco experiri, quam eo qoi adiectus est, & expressus in obligatione contrahenda. Nam proposita est ab eis actio vtilis eo nomine, vt dicitur in leg. 1. hic. Docet I. C. cur proposita sit à prætore actio, qua hic differere incepimus, per quam id quod certo loco promissum est, alio loco petitur propter vtilitatẽ & æquitatẽ. Iniquũ enim erat, inquit, si is, qui mihi dare Ephesi promisit, ad eum locũ nũquã accederet, vel quia data opera id facit, vel quia alius locis necessario adstringitur, alio in loco non posse cõueniri: ideo visum vtile est actionem vtilem eo nomine proponere. Vtilem vocat, quoniam ex directo summóque iure actio cõpetere nõ potest, propter naturam contractus, qui stricti iudicij est, in qus supplera non potest id, quod à contrahentibus expressum non est. At expressum est, vt soluat debitor Ephesi. Sed hæc subtilitas iuris ciuilis neglecta ast, propter æquitatem, & comparata est actio vtilis. Hæc actio dicitur arbitraria in plerisque capitibos huius tractatus, quia pendet ex arbitrio iudicis. Idẽ dicitur in §. præterea. Institut. da act. & titul. Cod. vbi conueniatur qui certo loco dare promisit. Ex iam dictis satis apparet in actionibus bonæ fidei non esse opus hac actione arbitraria, sed tantum in contractibus stricti iudicij. Si in contrahendo negotio quod bonæ fidei est, v puta in venditiona, cõuenerit vt aliquid certo loco detur, nihil opus est hac actione vtili & Prętoria. sufficit enim actio ex eo cõtractu. Nã in iudiciis bonæ fidei omnia veniunt, quę ad bonam fidem pertinent. Magis spectamus bonam fidem quã verba contrahentium. Hæc distinctio bonæ fidei, & strictorum iudiciorum colligitur ax variis locis huius tituli, veluti ex leg 2. §. hæc autem. & l. in bonæ fidei. 7. ex l. si hæres. 5. cum sequentib. Exemplum ponit. in l. 2. de stipulatione quam constat stricti iudicij esse. Aliud exemplum est in l. 7. de testamento. Omnes hi contractus iudicij stricti sunt. *Si mutua pecunia data fuerit.* Mutuum est iudicij stricti contractus, item actio ex testamento, vt diximus. Sequitur, *In bonæ fidei.* Si emendo & vendendo conuenerit, vt aliquid certo loco detur, & promissor vel petitor aut creditor ad eũ locum nunquam accedat, & expediat creditori fortè aot promissori in alio loco, quàm in quo dari promissum est, soloi poterit creditor agere actione ex empto, val vandito. In his enim iudiciis bonæ fidei, potestas iudicis non ita carta formula alligatur, vt in stricti iudicij contractibus. Huic simile exemplum est, qood vidimus supra in leg. vltim. de condic. ob turpem causam. Si quid datum sit ob turpem causam ex parte accipientis tantum, non dantis, quæritur qua actione id repeti possit? Et dicitur si fuerit contractus bonæ fidei, puta depositi, vel commodati, agi posse ex eo contractu: sed si sit contractus stricti iudicij, agendum asse condictione ob turpem causam. Cum igitur aliquid dari certo loco oportet, vel ex contractu vel ex testamento, si creditor velit alio in loco agere, opus ast hac actione arbitraria & vtili. Ratio autem huius actionis instituendæ est, vt fiat commemoratio eius loci in quo solui oportet, secundum formam contractus vel testamenti ex quo debetur. Is anim qui agit sine commemorationa loci, malè agera dicitur, & plus petere loco dicitur. § loco. Institut. de actio. De hac re insignis locus est in dict. §. plus petitur quatuor modis, re, tempore, loco, & causa. Non tantum is dicitur plus petare qui maiorem quantitatam petit, quàm debeatur, verum etiam is qui petit alio in loco quàm debeatur. Sic igitur concipienda ast formula actionis, vt actor dicat reum cum quo agit promisisse decem Ephesi, exempli gratia. & quia ad eum locum fortè non accessit, petit, vt condemnetur ad soluendum Romæ, habita ratione aius quod interest alterutrius, Romæ potius quam Ephesi solui. Hoc maximè propriũ est huius actionis arbitrarię. Vtilitas autem vtriusque tam actoris quàm rei hic spectatur, vt apertissimè expressest, in leg. 2. in princip. & §. vltim. hic. Si rei intersit Ephesi solui potius quàm Romæ, minoris fiet condemnatio, quia deducetur quod eius interest. Si actoris intersit Ephesi solui, & per reum stet quo minus soluat, huius vtilitatis habenda est ratio in hoc iudicio, & maioris pecuniæ fiet condemnatio. Idem dicitur in eadem lege. Ex eo quod dicitur, eius quod interest alterutrius habendam esse rationem, quæritur an etiam lucri & quæstus, non tantum damni habenda sit ratio. Id quod interest aliquando complectitur lucrum. l. si commissa. ff. rem ratam hab. Id quod mea interest non possum aliter definire quàm quod mihi abest vel lucrari desij. Quæritur ergo, an habeatur ratio lucri in hoc iudicio? Iurisconsultus ait lucri etiam habendam esse rationem, si modo erat mercator qui merces solebat comparare. Hic igitur obiter notandum est, cum quis lucrari consueuit, puta ex negociationa, ex artificio aliquo, in æstimatione ineunda eius quod interest, habendam esse rationem lucri. Vnde hæc vtilitas oriatur, docet Iurisconsultus, in l. ideo. & in Institut. §. loco, de actiõ. To mihi promisisti dare certam quãtitatem vini, vel olei Ephesi. Tu non soluis in eo loco, ego te Romę conuenio: id quod alterutrios interest nostrum æstimabitur arbitrio iudicis propter varietatem pretiorum cuiusque rei. Sæpe enim accidit vt fru-

Formula actionis in hoc iudicio.

Interesse quid sit.

mentum, vel vinum, quod carum est in vno loco, in alio loco sit vilissimum. Nam cum tam siot varia pretia rerum per singula loca, vt dicitur io leg. pretia rerũ ad legem Falcidiam. dubitandum oon est quin multum intersit quo in loco quid soluatur. Sed de pecuoia quid dicemus? *Pecuniarum quoque licet videatur vna & eadem potestas vbique esse, &c.* Ostendit id quod interest considerandum esse, etiam si pecunia solui debeat. Sed si quis obiiciat, pecuniæ certam æstimationem esse, & immutabilem esse, vt dicitur io l. nummis. de in litem iurand. & l. 1. de contrah. empt. Respondeo interesse tamen posse actoris vel rei solui io vno loco potius quàm in alio: Quooiam (inquit) in aliis locis pecuniæ facilius & commodioribus vsuris inueniuntur aliis difficilius & grauioribus vsuris. Ex his potestis rognoscere, cur hæc actio dicatur arbitraria: quia pendet ex iudicis arbitrio, quod late patet in hoc iudicio in æstimando eo quod interest alicrutrius. Atque ideo fit vt iudex aliquando minoris pecuniæ quam intentatum est, aut maioris condemnationẽ faciat, vt dicitur in leg. 2. in princip. & §. nunc de officio iudicis. Imo vero aliquando absoluit reum exacta cautione. l. quod si Ephesi. §. 1. Quidã promisit soluere Ephesi: creditor eum Romæ conuenit: reus fatetur se eam pecuniam debere, sed tamen se Ephesi habere, & si facilè soluturum Ephesi, & per se non stetisse quominus solueret Ephesi, & eam se obtulisse creditori Ephesi: quæritur an si condemnandus reus, an verò sit absoluendus io hoc iudicio. Nihil potest Iurisconsultus in vniuersum definire. Sed ait æquum esse absoluere reum exacta ab eo cautione de soluenda pecunia. Legendũ hic est, *Additus est*, vt in l. cum furiosus. 39. de iudic. noo *Addictus*. Addere iudicem iudicio olim veteres dicebant. Prętor qui addebat iudicem huic actioni latã ei potestatem tribuebat: late patet iudicis officium in hac actione. Vnde dicitur arbitraria, quod pendeat ex iudicis arbitrio. §. Præterea. instit. de act. exemplũ hic est satis appositum, §. prętetea. Ex iam dictis consequitur, si in eodem loco agatur, in qoo dari oportet, tunc iudicis arbitrium cessare. Tunc eoim locus est actioni directæ. l. quod si Ephesi. in princip. & ea sola summa quæ est deducta in stipulatiooem tunc petetur. Arbitraria enim actio tunc competit, cum id quod promissum est in vno loco, in alio petitur. Et idem est in titul. Cod. vbi conueniatur qui certo loco. Hic titulus ad competens forũ pertinet, idcoque Iustinianus eum collocauit in libr. 3. cum agitur, vbi quis conueniri debeat. Sed hic à Triboniano collocatus est, quia cum condictiooe illa generali aliquid affine habet. Ego dixi in hac disputatione, videndum esse, an locus adiectoa sit simpliciter, an verò plura loca vel disiunctim vel coniunctim adiecta sint. Videndum nunc est quid hoc secundo casu dicendum sit.

Addere iudicem quid.

Si disiunctim plura loca adiecta sint.

CAP. III.

HÆc quæstio tractatur in leg. 2. subobscurè. in §. si quis Ephesi: hæc species: Quidam promisit decẽ soluere Ephesi, aut Capuæ hominem. Hic alternatio est locorum, vel promittit decem Ephesi, vel hominẽ Capuæ. Hic est alternatio & locorum & rerum: mixta est alternatio rerũ, cũ alternatione locorũ. quid igitur dicemus? Hic dicitur, *nõ debet detracto altero loco experiri: ne auferat loci vtilitatem.* Ego stipulatus sum Ephesi aut Capuæ disiunctim sub alternatione: igitur non Ephesi neque Capuæ, sed Romæ. Exempli gratia, Mihi licet agere Romæ hac actione arbitraria. Est enim comparata, vt liceat creditori alio quocunque loco agere. *Altero loco*, id est, debet fieri mentio alterius loci vel Capuæ vel Ephesi. Electio creditoris est, vtrum malit an Capuæ an Ephesi agere. Sed necesse est, si sequatur stipulationem, vt agat vel Capuæ vel Ephesi. Si igitur Romę agat sine commemoratione alterios loci, scilicet, vel Capuæ vel Ephesi, aufert loci vtilitatem reo, & plus petere loco tunc dicitur. Vt autem hoc explicet Vlpianus quædam hæc Scæuola subiicit. *Non vtique ea quæ tacite insunt stipulationibus, semper in rei esse potestate.* Exempli gratia, Ego stipulor à te Stichum aut Pamphilum: hoc tacitè ioest stipulationi, vt alterum soluatur, non vt vtrunque: id satis ostendit alternatio: sed vtrius est electio, an debitoris ao creditoris? Debitoris est electio io alternatione rerum, nisi aliud actũ sit. leg. vbi autem. §. qui illud. infra, de verborum obligation. & leg. plerunque. de iure dot. An debeat, non est in debitoris potestate, sed quid debeat. Quid ergo dicemus de alteratione locorum, si quis promiserit soluere Capuæ vel Ephesi? Hic dicitur eius esse electionem qui creditor est, quia si electio permitteretur reo, is semper eluderet iudicium. Nam si conueniretur in vno loco, diceret se malle in alio conueniri, atque ita in potestate eius esset an deberet. *Quare & in proposito.* Quamuis io alteroatione rerum electio sit debitoris, tameo in alternatione locorum electio est actoris, *Et sine loci adiectione.* Nos diximus, iam non debere creditorem petere detracto vno loco: hic dicitur eum petere posse in alio loco & sine loci adiectiooe. Dixi, si quis promiserit Ephesi aut Capuæ sub alternatione, si in alio loco velit creditor agere quam Ephesi aut Capuæ, puta Romæ, eum cogi mentionem facere alterius loci: sic eum dicere oportere, Tu mihi debes soluere Ephesi, aut Capuæ vtrum volueris: & quia ad eum locum non possum accedere, vel tu non accessisti, peto vt cogaris mihi soluere Romæ. Vtilitas enim aufertur reo, quam haberet si solueret Capuę vel Ephesi, si creditor agat Romæ sine commemoratione loci. Ponamus eum agere Capuæ: debet-ne fieri commemoratio alterius loci? non est necesse. Debitor promisit soluere Capuę aut Ephesi: electio est actoris si velit eum conuenire Capuæ: nulla mentio facienda est Ephesi: vel si velit eum Ephesi conuenire, nulla mentio facienda est Capuæ. Non enim potest de eo conqueri reus, cum ex proprio contractu debeat conueniri, vel Capuæ vel Ephesi. Vnde concludimus, vbi est ista alternatio locorum, alterius loci mentionem faciendam esse. Nunc videndum est quid dicendum sit.

Si plura loca coniunctim adiecta sint.

CAP. IIII.

HÆc quæstio tractatur in l. 2. §. si quis ita stipuletur. hic. Quidam ita stipulatus est, Cẽtum Ephesi & Capuæ, quænam vis est huius stipulationis? hic dicitur quinquaginta soluenda esse Capuæ, & quinquaginta Ephesi. Sed si is qui ita stipulatus est, velit agere Romæ, necessaria est arbitraria actio. Idem dicendum est, & si Ephesi partem petat, quæ solui Capuæ debet, vel è conuerso. Nam vtranque partem directa actione non potest in vno loco petere. Sed quæstio tractari solet, an debitor conueniri possit in quocunque alio loco, nec sit habenda ratio fori, ne alias inquiratur an sit competens forum, ao non sit? Hoc controuersum est inter eos qui de hac re scripserunt. Alij existimant vbique conueniri posse eum qui certo loco dare promisit, si agatur aduersus eum actione arbitraria. Mouentur eo quod simpliciter dicitur, alio in loco agi posse, vt in §. loco. de action. Actio (inquit) arbitraria proposita est, per quam alio loco agere licet. Idem

dicitur

dicitur sub titulo Cod.vbi conuen.qui certo loco. Alt Imperator simpliciter, debitorem alio in loco conueniri possa, nec distinguit: ergo simpliciter accipere debemus, quocunque alio in loco conueniri posse debitorem. Sed fortius vrget, quod dicitur in plerisqua aliis locis, veluti in l.si duo.§.1. de constit. pecunia. & in l. eum qui.de iudic. Cum dicitur aliquem vbicunqua conueniri posse, & quocunque in loco, nullus videtur locus relictus dubitationi, de quo loco hoc accipiendum sit. Sed absurdum videtur, eum quocunque in loco conueniri posse, qui certo in loco promisit, cum is qui promisit simpliciter, & sine loci adiectione, non possit quocunque in loco conueniri. Quo in loco quis conueniri possit tractatur variis in locis, præsertim in l. hæres absens. de iudic. veluti in loco contractus, In quo quis domicilium habet, & sic de similibus, de quibus agitur in dict. l. hæres absens. Videtur ergo magis consentaneum esse rationi, vt dicamus eum qui promisit dare certo in loco, posse in alio conueniri, modo locus sit conueniens & idoneus. l. contraxisse. de obligatio. & actionibus. Probabilis igitur mihi videtur sententia eorum qui existimant, id quod dicitur debitorem quocunque in loco conueniri posse, qui certo loco dare promisit, sic accipiendum esse, modo alias is locus idoneus sit. Nam perabsurdum est (vt dixi) eum qui simpliciter promisit soluere vel dare aliquid, non posse vbique conueniri: & eum qui promisit adiecto certo loco, sine delectu, & sine distinctione posse vbique conueniri. Et quod dicitur, quocunque in loco potest conueniri, his verbis iurisconsulti voluerunt ostendere necesse non esse eum in loco in quo promisit soluere, sed in quocunque alio loco conueniri posse, modo is locus idoneus sit. Obiiciunt aliqui, nihil profuturam hanc actionem arbitrariam, si sequamur hanc sententiam. Sed huic obiectioni respondeo, in nullo alio loco debitorem cogi posse ad soluendum, quam in loco expresso in stipulatione contrahendi, si naturam stipulationis, quæ stricti iudicij est, inspiciamus. Cum conuenit vt detur Ephesi, natura stipulationis non patitur vt alio in loco reus cogatur soluere, ne in loco quidem domicilij sui. Verum est quod posset agi in loco domicilij sui, sed vt soluat Ephesi agi non potest. Nam hac arbitraria actione inductum est, vt debitor cogatur alio loco soluere. Sequens quæstio ast, an hæc actio arbitraria detur aduersus fideiussorem, sicut aduersus reum principalem datur? Hæc quæstio est celebris quæ tractatur in l.centum Capuæ hic. Africanus hac lege ait, similiter aduersus fideiussorem arbitraria actione, sicut aduersus reum principalem, & posse peti vt fideiussor condemnetur præter summã principalẽ, ad id quod interest pecuniam solutam nõ esse, in loco de quo conuenerat, ita etiam aduersus fideiussorem.

Quidam promisit soluere centum Capuæ, non soluit, & moram fecit: aget creditor aduersus eum arbitraria actione, & præter centum petet fortassis viginti, id est, quanti sua interest eam pecuniam potius alibi quam Capuæ solui. Habetur ratio eius quod interest, Similiter dicendum est, si fideiussor moram fecerit, si non soluerit Capuæ, cum interpellatus esset, & si per eum steterit quominus Capuæ solueret, (tunc enim moram facere dicitur) similiter aduersus eum agetur actione arbitraria, & non tantum petetur sors principalis, sed etiam id quod interest, forte viginti. Hoc intelligendum est, si fideiussor propter moram suam cõueniatur. Sed magna est quæstio & dubitatio, cum cõuenitur fideiussor, non propter moram suam, sed propter moram rei principalis. Reus principalis non soluit pecuniam Capuæ cum interpellatus esset, & soluere posset, si per eum stetit: vult eo nomine creditor aduersus fideiussorem experiri. Hic quæritur, an actione arbitraria agendum sit, & petendum à fideiussore præter sortem principalem id etiam quod interest creditoris alibi potius quam Capuæ pecuniam solui. Quæstionem facit quod alibi dicitur, moram rei principalis nocere fideiussori. l.mora, de verbor. obligationib. Si mora rei principalis nocet fideiussori, propter moram rei principalis. Videtur in hac specie condemnandum esse fideiussorem ad id quod interest pecuniam Capuæ solutam non esse. Sed tamen Africanus hic ait, in hac specie ad id quod interest fideiussorem damnari non posse. Augetur fidaiussoris obligatio propter moram suam, sed propter moram rei principalis fideiussoris obligatio non augetur. Hic ergo notandum est, quamuis mora rei principalis noceat fideiussori, non tamen sequitur propter moram rei principalis obligationem fideiussoris augeri. Vtrunque verum est, Si quis promiserit Stichum, & dederit fideiussorem, si reus principalis non soluerit, & Stichus decesserit, non solum reus principalis, sed & fideiussor ad æstimationem Stichi tenetur propter moram rei principalis, & si fideiussor nullam moram fecerit. Sic mora rei principalis nocet fideiussori: non tamen ideo augetur obligatio fideiussoris propter moram rei principalis, sed tenetur ad id quod in obligatione est, etsi moram ipse non fecerit. l.vltim.de fideiussor. *Mora rei principalis nocet fideiussori.*

Neque enim hac causa recte comparabitur obligationi vsurarum. Occurrit tacitæ obiectioni Africanus. Potest enim obiici aduersus id quod diximus, quod alibi dicitur de obligatione vsurarum. Exempli gratia, Quidam stipulatus est centum & vsuras eius summæ, accepit fideiussorem: certum ast fideiussorem non tantum teneri sortis nomine, sed etiam vsurarum quæ sunt accessoriæ. Ergo idem videtur dicendum in proposita specie, vt non tantum teneatur fideiussor ad id quod principaliter deductũ est in stipulationem, verũ etiam ad id quod præterea interest, quasi accedat sorti. Sed respondet Africanus hæc dissimilia esse. Cum enim duæ stipulationes sint, cum quis stipulatur sortem, & stipulatur vsuras, accepitque fideiussorem, mirum non est, si dicatur fideiussor non solum sortis, sed etiam vsurarum nomine teneri: quia vsuræ non minus sunt in obligatione quam ipsa sors principalis: quia (vt diximus) duæ sunt stipulationes, vna sortis principalis, altera vsurarum: ergo vsuræ sunt in obligationa, cui accessit fideiussor. Non igitur dicitur eius obligatio augeri propter moram rei principalis, quia ab initio cum stipulatio contracta est, hæ vsuræ erant in obligationa. Sed in hac specie idem dici non potest. Hic enim (inquit Iurisconsul.) vna pecuniæ credita est. Ego pecuniam tibi mutuam do, puta centum, stipulor eam pecuniam mihi solui Capuę. Reus moram facit, nec soluit Capuę: ego aduersus fideiussorem propter moram rei principalis, & peto vt soluat mihi centũ: & præterea id quod interast mea pecuniam alibi potius quàm Capuæ solui, non cogetur soluera id quod interest, quia de eo quod interest nulla fuit contracta stipulatio, sicut in priori specie dicitur contracta stipulatio vsurarum. Si condemnaretur propter moram rei principalis, augeretur eius obligatio, quia fuit ad centum tantum obligatus: ad id autem quod interest non fuit obligatus. Sed dixerit aliquis, si id quod interest in obligationa non est, quomodo condemnabitur reus principalis, ad id quod interest? Addit, *Circa cuius executionem,&c.* Hic dicit sortem tantum in obligatione esse, sed tamen officio iudicis pręstari id quod interest: committitur hoc arbitrio iudicis, vt condemnet reum ad id quod interest, quamuis id in obligatione nõ sit: quod nouum non est. Multa enim officio iudicis præstantur, & in condemnationem veniunt, quæ tamen in obligatione non sunt. Exemplum vnum est in l.4. Cod.deposi. Aliud ast

in l. qui per collusionem, §. 1. de action. empt. Ego deposui apud te pecuniam meam, tu eam interpellatus vt redderes, non reddidisti: ago actione depositi aduersus te: non tantum pecuniam consequar, quam deposui, sed etiam vsuras. Est enim actio bonæ fidei, & in actione bonæ fidei habetur ratio vsurarum: non quod vsuræ debeantur, & in obligatione sint, sed quia in condemnationem veniunt officio iudicis: eiúsque differentiæ manifestissimum argumentum est, has vsuras non esse in obligatione, quod post sententiam latam de sorte, quæ deposita fuit, non possint peti: pecunia deposita erat in obligatione & actione: quandiu illa pecunia peti potest actione, iudex qui de ea actione cognoscit, officio suo etiã adiudicat vsuras actori ante sententiam. Aliud exemplum simile est in dicta l. qui per collusionem. §. 1. de action. empt. Emptor non tantum tenetur ad vsuras pretij, sed etiam ad vsuras vsurarum. Idem dicendum est in hac specie. Cum ego stipulor mihi solui Capuæ mutuam pecuniam, ea tantum pecunia in obligatione est, id quod interest in obligatione non est: sed officio iudicis cognoscentis de actione principali, id quod interest actori adiudicatur. Additur, *Quod si post moram, &c.* argumento ostendit id quod interest in hac specie in obligatione non esse, sed officio iudicis tantum præstari. Si ponamus sortem solutam esse, id quod interest non potest peti. Idem ergo hic dicitur quod in dicta l. 4. Cod. depositi. & in dict. l. qui per collusionem. §. 1. Ponamus eum qui mihi promisit centum Capuæ, moram fecisse, & post moram mihi soluisse illa centum: ob id quod mea interest eum non soluisse, poteróne agere aduersus eum actione arbitraria, & petere id quod interest mea? non possum. Duæ enim hic non fuerunt stipulationes, vt in superioribus speciebus, vna pecuniæ creditæ, altera vsurarum, vel eius quod interest, sed vna tantum pecuniæ creditæ. igitur id quod interest committitur arbitrio iudicis. Hoc satis expeditum est, cum tota sors à debitore soluta est. Sed quid si pars sortis tantum soluta sit? poterit ne peti id quod interest aliam partem solutam non esse? Et dicitur posse, peti autẽ non posse id quod interest sortem totam solutam non esse. Quia obligatio pro parte sublata est, & pro ea parte tollitur ius exigendi quod interest. Cum tollitur tota obligatio, id quod interest etiam omnino tollitur: cum vero pro parte tantum tollitur, pro eadem parte tantum id quod interest extinguitur, & manet tantum pro reliqua parte.

Vsura vsurarum debentur ab emptore.

Hinc ergo obseruandum est, ob moram rei principalis obligationem fideiussoris non augeri. Quod diximus de vsuris & fideiussoris obligatione, non augeri obligationem fideiussoris ob moram rei principalis, cum exceptione intelligendum est, nisi appareat fideiussorem etiam se obligasse eius quod interest nomine. Nam si hoc appareat, ad id conueniri poterit, quod interest propter moram rei principalis. Sic est intelligendum quod dicitur in l. quæro. 54. in princip. locati. Lex ea quæ existimatur vulgo difficilis & obscura, quam huic cõtrariam dicunt. Loquitur de eo qui promisit indemnem omnino stipulatorem præstare, sed de ea dicemus sub tit. locati. Alia quæstio est affinis superiori quæ tractatur in l. vltim. Quidam stipulatus est centum sibi dari Capuæ; moram fecit reus, per eum stetit quo minus Capuæ solueret: itaque futurum est, vt si conueniatur actione arbitraria ad id quod interest condemnetur. Ponamus id quod interest creditoris esse viginti, & sortem principalem esse centum, cum creditor vellet arbitraria actione agere aduersus reum principalem, qui iam moram fecerat, acceptus est fideiussor eius actionis nomine. Ostendit Paulus fideiussorem promisisse, quod debetur ea ea actione, & quod in eam actionem venit. Cum dicitur acceptus fideiussor eius actionis nomine, quæritur an fideiussor teneatur non tantum ad sortem principalem, sed etiam ad id quod interest, puta ad viginti. Nam si agatur aduersus reum principalem, in tantum is condemnabitur: ergo cum eius actionis nomine hic fideiusserit, videtur ad tantundem obligatus esse. Hoc mihi videtur Paulus velle significare, quæ aliis videntur difficilia & obscura, qui rationem loquendi veterum Iurisconsultorum non satis perceperunt, *Videamus ne ea pecunia quæ, &c.* His verbis ait non deberi, vt ego alias ostendi. Accursius & cæteri omnes existimant hic quæstionem propositam esse, nec ad eam responderi cum dicit, *Videamus ne ea pecunia, &c.* Ego vero dico his verbis solere Iurisconsultos decidere & definire: & alibi huius rei aliqua exempla adduxi in partitione tractatus de pactis, circa l. in personam.

Conciliatio l. centum Capuæ cum l. quæro. §. 1. loc.

Verbum videamus, quomodo intelligi debeat apud Iurisconsultos.

Simile aliud exemplum est in l. 4. §. Cato. de verb. obligat. vbi diximus his verbis non significari inspiciamus, sed significare quod Gallice dicimus, *donnons nous garde.* vt in Offic. Cicer. *videndum ne non satis id sit*, ita solebant veteres Iureconsulti plerunq; suam sententiam exprimere. Nec est dubitandũ quin hæc sententia fuerit Pauli in proposita specie. Ea pecunia quæ sententia iudicis accedere potest, non debetur, id est, quod interest. videlicet viginti in specie nostra. Sed hinc quæstio pendet, an id quod interest, in obligatione sit. Nam fideiussor acceptus est obligationis & actionis nomine. Si dicamus in obligatione esse, ergo fideiussor eius nomine tenetur, qui se obligauit eius actionis nomine. Negat Paulus, in obligatione non esse, nec deberi id ostendit, *adeo vt nunc quoque sorte, &c.* Adeo verum est id quod interest in obligatione non esse, vt sorte soluta arbitrium iudicis cesset: verum si Capuæ petatur cũ Capuæ soluendum sit, cessat arbitrium iudicis vt supra diximus in l. Quod si Ephesi. cum alibi agitur, tunc locus est arbitrio iudicis. hic probat in obligatione non esse. Nam si in obligatione esset, sorte soluta, adhuc peti posset, quia maneret semper obligatio eius quod interest nomine: verũ quia id quod interest, non est in obligatione, sed venit officio iudicis, sorte soluta tollitur omnino obligatio & actio. Hic occurrit obiectioni. Poterat quispiam sic obiicere, in specie nostra in qua ponimus centum pro sorte, & viginti pro eo quod interest debita esse, si debitor soluat centum, videtur soluisse non tantum pro sorte, sed etiam pro eo quod interest pro rata parte. Dices, soluta sorte solui id quod interest omnino, ita vt non possit peti, si apparet re vera sortem solutam esse. Sed si ponamus centum deberi pro sorte, & viginti pro eo quod interest, & soluta esse centum, nonne possumus dicere sortem esse solutam pro parte, & id quod interest pro rata parte, vt hoc casu remaneat obligatio saltem ad sortis partem petendam, & in hac petitione officio iudicis veniet id quod interest pro rata parte. Sed creditor accipiens centum, videtur remisisse pœnam, id est id quod interest, nempe viginti. Est enim pœna respectu eius qui soluit, quia hoc ei abest. *Qui non puto.* Sententia est Pauli in hac specie, centum esse in sorte & viginti in eo quod interest, si quis centum soluerit, videtur pro sorte soluere, & creditor qui accepit, videtur sortem accepisse, & propterea remisisse pœnã. Est ergo locus cõmunis notandus quod qui accipit sortẽ, videtur pœnã remittere.

Sortem accipiens videtur vsuras remittere.

AD TIT. XVIII. LIB. IV. COD.
ET IN TIT. V. LIB. XIII.
PANDECT.
DE CONSTITVTA PECVNIA.
CAP. I.

EDictum de constituta pecunia propositum est à Prætore æquitatis naturalis causa, & suadẽte æquitate

tate naturali, vt ostendit Vlpianus in l.1. Si quis constituerit se pecuniam soluturum vel suo vel alieno nomine, etiam si nulla interuenerit stipulatio, tamē obligatur, & tenetur actione constitutoria. hoc alienum est à ciuili ratione, vt ex solo consensu & ex solo pacto quis obligetur. Iure Romano ex pacto nemo obligatur, nisi accesserit solennis stipulatio. Nam quamuis natura æquum sit, id quod conuenit inter aliquos seruari, tamen non videtur publice id vtile esse, vt ob quamcunque pactionem homines ad litigandum in iudicio admittantur. Ex certis tantum conuentionibus obligatio nascitur, & actio datur litigare volenti, quæ conuentiones præ cæteris visæ sunt magis necessariæ ad rempublicam tuendam. In contractibus igitur modo naturalis, modo ciuilis ratio spectatur, vt docui ad l.1. de pact. Sed in hoc edicto proponendo Prætor magis respexit ad æquitatem naturalem, quàm ad rationem ciuilem. Is enim qui constituit se soluturum vel nomine suo vel alieno, obligatur ex solo consensu. visum est enim Prætori graue in hac re fidem fallere. Hæc igitur actio de constituta pecunia prodita est aduersus eum qui solo consensu constituit sine stipulatione se pecuniam soluturum. Proficiscitur ex iurisdictione prætoria, non ex iure ciuili, qua iurisdictione prætoria emendatum est in hac re ius ciuile. §. in persona. & §. de constituta. de actionibus vbi Iustinianus ostendit Prætorem introduxisse ex iurisdictione sua quasdam actiones in personam, cuiusmodi est actio in personam constitutoria, quæ tunc locum habet cum quis constituit se soluturum sine stipulatione solo cōsensu quod à se vel ab alio debetur. Nam si (inquit) stipulatio interuenerit, promissor iure ciuili tenetur: nec opus erit hac prætoria actione. Sed si non intercesserit stipulatio, dabitur aduersus eum qui constituit hæc actio. Sunt qui dicant ideo actionem dari à Prætore ex pacto, quia pactum geminatum est, aiunt ex pacto dari actionem, si geminatum sit. At quomodo sæpe accidit vt agatur actione de constituta pecunia, tametsi pactum conuentum tantum interuenerit, nec quicquam debeatur ex pacto conuento. Quidam promisit pacto conuento, ex eo non obligatur: deinde constituit se soluturum: propter illud pactum conuentum ex eo pacto obligatur, quia hoc pactum accessit priori pacto. Ego hanc sententiam refutaui in l. 5 §. sed si accepto. de verb. oblig. Et dixi non ideo dari actionem ex pacto, quod geminatum sit ac repetitum: imo etsi decies vel centies reiteratum sit, non ideo actionem dari. Si quis mihi pacto conuento promiserit aliquid se daturum hodie, cras, id se daturum iterum promittat, dico non dari actionem de constituta pecunia. Nam is qui constituit, non simpliciter promittit se daturum, sed soluturum, quasi iam debeatur: Sicque Iurisconsulti loquuntur tam sub hoc titulo quàm aliis in locis. Cum quis constituit se soluturum, conuentio refertur ad id quod iam debitum est. Solutio enim non est nisi rei debitæ. Is qui promisit se soluturum confitetur se id debere, & agnoscit debitum quod antecessit. Is qui promisit se daturum centum, non continuo agnoscit se prius debuisse centum. Multum refert an quis promittat se daturum, an vero promittat se soluturū quod iam debitū sit. Qui igitur ita promittit vt agnoscat iam debitum esse, dicitur constituere. hoc satis colligitur ex l.1.§ eum qui. dum dicit, non animo constituentis, sed promittentis factum. Videtis differentiam esse inter promittere & constituere. Si conuenerit inter me & te, vt mihi des aliquid, hoc promittere est: Si conuenerit vt soluas, quasi iam debitum, hoc constituere est. Constituere is dicitur, qui se soluturum promittit, quasi iam debitum: Græci καταστῆσαι dicunt, vt notauit Budæus in Pandect. ex Demosthene. Gallice dicimus *arrester*. Hoc constitutum igitur pertinet ad id stabiliendum quod prius debitum fuit. Hoc sit velut argumentum totius huius tituli & disputationis de constituta pecunia. Iam veniamus ad interpretationem edicti prætorij, in cuius interpretatione nos omnia complectemur quæcunque sub hoc titulo extant; sicut à nobis factum est in tit. de iureiur.

Constituere quid.

De primo edicti capite.

CAP. II.

DVo sunt huius edicti capita: vnum est in l.1. *Qui pecuniam debitam constituit, eam soluere debet.* Nos singula verba explicabimus. Ac in primis dicitur in edicto, *Qui pecuniam debitam*, id est: Si quis pecuniam debitam constituerit. Vnde quæritur, an mulier his verbis contineatur? Ait Vlpi. in l.1.§. Verbum qui. sic accipiendum esse, quasi prætor ita conceperit edictum, Qui quæve, vt mulier etiam verbis edicti contineatur. Nam si mulier constituerit se soluturam quod debet, aduersus eam dabitur actio de constituta pecunia, modo non interuenerit pro alio. Possumus enim constituere, tam nomine nostro quam alieno. Mulier intercedens pro alio non obligatur propter senatusconsultum Velleianum. Est enim genus aliquod intercessionis, cum quis constituit se pro alio soluturum. Verbum, *Si quis*, etiam fœminas complectitur, l.1. de verb. signif. Cum igitur Prætor his verbis vtitur, *Qui pecuniam, &c.* nos ita accipimus per interpretationem quasi mulier quoque contineatur. Qui constituit, hoc etiam ita accipiendum est, cum habilis est ad constituendum. nam quod ait Prætor simpliciter, *Qui*, nos ita accipere debemus, vt personæ inhabiles non contineantur: cuiusmodi est furiosus, prodigus cui bonis interdictum est, pupillus, &c. De pupillo expressum est in l.1.§. de pupillo. Nec opus fuit de his personis concipere edictum. Satis enim intelligitur ex aliis partibus iuris ciuilis, cum edictum proponitur de contractu aliquo, id accipiendum esse de his personis quæ idoneæ sunt ad contrahendum. Et hoc est exemplū interpretationis, quoties lex aliqua, vel edictum proponitur interpretandum, in quorum interpretatione exemplum Iurisconsulti sequi debemus. Similes quæstiones vbiq; occurrunt, sicut sub tit. de iureiuran. de reb. cred. de verb. oblig. & in his versatur manus Iurisconsulti. Quæritur de filiofamilias, quid si is sit qui constituerit, an tenebitur de constituta pecunia? Et Vlpi. in d. §. de pupillo, ait nihil referre an filiusfa. sit qui cōstituit, an paterfamilias. Nam certum est filium fam. ex omni contractu, sicut patremfamilias obligari, l. filiusfam. de act. & oblig. l. tam ex contractib. de iudic. præter quàm ex mutuo propter Senatuscon. Maced. de quo dicemus sub tit. de S.C. Maced. sed ex aliis contractib. obligatur filiusfamilias, sicut paterfamilias. Et præterea pater etiā tenetur de peculio vsq; ad quantitatem peculij quam filius habet, vt diximus in l. frater à fratre. de cōdict. indeb. Sequitur in edicto, *Qui pecuniam*. Pecuniæ verbum latissimum est. generaliter hic accipitur pro omni re quæ in patrimonio nostro est, l. pecuniæ verbum. & l. pecuniæ appellatio. de verb. signif. quamuis alias tantū pro pecunia numerata accipiatur, vt sub tit. ad S.C. Maced. Itemq; aliquando accipitur pro rebus quæ pōdere, numero & mensura constant: hic autem accipitur pro omnibus rebus quæ sunt in patrimonio nostro: & ita interpretatur Iustinianus in l.2. C. eo. In libris veterum iuris auctorum qui iurisprudentiam tractarunt, reperitur hoc verbum pecuniæ pro quacunque re quæ est in patrimonio nostro, & vult ita accipi in actione constitutoria. Sequitur præterea in edicto, *Debitam*: Vt quis obligetur ex constituto oportet pecuniam de-

Masculi & fœminæ persona.

bitam esse, vel ab eo qui constituit, vel ab alio: si non fuerit debita pecunia, nulla est obligatio constitutoria. Vnde hic variæ quæstiones tractantur de debito, in quib. quæritur quid debitum sit. Est locus de debito & indebito & obseruatione dignus: quem locum nos etiam attigimus sup. sub tit. de condict. indeb. eum quæreremus quid debitum esset & quid indebitum. Similes incidunt in hunc locum quæstiones de debito vel indebito. Nam vt intelligamus, an sit locus huic actioni, cognoscendum est an debitum sit, an indebitum, si debitum sit, habet locum actio constitutoria, si non sit debitum, non habet locum hæc actio. Vlpian. in l. 1. §. vltim. hoc verbum interpretatur, *Debitum autem ex quacunque causa potest constitui, &c.* Cum prætor ait in edicto suo, *Qui pecuniam debitam*, sic interpretari debemus, quasi nihil referat ex qua causa debeatur pecunia. Nihil refert an ex contractu, vel ex maleficio debeatur. Quis sit contractus certus aut incertus, nos ostendimus in l. certi condictio. de reb. credit. Nec refert, an contractus certus sit, an incertus, vt debitum dicatur. De quasi contractu idem dicendum est. Tutela contractus non est, sed quasi contractus. Tit de oblig. quæ ex quasi contract. Instit. De delicto exemplum est in l. qui iniuriarum. 29. Si quis mihi debeat propter iniuriam mihi factam, tenetur ex maleficio. Si igitur is qui ita obligatus est mihi constituat se soluturum, tenetur de constituta pecunia, quia verum est eum debere, l. creditorum. de verb. signif. Debitorem igitur intelligimus ex quacunq; causa. Deinde debitorem intelligimus quicunq; iure debeat, id est, nō tantum debitum hic accipimus quod iure ciuili, sed etiam quod naturali aut prætorio iure debitum est. Exempla sunt in l. 1. §. vlt. Sic etiam accipitur debitum naturaliter, sub tit. de condict. indeb. Exempli gratia, si quis mihi promiserit pacto conuento sine stipulatione se aliquid daturum, deinde id se soluturum constituat, aduersus eū agitur hac actione constitutoria. Et hinc cernitur maximus vsus & vtilitas huius actionis. Nam si quid debitum sit ciuiliter, & quis se id soluturum constituerit, non est magna vtilitas huius actionis, nisi forte quis constituat se soluturum quod alius debet ciuiliter. Sed si quis constituat se soluturum, quod naturaliter tantū debebat, tunc maxime necessaria est hæc actio, quia licet obligatio naturalis aliquos effectus ciuiles habeat, tamen efficax non est ad agendum, vt docui sub titu. de cōdictione indebiti, ex l. fideiussor obligari. §. fideiussor. ff. de fideiussoribus. l. naturalis. de obligationib. & actionib. Is proprie dicitur obligatus qui cogi potest ad soluendum. Is qui natura tantum debet, quamuis æquum sit eum soluere, nulla tamen actione conueniri potest: & tamen si agnoscens se debere quod natura tantum debebat, constituat se soluturum, ob hoc constitutum tenetur iure prætorio, & potest cōueniri hac actione constitutoria. Debitum ergo vel natura sufficit. Quod diximus de iure naturali, idem dicendum est de iure prætorio. Si quis non debeat iure ciuili, sed prætorio: id quoque constituens obligatur. neq; id mirum est: nam multo efficax est ius prætorium, quam ius naturale: & ideo ius honorarium aliquando appellatur, & actio honoraria, & propter Prætoris auctoritatem & honorem qui delatus est huic magistratui, cœpit iurisdictio prætoria haberi pro lege. Est (inquit Iurisconsul.) viua vox iuris ciuilis. Adfert exemplum honorariæ obligationis. *Ideo & pater & dominus de peculio obstricti si constituerint, &c.* Si quis contraxerit cum filiofamilias, pater non tenetur iure ciuili ex eo contractu, §. in personam, de action. sed tamen iure prætorio tenetur, vel quia aliquod peculiū habet filius, vel quia aliquid in rem patris versum est: idcoque agitur de eo quod in rem patris versum est, & actione de peculio.

Sequitur l. Quod si maritus. 3. hinc quæstiones nascuntur, in quibus quæritur, an aliquid debitum sit vel indebitum, vt si maritus plus constituerit ex dote quàm poterat. Maritus acceperat centum pro dote ab vxore, tantum reddere vxori nō poterat. Maritus autem non tenetur in plus quam facere potest. l. maritum. ff. solut. matrimon. quid si necessaria erant illi quinquaginta ad victum, & constituerit se soluturum centum? Ait Iurisconsul. eum non teneri: sed quæstio est, an sit debitū an indebitū. Hæc quæstio à nobis tractata fuit sup. sub tit. de cōdict. indeb. Et diximus debitum esse: sed exactionem differri, donec locupletior factus fuerit maritus. Turpe enim esset ita spoliari maritum omnibus fortunis ab vxore sua vt egeret victu necessario. §. cum autem. C. de rei vxor. actio. Sed nihilominus dicitur solidum debere: si solidum debeat, & constituat se id omne soluturum vxori, eo nomine tenetur actione constitutoria. Sequitur alia quæstio in §. 1. Si quis autem constituerit, &c. Est eadem quæstio quam tractauimus sub tit. de condict. indebiti, de eo qui debet quidem iure ciuili, sed si conueniatur, potest se tueri per exceptionem prætoriam, si constituat, quæritur an teneatur? Et dicitur non teneri, quasi indebitum sit, quia propter exceptionem peti non potest, modo sit exceptio perpetua, & quæ eius gratia comparata sit cui datur, vt dicitur in l. qui exceptionem. de condict. indeb. *Iure prætorio non debeat*, id est per exceptionem. Si quis à me pecuniam mutuam acceperit, & pactus sim cum eo ne petā, iure ciuili obligatus mihi ex mutuo. actio enim ex mutuo ciuilis est, sed non debet iure prætorio, propter exceptionem pacti conuenti. Nam Prætor pacta conuenta tuetur, licet iure ciuili nullius sint momenti, tamen Prætor dat exceptionem pacti aduersus eum qui pactus est ne petat, quamuis iure ciuili pacto conuento obligationes non dissoluantur. §. præterea. de except. Hoc est quod ait Cicero lib. 1. de Inuent. *Pacta sic iusta putari, vt interdum iuri præstare dicantur.* In hoc exemplo pactum efficacius est iure ciuili: quamuis enim hic iure ciuili obligetur, tamen ob pactum quod tuetur Prætor ipso iure nullas vires habet, & absoluitur reus. Hic dicitur, iure prætorio, id est per exceptionem. Exceptiones vt plurimum prætoriæ sunt. Nam Prætor constituendo iudicium, cum actionem denegare non posset, quæ legitima & ciuilis erat, ne videretur legis auctoritatem auellere, addebat Prætor condictionem & exceptionem, extra quam si creditor pactus sit, ne eam pecuniam petat. Exceptionem addebat Prætor æquitatis causa, quia æquum videbat esse id quod conuenerat inter aliquos seruari, l. si vnus. §. pactus ne peteret. de pact. Pactum continet factum, ius in stipulationibus versatur. Sequitur, *Et verum est eum non teneri.* Ex his verbis annotandum est, exceptionē propter quam datur condictio indebiti impedire constitutionem: ideoque ad hunc locum referenda sunt quæ disputauimus de exceptione sub titu. de condict. indeb. Alia quæstio est de eo qui obligatus in diem. *Si is qui iure ciuili & prætorio, &c.* Quidam obligatus est iure ciuili & prætorio: is mutuam pecuniam accepit, nec vllū ei pactū de nō petenda ea pecunia factū est: certū est eum debere iure ciuili & prætorio: sed tamen in diem obligatus est, & ante diem ab eo non potest peti: quæritur, an is constituens teneatur de constituta pecunia? hic dicitur obligari. Certum est eum debere qui debitor est in diem, quamuis non possit repeti ante diem solutum, l. in diem. de condict. indeb. Sequitur, *Vel propter has potissimum pecunias quæ nondum peti possunt, constituta inducta.* Si quis obligatus sit ciuiliter & stipulatio diem non habeat, nihil opus est constituto, quia potest statim agi, sed constitutum prodest si ita sit obligatus vt propter diem dilationis non

possit

possit conueniri: quia constituere potest se præsenti die soluturum, tunc vtilis est hæc actio constitutoria. Sed quid dicemus de eo qui obligatus est sub conditione? Quæstio tractatur in l. id quod.19. & l.2.C.eo. Qui promisit se aliquid mihi daturum sub conditione, Si nauis ex Asia venerit, deinde constituit se id mihi soluturũ, an actione de cõstituta pecunia teneatur? videtur non teneri, quia debitum id non est, quod sub cõditione promissum est, l. cedere diẽ. de verb. signifi. nec cessit nec venit dies antequã extiterit conditio. At Prætor loquitur de eo qui debet. Sed nihilominus valet constitutum. ita vt tunc actio ex constituto nascatur, cum extiterit conditio. Sed debitum non est. Respondet id receptum esse, quia spes aliqua est debiti, licet non sit debitum. §. ex conditionali. de oblig. Quamuis euentus conditionis sit incertus & nihil debeatur antequam aduenerit, & extiterit conditio: tamen si conditio extiterit, propter conditionis euentum spes aliqua est debiti. Nihil autem refert à quo debeatur id quod quis se soluturum quasi debitum constituit: & hoc est diligenter notandum. Exemplum est in l. eum qui. §. quod exigimus. Prætoris verba concepta sunt in rem, *in rem exactum est.* In rem conceptum est edictum Prætoris, non in personam. Non dicit Prætor, Qui pecuniam debitam ei cui cõstituit, vel à se debitam, non exprimit à quo ea pecunia debeatur, vel cui debita sit. Ergo nihil refert à quo vel cui ea pecunia debeatur. Sic dicitur pactum in rem cum nulla persona exprimatur. Sic actio de eo quod metus causa, dicitur in rem esse. Est enim edictum conceptum in rem, non in personam. l. si cum exceptione. §. aliquando. & §. Pædius. de eo quod metus causa. Ideo nõ tantum ea actio datur aduersus eum qui metum intulit, sed etiam aduersus eum, qui metu non oblatam possidet. Sic noui operis nuntiatio dicitur in rem concepta esse, l. operis. de noui oper. nunc. Si ego constituam quod non debeo, sed quod alius debet, valet constitutum: hoc est intelligendum nisi interuenerit error, vt dicitur in l. vlt. hic. Si quis errore ductus constituerit se soluturũ quod alius debet, non valet constitutum, l. hactenus. hoc tit. Sufficit enim debitam pecuniam fuisse, & in ea lege duo exempla sunt. Debitor decessit relicto hærede: hæres nondum adiit hæreditatem, iacet hæreditas, ego constitui me eius nomine soluturum: quæritur an valeat constitutum? videtur constitutum non valere: quia nullus est debitor iacente hæreditate. Imprimis non potest defunctus debitor dici, quia non est in rerum natura: hæres non potest dici debitor, quia hæres non est iacente hæreditate. Et tamen Vlpianus ait valere constitutum, quia pecunia debetur. Aliud exemplum est in eadem lege, de eo qui captus est ab hostibus, qui seruus hostium dicitur. Cum seruis nulla est actio. l. seruus in iudicio. C. de iudic. interim dum apud hostes est, seruus est: tamen si quis eius nomine constituerit se soluturum, dicitur valere constitutum, quia eius reditus expectatur, & si redeat ab hostibus iure postliminij valet constitutum. Addendum est supra dictis, si quis constituerit plus quam debitum sit, quatenus debitum est constitutum valere, alias non valere, d. l. hactenus. §. vlti. l. 1. §. vltim. Prætor enim ait, *Qui pecuniam debitam constituit.* Oportet ergo debitam fuisse pecuniam quæ constituta est. Ergo siue quis constituerit pecuniam, quæ debita non est, nullo modo valat constitutum, siue constituerit plus quam debitum esset, eatenus valet constitutum quatenus debitum est. Inde quæritur, an aliud pro alio constitui possit, & an si rem aliam constituerit quia, valet constitutum? Quæstio tractatur in l. 1. §. an potest. Ego tibi debeo Stichũ, & constituo me soluturum Pamphilum: quæritur an valeat constitutum? Ex verbis dicti Prætorij videtur constitutum non valere. Ait enim Prætor, Qui pecuniam debitam constituit. his verbis significat, vt valeat constitutum oportere eam rem quæ debita est constitui. Ergo debitor Stichi, si constituat Pamphilum, non videtur ex constituto teneri. Sed tamen hic dicitur valere constitutum. nihil prohibet & aliud pro debito constitui. Animaduertit Iurisconsultus constitutum ad solutionem debiti pertinere, vt admonui supra. Non enim quisquis promisit se aliquid daturum, dicitur cõstituere, sed qui promittit se soluturum quasi iam debitum. Ergo cum receptum sit aliud pro alio solui posse, rationi consentaneum est, vt aliud etiam pro alio constituatur. Est locus communis de solutione. Inuito creditori aliud pro alio solui non potest, volenti potest: vt dicitur in l 2. §. mutui datio. de reb. cred. Cum aliud pro alio solui possit, aliud pro alio quoque constitui potest. Atque ita extenduntur interpretatione quædam verba edicti, cum ait, Qui pecuniam debitam constituit eam soluere debet. Quamuis enim his verbis edicti non videatur constitutum valere, nisi quis id constituat se soluturum quod debebat: tamen si quis aliud constituat se soluturum pro re debita, valet etiam constitutum. Et hoc differt constitutor à fideiussore, ne quis putet constitutorem fideiussorem quendam esse. Magna enim inter eos est differentia: nam & si quis constituat se soluturum quod alius debet, non ideo tamen dicitur fideiussor esse. Iustinianus in Nouel. 4 distinguit constitutorem à fideiussore, & constitutorem vocat ἀντιφωνητὴν fideiussorem vero ἐγγυητὴν, fideiussor autem aliud promittens quam quod reus principalis debet, non obligatur, l. Græce. §. illud ff. de fideiuss. ita vt si fideiussor maiorem quantitatem promittat quam reus principalis, vltra eam quantitatem non obligetur. d. l. illud commune. Hinc consequens est, si quis constituerit se pignus daturum aut fideiussorem, valere constitutum. Si valeat constitutum, cum res vna pro alia constituitur, multo magis valere debet cum non omnino res alia, sed quæ accessoria est rei debitæ promittitur vt constituatur. De vtroque videndum est in l. Qui autem. 14. §. 1. Tu mihi debebas pecuniam mutuam. Cum ego te interpellarem constituisti non te soluturum eam pecuniam quam à te petebam, sed pignus te daturum: quæritur, an valeat cõstitutum? Ex verbis edicti videtur non valere. Nam ait Prætor in edicto, *Qui pecuniam debitam constituit, &c.* Non constituit se eam pecuniam soluturum, sed eius nomine pignus se daturum, Ait tamen I.C. valere huiusmodi cõstitutum, *Cum vtilitas pignorum irrepserit*, Ex pignore iure ciuili non nascitur actio. Si conuenerit inter me & te, vt res mea tibi obligata sit, iure ciuili inter nos nulla contrahitur obligatio hoc nomine: sed tamen ex iurisdictione prætoria visum est aliquam actionem dare, l. si tibi. §. de pignore. de pact. hoc alienum est à iuris ciuilis ratione, vt quoties conuenit inter te & me, vt res tua sit mihi obligata, detur mihi actio Saluiana vel hypothecaria. Sed tamẽ id visum est vtile Prætoribus, & hoc paulatim receptum est propter vtilitatem. nam cum vsus pignoris & hypothecariæ actionis venerit in vsum propter vtilitatem, consequens est, si quis constituerit se pignus daturum, valere constitutũ. Idem dicendum est, etsi quis constituerit se fideiussorem daturum, imo etsi certam personam pro se fideiussurã constituerit, & si nolit fideiubere, tenetur is qui constituit, quia valet constitutum. Quomodo valeat hæc obligatio, docui in interpretatione l. habere licere. in princip. de verb. oblig. Nam videtur factum alienum promittere: qui promittit Titium pro se fideiussurum: factum autem alienum promittens non obligatur. Sed hanc obligationem perinde accipimus ac si promisisset suũ factum. Quæritur, si quis hominem puta Stichum de-

Constitutor à fideiussore quid differat.

beat, & promittat mortuo Sticho pretium & æstimationem eius hominis, an valeat constitutum. Hæc quæstio tractatur duobus in locis. In l. promissor Stichi. 21. & l. promissor hominis. 23. Quidam promisit Stichum, moram fecit: post moram Stichus mortuus est: is mihi promisit pretium Stichi: quæritur an valeat constitutum? Hic dicitur constitutum valere. Sed dices, non id constituit quod debebat. Ad iam diximus, aliud pro alio constitui posse: deinde non videtur pretium indebitum esse, licet subtili quadam ratione dici possit pretium in obligatione non esse: tamen si factum ipsum inspiciamus, rectè dici potest pretium deberi. Idem dicitur in l. promissor hominis. Debitor hominis si homo decesserit post moram debitoris nihil refert, an promittat pretium hominis, an vero ipsum hominem. Nam cum promisit hominem, nos interpretamur, tunc promissam esse hominis æstimationem. Sic homo mortuus petitur, id est hominis mortui æstimatio, l. si seruum. §. vltim. de verb. obligat. In omnibus autem his locis, quia post moram constituitur, valet constitutum. Nam si ante moram constituatur, non valet, quia is qui promisit Stichum, eo ante moram mortuo liberatur, l. quod te. de rebus credit. & l. si. ex legati causa. de verb. oblig. Et debitum esse oportet quod constituitur. Quæritur etiam si id quod debitum erat tempore constituti, debitum esse desierit, an sit locus constituto? Et hæc quæstio tractatur in l. item illa. §. quod adiicitur. & l. id quod. Prætor in altera parte edicti quam postea interpretaturus sum, ait, *Si apparet eum qui constituit neque soluere, neque fecisse, neque per actorem stetit quominus fieret quod constitutum est, actionem dabo.* His verbis Prætor significat tempus cõstituti hic spectandum esse, cum quæsitur an pecunia debita fuerit, an non sufficit debitum fuisse eo tempore quo, constituta est pecunia, licet post debita non fuerit. Vnde dicit Vlpi. l. item illa. §. 1. *Proinde & temporali actione obligatum constituendo teneri.* Si is qui tenetur actione temporali, puta actione iniuriarum, constituerit se soluturum, licet desierit teneri tempore, tamen ex constituto tenebitur, quia debebat tempore constituti. Idem dicitur in l. seq. 18. §. vlt. Si pater qui tenetur actione de peculio, quatenus erat in peculio, constituerit se soluturum, deinde decreuerit peculium, aut consumptum sit, quod sepe accidit (peculium enim simile est homini quod sæpe crescit, decrescit, moritur, l. peculium, de pecul.) sufficit peculium fuisse tempore constituti, etiã si postea desierit peculium esse. His duobus exemplis ostendit I. C. nihil referre an postea debitum esse desierit an non desierit, modo tempore constituti pecunia debita fuerit. Sequitur in edicto *Constituit.* Quid si constituere nos supra docuimus. Ego dixi cõstituere aliud esse quàm promittere, nec verum esse quod vulgo dicitur, ex geminato pacto actionem de constituta pecunia nasci: quia oportet animo cõstituentis aliquid promissum esse, vt dicitur in l. 1. §. eum qui. Diximus eum constituere qui promittit se soluturum, quasi iam debeatur. Ergo si quis promittat hodie pacto siue stipulatione aliquid se daturum, & post aliquot dies idem promittat, non erit constitutum. d. §. eum qui. Videndum nunc est quomodo constituendum sit: nam id in edicto Prætoris non exprimitur.

Quomodo sit constituendum.

CAP. III.

CVm Prætor ait in édicto suo, *Constituit*, accipiendum est eo modo quo hæc obligatio contrahi potest. Sed quomodo cõtrahitur hæc obligatio? Et dicendum est solo consensu contrahi, l. 1. in princ. Prætor dicitur fauere æquitati naturali, quod constituta ex consensu pacta custodiat, & teneatur qui solo consensu se soluturum constituit, quod graue sit fidem fallere. Vlpianus in initio interpretationis suæ ad edictum id præposuit, vt ostenderet contra ciuilem rationem hanc actionem propositam esse à Prætore. Ex pacto enim iure ciuili neque obligatio neque actio ciuilis nascitur. Quædam sunt contractuum species quæ contrahuntur solo consensu, vt emptio, locatio, &c. ex quibus nascitur actio ciuilis: aliàs ex solo cõsensu nõ nascitur actio iure ciuili. Sed his verbis admonet Vlpianus Prætorem respexisse ad naturalem æquitatem, quoniam æquum & bonum est quod conuenit inter aliquos seruari, l. 1. de pact. Cũ quis id quod prius debebat vel ciuiliter vel naturaliter, tanquam debitum agnoscens se soluturum constituit, graue visum est Prætori in hac re fidem fallere. Hinc etiam colligi potest quid intersit inter constitutorem & fideiussorem. Hic dicitur constitutorem solo consensu obligari, sed fideiussor non obligatur nisi verbis, nisi certa forma & solennitate verborum: quia oportet vt interrogatio præcedat & sequatur responsio, l. blanditus. C. de fideiuss. l. 5. § satis acceptio. de verb. oblig. Consensum autem nos accipimus constituentis & eius cui constituitur. nam duorum consensus necessarius est, sicut in omni conuentione, l. 1. §. conuentionis. de pact. Consensus autem eius non requiritur cuius gratia aliquid constituitur. Si quis constituat alieno nomine id quod alius debet, debitoris consensus non est necessarius, l. verum. 27. Tu debes pecuniam aliquam, ego constituo te ignorante & absente, imo etiam te inuito & cõtradicente, me soluturũ quod debes: quæritur an valeat constitutũ? & dicitur valere constitutum. Sed dicet aliquis: quomodo fit vt constitutum valeat sine consensu debitoris? Quia eum debitore hoc negotium non contrahitur, & sufficit consensus eius qui constituit & eius cui cõstituitur: consensus autem eius pro quo constituitur non est necessarius. Tu constituisti te soluturum pro me quod debebam: ego denunciaui tibi ne solueres, conuentus ab eo cui constituisti: quæritur an exceptio aliqua tibi competat. Dicitur nullam exceptionem tibi cõpetere. Idem dicitur in l. vlt. de negoc. gest. Nam hoc tibi imputandum est quod alienam obligationem susceperis. Hinc consequitur non tantum inter præsentes sed etiam inter absentes hoc obligationis genus contrahi posse. id enim in omnibus cõtractibus obseruatur, qui qui ex solo consensu proficiscuntur. l. 1. §. vlt. de cõtrah. empt. Contractus qui verbis contrahuntur, veluti stipulatio, nõ possunt contrahi inter absentes. Stipulatio non nisi inter præsentes contrahi potest, l. 1. de verb. obl. quia requiritur certus ritus & certa sulennitas. Sed in emptione, vẽditione, locatione, & aliis huiusmodi nullus est ritus, sufficit solus cõsensus, quocunque modo declaratus fuerit. Dubitandũ autem nõ est quin cõsensum suũ daclarare possit absens, vt hic dicitur, puta per nuncium aut per epistolam, l. qui autem, §. vlt. Hoc valde vtile est & sæpe accidit vt quis respondeat pro alio per epistolam. Si quis scribat epistolam ad alium, qua se declaret aliquid constituere, solet quæri an sit obligatus. Videri potest non esse obligatus, quia fideiussor non obligatur nisi verbis. At obligatio quæ verbis contrahitur, non potest contrahi per epistolam. Sed videndum est an cõstitutum sit, an non sit. Certe si cõstitutum sit debitum, dubium non est quin per epistolam recte contrahatur, & aduersus constituentem non minus quam aduersus fideiussorem datur actio, vt postea dicemus, licet fideiussio non possit contrahi per epistolã. Hic locus est insignis & obseruatione dignus, de acquisitione quæ fit per procuratorem & per nunciũ. Regula iuris est vulgata, Per liberam personam nõ

posse

posse nobis acquiri obligationem, quam late explicaui in interpretatione l. ita stipulatus. §. Chrysogonus. de verb. oblig. vbi hunc locum nominatim adduxi. Ergo multo minus mihi acquiritur obligatio ab eo qui contrahit nomine meo, sine mandatu meo. Sed cum quis contrahit nomine meo & mandatu meo, acquirit sibi actionem ex eo cõtractu, verũ actione mãdati ago aduersus eum vt eam actionem sibi acquisitã mihi mandet. Deinde actione cessa, potero experiri: alias nulla mihi competit actio. Nos hic mentionem facimus liberæ personæ: quoniam directo nobis per seruum & filium qui est in potestate nostra acquiri obligationem & actionem certum est, vt docui in d. §. Chrysogonus: cum docerem multum interesse inter nuncium & procuratorem. Nuncius nudum ministerium præstat, vt hic dicitur. Nec mirum est si hic dicatur obligationem nobis acquiri per nuncium. Procurator non præstat nudum ministeriũ. Ita constituitur nuncius, Ego mitto ad te nuncium, per quem significo me velle tibi constituere. Hic nuncius exponit & refert verba domini & sententiam. Procuratori autem non mandat dominus vt nudo ministerio vtatur, vt voluntatem suam alicui exponat, sed mandat ei vt vendat & emat, & non mihi acquiritur obligatio per nuncium quem misi, non magis quam per epistolam est enim loco epistolæ hic nũcius: quod de procuratore dici non potest. Constitutũ igitur fit solo consensu, & non tantum inter præsentes, sed etiam inter absentes per epistolã aut per nuncium. Exempla hic reperiuntur, velut in l. Titius Seio. 24. hic proponitur species de eo qui constituit nomine pupillorum suorum, quorum tutor fuerat, & constituit per epistolam, an teneatur de constituta pecunia? hic dicitur ad sortem teneri, non ad vsuras. Sed cur magis tenetur ad sortem quàm ad vsuras? quia sors potest deberi ex constituto, vel ex pacto. Vsuræ autem non debentur nisi per stipulationem, l. 3. C. de vsur. hic non potest stipulatio esse, quia non contrahitur per epistolam. Simile exemplum est in l. Quidam. 26. sed facile est illud intelligere. Nunc videndum est

Vsuræ non debentur nisi per stipulationem.

Quibus verbis contrahatur constitutum.

CAP. IV.

QVæri solet quibus verbis vtendum sit in constituendo? Et de ea re extat Cõstitutio Iustin. Tit. vt cum de appellat. quæ collocari solet sub hoc titulo in Codice. Si quis ita dixerit: Ego tibi satisfaciam: vel, Tibi à me satisfiet, aut similibus verbis vsus sit, valet constitutum. Si quis autem dixerit, Satisfiet tibi, impersonaliter, nulla est obligatio: nam personæ expressæ mentio necessaria est. Qui ita loquitur impersonaliter, animum non habet obligandi se. Idem locus tractatur in l. eum qui. §. Iulianus. §. vlt. & l. sequenti. In d. §. Iulianus. dicitur, Quidam constituit Titium pro se soluturum, valétne constitutum? dicitur non valere. Ratio perspicua est, & vulgo trita: factũ enim alienum promittens non obligatur. §. si quis alium. de inutilibus stipulat. Sed & si quis constituerit alium soluturum: nemo enim potest alteri acquirere. Sequitur in d. l. eum qui. *Procuratori constitui posse. Quod Pomponius, &c.* Hic locus ostendit differentiam inter procuratorem & nuncium, de qua dicere cœpimus. Non mihi tãtum potest constitui, sed etiam procuratore meo. Si is qui constituit procuratori meo, debet ne in personam procuratoris concipere verba constituti, an in personã meam? hic dicitur in personam procuratoris concipi debere. Igitur hæc obligatio & actio acquiritur procuratori: sed eam cedere domino cogitur actione mandati. l. possessio. de acquiren. possess. De nuncio idem dici non potest. Ego misi ad te nuncium vt mihi constitueres quod tu mihi debebas, constitues mihi nõ nuncio, qui tibi tantum exponit voluntatem meam, & nudũ ministerium præstat, nec vllum mandatum habet à domino, nisi vt eius voluntatem exponat. De tutore & pupillo idem videbatur dicendũ esse. Cum constituitur tutori, quæritur an valeat constitutum, & an sit tutori ipsi, an vero pupillo constituendum? Idem quæritur de actore municipũ & ciuitatis, & de curatore. Actor est quem nos dicimus Syndicum. Certe videtur idem dicendum esse, vt recte constituatur tutori, vel curatori, vel actori municipum. Attamen hic dicitur posse etiam constitui pupillo & municipibus, propter vtilitatem subtilitate neglecta, & actio directo pupillo & municipibus acquiritur. *Vtilem actionem.* Vtilis actio vocatur, quæ non datur ex summo iure, sed propter vtilitatem contra ius directum, cum aliqua vtilitas suadet, vt à summo iure recedamus. His exemplis demonstratur quibus modis fiat constitutum. Addendum est supradictis, vt recte & vtiliter contrahatur constitutum, nihil referre an eodem loco quis se solutuũ constituat, an alio, an eadem, an alia die, l. 4. & 5. Quidam mihi debebat soluere Calendis Ianuarij, & constituit se soluturum Calendis Martij: vel debebat mihi soluere Romæ, is constituit se soluturum Ephesi, nihilominus valet constitutum. Sufficit enim debitum esse id quod constitutum est. Non enim ideo minus debitum fuit quod alio die vel loco solui debuerit, quam constitutum est. Deinde nihil refert an certam quantitatem exprimat is qui constituit, an vero sine quantitate constituat, l. qui autem. Is qui mihi debet centum, constituit se mihi soluturum quod debet, valet constitutum, licet certa quantitas adiecta & expressa non fuerit. Nulla incertitudo hic dici potest, quæ obesse constituto possit, nec vllam incertitudinem continet hic contractus. Nam ex alia obligatione potest apparere quid debitum sit. Ergo cum ad aliam obligationem referatur constitutum, non potest dici propter incertitudinem vitiari. Sed quid si sine die constituerit quis se soluturum? hæc quæstio tractatur in l. promissor Stichi. §. 1. verba edicti late patent. Ait Prætor in edicto suo, qui pecuniam debitam constituit. Ergo non refert ex verbis edicti an sine die, an adiecto die quis constituerit. Sed quamuis verba edicti late pateant. Inquit, dicit tamen non teneri. *Potest quidem dici te non teneri.* Hic locus est valde obscurus, saltem ratio obscura est, cur dicatur constituens non teneri qui sine die constituit: quoniam statim agi posset cum constituente, si statim vt constituit non soluat. Constitutũ ideo fit vt dilatio cõcedatur, & exactio differatur. Cum ego interpello debitorem meum vt mihi soluat, is cõstituit se soluturum, vt dilationem aliquam obtineat. Et hic est finis constituti. Vnde videtur si quis constituerit sine die, non valere constitutum, quia is qui constituit sine die, statim potest conueniri. l. cedere diem. de verborum significatione. Et constat ex verbis edicti Prætorij in 2. cap. tempus adijci solitum fuisse vt appareret ex l. itam illa. 18. *Ad diem.* Tempus constituti est tempus quod in constituto exprimitur, cum quis cõstituit se certa die soluturũ. Quid ergo dicemus? valebitne constitutum sine die? Ait Iurisconsultus valere, & ne frustra quis videatur constituere, dabitur ei dilatio decem dierum: quod receptum est tam in gratiam debitoris quàm creditoris. Hæc autem quæstio definita est aliquanto apertius cõstitutione Iustiniani. l. 2. Cod. eodem. vbi dicitur: Quamuis dubitatum fuerit olim an constitutum valeret sine die, statuendum tamen est, constitutum sine die valere, & actioné ex constituto dari. Quid si sub conditione quis constituat, an valebit constitutum? hæc quæstio tractatur in l. id quod. 19. vbi

Ad l. promiss. Stichi. 24.

Constituti finis.

duplex quæstio proponitur. Prior est an id quod debetur sub conditione, constitui possit? de qua iam diximus. Altera est an id quod pure debetur, constituit possit sub conditione? *Nunc vtilem actionem*. His verbis significat Iurisconsultus, directam actionem de constituta pecunia tunc non competere, cum quis constituit se soluturum sub conditione, sed vtilem tantum. Cum dicimus actionem competere, hoc intelligendum est cum extitit conditio. Sed cum extiterit conditio, an dabitur vtilis an directa actio? Et dicitur vtilem competere. Sed cur directa non competit post conditionis euentum? Idem dicitur non competere, quia proprie cõstitutum non est, cum quid promittitur sub conditione, obligatio suspenditur, nec potest agi, nec quicquã debetur ante impletam conditionem ex contractu. Spes tantum est debitum iri ex conditionali stipulatiuno. §. ex conditionali. de verb. oblig. Nam si inspiciamus finem constituti, facile intelligemus id constitutum non esse: constituto tantum differtur exactio, & is cuius gratia exactio differtur cõstituit. hic autem conditio adiecta non tantum exactionem respicit, sed t-psam substantiam obligationis. Sed vtilitatis causa dabitur actio, hac subtilitate neglecta, sed postquam extiterit conditio.

Sequitur in edicto Prætoris, *Neque soluere*. His verbis ad monemur obligationem nasci ex constituto, quę obligatio non ex iure ciuili nascitur, sed ex iurisdictione Prætoria tantum. Ex constituto cum nulla intercesserit stipulatio, non nascitur obligatio ciuilis ex pacto, cum obligatio ciuilis non nascitur ex iure Romano, sed tamen iure Prætorio introducta est hæc obligatio, quæ ideo Prætoria dicitur, in §. in personam. de actio. in Instit. Is qui soluere debet dicitur obligatus esse: quod ex definitione obligationis manifeste apparet. Sed notandum est, ex hoc constituto ita obligationem nasci, vt vetus obligatio nihilominus maneat. Nam nunquam fit constitutum, quin aliqua obligatio præcedat: quia is qui constituit, constituit se soluturum quod debet. Noua quædam obligatio nascitur ex constituto remanente veteri obligatione, vt dicitur in l. vbi. 28. & l. 3. §. in eum. ff de admin. rer. ciuil. Si quis constituit se solutum, vel quod ipse vel alius debet, semper ex veteri obligatione debitor obligatus manet. Hic enim nulla est nouatio. Nam nouatio proprie fit, cum ita noua obligatio contrahitur vt vetus tollatur. l. 1. de nouat. Quamuis autem vtraque obligatio maneat, tamen solutione facta ex vna obligatione vtraq. tollitur. Si quis mihi promiserit se soluturum quod mihi debebat ex alio contractu ex quacunque causa (Vlpia. l. 18. vocat sortis obligationem principalem) hic dicitur solutiõne ex vna causa facta vtranque obligationem tolli: litis autem contestatione non tollitur. Si quis egerit vel ex principali contractu, vel actione de constituta pecunia, non tollitur vtraque obligatio petitione. Nam ait Prætor, *Soluere debet*. Et quo consequens est non liberari reum, nisi soluat. Satisdatio igitur vel pignoris aut fideiussoria datio non sufficit, vt dicitur in l. promissor Stichi. §. vlt. Satisdare is dicitur qui pignus aut fideiussoré dat pro securitate creditoris, l. 1. qui satisd. cogunt. At qui obligatur ad soluendum non liberatur satisdãdo. Sed quid de satisfactione dicemus? hic dicitur, Si quia cõstituerit se satisfacturum. Multum interest, an quis se soluturum, an vero se satisfacturum constituat. Qui constituit se satisfacturum, potest vel fideiussorem vel pignus dare: nihil interest quomodo satisfiat, Litem liberatur. quib. mod. pign. sol.

Deinde quod diximus, soluere eum debere qui cõstituit, sic intelligendum esse ostendit Iurisconsultus, vt soluat rem ipsam quam constituit, non aliam. Aliud enim pro alio solui non potest, nisi volente & consentiente creditore. l. 2. §. mutui. de rebus credit. Vnde oritur quæstio quæ tractatur in leg. aut illud. Quidam promisit Stichum aut Pamphilum, deinde constituit se soluturum Stichum, tum demum vult soluere Pamphilũ: quæritur an admittendus sit? Ait Iurisconsultus admittendum non esse, quia constituit se soluturum alterũ. Verum est eum qui promittit Stichum aut Pamphilũ, habere electionem, & alterum soluendo liberari, l. vbi autem. §. qui illud. de verb. oblig. sed quia constituit, postea se soluturum alterum, hic dicitur eam quem cõstituit soluere debere, & alterum soluendo non liberari. Hic autem obiter notandum est, cum quis promittit Stichum aut Pamphilum, vtrũque esse in obligatione. Hic locus id manifestissime probat. si enim vtrunq in obligatione non esset, quomodo posset alterum constitui? & tamen valet constitutum alterius. Quomodo autem hoc sit accipiendum, docuimus in interpretatione l. 2. de verb. oblig. Prætetea sicut is qui constituit se soluturum vnam rem, non potest aliam soluere, ita qui constituit se vni soluturum, alij soluere nõ potest. Eadem est ratio personarum quæ est rerum. Ergo verba Prætoris sic accipiẽda sunt, cum ait, *Soluere debet*, id est, ei cui constitutum est. Excipitur tamen adiectus in l. 7. §. vlt. cum l. seq. Quidam constituit se mihi soluturum & Titio: quæritur quæ sit vis huius obligationis. id ego docui plerisque in locis sub tit. de verb. oblig. Titio ex hoc cõtractu nulla acquiritur obligatio, nulla actio, & intelligitur solutionis tantum causa adiectus esse. Quare debitor ei soluens liberatur perinde ac si mihi solueret, l. eum qui. de verb. oblig. §. si quis alij. & §. plane. Inst. de inutil. stipul. Ego pono mihi & Titio te soluturum constituisse, si solueris Titio, an maneat actio de constituta pecunia, an vero ea sublata sit. Iurisconsultus ait, Si agam aduersus te de constituta, postquam solueris Titio qui adiectus fuit solutionis causa, dabitur tibi exceptio, quia actum est inter nos vt posses soluere Titio. Si vero mihi, stricto iure adhuc manet mihi obligatus is qui soluit adiecto, quod videtur falsum esse. Nam in §. plane. & §. si quis, dicitur soluentẽ adiecto ipso iure liberari, perinde ac si mihi soluisset. Hic dicitur eum qui soluit adiecto iuuari exceptione. Sed hoc intelligendum est cum Titius adiectus nõ fuit in principali obligatione: quod vulgo etiam hic traditur. Ex principali contractu mihi tantum debetur, nec potest alij solui quàm mihi: deinde in constituendo adiectus fuit Titius solutionis causa. Si itaque strictũ ius inspiciamus, qui ita soluit Titio adiecto, non videtur liberatus esse: sed tamen propter æquitatem datur exceptio ei contra quam agitur de constituto, quia videtur actũ esse vt posset soluere Titio, cum eius persona nominata sit. Huc pertinet quod dicitur in l. 8. & seq. Tu promisisti mihi aut Titio soluere, deinde constituisti te mihi soluturum: post constitutum nõ debebas adiecto soluere: ante constitutũ ex stipulatione licebat tibi adiecto soluere. Idem est etsi huic affinis est quæstio in l. 10. de duobus reis stipulandi. Ex duobus reis stipulandi si vni debitor soluerit liberatur, l. ex duobus de duobus reis stipul. in solidum debet singulis reis stipulandi. Quid ergo si constituerit se soluturum vni ex duobus reis? dicendum est eum soluentem alteri non liberari. Sequitur alterum caput edicti.

De altero capite edicti.

CAP. V.

HOc caput edicti Prætorij colligitur ex l. si duo. 16. & alijs sequentibus. Ait Prætor. Si appareat eum qui cõstituit neque soluere (Sic enim legendũ est, vt in Pandect.

Pandectar. Flor.) neque fecisse, neque per actorem stetisse, quominus fieret quod constitutum est, eámque pecuniam cũ cõstituebatur debitam fuisse, actionem dabo. Hoc edicto proponitur actio constitutoria, de qua hic loquimur, tu l.20. ea actio ex iurisdictione Prætoria nascitur, & in locũ successit receptitiæ actionis, cuius nulla est mentio in Pandectis, sed meminit Iustinianus in l.2. Cod. eo. Mentio est etiam huius receptitiæ actionis apud Iustinianum in §. de constituta. & §.10 personam. de actio. vbi Theophilus exponit differentiam huius actionis constitutoriæ, & actionis receptitiæ. Receptitiam actionem, ait dictam esse à recipiendo, id est, à promittendo, cum quis recipit se soluturum, id est, cum quis promittit se soluturum. Huius actionis iidem loci sunt qui & aliarũ actionum. Quæritur enim quæ sit causa agendi, quid petatur, Quodnam sit officium iudicis in hac actione. Nos breuiter hæc attingemus, & ea referemus tantum quæ à nobis adhuc dicta non sunt: multa enim eorum quæ diximus in explicatione superioris capitis, ad hunc locum possunt referri. Videndum igitur est in primis,

Receptitia actio.

Quæ sit causa huius actionis.

Cap. VI.

Causa huius actionis est cõstitutum. Nam vt possit agi hac actione oportet pecuniam constitutam esse, vt iam supra dixi, atque ideo quæcunque diximus ad hunc locum referri possunt. Qui agit hac actione, ita debet concipere formulam intentionis suæ, vt dicat sibi constitutam esse pecuniam. Addendum est, & si quis iurauerit aduersario deferente constitutam sibi esse pecuniam, adhuc locum esse huic actioni. l. illud. §.1. hic locus pertinet ad tit. de iureiurando. Nascitur actio ex iureiurando ex iurisdictione Prætoria. Et dubium non est, quin perinde habendum sit constitutum, cum quis iurauerit sibi constitutum esse, atque si ei constitutum esset. Nec referr an deferente aduersario an referente quis iurauerit. Nunc videndum,

Quid petatur hac actione.

Cap. VII.

Id satis intelligitur ex ipso prætoria edicto in vtroque capite. Petitur igitur hac actione id quod constitutum est. Sed hoc ita intelligere debemus, peti quod constitutum est, vel æstimationem post moram. Sæpe petitur æstimatio, quamuis constituta non sit. Exemplum est in obligationibus faciẽdi post moram. Si quis constituerit se aliquid facturum, post moram dubium non est quin teneatur ad pecuniam. l. stipulationes non diuiduntur. de verb. oblig. l. si quis ab alio, de re iudic. id generale est in omnibus faciendi obligationibus: sed datur moræ purgandæ facultas, donec iudicium acceptum fuerit, vt dicitur in l. si duo. & seq. *Per actorem.* Si steterit per actorem quominus faceret debitor quod constituit, non æquum est moram & culpam creditoris reo debitori nocere. Ergo si non steterit per actorem, tenet actio: si steterit per casum aliquem fortuitum & rerum naturam quominus faceret debitor quod constituit, an dabitur actio? Si spectemus verba edicti, videtur adhuc actionem competere. Nam Iurisconsultus excipit vnum casum, si per actorem steterit. Sed hoc esset mera calumnia, ideó potius sententiam amplecti debemus quam verbis inhærere. Quæritur an admittatur moræ purgatio vsque ad diem constituti, an vero vsque ad litem contestatam, id est, vsque ad tempus quod in constituendo expressum est. Exempli gratia, si quis mihi promiserit insulam ædificare, & adiecerit certum diem, puta intra calendas Ianuarias, an post tempus constituti, possit faciendo liberari, si petam pecuniam, & id quod mea interest, insulam factam non esse? Hic dicitur vsque ad litis contestationem eum facientem liberari. *Sed & si alia die.* Si strictum ius inspiciamus, spectabimus tempus constituti, attamen huc producitur interpretatione ex bono & æquo ad litem contestatam. Ego hunc locum adduxi cum agerem de purgatione moræ in interpretatione l. si ex legati causa. de verb. obl. Et admonui male à cæteris intelligi, qui putant quoties quid promissum est, moram purgari posse, vsque ad tempus litis contestatæ, sed docui hoc intelligendum esse de obligatione faciendi. In aliis autem obligationibus varia tempora cõstituta sunt ad moræ purgationem. Ex his consequitur hanc actionem rei persecutoriam esse, non pœnalem, quia petitur quod nobis debetur ex constituto, quamuis de eo dubitatum fuerit apud veteres. l. item illa. 18. §. ẽ re au. em. Causa dubitationis hæc mihi fuisse videtur. Diximus, cum aliqua actione petitur quod non adest reo, aut quod non abest actori, pœnalem esse actionem. id dicitur in §. pœnales. Instit. de act. l. in honorariis. de oblig. & act. Si quis constituerit se soluturum quod alius debet, exigitur ab eo quod ipsi non adest. *Sed hæc subtilia.* Et hæc actio est vere rei persecutoria. Ex his intelligitis quid petatur hac actione. Proximus locus est,

Cui & contra quem detur hæc actio.

Cap. VIII.

Hæc actio datur creditori & eius hæredi aduersus debitorem, & eius hæredem. Transit enim hæc actio ad hæredes tam debitoris quàm creditoris, vt dicitur in l.1. & 2. Est enim rei persecutoria. Actiones rei persecutoriæ hæredibus & in hæredes dantur. Vnde quæstio tractatur in l. si post 22. si post constitutam pecuniam hæres restituat ex Senatuscõsulto Trebelliano, an actio sit danda fideicommissario? Certum est actiones hæreditarias transire ad fideicommissarium. Si de facto constituta sit pecunia, dubitandum non est quin actio vtilis detur fideicommissario ex eo constituto. Omnes enim actiones transeunt in fideicommissarium post restitutam hæreditatem, l. 1. ad Trebel. & §. restituta de fideicom. hered. Sed magna est dubitatio cum constitutum est hæredi, quod defuncto debebatur ante restitutam hereditatem. Sed hic dicitur actionem dari fideicommissario. Hoc est intelligendum vt dicitur in l. si hæres pecuniam. 73. ad Trebel. Si hæres cogitur cedere eam actionem quæ sibi quæsita est fideicommissario. Non enim actio est hæreditaria. Eadem quæstio est de possessore hæreditatis, cui debitor hæreditarius constituit se soluturum; & post constitutum ab eo euicta est hereditas: hic enim dicit, *Sed magis est vt fideicommissario vel ei qui vicit, decernenda esset actio.* Quidam tamen ex veteribus Iurisconsultis aliter censuerunt, quorum sententia refutatur in l. si tibi. §. cum possessor. de pactis. Sic mihi videtur vterque locus intelligendus esse. Præterea si plures vt duo rei constituerint, aduersus singulos datur in solidum actio, l. si duo. in princ. Natura duorum reorum est, vt singuli in solidum teneantur, vt non diuidatur actio inter eos. At duo rei constituuntur in quouis contractu non tantum per stipulationem: ergo etiam & in constituto in solidum agitur aduersus singulos. Sed notãdũ tamẽ est propter æquitatem, si singuli soluendo sint, dari eis exceptionem vt diuidatur inter eos actio, si singuli conueniantur. Est beneficiũ diuisionis quod cõpetit ex diui Adriani

epistolis, & datur fideiussoribus & constituentibus pluribus, quamuis duo fideiussores vel duo mandatores teneantur in solidum ipso iure, tamen rescripto suo Adrianus constituit, cum vterque soluendo est, diuidendam esse inter eos actionem, vt conueniantur non in solidum, sed pro parte. Huius rescripti mentio est, in §. si plures. de fideiuss. Et Iustinia. propter similitudinem rationis, æquitatis etiam vtilitatis causa hoc beneficium diuisionis producit ad constitutores. Hodie in tabulis publicis quæ conscribuntur à tabellionibus publicis solet adscribi renunciatio propter regulam iuris, l. 1. si quis in conscribendo. Cod. de pact. Est aliud quoque beneficium quod hic habet locum, beneficium excussionis, cuius mentio est in Nouel. Iustiniani de pluribus fideiussoribus, vbi vult Iustinianus siue quis fideiusserit pro alio, siue constituerit se soluturum pro alio quod debet, vt non ante conueniatur, quam excussus fuerit reus principalis, si præsens sit. Eo autem excusso, si forte deprehensus fuerit soluendo non esse, tunc agetur aduersus fideiussorem, vel eum qui eo nomine se soluturum cōstituit. Sed solet etiam huic beneficio renunciari.

De officio iudicis.

CAP. IX.

CIrca officium iudicis & rationem agendi, hac actione notandum est, vbique agi posse, & si quis constituerit se certo loco soluturum, l. eum qui. & l. si duo §. 1. Hic locus pertinet ad tit. de eo quod certo loco. Quemadmodum enim qui promisit se certo loco daturum arbitraria actione quocunque alio in loco conueniri potest: ita etiam si quis constituerit se pro alio in loco certo soluturum, potest aduersus eum alio in loco agi. Sed quæstio est de legato, si legatus constituat se Romæ soluturum, l. eum qui. §. 1. Legati hoc priuilegium habent, vt non possint in legatione conueniri ob negocium quod antea contraxerunt. Nam possunt petere vt domum reuocentur, l. 2. §. legatis de iudiciis. Hic reperitur antinomia. hic dicitur conueniri posse Romæ: in l. si quis in legatione. de iudiciis, dicitur non posse conueniri. Hæc pugnantia sunt. Sed mihi videtur vterque locus sic explicandus, & conciliandus, Si constituerit legatus cum esset Romæ in legatione se soluturum quod ante legationem acceperat, non ideo conuenietur Romæ, sed ius habet reuocandi domum: nisi constituerit se Romæ soluturum, quod in ipsa legatione acceperat. atque ita mihi videtur accipiendum esse, quod hic dicitur, & verba sequentia id satis ostendunt. Aliud autem est constituere se soluturum Romæ, aliud non exprimere locum, vbi solutio facienda sit. Postremo hæc actio perpetua est, id est, durat 30. annis, l. omnes. l. sicut. C. de præsc. longi temp. l. 2. ad fi. C. eod. in l. 2. Iustinianus aliquid subiicit de argenti distractorib. *His videlicet qui argenti distractores & alij negotiatores indefenso constituerunt, &c.* Excipit argenti distractores. Eadem exceptio est in Nouel. 4 de fideiuss. ad fi. *ἀργυροπράτας* eos vocat. Accursius & cæteri hic annotant argentarios, & alios negotiatores, statuta posse facere de negociatione sua: sed mirum est eis in mentem non venisse verbum constituere, accipiendum esse vt in titulo ipso. Iustinianus significat multum interesse an argentarij constituant aliquid se soluturos; vel an argentariis constitutum sit, an vero alius constituat se soluturum, vel alij constitutum sit. Si quis autem velit intelligere differentiam inter constitutam pecuniam, ab argentariis, & ab aliis constitutam. videat Nouel. Iustiniani de argentariorum contractibus. Multa concessa sunt argentariis, quia eorum munus publicum multum videbatur proficere reipublicæ.

IN TIT. XIX. LIB. IIII. COD.
ET TIT. III. LIB. XXII.
PANDECTARVM.

De probationibus.

CAP. I.

QVanta sit huius tractatus quem aggredior vtilitas, nihil necesse est pluribus explicare: id satis cuique notum est. In iudicio semper requiritur probatio, quoties de facto quæritur, quoties facti quæstio est, & status causæ coniecturalis. Ait Vlpian. in l. duo sunt Titij, de testam. tutela. Cum duo sunt Titij, & Titius datus tutor proponitur in testamento tutoris, dationem inutilem esse, quia, inquit, ius nō deficit, sed probatio. Ea tutoris datio pro nulla habetur propter probationem deficientem: quia non potest probari vter datus fuerit tutor testamento à testatore filiis suis. Probatio igitur necessaria est, quoties facti quæstio in iudicium venit. Ac tametsi quæstio facti, quæstio coniecturalis dicatur ad nos pertinere, vt ego in Scæuola fuse docui, tamen legislatorum est modum, formam & rationem aliquam probandi præscribere. Ciuilis scientia est *ἀρχιτεκτονική*, vt ait Aristoteles, lib. 1. moral. quia de eis Iurisconsulti statuunt plerunque quæ aliarum sunt artium. Sed videndum est ante omnia,

Quid sit probatio.

CAP. II.

QVid sit probare non tam difficile est docere, quàm definire exactè. Si quis definitionem dialecticam requirat, multo difficilius est ita definire quam docere, & ostendere, quid sit probare, quid probatio. Nec sane definitio dialectica hic magnopere necessaria est, cum alias res satis intelligatur. Galenus irridet eos plerisque in locis, qui in quacunque definitione ita sunt occupati, cum alioqui res per se obscura non sit, & sine Dialectica definitione facile explicari & intelligi possit. Quod vitium quo plerique laborant, vocat *[illegible]*. Mira est superstitio nostrorum interpretum & morositas in hac re. Quantæ enim sunt eorum ineptiæ in his definitionibus, maxime ostendunt quæ scripta sunt ab eis de definitione probationis: vix quinque diebus possem recitare quæcunque ab eis traduntur de definitione probationis. Sed hoc est multū scribere, non multa docere. Tamen vt morosioribus satisfaciam, solitus definitionem dialecticam tradere: quia soleo ita definire, cum quæritur quid sit probare, *Probare est rei controuersæ iudici fidem facere per testes, vel per instrumenta.* Fides facere is dicitur qui probat in iudicio, qui ostendit verum esse quod intendit in iudicio. Nos probationem vocamus, Græci *πίστιν* vocant. Visum est enim Quintiliano, hoc verbum ad illud vocabulum Græcū *πίστιν*, exprimendum idoneum esse. Quicquid est quo fidem facimus rei alicuius, illud est probatio. Deinde dicitur in definitione nostra, rei controuersæ. Ineptum enim est in eo probādo, & docendo laborare quod controuersum non est, quod in iudicio sæpe accidit. In eo peccari solet ab imperitis hominibus qui in foro versantur. Atque ideò maximè spectare debemus an causa versetur in statu coniecturali. Nos dicimus, *Quando lex partes sunt appoinctees contraires.* Exempla quædā reperiūtur sub hoc titulo, veluti in l. patronū. Explicatio huius loci pendet ex edicto

Prætoria

Prætoris de eo quod in fraudem patroni alienatum est, extat tit. ff. si quid in fraud. patr. Si libertus aliquid donauerit in fraudem patroni sui, qui ei defuncto successurus est, datur patrono actio ad reuocandam rem donatam. Qui experitur aduersus libertum, duo probare debet. In primis donatum esse à liberto, deinde fraudandi causa donatum fuisse. Ponamus alterũ probatum esse, puta donatum esse, nihil iuuabit hæc probatio patronum. Nam id controuersum est in iudicio, non tantum an donatum sit, sed etiam an fraudandi causa sit donatum. Cogetur ergo manifeste probare aliquid in fraudem donatum esse. Sed videndus est ille tit. si quid in fraud. patroni. Exemplum aliud sumitur ex l. ante omnia 23. hic locus pertinet ad tit. de pig. & ad hypothecariam actionem. Is qui agit hypothecaria actione duo probare debet: duo enim intendit, rẽ sibi fuisse obligatam, & eam rem fuisse in bonis eius, qui eam obligauit. Alterum probare satis non esset. Nã alienæ rei obligatio nulla est. Ergo si obligatam rem sibi esse tantum probauerit actor, non proderit ei hæc actio. Nam controuersum fuit inter agentem actione hypothecaria, & reum, non tantum an res obligata esset, sed etiam an ea res eius fuisset tempore pignoris contracti, & an obligari potuerit. Deinde dicitur in definitione, *Fidem facere iudici*. Ego hanc definitionem tradidi lib. 1. disputat. Sic autem loqui solent Iurisconsulti, iudici probare, l. quinquaginta. 12. Non dicimus probari aduersario. Hinc potest intelligi cur probare dicatur is qui fidem facit iudici. Probare apud Latinos est efficere, vt quòd intendimus, probum & rectum videatur. Cum actor aliquid intendit in iudicio, tunc dicitur illud probare, cum efficit vel prolatis instrumentis in iudicio, vel testibus productis, vt quod intendit. iudici videatur probum iustúmque esse, & propterea dicitur in definitione, testib. vel instrumentis. Nam omnis probatio constat aut tabulis siue instrumentis, aut testibus. Nulla vere probatio dici potest, in qua aut testes aut tabulæ siue instrumenta non adhibeantur. Id satis ostendunt duo tituli sequentes, tam in Cod. quam in Digest. vnus de testibus, alter de instrumentis. Ea collatio titulorum nos admonet probationis duo esse genera, vnum per testes, alterum per instrumenta. Huc pertinet cap. forus extrà, de verb. sign. Magna quæstio est de confessione, de iureiurando, de euidẽtia rei, an probatio sint, an non sint: si aduersarius confiteatur in iudicio, an ea confessio sit dicenda probatio esse. Si quis iurauerit deferente aduersario, an hoc iusiurandum sit probatio, si euidens sit aliquid factum esse ex ipso aspectu, an si ob hanc euidentiam rei iudex pronunciauerit, dicatur probatum esse? Hæc ad definitionem nostram non pertinent, nec probationis vocabulo, si vere & proprie accipiatur, mihi videntur contineri. Fateor quidem confessionem aduersarij & iusiurandum vim probationis habere, & euidentiam rei. nam nihil opus est probatione, cum aduersarius confitetur. Is etiam qui iurat aduersario deferente non opus habet probare. leg. sed etsi possessori. & leg. eum qui. de iureiur. & perinde obtinet in iudicio ac si probatum esset. His verbis ostendit Iurisconsultus nihil probatum esse. in l. eum qui. dicitur, exonerari probandi necessitate eum qui iurauit aduersario deferente: & satis ostendit Iurisconsultus nullam probationem esse, & sententiam sequi absque vlla probatione. Tunc enim probatio necessaria est, cum reus inficiatur, & res est controuersa. Sed res non est controuersa cum aduersarius confitetur, vel aduersarius constituitur quasi iudex in causa sua & testis. Hæc nominum *μικρολογία*, In qua valde occupantur vulgares interpretes, nullius est vsus. Concedo etiam vt hæc probationem voces, sed abusio est, cum dicimus probatum esse. Nam nulla probatio vere dici potest, nisi quæ fit per testes vel instrumenta. Hæc satis superque de definitione probationis. Nunc ad diuisionem accedendum est.

Diuisio probationis.

CAP. III.

VVlgo diuidi solet probatio in directam & obliquam. Ego hanc alio in loco secutus sum, quod mihi videretur inepta non esse. Nam aliquando aliquid directo probatur, aliquando non directo, sed per obliquum. Eruditius & ornatius poterit quis aliter vocare ἄτεχνον & ἔντεχνον. Aliquando directo id probatur, vel testibus vel instrumentis, de quo controuersia est. Exempli gratia, Aio me tibi pecuniam mutuam dedisse: produco testes, qui pro testimonio dicant se interfuisse cùm ego tibi pecuniam mutuam numerarem, vel profero tabulas quibus perscriptum est, me tibi pecuniam numerasse: directo id probatur quod intendit actor, éstque ἄτεχνος, & inartificialis hæc probatio: nullo artificio hic opus est ad fidem faciendam iudici. Altera vulgo quæ dicitur obliqua, vel ἔντεχνος, id est artificialis, est cum id quod intenditur non probatur directo, sed per obliquum, id est, id consequitur ex eo de quo loquuntur testes, vel ex eo quod tabulis perspicuum reperitur. Hic arte aliqua opus est vt cognoscatur quid ex quo consequatur, an id quod intenditur, consequatur ex eo quod testes dicunt, vel ex eo quod tabulis continetur. Huius autem obliquæ & artificialis probationis, tria genera vel gradus potius constituimus. Est enim quædam huiusmodi probatio certa & necessaria, aliqua verisimilis & credibilis tantum, quæ necessitatem aut certitudinem non habet. Alia tantum abest vt necessaria sit & cẽrta, vt nihil aliud sit quàm leuis quædam præsumptio & suspicio. Videamus primum de necessaria & certa. De hac necessaria probatione, locus est in leg. vltima. Cod. eod. Indicia certa & indubitata valent ad fidem faciendam, & vtilia sunt ad condemnationem etiam in criminali iudicio. *Cuncti accusatores.* His verbis ostendit se de iudicio criminali hic loqui. Actionis verbum pertinet ad ciuile iudicium & forense, accusatio autem ad criminale. *Vel indiciis.* Hæc indicia indubitata vocant Aristoteles & Quintilianus *τεκμήρια*, éstque vulgare exemplum, Si quis velit probare mulierem corruptam esse, ex eo probabit quod in mammis lac habeat. Est exemplum huius probationis, quam diximus obliquam esse. Aliud est de quo testificantur testes quam quod intendit, tamen id quod intendit ex eo consequitur. Hoc signum est certum & indubitatum. Sed quædam alia ego in Scæuola adduxi, quæ poteritis videre. Vulgare est etiam & illud exemplum huius probationis, Si quis accuset aliquem quod hominem certo die, vel certo loco occiderit, reus probabit se alibi eo die fuisse. l. optimam. C. de contrah. stip. Dicet, eo die eram Romæ: eo probato id quoque consequenter probat quod intendit, se hominem non occidisse: probatio necessaria est. Nam fieri non potest, vt qui Romæ certo die fuit, eadem die hominem Lutetiæ occiderit.

Probationis obliquæ diuisio.

Probatio necessaria quæ.

Secundum genus probationis artificialis est, eius quæ dicitur verisimilis seu credibilis, ex eo quod continetur instrumẽto, vel ex eo de quo testes testãtur: aliquando id cõsequitur, quod intẽdit actor aut reus, non necessario sed probabiliter tantũ, si verũ est id de quo testes pro testimonio dixerunt, probatum est id quod

Probatio verisimilis seu credibilis quæ.

intendit actor. Nos hanc probationem credibilem dicimus non necessariam, non certam. Hæc distinguitur aliquando apud Iurisconsultos à probatione, & vocatur præsumptio, vt in hoc tit. de probat. & præsumpt. Sed vocabulo probationis aliquando continetur non tantum apud iurisconsultos, sed etiam apud Rhetores. Subtiliter eam vocant præsumptionem Iurisconsulti, & distinguunt eam ab ea quæ certa est. Præsumptio est opinio, vel præsumpta suspicio. Breuius Iurisconsulti eam vocant præsumptionem. Præsumpta opinio, id est, ante sumpta opinio, quàm rei veritas aperta sit. à Græcis dicitur. Sed vt ego dixi, probationis verbum generaliter acceptum hæc omnia complectitur. Quid credibile sit, aut non sit, non potest in vniuersum definiri, vt sæpe nos admonuimus, hoc est quod Quintilianus ait, lib. 5. cap. 5. cap. 10. Hoc iudicatur ex communi sensu. Qui maximè volet iudicare quid credibile sit, oportet eũ probum hominẽ esse. Aristoteles de his rebus grauiter & sapienter disputat. Prosunt vel maxime exempla Iurisconsultorũ: post eas præceptiones sapiẽtum virorum quæ nos iuuant, vtile est exerceri in his exemplis quæ extant in libris Iurisconsultorum. Exẽpla ad exercitationem conducunt, non quod certæ sint regulæ, sed fallaces non sint. Ego enim dixi hæc non posse in vniuersum definiri. Alciatus qui ingentẽ librũ scripsit de præsumptionibus, mihi certe videtur operãm suã infeliciter collocasse: quia hæc ex cognitione morum cuiusq; hominis & experientia rerum & exẽplis iudicantur. de his igitur exemplis videndum est. Vnum est peruulgare in leg. filium. de his qui sunt sui vel alie. iur. Cum quæritur an quis filius sit, an non sit, facti est quæstio, & probatio hic requiritur. Sed quomodo possit probari aliquem filium esse? quomodo id probandum sit, docet Iurisconsultus in d. l. filium. Filium, ait, definimus eum qui ex viro & vxore eius natus est. Cum matrimonium contractum est inter aliquos, & constante matrimonio natus est aliquis ex vxore, is habendus est filius eius mariti. Exemplum est huius probationis de qua loquimur. Hoc enim tantum probatur cõiecturis probabilibus & verisimilibus. Nulla hæc est necessaria probatio. Non enim sequitur natus est filius, constante matrimonio, ex vxore, ergo ex eius marito natus est: sed est præsumptio quædã iuris. Nos autẽ definimus eum esse filium, quia credibile est, & verisimile, nisi contrariũ doceatur. Potest enim contrarium doceri, vt colligitur ex eadem lege. Si ponamus maritũ abfuisse, eo toto tempore quo conceptus est is de quo quæritur: videtis maritum hanc probationem euertere. verisimilis est probatio quæ cedit certæ & indubitatæ probationi. Si possit ostendi abfuisse maritum, vel propter valetudinem non potuisse cum vxore sua rem habere, vel aliud huiusmodi. Sed si non possit contrarium probari, nos hanc verisimilitudinem sequimur. Hæc igitur probatio dicitur probabilis. Quidam (vt Connanus) demonstrant hanc probationem necessariam esse posse, & dicunt mulierem posse in arce contineri. Sed his responden, custodes etiam rem habere posse cum vxore. Quidam existimant hanc probationem esse impossibilem. Sed hoc falsum est: verum est directò hoc non posse probari, sed per coniecturas sic. Sed dico esse probationem quæ fit per coniecturas. Ad rem nihil pertinet quod adducitur ex l. Lucius. de condit. & demonst. Vbi dicitur, Institutus est filius sub conditione, Si se filium esse probauerit: ibi dicitur, nullum esse testamentum, quia conditio non est in eius potestate. Sed non dicitur impossibilem esse conditionem: & multum refert an impossibilis sit conditio, an vero non sit in filij instituti potestate: fieri enim potest vt impossibilis conditio non sit, & tamen non pendeat ex potestate eius cui adscribitur, l. seruus quoque. de hæred. instituen. probatio pendet ex testibus. Docendum est matrimonium contractum fuisse, hunc natum esse ex vxore constante matrimonio. Hoc probato, nos præsumimus hunc legitimum esse filium, sed testamẽtum dicitur nullum esse, quia cum filius qui est in patris potestate, instituitur sub conditione quę non pendet ex eius potestate, nulla est institutio, & nullum testamentum. l. suus quoque. de hæred. instit. Aliud exẽplum est in l. si filius. 8 Oritur lis inter patrem & filium de potestate. Pater contendit filium esse in sua potestate: filius contra ait se sui iuris esse, quæritur vtri incumbat probatio, an patri, an filio? hic dicitur, *Si filius in patris potestate se esse neget, prætor cognoscit vt prius doceat filius.* Ergo credimus & præsumimus filium esse in patris sui potestate, nisi contrarium probetur. Exemplũ huius probationis est de qua hic loquimur. Hoc necessarium non est. Nam fieri potest vt filius sit, & tamen sit sui iuris; quia emancipatus est à patre. Sed credibilius est filium esse in patris sui potestate quàm sui iuris esse, propter pietatem, quæ patri à filio debetur. In hanc partem inclinamus. Aliud exemplum est in l. si pactum. Pactum factum est in quo nulla hæredis facta est mentio: exempli gratia, Quidam ita paciscitur, ne petat à Titio: non dixit ne petat à Titio, néve ab hærede eius: quæritur an possit petere ab hærede? Hic inquirendum est quid verisimile sit, vt intelligamus, vter probare debeat, an is qui contẽdit pactum esse reale, an verò is qui contendit pactum esse personale? hic locus pertinet ad l. iurisgentium. §. pactorum. de pactis. Hic dicitur ei incumbere probationem qui contendit pactum esse personale, & credit pactum esse factum gratia hæredis: quia *plerunque* (inquit Celsus) *tam hæredibus nostris quam nobismetipsis cauemus.* Qua ratione hæc probatio nititur. Solet enim fieri (& hi sunt mores hominũ) vt nõ tantũ sibi, sed etiam hæredibus suis consulere soleat. hic videtis nos ex moribus hominum quod verisimilius est iudicare. Aliud exemplum est in l. eum qui. 22. Qui voluntatem mutatam esse dicit, probare debet. Hinc vulgo colligi solet, mutationem voluntatis præsumendam non esse. Præsumendum est eum qui aliquid voluit in eadem voluntate permansisse, nisi ratio aliqua suadeat aliud esse iudicandum. Si non appareat causa mutatæ voluntatis, tunc in dubio creditur permansisse in eadem voluntate. Exemplum vnum est in l. fideicommissa. §. si rem. de leg. 3. si quis legauerit rem aliquã, deinde eam alienauerit ex necessitate, non videtur legatum ademisse propter hanc alienationem, nisi probatum fuerit eum adimendi legati voluntatem habuisse, & voluntatem mutasse. tanta est vis huius cõiecturæ vt transferat onus probandi in aduersarium, quia creditur quis in voluntate sua permanere. Hæc præsumptio ex moribus hominum & natura oritur. Non enim constantis & prudentis hominis est voluntatem suam sine causa mutare, quamuis homo à Platone dicatur, animal mutabile. Aliud exẽplũ est in l. cũ tacitũ 3. eo. Tacitũ fideicommissum relictũ est incapaci, atque ideo videtur illud fideicommissum fiscus vindicare ab hærede posse, leg. 3. l. ita fidei. de iure fisci. fideicommissum enim acquiritur fisco, modo hæc duo concurrant. Primum quod sit relictum incapaci. Secundo quod sit relictum tacite, nõ palam. Quidam fecit testamentum. Tacite commisit fidei hæredis vt aliquid daret & restitueret homini non capaci: deinde alterum testamentum fecit: in hoc testamento nihil commisit fidei hæredis. Nihil est ex quo appareat testatorem voluisse id fideicommissum ab hærede suo præstari. Fiscus vindicat illud fideicommissum tanquam sibi quæsitum, quia homini incapaci tacite relictũ sit. Fatetur hæres in initio, cum testamentũ factum est, aliquid

de ea

de eo tacite factum esse, sed postea factum esse alterum testamentum post prius testamentum, & nihil actum esse de ea re inter ipsum & testatorem,& posteriori testamento prius esse sublatum.tit.quib.mod.testam. infir. in Instit. At obiicitur aduersus eum testatorem qui voluit hoc fideicommissum præstari permansisse in eadem voluntate: quæritur quid præsumendum sit?an sit credendũ eum mansisse in eadẽ voluntate,an vero voluntatem mutasse, cum alterum testamẽtum fecit? Hic ait Papinianus,credendum potius in eadem voluntate mansisse. *Probatio enim mutatæ voluntatis* inquit Iurisc. *ei debet incumbere qui conuenitur*.id est, hæres contra quem agit fiscus,debet probare testatoris voluntatem mutatam fuisse. *Cum secreti suscepti ratio,&c.* Ratio huius responsi est,quia mutatio voluntatis non præsumitur: secundo quia etiam hic alia coniectura suadet. Credibile enim est testatorem ideo hunc instituisse hæredem etiam posteriori testamento, quod tacitam fidem non accommodasset propter secreti suscepti rationem. Plerunq; nos coniicimus ex eo quod plerunq; fieri solet, & coniecturæ maxime oriũtur ex eo quod plerunq; fieri solet: merito igitur ait Papinianus probationem mutatę voluntatis ei incumbere contra quem agitur. Aliud exemplum est in l. quinquaginta 12. Testator in testamento suo quinquaginta legauit Titio:codicillos postea fecit,& in iis eandem summam repetiit:post mortem testatoris legatarius vtramq; summam petit,videlicet quinquaginta ex testamento, & totidem ex codicillis. Hæres contendit quinquaginta tantum ei debere, duo legata non esse, sed vnum tantum quod repetitum sit. Sed quæstio hic est voluntatis,an testator voluerit legatum multiplicari. Quantitas enim potest duplicari. Stichus aut alia species multiplicari non potest,vt dicitur in l.plane.de legatis primo. Ergo quæstio hic est vt testator voluerit. & consistit in facto. Igitur probatio requiritur: sed quæritur an ab hærede,an à legatario probatio exigenda sit? *Refert duplicare legatum voluerit an repetere*. Fieri potest vt is qui legauit quinquaginta in testamento,& legauit quinquaginta in codicillis, duplicare legatum voluerit,id est,bis voluerit quinquaginta legatario prę stari. Potest etiam dici oblitum testatorẽ quinquaginta testamento legatorum, eadem quinquaginta in codicillis repetiisse. vtri igitur incumbet probatio? Hic dicitur, *Prima fronte,&c.* Regula est,Ei qui dicit probationem incumbere,vt mox dicturi sumus. Legatarius intendit vtramq; summam sibi deberi,& eam quæ codicillis & eam quæ testamento relicta est. Et nisi probauerit testatorem vtramq; summam præstari voluisse,non obtinebit. Sed quod dicitur actori onus probãdi incumbere, non ita accipiendum est quasi reus nihil probet. Idem videtur dicendum vt in specie. Petitor duas scripturas ostendit testamentum, profert quoque codicillos. Reus hæres ait alteram scripturam inanem esse:ideo id probare iudici debet, itẽmq; nõ hanc fuisse testatoris voluntatem vt bis ea summa præstaretur. Hic ergo creditur testatorem voluisse legatum duplicare,bis eandem summam legãdo: & hoc facilius præsumitur cum duæ scripturæ proferuntur, puta testamentum & codicilli postea facti. Difficilius autem creditur,cum in eodem testamento bis eadem summa legetur.d.l.plane. de lega.1. Aliud exemplum est in l.si chirographum. 24. Præsumitur debitor liberatus esse, quia instrumentum cancellatum reperitur: nam cum instrumentum de debito reperitur deletum & cancellatum, videtur remissum esse debitum. non aliter constat nisi ex inductione instrumenti. quæritur an præsumendum sit ideo remissum esse debitum,& liberatum esse debitorem? Hic dicitur præsumendum esse, debitorem esse liberatum. Sed hoc quemadmodum accipiendum sit, ego plenius docui in interpretatione l. Labeo.de pact.vbi dicitur si redditum sit instrumentum,videri remissum esse debitum. Verũ maior hic est dubitatio cum non redditum est instrumentum, sed deletum est tantum. Hic dicitur liberatum videri debitorem,nisi contrarium doceatur. Hæc igitur probatio necessaria non est, sed præsumptio tantum quæ transfert onus probandi in aduersarium. Atque ideo non recte faciunt debitores, qui post solutionem debiti,contenti sunt redditione,vel cancellatione chirographi:at vtilius est,vt vtrumq; fiat, & vt reddatur instrumentum vel deleatur, & apocha detur, vt diximus sup.in interpretatione l.dissolutæ. C. de condict. ex lege. Hæc exempla demonstrant quænam sit hæc verisimilis probatio. Vis autem huius præsumptionis hæc est quod ad fidem faciendam valet, donec contrarium probatum fuerit, & transfert onus probandi in aduersarium. Hoc colligitur ex l.si chirographum. hæc tamẽ præsumptio cedit certæ probationi,vt de hoc loco colligitur & ex l.vlt. de eo quod met.caus. Non est verisimile in vrbe coactum fuisse indebitam pecuniam soluere eum qui in dignitate clara erat, sed aduersus hanc præsumptionem manifestam debet probationem opponere. Tertium genus probationis artificialis est quæ dicitur leuis suspicio. Quintilianus eam vocat,non repugnantem lib. 5. Quæ sit hæc leuis suspicio exemplis etiam demonstrari potest. Apud eũdẽ Fabium vnum exemplum est de eo qui domi erat cum furtum factum est, ideoque accusatur ob furtum. Aliud exemplum est in l 4.hic. Quidam vendidit seruum, seruus postea aufugit à nouo domino, id est ab emptore. Emptor agit actione redhibitoria aduersus venditorem, & contendit sibi seruum fugitiuũ fuisse venditum: id negat venditor. probat emptor, statim atque emptus est aufugisse. Hæc probatio leuis est. Nam potuit ex alia causa ad aufugiendum impelli post venditionem, ideoque hic dicitur, emptorem probare debere eum seruum, de quo quæritur,antequam emeret fugisse,&c.nam etsi aufugerit seruus post emptionem, non ideo probatum est eum fugitiuum esse, sed si possit docere fugisse ante venditionem, tunc obtinebit in hoc iudicio redhibitorio emptor. Hinc quæstio tractatur de probatione fugæ,in l.cum probatio. 7.hic.qui locus pertinet ad titul.de quæst.requiritur probatio prioris fugæ, vt dixi in iudicio redhibitorio. Non enim satis est probare seruum aufugisse statim post venditionem, sed si probatio prioris fugæ deficiat, an erit locus quæstioni serui? Hic dicitur locum esse. Serui olim torquebantur etiam sine suspicione aliqua: nulláque maior habebatur ratio seruorum quam pecorum, & exæquebantur serui pecoribus. Hæc quæ constituta sunt de seruis,ad liberos homines trahi non debent, & in his peccari solet à iudicibus qui solent trahere leges loquentes de seruo ad liberum hominem.hæ opiniones ex ignorantia proficiscuntur, & maximam plerunque perniciem Reipublicæ adferunt. Addit, *In se enim interrogari, non pro domino,&c.* Occurrit obiectioni, Serui in caput dominorum suorum non torquentur, l.1. de quæst. quomodo ergo de seruo habebitur quæstio? Et hic dicitur, seruum non in dominum aut pro domino interrogari, sed in se. Aliud exemplum est in l. pen. huius tituli. In aliis libris est antepen. l. imperatores. *Mulier grauida repudiata filium enixa, &c.* Species est huiusmodi. Mulier repudiata est à marito, cum grauida esset, post repudium filium enixa est: mulier professa est hunc filium spurium esse in actis: quæritur an ille filius iustus habẽdus sit & legitimus, & an hæreditatem matris,ea mortua intestata, patris iussu tanquã legitimus petere possit? Quæritur quã vim habeat hæc professio matris Respondit Scæuola,veritati locũ superfore. His verbis

Probatio leuis, vel suspicio.

significat Iurisconsultus suspicionem aliquam esse & præsumptionem contra filium propter matris professionem: sed tamen esse suspicionem, nec ideo submouendum esse filium à matris hæreditate. Hic noluit respondere Scæuola ad facti quæstionem. Oportet inquiri veritatem. Durum est professionem matris, quæ irata forte fuit marito propter repudium, omnino nocere partui. Professio quid sit nō intellexit Accursius, nec cæteri Accursiani. Professio nō est testimoniū matris, vt Accursius & cæteri accipiunt, in leg. etiam. & leg. cum de ætate. Professio fiebat post partum editum intra tertium diem, secundum constitutionē D. Marci Antonini, cuius meminit Iulius Capitolinus in Marco Antonino: & professio illa fiebat apud Præfectum ærarij Saturni: hodie fit professio in baptismo apud Sacerdotes. Hæc professio prodest ad probationē natalium & probationē ætatis. Et multum interest an parētes profiteantur statim post partum editum, an vero cum lis mota est de natalibus filij, vel de eius ætate testimonium dicant. De hac professione intelligendi sunt hi loci. Aliud exemplum est in l. qui testamentum. 27. Cū quis vellet quantitatem legare incapaci, quā legare nō poterat spurio forte, legauit ei simpliciter quantitatē, quam per leges ei licebat, verbi gratia cētum. Cū vellet ei maiorem quantitatem legare quam posset, quāq; per leges liceret, hæc dixit: Titio do lego centum quinquaginta, quæ mihi pertulit, de quibus ei nullam cautionem scripsi, & similia: hic non simplex legatum est, vt supra, sed causam continet & confessionem debiti. Quæstio est an hæc confessio testatoris ad fidē faciendam valeat, vt si quæratur an debitum sit, omnino sequenda est ea confessio testatoris: de legato nulla est dubitatio, quin inutile sit. Sed non prohibetur testator relinquere testamento incapaci quòd ei debet: quæritur quid dicendum sit, an ea omnia possit exigere legatarius. *Si Titius sup. scripta, &c.* Respondit hic Scæuola ita posse Titium hæc omnia legata exigere, si doceat hæc à se ad testatorem peruenisse: illa confessio testatoris suspicionem quidem aliquam inducit, sed tamen & infirmam. quia cū ea sit leuis, contraria suspicione facile eliditur. Credibilius autem est eum in fraudem legis hæc adiecisse, quia videbat se ei id simpliciter legare non posse. Quā vim habeat cōfessio testatoris. Insuper hic notandū est confessionē talem nihil prodesse ei cui relictum est legatum, si incapax sit: sed credibilius est (vt dixi) hanc confessionē in fraudē legis factā esse. Hoc solet quotidie accidere in donationibus. Donator confitetur donatarium de se bene meritum esse. sed quæritur an hæc confessio fidem faciat? Et puto, si incapax non sit donatarius, fidem facere cōfessionē. Alioqui donatarius cogetur docere se bene meritum esse de donatore, & ob sua benemerita hoc ei donari. Aliud exemplum est in l. neq; natales. C. eod. quæritur de ingenuitate cuiusdam filiæ, & de eius statu, an ingenua sit, an seruilis conditionis. pro ingenuitate hoc adducitur, quod pater est ingenuus. Nam honoribus functus est, quibus homines ingenui fungi solent: an hoc sufficiat ad probationem ingenuitatis? Et dicitur hoc non prodesse. Etenim partus ventrē sequitur: forte mater ingenua non fuit. hæc probatio est leuis & infirma. Simile exēplum est in l. matrē. C. eod. Simile exēplum est in l. ad probationem seruitutis. 22. eod. Tu vis probare aliquem seruum esse: Indicis, frater & mater eius seruilia ministeria fecerunt, sed ideo non sequitur eum seruum habendū esse: quia hæc suspicio tantum est leuis. Sed si non valeat ad probationē, cur tam accurate de hac probatione disserimus? At hæc præsumptio quamuis per se non valeat ad fidem faciendam, nec transferat onus probandi in aduersarium, tamen cum aliis coniuncta valere & prodesse potest ad probationem. Et vulgo illud in hac re locum habet, *Quæ non prosunt singula, multa iuuant.* Exemplum vero vnum est in l. Procula. 26. Procula magnæ quantitatis fideicommissum contendebat à fratre defuncto sibi debitum esse. forte erat institutus in testamēto & fidei eius erat commissum vt restitueret sorori. Procula post mortem patris petebat fideicommissum: contra proponebatur, remissum esse, & de remissione non constabat nisi ex coniecturis aliquibus. Coniecturæ erant huiusmodi. primum nunquam petiit Procula à fratre quandiu vixit frater: deinde sæpe soluerat fratri quod ei debebat ex variis causis: credibile non est eam fuisse soluturam fratri ex alia causa, nisi voluisset remittere fratri hoc fideicommissum, quinimo petiisset cōpensari quod ipsa debebat fratri cum eo quod debebat illi frater ex fideicommisso. Deinde iterata fuit solutio. Præterea hic intercedebat coniunctio sanguinis inter eos. Ex his causis facile credimus fideicommissum remissum esse. Si causæ singulæ per se spectentur non coniunctæ, nulla sufficit ad fidem faciendam huius remissionis. Nunquam petiit à fratre, ergo remisit, non sequitur. Secundo coniuncti erant, & necessario, vel soluit ei sæpius, & vsa non est compensatione: leuia hæc sunt. Eodem pertinet quod dicitur in l. instrumenta, C. eo. Instrumenta domestica & priuatæ cautiones non sufficiunt ad probationem per se, nisi aliis adminiculis adiuuentur: quæ inducunt nullam probationem per se, nisi aliis adminiculis adiuuentur, sed tantum aliquam præsumptionē. Aristoteles lib. 2. Rhetoric. ait iudices debere iudicare non tantū ex necessariis, sed etiā ex credibilibus: & hoc est, inquit, quod dicebant veteres, iudicandum esse τῇ ἀρίστῃ γνώμῃ, cum receditur à iuris rigore. Si rigorem iuris spectemus in l. Procula. nulla est probatio, quæ sufficiat ad condemnationem. Non enim necessario sequitur, fideicommissum esse remissum quod nunquam petiit à fratre, sed alia concurrunt, de quibus alibi diximus. At æquitas suadet vt non summum illum rigorem sequamur, sed aliquando amplectamur quod probabile est. Dicet aliquis, Tu dicis tria esse probationum genera: quomodo possunt discerni hi gradus probationis? diximus nulla certa regula hæc in vniuersū definiri posse. Hæc enim exempla quæ adduximus, nō sunt accipiēda tanquam constitutiones generales. Cum igitur quæritur an præsumptio sit habēda leuis, an grauis, an vehemēs, non potest hoc in vniuersum definiri? ideoq; dicuntur cōmitti iudicis arbitrio. Multo facilius est in quacunq; specie proposita iudici: videre quanta fides habēda sit, quam Iurecōsulto in vniuersum hoc definire. Nō enim possumus certa regula ita iudicē instituere, vt nō multa desiderentur in arte nostra. Vnde vulgo dicitur, Omnis probatio arbitraria est, & hoc verum est. Ideo hæc cōmittuntur arbitrio iudicis, l. cum de ætate. hic. Quæstio hic tractari solet de fama seu rumore, an fidem faciat fama, & quantam fidē faciat? Sæpe hoc solet accidere in iudiciis, vt fama de re aliqua allegetur. Ad fidē autē omnino faciendā valere famā ratio nō patitur. Fama enim sermo dispersus est, cui malignitas plerunq; initium dat, credulitas incrementum, vt ait Fab. lib. 5. Fama dicitur tam falsi prauiq; tenax quā nuncia veri: apud Virgilium lib. 4. Æneid. Contēnenda tamen non est fama, opinio & consensus populi: creditur enim quoddam esse publicum testimonium. Homerus nunciam Iouis eam vocat, & partem veri fabula quæque tenet. Ex his igitur merito dubitatur an fidem faciat fama, & quantam fidem faciat? Et existimo connumerandam esse famam suspicioni, quam nos leuem dicimus. Dicimus enim quandam præsumptionem esse, quæ per se leuis & infirma est, sed cum aliis iūcta prosit ad fidem faciendam. Hæc quæ iam diximus, homi-

ni sano

Professio quid.

Confessio nō sufficiens in legato, neque in donatione.

Fama quid.

nisi sano satis illud demonstrant, sed tamen id confirmari potest nostrorum Iureconsultorum auctoritate, vt l.3. de testib. Fama consentiens cum aliis argumentis confirmat eius rei de qua quæritur fidem. His verbis satis ostendit Iureconsultus famam ad pleoam fidem faciendam non sufficere. Non potest locus planior adduci ad hoc probandum. Hactenus vidistis quid probatio sit, quæ sint genera probationis, & quam vim & potestatem quæque probatio habeat. Sequens locus est

De iis quibus incumbit probatio, aut non incumbit.

Cap. IV.

IN hac disputatione de probationibus locus præcipuus est. Quis probare debeat, aut non debeat. Notanda igitur sunt, quæ sequuntur. Primum est, Ei qui dicit incumbere probationem, vt dicitur in leg.2.hic. Ei differentia est inter eum qui aliquid dicit in iudicio, & eum qui negat. De vtroque videbimus: sed prius de eo qui dicit. Dicere hic accipimus siue quis agat, siue quis excipiat, siue quis replicet in iudicio. De actione, de exceptione, de replicatione, exépla hic multa reperiuntur, & multa huius tituli capita ad hunc locum referuntur. Ego hæc omnia ordine explicaturus sum. Ac in primis ad húc locum pertinet l.1. vbi exemplum est eius regulæ quæ postea sequitur in leg.2. vbi dicitur: Ei qui dicit probationem incumbere. Veluti si quis dicat, eum qui dicit se gentem aut genus habere, probare oportere. Et licet mutilus videatur hic locus, tamen facile interpretatio eius loci ex c. sequenti suppletur. Potest incidere quæstio in iudicio, an quis habeat gétem, an genus tantum. Genus à gente multum differt apud veteres auctores. Significatio huius loci potest cognosci ex aliquot locis Ciceronis, veluti ex lib.1. de oratore. & maxime ex Topicis, vbi docet qui gentiles sint: & gétiles ita definit Cicero, qui ab ingenuis orti sunt, quorum nemo maiorum seruitutem seruiuit, qui eiusdem nominis, id est, agnationis sunt. Possunt aliqui eiusdem cognationis & sanguinis esse, ita tamen vt non sint eiusdem nominis & agnationis. Agnati dicuntur qui coniunguntur per virilis sexus personas, tit. de legit. agnat. succesf. Inst. Omnes enim agnati eiusdem nominis sunt: qui coniunguntur per fœminas, nó sunt eiusdem nominis: fœminæ enim transeunt in alienam familiam: fieri ergo potest vt duo sint eiusdem sanguinis, non tamen eiusdem nominis, quia oportet gentiles ab iisdem ortum habere. Cum igitur quæstio est in iudicio an quis gentem vel genus habeat, is qui dicit se genus habere vel gentem, probare debet secundum regulam quæ est in leg. 2. Alia exempla, veluti in leg. in exceptionibus.19. Cum dicimus, ei qui dicit probationem incumbere, intelligimus siue agendo siue excipiendo dicat: vterque enim dicit tam is qui agit, quàm is qui excipit in iudicio. Cum ego peto tibi pecuniam creditam mihi reddi, id est, aio me tibi pecuniam mutuam dedisse, tunc mihi incumbit probatio. Si dicas te mihi soluisse, æquum est etiam id quod tu dicis te probare. Exempla hic sunt variarum exceptionum, vt si quis pactus sit ne pecuniam petat, si contendat sibi conuenisse cum aduersario ne pecunia petatur, id docere debet. Ego promisi me sistere in iudicio, & quia non stiti me in iudicio, agis aduersus me, ego intentionem tuam elidere volo exceptione, & aio me impeditum valetudine, aut alio casu, aut dolo tuo, mihi incumbit probatio. Aliud exemplum est in leg. Quoties.18.§ qui dolo. Siue agendo, siue excipiendo quis dicat dolum admissum esse, id probari debet. Hoc exemplum pertinet ad tit. de interrog. act. Si quis interrogatus in iudicio an hæres sit, respondeat se hæredem esse, ex hac confessione tenebitur. Si quia obiecerit aduersus aliqué eum interrogatum in iure an hæres sit, hæredé se esse respondisse, in probare debet. Aliud exemplum est de replicatione in leg. verius. Legata est res aliena sciéte testatore alienam esse: legatarius petit eam ex testamento. Ait, legata est mihi res illa testamento defuncti cui hæres extitisti, peto vt eam mihi tradas. Hæres ita dicit, Legata quidem est, sed legatum inutile est, quia propria testatoris non fuit, sed aliena: hæc exceptio est. Replicat actor legatarius: Fateor hác rem quæ mihi legata est alienam esse, non propriam testatoris: at tamen quia ille sciuit alienam esse, aio valere legatum, quia verisimile est eum voluisse aut rem ipsam redimi, aut æstimationem præstari, cum eum sciens prudens eam rem alienam esse mihi legauerit. Quæstio est de qua iudicandum, an testator eam rem alienam esse sciuerit, vtri incumbat probatio, an actori, an reo? Marcianus ait, actori, id est, legatario incumbere probationem, quia dicit nempe replicando, & ei qui dicit incumbit probatio. Similes loci sunt in Codice in leg.1. Reus in exceptione actor esse dicitur, leg. prim. de except. In leg. Cum te minorem. aliud exemplum est. Hoc cognito quod iam dixi, ei qui dicit probationem incumbere siue agat siue excipiat siue replicet. Cætera facilia sunt. Sunt enim eiusdem rei exempla. Hoc tamen ita est accipiendum, nisi præsumptio aliqua aut verisimilitudo transferat onus probandi in aduersarium. Id ex his locis colligitur de quibus iam superius diximus, veluti ex chirographo. Si quis dicat se liberatum esse à creditore excipiendo, id cogitur docere, secundum regulam nostram: sed tamen si proferat chirographum deletum, inductum vel cancellatum propter hanc præsumptionem qua iuuatur, id est, propter cancellationem chirographi, aduersario incumbit probatio, & nisi contrarium probet aduersarius, debitor intelligitur liberatus esse. Huc pertinet quæstio quæ fuse tractatur & accurate à Paulo in leg. cum de indebito.10. Hoc caput pertinet ad titul. de condict. indebiti. Sub eo titulo de condictione indebiti diximus, vt sit locus condictioni indebiti, quædam necessaria esse, quæ actor agens códictione indebiti intentione sua complectitur. Intendit enim se soluisse aliquid quasi indebitum: intendit indebitum id fuisse quod solutum est, & se per errorem soluisse. Reus, contra quem agitur condictione indebiti, ait debitum id fuisse quod solutú est: quæritur vtri incúbat probatio, an actori qui dicit indebitum fuisse quod solutú est, an potius reo qui ait debitum fuisse? Secundum regulam traditam in lege 2. videtur probationem incumbere actori tantum, quoniam is dicit ei qui dicit incumbere probationem. Non potest quis experiri condictione indebiti, nisi intendat se soluisse aliquid & id quod solutum est indebitum fuisse. Hæc omnia continentur formula intentionis & actionis quæ dicitur condictio indebiti. At regula est, Ei qui dicit probationem incúbere. Ergo vtrumque probare debet, nec Paulus noster id negat: sed docet hoc simpliciter non esse accipiendum, sed cum aliqua exceptione. Exceptio est de qua iá dixi, nisi præsumptio iuris transferat onus probandi in aduersarium. Id ostendit in duobus casibus. Vnus est cum reus inficiatur sibi solutum esse, deinde conuictus mendacij per probationem actoris, eo confugit vt dicat se debitum recepisse. Actor duo intendit, primum se soluisse centum, & ea centum indebita fuisse. Reus negat se quicquam accepisse: cogitur actor probare se soluisse: id enim intendit. Reus videns reus se conuictum esse testimonijs actoris, Verum est (inquit ille) te mihi soluisse, inficior id indebitum fuisse, quod solutum est. Hic dicitur transferri onus probandi in reú, nec cogi actorem probare indebitú esse

De eo qui dicit in iudicio.

Gentiles sunt.

Præsumptio transfert onus probandi in aduersarium.

quod solutum est, propter præsumptionem, quod inhiatus sit reus, falsu sibi quicquam esse solutum. Alius casus est, cum persona actoris huiusmodi est vt credendum sit cum indebitum soluisse. Hæc omnia nos commodius assequemur, atque explicabimus legendo. Is contra quem agitur condictione indebiti, fatetur quidem ab initio sibi solutam esse pecuniam, sed ait sibi debitam fuisse, vtri incumbat probatio? Hic dicitur actori probationem incumbere, nisi pupillus, vel mulier, vel miles, vel agricultor sit. Videndum est an credibile sit propter conditionem personæ indebitum eum soluisse. Erat forte pupillus (vt dixi) erat mulier, erat miles, erat agricultor. Hæc omnia eo spectant vt intelligamus ei qui dicit in condictione indebiti probationem incumbere, & cogendum esse eum docere quod intendit, nisi propter præsumptionem aliquam iuris æquius sit probationem aduersario incumbere. Nihil aliud hic dicit. Ex eo quod iam à nobis dictum est quæstio oritur. Dicimus, ei qui agit condictione indebiti probationem incumbere, nisi in casibus exceptis, & hoc dubitationem non habet, si quis contendat indebitum omnino fuisse totum quod solutum est, vel ab initio indebitum fuisse. Sed de eo dubitari potest qui partem indebitam fuisse tantum ait, & vult condicere partem tantum eius quod soluit non totum, vel de eo dicit postea desiisse partem deberi. Ait Paulus, non idem dicendum esse hic. Quia cessat coniectura de qua diximus, & omnimodo incumbit probatio ei qui dicit. Cum enim fatetur quis partem eius pecuniæ quæ soluta est deberi, credibile est ei totum debitum fuisse, nisi contrariũ probetur: aut si fatetur totũ ab initio quidem debitum fuisse, nõ creditur postea desiisse debitum fuisse, nisi cõtrarium probetur. Sequitur. *In omnibus visionibus*. Cum dicimus ei qui dicit probationem incumbere, non est ita accipiendum, quasi probatione deficiente non liceat ei iusiurandum deferre. Sed hic locus plenius à nobis tractatus est in tit. de iureiurando. Visiones vocat *Stoicas*, quasi verbũ verbo reddens. hoc admonuit Augustinus in Castigat. Ex his quæ diximus satis intelligitur quomodo accipiẽdũ sit quod dicitur, ei qui dicit incumbere probationẽ.

De eo qui negat.

Secundo, Ei qui negat non incumbit probatio: id etiam sumitur ex l. 2. eodem pertinet quod dicitur in l. frustra. C. Rationi consentaneum nõ est, vt actor à reo exigat probationem. Nam actore non probante, reus absoluitur, l. qui accusare. C. de edend. Huc pertinet quod dicitur in l. actor. C. vbi dicitur. Negantis factum probationem nullam esse per rerum naturam. Sed hoc videtur obscurum esse. Ratio iuris non patitur vt onus probandi suscipiat is contra quẽ agitur. Sed quare dicit per rerum naturam? Quomodo id prohibetur natura quominus negans factum is probare possit? Rationem adduxi aliquando ex Cicerone in part. orat. vbi ait, *Nemo rationem eius quod factum non est, aut solet aut potest reddere.* Si diligenter hoc expendamus, facile animaduertemus verum esse quod ait Cicero. Id demonstrandum est exemplo. Petis à me pecuniam quasi mihi creditam, nego mihi fuisse creditam, eius quod factum non est quomodo possem rationem reddere? Certe nullam rationem reddere possum. Si testis dicat pro testimonio mihi creditam non esse pecuniam, certe nullam rationem dicti sui reddere potest. Si dicat, ego semper cum eo vixi, nec vnquam me præsente numerata est ei pecunia, nunquam ab eius latere discessi, nihil amplius dicere potest. Potest enim aliquando præsentia & assidua consuetudo interrumpi. Hinc emanauit vulgare dictum Accursij peruulgatũ in iudiciis: Plus creditur duobus affirmantibus quàm mille negantibus. Ex his consequens est, quoties id negatur in iudicio cuius ratio aliqua reddi potest, tunc negationis probationem aliquam esse posse. Nam aliquando id contingit vt eius quod negatur ratio possit reddi, vt possit cognitum & compertum esse aliquid factum non esse. Exempla vulgo sumuntur ex l. optimam. de contrah. vel commit. stipul. cum id quod negatur circumscriptum est certo loco & tempore: id est, cum is qui agit aduersus me, non simpliciter ait certam summam pecuniæ mihi dedisse, sed certo loco. Natura rerum non impedit quominus probetur certo die & certo die & certo loco numeratam non esse, si doceam eo die me non fuisse in eo loco, sed in remoto ab eo in quo dicitur pecuniam numeratam fuisse: sed doceri non potest pecuniam mutuam creditam non fuisse. Huiusmodi exemplum est in l. cum precibus. C. Si scriptum sit in instrumento rem donatam esse, is aduersus quem illud instrumentum profertur, si neget donatam esse, id probari potest: nam docebit simulatum esse contractum, idque probabit per eos qui interfuerunt contractui, vel probabit contractum fuisse venditionis, sed velatum fuisse & adumbratum donatione. Simile exemplum est in l. cum de lege falcidia. hic. Inter hæredem & legatarios oritur controuersia de lege Falcidia, l. 1. ad l. Falcid. quæritur de quantitate rerum legatarum, & de quantitate patrimonij quod defunctus habuit. Nam si non sit ea quantitas bonorum vt sufficiat ad exoluenda legata integra, tunc potest detrahere quartam partem hæres secundum legem falcidiam. Sed quæstio est vtri incumbat probatio? nam legatarij dicunt bona sufficere ad legata exoluenda: hæres contrariũ ait: hæredis est probatio. Sed hæres negat. Quomodo probare potest, non plus esse in bonis defuncti? hoc est negatiuam probare. Facile est probare tantum esse in bonis defuncti: sed difficile videtur probare nõ plus esse in bonis defuncti. Verũ res est huiusmodi, vt quamuis negetur, tamen probari possit. Natura enim eius rei probationem non impedit: quia hæres ex libris rationum potest docere defunctum non amplius in bonis habuisse. Huiusmodi multa sunt, quorum ratio probari potest. Huiusmodi exemplum est cum peritus artificij alicuius adhibetur à iudice, vt de eo quod suæ professionis est renuntiet. Exemplum est in l. 1. de ventre inspic. Si obstetrices adhibitæ ad inspiciendum ventrem mulieris, quæ dicitur prægnans esse renuncient prægnantem videri, aut prægnantem non videri. At hic renunciatur, prægnantem non esse mulierem: sed non est huiusmodi hæc negatio, vt per rerũ naturam non possit doceri: & testibus id probari potest. Idem de medicis, de chirurgis, & aliis huiusmodi, si renuntient vulnus lethale non esse, hic probatur id quod negatum est in iudicio. Quæstio est in iudicio an vulnus lethale sit, an non sit: vulnus lethale non esse probatur. Idẽ dicendum est de aliis similibus casibus. Idem quoque & cum quis negat aliquid iure factum esse, vt in l. ab ea parte. hic. Quæstio est an emancipatio iure facta sit. Conuenit inter litigantes emancipatum esse eum de quo quæritur, sed negatur iure esse emancipatũ: & ideo dicitur inutilis esse emancipatio: quæritur an is qui negat emancipationem iure factam esse, id probare possit? Respiciendum est ad naturam: videndum enim est an tale illud sit quod negatur vt eius ratio propter naturam reddi non possit. Et probari potest ab his qui interfuerint emancipationi non fuisse iure factam emancipationem.

Negationem quandoque probari posse.

Nunc videndum est de eo qui possidet.

De eo qui possidet.

Quæritur an is qui possidet, onus probandi subire cogatur? & dicendum est, ei qui possidet non incumbere onus probandi. Hoc enim cõmodum est possessionis, vt qui possidet non cogatur probare, l. 2. C. & l. vltim. C. de rei vind. §. commodum. Instit. de interdict. l. is qui destinauit. de rei vindic. Atque hic fit vt hodie tã vsitata sint apud nos interdicta,

præsertim

præsertim interdictum retinendæ possessionis, interdictum vti possidetis. Possessori igitur probatio non incumbit. Exemplum est in l. Quidam. 15. hic. Quidam credebatur filius defuncti, & in ea opinione erant fratres defuncti. Ad hos erat delata hæreditas: cauerunt ei nomine quasi filio eius defuncti, quæritur an hæc cautio impediat quo minus possint docere eum filiū non esse comperto errore? Hæc cautio videtur eis nocere debere, est enim quædam confessio. Hic dicitur, Cautione exoluti fideicommissi. Hac cautione non est confirmatus eius status, vt si forte filius non sit, propter eam cautionem habeatur filius. Sed hic propter cautionem probatio exigi debet à fratribus, quia est in quasi possessione ei' stat'. Aliud exemplū est in l. circa. 14. Cum quæritur an quis sit ingenuus, an libertinus. Is dicit se ingenuum esse, aduersarius dicit eum libertinum esse, vtri incumbet probatio, an ei qui dicit se ingenuum esse, an aduersario qui dicit eum libertinū esse? Hic dicitur inspiciendum esse vter possideat, vt ei qui possidet non incumbat onus probandi. *Et si quidē in possessione, &c.* Si sit in possessione libertinitatis, cogetur docere se ingenuū esse: Si vero sit in possessione ingenuitatis, aduersarius docere debet, eum libertū esse. Hoc est intelligendum (vt ait Vlpianus) nisi fiducia suæ ingenuitatis vltro docere velit se ingenuum esse. Atque ita intelligendum est quod diximus, probationem possessori non incumbere. Et hoc vsitatum est apud nos hodie, nec receptum est, vt quis tantum exigat probationem ab aduersario, & vt quis non possit probare si velit: præsertim cum tanta sit hodie morum corruptio, vt quis quod velit probare possit. Et contingit sæpenumero vt vterque probet quod intendit: adeo vt difficilimum sit iudicare verius sit efficacior probatio. Placentinus fassus est hæc verba, *morē ei geri*, se non posse intelligere, vt hic refert Accursius: Sed Accursius nihil perspicacius hoc verbum interpretatur. Nam morem, consuetudinem iudiciorum exponit. Videtis quanta fuerit caligo temporis Accursij. Hic incidit difficultas ex l. siue possidetis. C. eod. Paterfamilias multos filios habebat alios in potestate sua, alios emancipatos. Instruit eos hæredes qui erant in potestate, & prædia quædam donauit emancipatis. Post mortem patris de prædiis donatis oritur inter fratres contentio. Qui sunt in potestate, & qui instituti sunt à patre petunt illa prædia, quia hęredes sunt: alij aūt emācipati cōtendūt ea sibi deberi ex donatione paterna: quęritur quibus incūbat probatio? an filiis hęredibus institutis, an emancipatis? hic rescribit imperator, probationem incumbere emancipatis, siue possideant siue non possideant. Si hoc verum est, ei qui possidet incumbit probatio. Quod igitur diximus, possessori non incumbere probationem, hoc perpetuum non est, contingit enim aliquando vt possessori incumbat probatio. Et hoc est quod Iustinianus scripsit in Institut. §. æque. de actio. Regula est: Possessori non incumbere probationem, id est, possessorem partibus actoris non fungi. Sed hoc perpetuum non est. Quidā enim casus reperiuntur, in quibus nihilominus ei qui possidet incumbit probatio, & actoris partes sustinet. Dū enim ibi scribit Iustinianus, *Sane non vno casu qui possidet, nihilominus actoris partes obtinet.* Hæc verba *vno casu*, ita accipi debent, id est, *in multis casibus.* Sed qui hanc phrasim non intellexerunt, hunc locum corrunt, nihil magis intelligentes hanc Phrasim, quàm quid sit morem gerere. Atque ideo regula quam tradidimus cum exceptionibus est intelligenda. Vna excepti est in leg. siue possidetis. Cod. In hac specie ratio suadet, vt probatio exigatur à fratribus emancipatis, quamuis teneant prædia, quæ contendunt sibi donata esse à fratre, propter præsumptionem quæ pro aliis filiis hæredibus institutis facit. Agitur enim de bonis quę fuerunt patris: & plerosque casus in quibus ei qui possidet incumbit probatio, postea videbimus. Alias autem præter casus exceptos possessor non cogitur de iure suo docere, l. cogi possessorem. C. de petiton. hæredit. & l. vltima. de eo quod met. caus. & l. si chirographum. hic. Obiicitur ab Accursio & aliis, l. vltim. arbitrio tutel. Cum dicimus aduersus pręsumptionem Iuris admitti probationem & eam præsumptionem cedere probationi, hoc est intelligendum, nisi aliud iure cautum sit. Exemplum luculentum est in dict. leg. vltim. Si tutor res pupilli curauit describi in inuētario, vel repertorio, vt tenetur ex leg. vltima. Cod. de Iure deliberandi. & leg. tutor qui repertorium. ff. de administ. tutor. finita tutela eas cogitur reddere pupillo secundum descriptionem eius inuentarij. Et si forte dicat plures descriptas fuisse in inuentario, quā repertæ fuerunt in bonis pupilli, non audiendus est tutor. Credibile enim non est tutorem tam stultum fuisse, vt passus fuerit alia bona describi in inuentario, quam fuerint in bonis pupilli. Legislatores in ea lege condenda rationem habuerunt eius quod frequentius solet accidere, & quod verisimilius est fieri à tutore. Sæpius hoc solet accidere vt tutor non patiatur maiorem quantitatem describi in inuentario quam reperta est in bonis pupili, l. nam ad ea ff. de legibus & Senatusconsult. Quod de iure postliminij hic adducitur & ab Accursio & à cæteris, nihil ad rem pertinet. Pręsumptio cum fictione iuris nihil habet commune. Præsumptioni & coniecturæ locus est in incertis. Nā quoties aliquid incertum est, tunc locus est coniecturæ, l. continuus. §. cum ita. de verborum obligat. Quia coniectura recipitur & præsumptio propter incertitudinem: nec est mirum si quoties veritas elucescit, cedat præsumptio veritati, cedat incertitudo certitudini. Sequimur in dubio id quod verisimilius, donec veritas cognita fuerit. Fictioni autem locus est in his quæ sunt certa, vt cum fingimus eum qui ab hostibus captus est, semper in ciuitate fuisse, & nunquam captū fuisse ab hostibus. Hæc fictio iuris est. Certum est enim eum captum fuisse ab hostibus de quo quæritur. Sed tamē vtilitatis causa fingitur captus non esse. Tanta est enim vis vtilitis in tractatu iuris ciuilis, vt fingamus aliquid factum esse quod factum non est, vel factū non esse quod factū est. Ex his intelligitis quantū intersit inter pręsumptionem is & fictionem.

Ad §. æque. Instit. de act.

Exceptionē regula.

Tutor cura[re] debet fieri inuentarium.

Præsūptio quid differat a fictione.

Sequens quæstio est de præiudicio, vtri ex litigatoribus, in præiudicio incūbat probatio. Præiudicium variam significationem habet: sed hic præiudicium accipitur pro genere quodam actionis. l. actionis verbum. de obligationib. & act. Sic accipitur in leg. 1. de rei vindicat & .l. 3. de liber. agnos. & dicitur pręiudicialis actio à Iustiniano, in §. præiudic. de act. Instit. Iustinianus tamen non definit, nec vllus Iurisconsultorum. Theophilus ait, præiudicium esse formulam quæ constat intentione absque condemnatione. Præiudicium est genus actionis, quo quis intendit se aliquid iuris habere, aliquid sibi deberi, nec postulat aduersarium suum condemnari. Exempli gratia, cum quæritur an quis sit libertus an ingenuus. Patronus vult exigere operas à liberto suo, sed veretur ne forte neget se libertum esse. Ideoque volt experiri hoc genere actionis, vt sciat an libertus sit suus, an non. Aio te libertum meum esse: postquam pronunciatum fuerit eum libertum suum esse, si velit operas petere poterit: & post illud iudiciū, id iudiciū semper ei oberit. Nā si velit obseqiū postulare patronus vel operas nō poterit negare se libertū esse. Potest tamē is qui præiudiciali actione agit, petere vt condemnetur aduersarius, sed non cogitur. & ideo vidētur hæ actiones in

Cui in præiudicio incumbat probatio.

Præiudiciū quid.

rem esse, quamuis extraordinariæ sint. Non autem ex quacunque causa, hoc genus agendi recipitur. Vtri ergo incumbet probatio in præiudicio? nam vix potest discerni in præiudicio vter dicat. Vterque enim dicit. Vnus ait, Aio te seruum aut libertum meum esse. Tu dicis te liberum aut ingenuum esse. Ergo non sine causa dubitatur de præiudicio, in quo quæritur, an quis ingenuus sit, an seruus, vtri incumbat probatio. Videndum est igitur, quid dicendum sit.

Et in primis animaduertendum est, si appareat aliquem in possessione esse, ei non incumbere probationem. Exemplum est in leg. circa. de quo diximus. Sed hoc intelligendum est, si quis sit in possessione ingenuitatis sine dolo, l. libertis. ff. de lib. causa. est & aliud addendum, & sine vi, l. si quis liberum. hic. Cum quis vellet mouere controuersiam de statu hominis, ne cogeretur actoris partes subire, rapuit eum, & in vinculis habuit, sperans fore vt ita onus probandi non susciperet. Quoniam cum quæritur, vter onus probandi subeat in præiudicio, non inspicimus an in libertinitate fuerit quo tempore lis cœpta est. Sed absurdum esset ideo onus probandi hunc non subire, quia hominem rapuit, aut in vinculis habuit. Et ideo non simpliciter dicitur si in possessione fuerit, sed si in possessione fuerit sine dolo & sine vi. Idem dicitur in leg. vis eius. hic. Si quis aliquem detineat per vim tanquam seruũ suum in primis videbit iudex vter sit in possessione libertinitatis aut seruitutis, sine dolo & sine vi: & ex eo iudicabit vter partibus actoris fungi debeat. Quæritur an idem dicendum sit, cum quis agit rei vindicatione aduersus violentum possessorem, an cogatur probare, an vero violentus possessor onus probandi suscipere & sustinere debeat? Sed alterius loci est hæc quæstio, & pertinet ad tit. de rei vindic. Verũ si incertum sit an quis in possessione sit, vter actoris partibus fungi debeat? Et hic animaduertendum est. Is qui intentionem habet in præiudicio, cogitur probare: non dico, is qui dicit: quia forte vterque dicit. Nam tam dicit is qui ait se liberum esse, quam is qui dicit reum seruum esse: quare dico is qui intentionem habet. l. generaliter. de except. Videntur omnibus hæc verba obscura & ænigmatica esse. Breuissima certe est hęc lex, sed obscurissima: quam ego sic interpretor: Is qui intentionem habet in præiudiciis, cogitur probare: & quãuis vterque dicat, tamen alter dicit repulsionis causa, alter dicit intentionis causa. Nam alter dicit ad depellendam intẽtionem aduersarij. Id declaratur exemplis in leg. vltima, si lib. ingenuus esse dic. Si patronus velit consequi operas à liberto suo, præiudicium potest reddi eo desiderante, vel aduersario: in hoc iudicio actoris partibus fungetur patronus: quia petit operas. Item si petatur obsequium, vel famosa actio intendatur. Cum ea lege est coniungenda dict. lex, generaliter. Nam certum est vtrunque locum sumptum esse ex eodem loco Vlpiani: id ostendit inscriptio. Vterque enim locus hanc inscriptionem habet, Vlpianus lib. 38. ad edictum. Ideo vt quis assequatur sensum dictæ leg. generaliter, anteponenda est dicta. lex, vltim. Sed quia hęc cõueniebant ad diuersa, sub diuersis titulis posita sunt. Sequitur in dict. leg. generaliter. Secundum id quod intendit. Hoc additum est, vt intelligamus, non vsquequaque probationem eius esse, qui intentionem habet. Dicimus enim sicut actor probat intentionem suam, ita probat reus suam exceptionem. Si reus dicat se soluisse pecuniam quam tu ei credidisti, hoc probare debet. Secundum id quod intendit actor non fungitur reus partibus actoris, nec probare cogitur. Hinc nascitur quæstio quæ tractatur in l. quoties hic. Patronus petit operas à quodam tanquam liberto suo: quæritur vter partibus actoris fungi debeat, an is qui dicit se

Ad l. generaliter ff. de except.

patronum, an vero aduersarius contra quem agitur, & à quo operæ exiguntur. Hic dicitur, *Licet in præiudicio possessor patronus esse videatur.* Fieri potest vt in præiudicio patronus videatur possessor, id est, is cõtra quem agitur est in possessione libertinitatis, & habendus est vt libertus, quamuis forte libertus non sit. Itaque cum in præiudicio contendit patronus eum libertum suũ esse, propter possessionem incumbit ei probatio, qui dicit se liberum esse: tamen cum petuntur operę, incũbit probatio patrono. Ratio satis manifesta est, ex his quæ diximus in leg. si non sortem. §. si libertus. de condict. indebiti. Dixi operas non deberi à liberto suo patrono, nisi promissæ fuerint. l. operis. de oper. libert. non enim sequitur, sum tuus patronus, ergo mihi operas præstare debes: quia forte promissæ non fuerũt. Cum igitur quæritur de operis & petuntur operæ, is qui contendit sibi deberi operas, id probare cogitur. Sed dicendum est, verum esse in possessione patronatus, si habuit eum in libertum: atque ideo in iudicio in quo quæritur an libertus sit an non sit, propter possessionem quam habet libertinitatis, non cogitur probare eum libertum esse: sed cum petit operas, debet eas sibi probare deberi, quia vt dixi, & si libertus sit, non debet forte operas, quia eas forte non promisit. Nunc videndum est quo tempore probandum sit, & in qua iudicij parte probandum sit.

Quo tempore sit probandum.

CAP. IIII.

IAm diximus vtrunque & reum, & actorem probare debere: sed quo tempore, quæritur? Et certum est prius probandum esse actori, deinde reo, l. exceptionem. 19. C. eo. Dico me tibi mutuam pecuniam dedisse: tu obiicis aliquam exceptionem, vel dilatoriã vel peremptoriam, quia dubitas an vera sit intentio mea: ais te mutuam pecuniam non accepisse: & si forte probatum sit te accepisse, ais pactum factum esse ne ea pecunia petatur, néve intra certum tempus petatur in l. emptor. Cod. de præscriptione longi temporis. Idem dicendum est tam de exceptione peremptoria, quàm dilatoria: & hoc exemplum subiicimus, vt conueniret tam dilatoriæ quam peremptoriæ exceptioni. Is qui Intendit ex mutuo sibi pecuniam deberi, negante reo, cogitur probare se eam pecuniam credidisse: postquam probauerit reus, videns intentionem actoris probatam esse: opponet exceptionem, & dicet, Elapsum est tempus quo excluditur actio, vel dicet se soluisse. In ratione proponendæ exceptionis alicuius, interest inter exceptionem perpetuam & exceptionem dilatoriam. Exceptio dilatoria initio opponenda est, & ante litis contestationem. Exceptio vero peremptoria potest opponi, etiam si lis contestata sit, modo res iudicata non sit, l. perẽptorias. Cod. senten. rescind. non pos. Hoc colligitur ex dict. leg. emptor. Cod. de præscript. longi tempor. & ex l. præscriptionem. & l. si quidem, Cod. de except. Hic locus ostendit hanc contestationem in initio necessariam esse, quamuis Accursius dicat non esse necessariam. Idem in dict. leg. si quidem. Ego dubito an vera sit intentio tua, an non sit, vt probes quod intendis: infitior id verum esse quod intendis. Habeo litis cõtestatę exceptionem, vel præscriptionẽ temporalem, vel pactum de nõ petẽdo: tunc cogetur actor docere id verum esse quod intendit: puta se pecuniam credidisse. Postquam is probauerit, cogetur reus probare exceptionem suam ante sẽtentiam, si quam velit opponere. Hodie tamẽ hoc iure non vtimur in foro: nam vterque simul probat actor & reus, si forte ventum sit ad triplicationem. Nam

antequam.

antequam vlla probatio fiat, opponuntur omnes exceptiones replicationes, duplicationes, triplicationes tam ab actore, quàm à reo, nec ante contestatam esse litem intelligite, licet secundum ius Romanum lis contestata esse intelligatur, cum reus inficiatur quod actor intendit, l. 1. C. de litis côtestat. Cum dico me tibi mutuam pecuniam credidisse, si quæ competebat exceptio ea tunc opponenda est, & dices pactum factum esse de non petendo: si quam replicationem habeat actor ad elidendam exceptionem rei, eam proponere debet, & dicere se impulsum dolo vel metu esse ad faciendum pactum: & quando hæc omnia proposita fuerunt, tunc iudicium constituitur, & iudex pronunciabit probandum esse, & eadem dilatio ad probandum reo & actori datur. Quinimo secundum ius Romanum exceptio dilatoria, quæ dicitur declinatoria, opponitur & probatur initio, cum quis declinat forum & iudicium quam nos vocamus, *Fin de non proceder.* & hoc iure etiam vtimur.

Lis contestata quãdo esse dicatur in foro Frã. ciæ.

IN TIT. XXI LIB. IIII. COD. ET TIT. IIII. LIB. XXII. PANDECTARVM.

De fide instrumentorum.

QVædam alia capita sunt nondum à nobis explicata in tit. de probat. sed ea pertinent partim ad tit. de fide instrumentorum, partim ad tit. de testibus. Initio videndum est,

Quid sit instrumentum.

CAP. I.

HOc verbum variam significationem habet. Instrumentum aliquando dicitur id quo opus aliquod efficitur: & hæc vulgaris est significatio, & omnibus nota. Aliquando dicitur apparatus rerum, quo fundus instruitur, vel alia res: & de hac significatione est tit. de instru. & instrumen. leg. in leg. quæsitum. de instrum. leg. Aliter etiam accipitur instrumentum, videlicet pro eo quo instruitur causa. Denique quidquid pertinet ad instructionem causæ alicuius, id instrumentum dicitur quomodo accipitur in l. 1. hic. Non modo testationes, id est, scripturæ ipsæ dicuntur instrumenta, sed etiam ipsi testes, quia instruunt causam. Alius locus similis est in l. notionem. §. instrumentorum. de verb. signific. vbi interpretatur Iurisconsultus quomodo accipiendum sit quod dicitur instrumentorum causa dilationem dari ex rescripto D. Marci, l. 1. C. de dilat. An intelligemus rescriptum de dilatione proferendarum tabularum causa, an verò id intelligemus de personis, quæ eo rescripto continentur? Iurisconsultus ait, illud rescriptum ad personas quoque pertinere. Vnde si quis petat dilationem sibi concedi propter personam, dilatio conceditur: vt si producendus sit seruus qui negotia domini gessit, potest instruere causam. Alia autem specialior est & angustior significatio instrumenti. Nam instrumentum aliquando accipitur pro tabulis, & scriptura quæ de re aliqua, vt probatio facilior sit, conficitur, vt accipitur sub hoc tit. Et hoc consensu testes distinguuntur ab instrumẽtis. Diuersitas titulorum hanc diuersitatem satis ostendit. Sed in initio ll. & l. 1. ff. hoc tit. illud positum est, vt ostenderetur homonymia vocabuli, & interdũ accipi pro testibus etiam quibus causa instrui potest. l. contrahitur. de pignor. Hæc distinctio facilè colligitur ex leg. in exercendis. Cod. de fide instrum. Hic videtis manifestè differre testes ab instrumentis. Hactenus de diffinitione, nunc sequitur

Diuisio instrumentorum.

CAP. II.

INstrumentorum diuisio vtilis ad sequentem disputationem, de fide instrumen. Hæc autem est, Instrumentum aliud publicum est, aliud priuatum. Hæc diuisio colligitur ex multis locis, præsertim ex l. scripturas. C. qui pot. in pign. hab. Constitutum est ea lege, scripturas priuatas, quæ ἰδιόχειρα dicuntur, non minus valere quam instrumenta publicè confecta, si triũ testium subscriptionem habeant, & cætera, quæ ibi dicuntur. Publicum autem instrumentum dicitur, quia publica auctoritate nititur, & à persona publica conficitur: huiusmodi sunt acta omnia & monumenta iudiciaria. Instrumenta publica sunt, quæ à persona publica fiunt, vt ab actuario, vel à iudice vocantur forensia instrumenta, dict. leg. comparationes. Cod. eod. Forensia instrumenta vocat, quia in foro in quo ius redditur, fiunt. Ratio horum instrumentorum conficiendorum traditur à Iustiniano in Nouella constit. quæ in vulgar. exemplar. inscribitur, vt nom. imper. præp. vbi docet præponendum esse imperatoris nomẽ adscribendam esse diem, Consulem, &c. Verum vsus noster noster non omnia hæc solemnia recepit. Publicũ aũt non est ita accipiendum sub hoc titulo, vt plerumque accipitur. Publicum aliquando dicitur quod populi est, & publicum differat à priuato, quod publica sint populi, quasi dicantur populica. Sed instrumenta etiam publica sunt hominum priuatorum, & in eorum patrimonio, si in eorum gratiam conscripta sint. Vnde tractatur quæstio in l. vltim. ff. hic. si duo habeant instrumentum commune, apud quem illud asseruandum sit. Instrumentum enim non recipit diuisionem sine corruptione. Contendunt plures ad quos pertinet instrumentum, de eius instrumenti depositione: singuli volunt apud se deponi instrumentum: singuli volunt obseruare instrumentum. Hic dicitur, *Semper seniorem iuniori, & amplioris ordinis inferiori, & marem fœminæ, & ingenuum libertino præferemus.* Hic docet ætatis, status personarum & dignitatis habendã rationem. Aliæ quoque circumstantiæ considerandæ sunt, de quibus in leg. si quæ sunt cautiones. famil. erciscun. vbi dicit Gaius inspiciendum esse, quinam eorum ex maiori parte hæres sit: rationi consentaneum esse dicens, vt apud eum deponantur instrumenta hæreditaria: cæteris autem descriptum & recognitum dabitur vnumquodque instrumentum. Hęc igitur duo capita sunt coniungenda, cum quæritur apud quem deponẽdæ sunt cautiones, & tabulę communes. Quod si omnia paria sint ad sortem veniendum erit, vt in l. sed si ambo. de iudic. l. 2. C. de leg. & dict. leg. si quæ sunt cautiones. famil. ercisc. Ex his intelligitis quid sit publicum instrumentum, quid priuatum. Inde facilè intelligi potest si instrumentũ publicum fit, quod nititur auctoritate publica, vel à persona publica fit: priuatum instrumentum esse, quod nulla publica auctoritate nititur, & fit à persona priuata. Si quis apocham scripserit, dicitur instrumentum esse priuatum. Nam publicum fit per actuarium, vel iudicem apud quem lites disceptantur, vel tabellionem. l. orphanotrophos 30. Cod. de episc. & cleric. Orphanotrophi sunt, quos vulgo hospitalarios vocamus, qui similes sunt tutoribus & curatoribus. Debent enim inuentarium conscribere bonorũ, quæ sunt orphanotrophij, tabulariis præsentibus vel magistratibus, quæ publicæ personæ sunt. Quod etiã dicitur de epistola, de instrumẽto priuato accipiendũ est. Epistola accipiebatur apud Iurisconsultos pro cautione, quam præsens præsenti dabat, quia hæc cautio concipiebatur more epistolæ. leg. Publia. §. vltim. depos. Salutatio enim præ-

De ratione instrumentorum conficiendorum.

Epistola quid apud Iurisc.

Apocha quid.

ponebatur. Huiusmodi est apocha. apochæ frequens est mentio in iure ciuili: nihilque aliud est, quam cautio & scriptura de pecunia soluta. Nam cum debitor soluit creditori, accepit apocham à creditore. Est igitur cautio qua cauet & confitetur creditor sibi solutã esse pecuniam, quam debebatur ei à debitore suo. Sic accipitur in leg. qui tabulas. 27. §. apocha. de fur, vbi dicitur, Si quis apocham sustulerit, actionem furti dari aduersus eum, modo intersit eius qui agit. Potest autẽ non interesse: quia possit aliunde probare pecuniam solutam esse. Apocha non prodest nisi ad fidem faciẽdam pecuniæ solutæ. Similis locus est de apocha in leg. vlti. §. Titius de condictio. I. indebit. sed & in leg. si acceptolatum sit. de accepilat. vbi dicitur differentiã esse inter acceptilationem & apocham. Apocha nũquam est nisi pecunia soluatur: sine solutione potest esse acceptilatio. Et propterea dicitur imaginaria solutio esse. §. item per acceptilationẽ. Insti. quibus modis tollitur obligat. quoniam qui his verbis solemnibus vtitur: acceptum habere, acceptum habeo, acceptum habet quod solutum non est, quasi solutum esset. Mentio apochæ est in leg. plures. 18. Cod. de fide instrum. Atque ideo in ipsa tit. inscriptione, estque instrumentum priuatum. Quorsum antapocha fiat, docet Iustinianus in l. plures. Cod. eod. debitor creditori dat antapocham, id est, debitor creditori cauet se soluisse: quod plerumque vtile est creditori, propter pręscriptionem temporalem; vt possit per eam aut apocham probare sibi solutum esse semper singulis annis, ne postea possit allegare præscriptionem temporis aduersus creditorem. Per apocham non consulitur creditori, sed debitori tantum. Nam etsi dat apocham creditor debitori, qua confitetur sibi solutam esse pecuniam debitam, nihilominus tamen si velit probare sibi solutam esse, vt non opponatur ei præscriptio tẽporis, fides vacillabit. nam non feretur illud instrumẽtum à debitore contra se pro creditore. Est vsitata apud nos ea antapocha, & vocatur, *Vne quittance double*. Hoc faciunt diligentes patresfamilias, vnam apocham retinent cui subscribit debitor, aliam dant debitori. Aliud instrumenti priuati exemplum est in rationibus quas negotiatores conficiunt. Conficiunt enim codices & libros rationum: qui quidem scripturæ publicæ non sunt: quia non nituntur auctoritate publica, nec etiam ex persona publica conficiuntur: ergo sunt scripturæ priuatæ, l. 6. Cod. de probat. Rationes priuatę dicuntur, quę à priuatis personis conscribuntur. Rationes verò quæ conficiuntur ab argentariis, publicæ sunt, l. argẽtariis. de edend. Olim enim eorum munus publicam habebat causam. l. filiæ. de solut. Quoties aliquid erat vendendum aut emendum, id per eos argentarios fiebat: cumque erat pecunia fœneranda, ea deponenda erat apud argentarios. De administratione sua & actu, argentarii conficiebant rationes, cum eam pecuniam fœnerarent. Vidimus quæ sint instrumenta tam priuata quàm publica. Sequitur

Apocha ab acceptilatione quid differat.

Quę instrumenta fidem faciant in iudicio.

CAP. III.

IN primis nulla est dubitatio de instrumentis publicis, quin fidem faciant. Hoc colligitur præsertim ex leg. scripturas. C. qui pot. in pign. hab. Hoc pertinet Nouell. constitutio Iustiniani de instrum. caut. & fide. Si instrumenta publica confecta sint, & rite, vt diximus supra, plenã fidem faciunt. c. a. de fide instrum. & addit Pontifex, etiamsi testes decesserint qui nominati sunt in instrumento. Hoc est intelligendum modo instrumentum sit authenticum, & (vt vulgo loquimur) originale. l. a. hic. Exemplum enim non facit fidem: nos vocamus, *Vn vidimus*: idque expressum est constitutione pontificia, cap. 1. de fide instru. Idem de rescriptis dicitur in l. sancimus. C. de diuers. rescript. Vult Imperator rescripta à se impetrata, non autem exemplare eorum insinuari, & authenticis pareri, non etiam exemplis. Et quamuis fiscus multa singularia priuilegia habeat, tamen non tantum indulgetur fisco, vt quem possit ex indice & exemplari conuenire. Idẽ dicendum est, & si in vno instrumento fiat obiter mẽtio alterius instrumenti, authen. si quis in aliquo documento. Cod. de eden. Hoc pertinet l. vltim. hic. Notãdum tamen est contra instrumentum publicum posse admitti probationem, si quis contendat vera non esse ea quæ instrumento publico continentur: quia tunc probatio recipitur. Fidem igitur facit instrumentum publicum, nisi verum non esse doceatur, quod eo instrumento continetur. l. cum precibus. Cod. de probat. De priuatis instrumentis est dicendum. Hæc quęstio de priuatis instrumentis est multiplex. Potest enim dubitari pro eo qui scripsit fidem faciant, an contra eum. Potest etiam dubitari, an pro tertio aliquid vel contra tertium valeat ad probationem. Ac in primis dicendum est, ea instrumenta fidem non facere pro eo qui scripsit. l. exemplo. Cod. de probat. Non est credendum ei scripturæ qua vnusquisque sibi adnotatione propria debitorem constituit. Nam ea res malis hominibus occasionem præberet falsa instrumenta conscribendi. Hoc adeo verum est, vt ne fisco quidem hoc tribuatur. Nam tametsi fiscus multa singularia habeat, tamen non indulgetur fisco, vt ex propria & priuata scriptura debitor fisci aliquis constituatur. Exemplum est de rationibus in leg. 6. eo. tit. Mercatores solẽt rationes cõscribere, accepta & data solẽt referre in rationes suas: quæritur an huiusmodi rationes fidẽ faciãt ꝓ eo qui eas scripsit? Hic dicitur fidẽ non facere, siue retulerit aliquis in rationes suas liquid sibi deberi, siue moriens & testamentum faciẽs id testatus sit: quia ea res ad probationẽ non facit. Ea scriptura inducit tantũ leuem suspicionẽ: estque tam leuis ea suspicio, vt pene nullius sit momenti.

Alia quæstio est de instrumento priuato, quod profertur aduersus eum qui scripsit. Maior dubitatio est in hac quæstione, cum profertur aduersus eum qui scripsit. Et hic distinguendum est. Nam is aduersus quem profertur instrumentum priuatum, cautio vel chirographum, aut negat se scripsisse, aut fatetur: si neget se id scripsisse, quęritur an aduersus eum fidem faciat. Respondet Imperator in l. in instrumenta domestica. *Instrumenta domestica seu priuata testatio seu adnotatio, &c.* i. ne aduersus eum quidem qui scripsit cautio priuata, vel alia scriptura priuata sufficit ad probationem, nisi aliis adminiculis adiuuetur. Quasi dicat, inducit quidem aliquam probationem, & suspicionem vt si forte accedat vel vnus testis qui causam iuuet, vel alia coniectura, poterunt hæc omnia valere ad fidem faciendam: sed instrumentum domesticum solum plenam fidem non facit. Ego dixi hoc ita accipiẽdum esse, si is contra quem instrumentum profertur, id se scripsisse neget. Nam aduersus negantem quod scripserit difficilis est probatio. Potest quidem ex cõparatione literarum vtcunque hoc æstimari, sed plane tamen hoc probari non potest. Iustinianus Nouel. de instr. caut. & fide, facile esse ait mutari manum & chirographum alterius: ideo testes interrogati de manu & scriptura aliena facile possent falli. Sed & hæc literarum comparatio est fallacissima, vt idem Iustinian. docet ea constitutione de instrum. caut. & fid. Notandum tamen est, si instrumenta priuata subscriptionem habeant trium testium fide dignorum, non minus valere ad fidem faciendam, quàm instrumen-

strumenta publica & forensia.leg.scripturas. Cod. qui pot.in pigno. bab. Sed hoc tamen intelligitur ex constitutione pontificia in cap. a. de fide instrumen. in Decret.quamdiu superstites fuerint illi testes qui subscripserint iostrumento priuato. nam si desierint esse in rebus humanis,vacillat fides instrumenti. Ideoque tutius est,de quocunqua negotio & contractu publicum instrumentum confici: alias non est satia tuta probatio. Nam priuati instrumenti fides est infirma. Quod autem diximus hæc instrumenta priusta fidam noo facere plenam aduersus eum qui ea scripsisse dicitur,si se scripsisse oeger,nos ita id intelligimus,vt ne ad comparationem quidem faciendam valeant, si proferatur instrumentum priuatum ad stabiliendam fidem alterius instrumenti: quia dubitatur an scriptũ fuerit ab eo quo scriptum esse dicitur. Hæc enim cõparatio non potest fieri ex instrumento priuato cum nõ possit fiari nisi ex instrumento publico.l.comparationes.19. Codic. eod. Quid si profiteatur se scripsisse, is ad quem cautio priuata profertur, sed neget se debere? Si igitur constet chirographum ab aliquo conscriptum esse, adeo vt is non inficietur, quæritur an tunc valeat chirographum ad plenam fidem faciendã? Et certum est valere. Non enim auditur is qui negat se debere, cum se debere scripserit, & manum suam agnouerit,nisi aliud ostendatur. Sunt loci vulgares qui adduci solent,vt leg. Publia.§. vltim. depos.l. cum tabernam.§.s.de pigno.Sed boc intelligeodum est, modo in cautiona expressa sit causa debiti & obligationis leg.cum de indebito.§.vltim. de probat. Si enim quis scripserit se debere centum Titio, non expressa causa, & agatur aduersus eum, & petaotur ab eo centum ex ea cautione, si proferatur aduersus eum cautio, & si coofiteatur se eam cautionem scripsisse, non tamen condemnabitur. Nam causa obligationis non est expressa in ea cautione.Sic est intelligendum quod dicitur in l.nuda ratio de don. Si quis retulerit in rationes suas se debere Titio,centũ,ea ratio non costituit eum debitorem,nec ob eam rationem potest actio aduersus eum dari.Hoc est planius expressum in c.si cautio. de fide instrum.in Decret.quod caput videtur sumptũ esse ex leg.cum de indebito §. vltim. de probat. Alia quæstio tractatur,ao hæ rationes quæ publice conscriptæ oon sint, fidem faciant pro tertio, aut contta aliqnem tertium? Pro eo qos scripsit,vel contra eum qui scripsit,an fidem faciant,nos iam diximus. Quid si cõtra tertium,vel pro tertio alio proferantur? Hęc quæstio à nobis tractabitur sub titul. de testib. in interpretatiooe l.solet.vbi est.exemplum buius quæstionis,de testatione. Testatio non valet ad probationem: quia testibus creditur magis,quàm testimoniis, si à priuata persooa redacta sit in scripturam. Contractus inter duoainitus ea scriptura fidem non facit: verum est quod ij qui scripserunt vel qui subscripserunt,possunt adduci testes in iudicium.

De rationibus argentariorum. De rationibus argeotariorũ,& nummulariorũ iam diximus: illæ enim rationes fidẽ faciunt aduersus tertium:aliis prosunt quibus eæ rationes conscriptæ sunt: aliis plerunque nocent, nec vt priuatæ scripturæ habentur, quia mnous eorum publicam causam habet. Atque ideo dicitur probationem rerum gestarum bis rationibus contineri. leg. argentarius.& leg.quidam, §.nummularium. de eden. Idémque dicendum est de professione natalium, de qua etiam aliquid diximus supra. Pater profitebatur sibi natum esse puerum apud acta,(vt olim fieri solebat hæc professia apud Pręfectũ ærarij.) Hæc professio publica est,quia publice fit,& in acta publica redigitur: ideo non mirum est si pleraque exempla reperiantur,in quibus hæc professio fidẽ facit.leg.etiam de probat. idem dicitur in leg.cum de ætate.eod.Ex bis optime intelligi potest, quam fidem faciant instrumenta tam publica quàm priuata, quæ omnia intelligenda sunt de instrumentis,quæ falsa nõ sunt oec suspecta,oec calumniosa.Si eoim instrumentum aliquod in iudicio proferatur,quod falsum sit,aut suspectum, aut calumniosum, dicendum est illud instrumentum ad probatiooem non valere.l.2.hic. Nã oportet quod instrumentum profertur ad fidem faciendam omni suspicione carere. Quinimo is qui tale instrumentum profert in iudicio, puniendus est tanquam falsarius.l.iubemus.Cod.de prob. & leg.vbi ad leg.Cornel. de fals. Cod. Imo qui instrumentum falsum profert.in iudicio, debet probare illud iostrumentum falsum non esse,noo adulterinum, & ab vtra que parte probatio exigitur quamuis alias ab eo tantum qui accusat,probatio exigatur.Sed animaduertẽdum est moribus oostris aduersus instrumentũ quod est publicum oon admitti probationem,si quis contẽdat falsum esse. Id videtur sumptum ex leg.vltim. de fide instrumen.nisi inscriptio desit:alias is qui accusat instrumentum falsi,punitur pœna calumniatoris, nisi docuerit illud iostrumentum falsum esse.Cum autem quis protulerit in iudicio instrumentum, qnod falsum vel suspectum est, potest desistere & abstinere ab vsu eius instrumenti,atque ita pœnam falsi effugere, quod est hic animaduersione dignum.Licet enim is qui vtitur falso instrumento,non minus puniatur pœna falsi, quam is qui instrumentum falsum conscripsit,tameo desistenti ignoscitur, & ei qui professus sit,in iudicio se nolle eo instrumento vti, venia dabitur. l. si aduersarius.Cod.eod.Itaq; notanda est differẽtia inter eum qui falso instrumẽto vtitur, & eum qui falsum iostrumentum conscripsit, quæ traditur io l.si falsos.Cod. ad leg.Cornel.de Fals. Falsum autem iostrumentum, quod sit,quæri potest. Si quis hoc plene tractare velit, adducenda erunt omnia quæcunque scripta sunt de falsis,tam in Codice,quam in Digestis.Sed hoc alienũ est ab instituto meo.Ego ea taotum attingere decreui, quorum hic fit mentio. Dicẽdum igitur est noo tantũ falsum committi posse in instrumento quod publicè conficitur,sed etiam in priuatis scripturis, & cautionibus.leg.3.hic.vbi est exemplum, Si repetita die cautio scripta sit.Si is qui mutuã pecuniã bodie accipit ab alio caueat & confiteatur in cautione,se accepisse iam pecuniam Calendis Septembris,hic falsum cõmittitur propter repetitam diẽ.(Hic enim repetita dies,id est, retrorsum petita,quam nos antidatam vocamus) hoc appooitur fraudandi alicuius causa, & hoc vt bic videatur prior contraxisse.Dubium non est quin hæc repetita dies possit aliis nocere,qui priores cum eo contraxerunt.

De instrumentis falsis, suspectis & calumniosis.

Instrumentum falsum confici quando dicatur.

Sed notandum est qood hic dicitur, inter eos, inter quos illa cautio est conscripta,non videri falsi crimen committi.Ego bodie tibi mutuam pecuniam dedi: tu scripsisti te eam pecuniam accepisse Calend. Septemb.ego aduersus te illam cautionem profero:tu contendis falsam esse,vt fides eius vacillet: quæritur, an admittenda sit hæc accusatio falsi? Dicitur oon admitti. Nam inter consentientes, quantum ad contrahentes attinet, falsum non committitur eam diem repetendo: quia neutri eorum nocere potest illa dies repetita, & quæ dies adscribatur cautioni, nihil refert quod ad eos attinet. Sed hoc potest aliis nocere qui priores cum eo cõtraxerũt. Ideoq; addit Iuriscõsultus, *Magisq. debitor quàm creditor deliquerit.* Si debitor nolit soluere,& contendat probationem legitimam non esse,quia falsa dies adscripta est, non est audiendus, imo magis debitor quàm creditor deliquit, qui sciens, & prudens se cum alio contraxisse, eam diem cautioni adscripsit. Ergo dubium non est, quin fal-

sum etiam committi possit in scriptura priuata, vt etiam apparet ax l. creditor. ad leg. Cornel. de fals. Ex iam dictis nascitur quæstio, Si quis falsi conuictus sit propter instrumentum, quod in iudicio prolatum erat, & quis eo instrumento velit vti, an tanquam falsarius dicendus sit: hæc quæstio tractatur in l. 2. C. eod. vbi dicitur, non nocere ei qui instrumentum profert in iudicio sententiam aduersus alium latam de eo instrumento, si forte is qui illud instrumentum protulerit falsi conuictus sit. Ratio est, quia inter alios hoc gestum fuit. l. sæpe de re iudic. Hinc existit alia quæstio quæ tractatur in l. vltim. Cod. eod. Instrumentum prolatum est in iudicio ad fidem faciendam, eius fides approbata est, & est redactum & perscriptum in actis: deinde redditum est authenticū ipsum ei qui protulerat. Aduersarius id instrumentum contendit falsum esse, & petit vt denuo proferatur & exhibeatur in iudicio. quæstio est, an denuo cogatur illud instrumētum proferre? Cū hæc quæstio magni momenti videretur esse imperatori Iustiniano, edidit vnam constitutionē hac de re. Et certe magni momenti est hæc quæstio. Nam fieri potest, vt ideo aduersarius postulat denuo hoc instrumentum proferri, quia intelligit deperditū esse instrumentum casu aliquo. Fieri etiam potest vt celet actor illud instrumētum quia veretur ne falsi cōuincatur. Distinctio igitur hic posita notanda est. Oportet vt is qui denuo petit proferri instrumentū, iuret se existimare falsi se conuincere posse, atque ideo eius prolationē exigere: postquam autē iurauerit, tunc cogetur inscribere se. Hinc videtur esse ortus ille ritus & vsus forensis, de quo iam dixi. In qua constitutione additur, Sin autem dicat non esse, &c. Si is qui protulit semel instrumentum, dicat deperditum esse, & se nō posse proferre, exigitur etiam ab eo iuramentum, & si iurauerit deperditum esse, non cogetur illud denuo proferre in iudicio. Quod si nolit iurare, ea scriptura quam prius protulerat, non poterit eum iuuare ad probationem, non tamē punietur vt falsarius. Hinc ergo notandum est, quod ab aliquibus obseruatum est, & apud nos est vsitatum in foro, exemplum instrumenti quod est prolatum in iudicio, redactum & descriptum in actis, fidem facere, & non exigi authenticum ipsum, nisi quoties aduersarius vult accusationem falsi instituere: quia tunc exemplum insinuatum non valet ad fidem faciendam. Atque cum hac exceptione intelligandum est quod diximus, exemplū non sufficere ad aliquem condemnandum, nisi instrumentum descriptum sit in actis & redactum. Et alius locus est qui vulgo adduci solet in l. chirographis. de administ. tut. Igitur instrumentum præscriptum in actis publicis effectum est forense & publicū. Hactenus de falsis instrumentis, quibus fidem habendam non esse diximus: nunc videndum est de scripturis diuersis, aut contrariis, quæ proferuntur in iudicio. Sæpe accidit vt proferantur tabulæ & scripturæ in iudicio quæ diuersæ aut contrariæ aut repugnantes sunt. Si quis ergo huiusmodi scripturas protulerit in iudicio, quæritur an fidem faciant? quæstio hæc tractatur in l. scriptura, 14. C. eod. Cum aperte sunt contrariæ scripturæ nulla est dubitatio. l. vbi repugnantia. de testib. sed vbi scripturæ sunt diuersæ, si modo ita diuersæ sint, vt fidē sibi inuicem derogēt, non prosunt ad fidem faciendā: dummodo ab vna eademque parte proferatur. Nam si à diuersis partibus prolatæ sint illæ scripturæ, aliud dicendum. Inspicere enim debet iudex vtra ex his scripturis fide dignior sit. l. optimam. de contrah. stipul. sicut in reliquis scripturis iudex debet spectare quod est credibilius, vt dicemus in l. 3. de testibus. quemadmodum & in testibus debet iudex spectare quod verisimilia dicant. l. ob carmen. de testib. Ex his intelligitur, quibus instrumentis fides facieda, quibus fides habenda sit, & quibus non sit. Nunc quæritur quis sit effectus instrumentorum quibus fidem habendam esse diximus. Nam de aliis non loquimur.

Exemplum instrumentali insinuatum quantam fidē faciat.

De scripturis diuersis & repugnātibus.

De effectu instrumentorum.

Cap. IIII.

Effectus hic est, quod instrumenta quæ fidem faciunt, quę vera sunt nec suspecta, ad substantiam rei gestæ non pertinent, sed ad probationem tantum, id est, sine instrumento quod gestum est valet, si modo probari possit testibus vel aliis probationibus. l. 4. & 5. hic est locus communis de instrumentis & scripturis notandus. Instrumenta fiunt fidei causa, & propterea inscribitur titulus, de fide instrumentorum. Non ideo contractus in scripturam rediguntur, quod contractus non valeant sine scriptura. Vnde in plerisque capitibus tituli de fide instrumen. Cod. exempla multa reperiuntur in quibus valet probatio inter testes, etsi nullum instrumentum conscriptum sit, aut instrumentum deperditum sit quod erat confectum. Exemplum vnum est in l. 1. Aliud est in l. Illata. & leg. seq. Si instrumentum amissum sit, potest is qui sibi deberi intendit, fidem facere per testes, si de re gesta testes possint testari. l. sicut iniquum. eod. Instrumentum fuit confectum de tractu aliquo, puta venditionis, aut mutui: illud instrumentum amissum est casu aliquo: multi sunt testes qui interfuerunt cum negotium illud gestū fuit, & qui de eo quod continetur instrumento possint forte testari, quia legerunt instrumentum: primum oportet probare casum fortuitum, postea admittitur testium testimonium, de eo quod instrumento continebatur, si modo tales fuerint testes, qui, potuerint cognoscere, an instrumentum legitimum & recte confectum esset. Huc pertinet quod dicitur in l. in exercendis. sed eodem pertinet quod dicitur in l. proprietatis dominium, in l. cum res. de probat. vbi dicitur in exercendis litibus eandem vim habere testium depositionem & fidem instrumētorum. Contrarium videtur esse quod dicitur in l. census. de probat. vbi dicitur, *Census & monumenta publica potiora esse testibus, senatus censuit.* Magna ratio suadet, vt monumenta publica potiora sint testibus, & maiorem habeant fidem quam testes. Dixi instrumenta non ideo dici publica, quia Reipub. sint, sed ideo dixi publica esse, quia utuntur auctoritate publica & à persona publica conscripta sint. Sed monumenta aliquando publica dicuntur quæ publice custodiuntur, Reipublicæ sunt, & publice approbata sunt: ideo dicitur ea potiora esse testibus. Si quid præscriptum sit auctoritate publica, & Reipublicæ gratia ad perpetuam memoriam, maior est eorum monumentorum auctoritas, id mirum non sit senatum censuisse potiora esse ad fidem faciendam quam testes. Olim illi census solebant publice custodiri. Census enim est æstimatio bonorum cuiusque. tit. est de censib. Ratio referendi in censum traditur in l. forma censualis. ff. de censib. Hoc non est intelligendum de possessione censuali. l. Censualis professio. C. de donat. quę alias contraria esse videtur. Nam hic dicitur monumenta publica potiora esse testibus. in l. Censualis professio. Dicitur, censualem professionem præiudicare domino non solere, cum quis profitetur apud magistratum census quæcunque habet in bonis. Si enim retulerit quæ aliena sunt in bona sua, hoc domino non obest. Nam professio illa censualis priuata scriptura est. Sed quæ superius diximus ita accipienda sunt, nisi actum sit inter contrahentes ante contractum initum, vt in scriptis redigatur: id constitutum est à Iustiniano in leg. contractus. Cod. eod. & eius constitutionis meminit idem Iustinianus tit.

dc empt.

de empt. lo § 1 Instit. Véditio dicitur perfici solo consensu, simulatque conuenit inter emptorem & venditorem, vt res sit empta certo pretio: sed tamen plerunque scriptura necessaria est: & quamuis placuerit inter contrahentes, vt res empta sit certo pretio, nódum tamen perfectus dicitur esse contractus, antequá in scriptis factus fuerit. Exempli gratia, volo à te fundum emere: sermo aliquis habetur inter nos de ea re: ais te velle accersere tabularium publicum qui instrumentum conficiat, & coram eo te declaraturũ quibus códitionibus sis mihi fundum venditurus: aduocatus est tabularius, coram eo conuenit inter nos de certo pretio, de certis códitionibus, quibus vendédus esset fundus. Deinde pœnituit alterũ huius consensus, antequá redactus esset in scripturá: quæritur an possit recedi à contractu, quæstio hinc pendet, an cótractus perfectus sit? Ait Iustinianus in hac specie perfectam non esse venditionem, atque ideo ab ea posse recedi. Oportet in mundum contractum esse redactum: nec scheda, inquit, id est, minuta sufficeret: Græcis σχεδίασμα. σχεδιάζειν est opus celeriter & ex tempore factum in mundum redigere, Gallice *mettre au net*. Sic scriptura necessaria est ad perfectionem contractus, quamuis alias scriptura pertineat tantum ad fidem rei gestæ. Cum autem inito iam contractu emptionis & véditionis post consensum vtriusque venditoris & emptoris cõuenit vt redigatur in scripturam, scriptura adhibetur tãtum ad fidem rei gestæ, nec pertinet ad substantiam contractus. l. contractus. de fide instrum. Feci mantionem venditionis pro exemplo: sed idem de omnibus aliis contractibus est dicẽdum. Loquitur enim Iustinianus de omnibus contractibus. Similes casus obseruari, & colligi ab aliis solent, in quibus scriptura aliquando necessaria est ad substantiam contractus, nedũ ad probationem. sed de his videbitis in singulis locis in quibus de his tractatur. Præterea animaduertendum est instrumenta publica hodie apud nos executionem & vim rei iudicatæ habere: nam si obligatio relata sit in publicum instrumentum, illud instrumentum executionem habet aduersus eum qui obligatus est: fitque executio perinde ac si condemnatus esset. Hoc valde alienam est à iure Romano. Nam secũdum ius Rom. nunquam incipimus ab executione, sed ab actione & persecutione iudiciaria. l. 1. de execut. rei iud. Sed tamen mos conficiẽdorum instrumentorum in quibusdam locis dici potest cõuenire iuri Romano, quia condemnationem cõtinent, quasi iurisdictioné quandam voluntariam exerceant tabelliones. l. 2. de offic. procons. & legat.

Scheda gu d.

IN TIT. XXII. LIB. IIII. COD.

PLVS VALERE QVOD AGITVR, QVAM QVOD SIMVLATÈ CONCIPITVR.

HIc titulus pertinet ad titulum præcedentem de fide instrum. & est veluti appendix quædam & particula superioris tractatus. In instrumentis enim plerunque aliud scribitur, aliud simulatur: & cum dicimus instrumentum fidem facere, hoc ita accipiendum est, nisi appareat aliud scriptum esse in instrumento, aliud simulatum inter contrahentes: tunc enim præualet veritas rei gestæ scripturæ. leg. 1. hic. vt autem commodius explicemus, quæ ad hunc locum pertinent, sic distinguendum est. Duobus modis contingere potest, vt aliud scribatur in instrumento, aliud simuletur. Id enim contingere potest per errorem, sed potest etiã cum nullus interuenit. De errore primum videamus. Huius rei exemplum est in leg. cum precibus. Codic. de probat. Si cum ego vendere vellem fundum, me inscio & alias res agente scriptum sit, fundum donatum esse in instrumento, hic quæritur, an ex eo contractu fundus tanquam donatus possit peti. Ait imperator fundum non posse peti tanquam donatum, sed magis inspiciandam esse veritatem. Is cum quo ego contraxi curauit adscribi donationem loco venditionis, id factum est per errorem: inspiciamus igitur veritatem rei gestæ magis quàm quod in instrumento scriptum reperitur. Aliud exemplum simile est in leg. vltim. hic. Cum ego vellem tibi locare fundum, curasti adscribi in instrumento me védidisse fundum: illud instrumentum postea mihi obtulisti, vt ego subscriberem: subscripsi instrumento non lecto à me neque inspecto, hic quæritur, an possit fundus à me peti tanquá venditus. Imperator dicit peti non posse. Aliud enim actum est à contrahentibus, & deficit consensus eius qui errauit, nec est venditio, quia dominus fundi eum locare volebat, non vendere. Non est etiam locatio, quia alter volebat emere, non autem conducere: ideóque hic dicitur neutrum contractum constitisse. Cum dicimus valere id quod agitur, nó potest in hoc exemplo locum habere. Non enim agitur inter eos, vt venditio sit aut locatio: neuter consentit, nec vt locetur fundus nec vt vendatur. vnus consentit venditioni non locationi: alter consentit locationi non venditioni. Et tum demum verum est quod diximus cum apparet quid actum sit. Aliquando aliud agitur, aliud scribitur in instrumento: id fit per simulationem contrahentium. Vterque consentit vt aliud scribatur in instrumento quàm quod agatur inter eos: in quo cum quæritur quid sequendum sit, sic distinguendum est: nam contingit aliquando, vt simulatio respiciat contractum, aliquando vt respiciat personam. Sæpe accidit, vt simulatio respiciat contractum, vt pro vno contractu alius contractus exprimatur. Vnum exemplum est in leg. 3. Emptio fit aliquando pignoris causa vel mutui causa: & hoc frequentissimum est apud nos. Fœnerator aliquando cum mutuam pecuniam dat, simulat se aliquid emere ab eo cui pecuniam dat, & adiicit factum de reemendo: hoc fit vt vsuras percipiat ex mutuo tanquam fructus rei venditæ. Non enim possunt vsuræ peti ex mutuo. Fructus rei pignoratæ creditor indebitum computat. leg. 2. Codic. de pignor. actio. In hoc ergo casu non quod scriptum est, sed quod gestum est inspicimus, si appareat quid gestum sit inter contrahentes. c. vos. de pignor. & cap. ad nostram. de empt. & vendi. Aliquando hæc simulatio respicit personá. Exemplũ est in l. 2. hic. Aliud est in l. 4. Cum quis vellet aliquid emere, supposuit nomen vxoris suæ loco nominis sui, tanquam vxor ipsa emeret, non maritus: hæc simulatio respicit personam contrahentium: & tunc inspicimus magis quod actum est, quàm quod simulatum. Talis fuit ille Licinius Stollo, quem Plinius libro decimooctauo, capite trigesimo scribit, sua lege fuisse damnatum, cum substituta filij sui persona amplius quàm quinquaginta iugera possideret. Est autem hæc quæstio facti, quæ examinabitur per iudicem, vt dicitur in leg. 4. Si quis alteri nomen suum accommodauerit in negotio aliquo contrahendo: hic loquitur Vlpian. in l. 4. §. Si ab ignoto. de manumiss. Si quis redemerit seruũ oũmis ipsius serui, vt seruus liberationem consequeretur: quia hoc actum est, vt seruus post redemptionem fiat liber: hoc facit seruus, quia videt se non posse vtiliter paciscí cum domino suo: quia accommodat nomen suum seruo in hoc contractu, dicitur imaginarius emptor. Quod autem diximus id valere quod agitur, ita est intelligendũ (vt admonuimus) si appareat quid actũ sit ag

liquando nihil omnino agitur, sicut in exemplo l. ultimæ. id contingit etiam aliqua ex causa ut quid simuletur. Exemplum est in l. si sponsus, §. circa. de donatio. inter virum & vxor. Maritus aliquid volebat donare vxori suæ, quia videbat se donare non posse, vendidit ei per simulationem: hoc casu non valet contractus venditionis, quia simulatio est: non valet etiam contractus donationis, quia quod gestum est inter cōtrahentes est contra ius. Deinde dicendum est, si voluerint contrahentes alium contractum in alium transferre, & modus sit idoneus ad transferendum unum contractum in alium, non proprie simulationem esse, nec locum habere, quæ hic dicimus de simulatione. Mihi debes pecuniam ex causa mandati: conuenit inter me & te, vt eam pecuniam tu mutuam habeas, & mihi debeas ex mutuo quod mihi debes ex causa mādati. Contractus mandati potest transferri in contractum mutui: & è diuerso. Ponamus eum qui mihi debebat ex mādato falsum esse se accepisse ex causa mutui, mutuum erit, propter singularia mutui præcepta: modo ea obseruentur quæ necessaria sunt ad transferendum vnum contractum in alium contractum. Vnum exemplum est in l. si ex pretio. C. si certum petatur. De his diximus in l. rogasti. & l. singularia. si certum petatur. & l. qui negotia mandati.

IN TIT. XX. LIB. IIII. COD. ET TIT. V. LIB. XXII. PANDECT.

DE TESTIBVS.

Primus locus huius tractatus de testibus est, in quo quæritur,

Qui testes esse possint.

CAP. I.

Hic locus valde vtilis est, & pertinet ad rationē refellendorum testium in iudicio, quæ est res hodie vsitata. Et certe ob quas causas possint refelli testes in iudicio, valde vtile est & necessarium nosse. Et in primis notandum est: Omnes ad testimonium dicendum admitti in iudicio, quibus id lege nō interdicitur. Hæc regula traditur in l. 1. §. 1. Superest ergo vt inquiramus quibus interdictum sit testimonium, & quibus interdictum non sit. Ego solitus sum hæc complecti summatim, & vti diuisione quæ traditur in l. 3. §. pen. hic. Ait Callistratus ibi quibusdam interdici testimoniū propter notam & infamiā vitæ, & propter scelus aliquod, alios refelli à testimonio propter affectionem aliquam: alios propter inopiam consilij & iudicij. Videamus primum de his qui ob scelus aliquod, ob notā & infamiam vel ob turpitudinem vitæ repelluntur à testimonio. Hi recensentur in l. 3. §. lege Iulia. hic. In primis qui iudicio publico dānati est repellitur à testimonio dicendo in iudicio, quia is notatur infamia qui iudicio publico dānatus est. l. infames. de public. iudiciis. Ergo exemplum est eorū quibus interdicitur testimonium propter infamiam vitæ. Exemplū est in l. scio. in l. repetundarum. In d. l. scio. exemplum est de eo qui adulterij damnatus est. Iudicium de adulterio publicum est, tit. de public. iudic. Instit. & ff. Ergo neq. in iudicio testis esse potest, nec io testamento faciēdo. Aliud exemplum est in d. l. repetundarum. Repetundarum dānatus dicitur eiam dānatus publico iudicio. Nā lex Iulia repetundarū, vna est ex legibus publicorū iudiciorum. Aliud exemplum est in l. quæsitum. de eo qui damnatus est calumniæ causa in publico iudicio. De hoc maior fuit dubitatio, quàm de his de quibus diximus, quia nihil de hoc cautum fuit in legibus, Papinianus ait de eo qui iudicio publico dānatus fuit, calumniæ causa nihil cautum fuisse. Lex Remnia quæ lata est aduersus calumniatores. Legea etiam Iuliæ de vi, repetundarum & peculatus, non nominatim repellunt eos qui calumniæ causa damnati sunt. Quid ergo dicemus? Huic respondet Papinianus, *Verum tamen quod legibus omissum est, non omittetur religione iudicantium.* Est locus communis de interpretatione legum. Non omnia possunt legibus & senatusconsultis comprehendi. Sed cum aliquid lege cautum est, interpretatione producendum est ad similes casus in quibus eadē est æquitas. Sequitur, *integræ frontis homo dixerit.* Iudex perpendere debet, an integræ frontis sit, an inculpatæ vitæ testimonium dicit. Non igitur repelletur à testimonio omnino qui calumniæ causa damnatus est, sed tamen iudex non tantam fidem adhibebit eius testimonio qui calumniæ causa damnatus est. Aliud exemplum in l. ob carmen. in princ. Lex Iulia, cuius mentio est in leg. 3. in §. penult. loquitur de iis qui damnati sunt iudicio publico.

Idem dicendum est de eo qui damnatus est ob carmen famosum, quamuis non dicatur iudicio publico damnatus qui ob libellum famosum damnatus est. Intestabilis interdum dicitur qui neque testamētum facere potest neque testimonium dicere. leg. neque. de testament. Aliud exemplum est in leg. quoniam liberi. Cod. eod. de his qui sunt socij & participes eiusdem criminis. Iustissima igitur est causa testia repellendi si dicatur particeps & socius eiusdem criminis, & is accusatur eiusdem admissi. Cum enim plures accusantur eiusdem delicti, accusantur omnes tanquam socij, & testimonium vnius aduersus alterum non recipitur, præterquā in casibus exceptis. Ex his quæ diximus consequens est, non quoduis delictum sufficere ad repellēdum testem à testimonio. Nam si quoduis delictum sufficeret, quod opus esset nominatim de iis cauere legibus, veluti lege Iulia? Et hoc iure nos hodie vtimur, præterquam in foro pontificio, vbi quoduis delictum sufficit ad repellendum testem, quod sumptum est ex can. infames. 6. quæstio. 1. Sed hoc iure non vtimur in foro ciuili & regio, nec admittitur obiectum ad repellendum testem ob delictum quodcunque admissum. Itaque diligenter obseruandum est quod hic diximus, & expendenda sunt exempla, nec videntur intellexisse doctores nostri quid eo canone contineatur. Putant enim quemlibet, qui aliqua notetur infamia repelli à testimonio, quod verum non est. Præterea nos hodie alium morem refellendorum testium recipimus. Apud nos non sufficit crimen subiicere, etsi sit crimen atrocissimum & publicum: quia oportet obiicere condemnationem. nec sufficit dicere aduersus aliquem, eum adulterum esse, vel parricidam: sed oportet dicere eum damnatum esse parricidij, adulterij, &c. Et hic vsus omnino cōtrarius est pōtificiis constitutionibus. Sunt duæ constitutiones pontificiæ sub titulo de testibus. cap. super. & c. testimonium. vbi dicitur sufficere si quis possit conuinci ob crimen obiectum, etsi damnatus nō sit, ad repellēdum eum à testimonio, quod consentaneum est iuris Romano. Et quod dicunt sufficere ad repellendum testem à testimonio dicendo, notam infamiæ obiicere, mihi videtur non posse colligi ex dict. leg. 3. §. lege Iulia. vbi dicitur eum repelli à testimonio, qui ob testimonium dicendum vel non dicendum pecuniam accepisse iudicatus vel cōuictus erit. & malè intelligūt hunc locū meo iudicio. Subiecta sunt enim ea verba post verba legis Iuliæ recitata, & hoc breui epilogo continetur quod est in lege Iulia. In lege Iulia mentio facta erat impuberis: ideóque quosdam eit repelli propter lubricum ætatis & iudicij, alios repelli à testimonio dicēdo propter notam vel infamiam vitæ, veluti qui damnatus

Complices criminis non esse testes posse.

Mos refellendorum testium curiæ Franciæ.

est publico iudicio. atque ita intellexit Accursius, qui mihi videtur rectius multo hunc locum intellexisse quam canonistæ. Exempli gratia, aliquando accidit, vt damnatus tantum notetur infamia, aliquando vt sine damnatione inuratur infamiæ nota: hæc facilius possunt intelligi ex Prętoris edicto de his qui not. infam. vbi Prætor ait. *Qui furti damnatus erit*, non ait, *Qui furtum fecerit*. Sed ait. *Qui lenocinium fecerit*, non ait, *qui lenocinij damnatus erit*. Hæc diligenter expendenda sunt. Quoties ad notam infamiæ alicui inurendam condemnatione opus est, minor est dubitatio, sed cum ob factum ipsum sine condemnatione quis notatur infamia, potest dubitari. Et ne moribus quidem nostris à testimonio dicendo repellitur qui lenocinium fecit, nec legibus: verum tamen est, quod quamuis non interdicatur testimonium ex huiusmodi causa sine condemnatione, tamen iudicis videre est quanta fides adhibenda sit. Vir enim inculpatæ vitæ magis fidem faciet quàm qui aliqua infamiæ nota & infamia, vel turpitudo vitæ, valet ad imminuendam testis auctoritatem, non ad eum omnino repellendum à testimonio dicendo. Sed de his hactenus. nunc videndum est de aliis causis propter quas non excipitur testimonium alicuius. Testimonium alicuius non recipitur propter verisimilem aliquam affectionem, quæ potest impedire veritatem. Nam eum à quo veritas requiritur, omni perturbatione vacuum esse oportet. Igitur si aliquis affectione verisimiliter moueatur, quæ veritatem impedire potest, is idoneus testis non habetur. Id declaratur sequentibus exemplis. Ac in primis dicimus in causa propria neminem idoneum testem esse, l. nullus. hic. & l. omnibus. C. eod. natura enim comparatum est, vt homines ament se & sua: nam amor sui & suorum natura insitus est homini & omni animanti. Vnde fit vt in re propria nemo testis recipiatur. Cicero in oratio. pro Roscio Amer. idem ait. Hoc autem adeo certum & indubitatum est, vt frustra de ea re videamur admoneri à Iurisconsultis. Est quoddam principium in hac disputatione. & ideo ex his multa alia consequuntur: quæ nisi hæc pro certis & indubitatis habeantur, non possunt facilè probari, quoties de his quæstio est. Cum dicimus neminem in causa propria idoneum testem esse, quæri solet quę sit causa propria, quæ aliena. Hinc enim pendent moltę quęstiones. Exempli gratia, in causa euictionis quæritur, an venditor sit idoneus testis. Quidã vendidit fundum, dominus eũ vindicat ab emptore: in ea causa producitur testis venditor qui auctor est: quæritur an sit idoneus testis? Quæstio hinc pendet, an sit causa eius propria an aliena? Si causa eius propria sit, submouebitur à testimonio dicendo, alias non submouebitur. Quæ sit causa

Causa propria quæ.

propria docet Iurisconsultus in l. 1. §. in propria. quand. appell. vbi causam propriam esse ait ea qua commodũ vel incommodum ad aliquem pertinet suo nomine. In causa propria biduum datur ad appellandum. in aliena datur triduum. Suo nomine ait, vt excludat procuratores, qui non agunt suo nomine, & eos qui aliena negotia gerunt. Ergo in proposita specie cum quæritur de venditore qui testis producitur in causa euictionis, quo casu de euictione tenetur, vt ferè tenetur, si nihil aliud conuenerit, propter naturam contractus: dicendum est venditorem idoneum testem non esse: nam commodũ vel incommodum ad eum pertinere potest. Etenim si victus sit emptor in eo casu, actionẽ habet aduersus venditorem: argumento est, quod dicitur in l. ab executione. §. 1. de appell. Vbi dicitur, si sententia inter aliquos lata sit, alius cuius interest, ab ea appellare potest, si eius interfit: & affert exemplum de causa euictionis. Si emptor victus sit in causa euictionis, potest ab ea appellare venditor, quia eius interest: nec dicitur in causa aliena appellare. Hinc nascitur quæstio, de causa vniuersitatis, aut alicuius corporis, an singuli ea quibus ea vniuersitas constat, idonei testes sint. Quæstio hinc pendet, an causa eius propria sit iudicanda, an vero aliena. Si causa eius propria sit, dicendum est eum idoneum testem non esse. Et vulgo receptum est, in causa vniuersitatis idoneum testem esse, nisi causa ad commodum vel incommodum eius pertineat. Causa vniuersitatis non videtur causa singulorum esse, ex quibus vniuersitas coalescit & constat, l. in tantum. §. vniuersitatis. de rer. diuis. Quę sunt vniuersitatis, non sunt singulorum. Aliud igitur est rem esse vniuersitatis, aliud esse singulorum, ex quibus constat vniuersitas. Sed tamen videndum est, num etiam ea causa quæ nomine vniuersitatis mota est, ad singulorũ vtilitatem pertineat. Nam hoc casu dici posset singulorum causa esse, & singulos à testimonio dicendo repelli. Diximus enim iam eos repelli à testimonio dicẽdo, ad quos nomine suo res quoquomodo pertinet. At eorum quoquomodo interest. Et hæc distinctio vulgo recepta mihi videtur probabilis esse. Aliud exemplum est in patre & filio, in leg. testis. In causa patris filius non est idoneus testis, nec in causa filij pater idoneus testis est. Verisimilis enim affectio alterius in alterum facit, ne alter in alterius causa idoneus testis sit. Et hoc producitur longius ad omnes ascendentes & descendentes in infinitum. Nam alia lex de parentibus & liberis loquitur, leg. parentes. Cod. eod. Appellatione parentum hi omnes continentur, ex quibus nascuntur, id est, omnes ascendentes in infinitum, leg. 4. §. 1. de in ius voc. sicut appellatione liberorum continentur omnes qui ex nobis nascuntur. leg. liberorum. de verbor. significat. vt filij, nepotes pronepotes, & cæteri deinceps. nihil tamen prohibet patrem & filium in eadẽ causa testes adhiberi, leg. pater & filius. 17. hic. Si quis in causa sua produxerit testes patrem & filium vel duos fratres qui sunt in eiusdem patris potestate: quæritur an hi idonei sint testes. At Iurisconsult. eos repellendos non esse. Ratio enim cessat, propter quam dicimus testimonium filij aut patris non recipi. Nam cessat hæc affectio de qua diximus, cum simul producuntur testes in aliquo negotio. ex eadem enim domo nihil prohibet plures testes alicui negotio adhiberi. Oritur quæstio ex eo quod dicitur sub titul. de probat. de professione parentum, si agatur de probanda ætate filij, an natalibus filij, professio parentum admittitur, leg. etiam l. imperatores. l. cum de ætate. de probat. Et tamen hic dicimus in causa filij, patris testimonium recipiendum non esse. Hæc visa sunt repugnantia Accursio & cæteris, qui non intellexerunt quid sit professio. Verùm ego supra docui, professionem multum differre à testimonio. Dixi quod simulatque natus erat puer aliquis, parentes cogebantur profiteri acta apud Præfectum ærarij Saturni. auctore Capitolino in Marco, & ea facta faciebant fidem quoties probandi erant natales filij. Aui etiam professio & materna recipitur, l. etiam. de probat. Quod ergo dicitur ab aliis de professione matris in probatione ætatis filij, nihil ad rem pertinet. Quęstio agitari solet de fratre, an frater in causa fratris idoneus testis dicendus sit, & an sit iusta causa refellendi testis, quod is frater sit eius pro quo producitur. Vulgo dicitur, nulla lege fratrem refelli à testimonio dicendo in causa fratris, quamuis aliqui excipiant causam criminalem. Nos libro primo Disputationum, capite 28. defendimus, fratris testimoniũ legibus interdictum esse, cum leges non recipiant domesticum testimonium. Sic enim interpretati sumus domesticum testimonium in leg. Cod. in l. penul. hic. Frater autem domesticus testis mihi esse videtur. Domestici non tantum dicuntur qui in eadem domo

In causa vniuersitatis an singuli ex vniuersitate testes esse possint.

De patre, & filio.

De fratrib.

Testimonium domesticum quod.

morantur, vt in leg. respiciendum. §. furta domestica. de pœnis, sed etiam dicantur, qui eiusdem familiæ sunt, vt fratres. Sic mihi videtur accipi domus in leg. pater & filius. atque ita interpretatur Theophilus in Instit. tit. de testam. Ideoque hæc prohibitio testimonij, propter coniunctionem latius producitur, quã vulgo receptum sit: domesticum igitur testimonium iure ciuili improbatur. Hoc est intelligendum cum exceptione quæ vulgo traditur, nisi agatur de eo probando quod domi geritur, & quod nõ põt nisi per domesticos probari. Id sumptum est ex l. consensu. Cod. de repud. Inter maritum & vxorem post matrimoniũ solutum, si quæstio moueatur de rebus surreptis, & aliis huiusmodi, serui tam mariti quam mulieris interrogantur in ea causa, quoniam ea quæ domi geruntur non possunt (inquit) nisi per domesticos probari. Atque hinc receptum est, cum quæritur de causa vniuersitatis, singulos ex quibus vniuersitas constat, tunc idoneos testes esse, cum de eo probando agitur, quod non potest nisi ab eis personis cognosci, atque ideo eorum testimonium recipitur. Quæri solet de amico, an amicus idoneus testis habendus sit, & an sit iusta causa repellendi testis, quod is amicus & familiaris sit eius à quo testis producitur? Certum est testimonium amici non tantum ponderis habere. Id satis colligitur ex l. 3. in p. in.

Testimoniũ singulorum ex vniuersitate quando recipiatur.

De amico.

Sed quæstio est, an interdicatur ei testimonium, an omnino non recipiatur. Quidam enim sunt quorum testimonium non multum ponderis habet, & hoc committendum est iudicis arbitrio, vt inspiciat quanta fides eis habenda sit: sed tamen non interdicitur eis testimonium. Quidam sunt quibus penitus interdicitur testimonium. Exemplum eius rei est, cuius fit mẽtio in lege Iulia, l. 3. §. leg. Iulia. hic. Quid ergo dicemus de amico? Existimo si sit magna aliqua, & non vulgaris amicitia, quæ vix reperitur hodie, iustam esse causã interdicendi testimonij. Hæc enim amicitia coniunctioni sanguinis comparatur. Vulgaris autem amicitia, quæ contrahitur ex aliqua notitia, à testimonio nõ repellit, leg. latæ culpæ. §. amicos. de verbor. significat. hanc sententiam nos postea confirmaturi sumus alio argumento. Aliud exemplum est de patronis causarũ & de procuratoribus. hi enim idonei testes non sunt. l. vltim. hic. Legibus nihil cautum est de patronia causarum, sed mandatis. Præsidibus mandata dabantur cum mittebantur ad prouincias regendas. Exemplum horum mandatorum est in Nouell. Iustiniani constitutione, tit. de mand. Præsid. Interdicitur autẽ his testimonium propter verisimilem affectionem. Affectio impedit veritatem, officit veritati, iudicio, consilio & rationi. Eadem est causa executorum negotiorum propter quæstum: de his executoribus videte quod scriptum est in Instit. tit. de act. & tit. C. de sportul. Sportulas accipiebant pro rei magnitudine, de qua lis erat, T. t. C. de sportul. Itaque non sine causa his executoribus interdicitur testimonium. Quod autem hic dicitur de patronis causarum, hoc pertinet ad omnes patronos & procuratores, idque expressum est constitutione Pontificia cap. Romana. de testib. in 6. De his quos solicitatores vocamus, quæstio tractari solet an hi possint repelli à testimonio dicendo. Ego non dubito quin repellantur. Constitutio pontificia loquitur de aduocatis & procuratoribus. Aduocati verbum generale est. l. 1. Cod. de aduocat. diuers. & l. 1. de extraor. cogn. Qui in causam quoquomodo operam suam præstant aduocati vocantur. Ergo quod hic dicitur, non tantum pertinet ad procuratores causarum, sed etiam ad solicitatores. Hæc exẽpla demonstrant idoneos testes non esse, qui affectione aliqua probabili mouentur erga eum à quo testis producitur, vt verisimile sit

De patronis causarum & procuratoribus.

De executoribus negotiorum.

De solicitatoribus.

eam affectionem impedituram esse veritatem, iudicium & rationem. Notandum tamen est, si quis producatur testis inter duos qui pariter ei coniuncti sunt: vt forte duo fratres sunt, duo cognati, duo pari necessitudine & amicitia coniuncti, tunc idoneum testem esse. Par enim affectio in vtrumque omnem suspicionẽ tollit. Hæc verba sunt Iurisconsulti in leg. non solum. ff. de ritu nupt. Præterea ob eam rationem de qua iam diximus, inimici quoque à testimonio dicendo repelluntur, l. si quis testibus. 13. Cod. eod. Iusta enim causa est repellendi testes, quod sit inimicus eius contra quẽ producitur: si doceatur emersisse inimicitiam, ex quibus testes recipi leges præcipiunt. Sed notandum est quod Iustinianus ait, nõ simpliciter repelli testes propter inimicitias, sed propter inimicitias, ex quibus testes recipi leges præcipiunt. His enim verbis ostendit non, propter quascunque inimicitias testem posse repelli à testimonio, sed propter graues inimicitias esse: vt si quis alleget capitales inimicitias, se graues alioqui, iusta causa est testis refellendi. Hoc autem quod dicimus, satis colligitur ex Nouell. constitutione Iustiniani de testib. quod postea explicaturi sumus. Argumento est quod dicitur in leg. licet. supra de arbitr. Licet Prætor districtè dicat se coacturum iudicare eum qui arbitrium receperit, tamen ex variis causis potest is qui arbitrium recepit, se excusare ne iudicet, vt postea capitales inimicitiæ intercesserint. Iurisconsultus autem dicit capitales inimicitias. Nam non cuiusuis odij ratio habetur in hac re, sed tales inimicitiæ sint oportet, quas verisimile est quem peieraturum esse. Si hoc verũ est de inimico, idẽ certe dicendum est de amico. Si ob graues inimicitias repellitur testis à testimonio, quia capitalis inimicus est eius, contra quẽ producitur, certe eadem ratio suadet, vt si quis sit coniunctus singulari amicitia ei à quo producitur, eum dicendum non esse idoneum testem. Hoc autem quod dicitur de inimico, longè certius est. Ex quo consequens est, idem de amico dicendum esse. Hinc oritur quæstio quæ tractatur in leg. produci. in fin. huius tituli. *Produci testis non potest qui ante in eum reum testimonium dixit.* Hunc locum interpretatus sum lib. 1. Disput. c. 29. & secutus sum receptam lectionem aduersus Budæum, cuius opinioni consensus omnium exemplarium refragatur, & maximè Florẽtinorum. Sic autem hoc interpretatus sum, *Qui testimonium dixit in alterum reum*, id est, reum delatum. Hoc verbum reus, refertur ad criminalia iudicia, licet plerunque aliter accipiatur, l. si quis diuturno. de pœnis. Quod autem ita accipiendus sit reus in hoc loco, mouet me inscriptio huius capitis. Inscriptio est: Venuleius lib. 1. de iudic. public. ex quo apparet ad iudicia criminalia hoc verbum referẽdum esse. Veteres credebant inimicum esse eum, qui in causa capitali testimonium aduersus alium diceret, non minus quam si capitis accusasset, nec credebant hoc conuenire amici officio testimonium dicere in causa capitali. *Productus testis quantum potest celabit crimen amici.* Ego argumentum alias adduxi ex l. qui cum maior. de bon. libert. vbi dicitur, si testimonium capitale patronus dixerit aduersus libertum suum, repellitur a bonorum possessione liberti. Repellitur ergo testis à testimonio dicendo propter aliquam amicitiam propter quam verisimile est eum dicturum verum. Ideoque Iurisconsultus in l. 3. ait *propter reuerentiam*, Ego alio verbo vsus sum quod latius patet, nam dixi affectionem. Reuerentia & metus huc referri debent: estque exemplum de liberto in l. 3. §. lege Iulia. Verisimile est eum qui manumissus est, & tam grande beneficium accepit libertatis propter reuerentiam, quã debet patrono suo, & propter metum etiam, qui huic reuerentiæ inest, non facile verum dicturum esse. Huc

De inimicis.

Testes idonei non est amicus infensus.

Ad l. produci. 23.

De reuerentia.

pertinet

pertinet quod dicitur in l. idonei. non videri testes idoneos quibus imperari potest, vt testes fiant. Hic locus pertinet ad omnes personas quibus reuerentia aliqua debetur, quę reuerentia metum quoque parit. Potest etiam huc referri quod dicitur de paupertate. Nã propter paupertatem non omnino quis repellitur à testimonio dicendo: nec tamen paupertati tanta adhibetur fides, quanta locupleti homini, l. 3. hic. Nam propter paupertatem facile quis adduci potest, vt corrumpatur: sed de eo nos postea dicturi sumus. Sequitur, vt videamus quomodo repellatur quis à testimonio dicendo, *Propter infirmitatem consilij & iudicij.* Testis repellitur à testimonio propter lubricũ cõsilij. l. 3. §. vlt. veluti impubes, cuius fit mentio in lege Iulia. Huc pertinet quod dicitur in l. inuiti. 19. Pupilli nõ euocãtur ad iudicium testimonij dicendi causa. Hoc enim est denuntiare testimonium: ex magna tamen, & graui causa interrogantur aliquando impuberes, vt in causa læsæ maiestatis, leg. de minore. de quæst. Eruitur etiam veritas per interrogationem eorum qui impuberes sunt: prosunt ad iudicium aliquod, quamuis testimonium eorum plenam fidem non faciat. Quidam Rhetor Senianus nomine apud Senecam libro 4. dicit, nihil teste puero certius. Sed hęc sententia merito reprehensa est ab aliis. Experimur enim quam sit parum tutum testimonio pueri credere, nam magna est inconstantia eius ætatis, magna consilij inopia. Quod hic dicitur de impubere, idem dicendum est de furioso, & aliis huiusmodi personis quæ iudicio carent. Est enim eadem ratio, quamuis lege Iulia de furioso nihil cautum sit. De furioso in testamento faciendo cautũ est, nempe ad testamentum faciendum non admitti testem furiosum. l. qui testamento, §. furiosus, de testa. Quid dicemus de eo qui iam pubes factus est, sed est minor vigintiquinque annis: an idoneus testis sit? Mouet quæstionem quod infirmum est eius consilium. Vnde curatoris auxilio regitur, vt dicitur in l. sed tamen. De hoc constitutum est, idoneum testem esse eum qui pubes est, minor tamen vigintiquinque annis, id iudicio ciuili. In criminali vero itademum si maior viginti annis sit, id expressum est in l. in testimonium. Hæc verba satis ostendunt accipiendum hoc esse de iudicio criminali. In primis loquitur de accusatore. Accusatio pertinet ad iudicia criminalia, sicut actio ad ciuilia & pecuniaria. Id docet etiam inscriptio capitis, Venuleius lib. 1. de iudiciis public ex hac inscriptione ducitur argumentum, ad id probandum quod dicimus, scilicet hoc pertinere ad publicũ iudiciũ. Quæritur quid de muliere dicẽdũ sit? Magna est fragilitas huius sexus & infirmitas consilij. Vnde probabiliter dubitatum fuit, an mulier in iudicio testis adhiberi possit? Sententia Iurisconsultorum est, mulierem in iudicio testẽ adhiberi posse: & hoc colligitur ex lege Iulia de adulter. quamuis id ea lege diserte cautum & expressum non sit, leg. ex eod. 18. Hoc caput sumptum est ex Paulo, lib. 2. de adult. Paulus cum interpretaretur legem Iul. de adulter. hoc collegit. Quorsum enim lex prohiberet, damnatam mulierem testimonium dicere, nisi mulier alias admitteretur ad testimonium dicendum? Ergo id ideo prohibuit: quia mulier aliás ius habebát dicendi testimonij. In testamento tamen non admittitur, l. qui testamento, de testam. Maior cautio eo tempore visa est necessaria in testamentis faciendis propter falsitatem. Quæritur de hermaphrodito, quid de eo dicendum sit? Hæc quæstio tractatur in l. repetundarum. 15. §. vltim. quia incertum est, an sit mas an fœmina: & quod dicitur de muliere, scilicet in testamentis faciendis, mulierem adhibendam testem non esse, ad rem non pertinet. Simile est quod dicitur in l. cum quæritur. de statu hominis. Vix reperitur Hermaphroditus, in quo alter sexus non magis inualescat & præualeat. Hactenus de his qui possunt testes esse in iudicio vel non possunt. Sequens locus est,

De pauperibus.

De impubere.

Senianus dictum.

De furioso.

De pubere.

De muliere.

De Hermaphrodito.

De his qui testes esse cogantur, & contrà.

Cap. II.

HÆc quæstiones docendi causa sunt separatæ, vt separat eas etiam Iurisconsultus in l. 1. hic. Cum ergo quæritur de testibus, duplex quæstio est: vna est, an testis idoneus sit, & an lege aliqua ei testimonium interdicatur: altera, an excusationem aliquam habeat à testimonio dicendo, vt cogi non possit ad dicendum testimonium. Hanc quæstionem nunc tractaturi sumus. Et animaduertendum est in primis testem inuitum dicere testimonium cogi, nisi ex personis exceptis. Nam quædam personæ excipiuntur, de quibus dicemus. Sed regula est, cum testis adhibetur ad testimonium dicendum, eum cogendum esse, si nolit testimonium dicere. Id colligitur ex leg. si quãdo. 15. in princ. C. Huic simile est quod dicitur in l. locum. §. exhibere. de tabul. exhib. Loquitur de testibus testamentariis, vt recognoscant sigilla sua. Hi possunt cogi, & si nolint, possunt coerceri. Prætor vel pignora capiet, vel eos prehendet, si nolint testimonium dicere. Notandum tamen est in hac re maxime spectandam esse cuiusque iudicij & fori consuetudinem, vt admonet Iurisconsultus in l. 3. §. vltim. Estque locus communis de consuetudine obseruandus. nam in his quæ pertinent ad ordinationem litium, spectanda est eius loci consuetudo, in quo iudicatur. Si extranei aliqui litigent coram iudice, potest dubitari an iudex debeat spectare consuetudinem loci, in quo litigantes habitant, & hic locus ostendit, spectandam esse consuetudinem eius loci in quo iudicatur, in his quæ pertinent ad litem ordinandam. Litis contestatio non pertinet ad litis decisionem, nec testium interrogatio. Aliud dicendum est, de his quæ pertinent ad causæ decisionem: & ad hoc probandum adducitur. l. si fundus. de euict. vbi quæritur quomodo sit cauendum emptori à venditore euictionis nomine, an cauendum sit de simpla, an de dupla. Emptor petit sibi caueri de dupla. Dicitur spectandam esse eius loci consuetudinem, in quo contracta est venditio. Hoc enim pertinet ad decisionem causæ, non autem ad ordinationem litis. Ego dixi testes cogi posse ad dicendum testimonium, exceptis quibusdam personis de quib. tractatur in l. 4. hæ personę quę numerantur in l. Iulia publicorum iudiciorum, non possunt cogi ad testimonium dicendum. Sed mirum est nullam fieri mentionem in lege Iulia parentũ & liberorum. Quare lex Iulia non dicit aduersus parentes & liberos? id expressum non est lege Iulia: quia de ea re nulla erat dubitatio. Conueniebat enim inter omnes parentes cogi non posse, ad dicendum testimonium aduersus liberos, aut liberos aduersus parentes. Imo ne volentes quidem admittuntur, vt dicitur in l. parentes. Cod. eod. tantum abest vt cogi possint parentes ad testimonium dicendum aduersus liberos suos, & liberi aduersus parentes suos, vt ne volentes quidem ad testimonium dicendum admittantur. Hoc enim inhumanum visum est. Nam Iurisconsul. spectans quod honestati conuenit. Ego scio maiorem iuris partem ad alia duo præcepta iuris vt plurimum referri, *Vt suum cuique tribuatur, &, ne alius ab alio lædatur.* sed tamen quandoque etiam respiciunt ad tertium illud pręceptum honestatis. Ergo est visum honestum, vt pater aduersus liberos, vel liberi aduersus parentem testimonium nõ dicant. Idémq. constitutum est de pa-

De personis quæ cogi nõ possunt testimonium dicere.

trono & liberto. leg. libertorum. hic. Huic simile est quod alibi constitutum est do accusatione, in leg. pen. & l. vltim. de his qui accus. non poss. Libertus ad accusandum patronum suum non admittitur, etsi patronum suum accusauerit, licet alioqui iusta & vera sit ea accusatio, plectitur capite: idque receptum est de domesticis. Aliæ personæ excipiuntur in l. 8. & 9 Senes valetudinarij, & aliæ huiusmodi personę, quę ad iudicium accedere non possunt, non coguntur testimonium dicere. Sed mirum est quod hic dicitur, hos excusari à testimonio dicendo, quia absentes sunt sine fraude, quia publicani, quia milites, quia senes, quia valetudinarij. Verũ hoc ideo cõstitutum fuit, eò quod præsentia testium erat necessaria. Non solebant veteres testimonium absentis testis recipere, vt postea dicemus in interpretatione l. 3. quia non testimoniis, sed testibus habebatur fides. Ideoque hi simpliciter excipiuntur, qui ad iudicium accedere non possunt: nam iis non poterat denunciari testimonium. Simile est quod dicitur in l. 3. §. si quia in iudicio. Si quis caut. Si quis promiserit sistere se in iudicio, & tempestate vel valetudine impeditus sit, quominus se sisteret, datur ei exceptio, si ex sua promissione conueniatur. Ratio est quia præsentia eius necessaria est. nam qui promisit se sistere in iudicio, non satisfacit dando procuratorem. Atque ideo iustũ est eum excusari qui propter valetudinem, vel tempestatem, vel alium huiusmodi casum non potuit se sistere in iudicio. Hodie autem non vsquequaque requiritur præsentia testium: ideo quod hic dicitur, nos interpretamur, vt non cogatur ad iudicium venire testimonium dicendi causa propter valetudinem, aut aliam huiusmodi causam: quia mutatus est hic mos, vt testimoniis non tam credatur, quàm testibus: ideoque fit, vt ita interpretemur, id est, vt excusetur ne ad iudicium veniat testimonij dicendi causa. Quid ergo fiet si quis propter senectutem non possit venire ad iudicium testimonij dicendi causa? In primis potest iudex ad eum ire si velit, vel mittere hominem idoneum qui interroget. Argumento est quod dicitur in leg. ad personas de iureiur. De hac re est constitutio pontificia in cap. si qui testium. de testib. & iudex eam testationem sequetur, perinde ac si ipse testes interrogasset. Item potest iudex delegare examinationem testiũ iudici eius loci, in quo testis ipse moratur, ne accedat ad eũ locum, aut aliquem mittat, & iudex eius loci testationem ad eum mittet, l. iudices. Cod. de fide instrum. Duo continentur hac lege: vnum est quod dicimus de testibus, si testes absentes sint, depositionibus factis in eo loco in quo morantur testes, testatio ad ipsum iudicem qui cognoscet de eo, referatur. Idẽ dicendum est de instrumentis, describenda erunt instrumenta, hoc est quod dicere solemus, *Faire extraict*. Excipitur tamen criminalis causa in Nouell. constitut. Iustiniani de testibus. Permittit Iustinianus ea noua constitutione, in ciuili & pecuniaria causa testes examinari ab alio quã qui iudicaturus est. In criminali vero causa vult ab ipso iudice testes interrogari. Est .n. maior cautio adhibenda in criminali causa, quam in ciuili: quia maius periculum versatur. Sed hoc iure nos vtimur hodie, quoties aliqua necessitas id exigit vt testis examinetur ab alio quam qui iudicaturus est, si forte extraneus sit, qui nolit ad iudicem accedere: ideoque necesse est examinari à iudice eius loci, in quo moratur. Ponamus Germanum esse, aut Hispanum, & iudicandum esse causam in Gallia, interrogãdus erit à iudice eius loci. Deinde iudex referet eã testationem ad iudicem iudicaturum. Nullum est aliud remedium. Ex his intelligitis quæ personæ excipiuntur à testimonio dicendo, & non possunt cogi ad testimonium dicendum. Sed quæstio hic est de his qui magistratu funguntur, forte pretura, an possint cogi ad testimonium dicendum. Hæc quæstio tractatur in leg. ob carmen. §. 1. qui magistratu funguntur non excusantur à testimonio dicendo, si præsentes sint. Id cõfirmatur auctoritate Senatusconsulti cuiusdam, quo cautum fuit, vt Prætor quoque testimonium dicat in causa adulterij. Huc pertinet quod dicitur in l. iurent. hic magistratus curare debẽt testari valẽtib. seipsos testes præbere & etiã alios. Ego hũc locũ aliter interpretatus sũ Disput. li. 1. c. 29. quã vulgo soleat. Ego dixi hũc locũ non tantum esse accipiendũ de his qui testamẽtũ faciunt, sed & de his qui testimonium dicunt. Testari est in tabulis aliquid redigere memoriæ causa. multa loca adduxi, vt ostenderem hanc esse huius verbi significationem. Hæ testationes olim fiebant de quibuscunque negotiis & contractibus, quo tempore nõdum in vsum venerant Tabelliones, l. ad testium. C. de test. & l. hac consultissima. C. de testam. & l. heredes. Adhibentur testes in testamento qui annulis suis testamentum signant. non adhibebantur tabularij: sic etiam fiebat in instrumentis. Signatores olim erant qui annulo suo signabant tabulas: & hic generaliter loquitur de negotiis explicandis. Hæ verba non sunt tantum ad eos qui testamentum facere volunt, referenda, sed ad eos etiã qui de quocunq. contractu volũt testationẽ scribere. Hactenus de his qui cogũtur testimonium dicere, vel non coguntur. Proximus locus est,

Testari quid.

Signatores qui.

Quot testes requirantur ad probationem.

Cap. III.

Dicitur in l. iurisiurandi. 8. C. vnius testimonium admittendum non esse cuiuscunque dignitatis sit, etsi sit senatorij ordinis, qui Romæ erat maximus ordo. Duo testes sunt necessarij, vt dicitur in leg. vbi numerus. eod. Vulgo dici solet, vox vnius, vox nullius, id est, vnius testis testimonium ad fidem faciendam non valet. Et oportet testes conuenire, & de eadem re dicere. Alioqui pro vno teste plures testes habentur. nos vocamus singulares testes. Et vulgo dici solet, mille testes singulares tantum probant quantum vnus. Et de his testibus locus est in iure pontificio, in c. licet causam. de testibus. De his autem nihil nominatim cautum est iure ciuili, vt si agatur de mutuo, & vnus testis dicat se adfuisse cum mutuum daretur, alter dicat se audisse cum debitor confiteretur se accepisse, videte cap. 13. Danielis, de Susanna. Quidam volunt horum testium testimonium valere, cum probatio est in genere, non in specie. Sed hæc sententia mihi non probatur, l. testium. 14. C. eod. Quoties instrumentum factum est de aliquo contractu, & is qui pecuniam accepit numeratam, contendit se soluisse, nec probat se soluisse scripto aliquo, sed vult producere testes: hic dicit duos testes non sufficere, & nisi protulerit scripturam aliquam. vt apocham, cogit probare quinque testib. se soluisse. Alij quidam casus recensentur ab Accursio, quos suis locis explicabimus. Vnum hic notandum est, superfluam multitudinem testium non esse recipiendam in iudicio, l. 1. in princ. Si permitteretur alicui quotcunque testes velit producere, inde consequi posset maxima hominum vexatio. Hodie in Gallia hoc relictum est moderationi, & arbitrio iudicis, vt iure ciuili extat de eo constitutio regia, quę vult in singulos articulos non plures, quàm denos testes proferri, c. causam de testibus. Sequens locus est in quo quæritur,

Quomodo testes produci, interrogari, testificari, &
quo tempore debeant.

Cap. IIII.

In primis testes vocari ad iudicium testimonij dicẽdi causa iureiurando adiguntur, ne ante recedant

quàm

quàm testimonium dixerint: hoc iureiurando ita adstringuntur, vt spatio quindecim dierum iudicem obseruare debeant, post quindecim dierum spatium datur eis recedẽdi facultas. Hæc omnia cõtinentur in l. si quãdo. 15. C. si velint spõte sua fideiussores dare recipiũtur. Fideiussores aũt dare nõ cogũtur, nec ideo cõiiciũtur in carcerem, quod satisdare nõ possint aut nolint, sed exigitur ab eis iusiurãdũ, q̃ non recedãt antequã testimoniũ dixerint. *C'est vn arrest*. Post quindecim dies licet eis impune recedere, quamuis iurauerint se non recessuros antequam iudex eos examinauerit. Interim autem eis sumptus competentes dandi sunt. Non coguntur suo sumptu ad iudicium venire dicendi testimonij causa. Et soler quæri, an debeat repræsentari ea pecunia, an vero sufficiat eia numerare postquam testimonium dixerint? Receptum est eis dandos esse sumptus, anteqnam pedem domo extulerint: idque satis colligitur ex leg. quoniam liberari. hic vbi dicitur, *venturis*, vult sumptus dari ad iudicium venturis, id est, antequam ad iudicium venerint. Deinde iudex ipse testes interrogare debet, quia testibus magis quã testimoniis fidem adhibere debet, idqua maxime in criminalibus causis. l. 3. hic. vbi recensetur rescriptum imperatoris, qui rescripsit se testibus non testimoniis crediturum. Maior est fides & auctoritas præsentium testium, quàm testationem quæ recitari solent. Testimoniis non magna fides habetur sine alia adminiculis. l. solam. C. nos vulgo *Attestationem* vocamus, cum quis ad fidem faciendam in futurum rei gestæ adhibet notarios publicos, & curat testationem fieri. vide lib. 1. Disputat. mearum. Quod autem dicimus testibus non testimoniis credendum esse, hoc est intelligendum secundum distinctionem, quam tradidimus supra in interpretationa l. iudices. C. de fide instru. Diximus testium interrogationem aliquando delegari posse, & committi alij à iudica, idque in pecuniariis causis. Hinc quæritur an gesta ab arbitro compromissario fidem faciant in iudicio, si forte decesserit arbiter cum nondum arbitratus esset? Hæc quæstio tractatur in leg. vltim. Cod. eod. & ait distinguandum esse, vt si testes adhuc sint superstites, vt liberum sit ei cõtra quam producti sunt, petere vt denuo interrogentur: si vero decesserint, fidem facere testimonium eorum. Arbiter enim est qnidam iudex, etsi aliquid intersit inter arbitrum & iudicem. Arbitria ad similitudinem iudiciorum redacta sunt, leg. prim. de arbitria. Vnde creduntur à indice interrogati esse. Atque idem dicitur in l. cum antea da recept. arbit. idem in cap. præsentatas, extra de testibus. Iudex igitur testimoniis fidem non adbibebit. Sed quomodo interrogabuntur? Ratio interrogandi testes est, vt axigat iudex in primis iusiurandum de testimonio vero dicendo. Hoc iusiurandum necessarium est, l. iusiurandum. Cod. eod. Cautum tamen est, pontificia constitutione boc iusiurandum posse remitti à parte adnersa. cap. tuis. extra, de testibus. Ergo quod dicimus iusiurandum exigendum esse, ita accipiendum ast, nisi pars aduersa contra quem testes producuntus, iusiurandum semiserit. Sed quæstio est an præcedere debeat iusiusandum, an vero possit sequi testimonij dictionem. Si spectemus verba hnius legis, videtur præcedere debera iusiurandum exigatur à teste, non recipietur eius testimonium. Receptum est tamen vulgo vt si statim sequatus iusiurandum, testimonium valere: quod cõsentaneum est veteri instituto Atheniensium, qui statim post testimonij dictionem ad aras ducebant testes, vt iurarent. Huius instituti meminit Cicero in Oratinne pro Cornelin Balbo. Ego taman vtilins esse puto, vt prius iusiurandum exigatur, quàm testimoniũ perhibeatur. Multo enim facilius exprimitur veritas à testibna postquam ab eis iusiurandum exactum est, quam si post testimonij perhibitionem exigatur. Nã facile non sit, vt testes qui iam testati sunt exacto iureiurando, id detractent quod dixerunt, nec institutũ illnd Atheniensium nos mouere debet. Præterea oportet interrogari testes parte pręsente, aut saltem vocata, leg. si quando. Cod. Ait igitur lex, testimonia capi parte præsente, quod visum est plerisque durum & absurdum, quoniam vt ipsi testes dicant testimonium, secreto examinari dabẽt. Hac ratione adducti quidam existimauerunt, hæc verba intelligenda esse da iureiurando testinm, & ainnt iusiurandum à testibns exigi parte præsente. Hoc receptum est hodie moribus nostris: Sed hæc verba non non possunt ita accipi, *testimonia capere*, id est, iusiurandum axigere. Nunquam homini perito Latini sermonis poterit probari hæc interpretatio. Alia igitur quærenda est. Ego consueui hic interpretari, vt pars præsens non vocetur quæ exaudit testimoninm testium. Verbum enim præsens, multis modis accipitur. Possunt partes præsentes esse, ita tamen vt non exaudiant testimonium eorum iastium, qui intersogantur à iudice. Palam interrogantur testes, id satis colligims ex Orat. Cicer. Illud satis etiam colligitur ex leg. si postulauerit. §. quæstioni. ad leg. Iul. de adul. & hoc annotauit Budæus in annot. poster. Ad hæc testis testificari debet de eo quod scit, quódque ipse percepit oculis vel alio sensu corporeo, ita vt appareat ei compertum, esse id de qno testificatur. Hoc vulgo receptum, quamuis non admodum certi iuris sit: nihil enim axpressim de eo iure ciuili cautum est. Sed huius rei probandæ causa ducitur argumentum ex quibusdam locis, veluti ex leg. testium. hic. & l. qui testamento. §. vltim. de testam. *Sub præsentia sua*. Oporter testẽ dicere se vidisse, nec satis est dicere quod ita credat, aut ita arbitretur. Vocatur vulgo testis da crudelit. Cicero, ait fuisse moris veterib. in iudicio, vt iurarẽt testes sa scire, nõ arbitrari, etsi præsentes fuissent. Vnde vulgo dicitur, testimonium de auditu alterins non recipi, id est, cum qnis de eo testificatur quod ab alio audiuit, qnod ipsa non vidit. Et hęc diligenter obseruanda sunt, vt intelligamus quomodo testes testificari debeant, vt eorum testimonia valeant: ideoque vafri hnmines & litigiosi cauti qui solent plaustrum exacuere testibus, diligenter admonent eos vt dicant se scire, non credere, non audiuisse, sed vidisse, & omnibus interfuisse, id verentes ne sibi idem eueniat quod cuidam litiganti qni testem produxerat, qui testis dicẽbat se scire, quia audierat ab bominibus probis. Ergo testimonium ax auditu non recipitur moribus nostris, quamuis nullum certum iua de hac re reperiatur, tamen ex eo, quod constitutum est iure, argumentum ducitur. Huiusmodi est quod iusiurandum necessarium est, etsi buiusmodi testimonium j robet Cicero in Oratione pro Roscio Amerino. Sed id fecit vt causæ suæ seruiret. Excipiendns est casus, in quo hniusmodi testimonium valat, cum facti operis memoria extare probatur, l. si arbiter de probat. Cum quis vult probare facti operis memoriam extare, aut non extare, quæritur quomodo id probandum sit. Hu- rei probatio exigitur in actiona, Aquæ pluniæ arcendæ, cum qua nocet agro alicuius propter opus manufactum ab alio, tunc datur actio da aqua pluuia arcẽda. Ergo propter opus naturale, si fluat aqua in agrum meũ, hæc actio non datur. Nec hæc quidã actio datur, & si vetustũ opus sit etsi manufactũ sit. Vnde in hoc iudicio quæritur, an memoria extet, an nõ, sed quæritur qnomodo id psobandnm sit. Hoc docet Iurisconsultus in dict. leg. si arbiter. hoc dicit Labeo. Sed Paulus videns hoc non satis plene à Labeona definitum esse ait, *Imo cum in arbitrio, &c.* Non est exigendum à teste

Testis de crudelitate

vt dicat illo die, illo anno opus factum esse, & se scire, non tam scrupulose hoc inquirendū est, sed ἐν πλάτει hoc accipiandum est. Potest aliquis meminisse opus factum esse intra decem annos, ita tamen vt non possit meminisse quo anno factum sit. Deinde subiicit Paulus, *Sed cum obnuum est*, &c. Testimonium ex auditu hic recipitur, si testes ita dicant se non audiuisse, nec vidisse, neque ex his audiuisse qui viderunt aut audierunt, dicitur perisse memoriæ facti operis. Ergo si testes dicant vel se vidisse vel audiuisse, recipitur testimonium. Quinimo & si dicant se audiuisse ab his qui viderunt, aut audierunt, recipitur eorum testimonium. Quoties igitur de probanda memoria agitur, hoc diligenter notandum est. Sed dubitari potest, an sufficiat dicere se vidisse casu aliquo obiter, an vero oporteat apertum esse testi quod interfuit, adhibitus negotio & rei gestæ. Hæc quæstio est valde vtilis, & tractatur in leg. ad fidem. hic. Si quis casu aliquo intsruenieus viderit aliquod negotium geri, quod contrahebatur inter aliquos, idoneus testis est, etsi rogatus non fuerit. Reperiuntur tamen aliquæ exceptiones in iure ciuili, in quibus rogatum testem esse oportet. l. hæredes palam. de testam.

Alia exceptio est in Nouell. constitutione Iustiniani, de testibus Authen. rogati. hic. Si quis probare velit, se soluisse id quod acceperat ab alio forte, si nulla scedula de hoc scripta sit, requiritur probatio eius rei per rogatos testes. Nam maioris auctoritatis sunt tester rogati, quam illi qui fortuito interuenerunt. Qui versantur in foro, & periti sunt rerum, sciunt quantum periculi oriatur ex testimonio eorum qui fortuito interuenerunt. Nam plerunque nesciunt quid ante actem sit quam venerint. Is qui adhibetur nominatim alicui negotio, is attentus est, & videt atque intelligit omnia quæcunque gerentur, donec dimissus fuerit à contrahentibus. Sed & hoc testimonium maius habet pondus, quam eius testimooium, qui casu audit, iter faciens, & vtilius esset saltem in contractibus, nō alias recipi testes quàm rogatos. Harmenopolus sic interpretatur, & hæc sententia mihi videtur recipienda esse, propter vtilitatem: cum quis negotium aliquod contrahere vult, potest sibi consulere, & facile potest testes adhibere. Si autem fortuito aliquid accidat, vt aliqois ab aliquo lædatur, non potest testes rogare, qui de eo testificentur, ideoque in his casibus testes fortuit. recipiuntur. Sed cum quis vult testamentum facere, vel contractum aliquem in iure, facile ast testes negotio adhibere.

De tempore quæritur quo testes interrogari debeant: & lite contestata testes interrogantur: id magis expressum est iure Pontificio, quam ciuili, estque tit. in Decretalibus, hac de re, vt lite non contestata testes nō producanrur ad testimonio. Nihil tamen apertè cautum reperitur iure ciuili de hac re: ideo opinor quia hoc Indubitatum erat. Opus est testes producere ad id probandum de quo controuersia est. Aliquando tamen ante litis contestationem testes examinantur certis causis, quoties aliqua iusta causa id exigit: vt si testes sint decrepitæ ætatis, aut longe, aut diu sint absfuturi, ne probatio depereat, examinantur testes: idque fit ad perpetuam rei memoriam. De hac examinatione nihil tam aperte expressum est iure ciuili quam pontificio, quamuis aliqua mentio sit huius rei in Nouell. constitutione Iustiniani, de testibus. Authentica, sed & si quid. hic. cap. quoniam frequenter. vt lite nō contest. cap. si nō significauit. de testibus. vbi docetur ratio huius examinationis, quæ dicitur ad perpetuam rei memoriam fieri. Deinde notandum est testes non exsminari, postquam testimonia perspecta sunt. Is qui testes producere vult in iudicio, potest tertio eos producere, si semel producantur coram iudice, & videat eum numerum non sufficere, potest secundo & tertio producere: id cautum est Nouella cōstitutione Iustiniani de testibus. §. si vero dicatur. & §. quia vero multi. Sed quæritur, an testes qui refelluntur, interim debeant examinari à iudice. Dixi enim testes multis ex causis refelli. Iustinianus docet in dicta Nouella. §. 1. si vero dicatur, & ait distinguendū esse. Si quis alicui obiiciat quod probari statim possit, puta per scripturā, vel instrumentū, recipictur eius obiectin, & interim differetur examinatio testis: vt si obiiciat testis, quod seruilis conditionis sit, & ille dicat se liberum esse. *In tempus exceptionis*, vetus interpres ait, *In tempus disputationis*. sed malè vertit è Græco. Quodnam sit tempus exceptionum, docui sub tit. de probat. exceptio peremptoria opponitur postquam actor id probauit, quod intendit. Si quid obiiciatur testi ad eū refellendum, illud obiectum reseruatur in tempus exceptionum, interim interrogabitur testis & recipietur eius testimenium sine præiudicio. Et hæc distinctio Iustiniani. Hodie autem mos & consuatudo fori consuotudo fori sequenda est, l. 3. §. vltim. hic. Sed ego de iure ciuili hic loquor. Hodie solent obiici, & proponi obiecta post enquestam factam. Postremus locus sequitur huius tituli, in quo quæritur,

Quanta fides habenda sit testibus.

Cap. VI.

ARcadius In l. 3. hic. ait, hoc in vniuersum definiri non posse, & refert rescripta quædam imperatorum de hac re. Verba epistolæ hæc sunt, *Tu magis scire potes quanta, &c.* Hic Præses consulebat imperatorem, quia dubitabat, an probatio idonea esset necne. Non satis perspiciebat quanta fides habenda esset testibus, quia quædam aduersus testes obiiciebantur. Forte testes producti erant ex vtraque parte, & vtri essent fide digniores non satis erat cognitum: & propterea Imperatorem consulsbat. Sed Imperatori visū est, satis esse admonere eum vt diligenter expendat, & testimonium ipsum, & conditionem testium, & cætera omnia ex quibus veritas sciri potest: quia quæstio facti erat. Quæ versantur in statu coniecturali, non possunt definiri, sed committuntur iudicis arbitrio. Hunc locum Cicero diligenter explicat in Oratione pro Fonteio. In hoc autem arbitrio multa expendenda sunt. Et vt via & ratione de rebus disseram, soleo dicere, tria hic expendenda esse à iudice: in primis personam testis: secundo modum testimonium dicendi: tertio ipsum testimonium. Hæc sunt vestigia inuestigandæ veritatis, quibus aliquo modo instruitur iudex, quamuis in vniuersum definiri non possit, quid dicendū sit. Circa personā aūt eius qui testimonium dicit spectantur mores, & conditio eius, forma & affectio, vt si amicus vel inimicus sit. Hæc omnia colliguntur ex leg. 2. & 3. Dixi ob quædam delicta repelli quem à testimonio dicendo, non ob quæuis delicta, sed ob ea de quibus lege Iulia cautum est: attamen iudicis est videre quanta fides habenda sit testi, & si quid obiectum est aduersus eum, non sufficiat ad refellendum eum à testimonio dicendo: iudex tamen videbit, an homo sit bonæ famæ, & ob hæc non tantum pondus habet eius testimonium: magis creditur homini locupleti quàm egenti: homines inopes facilè corrumpuntur, quos fames magis quàm fama concitat, vt ait Cicero. Hoc tamen nos intelligimus, & hoc vulgo receptum est, & ita sæpe iudicatum, nisi extrema inopia sit. Nulla certior regula est repellendi testis, quàm mendicitas. Atque ita sentit Harmenopulus in

Quæ expēdenda sint in teste examinando.

lib. 2.

lib. 1. Procheiri, tit. de testibus. Ideoque seruis non facile credebatur, l. eos. Cod. eod. & l. seruos. Cod. & l. serui. hic. Affectio etiam spectanda est, veluti propter amicitiam cum eo à quo producitur, vel propter inimicitias cum eo contra quem producitur. Secundo iudex inspicere debet modum testificandi: id docet Callistratus in l. 3. & adfert multa exempla. Ait, videndum esse, an testis ex tempore respondeat, an vero timidè & cunctanter. Ex his enim colligitur quanta fides habenda sit testibus, vt etiam colligitur ex leg. de minore. §. tormenta de quæstionibus. Ideoque diligenter inquisitores in suis actis perscribere solent, quo metu vel qua constantia testis loquatur, & quo vultu. Hæc omnia multum conferunt ad examinandam veritatem.

Postremo testatio ipsa diligenter consideranda est, & an quod testificetur, sit credibile, & rei de qua agitur conueniens, vt dicitur in leg. ob carmen. §. vltim. Quidam aliquando testificentur quod credibile non est, præsertim cum ab eis ratio exigitur, etsi constanter testificentur se scire. Videndum est an aliquid repugnans sit in testimonio. Inquisitio igitur huius rei tota committitur arbitrio iudicantium, adeo vt verisimile sit, quod vulgo iactari solet, omnem probationem arbitrariam esse, id est, quanta fides habenda sit testibus, hoc committitur arbitrio iudicis, nec aliter potest definiri. Vnde dicitur in l. si quis testibus. C. eo. aduersus testimonia ipsa obiici posse non tantum aduersus ipsos testes, vel ante duodecim annos, solebāt hæc obiecta aduersus testimonia admitti quod hodie sublatum est. Vtilius enim est, vt hæc iudicis arbitrio committantur. Sed vetus ille mos sumptus erat ex hac leg. si quis testibus. Et si iudex deprehenderit aliquid falso testes dixisse, vel variæ, eos seuerissime puniet. In hac autem animaduersione nullum recipitur fori priuilegium, nulla præscriptio. l. nullum. hic. & punietur ab eo iudice, cuius aures offenderunt varie & falso testimonium dicendo.

IN TIT. XXIII. LIB. IIII. COD.

ET TIT. VI. LIB. XIII. Pandect.

DE COMMODATO.

QVia commodatum ad res creditas pertinet, ideo in hac parte quæ de rebus creditis est, de commodato tractatur. Sed in hac disputatione in primis videndum est,

Quid sit commodare.

CAP. I.

COmmodatum, si generaliter accipiatur, vel commodare, est alicui quoquomodo prodesse, sed peculiarem hic significationem habet, sicut & pleraque alia in iure ciuili. Commodare igitur, vt accipitur in hoc tractatu de commodato, est vsum rei alicuius gratis concedere modo finéque præscripto. Sic mihi videtur definiri posse, si quis definitionem dialecticam requirat. Huius definitionis singula verba nos hic explicaturi sumus, idque in gratiam iuniorum: cæteros hortor, vt de his me disserentem æquo animo ferant. Dicimus in primis, commodare nihil aliud esse, quam alicuius rei vsum concedere: ex quo apparet verum esse, quod aliis in locis dicitur hanc obligationem re contrahi non conuentione, non consensu. Non enim dicitur cum conuenit inter aliquos, vt aliquis vtatur aliqua re, commodatum esse, sed tunc cum res interuenit. Institut. quibus modis re contrahen. obligat. & l. 1. de oblig. & act. Commodatum refertur inter eas obligationes, quæ re contrahi dicuntur. Oportet ergo concedi rem, id est, tradi. *Vsum.* Hinc intelligimus dationem, id est, dominij translationē, non interuenire in commodato, sicut in mutuo & aliis contractibus conceditur, sed tātū vsum rei. Non enim transfertur dominium, nec proprietas, l. rei commodatæ. 8. hic. Is qui librum suum, vel vestem suam, vel aliam rem huiusmodi concedit alicui vtendam ad tempus, nihilominus manet dominus eius rei, non transfert dominium aut proprietatem in accipientem: & hoc differt commodatum à mutuo, vt satis perspectum est ex his quæ supra diximus in leg. 2. ff. de rebus cred. Mutuum dicitur ab eo quod ex meo tuum fiat. Qui commodat rem, ad tempus permittit tantum accipienti re illa vti, imo ne possessio quidem transfertur, vt hic dicitur, tantum abest, vt transferatur proprietas & dominium in accipientem, vt ne possessio quidem transeat in eum, licet commodatarius, qui rem accepit commodatam, re vere eam detineat: non tamen ideo dicitur possidere, l. stipulatio. ista. §. plane. verbor. oblig. c. 18. disput. lib. 1. Plerūque fit vt quis teneat rem, cum tamen non possideat ne naturaliter quidem. l. quod meo. de acquir. posse. ideoque is possidet, cuius nomine possidetur. §. possidere. Institut. de interdict. Ex his consequitur ei qui commodat rem suam, rei vindicationem competere posse. Non tantū actio in personam datur ex contractu commodati ei qui commodauit rem suam, sed etiam actio in rem. Rei vindicatio competit domino. Cum enim maneat dominus, merito ei datur actio in rem, qua repetat rē suam à commodatario, sicut à quocunque possessore, nec obest quod commodatarius non possidet. Habet enim rei restituendæ facultatē, idque sufficit. l. officiū de rei vindica. quamuis de eo contentio fuerit apud veteres Iurisconsultos: cum rei vindicatio non videretur competere nisi aduersus possessorem, commodatarius autem non possideat, sed tamen recessum est ab ea opinione. Nam quod dicitur Rei vindicationem dari contra possessorem, id accipiendum est, vt complectatur quamcunque detentionem, licet alias detentio à possessione differat, vt iam diximus, idque accidit in interdicto vti possidetis: quod vtilitatis causa receptum est. Deinde dicitur in definitione, vsum rei alicuius concedere. Vsum hic accipimus propriè, vt distinguamus ab abusu, vt intelligamus commodatum earum rerum tantum esse, quarum vsus est, non quarum abusus est, id est, earum rerum quæ vsu non consumuntur: & hoc differt à mutuo. Mutuum consistit in his rebus, quarum nulla est vtilitas sine cōsumptione, veluti in vino, oleo, frumento, & aliis huiusmodi rebus. Commodatum autem earum rerum *Commodatum à mutuo quid differat.* est quæ non consumuntur vsu: cuiusmodi est vestis, liber, equus, & aliæ res huiusmodi. Est enim alia vtilitas harum rerum, etsi non consumantur, licet plerunque accedat vt consumantur, sed possumus illis vti sine consumptione: vino ac ne pecunia quidem numerata, & aliis huiusmodi rebus non vtimur sine consumptione. Cum quis expendit pecuniam, dicitur eam consumere, etsi ipsa corpora per rerum naturam extent, nec consumpta sint. Cicero in Topicis de vsu & abusu. Sic vsum ab absu distinguunt Iurisconsulti in leg. 5. de vsufruct. earum rerum quæ vsu minu. *Quasi vsusfructus habeatur.* Vbi Senatusconsulto cautum est, vt earum rerum quæ vtendo consumuntur, quasi vsusfructus habeatur, vt vini & olei vsusfructus valeat. Et quod Cicero scribit in Topic. recte scriptum est secūdum eius tempora. dicit enim legatum non valere vsusfructus earum rerum quæ vtendo consumuntur: quia tempore Ciceronis hoc Senatusconsultum nondum extabat. Sed quomodo hoc accipiēdū sit nos fusius mox declaraturi sumus. Deinde dicitur in defini-

tione, *gratis*. Hoc verbum otiosum non est in definitione nostra: nam adiectum est ad differentiam locationis & quorundam aliorum contractuũ, qui differunt à commodato. Nam locatio tunc dicitur cum interuenit merces, vel aliua contractus est, qui nomen proprium contractus oon habet, l. si rem tibi. de præscript. verb. Commodatum autem gratuitum esse debet. Simile est quod dicitur in leg. si vt certo. §. nunc videndum. hic. Ego tibi concessi vsum rei meæ, merces ioteruenit, oon potest contractua commodati esse, nec agitur actione ea commodato, sed actione, vel ex locato, vel actione præscriptis verbis. Sed quid interſit inter locationem & alios contractus, nos dicemus in interpretatione Titu. de locato & conducto. Deinde dicitur in definitione. *Modo finéque præscripto.* Nam vt commodatum sit, non sufficit vsum rei concessum esse, aut gratis concessum esse, sed oportet ad certũ vsũ cõcessã esse rẽ alicui vtendam. Hoc differt cõmodatum à precario. Precarium dicitur cum alicui precario res vteoda conceditur, quandiu voluerit is qui concedit. Precarium conceditur arbitrio & voluntate concedentis, etiam si re, quæ precario concessa est, noodum vsus fuerit is qui eam accepit, l. 1. de precar. Commodatum igitur hoc differt à precario, quod res commodatur ad certum vsum atque hinc videtur dici commodatum, à modo. hoc facile colligitur ea l. in commodato. 18. §. sicut. hic. *eius est qui rẽ commodat.* Cum autem id fecit, id est, modum finemque vsus præscripsit, id est, commodauit. Igitur non alias commodatum dicitur, nisi concesserit quis cem ad certum vsum quam commodat. Hactenus de definitione commodati. Proaimus locus est,

Commodatum quid differat a precario.

De rebus de quibus commodatum contrahitur.

Cap. II.

HVnc locum noa attigimus in explicatione definitionis, sed pleniorem disputationem hæc rea exigit. Nos igitur paulo plenius de his rebus dicturi sumus, de quibus commodatum contrahi potest, aut nõ potest. Ac in primis dicendum est, non tantum res mobiles sed etiam immobiles, id est, res soli commodari, idque obtiouit aduersua quorundam opinionem veterum, l. 1. §. 1. veteres Iurisconsulti discernebant res mobiles à rebus immobilibus, sed eorum opinio recepta non est. Quæritur quid de re aliena dicendum sit? Et certum est rei alienæ commodatum consistere, l. commodare. hic. si fur, si prædorem alienam alicui vtendam concesserit, commodatum contrahitur. Non enim translatio dominij necessaria est ad hanc obligationem contrahendam, vt iam diaimus. Nihil ergo vetat de re aliena contrahi commodatum. An autem quæstio dominij in commodato referri possit, plene à nobia tractatum est iam alibi, in interpretatione l. si alienam. solut. matrimon. Ostendimus quid obseruandum sit in omnibus contractibus, & hunc locum adduximus. Deinde rea etiam incorporales commodantur, etsi pauca hac de re scripta extent, mihi videtur id colligi ea leg. 1. §. cum loquitur Vlpianus de habitatione. Habitatio enim rea incorporalis, & seruitus, & in iure consistit. Tit. de vsu & habit. Habitatio est habitandi ius in aliqua domo: vsusfructus vsus & habitatio seruitutes sunt incorporales. Cõmodato igitur noo taomm res mobilea & immobiles & prædia, sed etiam res incorporales possunt concedi. Si quia habitationem habeat, potest alicui permittere ad tempus vt habitet in ea domo, hoc est habitatiooem commodare. De rebus quæ vtendo consumuntur, nos iam diximus, ostendimusque commodatum in illia rebus non consistere, vt expressum est in leg. 3. §. vltim. Vsu consumi dicitur quod non potest prodesse accipienti, sine consumptione, veluti vinum, oleum, & pecunia numerata. Res aliæ possunt vsu deteriores reddi, veluti equus & vestia, sed tamen earum rerum alius vsus est sine consumptione. Cum Iurisconsultus ait, *Commodari non posse.* Nos commodare verbum hic proprie accipimus, quoties aliquod beneficium in aliquem confertur, tunc dicitur generaliter commodari, & apud alios auctores, vt apud Plautum dicitur res commodari etiam, quæ vsu coosumitur, vt aqua. Sed Iurisconsulti hoc distinguunt subtilius doceodi causa. Hoc intelligendum est, nisi actum sit, vt eadem res & idem corpus reddatur quud acceptum est. Si quis enim rem aliquam concedat alicui vtendam ad certum tempus, vt eadem res & idem corpus reddatur postquam vsus finitus fuerit, tunc recte dicitur commodatum non consistere in his rebua, quę vsu consumuntur, quia non solet accidere, vt quis huiusmodi rebus vtatur sine consumptione, & tamen id contigit aliquando, & quoties id acċidit, nos dicimus commodatum esse cõtractũ. Duo exempla sunt in l. 3. §. fin. & l. 4. hic. Potest quis accipere nummos aureos ad pompam & ostentationem, idque propter voluntatem contrahentium, nos tunc de nummis, idem iudicamus, quod de aliis speciebus, quæ non recipiunt functionem in suo geocre. *Dicis gratia,* propter imaginariam numerationem, noo veram. Plerunque enim dantur nummi, vt postquam numerati fuerint statim reddantur, hoc est dicis causa numerare. Hunc locum explicaui in commentarlis de pactis, in l. iurisgentium. Idem repetitum est lib. 5. disput. nostrarum, & à verbo Dico, hoc ortum esse, vt Varro docet. Hæc de rebus de quibus cõmodatum contrahi potest.

De actione commodati.

Cap. III.

HÆc actio duplex est, vna est directa, altera contraria, atque ideo titulua Digestorum qui ad hãc disputationem pertinet, ita inscribitur, Commodati vel contra, id est, de actione commodati, & de actione etiam quæ contra mouetur. Proprie actio cõmodati dicitur ea quæ directa est, id est, quæ datur commodatori aduersus commodatarium, & vocatur Principalis, in leg. in rebus. §. 1. vbi dicitur contrariam actionem etiam sine principali moueri posse, vel contra. Hæc verba tituli ostendunt hunc tractatum pertinere ad vtramque actionem commodati, tam directam quàm contrariam. Directa est (vt dixi) quæ datur commodatori aduersus commodatarium, vt restituatur res commodata. Contraria est, quæ datur commodatario vicissim aduersua commodatorem, vt recipiat sumptus, si quos impendit in rem commodatam. Contraria actio non est hic accipienda actio repugoans quasi aduersaria actio, sed quæ contra, id est, vicissim intenditur aduersus eum qui rem commodauit. Sic accipitur apud Terentium in Eunucho. Quomodo autem distinguatur in singulis contractibus actio directa à contraria actione solet disputari. Prolixa est distinctio Bartoli, nec ea valde vtilis meo iudicio ad rem explicandã. Existimat videndum esse, an nomen contractus varietur, an nomen contrahentium, & nescio quæ alia comminiscitur ad rem explicandam non apta. Videbat mutuas actiones aliquando competere ea contractu aliquo, nec tamen vt vna earum actionum sit contraria, alia directa. sicut in emptione & venditione. In locatione & conductione neutra earum actionum est, quæ contraria sit, neutra est di-

quod petitur ex contractu petatur, id est ex eo quod principaliter deductum est in contractum: si id petatur cuius principaliter contractus initus est, tunc directa est actio: Si autem duæ actiones nascantur ex aliquo contractu, quarum vna agatur cuius gratia contractus principaliter vnitus est, tunc dicenda est actio directa: si vero altera actione agatur cuius gratia contractus initus non est, contraria est. id facile est explis ostendere. Ex commodato nascitur duplex actio, quarum vna (vt dixi) est directa, altera cõtraria. Actio directa commodati datur ei qui cõmodauit rem suam aduersus cõmodatariũ, vt reddat rem cõmodatam finito tempore quo debebat vti re commodata, vel vsus est. Hac actione id petitur quod ex contractu est, & cuius gratia initus est contractus: actione vero contraria id petitur quod ex cõtractu non est: vt si petãtur sumptus in rẽ commodatam facti à cõmodatario, quia res commodata alioqui peritura fuisset, actio est cõtraria. Directa dicitur etiã principalis, l. in commodato. hic. Principalis dicitur, quia principaliter de eo negotium contrahitur: directa quæ directo iure cõpetit. Si enim subtilitatem inspiciamus, nõ videtur cõmodatario vlla actione cõpetere, sed vtilitate atque æquitate suadẽte actio ei prodita est, qua aduersus commodatorẽ experiatur. In emptione & venditione, in societate & aliis huiusmodi contractibus id facile est animaduertere. Venditori aduersus emptorem datur actio ex vẽdito, qua petit pretium rei venditæ, emptori aduersus venditorẽ datur actio ex empto, qua petit sibi rem tradi, aut quod sua interest, neutra harum actionum directa aut contraria est, neutra potest dici principalis aut directa, magis quàm alia. In actione pro socio, socio aduersus socium datur actio. De vtraque actione sigillatim est tractandum: ac primum,

De directa actione.

CAP. IIII.

VIdendum est quibus ex causis hęc actio commodati directa competat, & quid in hanc veniat. Ego iam sæpe admonui in omnibus actionibus sine iudiciis hæc duo spectãda esse, vt cognoscamus formam agendi & intentionis concipiendæ in iudicio. Videndum enim est in iudicio quid petatur, ex qua causa petatur. Forma intentionis continet conclusionẽ, & causam agendi. Variæ autem causæ agẽdi hac actione referuntur à Iurisconsultis sub hoc titulo. In primis hæc actio dicitur competere, si res commodata non reddatur finito tempore quo ea re vsus est, vel vti potuit commodatarius. Id colligitur ex his quæ iam à nobis dicta sunt. idque sumptum fuit à nobis ex l. in commodato. §. sicut. *Rem commodari certo modo finéque præscripto.* Hoc enim commodatum proprium est, vt vsus cõcedatur præscripto fine & modo vtendi. Ergo agitur inter contrahentes vt finito eo vsu reddatur. Huc pertinet quod dicitur in leg. 2. C. eodem. Quidam concessit ancillam suam alicui temporalis ministerij causa, vt inseruiret ei ad tempus. Hic præscribitur modus & finis vtendi. Exemplum hic est appositum commodati, cum certo modo & præscripto res vtẽda conceditur alicui. ergo hic definito tempore ancilla reddi debet. actor probare debet ad tempus se concessisse alteri vtẽdam. Huc pertinet quæstio de eo qui rem commodauit alteri vt eã pignoraret. Hæc quæstio tractatur duobus in locis, in l. 3. C. & l. si vt certo. §. nunc videndum. Quidam cum ab aliquo mutuam pecuniam accepturus esset, nec haberet quod ei daret in pignus, annulũ suum ei commodauit alter quẽ in pignus daret: quæritur, an possit actio eo nomine competere: & ex qua causa detur. Si data fuerit res pignori, & solutum fuerit debitum, tũc quia finitus est vsus propter quem res concessa est, repetetur res commodata. Quid igitur si nondũ luerit rem commodatam is cui commodata est, num dabitur aduersus eum actio? Hæc quæstio tractatur in l. si vt certo. §. nunc videndum. 11 Vbi dicitur actionem commodati locum habere. Hoc tamen intelligendum est, nisi forte per eum stet, quominus rem illam recuperet à creditore: si non stet per eum, non tenebitur eam commodatori reddere. Non stat autem per eum, si offerat pecuniam creditori, & eam nolit accipere creditor, sed sufficiet pignoratitiã actionem cedere commodatori, quæ competit commodatario aduersus creditorẽ: estque locus cõmunis quod præstatio actionis pro solutione est, l. quod debetur. ff. de solut. Alia causa huius actionis exprimitur in l. si vt certo. §. plane. Si commodatarius aliter quam præscriptum est & conuentum inter contrahentes rẽ commodata vsus fuerit: tunc enim actio cõmodati eo nomine aduersus eum datur, etsi non detrectet & differat redditionem rei. Hoc enim pertinet ad bonã fidem, & in hanc actionem omnia veniũt, quæ ad bonã fidẽ pertinent. Imo dabitur actio furti, vt mox dicturi sumus. Tertia causa huius actionis est, cũ res deterior redditur, l. 3. §. si reddita. Maior dubitatio est de hac causa, cum res deterior reddita est. Sed hic interpretamur rem redditam non esse, quæ deterior reddita est: atque ideo perinde agitur actione commodati, atque si nihil redditum esset. An idem locum habeat in strictis iudiciis, satis diximus in interpretatione l. Iulianus §. 1. de verborum oblig. vbi adduximus l. etiam. de solut. Quod autem hic dicitur, si reddita sit res deterior quæ commodata fuit, eo nomine competere actionẽ aduersus commodatarium, hoc intelligendum est, si sua culpa deterior reddita sit, l. cum qui. in princ. & l. vlt. difficile enim est vt equus commodatus in longinquo itinere nõ reddatur deterior. Ideoque si id accidat non tenebitur cõmodatarius, quia culpa eius non acciderit. dicta l. fin. Ergo si deterior res reddita sit, idque culpa commodatarij acciderit, tenebitur commodatarius: sed de culpa plenius postea tractabimus. Ex his fere causis datur hæc actio commodati directa. Nunc videndum est, quid petatur hac actione. Facile autem est ex his quæ diximus cognoscere quid petatur hac actione. Nam petitur id quod vtendũ datum est: potest etiam peti, vt luatur res, vel actio præstetur: idque accidit in specie quæ tractatur in l. si vt certo. §. nunc videndum. Sed hic quæritur, si duæ res commodatæ sint, quid petendum sit? an necesse sit ambas simul petere, & vna intentione complecti, an vero singulæ separatim peti possint? Hæc quæstio tractatur in l. in commodato §. duabus. Ego tibi cõmodaui Stichũ & Pamphilum ad temporarium vsum. Deinde alterũ peto, quæritur an possim alterum postea petere? Hic dicitur recte de altero cõmodati agi posse. Ratio satis colligitur ex leg. scire debemus. de verborum obligat. Nã quot sunt res cõmodatæ, de quibus conuenit inter contrahentes, tot dicũtur cõtractus. *Si separatæ sint.* Addit exceptionem. Hoc verum est, si separatæ sint. Nam si sint coniunctæ, hoc ferendum non est. Quid autẽ si quis summam aliquã alteri dederit, an possit singulos nummos petere? Et nõ puto hoc genus petẽdi admittẽdũ esse, nisi singulæ summæ specialiter sint expressæ: idq; colligitur ex leg. scire debemus. de verborũ obligat. Si quis stipulatus sit decẽ, non dicuntur tot stipulationes quot sunt nũmorũ corpora. Sed si stipulatus sit decẽ & quinque, duæ sunt stipulationes. Nã duæ sunt summæ specialiter expressæ. Ex his intelligitis ex qua causa agatur actione commodati directa, & quid petatur hac actione. Deinde notandum est hanc actio-

nem cum multis aliis actionibus concurrete, sicut pleræque actiones. Nem concurrit aliquando hæc actio cum actione legis Aquiliæ. Exemplum est in l. in rebus. §. siue autem pignus. hic. Tu deteriorem reddidisti rem quam tibi comodaueram, certum est eo nomine mihi aduersus te directam commodati actiooem competere. Sed præterea mihi competit aduersus te actio legis Aquiliæ ob damnom mihi iniuria datum. Sed ita concurruot hæ actiones vt electio sit actoris, & vna electa alteram tollat. Concorrit etiam hæc actio cum actiooe furti, & hic duo exempla reperiuntur, Si commodatarius aliter quàm conuenit, re commodata vtatur. Nam dicitur furtom facere, leg. si vt certo. §. Quinimo. hic. & l. si iumenta. de furt. Additur tamen exceptio in leg. qui re sibi. 78. de furt: Nisi ia qui accepit existimauit id dominum facilè permissorum esse qui commodauit. Aliud exemplum est in l. si seruus. 14. Quidam meus seruus rem meam me nolẽte tibi commodauit, cum scires me id nolle. Duplex actio mihi aduersus te datur. Nam si probeueris quod à seruo tuo factum est, datur mihi actio commodati. Præterea datur actio furti quia furtũ hic admittitur: hic enim est contrectatio rei alienæ inuito domino. Nem intelligebas tibi rem meem me inuito domino à seruo meo tradi. Hęc de actione directa commodati: ouoc videndum est

De actione contraria.

CAP. V.

Contraria actio variis ex causis datur, quę ex contractu proprie & vere non sunt, sicut causæ illę ex quibus detur actio directa. Ceusę autem hæ sunt. In primis si quid impensum sit in tutelem aut conseruationem rei commodatæ, ad repetendas eas impensas datur actio commodati contraria. Nam sicut agit is commodauit seruum, petíique sibi eum reddi, ita etiam vicissim agit commodatarius vt sumptus factos in tutelam seroi sibi reddat commodator. Hoc colligitur ex l. in reb. 18. §. possunt. hic. Tu mihi cõmodasti seruum, is ægrotauit, in eius valetudinem ego sumptum feci: mibi aduersus te detur actio ad eos sũptus refundendos. de huiusmodi autem sumptibus id est intelligendũ quod diximus. Nã si forte velit repetere quod in cibaria sibi commodati impendit, nõ est admitteoda ea petitio. Hic dicit Iurisconsultus, *Naturali ratione ad eum, &c.* Cibarioium impeosæ naturali ratione ad eum pertinent, qui seruum vtendum accepit. Deinde subiicit, de modicis impensis idem dicendum esse. Modicæ impensæ semper ed eum pertinẽt qui re vtitur: & quod dicitur impensas refundendas esse, id intelligitur de magnis impensis. Huic similis distinctio est cum quæritur de sumptibus dotis deducendis, cum dos tepetitut à marito soluto matrimooio, l. fructus. §. pen. solut. matrim. Quæ sit modica impensa aut magna in leg. penult. de impens. in reb. dot. fact. edmonet Vlpiaous id in vniuersum definiri nõ posse. Ergo id committendum est iudicis arbitrio. Secunda cause huius ectionis cõtrarię est, si intẽpestiue res cõmodatã & repetita sit: in quibusdã exẽplis demõstratur in l. in cõmodato. §. sicut. Hic, quæ exẽpla ostẽdũt, si ob intempestatiuã repetitionem rei cõmodatæ aliquo damno afficiatur commodetarius, eo nomine agere posse, & quod sua ioterest petere. Aliud exemplum est si rem vitiosam qui sciens commodauit, & ex eo damno aliquo effectus sit commodatarius, vt si in dolium vitiosum commodetum vinum infudit. Alia causa huius actionis exprimitur io l. rem mihi. 21. Si is qui rem mihi commodauit, eam mihi surripuerit, & cum commodati ageret commodator, ego oesciens eam surreptam, fuero à iudice coodemoatus eam rem restituere. Alia cause est, Si post precii solutionem res ad commodatorem quoquomodo perueoerit, leg. incommodato. §. vltim.

Quid veniat in hanc actionem.

CAP. VI.

Ex iam dictis facile intelligi potest quid petatur hac actiooe coutraria. Petitur enim æstimatio, petitur id quod interest rem vitiosam à te mihi commodatam non esse, ex qua re damnum aliquod accepi. Hęc actio etiẽ sine directa actiooe intẽditur, vt dicitur In l. in cõmodato & io l. io rebus. §. 1. hic. Dubiũ nõ est quin is à quo petitur restitutio rei cõmodatę, possit vti compensatione. Potest enim vicissim obiicere se sumptus fecisse io rem commodatam, & petere vt eorum sumptuum ratio babeatur: idque fit cum actio directa mouetur. Sed ob hanc causem redditæ sunt mutuæ actiones, vt possit contraria actio moueri sine principali, alioqui enim sufficeret exceptio. Sed dicet aliquis, quid opus est hác actione, cum possit iure compensetionis commodatarius id quod sibi ex dictis causis debetur seruare? Si acceptio hæc sufficit, videtur nullius vtilitatis esse hæc actio cootraria. Sed quæ vtilitas sit huius actionis docet Iurisconsul. io l. io rebus. §. vltim. Varij casus sunt inquibus oecessaria est hæc actio, nec satis consulitur commodaterio per exceptionem & compensationem oppositam, si forte amplius est quod ei debetur. nam furte maiores sumptus fecit in conseruatione rei commodatæ, quàm sit res commodata. Hunc locum ego adduxi ad paradoxum probaudum, quod ego defendi in interpretatione l. fructus. §. ob donationes. soluto matrimon. Ego defendi aduersus receptam opioionem, speciei cum quantitate compensationem admitti, aut speciei cum specie. Ego multis ergumentis osteodi falsam esse eam opinionẽ, & speciei cũ quantitate cõpensationẽ admitti. Hic videtis speciẽ esse ex vna parte & quãtitate ex altera parte esse. Pecunie nõ commodatur oisi vt certa species. Ex parte igitur cõmodatoris agitur de specie. Ex parte cõmodatarij agitur de quantitate, i. de impensis: & tamẽ bic edmittitur compensetio. Nam Iuriscoosultus ait aperte compensationi locum esse, id est, potest commodatarius retinere rem, donec sumptus in rem commodatam à se facti sibi refundantur. Sunt qui distinguunt reteutionem à compensetione: sed male. Hic enim verbo compensationis vtitur Iuriscoosul. Cum debetur hinc quẽtitas, ex eltera parte species, non ipso iure alter ab eltero liberatur. Hæc distinctio colligitut ex leg. si conuenerit. de pign. act. Atque ita intelligendum est quod dicitur io leg. vltim. C. eo. Hoc videtur contrerium esse his quæ dicuntut in l. in reb⁹. §. vlt. & tamẽ recusatut prætextu debiti ob impẽsas, prætextu debiti restitutio nõ recte recusatur. Hæc fusius tractata sunt in cõmentario nostro, solut. mat. Nõ minus aũt quã directa ectio cõmodati cõtraria cõcurrit cum aliis actionib. Exemplũ vnum est in leg. pe. hic. Si seruus quem tu mihi commodasti, furtum mihi fecerit, duplex mibi eo nomine actio aduersus te est. Imprimis datur actio commodati contraria, si dominus serui eum sciens furem esse, commodauerit. Non enim tenetur nisi ob scientiam, vt diximus de eo qui vasa vitiosa cõmodeuit: tenetut .n. etiã de furto serui actione furti domin⁹, sed noxaliter. Nã seruum noxæ dedendo liberatur, nec condemnatur in solidum. Sed si sciens furem esse commodaueris, datur aduersus te actio commodati contraria, in qua non absoluitur ooxæ dedendo dominus. Nam

teoetur

tenetur suo nomine, quis sciens seruum furem esse commodauit. Adiuuari enim nos beneficio, non decipi oportet, vt dicitur in leg. io commodato. §. sicut. Sequens locus est de personis.

Cui & contra quem detur actio commodati.

Cap. VII.

Hic de quibusdam personis quæritur, de quibus probabiliter dubitari poterit. Nam hic locus non complectitur omnes personas, nec etiam id necesse fuit. Ex aliis autem titulis plenior de personis disputatio quæri potest, atque ideo ex titulo depositi, & aliis multa colligi possunt quæ huc pertinent. Quæstio tractatur hic de impubere, an impubes actione commodati teneatur? Eadem quæstio est de furioso. Vterque enim caret iudicio & voluntate. Si impubes sine tutore suo rem aliquam cõmodato acceperit, quæritur an teneatur hæc quæstio tractatur in l. 1. §. vlt. l. 2. & 3. In huius loci explicatione Accursius & cæteri distinctione vtuntur, quæ rem obscurat, inuoluitq; magis quam explicat. Ego aliam distinctionem hic sequi solitus sum. In primis igitur dicendum est, impuberem actione commodati non teneri, si res ei fuerit commodata sine tutoris sui auctoritate. Imo nec ob dolum admissum in re commodata etiam eo pubere facto non tenetur. Nam cum ab initio contractus commodati non valuerit, ex post facto conualescere non potest secundum iuris regulam. Datur tamen hoc casu actio ad exhibendum, qua actione cogitur rem exhibere, quam tenet ei qui commodauit. *Sed ad exhibendum.* Esset enim valde iniquum, eum qui tenet rem alienam nulla actione teneri, quia is iustæ ætatis non sit, vel non sit sanæ mentis. Datur igitur actio ad exhibendum aduersus impuberem, vt rẽ cõmodatam quam tenet exhibeat. Sed cur actione ad exhibendum magis quam actione commodati tenetur furiosus & impubes? Ideo non obligantur, quia consensu carent: tunc obligantur cum ex re obligatio venit, leg. furiosus. de obligat. & act. id est, ex facto aliquo in quo non sit necessarium iudicium pupilli, vel furiosi: idque demonstrat Iurisconsultus duobus exemplis in dic. l. furiosus. Veluti si furiosus aut pupillus dãnum dederit, datur aduersus eum actio legis Aquiliæ: vel si quis furiosi, aut pupilli negotia gesserit, datur ei aduersus pupillum vel furiosum actio negociorum gestorum. Pupillus igitur aut impubes non tenetur actione commodati. Excipiendus est casus, nisi ex eo pupillus locupletior factus fuerit, l. 3. in princip. *Secundum D. Pij rescriptum.* Diuus Pius rescripsit, tunc pupillum conueniri posse ex eo quod cum ipso contractum est, si locupletior factus fuerit. Id maximè suadet æquitas. Nihil est æquius quam pupillum cum alterius detrimento locupletiorem non fieri, l. naturaliter. de condict. indebit. l. nam hoc natura. eo. huius rescripti fit mentio in l. 3. de neg. gest. Si quis negocia pupilli gesserit secundum D. Pij rescriptum. datur actio negociorum gestorum aduersus pupillum: sed quatenus locupletior factus est pupillus. Mentio est etiam huius rescripti in l. pupillus. de auct. tut. Hócq; rescriptum producitur ad alia, quia in eis eadem est ratio. Ego alias admonui obligationem qua tenetur pupillus, ideo quia factus est locupletior, pro naturali haberi à Iurisconsultis, l. naturaliter. de condict. indeb. Hoc ideo fit, quia rescripta Principum eo tempore auctoritatem legis non vsquequaque obtinebant: quæ tamen legis auctoritatem habent, ideoque vtilem actionem tantum dari dicunt Iurisconsulti. Sed hodie quia rescripta Principum legis auctoritatem habent directa daretur. Alter casus est, in quo pupillus tenetur, si doli capax sit, quo tempore ei res commodatur, & dolum forte admiserit in re commodata arg. est quod dicitur in l. 1. §. an in pupillum. deposi. vbi dicitur pupillum apud quem sine tutoris auctoritate depositum est, teneri si dolum commiserit. Sed hanc exceptionem addit, nisi doli capax sit, & dolum admiserit in re deposita. Si tenetur actione depositi, qui doli capax est, cur non tenebitur actione commodati? Hic locus ostendit multa ex aliis titulis sumi posse quæ ad hunc locum de personis pertinent. Hactenus de impubere & furioso. Quæritur etiam de filiofamilias, in l. 3. §. si filiofam. estque eadem quæstio de seruo. Si filiofamilias res commodata sit, vel seruo, cum vterque sit in potestate alterius, seruus in potestate domini, filius in potestate patris, quæritur quæ actio competat? & in primis certum est aduersus seruum nullam actionem competere. Nam seruus in iudicio cõsistere non potest. l. seruus. de iudiciis. Sed quæritur de filiofa. & patre filij & de domino serui? Et hic dicitur, *Si filiofamilias seruóque.* Est locus communis de obligatione qua tenetur pater ex contractu filij. & qua etiã tenetur ipse filius. Is qui cum filiofamilias contrahit, duos debitores habet, patrem & filium: patrem quatenus est in peculio filij: filium vero in solidum, l. si quis cum filiofa. de pecul. & l. filiusfa. de obligat. & act. *Duntaxat de peculio agendum.* Hoc pertinet ad tit. de peculio, l. in depositi. de pecul. Sunt qui existimant filiumfamilias conueniri posse, si consensus patris accesserit: & existimant posse filiumfa. in iudicio consistere sine consensu patris: sed verior est sententia eorum qui existimant consensum patris necessarium esse, cum agitur de re cuius vsumfructum habet, l. 1. C. de bon. mat. & l. vlt. C. de bonis quæ lib. vt si agatur de adeunda vel repudianda hæreditate quæ delata est filio à matre, cuius vsumfructum habet pater. Si ea à filio adiretur, tunc necessarius est consensus patris. Ex eo autem quod dictum est de seruo, cui res aliqua cõmodata est. nascitur quæstio quæ tractatur in l. si is cui §. si libero homini. hic. Si quis libero homini rem aliquam commodauerit, qui bona fide seruiebat commodatori, an ex hoc contractu detur actio aduersus eum? Volt enim agere aduersus eum, quia postea resciuit hominem liberum esse: quæritur an possit agere actione commodati? Quæstio ex eo oritur, quod non fuit propositum commodatoris, vt cum eo obligationem contraheret. Quoties. n. de obligatione quæritur, maximè inspicitur consiliũ contrahentium, l. non omnis de reb. cred. Is qui existimat seruum suũ esse cui rem commodauit, non potest videri hoc propositum habuisse hanc obligationem contrahendi, cũ intelligeret inter se & seruum suum obligationem efficacem contrahi non posse: naturalis enim tantum potest contrahi. Hic tamen respondet Iurisconsultus actionem commodati aduersus eum competere. Nec simpliciter verum est aut perpetuum quod dicitur obligationem non contrahi extra propositum contrahentium: Imo interdum tacita obligatio nascitur, contra quam actum est à contrahentibus. Est locus communis de obligatione contrahenda obseruatione dignus. *Veluti cum per errorem.* Id ostendit similitudine. Cum ego tibi soluo indebitum per errorem, existimãs me tibi debere, nõ hoc agitur inter dãtẽ & accipiẽtẽ, vt obligatio cõtrahatur, sed potius vt tollatur, si quæ obligatio contracta sit. §. 1. quibus modis re cont. oblig. & tamen extra id quod agitur inter eos tacita obligatio nascitur, ex qua datur condictio indebiti. Hactenus de personis, nunc videndum de officio iudicis.

De obligatione contrahenda locus communis obseruatione dignus.

De officio iudicis in actione commodati.

Cap. VIII.

Qværitur quodnam sit iudicis officium in hac actione commodati. Sed admonendi sumus nõ omnia hic requirenda esse quæcunque ad officium iu-

dicis pertinent, sicut in loco de personis. Quædam enim hic tractantur quæ visa sunt magis necessaria, & de quibus probabiliter dubitari potest. In primis ad officium iudicis in hac actione pertinet, vt si res commodata perierit dolo vel culpa commodatarij, is nihilominus condemnetur: alias autem si nec dolo nec culpa eius res commodata perierit, absoluendus est. Id autem maxime sumitur ex leg. 5. §. nunc videndum. In quibusdam contractibus præstatur dolus tantum, in aliis contractibus, præstatur culpa etiam pręter dolum. de his omnibus sigillatim est videndum. Ac in primis de dolo. Dubitatio nulla est quin dolus in omni contractu præstetur. Ergo multo magis in hoc contractu, in quo vtilitas tantum est accipientis. Officium confertur in accipientem sine vllo commodo eius qui commodat: quod intelligendum est etiam si aliud conuenerit. Non enim contraria conuentio rata est, sicut dicitur in l. in commodato. in princip. 17. hic. Hæc pactio contraria est bonis moribus: inuitat enim homines ad delinquendum, leg. si vnus. §. illud. de pact. Dolus autem est vt definitur in l. 1. de dolo, machinatio alterius circumueniendi causa adhibita: & hic dolus præstatur in omni contractu. Hæc sufficiant de dolo. Videamus de culpa. Culpa ita distingui solet vt tres gradus culpæ sint. Dicitur enim culpa lata, leuis & leuissima, vt docui in interpretatione l. si morã solui. matr. Culpam latam nos vocamus, cum quis nõ ad eum modum diligens est, quem communis hominum natura desiderat, leg. quod Nerua. deposi. Simile est quod dicitur in l. latæ. de verbor. signific. Latæ culpæ finis est, non intelligere quod omnes vulgo intelligunt. Alij subtiliorem definitionem hic exigunt, sed mihi videtur tota res exemplis vtilius demonstrari posse, & explicari, quàm definitionibus dialecticis. His exemplis vti solitus sum, vt distinguam hæc tria genera culpæ. Exemplum latæ culpę est, si commodatarius rem commodatam nocturno tempore in via publica dimiserit, & dicat se putasse neminem eam ablaturum esse: tantum abest, vt hoc diligentis hominis sit, vt ne hoc quidem hominis sit. Hoc admissum videtur potius beluinum esse, quam humanum. Hæc culpa distinguitur à dolo malo. Dolus malus definitur fallacia, & machinatio esse alterius circumueniendi causa adhibita. Hic nulla talis machinatio est: sed tanta est tamen hęc vecordia vt omnino inexcusabilis sit, & præsumptionem doli habeat, atque ideo dolo malo comparari solet. Is qui tam supinus fuit, vt nocturno tempore in via publica rem sibi commodatam dimiserit, non potest se excusare, leg. quod Nerua. depositi. Quod tamen intelligendum est, nisi ex coniecturis appareat dolum malum abesse, potest enim hoc ex coniecturis apparere. Exempli gratia, si nihilo diligẽtior esse soleat in rebus suis, tũc enim cessat omnis præsumptio doli mali: atque ita intelligendum est, quod dicitur in d. l. quod Nerua. depos. Si enim non tam negligens sit in rebus suis custodiendis, facile credendum est dolo non carere. Si autem nihilo diligẽtior sit in reb. suis, hęc culpa lata est, sed tamẽ ꝓ dolo habẽda nõ est, de hac lata culpa dubiũ nõ est quin teneatur cõmodatari⁹: sed quęstio est de leui culpa, de qua nũc dicturus sũ. Leuis culpa est, cũ quis in eo peccat, ꝙ diligẽs paterfamilias vitare potuisset. Hæc leuis culpa præstatur plerunque, veluti in l. cum res. §. culpa. de leg. 1. Hęres in re legata omnem culpam pręstat, etiam leuem, l. quicquid. arbit. tut. Tutor in re pupilli culpam etiam leuem pręstat. Ego hoc exemplum adducere solitus sum, vt ostendam culpam latam & leuem differre. Si commodatarius rem commodatam quæ pretiosa forte erat, annulus puta aliquis, si expositam in media domo dimiserit, eáque amissa sit, tenetur nomine eius culpæ. quamuis hoc abhorreat à cõmuni hominum natura: & huius culpæ etiam nomine tenetur commodatarius: l. si vt certo. §. nunc videndũ.

Dolus. (margin note)

De culpa & culpæ gradus tres. (margin note)

Leuissima culpa est, cum quis mediocrem diligentiã adhibet in re custodienda, sed culpam tamen admittit, quam vir exactissimæ diligentiæ potuisset vitare. Huius culpæ etiam nomine tenetur commodatarius, vt dicitur in l. si vt certo. §. nunc videndum. & l. in rebus. hic. §. item is qui. quib. mod. re contrah. obli. Inst. Dicitur leuissima culpa, quamuis hoc verbum rarum sit, & in vno tantum loco reperitur. l. in lege Aquilia. ad l. Aquil. Exempli gratia, si quis gemmam sibi commodatam recondiderit & incluserit in arca, sed tamen fur arte aliqua eam abstulerit & surripuerit. Videtis hoc exemplum diuersum esse ab eo, quod de leui culpa dicemus: videtis minorem esse culpam eius qui inclusit in arca, quàm eius qui in media domo dimisit: & tamen eius culpæ nomine tenetur commodatarius, qui exactissimam diligẽtiam præstare tenetur, dicto §. item is qui. Furtum huic culpæ annumeratur non casus fortuitus, l. quę fortuitis. C. de pign. Nã vir diligẽtissimus potest ita res suas custodire, vt nõ à furibus intercipiãtur. Furtũ domesticũ solet excipi, & id non sine magna ratione, quia solet numerari inter casus fortuitos. Furtum enim domesticum non potest hominis consilio præuideri. l. qui in duobus. §. damna. pro socio. Ita distinguitur lata culpa, leuis, & leuissima. Ex his autem quæ diximus apparet commodatarium omnem culpam præstare. Id colligitur ex l. si vt ex certo. §. nunc videndum. In deposito præstatur tãtum dolus, vel lata culpa, quæ dolo proxima est. Nulla enim est vtilitas eius cui res custodienda datur. Notanda est distinctio hæc quæ pertinet ad omnes contractus. Nulla similis distinctio est, saltem nulla tam aperta reperitur in iure ciuili, cum quæritur, in quibus contractibus præstetur dolus, vel culpa. Nam quidam contractus sunt in quibus dolus tantum vindicatur, veluti depositum, quia fit tantum gratia eius qui deponit, nec vlla vtilitas eius est qui accipit. Alij sunt contractus, in quibus vtriusque vtilitas versatur, veluti in emptione, in pignore: & in his præstatur etiam leuis culpa, non tantum dolus & lata culpa. Alij sunt contractus in quibus vtilitas tantum est eius qui accipit, vt in commodato plerunque accidit: & in hoc casu omnis culpa etiam leuissima præstatur. Commodatarius enim ad custodiam tenetur. Alia tamen est causa precarij, quãuis precarium & commodatum magnam similitudinem habeant, tamen in hac re differt commodatum à precario. Commodatarius omnem culpam pręstat, in precario non præstatur nisi dolus, l. quæsitum, de precar. Et ratio satis expressa est in d. l. quæsitum. commodatum præscripto modo & fine vtendi contrahitur, nec potest intẽpestiue reuocari, ante quam re commodata vsus fuerit commodatarius, aut vti potuit. l. in commodato. hic. At precarium reuocari potest voluntate eius qui precario dat, & merito ei imputandum est, qui cũ suspectam habeat eius diligentiam qui precario accepit, non reuocauit precarium. Aliquando tamen præstatur dolus tantum aut lata culpa in commodato, idque exigit aliquando ratio & æquitas, veluti in l. 6. §. interdum, si ita conuenerit. Si in commodato contrahendo conuenerit, vt commodatarius conueniretur tantum de dolo, valet ea conuentio quamuis non valeat hæc conuentio, vt non teneatur de dolo. Nã hæc conuentio inuitaret cõmodatarium ad delinquendũ.

Culpa leuissima. (margin note)

Depositarius tantũ de dolo tenetur. (margin note)

Commodatum a precario quid differat. (margin note)

Alius casus est, si sua dũtaxat causa commodauit. Si quis commodauerit rem suam alicui magis sua causa quàm commodatarij, dolum tantum præstabit commodatarius in hoc iudicio. Ideo enim diximus omnẽ culpã præstari à cõmodatario, quia plerũq. accidit vt

commoda-

cõmodatarij tantũ vtilitas in hoc contractu versetur.

Igitur quoties versatur vtilitas magis dantis quã accipientis, dolus tantum pręstatur & lata culpa. Excpla hic adfert Iurisconsultus, si scenicus Prętor vestimenta commodauerit, quod gratia sua agebat, vel ipsi Prętori quid vltro commodauit. Ex his verbis videtur colligi posse, quoties quis vltro quid commodat non postulante commodatario, dolum tantum præstari. Sed ideo mihi videtur hoc exemplum subiecisse Iurisconsultus, eò quòd cum ludos editurus ast Prætor nomine suo, quia eo spectaculo delectatur, videtur non sua gratia sed Prætoris facere.

De casu fortuito.

Commodatarius autem non tenetur de casu fortuito. In nullo contractu præstatur casus fortuitus. Casus fortuitus ast qui nullo hominis consilio præuideri potuit. l. 2. de administr. rer. ad ciuit. pertinent. Varia exempla hic sunt casuum fortuitorum, l. ad eos. in l. in rebus. in l. si vt certo. §. nunc videndum. *Ita tamen vt eos casus non.* Hia verbia ostendit Iureconsultus inspiciendum esse an id aliqua diligentia vitari potuerit. Hoc est intelligendum, nisi expressim conuenerit, vt de casu fortuito teneretur, vt dicitur in l. 1. C. eod. Itẽ si hoc actum sit, quia res æstimata data est, hæc est æstimationis potestas, vt periculũ ad accipientẽ trãseat, l. 6. §. nũc vidẽdũ. sed vidẽdũ est quorsũ æstimatio inita sit plerunque. de iure dotium. Si perierit culpa nuncij res commodata, id est, per quem res commodata referebatur: quæritur an tenebitur cõmodatarius, l. eũ qui. § vlt. & l. seq. l. argẽtũ sie distinctio. traditur in l. eũ qui §. vlt. & l. seq. Hoc tamen intelligendum est, nisi talem nuncium elegerit quem merito suspectum habere non debuit. Excusatur enim commodatarius quasi fortuitus casus hic sit, quem diligentia præuidere non potuit: idque humanum est, & rationi consentaneum, l. argentum. 20. hic. Huic simile est quod dicitur in l. si à bonæ fidei, de rei vindic. Si à bonæ fidei possessore aufugerit seruus, qui integræ opinionis erat non tenebitur bonæ fidei possessor, quasi culpa eius aufugerit seruus.

Addendum est, illud quoq; ad iudicis officium pertinere in hac actione, vt si non reddatur res commodata, litis æstimatio præstetur actori: id colligitur variis ex locis, & præsertim ex l. si vt certo. in prin. Litẽ æstimare quid sit, docuimus sub tit. de in litem iuran. & plenius in Interpretatione l. vbi autem. §. vlt. de verbo. oblig. vbi diximus nullum esse genus actionis in quo litis æstimatio aliquando non habeat locum, siue in dando, siue in faciendo, siue in restituendo obligatio consistat. In rei vindicatione quoque in qua proprie petitur restitutio rei, locus est aliquando æstimationi litis, si res restitui non potest propter dolũ aut culpam possessoris. Hæc litis æstimatio continet non tantum pretium rei, de qua agitur, sed etiam id quod pręterea interest pręter rei de qua agitur preciũ. Exemplum vnum est in l. si vt certo in prin. Ego tibi commodaui rem aliquam meam: conuenit vt eam reddas certo loco & tempore. Si forte eam reddas vel alio loco vel tempore, possum petere id quod mea interest eã mihi reddi eo tẽpore vel loco de quo inter nos conuenit: & hoc pertinet ad officiũ iudicis: idque maxime locum habet in bonæ fidei iudiciis: cuiusmodi est actio commodati. §. in bonæ fidei. Institut. de actionib. In strictis iudiciis olim id receptum non fuit, cuiusmodi est actio ex stipulatu: sed propter stricta iudicia necesse fuit proponere arbitrariam actionem, vt possit quid peti, vel solui alio in loco quam conuenit. Sed animaduertendum est, si commodatarius litis æstimationem solueret agenti actione commodati, quia forte rem commodatam reddere non poterat, vel quia contentus fuit ea litis æstimatione actor, hoc casu possessione rei commodatarium statim effici dominum rei commodatę. Hoc dicitur in leg. si vt certo. §. 1. hic. idem constitutum est de rei vindicatione, in l. eius qui de rei vindicat. Cum quis vindicat rem suã à possessore, & accipit sibi oblatam æstimationem, illam rem possessoris facit. Solutio æstimationis litis statim dominium eius rei acquirit possessori. Si res præsens sit (inquit Iurisconsultus) in l. sequenti, id est, si res penes possessorem sit: tunc enim habetur pro tradita, quasi traditione dominium sit translatum. Tunc enim dominium sine traditione transfertur, cum prius quis possidet rem antequam eam emat. Ratio traditur in l. eius qui. Quia transigere videtur cum reo pro eo pretio quod accepit. Hinc dicitur æstimationem litis venditionem quandam esse, l. 3. pro emptore. Præterea notandum est, cum æstimationem soluit commodatarius, interdum exigi cautionem ab actore, interdum compelli officio iudicis actorem, cauere commodatario æstimationem soluenti se restituturum eam rem, si forte aliquo casu ad eum postea peruenerit, l. si is qui. 13. in princ. Hic si commodatarius condemnetur ad æstimationem, quia non apparet res commodata, atque ideo commodatarius eam reddere non potest. Hæc cautio iudicialis interponenda ast, cuius mentio est in l. 5. de verb. oblig. Iudicialis cautio est quæ interponitur iussu & officio iudicis, cũ alter alteri cauere cogitur. l. sancim'. C. de verbo. significat. Quamuis autem hic simpliciter dicamus cauendum esse de re restituenda, vel de æstimatione litis, quæ iam soluta est, id sumitur ex l. in commodato. §. vltimo. Hic alternatio est, Tu à me accepisti æstimationem, cogeris eam æstimationem mihi reddere, vel rem quæ peruenit in tuam potestatem. Hæc duo igitur cautio complecti debet. Deinde lis æstimatur in hoc iudicio, nonnunquam iureiurando actori delato. Hæc æstimatio permittitur nonnunquam arbitrio actoris, qui rem commodatam sibi restitui petit.

In litem iurare quid.

In litem iurare ast iureiurando litem æstimare, cum quæritur quanti lis æstimanda sit, & iudex iusiurandum defert actori in litem, permittitur ei arbitrio suo litem æstimare. leg. tutor. de in litem iurand. idem dicitur in leg. si cum dos. rer. amot. In hac igitur actione iuratur in litem, sicut in aliis bonæ fidei iudiciis, l. 3. hic. l. in actionibus. de in litem iuran. Ego alias sic interpretatus sum quod dicitur, *In bonæ fidei actionibus in litem iurari*, id est, quoties æquitas suadet, actori iusiurandum deferendum est. Nam plerunque iudicia sunt bonæ fidei, in quibus non defertur iusiurandum in litem, nec deferri debet. Potestas iudicis in bonæ fidei iudiciis lata ast, nec vllis finibus circumscribitur præterquam æquitatis. Ideo si videat æquum esse, vt deferat iusiurandum in litem actori, is deferre poterit. Sicut dicitur in bonæ fidei iudiciis fructus venire & vsuras à tempore moræ. Forte enim talis res est quæ nullos fructus producat: id est, poterit iudex ad fructus condemnare quoties id videbit ęquitati, rationi & bonæ fidei conuenire. Id autem æquum est, cum quis petit hac actione rẽ sibi restitui, & reus eam restituere nũ vult per cõtumaciam, vel eius dolo, vel culpa factũ est, quominus eã restituere possit. Nã iniquũ est & alienũ à ratione naturali libertatem hanc auferri hominibus, in commerciis statuendi pretium rerũ suarũ, quodcũq; voluerint. Deinde sequitur. *Et rei iudicatæ tẽpus quanti res sit obseruatur.* Sic legendũ est vt in Florentin. Duo enim hic dicuntur, vnum est iam à nobis explicatũ. Alterũ est rei iudicatę tẽpus spectari, cum agitur de æstimatione rei. Hic locus ostendit differentiam strictorum & bonæ fidei iudiciorum, de qua plene & accurate disserui in interpretatione l. vinum supra, de rebus credit. Explicaui locos obscuros

totius iuris & antinomias perplexas. Diximus in strictis iudiciis cum quæritur quanti res sit, spectandum esse tempus litis contestatæ, si status rei mutatus non sit. Absurdum .n. esset manéte eodem statu rei spectari tempus quo res plurimi fuit. Multum enim referre, an res deterior vel melior facta sit, atque ita explicaui l. 3. de condict. triticiaria. cum hac l. & l. vinum. Cum quæritur de fructibus & accessionibus in strictis iudiciis, spectatur tempus litis contestatæ, l. cum fundus. de reb. credit. sed in bonæ fidei iudiciis iudex spectare potest tempus rei iudicandæ, si velit: non enim alligatur officium iudicis ad tempus litis contestatæ, sicut in strictis iudiciis, l. 1. de act. empt. Potest interdum iudex spectare tempus rei iudicatæ in æstimatione facienda: potest etiam spectare tempus moræ, leg. 3. §. si per véditorem. leg. si sterilis. §. cum per vendit. de act. empt. Circa officium iudicis in hac actione notandũ est, hæredes commodatarij aliquando pro parte hæreditaria, aliquando in solidum condemnari, in l. 3. §. hæres. Is cui res commodata est, decessit duobus hæredibus relictis: certum est actionem commodati ad hæredes transire. Nam hęc actio est hæreditaria: sed an in solidum singuli hæredes conueniantur, an vero pro parte tantum? Non sine causa hæc quæstio à veteribus tractata est. Probabiliter enim de eo dubitari potest, an in solidum, an vero pro parte hæreditaria hæredes conueniri debeant. Verum est, obligationes quæ recipiunt diuisionem per legem duodecim tabularũ inter hæredes diuidi. Non enim lex duodecim tabularum diuidit eas obligationes inter hęredes, quæ diuisioné nõ recipiunt, l. hæredes. §. 1. famil. ercisc. l. ea quæ in partes. de regul. iur. Et videntur singuli hęredes in solidũ tantũ cõueniri. Nã non põt restitui res nisi in solidũ, vt dicitur in l. si duo, inf. depositi. Sicut quisquã non põt per fundũ, nisi in solidum, p̄ parte indiuisa ire, sic non põt quis ré restituere cõmodatã pro parte indiuisa: & tamé hic dicitur, hęredes pro parte teneri nõ in solidũ: nisi vnus hæredum totius rei restituendæ facultatem habeat. Is enim ad eam restituendam cõdemnatur in solidum. His verbis ostendit tam late patere potestaté iudicis in hoc iudicio, quam arbitrium boni viri, quia hæc actio bonæ fidei est. Sed hic animaduertendũ est, hanc obligationé factũ continere quod est indiuiduũ. Ex his quæ diximus in interpretatione. l. 4. §. Cato. de verbor. obl. satis perspicuũ est, hoc factum esse indiuiduũ, & verũ esse quod dicitur in l. si duob. deposi. Sed tamen quoties venitur ad æstimationem, quia forte is contra qué agitur, non habet rei restituendę facultaté, condénatio fit pro parte hęreditaria. l. stipulationes nõ diuiduntur. de verbo. oblig. Cato in d. l. 4. distinguens factum diuiduũ à facto indiuiduo, ait, cum factum indiuiduum est, teneri hæredes in solidum, sed pro portione hæreditaria, licet facto vnius omnes teneantur, & stipulatio committatur in solidum, tamen singuli condemnantur ad pecuniam pro portione hæreditaria. Pecunia enim recipit diuisionem, vt diximus in l. stipulationes non diuiduntur de verborum obligationibus. Huic simile est quod dicitur in l. in commodato. §. si ea facto. Hæres tenetur pro parte quoties agitur aduersus eum actione commodati, hoc verum est nisi agatur ob factum suum, vel ob dolũ eius vel culpam. Sed de hac re quędam alia dicturi sumus in interpretatione l. si duo. depositi.

Sequens quæstio est, si duobus simul eadem res commodata sit, an teneantur singuli in solidum, an vero pro parte. & hæc quæstio tractatur in l. 5. §. si duobus. Celsus in hac quæstione post disputationem satis prolixam tandem concludit hos in solidum teneri, quasi duos reos, qui in solidum obligati sint. Duo rei constituuntur in omni contractu, vt diximus sub tit. de duobus reis. habentur duo rei, quibus idem vehiculum commodatum est: sed antequam hoc definiat Celsus, quædam hic attingit de dominio & possessione, atque vsu rei. Docet his verbis quæ obscura sunt, quid intersit inter dominium rei alicuius, possessionem, & vsum. Dominium apud duos in solidũ esse non põt, sed pro parte potest. l. seruus communis. de stipul. seruo. l. nemo. de legat. 2. quæ tamen pars habetur pro indiuiso intellectu, magis quam corpore. Nã sicut res communis non est singulorum, & dominium iure diuiditur in partes indiuisas: sic possessio est iuris sicut dominium, quamuis possessio sit aliquando quędam detentio, quæ facti tantum est. De vsu idem non possumus dicere: veluti res aliqua commodatur, non transfertur in commodatarium nec dominium, nec possessio, vt dixi in l. rei commodatæ. hic. sed vsus tantum conceditur. Non potest aũt quis vti re commodata nisi in solidum. Ego ista explicarem rudioribus, sed accurate hæc omnia tractaui sub tit. de verb. obliga. in plerisque locis vt l. in executione. in d. l. 4. §. Cato. & l. stipulationes non diuiduntur. In hoc contractu tantũ quæritur de vsu. Idem dicendum non esse videbatur de vsu fundi, quod de vsu vehiculi: sed hanc subtilitatem neglexit Celsus, quasi videatur actum esse inter eos vt in solidũ obligentur. Itaque si vnus soluerit, alter liberabitur quod est proprium duorum reorum. Hic tractatur quæstio de concursu actionum, quem locum nos interpretati sumus in interpretatione l. qui seruum. de oblig. & act. Sed obiicitur huic distinctioni nostræ l. rem mihi. 21. §. in exercitu. Ego dedi contubernalibus vasa vtenda cõmuni periculo: deinde seruus meus ea vasa surripuit: quæritur an aduersus eos detur mihi actio cõmodati, quia eis commodaui mea vasa: an aduersus me vicissim aliqua actio eis detur, quia seruus meus ea vasa surripuit? Ad vtranque quæstionem hic respondet Iurisconsultus, & ait mihi aduersus eos cõmodati actionem competere, & eis vicissim aduersus me furti actionem, sed noxaliter tantum. Nam dedendo seruũ meum noxæ, liberabor. Sed expendendum est, quod hic dicitur eos teneri actioné commodati pro sua quisque parte. Nos tamen diximus teneri in solidum eos quibus res eadem commodata est, quia vsus indiuiduus est. Sed respondendum est, (vt vulgo responderi solet) in hac specie actum fuisse, vt diuidatur periculum inter commodatarios, quia proponitur vasa vtenda communi periculo data esse: vbi autem non apparet hoc actum esse, in solidum teneantur.

Pro sua quisque parte quando teneantur commodatarij.

IN TIT. VII. LIB. XIII. PANDECTARVM, ET TIT. XXIIII. LIB. IIII. CODICIS.

De actione pignoratitia, vel contra.

SVb hoc titul. potissimum tractatur de actione quæ nascitur ex pignore, id est, de actione pignoratitia, magis quam de ipso contractu pignoris. Est enim alius titulus de pignoribus in sequenti parte: sed hic proprie pertinet ad actionem pignoratitiam. Dicendum tamen aliquid est, de verborum ipsorum significatione, & videndum in primis quid pignus sit, & quomodo contrahatur.

CAP. I.

Quid sit pignus.

PIgnus definitur in Institutis, tit. de act. § item Seruiana. res de qua conuenit inter debitoré & creditorem

torem vt sit pro debito obligata. Pignus ergo pro re obligata accipitur. Pignus rem ipsam quæ obligatur significat, licet interdum aliter accipiatur. hoc satis ostendit tit. de distract. pignor. Cum dicimus distrahi pignus, significamus rem obligatam distrahi: distractio pignorum non potest aliter intelligi, quàm rerũ obligatarum pro debito distractio. Pignus tamen aliquando accipitur pro obligatione & ipso contractu, sicut in l. 1. hic. Nam pro contractu pignus accipi necesse est: sic accipitur in l. 1. §. vlti. de pactis. vbi dicitur perasque conuentiones transire in proprium nomen contractus, veluti pignus & stipulationem, &c. frequẽtius tamen est vt pro re obligata accipiatur. Quod autem dicimus pignus rem esse, de qua conuenit, &c. rem hic etiam immobilem accipimus, si conuenerit, vt res aliqua pro debito sit obligata, siue ea res mobilis sit siue immobilis, dicitur pignus contractum esse. Quamuis enim aliqua sit subtilius differentia inter pignus & hypothecam, & pignus dicatur rei mobilis, hypotheca verò rei immobilis, tamen propter vsum loquendi non tantum Iurisc. sed etiam aliorum auctorum linguę Latinę, promiscuè his verbis vtimur, nec obseruatur illa subtilitas. Vnde dicitur in l. res hypothecæ. de pign. inter pignus & hypothecam nominis sonum tantum differre, atque idem dicitur in §. item Seruiana. Instit. de act. Differunt tamen traditione. in l. si rem alienam. 9. hic. Alia differentia est quæ traditur in l. plebis. §. pignus. de verb. signifi. vbi dicitur pignus à pugno dici, ideoque pignus propriè dici de re mobili quæ pugno traditur. Sed tamen confunditur hæc differentia ab omnib. auctoribus, & magis hic spectamus vsum loquendi, quam etymologiam. Alterum verbum est Græcum, alterum Latinum. Nã hypotheca à verbo Græco ὑποτίθεσθαι deducitur, quod est supponere: quo verbo vtuntur nostri auctores in l. creditor. 6. & sic accipiendus est tit. de reb. eorum qui sub tut. sunt non alien. vel suppon. Nihil ergo refert quod ad obligationem pignoris attinet, an conuenerit de re mobili, an vero immobili, alteri obliganda pro debito. Nam si effectum inspiciamus, nulla est differentia. Deinde dicitur pignus res esse, de qua conuenit. His verbis ostenditur nuda conuentione pignus contrahi, vt dicitur in d. §. item seruiana. Instit. de act. idem dicitur in l. 1. hic. & l. si tibi. §. de pignore. de pact. *Iure honorario.* Quamuis alias ex solo pacto sine stipulatione iure ciuili non nascatur actio, tamen iure Prętorio constitutum est, vt ex solo pacto de pignore nascatur actio, quæ dicitur hypothecaria & quasi seruiana. Sed difficultas oritur ex eo quod dicitur in §. vlt.

Ad §. vlt. Inst. quib. modis re cō- trah. oblig. quib. mod. re contrah. oblig. vbi pignoris obligatio refertur inter eas obligationes quæ contrahuntur: ostẽdens Iustinianus quibus modis re contrahatur obligatio. Exemplum enim adfert de mutuo, commodato, deposito & pignore. Nam interdum qui pignus accipit, re obligatur. hæc obligatio re contrahitur: & tamen dicimus consensu contrahi. Quod dicitur contrahi & re & consensu, non potest hic consistere, quia cum dicimus obligationem contrahi consensu, hoc significamus solum consensum sufficere: sicut cum dicitur locationem contrahi consensu, hoc volumus solum consensum sufficere, nec opus esse rei traditione: cum autem dicimus re contrahi obligationem, hoc significamus præter consensum traditionem rei necessariam esse, hæc autem repugnantia sunt: quid igitur dicemus? Inspicienda sunt diligenter verba quibus vtitur Iustinianus in d. §. fi. non enim ait pignus re cõtrahi: hoc enim falsum esset, sed ait eum qui pignus accepit re obligari. Ex eo quod quis accipit pro pecunia credita, is se obligat, & tenetur pignoratitia actione ad pignus reddendum postquã ea pecunia fuerit ei soluta. Ergo ea obligatio re contrahitur, id est, acceptione pignoris. Hoc verissimè dictum est, nec ea res vllam dubitationem habet. Si conuenerit inter aliquos vt res aliqua obligata sit pro debito, ideo tenetur ad eam reddendam. Qui autem accipit pignus re obligatur, non conuentione: nec ideo concludendum quin ante acceptionem illam pignoris contractus sit initus. Sic facilè explicatur locus ille Iustiniani, qui alioqui obscurus esse videtur. Ergo pign⁹ nuda conuentione contrahitur, etiam si res tradita nõ sit. Hoc intelligendum est de pignore conuentionali, non autem de Prætorio pignore, de quo mox dicturi sumus. In eo enim non sufficit sola conuentio, sed est opus executione iudiciali. Præterea dicitur in definitione nostra, *Pro debito.* His verbis ostendit Iustinianus pignus dari creditori à debitore pro securitate: sicut dicitur de fideiussore in l. 1. qui satisd. cog. Sed nihil refert quod genus obligationis sit. Non enim tãtum pro mutua pecunia credita pignus datur, sed ob aliam causam. l. 1. §. hic. Id clarius explicatur in l. res hypothecæ. de pig. Quinimo etsi naturalis tãtum obligatio sit, pignus vtiliter quoque contrahitur. l. quæsitum. Et quamuis ex naturali obligatione non possit agi, tamen si is qui naturaliter tantum debet pignus dederit, rectè contrahitur pignoris obligatio. Sufficit igitur debitorem quoquomodo fuisse obligatum, etiã naturaliter. Si autem nihil debitum sit, pignus non valet: ideoque si quis promiserit sub conditione, & mihi obligauerit rem aliquam iure pignoris: sicut ante cõditionis euentum non possem ex ea promissione aduersus eum experiri, ita nec hypothecaria actione, quia nullum est debitum, ideoque pignus nullum est, l. grege. §. vlt. de pigno.

Quot sint pignorum gener.

CAP. II.

Pignorum autem duo sunt genera, vel tria secundùm vulgarẽ distinctionem. Pignus enim quoddam est conuentionale, quoddam est Prætorium, alij *Pignus cō- uentionale.* iudiciale addunt. Hæc diuisio colligitur ex l. 1. hic. vbi ait Iurisc. Conuentionale esse, quod ex conuentione nascitur, & id est, de quo diximus, quod oritur ex conuentione debitoris, & creditoris, inter quos conuenit vt res sit pro debito obligata. Huius pignoris species quædam est quæ dicitur antichresis. Nam hoc pigno- *Antichresis quid.* ris genus hoc modo contrahitur. Cum conuenit vt creditor pro vsuris pecuniæ creditæ fructus capiat prædij pignorati, l. si pecuniam. 33. hic. *Cum pignus sit.* Hoc scripsit Matt. ad formulam hypothecariam, volẽs ostẽdere appellatione pignoris hanc antichresim cõtineri, cuius antichreseos mentio est in l. qui bona. Hæc antichresis hodie maximè vsitata est apud nos, & huius meminit Harmenopul. lib. 1. Procheiri sui, tit. 5. Alterum pignoris genus est quod dicitur Prætorium. *De pignore Prætorio.* l. vlt. C. de Præt. pignor. Pignus Prætorium contrahitur cum auctoritate Prætoris vel magistratus: mittitur aliquis in bonorum possessionem aduersarij, propter contumaciã eius, aut aliã huiusmodi causã. d. l. vlt. Exemplũ est in edict. prę t. de damno infect. & in edicto Prętor. ex quib. caus. in poss. eatur. Si quis ad iudiciũ adesse nolit, mittitur aduersarius in possessionẽ bonorũ eius ex edicto Prętoris ex quib. cau. in pos. eatur. Hac aũt missione in possessionẽ nõ trãsfertur nec dominiũ rei nec possessio quidẽ, sed tãtũ custodia rei & obseruatio, & ius pignoris. Is. n. qui mittitur in bonorũ aduersarij possessionẽ dominus nõ cõstituitur, sed detẽtor est custod. cau. l. si quis ante. de acq. pos. datur ei custodia rei interim, donec sui copiam fecerit aduersarius, & trãsfertur ad eũ ius pignoris, l. qui legati. C. vt in pos. legat. seru. datúrq. ei actio hypothecaria. Hoc ergo gen⁹ pignoris nõ cõtrahitur sola cõuẽtione sicut

pignus conuenrionale:quia tunc contrahitur hæc pignoris obligatio cum auctorirate magistratua vel Prætoris auctoritate quis in possessionem bonorum mittitur. Oportet ergo missum esse in possessionem bonorum.l.non est mirum.§. vlt. hic. & ventum esse in possessionem.Naio etiamsi magistratua decreuerit, vt quis mittatur in possessionem, nondum est pignoria obligatio acquisita, sed postquam inceperit incumbere rei, & rem detinere, tunc dicitur pignus acquisitum. Hinc colligitur aperta differentia inter pignus Prætorium, & conuentionale. Additur vulgo tertium genus pignoris, quod vocat iudiciale, cum in causam iudicati bona eiua qui damnatus est capiuntur. Nam pro executione rei iodicatæ dubium non est, quin pignus etiam sit, l.à Diuo Pio § si pignora.& aliis §.seq.de re iudic.& est tit.in C. si in causam iudicati pignua captum sit.ex his omnibus pignorum generibus nascitur pignoratitia actio. Hoc rertium genus vulgo distinguitur à secundo: Sed Iurisconsulti non distinguũt in d.l.1.Prętorium vocant quod auctoritate Prætoris vel magistratus capitur: id satis perspicuum est ex d.l.à Diuo Pio.de rei iudic.in prin. Ista igitur distinctione opus non est. Sed hoc interest inter pignus conuentionale, & Prætorium: quod non aliter acquiratur obligatio pignoria ex Prætorio pignore, quam si pignora capta sint. Certum est eum qui damnatus est sententia iudicia antequam pignora capta sint, ea posse distrahere, & si distraxerit ea ante executionem sententiæ, nullam actionem habet is secundum quem lata est sententia:ex causa tamen solet interdici damnato, ne ea distrahat in præiudicium actoris secundum quem lata est sententia. Hactenus de pignoris definitione, nunc videndum est,

De pignore iudiciali.

De pignoratitia actione.

Cap. III.

Pignoratitia actio duplex est, sicut diximus de actione commodati, idque indicat titulus ipse ex inscriptio.de actione pignoratitia: vel contra. Sicut inscribitur titulus commodati, vel contra. His verbis admonemur duplicem esse pignoratitiam actionem. Nam voa est directa, altera contraria. Directa datur debitori aduersus creditorem postquam soluit pecuniam debitam. Contra, id est, vicissim experitur creditor aduersus debitorem variis ex causis, vt puta si sumptus aliquos fecerit necessarios, in tutelam rei pignoratæ. Directa actio pignoratitia, quæ datur debitori aduersus creditorem, ex ipso contractu est. Ego tibi do aliquid pignori pro pecunia debita, & pro securitate tua, donec tibi soluero pecuniam debitam: ergo postquam soluero pecuniam debitam, certum est hoc inter noaagi, vt pignus reddas:& ex hac obligatione nascitur pignoratitia actio quæ re dicitur contrahi, §. vltim. quibus mod. re contrah.oblig. Is enim obligatur ad reddendum pignua qui accepit. Hæc actio multum differt ab actione hypothecaria. Actio hypothecaria illa est qua persequimur rem nobis obligatam. Creditor sibi rem obligatam pro debito persequitur, non tantum aduersua debitorem qui obligauit, sed etiam aduersus quemcunque possessorem.est enim actio in rem, l. pignoria persecutio.§.item Seruiana. Instit.de act. Hoc ergo interest inter vtramque actionem, quod actio hyporhecaria in rem est, & creditori datur aduersus quemcunque possessorem: actio autem pigooratitia in personam est, & datur aduersus eum qui obligatua est, id est, pignus accepit. Nam pignus accipieodo creditor obligat personam suam ad id reddendum. Vna est igitur in rem, altera in personam: vna contrahitur consensu, altera autem re. Actio hypothecaria datur ex solo consensu, postquam conuenit vt res sit obligata: Vna est Prætoria, altera est ciuilis. Hypothecaria est Prætoria, l.si tibi.§.de pignore. de pact. Pignoratitia est ciuilis, quæ nõ datur nisi creditor acceperit pignus. Notãdũ tamẽ est pignoratitiam actionem interdũ accipi pro hypothecaria, quamuis in re multum intersit inter vtramque actionẽ. Eodẽ tamẽ nomine appellantur aliquando à Iurisconsultis. Freqoentius tamen actio hypothecaria dicitur illa quæ in rem est: pignoratitia quæ est personalis. Sed accidit nonnunquã vt hypothecaria actio quæ in rẽ est, pignoratitia dicatur. Exempla occurrunt aliquando, veluti in l.rem alienam.hic.& l.si à Titio.de pigno. Alius locus est in l.7.§.inter.commu.diuid. Alius est in l.3.§. est autem.ad exhib. Alius est in l.duobus.de execut.rei iudic.& l.vltim.eo. Alius locus est in l. quæ prædium. Cod.si res alie.pigno.dat. Nunc videndum est,

Actio pignoratitia quid differat ab hypothecaria.

De actione pignoratitia directa.

Cap. IIII.

In primia quibus ex causis hæc actio detur. Inquiramus causas huius actionis, sicut à nobis factum est in actione commodati directa. Hæc actio pignoratitia directa datur debitori aduersus creditorem, postquã debita pecunia soluta est. Causa igitur huius actionis est solutio debiti pro quo pignua fuerat datum debiti. Ratio est, quia solutione tollitur obligatio, §. 1. quib. mod.toll.oblig. Instit.& desinit debitum, esse. Nam pignus datũ fuit ob debitum, ideoq. pignua repetitur. De hac causa locus est in l.pignoris. penul. Cod. eod. Inde quæritur quando aliquid solutum esse dicatur: dicimus soluto debito actionem pignoratitiam directam competere debitori, ad pignus repetendum. Merito igitur quæritur, quando solutum esse dicatur debitum in hac actione? Vlpianus in l.solutum.§. si in sortem.hoc interpretatur. Si in sortem tantum pignus sit obligatũ, & soluta sit surs, competit actio pignoratitia, licet vsuræ solutæ non sint: quia solutum fuit id debitum pro quo pignus fuit datum. Idem si in vsuras obligatum sit pignus, & vsuræ solutæ sint. *Alia causa est earum quas quis supra licitum modum promisit.* De vsuris hoc intelligi non potest quæ supra licitum & legitimum modum promissæ sunt. Hac de re dixi in l. si non sortem. in princip. de cond. indebiti. & dicemus sub tit.de vsur. Deinde hic alia quæstio tractatur. Datum est pignua creditori, ia decessit duobus hæredibus relictis: vni soluta est pars, an cæteri hæredes possint fundum pignoratum vendere, an verò sit solutum pignus hac solutione? Hic dicitur posse totum fundum vendi. Nam hæc obligatio non recipit diuisionem, nec ante dicitur pignus solutum quàm tota sola pecunia soluta fuerit, leg. quandiu.de distract. pign. Quid dicemus, si debitor soluerit debitum non creditori cui pignus dederat, sed alij, an sit solutum pignus? Et ait, aliquando pignoratitiam actionem competere, etsi alij solutum sit. Exempli gratia, si volente creditore debitor alij soluerit. Quidam admonent hæc verba, *Vel ei eius hæres extitit, &c.* deesse io quibusdam Codicibus, quæ tamen in veteribus leguntur. Si solum sit non creditori, sed ei cui successit, solutum est pignus. *Vel procuratori.* Si quis procuret & gerat negocia alterius, recte ei soluitur solutum, licet forte specialiter non sit mandatum ei vt ei soluatur. Etiam seruo qui exigendis pecuniis prępositus est, recte soluitur. Quod sequitur paulo obscurius est, & difficilius. Domum conduxisti, & mihi partem eius locasti, cœnaculum

forte ali-

forte aliquod: ego tibi pign' dedi, vel illata, & inuecta tibi tacitè obligata sũt, etsi pignus tibi non dedero. l. 3. in quib. caus. pign. tacit. l. item quia conuentiones. de pact. Certum est si tibi soluero, pignus solutum esse, & actionem pignoratitiam mihi competere ad pignus repetendũ. Sed si tibi non soluero, sed ei qui tibi locauit, qui dominus est, quæritur an solutum sit pignus, & an mihi competat actio pignoratitia? Hic dicitur competere. Ergo nihi refert an tibi soluero qui mihi locasti cœnaculum, an vero domino ædium, qui tibi totam domum locauit. Nam solui potest primo ædiũ locatori: & si partem ei soluero & partem tibi, siue totã tibi, siue totã illi soluero, pignus solutum dicitur.

Certum est inuecta & illata ab inquilino in domum locatam tacite obligari iure pignoris, etiam si nihil de eo expressim conuenerit, dict. l. 3. in quib. caus. pign. tacit. Sed in hac specie quæritur an inuecta & illata à me in illud cœnaculum conductori sint obligata tantum pro cœnaculi mercede, an vero pro pensione totius domus conductæ? Et dicitur obligari tantum pro mercede cœnaculi. Hic quæri solet, quomodo intelligendum sit quod dicitur inuecta & illata in cœnaculũ obligari, & an hic recipere debeamus vt teneantur primo locatori, qui totã locauit domũ, an vero secũdo locatori, qui mihi locauit cœnaculũ? Sed probabilior mihi videtur eorũ sententia, qui dicũt, illata & inuecta primo locatori obligari, quamuis de colono idem dici non possit. l. si in leg. §. 1. locati. Nam bona coloni non obligantur, nisi conuentione expressa, quæ non egreditur personam: sed inuecta & illata ab inquilino etiam tacite obligantur, vt iam dixi. Quod dicitur tacite obligari, nos sic intelligimus, quasi tacite conuenerit vt supellex non teneatur ad vniuersam pensionem. Occurrit obiectioni his verbis, *Videtur autem tacite & cum domino, &c.* Poterat enim obiici neminẽ posse aliis pacisci. Pactum factum cum vna persona ad alteram non porrigitur. Hic autem conuentio inita est cum secundo locatore, non igitur eam producemus ad personam domini primi locatoris. Nam pactio quæ facta est cũ cœnaculario, id est, qui conduxit magnam aliquam domũ, & singula eius cœnacula alteri locat, non proficit domino. Sed iuris interpretatione intelligitur quædam pactio inita esse inter locatorem cœnaculi & dominum cœnaculi, vt teneantur iure pignoris inuecta & illata ab eo pro mercede cœnaculi. Quod dicimus solutam esse oportere pecuniam, quæ debetur, vt competat actio pignoratitia ad repetendum pignus: oportet probam locabilemque monetam creditori solutam esse. Quia qui reprobos nummos soluit, non liberatur, l. eleganter. §. qui reprobos. hic. & l. solutum. §. 1. Iurisconsult. ait id verum esse, si re vera numerata fuerit pecunia. Nam si nihil solutum fuerit, poterit competere actio pignoratitia ad repetendũ pignus. Etenim solutione opus non fuit cum à me propter spem numerationis futuræ datum fuerit pignus, nec tamen pecunia fuerit numerata. Ex his consequitur idem dicendum esse quoties pignus soluitur. Pignus enim non tantum soluitur & liberatur solutione, sed etiam aliis plerisque modis de quibus agitur sub titul. quibus mod. pignus vel hipoth. & sub titul. de remiss. pignor. Et quædam ad hunc locum pertinentia reperiuntur sub titulo nostro, quæ perstringemus breuiter. Quod ergo dictum est solutione debiti pignus liberari, atque ideo actionem pignoratitiam competere debitori aduersos creditorem, idem dicendum est etsi per creditorem steterit quominus ei soluatur, si oblatum fuerit debitum creditori à debitore, & cum per eum staret quominus acceperit, secuta fuerit solennis depositio & obsignatio, dubium non est quin pignus liberetur & tollatur, perinde ac si pecunia soluta fuisset. Ergo hoc etiam casu competit actio pignoratitia. l. aliena. §. 1. hic. Tametsi dicatur actio pignoratitia competere cum solutum est debitũ, tamen æquitas suadet vt ita interpraetemur, Solutum fuerit, aut per creditorem steterit quominus debita pecunia ei soluatur. & hoc est intelligendum vt dixi, modo secuta fuerit depositio & solennis obsignatio pecuniæ debitæ. Hoc satis est expressum in l. creditores, & l. vlt. Cod. eod. Hic requiritur depositam esse pecuniam quæ oblata est obsignata. Nam sola oblatio non sufficeret, vt nos docuimus in interpretatione l. si mora. solut. matrim. & l. qui Romæ. de verbor. oblig. vt liberetur debitor necesse est obsignari & deponi pecuniam, leg. obsignatione. Cod. de solut. his verbis, obsignanda, & consignanda & deponenda vtuntur Iuris auctores. Quomodo autem fieri hæc obsignatio & depositio soluta fuerit, satis colligitur ex l. vltim. de l. commissor. Veteres obsignabant & signis & annulis suis, cum pecunia oblata non acciperetur à creditore, includebatur in crumena aliqua vel arca, & obsignabatur sigillo & annulo signatorũ, aut deponebatur in loco publico. leg. acceptam. Cod. vsur. igitur hæc obsignatio & depositio necessaria est, nec sufficit simplex & nuda oblatio. Receptum tamen est oblationem factam in iudicio in hac re sufficere, & si nulla secuta fuerit depositio, aut obsignatio. quod colligitur ex l. 9. §. 1. hic. vbi nulla fit mentio depositionis aut obsignationis. ergo sufficit sola oblatio, quia offertur in iudicio. Si offerretur extra iudicium, nõ sufficeret sola oblatio, sed necessaria esset depositio & obsignatio, vt iam diximus. Vnum hic notandum est quod videtur admirabile, Eum qui non recte egit, nihilominus vincere in iudicio pignoratitio. Is qui agit actione pignoratitia aduersus creditorem suum ante solutionem pecuniæ debitæ, recte non agit, & tamen hic consequitur rem pignoratam, quamuis non recte egerit, ideo, inquit Iurisconsultus, quia postquam iudicium cœptum est, is soluit, licet is non recte egerit pecunia debita non soluta. Hoc producendum est ad omnes casus similes, vt puta si quid promissum sit alicui sub conditione, & is ante conditionem egerit deinde pendente iudicio extitarit conditio, sequitur cõdemnatio, quamuis ante conditionis euentum nulla fuerit obligatio, nulla actio nata, l. cedere diem, de verbo. signific. & §. ex conditionali. Instit. de verbo. obligat. in fin. Sed tamen si pendente iudicio extiterit conditio, sequetur condemnatio propter illud ius quod superuenit pendente iudicio. Fallax autem est quod generaliter colligitur ex Bartolo. Sæpe vos admonui has theses fallaces esse, & periculosum esse ita aliquid in vniuersum definire. Alia causa est propter quam pignus liberatur & competit pignoratitia actio, cum satisfactum est creditori à debitore: idque videtur expressum fuisse edicto prætoris, vt colligitur ex plerisque locis huius tituli. Exempli gratia, si fideiussorem aut expromissorem dederit creditori debitor, vt pignus remittat, tunc competit actio pignoratitia expromissore vel fideiussore dato. Licet enim solutum non fuerit quod debebatur, tamen satisfactũ ei est, & imputandum est creditori qui contentus hoc expromissore aut fideiussore pignus remisit, l. si rem. §. 1. Similis locus est in l. soluitur. §. vltim. & in l. item liberatur. tit. quibus modis pig. vel hipo. soluit. Vbi dicitur liberari pignus non tantum solutione, sed etiam satisfactione. Quæri enim non potest is qui admisit hanc satisfactionem loco solutionis. Alia causa est propter quam pignus liberatur, fructus percepti ex re pignorata, si forte datus sit fundus in pignus ex quo forte tantum fructuum percepit creditor quantum ei debebatur, sitque compensatio fructuum perceptorũ

Oblatio & obsignatio liberat pignus.

de fundo pignorato cum pecunia dabita, ita vt pignus omnino tollatur, & incipiat competere pignoratitia actio perinde ac si debitor creditori vere pecuniam debitam soluerit. Nam creditor fructus rei pignoratę, non lucratur, sed cogitur eos restituere. nec transfert debitor in eum nisi custodiam rei pro securitate sua, & donec ei solutum fuerit, nec vllum ius habet sibi quærendorum fructuum rei pignoratæ. Hoc expressum est in leg. 1. Codic. eod. His exemplis declaratur id quod à nobis dictum est de fructibus. Nam quamcunq. obuentionem hic vocamus fructus, & quicquid commodi ex re percipitur: de quo dicemus sub tit. de vsur. Pensionem domus hic pro fructu accipimus. Ex his quæ diximus notandum est, extenuari debitũ propter fructus non tantum qui percepti fuerunt à creditore, sed etiam quos percipere potuit ac debuit. Fructuum perceptorum difficilis est probatio: sed facile est videre quos fructus percipere potuit creditor ex re pignorata: & fit compensatio horum fructuum cũ debita pecunia propter quam pignus obligatum fuit. Idem dicendum est hodie moribus nostris cum venditio aliqua iudicatur fœneratitia, vel in fraudẽ vsurarum facta. Sæpe enim accidit vt contractus mutui adumbretur & tegatur velamento venditionis alicuius, quia permissa est venditio redituum. Dubitatũ aliquãdo fuit an recipiendus esset huiusmodi contractus. Et plerisque videbatur vsurarius esse contractus, atque ideo improbatus propter canones pontificios: sed tamen vtilitatis causa receptum est hunc contractum valere in extrauag. Regimini. Sed si agatur vt vsurarius contractus tegatur velamento venditionis, & appareat factus hic contractus in fraudem vsurarum, quod ex coniecturis colligitur, iudicabitur vsurarius. Quod de fructibus dictum est, idem est intelligendũ de quocunque lucro quod percipitur ex re pignorata. Quicquid quacunq; ex causa percipit ex re pignorata creditor, id imputare debet in debitum. Exemplũ est in l. si conuenerit. hic. Si ego tibi nomen debitoris mei obligauero. Nomina dubium non est quin possint in pignus dari. Nomina enim sunt obligationes, *Debtes.* Valet ergo hæc pignoris obligatio, ita vt is, cui obligatum est nomen debitoris, vtili actione exigere possit debitam pecuniam. Quod si eam exegerit, ea pecunia compensabitur cum eo quod debet is, à quo datum est illud nomen in pignus, & pignus intelligitur solutum esse. Si nomen erat corporis alicuius, quia forte debebatur Stichus, ipso iure non fiet compensatio, sed erit pignoris loco id quod acceperit. Hunc locum nos supra interpretati sumus. Aliud exemplum est in l. si pignore. 22. Actio furti dubium non est, quin competat creditori pignoris surrepti nomine. Datur enim & furti actio cuius interest. Pignus surreptum est, egit creditor actione furti: consequutus est pœnam dupli vel quadrupli: hic quæritur, an hoc quod consequutus est, imputare debeat in debitũ. Hic præterea quæritur si creditor egerit actione furti aduersus debitorem ipsum, quia ipse debitor ei pignus surripuerat, & consecutus fuerit ab eo dupli vel quadrupli pœnam, an id in debitum imputandum sit? Priore casu æquum est in debitum id imputari, quia ex pignore creditor lucrari debet. In hac specie posteriore ratio exigit, vt nõ imputetur in debitũ, ne maneat impunitus debitor. Et hæc est exceptio eius regulæ in qua diximus, Creditor quicquid lucri percepit in pignore, id imputare debet in debitum. Hinc vulgo deciditur quæstio agitata in iudiciis de sumptibus, qui adiudicantur propter contumaciam aduersarij. l. sancimus. C. de iudic. Contumax non nisi refusis sumptibus admittitur ad litigandum in iudicio: nos sumptus præiudiciales vocamus. Quod si is, qui propter contumaciam sumptus soluit, obtinuerit in iudicio, & sumptus ei generaliter adiudicati fuerint, an has impensas repetere poterit, quas soluit propter contumaciam suam? Et receptum est has impensas non repeti: alias eius contumacia maneret impunita. Estque hæc species similis ei quam hic tractamus. His addi possunt & alij modi, quibus liberatus pignus: sed de his, quæ ad alios titulos pertinent, nihil omnino decreui hic attingere. Vide tit. de remiss. pign. & tit. quibus modis pignus vel hypo. solui. Variis modis pignus soluitur. Vnum hic notandum est, ex quibuscunque causis pignus soluitur, ex eisdem pignoratitiam actionem competere, perinde ac si pecunia soluta fuisset, quæ debebatur. Ex iam dictis facile animaduerti potest duo necessaria esse, vt obligatio pignoratitia detur: & hæc duo exprimenda esse in formula intentionis pignoratitię, & probanda esse, si creditor aduersus quem agitur actione pignoratitia id intenditur, inficietur. Primum oportet traditum esse esse pignus, secundo oportet solutum aut satisfactum esse à debitore creditori, aut aliter pignus liberatum esse. Hæ sunt causæ quas necesse est exprimere in libello, & quas oportet probare. Si alterum horum deficiat, cessat hæc actio pignoratitia, nec ea agi potest. Plerunque accidit, vt alia actio detur vtilitate id exigente, cum deficit actio pignoratitia. Vnum exemplũ obseruatione dignum est in l. petenti. 27. Ego tibi debebam centum ex causa mutui: cum reposceres à me pecuniam debitam, nec haberem, dedi tibi vas aureũ, vt illud alij creditori in pignus dares, si ita tibi videretur: dedisti, deinde solui pecuniam, quæritur, quæ actio mihi competat aduersus te. Pignoratitia hic habere locum non potest, quia nullum pignus contractum est. Verum quidem est me tibi dedisse vas aureum, sed non dedi tibi in pignus. Pignus tantum dicitur contrahi cum conuenit, vt res sit obligata pro debito. Hic quamuis tibi fuerit data res, tamen nõ cõuenit, vt obligata esset iure pignoris, sed vt pecuniam mutuam ab alio creditore acciperes, & id vas in pignus dares. Sed iniquum est defici actione eum, qui rem suam ea lege & conditione alteri dedit, atque ideo ad id repetendũ alia actio ei danda est. Præscriptis igitur in factum verbis actio dabitur. Præscriptis verbis tunc agitur cũ contractus aliquis nullus est inter aliquos qui nomen proprium contractus non habet, l. 1. 2. & 3. infra de præscr. verb. Agetur pręterea actione ad exhibendum. hic intelligimus propriam præscriptis verbis actionẽ. Ex his intelligitis quibus ex causis detur hæc actio pignoratitia. Proximum est, vt videamus quid in hanc actionem veniat. Vtrunque enim in omnibus actionibus semper inquirendum est. Si hæc duo intelligamus in omni actione, nihil erit facilius quàm concipere actionis formulam in iudicio.

Sumptus præiudiciales non repeti.

Quid veniat in hanc actionem.

CAP. V.

HAc actione petitur restitutio rei pignoratæ, & id quod interest actoris, id est, si quid præterea actoris intersit. Hoc colligitur ex l. si rem. §. vlt. hic. Qua autem ex causa petere id quod nostra interest, debeamus hac actione, exemplis demonstratur in l. 2. & l. creditor. 6. C. Si forte res pignorata deterior facta sit culpa & negligentia creditoris, debet restitui qualis fuit tempore obligationis. Idem in l. 6. Simile exemplum est in l. eleganter. §. si vendiderit. Sed hic quæritur, si venditum sit pignus à creditore, quia videbat sibi nõ solui pecuniam debitam, quid petatur hac actione. Nam creditori permittitur pignus vendere, vt

postea

postea dicturi sumus. Quid si postea, id est, postquam distractum est pignus debitor soluit pecuniam? Quid petet hac actione debitor? Dicendum est eum petere superfluum precij quod redactum est ex venditione pignoris. l. pen. hic. Ego accepi à te centum mutua, dedi tibi pignus, cum ego non soluerem, pignus vendidisti ducentis: mihi datur aduersus te actio ad superfluum precij, id est, ad centum. Ego petam præter superfluum precij vsuras quoque eius superflui: In actionibus enim bonæ fidei veniunt vsuræ, vt dicemus sub tit. de vsur. Hinc existit quæstio, Creditor vendidit pignus (vt propositum est in hac specie) ducentis: sed habita est fides de precio: agitur aduersus eum, vt superfluum precij reddat: is cõtendit sibi nondum quicquã solutum fuisse ex ea venditione, sed separatum esse delegare emptorem eius pignoris, id est, efficere, vt emptor ille pignoris debeat debitori, cuius pignus distractum fuit, & liberetur credito, qui illud vendidit, tit. de nouat. & de leg. Debitor petit, vt creditor sibi soluat Hic quæritur, an sufficiat délegare emptorem, qui rei pignoratę precium debet? Hic dicitur non sufficere, atque ideo delegatio hic non recipitur pro solutione. Sed obiicitur hic alius locus in hoc tit. in l. eleganter. §. si vendideris. qui huic contrarius videtur. Hic dicitur, si creditor, qui vendidit pignes, nondum receperit preciũ ab emptore, pignoratitio iudicio superfluum precij non cogi soluere debitori: sed debitorem debere expectare donec ei solutum fuerit, vel saltem mandandas esse actiones à creditore debitori, quas habet contra emptorem pignoris. Hæc videntur contraria esse. Iam diximus delegationem non recipi: sed hęc diuersa sunt, nec vlla est omnino contrarietas. In l. pen. dicit Papinianus delegationẽ nõ admitti, sed cogi soluere: hic non loquitur de delegatione, sed ait eum posse actiones mandare, quas habet aduersus emptorem, quibus debitor experietur periculo creditoris. Nam is, qui mandat actiones sibi competentes aduersus alium, non ideo liberatur. At is qui delegat debitorem suum alij liberatur. Cum creditor, qui vendidit pignus, mandat actionem sibi competentem aduersus emptorem pignoris, mandata actione non liberatur, quia manet semper obligatus: idque vtile potest esse debitori, qui agit actione pignoratitia, vt maneat obligatus creditor, donec consecutus fuerit precium de quo agitur ab emptore pignoris, qui forte non est soluendo. Iniquum esset eum, cum quo negotium contractum est liberari; sed cum debitor debitorem suum delegat, liberatur omnino. Cum ergo vna lex de delegatione loquatur, altera de actione mandata apparet hęc diuersa esse magis quam pugnãtia. Septem solutiones diuersæ recensentur ab Accursio in interpretatione d. l. pen. Nunc videndum est de exceptionibus reo competentibus aduersus quem agitur actione pignoratitia. Nam ex plerisque causis pignus retinetur à creditore, nec id reddere cogitur creditor actione pignoratitia, de quibus nũc tractaturi sumus.

De exceptionibus reo competentibus hac actione conuento.

Cap. VI.

Testis in testamento ea praedicet.

VNa est, si creditor pignus emerit à debitore: tunc enim iusta est eius exceptionis defensio, si conuentus actione pignoratitia contendat se pignus emisse à debitore l. aliena. 20. §. 1. Hinc nascitur quęstio tractata in l. Caius. 29. ad h. tit. Caius Seius Lucio Titio fundum quendam suum in pignus dedit, ob mutuam pecuniam, quam ab eo acceperat: conuenit, vt eo pignore vtatur ad certum tempus: non autem venditũ est, aut alienatũ pignus. Creditor testamentũ fecit, in eo testamẽto legauit fũdũ sibi pignoratũ tanquam suũ & his verbis vsus est, *Lego Sempronio fundum illum quẽ à Caio Seio emi*. Debitor testis adfuit huic testamẽto faciendo, & testamentũ signauit annulo suo. Hic quæritur, an amiserit ius pignoris, an nihilominus dãda sit actio pignoratitia ad pignus repetendũ? Quęstio ex eo nascitur, quod testator faciens testamentum suum, legauit hunc fundum tanquam sibi venditum à debitore, & adhibuit testem debitorem huic testamento faciendo, qui annulo suo signauit testamentũ quia testamentum obsignando videtur id comprobare & ratum habere quod in testamento adscriptum erat. Adscriptum autem erat in testamẽto emptum ab illo fuisse illum fundum. Conuenit tamen inter creditorem & debitorem, vt creditor vteretur certo tantũ tempore re pignorata: de re vendenda nihil cautum est inter eos. Illa ergo obsignatio non præiudicat ei, quasi videatur comprobare, quod in testamento scriptum fuit: & idem dicitur in aliis locis de subscriptione. Si quis subscribat testamento tanquam testis, ea subscriptio ei non præiudicat. Exemplum vnum est in l. Titia cum testamento. de lega. 2. Si quis legauerit seruo meo fundum in testamento suo, & hæredes diuiserint illum fundum, & adfuero illi diuisioni tanquam testis, mea præsentia, etsi testis adhibitus sum, non tollit mihi ius meum. Estque simile exemplum in l. si pater. C. de fideiuss. & hunc locum tractaui in interpretatione §. Chrysogonus. de verbor oblig. Quod ergo dicitur tunc inhibendam esse actionem pignoratitiam, cum debitor pignus vendidit creditori, hoc est intelligendum, si constet re vera venditum esse pignus creditori, hic autem non constat. Sed hic nascitur difficultas ex l. fideiussor. §. pater. de pignor. Difficilis est antinomia in ea lege. Pater cum mutuam pecuniã acciperet, iussit filio suo emancipato, vt cautionem de ea re manu sua scriberet, idque factum est à filio emancipato. Cauit pater filio scribente manu suã sę mutuam pecuniam accipere à Lucio Titio sub commemoratione domus ad filium emancipatum pertinentis quam obligat iure pignoris & hypothecæ ob hanc mutuam pecuniam: quæritur, an valeat pignoris obligatio tanquã filio consentiente facta? Nã quæstio oritur ex eo quod obligata est rei aliena, & tunc nõ nascitur actio hypothecaria, nisi consentiente domino obligata sit. Sed quæstio est, an ex eo videatur consentire filius emancipatus, quia cautionem manu sua conscripsit. Respondet Modestinus, manifestum esse filium consensisse, vt ille fundus pignoraretur, cum manu sua cautionem scripserit. Iam autem diximus obsignationem testamenti non nocere ei, qui testamentum obsignauit, quasi videatur ea comprobare, quæ testamẽto descripta erunt: hic vero cautionem manu sua nomine alicuius conscriptam nocere. Hæc videntur pugnantia esse: hocque difficultatem auget, quod vterque locus est eiusdem auctoris. Vtrunque enim caput habet inscriptionem Modestini: lib. 4. respons. Sed si diligenter expendamus vtramque speciem, magna apparebit dissimilitudo, vt mirum non sit, varie hic responsum esse à Modestino. In his quæ ex responsis Iureconsultorum sumpta sunt, & translata in hos libros, singulæ species maxime sunt considerandæ. In hac nostra specie non potuit Modestinus aliter respondere, de facto consultus. Est enim quæstio facti: quæritur an is qui obsignauit tabulas testamenti, id comprobet quod scriptum erat in eis tabulis. Modestinus hic bene respondit secundum ea quæ proponebantur. Non est propositum Modestino, nec recitatum, nec lectum esse testamentum, ex quo possit appatere, vel tacitus consensus eius, qui tabulas obsignauit. atque ideo respondet, *Contractus pignoris non obesse*, &c. Signasse enim proponitur: nec aliud proponitur

quàm annulo suo signasse tabulas testamenti. Poterit signare tabulas testamenti, non intelligens forte, quæ in eo testamento descripta erant. Nam ita testamentum obsignari solet. l. hac consultissima. C. de testa. Testator chartam complicatam, & inuolutam, quam testibus adhibitis ostendit & affirmat suum testamentum esse, testes adhibiti signent, & signum suũ imprimunt tabulis. Cum igitur hoc tantum propositum sit Modestino, cum de quo quæritur, signasse tabulas testamenti, certe ab eo recte & magna cũ ratione respõsum est eam obsignationem nullum ei præiudicium facere. Nullus enim consensus arguitur eius qui signauit ex ea hac signatione. In altera autem specie proponitur filium cautionem manu sua conscripsisse, ita vt causari non possit ignorantiam eorum, quæ cautione continebantur: atque ideo Modestinus respondit, manifestum esse eum consentire illi obligationi fundi, cùm sua manu chirographum scripserit. Videntur hæc multum diuersa esse. Præterea in hac specie dicitur mentionem factam esse venditionis. Sic enim affirmat Lucius Titius se emisse à Caio Seio. In altera re vera obligauit fundum, qui pertinet ad filium suum. Sed dubitauerit fortassis quispiam, si ponamus eũ, qui subscripsit tabulis, vel obsignauit tabulas, non aliter consensisse videatur, an propter hanc obsignationem consensisse videatur? Sed hæ quæstiones facti sunt: ideoque videndum est, quid actum sit, & an tanquam testis adhibitus sit negotio. Quod si verum sit, nec obsignasse nec subscripsisse, ei præiudicare non potest. In dubio tamen, qui subscribit tabulis à se lectis, sibi præiudicat, idque satis expressum est in l. sicut. §. non videbitur. quib. mod. pign. solu. Alia caussa propter quam inhibetur pignoris repetitio, & reo datur exceptio aduersus quem agitur actione pignoratitia est, si venditum sit pignus à creditore, cũ debitor cessaret pecuniam debitam exsoluere. Nam hoc caso reus tuendus est exceptione, si actione pignoratitia conueniatur, secundũ distinctionem, quæ postea subiicitur, id est, non poterit pignus ipsum quod tradiderat repetere. Sed in hac re distinctio adhibenda est, cum quæritur de venditione pignoris, quando id vendere liceat, & quando ea venditio præiudicet debitori, qui pignus tradidit. Quæ traditur in l. 4. hic. Aliquãdo conuenit, vt liceat creditori pignus vendere pecunia non soluta, aliquando nihil tale cõuenit: interdum conuenit, ne vendere liceat. Isti casus distinguendi sunt. Primus casus est, cum conuenit, vt creditori liceat pignus vendere, si pecunia debita ipsi non soluatur: & videndum est, quæ sit vis huius conuentionis. In prima dicitur in d. l. 4. licere creditori secundum formam huius conuentionis vendere, & eam esse vim huius venditionis, vt dominium acquiratur emptori, quamuis venditor dominus non fuerit. Mirum est dominium in emptorem transferri ab eo, qui dominus non fuit, cum dicatur neminem plus iuris in alium transferre quã ipse habet in l. traditio. de acquir. rer. dom. & tamen, qui dominus non est, facit dominum emptorem, §. 1. Institut. quib. alienare non lic. Cõtingit aliquando (inquit Iustinianus) vt, qui dominus non est, alienare possit. & è conuerso, vt qui dominus est, alienare non possit. Huius rei hic exemplum est. Multum autem refert quibus verbis concepta sit hæc conuentio de distrahendo pignore, cum quæritur de vi & potestate conuentionis, vt cognoscamus, an secundum conuentionem vendere liceat, & quando vendere liceat. Spectanda igitur est forma conuentionis. Atque hinc nascuntur quæstiones, de quib. l. si in necessarias. §. si annua. & §. seq. Ego promisi mutuam pecuniam soluere annua, bima, trima die, id est, anno primo, anno secundo, anno tertio. Si quis promiserit soluere trecenta, annua, bima, trima die, hæc verba sic accipiemus, quasi promiserit soluere centum primo anno, totidem secundo, totidẽ tertio anno. Dies pro tempore accipitur: annua dies, id est tempus annuum, id est, annus. Huius pecuniæ mutuæ nomine dedi tibi pignus, & conuenit, vt vendere liceat, nisi sua quaque die pecunia soluta sit. Primo anno non solui pecuniam, an statim poteris pignus vendere secũdum formam huius conuentionis? Ait Iurisconsultus non posse statim pignus vendi, etsi primo anno soluta non sit pecunia, quia his verbis omnes pensiones demonstrantur, sed oportet expectare, donec tres anni effluxerint. *Sua die soluere*, id est, die constituta. *Si sua quaque die*. Hæc verba sic accipere debemus propter vsum loquendi: quasi dictum esset, si nulla die sua. Nec multum hic refert, an præponatur negatio, an verò postponatur signo vniuersali. Simile exemplum est in l. si seruus. §. si quis plurium. si quia cautio. Ergo si non fuerint soluta centum primo anno, pignus vendere non licebit. *Sed si ita*. Si ita concepta sit conuentio, Si qua pecunia sua die soluta non fuerit. Tu mihi promisisti soluere trecenta annua bima die, & conuenit vt si qua pecunia soluta non fuerit sua die, pignus vendere liceat. Hęc verba satis clara sunt, etiam si cessauero pecuniam soluere primo anno tantum, pignus poteris vendere. Alia quæstio tractatur in §. sequen. de vendendo. Si in conuentione expressa sit persona de pignore vendendo, an ea pactio ad alias personas extendatur? ait Iurisconsultus non extendi l. iurisgentium. §. pactionum. de pact. Pacta quædam sunt in rem, quædam in personam. In rem conuentionem exprimi tutius est, vt vendere liceat. His verbis ostenditur quamuis concepta fuerit conuentio in rem, magis quàm in personam, tamẽ etiam comprehensam videri personam hæredis. Nam hæredis & defuncti eadem persona esse existimatur. Nouell. Iustiniani de interdict. à morien. præst. Alia quæstio est in §. seq. de vi & potestate pacti huiusmodi. Ego à te accepi mutuam pecuniam, dedi tibi pignus, conuenit vt debitore non soluente pignus tibi vendere liceat. Et hic videtur vendere licere, quia benigna interpretatione suadentéque æquitate pactum illud ad vsuras producendum est, etsi nihil de vsuris nominatim conuenerit. Pręter ea notandum est de potestate huius conuentionis, propter hanc conuentionẽ nõ esse adẽptam debitori pignoratitiã actionẽ omnino. Nã tametsi nõ possit pignus repetere, iuste summouea tur à repetitione pignoris, tamen si vendendum sit pignus, & maius precium acceptum sit, quàm quod debetur creditori, superfluũ precij potest peti hac actione, atque ideo non omninu hac pactione, quæ permittit pignus vendere, actio pignoratitia adimitur, l. 3. C. eod. Quomodo id accipiẽdum sit, potestis intelligere ex l. 6. §. vlti. Hic quæritur etiam an propter hanc pactionẽ creditor pignus vendere cogatur. Ego tibi dedi rem aliquã meam in pignus, non habeo pecuniam vnde tibi soluere possim: ego peto, vt vendas pignus, quæritur an possim te cogere ad pignus vẽdendũ? Hęc quęstio tractatur in l. quamuis. in prin. & dicitur eum non posse cogi. Hanc enim pactionem sic interpretamur, quasi creditoris gratia facta sit, si velit vendere: cõtra eum ergo nõ debemus eam interpretari, l. quod fauore. Cod. de legibus. Cogetur tamen ostendere & exhibere debitori, si debitor vendere velit, & debitor potest creditorem cogere, vt exhibeat: quia nisi exhibeatur res, non facile inueniet emptorem. Hic Iurisconsultus refert opiniones, quas non probat: & dicit ex causa tantum cogendum creditorem. Si igitur res mobilis sit, creditor eam exhibere cogitur. Inciuile enim, cogi inuitum creditorem vendere pignus, cuius

gratiã

gratia inita est hæc conuentio. Aliquando conuenit, vt pignus detur sine vlla conuentione de pignore vẽdendo: & hoc casu etiam vendere licet, vt dicitur in l. 4. nam tacite actum esse intelligimus, vt non soluente debitore liceat creditori pignus vendere. Tertius casus est, cum conuenit inter creditorem & debitorem, ne liceat vendere pignus: & tamen hoc etiam casu licet vendere non simpliciter, sed post trinam denunciationem & monitionem, vt hic dicitur, si fuerit ei ter denunciatum vt soluat. Nam nisi soluerit ter denunciatus, tunc etiam licet creditori pignus vendere. Id etiam ratio exigit. Datur enim pignus creditori, vt securior sit. Si cogeretur semper illud seruare, quod forte tempore consumeretur, nulla esset eius securitas. Sed propter conuentionem qua conuenit, ne vendere liceat pignus, requiritur trina denunciatio. In hac distinctione cum dicimus, si non soluat debitor, creditorem posse pignus vendere, accipimus non solui, etiam si pars tantum soluatur. Duo exempla hic sunt: vnum est in l. 2 solutum. §. si creditori. Aliud est in l. 8 § si vnus. Multa alia ad hunc locum pertinentia adduci possunt ex tit. de distract. pigno. tam ff. quàm Cod. sed ea non sunt propria huius tractatus. Aliæ causæ est propter quam inhibetur pignoris repetitio, & per consequens actio pignoratitia, si pignus absque culpa & vitio creditoris perierit. Iusta enim est eius defensio, si conuentus actione pignoratitia, dicat rem quæ data fuit pignori, casu aliquo fortuito intercidisse. Exemple multa sunt in hoc titulo Cod. & in l. 4. in leg. quæ fortuitis. in l 5. & in omnibus fere legibus sequent. Notandum est vnum, exemplum quod extat in l. pignus. C. eod. Siquis rem pignoratam deposuerit in horreo, in alij solent publice res suas deponere, si amissa sit res, non cogetur reddere pignus, quasi eius culpa & vitio amisse sit. Consuetudo recepta, aut etiã error populi interdum eacusat à vitio & culpa. Simile exemplum est in l. 3. ad S.C. Maced. de eo qui mutuam pecuniam dedit filiofamilias, qui puplicè habebatur pro patrefamilias: is locabat, vendebat, & iisdem muneribus fungebatur, quibus patresfamilias vti solent. Hæc populi æstimatio iustam excusationem adfert, vt aduersus filiumfamil. detur actio ex mutuo, quæ alies non daretur. In iudicio igitur pignoratitiu præstatur dolus & culpa: fortuitus autem casus non præstatur, l. si cum venderet 13. hic. Culpam hic leuem intelligere debemus, leuissimam enim culpam non præstet creditor in re pignorata. §. vlt. Instit. quib. mod. re contrah. oblig. Nam pignus vtriusquegratia contrahitur, non tantum gratia creditoris, sed etiem debitoris. Sequẽda est distinctio tradita in l. si vt certo. §. nũc videndum. commod. Diximus in deposito, quia depositum fit gratia deponentis tantum, dolum & latem culpam præstari: nulla enim est eius vtilitas apud quẽ deponitur. In commodato venit leuissima culpa. l. in rebus. commod. In his autem contractibus, qui fiunt vtriusquegratia, præstatur dolus & lata culpa, quod accidit in pignore. Pignus contrahitur in gratiam debitoris, vt pecuniam mutuam habere possit: & gratia creditoris, vt in tuto sit debitum. Pignus etiam aliquãdo simile est commodato. Nam commodatum aliquando fit gratia vtriusque: & hoc casu præstatur tantum lata culpa & dolus. Notãdum est quod additur ab aliquibus, vnius periculum præstari aliquando in actione pignoratitia, cum videlicet per vim creditor pignus abstulit sibi obligatum à debitore. Id sumitur ex l. qui ratiario. 30 hic. Ratiarius dicitur à rate, vt nauicularius à naui. Quidam ratiario mutuam pecuniem dedit, cum ad diem ea pecunia non solueretur, ratem detinuit propria sua auctoritate: periit inundatione ratis: hic dicitur teneri. Sed in hac specie non proponitur pignus obligatum fuisse. Is qui ratiario mutuam pecuniam dederat, cum ad diem non solueretur pecunia, ratem propria auctoritate detinuit, quasi iure pignoris, cum tamen nullum ius pignoris haberet. Si voluntate sua cõsensisset debitor vt ratis detineretur, maior vis non præstaretur, sed culpa tantum & dolus. In eo autem casu, de quo consultus est Paulus, nullum pignus contractum est. Tunc etiam retinetur pignus à creditore, quamuis soluta fuerit pecunia propter quam pignus datum fuit creditori, cum debitor aliam obligationem postea contraxit sine pignore. Et hic casus dignus est animaduersione. Hoc traditur in l. vnica. Cod etiam ob chirogr. pecuniam. Vt autem hoc intelligatis, distinguenda est pecunia chirographaria ab ea, quæ debetur cum pignore. Cum nulla pignoris obligatio accedit principali obligationi, quæ personalis est, vocatur chirographaria. Aliquando accidit, vt ob chirographariam pecuniam, id est, quæ debetur tantum actione personali, non etiem hypothecaria, pignus retineatur. Exempli gratia, mihi dedisti pignus ob mutuam pecuniam, deinde aliam pecuniam à me accepisti sine pignore: non conuenit de pignore obligando, nec vllum est pignus datum mihi: soluisti pecuniam ob quam datum fuit pignus, & petis illud pignus tibi restitui: ego peto mihi solui pecuniam quã postea tibi dedi: & hic dicitur quasi iure quodam pensationis pignus retineri posse. Sed hinc multæ nascuntur quæstiones de rebus ipsis, de quibus contrahitur, atque item de personis. Sed de rebus primum videndum est.

Ad l. vnic. C. etiam ob chirogra. pec. pignus ten. posse.

De rebus de quibus pignus contrahitur.

CAP. VII.

Diximus supra, pignus contrahi non tantum de rebus mobilibus, sed etiam de immobilibus. Sed plerunque quæritur an res sit propria eius, qui in pignus dedit, an aliena, & multa alia de rerum qualitate quæruntur. Et dubitatur, an ideo deneganda sit actio pignoratitia, exempli gratia, refertur aliquando quæstio dominij. Si quis agat pignoratitia actione repetendi sui pignoris causa, & aduersarius, contra quẽ agitur, contendat eum dominum non esse huius pignoris. Hic refertur quæstio dominij ad impediendã pignoris repetitionẽ. Vnde quæritur, an pignus rei alienæ valeat? Hæc est prima quæstio de re aliena, quæ tractatur in l. aliena. 20. hic. *Aliena res pignori dari voluntate domini potest.* His verbis significat Iurisconsultus, rei alienæ pignus non valere, nisi voluntate domini pignus contractum sit, vel nisi dominus ratum postea habuerit. Alia exceptio additur in l. si fundus. 16. §. 1. de pigno. & in §. aliena. Si quis rem alienam pignori dederit sub conditione, si eius dominium postea nactus fuerit, valet pignoris obligatio, l. 1. in princ. ingr. de pignor. Sed cur alienæ res pignori dari non potest, cum res aliena vendi possit? l. rem alienam. de contrah. empt. cur idem non dicimus de obligatione pignoris? Ratio dioersiteris hæc est, quia in contractu pignoris res ipsa obligatur, & is qui contrahit pignus, non obligat personam suam, sed obligat rem. Si valeret obligatio rei alienæ, id præiudicium adfert domino eius rei: atque ideo constitutum est rei alienæ pignus non contrahi. Si quis obliget rem meam alicui non valet pignoris obligatio, nec creditori actio hypothecaria datur ad eam rem persequendam. Sed cum quis rem alienam vendit, obligat personam suam non rem: obligatur ad rem tradendã, verũ domini rei non interest, an personam suam quis obliget ad dandum quod suum est, modo status rei non mutetur: ideoque dicitur actio in personam, quæ datur aduersus venditorem, sed actio in rem, quæ dicitur hypothecaria,

nascitur ex pignore, & pignus dando obligatur res: ideo obligatio rei alienæ non recte cõtrahitur, sed an detur actio pignoratitia pro re aliena? Hæc est præcipua quæstio nostræ disputationis. Actio pignoratitia est in personã, non in rem, sicut hypothecaria, & datur debitori aduersus creditorem: ad repetẽdum pignus, postquam debitum est solutum: an ergo si quis soluerit pignus, possit actione pignoratitia pignus petere? Videtur repetere non posse, quia pignus de re aliena inutiliter contrahitur. Si pignus inutiliter contrahitur de re aliena, qui fieri potest, vt repetatur tanquam pignus? vt possit competere actio pignoratitia, oportet pignus contractum esse: hic autem pignus inutiliter contrahitur de re aliena: ergo non videtur actione pignoratitiæ locus esse ad pignus repetendum. Sed tamen dicitur actioni pignoratitiæ locum esse, in l. si rem alienam, §. res quoque. 9. hic. Idem est quod ante diximus de commodato. Si quis commodauerit rem alienam, datur ei actio commodati. l. commodare. cũ l. sequen. commo. Sic etiam actio pignoratitia datur ad pignus, quod datum est, repetendum, siue fuerit proprium dantis, siue alterius, ita vt actio pignoratitia detur etiam prædoni. l. si pignore. 22. §. si prædo. Sic videtur nihil interesse inter actionem commodati, & actionẽ pignoratitiã, de qua hic loquimur. Quod autẽ diximus de re aliena inutiliter cõtrahi pignoris obligationem, illud intelligere debemus inutiliter contrahi in præiudicium domini, vt actio hypothecaria detur propter eam obligationem, vel aduersus dominum, vel aduersus alium, qui eam rem possidet, ad eam rem persequendam. Id enim iniquum & iniuriosum esset. Sed tamen inter dantem & accipientem obligatio contrahitur, de qua hic loquimur. Cum ego tibi rem alienam in pignus do, obligatio contrahitur inter te, & me, & obligaris mihi ad reddendum pignus postquam soluero tibi pecuniam, ob quam pignus datum est, etsi obligauero rẽ alienam: quæstione dominij, relata non potest reus perimere petitionem meam: quia cogendus est reus pignus restituere. Hic igitur oblatio personalis contrahitur inter dantem & accipientem, qua accipiens obligatur ad rem reddendã. Ergo quod diximus rem alienam non obligari, hoc ad hypothecariam actionẽ referendum est, vt in præiudicium domini creditor non habeat actionem aduersus dominum, vel alium, qui eam possidet ad eam persequendam. Hoc plenius à nobis declaratum est in l. si alienã. ff. solut. matr. vbi distinximus omnes contractus, in quib. refertur quæstio dominij. In hac igitur quæstione distinguitur actio pignoratitia, ab actione hypothecaria. Hinc nascuntur duæ quæstiones tractatæ apud Paul. in l. rem alienam 41. qui locus difficilis est propter antinomias, nec vlla est antinomia in hoc toto tractatu difficilior explicatu. Duplex est quæstio de eo qui rem alienam obligauit, deinde eius rei dominus effectus est, an ob id quod postea dominus debitor eius rei effectus est, detur actio hypothecaria. Altera quæstio est de eo, qui obligauit rem alienam, cui postea hæres extitit dominus? an propterea quod dominus rei obligatæ successit ei, qui eam obligauit, conualescat pignoris obligatio, & detur actio hypothecaria? Difficilis est antinomia propter l. si Titio. sa. de pignor. adeo autem visus est hic locus obscurus interpretibus, vt ausi fuerint verba harum legum immutare. Sed hæc lectio in omnibus veteribus codicibus extat, & præcipue in Florentinis, nec tam temere hæc lectio immutanda est. Videndum est igitur, quid de vtraque quæstione iudicandum sit. Prior species, vt iam dixi, est de eo, qui obligauit rem alienam, deinde eius rei dominus effectus est. Cum quis obligat rem alienam, nulla

Conciliatio l. rem alienam. cum l. si Titio de pignor.

pignoris est obligatio in præiudiciũ domini, sed quia eius rei dominium acquisitum est debitori, potest dubitari an conualescat pignoris obligatio, quæ ab initio inutilis fuit? Hic respondet Iurisconsultus, *Datur actio vtilis pignoratitia creditori.* Pignoratitiam hic accipimus pro hypothecaria, vt ante diximus, quamuis actio pignoratitia, frequentius accipiatur pro ea, quæ in personã est, qua repetitur pignus à creditore postquam debitum est solutum: tamen accipitur nonnunquam pro in rem actione, qua creditor pignus obligatum persequitur apud possessorem. Hæc actio multis nominibus designatur: frequenter hypothecariam vocant Iurisconsult. Non est igitur mirum vtroque verbo hanc actionem designari, cum inter pignus & hypothecam nominis sonus tantum differat, vt supra dixi. Dicitur etiam & quasi seruiana actio, quia ad exemplum seruianæ actionis comparata est. Actio seruiana proprie est de rebus illatis & inuectis à colono in fundum conductum. Visum est vtile & æquum prætoribus res inuectas & illatas in fundum conductum obligari domino fundi locati, atque ideo proposita est actio à Seruio quodam prætore, quæ ideo dicitur Seruiana. Deinde vtilitas eius rei fecit, vt produceretur longius ad quascunque res de quibus conuenit inter debitorem & creditorem, vt sint obligatæ pro debito: ita vt longe generalior sit proposita actio, non solum de rebus coloni, sed de quibuscunque rebus, quæcunque obligatæ essent pro debito: & vocatur quasi seruiana, qui ad exemplum seruianæ actionis prodita est: atque ideo fit interdum, vt quasi seruiana actio vtilis dicatur. Vtilis est relata ad seruianum edictum, quo proposita est actio aduersus colonum. Directa dicitur, de qua ipsa lege nominatim cautum est, vt detur actio. Edictum à Seruio prætore nominatim de actione seruiana propositum est ad persequendas res coloni inuectas, & illatas in fundum conductum: sed quasi seruiana actio recepta est, & inducta ob vtilitatem ad similitudinem actionis seruianæ, quasi ex mente & sententia edicti à Seruiano propositi. Mirum ergo videri non debet, quod hæc actio dicatur vtilis actio etiam cum datur ex verbis edicti quasi seruiana, quia per extensionem & interpretationem quandam manauit ex edicto Seruiano. Simile est, quod alibi legimus de actione publiciana. Publiciana actio modo directa dicitur, modo vtilis publiciana. Actio, quæ proposita est à Publicio prætore, magis vtilis quàm directa esse dicitur, cum refertur ad rei vindicationem, etsi ex verbis edicti detur. §. namque. de act. Instit. Cautum est eo edicto, vt si quis bona fide emerit rem alienam ab eo, qui dominus non est, actionem habeat ad rem persequendam. Potest directa actio dici, postquam proposita est edicto prætoris, quia datur ex ipsis verbis edicti prætorij: sic actiones quædam vtiles dicuntur simul & directæ, nec quasi de rei vind. Et sic de actione hypothecaria est dicendum. Actio hipotecaria dicitur vtilis, quamuis detur ex verbis ipsius edicti quo proposita est relata scilicet ad ius antiquius, ad cuius exemplum per interpretationem quandam proposita est. Sic vtilis hypothecaria potest nomen esse generis & speciei, & diuidi in duas species, quia aliquando competit ex verbis edicti ipsius, quo proposita est: aliquando datur ad exemplum alterius actionis antiquioris. Extat tamen rescriptum Diocletiani Imperatoris, in quo hæc verba Pauli interpretatur in l. cum res. Si res aliena pignori data sit. vbi dicitur actione ordinaria deficiente dari vtilem cautum: atque ita hic dictum Pauli interpretabimur recte ex eo Diocletiani rescripto. Hic proponitur altera species multum dissimilis priori. Species huiusmodi est, Titius rẽ

Quasi seruiana actio. Actio seruiana quæ.

meam ob

meā obligauit pro mutua pecunia, quā accepit à creditore: certū est pignoris obligationē non valere, nec eo nomine creditori vllam actionem competere: sed Titio mortuo, qui obligauit rem meam, ei hæres extiti ita vt tenear eadē obligatione qua tenebatur Titius. Actio enim mutui ad repetendam pecuniam aduersus me datur: sed quæritur, an hypothecaria detur ex obligatione pignoris quæ contracta fuit? certum est inutiliter pignus contractum fuisse. Sed quæritur, an ita conualescat pignoris obligatio me existente hærede, sicut conualescit in alia specie cum dominus effectus sum? Paulus ait, idem dicendum non esse, quod in priori specie. *Nec vtique sufficit ad competendam vtilem pignoratitiam actionem*, id est, hypothecariam actionem non competere. Sic enim interpretor, quasi dixerit hypothecariam simpliciter, cum dicit pignoratitiam vtilem. Vtilis enim est cum refertur ad actionē pignoratitiam. Nam non obligauit rem, quod præcipuum est in actione hypothecaria. Eum dominum esse verum est, sed is rem non obligauit: in priori specie is, de quo quæritur, re vera obligauit: dominus quidem non erat eius rei tempore obligationis contractæ, sed postea effectus est eius rei dominus: & potest, dici obligasse rem suam, id est, cuius dominium nactus est. Sed facile receptum est tempore Pauli, vt daretur actio per interpretationem propter vtilitatē. In posteriori specie idem certè dici non potest: non enim tam conuenit verbis edicti. Sed hinc nascitur quæstio, an propterea quòd extitit hæres ei, qui obligauit hanc rem, conualescat pignus? Et ait, non conualescere. Modestinus autem addidit Paulo in l. si Titio. de pignor. directo quidem agi non posse, sed vtiliter. Hac homonymia animaduersa, nō videbitur difficilis explicatio huius loci. Vtilis enim aliter hic accipitur, quàm apud Modestinum. Dubium non est, quin vtilis actio apud Modestinum accipiatur de ea, quæ proposita est per interpretationem propter vtilitatem: de sensu verborum Modestini non potest dubitari, sed de sensu verborum Pauli dubitari potest. Sed in ambigua ratione ea interpretatio accipiēda est, quæ vitio caret, l. in ambigua. de legib. Senatuscon sul. hanc autem exceptionem mihi ideo videtur Vlpianus omisisse, quod videbatur tempore suo nondum receptum esse, vt hoc casu ageretur actione hypothecaria, quia hic casus videbatur paulò alienior ab edicto prætoris. Diocletianus autem ostendit rescripto suo ex interpretatione magis, quàm ex edicto prætoris actionem competere. Modestinus fuit posterior Paulo actiones vtiles certæ non erant: dabantur magistratuū arbitrio propter æquitatem & vtilitatem aliquam, nec eam habebant certitudinem actiones vtiles quàm directæ. Vnde quod Paulus simpliciter scribit de actione hypothecaria, nos cum exceptione accipiemus quam tradidit Modestinus in l. si Titio. In posteriore igitur specie datur etiam actio. Sequitur in eadem l. rem alienam. *Sed si conuenisset de pignore*. Hæc verba obscura sunt, quorum sensum non potuit assequi Accursius. Ostendit differentiam inter priorem posteriorem speciem. In posteriore specie, inquit, dominus est is, de quo quæritur, & pecuniam debet propter quam pignus datum fuit, quia actio mutui transit ad hæredem, sed is eam rem non obligauit. Sed si conuenisset, id est, sed si ipse obligasset pignori, vt in priori specie. *Vt ex suo mendacio arguatur, improbe resistit*. In priori specie conuenerat de pignore, ita vt imprubè resisteret debitor, quo minus & suo mendacio argueretur. At in posteriore specie rē nō obligauit, vt illius perfidiæ impostura argui possit. Nam ab eo res non fuit obligata, sed ab alio, quamuis ei postea successerit, & eius rei dominus sit. Obligatio igitur rei alienę non valet. Sed quæritur de eo, qui obligauit fundum vectigalem & superficiarium, cuius dominus non est, sed quasi dominium habet, an valeat pignoris obligatio. De superficiario fundo & vectigali, quæstio tractatur in l. tutor. 16. §. vlt. Quin fundus vectigalis obligari possit, dubium non est, & idem dicendum est de superficiario. Nam quasi dominus habetur vectigalis. Locatio illa facta in perpetuum transfert quasi dominium, quod vulgo dicitur vtile, ita vt si amiserit eam possessionem, possit eam persequi apud possessorem. Ergo qui hoc ius habet quod est tam affine dominio, potest id ius obligare: sed ea obligatio nullum præiudicium potest facere proprietati, l. lex vectigali. infra, de pig. Nam si ob pensionem non solutam vectigalis is fundus ad dominum redierit, qui obligatus erat pignoris nomine, pignus liberabitur, & redibit ad dominū sine illo pignoris onere. Addendum est, & nudam quoq. proprietatem in pignus dari: non tantum si quis plenam proprietatem habeat rei alicuius, sed & si quis nudam proprietatem habeat, id est, proprietatem & separatam & discretam ab vsufructu, poterit eam pignori dare. Huius pignoris quis sit effectus, habetur in l. si conuenerit. 18. §. si nuda. Cum in pignus nuda proprietas data est quam debitor habebat, si vsusfructus postea accreuerit, & ex proprietate nuda fuerit effecta plena proprietas pignoris obligatio de plena proprietate contracta esse intelligitur. Idem iudicandum est de accessione rei, quod de re ipsa, quæ in pignus data est. Quæstio tractatur de sylua, si pignori data sit, & ex arboribus succisis aliquod opus factū sit, an opus confectum ex illis arboribus succisis ex sylua pignori data contineatur obligatione pignoris? Hęc quæstio tractatur in l. si conuenerit, §. si quis sic cauerit, *Nauem ex ea*. Naues non continentur obligatione pignoris. Nauis enim non potest dici accessio syluæ, vt in superiori specie, nec potest dici sylua esse. Vnde ait in huiusmodi obligatione pignoris, cū quis syluam obligare vult, quæque ex ea facta erunt, nominatim exprimendum esse, vt obligentur quæcunque ex sylua facta erunt. De domo etiam quæritur, de ædificio, & de area. Et breuiter dicendum est: Si quis aream obligauerit iure pignoris & hypothecæ, & postea ædificium extructum fuerit, obligari quoque ædificium extructum, & è cōtrario etiam si domus obligata sit, deinde diruta sit domus, quod superest, id est, solum obligatum manet. Quædam aliæ huiusmodi quæstiones hic tractari possunt, quæ mihi videntur alterius loci esse. Extat enim titulus in tertia parte Digestorum de rebus quæ pign. oblig. poss. Satis igitur à nobis dictum sit, de rebus pro instituto nostro. De personis etiam aliquando disputatur, cum quæritur, an exceptio cōpetat reo in actione pignoratitia, quasi pignus non rectè contractum sit. Nos igitur breuiter de personis dicemus.

Cap. VIII.

De personis.

IN primis quæritur de procuratore in l. solutum. 11. §. penult. & vlt. cum lege sequen. Est locus communis de acquisitione rerum, quæ per certas personas fit, quem locum accurate tractaui in interpretatione tractatus de verborum obligation. & est titulus in hoc libro per quas personas acq. Per liberam personam nobis obligatio non acquiritur, nec etiam actio: tamen per personas, quæ in potestate nostra sunt, & per filios nobis acquiritur obligatio & actio. l. stipulatio ista. §. alteri. de verb. obl. ne facile homines ad litigādū admittātur. Nulli permittitur ex cōtractu ab alio inito agere, l. ea quæ. de acq. rerū domino. Sed quæ naturaliter acquirūtur, vt possessio alteri per alterū acquiri possūt, etiā per liberā personā. est. n. actus naturalis. in quo requiritur tātū apprehensio & occupatio rei,

Acquiritur ergo nobis possessio per liberam persooā, & per possessionem quoq. oobis acquiritur dominiū. Per traditionem enim dominia rerum acquirūtur, leg. traditionib. C. da pact. Atq. ideo si procurator aliquid emerit nomine meo, ex cōtractu procuratoris aduersus venditorem, nulla mihi competit actio, sed procurator meus actione mandati cogitur oihi cedere actionem, quam sibi quæsiuit cootrahendo nomioe meo, leg. possessio quoque. §. vlt. de acquir. posses. nulla ergo obligatio nobis acquiritur per liberam personam, nec actio quidem in tem. *Plerunque*. Hoc dicit, quoniam excipiuntur alicui casus, de quibus diximus so ioterpretatiooe dict. l. stipolatio ista. §. alteri. de verborum obligatiop. Ipsi, id est, procurator & tutor. *Sed nec mutat.* Occurit obiectioni: Rescriptuio est ab imperatore, per liberam personam nobis possessiooem posse acquiri. Hic de possessione & deteotione rei tantum agitur, quæ pignori dara est. Nam detentio rei tantum datur noo proprietas, oon dominium, non possessio. Sed respondeo, aliud hic spectari quàm possessionem. Quia datur actio. *Sed si procurator*. Hæc species diuersa est à priori, nam prior pertinet ad procuratoram, qui pignus accepit nomine domini sui: & quæritur, an valear hæc obligatio? Et hic dicitur procuratorem meum dando rem meam in pignus, noo posse mihi acquirere pignoratitiam actionem, vt soluto debito repetam pignus, sed sibi acquirere. Verū an semper obligatio acquiratur procuratori? Docet Iurisconsultus quando oobligatio acquiratur procuratori. *Quod in procuratore*. Hic locus communis est de potestate procuratoris. Cum quis procurator constituitur, quā potestatē habeat in reb. domini à quo procurator cōstituitur. Et dicit si mādatū sit vt obliget pignus valere pignoris obligationē, nec ea res dubitationē habet. Idē dicendū est (inquit) si sit procurator, cui libera rerum domini administratio coocessa est. Hic locus obseruaodus est, qui adduci debet, cum quæritur de procuratore tot orum bonorum. Hic procurator potest quicquid dominus ipse posset: modo administrationis fines noo egrediatur: non enim datur ei dissipandi ac perdendi facultas, sed tantum admioistrandi. Si fines administrationis excesserit, eo nomine tenetur domioo suo. Vnde cū quæritur, an procurator possit rem domini obligare, oportet iospicere, ao dominus soleat mutuam pecuniam accipere sub pignore, & tunc nos facile credimus, & hoc domioum permisisse ex consuetudine mandantis. Similis locus est in leg. qui semisses. de vsuris. Cum quæritur de mādati interpretatione, magna coniectura ducitur ex consuetudine mandantis, & hoc diligentes patresfamilias aliquando facere soleot, vt mutuam pecuniam accipiant sub pignoribus. Eadem de tutore dicenda sunt. Et hic Iurisconsultus promiscuè loquitur de tutore & procuratore. De tutore addendum est, quod dicitur io l. tutor. 16. Quod igitur diximus de proturatore, idem dicendum est de tutore pupilli, & curatore adolescentis, furiosi vel prodigi. *Tutor lege non refragante*, id est, modo nihil faciat aduersus leges, quæ latæ sunt in commodum pupillorum, id est, modo prædia noo alienet. Administratio plena rerum pupillarium tutori conceditur. De pupillo autem ipso quęritur io l. pupillo 38. Si pignus acceperit pupillus sioe tutoria sui autoritate, noo contrahitur obligatio. Videtor tamen contrahi debere: quia cum accipit pignus, videtur sibi prospicere: sed ait propter metum pignoratitiæ actionis, etsi sibi caueat pupillus, non obligatur, quia perditurus est forte pignus propter lubricum consilij & imbecillitatam eius ætatis. Quęritur etiam de seruo & filiofamilias, in l. si conuenerit. 18. §. vlt. Si filiusfamilias habeat peculiū, & præterea habeat liberam peculij administrationem. Hęc enim diuersa sunt, vt docui sub titul. de rebus creditis. Aliquando enim cōceditur filiofamilias habere peculium, nec tamen ei administratio peculij concessa intelligitur, l. quam Tuberoois de pecu. Et de hac re dicemus sub titul. de pecul. Si igitur filiusfamilias habeat peculij sui admioistratiooem potest rem peculiarem in pignus dare. Nam qui dat in pignus rem soam, nihil alienom facit à consuetudine diligentis patrisfamilias, & ea res non excedit administrationem. Similis locus est in leg. si creditor. 28. §. vltimo. Ex his iotelligitis, quando propter personam pignoris obligatio non competat, & quando ea vtilis sit. Ex quo cognosci potest, quando exceptio danda sit vel noo ei, qui iudicio pignoratitio conueoitur. Postremus locus est,

De pignoratitia actione contraria.

CAP. IX.

HActenus disputatum est à nobis de pignoratitia actiooe directa, sequitur contraria actio pignoratitia, quæ datur creditori adoersus debitorem, sicut dictum est de cootraria actiooe commodati: de qua videndum est, ex quibus causis detur. Causas huius actionis: quæ dispersæ sunt per hunc tractatum, percurram: quibus cognitis de ceteris idem iudicare poteritis, si quæ aliæ occurrant in aliis titulis, qui sunt in tertia parte Digestorum. Prima causa est, si debitor affirmet aurum esse, cum æs tantum sit: nam propter hanc Imposturam & fallaciam debitoris datur aduersus eū actio pignoratitia contraria. l. 1. in priocipio. hic. Quidam ostendit aurum cum pecuniam mutuam acciperre vellet, quasi illud pignori daturus: deinde æs dedit. Hic quæritur de obligatione. Est locus, qui à nobis plene tractatus fuit io interpretatione. l. si id quod aurum. de verb. obl. Est quæstio vulgo agitata, cum erratur io materia, ao valeat contractus, vt cū creditor ipse aurum putat, cum æs tantum sit: de quo dicemus infra sub tit. de contrah. empt. Hic Iurisconsult. ait valere pignoris obligationem, sed tantum cootraria pigooratitia actiooe tenetur debitor creditori cui imposuit: quia eius interest se deceptum oō esse fallacia debitoris: nec solū actione pigooratitia contraria, quæ ciuilis est, tenetur, sed etiam potest in eum extra ordinem aoimaduerti, quia crimen stellionatus admisit. Quid sit stellionatus, docet Iureconsf. in l. 3. de crim. stelli. propter fallaciam, fraudem, & machinationem, & omnem imposturam competit actio stellionatus, id est, cum titulus crimiois deficit, & nulla est alia specialis appellatio criminis legibus prodita: estque talis in criminibus accusatio stelliooatus, qualis est in contractibus actio de dolo. Cic. lib. 3. de natura deorum, vocat iudicium de dolo coerriculum omniom malorum. Quoties deficit actio propria, qua possit dolus vindicari, datur actio de dolo. In criminibus qootiescūque aliquis dolo aliquo, & fallacia damnū alicui dedit, si neque sit falsum, aut aliud huiusmodi crimen legitimum aut publicum, tunc competit stellionatus persecutio. Plioius lib. 30. c. 10. scribit, qoid sit stellionatus. Scribit enim oullum animal fraudulentius esse. Huic simile est id, quod dicitur in l. si quis in pignore. Vidimus iam de eo, qui affirmauit aurum esse, cum æs tantum esset: ounc loquamur de eo, qui subiecit æs pro auro. Et hic dicitur, si quis cū aurū in pignus dederit, subiecerit æs, furtum facere, quia tractat rem obligatam iouito creditore, cui eam rem dederat io pignus. Sed si datum non fuit pignus in dationa subiecteria æs, turpiter facit, & tenebitur actione stellionatus, oon tamen actione furti. Aliud exemplum huius fraudis est, Si quis rē alienā, aut alij obligatā dederit in pignus, l. si rē. hic. nā in re aliena pignoris obligatio non

Æs pro auro datū cum subiecisset.

Stellionatus quid.

consis

consistit, vt iam docuimus. Debitor ergo, qui dat rem alienam tanquam propriam, is mihi imponit, atque ideo non tantum tenetur actione pignoratitia contraria, sed etiam actione stellionatus, hoc tamen intelligendum est, secundum distinctionem, quę traditur in l. tutor. in princip. Quid dicemus, si ignorauit rē alienam, vel alij obligatam fuisse, sed putauit suam esse & liberam omni nexu pignoris, quæ tamen aliena erat, vel alij obligata? Sed nihil refert, an ignorās, an sciēs dederit rem alienam, aut alij obligatam in pignus, vt teneatur hac actione pignoratitia contraria, sed tamē cessat persecutio stellionatus, quia damnum dat creditori. Addenda est exceptio iis, quę dicta sunt, nisi sciēs & prudens aliquis rem alienam, vel alij obligatam acceperit. Volenti enim & scienti nulla iniuria, nullus dolus inferri dicitur l. 1. de iniuriis. Quid dicemus, si debitum solutum sit, an etiam hoc casu dabitur actio pignoratitia contraria? Hæc quæstio tractatur in leg. cum debitore. 13. ff. de pign. actio. Tu mihi obligasti pignori rem alienam tanquam tuam, ago aduersus tē actione pignoratitia contraria propter hanc fraudem tuam: tu dicis quod mea non interest, quia debitum solutum est, nā vt opus non sit pignoris obligatione. Pignoris nulla est vtilitas, nisi creditor in tuto sit. §. vltimo, quibus modis re contrahitur obligatio. Institutionibus. Ergo si debitum solutum sit, quid tua interest, an res propria, an aliena, aut alij obligata, tibi in pignus data fuerit? Sed nihilominus expedit creditori, pignori incumbere. Plus cautionis est in rē quā in personam, & si debitum solutum sit, leg. plus cautionis, de regul. iuris. §. furti. Institutio. de obligatio. quæ ex delict. nascuntur. Nam non facile poterit creditor à debitore suum consequi, si forte cautus sit debitor & litigiosus. Aliud exemplum est in l. 3. hic. Si debitor à creditore per fallaciam aliquam pignus abstulerit: Exempli gratia, debitor fraudulētus homo finxit se velle pecuniam numerare, poscit suū pignus à creditorē, pignus acceptum dimisit per fenestrā alij excepturo: deinde aufugit cū pignore suo, nec pecuniam numerauit, dubium nō est, quin detur hęc actio pignoratitia contraria propter hanc fallaciam. Imo furti agi potest cum debitore, nam non tantū furti agi potest nomine proprietatis, sed etiā vsus & possessionis. Sic furtum rei proprię fit, idque fit vsus nomine.

Alia causa est, si debitor pignus quod precario vtēdum accepit, vel mercede data conduxit, non reddiderit creditori. Vnū exemplum est in l. si pignore. 22. §. si post. hęc species est, Mihi dedisti rem in pignus pro mutua pecunia: deinde me rogasti vt pignus tibi vtendum darem vel locarem. Erat enim tibi opus ea re quā mihi in pignus dederas. Ego tibi præcario vtēdū dedi, vel etiā locaui: id mihi non reddis: datur mihi actio pignoratitia eius quod mea interest nomine. Alia causa est, si sumptus facti sunt in rē pignoratā, vel vtilis, vel necessaria. l. si seruos pignoratos. & l. si necessarias. Hic locus de impensis à nobis tractatus fuit supra, sub titul. comodati. Hic notandū est, nō distingui modicas impensas ab aliis impensis, sicut distingūtur sub titulo commodati. Diximus cibaria non repeti, quæ impenduntur in seruos commodatos: sed hic etiam minimæ impensę repetuntur pignoratitio iudicio. Ratio diuersitatis est, quia commodatarius vtitur re commodata, ideoque æquum est eum sustinere onus modicarum impensarum. At creditor pignore non vtitur, sed illud custodit. Cum autem quęritur de impensis; multa sunt spectanda & consideranda arbitrio boni & prudentis iudicis. Primum est videndū an voluntate eius qui dedit, hę impensæ factę sint, & artificia erant necessaria, & tunc poterunt repeti. Si tamen impensæ sunt immodicæ, quas nō possit debitor refundere sine magno suo incommodo, non cogetur eas refundere. Addendum est & iis quæ à nobis supra dicta sunt, tunc quoque hanc actionem competere creditori aduersus debitorem, si creditor duplam promiserit in vendendo pignore, & re euicta is condemnatus est, si tamen non emere, nec sine causa duplam promiserit, l. si pignore. 22. §. vltim. Sed hoc breuiter à nobis dictū pluribus explicandum est. Creditor, quia non soluebatur pecunia credita debitori, pignus vendidit, in ea venditione obligauit se pignoris nomine, & duplam promisit, quamuis id facere nō cogeretur. Creditor enim qui vendit pignus, euicto pignore, de euictione non tenetur. Estque titulus de hac re in Codice: Creditorem euictionem non debere, quāuis enim alioquin dominus qui vendit rē euictionis nomine teneatur emptori, si res euicta sit & ablata per iudicem, tamen creditor qui vendit pignus propter pecuniā nō solutam, non tenetur de euictione nisi eo nomine se obligauerit, vt dicitur in l. 1. C. credi. euict. pign. non deb. In hac igitur specie proposuimus creditorem qui pignus vendit se obligasse euictionis nomine, & duplam promisisse si res euinceretur. Dupla promitti solet à venditore quarundam rerum venditione. Pignus ab emptore euictū est, agit emptor aduersus venditorem, eundēque creditorē, petit duplā, cogitur soluere quia ad eam soluendam se obligauit, quæritur an actionem habeat pignoratitiam contrariam ad duplam repetendam quam soluit, aduersus debitorem, hic dicitur, & potest dici esse. Potest, inquit Iurisconsultus, dici regressum esse per actionem pignoratitiam, si sine dolo & culpa sic vendidit, si nō temere id fecit, sed iusta ratione ductus. Exēpli gratia, quia forte existimabat se pluris eam rem venditurum, si se euictionis nomine obligaret, & duplam promitteret. Multo enim facilius est hoc pacto emptorem inuenire venditori, & iusto pretio rē vēdere, quam si emptor intelligat venditorem de euictione teneri. *Si vero nullum emolumentum.* Sensus horum verborum est, quæ non recte vulgo explicantur, si ideo non pluris vendidit propter hanc duplę promissionem. Sed tanti vendidit quanti vendere potuit, etiam si, &c. id est, non pluris vendidit quam poterat vendere, etiam si non promisisset duplā, hoc casu regressum non habet. Id enim æquum non est, quia nemo eum compulit ad duplam promittendā, & vt de euictione sese obligaret: sed tamen si ex causa id fecit, quia pluris vēdita est propter euictionē ad quā se obligauit, regressum habet, & pignoratitiā actionē cōtrariā. Quęstio tractatur de eo qui impetrauit à principe, vt iure dominij pignus possideret, deinde ab eo euictum est, an habeat actionem pignoratitiam? Hæc quęstio tractatur in lege eleganter. 24. in principio. Creditor, cum pecunia sibi debita non solueretur, nec emptorem pignoris inueniret, impetrauit à principe vt pignus possideret iure dominij. Hoc enim fieri solebat, vt satis colligitur à Iustiniani constitutione tit. de iure dominij impetr. qua constitutione derogatū est iuri antiquo. Hoc erat vsitatum, vt cum creditor nō inueniret emptorē, impetraret à Principe, vt sibi liceret iure dominij pignus possidere. sic. n. pignoris dominiū nanciscebatur creditor. Ponamus ergo post hāc impetrationē pignus esse euictū, quia alienū erat, nō debitoris, an hoc casu dabitur actio pignoratitia contraria? Videtur ex his quę à nobis supra dicta sunt actionem pignoratitiam cōtrariam cōpetere. Diximus enim si quis rē alienā tāquam suā obligauerit, eo nomine aduersus eū actionem pignoratitiam cōtrariam cōpetere. Vlpianus tamē hic ait, actionem pignoratitiā cōtrariam hic locū nō habere, quia finita est obligatio pignoris & à cōtractu recessū. Sed quomodo fi-

Ad tit. C. creditorem euictionem non debere.

nita est pignoris obligatio? Pignoris obligatio est finita, quia rei pignoratę dominium acquisitū est creditori, qui à Principe impetrauit, vt sibi liceret iure dominij pignus possidere & retinere, quia nō inueniebat emptorem. Dubium non est quin extinguatur pignus, quia pignus rei suæ consistere non potest, l. neque pignus de reg. iur. Ergo cum creditor proponatur nactus esse dominium rei pignoratę, consequēs est finitam esse obligationem pignoris, vtilémque ex empto competere creditori aduersus debitorē in specie proposita, non autē pignoratitiā cōtrariam, quia à pignoris obligatione est recessum. Sed quomodo dabitur actio ex empto? directa nō dabitur, sed vtilis. est enim quasi quædam venditio, non propriè venditio, cum quis impetrat à Principe vt sibi liceat iure dominij pignus possidere, quia emptorem non inuenit, sicut cum in solutum aliquid datur. Datio enim in solutum speciē quandam venditionis habet. Hic obiter obseruandum est pignoris obligationē extingui, cum creditor rei pignoratæ dominium consequitur: quod est intelligendum si plenum, si iustum, si irreuocabile dominium nanciscatur, nec videatur aduersari l. si debitor, ad S.C. Treb. quæ hic adducitur vt contraria in glossis Accursianis. Hæc de actione pignoratitia tam contraria quam non contraria. Quędam alia capita à nobis omissa sunt, quia his perceptis quæ diximus non habent magnam obscuritatem, tum etiam quia ad alios tractatus magis pertinere mihi videntur, qui sunt in tertia parte Digestorum.

IN TIT. XV. LIB. IIII. COD.

ET TIT. I. LIB. XIIII. PANDECTARVM,

DE EXERCITORIA ACTIONE.

PRIMVM hic proponemus totius huius tractatus argumentum, deinde causas, & effectus huius actionis exercitoriæ explicabimus.

Argumentum huius tituli.

Cap. I.

EDictum propositum est à Prętore, quo datur actio aduersus dominum, siue exercitorem nauis alicuius propter negotium quod contractum est cū magistro qui naui prępositus est, eo enim nomine datur actio aduersus dominum siue exercitorem nauis, vel aduersus eum in cuius potestate est, puta aduersus patrem vel dominum. Hæc colliguntur ex §. eadē ratione prętor. Institutionib. Quod cū eo qui in alien. potestate est, negotium gestū esse dicetur. Hæc complectuntur causam huius actionis, & multa alia de quibus plane disseritur sub hoc titul. à iuris nostri auctoribus. Ex quo apparet similem esse hanc actionem institoriæ actioni. Nā sicut ex negocio cōtracto cum institore quem vulgo *Factorē* appellant, datur actio aduersus dominum qui eum præposuit negotiationi, ita etiā ex negocio contracto cū eo qui naui præpositus est, ad nauē gubernādā actio datur aduersus dominum eius nauis siue exercitorē. Vnde exercitoria actio appellatur de vtraque actione tituli sunt separati in Digestis, vnus autem est in C. de vtraque institoria & exercitoria actione, qui propter similitudinem coniuncti sunt: Quamuis autem magna sit affinitas inter vtramque actionem, tamen aliqua dissimilitudo reperitur. Maior enim vtilitas est huius edicti, quod interpretamur de exercitoria actione quā edicti de institoria actione, vt admonet Vlpianus in l. prima, in princip. *Cum sit maior necessitas.* Vtilitas magnæ imo necessitas nauigationis suasit, vt hoc edictum proponeretur, sicut propositum est edictum, de institoria actione, vt negocij nomine, quod contractum est cum institore, teneatur dominus. *Necessitas cōtrahendi.* Cur maior necessitas est contrahendi cum magistro nauis quam cum institore? *Quippe res patitur, &c.* Tanta est plerunque nauigantium necessitas. Magnæ igitur vtilitatis, & necessitatis causa propositū est hoc edictum de exercitoria actione, vt agatur aduersus eum qui magistrum nauis pręposuit, ideoque propter hanc vtilitatem, multa singularia constituta hic reperiuntur. In explicatione singulorum locorū quid singulare sit docebimus. Et Vlpianus in lege prima. §. si is qui nauem. hoc titul. cur tot singularia reperiātur circa exercitoriam actionem docet, quia ad summam reipublicæ nauium exercitio pertinet, existimauerūt nostri legislatores maxime ad publicam vtilitatem pertinere nauium exercitionem. Vnde videtur nauicolariis munerum vocationem tribui leg. 4. de iure immunitatis leg. 3. de vocat. & excus. muner. leg. 5. de muner. & honor. vt propter annonam & alias res vtiles Reipublicę. Et huc pertinet quod Vlpianus scribit in Institut. titul. de Latinis, in fragm. vbi ait Latinos multis modis consequi ciuitatem Romanam, vt si quis nauem ędificauerit duorum millium modiorum capacem, & pleraque alia reperiuntur in aliis iuris auctorum locis. Hæc de argumento totius huius tractatus: nunc videndum est,

De causis huius actionis.

Cap. II.

VIdendum est ob quam causam detur hęc actio aduersus exercitorē, & quid petatur hac actione. Ex his quę iam diximus, colliguntur ex §. eadem. Institut. quod cum eo qui in aliena potest. satis apparet causam huius actionis esse negotium quod contractum est cum magistro naui præposito. Si quis igitur negotium aliquod contraxerit cū magistro qui naui præpositus est à domino vel exercitore, datur aduersus dominū vel exercitorē hæc actio exercitoria. Magistrum autem accipere debemus cui totius nauis cura mandata est à domino vel exercitore, leg. 1. §. primo. hic. Is magister dicitur qui in quaque re magis quam alij potest, leg. cui præcipua. de verborum significatione. Ergo si cum aliquo nauta contractum sit, nō ideo dabitur actio aduersus dominum nauis, quia magister nō dicitur. Magistri enim appellatione nautæ non continentur, qui in naui sunt nauigandi causa. His verbis ostendit Vlpianus, ex delictis nautarum tantum, exercitorem teneri, ex contractu autem nautarum non teneri, sed tantum ex contractu magistri, cui totius nauis curam commisit, ex delictis nautarū, puta ex furto, certū est exercitorem teneri. *Quanquā ex delicto.* Si quis eorū qui in naui sunt nauigādi causa, furtū fecerit, eo nomine datur aduersus exercitorem actio exercitoria in duplum. *Magistri autem.* Deinde docet qui sunt hi magistri. Id ostendit exemplis, quādo quis magister nauis rectè dicatur, vt eo nomine obligetur dominus vel exercitor nauis. Deinde ait nihil referre cuius conditionis sit, cuius ætatis is cum quo contractum est, quia sibi imputare debet is qui pręposuit hominem nō satis cautum, prudentem vel diligentem in ea administratione, vel impuberem. Hinc nascitur quęstio. Si magister nauis qui prępositus est naui gubernandę à domino nauis siue exercitore, aliū magistrū suffecerit, & alij mādauerit curā totius nauis, & cum hoc magistro nauis negotiū aliquod

quod contractum sit, an eo nomine dabitur actio aduersus dominum exercitoremve? Quæstio tractatur in leg. prima. §. magistrum autem. Vbi ait Vlpianus, non tantum teneri exercitoria dominum ob contractum initum cum magistro quem præposuit, sed etiã si contractum sit cum magistro naui præposito in locum magistri, etiam si ipso ignorante id factum sit. *Et facilius hoc in magistro.* Hic exemplum est iuris singularis quod constitutum reperitur circa exercitoriã actionem. Ego iam admonui multa singularia reperiri propter vtilitatẽ ac necessitatẽ nauigationis, quia nauium exitium ad summam Reipublicæ pertinet. *Quid tamen si sic magistrum præposuit, &c.* Quod sequitur multo admirabilius est. Dicimus si ignorante & inscio exercitore magister naui præpositus alium substituerit in locum suum, ex contractu inito cum hoc vicario teneri dominum nauis. Quid si magister eũ præposuerit ea cõditione, vt neminẽ alium in locũ suum substitueret? *Dicendum tamen erit,* Eo vsq; producenda est contrahentium vtilitas ne contrahentes decipiantur, qui forte ignorantes ea lege & conditione eum præpositum esse naui. Hoc igitur ius singulare est, atque ideo producendum non est ad consequentiam, quia contra tenorem rationis constitutum est propter aliquam vtilitatem, leg. ius singulare. 16. 15. & 14. de leg. & senatusc. Non igitur idem dicemus de aliis administratoribus & procuratoribus. Quia hoc singulare est in magistro qui naui præpositus est. Causa igitur huius actionis est negotium contractũ cum magistro nauis. Quis magister nauis dicẽdus sit, iam ostensum est. De naui hic quędam subiiciuntur, quomodo nauis accipienda sit. Et Vlpianus ait nauẽ generaliter accipiendam esse, vt etiam ratem cõprehendat, etsi aliqua sit differentia inter nauẽ & ratẽ, tamẽ quia ratibus plerunque vtimur loco nauiũ, voluit Vlpianus ad ratem producere, quod de naui scriptum est in edicto Pretoris. Addendum est tunc obligari exercitorem nauis ex negocio contracto cum magistro nauis, si eius rei nomine cõtraxerit cui præpositus est à domino nauis. Et puto hoc etiã nominatim edicto expressum esse. Verba edicti interpretatur Vlpian. in §. Non autem. lege prima, hic. Id demonstrat exemplis *Si onus vehendum.* Exercitor nauis cõmisit curã nauis cuidã magistro: hic magister onus vehendum in nauem locauit, vel ex naue vehendum. Hęc locatio pertinet ad eam rem cui magister prępositus est: ideoq; tenetur eo nomine exercitor vel dominus nauis. *Quia qui mutuã pecuniam.* Si mutuam pecuniã acceperit magister reficiendę nauis causa, dubium non est, quin hic contractus mutui pertineat ad eam rem cui præpositus est. Est enim ei mandata totius nauis cura. Vnde quęrit filius, si acceperit mutuam pecuniam non reficiendę nauis causa, aut propter negociationem illam cui prępositus erat, non tenetur eo nomine exercitor nauis. Tantum tenetur exercitor si quid cõtractum sit cum magistro eius rei nomine cui prępositus est. *Si ad reficiendam.* Hic vtilis quęstio tractatur de eo qui mutuam pecuniam dedit magistro nauis reficiendæ causa, & is in nauem reficiendam eam pecuniam non impendit, sed in alium vsum cõuertit, an eo nomine teneatur exercitor nauis? Hæc quęstio pendet ex interpretatione prætorij edicti, an ita interpretari debeamus edicti prætorij verba, quasi sufficiat reficiendę nauis causa pecuniam tantum numeratam esse, an vero oporteat pecuniam in refectionem nauis impensam fuisse. Similis quæstio tractata est à nobis in l. ciuitas. supra, de rebus credit. atq; idẽ dicitur de minore & pupillo, qui ex mutuo tenetur, si pecunia in eius commodum cõuersa sit. Hęc quęstio tractatur duobus in locis in lege prima, §. Vnde quęrit Ofilius. & leg. vltim. hic. In summa autem hęc continentur in hac tota disputatione, à creditore fidem aliquã exigẽdã esse, vt actionẽ habeat aduersus exercitorẽ nauis. Nã si dolum admiserit in ea re, ratio non permittit ei actionẽ dari aduersus exercitorem nauis. Requirimus etiam aliquam diligentiam, non tamen exactã, l. vlt. hic. Quęstio tractatur apud Africanum, de eo qui mutuam pecuniam dedit reficiendæ nauis causa, nec tamẽ constat pecuniam impensã esse in refectionẽ nauis, qui vult agere aduersus exercitorem nauis. In primis exigit Africanus, vt necessaria fuerit nauis refectio, id est, vt detur actio hęc exercitoria, oportet vt sciat hoc consilium fuisse vt reficeretur nauis, & hoc nominatim conuenisse vt reficeretur nauis ex pecunia credita, tum etiam eam pecuniam creditam esse quæ necessaria sit ad nauem reficiendam. Nam si maior quantitas credita sit, eius tantum quãtitatis actionẽ habebit aduersus exercitorẽ quæ necessaria fuit ad refectionẽ nauis. Oportet eum existimasse, eã pecuniã quã credebat ad refectionẽ nauis, ad refectionẽ nauis consũptã iri: veluti si in loco erat vbi nauis refici poterat. Hæc sunt quæ continentur in lege vlt. quæ satis prolixa est. *Respondit creditorẽ vtiliter.* In primis exigitur, refectionẽ nauis fuisse necessariã quo tempore credita est pecunia: idque probare debet creditor, nõ tamen cogitur probare in refectionem nauis consumptam esse pecuniam quã credidit: Negotium enim gereret domini. In interpretatione leg. ciuitas. supra. de reb. credit. admonui hunc locum diligenter obseruandum esse, & ad ciuitatem & ad minores quoque pertinere. Nam valde iniquum mihi videtur cogi quẽ negotium ciuitatis gerere, qui pecuniam credit vt conuertatur in vtilitatem ciuitatis: quia satis est eum adhibere aliquam diligentiam vt non appareat eum malo animo mutuam pecuniam dedisse. Et quod dicitur in dict. leg. ciuitas & aliis locis, puto interpretationẽ recipere ex hoc responso Africani. Datur ergo actio exercitoria aduersus exercitorẽ vel dominum nauis ex negotio cõtracto cum eo magistro qui naui prępositus est. Sed quęritur si plures magistri naui præpositi sint, & cum vno sit contractum, an hoc nomine aduersus exercitorem nauis actio dabitur? Hæc quæstio tractatur in leg. 1. §. si plures. & §. fi. in l. 2. & 3. vbi dicitur, *Quodcũque cum vno,* Si plures magistri sunt præpositi naui gubernandæ; nos intelligimus singulos in solidũ naui præpositos esse, ita vt sufficiat cum vno cõtrahere vt dominus nauis obligetur. Hoc singulare quoque est in exercitoria actione. Nam de pluribus aliis administratoribus idem dici non potest, veluti cum plures procuratores simul dantur, non id actum intelligimus vt in solidũ dari videantur, nisi id nominatim conuenerit. leg. pluribus de procuratoribus, *Obligabit exercitorem.* In literis procuratoriis & quę vulgo conscribuntur, solent exprimi plures clausulæ. Sed tamen hoc constitutũ est de magistris quib. nauis cura mandata est. Ergo si vnus magister sine alio contraxerit, tenetur exercitor. Hæc autem actio datur aduersus exercitorem nauis, vel aduersus eum ad quem nauis obuentiones & reditus omnes perueniunt. leg. 1. §. exercitorem. Exercitoris mentio facta est in edicto Prætoris nõ domini, quia fieri potest vt quis exerceat nauẽ & tamen dominus nauis nõ sit, & ratio exigit vt is ad quẽ reditus & obuentiones omnes perueniunt, teneatur hac actione. *Per auersionem conduxit.* Quid sit per auersionem conducere satis colligitur ex leg. vlt. ad leg. Rhodiam de iactu. in §. vlt. vbi dicitur, *Si auersione.* Si non pro numero impositarum amphorarum, sed simpliciter merces constituatur, dicitur auersione nauis conducta esse, nõ si pro singulis am-

Conducere per auersionem quid.

phoris merces constituta sit : sed id nos plenius tractaturi sumus sub tit. locati. infra. Ab hoc exercitore, exercitoria actio appellata est. leg. 1. §. exercitorem. De conditione huius exercitoris quędam hic traduntur, de statu, de ętate, de sexu: & hic dicitur nihil referre an mas an fœmina sit: idque expressum est in l. 4. Codic. eodem. cuius ætatis sit multum refert. Iniquũ esset & vtilitati contrarium pupillum ideo teneri ex contractu magistri à se præpositi, quod nauem exerceat, si absque sui tutoris auctoritate eã exerceat. Parui (inquit) refert an sit paterfamilias, an filius familias, an seruus, vt competat hæc actio. Cum quæritur an hęc actio detur, nihil refert an is qui exercet nauem liber sit, an seruus an filiusfamil. an paterfamilias. Refert tamen paterfam. an filius familias sit, an liber, an seruus, cum quęritur contra quem danda sit actio. Nam si seruus exerceat nauem, aduersus eius dominum dabitur actio. Si filiusfamilias nauem exerceat, aduersus eius patrem etiam dabitur actio : idque expressum fuit edicto prętoris. Caput vnum prętorij edicti ad hũc locum pertinet, vt satis apparet ex l. 1. §. si is qui nauem. Hoc edicto proponitur actio nõ tantũ aduersus exercitorẽ ipsum, sed aduersus eum in cuius potestate exercitor fuerit: nam si forte in potestate patris exercitor fuerit, vel in potestate domini, tũc dabitur actio exercitoria aduersus dominum vel patrem. Seruus enim ex contractu conueniri non potest. l. seruus. Cod. de iudiciis. Filius familias conueniri potest, sed pręter obligationem qua obligatus est filius familiãs, pater hic tenetur. Ostendit Vlpianus his verbis ex hac parte edicti nõ dari actionem aduersus patrem exercẽtis, nisi filius voluntate patris nauẽ exerceat. nam si sine volũtate, nõ dabitur actio ex hoc edicto. Potest autem dari actio de peculio. Nam ea actio datur aduersus patrem quatenus est in peculio, etiam si filius inscio patre contraxerit, sed nõ datur vltra id quod est in peculio. Sed hęc actio exercitoria datur in solidum, quia si filius familias nauem exercuerit volũtate patris, tenetur in solidum pater. his verbis ostẽdit quod hic dicitur ius singulare esse, & alias patrẽ cuius voluntate filius aliquã negociationem exercet, non teneri in solidum. Quod verum est. Sed hic multa singularia cõstituta reperiri iam admonui, quia nauium exercitio ad Rempublicam pertinet: non est idem vsus institoriæ. Hic locus valde obscurus est & difficilis. Mirum enim videtur quod hic dicitur, patrem filij exercitoris nomine iure singulari teneri, quia eius voluntate filius nauem exercuit: quia videntur multa huic sententiæ aduersari. In primis quod dicitur de actione tributoria, 10 leg. 1. infra, de trib. actio. Si volente aut etiam sciente patre filius negociatus sit ex merce peculiari, non agitur aduersus patrem in solidum, sed actione tributoria, vt tributio quædã fiat inter patrem & alios creditores. Id ego planius dicam. Cum agitur aduersus patrem de peculio, pater primum deducit quod sibi debetur à filio suo, si quod negocium contraxerit cum filio, ex eoque contractu obligatus sit ei filius naturaliter. Nulla enim obligatio contrahi potest inter patrem & filium quam naturalis: ea res aliquando diminuit peculium, aliquando etiam totum peculium consumit. Si quid forte supersit deducto eo quod patri debetur, ex eo satisfiet aliis creditoribus. Hæc est natura tributoriæ actionis. Sed cum filius negociatur ex merce peculiari volente vel sciente & patiente patre, si conueniatur à creditoribus quibus filius est obligatus, non deducet quicquid sibi debetur, sed fiet contributio inter eum & cęteros creditores pro rata parte quę ei debetur. Exempli gratia, Si forte centum debeantur aurei patri, capiet ille centum : si autem alijs creditoribus debeantur quinquaginta, accipient quinquaginta aureos. Ex eo potest aliquis dubitare, cur in solidum teneatur pater, quia eo volente nauem exercet filius. & cur non est locus illi contributioni quæ habet locũ in actione tributoria? Hęc est prima difficultas. Alia difficultas nascitur ex edicto, Quod iussu, quo proponitur actio aduersus patrem, cuius iussu filius contraxit. Nam cum iubet pater filium cum aliquo contrahere, ex eoque contractu obligatus est filius, agitur aduersus patrem, idque in solidum. Iussum autem quemcunque consensum accipimus. l. 1. quod iussu. Nam etiam ratihabitio sufficit : ergo nihil singulare est in exercitore nauis. Videndum ergo est quemadmodum hæ actiones distinguendæ sint, & quæ sit potestas harum omnium actionum : quod fusius à nobis explicabitur in singulis locis. Primum si filius meus volente me aut etiã consentiente negociatus sit, non tenebor in solidum ex contractu filij mei, sed tenebor actione tributoria, & fiet contributio inter me & cæteros creditores. leg. 1. de tribut. act. Edictum enim illud loquitur de filio qui negociationem exercet ex merce peculiari. Nos autem hic loquimur de eo qui nauem exercet. Alia causa est eius qui negociatur ex merce peculiari, alia eius qui nauẽ exercet. Nã hoc singulare est in eo qui nauem exercet vt pater omnino teneatur in solidum, si modo eo volente filius nauem exerceat, non dico sciente. Hoc interest inter actionẽ tributoriam & exercitoriã, quod solã scientia sufficit in actione tributoria: hic requiritur voluntas patris, vel expressa vel aliquo modo declarata. Ad actionem quod iussu, ego respondeo, Si pater consenserit certo contractui filij sui, ex quo obligatus sit filius, tunc debitur actio eo nomine aduersus patrem in solidum : Si vero patre sciente & permittente filium negociationem exercere, filius obligatus sit aliquo ex cõtractu, non ideo tenetur pater in solidum actione quod iussu, quasi eius iussu contractus ille initus sit.

Multum refert an patre consentiente dicamus filium exercuisse negociationem, an vero eo ignorante negotium cum filio contrahatur. Si pater consenserit certo contractui filij sui, dari actionem aduersus patrem in solidum. Sed accidit nonnunquam vt pater non consentiat certo contractui, sed ignoret negotium contrahi cum filio, sed sciat filium negociationem exercere, & tunc cum quæritur an teneatur pater propter scientiam, dicimus teneri, si sciuerit & passus sit filium negociationem exercere tributoria actione, non in solidum : sed si exerceat nauem eo inscio, modo alias passus fuerit, tenetur in solidum. Sufficit patre volente eum exercere nauem, & si intelligat filium alicuius exercitorem esse tenebitur pater in solidum. Sic videtis hoc singulare esse in exercitore nauis propter vtilitatem publicam quia (vt diximus) maximũ exercitium ad summam Reipublicę pertinet. Est locus communis de nauigatione diligenter obseruandus : Hic locus pertinet ad actionem tributoriam, de qua dicemus inf. sub titul. de tribut. act. Existit quæstio ex verbis pręt orij edicti. Pręt or hic loquitur de filiofamilias, qui volente patre nauem exercet: quid ergo si sciente patre nec expressim consentiente nauem exerceat filius, an dabitur actio ex hoc edicto? De eo dubitatum fuit à veteribus, quia is qui scit & patitur filium nauem exercere, videtur quodammodo exercere. Sed hæc scientia & patientia aliquo modo differt à consensu, vt dicitur in leg. 1. de trib. act. vnde melius est in re dubia verbis edicti seruire. Certum est inter voluntatem & scientiã aliquid interesse: ergo nõ recedemus à proprietate verborum in re dubia. Estq; locus cõmunis de interpretatione,

Cur pater [illegible] voluntate nauem exercuit in solidum hac act. teneatur.

tatione, vt à verbis, legislatoris non recedamus nisi contraria voluntas appareat. Hinc oritur quæstio, Si plures exercitores sint nauis, an in solidum danda sit actio ex hoc edicto,& quatenus danda sit? Edicto expressum est aduersus exercitorem dandam esse actionem: Sed si forte plures sint exercitores nauis, quatenus dabitur actio? an aduersus singulos pro parte dabitur actio, an in solidum? Hæc quæstio tractatur in leg. 1. §. vltim. & leg. 2. 3. & 4. Si plures exerceant nauem agetur cum singulis, non pro parte qua quis nauem exerceat, sed agetur in solidum, quasi duo rei sint debendi. Rationem adfert Gaius, *Ne in plures aduersarios distringatur qui cum vno contraxerit*. Qua ratione hoc edicto Prætoris cautũ fuerit docet. Graue est eum qui cum vno magistro nauis contraxit, in plures aduersarios distringi. Ergo multum refert, an plures exercitores nauem exerceant ipsi, & cum vno contrahatur, an vero non exerceant ipsi, sed habeant magistrum naui præpositum. Nam ex negocio cum mastigro inito tenentur in solidum: si autem ipsi per se exerceãt, pro portionibus exercitionis tenebuntur. Sed is qui præstitit solidum, societatis iudicio cõsequetur quod soluit pro rata parte: quod fit etiam in duobus reis debendi. *Si tamen plures per se nauem exerceant, &c.* Quid igitur dicemus si plures exercitores nauis exerceant nauem per se, nullum habentes magistrum naui præpositum, si contrahatur cum aliquo an teneatur pro parte exercitionis, an vero singuli in solidum teneantur? Hic dicitur, eos pro portionibus exercitionis conueniri non in solidum. *Neque enim inuicem sui magistri videntur*. Occurrit obiectioni. Potest videri cum duo simul exercent, alterum alteri quasi magistrum esse: & hoc modo posset quis interpretari vt alter in solidum teneretur. Sed non intelliguntur sibi inuicem magistri esse, nisi hoc actum esse appareat. Forte accidere potest vt ex pluribus exercitoribus vnus cõmuni consensu magister præficiatur, & secundum hanc partem edicti singuli tenebuntur in solidum. Sequitur, *Sed & si seruus plurium*. Hinc existit quęstio de seruo plurĩũ exercitorum, qui nauem exercet voluntate eorũ. *Idem placuit quod in pluribus exercitoribus*. Plures qui exercẽt nauem habent seruum communem, eum præponunt exercitioni nauis. Is iussu dominorum suorum exercebat nauem: quęritur ex cõtractu inito cum seruo, quatenus teneantur exercitores, an pro parte, an quatenus exercitores sunt nauis, tenebuntur. Et ait I. C. quibusdam idem placuisse, quod in pluribus exercitoribus, id est, vt pro parte siguli teneantur: quam tamen sententiam non probat. *Plane si vnius ex omnib. &c.* Hic affirmat. Cumque dubium sit quod aliis placuit, in superiori tamen specie id quod sequitur planum est & certum. At igitur, eum seruum qui plures habet dominos si vnius ex omnibus dominis voluntate exercuit, in solidum illum cuius voluntate nauem exercuit teneri. *Et ideo puto*. Quod reliquit dubium in superiore casu, nunc decidit. Cum seruus exercet nauem voluntate dominorum plurium exercitorum, omnes in solidum tenentur, idque infert ex posteriori casu. Is cuius iussu seruus nauem exercet, tenetur in solidũ, quia iussit ei. Ergo cum iussu & voluntate omnium seruus nauem exercet, omnes teneri debent in solidum. Ex his intelligitis aduersus quem detur hæc actio exercitoria. Notandum tamen hic est, non ideo minus magistrum naui pręposituum teneri, quod actio detur aduersus exercitorem nauis, à quo naui prępositus est. Cum .n. dicimus, si quis contraxerit cum magistro nauis, dandam esse in exercitorem actionem, non ita accipiendum est, quasi nõ teneatur ille magister nauis ex proprio cõtractu & propria persona. Cũ quia contrahit cum filiofamilias, duos debitores habet: filium in solidum, patrem autem obligatum habet vsque ad modum peculij. leg. qui cum filio familias, de pecul. Nam præter eam obligationem qua tenetur magister, tenetur etiam exercitor: & est quędam accessoria obligatio: idque expressum est in leg. 1. §. pen. hic. *Hac actio à persona*. Hæc verba diligenter notanda sunt, quia complectuntur quæcunque ad hãc disputationem pertinent. Cum Prętor proposuit actionem aduersus exercitorem nauis, non transtulit actionem à persona magistri in personam exercitoris, sed obligationi qua tenetur magister nauis, adiecit etiam obligationem qua exercitor tenetur. Et his autem obligationibus vna principalis est, alia autem velut accessoria. Obligatio qua tenetur magister nauis est principalis: ea autem qua tenetur exercitor, est accessoria. Non enim ex sua persona tenetur exercitor, sed ex persona magistri: atque ideo vno soluente, alter liberatur. leg. 1. §. vltim. Atque ideo quod aliis in locis scriptum reperitur de fideiussoris obligatione, ad hũc locum referendum est. Nam sicut reo principali soluente, ipso iure fideiussor liberatur: hic etiam magistro soluente ipso iure exercitor liberatur. Nam fideiussoris obligatio quæ accessoria est, non potest cõsistere sine principali. Sed fideiussore soluente, datur reo exceptio si conueniatur. Præterea de qualitate harum actionum quęritur, an hę actiones sint ciuiles, an prętorię, an rei persecutoriæ, an perpetuę, an temporales. Certum est has actiones perpetuas esse, & ad hęredem transire, vt dicitur in leg. 1. §. si seruus. Verum est actionem quæ datur aduersus exercitorem esse prætoriam. leg. 1. §. pen. Nascitur ex iurisdictione prętoria, magis quam ex iure ciuili. Si leges & ius ciuile inspiciamus, ex contractu inito cum magistro nauis non tenetur exercitor, vel dominus nauis: sed propter vtilitatem hæc actio prodita est à Prætore ex iurisdictione sua: non ideo tamen hæc actio temporaria est quod prætoria sit. Nam actiones prætoriæ quæ continent rei persecutionem perpetuæ sunt, & hæredi & in hæredem dantur: hęc autem rei persecutoria est. Sed an contraria actio detur sicuti in superiori edicto, id est, an sicut datur actio aduersus exercitorem nauis ex eo contractu magistri: ita detur vicissim actio ex contrac[illegible]agistri exercitori aduersus eos qui cum magistro contraxerunt? Vlpianus in l. 1. §. Est autem. ait ex contractu magistri exercenti nauem actionem non competere aduersus eos qui cum magistro contraxerunt. Magna vtilitas atque ideo magna necessitas fecit vt daretur actio iis qui cum magistro nauis contraxerunt aduersus exercitorem. leg. 1. hic. in prin. Sed nõ eadẽ auxilio indigebat exercitor. Sed an destituetur omni actione, omni auxilio exercitor? Hic dicitur, aut ex locato. Nulla exercitori prodita est actio aduersus eos qui cum magistro contraxerunt, sed aduersus magistrum à se præpositum habet actionẽ vel ex locato, si forte magister ei locauerit operam suam: actionem vel mandati, si sine mercede constituta naui præpositus sit. Quamuis enim nulla sit proposita actio qua possit experiri exercitor nauis aduersus eos qui cum magistro nauis cõtraxerunt, solent tamẽ Pręfecti annonę propter ministeriũ annonę ad quod maxime pertinet nauigationis vtilitas, eos extra ordinem cogere. Huiusmodi exempla reperiuntur sub titul. de extraord. cognit. Quod autem hic diximus, exercitorem nullam habere actionem aduersus eos qui cum magistro nauis contraxerunt, hoc est intelligendum nisi magister nauis in potestate exercitoris fuerit. Nã si exercitor præposuerit vel filium suum vel seruum quem habet in sua potestate, & filius contraxerit, vel seruus, dubium non est quin actio ex contractu filij

aut serui acquiratur patri vel domino, leg. stipulatio ista. §. alteri. de verborum obligationib. Ergo quod hic dicitur intelligẽdum est de eo qui liberum hominem vel alienum seruum qui in potestate est prępofuit naui. Nam per liberam personam nobis non acquiritur obligatio, nec actio, vt iam diximus.

IN TIT. II. LIB. XIIII. PANDECTARVM.

Ad legem Rhodiam de iactu.

CAP. I.

VT intelligamus quæ sit lex Rhodia, & cur titul⁹ de lege Rhodia hic positus sit, animaduertendum est in primis Rhodum insulam esse in mari Ionio, & vnam ex Cycladibus insulis: in qua etiam ciuitas est eiusdem nominis, quam veteres scriptores laudant & extollunt propter *εὐνομίαν* & naualem disciplinam. Sic enim loquitur Strabo libr. 14. Geograp. qui & ait nobilem esse ciuitatem Rhodum ob diligentiam circa res nauales, & multos annos mari potitam fuisse. Hæc igitur ciuitas, cuius naualis disciplina tantopere commendatur, præcipuis quibusdam legibus vsa est circa rem nauticam. Quanto in pretio fuerint hæ leges Rhodiæ, satis argumento est, quod imperatores Romani tantum his legibus tribuerunt, quantum Romanis, modo illę Romanis non aduersarentur. Maxime autem hoc ostendit rescriptũ Antonini Imperatoris. cap. 9. huius tit. *ἀξίωσις Εὐδαίμονος Νικομηδέως*. Supplicatio Eudemonis Nicomedẽsis Gręcè descripta fuit, vt hic reperitur. Hic refert Augustum imperatorem idem quoque iudicasse, vt controuersiæ nauticæ lege Rhodiorum dirimerentur. Propositum fuit imperatori direptionem & spoliationem factam esse ab his qui Cycladas insulas habitabant, ex quarum insularum numero Rhodus est, vt dixi. Lex scilicet Rhodia his verbis significat legem Rhodiam nauticam quasi maris dominam esse, figurata locutione, & controuersias de rebus naualibus secundum eam legem iudicari & definiri debere. *Lex autem maris.* Quidam ex his verbis colligunt imperatorem dominum esse terræ, non etiam maris, propter dictionem aduersatiuam: ideoque Venetos non esse subiectos Romano imperio. Sunt qui hoc ita defendant, quia eorum ciuitas sita sit in Adriatico mari: sed hoc ineptum est. De hac re contentio fuit inter duos Iuriscõsultos nostri temporis Alciatũ & Inæum. Hinc igitur notandum est, ex naufragio nihil diripiendum esse, idque cautum fuisse lege Rhodia verisimile est, idq; etiam veritum est legibus nostris, præsertim in leg. ne quid. de incen. rui. & naufr. Est etiam constitutio Friderici, quæ descripta vulgo reperitur in C. tit. de furtis. auth. nauigia. Improbat consuetudinem quorundam locorum, qua consueuerant res naufragorum & nauigia retineri, & vult omnia eis integra conseruari. Huc etiam pertinere videtur quod dicitur in leg. 7. hic. *Cum depressa.* Depressa nauis, Gallicè *effondree*, non magis propter naufragium consequitur quis res suas, quam propter incendium. Idem dicendum est de rebus iactis in mare nauis leuandæ causa orta tempestate, quia illæ res non sunt occupantis, vt dicitur in duobus locis sub hoc tit. l. e §. vltim. & l. qui leuandæ. Non videtur eo animo esse is qui proiicit res quasdam suas in mare leuãdę nauis causa vt eas habeat pro derelicto, nisi cõtrarium appareat. Idem dicitur in Instit. sub tit. de rer. diuis. §. vltim. Idem in l. falsus. §. si iactũ. de furtis, vbi dicitur si quis iactã rẽ in mare surripuerit, furti teneri quia dominus non habuit eam pro derelicto. Quod igitur à nobis dictum est de naufragio, intelligendum est cautum fuisse primo capite legis Rhodiæ, & quod etiam diximus de rebus direptis & iactis in mare. Videamus nunc de alio capite, de quo præcipue tractatur sub hoc titulo.

De contributione.

CAP. II.

ALterum caput legis Rhodiæ (vt mihi videtur) pręcipuum est de contributione rerum propter merces iactas in mare leuãdę nauis causa. Nam si propter tempestatem res aliquæ iactæ sint in mare nauis leuandæ causa, remouendi communis periculi causa, cautum est lege Rhodia, vt alij quorum merces seruatæ sunt, propter hunc iactum cogantur hoc damnum resarcire & contribuere. leg. 1. hic. Cum pro conseruatione omnium mercium damnum datum est, & pro conseruanda ipsa naue, id damnum quod datum est pro omnibus omnium contributione sarciri debet. Paulus in leg. 2. id æquissimum esse ait in §. æquissimum. Idem vulgo traditur de incendio, cum diruta est aliqua domus cæterarum conseruandarum causa, vt id damnum sarciatur à vicinis ad quos verisimiliter potuit ignis peruenire. Id expressum non est certo iure, sed argumentum ex his legibus ducitur eius rei probandæ causa. Sed legimus quidem domum aliquam dirui posse vt alię conseruentur. leg. si quis fumo. ad l. Aquil. & l. 1. quod vi aut clam. Ex hoc autem capite legis dantur alię actiones, quarum mentio est in leg. 2. hic. actio de locato & conducto: & quamuis forte de illis actionibus nihil expressum fuerit lege Rhodia, tamen verisimile est magistratus & prętorem ad exemplum legis Rhodię has actiones proposuisse. Vt intelligamus vsum huius legis Rhodię, hic docet Iuriscõsultus quasdam actiones propositas esse ad hanc contributionem, vt damnum resarciatur ei cuius merces iactæ sunt in mare, atque eum cuius merces iactæ sunt in mare, aduersus alios quorum merces seruatę sunt propter hunc iactum actionem nõ habere, sed aduersus magistrum nauis ex locato: & magistrum nauis agere ex conducto aduersus alios quorum res seruatę sunt. Hæc est ratio agendi & in vsum conuertendi quod cautum est ipsa lege Rhodia. Contractus locati initus est inter magistrum nauis & mercatores, quorum res vehendæ conductæ sunt: ergo æquum est agi aduersus magistrum nauis. Agit is cuius merces iactæ sunt in mare aduersus magistrum nauis vt retineat aliorum merces, donec ab eis satisfactum fuerit. Est ratio quædam agendi satis vsitata. Exemplum vnum est in leg. cum in lege. §. colonus. locati. Propter messes surreptas colonus non agit furti, quia dominus non est antequam messis facta sit, sed competit actio domino. Agit autem colonus aduersus dominum vt is agat aduersus furem cõdictione furtiua. Sic videtur legẽdum esse *& si non retineat.* Quamuis hæc negatio desit in lib. Florent. Ergo frustra agetur vt retineantur res eorum qui nullas res habent quę possunt retineri. Hic ergo videtis actionem ei competere cuius merces iactæ sunt in mare, vt damnum sibi resarciatur, & cõgantur alij conferre & damnum sarcire pro rebus eorum quæ seruatæ sunt. Sed hic videtur aduersari quod dicitur in l. 4. vbi dicitur, Qui seruandarũ merciũ causa merces aliquas in mare proiecit, nulla tenetur actione: si dolo malo aliques merces in mare proiecit, tenetur de dolo: si sine dolo, & sine culpa, tenetur actione prescriptis verbis. Si seruãdarum merciũ causa proiecit, nulla tenetur actione. Hęc antinomia multos torsit, & Ac-

Domus diruta cæterarũ domorũ cõseruãdarum causa ab incendio, ad damnũ sarciri a vicinis debet.

ſit, & Accurſium & cæteros, nec videntur eam commode explicaſſe. Ego igitur aliter reſpondeo, nulla actione teneri eum qui merces proiecit, ſed dico eum teneri cuius merces ſeruatæ ſunt. Hic non inſpicitur quia proiecerit merces in mare, ſed inſpicitur cuius interſit hãc iacturam factã eſſe, ita vt quamuis actio ſit in perſonã, tamen perſonæ tenentur propter res quæ ſeruatæ ſunt. Ideo cogitur quia ad hanc collationem, quia res eius ſeruatæ ſunt propter iacturam aliarum merciũ. Si forte proiecerit, & nullas res habeat, nulla actione tenebitur, vt ſi forte proiecerit, vt ſeipſum ſeruaret. Sic mihi videtur facilis eſſe explicatio & diſſolutio. Sed hoc dilucidius fiet multo ea his quæ ſequuntur. Videndum eſt igitur

De cauſa huius contributionis.

CAP. III.

VT intelligamus quando poſſimus hac actione experiri, & quando non poſſimus, ſciendum eſt duo neceſſaria eſſe vt detur hęc actio. Iactura rerum ex vna parte, & conſeruatio rerum ex altera parte. Is qui iacturam fecit rerum ſuarum petit hanc contributionem, & ab his quorum merces ſeruatę ſunt propter hanc iacturam. Ergo vt locus ſit huic collationi animaduertere debemus, an iactæ ſint res ex vna parte: deinde an ſeruatæ ſint ex altera parte. Sed vt planius & diſtinctius hæc tractemus, videndum eſt primum de iactura rerum, deinde rerum conſeruatione. Dubium non eſt quin lex Rhodia lata ſit de iactu ſiue iactura rerum, & de contributione propter iacturam: id ſatis oſtẽdit lex 1. & ipſe titulus & inſcriptio. Sed vtilitas ſuaſit atque æquitas vt lex Rhodia de iactu ad damnum ex alis cauſa datum porrigeretur interpretatione. Itaq; videtis ex pleriſque alis cauſis locum eſſe huic contributioni, & ſi forte nullarum mercium iactura facta fuerit. Dicamus igitur quoties aliquod damnum datum eſt propter iacturam, aut aliam huiuſmodi cauſam leuandę nauis cauſa, hoc damnum farciri debere ab his quorum merces ſeruatæ ſunt. Id ex varis locis huius tituli colligitur: & hoc percepto, difficile non erit animaduertere quæ ſit ratio cuiuſque iuris in ſpeciebus quæ tractantur ſub hoc titulo. Eas quęſtiones nos ordine tractaturi ſumus.

Prima quæſtio eſt de naui & armamentis in leg. 2. §. ſi conſeruatis. Propter tempeſtatem nauis fracta eſt, vel deterior facta, vel exarmata: conſeruatæ ſunt merces, & nihil earum periit tempeſtate: quęritur an ſit locus contributioni & collationi de qua hic loquimur, & an mercatores quorum merces ſeruatæ ſunt, debeant hoc damnum farcire magiſtro nauis? Hic Iuriſconſultus ait nullam hic contributionem faciendam eſſe, nullam collationem. Verum quidem eſt damnum aliquod hic datum eſſe, ſed tamen nõ eſt damnum datum propter conſeruationem aliarum rerum quæ erant in naui. Dicendum igitur eſt locum tantum eſſe collationi, cum damnum aliquod datum eſt remouendi communis periculi cauſa, & pro conſeruatione. Hic autem non poteſt dici damnum datum eſſe propter conſeruationem aliarum rerum & communis periculi vitandi cauſa. Locus ergo collationi eſſe non poteſt. Id Iuriſconſultus probat ſimilitudine. *Nam & ſi faber.* Si quis faber locauerit opus faciendum, & is fregerit malleum, id damnum non imputabitur ei qui conduxit opus faciendum. Hoc tamen locum non habet in duobus caſibus, vt oſtendit Iuriſconſultus. *Veluti ſi voluntate vectorum.* Si deterior nauis facta ſit voluntate vectorum, vel propter aliquem metum id factum ſit, vt merces mercatorum conſeruarentur, damnum tunc farciri debet: & hoc eſt obſeruatione dignum. Eodem pertinet quod dicitur in leg. 3. Arborem vncar malum nauis. Si deiectum eſt inſtrumentum nauis, contributio debet fieri, ſi remouendi communis periculi cauſa, & conſeruandæ nauis, vel mercium cauſa id factum eſt. Eodem pertinet quod traditur in leg. 5. hic. Si nauis perierit naufragio, locus non eſt contributioni, etſi forte merces ſuas conſeruarint vectores. Nõ enim eſt depreſſa nauis communis periculi vitandi cauſa. Multum intereſt inter priorem & poſteriorem ſpeciem. Nam in poſteriore ſpecie loquitur Iuriſconſultus de naui quæ naufragio amiſſa eſt. Sed cum arbor cæditur, vt nauis cum mercibus liberari poſſit, tunc æquitas contributionis locum habebit.

Alia quæſtio eſt de naui redempta in leg. 2. §. Si nauis. Si nauis capta à piratis redempta fuerit, alij debent conferre: & ex hoc ſatis apparet non tantum propter iactum mercium collationem locum habere, ſed propter aliud etiam damnum datum. Sed ſi aliquid prędones abſtulerint ex mercibus alicuius, & is redemerit ſuas merces, non cogentur alij hoc damnum farcire. Sic videtis inſpiciendum ſemper eſſe an damnum omnium cauſa datum ſit, an eorum interſit, cum quæritur an contributioni locus ſit: idque pertinet ad explicationem quæſtionis tractatæ in leg. 2. §. ſeruorum. de ſeruis qui coorta tempeſtate perierunt in naui. Alia quæſtio eſt in leg. 4. de mercibus in ſcapha poſitis leuandæ nauis cauſa. Nauis erat valde onuſta mercibus, adeo vt portum non poſſet intrare; vel flumen cum onere, ex merces immiſſæ ſunt in ſcapham, quæ periit cum mercibus: quæritur an ij quorum perierunt in ſcapha, poſſint alios compellere ad contributionem? Et dicendum eſt, quia omnium intererat eam nauem exonerari, cum non poſſet intrare portum, vel flumen: quia eſſet nauis nimis onerata, ab omnibus hoc damnum farciri debere, & contributioni locum eſſe. E contrario ponamus in ſuperiori ſpecie ſcapham plenam fuiſſe, & merces quæ erant in naue amiſſas quoque eſſe: mercatores qui merces in naui habebant, volunt alios cogere ad contributionem: quęritur an poſſint eos cogere? Et dicitur non poſſe, quia nihil ab eis factum eſt, vt eæ res quæ in ſchapha erant conſeruarentur. Addendum eſt id quod dicitur in leg. 4. ſed ſi nauis. vbi duæ ſpecies ſunt. Quidam naufragium fecerunt, alij iecerunt res quaſdam ſuas in mare leuandæ nauis cauſa. Qui naufragio res ſuas amiſerunt, petunt ab aliis quorum merces iactæ ſunt: & deinde raptæ ſunt ab vrinatoribus, vt damnum reſarciatur: quæritur an cogendi ſint hoc damnum reſarcire? Et Iuriſconſultus ait hoc damnum reſarciendum non eſſe, & contributioni locum non eſſe. Vrinatores ſunt qui ſub aqua nauigant, & qui merguntur in caput, ſicut vrna ſolet. Alia quæſtio tractatur in dict. leg. 4. §. cum autem. ad finem, de aſpergine. Quidam habebat quaſdam merces in naui, eę propter iacturam deteriores factę ſunt, quod aſperſæ fuerint aqua marina forte, & nudatæ. Sic videtur legendum, *nudatas*, & non *mundatas*. Quæritur an harum rerum nomine contributio facienda ſit? Ait Iuriſconſultus contributioni locum eſſe. Nam etſi lege Rhodia de iactu tantum cautum ſit: eſt tamen eadem ratio, cum propter quodcunque aliud damnum res aliorum ſeruatę ſunt. Hoc enim damnum tum eſſe communis periculi remouendi cauſa apparet. Alia quęſtio eſt de armamentorum comparatione, in l. 6. Nauis quędam exorta tempeſtate ictu fulminis, deuſtis armamẽtis arbore & antenna delata eſt in portum Hipponẽſem: ibi cõparata ſunt tumultuaria quędã armamenta: deinde his ad pręſens cõpara-

tis armamentis Hustiam nauigatum est. Magister nauis petit sumptum factum in ea armamenta sarciri: quæritur an contributioni locus sit? hic dicitur, *Hic sumptus instruendæ magis nauis.* Diximus hoc damnum resarciri debere quod datum est mercium conseruandarum causa, & communis periculi remouendi. In hac igitur specie damnum non sarcietur, quia hic sumptus factus est instruendæ nauis causa, non leuandæ. Nam cum delatam fuisse nauem in portum Hipponensem hic proponatur, apparet in tuto nauem fuisse cum esset in portu, nec illa armamenta comparata fuisse remouendi communis periculi gratia. Hactenus de iactura rerum. Nunc videndum est, de conseruatione.

De conseruatione. De rebus seruatis ex altera parte propter iactum factum multæ hic quæstiones tractantur. Dicendum igitur est generaliter in contributionem venire quicquid conseruatum est, modo æstimationem recipiat. Omnes species quæ hic tractantur, huc referri debent, & exempla hic tractata ostendunt verum esse quod generaliter hic traditur. Nisi igitur res seruatæ sint, locus non est cōtributioni: puta si nauis cum mercibus perierit, vt dicitur in l. 4. in prin. Simile est quod dicitur in leg. 5. Non tantum dicit contributioni locum esse, cum iactę sint res in mare leuandę nauis causa, sed cum res aliarum cōseruatæ sunt propter hunc iactum. Igitur si nauis perierit post hunc iactum cum mercibus, locus non erit contributioni. Vnde quæritur in leg. 4. §. sed si nauis. de his qui naufragio res suas amiserunt. Deinde eæ extractæ sunt per vrinatores, an contributioni locus sit, quia res quę erant iactę leuandæ nauis causa perierunt? Et dicitur ad modum rerum conseruandarum quæ per vrinatores extractæ sunt, conferendum & contribuendum esse. Sed ij qui naufragio res suas amiserunt, non possunt petere sibi damnum sarciri ab iis quorum res iactæ extractæ sunt ab vrinatoribus. Nam nihil fecerunt leuandæ nauis causa. Quod igitur dicimus vt contributioni locus sit, oportere saluas esse res, nos ita intelligimus quocunque modo conseruatæ sint, siue ideo saluæ factæ sint quia nauis nō periit, sed salua in portum venit, siue quia nauis quidem naufragio submersa est, sed merces extractæ sunt per vrinatores. Aliæ quæstiones sunt de his rebus in leg. 2. §. eodem. Præcipua quæstio est de rebus quibus non oneratur nauis: veluti si quis gemmas habeat in naue, an harum gemmarum nomine contribuere debeat: Videtur contributioni locum non esse, quoniam huiusmodi rebus nauis non oneratur. Cum enim dicemus contributioni locum esse cum iactæ sunt res in mare remouendi communis periculi causa, id videtur accipiendum esse de his rebus quibus nauis oneratur. At gēmis & margaritis nauis non oneratur. Hic tamen dicitur omnes quorum interest nauem saluam esse cōtribuere. Quæritur etiam de liberis personis an contribuere debeant pro se. Et dicitur non cogi contribuere, quia liber homo æstimationem non recipit. *Inde agitatum est.* Ex eo quod diximus liberorum corporum causa contributionem non fieri, quia liberum corpus non recipit æstimationem, quæritur an si quis habeat annulos & vestimenta, an horum nomine contribuere debeat? & dicitur vestimentorum nomine contributioni locum esse. Excipitur tantum liberum esse corpus. Sed quæritur an cibariorum nomine contributioni locus sit? Hic ait Iurisconsultus contributioni locum esse propter cibaria, & rationem reddit. *Eoque magis quod.* Earum rerum nomine quas quis proprias habet in naue, conferre debet. At cibaria nō videntur propria, sed communia potius, quia cum deficiunt cibaria in naue, quæcunq; quis habet ea cogitur conferre in commune. Atque hinc vulgo illud venit, *Imminente necessitate omnia esse communia.* Vnde etiam tractatur quæstio, an si quis tempore famis cibaria furatus sit, an furti teneatur? & sunt qui dicāt nō teneri, ca. si propter necessitatē. extr. de furtis. Alia quæstio est de rebus quę aspergine deteriores redditę sūt, in l. 4. §. cum autem. Hęc quęstio multum diuersa est ab ea quæ iam à nobis tractata fuit, de aspergine rerū. Diximus eū cuius res deteriores factæ, sunt aspergine propter iactum, recte petere sibi hoc dānum sarciri. Sed hic quæritur an harum rerum nomine aliquis conferre debeat. Hic satis prolixa est disputatio, & in primis ait Callistratus, *Sed defendendum est.* Defendi potest ait Callistratus, hunc cogendum non esse conferre, nisi pro præsente pretio rerum, id est, in hac re habebitur ratio in æstimādis his rebus ejus temporis, quo res deteriores factæ sunt: idque docet exemplis. Verbi gratia, merces duorum mercatorum valent singulæ viginti: vnius merces deteriores factæ sunt aspergine, alterius non. Alter cuius res deteriores factæ non sunt aspergine, cogetur conferre pro viginti: alter cuius res deteriores factæ sunt, cogetur conferre (propter deteriorationem) pro decem tantum. Callistratus tandem concludit adhibita distinctione, videndum esse an plus sit in collatione, quam in damno. Nā si plus sit in collatione, quam in damno, tunc conferre cogetur. Exempli gratia, mercator de quo quæritur debebat conferre decem, si damnum datum non fuisset, aspergine damnū est duorum aureorum, videris plus esse in collatione quam in dāno. Hic dicitur deductis illis duobus aureis reliquū conferre cogēdum: ergo conferet pro octo. Quid si plus sit in damno quā in collatione? Dicendum est eum conferre non agi, vt si damnum sit decem aureorum, & collatio sit duorū aureorum: imo ei potius conferēdum est, propter dānum quod ei datum est aliarum rerum conseruandarum gratia. Ex his intelligitis quid necessarium sit, vt locum habeat contributio. dixi ex vna parte oportere damnum datum esse remouendi communis periculi causa, ex altera oportere res conseruatas esse: de quibus rebus hoc intelligendum sit à nobis dictum est hactenus. Nunc videndum est

De ratione contributionis faciendæ.

CAP. IIII.

PAulus noster in l. 2. duobus in locis ait, contributionem faciendā esse pro modo rerum conseruatarum & amissarum. l. 2. §. portio. & §. iacturæ. Vtraq; igitur res æstimantur. Primum res quæ amissæ sunt aliarum conseruandarum causa: deinde æstimabuntur res quæ seruatæ sunt propter hanc iacturam: & is qui maioris pretij res habebit in naui, plus conferet. In hac autem rerum æstimatione quæ amissæ fuerunt propter iacturā, non habebitur ratio lucri, sed damni tantum, vt dicitur in dicta l. 2. §. portio. Lex. n. Rhodia vult damnum sarciri, & tantum prospicit iis qui damnum vetare volunt, non autem iis qui lucrum sentire volunt. In aliis rebus quæ seruatæ sunt, cum quæritur quantum contribuendum sit earum rerum nomine, inspicimus quantum venire possint. Inde quęritur si res quę iactę sunt in mare, quarum rerum nomine repetitur cōtributio, repertę sunt, quid faciēdū sit, an nihilominus petitur contributio: Hic Iurisconsultus ait, exonerari collatione. Cum. n. dicimus rerum iactarum nomine collationem fieri debere, ab iis quorum res propter iactum conseruatæ sunt: hoc est intelligendū nisi hæ res postea repertę sint. Sed quid si iam collatio facta sit, deinde res postea repertæ sint? forte. n. extractæ sunt per vrinatores? Dabitur actio ex conducto ad

ducto ad repetendum quod contributum est, postquã res pro quibus contributio facta est, apparuerunt & recuperatæ sunt. Atque hinc notandum est, ex qua causa detur hæc actio, vt obseruetis rationẽ & methodum nostram. Ego initio ostendi ex hac parte legis Rhodiæ introductam esse actionem qua petitur contributio. Actio ex conducto datur, qua cogentur contribuere ij quorum res propter iacturam seruatæ sunt. Est causa huius actionis. Nunc alia occurrit, cum facta est cõtributio, & res iactæ apparuerunt & recuperatæ sunt, vt reddatur quod contributum est, datur etiam actio ex locato, quam promiscue vocat ex conducto.

Alia causa est huius actionis, vtpote vectura & merces quæ soluitur pro vectura, de qua disputatio est in l. vltim. hic. Vecturam enim tã pro se quam pro mercibus suis vectores debent magistro nauis. Magister nauis hanc vecturam exigit actione ex locato. Hæc igitur ex vna causa huius actionis, cum mercedẽ nolũt soluere mercatores pro vectura pro se, vel pro mercibus suis. Vnde oritur quæstio an debeatur vectura pro mãcipio mortuo? Et dicitur in d. l. vlt. deberi. Et huic consentaneum etiam est quod dicitur in l. ex cõducto. §. item cum quidam locati. Admonet hic Paulus quæstionem tractatam à Labeone facti esse magis quam iuris, & videndum esse quid actum sit inter vectorem & magistrum nauis. Nam si merces promissa sit magistro pro seruis exportandis in certum portũ, nisi serui deportentur, & moriantur, non debebitur merces: inest enim hęc cõditio, si deportati fuerint. Sed in dubio debebitur merces. Hoc enim actum esse tantum intelligitur vt vehãtur serui. Hinc quæstio tractatur in l. vlt §. vlt. hic. Quidã nauem conduxit duarũ millium amphorarum, in eam importauit tantum ducentas amphoras, petitur ab eo vectura pro duabus millibus amphorarum: ait se importasse tantum ducentas amphoras, atque ideo pro ducentis amphoris velle tantum mercedẽ soluere: quæritur quid iuris sit? Et dicitur nos inspicere debere quantarum amphorarũ capax fuerit nauis, non quãtę impositæ sint amphoræ. Sed Paulus notat in locum Labeonis, quia videbat eam quæstionem facti esse. Et hic locus ostẽdit tunc nauem conductam auersione dici, cum simpliciter conducta est, non in certum numerũ: & dicitur ab auertendo periculo. Postrema causa huius actionis est, cum is qui merces suas vehendas locauit, petit detrimẽtũ sibi resarciri à magistro nauis, quia culpa eius perierunt, aut deteriores factæ sunt, habetq; actionem ex conducto, l. vltima. §. si ea conditione, valde elegans exemplum est. Hæc species huiusmodi est: magister nauis qui merces meas vehendas conduxerat eas sine voluntate mea, & sine vlla necessitate transtulit in aliam nauem deteriorem: eæ męrces perierunt cum naui. Agam cum priori nauta, vt mihi hoc damnum resarciat, actione ex locato. Hoc simpliciter à Labeone dictum est, sed contra ait Paulus. Dixi in cõmodato casum fortuitum non præstari, nisi culpa casum ipsum pręcesserit. l. si vt certo. § nũc videndum. & l. in rebus commodati. Per se naufragium dicitur casus fortuitus. Sed potest casus fortuitus non esse, puta si quis culpa sua naufragium fecerit. Exceptio ex hoc loco addenda est obseruatione digna, nisi appareat casũ illum euenturum, etiam si culpa non præcessisset. Nos ponimus à magistro nauis merces sine voluntate domini, in aliam nauem impositas esse. Hic culpam admisit, nauis illa periit, periit etiam nauis ex qua translatæ erant merces in aliam nauẽ. Paulus ait nõ teneri magistrum nauis, quia vtraque nauis periit: & simile est quod dicitur in leg. si is qui seruum. de obligationibus & actionibus.

IN TIT. XXV. LIB. IIII. C.

ET TIT. III. LIB. XIIII.

PANDECTARVM.

DE INSTITORIA ACTIONE.

Causa institoriæ actionis.

QVAE sit causa institorię actionis, & quã ex causa detur, docet Iustinianus in Instit: sub tit. Quod cum eo qui in aliena potestate. §. eadem ratione. Ait eadem ratione propositam esse actionem institoriam, quę proposita est actio exercitoria de quà iamdiximus. Nam sicut actio exercitoria datur aduersus eum qui magistrum naui præposuit, si quid cũ magistro nauis contractum sit: ita etiam datur actio institoria aduersus eum qui institorem præposuit negotiationi vel tabernæ: vt perinde teneatur is qui præposuit institorem ex eo contractu initio cũ institore, ac si ipse contraxisset, modo de ea rè contractum sit negotium, cuius rei gratia institor præpositus fuit. Hinc actio institoria dicta est, quia datur ex contractu qui initus est cum institore præposito. Cum autem præposita sit hæc actio, docet Vlpianus in principio huius tractatus. Hæc à nobis summatim dicta sint, vt veluti argumenti totius huius tractatus vice & disputationis sint. Iam de his distinctius & explanatius disserendum est. Ac in primis videndum est,

Institoria actio vnde dicta.

Quis institor sit. CAP. I.

HÆc præcipua quæstio est huius disputationis quis institor dicatur, Cum prætor ait, se actionẽ daturum ei qui cum institorem præposuit, necesse est scire quis institor sit. Id docent Iurisconsulti in plerisque capitibus huius tituli: veluti in l. 3. & l. si cum villico. 16. l. institor. 18. & aliis quibusdam, ex quibus capitibus colligitur institorẽ dici, qui tabernæ aut negotiationi quęstus causa præponitur à domino, quem vulgo *Vn facteur* vocamus: nihil .n. refert, an ei sit assignata certa taberna, an sit prępositus cuicunq. negotiationi, vt institor quis dicatur, in l. si cum villico. Si cum villico contractum sit, quęritur an eo nomine in solidũ aduersus dominum danda sit actio? quęstio est an villicus institor recte dicatur? Et Iurisconsultus ait, villicum nõ recte institorem dici, & adfert rationem. Institor appellatur qui tabernæ aut negotiationi præponitur quæstus causa: villicus ergo institoris appellatione non continetur, quia propter fructus percipiendos præponitur villicus. Si tamen villicum meum mercibus comparandis pręposuero, non autem fructuum tantum percipiendorum gratia, exemplo institoriæ actionis, aduersus me dominum actio dabitur. Institor igitur est, qui negotiationi præponitur quæstus causa. Negotiationem intelligimus quamcunque rerum venditionem, aut distractionem. Nã ad exemplum institoris is accedit. Vnde is qui præponitur fœnerandis vel accipiendis pecuniis, institor non dicitur: sed is qui ad emendum & vendendum pręponitur. leg. institor. 18. & leg. 19. hic. Si quis procuratorem pręposuerit mutuis pecuniis accipiendis, is institor proprie non dicitur, sed vtilis actio ad exemplum institorię actionis datur. Qui fœnus exercet, non potest recte negotiator dici. Nam fœnus à negotiatione multum differt, vt ex hoc loco satis colligitur. Idem leg. penul. Cod. eod. Dum videret Iurisconsult. hunc institorem non esse, qui constituitur ad pecunias fœnerandas & accipiendas, tamen propter vtilitatem existimauit dandam esse vti-

lem actionem, ad exemplum institoriæ actionis. cum institoria actio deficit ex Prætoria edicto: & hęc distinctiua aperiuntur à Iustiniano in. §. cæterum. Institt. tit. Quod cum eo qui in aliena potestate. & §. is quoque eo. vbi docet quid intersit inter actionem tributoriam, & actionem de peculio. Actio de peculio datur omnium rerum peculiarium nomine, quascunque habet seruus in peculio. Actio autem tributoria non datur peculij nomine, sed mercium peculiarium nomine. Fieri enim potest (Inquit Iustinianus) vt partem habeat seruus in merce, & patrem in fœnore. Hic videtis fœnus differre à merce. Ea quo apparet procuratorem differre ab Institore. Nam procurator dicitur generaliter quicunque mandatu domini negocium administrat. leg. de procurat. sed hoc verbum ad negotiationem tantum refertur. Tametsi autem hæc sit propria verbi significatio in edicto Prætoris, tamen verba Prętoris propter æquitatem ad alias personas producuntur. Huius rei multa exempla sunt in lag. 5. bic. Quod hic dicitur de institore producitur ad insularium, id est, cui mandata est cura insulæ vel domus. *Sed & si mensa.* Erat mensularius, habebat mensæ suę seruum præpositum, quamuis mensularius non sit institor: tamen quia eadem esse ratio videtur in mensulario, quę est in negotiatore ad eum producitur interpretatione edictum Prętoris. Libitinarij sunt qui habent curam funerum. Cõturbare verbum satis hodie vulgatum est, pro eo quod est non extricare se nominibus, & ęre alieno: quamuis Accursiua non intelligat quid si conturbare. Vide Budæum in annot. in Pandect in hoc verbo, Seruus dicitur cõturbare rationes hic; id est, non satisfacere. Credere pro mutuo dare accipiendum est. Et ineptum est quod hic quidam sumunt de litteria credentiæ. Exemplum est in l. bona fides. depo. Ex his intelligitis quid proprie institor sit, aut quis institoris loco habendus sit propter similitudinem rationis. Hinc etiã intelligitur quando detur actio institoria, quæ non datur nisi cum institore contractum sit, aut cum eo qui pro institore habetur. Deinde notandum est de conditione huius institoris, non esse quærendum in hoc iudicio. Exempla passim occurrunt de omnibus alus contractibus, in quibus quæritur de condictione parsonarum. Sed hic cum agitur an cõpetat actio institoria aduersus dominum, qui pręposuit nõ quęritur de cõditione institoris. l. 7. § 1. Imo etiam si pupillus institor sit, cũ quo cõtractum est, dabitur actio aduersus dominum. Is enim sibi imputare debet, qui talem pręposuerit. Idem à nobis dictum est, de exercitoria actione. Est enim affinis ratio exercitoria huic actioni institoriæ, cum exercitor præponit magistrum naui, nihil refert cuius conditionis sit, vt propter contractum initum cum magistro nauia detur actio aduersus exercitorem. Addimus *præposito.* His verbis vsus est Prætor in edicto suo vt satis apparet ex interpretatione Iurisconsulti. Oportet igitur institorem præponi. Sed videndum est quomodo præponatur institor.

Insularius quis.

Libitinarij qui. Conturbare q. d.

CAP. II.

Quomodo præponatur institor.

NOn tantum expressa voluntate præponitur institor sed etiam tacita, ac etiam patientia institor tabernæ pręprositus intelligitur. tit. Inst. Quod cum eo qui in aliena potestate. Nihil autẽ refert an ipse dominus præponat, an alius eius nomine, si modo præponendi facultatem & ius habeat. Exempla sunt de intore, curatore, & procuratore, in l. 5. §. vlt. Si quis rem meam gerat sine mandatu, is dicitur negociorum gestor. Deinde dicitur nihil referre an is qui pręposItus est, mas sit, an fœmina. l. 7. bic. De fœminia dubitatum est, & non immerito. Nam propter Senatusconsultum Velleianum, fœminæ ex contractu alieno non obligantur, & alienam non suscipiunt obligationem fœminę. Quomodo ergo conueniuntur ea contractu institoris, si cũ pręposito à se institore aliquod negorium contractũ sit? Sed hæc rea nõ pertinet ad Senatusconsultũ Velleianum. Nã magis rẽ suam gerere videtur, quã alienã. l. 4. C. eo. De pupillo quęritur in l. 7. §. pupillus. Si pupillus pręposuerit institorem tabernę vel negotiationi suę sine tutoria auctoritate, ex contractu institoris conueniri non potest actione institoria. Verum est cum quęritur de institoris conditione, nihil referre cuius ætatis sit: sed quũ quęritur de eo qui præposuit, refert quoniã igitur de obligatione. Addit duas exceptiones in quibus tenetur pupillus etiamsi pręposuerit institorem sine tutoria sui auctoritate: vna est, si pupillus locupletior factus sit ex cõtractu institoris: & hoc perpetuo obseruatur in pupillis. l. 3. cõmodati. l. pupillus. de auctor tutor. & l. 3. de negot. gest. Altera exceptio est, Si pupillus extiterit hęres ei qui præposuit institorem. Nam tunc tenetur pupillus. Quid dicemus de minore vigintiquinque annis: an idem dicemus quod de pupillo: Iurisconsultus ait aliam esse causam adulti: is enim obligabitur: poterit tamen restitutionem in integrum petere. Sed non sine causæ cognitione beneficio ętatis quod gestum est rescinditur, id est, si appareat, eum circumscriptum fuisse. l. verum. §. sciendum de minorib. Ea bis quę dicta sunt intelligitis quando prępositus institor dicatur: pręterea notandum est, eum qui reuocatus est à prępositione, pręposití loco habẽdũ non esse. Nam sicut liberum est domino institorem pręponere neminem: ita liberum est prępositum negotiationi reuocare. Postquam reuocatus fuerit institor, ex contractu postea cum eo inito non tenebitur dominus. Rationem reuocandi tradit Iurisconsultus in l. sed etsi pupillus. §. 1. *De quo palam scriptum.* Docet Iurisc. rationem reuocandi institoris per programmata publice proposita: idque vtilius est. Sed potest etiam nominatim prohibere institori ne contrahat cum negotiatoribus, itemque negotiatoribus ne contrahant cum institore. Sed id fieri non potest, vt omnibus negotiatoribus domini voluntas declaretur. Vtilius igitur est publice proponere, ne negociatores contrahant cum institore qui reuocatus est. Et hic locus communis diligenter notandus, de his quę publice proponuntur, l. cum quis, de solut. l. regula. de iuris & facti ignorant. & cęt. 1. de postulat. pręlat. in 6. *Vt de plano &c.* Planum terram vocat. Est verbum vulgatum apud iuris auctores, quasi dicat oporter ita pręscribi, vt possit legi programma de plano. Hinc est notandus locus communis, Neminem eorum quę publice proposita sunt ignorationem causari debere. Sed quęstio est & difficillima totius huius tractatus, an morte pręponentis reuocetur pręposítio institoris. Quidam pręposuit institorem negociationis: is obiit: post mortem institor contraxit cum multis mercatoribus, quęritur an dabitur actio aduersus hęredem? Quęstio hinc pendet, an reuocata sit hęc pręposítio morte pręponentis? Ac quidem mandatum morte mandantis re integra reuocatum intelligitur. l. mandatum. Cod. mandati. Sed alia causa est institoris: Itaque Iurisconsulti sub hoc titulo dicunt, nõ reuocari pręposítionẽ morte pręponentis: idque in plerisque locis exprimitur. l. 5. §. penult. *Æquum ignoranti dari institoriam.* His verbis ostendit Iurisconsultus actionem institoriam dari post mortem pręponentis. Idem dicitur in l. sed etsi pupillus in princ. Magna fuit dubitatio de pupillo qui hęres extitit

Morte præponentis an reuocetur institor.

tit præponenti: & tamen Iurisconsultus ait eum tenere & occurrit obiectioni, & dicit, potuit remoueri à tutoribus eius, & imputandum est tutoribus eius, quod eum non remouerint. Igitur sola morte præponentis non reuocatur præpositio institoris. Alius locus est in leg. mancipiis. 17. §. si impubes, vbi ait Iurisconsultus propter vtilitatem promiscui vsus actionem dari. De his verbis magna contentio est. Receptum est propter vtilitatem promiscui vsus, vt præpositio institoris morte præponentis non finiatur, sed duret post eius mortem. Pleraque propter vtilitatẽ recepta sunt in hac actione, sicut & in exercitoria, vt dixi sub. tit. de exercit. actio. supra. Ne quis obiiciat mandatum morte mandantis finiri re integra. Illud verum est: sed hic alia causa est institoris. Magna vtilitas est negotiationis: multo tamen maior nauigationis, vt diximus supra. *Vsus promiscuus.* Hic vsus promiscuus in negotiatione valde vtilis est, non tantum priuatim, sed etiam publice, propter publicum commodum. Vtilius est vt pręposítio duret post mortem præponentis. Promiscuus dicitur indifferens. Quædam exempla collegi ex quibus huius verbi significatio, & proprietas colligi potest. Vnum est in l. legatum. & ll. sequentib. de legat. 3. Cum vir & vxor indifferenter & sine delectu vtuntur vestimentis aliquibus, dicitur promiscuus vsus. Similis locus est in l. 1. §. vltim. de acquir. poss. Sic accipitur in l. quamuis. Cod. de furt. Si rebus hęreditariis mulier vtatur indifferenter post mortem mariti, sicut solebat antea, non tenebitur actione expilatę hæreditatis. Sic accipitur iter promiscuum, in l. quid si fugitiuus. §. apud Celsum. versic. plane. de ædil. edict. Sic dicitur promiscua conditio, in l. si iam facta. de cond. & demonstr. id est quę indifferenter potest impleri tam viuente testatore quam eo mortuo, veluti si ita legetur, *Si Titius consul factus fuerit.* Sed difficultas nascitur ex l. eius qui in prouincia. de reb. cred. supra. quæ videtur aduersari. Quidam in prouincia Stichum seruum Calendario præposuit, id est, nominibus faciendis, & pecuniis fœnerandis: ita explicauimus hoc verbũ in interpretatione eius loci. Veteres enim stipulabantur vsuras in singulas Calendas, & singulos menses,) deinde decessit Romæ, cum seruus ille esset in prouincia. Eũ seruum hęredẽ instituit cũ aliis quibusdam hæredib'. Hic seruus exegit pecuniam à debitoribus, quibusdã etiam pecuniam mutuã dedit ignarus cõditionis suæ. Hic quęritur an valeat quod contractum est cum eo? Dicitur ibi, si quid ei solutum sit ab ignorante, id ratum habendum propter fauorem liberationis. Si vero is pecuniam dederit alicui, id ratum habendum non esse quia non dicuntur nummi alienati esse, quasi reuocatum fuerit hoc mandatum morte domini. Hic autem dicimus morte præponentis institorem non intelligi reuocatum esse: & hic loquitur Iurisconsultus nominatim de eo qui sciuit dominum decessisse. Hoc probabilius esset si loqueretur de ignorante, vt dicit in l. 5. hic. Breuiter dicendum est Paulum in hoc loco de institore loqui, non autem Africanum in leg. eius qui. Dixi negotiationem multum differre à fœneratione, §. cęterum, & §. sequ. Instit. quod cum eo qui in aliena potestate. Ergo mirum non est, si diuersum ius constitutum reperiatur, cum species diuersę sint. Ratio diuersitatis obscura mihi non videtur. Nam in negotiatione vtilior est promiscuus vsus, quam in fœneratione: vtilitas enim suasit, vt in institore hoc statuatur. Et ne de eo quis dubitet, hic expendenda sunt verba Pauli in fine, vbi dicitur, exercente mercem. Hoc enim dicit, qui aliquando institoris nomen ad alios qui pecuniis fœnerandis præpositi sunt producitur: sed id fit vt in solidum actio detur aduersus dominum. Durum visum est, hoc extendere aduersus eum qui propter institor non est, id est, qui non exercet negotiationem. Addendum tamen est, quamuis post prohibitionem domini qui institorem reuocauit, non detur institoria actio, alias tamen actiones competere. Agitur enim forte de peculio, si quis seruum qui habebat peculium negotiationi pręposuerit. Agetur etiam de in rem verso, si quid in rem domini versum sit, quamuis dominus prohibuerit ne cum eo contraheretur: id expressum est in l. si mancipiis. §. vltim. vbi hęc formula est exceptionis, si ille illi non denuntiauerit, ne illi seruo crederet. Exceptiones olim ita concipiebantur per distinctionem, si, vel nisi, Si non ei denuntiauerit, vel nisi ei denuntiauerit. Reus aduersus quem agitur institoria actione, paratus est suscipere iudicium sub hac cõditione & exceptione, nisi ei denuntiauerit, &c. Atque dicitur defensio exceptio quę competit reo, quia excipit aliquid à iudicio: quod alioqui simplex & purũ futurum est. l. exceptio de exc. vnde exceptio dicitur conditio esse, si is qui conuenitur actione institoria dicat se prohibuisse, ne cum institore suo contraheretur: poterit ei replicando obiici ex eo cõtractu aliquid in rem eius esse versum. Hæc replicatio admittenda est propter ęquitatem, ne aliquis ex aliena iactura lucrum quęrat. Deinde diximus actionem institoriam competere, si quis cum institore cõtraxerit, eius rei causa, cui præpositus est. Vt ergo detur actio institoria, non sufficit institorem negotiationi præpositum esse, & contractum esse cum eo de qualibet re: sed oportet contractum pertinere ad eam rem, cuius nomine præpositus est. Id variis exemplis demõstratur in l. 5. § nõ tamen. Exempla sequuntur. *Proinde si præposuit.* Ego pręposui institorem ad vendendas merces, ille emit, non tenebor eo nomine, quia non est contractum de ea re cui à me præpositus est. *Sed neque si ad emendum, &c.* Quod dicimus ait demum dominum institoria actione, teneri, si contractũ sit cum institore de ea re cui prępositus est, sic accipere debemus, vel de eo quod ad eam rem aliquo modo pertinet, & ad eius consequentiam, hęc prępositio institoris producitur: vt exempli gratia, ego præposui institorem ad vendendum aut emendum oleũ, & oleum ei mutuo datum est, ego institoria actione tenebor. hoc enim pertinet ad eam rem cui præpositus est institor. *Nam eius rei in quam præpositus est, contractus est.* Id enim consequitur ex eo quod ei mãdatum est, licet ei hoc nominatim mandatum non sit. Quicquid necesse est ad executionem negotiationis, cui institor prępositus est, id dicitur ad institoris negotiationem pertinere, & eo quoque nomine tenetur dominus institoria actióne. Eodem pertinet quod dicitur in l. penul. §. si seruus hic. Seruus prępositus est pecuniis fœnerandis, is suscepit ęs alienum per intercessionem, & se obligauit pro alio: quęritur an dominus tenebitur institoria actione? Iurisconsultus ait dominum ob hanc fideiussionem non teneri, qui præpositus tantum est pecuniis fœnerãdis. Cõditio igitur pręposítionis diligenter obseruanda est, & videndum est qua lege, qua forma & conditione præpositus sit: vt si præpositus excesserit mãdati sui fines, non teneatur dominus. l. sed & si pupillus. §. condictio. & §. seq. Dominus. n. qui præposuit institorẽ negotiationi, potest quamcunq; voluerit legẽ & conditionẽ accipere. Sic videtis non excusari ignorantiam eorum qui contrahunt cum institore, si forte contendant se ignorasse qua forma & lege prępositus sit. Quod ergo diximus supra, palam proponendam esse reuocationem & prohibitionem, hoc intelligendum est si quis simpliciter & indefinite præpositus sit negotiationi.

Ciuilitatem §. si impu l. ... l. eius qui in prouincia ff. reb. cr.

Sed si quis præpositus sit ad tempus, nulla necessaria est prohibitio. *Sed si alias cum alio contrahi vetuit.* Addit Iurisconsultus exceptionem, propter vtilitatem & æquitaté. Cum quis modo vetat, modo permittit, continua est hæc variatio, & tenebitur, ne decipiantur contrahentes. Hoc argumento probatum est à quibusdam. Cũ quis magistratus aut iudex delegat aliũ iudicem sibi substitutum, quem vulgo dicimus, *Locũ tenentem*, in absentia sua, si per singulos dies absit, & præsens sit continua variatione, quod ab eo iudice fuerit iudicatum etiam eo præsente, valere & ratum esse debere, ne alioqui litigatores decipiantur propter hanc continuam variationem. Argumentum hoc ducitur à simili, & hoc est æquitati & vtilitati maxime consentaneum. Ex his intelligitis (opinor) quibus ex causis detur hæc actio, quæ dicitur Institoria, quas nos summatim complexi sumus. Nunc videndum est de aliis quæ ad hanc actionem pertinent. Interdum enim quæritur quid petendum sit hac actione. Videndum igitur est,

Quid in hanc actionem veniant.

CAP. III.

SAtis expressum est à Iurisconsultis hac actione solidum peti ex contractu, qui initus est cum institore præposito negotiationi, l. 2. Cod. eodem. idem dicitur in l. 5. in prin. hic. Quicquid ergo debetur ex natura eius contractus, qui initus est cum institore, id solidum exigetur à domino qui præposuit institorem.

Cui competat & contra quem detur hac actio.

CAP. IIII.

ID facile est ex iam dictis colligere. Datur enim ei qui contraxit cum institore præposito aduersus eũ qui præposuit institorem. Vnde nascitur quæstio. Si plures præposuerint institorem, an actio in solidum aduersus eos detur, an vero pro parte dominica, an pro parte mercis: sed quatenus detur hæc actio tractatur in l. habebat §. si duo, & verius actionem competere exẽplo exercitorum, de quibus diximus supr. in l. 1. §. vltim. ex hoc apparet de exercitoribus expressum fuisse edicto Prætoris non de institoribus. Sed tamen Iul. existimauit propter vtilitatem ad institorem quoque id producendum esse, quod dicitur de exercitore, quamuis non sit tanta vtilitas institoriæ actionis quanta exercitoriæ. Additur exceptio in l. sequ. tunc plures præponẽtes teneri in solidum ex cõtractu inito cum institore præposito, quoties cessat actio cõmuni diuidundo vel actio pro socio. Deinde hæc actio datur hæredi & in hæredem. l. nouissime. 15. nam rei persecutionem continet, nec est pœnalis. Nã non omnis actio Prætoria vel temporaria est, vel ad heredem nõ transit, sed pœnales tantum non transeunt, sed hæc rei persecutoria. Præterea notandum est hanc actionem cum plerisque aliis actionibus concurrere: sicut etiam dictum est de exercitoria actione. Exempla hic reperiuntur, veluti in leg. si quis mancipiis. § vlt. *Ex hac etiam causa condici posse verum est.* Hoc est breuius dictũ, sed clarius expressum est in Instit. tit. Quod cũ eo qui in aliena potestate, §. vlt. Quãuis hæ actiones proditæ sint ex Iurisdictione, Prætoria actio quod iussu actio de in rem verso actio exercitoria, & actio institoria, tamen ex his causis etiam directo condictionem æque competere aduersus dominum, ac si ipse contraxisset.

Quid enim refert an tu mecum cõtraxeris an alius iussu tuo & voluntate mecum contraxerit? Atque ideo non tantum ex persona institoris aut magistri nauis agi potest, sed etiam ex persona præponentis

Datur etiam actio fideiussoria ex stipulatu, si is qui præposuit institorem, pro eo fideiusserit. l. in eum. 19. §. tabernæ. hic. Concurrit etiam hæc institoria & cum actione furti, actione iniuriarum, vt dicitur in l. 5. §. de ait, cum loquitur de libitinario. Si pollinctor, qui subest libitinario spoliauerit cadauera, non solum institoria actio competit, sed etiam datur actio furti, quia surripuit vestimenta mortui, & datur actio etiam iniuriarum de cõtumelia. Breuiter dicendum est omnẽ actionem aduersus eum qui præposuit institorem cõpetere, quæcunque nascitur ex contractu inito cum ipso institore. Exemplum est in l. si quis mancipiis, in princ. Si institor vendiderit rẽ vitiosã, datur aduersus dominum qui eum præposuit redhibitoria actio. Sed & si cauerit de euictione, & promiserit duplã aduersus dominum, dabitur actio de euictione, vel actio ex stipulatu duplæ. Sed difficilis quæstio est, an aduersus ipsum institorem detur actio. Sub titulo de exercitoria actione diximus aduersus magistrum nauis actionem cõpetere, quamuis aduersus exercitorem qui eum præposuit detur actio exercitoria l. 1. §. est autem. *An aduersus institorem actio detur.* Eo enim edicto non transfertur actio à persona magistri nauis in personã exercitoris vel domini, quasi nõ teneatur ideo magister nauis, quia tenetur exercitor eiusdem, sed adiicitur actio: an idẽ hic dicemus, vt institor teneatur? Et quæstio etiam tractari solita est de procuratore. Si procurator nomine alieno cõtraxerit, an finito officio suo detur aduersus eũ actio? Difficultas nascitur ex leg. vlti. hic. ex qua nonnulli colligunt institorem nõ teneri. Hęc est formula cautionis, *Habes penes mensã patroni mei denarios mille, quos &c.* Libert⁹ prępositus est à patrono suo mensæ nummularię, scripsit cautionem qua cauit se mille denarios habere ab alio apud mensam patroni sui, quos denarios, inquit, vobis numerare debebo pridie calendas Maias: quæstio est an aduersus institorem dari possit actio ex hac cautione. *Respondit nec iure.* Hic Scæuola ait institorem nõ posse conueniri ex sua cautione. Sed cur institor nõ ita cõuenitur ex cautione sua, vt magister naui præpositus, nulla ratio diuersitatis in hac re apparet. Certum. n. est (vt iam diximus) magistrum naui prępositũ cõueniri posse ex cõtractu suo: cur igitur institor negotiationi præpositus non cõuenietur ex cõtractu suo? Hac ratione adducti alij hoc caput aliter interpretantur, eaque sententia mihi videtur & verior & probabilior esse. Nã certum est institorem teneri ex contractu suo, & cõueniri posse: & si hoc expressum nõ sit sub hoc tit. tamen id aliis in locis expressum reperitur. Estque vnus locus insignis in l. 7 §. interdum ad senatusconsult. Maced. Si filiusfa. institor fuerit, & agatur ex contractu cum eo inito, an erit locus exceptioni senatuscõsulti Macedoniani? Si agatur aduersus eum, qui præposuit, institoria actione, cessabit exceptio senatusconsulti Macedoniani. Sed si agatur aduersus filiumfamilias, poterit vti exceptione senatusconsulti Macedoniani. Hic videtis filiumfamilias institorem ex suo contractu conueniri posse: sed datur ei exceptio propter senatusconsultum Macedonianum. Ergo si sui iuris sit, poterit conueniri sine exceptione. Quod autẽ hic dicitur institorẽ cõueniri nõ posse, ideo id dictũ est, quia verbis huius cautionis nõ videtur sese obligasse. Nã cum dicimus institorẽ teneri, hoc ita accipiendum est si vere sese obligauerit etiam nomine alieno. De procuratore aliis in locis tractatur, veluti in l. procurator pro euictione de euict. & l. solutum, de pign. act. Vterque ergo tenetur tã institor & procurator quã domin⁹, quoties apparet procuratorem vel institorem voluisse obligare personam suam, tenebitur etiã finito officio & administra-

tione

tione. Addendum est hanc institoriam actionem certis modis consumi & extingui, vt putà nouatione, si nouata sit obligatio. l. habebat §. meminisse. Cõsumitur etiam absolutione, si is aduersus quem agitur institoria actione absolutus sit. Sed hic nascitur quęstio difficilis ex l. habebat. Hæc species est huiusmodi. Quidam habebat seruum merci oleariæ præpositum in prouincia Narbonensi, & eum pręposuerat mutuis pecuniis accipiendis: is à quodam mutuam pecuniam accepit. Hic qui cum eo seruo cõtraxit putabat eum tantum merci oleariæ esse præpositum, nunquam intellexit eum esse præpositum mutuis pecuniis accipiendis: mutuam tamen pecuniam ei dedit ad oleum emendum: agit eo nomine actione institoria aduersus dominum. contendit se mutuam pecuniam eius seruo dedisse ad oleum emendum: non potuit omnia probare quæcunque necessaria sūt in actione institoria. Difficile enim est ea probare, vt apparet ex l. vltim. de exercitoria act. Absolutus igitur est reus qui cõueniebatur actione institoria. Deinde resciuit eum præpositum fuisse mutuis pecuniis accipiēdis quod ab initio ignorabat: ideoq; voluit ob hanc causam experiri: quæritur an audiendus sit & an obstet ei exceptio rei iudicatæ, quasi illa actio consumpta sit per absolutionem: hic dicitur, mero iure propter rem iudicatam consumptam esse eam actionem: sed tamen propter æquitatem & propter errorem vtilem ei actionem competere. Imo videtur nullo modo actio consumpta esse, ex leg. cum quæritur. ff. de except. rei iudic. Exceptio rei iudicatæ obstat agēti quoties eadē quęstio in iudiciū reuocatur. Tunc autem eadem quæstio in iudicium reuocatur, cum eadem causa est, cum eadem res petitur, & cum inter easdem personas, oportet enim hæc tria concurrere, ita vt & si eandem rem petam, tamen ab alia persona petam, vel ex alia causa, non possit mihi obstare exceptio rei iudicatæ. Hic autem non est eadem causa petendi. Ergo non videtur obstare exceptio rei iudicatæ: ego enim peto primum mutuam pecuniā, quia seruus merci oleariæ præpositus fuit: deinde peto quia fuit prępositus mutuis pecuniis accipiendis, non quia præpositus fuit merci oleariæ. Non videtur eadē esse causa agēdi. Variæ solutiones hic afferūtur. Ego puto sic dicendum esse, non diuersam esse causā vtriusque actionis, sed eandem, si vim & effectum ipsum inspiciamus magis quam verbis inhæreamus. Ego illud sic ostendo. Is qui agit prima actione: dicit se mutuam pecuniam dedisse seruo propter mercem oleariam, cui institorem prępositum esse contendit: & ideo contendit sibi dominum teneri, quia ei videtur mandasse vt eam pecuniam acciperet. Id satis apparet ex his quæ à nobis iā dicta sunt de sequela eorū quæ mandato institoris cõtinentur. Is ergo qui agit hac actione, contendit ex voluntate domini saltē tacita se ei mutuam pecuniam dedisse, atque iden dominum teneri. Posteriori actione, si rem subtiliter inspiciamus, eadem causa est. Dicit enim dominum præposuisse eum mutuis pecuniis accipiendis. In alia idem etiam dicit. Nam & si non dicat expresse eum prępositum fuisse à domino mutuis pecuniis accipiendis, tamen in consequentiam concludit & sic effectu ipso eadem causa est petendi.

CAP. IIII.

De actione contraria.

IDem hic dicēdū est de eo qui institorē pręposuit, si liberum hominem vel alienū seruū pręposuerit, quod de exercitore diximus, nēpe vt nō competat ei actio contraria ex contractu institoris aduersus eos qui cum institore contraxerunt. l. 1. & 2. hic. l. 1. §. ex contrario de exercit. act. Addenda tamen est exceptio, nisi alioqui dominus possit rem suam seruare, & nisi permittatur ei agere ex contractu institoris sui, si forte institor vel procurator absit vel latitet, vel mortuus sit sine hęrede, ita vt actione sibi cõpetente nō possit domino cedere, tūc sine accessione dabitur actio domino ex cõtractu institoris vel procuratoris; ex cõtractu enim procuratoris vtilis institoria datur.

IN TIT. XVI. LIB. IIII. COD.

ET TIT. V. LIB. XIIII.

PANDECTARVM.

Quod cum eo qui in aliena potestate est negotium gestum esse dicetur, vel de peculio, siue Quod iussu, aut de In rem verso.

DIXIMVS supra de quibusdā actionibus quæ ex contractu eorum dantur qui in aliena potestate sunt, cuiusmodi est filiusfamilias & seruus. Institoria actio & exercitoria eo nomine dantur, quamuis etiam ex contractu liberarum personarum competant: sed maxime pertinet ad filios & seruos qui in aliena sunt potestate; ex contractu institoris vel magistri nauis, actio in solidum datur aduersus dominos. Sūt & aliæ actiones ex cõtractu huiusmodi personarum competētes qui in aliena potestate sūt: cuiusmodi est actio de peculio, actio tributoria, actio quod iussu, actio de in rem verso, & aliæ huiusmodi actiones. De his omnibus actionibus titulus est in Codice, qui inscribitur, *Quod cum eo qui in aliena potestate &c.* Hic titulus hęc omnia complectitur. In Digestis varij sunt de singulis actionibus tituli. Nos autem de vna primùm hic dicemus quę datur aduersus filiū ex contractu filij: deinde dicemus de aliis quæ datur aduersus patrem vel dominum.

De actione quæ datur aduersus filiumfamilias ex eius contractu. CAP. I.

IN primis sciendum est filiosfamilias ex suo cõtractu obligari non minus quam patresfamilias. Nam vt quis ex contractu obligetur parum refert an sit sui iuris, an in potestate aliena, modo liber homo sit. l. siquis cum filiof. de pecu. Qui contrahit cum filiofa. duos habitores habet, filiumfamilias in solidum, & patrem de peculio. Eodem pertinet quod dicitur in l. tā ex contractibus. de iudiciis, & l. filius familias. de oblig. & actio. filiusfamilias ex cõtractu obligatur sicut paterfamilias. Hoc indubitatum est, cum filius manet in potestate patris, & non emancipatur à patre suo. Nam si filius à patre suo emancipatus fuerit, mero iure teneri desinit. Obligatio quę aduersus eum cōpetebat, extinguitur propter capitis diminutionē: filius enim cum emancipatur à patre suo, capite minuitur. Nam emancipatio olim fiebat per imaginariā quādam venditionem, qua redigebatur in seruitutem quādam: & ideo dicebatur capite minui. Vnde si merum ius inspiciamus, filius emancipatus qui obligatus est ante emancipationem cum in potestate patris esset, post emancipationem desinit teneri, & obligatio extinguitur quę aduersus eum competebat: & dicitur quodammodo alius & nouus homo esse. Sic loquūtur Iurisconsulti: veluti in l. qui cera §. aream de solut. & leg. seruus. de adim. legat. Prętor tamen cum videret hoc ab ęquitate alienius esse, vt creditoribus consuleret quibus filiusfamilias obligatus erat ante emancipationem, proposuit edictum quo restituit eis actionem aduersus filium emancipatum, quæ mero iure per emācipationem extincta fuit, vt perinde cre-

ditoribus actio detur aduersus emēcipatum, atque si emancipatus non esset. Hoc edictum extat in l.2. de capit.minut. Opus fuit hoc edictum proponi ad temperandam illam iuris ciuilis subtilitatem benigniori interpretatione. Æquitas enim suadet (vt iam dixi) vt hac ratione cōsuleretur creditoribus, quos æquū non erat debito fraudari propter banc iuris subtilitatem Sed cum hoc edictū Prætoris paulo durius videretur, propositum est aliud edictum Prætoris quod extat in l.a.hic, quodque interpretaturi sumus, quo cautum est, vt tametsi actio detur aduersus filiumfamilias qui emancipatus est, periode ac si emancipatus nō fuisset, tameo non possit conueniri nisi quatenus facere potest. Et hoc edicto Prętor cōplexus est alias personas preter filium emancipatum. Loquitur enim etiam de filio exhęredato à patre, & de filio qui se abstinuit hęreditate paterna. Sic temperat quod continebatur alio Prætoris edicto, cuius mentio est in d.l.2. de cap. minu. nihil corrigit. Nam verum est filium teneti in solidum, sed hoc temperat vt conueniatur tantum in id quod facere potest. Aliæ sunt personæ de quibus mentio est in l.sunt qui in id.cum sequenti.de re iud. Sed si postea locupletior factus sit, poterit cōueniri. l. vnica §.cum autē.C.de rei vxor.act. Deinde in edicto Prętoris exprimitur hoc tantum locum habere cum agitur aduersus filiumfamilias ex eo contractu qui initus est cum eo, cum in patris potestate esset. Nam si postea cum eo cootrsctum sit, tenebitur in solidum. Idem dicitur in leg.si ex alio. C.eo.tit.hoc rescriptum idem complectitur quod edictum Prętoris. Idem dicendum est & si filius viuo patre condemnatus sit. Nam si filius viuo parre conuentus sit, & eodem viuo condemnetur, ita vt superstiti tantum executio iudicati, hoc beneficium quoque ei tribuitur, vt solidum non exigatur, sed quatenus eius facultates patiuntur, vt dicitur in l.5.hic in priocip. In hoc enim beneficio quod tribuitur huiusmodi personis non spectatur tempus litis motæ, nec tempus rei iudicatę, sed tempus executionis. Nam in executione ratio eius haberi debet, & si condemnatus sit in solidum. Idē hic dicitur quod de beneficio aliis personis tributo, quod videlicet hoc beneficium personale sit, nec trāseat ad hęredem. leg. quia personale.solut.matri. Deinde notandum est hoc beoeficium, ne filius emaocipatus ex contractu inito ante emancipationem vltra id quod facere potest conueniatur, interdum denegari. Nam plerunque iuste causa est huius beneficij denegandi: idque exemplo docetur, vt si filiusfamilias qui contrahit cum aliquo mentitus est se patrē familias esse. Nā propter hoc mendacium ęquū est vt illi hoc beneficium auferatur, vt dicitur in l.4 hic. Alię etiā persooę quibus hoc beoeficium tribuitur propter mendacium suum illud perdunt, l.si quis dolo.de re indic. & l.qui cum te.eod. Alius casus est, cum filio exhęredato restituta est hæreditas ex senatusconsulto Trebell. l. 5. §. vlt. hic verum est eum proprie hęredem nō esse, §. Quos autem de bonorum poss. Iostit. Sed quia ei dat Prętor bonorum possessionem, constituit eum loco hęredis. Hoc argumento adductis sępe ab eis responsum est, fideicommissarium nihil differre ab hærede, vt cum in statuto fit mentio hęredis, id accipiendum etiam esse de fideicommissario: vt cum dicimus mortuum transferre possessionem in superstitem successorem suum: quod è iore Romano alienum est. Nam possessio non transfertur in hęredem, nisi corporaliter apprehensa sit. l.hæredes.de acquir.posses. Sed quia lex loquitor de hęrede, dubitabant quidam an id esset accipiendum de fideicommissario: sed iudicatum tamē est idem de fideicommissario dicendum esse, & effectum spectandū magis esse quam subtilitatem iuris.

Beneficiū personale non transit in heredem.

Fideicommissarium comprehēdi sub statuto, Le mort saisit le vif.

Deinde notandum est hoc edictum non pertinere ad eos qui ex delicto cōueniuntur, sed qui ex cootractu tantum: id satis ostendunt verba edicti prætorij. Ideoque dicitur in l.4. Is qui conuenitur ex delicto, nullo iuris priuilegio digous est, sed teoetur in solidum. Pręterea hoc edictum pertinet ad filiumfamilias, ad seruum non pertinet. Nulla hic quæstio est de seruo. Seruus ante manumissiooem non tenetur, nec post manumissionem. Ratio diuersitatis satis perspicua est. Filiusfamilias etiam ante emancipationem tenetur, etsi in potestate patris fuerit: nō autē aduersus seruū competit actio si contraxerit quo tempore est in potestate domini sui. l.seruus. C.de iud. Post manumissiooem ex suo facto conueniri non potest. Titul. hac de re extat super hoc lib.4 C. Separata est causa serui & filij hac in re. Visum est iniquum nō restitui actionem creditoribus aduersus filiumfamilias, qui emācipatus est, quibus erat obligatus etiam ante emancipationem: atque subtilitate iuris neglecta, prodita est actio cum temperamento, de quo hic loquimur. At seruus non obligatur ante manumissionem. Iam videamus de aliis actionibus quæ dantur ex contractu eorum qui in aliena potestate sunt, non aduersus eos, sed aduersus eos in quorum sunt potestate. Hę actiones pertinent ad seruos & filiosfamilias, qui in aliena potestate sunt. Nā actiones de quibus hic disputaturi sumus, dantur aduersus dominum vel patrem ex cōtractu serui vel filijfamilias. Nos inspiciemus ab actione de peculio, de qua etiam sub eodem titulo tractatur, *Quod cum eo qui in aliena potest. &c.* De quo est titulus peculiaris in Digestis.

IN TIT. I. LIB. XV.

PANDECT.

DE PECVLIO.

SVb hoc titulo dissęritur de actione quæ dicitur de peculio, quæ actio ei datur qui contraxit cum seruo vel filiofamilias aduersus dominum vel patrem eius quatenus est in peculio. Sed ante omnia videndum est,

Quid sit peculium. CAP. I.

DE significatione huius verbi multa ab aliis tractantur, sed illi explicant abusum magis quam verbi proprietatē. Quod adducūt ex l.cogi.ad Trebel. & l.si chorus de leg.3. & l.si ego.de iure dot. ad proprietatem verbi referri non debet. In d.l.cogi, dicitur: Si quis reliquerit testamento suo, peculium suum, locum esse restitutioni fideicommissariæ ex senatusconsulto Treb. Verum refert quibus verbis vsus sit testator, siue reliquerit patrimonium suū, siue facultates, siue censum, siue fortunas, siue substantiam, siue peculium. Nam plerique (ait) patrimonium suum peculium appellant: sed loquitur ibi Iurisc. de abusu, non de verbi proprietate. In l.si chorus de le.3. Sępe (ait Iurisconsul.) audiui rusticos ita dicentes, pecuniam sine peculio fragilem esse. Peculium vocabant quod pręsidij causa repooebant, quod sępe in bellis ciuilibus factitatum est, & existimabant alias suas facultates sine hoc peculio fragiles esse. Sed hic etiam abusus est, estque genus rusticorum loquendi. Simile est quod dicitur in leg.si ego. vbi dicitur parapherna peculium vocari à Gallis. Sed hoc satis ostendit Romanis id vsitatum non fuisse. Videnda igitur est propria verbi significatio. Definitio peculij hæc traditur ex Tuberone in l.5.§. vlt. hic. *Peculium est quod seruus domini permissu separatum à rationibus dominicis habet,*

habet, deducto inde si quid domino debetur. Idem explicatur aliis verbis in l. peculium 40. quæ est in quibusdam libris 39. *Quod parsimonia sua quisque &c.* His verbis demonstrat morem veterum: veteres enim qui multos seruos habebant, vt diligentiores eos redderent in officio suo, relinquebant eis quod vel ex suis peculiaribus habebant, vel parsimonia sua parauerant. Dicitur igitur peculium, quasi pecunia pusilla, & quasi patrimonium quoddam serui, vt dicitur in §. actiones, Instit. de act. & Theophilus in Instit. tit. Quod cum eo qui in aliena potestate, vocat naturale patrimonium serui. Sed secundum ius ciuile nõ potest dici eius patrimonium esse, quia qui serui sunt, in potestate domini sunt, etiam ipse seruus. Sed explicemus singula verba huius definitionis. In ea definitione in primis dicitur, Quod seruus. Seruum hic accipimus siue vicarium siue ordinarium. Nam hoc edictum Prætoris pertinet tam ad seruos vicarios quam ordinarios, l. si seruus meus 18. Seruus vicarius dicitur qui est in peculio alterius serui. Sicut seruus potest aliquas res habere in peculio suo permissu domini, potest etiã habere alios seruos. Hic seruus qui alios habet in suo peculio dicitur ordinarius, alij dicuntur vicarij. Sic accipitur seruus vicarius apud Ciceronẽ, & apud Martialem. Seruorum tamen dicitur eadem conditio esse, vt dicitur in Instit. sed non est idem ministerium. Seruus vnus nõ est magis seruus quã alius, sed ministerio differunt: nihil enim prohibet dispar esse ministeriũ seruorũ qui in alicuius dominio & familia sũt. Quod autem hic de seruo dicitur, exẽpli causa dicitur. Est definitio quæ exemplaris à dialecticis dicitur. Idem de filiofamilias est dicendum. Nam dubium nõ est quin actio de peculio pertineat quoque ad filium fam. §. actiones. Instit. de actio. Nos itaque definitionem Tuberonis sic accipiemus perinde ac si dixisset, Peculium est quod filiusfam. vel seruus domini, vel patris permissu, separatum à rationibus dominicis vel paternis habet, deducto inde si quid domino vel patri debetur. Filiusfamilias enim peculium habet, sicut seruus. Sed tamen inter hæc peculia serui & filiifamilias reperitur aliqua differentia. Peculium filij (vt id intelligant tyrones) est multiplex. Nam quoddam est profectitium, aliud aduentitium, aliud castrense vel quasi castrense. Profectitium dicitur quod proficiscitur à patre, ad quem hæc actio pertinet. Castrẽse peculium dicitur quod miles virtute sua bellica acquisiuit. Quasi castrense dicitur, quod patrocinio suo aduocati sibi acquirũt, vel quod presbyteri in clericatus ordine sibi acquirunt. Et hæc distinctio peculij traditur in leg. vlt. C. de inoffic. testa. & l. sacrosanctæ. C. de episc. & cler. & l. aduocati. C. de aduoca. diuerso. iudic. Aduentitium peculiũ dicitur quod neque proficiscitur à patre, neq; acquirit filius ministerio suo, sed quod obuenit filio ex hæreditate materna. Non enim potest dici profectitium si quis à patre nõ proficiscitur, nõ potest etiam dici castrense, vel quasi castrense, quia filius nec miles, nec presbyter nec aduocatus id acquisiuit. Nos autẽ hic de profectitio tantũ peculio loquimur. Nam propter castrense vel quasi castrense peculium nulla datur actio aduersus patrem, sed aduersus filiũ. l. ad Senatusc. Macedonia. vbi dicitur filiũfamilias pro patrefamilias haberi cũ agitur de castrẽsi peculio. De aduentitio nõ potest etiam intelligi quod hic tractatur. Nam pater pro aduentitio peculio filij non potest conueniri, nisi tanquam administrator filij bonorum: pater enim eorum bonorum aduentitiorum est legitimus administrator: proprietas autem est filij leg. cum oportet. C. de bon. quæ liber. Sed fines administrationis pater excedere nõ potest: ideoque non potest alienare. potest conueniri a creditores filij: actiones etiam sustinet pater, si quid debeat filius, eo nomine conuenietur pater sicut conueniretur curator vel tutor nomine furiosi, vel adulti, vel pupilli.

Vicarius seruus qui.

Ordinarius seruus qui.

Peculium filijfamilias, & peculium serui, quid differant.

Peculium profectitium.

Castrense peculium, & quasi castrense.

Aduentitium peculium.

Deinde dicitur in definitione nostra, domini permissu, id est, quod dominus ipse separauit, vel pater, à rationibus suis: non autem quod ipse seruus vel filius separauit à substantia domini sui vel patris, vt dicitur in leg. 4. in princip. hic. Estque exemplum in leg. Id vestimentum. Voluntas ergo domini in peculij concessione est necessaria: idque colligitur ex leg. quam Tuberonis. 7. paragraph. 1. *Nisi concedente* His verbis ostendit necessariam esse domini voluntatem, saltem tacitam vel præsumptam, id est, patientiam. Idem in leg. non solum. eodem titul. Si verisimile sit dominũ, si resciisset eum habere peculium, id passurum esse, dicitur peculium esse. Quod autem dicimus de voluntate, ita accipiendum est, quasi voluntas necessaria sit, non quasi nuda voluntas sufficiat. Est enim opus traditione corporali & naturali, vt peculium sit: vel eam rem apud seruum prius fuisse ante, quam ei in peculium à domino concederetur. Sed si res apud eum iã sit, sufficiet tunc tacita etiam voluntas. Alia tamẽ causa est liberæ peculij administrationis. Multum enim refert, an dominus, an vero pater filio vel seruo habere peculium permiserit, an vero ei concesserit liberam peculij administrationem. Nam in libera peculij administratione concedenda expressa voluntas domini vel patris requiritur, vt dicitur in dict. l. 7. §. alia. Est enim multo maius præiudiciũ liberæ administrationis peculij quã simplicis peculij concessionis. Cum pater permittit filio suo, vel dominus seruo suo peculiũ habere, nõ permitti ei liberam peculij administrationẽ. Is qui concedit liberã peculij administrationem permittit alienandi facultatem. leg. si liberam. hic. Idem in l. si peculio 47. hic. Qui peculij liberam administrationẽ habet, is delegare & alienare potest, modo ea alienatio non excedat fines administrationis. leg. contra iuris. sup. de pact. Multum interest, quomodo concedatur peculium seruo vel filio. Nihil autem interest, quæ res fuerit in peculio concessa filio vel seruo à patre vel domino, an immobilis sit, an mobilis. Imo etiam actiones, quas vocamus nomina, possunt concedi filio in peculium. l. 7. §. in peculio. Imo etiam quod filius debet patri, & pater debet filio, vel alius filio debet. Postrema verba definitionis sunt, *Deducto inde si quid domino.* Cum quæritur, quantũ sit peculium serui, non tantum inspiciendum est, quãtum habeat separatim à rationibus dominicis, sed etiam quantum debeat domino suo: idque deducendum est, si forte contraxerit cum domino suo. Peculium enim intelligitur deducto eo quod domino debetur. Naturaliter autem hic deberi accipimus. Nam nulla ciuilis obligatio contrahitur inter dominũ & seruũ, inter patrem & filium. l. frater à fratre, sup. de condict. indeb. Debitum autem accipimus ex quacunque causa. Varia sunt exempla in leg. peculium autẽ, vsque ad fin. quæ lectionem tantum desiderant. Ex his apparet verum esse quod Theophilus ait in Instit. titul. Quod cum eo, qui in aliena potestate. Peculium esse naturale patrimonium filij. Nam & Iustinianus vocat quasi patrimonium filij. in §. actiones autem. Instit. de act. Ob id dici naturale, quoniam si ius ciuile spectemus, patris est. Quicquid filius acquirit in cuius est potestate, sicuti seruus domino. tit. per quas personas nobis acquir. in Codic. & Instit. eodem tit. Ius ciuile non patitur, vt peculium in patrimonio sit filij. Iure ciuili dicitur in bonis esse patris, sicut & reliquæ facultates paternæ: sed quod ad ius naturale pertinet, dicitur esse patrimonium filij, cum pater dat filio suo, se-

paratque à rationibus suis, & dat in substantiem filio suo. Hęc est patria voluntas, hoc est eius consilium, vt illud filij sui sit, quamuis ius ciuile id nō patiatur. Sequendo igitur voluntatē patris, quā solam spectat ius naturale, nos dicimus peculium esse naturale patrimoniū filij. Hoc eutem ius naturale non sine effectu est. Si nulla eius habeteturratio, & spectaremus ius ciuile, quo iure omnia sunt patris, quæcunque filius acquirit, frustra disputaremus de peculio, an aliquid in peculio filij sit, an non sit: sed huius naturalis iuris magnus effectus est in his, quę ex hoc iure consequūtur. Duo ego tantum hic referam quę pręcipua sunt & digna animeduersione: Vnum est, quod dicitur in leg 3 §. sed etenim. de minoribus. 25. annis si bona patris occupata sunt à fisco propter debitum aut aliā causam, separatur peculium filij quamuis in bonis patris sit, secundum ius ciuile: idque cautum est edicto D. Claudij. In eo loco tractatur quæstio, de filio, qui captus est in contractu de re peculiari: quęritur, an restituetur in integrum? Ait Iurisconsul. multum referre, an ex contractu filius conuentus fuerit, an vero pater. Nam si pater conueniatur actione de peculio, filius non restituetur in integrum, quia eius non interest. Quamuis, inquit, in bonis filij aliquando habeatur peculium. Adiicit eeemplum, quod iam interpretaturi sumus ex edicto D. Claudij, cum bona patris propter debita à fisco occupata sunt: voluit D. Claudius non auferri peculium, Claudius hic maiorem rationem iuris naturalis, quam ciuilis habuit. Alius effectus iuris naturalis consideratur in actione de peculio. Nam si filius peculium habens, aut seruus, contraxerit cum aliquo, ex eoque contractu obligetur, eo nomine conueniri potest non tantum filius, qui obligatus est, sed etiam pater ipse, qui nullum negotium contraxit propter peculium filij quod habet, vsque ad modum & quantitatem eius peculij: non idem iudicamus de peculio, quod de aliis bonis patris, quāuis secundum ius ciuile omnie quæ hebet filius, in bonis sint patris. Hic prætor paululum recessit à iure ciuili, & amplexus est ius naturale, veluti in edicto de constituta pecunia, & in edicto de pactis conuentis: quo iure peculiū in substantia filij esse dicitur. Edictū autem quo hæc actio proposita est à prętore, colligitur partim ex leg. 1. hic. partim. ex aliis locis. Verba edicti talia fuerunt, inquit Vlpianus in leg. 1. *Quod cum eo, qui in aliena potestate est negotium gestum esse dicetur*, addendum est, *De eo aduersus eum, in cuius potestate est, actionem dabo, quatenus in peculio erit, aut si quis dolo malo captus fraudatusue sit*. His verbis edicti pręter hanc actionem proposuit, cum ante iure ciuili nulla actio competeret. Iure ciuili non tenetur pater pro filio, leg. dominum. Codic. eodem. & extat de eo titul. in hoc lib. 4. quē supra interpretati sumus. *Nec filius pro patre tamen*. Hoc iore prætorio ex contractu filij pater obligatur, quatenus est in peculio filij. Cum eutem his verbis edicti contineatur vis & potestas huius actionis, nos singula verba edicti interpretaturi sumus: non tamen singulas quęstiones tractaturi, nos in aliis titulis, in quibus digniora continentur, aliquantisper immoraturi sumus. Ait igitur prætor in edicto suo, *Qui in aliena potestate*. Videndum in primis est, quemadmodum potestatis verbum accipiendum sit: id docet Vlpianus in leg 1. §. vltim. hoc verbum refertur, tam ad seruum, quam ad filium. Nam vterque est in aliena potestate, seruus in potestate domini sui, filios in potestate patris. Sed potestatem late hic accipimus: vt significet non tantum dominium, aut aliquod huiusmodi ius, sed etiam possessionem & habendi facultatem. Si homo liber mihi bona fide seruiat, quia ego errore ductus existimo eū seruum meum esse, si quid contraxerit cum aliquo, eo nomine aduersus me dabitur actio. Est enim in mea potestate. Licet enim eius dominium nō habeā, habeo tamen habendi facultatem. Hoc enim verbum potestatis, multis modis accipitur, vt apparet ex leg. de verb. sign. Quinimo etsi in nullius sit potestate, interdum datur hæc actio, vt in leg. 3. in princ. Mirum forte videbitur rudioribus & imperitis, quod Vlpian. ita interpretatur verba edicti prætoris, vt cum pretor loquatur de eo, qui est in potestate, sic accipiat, vt pertineat ad eum, qui non est in potestate. Et hic est animaduertēda ratio interpretandarū legum. Iurisconsul. aliquando sequuntur verborum proprietatem. l. 1. §. vlt. de exerc. act. aliquando recedunt à verbis propter ęquitatem & vtilitatem, & extendunt sua interpretatione quod scriptum est, aliquādo etiam coarctant. Eeemplum hic est extensionis in seruo hęreditario. Seruus hæreditarius ante aditionem hæreditatis in nullius est potestate, nullus est hæres, nullus dominus, in cuius potestate esse dici possit. Quæritur ergo, si quis cum seruo hæreditario contraxerit, aduersus quem hanc actionem de peculio habeat? Et dicit aduersus eum habere, qui postea hæres hæreditatem adierit. Hoc non fuit expressum verbis edicti prætorij, sed tamen admonet Vlp. edictum prætoriū de hoc quoque accipiendum esse. Nam quamuis nō sit in potestate hæredis, tamen futurum est, vt sit hæredis hæreditatem adituri: immo etsi seruus hæres extiterit necessarius, teneebitur ex suo contractu. Et hic locus est obseruandus, ex quo addenda est eeceptio iis quæ dicuntur, ex ante gesto seruum post manumissionem non teneri. Quæstiones aliquot satis leues hic tractantur, de conditione & qualitate eorum, cum quibus contractum est, propter quorum contractum agitur actione de peculio. Quæritur de sexu in leg. 1. Quid si fœmina sit, an generaliter verba pretoris accipiemus? Ait Iurisconsultus ad fœminas quoque pertinere, & siue mas, siue fœmina contraxerit, cū esset in aliena potestate, ex eo contractu dabitur actio aduersus eum in cuius potestate fuit. Idem dicitur in l. & ancillarum, in princip. De pupillo etiam quæritur, an referat cuius ætatis sit? Exempli gratia, pupillus qui peculium habebat, contraxit cum aliquo: ex eo contractu obligatus est, an dabitur actio aduersus patrem? Dubium non est, quin pupillus habere possit peculium, l. quam Tuberonis. hic. Ait Iurisconsultus in leg. 1. cum impubere agi posse, si modo peculium locupletius factum fuerit. Non enim agitur quatenus est in peculio, sed quatenus locupletius factū est peculium ex eo contractu, quia ex huiusmodi contractu non solet pupillus teneri, nisi quatenus locupletior factus est.

Sequitur in edicto pretoris, *Negotium gestum sit*. Negotium gestum accipimus contractum vel quasi contractum, id est, quandocunque ex contractu vel ex quasi contractu obligatus sit filius vel seruus, agitur eo nomine aduersus patrem vel dominum: ex delicto nō agitur. Nam verba prætoris ad delictum nō pertinēt, puta ad furtū, iniuriam, vel damnum datū. Exempla sunt in Inst. de oblig. quæ ex contr. vel quasi cōtractu nascuntur. & leg. 1. de obligat. & act. Exēpla quædam hic sunt in leg. 3. §. 2. cum omnibus sequentib. §. vbi traditur differentia quædam inter filiumfamil. & seruum. Primum exemplum de quo oritur quæstio, est de fideiussione filiifamil. aut serui. Si filiusfamilias aut seruus intercesserit pro alio, an eo nomine detur actio de peculio aduersus patrem vel dominum. Hic reperitur aliqua differentia inter filium & seruum. Nam seruus intercessione sua non obliget dominum suum, nisi in rem peculiarem

fide-

fideiusserit. Noluerunt veteres tantum permitti seruo vt dominum suum obligaret fideiubendo. Existimauerunt veteres prudentis hominis non esse intercedere pro alio. Vnde vulgare est dictum, *Fideiussionis comitem esse noxam*. Itaque nisi in rem peculiarem intercedat seruus, non tenebitur dominus: vt si de debeat pecuniam ei cuius nomine intercesserit: sed ex intercessione filijfam. sine hac distinctione obligatur pater. Non magna est differentia inter eum, qui mandat alteri, vt det pecuniam et qui fideiubet, vt dicemus suo loco. §. si seruus. Aliud exẽplum sequitur de compromisso. Si in arbitrum compromiserit filiusfam. aut seruus obligetur ex hoc compromisso pater vel dominus de peculio? *Quare & ex compromisso*. Et tenetur pater. Potest ex causa edicti veluti furti compromitti, sed quamuis ex causa delicti non poterit agi aduersus patrem actione de peculio: tamen ex compromisso ex causa delicti agi poterit. Nam nouus contractus est celebratus. Pater quoque tenetur actione iudicati de peculio, si condemnatus fuerit filius. Actio iudicati ex ea sententia nascitor. leg. miles. de re iudic. & hac actione iudicati tenebitur pater, quatenus est in peculio. Cũ filius est condemnatus, nihil refert, ex qua causa sit damnatus vt agatur aduersus patrem de peculio. Iudicio enim quasi contrahitur leg. 3. §. idem scribit. hic. Edictum prætoris loquitur de eo qui contraxit. Exemplum hic est de delicto, & ait actionem non competere aduersus patrem de peculio ex delicto nisi in quantum pater locupletior factus est. §. vlt. *Si filius familias*. Alterum hic est exemplum de filiofamilias, qui erat duumuir. Simile exemplum est in leg. 1. C. Quod cum eo qui in alie. potest. Aliud exemplum est in leg. 5. §. 1. Sic hic notanda est alia differentia inter seruum & filiumfamilias. Si filiusfam. detulerit iusiurandum quo deferente aduersarius iurauerit, an eo nomine dabitur actio de peculio in patrem? Et dicitur dari. Sed in seruo aliud est, nam seruus non defert iusiurandũ, vt nec cõpromittere potest. Seruus enim non potest in iudicio consistere. leg. seruus. C. de iudic. Sic nec potest cõpromittere. Nam cõpromissum ad similitudinem iudiciorum redactum est. l. 1. de recept. arb. Sic nec potest iusiurandum deferre, quia iusiurandum instar iudicij obtinet, vt supra dixi. Fuit tamen quorundam diuersa opinio, qui existimauerunt seruum posse iusiurandum deferre, sed eorum opinio hic apertè improbatur. *Idem in seruo non posse*. Quod igitur ait prætor in edicto suo negotium gestum esse dicetur, de contractu est accipiendum. Addendum est nihil referre, an volente patre, an verò eo inuito contractum sit. nec enim est necessarius consensus patris vel domini. in leg. si quis seruus. §. vlt. Sunt plerǽque aliæ actiones, quæ non dantur aduersus patrem ex contractu filij, nec aduersus dominum ex contractu serui, nisi consenserit pater vel dominus, veluti institoria, exercitoria, & alia huiusmodi. Sed hæc actio quæ datur quatenus est in peculio serui vel filij, competit etiam si contractum sit, nolente & inuito patre vel domino. Deinde sequitur in edicto, *Aduersus eum in cuius potestate*. His verbis significat prætor hanc actionem dari aduersus patrem ex contractu filij, & aduersus dominum ex contractu serui. Patrem autem accipere debemus non tantum naturalem, sed etiam adoptiuum. leg. 35. nam filium adoptiuum habet in potestate sua, de qualitate eius contra quem hæc actio datur, tractantur aliquot quæstiones de sexu, de ætate leg. 3. §. parui refert. De sexu quærendum hic non est, nihil enim refert cuius sexus sit is qui alium in potestate habet, vt conueniatur de peculio. Hic notandum est pupillum tunc etiam obligari sine tutoria auctoritate, cum obligatio ex re venit. Idem dicendum est de furioso & prodigo. leg. furiosus. de oblig. & act. Id est, quoties ad eam obligationem contrahendam non esse opus eorum consensu & voluntate, nec necesse est has personas contrahere. Furiosus tenetur actione negotiorum gestorum, si quis vtiliter eius negotia gesserit: tenetur etiam actione communi diuidundo, si socius aliquid in rem communem impenderit. Idem dicendum est de hoc genere obligationis. Nam tenetur hac actione, non quia contraxit, sed quia filius vel seruus, quem habet in potestate, contraxerit. Si quis forte obiiciat, ex facto ipsius obligationem nasci videri, quia nascitur ex eo quod peculium concessit seruo. Pupillus ergo ex eo obligatur, quod peculium concessit seruo. Sed facile est respondere, ex eo quod dicitur in leg. curator. 24. leg. 3. §. 1. & leg. 7. quod forte concessum est peculium seruo à defuncto, cui hæres extitit pupillus, & ademptum non fuit peculium seruo. Deinde sequitur in edicto, *Quatenus est in peculio*. Hæc verba edicti prætorij demõstrant, non competere hanc actionem nisi peculium sit, & nisi vsq. ad peculij quantitatem: de quo supra aliquid diximus in interpretatione definitionis peculij, vnde dicitur actio de peculio, quia propter peculium filij & serui datur. Si quid mandauerit alicui filius, agetur actione mandati aduersus patrem non in solidum, sed quatenus est in peculio. Ergo iusta est defensio rei, aduersus quem agitur, si dicat nihil esse in peculio. Exemplum est in leg. deposui. Ego dedi decem custodienda filio, nihil aliud habet in peculio, agitur aduersus patrem, quæritur an possit agi? Iurisconsultus ait agi non posse. Nihil enim habet in peculio.

Quod autem dicitur, nisi peculium sit, non habere locum hanc actionem, id est, vt sequatur cõdemnatio, non vt non recte intendatur, etsi nihil sit in peculio, vt dicitur in leg. quæsitum. Forte nihil est in peculio, quo tempore agitur de peculio, hac actione, sed aliquid reperitur in peculio tempore rei iudicatæ: quæritur, an sequetur condemnatio, an verò sit reus absoluendus, quasi male actum sit cum eo? Et hic dicitur condemnationem sequi debere. Simile est quod diximus in leg. rem alienam. de pignoratitia actione, supra. Notanda tamen est hic ratio agendi hac actione. Nam actor intendit in peculio esse, sicut is qui agit rei vindicatione, intẽdit rẽ ab eo possideri à quo rẽ vindicat, vel à quo rem exhiberi petit, & aduersus quem agit ad exhibendum. His enim actionibus comparatur actio de peculio. Sic accipienda est l. depositi. in princ. & l. eo tempore, in princ. hic. quæ magnopere aduersatur leg. Fulcinius. §. si quis actionem. quibus ex causis in poss. eatur. Si nihil sit in peculio, & agatur de peculio si re' latitet, quæritur an actor debeat mitti in possessionem rei, quia ex probabili causa non latitet? Sed si contendat aliquid esse in peculio, etsi forte nihil sit, quia potest aliquid esse in peculio rei iudicatæ tempore, recte intendit. Et idem dicendũ est de eo, ad quem peruenit peculium, quocunque titulo, siue titulo vniuersali, quia forte hæres extitit, siue etiam singulari, quia venditus est ei seruus cum peculio. Multa sunt exempla huius rei sub hoc titulo, veluti in leg. si noxali. §. denique. in leg. ancillarum. §. si seruus. l. 1. §. item eius. quando act. de pecul. ann. est. In hoc consentiunt omnes Iurisconsulti. Quocũq. titulo quis peculium possideat, posse agi aduersus eum actione de peculio. Aliquot quæstiones incidunt de possessione peculij, quæ sunt facti quæstiones, an quis videatur possidere peculium ex quo videtur quibusdam hæc actio in rem esse, quia datur aduersus possessorem: sed tamen est personalis, idque expressum est in l. summa. Et refertur à Iustiniano in numerum personalium actionũ, in lib. 4. Inst. tit. de act. Nec mouere nos

Fideiussionis comitem esse noxam.

debet, quod datur aduersus possessorẽ. Et enim plerçq; actiones personales sunt, quæ sequuntur possessorem, veluti actio ad exhibendum est personalis. l.1. §. est aũt personalis. ad exhib. & tamẽ datur aduersus eũ qui rẽ possidet, vt is qui possidet, cogatur exhibere. Hę actiones personales sunt, quia datur aduersus eũ, qui obligatus est ad dandum vel faciendum. Imperiti vocant has actiones in rem scriptas. Si quis igitur vel pater, vel dominus rem possideat, quæ pertinet ad filium ex cõtractu, nec eam restituerit cum haberet restituendi facultatem, is condemnabitur in solidum propter hanc clausulam edicti de dolo malo, *Aut si quis dolo malo captus*. Quatenus ergo aliquid amissum est à patre vel domino hac actione damnabitur in solidum. Aliud exemplum est in l.1. §. filiumfamilias. iof. depositi. Ex his perspicitis, qua ex causa detur hæc actio. & quid in hanc actionem veniat. Postremus locus est, quem ego paucis perstringam, de tempore huius actionis.

Quo tempore duret actio de peculio.

Cap. II.

QVæritur quo tempore duret hæc actio an sit perpetua, an temporalis. De hac re propositum est à prætore edictum sub titulo sequenti. *Quando actio de peculio annalis sit. Edictum prætoris ita conceptum est: Post mortem eius, qui in alterius potestate fuerit postea've quã is emãcipatus, manumissus, alienatúsve fuerit, dũtaxat de peculio, & si quid dolo malo eius, in cuius potestate est, factum erit, quominus peculij esset, in anno quo primum experiundi potestas erit, iudicium dabo. In anno.* Pollicetur prætor hoc edicto actionem intra annum, quo primũ experiundi facultas erit. Hæc igitur actio tunc annalis est, cum filius aut seruus desiit in potestate esse, quia filius emancipatus est, seruus est manumissus aut alienatus, vel quia filius aut seruus desiit esse in potestate eius, in cuius erat cum negotium cõtractum est. Hoc igitur casu agetur intra annum, quamuis alias actio de peculio perpetua sit. Huius autem rei ratio satis perspicua est ex l.vl. hic. *Etiamsi seruus*. Quia cum filius desierit esse in patris potestate, extinguitur peculium. Nam peculium dicitur propter potestatem vel patriam, vel dominicam. l.vlt. de inofficioso testamento. Ideoque si rigorem iuris sequamur, nulla omnino competit actio creditori aduersus patrem vel dominum. Quomodo enim agi potest de peculio quatenus est in peculio postquam extinctum est peculium? Ideoque boni consulere debent creditores, si permittatur eis agere intra annũ. Hinc cõsequens est hoc edicto actionem temporalem non prorogari, sed coarctari tantum, id demonstratur exemplo in l.2. hoc tit. quando actio de pecu. an sit. Si ex contractu filij vel serui competat actio redhibitoria, quia vendidit iumentum vitiosum, aut morbosum, hæc actio est sex mensium tantum, propter hoc edictum non fit annalis hæc actio de peculio. Sed si qua actio proposita sit, quæ duorum annorum triúmve sit, cuius tempus longius sit quã vnius anni, coarctatur propter hoc edictũ prætoris. Datur autem hæc actio intra annũ, si seruus sit alienus aduersus venditorem, si penes eum sit peculium serui, non etiam aduersus emptorem. Is enim inspicitur penes quem est peculium, vt dicitur in l.1. Sed quomodo hoc accipiendũ sit nos iã docuimus. Diximus enim actionem de peculio, quamuis personalis sit, tamen aliquid affine habere cum actione in rem. Datur enim hæc actio aduersus eum qui peculium habet. Is ad quem peruenit peculium quacunq; ex causa, quocunq; titulo, tenetur actione de peculio. Ergo semper inspiciendum est, quis peculiũ habeat, an emptor, an venditor, an legatarius, an hæres habeat. Atque hinc multæ quæstiones nascuntur, quæ facti sunt magis quàm iuris. Videndum est quid actũ sit in leg. si ex duobus. §. vltim. l. & ancillarum. & aliis locis.

IN TIT. IIII. LIB. XIIII. PANDECTARVM.

DE TRIBVTORIA ACTIONE.

Cap. I.

VT intelligatis naturam huius actionis, quæ dicitur tributoria, meminisse vos oportet eorum, quæ diximus in titulo de peculio, de actione, quæ propter peculium datur aduersus patrem vel dominum. Diximus enim ex contractu filij, vel serui patrem aut dominum teneri de peculio, deducto inde si quid patri vel domino debetur. Priuilegio ergo vtitur pater vel dominus in actione de peculio, vt præferatur cæteris creditoribus extraneis. Concurrit cũ cęteris creditorib. cũ ait sibi deberi à filio suo, vel à seruo suo & potior est eius causa, quàm cęterorum creditorũ. Nã ante omnia deducit, quod sibi debetur à filio suo, vel à seruo suo, & si quid supersit ex eo satisfit aliis creditorib. quia habet ius πρωτοπραξίας & est disputatio satis copiosa, de eo priuilegio in l. ex facto. 53. de peculio ait præferri patrem, vel dominum omnibus iis, qui experiuntur actione personali. iis autem non præfertur, qui experiuntur actione hypothecaria. Huic priuilegio tunc locus est, cum pater vel dominus simpliciter conuenitur de peculio propter peculium serui aut filij, quia seruus vel filius alieni se obligauit. Cum autem agitur aduersus patrem vel dominum, quia seruus vel dominus obligatus est, ex negotiatione mercis peculiaris, inter patrem vel dominum & cæteros creditores fit cõtributio pro rata portione eius, quod cuique debetur. Ab hac contributione hæc actio dicitur tributoria. Nam in tributum omnes vocantur. Ergo si seruus aut filiusfamilias obligatus sit ex negotiatione mercis peculiaris sciente domino aut volente & patiente patre, tunc datur hæc actio, si forte dolo malo vsus sit pater in ea contributione, vel dominus. Etenim patri vel domino datur distribuẽdi facultas. Si igitur à patre vel domino ea contributio bona fide facta non sit, eo nomine datur aduersus eum actio tributoria. Hoc est argumentum totius huius tractatus. Nunc videndum est de causis huius actionis.

Actio tributoria vnde deducta.

De causis huius actionis.

Cap. II.

DVplex causa est actionis tributorię: vna est, quia filius aut seruus ex peculiaris mercis negotiatione alicui obligatus est, cũ negotiationẽ cũ patre, vel domino cõsentiẽte aut patiẽte exercet. Sic videtis hãc actionẽ multũ differre ab actione de peculio. In actione de peculio hęc necessaria nõ sũt: quia sufficit obligatũ esse filiũ aut seruũ ex aliquo cõtractu: & peculiũ aliquod esse serui vel filij. Sed in hac actione nõ sufficit peculiũ habere filiũ aut seruũ, sed oportet negotiationẽ exercere, patre volẽte aut cõsẽtiẽte, vel patiẽte. Deinde oportet eũ negotiatũ esse de mercede peculiari. Nec verò sufficeret mercem peculiarẽ esse. Nam propter mercẽ domini hæc actio non habet locum, l. sed si pupillus. §. si institoria. de institut. actio. Oportet ergo mercem peculiarem esse, & obligatum esse filium vel seruum ex negotiatione mercis peculiaris. Hæc colliguntur ex variis locis huius tituli, vt ex leg. 1. §. mercis. & §. peculiarem autem. leg. procuratoris. §.

toris. §. mercis. Non omnis ergo negotiatio facta cum filio aut seruo tributoriam inducit, sed negotiatio tātum mercis peculiaris. Est apertius & clarius expressum in loco, quem adduxi in l. sed etsi pupillus. §. si institoria. de institut. act. vbi distinguitur aperte merx dominica à merce peculiari. Oportet igitur ex negotiatione mercis peculiaris obligatum esse, quam exercuerit volente aut consentiente domino, vel patre suo. Hoc verbum quemadmodum accipiēdum sit, docet Vlpianus l. 1. §. scientiam. hic. *Non enim velle debet dominus.* Scientiam in edicto prætoris non solum pro voluntate accipitur, sed etiam pro patientia, id est, hic non requiritur expressa voluntas patris aut domini, sed ita interpretamur edictum prætoris vt hæc actio cōpetat & si sciente aut patiente domino aut patre suo non contraxerit, exercueritve mercem peculiarem seruus aut filiusfamilias. Non enim voluntatem, sed patientiā requirimus, id est, non modo scientiam hic accipimus pro voluntate, sed etiam pro nuda patientia. De voluntate non est dubium, quin potius detur hęc actio ob voluntatē expressam patris vel domini: leg. 1. §. sed si sciētc. de exercit. act. Sed nō requiritur, vt competat hæc actio expressa voluntas patris vel domini, sufficit, vt non impedierit eum negotiationem exercere? nec requiritur dominum aut patrem velle vt competat hæc actio, sed non nolle, id est, pati seruum, aut filium negotiationem exercere. Sic non nolle medium quiddam est, inter nolle & velle. Multum refert, an quis velit, id est, consentiat apertè, an verò non nolit. Sic est intelligendum quod dicitur in regula 3. de reg. iur. Eius est non nolle, qui potest velle. Corruptus est ille locus in omnibus codicibus, præterquam in Florent. in Noricis etiam est corruptus. Ego declarabo exemplo, quis sit sensus huius regulæ. Qui non potest velle, non potest non nolle. Exemplum sumi potest ex leg. qui ad certum. locati. Sicut iudicio opus est, vt quis contrahat aliquod negotiū, in quo consensus est necessarius: puta in locatione contrahenda: ita etiā in consensu tacito iudicio opus est. Furiosus nō pōt locationē cōtrahere, quia iudicio caret. Consensus necessarius est in locatione contrahenda: at furiosus caret iudicio & voluntate. leg. furiosi. de reg. iur. Non potest ergo velle, nec recte dicitur velle: sed an recte dicatur non nolle, vt si locatio contracta sit cum furiosi patre, & eius patre mortuo passus est furiosus conductorem in domo conducta, an videatur posse dici non noluisse, an videatur renouata locatio? Et dicitur eum non recte dici non nolle. Is dicitur non nolle, qui tametsi non consenserit, tamen patitur & æquo animo fert id fieri, quod non cadit in furiosum. Accursius id explicat adducta similitudine de Episcopo, cum Episcopus eligitur, ait volens nolo, & nolens volo: vult forte reditum opes: onus autem non vult. id puto Accursium sensisse. Altera causa huius actionis est, dolus patris aut domini aduersus quem agitur actione tributoria. id satis expressum est à Iustiniano in Inst. sub tit. cum eo, qui in alie. potesta. Cum filius aut seruus obligatus est alicui ex negotiatione mercis peculiaris sciente vel patiente patre vel domino, merx peculiaris aut quod ex ea redactum est, distribui debet inter dominum, vel patrem, & cæteros creditores extraneos. quę distributio permittitur patri vel domino facienda. Quod si bona fide non distraxerit eas res, propter dolum malum aduersus eum datur hæc actio. Idem colligitur ex l. illud. §. si cuius. & l. vlt. hic. Idem docet exemplo in d. l. vlt. non est distributio facta bona fide, atque ideo datur hæc actio. Intelligitis ex his quæ diximus, ex quibus causis detur hæc actio. Videndum est.

Quid veniat in hanc actionem.

Cap. III.

HAc actione petitur, vt merx peculiaris, aut quod ex ea merce redactum est, diuidatur pro rata portione inter omnes creditores, inter quos numerātur pater vel dominus aduersus quos agitur hac actione. leg. vltim. §. nos autem. Fit autem hæc contributio pro rata portione eius quodcunque debetur. Ideoque si veniat vnus creditor petens portionem suam distribui, & alij non veniant, portionem suam interim aufert, sed exigitur ab eo cautio de reddendo pro rata portione, si alij creditores emerserint. Ex his, quæ diximus, non est difficile intelligera id quod dicitur in vno capite huius tituli, & Instit. eodem. Vtrum magis expediat, creditori agere actione de peculio, an actione tributoria. Hæc quæstio tractatur in leg. pen. Aliquādo magis expedit agera de peculio, quā actione tributoria: aliquando contrà vtilius est agere tributoria, quàm actione de peculio. Ideo magis vtile est actione de peculio experiri, quàm tributoria, quia in actione de peculio totius peculij habetur ratio, & fieri potest, vt totum peculium non sit in negotiatione, sed in fœnore potius, & aliis rebus. Si igitur videat creditor in negotiatione non multum esse cōsultius est agere actione de peculio. Aliquando vtilius est agere tributoria actione, quia forte multum patri vel domino debetur, & in ea actione deducitur q̄ debetur patri vel domino. Nā in actione tributoria, hæc deductio locum non habet: sed distribuitur merx & quod ex ea redactum est pro rata portione eius quod cuique debetur.

IN TIT. III. LIB. XV. PANDECTARVM.

QVOD IVSSV.

ALia est actio, quæ datur ex contractu filij, aut serui aduersus patrem aut dominum in solidum: & dicitur actio quod iussu. Agitur enim ex contractu filij, vel serui cum hac adiectione, quatenus iussit pater vel dominus. De hac actione specialis est titulus in Digestis: in Codice continetur sub titul. quod cum eo qui in alien. potest. Hæc autem actio datur propter iussum patris, vel domini, videlicet si iussit pater vel dominus filium, vel seruum cum aliquo contrahere, ex eóque contractu obligatus sit, eo nomine datur actio aduersus patrem. Hæc actio longe vtilior est actione peculio. Non enim inspicimus, quantum sit in peculio, sed agitur in solidum: nec id mirum, nam quodammodo contrahitur cum eo qui iubet, l. 1. hic. l. si mandato. C. quod cum eo, qui in alie. potest. Quod autem dicitur de iussu: sic interpretatur Vlpianus, vt in quacunque voluntate patris vel domini id locum habeat. Id variis exemplis declaratur, nec refert, an specialiter consenserit pater vel dominus, an generaliter: vt puta si ita dixerit, *Quodcunque cum Titio negocium contrahere volueris, id permitto*: sufficit voluntas vel consensus patris: idque expressum est in l. si res. de in rem verso. Iussus multum distat à mandato, vel voluntate. Iussus est eius, qui imperium habet, mandamus autem eis, in quos imperium non habemus, tamen hic nihil refert, an iusserit pater vel dominus, vel mandauerit, vel consenserit. Sed cur tributoria actione agitur, cum volente patre, vel domino aliquid contractum est, non autem in solidum? Nos diximus differentes de tributoria actione, si filius aut seruus ex contractu

obligatus sit, volente domino aut patre, distributionem fieri mercis pro rata portione eius, quod debetur patri vel domino, & cæteris extraneis creditorib. hic autem dicitur agi in solidum propter voluntatẽ patris aut domini. Quomodo fieri potest, vt agatur in solidũ, ac si iussu patris negotium cõtractum esset? Hoc ego explicaui in interpretatione l.1.§.si is qui nauẽ.& §. sed si sciẽte.de exerci.act. In interpretatione. dixi tunc actionem quod iussu locum habere, cum iubente aut volente patre vel domino negotium aliquod cõtractum est: actio tributoria non est, cum volente patre vel domino negotiũ contractũ est, sed cũ negotium est contractum siue volente, siue inscio patre vel domino, sed tamen sciente à filio vel seruo negotiationẽ exerceri. Fieri potest, vt dominus vel pater sciat, & velit negotiationẽ exerceri à filio suo vel seruo, & tamen contrahat filius vel seruus sine voluntate patris, vel domini sui. Dixi actionem tributoriam tũc locum habere, non cum sciente & volente patre, filius aliquod negotium contraxit, sed cum obligatus est filius vel seruus ex negotiatione mercis peculiaris, id est, cũ pater in vniuersum sciret filium negotiationem exercere. Cum autem iubente vel volente patre, aut domino filius vel seruus aliquod negotium contraxit, tunc datur actio aduersus patrem vel dominum in solidum. estque actio quod iussu. Nec refert, an generaliter, an specialiter permiserit pater vel dominus filio suo vel seruo negotiationem exercere, sed hic consentiendum est certo contractui, vt detur actio quod iussũ. Cum autem consentit, vt negotiationem exerceat filius vel seruus, videamus, quæ actio detur? Et datur actio tributoria, si consensit simpliciter is, vt negotiationem exerceat, in qua fit distributio eorum, quæ vnicuique debentur pro rata portione. Speciale tamen est in eo, qui consentit, vt filius vel seruus nauem exerceat, vt teneatur in solidum propter vtilitatem nauigationis l.1.§.si is qui nauem. Quod autem diximus consentire debere patrem vel dominum, vt contrahatur, sic accipimus consensum in hoc edicto in l.1. Atque ideo si consentiat, vt numeretur pecunia quã debet ex contractu à se facto non est actio q iussu, sed directo aduersus eum agi poterit. Tunc locus est actioni quod iussu, cum filius voluntate patris vel domini contraxit. Hinc consequens est solam commendationem patris filium non obligare, vt dicitur in l.vlt.C.quod cum eo, qui alien. potest. Similis locus de hac commendatione in l. si vero non remunerandi.§.cum quidam.mandati.

IN TIT. IIII. LIB. XV.

PANDECTARVM.

DE IN REM VERSO.

CONsequens est, vt videamus de actione, quæ dicitur De in rem verso. Hæc actio perquam similis est actioni quod iussu, de qua iam diximus. Si iussu patris filius contraxerit, aut iussu domini seruus, detur actio ex eo contractu aduersus patrem, vel dominum cum hac adiectione quatenus iussit pater vel dominus. Sic etiam cum ex contractu filij, aut serui aliquid in rem patris versum est vel in rem domini, ex eo cõtractu datur actio aduersus patrẽ vel dominum, non simpliciter, sed cum hac adiectione quatenus in rem patris aut domini versum est. Eatenus ergo fit condemnatio, quatenus ex eo cõtractu versum est in rem patris vel domini. Non enim proprium est hoc actionis nomen, vt iam ante diximus, sed est accessio quædã actionis propriæ. Adiectio vocatur in l. filiusfamilias.9. ad fin. Hæc igitur actio plerunque vberior est, quàm actio de peculio, & deficiente actione de peculio, interdum detur, l.1.ff.eod. Si forte nihil sit in peculio, si tamen verum sit aliquid in rem vel patris vel domini versum esse, ex contractu filij, vel serui agetur aduersus patrem vel dominum, quatenus in rem patris vel domini versum est. In rem versum accipimus in hoc edicto, quod versum est in vtilitatem patris vel domini. Variis exemplis id demonstratur sub hoc tit. præsertim in leg. 3. Hæc exempla disperse sunt per totum hunc titulum, quæ lectionem tantum desiderant. Confert autem totus hic locus ad multas alias disputationes, & maxime ad quæstiones de pecunia ciuitati credita, de qua diximus in l. ciuitas. de reb. credit. Ciuitas mutui datione ita obligatur, si pecuniæ in eius rem versæ sint. Sic si quis contraxerit cum Ecclesie, Nouell. Iostiniani authen. hoc ius porrectum. C. de sacrosan. eccles. Si quæratur, an in rẽ eius versum sit, inspicienda sunt maxime præcepta, quæ hic traduntur, & exempla. Detur ergo hæc actio cum ex contractu filij, aut serui aliquid in rem patris vel domini, id est, in vtilitatem eorum versum est. Ex quo apparet, non satis esse pecuniam acceptam esse, vt in rem patris conuertatur, nisi re vera pecunia in rem patris versa sit. l.3.§. vnde ad fin. Quidam mutuam pecuniam dedit filiofamilias, vt ex ea aleretur familia patris, vel dedit seruo mutuam pecuniam, vt ex ea aleretur familia domini: ob hanc solam causam non dabitur actio de in rem verso. Nam oportet eam re vera versam in rem domini vel patris. Curiose debet inquirere creditor, qui mutuam pecuniam dat filio, aut seruo, quomodo vtatur ea pecunia. Nam si nimis credulus pecuniæ dederit, non habebit actionem. Sufficit tamen vtiliter cœptum esse negotium, quamuis non successerit in negotia patris. Accepit filius pecuniam, vtiliter cœpit, atque prudenter, sed res infelicem euentum habuit, sine dolo suo, aliquo casu fortuito, an dabitur actio de in rem verso? Equidem re vere nihil est versum in rem patris: sed Iurisconsultus ait dandam esse de in rem verso actionem, l. seruus. 7. hic. Hic spectamus magis consilium, quam euentum rei. Idem dicitur de negotiorum gestore, leg. sed an vltro. de negot. gest. Dicimus ergo tunc competere hanc actionem, cum in vtilitatem patris vel domini aliquid versum est. Sed quid si id necessariũ nõ erat domino propter quod pecunie accepta, licet forte ad voluptatem aliquam pertineret, an dabitur hęc actio? Et certum est ex edicto prætoris, cum loquitur de in rem verso, non posse competere. Ergo ad voluptatem non producemus edictum nostra interpretatione. Dicitur tamen in leg. 3. idem dicendum esse, etsi voluptatis alicuius causa, consentiente tamen patre vel domino, pecunia accepta sit. l.3.§. sed si mutua. & §. necnon. Sed vt in summa cõplectamur, quicquid ad hunc locũ pertinet, obseruãda est regula, quam tradit Vlp. in l.3.§. & regulariter. hic. de procuratore & negotiorum gestore. Ex quibus causis procurator aduersus dominum actionem mandati habet, vel negotiorum gestorum actionem is, qui vtiliter negotia gessit aduersus eum, cuius negotia gesta sunt, ex iisdem causis ei, qui mutuam pecuniam dedit, datur actio de in rem verso aduersus dominum aut patrem, l. 3. §. in rem. Vt autem procurator habeat actionem mandati propter administrationem suam aduersus dominum, vel negotiorum gestor, oportet aliquid vtiliter gestum esse & administratum. Videndum ergo est sub titu. de procuratoribus & titu. de negot. gest. ex quibus causis detur actio mandati & negotiorum gestorum, propter negotia gesta, vel cum mandatu, vel sine mandatu. Hac actione petitur damnari

reum,

reum, quatenus in rem eius versum est, siue totum versum sit in rem eius, siue pro parte tantum versum sit, l. proxime. §. in rem. Cetera his intellectis facile intelligentur.

IN TIT. XXVIII. LIB IIII. COD. ET TIT. V. LIB. XIIII. PANDECTARVM.

AD SENATVSCONSVLTVM MACEDONIANVM.

Cap. I.

Absoluto hoc tractatu explicatum erit, quicquid pertinet ad contractus eorũ qui sunt in aliorũ potestate. Ex contractu filijfamilias variæ actiones dãtur non tantum aduersus ipsum filiumfamilias, sed etiam aduersus patrem eius. datur enim institoria, exercitoria, de peculio quod iussu, de in rem verso, & aliæ huiusmodi. Sed hæc locum habent præter quam in mutuo. Non enim locus est omnibus illis actionibus in mutuo propter Senatusconsultum Macedonianum quod nunc interpretaturi sumus. Primum, quod ad filiumfamilias attinet, certum est ex mutuo conueniri non posse, propter S. C. Macedonianum, ac ne pater quidem conuenietur actione de peculio, l. filius tuus. C. eod. Senatusconsulti Macedoniani verba sunt in l. 1. Hoc Senatusconsultum Romæ factum est auctore Vespasiano, vt Suetonius scribit in Vespas. Cum filijfamilias à fœneratoribus acciperent pecuniam, & ære alieno valde onerarentur, insidiabantur vitæ paternæ. Cautum igitur fuit hoc Senatuscõsulto, Si filiusfamilias mutuam pecuniam acceperit, ne mutuo quidem patre aduersus eum competere actionem. Dictum autem est Macedonianum à nomine fœneratoris, qui Macedo dicebatur. Facile enim mutuam pecuniam dabant fœneratores filiisfamilias sperantes fore, vt mortuo patre soluerent. Ex hoc igitur mutuo non obligatur filiusfamilias, nec potest conueniri, etiamsi filiusfamilias esse desierit, vel morte patris, vel alio modo. Aliquid de hac re cautum fuerat tempore Claudij Imperatoris, vt scribit Cornelius Tacitus in lib. 11. Sed Sed hoc Senatusconf. plenius fuit. Huius Senatusconsulti hæc verba sunt, quæ nos interpretaturi sumus. *Placere ne cui qui filiofamilias mutuam pecuniam dedisset, etiam si post mortem parentis eius, cuius in potestate fuisset, actio, petitioque daretur. &c.* In quorum verborum interpretatione complectemur, quicquid continetur sub vtroq. tit. tam in Codic. quam in ff. Hoc exemplũ interpretandum nobis proponere debemus ad imitandum. Hic videtis Iurisconsultos verba huius S. C. amplecti; aliquando à verbis recedere prout æquum videtur esse, & voluntati legislatoris consentaneum. Dicitur in primis in S. C. *Ne cui.* Hoc verbum ad fœneratorem refertur, quia simpliciter loquitur Senatus de eo, qui mutuam pecuniam dat, nec distinguit personas. Oriuntur quæstiones de qualitate personarum, vt exempli gratia, quæritur, si ciuitas aliqua, vel respublica mutuam pecuniam dederit filiofamilias, an locus sit S. C. Non exprimit Senatusc. an intelligat de priuatis hominibus, an de ciuitate. quid igitur dicemus? Hæc quæstio tractatur in leg. nihil. 15. Verba S. C. generalia sunt, *Ne cui actio.* Ergo de ciuitate hæc verba intelligemus. Ciuitas habetur loco priuatorum, vt dicitur in leg. eum qui vectigal. de verb. signific. nec solet fere ciuitas differre à priuatis hominibus. Verum est quod respublica ipsa differt à priuatis hominibus, sed ciuitas habetur pro priuatis hominibus. Dubium tamen de eo fuit, quia verisimile non est ciuitatis administratores velle filiosfamilias corrumpere: tamen Diui Seuerus & Antonius ita rescripserunt. Quæritur etiam de pupillo. Hæc quæstio tractatur in leg. 3. & 4. & cum hac exceptione intelligenda sunt verba S. C. cum dicit. *Ne cui.* Hic videtis interpretatione restringi quod dicitur in S. C. propter æquitatẽ. Iniquũ enim esset hæc verba S. C. ita interpretari, vt in eo pupillus contineretur. Deinde dicitur in S. C. *Qui filiofamilias*, id est, filio, qui in potestate patris id est, qui nõ est emancipatus, qui nõ est sui iuris: ex quo constat hoc S. C. ad filium emancipatum non pertinere. Si filius emancipatus mutuam pecuniam acceperit, eo nomine dator aduersus eum actio: nec potest agẽtem exceptione repellere huius S. C. In interpretatione horum verborum ait Vlpianus in l. 1. verbis S. C. non contineri hanc exceptionem, si consul sit, si magistratu fungatur, vel cuiuscunque sit dignitatis filiusfamil. cui credita est pecunia: quia debet locum S. C. Vnde quæritur, si captus sit pater ab hostibus, & suspensum sit ius patriæ potestatis, an erit locus S. C. si filiofamilias data sit pecunia mutua? quæstio tractatur in leg. 1. §. si pendeat. Cum filium in potestate patris esse constat, nulla dubitatio est quin locus sit S. C. sed cum pendet ius patriæ potestatis, veluti propter paternam captiuitatem, dubitari merito potest, an sit locus S. C. §. si ab hostib. Instit. quibus mod. ius patr. pot. soluit. Et dicitur propter incertitudinem denegandam esse interim actionem. Hoc igitur S. C. ad filiosfamilias pertinet, non autem ad patresfamilias. Interdum tamen eadem ratio est filijfamilias; quæ est patrisfamilias, veluti si filiusfamilias, sit miles. In castrensi enim peculio filiusfamilias fungitur vice patrisfamilias, quia in illud peculium castrense pater nullũ ius habet, leg. vltim Codic. eodem titul. ita vt de eo castrensi peculio liberè testari possit. Idem est dicendum, & si quis mutuam pecuniam dederit ei, quem credebat iusto & probabili errore ductus patremfamilias esse. Hic enim pro patrefamilias habetur leg. pen. & tertia. idem etiam dicitur in leg. 1. & 2. Codic. eod. Igitur quod dicitur in Senatusconsulto intelligẽdum est cum exceptione, nisi putans patremfamilias esse ei pecuniam crediderit, nam licet generalia sint verba S. C. tamen ignorantia facti excusationem habet, quæ probabilis est, leg. regula. de iur. & facti ignor. Ex iisdem verbis Senatusconsulti quæstiones aliquot vulgares nascuntur. Loquitur Senatusconsultũ de filiofamilias, quid dicemus de nepote, de pronepote & aliis descendentib. & de filiafa. Hic dicitur supplendum esse interpretatione, quod deest S. C. leg. sed & si §. huic Senatusconsultum. De nepote, pronepote. & aliis descentibus, idem dicendum est, l. 14. idem dicitur in l. si filius tuus. Cod. eod. Hic videtis recedi à propria significatione verborum S. C. & casum, qui expressus est S. C. ad alium, non est, produci interpretatione, propter eandem rationem & vtilitatem. Deinde dicitur in S. C. *Mutuam pecuniam.* Ergo Senatus de mutuo tantum loquitur, non etiam de aliis contractibus. Vnde si quis filiofamilias vendiderit, aut aliud negotium cum filiofamilias contraxerit, non est locus S. C. sed dabitur actio aduersus filiumfamilias, & aduersus patrem de peculio. Nam S. C. Macedonianum ad alios contractus non pertinet. Id etiam colligitur ex aliis locis, veluti ex leg. 3. Cod. eodem. si aliquid mercatus sit filiusfamil. & ex contractu obligatus sit, poterit conueniri, nec agenti obstabit exceptio S. C. Macedoniani. Imo etiam dicendum est, & si illud

debitum conuersum sit in mutuum. leg. 3. Huic simile est, quod dicitur in l. 7. in princ. hic. Si filiusfamilias fideiusserit pro alio, dabitur aduersus eum actio, nec obstabit exceptio S.C. Macedon. Imo etiam dabitur actio de peculio aduersus patrem. Adduntur exceptiones Hoc enim intelligendum est, nisi color quæsitus sit hac venditione, vt fideiussione, leg. 3. in fin. Exempli gratia, si filiusfamilias erat mutuam pecuniã accepturus: sed quia intelligebat fœnerator hoc fieri aduersus S.C. Mace. dedit alij reo pro quo interuenit filius, leg. non dubium. Codic. de legib. & Senatuscõs. Præterea notandum est hoc verbum referri ad numerationem, non verba, vt dicitur in leg. 4. & 5. Atque ideo si stipulatio sit contractata de pecunia credenda, quo tempore erat in potestate patris, & numerata fuerit pecunia, cum esset sui iuris filius, non erit locus S.C. vt puta quia emancipatus erat, vel mortuus pater. Nihil autem refert, an cum vsuris pecunia fuerit credita, an vero sine vsuris, vt dicitur in leg. 27. §. fin autem. Senatus enim inquit, loquitur simpliciter de mutuo: ergo nos intelligimus de quocunque mutuo, etiam si fœnus non accesserit, etiam si pecunia cum vsuris credita non sit. Deinde dicitur, *Pecuniam*. Pecuniæ verbum latissimè accipitur plerunque, leg. pecuniæ verbum. de verborum sign. Appellatione pecuniæ aliquando continentur omnes res, quæ sunt in patrimonio nostro. Aliquando pecuniæ verbum accipitur pro his rebus, quæ constant pondere, numero, & mensura: aliquando pro nummis: quomodo igitur accipiemus pecuniam? Et hic pecuniam accipiemus pro nummis. Dicitur autem pecunia, quòd (vt ait Plinius) nummi olim nota pecudum signabantur. Cum diximus de pecunia numerata S.C. accipiendum esse. & si quid contraxerit filiusfa. non competere exceptionẽ S.C. nos semper intelligemus nisi fraus S.C. facta sit alia re data. leg. 3. in fi. Nã si data sit filiofa. alia res, vt ea distracta mutuo vtatur, locus erit S.C. quia fraudem is facit S.C. Sequitur in S.C. *Actio petitióve*, ne fœneratori actio petitióve detur, id est, vt egens eo nomine ex eo contractu summoueatur exceptione huius S.C. Sed cur exceptio hic datur, cum expressum sit S.C. actionem denegari? Cur non dicimus ipso iure actionem non competere aduersus filium familias? dici non potest ipso iure non competere actionem, quia ex mutuo iure ciuili & legibus Romanis datur actio, nec id ius potuit tollere senatus. Id satis apparet in S.C. Pegasiano & Trebelliano, l. 1. de Senatusconf. Trebell. Vbi dicitur, Restituta hæreditate vtiles dari actiones fideicommissario, & aduersus fideicommissarium. Senatus enim eum facere hæredem non potuit, sed tamen loco hæredis habetur. Ideoque si ius ipsum inspiciamus actio datur aduersus filiumfamilias ex contractu mutui: tamen in constituendo iudicio additur exceptio, extra quam si filiusfa. sit, cui mutua pecunia data est: idque fit propter senatus auctoritatem, cuius tanta erat auctoritas, quanta populi Romani. Iam videamus

Pecuniæ verbum varie dicitur.

De exceptione Senatusconsulti Macedoniani.

CAP. II.

HOc Senatusconsulto Macedoniano proponitur exceptio. Hæc autem exceptio competit filiofamilias, nec tantum filiofamilias, sed alijs plerisque personis. Competit enim patri: si pater conueniatur ex contractu filij actione de peculio: competit fideiussori, competit hæredi filijfam. l. 7. §. quanquam. Vult igitur senatus exceptionem competere, sed non exprimit, cui competat hæc exceptio. Ergo Senatusconsulti verba latissimè sunt accipienda: Addendum est quod dicitur in l. sed si. §. non solum. Nam frustra exceptio daretur filiofamilias, nisi daretur quoque eius fideiussori, quia si fideiussor conuentus soluerit mandati actione, quod soluerit, repetet à reo principali: & certe qui petit à fideiussore, τῇ δυνάμει petit à reo, vt in l. aduersus. de arbit. Nam si exactum fuerit, quod debetur à fideiussore, fideiussor actionem mandati habebit, aduersus reum, nisi donationis causa fideiusserit. Hæc autem exceptio in plerisque casibus cessat: quos hic paucis perstringemus.

Primus casus est, si volente patre filius mutuam pecuniam acceperit, l. si tamen. 12. hic. Idem dicitur in l. 2. & 4 C. eo. Si permittente patre filius mutuam pecuniam acceperit, non est locus exceptioni huius Senatusconsulti. Sufficit autem vel tacitus consensus patris vel etiam ratihabitio. l. vltim. C. eod. Nam ratihabitio mandato comparatur: de quo tamen dubitatum fuit apud veteres, vt ostendit Iustinianus in dict. l. vlt. éstq; locus cõmunis de ratihabitione, quod ratihabitione retrotrahitur, & mãdato cõparatur. Taciti cõsẽsus insigne exẽplum est in l. filiusfamilias. 16. hic filius familias accepit mutuam pecuniam ab alio, quasi mandatu patris: scripsit literas ad patrem, vt pecuniam mutuam acceptam in prouincia solueret. Pater non continuo interposuit protestationem contrariæ voluntatis, quamobrem videtur probasse, quod à filio gestum est.

Exceptio Macedoniani in quibus cesset.

Secundus casus est, si filiusfamilias mutuam pecuniam acceperit in rem patris necessariam. leg. 7. hic ad finem. §. penult. Si filiusfamil. pecuniam acceperit studiorum causa, in rem patris videtur vertisse: ideóque hic cessat exceptio Senatusconsulti: sed addit exceptionem nisi probabilem modum excesserit. Nam si quis cum soleret decem aureos pro studiis accipere, 20. acceperit propter bacchanalia, erit Senatuscõsulto locus. Huic simile est quod dicitur in l. 2. & l. Macedonianum. C. eod.

Tertius casus est, si paterfamilias factus agnouerit debitum, vel paterfamilias factus post mortem patris nouatione facta fidem suam obstrinxerit, quia non erit locus exceptioni senatusconsulti, l. 2. §. vlt. Partem autem debiti soluens videtur debitum agnoscere. Idem dicitur in leg. 17. hic. & in leg. 2. Cod. eod. vbi Imperator loquitur de nouatione. Hoc tamen est intelligendum, si sine vllo errore se obligauerit, leg. vlti. hic. Verum est propter nouationem dari aduersus filiumfamilias actionem. Sed tamen, si quis errore ductus nouauerit actionem, tunc poterit replicatione vti. Nunc videndum est de effectu huius exceptionis.

De effectu exceptionis Senatusconsulti Macedoniani.

CAP. III.

DVo notanda sunt de effectu huius exceptionis. Vnum est, quod etsi hæc exceptio peremptoria sit, tamen opponitur post sententiam, l. tamen. hic. Exceptiones peremptoriæ non solent opponi post sentẽtiam, tit. C. sentent. rescindi non posse. Sed tamen singulare ius est in hac exceptione Senatusconsulti Macedoniani. vt opponatur post sententiã. Aliud singulare est circa hãc exceptionẽ, quod hac exceptione tutus, si soluat, non potest repetere per condictionem indebiti, etsi soluerit per errorem. l. sed etsi. hic. Hoc docuimus supra in l. qui exceptionem. de condict. indebiti. Is qui habet exceptionem peremptoriam, si soluerit per errorem, repetere potest, quia soluit indebitum, Indebitum enim dicitur, quod quis perpetua exceptione tutus cum peteretur, soluit. Hæc tamen exceptio excipitur, quæ ob pœnam creditorum datur, non autem in fauorem filiifamilias. Lex non vult eum exonerare, sed voluit punire fœneratores.

IN TIT. XXIX. LIB. IIII. C. ET TIT. I. LIB. XVI. Pandectarum.

AD SENATVSCONSVLtum Velleianum.

DIsseruimus suprà de obligationibus, quæ ex cõtractibus filiorumfamilias nascuntur, & diximus tam ipsum filium obligari iure ciuili, quam patrem eiusdem iure prætorio. Diximus tamen, si filiusfamilias mutuam pecuniam receperit ex eo contractu, non posse aduersus eum agi, etiam si fuerit paterfamilias factus, vel morte patris vel emancipatione, & dari ei exceptionem Senatusconsulti Macedoniani. Huic autem Senatusconsulto quod Macedonianum dicitur, perquam affine & simile est Senatusconsultũ Velleianum de intercessionibus mulierum: atque ideo in hac parte collocatus est hic titulus de Senatusconf. Vell. Sicut enim datur exceptio filiofamilias, si conueniatur ex contractu mutui, ita etiam datur exceptio mulieri, si conueniatur ex intercessione sua, idq; cautum est Senatusconsulto Velleiano, quod nunc interpretaturi sumus.

Argumentum huius tituli.

Cap. I.

SI quis summatim cognoscere velit, quid contineatur Senatusconsulto Velleiano, colligi potest ex l.1.& 2. hic. Cum facile mulieres intercederent, & fideiuberent pro aliis, sperantes fore, vt ex ea obligatione nunquam conuenirentur, ob eámque causam plerunque afficerentur incommodo, & in magnam captionem inciderent, vtile visum est senatui huic mulierum leuitati & infirmitati consulere, ne ex ea obligatione conueniantur. Cautum igitur in primis est Senatusconsulto, vt si mulier intercesserit pro alio & quamcunque alienam susceperit obligationem, ex ea obligatione conueniri non possit: & si conueniatur detur ei exceptio aduersus agentem. Alterum est, vt detur actio aduersus eum, pro quo mulier intercessit. Nam plerunque mulier ita suscipit alienam obligationem, vt mero iure liberetur is, pro quo mulier intercedebat, si forte facta fuerit nouatio. Sed vult senatus actionem nihilominus dari aduersus eum, pro quo intercessit. Hæc duo continentur Senatusconsulto Velleiano. Ratio Senatusconsulti satis perspicua est ex his, quæ iam diximus. Voluit enim senatus consulere infirmitati & leuitati mulierum. Tanta est mulierum leuitas & infirmitas consilij & iudicij, vt facilè suscipiant alienam obligationem, & non considerent id quod à nobis supra dictum fuit sub tit. de peculio, Sponsionis alienæ comitem esse noxam. Ideoque si permitteretur mulieribus pro alio se obligare, multa inde consequerentur incõmoda. Sed videmus, multa huiusmodi constituta esse de mulieribus propter earũ fragilitatẽ & infirmitatẽ. Cuiusmodi est illud, quod ab omnibus ciuilibus officiis prohibentur, l.2. de reg. iur. Et olim erant in perpetua tutela etiam coniugatæ mulieres: de hac re adduximus multos locos sub tit. de ritu nupt. Plerunque ipso iure, id est, legibus ipsis, quæ cum mulieribus contrahuntur propter earum infirmitatem, non valent propter periculum rei familiaris. Adempta sunt mulieribus officia ciuilia, quia non satis visum est decens esse mulieribus, ciuilibus officiis fungi. Multo magis adimendum est eis id officium, in quo versatur periculum rei familiaris.

Originem autem huius Senatusconsulti declarat Vlp. in l.2. & ostendit quomodo paulatim ventum sit ad hoc ius Senatusconsulti. In primis ait interdictum esse temporib. Claudij & Augusti prius, ne mulieres pro viris suis intercederent: Postea factum est hoc Senatusconsultum, cuius verba sunt. *Quod Marcus Silanus & Velleius Tutor consules verba fecerunt de obligationibus fœmmarum, &c.* His verbis ostendit à plerisque prætoribus ita iusdictum fuisse, ne eo nomine tenerentur mulieres, quod pro alio intercessissent: sed quia hoc ius certum non erat, vtilius visum est id hoc Senatusconsulto comprehendere. Exposito huius tractatus argumento, nunc singula explanatius & distinctius declaranda sunt: & in primis præcipua verba huius Senatusc. & quia ad intercessiones mulieris hoc Senatusconsultum pertinet, & consulitur mulieribus pro alio intercedentibus, videndum est quomodo intercedere pro alio hic accipiatur.

Quid sit intercedere, & quomodo accipiatur in hoc Senatusconsulto intercessio mulieris.

Cap. II.

INtercedere variam significationem habet: sed in hoc tractatu significat alienam obligationem suscipere. Nam quocunque modo, quacunque ex causa mulier se obligauerit alieno nomine, dicitur intercedere: pertinétque hoc verbum ad omnem obligationem quocunque ex contractu nascatur. Sic interpretatur Vlp. in l.2. §. omnes. Id autem contingit tripliciter. Triplex enim genus est intercessionis, propter quam mulieribus succurritur Senatusconsulto Velleiano. Hæc diuisio colligitur ex l.4. & 5. A. eod. Aliquãdo mulier participat alienam obligationem, aliquando in se transfert obligationémque alius tenetur, aliquando se pro alio solam ream ab initio constituit. Ista sigillatim explicanda sunt: & primum videndum est de muliere, quę participauit alienam obligationẽ. Imperator in l. 4. Cod. eod. ait succurri mulieri cum participauit alienam obligationem, id est, cum mulier ita se obligauit pro alio, vt ille nihilominus manserit obligatus. Exempli gratia, cum mulier mandauit alteri; vt quidam mutuam pecuniam det; mulier ita intercedit pro alio, vt participet eius obligationem. Nã is, qui accepit pecuniam, tenetur ex mutuo: mulier autem tenetur actione mandati, & actione accessoria. Sic cum mulier fide sua esse iubet quod alteri datur, mulier dicitur particeps fieri alienæ obligationis, non alienam obligationem in se transferre. Item si constituat se soluturam quod alius debet. Diximus sub tit. de constit. pecunia. Cum quis constituit se soluturum nomine alieno quod alius debet, veterem debitorem non desinere obligari: sed accedere nouam obligationem de constituta pecunia. & sic est intelligendum, quod dicitur in l.4. de participatione obligationis. Idem dicendum est, etsi mulier obligauerit rem suam pro alio, vel consenserit obligationi rei suæ. Hic exẽpla quædam reperiuntur in l. quamuis. hic. Pignoris obligatio accessionem facit. Non minus dicitur mulier intercedere pro alio, quę rem suam obligat, quàm quæ personam suam obligat. Exempla sunt in l. 4. & 5. in l. sciens. C. eo. Intercessio non minus pertinet ad hypothecam rerum quàm ad obligationem personalem. Maritus obligauit res vxoris ipsa consentiente: succurritur mulieri quasi ipsa intercesserit obligando rem suam. vel consentiendo alij rem suam obliganti; puta marito. Hoc productum est adhuc longius, vt pertineat hoc verbum ad mulierem, quæ consentit obligationi rei sibi obligatæ. Primum diximus mulierem intercedere, quæ se obligat, postea

quæ obligat rem suam, & quæ consentit obligationi rei suæ: Præterea mulier dicitur intercedere, quæ consentit obligationi rei quæ sibi obligata est, vt locus sit Senatusconsulto: obligat rem cuius dominium non habet, sed quam habet obligatam ab alio, & in quam habet ius pignoris, l. vir vxori. 17. §. 1. & §. si mulier. Hæc species est: Mulieri debebatur dos à marito, maritus etiam ei obligatus erat ex causa mutui propter pecuniam creditam, & obligata erat ei quædam res mariti, mulier consentit obligationi huius rei. hic quæritur, an ei succurrendum sit Senatusconsulto Velleiano? Hic dicitur mulieri succurrendum, si sciat is, qui cum ea contraxit. Sed in hac hypothesi aliæ circumstantiæ sunt, quæ ad nostrum propositum non faciunt. Mulier enim admonuit sibi dotem deberi, non expressit ex mutuo etiam aliquid sibi deberi. Sic late interpretatur Iurisconsultus verbi huius Senatusconsulti in fauorem mulierum. Nunc videndum est de muliere, quæ alienam obligationem in se transtulit. Secundo mulier dicitur intercedere pro alio, alienam obligationem in se trãsferendo, vt dicitur in eadem l. 4. C. eo. tit. Quidam erat obligatus ex mutuo, mulier animo nouandi promisit creditori stipulanti quod illi debebatur, & sic eam obligationem in se transtulit per nouationem. Agitur aduersus mulierem opponit exceptionem ex hoc Senatusconsulto: quæritur an iuuari possit exceptione Senatusconsulti Velleiani? hic dicitur Senatusconsulto ei succurrendum esse. Dubium enim non est, quin dicatur rectè pro alio intercedere, quæ in se alienam obligationem transtulit. Aliena autem obligatio potest transferri, vel stipulatione, vel iudicio accepto. De stipulatione dubium nõ est, l. 1. de nouat. §. præterea. Instit. quib. mod. tol. oblig. dicitur nouatio, quia veteri obligatione sublata, alia noua succedit. Fit etiã iudicio accepto, l. solutionem. de solut. leg. delegare. de nouat. Siue quis soluerit quod debeo, siue quis offerat se liti pro me, ego liberor etiam ignorans & inuitus. Nã agitur inter eos, vt ego, cõtra quẽ actor agere volebat, liberer. Delegare est alium reum vice sua dare. Ad hanc delegationem maxime pertinet hoc Senatusconsultum Velleianum, leg. 3. §. vlt. Sic est igitur intelligendum quod dicitur in l. 4. de muliere, quæ in se transtulit alienam obligationem. Tertio mulier dicitur intercedere pro alio, cum ab initio ream solam se constituit pro alio pecuniam accipiente, quamuis is, qui pecuniam accepit, obligatus non sit. Hoc est cautum Senatusconsulto, ne aliàs fraus fiat Senatusconsulto. Alias enim fraus fieret Senatusconsulto. Ego proponam exemplum, vt hoc commodius explicetur. Exemplum est in l. quamuis. §. si cum essem. Quidam petebat à me mutuam pecuniam, & quia nõ multum ei confidebam, is offerebat mihi mulierem, quæ pro ipso fideiuberet. Sed ego verebar, ne mulier ex ea fideiussione teneretur. Quare ita conuenit inter nos, vt mulier ream se solam constitueret, ita vt scriptum sit in tabulis: dolo & calliditate creditoris & debitoris mulierem se ream solam constituisse: hic quæritur, an mulier iuuanda sit exceptione S. C. quasi intercesserit. Et certum est hic mulierem intercedere pro alio, atque ideo iuuabitur Senatusconsulto Velleiano. Idem dicitur l. 4. l. cum adeas, Cod. eod. Apparet hoc quoque fuisse expressum edicto prætoris, vt etiam si calliditate creditoris & debitoris mulier se ipsam solam ab initio ream constituerit, iuuetur hoc Senatusconsulto. Hoc autem ita accipiendum est, si re vera is, pro quo mulier se ream constituit, erat contracturus & mulier metu Senatusconsulti obligata sit, quæsito colore, vt posset aduersus eam agi, & vt vtilis esset & efficax aduersus eam obligatio. Et hoc est quod hic dicitur, *Si cum essem tecum contracturus.* Nam si mulier pecuniam acceperit, vt eam alicui daret, non continuo ei datur exceptio Senatusconsulti: nihil enim prohibet mulierem ab alio pecuniam accipere, vt eam alteri mutuam det, qui mutuam ab ea petebat, cum nõ haberet. Id exprimitur variis in locis huius tractatus, veluti in leg. 4. mulier quædam sumpsit mutuam pecuniam, vt eam ei donaret: ex mutuo conueniri potest & cessat exceptio Senatusconsulti. Nam is, cui mulier donauit pecuniam, non erat mecum contracturus, nec mulier constituit se ream quæsito colore. Huic simile est, quod dicitur in leg. bona fide. Quidam bona fide mutuam pecuniam dedit mulieri: mulier eam dedit marito suo: actionem habet creditor vtilem & efficacem aduersus mulierem, quæ elidi non potest exceptione huius Senatusconsulti. Huic etiam simile est, quod dicitur in leg. si aduersarius tuus. 10. C. eod. sed & quod dicitur in l. si fœnebris. 3. C. eodem. Mulier accepit pecuniam fœnebrem, quam conuertit in vsum mariti sui: agitur aduersus eam ex mutuo: quæ dicit se accepisse eam pecuniam pro marito, atque ideo ei succurrẽdum esse hoc Senatusconsulto. Sed tamen dicitur, mulieri non esse in hoc casu succurrendum. Nã se obligauit nomine suo, nec actum esse proponitur se ream constituisse pro marito metu Senatusconsulti, qui erat aliàs contracturus. *Tacet creditor causam.* Id est, etiam si sciuerit creditor mulierem velle conuertere eam pecuniam in vtilitatem mariti sui. Sed hic reperitur valde difficilis antinomia ea l. Seia. §. subdutn. 28. hic. Maritus obligauit fundum vxoris suæ Sempronio ob conductionem. Conduxerat enim à Sempronio prædium quoddam: mulier mutuam pecuniam ab alio accepit, & eam pecuniam soluit Sempronio pro marito suo: atque ita mulier mutuam pecuniam acceptam conuertit in vsum mariti sui, quia soluit, vt liberaret maritum suum: quæritur, an mulier iuuetur exceptione Senatusconsulti. Si sic obligata aduersus Senatusconsultum, dabitur exceptio. Hic dicitur, Respondi, *Si Numerius sciisset eam intercedere, fore Senatusconsulto locum.* Extant in glossis Accursianis quatuor variæ solutiones. Sed nulla earum mihi omnino placet. Breuiter igitur dicam. Ego puto nihil hic contrarium esse, si diligenter expendantur verba vtriusque capitis in d. l. si fœnebris. Ait nihil referre, an sciuerit an ignorauerit creditor mulierem eam pecuniam quã ei mutuam dedit, conuersuram esse in rem mariti sui: hic autem dicitur, *Si sciisset eam intercedere fore Senatusconsulto locum.* Si intercedere mulierem in hac specie sciuit creditor, dubium non est, quin locus sit Senatusconsulto, quia Senatusconsulto consultum est mulieribus pro alio intercedentibus. Et notandum est hic Scæuolam more suo de iure respondere, non de facto de quo more scripsi in leg. qui Romæ. §. Agerius. de verbor. oblig. Cum quæritur, an mulier, quæ se ream constituit, iuuetur exceptione Senatusconsulti: videndum est quid actum sit, & an se solam ream constituerit, vt gratificaretur alteri, & in eius rem pecuniam quam mutuam accepit, conuerteret: an vero ream solam se constituerit quæsito colore, cum alius contracturus esset metu Senatusconsulti. Sed hic notandum est, vt mulier iuuetur hoc Senatusconsulto, quæ ream solam constituit, oportere creditorem sciuisse eam metu Senatusconsulti, quia alius contracturus erat, pro alio intercessisse. Ex iam dictis cõsequens est duo necessaria esse, vt muler intercedere dicatur, & vt iuuetur hoc Senatusconsulto Velleiano. Vnum est, vt mulier se obliget: necessaria enim est obligatio. Alterum est, vt se obliget pro alio: vtrunq; hic concurrere opor-

De muliere quæ alienam obligationem in se transtulit.

Delegare est alium reum vice sua dare.

De muliere quæ se ab initio ream solam constituit.

oportet. Hoc colligitur ex verbis ipsius Senatusconsulti in l. 2. Hæc autem nos distinximus, vt commodius explicemus, quæ hac de re scripta extant in hoc titulo. In primis diximus necesse esse mulierē obligatā esse. Nō enim dicitur intercedere pro alio, nisi se obligauerit: adeo vt mulieri pro alio soluenti quod debetur, nō succurratur S.C. Velleiano. Si mulier donationis causa vel liberalitatis causa soluerit creditori meo, quod ego ei debeo, non est locus senatusconsulto. Nā senatusconsultum Velleianum ad obligationem mulierum pertinet. Ego ei tantum, quæ se obligauit, pro alio succurretur, non autem ei, quæ pro alio soluit, l. 4. & 5. hic. Mulier cum vellet mihi donare centum, ea centum soluit creditori meo, vt me liberaret: ait Iurisconsultus locum non esse senatusconſ. quia non dicitur intercedere. Intercedere enim in hoc senatusconsulto interpretamur, si se pro alio obligaret: nec est cautum S.C. vt si mulier donationis causa soluat quod alius debet, dicatur intercedere. Rationem adfert Iurisconſ. in leg. 4. videbant veteres legislatores qui ad hominum mores respiciebant in suis legibus condendis, multo procliuiores esse mulieres ad fideiubendum pro aliis, quàm ad dandum vel soluendum quod alius debet. Cum mulier pro alio fideiubet, hoc non facit liberalitatis causa, sed leuitas eius id facit: quia sperat reum soluturum quod debet Decretum est tantum, vt ob intercessionem actio aduersus mulieres non detur: quia sæpe videbant mulieres periclitari, quæ alienam suspiciebant obligationem. Si igitur mulier pro alio soluerit quod debebat, quia ei donare volebat, ei non succurritur senatusconsulto. Et nihil refert, an pecuniam, quæ debebatur, numeret creditori, an vero det aliam aliquam rem suam in solutum: de quo tamen magis dubitari potest, nam videbatur idem dicendum, cum mulier dat rem suam in solutum, & cum mulier pro alio rem suam obligat. Idem dicitur in leg. 1. & 4. C. eod. hoc de primo. Secundò diximus, vt locus sit beneficio huius senatusconsulti, oportere mulierem alienam obligationem suscipere, non sufficere obligatam esse mulierem, nisi pro alio obligata sit, vt colligitur ex verbis S.C. Quomodo autem id accipiendum sit variis exemplis demonstratur sub hoc titulo: nec potest hoc melius ostendi, quam exemplis. Nos igitur singula exempla hic explicaturi sumus. Vnum exemplum est in l. quamuis, d §. 1. Quidam tutor pupilli volebat prædia pupilli distrahere propter æs alienum: forte pupilli mater interuenit apud tutorem, & rogauit eum vt ea prædia non distraheret, promisit ei indemnitatem, ne forte postea ob eam causam à pupillo conueniatur, quia non soluisset æs alienum: nolebat quidem obsequi huic mulieri, sed mulier ei promisit indemnitatem. Deinde agitatur aduersus tutorem, & hoc nomine propter negligentiam suam conuenitur: allegat mulierem ei promisisse indemnitatem. Mulier vult iuuari senatusconsulto, & ait se intercessisse, & se ob intercessionem non teneri: quæritur, an mulier hic dicatur intercedere? Papinianus non putat mulierem hic intercessisse. Sed cur mulier hoc casu non dicitur intercedere? nam hic videtur pro alio obligari propter indemnitatem promissam. Verū hic mulier ideo dicitur non intercessisse, quia se obligauit apud debitorem pro eo quod debiturus est. Ratio non patitur, vt pro eodem apud eundum quis intercedat: tutor hic futurus est debitor, eum hæc obligatio contrahitur, veretur ne si non distrahat prædia pupilli ad æs alienum soluendum, eo nomine postea conueniatur à pupillo. Vt autem mulier dicatur intercedere, oportet eam se obligare creditori pro debitore. Quod hic nō accidit. Nec enim pro debitore apud creditorem sese obligat mulier: sed se obligat pro eodem apud eundem. Ideoque hic dicitur in mulierem non posse rectè dici in hoc casu intercessisse, sicque non iuuabitur exceptione senatusconsulti, sed cogetur quod promisit præstare. Species similis est in l. tutor. 19. quæ multum confert ad huius explicationem. Hæres tutoris verebatur adire hæreditatem, ne forte damnosa ei esset futura propter male gestam tutelam: persuasit mulier tutori pupilli, vt suo periculo adiret, & promisit ei indemnitatem & fore, vt nihil peteretur hoc nomine ab eo actione tutelæ. Conuenitur mater ob eam causam, quia pupillus egit aduersus hæredem tutoris actione tutelæ. Africanus ait, exceptioni senatusconsulti locum non esse, quasi mulier non dicatur intercedere. Quomodo fieri potest, vt apud eūdem pro eodem mulier intercedat? Intercedit in hac specie mulier apud hæredem tutoris pro eo, quod ipse hæres debiturus est pupillo, non de eo quod pupillus hæredi tutoris debiturus est. Tunc enim esset intercessio, & ita mulier iuuaretur exceptione senatusconsulti: idque expressum est in leg. si mater C. eod. 6. notanda est diligenter distinctio d. l. si mater. Tutor datus est cuidam pupillo: mater pupilli tutelam patrimoniúmve gerere volebat: verebatur tutor ne male gereret, & male gesta tutela à muliere conueniretur actione tutelæ à pupillo. Mulier male gessit tutelam, quæ indemnitatem tutori promiserat: conuenitur tutor: quæritur, an mulier teneri possit? Et dicitur teneri, quia non videtur pro alio intercessisse. Altera species est, *Sin autem tutorem se*. Tutor datus volebat se excusare, quia habebat iustam causam & probabilem excusationis. Verebatur mulier, ne illud munus tutor detrectaret prætextu excusationis suæ: ipsa se interposuit, promisitque ei indemnitatem, id est, promisit ei, si quid impenderet in eam tutelam, quæ forte onerata erat magno ære alieno, fore vt à pupillo ei satisfiat: mulier in hoc casu intercedere dicitur, quia obligat se pro pupillo, & pro eo quod debiturus est pupillus tutori: & ideo rectè dicitur intercedere. In aliis exemplis, de quibus locuti sumus in l. tutor. & in l. quamuis. §. 1. mulier se obligauit apud tutorem pro eo, quod tutor debiturus est pupillo, ideoque non potest dici intercedere obligando se pro eodem apud eundem: hic autem promittit pupillum ipsum omne damnum sarciturum, si aliquo damno tutor affectus fuerit: ideoque succurritur huic mulieri. Aliud exemplum est in l. Aliquando. 13. cum mulier in rem suam se obligat pro alio. Exempla sunt, *Si ancilla*. Mulier quæ seruiebat, & erat ancilla, ob pactionem libertatis dedit expromissorem, qui promisit pecuniam, vt manumitteretur à domino suo: & dedit expromissorem, quia satis intelligebat dominus non valde efficacem esse, & vtilem pactionem cum seruo factam. Manumissa est est mulier, deinde eam obligationem, qua tenebatur expromissor, in se transtulit. Si conueniatur mulier, quæritur, an possit iuuari exceptione senatusconsulti? Iurisconsultus ait, senatusconsultū hic cessare. Re vera propriam obligationem suscepit. Si effectum inspiciamus, mulier in rem suam intercessit. Mulier emit hæreditatem, emptor hæreditatis non est hæres, & venditor nihilominus potest conueniri à creditoribus hæreditariis, & cogitur eis satisfacere: hæres actionem etiam habet aduersus creditores hæreditarios: quæritur, an possit iuuari exceptione senatusconsulti? Non potest iuuari, quia suum negotium gerere videtur, etsi forte mulier, quæ emit hæreditatem, & promisit satisfacere creditoribus hæreditariis, non possit conueniri à creditoribus hæreditariis, tamen hæres ab eis conuentus poterit aduersus eam regressum habere.

& dicitur se obligasse in rem suam. *Aut si pro fideiussore.* Simile exemplum est in l. de die. §. 1. qui satisd. cog. Aliud exemplum est in l. si mulieri. 15. Ego debebam tibi centum ex causa mutui, mulier quædam petebat à me, vt ego ipsi soluerem eam pecuniam quam tibi debebam, ostendens tibi hoc gratum fore perinde ac si tibi ipsi soluerem: ego ei solui, exacta tamen cautione de rato: illa mihi stipulanti promisit te ratum habiturum. Non ratum habes quod ei solui: conuenio mulierem ex ea stipulatione, illa exceptionem senatusconsulti mihi obiicit: quæritur, an sit locus senatusconsulto in hac specie? Hic Iurisconsult. ait, mulierem propriam magis, quàm alienam obligationem suscepisse videri in hoc casu. Nam tenetur mihi ad eam pecuniam reddendam. Aliud exemplum est in l. si mulieri. 22. Ego tibi debebam centum: dedi cuidam mulieri hac lege, vt eam pecuniam tibi solueret, vel expromitteret eam pecuniam tibi se soluturam: ea maluit expromittere quàm soluere: retinuit eam pecuniam, quæritur, si conueniatur ob eam expromissionem, an possit iuuari exceptione senatusconsulti? Ait Iurisconsult. mulierem in hoc casu iuuari non posse. Hic enim magis suum negotium gessit, quam alienum. Nam mulier, quæ accepit meam pecuniam, eam reddere tenetur, nisi expromittat. Aliud exemplum est in l. debitrix. 24. Ego debebam tibi centum: mulier quædam mihi debebat tãtundem, eam tibi delegaui, vt deberet tibi quod ea mihi debebat, & ego liberarer: promisit mulier se soluturã ei, cui delegata est: conuenitur ex ea promissione, & ait se alienam obligationem suscepisse: ideóque non teneri propter senatusconsultum Velleianum. Iurisconsultus ait eam vti non posse exceptione senatusconsulti Velleiani. Non enim vere suscepit alienam obligationem, quia erat mea debitrix quam ego delegaui. *Sed si pecuniam.* Si cum ego vellem eam delegare creditori meo noluit delegari, sed maluit intercedere mihi, adhuc manet obligata. Sed præterea tenetur illa creditori meo propter fideiussorem, & tunc intercessisse videtur. Aliud exemplum est in l. si domina. 25. Si domina iusserit seruo suo credi, tenetur actione quod iussu, nec si conueniatur, poterit iuuari exceptione senatusc. Velleiani. Ea actio honoraria est, id est, prætoria est. Hic videtur mulier negotium suum gerere, l. 1. quód iussu. Nam videtur cum ipsa cõtractum esse. Quid si fideiusserit pro seruo suo? non tenebitur, nisi id in rem suam fecerit. Nam senatus loquitur de muliere, quæ suscepit alienam obligationem. Quoties autem mulier in rem suã fideiubet, non est senatusconsulto locus. Aliud exemplum est in l. bona fide §. vxor. In omnibus igitur casibus, in quibus mulier pro suo negotio intercedit, nõ est locus senatusconsulto, quamuis prima facie mulier intercedere videatur: & sic est intelligendũ quod dicitur in senatusconsulto Velleiano. Ex eo autẽ quod diximus, Si mulier intercesserit pro alio, &c. oriuntur quædam quæstiones de statu & conditione personarũ. Quid si mulier obligauerit se pro patre suo, pro filio suo, & aliis cõiũctis personis: an dicemus senatusconsulto locum esse? Et hic dicitur nihil referre, pro qua persona obligauerit se mulier, l. 3. & l. si paternam Cod. eo. hæc lex loquitur de muliere, quæ se obligauit pro patre suo. Quid si pro seruo obligauerit se mulier? Ait Iurisconsultus in leg. vlt. §. vlt. hic de seruo alieno dubitatum fuisse. Quia duo continentur senatusconsulto: vnum est, ne aduersus mulierem detur actio ex intercessione sua: alterum est vt detur actio tur actio aduersus eum, pro quo mulier intercessit. Sed quomodo actio dabitur aduersus seruum? Hic dicitur actionem restituendam esse aduersus dominum: nihil igitur refert, an mulier intercedat pro libero homine, an pro seruo.

Deinde sequitur in senatuscõsulto, *Vt nulla actio neve detur.* Iisdem verbis conceptum est senatusconsultum Macedonianum, & eodem modo interpretanda sunt hæc verba, quomodo diximus accipienda esse verba senatusconsulti Macedoniani, id est, vt si conueniatur mulier, detur ei exceptio. Sed cur ipso iure nõ tollitur actio, cum id expressum sit senatusconsulto? Sed iam admonui non eam esse senatus auctoritatem, vel prætoris, vel alterius magistratus, vt actionem tollere posset ipso iure & legibus comparatam & introductam: non enim potuit senatus ius ipsum tollere, sed tamen propter honorem senatus actio, quæ ipso iure competit, inanis redditur per exceptionem. Sic bonorum possessor habetur loco hæredis, quamuis hæres non sit. Filius emancipatus ipso iure non habetur hæres, sed prætor ei dat bonorum possessionem, §. quos autem. Instit. de bonorum possess. & habet eum loco hæredis. Hæc exceptio datur mulieri, vt ex iis, quæ diximus, constat. Præterea datur hæredi mulieris, l. hæredes. C. eod. hæc exceptio non ita cohæret personæ mulieris, vt non transeat ad eius hæredes. Nam rei magis est quàm personæ exceptio, leg. exceptiones. de except. Hæc exceptio datur etiam fideiussori mulieris: de quo tamen maior dubitatio esse videbatur quam de hærede. Si mulier quæ suscepit alienam obligationem, fideiussorem dederit, non tantum mulier ipsa iuuatur exceptione senatusconsulti, sed etiam fideiussor, qui ab ea datus est, vt dicitur in leg. si mulier. 16. §. vlt. Quod hic dicitur, ius singulare est. Cassius putabat, fideiussori mulieris tunc dandam esse exceptionem ex senatusconsulto, si mandato mulieris fideiussisset. Sequebatur Cassius communem iuris rationem. Cum quæritur, an eadem exceptione vtatur fideiussor qua reus: dicimus, si actio mandati competat fideiussori aduersus reum, tunc eum eadem exceptione vti qua reus principalis; quia nisi eadem exceptione vteretur, frustra ea exceptio reo principali daretur. Cum autem fideiussor nullam actionem habet aduersus reum, quia fortè animo donandi fideiussit, tunc non eadem exceptione qua reus vtitur, l. quod dictum est. de pact. l. sed etsi. 9. §. non solum. ad senatuscons. Macedon. Sed recessum est ab hac opinione. & Iurisconsultus ait, etiã si mandati actionem non habeat fideiussor aduersus mulierem, nullúmque regressum, nihilominus ei dari exceptionem: & rationem adfert huius iuris quod singulare est, *Quia totam obligationem.* Si verba senatusconsulti integra extarent, hoc plenius intelligi posset. Non enim integrum senatusconsultum habemus in l. 2. Deest vnum caput de actione, quæ restituitur aduersus veterem debitorem: sed fides habenda est Iurisconsulto, cui verba senatusconsulti nota fuerunt. His addendum est, Idem dicendum esse de eo, qui mandatu mulieris pro alio fideiussit, quamuis pro muliere intercedente non fideiusserit in leg. si decipiendi. 30. Quidam fideiussit pro alio mandatu mulieris, agitur aduersus eum tanquam fideiussorem ex hac intercessione: quæritur, an senatusconsulto iuuari debeat? quæstionem facit quod fideiussor mulieris non est hic, & pro muliere non intercessit: sed tamen dicitur exceptionem senatusconsulti ei competere. Quamuis enim non fideiusserit pro muliere, tamẽ mandatum ipsius mulieris fideiussit. Quod idem est. *Ne alias actio intercidat.* Sic enim legendum est, vt in Florentinis. *Ne alias actio*, scil. mandati procuratori competens aduersus mulierem ad repetendum id quod soluerit: nam si id cogeretur soluere, nec iuuaretur exceptione senatusconsulti, nullam haberet actionem ad id recuperandum quod soluit: quia cum mandatu mulieris ali-

Priuilegium mulieris quãdo transit ad hæredes & fideiussores.

lieris aliquis fideiubet, etsi soluerit, nec competat ei exceptio senatusconsulti, nulla tamen actione mandati repetere potest à muliere quod soluit, quamuis ei mulier mandauerit. Atque hic mihi videtur sensus esse horum verborum. Huic simile mihi videtur quod dicitur in l. si vxor. Cod. eo. Sed plenior distinctio est & vberior in l. 6. & 7. hic. Proponitur quæstio de filij absentis defensore, pro quo defensore quidam fideiussit mandatu matris iudicatum solui, quæritur, an his fideiussoribus, qui mandatu matris fideiusserunt pro defensore filij absentis, exceptione senatusconsulti succurrendum sit? Dicitur non minus his fideiussoribus, qui mandatu mulieris fideiusserunt, succurrendum exceptione senatusconsulti, quam ipsi mulieri si conueniretur. *Nec multum facere, quod pro defensore fideiusserunt.* Occurrit obiectioni. Posset forte aliquis obiicere, eos non fideiubere pro matre, sed pro defensore filij absentis. Nõ est igitur æquum, vt eis succurratur per exceptionem senatusconsulti, quia senatusconsultum videtur eis succurrere, qui pro muliere fideiusserunt. Respondet igitur, licet non fideiusserint pro muliere, sed pro defensore filij absentis: tamen mandatu matris fideiusserunt: atque ideo perinde est, atque si pro ipsa matre fideiussissent. Quod dictum est exceptionem senatusconsulti fideiussoribus competere, in proposita specie, qui fideiusserunt mandatu matris, hoc ita accipiendum est, nisi forte ignorauerint creditores eos fideiussisse mandatu matris, quia forte fideiusserunt simpliciter, nulla facta mentione mandati matris, ideoque si fideiussores obiiciant exceptionem senatusconsulti, ea exceptio replicatione eliditur à creditore. Ex eadem specie nascitur quæstio, Si fideiussores soluerint creditoribus, nec profuerit eis exceptio Senatusconsulti, quia ignorauerunt creditores mandatu matris eos fideiussisse, habent ne actionẽ aduersus mulierem ad id repetendum, puta aduersus matrem? Nam propositum hos mandatu mulieris fideiussisse pro defensore filij absentis. Hic dicitur, Si mulier mandati actione ab his fideiussoribus conueniatur, exceptione Senatusconsulti eam vti posse. Hæc species pertinet ad Senatusconsultum. Nam certum est, mulierem in hac specie suscepisse alienam obligationem, cum mandat alicui, vt fideiubeat pro defensore filij sui: sed an vlla replicatio fideiussoribus aduersus mulierem dabitur, sicut in superiori specie datur propter ignorantiam? Ait Iurisconsultus, nullam replicationem prætextu ignorantiæ competere fideiussoribus. Nullam enim facti sui ignorantiam in hac specie prætendere potuerunt. Est locus communis de ignorantia. Ignorantia facti proprij neminem excusare potest. Tertia quæstio, quæ nascitur ex eadem specie, hæc est an dabitur actio fideiussoribus aduersus defensorem filij absentis, pro quo fideiusserunt? Ait Iurisc. actionem negotiorum gestorum competere aduersus hunc defensorem. Hic enim liberatur pecunia fideiussorum, & vtiliter eius negotium geritur. Similis distinctio, scientiæ videlicet & ignorantiæ, traditur in l. vlt. § si mulier. Admonet Iurisconsultus totum sermonem Senatusconsulti, vt actio non detur aduersus mulierem, sed aduersus eum pro quo fideiussit. Sed hic incidit difficultas ex leg. vir vxori. 27. vbi ignorantia creditoris non excusatur, nec vlla ei datur defensio propter suam ignorantiam. Cum vendit maritus vxori suæ vili pretio donationis causa, non valet venditio quasi facta in fraudem legis, quæ prohibet donationem. Exempli gratia, Rem quæ erat centum, vendidit forte decem, in id pretium delegauit vxorem suam maritus creditori suo id ignoranti, iuuabitur exceptione Senatusconsulti. Hic autem proponitur mulierem nihil debere, quia proponitur venditionem nullius momenti fuisse. Si autem delegaretur mulier, quæ debitrix est, non videretur intercedere, sed negotium suum gerere. Hic videtis falsam existimationem creditoris & ignorantiam eum non excusare: quod tamen dictum fuit in aliis quæstionibus. Sed hoc non fit, cùm contrahit cum ipsa muliere. Cum quis contrahit cum ipsa muliere, debet inquirere, qua ex causa contrahat & intercedat. Aliud dicendum est, cum quis contrahit cum aliquo creditore mandatu mulieris, & non videt mulierem intercedere, nec scit, an pecunia ei detur mulieris mandatu. Ostendit dissimilitudinem horum casuum. *Nec id contrarium videri debere ei, &c.* Mulier mutuam pecuniam accepit pro marito, & in commodum mariti sui. Creditor cum putaret pecuniam pro se mulierem accipere, mutuam dedit: non iuuabitur exceptione Senatusconsulti: quia non intercedit mulier, nec tenetur creditor diligentius & curiosius quærere, in quem vsum eam pecuniam mulier conuertat. Sed quoties mulier intercedit, vt cum delegatur, debet inquirere creditor, an in rem suam, an in alienam mulier se obliget, an sit debitrix, an non. Præterea de hac exceptione vnum notandum est, quod diximus sub tit. ad Senatusc. Maced. nempe hanc exceptionem, quamuis peremptoria sit & perpetua, tamen opponi posse post sententiam, quamuis alias exceptiones perpetuæ & peremptoriæ post sententiam nõ opponantur. l. peremptorias. C. senten. rescind. non posse. Ius ergo singulare est fauore mulierũ, vt si damnata sit, & omiserit hanc exceptionem in priore iudicio, eã in actione iudicati possit opponere. l. tamen. ad Senatuscons. Maced. Hoc tamen interest interest inter vtramque exceptionem, quod propter exceptionem Senatusconsulti Velleiani datur repetitio indebiti, non autẽ propter exceptionẽ Senatusconsulti Macedoniani, l. qui exceptionem. de condict. indeb. & hoc expressum est de hac exceptione in l. quamuis. §. interdum. hic. & l. 9. C. eod. Mulier suscepit alienã obligationem contra senatusconsultum, cum peteretur ab ea hæc pecunia, soluit eam per errorem, credens se eam debere: potest solutum per errorem indebitum repetere condictione indebiti. Indebitum autem est propter hanc exceptionem, & si ipso iure debeatur. Indebitum enim dicitur, quod propter exceptionem peti non potest. Idem dicendum est, & si mulier delegauerit debitorem suum. Nam delegatio instar solutionis habet hæc de vi & natura huius exceptionis. Hæc autem perpetua non sunt, sed exceptiones quasdam habent. Sunt enim quidam casus, in quibus hæc exceptio locum non habet: istos casus nos nunc referemus. Casus in quibus cessat Velleianum locum non habet.

Primus casus est, si dolus mulieris interuenerit fideiubendo pro alio, l. 2. ad fin. hic. Verba senatusconsulti, idem dicitur in l. si decipiendi. 30. Idem etiam dicitur in l. fœminis. 18. Cod. Exempla huius rei varia sunt, nec commodius explicari hoc potest quam exemplis. Vnum exemplum est in l. si mulier. Interrogata est mulier in iure an hæres sit: (huiusmodi enim interrogationes fiunt in iure, quarum mentio est in tit. de interrogat. in iure fac.) vt sciret creditor an eam conuenire deberet, illa respondit, se hæredem esse: quæritur, si conueniatur ex ea interrogatione, an possit iuuari exceptione Senatusconsulti. Nam alienam videtur suscepisse obligationem mulier, quæ cum hæres non sit, respondet se hæredem esse. nam offert se liti alienæ. Hic dicitur, si sciens se hæredem non esse, responderit se hæredem esse, propter mendacium suum, non dari ei exceptionem, nec suc-

curri ei Idem exemplum est in l.si mulier. 26. Simile exemplum est in l.ii sine. 5. Cod.eod. Si maritus obligauerit res vxoris, & ea coosanserit obligationi, dicitur intercedere, nisi cum sciret maritum eas res, vt proprias obligare, consenserit animo fallendi creditorem. tunc enim hoc Senatusconsulto non iuuabitur, nec vlla ei dabitur exceptio si conuenjatur. Secūdus casus est, si reus pro quo intercesserit mulier pecuniam acceptam ei dederit, leg. si mulier. 16. Senatus voluit exonerata mulierem, ne ei damnosa sit intercessio. At is nullum damnum ei afferre potest, quia soluit iam eam pecuniam: ergo mulier conueniri poterit. Idem dicendum est, & si ea pecunia in rem mulieris postea versa sit, l. si pro aliquo. Semper inspiciēda est mens senatusconsulti, quæ est ne damno afficiatur mulier propter intercessionem suam. Tertius casus est, si mulier pro intercessione pretium acceperit. Hoc enim cautum est noua Iustiniani Constitutione, l. Aotiquæ. C eod. Iustinianus ostendit his verbis magnam fuisse hac de re dubitationem ante quam eam constitutionem promulgasset, cum mulier accipiebat mercedem, vt pro alio fideiuberet. Solebant enim fideiussores eo tempore pretium pro fideiussione accipere, l. si remunerandi. §. cum autem. mandati. Hoc etiam hodie fieri solet. Quæsitum fuit, an ita demum iuuanda sit mulier exceptione Senatusconsulti, si gratis fideiussetit, an vero mercede accepta ob hanc fideiussionem? Cum variæ essent opiniones ea de re Iustianus definit hoc modo: Quocunque modo alienam obligationem susceperit mulier, si mercede accepta id fecerit, eam amittere beneficium huius senatusconsulti. Hoc enim casu non videtur tam leuitate, quam lucri vtilitate ducta mulier intercedere. Cum autem generaliter loquatur cōstitutio de pecunia accepta, nec exprimat certam quantitatem, dubitatum est à quibusdam, an ita accipienda sit constitutio, si tantum acceperit quanta est summa pro qua intercessit? Et plerique ita existimant, quorum sententia nec recepta est, nec probabilis est: idque caret dubitatione, l. si mulier. 26. si mulier tantum acceperit. Sed si tantum non acceperit, sed aliquid pro mercede fideiussionis suæ, tunc de eo probabiliter dubitari potuit, & de eo ante Iustiniani constitutionem magna fuit controuersia: sed tamen statuit eam beneficium exceptionis amittere. Existimo tamen, si exigua quantitas sit data mulieri mercedis loco, vt intercedat, vt appareat hoc in fraudem datum esse, exceptione senatusconsulti adiuuandam esse mulierem: idque relinquendum esse arbitrio iudicis. Quartus casus est, si causa intercessionis fauorabilis sit, vt puta si intercesserit mulier pro dote, vel pro libertate. Vtraque enim res fauorabilis est. l. si dotare. 12. Cod. eo. Hoc apertius expressum est in l. vlt. C. eo. Cum mulier nuptura dotem promitteret: alia quædam mulier eius dotis nomine intercessit: si ex ea intercessione aduersus eam agatur, quæsitum, an exceptione huius senatusconsulti iuuanda sit. Hic dicitur senatusconsulto locum non esse propter dotem. *Cum enim scimus fauore dotium & antiquos iuris conditores, seueritatem legis sæpius mollire, &c.* Est locus communis de fauore dotis, sicut dicitur in l. 1. sol. matr. Mulier singularia iura habet dotis causa. Pertinet enim ad publicam vtilitatem. Et nos à regula iuris plerunque recedimus, propter fauorem dotis. Videmus igitur iuris auctores propter dotis causam mollire legis rigorem. Sunt tamen qui existimant, nihil singulare esse in dote, & vtranque legem omnino ad intercessionem non pertinere. In hac sententia est Conanus vir doctus, cuius tamen sententiam non probo. Ait autem in his legibus nullam esse intercessionem in l. si dotare. Nulla est intercessio. Non enim mulier intercedit quoties gratificatur alicui, & exercet liberalitatem in aliquem: idque dictum est à nobis supra. Ergo ad senatusconsultum hic locus non pertinet: nec est mirum quod hic dicitur, mulierē hoc casu exceptione non adiuuādā. Ait q. præterea, si mulier fideiussio causa dotis, nō esse adiuuādā exceptione senatuscōs. Ad. d. l. vlt. respondet, in casu eius legis mulierem nō intercedere, nec vllam aliam esse obligationem prætærquam mulieris, id est, mulier promittit dotem pro alia, quæ non erat obligata ad dotem: q fecit gratificandi animo, & liberalitatis exercendæ causa. Sed obiicitur aduersus eum, quod Iustinianus ait, *Cum enim scimus fauore dotium, &c.* Si verum esset quod ille ait, quisnam esset fauor dotium? Respondet, in eo fauorem non esse, sed quod obligatur mulier nuda pollicitatione sine stipulatione. Sic satis rectè elabitur. Sed aliud argumētū habeo, q meo iudicio via poterit dissoluere, dum ait Iustinianus, *Omni auctoritate Senatusconsulti Velleiani in hac causa cessante*. His verbis mihi videtur satis aperte ostendere, hoc recipi contra auctoritatem senatusc. Velleiani. Si nos ita interpretaremur, quasi nulla fuerit intercessio mulieris, nihil fieret contra senatusc. Velleianum: & tamen vult auctoritatem senatusc. Vellaiani fauori dotis cedere. Præterea videmus in causa libertatis idē constitutum esse, l. pen. hic. & dotis tantus est fauor, quantus est libertatis. Quintus casus est, si post biennium reperita sit intercessio mulieris, l. si mulier. 22. C. eod. Mulier intercessit pro alio: deinde cauit eiusdē rei causa. Hic quæritur an propter geminatā obligationē amittat exceptionē senatuscōsulti? Iustinianus ait propter geminatam cautionem mulierem amisisse exceptionem senatusconsulti, si modo iterum cauerit post lapsum biennij. Vtrumque enim necessarium est: primum biennij lapsus post priorem intercessionem, deinde iterata cautio. Leuitati mulierum succurri tantum voluit Senatus: at mulier non videtur leuitate ducta intercesisse, quæ post biennium iterauit cautionem. Ea tamen lex accipienda est cum exceptione, nisi obligauerit se pro marito suo. nam multo facilius adducitur mulier, vt pro viro suo intercedat, quam pro extraneo: ideoque maiori cautione opus fuit, authent. si qua mulier. C. hic. Sextus casus est quē addunt alij, cum mulier renunciauit huic iuri, quod hodie receptum est: vt si mulier, cum interuenit pro alio renunciet senatusconsulto Velleiano amittat hāc exceptionem. Tabelliones nostri tēporis hanc clausulam in suis tabulis addere solent. Ponunt enim mulierem renunciasse huic iuri, cum ea esset diligenter admonita hoc ius sibi competere, vt non teneri possit ex intercessione facta pro alio. Hoc autem sumptum est ex vulgari regula, quæ traditur in leg. si quis in cōscribendo. Cod. de pactis. Hæc tamen sententia mihi & plerisque aliis eruditis viris videtur omnino contraria esse, d. l. si quis in conscribendo. quare stultum est adducere quod in ea lege dicitur, videlicet licere omnibus his, quæ pro se introducta sunt renunciare. Nam hoc quodammodo pertinet ad ius publicum. Certum est enim elusorium fore senatusconsultum Velleianum, si vno verbo mulier hoc ius repudiando exceptionē amittat. Nam tā facilè persuadetur mulieri, vt exceptioni renunciet, quàm facile inducitur ad intercedendum. Quod adducitur ex leg. vlt. §. vlt. nihil ad rem facit. Est. n. locus quo putant quidā hanc consuetudinē cōfirmari. Huiusmodi species est: Mulier intercessit pro alio, & obligationē quia ali[us] tenebatur, in se trāstulit animo nouandi, vt ille liberaretur, secundum senatusconsultum Velleianum mulier iuuabitur exceptione:

Conanus sententia improbata.

Mulier non renunciare posse [illegible]

exceptione: & ita illa actio restituetur in veterem debitorem, quamuis nouatio interuenerit. Quid si mulier parata sit iudicium accipere pro reo, pro quo intercessit, & nolit eum conueniri, an admittenda sit mulier iudicium accipere parata? Hic dicitur admittendam esse mulierem iudicium accipere volentem, pro debitore veteri aduersus quem agere vult creditor, modo caueat se non vsuram exceptione senatusconsulti. Sed hic renunciat exceptioni post interpellationem iam factam in iudicio, non in contrahendo: & sanè multum interest, quod ad infirmandam mulieris intercessioné attinet, an in ipso negotio contrahendo renunciauerit huic iuri, an verò dum videns fore, vt conueniatur reus, pro quo fideiussit, cauet se non vsuram ea exceptione.

Diximus mulierem, si conueniatur, exceptione iuuandam esse: sed præterea additum est in senatusconsulto, restituendam esse actionem aduersus veterem debitorem. Circa interpretationem horum verborum multa extant hic scripta à veteribus Iurisconsultis, sed in summa horum verborum sensus est, dari aduersus eum, pro quo intercessit mulier, id est, vel actionem, quæ semper salue mansit, vel aliam, quæ nunquam competiit. Aliquando mulier, quę intercedit pro alio, participat obligationem, & datur aduersus reum actio: nonnũquam mulier intercedit pro alio trãsferendo in se obligationem qua alius tenetur, & hoc casu restituitur actio à prætore, l. quamuis. §. quoties. §§. sequen. l. si paternam. C. eod. l. aliquando. hic. Rescissoria appellatur hæc actio, quia datur rescisso negotio quod contractum est. Aliquando mulier intercedit pro alio, sed ita vt se solam ream constituat pro eo, qui obligatus non est, d. l. quamuis. §. si cum essem. & hoc etiam casu succurritur mulieri. Sed quomodo dabitur actio aduersus eum, qui nunquam obligatus fuit, cum mulier sola contraxit, subducta mulieris persona per exceptionem senatusconsulti? Et dabitur aduersus eum, pro quo mulier se ream constituit, actio vtilis, quę instituitur potius quam restituitur. Hactenus de senatusconsulto Velleiano.

IN TIT. XXX. LIB. IIII. COD. DE NON NVMERATA *Pecunia.*

ARGVMENTVM HVIVS TITVLI

SVb hoc titulo tractatur de exceptione non numeratæ pecuniæ, quæ similis est quadantenus & exceptioni senatusconsulti Macedoniani & Velleiani: atque ideo post titulum de senatusconsulto Macedoniano & Velleiano, subiectus est titulus de nonnumerata pecunia. Hæ autem omnes exceptiones tam senatusconsulti Macedoniani, Velleiani, quam exceptio nõ numeratæ pecuniæ, de qua hic disseritur, contra tenorem rationis quodammodo inductæ sunt singulari aliqua vtilitate id exigente. Exceptio non numeratæ pecuniæ tunc datur cum quis inopia & magna difficultate pressus scripsit cautionem, deditque creditori futuro, sperans fore, vt sibi numeraret pecuniam, nec ea tamen pecunia numerata est. Veluti si fortè quispiam indigens pecunia accedat ad fœneratorem aliquem, & petat ab eo centum, & fœnerator iubeat chirographum & schedulam scribi. Ego (inquit) numerabo tibi pecuniam, modo de ea mihi cautionem scribas: scribit debitor chirographum credori. Sic fœnerator occupationes commentus est, ne pecuniam daret. Deinde vel ipse, vel hæres eius conuenit eum, à quo cautio conscripta fuit, & pecuniam ab eo petit tanquam creditam. Reus aduersus quem agitur ex hac cautione, fatetur se cautionem quidem scripsisse: sed sibi pecuniam numeratam non esse. Si communem iuris rationem sequamur, is qui cautionem scribit, tenetur ex ea cautione. Dubium enim non est, quin cautio fidem faciat aduersus eum, qui eam scripsit, l. Publia. §. vlt. depositi. l. cum de indebito. §. vlt. de probat. & ideo videtur non audiendus si dicat pecuniam sibi numeratam nó fuisse, cum fateatur se eam cautionem scripsisse: sed tamen legibus comparatum est, vt qui cautionem tantum scripsit, admittatur, allegans sibi pecuniam numeratam non esse. Huius exceptionis nulla mentio est in libris Digestorum, sed tantum in Codice & Institutis titulo de exceptionibus. Hoc sit veluti argumentum totius huius tractatus. Nunc de hac exceptione distinctius & enucleatius tractandum est per locos communes. Ac in primis videndum est

De causis huius exceptionis.

CAP. I.

CAusæ huius exceptionis satis cognosci possunt ex his, quæ iam à nobis dicta sunt: sed quæ summatim diximus, sunt distinguenda. In primis, vt detur hæc exceptio, oportet cautionem scriptam esse. Cautionis mentio est in leg. 1. & 2. hic. Cautio hic schedulam significat, l. lecta. de rebus cred. leg. cum de indebito. §. vltim. de probationibus, ff. vbi dicitur, *Cautio emissa.* Eadem tamen ratio est, & stipulationis sine vlla scriptura: quamuis frequentior fiet mentio scripturæ. idem tamen dicendum est, & si quis stipulatus sit pecuniam sibi reddi, quam tamen non numerauit. leg. cum vltra. Causa altera huius actionis est, quod oportet cautum esse ex causa mutui, vel ex alia simili causa. puta ex causa solutionis. Si quis enim cauerit se pecuniam accepisse ex causa mutui, vel ex causa solutionis, tanquam debitam ex aliis causis, nõ datur hæc exceptio, in l. aduersus. §. hic. Quamuis aliquando creditum generale verbum sit, & differat creditum à mutuo, vt genus à specie: tamen frequenter accipitur creditum pro mutuo, vt in l. singularia. de reb. credit. ex aliis autem contractibus si quis cauerit se pecuniam accepisse, non dabitur ei hæc exceptio. Exemplum est de deposito, in l. in contractibus. §. 1. hic. id autem in mutuo constitutum est magis quam in aliis contractibus, quoniam maiora incommoda ex mutuo consequebantur, & frequentius accidebat vt captiosa esset cautio in mutuo, quam in aliis contractibus. Ad ea quæ solent frequentius accidere, solent legislatores suas leges adaptare, l. nam ad ea. de legibus. Hinc variæ quæstiones nascuntur. Vna est in l. transactiones, 11. Cum inter me & te controuersia esset de pecunia credita, & de cautione quam ego scripseram, qua caueram mihi pecuniam numeratam esse: tandem transacta res est inter nos: agis aduersus me ex alia transactione: volo opponere exceptionem non numeratæ pecuniæ: quæritur an possim? Hic dicitur me non posse. Non enim peto iam eam pecuniam ex causa mutui, sed ex causa transactionis. Et hæc exceptio tum demum locum habet cùm pecunia credita petitur, dict. l. aduersus. Alia quæstio tractatur in l. generaliter. 13. In chirographo quod factum erat de pecunia credita, expressa est causa venditionis, vt non posset opponi exceptio pecuniæ non numeratę. Cum enim conueniretur reus ex ea cautione voluit opponere hanc exceptionem, obiectum est ei non esse cõtractum mutui sed venditionis: aut eam causam veram non esse: sed an coget actorem probare eam

causam esse veram? Hic dicitur, non sequenda erit cautio. Sed si cautum sit eam pecuniam numeratam esse ex causa mutui, cogetur actor probare eam numeratam esse ex causa venditionis. Sed hic ei incumbit onus probationis qui falsam causam esse ait, afferque rationem. Cautio ergo qua cauet aliquis pecuniam numeratam esse non sufficit ad probationem: sed nihilominus cogitur actor probare qui agit ex ea cautione se numerasse: alioqui absoluendus erit reus. Atque ideo in his locis in quibus est adhuc vsitata hęc exceptio, consultius est vt cum quis numerat pecuniam alicui, non soli cautioni confidat, sed adhibeat testes, vel iubeat conscribi publicum instrumentum de numeratione, vt non possit opponi exceptio non numeratæ pecuniæ. Tertio, vt locus sit huic exceptioni oportet pecuniam numeratam non esse, ideoque dicitur exceptio non numeratæ pecuniæ. Hæ causæ diligenter sunt expendendæ, vt formam proponendæ huius exceptionis intelligamus. Reus contra quem agit actor in iudicio exponit se ex causa mutui cautionem scripsisse, nec pecuniam ei numeratam fuisse. Nō numerata autem pecunia intelligitur, vel in totum, vel pro parte. l. 2. hic. & l. cum vltra. Sicut exceptio nō numeratæ pecuniæ datur pro tota pecunia, cum nihil est numeratum, ista etiam datur pro parte, si pars numerata non sit. Hinc nascitur quæstio quæ tractatur in l. aduersos. 5. Quidam mihi debebat centum ex causa venditionis: is petebat à me ne à se exigerem eam pecuniam: voluitque eam habere tanquam mutuam & retinere: sic causa illa venditionis cōuersa est in causā mutui: conscripta est cautio de ea re. Is cauit se eā pecuniā accepisse. Ego ex ea cautione ago aduersus eum: is opponit exceptionem pecuniæ non numeratę: quęritur an sit absoluendus sit? Et ego non possum docere me aliquid numerasse. Sed dicitur, eum absoluendum non esse. Nam id debebat ex alia causa: sic enim aliæ obligationes in mutuum conuertuntur, leg. qui negocia. mandati. & l. singularia. de reb. cred. Illa iusta causa debiti habetur pro numeratione. Hæ sunt causæ ex quibus datur exceptio non numeratæ pecuniæ. Nihil autem refert an simpliciter cautum sit, an verò accedat pignoris obligatio cautioni, vel stipulatio, vel etiam iusiurandi religio. De his omnibus hic quęstiones tractantur, veluti de pignore in l. 1. hic. Ego caui me mutuam pecuniā à te accepisse, quā sperabā fore vt mihi mutuā numerares: tibi pignus dedi: tu pecuniā mihi non numerasti. Ego vendico pignus meum actione in rem. Obiicis eam rem quam vendico tibi in pignus datam esse: ego obiicio replicando de pecunia non numerata. Similis locus est in l. 3. hic. de hypotheca. De stipulatione etiam quæritur si stipulatio accesserit: & certum est hanc stipulationem non impedire, quominus opponatur hæc exceptio. l. cum vltra. 9. ver. in factum. Caui me à te accepisse centum ex causa mutui, & promisi me tibi eam pecuniam soluturum: tu mihi non numerasti eam pecuniam: ego promisi spe futuræ numerationis: aduersus me agis ex stipulatione non ex mutuo, & ais me tibi stipulanti promisisse soluturum eam pecuniam, an dabitur exceptio pecuniæ non numeratæ in hoc casu? Tu agis ex stipulatione tanquam ea pecunia promissa sit, non tanquam numerata: itaque videtur deficere exceptio. Sed tamen excipietur in factum, ad similitudinē exceptionis non numeratæ pecuniæ. Alia quęstio est de iureiurando. Quid si non tantum cauerit quis se pecuniam accepisse ab aliquo, sed etiā iurauerit? idem de iureiurando dicendum est, quod de stipulatione. Nam iurisiurandi religio non impedit quominus hæc exceptio opponatur: idque expressum est in l. vltima. Est locus communis de iureiurando animaduersione dignus. Iusiurandum talem conditionem recipit, qualem contractus super quo interponitur, cum quis cauet se mutuam pecuniam accepisse, & se eam soluturum, conditio inest, si eam numerauerit alter. Proximus locus est in quo quæritur,

Cui & contra quem detur hæc exceptio.

Cap. II.

EX his quæ iam diximus satis perspicuum est, hanc exceptionem competere, qui cauit se accepisse mutuam pecuniam aduersus eum cuius gratia cautū est, qui pecuniam erat numeraturus. Datur præterea hæredi eius cuius gratia cautio conscripta est, l. si intra. 8. Datur etiam fideiussori & mandatori. l. tam mādatori. 12. Si quis cauerit se mutuam pecuniam accepisse, & eo nomine dederit fideiussorem, non tantum reus principalis, si conueniatur, hanc exceptionem non numeratæ pecuniæ opponere poterit, sed etiam fideiussor, vel mandator, cuius mandatu cauit. Exceptiones omnes quæ competunt reo principali, competūt etiam fideiussori, vt diximus sub titulo ad senatusconsultum Velleianum, nisi personæ cohæreant, cum qua contractum est. Sed ex numero earum exceptionum, non exceptio non numeratæ pecuniæ. Nam personæ non cohæret: & ideo mirum non est si detur fideiussori. Præterea datur creditoribus qui res tenent debitoris à quo cautio conscripta est: quod est notandum, nam de eo maior erat dubitatio. l. pen. hic. Is qui cautionem conscripsit spe futuræ numerationis, non cōuenitur forte à creditore, sed habet alios creditores qui conueniunt eum: agitur aduersus eos qui forte res tenent, vel quia missi sunt in possessionem bonorum quia non soluebatur, vel quia habent pignus: quæritur an poterunt hanc exceptionem non numeratæ pecuniæ opponere? & dicitur posse. Subiicit, & si permittatur creditoribus exceptionem non numeratæ opponere, nullum tamen præiudicium hoc facere reo principali nec fideiussori eius, si forte creditor probauerit aduersus eos agens pecuniam numeratam fuisse. Quia res est inter alios acta. At res inter alios acta aliis non nocet. l. sæpe. de re iudicata. Sequens locus est in quo quæritur,

Utri incumbat probatio, reo an actori.

Cap. III.

ACtor ait se mutuam pecuniam dedisse, & profert cautionem: reus contendit sibi pecuniam numeratam non esse, & se cauisse propter spem numerationis secuturæ, quæritur igitur an actor probare debeat se pecuniam numerasse, an vero reus pecuniā sibi numeratam non esse? Si sequamur vulgarem regulam de probatione, videtur reo incumbere probatio. quod plerisque visum est, non satis attentè hanc rem considerantibus. Sicut actor intentionem suam probat, sic reus exceptionem, l. 1. de probationibus. At reus excipiendo dicit, sibi pecuniam numeratam non esse. Ergo cur non probabit exceptionem suam, nempe pecuniam sibi numeratam non esse, cum id intendat reus? Sed certum est, hic actorem probare debere pecuniam se numerasse: id colligitur ex duobus capitibus huius tituli, satis apertè iudicio meo, & l. si ex cautione. 3. & l. adseruatio. 10. hic. Hic dicitur ad petitorem transferri onus probandi, nec cogi probare reum sibi pecuniam numeratam non esse, cum negantis nulla sit probatio naturali ratione. Hoc quomodo accipiendum sit docui sub titu. de proba. supra. Rationem adduximus ex loco Ciceronis in Partitionibus orator. *Nemo potest rationē eius quod negat reddere.* Exigetur ergo probatio ab eo qui profert cautionem,

quòd

quod pecuniam mutuam numerauerit. Sequitur alius locus huius disputationis, in quo quæritur,

Intra quod tempus hæc exceptio opponenda sit.

CAP. IIII.

DE tempore extat constitutio Iustiniani in l. in contractibus. vbi statuitur biennium, cum olim quinquennium statutum esset, ad opponendam exceptionem aduersus eum qui ex mutuo agit. Hoc inductum est aduersus fraudē debitorum, quia debitores solebant (vt credibile est) opponere exceptionē non numeratæ pecuniæ: ideoque visum est vtile præscribere certum tempus moderatum huic exceptioni opponendæ. Hinc nascitur quæstio tractata in l. si intra. 8. de hærede, si forte supersit vnus annus ex duobus annis, cum debitor mortuus est, intra illum annū poterit exceptionem hæres opponere. *Si forte quæsitus est.* De forma quærendi mox dicemus. Si defunctus sit debitor post biennium, hæres eius, & si pupillus sit, admitti non potest ad hanc exceptionem opponendam. Quod hic dicitur de tempore, hoc est intelligēdum cum reus allegat sibi pecuniam numeratam non esse: secus autem dicendum est, si dicat reus se pecuniam soluisse, & nihil se debere. Et hæc allegatio etiā post tempus legitimum admittenda est, dict. l. adseueratio. 10. Hæc igitur exceptio non numeratæ pecuniæ, nō opponitur post tempus legitimum, quod est biennij. Hinc quoddam obligationis genus introductum est, quod dicitur literarum obligatio, de qua literarū obligatione est titulus in Institut. Non tantum obligatur quis re aut verbis, aut consensu, sed etiam literis. Quæ sit hæc literarum obligatio facile intelligi potest ex his quæ diximus. Si quis cauerit se pecuniam ab alio accepisse ex causa mutui, nec opposuerit exceptionem non numeratæ pecuniæ intra tempus biennij, nec de pecunia sibi non numerata quæstus sit, dicitur obligatus esse literis. Nā res non interuenit vt dicatur debitor re obligatus esse: nō verbis obligat° est, quia forte nō interuenit stipulatio: non consensu: quia non obligatur quis ex solo consensu: sed re vera literis obligatur. Huius literarum obligationis (vt iā diximus) nulla est mentio in Digestis, sed tantūm in Codice Iustiniani, & in Institut. manauit enim hæc obligatio literarum ex principum constitutionibus. Nam literis non obligamur secundum sententiam veterum Iureconsultorum, l. non figura. de oblig. & actio. Figura ad obligationem inducendam non valet, sed scriptura prodest ad probandum quod actum est. Bartolus & cæteri vulgo aiunt quod dicitur de tēpore quod præstitutū est huic exceptioni opponendæ, ita intelligendum esse, nisi reus susceperit onus probationis, & paratus sit docere sibi pecuniam numeratam non esse. Ego puto hanc sententiam veram non esse, & dico hanc exceptionē non posse opponi à reo post tēpus legitimū, etsi paratus sit probare pecuniam sibi numeratam non esse. Id colligitur ex variis locis huius tituli, præsertim ex l. si intra. ad finem, cum ait, *Sin vero legitimum tempus excessit, &c. omnimodo hæres eius debitum soluere cōpellitur.* Idē colligitur ex l. adseueratio. ex his verbis, *Querela prius euanescat.* Aliud argumētū ducitur ex l. in cōtractib. §. illo. vbi dicitur post tempus legitimum, i. post biennium quod præstituitur opponendæ exceptioni non numeratæ pecuni, si velit reus deferre iusiurandum actori, audiendum non esse, tantum abest vt probare volens testibus sibi pecuniam numeratam non esse, admittatur, vt etiam si velit iusiurandum deferre aduersario non audiatur,

De literarum obligationibus.

Contra Bartolum & cæteros doctores verum post biennium hæc exceptio datur.

Idque fit, quia omnino excluditur lapsu eius temporis. De hoc diximus aliquid sub titulo de iureiurando. Ergo excluditur ab oppositione exceptionis à probatione eiusdem, à iurisiurandi delatione, quæ vim probationis habet. Et hæc sunt vulgaria argumenta. Ego alio vtar argumento: quia non diceretur reus literis obligatus. Post biennium enim nascitur obligatio literarum: sed si admitteretur post biennium reus suscipiens onus probationis in se, non recte diceretur literis obligatus esse, & scriptura ad obligationem non valeret, sed ad probationem tantum: nec diceretur nouum genus obligationis esse, sed diceretur re obligatus esse reus, & præsumeretur eum obligatum esse ex mutuo: sed dicitur quoddam esse genus obligationis, quia etsi post biennium possit docere sibi pecuniam numeratam non esse, tamen obligatur, & dicitur obligatus esse literis. Non potest dici obligatus esse re, quia forte constare potest rem non interuenisse, & pecuniam non fuisse numeratam.

Si autem verum non esset quod vulgo dicitur, & receptum etiam est, post biennium audiendum esse reum, si velit probare pecuniam numeratam non esse, nulla literarum obligatio dici posset, scriptura tantum valeret ad probationem, non etiam ad obligationem. Scripturæ autem fiunt, vt fides rei gestæ fieri per eas possit, vt dicitur in l. contrahitur de pignoribus. leg. 3. de fide instrument. Non valent ad obligationem ferè scripturæ, sed tamen in hoc casu obligatio contrahitur literis, nec tantum valet scriptura ad probationem sed etiam ad obligationem contrahendam. Si igitur vera esset recepta opinio, nulla esset literarum obligatio, nullus effectus literarum, nisi in probatione & fide facienda. Secundum receptam opinionem effectus scripturæ & literarum consisteret tantum in fide facienda, & vni ante tempus biennij incumberet probatio, post tempus alteri. Hoc argumento mihi videtur facile expugnari posse recepta opinio eorum, qui putant post biennium opponi posse exceptionē non numeratæ pecuniæ, si modo reus paratus sit in se suscipere onus probationis. Ne autem nimis durum videatur quod iam à nobis dictum est de tempore, non posse hanc exceptionem opponi post tempus legitimum, duobus remediis prospectum est. Nam alias videretur durum esse atque inciuile, vt non possit opponi exceptio post biennium. exceptio opponitur ad excludendam actoris petitionem, leg. 2. de except. Nec potest opponi exceptio si agatur. Posset ergo actoris cuius gratia chirographum conscriptum est, actionem, & petitionem suam tantisper differre, dum fuerit lapsum tempus biennij, vt lapsu eius temporis exceptionem hanc reo competentem excludat: & ideo constitutum est vt exceptiones perpetuæ sint, quāuis pleræque actiones sint temporariæ, vt in exceptione doli: quia non est in potestate rei quando aduersus se agatur: sed est in potestate actoris quando agat. Sed huic incommodo (vt dixi) duobus remediis prospectum est. In primis actione condictitia. Nam si is qui cautionem conscripsit, timeat ne actor qui accepit cautionem, differat actionem suam post tempus biennij, interim poterit cautionem illam suam condicere, l. si quasi. 7. Is qui cautionem scripsit spe numerationis secuturæ, non tantū habet exceptionē pecuniæ nō numeratæ, si conueniatur, sed etiā habet condictionē suæ cautionis, quam poterit repetere condictione sine causa. Alterum remedium est, cuius fit mentio in l. in contractibus. §. vltim. querela & denunciatio de pecunia non numerata. Potest protestari pecuniam sibi numeratam non esse: quamuis cautionem conscripserit spe numerationis. Hæc denuntiatio ei proderit, vt

non excludatur tempore. Iustinianus hic docet formã huius denuntiationis faciendæ. In scriptis denunciandum esse ait. Addit, *Præsens sit*. Debet enim ei protestatio fieri præsenti: si absens sit, nec expectetur eius reditus, ante biennium denuntiatio fit apud iudicem. Estque locus communis, de denuntiatione facienda, vt cum denuntiatio facienda est, vt & absens est is cui facienda est, fiat apud iudicem. Præterea notandum est hanc exceptionem cessare in quibusdam casibus exceptis,

Primus casus est, si reus fidem cautionis agnoscens partem debiti soluerit, l. 4. Quidam cauit se mutuam pecuniam accepisse ex causa mutui: is cautionis fidem agnoscens postea soluit decem: petitur ab eo reliquũ, vult opponere hanc exceptionem: quæritur an possit. Hic dicitur non posse, quia agnouit fidem cautionis, soluendo partem debiti: sicut diximus de filiofamil. cui credita est pecunia, sub tit. ad senatusc. Macedon. Si paterfamilias factus partem debiti soluerit, atque ita debitum agnouerit. Hic autem vtrumque est necessarium, vt reus excludatur exceptione. Oportet eũ partem debiti soluisse, & agnouisse cautionem. Quibus verbis significat, eum qui errore ductus soluit, non excludi ab hac exceptione opponenda.

Secundus casus est in lege 6. Si substitutus sit reus in eius locum qui erat obligatus, quia pecuniam acceperat, hic non potest opponere exceptionem non numeratæ pecuniæ.

Tertius casus est, in securitatibus publicarum functionum, aduersus quas nulla exceptio opponi potest, l. in contractibus. §. sed quoniam. Securitatem vocat, quam nos *quittantiam* vocamus. Apocham vocant Iureconsulti. Securitates publicarum functionum vocat apochas publicanorum, cum scilicet publicani cauent sibi solutum esse publicum vectigal. Quartus casus est, quo postea additur, Si maritus post confectionem dotalium instrumentorum cauerit sibi solutam esse dotem, quia nullam opponere poterit exceptionem non numeratæ pecuniæ; si contendat spe numerationis talem cautionem conscripsisse. Alium casum addunt plerique, cum reus huic exceptioni renunciauit. & plerumque in cautionibus solet hoc adscribi, in quibus locis adhuc vsitata est: nam in plerisque locis ea exoleuit per Galliam. Ego puto hanc rationem renunciandi iuri non conuenire. Diximus sub tit. de senatusc̃õsulto Velleiano. Æque decipitur is qui renunciauit huic exceptioni, & tam facile inducitur ad renunciandum huic exceptioni quàm ad cautionem scribendam. His locis continetur quicquid sub hoc titulo de exceptione non numeratæ pecuniæ & de literarum obligatione traditur. Additur quædam constitutio ex Nouellis Iustiniani de triente & semisse, quæ non multum ad hanc rem pertinet, de eo qui inficiatur chirographum aut cautionem. Constitutum est à Iustiniano eum puniendum esse, si modo conuictus sit testibus & probatione.

IN TIT. XXXI. LIB. IIII. COD. ET TIT. II. LIB. XVI. PANDECTARUM.

DE COMPENSATIONIBUS.

Cap. I.

Sub hoc titulo in primis ponitur definitio cõpensationis, ex cuius definitionis explicatione tota fere pendet disputatio de compensatione. Definitio compensationis traditur in l. 1. huius, quæ est ex Modestino. Compensatio est debiti & crediti inter se contributio. Exempli gratia, Tu mihi debes centum ex causa mutui: ego tibi debeo tantundem ex causa venditionis: agis aduersus me, & petis centum quæ tibi debeo ex causa venditionis: ego peto vt compensatio fiat eius pecuniæ quam ego tibi debeo cum ea pecunia quam mihi debes ex alia causa. Hæc contributio dicitur compensatio. Vtilitatem huius compensationis docet Pomponius in l. 3. necessaria est, quia vtilis est. Nam alioqui debitum repeti potest: quia & si soluero quod tibi debeo, potero quod mihi debes postea petere. Sed tamen dicitur interesse nostra potius non soluere quàm solutum repetere. Nititur autem magna æquitate, vt rem quis petit quod sibi ab alio debetur, eius quod debet illi compensatio fiat. Et hæc compensatio præsertim locum habet in bonæ fidei iudiciis, §. in bonæ fidei. de action. Si sequamur iuris subtilitatem, is aduersus quem opponitur compensatio, poterit dicere, Solue quod mihi debes ex mutuo: si aliquid tibi debeã ex causa venditionis, age aduersus me, ego me defendã. In iudiciis strictis olim ante D. Marcum non habebatur ratio compensationis. Iudicis potestas obligabatur formulæ. Nam formula certa dabatur concepta secundum edictum propositũ de quacunque actione: vt exempli gratia, si cui debebatur pecunia ex mutuo, ita concipiebatur formula, Si Titius Sticho debeat centum, Caius iudex esto. Frustra contendebat reus sibi tantundem deberi ex alia causa. Nihil enim de eo in formula cautum erat: iudex datus cogebatur sequi formulam. In bonæ fidei iudiciis non ita obligabatur potestas iudicis dati, vt non sequeretur quod æquitati & vtilitati consentaneum esse videretur. Sed D. Marcus voluit in strictis iudiciis per exceptionem doli succurri ei contra quem agitur, qui exceptione vti vult: voluit enim addi exceptionem doli iudicio, vt si quis petat ex causa mutui, quod strictum iudicium est, possit aduersus eum obiici exceptio doli mali. Is enim qui hanc compensationem recusat, videtur dolo nõ carere, iuxta iuris regulam. Dolo facit qui id petit quod postea redditurus est, l. in condemnatione. §. dolo. de regul. iur. l. sed etsi ideo. soluto matrim. Exceptio doli inest bonæ fidei iudicio. Hoc verbum *ex fide bona* continet exceptionem doli, l. 3. pro socio. Nam dolus bonæ fidei contrarius est. Ex his intelligitur quid sit compensatio, cur inducta sit, qua ratione nitatur, & quæ sit eius vtilitas. Nunc vt singula persequamur explicanda sunt verba huius definitionis. *Debiti & crediti*. Hic quæritur quid debitum sit, quid creditum. In explicatione horum verborum fere consistit totus hic tractatus. Estque locus qui sæpe occurrit de debito & credito, de quo sæpe tractatum est à nobis, & præsertim sub titul. de condict. indeb. & titul. de constit. pecu. Quæstiones ergo hic quædã tractantur, in quibus quæritur quid debitum sit, & quid debitum non sit: quod debitum aut quod creditum veniat in compensationem, aut non veniat. In primis quæritur de eo quod debetur in diem, an id veniat in cõpensationem, quod tractatur l. 7. cũ quis promittit in diem, puta Kalendis Martiis, nascitur statim obligatio: dies nõ suspendit obligationẽ, sicut cõditio: ideoq. id dari oportet. Obligatio est iuris vinculũ quo necessitate adstringimur alicuius rei soluẽdæ. statim igitur nascitur obligatio, cum quid in diem promittitur, l. cedere diem. de verborum significat. Vnde probabiliter dubitatũ fuit an id quod debetur in diem veniat in compensationem. Et Vlpianus ait non venire in compensationem, quia quamuis nata sit obligatio, tamen peti adhuc non potest: cessit quidem dies, sed non venit. At compensatio speciem quandam habet petitionis, l. amplius. ff. rem ratam haberi. Vlpianus interpretatur verba cautionis, amplius non peti. Ait petere

Expositio definitionis.

quoque

eum intelligi & contra stipulationem facere qui compensatione & deductione vtitur in iudicio. Vnde quod peti non potest, in compensationem venire non potest. Hinc nascitur quæstio quæ tractatur in l. si cum milite. 16. §. cum intra. Ego iudicatus & dānatus sui ed tibi dandum centum ex aliqua causa. Præteriit tempus quod tibi datum est ed soluendum iudicatum: dati fortitan erant quatuor menses, qui iudicatis dari solent, l. 4. de vsur. rei iudic. Tu ex alia causa damnatus es ad mihi soluendum tantundem, sed tempus mihi datum ad soluendum iudicatum nōdum effluxit: quæritur an ea pecunia de qua iudicatum est, & cuius pecuniæ soluendæ nondum tempus elapsum est, veniat in compensationem. Et ait Papinianus compensationem admittendam. Nec enim hic dicitur qui damnatus est, & cui datum est tempus ad soluendum iudicatum, in diem debere, l. quod in diem ff. de solut. Dies obligationis non venit quæ expressa est in contrahenda stipulatione: hic obligatio pura est & purum est debitum, licet tempus indulgeatur reo humanitatis & miserationis gratia ad soluendum iudicatum. Quæritur etiam de eo quod nature debetur. Et dicitur in l. 6. etiam quod natura debetur venire in compensationem. Hoc receptum est æquitatis causa, subtilitate iuris repugnante. Nam quod natura tantū debetur, peti non potest: igitur in compensationem venire non posse videbatur, quoniam compensatio instar petitionis est, dict. l. amplius. Hic notandus est effectus naturalis obligationis. Obligatio quæ naturalis tantum est, non etiam ciuilis, effectus quosdam ciuiles habet. Prodest enim ad cōpēsationē, vt hic videtis, sic ad exceptionem: ad actionem autem non prodest, l. fideiuss. §. fideiussor obligari. de fideiussor. Quæritur etiam de eo quod per exceptionem perimi potest, licet ipso iure debeatur, an in compensationem venire possit? Huic quæstioni respondet Iurisconsultus in l. quæcunque. 14. hic. debitum non dicitur quod propter exceptionem exigi non potest, vt propter exceptionem senatusconsulti Macedoniani, Velleiani, vel aliam huiusmodi exceptionem, quamuis mero iure debeatur. Nam id dicitur indebitum, quod propter aliquem exceptionem prætoriam exigi non potest. Vnde repetitur per condictionem indebiti: ideoque fit interdum vt debitum naturaliter non compensetur. Vnde quod dicitur de naturali debito intelligendum est, nisi illud per exceptionem aliquam prætoriam perimi possit. Exemplum est in l. Iulianus. 60. ff. de condict. indeb. Re iudicata non tollitur naturalis obligatio: datur tamen exceptio rei iudicatæ, vt non possit peti. hic locus communis est diligenter notandus. Deinde quæritur, quod hic dicitur de debito & credito, ad quam obligationem referendum sit. Debitum aut creditum aliquando ex quasi contractu, aliquando ex maleficio, aliquando ex quasi maleficio, quod præstatur tantum officio iudicis, aliquādo quod petitur tantum actione, aliquando quod persequimur extra ordinem. sed dicendum est nihil referre qua ex causa nascatur obligatio, modo sit obligatio vel necessitas aliqua præstandi, quæ loco obligationis habetur: cuius rei exempla multa hic extant quæ percurram. Vnum exemplum est in l. si ambo. 10. Exempla proponuntur eorum casuum, de quibus probabiliter dubitari potuit: vt si parem negligentiam ambo socij adhibuerunt, qua perijt aliquid vel deterius factum est ex rebus communibus, eóque nomine alteri aduers' alterū datur actio pro socio, pro eo de quo principaliter contractus initus est, non datur hæc actio: sed tamen propter naturam actionis pro socio quæ bonæ fidei est, alteri tenetur: ideoque hoc veniet in compensationem. In §. seq. quæritur de obligatione quæ nascitur ex maleficio. Quod diximus debitum contribui cum credito, nos intelligimus etiam debitum quod debetur ex maleficio. In §. sequenti ait: In stipulationibus quæ instar actionis habent, compensationem habere locum. Stipulatio prætoria, vt stipulatio damni infecti, habet instar actionis. Si domus vicini sit ruinosa, adibo prætorem, qui coget vicinum mihi cauere de damno infecto: stipulatio prætoria nō est proprie formula quæ concipiatur à prætore dato iudice: sed prætor ipse interponit auctoritatem suam. Vnde dicitur prætoria esse stipulatio, l. 5. de verborum oblig. dicitur autem proficisci ex mero Prætoris officio, sed tamen instar actionis habet, & verbo actionis late accepto continetur, l. actionis verbo. de obligat. & act. Aliud exemplum est in l. pecuniam. 15. hoc exemplum pertinet ad tit. de eo quod certo loco. Diximus si quid certo loco promissum sit dari, posse alio in loco peti actione arbitraria, habita ratione eius quod interest vel actoris vel rei alio in loco datum non esse. Ergo aliquando ad maiorem summam quam quæ stipulatione continetur condemnat iudex, aliquando ad minorem, l. 4. Cod. depositi, l. qui per collusionem. §. vlt. de act. empti. Quæritur an id quod interest propter locum, quia non soluta est pecunia in eo loco in quo promissa est, veniat in compensationem? Et dicitur in compensationem venire. Nā debitum etiam ad id quod officio iudicis præstari debet extenditur, cum quæritur quid veniat in compensationem. Aliud exemplum est in l. debitor. 19. Hic quæritur an quod peti potest actione de peculio veniat in compensationem? Quod peti potest actione de peculio mero iure non debetur. Mero enim iure dominus non tenetur ex facto & contractu serui sui: sed tamen iure prætorio constitutum est vt teneatur de peculio. Is qui debitum reipublicæ soluit seruo reipub. citra voluntatem eorum quibus debitum recte solui potuit, an sit liberatus? non. Obligatio enim pristina manet, ideoque poterit aduersus eum agi perinde ac si nihil omnino soluisset, manente pristina obligatione. Sed hic quæritur, si quid seruus habeat in peculio, an dabitur ei compensatio? Sed ait Papinian. *Dabitur ei compensatio peculij fini qua seruus.* Ego alias explicaui in libr. 1. disput. anniuer. cap. 12. quomodo intelligenda sunt hæc verba, vbi dixi finem significare apud Iurisconsultos modū & quantitatem. Multa exempla adduxi huius rei ostēdendæ causa, qua fini habebit peculium, id est ad quantitatem peculij quod seruus habet. Aliud exemplum est in l. etiam. 5. Cod. eo. Etiam quod debetur ex causa fideicommissi venit in compensationem. Probabiliter tamen de eo dubitatum fuit, quia fideicommissum dicitur non peti actione, sed extraordinaria persecutione, leg. pecuniæ verbum. §. actionis. de verborum significat. Actionis verbo continetur etiam extraordinaria persecutio, quamuis proprie actio non sit. Persecutio fideicommissorum est extraordinaria persecutio. Vide Vlpianum in fragmentis Tit. de fideicommissis. Prætor erat quidam qui cognoscebat de fideicommissis, qui fideicommissarius dicebatur. Non seruabatur ille ordo solennis constituendorum & dandorum iudiciorum, sed ipse Prætor ius reddebat. Ex hoc igitur loco nos intelligemus, verbum, Debitum, quod in definitione ponitur, accipiendum esse pro eo quod quoquomodo debetur, & quod quoquomodo peti potest siue propria actione, siue extraordinaria aliqua persecutione. Hic aliquid subiicit de vsuris. Vsuræ debentur ex fideicommisso propter moram, quamuis actio que petitur fideicommissum, stricti iuris sit, l. in minorum. Cod. in quibus caus. restit. in in-

Iudicatis dantur quatuor menses ad soluendū.

Stipulatio prætoria quæ.

reg. Aliud exemplum est in l. si propter. C. eo. Quidam percepit fructus cum possideret fundum alienum, eósque consumpsit, ad restitutionem fructuum tenetur: quæritur an id veniat in compensationem? Et dicitur venire, quia cùm fructus peti possint, rectè dicitur eos in corpore compensationem venire.

Addendum est supra dictis, debitum accipiendum esse id etiam de quo lis est contestata, vt dicitur in l. 8. hic. ego litem contestatus sum aduersus te propter pecuniam quam mihi debes: post litem contestatam agis aduersus me, & petis pecuniam debitam ex alia causa: peto vt compensatio fiat eius pecuniæ, quam petere cœpi: quæritur an compensatio admittenda sit, quia lis erat iam contestata. Videtur pronunciandum esse super ea: sed Iurisconsultus ait in compensationem quoque id deduci: rationémque adiicit. Iniquum enim esset & absurdum, quo quisque diligentior est, eundem deterioris conditionis esse. Diligentior autem est qui litem prior contestatus est. Deinde quod diximus debitum in compensationem venire, debitum accipimus si liquidum sit, id est, si certum sit deberi, aut facile probari possit, & ostendi in l. vlt. C. eo. Est noua cōstitutio Iustiniani. Ego peto à te ex causa liquida, ex qua vel certū est te mihi debere, vel facile ostēdi pōt. Tu contendis me tibi debere ex alia causa quæ non adeo liquida est, sed multis ambagibus implicata, ita vt longiore inquisitionē res exigat. Hic nō admittitur cōpēsatio. Is. n. qui ex certa & liquida causa agit, non sum. mouebitur, sed cōdēnabitur salua tamē ei manente actione, i. compensatio ab eo obiecta non reuocabit iudicium neque cōdemnationem. Hoc est quod idem Iustinianus ait in institut. eas compensationes admitti quæ iure aperto nitūtur: licet quidam aliter ea verba interpretentur. Sed dubiū non est quin ea referenda sint ad constitutionem Iustiniani. Quæ autem causa liquida & ius apertum dici possit & soleat, hic quæritur: sed hoc magis facti est quam iuris, ideoque id committēdum est arbitrio iudicis. *Sed possit iudex.* His verbis nihil aliud significat quam iudicis & boni viri arbitrio esse relinquendum, vt videat quę facilē exitū sui causa præstare videatur. Rursus quod dicitur debitū, accipere debemus debitū ei qui cōpēsationē obiicit. Nā quāuis simpliciter dicatur cōpēsatio esse debiti & crediti inter se contributio, tamē ita nos accipere debemus id debitū venire in cōpēsationē quod debetur ei qui compēsare vult, l. eius. 9. Cod. eo. Is qui opponit compensationem necesse est vt ostendat sibi esse debitum id quod in compensationem deducit: nec sufficit allegare debitū esse, sed debitum sibi esse. Nam etsi debitum sit alteri, in compensationem non veniet. Huic simile est quod dicitur in l. rem. §. creditor. ff. eod. id est non cogitur compensare quicquid debet, sed quod debet tantum debitori suo. Præterea debitum est accipiendum ab eo qui agit, non ab alio: sicut debitum accipi quod debetur ei cōtra quem agitur qui compensationem opponit: ita debitum accipitur ab eo qui agit contra quem opponitur compensatio. Si ab alio debeatur non erit locus compensationi. Exemplum est in l. si cum militi. in principio. Miles instituit duos hæredes certarum rerū, sic duas fecit hæreditates diuisas & separatas: quod permissum est militibus. Paganis autem non est permissum. l. si certa. §. ff. de milit. testa. Vni ex his heredibus quidam est obligatus. Hæres agit aduersus eum. Reus opponit compensationem pro eo quod debetur ab alio cohærede: quæritur an id in compensationem veniat? Iurisconsultus ait in compensationem non venire. Non enim debetur ab eo contra quem opponitur compensatio. Hinc nascitur quæstio in l. id quod. penult. hic. Tutor agit nomine pupillorum suorum: obiicitur ei compensatio eius pecuniæ quam debet suo nomine: quæritur an sit admittenda hæc compensatio? Iurisconsultus ait hanc compensationē admittendam non esse. Diximus enim non recipi compensationem eius quod debetur ab alio quàm qui agit. hic autem iuris interpretatione non debetur ab eo qui agit. Nam cum tutor agit nomine pupilli, pupillus agere videtur, & perinde est ac si ipse non ageret. Sed alius sustinet personam pupilli cum agit, suam autem, cùm compensatio obiicitur. Sunt autem aliqui casus in quibus obiicitur compensatio eius pecuniæ quæ alij debetur; id fit vel propter coniunctionem personarum, vel propter coniunctionem obligationis, vt sequentibus exemplis ostendam. Vnum exēplū est in l. 5. hic. de fideiussore qui compēsat id quod debetur reo principali pro quo fideiussit. Si enim agatur aduersus fideiussorem, poterit compēsationem opponere pecuniæ quæ debetur non tantum sibi; sed reo pro quo fideiussit: idque fit propter coniunctionem obligationis. Aliud exemplū est in l. si cum filiofam. §. 1. ibi: filius compensat quod debetur patri suo, non sibi. Ego dixi sub titulo de peculio, Si quis contraxerit cum filiofam. eum duos debitores habere, filium & patrem: filium cum quo contractum est in solidum, & patrem de peculio. Si cum filiofamilias agatur, is potest compensationem opponere, non tantū eius pecunię quę sibi debetur: verùm etiam pecunię quæ debetur patri: sed cauebit patrē suum non petiturum. Aliud exemplum est in l. in rem. 8. in principio. Procurator in rem compensat quod debetur domino, etiamsi conueniatur nomine suo. Procurator in rem suam est cui mandata est actio. Vulgo dicitur, *vng transport*, & is cui cessa est, cessionarius dicitur. Est enim imaginaria quædā procuratoris constitutio. Magistratus est iudicia & actiones dare: iudicia enim & actiones olim ex formulis edictorum propositorum à magistratibus dabantur. Nostrum non est actionem nobis competentem alij cedere: ideoque inuenta est hęc constitutio procuratoris, quæ imaginaria est: ideoque dicitur procurator in rem suam. Procurator datus est in rem suam per cessionem actionis, qui vice mutua conuentus est: quæritur an possit opponere compensationem eius debiti quod in se translatum est. Diximus etiam post litem contestatam compensationem opponi posse de eo super quo lis contestata est: an admittetur hic compensatio? Hic Iurisconsultus ait admittendam. Licet enim subtiliter dici possit non esse ei debitam pecuniam, sed potius ei qui eum procuratorem constituit: quia tamen is in rem suam procurator constitutus est, recte ei debita pecunia esse dicitur potius quā ei qui eū constituit. Idē dicendū est etsi lis contestata non sit, sed ita inciderat ex facto. Est enim hic locus ex lib. 3. resp. Papin. nam plerique hic altercantur de contestatione litis. In libris Responsorum plerâque huiusmodi scripta reperiuntur quæ necessaria non sunt ad ius constituendum, de quo responsum est. Sed hæc ita scripta sūt, quia ita acciderat, quamuis nihil referat siue lis contestata esset an non. Ex his intelligitis quid sit debitū in definitione compensationis, & de quo debito accipiendum sit quod diximus, debitum in compensationem venire. Sequitur, *Contributio inter se.* Explicatio huius verbi maxime pertinet ad effectum compensationis de quo nunc dicturi sumus.

Procurator in rem suam quis.

De effectu compensationis.

CAP. II.

HÆc cōtributio inter se debiti & crediti ita fit, vt ipso iure alter ab altero liberetur, perinde atq.

si alter

si alter alteri soluisset. Iurisconsultus sub hoc titulo in plerisque locis diserte esprimet, ipso iure alterum ab altero liberari, veluti in l. 4. & l. si ambo. & l. postquã. hic. *Ipso iure liberantur.* Sicut solutione ipso iure tollitur obligatio, §. 1. Instit. quib. mod. toll. oblig. ita etiam ipso iure tollitur compensatione, etiam sine sententia vlla iudicis. Non est opus iudice ad hanc compensationem faciendam. Compensatio solutio quædam est & solutionis vim obtinet. l. 4. qui potiores in pigno. habeantur. Hinc simile est quod dicitur in l. si ambo. 10. in princ. Socius socio tenetur negligentiæ nomine & culpæ: vterq. culpam admisit. compensatio fit ipso iure eius quod alteri ab altero ob negligentiam suam debetur. Huic simile est quod dicitur in l. postquã. 52. si procurator absentis conueniatur, & obiic, at compẽsationem, non cauebit de rato: cõtendit liberatum esse dominum suum, & defendit ab initio nihil deberi. Est ergo hæc vis compensationis de qua loquimur, vt alter ab altero ipso iure liberetur, etiam sine iudice. Hoc est intelligendum vsque ad concurrentem quantitatem, vt dicitur in l. 4. Cod. eo. Tu mihi centum debes ex causa mutui: ego ex alia causa debeo quinquaginta, compensatio fit ipso iure, & alter ab altero liberatur, non à tota summa, quæ debetur, sed vsque ad concurrentem quantitatem. Tibi debeo quinquaginta: Tu mihi debes centum: ad quinquaginta adhuc mihi teneris. Ex his quæ diximus compensationem haberi pro solutione, quædam consequuntur. Ex eo in primis cõsequens est, cursum vsurarum sisti & impediri propter compensationem, sicut impeditur propter solutionẽ; dict. l. 4. idem dicitur in l. cum alter. 11. hic. Præterea sicut solutione pecuniæ, quæ debita est, pignus repetitur per pignoratitiam actionem, ita etiam per compensationem, l. inuitum. C. eod. Compensatio facta est inuicem debiti & crediti pro parte quantitatis debitæ: aliam partem offero, & te accipere nolente, consignatam depono: potero actione pignoratitia pignus repetere. Inde etiam consequitur agentem summoueri hac exceptione opposita compensationis, ita vt non sequatur condemnatio quæ alias sequeretur, in l. 2. hic. Tu petis à me centum ex causa mutui: obiicio compensationem pecuniæ mihi debitæ ex alia causa: sustinendum est iudicium donec cognitum fuerit an id debeatur. Quod tamen apud nos hodie non obseruatur, nisi eo nomine literæ regiæ impetratæ fuerint: sed facile hodie huiusmodi diplomata impetrantur. Sicut solutionem allegans summouet agentem, similiter obiecta compensationis exceptione summouetur actor. Huic simile est quod dicitur in l. 6. C. Is à quo petitur pecunia contendit ex alia causa sibi deberi propter res amotas ab vxore. Nihil autem refert quomodo opponatur compensatio in iudicio. Olim in strictis iudiciis necessaria erat doli exceptio. Hæc exceptio doli introducta fuit à D. Marco. §. in bonæ fidei. Instit. de act. Idem statuit Iustinianus: Omnes actiones siue sint stricti iuris, siue bonæ fidei, minui per compensationem, d. §. in bonæ fidei. Instit. de act. & l. vltim. C. eod. *Ipso iure*, id est necessaria non est doli exceptio etiam si strictum sit iudicium ex quo agitur, sed ipso iure compensatio fit. Sic etiam accipiendum est quod dicitur ipso iure, d. §. in bonæ fidei. Refert tamen quod ad effectum huius cõpensationis attinet, an quantitas hinc inde debeatur, an species: an species ex vna parte, & quantitas ex altera. Compensatio etiam admitti potest siue ex vna parte debeatur quantitas, & ex altera species, siue ab vtraque per se debeatur species: idque vt παράδοξον defendi aduersus vulgo receptam opinionem, in leg. fructus. §. ob donationes, soluto matrimonio. Sed tamen quod dicitur admitti compensationem cum debetur ex vtraque quantitas, ex altera parte species, vel ab vtraque parte species, vel ab vtraque parte quantitas, sic accipiendum est, vt cum hinc inde debetur pecunia, ipso iure alter ab altero liberetur antequam veniatur ad iudicium. Et ratio hæc est agendi, vt is aduersus quem agitur contendat se liberatum esse: ideo quia debetur & tantundem ex alia causa, quoniam alter ab altero statim liberatur: sed cum debetur ab vna parte pecunia, ab altera species, idem dici non potest. Hoc enim quod diximus statim alterum ab altero liberari, intelligendum est in his rebus quæ constant pondere, numero & mensura, quæ in suo genere functionem recipiunt. Sed cum ab altera parte debetur quantitas, ab altera species, opus est interuentu iudicis. Nam si debeatur ab vna parte quantitas, ex altera parte species, is qui habebit speciẽ petet à iudice vt sibi liceat retinere illam speciem pignoris loco, donec sibi satisfactum sit. Hæc distinctio sumitur ex l. si conuenerit. 18. de pign. act. Hæc de effectu compensationis cum est admissa compensatio à iudice. Sed quid si compensatio admissa non sit, & iudex reiecerit eum qui opponebat compensationem, quæritur an ius quod ei competebat perierit. & si velit postea agere summouendus sit exceptione rei iudicatæ? Hæc quæstio tractatur in l. 6. §. si rat. hic. multum refert quid actum sit in iudicio, & ob quam causam non fuerit admissa compensatio. Si iudex ob causam non admiserit compensationem, quia forte causa debiti non erat liquida, non quòd falso obiiceretur compensatio, manebit ei salua petitio, quamuis non fuerit admissa eius compensatio. Si verò ideò iudex non admiserit compensationem, quia videbat id debitum non esse, propter quod non petebatur compensatio, sublata est omnis actio. Quod enim non potest opponere excipiendo, non poterit petere agendo. Et hinc tractatur quæstio, si quis sit exclusus ab exceptione sua, an per modum actionis possit id petere? Sed facilè est id intelligere ex l. cum quæritur de re iudicata. Videndum est an sit eadem causa petendi, & an eadem res petatur, & an inter easdem personas agatur. Igitur si pronuntiauerit iudex debitum non esse id propter quod opponebatur compensatio, id non poterit postea peti per actionem: sed si reiecerit exceptionem compensationis, quia forte liquidum non erat debitum, nihilominus poterit id postea peti per actionem. Quæ diximus intelligenda sunt præterquam in exceptis casibus. Sunt enim quidam casus in quibus cessat compensatio, etiam si sit ab vna parte debitum, ab altera creditum. Nam excipit in primis Iustinianus causam depositi. Si quis deposuerit rem aliquam suam apud aliquem, & agat aduersus depositarium actione depositi, cogetur statim reddere depositum, nec vlla admittetur compensatio. Alter casus est, Si quis perperam possessionem alienam occupauerit, ex const. Iustinian. in l. vlt. hic. Si debitum liquidum non sit, tunc cessat compensatio. Ideo dicendum est etsi quid debeatur sub alternatione, in casu l. si debeas. 22. Quidam debet decem, aut hominem. vtrum aduersarius volet electio est creditoris. Creditor contra quem agitur opponit exceptionem huius debiti, neç exprimit vtrum velit habere, an decem an hominem. Compensatio non recipitur, quia nec petitio huiusmodi reciperetur. Nam cũ electio sit eius, debet petere rem certã. Sic mihi hic locus intelligẽdus videtur, cuius sensum cæteri assequuti non esse videntur. De fisco quæritur an in causa fisci admittatur cõpẽsatio? Et certũ est fiscũ vti iure priuatorũ nisi in casibus iure specialiter exceptis, ideoq. cõtra fiscũ admittetur cõpẽsatio. l. 1. C. eod. fiscus regulariter vtitur iura

Compensatio hodie in curia Galliarum locum non habet sine literis regiis.

Si species ex vna parte debeatur, ex altera quantitas an sit locus compensationi.

Casus in quibus locum non habet compensatio

priuatorum l. itam veniunt. §. in priuatorum. de petit. hæredit. Hoc intelligendum est cum opponitur compensatio eius res quæ debetur ab ea statione fiscali de qua agitur. Si autem debeatur ab alia statione, id non venit in compensationem. l. 1. Cod. eod. fiscus multas stationes habet, & harum stationum mentio est in leg. 1. ne fiscus rem quam vendidit, euincat. Procurator fisci qui est in hac vrbe aduersus me agit: obiicio quod mihi debetur ab alia statione fisci, hæc compẽsatio non admittetur. Sunt tamen aliqui casus excepti in quibus compensatio aduersus fiscum non admittitur. Hi casus exprimuntur sub hoc tit. in l. ob negotium. l. in venditione. in l. ideo. 17. exprimuntur etiam in l. aufertur. § qui compensationem. de iure fisci. in dicta. l. ob negotium. insignis locus est quem explicaui lib. 1. Dispu. cap. 26. in l. ideo. Is qui frumentariæ pecuniæ debitor est, non potest opponere exceptionẽ l. 3. Cod. eo. *Edulitatis*. Sic legendum est. Budæus & Holoander *adilitatis* legunt, quia forte non intelligebant quid ædulitas esset. Ego id docui in disputationibus nostris dicto capite. De pupillo quæritur in l. si tutores. C. & dicitur compensationem admittendam esse etiam aduersus pupillum.

IN TIT. XX. LIB. IIII. COD.

ET | TIT. I. LIB. XXII.

Pandectarum.

DE VSVRIS ET FRVCTIBVS,

ET CAVSIS, ET OMNIBVS Accessionibus, & mora.

Quid sit vsura.

CAP. I.

IN primis videndum est quid sit vsura: variè autem definiri solet: sed mihi videtur commoda esse hæc definitio, quam ego semper secutus sum de vsuris disserens. Vsura est accessio sortis, quam propter vsũ pecuniæ à debitore creditor exigit: vt cum ego tibi do mutuo centum, & stipulor pro vsu huius pecuniæ meę decem singulis annis. Hæc accessio decem, dicitur vsura. Creditor enim à debitore exigit hæc decem quæ accedunt propter vsum pecuniæ. Sed melius est vt singula verba huius definitionis explicemus. In primis dicitur in definitione, Accessio. Quod verbum generale est, & generalius est quàm vsura, ideoque sic inscribitur tit. in ff. de vsur. & fructib. & causis, & omnib. accessio, Accessionis verbum complectitur vsuras fructus, partus, id quod interest, & alia huiusmodi quæcunque ex alio pendent & consequuntur. Ideo vsura recte dicitur accessio sortis, id est, summæ principalis. Hic consequens est quoties ad sortem agi non potest, ne vsuras quidem peti posse, quæ sunt accessoriæ. Cum non potest peti quod principale est, nec accessorium quidem peti potest. Huius rei varia exempla sunt in l. in bonæ fidei. & in l. eos. C. eod. l. qui per collusion. §. 1. de act. empt. & l. 4. C. depositi. & in l. in bonæ fidei. Cum quis mihi deberet & sortem & vsuras, pronunciatum est de sorte tantum, nihil est pronunciatum de vsuris: post rem iudicatam vsuræ peti nõ possunt quæ accedunt sorti. Igitur cùm sors peti nõ possit, nempe post rem iudicatã, vsuræ peti non possunt. Idem dicitur in l. 4. deposit. Idem dicitur de solutione sortis in l. qui per collusionem. §. 1. de act. empt. si quis soluerit sortem sine vsuris, sorte accepta non potest creditor vsuras petere. sunt enim accessoriæ: quare soluta sorte consumpta est obligatio rei principalis, ideoque quod accessorium est, peti non potest. Simile exemplum est in l. eos. 27. in prin. de præscriptione. Is qui non potest petere sortem propter præscriptionem longi temporis, ne vsuras quidem petere potest. Exempli gratia vt intelligatis hanc speciem. Ego mutua dedi tibi centum: post triginta annos sortem illam si petam, summouebor exceptione vel præscriptione triginta annorum. Hac enim præscriptione omnes actiones personales summouentur, l. sicut, & l. cum notissimi, de præscript. 30. ann. Sed quæritur an possit petere vsuras quæ cucurrerũt post 30. annos: nã singulis annis vsuræ debentur: & an vsuras possim petere vel decem annorum, vel viginti, vel breuioris tẽporis intra tempus triginta annorum? Non enim incipiunt deberi vsuræ ex quo promissa est sors: ideo fieri potest vt post obligationem vsurarum non tantum temporis effluxerit quantum effluxit post principalẽ obligationem, quæ est sortis. Sed tantum hic dicitur vsuras peti non posse, quia sors peti non potest. *Principali enim actione.* Huic videtur alia contraria esse, l. cum notissimi. §. in iis. de præscript. 30. annorum. Sed vt breuiter dicamus, l. cum notissimi. loquitur de annua præstatione, quæ principaliter debetur, & principaliter in obligatione est, non autem de vsuris quæ accessoriæ sunt. Exempli gratia, quidam mihi promisit decem annua. Post promissionem elapsi sunt triginta anni: hic quæritur an possim petere ea decem annua? Verum est lapsos esse triginta annos, ex quo negotium contractum est, sed ex quo deberi cœperunt non tantum temporis effluxit: ait rationem habendã esse singulorum annorum & præstationum. Nam illæ pręstationes annuæ principaliter debentur, non sunt accessorię, sicut vsurę. Vsurę debentur propter sortẽ, & sunt veluti sequelæ sortis. Vnde fit vt cum sors peti nõ potest propter præscriptionem temporis, non vsuræ quidem ei sorti accedentes peti possunt. Sic est intelligendum quod dicitur in d. l. cum notissimi. §. in iis. Sequitur in definitione nostra, *propter vsum*. Hoc verbum adiectum est, vt intelligamus tunc vsuram esse cum aliquid exigitur pro vsu pecuniæ. Vnde nomen accepit vsura. Vsura enim ab vsu, quasi merces & pretium vsus, quasi ipsa pecunia locata sit, & eius locationis nomine merces aliqua accipiatur.

Quod autem dictum est, propter vsum pecuniæ, videndum est quomodo accipiendum sit. Nam varia est huius vocabuli significatio. Sic pecuniam accipimus nũmos, & res alias quæ constant pondere, numero & mensura, quæ in suo genere functionem recipiunt, vt dicitur in l. 2. §. mutui datio. ff. de reb. cred. Harum rerũ nomine, quarum dominium in accipientem transfertur, debentur vsuræ. De nummis non potest hoc simpliciter accipi. Et clarum est ex aliis rebus vsuras pręstari. Exemplũ vnum est in l. oleo. C. eod. *Vsura eiusdẽ materia*. Ego tibi oleum mutuo dedi, pro vsuris stipulor certam quantitatem olei, hæc vsura admittitur. Quod autem dicitur in l. pro auro 26. intelligendum est cum aurum æstimatum datum est, & chirographũ de eo conscriptum. Ex his apparet mercedem rei locatæ vsuram non esse. Ego tibi loco meum equum pro certa mercede, illa merces locationis vsura non est. Vsura enim est accessio pecuniæ, vel res quæ constat pondere, numero, vel mensura, cuius dominium in accipientem transferatur: quod dici non potest in locatione equi. Equus enim species est quæ non constat pondere, numero, aut mensura, nec trãsfertur equ9 in accipiẽtẽ. Sequitur in definitione nostra, *Creditor à debitore*. Creditorum & debitorẽ nos late hic accipimus, vt debitor dicatur qui ex quacunq;

causa

causa debet, & creditor cui etiam ex quacunque causa debetur: licet plerunque creditor & debitor de mutuo tantum accipiatur. l. 1. de reb. credit. l. creditor. de verborum significat. Hinc admonemur quod hic dicitur de vsura non tantum ad mutuum pertinere, verumetiam ad omnes alios contractus. Vsura enim debetur etiam ex venditione. l. mora. §. in bonæ fidei. ff. eod. Sic ergo malim definire vsuram quàm vt quidam alij definire solent, qui in sua definitione mutui vel mutuationis mentionem faciunt. Sed illi mihi magis videntur definire fœnus, quàm vsuram, cuius mentio crebra est sub hoc titulo. Sed vsura latius patet quàm fœnus. Ego vendo tibi rem aliquam meam pro certo pretio, si non soluas pretium, agam aduersus te actione ex vendito, vt mihi soluas pretiũ, & præterea vsuras eius pretij. At fœnus de mutuo tantum dicitur. Qui ergo ita definiunt vsurã esse lucrum quod accedit pro officio mutuationis, fœnus definiũt non vsuram.

Sequitur in definitione, EXIGIT, hoc verbum demõstrat vsuram exigi posse in iudicio, & actionem competere ad petendam vsuram: atque ita iure ciuili vsuram permissam esse. Dubitandum non est, quin vsura sit permissa iure ciuili, quamuis odiosa sit, & maxime præter naturam, vt demonstrat Aristot. lib. 1. Politic. Quam rationem secuti veteres legislatores maiorem in fœneratores quàm in fures pœnam statuerunt. quod facile apparet consideranti vsum & originem nummi. Nummus enim comparatus & inuentus ad res comparandas: ad nummum alium gignendum, non est nummus inuentus. Vsum nummi & originem demonstrat Vlpianus in l. 1. de contrahend. empt. infra, & Aristoteles dict. lib. 1. Politic. ideóque res maxime odiosa habetur, quamuis legibus nostris permissa sit, velut malum quoddam necessarium. Non solent legislatores omnia quæ honesta sunt præcipere, vel omnia quæ turpia sunt prohibere. Vix potest se iustum & innocentem dicere qui nihil aduersus leges peccat. Ex his quæ honesta sunt quædam præcipiuntur legibus, quædam turpia etiam prohibentur. Visum est autem nostris legislatoribus sine permissione vsurarum non posse commode inter homines viui: ideóque ad certum modum legibus definitum vsuræ sunt permissæ. Iure diuino an permissa sit vsura, disputant Theologi 13. qu. 3. & 4. vsuræ prohibitæ sunt iure canonico. Hactenus de definitione vsurę quæ maxime notanda est, ad reliquas de hac re disputationes. Nam est fundamentum totius huius disputationis. Sed in duabus quæstionibus ostendemus quid sit vsura. Quæstio est an antichresis vsura sit. l. si is qui bona. ff. de pignoribus. & leg. si pecuniam. 37. de pignoratitia actione. Antichresis est cum mutuam pecuniam à te accipio, & fundum tibi do in pignus, & conuenit vt donec reddita sit ea pecunia, eo fundo fruaris: quæritur an hic contractus vsurarius sit? Dubium non est quin sit vsura. Hic exigitur pecunia, & fructus pro vsu pecuniæ accipitur. Hoc genus contractus ast omnino vsurarium, atque ideo iure canonico improbatum. Nam tametsi leges nostræ vsuras permittant, tamen iure pontificio improbantur. Et quamuis hic contractus improbetur canonibus, tamen iure ciuili valet. Vna species huius antichresis est in l. si ea lege. C. eod.

Nummi origo & vsus.

Antichresis quid & an sit vsura.

Alia quæstio est de annui reditus emptione, an sit vsura, an non sit. Quidam indigens pecunia accepit mille à quodam & vendidit ei vel fundum vel reditũ annuum ex fundo quodam, vel generaliter ex omnib. suis bonis: & conuenit forte vt liceat ei redimere quoties voluerit: quæritur an hic contractus vsurarius sit? Et videtur vsurarius esse, & antichresis esse de qua iam diximus. Nam conuenit inter emptorem & venditorem, vt fructus percipiat creditor ex fundo interim dum debitor redemerit eum. Cur igitur non dicemus contractũ esse vsurariũ? Sed hoc genus contractus multum sane differt ab antichresi, nec est vllo iure improbatum, ne iure pontificio quidem: est enim mera venditio, & omnia hic interueniunt quæcũque ad veram venditionem necessaria sunt: veluti pretium & merx. Cum ego vendo tibi reditum annuum, decẽ aureos annuos, est venditio. l. pacta conuenta, de cõtrahend. empt. Sed videamus an conueniat definitioni à nobis traditæ. Dicimus vsuram esse accessionem sortis quã creditor à debitore exigit propter vsum pecuniæ. Et certum est non cõuenire verbis definitionis. Nam id lucrum quod percipitur non est accessio. Ego vendo tibi reditum annuum, decem aureos, vel fundũ cuius est tantus reditus: tu illos fructus singulis annis percipis, non tanquam accessionem, sed tanquam fructus rei tuę. Quoniã & si cõuenerit inter nos vt possim redimere quoties voluero, reditus tamen tuus est. In venditione non potest dici merx vel pretium accessio esse: neutrum alteri accedit: vtrunque æque principale est. Sic videtis hanc speciem non conuenire verbis definitionis nostræ, cum vsuram accessionem esse definimus. Nam emptor hic capit fructus ex re cuius dominus est. Sed dixerit forte aliquis, in re nihil interesse, sed prætextu venditionis contractum mutui & fœnoris velari & adumbrari, & hoc esse verbis legis imponere non rebus. Ego respondeo quod cum venditur reditus annuus pro certa pecunia, puta pro mille, sors illa nunquam repeti potest: alienatur omnino, sicut in venditione cuiusque alterius rei. Is qui accepit rem aliquam & pretium dedit, non potest pretium repetere. Ergo cum emitur annuus reditus, & datur pecunia tanquam pretium eius reditus, sors illa nunquam repetitur: in mutuo vero repetitur, quoties libitũ fuerit creditori. Hic videtis multum interesse inter contractum vsurarium, & hanc venditionem reditus annui, & longe odiosiorem esse vsuram, quam hunc cõtractum reditus annui. Est tamen receptum apud nos & iudicatum vt venditor possit recedere à contractu offerendo pretium, & sortem quam accepit. Sic deterior est conditio eius qui emit reditum annuum, quã eius qui vendidit: vt merito recipiatur hoc genus contractus, tanquam publicæ vtilitati consentaneum, & nullo modo vsurarium. Istud genus contractus probatur iure pontificio capit. ad nostram, extra, de empt. & vendit. & extrauag. regimini. de empt. & vendit. Ex ea constitutione creditur vulgo hũc contractum ortũ habuisse, sed ex Nouella constitutione Iustiniani, quæ inscribitur exemplum sacræ formæ de vsuris, apparet fuisse veteribus notum. Quod diximus hos contractus probatos esse, intelligendum est nisi appareat in fraudem vsurarum annuũ reditum venditum esse: idque ex vna coniectura æstimatur, ex pretij videlicet exiguitate, cap. ad nostrã. de empt. & vend. & cap. illo. de pign. Sed de pretio huius reditus nihil certum reperitur. At apud nos receptũ est & iudicatũ iustũ esse pretiũ, cum vnus solidus annuus pro duodecim emitur. Quoties exiguũ pretiũ magis est, iudicatur cõtractus vsurarius & non valet, vel ad moderationem reducitur pro arbitrio iudicantium. Explicata definitione vsuræ videndum est.

Quale pretium esse debeat annui reditus.

De causis ex quibus vsura exiguntur iure ciuili.

CAP. II.

QVod diximus vsuras iure ciuili deberi & exigi, hoc intelligendum est, certis tantum ex causis. quæ autem sint hæ causæ, nunc à nobis est dicendum.

& dicitur se obligasse in rem suam. *Aut si pro fideiussore.* Simile exemplum est in l. de die.9.1.qui satisd. cog. Aliud exemplum est in l.si mulieri.15. Ego debebam tibi centum ex causa mutui, mulier quædam petebat à me, vt ego ipsi soluerem eam pecuniam quam tibi debebam, ostendens tibi hoc gratum fore perinde ac si tibi ipsi soluerem: ego ei solui, exacta tamen cautione de rato: illa mihi stipulanti promisit te ratum habiturum. Non ratum habes quod ei solui: conuenio mulierem ea ex stipulatione, illa exceptionem senatusconsulti mihi obiicit: quæritur, an sit locus senatusconsulto in hac specie? Hic Iurisconsult. ait, mulierem propriam magis, quàm alienam obligationem suscepisse videri in hoc casu. Nam tenetur mihi ad eam pecuniam reddendam. Aliud exemplum est in l. si mulieri.22 Ego tibi debebam centum: dedi cuidam mulieri hac lege, vt eam pecuniam tibi solueret, vel expromitteret eam pecuniam tibi se soluturam: ea maluit expromittere quàm soluere: retinuit eam pecuniam, quæritur, si conueniatur ob eam expromissionem, an possit iuuari exceptione senatusconsulti? Ait Iurisconsul. mulierem in hoc casu iuuari non posse. Hic enim magis suum negotium gessit, quam alienum. Nam mulier, quæ accepit meam pecuniam, eam reddere teneretur, nisi expromittat. Aliud exemplum est in l.debitrix.24. Ego debebam tibi centum: mulier quædam mihi debebat tantundem, eam tibi delegaui, vt deberet tibi quod ea mihi debebat, & ego liberarer: promisit mulier se soluturã ei, cui delegata est: conuenitur ex ea promissione, & ait se alienam obligationem suscepisse: ideóque non teneri propter senatusconsultum Velleianum. Iurisconsultus ait eam vti non posse exceptione senatusconsulti Velleiani. Non enim vere suscepit alienam obligationem, quia erat mea debitrix quam ego delegaui. *Sed si pecuniam.* Si cum ego vellem eam delegare creditori meo noluit delegari, sed maluit intercedere mihi, adhoc manet obligata. Sed præterea tenetur illa creditori meo propter fideiussorem, & tunc intercessisse videtur. Aliud exemplum est in l.si domina.25. Si domina iusserit seruo suo credi, tenetur actione quod iussu, nec si conueniatur, poterit iuuari exceptione senatusc. Velleiani. Ea actio honoraria est, id est, prætoria est. Hic videtur mulier negotium suum gerere, l.1.quod iussu. Nam videtur cum ipsa cõtractum esse. Quid si fideiusserit pro seruo suo? non tenebitur, nisi id in rem suam fecerit. Nam senatus loquitur de muliere, quæ suscepit alienam obligationem. Quoties autem mulier in rem suã fideiubet, non est senatusconsulto locus. Aliud exemplum est in l.bona fide §.vxor. In omnibus igitur casibus, in quibus mulier pro suo negotio intercedit, nõ est locus senatusconsulto, quamuis prima facie mulier intercedere videatur: & sic est intelligendũ quod dicitur in senatusconsulto Velleiano. Ex eo aũt quod diximus, Si mulier intercesserit pro alio, &c. oriuntur quædam quæstiones de statu & conditione personarũ. Quid si mulier obligauerit se pro patre suo, pro filio suo, & aliis cõiũctis personis: an dicemus senatusconsulto locum esse? Et hic dicitur nihil referre, pro qua persona obligauerit se mulier, l. 3. & l.si paternam. Cod.eo. hæc lex loquitur de muliere, quæ se obligauit pro patre suo. Quid si pro seruo obligauerit se mulier? Ait Iurisconsultus in leg.vlt.§.vlt. hic de seruo alieno dubitatum fuisse. Quia duo continentur senatusconsulto: vnum est, ne aduersus mulierem detur ex intercessione sua: alterum est vt detur actio tur actio aduersus eum, pro quo mulier intercessit. Sed quomodo actio dabitur aduersus seruum? Hic dicitur actionem restituendam esse aduersus dominum: nihil igitur refert, an mulier intercedat pro libero homine, an pro seruo.

Deinde sequitur in senatuscõsulto, *Ut nulla actio petitióve detur.* Iisdem verbis conceptum est senatusconsultum Macedonianum, & eodem modo interpretanda sunt hæc verba, quomodo diximus accipienda esse verba senatusconsulti Macedoniani, id est, vt si conueniatur mulier, detur ei exceptio. Sed cur ipso iure nõ tollitur actio, cum id expressum sit senatusconsulto? Sed iam admonui non eam esse senatus auctoritatem, vel prætoris, vel alterius magistratus, vt actionem tollere posset ipso iure & legibus comparatam & introductam: non enim potuit senatus ius ipsum tollere, sed tamen propter honorem senatus actio, quæ ipso iure competit, inanis redditur per exceptionem. Sic bonorum possessor habetur loco hæredis, quamuis hæres non sit. Filius emancipatus ipso iure non habetur hæres, sed prætor ei dat bonorum possessionem, §. quos autem. Instit. de bonorum possess. & habet eum loco hæredis. Hæc exceptio datur mulieri, vt ex iis, quæ diximus, constat. Præterea datur hæredi mulieris, l.hæredes. C.eod. hæc exceptio non ita cohæret personæ mulieris, vt non transeat ad eius hæredes. Nam rei magis est quàm personæ exceptio, leg. exceptiones. de except. Hæc exceptio datur etiam fideiussori mulieris: de quo tamen maior dubitatio esse videbatur quam de hærede. Si mulier quæ suscepit alienam obligationem, fideiussorem dederit, non tantum mulier ipsa iuuatur exceptione senatusconsulti, sed etiam fideiussor, qui ab ea datus est, vt dicitur in leg. si mulier. 16.§. vlt. Quod hic dicitur, ius singulare est. *Priuilegium mulieris quando transit ad hæredes & fideiussorem.* Cassius putabat, fideiussori mulieris tunc dandam esse exceptionem ex senatusconsulto, si mandato mulieris fideiussisset. Sequebatur Cassius communem iuris rationem. Cum quæritur, an eadem exceptione vtatur fideiussor qua reus: dicimus, si actio mandati competat fideiussori aduersus reum, tunc eum eadem exceptione vti qua reus principalis; quia nisi eadem exceptione vteretur, frustra ea exceptio reo principali daretur. Cum autem fideiussor nullam actionem habet aduersus reum, quia fortè animo donandi fideiussit, tunc non eadem exceptione qua reus vtitur, l.quod dictum est. de pact. l. sed etsi.9.§.non solum. ad senatuscons. Macedon. Sed recessum est ab hac opinione. & Iurisconsultus ait, etiã si mandati actionem non habeat fideiussor aduersus mulierem, nullúmque regressum, nihilominus ei dari exceptionem: & rationem adfert huius iuris quod singulare est, *Quia totam obligationem.* Si verba senatusconsulti integra extarent, hoc plenius intelligi posset. Non .n. integrum senatusconsultum habemus in l.2. Deest enim caput de actione, quæ restituitur aduersus veterem debitorem: sed fides habenda est Iurisconsulto, cui verba senatusconsulti nota fuerunt. His addendum est, Idem dicendum esse de eo, qui mandatu mulieris pro alio fideiussit, quamuis pro muliere intercedente non fideiusserit in leg. si decipiendi.30. Quidam fideiussit pro alio mandatu mulieris, agitur aduersus eum tanquam fideiussorem ex hac intercessione: quæritur, an senatusconsulto iuuari debeat? quæstionem facit quod fideiussor mulieris non est hic, & pro muliere non intercessit: sed tamen dicitur exceptionem senatusconsulti ei competere. Quamuis enim non fideiusserit pro muliere, tamẽ mandatum ipsius mulieris fideiussit. Quod idem est. *Ne alias actio intercedat.* Sic enim legendum est, vt in Florentinis. *Ne alias actio*, scil. mandati procuratori competens aduersus mulierem ad repetendum id quod soluerit: nam si id cogeretur soluere, nec iuuaretur exceptione senatusconsulti, nullam haberet actionem ad id recuperandum quod soluit; quia cum mandatu mulieris ali-

lieris aliquis fideiubet, etsi soluerit, nec competat ei exceptio senatusconsulti, nulla tamen actione mandati repetere potest à muliere quod soluit, quamuis ei mulier mandauerit. Atque hic mihi videtur sensus esse horum verborum. Huic simile mihi videtur quod dicitur in l. si vxor. Cod. eo. Sed plenior distinctio est & vberior in l. 6. & 7. hic. Proponitur quæstio de filij absentia defensore, pro quo defensore quidam fideiussit mandatu matris iudicatum solui, quæritur, an his fideiussoribus, qui mandatu matris fideiusserunt pro defensore filij absentis, exceptione senatusconsulti succurrendum sit? Dicitur non minus his fideiussoribus, qui mandatu mulieris fideiusserunt, succurrendum exceptione senatusconsulti, quam ipsi mulieri si conueniretur. *Nec multum facere, quod pro defensore fideiusserunt.* Occurrit obiectioni. Posset forte aliquis obiicere, eos non fideiubere pro matre, sed pro defensore filij absentis. Nõ est igitur æquum, vt eis succurratur per exceptionem senatusconsulti, quia senatusconsultum videtur eis succurrere, qui pro muliere fideiusserunt. Respondet igitur, licet non fideiusserint pro muliere, sed pro defensore filij absentis: tamen mandatu matris fideiusserunt: atque ideo perinde est, atque si pro ipsa matre fideiussissent. Quod dictum est exceptionem senatusconsulti fideiussoribus competere, in proposita specie, qui fideiusserunt mandatu matris, hoc ita accipiendum est, nisi forte ignorauerint creditores eos fideiussisse mandatu matris, quia forte fideiusserunt simpliciter, nulla facta mentione mandati matris, ideoque si fideiussores obiiciant eam exceptionem senatusconsulti, ea exceptio replicatione elidetur à creditore. Ex eadem specie nascitur quæstio, Si fideiussores soluerint creditoribus, nec proficiat eis exceptio Senatusconsulti, quia ignorauerunt creditores mandatu matris eos fideiussisse, habent ne actionẽ aduersus mulierem ad id repetendum, puta aduersus matrem? Nam propositum hos mandatu mulieris fideiussisse pro defensore filij absentis. Hic dicitur, Si mulier mandati actione ab his fideiussoribus conueniatur, exceptione Senatusconsulti eam vti posse. Hæc species pertinet ad Senatusconsultum. Nam certum est, mulierem in hac specie suscepisse alienam obligationem, cum mandat alicui, vt fideiubeat pro defensore filij sui: sed an vlla replicatio fideiussoribus aduersus mulierem dabitur, sicut in superiori specie datur propter ignorantiam? Ait Iurisconsultus, nullam replicationem prætextu ignorantiæ competere fideiussoribus. Nullam enim facti sui ignorantiam in hac specie prætendere potuerunt. Est locus communis de ignorantia. Ignorantia facti proprij neminem excusare potest. Tertia quæstio, quæ nascitur ex eadem specie, hæc est an dabitur actio fideiussoribus aduersus defensorem filij absentis, pro quo fideiusserunt? Ait Iurisc. actionem negotiorum gestorum competere aduersus hunc defensorem. Hic enim liberatur pecunia fideiussorum, & vtiliter eius negotium geritur. Similis distinctio, scientiæ videlicet & ignorantiæ, traditur in l. vlt. § si mulier. Admonet Iurisconsultus totum sermonem Senatusconsulti, vt actio non detur aduersus mulierem, sed aduersus eum pro quo fideiussit. Sed hic incidit difficultas ex leg. vir vxori. 17. vbi ignorantia creditoris non excusatur, nec vlla ei datur defensio propter suam ignorantiam. Cum vendit maritus vxori suæ vlli pretio donationis causa, non valet venditio quasi facta in fraudem legis, quæ prohibet donationem. Exempli gratia, Rem quæ erat centum, vendidit forte decem, in id pretium delegauit vxorem suam maritus creditori suo id ignoranti, iuuabitur exceptione Senatusconsulti. Hic autem proponitur mulierem nihil debere, quia proponitur venditionem nullius momenti fuisse. Si autem delegaretur mulier, quæ debitrix est, non videretur intercedere, sed negotium suum gerere. Hic videtis falsam existimationem creditoris & ignorantiam eum non excusare: quod tamen dictum fuit in aliis quæstionibus. Sed hoc non fit, cùm contrahit cum ipsa muliere. Cum quis contrahit cum ipsa muliere, debet inquirere, qua ex causa contrahat & intercedat. Aliud dicendum est, cum quis contrahit cum aliquo creditore mandatu mulieris, & non videt mulierem intercedere, nec scit, an pecunia ei detur mulieris mandatu. Ostendit dissimilitudinem horum casuum. *Nec id contrarium videri debere ei, &c.* Mulier mutuam pecuniam accepit pro marito, & in commodum mariti sui. Creditor cum putaret pecuniam pro se mulierem accipere, mutuam dedit: non iuuabitur exceptione Senatusconsulti: quia non intercedit mulier, nec tenetur creditor diligentius & curiosius quærere, in quam vsum eam pecuniam mulier conuertat. Sed quoties mulier intercedit, vt cum delegatur, debet inquirere creditor, an in rem suam, an in alienam mulier se obliget, an sit debitrix, an non. Præterea de hac exceptione vnum notandum est, quod diximus sub tit. ad Senatusc. Maced. nempe hanc exceptionem, quamuis peremptoria sit & perpetua, tamen opponi posse post sententiam, quamuis alias exceptiones perpetuæ & peremptoriæ post sententiam nõ opponantur. l. peremptorias. C. sentan. rescind. non posse. Ius ergo singulare est fauore mulierũ, vt si damnata sit, & omiserit hanc exceptionem in priore iudicio, eã in actione iudicati possit opponere. l. tamen. ad Senatuscons. Maced. Hoc tamen interest interest inter vtramque exceptionem, quod propter exceptionem Senatusconsulti Velleiani datur repetitio indebiti, non autẽ propter exceptionẽ Senatusconsulti Macedoniani, l. qui exceptionem. de condict. indeb. & hoc expressum est de hac exceptione in l. quamuis. §. interdum. hic. & l. 9. C. eod. Mulier suscepit alienã obligationem contra senatusconsultum, cum peteretur ab ea hæc pecunia, soluit eam per errorem, credens se eam debere: potest solutum per errorem indebitum repetere condictione Indebiti. Indebitum autem est propter hanc exceptionem, & si ipso iure debeatur. Indebitum enim dicitur, quod propter exceptionem peti non potest. Idem dicendum est, & si mulier delegauerit debitorem suum. Nam delegatio instar solutionis habet hæc de vi & natura huius exceptionis. Hæc autem perpetua non sunt, sed exceptiones quasdam habent. Sunt enim quidam casus, in quibus hæc exceptio locum non habet: istos casus nos nunc referemus. *Casus in quibus exceptio Velleiani locum nõ habet.*

Primus casus est, si dolus mulieris interuenerit fideiubendo pro alio, l. 2. ad fin. hic. Verba senatusconsulti, idem dicitur in l. si decipiendi. 30. Idem etiam dicitur in l. fœminis. 18. Cod. Exempla huius rei varia sunt, nec commodius explicari hoc potest quam exemplis. Vnum exemplum est in l. si mulier. Interrogata est mulier in iure an hæres sit: (huiusmodi enim interrogationes fiunt in iure, quarum mentio est in tit. de interrogat. in iure fac.) vt sciret creditor an eam conuenire deberet, illa respondit, se hæredem esse: quæritur, si conueniatur ea ex interrogatione, an possit iuuari exceptione Senatusconsulti. Nam alienam videtur suscepisse obligationem mulier, quæ cum hæres non sit, respondet se hæredem esse. nam offert se liti alienæ. Hic dicitur, si sciens se hæredem non esse, responderit se hæredem esse, propter mendacium suum, non dari ei exceptionem, nec suc-

curri ei. Idem exemplum est in l. si mulier. 26. Simile exemplum est in l. si sine. 5. Cod. eod. Si maritus obligauerit res vxoris, & ea consenserit obligationi, dicitur intercedere, nisi cum sciret maritum eas res, vt proprias obligare, consenserit animo fallendi creditorem. tunc enim hoc Senatusconsulto non iuuabitur, nec vlla ei dabitur exceptio si conueniatur. Secundus casus est, si reus pro quo intercesserit mulier pecuniam acceptam ei dederit, leg. si mulier. 16. Senatus voluit exonerare mulierem, ne ei damnosa sit intercessio. At is nullum damnum ei afferre potest, quia soluit iam eam pecuniam: ergo mulier conueniri poterit. Idem dicendum est, & si ea pecunia in rem mulieris postea versa sit, l. si pro aliquo. Semper inspicienda est mens senatusconsulti, quæ est ne damno afficiatur mulier propter intercessionem suam. Tertius casus est, si mulier pro intercessione pretium acceperit. Hoc enim cautum est noua Iustiniani Constitutione, l. Antiquæ. C. eod. Iustinianus ostendit his verbis magnam fuisse hac de re dubitationem ante quam eam constitutionem promulgasset, cum mulier accipiebat mercedem, vt pro alio fideiuberet. Solebant enim fideiussores eo tempore pretium pro fideiussione accipere, l. si remunerandi. §. cum autem. mandati. Hoc etiam hodie fieri solet. Quæsitum fuit, an ita demum iuuanda sit mulier exceptione Senatusconsulti, si gratis fideiusserit, an vero mercede accepta ob hanc fideiussionem? Cum variæ essent opiniones ea de re Iustinianus definit hoc modo: Quocunque modo alienam obligationem susceperit mulier, si mercede accepta id fecerit, eam amittere beneficium huius senatusconsulti. Hoc enim casu non videtur tam leuitate, quam lucri vtilitate ducta mulier intercedere. Cum autem generaliter loquatur cõstitutio de pecunia accepta, nec exprimat certam quantitatem, dubitatum est à quibusdam, an ita accipienda sit constitutio, si tantum acceperit quanta est summa pro qua intercessit? Et plerique ita existimant, quorum sententia nec recepta est, nec probabilis est: idque caret dubitatione, l. si mulier. 26. si mulier tantum acceperit. Sed si tantum non acceperit, sed aliquid pro mercede fideiussionis suæ, tunc de eo probabiliter dubitari potuit, & de eo ante Iustiniani constitutionem magna fuit controuersia: sed tamen statuit eam beneficium exceptionis amittere. Existimo tamen, si exigua quantitas sit data mulieri mercedis loco, vt intercedat, vt appareat hoc in fraudem datum esse, exceptione senatusconsulti adiuuandam esse mulierem: idque relinquendum esse arbitrio iudicis. Quartus casus est, si causa intercessionis fauorabilis sit, vt puta si intercesserit mulier pro dote, vel pro libertate. Vtraque enim res fauorabilis est. l. si dotare. 12. Cod. eo. Hoc apertius expressum est in l. vlt. C. eo. Cum mulier nuptura dotem promitteret: alia quædam mulier eius dotis nomine intercessit: si ex ea intercessione aduersus eam agatur, quæritur, an exceptione huius senatusconsulti iuuanda sit. Hic dicitur senatusconsulto locum non esse propter dotem. *Cum enim scimus fauore dotium & antiquos iuris conditores, seueritatem legis sæpius mollire, &c.* Est locus communis de fauore dotis, sicut dicitur in l. 1. sol. matr. Mulier singularia iura habet dotis causa. Pertinet enim ad publicam vtilitatem. Et nos à regula iuris plerunque recedimus, propter fauorem dotis. Videmus igitur iuris auctores propter dotis causam mollire legis rigorem. Sunt tamen qui existimant, nihil singulare esse in dote, & vtranque legem omnino ad intercessionem non pertinere. In hac sententia est Conanus vir doctus, cuius tamen sententiam non probo. Ait autem in his legibus nullam esse intercessionem in l. si dotare. Nulla est intercessio. Non enim mulier intercedit quoties gratificatur alicui, & exercet liberalitatem in aliquem: idque dictum est à nobis supra. Ergo ad senatusconsultum hic locus non pertinet: nec est mirum quod hic dicitur, mulierẽ hoc casu exceptione non adiuuãdã. Atq. præterea, si mulier fideiuss. in causa dotis, nõ esse adiuuãdã exceptione senatuscõs. Ad. d. l. vlt. respondet, in casu eius legis mulierem nõ intercedere, nec vllam aliam esse obligationem præterquam mulieris, id est, mulier promittit dotem pro alia, quæ non erat obligata ad dotem: quod fecit gratificandi animo, & liberalitatis exercendæ causa. Sed obiicitur aduersus eum, quod Iustinianus ait, *Cum enim scimus fauore dotium, &c.* Si verum esset quod ille ait, quisnam esset fauor dotium? Respondet, in eo fauorem non esse, sed quod obligatur mulier nuda pollicitatione sine stipulatione. Sic satis rectè elabitur. Sed aliud argumẽtũ habeo, quod meo iudicio vix poterit dissoluere, dum ait Iustinianus, *Omni auctoritate Senatusconsulti Velleiani in hac causa cessante*. His verbis mihi videtur satis aperte ostendere, hoc recipi contra auctoritatem senatusc. Velleiani. Si nos ita interpretaremur, quasi nulla fuerit intercessio mulieris, nihil fieret contra senatusc. Velleianum: & tamen vult auctoritatem senatusc. Velleiani fauori dotis cedere. Præterea videmus in causa libertatis idẽ constitutum esse, l. pen. hic. & dotis tantus est fauor, quantus est libertatis. Quintus casus est, si post biennium repetita sit intercessio mulieris, l. si mulier. 22. C. eod. Mulier intercessit pro alio: deinde cauit eiusdẽ rei causa. Hic quæritur an propter geminatã obligationẽ amittat exceptionẽ senatuscõsulti? Iustinianus ait, propter geminatam cautionem mulierem amisisse exceptionem senatusconsulti, si modo iterum cauerit post lapsum biennij. Vtrumque enim necessarium est: primum biennij lapsus post priorem intercessionem, deinde iterata cautio. Leuitati mulierum succurri tantum voluit Senatus: at mulier non videtur leuitate ducta intercessisse, quæ post biennium iterauit cautionem. Ea tamen lex accipienda est cum exceptione, nisi obligauerit se pro marito suo. nam multo facilius adducitur mulier, vt pro viro suo intercedat, quàm pro extraneo: ideoque maiori cautione opus fuit. authent. si qua mulier. C. hic. Sextus casus est quẽ addunt alij, cum mulier renunciauit huic iuri, quod hodie receptum est: vt si mulier, cum interuenit pro alio renunciet senatusconsulto Velleiano amittat hãc exceptionem. Tabelliones nostri tẽporis hanc clausulam in suis tabulis addere solent. Ponunt enim mulierem renunciasse huic iuri, cum ea esset diligenter admonita hoc ius sibi competere, vt non teneri possit ex intercessione facta pro alio. Hoc autem sumptum est ex vulgari regula, quæ traditur in leg. si quis in cõscribendo. Cod. de pactis. Hæc tamen sententia mihi & plerisque aliis eruditis viris videtur omnino contraria esse, d. l. si quis in conscribendo. quare stultum est adducere quod in ea lege dicitur, videlicet licere omnibus his, quæ pro se introducta sunt renunciare. Nam hoc quodammodo pertinet ad ius publicum. Certum est enim elusorium fore senatusconsultum Velleianum, si vno verbo mulier hoc ius repudiando exceptionẽ amittat. Nam tã facilè persuadetur mulieri, vt exceptioni renunciet, quàm facile inducitur ad intercedendum. Quod adducitur ex leg. vlt. §. vlt. nihil ad rem facit. Est. n. locus quo putant quidã hanc consuetudinẽ cõfirmari. Huiusmodi species est: Mulier intercessit pro alio, & obligationẽ qua alius tenebatur, in se trãstulit animo nouandi, vt ille liberaretur, secundum senatusconsultum Velleianum mulier iuuabitur exceptione:

Conani sententia improbata.

Mulier, an renunciare possit huic iuri.

exceptione: & ita illa actio restituetur in veterem debitorem, quamuis nouatio interuenerit. Quid si mulier parata sit iudicium accipere pro reo, pro quo intercessit, & nolit eum conueniri, an admittenda sit mulier iudicium accipere parata? Hic dicitur admittendam esse mulierem iudicium accipere volentem, pro debitore, vetero aduersus quem agere vult creditor, modo caueat se non vsuram exceptione senatusconsulti. Sed hic renunciat exceptioni post interpellationem iam factam in iudicio, non in contrahendo: & sanè multum interest, quod ad infirmandam mulieris intercessionē attinet, an in ipso negotio contrahendo renunciauerit huic iuri, an verò dum videns fore, vt conueniatur reus, pro quo fideiussit, cauet se non vsuram ea exceptione.

Diximus mulierem, si conueniatur, exceptione iuuandam esse: sed prætereà additum est in senatusconsulto, restituendam esse actionem aduersus veterem debitorem. Circa interpretationem horum verborum multa extant hic scripta à veteribus Iurisconsultis, sed in summa horum verborum sensus est, dari aduersus eum, pro quo intercessit mulier, id est, vel actionem, quæ semper salua mansit, vel aliam, quæ nunquam competiit. Aliquando mulier, quę intercedit pro alio, participat obligationem, & datur aduersus reum actio: nōnunquam mulier intercedit pro alio trāsferendo in se obligationem qua alius tenetur, & hoc casu restituitur actio à prætore, l. quamuis. §. quoties. §§. sequen. l. si paternam. C. eod. l. aliquando. hic. Rescissoria appellatur hæc actio, quia datur rescisso negotio quod contractum est. Aliquando mulier intercedit pro alio, sed ita vt se solam ream constituat pro eo, qui obligatus non est, d. l. quamuis. §. si cum essem. & hoc etiam casu succurritur mulieri. Sed quomodo dabitur actio aduersus eum, qui nunquam obligatus fuit, cum mulier sola contraxit, subducta mulieris persona per exceptionem senatusconsulti? Et dabitur aduersus eum, pro quo mulier se ream constituit, actio vtilis, quę instituitur potius quam restituitur. Hactenus de senatusconsulto Velleiano.

IN TIT. XXX. LIB. IIII. COD. DE NON NVMERATA *Pecunia.*

ARGVMENTVM HVIVS TITVLI.

Sub hoc titulo tractatur de exceptione non numeratæ pecuniæ, quæ similis est quadantenus & exceptioni senatusconsulti Macedoniani & Velleiani: atque ideo post titulum de senatusconsulto Macedoniano & Velleiano, subiectus est titulus de non numerata pecunia. Hæ autem omnes exceptiones tam senatusconsulti Macedoniani, Velleani, quam exceptio nō numeratæ pecuniæ, de qua hic disseritur, contra tenorem rationis quodammodo inductæ sunt singulari aliqua vtilitate id exigente. Exceptio non numeratæ pecuniæ tunc datur cum quis inopia & magna difficultate pressus scripsit cautionem, deditque creditori futuro, sperans fore, vt sibi numeraret pecuniam, nec ea tamen pecunia numerata est. Veluti si fortè quispiam indigens pecunia accedat ad fœneratorem aliquem, & petat ab eo creditum, & fœnerator iubeat chirographum & schedulam scribi. Ego (inquit) numerabo tibi pecuniam, modo de ea mihi cautionem scribas: scribit debitor chirographum credori. Sic fœnerator occupationes commentus est, ne pecuniam daret. Deinde vel ipse, vel hæres eius conuenit eum, à quo cautio conscripta fuit, & pecuniam ab eo petit tanquam creditam. Reus aduersus quem agitur ex hac cautione, fatetur se cautionem quidem scripsisse: sed sibi pecuniam numeratam non esse. Si communem iuris rationem sequamur, is qui cautionem scribit, tenetur ex ea cautione. Dubium enim non est, quin cautio fidem faciat aduersus eum, qui eam scripsit, l. Publia. §. vlt. depositi. l. cum de indebito. §. vlt. de probat. & ideo videtur non audiendus si dicat pecuniam sibi numeratam nō fuisse, cum fateatur se eam cautionem scripsisse: sed tamen legibus comparatum est, vt qui cautionem tantum scripsit, admittatur, allegans sibi pecuniam numeratam non esse. Huius exceptionis nulla mentio est in libris Digestorum, sed tantum in Codice & Institutis titulo de exceptionibus. Hoc sit veluti argumentum totius huius tractatus. Nunc de hac exceptione distinctius & enucleatius tractandum est per locos communes. Ac in primis videndum est

De causis huius exceptionis.

CAP. I.

Causæ huius exceptionis satis cognosci possunt ex his, quæ iam à nobis dicta sunt: sed quæ summatim diximus, sunt distinguenda. In primis, vt detur hæc exceptio, oportet cautionem scriptam esse. Cautionis mentio est in l. leg. 1. & 2. hic. Cautio hic schedulam significat, l. lecta. de rebus cred. leg. cum. de indebito. §. vltim. de probationibus, ff. vbi dicitur, *Cautio emissa.* Eadem tamen ratio est, & stipulationis sine vlla scriptura: quamuis frequentior fiat mentio scripturæ. idem tamen dicendum est, & si quis stipulatus sit pecuniam sibi reddi, quam tamen non numerauit. leg. cum vltra. Causa altera huius actionis est, quod oportet cautum esse ex causa mutui, vel ex aliâ simili causa. puta ex causa solutionis. Si quis enim cauerit se pecuniam accepisse ex causa mutui, vel ex causa solutionis, tanquam debitam ex aliis causis, nō datur hæc exceptio, in l. aduersus. §. hic. Quamuis aliquando creditum generale verbum sit, & differat creditum à mutuo, vt genus à specie: tamen frequenter accipitur creditum pro mutuo, vt in l. singularia. de reb. credit. ex aliis autem contractibus si quis cauerit se pecuniam accepisse, non dabitur ei hæc exceptio. Exemplum est de deposito, in l. in contractibus. §. 1. hic, id autem in mutuo constitutum est magis quam in aliis contractibus, quoniam maiora incommoda ex mutuo consequebantur, & frequentius accidebat vt captiosa esset cautio in mutuo, quam in aliis contractibus. Ad ea quæ solent frequentius accidere, solent legislatores suas leges adaptare, l. nam ad ea. de legibus. Hinc variæ quæstiones nascuntur. Vna est in l. transactiones, 11. Cum inter me & te controuersia esset de pecunia credita, & de cautione quam ego scripseram, qua caueram mihi pecuniam numeratam esse: tandem transacta res est inter nos: agis aduersus me ex alia transactione: volo opponere exceptionem non numeratæ pecuniæ: quæritur an possim? Hic dicitur me non posse. Non enim peto iam eam pecuniam ex causa mutui, sed ex causa transactionis. Et hæc exceptio tum demum locum habet cùm pecunia credita petitur, dict. l. aduersus. Alia quæstio tractatur in l. generaliter. 13. In chirographo quod factum erat de pecunia credita, expressa est causa venditionis, vt non posset opponi exceptio pecuniæ non numeratæ. Cum enim conueniretur reus ex ea cautione voluit opponere hanc exceptionem, obiectum est ei non esse cōtractum mutui sed venditionis: aut eam causam veram non esse: sed an coget actorem probare eam

causam esse veram ? Hic dicitur, non sequenda erit cautio. Sed si cautum sit eam pecuniam numeratam esse ex causa mutui, cogetur actor probare eam numeratam esse ex causa venditionis. Sed hic ei incumbit onus probationis qui falsam causam esse ait, assetique rationem. Cautio ergo qua cauet aliquis pecuniam numeratam esse non sufficit ad probationem: sed nihilominus cogitur actor probare qui agit ex ea cautione se numerasse: alioqui absoluendus erit reus. Atque ideo in his locis in quibus est adhuc vsitata hęc exceptio, consultius est vt eam quia numerat pecuniam alicui, non soli cautioni confidat, sed adhibeat testes, vel iubeat conscribi publicum instrumentum de numeratione, vt non possit opponi exceptio non numeratæ pecuniæ. Tertio, vt locus sit huic exceptioni oportet pecuniam numeratam non esse, ideoque dicitur exceptio non numeratæ pecuniæ. Hæ causæ diligenter sunt expendendæ, vt formam proponendæ huius exceptionis intelligamus. Reus contra quem agit actor in iudicio exponit se ex causa mutui cautionem scripsisse, nec pecuniam ei numeratam fuisse. Nō numerata autem pecunia intelligitur, vel in totum, vel pro parte. l. 2. hic. & l. cum vltra. Sicut exceptio nō numeratæ pecuniæ datur pro tota pecunia, cum nihil est numeratum, ista etiam datur pro parte, si pars numerata non sit. Hinc nascitur quæstio quæ tractatur in l. aduersos. 5. Quidam mihi debebat centum ex causa venditionis: is petebat à me ne à se exigerem eam pecuniam: voluitque eam habere tanquam mutuam & retinere: sic causa illa venditionis cōuersa est in causā mutui: conscripta est cautio de ea re. Is cauit se eā pecuniā accepisse. Ego ex ea cautione ago aduersus eam: is opponit exceptionem pecuniæ non numeratę: quęritur an sit absoluendus sit? Et ego non possum docere me aliquid numerasse. Sed dicitur, eum absoluendum non esse. Nam id debebat ex alia causa: sic enim aliæ obligationes in mutuum conuertuntur, leg. qui negocia. mandati. & l. singularia. de reb. cred. Illa iusta causa debiti habetur pro numeratione. Hæ sunt causæ ex quibus datur exceptio non numeratæ pecuniæ. Nihil autem refert an simpliciter cautum sit, an verò accedat pignoris obligatio cautioni, vel stipulatio, vel etiam iusiurandi religio. De his omnibus hic quęstiones tractantur, veluti de pignore in l. 1. hic. Ego caui me mutuam pecuniā à te accepisse, quā sperabā fore vt mihi mutuā numerares: tibi pignus dedi: tu pecuniā mihi non numerasti. Ego vendico pignus meum actione in rem. Obiicis eam rem quam vendico tibi in pignus datam esse: ego obiicio replicando de pecunia non numerata. Similis locus est in l. 3. hic. de hypotheca. De stipulatione etiam quæritur si stipulatio accesserit: & certum est hanc stipulationem non impedire, quominus opponatur hæc exceptio. l. cum vltra. 9. ver. in factum. Caui me à te accepisse centum ex causa mutui, & promisi me tibi eam pecuniam soluturum: tu mihi non numerasti eam pecuniam: ego promisi spe futuræ numerationis: aduersus me agis ex stipulatione non ex mutuo, & ais me tibi stipulanti promisisse soluturum eam pecuniam, an dabitur exceptio pecuniæ non numeratæ in hoc caso? Tu agis ex stipulatione tanquam ea pecunia promissa sit, non tanquam numerata: itaque videtur deficere exceptio. Sed tamen excipietur in factum, ad similitudinē exceptionis non numeratæ pecunię. Alia quęstio est de iureiurando. Quid si non tantum cauerit quis se pecuniam accepisse ab aliquo, sed etiā iurauerit? idem de iureiurando dicendum est, quod de stipulatione. Nam iurisiurandi religio non impedit quominus hæc exceptio opponatur: idque expressum est in l. vltima. Est locus communis de iureiurando animaduersione dignus. Iusiurandum talem conditionem recipit, qualem contractus super quo interponitur, cum quis cauet se mutuam pecuniam accepisse, & se eam soluturum, conditio inest, si eam numerauerit alter. Proximus locus est in quo quæritur,

Cui & contra quem detur hæc exceptio.

Cap. II.

EX his quæ iam diximus satis perspicuum est, hanc exceptionem competere, qui cauit se accepisse mutuam pecuniam aduersus eum cuius gratia cautū est, qui pecuniam erat numeraturus. Datur præterea hæredi eius cuius gratia cautio conscripta est, l. si intra. 8. Datur etiam fideiussori & mandatori. l. tam mādatori. 12. Si quis cauerit se mutuam pecuniam accepisse, & eo nomine dederit fideiussorem, non tantum reus principalis, si conueniatur, hanc exceptionem non numeratæ pecuniæ opponere poterit, sed etiam fideiussor, vel mandator, cuius mandatu cauit. Exceptiones omnes quæ competunt reo principali, competūt etiam fideiussori, vt diximus sub titulo ad senatusconsultum Velleianum, nisi personæ cohæreant, cum qua contractum est. Sed ex numero earum exceptionum, non exceptio non numeratæ pecuniæ. Nam personæ non cohæret: & ideo mirum non est si detur fideiussori. Præterea datur creditoribus qui res tenent debitoris à quo cautio conscripta est: quod est notandum, nam de eo maior erat dubitatio. l. pen. hic. Is qui cautionem conscripsit spe futuræ numerationis, non cōuenitur forte à creditore, sed habet alios creditores qui conueniunt eum: agitur aduersus eos qui fortę res tenent, vel quia missi sint in possessionem bonorum quia non soluebatur, vel quia habent pignus: quæritur an poterunt hanc exceptionem non numeratæ pecuniæ opponere? & dicitur posse. Subiicit, & si permittatur creditoribus exceptionem non numeratæ opponere, nullum tamen præiudiciū hoc facere reo principali nec fideiussori eius, si forte creditor probauerit aduersus eos agens pecuniam numeratam fuisse. Quia res est inter alios acta. At res inter alios acta aliis non nocet. l. sæpe. de re iudicata. Sequens locus est in quo quæritur,

Vtri incumbat probatio, reo an actori.

Cap. III.

ACtor ait se mutuam pecuniam dedisse, & profert cautionem: reus contendit sibi pecuniam numeratam non esse, & se cauisse propter spem numerationis securæ, quæritur igitur an actor probare debeat se pecuniam numerasse, an vero reus pecuniā sibi numeratam non esse? Si sequamur vulgarem regulam de probatione, videtur reo incumbere probatio. quod plerisque visum est, non satis attentè hanc rem considerantibus. Sicut actor intentionem suam probat, sic reus exceptionem, l. 1. de probationibus. At reus excipiendo dicit, sibi pecuniam numeratam non esse. Ergo cur non probabit exceptionem suam, nempe pecuniam sibi numeratam non esse, eam id intendat reus? Sed certum est, hic actorem probare debere pecuniam se numerasse: id colligitur ex duobus capitibus huius tituli, satis apertè iudicio meo, & l. si ex cautione. 3. & l. adseratio. 10. hic. Hic dicitur ad petitorem transferri onus probandi, nec cogi probare reum sibi pecuniam numeratam non esse, cum negantis nulla sit probatio naturali ratione. Hoc quomodo accipiendum sit docui sub titu. de proba. supra. Rationem adduximus ex loco Ciceronis in Partitionibus orator. *Nemo potest rationē eius quod negat reddere.* Exigetur ergo probatio ab eo qui profert cautionem,

quòd

quod pecuniam mutuam numerauerit. Sequitur alius locus huius disputationis, in quo quæritur,

Intra quod tempus hæc exceptio opponenda sit.

Cap. IIII.

DE tempore extat constitutio Iustiniani in l. in contractibus. vbi statuitur biennium, cum olim quinquennium statutum esset, ad opponendam exceptionem aduersus eum qui ex mutuo agit. Hoc inductum est aduersus fraudē debitorum, quia debitores casu solebant (vt credibile est) opponere exceptionē non numeratæ pecuniæ: ideoque visum est vtile præscribere certum tempus moderatum huic exceptioni opponendæ. Hinc nascitur quæstio tractata in l. si intra. ff. de hærede, si forte supersit vnus annus ex duobus annis, cum debitor mortuus est, intra illum annū poterit exceptionem hæres opponere. *Si forte quæsitus est.* De forma quærendi mox dicemus. Si defunctus sit debitor post biennium, hæres eius, & si pupillus sit, admitti non potest ad hanc exceptionem opponendam. Quod hic dicitur de tempore, hoc est intelligēdum cum reus allegat sibi pecuniam numeratam non esse: secus autem dicendum est, si dicat reus se pecuniam soluisse, & nihil se debere. Et hæc allegatio etiā post tempus legitimum admittenda est, dict. l. adseueratio. 10. Hæc igitur exceptio non numeratæ pecuniæ, nō opponitur post tempus legitimum, quod est biennij. Hinc quoddam obligationis genus introductum est, quod dicitur literarum obligatio, de qua literarū obligatione est titulus in Institut. Non tantum obligatur quis re aut verbis, aut consensu, sed etiam literis. Quæ sit hæc literarum obligatio facile intelligi potest ex his quæ diximus. Si quis cauerit se pecuniam ab alio accepisse ex causa mutui, nec opposuerit exceptionem non numeratæ pecuniæ intra tempus biennij, nec de pecunia sibi non numerata quæstus sit, dicitur obligatus esse literis. Nā res non interuenit vt dicatur debitor re obligatus esse: nō verbis obligat⁹ est, quia forte nō interuenit stipulatio: non consensu: quia non obligatur quis ex solo consensu: sed re vera literis obligatur. Huius literarum obligationis (vt iā diximus) nulla est mentio in Digestis, sed tantum in Codice Iustiniani, & in Instit. manauit enim hæc obligatio literarum ex principum constitutionibus. Nam literis non obligamur secundum sententiam veterum Iurisconsultorum, l. non figura. de oblig. & actio. Figura ad obligationem inducendam non valet, sed scriptura prodest ad probandum quod actum est. Bartolus & cæteri vulgo aiunt quod dicitur de tēpore quod præstitutū est huic exceptioni opponendæ, ita intelligendum esse, nisi reus susceperit onus probationis, & paratus sit docere sibi pecuniam numeratam non esse. Ego puto hanc sententiam veram non esse, & dico hanc exceptionē non posse opponi à reo post tēpus legitimū, etsi paratus sit probare pecuniam sibi numeratam non esse. Id colligitur ex variis locis huius tituli, præsertim ex l. si intra. ad finem, cum ait; *Sin vero legitimum tempus excessit, &c. omnimodo heres eius debitum soluere cōpellitur.* Idē colligitur ex l. adseueratio. ex his verbis, *Querela prius euanescat.* Aliud argumētū ducitur ex l. in cōtractib. §. illo. vbi dicitur post tempus legitimum, i. post biennium quod præstituitur opponendæ exceptioni non numeratæ pecuni, si velit reus deferre iusiurandum actori, audiendum non esse, tantum abest vt probare volens restibus sibi pecuniam numeratam non esse, admittatur, vt etiam si velit iusiurandum deferre aduersario non audiatur, Itaque fit, quia omnino excluditur lapsu eius temporis. De hoc diximus aliquid sub titulo de iureiurando. Ergo excluditur ab oppositione exceptionis à probatione eiusdem, à iurisiurandi delatione, quæ vim probationis habet. Et hæc sunt vulgaria argumenta. Ego alio vtar argumento: quia non diceretur reus literis obligatus. Post biennium enim nascitur obligatio literarum: sed si admitteretur post biennium reus suscipiens onus probationis in se, non recte diceretur literis obligatus esse, & scriptura ad obligationem non valeret, sed ad probationem tantum: nec diceretur nouum genus obligationis esse, sed diceretur re obligatus esse reus, & præsumeretur eum obligatum esse ex mutuo: sed dicitur quoddam esse genus obligationis, quia etsi post biennium possit docere sibi pecuniam numeratam non esse, tamen obligatur, & dicitur obligatus esse literis. Non potest dici obligatus esse re, quia forte constare potest rem non interuenisse, & pecuniam non fuisse numeratam.

De literarum obligationibus.

Si autem verum non esset quod vulgo dicitur, & receptum etiam est, post biennium audiendum esse reum, si velit probare pecuniam numeratam non esse, nulla literarum obligatio dici posset, scriptura tantum valeret ad probationem, non etiam ad obligationem. Scripturæ autem fiunt, vt fides rei gestæ fieri per eas possit, vt dicitur in l. contrahitur de pignoribus. leg. 5. de fide instrument. Non valent ad obligationem ferè scripturæ, sed tamen in hoc casu obligatio contrahitur literis, nec tantum valet scriptura ad probationem sed etiam ad obligationem contrahendam. Si igitur vera esset recepta opinio, nulla esset literarum obligatio, nullus effectus literarum, nisi in probatione & fide facienda. Secundum receptam opinionem effectus scripturæ & literarum consisteret tantum in fide facienda, & vni ante tempus biennij incumberet probatio, post tempus alteri. Hoc argumento mihi videtur facile expugnari posse recepta opinio eorum, qui putant post biennium opponi posse exceptionē non numeratæ pecuniæ, si modo reus paratus sit in se suscipere onus probationis. Ne autem nimis durum videatur quod iam à nobis dictum est de tempore, non posse hanc exceptionem opponi post tempus legitimum, duobus remediis prospectum est. Nam alias videretur durum esse atque inciuile, vt non possit opponi exceptio post biennium. exceptio opponitur ad excludendam actoris petitionem, leg. 2. de except. Nec potest opponi exceptio si agatur. Posset ergo actoris cuius gratia chirographum conscriptum est, actionem, & petitionem suam tantisper differre, dum fuerit lapsum tempus biennij, vt lapso eius temporis exceptionem hanc reo competentem excludat: & ideo constitutum est vt exceptiones perpetuæ sint, quāuis pleræque actiones sint temporariæ, vt in exceptione doli: quia non est in potestate rei quando aduersus se agatur: sed est in potestate actoris quando agat. Sed huic incommodo (vt dixi) duobus remediis prospectum est. In primis actione condictitia. Nam si is qui cautionem conscripsit, timeat ne actor qui accepit cautionem, differat actionem suam post tempus biennij, interim poterit cautionem illam suam condicere, l. si quasi. 7. Is qui cautionem scripsit spe numerationis secuturæ, non tantū habet exceptionē pecuniæ nō numeratæ, si conueniatur, sed etiā habet condictionē suæ cautionis, quam poterit repetere condictione sine causa. Alterum remedium est, cuius fit mentio in l. in contractibus. §. vltim. querela & denunciatio de pecunia non numerata. Potest protestari pecuniam sibi numeratam non esse: quamuis cautionem conscripserit spe numerationis. Hæc denuntiatio ei proderit, vt

Contra Bartolum & cæteros doctores verum post biennium hæc exceptio detur.

non excludatur tempore. Iustinianus hic docet formã huius denuntiationis faciendæ. In scriptis denunciandum esse ait. Addit, *Præsens sit*. Debet enim ei protestatio fieri præsenti: si absens sit, nec expectetur eius reditus, ante biennium denuntiatio fit apud iudicem. Estque locus communis, de denuntiatione facienda, vt cum denuntiatio facienda est, vt & absens est is cui facienda est, fiat apud iudicem. Præterea notandum est hanc exceptionem cessare in quibusdam casibus exceptis,

Primus casus est, si reus fidam cautionis agnoscens partem debiti soluerit, l. 4. Quidam cauit se mutuam pecuniam accepisse ex causa mutui: is cautionis fidem agnoscens postea soluit decem: petitur ab eo reliquũ, vult opponere hanc exceptionem: quæritur an possit. Hic dicitur non posse, quia agnouit fidem cautionis, soluendo partem debiti: sicut diximus de filiofamil. cui credita est pecunia, sub tit. ad senatusc. Macedon. Si paterfamilias factus partem debiti soluerit, atque ita debitum agnouerit. Hic autem vtrumque est necessarium, vt reus excludatur exceptione. Oportet eũ partem debiti soluisse, & agnouisse cautionem. Quibus verbis significat, eum qui errore ductus soluit, non excludi ab hac exceptione opponenda.

Secundus casus est in lege 6. Si substitutus sit reus in eius locum qui erat obligatus, quia pecuniam acceperat, hic non potest opponere exceptionem non numeratæ pecuniæ.

Tertius casus est, in securitatibus publicarum functionum, aduersus quas nulla exceptio opponi potest, l. in contractibus. §. sed quoniam. Securitatem vocat, quam nos *quittantiam* vocamus. Apocham vocant Iureconsulti. Securitates publicarum functionum vocat apochas publicanorum, cum scilicet publicani canent sibi solutum esse publicum vectigal. Quartus casus est, quo postea additur, Si maritus post confectionem dotalium instrumentorum cauerit sibi solutam esse dotem, quia nullam opponere poterit exceptionem non numeratæ pecuniæ; si contendat spe numerationis talem cautionem conscripsisse. Alium casum addunt plerique, cum reus huic exceptioni renunciauit, & plerumque in cautionibus solet hoc adscribi, in quibus locis adhuc vsitata est: nam in plerisque locis ea exoleuit per Galliam. Ego puto hanc rationem renunciandi iuri non conuenire. Diximus sub tit. de senatuscõsulto Velleiano. Æque decipitur is qui renunciauit huic exceptioni, & tam facile inducitur ad renunciandum huic exceptioni quàm ad cautionem scribendam. His locis continetur quicquid sub hoc titulo de exceptione non numeratæ pecuniæ & de literarum obligatione traditur. Additur quædam constitutio ex Nouella Iustiniani de triente & semisse, quæ non multum ad hanc rem pertinet, de eo qui inficiatur chirographum aut cautionem. Constitutum est à Iustiniano eum puniendum esse, si modo conuictus sit testibus & probatione.

IN TIT. XXXI. LIB. IIII. COD. ET TIT. II. LIB. XVI. PANDECTARVM.

DE COMPENSATIONIBVS.

CAP. I.

SVb hoc titulo in primis ponitur definitio cõpensationis, ex cuius definitionis explicatione tota fere pendet disputatio de compensatione. Definitio compensationis traditur in l. 1. hic, quæ est ex Modestino. Compensatio est debiti & crediti inter se contributio. Exempli gratia, Tu mihi debes centum ex causa mutui: ego tibi debeo tantundem ex causa venditionis: agis aduersus me, & petis centum quæ tibi debeo ex causa venditionis: ego peto vt compensatio fiat eius pecuniæ quam ego tibi debeo cum ea pecunia quam mihi debes ex alia causa. Hæc contributio dicitur compensatio. Vtilitatem huius compensationis docet Pomponius in l. 3. necessaria est, quia vtilis est. Nam alioqui debitum repeti potest: quia & si soluero quod tibi debeo, potero quod mihi debes postea petere. Sed tamen dicitur interesse nostra potius non soluere quàm solutum repetere. Nititur autem magna æquitate, vt rem quis petit quod sibi ab alio debetur, eius quod debet illi compensatio fiat. Et hæc compensatio præsertim locum habet in bonæ fidei iudiciis, §. in bonæ fidei. de action. Si sequamur iuris subtilitatem, is aduersus quem opponitur compensatio, poterit dicere, Solue quod mihi debes ex mutuo: si aliquid tibi debeã ex causa venditionis, age aduersus me, ego me defendã. In iudiciis strictis olim ante D. Marcum non habebatur ratio compensationis. Iudicis potestas obligabatur formulæ. Nam formula certa dabatur concepta secundum edictum propositũ de quacunque actione: vt exempli gratia, si cui debebatur pecunia ex mutuó, ita concipiebatur formula, Si Titius Sticho debeat centum, Caius iudex esto. Frustra contendebat reus sibi tantundem deberi ex alia causa. Nihil enim de eo in formula cautum erat: iudex datus cogebatur sequi formulam. In bonæ fidei iudiciis non ita obligabatur potestas iudicis dati, vt non sequeretur quod æquitati & vtilitati consentaneum esse videretur. Sed D. Marcus voluit in strictis iudiciis per exceptionem doli succurri ei contra quem agitur, qui exceptione vti vult: voluit enim addi exceptionem doli iudicio, vt si quis petat ex causa mutui, quod strictum iudicium est, possit aduersus eum obiici exceptio doli mali. Is enim qui hanc compensationem recusat, videtur dolo nõ carere, iuxta iuris regulam. Dolo facit qui id petit quod postea redditurus est, l. in condemnatione. §. dolo. de regul. iur. l. sed etsi ideo. soluto matrim. Exceptio doli inest bonæ fidei iudicio. Hoc verbum *ex fide bona* continet exceptionem doli, l. 3. pro socio. Nam dolus bonæ fidei contrarius est. Ex his intelligitis quid sit compensatio, cur inducta sit, qua ratione nitatur, & quæ sit eius vtilitas. Nunc vt singula persequamur explicanda sunt verba huius definitionis. *Debiti & crediti*. Hic quæritur quid debitum sit, quid creditum. In explicatione horum verborum fere consistit totus hic tractatus. Estque locus qui sæpe occurrit de debito & credito, de quo sæpe tractatum est à nobis, & præsertim sub titul. de condict. indeb. & titul. de constit. pecu. Quæstiones ergo hic quædã tractantur, in quibus quæritur quid debitum sit, & quid debitum non sit: quod debitum aut quod creditum veniat in compensationem, aut non veniat. In primis quæritur de eo quod debetur in diem, an id veniat in cõpensationem, quod tractatur. l. 7. cũ quis promittit in diem, puta Kalendis Martiis, nascitur statim obligatio: dies nõ suspendit obligationẽ, sicut cõditio: ideóq. id dari oportet. Obligatio est iuris vinculũ quo necessitate adstringimur alicuius rei soluẽdæ. statim igitur nascitur obligatio, cum quid in diem promittimus, leg. cedere diem. de verborum significat. Vnde probabiliter dubitatũ fuit an id quod debetur in diem veniat in compensationem. Et Vlpianus ait non venire in compensationem, quia quamuis nata sit obligatio, tamen peti adhuc non potest: cessit quidem dies, sed non venit. At compensatio speciem quandam habet petitionis. l. amplius. ff. rem ratam haberi. Vlpianus interpretatur verba cautionis, amplius non peti. Ait petere

eum intelligi & contra stipulationem facere qui compensatione & deductione vtitur in iudicio. Vnde quod peti non potest, in compensationem venire non potest. Hinc nascitur quæstio quæ tractatur in l. si cum militi. 16. §. cum intra. Ego iudicatus & dānatus fui ad tibi dandum centum ex aliqua causa. Præteriit tempus quod tibi datum est ad soluendum iudicatum: dati fortitan erant quatuor menses, qui iudicatis dari solent, l. 4. de vsur. rei iudic. Tu ex alia causa damnatus es ad mihi soluendum tantundem, sed tempus mihi datum ad soluendum iudicatum nōdum effluxit: quæritur an ea pecunia de qua iudicatum est, & cuius pecuniæ soluendæ nondum tempus elapsum est, veniat in compensationem. Et ait Papinianus compensationem admittendam. Nec enim hic dicitur qui damnatus est, & cui datum est tempus ad soluendum iudicatum, in diem debere, l. quod in diem ff. de solut. Dies obligationis non venit quæ expressa est in contrahenda stipulatione: hic obligatio pura est & purum est debitum, licet tempus indulgeatur reo humanitatis & miserationis gratia ad soluendum iudicatum. Quæritur etiam de eo quod natura debetur. Et dicitur in l. 6. etiam quod natura debetur venire in compensationem. Hoc receptum est æquitatis causa, subtilitate iuris repugnante. Nam quod natura tantū debetur, peti non potest: igitur in compensationem venire non posse videbatur, quoniam compensatio instar petitionis est, dict. l. amplius. Hic notandus est effectus naturalis obligationis. Obligatio quæ naturalis tantum est, non etiam ciuilis, effectus quosdam ciuiles habet. Prodest enim ad cōpēsationē, vt hic videtis, sic ad exceptionem: ad actionem autem non prodest, l. fideiuss. §. fideiussor obligari. de fideiussor. Quæritur etiam de eo quod per exceptionem perimi potest, licet ipso iure debeatur, an in compensationem venire possit? Huic quæstioni respondet Iurisconsultus in l. quæcunque. 14. hic. debitum non dicitur quod propter exceptionem exigi non potest, vt propter exceptionem senatusconsulti Macedoniani, Velleiani, vel aliam huiusmodi exceptionem, quamuis mero iure debeatur. Nam id dicitur indebitum, quod propter aliquam exceptionem prætoriam exigi non potest. Vnde repetitur per condictionem indebiti: ideoque fit interdum vt debitum naturaliter non compensetur. Vnde quod dicitur de naturali debito intelligendum est, nisi illud per exceptionem aliquam prætoriam perimi possit. Exemplum est in l. Iulianus. 60. ff. de condict. indeb. Re iudicata non tollitur naturalis obligatio: datur tamen exceptio rei iudicatæ, vt non possit peti. hic locus communis est diligenter notandus. Deinde quæritur, quod hic dicitur de debito & credito, ad quam obligationem referendum sit. Debitum aut creditum aliquando ex quasi contractu, aliquando ex maleficio, aliquando ex quasi maleficio, quod præstatur tantum officio iudicis, aliquādo quod petitur tantum actione, aliquando quod persequimur extra ordinem. sed dicendum est nihil referre qua ex causa nascatur obligatio, modo sit obligatio vel necessitas aliqua præstandi, quæ loco obligationis habetur: cuius rei exempla multa hic extant quæ percurram. Vnum exemplum est in l. si ambo. 10. Exempla proponuntur eorum casuum, de quibus probabiliter dubitari potuit: vt si parem negligentiam ambo socij adhibuerunt, qua perijt aliquid vel deterius factum est ex rebus communibus, eóque nomine alteri aduersus alterū datur actio pro socio, pro eo de quo principaliter contractus initus est, non datur hæc actio: sed tamen propter naturam actionis pro socio quæ bonæ fidei est, alter tenetur: ideoque hoc veniet in compensationem. In §. seq. quæritur de obligatione quæ nascitur ex maleficio. Quod diximus debitum contribui cum credito, nos intelligimus etiam debitum quod debetur ex maleficio. In §. sequenti ait: In stipulationibus quæ instar actionis habent, compensationem habere locum. Stipulatio prætoria, vt stipulatio damni infecti, habet instar actionis. Si domus vicini sit ruinosa, adibo prætorem, qui cogat vicinum mihi cauere de damno infecto: stipulatio prætoria nō est proprie formula quæ concipiatur à prætore dato iudice: sed prætor ipse interponit auctoritatem suam. Vnde dicitur prætoria esse stipulatio, l. 5. de verborum obligat. dicitur autem proficisci ex mero Prætoris officio, sed tamen instar actionis habet, & verbo actionis late accepto continetur, l. actionis verbo. de obligat. & act. Aliud exemplum est in l. pecuniam. 15. hoc exemplum pertinet ad tit. de eo quod certo loco. Diximus si quid certo loco promissum sit dari, posse alio in loco peti actione arbitraria, habita ratione eius quod interest vel actoris vel rei alio in loco datum non esse. Ergo aliquando ad maiorem summam quam quæ stipulatione continetur condemnat iudex, aliquando ad minorem, l. 4. Cod. depositi, l. qui per collusionem. §. vlt. de act. empti. Quæritur an id quod interest propter locum, quia non soluta est pecunia in eo loco in quo promissa est, veniat in compensationem? Et dicitur in compensationem venire. Nā debitum etiam ad id quod officio iudicis præstari debet extenditur, cum quæritur quid veniat in compensationem. Aliud exemplum est in l. debitor. 19. Hic quæritur an quod peti potest actione de peculio veniat in compensationem? Quod peti potest actione de peculio mero iure non debetur. Mero enim iure dominus non tenetur ex facto & contractu serui sui: sed tamen iure prætorio constitutum est vt teneatur de peculio. Is qui debitum reipublicæ soluit seruo reipub. citra voluntatem eorum quibus debitum recte solui potuit, an sit liberatus? non. Obligatio enim pristina manet, ideoque poterit aduersus eum agi perinde ac si nihil omnino soluisset, manente pristina obligatione. Sed hic quæritur, si quid seruus habeat in peculio, an dabitur ei compensatio? Sed ait Papinian. *Dabitur ei compensatio peculij fini quo seruus.* Ego alias explicaui in libr. 1. disput. anniuer. cap. 12. quomodo intelligenda sunt hæc verba, vbi dixi finem significare apud Iurisconsultos modū & quantitatem. Multa exempla adduxi huius rei ostēdendæ causa, qua finis habebit peculium, id est ad quantitatem peculij quod seruus habet. Aliud exemplum est in l. etiam. 5. Cod. eo. Etiam quod debetur ex causa fideicommissi venit in compensationem. Probabiliter tamen de eo dubitatum fuit, quia fideicommissum dicitur non peti actione, sed extraordinaria persecutione, leg. pecuniæ verbum. §. actionis. de verborum significat. Actionis verbo continetur etiam extraordinaria persecutio, quamuis proprie actio non sit. Persecutio fideicommissorum est extraordinaria persecutio. Vide Vlpianum in fragmentis Tit. de fideicommissis. Prætor erat quidam qui cognoscebat de fideicommissis, qui fideicommissarius dicebatur. Non seruabatur ille ordo solennis constituendorum & dandorum iudiciorum, sed ipse Prætor ius reddebat. Ex hoc igitur loco nos intelligemus, verbum, Debitum, quod in definitione ponitur, accipiendum esse pro eo quod quoquomodo debetur, & quod quoquomodo peti potest siue propria actione, siue extraordinaria aliqua persecutione. Hic aliquid subiicit de vsuris. Vsuræ debentur ex fideicommisso propter moram, quamuis actio qua petitur fideicommissum, stricti iuris sit, l. in minorum. Cod. in quibus caus. restit. in in-

Iudicatis dantur quatuor menses ad soluendum.

Stipulatio prætoria quæ.

reg. Aliud exemplum est in l. si propter. C. eo. Quidam percepit fructus cum possideret fundum alienum, eósque consumpsit, ad restitutionem fructuum tenetur: quæritur an id veniat in compensationem? Et dicitur venire, quia cùm fructus peti possint, rectè dicitur eos in corpore compensationem venire.

Addendum est supra dictis, debitum accipiendum esse id etiam de quo lis est contestata, vt dicitur in l. 8. hic. ego litem contestatus sum aduersus te propter pecuniam, quam mihi debes: post litem contestatam agis aduersus me, & petis pecuniam debitam ex alia causa: peto vt compensatio fiat eius pecuniæ, quam petere cœpi: quæritur an compensatio admittenda sit, quia lis erat iam contestata. Videtur pronunciandum esse super ea: sed Iurisconsultus ait in compensationem quoque id deduci: rationémque adiicit. Iniquum enim esse & absurdum, quo quisque diligentior est, eundem deterioris conditionis esse. Diligentior autem est qui litem prior contestatus est. Deinde quod diximus debitum in compensationem venire, debitum accipimus si liquidum sit, id est, si certum sit deberi, aut facile probari possit, & ostēdit in l. vlt. C. eo. Est noua cōstitutio Iustiniani. Ego peto à te ex causa liquida, ex qua vel certū est te mihi debere, vel facile ostendi pōt. Tu contendis me tibi debere ex alia causa quæ non adeo liquida est, sed multis ambagibus implicata, ita vt longiore inquisitionē res exigat. Hic nō admittetur cōpēsatio. Is. n. qui ex certa & liquida causa agit, non sum. mouebitur, is cōdēnabitur salua tamē ei manente actione, i. compensatio ab eo obiecta non reuocabit iudicium neque cōdemnationem. Hoc est quod item Iustinianus ait in Institu. eas compensationes admitti quæ iure aperto nitūtur: licet quidam aliter ea verba interpretentur. Sed dubiū non est quin ea referenda sint ad constitutionem Iustiniani. Quæ autem causa liquida & ius apertum dici possit & noceat, hic quæritur: sed hoc magis facti est quam iuris, ideoque id committēdum est arbitrio iudicis. *Sed possit iudex.* His verbis nihil aliud significat quam iudicis & boni viri arbitrio esse relinquendum, vt videat quē facilē exitū sui causa præstare videatur. Rursus quod dicitur debitū, accipere debemus debitū ei qui cōpēsationē obiicit. Nā quamuis simpliciter dicatur cōpēsatio esse debiti & crediti inter se contributio, tamē ita nos accipere debemus id debitū venire in cōpēsationē quod debetur ei qui compēsare vult, l. eius. 9. Cod. eo. Is qui opponit compensationem necesse est vt ostendat sibi esse debitum id quod in compensationem deducit: nec sufficit allegare debitū esse, sed debitum sibi esse. Nam etsi debitum sit alteri, in compensationem non veniet. Huic simile est quod dicitur in l. rem. §. creditor. ff. eod. id est non cogetur compensare quicquid debet, sed quod debet tantum debitori suo. Præterea debitum est accipiendum ab eo qui agit, non ab alio: sicut debitum accipi quod debetur ei cōtra quem agitur qui compensationem opponit: ita debitum accipitur ab eo qui agit contra quem opponitur compensatio. Si ab alio debeatur non erit locus compensationi. Exemplum est in l. si cum militi. in principio. Miles instituit duos hæredes certarum rerū, sic duas fecit hæreditates diuisas & separatas: quod permissum est militibus. Paganis autem non est permissum. l. si certa. §. 1. ff. de milit. testa. Vni ex his hæredibus quidam est obligatus. Hæres agit aduersus eum. Reus opponit compensationem pro eo quod debetur ab alio cohærede: quæritur an id in compensationem veniat? Iurisconsultus ait in compensationem non venire. Non enim debetur ab eo contra quem opponitur compensatio. Hinc nascitur quæstio in l. id quod. penult. hic. Tutor agit nomine pupillorum suorum: obiicitur ei compensatio eius pecuniæ quam debet suo nomine: quæritur an sit admittenda hæc compensatio? Iurisconsultus ait hanc compensationē admittendam non esse. Diximus enim non recipi compensationem eius quod debetur ab alio quàm qui agit. hic autem iuris interpretatione non debetur ab eo qui agit. Nam cum tutor agit nomine pupilli, pupillus agere videtur, & perinde est ac si ipse non ageret. Sed alius sustinet personam pupilli cum agit, suam autem, cùm compensatio obiicitur. Sunt autem aliqui casus in quibus obiicitur compensatio eius pecuniæ quæ alij debetur, id fit vel propter coniunctionem personarum, vel propter coniunctionem obligationis, vt sequentibus exemplis ostendam. Vnum exēplū est in l. 5. hic. de fideiussore qui compēsat id quod debetur reo principali pro quo fideiussit. Si enim agatur aduersus fideiussorem, poterit compēsationem opponere pecuniæ quæ debetur non tantum sibi, sed reo pro quo fideiussit: idque fit propter coniunctionem obligationis. Aliud exemplū est in l. si cum filiofam. §. 1. ibi: filius compensat quod debetur patri suo, non sibi. Ego dixi sub titulo de peculio, Si quis contraxerit cum filiofam. eum duos debitores habere, filium & patrem: filium cum quo contractum est insolidum, & patrem de peculio. Si cum filiofamilias agatur, is potest compensationem opponere, non tantū eius pecuniæ quæ sibi debetur: verùm etiam pecuniæ quæ debetur patri: sed cauebit patrē suum non petiturum. Aliud exemplum est in l. in rem. 8. in principio. Procurator in rem compensat quod debetur domino, etiamsi conueniatur nomine suo. Procurator in rem suam est cui mandata est actio. Vulgo dicitur, *vng transport*, & is cui cessa est, cessionarius dicitur. Est .n. imaginaria quædā procuratoris constitutio. Magistratus est iudicia & actiones dare: iudicia .n. & actiones olim ex formulis edictorum propositorum à magistratibus dabantur. Nostrum non est actionem nobis competentem alij cedere: ideoque inuenta est hæc constitutio procuratoris, quæ imaginaria est: ideoque dicitur procurator in rem suam. Procurator datus est in rem suam per cessionem actionis, qui vice mutua conuentus est: quæritur an possit opponere compensationem eius debiti quod in se translatum est. Diximus etiam post litem contestatam compensationem opponi posse de eo super quo lis contestata est: an admittetur hic compensatio? Hic Iurisconsultus ait admittendam. Licet enim subtiliter dici possit non esse ei debitam pecuniam, sed potius ei qui eum procuratorem constituit: quia tamen is in rem suam procurator constitutus est, rectè ei debita pecunia esse dicitur potius quā ei qui eū constituit. Idē dicendū est etsi lis contestata non sit, sed ita inciderat ex facto. Est enim hic locus ex lib. 3. resp. Papin. nam plerique hic altercantur de contestatione litis. In libris Responsorum pleraque huiusmodi scripta reperiuntur quæ necessaria non sunt ad ius constituendum, de quo responsum est. Sed hæc ita scripta sūt, quia ita acciderat, quamuis nihil referat siue lis contestata esset an non. Ex his intelligitis quid sit debitū in definitione compensationis, & de quo debito accipiendum sit quod diximus, debitum in compensationem venire. Sequitur, *Contributio inter se.* Explicatio huius verbi maximè pertinet ad effectum compensationis de quo nunc dicturi sumus.

Procurator in rem suā quis.

De effectu compensationis.

CAP. II.

HÆc cōtributio inter se debiti & crediti ita fit, vt ipso iure alter ab altero liberetur, perinde atq. si alter

si alter alteri soluisset. Iurisconsultus sub hoc titulo in plerisque locis diserte exprimet, ipso iure alterum ab altero liberari, veluti in l. 4. & l. si ambo. & l. postquã. hic. *Ipso iure liberantur.* Sicut solutione ipso iure tollitur obligatio, §. 1. Instit. quib. mod. toll. oblig. ita etiam ipso iure tollitur compensatione, etiam sine sententia vlla iudicis. Non est opus iudice ad hanc compensationem faciendam. Compensatio solutio quædam est & solutionis vim obtinet. l. 4. qui potiores in pigno. habeantur. Hinc simile est quod dicitur in l. si ambo. 10. in princ. Socius socio tenetur negligentiæ nomine & culpæ: vterq. culpam admisit, compensatio fit ipso iure eius quod alteri ab altero ob negligentiam suam debetur. Huic simile est quod dicitur in l. postquã. 52. si procurator absentis conueniatur, & obiiciat compẽsationem, non cauebit de rato: cõtendit liberatum esse dominum suum, & defendit ab initio nihil deberi. Est ergo hæc vis compensationis de qua loquimur, vt alter ab altero ipso iure liberetur, etiam sine iudice. Hoc est intelligendum vsque ad concurrentem quantitatem, vt dicitur in l. 4. Cod. eo. Tu mihi centum debes ex causa mutui: ego ex alia causa debeo quinquaginta, compensatio fit ipso iure, & alter ab altero liberatur, non à tota summa, quæ debetur, sed vsque ad concurrentem quantitatem. Tibi debeo quinquaginta: Tu mihi debes centum: ad quinquaginta adhuc mihi teneris. Ex his quæ diximus compensationem haberi pro solutione, quædam consequuntur. Ex eo in primis cõsequens est, cursum vsurarum sisti & impediri propter compensationem, sicut impeditur propter solutionẽ; dict. l. 4. Idem dicitur in l. cum alter. 11. hic. Præterea sicut solutione pecuniæ, quæ debita est, pignus repetitur per pigneratitiam actionem, ita etiam per compensationem, l. inuitum. C. eod. Compensatio facta est inuicem debiti & crediti pro parte quantitatis debitæ: aliam partem offero, & te accipere nolente, consignatam depono: poterò actione pigneratitia pignus repetere. Inde etiam consequitur agentem summoueri hac exceptione opposita compensationis, ita vt non sequatur condemnatio quæ alias sequeretur, in l. 2. hic. Tu petis à me centum ex causa mutui: obiicio compensationem pecuniæ mihi debitæ ex alia causa: sustinendum est iudicium donec cognitum fuerit an id debeatur. Quod tamen apud nos hodie non obseruatur, nisi eo nomine literæ regiæ impetratæ fuerint: sed facile hodie huiusmodi diplomata impetrantur. Sicut solutionem allegans summouet agentem, similiter obiecta compensationis exceptione summouetur actor. Huic simile est quod dicitur in l. 6. C. Is à quo petitur pecunia contendit ex alia causa sibi deberi propter res amotas ab vxore. Nihil autem refert quomodo opponatur compensatio in iudicio. Olim in strictis iudiciis necessaria erat doli exceptio. Hæc exceptio doli introducta fuit à D. Marco. §. in bonæ fidei. Instit. de act. Idem statuit Iustinianus: Omnes actiones siue sint stricti iuris, siue bonæ fidei, minui per compensationem, d. §. in bonæ fidei. Instit. de act. & l. vltim. C. eod. *Ipso iure*, id est necessaria non est doli exceptio etiam si strictum sit iudicium ex quo agitur, sed ipso iure compensatio fit. Sic etiam accipiendum est quod dicitur ipso iure, d. §. in bonæ fidei. Refert tamen quod ad effectum huius cõpensationis attinet, an quantitas hinc inde debeatur, an species: an species ex vna parte, & quantitas ex altera. Compensatio etiam admitti potest siue ex vna parte debeatur quantitas, & ex altera species, siue ab vtraque per se debeatur species: idque vt paradoxon defendi aduersus vulgo receptam opinionem, in leg. fructus. §. ob donationes. soluto matrimonio. Sed tamen quod dicitur admitti compensationem cum debetur ex vtraque quantitas, ex altera parte species, vel ab vtraque parte species, vel ab vtraque parte quantitas, sic accipiendum est, vt cum hinc inde debetur pecunia, ipso iure alter ab altero liberetur antequam veniatur ad iudicium. Et ratio hæc est agendi, vt is aduersus quem agitur contendat se liberatum esse: ideo quia debetur & tantundem ex alia causa, quoniam alter ab altero statim liberatur: sed cum debetur ab vna parte pecunia, ab altera species, idem dici non potest. Hoc enim quod diximus statim alterum ab altero liberari, intelligendum est in his rebus quæ constant pondere, numero & mensura, quæ in suo genere functionem recipiunt. Sed cum ab altera parte debetur quantitas, ab altera species, opus est interuentu iudicis. Nam si debeatur ab vna parte quantitas, ex altera parte species, is qui habebit speciẽ petet à iudice vt sibi liceat retinere illam speciem pignoris loco, donec sibi satisfactum sit. Hæc distinctio sumitur ex l. si conuenerit. 18. de pign. act. Hæc de effectu compensationis cum est admissa compensatio à iudice. Sed quid si compensatio admissa non sit, & iudex reiecerit eum qui opponebat compensationem, quæritur an ius quod ei competebat perierit, & si velit postea agere summouendus sit exceptione rei iudicatæ? Hæc quæstio tractatur in l. 6 §. si rat. hic. multum refert quid actum sit in iudicio, & ob quam causam non fuerit admissa compensatio. Si iudex ob causam non admiserit compensationem, quia forte causa debiti non erat liquida, non quòd falso obiiceretur compensatio, manebit ei salua petitio, quamuis non fuerit admissa eius compensatio. Si verò ideò iudex non admiserit compensationem, quia videbat id debitum non esse, propter quod non petebatur compensatio, sublata est omnis actio. Quod enim non potest opponere excipiendo, non poterit petere agendo. Et hinc tractatur quæstio, si quis sit exclusus ab exceptione sua; an per modum actionis possit id petere? Sed facilè est id intelligere ex l. cum quæritur de re iudicata. Videndum est an sit eadem causa petendi, & an eadem res petatur, & an inter easdem personas agatur. Igitur si pronunciauerit iudex debitum non esse id propter quod opponebatur compensatio, id non poterit postea peti per actionem: sed si reiecerit exceptionem compensationis, quia forte liquidum non erat debitum, nihilominus poterit id postea peti per actionem. Quæ diximus intelligenda sunt præterquam in exceptis casibus. Sunt enim quidam casus in quibus cessat compensatio, etiam si sit ab vna parte debitum, ab altera creditum. Nam excipit in primis Iustinianus causam depositi. Si quis deposuerit rem aliquam suam apud aliquem, & agat aduersus depositarium actione depositi: cogetur statim reddere depositum, nec vlla admittetur compensatio. Alter casus est, Si quis perperam possessionem alienam occupauerit, ex constit. Iustiniani in l. vlt. hic. Si debitum liquidum non sit, tunc cessat compensatio. Idem dicendum est etsi quid debeatur sub alternatione, in casu l. si dabeas. 22. Quidam debet decem, aut hominem. vtrum aduersarius volet electio est creditoris. Creditor contra quem agitur opponit exceptionem huius debiti, nec exprimit vtrum velit habere, an decem an hominem. Compensatio non recipitur, quia nec petitio huiusmodi reciperetur. Nam cũ electio sit eius, debet petere rem certã. Sic mihi hic locus intelligẽdus videtur, cuius sensum cæteri assequuti non esse videntur. De fisco quæritur an in causa fisci admittatur cõpẽsatio? Et certũ est fiscũ vti iure priuatorũ nisi in casibus iure specialiter expressis, ideoq. cõtra fiscũ admittetur cõpẽsatio. l. 1. C. eod. fiscus regulariter vtitur iure

Compensatio hodie in curiis Gallicanis locum non habet sine literis regiis.

Si species ex vna parte debeatur, ex altera quantitas, an sit locus compensationi.

Casus in quibus locum non habet compensatio.

causa debet, & creditor cui etiam ex quacunque causa debetur: licet plerunque creditor & debitor de mutuo tantum accipiatur. l.1. de reb. credit. l. creditor. de verborum significat. Hinc admonemur quod hic dicitur de vsura non tantum ad mutuum pertinere, verumetiam ad omnes alios contractus. Vsura enim debetur etiam ex venditione. l. mora. §. in bonæ fidei. ff. eod. Sic ergo malim definire vsuram quàm vt quidam alij definire solent, qui in sua definitione mutui vel mutuationis mentionem faciunt. Sed illi mihi magis videntur definire fœnus, quàm vsuram, cuius mentio crebra est sub hoc titulo. Sed vsura latius patet quàm fœnus. Ego vendo tibi rem aliquam meam pro certo pretio, si non soluas pretium, agam aduersus te actione ex vendito, vt mihi soluas pretiū, & præterea vsuras eius pretij. At fœnus de mutuo tantum dicitur. Qui ergo ita definiunt vsurā esse lucrum quod accedit pro officio mutuationis, fœnus definiūt non vsuram.

Sequitur in definitione, EXIGIT, hoc verbum demōstrat vsuram exigi posse in iudicio, & actionem competere ad petendam vsuram: atque ita iure ciuili vsuram permissam esse. Dubitandum non est, quin vsura sit permissa iure ciuili, quamuis odiosa sit, & maxime præter naturam, vt demonstrat Aristot. lib. 1. Politic. Quam rationem secuti veteres legislatores maiorem in fœneratores quàm in fures pœnam statuerunt. quod facile apparet consideranti vsum & originem nummi. Nummus enim comparatus & inuentus ad res comparandas: ad nummum alium gignendum, non est nummus inuentus. Vsum nummi & originem demonstrat Vlpianus in l.1. de contrahend. empt. infra, & Aristoteles dict. lib. 1. Politic. ideóque res maxime odiosa habetur, quamuis legibus nostris permissa sit, velut malum quoddam necessarium. Non solent legislatores omnia quæ honesta sunt præcipere, vel omnia quæ turpia sunt prohibere. Vix potest se iustum & innocentem dicere qui nihil aduersus leges peccat. Ex his quæ honesta sunt quædam præcipiuntur legibus, quædam turpia etiam prohibentur. Visum est autem nostris legislatoribus sine permissione vsurarum non posse commode inter homines viui: ideóque ad certum modum legibus definitum vsuræ sunt permissæ. Iure diuino an permissa sit vsura, disputant Theologi 14. qu. 3. & 4. vsuræ prohibitæ sunt iure canonico. Hactenus de definitione vsuræ quæ maxime notanda est, ad reliquas de hac re disputationes. Nam est fundamentum totius huius disputationis. Sed in duabus quæstionibus ostendemus quid sit vsura. Quæstio est an antichresis vsura sit. l. si is qui bona. 11. de pignoribus. & leg. si pecuniam. 37. de pigneratitia actione. Antichresis est cum mutuam pecuniam à te accipio, & fundum tibi do in pignus, & conuenit vt donec reddita sit ea pecunia, eo fundo fruaris: quæritur an hic contractus vsurarius sit? Dubium non est quin sit vsura. Hic exigitur pecunia, & fructus pro vsu pecuniæ accipitur. Hoc genus contractus est omnino vsurarium, atque ideo iure canonico improbatum. Nam tametsi leges nostræ vsuras permittant, tamen iure pontificio improbantur. Et quamuis hic contractus improbetur canonibus, tamen iure ciuili valet. Vna species huius antichresis est in l. si ea lege. C. eod.

Alia quæstio est de annui reditus emptione, an sit vsura, an non sit. Quidam indigens pecunia accepit mille à quodam & vendidit ei vel fundum vel reditū annuum ex fundo quodam, vel generaliter ex omnib. suis bonis: & conuenit forte vt liceat ei redimere quoties voluerit: quæritur an hic contractus vsurarius sit? Et videtur vsurarius esse, & antichresis esse de qua iam diximus. Nam conuenit inter emptorem & venditorem, vt fructus percipiat creditor ex fundo interim dum debitor redemerit eum. Cur igitur non dicemus contractū esse vsurariū? Sed hoc genus contractus multum sane differt ab antichresi, nec est vllo iure improbatum, ne iure pontificio quidem: est enim mera venditio, & omnia hic interueniunt quæcūque ad veram venditionem necessaria sunt: veluti pretium & merx. Cum ego vendo tibi reditum annuum, decē aureos annuos, est venditio. l. pacta conuenta, de cōtrahend. empt. Sed videamus an conueniat definitioni à nobis traditæ. Dicimus vsuram esse accessionem sortis quā creditor à debitore exigit propter vsum pecuniæ. Et certum est non cōuenire verbis definitionis. Nam id lucrum quod percipitur non est accessio. Ego vendo tibi reditum annuum, decem aureos, vel fundū cuius est tantus reditus: tu illos fructus singulis annis percipis, non tanquam accessionem, sed tanquam fructus rei tuę. Quoniā & si cōuenerit inter nos vt possim redimere quoties voluero, reditus tamen tuus est. In venditione non potest dici merx vel pretium accessio esse: neutrum alteri accedit: vtrunque æque principale est. Sic videtis hanc speciem non conuenire verbis definitionis nostræ, cum vsuram accessionem esse definimus. Nam emptor hic capit fructus ex re cuius dominus est. Sed dixerit forte aliquis, in re nihil interesse, sed prætextu venditionis contractum mutui & fœnoris velari & adumbrari, & hoc esse verbis legis imponere non rebus. Ego respondeo quod cum venditur reditus annuus pro certa pecunia, puta pro mille, sors illa nunquam repeti potest; alienatur omnino, sicut in venditione cuiusque alterius rei. Is qui accepit rem aliquam & pretium dedit, non potest pretium repetere. Ergo cum emitur annuus reditus, & datur pecunia tanquam pretium eius reditus, sors illa nunquam repetitur: in mutuo vero repetitur, quoties libitū fuerit creditori. Hic videtis multum interesse inter contractum vsurarium, & hanc venditionem reditus annui, & longe odiosiorem esse vsuram, quam hunc cōtractum reditus annui. Est tamen receptum apud nos & iudicatum vt venditor possit recedere à contractu offerendo pretium, & sortem quam accepit. Sic deterior est conditio eius qui emit reditum annuum, quā eius qui vendidit: vt merito recipiatur hoc genus contractus, tanquam publicæ vtilitati consentaneum, & nullo modo vsurarium. Istud genus contractus probatur iure pontificio capit. ad nostram, extra, de empt. & vendit. & extrauag. regimini. de empt. & vendit. Ex ea constitutione creditur vulgo hūc contractum ortū habuisse, sed ex Nouella constitutione Iustiniani, quæ inscribitur exemplum sacræ formæ de vsuris, apparet fuisse veteribus notum. Quod diximus hos contractus probatos esse, intelligendum est nisi appareat in fraudem vsurarum annuū reditum venditum esse: idque ex vna coniectura æstimatur, ex pretij videlicet exiguitate, cap. ad nostrā. de empt. & vend. & cap. illo. de pign. Sed de pretio huius reditus nihil certum reperitur. At apud nos receptū est & iudicatū iustū esse pretiū, cum vnus solidus annuus pro duodecim emitur. Quoties exiguū pretiū magis est, iudicatur cōtractus vsurarius & non valet, vel ad moderationem reducitur pro arbitrio iudicantium. Explicata definitione vsuræ videndum est.

De causis ex quibus vsura exiguntur iure ciuili.

CAP. II.

QVod diximus vsuras iure ciuili deberi & exigi, hoc intelligendum est, certis tantum ex causis. quæ autem sint hæ causæ, nunc à nobis dicendum

De stipulatione.

In primis causæ præstationis vsuræ est stipulatio. Si is qui mutuã pecuniã dat, stipuletur aliquod lucrũ accessionis nomine propter vsum pecuniæ suæ, propter hãc stipulationem vsuræ debentur & exiguntur. Sed necessaria est stipulatio in strictis iudiciis. l. 3. Cod. eod. Debẽtur ex stipulatione si quis stipulatus fuerit: quod est intelligendum etiam sine mora debitoris. Nam licet aliquando vsuræ debeantur ex mora, tamen debẽtur ex stipulatione sine mora, si hoc expressum fuerit. l. lecta. ad finem. de rebus credit. In vsuris potest hoc exprimi, vt ex die interpositæ stipulationis debeantur, & præstentur vsuræ, licet ex eo die forte moram non fecerit debitor. Exempli gratia, Ego tibi centum dedi mihi soluenda intra annum, ante annum non potes dici moram fecisse: & tamen si stipulatus fuero singulis mensibus pecuniam pro vsu pecuniæ meæ, eam possum exigere. Hæc vsura exigitur propter stipulationẽ qua cautum est, vt is qui pecunia vtitur, eius pecuniæ vsuras soluat. ex pacto autem nudo vsuræ non debentur in strictis iudiciis. Si quis mutuam pecuniam dederit alicui, nec stipulatus sit vsuras solui: si id tantum conuenerit pacto sine stipulatione, vt vsuras præstet debitor, non debebuntur. l. 3. Cod. eod. *Quamuis vsuras.* Hoc ita constitutum est odio vsurarum. Vsura est præter naturam recepta, vt iam admonui: ideoque fit vt quamuis vsuras non reiiciemus, tamen vt veluti rem odiosam habeamus, & quasi res nullo fauore digna sit, vt quoties aliquid occurrit, vel dubium, vel ambiguum, vel obscurum, id interpretemur quasi rem odiosam & alienam à ratione naturali. Ideoque quamuis ex pacto tunc soleat agi sine stipulatione interposita, cum pactum adiicitur contractui. l. iurisgentium. de pactis. & d. leg. lecta de rebus credit. ff. tamen hic non potest agi ex pacto propter odium harum vsurarum. Excipiuntur duo casus in quibus vsuræ etiam vel ex pacto debentur. Vnus est in l. frumenti. 12. Cod. eodem. Quod igitur è nobis dictum est, debet intelligi de nummis creditis, & cum quis mutuam pecuniã numerauit debitori: de aliis autem rebus hoc intelligendum non est, licet in his omnibus mutuum & vsura consistat, tamen quod ad effectum attinet, multũ interest an quis dederit nummos, an vero res alias quæ constant pondere, numero, vel mensura. Nam si pecunia numerata data sit, necessaria est stipulatio: Si vero frumentum, aut vinum, aut aliam huiusmodi rẽ præter pecuniam numeratam datam esse mutuo proponatur, vsura etiam ex solo pacto præstanda est. Sed quæritur quæ sit ratio diuersitatis? Ratio diuersitatis hæc esse videtur, quia cum nummi mutuo dantur, sẽper est certũ lucrum creditoris. Quicquid conuenerit, quicquid stipulatus sit, certum est lucrum, quia certa est æstimatio pecuniæ. l. nummis. de in litem iurando, & l. 1. de act. empt. Nihil potest euenire vt non ex eo cõtractu creditor aliquod lucrum acquirat: at in oleo, frumento, vino, & aliis huiusmodi rebus idem dici nõ potest. Non enim est certum lucrum creditoris: imo potest is ex eo contractu damno affici. Exempli gratia, ego nunc tibi do centum modios frumenti mutuos, vt mihi mense Octobri pro vsura des decẽ. Contingere potest vt, quod ego tibi nunc do, maioris æstimationis sit, quam quod à te accepturus sum, licet à te plures modios frumenti accepturus sim. Nam temporibus pretia rerum mutantur. l. pretia rerum §. vltim. ad leg. Falcid. Hanc rationem nos sumpsimus ex l. oleo. 23. Huic simile est quod dicitur in l. si ea lege. eod. tit.

Quando vsuræ ex pacto debeantur.

Alter casus est in l. etiam. ff. eod. Si ciuitas alicui mutuam pecuniam dederit, etiam si vsuras stipulata non sit, sed tantum vsuras pepigerit eo nomine præstari, vsuræ debebuntur ex eo pacto interposito sine stipulatione. Ciuitates licet priuatorum hominum aliquando loco habeantur, vt dicitur in l. eũ qui vectigal. de verborum significatio. tamen quædam habent singularia. l. ciuitas. de rebus credit. Nã ciuitas ex mutuo ita demum obligetur, si pecuniæ mutuo datæ in eius vtilitatẽ versæ sunt. Duo hic singularia sũt: vnũ est ꝙ hic agitur ex pacto alterũ ꝙ nõ tãtũ ex pacto agitur, sed etiã ad vsuras. Notãdum tamen est quãuis ex pacto vsuræ peti nõ possint, tamen pignora posse retineri quæ data sunt etiam vsurarum nomine, de quibus nulla stipulatio interposita est. l. per retentionem. 4. Cod. eodem titulo. Creditor qui mutuam pecuniam dedit, & qui pactus est sibi vsuras solui, eius pecuniæ nomine pignus accepit. Verum est ei nullam actionem ad vsuras petendas ex pacto competere, sed tamen pignus retinere potest, donec ei solutæ fuerint vsuræ. Multo fauorabilior est retentio rei quàm exactio, si quis rem non possideat. idem dicitur in l. pignoribus. 22. Vsuræ etiam hæ solutæ non repetuntur, vt dicitur in leg. 3. ex pacto enim debentur naturaliter & naturale debitum impedit repetitionẽ, vt diximus supra, sub titu. de condict. indebit. In condictione indebiti spectamus an naturale tantum debitum sit, an non sit. Sed si aliquando sponte sua & consensu vsuras debitor præstiterit, ex solo pacto an ad solutionẽ earum in futurum obligabitur? Hæc quæstio tractatur in l. creditor. 7. hic. C. Ego tibi vsuras præstiti quas nõ debebã, quia interposita non erat stipulatio, an in posterum possim cogi ad solutionem earum, quia aliquando eas ex consensu præstiti? Dicitur me non posse cogi. Simile est quod dicitur in l. si certis annis. de pactis. Si certis annis præstitum sit quod nudo tantum pacto conuenerit dari, non ideo in posterum præstabitur quod certis annis præstitum sit ab eo qui cogi non poterat ad solutionem. Sed huic sententiæ contrarium videtur quod dicitur in l. cum de in rem verso. de vsuris. hic. Quærebatur an pater conuentus de in rem verso actione ex contractu filij sui, ideo teneretur ad vsuras, quia eas longo tempore præstitisset. Hic dicitur, ideo soluendas. Ergo vsuræ debentur propter præstationem longi temporis, etiam si aliàs vsuræ huiusmodi sint vt exigi non possint. Est difficilis antinomia, & vulgò dici solet, propter tempus non posse quem cogi ad vsurarum præstationem quæ exigi non poterant, vt dicitur in dicta. l. si certis annis. Cod. de pactis. Si tamen quis alleget titulum præsumi ob hanc præscriptionem & diuturnitatem temporis, eum qui petit vsuras habere titulum. Sed mihi videtur sensus non esse huius loci. Ego semper hoc caput interpretatus sum, quasi interposita fuerit stipulatio ab eo qui contraxerat cum filio. Et facilè præsumitur in rem versum esse, cum longo tempore vsuras præstiterit pater. In hac enim quæstione quærebatur, an in rẽ patris versum esset necne. In sequenti verò specie fauor dotis exigit, vt propter longi temporis præstationem cogatur vsuras soluere. Hæc de stipulatione, ex qua diximus vsuras deberi.

Ciuitas non obligatur nisi in vtilitatem.

Conciliatio l. si certis annis. sup. de pactis. cum l. cum de in rem verso ff. de vsuris.

De mora.

Altera causa vsurarum præstationis est mora. Vsuræ debentur propter moram in bonæ fidei iudiciis tam directis quàm contrariis, & si stipulatio nulla interposita fuerit, imo ne conuentio quidẽ vlla. l. 1. & l. in contraria. hic. l. mora. §. in bonæ fidei. In contractibus bonæ fidei non est necesse ea exprimere quæ alterum alteri præstare oportet, quamuis id tutius & consultius sit exprimere. Alter alteri condemnatur in bonæ fidei iudiciis, in id quod alterum alteri ex bono & æquo præstare oportet propter latam potestatem iudicis in his iudiciis in quibus additur, *Ex bona fide.* Ideo fit condemnatio harum vsurarum nomine in his iudiciis, quia æquum non est alterius moram

alteri

alteri nocere. Hoc locum habet non tantum in directis actionibus bonæ fidei, ſed etiam in contrariis. l. & in contraria. hic. l. quia tantundem. de negotiis geſtis. Tantum valet officium iudicis in bonæ fidei iudiciis, quantum in aliis nominatim inter propoſita ſtipulatio.

De conuentione. Tertia cauſa præſtationis vſurarum in bonæ fidei actionibus eſt pactio vel conuentio. Nam quamuis in bonæ fidei iudiciis vſuræ debeantur ex mora, tamen ſine mora debentur, ſi id conuenerit. l. cum quidam. 16. §. ex locato. hic. Sicut diximus in mutuo deberi vſuras ex ſola ſtipulatione ſine mora, aliquando etiam ex ſtipulatione propter moram: ſic in bonæ fidei iudiciis ſi id conuenerit nudo pacto. Sed quid de ſtrictis iudiciis dicemus? An idem dicemus quod de aliis iudiciis, vt debeantur vſuræ propter moram, & à quo tempore debebuntur? quæſtio eſt difficilis, quia ſub hoc titulo de eo nihil aperte cautum eſt. Et tamen argumento ducto ex l. videamus. §. ſi actionem. facilè quæſtio hæc decidi poteſt. In ſtrictis iudiciis fructus debentur non ex tempore moræ, ſed ex tempore iudicij accepti. l. videamus. 38. §. ſi actionem. Fructus non reſtituuntur ex contractu ſtricti iudicij propter moram, ſed poſtquam lis conteſtata fuerit, ergo multo minus in ſtrictis iudiciis præſtabuntur vſuræ à tempore moræ. Nã fructuum reſtitutio non eſt tam odioſa quam vſurarũ præſtatio. Quod autem diximus id expreſſum non eſſe, nec aperte definitum iure ciuili, id ideo dixi, quia l. lite conteſtata. 35. mihi videtur alio ſenſu accipienda

Ad l. lite conteſtata. eſſe. *Lite conteſtata vſuræ currunt.* Primum Iuriſconſultus non videtur loqui de ſtrictis iudiciis. nam loquitur ſimpliciter. ſed alius eſt ſenſus horum verborum, id eſt, curſus vſurarum lite conteſtata non interrumpitur. l. Cod. de iudic. Sic eam legem interpretatus ſum in interpretatione l. ita ſtipulatus de verbor. obligat. Non dicit à lite conteſtata vſuras deberi incipere, ſed dicit non deſinere vſuras deberi propter litem con-

De legatis & fideicommiſſis. teſtatã. Quæri ſolet quid dicendum ſit de fideicommiſſis & legatis, & an ex legatis & fideicommiſſis debeantur vſuræ à tempore moræ, an à tempore litis conteſtatæ? Et breuiter exiſtimo, idem dicendum eſſe de legatis & fideicommiſſis quod de actionibus bonæ fidei. Licet enim actio qua petitur legatum aut fideicommiſſum ſtricti iudicij ſit, tamen quadantenus ſimilis eſt bonæ fidei iudiciis: & de vſuris & aliis acceſſionibus hoc ſatis expreſſum eſt, l. in minorum. Cod. in quibus cauſ. reſtit. in integr. Id etiam mihi ſatis expreſſum videtur in l. 3. hic. vbi mihi videtur dici ex legatis & fideicommiſſis vſuras deberi à tempore moræ. Sed difficultas oritur ex l. 1. & 2. C. de vſur. legat. & fideicommiſ. Hic dicitur vſuras deberi ex tempore litis conteſtatę. Sed hæc pugnantia non ſunt, nec rectè ducitur argumentum ex l. 1. & 2. de vſur. leg. ad conuellendam noſtram opinionem, quæ etiam vulgo recepta eſt. Si exigatur vſura ex tempore interpellationis & moræ, multo magis ex tempore litis conteſtatę. Sed inepti ſunt qui à contrario ſenſu ex his reſponſis argumenta ducunt, quæ facilius admittuntur in l. aliqua generali, & conſtitutione promulgata: etſi reſcripta principum nunc autoritatem legum habeant. Propoſitum enim fuit imperatori litem conteſtatam eſſe, quamuis dicat I.C. in l. 3. raro perueniri ad iudicẽ, tamen hoc interdum fiebat. Hinc multæ quæſtiones tractantur de mora, quia diximus propter moram vſuras deberi: & ſic inſcribitur titulus, De vſuris & fructibus & cauſis & omnibus acceſſionibus & mora. Pleræque capita leguntur ſub vtroque titulo de mora. Sed hunc locum plene tractauimus in tractatu de verb. obligat. in d. l. ita ſtipulatus, & aliis. Quædam etiam capita huius tituli pertinent ad oblationem, & an oblatione ſiſtantur cauſa vſurarum. Vt in l. ſi creditrici. leg. ex prædiis. leg. acceptam. C. hic. & l. creditor. l. tutor. §. Lucius. hic. l. ſi per te. C. eodem. Sed hęc omnia tranſmittemus quaſi ante paucos menſes à nobis ſatis explicata: ideoque ea non repetemus. Proximus locus eſt huius tituli,

De modo & quantitate vſurarum.

CAP. III.

Diximus ſuprà vſuras iure ciuili permiſſas eſſe certis ex cauſis ad certum modum: de eo modo & quantitate nunc videndum eſt. Hic modus vſurarũ definitus eſt à Iuſtiniano in conſtitutione ſua. l. eos. §. 1. Hac conſtitutione Iuſtinianus derogat pleriſq; veteribus legibus, vt ipſe teſtatur. Ideoque ſequenda eſt hæc Iuſtiniani conſtitutio. Lege duodecim tabularum olim cautum fuerat ne quis excederet vnciarum fœnus, vt refert Cornelius Tacitus libro. 1. His omnibus abrogatis legibus Iuſtinianus hoc de modo vſurarum ſtatuit. Permittit illuſtribus perſonis trientes vſuras, id eſt, tertiam partem centeſimæ vſuræ ſtipulari. Negotiatoribus permittit beſſem, id eſt, octo vncias: ſemiſſes permittit cæteris. In traiectitiis pecuniis permittit centeſimam vſuram. Sed paucis explicandum

Centeſima vſura quid. eſt in gratiam Tyronum quid ſit centeſima vſura. Centeſima vſura dicitur, cum ſoluitur centeſima pars ſortis ſingulis menſib. Veteres olim ſolebant vſuras ſtipulari in ſingulos menſes non in ſingulos annos. leg. lecta. de rebus credit. & l. centeſimis. de vſur. & centeſimo menſe ſortem æquat hæc centeſima. Hodie ſecundùm morem noſtrum poſſumus vocare centeſimã vſuram, cum pro centum ſingulis annis exiguntur duodecim. Si quis velit intelligere quę ſit vſura triens, quadrans, ſemiſſis, & bes, id facile intelligere poteſt, eo cognito quid ſit centeſima vſura. Nam aliæ omnes vſuræ appellationem ſuam accipiunt à centeſima vſu-

Semiſſis vſura. ra. Nam ſemiſſis vſura eſt cum ſoluuntur ſex ſingulis

Triens vſura. annis. Semiſſis eſt dimidia pars centeſimæ vſuræ. Tri-

Bes vſura. ens vſura eſt, tertia pars centeſimæ, cum ſoluuntur quatuor pro centum ſingulis annis. Bes ſignificat octo vncias, id eſt, cum ſoluuntur octo pro centũm ſingulis

Vnciaria vſura. annis. Vnciaria vſura eſt leuiſſima, cuius mentio eſt in l. litium. de adminiſt. tutor. Illa eſt cum ſoluitur vnum pro centum ſingulis annis. Vetitum erat lege

Quadrans vſura. duodecim tabularum, ne quis excederet vnciarium illud fœnus. Quadrans vſura eſt, cum ſoluuntur tria ſingulis annis. Cum ergo quæritur quæ ſit quantitas vſurarum lege definita, diſtinctio perſonarum adhibẽda eſt, quæ hic extat in conſtitutione Iuſtiniani, dict. l. eos. quia illuſtribus perſonis vt diximus, permittit trientes vſuras ſtipulari, id eſt. 4. pro 100. ſingulis annis. Permittit artificibus maiorem vſuram, quia magis eorum intereſt quàm illuſtrium: nam ſi artifices negotiantur & fœnus exercent ex pecunia ſua: cuiuſmodi ſunt argentarij, quorum mentio eſt in Nouella Iuſtiniani conſtitutione de naut. vſur. In traiectitiis pecuniis & nauticis de quibus dicemus ſub titul. de naut. fœnore, id eſt, cum quis pecuniam mutuam dat periculo ſuo, trans mare vehendam, exigitur hic maior vſura propter periculum quod ſuſcipit creditor: ideoque licet vſuram centeſimam ſtipulari, nec licet eam excedere, licet veteribus legibus id conceſſum fuerit: de hoc ſcripſi lib. 2. diſputat. cap. 2. Aliquando hunc locum de illuſtribus perſonis adduxi cum diſputarem de gradibus dignitatum.

Super illuſtres Accurſius & cæteri omnes Accurſiani addunt, & faciunt quinque genera dignitatum, cũ tantum quatuor ſint. Hi errorem ex hoc loco ſumpſerunt, vt dicitur, *Illuſtribus perſonis ſiue eas præceden-*

nibus. Sed hoc dictũ est propter consules & patricios. Nam erat maior eorũ dignitas, vt ad scriptitium vllũ titulum desiderarent. Iustinianus in Nouel. constitutione de naut. fœnore ait, se idem constituisse de argentariis quod de aliis negotiatoribus qui ergasteriis præsunt. *Vel si aeterum fœnoris dationibus.* Hic videtur Iustinianus exprimere duos casus ex quibus permissa sit centesima vsura. Primum in traiectitiis pecuniis, cũ quis mutuam dat pecuniam trans mare vehendam periculo suo. Secundum cum species aliqua datur fœnori, vt cum vinum, oleum, frumentum datur mutuo. Iam diximus multum interesse an pecunia numerata detur mutuo, an verò alia res quæ constat pondere, numero, vel mensura. Nam multo est fauorabilior accessio vini, frumenti, & huiusmodi rerum, quæ petuntur ex mutuo quam quæ ex pecuniis numeratis, propter incertum lucrum & pretium earum huiusmodi rerum quæ pretium mutant pro varietate temporum & locorum, vt dicitur in l. pretia rerum. ad legem Falcidiam. § vltim. Et certum est ante hanc constitutionem Iustiniani permissas fuisse maiores legitimis vsuras exigere ex fœnore harum specierum, vt apparet ex l. oleo. Additamentum significat, vt aliquid addatur legitimo vsurarũ modo, id exigi possit. Huic simile est quod dicitur in l. si ea lege. 17. An tunc vsura sit & contractus vsurarius, cum conuenit vt creditor percipiat fructus pro vsuris, quæ dicitur antichresis esse? Et dicendum est non idem de hac anticrhesi iudicandum esse. Hoc intelligendum, cum data est species, & creditor est stipulatus speciem: alioquin nõ licebat olim excedere legitimum modum vsurarum. l. cum nõ frumentum. Cod. hic. Species est huiusmodi, Ego tibi dedi pecuniam numeratam, & conuenit vt pro ea pecunia mihi soluas certam quantitatem frumenti: si ea quantitas excedat legitimum modum vsurarum, exigi non poterit. Notandum igitur est, non licere excedere legitimam vsuram ex quacunque causa, etsi traiectitia pecunia sit. Sed difficultas nascitur ex constitutione Iustiniani de agricol. Nouel. est 32. in aliis inscribitur null. creden. agric. Iustinianus eam constitutionem edidit aduersus eos qui fœneratores agricolis rusticis eos omnibus fortunis spoliabant. constituit enim modum vsurarum quæ à rusticis agricolis exigi debeant. Et ait, si frumentum eis mutuo datum si, non posse exigi vltra octauam partem in anno. Si verò eis mutuo data sit pecunia, non posse exigi nisi vnam siliquam pro solido. Octaua autem pars excedit centesimam, & tamen dicit se velle exonerare, & leuare agricolas, cum tamen grauat ea constitutione. Sed facile ego iis assentior, quibus ille locus est suspectus, vbi legitur octauam partem. Certe videtur corruptus esse: & facilis est lapsus in numeris. Nam credibile est vigesimamquartam pro octaua adscriptam esse à Iustinano: sicut in mutua pecunia dicitur, cum vult siliquam exigi pro aureo vel solido. Siliqua est vigesimaquarta pars solidi vel aurei. Præterea quænam esset tanta ratio diuersitatis inter pecuniam & frumentum? Ego nihil possum aliud vobis afferre antequam emẽdatiores codices consuluero.

Ex his quæ diximus nascitur quæstio quæ tractatur in l. si ea pactione. 14. Cod. eodem. Quidam mutuam pecuniam dedit, pro vsuris pactus est, vt sibi liceret domum quandam inhabitare: is ea domo vsus est, & habebat eam habitationem ob vsum pecuniæ à se creditæ. is petit pecuniam creditam. Obiicitur ei vsuram legitimum modum excedere, & si ineatur æstimatio mercedis, qua mercede potuit ea domus locari, eam mercedem excedere legitimum modum vsurarum. Hic quæritur an eius æstimationis ratio habenda sit? Hic rescribit Imperator referri quæstionem minimè oportere, & rationem adfert, *Licet maiore forte*, &c. l. hic benignius interpretatur Imperator contentionem de habitatione domus pro vsuris: quia videtur hoc ad quæstum non pertinere. Animaduertit enim creditorem eam domum non locare, sed potius eam domum ipsum inhabitasse: ideoque licet creditor maiori mercede eam domum locare potuerit, non ideo tamen illicitum fœnus contraxit, sed vilius conducta habitatio videtur. Sed hinc obiter notandum est, vsurarium contractum esse cum quis paciscitur, vt pro pecunia quam mutuam dat, liceat sibi vti re aliqua debitoris. quod tamen aliqui non putant & hic locus ostendit contractum esse vsurarium qui iure pontificio prohibitus est. Ex his igitur quæ diximus apparet non licere modum legitimum vsurarum excedere in stipulatione vsurarũ, vel ex actione. Si quis autem eum modum qui lege est definitus excesserit, quod extra legem adiectum est, pro non adiecto habetur. Sic enim intelligendum est. Totus enim contractus non improbatur, quia lege definitus modus vsurarum seruatus non est, sed id in quo excessit creditor pro non adiecto habetur, vt dicitur in l. eos. Cod. hic. nulla actione poterit superfluum petere. Hoc est etiam expressum in l. 20. & l. 29. hic. Potest peti sors, licet vsuræ legitimum modum excedentes non petantur, & quod illicite adiectum est habetur pro non adiecto, & vsuræ licitæ, id est, quatenus non excedunt legitimum modum exiguntur. Idem dicendum est, & si quis quicquam stipulatus sit in fraudem vsurarum. Nihil enim refert an quis vsuras stipulatus sit intra modum lege definitum, an verò pœnam stipulatus sit in fraudem vsurarum: veluti cum sibi quis licere non videret vltra modum lege definitum vsuram stipulari, recurrit ad pœnam, quia de pœna legibus nihil cautũ esse intelligebat. l. pœnam. 45. hic. Possumus vsuram pro pœna stipulari, & pœnam pro vsura: sed hoc, modo nihil fiat in fraudem legis quæ modum definit vsurarum exactioni. Eodem pertinet quod dicitur in l. cum allegas. Cod. eodem. Quidam mutuam pecuniam sumpsit ea lege vt si intra certum diem non solueret, redderet ea cum pœna quadrupli. Ait, *iuris forma*. Videndum est an hæc pœna excedat legitimum modum vsurarum. Nam si excedat modum legitimum vsurarum, peti non poterit: alias fraus fieret legitimo vsurarum modo. In omnibus autem his exemplis videndũ est num in fraudem vsurarum adiecta sit pœnæ stipulatio, vt Accursius etiam & cæteri hoc in loco admonent. Etenim vsuræ debentur propter quantitatẽ. cum autem pœna adiicitur facto vel dationi speciei alicuius, aliud dicendũ. Quoniã facilè nõ est præsumendũ tunc pœnam adiectam esse in fraudem vsurarum: quia vsuræ ex his causis non debentur. Vsura enim est vel nummorum tantum vel aliarum rerum quæ constant pondere, numero, vel mensura. Hæc ad interpretationem l. eos de modo vsurarum. Quibus addẽdum est interdũ accidere vt ne legitimæ quidem vsuræ exigi possint, quamuis modus definitus sit vsurarum exactionis, secundum conditionem personarum quæ vsuras exigunt, quia fit aliquando vt non liceat vsuras ad legitimum modum petere. Exemplum est, cuius mentio est in variis locis vtriusque tituli tam Cod. quàm ff. Si quis stipulatus sit maiores vsuras, & exegerit minores longo tempore, is vsuras quas stipulatus est, quæ maiores sunt exigere non potest. l. quamuis. & l. aduersus. Cod. Quidam stipulatus est vsuras semisses, nõ excedit modum lege definitum: & leuiores vsuras, puta quadrantes vel trientes exigit: nunc petit semisses ex stipulatione. Debitor ait tacite actum esse ne semisses petantur, sed trientes tantum, vel quadrantes, quia certis annis vsuras trientes accepit creditor loco se-

missium

missionem vsurarum. Ergo summouebit eum exceptione taciti pacti. Idem in l. quamuis. Cod. eodem titulo. Nos facilè interpretamur vsuras esse remissas propter odium vsurarum. Nam cum hoc genus accessionis præter naturam sit, vt dixi, facilè contra vsuras fit interpretatio, vt credatur is qui longo tempore minores vsuras exegit, maiores quas stipulatus erat remisisse. Similis locus est in tit. ff. l. cum quidam. §. Diuus. & l. qui semisses. & l. 5. Quamuis propter interuallum temporis non debeantur vsuræ, vt iam diximus ex l. cum de in rem verso. eam enim legem dixi accipiendam esse de vsuris quæ stipulatione promissæ sunt.

Præterea quæ iam diximus, alia quædam iura circa moderationem vsurarum constituta reperiuntur. Nō enim satis visum fuit iuris auctoribus quantitatem definire ad quam vsque licitas vsuras stipularemur: sed præterea quædam constituerunt de quibus nunc dicemus. At in primis, vt vsuræ vltra duplum non exigantur. Hoc ius multum differt à constitutione Iustiniani. Nam & si quis stipulatus sit intra legitimum modum vsurarum, puta si quis stipulatus sit semisses vsuras, tamen si tantum exigatur huius fœnoris nomine vt excedat duplum sortis, nihil amplius peti potest. Hoc expressum est in l. si non sortem. §. 1. de condict. indebiti. Et si solutæ fuerint intra duplum non retinentur, sed repeti possunt, quia omnino sunt indebitæ vltra duplum. Velut si quis stipulatus sit centesimam vsuram, quæ centesimo mense exæquatur sorti: post centesimam mensem nihil amplius petere poterit. dict. leg. si non sortem. §. 1. Plutarchus in Lucullo scribit hoc primum à Lucullo constitutum esse. nam cum multa alia iura de vsurarum moderatione constituta essent, tandem hoc constituit Lucullus, vt vltra duplum sortis vsuræ exigi non possint. Hinc nascitur quæstio tractata in l. vsuræ. 10. Cod eod. hoc caput habetur difficillimum: ideo attendite: varia enim est lectio huius capitis. Vna est affirmatiua, altera negatiua. Quidam ita legunt, *Tunc enim vltra sortis summam vsuræ exiguntur*, alij ita, *Tunc enim vltra sortis summam vsuræ non exiguntur*. Et sic in Noricis codicibus legitur: quam lectionem sequutus est Alciatus, alia reiecta, quam ait obscurasse hunc contextum qui alioquin perspicuus, & clarus erat. Ego autem vtramque sententiam defendere solitus sum, vt veram & sententiæ Iurisconsultorum consentaneam: vt ergo intelligamus verum sensum huius loci, ponenda est species de qua dubitatum fuit, propter quam dubitationem hoc ita fuit constitutum. Quidam stipulatus est vsurarum centesimā, id est, pro cētum stipulatus est duodecim singulis annis, vel vnum singulis mensibus. Vnum aureum exegit vsque ad centesimum mensem: post centum menses pergit vsuras exigere. Reus debitor ait se nihil amplius vsurarum nomine debere, quia ad duplum vsque sortis ventum est, & leges vetare vltra duplum sortis vsuras exegi. Creditor autem ait eo tempore quo agit summā quā petit an excedere duplū sortis, & ait legem intelligendam esse de quantitate vsurarum quæ excedit sortem tempore solutionis. Exempli gratia, si fuerit cessatum vltra centum menses in solutione vsurarum, & totas eas vsuras petam, non possum eas petere vltra duplum: quæritur ergo quomodo accipienda sit lex vetus, qua cautum est ne vltra duplum vsuræ petantur. Hic Imperator ait, sic esse intelligendam eam legem, quasi accipienda sit de vsuris nō per tēpora solutis, sed quarū quātitas excedit sortē tēpore solutionis. Rationē adfert. Primū videtis quomodo lectio affirmatiua quę vulgo recepta est, intelligēda sit, & quomodo cōueniat verbis antecedētib. *Tūc.n. vltra sortis sūmā vsuræ exigūtur*. His verbis interpretatur veterem legem de duplo, de eo qui exigit vsuras vltra sortis summam, id est, vltra duplum pretij. Is demum dicitur exigere vsuras vltra duplum, cum tempore solutionis quantitatem petit vsurarum nomine quæ tempore solutionis excedit sortem. Lex quæ lata est aduersus eos qui exigunt vsuras vltra duplum, ad hanc speciem non pertinet; nam in ea lege ij dicuntur exigere vltra duplum, cum tempore solutionis ea summa quæ exigitur, eam computationem excedit. Hoc modo intellecta hæc lectio mihi non videtur incommoda. Addamus negationem, quam addidit Haloand. *Vsuræ non exiguntur quoties*. Homonymia huius verbi & ambiguitas explicanda est. Verbum *exigere*, nunc ad factum refertur: supra refertur ad ius. *Non exiguntur*, id est, non possunt exigi. Lex quæ vult non exigi, id est, non debere exigi vsuras vltra duplum, intelligenda est cum tempore solutionis summa quæ exigitur, excedit eam computationem. Hæc est clara & simplex interpretatio, ni fallor, huius loci. Alij qui acutiores cæteris sunt iudicio suo nouum sensum excogitarunt, nec potuit eis placere hæc nostra interpretatio, cum absurdum putent particularem solutionem non computari in duplo. Aiunt, nihil posse absurdius hoc dici: non perspexerunt rationem tam diuersi iuris: ideo forte quia experientiam rerum & negotiorum, quæ versantur inter homines, non habuerunt.

Ad l. vsuræ. 10. C. eod.

Extat apud nos constitutio quædam inter regias cōstitutiones, quæ huic omnino similis est, & quæ eandem omnino rationem habet, videlicet constitutio de reditibus hypothecatis de quibus iam supra diximus. Hi reditus hypothecarij affines sunt & perquam similes vsuris, licet ab vsuris differant. Cautum est illa lege regia, vt illi reditus hypothecarij vltra quinquennium exigi non possint, si diu cessatum fuerit in solutione redituum, vt ita reditus illi excedant quinquennium. Exempli gratia, si toto forte decennio cessatum est, & is cui debentur petit decem annorum reditus. Obijcitur præscriptio quinquennij per legem regiam, ne liceat ei vltra quinque annos pensionem, & reditum exigere, si nihil petierit: & tamen ea lex non prohibet quin petat reditum singulis annis vsque ad decē annos vltra quinquennium: ita vt reditus illi vltra quinquennium soluti non proficiant reo. Sed si tempore solutionis reditus illi excedant quinquennij pensiones, vltra quinquennium non poterit petere. Ratio diuersitatis est, quia plerunque accidit vt creditores non exigant reditus sibi debitos, vt tandē miseros debitores & obligatos mergant, & eos possessionibus suis spoliēt, cū nō exigitur ab eis singulis annis vt cōuentū est. Quod nō procedit cū singulis annis reditus & pensio petitur. Tametsi autem ratio inter hæc diuersa sit, tamen Iustinianus odio vsurarum & fœneratorum alia quadam constitutione sua hanc legem abrogauit, & voluit vt vsuræ per tempora solutæ computentur in duplo, & proficiant reo ad dupli computationem. Hoc constitutum est in nouel. 138. Addendum est igitur huic legi, hoc abrogatum esse omnino, nec hodie distingui vsuras quæ per tempora soluuntur ab alijs. Alia est constitutio Iustiniani in leg penul. hic. qua lege hanc constitutionem extendit ad constitutionem de qua iam diximus de duplo vsurarum. Fraus fieri solebat à fœneratoribus, ita vt facile ex ea lex eluderetur. Nam accipiebant pignora & retinebant, donec sibi solutæ essent omnino vsuræ, etiā vltra duplō sortis. Lex nō permittebat petere nec etiā petebāt: sed retinebāt pignora donec sibi solutæ fuissent vsuræ. Cum igitur videret hac ratione fraudari hanc legem, hoc constituit. *Quod & in bonæ fidei iudicijs*. Lex loquitur de eo qui vsuras stipulatur ex mutuo, vt eas vsuras non possit petere vltra du-

Vsura à quo tēpore computētur regia constitutione

plum. Quid dicemus de eo cui debentur vsuræ ex iudicio bonæ fidei, vt ex emptione? & Iustinianus ait, etsi vsuræ debeantur ex mora, eas non posse exigi vltra duplum. Idem dicitur in leg. eos. Quæ lex definit modum vsurarum. Nam ea lex pertinet etiam ad bonæ fidei iudicia. Præterea Iustinianus tantum produxit quod de duplo hic dicitur alia constitutione ad id quod interest. Dubitatū fuit apud veteres an id quod interest posset perpetuo exigi sine vlla præfinitione: vt exempli gratia, Ego tibi vendo rem pro certo pretio, quam tibi tradidi, precium non soluis, ago aduersus te, & peto id quod mea interest. Nam si fundum tibi non tradidissem, potuissem eius fructus percipere. Cōstitutum est à Iustiniano, vt quod petitur eius quod interest nomine non possit duplum excedere. Aliud ius est de vsuris vsurarum, ne vsuræ vsurarum exigantur, l. placuit. 29. ff. eod. Idem dicitur in l. si non sortem. §. supra duplum. de condict. indeb. adeo vt si solutæ fuerint, repetantur tanquam indebitæ per condictionem indebiti. Id etiam colligi potest ea definitione vsuræ quam supra tradidimus. Vsura est accessio sortis. Ex hoc apparet pro sorte tantum vsuram exigi posse, non etiam pro vsuris. Sors est, quod Græci κεφάλαιον vocant, & qui vsuras vsurarum exercet improbus habetur, & notatur infamia, l. improbum. Cod. ex quibus caus. not. infam. Quod adeo verum est, vt si iudex aliquem condemnauerit in vsuras vsurarum, ea sententia ipso iure nulla sit, l. præscs. de re iudic. Ratio huius iuris videndā. Probabiliter forte dici posset, non minus sortis quam vsurarum vsuras exigi, posse. Vsuræ enim exiguntur propter vsum pecuniæ: ergo qui vsuris pecuniæ vtitur ad vsuras pendendas, earum vsurarum teneri videtur. Sed visum est hoc perniciosum reipublicæ, quia in infinitum crescerent, & frustra definitus esset modus vsurarum si hoc permitteretur. Idem dicitur de fructibus, Non debentur vsuræ fructuum, l. neque. Hic vsuræ loco fructuum cedunt, & locum fructuum obtinent: vsuræ accessionum non debentur, sed vsuræ sortis tantum. Quod diximus verum est, etsi vsuræ præteritæ conuersæ sint in sortem, & eius sortis renouatæ vsuras stipulatus sit fœnerator. Si quis ne contra legem vsuras vsurarum exigere prohibentem conuertat in sortem vsuras præteritas, quasi vsuræ solutæ sint, & rursus data sit sors mutuo veteri debitori breui manu, hæc fraus, hoc conuentum, non potest creditori prodesse, vt vsuras vsurarum exigat: quod videbatur olim cōstitutum. Nam si liceret illas vsuras præteriti temporis debitas in sortem conuertere, & eius pecuniæ vsuras exigere, eluderetur illa lex quæ prohibet vsuras vsurarum exigi, & imponeretur rebus non verbis legis. Est interpretatio communis legum de qua in l. 2. Cod. commun. de legat. Similis est constitutio Iustiniani de vsuris rei iudicatæ, l. 2. Cod. de vsur. rei indic. Postremo notandum est quosdam esse casus in quibus ne sortis quidem vsuræ præstantur & exiguntur. Hæc pertinent ad vniuersum tractatum, & ad id quod ab initio propositum est vsuras deberi certis ex causis. Excipitur enim in primis fiscus. in l. cum quidam. §. fiscus. hic: nam fiscus ex suis contractibus vsuras non debet, nisi successerit in locum priuati hominis. Veluti quia hominis priuati bona confiscata sunt: tunc enim vsuras debet. Est locus communis de fisco notandus & referendus inter iura singularia fisci. Nam alias fiscus iure priuatorum vtitur, l. item veniunt. §. in priuatorum. de petit. hæred.

Vsuræ vsurarū non exiguntur ac repetitur.

Secundus casus est in l. liberalitatem. 16. hic. Si quis liberalitate ductus aliquid reipublicæ donauerit, & ea eo contractu aduersus eum agatur: cogetur quidem præstare id quod promisit, vsuras tamen eius pecuniæ quam promisit, non debet. Videtur contrarium esse quod dicitur in l. cum quidam. §. vltim. hic. Quidam legauit imagines Reipublicæ: qui si expressesit diem intra quem illæ imagines collocentur, post diem illum expressum possunt vsuræ ab eo peti. Verum si non expressus sit dies à Præside, dies statuendus est, & nisi intra illum diem posuerint, hæredes præstabunt vsuras. Idem dicendum est in l. si legatum. de oper. public. hic loquitur iurisconsultus de liberalitate in rem publicam facta, & tamen vsuræ præstantur. In alia lege dicitur non præstari. Sed in hac posteriore specie ratio satis perspicua est propter quam vsuræ exiguntur. Cum enim quis testamento legauit imagines, hæredes qui contra voluntatem defuncti non ponunt, æquum est eos aliqua pœna puniri, nec liberentur pecuniam dando, sed pro pœna præstent vsuras. Sed cum quis conuenitur ex liberalitate sua, humanitas suadet vt vsuræ non exigantur ab eo, ne egenus fiat, l. ad hæreditatum. ff. de re iudic. Sed aliud est cum hæredes non parent voluntati defuncti. Hæc enim contumacia meretur vt vsuras præstent. Sic igitur hæc sunt concilianda, vt generi per speciem derogetur. Vna harum legum generalis, scilicet prior: altera scilicet posterior, specialis, quæ derogat generali legi sua exceptione.

IN TIT. II. LIB. XXII. PANDECTARVM.

DE NAVTICO FOENORE.

DE hoc nautico fœnore nos aliquid diximus in interpretatione leg. eos. Cod. de vsur. sed quia singularia quædam præcepta habet, visum est iuris auctoribus separatum titulum proponere. Nautica pecunia est, cum quis mutuam pecuniam dat trans mare vehendam, traiiciendámve periculo suo.

Singularia huius fœnoris.

PRimum est, quod huius pecuniæ creditæ periculum est creditoris. Nam alias in mutuo periculum est debitoris non creditoris, l. incendium. Cod. si cert. pet. l. in ratione. §. incertæ. ad leg. Falcid. Incendium ære alieno non eximit debitorem. Si tu mihi centum debeas, ex res incerta: scilicet genus est: si ergo perierit tua pecunia non liberaberis, quia certa pecunia periit, non illa centum quæ mihi debes. Res incerta non potest perire. Si ergo nauis non venerit salua in portum, nec vsuræ nec sors peti poterunt, l. 1. Cod eod. tit. hic. est periculum creditoris. Multum refert quomodo lex dicta sit de hoc periculo, an pro commeatu tantum, an pro remeatu. Refert enim quid actum sit, cautúmque inter contrahentes. Vnde vulgaris est distinctio huius vsuræ apud veteres. Quod autem dictum est periculum creditoris esse, hoc est intelligendum modo re vera traiectitia pecunia sit, l. 2. hic. Præterea oportet nauigatum esse eo tempore quo conuenit vt nauigaretur. l. 3. hic. Abunde hoc à nobis explicatum est in l. Qui Romæ. §. Callimachus de verb. obligat. Nam si nauigatum sit alio tempore quam conuentum est, tunc periculum creditoris non est. Amissa igitur naue, nulla datur creditori actio neque ad sortem neque ad vsuras, nec hypothecaria quidem datur, quamuis pignora aliqua salua sint. Finita enim principali obligatione finitur accessoria, sicut est pignoratitia, l. fœnerator. 7. Qui dedit pecuniam mutuam mari transferendam suo periculo,

curauit

curauit ſibi obligari merces vnius nauis, & etiam alterius forte: tamen maioris pretij erant ea pignora quæ dabantur fœneratoribus. Nã forte vnius nauis pignora ſufficiebant ad ſatisfaciendum creditori. Si ergo illa nauis perierit, an habebit hypothecariam actionẽ ad alteram nauem? Dicitur non habere, quia ratio non permittit vt cum principalis obligatio non exiſtit, acceſſoria, ſcilicet hypothecaria actione poſſit agi. Quod autem diximus, ſi nauis perierit, periculum eſſe creditoris, hoc intelligimus ſi caſu perierit. l. 3. C. eod. non ſi nauis publicata vel confiſcata ſit propter merces illicitas quæ vehebantur. Nam merces confiſcantur & publicantur, vt dicimus ſub tit. de public. & vect. & dicemus latius ſub tit. de empt. & vendit. infra. Tunc debitor tenetur non ſolum ad ſortem, ſed etiam ad vſuras. Alterum ſingulare in nautico fœnore eſt quod propter hoc periculum quod ſuſcipit creditor, maior vſura exigitur quã legitima, vt dicimus in dict. l. eos. Nam permittitur exigere duodecim pro centum ſingulis annis, quamuis alias centeſima permiſſa non ſit ſed exigitur propter periculum quod ſuſcepit, l. periculi pretium. hic. Dicit Iuſtin. *Veteribus legibus erat cõceſſum.* His verbis ſignificat ſe abrogare veteres leges. Carolus Molinæus qui de vſuris eruditè ſcripſit, ait paulo vltra centeſimam exigere licere. Ego autem puto nullum modum diffinitum eſſe, niſi quod non poſſit exigere vltra duplum ſortis. *Pecunia enim traiectitia infinitas vſuras capit.* Verba ſunt Pauli lib. 2. ſenten. Hæc autem vſura exigitur quandiu periculum eſt creditoris, vel ſi ſuſcepit, ſed deſijt eius periculum eſſe, tunc exigitur vſura, at non maior legitima. Sic videtis tempore Papiniani nullum modum definitum fuiſſe vſuræ traiectitiæ, cum dicat, maior legitima. In aliis verò caſibus erat modus certus & definitus. Hæc vſura vltra duplum non debetur. Nam ſi ſic ſolutum fuerit vel ſingulis annis vel ſingulis diebus, ita vt ſolutio peruenerit ad duplum ſortis, non poteſt amplius exigi, l. ſi non ſortem. de condict. indeb. & l. vſuræ. C. de vſu. Huc pertinet quod dicitur in l. 4. §. pro operis. Locus eſt obſcurus. Sic legitur in Florent. *Ad finem centeſimæ, non vltra duplum debetur.* Puto ſic legendum eſſe, non autem vt vulgo: id eſt, vſura vltra duplum nõ debetur. Nec refert an quis ſtipulatus ſit in ſingulos dies vel menſes. *Ad finem centeſimæ.* Id eſt ad modum centeſimæ. Finis autem, id eſt, modus & quantitas. Sic accipitur multis aliis in locis, vt docui lib. 1. diſput. c. 11. Hæcque ratio loquendi eſt familiaris Papiniano. Si ergo centeſima vſura non ſit, non debentur vſuræ. Propoſitum fuerat Papiniano vſuram centeſimam ſtipulatum eſſe creditorem, quamuis licuiſſet in infinitũ ſtipulari: & ideo reſpondit vltra eam non deberi. Hoc enim eſt ex libris Reſpon. Papiniani.

Tertium ſingulare & vltimum in nautico fœnore eſt, quod hæc vſura ex nudo pacto debetur, quamuis alias vſuræ non debeantur niſi ex ſtipulatione, l. 3. C. de vſur. & l. in quibuſdam. hic longe fauorabilior eſt hęc vſura, quæ exigitur non tantum propter vſum pecuniæ, ſed etiam propter periculum. Idem dicendum eſt, etſi quis dederit pecuniam mutuam vt recipiat plus quam ſortem. Huc pertinet quod dicitur in l. periculi pretium. §. Do tibi centum vt manumittas ſeruum, & ſi non manumiſeris, dabis mihi 200. aut 300. Quæritur an ſit permiſſa hęc exactio? Et dicitur permiſſa eſſe propter periculi pretium: veluti ſi non conualuero tantum reddes, quia periculũ aliquod patior, licet mihi exigere maiorem vſuram, *Si modo in aleæ ſpeciem cadat.* Sic legendum eſt, non *in aliam ſpeciem.* Quia cadit in ſpeciem aleæ quę prohibita eſt legibus, l. quibus. de aleæ luſu, & de aleator. Dedi piſcatori centum, vt ſi quid ceperit, reddat 200. Si nihil ceperit, amittam pecuniam meam. Si contractus eſt permiſſus, quia certum eſt non eſſe aleam, quæ legibus vetita ſit. Eſt quidem alea, ſed non eſt vetita, *c'eſt vng haſart. Et pactum ſine ſtipulatione.* Sicut diximus pactũ ſine ſtipulatione valere ad agendum in nautica pecunia, ita etiam in his caſibus ad augendam obligationẽ pacta proſunt: alias ad exceptionem tantum valent, l. iuriſgentium. §. Quinimo. de pact. Multa tractantur de pœna in l. 2. & 4. & l. ſeruus. & l. vlt. hic. Pœna eſt quam olim ſtipulabatur creditor à debitore operis ſerui, vt docui in d. §. Callimachus. Mittebatur ſeruus in nauem qui pecuniam exigebat poſt appulſum nauis in portum: & quia debitor vtebatur ſerui operis, petebatur vſuræ pro operis ſerui. Sic eſt intelligendã l. Traiectitiæ. de oblig. & act. & l. 2. & 4. & l. vlt. hic. Hactenus diximus de vſuris. Nunc videndum eſt

De cauſis, fructibus, & omnibus acceſſionibus.

HIc tractatus inſcribitur, De vſuris & fructibus & cauſis & omnibus acceſſionibus & mora, hęc enim omnia inter ſe differunt. Vſura eſt quod pro vſu pecuniæ exigitur, vt ante diximus. Exempli gratia, cũ [Vſura eſt quod pro vſu pecuniæ exigitur.] quis mutuam pecuniam dat, & ob vſum eius pecuniæ aliquid ſtipulatur, & dicitur ab vſu. Fructus autem multum differt ab vſura. Nam fructus ex re ipſa naſcitur, l. vſura. de verb. ſign. l. ſi nauis. de rei vind. Vſura non ex corpore naſcitur. Cauſa eſt quod non immediate proficiſcitur ex re de qua quæritur, ſed occaſione eius rei peruenit. Hic accipitur cauſę verbũ in hac inſcriptione de vſur. Exemplum huius cauſę eſt partus. [Cauſa quid.] l. 8. hic. Hic locus oſtendit quid ſit cauſa, & quomodo hoc verbum ſit accipiendum hic, quod cæteris paulò obſcurius eſt. Si equus per fideicommiſſum relictus ſit, poſt moram hęredis fœtus quoque natus ex eo equo præſtatur, & pręſtatur vt fructus. Fructum dicimus quod ex re ipſa naſcitur: fœtus naſcitur ex equo per fideicõmiſſum relicto. Nam in actionem legatorum & fideicõmiſſorũ veniunt fructus, vt poſtea dicemus. Fœtus ſecundus petitur, non vt fructus, ſed vt cauſa, id eſt fœtus qui natus eſt ex primo fœtu, hic ſecundus fœtus non poteſt proprie dici natus ex equo qui legatus eſt, ſed tamen occaſione eius rei peruenit, ille equus legatus cauſa eſt huius: & ideo cauſam vocamus figurata locutione. Nam potius videbatur dicendus cauſa equus, qui legatus eſt: hoc verbum Cauſa generale eſt. l. cum fundus de reb. credit. & in Inſtit. tit. de offic. iudic. ſed generale verbum contrahitur. Huius cauſæ exemplum eſt etiam in partu ancillæ, qui in fructu non eſt, vt in l. 8. Magna fuit quęſtio apud veteres, an partus mulieris eſſet in fructu, an non. Vlpianus in l. vetus. de vſufructu. ait veterem fuiſſe quęſtionem de qua Cicero lib. 1. de finib. bon. & in Academ. quęſtion. Sed obtinuit ſententia Bruti exiſtimantis hominem in fructu non eſſe, cum natura omnes fructus hominis cauſa produxerit. leg. in pecudum. 28. hic. Cum ergo petitur partus ancillæ, ſi forte ancilla legata ſit, non petitur vt fructus, ſed vt cauſa.

De acceſſione.

VIdendum eſt quomodo acceſſionis verbum hic accipiendum ſit. Hoc verbo continetur quicquid accedit rei principali, etiam ſi nec fructus ſit, nec vſura, nec partus mulieris primus aut ſecũdus. Huiuſmodi acceſſionum habetur ratio in contrahendo. Exemplum eſt in l. 1. de ędil. edicto. l. ſi in emptione. 38. de contrah. empt. Si in emptione dictum ſit, Stichum ſeruum accedere cum venderetur domus, Stichus ſeruus diceretur acceſſio rei venditę. Alia exẽpla ſunt in

eadem. leg. si in emptione. Veluti de columnis, de statuis, de imaginibus. Hæc omnia accedunt rei venditæ non tanquam fructus aut causa: & præterea nullo alio vocabulo possumus hæc designare quàm accessionis. de his accessionibus est intelligendum, quod dicitur de vsuris. Sed quia plenior disputatio est de fructibus, quam de aliis: nos hic separatim de fructibus tractaturi sumus. Fructus propriè diximus ex re, de qua quęritur nasci, veluti frumentum, vinum, oleum, fœtus pecudum, & alia huiusmodi, vt dicitur in d. l. vsura. de verb. significat. Si quis velit plenam definitionem huius verbi Fructus habere, adiiciendum est quod refert Mar. Varro lib. 1. de re rustic. qui fructum esse ait, quod ex corpore nascitur, modo vtile id sit, & ad vsum hominum pertineat. Multa enim ex corpore nascuntur, quæ ad vsum & commodum hominum nō pertinent. Id etiam colligitur ex l. in fructu. de vsu legat. vbi dicitur, fructus etiam immaturos, qui decerpuntur, appellatione fructuum contineri, & ad vsufructuarium pertinere, quia hi ad hominum commodum pertinent, vt oliua, quæ immatura decerpitur. Latius tamen plerunque accipitur, pro quocunque emolumento quod ex quacunque re percipitur, licet ex ipso corpore non nascatur. Exemplum est in l. item si fundus. de vsufr. l. venationem. 26. hic. vt metalla & lapicidinæ. Quæstio à nobis de lapicidinis tractata est sub tit. solu. matr. l. fructus. §. si ver. Et diximus videndum esse, an lapis renascatur, an non, vt sciamus, an in fructu sit, an non. Quæritur de pensionibus prædiorum, an fructus dici debeant. Et certum est ex ipso corpore non nasci: sed tamen quia aliquod est commodum ex re proueniens, fructus loco habetur, l. prædiorum. 36. hic. *Pro fructibus accipiuntur.* His verbis ostendit Iurisconsultus proprie fructus non esse, sed tamen ciuili interpretatione pro fructibus accipi. Hic enim late accipitur fructus pro omni commodo, quod ex re percipitur, salua rei substantia. Similis locus est de mercedibus & pensionibus in leg. mercedes. de petit. hæred. Sicut in petitione hæreditatis fructus veniunt, ita etiam mercedes habitationum & pensiones prædiorum, quia pro fructibus habentur. Breuiter nulla res est, neque corporalis, neque incorporalis, cuius nō possit dici fructus esse admissa hac catachresi: & solent Iurisconsulti harum omnium rerum fructum dicere. Exempla quædam reperiuntur sub hoc titulo, veluti in l. videamus. 19. Si quis petat vestimentum aut argentū quis ea potuit locare, ea merces locationis pro fructu habetur. Si quis petat seruitutem itineris actione cōfessoria vel negatoria, vtilitas itineris habetur pro fructu, & veniet in condemnationem. Et hoc est apertius expressum in l. loci. §. 1. si seruit. vindic. vbi Iurisconsultus vocat fructum id quod interest, denegatam nō fuisse agendi vel eundi facultatem. Hæc est significatio huius verbi fructus vsitata apud iuris auctores. Fructus tamen aliquando aliā significationem habēt. Nā aliquando accipiuntur pro fructib. autumnalibus. Sicut accipiuntur apud Vlpianum in interpretatione edicti de glande legēda, vbi Vlpianus dicit, glandis appellatione omnes fructus contineri. Ideoque si aliqui fructus deciderunt in alienum agrū, eius quoque nomine hoc edictum dabitur.

Fructus quid.

Glandis nomine omnes fructus continentur.

Præterea ciuili interpretatione fructus dicuntur nō omnes, qui nascuntur ex re, de qua quæritur, sed qui deductis impensis supersunt: est ciuilis quædam interpretatio vtilitatis causa. Sic interpretatur Iurisconsultus fructus plerunque cum substantia manet id vtilitate postulante. leg. fructus. in princ. solu. matr. Vt si æstimatio ineatur fructuum, æstimantur forte centū si deducantur sumptus, supererunt forte quinquaginta, & dicuntur in fructu esse tantum quinquaginta, cum re vera, si proprietatem verbi spectemus centū sint in fructu. Sic accipiendum est, quod dicitur in l. 46. quod in fructus. hic.

Diuisio fructuum.

VVlgaris quædam diuisio fructuum hic tradi solet, quam ego hic perstringam. Fructus dicuntur alij nasci hominis industria, alij naturaliter. Fructus vulgo dicuntur naturales & industriales. hæc diuisio colligitur ex l. 4. & 5. hic. Sunt quidam fructus, quos tantum nostris operis acquirimus, veluti colendo agro & serendo. Alij hoc magna, aut nulla hominis industria, vt poma. Alij addunt ciuiles fructus. Ciuiles fructus dicuntur, qui pro fructu habentur ciuili quadam interpretatione, quamuis proprie fructus non sint, vt sunt mercedes locationum & pensiones prædiorum, quæ non nascuntur ex ipso corpore, sicut vinum nascitur ex fundo: sed ciuili quadam ratione habentur pro fructu. Ideoque non male mihi videntur appellari ciuiles fructus, quamuis hoc aliis displiceat: nihil tamen fuit opus tertiam speciem fructuum constituere, satis erat duas species constituere. Nam hi ciuiles sub alterutro membro statui possunt. Videndum est enim, an hæ mercedes & pensiones percipiantur hominis facto, diligentia & opera, an non, vel si naturaliter tantum percipiantur.

Qui fructus in restitutionem veniant.

IN hac disputatione de fructibus quæritur, qui fructus in restitutionem veniant, & quibus acquirantur: magna est & difficilis quæstio, quam ego dilucidè & perspicuè. vt existimo & spero, explicaturus sum. Ac in primis ponendum est, Fructus rei cuiusque acquiri domino eius rei, aut ei qui loco domini est. Hæc est regula obseruanda. Obtinet locum domini bonæ fidei possessor, item fructuarius: ideoque & fructuario & bonæ fidei possessori fructus acquiruntur. leg. qui scit. 25. Notate hic diligenter regulam, Nihil refert quis seuerit fructus, sed refert quis dominus sit soli. Ius corporis ex quo percipitur fructus, magis quàm ius seminis inspicitur. Hęc omnia demonstrant verū esse, quod à nobis positum est, fructus cuiusque rei acquiri domino, aut ei, qui loco domini est. Ego addidi non tantum acquiri domino, sed etiam ei, qui domini loco est, cuiusmodi est bonæ fidei possessor. Id tamen cum distinctione accipiendum est, quæ sequitur: *Cum fructuarij.* Hic Iurisconsultus docet differentiam quandam inter bonæ fidei possessorem & fructuarium, quod ad fructuum acquisitionem attinet, quamuis tā fructuario quàm bonæ fidei possessori acquirantur fructus rei: tamen quod ad acquisitionem attinet, aliquid interest inter fructuarium & bonæ fidei possessorem: fructuarius ita acquirit fructus eius rei, cuius fructum habet, si eos fructus perceperit, & à solo separauerit. Bonæ fidei autem possessori acquiruntur etiā si ab alio, vel vi ventorum à terra separati sint, sed fructuario non acquiruntur, nisi ipse eos collegerit, & à terra separauerit. *Si quoquomodo à solo separati.* Siue ipse bonæ fidei possessor à solo separauerit fructus, siue alius, siue id casu aliquo, vt vi & tempestate ventorum acciderit. De vsufructuario autem quomodo ei acquirantur fructus à solo separati, alij sunt loci insigniores veluti in leg. eius. de rei vindicat. leg. si fur. de vsufructu. & l. si vsufructuarius messem. quibus modis vsufruct. amitt. Hoc vtile est, vt intelligamus, an vsufructuario mortuo fructus ad eius hæredes pertineant, an verò ad dominum proprietatis. Et dicendum est postquam acquisiti sunt vsufructuario, eo transire ad hæredes eius. Acquisiti autem dicuntur, cum ipse eos

percepit,

percepit, & à terra separauit. Ex his intelligitis, quibus acquirantur fructus cuiusque rei, sed quæritur, in quibus actionibus hi fructus præstandi sint, cum quis aliqua actione agit, an possit petere fructus? Et notanda est differētia, quę traditur in l. videamus. 38. §. si actionē. ff. de vsur. differentia traditur strictorū & bonæ fidei iudiciorum. In bonæ fidei iudiciis veniunt fructus in condemnationem ex eo tempore quo mora facta est. Nam natura bonæ fidei iudiciorum hoc exigit, in quibus latissima est iudicis potestas, in quibus spectatur quod bonum & æquum est. In strictis iudiciis non veniunt fructus nisi post litem contestatam. Visum est enim iniquum esse reum post iudicium acceptum ad fructus non condemnari. Quod autem diximus de strictis iudiciis, hoc accipiendum est cum quibusdam exceptionibus. In primis enim excipitur actio qua petuntur legata vel fideicommissa. Hæc quidem actio stricti iudicij est, nec refertur in numerum bonæ fidei iudiciorum: sed tamen in ea actione venit restitutio fructuum ex quo tempore mora facta est. l. 3. hic. l. in minorum, C. in quib. caus. restit. in integrum non sit. & hoc habet commune cum bonæ fidei iudiciis. Secūdo excipitur actio ex stipulatu, qua quis stipulatus est vacuam rei possessionem sibi tradi. Si emptor stipulatus sit à venditore rei venditæ vacuam possessionem sibi tradi, hac actione petuntur quoque fructus rei venditæ, quamuis actio ex stipulatu sit stricti iudicij. l. in conuentionalibus. § 1. de verbor. obligat. hæc stipulatio non nudum factum continet, sed causam bonorum, id est, is qui stipulatur vacuam possessionem rei sibi tradi, secundum vsum loquendi stipulatus non est simpliciter, vt res tradatur, sed vt liceat ea re vti frui, & sit in bonis eius, qui stipulatus est, & possit fructua eius rei capere: sic accipitur causa bonorum in l. 1. §. hæc actio. ff. si quis testa. lib. vt ego dixi cum eum locum interpretarer de verbo. obligatio. Ergo multū refert, an quis stipuletur fundum sibi tradi, an verò vacuam rei possessionem sibi tradi. Huc pertinet quod dicitur in l. 4. hic. est locus difficilis. Emptor à venditore stipulatus est rem tradi, vacuámque rei venditæ possessionem sibi tradi, fructus postea percepti sunt, agitur actione ex stipulatu: quæritur, an fructus in eā actionem ex stipulatu veniant? Ait Iurisconsultus fructus postea captos in eam actionem venire propter inferiora verba: hæc nempe, vacuámque possessionem rei tradi. Sed his aduersatur l. 3. ff. de act. empt. vbi dicitur, si quis stipulatus sit vacuam possessionem fundi sibi tradi, eum actione ex stipulatu fructus petere non posse, superesse actionem ex empto, quia deficit actio ex stipulatu propter strictam naturam stipulationis. Videntur hæc pugnantia esse. In l. 3. dicitur actione ex stipulatu fructus non peti posse. Sed in hac l. 4. dicitur actione ex stipulatu fructus peti non posse propter inferiora verba. Ego respondeo Papinianum in hac l. 4. loqui de fructibus, qui postea capti sunt: non simpliciter ait fructus peti actione ex stipulatu, sed fructus postea captos. Quod ergo dicitur in dict. l. 3. nos accipiemus quasi generi per speciem derogetur: vt verum sit fructus hac actione ex stipulatu peti non posse, nisi postea capti sint: quamuis quidam dissentiant ab hac nostra opinione. Post captos fructus intelligimus cōtractam stipulationem, non autem post contractam venditionem, cui accessit stipulatio. Excipitur enim actio, qua petuntur legata & fideicommissa. Secundo excipitur stipulatio vacuam possessionem rei tradi. Fructus enim postea capti in restitutionem veniunt propter hanc stipulationem. Sic diximus accipiendas esse l. 4 hic & l. 3. de act. empt. Quod Molinæus obiicit indubitatum illud esse, id mouere nos non debet: nam probabiliter dubitatum fuit de fructibus captis medio tempore, id est, post venditionem & ante stipulationem, & hi non petuntur, nisi actione ex empto.

Tertia exceptio est, cum id quod peto meum est, aut meum aliquando fuit. l. videamus. 38. Docet Paulus in d. l. videamus. cum quæritur de actione, quæ bonæ fidei non est, an in eam actionem veniat restitutio fructuum post moram, ita distinguit, vt si actione aliqua agatur, qua petatur id cuius dominus est agens, aut alicuius aliquando fuit dominus, vt veniat restitutio fructuum. Si autem nec petam quod meum est, nec quod meum vnquam fuit, veluti ex stipulatu, tunc non venit restitutio fructuum nisi post litem cōtestatam. Variis exemplis id docet Paulus. Cùm quis agit rei vindicatione petit rem cuius dominus est, ideoque in eam actionem veniunt omnes fructus. Idem est, etsi petamus eam rem, quæ aliquando nostra fuit, & cuius rei sine iusta causa dominium amissum est: & nemo non videt maiorem esse æquitatem huius actionis, quam cum quis petit, quod nec suum est, nec suum vnquam fuit. Cum autem dominus vindicat rē suam à possessore, & quæritur de restitutione fructuū, distinguit bonæ fidei possessorem à malæ fidei possessore, quod notabis. Alia enim est ratio fructuum restituendorum, cum agitur contra bonæ fidei possessorem, quam cum agitur contra malę fidei possessorem. videamus primum de malæ fidei possessore. Malæ fidei possessor dicitur restituere omnes fructus sine distinctione vlla, l. certum. C. de rei vindicat. Cum quęritur de fructibus restituendis à bonæ fidei possessore, distinctio adhiberi solet, de qua mox dicturi sumus: sed malæ fidei possessor, sine distinctione omnes fructus restituit, id est, siue percepti sint ab eo, siue percipi potuerint ab eo, vel à domino rei, quæ petitur. l. si nauis. §. penult. de rei vindic. Cùm agitur contra malę fidei possessorem, non quæritur quātum fructuū perceperit, sed quātum dominus, qui eam rem vindicat, percipere potuisset. Præterea nō distinguūtur fructus cōsumpti ab iis qui cōsumpti non sunt. nā non tantū ad fructus, qui extant, restituendos tenetur malæ fidei possessor, sed etiam ad fructus cōsumptos, l. malę fidei, Cod. de condict. ex lege. Fructus consumptos condicit dominus non vindicat: saltem petitur æstimatio fructuum consumptorum. De bonæ fidei possessore est videndum, de eo est locus insignis sub hoc titulo in l. fructus. 45. Hic apertè Iurisconsultus loquens de bonæ fidei possessore, distinguit fructus, qui naturaliter nascuntur sine opera vlla possessoris, ab aliis qui opera proueniunt & diligentia. De fructibus naturalibus & industrialibus diximus in vltima lectione. Vult igitur Pomponius primum bonæ fidei possessorem lucrari fructus, quos opera & diligentia & industria sua percepit non alios. Deinde vult eos fructus eum lucrari & suos facere. In his verbis nulla est obscuritas, sed tamen magna difficultas nascitur ex aliis locis, qui videtur huic repugnantes & contrarij. Vtrumque dictum Pomponij videtur falsum esse, & aliis locis contrarium.

Primum, cum ait bonæ fidei possessorem lucrari eos fructus tantum, quos opera & industria sua percepit: in aliis locis dicitur omnes fructus eum acquirere l. bonæ fidei. de acquirendarum rerum domin. videtur significare Iurisconsultus etiam naturales fructus lucrari & suos facere. Alterum quod dicitur à Pomponio videtur æquè falsum: ait enim bonæ fidei possessorem lucrari, & suos facere fructus, quos opera sua percepit. Et dicitur in leg. certum. Cod. de rei vindicat. bonæ fidei possessorem extantes fructus restituere debere, nisi consumpti sint. Vult Imperator bonæ fidei posseso-

rem restituere fructus. idem dicitur in §. si quis à non domino. Institutis de rerum diuisione. & leg. 4. §. 1. finium regund. & hic tamen dicitur bonæ fidei possessorem eos fructus suos facere. Si eos fructus suos facit, certe videtur distinguendum non esse, an consumpti sint, an non. Quid refert, an consumpserit dominus quod suum est, an seruauerit? Pro conciliatione & explicatione horum locorum, qui alioqui valde obscuri sunt, & explicatu difficiles, notandum est, bonæ fidei possessorem nullos fructus suos facere, nisi qui consumpti sunt: hoc aperte expressum est in leg. certum. C. de rei vindicat. Cum ait extantes fructus restituere debere, idē in d. §. si quis à non domino. & d. leg. 4. nullos igitur fructus lucratur nisi consumpti sint: consumptos autem lucratur, sed non sine distinctione. Quod dicitur fructus, qui consumpti sunt bonę fidei possessorē restituere non cogi, est intelligendum cū distinctione, quæ traditur in hac l. fructus. Est enim intelligendum de fructibus, quos opera & industria sua percepit & quęsiuit, qui non nascuntur & proueniunt naturaliter ex re sine facto possessoris. Ratio diuersitatis ex locis a nobis supra adductis satis colligi potest, naturalis quædam ratio suadet, vt cum bonæ fidei possessor fundum coluerit, & in eam rem sumptus fecerit, & diligentiam & operam impenderit, eos fructus lucretur. Bonæ igitur fidei possessor dicitur fructus suos facere, sed eos tantum quos industria & diligentia sua acquisiuit non alios. Ex his cognoscitur, quomodo accipiendum sit, quod dicitur in leg. sed si ea lege. §. consuluit. de petit. hæred. vbi dicitur bonæ fidei possessorem restituere debere fructus, quatenus ex iis locupletior factus est: quod est intelligendum cum distinctione quàm tradidimus: distinguendi enim sunt fructus, qui naturaliter proueniunt, & nascuntur sine opera & industria ab aliis: illos enim restituit etiam consumptos bonæ fidei possessor. Sed tamen oportet eum locupletiorem factum esse ex ea consumptione. Superest, vt respondeamus ad l. bonæ fidei. de acquir. rer. dom. vbi dicitur bonæ fidei possessorem lucrari omnes fructus, non tantum quos sua industria ipse percepit, sed etiam omnes. Dico cum dicat Iurisconsultus bonæ fidei possessorem lucrari omnes fructus debere, id esse intelligendum pro subiecta materia, id est, quos acquirere potest bonæ fidei possessor: omnes, non tantum qui sua industria acquisiti sunt, sed etiam, qui acquisiti sunt alterius cuiuscunque industria. Hæc interpretatio desumpta est à nobis ex l. qui scit. 25. hic. vbi traditur differentia inter fructuarium & bonæ fidei possessorē. Fructuarius eos tantū fructus suos facit, quos opera & industria sua percepit. Bonæ aūt fidei possessor omnes fruct⁹, quos ipse percepit, & etiā eos, qui ab alio collecti sunt: nihil refert, an ipse bonæ fidei possessor fructus collegerit, an alius, an vero fortuito casu deciderint. Hæc est differentia, quæ traditur inter fructuarium, & bonæ fidei possessorem, quæ tamen differentia cessat in fructibus, qui post litem contestatam percepti sunt, l. certum. C. de rei. vēd. Nam cum quæritur de fructibus, qui percepti sunt post litem contestatam, non differt bonæ fidei possessor à malæ fidei possessore. Hinc nascitur quæstio tractata in d. l. qui scit. § vlt. Hæc quæstio nascitur ex eo, quod diximus de bonæ fidei possessore: diximus bonæ fidei possessorem fructus suos facere. Quid si fuerit bonæ fidei possessor initio cum emit rem, deinde cœpit malæ fidei possessor esse, quia resciuit rē esse alterius quam emerat? Quæritur an sit habendus ille emptor bonæ fidei possessor propter initium, an verò malæ fidei possessor habendus sit, quia ante fructuum perceptionem resciuit rem esse alienam, vtrius temporis habebitur ratio? Respondet Iurisconsultus, Respondi bonæ fidei. Respondet, bonę fidei possessorem eum habendum esse, qui ab initio ignorauerit rem esse alienam, & fructus suos facere. Nam bonæ fidei possessor est intelligendus emptor donec euidens fuerit fundus, aut alia res quam emit, ad alium pertinere. Nihil autem refert, an cognouerit fundum alienū esse, an non cognouerit, modo bonam fidem ab initio habuerit, quod ad fructus percipiendos attinet, hic euictus fundus non est. Sed alius locus huic contrarius esse videtur d. l. bonæ fidei. §. in contrarium de acq. rer. dom. Huiusmodi hęc est antinomia & difficultas, vt eruditi quidam negent conciliari posse. Proponitur species similis omnino huic, & quæritur, an bonæ fidei possessor fructus lucretur: vbi *Respondet Iurisconsultus verendum, ne non sit bona fidei possessor, quamuis capiat.* Nam ibi docet Iurisconsultus fructuum perceptionem ab vsucapione esse distinguendum. Ego sæpe admonui huiusmodi verbis Iurisconsultus solere sententiam suam exprimere. Malæ fidei possessorem esse quantum ad fructus percipiendos attinet, ostendit: & tamen hic dicitur bonæ fidei possessorem esse, donec fundus euictus sit. In vulgaribus ita legitur, *Puto verēdum, ne non sit bona fidei possessor, quamuis capiat.* Id est, vsucapiat. Qui ita legūt mirum non est, si dicant hanc antinomiam conciliari non posse. Sed non ita legitur in codicibus emendatis, *Pomponius putat*. Legendum est. *Non autem puto*. Pomponij sententiam hic attingit Iurisconsultus, quam nec probat, nec improbat, & quid ipse velit, non explicat. Ideoque nos debemus sequi, quod dicitur in hac leg. qui scit, & debemus vtrunque locum ita accipere, ac si post l. bonę fidei, subiecta esset l. qui scit. Ego id multis aliis exemplis sæpe demonstraui à Iurisconsultis factitatum esse, & incidit nuper vnus in disputatione publica in l. quoties. de nouat. quem explicaui in interpretatione leg. eum qui ita. de verb. obl. De quo videnda est l. qui de decē §. 1. de solu.

IN TIT. XXXIIII. LIB. IIII.
C. ET TIT. III. LIB. XVI.
DIGESTORVM.

DEPOSITI VEL CONTRA.

IN contractu de deposito, quæritur primùm, quid depositum sit. Incipiemus igitur à definitione depositi.

Quid sit depositum.

CAP. I.

DEpositū est contractus, quo res custodienda gratis alicui datur. Hæc est simplicissima definitio. In primis dicimus depositum esse contractum: quoniam ex deposito nascitur vltrò citróque obligatio. l. Labeo de verb. signif. Labeo enim ait contractum esse vltrò citróque obligationē: quod Græci *συνάλλαγμα* vocant, veluti emptionem, venditionem, locationem, conductionē. Sicut igitur obligatur depositarius deponenti ad rem restituendam, quæ deposita est, ita etiam deponens obligatur depositario ad sumptus restituēdos, si quos fecerit in rem depositam. Vnde inscribitur hic titulus Depositi vel cōtra. Est igitur cōtractus, quo res custodiēda datur alicui. His verbis admonet oportere rē interuenire, vt depositi obligatio contrahatur. Depositū refertur inter eos cōtractus, qui re cōtrahūtur. Inst. quib. mod. re cōtrah. obligat. Quod autē dicimus *datur*, id sumptū ex l. 1. hic. Sed verbum, *datur*, hic. accipien-

accipiendum est pro, traditur, conceditur. Dare, aliquando significat dominium transferre. §. sic itaque discretis, de act. empt. l. vbi autem. §. vlt. de verb. obl. Sic plerunque accipitur. Sed verbum cum quo coniungitur, satis significat hic dare pro tradere accipi, non pro dominium transferre. Nam ex deposito non transfertur dominium, nec proprietas, ac ne possessio quidem. l. licet. in §. vlt. hic. nisi apud sequestrum deposita sit. Quomodo accipiendum sit, quod hic dicitur de sequestro propter duas leges hac de re inter se pugnantes, ego docui in nostris commentariis iuris pontificij: de sequestro est caput vnum, in quo vtramque legem explicaui & conciliaui. Deinde dicitur in definitione, *custodienda*. Hoc verbum ponimus in definitione ad differentiam commodati, mandati, & aliorum huiusmodi contractuum. Commodatarius hoc differt à depositario, quod res commodata detur vtenda. Quoties igitur res aliqua datur non ad custodiam, vel est commodatum, vel mandatum, vel alius huiusmodi contractus. l. 1. §. siue rogauero. §. sequen. Ego te rogaui, vt rem meam deferres ad Titium custodiendam, aduersus te mihi datur actio mandati, aduersus eum si rem acceperit mihi datur actio depositi. Mandatum est, quod ego tecum contraxi: depositum est, quod contractum est nomine meo cum Titio.

Deinde quæritur postea. Ego tibi mandaui, vt deferres rem meam ad Titium, si nollet, tu eam acciperes custodiendam, an sit mandatum, an depositum quæritur. Hic vtrumque est. Iurisconsultus ait, mandatum esse quod habet custodiæ legem. Nam hic principaliter agitur, vt deferas ad Titium. Sed huic contractui principali additur lex quædam tanquam accessoria, vt tu custodias nisi Titius accipere voluerit. Tunc autem videtur res custodienda dari, quoties apparet quem rem aliquam dedisse in custodiam: vt puta si quis commodauerit rem suam. l. Lucius. hic.

Præterea dicitur in definitione *gratis*. Hoc verbum adijcitur ad differentiam locationis. Etenim si quis det rem suam alicui custodiendam non gratis, sed mercede data, locatio erit. l. 1. § si quis seruum. hic. Qui locus est animaduersione dignus, vt intelligamus discrimen contractuum. l. 1. §. si quis seruum. Hæc breuiter & simpliciter de definitione depositi dicta sint.

Est autem species quædam depositi, quæ dicitur sequestratio, ex qua datur actio depositi sequestratoria, sic enim loquitur Iurisconsultus. De hac sequestratione tractatur sub hoc tit. & huius mentio est in l. 6. & l. licet. 17. Sequestrationem definit Paulus depositum esse, quod à pluribus in solidum certa conditione custodiendum reddendúmque traditur. Cùm de re aliqua orta est inter aliquos controuersia, & conuenit inter eos, vt deponatur apud quendam tertium, qui finita lite eam victori restituat: hic apud quem ea lege res deposita est, dicitur sequester, & hoc genus depositionis vocatur sequestratio. l. sequester. de verb. signif. Hinc apparet non posse sequestrationem dici, aut sequestrum, nisi res à pluribus deponatur. Si vnus tantùm rem deposuerit, vt certa lege ei reddatur, vel alij, non potest dici sequestratio esse, sed depositum simplex. Mentio est etiam huius sequestrationis in l. licet. 17. Si apud vnum plures rem aliquam deponunt, de qua habent controuersiam, quia vterque contendit se dominum esse eius rei, credendum est vnumquemque non pro parte, sed in solidum deposuere. Inter depositum & sequestrationem tantum interest, quantum inter genus & speciem. Deinde subijcit, *Res deposita*. Ex his verbis colligi solet differentia inter depositum & sequestrationem: nam depositarius non possidet, ius depositarij, nec proprietas transfertur, nec possessio rei depositæ, sed custodia tantùm & obseruatio rei depositæ, nisi apud sequestrum deposita sit. Sed difficultas nascitur ex l. interesse. ff. de acquirend. possess. vbi quæritur, an is, apud quem res sequestrata est, possideat eam rem, an verò possessio maneat penes eos, qui deposuerunt. de eo quæritur propter vsucapionem: nam si ij, qui deposuerunt, non possideant, non procedit eis tempus ad vsucapiendum. Et ait Iurisconsultus sequestrum possidere, si dimittendæ possessionis causa depositum fuerit, & hoc apertè fuerit comprobatum. His verbis Iurisconsultus vtitur, quibus significat nisi id apertè fuerit probatum, quod translata fuerit possessio in sequestrum, videri, eum custodiam rei sequestratæ tantùm habere. Non enim est audiendus Accursius, qui ita interpretatur, nisi fuerit probatum, eo ipso probatum videri, quia non probatur contrarium. Hoc valde absurdum est. Sed eo confugere coactus est Accursius, quia existimauit eum locum cum eo, quem interpretamur, non posse conciliari quando dicit, *Sed possessio nisi apud sequestrum deposita est*. His verbis significare videtur Iurisconsultus, quoties res apud sequestrum deponitur, possessionem transferri in sequestrum. Sed ego alio sensu hæc verba accipienda esse docui in lib. 3. de benef. c. 10. Sic hæc verba interpretatus sum, *Nisi apud sequestrum deposita est*. Id est, nisi possessio dimissa est, vt deponere imperium, vel magistratum: nisi res sequestrata est animo dimittendæ possessionis, & hoc fuerit apertè probatum. Sic ambiguitatem hanc interpretamur accipiendo eam interpretationem, quæ vitio caret secundùm l. in ambigua. de legib. & senatuscon. Hanc autem interpretationem nostram iuuant verba sequentia. *Nam tunc demum*. Id est, tunc demum sequester possidet, cùm apud eum dimissa est possessio, id est, cùm eo animo res sequestrata est, vt dimittatur possessio apud sequestrum. Cur autem hic sequestri mentio facta sit, alias dixi, ideóque fit, quia non solet dimitti possessio apud depositarium, nisi sequestrata sit. Idem ergo ab Vlpiano & Florentino scriptum est, sed alijs verbis. Sequens locus est

De actione depositi.

CAP. II.

EX deposito duplex nascitur actio: vna directa, altera contraria. Inscriptio ipsa id satis indicat, cùm dicit, depositi vel contra, sicut in commodato cùm agitur commodati, vel contra: vna enim hic est actio principalis, altera autem est veluti secundaria. l. in commodato. supra commoda. Quoties agitur ad id, de quo principaliter contractus initus est, tunc datur actio directa: quæ actio ei competit, qui deposuit rem aduersus depositarium. De eo enim principaliter negotium contractum est, vt custodiatur, & postea reddatur res, cùm voluerit deponens eam repetere. Sed vtilitatis causa receptum est, vt depositario contra, id est, vicissim etiam liceat experiri certis ex causis, & ea actio dicitur contraria: quod plenius à nobis explicatum fuit sub titulo de commodato. Directa actio varijs ex causis datur. Nos hic, quæ referuntur à Iurisconsultis sub hoc tit. breuiter explicabimus.

De actione depositi directa, & eius causis.

CAP. III.

PRima & præcipua actionis depositi directæ causa est, quia res deposita non restituitur dolo depositarij. Si depositarius deponenti rem depositam reposcenti non reddat, idque dolo malo cùm possit rem reddere, nec causam habeat non reddendi,

tune tenetur hac actione.leg.1.§.est.autem. Hæc actio tantum ob dolum datur, vt infra dicemus. Et dubitādum non est, quin ia in dolo sit, cum possit rem depositam reddere, eam non reddit. Hęc igitur causa est iustissima huius actionis. *Quid enim.* Idem est dicendum & si res quidem reddatur, sed deterior facta dolo depositarij.l.1.§.si res. Quamuis subtiliter dici possit reddita re, quæ deposita est, hanc actionem cessare, tamen hoc non conuenit bonæ fidei, cuius maxime habetur ratio in hóc iudicio quod bonæ fidei est. Nos facilè interpretamur redditam non esse rem, quæ deterior reddita est, quod etiam à nobis explicatum fuit, cum ageremus de actione commodati. leg. 3. §. si reddità. commodati. Idem est dicendum, etsi deponens rem depositam ante tempus statutum reposcat, l.1. §. si sic deposuero.ad fin,l.1. Ego deposui apud te rem meam: lex dicta est deposito, vt redderes eam post mortem meam vel tuam, nihilominus possum ante tempus rē depositam repetere.

Possum enim voluntatem mutare, quia depositum fit gratia deponentis tantum: nullum ius acquiritur depositario ex hoc contractu. Depositum non contrahitur gratia depositarij, aut gratia vtriusque, sed solius deponentis gratia: vnde fit, vt solus dolus præstetur, nec culpa nec periculum exhibetur.l.si vt certo.§.1.supra, commoda. Cum ergo nullum ius ei acquiratur ex hoc contractu, sed deponentis tantum gratia fiat: cur non licebit ei, qui deposuit, mutare voluntatem suam, & ante tempus quo conuenit, vt depositum reddatur, depositum reposcere? Idem dicendum est, & si pecunia ea lege deposita sit, vt liceat depositario ea vti si voluerit, nec dein ea vsus fuerit.l. 1. §. si pecunia apud te, hic. Hic locus contractus est à nobis in interpretatione l.certi condictio. vlt.supra.de reb. crediti.vbi tractatum fuit, an cum quis deponit rem apud alium ea lege, vt sibi liceat vti si velit, an depositum sit conuersum in mutuum, si simpliciter actum sit, vt vtatur depositarius si velit: dicitur simpliciter depositum esse, & potest actione depositi agi perinde ac si ea lex dicta non esset deposito. Præcipua igitur causa huius actionis est, si res deposita non restituatur, vel deterior reddatur dolo depositarij. Doli mentionem semper faciunt Iurisconsulti, quoniam dolus tantum malus venit in hanc actionem, idque æquum visum est, cum nulla vtilitas depositarij in hac re versetur, sed deponentis tantum: idque receptum est secundum regulam, quæ traditur in l.si vt certo.§.1.commod. Distinctio contractuum traditur in d.§.1.& l.contractus. de reg.iur. Cum quęritur, quid veniat in hanc actionē, an dolus, an culpa, & quæ culpa. Videndum est, cuius gratia contractus ineatur. In deposito venit tantum dolus malus. Certum est, casum fortuitum non præstari in hoc iudicio, præterquam in exceptis casibus. l.1.§ sæpe vt si nominatim conuenerit inter deponentem & depositarium, vt depositarius periculum suscipiat: hæc pactio seruanda est.l.1. C. commodati. hæc explicauimus plenius. Hoc est intelligēdū, vt diximus sub titulo commodati, nisi post moram depositarij res perierit. l. si in Asia.12.§.vlt. hic. vel nisi culpa casum fortuitum præcesserit.

Vnde nascitur quæstio, si post litis contestationem res deposita perierit interitu naturali, an idem dicendum sit, vt teneatur depositarius? Quæstio est in l. si plures.14.§.vlt.vbi dicitur, *Sine autem cum ipso.* Ego alias hunc locum interpretatus sum adhibita distinctione, vt conciliarem cum aliis, qui pugnare videntur, in interpretatione leg. si ex legati causa. de verborum obligatione. Ego dixi tres casus distinguendos esse:

Primus est, cum constat rem, quæ periit eodem modo perituram esse apud actorem, si reddita fuisset, id est, cum apparet, vel ex coniecturis colligitur. Seruus senio confectus depositus est, is periit apud depositarium: si redditus fuisset, eodem modo periisset: tunc absoluendus est depositarius, etiam si post litem contestatam perierit, id suadet ratio: & sic iste locus intelligendus est. *Vtique.* Hoc addidit, vt intelligamus hoc simpliciter non esse verū, cū interiit interitu naturali, sed cum interitura ea res esset, etsi reddita esset actori. Aliquando apparet ex coniecturis & argumentis non fuisse eodem modo perituram eam rem, si reddita fuisset actori, vt si nauigare non sit solitus creditor, qui rem depositam reposcebat, & ea res perierit in nauigatione.

Tertius casus est, cum dubium est, an eodem modo peritura esset apud actorem, si restituta esset, & in dubio contra frustratorem interpretamur. Nunc ad alia festinandum est. Ergo casum fortuitum non præstat depositarius, nisi hoc nominatim conuenerit. Idem dicendum est de culpa, culpam enim non præstat: imputandum ei est, qui homini negligenti rem custodiendam dedit. exempla sunt in leg. 1. §. si rem à seruo. de eo qui à seruo quodam rem custodiendam accepit, & reddidit ei quem putabat dominum esse, & ibi dicit depositarium absoluendum esse: nam propter hanc culpam non condemnabitur.

Aliud exemplum simile est in d.l.1.§.vlt. Quod autē diximus, culpæ nomine non teneri depositarium, hoc est intelligendum, nisi lata culpa sit: nam ob latam culpam tenetur. l.1.C.eod.tit. Lata enim culpa dolo comparatur.leg.quod Nerua.32.hic. *Celsus putat latam culpam dolum esse vel latiorem.* Quæ sit lata culpa, quæ leuis, quæ leuissima, docui sub tit. commoda. Lata culpa est, cum quis causatur ignorantiam eius quod omnes intelligunt.leg. latæ culpæ. de verbor. significat. Cum quis ad eum modum diligens non est, quam communis hominis natura desiderat. Vnum exemplum est in l.si hominem.hic. Seruus depositus est apud sequestrū, vt de eo haberetur quæstio, vt cum habita quæstio esset, eum seruum redderet. Et misericordia ductus eum soluit sequester, hæc culpa lata est. Nam cum intelligeret causam huius sequestrationis, & ideo eum vinctum esse, vt haberetur de eo quæstio, non debuit eum soluere. Ego adduxi hoc exemplum in interpretatione l.si vt certo.commodati. Cum quis rem depositam dimisit nocturno tempore in via publica. Hæc culpa tā dissoluta est & summa, vt merito dolo proxima dicatur: hic non videtur dolo carere, qui tam dissolute negligens est. Hoc est intelligendum, nisi ex coniecturis appareat eum dolo carere. Exempli gratia, si non soleat esse diligentior in rebus suis, vt si ipse solitus fuerit res suas nocturno tempore in via publica dimittere. Sed si tam negligens non fuerit in rerum suarū cōseruatione, non potest vitare fraudis & doli suspicionem. dict.l. quod Nerua. Interdum etiam leuis culpæ nomine, quamuis lata negligentia non sit, tenetur depositarius, si hoc conuenerit inter deponentem & depositarium. Contractus enim ex conuentione legem accipiunt. Idem dicendum etsi se obtulerit deposito. l.1.§.sæpe. Nam etsi non præstet causam, tamen culpā præstabit. Hæc de prima causa huius actionis depositi directæ.

Altera causa vel alterum exemplum causæ, propter quam datur hæc actio, est quod commemoratur ab Vlpiano in leg.1.§.si quis tabulas. Ego tibi tabulas testamenti custodiendas dedi, tu eas tabulas publicasti, cum secreta essent ea iudicia, actione depositi agam aduersus te propter dolum tuum. Dubium non est,

non est, quin in dolo sis, qui tabulas testamenti, & secreta iudicia testatoris euulgasti, nec tantum actio depositi aduersus te dabitur, sed actio iniuriarũ. Scribit Dion, hanc fuisse causam dissidij, & inimicitiarum inter Cæsarem & Antonium, quod Cæsar Antonij superstitis testamentum euulgasset, & publicasset: vnde dicitur causa cognita decreto prætoris aperiendum esse testamentum. Et cum agitur de causæ cognitione, inspicitur, an is viuus sit, qui testamentum conscripsit: Qua autem actione teneatur is, qui testamentum, vel aliud quoddam instrumentum publicauit, & diuulgauit, tam ciuiliter quam criminaliter, poteritis scire ex leg. si quis testamentum. 41. §. sed etsi ad legem Aquiliam, & l. si quis alicui. §. instrumenta. de pœnis. & lege 1. §. is qui. infra, ad legem Corneliam de falsis.

Tertia causa huius actionis est in l. vlt. hic. Quidam mihi reddidit seruum depositum incorruptum, & sine vlla mora, sed tamẽ accepit eo nomine nummos, cum deberet gratis reddere, quæritur, an aliqua mihi detur actio? Si subtilitatem sequamur, videtur actio depositi deficere. Res deposita reddita est, & incorrupta, & sine vlla mora: videtur ergo hæc actio cessare, & ad aliam actionem confugiendum esse, veluti ad condictionem ob turpem causam, si quis coactus fuerit alicui dare pecuniam pro eo quod gratis efficere debebat, quia id dicitur turpiter acceptum esse, datur condictio ob turpem causam. Sed tamen hic dicitur eam actionem depositi locum habere, quia est bonæ fidei. Non est enim congruum bonæ fidei accipere pecuniam, vt id reddatur quod nullo pretio accepi, & gratis reddi debuit. Ex his causis & aliis similibus datur actio directa depositi. Nunc videndum est

Quid in hanc actionem veniat.

CAP. IV.

Ex his intelligitis, quomodo concipienda sit formula actionis. Cum agendum est in iudicio, vtrisque cognoscere necesse est, vt sciamus quomodo intentionis formula concipienda sit, qua ex causa agatur, & quid petatur. Libellus actionis hæc duo complectitur. Quid autem petatur hac actione, facile colligitur ex his, quæ diximus de causarum explicatione. Nã facile intelligimus hoc peti in hoc iudicio, vt res deposita reddatur: & id etiam quod interest, si forte deterior res reddita sit. Vnde quæritur, an pro parte reddẽda sit, an integre? Forte plures sunt hæredes depositarij. Hæc quæstio tractatur in l. 1. §. si pecunia. vbi distinguitur res diuidua ab indiuidua. Aliquando ponitur res, quæ diuisionem recipit, vt pecunia: aliquando deponitur res, quæ non potest restitui pro parte, vt Stichus. Si deposita sit res, quæ diuisionem recipit, veluti pecunia, singulis hæredibus restitutio fiet pro parte, vt dicitur in d. l. 1. §. si pecunia. Ex hoc loco notanda est obiter ratio obsignandi, cum deponitur res moræ purgandæ causa. l. obsignat. C. de solut. Obsignatio & depositio rei debitæ liberat debitorem, si creditor rem sibi oblatam accipere nolit, pecunia includenda est in sacco, deinde sigillo impresso signanda, de qua in l. vlt. de leg. commiss.

Notandum autem (vt iam diximus) totam rem hac actione in rei diminutionem venire, vel partem vel secundum distinctionem, quę traditur in leg. 1. §. si pecuniæ. hic. Fit enim aliquando restitutio pro parte cũ res deposita recipit diuisionem, veluti pecunia. Cum autem res est indiuidua, tunc pro parte non fit condemnatio, sed in solidum. Inde nascitur quæstio, quæ tractatur in leg. vlt. C. eod. Si vni ex hæredibus restituta sit res deposita pro parte, pecuniæ erat, centum erant deposita, restituta autem ei erant quinquaginta, & alia quinquaginta sine dolo depositarij perierunt, quæritur an cohæres, cui nihil restitutum est, habeat aliquã actionem aduersus eum, cui pars restituta est? Iustinianus ait nullam ei, cui nihil est restitutum, actionem aduersus eum, qui pecuniã suam recepit, superesse. *Cũ sit certa pecunia.* Ratio huius restitutionis est, quia nihil accepit cohæres à depositario quod suum nõ esset: nihil recepit, cuius alter cohæres partem esse suam dicere possit. Nam agitur de pecunia, numero fit diuisio. l. 2. de verb. obligat. Si species esset, puta Stichus, aliud dicendum esset. Duo Stichi depositi fuerunt apud aliquem, vni ex hæredibus restitutus est vnus ex seruis, alter restitutus non est: hic seruus restitutus intelligitur etiam pro parte alterius cohæredis. Alter cohæres partem habet in eo seruo, quia non diuiduntur numero: in singulis seruis partem habent cohæredes. l. in stipulationibus, de verb. obl. Præterea notãdum est, cum quæritur de officio iudicis in hac actione, hanc actionem bonæ fidei esse, vt dicitur in l. 1. §. hanc actionem. Hæc actio refertur in numerum bonæ fidei iudiciorũ, in quibus additur (ex fide bona) cum iudicium constituitur, §. actionum. Inst. de act. Ideo non tantum inspicimus quid cautum sit inter deponentem depositarium, sed etiam quod alterũ alteri ex bona fide præstare oportet. §. in bonę fidei. Inst. lib. 4 de act. Vnde fit, vt nuda res non veniat in restitutionem, sed fructus, vsuræ, & omnes accessiones: quoniam bonum & æquum est, ei hæc omnia præstari, qui rem suam deposuit: vsuræ, fructus, omnes accessiones debentur propter moram, etsi nulla interuenerit stipulatio. l. 2. & 3. C. eo. Si quis apud aliquem pecuniam deposuerit, & depositarius ei moram fecerit in ea pecunia reddenda, post moram debet vsuras eius pecuniæ.

Vnde quæritur, si depositarius condemnatus sit ad sortem reddendam, quæ deposita erat, nec vlla mentio facta sit vsurarum, an post condemnationem vsuræ peti possint? Hæc quæstio tractatur in l. 4. C. eo. his verbis ostenditur Imperator vsuras in obligatione nõ esse, sed pecuniam tantum depositam, sed tamen, cum pecunia deposita petitur, quæ in obligatione est officio iudicis, qui de ea re cognoscit, ad vsuras pertinet officium iudicis. Cessat autem officium iudicis post rem iudicatam. l. qui per collusionem. §. 1. de eo, quod certo loco. Inde etiam quæritur, quid si pecunia deposita sit, & conuenerit, vt tantundem reddatur non idem, an debeantur vsuræ ex hoc contractu? Hæc quæstio probabilem dubitationem habet, quæ tractatur in l. Lucius. 24. Ego deposui apud te centum, conuenit inter nos, vt ea pecunia vtereris, si visum fuerit, modo tantundem mihi reddas, quæritur, an vsuræ debeantur ex hoc contractu? Quæstio nascitur ex eo, quod videtur mutuum esse, magis quàm depositum: vix depositum dici posse videtur hic contractus. Nam cum res deponitur apud aliquem, hoc agitur vt custodiat, non autem vt ea re vtatur: dominium rei depositæ, in depositarium non transfertur. Hic autem rei depositæ dominium transfertur, cum conuenit, vt liceat vti re deposita, modo tantundem reddatur quantum acceptum est. hæc est natura mutui. Hic damus pecuniam, non eandem pecuniam, quam dedimus recepturi, ergo mutuum magis videtur esse, quam depositum. Si mutuum est, constat ex mutuo propter moram vsuras non præstari, sed propter stipulationem, si stipulatio interuenerit de vsuris soluendis. Hæc quæstio tractatur apud Papinianum in l. Lucius. 24. Papinianus ait, si actum sit, vt tantundem reddatur, hoc genus conuentionis egredi terminos notissimos depositi: hic immutatur depositi natura, sed tamen sententia Iureconsultorum hæc est:

Depositum in proposita specie magis esse quàm mutuum, licet ad mutui naturam proxime accedat, & terminos depositi egrediatur. Ideoque vsuræ propter moram debebuntur ex hoc contractu, tanquam ex deposito, quod bonæ fidei est. Quæstio hæc fuit proposita & tractata apud Papinianum.

Quid enim aliud est. Hic depositum est. nam commendare est deponere, vt supra diximus. *Quod ita verum.* Subiicit Papinianus hoc verum esse, si actum sit, vt corpora nummorum eadem reddantur, tunc enim propriè conuenit, vt tantundem reddatur: hoc egreditur fines depositi, sed an depositum sit, an mutuum, non definit, quasi de eo dubitauerit: in hac quæstione si conuenerit, vt tantundem reddatur, non facile est dicendum vsurarum haberi rationem. Si dicamus depositum non esse, non habebimus ratio vsurarū. Verum an depositi actio teneat, an non teneat, non respondet. Sed hæc quæstio ab aliis Iurisconsultis deciditur, veluti in l. de sponsaliorum. §. qui pecuniam. hic. Loquitur de eo, qui pecuniam deposuit apud alium, vt tantundem reddat: his verbis apertè ostendit depositum esse, ne mutuum, quamuis propter legem dictam deposita res egrediatur terminos depositi, licet paululum depositi natura immutetur, manet tamen depositum, & vsuræ debebuntur post moram, vt ea contractu bonæ fidei. Simile est quod dicitur in l. Publia. §. 1. hoc tit. hic. cauet apud se pecuniam esse depositam, & se vsuras præstiturum. Paulus respondit quamuis ea depositi natura sit, vt depositarius re deposita non vtatur, atque ideo vsuræ non debeantur propter vsum, tamen quia hoc conuenit, & res egrediatur depositi terminos, iure exigentur, etsi nulla interuenerit stipulatio, sed simplex conuentio & cautio. Similis locus est in l. Quintus. In hac cautione fatetur 25. nummos quos habet, ad tasunculam suam peruenisse, & se daturum operam, ne steriles sint & otiosi, id est, vt vsuræ tibi eo nomine pendantur, sed nulla interuenit stipulatio, ex qua vsuræ peti possunt, Quæritur igitur, si fuerit vsus ea pecunia, an vsuræ peti possint? Quæstio hinc pendet, an sit mutuum, an depositum? Et respondet hic de iure Scæuola more suo, omissa facti quæstione. Et ait, si depositum sit, vsuras exigi posse in hac specie, id est, si animo deponendi fuerit ea pecunia data alteri, tunc debebuntur vsuræ. Igitur ea his omnibus, quæ diximus, concludendum est ex deposito vsuras deberi, propter moram, & propter vsum rei depositæ, nec ideo minus esse depositum, quod conuenerit, vt depositarius vtatur re deposita, si voluerit. Si enim deposita pecunia vsus fuerit, aduersus eum dabitur actio, etiam ad vsuras.

Deinde notandum est in hac actione quæ bonæ fidei est, spectandum esse, quod docet Triphoninus in l. bona fides. Cum dicimus hanc actionem bonæ fidei esse, hoc significauimus ad æquitatem maximè respiciendum esse in hoc iudicio, sicut in aliis contractibus, in quibus ex bona fide additur. Bona fides quæ in contractibus exigitur, summam æquitatem desiderat, & in hac bona fide æstimanda ratio habenda est, non tantum naturalis rationis, sed etiam ciuilium præceptorum & prætoriorum. Videndum est etiam, an aliquæ circumstantiæ sint. Aliis exemplis demonstrant singularium circumstantiarum habendam esse rationem, vt iudicemus, an quid bonæ fidei conueniat, an vero à bona fide alienum sit. Ex quo apparet, verum esse quod Cicero ait in Offic. cuiusuis non esse, sed magni esse iudicis statuere, quid quenque ex bona fide præstare oporteat. Tanta vis est bonæ fidei, vt etiam ad alias personas extrinsecus pertineat, quamuis, æquum sit ei, qui deposuit depositum reddere, tamen expectamus, an æquius sit alteri, quàm ei qui deposuit reddi. Quod hic dicitur depositum rei suæ consistere non posse, hic interpretarer, sed diu est me hæc interpretatum esse in l. si alienum. solu. matr. & ibi planam omnium contractuum distinctionem adhibui. Quod autem hic dicitur secundum ius naturale depositum restitui debere, ei qui deposuit, etiam deportato, quomodo id intelligendum sit, docebimus in l. si mandato. 22. §. is cuius. mand. Ex eo quod diximus hanc actionem bonæ fidei esse: hinc consequens est iudicem posse iusiurandum in litem deferre, si res depositæ non restituātur. l. 1. §. in depositi. hic. quæ latissima est iudicis potestas in actione depositi, quia bonæ fidei est. Ideo potest iudex, si ei æquum visum sit, actori iusiurandum in litem deferre, & tanti reum damnare, quanti iurauerit actor.

Et locus communis de iureiurando tritus & peruulgatus, tamen compensatio in ea actione locum nō habet, etsi tamen maximè locum habeat in bonæ fidei iudiciis. §. in bonæ fidei. Instit. de action. Et olim vsitata tantum erat in bonę fidei iudiciis, nam in strictis nō habebatur ratio compensationis, quamuis hodie propter constitutionem Justiniani, l. vlt. C. de compen. in strictis etiā iudiciis admittatur. Sed singulare est, quod compensatio in hoc tractatu non admittitur. Fauor huius contractus exigit, vt primo quo tempore quod depositum est, reddatur l. pen. C. eo videtur magna perfidia esse depositum non reddere. Ideoque constitutum est, vt sine vlla cunctatione depositum reddatur. Non admittitur compensatio, etiam si ex causa depositi tantundem sibi deberi quis contendat, hoc etiam expressum est in Instit. d. §. in bonæ fidei. tit. de act. Compensatio nō fit in deposito.

Aliud singulare est in actione depositi, quod is qui deposuit rem suam apud aliquem, ius & priuilegium habet protopraxias, vt præferatur ceteris creditoribus, si fortè bona depositarij publicè posita sint. Hoc ita singulare est in deposito. l. si hominē §. quoties. Quoties foro cedunt nummularij, id est, *quand ils sont banque routte.* Si quis pecuniam apud nummularium deposuerit, alij vero pecuniam fœnerati sint, si foro cesserit ille nūmularius, & bona eius publice posita sint, ratio prius habenda est eius, qui pecuniam apud nummulariū deposuit, vt is præferatur ceteris creditorib^9 fœneratorib^9. *Et ante priuilegia nulla difficultas est, nisi in his verbis.* His verbis significat priuilegiariis eos, qui deposuerint anteponēdos esse, quod nō videtur rationi cōsentaneum esse. Nonne satis est eos parem causam habere cum priuilegiariis? De priuilegiariis videte tit. de priu. leg. credit. His aduersari videtur, quod expressum est in l. si ventri. §. in bonis. de priuile. credit. vbi dicitur eorum, qui habent depositam pecuniam, habendam esse rationem post priuilegia. Hic autem dicitur ante priuilegia, sed quod postea sequitur in l. si ventri. §. in bonæ fidei. ostendit quomodo hoc accipiendum sit. Subiicit, si res depositæ extent, & vindicari possint, tunc ratio habenda est eorum, qui deposuerunt ante priuilegia. ergo quod hic dicitur, simpliciter accipiendum est, secundum eam distinctionem. Sed quomodo? Aliquando accidit & fere hoc contingit in deposito, vt rei depositæ dominium nō transferatur. Hæc est enim depositi natura. Nam quoties dominium rei depositæ transfertur in depositarium, res excedit terminos depositi. Ergo cum dominium pecuniæ depositæ translatum non est, vindicari potest pecunia cuius dominium translatum non est. Certe æquum est, eum qui pecuniam suam petit, cuius dominium non transtulit in depositarium, præferri omnibus priuilegiariis, contendit enim de dominio nō amittendo eius rei, cuius dominium semper habuit, & quā vindicare posset, tāquā dominus. Si verò dominiū trāstulit in depositariū, quod accidit aliquando vt diximus in interpretatione

l. Lucius. cum conuenit, vt possit vti depositarius, tunc eius qui deposuit habetur ratio post priuilegia. Item, etsi frandatoria dolo desierit to bonis eius esse. Deinde hæc actio datur aliquando in simplum, aliquando in duplum, vt expressum est in edicto Prætoris. l. 2 §. 1. hic. Hæc actio datur in simplum, nisi ex causa tumultus, incendij, ruinæ, aut naufragij. quicquam depositum sit. Si quis necessitate compulsus in naufragio, ruina, tumultu & incendio deposuerit apud alium aliquem rem suam, cum non posset personam idoneam facile eligere cui fideret, tunc æquum est, vt huic succurratur, & perfidia eius qui depositum accepit magis puniatur, ideoque hæc actio datur aduersus eum in duplum. Sed cum quis nulla necessitate coactus rem suam deposuit apud aliquem, potest eius culpæ ascribi, quòd humiori perfido nec satis idoneo custodiam rei suæ commiserit.

Hac autem separatio. Inutile est in causis huiusmodi fidem frangere: sic est legendum vt ostendi lib. 2. Disputat capit. 11. Non inciuile, vt libris vulgaribus. Inutile est publicæ vtilitati: l. cum plures. de administ. tut. Quod dicimus actionem pœnalem non esse, sed rei persecutoriam, hoc intelligimus rem nullam peti præter eam quæ deposita est, cum accessionibus. Pœna tamen infamiæ damnatus hac actione afficitur. l. quę depositum. Cod. eod. Postremo datur hæc actio in hæredem in simplum, in solidum ex dolo defuncti. l. si hominem. 7. §. dari. Ait autem Iureconsultus, hanc actionem dari ex dolo defuncti in solidum: quod tamen videtur contradicendum esse: dicimus enim actionem ex maleficio descendentem in hæredem non dari, nisi quatenus ex dolo defuncti ad hæredem peruenerit. At hæc actio oritur ex dolo, dolus autem est maleficium, sed tamē ait Iureconsultus dari actionem aduersus hæredem, in solidum. *Tamen quia hic dolus.* Hæc actio non nascitur ex maleficio, sed ex contractu, quamuis propter maleficium detur, agitur ex deposito, non inspicimus an causa condemnationis sit maleficium, sed inspicimus an ex maleficio agatur, an ex contractu. Actiones ex contractu descendentes, quamuis ob maleficium dentur, competunt aduersus hæredes in solidum. l. ex contractibus. de oblig. & actio. Consequitur igitur hanc actionem non competere aduersus hæredem ad pœnam, atque ita explicari potest locus aliàs obscurus, & explicatu difficilis in §. aliquando. de perpet. & temp. act. vbi aliquando etiam ex contractu in solidum non datur in hæredem actio. quod potest intelligi de actione depositi, quæ etsi ex contractu descendat, non tantum rei persecutoria est, sed pœna: vt cum petitur duplum: & exemplum de depositi actione sibi Theophilus adfert. Sed quæritur, cum plures hæredes sint, an detur in singulos in solidum actio, an vero pro parte hæreditaria pro qua quisque parte hęres est? Et dicitur in l. si hominem. §. datur. pro parte hæreditaria hæredes conueniendos esse: hic ergo sequimur regulam qua obligationes diuiduntur inter hæredes pro portionibus hæreditariis. l. 1. si cer. pet. hoc intellige, nisi hæres vnus ex suo facto conueniatur, vt diximus de commodato, l. 3. §. hæredes. commod. Si vnus ex hæredibus in re deposita dolum admiserit, quia conuenitur ex facto suo, is tenebitur in solidum. Huc pertinet quod dicitur in l. in depositi. 9. Ex his nascitur quæstio quæ tractatur in l. si duo. 29. Res aliqua deposita est apud aliquem: is decessit duobus hæredibus relictis: hæredes dolo interuerterunt rem depositam: quæritur an in solidum an pro parte conuenientur? dolum hic ab vtroque commissum esse ponimus. Marcellus ait quodam casu pro parte teneri, potest accidere talis species in qua teneantur pro parte, si pro parte admissum sit aliquid à singulis vt in hoc exemplo. *Si diuiserunt decem.* Decem deposita fuerant apud defunctum: hęredes defuncti dolo malo interuerterunt eam pecuniam, & eam inter se diuiserunt, & singuli hæredes quina abstulerunt, in parte erunt adstricti. Aliquando incidit species vt teneantur in solidum. *Si lancem conflauerunt.* Non idem enim dicitur de pecunia quæ recipit diuisionem: si qua species interuersa sit dolo hæredum, in solidum conueniri poterunt. Sed quomodo hæc accipienda sint, docuimus sub tit. de verb. oblig. in variis locis. Quamuis in hac posteriori specie in solidum teneantur, tamen cum sit deueniendum ad æstimationem rei, quia non restituitur species, conuenientur etiam pro parte: idque accidit in his etiam obligationibus quæ indiuiduæ sunt, l. stipulationes non diuiduntur. de verb. oblig. Si quis domum ædificari stipulatus sit, & id non fiat, hæc stipulatio est indiuidua: tamen si promissor decesserit pluribus hæredibus relictis, pro parte conuenientur hæredes, quia ad æstimationem venitur. Hæc de actione depositi dicta.

De actione depositi contraria.

CAP. V.

DE hac actione contraria pauca hic extant: locus vnus est in l. 5. in prin. Sicut ei qui deposuit rem suam apud alium datur actio depositi directa aduersus depositarium, ita variis ex causis datur actio contra, id est, vicissim depositario aduersus eum qui deposuit.

De causis huius actionis.

SI quis velit nosse causas huius actionis contrariæ, repetenda sunt ea quæ diximus de actione commodati contraria: hæ duæ enim actiones magnam inter se affinitatem habent, vt si sumptus facti sint in conseruationem & tutelam rei depositæ: sed hic dicitur in actione contraria depositi non iurari in litem sicut in directa iuratur in litem in iudicio directo depositi, cum depositarius rem depositam restituere non vult: hac ratione punitur contumacia & perfidia eius qui restituere non vult dolo malo. Tunc enim iusiurandum defertur actori: hæc ratio cessat in iudicio contrario depositi, nam depositarius petit sumptus sibi resciudi quos fecit in conseruatione rei depositæ: hic non agitur de fide rupta, sed de indemnitate tantum eius qui depositum suscepit. Quædam alia ad vtramque actionem pertinentia omitto, quia video nobis festinandum esse, vt absoluamus hunc librum.

IN TIT. XXXV. LIB. IIII. COD.
ET TIT. I. LIB. XVII.
PANDECTARVM.

MANDATI VEL CONTRA.

CAP. I.

IN hac disputatione de mandato incipiemus à definitione mandati. Quam definitionem simplicissimè explicabimus, sicut à nobis factum est de deposito. Mandatum nos definimus contractum esse quo negotium alienum alicui gerendum committitur sine mercede, nos hoc addidimus, vt plana sit definitio. Verbum contractus explicatum fuit à nobis sub titul. depositi. Eodem enim verbo vsi sumus in definitione depositi. Negotium hic accipimus pro quacunque re in qua opera alterius nobis sit necessaria, sic accipitur in definitione procuratoris. l. 1. de procur. Cum procurator is esse dicitur, qui negotia aliena mandato domini administrat: exempli gratia, cum

mando tibi vt fundum mihi emas, vel vt pro me fideiubeas, hæc exempla sunt in leg. 2. hic. Deinde dictus in definitione, *alienum*, cum negotium alienum gerendum committitur. Eodémque verbo vsus est Iureconsultus in definitione procuratoris. Procurator est qui mandatu domini negotia aliena gerit & administrat, nam si quis aliquid gerendum committat quod ad vtilitatem committentis non pertineat, sed potius eius cui mandatur, non propriè dicitur mandatum esse. Ego tibi mando, vt pecuniam tuam potius colloces in comparationem prædiorum quàm in fœnus, quia negotium alienum non committitur sed proprium eius, cui mandatur, propriè non dicitur mandatum esse, quamuis mandatum etiam ad hoc pertineat, si late accipiatur, consilium est potius quàm mandatum, vt dicitur, in l. 2. ego videor tibi consulere potius quam mandare quod ad me pertinet: quia nõ interest vtrum fœnerers pecuniam an colloces in emptionem prædiorum. Ex consilio nemo obligatur, ex mandato nascitur vltro, citróque obligatio. Est regula iuris, l. consilij. in qua dicitur consilij non fraudulenti nullam obligationem esse. Neque illud verum est, consilium malum consultori pessimum est. Deinde dicitur in definitione, *gerendum*. Hoc verbo admonemur iam gesti mandatum nullum esse, l. si verò. §. si post. cum ego tibi mando vt pecuniam Titio credas, tunc vere mandatum est, et si mandatu meo credideris, eo nomine tibi aduersus me actio datur: sed si post creditam pecuniam mandem tibi vt credas, nullum est mandatum. Verbi proprietas id satis ostendit. Verbum, mandare, non potest referri ad id quod iam factum est, sed ad id quod faciendum est. Et hoc interest inter constitutum mandatum & fideiussionem. Constitutũ fit etiam post obligationem contractam. Constituo me soluturum decem quæ tibi debeo, vel fide mea esse iubeo quod Titio credideris. Et fideiussio sequi etiam potest obligationem iam contractam, sed mandatum antecedere debet. Iureconsultus addit exceptionem in qua mandator tenetur post obligationem contractam. Tu pecuniam credidisti Titio, cum vrgeres eum ad tibi soluendum, mandaui tibi, vt periculo meo dares ei aliquod internallum: hoc casu ad mandantem periculum nominis pertinet. Deinde dicitur in definitione, absq; mercede: nam si merces interuenerit, transit in alium contractum: non dicitur mandatum esse, sed locatio propter mercedem interuenientem. Is qui pacta mercede negotium alienum gerendum suscepit, operam suam locare videtur, l. 1. hic §. mandatum. Idem dictum est de commodato & deposito, vtrumque est gratuitum. Si tamen remunerandi causa honorarium interueniat, nihilominus dicitur mandatum esse, non ideo est locatio, quòd honorarium aliquod remunerandi causa præstetur, vt dicitur in l. si remunerandi. 6. in princ. vocat honorem quod aliquando dicitur honorarium. l. 1. si mensor. fals. mod. l. 1. de extraor. cognit. Honorare est aliquem præmio afficere. l. 1. de postul. cum in iudicio honor petitur. d. l. 1. de extraor. cognit. & l. honorarium. Sed de hoc honorario & salario nos postea fusius dicemus. Addidimus in definitione, *committitur*. Committi alicui negotium gerendum dicitur, cum quis rogat alium, vt negotia sua gerat: his enim verbis mandatum contrahitur. l. 1. hic. Solo igitur consensu obligatio mandati contrahitur. l. 1. l. si remunerandi. § 1. hic. Admonet Vlpianus hanc obligationem non nasci ex gestione negotij. Nam ex negotij gestione nascitur obligatio, cum quis negotia sine mandatu alterius gessit, & vltro se immiscuit negotiis alienis gerendis. Hic mandatum necessarium, vt hæc obligatio contrahatur, præter mandatum nihil necessarium est, nam postquam quis suscepit negotium alterius gerendum, et si non gesserit, tenebitur, quoniam autem hæc obligatio dicitur contrahi consensu, ideo nihil refert quibus verbis quis vsus sit in hac obligatione contrahenda, vt dicitur in leg. 1. nihil refert quibus verbis consensus expressus fuerit: hoc est intelligendum, modò verba huiusmodi sint, vt exprimant voluntatẽ mandantis, vt ex his appareat mandare voluisse negotium alicui gerendum. Nam vulgaris commendatio non sufficit ad obligationem mandati contrahendam. l. si verò. §. cum quidã. hic. Is qui cõmendat alium per epistolam, non videtur mandare vt ei pecunia detur, sed videtur testimonium tantum præbere suæ probitatis: non tamen in se periculum suscipere, si quid ei datum fuerit. Inde etiam consequitur inter absentes mandatum contrahi posse sicut & inter præsentes per nuncium & per epistolam: quod & in omnibus contractibus locum habet qui consensu contrahuntur. l. 1. hic. Quinimo & tacitus consensus sufficit, etiam si quis neque per epistolam quidem aut nuntium voluntatem suam declarauerit, sed præsente se passus sit aliquid fieri, aliquando mandasse intelligitur, quia consensus sufficit. At dubium non est quin consentire intelligatur qui se præsente aliquid fieri patitur. Exemplum est in l. qui patitur. Quidam mandat, vt mihi pecuniam credas, quasi pro me fideiubens is aget aduersus me eo nomine, sed ei non mandauit vt pro me interueniret: ego voluntatem meam verbis non expressi, sed tamen hoc passus sum: hoc silentium declarat consensum. Simile est quod dicitur in l. si fideiussor. Tu fideiussisti pro me cum ego id tibi mandassem expresse, si solueris pecuniam ad quam obligatus es, quia intercessisti, mandati aduersus me actionem habes, alia causa est prohibentis quàm tacentis, & non contradicentis. Si quis prohibuerit alij ne pro se fideiuberet, & is nihilominus fideiusserit, nulla ei superest actio mandati aduersus eum pro quo fideiussit. l. si pro te. 40. Cum velles pro me fideiubere, ego prohibui ne fideiuberes: fideiussisti, & pecuniam exoluisti, eo nomine actio mandati non tibi cõpetit aduersus me, imò ne negotiorũ quidẽ gestorum actio est, quoniam licet negotiorum gestorum actio ei detur, qui sine mandatu alterius negotia gessit, tamen ei non datur qui contra mandatum gessit. Hoc etiam expressum est in l. vltim. Cod. de nego. gestis. De hac tamen re multæ & diuersæ fuerunt opiniones Iureconsultorum, & edita est constitutio à Iustiniano ad eas decidendas quæ est in d. l. vlt. de neg. gestis. Quod autem diximus mandatum perfici consensu, nos consensum intelligimus vtriusque interuenire debere tam eius qui mandat quam eius cui mandatur: nemo enim cogitur mandatum suscipere, sed postea quam suscepit obligatur: atque ita intelligẽdum est quod dicitur in definitione, cui negotium gerendũ committitur, l. si mandauero. §. vlt. *Nisi renunciauerit.* Nam renuntiatio hic locum habet, vt postea dicturi sumus. Hactenus de definitione mandati, ex qua intelligitis contractum esse ex quo nascitur obligatio. Hæc obligatio parit actionem mutuam, id est, tam directam quam contrariam. Ex hoc contractu nascitur vltro citroque obligatio directa quæ datur mandati aduersus mandatarium. Contraria vero quæ datur mandatario aduersus mandantem. de actione directa primum videndum est.

Commendatio vulgaris non sufficit ad obligationem.

Cõsentire qui patitur.

Silentium declarat cõsensum.

De causis actionis mandati directa.

Cap. II.

VAriæ huius actionis causæ hic referuntur à Iurecõsultis, quas ordine & sigillatim explicaturi sumus. Vna est, si mandatum susceptũ sit, nec mandatarius id impleuerit, vel mandato opportunè nõ renuntiauerit,

uerit, mandatarius non impleuit negotium sibi commissum, cum iustam causam non haberet non implendi, nec renuntiauit opportune, tenetur hac actione. Vtrunque enim necessarium est vt agetur hac actione. l. si mandauero. §. vltim. Is qui mandatum suscepit, potest renuntiare ob iustam causam mandato re integra. Sed si cum nullam iustam causam haberet renuntiandi, nec renuntiauit etiam ei, sed deseruerit omnino mandatum susceptum, locus est huic actioni directæ. Si mihi renuntiatum sit, cum mihi ius integrum non esset, quia importunè est renuntiatum, ideo datur mihi aduersus te actio mandati directa quanti mea interest negotium gestum esse. *Sane si valetudinis.* Hic Iureconsultus adfert quædam exempla, vt ostendat ex causa posse mandatum deseri, & renuntiari posse mandatori. *Seu ob aliam iustam causam.* Huic simile est quod dicitur in l. si quis alicui. 27. §. qui suscepit. & l. ad comparandas. 17. C. Ego tibi mandaui vt merces mihi comparares, & pecuniam tibi dedi, fidem rupisti, teneris mihi quanti mea interest mandatum ruptum non esse. Notandum est ex eadem causa dari aliquando actionem furti, puta, quia mandatarius susceptum mandatum non impleuit, sed deseruit. Veluti ego dedi tibi pecuniam ad comparandas merces, tu fide rupta non comparasti, sed meam pecuniam in tuos vsus conuertisti, dubium non est quin furti tenearis. Est enim furtum contrectatio rei alienæ inuito domino. l. 1. de furtis. Hoc est intelligendum si verè contrectasti rem meam, & si nolis reddere quod accepisti, non tamen teneris furti, sed mandati. l. procurator. 55. Alia causa hic refertur, si instrumenta causæ non reddat mandatarius vel quod ad eum peruenit occasione mandati. l. si procuratorem, 8. Ego tibi mandaui vt causam meam ageres, instrumenta causæ tibi dedi: quæsitum fuit quænam actio mihi competat, cum ea mihi non redderes? Quibusdam videbatur actionem depositi competere, quia agitur inter me & te, vt ea instrumenta custodias: sed tamen quia ille conuentio accedit contractui mandati, competet mihi actio mandati. Nam inspicimus id quod principaliter agitur. Simile exemplum adduximus in interpretatione tractatus de rebus cred. & etiam titul. depositi. Inspicitur initium & causa. Si habeatur initij & causæ ratio, propter hoc inter nos agitur: mandatum est, & ideo datur actio mandati, non depositi, vt hic dicitur. Hac actione etiam agitur si procurator nō reddat id quod accepit propter mandatum, quod intelligimus de quacunque re quæ peruenit ad procuratorem occasione mandati. Aliud exemplum est de vsuris in leg. idémque. § si mandauero procuratori. vbi tractatur huius modi quæstio. Mandaui tibi vt meam pecuniam gratis crederes sine vsuris, tu vsuras exegisti: nónne possum petere vt eas vsuras reddas? Et Iureconsul. ait te ad eas vsuras teneri, quia ex mandato nihil debes lucrari.

Tertia causa est, Si dolo vel culpa mandatarij damnum aliquod acceperit mandator, quamuis mandatarius susceptum mandatum non omiserit: sed tamen eius dolo vel culpa aliquo damno affectus sit mandator, eo nomine datur aduersus eum actio mandati. Itaque mandatarius vel procurator non tantum de dolo, sed etiam de culpa tenetur. Id sumitur ex tribus legibus quæ sunt in titul. C. l. cum per procuratorem. 9. l. procuratorem. & leg. à procuratore. Simile est etiam quod dicitur in leg. in re mandata. C. eod. tit. Idem dicitur in leg. contractus. de reg. iur. vbi docet Iureconsultus qui contractus dolum recipiunt, & qui culpam: & ait in iudicio mandati præstari dolum & culpam. Idem scribit Cicero in oratione pro Roscio Amerino, disserens de hoc iudicio mandati in minimis rebus teneri mandatarium, si quid non solum malitiose, sed & negligenter fecerit. Sed huic sententiæ duo aduersari videntur. In primis aduersatur regula quam tradit Iureconsultus in leg. si vt certo. §. videndum. supra, commodati. vbi docet in contractibus qui ad vtilitatem suscipientis non pertinent, dolum tantum præstari, nō etiam culpam & negligentiam, veluti in deposito. Cum quis deponit rem suam apud aliquem custodiendam, depositarius dolum tantum præstat, quia depositum ad eius vtilitatem non pertinet: In eo enim tantum versatur vtilitas deponentis. At in hoc contractu eadem est ratio: mandatum fit gratia mandantis: mandatum gratuitum est: hæc obligatio contrahitur sine mercede, alias locatio esset. Ergo idem dicendum esse videtur quod de deposito, vt dolum tantum præstet mandatarius siue procurator, non etiam culpam & negligentiam.

Secundo obijciuntur quædam leges huius tituli. l. si fideiussor. 29. & leg. si procuratorem. §. vltim. cum seq. & l. idémque. ex quibus legibus colligi videtur dolum tacitum præstari in hoc iudicio. in d. leg. si fideiussor. 29. Si fideiussor conuentus aliquam exceptionem omiserit, & ob id condemnatus fuerit à iudice ad soluendum, quæritur an id repetere poterit à mandante? Et Iureconsultus ait videndum esse an id dolo fecerit, an non. Sic videtis cum quæritur an procurator teneatur, an non, inquiri an dolo aliquid fecerit an non. Sic in leg. si procuratorem. §. vlt. cum l. sequent. & l. idémque. 10. in principio. In hac leg. Idémque, Vlpianus generaliter ait nihil amplius præstare eum oportere, qui procurat quam bonam fidem. Aperte videtur ostendere Vlpianus mandatarium vel procuratorem de dolo tantum teneri, non etiam de custodia: & tamen in leg. à procuratore. & aliis legib. disertè expressum est, & dolum & culpam præstari. Locus est valde difficilis, nec vllus est difficilior in hac tota disputatione de mandato. Sed tamen existimo sic dicendum esse. Quamuis obligatio mandati contrahatur gratia mandantis, nec vtilitas mandatarij in ea re versetur, tamē mandatarium negligentiæ nomine & culpæ teneri, quia is qui negotiū alterius gerendum suscipit, videtur diligentiam & industriam suam promittere: quia in negotio gerendo opus est industria & opera. Ideo si dicatur negligentiæ nomine teneri in deposito non est eadem ratio: nulla industria est opus. In deposito sufficit, vt depositarius depositum recondat: sed in mandato actione opus est, quæ industriā requirit. Hac ratione videtur mihi responsum esse, vt quamuis mandatum gratia mandantis contrahatur, nec respiciat vtilitatem mandatarij, quia forte nullum ei salarium cōstitutum est, tamen teneatur negligentię nomine. Notandum tamen est, quoties negotium est quod industriam non requirit, quia cessat hæc ratio: ideo dolum malum tantum aut culpam latam quæ proximè ad dolum accedit, præstari. Sic existimo accipiendum esse quod dicitur in leg. si fideiussor. hic. Tu fideiussisti pro me mandante, hæc res nullam industriā requirit. Ideoque non interpretabimur hoc actum esse inter mandantem & mandatariū, vt is diligētiam adhibeat: vnde dictum est in leg. fideiussor. fideiussorem doli nomine tantum teneri, vel ob dissolutam negligentiam quæ proximè ad dolum accedit. Quod autem dicitur in leg. idémque nihil amplius præstare oportere quàm bonam fidem eum qui procurat, paulo obscurius est. Accursius ait his verbis non excludi diligentiam, & ita interpretatur nihil maius quàm bonam fidem præstare oportere. Sed ego contra existimo bonam fidē præstare hic esse, præstare etiam diligentiam. Contra fidem enim is facit, qui in amici negotio quod suscepit gerendum, negligentem se præstat: id enim alienum est à bona fide. Ideoque cum ait nihil amplius præ-

stare eum oportere qui procurat quam bonam fidem, sic intelligimus: Id est, sufficit eum id efficere quod bonæ fidei conuenit, & quod bona fides dictat eum efficere debere. Et exempla quæ præcedunt in leg. si procurator, §. vult ostendunt sic hoc accipiendum esse quod dicitur de bona fide: quamuis sæpius bona fides dolo opponatur. Alia etiam distinctio mihi solita est placere, vt distinguamus procuratorem ab eo cui aliquid est mandatum, vt Cicero in oratio. pro Cecin. & idem Cicero in Topic. Procuratorem vocabant qui operam suam locabat ad res alienas gerendas & administrandas: ita plerunque accipiunt procuratorem iuris nostri auctores, veluti in leg. si quis procuratorem. Codic. de decur. lib. 10. Cum vocant vile officium procuratoris, vocant procuratorem qui mercede accepta aliena negotia gerit: mandatarius autem non gerit aliena negotia accepta mercede, alias locatio esset. Sed etsi quis locauerit operam suam vt res alienas gerat, dicitur procurator: & re vera ita procurator accipitur plerunque. Nostra distinctio non abhorret à dictione. Is qui proprie procurator dicitur, & accepit mercedem, tenetur non tantum de dolo, sed etiam de culpa: sed tamen magis mihi placet superior nostra distinctio. Quartum exemplum eius causæ propter quam datur actio mandati, directa est, in leg. fundum. 35. Ego tibi mandaui, vt mihi fundum emeres, qui ex parte tuus erat: tu emisti partem quæ erat aliena non tua, quia tibi mandaui vt emeres mihi totum fundum, peto vt mihi partem quoque tuam præstes: quæritur an præstare tuam partem cogaris? Certe subtilitas iuris non patitur: vt præstare tuam partem cogaris, quia non potes partem tuam à te emere. Sed tamen nos benignius interpretamur hoc mandatum quasi tibi mandatum sit vt mihi partem tuam vendas, & emas partem quæ tua non est. Atque hinc nascuntur quædam quæstiones de precio. Prima est. Quid si tibi mandaui vt certo pretio emeres? Et dicitur eo pretio mandato eum emere debere. Deinde quid si certum pretium non sit definitum? Et dicitur definiendum esse arbitrio boni viri. l. si fundum. & l. sequenti. *Ita vt omnes summas.* Hinc intelligitis ex quibus causis detur actio mandati directa.

Præterea notandum est hanc actionem famosam esse, licet pœnalis non sit, sed rei persecutoriam, tamen infamiæ pœna infertur damnato hoc iudicio: hoc autem expressum est in l. in re mandata. 21. C. eo. Existimationis & famæ periculum est in re mandata eius qui mandatum de negotiis alienis gerendis suscepit: & videte edictum prætoris de his qui notantur infamia.

Deinde hæc actio nõ tantũ directa est, sed etiam vtilis, sicut & in aliis iudiciis plerisq;. Vtilis actionis exẽplum vnum est in leg. si mandauero. 22. §. 15 cuius. quæstio eiusmodi est de qua hic tractatur. Quidam deportatus est, bona eius publicata sunt: cum bona eius venderentur, mandauit alicui vt ea emeret: hic mandatarius ea bona emit, deinde non vult ei bonam fidem præstare, quæritur an habeat aliquam actionem aduersus eum? Hic videtur omni actione deficere. Primum quia deportatus ciuis non est, numeratur inter Apolides, ciuitatem amittit, & omnia quæ iuris ciuilis sunt. Actionum autẽ formulæ iuris ciuilis sunt, quamuis ipsæ actiones sunt iuris gentium; quomodo igitur agere potest? Deinde alia ratione videtur actione mandati agere nõ posse. quia bona eius publicata sunt. At bonis confiscatis confiscantur quoque actiones. Nã in bonis actiones computantur. l. bonorum. 49. §. æque. de verborum significat. & l. quam Tuber. de peculio. ff. Hic tamen respondet Iureconsultus, Vtilis erit mandati actio si fidem non præstet, quia propter formulas iudiciorum quæ iuris ciuilis sunt, directo non potest agere qui est deportatus: sed ei datur actio vtilis contra iuris rigorem vtilitate id suadente. Si quis obiiciat, confiscatis bonis confiscari quoque actiones: hic respondet Iureconsultus confiscata non esse bona post publicationem quæsita. Videtur tamen contraria l. 2. C. de bon. proscript. vbi deportati nec earum quoque rerum quæ post pœnam irrogatam habuerũt, hæredem habent, sed publicantur. Sed tamen hæc contraria non sunt, sed diuersa. Verũ est hæredem nõ habere eorum bonorum deportatum quæ post deportationẽ quæsita sunt. l. 2. ff. de petit. hæred. quia hæreditates sunt iuris ciuilis, amittunt autem deportati omnia quæ iuris ciuilis sunt. l. quidam. de pœnis. Hæreditatem non defert nisi ciuis ciui, sed tamen ea retinere possunt quandiu viuunt. Deportatus ciuis non est, sed est peregrinus: nec potest is deferre hæreditatẽ, nec hæreditas ei deferri potest, de obligatione quæ quæsita erat ante publicationem, quæritur: éstque difficilis quæstio, & dicitur eam manere, sed transferri in fiscum. l. 2. de cap. dimin. l. bona fides. depos. Si deportatus cuius bona confiscata sunt, agat depositi, potius fisco reddendum est depositum quam ei: quia fiscus hæres est deportati. l. tutoris. C. ad l. Iul. de vi publ. Omnis ergo obligatio & actio, tam actiue quàm passiue transit ad fiscũ: vnde fideiussor accedens obligatur. l. vltim. ff. duob. reis. & leg. prim. C. de fideiuss. Loquuntur illæ leges de fideiussore, qui interuenit pro deportato. Iulianus tamen, cuius sententia refertur in l. fideiussor. ff. de fideiusso. ait, pro eo deportato non recte accipi fideiussorem, quia omnis obligatio, omnis actio aduersus deportatum extincta est. Papinianus eam sententiam refert, aitque ideo si ea sententia probanda sit, poterit accipi de ciuili obligatione. l. eas. de capitis diminutione. vel poterit etiam accipi de directa actione. Postremo notandum est hanc actionem cessare in quibusdam casibus, quos breuiter & ordine recẽsebimus, veluti: Si reuocatum sit mandatum, vel si mandantis interesse desierit. l. si vero. §. si mandauero. Ego tibi mandaui, vt negotium meum gereres, mandatum reuocatum est, morte vel alia ratione, etiam si nun gesseris, non datur mihi aduersus te actio mandati, vel si desierit interesse mea. l. procuratorem. 8. §. mãdati. Hactenus de actione mandati directa, nunc videndum est de contraria.

Causa actionis contrariæ mandati.

Cap. III.

EGo admonui suprà proditam esse mutuam actionem ex hoc contractu, id est, tam directam quàm contrariam. Nam sicut ex causis iam à me recitatis mandator aduersus mandatarium agit, ita etiam contra, & vicissim agit aduersus mandantem mandatarius certis ex causis: huius autem actionis mentio est in leg. si vero. 12. §. contrario. Causæ huius actionis hæ fere sunt quæ commemorantur à Iureconsult. sub hoc titulo. Si quos sumptus impenderit mandatarius in mandati suscepti executionem, l. idémque. §. idem Labeo. Et hoc est intelligendum etiam si procurator vel mandatarius negotio finem non adhibuerit, vt dicitur in leg. qui mutuam. §. vltim. hic. Bonum eius fuit & prudens consilium, sed tamen euentum non habuit: poterit petere sumptus in eam rem factos iudicio contrario mandati. Nam euentum præstare non debet. Sufficit si diligentiam adhibuerit quam necesse fuit adhibere. Sed quæritur, an cuiusuis damni habebitur ratio? Si forte ob negociũ quod suscepit procurator aliquo damno affectus sit, & certum est ei omne damnũ sarciri, nisi quod casu fortuito contigerit. l. inter causas. §. nõ omnia. In itinere cũ iter faceret mãdatari', vel pro-

curator

curator negotij gerendi causa quod suscepit, spoliatus est à latronibus, id damnum vult imputare procuratori, quia id damnum non sensisset, nisi illud mandatum suscepisset. Sed tamen hic Iurisconsultus ait non sarciendum esse hoc damnum quod casu fortuito accidit. Altera causa huius actionis est: Si honorarium siue salarium sit constitutum mandatario pro remuneratione industriæ, quam adhibuit in negotio alieno gerendo. l. si remunerandi. in prin. 6. Si constitutum sit aliquod honorarium, non ideo dicitur locatio esse, sed mandatum. Tunc locatio dicitur cum interuenit merces, sed non semper dicitur merces interuenisse, quoties aliquod salarium cōstitutum est. leg. prim. si mensor falsum mod. Quoties autem aliquod salarium constitutum est, an sit merces, habenda est ratio negotij quod mandatum est gerendum, an sit tale negotium in quo locari opera soleat, an etiam sit persona quam credibile sit operam suam locare, hoc salarium petitur etiam extra ordinem. leg. 7. §. salarium. *Extra ordinem*. Ego iam sæpe docui quid sit extra ordinem aliquid petere. Extra ordinē aliquid petitur, cùm petitor coram magistratu, prætore, præside: non autem per formulam. Nam prætores, præsides, magistratus dabant formulas de quacunque re litigatoribus, & iudices secundum formulam præscriptam iudicabant, hic erat ordo iudiciorum. Sed cum ipse prætor, præses, vel magistratus cognoscebat, dicebatur extraordinaria cognitio.

Quod autem dicitur de salario & honorario petendo, hoc est intelligendum, si fuerit certa quantitas expressa & constituta: nam si promissum sit salarium sine definitione certæ quantitatis, nulla competit actio, ne extraordinaria quidem cognitio ad id petendum. l. salarium. 7. Idem dicitur in leg. qui mutuam. 56. §. vltim. hic. Præterea excipitur id quod promissum est in euentum litis contra bonos mores, cum quis procuratorem constituit ad agendum in iudicio, & promittit ei dimidiam forte litis, hæ omnes pactiones improbandæ sunt tanquam bonis moribus contrariæ. Nam præbent causidicis calliditatis occasionem, & negotium facescendi litigatoribus. Hi redemptores litium vocabantur. dict. leg. si remunerandi 6. §. Maurus. & l. salarium. 7. Similis locus est in leg. si contra. C. eod. Redemisti incertum euentum litis: hæc actio improbatur, ideo nihil ex huiusmodi conuentione exigere poteris. His causis, de quibus iam diximus, addendum est, tunc competere hanc actionem cum quis mandatu alterius fideiussit & pecuniam soluit. Si quis pro me fideiusserit mandatu meo, & soluerit pecuniam creditori meo, eo nomine actionem mandati habet aduersus me, si mandato meo fideiusserit. Si verò nullo mandatu præcedente fideiusserit, datur ei actio negotiorum gestorum, non actio mandati. l. ex mandato. 20. §. vltim. hic. apertum est discrimen vtriusque actionis mandati & actionis negotiorum gestorum. Quod autem diximus actionem competere fideiussori aduersus eum, cuius mandatu fideiussit, si soluerit pecuniam hoc est intelligendum etsi sine iudice soluerit, vt dicitur in l. idémque, 10. §. fideiussores. de qua re tamen magna erat dubitatio. Forte enim potest obiicere is cuius mandatu alius fideiussit & pecuniam soluit, debere expectare iudicium & cōdemnationem. Sed tamen dicitur in ea leg. idémq; §. fideiussores, nihil referre an condemnatus à iudice soluerit, an vero sine iudice. Non est consentaneum bonæ fidei, quæ maxime spectatur in his iudiciis, exspectare condemnationem & iudicium, cum quis intelligit se debere. Boni viri est soluere quod debet sine vlla coactione. Soluere autem hic eum intelligimus non tantum qui pecuniam numerat, sed etiam qui delegat debitorem suum, l. inter causas. 26. § abesse. Abesse enim intelligitur cùm debitorem suum delegat: hoc tamen ita accipiendum est, nisi fideiussor aliquam exceptionem sciens omiserit, quam obiicere poterat aduersus eum cui pecuniam soluit. leg. fideiussor. 29. Fideiussor cum ab eo petitur pecunia, in quam fideiussit, defendere se debet exceptione opposita, quā intelligit se posse obiicere agenti. Est forte exceptio pecuniæ non numeratæ. Reus principalis pro quo interpellatus est, cauerat, se accepisse pecuniam propter spem numerationis, tamē numerata non fuit: fideiussoris est cum conuenitur tunc exceptionem opponere: si sciens omittat hanc exceptionem, nullam habet actionem aduersus eum pro quo soluit. Si autem ignorans hanc exceptionem omiserit, ait Iurisconsul. ei hanc actionem competere. Id variis exemplis declaratur in dict. leg. si fideiussor. In §. quædam. tractatur quæstio de eo qui procuratoriam omisit exceptionem. In §. fideiussor, tractatur quæstio qui præscriptionem temporis habebat. Procuratoria exceptio est, vt si miles erat procurator agentis qui non est idoneus procurator. Cum ait procuratorem exceptionem opponere debere, & exceptione opposita agentem summouere, intelligite de ea exceptione propter quam debitum non est: propter quam exceptionem nihil deberi dicitur: propter quam ex bona fide solui nō debet: veluti si sit exceptio non numeratæ pecuniæ vel pacti conuenti. Nā is qui hanc exceptionem habet, soluere non debet. Sed si obiiciat quis exceptionem procuratoriam quæ dilatoria tantum est, etsi soluerit, poterit hanc actionem habere. Exceptione enim procuratoria agens subtilitate tantum iuris submouetur. Imo laudandus est is qui soluit cum bonam fidem agnouerit: & hoc esset de apicibus iuris disputare. Apices iuris vocat Vlpianus, nisi fallor, subtilitatem iuris, summum strictúmque ius. Hoc ad eos referri debet qui strictum ius ita tuentur contra æquitatem, vt verbis scriptis, nec verbis tantum, sed etiam syllabis singulis atque adeo apicibus hæreant. Hoc boni viri non est, nec Iurisconsulti, ita apices & syllabas verborum amplecti, vt ei æquitas non sit potior. Exemplum de apicibus iuris extat in § fideiussor. Fideiussor obligauit se pro alio mandatu alterius, sed ad tempus finitum, non in perpetuum, quod fieri potest: vsque ad biennium se obligauit: post illud tempus conuentus potest summouere agentem. Fideiussor hac exceptione omissa soluit, quæritur an actionem mandati habeat aduersus eum pro quo soluit? Et dicitur habere. Id enim conuenit bonæ fidei, etsi subtilitas iuris videatur repugnare. Nam debitor pro quo soluit obligatus erat, & liberatus fuit hac solutione. Huic distinctioni aliæ similes sunt in l. Quintus. 48 Cum quæritur an imputandum sit fideiussori qui mandatu alterius fideiussit, quod exceptione omissa soluerit, qua poterat agentem summouere: inspicere debemus, an fuerit honestum eam exceptionem opponere, an saluo pudore non poterat eam exceptionem opponere, sed potius debitum soluere. Ex his quæ diximus constat fideiussorem qui mandatu alterius fideiussit, hac actione repetere quod soluit. Et hæc ratio agendi in iudicio, vt petat quod propter mandatum & fideiussionem soluit, quod intelligitur tam de pecunia principali quam de aliis sumptibus. l. inter causas. §. præterea. Vnde nascitur quæstio tractata in leg. fideiussorem. 26. Quidam promisit triticum, nulla facta mentione bonitatis tritici: fideiussor autem pro eo optimum triticū soluit: is à reo petit eius tritici æstimationem: quæritur an reus ei soluere optimi tritici æstimationem debeat hac actione? Quæstio inde nascitur quod dicitur fideiussorem repetere posse quod soluit. Sed tamē hic dicitur vltra id quod soluere debuit, nō pos-

se exigere. Is obligatus erat ad triticum, & vile etiam triticum dando potuit liberari. Optimum igitur triticum hac mandati actione repetere non poterit à reo principali. Sed quæstio est an fideiussor ante solutionem debiti possit agere hac actione aduersus reum pro quo fideiussit? Dubium non est quin possit agere post solutionem eius pecuniæ pro qua interuenit. Sed ponamus fideiussorem non soluisse. Sed quia veretur ne cogatur soluere, agit aduersus reum, vt ea obligatione eum liberet: an poterit agere? Hæc quæstio tractatur duobus in locis, veluti in l. Lucius. 38. hic. in l. si & pro ea. 10. C. eo. etiam iure pontificio. tit. de fideiuss. c. vltim. Et breuiter in omnibus illis locis dicitur fideiussorem non posse ante solutionem experiri, aduersus eum pro quo fideiussit, nisi in quibusdam casibus exceptis. Mandatarius hac actione petit id quod sibi abest, nihil autem ei abest antequam soluerit: sed tamen ex bono & æquo aliquando ei permittitur ante tempus solutionis experiri, veluti si iam condemnatus sit fideiussor ad soluendum, licet sententia nondum habuerit executionem, quia prope est vt soluere cogatur. Alter casus est si diu cessatum fuerit in solutione, si multum temporis effluxerit postquam deberi cœpit pecunia. Tertius casus est, si cœperit dilapidare bona sua, vt forte periculum sit ne propter eius inopiam inanis futura sit aduersus eum actio. l. Lucius. in fin. Hic additur quartus casus, si conuenerit inter fideiussorem & reum, vt possit eum conuenire antequam soluerit. Additur & quintus casus in l. qui mutuam. 66. si obtulerit pecuniam, & publice eam obsignatam deposuerit. Ea enim oblgatio & depositio vim solutionis habet. l. acceptam. C. de contrah. stipul. de vsur. & l. obsignatione. C. de solut. Hinc intelligitis quibus ex causis detur hæc actio mandati contraria mandatario siue procuratori aduersus mandantem. Hæc autem actio cessat in quibusdam casibus exceptis. In quibusdã casibus is qui conuenitur hac actione, exceptione submouet agentem: veluti si mandatarius vel procurator excesserit fines mandati. Cum ego tibi mando vt aliquid facias meo nomine, ita demum tibi actio aduersus me eo nomine datur si id feceris quod mandaui. l. 5. & l. potest. 41. Si mandati fines fueris egressus, ratio nõ postulat vt aduersus me tibi competat hæc actio. exemplum vnum huius rei est in l. si mandato Titij. 59. §. vlt. hic. Ego tibi mandaui vt pecuniam crederes nomine meo, vtque idoneam cautionem acciperes. Tu contentus fuisti nuda promissione, sine fideiussore & sine pignoribus datis, hic quæritur an videaris excessisse fines mandati? Iurisconsultus ait non videri mandato paruisse quia mãdatum fuit tibi vt idoneam cautionẽ exigeres, tu non exegisti idoneam cautionem. Verum est, appellatione cautionis stipulationem vel nudam promissionem intelligi. l. sancimus, de verb. sign. Sed non simpliciter mandatum est, vt cautio exigeretur, sed vt cautio idonea, cum volueris idoneam cautionem exigi: his verbis apparet eum voluisse aliter sibi consulere quàm nuda promissione, vel stipulatione. Nã cum hoc verbum idonea, vel idoneæ adiectum est, cõplectitur vel fideiussorem vel pignoris dationem. Similis locus est in l. 4. de fideicom. libert. Alius locus similis est in l. creditor. 60. § Lucius Titius. Chirographũ est Græcis scriptum, quo libera rerum administratio permittitur procuratori vel mandatario: quæstio est si quid non administrandi animo, sed fraudandi alienauerit, an intelligatur fines mandati custodisse? Et dicitur non esse permissum procuratori cui libera rerum administratio concessa est, vt fraudem vel dolum admittat. Estque locus communis de constitutione procuratoris quem vocamus cum libera, id est, cui libera vniuersorum bonorum administratio conceditur.

Aliud exemplum est l. si hominem 30. In his omnibus exemplis quæritur de potestate procuratoris, cum quæritur an procurator excedat fines mandati sui. Videndum est quæ sit eius potestas, quid mandatum sit, quæ potestas concessa sit procuratori: hoc pendet ex facto, partim ex verbis, partim ex coniectura & interpretatione voluntatis. Ego dedi tibi hominem vt manumitteres, procurator meus prohibuit ne manumitteres, qui procurator liberam omnium meorũ bonorum administrationem habebat: tu paruisti: quæritur an id recte factum sit à te: & præter mandatum aio me tibi mandasse vt seruum manumitteres: sed ais, tibi denunciatum esse à procuratore meo ne manumitteres. Hic quæritur quid iuris sit, an ille procurator meus liberam administrationem habens id prohibere potuerit, quod ego specialiter mandaui? Iurisconsultus ait eũ prohibere non potuisse, nisi aliqua singularis causa fuerit & iusta interpellandi te ne manumitteres. Hic procurator liberam administrationem habens non potest ea immutare, quæ specialiter à domino mandata sunt nisi ex iusta causa. Videtis hæc ad bonum & æquum redigi. Hinc variæ quæstiones tractantur in l. 3. 4. & 5. hic. de eo qui excessit fines mandati sui. Tractatur quæstio de eo cui mandaui vt mihi emeret fundum certo pretio puta centum: is maiori pretio emit, nempe ducentis: vult agere aduersus me, an possit quæritur. Et videtur non posse ex his quæ diximus. Quidam ex veteribus Iurisconsultis existimabant nullam actionem habere ne ad eam quidem pecuniam quæ mandato expressa fuerat. Sed tamen æquius & benignius visum est vt possit agere ad statutum pretium mandato, & poterit agere ad centum. Diligenter igitur fines mandati custodiendi sunt.

Secundus casus in quo cessat hæc actio, est, si de re turpi mandatum inter positum sit. l. si vero. 6. §. rei turpis. Exemplum vnum est in l. 12 §. si adolescens. Adolescens luxuriosus mandauit tibi vt fideiuberes pro meretrice. Non habes actionem mandati contrariam aduersus eum, quia res turpis est propter quam hoc mandatum intercessit. At rei turpis nullum est mandatum. Vnde si quis tibi mandauit vt hominẽ interficeres, & ob id damno aliquo affectus sis, eo nomine non habebis actionem aduersus mandatorem. l. ideo minus. de accu. Vterq; plectitur & mandans & mandatarius. Simile est pactum de quota litis. Diximus hoc pactum bonis moribus esse contrariũ: ideóq; causidicus propter turpitudinem pacti, quod pactus est sibi dari in euentum litis, vel non poterit hac actione mandati cõtraria. Idem dicendum est, etsi in fraudem legũ quibus hæc pacta improbantur, cessa fuerit actio. l. per diuersas. & l. vlt. C. eo. Si quis constituerit procuratorem in rem suam, hic cessionarius redemptor quoq; litis habendus est: hic videtur in fraudem legũ fieri, quæ huiusmodi pacta prohibent tanquam bonis moribus contraria. Alioqui illis legibus facile fraus fieri posset. Illæ leges pertinent ad causidicos qui alienas causas agunt pacta huiusmodi mercede. Nam causidicus posset allegare aliquam causam se non agere, sed suam. Sed hæ cessiones improbantur constitutionibus tanquam fraudulentæ & simulatæ, cum distinctione tamẽ quæ adhibetur in vtraque lege. Anastasius constituit si pro pecunia actio fuerit cessa, & dubitetur an ea sit simulata, id iudicari posse ex paruitate pretij: & ad vitandas fraudes statuit vt quantæcunque summæ fuerit actio cessa, non possit agi nisi ad pretium quod datum est, non autem ad id quod continetur ea actione quæ cessa est.

Tertio cessat hæc actio mandati contraria, cum mandatum finitum est, si post mandatum finitum aliquid gesseris mandatum, eo nomine actionem nullam

aduersus

aduersus mandantem habet. Mandatum sicut mutuo consensu contrahitur, ita etiam mutuo consensu contraria dissoluitur. Mandatum igitur finitur vt intelligant tyrones, vel expressa renuntiatione, vel tacita: expressa renuntiatione, si expressim mandauerit procuratori vel mandatario ne negotia sua gerat. dict. l. si vero. 12. §. si mandauero. Item tacita voluntate intelligitur etiam renuntiatum mādato, puta, si sit secuta mors alterutrius, id est, vel mandatarij, vel mandantis, id expressum est in Instit. §. recte. titul. de mandato. Similis locus est in leg. si quis alicui. § morte. Similis etiam est in l. mandatum. C. eo. Si res adeo integra sit, vt nihil mandatarij intersit, mandatum finitur morte mandantis. Postquam igitur reuocatum est mandatum quod gestum est, postea à mandatario eius nomine non potest hos iudicio experiri: hoc intelligendum est nisi forte de ea reuocatione mandati certior factus non fuerit. l. si mandassem. hic. Idem dicitur in §. si præcedente. hic. Idem in §. recte. Institut. de mandato. hoc etiam non est intelligendum de eo quòd mandauit quis post mortem suam fieri. Quod enim diximus morte reuocari mandatū, non est intelligendum de eo, quod mandatur fieri post mortem. d. l. si vero. 12. §. vlt. vt si quis mandauerit vt post mortem sibi monumentum fiat. Hæc de vtraque mandati actione tam directa quàm contraria.

IN TIT. XXXVIII. LIB. IV.

COD. ET TIT. II. LIB. XVII.

PANDECTARVM.

PRO SOCIO.

CAP. I.

IN hac disputatione de societate incipiendum est à definitione, vt cœpimus in superioribus tractatibus, quam tamen nos simplicissime more nostro explicaturi sumus. Societas est conuentio qua rerum inter aliquos mutua fit communicatio. Non potest simplicius definiri & explicari. Cum conuenit inter aliquos vt res eorum communicentur, dicitur societas esse. In hac definitione in primis dicitur *Conuentio*. & obtinet locum generis, quia societas est ex numero eorum contractuum qui consensu perficiuntur. l. 2. de oblig. & actio. sola conuentione dicitur societas esse perfecta, etsi nulla alia res interuenerit, ex quo multa colliguntur.

In primis socij mei socium, meum socium non esse. Nam nullus consensus mutuus interuenit inter me & eum: in l. qui admittitur. hic. Consensus autem intelligitur non tantum expressis verbis, sed etiam tacitus: quocunque modo interuenerit consensus, dicitur societas. At non solum verbis consensus exprimitur, sed etiam re ipsa Exemplum huius societatis est in leg. 2. C. eo. & l. 2. ff. commun. diuid. vt si duo eandem rem communiter & simul emerint, dicitur societas inter eos eius rei nomine coita, quamuis non conuenerit expressim inter eos vt ea res communicetur, tamen tacito quodam consensu dicitur contracta esse societas. Cum duo communiter rem eandem emerunt, dubium non est quin tacite agatur inter eos vt ea res communis sit. Tamen non sufficit rem communem esse inter eos vt societas contracta esse intelligatur. l. vt sit. hic. potest inter aliquos communis esse res aliqua, ita tamen vt socij non sint, puta si eadem res duobus legata sit. *Cum sine tractat.* In superiore exemplo cum duo communiter eandem rem emunt, aliquid inter ipsos geritur, seu cum duobus eadem res legatur testamento, nullum negotiū inter eos gestum dici potest: ideoque inter eos actio pro socio locum non habet, tamen ij socij aliquando vocantur. §. item si inter aliquos. de oblig. quæ ex quasi contractu: quamuis abusiue socij sint. Sic Cicer. in Orat. pro Roscio Comœdo: ait hæreditatem simillimam esse societatis. Deinde dicitur in definitione, *Qua rerum inter*. Res intelligere debemus vel omnes quæcunque sociorum sunt, vel res certas. Societas coiri potest vel vnius rei, vel omnium bonorum quæcunque socij habent. Exempla sunt in leg. 3. & l. seq. Cum expressum est specialiter & nominatim vt omnium bonorum socij sint, quicquid alter acquirit, quacunque ex causa, non tantum ex quæstu, opera sua & negotione, sed ex lucro aliquo aduentitio, vt ex legato & hæreditate, id totum communicatur. Exemplum societatis quæ de re vna specialiter contrahitur est in §. seq. si societas simpliciter coita sit, quæritur an communicanda sint ea quæ testamento puta vel ex legato, vel hæreditate obuenerunt? Quæstio tractatur in leg. 5. & l. cont. cum duab. ll. seq.

Multum refert, an simpliciter coeatur societas omnium bonorum, an vero sine expressione speciali omnium bonorum, cum exprimitur vt socij fiant omnium rerum. Tunc quicquid acquiritur alteri quacunque ex causa, siue ex legato, siue ex alia causa, id communicatur inter socios. Si autem simpliciter coita sit societas, tunc communicantur quæ ex quæstu quis consequitur. Quæstus autem est quod ex opera cuiusque descendit. *Nec adiecit Sabinus.* His verbis ostendit hæreditatem vel legatum nobis non quæri industria nostra: ideoque non posse dici in quæstu esse, nec communicari inter socios. Considerandum est enim coiri societatem inter socios, vt quæstus vberior sit alterutrius. Constat hoc receptum fuisse tempore horum Iurisconsult. nihil venire in hanc communicationem præter quæstum. Ratio tamen huius rei dubia fuit, vt colligitur ex verbis Iurisconsulti. *Fortassis hoc ideo.* Similis locus est in l. aditio. §. 1. de acquir. hæred. Seruus quod acquirit opera sua, acquirit ei qui eius vsumfructum habet: si delata sit ei hæreditas & eam adierit, non ei acquirit, sed proprietario. Hic locus pertinet ad explicationem quæstionis apud nos agitatæ Moribus nostris communicantur inter coniuges omnia mobilia & cōstante matrimonio omnes acquisitiones & cōquisitiones immobilium factas. Diximus societatem esse conuentionem qua res inter aliquos communicantur &c. In hac definitione fit mentio communicationis, quia res sociorum propriæ efficiuntur communes per hanc conuentionem. l. 1. & 2. Cōmunicantur quæ erant singulorum propria ante societatem contractam: & in societate omnium bonorum hæc communicatio fit continuo etiam sine apprehēsione & traditione. Cum duo coeunt societatem omnium bonorum, quicquid proprium est cuiusque, id statim communicatur alteri, etiam si nulla traditio, nulla apprehensio interuenerit, quamuis alia ad acquisitionem dominij traditio & apprehensio necessaria sit, l. traditionib. C. de pact. §. per traditionem. Instit. de rer. diuis. Traditionibus dominia rerum acquiruntur. Sed in hac societate omnium bonorum, eorum dominium acquiritur pro parte sine vlla traditione. Hoc vtilitatis causa receptum est, quia non videbatur sine magno incommodo omnium rerum quæ in patrimonio cuiusque sunt, traditionem fieri: igitur vtilitas suasit vt traditionem interuenisse & apprehensionem intelligamus. Quod diximus continuo communicari res quæ propriæ sunt cuiusque, id intelligendum est de rebus corporalibus, non de nominibus & actionibus. Nomina enim nō continuo communicantur, sed opus est cessione. Formulæ actionum & iudiciorum non permittunt, vt actionem quæ ex lege, vel edicto competit, vnus in alium transferat con-

tinuo sine cessiona, opus est cessione & procuratoris constitutione. Oportet alterum ab altero procuratorem in rem suam constitui, vt actione sibi cessa & mandata experiatur. Non satis fuit dicere communicationem quandam rerum fieri in definitione nostra, sed oportuit addere, mutuam esse communicationem: nam alter alteri communicat, alias non diceretur societas esse. Si duo coeant societatem, ita vt vnus in medium tantum conferat, alter nihil conferat, non erit societas. Oportet vtrunque conferre aliquid, si non pecuniam, saltem industriam conferat, l.5.hic. & l.1 C.eo. *Contrahi magis obtinuit.* Hæc verba significant certi iuris id non fuisse antequam id receptum fuisset, vt nunc receptum est & constitutum, quis opera loco pecuniæ est, sicut etiam pecunia pro opera est. Plautus in Asinar. ait, *Hostimentum est opera pro pecunia.* Hostitoentum Festus Pomponius interpretatur æquamentum, quandam pensationem pecuniæ quæ datur. Vlp. in l. cum duob. 25. §. si coeunda. eo verbo vsus est, vbi æquamentum vel hostimentum legendum videtur pro vestimentum. Sed hunc locum postea explicaturi sumus. Quod autem diximus mutuam esse debere hanc communicationem, ita accipiendum est, vt vterque damni ac lucri particeps sit, alias non contrahitur societas. Si ita coita sit societas, vt vnus participet lucrum, alter vero damnum tantum sine vllo lucro, societas non recte sic contrahitur. Aristo. in l. si non fuerint. 29. vocat hanc societatem leoninam. Veteres etiam Iurisconsulti vocant huiusmodi societatem leoninam ex Apologo quodam Æsopi de societate Leonis, vulpis, & asini, cũ ad vnum ex socijs totum lucrum peruenit, & alter nihil aliud quàm damnum sentit. Potest tamẽ in coeunda societate conueniri vt lucri & damni æquæ partes non sint. l.6. & l. si non fuerint. 29. in prin. Non est necesse in coeunda societate æquas esse partes damni & lucri. Is qui plus cõfert vel pecuniæ vel operæ in commune, æquum est etiam vt plus lucri auferat, alter vero minus. Sed videndum est quid actum sit inter contrahentes: & pleronque accidit vt partitio societatis boni viri arbitrio committatur. l. societatem. his. 6. Sed hæc quæstio fusius tractatur in l. si societatem. 77. & ll. seq. ad fin. titul. Collata est constitutio partium in arbitrium communis amici: quæritur an si arbitratus fuerit, possit ab eius arbitrio quasi iniquo recedi? Dicitur posse recedi, cum distinctione tamen quæ hic adhibetur. Varie arbiter accipitur in iure ciuili: Nam arbiter aliquando dicitur is ad quem ex compromisso itum est tanquam ad iudicem, & is fungitur vice iudicis: hic dicitur arbiter compromissarius, quoniam ex compromisso litigantium eligitur, idest, hinc inde pœna promissa, si sententiæ eius paritum non fuerit. Et ad hunc locum pertinet l. tit. de recept. arbitr. Huic sententiæ arbitri standum est, etiamsi iniqua fuerit. l. diem proferre. §. stari autem. de recep. arbit. aliter pœna debebitur. Arbiter etiam accipitur pro eo cui aliquid definiendum committitur, de quo tamen est controuersia. Vt cum lex dicitur contractui societatis vt partium constitutio fiat arbitrio communis amici, si quid iniquum sit arbitratus, ab eius arbitrio recedi potest, præsertim in bonæfidei iudicijs. Bonæfidei conuenit, vt si quid iniquum sit arbitratus, id corrigatur, & ad æquitatem redigatur. Nam nihil aliud commissum huic esse videtur quam quod boni viri arbitrio conuenit. l. si libertus ita iurauerit. de oper. liber. est locus communis de arbitrio obseruãdus.

Arbitri sententiæ iniquæ standũ non in bonæ fidei iudicijs.

Quomodo contrahatur societas.

Cap. II.

EX hac definitione intelligitur quomodo contrahatur societas. Societas contrahitur cõsensu & conuentione sociorum, cum conuenit inter eos vt res quæ proprie sunt singulorum communicentur. Addendum est, varijs modis societatem contrahi posse ex l.1.hic. Societas contrahi potest vel in perpetuum ne quis aberret propter homonymiam vocabuli interpretatur Paulus in l.1. id est, dum viuunt. Sic accipitur in l.1. de iure dotium. cum dicitur dotem dari marito nomine mulieris vt in perpetuum apud eum sit, id est, donec solutum fuerit matrimonium quolibet modo. In æternum autem non potest coiri societas. l. nulla. 70. Si duo ita coierint societatem, vt non liceat neque ipsis neque hæredibus eorum ab ea recedere, nulla est societas. Visum est valde durum ob pactionem aliquam homines cogi ad perpetuo manendum in communione. Communio multa parit incommoda, sed tamen potest vel ad tempus certum coiri societas, vel etiam quamdiu vixerint socij. Deinde dicitur in eadem lege, non tantum pure contrahi posse, sed etiam sub conditione. Dubitatum olim fuit an societas sub conditione coiri posset: sed decisa est hæc disputatio à Iustiniano in l. pen. vbi Iustinianus statuit coiri posse sub conditione. Dubitatio ex eo fuit quod quidam sunt actus legitimi, qui nec diem nec conditionem recipiunt. l. actus. de regu. iur. Sed ex numero eorum actuum legitimorum non est societas. l. pen. C. Sequens locus est in quo quæritur,

Quibus modis distrahatur societas.

Cap. III.

SIcut varijs modis contrahitur, ita etiam varijs modis distrahitur societas: qua de re notãda est distinctio quæ traditur in l. hic. Renuntiatione, morte, capitis minutione, & egestate dissociamur. Nos hanc diuisionem & species eius distincte explicaturi sumus. Renuntiatione in primis societas finitur. Dubium non est quin mutuo dissensu dirimatur societas, sicut mutuo consensu contrahitur. Nihil enim est tam naturale quàm dissensu contrario id solui quod nudo consensu contractum est. l. prout. 70. de solut. & l. nihil tam naturale. de reg. ior. Et hoc satis expressum est in l. verum. 63. §. vl. hic. l. tandiu. C. eo. in Instit. quoque id expressum est in §. manet. tit. de societ. Quinimo societas dissoluitur voluntate vnius ex socijs, non tantum mutuo dissensu, sed vnius tantum. dict. §. manet. Si vnus renuntiauerit societati, vtilitas suasit vt hoc committeretur socio, propter magna incommoda quæ adfert communio vt societas dirimatur voluntate vnius ex socijs. Hoc enim intelligendum est de voluntate tacita. Nam tacita etiam voluntate quæ verbis expressa non est, sed re & facto aliquo ostensa, dirimitur societas. d. l. verum. 63. §. vlt. & l. sequen. hic. Negotiationis cuiusdam coita fuit societas inter duos, deinde socij separatim agere cœperunt, & vnusquisque eorum sibi est negotiatus: hoc caso intelligitur distracta esse societas etiam si neuter aperte & expressim renuntiauerit societati. De hac renuntiatione variæ quæstiones tractãtur quomodo facienda sit renuntiatio societatis, & per quas personas fieri debeat: quæritur enim an fieri possit per procuratorem, & per quem procuratorem: an necesse sit speciale mandatum, an vero sufficiat eum habere omnium rerum administrationem. Hæ quæstiones tractantur in l. actione. 65. §. renuntiare. Procurator meus nomine meo potest renuntiare societati quæ à me cõtracta est cum alio. Imo etiam procurator qui liberam omnium bonorum administrationem habet: etsi ei specialiter mandatum non sit vt renuntiaret societati. Non enim videtur excedere fines administrationis renuntiando societati.

Quæstio olim agitata fuit de curatore furiosi. Si societas cum furioso contracta fuerit, an curator furiosi possit renunciare societati? Hæc quæstio tractatur in l. vltim. Cod. eo. Sicut procurator ita etiam curator furiosi administrationẽ rerum furiosi habet: ergo ei permittendum est etiam vt renuntiet societati quæ cum furioso contracta est. Videndum tamen est ne dolo malo & intempestiue huiusmodi renuntiatio fiat. Nam licet vnus ex socijs possit renuntiare societati, tamen si callide hoc ab eo factum est vt totum aliquod lucrum ei obueniret, nec communicaret cum socio: huius fraudis ratio habenda est in iudicio pro socio, cum intelligeret fortassis socius delatam esse sibi opimam aliquam hæreditatem, ne ea communicaretur cum socio, antequam is adiret, renuntiauit societati: hoc callide factum est ab eo vt fraudaret socium suum. Huius fraudis habenda est ratio in hoc iudicio. Idem dicitur in §. manet. titu. de societ. Instit. In l. actione. 65. §. diximus, vnum exemplum est huius renuntiationis captiosæ & fraudulentæ. Hæc est vis vt ij quibus renuntiatum est societati, liberentur ab eo qui renuntiauit, Is autem qui renuntiauit ab ijs non liberetur, & multa exempla is adfert. Simile exemplum est in l. si conuenerit. 14. hic. Si conuenerit vt non recedatur ante certum tempus à societate, non valet iste contractus, quoniam etsi renunciatum sit societati, intempestiue tamen competit actio pro socio. Similis locus est in l. socius. 17. §. si absenti. Hactenus de renuntiatione qua dissoluitur & dirimitur societas contracta.

Secundo soluitur societas morte vnius ex socijs, in ead. l. 4. Mortem accipere debemus etiam vnius ex socijs, in §. manet. de societate. Instit. vbi Iustinianus adfert rationem, quoniam qui cõtrahit societatem, certã personam sibi elegit, ideo contrahitur societas inter aliquos, vt alter alterius opera & industria eligatur: ratio non patitur vt mortuo vno ex socijs, cuius industria electa est, societas duret cum eius hærede. Certa enim persona electa est, cuius fides & probitas comperta erat, quod forte non est in hærede. Ad vtilitatem omnia hæc relata sunt à Iurisconsultis, qui intelligebant incommoda quæ ex communione nasci possunt. Non transit ergo societas ad hæredem post mortem vnius ex socijs. Hoc est intelligendum etiamsi nominatim conuenerit inter socios, vt ad hæredem transeat societas: hæc pactio rata non est. l. nemo. 58. & l. plane. 57. Nisi pactio iterata sit, vt videatur noua societas coita. Actio tamen pro socio datur in hæredem. Nouo consensu cum hæredibus iniri potest societas, sed nouus erit contractus. Excipitur tamen societas vectigalium in l. adeo. 59. & 60. Si publicani qui redemptores publicorum vectigalium sunt, societatem inter se coierint vectigalium publicorum nomine, & conuenerint vt transeat societas ad hæredes, rata est hæc conuentio. Fauor publicus vectigalium hoc suasit. *Sed ita demum, si pars defuncti*, id est, si in ineunda societate cõuenerit vt pro qua parte socius est, is cum quo contracta est societas, pro ea parte socius sit eius hæres, si interim moriatur. Quamuis autem hoc permittatur in societatibus publicorum vectigalium, tamen id etiam æstimandum est ex causa. Potest talis causa incidere vt talis conuentio rata non sit, sicut in priuatis conuentionibus. Sic videtis quæcunque constituta sunt de his rebus ad bonam fidem referri, quoties id exigit vtilitas propter aliquam circumstantiam: est enim hic contractus bonæ fidei, vt postea dicemus, in quo boni & æqui maxime habẽda est ratio. Præterea quod dicimus solui societatem morte vnius ex socijs, intelligendum est solui societatem inter omnes socios qui superstites sunt, nisi aliud conuenerit, de quo tamen poterit dubitari. l. actione. 65. §. morte. hic. Nam fortassis aliquis ex superstitibus nunquam contracturus erat societatem nisi propter eum qui decessit. Potest tamen conuenire: & rata habenda est hæc conuentio, vt si vnus ex socijs decesserit, maneat societas cum alijs superstitibus. Tertiò dirimitur societas capitis diminutione. d. l. 4. Idem dicitur in l. verum. 64. §. vlt. Vbi hoc explicatur. Cum amittitur libertas, vel etiam ciuitas amittitur manente libertate, soluitur societas: inter enim homines est quædam mors ciuilis. Quartò egestate soluitur societas d. l. 4. Varia sunt exempla huius solutionis quæ fit per egestatem. Vnum est in l. actione. §. publicatione quoque. Cum bona alicuius sunt confiscata, hac publicatione soluitur societas, quia res interiisse dicuntur. l. verum. §. vlt. Res transeunt ad alium dominum in quo nollent alij socij, nec eis expediret societatem inire. Idem dicitur in §. publicatione. institu. de societate.

Societas egestate soluitur.

Alia exempla sunt in l. actione §. 1. & l. verum. 64. §. vlt. hic. §. solu. Insti. eo. Quartus casus additur à Iustiniano si sit impositus finis negocio cuius causa contracta erat societas. §. soluitur. Inst. de societate. Ex his intelligitis quomodo contrahatur societas, & quomodo dissoluatur.

De actione qua oritur ex contractu societatis.

Cap. IV.

EX contractu societatis nascitur actio quæ dicitur pro socio: vnde fit vt hic titulus inscribatur Pro socio, id est, De actione pro socio. Hæc actio datur socio aduersus socium varijs ex causis. Exempla causarum hic reperiuntur, quæ nos ordine explicaturi sumus. Veluti si socius non conferat in medium quod inire societatis conferre debet, eo nomine datur aduersus eum actio quæ dicitur pro socio. Societas contrahitur inter aliquos, vt res quæ propriæ sunt cuiusque, communicentur & conferantur in medium. Id si non fiat, eo nomine agitur pro socio. in l. 3. C. pro socio. huius communicationis & collationis multa variáque exempla sunt tam in Digestis quàm in Codice, præsertim in l. cum duobus. 52. §. vlt. & l. seq. Exempla sunt eius quod diximus conferendum esse inter socios quod cuiusque proprium est. Ex quo apparet quid intersit inter hanc actionem pro socio, & actionem communi diuidundo.

Actio quæ dicitur communi diuidundo propter res communes datur: sed tamẽ differt ab hac actione. Nam agitur actione communi diuidundo principaliter vt res diuidantur, quæ communes factæ sunt propter societatem, vel propter aliam causam sine societate. Hæc autem actio datur vt res quæ communes sunt, conferantur in medium & communicentur. Hæc differentia traditur in leg. 1. communi diuidun. In actionem tamen communi diuidundo veniunt etiam præstationes personales: sed magis propter res communes otitur quàm propter præstationes personales. Actione enim communi diuidundo agitur, vt socius præstet sumptus, qui facti sunt in diuisione rerum communium. De præstationibus personalibus quæ veniunt in iudicium communi diuidundo, est locus in leg. quibus. 34. Loquitur enim de communione rerum quæ ex societate non nascitur, sed ex alia causa. Quoties aliqui incidunt in communionem sine societate, agetur actione communi diuidũdo, vel familiæ erciscundæ: vt si duobus aliqua hæreditas dalata sit. Aliud exemplum est: Si sumptus in rem communem facti non restituantur à socio cum eo quod interest & aliis omnibus huiusmodi accessionibus. leg pro socio. 38. §. vltim. Est mihi tecum societas, res quædam sunt inter nos communes,

propter societatem in eas res tuendas aliquid impendo: hæc actio mihi datur aduersus te. Similis locus est in leg. cum duobus. 52 §. idem respondet. Ædificium erat commune inter nos, ego sumptu a feci in instauratione ædificij: agam aduersus socium eo nomine actione pro socio, quamuis aliter mihi cautum sit constitutionibus Principum. leg. 4. Codic. de ædific. priuat. Quæ constitutio facta est in gratiam eorum qui ruinosa ædificia instaurant, & reficiunt, quod maxime pertinet ad publicam vtilitatem & decus publicum, ne ruinosis ædificijs ciuitatum aspectus deformetur. Simile exemplum est si æs alienum non soluatur quod manente societate contractum est. leg. omnes æs alienum. Cum socius tuus essem, manente adhuc societate æs alienum contraxi, propter societatẽ ego id æs alienũ solui, dissoluta iam societate nihilominus mihi datur hæc actio aduersus te.

Aliud exemplum est, si dolo malo aut culpa socij aliquid damni contigerit, socius socio hoc iudicio tenetur non tantum de dolo, sed etiam culpa. l. cum duob. 52. §. 1. subijcit deinde quæstionem eodem pertinentem. *Si in coeunda.* Quid dicemus si in coeunda societate operam vel artem suam quis contulerit? Si pecunia data sit in commune pecus pascendum: hic qui suscepit pecua pascendum, operam tantum suam pollicetur. *Aut agrum politori damus.* Sic enim legendum est. Exempla multa adduxit Anto. August. in suis castigat. Dictũ autẽ superius à nobis est, sic legendũ esse, *Pretiũ enim operæ artisue est æquamentũ.* Vnus cõfert operã, alijs cõfert pretium operæ, id est, pecuniam. His verbis significat Iurisconsultus hunc contractũ ad vtrunq. socium pertinere: comparatur enim opera & ars cum pretio. Sed quam culpam præstat socius socio? Hæc quæstio tractatur in l. 54. & Instit. tit. de societate. §. vlt. Socius socio præstat consuetam in rebus suis diligentiam, nihil præterea præstat. Si negligentior fuerit in rebus communibus quàm in proprijs, eo nomine tenetur. Ergo exactissima diligentia ab eo non requiritur. Præstat leuem culpam tantum non leuissimam. Imputandum enim ei est, qui socium negligentem sibi delegit & adsciuit. Nam si negligentior non fuerit in rebus communibus quàm in proprijs, eo nomine damnari non poterit socio in hoc iudicio. De casu fortuito, de damno fatali quæritur. Sed certi iuris est, si socius socio non cuiusuis culpæ nomine tenetur, multo minus ab eo fatale damnum præstandum esse, vt dicitur in l. cum duobus. §. damna. hic.

Obiter annotandum est furtum non numerari inter casus fortuitos, quia latrocinium nulla hominis diligentia vitari potest. l. 2. de admin. rerum ad ciuit. pertin. l. quæ fortuitis. de pignor. actio. Furtum simplex huiusmodi non est: furtum tamen domesticum excipitur: nam vitari non potest, alioqui carendum esset seruis & ancillis. Atque ideo moribus nostris in seruos domesticos grauius animaduertitur quàm in alios. Ex his facile cognoscetis quid petatur hac actione. Cum dicimus ideo dari hanc actionem quia socius non confert in medium quod conferre debet, vel sumptus non restituit in rem communẽ factos, vel fructus à se perceptos. Ex his intelligitis petendum esse vt socius conferat in medium: & petendos esse sumptus in rem cõmunem factos, & petendos etiam fructus perceptos.

De effectu & qualitate huius actionis.

CAP. V.

DE effectu & qualitate huius actionis pauca perstringenda sunt. In prioris hæc actio directa est, non reperitur contraria: tãtum dicitur hæc actio competere socio aduersus socium. Diximus in commodati iudicium & depositi vnam actionem principalem asse & directam, aliam non esse æque principalem. Vna datur propter negotium quod principaliter contractum est, veluti vt res commodata reddatur, cum ea vsus fuerit commodatarius, vel vt res deposita reddatur. l. 10. commodato. §. 1. commoda. Sed hic vtraque actio ait æque principalis & directa. Idem dici non potest in hoc contractu societatis: neutra dici potest magis principalis esse quàm altera, ideoque non potuit hic distingui à Iurisconsultis contraria actio à directa.

Deinde hæc actio bonæfidei est. §. actionum. Instit. de act. & dicitur bona fides in hoc iudicio exuberare. l. 3. hic. Maxime habetur ratio bonæfidei in hoc contractu. Huc pertinet quod dicitur in l. 3. hic. Cum dicit ipso iure nullam esse societatem quæ dolo malo & fraude contracta est, quia hic contractus est bonæfidei. Cicero lib. 3. Offic. ait legibus Romanis, quod ipsum ius dicitur, non vindicari dolum, sed in iudicio bonæfidei habebatur ratio cum addebatur, ex bona fide. De hac re scripsimus plenius in commen. de in litem iur. Præterea hæc actio famosa est, sicut actio depositi, cõmodati. Videtur magna perfidia esse socij fallẽtis cum quo magna coniunctio est, & velut quædam fraternitas. l. verum, in prin. hic. Præterea damnatus hac actione in famia notatur. l. 1. ff. de his qui not. infa. Ac etiã hæc actio datur hæredi & in hæredem, quamuis societas in hæredem non transeat. Actio tamen pro socio ad hæredem trãsit, & in hæredem. l. nemo. hic. Tametsi societas socij morte finiatur: actio tamen pro socio quæ competit aduersus defunctum vel defuncto non extinguitur, sed datur etiam hæredi & contra hæredẽ. Simile est quod dicitur in l. hæres. Hæres etiam præstat culpam in hoc iudicio. Nam etsi societas finiatur morte, tamen si quid à defuncto cœptum sit & inchoatum, id consummare debet hæres. In eo autem potest dolum & culpam admittere. Similis locus est in l. actione. §. morte. Idem dicitur in l. 4. eod. titul. Cod. Denique hæc actio in solidum non datur aduersus sociũ, sed quatenus facere potest. l. verum hic. quamuis actiones soleant in solidum competere aduersus reos debitores, vt quicquid debent ab eis exigi possit. Sunt tamẽ quædam actiones quæ nõ dantur in solidum, sed quatenus is cum quo agitur facere potest, habetur socij ratio, ne egeat, ne omnibus suis facultatibus & fortunis spolietur. l. sũt qui in id. ff. de re iudic. De qua re plene tractaui in ĩterpretatione l. marit. & ll. seq. ff. sol. matr. huiusmodi est actio pro socio propter mutuam illam rerum communionem quæ est inter socios. Visum est inhonestum vt socius socium omnibus suis facultatibus exuat, & nihil ei relinquat ad victum vnde se tueri possit. Ratio satis est euidens in societate omnium bonorum, de qua loquitur Iurisc. in l. sunt qui in id. Sed tamen latius est productum ad socios qui vnius rei societatem contraxerunt. Sic enim conciliari videntur hi duo loci qui alioqui pugnare inter se videntur in l. verum. in prin. hic. in l. sunt qui in id. de re iudic. De hoc beneficio quod tribuitur socio vt solidum ab eo non exigatur, sed quatenus facere potest, vt victus necessarius & commodus ei relinquatur, multa tractantur quæ hic omittam propter breuitatem temporis quæ etiam plenius à nobis tractata sunt in alijs locis: maxime in l. maritum. solut. matr.

IN TIT. XXXVIII. LIB. IV. COD. ET TIT. I. LIB. XVIII. PANDECTARVM.

DE CONTRAHENDA EMTIONE.

CAP. I.

HIc contractus emptionis & venditionis adeo notus est ex cõmuni vsu, vt definitione dialecti-

ca non

ca non videatur magnopere hic necessaria esse: nemo enim est qui non intelligat quid sit emere, & quid sit vendere. Origo autem huius tractatus traditur à Paulo in l. 1. hic. quæ videtur sumpta ex Aristotele lib. 1. Polit. Ego alias admonui hic legendum esse *quantitatis*. quamuis alij legant, *qualitatis*. loquitur de æstimatione nummi quam quantitatem vocat. Cum quæritur quantu locabilis sit nummos: nummus habet suam æstimationem, eamque certam. l. nummis de in litem iur. l. quæ extrinsecus. de verb. oblig. Arist. io Polit. *νόμισμα* vocat: hac de re aliquid scripsi in disput. anniuer. lib. 1. In hac disputatione noseadem methodo vtemur qua vsi sumus differentes de contractu mutui. Quoties conuenit vt res aliqua tradatur certo precio, tunc dicitur contracta emptio & venditio esse: modo sit animus acquirendæ rei vt differat à locatione & conductione, in quo contractu merces & pretium & res interueniunt: sed non est animus acquirendæ ipsius rei. Nam quamuis venditor non teneatur dominum facere emptorem, sed sufficiat vacuam possessionem tradere, tamen consilium est emptoris vt rem sibi acquiratur vel traditione vel vsucapione. Crassius vobis explicare non possum quæ sit venditio. Ex quo consequens est ad substantiam huius contractus tria necessaria esse. In primis necessaria est res quæ veneat, deinde definiri certum pretium debet. Tertio consensus contrahentium interuenire debet. In his tribus consistit substantia huius cõtractus quoniã sine his tribus non potest consistere emptio & venditio. De his igitur tribus sigillatim & ordine tractaturi sumus. Videamus igitur primum de re quæ veneat.

De re quæ vendi potest, aut contra.

CAP. II.

Sit hoc in primis positum, sine re non posse consistere venditionem: nisi sit aliqua res quæ veneat, quæ possit acquiri emptori, non est venditio neque emptio. l. nec emptio. 8. hic. Huius rei exemplum est in l. domum 57. Domus vendita est quæ erat combusta, emptio non tenet, quia nulla res subest quæ possit dici vendita esse. Non domus combusta esse proponitur quæ vendita fuit. Addit Iurisconsultus in dict. leg. nec emptio. 8. quasdam exceptiones. Partus nasciturus recte emitur, etsi subtiliter dici possit rem non subesse quæ emitur, tamen propter spem consistit venditio. Affert aliud exemplum quod docet, aliquando sine ulla re emptionem & venditionem consistere. Cum quis emit iactum retis, spes loco rei est, cum quis emit iactum retis, si forte nihil captum sit, tenet venditio, & agitur ad pretium: emit spe in mera in. *Vel missilium*. Missilia erant quod magistratus iactabant. Oportet igitur rem aliquam esse quæ subsit vt teneat venditio & emptio. Vnde quæritur: Si illud aut illud sub alternatione venditum sit, puta Stichus vel Pamphilus, vtra res vendita intelligatur, an Stichus an Pamphilus? Et certum est electionẽ venditoris esse. Ea res vendita esse intelligitur quam venditor elegerit. l. plerunq. de iure dot. l. vbi. §. qui illud. de verb. oblig. Et de emptione locus est in l. si ita distrahatur. 25. Additur tamen exceptio in l. si in emptione. 34. §. pen. Si vna ex rebus venditis perempta sit, ea quæ superest manet in obligatione. Est locus communis de alternatione obseruandus. Quæritur etiam quæ res venire possit an non possit? Regula traditur in l. si in emptione. §. omnium. Res quæ sunt in commercio, recte vendi possunt, quæ vero extra commercium hominum sunt, vendi non possunt: nulla earum venditio est, Inquit Iurisconsultus. Huius regulæ exempla sunt in l. 4. §. 6. & aliis sequentib. de re sacra, religiosa, libero homine. Res sacræ nulla est venditio; nulla emptio: de qua plene dixi in interpretatione l. inter stipulantes. §. sacram. C. de verbor. oblig. Iurisconsul. addidit exceptionem, nisi ab ignorante ematur. Nam si quis putans eum esse seruum quem emebat, qui tamen liber erat, vel rem prophanam esse quæ sacra erat, propter eius ignorantiam ei succurritur, vt actio & emptio ei detur: sed tamen non tenet emptio. Quod dictum est de re sacra & religiosa, idem dicendum est de publica. Publicam autem rem quomodo accipere debeamus dicet hic Iurisconsultus. Publica res dupliciter accipitur. Publica res dicitur quandoque quæ est in patrimonio populi: & nihil prohibet eam rem vendi: & hoc expressum est in l. pacta conuenta. §. vlt. hic. Sed res publica quæ in vsu publico est, vendi non potest. Quod autem dicimus hunc contractum propter ignorantiam valere, id accipiendum, vt possit emptor agere ad id quod sua interest sibi venditam esse rem sacram vel religiosam pro prophana: liberum hominem pro seruo: rem quæ erat publico vsui destinata, pro priuata & propria: non vt teneat emptio. l. qui officij. hic. §. vlt. Instit. de empt. Notandum tamen est rem sacram aut religiosam alterius rei venditioni nonnunquã accedere posse, quamuis per se vendi non possit. l. in modicis. 24. hic. Quidam vendidit prædium in quo erat aliquis locus sacer vel religiosus, vt sæpe accidit etiam moribus nostris, an venditum quoque sit intelligendum quod sacrum est aut religiosum? ita & accedit maioris partis venditioni. Similis locus est in l. quædam. de acquir. rer. domi. Sic ius patronatus quod sacrum est, transit cum rerum vniuersitate. ca. cum secutũ. de iure patron. Quod ius patronatus est ius præsentandi & conferendi beneficium. Quod dicitur in l. si in emptione. §. omnium. *Omnium rerum quæ in commercio hominum sunt, venditionem recte consistere*. hoc est intelligẽdum cum exceptionibus. Nam plerunque rei alicuius commercium est, & tamen eius venditio non consistit, vt si quis ab aliquo emerit rem suam. l. suæ rei. 16. hoc tit. Ego emi rẽ meam quam putabam esse alienam, vel quam sciebam esse meam, emptio non consistit, quia finis emptionis est, vt iam adiunxi, vt res empta acquiratur emptori. Eo spectant qui venditionem & emptionem contrahunt. At non potest mihi acquiri res quæ mea est. Frustra cõtrahitur emptio rei quæ emptoris est. l. 4. C. eo. *Duplicari sibi titulum*. Si quis mihi vendiderit rem quæ mihi obligata erat, nõ tñ, duplicatur titulus possessionis. Hoc est intelligẽdum præter quàm in casibus exceptis: Potest enim quis rem suam emere sub conditione, si sua esse desierit Lexistimo. Præterea possessio potest emi. Res quædã mea est, Ego sum dominus & proprietarius, sed tamen alius habet possessionem: forte habet vsumfructum, ego emere possum possessionem rei quæ mea non est. l. si in emptione. 34. §. 1. ei sup. Videt se possessionem non habere, quamuis habeat proprietatem: emit possessionem, & valet venditio & emptio. Nam hæc venditio non frustra fit, sed aliquam vtilitatem adfert. Emptio etiam rei propriæ consistit, si forte dominium eius rei aliquo casu possit auferri. l. 4. C. eo. Si donatio sit in me collata à defuncto quæ recte possit rescindi tanquam inofficiosa. titul. de inoffic. donat. C. Si emero eam rem, valebit emptio & venditio: quamuis sit rei meæ, quoniam illud dominium aliquo casu potest à me auferri. Circa rem etiam notandum est, non tantum rem quæ venditoris propria est, sed etiam alienam vendi posse. l. Rem alienam. 28. Is qui vendit rem, obligat se ad tradendam rem & vacuam rei possessionem, & vt liceat emptori eam rem habere licere: nihil autem prohibet quomodo se eo nomine obliget. Nam si rem quæ aliena est euincatur à domino, eo nomine datur actio ex empto aduersus vendi-

Publica res quæ sit, & an vendi possit.

torem ad id quod emptoris interest rem alienam ab eo venditam non esse. Alia ratio est pignoris, de quo diximus sub tit. de pignor. act. Diximus rem alienam pignorari non posse. Nam qui rem dat pignori non se obligat, sed rem obligat, & ideo si valeret obligatio rei alienæ, id præiudicaret domino. De quibusdam rebus quæstiones tractantur, quarum legibus venditio prohibita est, vel bonis moribus non conuenit earum venditionem ratam esse. Quæritur in primis de veneni emptione, in l. quod sæpe 35. §. 1. Si quis vendiderit malum venenum ad intoxicandum hominem, huius rei venditio nulla est. Addit exceptionem, *Quæ sententia*. Venena mala adiecta alia materia aliquando sunt salubria, & nobis possunt esse vsui: & hoc casu veneni venditio valet. Aliud exemplum rei cuius venditio prohibita est, extat in l. senatus. 52. Si quis diruat domũ suam, vel villam suam, sperans se pluris venditurum materiam, & singulas res ex quibus domus est constructa, quam ipsam domum integram, id ei facere non licet. Nam senatus censuit ne quis domum dirueret: hoc visum est ad publicam vtilitatem & publicum decus pertinere: irrita est venditio huius rei: huic simile est quod legimus in l. cætera. §. 1. de legat. 1. Sicut hæ res vendi non possunt, ita non possunt legari testamento.

IN TIT. XL. LIB. IIII. COD.
QVÆ RES VENDI NON POSSVNT,
& qui vendere vel mercari
vetantur.

Hic titulus pertinet ad locum de rebus quæ vendi non possunt, vt & sequentes. Purpuram vendere priuatis hominibus non permittitur. Purpura enim induebantur tantùm Principes & summi magistratus, & ideo interdictum est commercium purpuræ hominibus priuatis. Comes commerciorum sericum, purpuram comparare potest, cæteri homines non possunt. l. 1. & 2. quæ res vendi non poss. Nec frumentum potest emi quod exercitui mittitur: est pœna aduersus eos qui contra fecerint. l. 3. & 4 hoc tit.

IN TIT. XLI. LIB. IIII. COD.
QVÆ RES EXPORTARI NON
debeant.

Hoc titulo prohibetur vinum, oleum, liquamina & arma vendi barbaris. Et satis manifesta est ratio huius prohibitionis, ne validiores reddãtur instructi armis. Gustus tantùm causa, non etiam vsus commerciorum prohibetur ferri ad eos vinum, ne fraus fiat legibus 1. & 2. huius tituli.

IN TIT. XLII. LIB. II. COD.
DE EVNVCHIS.

Hic prohibetur venditio eunuchorum. Eunuchi tamen facti in barbaris locis, possunt vendi & emi.

IN TIT. XLIII. LIB. IIII. COD.
DE PATRIBVS QVI FILIOS
suos distraxerunt.

Liberi etiam à parentibus propter egestatem vendi non possunt. Nam etsi eos habeat pater in potestate sua, tamen eos vendere non potest, idcóque eos repetere non potest per rei vindicationem. l. 1. de rei vindicat. Hactenus de rebus quibus contrahitur emptio & venditio: consequens est vt videamus de pretio.

De pretio.

CAP. III.

Diximus in contractu emptionis opus esse re quæ væneat, opus etiam esse pretio mercis. Sine pretio certum est non consistere emptionem, vt dicitur in l. 2. Cod. eod. Quantitatem vocat pretium. Huc pertinet quod dicitur in l. si quis fundum. 37. Iure hæreditario fundus ad me peruenit: eum fundum vendidi, & adieci, Si tibi emptus ille fundus quanti à defuncto emptus est. Re vera emptus non est fundus sed donatus: quæritur an valeat venditio? Et dicitur non valere quasi sine pretio facta sit. Circa hoc pretium notandum est hoc agi debere inter emptorem & venditorem vt pretium exigatur de quo conuenit. l. cum in venditione. 36. alioqui non dicitur venditio contracta esse. Primum hoc pretium debet esse certum. Non satis est de pretio conuenisse inter emptorem & venditorem, sed oportet de certo pretio conuenisse, aliàs venditio nulla est, vt satis expressum est in Instit. tit. de empt. & vend. exempla huius rei duo reperiuntur sub hoc tit. l. emptio. §. huiusmodi. Ego à te emo fundum illum quanti tu emisti: forte ex alio instrumento apparet quanti emptus est, valet venditio, si non appareat, nulla est venditio. Simile est quod dicitur in l. quod sæpe. 35. §. 1. Si vendidero tibi fundum quanti æquum putaueris, non valet venditio: oportet enim certam quantitatem definitam esse, vt valeat venditio. Pretium autem dari non est necesse, sed oportet conuenire de pretio. l. 2. hic. etsi pretium non sit numeratum, valet tamen emptio ex qua datur vltro citróque actio, tam emptori aduersus venditorem, vt rem venditam tradat, quàm venditori aduersus emptorem vt pretium soluat. Quod autem diximus necesse non esse pretium numerari, sic intelligendum est, necesse non esse vt valeat emptio, tamen necesse est vt transferatur dominiũ rei venditæ. l. quod vendidi. 19. Idem dicendum est etsi fides habita sit de pretio vel eo nomine satisfactum sit. d. l. quod vendidi. Simile est quod dicitur in l. vt res. Præterea pretium debet consistere in pecunia numerata vt sit vẽditio. §. item pretium. Instit. de empt. & vendit. vt l. 1. hic. Qua de re fuit controuersia inter veteres Iurisconsultos. Alij putabant etiam si nummi non dentur, venditionem tamen consistere, quasi nihil interesset inter permutationem rerum & venditionem: sed obtinuit sententia eorum qui distinxerunt rerum permutationem à venditione vt distingui debet. Quod autem dicimus de pretio, ad arram non pertinet. Arra quæ interuenit in contrahenda emptione, non est pretium, sed est argumentum quoddam pretij conuenti. l. quod sæpe. hic. & §. 1. Institut. de empt. & vendi. datur aliquid modicum, vt sit signum emptionis contractæ. Tertiò requiritur in venditione consensus: de eo igitur videamus.

De consensu.

CAP. IIII

Vt valeat venditio, oportet consentire venditorẽ emptorem vt res væneat certo pretio l. 2. C. eod. Ideo furiosus venditionem contrahere non potest, quia furiosi nullum est consilium, nisi forte intermissionis tempore contraxerit. Huc pertinet quod dicitur in l. inuitum. C. eo. Si quis inuitus cogatur emere, nulla est venditio, quia deficit consensus: consensum autem accipimus ementis & vendentis: consensus aliarum personarum necessarius non est, quamuis olim consensus consortium & proximorũ necessarius esset in emptione prædiorum. l. dudum. Olim cùm quis vendebat prædium, propinqui & coniuncti necessarij impediebant

vendi-

venditionem, quasi non liceret eis prædia sine eorum consensu vendere: consortibus idem permissum erat. Sed visum est id iniustum esse atque iniuriosum. Constitutionibus tamen posteriorum imperatorum quæ extant apud Harmenopulum lib.3. Prochiri, tit.3. huic legi abrogatum est & ius antiquum restitutum, & constitutum est ius prælationis habere coniunctos in venditione prædiorum, quod etiam moribus nostris receptum est. *On appelle cela Retraict lignagier.* Idem etiam reperitur apud Harmenopolum de consortibus qui fundum communem habent, vt præferantur in emptione partis alijs emptoribus. Ex his quæ diximus cõsequitur emptionem & venditionem non posse conferri in voluntatem alterius, vt dicitur in l. in ementia, C. eo. Ego tibi vendo si volueris, non consentimus ambo: non est plenus & perfectus consensus, sed suspenditur. De hac re disseruimus accuratius & plenius sub tit. de verb. oblig. Nulla potest nasci obligatio ex hoc contractu: nullum enim est hic vinculum quo necessitate adstringatur is cui collata est venditio in arbitriũ vel venditoris vel emptoris. Inde etiam consequens est imaginariam, & simulatam venditionem nullam esse, quia deficit consensus. l. nuda. idem dicitur in l.3. C. eo. Hic locus pertinet ad tit. plus valere quod agitur, quam quod simulate, &c. Hinc etiam consequitur ob dissensum & errorem emptoris & venditoris vitiari venditionem. Disputatio est hac de re in l. in venditionibus. 9. & ll. seq. vbi variæ quæstiones ad hanc rem pertinentes tractantur. Tu mihi vendidisti fundum, ego sentiebam de fundo Semproniano, tu de Corneliano: propter hunc dissensum & errorem nulla dicitur esse venditio. Si in nomine dissentiamus, hic error non nocet. Est locus communis de errore, de quo plene disseruimus in l. si id quod aurum. de verb. oblig. Quæstio tractatur de dissensu & errore qui interuenit in materia & substantia rei non in nomine vel corpore, veluti, Tu vendidisti acetum pro vino: hic in materia erratum est: quæritur an valeat venditio? Hic erratum non est in corpore: erat forte res præsens, sed erratũ est in substantia rei & qualitate. Acetum videtur vinum esse. Exempla varia hic afferr. Difficultas tantũ est in antinomia: videtur enim huic legi repugnare l. quid tamẽ. & l. cum ab eo. §. vltim. Si quis vẽdat rem alicui, vt auream quæ ænea erat, vel pro parte vel in totum, quæritur an valeat emptio? Hic distinguit Iurisconsult. vt hic dicitur l. cum ab eo § vltim. dicitur nullam esse vẽditionem. In alia distinguit an quid sit auri, an vero nihil omnino sit. Hæc videntur pugnantia esse. Ego dixi in interpretatione dict. leg. si id quod aurum. de verbor. obligat. quod dicitur in l. cum ab eo. §. vltim. esse intelligendum cum hoc actum est vt pro solido argento mensa væneat. Erat quædam materia quam tu mihi vendidisti pro solido argento, si non sit solidum argentum, sed forte argentum mixtum cum aliqua materia, non valet venditio. In l. quid tamen, non dicit viriolam fuisse venditam pro aurea. Vendiderunt hæredes vni hæredum viriolam quæ dicebatur aurea: multum interest an affirmet aureum esse venditor & vendat pro aureo, an vero dicat aureum esse. Ego multa ad hæc pertinentia adduxi in interpretatione l. si id quod aurum. de verbor. obligat. Hæc igitur de hac re sufficiant in hoc loco. Consensus igitur necessarius est in contractu emptionis & venditionis. Addendum est consensum sufficere. l.1 §. vlt. Alij quidam contractus iure ciuili introducti verborum quandam solennitatem desiderant, veluti stipulatio: sed iuris ciuilis nõ est emptio, nec solẽnitas aliqua iuris ciuilis hic necessaria est, verũ sufficit solus cõsensus, id est, nõ est scriptura necessaria, nec stipulatione opus nec traditione. Scripturæ enim fiunt vt rei gestæ fides fieri possit. Hoc intelligendum est nisi actum sit inter contrahentes ab initio vt scriptura conficiatur, vt dicitur in Instit. titul. de emptio. & vendit. in princip. In tractatu ipso de vendenda re aut emenda actum est inter contrahentes vt aduocetur tabellio qui de ea re conficiat instrumentum. Cum hoc actum sit inter contrahentes, non ante perfecta dicitur esse vẽditio quàm fuerit redacta in scripturam, l. contractus. de fide instrum. Sin autem postquam cõuenerit de re & pretio, postea voluerint contrahentes adhiberi tabellionem, nihilominus dicitur perfecta esse venditio. Quoties igitur hæc tria concurrunt de quibus diximus, nempe res, pretium & consensus, dicitur perfecta esse venditio. Perfectam accipere debemus vt à contractu recedere non liceat, non vt periculum emptoris sit: nam perfecta venditio dicitur, id est, periculo emptoris est, aliquando perfecta dicitur vt nõ possit ab ea recedi. Hactenus de re, pretio & consensu diximus: nunc videndum est,

De personis quæ vendere possunt, &c.

CAP. V.

DE personis quædam quæstiones hic tractantur. Et certum est personas habiles esse oportere ad emendum & vendendum vt rata sit venditio, quamuis tria tantum necessaria esse dixerimus, rem quæ væneat, pretium, & consensum: sed horum trium mentionem fecimus, quia pertinent ad substantiam emptionis & venditionis. Sed certum est nullum negotium contrahi nisi ab habilibus personis, vt in l.2. in princ. Ideo inter patrem & filium non potest contrahi emptio: quia nulla inter eos contrahitur obligatio nisi naturalis. l. frater à fratre. de condict. indeb. Similiter inter tutorem & pupillum l. si in emptione. §. vltim. Hoc est intelligendum cum exceptione quæ traditur in l. cum ipse. Cod. eod. Tutor prohibetur emere rem pupilli, sed tamen si forte alius contutor sit qui vendat tutori bona fide & palam vendat, valet venditio. Aliud exemplum est de eo qui prouinciam administrat, qui prohibetur aliquid emere à prouincialibus, l. non licet. 46. & l. qui officij 62. de hac re non disseruimus sub titul. de reb. cred. quomodo ciuitatum administratoribus interdicitur emptio & venditio, & alij huiusmodi contractus.

IN TIT. II LIB. XVIII.

PANDECTARVM.

DE IN DIEM ADDICTIONE.

SIc est legendum, quamuis alij legant, de in diem actione, quam lectionẽ tuetur Alciatus. Cum addicitur res vendita in diem, nisi intra illum diem meliorem conditionem alius attulerit. Hæc venditio quo modo fiat docet Iurisconsult. in l.1. hic. Multum refert quibus verbis addicatur res in diem. Nam ex verbis, quibus vsi sunt contrahentes, cognoscitur an pura sit venditio, an conditionalis. Multum enim refert an conditionalis sit venditio, an pura. Quæ quæstio facti est. Accidit enim interdum vt venditio quæ ita fit, sit pura, sed resolutio emptionis sit conditionalis, vt cũ dico: Ego tibi vendo rem tanti, deinde conuenit vt recedatur à venditione, si alius intra illud tempus meliorem conditionem attulerit. Aliquando accidit vt conditionalis sit emptio, vt cum conuenit vt perficiatur emptio, nisi quis intra calendas Martias meliorem conditionem attulerit. Quod si sit pura venditio, emptor fructus lucratur, & dominium eius acquirit, vel interim vsucapit, si forte res aliena sit, imò dominus est, si dominus erat venditor, atque ideo in rem agere

potest. leg. si quis ea lege. de rei vendicat. Cum autem est conditionalis, aliud dicendum est, vt in leg. 4. hic. Nam nulla est obligatio, nulla venditio ante conditionis euentum. §. ex conditionali. de verbor. obligat. sed est tantum spes obligationis futuræ. Quod autem dicimus eum fructus lucrari, hoc intelligendum est, nisi alius meliorem conditionem attulerit postea. Nā si alius meliorem conditionem attulerit, fructus restituere cogetur, l. item quod 6. in princ. & l. Imperator. hoc titu. de in diem addict. Quando autem melior conditio allata esse dicatur, docet Iurisconsultus in l. 4. §. melior. Vendita erat res centum, auctum est pretium: oblata sunt ducenta: dicitur melior conditio allata esse: atque ideo rescinditur venditio: quoniam existit venditionis conditio sub qua conuenerat, vt à venditione discederetur. Hic dicitur, *Cum pretium adiectum est*. Et inde manauit error eorum qui putant hic legēdum esse, De in diem adiectione. Sed addictionis verbum refertur ad rem venditam: verbum (adiicere) ad pretium. vtrunque verbum reperitur in leg. cum in diem: hoc intellecto facile est emendare omnes locos qui corrupti sunt. Melior autem conditio tunc dicitur adferri, cum pretio aliquid adiicitur: & maius pretium offertur. Addendum est, etsi solutio pretij facilior vel maturior offeratur: in his quoq. casibus oblatam meliorem conditionem videri. l. 4. §. vltim. & l. 5. Vt autem omnia summatim complectamur, sequendum est quod dicitur in l. 5. Si quod oblatum est, ad vtilitatem venditoris pertineat, quoquomodo & quacunque ex causa dicitur melior oblata esse conditio. Hinc cōsequitur si falsus emptor subiectus fuerit, meliorem conditionem allatam non esse. leg. 4. §. cum igitur. Is qui addixit fundum in diem, & pactus est vt recedatur à venditione, si melior conditio fuerit allata, subiecerit emptorem simulatum & falsum, vt videretur ei maius pretium sibi oblatum esse, non ideo, inquit Iurisconsultus, receditur à venditione. nam non potest dici melior conditio allata esse.

Effectus existentis conditionis de qua loquimur, expendendus est & considerandus in hoc tractatu. Conditio enim quædam est si melior conditio fuerit allata. Si hæc cōditio extiterit, primum emptor desinit statim dominus esse: quod est notandum, etiam si nulla traditio secuta sit, quamuis aliàs traditio necessaria sit in transferendo dominio. leg. traditionibus. Cod. de pact. dominium reuertitur ad venditorē. l. quis hac leg. 41. ff. de rei vendic. vbi est locus insignis de hac addictione in diem: ibi, antequam adiectio sit facta, id est, antequam pretium auctum sit. Diximus iā, addictionem referri ad rem venditam, adiectionem ad pretium. *Iam non potest in rem actione vti*. Id est, dominus desinit esse: Nam in rem actio ei non datur. Inde etiam fit vt pignoris obligatio ab emptore contracta perimatur, vt dicitur in leg. 4. §. sed & Marcello. Medio tempore emptor dominus est, quod est intelligendum secundum distinctionem hesternam, & quia dominus est, potest rem sibi venditam iure pignoris obligare. sed tamdiu pignoris obligatio illa manet, quādiu venditio manebit, sed resoluta venditione resoluitur quoque pignus. Hæc de pacto addictionis in diem. Est aliud pactum huic simile quod dicitur pactum, vel lex commissoria.

IN TIT. III. LIB. XVIII. PANDECTARVM.

DE LEGE COMMISSORIA.

Lex commissoria pactio quædam est vsitata in contractu venditionis & emptionis. l. legem. Cod. de pact. legem vocamus pactum vel conuentionem. Sic igitur accipitur hic lex commissoria, id est, pactio commissoria: atque ideo ineptè dicitur pactum legis commissoriæ, vt Barbari & inepti homines vocare solent. Nam lex pactionē significat. Formula huius pactionis magis vsitata est in leg. 2. hic. Ego tibi vendo fundū pro certo pretio, conuenit inter nos vt soluas intra calēdas Augusti. Si nō soluas, cōuenit inter nos vt fundus inemptus sit: si hoc pactū non adijceretur, non posset recedi ideo à vēditione, quod pretiū intra illas nō solueretur: Sed ideo apponitur hoc pactū vt recedatur à vēditione. Potest etiam aliter concipi quam vt res sit inempta venditio. Potest etiam aliter concipi quàm vt res sit inempta, veluti vt dominium ad me pertineat, vt dicitur in leg. 1. Cod. de pact. conuen. inter empt. & vendit. Aliquando aliter concipitur, veluti vt res ad me reuertatur. Exemplum est in leg. 3. Cod de pactis inter emp. Et hęc formula ab alijs differt, vt postea dicturi sumus. Sed cur hæc pactio dicitur commissoria? Quia dicitur committi hæc lex, cum ex ea pactione agitur, cum resoluitur contractus. Exemplū vnum est in l. 14. de bonor. possess. contra tabul. l. commissa. de publ. & vectigal. Hæc venditio pura est, sed resoluitur sub conditione. l. 1. hic. Hic contractus duo continet, primum venditionem ipsam. Ego tibi vendo fundum centum. deinde dissolutionem contractus continet vt à contractu abeatur, nisi pretium solutum fuerit intra annum. Conditio adiicitur non venditioni, sed dissolutioni contractus. Ergo emptio non contrahitur sub conditione, si pretium solutum fuerit, sed resoluitur sub conditione, si pretium solutum non fuerit. Itaque emptor interim dominus est & fructus suos facit. vt dicitur in l. 5. Ex his intelligitis quæ sit lex cōmissoria, & quomodo lege commissoria res vendi dicatur. Nunc videndum est

De effectu conditionis existentis.

Effectus huius conditionis est vt committatur lex, & res ad venditorem redeat existente cōditione, id est, non soluto pretio. Lex committitur vt stipulatio committitur, cum aduersus stipulationem aliquid factum est. Hic est vsus. Res potest vindicari, vel actione ex vendito peti. Interdum vindicatur res ab emptore non soluto pretio, quasi adhuc dominus sit venditor. Non enim actio in rem potest competere nisi domino, aliquando datur ei actio ex empto, quasi dominus esse desierit, secundum distinctionem quæ traditur in l. 3. & 4. C. eod. de pact. conuen. Multum refert quibus verbis concepta sit hæc lex commissoria. Si ita cōcepta sit, vt non soluto pretio res sit inēpta, vel dominium ad me pertineat, dubium non est quin non soluto pretio dominus maneat venditor, sed si aliis verbis concepta sit, veluti vt res ad me reuertatur, tunc datur ei actio ex vendito nō etiam rei vindicatio si pretium solutum non fuerit. Ideo cautius est & consultius, vt ita concipiatur formula huius legis commissoriæ, vel vt dominium statim ad emptorem pertineat, vel vt inēpta sit, id est, perinde sit atque si omnino nunquam empta esset. Præterea existente conditione petuntur fructus rei venditæ. Petitur etiam id quod interest, si forte quid extrinsecus intersit venditoris. l. 4. in prin. & l. 5. Hoc est intelligendum cum exceptione, nisi per emptorem non steterit quominus pretium solueret. Forsitan obtulit ei cum accipere nollet venditor pretium obsignatum, deposuit publicè, nihil est quod ei imputari queat, atq. ideo non dicitur lex commissa esse, nec potest aduersus eum agi l. 4. §. vlt. quia lex commissoria continet certum tempus: si non fuerit solutum pretiū intra illud tempus, debet emptor offerre pretium, nec expectare donec interpellet à vēditore. Dies ipsa in-

terpellat. l. magnam. C. de contrahen. vel commit. stipul. Sed si non sit cui offerat, quia per eum non stat, nō dicitur lex commissa esse. Hinc simile est quod dicitur in l. vltim. hic. vbi proponitur mulierem quæ fundum emerat, obtulisse pretium & deposuisse. postea ei denuntiatum fuisse ne solueret, non dicitur lex commissa esse quia per eam non stetit. Ego alias adduxi hunc locum vt ostenderem morem obsignandi apud veteres. Deinde quod diximus de hac lege commissoria vt res inempta sit, hoc est intelligendum si ita placuerit venditori. Ea enim lex adiicitur gratia venditoris. Hic locus nos admonet, hanc legem applicari contractui non gratia emptoris, sed venditoris: & ideo si venditor velit contractum ratum esse, & agere ad pretium, non poterit allegare emptor inemptum esse fundum: quia pretium non soluerit intra diem dictum, si forte velit emptor à venditione recedere. l. 2. 3. & 4 §. eleganter. hoc tit. huc pertinet. l. 7. post diem constitutum est inter nos, vt nisi soluas intra calendas, res sit inempta: post calendas liberum mihi est vel pretium petere, si velim venditionem valere, vel vendicare rem, vel eam ex empto petere quasi venditio nulla sit, quia pretium solutum non est: sed si vnum elegero, ad alterum petendum via mihi præclusa est. Hæc lex in venditionibus est vsitata: in pignoribus vero recepta non est. tit. C. de pact. pign. & lege cōmiss. visum est hoc publicæ vtilitati maximè contrarium esse. Aliud genus pacti est, de quo etiam titulus specialis est de seruis exportandis.

IN TIT. LV. LIB. IIII. COD. ET TIT. VII. LIB. XVIII. PANDECTARVM. DE SERVIS EXPORTANDIS.

PONE venditum esse seruum ea lege vt in aliquem locum pœnæ causa deportetur: quæritur quæ sit vis huius pacti? De vi & potestate huius pacti quatuor notanda sunt. Primum est hoc pactum valere, et si contra hoc pactum aliquid factum sit ab emptore, aduersus eum agi posse. Hæc est sententia Papiniani, in leg. si venditor. ad finem. qui fatetur se alias aliter sensisse & recedere à sua sententia veteri, quæ est in leg. seq. Si emptor non pareat huic conditioni, poterit agi aduersus eum, nec poterit obiicere nihil interesse venditoris si nihil aliud proponatur. Nam rei persecutionem non habet hæc actio. *Nobis aliquando placebat.* Hæc verba referenda sunt ad sequens caput, quamuis alij aliter interpretentur. Sabinus considerauit seruum iuxta hanc conditionem minoris venditum esse. Vendo tibi seruum vt extra Italiam exportetur. Secundo refert quibus verbis hæc pactio concepta sit, vt intelligamus quæ sit vis & effectus eiusdem. Exemplum vnum est in leg. 1. Ego tibi vendo seruum ea lege vt deportetur ab Italia: de prouincia nihil expressum est inter nos: an poterit in prouincia morari? Et dicitur posse. Hinc nascitur quæstio in leg. qui pacto. Estote hic attenti: nam mihi videtur hic locus Papiniani non satis recte vulgo explicari. Sic interpretatur Accursius cum omnibus Accursianis, cui est interdictum pomerio ciuitatis, id est, suburbio ciuitatis, ciuitate quoque interdictum videri: sed non est hic sensus horum verborum, cui pomerio cuiuslibet ciuitatis, hoc est, cui interdictum est qualibet ciuitate, ei quoque interdictum esse vrbe videtur, id est, Roma: etsi de vrbe nihil cautum sit. Nam etsi non videtur vrbe Roma ei interdictum esse, si spectemus verba pacti, quia nulla facta est mentio in pacto Romæ, tamen æquum est eum cui interdictum est pomerio cuiuslibet ciuitatis, etiam minoris maiori vrbe non frui, qualis est Roma: sic interpretatione extendimus quod cautum est inter paciscentes si id æquum est. Locus communis de interpretatione pactorū. Tertio qui ea lege vendidit seruū, potest eam legem remittere, vt dicitur in leg. 1. Hæc pactio quæ adiicitur in venditione serui, vt in Italia non moretur, sed extra Italiam exportetur, respicit gratiam venditoris ne periculum subeat, non emptoris. Nam valde reformidabant seruos veteres: dicebant enim se tot hostes habere quot seruos habebant. Sed hæc pactio remitti potest à venditore.

Quarto si seruus venditus sit hac lege, & contra factum fuerit, potest ei manus iniici ex pacto, si hoc actum sit inter contrahentes, *il le pourra saisir.* l. Titius. hæc est præcipua pactio de qua disseritur sub hoc tit. de seruis export. Sunt aliæ huiusmodi, veluti ne seruus pœnæ causa exportetur: quæ est priori pactioni contraria: & certum est hanc pactionem valere, vt dicitur in leg. seruus ea lege. Prior pactio duritiem continet & vindictam: hæc vero longe fauorabilior est, & in hac pactione interest seruum non exportari extra Italiam propter affectionem. Sed cur non habetur ratio affectionis etiam in priori casu, cum conuenit seruum exportari extra Italiam? Rationem discriminis adfert ibidem Iurisconsultus. Aliarum pactionum exempla hic repetiuntur, veluti vt seruus intra certum tempus manumittatur, ne seruus prostituatur. l. 3. 4. & 5. si venditor. & l. 8. quæsitum. hic. Et sunt tituli speciales in Codice post tit. de pact. inter emp. & vend. titul. de seruis expor. tit. si mancipium ita fuer. Hi tres tituli lectionē tantū desiderant. His intellectis quæ iam diximus, explicandum est nobis aliud genus pacti, cuius mentio est in l. 2. C. de pact. inter empt. & vend. Est pactum vsitatum in contrahenda venditione. Cum res venditur ea lege vt quandocunq. venditor restituerit pretium, vel si intra certū tempus obtulerit, ea res venditori restituatur. Ego tibi vendo fundum hac lege, vt si intra certum tempus tibi restituero pretium, fundum mihi restituas: magna vis est huius pacti. Interim emptor lucratur fructus fundi: restituto pretio debet fundum restituere. Duo dicuntur in hac lege. Primum est, si fundus venditus sit hac lege, actionem dari venditori aduersus emptorem præscriptis verbis vt restituat fundū oblato sibi pretio. Alterum est fructuum habēdam rationem post obligationem pretij, id est, vt post oblatum pretium fructus quoque restituat venditori. Hoc genus pacti valde vsitatum est apud nos, & vocatur *Soubs faculté de reemere,* quoties non appatet in fraudē vsurarū factū esse. Sæpe enim in fraudē vsurarum adiicitur quæ prohibitę sunt iure pontificio. Fraus iudicatur ex vna coniectura, veluti ex paruitate pretij. c. ad nostram. de empt. & vend. Sæpe accidit vt contractus pignoris tegatur, & veletur prætextu venditionis huiusmodi. Exempli gratia: Quidam accedit ad fœneratorē petēs mutuam pecuniam, offert ei fundum suum in pignus donec soluat eam pecuniā: Sed quia fœnerator intelligit eum qui fundum in pignus accipit pro mutua pecunia, non lucrari fructus, sed eos imputari in sortē, non vult dare pecuniam, sed contentus est numerare pecuniam, si alter vult vendere fundum suum, ita vt possit redimere eum fundum quoties voluerit. Exemplum aliud pacti est in leg. vlt. C. de pactis inter empt. & vend. Cum conuenit inter aliquos ne liceat rem alienare. De vi huius pactionis diximus accurate in interpretatione l. si ita quis promiserit. de verborum obligationibus. De pactis autē in vniuersum quæ adiiciuntur in contrahenda emptione, est locus insignis in l. pacta conuenta. de contrah. emp. quem explicaui in commentario ad l. iurisgentium. de pact.

In l. pacta.

HIc quæritur an ex pacto in contrahenda emptione apposito detur actio? Ex ex pacto in conuento regulariter nulla obligatio, nulla actio nascitur, prodest tamen ad exceptionem. Hoc ita constitutum est ad minuendas lites: hoc est intelligendum nisi pactum conuentum in contrahenda venditione vel alio huiusmodi negotio factum sit. l. iurisgentium. §. quinimo. quia pars est illius contractus, vt dicitur in l. fundi partem. de contrahen. empt. ideoque non agitur ex pacto, sed ex contractu vt fiat quod ex pacto conuenit. Dubium non est de pactis quæ in ipso contractu fiunt, sed quæritur de pactis quæ ex interuallo post contractum interponuntur, an prosint ad actionem. Nam dubium non est quin prosint ad exceptionem quocunque tempore fiant. Hic respondet Papinianus, & distinguit ea pacta quæ detrahunt emptioni, ab his quæ adijciunt emptioni: & dicit ea pacta quæ detrahũt emptioni, inesse contractui: ea vero quæ adijciuntur vt maior sit obligatio non prodesse. Veluti si paciscatur ne de dupla teneatur vẽditor: nam tenetur vẽditor tenere de dupla emptori, nisi aliud conuenerit: post venditionem contractam conuenit ne teneatur de dupla cauere: an valeat hoc pactum? Valet quia hoc pactum aliquid detrahit venditioni in gratiam rei contra quẽ agitur: vnde si agatur aduersus eum vt caueat de dupla, poterit se tueri exceptione huius pacti. Pacta quæ adijciunt aliquid obligationi, postea facta, non prosunt: nam ea fiunt, vt possit agi aduersus obligatum, veluti si conuenerit vt cautionis de dupla nomine fideiussorem det venditor. Qui cauet de dupla non tenetur fideiussorem dare, sed sufficit si stipulatione promittat duplam. Et ideo si conuenerit post contractum vt fideiussorem det venditor nomine cautionis de dupla, non proderit hoc pactum: hoc est intelligendum, inquit Papinianus, de his quæ sunt adminicula emptionis, non de his ex quibus consistit substantia emptionis. Aliquando pactum interponitur de his quæ sũt adminicula emptionis, aliquando de his quæ pertinẽt ad substantiam emptionis. In exemplis superioribus pactum pertinet ad adminicula emptionis, non etiam ad substantiam: non sine duplæ promissione consistit venditio: sed sunt quædam adminicula emptionis. Interdum pactum interponitur de his quæ pertinent ad substantiam emptionis, velut ad augendum vel minuendum pretium: & hęc pacta etiam interposita post contractam venditionem valent. Ego tibi vendo fundum centum, deinde ex interuallo cõuenit inter nos, vt sit venditus ducentis: quæritur an possim agere aduersus te ad ducenta? Et dicitur me posse. Nam intelligitur renouata vẽditio & noua quædam emptio cõtracta. l. iurisgentium. §. quinimo. Venditio enim cõtrahitur consensu. Cum ergo conuenit inter aliquos vt pretium augeatur, noua dicetur emptio contracta. Si quis velit expendere quod de ea re scripsit in commentario ad d. l. iurisgentium, facilius hęc omnia intelliget. De pactis in contrahenda venditione appositis vnũ notandum est, si pactum ambiguum sit, vel obscurum, sic interpretandum esse vt emptori non noceat, sed venditori. l. veteribus. Codic. de pactis. l. cum in lege. 33. de contrahen. empt. In leg. veteribus, breuis est aphorismus, cuius exemplum est in dict. l. cum in lege. Sed cur potius contra venditorem quam contra emptorem fit interpretatio in re dubia? Dices, quia legem dixit contractui. Sed incertum est vter legẽ dixerit. Apertissime Iurisconsulti definiunt venditori & locatori nocere, nõ emptori nec cõductori. Ratio est, quia vẽditor ex cõtractu vẽditionis magis lucrari videtur quã emptor, & locator quam conductor: & ideo fauorabilior visa est cõditio emptoris vel cõductoris in dubio in interpretatione pacti obscuri. Venditor intelligitur id quod sibi super est vendere: emptor autem videtur emere id quo maximè eget. Sæpe videmus hoc accidere moribus nostris vt quis locet minoris rem in gratiam amici: sed non videmus hoc accidere, vt quis in gratiam amici conducat minoris quàm faceret, si non amicus esset.

IN TIT. XXXIX. LIB. IIII. COD. ET TIT. IV. LIB. XVIII. PANDECTARVM.

DE HÆREDITATE VEL ACTIONE VENDITA.

HIc tractatus pertinet ad locum de rebus quæ veneunt: sed quia hæreditas & actio vendita quædam singularia habent, ideo visum est de his singulatim tractare. De his autem duobus coniunctim hic disseritur, quia hæreditas & actio magnam similitudinẽ habent vt ostendemus. Duo igitur loci præcipui sunt huius tractatus: vnus est de hæreditate vendita, alter de actione vendita. Videndum est primum

De hæreditate vendita.

CAP. I.

ET certum est in primis hæreditatis venditionem valere, quamuis hæreditas res sit incorporalis quæ nõ subsistit. hæreditas numeratur inter res incorporales quæ sensu corporeo percipi non possunt. l. 1. de rer. diuis. & tit. de reb. corpor. & incorpor. Instit. Definitur hæreditas esse successio in vniuersum ius quod defunctus habuit. l. nihil aliud. de verb. sign. nam hæreditatem non accipimus pro pecunia quæ defuncti fuit, nõ pro rebus singularibus quæ fuerunt in patrimonio defuncti, sed intelligimus successionem quãdam in id quod defunctus habuit. l. hæreditas. de petit. hær. Hæreditas etsi nulla corpora sint, iuris tamen intellectũ habet, dicitur in iure consistere. l. 1. de rer. diui. etsi nihil reperiatur in bonis defuncti, nihilominus dicitur hæres esse. Hæredem esse alterius est tenere eundem locũ quem defunctus tenuit, quod fit aditione hæreditatis. Ideo dicitur hæreditas successio illa in locum defuncti. Si quid sit in bonis, succedit quoque in ea bona. Si verò nihil sit in bonis, nihilominus succedit in locum defuncti, & personam defuncti repræsentat, & tenetur creditoribus hæreditarijs. Nec allegare potest, ego hæres non sum, quia nihil repertum est in hæreditate. An hæreditas vendi posset dubitatum est, quia hæreditas etiam est quædam res incorporalis, sed receptum est non tantũ corpora, sed etiam res incorporales vendi posse. Vt tamen valeat hæc venditio, oportet hęreditatem alicuius esse, eúmque iam decessisse. l. 1. hic. vt valeat venditio, oportet in rerum natura esse id quod vẽditur. Nam sine re non consistit venditio. ergo si quis vendiderit hæreditatem eius qui nullus sit, aut qui adhuc viuit, nulla est venditio. Vnde dicitur in l. cum hæreditatem. 7. & ll. seq. 8. 9. 10. 11. 12. & 13. Cum venditur hæreditas, non esse ita accipiendam hanc venditionem quasi alia res pervendita sit, nisi aliud actũ sit. Tu mihi vendidisti hæreditatem Titij, nullus est Titius cuius hæreditas sit, vel Titius non decessit, nihil est quod venijsse dici possit: ideo pretium condicetur quasi nulla existente hæreditate, nisi aliud actum sit.

Sed si forte quis vendiderit quicquid Iuris habet in hæreditate, tunc & si forte hæreditas ad eum non pertineat, consistit venditio, nec tenetur eo nomine emptori. Sed si simpliciter vendiderit Titij hæreditatẽ, si hæreditas ad eum non pertinent; eo nomine tenetur venditor emptori, vt hic dicitur. Nunc videndum est

Quod

Quid præstare debeat venditori emptori.

CAP. II.

VT summatim complectamur omnia de quibus copiosa est hic disputatio, si dicendum est, venditorem teneri emptori præstare quicquid ad se peruenerit ex hæreditate, aut peruenturum est, aut dolo malo eius factum est quominus ad eum perueniret: si in fraudem emptoris fecerit venditor quominus ad se aliquid perueniret, eo nomine etiam tenetur. Hinc variæ quæstiones nascuntur, & præsertim ex l.2.§.peruenisse. vsque ad §.aliud quæsitum. & l.vlt. in d. l. 2. Vlp. hæc verba interpretari videtur, *Si quid peruenerit ad venditorem aut si quid dolo, &c.* Si hæc intelligatis quæ nunc dixi, facile cognoscetis in d.l.2. nihil aliud facere Vlpianum quam interpretari hæc verba. Docet enim varijs exemplis quando aliquid peruenisse dicatur ad venditorem. Deinde venditor cogetur satisdare emptori de euictione hæreditatis, & de facto suo. De euictione autem singularum rerum non cogitur venditor satisdare. d.l.2. in prin. Certum est venditorem rei corporalis, vt fundi, cogi satisdare de euictione. Dicemus de hac re sub tit. de act. empt. Hic dicitur non cogi venditorem satisdare de euictione. Sed quomodo hoc accipiendum sit, habetis in l.1.C. de euict. Cur non cogitur venditor hæreditatis cauere de euictione singularum rerum? Quia non vendit singulas res, sed vendit successionem in vniuersum ius quod defunctus habuit. Hæreditas non dicitur res singulæ quas defunctus habuit in patrimonio suo. Cum vendo tibi hæreditatem alicuius, hoc inter te & me agitur, vt neq. amplius neque minus iuris habeas quam ego habiturus essem: Ideo non intelligor tibi eam rem vendere quæ hæreditaria non erat. Ideoque huius rei nomine non cogor satisdare. *Plane de facto suo.* Venditor cogitur satisdare de facto suo, id est, cogitur satisdare si quid ad se peruenerit propter hæreditatem quæ sibi delata est, id se restituturum emptori. Hoc genus stipulationis vsitatum fuit inter emptorem & venditorem hæreditatis. Mentio est in l.cum stipulamur. de verb. sign. & in l. quisquis. 95. de l.3.l. venditores hæreditatis. hic. Satisdatio quæ exigitur à venditore, dicitur stipulatio emptæ & venditæ hæreditatis quæ satisdatio exigitur à venditore. Ex his intelligetis quid venditor hæreditatis præstare debeat emptori, & ex qua causa possit emptor aduersus eum agere. Consequens est vt videamus,

Quid emptor venditori præstare vicissim debeat.

CAP. III.

ACtio mutua dicitur ex venditione hæreditatis: datur actio venditori aduersus emptorem, sicut emptori actio datur aduersus venditorem. Exempla actionis quæ dantur venditori aduersus emptorem reperiuntur in l.2.§.solet.§. si quid. & §. vlt. veluti si venditor tanquam hæres condemnatus aliquid præstiterit. Vt autem hoc intelligatis, animaduertendum est venditorem hæreditatis post venditam hæreditatem nihilominus teneri creditoribus hæreditarijs. l.2.C. de hæred. vel act. vendit. Is cui delata est hæreditas & eam adijt, eã vendidit: forte conuenit inter emptorem & venditorem vt emptor satisfaceret creditoribus hæreditarijs: nihilominus venditor idemque hæres conueniri potest à creditoribus hæreditarijs, nec audiendus est si dicat hæreditatem se vendidisse, & se pactum esse cũ emptore vt satisfaceret creditoribus, quoniam adeundo hæreditatem se obligauit quasi ex quodam contractu. tit. de oblig. quæ ex quasi contract. nascun. Instit. Is qui obligatur ex cõtractu rei alicuius nomine, bona sua alienando, non liberatur ea obligatione. Obligatio quæ personalis est, personam sequitur. l. vlt. de contrahen. empt. & pactum quod cum emptore factum est, creditoribus hæreditarijs nocere non potest: nam res inter alios acta alijs non nocet. l. sæpe. de re iudic. Ergo cogitur soluere creditoribus hæreditarijs, si ab eis conueniatur. sed eo nomine actionem postea habet aduersus emptorem, si condemnatus vt hæres soluerit creditoribus hæreditarijs. Vlpian. in l.2.§.solet. ait, etiamsi indebitum soluerit condemnatus sine dolo suo, id repetere ab emptore.

Aliud exemplum est in dict. leg 2.§. si quid. Si venditor hæreditatis aliquid propter hæreditatem necessitate compulsus soluerit sine condemnatione: imo si nondum præstiterit, sed se obligauerit, actionem eo nomine habet aduersus emptorem. l 2.§. vlt. præterea, vt paucis multa complectamur, sequenda est regula quæ traditur in leg.2.§. si Titius. in §. cum quis. vbi dicitur, præstat emptor venditori quicquid extraneus hæres præstaret, quicquid venditor hæreditatis, idemque hæres petere posset ab extraneo si hæres institutus non esset, id sibi præstabit emptor hæreditatis: nam emptor pro hærede habetur. Exempli gratia, Titius mihi debebat centum ex causa mutui: is me instituit hæredem suum: eam hæreditatem vendidi: Habeo actionem aduersus emptorem quasi sit hæres mei debitoris qui me hæredem instituit, & illa centum petã ab hoc emptore: quod tamẽ subtilitas iuris nõ videtur permittere: quia aditione hæreditatis videntur illa centum confusa esse quæ mihi debebat defunctus: sed vtilitate suadente ab hac subtilitate recessum est. nam si Titius me non instituisset hæredem, sed alium, actionem haberẽ aduersus hæredem ad petẽda illa centum: ideo ea petere potero ab hæreditatis emptore in dict.§. cum quis. *Æquissimum.* Iurisconsultus ostendit vtilitate & æquitate suadente hoc receptũ esse, quamuis subtilitas iuris repugnaret: quia te vera hæres est, & venditor hæreditatis non desinit hæres esse. Quod autem dictum est venditore n hæreditatis, post hæreditatem venditam nihilominus teneri creditoribus hæreditarijs: hoc est intelligendum cum exceptione quæ traditur in leg.1.C. eo. Excipitur fiscus: nam si fiscus vendiderit hæreditatem sibi delatam, hoc singulare est vt creditores hæreditarij habeant actionem aduersus emptorem hæreditatis tantum, non etiam aduersus fiscum qui hæreditatem vendit. Et hi singulares & speciales casus obseruandi sunt. Nam fiscus vtitur iure priuatorum, nisi in casibus exceptis, de quibus specialiter aliquid constitutum reperitur, l. item veniunt. §. in priuatorum, de petit. hæred. Hoc est etiam intelligendum cum exceptione quæ traditur in l.2. C. de pact. Si pactus sit venditor hæreditatis cum creditoribus hæreditarijs non tantũ expressim, sed etiam tacite, videlicet, quia forte creditores hæreditarij conuenerunt emptorem: tunc enim venditor eos summouere poterit exceptione pacti, si ab eis conueniatur. Hæc de hæreditate vendita sufficiant in præsentiarum. Nunc videndum est,

De actione vendita.

CAP. IIII.

SCiendum est omnium obligationem siue actionẽ vendi posse, licet actio sit res incorporalis sicut hæreditas. Hoc simile inter se habent hæreditas & actio quod vtraque res incorporalis est: nec quicquam refert an actio sit in rem an in personam. lege vltim. C. hic. Cum loquatur de actione vendita, forte videtur quibusdam actionem hic accipi debere pro actione in personã. l. actionis verb. de oblig. & actio. Actio proprie in personã dicitur, petit. in rem. Cum

in personam, dicitur actio. Sed tamen latissime hic accipitur actionis verbum, vt appellatione actionis sub hoc titulo contineatur etiam actio in rem directa & vtilis. l. pecuniæ. §. actionis verbum. de verborum signific. l. actio. & l. actionis verbo. de obligat. & action. Vnde cum dubitaretur an quod dicitur de actione vendita ad actionē quoq. in rem pertineret, constituit Iustinianus ad actionē in rem id quoq. pertinere propter generalem huius verbi significationē. Præterea quod diximus de obligatione, intelligendum est siue pura sit contracta obligatio, siue sub conditione, quamuis etiam de eo poterat dubitari: quoniam ante conditionis euentum obligatio nata non dicitur, est tantum spes obligationis. Institut. de verborum obligat. §. ex conditionali. Receptum tamen ast vt obligationis cōditionalis venditio rata sit. l. nomina. 17. Eodem pertinet quod dicitur in leg. multum. 19. Multum refert, an quis vendat obligationem quæ sub conditione cōtracta est, an vero vendat obligationem, quæ etiā pura est, sub conditione. Posteriori casu, id est, cum sub conditione venditio contracta est alicuius obligationis deficiēte conditione, nulla est venditio, priori casu statim valet venditio. Nam si quis tibi sub cōditione debeat decem, & eam obligationem vendideris, statim valet venditio. Hoc est intelligendum nisi in fraudem actio vel obligatio vēdita sit. l. per diuersas. & l. ab Anastasio. C. manda. quia venditio quotæ litis prohibita est. Et ideo si quis actionē quam habet cedat causidico, vt quasi causidicus videatur causam suā non alienam agere in fraudem legis, sequendum est quod dicitur in dd. ll. Ex his intelligitis an valeat & quatenus valeat venditio obligationis siue actionis. Nunc videndum ast,

Quid venditor emptori præstare debeat.

CAP. V.

SI quis mihi vendiderit actionem quam habebat aduersus aliquem, quid mihi præstare debet? In primis venditor cogitur emptori cedere actionē quā vendidit, & eum cōstituere procuratorem in rem suā ad exigendum, quod continetur ea obligatione, ad agendum tam contra reum quam eius fideiussorem. Tu mihi vendidisti actionem aliquam: actio eo contractu mihi datur aduersus te, vt me procuratorē in rem meā facias &, mihi cedas actionē vt possim agere aduersus debitorē tuū, quaten⁹ miles mihi ea actio cessa est. l. 14. qui filiifamilias. Is qui actionē aliquam vel nomen vendit, cogitur præstare omnem actionem quæcunque sibi competit ex ea obligatione, ita vt si is qui contraxit cum filiofamilias, vendiderit suam actionē alteri, teneatur cedere suam actionem non tantū quā habet aduersus filiumfamil. sed etiam quam habet contra patrem de peculio. Simile est quod dicitur in leg. venditor. 23. Titius mihi debebat centum, dederat mihi fideiussorem Sempronium, vendidi tibi actionē mihi competentē aduersus Titium, agis aduersus me vt ego tibi præstē non tantū actionē quæ mihi competit aduersus Titium, sed etiam quæ competit aduersus fideiussorem: quæritur an possis? Dicitur posse agere vt vtranque actionem cedam, quamuis de fideiussoris obligatione nulla mentio facta fuerit: quia æquum est vt præstem quicquid ex ea causa mihi competit, tam aduersus reum quàm aduersus fideiussorē, nisi aliud actum sit. Quinimo pignoris persecutio debet cedi. l. emptori. 6. Ego tibi nomen vendidi aduersus Titium, Titius mihi obligauerat res quasdam suas iure pignoris, vel hypothecæ. Ideoque mihi competit aduersus eum actio non modo personalis, sed etiam hypothecaria ad persequendum pignus contra quēcunque possessorem, vtranque actionem tenebor præstare. Addendum est etsi præstita & cessa non sit actio emptori, nihilominus actionem vtilem ipsi competere posse. Nā directa actione non poterit agere propter venditionem actionis, nisi procurator in rem suā constitutus sit: tamen receditur à summo iure propter vtilitatem & æquitatem. l. posteaquam. 7.

Si quis dederit mihi cautionem aliquam in pignus, possum vtili actione agere aduersus debitorem, indéque consistit vtilitas eius pignoris, postquam eo deuentum est. Cum hoc receptum sit in pignora, visum ast etiam id recipi debere in vendito nomine. Eodem pertinet quod dicitur in leg. ex nominis. 8. C. hic. Ex nominis emptione dominium rerum non transit ad emptorem. Quid ergo prodest nominis emptio emptori? Hoc prodest, quod si constituatur procurator in rem suam poterit procuratorio nomine agere actione directa, vel etiamsi non constituatur procurator in rem suam, poterit agere vtili actione exemplo creditoris. Sed quæritur in hac actione cuius periculi sit an emptoris an venditoris, si forte locuples non sit debitor contra quem vendita est actio? Et hic dicitur venditorem non præstare debitorem esse soluendo, nisi aliud actum sit. l. quarta, & quinta. sed tantum venditor præstare debet eum debitorem esse, ita vt si debitor nō sit, venditor teneatur emptori eius quod interest nomine, *sine exceptione*, quia debitor non est à quo propter exceptionem exigi non potest, forte quia pactum factum erat de non petendo: nec tenetur venditor certæ pecuniæ nomine, nisi aliud actum sit, cum quod debetur tibi vendit, etiamsi teruntium tantum emptor habuerit à debitore satis est. Deinde notandum est quicquid ex hac actione vel compensatione venditor consequutus est, id integrum præstare debere emptori. l. venditor. 23. §. vlt. hic.

IN TIT. XLIV. ET XLV. LIB. IIII. COD. ET TIT. V. LIB. XVIII. PANDECTARUM.

DE RESCINDENDA VENDITIONE ET QVANDO LICEAT AB EMPTIONE DISCEDERE.

SVb hoc titulo tractatur de causis ex quibus rescinditur venditio. In primis venditio mutuo consensu emptoris & venditoris rescinditur re integra, si neque pretium solutum sit, neque merx tradita: id rationi consentaneum est, quia cum mutuo consensu contrahi soleat, vt contrario consensu mutuo rescindatur leg. 2. & 3. ff. hoc titulo. Vnde acceptilatione soluitur, vt dicitur in leg. 5. cum emptor. non potestate acceptilationis, sed potestate conuentionis, id est, acceptilatione tantum tollitur ea obligatio quæ verbis contracta est. tit. Instit. quibus modis toll. obligat. Ergo acceptilatio non tollit actionem quæ nascitur ex contractu emptionis, nisi conuersa fuerit in Aquilianam stipulationem: sed tamen ob mutuum consensum datur exceptio pacti. Hinc variæ quæstiones tractantur in leg. 1. 2. 3. 4. & 5. de mutuo consensu. Alterutro autem inuito non receditur à venditione, vt dicitur in leg. 3. hic. ne rescripto quidem Principis eo nomine impetrato, recedi à venditione potest vnius contrahentium voluntate, etiam si fiscus sit: etiam si duplum pretij offeratur l. 6. non est. C. eo. Imo etiam si miles sit, is qui venditionem contraxit. l. ratas. multa constituta sunt in gratiam militum, vt apparet ex titulo de testam. milit. & alijs locis: vnde probabiliter dubitatū fuit de militib. Sed tamē rescribit Imperator ratas vēditiones factas cū militib. esse debere: hoc est intelli-

telligendum, & si quis denuntiauerit alteri ne vendat illam rem aut illam l. si maior. 13. C. hic. Imo etiam si non impleatur contractus ex vna parte. l. ea conditione. 12. hic, & toto tit. seq. Nam si tu cui vendidi non soluas pretium, mihi datur actio vt soluas pretium. Et si verum sit quod diximus, tamen certæ causæ sunt ex quibus venditio contracta rescinditur.

Prima causa est. Si per vim vel metum contracta fuerit venditio. Exemplum est de vi in leg. 1. hic. de metu, in l. si voluntate. 8. modo sit metus iustus qui cadat in virum constantem. Inanis enim metus non habetur ratio. Idcirco si quis necessitate compulsus propter vegens debitum vel munus publicum rem suam viliori pretio distraxerit, non rescindetur venditio. l. nō idcirco. 12. C. Idem est dicendum de dolo & fraude. l. 5. si dolo. l. venditori. C. hoc tit. Vnde dicitur in leg. si quis. C. Si fraus interuenerit etiam in subhastatione publica, nullam esse vēditionem: vnde dicitur in leg. si qui impolita. C. eo. Si quid in fraudem fisci venditum sit, irritam esse venditionem. Vnde quæritur si minoris sit distracta res quam valeat, an ideo rescindi debeat venditio? & dicitur non debere. l. 4. l. dolus. 10. & l. si quis. C. eo. Nam licet contrahentibus inuicem se circūscribere. l. in causæ, de minorib. Antinomia est ex leg. item si in pretio. 22. §. vlt. locati. Sed diximus contrahentibus licere inuicē se circumscribere, intelligendum est nisi venditor vltra dimidiam iusti pretij sit deceptus. l. 2. & l. si voluntate. in fin. C. eod. Dimidia autem iusti pretij est cū id quod dicitur excedit duplū pretij, de quo abūde diximus, in leg. si quis cum alter. de verb. obl.

IN TIT. XLVIII. LIB. IIII. COD. ET TIT. VI. LIB. XVIII. PANDECTARVM.

DE PERICVLO ET COMMODO REI VENDITÆ.

NVnc ordo postulat vt de periculo & commodo rei venditæ dicamus, de quo extant duo tituli: vnus in ff. alter in Cod. Quæritur enim plerunque si res vendita perierit aut deterior facta sit post contractam venditionē, vter periculū sustineat, an emptor an venditor? Et ponendum est pro regula & quasi fundamēto totius huius tractatus & disputationis, perfecta venditione periculū esse emptoris. Id cognoscere licet ex ipsis Instit. tit. de empt. & vend. §. cum autem. Postquā perfecta est venditio, interim periculum emptoris est, antequam sit perfecta periculum est venditoris. Si exempli gratia, vinum, quod venditum est, deterius factum sit acore vel mucore, huius mutationis & deteriorationis damnū ac periculum sustinet emptor postquam perfecta est vēditio: antequam vero sit perfecta venditio, damnum est venditoris non emptoris: idem dicendum est de commodo: est enim eadem ratio commodi quæ est incōmodi. Idem dicitur in leg. necessario. 8. idem dicitur in leg. 1. C eo. Sicuti omne commodum ita etiam omne incommodū pertinet ad emptorem perfecta venditione. Vnde quæritur in hoc tractatu quando perfecta venditio dicatur. Et diximus supra ex quibus cōsistat venditio, quę pertineat ad substantiam vēditionis. Diximus simulatque conuenit de re & pretio inter emptorem & venditorem, tunc perfectam dici venditionem. Diximus sub tit. de contrahen. empt. nisi hoc dictum sit, vt in scripturam redigatur venditio. Nam si actum sit vt in scripturam redigatur venditio, tunc non dicitur ante perfecta esse quam scriptura confecta fuerit, etiamsi contrahentium consensus interuenerit l. contractus. de fide instrumen §. in his autem. de empt. & vend. Instit. & l. cum inter. C. eod. tit. Dubium autem non est quin venditio perfecta hoc sensu accipiatur in quæstionibus superioribus. Cum quæritur quando liceat ab emptione discedere, nos dicimus perfecta emptione ab ea recedi non posse antequam perfecta sit posse recedi. Perfectam autem venditionem intelligimus sola conuentione contrahētium, nisi hoc ab initio conuenerit, vt venditio in scriptis fiat: quo sensu post scripturam confectam dicitur perfecta venditio esse. In hoc autem tractatu perfecta venditio aliter accipitur. Maior quædam hic requiritur perfectio cum quæritur de periculo & commodo rei vēditæ, quam cū quæritur an liceat ab emptione recedere. Cum ergo dicitur, post perfectā vēditionem periculum emptoris esse, videndum est quando perfecta emptio recte dicatur, alioqui non poterimus intelligere quando periculum sit emptoris aut vēditoris. Quædam hic annotanda sunt ex quibus cognoscetur quando periculum sit emptoris aut venditoris, & quando perfecta emptio aut imperfecta dicenda sit.

Primùm si res incerta vendita sit, puta homo sine alia designatione, tunc periculum semper est venditoris. Hoc sumitur ex l. necessario 8. hic. Multa requirit Paulus vt venditio perfecta dicatur, & periculum emptoris sit. Primū est si id quod vænierit, appareat quid, quale, quantúmque sit: tunc enim res certa est. l. vbi autem de verb. oblig. vt cum quis vendit hominem Stichum. Si autem quis vendiderit hominem in genere, tunc non intelligitur perfecta esse venditio, quod attinet ad hanc quæstionem vtrius sit periculum: hic ergo sine vlla distinctione dicimus periculum esse venditoris. Non enim dici potest res quæ vænijt, perijsse. Pone venditorem omnes seruos amisisse qui erant in patrimonio suo, & omnem suam substantiam, quis nō vendidit certum hominem qui esset in patrimonio suo: non potest dicere hominem perijsse. l. incendium. C. si cert. pet. l. in ratione §. quædam. ad leg. Falcid. Atque ita distinguendum esse admonui in interpretatione l. cert. s. de verb. oblig.

Secundò, cum res quæ vęnijt consistit in pondere, numero aut mensura, & ad pondus, numerum, aut mēsuram vendita est: tunc dicitur perfecta esse venditio cū res adpensa, admensa, adnumerata est. Ego tibi vendidi vinum, vel frumentum, vendidi tibi non simpliciter, sed definitum est pretium in singulos modios frumenti, in singulas amphoras vini, vt pro singulis amphoris vini tantum mihi soluas. Hoc casu etsi cōuenerit inter te & me de pretio, vt in singulas amphoras tātum soluas, non ideo dicitur perfecta esse vēditio, sed tunc dicitur perfecta esse venditio cum admensum illud fuit, quia ad mensuram illud venditū est. Hæc distinctio extat in l. quod sæpe. 35 § in his. de contrah. empt. ibi est insignis locus de perfectione emptionis & de periculo rei venditæ. Aliquando idem seruatur quod in cęteris rebus, vt si vinum semel definito pretio venditum sit non in singulas mensuras. Sed si pretium non sit semel definitum in singulas mēsuras, in singula vasa & pondera, tunc non dicitur perfecta esse venditio. Conditio enim quædam inesse videtur, si adpēsum sit, si annumeratum, si admensum fuerit quod venditū est. Huic simile est quod dicitur in l. 2. Codice eodem. Si vniuersum frumentum quod erat in horreo venierit sine mensura, idem iudicandum est de frumento quod de alijs rebus venditis, & dicitur perfecta esse vēditio. Damnum igitur & mutatio frumenti pertinet ad emptorem: & tunc dicitur venditū esse auersione l. si quis vina. §. si auersione. & §. vltim. quia periculum ita vendendo videtur venditor à se auertere, etsi nihil aliud expressum sit in vendendo.

Tertiò, si res venierit quæ degustari soleat, idque actum sit vt degustetur, non ante dicitur perfecta venditio quàm degustata fuerit, atque ante degustationem periculū est venditoris non emptoris, quasi perfecta nō sit ante degustationem venditio. l. 1. & 4. hic. Si vinum

tinuo sine cessiona, opus est cessione & procuratoria constitutione. Oportet alterum ab altero procuratorem in rem suam constitui, vt actione sibi cessa & mandata experiatur. Non satis fuit dicere communicationem quandam rerum fieri in definitione nostra, sed oportuit addere, mutuam esse communicationẽ: nam alter alteri communicat, alias non diceretur societas esse. Si duo coeant societatem, ita vt vnus in medium tantum conferàt, alter nihil conferat, non erit societas. Oportet vtrunque conferre aliquid, si non pecuniam, saltem industriam conferat, l.5.hic. & l.1 C.eo. *Contrahi magis obtinuit.* Hæc verba significant certi iuris id non fuisse antequam id receptum fuisset, vt nunc receptum est & constitutum, quia opera loco pecuniæ est, sicut etiam pecunia pro opera est. Plautus in Asinar. ait. *Hostimentum est opera pro pecunia.* Hostimentum Festus Pomponius interpretatur æquamentum, quandam pensationem pecuniæ quæ datur. Vlp. in l. cum duob. 25. §. si coeunda, eo verbo vsus est, vbi æquamentum vel hostimentum legendum videtur pro vestimentum. Sed hunc locum postea explicaturi sumus. Quod autem diximus mutuam esse debere hanc communicationem, ita accipiendum est, vt vterque damni ac lucri particeps sit, alias non contrahitur societas. Si ita coita sit societas, vt vnus participet lucrum, alter vero damnum tantum sine vllo lucro, societas non recte sic contrahitur. Aristo. in l. si non fuerint. 29. vocat hãc societatem leoninam. Veteres etiam Iurisconsulti vocant huiusmodi societatem leoninam ex Apologo quodam Æsopi de societate Leonis, vulpis, & asini, cũ ad vnum ex socijs totum lucrum peruenit, & alter nihil aliud quàm damnum sentit. Potest tamẽ in coeunda societate conueniri vt lucri & damni æquæ partes non sint. l.6. & l. si non fuerint. 29. in prin. Non est necesse in coeunda societate æquas esse partes damni & lucri. Is qui plus cõfert vel pecuniæ vel operæ in commune, æquum est etiam vt plus lucri auferat, alter vero minus. Sed videndum est quid actum sit inter contrahentes: & plerunque accidit vt partitio societatis boni viri arbitrio committatur. l. societatem. bis. 6. Sed hæc quæstio fusius tractatur in l. si societatem. 77. & ll. seq. ad fin. titul. Collata est constitutio partium in arbitrium communis amici: quæritur an si arbitratus fuerit, possit ab eius arbitrio quasi iniquo recedi? Dicitur posse recedi, cum distinctione tamen quæ hic adhibetur. Varie arbiter accipitur in iure ciuili. Nam arbiter aliquando dicitur is ad quem ex compromisso itum est tanquam ad iudicem, & is fungitur vice iudicis: hic dicitur arbiter compromissarius, quoniam ex compromisso litigantium eligitur, id est, hinc inde pœna promissa, si sententiæ eius paritum non fuerit. Et ad hunc locum pertinet tit. de recept. arbitr. Huic sententiæ arbitri standum est, etiamsi iniqua fuerit. l. diem proferre. §. stari autem. de recep. arbit. aliter pœna debebitur. Arbiter etiam accipitur pro eo cui aliquid definiendum committitur, de quo tamen est controuersia. Vt cum lex dicitur contractui societatis vt partium constitutio fiat arbitrio communis amici, si quid iniquum sit arbitratus, ab eius arbitrio recedi potest, præsertim in bonæ fidei iudicijs. Bonæ fidei conuenit, vt si quid iniquum sit arbitratus, id corrigatur, & ad æquitatem redigatur. Nam nihil aliud commissum huic esse videtur quam quod boni viri arbitrio conuenit. l. si libertus ita iurauerit. de oper. liber. est locus communis de arbitrio obseruãdus.

Arbitri sententiæ etiam iniquæ standum: nisi in bonæ fidei iudicijs.

Quomodo contrahatur societas.

CAP. II.

EX hac definitione intelligitis quomodo contrahatur societas. Societas contrahitur cõsensu & conuentione sociorum, cum conuenit inter eos vt res quæ proprie sunt singulorum communicentur. Addendum est, varijs modis societatem contrahi posse ex l.1. hic. Societas contrahi potest vel in perpetuum ne quis aberret propter homonymiam vocabuli interpretatur Paulus in l.1. id est, dum viuunt. Sic accipitur in l.1. de iure dotium. cum dicitur dotem dari marito nomine mulieris vt in perpetuum apud eum sit, id est, donec solutum fuerit matrimonium quolibet modo. In æternum autem non potest coiri societas. l. nulla. 70. Si duo ita coierint societatem, vt non liceat neque ipsis neque hæredibus eorum ab ea recedere, nulla est societas. Visum est valde durum ob pactionem aliquam homines cogi ad perpetuo manendum in communione. Communio multa parit incommoda, sed tamen potest vel ad tempus certum coiri societas, vel etiam quamdiu vixerint socij. Deinde dicitur in eadem lege, non tantum pure contrahi posse, sed etiam sub conditione. Dubitatum olim fuit an societas sub conditione coiri posset: sed decisa est hæc disputatio à Iustiniano in l. pen. vbi Iustinianus statuit coiri posse sub conditione. Dubitatio ex eo fuit quod quidam sunt actus legitimi, qui nec diem nec conditionem recipiunt. l. actus. de regu. iur. Sed ex numero eorum actuum legitimorum non est societas. l. pen. C. Sequens locus est in quo quæritur,

Quibus modis distrahatur societas.

CAP. III.

SIcut varijs modis contrahitur, ita etiam varijs modis distrahitur societas: qua de re notãda est distinctio quæ traditur in l. hic. Renuntiatione, morte, capitis minutione, & egestate dissociamur. Nos hanc diuisionem & species eius distincte explicaturi sumus. Renuntiatione in primis societas finitur. Dubium non est quin mutuo dissensu dirimatur societas, sicut mutuo consensu contrahitur. Nihil enim est tam naturale quàm dissensu contrario id solui quod nudo consensu contractum est. l. prout. 70. de solut. & l. nihil tam naturale. de reg. iur. Et hoc satis expressum est in l. verum. 63. §. vlt. hic. l. tandiu. C. eo. in Instit. quoque id expressum est in §. manet. tit. de societ. Quinimo societas dissoluitur voluntate vnius ex socijs, non tantum mutuo dissensu, sed vnius tantum. dict. §. manet. Si vnus renuntiauerit societati, vtilitas suasit vt hoc committeretur socio, propter magna incommoda quæ adfert communio vt societas dirimatur voluntate vnius ex socijs. Hoc enim intelligendum est de voluntate tacita. Nam tacita etiam voluntate quæ verbis expressa non est, sed re & facto aliquo ostensa, dirimitur societas. d. l. verum. 63. §. vlt. & l. sequen. hic. Negotiationis cuiusdam coita fuit societas inter duos, deinde socij separatim agere cœperunt, & vnusquisque eorum sibi est negotiatus: hoc casu intelligitur distracta esse societas etiam si neuter aperte & expressim renuntiauerit societati. De hac renuntiatione variæ quæstiones tractãtur quomodo facienda sit renuntiatio societatis, & per quas personas fieri debeat: quæritur enim an fieri possit per procuratorem, & per quem procuratorem: an necesse sit speciale mandatum, an vero sufficiat eum habere omnium rerum administrationem. Hæ quæstiones tractantur in l. actione. 65 §. renuntiare. Procurator meus nomine meo potest renuntiare societati quæ à me cõtracta est cum alio. Imo etiam procurator qui liberam omnium bonorum administrationem habet: etsi ei specialiter mandatum non sit vt renuntiaret societati. Non enim videtur excedere fines administrationis renuntiando societati.

Quæstio

Quæstio olim agitata fuit de curatore furiosi. Si societas cum furioso contracta fuerit, an curator furiosi possit renuntiare societati? Hæc quæstio tractatur in l. vltim. Cod. eo. Sicut procurator ita etiam curator furiosi administrationẽ rerum furiosi habet: ergo ei permittendum est etiam vt renuntiet societati quæ cum furioso contracta est. Videndum tamen est ne dolo malo & intempestiue huiusmodi renuntiatio fiat. Nam licet vnus ex socijs possit renuntiare societati, tamen si callide hoc ab eo factum est vt totum aliquod lucrum ei obueniret, nec communicaret cum socijs: huius fraudis ratio habenda est in iudicio pro socio, cum intelligeret fortassis socius delatam esse sibi opimam aliquam hæreditatem, ne ea communicaretur cum socio, antequam is adiret, renunciauit societati: hoc callide factum est ab eo vt fraudaret socium suum. Huius fraudis habenda est ratio in hoc iudicio. Idem dicitur in §. manet. titu. de societ. Instit. In l. actione. 65. §. diximus. vnum exemplum est huius renuntiationis captiosæ & fraudulentæ. Hæc est vis vt ij quibus renuntiatum est societati, liberentur ab eo qui renuntiauit. Is autem qui renuntiauit ab ijs non liberetur, & multa exempla is adfert. Simile exemplum est in l. si conuenerit. 14. hic. Si conuenerit vt non recedatur ante certum tempus à societate, non valet iste contractus, quoniam etsi renunciatum sit societati, intempestiue tamen competit actio pro socio. Similis locus est in l. socius. 17. §. si absenti. Hactenus de renuntiatione qua dissoluitur & dirimitur societas contracta.

Secundo soluitur societas morte vnius ex socijs, in ead. l. 4. Mortem accipere debemus etiam vnius ex socijs, in §. manet. de societate. Instit. vbi Iustinianus adfert rationem, quoniam qui cõtrahit societatem, certã personam sibi elegit, ideo contrahitur societas inter aliquos, vt alter alterius opera & industrie eligatur: ratio non patitur vt mortuo vno ex socijs, cuius industria electa est, societas duret cum eius hærede. Certa enim persona electa est, cuius fides & probitas comperte erat, quod forte non est in hærede. Ad vtilitatem omnia hæc relata sunt à Iurisconsultis, qui intelligebant incommoda quæ ex communione nasci possunt. Non transit ergo societas ad hæredem post mortem vnius ex socijs. Hoc est intelligendum etiamsi nominatim conuenerit inter socios, vt ad hæredem transeat societas: hæc pactio rata non est. l. nemo. 38. & l. plane. 37. Nisi pactio iterata sit, vt videatur noua societas coita. Actio tamen pro socio datur in hæredem. Nouo consensu cum hæredibus iniri potest societas, sed nouus erit contractus. Excipitur tamen societas vectigalium in l. adeo. 59. & 60. Si publicani qui redemptores publicorum vectigalium sunt, societatem inter se coierint vectigalium publicorum nomine, & conuenerint vt transeat societas ad hæredes, rata est hæc conuentio. Fauor publicus vectigalium hoc suasit. *Sed ita demum, si pars defuncti*, id est, si in ineunda societate cõuenerit vt pro qua parte socius est, is cum quo contracta est societas, pro ea parte socius sit eius hæres, si interim moriatur. Quamuis autem hoc permittatur in societatibus publicorum vectigalium, tamen id etiam æstimandum est ex causa. Potest talis causa incidere vt talis conuentio rata non sit, sicut in priuatis conuentionibus. Sic videtis quæcunque constituta sunt de his rebus ad bonam fidem referri, quoties id exigit vtilitas propter aliquam circumstantiam: est enim hic contractus bonæ fidei, vt posteà dicemus, in quo boni & æqui maxime habẽda est ratio. Præterea quod dicimus solui societatem morte vnius ex socijs, intelligendum est solui societatem inter omnes socios qui superstites sunt, nisi aliud conuenerit, de quo tamen poterit dubitari. l. actione. 65. §. mortuo. hic. Nam fortassis aliquis ex superstitibus nunquam contracturus erat societatem nisi propter eum qui decessit. Potest tamen conuenire: & rata habenda est hæc conuentio, vt si vnus ex socijs decesserit, maneat societas cum elijs superstitibus. Tertiò dirimitur societas capitis diminutione. d. l. 4. Idem dicitur in l. verum. 64. §. vlt. Vbi hoc explicatur. Cum amittitur libertas, vel etiam ciuitas amittitur manente libertate, soluitur societas: inter enim homines est quædam mors ciuilis. Quartò egestate soluitur societas d. l. 4. Varia sunt exempla huius solutionis quæ fit per egestatem. Vnum est in l. actione. §. publicatione quoque. Cum bona alicuius sunt confiscata, hac publicatione soluitur societas: quia res interiisse dicuntur. l. verum. §. vlt. Res transeunt ad alium dominum in quo nollent alij socij, nec eis expediret societatem inire. Idem dicitur in §. publicatione. instit. de societate. Soluitur egestate societas.

Alij exempla sunt in l. actione §. 1. & l. verum. 64. §. vlt. hic. §. solu. Insti. eo. Quartus casus additur à Iustiniano si sit impositus finis negocio cuius causa contracta erat societas. §. soluitur. Instit. de societate. Ex his intelligitis quomodo contrahatur societas, & quomodo dissoluatur.

De actione quæ oritur ex contractu societatis.

Cap. IV.

EX contractu societatis nascitur actio quæ dicitur pro socio: vnde fit vt hic titulus inscribatur Pro socio, id est, De actione pro socio. Hæc actio datur socio aduersus socium varijs ex causis. Exempla causarum hic repetuntur, quæ nos ordine explicaturi sumus. Veluti si socius non conferat in medium quod iure societatis conferre debet, eo nomine datur aduersus eum actio quæ dicitur pro socio. Societas contrahitur inter aliquos, vt res quæ propriæ sunt cuiusque, communicentur & conferantur in medium. Id si non fiat, eo nomine agitur pro socio. In l. 3. C. pro socio. huius communicationis & collationis multa variáque exempla sunt tam in Digestis quàm in Codice, præsertim in l. cum duobus. 52. §. vlt. & l. seq. Exempla sunt eius quod diximus conferendum esse inter socios quod cuiusque proprium est. Ex quo apparet quid interfit inter hanc actionem pro socio, & actionem communi diuidundo.

Actio quæ dicitur communi diuidundo propter res communes datur: sed tamẽ differt ab hac actione. Nam agitur actione communi diuidundo principaliter vt res diuidantur, quæ communes factæ sunt propter societatem, vel propter aliam causam sine societate. Hæc autem actio datur vt res quæ communes sunt, conferentur in medium & communicentur. Hæc differentia traditur in leg. 1. communi diuidun. In actionem tamen communi diuidundo veniunt etiam præstationes personales: sed magis propter res communes oritur quàm propter præstationes personales. Actione enim communi diuidundo agitur, vt socius præstet sumptus, qui facti sunt in diuisione rerum communium. De præstationibus personalibus quæ veniunt in iudicium communi diuidundo, est locus in leg. quibus. 34. Loquitur enim de communione rerum quæ ex societate non nascitur, sed ex alia causa. Quoties aliqui incidunt in communionem sine societate, agetur actione communi diuidũdo, vel familiæ erciscundæ: vt si duobus aliqua hæreditas delata sit. Aliud exemplum est: Si sumptus in rem communem facti non restituantur à socio cum eo quod interest & alijs omnibus huiusmodi accessionibus. leg pro socio. 38. §. vltim. Est mihi tecum societas, res quædam sunt inter nos communes,

propter societatem in eas res tuendas aliquid impendo: hæc actio mihi datur aduersus te. Similis locus est in leg. cum duobus. 52 §. idem respondet. Ædificium erat commune inter nos, ego sumptus feci in instauratione ædificij: agam aduersus socium eo nomine actione pro socio, quamuis aliter mihi cautum sit constitutionibus Principum. leg. 4. Codic. de ædific. priuat. Quæ constitutio facta est in gratiam eorum qui ruinosa ædificia instaurant, & reficiunt, quod maxime pertinet ad publicam vtilitatem & decus publicum, ne ruinosis ædificijs ciuitatum aspectus deformetur. Simile exemplum est si æs alienum non soluatur quod manente societate contractum est. leg. omnes æs alienum. Cum socius tuus essem, manente adhuc societate æs alienum contraxi, propter societatē ego id æs alienū solui, dissoluta iam societate nihilominus mihi datur hæc actio aduersus te.

Aliud exemplum est, si dolo malo aut culpa socij aliquid damni contigerit, socius socio hoc iudicio tenetur non tantum de dolo, sed etiam culpa. l. cum duob. 52. §. 1. subijcit deinde quæstionem eodem pertinentem. *Si in coeunda.* Quid dicemus si in coeunda societate operam vel artem suam quis contulerit? Si pecunia data sit in commune pecus pascendum: hic qui suscepit pecus pascendum, operam tantum suam pollicetur. *Aut agrum politori damus.* Sic enim legendum est. Exempla multa adduxit Anto. August. in suis castigat. Dictū autē superius à nobis est, sic legendū esse, *Pretiū enim opera artisue est aquamentū.* Vnus cōfert operā, alijs cōfert pretium operæ, id est, pecuniam. His verbis significat Iurisconsultus hunc contractū ad vtrunq. socium pertinere: comparatur enim opera & ars cum pretio. Sed quam culpam præstat socius socio? Hæc quæstio tractatur in l. 54. & Instit. tit. de societatu. §. vlt. Socius socio præstet consuetam in rebus suis diligentiam, nihil præterea præstat. Si negligentior fuerit in rebus communibus quàm in proprijs, eo nomine tenetur. Ergo exactissima diligentia ab eo non requiritur. Præstat leuem culpam tantum non leuissimam. Imputandum enim ei est, qui socium negligentem sibi delegit & adsciuit. Nam si negligentior non fuerit in rebus communibus quàm in proprijs, eo nomine damnari non poterit socio in hoc iudicio. De casu fortuito, de damno fatali quæritur. Sed certi iuris est, si socius socio non cuiusuis culpæ nomine tenetur, multo minus ab eo fatale damnum præstandum esse, vt dicitur in l. cum duobus. §. damna. hic.

Obiter annotandum est furtum non numerari inter casus fortuitos, quia latrocinium nulla hominis diligentia vitari potest. l. 2. de admin. rerum ad ciuit. perti. l. quæ fortuitis. de pignot. actio. Furtum simplex huiusmodi non est: furtum tamen domesticum excipitur: nam vitari non potest, alioqui carendum esset seruis & ancillis. Atque ideo moribus nostris in seruos domesticos grauius animaduertitur quàm in alios. Ex his facile cognoscetis quid petatur hac actione. Cum dicimus ideo dari hanc actionem quia socius non confert in medium quod conferre debet, vel sumptus non restituit in rem communē factos, vel fructus à se perceptos. Ex his intelligitis petendum esse vt socius conferat in medium: & petendos esse sumptus in rem cōmunem factos, & petendos etiam fructus perceptos.

De effectu & qualitate huius actionis.

CAP. V.

DE effectu & qualitate huius actionis pauca perstringenda sunt. In primis hæc actio directa est, non reperitur contraria: tantum dicitur hæc actio competere socio aduersus socium. Diximus in commodati iudicio & depositi vnam actionem principalem esse & directam, aliam non esse æque principalem. Vna datur propter negotium quod principaliter contractum est, veluti vt res commodata reddatur, cum ea vsus fuerit commodatarius, vel vt res deposita reddatur. l. in commodato. §. 1. commoda. Sed hic vtraque actio est æque principalis & directa. Idem dici non potest in hoc contractu societatis: neutra dici potest magis principalis esse quàm altera, ideoque non potuit hic distingui à Iurisconsultis contraria actio à directa.

Deinde hæc actio bonæfidei est. §. actionum. Instit. de act. & dicitur bona fides in hoc iudicio exuberare. l. 3. hic. Maxime habetur ratio bonæfidei in hoc contractu. Huc pertinet quod dicitur in l. 3. hic. Cum dicit ipso iure nullam esse societatem quæ dolo malo & fraude contracta est, quia hic contractus est bonæfidei. Cicero lib. 3. Offic. ait legibus Romanis, quod ipsum ius dicitur, non vindicari dolum, sed in iudicio bonæfidei habebatur ratio cum addebatur, ex bona fide. De hac re scripsimus plenius in commen. de in litem iur. Præterea hæc actio famosa est, sicut actio depositi, cōmodati. Videtur magna perfidia esse socij fallētis eum quo magna coniunctio est, & velut quædam fraternitas. l. verum. in prin. hic. Præterea damnatus hac actione infamia notatur. l. 1. ff. de his qui not. infa. Ac etiā hæc actio datur hæredi & in hæredem, quamuis societas in hæredem non transeat. Actio tamē pro socio ad hæredem trāsit, & in hæredem. l. nemo. hic. Tametsi societas socij morte finiatur: actio tamen pro socio quæ competit aduersus defunctum vel defuncto non extinguitur, sed datur etiam hæredi & contra hæredē. Simile est quod dicitur in l. hæres. Hæres etiam præstat culpam in hoc iudicio. Nam etsi societas finiatur morte, tamen si quid à defuncto cœptum sit & inchoatum, id consummare debet hæres. In eo autem potest dolum & culpam admittere. Similis locus est in l. actione. §. morte. Idem dicitur in l. 4. eod. titul. Cod. Denique hæc actio in solidum non datur aduersus sociū, sed quatenus facere potest. l. verum hic. quamuis actiones soleant in solidum competere aduersus reos debitores, vt quicquid debent ab eis exigi possit. Sunt tamē quædam actiones quæ nō dantur in solidum, sed quatenus is cum quo agitur facere potest, habetur socij ratio, ne egeat, ne omnibus suis facultatibus & fortunis spolietur. l. sūt qui in id. ff. de re iudic. De qua re plenè tractaui in ĩterpretatione l. marit⁹. & ll. seq. ff. sol. matr. huiusmodi est actio pro socio propter mutuam illam rerum communionem quæ est inter socios. Visum est inhonestum vt socius socium omnibus suis facultatibus exuat, & nihil ei relinquat ad victum vnde se tueri possit. Ratio satis est euidens in societate omnium bonorum, de qua loquitur Iurisc. in l. sunt qui in id. Sed tamen latius est productum ad socios qui vnius rei societatem contraxerunt. Sic enim conciliari videntur hi duo loci qui alioqui pugnare inter se videntur in l. verum. in prin. hic. in l. sunt qui in id. de re iudic. De hoc beneficio quod tribuitur socio vt solidum ab eo non exigatur, sed quatenus facere potest, vt victus necessarius & commodus ei relinquetur, multa tractantur, quæ hic omittam propter breuitatem temporis quæ etiam plenius à nobis tractata sunt in alijs locis: maxime in l. maritum. solut. matr.

IN TIT. XXXVIII. LIB. IV. COD. ET TIT. I. LIB. XVIII. PANDECTARVM.

DE CONTRAHENDA EMTIONE.

CAP. I.

HIc contractus emptionis & venditionis adeo notus est ex cōmuni vsu, vt definitione dialecti-

ca non

ca non videatur magnopere hic necessaria esse: nemo enim est qui non intelligat quid sit emere, & quid sit vendere. Origo autem huius tractatus traditur à Paulo in l. 1. hic. quæ videtur sumpta ex Aristotele lib. 1. Polit. Ego alias admonui hic legendum esse *quantitatis*, quamuis alij legant, *qualitatis*. loquitur de æstimatione nummi quam quantitatem vocat. Cum quæritur quanti locabilis sit nummus: nummus habet suam æstimationem, eamque certam. l. nummis de in litem iur. l. quæ extrinsecus. de verb. oblig. Arist. in Polit. τὸ πόσον vocat; hac de re aliquid scripsi in disput. anniuer. lib. 1. In hac disputatione nos eadem methodo vtemur qua vsi sumus disserentes de contractu mutui. Quoties conuenit vt res aliqua tradatur certo precio, tunc dicitur contracta emptio & venditio esse: modo sit animus acquirendæ rei vt differat à locatione & conductione, in quo contractu merces & pretium & res interuenit: sed non est animus acquirendæ ipsius rei. Nam quamuis venditor non teneatur dominum facere emptorem, sed sufficiat vacuam possessionem tradere, tamē consiliū est emptoris vt rē sibi acquiratur vel traditione vel vsucapione. Clarius vobis explicare non possum quæ sit venditio. Ex quo consequens est ad substantiam huius contractus tria necessaria esse. In primis necessaria est res quæ veneat, deinde definiri certum pretium debet. Tertio consensus contrahētium interuenire debet. In his tribus cōsistit substantia huius cōtractus quoniā sine his tribus non potest consistere emptio & venditio. De his igitur tribus sigillatim & ordine tractaturi sumus. Videamus igitur primum de re quæ veneat.

De re quæ vendi potest, aut contra.

CAP. II.

Sit hoc in primis positum, sine re non posse consistere venditionem: nisi sit aliqua res quæ veneat, quæ possit acquiri emptori, non est venditio neque emptio. l. nec emptio. 8. hic. Huius rei exemplum est in l. domum. 57. Domus vendita est quæ erat combusta, emptio non tenet, quia nulla res subest quæ possit dici vendita esse. Non domus combusta esse proponitur quæ vendita fuit. Addit Iurisconsultus in dict. leg. nec emptio. 8. quasdam exceptiones. Partus nasciturus recte emitur, etsi subtiliter dici possit res non subesse quæ emitur, tamen propter spem consistit venditio. Affert aliud exemplum quod docet, aliquando sine vlla re emptionem & venditionem consistere. Cum quis emit iactum retis, spes loco rei est, cum quis emit iactum retis, si forte nihil captum sit, tenet venditio, & agitur ad pretium cum spe numeratum. *Vel missilium.* Missilia erant quod magistratus iactabant. Oportet igitur rem aliquam esse quę subsit vt teneat venditio & emptio. Vnde quæritur: Si illud aut illud sub alternatione venditum sit, puta Stichus vel Pamphilus, vtra res vendita intelligatur, an Stichus an Pamphilus? Et certum est electionē venditoris esse. Ea res vendita esse intelligitur quam venditor elegerit. l. plerunq. de iure dot. l. vbi. §. qui illud. de verb. oblig. Et de emptione locus est in l. si ita distrahatur. 25. Additur tamen exceptio in l. si in emptione. 34. §. pen. Si vna ex rebus venditis perempta sit, ea quæ superest manet in obligatione. Est locus communis de alternatione obseruandus. Quæritur etiam quæ res venire possit an non possit? Regula traditur in l. si in emptione. §. omnium. Res quæ sunt in commercio, recte vendi possunt, quæ vero extra commercium hominum sunt, vendi non possunt: nulla earum venditio est, inquit Iurisconsultus. Huius regulæ exempla sunt in l. 4. 5. 6. & aliis sequentib. de re sacra, religiosa, libero homine. Rei sacræ nulla est venditio, nulla emptio. de qua plene dixi in interpretatione l. inter stipulantes. §. sacram. C. de verbor. oblig. Iurisconsul. addidit exceptionem, nisi ab ignorante ematur. Nam si quis putans eum esse seruum quem emebat, qui tamen liber erat, vel rem prophanam esse quæ sacra erat; propter eius ignorantiam ei succurritur, vt actio & emptio ei detur: sed tamen non tenet emptio. Quod dictum est de re sacra & religiosa; idem dicendum est de publica. Publicam autem rem quomodo accipere debeamus dicet hic Iurisconsultus. Publica res dupliciter accipitur. Publica res dicitur quandoque quæ est in patrimonio populi: & nihil prohibet eam rem vendi: & hoc expressum est in l. pacta conuenta. §. vlt. hic. Sed res publica quæ in vsu publico est, vendi non potest. Quod autem dicimus hunc contractum propter ignorantiam valere, id accipiendum, vt possit emptor agere ad id quod sua interest sibi venditam esse rem sacram vel religiosam pro prophana: liberum hominem pro seruo: rem quæ erat publico vsui destinata, pro priuata & propria: non vt teneat emptio. l. qui officij. hic, §. vlt. Instit. de empt. Notandum tamen est rem sacram aut religiosam alterius rei venditioni nonnunquā accedere posse, quamuis per se vendi non possit. l. in modicis. 24. hic. Quidam vendidit prædium in quo erat aliquis locus sacer vel religiosus, vt sæpe accidit etiam moribus nostris, an venditum quoque sit intelligendum quod sacrum est aut religiosum? ita & accedit maioris partis venditioni. Similis locus est in l. quædam. de acquir. rer. domi. Sic ius patronatus quod sacrum est, transit cum rerum vniuersitate. ca. cum secutū. de iure patron. Quod ius patronatus est ius præsentandi & conferendi beneficium. Quod dicitur in l. si in emptione. §. omnium. *Omnium rerum quæ in commercio hominum sunt, venditionem recte consistere*. hoc est intelligēdum cum exceptionibus. Nam plerunque rei alicuius commercium est, & tamen eius venditio non consistit, vt si quis ab aliquo emerit rem suam. l. suæ rei. 16. hoc tit. Ego emi rē meam quam putabam esse alienam, vel quam sciebam esse meam, emptio non consistit, quia finis emptionis est, vt iam admonui, vt res empta acquiratur emptori. Eo spectant qui venditionem & emptionem contrahunt. At non potest mihi acquiri res quæ mea est. Frustra cōtrahitur emptio rei quæ emptoris est. l. 4. C. eo. *Duplicari sibi titulum.* Si quis mihi vendiderit rem quæ mihi obligata erat, nō tibi, duplicatur titulus possessionis. Hoc est intelligēdum præter quàm in casibus exceptis. Potest enim quis rem suam emere sub conditione, si sua esse desierit. l. existimo. Præterea possessio potest emi. Res quædā mea est, Ego sum dominus & proprietarius, sed tamen alius habet possessionem: forte habet vsumfructum, ego emere possum possessionem rei quæ mea non est. l. si in emptione. 34. §. 1. et seq. Videt se possessionem non habere, quamuis habeat proprietatem: emit possessionem, & valet venditio & emptio. Nam hęc venditio non frustra fit, sed aliquam vtilitatem ei affert. Emptio etiam rei propriæ consistit, si forte dominium eius rei aliquo casu possit auferri, l. 4. C. eo. Si donatio sit in me collata à defuncto quæ recte possit rescindi tanquam inofficiosa. titul. de inoffic. donat. C. Si emero eam rem, valebit emptio & venditio: quamuis sit rei meæ, quoniam illud dominium aliquo casu potest à me auferri. Circa rem etiam notandum est, non tantum rem quæ venditoris propria est, sed etiam alienam vendi posse. l. Rem alienam. 28. Is qui vendit rem, obligat se ad tradendam rem & vacuam rei possessionem, & vt liceat emptori eam rem habere licere; nihil autem prohibet quomodo se eo nomine obliget. Nam si rem quæ aliena est euincatur à domino, eo nomine datur actio ex empto aduersus vendi-

Publica res quæ sit, & an vendi possit.

torem ad id quod emptoris interest rem alienam ab eo venditam non esse. Alia ratio est pignoris, de quo diximus sub tit. de pignor. act. Diximus rem alienam pignorari non posse. Nam qui rem det pignori non se obligat, sed rem obligat, & ideo si valeret obligatio rei alienæ, id præiudicaret domino. De quibusdam rebus quæstiones tractantur, quarum legibus venditio prohibita est, vel bonis moribus non conuenit earum venditionem ratam esse. Quæritur in primis de veneni emptione, in l. quod sæpe. 35. §. 1. Si quis vendiderit malum venenum ad intoxicandum hominem, huius rei venditio nulla est. Addit exceptionem, *Quæ sententia.* Venena mala adiecta alia materia aliquando sunt salubria, & nobis possunt esse vsui: & hoc casu veneni venditio valet. Aliud exemplum rei cuius venditio prohibita est, extat in l. senatus. 52. Si quis diruat domú suam, vel villam suam, sperans se pluris venditurum materiam, & singulas res ex quibus domus est constructa, quam ipsam domum integram, id ei facere non licet. Nam senatus censuit ne quis domum dirueret: hoc visum est ad publicam vtilitatem & publicum decus pertinere: irrita est venditio huius rei: huic simile est quod legimus in l. cætera. §. 1. de legat. 1. Sicut hæ res vendi non possunt, ita non possunt legari testamento.

IN TIT. XL. LIB. IIII. COD.
QVÆ RES VENDI NON POSSVNT, & qui vendere vel mercari vetantur.

Hic titulus pertinet ad locum de rebus quæ vendi non possunt, vt & sequentes. Purpuram vendere priuatis hominibus non permittitur. Purpura enim induebantur tantùm Principes & summi magistratus, & ideo interdictum est commercium purpuræ hominibus priuatis. Comes commerciorum sericum, purpuram comparare potest, cæteri homines non possunt. l. 1. & 2. quæ res vendi non poss. Nec frumentum potest emi quod exercitui mittitur: est pœna aduersus eos qui contra fecerint. l. 3. & 4 hoc tit.

IN TIT. XLI. LIB. IIII. COD.
QVÆ RES EXPORTARI NON debeant.

Hoc titulo prohibetur vinum, oleum, liquamina & arma vendi barbaris. Et satis manifesta est ratio huius prohibitionis, ne validiores reddantur instructi armis. Gustus tantùm causa, aut etiam vsus commerciorum prohibetur ferri ad eos vinum, ne fraus fiat legibus 1. & 2. huius tituli.

IN TIT. XLII. LIB. II. COD.
DE EVNVCHIS.

Hic prohibetur venditio eunuchorum. Eunuchi tamen facti in barbaricis locis, possunt vendi & emi.

IN TIT. XLIII. LIB. IIII. COD.
DE PATRIBVS QVI FILIOS suos distraxerunt.

Liberi etiam à parentibus propter egestatem vendi non possunt. Nam etsi eos habeat pater in potestate sua, tamen eos vendere non potest, ideóque eos repetere non potest per rei vindicationem. l. 1. de rei vindicat. Hactenus de rebus quibus contrahitur emptio & venditio: consequens est vt videamus de pretio.

De pretio.

CAP. III.

Diximus in contractu emptionis opus esse re quæ væneat, opus etiam esse pretio mercis. Sine pretio certum est non consistere emptionem, vt dicitur in l. 2. Cod. eod. Quantitatem vocat pretium. Huc pertinet quod dicitur in l. si quis fundum. 37. Iure hæreditario fundus ad me peruenit: eum fundum vendidi, & adieci, Si tibi emptus ille fundus quanti à defuncto emptus est. Re vera emptus non est fundus sed donatus: quæritur an valeat venditio? Et dicitur non valere quasi sine pretio facta sit. Circa hoc pretium notandum est hoc agi debere inter emptorem & venditorem vt pretium exigatur de quo conuenit. l. cum in venditione. 36. alioqui non dicitur venditio contracta esse. Primum hoc pretium debet esse certum. Non satis est de pretio conuenisse inter emptorem & venditorem, sed oportet de certo pretio conuenisse, aliàs venditio nulla est, vt satis expressum est in Instit. tit. de empt. & vend. exempla huius rei duo reperiuntur sub hoc tit. l. emptio. §. huiusmodi. Ego à te emo fundum illum quanti tu emisti: forte ex alio instrumento apparet quanti emptus est, valet venditio, si non appareat, nulla est venditio. Simile est quod dicitur in l. quod sæpe. 35. §. 1. Si vendidero tibi fundum quanti æquum putaueris, non valet venditio: oportet enim certam quantitatem definitam esse, vt valeat venditio. Pretium autem dari non est necesse, sed oportet conuenire de pretio. l. 2. hic. etsi pretium non sit numeratum, valet tamen emptio ex qua datur vltro citróque actio, tam emptori aduersus venditorem, vt rem venditam tradat, quàm venditori aduersus emptorem vt pretium soluat. Quod autem dicimus necesse non esse pretium numerari, sic intelligendum est, necesse non esse vt valeat emptio, tamen necesse est vt transferetur dominium rei venditæ. l. quod vendidi. 19. Idem dicendum est etsi fides habita sit de pretio vel eo nomine satisfactum sit. d. l. quod vendidi. Simile est quod dicitur in l. vt res. Præterea pretium debet consistere in pecunia numerata vt sit venditio. §. item pretium. Instit. de empt. & vendit. vt l. 1. hic. Qua de re fuit controuersia inter veteres Iurisconsultos. Alij putabant etiam si nummi non darentur, venditionem tamen consistere, quasi nihil interesset inter permutationem rerum & venditionem: sed obtinuit sententia eorum qui distinxerunt rerum permutationem à venditione vt distingui debet. Quod autem dicimus de pretio, ad arram non pertinet. Arra quæ interuenit in contrahenda emptione, non est pretium, sed est argumentum quoddam pretij conuenti. l. quod sæpe. hic. & §. 1. Institut. de empt. & vendi. datur aliquid modicum, vt sit signum emptionis contractæ. Tertiò requiritur in venditione consensus: de eo igitur videamus.

De consensu.

CAP. IIII

Vt valeat venditio, oportet consentire venditorem emptorem vt res væneat certo pretio l. 2. C. eod. Ideo furiosus venditionem contrahere non potest, quia furiosi nullum est consilium, nisi forte intermissionis tempore contraxerit. Huc pertinet quod dicitur in l. inuitum. C. eo. Si quis inuitus cogatur emere, nulla est venditio, quia deficit consensus: consensum autem accipimus ementis & vendentis: consensus aliarum personarum necessarius non est, quamuis olim consensus consortium & proximorum necessarius esset in emptione prædiorum. l. dudum. Olim cùm quis vendebat prædium, propinqui & coniuncti necessarij impediebant

vendi-

venditionem, quasi non liceret eis prædia sine eorum consensu vendere: consortibus idem permissum erat. Sed visum est id iniustum esse atque iniuriosum. Constitutionibus tamen posteriorum imperatorum quæ extant apud Harmenopulum lib. 3. Prochiri, tit. 3. huic legi abrogatum est & ius antiquum restitutum, & constitutum est ius prælationis debere coniunctos in venditione prædiorum, quod etiam moribus nostris receptum est. *On appelle cela Retraict lignager.* Idem etiam reperitur apud Harmenopulum de consortibus qui fundum communem habent, vt præferantur in emptione partis alijs emptoribus. Ex his quæ diximus cõsequitur emptionem & venditionem non posse conferri in voluntatem alterius, vt dicitur in l. in vendentis, C. eo. Ego tibi vendo si volueris, non consentimus ambo: non est plenus & perfectus consensus, sed suspenditur. De hac re disseruimus accuratius & plenius sub tit. de verb. oblig. Nulla potest nasci obligatio ex hoc contractu: nullum enim est hic vinculum quo necessitate adstringatur is cui collata est venditio in arbitriũ vel venditoris vel emptoris. Inde etiam consequens est imaginariam, & simulatam venditionem nullam esse, quia deficit consensus. l. nuda. idem dicitur in l. 3. C. eo. Hic locus pertinet ad tit. plus valere quod agitur, quam quod simulate, &c. Hinc etiam consequitur ob dissensum & errorem emptoris & venditoris vitiari venditionem. Disputatio est hac de re in l. in venditionibus. 9. & ll. seq. vbi variæ quæstiones ad hanc rem pertinentes tractantur. Tu mihi vendidisti fundum, ego sentiebam de fundo Semproniano, tu de Corneliano: propter hunc dissensum & errorem nulla dicitur esse venditio. Si in nomine dissentiamus, hic error non nocet. Est locus communis de errore, de quo plene disseruimus in l. si id quod aurum. de verb. oblig. Quæstio tractatur de dissensu & errore qui interuenit in materia & substantia rei non in nomine vel corpore, veluti, Tu vendidisti acetum pro vino: hic in materia erratum est: quæritur an valeat venditio? Hic erratum non est in corpore: erat forte res præsens, sed erratũ est in substantia rei & qualitate. Acetum videtur vinum esse. Exempla varia hic a Iuris. Difficultas tantũ est in antinomia: videtur enim huic legi repugnare l. quid tamẽ. & l. cum ab eo. §. vltim. Si quis vẽdat rem alicui, vt auream quæ ænea erat, vel pro parte vel in totum, quæritur an valeat emptio? Hic distinguit Iurisconsult. vt hic dicitur l. cum ab eo § vltim. dicitur nullam esse vẽditionem. In alia distinguit an quid sit auri, an vero nihil omnino sit. Hæc videntur pugnantia esse. Ego dixi in interpretatione dict. leg. si id quod aurum. de verbor. obligat. quod dicitur in l. cum ab eo. §. vltim. esse intelligendum cum hoc actum est vt pro solido argento mensa væneat. Erat quædam materia quam tu mihi vendidisti pro solido argento, si non sit solidum argentum, sed forte argentum mixtum cum aliqua materia, non valet venditio. In l. quid tamen, non dicit viriolam fuisse venditam pro aurea. Vendiderant hæredes vni hæredum viriolam quæ dicebatur aurea: multum interest an affirmet aureum esse venditor & vendat pro aureo, an vero dicat aureum esse. Ego multa ad hæc pertinentia addidi in interpretatione l. si id quod aurum. de verbor. obligat. Hæc igitur de hac re sufficiant in hoc loco. Consensus igitur necessarius est in contractu emptionis & venditionis. Addendum est consensum sufficere. l. 1. §. vlt. Alij quidam contractus iure ciuili introducti verborum quandam solennitatem desiderant, veluti stipulatio: sed iuris ciuilis nõ est emptio, nec solẽnitas aliqua iuris ciuilis hic necessarie est, verũ sufficien solus cõsensus, id est, nõ est scriptura necessaria, nec stipulatione opus nec traditione. Scripturæ enim fiunt vt rei gestæ fides fieri possit. Hoc intelligendum est nisi actum sit inter contrahentes ab initio vt scriptura conficiatur, vt dicitur in Instit. titul. de emptio. & vendit. in princip. In tractatu ipso de vendenda re aut emenda actum est inter contrahentes vt aduocetur tabellio qui de ea re conficiat instrumentum. Cum hoc actum sit inter contrahentes, non ante perfecta dicitur esse vẽditio quàm fuerit redacta in scripturam, l. contractus. de fide instrum. Sin autem postquam cõuenerit de re & pretio, postea voluerint contrahentes adhiberi tabellionem, nihilominus dicitur perfecta esse venditio. Quoties igitur hæc tria concurrunt de quibus diximus, nempe res, pretium & consensus, dicitur perfecta esse venditio. Perfectam accipere debemus vt à contractu recedere non liceat, non vt periculum emptoris sit: nam perfecta venditio dicitur, id est, periculo emptoris est, aliquando perfecta dicitur vt nõ possit ab ea recedi. Hactenus de re, pretio & consensu diximus: nunc videndum est,

De personis quæ vendere possunt, &c.

CAP. V.

DE personis quædam quæstiones hic tractantur. Et certum est personas habiles esse oportere ad emendum & vendendum vt rata sit venditio, quamuis tria tantum necessaria esse dixerimus, rem quæ veneat, pretium, & consensum: sed horum trium mentionem fecimus, quia pertinent ad substantiam emptionis & venditionis. Sed certum est nullum negotium contrahi nisi ab habilibus personis, vt in l. 2. In princ. Ideo inter patrem & filium non potest contrahi emptio: quia nulla inter eos contrahitur obligatio nisi naturalis. l. frater à fratre. de condict. indeb. Similiter inter tutorem & pupillum. l. si in emptione. §. vltim. Hoc est intelligendum cum exceptione quæ traditur in l. cum ipse. Cod. eod. Tutor prohibetur emere rem pupilli, sed tamen si forte alius contutor sit qui vendat tutori bona fide & palam vendat, valet venditio. Aliud exemplum est de eo qui prouinciam administrat, qui prohibetur aliquid emere à prouincialibus, l. non licet. 46. & l. qui officij 62. de hac re nos disseruimus sub titul. de reb. cred. quomodo ciuitatum administratoribus interdicitur emptio & venditio, & alij huiusmodi contractus.

IN TIT. II LIB. XVIII.

PANDECTARVM.

DE IN DIEM ADDICTIONE.

SIc est legendum, quamuis alij legant, de in diem actione, quam lectionẽ tuetur Alciatus. Cum addicitur res vendita in diem, nisi intra illum diem meliorem conditionem alius attulerit. Hæc venditio quomodo fiat docet Iurisconsult. in l. 1. hic. Multum refert quibus verbis addicatur res in diem. Nam ex verbis, quibus vsi sunt contrahentes, cognoscitur an pura sit venditio, an conditionalis. Multum enim refert an conditionalis sit venditio, an pura. Quæ quæstio facti est. Accidit enim interdum vt venditio quæ ita fit, sit pura, sed resolutio emptionis sit conditionalis, vt cũ dico: Ego tibi vendo rem tanti, deinde conuenit vt recedatur à venditione, si alius intra illud tempus meliorem conditionem attulerit. Aliquando accidit vt conditionalis sit emptio, vt cum conuenit vt perficiatur emptio, nisi quis intra calendas Martias meliorem conditionem attulerit. Quod si sit pura venditio, emptor fructus lucratur, & dominium eius acquirit, vel interim vsucapit, si forte res aliena sit, imò dominus est, si dominus erat venditor, atque ideo in rem agere

potest leg si quis ex lege.de rei vendicat. Cum autem est conditionalis,aliud dicendum est,vt in leg. 4. hic. Nam nulla est obligatio, nulla venditio ante conditionis euentum.§.ex conditionali. de verbor. obligat. sed est tantum spes obligationis futuræ. Quod autem dicimus eum fructus lucrari, hoc intelligendum est, nisi alius meliorem conditionem attulerit postea. Nã si alius meliorem conditionem attulerit, fructus restituere cogetur,l. item quod 6.in princ.&l. Imperator. hoc titu.de in diem addict. Quando autem melior conditio allata esse dicatur, docet Iurisconsultus in l. 4.§.melior. Vendita erat res centum,auctum est pretium:oblata sunt ducenta: dicitur melior conditio allata esse:atque ideo rescinditur venditio:quoniam extitit venditionis conditio sub qua conuenerat, vt à venditione discederetur.Hic dicitur,*Cum pretium adiectum est*.Et inde manauit error eorum qui putant hic legẽdum esse,De in diem adiectione. Sed addictionis verbum refertur ad rem venditam:verbum(adiicere) ad pretium. vtrunque verbum reperitur in leg. cum in diem: hoc intellecto facile est emendare omnes locos qui corrupti sunt. Melior autem conditio tunc dicitur adferri,cum pretio aliquid adiicitur: & maius pretium offertur.Addendum est, etsi solutio pretij facilior vel maturior offeratur:in his quoq. casibus oblatam meliorem conditionem videri. l. 4. §. vltim. & l.5. Vt autem omnia summatim complectamur,sequendum est quod dicitur in l.5. Si quod oblatum est, ad vtilitatem venditoris pertineat, quoquomodo & quacunque ex causa dicitur melior oblata esse conditio. Hinc cõsequitur si falsus emptor subiectus fuerit, meliorem conditionem allatam non esse.leg.4.§.cum igitur.Is qui addixit fundum in diem,& pactus est vt recedatur à venditione, si melior conditio fuerit allata,subiecerit emptorem simulatum & falsum, vt videretur ei maius pretium sibi oblatum esse, non ideo, inquit Iurisconsultus, receditur à venditione. nam non potest dici melior conditio allata esse.

Effectus existentis conditionis de qua loquimur, expendendus est & considerandus in hoc tractatu.Conditio enim quædam est si melior conditio fuerit allata.Si hæc cõditio extiterit, primum emptor desinit statim dominus esse: quod est notandum,etiam si nulla traditio secuta sit, quamuis aliàs traditio necessaria sit in transferendo dominio.leg.traditionibus.Cod de pact. dominium reuertitur ad venditorẽ. l.quis hac leg.41.ff. de rei vendic. vbi est locus insignis de hac addictione in diem:ibi, antequam adiectio sit facta.id est,antequam pretium auctum sit.Diximus iã, addictionem referri ad rem venditam,adiectionem ad pretium. *Iam non potest in rem actione vti*. Id est,dominus desinit esse: Nam in rem actio ei non datur. Inde etiam fit vt pignoris obligatio ab emptore contracta perimatur, vt dicitur in leg.4.§. sed & Marcellus. Medio tempore emptor dominus est,quod est intelligendum secundum distinctionem hesternam, & quia dominus est, potest rem sibi venditam iure pignoris obligare.sed tamdiu pignoris obligatio illa manet,quãdiu venditio manebit,sed resoluta venditione resoluitur quoque pignus.Hæc de pacto addictionis in diem. Est aliud pactum huic simile quod dicitur pactum, vel lex commissoria.

IN TIT. III. LIB. XVIII. PANDECTARVM.

DE LEGE COMMISSORIA.

Lex commissoria pactio quædam est vsitata in contractu venditionis & emptionis.l. lege in.Cod.de pact.legem vocamus pactum vel conuentionem.Sic igitur accipitur hic lex commissoria,id est,pactio commissoria: atque ideo ineptè dicitur pactum legis commissoriæ,vt Barbari & inepti homines vocare solent. Nam lex pactionẽ significat. Formula huius pactionis magis vsitata est in leg.2.hic.Ego tibi vendo fundũ pro certo pretio,conuenit inter nos vt soluas intra calẽdas Augusti.Si nõ soluas,cõuenit inter nos vt fundus inemptus sit:si hoc pactũ non adijceretur,non possat recedi ideo à vẽditione,quod pretiũ intra illas nõ solueretur: Sed ideo apponitur hoc pactũ vt recedatur à vẽditione. Potest etiam aliter concipi quam vt res sit inempta venditio. Potest etiam aliter concipi quàm vt res sit inempta, veluti vt dominium ad me pertineat,vt dicitur in leg. 1. Cod. de pact. conuan. inter empt.& vendit. Aliquando aliter concipitur, veluti vt res ad me reuertatur. Exemplum est in leg.3. Cod de pactis inter emp.Et hęc formula ab alijs differt,vt postea dicturi sumus. Sed cur hæc pactio dicitur commissoria? Quia dicitur committi hæc lex, cum ex ea pactione agitur,cum resoluitur contractus.Exemplũ vnum est in l.14.de bonor.posses.contra tabul.l.commissa.de publ. & vectigal.Hæc venditio pura est, sed resoluitur sub conditione.l.1.hic.Hic contractus duo continet, primum venditionem ipsam. Ego tibi vendo fundum centum. deinde dissolutionem contractus continet vt à contractu abeatur, nisi pretium solutum fuerit intra annum. Conditio adiicitur non venditioni,sed dissolutioni contractus. Ergo emptio non contrahitur sub conditione,si pretium solutum fuerit, sed resoluitur sub conditione, si pretium solutum non fuerit.Itaque emptor interim dominus est & fructus suos facit.vt dicitur in l.5. Ex his intelligitis quæ sit lex cõmissoria,& quomodo lege commissoria res vendi dicatur.Nunc videndum est

De effectu conditionis existentis.

Effectus huius conditionis est vt committatur lex, & res ad venditorem redeat existente cõditione, id est,non soluto pretio.Lex committitur vt stipulatio committitur, cum aduersus stipulationem aliquid factum est.Hic est vsus. Res potest vindicari,vel actione ex vendito peti.Interdum vindicatur res ab emptore non soluto pretio, quasi adhuc dominus sit venditor. Non enim actio in rem potest competere nisi domino,aliquando datur ei actio ex empto, quasi dominus esse desierit,secundum distinctionem quæ traditur in l.3.& 4.C.eod.de pact.conuen. Multum refert quibus verbis concepta sit hæc lex commissoria. Si ita cõcepta sit. vt non soluto pretio res sit inẽpta, vel dominium ad me pertineat,dubium non est quin non soluto pretio dominus maneat venditor, sed si aliis verbis concepta sit, veluti vt res ad me reuertatur,tunc datur ei actio ex vendito nõ etiam rei vindicatio si pretium solutum non fuerit.Ideo cautius est & consultius, vt ita concipiatur formula huius legis commissoriæ,vel vt dominium statim ad emptorem pertineat,vel vt inẽpta sit,idest,perinde sit atque si omnino nunquam empta esset. Præterea existente conditione petuntur fructus rei venditæ.Petitur etiam id quod Interest, si forte quid extrinsecus intersit venditoris.l.4.in prin.& l. 5.Hoc est intelligendum cum exceptione,nisi per emptorem non steterit quominus pretium solueret.Fortassis obtulit ei cum accipere nollet venditor pretium obsignatum,deposuit publicè, nihil est quod ei imputari queat,atq. ideo non dicitur lex commissa esse,nec potest aduersus eum agi l.4.§.vlt.quia lex commissoria continet certum tempus: si non fuerit solutum pretiũ intra illud tempus,debet emptor offerre pretium,nec expectare donec interpelletur à vẽditore Dies ipsa interpel-

terpellat. l. magnam. C. de contrahen. vel commit. stipul. Sed si non sit cui offerat, quia per eum non stat, nō dicitur lex commissa esse. Hinc simile est quod dicitur in l. vltim. hic. vbi proponitur mulierem quæ fundum emerat, obtulisse pretium & deposuisse. postea ei denuntiatum fuisse ne solueret, non dicitur lex commissa esse quia per eam non stetit. Ego aliaa addaxi hunc locum vt ostenderem morem obsignandi apud veteres Deinde quod diximus de hac lege commissoria vt res inempta sit, hoc est intelligendum si ita placuerit venditori. Ea enim lex adiicitur gratia venditoris. Hic locus nos admonet, hanc legem applicari contractui non gratia emptoris, sed venditoris: & ideo si venditor velit contractum ratum esse, & agere ad pretium, non poterit allegare emptor inemptum esse fundum: quia pretium non soluerit intra diem dictum, si forte velit emptor à venditione recedere. l. 2. 3. & 4 §. eleganter. huc tit. huc pertinet. l. 7. post diem constitutum est inter nos, vt nisi soluas intrà calendas, res sit inempta; post calendas liberum mihi est vel pretium petere, si velim venditionem valere, vel vendicare rem, vel eam ex empto petere quasi venditio nulla sit, quia pretium solutum non est: sed si vnum elegero, ad alterum petendum via mihi præclusa est. Hæc lex in venditionibus est vsitata: in pignoribus vero recepta non est. tit. C. de pact. pign. & lege cōmiss. visum est hoc publicæ vtilitati maximè contrarium esse. Aliud genus pacti est, de quo etiam titulus specialis est de seruis exportandis.

IN TIT. LV. LIB. IIII. COD.

ET TIT. VII. LIB. XVIII.

PANDECTARVM.

DE SERVIS EXPORTANDIS.

PONE venditum esse seruum ea lege vt in aliquem locum pœnæ causa deportetur: quæritur quæ sit vis huius pacti? De vi & potestate huius pacti quatuor notanda sunt. Primum est hoc pactum valere, etsi contra hoc pactum aliquid factum sit ab emptore, aduersus eum agi posse. Hæc est sententia Papiniani, in leg. si venditor. ad finem. qui fatetur se alias aliter sensisse & recedere à sua sententia veteri, quæ est in leg. seq. Si emptor non pareat huic conditioni, poterit agi aduersus eum, nec poterit obijcere nihil interesse venditoris si nihil aliud proponatur. Nam rei persecutionem non habet hæc actio. *Nobis aliquando placebat.* Hæc verba referenda sunt ad sequens caput, quamuis alij aliter interpretentur. Sabinus considerauit seruum iuxta hanc conditionem minoris venditum esse. Vendo tibi seruum vt extra Italiam exportetur. Secundo refert quibus verbis hæc pactio concepta sit, vt intelligamus quæ sit vis & effectus eiusdem. Exemplum vnum est in leg. 2. Ego tibi vendo seruum ea lege vt deportetur ab Italia: de prouincia nihil expressum est inter nos: an poterit in prouincia morari? Et dicitur posse. Hinc nascitur quæstio in leg. qui pacto. Estote hic attenti: nam mihi videtur hic locus Papiniani non satis recte vulgo explicari. Sic interpretatur Accursius cum omnibus Accursianis, cui est interdictum pomerio ciuitatis, id est, suburbio ciuitatis, ciuitate quoque interdictum videri: sed non est hic sensus horum verborum, cui pomerio cuiuslibet ciuitatis, hoc est, cui interdictum est qualibet ciuitate, ei quoque interdictum esse vrbe videtur, id est, Roma: etsi de vrbe nihil cautum sit. Nam etsi non videatur vrbe Roma ei interdictum esse, si spectemus verba pacti, quia nulla facta est mentio in pacto Romæ, tamen æquum est eum cui interdictum est pomerio cuiuslibet ciuitatis, etiam minoris maiori vrbe non frui, qualis est Roma: sic interpretatione extendimus quod cautum est inter paciscentes si id æquum est. Locus communis de interpretatione pactorū. Tertio qui ea lege vendidit seruū, potest eam legem remittere, vt dicitur in leg. 1. Hæc pactio quæ adiicitur in venditione serui, vt in Italia non moretur, sed extra Italiam exportetur, respicit gratiam venditoris ne periculum subeat, non emptoris. Nam valde reformidabant seruos veteres: dicebant enim se tot hostes habere quot seruos habebant. Sed hæc pactio remitti potest à venditore.

Quarto si seruus venditus sit hac lege, & contra factum fuerit, potest ei manus iniici ex pacto, si hoc actum sit inter contrahentes, *il le pourra saisir.* l. Titius. hæc est præcipua pactio de qua disseritur sub hoc tit. de seruis export. Sunt aliæ huiusmodi, veluti ne serua pœnæ causa exportetur: quæ est priori pactioni contraria: & certum est hanc pactionem valere, vt dicitur in leg. seruus ea lege. Prior pactio duritiem continet & vindictam: hæc verò longe fauorabilior est, & in hac pactione interest seruum non exportari extra Italiam propter affectionem. Sed cur non habetur ratio affectionis etiam in priori casu, cum conuenit seruum exportari extra Italiam? Rationem discriminis adfert ibidem Iurisconsultus. Aliarum pactionum exempla hic reperiuntur, veluti vt seruus intra certum tempus manumittatur, ne serua prostituatur. l. 3. 4. & 6. si venditor. & l. 8. quæsitum. hic Et sunt tituli speciales in Codice post tit. de pact. inter empt. & vend. titul. de seruis, expor. tit. si mancipium ita fuer. Hi tres tituli lectionē tantū desiderant. His intellectis quæ iam diximus, explicandum est nobis aliud genus pacti, cuius mentio est in l. 2. C. de pact. inter empt. & vend. Est pactum vsitatum in contrahenda venditione. Cum res venditur ea lege vt quandocunq. venditor restituerit pretium, vel si intra certū temporis obtulerit, ea res venditori restituatur. Ego tibi vendo fundum hac lege, vt si intra certum tempus tibi restituero pretium, fundum mihi restituas: magna vis est huius pacti. Interim emptor lucratur fructus fundi: restituto pretio debet fundum restituere. Duo dicuntur in hac lege. Primum est, si fundus venditus sit hac lege, actionem dari venditori aduersus emptorem præscriptis verbis vt restituat fundū oblato sibi pretio. Alterum est fructuum habēdam rationem post oblationem pretij, id est, vt post oblatum pretium fructus quoque restituat venditori. Hoc genus pacti valde vsitatum est apud nos, & vocatur *Soubs faculté de reemere*, quoties non apparet in fraudē vsurarū factū esse. Sæpe. n. in fraudē vsurarum adiicitur quæ prohibitæ sunt iure pontificio. Fraus iudicatur ex vna coniectura, veluti ex paruitate pretij. c. ad nostram. de empt. & vend. Sæpe accidit vt contractus pignoris tegatur, & veletur prætextu venditionis huiusmodi. Exempli gratia: Quidam accedit ad fœneratorē petēs mutuam pecuniam, offert ei fundum suum in pignus donec soluat eam pecuniā: Sed quia fœnerator intelligit eum qui fundum in pignus accipit pro mutua pecunia, non lucrari fructus, sed eos imputari in sortē, non vult dare pecuniam, sed contentus est numerare pecuniam, si alter vult vendere fundum suum, ita vt possit redimere eum fundum quoties voluerit. Exemplum aliud pacti est in leg. vlt. C. de pactis inter empt. & vend. Cum conuenit inter aliquos ne liceat rem alienare. De vi huius pactionis diximus accurate in interpretatione l. si ita quis promiserit. de verborum obligationibus. De pactis autē in vniuersum quæ adijciuntur in contrahenda emptione, est locus insignis in l. pacta conuenta. de contrah. emp. quem explicaui in commentario ad l. iurisgentium. de pact.

In l. pacta.

Hic quæritur an ex pacto in contrahenda emptione apposito detur actio? Et ex pacto in conuẽto regulariter nulla obligatio, nulla actio nascitur, prodest tamen ad exceptionem. Hoc ita constitutum est ad minuendas lites: hoc est intelligendum nisi pactum conuentum in contrahenda venditione vel alio huiusmodi negotio factum sit. l. iurisgentium. §. quinimo. quia pars est illius contractus, vt dicitur in l. fundi partem. de contrahen. empt. ideoque non agitur ex pacto, sed ex contracto vt fiat quod ex pacto conuenit. Dubium non est de pactis quæ in ipso contractu fiunt, sed quæritur de pactis quæ ex interuallo post cõtractum interponuntur, an prosint ad actionem. Nam dubium non est quin prosint ad exceptionem quocunque tempore fiant. Hic respondet Papinianus, & distinguit ea pacta quæ detrahunt emptioni, ab his quæ adijciunt emptioni: & dicit ea pacta quę detrahũt emptioni, inesse contractui: ea vero quæ adijciuntur vt maior sit obligatio non prodesse. Veluti si paciscatur ne de dupla teneatur vẽditor: nam tenetur vẽditor cauere dę dupla emptori, nisi aliud conuenerit: post vẽditionem contractam conuenit ne teneatur de dupla cauere: an valeat hoc pactum? Valet quia hoc pactum aliquid detrahit venditioni in gratiam rei contra quẽ agitur: vnde si agatur aduersus eum vt caueat de dupla, poterit se tueri exceptione huius pacti. Pacta quæ adijciunt aliquid obligationi, postea facta, non prosunt: nam ea fiunt, vt possit agi aduersus obligatum: veluti si conuenerit vt cautionis de dupla nomine fideiussorem det venditor. Qui cauet dę dupla non tenetur fideiussorem dare, sed sufficit si stipulatione promittat duplam. Et ideo si conuenerit post contractum vt fideiussorem det venditor nomine cautionis de dupla, non proderit hoc pactum: hoc est intelligendum, inquit Papinianus, de his quæ sunt adminicula emptionis, non de his ex quibus consistit substantia emptionis. Aliquando pactum interponitur de his quæ sũt adminicula emptionis, aliquando de his quæ pertinẽt ad substantiam emptionis. In exemplis superioribus pactum pertinet ad adminicula emptionis, non etiam ad substantiam: non sine duplæ promissione consistit venditio: sed sunt quædam adminicula emptionis. Interdum pactum interponitur de his quæ pertinent ad substantiam emptionis, velut ad augendum vel minuendum pretium: & hęc pacta etiam interposita post contractam venditionem valent. Ego tibi vendo fundum centum, deinde ex interuallo cõuenit inter nos, vt sit venditus ducentis: quæritur an possim agere aduersus te ad ducenta? Et dicitur me posse. Nam intelligitur re nonata vẽditio & noua quædam emptio cõtracta. l. Iurisgentium. §. quinimo. Venditio enim cõtrahitur consensu. Cum ergo conuenit inter aliquos vt precium augeatur, noua dicetur emptio contracta. Si quis velit expendere quod de ea re scripsit in commentario ad d. l. iurisgentium, facilius hęc omnia intelliget. De pactis in contrahenda venditione appositis vnũ notandum est, si pactum ambiguum sit, vel obscurum, sic interpretandum esse vt emptori non noceat, sed venditori. l. veteribus. Codic. de pactis. l. cum in lege. 33. de contrahen. empt. In leg. veteribus, breuis est aphorismus, cuius exemplum est in dict. l. cum in lege. Sed cur potius contra venditorem quam contra emptorem fit interpretatio in re dubia? Dices, quia legem dixit contractui. Sed incertum est vter legẽ dixerit. Apertissime Iurisconsulti definiunt venditori & locatori nocere, nõ emptori nec cõductori. Ratio est, quia vẽditor ex cõtractu vẽditionis magis lucrari videtur quã emptor, & locator quam conductor: & ideo fauorabilior visa est cõditio emptoris vel cõductoris in dubio in interpretatione pacti obscuri. Venditor intelligitur id quod sibi super est vendere: emptor autem videtur emere id quo maximè eget. Sæpe videmus hoc accidere moribus nostris vt quis locet minoris rem in gratiam amici: sed non videmus hoc accidere, vt quis in gratiam amici conducat minoris quàm faceret, si non amicus esset.

IN TIT. XXXIX. LIB. IIII.

COD. ET TIT. IV. LIB. XVIII.

PANDECTARVM.

DE HÆREDITATE VEL ACTIONE VENDITA.

Hic tractatus pertinet ad locum de rebus quæ veneunt: sed quia hæreditas & actio vendita quædam singularia habent, ideo visum est de his singulatim tractare. De his autem duobus coniunctim hic disseritur, quia hæreditas & actio magnam similitudinẽ habent vt ostendemus. Duo igitur loci præcipui sunt huius tractatus: vnus est de hæreditate vendita, alter de actione vendita. Videndum est primum

De hæreditate vendita.

CAP. I.

Et certum est in primis hæreditatis venditionem valere, quamuis hæreditas res sit incorporalis quæ nõ subsistit. hæreditas numeratur inter res incorporales quæ sensu corporeo percipi non possunt. l. 1. de rer. diuisi. & tit. de reb. corpor. & incorpor. Instit. Definitur hæreditas esse successio in vniuersum ius quod defunctus habuit. l. nihil aliud. de verb. sign. nam hæreditatem non accipimus pro pecunia quæ defuncti fuit, nõ pro rebus singularibus quæ fuerunt in patrimonio defuncti, sed intelligimus successionem quãdam in id quod defunctus habuit. l. hæreditas. de petit. hær. Hæreditas etsi nulla corpora sint, iuris tamen intellectũ habet, dicitur in iure consistere. l. 1. de rer. diui. etsi nihil reperiatur in bonis defuncti, nihilominus dicitur hæres esse. Hæredem esse alterius est tenere eundem locũ quem defunctus tenuit, quod fit aditione hæreditatis. Ideo dicitur hæreditas successio illa in locum defuncti. Si quid sit in bonis, succedit quoque in ea bona. Si verò nihil sit in bonis, nihilominus succedit in locum defuncti, & personam defuncti repræsentat, & tenetur creditoribus hæreditarijs. Nec allegare potest, ego hæres non sum, quia nihil repertum est in hæreditate. An hæreditas vendi posset dubitatum est, quia hæreditas etiam est quædam res incorporalis, sed receptum est non tantũ corpora, sed etiam res incorporales vendi posse. Vt tamen valeat hæc venditio, oportet hęreditatem alicuius esse, eúmque iam decessisse. l. 1. hic. vt valeat venditio, oportet in rerum natura esse id quod vẽditur. Nam sine re non consistit venditio. ergo si quis vendiderit hæreditatem eius qui nullus sit, aut qui adhuc viuit, nulla est venditio. Vnde dicitur in l. cum hæreditatem. 7. & ll. seq. 8. 9. 10. 11. 12. & 13. Cum venditur hæreditas, non esse ita accipiendam hanc venditionem quasi alia vel spes vendita sit, nisi aliud actũ sit. Tu mihi vendidisti hæreditatem Titij, nullus est Titius cuius hæreditas sit, vel Titius non decessit, nihil est quod vænijsse dici possit: ideo pretium condicetur quasi nulla existente hæreditate, nisi aliud actum sit.

Sed si forte quis vendiderit quicquid iuris habet in hæreditate, tunc & si forte hæreditas ad eum non pertineat, consistit venditio, nec tenetur eo nomine emptori. Sed si simpliciter vendiderit Titij hæreditatẽ, si hæreditas ad eum non pertineat: eo nomine tenetur venditor emptori, vt hic dicitur. Nunc videndum est

Quod

Quid præstare debeat venditori emptori.

CAP. II.

VT summatim complectamur omnia de quibus copiosa est hic disputatio, si dicendum est, venditorem teneri emptori præstare quicquid ad se peruenerit ex hæreditate, aut peruenturum est, aut dolo malo eius factum est quominus ad eum perueniret: si in fraudem emptoris fecerit venditor quominus ad se aliquid perueniret, eo nomine etiam tenetur. Hinc variæ quæstiones nascuntur, & præsertim ex l. 2. §. peruenisse. vsque ad §. illud quæsitum. & l. vlt. in d. l. 2. Vlp. hæc verba interpretari videtur, *Si quid peruenerit ad venditorem aut si quid dolo, &c.* Si hæc intelligatis quæ nũc dixi, facile cognoscetis in d. l. 2. nihil aliud facere Vlpianum quam interpretari hæc verba. Docet enim varijs exemplis quando aliquid peruenisse dicatur ad venditorem. Deinde vẽditor cogetur satisdare emptori de euictione hæreditatis, & de facto suo. De euictione autem singularum rerum non cogitur venditor satisdare. d. l. 2. in prin. Certum est venditorẽ rei corporalis, vt fundi, cogi satisdare de euictione. Dicemus de hac re sub tit. de act. empt. Hic dicitur non cogi venditorem satisdare de euictione. Sed quomodo hoc accipiendum sit, habetis in l. 1. C. de euict. Cur non cogitur venditor hæreditatis cauere de euictione singularum rerum? Quia non vendit singulas res, sed vendit successionem in vniuersum ius quod defunctus habuit. Hæreditas non dicitur res singulæ quas defunctus habuit in patrimonio suo. Cum vendo tibi hæreditatẽ alicuius, hoc inter te & me agitur, vt neq. amplius neque minus lucri habeas quam ego habiturus essem: Ideò non intelligor tibi eam rem vendere quæ hæreditaria non erat. Ideoque huius rei nomine non cogor satisdare. *P'a re de facto suo.* Venditor cogitur satisdare de facto suo. id est, cogitur satisdare si quid ad se peruenerit propter hæreditatem quæ tibi delata est, id se restituturum emptori. Hoc genus stipulationis vsitatum fuit inter emptorem & venditorem hæreditatis. Mentio est in l. cum stipulamur. de verb. sign. & in l. quisquis. 95. de l. 3. l. venditor ex hæreditate. hic. Satisdatio quæ exigitur à venditore, dicitur stipulatio emptæ & venditæ hæreditatis quæ satisdatio exigitur à venditore. Ex his intelligetis quid venditor hæreditatis præstare debeat emptori, & ex qua causa possit emptor aduersus eum agere. Consequens est vt videamus,

Quid emptor venditori præstare vicissim debeat.

CAP. III.

ACtio mutua dicitur ex venditione hæreditatis: datur actio venditori aduersus emptorem, sicut emptori actio datur aduersus venditorem. Exempla actionis quæ dantur venditori aduersus emptorem reperiuntur in l. 2. §. solet. §. si quid. & §. vlt. veluti si venditor tanquam hæres condemnatus aliquid præstiterit. Vt autem hoc intelligatis, animaduertendum est venditorem hæreditatis post venditam hæreditatem nihilominus teneri creditoribus hæreditarijs. l. 2. C. de hæred. vel act. vendit. Is cui delata est hæreditas & eam adijt, eã vendidit: forte cõuenit inter emptorẽ & vẽditorẽ vt emptor satisfaceret creditoribus hæreditarijs: nihilominus venditor idemque hæres conueniri potest à creditoribus hæreditarijs, nec audiendus est si dicat hæreditatem se vendidisse, & se pactum esse cũ emptore vt satisfaceret creditoribus, quoniam adeundo hæreditatem se obligauit quasi ex quodam contractu. tit. de oblig. quæ ex quasi contract. nascun. Instit. Is qui obligatur ex cõtractu rei alicuius nomine, bona sua alienando, non liberatur ea obligatione. Obligatio quæ personalis est, personam sequitur. l. vlt. de contrahen. empt. & pactum quod cum emptore factum est, creditoribus hæreditarijs nocere non potest: nam res inter alios acta alijs non nocet. l. sæpe. de re iudic. Ergo cogitur soluere creditoribus hæreditarijs, si ab eis conueniatur. sed eo nomine actionem postea habet aduersus emptorẽ, si condemnatus vt hæres soluerit creditoribus hæreditarijs. Vlpian. in l. 2. §. solet. ait, etiamsi indebitum soluerit condemnatus sine dolo suo, id repetere ab emptore.

Aliud exemplum est in dict. leg. 2. §. si quid. Si venditor hæreditatis aliquid propter hæreditatem necessitate compulsus soluerit sine condemnatione: imo si nondum præstiterit, sed se obligauerit, actionem eo nomine habet aduersus emptorem. l. 2. §. vlt. præterea vt paucis multa complectamur, sequenda est regula quæ traditur in leg. 2. §. si Titius. in §. cum quis. vbi dicitur, præstat emptor vẽditori quicquid extraneus hæres præstaret, quicquid venditor hæreditatis, idẽmque hæres petere posset ab extraneo si hæres institutus non esset, id sibi præstabit emptor hæreditatis: nam emptor pro hærede habetur. Exempli gratia, Titius mihi debebat centum ex causa mutui: is me instituit hæredem suum: eam hæreditatem vendidi: Habeo actionem aduersus emptorem quasi sit hæres mei debitoris qui me hæredem instituit, & illa centum petã ab hoc emptore: quod tamẽ subtilitas iuris nõ videtur permittere: quia aditione hæreditatis videntur illa centum confusa esse quæ mihi debebat defunctus: sed vtilitate suadente ab hac subtilitate recessum est. nam si Titius me non instituisset hæredem, sed alium, actionem haberẽ aduersus hæredem ad petẽda illa centum: ideo ea petere potero ab hæreditatis emptore. in dict. §. cum quis. *Æquissimum.* Iurisconsultus ostendit vtilitate & æquitate suadente hoc receptũ esse, quamuis subtilitas iuris repugnaret: quia re vera hæres est, & venditor hæreditatis non desinit hæres esse. Quod autem dictum est venditore in hæreditatis, post hæreditatem venditam nihilominus teneri creditoribus hæreditarijs: hoc est intelligendum cum exceptione quæ traditur in leg. 1. C. eo. Excipitur fiscus: nam si fiscus vendiderit hæreditatem sibi delatam, hoc singulare est vt creditores hæreditarij habeant actionem aduersus emptorem hæreditatis tantum, non etiam aduersus fiscum qui hæreditatem vendit. Et hi singulares & speciales casus obseruandi sunt. Nam fiscus vtitur iure priuatorum, nisi in casibus exceptis, de quibus specialiter aliquid constitutum reperitur, l. item veniunt. §. in priuatorum, de petit. hæred. Hoc est etiam intelligendum cum exceptione quæ traditur in l. e. C. de pact. Si pactus sit venditor hæreditatis cum creditoribus hæreditarijs non tantũ expressim, sed etiam tacite, videlicet, quia forte creditores hæreditarij conuenerunt emptorem: tunc enim venditor eos summouere poterit exceptione pacti, si ab eis conueniatur. Hæc de hæreditate vendita sufficiant in præsentiarum. Nunc videndum est,

De actione vendita.

CAP. IIII.

SCiendum est omnium obligationem siue actionẽ vendi posse, licet actio sit res incorporalis sicut hæreditas. Hoc simile inter se habent hæreditas & actio quod vtraque res incorporalis est: nec quicquam refert an actio sit in rem an in personam. lege vltim. C. hic. Cum loquatur de actione vendita, forte videtur quibusdam actionem hic accipi debere pro actione in personã. l. actionis verb. de obligat. & actio. Actio proprie in personã dicitur, petitio in rem. Cum

telligendum, & si quis denuntiauerit alteri ne vendat illam rem aut illam l. si maior.13. C. hic. Imo etiam si non impleatur contractus ex vna parte. l. ea conditione 12. hic, & toto tit. seq. Nam si tu cui vendidi non soluas pretium, mihi datur actio vt soluas pretium. Et si verum sit quod diximus, tamen certæ causæ sunt ex quibus venditio contracta rescinditur.

Prima causa est. Si per vim vel metum contracta fuerit venditio. Exemplum est de vi in leg.1. hic. de metu, in l. si volutate. 8. modo sit metus iustus qui cadat in virum constantem. Inanis enim metus non habetur ratio. Ideirco si quis necessitate compulsus propter vrgens debitum vel munus publicum rem suam viliori pretio distraxerit, non rescinderur venditio. l. nō idcirco. 12. C. Idem est dicendum de dolo & fraude. l. 5. si dolo. l. venditori. C. hoc tit. Vnde dicitur in leg. si quis. C. Si fraus interuenerit etiam in subhastatione publica, nullam esse vēditionem: vnde dicitur in leg. si qui imposita. C. eo. Si quid in fraudem fisci venditum sit, irritam esse venditionem. Vnde quæritur si minoris sit distracta res quam valeat, an ideo rescindi debeat venditio? & dicitur non debere. l. 4. l. dolus. 10. & l. si quis. C. eo. Nam licet contrahentibus inuicem se circūscribere. l. in causæ, de minorib. Antinomia est ex leg. item si in pretio. 22. §. vlt. locati. Sed diximus contrahentibus licere inuicē se circumscribere, intelligendum est nisi venditor vltra dimidiam iusti pretij sit deceptus. l. 2. & l. si voluntate. in fin. C. eod. Dimidia autem iusti pretij est eo id quod dicitur excedit duplū pretij, de quo abūde diximus, in leg. si quis cum alter. de verb. obl.

IN TIT. XLVIII. LIB. IIII. COD. ET TIT. VI. LIB. XVIII. PANDECTARVM.

DE PERICVLO ET COMMODO REI VENDITÆ.

NVnc ordo postulat vt de periculo & commodo rei venditæ dicamus, de quo extant duo tituli: vnus in ff. alter in Cod. Quæritur enim plerunque si res vendita perierit aut deterior facta sit post contractam venditionē, vter periculū sustineat, an emptor an venditor? Et ponendum est pro regula & quasi fundamēto totius huius tractatus & disputationis, perfecta venditione periculū esse emptoris. Id cognoscere licet ex ipsis Instit. tit. de empt. & vend. §. cum autem. Postquā perfecta est venditio, interim periculum emptoris est, antequam sit perfecta periculum est venditoris. Si exempli gratia, vinum, quod venditum est, deterius factum sit acore vel mucore, huius mutationis & deteriorationis damnū ac periculum sustinet emptor postquam perfecta est vēditio: antequam vero sit perfecta venditio, damnum est venditoris non emptoris: idem dicendum est de commodo: est enim eadem ratio commodi quæ est incōmodi. Idem dicitur in leg. necessario. 8. idem dicitur in leg. 1. C eo. Sicuti omne commodum ita etiam omne incommodū pertinet ad emptorem perfecta venditione. Vnde quæritur in hoc tractatu quando perfecta venditio dicatur. Et diximus supra ex quibus cōsistat venditio, quę pertineat ad substantiam vēditionis. Diximus simulatque conuenit de re & pretio inter emptorem & venditorem, tunc perfectam dici venditionem. Diximus sub tit. de contrahen. empt. nisi hoc dictum sit, vt in scripturam redigatur venditio. Nam si actum sit vt in scripturam redigatur venditio, tunc non dicitur ante perfecta esse quam scriptura confecta fuerit, etiamsi contrahentium consensus interuenerit l. contractus. de fide instrumen. §. in his autem. de empt. & vend. Instit. & l. cum inter. C. eod. tit. Dubium autem non est quin venditio perfecta hoc sensu accipiatur in quæstionibus superioribus. Cum quæritur quando liceat ab emptione discedere, nos dicimus perfecta emptione ab ea recedi non posse antequam perfecta sit posse recedi. Perfectam autem venditionem intelligimus sola conuentione contrahētium, nisi hoc ab initio conuenerit, vt venditio in scriptis fiat: quo sensu post scripturam confectam dicitur perfecta venditio esse. In hoc autem tractatu perfecta venditio aliter accipitur. Maior quædam hic requiritur perfectio cum quæritur de periculo & commodo rei vēditæ, quam cū quæritur an liceat ab emptione recedere. Cum ergo dicitur, post perfectā vēditionem periculum emptoris esse, videndum est quando perfecta emptio recte dicatur, alioqui non poterimus intelligere quando periculum sit emptoris aut vēditoris. Quædam hic annotanda sunt ex quibus cognoscetur quando periculum sit emptoris aut venditoris, & quando perfecta emptio aut imperfecta dicenda sit.

Primum si res incerta vendita sit, puta homo sine alia designatione, tunc periculum semper est venditoris. Hoc sumitur ex l. necessario 8. hic. Multa requirit Paulus vt venditio perfecta dicatur, & periculum emptoris sit. Primū est si id quod vænierit, appareat quid, quale, quantúmque sit: tunc enim res certa est. l. vbi autem de verb. oblig. vt cum quis vendit hominem Stichum. Si autem quis vendiderit hominem in genere, tunc non intelligitur perfecta esse venditio, quod attinet ad hanc quæstionem vtrius sit periculum: hic ergo sine vlla distinctione dicimus periculum esse venditoris. Non enim dici potest res quæ vænijt, perijsse. Pone venditorem omnes seruos amisisse qui erant in patrimonio suo, & omnem suam substantiam, quia nō vendidit certum hominem qui esset in patrimonio suo, non potest dicere hominem perijsse. l. Incendium. C. si cert. pet. l. in ratione §. quædam. ad leg. Falcid. Atque ita distinguendum esse admonui in interpretatione l. cert. s. de verb. oblig.

Secundò, cum res quæ vęnijt consistit in pondere, numero aut mensura, & ad pondus, numerum, aut mēsuram vendita est: tunc dicitur perfecta esse venditio cū res adpensa, admensa, adnumerata est. Ego tibi vendidi vinum, vel frumentum, vendidi tibi non simpliciter, sed definitum est pretium in singulos modios frumenti, in singulas amphoras vini, vt pro singulis amphoris vini tantum mihi soluas. Hoc casu etsi cōuenerit inter te & me de pretio, vt in singulas amphoras tātum soluas, non ideo dicitur perfecta esse vēditio, sed tunc dicitur perfecta esse venditio cum admensum illud fuit, quia ad mensuram illud venditū est. Hæc distinctio extat in l. quod sæpe. 35 § in his. de contrah. empt. ibi est insignis locus de perfectione emptionis & de periculo rei venditæ. Aliquando idem seruatur quod in cęteris rebus, vt si vinum semel definito pretio venditum sit non in singulas mensuras. Sed si pretium non sit semel definitum in singulas mēsuras, in singula vasa & pondera, tunc non dicitur perfecta esse venditio. Conditio enim quædam inesse videtur, si adpēsum sit, si annumeratum, si admensum fuerit quod venditū est. Huic simile est quod dicitur in l. 2. Codice eodem. Si vniuersum frumentum quod erat in horreo vęnierit sine mensura, idem iudicandum est de frumento quod de alijs rebus venditis, & dicitur perfecta esse vēditio. Damnum igitur & mutatio frumenti pertinet ad emptorem: & tunc dicitur venditū esse auersione l. si quis vina. §. si auersione. & §. vltim. quia periculum ita vendendo videtur venditor à se auertere, etsi nihil aliud expressum sit in vendendo.

Tertiò, si res vęnierit quæ degustari soleat, idque actum sit vt degustetur, non ante dicitur perfecta venditio quàm degustata fuerit, atque ante degustationem periculū est venditoris non emptoris, quasi perfecta nō sit ante degustationem venditio. l. 1. & 4. hic. Si vinum

venditum. Hæc verba subobscura sunt, & videntur pugnantia esse. Sed alias admonui in initio huius capitis verba esse Sabini, deinde sequi verba Vlpiani ad libros Sabini. In his quæ sumpta sunt ex libris Vlpiani ad Sabinum fere, præponi solent verba Sabini, & vix distingui possunt à verbis Vlpiani. Hoc etsi verum sit, nimis tamen concise videbatur dictum esse à Sabino. Ideo quæ sequuntur adiecit ad verba Sabini Vlpianus, *Aut insuper conuenit quod.* Tunc dicitur plana & perfecta esse venditio, cum degustatum est vinum. Hæc enim res degustari solet: & hoc agi videtur inter emptorem & venditorem vt degustetur ante traditionem. Eodem pertinet quod dicitur in l. 4. quæ est hypothesis quædam ad degustationem pertinens. Ego non possum omnes hypotheses hic explicare: satis erit capita rerum attingere.

Quarto, si res sub conditione vendita sit, pendente conditione periculum pertinet ad venditorem, quasi nondum sit perfecta venditio, l. necessario 8. Hic tres casus considerandi sunt de conditionali venditione. Si pendente cōditione res interierit, an deterior facta sit, periculum non est emptoris, quia non dicitur perfecta venditio, nisi pure res venierit, inquit Iurisconsul. Secundus casus est, cum conditio defecit, nulla est emptio. Tertius, si conditio extiterit, post conditionem existētem periculum est emptoris. Eodem pertinet quod dicitur in l. cum speciem. C. eo. *Amissa res periculum te, &c.* Periculum emptoris est. Si enim interpretari debemus, quamuis ambiguum sit quod hic dicitur, *Te*, quo potest intelligi venditor vel etiam emptio. Sed ex alijs locis intelligere licet hoc verbum referri ad venditorē.

Quinto, si duæ sub alternatione vænierint, vna re perempta altera debetur emptori. l. si in emptione 34. §. si empti. Tametsi perfecta sit venditio, non omnino periculum est emptoris. Venditus est Stichus aut Pāphilus disiunctim: perit Stichus: Pamphilum potest emptor qui superest petere quamuis electio sit venditoris, vt diximus supra in tit. de contrah. empt. Ex his intelligitis quomodo perfectam venditionem intelligere debeamus in hoc tractatu, in quo quæritur, vtrius sit periculum rei venditæ an venditoris, an potius emptoris. Sed notandum est perfecta aliquando venditione si vna res tantum simpliciter vendita sit, nihilominus periculum esse venditoris, si post moram venditoris vel eius culpa res perierit, tunc venditoris periculum est, etiam si omnino perfecta fuerit venditio. Si forte species aliqua vænierit pure sine vlla alternatione, & ea perierit, vel deterior facta sit, periculum venditoris est, cum post venditoris morā vel eius culpa res deterior facta sit vel perierit: nam culpam vel dolum præstat venditor in hoc iudicio. l. illud. & l. lectos. l. si venditor. Ædiles curam habebant rerum venalium: & non videbatur proba merx esse, constringebant. Ego multa adduxi ad confirmandam hanc sētentiam ex veteribus auctoribus in lib. 1. Disputat. de officio ædilium: & citaui etiam hunc locum in quo Plautus ait, Neptunum esse fastidiosum ædilem. Vtrius ergo periculum est? Dicitur, *Si traditi essent.* Quod si neque traditi sint, neque per eum steterit quominus ei traderentur, venditoris erit periculum.

Hinc quæstio de mora tractatur in l. illud. 17. Est locus communis de mora. Cum quæritur si vterq. morā fecerit venditor & emptor, vtrius mora noceat alteri? Et dicitur posteriorem moram nocere. De hoc tractauimus in l. si mora. sol. matr. Eodē pertinet quod dicitur in l. 4. & vlt. C. eo. Suscipit periculum emptor si mora venditoris in traditione non intercesserit. Idem est dicendum etsi conuenerit inter emptorem & vēditorem vt periculum alterius sit. Seruandi enim est ea cōuentio de periculo rei venditæ. l. si in vēditione.

10. In venditione cōditionali venditoris est periculū, vt dixi, si pendente conditione res perierit vel deterior facta sit: quod est intelligendum nisi aliud conuenerit: absque hac conuentione, vt iam dixi, venditor præstat dolum & culpam. l. 2. & 3. Hactenus de periculo & commodo rei venditæ: Nunc videndum de actionibus empti & venditi.

IN TIT. XLIX. LIB. IIII. COD.

ET TIT. I. LIB. XIX.

PANDECTARVM.

DE ACTIONIBVS EMPTI ET VENDITI.

EX contractu emptionis & venditionis duæ actiones nascuntur: vna est quæ dicitur actio empti, altera quæ dicitur actio venditi. actio empti datur emptori aduersus venditorem: actio vero venditi datur venditori aduersus emptorem. Est ex numero eorum contractuum qui vere contractus dicuntur, quia sunt vltro citroque obligatorij. l. Labeo. de verb. sign. Neutra actio hic est principalis, neutra secundaria, neutra potest magis dici directa quam altera, quia vterque agit ad id de quo contractus principaliter initus est. Exempli gratia, emptor petit rem venditam sibi tradi: venditor petit pretium: in hoc igitur contractu non dicitur vna actio directa esse, altera contraria, vt in alijs cōtractibus. Sed videndum est primū de actione ex empto.

De actione empti, & quibus ex causis competat.

ACtio ex empto varijs ex causis competit: nos breuiter his complectemur, quid petatur actione ex empto & qua ex causa agatur. In primis hoc præcipuū est in actione ex empto, vt res vendita tradatur, vel id quod interest rem traditam non esse. l. ex empto. 11. Cum quæritur de ijs quæ insunt contractui, in primis dicendum est, hoc inesse, vt res vendita tradatur, non vt detur. Dare enim significat dominium transferre. §. sic itaque. de act. & l. vbi autem, de verbo. oblig. Tradere autem quid sit, docet Iur. consultus sub hoc tit. veluti in l. 2. & 3. Tradere, vt intelligant hoc tyrones, est non proprietatem, non dominium transferre in alium, sed possessionem. Si quis possessionem in alium transferat rei alicuius, ei tradere dicitur. Sed hoc verbum nos plenius interpretamur in hoc iudicio empti, vt res tradita intelligatur cum possessio ab eo, cui tradita est, auocari non potest, id est, cum in iudicio possessorio potior est: non intelligimus traditam possessionem quam alius potest iure auocare. Huic simile est quod dicitur in l. ex empto. §. idem Neratius. Is in lite de possessione potior est, in interdicto vti possidetis quod est retinendæ possessionis, qui vacuam rei possessionē habet: hoc præstare debet emptori vēditor, vt is potior sit in iudicio possessorio. Hæc traditio emptorē facit dominum rei traditæ si venditor erat dominus, l. ex empto actione is, qui emit. in prin. Si nō erat dominus, facit vt emptor possit eam vsucapere & longo tempore eam possidendo sibi acquirere. Quod autē diximus de traditione, hoc intelligendū, si res aliqua sit corporalis: nā si res incorporalis sit vendita, nō potest tradi, vt sunt seruitutes itineris, viæ, & actus, aquæductus. l. seruus §. incorporales de acquir. ter. domi. Ergo si quis mihi vēdiderit seruitutē itineris, viæ, aut actus, nō possum eam apprehendere, sed loco possessionis & traditionis potest interponi cautio, vt dicitur in l. 3. §. si iter. Venditor cauet emptori per se nō futurū quominus emptor ea seruitute itineris quæ vēdita est vtatur. Potest etiā eum inducere in quandam possessionem patiēdo eum vti fruī seruitute.

seruitute.l. quoties.de seruitut.l.3.de vsufruct. Ratio agendi est in l. 1. hic. nemo cogitur facere quod promisit. Hæc est natura obligationum quæ in faciendo consistunt, vt promissor factum præstare non cogatur, sed liberetur, æstimationē eius quod interest præstando.l.si ab alio.de re iudic.l.stipulationes non diuidūtur.de verb.oblig. Visum enim est seruile & inciuile esse, aliquem cogi aliquid manibus suis & corpore suo facere. Ideo visum est vtile vt veniatur ad æstimationem litis. Receptum tamen est cum venditor habet rei restituendæ facultatem, eum præcisè cogi ad rem restituendam, sicut dicitur de eo à quo res vindicatur.l.qui restituere.de rei vendic. Quod autem dicitur si res vendita non tradatur, in id quod interest agi & condemnari reum, hoc intelligendum est nisi rei restituendæ facultatem habeat venditor. Quid autem sit id quod interest, docet Iurisconsult.in l.si commissa.infr.rem ratam hab. Idem dicitur in l.4.C.hic. Ego alias hunc locum adduxi ad conuellendam eorum opinionem qui existimant in actione empti in litem iurari, de quo aliquid scripsi in commentario de in litem iur. Hic loquitur imperator de eo qui per contumaciam non tradit rem venditam. *Procacia venditoris.* His verbis significat hoc esse intelligendum de eo qui contumax est, & tamen propter contumaciam condēnatur in id quod interest, nō quanti actor iurare ait in litē. Huc pertinet quod dicitur in l. si sterilis.§.cū per venditorem hic. si steterit per vēditorem quominus rem tradat, omne quod interest etiam supra rei pretium quæ vendita est, venit in æstimationē, modo id circa rē consistat. Hoc docet exemplis. Voluerūt iuris auctores eius quod interest propter damnum vel propter lucrū haberi rationē in his iudiciis, modo circa rē id cōsistat & nō nimia sit remotū à re. Obseruaui alias locum apud Senec.lib.de beneficiis, qui maxime pertinet ad hunc locū illustrandū: id aūt æstimatur iudicis boni viri arbitrio. Secundo, hoc iudicio petuntur fructus partes & omnes accessiones. Si quis mihi vendat rem & eam non tradat, post moram eius agam ad fructus, partus & omnia alia quæ rei venditæ accedūt. Varia exempla sunt sub hoc tit. veluti in l.Iulian.13.& 14.§.si fructib.§.si quid.& §.vlt. Est hic difficilis antinomia de pensionib. quā explicaui in interpretatione l.fructus.solu.matr. de aliis accessionib. exempla sunt in eadem l. in §. si quid & §. vlt. huic simile est quod dicitur in leg. fructus. & leg. post perfectam. C. eod. Tertio petitur cautio habere licere vt caueatur.l. ex empto.11.§. Et ex empto. & §. qui autem. Emptor petit à venditore vt is caueat rem venditam habere licere. Quæ sit potestas huius cautionis docui accurate in l.stipulatio ista habere licere. de verb. oblig. id est, *[illegible]* l.habere.de verb. signif. est possidere sine molestia. Quæ sit potestas & vis huius cautionis traditur in l.emptor. C.eod.l. ex empto §.animalium & §.etiam. Tu mihi tradidisti rem: non ago vt amplius eam tradas, sed si ea vitiosa sit, agam eo nomine aduersus te. Sed euicta res est ab alio, quia erat aliena, quam tamen mihi vendidisti tanquam tuam: ago vt mihi restituas pretium cum omnibus damnis ad quod teneris ex natura contractus, etsi id non promiseris.l.non dubitatur. C. de euict. & l. si cum quæstio.eod.titul. Quando autem res euicta dicatur, docet Imperator in l.vlt.C.eod. Euictam rem intelligimus quæ ablata fuit per iudicem, non quæ fuit ablata per vim: nam eo nomine interdictum vnde vi, quod est recuperandæ possessionis, tibi datur. Hoc est intelligendum nisi conuenerit vt non teneatur venditor. Non dubium est quin hoc possit conuenire inter emptorem & venditorem, vt venditor non teneatur de euictione.l.pacta conuenta.de contrahenda emptione. Hoc est intelligendum nisi dolus eius interuenerit, vt dicitur in l.tenetur.6 §.vltimo. tametsi vendiderit rem alienam ea lege vt ea euicta non teneretur: si tamen sciens & prudens eam alienam esse, vel alteri obligatam vendiderit, tenebitur, nec proderit ei hæc pactio vt non teneatur de dolo: nam in his contractibus maximè spectamus quod bonæ fidei & æquitati conuenit.l.2.§.1.& l. quarto. Hoc autem bonæ fidei non conuenit, vt alter ab altero decipiatur. At decipit venditor alium qui cum scit rem alienam esse quam vendit, id reticet. Quidam existimant & cum conuenit inter emptorem & venditorem ne venditor re euicta teneatur de euictione, nihilominus agi posse aduersus eum ad pretium. Hæc quæstio tractatur in l. ex empto.§. qui autem. Et hæc sententia recepta est, atque ita iudicari solet in summis tribunalibus, quia iniquum est, vt aiunt, vt venditor retineat pretium nisi aliud expressum sit. Solet enim aliquando euenire, vt venditor non teneatur re euicta, nec teneatur restituere pretium. Sed cum simpliciter conuenit vt venditor non teneatur de euictione, sic vulgo interpretantur, vt nō teneatur ad id quod interest, sed teneatur ad pretium. Hæc fuit sententia Iuliani quam vulgo sequuntur, sed ab hac sententia Iuliani recessum est.

[illegible]

FRANCISCI DVARENI IVRISCONSVLTI, DISPVTATIONVM ANNIVERSARIARVM LIBER I.

FRANCISCVS DVARENVS DECVRIONIBVS, ET ECDICIS CIVITATIS BITVRIGVM, VIRIS CLARISSIMIS S. D.

VM partim vestro monitu, partim quorundam Iuris studiosorum iuuenum precibus adductus, veterem scholas habendi anniuersarias consuetudinem repetere vellem, selegi in eam rem ex commentariis meis, retulique in hoc volumen aliquot locos breui tempore, quos vel nouitate sola, ac varietate plausibiles fore confido. Hic enim pleraque Iuris Doctoribus (quorum certè ad nos scripta peruenerunt) incognita prorsus, atque inaudita: nonnulla, ne à Grammaticis quidem, aut Rhetoribus (nisi vehementer fallimur) adhuc satis intellecta (quamuis ad ipsorum artem, professionémque maximè pertineant) in apertum proferimus. Quod ne quis temere fortassis, & arroganter à me dictum putet: fateor equidem, nec solùm fateor, sed profiteor etiam, ac præ me fero, tumultuaria hæc scripta mea non vsque adeo mihi placere, vt falli me posse in plerisque non existimem, & eo me hominem ingenio esse, vt errata mea (si qua sint) detegi ab alijs acutioribus fortè, aut doctioribus, non æquo tantùm, sed etiam libenti animo patiar. Quanquam enim multis de causis magnum istud, ac difficile opus aggressus sum: tamen hic præcipuè scopus mihi propositus fuit, vt veritas ipsa (cuius mihi amor natura insitus est) magis ea disputatione limata splendesceret. Quod si mens alia mihi fuisset, vno sanè, aut altero insigniore loco ad concertationem proposito (qualis est de iurisdictione & Imperio, aut de factis indiuiduis) hac omni molestia & cura, tot themata de tam varijs rebus cum famæ meæ periculo forte defendendi sine cuiusquam fraude, captionéque defungi poteram. Eò autem pertinet hæc oratio mea, vt vos primùm (quibus facta mea approbare omnia cupio) deinde cæteri (qui nostra hæc legent aliquando) rationem consilio, inceptóque nostro, quemcunque tandem exitum res habuerit, constare intelligatis. Valete.

AD

AD LECTOREM.

ANNVS iam agitur nonus, ex quo in hanc ciuitatem iuris docendi causa publicè accitus sum. Quod munus quanto cum labore, & molestia obierim, nunc pluribus exponere nihil attinet. Certè operam dedi, vt industria qualicunque mea iuuentutis studia adiuuarem: nec me conatus mei adhuc pœnitet. Nam quod fuit nobis grauius, atque odiosius, toto ferme eo tempore cum Sophistis & Barbaris hominibus certamen, qui omnia peruertere nos, & corrumpere vociferabantur, quod à vulgari, & recepta Iuris interpretandi consuetudine nonnihil recederemus: eò nobis gratior est & iucundior victoria, quam nunc minimè dubiam, consequuti esse videmur. Etenim quæ res quondam nobis crimini dabantur, Latini sermonis aliqua puritas, rerum tractandarum dispositio, & ordo, locorum obscuriorum breuis & dilucida interpretatio, nonnunquam ab antiquitate repetita, eas hoc tempore passim amplectuntur omnes, quicunque iuris ediscendi gratia vndique huc confluere solent, & ita auidè arripiunt, vt plurimum verear, ne explendæ eorum siti nostra tenuitas & inopia tandem minimè sufficiat. Quid opus est verbis? Eam equidem rerum conuersionem, & vicissitudinem, in nostra professione hic experimur, quam superioribus annis in Philosophiæ studiis, in quibus tum versabamur Lutetiæ Parisiorum, ipsi vidimus, & vix quisquam est hodie rerum adeò imperitus, vt non intelligat. Quod si quis tanto successu nos mediocriter affici putat, næ vehementer is fallitur: cùm præsertim aliarum Galliæ ciuitatum Doctores (absit inuidia verbo) exemplo nostro, id est, non meo tantùm, sed meorum etiam collegarum singulari iudicio, & doctrina præditorum hominum excitatos, veterem exuere barbariem, Sophisticéque cepisse, compertum habeam. Qua quidem gloria (maior enim vlla quæ potest homini scholastico contingere?) sic commoueri nos & incendi nõ dissimulans, vt maiore, quàm vnquam antehac studio, & alacritate operi iam affecto, & profligato insistamus, nec vllam de literis ciuilibus bene merendi prætermittamus occasionem. Itaque cùm à studiosis quibusdam nuper admoniti essemus, crebriorem de rebus in Iure controuersis, & obscuris ἀζήτων & disputationem publicam, ac solennem in schola nostra desiderari: primo quoque tempore in eam curam incubuimus, speramúsque breui futurum, vt ne ea quidem in re cæteris siue Galliæ, siue Italiæ, Germaniæque gymnasiis nostrûm concedat. Quamobrem ego, qui non eruditionis, sed temporis beneficio principem in nostro ordine, collegióque locum teneo, reliquos non tam oratione, quàm exemplo ad hoc præclarum facinus, & hoc tempore adeo necessarium, prouocare institui. Idque eò libentius, quòd non ignorem, veterem omnium penè ciuitatum Galliæ (in quibus Ciuile ius docetur) consuetudinem esse, eámque Parisiensis curiæ decretis sæpe confirmatam, vt iuris Doctores quotannis theses aliquas ex medio Iure depromptas, palámque propositas defendant, easque oppugnantibus, ac contradicentibus respondeant. Nec verò satis habui, nuda (vt vulgò fit) themata proponere, sed breuem singulorum explicationem confirmationémque adscripsi, coniecíque in vnum librum, vt sententiam meam faciliùs percipiat iuuentus, paratiórque, & maiore cum fructu ad disputationem accedat. Quo in negocio vix decem totos dies consumere mihi licuit, vndique colligenti, quæ proximo anno cõtra plerasque in vulgus probatas opiniones à me defensa auditoribus nostris è suggesto recitaueram, editionémque pertinaciter maturaui, vt aliquantò ante solennis disputationis tempus diuulgarentur. Ac molestissimè fero maius spacium, quo ad ea recognoscenda, expoliendáque opus erat, nobis debuisse. Anniuersarias Disputationes totum opus ideo inscribere volui, cuius hic primus liber est, quod ex clarissimi Senatus Parisiensis præscripto, consilium nobis fit, singulos huiusmodi libros annis singulis scholasticæ disputationis causa (si vita suppetat) emittere. Quod institutum nostrum, cùm Iuris ciuilis studiosos, tum etiam Philologos omnes, & qui studia humanitatis amplectuntur (nam & hos quoque lucubrationibus nostris nonnihil iuuare studuimus) rogo atque obsecro in bonam partem accipiant. Vale. Biturigibus, anno 1547.

INDEX CAPITVM HVIVS LIBRI.

N ius vocare quid sit: & de veteri more in ius vocandi, quædam non vulgaria. cap.1.

Liquido iurare, apud Vlpianum quid sit, ex veteribus Latinis autoribus declaratum. cap.2

Literas nescire, quid sit; apud veteres iuris authores. cap.3.

Locus Pomponij emendatus, lib. 10. Pandect. tit. Communi diuid. cap.4

Emendatus Vlpiani locus, qui in exemplaribus Haloandri corruptius legitur. cap.5

Quantitas quid significet apud Iureconsultos. cap.6

Citare quid sit apud Iureconsultos veteres, in libris Pandectarum. cap.7

Locus Martiani explicatus aliter quàm à cæteris. lib. 48. Digest tit. de requir. reis. cap.8

Explanatus Callistrati locus per quam obscurus, de capit. diminutione. cap.9

Reputare verbum apud Iureconsultos, quo sensu accipi debeat. cap.10

Vtile, & inutile, quo sensu accipiantur apud Iureconsultos, & locus Vlpiani declaratus, lib. 16. Digest. tit. Depositi. cap.1. cap.11

Quid sit finis, apud Iureconsultos: & Responsa quædam Papiniani elucidata aliter, quam ab interpretibus factum sit. cap.12

Producere aduersarium quid sit, apud Vlpian. ca.13

Interpretatio §. mutui datio. cap.2. de reb. cred. lib. 12. Pandect. cap.14

De hac conditione, Si in Capitoliũ ascenderit. cap. 15

De noui operis nuntiatione. cap.16

De dominio quod directum, & vtile, vulgo dicitur. cap.17

De possessione tam naturali quàm ciuili. cap.18

De interdictis. cap.19

De interdicto vnde vi, disputatio aduersus aliorum sententiam. cap.20

Explanatum Diocletiani rescriptum de interdicto vti possidetis lib. 8. C. Iustiniani cap.21

Publica vis, ac priuata, à Iuris autoribus quamobrem dicatur. cap.22

Cæcum posse iudicem dari aduersus Accursii, & aliorum omnium sententiam. cap.23

De fumi immissione ex Aristonis, Pomponijque sententia. cap.24

De fumorum venditoribus, & qua pœna plectantur. cap.25

Apud Papinianum sub titul. de compensat. Edulitatis legendum esse: non AEdilitatis, contra Budæum, & Alciatum. cap.26

Probationis definitio, atque diuisio, ad tractatum de probationibus intelligendum pernecessaria. cap.27

Fratris testimonium iure ciuili admittendum non esse; contra receptam opinionem. cap.28

Explanatus Venuleij Iurisconsulti locus, cap.23. de testibus reiecta Budæi lectione, & interpretatione. cap.29

Quid testari sit, & testatio apud Iureconsultos: & de signatoribus. cap.30

Differentia itineris, actus, viæ, aliter explicata, quàm vulgo soleat. cap.31

Explicatum Scæuolæ respõsum, sub tit. de seru. vrb. præd. cap. vlt. cap.32

Locus Pauli enucleatus, cap.15. tit. de seru. vrb. præd. cap.33

De vsucapione seruitutum: & an titulus in ea sit necessarius. cap.34

Ciuile iudicium, & criminale, quid sit. cap.35

Ciuilium iudiciorum diuisio. cap.36

Criminalium iudiciorum diuisio. cap.37

Falsum esse quód vulgo dicitur, Neminem sine accusatione damnandum esse. cap.38

Plures simul ad accusandum admitti posse, si inter ipsos conueniat: contra receptam opinionem ca.39

Theodosianæ constitutionis de iure liberorum interpretatio. cap.40

De iuris & facti quæstionibus, & explicatus Vlpiani locus, c. 79. tit. de Iudiciis. cap.41

Conciliatio duorum locorum Domitij & Vlpiani de crimine stellionatus in speciem pugnantium. cap.42

Explicatus præter aliorum sententiam tractatus de interrogatoriis actionibus, lib.10. Pandectarum. cap.43

Cur de alimentis, ex contractu debitis, rectè transigatur absque Prætore: de iis, quæ testamento relicta sunt, non item. cap. 44

Quid sit epistola, apud iuris autores. cap.45

Causæ coniectio quid sit apud Paulum. cap.1. de diuersis regulis iuris antiqui. cap.46

Dicis causa aliquid facere, apud Iureconsultos quid sit. cap.47

De actione, quæ aduersus corrumpentes edicta publice proposita datur. cap.48

Ad edictum à Prætore propositum, de eo, qui nouum ius aduersus alium statuit, vel impetrauit. cap.49.

Breuis & dilucida interpretatio edicti Prætorij, de eo, quod ius dicenti non obtemperat, ex Vlpiano. cap.50

Patrem filio, aut filium patri rectè iudicem dari, quamuis

quemuis magistratus liberis suis ius dicere non possit, & conciliatio locorum Vlpiani, atque Africani pugnantium. cap.51
An absque Principis permissu aqua publica duci possit: & explicata subdifficilis antinomia. cap.52
Quid sit iurisdictio, quidque Imperium tam merum, quàm mixtum. cap.53
Quid sit imperare apud Alphenum, & locus Annei Senecæ declaratus lib. 6. de Benef. præter aliorum sententiam. cap.54
De Pandectarum compositione, ordine, ac methodo. cap.55
Dotem certa quantitate non expressa, inutiliter promitti à muliere, non tantum pacto, sed etiam stipulatione contra receptam opinionem. cap.56
Capitis primi, de Episcopali audient. lib.1. C. Iustiniana nona interpretatio. cap.57
Restituta suæ integritati lex Falcidia, quæ apud Paulum nec integra, nec satis emendata hodie legitur. cap.58
De factis diuiduis atque indiuiduis sententia Raphaelis Cumani à calumniatoribus defensa. cap.59
De diuisione fructuum inter coniuges soluto matrimonio, aduersus aliorum, qui de ea re scripserunt, sententiam. cap.60

FRANCISCI DVARENI
IVRISCONSVLTI CLARISSIMI, DISPVTATIONVM ANNIVERSARIVM
LIBER PRIMVS.

IN IVS VOCARE, QVID SIT: ET DE VETERI MORE IN IVS VOCANDI, quædam non vulgaria.

CAP. I.

IN Ius vocare (vt Paulus definit) est iuris experiundi causa vocare, l. 1. ff. de in ius voc. vel (vt Tribonianus) ad eum vocare, qui ius dicturus sit, §. omnium. Instit. de pœnis temere litigan. vel (vt alij) ad eum locum vocare, in quo ius dicitur, l. pen. ff. de iustitia & iure. Donatus in Phormionem Terentij. Sed notandum est, ius, hic ad Prætorem duntaxat, & Magistratum, non ad datum iudicem, qui pedaneus dicitur, referri. Ac recte Donatus, in ius ire interpretatur, ad sellam Prætoris ire. Nam & hoc sensu apud Ciceronem non vno in loco, hoc verbum accipitur, vt Budæus noster annotauit. Paulus quoque tit. de iusti. & iure cap. 11. *Ius*, inquit, *dicitur locus, in quo ius redditur.* Quem locum determinare hoc modo possumus: Vbicunque Prætor salua maiestate Imperij sui, saluóque more maiorum ius dicere constituit, is locus recte ius appellatur. Plautus in Menech. act. 4. Aut ad Populum, aut in iure, aut ad iudicem res est. Vnde Vlpianus hæc verba Prætoris interpretans: NE QVIS EVM QVI IN IVS VOCABITVR VI EXIMAT: *Si quis* (inquit) *ad pedaneum iudicem vocatum eximat, pœna huius edicti cessabit.* l. 3. ne quis eum qui in ius voc. Sed & idem Vlpia. in interpretatione edicti Prætoris, quo certis personis ne apud se postulent prohibet, dignitatis suæ videlicet, & decoris tuendi gratia: *Postulare* (inquit) *est desiderium suum, vel amici sui, in iure apud eum, qui iurisdictioni præest, exponere, vel alterius desiderio contradicere.* l. 1. ff. de postul. Sic enim postulare verbum interpretatus est ex mente Prætoris, quamuis alioqui latiorem habeat significationem. Proinde eos qui apud iudices datos, siue pedaneos postulant, edicto contineri negamus. Tametsi Accursius, cæterique vulgo aliter sentiant. Nam vt calumniæ causa publico iudicio damnatus, ne apud eos quidem postulet, non eo edicto, sed Senatusconsulto quodam effectum est, l. 1. §. item Senatusconsul. Cæterum hæc vocatio iure Romano veteri, sine vllo apparitore, ac iudicis præcepto fieri solebat. Vocatúsque ab aduersario, nisi confestim iret, & vocantem sequeretur, inuitus ab eo ducebatur. Cuius rei argumentum est, quod actio aduersus eos, qui in ius vocatos vi eripiunt, id est, è manibus vocantis, siue ducentis auferunt, à Prætore proponitur. l. 1. & 4. ff. ne quis eum, qui in ius. Cicero lib. 1. Rhetor. ad Herennium: Legitimum est id, quod populi iussu sancitum est. Quod genus est, vt in ius eas, cum voceris, Plinio Panegyr. Dicitur actori, atque etiam procuratori tuo, In ius veni, sequere ad tribunal, &c. Cicero in Quintiana: Debere tibi dicis Quintium, procurator negat: vadari vis, promittit: in ius vocas, sequitur: iudicium postulas, non recusat. Teren. in Eunuc. act. 4. Scen. 6. Si vim faciet, in ius ducito hominem. In Phorm. act. 5. Scen. 8. In ius ambula. Et paulo post, In ius eamus. Cui simile quiddam legitur apud Plautum in Persa, Penulo, & Cur. Horat. Satyr. 9. lib. 1.

Casu venit obuius illi
Aduersarius, & quo tu turpissime? magna
Exclamat voce, & licet antestari? ego verò
Oppono auriculam: rapit in ius. clamor vtrinque,
Vndique concursus, &c.

Huius concursus meminit Paulus cum ait cap. 4. ad l. Iuliam de vi priuata. *Lege Iulia de vi priuata crimen committitur, cum cœtum aliquis, & concursum fecisse dicitur: quo minus quis in ius produceretur, &c.* Valerius Maximus lib. 2. tit. de instit. antiqu. de Spur. Carbilio loquens, qui primus omnium Romanorum vxorē suam repudiauit: In ius vocanti matronam (inquit) corpus eius attingere non permiserunt, &c. Nonius Marcellus, vocare positum, protrahere, & ducere, ait. Huc accedit Cæcilij Iureconsul. apud Gellium disputatio de lege 12. tabul. quæ lex in ius vocato, si morbo impedi-

tus ambulare nequiret, iumentum dari præcipiebat. Et quia non mediocriter vtilem iuris studiosis totam illam disputationem deprehendimus, monemus, & hortamur eos vt eam diligenter inspiciant, & cōsiderent. Quod cum ita sit, mirum profecto videri non debet, si filius patrem in ius vocare prohibeatur, absque permissu Prætoris. l.4. ff. de in ius voc. Quid enim turpius, ac magis indecorum, quam parentem à filio, ad tribunal Magistratus inuitum rapi? Aliquando tamen iubetur dimitti vocatus nec inuitus ducitur. Primo, si quis eius personam defendat: vel si eundo in ius, de re controuersa transactum fuerit. l. neque. ff. de in ius vocan. Secundo, si intra domum suam, ceu asylum quoddam, se receperit. Ex ea enim inuitus extrahi non debet: quamuis si ex publico conspiciatur, diem ei dicere liceat. l. plerique. & sequen. ff. de in ius vocan. l. nemo. de reg. iur. Cicero in oratione pro domo sua, & in Vatinium. Tertio, si iudicio sistendi causa satisdederit, aut cauerit vocanti: Satisdans enim ex numero eorum est, de quibus in quadam epigraphe loquitur Caius, qui videlicet neque sequuntur, neque ducuntur. l. qui neque alias. l. solutū. de verbor. signific. Id est, (vt obiter Caij locum à cæteris male intellectum explicemus) qui tametsi vacantem non sequantur, inuiti tamen in ius duci non possunt. Huc pertinet tit. In ius vocati vt eāt, vel satisdent. Et quod idem Caius scribit, tit. qui satisda. cogant. cap.5. *Aduersus eum, qui locupletem fideiussorem iudicio sistendi causa non accepit, iniuriarum actionem esse: quia non quelibet, id est, non leuis, seu non vulgaris iniuria est, duci in ius eum, qui satis idoneum fideiussorem det.* Qui locus etiam magnopere nostram de veteri in ius vocandi more sententiam confirmat. Qui autem in iudicio sisti aliquem promittebat, Vas dicebatur, auctore M. Varrone: vnde & Vadimonium. Sed de his fusius in commentariis nostris ad primum lib. Pandectarum.

Liquide iurare, apud Vlpianum quid sit, ex veteribus Latinis autoribus declaratum.

Cap. II.

SVb titelo de iureiurando, lib Pandectarum 12. extat locus Vlpiani ex lib. 26. ad edictū, quem vnius voculæ significatio vulgo non percepta, valde obscurum reddit. Nam cum dixisset Paulus, *Quod procurator iusiurandum detulerit, ratum habendum esse, si aut vniuersorum bonorum administrationem sustineat, aut si ad ipsum nominatim mandatum sit: aut si in rem suam procurator sit,* mox adiectum est ex Vlpiano quod sequitur: *Alias autem procuratorem deferentem iusiurandum non esse audiendum.* Iulianus lib.10. Digest. scribit, *Ne postea reus qui semel iurauit, à domino conueniatur. Nec multum ei proficere, si fuerit ei de rate cautum. Siue enim dominus petat, cogetur docere reus liquido se iurasse, posita scilicet exceptione. Siue ex stipulatione de rate agat, necesse habebit ipse de periurio suo docere.* Quæstio igitur est, quid sit liquido iurasse, in hoc Vlpiani loco. Accursius, & cæteri interpretantur, Liquido, id est, manifeste. Quæ interpretatio quam inepta sit, & huic loco parum conueniens, difficile non est iudicare. Quid enim, quæso, hoc significat, Manifeste iurasse? Liquido autem iurare (vt paucis quod sentio dicam) nihil aliud est, quam vere iurare. Cicero, in Verrem libr. 6. Confirmare hoc liquido, Iudices possum, valuas magnificentiores ex auro, atque ebore perfectiores nullas vnquam vllo tempore fuisse. Plinius lib.37. cap.2. Nos liquido affirmare possumus, cautibus Alpium nasci adeo inuiis, vt plerumque fune pendentes eam extrahant.. Ouid. lib.3. de Ponto Eleg.3. ad Maximum,

Scis tamen: & liquido iuratus dicere posses,
Non me legitimos sollicitasse toros.

Item lib.4. Eleg.6. ad Brutum,

Te quoque idem liquido possum iurare precari,
O mihi non dubia cognite Brute nota.

Terent, in And. act.4. Scen. 4. Quia si forte opus sit ad herum iurandum mihi non apposuisse, vt liquido possim. Quem locum non recte interpretantur Grammatici. Seneca lib.7. de benef. cap.9. Video sericas vestes (si vestes vocandæ sint) in quibus nihil est quo defendi aut corpus, aut denique pudor possit. Quibus sumptis mulier parum liquido nudam se non esse iurabit. Videtur autem hinc manasse hæc locutio, quod veteres nihil vt verum affirmare auderent, iurati præsertim, nisi quod liquidum, id est, clarum, certúmque esset: vt docet Cicero in Acad. quæstio. & in Oratio. pro Font. Hinc liquida fides apud Valerium lib.6. ca.5.

Literas nescire, quid sit apud veteres Iuris Autores.

Cap. III.

REfert Iustinianus lib. 1. Instit. tit. de excus. tuto. Diuum Pium rescripsisse, *eum, qui literas nescit, à tutela esse excusandum.* §. similiter. In cuius loci interpretatione cum aliquando versarer, illud me male habebat, quod doctrinam, & literarum peritiam, ad id munus necessariam esse non videbam. Nam qui studiis literarum se dediderunt, eos ad res gerendas fere ineptiores cæteris esse quotidie experimur. Sed nihilominus asserere, talem, tantúmque Principem id temere, & sine graui ratione aliqua rescripsisse; nimis audax mihi videbatur: cum præsertim Iustinianus id rescriptum comprobet, nec dissentiat Paulus Iurisconsultus, quamuis exceptionem adiiciat. l. Athletæ. ff. de excus. tut. Verum animaduerti tandem ex aliorum locorum collatione, literarum imperitum, plerunque eum dici, qui legere, ac scribere non didicit. Quod vitium, non mediocre est in eo, qui negotia administrat. Nam & Vitru. Pollio, hanc literarum scientiam Architecto necessariam esse scribit: Et villico Columella, nisi tenacissimæ memoriæ sit. Ac satis constat ex Asconio, & aliis autoribus, qui hodie in omnium manibus sunt, quanta fuerit veterum diligentia in conficiendis tabulis. Vitruuius libri primi capite primo: Literas architectum scire oportet, vt commentariis memoriam firmiorem efficere possit, &c. Columella libri primi, capite octauo: Potest etiam illiteratus, dummodo tenacissimæ sit memoriæ, rem satis commode administrare. Eiusmodi villicum Cornelius Celsus ait, sæpius nummos domino, quam librum adferre, quia nescius literarum, vel ipse minus possit rationes confingere, vel per alium propter conscientiam fraudis timere. Huc pertinet quod Paulus de libello inscriptionis loquens, capit.3. tit. de accusat. ait: *Item subscribere debebit is, qui dat libellum, se professum esse, vel alius pro eo, si literas nesciat.* l. libellorum. ff. de accusat. id est, si scribere, ac pingere non didicerit, & Seneca libro secundo, de Clementia ad Neron. Vt de Clementia scriberem, Nero Cęsar, vna me vox tua maxime compulit: quam ego non sine admiratione, & cum diceretur, audisse memini, & deinde aliis narrasse, Vocem generosam, magni animi, magnæ lenitatis: quæ non composita, nec alienis auribus data subito erupit, & bonitatem tuam, cū fortuna tua litigantem in medium adduxit. Animaduersurus in latrones duos Burrus Præfectus tuus, vir egregius & tibi Principi notus, exigebat à te, scriberes, in quos, & ex qua causa animaduerti velles. Hoc sæpe dilatum, vt aliquando fieret, instabat: inuitus, inuito cū chartam protulisset, traderétque, exclamasti, Vellem nescire literas, &c. Sic literarum scientia apud Paulum

accipitur

accipitur sub titul. de acquir. hæred. l. pater. & in Codice Iustiniani creberrime, l. discretis. C. qui testa men. facere possunt. l. hac consultissima. l. iubemus. l. nostra. l. vlt. C. de testam. Eandemque formam loquendi vsurpauit Græce Iustinianus libro sexto, τῶν νεαρῶν, Nouel. 44. & 73. Vnde literata militia apud Theodosium, titul. de proxim. sacror. scrin. l. proximos. & in indice ciuilium, militariúmque officiorum, quem non ita pridem edendum curauit Alciatus. Quod verbum non recte vulgo intelligitur. Cicero quoque in Partit. orat. eodem sensu memoriam literaturæ germanam dixit. Cuius verba hæc sunt: Nihil sane præter memoriam, quæ est germana literaturæ quodammodo, & in dissimili genere persimilis. Nam vt illa constat ex notis literarum, & ex eo in quo imprimuntur illæ notæ: sic confectio memoriæ, tanquam cera, locis vtitur, & in iis imagines, vt literas collocat. Hæc ille. Qui in ea re instituunt pueros Magistri (quos Lampridius in Seuero Literatores vocat) primas literas docere dicuntur ab Vlpiano, nec, vt cæteri professores, munerum vacationem habent, sub tit. de Vacatio. & excusat. muner. cap. 2. A Græcis γράμματα διδάσκειν. Plutarchus in Alcibiad. ἐπεὶ δὲ φήσαντος ἔχειν ὅμηρον ὑφ' αὐτοῦ διωρθωμένον, εἶτ' ἔφη, γράμματα διδάσκεις ὅμηρον ἐπανορθοῦν ἱκανὸς ὤν; οὐχὶ τοὺς νέους παιδεύεις; Cum quidam alius Homerum se habere diceret à se emendatum, Literas (inquit) doces ad castigandum Homerum idoneus, nec iuuenes instituis? Hinc vetus illud prouerbium, cuius meminerunt parœmiographi, ἢ τέθνηκεν, ἢ διδάσκει γράμματα. Vsus est hac locutione Aristot. lib. 8. Politic. 3. & Laertius non malus autor, in Epicuro. Hinc dicuntur homines indoctissimi μήτε νεῖν, μήτε γράμματα εἰδέναι, veteri prouerbio, quo vsus est Plato lib. 3. de legibus. Nam olim pueri hæc duo primum discebant. Suetonius in Augusto. Nepotes & literas, & natare: aliaque rudimenta per se plerunque docuit. Qui locus planum facit, non de bonarum artium scientia accipiendum esse adagium, vt quidam primi nominis autores existimasse videntur. Tametsi autem probabilis sit ea ratio, quæ Diuum Pium ad id rescribendum impulit, nec contemnenda tamen, si homo sit non hebeti ingenio, nec expers negotiorum, qui literarum sit ignarus, tutelæ onus subire nihilominus compelletur. Nam ipsa vicaria amicorum opera, aut ministrorum, in commentariis suis, & ephemeridibus conscribendis, vti poterit. Quid quod memoriæ creditur mirum in modum officere scriptio? Fab. lib. 2. cap. 2. Etenim plerisque accidit, vt literis confisi, minus memoriæ studeant (vt Cæsar, de Druidis loquens, scribit in commentar. de bello Gallico) & præsidio literarum diligentiam in perdiscando: ac memoriam remittant.

Memoriarum in modum officit scriptio.

Locus Pomponij emendatus libro decimo Pandectarum tit. Communi diuidundo.

CAP. IV.

APud Pomponium libro decimo Pandectarum titul. Commu. diuidun. hæc verba in vulgaribus codicibus leguntur: *Si is, cum quo fundum communem habes, ad edictum non respondit, & ob id motu iudicis villa diruta est, aut arbusta succisa præstabitur tibi detrimentum iudicio communi diuidundo.* Ex quibus verbis collegerunt interpretes, eius, qui edicto magistratus per contumaciam non paret, domum dirui posse. Quod sane mihi durū, & inciuile semper visum est. Sufficit enim pignus, aut mulcta, vt Cicero in Antonium disputat, aut alia genera coercitionis legibus prodita. l. 1. si quis ius dicenti non obtemp. & tit. quib. ex caus. in poss. eatur. Cum præsertim Reipublicæ intersit, ne ædificia diruantur. l. 1. de tign. iuncto. l. 2. C. de ædif. priua. Haloander (quem iuris Romani instauratorem vere possum nominare) ita legit, *Si is, cum quo fundum communem habes, ad delictum non respondit, &c.* Quam lectionem, vt plane absurdam, & nullius sensus, passim respuunt omnes. Nos vero maximam optimo viro, & de Iurisprudentia quam optime merito, gratiam habemus quod eam nobis integram seruauerit, ac communicauerit, quam in veteribus exemplaribus deprehenderat. Nam tametsi nullus inde possit non absonus elici sensus, ea tamen verba ansam nobis præbuerunt, veram lectionem inquirendi. Et quidem initio suspicatus sum ad delectum legendum esse non ad delictum. Qua de re cum adhuc nonnihil hæsitarem, omnem mihi scrupulum exemit Arrianus: cuius hæc verba sunt, sub titul. de re militari, cap. 4. in codicibus emendatis: *Grauius autem delictum est, detrectare munus militiæ, quàm appetere. Nam & qui ad delectum olim non respondebant, vt proditores libertatis, in seruitutem redigebantur, &c.* Accedit ad confirmationem nostræ sententiæ quod Fab. Quintilianus Declam. 3. pro milit. Mart. aut quisquis est alius earum declamationum autor, scribit in hunc modum: Eo tamen vsque popul. Roman. vindicta processit, vt ardentibus bello finibus, ad delectum nemo responderet, nisi & pœna corporis, & abrogatione legis satisfactum esset. Quem locum ideo citare volui, vt quorundam errorem alioqui doctissimorum, conuincerem, qui, *Ad delectum respondere*, apud idoneos autores non reperiri nobis aliquando hæc commentantibus responderunt. Sed & Liuius lib. 24. Cæteri, inquit, centuriones omissa appellatione, ad delectum obedienter responderunt. Cum igitur iuris huius asperitas aduersus eos tantum, qui ad delectum scilicet militum non respondent, & qui (vt Arrianus scribit) proditores libertatis habentur, exerceri dicatur à Pomponio: idque ius singulare esse appareat, nulla ratio permittit, vt ad quoscunque contumaces, qui edicto Magistratus non obtemperant, producatur. l. quod vero. Ius singulare. ff. d. l. Quanta autem seueritate fuerint vsi veteres, in delectu militum habendo, præter iam dicta, Liuij quoque testimonio, ac Varronis confirmare possumus. Liuius lib. 7. Qua de causa, inquit, creatus L. Manlius perinde ac reipubl. gerendæ, ac noa soluendæ, religione gratia creatus esset, Bellum Heroicum affectans: delectu acerbo iuuentutem agitauit: tandémque in eum, omnibus tribunis plebis cohortis, seu vi, seu verecundia victus, Dictatura abiit. Neque eo minus principio insequentis anni Q. Seruilio Hala, L. Genutio II. Coss. Dies Manlio dicitur à Marco Pomponio Tribuno plebis; acerbitas in delectu non damno modo ciuium, sed etiam laceratione corporum lata, partim virgis cæsis, qui ad nomina non respondissent, partim in vincula ductis inuisa erat. Varro apud Non. Marcellum, Manius Curius Consul, cum delectum haberet, nec citatus in tribu ciuis respondisset, vendidit tenebrionem. Huius rei meminit etiam Valerius lib. 6. cap. 3.

Emendatus Vlpiani locus, qui exemplaribus Haloandri corruptus legitur.

CAP. V.

SI quis (inquit Vlpianus, tit. de petit. hæred. cap. 28.) *re sua latius vsus sit, contemplatione delata sibi hæreditatis; Marcel. lib. 5. Digestorum putat, nihil eum ex hæreditate deducturum, si eam non attingat, &c.* Gregorius Haloander Lautius legit, non Latius. Et paulo post, lautius impendere, & lautius erogare. Ego vero La-

tius, & Lato, vbique legendum contendo: nec dubito, quin ea sit germana lectio. Horat. libr. Sermon. 2. Satyr. 2.

Quo magis his credas, puer hunc ego paruus, Ofellum
Integris opib us nouo, non latius vsum
Quam nunc accisis, &c.

Seneca de breuitate vitæ, cap. 8. Annua congiaria homines clarissimi accipiunt: & in his aut laborem, aut operam, aut diligentiam suam locant. Nemo æstimat tempus, vtuntur illo latius, quasi gratuito. Sallustius in Catill. largius vti dixit eodem sensu. Plerique Syllani milites largius suo vsi, rapinarum & victoriæ veteris memores, ciuile bellum exoptabant. Eiusdem significationis est laxius viuere, apud Liuium lib. 8. dec. 3. in hostico laxius rapto suetis viue, arctiores in pace res erant. Et hæc quidem emendatio mihi eò magis probatur, quod eam plerisque eruditissimis mirum in modum placere intellexi: ac præsertim R. Hayo nostro, cuius ego iudicium, & doctrinam minime vulgarem plurimi facio.

Quantitas quid significet apud Iurisconsultos.

CAP. VI.

ANte quinquennium, cum de in litem iurando commentarium conscriberemus, in locum illum Pauli nobilem, de emendi, & vendendi origine incidimus, in quo hæc verba leguntur: *Electa materia est, cuius publica, ac perpetua æstimatio difficultatibus permutationum æqualitate quantitatis subueniret, eáque forma publica percussa, vsum, dominiúmque præbet, non tam ex substantia, quam ex quantitate.* Cumque dubitatum à plerisque intelligeremus de significatione huius verbi, Quantitas, quo non semel vsus est ibidem Paulus, & doctissimis nostri sæculi placere, Qualitatem potius, quàm Quantitatem dixisse Paulum. Budæ. in anno. admonuimus obiter, Quantitatem nummi proprie, & recte dici æstimationem illam publice constitutam, qua quanti locabilis sit, intelligitur. Cuius quãtitas nota & signum est character, qui nummo imprimitur: vt Arist. lib. 1. Polit. ostendit his verbis, ὁ χαρακτὴρ ἐτέθη τοῦ ποσοῦ σημεῖον. Nõ me latet, quosdã ex Neotericis interpretibus Aristotelis, τὸ ποσὸν pondus intellexisse, atque ita vertisse: forma enim ponderis nota fuit, sed quam recte, viderint alij. Cæterum Iuliani auctoritate, nostra quoque confirmatur opinio, qui denarios stipulanti, eiusdem quantitatis aureos spondentem obligari scribit, l. quæ extrinsecus. tit. de verb. oblig. cap. 65. Ex quibus locis, (ni fallor) facile colligi potest interpretatio verborum Vlpiani tit. de re iud. cap. 15. l. à diuo Pio. *Si pignora, quæ capta sunt, emptorem non inueniant, rescriptum est ab Imperatore nostro, & Diuo patre eius, vt addicantur ipsi, cui quis condemnatus est: Addicantur autem vsque ea quantitate, quæ debetur.* Quæ verba quantum negotij exhibuerint omnibus interpretibus, satis norunt, qui in legendis eorum scriptis versantur. Alciat lib. Parad 6. cap. 3. idem in l. creditor. de rebus cred. Quod igitur Vlp. ait, *Addicantur vsque ea quantitate, &c.* eo pertinet, vt pignora addicantur tanta quantitate, id est, valore (vt vulgo loquimur) & æstimatione, quanta est summa quæ debetur, ne si forte pluris, aut minoris valeant, alteruter, id est, debitor, aut creditor afficiatur iniuria. Alij sic interpretantur vulgo, addicantur ea quantitate, &c. id est, pro ea quantitate, seu summa, quæ debetur. Quæ interpretatio inne profectò nihil est ineptius, nec iniustius.

Nostra autem, æquitate maxima nititur,
nec à proprietate verborum
recedit.

Citare quid sit apud Iureconsultos veteres in libris Pandectarum.

CAP. VII.

VVlgus interpretum iuris, Citare nihil aliud esse putat quàm in ius vocare: quod Gallice dicimus *Adiourner*, quasi *Diem dicere*: cum tamen longe diuersa hæc sint. Nam citari dicitur reus cum ipsa die cognitionis, quæ ante ei dicta fuit, in foro, ac tribunali, per præconem euocatur, vt præsens sit, néene, appareat. Cuius rei ignoratione plerique Pandectarum loci perperam ab ipsis intellecti, atque explicati sunt. Ex quibus duo præcipui nunc veniunt in mentem. Vnus est Vlpia. tit. de iud. cap. 37. *Et post edictum peremptorium impetratum, cum dies eius superuenerit, tunc absens citari debet, & siue responderit, siue non responderit, agetur causa, &c.* In cuius enarratione existimarunt interpretes post edictum peremptorium impetratum, denuo absentem in ius vocandum esse, itaque quarto opus esse edicto. Verum hæc omnino repugnantia sunt, & contraria. Cum ideo peremptorium dicatur edictum, quod perimat disceptationem, nec vltra patiatur aduersarium tergiuersari. eod. tit. cap. 70. Alter locus est Papiniani sub tit. de publ. iud. cap. 10. *Inter accusatorem, & reum, cognitione suscepta, excusatio pro absente iustis rationibus admittitur, nec per triduum per singulos dies ter citatus reus, &c.* Quem locum declarare dum conantur, sic obscurant, & peruertunt, vt nihil à mente, sententiáque Papiniani excogitari possit alienius. Superest vt nostram sententiam veterum linguæ Latinæ scriptorum autoritate defendamus. Marcel. tit. de in integ restit. cap. 8. *Etsi nihil facile mutandum est ex solennibus, tamen vbi æquitas euidens poscit, subueniendum est. Itaque si citatus non responderit, & ob hoc more solito pronuntiatum est, confestim autem pro tribunali se sedentem adiit, existimari potest, non sua culpa, sed parum exaudita voce præconis defuisse.* Tranq. in Tiber. Citatum pro tribunali voce præconis conuitiatorem rapi iussit in carcerem. Fab. lib. 6. c. 5. In publicis certe iudiciis vox illa præconis præter patronos, ipsum, qui egerit, citat. Gell. lib. 11. cap. 1. atque ita M. Varro verba hæc legitima, quibus minima mulcta diceretur, concepit: Marco Terentio, quando citatus neque respondit, neque excusatus est, ego ei vnam ouem mulctam dico. Liui. li. 5. decad. 3. Plebs ita sciuit, si posthumus ante Cal. Maias non prodisset, citatúsque eo die non respondisset, neque excusatus esset, videri eum in exilio esse. Asco. Pedianus 3. Act. in Verrem: apud veteres, & iudices, & rei, & accusatores citabantur à præcone prætorio. Ita enim locus ille in omnibus impressis codicibus emendandus esse mihi videtur. Possem alia non pauca ex Cicerone, & aliis probatissimis autoribus exempla huc afferre: verum aut hoc vestium satis est, aut nescio quid satis sit, vt Varus ille iudex dicere solebat, cuius meminit Cicero lib. 2. de finibus. Obiiciet aliquis fortasse in Pontificum rescriptis, & constitutionibus, atque adeo ipsius etiam Iustiniani, nonnunquam aliter hoc verbum accipi. Sed ego de proprietate, & vsu loquendi eruditorum, non de imperitorum abusu hic loquor.

Locus Martiani explicatus aliter, quàm à cæteris, lib. 48. Digest. tit. de req. reis.

CAP. VIII.

VErba hæc sunt Martiani, titu. de requir. reis, cap. 1. *Diui Seueri, & Antonini Magni rescriptum est, ne quis absens puniatur: & hoc iure vtimur, ne absentes damnentur. Neque enim inaudita causa quenquam damnari æquitatis ratio patitur. Si autem grauius quis puniatur, puta*

tur, puta in opus metalli, vel similem pœnam, siue capitalem, hoc casu non est irroganda in absentem pœna: Sed absens requirendus adnotandus est, vt copiam sui præstet. Præsides autem prouinciarum circa requirendos annotatos & hoc debent facere, vt eos quos annotauerunt, edictis adesse iubeant, vt possit innotescere, qui adnotati sint. Sed & literas ad Magistratus, vbi consistunt, mittere, vt per eos possit innotescere, requirendos esse eos adnotatos, &c. Accursius Annotare reum interpretatur, bona eius publicè describere. Quæ interpretatio ab Accursianis è schola in forum perducta est, & adeo recepta, vt descriptionem, obsignationémque bonorum hodie, qui in foro versantur, vocent *Annotatoa de biens.* Verum eos hallucinari in Latinæ dictionis significatione non dubito. Nam Annotare dicitur iudex reum requirendum, cum decernit, & in acta, seu commentarios referendum, ac perscribendum curat, vt is requiratur. Quod genus loquendi non à meis autoribus modo, sed ab aliis quoque vsurpatur. Plin. lib. 10. Epistol. de Christianis loquens: Fuerunt alij similis amentiæ quos quia ciues Romani erant, annotaui in vrbem remittendos. Tranquil. in Calig. Cum ad saginam feferatum muneri præparatarum carius pecudes compararentur, ex noxiis laniandos annotauit, & custodiarum seriem recognoscens, nullius inspecto elogio, stans tantummodo intra porticum mediam, à caluo, ad caluum duci imperauit. Hinc Annotatio, & Annotationis decretum, Annotare insulam alicui, & aliæ id genus locutiones crebro leguntur apud iuris Autores. l. 1. Codic. de preci. Imperat. offerẽt. l. vlt. C. de diuers. rescr. l. 1. ff. de leg. 3. l. 1. ff. quan. appel. l. 1. C. de quib. mun. vel præs. l. 1. C. de his, qui à princ. l. in fraudem. de iure fisci. l. 1. ff. nil. inno. appel. l. 1. C. si nuptiæ ex rescript. petant.

Explanatus Callistrati locus perquam obscurus, De cap. diminutione.

CAP. IX.

C*Onsumitur existimatio* (Inquit Callistratus, tit. de extraord. cogn. cap. 5.) *quoties magna capitis diminutio interuenit: id est, cũ libertas adimitur: veluti cũ, aqua & igni interdicitur, quod in persona deportatorum euenit: vel cũ plebeius in opus metalli, vel in metallũ, &c.* Illud sane mirũ hic videtur, quod deportatis adimi libertatem ait, sicut & iis, qui in metallum damnati sunt, cum ab aliis iuris autoribus non vno in loco scriptum sit, deportatos ciuitatem tantum, in metallum vero damnatos, libertatem etiam amittere. tit. quib. mod. ius patr. pote. amit. & tit. de cap. dimi. lib. Inst. 1. l. 5. de bon. dam. Quare non similiter ab eisdem capite minui dicuntur vtrique: sed hi maximam, illi vero minorem, seu mediam capitis diminutionem pati, quamuis hic non distinguat eas capitis diminutiones Callistratus. Verum antinomiæ vitandæ causa, quam in libris suis non reperiri testatur Iustinianus, dicendum est, vtranque capitis diminutionem recte magnam dici, tametsi vna sit maior altera. Vnde Vlp. tit. ad S C. Tertul. cap. 1. *Si quis* (inquit) *ante delatam, siue post delatam, capite minuatur, ad legitimam hereditatem admittetur, nisi magna capitis diminutio interuenerit, quæ vel ciuitatem adimat, vt puta si deportetur.* Et quod ait, libertatem animi deportato, verum est, quanquam non omnino redigatur in seruitutem. Nam & dolorem, & senectam vires adimere ait Poëta, quamuis minuant tantum eas, nec penitus auferant. Deportatus enim qui peregrinus est, non ciuis, iustam ac plenam libertatem non habet: vtpote qui nec testamentum facere, nec ex alterius testamento capere quicquam possit: nec eorum omnium aliquid habeat, quæ iuris ciuilis magis, quam gentium sunt. l. si quis filio. de iniusto rupt. l. 1. de leg. 3. l. quidam. de pœnis. Etenim iura ciuili (vt Boëthius in Topic. Cic. ait.) fieri aliquid non inter alios, nisi inter ciues Romanos potest. Quod & Theophilus docet, tit. de fideicom. hæred. lib. Instit. 2. Id autẽ Ciceronis malo verbis cnofirmare, quàm meis, In Oratione pro Cecinna: Nihil, Inquit, rationis adfers, quamobrem si libertas adimi nullo modo possit, ciuitas possit. Nam & eodem modo de vtraque retraditum nobis est: Et si semel ciuitas adimi potest, retineri libertas non potest. Qui enim potest iure Quiritum liber esse is, qui in numero Quiritum non est, &c. Boëthius tamen in Top. Ciceronis deportationem dicit, maximam capitis diminutionem esse. Sed quia in mentionem peregrinorum incidimus, sciendum est, peregrinum dici eum, qui ciuis non est, siue nunquam fuerit ciuis, siue amiserit ciuitatem. Eiusque conditio & status peregrinitas dicitur. Quod à nostris interpretibus animaduersum non fuit. *Qui deportantur* (inquit Ælius Antoninus) *si heredes scribantur, tanquam peregrini capere non possunt.* l. 1. C. de hæred. instit. Vlpianus tit. de in ius voc. cap. 10. *Si per pœnam deportationis ad peregrinitatem redactus sit patronus, putat Pomponius eum amisisse honorem, &c.* Dicuntur & ἄπολιδες à Iureconsultis, quod ciuitate careant. d. l. quidam. de pœn. & l. 1. de leg. 3. Plane verbum hoc, Peregrinus in peruulgata constitutione illa Federici, cuius initium est, *Omnes peregrini*, aliter accipi fateor, sed per abusionem, vt & in aliis quibusdam locis: pro eo scilicet, qui peregrinatur, & peregre abest à domo sua. Nec aliter indoctorum & barbarorum hominum scripta (quales fere seculo Federici extitere) interpretari debemus, ne eorum voluntas, quæ verborum proprietati (si de ea constet) proculdubio anteponenda est, peruertatur. arg. l. non aliter. de leg. 3.

Reparare verbum apud Iureconsultos, quo sensu accipi debeat.

CAP. X.

CElebre est Scæuolæ responsum sub tit. de verbor. oblig. cap. 122. l. qui Romæ. in quo hæc verba leguntur. *Callimachus mutuam pecuniam nauticam accepit à Sticho seruo Seij in prouincia Syria ciuitate Beryto, vsque Brentesium: idque creditum esse in omnes nauigij dies ducentos, sub pignoribus & hypothecis, mercibus à Beryto comparatis, & Brentesium perferendis, & quas Brentesio empturus esset, vt per nauem Beryto inuecturus. Conuenitque inter eos, & cum Callimachus Brentesium peruenisset, inde intra Idus Septembres, quæ tunc proximæ futuræ essent, alijs mercibus emptis, & in nauem missis, ipse in Syriam per nauigium proficisceretur, aut si intra diem suprascriptum non reparasset merces, nec enauigasset de ea ciuitate, redderet vniuersam continuo pecuniam.* In eo responso, Merces reparare dicitur à Scæuola, qui earum loco, quas in aliquem locum importatas vẽdidit, alias comparat, aut eas aliis mercibus cõmutat: quasi iterum parare, seu comparare. Horat. Carminum lib. 1. Od. 31.

Premant Calena falce, quibus dedit
Fortuna vitem, diues & aureis
Mercator exsiccet culullis
Vina Syra reparata merce.

Alfenus tit. de in rem verso. cap. 16. *Quidam fundum colendum seruo suo locauerat, & boues ei dederat. Cum hi boues non essent idonei, iusserat eos venire, & de his nummis qui recepti essent, alios reparari.* Vlp. c. 28. tit. de pact. *Prima actio sublata est, & posterius pactum ad actionem reparãdam inefficax est.* Seneca ad Lucil. epistola 64. lib. 8. Satius est amicum reparare, quàm flere.

Vtile, & inutile, quo sensu accipiatur apud Iureconsultos: & locus Vlpiani declaratus, lib.16. Digest.tit.depos.cap.1.

Cap. XI.

VLpianus edictum Prætoris interpretans, quo in duplum actio proponitur rerum ob tumultum, incendium, ruinam, naufragium, depositarum nomine, cæterarum vero in simplum, ita scribit: *Cum exigente necessitate deponat, crescit perfidiæ crimen, & publica auctoritate coercendum est, vindicandæ Reipub. causa. Est enim inutile, in causis huiusmodi fidem frangere.* Atque ita fere in codicibus non solum manuscriptis, sed etiã excusis per Typographos legitur, præterquam Haloãdri, qui inciuile, pro inutile reposuit, cum vim eius verbi non satis (opinor) perciperet. Itaque animaduertendum est, iura ad ciuium & populi vsum, ac vtilitatem constituta esse, ad eundémque finem & scopum referri, quæcunque tot, tantisque iuris voluminibus continentur. l.pen.ff de iusti.& iure. Qua ratione vtilitatem, iusti & æqui matrem scite admodum vocat Horat. ser.lib.1.Saty.3.

Atque ipsa vtilitas iusti prope mater, & æqui.

Huius rei sexcenta possem ex libris Digestorum exempla in medium adducere. Sed quia passim legentibus obuia sunt, his in præsentiarum contentus ero, quæ sequuntur. Iulianus tit.ad leg.Aquil.cap.52. *Multa iure ciuili contra rationem disputandi, pro vtilitate communi recepta esse innumerabilibus rebus probari potest, &c.* Pomponius tit.de præscr.verb.cap.11. *Prætor reddit actiones in factum accommodatas legi Aquiliæ, idque vtilitas eius legis exigit.* Paulus tit. de pig.cap.12. *Quæ sententia propter vtilitatem contrahentium admittenda est.* Ex quibus locis perspicuum est, hunc sibi finem proponere iuris auctores, vt ciuium consulant vtilitati, & quæ eius rei gratia subtiliter inuenta, & excogitata sunt, quoties occurrit negotium in quo deprehenduntur nocere, ab ipsis ea contemni, & reiici. Atque ita ius ipsum nonnunquam supplent, adiuuant, emendant, interpretantur. Quæ maxima pars est iuris Prætorij, quod & honorarium dicitur. l. ius autem ciuile. ff. de iust. & iure.§ 1.Instit.de bon.poss. Hinc vtilis actio appellata est, quæ ex summo directóque iure non competit, ideoque directa non dicitur, sed propter vtilitatem aliquam, & æquitatem datur. l.quia actionum.de præscr. verb. lege 4. si quadrupes paupe. fec. dic. l. si vsufr.de aqua plu.arcen. Quod autem huic, de qua loquimur, vtilitati contrarium est, inutile à Iureconsultis dicitur, vt in illo Vlpiani loco, *Inutile est in huiusmodi causis fidem frangere.* Nam sicut inimicus dicitur non is tantum, qui amicus, & beneuolus non est, sed etiam maleuolus ita inutile non id modo significat, quod nõ prodest, sed etiam quod nocet. l.Moschi.ff.de iure fisci. Cic. in Partit. orato. Quærenda etiam ratio, si qua poterit inueniri, quare non sit exceptum, aut iniqua lex, aut inutilis futura dicetur, &c. Paulus cap.13.tit.de admınist. tuto. *Nam & inutile est pupillis, si administratio eorum non seruatur: nemine scilicet emente.* Vtuntur hoc verbo sæpe veteres auctores, qui de medecina Latine scripserunt, vt Plin.& Cels. Plinius lib.21.cap.20. Stomacho tamen inutile esse, capútque eo impleri aliqui negant. Idem lib.23.cap.10. Vinum ieiunos bibere nouitio inuento inutilissimum est. Idem eod. lib.cap. 4. Hyosciamũ emolliendo vtilius neruis inutile & c.6. Ex his verna acerba stomacho inutilia sunt. Corn. Cel. lib.10.ca.5. omnib. inutilis est post cibum, aut contensio, aut cogitatio animi. Idem eod.lib.c.t. Sæpe inutilis nimia abstinantia. Et paulò pòst, Condita omnia duab. de causis inutilia sũt. Sed quid opus est ex eod. auctore hîc citare, cũ is sexcẽtis in locis hoc verbũ vsurpet pro eo quod nocet, & inimicum dici solet, à Latinè loquentibus? vt apud Horat.

Namque pila lippis inimicum, & ludere crudis.

Quanto autem nocẽtior sit is, qui in huiusmodi causis fidem frangit, quam qui rem absque vlla necessitate, periculo depositam suscipit, obscurum non est, cum de se nonnihil quæri debeat, qui nulla necessitate adactus rei suæ custodem non idoneum elegit. At imminens periculum cogit nos ad quamlibet personam confugere. Adde quod Cicero in oratione pro Roscio Amerino scribit, ea maxime animaduertenda esse peccata quæ difficillime præcauentur. Porro quod diximus, finem huius iuris, totiusque artis boni & æqui, esse vtilitatem sic accipiendum est, vt minime secludatur honestas, sine qua nihil omnino potest esse vtile. Cuius honestatis gratia pleraque legib. constituta esse animaduertimus, vt filio, fratri, alumno, familiari, liberto, & aliis huiusmodi personis denegetur accusatio. C.de his, qui accus.non poss. vt filius patrem in ius non vocet absque permissu Prætoris, vt filius à patre, libertus à patrono, vxor à marito, non quicquid habet per iudicem extorqueat, sed victum ei relinquat necessarium, & cætera id genus. l. 4. ff.de in ius voc.l.in condemnatione.de reg iur.l.sunt qui.de re iud.l. maritum. soluto matrimo. Non enim hoc tantum spectant auctores iuris nostri, vt nemo lædatur, & cuique tribuatur suum, sed interdum etiam, vt honeste viuatur. Quamuis non quicquid honestum est, iure & legibus præcipi, aliàs à nobis dictum sit. l. Iustitia.ff. de iust.& iure. Notatur in l.1.de pactis.

Quid sit finis, apud Iureconsultos: & responsa quædam Papiniani declarata aliter, quàm ab interpretibus factum sit.

Cap. XII.

PApinianus lib.16. Pandectarum, titul.de compensat. ita scribit in codicibus emendatis ab Haloandro: *Debitor si pecuniam publicam seruo publico citra voluntatem eorum soluit, quibus debitum recte solui potuit, obligatio pristina manebit: sed dabitur ei compensatio peculij fini, qua seruus publicus habebit.* Quæ verba adeo obscura vulgo existimantur, vt nemo sit quin electionem eam valde suspectam habeat, veterémque quamuis mendosissimam, sequi malit. Itaque operæpretium me facturum putaui, si elegantem hanc, & Iureconsultorum Principe dignam phrasin, quę non indoctis modo, sed mediocriter etiam eruditis durior, & insolens videtur, iuris studiosæ iuuentuti ostenderem ac explicarem. Idque eo libentius feci, quod eius rei cognitio quam necessaria ad aliorum locorum interpretationem esse, non ignorarem. Sed quid lectorem discendi fortassis auidum pluribus moror? Hæc verba *peculij fini qua seruus, &c.* hoc significant, dari compensationem ad eum finem, & modum, ad quem seruus habebit, scilicet peculium, & (vt vulgo solemus dicere) quatenus erit in peculio serui. Quo genere loquendi vsus est idem Papinianus libr. 20. Pandect. titul.de pigno.cap.1. *Pacto placuit, vt ad diem vsuris non solutis, fructus hypothecarum vsuris compensaret fini legitimæ vsuræ*, id est, vsque ad modum legibus præscriptum stipulationi vsurarum. Idem Papinianus cap. 5. titul. de dot.coll. *Dotem scripto fratri conferre non cogetur, cum ea possessio frustra petita sit, vel filia fratris voluntatem secuta, fini virilis partis retineat, &c.* Idem Papin.cap.15.ad l. Falcid. *Quod filio debetur, si ratio Falcidiæ poni cœperit, fini quadrantis, compensabitur, &c.* Sic etiam veteres non solum Iureconsultos, sed alios etiam scriptores Latinos crebro loquutos fuisse comperimus. Gell. lib.1. Noct. Attic. ca.3. Quatenus quaque fini amicitiæ venia dari debeat, &c. Idem eodem cap. hac fini ames, tanquã

forte fortuna oſurus, hac itidem tenus oderis, tanquã fortaſſe poſt amaturus. Sext. Pomp. lib. 16. Quatenus, ſignificat qua fine. Hactenus, hac fine. Cato de re ruſt. cap. 149. Qua vendas finis dicito. Senec. lib. 7. Epiſt. Si hoc fine quaſi bona valetudine delector, tam ridicule facio, quam ille quiſquis ſe viciſſe putat, cum vadimonium diſtulit. Ex quibus locis ſatis (niſi fallor) perſpicuum eſt in his duabus dictionibus, Quatenus & Hactenus, ablatiuum fini, vel fine ſubaudiendum eſſe. Verum id Grammaticis diſcutiendum relinquimus. Cæterum aliquot in locis loco ablatiui huius fini, accuſatiuus cũ præpoſitione ad, legitur apud Iurecõſultos eodem ſenſu. Pomp. tit. de adimen. leg. c. 25. *Alteri ex heredibus preceptionem prædij dedit, mox alteri præſtari aduerſus debitorem actiones, ad eũ finẽ mãdauit, quo prædium fuerat comparatũ.* Papin. titul. Soluto matrimonio, cap. 42. *Sumptus vero neceſſarios & vtiles in prædia, quæ dotalia videbantur, factos cõpenſatis fructibus perceptis ad finem ſuperfluis ſeruari conuenit.* Quæ duo loca aliquando poſtquã à me annotata hęc, & ſcripta ſunt, reperiri citata ab Alciato eximio noſtrę tempeſtatis Iureconſulto, libro Pater 10, cap. 17. Hinc ſimile eſt, quod idẽ Papinianus ſcribit, cap. 16. tit. de caſtren. pecul. *Legitimi heredis exẽplo cogetur ad finem peculij perpetua legata præſtare.* l. pater, qui caſtrenſe. Alibi idem auctor admodum exili dicit, pro ad finẽ exili. l. cui neceſſitas. de lib. cauſa. Ac eodẽ, vt opinor, ſenſu finẽ pretij excedere, & finẽ facere erogationi apud eundẽ legimus. l. ſi cũ vẽditor. §. vl. de euict. l. qui aliena. de nego. geſt. Finem quoque expenſarum, & finem præſtitutum, & finem certum actionis dicit Vlpianus, eadem, vt videtur, ſignificatione. l. 1. de curat. furio. l. cum hic ſtatus. de donat. inter vir. & vxo. l. 2. ſiquis teſta. li. eſſe iuſſ. fue.

Cap. XIII.

Producere aduerſarium quid ſit apud Vlpianum.

ALciati mentio facta in ſuperiori capite nos admonet, vt in quandam eius ſententiã inquiramus, quam non contentus lib. 2. Diſpunctionum ſuarum ſcripſiſſe, denuo in librum eum retulit, cui tit. Πάρεργα Iuris, lib. 8. c. 7. Quęſtio autem eſt, quo ſenſu hęc Vlpiani verba accipienda ſint lib. 1. Pand. tit. de edẽ. c. 1. *Eũ quoque edere Labeo ait, qui producat aduerſariũ ſuum ad albũ, vt demõſtret, quid dictaturus ſit, &c.* Et exiſtimat Alciatus nõ pro eo cũ quo lis eſt, aduerſariũ, ſed pro tabulis rationũ tumultuarie, & ad memoriæ ſubſidiũ confectis accepiſſe Vlpianũ. Cui ſententię ſuæ adſtipulatum fuiſſe Eraſmum Rotero. in Adagiis tantum non gloriatur. Me vero, tametſi vtriuſque authoritas non parum moueat, ſtudium tamen veritatis, quæ longe mihi antiquior eſt, ab eis me diſſentire cogit. Nam, vt quæ Alciatus nullo negotio refellit, miſſa faciam, vtpote leuia, & cauſę (vt ita loquar) iugulum minime prementia: in primis velim mihi is reſpondeat, apud quẽ Latinum authorẽ aduerſarium numero ſingulari vnquam pro tabulis illis tumoltuariis legerit. Nam aduerſaria, vbique apud Ciceronẽ & veteres omnes, in numero multitudinis, non aduerſarium, in omnibus, quæ mihi videre contigit, exemplaribus legitur. Quod ne ipſe quidem (opinor) inficiari poterit. Deinde nõ vt producere teſtes ita etiam producere literas, tabulas, inſtrumẽta, rationes aduerſaria, ſed proferre potius Latine dicimus. Idque adeo notum omnibus eſſe arbitror, quicunque priſcos Romanę linguæ auctores non oſcitanter lectitant, quales hodie ſunt vbique terrarum non pauci, vt eius rei probatio minime neceſſaria videatur. Vide Budæum in annot. Nam quod inter hæc duo verba Ducere, & Ferre, intereſt (quorum hoc de rebus inanimis, illud de animalibus dicitur) hoc verbum producere à verbo proferre differt. Cæſar lib. 6. commẽt. de bello Gallico arma proferri, equos produci, obſides dari iubet. l. 1. ff. ſi quis ius dicen. nõ obtemper. l. ferri. ff. de verb. ſignif. Nec me latet quid de productione chartulę ſcripſerit Iuſtinianus. verum ego cõſuetudinem loquẽdi imperitorum Latini ſermonis, cuiuſmodi eos fuiſſe conſtat, qui nomine Iuſtiniani illas conſtitutiones ediderunt in puriſſimo, nitidiſſimoque authore enarrando, id eſt, Vlpiano, ſpectandum eſſe nego. Accedit eodem, quod in eius capitis initio Vlpianus de editione actionis loquitur, quæ cum editione rationum nihil prorſus commune habet. Itaque aduerſarium intelligimus eum vnde petitur, id eſt, reum: quem qui ducit ad album Prætoris, in quo ſcilicet actionum deſcriptę ſunt formulę, eique demõſtrat, quam actionem dictaturus ſit, edere intelligitur.

Cap. XIIII.

Interpretatio. §. mutui datio. c. 2. de reb. cred. l. 12. Pandect.

CVm vtilitatum inter homines communicandarum cauſa contractus omnes comparati ſint. §. ius autem gentium. Inſt. de iure natu. l. quod ſi minor. §. non ſemper. de minorib. ad hunc ſemper finem eos referri neceſſe eſt. l. ſed an viæ. de pignor. vtilitas autem ea varie, vt in variis, diuerſiſque rebus, de quibus homines contrahunt, cõſideratur. Quarundam enim rerum vſum concedimus aliis, quæ vtendo non pereunt: vt hominis, equi, libri, veſtis. Et hoc agitur, tametſi expreſſum non fuerit, vt ipſum corpus, quod conceſſum eſt reddatur. Quod ita fieri debere ſuadet vtilitas, cum id ſine concedentis, qui alteri gratificari voluit, incommodo fiat, & cum aliquo eius, qui rem vtendam accepit commodo. Nam ſi aliud redderetur, vel generis eiuſdem, veluti pro Sticho Pamphilus, id non ſine captione, ac damno concedentis fieret: cui vel magis expedit fortaſſe, vel grauius eſt, rem ſuam quam aliam, quamuis maioris pretij, obtinere. § huic autem. Inſtit. de act. Et hoc genus contractus, Commodatum dicitur à Iuriſperitis, vel precarium, &c. Sunt & aliæ res quæ vtendo pereunt, & conſumuntur, & quarum nullus fere citra conſumptionem eſt vſus, vt vinum, frumentum, oleum, & aliæ res, pondere, numero, menſura conſtantes. l. 5. de vſufr. ear. rer. quæ. Huiuſmodi res vtẽdas aliis damus, non eandem ſpeciem, ſed idem genus, id eſt, eiuſdem generis rem aliam recepturi. Quod genus contrahendi, Mutuum à iuris auctoribus appellatum, ad vtriuſque contrahẽtium vtilitatem pertinet. Accipientis quidẽ, qui rem vtendo conſumptam reddere nequit: Dantis vero cuius nihil intereſt, modo vt eiuſdem generis, & bonitis rem accipiat, l. cum quis. de reb. cred. Idque propter naturalem harum rerum ſimilitudinem, atque adeo (vt vulgari verbo vtar) quaſi identitatem quandam, quæ in aliis rebus non æque reperitur. Et hæc contractuum diſtinctio magnopere confert ad explicationem Pauli verborum, cap. 2. de reb. cre. quæ ideo hic adſcripſimus cum breui & dilucida interpretatione noſtra, quod ab interpretibus nondum ſatis explanatus ille locus videretur. *Mutui datio conſiſtit in his rebus, quæ pondere, numero, menſura conſtant. Quoniã earum rerum datione poſſumus in creditum ire, quæ in genere ſuo functionem recipiunt (per ſolutionem) magis quam ſpecie. Nam in cæteris rebus, ideo in creditũ ire non poſſumus, quia aliud pro alio inuito creditori ſolui nõ poteſt.* CONSTANT. Vini, olei, frumẽti, pecunię, & aliarũ huiuſmodi rerũ ea natura eſt, vt aliæ ab aliis, quę

eiusdẽ generis sunt, sed eædẽ potius esse videantur: adeo vt vnam non possis ab alia, nisi sola quantitate, discernere. Quantitas autem, quia pondere, numero, vel mensura definitur, ideo pondere, numero vel mẽsura, constare. Quapropter si eadem mensura (vt præcipit Hesiodus) numero vel pondere mutuum reddatur, idem redditum quodammodo videri potest. IN CREDITVM IRE. Sicut verbum Credere, quamuis generalem habeat significationem, d.l.2.§.creditum. angustius aliquando accipitur, ac mutuum dare significat.l.singularia.l.non omnis.§.vlt.de reb.cred. ita In creditum ire, more loquendi à Iureconsultis recepto, mutuum contrahere hic significat, vt & alibi sæpe.l.quod si ab initio. de reb.cred. licet interdũ paulo latius accipiatur.l.4.§. vlt.ad Maced.leg.procuratoris.§.plane de trib.act.leg.in naue loca.& cond.l. tutor.ad Velleia.l. seruo inuito.§. vlt. ad Treb. QVÆ RECIPIVNT FVNCTIONEM. Hoc verbum præter generalem, & vulgo notã omnibus significationem, aliam quandam peculiarẽ, & reconditiorem habet apud iuris auctores. Nam fungi pœna dicitur is, qui pœnam patitur.l.in metallum.de pœn. fũgi pignoribus, qui dat pignora.l.prætoriæ.de prætor.stip. fungi depositione auri, qui aurũ deponit.dict.l. prætoriæ. fungi collatione dotis, qui dotem confert.leg.3.de collat. dot. fungi tributione, qui tributum soluit, penditque Reipub.l. filij. ad municip. Nec solum ad personas, sed ad res etiam hoc verbum refertur: quæ tunc fungi dicuntur, cum eas ad vsum conferimus, cuius gratia cõparatæ sunt, id est, cũ eas damus, aut soluimus, aut cõsumimus, &c. Sic Vlpianus in fragmẽtis quibusdã, opera Ioãnis Tilij, viri de literis optime meriti in lucem editis, tit.de dotibus, *Dos* (inquit) *quæ semel functa est, amplius fungi nõ potest, nisi aliud matrimonium sit*, id est, res, quę in dotem data est, & qua vt dotali, vsi sumus, soluto matrimonio desinit dotalis esse, nec amplius in eum statũ reuertitur, nisi denuo matrimonium contractum sit, leg.dotem.de iure dotium. Itaque res credi consistentes in pondere, numero, aut mensura dicuntur fungi, vel functionem recipere, cum dantur ad vsum, cum soluuntur, &c. Sed huiusmodi res functionẽ in genere suo magis, quam in specie, recipiunt, quia sũt eius naturæ, vt pręstando rem aliam eiusdem generis creditori satisfiat, ac inutiliter vtendæ concederentur, si speciem ipsam, quæ data est reddere cogeretur, debitor. Quod autem dicitur per solutionem id κατ' ἀπόδοσιν legendum censeo. Nam ea functio ac præstatio, proprie solutio dici solet, cum videlicet non idem, sed tantundem redditur. Quod ex Ann. Seneca didicimus lib.de benefic.6.cap.5. Cum dicimus (inquit) Beneficium illi reddidi: non hoc dicimus illud nos, quod acceperamus, reddidisse: sed aliud pro illo reddere: est enim rem pro re dare. Quidni? cũ omnis solutor non idem reddat, sed tantundem. Nam & pecuniã dicimur reddidisse, quãuis numerauimus pro argenteis aureos, &c. NAM IN CAETERIS. In mutuo tametsi res alia re vera reddatur, tamen creditori satisfit omnino, rem eiusdem generis accipienti, cum eandem quodam modo rem habere videatur, quam dedit. Sed hoc genus satisfactionis in iis tantũ rebus locũ habet, quæ põdere, numero, mẽsura constant, quoniam in eis nulla reperitur dissimilitudo. In cæteris vero non solã quantitate differentibus, quæ pondere, numero, aut mensura circumscribatur, non contrahitur mutuum: quia cum non possit res vsquequaque similis reperiri, aliud pro alio solui necesse esset. Qua ratione creditori nequaquam satisfaceret debitor. INVITO. Quod dictũ est, *Aliud pro alio solui non posse, &c.* non eo pertinet, vt debitor volenti creditori rem aliam soluendo, liberari non possit. Nam hæc satisfactio vim solutionis obtinet.l.si rem.§.omnis de pig.act. Id quod his verbis Paulus perperam à Franc. Curtio intellectis, & à nullo cæterorum commode adhuc explicatis, haud dubie significat.

Cap. XV.

De hac conditione, Si in Capitolium ascenderit.

CRebra est apud Iureconsultos mentio huius cõditionis, *Si in Capitolium ascenderit*. Eoque exemplo fere vtuntur, quoties de conditionibus disserunt. Nam arcis Capitolinę, quæ in Saturnio monte à Tarquinio Superbo extructa fuit, solum præaltum erat adeo vt precaturi in eo, aut sacrificaturi ascendere cogerentur. Qua de re ex priscis auctoribus eos, qui sequuntur, locos inter legendum aliquando obseruauimus. Tacit.lib.14. Exin læti Capitolium scandunt, Deosque tandem venerantur. Idem lib.19. Nec sisti poterant scandentes per coniuncta ædificia, quæ vt in multa pace in altum edita solum Capitolij æquabant. Sueto. in C.Iulio. Ascendit Capitolium ad lumina quadraginta elephantis dextra atque sinistra lychnuchos gestantibus. Horat. Carm.lib.3. ad Melpomenen:

Non omnis moriar, multaque pars mei
Vitabit Libitinam, vsque ego postera
Crescam laude recens, dum Capitolium
Scandet cum tacita virgine Pontifex.

Plin.in Paneg. Tibi ascendenti de more Capitoliũ, ciuium clamor, vt iam Principi occurrit. Idem in eodem lib. vbi vero cœpisti Capitolium ascendere, quã læta omnibus adoptionis tuæ recordatio? Lamprid. in Alexand. Capitolium septimo die, cum in vrbe esset, ascendit templa frequentauit. Et alibi, Demisso Senatu Capitolium ascendit, &c. Diõ Cassius in Nerua, Quare cum ob senectutem omnibus cõtemptui quodam modo esset in Capitolium ascendit, atque quod fœlix, faustumque S.P.Q.R & mihi ipsi sit. Sic præfatus Marcum Vlpium Traianũ adoptauit. Hæc autem obseruatio, tametsi curiosi nimium hominis, & minutissima quæque, ac leuissima persequentis, forte quibusdam videatur, ea tamen est mea ratio, vt nihil esse in Romanis Antiquitatibus existimem, quod ius Romanum interpretantibus, quandoque vsui esse non possit.

De noui operis nunciatione. Cap. XVI.

DE operis noui nuntiatione copiosior extat, & celebris tractatus lib.39. Pandect. Cuius primũ caput ab Accursio, Accursianisque omnibus, tãtis obductum est tenebris, vt nusquam magis inscitiam suã, & inopiam iudicij prodidisse eos liquido confirmare possim. Conabor itaque non illi tantum capiti, sed tractatui vniuerso aliquid, si potero, lucis adferre. Atque vt ea prætermittam, quæ, percepta nostra sententia, facile quiuis (vt spero) assequi poterit: illud in primis sciendum est, Nuntiare nouum opus eum dici, qui alteri ne nouum faciat opus denuntiat, opus, denuntiat, & prohibet. Nouũ autẽ opus facere, quod Iustinianus lib. τῶν νεαρῶν constit.63. καινοτομίαν appellat, est ædificando, vel detrahendo aliquid, pristinam loci, vel operis faciem mutare.leg.1.§. opus de ope.nou. nunt. Proinde qui vnum vel alterum cæmentum imponit, aut qui vetus ædificiũ ne corruat, suppositis tibicinibus, fulcit & sustinet, nouũ opus facere nõ dicitur.l.1.§.si quis ædificiũ l. stipulatio.§. opus co.tit. cæterum nuntiatio noui operis speciẽ quãdã appellationis habet. Nã vt interposita appellatione, siue iure, siue iniuria, nihil nouari oportet l.1.nihil nouari ap. pẽdẽ, ita etiã à nũtiatione quãuis non iure facta

facta, nihil noui operis facere permittitur. Et ſi factũ quicquam fuerit, id poſtea deſtruitur: eoq; nomine aduerſus eum, qui fecit, interdictum datur à Pretore. Cuius verba hęc ſunt, *In quem locum nuntiatum eſt, ne quid noui operis fieret, qua de re agitur, quod in eo loco, antequam nuntiatio remiſſa fuerit, aut in ea cauſa eſſet, vt remitti deberet factum eſt reſtituas.* l. Pretor. de oper. noui nunt. Quod ſi nuntiatione ſibi facta quieuerit, mox iudice cognoſcente appareat iuſtam nuntiandi cauſam non fuiſſe, merito condemnabitur nuntiator legitimis actionibus, ſi quæ fortaſſis ei cõpetant, plerumque integris manentibus. l. ſciendum. eod. tit. Nam ſi quis, exempli gratia, ob ſeruitutem viæ nouum opus nuntiauerit, eoq; ſuccubuerit, quod ea ſeruitus iuſta nuntiationis cauſa nõ videretur, nõ quod omnino ei non competeret, actione confeſſoria vti non prohibetur. l. qui viam. eod. titu. Verũ hęc res multas habet cautiones, ac plerunque ſpreta nuntiatione et, qui confidit iuri ſuo, cœptum opus impune perficere licet. Veluti cũ Reipub. intereſt, vt primo quoque tempore opus fiat. Vt ſi quis riuos, aut fontes purgare, vel reficere velit, quibus non refectis vſus aquæ auferretur, & homines ſiti necarentur. l. 5. §. ſi quis riuos. eod. tit. leg. vlt. de riuis, l. de fonte. Aut cloacas, quarum immunditiæ (Vt Vlpianus ait, cap. 1. de cloacis) non modo cœlum peſtilens, ſed etiam ruinas minantur. Id autem ad veteris Romę ſitum referri debet, quę tot, tantiſque cloacis, & aquę ductibus abundabat, vt eam ob cauſam penſilis à Plinio & ſubternauigata dicatur, lib. 36. cap. 15. Qua de re etiam librum Iulius Frontinus conſcripſit. Sed & cum Iuſſu Prætoris, cuius iuriſdictioni poſt nuntiationem ſeſe ſubiiciunt litigatores, d. l. 1 § & poſt operis. remittitur nuntiatio, tunc ea perfectionem operis nõ impedit: idque verbis Prætoris ſignificatur, *Antequam nuntiatio remiſſa fuerit.* d. l. pretor. Quæ remiſſio his demum prodeſt, quibus iure non eſt facta nuntiatio. Cum enim ad obtinendã remiſſionẽ, Prætorẽ adire ſufficiat, ne contemni eius authoritas videatur, neque tunc de iure litigatorũ diſceptetur, eatenus remiſſio facta intelligi debet, quatenus nuntiator ius nuntiandi nõ habuerit. l. 1. in prin. l. 5 §. is, cui. l. non ſolum. §. ſciendum. eod. tit. Quod formula illa Pretoris, de remiſſionibus ſatis expreſſum eſt: *Quod ius ſit illi prohibere, ne ſe inuito fiat, in eo nuntiatio teneat.* Cæterum nuntiationẽ miſſã facio, l. 1. de remi. vt mirum ſit, tot interpretes in re tam aperta prorſus nihil vidiſſe. Præterea cõtemnitur iure nuntiatio, cum quis vexatione, & moleſtia Prætorem adeundi, poſtulãdique vt miſſa fiat nuntiatio, defungi volens, ſatiſdat ſe opus demoliturum: ſi poſtea iudicatum fuerit iure nuntiatũ eſſe, aut certe per eum non ſtat quo minus ſatisdet. d. l. 5. §. ſi is, qui. d. l. pretor. §. ſi quis paratus. Quo pertinẽt verba Pretoris, *Aut in ea cauſa eſſet, vt remitti deberet.* d. l. pretor. Quamobrem prætor eum, qui ita ſatiſdedit, interdicto tuetur, ne quis eum ædificare volentem prohibeat. dicta l. prætor. § hoc interdictum. Sunt & aliæ exceptiones, de quibus in commentariis ad eum tractatum noſtris diſſeruimus.

Cap. XVII.

De dominio quod directum, & vtile vulgo dicitur.

Dominium ſic definimus, *Ius de re aliqua corporali plene ac libere diſponendi, extra quã ſi quid lege prohibeatur.* In qua diffinitione *Ius diſponendi* idcirco dicitur, quia licet pignus, vel hypotheca, ius in rem ſit, l. pignoris. ff. de pignor. quia tamen creditor diſponere non poteſt de re pignorata, non recte dominus appellatur. l. pignus. C. de pignor. act. Dicitur, *Plene ac libere*, quoniã tametſi tutor, & curator, aliæque ſimiles perſonæ, procurationem habeant, & diſpoſitionem alienarum rerum. l. interdum. ff. de fur. plenam tamen & liberam non habent. l. qui fundum, §. ſi tutor. ff. pro empto: quod dominorum proprium eſt. l. in re mandata. C. manda. Dicitur, *De re aliqua corporali*, quia quamuis is, qui ſeruitutem habet, de ea pro arbitrio ſuo diſponere non prohibeatur, dominus tametſi non eſt: cum traditio, qua dominium acquiritur, in res incorporales non cadat. l. ſeruus, §. incorporales. ff. de acq. rer. domi. Extrema definitionis verba propter eos dominos adiecta ſunt, quibus bonorum adminiſtratione lex interdicit & alios huiuſmodi. l. is, cui bonis. ff. de verbo. oblig & Inſtit; quibus alienar. nõ lic. libro. 2. Dominium vulgo partiuntur Accurſiani in directum, & vtile: quæ verba ab ipſis conficta ſunt, nec apud veteres vſquam leguntur. Sed vt rem ipſam percipiamus, quam hac nouitate verborum exprimere, & docere voluerunt, ſciendum eſt, Ius quoddam aliquãdo reperiri dominio proximum, quale eſt, exempli cauſa, ius emphyteuticum, propter quod datur actio in rem vtilis, ſicut directa ob verum dominium competit. §. namque. Inſtitut. de act. l. 1. ff. ſi ager vect. vel em. l. 1. ff. de ſuperfici. Et quia per abuſionem hoc ius nonnunquã ſimpliciter dominium appellatur. l. poſſeſſores. C. de fun. pat. ne vnius atq; eiuſdem rei duo in ſolidum domini eſſe dicantur, cõtra rationẽ iuris l. ſi vt certo. §. ſi duob. ff. commo. duplex conſtituerunt dominium, quorum vnum directum, ab actione directa, quę pro eo datur: alterum vtile, pro quo videlicet vtilis actio cõpetit, appellarunt. not. in l. ſi quis vi. §. differentia. de acq. poſ. Proprietatẽ nihil aliud eſſe exiſtimo, quã dominiũ, ſi proprie dominium accipiatur, cum veteres Iuriſc. promiſcue his verbis vti ſoleant, l. ſi procurator. l. cum in corpus. ff. de acqui. rer. domi. Ea autem eſt duplex, plena videlicet, & nuda. Plena, quæ cum vſufructu cõiuncta eſt: Nuda, quæ ſeparata eſt ab vſufructu, l. 2. ff. quib. mod. vſusfr. amitt.

Cap. XVIII.

De poſſeſſione tam naturali, quam ciuili.

Inter cæteras poſſeſſionis definitiones quæ vulgo proditę ſunt, vt ſimpliciſſima, ita lõge veriſſima mihi videtur Theophili definitio titulo de interd. lib. Inſtitu. 4. Νομὴ ἐστι σωματικοῦ πράγματος κατοχή. Poſſeſſio, eſt rei corporalis detentio. Ac tametſi pleriq; nõ ſatis exactam eam eſſe putent: Si quis tamen maioris cuiuſdam declarationis cauſa hæc verba adiecerit, cui affectus tenendi, & opinio dominij vel proprio nomine, vel alieno ineſt, nihil in ea deſiderauerim. Generis loco ponitur verbum κατοχὴ, ſiue detentio, quod late patet, & omnem poſſidendi, tenendique rationem complectitur. l. 1. ff. de acquir. poſſeſ. l. ſtipulatio iſta. §. planc. de verb. oblig. Quod ſi quis obiiciat, Cum à re poſſeſſa diſceditur, animo nihilominus retineri poſſeſſionem, nec tum vllam detentionem eſſe. Reſpondeo, iuris interpretatione, rem detentam videri, licet corporaliter non teneatur. Eſt enim quædam poſſeſſio, quæ naturalis, ſiue corporalis, altera, quæ ciuilis vocatur. l. poſſeſſio quoque. ff. de acquir, poſſeſſ. leg. 2. §. quod vulgo. ff. pro hærede. leg. 1. §. deiicitur. ff. de vi & vi arma. naturaliter dicitur poſſidere is, qui corpore incumbit rei, eo animo, vt vel ſuo vel alieno nomine poſſideat, l. naturaliter. ff. de acq. poſſ. l. communi. § neq; ff. communi diuidun. Quod genus poſſidendi nõ minus in ſeruum, quã in liberũ hominẽ cadit. l. ſtipulatio iſta. §. hæc quoque. de ver. obl. Ciuiliter vero, qui quãuis rei hõ inſiſtat,

uilis iuris interpretatione, eam tenere ac possidere intelligitur. Velut cum quis proficiscitur ad nundinas, nemine domi relicto, & nihilominus eundem animum possidendi, quē priua habuerat, retinet. Idque vtilitatis causa receptum est, ne testudinis more perpetuo domi nos continere, aut ius nostrum amittere cogamur. l. 3. §. saltus. l. clam. §. qui ad nundinas. ff. de acq. poss. Similis est eorum hominum ratio, quorum coloni, procuratores, filij, serui, naturaliter, seu corporaliter rem ipsam tenent ipsorum nomine. Ciuili enim interpretatione hi possidere, plerunque etiam ignorantes dicuntur, cum corū nomine possideatur. l. 1. §. item acquirimus. §. per procuratore. l. quicquid. l. generaliter. l. quod meo. l. si id quod. l. qui pignor. ff. de acquir. possess. Hinc consequitur, rem eandem ab vno naturaliter, ab alio ciuiliter possideri posse: quod de eodem genere possessionis dici non potest. l. 3. §. ex contrario. ff. de acquir. poss. l. si vt certo. §. si duobus. ff. commod. l. & hauet. ff. de preca. l. si duo. ff. vti possid. Rursus oppugnari potest hæc definitio, quasi ad eos quoque pertineat, qui damni infecti nomine à Prætore in possessionem mittuntur: quos tamen veteres Consulti nequaquam possidere aiunt. l. 3. §. vlt. l. si quis ante. ff. de acquir. poss. Verum huic obiectioni ita occurritur, etsi naturaliter possideant, simpliciter tamen eos dici solitos non possidere, quia velut rei custodes à Prætore constituuntur, ideoque alieno nomine magis, quam suo tenent. Nam & eadem ratione vsufructuarius modo naturaliter possidere, modo non possidere absolute dicitur. l. naturaliter. ff. de acquir. poss. l. acquiritur. ff. de acq. rer. domi. l. certe. ff. de prec. l. Celsus. § Iulianus. ff. ad exhib. l. officium de rei vindic. Huius rei demonstrandæ gratia, quæ non satis vulgo percepta, multas altercationes peperit, vtar similitudine (vt mihi videtur) nō inepta. Finge Titium iussu Sempronij librum mihi dedisse. Nonne Titium & dedisse librum, & non dedisse vere dicemus? Dedit enim quia rem sua manu tradidit. Nō dedit, quia nomine Sempronij res est data, qui in ea danda, Titij ministerio vsus est. Hoc igitur inter hæc duo interest, quod cum ab vtroque datam rem esse dicimus, Sempronius simpliciter dedisse intelligitur. Titius non simpliciter, sed alterius nomine. Cui sententiæ nostræ magnopere cō sentiūt verba Theophili, titu. quib. mod. tollit. obl. & titul. per quas pers. nob. acq. κρατεῖν, ὅ ἐστι φυσικῶς κατέχειν. νέμεσθαι δὲ, τὸ ψυχῇ δεσπόζοντος κατέχειν. Tenere est naturaliter detinere. Possidere vero dominantis animo detinere, l. possessio. ff. de acq. poss. Deinde adiicitur, Rei corporalis; quod rea incorporalia non possideri, sed quasi possideri dicatur. l. 3. de acq. poss. Tangere enim (inquit Lucretius) aut tangi, nisi corpus, nulla potest res. Postrema verba loco differentiæ à nobis adiecta sunt, vt ostenderemus, nudā detentionē sine affectu, & animo possidēdi, vel sibi, vel alij, possessionem nō esse naturalē, nec ciuilē. l. 1. §. adipiscimur. l. qui iure. ff. de acqu. poss. Vt igitur breuiter, & sūmatim ostēdamus quid sit tenere, quidque possidere tā naturaliter, quam ciuiliter, & quemadmodum hęc inter se differant; sic dicendum est: Tenet rem furiosus, infans, dormiens, hospes amicus, &c. quia corpore incūbit rei: sed non possidet, quia vel omni affectu caret, vel nullum se ius in ea habere cōtendit, aut aliū, cuius nomine teneat. d. §. adipiscimur. d. l. qui iure. Possidet is, qui ita tenet, vt se dominum esse contendat, aut eū, cuius nomine rem tenet. l. vlt. de itine. actuque priua. l. si seruus. de noxal. act. idque vel naturaliter, vel ciuiliter. Naturaliter tantum dicitur possidere, si corpore incūbit rei; nec ea possessio iure ciuili probatur, quia forte clandestina est, aut violenta est, aut alias iniusta. leg. 1. §. deiicitur, de vi & vi arma. l. si eum qui. de don. inter vir. & vxor. Naturaliter & ciuiliter cum quis corpore insistit rei, & iusta ex causa id facit, quamuis forte non sit dominus. Cum enim lex eam possessionē comprobet, ciuilis possessio cum naturali coniuncta esse dicitur. Ciuiliter tantum, cū quis corpore abest à re possessa, sed eius retinendæ adhuc animū habet. Nam iuris ciuilis interpretatione is possidere intelligitur. l. clā possidere. §. qui ad nūdinas de acq. posses.

De interdictis CAP. XIX.

Ex his, quæ superioribus capitibus continentur, perspicuum est, nihil habere proprietatē, cum possessione commune, sed res omnino diuersas esse, adeo vt nihil prohibeat possessorem esse eum, qui dominus non sit, & contra. l. naturaliter. §. nihil commune. l. exitus. ff. de aquir. poss. l. 1. ff. vti poss. Vnde fit, vt sicut pro dominio, ac proprietate varia sūt prodita iure ciuili iudicia, ita etiam pro possessione, adipiscēda scilicet retinenda, aut recuperāda, quę interdicta dicuntur, tit. de interdi. Insti. lib. 4. Nam interdicta, possessionis causa fere comparata sunt. Quod vel Fabius ostēdit lib. 7. Orator instit. Quoties (inquit) poterimus, efficiēdum est, vt de re quacunque bene sentiat Iudex. Sic enim iuri nostro libentius indulgebit: vt in sponsionibus, quæ ex interdictis fiunt, & si non proprietatis est quæstio, sed tantum possessionis, tamen non tantum possedisse nos, sed etiam nostrum possedisse dicere oportebit. Hæc ille. Quædam tamē reperiuntur interdicta, in quibus de dominio, & proprietate, seu iure quæritur, vt de itinere, actuque priuato, de arboribus cædendis. l. 2. §. quædam. ff. de interd. l. 3. §. hoc autem. ff. de itin. act. l. 1. ff. de arb. cæd. Interdictum igitur (si quis diffinitionem requirat) formula est à Prętore iudici pedaneo inter duos de possessione cōtendentes data, qua cognoscendi, pronunciandiq; rationem ei præscribit: vt docet Theophilus tit. de interd. lib. Instit. 4. Ad quem locum rēcte intelligendum, videnda sunt ea, quę de veteri dādorū iudiciorū ritu apud Romanos, alias annotauimus in l. iurisgentium. vers. actionem à Prętore dandam. ff. de pact. Atque hinc animaduerti potest quid edictum ab interdicto differat. Nam edicta generalia erant, non (sicut interdicta) personalia. l. 1. ff. de inter. Quæ proponebant Prętores & Magistratus, vt intelligerent ciues, quod ius de quaque re quisque dicturus esset: id est, de quibus rebus actiones, & interdicta daturi essent, aut denegaturi. l. 2. §. eodem tempore. ff. de orig. iur.

CAP. XX.

De interdicto Vnde vi, disputatio aduersus aliorum sententiam.

Duplex fuisse interdictum *Vnde vi*, testatur Cicero in oratione pro Cęcinna. & nos multis argumentis cōpertum habemus. Vnum de vi priuata, id est, sine armis, quam Cicero quotidianam vocat. Huius præcipuum caput de restituendo eo, qui deiectus est, in possessionem haud dubie fuit. l. videamus. §. in Fauiana. ff. de vsur. Tametsi apud Vlp. non reperiatur cap. 1. de vi & vi arm. Videturque ita cōceptum fuisse, *Vnde tu, vel familia tua, vel procurator tuus, illum vi deiecit, cum nec vi nec clā, nec precario, à te possideret, eo restituas. De eo, quod tunc ibi habuit, &c.* Hāc autem exceptionem adscribendam esse interdicto, præter Ciceronē in ea oratione, Paulus quoque lib. 5. Sententiarum auctor est. *Qui vi, vel clam vel precario possidet, ab aduersario* (inquit) *impune deijcitur.* Quorū auctoritas eo magis nos mouet, quod Papinianum,

num, Paulum, atque Vlpianum Iurecõnſultos in pleriſque Pandectarum locis idẽ ſenſiſſe obſeruauimus. l.1.§. vi poſſidere.§. qui à me vi.l. Sed ſi vi armata.l. cum fundum. verſ.non enim ab ipſo.ff.de vi & vi armata. Aliud interdictum de vi publica, ſine armata, apud Ciceronem integrum extat, cum luculenta ſingulorum verborum interpretatione. Eſt autem ſine vlla exceptione conceptũ hoc modo: *Vnde tu hominibus coactis, armatiſve, illum vi deiecisti, aut familia tua, aut procurator tuus deiecit, eò reſtituas.* Eiuſque interdicti expreſſiſſima etiam nunc apparent veſtigia, cum in titulo, qui inſcribitur, De vi & vi armata, tum in veterum Iuriſconſultorum commentariis ad edictum, l.3.§.armis.l.ſed ſi vi armata.ff.de vi & vi armata. Quæ cùm ita ſe habeant, quod Iuſtinianus libro 4. Inſtit.ſcribit tit.de interd. §.recuperanda. *Interdictum vnde vi competere deiecto de poſſeſſione, licet is ab aduerſario vi vel clam, vel precario poſſideat:* facile adducor, vt credam, de eo, qui vi armata deiectus eſt, accipiendum eſſe: niſi malis hoc ius, quod in Pandectas relatum eſt, immutatum fuiſſe conſtitutione aliqua, quæ in Codice Iuſtiniani (vt pleræque aliæ) nunc deſideretur. Nam inſtitutionum liber ad emendandum, corrigendumque ius antiquum compoſitum non eſt.

Cap. XXI.

Explanatum Diocletiani reſcriptum, de interdicto vti poſſidetis.lib. 8.Cod.Iuſtinianæi.

INterdictũ, *Vti poſſidetis*, ita conceptum fuit à Prętore, *Vti eas ædes, de quibus agitur, nec vi, nec clam, nec precario alter ab altero poſſidetis, quo minus ita poſſideatis, vim fieri veto.* l.1.ff.vti poſſ. Idque verbis reſcripti Diocletiani, lib.8.Iuſtinia.Cod.ſignificatur: *Vti poſſidetis fundum, de quo agitur, &c.* In quo reſcripto cætera ſatis perſpicua sũt. Illud nõ temere inuenias qui explicet: ac ſatiſdationis, vel trãsferendæ poſſeſſionis edicti perpetui forma ſeruata, &c. Certe ſcriptorum nullus ad hũc diem eorũ verborum ſẽſũ percepiſſe nobis videtur. Itaque admonendi ſumus, Diocletianum his verbis officiũ iudicis, de hoc interdicto cognoſcentis, demonſtrare: quod tale eſt, vt iubeat eum, qui ſuccubuit, aduerſario ſatiſdare, ſe nullã ei moleſtiã exhibiturum, nec eum impeditur ũ, quo minus ea re libere vtatur, donec de iure ſuo docuerit. l.pen.ff.de aqua quotidia. Quod ita accipiendum eſt, ſi aduerſarium duntaxat inquietauerit, non etiam ſi ſpoliauerit eum ſua poſſeſſione. Nam ſi deiecerit (quo caſu poteſt aliquando hoc interdictum competere aduerſario, ſcilicet animo retinendæ ciuilẽ poſſeſſionem) curabit iudex in eum, qui deiectus eſt, poſſeſſionem transferri. Quod cum perfectum fuerit, de proprietate cognoſcetur. Nec ad rem pertinet, quod de transferenda poſſeſſione apud Papinianum legitur, quem citat Accurſius l.5.vt leg.nomi.caue.& apud Paulum lib.1.Sentent.tit.de ſatiſda. Quia de poſſeſſione cauſa cuſtodiæ loquuntur, quæ ab hoc interdicto aliena eſt. Nec vſquam ſcriptum extat, eum qui vicit in hoc interdicto, ſatiſdare debere, & eo non cauente poſſeſſionem in aduerſarium transferri. Sunt tamen qui pertinaciſſime id affirment, immodicum quendam ſuum contradicendi aliis affectum non hic tantum, ſed etiam alibi paſſim in ſcriptis ſuis mirabiliter prodentes, tametſi eius vitij cæteros odioſe admodũ inſimulare, damnareque nõ dubitent.

Cap. XXII.

Publica vis, ac priuata, à iuris auctoribus, quamobrem dicatur.

CVm annos abhinc fere ſeptendecim, Toloſæ iuris profeſſoribus operam darem, ac quidem ex his primi nominis verboſiſſime (vt ſit) & magno cũ faſtu, de vi tum publica, tum priuata diſſerẽdo, vociferandoque integram horam tranſegiſſet, nemini cõſultum à nobis, cur vim publicam iuris autores vocarent, quę armis: priuatam, quæ ſine armis, aduerſus aliquem infertur, §.ſed ex conſtitutionibus. Inſtit. de interdict. §. item lex Iulia. Inſtit.de pub.iudi. prin. ǭ obmutuiſſe: deinde cum diſcendi cupiditate flagrans vrgerem, reſpondiſſe (grauiter & accute ſcilicet) Non omnium, quæ à maioribus conſtituta ſunt, rationem poſſe reddi. l.nõ omnium.ff.de leg. Quid enim aliud faceret homo vni addictus Accurſio, vt arte aliqua ex manifeſta inſcitiæ ſuæ confeſſione, elaberetur? Nam nec Accurſius, nec Accurſianorum quiſquam de ea re verbum reſcripſerat. Quos omnes venia fortaſſis aliqua dignos iudicarem, ſi eius rei explicatio ex aliorum potius libris, quam Iureconſultorum, quos haberem in manibus, petenda fuiſſet. Verum id à iuris Autoribus ediſcere poterant. Nam Iuſtinianus in lib. τῶν νεαρῶν, conſti.8.5.tit. περὶ τῶν ὅπλων, priuatis hominibus interdicit armorum vſu, ac commercio: eaque in publicis armamentariis ad belli vſũ reponi & cuſtodiri præcipit. Quod & lege Iulia cautũ fuiſſe, ſcribit Martianus, tit.ad leg.Iul.de vi publica.c.1. Extat etiam hac de re breuis admodum Theodoſij conſtitutio in hæc verba, *Nullis prorſus nobis inſciis, atque inconſultis, quorumlibet armorum mouendorum copia tribuatur.* tit.vt armorum vſus.lib.Cod.11. Cõmemoratur & à vetuſtis auctoribus Magni Pompeij in tertio conſulatu edictum, quo prohibuit, ne vllum in vrbe telum eſſet. Plin.lib. 34.c.14.

Cap. XXIII.

Cæcum poſſe iudicem dari aduerſus Accurſij, & aliorum omnium ſententiam.

VLpianus lib.5. Pandect.tit. de poſtul. c.1.de his perſonis differens, quas Prętor apud ſe pro aliis poſtulare prohibet, *Cæcum*, inquit, *vtriſque luminibus orbatum Prætor repellit, videlicet quod inſignia Magiſtratus videre & reuereri non poſſit.* Refert etiam Labeo, Publium cæcum Aſprenatis Nonij patrem auerſa ſella à Bruto deſtitutum, eum vellet poſtulare. Quamuis autem cæcus pro alio poſtulare nõ poſſit, tamen & Senatorium ordinem retinet, & iudicandi officio fungitur. Nunquid ergo & Magiſtratus gerere poſſit? Sed de hoc deliberabimus. Extat quidem exemplum eius, qui geſſit. Appius denique Claudius cæcus conſiliis publicis intererat, & in Senatu ſeueriſſimam dixit ſententiã de Pyrrhi captiuis. Sed melius eſt vt retinere quidẽ dicamus iã acceptũ Magiſtratum poſſe, aſpirare autem ad nouũ penitus prohiberi, &cæt. Accurſius autem quod ab Vlpiano dicitur, cæcum iudicandi officio fungi, ſic interpretatur. *Modo ante cæcitatem iudex datus fuerit.* Veritus puto, ne aliter intellectus ille locus verbis ſequentibus repugnaret de magiſtratu, &c. Quæ ſententia mihi non probatur. Nam nec vlla lex eſt, quæ iudicẽ dari eum prohibeat, nec iudicio caret, vt cęteri, qui à munere iudicandi ideirco remouentur. l. cum Prętor.leg.cęcus.ff.de iud. Alba fateor, & atra luminibus amiſſis diſcernere nequit: ſed protinuſne ad iuſti, atque iniuſti cognitionem, diſcretionemque minus erit idoneus? Cuius rei exempla inquirere volentibus non deerunt. Vide Cicer.lib.5.Tuſculan.quæſt. Verum Accurſius ignoratione antiquitatis lapſus eſt, qui quid inter iudicem & Magiſtratum intereſſet, in hoc Vlpiani loco, ne per ſomnium quidem vnquam cogitauit. Quod à nobis non indiligen-

ter alibi demonstratum est, l. iuris gentium. §. 1. ff. de pactis. Ratio autem huius diuersitatis hæc est: Quia in iudice priuato nihil aliud, quam iudicium, prudentiam, doctrinam, virtutem requirimus. In magistratu deligendo præter hæc omnia, decoris cuiusdam, & splendoris publici habendam rationem esse, sapientissimus quisque semper iudicauit. l. rescripto. ff. de muner & honor. Vnde quibus apud Prætorem non licet postulare, ij nihilominus apud Iudicem priuatũ siue Pedaneum postulant. Quod supra attigimus. c. t.

Cap. XXIIII.

De fumi immissione, ex Aristonis, Pomponijque sententia.

DE fumi immissione magna est concertatio inter nostros iuris interpretes, ob Aristonis, Pomponijque apud Vlpianum non satis adhuc perceptã sententiam. l. sicuti. §. Arist. ff. si ser. vin. scripsit autem Arist. quod & Vlpianus probat, *Ex taberna casearia in adificium alienum quod superius est, fumum iure nõ immitti, nisi fuerit nominatim cõstituta seruitus, alioqui vicino negatoriam actionem competere, &c.* Quo in loco tabernam caseariã accipere debemus, in qua fumigari solent casei. Quod Accursianorum nemo intellexisse videtur. Moris enim fuit veteribus Romę, ac in plerisque Italiæ locis, colorandi, siccandique casei gratia, fumum, aut ex culmis, aut ex maliginis, viridibusque lignis facere. Plin lib. 11. cap. 42. Et caprarũ gregibus sua laus est Agrigenti maxima, eam augẽte gratiam fumõ, qualis in ipsa vrbe efficitur, cunctis præferendus. Columella lib. 7 cap. 8. de casei faciendi ratione loquens: Est etiam, inquit, nõ ingrati saporis muria perduratus, atque ita maligni ligni, vel culmi fumo coloratus. Martialis,

Non quemcũque locum nec fumum caseum omnem,
Sed Valabrensem qui bibit, ipse sapit.

Qui igitur non constituta seruitute, ex huiusmodi taberna fumum immittit in superius ædificiũ, actione negatoria recte conuenitur, vt diximus. Quod si animo iniuriæ faciendæ id fiat, iniuriarũ quoque agi poterit. leg. pen. ff. de iniur. Sed prohibitus à vicino, si eam tabernam conduxerit, aduersus locatorẽ merito experietur, cum ad eum vsum locata sit, d. §. Aristo. l. si merces §. si vicino. ff. locati. Cæterum in loco suo fumũ facere, qui vicino noceat, tametsi grauis nõ sit, vt qui ex taberna casearia ad superius ædificium ascẽdit, nemini permittendum arbitror. Itaque vtilis est huius seruitutis constitutio, & poterit eo nomine agi confessoria, sicut pro aliis seruitutibus, idque exemplo cuniculi, per quem vapor, qui nõ adeo grauis est, ex balineo ad vicinum vsque manat, comprobatum est. Nam de huiusmodi cuniculo habendo, seruitutẽ constitui posse placuit, d. l. sicuti. §. apud Pomponium. De his autem, quæ ne leuiter quidem officiũt vicino & cuiuis, iure conceduntur. Cuiusmodi hæc sunt: In suo ignem facere, sedere, lauare, inutiliter seruitus cõstituitur, & actio confessoria non competit. d. §. apud Pomponium. leg. quoties, ff. de serui. Et hęc nostra de verbis Pomponij subobscuris, opinio.

Cap. XXV.

De fumorum venditoribus, & qua pœna plectantur.

A Fumi immissione, ad fumorum venditionem transeamus. Fumos vendere dicebãtur à veteribus, qui cum magistratibus siue iudicibus familiares essent, aut se tales esse mentirentur, simulato cõmendationis officio, euentum sententiæ accepta pecunia vendebant litigatoribus; quos vtique dubium nõ est grauiter delinquere, tametsi iudicem nõ corruperint, ac ne tentauerint quidem. Idque rescripto Diocletiani significatur, cuius hæc verba sunt: *Qui explicãdi negotij spem, cuius finis in iudicis potestate, ac motu situs est, pollicetur, non minus ob illicitam sponsionẽ crimen contrahit, quam qui ad huiusmodi promissionis commercium contra disciplinam publicam aspirat.* leg. qui explicandi. C. de accus. *Nam & eos iniuriã facere iudici: cuius sententiã vẽdunt: ideoque coercẽdos esse Vlpian. ait*, l. item apud. §. idẽ ait. de iniur. Ac talẽ describit Lampridius in Heliogabalo, Zoticũ quẽdam nomine Principis ipsius familiarissimũ. Cuius verba, quod rescriptum Diocletiani mirum in modum illustrent, hic adscripsimus: Zoticus sub eo tãtum valuit, vt ab omnibus officiorum principibus sic haberetur, quasi domini maritus esset. Erat pręterea idem Zoticus, qui hoc familiaritatis nomine abutens, omnia Heliogabali dicta, ac facta venderet, fumis quam maxime diuitias enormes sperans, cũ aliis, atque aliis polliceretur, omnes falleret. Egrediensque ab illo singulos audiret dicens, De te hoc locutus sum, hoc de te audiui, hoc de te futurum est: vt sunt homines huiusmodi, qui si admissi fuerint ad nimiã familiaritatẽ Principum, famam non solum malorum, sed & bonorum Principum vendunt: & qui stultitia, vel innocentia imperatorum, qui hoc nõ perspiciunt, infami rumigeratione pascũtur. Hæc ille. Sed qua pœna huiusmodi impostores plectendi sint, quæsitum est. Et existimo si ex comitibus Magistratuum sint, eos lege Iulia repetundarum accusari posse, l. In comites. ff. ad leg. Iul. repetun. Alioqui eadem pœna qua pecuniam eis dantes hoc nomine, vel promittentes, dignos esse verba rescripti (cuius supra mentionem fecimus) ostendunt. vide leg. si quenquam. C. de episc. & cler. Estque ea pœna extraordinaria, quæ olim fuit legis Corneliæ de falsis, nempe aduersus eum, qui, quod in se fuit, iudicem corrupit. l. 1. l. qui duob. ff. ad leg. Cornel. de fals. d. §. idem ait Paulus lib. 5. senten. tit. ad leg. Corneliam testamentariã: *Si qui de iudicis amicitia vel familiaritate mentientes euentus sententiarũ eius vendant, quidve obtentu nominis eius agant, conuicti pro modo delicti aut relegantur aut capite puniuntur.* Quod si non iudicis, sed Principis familiaritate quispiam hoc modo abusus sit, seuerius, atque atrocius id vindicandũ esse Imperatoris Alexandri exemplo admonemur. Quod vtinam Principes nostri temporis aliquãdo imitari in animum inducant. Ita namque de eo scribit Lampridius, Solus post meridiem, vel matutinis horis, idcirco nũquã aliquos videbat, quod ementitos de se multa cognouerat. Speciatim Vetroniũ Turinum, quẽ cũ familiarẽ habuisset, ille omnia vel fingendo sic vendiderat, vt Alexandri quasi stulti hominis, & quẽ ille in potestate haberet, & cuĩ multa persuaderet, infamaret imperium: sicque omnibus persuaserat, quod ad nutum suum omnia faceret. Denique hac illum arte deprehendit, vt quendam immitteret, qui à se quiddam peteret, ab illo autem occulte quasi præsidium postularet, vt pro eo Alexandro secreto suggereret. Quod cũ factũ esset, & Turinus suffragium promisisset, dixissetque se quædã Imperatori dixisse, cum nihil dixisset, sed in eo pendere, vt adhuc impetraret, euentũ vendens: cũque iterum iussisset Alexander interpellari, & Turinus quasi agens aliud nutibus annuisset, neque tamen interim quicquam dixisset, impetratum autem esset quod petebatur, Turinusque ab illo qui meruerat, fumi venditor ingentia præmia percepisset, accusari eum Alexander iussit, probatisque per testes omnibus, & quibus præsentibus quid accepisset, & quibus audiẽtib', quid promisisset: in foro trãsitorio ad stipitẽ illũ

ligari

ligari præcepit, & fumo apposito, quem ex stipulia atque humidis lignis fieri iusserat, necauit, & præcone dicente, Fumo punitur, qui vendidit fumum. At ne in vna tantum causa videretur crudelior fuisse, quæsiuit diligentissime antequã eum damnaret: & inuenit Turinũ sæpe & in causis ab vtraque parte accepisse, cum euentus venderet, & ab omnibus, qui aut Præpositutas aut Prouincias acceperant.

Cap. XXVI.

Apud Papinianum sub tit. de compens. Edulitatis legendum esse, non AEdilitatis, contra Budæum, & Alciatum.

PApinianus lib. 16. Pand. tit. de cõpens. §. 17. *Ideo*, inquit, *condemnatus quod arctiorem annonã edulitatis tempore præbuit, frumentaria pecunia debitor non videtur, & ideo compensationem habebit*. Budæus noster in suis Annotat. legit Ædilitatis, reiecta Accursij opinione, legemque Ciceronis quandã pro 12. Tab. lege citat. Quam lectionẽ sequutus est Alciatus in l. pupillus. de verb. sig. nec ea displicuit Haloandro. At ego veterem, vulgaremque lectionẽ magis amplector. Edulitas enim quãuis apud Latinos autores, qui nunc extant, raro admodum reperiatur, tamẽ seculo Papiniani, Vlpianique vsitatã fuisse vocem animaduerti, pro rerum scilicet edulium largitione, & donatione, quæ à Principe in populum, cum magna esset annonæ caritas, conferri solebat. Cuius rei fidẽ facit Lampridius in Alex. Cum edulitatem, inquit, P. R. ab eo peteret, interrogauit per Curionem, quam speciem caram putarent. Illi continuo exclamauerũt, carnem bubulam, atque porcinam. Tunc ille non quidem edulitatem proposuit, sed iussit ne quis fœminatam occideret, ne quis lactantem, ne quis vaccam, ne quis damalionem: tantumque intra biennium, vel prope annum porcinę carnis fuit, & bubulæ, vt cũ fuisset octo minutalis libra, ad duos, vnũque, vtriusque carnis libra redigeretur. Sane ob negotium copiarum expeditionis tẽpore mandatum curatorem condemnatum compensatione non vti, idem Papinianus respondit. l. ob negotium. de cõpens. Quo in responso copias accipimus commeatũ, siue annonã exercitui necessariam. Galli vulgo Munitiones vocãt. Cornelius tacitus: Contraque prodiderit Corbulo Parthos inopes copiarũ, & pabulo attrito relicturos oppugnationem. Plinius in epistolis, Suggerunt affatim ligna proximæ siluæ, cęteras copias Ostiensis colonia ministrat. Hinc copiari verbum castrense Aulus Gellius esse eleganter scribit libro 17. cap. 2. Porphyrion Grammaticus enarrans illum Horatij locũ,

Proxima Campano ponti, quæ villula tectum
Præbuit, & Parochi, quæ debent ligna, salemque, &c.

Parochi inquit, Copiarij dicũtur, ἀπὸ τοῦ παρέχειν, hodieque à copiarijs præstantur hæc iis, qui Reipub. causa iter faciunt. Nõ negauerim tamen rerum in foro vænalium, ac præsertim annonæ curam ad Ædiles spectasse, non Romæ tantum, sed & in municipiis quoque, ac ædium præterea & viarum publicarum. Theopompus Institut. de iure naturali, gentium. leg. Ædiles. ff. de via publica. Nam & horum ea fuit autoritas, vt iniquas mensuras frangere, merces improbas, & adulterinas diffũdere, aut discindere, earũque negotiatores coërcere, summaria tantum cognitione adhibita, ipsis liceret. Paulus c. 12. de periculo & commo. rei venditæ, *Lectos emptos Ædilis, cum in via publica positi essent, concidit, si traditi essent emptoris, temporis esse periculum placet, &c.* Vlpianus cap. 14. locati & condict. *Si quis mensuras conduxerit, easque magistratus frangi iusserit, siquidẽ iniquæ fuerint, Sabinus distinguit, vtrum sit conductor, an nõ, &c.* Callistratus tit. de decurio. cap. 12. *Eos qui vtensilia negotiantur, & vendunt, licet ab ædilibus cædantur, non oportet quasi viles personas negligi.* Iuuenal. Satyr. 10.

Huius qui trahitur prætextam sumere mauis,
An Fidenarum, Gabiorumque esse potestas?
Et de mensura ius dicere? vasa minora
Frangere, pannosus vacuis AEdilis Vlubris?

Pers. Satyr. 1.

Sese aliquem credens Italo quod honore supinus
Fregerit heminas Arreti AEdilis iniquas.

Plautus in Ruden.

Neptunus ita solet, quãuis fastidiosus AEdilis est.
Si quæ improba sunt merces, iactat omnes.

Idem in Sticho.

AEdilitatem gerit sine populi suffragio.

Quod de eo dici solet, qui imperiosior est in alienis ædibus: vt recte admonuit Erasmus. Sueto. in Clau. Item scribam Quæstorium, itemque Pretura functũ Senatorem, inauditos, & innoxios relegauit, quod ille aduersus priuatum se intemperantius affuisset. Hic in ædilitate inquilinos prædiorum suorum contra vetitũ cocta vẽdentes mulctasset, villicumq; interuenientẽ flagellasset. Qua de re causa etiã coërcitionẽ popinarum Ædilibus ademit. Cæterũ de vẽditionibus tantum, non etiam de locationibus Ædiles ius dicebant. l. sciendum. de ædil. edict. Sed & hæc alias opportunius, ac diffusius.

Cap. XXVII.

Probationis diffinitio, atque diuisio, ad tractatum de probationibus intelligendum pernecessaria.

PRobare, *est rei controuersæ testibus, aut tabulis iudici fidem facere*. Hac diffinitione admonetur litigator, vt eius rei, de qua lis est, & de qua iudicem pronuntiare oportet, probationẽ adferat: atque ideo qui sit causæ status, consideret, quodque Græci κρινόμενον vocãt, ne aut minus idonea sit, aut superuacanea probatio. l. patronus. l. ante omnia. ff. de probat. Illud quoq; ex eadẽ diffinitione annotandũ est, neque cõfessionẽ, neq; iusiurandũ, probationis vocabulo proprie contineri, licet vim & effectum probationis habeant. l. sed & si possessori. §. vlti. l. eum qui. ff. de iureiuran. Abusiue tamen vtrunque probatio dici potest, quia tam is qui fatetur intentionem aduersarij, quam qui ipso deferente iurat, testis quodammodo in propria causa esse intelligitur. l. vlt. C. de fideicom. Nec illud quidem otiosũ est, quod dicitur in diffinitione, *Iudici, &c.* Hæc enim particula ostendit iudici ipsi, nõ aduersario probandũ esse: id est, à litigatore efficiendũ, vt ipsius intentio, defensiove si minus aduersario, at certe iudici proba rectaque videatur. leg. quinquaginta. ff. de prob. Vnde & quę sit huius verbi ἐτυμολογία cognosci potest. Dicitur præterea in diffinitione, *Testibus aut tabulis*. quoniam nullum genus probationis est, quod testium aut instrumentorũ fide non constet, cap. totus. de verb. signif. Nam & probatio inartificialis (de qua mox dicturi sumus) nisi testibus, aut tabulis aliquid probatum sit, ex quo ducantur argumenta, nõ cõsistit. Quid igitur si euidẽter, & ex aspectu ipso iudici appareat, ita se rem habere, &c. Respondeo: non nisi improprie hanc dici probationem, sicut & cum fatetur aduersarius, vt iã admonuimus, vtcũque sit disputatio, hæc de verbis tãtũ est. quæ si rea intelligantur, nõ adeo magni est momẽti. Sequitur probationũ diuisio valde ad docẽdum accõ-

rgodata,quã nos partim adinuenimus ipsi,& nostro Marte cõfinximus, partim à Rhetoribus mutuati sumus. *Probatio omnis aut directa est, aut obliqua. Directa, cũ testimonijs, vel tabulis id ipsum nominatim cõtinetur quod intẽdimus: quæ ἄτεχνος dicitur. Obliqua, cum aliud quiddam eis cõtinetur, ex quo consequitur id, quod intendimus: & hæc ἔντεχνος non male dicetur, cũ artis cuiusdam sit videre quæ quibus propositis sint, quæque non sint consequentia.* Qua in re Dialecticæ, atque Rhethoricæ necessariarum Iurisconsulto artiũ præcepta nos iuuabunt. Posterioris tria genera sunt. Fab.lib.5.cap.8. & cap.10. vna est necessaria, alia verisimilis, seu credibilis, alia nõ repugnãs. Necessaria cũ ex eo quod tabulis continetur testimonijsve, efficitur necessario quod intendimus: veluti eam, quæ peperit, cum viro concubuisse. Qui certo die Biturigibus fuit, eodem die Parisiis non fuisse, l. optimam. C. de contrahenda & committenda stipulatione. Cum obscura, & illunis esset nox, quod noctu factũ esse dicitur, testes nõ vidisse. Qua ratione testes quosdã Athenis falsi conuictos fuisse, scribit Plutarchus in Alcib. Hęc enim sunt certissima signa, atque indubitata, quæ τεκμήρια Aristoteles appellat. Itaque huiusmodi probatio sufficit ad cõdemnationem. l. vlti. C. de probat. Verisimilis probatio est, cũ ex eo quod in testimonijs extat, præsumptione quadã iuris, nõ physica, necessaria ratione infertur, quod probare volumus: vt (exempli gratia) Filium alicuius esse, qui ex eius vxore constante matrimonio nascitur, l. filium. ff. de his qui sunt sui vel alieni iur. Filium in patris sui potestate esse: Voluntatem mutuam non esse: Eum qui paciscitur, sibi, & suis hæradibus consulere: Quod nunc est, ante hoc tempus quoque fuisse: Qui pecuniæ summã testamento legatam repetiit in codicillis, legatum duplicare voluisse: Chirographo cancellato, debitorem liberatum esse: & cætera id genus, quę à quouis studioso lectore obseruari possunt. l. si pactum. l. eum, qui se. l. si filius. l. cum tacitum. l. non est necesse. l. quinquaginta. l. si chirographum. l. cum de indebito. leg. Procula. ff. de probat. Cum igitur hæc probatio ex certis signis non oriatur, sed probabilibus tantum, quæ εἰκότα dicuntur à Gręcis, merito probationi cõtrariæ cedit. d. l. si chirographum. l. vlt. ff. de eo, quod metus causa. Non repugnantem probationem veteres sequuti Rhetores hic vocamus, quę non firmissima iuris præsumptione, sed leui aliqua suspicione nititur: vt furtũ factũ ab eo, qui domi fuit: Seruum, qui ab emptore aufugit, fugitiuum ante quam emeretur, fuisse. Legitimum filium non esse, quem irata mater vt spurium in actis professa est: Pecuniam ei deberi, cui testator vt debitam solui iussit, supra eam quantitatem, ad quam vsque capere poterat: Ingenuam esse eam, cuius patrem ex natalibus ingenuum esse constat, vel de cuius fratribus nulla mouetur status quæstio: Seruum esse, cuius mater, fraterque seruilia fecisse ministeria dicuntur. l. emptorem. l. cum probatio. l. Imperatores. l. qui testamentum. ff. de probat. l. neque natales. l. matrem. l. ad probationẽ seruitutis. C. eo. Et hæc quidem signa tametsi per se admodum infirma sint, nec onus probandi reijciant in aduersarium, plerumque tamen alijs adiuncta prosunt ad cõdemnationem, etiam in criminali iudicio. l. Procula. ff. de probat. leg. instrumenta. l. vlt. C. eod. Quod totum relinquendum est arbitrio iudicis, vt quidam ex interpretibus non leuis authoritatis prudenter admonet, cũ nulla iuris regula ac diffinitione certa, hi probationum gradus discerni possint. leg. cum de ætate. ff. de probat. leg. testium. ff. de testi. Lucius. ff. de his qui notan. infam. Panorm. in c. quanto. de præsumption.

Cap. XXVIII.

Fratris testimonium iure ciuili admittendum non esse, contra receptam opinionem.

CVm ab Vlpiano iuris authore literis proditum sit testes idoneos esse omnes, quibus lege non interdicitur testimonium. l. 1. ff. de testib. vulgo receptũ est, fratrem à testimonio non repelli, quod nulla lege prohiberi videatur. Verum hęc sententia nobis displicet, qui certo iure improbari domesticum testimonium scimus. l. testes. ff. de testibus. l. etiam. C. eo. Domesticus enim testis, non is tantum dicitur, qui in eadem domo habitat: sed & qui eiusdem familię, gentis, agnationis est. l. respiciẽdum. §. furta. ff. de pœnis. Theophil. tit. de testa. Instit. lib. 2. l. item. eorũ. ff. quod cuiusq. vniuer. no. l. 1. C. de emenda. propin. Vnde apud Vergil. Domus Assaraci, pro gẽtilibus eiusdem & agnatis accipitur. Huiusmodi testem, qui de domo accusatoris producitur, Cicero mutuum accusatorem vocat in oratione pro Roscio Amerino, Gręcis οἴκοθεν ὁ μάρτυς dici solet.

Cap. XXIX.

Explicatus Venuleij Iureconsulti locus, cap. 23. de testibus, reiecta Budæi lectione & interpretatione.

VEnuleius c. 23. de test. *Produci* (inquit) *testis non potest qui ante in eũ reum testimoniũ dixit.* Quẽ locum Budęus noster mutilatum esse, aut inuersum censet, sicque legi debere: *Produci testis non potest in reum, qui ante in eum testimonium dixit.* Sed vetusti codices omnes refragantur, & Haloandri pręsertim editio, quæ merito cæteris integrior & emendatior habetur. Deinde ratio iuris non permittit, vt ideo quis à testimonio aduersus alium dicendo repellatur, quod in eundem ante dixerit testimonium. Quod si Budæi lectionem ita accipiamus, vt produci testis nõ possit in reum, qui scilicet reus in eum testem productum aliquãdo testificatus est, sane nõ video quid habeat incommodi ea interpretatio. Sed contra fidem exemplarium omnium ita legere vereor equidẽ, ne forte audax nimis, ac temerariũ sit. Itaq; vt nihil ex verbis immutemus Venuleij, Reum hic interpretor postulatũ alicuius criminis, vnde *Reatus* dicitur, *In reos recipere, è reis eximere.* l. si quis diutino. ff. de pœnis. l. vlt. ad l. Iul. maiest. l. hi tamen. l. hos accusare, de accu. gl. c. in criminali. 4. quæst. 5. Qui igitur in reũ, id est, accusatum semel testimonium dixit, quia eiusdem inimicus esse præsumitur, idoneus testis non est. Nam veteres testem & accusatorem, quantum ad inimicitias pertinet, eodem pene loco habebant. leg. qui cum maior. ff. de bon. liber. cap. cum P. c. meminimus de accus. Ac fuit quorundam sententia, eorũque sapientiæ studiis deditorum, cum quis aduersus amicum testis producitur, dare enim operam debere vt amici crimen celet. Verum id Christiano homini nõ cõuenit. Sed Periclis exemplũ potius sequi debet, qui cum ab amico rogaretur, vt pro re causaque eius falsum testimonium diceret: Δεῖ μὲ συμπράττειν τοῖς φίλοις, inquit, ἀλλὰ μέχρι θεῶν. Cæterum illud nos mouere non debet, quod oratio hæc mutila est, vt Budæo videtur, cum in Pandectarum libros velut fragmenta quędam fere congesta reperiantur, non plenæ perfectæque iuris authorum sententiæ, vt sępe alibi ostendimus. Cõstantinus Harmenopolus libro 1. titul. 6. scribit eum, qui contra aliquem testimonium dixit, pro eodem non posse testem produci. Quod ego falsum, & à ratione alienum puto. Ac si quis dicat probare me eum testem non debere,

quem

quem ſemel improbauero. Reſpondeo infirmam eſſe hanc rationem, nec Vlpianũ loqui de teſte refutato: cuius verba videri poteſt interpretatus fuiſſe Conſtantinus. Huius generis eſt, quod idem ſcribit eodẽ cap. 11. pauperes teſtimonij dicendi ius non habere: quaſi Vlpianus ita ſenſerit cap. 3. de teſtib. Sed huius ſcriptoris errata, quę plurima ſunt, perſequi non eſt huius loci.

Cap. XXX.

Quid teſtari ſit, & teſtatio, apud Iureconſultos, & de ſignatoribus.

ALius eſt locus eiuſdem authoris, nempe Venuleij, ſub eo. tit. cap. 22. peſſime & ineptiſſime ab alijs explicatus: in quo ita legitur, *Curent Magiſtratus cuiuſque loci teſtari volentib. & ſeipſos, & alios teſtes vel ſignatores præbere, quo facilius negotia explicentur, & probatio rei ſalua ſit.* Nã quid teſtari ſit, quiq. dicãtur ſignatores, minime omniũ intellexerũt. Eſt.n. *teſtari, nõ modo teſtamẽtũ condere, ſed de quocunque negotio tabulas, quæ ad probationem valeant, conficere.* Huiuſmodi autẽ teſtationes olim nõ à perſonis aliquibus publicis, id eſt, tabularijs, ſiue tabellionibus, ſed à priuatis hominib. (ſicut & hodie teſtamẽta fieri nemo eſt qui neſciat) lege, ad teſtium. ff. de teſtamẽti a ſignabãtur: quarũ teſtationũ obligationumque preter Iureconſultos, l. capite quinto. ff. ad l. Iuliam de adult. l. Lucius. ff. de his qui notan. infa. l. ſi pater. C. de fideiuſ. l. penul. ff. de donat. inter virum & vxo. l. moris. ff. de pœnis, meminerunt Cicero, Quintilianus & alij. Cicero in Quintiana: Tabulæ maximę ſignis hominum nobilium conſignantur, deſcẽditur. Idẽ in eadem oratione: Eius rei, conditioniſq. tabellas obſignarunt viri boni complures, res in dubium venire non poteſt. Idem actione 7. in Verrem, Ipſe in tabulas refert, obſignat ſignis amicorum, prouidens homo, vt contra hoc crimen (ſi quando opus eſſet) hac videlicet teſtificatione vteretur. Fab. lib. 5. cap. 5. Contra tabulas quoque ſępe dictum ſępe dicẽdum eſt: cum eas non ſolum refelli, ſed etiã accuſari ſciamus eſſe vſitatum. Cum ſit autem in his aut ſcelus ſignatorum, aut ignorantia, tutius, ac facilius id, quod ſecũdo loco iam diximus, tractatur: ſcilicet pauciores rei fiunt. Et cap. 7. eiuſdem libri: Sæpe inter ſe collidi ſolent, inde teſtatio, hinc teſtes, locus vtrinque. Hæc enim ſe pars iureiurando, illa conſenſu ſignantium tuetur. Idem lib. 12. cap. 8. Promittit litigator omnia, teſtem populum, paratiſſimas conſignationes, ipſum denique aduerſarium quædam non negaturum. Et paulo poſt: Denique linum ruptum, aut turbata cera, aut ſine agnitione ſigna frequẽter inuenies. Iuuenal. Satyr. 10.

Veniet cum ſignatoribus auſpex.

Seneca libro. 3. de Benefic. cap. 15. O turpẽ humani generis fraudis, ac nequitię publicæ confeſſionem! annulis noſtris pluſquam animis creditur. In quid iſti viri ornati adhibiti ſunt? In quid imprimunt ſigna? Nempe, ne ille neget accepiſſe, quod accepit. Hos incorruptos viros, & vindices veritatis exiſtimas: At his ipſis ſtatim non aliter pecunię cõmittuntur. Vlpianus c. 9. tit. de pœn. *Solet & ita interdicere ne inſtrumenta omnino forment, neve libellos concipiant, vel teſtationes cõſignent.* Sed nemo melius nemo dilucidius hunc teſtandi obſigandique morẽ deſcribit, quam Paulus lib. 5. Sententiarum, tit. ad leg. teſtam. his verbis: *Ampliſſimus ordo decreuit eas tabulas, quæ publici, vel priuati contractus ſcripturam cõtinent, adhibitis teſtibus ita ſignari, vt in ſummã marginis ad mediã partẽ perforata triplici lino cõſtringantur, atq. impoſitũ ſupra linum ceræ ſignã imprimãtur, vt exteriores ſcripturæ fidem interiori ſeruent.* Sed & decreta quoque magiſtratuum iſto modo obſignari ſolita fuiſſe innuit Cicero lib. 16 Epiſt ad Atticũ his verbis: Buthrotios cũ Cęſar decreto ſuo, quod ego obſignaui cũ multis ampliſſimis viris liberauiſſet oſtendiſſetq. nobis ſe, cum agrarij mare trãſiiſſent, literas miſſurũ: quam in agrũ deducerẽtur, accidit vt ſubito ille interiret. Sane Principes Romanos annulum habuiſſe cõſtat, quo Epiſtolę reſcriptaque eorum obſignarẽtur. Cuius annuli teſtatur Trogus Pompeius patrem ſuũ ſub C. Cęſare curam habuiſſe. vide Iuſtinum lib. 43. Mœcenatem quoque ſub Auguſto huic muneri atq; officio præfuiſſe ſignificat Horatius, Serm. lib. 2. Saty. 2. Quod & Dion Nicæus teſtatur in Auguſto.

Cap. XXXI.

Differentia itineris, actus, viæ, aliter explicata, quam vulgo ſoleat.

VErba Vlpiani hæc ſunt. c. 1. de ſeruit. ruſt. præd. *Iter eſt ius eundi, ambulãdi hominis, non etiã iumentũ agendi, vel vehiculũ. Actus, eſt ius agẽdi iumẽtũ, vel vehiculum. Itaque qui iter habet, actum non habet: qui actũ habet, iter habet etiã ſine iumento. Via eſt ius eundi, & agendi. & ambulandi. Nã & iter & actũ via in ſe continent.* In huius capitis explicatione quęri ſolet, quĩ fieri poſſit, vt via, iter & actum in ſe contineat: cum is, qui habet actum, iter quoque habere dicatur, ideoque tam late videatur patere actus, quã via, quæ hic diffinitur ius eundi & agendi eſſe. Verũ iis omiſſis, quę preter rationem omnẽ vulgo hac de re dicuntur, ſic reſpondendum cenſeo: Si proprietatẽ verborum ſpectemus, quæ vel ex ἐτύμῳ ipſo cognoſcitur, iter ius eundi ſignificat. vel cum equo, vel ſine equo. l. inter actum. de ſeruit. ruſti. pręd. non agendi, ſiue ducẽdi. Actus ius agendi tantum, non etiã eundi, vel ambulandi. Via tam agendi, quã eundi. Itaque via actum & iter merito continere dicitur. At enim ius eundi etiam ſine iumento habere dicitur is, qui actũ habet. Fateor: ſed ex pręſumpta mente paciſcentium, non ex vi, & proprietate verbi; cum ſit veriſimile, eum, qui agendi iumenti, aut vehiculi ius concedit, eundi quoque (quod minus eſt) concedere. Idem in alienatione ac donatione animaduertere licet: vt ſimile exemplum huius rei declarandæ gratia adducamus. Nam tametſi alienatio, verbum generale ſit, donationem, & venditionem complectens, l. 1. C. de fundo dot. tamen qui ius habet donandi, eundem & vendendi quoque ius habere conſtat. l. cui ius. de reg. iuris. atque ita effectu & poteſtate plus non continet alienatio quam donatio ob præſumptam voluntatem contrahentium. Licet quantũ ad verborum proprietatem attinet, ſecus dicendum ſit. Quidam idcirco viam plus continere, quam actum aiunt: quod viam habens, non eundi modo, & agendi, ſed trahẽdi quoque lapidem, aut lignum: & præterea haſtam deferendi ius habeat. Quod quanquam verum ſit, l. cui cella. de ſeru. ruſtic. predio. tamen alio hic Vlpianum reſpexiſſe obſcurum non eſt.

Cap. XXXII.

Explicatum Scæuola reſponſum ſub tit. de ſeru. vrb. prædio, cap. vltimo.

I*Annam in publico aperire, ſicut & ſtillicidium habere: cuique licet, modo id abſque vicinorum incommodo fiat,* vt Scęuola reſpondit. Quod priſcis temporibus Romę permiſſum non fuiſſe argumento eſt,

quod memoriæ proditum est, cum bene meritis de Repub. Imperatoribus publicę decernerentur areæ, ad ędificandas domos, summum illorum honorem fuisse adrici decreto, vt fores extra aperirentur & ianua in publicum reiiceretur. Ascon. in orat. Cicer. in Pison. Plin.lib.36.c.15. Aristot.lib.2.œcon.Scęuolæ verba hęc sunt, cap. vlt.de seruit.vrb.præd. *Lucius Titius aperto pariete domus sua, quatenus stillicidij rigor, & tignorum protectus competebat: ianuam in publico aperuit. Quæro cum neque luminibus Publij Manij vicini, neque itineri officeret, neque stillicidium in vicini domo caderet: an aliquam actionē Publius Mænius vicinus ad prohibendum haberet? Respondi, secundum ea, quæ proponerentur, nullam habere.* Cæterum stillicidij rigorē hic accipe, quatenus labitur aqua per protectum: antequam vergere, & flecti deorsum incipiat. l.s.ff.de flum. Nam rigidū flexo opponitur apud Latinos autores. Hinc rigorare, verbum, quo Plinius vtitur. Quod autem refert Scæuola, Lucium Titium quatenus stillicidij rigor, & tignorū protectus competebat, ianuā in publico aperuisse: nō ita accipiendū esse arbitror, vt vulgus putat quasi ob stillicidium, vel protectum id ei licuerit. Nā de stillicidio non minus apud Scæuolam dubitatur, quam de ianua. Sed quod non vltra protectum solerent veteres ianuas suas in publicum reiicere: veriti scilicet, ne pluuia, & aëris intēperie corrumperentur.

Cap. XXXIII.

Locus Pauli enucleatus, cap. 15. tit. de seru. vrb. præd.

SEruitus luminis, est ius habendi fenestram versus ædes alienas l.3.de seru.vrb.pręd. Nam absque cōstituta seruitute lumen à nobis immissum nō cogitur vicinus excipere. l.cos.tit.eod. Cui cōsentaneum est, quod Xenocrates dicebat nihil referre occulosne, an pedes in alienū inseras. Plutarch.in lib. περὶ πολυπρ. Qui hanc seruitutem debet, nō prohibetur altius ædificādo obscurare ędes, nam prospectum offendere, modo lumen totum nō auferat. Itaque vitandi huius incōmodi gratia, perutilis est seruitus, ne luminibus aut prospectui officiatur. leg.inter seruitutes, eod. tit. Sed videndum est, quis sit sensus Pauli verborū, cap. 15. de seru.vrb.pręd. quæ subobscura habētur. *Lumē, id est, vt cœlum videatur, & interest inter lumen & prospectum. Nam prospectus etiam ex inferioribus locis est: lumen ex inferiore loco esse non potest,* l.lumen. eod. tit. Et existimo, Paulum non de luminum seruitute loqui, vt vulgo censent alij, sed de seruitute, ne luminibus officiatur, potius. Nam Vlpianus lib.29.ad Sabinum, de ea seruitute differuerat, ostendere volēs, quid inter eam, & seruitutem, ne prospectui officiatur, interesset: ex eoque Vlpiani loco sumptum esse cap. 14. & 16. eiusdem tractatus: ex inscriptione vtriusque satis perspicuum est: inter quæ duo capita hæc verba Pauli interiecta sunt, quibus differētia ab Vlpiano tradita, fusius explicatur hoc modo: In prospectū ideo plus quis habere dicitur, quia prospectus non tantū ex superioribus, verū etiā ex inferioribus locis est: Lumen ex cęlo tantum & superiore loco est. Proinde qui debet seruitutem ne luminibus officiatur, iuxta ædes vicinas quiduis facere potest, modo lumen ex cœlo veniens non impediat.

Cap. XXXIV.

De vsucapione seruitutum: & an titulus in ea sit necessarius.

SEruitutes omnes, tam vrbanorum prædiorum quam rusticorum, eius sunt naturæ, vt nō possint vsucapi. l. sequitur. §. vlt. ff. de vsucap. l.seruitutes. de seru. Non possunt enim possideri, cum res sint incorporales. l.seruus. §. incorpora. ff.de acquirendo rerū dominio, ac sine possessione eaque continuata nulla est vsucapio. l.3. sine possessione. ff.de vsucap. Vtilitatis tamen causa receptum est, vt tempore, & diuturno vsu acquirātur. d.l.si quis diuturno. ff.si ser.vind.l.1.2. C.de ser.& aqua. Nā vsus earū possessionis loco est, l.quoties via.ff.de seru. Theoph.tit.de interdict.lib. Instit.4. vnde huiusmodi acquisitio, tametsi proprie vsucapio nō sit, d.l.3.de vsucap.tamē pro vsucapione habetur, & quasi vsucapio quædā est, vtilisque actio eo nomine competit, d. l.si quis diuturno; & quasi seruitus dicitur acquisita. l.1. C. de aqua plu. arcend. Tempus autem hoc non aliud esse puto, quam quod rerum immobiliū acquisitioni cōstitutum est, l.2.C. de ser. & aqua. id est, decē annorum inter præsentes, viginti inter absentes, l.1.C.de vsucap.transfor.l.vlt. C.de pręscript.longi tem. idque generaliter accipiēdum de omnibus seruitutibus, tam iis quarum vsus aliquando intermittitur, vt itineris, & viæ, quam aliis quibuscunque. l.1.§.vlt.de aqua plu.arcēd.l. apparet, de itine.act.cū aliis supra citatis in l.2.§.vlt.eod. tit. Qua de re Lōgouallius accurate disseruit. Sed an titulus in hac acquisitione necessarius sit, quæri solet. Et vulgo receptum est, necessarium non esse propter Vlpiani verba, cap.10.tit.si seruit.vind. *Si quis diuturno vsu, & longa quasi possessione ius aquæ ducendæ nactus sit, non ei necesse est docere de iure, quo aqua constituta est (veluti ex legato vel alio modo) sed vtilem habet actionē, vt ostēdat per annos (forte tot) vsum se nō vi, nō clam, non precario.* Verum ego hāc sententiā probare nunquam potui, Vlpianumque aliter, quam cęteri, interpretari soleo. Sciendum est igitur, in actione confessoria de qua sub eo titulo differitur, de iure tantum quæri, non de facto: id est, eam actionem ei tantum dari, qui seruitutem sibi competere docuerit, nec vllam vsus, seu possessionis rationem haberi. l.2.§.vlt. eo.tit. Hoc autem ita accipiendum esse Vlp. hic admonet, nisi diuturna fuerit ea possessio, nempe decem annorū inter præsentes, viginti inter absentes, vt ante diximus. Idque locum habet, si cætera concurrant ad vsucapionem necessaria: scilicet titulus, & bona fides: l.nullo.C.de rei vind.l.Celsus.ff. de vsucap. Nam qui hanc velut lōgæ possessionis prærogatiuā habet (vt verbis vtar eisdē Vlp. c.5. de itin. act.pri. quibus nō leuiter cōfirmatur nostra opinio) nō cogitur docere de iure, quo seruitus cōstituta est, vt ipse hic ait: id est, vt nos interpretamur, nō cogitur probare, sibi acquisitam esse iure seruitutē his modis, quibus iure ciuili acquiritur, puta à domino prædij venditam, donatam, aut legatam fuisse. l.5.de seru.l.3. ff.de vsufr. Hanc enim acquisitionem, quæ ipso iure nō fit, tuetur Prætor, vtilem actionem dādo, vt quasi seruitus acquisita esse intelligatur. l.1.§.vlt.ff. de aqua plu.arc. Quod autem Accursiani ius pro titulo hic accipiunt, in eo vehementer falli nobis videntur, cum longè amplius & maius sit in hoc tractatu ius, quam titulum habere, atque ita passim eo verbo vsos fuisse veteres cōperimus. l.a.vlt.si ser.vind.l.1.§.vlt.de aqua plu.arcen.l.apparet, de itine.act.priua. Itaque probabilius est in rebus quoque incorporalibus longo tēpore acquirendis, titulo opus esse, cum præsertim nulla satis firma ratio sit, cur à iuris regula de rerum vsucapione recedamus. d.l.nullo. Nec enim verū est, quod pro ratione vulgo adfertur. *Res non magni momenti seruitutes prædiorum à iuris autoribus habita esse*, cum nullus in iure ciuili locus maiore cura, ac studio ab eisdē tractatus reperiatur. Et satis cōstat ex Cicerone, causas, in quib. iura prædiorū versarentur,

olim

olim Centumuirales, & inter grauissimas numerari solitas fuisse. lib. 1. de orat.

Cap. XXXV.

Ciuile iudicium, & criminale quid sit.

IVdicia quæ pro maleficiis comparata sunt, quædã criminalia dicuntur, alia vero ciuilia, l. vlt. C. de iniuriis. §. in summa, Institut. eodem titu. Nam ad maleficia vindicanda quibus magnopere publica tranquillitas turbatur, variæ sunt pœnæ legibus, & iure ciuili constitutæ, de quibus sub titul. de pœnis, & alibi. Et quia accusatio ad eam rem valde est necessaria, vt testatur Cicero in Orat. pro Roscio Amer. permissũ est, nõ solum ei, cui nocitum fuerit, sed interdum etiã cuiuis è populo nocentẽ hominem deferre, & accusare. §. 1. Institut. de publ. iud. Estque huius accusationis finis, & scopus, vt Reip. quam Leges violando, nõ mediocriter offẽdit, pœnas debitas persoluat, non vt accusatori quicquam prestet licitatio. §. quod illicite. ff. de pub. & vect. Quisquis autem ita accusatur, criminaliter dicitur conueniri. Nec quicquam referre puto, corporalisne sit, an pecuniaria pœna, qua eius audacia coerceatur. nota. in l. 3. ff. de sepulc. violat. dicto § in summa. Sed cum hac criminis executione Reip. tantum consulatur, non etiam accusatori, grauiter forte leso, proditæ sunt priuatæ & forenses actiones, quæ ad priuatum ipsius agentis commodum intendantur: vt furti actio, vi bonorum rap. legis Aquiliæ, iniuriarũ & similes, quæ ciuiles, nõ criminales dicuntur, propterea quod humanius, atque vt ciuem decet tũc agatur. l. 1. ff. de incen. rui. nauf. l. vlt. de pri. del. l. vlt. de furtis. l. vlt. C. de iniur. & quãdo ciuil. act. crim. preiud. Dicuntur etiam pecuniariæ huiusmodi causę, quod agens ad pecuniarium propriumque cõmodum principaliter respiciat. l. s. ff. de testib. l. interrogari. C. de quest. l. properandum. C. de iud. In criminali autem iudicio hoc potissimum spectatur, vt admissũ publicæ vtilitatis causa in exemplum vindicetur, tametsi eius rei gratia plerunque pecuniaria sequatur condemnatio. dicto §. quod illicite. Ex quo perspicuum est, non sat probabilem esse quorundã, alioqui eruditorum, opinionem, ideo contendentiũ, cum pœna pecuniaria fisco adiudicatur, ciuile iudiciũ esse, quod pecuniaria causa crebro opponatur criminali apud iuris auctores.

Cap. XXXVI.

Ciuilium iudiciorum diuisio.

CIuilium iudiciorum quedam priuata sunt, quædã popularia: Priuata dicuntur, quæ ei tantum cuius priuatim interest, competunt: de quibus sub tit. de priuat. delict. Huius generis est furti actio, condictio furtiua, vi bonorũ raptorum, iniuriarum, & alia similes. popularia iudicia, seu populares actiones, dicũtur, quæ datur cuiuis ex populo publici iuris tuẽdi causa. l. 1. de pop. act. Harũ nõnullę ad cõmodũ publicũ principaliter spectãt, vt quę aduersus album Pretoris corrumpentem proponitur. l. si quis id quod dę iurisd. Ac si plures agere velent, Pretoris erit, eam controuersiã dirimere, & magis idoneũ eligere, quod genus iudicij à veteribus, diuinatio vocabatur. l. si plures de popu. actio. Itaq; nemo ex populo eas dicitur habẽre in bonis suis, l. pen. de pop. actio. l. si quis pro eo. §. vl. de fideiussor. nisi litẽ aontestãdo cæteros exclu serit. quo casu lucro eius cedit victoria. leg. si cui de verb. sign. l. eũ qui. §. in popularibus. de iureiur. Alię ad priuatam alicuius iniuriam principaliter pertinent, vt sepulchri violati actio, & similes: quas qui habet, recte dicitur eo locupletior esse. Nam cæteris agere volentibus, si velit, præfertur: & procuratorem constituere potest, licet in aliis non possit. l. 3. de pop. act. l. 3. & 6. de sepul. viol. leg. licet. leg. non cogendum. §. qui ita. de procurat. leg. si vero. de his, qui deiec. vel effud. Item mulieri & pupillo hæc dantur, alię non item l. 6. de pop. actio.

Cap. XXXVII.

Criminalium iudiciorum diuisio.

CRiminalium iudiciorũ quedã sunt publica, quædam non publica, seu priuata. l. 1. de publicis iudicus. l. t. de pœois. l. quid sit fugitiuus. de ędilit. edict. Ac ne homonymia verbi nos fallat, animaduertendum est, publicum iudicium aliquando dici omne iudicium criminale, licet criminis executio non cuiuis permittatur. l. interdum. de pub. iud. Idque ad differẽtiã iudicij ciuilis & priuati, in quo scilicet de re familiari, & priuata agitur l. 3. de crim. stel. Nam alioqui furtum, & alia id genus maleficia, publici iudicij non sunt. l. vlt. ff de furt. l. stellionatus. ff. de extraord. crimin. Et hoc sensu iudicium de famosis libellis publicum dici potest. l. quod Senatus. ff. de iniur. quanquam nonnulli ad legem Iuliam maiestatis id referant. Alciat. in l. hęc stipulatio. de verb. sig. In nostra autem diuisione publica iudicia intelligimus, quæ certis quibusdam legibus populi Romani cõstituta sunt. l. 3. de pręuaric. Eaque variis ex causis sic appellata videntur. Prima, quia leges huiusmodi publicæ dicuntur. l. vlt. de colle. l. 1. ad leg. Corneliam. de sicar. l. 1. cap. vbi sena. vel claris. Secunda, quia populi ipsius cõgnitio & animaduersio erat priscis temporibus, vt docet Põponius. c. 2. de orig. iur. Tertia, quia maxime ad Rempublicam pertinet eorum facinorum vindicatio. Quarta, quia legibus illis executio & accusatio publica effecta, id est, cuiliber è populo permissa est. §. 1. Instit. de public. indi. Asconius Pędia. in 1. actio. Cicero in Verrem: Causę etiam priuatę sunt, sed repetundarum, ambitus maiestatis, & cæterę, Reipub. causa constitutę sunt. Cicero pro Rabirio, Misera est ignominia iudiciorum publicorum, misera multatio bonorũ, miserum exilium. Idem publicarũ quæstionum sępe meminit, sicut & Pomponius noster capite posteriore de origine iuris. Nec igitur populares actiones in hunc numerum referũtur, tametsi publicę aliquãdo dicãtur, l. eum, qui iureiurã. quia criminales nõ sunt, nec accusationem continent, vt ex iam dictis constat: nec suspecti tutoris accusatio, quę quamuis pateat omnibus, ex illis tamen legibus non descẽdit, quæ harum iudiciorum exercendorum ordinem, vim, & potestatem continent. leg. ordo. ff. de pub. iud. leg. 3. de præuaric. Ideoque dicitur non publica, sed quasi publica: accusatio. l. 1. §. cõsequens. de suspe. tuto. Vnde suspectus remotus à tutela non continuo infamis fit: cũ publico damnatus iudicio notetur infamia. l. infamem. de pub. iud. § suspectus. Instit. de suspect. tut. Et, vt summatim dicam, quę iudiciis publicis attribuunt illæ leges, non conueniunt accusationi suspecti tutoris, hoc vno excepto, quod omnibus patet. Falluntur ergo qui putant à Iustiniano, lib. 4. Insti. publica iudicia definiri, quorũ executio cuiuis è populo datur. §. 1. Inst. de pub. iud. cum ἐτυμολογίαν trãdat Iustinianus, non diffinitionem. Hæc iudicia recensentur ab Vlpiano c. t. de publ. iud. & à Iustiniano sub. tit. de pub. iud. Instit. lib. 4. Quibus iudicium de hæreticæ impietatis crimine addendũ est ex Archadij cõstitutione. l. Manichęos. C. de hæret. Sed & pręuaricatio nõnũnquam publici iudicij esse dicitur l. 3.

de præuar. Sepulchri violati iudicium & concussionis inter publica non numerantur, nisi forte violãdo, vel concutiendo vis facta esse proponatur, vel quicquam aliud admissum, quod ad leges publicorũ iudiciorum pertineat. l. sepulchri violati crimen. de sepulc. viol. l. 2. de concuss. Publicorum iudiciorũ quædam capitalia sunt, quædã nõ capitalia. l. 2. ff. de pub. iudic. Capitalia sunt, ex quibus pœna non est mors. l. capitalium. de pœn. exilium quo scilicet amittitur libertas, aut ciuitas. Nam relegatio, pœna capitalis nõ est, nec proprie exilium dicitur. d. l. 2. edicto. de bon. poss. leg. 2. de pœn. l. licet capitalis, de verb. sig. Vnde Ouidius ad Augustum,

Quippe relegatus, non exul dicor in illo,
Parcaque fortunæ sunt tibi verba meæ.

Deportati autem vere exules sunt, qui carent ciuitate, ideoque modo apolides, modo peregrini dici solent. l. quidã. ff. de pœn. l. 1. Cod. de hæred. insti. l. sed si hac. de in ius. voc. Exilij tamẽ appellatio nõnunquã latius patet, pro relegatione scilicet, quę salua ciuitate contingit, l. sed etsi quis. ff. si quis cautio. l. exilium. de interd. & rele. vt apud Ciceronẽ in orat. pro Cecinna, & eundem Ouidium, cum ita librum suum alloquitur.

Vade, sed incultus, qualem decet exulis esse:
Infelix habitum temporis huius habe.

Non publica, seu priuata dicuntur, de quibus nihil cautum est legibus illis, de quibus ante diximus, eaque lib. Digestor. 47. continentur. Ac ex iam dictis facile colligi potest, in huiusmodi iudicijs non quẽlibet ex populo idoneum accusatorem esse, sed eum duntaxat, ad quem res pertinet, tametsi iure non satis id expressum reperiatur. Ro. in l. vlti. ff. de priua. delict. Cæterum quæ his tribus capitibus continentur, quamuis in speciem leuia sint, tamen tota hæc diuisio dilucide (nisi fallor) ac breuiter à nobis exposita iuuenibus legum studiosis vtilis admodum futura est præscitim ad eam iuris ciuilis partem intelligendam, quæ ad crimina pertinent. Quam ex recẽtioribus Iurisperitis quidam sane acutus, quadam (vt reor) incognita nisgis, quam iudicij aut doctrinæ, inopia, Sanctionem vocauit: cum sanctio non iuris scientiæ, quam nobis scriptam reliquit Iustinianus, partẽ aut tractatum aliquem significet, sed cuiusque legis partem illam postremam, qua aduersus eos pœna statuitur, qui legi non obtemperauerit. §. sancta. Instit. de rer. diui. l. Sanctio. de pœn.

Cap. XXXVIII.

Falsum esse quod vulgo dicitur, Neminem sine accusatione damnandum esse.

ACcusatio, *est maleficij alicuius apud iudicem delatio, ad vindictam publicã solenniter facta.* Dicitur, *Ad vindictam publicã:* vt intelligamus actionẽ, quæ ad priuatum alicuius commodum, vel vindictã priuatam intenditur, accusationem proprie non esse: quod vel ex diffinitione actionis satis apparet: *Actio ius persequendi &c.* §. 1. Instit. de actio. Improprie tamen aliquando pro accusatione accipitur, leg. 1. ff. de crim. stelliona. & C. quando ciui. act. crim. vnde perduellionis actio Ciceroni, notat. in l. qui accusare. Co. de eden. sic & accusatio pro actione nonnunquam apud eundem in part. orat. Crimẽ apud Iurecõsultos, atque adeo veteres omnes Latinos autores, pro accusatione, siue criminatione crebro vsurpatur. l. nullum crimen. ff. de reg. iur. l. si cui crimen. ff. de accusa. Dicitur, *Solenniter facta:* quoniam absque libello inscriptionis nemo admittitur ad accusandum. leg. libellorum. ff. de accus. l. 3. C. de his, qui accus. non poss. Denuntiatio tamen, quæ ab accusatione non parum differt, citra inscriptionis vinculum recipitur. Ea autem magistratibus fieri olim cõsueuit, per certos homines quibus id munus publice mandatum, ne grauiora facinora, deficiẽtibus forte accusatoribus, impunita manerent, hi dicebantur Stationarij, siue Irenarchę. l. ea quidẽ. C. de accus. l. 1. §. quies. de offic. pręfect. vrb. l. Diuus Adrianus, de cust. reor. l. 1. C. de cu. & stat. Quo argumẽto & procuratoribus, quos vulgo regios, seu fiscales hodie vocamus, hæc inscribẽdi necessitas remitti debet, hocque iure vtimur. Verum ne prætextu muneris sui innocentibus negotiũ facessant, si quid calũniosè & fraudulenter denuntiasse deprehensi fuerint, & notoria falsa, id est, elogia, & testificationes falsas ad pręsidem misisse, impunitã eorum audaciam remanere non oportet, d. l. ea quidem. d. l. 1. de curio. d. l. diu. Adria. l. ab accusator. ad Senatusconf. Turpil. Quod si quis vulgarem regulã obiiciat, qua dicitur, *Neminẽ sine accusatore damnandũ esse.* l. rescripto. §. si quis accu. ff. de mun. & hono. Ideoque denuntiationem solam, vt cognoscat Præses & iudicet non sufficere. Respondebo, vulgus interpretum eam regulã confinxisse, nec apud vllum iuris auctorem extare. Nam Vlpianus, quem eius regulę auctorẽ citant, non prohibet, quo minus citra accusationem facinorosus puniatur (id enim publicæ vtilitati maxime aduersariũ esset, nemine fortassis accusare volẽte) sed antequã sit reus delatus, interim ab honoribus eũ arceri vetat. d. l. rescripto. l. reus delatus. eod. tit. l. 1. C. de re. post. Quinetiã iubentur Magistratus, latrones, & alios quietẽ publicam turbantes cõquirere, & seuerissime in eos animaduertere. l. 1. §. quis. de offic. pręf. vrb. l. 4. ff. ad l. Iulia. pecu. l. 3. l. congruit. ff. de offic. præs. §. vlt. de colla. in nouel. l. 1. C. de custo. reor. l. si quis in hoc. C. de episc. Et hanc sententiã cõsuetudo, quæ optima legum interpres dicitur, cõfirmat. l. si de interpretatione. ff. de legib. Vnde optimus Imperator Traianus ad Pliniũ, Christianos quibus fauere videbatur, conquirẽdos nõ esse: sed si deferantur, & arguãtur, puniẽdos scribit, lib. 10. epist. Plinij. Qui locus innuit motis fuisse, vt alioqui nocentes & scelerati, nemine deferente, conquirerentur à iudicibus. Veruntãmen consultius fecerit Quæstor, si non nisi fama publica, aut alia non leui causa motus, ad huiusmodi inquisitionem accesserit, vt à se omnem calumniæ suspicionem amoliatur. l. 1. ff. ad l. Corn. de sicarijs, c. qualiter. & quando, de acc. Ob eam enim causam excusabitur, quamuis reus forte conuictus non fuerit. arg. l. habitator. ff. locat. l. si quis fumo. ff. ad leg. Aquil.

Cap. XXXIX.

Plures simul ad accusandũ admitti posse, si inter ipsos conueniat contra receptam opinionem.

SVperiori capiti illud addẽdũ esse duximus, quod cũ alias publice docendo acriter tueremur, παραδοξότατον quibusdã visum est, nec facile recipiendum quos Bartoli, cæterorumque eiusdem notę scriptorum auctoritas magis, quam rationes nostrę commouebant. Id autẽ est (vt breuiter ac simpliciter referam) *Plures simul ad eundem hominem accusandum, eiusdemque maleficij, admitti posse, si inter ipsos conueniat.* l. si accusatoribus. C. de accusatio. Nec enim rei contradictionem morari me dicebã, cuius nihil interest, ab vno, an à pluribus simul, qui loco vnius sint, deferatur. Quinimo videtur hoc ei expedire, vt plures ad dãna, & sumptus in litẽ factos, si vicerit, obligatos habeat. l. si quis decedẽs §. vlt. de lib. l. Quæ tametsi vera sint,

ſint, nō tamen inficias eo, cum quis ab vno accuſatus eſt, & receptus inter reos, à nemine alio accuſari eum poſſe, ne diuerſis iudiciis ſæpius de ſalute ſua periclitetur. l. qui de crimine. C. de accuſ. l. hic tamen. §. vlt. ff. eod. tit. Quod ſi non conueniat inter accuſatores vt ſimul omnes accuſent, iudicis officio dirimetur ea controuerſia & magis idoneus præfertur, habita ratione dignitatis, morum, ætatis eius, quod intereſt, & aliarum huiuſmodi rerum, de quibus apud Ciceronē luculenta, & copioſa eſt diſputatio in Diuinatione in Verrem, & apud noſtros auctores variis in locis: quod aduerſus aliorum omniū ſententiam ſic intelligendos eſſe cenſemus. l. ſi plures. ff. de accuſ. l. 3. ff. de lib. hom. exh. l. ſi vero. §. hæc autem. ff. de his, qui deiece. l. ſi plures. ff. de pop. act. l. 2. §. ad l. Iuliā. de adult. Quo caſu tamen omnium atque intereſſet, omneſque ſuam iniuriam perſequerentur, eorum neminem ab accuſatione ſummouendum eſſe conſtat. l. 3. ff. de ſepulc. viol. Sed an in ſolidum pœna ſingulis adiudicabitur? Puto adiudicandam eſſe, ſed ita demū ſi nihilo ſit leuior vni facta iniuria, quod eadem opera cæteris quoque illata ſit. l. ſi plures. ff. arbor. fur. cæſ. l. cū, qui innocentem. §. ſi iuſta. ff. de iniuriis.

CAP. XL.

Theodoſianæ conſtitutionis de iure liberorum interpretatio.

NVlla vnquā res maiori curæ fuit ſapientiſſimis quibuſque Reipublicæ gubernatoribus: quam liberorum, quibus repleatur ciuitas, procreatio, & educatio. l. 1. ff. ſolut. matrim. l. cum ratio. ff. de bon. dān. Hac enim ratione humanum genus alioqui breui interiturum, immortale quodammodo redditur. Gal. 14. de vſu part. Qua de re ita Iuſtinianus noſter ſcribit in quadam conſtitutione. Εἰ γὰρ ὁ γάμος οὕτως ἐστὶ σεμνὸν ὡς τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει δοκεῖν ἀθανασίας ἐπιτεχνήσασθαι, καὶ ὅτι ἐκ τῆς παιδοποιίας ἀνανεούμενα τὰ γένη μένει διηνεκῆ, τοῦ θεοῦ φιλανθρωπίας καθ' ὅσον ἐστὶ δυνατὸν τὸ καθ' ἡμᾶς τὸ ἀθάνατον χαριζομένης εὐλόγως εἰκότως ἡμῖν ἐπιμελὲς ἐγένετο τὰ περὶ τῶν γάμων. Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα τῶν νομοθετηθέντων, οὐ πᾶσιν προσήκει, οὔτ' ἀνθρώποις, οὔτε πρέπει μόνον, οὔτε χρησίμοις. Τὸ δὲ περὶ τῶν γάμων σπούδασμα πάσας (ὡς εἰπεῖν) τοὺς ἀνθρωπίνους γονέας ἐξ οὗ καὶ ἀναγεννᾶσθαι μόνον, καὶ πλείστης τῶν ἄλλων φροντίδος καθέστηκεν ἄξιον. Hinc Horatius ſapientiam fuiſſe quondam ait,

Concubitu prohibere vago, dare iura maritis, &c.

Quod ea res procreationi non paruum officere ſoleat. At eo maius ſemper fuit veterum circa eam rem ſtudium, quod maxime vererentur, ne ciuitates ſuas abſque ciuium copia & multitudine tueri ab hoſtibus, & latronibus non poſſent. Vt autem de Hebræis, Perſis, Athenienſibus, Lacedæmoniis aliiſque populis, gentibuſque barbaris ſileam, ac de Romanis tantum verba faciam, à quibus hoc ius, quod interpretamur, profectum eſt, huius rei fidem facit oratio Metelli illius Numidici apud Gellium, quam in Cenſura ad populum habuit, vt oſtenderet ciuitatem ſaluam eſſe ſine matrimoniorū frequētia non poſſe. Si ſine vxore poſſemus Quirites eſſe, omnes ea moleſtia careremus. Sed quoniam ita natura tradidit, vt nec cum illis ſatis commode, nec ſine illis vllo modo viui poſſit, ſaluti perpetuę potius quā breui voluptati cōſulendū. Sed multo illuſtrior eſt, & vberior Auguſti de ea re ad pop. Romanum oratio apud Dionem libro 56. quam qui volet inſpiciat. Eſt enim ea prolixior, quā vt commode huc transferri poſſit. De vtroque autem id eſt, Metello & Auguſto ita ſcribit Florus in epitome Titi Liuij, lib. 59. Metellus Cenſor cenſuit vt deducere vxores omnes omnino cogerentur, liberorū creandorum cauſa. Extat eius oratio, quam Auguſtus Cęſar cū de maritandis ordinibus ageret, velut eo tēpore ſcriptā in Senatu recitauit. Cęterū iure Romano maxime iis, qui nuptias contraherent, liberoſque haberent, propoſita fuiſſe præmia, iam inde ab Auguſti temporibus apud varios auctores comperimus, quorum lectio ad iuris noſtri cognitionem magnopere conducit. Nec eo contenti, pœnas etiam aduerſus cœlibes & orbos excogitauere, quas ſuſtulerunt deinde quidam Chriſtiani principes, cum virginitatē & cœlibatum Deo gratiorem eſſe, & acceptiorem coniugio didiciſſent à Theologis. Sed verba ipſa auctorū prȩſtat hic adſcribere.

Mart. lib. 2. ad Cæſar.

Rerum certa ſalus terrarum, gloria Cæſar,
Soſpite quo magnos credimus eſſe Deos:
Si feſtinatis toties tibi lecta libellis
Detinuere oculos carmina noſtra tuos:
Quod fortuna vetat fieri permitte videri,
Natorum genitor credar vt eſſe trium.
Hæc ſi diſplicui, fuerint ſolatia nobis:
Hæc fuerint nobis præmia ſi placui.

Idem in Næuolum lib. 3.

Nunquam dicis, Aue ſed reddis Næuole ſemper,
Quod prior & Coruus dicere ſæpe ſolet.
Cur hoc expectas à me? rogo, Næuole dicas.
Nam puto, nec melior, Næuole, nec prior es.
Præmia laudato tribuit mihi Cæſar, vterque,
Natorumque dedit iura paterna trium, &c.

Idem lib. 9. ad Iulium.

Rumpitur inuidia quidam chariſſime Iuli,
Quod me Roma legit, rumpitur inuidia.
Rumpitur inuidia, quod turba ſemper in omni
Monſtramur digito, rumpitur inuidia,
Rumpitur inuidia tribuit quod Cæſar vterque
Ius mihi natorum, rumpitur inuidia.

Idem lib. 8. in Dentonem.

Neſcio quid de te non belle Dento fateris,
Coniuge qui ducta iura paterna petis.
Sed iam ſupplicibus dominum laſſare libellis
Deſine, & in patriam ſerus ab vrbe redi.
Nam dum tu longe deſerta vxore diuque
Tres quæris natos, quatuor inuenies.

Idem lib. 9. ad Fabullum.

Vxor cum tibi ſit formoſa, pudica puella.
Quid tibi natorum iura Fabulle trium?
Quod petis à noſtro ſupplex Dominoque Deoque,
Tu dabis ipſe tibi, ſi potes arrigere.

Hinc ille locus in Munnam, qui pauciſſimos habebat diſcipulos, apud eundem lib. 10.

Iura trium petiit a Cæſare diſcipulorum.
Aſſuetus ſemper Munna docere duos.

Cornel. tacit. lib. 2. Annal.

De Prętore in locum Vlpianij Galli quem mors abſtulerat, ſubrogando, certamen inceſſit. Germanicus atque Druſus (nam etiam tum Romæ erant) Hateriū Agrippam propinquū Germanici fouebāt. Contra pleriſque nitebantur, vt numerus liberorum in candidatis prępolleret, quod Lex iubebat. Lętabatur Tiberius cum inter filios eius, & leges Senatus diſceptaret. Victa eſt ſine dubio lex, ſed neque ſtatim & paucis ſuffragiis, quomodo etiam cum valerent, leges vincebantur.

Idem lib. 3.

Relatū deinde de moderanda Papia Poppæa, quā ſenior Auguſtus poſt Iulias rogationes in citandis cęlibum pœnis, & augendo ærario ſanxerat, nec ideo coniugia, & educationes liberorum frequentabantur prȩualida orbitate. Cęterū multitudo periclitantium gliſcebat, cum omnis domus delatorum interpretationibus ſubuerteretur.

Idem lib. 15.

Percrebuerat ea tẽpestate prauissimus mos, cum propinquis Comitiis aut prouinciarũ, plerique orbi fictis adoptionib⁹ adsciscerẽt filios, Præturasque & prouincias inter patres sortiti, statĩ emitterẽt manu quos adoptauerãt. Qui magna cũ inuidia Senatũ adeũt, ius naturæ, labores educãdi, aduersus fraudẽ & artes & breuitatẽ adoptionis enumerant. Satis pretij esse orbis, quod multa securitate nullis onerib⁹ gratiã, honores, cũcta prõpta & obuia haberẽt: sibi promissa legũ diu expectata in ludibriũ verti, quãdo quis sine sollicitudine parẽs, sine luctu orbus lõga patrũ vota repẽte adæquaret. Factũ ex eo Senatusconsultũ, ne simulata adoptio in vlla parte muneris publici iuuaret, ac ne vsurpandis quidem hæreditatibus prodesset.

Sueton. in Augusto.

Leges retractauit, & quasdã ex integro sãxit, vt sũptuariã, & de adulteriis, & de pudicitia, de ambitu, de maritandis ordinibus. Hanc cum aliquanto quam cæteras seuerius emendasset, &c.

Plin. ad Priscũ li. 2. epist. de quodã Voconio loquẽs: Equidẽ iuuenis statim iuueni, quãtũ potui per ætatẽ, auidissime cõtuli, & nuper ab optimo Principe trium liberorũ ei ius impetraui: quod quãquã parce, & cũ delectu daret, mihi tamen tanquam eligeret, indulsit.

Idem ad Traianum lib. 10.

Exprimere, domine, verbis non possum quantum mihi gaudium attulerit, quod me dignum putasti iure trium liberorum. Quamuis enim Iulij Seruiani optimi viri, tuique amantissimi precibus indulseris, tamẽ etiam ex rescripto intelligo libentius hoc ei te præstitisse, quia pro me rogabat. Video ergo summam voti mei cõsecutus, cũ inter initia felicissimi Principatus tui probaueris me ad peculiarem indulgentiam tuam pertinere, eoque magis liberos concupisco, quos habere etiam illo tristissimo sæculo volui, sicut potes duobus matrimoniis meis credere, & cæt.

Idem eo lib. ad eundem Traianum.

Suetonium Tranquillum probissimum, honestissimum, eruditissimum virum, & mores eius secutus, & studia iam pridem, domine, in contubernium adsumpsi, tantoque magis diligere cœpi, quanto hunc propius inspexi. Huic ius trium liberorum necessarium faciunt duæ causæ. Nam iudicia amicorum promeretur, & parum fœlix matrimonium expertus est: impetrandumque à bonitate tua per nos habet, quod illi Fortunæ malignitas denegauit. Scio domine, quãtum beneficium petam, quod peto à te, cuius in omnibus desideriis meis plenissimam indulgentiam experior. Potes autem colligere quantopere cupiam, quod non rogarem absens, si mediocriter cuperem.

Idem lib. 7. ad Fab.

Calestrium tyronem familiarissime diligo, & priuatis mihi & publicis necessitatibus implicitum: simul militauimus, simul Quæstores Cæsaris fuimus, ille me Tribunatu liberorum iure præcessit, &c. Plut. in lib. περὶ τῆς φιλοστοργίας. ὅρα περὶ τὰ γύναια· ὅτι δὲ ἐν τοῖς ζώοις τὸ κατὰ φύσιν. πρῶτον μὲν ἀναμφισβήτητοι νόμοι ἀγάμους, ὥς ὀψιγάμους, καθάπερ οἱ Λυκούργου πολῖται, καὶ Σόλωνος, οὐδὲ ἀτιμίας τέκνων ἀνδράσιν, οὐδὲ τιμὰς δίωκει τείνασι δὲ, ὡς ῥωμαίων πολλοὶ γαμοῦσι καὶ γεννῶσιν, οὐχ᾽ ἵνα κληρονόμους ἔχωσιν, ἀλλ᾽ ἵνα κληρονομεῖν δύνωνται.

Seneca lib. 3. de benef. c. 34.

Licat tibi in quantum velis extendere beneficia filij, cum paternum munus & simplex sit, & facile, nec datum voluntarium. Quid necesse est multis? Dedit etiam quibus dedisse se nescit, in quo consortem habet, in quo spectauit legem patriam, præmia patrum, domus, ac familiæ perpetuitatem, omnia potius, quam eum cui dabat.

Musonius apud Stob.

Οἱ δὲ νομοθέται, οἷς αὐτὸ τοῦτο γέγονεν ἔργον, ζητεῖν καὶ σκοπεῖν τί μὲν ἀγαθὸν πόλει ἐστὶ τί δὲ κακόν, καὶ τί μὲν ὠφελεῖ, τί δὲ βλάπτει τὸ κοινόν· οὐχὶ δὴ καὶ οὗτοι πάντες συμφορώτατον μὲν ταῖς πόλεσιν ἐνόμιζον τὸ πληθύνεσθαι τοὺς τῶν πολιτῶν οἴκους, ἀλυσιτελέστατον δὲ τὸ μειοῦσθαι. καὶ ἀπαιδίαν μὲν ἢ ὀλιγοπαιδίαν τῶν πολιτῶν ὑπελάμβανον εἶναι ἀλυσιτελές, τὸ δὲ ἔχειν παῖδας καὶ νὴ Δία πολλοὺς ἔχειν, λυσιτελές. τοῦτο μὲν γὰρ ἀμβλίσκειν ἀπεῖπον ταῖς γυναιξὶ, καὶ ταῖς ἀπειθούσαις ζημίαν ἐπέθηκαν, τοῦτο δὲ πολυπαιδίας ἔταξαν γέρα καὶ ἀνδρὶ, καὶ γυναικί, καὶ τὴν ἀπαιδίαν ἐπιζήμιον κατέστησαν.

Eusebius in vita Constantini.

Τὰς ἀπαῖδας παλαιοὶ νόμοι στερήσει τῆς τῶν συγγενῶν διαδοχῆς ἐτιμωροῦντο. καὶ ἦν οὗτος κατὰ τῶν ἀτέκνων ἀπηνὴς νόμος, οἷά γε δὴ πλημμελοῦντας αὐτοὺς ζημίᾳ κολάζων. λύσας δὴ συγχωρεῖ κληρονομεῖν τοὺς προσήκοντας. τὸ βασιλεὺς ἐπὶ τὸ ὅσιον μεθήρμοζε, τοὺς κατὰ γνώμην πλημμελοῦντας εἰπὼν, τῇ προσηκούσῃ δεῖν σωφρονίζεσθαι κολάσει. ἄπαιδας μὲν πολλοὺς ἡ φύσις ἀνέδειξεν, οἳ ξυνευξάμενοι μὲν πολυπαιδίας ἀτυχοῦσι, στερηθέντες δὲ φύσεως ἀσθενείᾳ. ἄλλοι δ᾽ ἄπαιδες γεγόνασιν, οὐ τῆς τῶν παίδων διαδοχῆς γυναικείας δ᾽ ἀποστροφῇ μίξεως, ἣν σφοδρῷ τῷ τῆς φιλοσοφίας ἔρωτι προείλοντο. ἁγνείας δὲ καὶ πανάγνου παρθενίας γυναῖκες ἱερωσύνῃ θεοῦ καθιερωμέναι μετῆλθον ἁγνὸν καὶ παναγέστατον βίον, ψυχῇ καὶ σώματι σφᾶς αὐτὰς καθιερώσασαι. τί οὖν; τιμωρίας ἄξιον τοῦτο, ὃ θαύματος, ἢ ἀποδοχῆς ἐχρῆν ἡγεῖσθαι; ἡ μὲν γὰρ προθυμία, πολλοῦ ἀξία· τὸ δὲ κατόρθωμα κρεῖττον φύσεως. τοὺς μὲν οὖν ἀσθενείᾳ φύσεως παίδων ἐπιθυμίας στερουμένους ἐλεεῖν χρῆν, ἀλλ᾽ οὐ τιμωρεῖσθαι προσήκει. τὸν δὲ τοῦ κρείττονος ἐραστὴν, ἄξιον ἦν ὑπερθαυμάζειν, ἀλλ᾽ οὐ κολάζειν.

Sozomenus lib. 1. Ecclesiast. histor. cap. 9.

Νόμος ἦν ῥωμαίοις παλαιός, ἀπὸ εἰκοσιπέντε ἐτῶν τῆς ἴσης ἀξιοῦσθαι κωλύων τοὺς ἀγάμους τοῖς μὴ τοιούτοις, περί τε ἄλλα πολλὰ, καὶ τὸ μηδὲν κερδαίνειν ἐκ διαθήκης τοὺς μὴ γένει ἐγγυτάτω προσήκοντας. τοὺς δὲ ἄπαιδας ζημιοῦν τὸ ἥμισυ τῶν καταλιμπανομένων. ἔθετο δὲ τοῦτον οἱ πάλαι ῥωμαῖοι, πολυανθρωπεῖν ἐσπουδακότες τὴν ῥώμην, καὶ τοὺς ὑπηκόους εἰωθότες, καθότι οὐ πρὸ πολλοῦ τοῦ νόμου ἔτυχον ἀποβαλόντες τὰ σώματα ἐν ἐμφυλίοις πολέμοις. ὁρῶν δὲ ὁ βασιλεὺς περὶ τοῦτο χεῖρον πράττοντας τοὺς παρθενίαν ἀπαιδίαν διὰ θεὸν ἀσκοῦντας, οὐδὲ ἐνόμισεν ἐξ ἐπιμελείας καὶ σπουδῆς ἀνθρωπίνης δύνασθαι τὸ τῶν γένος αὔξειν, τῆς φύσεως ἀεὶ κατὰ τὸ ἔνδοθεν ἐπιμέτρησιν φθορὰν καὶ αὔξησιν δεχομένης. καὶ νόμον τοῖς δήμοις προσεφώνησεν, ἴσα ἐπίσης πάντων τῶν ὁμοίων ἀπολαύειν τοὺς ἀγάμους, καὶ ἄπαιδας. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πλεῖον ἔχειν ἐνομοθέτησε τοὺς ἐγκρατείᾳ καὶ παρθενίᾳ ζῶντας, ἐξεῖναι αὐτοῖς ὄντας ἄρρενί τε καὶ θηλείαις καὶ ἀνήβοις ἔτι διατίθεσθαι, παρὰ τὸ κοινῇ κρατοῦν ἐν τῇ ῥωμαίων πολιτείᾳ. περὶ παντὸς γὰρ ἐβούλετο φιλόθεα εἰς ἔργον ἀεὶ τὸ θεῖον θεραπεύειν, καὶ φιλοθεΐαν ἀσκεῖν. ἐπεὶ τούτου χάριν καὶ οἱ πάλαι ῥωμαῖοι αἰδοῦς διετίθεντο τὰς ἀειπαρθένους παρθένους καὶ ἐξαιρέτους οὔσας, ἐνομοθέτησαν. τεκμήριον δὲ καὶ αὐτὸ μέγιστον τῆς τοῦ βασιλέως περὶ τὴν θρησκείαν αἰδοῦς. τοὺς μὲν γὰρ πανταχοῦ κληρικοὺς διὰ νόμου ἀτελεῖς εἶναι. τῶν δὲ ἐπισκόπων ἐπικαλεῖσθαι τὴν κρίσιν ἐπέτρεψε τοῖς δικαζομένοις, ἢν βούλωνται τοὺς πολιτικοὺς ἄρχοντας παραιτεῖσθαι. κυρίαν δὲ εἶναι τὴν αὐτῶν ψῆφον, καὶ κρείττω τῆς τῶν ἄλλων δικαστῶν, ὡσανεὶ παρὰ τοῦ βασιλέως ἐξενεχθεῖσαν. εἰς ἔργον δὲ τὰ κρινόμενα ἄγειν τοὺς ἄρχοντας, καὶ τοὺς διακονουμένους αὐτοῖς στρατιώτας, ἀμεταστρέπτους εἶναι τοὺς ὅρους αὐτῶν. τοὺς δὲ μὴ προλαβόντας χάριτος ἀξίων μὴ παραλύειν τὰ νενομοθετημένα ἐπ᾽ ὠφελείᾳ τῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐλευθερουμένων, τῆς πολλῆς δυσχερείας οὔσης περὶ τὴν ἀκριβεστέραν ἐλευθερίας, ἣν πολιτείαν ῥωμαίων καλοῦσι, τρεῖς ἔθετο νόμους, ψηφισάμενος πάντας τοὺς ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐλευθερουμένους ὑπὸ μάρτυσι τοῖς ἱερεῦσι, πολιτείας ῥωμαϊκῆς τυγχάνειν. τούτους δὲ εὐσεβεῖς ἐφευρίσκομεν, ὅτι νῦν ὁ χρόνος φέρει τὸν ἔλεγχον, οὓς στηλίταις τοὺς περὶ τούτου νόμους ἐγχαράττεσθαι

χάριτας ἐν τοῖς γραμματεῦσι τῆς ἀπαιδίας. ὁ μὲν δὴ Κωνσταντῖνος τοιαῦτα ἐνομοθέτει, καὶ διὰ πάντων ἐκείνων ἀνεῖλε τὸν ... γραφέντα. ἦν δὲ καὶ κατ' ἐκεῖνον ... ἀπαίδων ... αὐτῶν. Extant autem duæ Conſtantini & Theodoſij Impp. conſt. lib. 8. C. Iuſtin. tit. de inf. pœn. cœl. quibus pœnas omnes aduerſus cœlibes atque orbos ſtatutas antiquarũt, & ſuſtulerũt, ac præcipue pœnã legis Papiæ Poppeæ, ſeu de maritandis ordin ab Aug. quondam latæ, vt *Si vir & vxor liberos non haberent, eius quod alter legaſſet alteri decimã partem tantũ caperet.* Cuius leg. Tac. & Tranq. in locis ſupracitatis meminerunt. Meminit & Vlp. in libello nuper inuẽto, tit. de ſolidi capacitate. Eiuſque legis multa fuerunt alia capita quorum eſt frequens mẽtio in iure ciuili. Veluti, *Vt non liceat poſt 50. & 60. annos matrimoniũ contrahere.* l. ſancimus. C. de nupt. *Vt inter ſenatores & libertos non permittatur matrimonium.* l. vlt. C. de nupt. *Vt qui duos filios in poteſtate habuit, obligatione operarũ liberetur* l. 7. C. de oper. liber. *Vt iuſiurandum remittatur, quod liberto in hoc impoſitũ eſt, ne vxorẽ ducat.* l. adigere. de iure patron. *Vt ſi liberta ab inuito patrono diuertat, alij nubere inuito patrono non poſſit.* vnde vir, & vxor. Et alia id genus, quę inter legendum à quouis ſtudioſo obſeruari poſſunt. Ad hãc autem legem alluſiſſe Iuuenalem recte cenſuit Alciatus, cum ait,

Iura parentis habes, propter me ſcriberis hæres,
Legatum omne capis.

Verum quod idem ſcribit, Theodoſij & Honorij leg. ſub tit. de iur. lib. C. Iuſt. 8. ſublata eſſe priuilegia omnia liberos habentibus conceſſa, & à coniugio, ac fœcũditate nihilo differre orbitatẽ, & cœlibatũ, mihi non modo falſum (pace eius dixerim) ſed etiã perabſurdum videtur. Alciat. l. ter enixa. de verb. ſig. cum in eo. Cod. extent duo tit. de his, qui numero liberorum ſe excuſant, lib. 5. & 10. Idque ius in libris Inſtit. quæ poſt Codicẽ illum editæ fuerunt, repetitum ſit, tit. de excuſ. tut. Sed & in libris Pandect. quędã huiuſmodi priuilegia reperiuntur. l. ſpurij. de decur. l. quæret aliquis. de verb. ſig. quæ ſi Theodoſij lege ſublata dicamus, ſtultitiæ damnemus Iuſtin. neceſſe eſt, qui poſt eam legem Codici ſuo inſertã Pand. cõſcripſit & publicauit. Adde quod ſententia legis Theodoſianæ verbis non conuenit. NEMO *poſthac à nobis ius liberorũ petat, quod ſimul hac lege omnibus concedimus.* Quis .n. non videt longe aliud eſſe ius liberorum omnibus concedere, quã liberos non habentes, habentibus pares & æquales reddere? Exiſtimo autẽ de his, qui legitimum numerum liberorũ habẽt, loqui Theod. eoſq; ante illã conſtitutionẽ ſolitos à Principe vacationem & immunitatem impetrare. l. vlti. C. de his qui num. liber. lib. 10. quod cum videretur ſuperuacaneum, ac Principi ipſi permoleſtum, & graue, ſemel omnibus id ius indulgere voluit. Idemq. Leo Imp. in ſpecie non diſſimili aliquãdo feciſſe legitur, boni Principis functus officio. l. 1. C. de theſ. Principẽ enim (vt de iudice Cato dicebat) nec de iuſtis orari, nec de iniuſtis exorari decet. Illud vero haud ſcio, an feſellerit Alciatũ, quod exiſtimauit; ius liberorum tantum dici, quod à Principe liberos non habentibus datur. Nã ius liberorum is quoq. habere recte dicitur, qui liberos habet. Inſt. de Sen. Tert. §. 1. l. qui teſtamento. de exe. tut. Paulus lib. 4. Sent. tit. de inteſt. ſucceſſ. *Matres tã ingenuæ, quã libertinæ, ciues Romanæ, vt ius liberorũ conſecutæ videantur, ter, & quater peperiſſe ſufficiet, dummodo viuos, & pleni temporis pariant. Quæ ſemel vno partu tres vel duos filios edidit, ius liberorũ non conſequitur, &c.* Idem eod. lib. tit. Ad Sen. Tert. *Ius liberorum mater habet, quæ tres liberos aut habet aut habuit, aut neque habet, neque habuit. Habet, cui ſuperſunt: habuit, quæ amiſit. Neque habet, neque habuit, quæ beneficio Principis ius liberorum conſecuta eſt.*

CAP. XLI.

De iuris & facti quæſtionibus: & explicatus Vlpiani locus cap. 79. tit. de iudicijs.

OMnis quęſtio quæcunque apud magiſtratũ, ſiue iudicem inter duos litigatores incidit, aut iuris eſſe dicitur aut facti. Quæſtio iuris eſt, cum cõſtat factum eſſe id de quo lis eſt, nec vlla eſt inter litigantes controuerſia, an factũ ſit, ſed cauſæ ſtatus finitiuus eſt, aut iuridicialis, &c. vt eſt rhetorum loquendi conſuetudo. Nos enim omnes cauſarum conſtitutiones, excepta coniecturali, hoc verbo complectimur. Continetur autem omnis quæſtio iuris aut verborũ proprietate, aut æqui diſputatione, aut voluntatis coniectura, vt Fabius ait lib 12. Nec vero dubium eſt, olim non modo Iuriſc. fuiſſe munus, de hiſce controuerſiis reſpondere conſulentibus, ſed etiam magiſtratuum, ſi forte à iudicibus conſulerẽtur. l. eum quem. ff. de iud. Sed & Principum quoque ea fuit conſuetudo, vt ſatis demonſtrant ea reſcripta, quæ Iuſtin. noſter in Cod. ſuum congeſſit. Quem morem retinuiſſe Pontificea etiam Romanos, Impp. exemplo, indicãt epiſtolæ, quæ Decretales vulgo dicuntur. Iul. Capitol. in Macrino: Fuit in iure (loquit) non incallidus, adeo vt ſtatuiſſet omnia reſcripta veterum Principum tollere, vt iure non reſcriptis ageretur: nefas eſſe dicens, leges videri Commodi, & Caracalli, & hominum imperitorum voluntates, cum Traianus nunquam libellis reſponderit, ne ad alias cauſas facta præferrẽtur, quæ ad gratiam compoſita viderentur. Illud obſeruatione indignum non eſt, huiuſmodi reſcripta non ita concipi ſolita fuiſſe, vt quæſtionem omnem conſultationemque complecterentur, ſicut hodie ea concipi videmus, quæ à Principe, aut Cancellaria Principis interpretantur. Vulgus *Literas patentes* appellat. Cõſultor enim, ſiue is litigator eſſet, ſiue magiſtratus, aut iudex, libellum offerebat Principi, vel iis, qui libellis præfecti erant ab eodẽm, quales hodie ſunt magiſtri requeſtarum in Gallia. Cui libello ſubſcribebat Princeps, quid ſibi videretur iuri æquitatique conſentaneum. Argumento eſt, quod huiuſmodi reſcripta ſubſcriptiones à iuris auctoribus vocantur. §. 1. Iuſt. quibus non eſt permiſſ. fac. teſtam. l. ſiquis obrepſerit. ff. ad l. Corn. de falſ. l. 1. C. quomodo & quando iud. l. 3. & 5. C. com. epi. program. Ac plerunque magna in huiuſmodi reſcriptis hodie reperitur obſcuritas, quod quæſtio illa & relatio, ad quãm Princeps reſcripſerat, deſideretur in Codice Iuſtiniani. Cæterum in his controuerſiis iudices de iure pronunciare, & ita ſententiam ferre ſolebant. Cic. in Orat. pro Cæcin. l. ſi expreſſi. ff. de appell. leg. 1. ff. quæ ſent. ſine appel. l. 2. C. quando prouoc. non eſt neceſſ. l. qui teſtam. de excu. tut. Quam iudicandi rationem minimè obſeruant noſtri temporis iudices: ſed ita abſoluunt reum, aut condemnant, vt prorſus ignoret quæ res iudicem ad ſententiam ita ferendam impulerit. Quæſtio facti dicitur cum non conſtat, an id factum ſit, ſuper quo lis orta eſt, quodque inficiatur reus. Et hanc cauſæ conſtitutionem Rhetores vocant coniecturalem, quod coniectura tunc verum quæratur. Qua in re nullus ſane eſt iuris ſcientiæ locus, vt teſtatur permultis in locis Cicero: ſed quemadmodum Gladiator in arena conſilium capere dicitur, veteri prouerbio, ita bonus ac prudens iudex ex re nata ſtatuet, perpenſis diligenter omnibus circunſtantiis, an ſatis probatum fuerit, nec ne. l. 3. ff. de teſt. l. 7. C. de fideicom. magiſque eum inſtruent in hoc negotio Rhetorum quam Iuriſconſult. libri. Ac ſi quid apud noſtros auctores reperitur,

quod ad eam rem pertineat: Id à Rhetoribus mutuati sunt, nec artis huius propriam est. Proinde nec Iureconsulti de huiusmodi quæstionibus, nec magistratus, nec principes olim respondere solebant. l. nõ statim. ff. ad l. Fauiam de plag. ff. l. eum quem, de iud. l. Seię. §. vlt. de instr. leg. Cic. In Topic. Admonet hic locus, vt quæratur, quid ante rem, quid cum re, quid post rem euenerit. Nihil hoc ad ius. Ad Ciceronem (inquiebat Gallus noster) si quis ad eum tale quid retulerat, vt de facto quæreretur, &c. Denique quicquid est vbique talium pręceptionum, siue apud Rhetores, siue Iurisperitos, ita instruit iudicem, vt certa tamen regula minime eum adstringat, sed omnia potius eiusdem relinquat arbitrio. Cic. in orat. pro Font. l. 3. ff. de testam. l. mora. ff. de vsur. l. quod dicitur de impen. in re dot. fact. Verum vbi cognita causa discusso negotio factum iudici probatum esse, aut non esse, visum fuerit pronuntiabit ita factũ esse, vel ita factum videri, aut contra. Fuit enim hic vetus ferendæ sententiæ mos, vt si constitutio causæ iuridicialis esset, de iure: si coniecturalis, de facto pronũtiaretur: vt supra diximus. l. viro, ff. soluto matrim. l. 1. ff. quę senten. siue appel. resc. l. 1. ff. ad Turpillian. l. Diui fratres. ff. de lib. caus. l. 24. de falsa. leg. maritus. de quęst. l. si præses. de pœn. l. fin. de adim. l. 4 de mune. patrimon. leg. litus. de verborum signific. Cicero in Acad. quæstio ad finem, & in Verr. lib. 4. & 7. Seneca lib. 2. de benefi. cap. 7. Ex iam dictis satis planũ, perspicuumq; esse arbitror, quanto laxiores habenas iudex in quæstionibus facti quam iuris babeat. *Facti quæstio* (inquit Papinianus) *est in arbitrio iudicantis.* l. 1. ad S. C. Turpi. & Paulus, *Facti quæstio* (inquit) *in potestate iudicantium est: iuris autem authoritas non est.* l. ordine. ff. ad municip. Idque sumptum videtur esse ex Aristotele, cuius hęc verba sunt, lib. 1. Rhetoric. ἔτι δὲ φανερὸν, ὅτι τοῦ μὲν ἀμφισβητοῦντος, οὐδέν ἐστιν ἔξω τοῦ δεῖξαι τὸ πρᾶγμα ὅτι ἔστιν, ἢ οὐκ ἔστιν, ἢ γέγονεν, ἢ οὐ γέγονεν, εἰ δὲ μέγα, ἢ μικρὸν, ἢ δίκαιον, ἢ ἄδικον. ὅσα μὴ ὁ νομοθέτης διώρικεν, αὐτὸν δήπου τὸν δικαστὴν δεῖ γινώσκειν, καὶ οὐ μανθάνειν παρὰ τῶν ἀμφισβητούντων. μάλιστα μὲν οὖν προσήκει τοὺς ὀρθῶς κειμένους νόμους ὅσα ἐνδέχεται πάντα διορίζειν αὐτοὺς, καὶ ὅτι ἐλάχιστα καταλείπειν ἐπὶ τοῖς κρίνουσι. Πρῶτον μὲν, ὅτι ἕνα λαβεῖν καὶ ὀλίγους ῥᾷον, ἢ πολλοὺς εὖ φρονοῦντας, καὶ δυναμένους νομοθετεῖν, καὶ δικάζειν. ἔπειθ' αἱ μὲν νομοθεσίαι ἐκ πολλοῦ χρόνου σκεψαμένων γίνονται, αἱ δὲ κρίσεις ἐξ ὑπογυίου, ἀποδιδόναι τὸ δίκαιον, καὶ τὸ συμφέρον, καλῶς κρίνοντας. τὸ δὲ πάντων μέγιστον, ὅτι ἡ μὲν τοῦ νομοθέτου κρίσις οὐ κατὰ μέρος, οὔτε περὶ τῶν παρόντων, ἀλλὰ περὶ μελλόντων, τε καὶ καθόλου ἐστίν. ὁ δ' ἐκκλησιαστὴς, καὶ δικαστὴς ἤδη, περὶ παρόντων καὶ ἀφωρισμένων κρίνουσι. πρὸς οὓς, καὶ τὸ φιλεῖν ἤδη, καὶ τὸ μισεῖν, καὶ τὸ ἴδιον, συνήρτηται πολλάκις. ὥστε μηκέτι δύνασθαι θεωρεῖν ἱκανῶς τὸ ἀληθὲς, ἀλλ' ἐπισκοτεῖν τῇ κρίσει τὸ ἴδιον, ἡδὺ ἢ λυπηρόν. περὶ μὲν οὖν τῶν ἄλλων, ὥσπερ λέγομεν, δεῖ ὡς ἐλαχίστων ποιεῖν κύριον τὸν κριτήν. περὶ δὲ τοῦ γεγονέναι, ἢ ἔσεσθαι, ἢ ἔστιν, ἢ μὴ ἔστιν, ἀνάγκη ἐπὶ τοῖς κριταῖς καταλείπειν. οὐ γὰρ δυνατὸν ταῦτα τὸν νομοθέτην προειδεῖν. Itaque maiorem gratiæ vel ambitionis materiam præbet facti quæstio, quam iuris, vt Vlp. sub tit. de iudiciis. cap. 79. dict. leg. eum quem temere Qua de re disserit Cic. in orat. pro Cæcinna, vt grauius nihil elegantiusve dici possit. Cuius verba eo studiosius hic adscripsi, quoniam locum illum Vlpiani, qui subobscurus est, mirum in modum illustrant. Nam qui ius ciuile contemnendum putat, is vincula reuellit, non modo iudiciorum, sed etiam vtilitatis, vitæque communis. Qui autẽ interpretes iuris vituperat, si imperitos iuris esse dicit, de hominibus, non de iure ciuili detrahit: si in peritis non putat esse obtemperandum, non homines lædit, sed leges, ac iura labefactat. Quod vobis venire in mentem pro fecto necesse est, nihil in ciuitate tam diligẽter, quã ius ciuile retinendum. Etenim hoc sublato, nihil est quare exploratũ cuiquã possit esse, quid suũ aut quid alienũ sit. nihil est quod æquabile inter omnes, atque vnũ omnib. esse possit. Itaque in cęteris cõtrouersiis atq; iudiciis cũ quęritur, aliquid factũ nec ne sit, verũ an falsũ proferatur, & fictus testis subornari solet, & imponi falsæ tabulæ, nõnũquã honesto ac probabili nomine bono viro iudici error obiici, improbo facultas dari: vt cũ sciens perperã iudicarit, testamẽtum, aut tabulas sequutus esse videatur. In iure nihil est huiusmodi recuperatores, nõ tabulæ falsę, nõ testis improbus: deniq; nimia ista quæ dominatur in ciuitate potẽtia in hoc solo genere quiescit, quid agat quomodo aggrediatur iudicem, qua denique digitũ proferat, non habet. Illud enim potest dici iudici, ab aliquo nõ tã verecundo homine quam gratioso, Iudica hoc factum esse, aut nunquam esse factum, vel cogitatũ. Crede huic testi. Has comproba tabulas. Hoc nõ potest: Cui filius agnatus sit, eius testamentũ nõ esse ruptũ, iudica. Quod mulier sine tutore auctore promiserit deberi Non est aditus ad huiusmodi res, neque potentiæ cuiusquam, neque gratię. Denique quo maius hoc, sanctiusque videatur, ne pretio quidem corrumpi iudex in eiusmodi causa potest.

Cap. XLII.

Conciliatio duorum locorum Domitij Vlpiani de crimine stellionatus in speciem pugnantium.

VAriis modis infamia quis notari potest: in primis hominum opinione. Nam is, qui apud bonos & graues viros male audit, infamis dicitur, licet ei iure & legibus nulla irrogetur infamia. l. ob hęc. ver. ff. de his qui not. infam. l. ea. l. verbum. l. interloquutio. C. ex quibus causis irro. infam. l. honori. ff. de obseq. à lib. Itaque eum, qui restitutus est famę, hac nota adhuc laborare existima: verumque esse, quod ait Plautus in Persa,

Hominum immortalis est infamia,
Etiam tum viuit, cum esse credas mortuam.

Hinc Claudius Cęsar, cum cuidam notam appositam deprecantibus familiaribus ademisset, Litura tamen (inquit) extat: sentiens, remissa culpa, infamia prioris vestigium manere. Hęc infamia tametsi neminẽ à postulando repellat, nec tam efficax sit, quã ea, quæ iure irrogatur, effectu tamen non caret. dict. leg. honori. l. eos. ff. de decu. l. infamia. C. eo. l. 1. C. de dig. l. fratres. C. de inoffic. testam. l. testium. l. ob carmen. ff. de testi. Alterum est genus infamię, quæ irrogatur, alicui iure ciuili, & si forte apud bonos viros non sit grauata eius existimatio: eaque iuris infamia vulgo appellatur, superior vero facti. Dupliciter autem id contingit, Vno modo cum lex factum ipsum notat, non sententia. l. palam. §. quę in adulterio. ff. de ritu. nupt. leg. imperator. ff. de his qui not. infam. vt, si quis ab exercitu ignominiæ causa dimissus sit: Si artis ludicræ causa in scęnam prodierit: si lenociniũ fecerit. Idque Prętoris edicto expressum est. l. 1. ff. de his qui not. infa. Aliquando factum, ac personã notat, nõ lex, sed sententia. dict. §. quæ in adulterio. Vt is demum hanc notam subeat, qui fecisse iudicatus est, cum in exemplis supra scriptis, factum ipsum sufficiat, nec sit necessaria sententia. Cuius rei exempla in Prætoris edicto extant, dict. l. 1. ff. de his qui notat. infam. Quibus addendum est eum qui iudicio damnatur, infamia quoque notari. leg. infamem. ff. de public. iudic. Nam damnatus ex crimine, quod publici iudicii non est, ita demum notatur: si ex eodem maleficio ciuiliter, & priuato iudicio damnatus infamis esset. leg. infamem. Itaque stellionatus cri-

men

men regulariter dicitur famosum non esse, quia publicis iudiciis non annumeratur. l. 2. ff. de crim. stellio. Vt si emptor (exempli gratia) venditorem accuset: quod sciens, prudénsque rem alij obligatam vendiderit. l. 3. ff. de crim. stellio. aut creditor debitorem, quod rem alij obligatam pignori dederit. l. tutor. §. contrarium. ff. de pignor. actio. Sed cum stellionatus crimen obiicitur ex ea causa, ex qua competeret actio famosa: puta de dolo, l. 1. de his qui notan. infamia. §. vltim. Instit. de perp. & tem. act. merito damnatus eo crimine, infamia notabitur. dict. leg. infam. Nec aduersatur huic sententiæ quod Vlpianus ait, *Crimen stellionatus infamiam irrogat damnato, quamuis publicum iudicium non est.* l. quid ergo. §. vltim. ff. de his qui not. infam. Non enim hæc verba significant, quisquis hoc iudicio damnatur, infamia notari: sed mendose colligi: *Publicum iudicium non est, non igitur infamat.* Estque orationis genus pressum, elegans, & Iureconsulto dignum, cuius simile apud Paulum legitur sub tit. de pact. cap. 28. Nam nec nouare alium posse, quamuis ei recte soluatur, leg. si vnus, &c.

Explicatio præter aliorum sententiam tractatus de interrogatoriis actionibus, lib. 10. Pandectarum.

CAP. XLIII.

OLim cogebatur is qui nulla actione conuentus fuerat, interrogationi ab alio sibi factæ in iure, id est, apud Prætorem, respondere: vt sciret actor quantum ab eo petere deberet, & quomodo iudicium constituendum esset à Prætore: vt puta interrogabatur reus, An esset hæres, vel bonorum possessor? & quota ex parte? ex testamento, an ab intestato? an in potestate haberet eum, cuius nomine iudicio noxali agendum erat? An quadrupes, quæ pauperiem fecit, sua esset? An esset 25. annis minor? An fundum possideret, & quota ex parte? An loci dominus esset, ex quo damnum timeretur? &c. Ac tametsi id Prætoris edicto contineatur, quod Vlpianus, & cæteri Iurisprudentes interpretantur sub tit. de interrog. action. lib. Pandectarum 10. Callistratus tamen hunc morem iure interrogandi ante iudicium constitutum in desuetudinem abiisse testatur: quod nemo cogatur ante iudicium de suo iure aliquid respondere. Proinde actiones interrogatoriæ sublatæ dicuntur l. 1. de interr. act. Interrogatoriam autem non hic vocamus, qua interrogationi cogitur respondere aduersarius, vt quidam opinantur, quorum nomini parco ne crabrones excitare velle videar: nulla enim eo nomine vnquam fuit actio, nec actionis nomen huic rei conuenit. Sed dicitur interrogatoria, quæ ex interrogati responsione datur, perinde ac si obligatus esset. l. de ætate. l. vltim. eod. titul. & hæc etiam actio confessoria dicitur. l. proinde. ff. ad l. Aquil. Verum loco huius interrogationis, quæ à Prætore fiebat, hodie post iudicium constitutum interrogari potest reus, actore postulante, si id æquum iudici visum fuerit, proderitque confessio actori ad probationem leg. 1. leg. vbicunque. de inter. actio. Ac si rem principaliter deductam in iudicio respiciat, confessio ea pro condemnatione habetur. toto titul. ff. de confess. Illud magnopere doctissimos quosque turbat, quod per totum illum tractatum fit mentio actionis interrogatoriæ. Edictúmque Prætoris de ea actione propositum interpretantur Iureconsulti, perinde ac si sublata non esset: hac (vt opinor) ratione, qui non omnino fuerant hæ actiones sublatæ, sed minus frequentabantur.

L. LEO. III.

Cur de alimentis ex contractu debitis recte transigatur absque Prætore: de iis, quæ testamento relicta sunt, non item.

CAP. XLIV.

SCribit Vlpianus, *Cum ij, quibus alimenta relicta erãt, facile transigerent, contenti modico præsenti, Diuum Marcum oratione in Senatu recitata effecisse, ne aliter alimentorum transactio rata esset, quam si autore Prætore facta sit.* l. cum hi. ff. de transact. Et quia de alimentis relictis locutus fuerat Marcus (quod verbum ad testamenta refertur) subiicit idem Vlpianus, *De his, quæ ex alia causa, quàm ex testamento, aut vltima voluntate debentur, recte transigi.* Cuius diuersitatis variæ soleni rationes adduci, quas referre supersedeo. Ipse arbitror, ita ius constitutum fuisse, vt voluntas testatoris seruetur. l. 1. C. de sacrosanct. eccles. l. vel negare. ff. quemadmodum testa. aperi. Quem verisimile est alimenta potius legatario particulatim, qui forassis frugi non est, sed segnis, & iners vitę, vt de alimentis omnino pendeat, dict. leg. cum hi. §. modica quàm summam aliquam pecuniæ semel præstari voluisse: qui d ipsi prospectum velit, ne deuorata magis, quàm comesa ea pecunia (id quod Sallustio obiecit Cicero) tandem esurire, aut mendicare cogatur. argum. l. eum qui. ff. de annu. leg. l. mulier. ff. de liber. & post. Quæ ratio cessat in his, quæ ex contractu debentur. Obligatio enim, quæ ex consensu contrahentium orta est, cur eorundem consensu non dissoluetur? l. prout. ff. de solut. l. nihil tam naturale. de reg. iuris. Hanc opinionem nostram confirmare soleo, venustissimis & festiuissimis versibus Martialis in Philomusum lib. epigrammat. 3.

Constitues Philomuse pater tibi millia bina
Menstrua, pérque omnes præstitit illa dies:
Luxuriam premeret cum crastina semper egestas,
Et vitiis essent danda diurna tuis,
Idem te moriens heredem ex asse reliquit,
Exheredauit te Philomuse pater.

Quid sit epistola apud Iuris autores.

CAP. XLV.

REscriptum est à Vero & Antonino, *Licet epistolæ additum non sit, stipulatum esse eum cui cauebatur: tamen si res inter præsentes gesta est, credendum esse præcedentem stipulationem vocem spondentis subsequutam esse.* l. 1. C. de con. & commit. stipul. Quæ verba enarrans Accursius, *Res, inquit, id est, stipulatio, non epistola missio: quis enim cum coram est, epistolam mittit?* Et hæc interpretatio, Ciceronis auctoritate confirmari posse videtur, qui inuentam esse epistolam, vt certiores faciamus absentes, scribit in quadam ad Curionem epistola. Verum, non ideo assentimur Accursio: cum epistola præter vulgatam illam significationem interdum pro cautione, siue Chirographo accipiatur. Cuius appellationis hanc existimo rationem esse: quia moris fuit veteribus salutationes huiusmodi cautionibus præponere, & ad exemplum literarum, quę absentibus mittuntur, eas concipere. l. publia. §. vlt. ff. depos. Scæuola cap. vlt. de constitut. pec. *Lucius Titius Seiorum debitor decessit: hi persuaserunt pupillo Mæuio quòd hæreditas ad eum pertineret. & fecerunt vt epistolã in eos exponeret, debitorem se esse, &c.* Marcel. ca. 34. de pign. action. *Titius cum credidisset pecuniam Sempronio, & ob eam pignus accepisset, futurumq́ esset, vt distraheret id creditor: quia pecunia non solueretur, petijt à creditore, vt fundum certo pretio emptum haberet: & cum impetrasset epistolam, qua se vendidisse fundum creditori significaret, emisit, &c.*

ter alibi demonstratum est, l.iuris gentium.§.1.ff.de pactis. Ratio autem huius diuersitatis hæc est: Quia in iudice priuato nihil aliud, quam iudicium, prudentiam, doctrinam, virtutem requirimus. In magistratu deligendo præter hæc omnia, decoris cuiusdam, & splendoris publici habendam rationem esse, sapientissimus quisque semper iudicauit. l.rescripto.ff. de muner & honor. Vnde quibus apud Prætorem non licet postulare, ij nihilominus apud Iudicem priuatũ siue Pedaneum postulant. Quod supra attigimus.c.1.

Cap. XXIIII.

De fumi immissione, ex Aristonis, Pomponijque sententia.

DE fumi immissione magna est concertatio inter nostros iuris interpretes, ob Aristonis, Pomponijque apud Vlpianum non satis adhuc perceptã sententiam. l.sicuti.§.Arist. ff.si ser.vin. scripsit autem Arist. quod & Vlpianus probat, *Ex taberna casearia in ædificium alienum quod superius est, fumum iure nõ immitti, nisi fuerit nominatim cõstituta seruitus, alioqui vicino negatoriam actionem competere, &c.* Quo in loco tabernam caseariã accipere debemus, in qua fumigari solent casei. Quod Accursianorum nemo intellexisse videtur. Moris enim fuit veteribus Romę, ac in plerisque Italiæ locis, colorandi, siccandique casei gratia, fumum, aut ex culmis, aut ex maliginis, viridibusque lignis facere. Plin lib.11.cap.42. Et caprarũ gregibus sua laus est Agrigenti maxima, eam augẽte gratiam fumo, qualis in ipsa vrbe efficitur, cunctis præferendus. Columella lib.7 cap.8. de casei faciendi ratione loquens: Est etiam, inquit, nõ ingrati saporis muria perduratus, atque ita maligni ligni, vel culmi fumo coloratus. Martialis,

Non quemcũque locum nec fumum caseum omnem,
Sed Valabrensem qui bibit, ipse sapit.

Qui igitur non constituta seruitute, ex huiusmodi taberna fumum immittit in superius ædificiũ, actione negatoria recte conuenitur, vt diximus. Quod si animo iniuriæ faciendæ id fiat, iniuriarũ quoque agi poterit. leg.pen.ff.de iniur. Sed prohibitus à vicino, si eam tabernam conduxerit, aduersus locatorẽ merito experietur, cum ad eum vsum locata sit, d.§. Aristo. l. si merces.§. si vicino.ff. locati. Cæterum in foco suo fumũ facere, qui vicino noceat, tametsi grauis nõ sit, vt qui ex taberna casearia ad superius ædificium ascẽdit, namini permittendum arbitror. Itaque vtilis est huius seruitutis constitutio, & poterit eo nomine agi confessoria, sicut pro alijs seruitutibus, idque exemplo cuniculi, per quem vapor, qui nõ adeo grauis est, ex balineo ad vicinum vsque manat, comprobatum est. Nam de huiusmodi cuniculo habendo, seruitutẽ constitui posse placuit, d.l. sicuti.§. apud Pomponium. De his autem, quæ ne leuiter quidem officiũt vicino & cuiuis, iure conceduntur. Cuiusmodi hæc sunt: In suo ignem facere, sedere, lauare, inutiliter seruitus cõstituitur, & actio confessoria non competit. d.§. apud Pomponium. leg. quoties. ff.de serui. Et hęc nostra de verbis Pomponij subobscuris, opinio.

Cap. XXV.

De fumorum venditoribus, & qua pœna plectantur.

A Fumi immissione, ad fumorum venditionem transeamus. Fumos vendere dicebãtur à veteribus, qui cum magistratibus siue iudicibus familiares essent, aut se tales esse mentirentur, simulato cõmendationis officio, euentum sententiæ accepta pecunia vendebant litigatoribus: quos vtique dubium nõ est grauiter delinquere, tametsi iudicem nõ corruperint, ac ne tentauerint quidem. Idque rescripto Diocletiani significatur, cuius hæc verba sunt: *Qui explicãdi negotij spem, cuius finis in iudicis potestate, ac motu situs est, pollicetur, non minus ob illicitam sponsionẽ crimen contrahit, quam qui ad huiusmodi promissionis commercium contra disciplinam publicam aspirat.* leg. qui explicandi. C. de accus. *Nam & eos iniuriã facere iudici: cuius sententiã vẽditant: ideoque coercẽdos esse Vlpian. ait*, l. item apud.§ idẽ ait. de iniur. Ac talẽ describit Lampridius in Heliogabalo, Zoticũ quẽdam nomine Principis ipsius familiarissimũ. Cuius verba, quod rescriptum Diocletiani mirum in modum illustrent, hic adscripsimus: Zoticus sub eo tãtum valuit, vt ab omnibus officiorum principibus sic haberetur, quasi domini maritus esset. Erat pręterea idem Zoticus, qui hoc familiaritatis nomine abutens, omnia Heliogabali dicta, ac facta venderet, fumis quam maxime diuitias enormes sperans, cũ alijs, atque alijs polliceretur, omnes fallerat. Egrediensque ab illo singulos audiret dicens, De te hoc locutus sum, hoc de te audiui, hoc de te futurum est: vt sunt homines huiusmodi, qui si admissi fuerint ad nimiã familiaritatẽ Principum, famam non solum malorum, sed & bonorum Principum vendunt: & qui stultitia, vel innocentia imperatorum, qui hoc nõ perspiciunt, infami rumigeratione pascũtur. Hæc ille. Sed qua pœna huiusmodi impostores plectendi sint, quæsitum est. Et existimo si ex comitibus Magistratuum sint, eos lege Iulia repetundarum accusari posse, l. in comites. ff. ad leg. Iul. repetun. Alioqui eadem pœna qua pecuniam eis dantes hoc nomine, vel promittentes, dignos esse verba rescripti (cuius supra mentionem fecimus) ostendunt. vide leg. si quenquam. C. de episc. & cler. Estque ea pœna extraordinaria, quæ olim fuit legis Corneliæ de falsis, nempe aduersus eum, qui, quod in se fuit, iudicem corrupit. l.1. l. qui duob. ff. ad leg. Cornel. de fals. d.§. idem ait Paulus lib.5. senten. tit. ad leg. Corneliam testamentariã: *Si qui de iudicis amicitia vel familiaritate mentientes, euentus sententiarũ eius vendant, quidve obtentu nominis eius agant, conuicti pro modo delicti aut relegantur aut capite puniuntur.* Quod si non iudicis, sed Principis familiaritate quispiam hoc modo abusus sit, seuerius, atque atrocius id vindicandũ esse Imperatoris Alexandri exemplo admonemur. Quod vtinam Principes nostri temporis aliquãdo imitari in animum inducant. Ita namque de eo scribit Lampridius, Solus post meridiem, vel matutinis horis, idcirco nũquã aliquos videbat, quod ementitos de se multa cognouerat. Speciatim Vetroniũ Turinum, quẽ cũ familiarẽ habuisset, ille omnia vel fingendo sic vendiderat, vt Alexandri quasi stulti hominis, & quẽ ille in potestate haberet, & cui multa persuaderet, infamaret imperium: sicque omnibus persuaserat, quod ad nutum suum omnia faceret. Denique hac illum arte deprehendit, vt quendam immitteret, qui à se quiddam peteret, ab illo autem occulte quasi præsidium postularet, vt pro eo Alexandro secreto suggereret. Quod cũ factũ esset, & Turinus suffragium promisisset, dixissetque se quædã Imperatori dixisse, cum nihil dixisset, sed in eo pendere, vt adhuc impetraret, euentũ vendens: cũque iterum iussisset Alexander interpellari, & Turinus quasi agens aliud nutibus annuisset, neque tamen interim quicquam dixisset, impetratum autem esset quod petebatur, Turinusque ab illo qui meruerat, fumi venditor ingentia præmia percepisset, accusari eum Alexander iussit, probatisque per testes omnibus, & quibus præsentibus quid accepisset, & quibus audientib⁹, quid promisisset: in foro trãsitorio ad stipitẽ illũ ligari

ligari præcepit, & fumo apposito, quem ex stipulis atque humidis lignis fieri iusserat, necauit, & præcone dicente, Fumo punitur, qui vendidit fumum. At ne in vna tantum causa videretur crudelior fuisse, quæsiuit diligentissime antequā eum damnaret: & inuenit Turinū sæpe & in causis ab vtraque parte accepisse, cum euentus venderet, & ab omnibus, qui aut Præposituras aut Prouincias acceperant.

Cap. XXVI.

Apud Papinianum sub tit. de compensat. Edulitatis legendum esse, non AEdilitatis, contra Budæum, & Alciatum.

PApinianus lib. 16. Pand. tit. de cōpens. §. 17. *Ideo,* inquit, *condemnatus quod arctiorem annonā edulitatis tempore præbuit, frumentaria pecunia debitor non videtur, & ideo compensationem habebit.* Budæus noster in suis Annotat. legit Ædilitatis, reiecta Accursij opinione, legemque Ciceronis quandā pro 12. Tab. lege citat. Quam lectionē sequutus est Alciatus in l. pupillus. de verb. sig. nec ea displicuit Haloandro. At ego veterem, vulgaremque lectionē magis amplector. Edulitas enim quāuis apud Latinos autores, qui nunc extant, raro admodum reperiatur, tamē seculo Papiniani, Vlpianique vsitatā fuisse vocem animaduerti, pro rerum scilicet edulium largitione, & donatione, quæ à Principe in populum, cum magna esset annonæ caritas, conferri solebat. Cuius rei fidē facit Lampridius in Alex. Cum edulitatem, inquit, P. R. ab eo peteret, interrogauit per Curionem, quam speciem caram putarent. Illi continuo exclamauerūt, carnem bubulam, atque porcinam. Tunc ille non quidem edulitatem proposuit, sed iussit ne quis fœminatam occideret, ne quis lactantem, ne quis vaccam, ne quis damalionem: tantumque intra biennium, vel prope annum porcinę carnis fuit, & bubulæ, vt cū fuisset octo minutalia libra, ad duos, vnūque, vtriusque carnis libra redigeretur. Sane ob negotium copiarum expeditionis tēpore mandatum curatorem condemnatum compensatione non vti, idem Papinianus respondit. l. ob negotium. de cōpens. Quo in responso copias accipimus commeatū, siue annonā exercitui necessariam. Galli vulgo Munitiones vocāt. Cornelius tacitus: Contraque prodiderit Corbulo Parthos inopes copiarū, & pabulo attrito relicturos oppugnationem. Plinius in epistolis, Suggerunt affatim ligna proximæ siluæ, cęteras copias Ostiensis colonia ministrat. Hinc copiari verbum castrense Aulus Gellius esse eleganter scribit libro 17. cap. 2. Porphyrion Grammaticus enarrans illum Horatij locū,

Proxima Campano ponti, quæ villula tectum
Præbuit, & Parochi, quæ debent ligna, salemque, &c.

Parochi inquit, Copiarij dicūtur, ἀπὸ τοῦ παρέχειν. hodieque à copiarijs præstantur hæc iis, qui Reipub. causa iter faciunt. Nō negauerim tamen rerum in foro vænalium, ac præsertim annonæ curam ad Ædiles spectasse, non Romæ tantum, sed & in municipiis quoque, ac ædium præterea & viarum publicarum. Theopompus Institut. de iure naturali, gentium. leg. Ædiles. ff. de via publica. Nam & horum ea fuit autoritas, vt iniquas mensuras frangere, merces improbas, & adulterinas disiicere, aut discindere, earūque negotiatores coërcere, summaria tantum cognitione adhibita, ipsis liceret. Paulus c. 12. de periculo & commo. rei venditæ, *Lectos emptos Ædilis, cum in via publica positi essent, conscidit, si traditi essent emptori, temporis esse periculum placet, &c.* Vlpianus cap. 14. locati & condict. *Si quis mensuras conduxerit, easque magistratus frangi iusserit, siquidē iniquæ fuerint, Sabinus distinguit, vtrum sit conductor, an nō, &c.* Callistratus tit. de decurio. cap. 12. *Eos qui vtensilia negotiantur, & vendunt, licet ab ædilibus cædantur, non oportet quasi viles personas negligi.* Iuuenal. Satyr. 10.

Huius qui trahitur prætextam sumere mauis,
An Fidenarum, Gabiorumque esse potestas?
Et de mensura ius dicere? vasa minora
Frangere, pannosus vacuis AEdilis Vlubris?

Pers. Satyr. 1.

Sese aliquem credens Italo quod honore supinus
Fregerit heminas Arreti AEdilis iniquas.

Plautus in Ruden.

Neptunus ita solet, quāuis fastidiosus AEdilis est.
Si quæ improba sunt merces, iactat omnes.

Idem in Sticho.

AEdilitatem gerit sine populi suffragio.

Quod de eo dici solet, qui imperiosior est in alienis ædibus: vt recte admonuit Erasmus. Sueto. in Clau. Item scribam Quæstorium, itemque Pretura functū Senatorem, inauditos, & innoxios relegauit, quod ille aduersus priuatum se intemperantius affuisset. Hic in ædilitate inquilinos prædiorum suorum contra vetitū cocta vēdentes mulctasset, villicumq; interuenientē flagellasset. Qua de re causa etiā coërcitionē popinarum Ædilibus ademit. Cæterū de vēditionibus tantum, non etiam de locationibus Ædiles ius dicebant. l. sciendum. de ædil. edict. Sed & hæc alias opportunius, ac diffusius.

Cap. XXVII.

Probationis diffinitio, atque diuisio, ad tractatum de probationibus intelligendum pernecessaria.

PRobare, *est rei controuersæ testibus, aut tabulis iudici fidem facere.* Hac diffinitione admonetur litigator, vt eius rei, de qua lis est, & de qua iudicem pronuntiare oportet, probationē adferat: atque ideo qui sit causæ status, consideret, quodque Græci κρινόμενον vocāt, ne aut minus idonea sit, aut superuacanea probatio. l. patrones. l. ante omnia. ff. de probat. Illud quoq; ex eadē diffinitione annotandū est, neque cōfessionē, neq; iusiurandū, probationis vocabulo proprie contineri, licet vim & effectum probationis habeant. l. sed & si possessori. §. vlti. l. eum qui. ff. de iureiuran. Abusiue tamen vtrunque probatio dici potest, quia tam is qui fatetur intentionem aduersarij, quam qui ipso deferente iurat, testis quodammodo in propria causa esse intelligitur. l. vlt. C. de fideicom. Nec illud quidem otiosū est, quod dicitur in diffinitione, *Iudici, &c.* Hæc enim particula ostendit iudici ipsi, nō aduersario probandū esse: id est, à litigatore efficiendū, vt ipsius intentio, defensiove si minus aduersario, at certe iudici proba rectaque videatur. leg. quinquaginta. ff. de prob. Vnde & quę sit huius verbi ἐτυμολογία cognosci potest. Dicitur pręterea in diffinitione, *Testibus aut tabulis.* quoniam nullum genus probationis est, quod testium aut instrumentorū fide non constet. cap. forus. de verb. signif. Nam & probatio inartificialis (de qua mox dicturi sumus) nisi testibus, aut tabulis aliquid probatum sit, ex quo ducantur argumenta, nō cōsistit. Quid igitur si euidēter, & ex aspectu ipso iudici appareat, ita se rem habere, &c. Respondeo: non nisi improprie hanc dici probationem, sicut & cum fatetur aduersarius, vt iā admonuimus, vtcūque sit disputatio, hæc de verbis tātū est. quæ si res intelligantur, nō adeo magni est momēti. Sequitur probationū diuisio valde ad ducēdum accō-

igodata, quã nos partim adinuenimus ipsi, & nostro Marte cõtinximus, partim à Rhetoribus mutuati sumus. *Probatio omnis aut directa est, aut obliqua. Directa, cũ testimonijs, vel tabulis id ipsum nominatim cõtinetur quod intẽdimus: quæ ἄτεχνος dicitur. Obliqua, cum aliud quiddam eis cõtinetur, ex quo consequitur id, quod intendimus: & hæc ἔντεχνος non male dicetur, cũ artis cuiusdam sit videre quæ quibus propositis sint, quæque non sint consequentia.* Qua in rę Dialecticæ, atque Rhethoricæ necessariarum Iurisconsulto artiũ præcepta nos iuuabunt. Posterioris tria genera sunt, Fab. lib. 5. cap. 8. & cap. 10. vna est necessaria, alia verisimilis, seu credibilis, alia nõ repugnãs. Necessaria cũ ex eo quod tabulis continetur testimonijsve, efficitur necessario quod intendimus: veluti eam, quæ peperit, cum viro concubuisse. Qui certo die Biturigibus fuit, eodem die Parisiis non fuisse, l. optimam. C. de contrahenda & committenda stipulatione. Cum obscura, & illunis esset nox, quod noctu factũ esse dicitur, testes nõ vidisse. Qua ratione testes quosdã Athenis falsi conuictos fuisse, scribit Plutarchus in Alcib. Hęc enim sunt certissima signa, atque indubitata, quæ τεκμήρια Aristoteles appellat. Itaque huiusmodi probatio sufficit ad cõdemnationem. l. vlti. C. de probat. Verisimilis probatio est, cũ ex eo quod in testimonijs extat, præsumptione quadã iuris, nõ physica, necessaria ratione infertur, quod probare volumus: vt (exempli gratia) Filium alicuius esse, qui ex eius vxore constante matrimonio nascitur, l. filium. ff. de his qui sunt sui vel alieni iur. Filiam in patris sui potestate esse: Voluntatem mutuam non esse: Eum qui paciscitur, sibi, & suis hæredibus consulere: Quod nunc est, ante hoc tempus quoque fuisse: Qui pecuniæ summã testamento legatam repetiit in codicillis, legatum duplicare voluisse: Chirographo cancellato, debitorem liberatum esse: & cætera id genus, quę à quouis studioso lectore obseruari possunt. l. si pactum. l. eum, qui se. l. si filius. l. cum tacitum. l. non est necesse. l. quinquaginta. l. si chirographum. l. cum de indebito. leg. Procula. ff. de probat. Cum igitur hæc probatio ex certis signis non oriatur, sed probabilibus tantum, quæ εἰκότα dicuntur à Grecis, merito probationi cõtrariæ cedit. d. l. si chirographum. l. vlt. ff. de eo, quod metus causa. Non repugnantem probationem veteres sequuti Rhetores hic vocamus, quę non firmissima iuris præsumptione, sed leui aliqua suspicione nititur: vt furtũ factũ ab eo, qui domi fuit: Seruum, qui ab emptore aufugit, fugitiuum ante quam emeretur, fuisse. Legitimum filium non esse, quem irata mater vt spurium in actis professa est: Pecuniam ei deberi, cui testator vt debitam solui iussit, supra eam quantitatem, ad quam vsque capere poterat: Ingenuam esse eam, cuius patrem ex natalibus ingenuum esse constat, vel de cuius fratribus nulla mouetur status quæstio: Seruum esse, cuius mater, fraterque seruilia fecisse ministeria dicuntur. l. emptorem. l. cum probatio. l. Imperatores. l. qui testamentum. ff. de probat. l. neque natales. l. matrem. l. ad probationẽ seruitutis. C. eo. Et hæc quidem signa tametsi per se admodum infirma sint, nec onus probandi reijciant in aduersarium, plerunque tamen alijs adiuncta prosunt ad cõdemnationem, etiam in criminali iudicio. l. Proculus. ff. de probat. leg. instrumenta. l. vlt. C. eod. Quod totum relinquendum est arbitrio iudicis, vt quidam ex interpretibus non leuis authoritatis prudenter admonet, cũ nulla iuris regula ac diffinitione certa, hi probationum gradus discerni possint. leg. eum de ætate. ff. de probat. leg. testium. ff. de testi. l. Lucius. ff. de his qui notan. infam. Panorm. in c. quanto. de præsumption.

Cap. XXVIII.

Fratris testimonium iure ciuili admittendum non esse, contra receptam opinionem.

CVm ab Vlpiano iuris authore literis proditum sit testes idoneos esse omnes, quibus lege non interdicitur testimonium. l. 1. ff. de testib. vulgo receptũ est, fratrem à testimonio non repelli, quod nulla lege prohiberi videatur. Verum hęc sententia nobis displicet, qui certo iure improbari domesticum testimonium scimus. l. testes. ff. de testibus. l. etiam. C. eo. Domesticus enim testis, non is tantum dicitur, qui in eadem domo habitat: sed & qui eiusdem familię, gentis, agnationis est. l. respiciẽdum. §. furta. ff. de pœnis. Theophil. tit. de testa. Instit. lib. 2. l. item. eorũ. ff. quod cuius. vniuer. no. l. 1. C. de emenda. propin. Vnde apud Vergil. Domus Assaraci, pro gẽtilibus eiusdem & agnatis accipitur. Huiusmodi testem, qui de domo accusatoris producitur, Cicero mutuum accusatorem vocat in oratione pro Roscio Amerino, Grę cis οἴκοθεν ὁ μάρτυς dici solet.

Cap. XXIX.

Explicatus Venuleij Iureconsulti locus, cap. 23. de testibus, reiecta Budæi lectione & interpretatione.

VEnuleius cap. de test. *Produci (inquit) testis non potest qui ante in eũ reum testimoniũ dixit.* Quẽ locum Budęus noster mutilatum esse, aut inuersum censet, sicque legi debere: *Produci testis non potest in reum, qui ante in eum testimonium dixit.* Sed vetusti codices omnes refragantur, & Haloandri pręsertim editio, quæ merito cæteris integrior & emendatior habetur. Deinde ratio iuris non permittit, vt ideo quis à testimonio aduersus alium dicendo repellatur, quod in eundem ante dixerit testimonium. Quod si Budæi lectionem ita accipiamus, vt produci testis nõ possit in reum, qui scilicet reus in eum testem productum aliquãdo testificatus est, sane nõ video quid habeat incommodi ea interpretatio. Sed contra fidem exemplarium omnium ita legere vereor equidẽ, ne forte audax nimis, ac temerariũ sit. Itaq; vt nihil ex verbis immutemus Venuleij, Reum his interpretor postulatũ alicuius criminis, vnde *Reatus* dicitur, *In reos recipere, è reis eximere.* l. si quis diutino. ff. de pœnis. l. vlt. ad l. Iul. maiest. l. hi tamen. l. hos accusare, de accu. gl. c. in criminali. 4. quæst. 3. Qui igitur in reũ, id est, accusatum semel testimonium dixit, quia eiusdem inimicus esse præsumitur, idoneus testis non est. Nam veteres testem & accusatorem, quantum ad inimicitias pertinet, eodem pene loco habebant. leg. qui cum maior. ff. de bon. liber. cap. cum P. c. meminimus de accus. Ac fuit quorundam sententia, eorũque sapientiæ studiis deditorum, cum quis aduersus amicum testis producitur, dare eum operam debere vt amici crimen celet. Verum id Christiano homini nõ conuenit. Sed Periclis exemplũ potius sequi debet, qui cum ab amico rogaretur, vt pro re causaque eius falsum testimonium diceret: Δεῖ με συμπράττειν τοῖς φίλοις, inquit, ἀλλὰ μέχρι θεῶν. Cæterum illud nos mouere non debet, quod oratio hæc mutila est, vt Budæo videtur, cum in Pandectarum libros velut fragmenta quędam fere congesta reperiantur, non plenæ perfectæque iuris authorum sententiæ, vt sępe alibi ostendimus. Cõstantinus Harmenopolus libro 1. titul. 6. scribit eum, qui contra aliquem testimonium dixit, pro eodem non posse testem produci. Quod ego falsum, & à ratione alienum puto. Ac si quis dicat probare me eum testem non debere,

quem semel improbauero. Respondeo infirmam esse hanc rationem, nec Vlpianū loqui de teste refutato: cuius verba videri potest interpretatus fuisse Constantinus. Huius generis est, quod idem scribit eodē cap. tt. pauperes testimonij dicendi ius non habere: quasi Vlpianus ita senserit cap. 3. de testib. Sed huius scriptoris errata, quę plurima sunt, persequi non est huius loci.

Cap. XXX.

Quid testari sit, & testatio, apud Iureconsultos, & de signatoribus.

ALius est locus eiusdem authoris, nempe Venuleij, sub eo. tit. cap. 22. pessime & ineptissime ab alijs explicatus: in quo ita legitur, *Curent Magistratus cuiusque loci testari volentib. & seipsos, & alios testes vel signatores praebere, quo facilius negotia explicentur, & probatio rei salua sit.* Nā quid testari sit, quiq. dicātur signatores, minime omniū intellexerūt. Est. n. *testari, nō modo testamētū condere, sed de quocunque negotio tabulas, quae ad probationem valeant, conficere.* Huiusmodi autē testationes olim nō à personis aliquibus publicis, id est, tabularijs, siue tabellionibus, sed à priuatis hominib. (sicut & hodie testamēta fieri nemo est qui nesciat) lege, ad testium. ff. de testamētis signabātur: quarū testationū obligationumque preter Iureconsultos, l. capite quinto. ff. ad l. Iuliam de adult. l. Lucius. ff. de his qui notan. infa. l. si pater. C. de fideiuss. l. penul. ff. de donat. inter virum & vxo. l. moris. ff. de poenis, meminerunt Cicero, Quintilianus & alij. Cicero in Quintiana: Tabulae maximę signis hominum nobilium consignantur, descēditur. Idē in eadem oratione: Eius rei, conditionisq. tabellas obsignarunt viri boni complures, res in dubium venire non potest. Idem actione 7. in Verrem, Ipse in tabulas refert, obsignat signis amicorum, prouidens homo, vt contra hoc crimen (si quando opus esset) hac videlicet testificatione vteretur. Fab. lib. 5. cap. 5. Contra tabulas quoque sępe dictum sępe dicēdum est: cum eas non solum refelli, sed etiā accusari sciamus esse vsitatum. Cum sit autem in his aut scelus signatorum, aut ignorantia, tutius, ac facilius id, quod secūdo loco iam diximus, tractatur: scilicet pauciores rei fiunt. Et cap. 7. eiusdem libri: Saepe inter se collidi solent, inde testatio, hinc testes, locus vtrinque. Haec enim se pars iureiurando, illa consensu signantium tuetur. Idem lib. 12. cap. 8. Promittit litigator omnia, testem populum, paratissimas consignationes, ipsum denique aduersarium quaedam non negaturum. Et paulo post: Denique linum ruptum, aut turbata cera, aut sine agnitione signa frequēter inuenies. Iuuenal. Satyr. 10.

Veniet cum signatoribus auspex.

Seneca libro 3. de Benefic. cap. 15. O turpē humani generis fraudis, ac nequitię publicae confessionem! annulis nostris plusquam animis creditur. In quid isti viri ornati adhibiti sunt? In quid imprimunt signa? Nempe, ne ille neget accepisse, quod accepit. Hos incorruptos viros, & vindices veritatis existimas: At his ipsis statim non aliter pecunię cōmittuntur. Vlpianus c. 9. tit. de poen. *Solet & ita interdicere instrumenta omnino formare, neve libellos concipiant, vel testationes cōsignent.* Sed omno melius nemo dilucidius hunc testandi obsigandique morē describit, quam Paulus lib. 5. Sententiarum, tit. ad leg. testam. his verbis: *Amplissimus ordo decreuit eas tabulas, quae publici, vel priuati contractus scripturam cōtinent, adhibitis testibus ita signari, vt in summā marginis ad mediā partē perforata triplici lino cōstringantur, atq. impositū supra linum cera signa imprimātur, vt exteriores scripturae fidem interiori seruent.* Sed & decreta quoque magistratuum isto modo obsignari solita fuisse innuit Cicero lib. 16. Epist ad Atticū his verbis: Buthrotios cū Cęsar decreto suo, quod ego obsignaui cū multis amplissimis viris liberauisset ostendissetq. nobis se, cum agrarij mare trāsissent, literas missurū, quam in agrū deducerētur, accidit vt subito ille interiret. Sane Principes Romanos annulum habuisse cōstat, quo Epistolę rescriptaque eorum obsignarētur. Cuius annuli testatur Trogus Pompeius patrem suū sub C. Cęsare curam habuisse. vide Iustinum lib. 41. Moecenatem quoque sub Augusto huic muneri atq; officio praefuisse significat Horatius, Serm. lib. 2. Saty. 2. Quod & Dion Nicaeus testatur in Augusto.

Cap. XXXI.

Differentia itineris, actus, via, aliter explicata, quam vulgo soleat.

VErba Vlpiani haec sunt, c. 1. de seruit. rust. praed. *Iter est ius eundi, ambulādi hominis, non etiā iumentū agendi, vel vehiculū. Actus, est ius agēdi iumētū, vel vehiculum. Itaque qui iter habet, actum non habet: qui actū habet, iter habet etiā sine iumento. Via est ius eundi, & agendi, & ambulandi. Nā & iter & actū via in se continent.* In huius capitis explicatione quęri solet, quî fieri possit, vt via, iter & actum in se contineat: cum is, qui habet actum, iter quoque habere dicatur, ideoque tam late videatur patere actus, quā via, quae hic diffinitur ius eundi & agendi esse. Verū iis omissis, quę pręter rationem omnē vulgo hac de re dicuntur, sic respondendum censeo: Si proprietatē verborum spectemus, quae vel ex ἐτύμῳ ipso cognoscitur, iter ius eundi significat, vel cum equo, vel sine equo. l. inter actum. de seruit. rusti. pręd. non agendi, siue ducēdi. Actus ius agendi tantum, non etiā eundi, vel ambulandi. Via tam agendi, quā eundi. Itaque via actum & iter merito continere dicitur. At enim ius eundi etiam sine iumento habere dicitur is, qui actū habet. Fateor: sed ex pręsumpta mente paciscentium, non ex vi, & proprietate verbi; cum sit verisimile, eum, qui agendi iumenti, aut vehiculi ius concedit, eundi quoque (quod minus est) concedere. Idem in alienatione ac donatione animaduertere licet: vt simile exemplum huius rei declarandae gratia adducamus. Nam tametsi alienatio, verbum generale sit, donationem & venditionem complectens, l. 1. C. de fundo dot. tamen qui ius habet donandi, eundem & vendendi quoque ius habere constat. l. cui ius. de reg. iuris. atque ita effectu & potestate plus non continet alienatio quam donatio ob praesumptam voluntatem contrahentium. Licet quantū ad verborum proprietatem attinet, secus dicendum sit. Quidam idcirco viam plus continere, quam actum aiunt: quod viam habens, non eundi modo, & agendi, sed trahēdi quoque lapidem, aut lignum: & praeterea hastam deferendi ius habeat. Quod quanquam verum sit, l. cui cella. de seru. rustic. predio. tamen alio hic Vlpianum respexisse obscurum non est.

Cap. XXXII.

Explicatum Scaeuolae responsum sub tit. de seru. vrb. praedio. cap. vltimo.

IAnuam in publico aperire, sicut & stillicidium habere: cuique licet, modo id absque vicinorum incommodo fiat, vt Scęuola respondit. Quod priscis temporibus Romę permissum non fuisse argumento est,

quod memoriæ proditum est, cum bene meritis de Repub. Imperatoribus publicę decernerentur areæ, ad ędificandas domos, summum illorum honorem fuisse adiici decreto, vt fores extra aperirentur & ianua in publicum reiiceretur. Ascon. in orat. Cicer. in Piso. Plin.lib.36.c.15. Aristot.lib.2.œcon. Scęuolæ verba hęc sunt, cap. vlt. de seruit.vrb.præd. *Lucius Titius aperto pariete domus sua, quatenus stillicidij rigor, & tignorum protectus competebat: ianuam in publico aperuit. Quæro cum neque luminibus Publij Manij vicini, neque itineri officeret, neque stillicidium in vicini domo caderet: an aliquam actionē Publius Manius vicinus ad prohibendum haberet? Respondi, secundum ea, quæ proponerentur, nullam habere.* Cæterum stillicidij rigorē hic accipe, quatenus labitur aqua per protectum: antequam vergere, & flecti deorsum incipiat. l.1. ff. de flum. Nam rigidū flexo opponitur apud Latinos autores. Hinc rigorare, verbum, quo Plinius vtitur. Quod autem refert Scæuola, Lucium Titium quatenus stillicidij rigor, & tignorū protectus competebat, ianuā in publico aperuisse: nō ita accipiendū esse arbitror, vt vulgus putat quasi ob stillicidium, vel protectum id ei licuerit. Nā de stillicidio non minus apud Scæuolam dubitatur, quam de ianua. Sed quod non vltra protectum solerent veteres ianuas suas in publicum reiicere: veriti scilicet, ne pluuia, & aëris intēperie corrumperentur.

Cap. XXXIII.

Locus Pauli enucleatus, cap. 15. tit. de seru. vrb. præd.

S*Eruitus luminis, est ius habendi fenestram versus ædes alienas* l.3. de seru. vrb. prędi. Nam absque cōstituta seruitute lumen à nobis immissum nō cogitur vicinus excipere. l. cos. tit. eod. Cui cōsentaneum est, quod Xenocrates dicebat nihil referre oculosne, an pedes in alienū inferas. Plutarch. in lib. περὶ πολυπρ. Qui hanc seruitutem debet, nō prohibetur altius ædificādo obscurare ędes, aut prospectum offendere, modo lumen totum nō auferat. Itaque vitandi huius incōmodi gratia, perutilis est seruitus, ne luminibus aut prospectui officiatur. leg. inter seruitutes. eod. tit. Sed videndum est, quis sit sensus Pauli verborū, cap. 15. de seru. vrb. prędi. quæ subobscura habētur. *Lumē, id est, vt cælum videatur, & interest inter lumen & prospectum. Nam prospectus etiam ex inferioribus locis est: lumen ex inferiore loco esse non potest*, l. lumen. eod. tit. Et existimo, Paulum non de luminum seruitute loqui, vt vulgo censent alij, sed de seruitute, ne luminibus officiatur, potius. Nam Vlpianus lib. 29. ad Sabinum, de ea seruitute disseruerat, ostendere volēs, quid inter eam, & seruitutem, ne prospectui officiatur, interesset: ex eoque Vlpiani loco sumptum esse cap. 14. & 16. eiusdem tractatus: ex inscriptione vtriusque satis perspicuum est: inter quæ duo capita hæc verba Pauli interiecta sunt, quibus differētia ab Vlpiano tradita, fusius explicatur hoc modo: In prospectū ideo plus quis habere dicitur, quia prospectus non tantū ex superioribus, verū etiā ex inferioribus locis est: Lumen ex cęlo tantum & superiore loco est. Proinde qui debet seruitutem ne luminibus officiatur, iuxta ædes vicinas quiduis facere potest, modo lumen ex cœlo veniens non impediat.

Cap. XXXIV.

De vsucapione seruitutum: & an titulus in ea sit necessarius.

S Eruitutes omnes, tam vrbanorum prædiorum quam rusticorum, eius sunt naturæ, vt nō possint vsucapi. l. sequitur. §. vlt. ff. de vsucap. l. seruitutes. de seru. Non possunt enim possideri, cum res sint incorporales. l. seruus. §. incorpora. ff. de acquirendo rerū dominio, ac sine possessione eaque continuata nulla est vsucapio. l.3. sine possessione. ff. de vsucap. Vtilitatis tamen causa receptum est, vt tempore, & diuturno vsu acquirātur. d.l. si quis diuturno. ff. si ser. vind. l.1.2. C. de ser. & aqua. Nā vsus earū possessionis loco est, l. quoties via. ff. de seru. Theoph. tit. de interdict. lib. Instit. 4. vnde huiusmodi acquisitio, tametsi proprie vsucapio nō sit. d.l.3. de vsucap. tamē pro vsucapione habetur, & quasi vsucapio quædā est, vtilisque actio eo nomine competit, d. l. si quis diuturno: & quasi seruitus dicitur acquisita. l.1. C. de aqua plu. arcend. Tempus autem hoc non aliud esse puto, quam quod rerum immobiliū acquisitioni cōstitutum est. l.2. C. de ser. & aqua. id est, decē annorum inter præsentes, viginti inter absentes, l.1. C. de vsucap. transfor. l. vlt. C. de prescript. longi tem. idque generaliter accipiēdum de omnibus seruitutibus, tam iis quarum vsus aliquando intermittitur, vt itineris, & viæ, quam aliis quibuscunque. l.1. §. vlt. de aqua plu. arcēd. l. apparet, de itine. act. cū aliis supra citatis in l.2. §. vlt. eod. tit. Qua de re Lōgouallius accurate disseruit. Sed an titulus in hac acquisitione necessarius sit, quęri solet. Et vulgo receptum est, necessarium non esse propter Vlpiani verba, cap. 10. tit. si seruit. vind. *Si quis diuturno vsu, & longa quasi possessione ius aquæ ducendæ nactus sit, non ei necesse est docere de iure, quo aqua constituta est (veluti ex legato vel alio modo) sed vtilem habet actionē, vt ostēdat per annos (forte tot) vsum se nō vi, nō clam, non precario.* Verum ego hāc sententiā probare nunquam potui, Vlpianumque aliter, quam cęteri, interpretari soleo. Sciendum est igitur, in actione confessoria de qua sub eo titulo disseritur, de iure tantum quæri, non de facto: id est, eam actionem ei tantum dari, qui seruitutem sibi competere docuerit, nec vllam vsus, seu possessionis rationem haberi. l.2. §. vlt. eo. tit. Hoc autem ita accipiendum esse Vlp. hic admonet, nisi diuturna fuerit ea possessio, nempe decem annorū inter præsentes, viginti inter absentes, vt ante diximus. Idque locum habet, si cætera concurrant ad vsucapionem necessaria: scilicet titulus, & bona fides: l. nullo. C. de rei vind. l. Celsus. ff. de vsucap. Nam qui hanc velut lōge possessionis prærogatiuā habet (vt verbis vtar eisdē Vlp. c.5. de itin. act. pri. quibus nō leuiter cōfirmatur nostra opinio) nō cogitur docere de iure, quo seruitus cōstituta est, vt ipse hic ait: id est, vt nos interpretamur, nō cogitur probare, sibi acquisitam esse iure seruitutē his modis, quibus iure ciuili acquiritur, puta à domino prędij venditam, donatam, aut legatam fuisse. l.5. de seru. l.3. ff. de vsufr. Hanc enim acquisitionem, quæ ipso iure nō fit, tuetur Prætor, vtilem actionem dādo. vt quasi seruitus acquisita esse intelligatur. l.1. §. vlt. ff. de aqua plu. arc. Quod autem Accursiani ius pro titulo hic accipiunt, in eo vehementer falli nobis videntur, cum longe amplius & maius sit in hoc tractatu ius, quam titulum habere, atque ita passim eo verbo vsos fuisse veteres cōperimus. l.a. vlt. si ser. vind. l.1. §. vlt. de aqua plu. arcen. l. apparet, de itine. act. priua. Itaque probabilius est in rebus quoque incorporalibus longo tēpore acquirendis, titulo opus esse, cum præsertim nulla satis firma ratio sit, cur à iuris regula de rerum vsucapione recedamus. d.l. nullo. Nec enim verū est, quod pro ratione vulgo adsertur. *Res non magni momenti seruitutes prædiorum à iuris autoribus habita esse*, cum nullus in iure ciuili locus maiore cura, ac studio ab eisdē tractatus reperiatur. Et satis cōstat ex Cicerone, causas, in quib. iura prędiorū versarentur,

olim

olim Centumuirales, & inter grauiſſimas numerari ſolitas fuiſſe. lib. 1. de orat.

Cap. XXXV.

Ciuile iudicium, & criminale quid ſit.

IVdicia quæ pro maleficiis comparata ſunt, quædã criminalia dicuntur, alia vero ciuilia, l. vlt. C. de iniuriis. §. in ſumma, Inſtitut. eodem titu. Nam ad maleficia vindicanda quibus magnopere publica tranquillitas turbatur, variæ ſunt pœnæ legibus, & iure ciuili conſtitutæ, de quibus ſub titul. de pœnis, & alibi. Et quia accuſatio ad eam rem valde eſt neceſſaria, vt teſtatur Cicero in Orat. pro Roſcio Amer. permiſſũ eſt, nõ ſolum ei, cui nocitum fuerit, ſed interdum etiã cuinis è populo nocentẽ hominem deferre, & accuſare. §. 1. Inſtitut. de publ. iud. Eſtque huius accuſationis finis, & ſcopus, vt Reip. quam Leges violando, nõ mediocriter offẽdit, pœnas debitas perſoluat, non vt accuſatori quicquam preſtet licitatio. §. quod illicite. ff. de pub. & vect. Quiſquis autem ita accuſatur, criminaliter dicitur conueniri. Nec quicquam referre puto, corporalíſne ſit, an pecuniaria pœna, qua eius audacia coerceatur. nota. in l. 3. ff. de ſepulc. violat. dicto § in ſumma. Sed cum hac criminis executione. Reip. tantum conſulatur, non etiam accuſatori, grauitet forte lęſo, proditæ ſunt priuatæ & forenſes actiones, quæ ad priuatum ipſius agentis commodum intendantur: vt furti actio, vi bonorum rap. legis Aquiliæ, iniuriarũ & ſimiles, quæ ciuiles, nõ criminales dicuntur, propterea quod humanius, atque vt ciuem decet tũc agatur. l. 1. ff. de incen. rui. naut. l. vlt. de pri. del. l. vlt. de furtis. l. vlt. C. de iniur. & quãdo ciuil. act. crim. pręiud. Dicuntur etiam pecuniariæ huiuſmodi cauſę, quod agens ad pecuniarium propriumque cõmodum principaliter reſpiciat. l. 1. ff. de teſtib. l. interrogari. C. de quęſt. l. properandum. C. de iud. In criminali autem iudicio hoc potiſſimum ſpectatur, vt admiſſũ publicæ vtilitatis cauſa in exemplum vindicetur, tametſi eius rei gratia plerunque pecuniaria ſequatur condemnatio. dicto §. quod illicite. Ex quo perſpicuum eſt, non ſatprobabilem eſſe quorundã, alioqui eruditorum, opinionem, ideo contendentiũ, cum pœna pecuniaria fiſco adiudicatur, ciuile iudiciũ eſſe, quod pecuniaria cauſa crebro opponatur criminali apud iuris auctores.

Cap. XXXVI.

Ciuilium iudiciorum diuiſio.

C*Iuilium iudiciorum quædam priuata ſunt, quædã popularia: Priuata dicuntur, quæ ei tantum cuius priuatim intereſt, competunt: de quibus ſub tit. de priuat. delict. Huius generis eſt furti actio, condictio furtiua, vi bonorũ raptorum, iniuriarum, & alia ſimiles. popularia iudicia, ſeu populares actiones, dicuntur, quæ datur cuiuis ex populo publici iuris tuẽdi cauſa.* l. 1. de pop. act. Harũ nõnullę ad commodũ publicũ principaliter ſpectãt, vt quę aduerſus album Pręroris corrumpentem proponitur. l. ſiquis id quod de iuriſd. Ac ſi plures agere volent, Pręroris erit, eam controuerſiã dirimere, & magis idoneũ eligere, quod genus iudicij à veteribus, diuinatio vocabatur. l. ſi plures de popu. actio. Itaq; nemo ex populo eas dicitur habẽre in bonis ſuis, l. pen. de pop. actio. l. ſi quis pro eo. §. vl. de fideiuſſor. niſi litẽ conteſtãdo cæteros excluſerit. quo caſu lucro eius cedit victoria. leg. ſi cui de verb. ſign. l. eũ qui. §. in popularibus. de iureiur. Alię ad priuatam alicuius iniuriam principaliter pertinent, vt ſepulchri violati actio, & ſimiles: quas qui habet, recte dicitur eo locupletior eſſe. Nam cæteris agere volentibus, ſi vulit, præfertur: & procuratorem conſtituere poteſt, licet in aliis non poſſit. l. 3. de pop. act. l. 3. & . 6. de ſepul. viol. leg. licet. leg. non cogendum. §. qui ita. de procurat. leg. ſi vero. de his, qui deiec. vel effud. Item muliari & pupillo hæc dantur, alię non item l. 6. de pop. actio.

Cap. XXXVII.

Criminalium iudiciorum diuiſio.

C*Riminalium iudiciorũ quædã ſunt publica, quædam non publica, ſeu priuata.* l. 1. de publicis iudicus. l. 1. de pœnis. l. quid ſit fugitiuus. de ędilit. edict. Ac ne homonymia verbi nos fallat, animaduertendum eſt, publicum iudicium aliquando dici omne iudicium criminale, licet criminis executio non cuiuis permittatur. l. interdum. de pub. iud. Idque ad differentiã iudicij ciuilis & priuati, in quo ſcilicet de re familiari, & priuata agitur l. 3. de crim. ſtel. Nam alioqui furtum, & alia id genus maleficia, publici iudicij non ſunt. l. vlt. ff de furt. l. ſtellionatus. ff. de extraord. crimin. Et hoc ſenſu iudicium de famoſis libellis publicum dici poteſt. l. quod Senatus. ff. de iniur. quanquam nonnulli ad legem Iuliam maieſtatis id referant. Alciat. in l. hęc ſtipulatio. de verb. ſig. In noſtra autem diuiſione publica iudicia intelligimus, quæ certis quibuſdam legibus populi Romani cõſtituta ſunt. l. 3. de pręuaric. Eaque variis ex cauſis ſic appellata videntur. Prima, quia leges huiuſmodi publicæ dicuntur. l. vlt. de colle. l. 1. ad leg. Corneliam. de ſicar. l. 1. cap. vbi ſena. vel clariſ. Secunda, quia populi ipſius cõgnitio & animaduerſio erat priſcis temporibus, vt docet Põponius. c. 2. de orig. iur. Tertia, quia maxime ad Rempublicam pertinet eorum facinorum vindicatio. Quarta, quia legibus illis executio & accuſatio publica effecta, id eſt, cuiliber è populo permiſſa eſt. §. 1. Inſtit. de public. iudi. Aſconius Pędia. in 1. actio. Cicero in Verrem: Cauſę etiam priuatę ſunt, ſed repetundarum, ambitus maieſtatis, & cæterę, Reipub. cauſa conſtitutę ſunt. Cicero pro Rabitio, Miſera eſt ignominia iudiciorum publicorum, miſera multatio bonorũ, miſerum exilium. Idem publicarũ quæſtionum ſępe meminit, ſicut & Pomponius noſter capite poſteriore de origine iuris. Nec igitur populares actiones in hunc numerum referũtur, tametſi publicę aliquãdo dicãtur, l. eum, qui iureiurã. quia criminales nõ ſunt, nec accuſationem continent, vt ex iam dictis conſtat: nec ſuſpecti tutoris accuſatio, quę quamuis pateat omnibus, ex illis tamen legibus non deſcẽdit, quæ horum iudiciorum exercendorum ordinem, vim, & poteſtatem continent. leg. ordo. ff. de pub. iud. leg. 3. de præuaric. Ideoque dicitur non publica, ſed quaſi publica: accuſatio. l. 1. §. cõſequens. de ſuſpe. tuto. Vnde ſuſpectus remotus à tutela non continuo infamis fit: cũ publico damnatus iudicio notetur infamia. l. infamem. de pub. iud. § ſuſpectus. Inſtit. de ſuſpect. tut. Et, vt ſummatim dicam, quę iudiciis publicis attribuunt illæ leges, non conueniunt accuſationi ſuſpecti tutoris, hoc vno excepto, quod omnibus patet. Falluntur ergo qui putant à Iuſtiniano, lib. 4. Iuſti. publica iudicia definiri, quorũ executio cuiuis è populo datur. §. 1. Inſt. de pub. iud. cum ἐτυμολογίαν tradat Iuſtinianus, non diffinitionem. Hæc iudicia recenſentur ab Vlpiano c. 1. de publ. iud. & à Iuſtiniano ſub. tit. de pub. iud. Inſtit. lib. 4. Quibus iudicium de hæreticæ impietatis crimine addendũ eſt ex Arcadij cõſtitutione. l. Manichęos. C. de hæret. Sed & pręuaricatio nõnunquam publici iudicij eſſe dicitur l. 3.

de præuar. Sepulchri violati iudicium & concussionis inter publica non numerantur, nisi forte violãdo, vel concutiendo vis facta esse proponatur, vel quicquam aliud ad instium, quod ad leges publicorum iudiciorum pertineat. l. sepulchri violati crimen. de sepulc. viol. l. 2. de concuss. Publicorum iudiciorũ quædam capitalia sunt, quædã nõ capitalia. l. 2. ff. de pub. iudic. Capitalia sunt, ex quibus pœna non est mors. l. capitalium. de poen. exilium quo scilicet amittitur libertas, aut ciuitas. Nam relegatio, pœna capitalis nõ est, nec proprie exilium dicitur. d. l. 2. edicto. de bon. poss. leg. 4. de pœn. l. licet capitalis, de verb. sig. Vnde Ouidius ad Augustum,

Quippe relegatus, non exul dicor in illo,
Parcaque fortunæ sunt tibi verba meæ.

Deportati autem vere exules sunt, qui carent ciuitate, ideoque modo apolides, modo peregrini dicũtur. l. quidã. ff. de pœn. l. 1. Cod. de hæred. instit. l. led si hae. de in ini. vot. Exilij tamẽ appellatio nõnunquã latius patet pro relegatione scilicet, quę salua ciuitate contingit, l. sed etsi quis. ff. si quis cautio. l. exilium. de interd. & rele. vt apud Ciceronẽ in orat. pro Cecinna. & eundem Ouidium, cum ita librum suum alloquitur.

Vade, sed incultus, qualem decet exulis esse:
Infelix habitum temporis huius habe.

Non publica, seu priuata dicuntur, de quibus nihil cautum est legibus illis, de quibus ante diximus, eaque lib. Digestor. 47. continentur. Ac ex iam dictis facile colligi potest, in huiusmodi iudiciis non quẽlibet ex populo idoneum accusatorem esse, sed eum duntaxat, ad quem res pertinet, tametsi iure non satis id expressum reperiatur. Ro. in l. vlti. ff. de priua. delict. Cæterum quæ his tribus capitibus continentur, quamuis in speciem leuia sint, tamen tota hæc diuisio dilucide (nisi fallor) ac breuiter à nobis exposita iuuenibus legum studiosis vtilia admodum futura est præsertim ad eam iuris ciuilis partem intelligendam, quæ ad crimina pertinent. Quam ex recẽtioribus Iurisperitia quidam sane acutua, quadam (vt reor) incognita magis, quam iudicij aut doctrinæ inopia, Sanctionem vocauit: cum sanctio non iuris scientiæ, quam nobis scriptam reliquit Iustinianus, partẽ aut tractatum aliquem significet, sed cuiusque legis partem illam postremam, qua aduersus eos pœna statuitur, qui legi non obtemperauerit. §. sancta. Instit. de rer. diui. l. Sanctio. de pœn.

Cap. XXXVIII.

Falsum esse quod vulgo dicitur, Neminem sine accusatore damnandum esse.

Accusatio, est ma'efcij alicuius apud iudicem delatio, ad vindictam publicã solenniter facta. Dicitur, *Ad vindictam publicã:* vt intelligamus actionẽ, quæ ad priuatum alicuius commodum, vel vindictã priuatam intenditur, accusationem proprie non esse: quod vel ex diffinitione actionis lata apparet: *Actio ius persequendi &c.* §. 1. Instit. de actio. Improprie tamen aliquãndo pro accusatione accipitur, leg. 1. ff. de crim. stelliona. & C. quando ciui. act. crim. vnde perduellionis actio Ciceroni, notat. inl. qui accusare. Co. de eden. sic & accusatio pro actione nonnunquam apud eundem in part. orat. Crimẽ apud Iurecõsultos, atque adeo veteres omnes Latinos autores, pro accusatione, siue criminatione crebro vsurpatur. l. nullum crimen. ff. de reg. iur. l. si cui crimen. ff. de accusat. Dicitur, *Solenniter facta:* quoniam absque libello inscriptionis nemo admittitur ad accusandum. leg. libellorum. ff. de accus. l. 3. C. de his, qui accus. non poss. De nuntiatio tamen, quæ ab accusatione non parum differt, citra inscriptionis vinculum recipitur. Ea autem magistratibus fieri olim cõsueuit, per certos homines quibus id munus publice mandatum, ne grauiora facinora, deficiẽtibus forte accusatoribus, impunita manerent, hi dicebantur Stationarij, siue Irenarchę. l. ea quidẽ. C. de accus. l. 1. §. quies. de offic. pręfect. vrb. l. Diuus Adrianus, de cust. reor. l. 1. C. de cu. & stat. Quo argumẽto & procuratoribus, quos vulgo regios, seu fiscales hodie vocamus, hæc inscribẽdi necessitas remitti debet, hocque iure vtimur. Verum ne prætextu muneris sui innocentibus negotiũ facessant, si quid calũniosè & fraudulenter denuntiasse deprehensi fuerint, & notoria falsa, id est, elogia, & testificationes falsas ad præsidem misisse, impunitã eorum andaciam remanere non oportet, d. l. ea quidem. d. l. 1. de curio. d. l. diu. Adria. l. ab accusator. ad Senatusconf. Turpil. Quod si quis vulgarem regulã obiiciat, qua dicitur, *Nemineñ sine accusatore damnandũ esse.* l. rescripto. §. si quis accu. ff. de mun. & hono. Ideoque denuntiationem solam, vt cognoscat Præses & iudicet non sufficere. Respondebo, vulgus interpretum eam regulã confinxisse, nec apud vllum iuris auctorem extare. Nam Vlpianus, quem eius regulę auctorẽ citant, non prohibet, quo minus citra accusationem facinorosus puniatur (id enim publicæ vtilitati maxime aduersariũ esset, nemine fortassis accusare volẽte) sed antequã sit reus delatus, interim ab honoribus eũ arceri vetat. d. l. rescripto. l. reus delatus. eod. tit. l. 1. C. de re. post. Quinetiã iubentur Magistratus, latrones, & alios quietẽ publicam turbantes cõquirere, & seuerissime in eos animaduertere. l. 1. § quis. de offic. præf. vrb. l. 4. ff. ad l. Iulia. pecu. l. 3. l. congruit. ff. de offic. præs. §. vlt. de colla. in nouel. l. 1. C. de custo. reor. l. si quia in hoc. C. de episc. Et hanc sententiã cõ suetudo, quæ optima legum interpres dicitur, cõfirmat. l. si de interpretatione. ff. de legib. Vnde optimus Imperator Traianus ad Pliniũ, Christianos quibus fauere videbatur, conquirẽdos nõ esse: sed si deferantur, & arguãtur, puniẽdos scribit, lib. 10. epist. Plinij. Qui locus innuit moris fuisse, vt alioqui nocentes & scelerati, nemine deferente, conquirerentur à iudicibus. Veruntamen consultius fecerit Quæsitor, si non nisi fama publica, aut alia non leui causa motus, ad huiusmodi inquisitionem accesserit, vt à se omnem calumniæ suspicionem amoliatur. l. 1. ff. ad l. Corn. de sicariis, c. qualiter. & quando, de acc. Ob eam enim causam excusabitur, quamuis reus forte conuictus non fuerit. arg. l. habitator. ff. locat. l. si quis fumo. ff. ad leg. Aquil.

Cap. XXXIX.

Plures simul ad accusandũ admitti posse, si inter ipsos conueniat contra receptam opinionem.

Superiori capiti illud addẽdũ esse duximus, quod cũ alias publice docendo acriter tuerentur, *ὡραῖσξέντες* quibusdã visum est, nec facile recipiendum quoa Bartoli, cæterorumque eiusdem notę scriptorum auctoritas magis, quam rationes nostrę commouebant. Id autẽ est (vt breuiter ac simpliciter referam) *Plures simul ad eundem hominem accusandum, eiusdemque malef. cij, admitti posse, si inter ipsos conueniat.* l. si accusatoribus. C. de accusatio. Nec enim rei contradictionem morari me dicebã, cuius nihil interest, ab vno, an à pluribus simul, qui loco vnius sint, deferatur. Quinimo videtur hoc ei expedire, vt plures ad dãna, & sumptus in litẽ factos, si vicerit, obligatos habeat. l. si quia decedẽs. §. vlt. de lib. l. Quæ tametsi vera sint,

sint, nõ tamen inficias eo, cum quis ab vno accusatus est, & receptus inter reos, à nemine alio accusari eum posse, ne diuersis iudiciis sæpius de salute sua periclitetur. l. qui de crimine. C. de accus. l. hic tamen. §. vlt. ff. eod. tit. Quod si non conueniat inter accusatores vt simul omnes accusent, iudicis officio dirimetur ea controuersia & magis idoneus præfertur, habita ratione dignitatis, morum, ætatis eius, quod interest, & aliarum huiusmodi rerum, de quibus apud Ciceronẽ luculenta, & copiosa est disputatio in Diuinatione in Verrem, & apud nostros auctores variis in locis: quod aduersus aliorum omniũ sententiam sic intelligendos esse censemus. l. si plures. ff. de accus. l. 3. ff. de lib. hom. exi. l. si vero. §. hæc autem. ff. de his, qui deiece. l. si plures. ff. de p. p. act. l. 2. §. ad l. Iuliã. de adult. Quo casu tamen omnium atque interesset, omnesque suam iniuriam persequerentur, eorum neminem ab accusatione summonendum esse constat. l. 3. ff. de sepulc. viol. Sed an in solidum pœna singulis adiudicabitur? Puto adiudicandam esse, sed ita demũ si nihilo sit leuior vni facta iniuria, quod eadem opera cæteris quoque illata sit. l. si plures. ff. arbor. fur. cæs. l. cũ, qui innocentem. §. si iniuria. ff. de iniuriis.

CAP. XL.

Theodosianæ constitutionis de iure liberorum interpretatio.

NVlla vnquã res maiori curæ fuit sapientissimis quibusque Reipublicæ gubernatoribus: quam liberorum, quibus repleatur ciuitas, procreatio, & educatio. l. 1. ff. solut. matrim. l. cum ratio. ff. de bon. dãn. Hac enim ratione humanum genus alioqui breui interiturum, immortale quodammodo redditur. Gal. 14. de vsu part. Qua de re ita Iustinianus noster scribit in quadam constitutione. Εἰ γὰρ ὁ γάμος οὕτως ἐστὶ σεμνὸς ὡς τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει δοκεῖν ἀθανασίας ἐπιτεχνᾶσθαι εἶδος, καὶ ἐν ταῖς παιδοποιίαις ἀνανεούμενα τὰ γένη μένειν διηνεκῆ, τῆς τε τοῦ θεοῦ φιλανθρωπίας κατὰ δύναμιν τὸ καθ' ἡμᾶς τὸ ἀθάνατον χαριζομένης φυσικῶς εἰκότως ἡμῖν ἐσπούδασται τὰ περὶ τῶν γάμων. Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα τῶν νομοθετηθέντων, οὐ πᾶσι προσήκει, οὔτ' ἀνθρώποις, οὔτε πράγμασιν, οὔτε προσώποις. Τὸ δὲ περὶ τῶν γάμων ἅπαν ἁπλῶς (ὡς εἰπεῖν) τοῖς ἀνθρωπίνοις γένος ἐξ οὗ καὶ ἀνανεοῦνται μόνοις, καὶ πλείονος τῆς ἄλλων φροντίδος καθέστηκεν ἄξιον. Hinc Horatius sapientum fuisse quondam ait,

Concubitu prohibere vago, dare iura maritis, &c.

Quod ea res procreationi non parum officere soleat. At eo maius semper fuit veterum circa eam rem studium, quod maxime vererentur, ne ciuitates suas absque ciuium copia & multitudine tueri ab hostibus, & latronibus non possent. Vt autem de Hebræis, Persis, Atheniensibus, Lacedæmoniis aliisque populis, gentibusque barbaris sileãm, ac de Romanis tantum verba faciam, à quibus hoc ius, quod interpretamur, profectum est, huius rei fidem facit oratio Metelli illius Numidici apud Gellium, quam in Censura ad populum habuit, vt ostenderet ciuitatem saluam esse sine matrimoniorũ frequẽtia non posse. Si sine vxore possemus Quirites esse, omnes ea molestia careremus. Sed quoniam ita natura tradidit, vt nec cum illis satis commode, nec sine illis vllo modo viui possit, saluti perpetuę potius quã breui voluptati cõsulendũ. Sed multo illustrior est, & vberior Augusti de ea re ad pop. Romanum oratio apud Dionem libro 56. quam qui volet inspiciat. Est enim ea prolixior, quã vt commode huc transferri possit. De vtroque autem id est, Metello & Augusto ita scribit Florus in epitome Titi Liuij, lib. 59. Metellus Censor censuit vt ducere vxores omnes omnino cogerentur, liberorũ creandorum causa. Extat eius oratio, quam Augustus Cęsar cũ de maritandis ordinibus ageret, velut eo tẽpore scriptã in Senatu recitauit. Cęterũ iure Romano maxime iis, qui nuptias contraherent, liberosque haberent, proposita fuisse præmia, iam inde ab Augusti temporibus apud varios auctores comperimus, quorum lectio ad iuris nostri cognitionem magnopere conducit. Nec eo contenti, pœnas etiam aduersus cœlibes & orbos excogitauere, quas sustulerunt deinde quidam Christiani principes, cum virginitatẽ & cœlibatum Deo gratiorem esse, & acceptiorem coniugio didicissent à Theologis. Sed verba ipsa auctorũ pręstat hic adscribere.

Mart. lib. 2. ad Cæsar.

Rerum certa salus terrarum, gloria Cæsar,
Sospite quo magnos credimus esse Deos:
Si festinatis toties tibi lecta libellis
Detinuere oculos carmina nostra tuos:
Quod fortuna vetat fieri permitte videri,
Natorum genitor credar vt esse trium.
Hæc si displicui, fuerint solatia nobis:
Hæc fuerint nobis præmia si placui.

Idem in Næuolum lib. 3.

Nunquam dicis, Aue, sed reddis Næuole semper,
Quod prior & Coruus dicere sæpe solet.
Cur hoc expectas à me? rogo Næuole dicas.
Nam puto, nec melior, Næuole, nec prior es.
Præmia laudato tribuit mihi Cæsar, vterque,
Natorumque dedit iura paterna trium, &c.

Idem lib. 9. ad Iulium.

Rumpitur inuidia quidam charissime Iuli,
Quod me Roma legit, rumpitur inuidia.
Rumpitur inuidia, quod turba semper in omni
Monstramur digito, rumpitur inuidia,
Rumpitur inuidia tribuit quod Cæsar vterque
Ius mihi natorum, rumpitur inuidia.

Idem lib. 8. in Dentonem.

Nescio quid de te non belle Dento fateris,
Coniuge qui ducta iura paterna petis.
Sed iam supplicibus dominum lassare libellis
Desine, & in patriam serus ab vrbe redi.
Nam dum tu longe deserta vxore diuque
Tres quæris natos, quatuor inuenies.

Idem lib. 9. ad Fabullum.

Vxor cum tibi sit formosa, pudica puella,
Quid tibi natorum iura Fabulle trium?
Quod petis à nostro supplex Dominoque Deoque,
Tu dabis ipse tibi, si potes arrigere.

Hinc ille locus in Munnam, qui paucissimos habebat discipulos, apud eundem lib. 10.

Iura trium petiit à Cæsare discipulorum
Assuetus semper Munna docere duos.

Cornel. tacit. lib. 2. Annal.

De Prętore in locum Vipianij Galli quem mors abstulerat, subrogando, certamen incessit. Germanicus atque Drusus (nam etiam tum Romæ erant) Hateriũ Agrippam propinquũ Germanici fouebãt. Contra plerique nitebantur, vt numerus liberorum in candidatis prępolleret, quod Lex iubebat. Lętabatur Tiberius cum inter filios eius, & leges Senatus disceptaret. Victa est sine dubio lex, sed neque statim & paucis suffragiis, quomodo etiam cum valerent, leges vincebantur.

Idem lib. 3.

Relatũ deinde de moderanda Papia Poppæa, quã senior Augustus post Iulias rogationes in citandis cęlibum pœnis, & augendo ærario sanxerat, nec ideo coniugia, & educationes liberorum frequentabantur pręualida orbitate. Cęterũ multitudo periclitantium gliscebat, cum omnis domus delatorum interpretationibus subuerteretur.

Idem lib. 15.

Percrebuerat ea tẽpestate prauissimus mos, cum propinquis Comitiis aut prouinciarũ, plerique orbi fictis adoptionib⁹ adsciscerẽt filios, Præturasque & prouincias inter patres sortiti, statĩ emitterẽt manu quos adoptauerãt. Qui magna cũ inuidia Senatũ adeũt, ius naturæ, labores educãdi, aduersus fraudẽ & artes & breuitatẽ adoptionis enumerant. Satia pretij esse orbis, quod multa securitate nullis onerib⁹ gratiã, honores, cũcta prõpta & obuia haberẽt: sibi promissa legũ diu expectata in ludibriũ verti, quãdo quis sine sollicitudine parẽs, sine luctu orbus lõga patrũ vota repẽte adæquaret. Factũ ex eo Senatusconsultũ, ne simulata adoptio in vlla parte muneris publici iuuaret, ac ne vsurpandis quidem hæreditatibus prodesset.

Suetan. in Augusto.

Leges retractauit, & quasdã ex integro sãxit, vt sumptuariã, & de adulteriis, & de pudicitia, de ambitu, de maritandis ordinibus. Hanc cum aliquanto quam cæteras seuerius emendasset, &c.

Plin. ad Priscũ li. 2. epist. de quodã Voconio loquẽs: Equidẽ iuuenis statim iuueni, quãtũ potui per ætatẽ, auidissime cõtuli, & nuper ab optimo Principe trium liberorũ ei ius impetraui: quod quãquã parce, & cũ delectu daret, mihi tamen tanquam eligeret, indulsit.

Idem ad Traianum lib. 10.

Exprimere, domine, verbis non possum quantum mihi gaudium attulerit, quod me dignum putasti iure trium liberorum. Quamuis enim Iulij Seruiani optimi viri, tuique amantissimi precibus indulseris, tamẽ etiam ex rescripto intelligo libentius hoc ei te præstitisse, quia pro me rogabat. Video ergo summam voti mei cõsecutus, cũ inter initia felicissimi Principatus tui probaueris me ad peculiarem indulgentiam tuam pertinere, eoque magis liberos concupisco, quos habere etiam illo tristissimo seculo volui, sicut potes duobus matrimoniis meis credere, & cæt.

Idem eo lib. ad eundem Traianum.

Suetonium Tranquillum probissimum, honestissimum, eruditissimum virum, & mores eius secutus, & studia iam pridem, domine, in contubernium adsumpsi, tantoque magis diligere cœpi, quanto hunc propius inspexi. Huic ius trium liberorum necessarium faciunt duæ causæ. Nam iudicia amicorum promeretur, & parum fœlix matrimonium expertus est: impetrandumque à bonitate tua per nos habet, quod illi Fortunæ malignitas denegauit. Scio domine, quãtum beneficium petam, quod peto à te, cuius in omnibus desideriis meis plenissimam indulgentiam experior. Potes autem colligere quantopere cupiam, quod non rogarem absens, si mediocriter cuperem.

Idem lib. 7. ad Fab.

Calestrium tyronem familiarissime diligo, & priuatis mihi & publicis necessitatibus implicitum: simul militauimus, simul Quæstores Cæsaris fuimus, ille me Tribunatu liberorum iure præcessit, &c. Plut. in lib. περὶ τῆς φιλοστοργίας. ὅρα περὶ τά: γάμων, τὰ ἐν τοῖς ζώοις τὰ κατὰ φύσιν. πρὸ ἔτι οὐκ ἀναμφισβητεῖς νόμους ἀγάμων, ἢ ὀψιγάμων, καθάπερ οἱ Λυκούργου πολῖται, καὶ Σόλωνος. οὐδὲ ἀτιμίαι τέκνων δ' ἀπαιδίαι, οὐδὲ τιμαὶ δίαιται τριπαίδων, ὡς ῥωμαίων πολλοὶ γαμοῦσι καὶ γεννῶσιν, οὐχ' ἵνα κληρονόμους ἔχωσιν, ἀλλ' ἵνα κληρονομεῖν δύνωνται.

Seneca lib. 3. de benef. c. 34.

Licet tibi in quantum velis extendere beneficia filij, eam paternum munus & simplex fit, & facile, nec dantis voluntarium. Quid necesse est multis? Dedit etiam quibus dedisse se nescit, in quo consortem habet, in quo spectauit legem patriam, præmia patrum, domus, ac familiæ perpetuitatem, omnia potius, quam eam cui dabat.

Musonius apud Stob.

Οἱ δὲ νομοθέται, οἷς αὐτὸ τοῦτο γέγονεν ἔργον, ζητεῖν καὶ σκοπεῖν τί μὲν ἀγαθὸν πόλει ἐστὶ, τί δὲ κακὸν, καὶ τί μὲν ὠφελεῖ, τὸ δὲ βλάπτει τὸ κοινόν· οὐχὶ δὲ καὶ οὗτοι πάντες συμφορώτατον μὲν ταῖς πόλεσιν ἐνόμισαν τὸ πληθύνεσθαι τοὺς τῶν πολιτῶν οἴκους, βλαβερώτατον δὲ τὸ μειοῦσθαι. καὶ ἀπαιδίαν μὲν ἢ ὀλιγοπαιδίαν τῶν πολιτῶν ὑπελάμβανον εἶναι ἀλυσιτελὲς, τὸ δὲ ἔχειν παῖδας καὶ νὴ Δία πολλοὺς ἔχειν, λυσιτελές. ταῦτα μὲν γὰρ ἀμβλίσκειν ἀπεῖπον ταῖς γυναιξὶ, καὶ ταῖς ἀπειθούσαις ζημίαν ἐπέθεσαν. τοῦτο δὲ πολυπαιδίας ἔταξαν γέρα καὶ ἀνδράσι, καὶ γυναιξὶ, καὶ τὴν ἀπαιδίαν ἐπιζήμιον κατέστησαν.

Eusebius in vita Constantini.

Τὰς ἀπαῖδας παλαιὸς νόμος στερήσει τῆς τῶν γονέων διαδοχῆς ἐτιμωρεῖτο. καὶ ἦν οὗτος κατὰ τῶν ἀπαίδων ἀπηνὴς ὁ νόμος, οἷα δὴ πεπλημμεληκότας αὐτοὺς ζημιῶν κολάζων. λύσας δὲ συγχωρεῖ κληρονομεῖν τοὺς προσήκοντας. τὸ δὲ βασιλεὺς ἐπὶ τὸ ὅσιον μεθηρμόζετο, τοὺς κατὰ γνώμην πλημμελήσαντας εἰπὼν, τῇ προσηκούσῃ δεῖν τιμωρίᾳ κολάζεσθαι. ἀπαῖδας μὲν πολλοὺς ἡ φύσις ἀπέδειξεν, εὐξαμένους μὲν πολυπαιδίας εὐτυχῆσαι, στερηθέντας δὲ φύσεως ἀσθενείᾳ. ἄλλοι δ' ἄπαιδες γεγόνασιν, οὐ διὰ τὸ μὴ παίδων διαδοχῆς ἐπιθυμεῖν, δι' ἀποστροφὴν μείζονι, ἣν σφοδροτάτῳ φιλοσοφίας ἔρωτι προείλοντο. ἀγνείαν δὲ καὶ παντελῆ παρθενίαν γυναῖκες ἱερωσύνῃ θεοῦ καθιερωμέναι μετῆλθον, ἁγνῷ καὶ παναγεῖ βίῳ, ψυχῇ καὶ σώματι σφᾶς αὐτὰς καθιερώσασαι. τί οὖν; τιμωρίας ἄξιον τοῦτο ἢ θαύματος, καὶ ἀποδοχῆς ὀφθῆναι ἐχρῆν; ἡ μὲν γὰρ προθυμία, πολλοῦ ἀξία· τὸ δὲ κατόρθωμα κρεῖττον φύσεως. τοὺς μὲν οὖν ἀσθενείᾳ φύσεως παίδων ἐπιθυμίας στερουμένους ἐλεεῖσθαι, ἀλλ' οὐ τιμωρεῖσθαι προσήκει, τὸν δὲ τοῦ κρείττονος ἐραστὴν, ἄξιον εἶναι ὑπερθαυμάζειν, ἀλλ' οὐ κολάζειν.

Sozomenus lib. 1. Ecclesiast. histor. cap. 9.

Νόμος ἦν ῥωμαίοις παλαιὸς, ἀπὸ εἰκοσιπέντε ἐτῶν τοὺς ἴσον ἀξιοῦσθαι κωλύων τοὺς ἀγάμους τοῖς μὴ τοιούτοις, περί τε ἄλλα πολλὰ, καὶ τὸ μηδὲν κερδαίνειν ἐκ διαθήκης τοὺς μὴ γένει ἐγγυτάτω προσήκοντας. τοὺς δὲ ἀπαῖδας ζημιοῦν τὸ ἥμισυ τῶν καταλειπομένων. ἔθετο δὲ τοῦτον οἱ πάλαι ῥωμαῖοι, πολυανθρωπεῖν ἐσπούδαζον τὴν ῥώμην καὶ τὸν ὑπήκοον αὐτῶν δῆμον, καθότι ἀπὸ πολλοῦ τοῦ νόμου ἐτύγχανον ἀποβαλόντες τὰ σώματα ἐν ἐμφυλίοις πολέμοις. ὁρῶν δὲ ὁ βασιλεὺς περὶ τοῦτο χεῖρον πράττοντας τοὺς παρθενίαν ἀπαιδίαν διὰ θεὸν ἀσκοῦντας, εὔηθες ἐνόμισεν ἐξ ἐπιμελείας καὶ σπουδῆς ἀνθρωπίνης δεῖσθαι τὸ γένος αὔξειν, τῆς φύσεως ἀεὶ κατὰ τὸ ἄνωθεν ἐπίταγμα φθορὰν καὶ αὔξησιν δεχομένης. καὶ νόμον τῷ δήμῳ προσεφώνησεν, ὥστε ἐπίσης πάντων τῶν ὁμοίων ἀπολαύειν τοὺς ἀγάμους, καὶ ἄπαιδας. ὁ μὲν οὖν ἀλλὰ καὶ πλέον ἔχειν ἐνομοθέτησε τοὺς ἐγκρατείᾳ καὶ παρθενίᾳ ζῶντας, ἐξεῖναι αὐτοῖς δοὺς ἄρρεσί τε, καὶ θηλείαις καὶ ἀνήβοις ἔτι διατίθεσθαι, παρὰ τὸ κοινῇ κρατοῦν ἐν τῇ ῥωμαίων πολιτείᾳ. περὶ πάντων γὰρ ἐβούλετο φιλοσοφεῖν εἰς ἔργον ἀεὶ τὸ θεῖον θεραπεύειν, καὶ φιλοσοφεῖν ἐσπούδαζεν. ἐπεὶ τούτου χάριν καὶ οἱ πάλαι ῥωμαῖοι ἄδειαν διατίθεσθαι τὰς ἀειπαρθένους ἱερείας ἐξ ἑξαέτους ἄγας, ἐνομοθέτησαν. τεκμήριον δὲ καὶ τοῦτο μέγιστον τῆς τοῦ βασιλέως περὶ τὴν θρησκείαν σπουδῆς. τοὺς μὲν γὰρ πανταχοῦ κληρικοὺς διὰ τοῦ νόμου ἀτελεῖς ἀφῆκε. τῶν δὲ ἐπισκόπων ἐπικαλεῖσθαι τὴν κρίσιν ἐπέτρεψε τοὺς δικαζομένους, ἢν βούλωνται τοὺς πολιτικοὺς ἄρχοντας παραιτεῖσθαι. κυρίαν δὲ εἶναι τὴν αὐτῶν ψῆφον, καὶ κρείττω τῆς τῶν ἄλλων δικαστῶν, οἱονεὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ βασιλέως ἐξενεχθεῖσαν. εἰς ἔργον δὲ τὰ κρινόμενα ἄγειν τοὺς ἄρχοντας, καὶ τοὺς διακονουμένους αὐτοῖς στρατιώτας, ἀμεταστρέπτους εἶναι τὰς συνόδων ὁρισθείσας. τούτοις μὴ προελθόντα χάριν ἄξιον μὴ παραλιπεῖν τὰ νενομοθετημένα ὑπὲρ ὠφελείας τῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐλευθερουμένων. τῆς πολλῆς δυσχερείας ἕνεκα περὶ τῆς ἀκριβεστέρας ἐλευθερίας, ἣν πολιτείαν ῥωμαίων καλοῦσι, τρεῖς ἔθετο νόμους, ψηφισάμενος πάντας τοὺς ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐλευθερουμένους ὑπὸ μάρτυσι τοῖς ἱερεῦσι, πολιτείας ῥωμαϊκῆς τυγχάνειν. ταύτης τῆς εὐσεβοῦς ἐφευρέσεως εἰς ἔτι νῦν ὁ χρόνος φέρει τὸν ἔλεγχον, ἔθους κρατοῦντος τοὺς περὶ τούτου νόμους προ-

γράφεσθαι

χρόνος ὢν τοῖς γραμματικοῖς τῷ ἐλευθερίῳ. ὁ μὲν δὴ Κωνσταντῖνος τοιαῦτα ἐνομοθέτει καὶ διὰ πάντων ἑαυτοῦ ἀξιῶν τῆς θρησκείας γεραίρειν. ἤδη δὲ καὶ κατ' ἑαυτοὺς ἐκκλησίας διὰ τῆς ἀρετῆς τῶν ἐπιμελουμένων αὐτῶν. Extant autem duæ Constantini & Theodosij Impp. const. lib. 8. C. Iustin. tit. de inf. pœn. cœl. quibus pœnas omnes aduersus cœlibes atque orbos statutas antiquarũt, & sustulerũt, ac præcipue pœnã legis Papiæ Poppeæ, seu de maritandis ordin. ab Aug. quondam latæ, vt *Si vir & vxor liberos non haberent, eius quod alter legasset alter decimã partem tantũ caperet.* Cuius leg. Tac. & Tranq. in locis supracitatis meminerunt. Meminit & Vlp. in libello nuper inuẽto, tit. de solidi capacitate. Eiusque legis multa fuerunt alia capita quorum est frequens mẽtio in iure ciuili. Veluti, *Vt non liceat post 50. & 60. annos matrimoniũ contrahere.* l. sancimus. C. de nupt. *Vt inter senatores & libertos non permittatur matrimonium.* l. vlt. C. de nupt. *Vt qui duos filios in potestate habuit, obligatione operarũ liberetur.* l. 7. C. de oper. liber. *Vt iusiurandum remittatur, quod liberto in hoc impositũ est, ne vxorẽ ducat.* l. adigere, de iure patron. *Vt si liberta ab inuito patrono diuertat, alij nubere inuito patrono non possit.* vnde vir, & vxor. Et alia id genus, quę inter legendum à quouis studioso obseruari possunt. Ad hãc autem legem allusisse Iuuenalem recte censuit Alciatus, cum ait,

Iura parentis habes, propter me scriberis hæres,
Legatum omne capis.

Verum quod idem scribit, Theodosij & Honorij leg. sub tit. de iur. lib. C. Iust. 8. sublata esse priuilegia omnia liberos habentibus concessa, & à coniugio, ac fœcũditate nihilo differre orbitatẽ, & cœlibatũ, mihi non modo falsum (pace eius dixerim) sed etiã perabsurdum videtur. Alciat. l. ter enixa. de verb. sig. cum in eo. Cod. extent duo tit. de his, qui numero liberorum se excusant, lib. 5. & 10. Idque ius in libris Instit. quæ post Codicẽ illum editæ fuerunt, repetitum sit, tit. de excus. tut. Sed & in libris Pandect. quæ. iã huiusmodi priuilegia reperiuntur. l. spurij. de decur. l. quæret aliquis. de verb. sig. quæ si Theodosij lege sublata dicamus, stultitiæ damnemus Iustin. necesse est, qui post eam legem Codici suo insertã Pand. cõscripsit & publicauit. Adde quod sententia legis Theodosianæ verbis non conuenit. *Nemo posthac à nobis ius liberorũ petat, quod simul hac lege omnibus concedimus.* Quis enim non videt longe aliud esse ius liberorum omnibus concedere, quã liberos non habentes, habentibus pares & æquales reddere? Existimo autẽ de his, qui legitimum numerum liberorũ habẽt, loqui Theod. eosq; ante illã constitutionẽ solitos à Principe vacationem & immunitatem impetrare. l. vlt. C. de his qui num. liber. lib. 10. quod cum videretur superuacaneum, ac Principi ipsi permolestum, & graue, semel omnibus id ius indulgere voluit. Idemq. Leo Imp. in specie nõ dissimili aliquãdo fecisse legitur, boni Principis functus officio. l. 5. C. de thes. Principẽ enim (vt de iudice Cato dicebat) nec de iustis orari, nec de iniustis exorari decet. Illud vero haud scio, an fefellerit Alciatũ, quod existimauit, ius liberorum tantum dici, quod à Principe liberos non habentibus datur. Nã ius liberorum is quoq. habere recte dicitur, qui liberos habet. Inst. de Sen. Tert. §. 1. l. qui testamento. de exc. tut. Paulus lib. 4. Sent. tit. de intest. success. *Matres tã ingenuæ, quã libertinæ, ciues Romanæ, vt ius liberorũ consecutæ videantur, ter, & quater peperisse sufficiet, dummodo viuos, & pleni temporis pariant. Quæ semel vno partu tres vel duos filios edidit, ius liberorũ non consequitur, &c.* Idem eod. lib. tit. Ad Sco. Tert. *Ius liberorum mater habet, quæ tres liberos aut habet aut habuit, aut neque habet, neque habuit. Habet, cui superstites sunt: habuit, quæ amisit. Neque habet, neque habuit, quæ beneficio Principis ius liberorum consecuta est.*

Cap. XLI.

De iuris & facti quæstionibus: & explicatus Vlpiani locus cap. 79. tit. de iudicijs.

OMnis quęstio quæcunque apud magistratũ, siue iudicem inter duos litigatores incidit, aut iuris esse dicitur aut facti. Quæstio iuris est, cum cõstat factum esse id de quo lis est, nec vlla est inter litigantes controuersia, an factũ sit, sed causæ status finitiuus est, aut iuridicialis, &c. vt est rhetorum loquendi consuetudo. Nos enim omnes causarum constitutiones, excepta coniecturali, hoc verbo complectimur. Continetur autem omnis quæstio iuris aut verborũ proprietate, aut æqui disputatione, aut voluntatis coniectura, vt Fabius ait lib. 12. Nec vero dubium est, olim non modo Iurisc. fuisse munus, de hisce controuersijs respondere consulentibus, sed etiam magistratuum, si forte à iudicibus consulerẽtur. l. eum quem. ff. de iud. Sed & Principum quoque ea fuit consuetudo, vt satis demonstrant ea rescripta, quæ Iustin. noster in Cod. suum congessit. Quem morem retinuisse Pontifices etiam Romanos, Impp. exemplo, indicãt epistolæ, quæ Decretales vulgo dicuntur. Iul. Capitol. in Macrino: Fuit in iure (inquit) non incallidus, adeo vt statuisset omnia rescripta veterum Principum tollere, vt iure non rescriptis ageretur: nefas esse dicens, leges videri Commodi, & Caracalli, & hominum imperitorum voluntates, cum Traianus nunquam libellis responderit, ne ad alias causas facta præferrẽtur, quæ ad gratiam composita viderentur. Illud obseruatione indignum non est, huiusmodi rescripta non ita concipi solita fuisse, vt quæstionem omnem consultationemque complecterentur, sicut hodie ea concipi videmus, quæ à Principe, aut Cancellaria Principis interpretantur. Vulgus *Literas patentes* appellat. Cõsultor enim, siue is litigator esset, siue magistratus, aut iudex, libellum offerebat Principi, vel ijs, qui libellis præfecti erant ab eodẽm, quales hodie sunt magistri requestarum in Gallia. Cui libello subscribebat Princeps, quid sibi videretur iuri æquitatique consentaneum. Argumento est, quod huiusmodi rescripta subscriptiones à iuris auctoribus vocantur. §. 1. Inst. quibus non est permiss. fac. testam. l. si quis obrepserit. ff. ad l. Corn. de fals. l. 1. C. quomodo & quando iud. l. 3. & 5. C. com. epi. program. Ac plerunque magna in huiusmodi rescriptis hodie reperitur obscuritas, quod quæstio illa & relatio, ad quam Princeps rescripserat, desideretur in Codice Iustiniani. Cæterum in his controuersiis iudices de iure pronunciare, & ita sententiam ferre solebant. Cic. in Orat. pro Cæcin. l. si expressi. ff. de appell. leg. 1. ff. quæ sent. sine appel. l. 2. C. quando pronoc. non est necess. l. qui testam. de excu. tut. Quam iudicandi rationem minimè obseruant nostri temporis iudices: sed ita absoluunt reum, aut condemnant, vt prorsus ignoret quæ res iudicem ad sententiam ita ferendam impulerit. Quæstio facti dicitur cum non constat, an id factum sit, super quo lis orta est, quodque inficiatur reus. Et hanc causæ constitutionem Rhetores vocant coniecturalem, quod coniectura tunc verum quæratur. Qua in re nullus sane est iuris scientiæ locus, vt testatur permultis in locis Cicero: sed quemadmodum Gladiator in arena consilium capere dicitur, veteri prouerbio, ita bonus ac prudens iudex ex re nata statuet, perpensis diligenter omnibus circumstantiis, an satis probatum fuerit, nec ne. l. 3. ff. de test. l. 7. C. de fideicom. magisque eum instruent in hoc negotio Rhetorum quam Iurisconsult. libri. Ac si quid apud nostros auctores reperitur,

men regulariter dicitur famosum non esse, quia publicis iudiciis non ennumeratur. l. 2. ff. de crimi. stellio. Vt si emptor (exempli gratia) venditorem accuset: quod sciens, prudénsque rem alij obligatam vendiderit. l. 3. ff. de crim. stellio. aut creditor debitorem, quod rem ei obligatam pignori dederit. l. tutor. §. contrarium. ff. de pignor. actio. Sed cum stellionatus crimen obiicitur ex ea causa, ex qua competeret actio famosa: puta de dolo, l. 1. de his qui notan. infamia. §. vltim. Iustit. de perp. & tem. act. merito damnatus eo crimine, infamia notabitur. dict. leg. infam. Nec aduersatur huic sententiæ quod Vlpianus ait, *Crimen stellionatus infamiam irrogat damnato, quamuis publicum iudicium non est.* l. quid ergo. §. vltim. ff. de his qui not. infam. Non enim hæc verba significant, quisquis hoc iudicio damnatur, infamia notari: sed mendose colligi: *Publicum iudicium non est: non igitur infamat.* Estque orationis genus pressum, elegans, & Iureconsulto dignum. cuius simile apud Paulum legitur sub tit. de pact. cap. 28. Nam nec nouare alium posse, quamuis ei recte soluatur, leg. si vnus, &c.

Explicatus præter aliorum sententiam tractatus de interrogatoriis actionibus, libro 10. Pandectarum.

Cap. XLIII.

Olim cogebatur is qui nulla actione conuentus fuerat, interrogationi ab alio sibi factæ in iure, id est, apud Prætorem, respondere: vt sciret actor quantum ab eo petere deberet, & quomodo iudicium constituendum esset à Prætore: vt puta interrogabatur reus, An esset hæres, vel bonorum possessor? & quota ex parte? ex testamento, an ab intestato? an in potestate haberet eum, cuius nomine iudicio noxali agendum erat? An quadrupes, quæ pauperiem fecit, sua esset? An esset 25. annis minor? An fundum possideret, & quota ex parte? An loci dominus esset, ex quo damnum timeretur? &c. Ac tametsi id Prætoris edicto contineatur, quod Vlpianus, & cæteri Iurisprudentes interpretantur sub tit. de interrog. action. lib. Pandectarum 10. Callistratus tamen hunc morem iure interrogandi ante iudicium constitutum in desuetudinem abiisse testatur: quod nemo cogatur ante iudicium de suo iure aliquid respondere. Proinde actiones interrogatoriæ sublatæ dicuntur l. 1. de interr. act. Interrogatoriam autem non hic vocamus, qua interrogationi cogitur respondere aduersarius, vt quidam opinantur, quorum nomini parco ne crabrones excitare velle videar: nulla enim eo nomine vnquam fuit actio, nec actionis nomen huic rei conuenit. Sed dicitur interrogatoria, quæ ex interrogati responsione datur, perinde ac si obligatus esset. l. de ætate. l. vltim. eod. titul. & hæc etiam actio confessoria dicitur. l. proinde. ff. ad l. Aquil. Verum loco huius interrogationis, quæ à Prætore fiebat, hodie post iudicium constitutum interrogari potest reus, actore postulante, si id æquum iudici visum fuerit, proderitque confessio actori ad probationem leg. 1. leg. vbicunque. de inter. actio. Ac si rem principaliter deductam in iudicio respiciat, confessio ea pro condemnatione habetur. toto titul. ff. de confess. Illud magnopere doctissimos quosque turbat, quod per totum illum tractatum fit mentio actionis interrogatoriæ. Edictúmque Prætoris de ea actione propositum interpretentur Iureconsulti, perinde ac si sublata non esset: hac (vt opinor) ratione, quia non omnino fuerunt hæ actiones sublatæ, sed minus frequentabantur. l. 1. eo. tit.

Cur de alimentis ex contractu debitis recte transigatur absque Pretore: de iis, quæ testamento relicta sunt, non item.

Cap. XLIV.

Scribit Vlpianus, *Cum ij, quibus alimenta relicta erãt, facile transigerent, contenti modico præsenti, Diuum Marcum oratione in Senatu recitata effecisse, ne aliter alimentorum transactio rata esset, quam si autore Pretore facta sit.* l. cum hi. ff. de transact. Et quia de alimentis relictis locutus fuerat Marcus (quod verbum ad testamenta refertur) subiicit idem Vlpianus, *De his, quæ ex alia causa, quàm ex testamento, aut vltima voluntate debentur, recte transigi.* Cuius diuersitatis variæ solent rationes adduci, quas referre supersedeo. Ipse arbitror, ita ius constitutum fuisse, vt voluntas testatoris seruetur. l. 1. C. de sacrosanct. eccles. l. vel negare. ff. quemadmodum testa. aperi. Quem verisimile est alimenta potius legatario particulatim, qui fortassis frugi non est, sed segnis, & inertis vitæ, vt de alimentis omnino pendeat, dict. leg. cum hi. §. modus. quàm summam aliquam pecuniæ semel præstari voluisse: quod ipsi prospectum velit, ne deuorata magis, quàm comesa ea pecunia (id quod Sallustio obiecit Cicero) tandem esurire, aut mendicare cogatur. argum. l. eum qui. ff. de annu. leg. l. multi. ff. de liber. & post. Quæ ratio cessat in his, quæ ex contractu debentur. Obligatio enim, quæ ex consensu contrahentium orta est, cur eorundem consensu non dissoluetur? l. prout. ff. de solut. l. nihil tam naturale. de reg. iuris. Hanc opinionem nostram confirmare soleo, venustissimis & festiuissimis versibus Martialis in Philomusum lib. epigrammat. 3.

Constitues Philomuse pater tibi millia bina
Menstrua, pérque omnes præstitit illa dies:
Luxuriam premeret cum crastina semper egestas,
Et vitiis essent danda diurna tuis,
Idem te moriens hæredem ex asse reliquit,
Exhæredauit te Philomuse pater.

Quid sit epistola apud Iuris autores.

Cap. XLV.

Rescriptum est à Vero & Antonino, *Licet epistolæ additum non sit, stipulatum esse eum cui cauebatur: tamen si res inter præsentes gesta est, credendum esse præcedentem stipulationem vocem spondentis subsequutam esse.* l. 1. C. de con. & commit. stipul. Quæ verba enarrans Accursius, *Res*, inquit, *id est, stipulatio, non epistola missio: quis enim cum coram est, epistolam mittit?* Et hæc interpretatio, Ciceronis auctoritate confirmari posse videtur, qui inuentam esse epistolam, vt certiores faciamus absentes, scribit in quadam ad Curionem epistola. Verum, non ideo assentimur Accursio: cum epistolæ præter vulgatam illam significationem interdum pro cautione, siue Chirographo accipiatur. Cuius appellationis hanc existimo rationem esse: quia moris fuit veteribus salutationes huiusmodi cautionibus præponere, & ad exemplum literarum, quæ absentibus mittuntur, eas concipere. l. publia §. vlt. ff. depos. Scæuola cap. vlt. de constitut. pec. *Lucius Titius Seiorum debitor decessit: hi persuaserunt pupillo Mæuio quòd hereditas ad eum pertineret. & fecerunt vt epistolã in eos exponeret. debitorem se esse, &c.* Marcel. cs. 34. de pign. action. *Titius cum credidisset pecuniam Sempronio, & ob eam pignus accepisset, futurumq; esset, vt distraheret id creditor: quia pecunia non solueretur, petijt à creditore, vt fundum certo pretio emptum haberet: & cum impetrasset epistolam, quasi se vendidisse fundum creditori significaret, emisit, &c.*

Causa coniunctio quid sit apud Paulum, cap. 1. de diuersis regulis iuris antiqui.

CAP. XLVI.

QVid sit causæ coniectio apud Paulum, cap.1.de diuersis regulis iuris antiqui, ait, *per regulam igitur breuis rerum narratio traditur*, & (vt ait Sabinus) *quasi causa coniectio, &c.* Primus omnium (nisi fallor) demonstraui in commentario, quem ante biennium edidi, in tractatum de pactis, & quorundam nostri seculi Iurisconsultorum sententiam confutaui, existimantium *Causa coniunctio* legendum esse apud Paulũ, non coniectio. Alciat. lib.5.parerg.c.1. Admonuimus enim conijcere causam, forense verbum esse: nec aliud significare, quam causæ argumentum iudici, apud quem agenda est, summatim exponere. Itaque Sabinus ostendere volens regulã, quæ iure constituta sunt breuiter, & summatim complecti, eam causæ coniectioni comparat. Ita enim interpretatur hoc verbum Asco. Pædianus, cuius est & apud alios autores crebra mentio. Autor Rhetor. ad Herennium lib.2. Astan. apud quosdam Grammaticos veteres, nam is autor (vt verũ fatear) nunquam à me lectus est Gellius lib.5.ca.10.& lib.17.cap.5. Duabus autem de causis id denuo hic ponendum duxi. Vna est quod contra dicere volentibus, si qui sunt, quos à nobis dissentientium autoritas cõmoueat, satisfacere, cui unque obiecta diluere cupiem. Altera est, quia ea commentarius de pactis, si à typographis iterum excudatur ille liber, quasi paulo alienius à proposito id eximere decreui.

Dicis causa, aliquid facere: apud Iureconsultos quid sit.

CAP. XLVII.

EAdem ratio nos impulit, vt quod in eodem commentario scriptum à nobis extat de hac forma loquendi, Dicis causa, iterum hic adscriberemus. Est autem dicis causa facere nec bona fide nec serio, & vere, sed perfunctorie tantum, & per simulationem quandã facere, vt locis ad eius rei confirmationem à me citatis, & in eum commentarium congestis apparet, nempe Caij, cap. 4. Commo. Vlp. ca.1. de Senatusc. Silan. eiusdem cap 5. ex quib. causis ma. Cic. in Verrem lib.7. Plin. lib.28. cap.2. Dicis autem legendum esse non dictis, ex M. Varr. didicimus lib.5 de lingua Latina. Quo genere loquendi vsus est quoque Arnobius aduersus gentes, cuius verba hæc sunt lib.3. vt mihi quidem videtur, nam inemendata sunt exemplaria: Nisi forte dictis alias quidem inesse Diis formas, & honoris, & dicis causa, species vos eis accõmodauisse mortalium: quod maioris multo est contumeliæ, quam erroris aliquid ignoratione fecisse. Idem lib.4. Interrogare vos libet, ipsósque ante omnia Romanos dominos rerum, ac Principes, vtrũmne existimetis pietatem, concordiam, salutem, honorem, virtutem, fœlicitatem, cæteraque eiusmodi nomina, quibus aras videmus à vobis cum magnificis exædificatas delubris, vim habere diuinam, cœlõque in regionibus degere? an (ita vt assolet) dicis causa: ex eo quod optamus, & volumus bona ista nobis contingere? superorum retuleritis incensum? Charisius autem lib. 1. grammat. ostendit vnius tantum casus esse, nempe genitiui: quasi Dix nominatiuus in vsu non sit.

De actione, quæ aduersus corrumpentes edicta publice proposita datur.

CAP. XLVIII.

EDicta Prætorum quædam erant perpetua, quæ iurisdictionis perpetuæ causa proponebantur. Quod tum fiebat, cum Prætor generaliter edicebat, quibus de rebus, aut quomodo in omnibus causis, & omnibus personis, ius esset dicturus, quandiu magistratu fungeretur, l.2.ff. de orig. iur. vt enim Prætores ex edictis suis perpetuis ius dicerent, cautum fuerat lege Cornelia, vt Pædianus scribit. Alia erant, quæ in singulas personas, aut causas proponebantur ab eodem, prout res inciderat, veluti quibus absens in ius vocabatur, leg. ad peremptorium. ff. de iud. Eodem sensu M. Cicero in Bruto, quæstiones perpetuas à L. Pisone constitutas fuisse scribit. Nam antea in singula crimina Quæsitoribus mandari eas à Populo moris erat, vt postea dicemus. Cum autem ad edicta, quæ perpetua erant, ideo in publicis locis proponerentur in tabula, aut charta, aliáve simili materia, vt se præmunirent ciues (inquit Pomponius) omnibúsque, quorum maxime intererat, innotescerent: ac nemo ex Populo eorum posset ignorationem causari: nonnunquam fiebat, vt in contemptum maiestatis Prætoriæ, & totius Populi graue incommodum à petulantibus, & improbis hominibus corrumperentur. Itaque huius temeritatis coercendæ gratia prætor aduersus eum qui tale edictum dolo malo corruperit, actionem pœnalem dat ad quinquaginta aureos, quæ popularis est, & cuiuis ex populo competit. Edicti autem, quo eam actionem proponit Prætor, elegans est, & perspicue Vlpiani interpretatio. l. si quis id quod. ff. de iurisd.

Ad edictum à Prætore propositum, de eo qui nomen suo aduersus alium statum vel impetrauit.

CAP. XLIX.

EA fuit Prætorum autoritas, & (vt Pauli verbo vtar) maiestas, l. si familia. ff. de iurisdict. nec solum Prætoris, sed Proconsulis etiam in prouincia, aliorũmque similium Magistratuum, vt ius statuere ipsis permitteretur: non quidem contra leges (nam id Prætori nunquam concessum fuit) l. cum sponsus. ff. de Pub. in rem. act. l.1. ff. ex quibus causis ma. sed de iis, quæ nullo certo iure erant comprehensa. Statuebant autem ius vel perpetuum, siue perpetuæ iurisdictionis gratia, quandiu in Magistratu essent, vt supra diximus, ca.48. vel in singulas causas, & personas ius dicendo, id est, decernendo aliquid, vel ius quoddam præscribendo iudicibus datis, à quo non liceret eis cognoscendo iudicandóque recedere, de quo satis fuse disseruimus, cap.53. Quæ res ambitiosis Magistratibus ansam dabat, contra morem maiorum, contráque ius & æquum sæpenumero ius dicendi, eóque nomine Cicero in Verrem acriter inuehitur. Itaque visum est operæ pretium huic malo, ne longius serperet, pœna quę hoc edicto continetur, veluti remedio quodã mederi, & non solũ Magistratus cupiditatem, & ambitionẽ, qui nouum, iniquúmque ius statuerit, sed etiam ius, qui postulauerit, impetraueritque, comprimere, ac vindicare. Priore igitur capite huius edicti cautum est: vt si Magistratus aliquid noui iuris in aliquem statuerit, quemcunque postea aduersarium, & quandocunq; habuerit, ipse, eo postulante, eodẽ vti iure cogatur. Hinc Cicero in quadam ad fratrem suum Epistola: Qui in Magistratibus, inquit, iniuriose decreuerant, eodem ipsis priuatis erat iure parendum. Quo iure nihil æquius aut iustius potuit vnquam excogitari. Æqualitas enim (vt ait Seneca) prima pars æquitatis est. Hinc illud Euripidis merito commendatur à sapientissimis quibusque, τὸ ἴσον τιμᾶν. Estque hoc ius à Cicerone lib. de inuent. 2. Par appellatum, quod in omnes æquabile esse, & à natura profectum in morem, vulgi approbatione perductũ ait. Et nota est omnibus Pythagoreorum sententia, qui iustum

iuſtum ſimpliciter τὸ ἀντιπεπονθὸς id eſt, mutuam penſionem, ſeu talionem eſſe, diffiniebant. Nouum autem ius ideo ignotum habetur, quia id ius quod vetuſtas comprobauit, certum eſt fere non minus, quam lex aliqua. In quo iure maximam partem eorum verſari quæ prætores edicere conſueuerunt, idem autor eſt in eodem lib. Hinc etiam libro 3. in Verrem. Veniunt, inquit, ad Chelidonem: domus erat plena, noua iura, noua decreta, noua iudicia poſtulabantur, &c. Poſteriore capite edicti hoc continetur, vt ſi quis à Magiſtratu quicquam non iuris aduerſus aliquē obtinuerit, quandocunque, & quocunque poſtea aduerſario poſtulante, eodem iure vti cogatur. Exemplo vtitur Vlpian. quod vulgo non intelligitur. ff. quod quiſque iuris. l. 3. Si quis impetrauerit à Prætore iudicium purum, & ſimplex aduerſus debitorem ſuum, ſine exceptione pacti, puta vel doli aut alia huiuſmodi, quæ addi ſolebat, iudicio magis ex æquitate quadam & conſuetudine Prætorum, quam quod lege aliqua id conſtitutum eſſet. Qua de re videnda ſunt ea, quæ alias in commentario de pactis accurate diſputauimus, l. iuris gentium. in ver. actionem à Prætore dandam.

Breuis & dilucida interpretatio edicti Prætorij, de eo qui ius dicenti non obtemperat, ex Vlpiano.

Cap. L.

EDictum à Prætore propoſitum fuit aduerſus eum, qui ius dicenti non obtemperat, quod Vlpianus interpretatur his verbis: *Omnibus Magiſtratibus, non tamen Duumuiris, ſecundum ius poteſtatis ſuæ conceſſum eſt iuriſdictionem ſuam defendere pœnali iudicio. Is videtur ius dicenti non obtemperaſſe, qui quod extremum eſt in iuriſdictione, non fecit. Veluti ſi quis rem mobilem vindicari à ſe paſſus non eſt, ſed duci eam vel ferri paſſus eſt. Cæterum ſi & ſequentia recuſauit, tunc non obtemperaſſe videtur. Si procurator tuus vel tutor, vel curator ius dicenti, non obtemperauerit, hoc edicto ipſe punitur, non dominus, vel pupillus. Non ſolum autem reum, qui non obtemperauerit, hoc edicto teneri, Labeo ait, verum etiam petitorem. Hoc iudicium, non ad id, quod intereſt, ſed quanti ea res eſt, cõcluditur. Et cum meram pœnam contineat, neque poſt annum, neque in heredem datur.* Huius loci ſenſum (quem omnes qui nominis alicuius in ſcientia iuris ciuilis, noſtra patrumque memoria fuerunt, ſummo ſtudio conati ſunt interpretari) neminem adhuc ſatis explicaſſe: cuius ſcripta in manus meas venerint, affirmare auſim. Quanquam vetuſtus interpres Bulgarus (cuius ſententia ab aliis exploſa eſt) non procul à ſcopo aberraſſe mihi videtur. Quæ res me mouit, vt in tanta authorum diſſenſione, quanta vix vſquam reperitur, ac præſertim recentiorum Alciati & Zaſij, ſententiam meam, quam ante multos annos in ſchola noſtra defendi, nunc omnibus ſtudioſis aperirem: libenter mutare eandem paratus, ſi eruditis non probari intellexero. Vt igitur ad rem veniamus, Hoc edicto iudicium datur aduerſus eum, qui non obtemperat ius dicenti, id eſt, vt Magiſtratui, qui poteſtatem habet: vel ei, cui mandata eſt ab eodem iuriſdictio. Datur autem (vt exiſtimo) non fiſco, ſed ipſi litigatori: non ad id, quod intereſt, ſed quanti ea res eſt, de qua mouetur controuerſia: adeo vt ſi forte calumnioſa fuerit petitio, nihilominus condemnatio fiat, l. penul. ff. ne quis eum, qui in ius. Itaque meram pœnam continet hæc actio, abſque vlla rei perſecutione, vt hic Vlpianus ait. Ac ne cui durum nimis & acerbum hoc ius videatur, conſiderandum eſt, quam graue ſit Magiſtratuum pop. Roman. qui cum imperio & poteſtate ſunt, maieſtatem contemnere. l. ſi familia. de iuriſdict. Nam his tantum permittitur ſecundum ius poteſtatis ſuæ: & vim imperij, quod habent, l. cum Prætor. de iudi. iuriſdictionem ſuam hac actione data tueri, non etiam Duumuiris, & magiſtratibus municipalibus, vt hic dicitur. Huc accedat, quod ita demum huic edicto locum eſſe ſcribit Vlpian. ſi quis id, quod extremum eſt in iuriſdictione non fecerit. Nam ſi quis Magiſtratui ad ſe vocanti non paruerit, non continuo tenetur pœna huius edicti, quæ ſane grauiſſima eſt, quamuis mulctari poſſit ab eo, l. 2. ff. ſi quis in ius vocat. non ier. modo legitimam quantitatem non excedat. l. eos. C. de mod. mulct. Sed poſtquam magiſtratus eum non comparentem iuſſerit duci, l. in ius vocatum actio. ff. de in ius. vel aduerſarium in poſſeſſionem ire aut quid aliud ſimile, nec is obtemperauerit, quia hoc extremum in iuriſdictione eſt, nec poteſt vltra progredi detinendo, aut ius dicendo, tunc pœna huius edicti coercebitur. Alio non abſimili exemplo hic vtitur Vlpianus, cum rem mobilem à poſſeſſore vt ſuam vindicaret quiſpiam, is, vnde petebatur, iudicium accipere recuſabat, futurum ſperans, vt ita condemnationem vitaret, cum lite non conteſtata non poſſit aduerſus quenquam Romano iure ſententia ferri. Quæritur, quid iuris ſit? & reſpõdet: Impune eum non parere, quod ad pœnam huius edicti attinet, quia in iuriſdictione hoc extremum non eſt: idque ſignificant hæc verba, *Veluti ſi quis rem mobilem vindicari à ſe paſſus non eſt, ſed duci eam, vel ferri paſſus eſt.* quibus addenda ſunt hæc: *Non incidit in pœnam, quaſi non obtemperauerit, vel ſimilia.* Quid igitur? Prætor deinde rem illam mobilem ferri, vel duci iubet, cuſtodiæ ſcilicet cauſa, propter contumaciam, l. ſi is cui. § qui legatorum. ff. vt in poſſ. leg. ne huic quidem decreto paret reus. Ait Vlpian. *Edicti pœna tunc eum teneri*, nempe his verbis: *Cæterum & ſequentia recuſauit, tunc non obtemperaſſe videtur.* Nam ex duobus propoſitis, quod poſterius eſt, interdum ſequens dici ſolet, vt Zaſius annotauit. l. vltim. ff. de vulg. & pup. ſubſt. ſed qui fieri poteſt, vt petitor non obtemperans, hoc edicto teneatur? Reſpondeo, edictum de reo tantum contumace loqui, non etiam de petitore. Itaque Vlpianus ad petitorem edictum porrigens interpretatione ſua quia ius certum non erat, nec verbis edicti expreſſum, Labeonem eius opinionis auctorem laudat. Commodiſſima autem ratio petitorem contumacem huius edicti pœna plectendi hæc eſt, vt poſtea agere volenti denegetur iuriſdictio, idque ſolitum fieri Vlpianus alibi oſtendit. l. ſed etſi per Prætorem. ff. ex quibus cau. maio. Mouere autem nos non debet, quod mihi à nonnullis obiectum memini: Si actor non adit edictum ei cum reo, idque in iuriſdictione extremum videri, vt aduerſus actorem locus huic edicto non ſit l. & poſt. de iud. Hoc enim accipiendum eſt, cum actor vocatus non fuit, &c. Si enim malit reus litem omnino finiri, quàm circa induci edictum, curabit abſentem actorem vocari tribus edictis: vt ob contumaciam ſuam omnino cadat cauſa, vt conſtitutione noua Iuſtiniani expreſſum eſt, l. aut qui ſemel. C. quom. & quan. iud. Nam & eo iure, quod in Pandectas relatum eſt, actor non obtemperans ius dicenti, damno litis afficitur. leg. contumacia. de re iud. nempe ſi edictis ſolemniter vocatus non adfuerit, & ſic quod extremum eſt in iuriſdictione non fecerit. Nec mirum cuiquam videri debet, quod verba aliquot hic ſubaudienda eſſe dixerimus: cum huiuſmodi ſchemata apud veteres autores vſitata ſint, vt Budæus noſter non vno in loco admonet. Cic. in Bruto: Forti animo eſſe oportere cenſebas, quod ea geſſiſſem, quæ de me, etiam me tacente, ipſa loquerentur, mortuóque viuerent. Quæ ſi recte eſſent ſaluti Reip. ſin ſecus, interitu ipſo teſtimonium meorum de rep. conſiliorum

darent. Quæ forma loquendi ad Græcorum imitationem haud dubie vsurpata est à Latinis. Lucas in Euangelio, cap. 13. de ficu loquens, Κἂν μὲν ποιήσῃ καρπόν, εἰ δὲ μήγε, εἰς τὸ μέλλον ἐκκόψεις αὐτήν. Et si quidem fecerit fructum, sin secus, succides eam. Arist. lib. 2. Polit. cap. 9. τὸ μὲν γὰρ τὰ μὲν προσάγειν, τὰ δὲ μὴ προσάγειν πρὸς τὸν δῆμον οἱ βασιλεῖς κύριοι, μετὰ τῶν γερόντων, ἂν ὁμογνωμονῶσι πάντες· εἰ δὲ μή, καὶ τούτων ὁ δῆμος.

Aristoph. in Plut.

Κἂν μὲν ἀποφήνω μόνην
Ἀγαθῶν ἁπάντων οὖσαν αἰτίαν ἐμὲ
Ὑμῖν δι' ἐμέ τε ζῶντας ὑμᾶς, εἰ δὲ μή
Ποιεῖτον ἤδη τοῦθ' ὅτι γ' ἂν ὑμῖν δοκῇ.

Aristophanis interpres huius schematis, quod ἀνταπόδοτον vocat, aliud citat exemplum ex Thucyd. lib. 3. Καὶ ἢν μὲν συμβῇ ἡ πεῖρα, εἰ δὲ μή, Μυτιληναίοις εἰπεῖν ναῦς τε παραδοῦναι καὶ τείχη καθελεῖν.

Idem aliud ex Homero. Ἰλιάδ. α.

Ἀλλ' εἰ μὲν δώσουσι γέρας μεγάθυμοι Ἀχαιοί,
Ἄρσαντες κατὰ θυμὸν ὅπως ἀντάξιον ἔσται·
Εἰ δέ κε μὴ δώωσιν, ἐγὼ δέ κεν αὐτὸς ἕλωμαι·

Menander apud Eustathium Homeri interpretem,

Εἰ μὲν δὴ τὰ τοιὰ πόθεν ἔχεις, εἰ δὲ μή, [illegible] ἐγώ.

Plato Comicus, apud eundem, εἰ μέν σοι πλὴν θάνατος ἀποδώσει ἱκανῶς· εἰ δὲ μή, πάντα καὶ τὰ παντελεῖ, [illegible].

Sophocles, εἰ μὲν τις ῥῶ ἔξεστιν, εἰ δὲ μὴ λέγε.

Vlpian. quoque Demosthenis interpres huic non omnino dissimilem ἔλλειψιν apud eundem obseruauit in Olynth. 3. Sed de his iam plus satis.

Patrem filio aut filium patri recte iudicem dari. quamuis magistratus liberis suis ius dicere non possit: & conciliatio locorum Vlpiani atque Africani pugnantium.

Cap. LI.

PRætor, qui iurisdictioni præest, in causa sua, aut suorum, iudicem dare, & formulam cognoscendi, ac iudicandi præscribere non potest: ne effectu, & gratia ductus à iustitia & æquitate deflectat. Ita Vlpianum interpretor sub titul. de iurisdict. cap. 10. in Pandect. l. qui iurisdict. Nam ius dicere ita accipiendum est apud eundem, vt cap. 53. demonstrabimus. *At patrem filio iudicem dari, aut filium patri, si priuatum sit negotium, quo de agitur (nam in publicis iudex dari non solet) nihil vetat, consentiente scilicet aduersario.* Idque Africanus sentire mihi videtur sub titul. de Iud. 77. l. in priuatis. *Est enim iudicare, munus publicum*, vt sub eodem tit. Paulus ait. ca. 78. *Et in his quæ ad ius publicum attinent, numero extranei habentur pater & filius.* l. nam quod. ff. ad S.C. Trebel. Consensu autem litigantium iudices dari olim consueuisse alibi ostendimus. l. 2. §. sed si iudex. l. obseruandum. ff. de iudi. leg. ex consensu. ff. de appel. Quod si quis obiiciat, adeo id certum, indubitatumque esse, vt Africanum id literis mandare voluisse parum credibile sit: huic respondeo, eandem quæstionem de arbitro, agitatam esse à veteribus, quem tamen litigantium consensu eligi nemo vnquam dubitauit. leg. quinctiam. ff. de rec. arb. Sunt qui negotia priuata peracute (si Diis placet) & scite apud Africanum domestica interpretantur, quæ ad nullius commodum, vel incommodum, præterquam patris ipsius, aut filij pertinent: alij alia comminiscuntur. Verum mihi propositum non est, omnia scriptorum omnium somnia, futilésque, & ineptas opiniones scrupulosius hic excutere: quæ patefactis, confirmatisque melioribus, satis conuelluntur.

An absque Principis permissu aqua publica duci possit, & explicata sub difficilis antinomia.

Cap. LII.

SI quis aquam publicam, id est, autoritate publica ad publicum vsum comparatam, in suum fundum deriuare cupiat, necessarium esse Principis consensum, ostendit Vlpian. tit. de aqua quotidian. cap. 1. § permittitur. Nec refert hodie, an ex castello, an ex riuo, vel quo alio loco ducatur. d. §. permittitur. Licet priscis temporibus non nisi ex castello ducendi priuatis ius esset, idque Senatusconsulto cautum Ælio Tuberone & Fabio Maximo Coss. Iulius Frontinus scribit: ne aut riui, aut fistulæ publicæ frequenter lacerarentur. Sed animaduertendum est, hoc ius personæ concessum, ad nullum hæredem successorémve transire, mortuo tamen eo, cui concessum fuerat, à Principe renouari, adeo vt iniuria eum affici Vlpi. dicat, cui id denegatum fuerit. d. §. permittitur. Cui consentanea sunt & eiusdem Frontini verba: Ius (inquit) impetratæ aquæ neque hæredem, neque emptorem, neque vllum nouum dominum prædiorum sequitur: nunc omnis aquæ cum possessore instauratur beneficium, &c. Diuersa ratio est fluminum publicorum, ex quibus absque principis permissu aquā ducere licet, si modo nauigabilia non sint, vt Pompon. ait. l. quo minus. ff. de flumi. l. si autem. §. vlt. ff. de aqua plu. arc. l. imperatores. ff. de seruit. rust. præd. Quod enim iam dictum est Principis permissu opus esse, de ea aqua, quæ in vsu publico est, accipi debet, qualis in Vrbem olim ad ciuiū vsum variis ex locis ducebatur, aut canalibus structilibus & lapideis, aut tubulis fictilibus, aut fistulis plūbeis, vt Plinius, Vitruuius & Frontinus scribunt, idque à Pomponio discrte expressum est, vt Accursij hac in re socordiam non parum admirer, qui hanc Pomponij distinctionem non animaduerterit.

Quid sit iurisdictio, quidque imperium tam merum quàm mistum.

Cap. LIII.

IVs dicere Magistratus dicitur, puta Prætor, vel alius similis, cum in causis priuatis, & pecuniariis iudici à se dato ius quoddam quasi constituit, & formulam iuris & æquitatis ei præscribit, quam sequatur, & à qua iudicando cognoscendóque recedere non possit. Nam Prætor causas priuatas iudicare non solebat, sed iudicem dare, qui accepta formula, & præscripto quodam iuris, de facto tantum cognosceret, vt alias docuimus in commentario de Pactis. leg. Iurisgentium. Hinc dicitur, In iure fieri, quod apud prætorem fit, vt supra admonuimus cap. 1. Nec verum est, quod plerique opinantur, rebus iudicandis eum præpositum fuisse legibus Romanis. Nam illa lex, *Qui iudicet iudicarive iubeat, Prætor esto*: & aliæ huiusmodi apud Ciceronem ex XII. Tabul. non sunt, sed ab ipso confictæ: id quod non semel testatur in libris de legibus. Iudex igitur datus, qui & pedaneus dicitur, nec ius dicit, nec iurisdictionem habet, sed notionem tantum, & cognoscendi, iudicandique facultatem, leg. ait Prætor. ff. de re iud. quam à iurisdictione differre, arguit etiam titulus, Ne quis in sua causa iudicet, vel ius sibi dicat, lib. C. Iustin. 3. Huius rei quoque argumentum est, quod licet suis nemo possit ius dicere, in eorum tamen causa iudex esse potest, vt supr. annotauimus c. 51. l. qui iurisd. ff. de iurisd. l. in priuatis. ff. de Iud. Proinde sententiam suam non exequitur, sed Magistratus, qui eum dedit. l. à Diuo Pio. ff. de re iud. Nam quod Vlpianus ait, *Qui restituere iussus iudici nō paret, manu militari, officio iudicis ab eo possessionem transferri, &c.* l. qui restituere. ff. de rei vind.

vind. Id de pronuntiatione & sententia iudicis, non de ipsius executione accipiendum videtur. hoc amplius, Magistratus si quando cognoscat, & iudicet (quod olim certarum personarum fauore, aut causarum faciebat) l. 1. ff. de extraordi. cog. l. 1. ff. de rei vindi. tum quidem ius dicere, proprie intelligendus est, tametsi latius eo verbo vsus sit Vlpianus. Cuius rei fidem facit Suetonius, qui Neronem scribit in iure dicendo non nisi die sequenti solitum respondere, postulationibus, in cognoscendo autem perpetuis actionibus omissis, singula quæque per vices agere, &c. His intellectis facile, opinor, cognoscitur quid sit iurisdictio. Nam modo iuris dicendi, seu iudicia dandi potestas est, siue, vt Vlpianus ait, licentia. l. imperium. ff. de iurisdict. l. 1. §. damus. ff. de suspect. tut. modo ipsum ius dicere, vt ita loquar. l. quamuis. ff. de in ius vocan. Cæterum præter hæc, quæ diximus, quæ à Magistratu fiunt, pro potestate quadam nec priuatis hominibus permittuntur, veluti datio tutoris, l. muto. §. tutoris. ff. de tutel. ea imperij esse dicuntur: Imperij, inquam, aut meri, aut misti. Sed quid vtrumque sit, vt commodius explicemus, notandum est, prætorem Romæ creatum fuisse, vt ius diceret in Vrbe de causis, negotiisque priuatis, non vt animaduerteret in facinorosos homines: quod ne Consuli quidem licuisse scribit Pomponius, tit. de orig. iur. lib. 1. Pandect. Populus enim, cuius summa potestas erat, quoties animaduersio necessaria videbatur. Quæsitores, siue Quæstores constituebat, qui aduersus facinorosos inquirerent, idque extra ordinem, cum nullo magistratu fungerentur, vt ego plerisq; refragantibus censeo. l. 2. de orig. iur. Non tamen his finibus vsquequaq; circumscripta fuit potestas huius magistratus, vt nihil aliud, quam iudicibus à se datis ius, æquitatémq; præscriberet, quemadmodum diximus. Nam bonorum possessionem dare poterat secundum tabulas, vel contra tabulas, restituere in integrum, modice coercere, & alia quædam exequi, quæ in imperio quodã consistere dicuntur magis, quàm iurisdictione. l. 1. l. iubere. ff. de iurisd. l. 2. ff. de in ius voc. l. ea, quæ. ff. ad municip. vt cõstat ex Ciceronis orationibus in Verrem. Et hoc quidem imperium ideo dicitur mistum, quia iurisdictioni admistum, & coniunctum est, pertinétque omnino ad officium ius dicentis, adeo vt quisquis habet iurisdictionem, idem hoc quoq; imperiũ habeat: & qui hoc imperio vtitur, ius dicentis officio fungi existimetur. Qua ratione transferri dicitur mandata iurisdictione. l. imperium. ff. de iurisdict. l. 1. ff. de off. eius cui mand. est iur. Hæc de imperio misto. Quæ de magistratibus Romanis, qui scilicet creantur à P. R. vel Principe, l. 1. ff. ad l. Iul. de amb. non de municipalibus & Duumuiris accipienda sunt, l. ea. quæ. ff. ad municip. vt pleraq; alia ad iurisdictionem Magistratuum pertinentia, l. 1. ff. si quis ius dicenti non obtemp. de quib. alibi. MERVM autem imperium, gladij potestas est, dict. leg. imperiũ. quæ diu post creationem ipsius Magistratus lege delata est Prætori. l. 2. ff. de orig. iur. l. 1. §. qui mandatam. ff. de offic. eius, cui mand. est iurisdic. Nam legibus latis primum à Lucio Pisone (vt Cicero auctor est in Bruto) deinde à Cornelio Sylla quæstiones publicæ ac perpetuæ constitutæ sunt, cum antea in singula crimina mãdarentur, dict. leg. 2. de orig. iur. & Prætoribus, quorum auctus fuit numerus, vt in vniuersum rerum omnium capitalium quæstio cognitióq; demandata. Verũ ex eo Prætorum numero sorte eligebantur certi qui ea iudicia exercerent, cæteri præerant iurisdictioni, Cic. in Orat. pro Mure. & in Prætore vrbano hęc potestas animaduertendi dicebatur merũ imperiũ, quasi purum, & solum, absq; illa generali iurisdictione quæ alijs Prætoribus sorte obtigerat. Nã merum & mistũ contraria sunt. l. cum seruus, de condi. & demõstr. quod vel Martialis versus indicant facetissimi de caupone Rauennate:

Sit cisterna mihi, quàm vinea, malo Rauennæ,
Cum possim multo vendere pluris aquam.
Callidus imposuit nuper mihi caupo Rauennæ,
Cum peterem mistum, vendidit ille merum.

Et hanc gladij potestatem non potest is, cui contingit, alteri mandare, nisi proficiscatur, &c. quamuis iurisdictionem habens sine exceptione cuiuis eam mandare possit, dict. l. 1. de offic. eius, cui mand. est iurisdict. l. solet. ff. de offic. proconsul. l. nemo. ff. de regu. iur. Idem dicendum est & cum in vna atque eadem persona concurrunt iurisdictio. & merum imperium, Iurisdictio videlicet iure magistratus, cum imperio quod illi cohæret: & merum imperium, tanquam lege specialiter delatum. Quod cernere licet in eo, qui Præses aut Proconsul est in prouincia. Nam omnium iudicum, qui Romæ, siue tanquam magistratus, siue extra ordinem aut ius dicunt, aut de quauis causa cognoscunt, partibus funguntur: l. de omnibus. l. omnia. l. illicitus. §. vltim. ff. de offi. præsid. l. si in aliquam. §. vlt. ff. de offi. proconsul. Itaque si iurisdictionem suam mandauerit legato suo vel alij, omnis quidem iuris dicundi potestas cum imperio ei admisto transibit: gladij potestas, quę lege specialiter delata est, non item. l. si quid erit. ff de offic. proconsul. l. 1. ff. de offi. eius cui manda. est iur. Illa siquidem animaduersio, quæ meri imperij est, à iurisdictione distinguitur. Quod cum ex plerisque locis Ciceronis, tum ex Asconio Pædiano in eundem obseruauimus, qui Ciceronem de Siciliensibus Verris criminibus quatuor libros scripsisse ait, Vnum de iurisdictione, alterum de frumento, tertium de signis, quartum, de suppliciis. Verum alia reperitur huius verbi apud iuris auctores latior significatio, l. 1. de extraor. cog & criminalium, capitaliúmque causarum cognitionem complectitur. l. 1. ff. de offi. eius, cui manda. est. iurisd. l. 1. ff. de orig. iur. Quapropter non male diuiditur iurisdictio in imperium & iurisdictionem, tanquam & generis, & speciei nomen sit, sicut adoptio. l. 2. ff. de adopt. Sed & imperium quoque paulo generalius interdum accipitur, vt iurisdictionem etiam contineat, & ius dicere, seu iudicium dare, pars quædam eius imperij, quod Prætor iure magistratus habet, esse videatur. l. cum prætor. ff de iud. l & si prætor ff. de offi. eius, cui manda. est iurisdict. l. 3. ff. de recep. arbit.

Quid sit imperare apud Alphenum. & locus Annæi Seneca declaratus, lib. 6. de beneficiis, præter aliorum sententiam.

Cap. LIV.

QVando in superiori capite mentio imperij facta est, non alienum erit à proposito Alpheni responsum interpretari sub tit. de oper. liber. ca. 26. quod in vulgatis codicibus ita legitur: *Medicus patronus, quod putaret si liberti sui medicinam non facerent, multo plures imperantes sibi habiturum, postulabat vt sequerentur se, neque opus facerent: id iure est, nec ne? Respondit id iure esse, dummodo liberas operas ab eis exigeret.* Haloander autem implorantes legit, non imperantes: existimans: arbitror, absurde dici, ægrotos imperare medicis, cum pareant potius, & eorum opem, atque auxilium implorent. At veterem lectionem tuetur Alciat. lib. 7. Pareg. ca. 13. & ait, *Imperare* nihil aliud esse apud Alphenum quam *Parere*. Quod (sane) cũ bona eius venia dixerim) perridiculũ esse censeo. Nã & si hęc gerũdia *Imperandum, Succedendum*, & similia, apud Ciceronẽ, & alios auctores Latinos *παθητικῶς* interdũ accipiãtur, Cic. in epi. Salust. in Iug. nõ cõtinuo tamẽ *Imperare*, verbũ, aut participiũ ab eo deductũ sensu passiuo

accipiebant. Est enim hæc gerundiorum natura, vt Grammatici in illum Virgilij locum annotauerunt, *Cantando rumpitur anguis*, & in alium eiusdem auctoris, *Vritque videndo fœmina.* Quibus in locis *Cantando & Videndo*, exponunt dum cantatur, dum videtur. Sed nemo sanus ideo contenderit, verbum Cantare, aut Videre, passiuam habere significationem. Itaque quod ait Alphenus, *Imperantes sibi habiturum, &c.* necesse est vt actionis seu sua accipi fateamur. Quamuis enim magis conuenire videatur imperium medicis, quam ægrotis: Plinius lib 29.cap.1. tamen ipsa merces, cuius gratia circumambulant, & ægrotos inuisunt, autoramentum quoddam seruitutis est, vt ait Cicer. Adde quod blandiri & assentiri ægrotis, ac nunnuraro vt ipsis morigerentur maximas deuorare molestias, non secus ac si Regis alicuius, aut tyranni subessēt imperio coguntur. Quo pertinet illud Horatianum, *Vt lethargicus hic cum fit pugil, & medicum vrget, &c.* Quamobrem apud Latinos auctores inualuit hæc loquendi consuetudo: vt medici mei ego imperator dicar, quasi imperaré, & medici officio fungi, ea genere sint ἐξ ἀμφοτέρων, sicut emere, ac vendere, &c. Ac permultæ huiusmodi sunt formæ loquendi in Latina lingua adhuc à paucissimis hodie vel intellectæ, vel animaduersæ, quas aliquando studiosis (vt spero) indicabimus ac patefaciemus. Sed ne longius à proposito euagetur oratio, sententiam nostram locupletissimi testis Annei Senecæ auctoritate confirmabimus, cuius hæc verba sunt libro de beneficiis 6.capite. 16. infinitum erit, si latius exempla conquiram, quibus appareat paruo magna constare. Quid ergo? Quare medico & præceptori plus quiddam debeo nec aduersus illos mercede defungor? Quia ex medico ac præceptore in amicum transeunt, & nos non arte quam vendunt, obligant, sed benigna & familiari voluntate. Itaque medico, qui nihil amplius, quam manum tangit, & me inter eos quos perambulat, ponit, sine vllo affectu facienda vitandáve præcipiens, nihil amplius debeo: quia me non tanquam amicum vidit: Sed tanquam Imperatorem. Pincianus quidam, nec indoctus vir meo iudicio, nec indiligens testatur, se quindecim vetusta exemplaria Senecæ manu scripta contulisse, in quibus ita legatur, sed nihilominus corruptum esse locum arbitratur, & vel inuocatorem, vel emptorem legendum esse. Qui quam frustra se torqueat, ex his quæ diximus, satis liquet. Erunt fortassis qui hæc velut λεπτολογήματα quædam ad humanitatis studia magis, quam ad iuris ciuilis scientiam, quam profitemor, spectantia flocci non facient. Verum hi considerent velim, nihil me quod à munere, & officio Iureconsulti (cuius personam sustineo) alienum esse putem facere: sed Labeonem Antistium imitari potius, qui scrutandæ verborum proprietati, & origini vsque adeo deditus fuit, vt libros tres posteriorum eiusdem rerum ad illustrandam linguam Latinam conducentium plenos fuisse quidam scripserint. Gel.lib.13.ca.10.

De Pandectarum compositione, ordine ac methodo.

CAP. LV.

PRætores olim Romæ edicta, quibus admoneretur populus, qu d ius essent de quaque re dicturi, palam proponere solebant. l.2.§. eodem tempore. ff. de orig.iur. Ea autem edicta perpetua non erant, sed simul cum Magistratu ipso finiebantur, qui & ipse annuus erat. tit. de perpet. & temp. actio. lib. Insti. 4. Vnde Cicero, qui plurimum (inquit) tribuunt edicto Prætoris, legem annuam dicunt esse. Nam hoc tantum effecit Cornelius lege lata, cuius meminit Asconius, vt varie ius non dicerēt Prætores, sed ex edictis suis perpetuis: id est, quæ iurisdictionis perpetuæ ac generalis causa semel à se proposita essent, quamdiu magistratu fungerentur, ius dicerent, vt supra diximus, cap. 48. Quare cum singulis annis edicta noua fere proponerentur, tam ingens multitudo, & varietas sequuta est edictorum, vt ea res Saluium Iulianum Iureconsultum ad ea vndique colligenda (nam prius vaga & dispersa erant) & in vnum volumen redigenda impulerit. Cui compositioni Imperatoris Adriani, ac Senatus quoque accessit auctoritas, vt ius perpetuum atque immutabile esset, quod Prætores in iure dicendo postea sequerentur. l.2.C. de veteri iure enuc. l. si quis seruum. C. de cōdict. indeb. Hoc edictum Iuliani mox interpretati sunt nobilissimi iureconsultorum Paulus atque Vlpianus, quorum hic LXXXIII. ille LXXX. libros ad edictum scripsisse legitur, vt apparet ex eo librorum catalogo, qui initio Pandectarum adscriptus est. Hinc illę inscriptiones, *Vlpianus ad edictum, Paulus ad edictum*, passim in lib. Pan. reperiuntur. Nec dubitandum est quin tantus vir rem iudiciariam omnem quam plenissime eo libro complexus sit: Id quod vel ex iis, quæ supersunt fragmentis, satis perspicuum est. Qua in re etiam ordine, & methodo ad docendum accommodata sic est vsus: vt non tantum veteres consulti, qui postea de iure ciuili scripserant ante Iustinianum, eam sibi imitandam proposuerint, l. 2. ff. de statu homi. sed etiam Tribonianus ipse cum suis collegis in Pandectar. compositione, idque Iustiniani mandatu, vt ea constitutione eiusdem, quę Pandectis ipsis proposita est, & ex numero librorum, quem singulis capitibus iussit adscribi, constat. Ex quibus capitum inscriptionibus illud quoque facile perspici potest, nihil fere illis libris contineri, quod ex Pauli, Vlpiani, aliorúmque ad edictum perpetuum commentariis sumptum non sit: ac non modo ordinem, ac dispositionem, sed res quoque ipsas Tribonianum ab eis mutuatum fuisse. Proinde edictum illud perpetuum Iuliani, fons omnis iuris tum publici, tum priuati, quod iis libris præscriptum nobis reliquit Iustinianus, meo iudicio, recte dici potest, quod de legibus duodecim scribit Liuius. Cum igitur certissimum sit, in Pādectarum librum præter iudicia, & actiones, quæque ad iudicia exercenda pertinerent, nihil Iulianum contulisse, quæcunque illis libris continentur, eo referēda esse omnia intelligere debemus. Nam cætera, quæ nonnunquā intermiscentur, veluti parerga quædam sunt, & horum gratia explicandorū, commodiusque tractandorū rescripta. Quod si quis diligenter expenderit, facile iudicabit, quantū inter hanc Iustiniani methodum, & quorundam nostri temporis iuris professorum intersit, à quibus ordinem alium, ac dispositionem excogitatam esse videmus. Horū enim industriam tametsi non contemnam, non tanti facio tamen, vt non multo plura eos peccasse, quam Iustinianum (si quid ab eo peccatum est) existimem: idque propediem in singulorum titulorum explicatione luce clarius demonstraturum me esse confido. Videntur autem nobis plerique eorum errorem hausisse ex verbis Caij lib. 1. Instit. cum ait, Omne ius vel ad personas pertinere, vel ad res, vel ad actiones. L.1. ff. de statu homin. Hæc enim verba sic intellexerunt, quasi nulla sit aptior, nec commodior iuris tractandi, docendique ratio, quam si de his tribus separatim disseratur. Verum longe aliter sensisse Caium non dubito: nempe nullam partem iuris esse, nullum contractum, nullum negotium, nullam actionē, nullū iudicium, in quo tractando hi loci simul non incurrant: vt, exempli causa. In tractatu de stipulationibus oritur in primis quæstio de personis, quæ stipulationem contrahere possunt, & quæ non possunt: illúdque in cōtrouersiam venit, sitne seruus, filiusfamilias, impubes, minor, furiosus, prodig⁹, qui stipulationē cōtraxisse dicitur. De rebus quæritur, sitne res sacra, religiosa, publica, propria, aliena, cor-

na, corporalis, incorporalis, &c. de actione, quæ ex eo contractu nascitur: sitne bonæfidei, an stricti iudicij, temporalis, an perpetua, pœnalis, an rei persecutoria, &c. idémque in cæteris tractatibus Pandect. obseruare licet. Hi namque sunt præcipui loci omnium disputationum iuris ciuilis. Quamobrem cum institutiones iuris ciuilis conscriberet Caius, non immerito diuisiones quasdam, ac diffinitiones personarum, rerum, & actionum, initio proponere voluit studiosis: nimirum intelligens, grauiores illas subtilioresque disputationes quæ iure ciuili continentur, quæque ad hos locos referri solent, percipi aliter non posse. Ex quo satis liquet, quod in 1. lib. Pandect. tum de personis, tũ de rebus scriptum extat, nihil aliud, quam Isagogen quandam esse, quæ res ad alias assequendas viam muniat. Quam quidem Tribonianus cum nõ satis vberem, ac plenam esse animaduerteret (nam primus, & alter locus non solum copiosius, verum etiã clarius & distinctius ad rudiores instituendos tractari potuisse videntur, tertius vero illic desideratur omnino.) Cum igitur hæc perpenderet Tribonianus, quatuor Institutionum libris, quicquid de personis, rebus, & actionibus ad Pandect. interpretationem necessarium tyronibus videbatur, miro compendio, artificióque complexus est. Et hanc dispositionem, ac methodum, vt in ea Isagoge, & institutione probamus, ita insanire eos contendimos, qui cum libros omnes tum Pandectarum, tũ Codicis Iustinianæi ita diuiserint, aut (vt verius liberiúsq; dicam) discerpserint, ac dilacerarint, quo scilicet Iustiniano sapientiores ab imperita multitudine crederentur, mirificam (si diis placet) iuris artem posteritati sese relinquere gloriantur, & iactitant. Quod non eo à nobis dictum quisquam existimet velim, vt eos libenter insectemur, quorum conatus, si studiosos iuuare voluerunt, aliquam meretur laudem, sed vt iuuenes nimium credulos plerunque, & incautos, quos huiusmodi deliramenta quotidie experimur, velut pro oraculis quibusdam habere, quantum in nobis est, ab errore in viam reuocemus.

Dotem certa quantitate non expressa, inutiliter promitti, à muliere non tantum pacto, sed etiam stipulatione contra receptam opinionem.

CAP. LVI.

ALexandri Seueri rescriptum quoddam legitur sub tit. de dotis promiss. lib. 5. C. Iust. cap. 1. in hæc verba, *Frustra existimas actionem tibi competere, quasi promissa dos tibi, nec præstita sit, cum neque species vlla, neque quantitas promissa sit, sed hactenus nuptiali instrumento adscriptum sit. Quod ea, qua nubebas, dotem dare promiserit.* Cui videtur quasi ex diametro (vt aiunt) repugnare, quod respondit Papinianus sub titul. de iure dot. cap. 70. l. cum post. §. gener. *Gener à socero dotem arbitratu soceri certo die dari, nõ demonstrata re, vel quantitate, stipulatus fuerat. Arbitrio quoque detracto stipulationem valere placuit. Nec videri simile, quod fundo non demonstrato, nullum esse legatum, vel stipulationem fundi constaret, cum inter modum constituendæ dotis, & corpus ignotum differentia magna sit. Dotis etenim quantitas pro modo facultatum constitui potest.* Vulgus interpretum existimat, rescriptum Alexandri de pacto, responsum vero Papiniani de stipulatione accipiẽdum esse: quod falsum esse, vel ex eo apparet, quia promissionis verbum instrumento adscriptum, ad stipulationem, non ad pactum refertur. §. si scriptum. Instit. de inuti. stipul. atque ita accipiẽdum esse in rescripto, satis arguit ipsa inscriptio de dotis promissione, & nuda pollicitatione. Quod autem de specialium concursu comminiscuntur, adeo ineptum, nugatoriúmque est, vt propemodum id recitare nos pudeat. Itaque dissoluendi huius nodi causa notandum est, cum quis generaliter dotem promittit, quam postea arbitratus fuerit omnimodo valere promissionem, siue pacto siue stipulatione fuerit facta. l. 3. Cod. de dot. promiss. Non enim ignota prorsus, incertáque res tunc dicitur promissa, propterea quod in boni viri arbitrium collata dotis constitutio intelligitur. l. in personam. §. generaliter. de regu. iur. l. Thais. §. sorore. ff. de fideic. lib. l. hæc venditio. ff. de contrah. empt. l. si in lege. ff. loc. l. societatem. §. arbitrorum. ff. pro soc. l. si libertus. ff. de oper. lib. Quod si dos simpliciter promissa fuerit detracta arbitrij mentione, multum interesse arbitror, an ipsa mulier promiserit, an pater eius nomine. Priore si quidem casu nulla est promissio, propter incertitudinem, vt Alexander rescripsit: idémque si extraneus promittat, dicendum puto, cum sit eadem ratio. Posteriore casu promissionem dotis vtilem esse Papinianus respondit, hac, vt arbitror, ratione, quia officium patris est, dotare filiam, idque pro modo facultatum suarum & dignitate mariti, nisi de certa quantitate conuenerit. Vnde promissio ex iure & legibus certitudinem accipit. d. §. gener. l. qui liberos. ff. de ritu nupt. Sed nullus præfinitus est legibus modus, nomine dotis, ad quem mulier certa conuentionem teneatur, potéstque indotata nubere. Quare vilissimam rem, & nullius pretij, dando liberaretur, si eam tali promissione obligari diceremus, atque ita videtur sensisse Harmenopul. cuius hæc verba sunt li. 4. tit. 8. *ἐὰν ὑπέσχῃ θέλουσα ἡ γυνὴ προῖκα διδόναι, μὴ ἔστι δὲ ποσότης ἢ πρᾶγμα ῥητὸν, ἄχρηστός ἐστιν ἡ τῆς προικὸς ὑπόσχεσις, ὡς δυναμένης τῆς γυναικὸς ἐλάχιστόν τι προσαγαγεῖν. ὁ πατὴρ δὲ ὑπισχνούμενος προῖκα ὑπὲρ τῆς ἰδίας θυγατρὸς, κἂν μὴ εἴπῃ ποσότητα, ἔρρωται ἡ ὑπόσχεσις. ὁ γὰρ πατὴρ οὐ τὸ ἐλάχιστον, οὐχ ὡς ἐλάχιστον δίδωσι προῖκα, ἀλλ' ὡς ἄξιον.*

Capitis primi de Episcopali audien. lib. 1. C. Iustinian. noua interpretatio.

CAP. LVII.

ALiud est rescriptum Valentiniani & Valentis Impp. ad Iulianum Comitem Orientis, sub titu. de episc. aud. lib. 1. C. Iustin. ca. 1. Ex quo nec Accursius, nec Accursianorum quisquam vllum adhuc sensum, qui verbis congruat, elicere potuit. Verba Rescripti hæc sunt in iis codicibus, quos cæteris emendatiores esse reor: *Negotiatores si qui ad domum nostram pertinent, ne commodum mercandi videantur excedere Christiani, quibus verus cultus est, adiuuare pauperes, & positos in necessitate, prouideant Episcopi.* Videtur autem nobis de quibusdam negotiatoribus loqui Valentinianus, qui frumento, sali, aliísque rebus huiusmodi populo vendendis præpositi erant à Principe. Nam olim earum rerum comparandarum necessitas, munus erat publicum quod auctoritate Principis indicebatur populo, quodque nulli detrectare fas erat, quamuis forte vacationem munerum, & excusationem à Principe impetrasset. C. lib. 10. tit. vt nemi. lic. in empt. spe. Hæc enim fisci augendi locupletandíq; commodissima ratio, & expeditissima est, quod & Aristoteles testatur lib. Polit. 1. Qua tamen ipsa superioribus annis cum Frãciscus Rex, qui nuper è viuis excessit, solito immoderatius vti cœpisset in salis præbitione, ingentes turbas in Xantonibus, & ea Celticæ Galliæ parte, quam nunc Britanniam vocamus, ea res excitauit. Estq; hoc genus vectigalis ex salis præbitione, distractionéque, antiquissimũ in Repub. Romana, vt Liuius auctor est non vno loco. Sed hæc extra rẽ. Cũ igitur hoc munus frumenti, aut salis emẽdi, exempli gratia, indictũ esset populo, publicéq; constituti eã ob causam certi nego-

tiatores, fiebat nonnunquam, vt immodicum eo nomine à pauperioribus & tenuis fortunæ hominibus pretium exigerent, vel plus æquo eos emere cogerent. Itaque rescriptum est à piis principibus, & Christianæ religionis cultoribus pie, humaniter, & Christianè, vt Episcopi, quorum officium est adiuuare pauperes, & positos in necessitate, & qui ex Euangelio, sacrisque literis didicerunt, verum germanúmque Dei cultum in eo situm esse, videant ne ab huiusmodi mercatoribus in ea re modus excedatur.

Restituta suæ integritati lex Falcidia, quæ apud Paulum nec integra, nec satis emendata hodie legitur.

Cap. LVIII.

AEm. Raneoneto singularis doctrinæ & iudicij viro, qui iamdiu in regis consiliariorũ ordinem & collegium cooptatus est, vsus sum annis ab hinc duodecim familiariter. Ea siquidem erat hominis fama vt ego adhuc adolescens, & rudis, nihil eius consuetudine felicius mihi contingere posse sperarem: & ea itẽ facilitas, humanitas, & in studiosos bonarum artium affectus, vt quos discendi cupiditate incensos videret, non grauate in familiaritatem reciperet. Nec vero spẽ meam spectatiõ.é nq; fefellit euentus. Multa etenim ab eo in familiaribus congressionibus docte, prudenter, acute dicta, cum de iure ciuili disputaret, memoriæ mandaui: vt si inficias iuero, eius doctrina me profecisse, van⁹ merito sim habẽdus. Cuius generis illud est, quod de lege Falcidia, domi suæ eam interpretaretur, ab eo me accepisse memoria nunc repeto. Nam legis Falcidiæ quatuor fuisse capita dicebat, quorum singula verba interpretabatur, vt facile demonstraret, quæcunque toto illo prolixo tractatu, qui ad legem Falcidiã inscribitur, lib 35. Pandect. nihil prorsus aliud quàm eius legis interpretationem esse, quæ ex Vlpiani, aliorúmque veterum iuris interpretum commentariis sumpta sit. Cuius legis verba si quis modice, aut etiam intra modum versatus in iure ciuili accurate animaduerterit, atque expenderit, de his, quæ ab eisdem interpretibus copiose tractata sunt, tametsi eorum scripta aut non inspexerit, aut in memoria non habuerit magna ex parte respondere posse confirmabat. Primum autem caput legis quod est apud Paulum, ita legẽdum esse admonebat: *Qui ciues Romani sunt, qui eorum post hanc legem rogatam testamentum facere volet, vt quam pecuniam, quásque res quibúsque dare, legare volet, ius potestásque esto vt hac lege licebit.* Quamuis in omnibus excusis exemplaribus, etiam Haloandri ipsius, ita legatur, *eum pecuniam easque res, &c.* In veteribus enim libris manu scriptis c, & q, literæ adeo confunduntur, vt c, pro q, aut qu, scribi crebrum atque vsitatum sit. Veluti relicum, relicuis, alico, loci, coad, cotidie, cam, cas, pro reliquum, reliquis, aliquo, loqui, quoad, quotidie, quã, quas, &c. Id quod P. Victorius in Ciceronem, & Pub. Valer. in Virgilium, viri admodum diligentes, & eruditi annotauerũt. Qua de re etiam differit Fabius lib. 1. Instit. Orat. c. de Orthographia. Itaq; cum in lege Falcidia scriptum esset, *Ita eam pecuniam easque res, &c.* imperiti librarij, ac Typographi, e, secundam vocalem esse credentes, quæ à litera c, parum differt, legis verba corruperunt. Secundum caput ita legebat: *Quicunque ciuis Romanus post hanc legem rogatam testamentum faciet, is quantam cuique ciui Romano pecuniam iure publico dare, legare volet, ius potestasque esto, dum ita detur, legetur, ne minus, quam quartam partem hereditatis ex eo testamento hæredes capiant.* In omnibus autem libris vulgo legitur, *Detur legatur*: non *detur legetur*. Tertium caput, quod translatitium est, ita, *Eis quibus quid ita datum legatum erit, eam pecuniam sine fraude sua capere liceto: isque hæres qui eam pecuniam dare iussus damnatúsve erit, eam pecuniam debeto dare quam damnatus est.* Quartum vero (quod in Pãdectis desideratur) ita conceptum fuisse affirmabat, partim coniectura ductus, partim autoritate Caij lib. 2. Insti. tit. de lege Falcid. *Si quis aliter quam hac lege liceat, pecuniam dederit, legauerit, hæredi quartam partem eius pecuniæ, quæ data legata erit, ex eo testamento retinere liceto.* In hunc modum fere nobiscum disserebat vir eruditissimus, cuius vtinam lucubrationes, ac præsertim edicta Prætorum ipsius industria & labore eruta ex omni antiquitate, & in pristinum statum felicissime (vt spero) restituta, tandem aliquando in lucem prodeant.

De factis diuiduis, atque indiuiduis sententia Raphaelis Cumani à calumniatoribus defensa.

Cap. LIX.

STipulationem, *quæ in faciendo consistit, diuisionem nõ recipere, Papinianus ait, vt si quis fuerit stipulatus insulam ædificari.* Nam hæc diuisio corrumpit stipulationem. l. stipulationes non diuidũtur. ff. de verb. oblig. Si quis enim pro parte domum ædificari stipuletur, aliúdve quid simile: inutilis, & irrita sit stipulatio: tãquam id continens, quod natura sit impossibile: *Cum operis effectus* (vt idem inquit) *in partes scindi non possit*: id est, opus ipsum, naturaliter non possit pro parte heri. l. in executione. §. vt pro parte. ff. de verbor. obliga. l. libertus. ff. de oper. liber. Cũ autẽ de diuisione in partes hic loquimur, diuisionem accipimus, non in partes certas, atque discretas, cuiusmodi inter cohæredes fieri solet, volẽtes à communione recedere (nã ea impossibilis nõ est) sed diuisionẽ quandam intellectualem, (vt ita loquar) per quam inducitur communio. Cum enim dicimus, rem inter duos communẽ esse, hoc significamus, rem singulorum esse pro parte, non autẽ singulorum totam esse. l. si seruus communis. de stipulat. seruor. l. Mæuius. §. duob. de legat. 2. l. si vt certo. §. si duob. vehiculum. ff. cõmod. Sed huiusmodi partes indiscretæ sunt, & simul confusæ, ac commistæ adeo vt nullam possis ab alia, nisi solo intellectu discernere, ac separare. Ac tales sunt cohæredum portiones in rebus hæreditariis, antequam diuisa fuerit hæreditas, aut per iudicem familiæ erciscundæ, aut sine iudice. leg. non possumus. ff. si pars hæred. pet. Cum igitur partiũ mẽtio hic fit, partes huiusmodi indiuisas, atque incertas intelligere debemus: quæ appellatione partium proprie continentur, nisi aliud actum esse appareat: quia cum diuisus est fundus regionibus inter cohæredes, aut socios, quod cuique obtigit, totum quiddam verius quam pars & rectius appellatur. leg. si quis duos. §. si quis partem. ff. commun. præd. l. recte dicimus. de verbor. signific. Itaque cum quis ædificare domum promittit, obligatio non diuiditur inter eius hæredes: sed singuli in solidum tenentur. Nam etsi ponamus vnum ex hæredibus ita extruere cœpisse, vt minima pars superesset ædificanda, non continuo dicitur satis fecisse creditori: quia non minus ad id efficiendum quod restat, quam cohæres obligatur, propter partium hæreditariarum confusionem, de qua iam diximus. Quare nullus cohæredum ante operis consummationem, pro parte sua fecisse recte dicitur. l. si is, qui quadringenta. §. quædam ff. ad leg. Falcid. l. si fideicommissa. §. si in opere. ff. de leg. 3. Sane post moram (quia in obligatione, ac petitione est pecunia, quæ recipit diuisionem) licet vnius facto omnes hæredes teneantur, non tamen in solidum, sed pro parte tantum hæreditaria conueniendi sunt, inter quos eo nomine postea familiæ erciscundæ iudiciũ datur. l. 2. §. item si in facto. l. 4. §. Cato. l. stipulationes nõ diuidũtur. l. in executione. §. quod si stipu.

ſi ſtipulatus.ff.de verbo.obligat.l.ſi quis ab alio.ff.de re iudic. Mirabitur forte quiſpiam, quod dixerit Papinianus, *ſtipulationem, quæ in faciendo conſiſtit, diuiſionem non recipere*, d.l.ſtipulationes nō diuiduntur. cū Cato apud Paulum diuiduum factum ab indiuiduo ſeparet. d.c.l.4. §. Cato. Itaque notandum eſt, hoc verbum *Facere*, apud iuris auctores varie accipi. Nam is dicitur facere, qui rei faciem quandam imponit, vt ait Varro. Propterea ad mechanicas tantum artes, & opera quæ corpore efficimus, quæque ſub ſenſum cadunt, refertur. Qui namque aliquid ita operatur, vt nullum extet opus quod ſub ſenſum veniat agere magis, quam facere dicitur. Græci duo verba his duobus Latinis reſpondentia in vſu habent, *ποιεῖν καὶ πράττειν* quib. vtitur Ariſt. li.1.Moral. Hinc illa artis diuiſio in Poeticē & Practicē apud F.Quint.li.2. Verba hæc ſunt Varr. li.5. de lingua Latina, quæ cum mendoſiſſima offendiſſem in exēplari Aldino, abſque veterum codicum præſidio ita vt potui emendaui. Proprio nomine dicitur Facere à facie, quòd rei, quam quis facit, imponit faciem, vt fictor, cū dicit Fingo, figuram imponit: cum dicit Informo, formam: ſic cum dicit, Facio, faciem imponit, à qua facie diſcernitur, vt dici poſſit, aliud eſſe veſtimentum, aliud vas: ſic item quæ fiunt apud fabros, fictores item alios alia. Qui quid adminiſtrat cuius opus non extat, quod ſub ſenſum veniat, ab agitatu, vt dixi, magis agere, quā facere putatur. Sed quod his magis promiſcue quam diligenter conſuetudo eſt vſa, tranſlatitijs vtimur verbis. Nam & quidem facere verba dicimus, &c. Hæc eſt igitur propria huius verbi *Facere* ſignificatio, ſecundū quam accipienda eſſe verba Papiniani ſubiecta ab eo exempla indicant: quamuis non omnia facta indiuidua complexus ſit, & pleraque ſint indiuidua, quorum opus ſub ſenſum cadens, nullum extat. Idem puto. & ſi quis faciendum aliquid ſtipulatus ſit, vt puta fundum tradi, vel foſſam fodi, vel inſulam fabricari, vel operas, vel quid his ſimile. Cato autem diuiduum factum, ab indiuiduo diſtinguens, latius Factum accepit, quam Papinianus, vt id quoque contineat, quo abſoluto nihil remanet, quòd oculis ſubijciatur. Hoc ſenſu opponitur factum dationi, vt in illa Pauli diuiſione, *Stipulationum quædam in dando, quædam in faciendo conſiſtunt*. l.2. de verb.oblig. *Eſtque Datio nihil aliud, quam dominij tranſlatio* l.vbi autem.§. vltim.ff. de verb.oblig.§.ſic itaque ſoluit.de actio. Generalius tamen accipitur aliquando vt qui dat, is quoque facere intelligatur. l.in facto.de condict.& demonſt.l.verbum facere.de verb.ſignif.ſicut & is, qui loquitur, tametſi alias facta opponantur dictis.l.aut facta.ff.de pœnis. Sed vt ad Catonis diſtinctionem veniamus, operæ precium eſt videre, quomodo facta diuidua dignoſcantur ab indiuiduis, & regula aliqua more Technicorum inſtruere iuuentutem, ad quam facta omnia, de quibus inciderit quæſtio exigi poſſint. Quanquàm iuris noſtri auctores hac de re parum ſollicitos fuiſſe video, & ſane facilius eſt de ſingulis factis, diuiduáne ſint an contra, reſpondere, quàm in regulam aliquam, & præceptionem generalem, *καὶ καθολικὴν* omnia includere. Raphael Cumanus (vt aliorum commenta, quæ tamen vulgo probantur, miſſa faciam) ea facta cenſuit indiuidua eſſe, quæ (vt ipſe loquitur) viſibilia ſunt, diuidua vero quæ inuiſibilia. Quæ ſententia à cæteris fere partim refutatur, partim velut ſomnium quoddam ridetur & contemnitur, hanc (opinor) ob cauſam, quod vir eruditior, quàm eloquentior, non ſatis commode nec dilucide, quod recte ſentiebat, eloquutus ſit. Nos autem vt eius inuentis lucem aliquam, ſi poſſimus, afferamus, ea facta indiuidua eſſe dicimus, quæ corpore tantum exequimur: Vt foſſam fodere, rem tradere, & ſimilia, quæ vel à demente, & eo, qui intellectu & iudicio caret, non minus, quam à ſano homine, expediri poſſunt. l. ſtipulationes non diuid.l.ſi rem tradi.ff.de verb.oblig.leg.1.§.adipiſcimur.ff. de acquir.poſſ. Cum enim in hac exequutione nihil poſſit animus, ſed corpore omnino opus ſit, quonam modo poteſt ea diuiſio locum habere, quæ intellectu tantum fiat, non etiam corpore? leg. ſeruus communis. de ſtip. ſeruor. l. Mæuius.§.duabus.de leg.2. Hæc ſunt facta, quæ vir acutiſſimus viſibilia, nos fortaſſe paulo rectius & ſignificantius Corporalia vocare poſſumus. Diuidua vero ſunt, quæ animo magis exequimur, quā corpore: vt Dare (ſi generaliter factum accipiamus) quod dominium transferre ſignificat, vt diximus, ratum habere, vacuam poſſeſſionem tradere, &c. quæ aliquod ius diuiduum continent, veluti dominium aut poſſeſſionē, ad cuius tranſlationem animus eſt neceſſarius, nec corporalis executio, traditióque nuda ſufficit.d.l.1.§. adipiſcimur.l. qua ratione.§. hæ quoque. ff. de acq. rer. dom. l. in conuentionalibus.§. vltim. ff.de verb. oblig.l.locus.ff. de acq.poſſ. Fit autem hæc intellectualis (vt ita dicam) diuiſio ob commodū aliquod, ex iuris tranſlatione proueniens, vt exemplis facile oſtendi poteſt. Quapropter in ijs quæ facta ſimplicia ſunt, quibúſque nihil iuris ineſt, cuius pars indiuiſa vtilitatem aliquam adferat, talis diuiſio fruſtra fieret, vt concedamus ea in partes pro indiuiſo intellectu diuidi poſſe, quod à peruicacibus fortaſſis obijci poteſt. Et hanc Raphaelis ſententiam, quidam ex noſtris collegis velut perpetuis tenebris obrutam, & ſepultam feliciter admodum in lucem eduxit, perfecitque dicendo vt ea non ſolum probabilis (quod exiſtimauit Socinus) ſed etiam vera nunc habeatur. Cuius rei nomine laus non minor ei debetur (ſi Iuſtiniano credimus) l.1. C. de vet. iure enuc. quam ſi eius ſententiæ primus auctor, inuentórque extitiſſet. Sed de his hactenus. Nam de omnibus diuiduis atque indiuiduis obligationibus plene hic differere non eſt inſtituti noſtri. De quibus propediem fortaſſis tractatum de verborum obligationibus accuratius & fuſius ſcripturi ſumus. Quo labore, atque onere vtinam nos leuare tandem aliquando in animum inducat Carolus Molinæus, Togatorum Baſilicæ Pariſienſis eximium decus, qui iuſtum de ea re librum iuris ſtudioſis iam pridem pollicitus eſt.

De diuiſione fructuum inter coniuges ſoluto matrimonio, aduerſus aliorum, qui de ea re ſcripſerunt ſententiam.

Cap. LX.

MAritus ſingulorum annorum, quibus ſtetit matrimonium, fructus rei dotalis lucratur, ſi onera matrimonij ſuſtineat. l. ſi is qui Stichum. ff. de iure dot.l.pro oneri.C.eod.tit. Quod ſi nondum eo anno finito, quo contractum eſt matrimonium, ſoluatur, morte puta, vel diuortio, eius anni integros fructus nō retinebit maritus: ſed pro portione temporis duntaxat, quo matrimonij onera ſuſtinuit. Vt ſi fructus illius anni ſint duodecim aureorum, & matrimonium, quod Cal. Ianuarij contractum eſt, menſe Maio ſolutum fuerit: tertiam partem, id eſt, quatuor aureos, iure ſuo retinebit maritus. Reliquas duas partes, id eſt, octo aureos conſequetur vxor, vel hæredes vxoris. Idémque dicendum eſt & ſi pluribus annis ſteterit matrimonium, ſed anno vltimo nondum finito diremptū fuerit. Et hæc *ἰσονομία* ſecundum proportionem Geometricam eſt, in qua Ariſtoteles cōſtitutū eſſe ius diſtributiuum ait. Nam cum eadem ſit proportio duodecim menſium ad quatuor menſes, quæ eſt maioris ſūmæ (puta duodecim aureorum) ad minorem ſummam (id eſt, quatuor aureorum) æquum eſt, vt maritus, qui

pro duodecim mensibus, quibus prædium dotale fuit, retinet duodecim aureos, pro quatuor mensibus quatuor aureos retineat. l. fructus. §. ex contrario. ff. solut. matr. Verum quod diximus, pro parte temporis qua matrimonium stetit, fructus marito acquiri, ita sciendum esse Vlpianus ait, *Si eodem tempore & contractum matrimonium, & dos data fuerit.* l. de diuisione. ff. soluto matrimonio. Nam si post matrimonium contractum dotalis fuerit effectus fundus, id est traditus, l. dotale. ff. de fundo dot. ex tempore traditionis tantū fructus lucrabitur maritus: percepti verò medio tempore inter matrimonium & traditionem secutam dotem augebunt. Ratio enim suadet, vt non ante fructus fundi lucretur, quam is fuerit dotalis effectus: vt (exēpli gratia) Si matrimonium Calend. Ianuarij contractum, fundum dotalem Calend. Decembris sequentibus traditum marito, matrimonium Decembri finito solutum, & fructuum totius anni æstimationem duodecim aureorum esse proponamus: maritus retento vno aureo, vndecim vxori reddere compelletur: quia vno tantum mense post traditionem dotis stetit matrimonium. Quod videtur quibusdam ideo iniquū esse, quia maritus vndecim mēsium spatio onera matrimonij sustinuit. Sed loquitur Vlpianus de solutione, traditionéque dotis consensu mariti dilata, cui merito imputandum est, quod tanto tempore eam ab vxore non exegerit. Hinc existit celebris illa quæstio, quam Papinianus lib. 11. quæstionum tractauit. l. fructus. §. Papinianus alias. leg. diuortio. ff. de solut. matr. *Matrimonium contractum est tempore vindemiæ Calēd. videlicet Octob.* Plin. lib. 18. l. s. C. de fer. *data est in dotem vinea, ex qua maritus statim fructus percepit, & ex Calendis Nouemb. cuidam colono eandem vineam locauit: Deinde Ianuarij postremo die solutum est matrimonium diuortio: quomodo fructus totius anni inter maritum & vxorem diuidi debeant? Papinianus non tantum ex die locationis, sed etiam contracti matrimonij diuidendos esse fructus ait: sed ita, vt vindemiæ fructus, & quarta portio mercedis instātis anni cōfundantur, vt ex ea pecunia tertia portio viro relinquatur.* Quæ verba sic vulgo interpretantur Accur. Bar. Ias. Zasius, & cæteri, vt confundantur fructus omnes vindemiæ cum quarta parte mercedis, & tertiam partem eius pecuniæ confusæ atque commistæ maritus retineat. Veluti si ponamus duodecim aureorum esse fructum vindemiæ, totidem aureorum esse mercedem locationis: quia quarta eius mercedis portio cum fructibus coniuncta, & confusa quindecim efficit, maritus quinque aureos ex ea summa capiet. Sed nemo non videt iniustam, & iniquam esse hanc computationem: quia cum quarta tantum parte anni stetisse proponatur matrimonium, quarta reditus annui parte contentus esse debet maritus. Et quamuis rationibus speciosis excusari soleat hæc iniquitas, leues tamen admodum sunt, si quis eas propius inspexerit, & quasi pictæ (vt aiunt) in parietibus nebulæ. Quæ & ab Alciato acute refelluntur, tametsi rem acu nondum mihi videatur tetigisse Alciat. lib. Paradox. 3 ca. 1. Itaque animaduertendū est, nō tertiam partem illius pecuniæ confusæ; sed totius reditus annui potius marito relinquendam esse ex sententia Papiniani. Non enim ait Papin. *Eius pecuniæ*: sed, *Ex ea pecunia*, & c. quod diligenter expendendum hic est. Fit autem hæc confusio fructuum cum quarta parte mercedis, ne alteruter in hac diuisione afficiatur incōmodo, si hanc tertiam reditus annui partem vel ex sola mercede locationis, vel ex sola fructuum quantitate metiamur. Atque ita confunduntur, vt neque mercedis solius neque fructuum tantum, sed simul, & fructuum & mercedis habeatur ratio. Fructuum, inquam, à tempore contracti matrimonij, vsque ad tempus locationis: mercedis vero à tempore locationis, vsque ad finē matrimonij. Exemplo id dilucidius fiet. Pone XII. aureorum esse mercedem locationis, fructus vindemiæ perceptos à marito aureorū quatuor & viginti. Habita ratione mercedis solius, aureos quatuor auferet maritus, quæ tertia pars est XII. aureorum: habita vero fructuum solummodo ratione, aureos VIII. percipiet, cum eorum æstimationis tertia pars hæc sit. Verum si confundantur quarta illa pars mercedis, & fructus vindemiæ (non quidem integri, sed pro modo temporis, quo matrimonium stetit ante locationem) quinque aureos capiet maritus, nempe tres aureos pro quarta parte mercedis, quæ est XII. aureorum, & duos aureos pro duodecima parte fructuum, quorum æstimationem diximus XXIIII. aureorum esse: fieri namque potest, vt longe amplius sit in fructibus, quam in mercede locationis, aut contra: cum vnius anni prouentus vberior esse soleat, quam alterius. l. pretia rerum ff. ad l. Falcid. Quo casu si ea mercede locationis tertiam hanc partem metiamur, damnosum id quidem erit marito, lucro verò vxoris cedet. Sin autem ex fructibus, cōtra. Verū nulla ratio est, cur ex fructibus solis, aut mercede locationis sola tertiam hanc partem sumamus, cum vno atque eodem anno minime steterit matrimoniū, sed in finem prioris anni, cuius sunt fructus: & in posterioris initium, cuius est locatio, incurrerit. Itaque huius incommodi vitandi gratia vtilem excogitauit rationem Papinianus, qua vtrique prospiciatur, & neuter iustam querendi causam habeat. Quod si vulgarem receptámque interpretationem sequamur pro quinq. aureis nouem debebuntur marito. Nam quarta pars mercedis, quæ trium aureorum est, commista cum fructibus, quos diximus XXIIII. aureorum esse, septem & viginti aureorum summam efficiet, ex qua summa tertiam partem auferens maritus, nouem aureos consequetur. Itaque δὶς διὰ πασῶν, quod dicitur, à nostra discrepat hæc computatio. Sed nec Alciati sententia cum hac nostra vsquequaque consentit, tametsi prudenter animaduerterit nō de tertia parte illius pecuniæ confusæ, sed integri reditus annui Papinianum loqui. Ait, enim, dandam marito quartam partem mercedis, & præterea ex fructibus vindemiæ tantum ei supplendum esse, quantum ad tertiam partem mercedis conficiendam sufficiat. Verum hoc non est (si quid iudicij habeo) fructus confundere cum quarta parte, idque ex iam dictis, opinor, satis perspicuum esse. Hoc igitur inter nostram, eiusque sententiam interest, quod in hac hypothesi, ille quatuor aureos tantum, nos quinque, marito dandos esse contendimus. Nec aliter fieri absque manifesta iniquitate, & iniuria potest, id quod à nobis ante demonstratum est, non probabilibus modo argumentis, sed prope necessariis etiam ac Geometricis rationibus, quæ in docendo vim adferre dicuntur. Sane si eiusdem æstimationis esse vtriusque anni prouentum, id est, mercedem locationis, & fructus vindemiæ perceptos à marito proponamus, talis computatio neutri coniugum damnosa futura est, ac ne vlla quidem confusio tunc erit necessaria. Sed rationem excogitare voluit Papinianus iniquitatis vitandæ, quæ ex varia fructuum quantitate, & æstimatione vtriusque anni oriretur, si mercedis solius, aut fructuum haberetur ratio. Quæ varietas in fructibus crebro accidere solet, vt experientia quotidie edocemur. dicta l. pretia rerum. Et hæc quidem paulo verbosius, sed dilucide (vt puto) in iuuentutis gratiam exequi volui, quod viderem non solum falsa atque absurda à vulgaribus Doctoribus prodita esse, sed etiam ab alijs aliquanto rectius sentientibus rem ita tractatam, vt studiosorum non pauci numeris Platonicis obscuriora eos tradidisse conquererentur.

FRAN.

FRANCISCI DVARENI IVRISCONSVLTI, DISPVTATIONVM ANNIVERSARIARVM LIBER II.

CLARISSIMO VIRO ANTONIO SENNETONIO, CVRIÆ PARISIENSIS SENATORI,

Franciscus Duarenus S. D.

SEPTIMVS iam annus agitur, Sennetoni clarissime, ex quo editus est à nobis liber, variorum Iuris locorum tum correctionem, tum interpretationem continens, cui titulum, instituto nostro conuenientem adscripsimus, Disputationum. Hoc autem genus scribendi, simul cum ipso profitendi munere aliquandiu intermissum vt repeterem, non studiosi tantum iuuenes, quos instituimus in Iure Ciuili, sed plerique etiam alij graues, & eruditi homines, à me contenderunt. Quibus ego admodum grauatè, ac penè inuitus morem gessi. Nam hæc confusa, & interrupta scriptio mihi non valde grata est, ex qua scriptoris ingenium, & industria, non magis, qua statuarij, pictorisve ars ex singulis membris, aut lineis, æstimari possit. Deinde qui locorum emendationem, librariorum vitio corruptorum, vel eorum, qui adhuc satis declarati non sunt, explicationem à me requirunt, opinione aliqua de me fortassis non vera adducti, hi ex duobus Commentariis nostris de repetitione dotis soluto matrimonio, & de verb. oblig. multa huiusmodi possunt excerpere: quorum alter iam recens editus est in lucem, alterum breui exiturum spero. Nam si ea, quę ad restitutionem Iuris ciuilis, quam molimur, excogitata à nobis, & aliter quàm à cæteris tractata sunt, carptim ex vtroque Comment. collecta in volumen redigantur, id grandius multo futurum est, illo Disputat. libro, quem primum edidimus, & cuius veluti gustu hi, de quibus nunc loquor, allecti, alterum eius generis opus tantopere à nobis flagitare videntur. Sed plerosque varietas rerum inæquabilis capit, ac delectat magis quàm ordo, & dispositio, vt in pictis stragulis accidit. Atque hinc fit, vt ex scriptis nostris ea forte acceptiora sint, ac vendibiliora, quæ mihi & paucioribus forte quibusdam aliis longè minus probentur. Quod cùm ex multorum sermone verum esse comperissem, ac tempori indulgendum esse nonnihil iudicarem, equidem precibus amicorum tandem cessi, & capita aliquot mearum obseruationum emisi, simpliciter à me descripta, & sine vlla pompa verborum, nec adeo iis dissimilia, quæ primus Disputationum liber complectitur. Nec verò inducere animum potui, vt ex cæteris lucubrationibus meis, quarum paulo antè memini, aliquid transferrem in hunc librum, ex quibus tamen accessio non mediocris fieri poterat. Sed qualecunque opusculum hoc nostrorum est, Sennetoni humanissime, id in tuo nomine nunc diuulgandum esse statui, vt nostræ necessitudinis, quam ego propter eximias virtutes tuas plurimi facio, quasi publicum extaret testimonium, ac monumētum. De amicitia virorū istius Curiæ vestræ ornatissimorū mihi parta, iam inde ex quo in Basilica Parisiensi versari primū cœpi, ea est mea existimatio, vt nihil vnquā felicius, nec diuinius mihi accidisse putē. Tam honorificū verò iudicium patrū amplissimorum nuper de me factum esse, cū de cooptatione mea in locū demortui Senatoris ageretur, vt ex tuis literis cognoui, gaudio, eóque nomine amplissimo ordini, cui vel notū esse gloriosum est, pro tanto in me officio, & honore deuinctū perpetuo me esse profiteor. Sed cū animaduerterim, te in eo tā illustri cœtu nō solū eruditione, sed etiā integritate, moderatione animi, aliísque dotibus excellere, nec vllius vnquā studium in me maius, atque ardentius expertus sim, mirari nemo debet, si te in primis colā, & optimam in te meam voluntatē, qua ratione possum, tibi, aliísque ostendere cupiā. Accipies igitur hoc munusculum, ceu amoris in te mei, gratique animi pignus, vt cætera amplecti soles, quæ à Duareno tuo veniunt. Vale. Auarici Biturig. pridie Natalium 1553.

INDEX CAPITVM HVIVS LIBRI.

De gradibus dignitatum, quibus ornari solebat magistratus Romani, recentiorum imperatorum temporibus, & quinam hi magistratus fuerint. cap.1.

Quid sit praeiudicium, seu praeiudicialis actio, & Theophili definitio explicata, tit. de actio. lib.4. Institutionum. cap.2.

Quis fuerit modus usurae nauticae, siue maritimae, ante Iustiniani constitutionem, & explicatum Papiniani responsum de nautico fœnore, aliter, quam vulgo solebat. cap.3.

Papinianum, atque Modestinum Iureconsultos de obligante rem alienam, cui dominus rei postea heres extitit, diuersa magis, quam pugnantia scripsisse, & pignoratitiam utilem apud eos varie accipi. cap.4.

Declaratum breuiter, ac simpliciter celebre rescriptum Valeriani, cap.14. de fideicommissis, lib.6. Codicis Iustiniani. cap.5

De numero versuum, ex quibus veterum Iureconsultorum libri constabant, ex constitutione Iustiniani ad Antecessores. cap.6.

De substitutionis diuisione, & responsum Papiniani de militari substitutione, cum rescripto Diocletiani, explicatum. cap.7.

Paradoxum quoddam de pacto à calumniatoribus defensum. cap.8.

De legatis, ac fideicommissis, & differentia eorum sublata à Iustiniano. cap.9.

De lege Falcidia, ac S.C. Trebelliano, & differentia quartae Falcidiae, ac Trebellianae declarata ex Martiano, ca 90. tit. ad leg. Falc. lib.35. Degestorum. cap.10.

Veterum Iureconsultorum mos in respondendo iure, quam sit cognitu necessarius in interpretatione Iuris Ciuilis. cap. 11.

Crimen pastorum quid sit in rescripto Diocletiani: qui sint Isauri latrones in constitutionibus Imperatorum, & Assassini in Pontificijs. cap.12.

De hypotheca seruitutum vrbanarum, & rusticarum, ex Martiano, & Paulo tit. de pignoribus. cap.13.

Declaratus Proculi locus perquàm obscurus cap.44. tit. de adoption. cap.14.

Emendatio interdicti cuiusdam de fluminibus, quod mendosum est in libris etiam Florentinis. cap. 15.

Sublatum aliud mendum ex Florentinis libris, cap.5. vt in poss. legator. cap 16.

An ob seruitutem nouum opus nuntietur, & quatenus ratio cuiusque legis inquirenda sit. cap.17.

De aequo & bono, & an aequitas scripta recte dicatur. cap.18.

Locus Vlpiani de lege regia, ad principis imperium pertinente, declaratus. cap.19.

Constantini de pœna plagiariorum constitutio emendata. cap.20.

Quid sit suffragium, & aulica constitutio Theodosij de suffragio explicata. cap.21.

Securitas Pop. Romani quid valeat apud Vlpianum, cap.1. ad legem Iuliam maiestatis. cap.22.

Falsum esse, quod plerique tradunt, ei, qui notatur infamia, interdictam testimonium esse. cap.23.

Constitutionem Arcadij Imperatoris de pœna liberorum in iudicio maiestatis, abrogatam non esse, aduersus Budaei sententiam. cap.24.

De publico testimonio, & explicata Gratiani Imperatoris constitutio. cap.25.

Pecuniam ciuitati surripiens, an crimine peculatus teneatur. cap.26.

Haereditatem adiri posse per procuratorem, contra receptam opinionem. cap.27.

Cuius utilitatis sint inscriptiones singulorum capitum in Digestis, vno exemplo obiter demonstratum. cap.28.

Filium Senatoris habendum esse, qui natus est ante Senatoriam dignitatem: & explicatum Constantini rescriptum, C. de dignitatibus. cap.29.

Tryphonini locus de bonorum possessione contra tabulas, declaratus ex Pandectis Florentinis. cap.30.

Emendatus Vlpiani locus cap 8. de transactionibus. cap.31.

Sententia Iuliani de auctoritate consuetudinis, & noua rescripti Constantiniani de eadem re interpretatio. cap.32.

Ob semiplenam probationem, iusiurandum non deferri, contra receptam opinionem. cap.33.

Duorum Praetoris edictorum ostensa differentia, quorum alterum est de tabulis exhibendis, alterum de modo aperiendi, & inspiciendi testamenti. cap 34.

Modicum honoris causa datum possessori, quid sit apud Vlpianum. cap.35.

De diuisione haereditatis olim apud Romanos vsitata: & locus Vlpiani obscurus de eadem re explicatus. cap.36.

Defensa vulgaris distinctio de pœna periurij, quae à quibusdam improbatur: & rescriptum Alexandri de eadem re declaratum. cap.37.

De postumo suo, & alieno ad formulam Aquilianam pertinens disputatio. cap.38.

De Oasena deportatione, ex Vlpiano & Theodosio: & de Scythica regione Aegypti. cap.39.

De veteri more tabularum, alienis praedijs affigendarum, ex Venuleio, & Constitutionibus Iustiniani. cap.40.

Cretionum solennitas, quae olim fuerit: & deleta macula ex loco Ciceronis lib.1. de Oratore, quae doctissimos quosque nostri seculi fefellit. cap.41.

Explicatus Institutionum locus de codicillis testamento confirmatis. cap.42.

FRAN-

FRANCISCI DVARENI IVRISCONSVLTI CLARISSIMI, DISPVTATIONVM ANNIVERSARIARVM

Liber secvndvs.

De gradibus dignitatum, quibus ornari solebant magistratus Romani, recentiorum Imperatorum temporibus: & quinam hi magistratus fuerint.

Cap. I.

Qvatvor dignitatum, siue titulorum gradus quibus certi magistratus ornabantur, non apud Iureconsultos solum, sed etiam alios quosdam autores fuisse comperimus. Erant enim quidam illustres, alij spectabiles, alij clarissimi, alij perfectissimi. Quæ distinctio dignitatum non videtur fuisse tempore Alexandri, sub quo Vlpianus, & quidam alij ex nostris Iureconsultis vixerunt, sed clarissimi dicebantur, qui senatorij ordinis erant. Lampridius in Alexandro, Præfectis prætorio suis senatoriam addidit dignitatem, vt viri clarissimi & essent, & dicerentur. Idem in Heliogabalo, Solus omnium Imperatorum fuit, sub quo mulier, quasi clarissima, loco viri Senatum ingressa est. Nam & Antoninus Imper. de Opilio Macrino Præfecto prætorio loquens, eum clarissimum vocat. leg. 1. C. de senten. pass. Hinc Vlpianus, Speciosas, inquit, personas accipere debemus, clarissimas personas vtriusque sexus: item eas, quæ ornamentis Senatorijs vtuntur. leg. speciosas. ff. de verb. signific. Post Alexandri igitur tempora, hic dignitatum ordo, distinctióque cœpit: quæ in plerisque Iuris nostri locis obseruatur. Illustres etenim distinguuntur à spectabilibus, l. si quando. C. de appel. nouell. 23. tit. de appel. & clarissimis, l. 1. C. vbi senato. nouel. 71. vt ab illust. spectabiles à clarissimis. l. 1. C de anno. & capit. l. peculiari. C. de prox. sacro. Perfectissimos autem infimi gradus, & ordinis fuisse, satis ostendunt omnes tituli libri duodecimi Codicis ad tit. de perfectissimatus dignitate, præter ea, quæ inferius dicturi sumus. Ac si quis velit cognoscere, quibus magistratibus singulæ dignitates attributæ sint, cum ex varijs locis Iuris ciuilis, tum maximè ex li. 12. C. id assequi poterit. Cõferet quoque ad eam rem liber vetustus, qui inscribitur Notitia Romani imperij, omnium fere magistratuum descriptionem, cum singulis titulis & insignibus, continens. In eo libro, in imperio Orientali, inter illustres referuntur Præfecti prætorio, Magistri militum, Magister officiorum, Quæstor, Comes largitionum, Comes rerum priuatarum, Comites domesticorum equitum & peditum. In imperio Occidentis quidam alij numerantur. Inter spectabiles referuntur in imperio Orientis, Castrensis Primicerius notariorum, Proconsul Asiæ, Proconsul Achaiæ, Comes Orientis, Præfectus Augustalis, Vicarius diœceseos Asianæ, Vicarius diœceseos Ponticæ, Vicarius diœceseos Thraciarum. Comes rei militaris per Ægyptum, Comes per Isauriam. Dux Thebaidos, Dux Palæstinæ, Dux Arabiæ, Dux Phœnices, Dux Syriæ, Dux Osthoenæ, Dux Mesopotamiæ, Dux Armeniæ, Dux Scythiæ, Dux Mœsiæ secundæ, Dux Mœsiæ primæ, Dux Daciæ Ripensis. In imperio Occidentis numerantur quidam alij inter spectabiles. Inter clarissimos, tam in Oriente, quàm in Occidente, recensentur Consularis Palæstinæ, Præses Thebaidos, Corrector Apuliæ, & Calabriæ: & quosdam alios refert Iustinianus sub titulo de officio Præf. prætor. Africæ. Inter perfectissimos refertur Præses Dalmatiæ, & Magister census in vrbe Constantinopoli. l. orphanotrophos. C. de episc. & cler. Equites Romani secundum gradum post clarissimatus dignitatem obtinere dicuntur. C. de equest. digni. Proinde eodem loco habendi sunt, quo perfectissimi. Sed hæc dignitas equestris ad nostram disputationem non pertinet, quia magistratus alicuius accessio non est: sed ea præditi sunt equites, quamuis nullo functi sint magistratu, vt à plebeis separentur. Tametsi autem hi tituli, magistratuum fere accessiones erant, non inficior tamen, principes his dignitatibus, quos vellent arbitrio suo ornasse. Ammian. Marcellinus lib. 21. Nec sub eo dux quisquam cum clarissimatu prouectus est: erant enim perfectissimi. Nam & plerique illustratum vacantem, id est, sine administratione, & quasdam huiusmodi alias dignitates à principe consequebantur, quo honoratiores essent, vt constat ex formulis Cassiodori. l. 2. C. vt digni. ordo seruetur. Quæri solet, an supra illustrem dignitatem aliqua reperiatur. Et existimo, nullum fuisse magistratum, cui amplior titulus adijceretur ornamenti causa, quam illustris. Consulibus tamen & Patritiis propter summam eorum dignitationem nullus huiusmodi titulus attribuebatur, qualem cæteris magistratibus attribui dicimus. l. 3. C. de Consula. atque ideo supra illustres esse dicuntur. §. in summa. Instit. de iniur. l. eos. C. de vsur. l. si quando. C. de appel. Digniores enim & ampliores erãt quam vt hæc adscititia ornamenta desiderarent. Sed cur Consularem dignitatem Clarissimatum interpretantur iuris nostri auctores, cum, vt diximus, Consul nullum talem habuerit titulum? l. 2. C. de domest. l. 1. C. de præpos. labor. & arbitror non de Consule hoc accipiendum esse, sed de consulari potius, qui inter moderatores prouinciarum erat, vt consula-

bi videtur hic esse. Vsura centesima vltra centesimum mensem, quo exæquatur sorti, non potest peti. l. si non sortem. ff. de condict. indeb. Nec refert, an in singulos mēses quis stipulatus sit, an in singulos dies, ad finem, id est, ad modum, & quantitatem centesimæ. Ita enim accipitur finis crebro apud iuris auctores, ac præsertim accipitur finis crebro apud iuris auctores, ac præsertim apud ipsum Papinianum, cuius hoc responsum est, vt docuimus lib. 1. disputat. cap. 12. Nec multum refert, an ea verba Papiniani coniungamus cum superioribus, vt quidam admonuerunt, an separatim legamus. Quod autem dicitur de centesima vsura, non est ita accipiendum, quasi in alia vsura, quæ centesima non sit, vltra duplum exigere liceat. Nam locus ille Papiniani sumptus est ex libro 3. Responsorum eiusdem: ac in ea specie, de qua consultus respondit, centesima promissa fuerat: quam verisimile est vsitatam fuisse tempore Papiniani: quamuis liceret maiorem stipulari in traiectitia pecunia.

Papinianum, atque Modestinum Iureconsultos, de obligante rem alienam, cui dominus rei postea hæres extitit, diuersa magis, quàm pugnantia scripsisse: & pignoratitiam vtilem apud eos variè accipi.

Cap. IIII.

PApiniani hæc verba sunt cap. 41. de pignoratit. action. Rem alienam pignori dedisti, deinde dominus rei eius esse cœpisti, datur vtilis actio pignoratitia creditori. Non est idem dicendum, si ego Titio, qui rem meam obligauerat sine mea voluntate, hæres extitero. Hoc enim modo pignoris persecutio concedenda non est creditori: neque vtique sufficiet ad competendam vtilem pignoratitiam actionem, eundem esse dominum, qui pecuniam debet. Sed si conuenisset de pignore vt ex suo mendacio arguatur, improbe resistit, quo minus vtilis actio moueatur. Quem locum vix quisquam ita potest interpretari, vt non sententiæ Modestini aduersetur tit. de pignoribus cap. 22. adeo vt quidam eruditi lectionem, quæ vulgo recepta est, mendosam esse censuerint. Alciat. lib. παρέργ. cap. 14. Ego vero vtriusque auctoris verba sic interpretari consueui, vt appareat minime contrarias, aut pugnantes eorum opiniones esse, sed alterius dictum ab altero, velut exceptione quadam adiecta, suppleri, ac declarari. Quod nec nouum est, nec mirum cuiquam videri debet. Sed vt sententiam meam hic exponam, duæ apud Papinianum proponuntur hypotheses de pignoris obligatione: in quibus quæritur, an ea obligatio efficax sit, & actio hypothecaria eo nomine detur creditori. Prior species est de eo, qui rem alienam pignori dedit, deinde eius rei dominium acquisiuit: & ait Papinianus vtilem dari pignoratitiam creditori, id est, hypothecariā, quæ in rem est. Nam hoc verbum ita plerunque accipitur. l. duobus. 19. leg. penult. ff. de except. rei iudic. leg. communi. 7. §. inter eos. ff. commun. diuidun. l. in hac actione. 3. §. est autem. ff. ad exhib. Vtilis autem dicitur hypothecaria passim in Iure Ciuili, non solum ea, quæ ex sententia per interpretationem: sed etiam ea quæ ex verbis edicti prætorij datur. leg. 1. ff. de pignor. Est enim inducta primum à Iureconsultis ad similitudinē & exemplum Seruianæ actionis de rebus coloni: vnde & quasi Seruiana plerunque dicitur. §. Item Seruiana. Instit. tit. de action. Sed prætores postea certam formulam, & edictum de ea proposuerunt. Proinde ad Seruianam relata, semper vtilis recte dicitur: quia non tam ex verbis edicti Seruiani, quam ex eius mente per interpretationem Iureconsultorum profecta intelligitur. Ex edicto autem nouo, quo hæc actio post Seruianum edictum proposita est, potest competere tam directa ex verbis edicti, quàm vtilis ex mente & sententia eiusdem. Itaque vtilis hypothecaria poterit diuidi in duas veluti species, quarum vna dicitur directa, altera vtilis. Idémque perspici potest in actione Publiciana, quæ vtilis dicitur, cum ad Ius Ciuile & directam rei vindicationem refertur. §. namque. Instit. de action. Directa verò appellatur, cum opponitur ei, quæ ex mente tantum edicti Publiciani, non etiam ex verbis competit. leg. nec quasi. ff. de rei vind. Itaque vtilem pignoratitiam, siue hypothecariam, perinde sic accipimus, ac si hypothecariam simpliciter dixisset Papinianus: tametsi Diocletianus rescripserit, in hac specie nō ordinariam, directámque actionem, sed vtilem tantum competere. l. cum res. C. si res alien. pign. dat. Secunda species est, de eo, qui hæres extitit ei, qui rem suam obligauerat: in qua specie Papinianus scribit nō idem quod in priore dicēdum esse, nec hypothecariam actionem competere. Nam prior species à verbis edicti prætorij multum aliena non est. Si quis rem suam obligauerit, &c. Hic enim debitor non malè dici potest rem suam obligasse, licet tempore obligationis aliena esset. At si hæres extitero ei, qui rem meam obligauit, quamuis mea res sit, & pecuniam debeam creditori, tamen verum est, à me nunquam obligatam fuisse. Quod cum animaduerteret Papinianus has duas hypotheses distinxit. Nondum enim erat receptum tempore Papiniani, vt in posteriore specie actionem darent Prætores. Quare Papinianus ait, vtilem pignoratitiam, id est, vt nos interpretamur, hypothecariā simpliciter non competere, non distinguens, an directo, an vtiliter agi possit. Considerabat enim in priore specie actionem vulgo dari solitam esse, siue ex verbis edicti, siue ex sententia daretur: quod nondum in hac posteriori specie receptum erat, nec eadem vtraque ratio esse videbatur. Verum Modestinus ita hoc dictum Papiniani interpretatur, vt ex pòst facto pignus directo quidem non conualescere dicat, sed vtilem pignoratitiam dari creditori. leg. si Titio. ff. de pign. Credibile enim est, Modestini tempore, qui posterior Papiniano fuit, in vsum paulatim inductam hanc actionem fuisse. Proinde dicendum est, Modestinum Papiniano minime aduersari, sed edicto Papiniani exceptionem addere, quam Papinianus ob eam, de qua iam diximus, caussam omisit. Quæ interpretatio Modestini facit, vt inter priorem posterioremque speciem nulla sit differentia. Extremorum autem Papiniani verborum. Sed si conuenisset de pignore, &c. sensum assequi Accursius non potuit: quibus mihi videtur docere Papinianus, debitorem in priore specie ex suo mendacio argui, si resistat quominus actio moueatur, &c. quia verū est, eum rem obligasse. Sed in posteriore specie, is, qui nunc debitor est, nunquam obligauit rem, vt mēdacij alicuius, aut perfidiæ insimulari queat.

Declaratum breuiter, ac simpliciter celebre rescriptum Valeriani, cap. 14. de fideicommissis, lib. 6. Cod. Iustiniani.

Cap. V.

REscripta, quæ Iustiniani Codice cōtinentur, constitutiones generales non sunt, sed responsa quædam Principum de iure in singulis caussis consultorum vt ostendimus li. 1. disputat. cap. 41. Quæ rescripta ideo obscura plerunque nobis apparent, quod libelli non extent Principibus oblati, vel à iudicibus, vel à litigatoribus ipsis, in quibus singulæ hypotheses descriptæ erant. Itaque ea interdum occurrunt rescripta, vt nemo, nisi acri admodum iudicio præditus, & valde tri-

tius, ac exercitatius in Iurisconsultorum libris aptã congruámq. hypothesim fingere possit. Idque cum in multis huiusmodi rescriptis animaduertere liceat, tum maximè in hos Valeriani imperatoris: de quo quid senserint, non Accursius modo, & Bartolus, sed etiam longe eruditior Alciatus in suis Dispunctionibus, non referam: sed exponam breuiter sententiam meam, plenius eam fortassis alibi explicaturus, si ita occasio tulerit. Verba rescripti hæc sunt: Imperatores Valerianus, & Gallienus Augusti Faltoni. Ea, quam frater tuus instituerat, siue quæsita, siue non quæsita hæreditate decesserit: cum tamen simpliciter ante, quam duodecimũ ætatis annum impleuisset, verbis precarijs testamento facto nonnullos ei voluerit substitutos, nihil prohibet fideicõmissum petere, vel ab ipsius hæredibus, qui bona intestatæ tenẽt. Tunc enim locum habent, quæ regulariter traduntur, ea, quæ in testamento relinquuntur, si ex testamento non adeatur hæreditas, non valere, cũ verbis relictis directis adiri potuit hæreditas, non cum illa ipsa sic est data, vt esset ab intestato successoribus postulanda. Quod rescripsimus, sequẽtes adseuerationem tuam, quasi scripta hæres non fuerit iure adoptata. Alioquin si in familia relicta hæres facta decessit, & consequenter ipsius hæredes petitioni fideicommissi respondere coguntur. PP. 14. Calend. Septembr. Valeriano III. & Gallieno II. AA. Coss. Huius igitur rescripti species, siue hypothesis ita à nobis fingetur, vt verbis conueniat, nec a ratione Iuris aliena sit. Titius frater Sempronij puellam impuberem adoptauit, sed non iure ac legitime. Deinde eam instituit, non ciuilibus verbis vtens, nec directis, sed precarijs tantum, ac fideicommissi, hoc modo, Volo vt puellæ hæreditatem meam dent hæredes mei. Deinde substituit huic puellæ quosdam alios post mortem puellæ simpliciter, non autem si impubes decessisset. Decessit puella: quæritur, an substituti possint fideicõmissum petere. Causa totius quæstionis ac dubitationis est, quod non adita hæreditate ex testamento, fideicommissum non videtur deberi l. si nemo. ff. de reg. iur. At hic nullus hæres extitit ex testamento, qui hæreditatem adierit. Verum hic rescribit Valerianus, fideicommissum peti posse, vel ab ipsis hæredibus, qui bona intestati tenẽt, id est, etiam à legitimis hæredibus Titij, nedum à testamentarijs, quos constat hic nullos fuisse. Nec nos mouere debet, quod dicitur, nisi hæreditas adita fuerit, non posse fideicommissum peti, &c. Id enim accipiendum est, cum verbis directis, ac ciuilibus hæreditas est relicta, non verbis fideicommissi, vt sit ab intestato successoribus postulanda. Quod accidit in hac specie, vt iam diximus, in qua testamentum vim codicillorum habet: quia tametsi seruatis solennibus factum fuerit, tamen apparet testatorem voluisse, vt codicillos, valere, ex eo quod non instituit directo hæredem, nec verbis ciuilibus, sed fideicommissi l. vlt. ff. de iur. codicil. l. non codicillum. C. de testa. Poterat autem dubitari in proposita specie, num possint conueniri hæredes puellæ, tanquam legitimi. Quæstionem facit, quod puella adoptata fuisse dicitur à Titio: vnde videtur iure sui hæreditatem Titij ad suos hæredes transmisisse. Sed Valerianus rescripsit à legitimis hæredibus Titij fideicommissum peti, nullam faciens mentionem hæredum puellæ: quia propositum fuerat, eam non iure adoptatam fuisse, atque ideo in familia Titij non fuisse. Aliàs non alij essent legitimi hæredes Titij, quàm ipsius puellæ. Hæc mihi videtur simplex, & plana expositio huius capitis, quod digeri, quos adhuc legis scriptores obscurant magis, quà explicant. Nam de Antonij Goueani, viri, meo iudicio, docti & acuti, interpretatione nuper, vt accepimus, edita, nihil iudicare possum, quod ea in manus meas, quamuis à me diligenter quæsita, nondũ venerit.

De numero versuum, ex quibus veterum Iureconsultorum libri constabant, ex Constitutione Iustiniani ad Antecessores.

CAP. VI.

IVstinianus noster in constitutione quadam ad iuris doctores, siue Antecessores scripta, in qua rationem docendi iuris præscribit, his verbis vtitur: Ex tanta legum multitudine, quæ in librorum quidem duo millia, versuum autem tricies centena extendebatur, nihil aliud, nisi sex tantum libros à voce magistri studiosi accipiebant, &c. Ex quo apparet, non fuisse satis visum Iustiniano, numerum librorum exprimere, sed præterea versuum ipsorum numerum adijcere voluisse: quod mirum plerisque videtur. Sed hic mos veterum fuit, vt bonorum librorum versus numerarent, ac describerent, id est, vt existimo, membra orationis integra, vel periodos, quæ Hieronymus in Rufinum, versuum cola vocat. Hic autem mos vetustus vel ex Diogene Laertio in vita Aristotelis, Theophrasti, & aliorum Philosophorum cognosci potest: quorum libros ita describit, vt quot versus contineant, fere adscribat. Sed & Plinius lib. 30. Naturalis historiæ, cap. 1. Hermippus, inquit, qui de tota ea arte diligentissime scripsit, & vicies centum millia versuum à Zoroastre condita, indicibus quoque voluminum eius positis, explanauit, præceptorem, à quo institutum diceret, tradidit Azonacẽ, &c. Galenus quoque in libros Hippocratis de natura humana, ostendens qui veri germanique libri sint Hippocratis, quique adulterini & suppositi, numerum versuum, ex quibus singuli constant libri, refert. Idem libr. 1. de Anato. administ. scribit, Lycii, nescio cuius commentarium se legisse, adeo prolixum, vt quinque versuum millia contineret.

De substitutionis diuisione: & responsum Papiniani de militari substitutione, cum rescripto Diocletiani, explicatum.

CAP. VII.

CVm de hæredis substitutione testamentaria dissereremus in publico auditorio, diuisione vtimur, quæ aptior ad docendum, commodiórque videtur esse, quam quæ vulgo traditur: & aliam vulgarem, aliam pupillarem, aliam quasi pupillarem, aliam militarem esse dicimus. Ac de vulgaris & pupillaris appellatione nobis conuenit cum cæteris professoribus Iuris Ciuilis. Quæ vero à nobis quasi pupillaris dicitur, eam alij exemplarem ineptissime vocant, propterea quod exemplo substitutionis pupillaris inducta & recepta sit. §. qua ratione. Institut. de pupil. subst. Qua ratione peculium quoque aduocatorum, exemplare dicendum erit: quia militum exemplo aduocatis id habere permittitur. Sed vt veteres Iureconsulti quasi castrense peculium id appellant, non exemplare. lege. vltim. Cod. de inoffic. testa. sic nos quasi pupillarem substitutionem vocamus, quæ similis pupillari, & ad exemplum eius comparata est. Non minus inepte compendiosa substitutio dici solet ea, quam militarem appellamus. Nec sane verbum hoc magis Latinum, aut vsitatum est in hac significatione apud Iuris authores, quàm verbum exemplaris, de quo iam diximus. Sed de his plenius alias. Iam vero Papiniani responsum celebre hoc genere substitutionis, simul cum Diocletiani rescripto, quod huic contrarium esse videtur, explicaturi sumus, ne quis Accursianorum, me Grammaticum hic agere, non Iureconsultum, ridicule, vt fit, conqueratur. Id enim istis in more est, cum nullis hominibus Grammaticorum ars, atque opera, magis necessaria videatur.

Verba Papiniani hæc sunt l. centurio. ff. de vulg. & pupil. Centurio filio, si intra vicesimum & quintum ætatis annũ sine liberis vita decesserit, directo substituit, intra quatuordecim annos etiam propria bona filij substitutus iure communi capiet: post eam autem ætatem, ex priuilegio militum, patris duntaxat, cum fructibus inuentis in hæreditate. Ex quibus verbis colligimus, cum pater, idemque miles, substituit directo filio suo, si intra vicesimum & quintum annum decesserit, multum referre, an filius decesserit impubes, an post pubertatem. Nam si decesserit impubes, substitutus capiet iure communi bona propria filij, tanquam ex pupillari substitutione: quia substitutio pupillaris ad bona impuberis pertinet. Si verò iam pubes filius decesserit, substitutus propter priuilegium militis, bona capiet tantum paterna. Substitutio enim militaria ad alia bona, quam militis non porrigitur. l. §. cum filiusfamil. ff. de milit. testam. Quod autem Papinianus respondit, substitutum bona testatoris capere cũ fructibus inuentis in hæreditate, argumẽto est hanc substitutionem fideicommissariam non esse, cum fructus inuenti in hæreditate non restituantur fideicommissario. l. in fideicommissariam. ff. ad Treb. Qua tamen in re magna contentio est doctorum scholasticorũ, propter subobscura Diocletiani verba, C. de impub. & aliis subst. c. 8. quibus significare videtur, post pubertatem iure tantum fideicommissi, substitutionem huiusmodi valere. Si vero, inquit, post pubertatem, te eius successionem obtinente, velut ex causa fideicommissi, bona, quæ cum moreretur, patris eius fuerunt, à te possint peti. Verum hic mihi videtur eorum verborũ sensus esse; hanc substitutionem, quæ directa est, perinde valere, ac valeret iure fideicommissi, si verbis fideicommissi facta esset. Nam certi iuris est, valere fideicommissum post pubertatẽ. l. cohæredi. §. cum filiæ. de vulgar. Sed quia verbis ciuilibus directo hic substituerat testator, dubitabatur an valeret. Et Diocletianus animaduertens, militem esse testatorem, ita rescribit, vt iam diximus, ostenditque militem non minus directo substituere post pubertatẽ posse, quàm ex causa fideicommissi. Hæc autem verba, te eius successionem obtinente, &c. sic accipienda sunt, vt mater succedãt filio, substitutus bona testatoris capiat: quia non iure communi, sed militari priuilegio, succedit. Sed cur substitutus petere dicitur à matre dixerit aliquis? Respondeo, exposuisse fortassis mulierem in libello precum, seu occupasse omnia bona tam patris quàm filij, & consuluisse Imperatorem, an substitutus ea bona petere ab ea posset. Cui respondet Imperator, substitutum bona petere posse non filij, sed testatoris. Qui negant in ea specie substitutionem directo, & verbis ciuilibus factam fuisse, conuincuntur verbis Diocletiani, cum ait secundum hæredem scripsisse. Qui cõtendunt, Diocletianum loqui de substitutione, quæ vsque ad certum tempus facta non est, non videntur horum verborum sensum percepisse. Si verò substitutio in secundum casum vel expressa, vel compendio non vsque ad certam ætatem scripta reperiatur, &c. His enim verbis, si quid iudicij habeo, Diocletianus significat, nihil referre, an substitutio expressim fiat, id est, certo tempore expressa, puta si intra vicesimum & quintum annum decesserit, an compẽdio verborum, non vsque ad certam ætatem: vt puta, si decesserit, vel quãdocunque decesserit. Alciat. lib. παρέργ. 10. ca. 1. Sunt qui existiment Diocletianum velle, substitutionẽ militarem in ea hypothesi, etsi directa sit, tamen fideicommissariæ quadantenus similem esse: idque significari his verbis, velut ex causa fideicommissi. Verum probabilior est, nisi fallor, nostra interpretatio, & verbis Diocletiani, rationique iuris magis congruit.

Paradoxum quoddam de pacto à calumniatoribus defensum.

Cap. VIII.

CVm annos ab hinc circiter quindecim in schola Biturig. in qua etiam nunc profiteor Ius Ciuile, de pactis dissererem, conatus sum ostendere quanto in errore versentur, qui putant pactum generale nomen esse apud Iureconsultos, & omnem contractum contractũ conuentionémque significare: id quod inter iuris professores vulgo receptum est. Nec vero dubitabã, quin vel nouitas rei sola plerisq. displiceret, iis præsertim, qui in magistrorum suorũ verba iurarunt, nec fas esse putant latum vnguẽ ab eorum opinionibus recedere. Sed quotquot sunt huius generis, ita fere nos oppugnant: vt defensio nobis superuacanea videatur. Cũ aliis quibusdam acutioribus non paulo & eruditioribus nunc mihi res est, ac cum Eguinario Barone maxime, cuius extat aduersus nostram sententiam, suppresso quamuis nostro nomine, accurata disputatio, post aliquot annos edita, quam noster de pactis commentarius exiit. Verum si absq. cauillatione accipiãtur Iureconsul. de hac re scripta, facile erit iudicare, pactum apud eos vsurpari, pro ea conuentione quæ in proprium nomen non transit. Nam Vlpianus c. 1. de pactis. ἐτυμολογίαν docet, & pactum à pactione dictũ ait, quæ est duorum pluriúmve in idem consensus: vt ostendat huiusmodi conuentionem ideo à pactione & paciscendo nomen habere, & pactum dici, quia præter pactionem nihil aliud habet, propter quod vocari aliter debeat. Argumento etiam illud est, quod Vlp. c. 7. scribit, conuentiones iurisgentium, quæ transeunt in propriũ nomen, actionem parere: eas quæ proprium nomen non habent, non parere. Ac paulò post ait, ex pacto actionẽ non nasci: satis ostendens, pactum dici eam conuẽtionem, quæ non transit in proprium nomen contractus. Sed nihil necesse est, ea argumẽta hic repetere, & inculcare, quæ ex nostris, qui iam vulgati sunt, cõmentarijs cognosci possunt. Superest vt obiecta diluamus. Ac in primis objiciũtur nobis loci aliquot Ciceronis, in quibus pactũ dicitur esse, quod inter aliquos conuenit. Sed conuenire apud Ciceronem intelligimus simpliciter cõuenire, vt verba antecedentia & sequẽtia satis demonstrãt. Cum. n. opponit ius, quod ex pacto est, ei iuri, quod est ex l. ea diuisio ostendit vẽditionem, & alios cõtractus, qui legitimi sunt, pacta non dici. Deinde cũ ait, ius quoddã esse ex pacto, ne de omni quidem pacto id intelligit, sed de eo quod ex conuentu tantum valet, nec lege confirmatur. Idque docet non obscure, cũ subijcit, pacta quædam legibus seruari, alia ex conuentu, quæ iuri præstari dicũtur. Sic verbũ promittere, apud Senecam accipitur lib. 5. de benefic. cum ait, Quæ lex ad id præstãdum nos, quod alicui promisimus, alligat. Querar tamen cũ eo qui arcanum sermonem non continuit, & fidem datam, nec seruatam, indignabor. Si quis igitur conuentiones velit partiri in species, nõ incommoda erit hæc diuisio, secundum rationẽ loquẽdi Ciceronis. Conuentionum duo genera sunt: vnum, cum quis emit, aut vẽdit, locat aut conducit, aut aliem contractum init, qui proprium nomen habeat: alterum cùm duo vel plures inter se paciscuntur, vel cum quid inter aliquos conuenit. Nam in posteriore membro diuisionis verba, quæ generalia sunt, interpretatione restringimus, quasi ita dictum esset, quod inter aliquos conuenit tantum, nec transit in proprium nomen contractus. Diuisiones enim eiusmodi ac diffinitiones interdum occurrunt, quas sine cauillatione cõmode interpretari oportet: vt cum dicimus, legitimam hæreditatem esse, quæ lege defertur: testamentariam, quæ

defertur testamento. l.1.ff. de peti.hæred.necesse est in priore membro subaudire dictionem exclusiuam, tantum: quoniam testamentaria lege quoque defertur. leg. obueuire. ff. de verb. signific. Item cum actionem directam dicimus, quæ ex verbis legis datur, vtilem quæ ex sententia, intelligimus ex sententia tantum, non etiam ex verbis. Alioqui directa non daretur ex sententia, quod falsum est. Simile quiddam est in mortis causa capione. l. mortis causa capitur. ff. de donat. causa mort. item in negotijs gestis. Sed tam multa hic exempla adducere superuacaneum esset. Præterea obijcitur nobis, quod I.C. dicunt, pactum proficere ad nouum contractum emptionis: pacto nouam emptionem intercessisse videri, & similia. l. iuris gentium. §. adeo. l. si vnus. §. pactus ne peteret. ff. de pactis. l. pacta conuenta. ff. de contrag. empt. Ex eo enim colligunt, pacti appellatione emptionem contineri: quod nostræ sententię maximè contrarium est. Sed animaduertere hi debuerunt, etsi reperiatur actus interdū, qui & pactum sit, & emptio, non ideo tamen pacti appellatione emptionem contineri, tanquam pacti species sit. Nam post contractam emptionem, si pacto cōueniat vt res sit inempta, deinde altero pacto vt empta sit, &c. posterior conuentio pactum est: quia hoc agitur inter paciscentes, vt venditio prius facta confirmetur, quæ priore pacto sublata fuerat, non autem vt venditio noua ineatur. Sed quia fieri non potest, vt obligatio prius extincta reuiuiscat, & in hoc pacto interuenit consensus, qui ad perficiendam emptionem sufficit, interpretatione Iurisprudentium noua emptio contracta esse intelligitur. Sic idem actus & pactum est secundum propositum paciscentium, & testamentum militare secundum interpretationem Iuris. l. licet. C. eod. tit. Idémque in acceptilatione obseruare licet, quæ pactum aliquando in se continet. l. si vnus. §. si acceptilatione obseruare licet, quæ pactum aliquando in se continet. l. si vnus. §. si acceptilatio. ff. de pact. l. an inutilis. ff. de accep. Nemo tamen idem contenderet testamentum pacti, aut pactum acceptilationis speciem esse. Cætera argumenta, quibus in nos vtuntur aduersarij, adeo friuola, leuiáque sunt, vt ea confutare non sit necesse.

De legatis & fideicommissis, & differentia eorum sublata à Iustiniano.

CAP. IX.

QVid sit legatum, quídque fideicommissum, docet Vlpianus in Instit. tit. de leg. his verbis: Legatum est, quod legis modo, id est imperatiuè, testamento relinquitur. Nam ea quæ precatiuo modo relinquuntur, fideicommissa vocantur. Idem sub tit. de fideicom. in eo. lib. fideicommissum, inquit, est quod non ciuilibus verbis, sed precatiuè relinquitur, nec ex rigore iuris ciuilis proficiscitur, sed ex voluntate datur relinquentis. In legatis enim, quę ex legibus & iure ciuili ortum habent, verba quædam solennia erant ipsis legibus inducta, sicut & in hæredis institutione: quæ idcirco legitima & ciuilia verba dicuntur. l. verbis ciuilibus. ff. de vulg. l. vlt. C. de testa. tut. l. directas. C. de testa. manumiss. veluti do, lego, capito, sumito, habeto, hæres meus damnas esto dare, hęredem meum dare iubeo, &c. Nec licebat alijs verbis vti legando, ne contra leges fieret: adeo vt Vlpiani tempore non potuerit Græcè legatū relinqui. ibidē tit. de fideic. At in fideicommissis, quorum origo nō est ex legibus, sed ex more potius, ac iurisdictione magistratuū, vt ostendit Iustinianus in Instit. tit. de fideicom. hæred. non multum referebat, quibus verbis testator relinqueret, modo certa esset eius voluntas. l. pen. ff. de leg. 1. l. cum virum. C. de fidicom. adeo vt fideicommissum non minus Græco, quàm Latino sermone scriptum valeret. Vlpia. tit. de legat. Quæ enim plus subtilitatis habent, quàm vtilitatis, eá neglecta sunt in fideicommissis ab ijs, qui ea introduxerunt, quamuis in legatis nihil immutare auderēt propter legum auctoritatem. Huius generis est, quod ante hæredis institutionem legari non potest, sed per fideicommissum relinqui. §. ante hæredis. Insti. de leg. quod post mortem hæredis legatum relictum non valet, sed fideicommissum. §. post mortem. Instit. eod. quod à legatario legari non potest, sed per fideicommissum relinqui. §. 1. Insti. de singu. per fideicom. rel. quod legari nō potest, nisi in testamēto, aut codicillis testamēto cōfirmatis; sed fideicōmissum etiam ab intestato vtiliter relinquitur. § præterea. Instit. de fideic. hæred. quod Latini Iuniani; qui ciues Romani non sunt, legatum capere non possunt, sed fideicommissum possunt, vt Vlpian. ait: idémque videtur de quibuscunque alijs peregrinis. Theoph. instit. de fideicom. hær. Sed & aliæ differentiæ reperiuntur, tam in Vlpiani, quàm Caij institutionib. Nam fideicommissa, inquit Vlpianus, non per formulam petuntur, vt legata, sed cognitio est Romæ consulum, aut prætoris, qui fideicōmissarius vocatur: in prouincijs verò Præsidum prouinciarū. Vnde persecutio hęc dicitur extraordinaria à iuris auctoribus. l. pecuniæ verbum. §. actionis. ff. de verb. signif. quia solennis ordo dandorum iudiciorum hic prętermittitur: nec iudicem dat Prætor, sed ipse cognoscit, ac iudicat. Præterea ex fideicommisso tardius soluto, vsuras & fructus deberi. Caius scribit: ex legato non deberi, sed legatum duplari. Has autem differentias, & quasdam alias (non enim hic omnes referre nobis curæ fuit) sustulit Iustinianus Constitutionibus suis sub tit. commu. de leg. & exæquauit legata fideicommissis. Itaque dubitandum non est, quin hæc verba ex Constitutione Iustiniani sumpta sint, quæ leguntur c. 1. de legat. Per omnia exæquata sunt legata fideicommissis. Ac in plerisque vetustis codicibus illud caput inscriptionem Imperatoris, non Vlpiani, habet. Qua de re cum aliquādo studiosos admonuissem in commentario de pactis, fuerunt qui nobis contradicerent, auctoritate exemplaris Florentini adducti, in quo inscriptio hæc legitur, Vlpian. lib. 67. ad edict. Sed cum illud exemplar multis in locis mendosum sit, nec archetypum Iustiniani, nō arbitror tantum ei tribuendum esse, vt in veritate lectionis inuestiganda, aliorum librorum auctoritas, interdum alicubi meliorum, nihil nos moueat. Ac fortassis Tribonianus verbis Vlpiani quædā detraxit atque addidit, propter eam Constitutionem, vt & in plurimis alijs locis ab eo factum animaduertimus. Vlpian. aliquid forte scripserat de similitudine legatorum, & fideicommissorum, inter quæ magna erat olim etiam Vlpiani tempore affinitas. Sed quia non omnino ea exæquauerat, visum est Triboniano, eius verba immutare, vt Constitutioni Imperatoriæ conuenirent. Atque hinc factum esse credibile est, vt quidam libri inscriptionem Imperatoris, alij Vlpiani habeant. Nec alienum à vero est, aliquid de hac re scriptum fuisse ab Vlpiano ad interdictum quod legatorum. Sed hoc à me fusius disputatum est in capitis illius primi de legatis interpretatione.

De lege Falcidia, ac S.C. Trebelliano: & differentia quarta Falcidia ac Trebelliana declarata ex Marciano, c. 90. tit. ad leg. Falcid. lib. 35. Digestorum.

CAP. X.

LEx Falcidia, quæ lata est à Falcidio tribuno plebis, vt Dion auctor est in Augusto, & Hieronymus in Chron. Eusebij. c. quædā. 2. dist. 1. can. liberā legandi facultatem dat his verbis: Qui ciues Romani sunt, &c. apud Paulum c. 1. ad legem Falcidiam. Abrogantur anim

nām eo capite leges Furia & Voconia, quę nō permittebant ciuibus, quicquid vellent, legare, vt ex Theophilo cognosci potest, & Vlpiano in Institutionibus tit. 1. quamuis lex duodecim Tabularum, vtraque longe antiquior, liberam legandi potestatem cōcederet. l. verbis legis. ff. de verbo. signific. Secundo capite modus præfinitus est legatis, & cautum est, ne minus quam quartam partem hæreditatis ex testamento hæredes capiant. Tertium caput translatitium est, nec fere quicquam in eo continetur, quod ad confirmationem aliorum non pertineat. Quod autem dicitur, Sine fraude, sic interpretor, sine pœna quadrupli legis Furię, de qua iam diximus: etsi quidam eruditi de periculo æris alieni hæc verba intelligant. Vlpianus in Institutionibus tit. 1. Minus quam perfecta lex est, quæ vetat aliquid fieri, & si factum sit, non rescindit, sed pœnam iniungit ei qui contra legem fecit: qualis est lex Furia testamentaria, quę plus quam mille assium legatum prohibet capere, & aduersus eum, qui plus ceperit, quadrupli pœnam constituit. Post legem Falcidiam secutum est Senatusconsultum Pegasianum, quo cautum est, vt ei, qui rogatus esset hæreditatem restituere, perinde liceret quartam partem retinere, atque ex lege Falcidia ex legatis retinere conceditur. Estque eadem retentio permissa ex singulis rebus, quæ per fideicommissum relinquuntur. §. sed quia hæredes. Instit. de fideicommiss. hæred. Lex igitur Falcidia ad legata, Senatusconsultum ad fideicommissa pertinet. Et quia Trebelliano Senatusconsulto, quod de hac re factum est post Senatusconsultum Pegasianum, omnia attribuit Iustinianus, quæ de fideicommissis constituta sūt, Institut. de fideicommiss. hæred. hanc quartam nos Trebellianam vocamus, tametsi ea quoque à Iureconsultis Falcidia dicatur, quod ad exemplum Falcidiæ introducta sit. Sed melius ac commodius erit, docendi causa suo quamq. rem nomine appellare. Itaque vt ad discrimen quartæ Falcidię ac Trebellianę veniamus, Martianus lib. 13. Instit. ait, in Falcidiam imputari ea tantum, quæ iure hæreditario capit hæres, non quæ iure legati, vel fideicommissi, vel implendæ conditionis causa: in Trebellianam vero, quicquid hæres capit iudicio testatoris, siue iure hæreditario, siue legati, vel fideicommissi capiat. l. in quartam, ff. ad leg. Falcidiæ. Diuersitatis autem huius ratio subobscura est, de qua multæ variæque opiniones reperiuntur, quas refellit Alciatus in Paradoxis. Nec facile rationem hanc assequuntur, qui originē iuris non norunt, aut nō satis accurate expēdunt. Ius enim ciuile, quod nobis scriptum reliquit Iustinianus, ex variis partibus constat, veluti ex legibus, Senatusconsultis, Edictis, Responsis, &c. Quarum partiū aliæ successerunt aliis veluti Senatusconsulta quædam & edicta Prætorum legibus veteribus: nec eodem tempore omnes hæ iuris partes receptæ sunt. l. 2. de orig. iuris. Ac interdum accidit, vt Senatusconsulta, & edicta Prætorum, leges subsequantur, ac imitentur cum aliquo temperamento æquitatis: tametsi Prætorum, atque adeo Senatus quoque ipsius potestas inferior legibus esset, vt alias ostendimus. Exempli gratia, lege cautum est, vt filiusfamilias iussu patris hæreditatem adeat. Quam legem sic interpretantur Iurisconsulti, vt præcedere iussum patris oportere dicāt, nec consensum eius, siue ratihabitionem sufficere. l. si quis mihi bona. ff. de acquir. hæred. Legem etenim interpretantes, non temere sibi permittunt à verborū proprietate recedere. At in bonorum possessione, quā ad exemplum hæreditatis introduxerunt Prætores, sufficere dicitur patris consensus. l. 1. Cod. qui admit. ad bonorum possess. Cum enim lex subtilitatem quandam magis, quàm æquitatem, videretur eis habere, sic eam imitari voluerunt in bonorum possessione, vt æquitatis maiorem haberent rationem. Qua in re non immutarunt quod lege cautum erat de hæreditate, ne quid decederet legis autoritati: sed in bonorum possessione exemplum legis ita secuti sunt, vt æquitate eam temperarent. Simile exemplum est in restitutione hæreditatis ex causa fideicommissi: quæ restitutio non ex legibus, sed ex magistratuum iurisdictione, & Senatusconsultis ortum habet. Instit. de fideicommiss. hæred. Nam in ea restitutione, non magis requiritur iussus patris, aut domini, quàm in bonorum possessione de qua iam diximus, sed consensus vel ratihabitio sufficit. l. seruo inuito. ff. ad S.C. Trebellian. Quamuis enim hæc restitutio fideicommissaria, similis sit hæreditatis acquisitioni, & ad eius exemplum recepta, æquitas tamen & vtilitas suasit, vt ab eo exemplo nonnihil recederetur in introducenda restitutione. Et frequenter exempla occurrunt, in quibus Iureconsulti simplicitatem in fideicommissis amplectuntur magis, quàm in legatis, propterea quod in legatis sequuntur authoritatem legum, quibus ea introducta sunt. Recepta enim sunt fideicommissa exemplo legatorum cum quodam temperamento, & plerisque subtilitatibus neglectis, quæ in legatis obseruabantur: idque intelligi potest ex his, quæ disseruimus cap. 9. Præterea exemplum est luculentum in lege Falcidia, & S.C. Pegasiano siue Trebelliano. Nam capite secundo legis Falcidiæ, cuius paulò ante meminimus, ita cautum est de quarta parte ex legatis detrahenda, vt ex verbis appareat, legislatorem voluisse hæredem habere cum quadrantem ex hæreditate. Ne minus quàm quartam partem hæreditatis ex testamento hæredes capiant. Quare hanc partem legis sic interpretati sunt prudentes, quasi in eam quartam voluerit tantum imputari Falcidius id, quod hæres iure hæreditario caperet. Successit longo post tempore S.C. Pegasianum, cuius verba si extarent, vt legis Falcidiæ, minus fortassis in eo laboraremus, quod hic nos tantopere angit. Sed quantum colligi potest ex institutionibus Iustiniani tit. de fideic. hæred. cautū fuit eo S.C vt hæredi liceret quartam partem retinere, non aliter facta mentione hæreditatis. Vult igitur quartam partem bonorum deduci ex fideicommissis, sicut lege Falcidia quarta hæreditatis pars ex legatis deducitur. Ex quo intelligimus, Senatum ita secutum esse exemplum legis Falcidiæ, quæ de legatis lata fuerat, vt æquitatis temperamentū adhiberet, & simplicitatem magis spectaret in fideicommissis, quàm veteres Legislatores in legatis: quanquā de legatis nihil immutatum est à Senatu, propter legis auctoritatem. Et sane æquius videtur, quod de fideicommissaria restitutione constitutum est: nempe ea imputanda esse in quartam, quæ hæres iudicio testatoris quacunque ex causa capit. Nam hæc quartæ detractio ad conseruationem testamētorum pertinet, ne is, qui sine commodo est hæres institutus, nō adeat hæreditatem, & sic irritum fiat testamentum. Instit. de lege Falcid. Senatus igitur non tam verbis Falcidiæ hærens, quàm ad rationem, & æquitatem respiciens, existimauit sufficere, si hæres quocunque iure quartam bonorum testatoris habeat, quasi hoc commodo ad adeundam hæreditatem satis alliciatur. Quod autē Martianus ait, in Falcidiam non imputari quod hæres capit iure legati, sic accipiendum est, pro ea parte, quam accipit à cohærede. Nam si testator institutis duobus hæredibus, vni prælegauerit fundum quendam suum, hæres idemque legatarius partem fundi quasi à seipso capit iure hæreditario, partem verò alteram iure legati à cohærede suo. l. in fideicommissariam. §. vlt. ff. ad S.C. Trebel. Proinde pars tātum ea imputatur in Falcidiā, quæ hæreditaria est, nō etiā altera, quæ à cohærede accipitur. Et hoc videtur significari his Martiani verbis:

Pro ea verò parte, quam accepit à cohærede, extra quartam, id est, quod à cohærede accipitur. Quæ verba cæteri fere de quarta Trebelliana, non de Falcidia, intelligi volunt. Quanquam ex iuris professoribus huius temporis quidam non incelebris nec ineruditus, vt audio, à vulgari opinione nuper quoq. ausus est recedere.

Veterum Iureconsultorum mos in respondendo de iure quàm sit cognitu necessarius in interpretatione Iuris Ciuilis.

CAP. XI.

Quàm vtile, necessariúmque sit, priscorum Iurisconsultorum rationem de iure vel respondendi, vel disserendi nosse, quámque multorum & variorum iuris locorum interpretatio hinc pendeat, sæpe aliàs admonui, idque paulò fusius & explicatius nunc demonstraturus sum. Nam vt Theophilus docet in Inst. tit. de iure nat. responsum, quo vtuntur I. C. diuiditur in sententiam & opinionem. Ac sententia est vt idem ait, ὃ αὐτοτελὲς καὶ ἀναμφίβολον ἀπεφήνατο, οἷον, ἔξεστι τόδε ποιεῖν, ἢ οὐκ ἔξεστι τόδε ποιεῖν. ἐπίνοια δέ, ὃ ἐνδοιαστικῶς καὶ μετ' ἐνδοιασμοῦ προσεφώνησαν, οἷον, νομίζω ἔξεστι τόδε ποιεῖν, νομίζω ὅτι οὐκ ἔξεστι τόδε ποιεῖν. Quoties autem existimare se dicunt putare, arbitrari, opinari, probabilius esse, magis esse, verius videri, quid sequendum nobis sit facile est iudicare, cum eorum opinioni auctoritas legum tributa sit à Iustiniano. Sed & si respondeant hæsitantes, ac velut ἐπινοοῦντες, ita tamen vt appareat in quam partem propensiores sint, idem dicendum est. Huiusmodi enim responsa nunc ita accipi debent, quasi certa sit, & indubitata sententia, quæ ab ipso Imperatore profecta sit. leg. 1. §. & ideo. C. de vet. iur. enucl. Veluti cum Papinianus ait, cap. 1. de pignor. difficilius creditori, qui non ignorauit alienum, vtilem actionem dari: sed faciliorem fore possidenti retentionem. Item cùm Iureconsulti se vereri dicunt, vt in exemplis quæ sequuntur. cap. 4. de ritu nupt. Si ab hostibus patronus captus esse proponatur, vereor ne possit ista connubium habere nubendo, quemadmodum haberet si mortuus esset, cap. 67. eo. tit. Nam finita iam tutela, & nupta puella alij, vereor ne longum sit adoptionem mariti eius impediri, &c. c. 10. de iure dot. Et vereor, ne non possint in dominio eius effici, cui datæ sunt, quia post mortem incipiat dominium discedere ab eo, qui dedit. ca. 60. eod. tit. Vereor ne nō sit obligatus cap. 20. de bon. possess. cont. tab. Et vereor, ne hactenus filio suo profuerit factum hæredis scripti non adeuntis, vt eum ad portionem admitteret bonorum paternorum. cap. 48. de acquir. rer. domin. Pomponius verendum, ne nō sit bonæ fidei possessor, quamuis capiat, c. 1. de cloacis. Verendum tamen esse Pomponius scribit, ne in eo casu damni infecti stipulatio non committatur. Est & cum Iureconsulti videndum esse dicunt, id est cauendum, & attente considerandum, his verbis exprimentes opinionem suam, sed timide, ac verecunde, nempe de eo, quod certi iuris nun sit. Quo genere loquēdi Cicero quoque, & cæteri auctores Latini non raro vsi sunt. Cic. lib. 1. Officiorum: Itaque videndum est, ne non satis id, quod apud Platonem est in Philosophos dictum, quod in veri inuestigatione versentur, quódque ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo putent, propterea iustos esse. Idem libro 1. Tuscul. Illud angit, vel potius excruciat, discessus ab omnibus his, quæ sunt bona in vita: vide ne à malis dici verius possit. Sed & Hippocratem quoque ostendit Galenus, non dissimiliter locutū fuisse, cum de rebus dubijs non auderet constanter pronunciare: & multa exempla colligit ex eodem, cuiusmodi est illud: Num quod vrinas minxerint aquosas, considerandum est? Galenus lib. de Comate: Sed maxime omnium Iureconsulti nostri hanc locutionem vsurparunt in suis responsis, quēadmodum sequentia exempla demonstrant: in quibus Accursiani putant Iureconsultos proponere quæstionem, sed ad eam non respondere: quod nos alibi ostendimus in part. tracta. de pact. & l. 4. ff. de verb. oblig. cap. 31. de pact. In persona tamen filijfamilias videndum est, ne aliquando, etsi pactus sit ne ageret, valeat pactio. Vbi Accursius phrasim Iureconsulti non intelligens, ait eum non respondere, an filio sit nocitura pactio. cap. 27. de ædilit. edicto. Videamus ne iniquum sit, emptorem compelli dimittere corpus, & ad actionem iudicati admitti, si interdum nihil præstatur propter inopiam venditoris. cap. 57. de euictio. Quod cum ita est, videamus num etsi ab eo, qui vicerit, donata legatáve res fuerit emptori, æque dicendum sit ex stipulatu actionem non nasci, &c. cap. 46. de petit. hæred. Videamus tamen, ne non aliter petitor hæreditatis legatum restituere debeat, quàm caueatur, si contra eum de hæreditate iudicatum fuerit, reddi ei legatum, cum sit iniquum, &c. cap. 24. de lib. caus. Videndum, nē inueniatur ratio, quemadmodum subiecto aliquo, qui liberalia controuersiam moueat, interim actiones excludantur: æque enim ex euentu iudicij liberalis, aut vtilis, aut inanis actio efficietur. cap. 55. de acquirend. rerum domin. Videamus ne interim, laqueum in publico an priuato posuerim, &c. cap. 65. eod. tit. Videamus ne hoc falsum sit de ea insula, quæ non ipsi alueo fluminis cohæret, sed virgultis, aut alia qualibet leui materia ita sustinetur in flumine, vt solum eius non tangat, atque ita mouetur: hæc enim propemodum publica, atque ipsius fluminis est insula, &c. In quo capite Pauli verba verbis Labeonis interseruntur. cap. 11. quod vi aut clam. Si tamen precario sit in possessione, videamus, ne quia interest ipsius, qualitercunque possidet, iam interdicto vti possit. Ergo etsi conduxit, multo magis. cap. 2. de prætor. stipul. Sed & si vnus ex hæredibus promissoris totam rem possideat, in solidum damnandum eum Iulianus scribit. In quantum autem ipse ex ea stipulatione, vel fideiussores, & an omnino teneantur dubitari potest: & videndum esse ait, ne non committatur. Vbi Accursius, In solidum, inquit, tenentur fideiussores, vt & reus principalis, hæredes autem pro parte: licet Paulus surda aure transiens hanc quæstionem non soluit. cap. 5. si fam. furt. fec. Et videamus, an etiam in socium alterius serui nomine non sit dandum iudicium, quemadmodum si omnium nomine socius dedisset: nisi forte hoc casu seuerius à Prætore constituendum est, &c. cap. 59. de hæredib. Instit. Si ita scriptū fuerit, Titius ex parte tertia, Mæuius ex parte tertia hæredes sunto: Titius, si intra tertias Calendas nauis ex Asia venerit, ex reliqua parte hæres esto: videamus, ne Titius statim ex semisse hæres sit. Nā duo hæredes instituti sunt, sed Titius aut ex semisse, aut ex besse. cap. 1. de seruit. legat. Videamus ne hoc ita verum sit, aut nominatim hæc seruitus imposita est, aut ita legatum datum est, Tabernam meam, vt nunc est, do lego. cap. 13. de instru. leg. Sed videndum est, ne inter instrumentum tabernæ, & instrumentum cauponæ, sit discrimen, &c. cap. 40. de conditio. & demonst. Videamus, ne id falsum sit, quia nihil intersit, vtrum ita scribatur, Quas pecunias cuique legaui, eas hæres meus, si mater mea moritur, dato: an ita, Nisi mater moritur, ne dato. cap. 3. de collat. bon. Videamus ergo, ne commodissimum sit, emancipatos quartam partem ex bonis paternis conferre, cap. 4. de verbor. obligat. Videamus, ne non idem hic sit, sed magis idem, quod in illa stipulatione, Titium, hæredémque eius ratum habiturum.

tum. Quo in loco verba quædam inserta reperiuntur ab ijs, qui mutilum esse locum credebant, & tantum proponi, nec decidi quæstionem, ca. 19. de vsu & habit. Si domus vsus legatus sit sine fructu, communis refectio est in sartis tectis tam hæredis, quàm vsuarij. Videamus tamen, ne si fructum hæres accipiat, & ipse reficere debeat, cap. 8. de inoffic. testament. Si conditioni parere testator hæredem iusserit, in persona filij vel alterius, qui eandem querelam mouere potest, & sciens is accepit, videndum est, ne ab inofficiosi querela excludatur: agnouit enim iudicium. Quo in loco Hugolinus ait, non responderi, sed causam dubitationis poni. cap. vlt. de eo, quod cert. loc. da. Si post moram factam quò minus Capuæ solueretur, cum arbitraria vellet agere, fideiussor acceptus sit ius actionis nomine, videamus ne ea pecunia, quæ ex sententia iudicis accedere potest, non debeatur, &c. Vbi Accursius, & ceteri multum æstuant, dubitantes, an quæstioni respondeatur. cap. 18. commodati. Sed videndum est, ne & culpa præstanda sit, vt ita culpæ fiat æstimatio, sicut in rebus pignori datis, & dotalibus æstimari solet. cap. 57. de pecul. Quod seruus meus pro debitore meo mihi expromiserit, ex peculio deduci debet, & à debitore nihilominus debetur. Sed videamus, ne credendum sit peculiare fieri nomen eius, pro quo expromissum est. Paulus vtique, si de peculio agente aliquo deducere velit, illud nomen peculiare facit. In quo loco verba Neratij verbis Pauli præponuntur cap. 18. de damno infecto. Iulianus scribit, videndum, ne earum duntaxat nomine cautum habeat, de quibus inter eum & promissorem in initio actum fuerit. cap. 6. de fideicom. libert. Videamus vtique ne in hac specie aliud dicendū sit: sed in superiori casu sunt qui putant, &c. cap. 31. de reb. credit. Iulianus ait, Videndum ne dominus integram ex empto actionem habeat.

Crimen pastorum quid sit in rescripto Diocletiani: qui sint Isauri latrones in Constitutionibus Imperatorijs, & Assassini in Pontificijs.

CAP. XII.

Diocletiani rescriptum in Codice Iustiniani legitur tit. qui accusare non possunt, in hæc verba: Si quis homicidij crimen existimat persequendum, secundum iuris publici formam, debebit eum, qui primordio homicidij postulauerit reum, neque probauerit, ideóque reus absolutus est, præuaricationis arguere. Id enim salubriter statutis principum parentum nostrorum, iurísque forma præscriptum est. Vel si id non putauerit agendum, ad sequens crimen, id est, pastorum, latronúmve descendere eum coges, atque id exequi iudicio tuo: cum siquidem id ab incusato appareat esse commissum, ob vltionem publicam obnoxius legibus fiat. In huius rescripti interpretatione Accursius, & Accursiani aiunt, latrones, vel homicidas ideo pastores dici à Diocletiano, quia hoc crimen à pastoribus initium cepit, nempe Cain & Abel. Ego autem existimo, rescriptum accipiendum esse de pastoribus, qui latrocinijs dediti esse consueuerunt: vt de Achæis & Heniochis scribit Strabo, quos ait viuere [illegible]: idque etiam nostro tempore crebro experimur. Et hanc sententiam nostram confirmat constitutio Theodosiana libro 9. C. Theodos. titul. 31. cuius hæc verba sunt: Nemo Curialium plebeiorum possessorúmve filios suos nutriendos pastoribus tradat: alijs verò rusticanis, vt fieri solet, nutriendos dari non vetamus. Si vero post istius legis publicationem, quisquam nutriendos pastoribus dederit, societatem latronum videbitur confiteri. Huc pertinet quod scribit Liuius lib. 39. Tarentum prouinciam L. Posthumius prætor habebat. Is de pastorū coniuratione, qui vias latrocinijs pascuáque publica infesta habuerant, quæstionem seuere exercuit, ac septem millia hominum condemnauit, &c. De altero genere latronū, qui Isauri dicti sunt ab Isauria, quam incolebant, aliquid Alciatus attigit. Sed nos de his paulo plenius atque distinctius tractaturi sumus. Incipiemus autem à Piratico bello, quo hi latrones siue piratæ victi subiugatíque sunt, idque factum est duce P. Seruilio, sub quo meruisse dicitur Iulius Cæsar à Suetonio: vnde Isaurici cognomen Seruilius accepit. Author est huius rei Strabo libro 12. qui sub Tiberio scribens, Seruilium se vidisse refert, & Isauriæ vicos seu pagos λῃστῶν κατοικίας, id est, latronum sedes ac domicilia vocat. Huius etiam victoriæ Seruilianæ testes sunt Ouidiani versus libro 2. Fasto.

Africa victorum de se vocat: alter Isauras
Aut Cretum domitas testificatur opes.

Verum ex quo Respublica Romana in monarchiā conuersa est, sępe recruduit hoc malum, totiésque bellum aduersus eos gestum est à principibus Romanis, vt non immerito eos Claudianus Poeta indomitos vocet hoc versu:

Indomitos curru Seruilius egit Isauros.

Locos, qui ad hanc rem pertinent, ex veteribus authoribus adscribemus, sed temporū ordinem secuti, vt res tota melius intelligatur. Tempore Galieni Imperatoris quid acciderit, Trebellius Pollio in triginta tyrannis docet his verbis: Quare & in Trebellianum tactum in Isauria Principem, ipsis Isauris sibi ducē quærentibus, quem cum alij archipiratam vocassent, ipse se Imperatorē appellauit. Monetam etiam cudi iussit, palatium in arce Isauriæ constituit: qui quidem, cùm se in intima Isaurorum loca munitus difficultatibus locorum, & montibus contulisset, aliquandiu apud Cilicas imperauit. De tempore Probi Imperatoris Vopiscus hæc scribit in eius vita: His gestis Orientem, atque in itinere potentissimo quodam latrone Palfurio capto, & interfecto, omnem Isauriam liberauit, populis, atque vrbibus legibus Romanis institutis, barbarorum, qui apud Isauros sunt, vel per timorem, vel per voluntatem, loca ingressus est. quæ cum peragrasset, hæc dixit. Facilius est, ab illis locis latrones arceri, quā tolli. Veteranis omnia illa, quæ anguste adeuntur, loca priuata donauit, addens, vt eorum filij ab anno octauo decimo mares duntaxat ad militiam mitterentur, ne ante latrocinari, quàm militare, discerent. Idem in eodem loco paulo post. Edita præterea gladiatorum paria trecenta, Blemyis plerisque pugnantibus, qui per triumphum erant ducti, plerisque Germanis, & Sarmatis, nonnullis etiam latronibus Isauris. De tempore Constantini Imperatoris Ammianus Marcellinus sic scribit libro 14. Nec sanè hæc pernicies sola Orientem diuersis cladibus affligebat. Namque & Isauri, quibus vsitatū est sæpe pacari, sæpéque inopinis excursibus cuncta miscere, ex latrocinijs occultis & raris, alēte impunitate adolescentem in peius audaciam, ad bella grauia proruperunt: diu quidem perduelles spiritus irrequietis motibus erigentes, tamē indignitate percitii vt hementi, vt iactabant, quod eorum quidam capti consortes apud Leonium Pisidiæ oppidum in amphitheatralis spectaculo feris prædatricibus obiecti sunt præter morem. Atque, vt Tullius ait, etiam feræ monitæ plerunque ad eum locum, vbi aliquando pastæ sunt, reuertuntur, ita omnes instar turbinis digressi montibus impeditis & arduis, loca petiuēre mari confinia, per quæ in latebrosis sese conuallibus occultantes, cum appeteret nox, luna etiam tum cornuta, ideóque nondum solido splendore fulgente,

nauticos obseruabant, quos cum in summum sentirent effusos, per aneoralia quadrupedo gradu repentes, fessque suspensis pallibus inedeantes, in scaphas, eisdem nihil opponentibus, adsistebant, & incitante auiditate saeuitiam, ne cadentium quidem ulli parcedo, obtruncatis omnibus merces optimas, velut viles, nullis repugnantibus auehebant. Haecque nō diu perpetrata. Cognitis enim viatorum caeforum funeribus, nemo deinde ad has stationes appulit nauem. Sed vt Scironis praerupta lethalia declinantes, litoribus Cypriis contigui nauigabant, qua Isauriae scopulis sunt controuersa. Procedente igitur mox tempore, cum aduectitium nihil inueniretur, relicta ora maritima in Lycaoniam adnexam Isauriae se contulerunt: ibique densis inter obsidentium itinera pretenturis, prouincialium & viatorum opibus pascebantur. De tempore Honorij locus est in historia tripartita Cassiodori ex Sozomeno Graeco authore: Isauri, inquit, latrones maxima multitudine congregata, vsque ad Caras & Phenicianis venientes, vrbes, & vicos in medio positos populati sunt. Verba Sozomeni haec sunt: οἱ δὲ Ἴσαυροι ... Haec eū ita se habeant, mirū videri non debet, quod idem Honorius constituit, in quaestionibus Isaurorum nec venerabilem Paschae diem excipiendum esse, &c. leg. prouinciarum. Cod. de fart. Sub Leone & Anthemio Imperatoribus, edita est constitutio aduersus eos, qui Isauros in pre liis suis, aut iuxta se haberent: cum plerique audaces, & improbi homines eo tempore horum latronum opera, vt credibile est, vterentur. Quae constitutio extat in Codice Iustiniani, cap. vlt. ad leg. Iuliam de vi publica. Anastasius Imperator, hos Isauros ob facinora sua electos ex vrbe Constantinopolitana, diutino afflixit bello, vicitque, vt author est Theodorus Lector lib. 2. Collectaneorum, a quo res tota plenius describitur. De Assasinis, quorum mentio est in Iure Pontificio, cap. 1. de homicid. in 6. multi scripserunt. Sed nullum de his habeo grauiorem authorem, nec nobiliorem Paulo Aemilio, quamuis recens scriptor is sit, qui lib. 5. de rebus gestis Francorum ita scribit: Non agri modo infesti ab hoste erant, sed & in vrbibus insidiae proceribus struebantur, nec vllus locus tutus, nullum tempus metu vacuum. Nec tam magni Reges, Imperatorésque formidolosi erant, quàm Assassini gens obscura. Decem omnino incolunt oppida, circiter sexaginta virorum millia. Phoenicibus tunc contribuebantur. Eadem fere in regione fuêre Esseni, quos, vt Plinius tradit, nocentes fugerent, quique sine pecunia & foemina, duabus generis humani pestibus, degerent. Sed Assassini ex Perside profecti creduntur, receptáque Mahumetis persuasione, sanctissimi omnium à Barbaris existimantur: nec qua caeteri mortales, honorum cupiditate ducuntur, ipsi inter se maxime inanimes: nulla de imperio, magistratúque ambitio: summam, arbitriúmque rerum non nobilitati, sanguinique committūt. Quem virum optimum iudicarint, eum sibi praeficiunt, seniorémque, ac Arsacidem vocitant, eóque nomine consensum caeterorum curam gerere iubent, & vt illum in commune consulere volunt, ita ipsi ea opinione imbuti sunt, vt sibi persuadeant, in rebus humanis nihil antiquius esse, quam pro publica salute, cum tempora postulent, mortem oppetere. Eorum alij alias linguas à pueris edocentur, omnes ita animo affecti, vt coelestem immortalitatem adepturos se munere nominis confidant, si sectae suae hostes occiderint. Cui prouincia euenerit alicuius è nostris proceribus interimendi, is vi vnus è nostris, se nostrorum turbae immiscens, per fallaciam caedem facit, sibi minime parcens, gnarū q. sibi statim occūbendū esse. Sic Raimundus Comes Tripolitanus, quod eis infestus esset, Tripoli à duobus Assassinis confossus, caeterorum curam aeuit, vt custodes corporibus suis adhiberent. Ex his igitur Aemilij verbis perspicuum est id, de quo nōnulli dubitant, vnde Assassinatus appellatio, quae vsitata est apud nos, orta sit.

De hypotheca seruitutum vrbanarum, & rusticarum, ex Marciano & Paulo, tit. de pignoribus.

CAP. XIII.

Quaestio est vulgo agitata, de pignore, seu hypotheca seruitutum, tam rusticarum, quā vrbanarum: in qua solitus sum à recepta opinione recedere, & Iurisconsultorum de hac re sententiam aliter, quàm Accursius eum suis sectatoribus, interpretari. Nam seruitutes, quae praedijs debentur, pignerari non posse existimo. Cum enim praedijs cohaereant. leg. via. l. vnus. ff. de seru. rust. praed. certum est, eas dari, id est, in creditorem transferri, nisi pignorato fundo, cui debentur, non posse. Ac frustra talis conuentio fieret, si creditor à debitore hypothecam aufferre nunquam posset. l. fundus. §. creditor. ff. de pigno. Hanc rationem tradit Marcianus ad formulam hypothecariam, his verbis: Iura praediorum vrbanorum pignori dari non possunt: igitur nec cōuentre possunt, vt hypothecae sint. l. is qui bona. § vlt. ff. de pign. Ex quo facile colligi potest, in omnibus praediorum seruitutibus id locum habere: tametsi de vrbanis tantum loquatur Marcianus. Atque hinc existit quaestio apud Paulum tractata, & à Iustiniano cum superioribus Marciani verbis coniuncta, an domminus praedij alicuius, seruitutem ei praedio imponere ex causa pignoris possit. Et ait Paulus, eam rectè imponi in creditoris gratiam vicinum praedium habentis, cui ea seruitus potest vtilis esse: idque ad tempus, id est, vt creditor, donec pecunia soluta fuerit, vtatur seruitute. Quae pignoris obligatio, si summum strictúmque Ius intueamur, non consistit: quandoquidem ad tempus constitui seruitus non potest. l. 4. ff. de serui. l. foraman. ff. de serui. vrb. praed. Sed Paulus ait, propter vtilitatem, qui finis est, & velut scopus totius iuris, admittendum hoc esse: sicut & pleraque alia contra strictam rationem recepta esse videmus. l. 4. ff. de seruit. l. certo. ff. de seruit. rustic. l. ita vulneratus. ff. ad leg. Aquil. Et haec Pauli sententia ad seruitutes quoque vrbanas pertinet, in quibus est eadem ratio: quamuis apud eum autorem rusticarum tantum mentio fiat loco exempli. Nam & vtrasque precario concedi posse scribit Caius c. 3. de precario. Quare dicendum est, nullam esse inter vrbanas seruitutes & rusticas differentiā, vt falso creditum est à plerisque, cum forte non animaduerterent hos (vt ita dicam) centones eiusdem authoris non esse, & vtrunque locum quasi ab vno & eodem authore profectum interpretarentur. Marcianus igitur de seruitute iam constituta & acquisita praedio loquitur, quam ei, cui debetur, non posse in pignus dare: Paulus de seruitute, quae nulli vnquam fundo acquisita est, sed titulo pignoris quodam modo constituitur à domino praedij, eodémque debitore, tantisper dum fuerit exoluta pecunia, quam debet creditori.

Declaratus Proculi locus perquam obscurus cap. 44. tit. de adopt.

CAP. XIIII.

Proculi verba haec sunt c. 44 tit. de adopt. lib. 2. Digestorum: Si is, qui nepote ex filio habet, loco nepotis aliquem adoptauit, non puto mortuo suo iure consan-

cōsanguinitatis inter nepotes futura esse. Sed si sic adoptauit, vt tam iure legéque nepos suus esset, quàm si ex Lucio, puta filio suo: & ea matre familias eius natus esset, contra puto. Sic enim legendum opinor, non vt in Florintino codica. Sed si sic adoptauit, vt etiam iure legis, &c. Et admonuerunt quidam, ita legi in vetusto codice viri clarissimi & doctissimi Æmari Ranconeti, qui hodie Senatus Parisiensis cuidam Decuriæ magna cum laude præsidet. Quam lectionem confirmat formula rogationis, cuius meminit Gellius, Velitis iubeatis, vti L. Valerius L. Titio tam iure legéque filius sibi fiet, quam si ex eo patre matréque familias eius natus esset, &c. lib. 5. c. 19. Hunc autem Proculi locum interpretari voluisse quidam videtur, annotatiuncula addita in libris editionis Parisiensis. Nō. n. inquit, tanta erat Prætoris authoritas, vt iura consanguinitatis daret: cognationis vero, legísque maxima. Verum, vt quod sentio ingenue dicā, hic Salicius locum emendauit, ac restituit, iudicio meo, quā interpretatus est. Quæritur enim apud Proculum, si is, qui nepotem ex filio habet, in nepotis locum aliquem adoptauerit, an nepos hic adoptiuus consanguineus sit, id est, frater nepoti naturali: sic enim accipitur consanguineus sæpe apud Iureconsultos. l. 2. ff. de suis & legit hæred. Nec dubiū est, quin ei cognatus sit, cum iis omnibus fiat cognatus, quibus agnascitur. l. qui in adoptioné. ff. de adop. Sed de consanguinitate quæritur, id est, fraternitate, vt iam diximus. Ait igitur Proculus, si simpliciter adoptio facta sit, iura consanguinitatis nulla inter nepotes futura esse: si vero sic adoptauit, vt tam iure legéque nepos suus esset, quam si ex Lucio, &c. esse iura consāguinitatis, ac fraternitatis. Nā in priore casu incertum est cuius filij loco eū adoptauerit si forte plures filios habuerit, item, an nullius filij loco, cum is, qui filium non habet, nepotem adoptare possit l. adoptare. l. adoptiones. ff. de adopt. In posteriore casu, expressio verborum omnem dubitationem tollit.

Emendatio interdicti cuiusdam de fluminibus, quod mendosū est in libris etiā Florentinis.

CAP. XV.

DE Pandectis Florentinis, quod obiter diximus in superiore capite, nolo quisquam interpretetur in contemptum optimorum librorum à nobis dictū esse, qui opera, ac diligentia viri doctissimi Lælij Taurelli ante paucos menses, magno iure studiosorum bono, editi sunt. Nam vt eos libros plurimi facio propter vetustatem & integritatem, ita libere profiteor me non adeo iis addictum esse, vt nulla me ratio vel authoritas à sequenda eorum scriptura dimouere possit. Ac quo magis id planum faciam, superiori exemplo addam aliud à me aliquando obseruatum, cum interdictum de Fluminibus in publico auditorio enarrarē: quod interdictum ita descriptum comperimus apud Vlpianum in lib. Florentinis, & in aliis, qui ad eorum exemplum conscripti impressique sunt: Quod in flumine publico ripave eius fiat, siue quid in flumen ripámve eius factum vel immissum habeas, quo statio itérve nauigio deterius sit, fiat, restituas. l. 1. §. deinde. ff. de flumin. Sed hæc lectio mihi valde suspecta est, & ita legendum esse existimo, Quod in flumine publico ripáve eius factum, siue quid in flumen ripámve eius immissum habes, quo statio itérve nauigo deterius sit, fiat, restituas. Id quibus argumentis tuear, ostendam. Ac in primis Vlpianus post recitatam formulam interdicti mox subiicit: Hæc verba, Factum habes, vel immissum habes, ostendunt non eum teneri, qui fecit vel immisit, sed qui factum, immissum habet. Item mouet me, quod aliud interdictum restitutoriū huic simile ita concipitur paulo post, sub tit. ne quid in flumine publico fiat. Quod in flumine publico ripáve eius factum, siue quod in flumen, ripámve eius immissum habeas, si ob id aliter aqua fluit, atque vti priore æstate fluxit, restituas. Eadémque est conceptio interdicti de via publica, ad cuius exemplum videtur hoc propositum esse sub tit. ne quid in loco pub. fiat. vbi ita legitur: Quod in via publica, itineréve publico factum, immissum habes, quò ea via, idve iter deterius sit, fiat, restituas: & quæ sequuntur, ex Vlpiano.

Sublatum aliud mendum ex Florentinis lib. cap. 5. vt in possess. legat.

CAP. XVI.

IMperator Antoninus rescripsit, legatarios non modo in possessionem rerū hæreditariarum mittendos esse, sed etiam rerum hæredis propriarum, si post sex menses quam aditi pro tribunali fuerint ij, quorum de ea re notio est, satisfactum non est, &c. l. 5. ff. vt in poss. legat. In cuius rescripti interpretatione Vlpi. ita scribit in Pandect. Florentinis: sex mensium puto continuum tempus, non possessionum, computandū. Sed non dubito, quin sessionum legendum sit, non possessionum: sessio enim est magistratuum, aut iudicū, qui ius reddunt sedentes, apud Ciceronem & alios authores Latinos. l. quisquis C. de postul. Nouel. 82. §. sedeāt. tit. de iudic. Ac similis est locus Vlpiani eiusdē c. 2. tit. quis ordo in bon. poss. serue. Dies, inquit, bonorū possessionis, vtiles esse palam est, sed non sessionum numerabuntur, si modo ea sit bonorum possessio, quæ de plano peti potuit, &c. Suspicor autem hunc errati causam fuisse, quod homines parum eruditi, & vocis Latinæ vim ignorantes, facile adducti sunt, vt sessionē conuerterent in possessionem, cum in eo loco de possessione rerū tractaretur. Hæ sunt coniecturæ nostræ, quas nullius antiqui codicis authoritate fulcire possumus: quanquam doctor quidam Iuris Ciuilis nomine Ianotius in Germania, vt accepimus, asserit se veteris exemplar nactum esse, in quo vera lectio, adhuc integra manserit: sed fides penes authorem esto.

An ob seruitutem nouum opus nuntietur & quatenus ratio cuiusque legis inquirenda sit.

CAP. XVII.

QVi viam hadet, inquit Iulianus, si opus nouū nūtiauerit, aduersus eum, qui in via ædificat, nihil agit. l. qui viam. ff. de operis noui nunt. Sic enim legitur in vetustis, atque emēdatis codicibus: nec temere ab ea lectione recedendum esse censeo. Quod autē alibi legitur, ob seruitutem nouum opus nuntiari posse, l. de pupillo. in prin. eod. tit. l. inter de ser. vrb. præd. l. 1. de remiss. multum negotij interpretibus exhibuit. Sed cū ibi mentio fiat, non viæ, sed aliarum seruitutum, quæ vrbanæ sunt, satis perspicuum est, diuersa magis quàm pugnantia hæc esse. Itaque ratio tantum diuersitatis inquirenda est, si quis forte eius rei curiosus sit. Non enim omnium, quæ à maioribus constituta sunt, ratio reddi potest. Alioqui multa ex his, quæ certa sunt, subuerterentur. leg. non omnium. ff. de legib. Videntur autem iuris authores seruitutes rusticas à cæteris separasse, quòd ædificatio in via minus incommodi afferre soleret, quàm opus contra seruitutem vrbanam factum: quia hæc opera sēper nocent, ædificatio in via iter non vsquequaque impedit, cū per alium locū iter fieri possit. arg. l. 2 § pen. ff. de re lig. l. vlt. de riuis. Quod si quis obiiciat, locum aliquando ita augustum reperiri, vt per aliam partem iri non possit, aut seruitutē ali-

quam rusticam esse, in qua ædificium noceat, non minus quam in vrbana: veluti in seruitute aquæ ductus, &c. Respondeo, iuris authores ad ea respicere, quæ frequentius cõtingunt. l. iura. ff. de legib. Nec vllam aliam rationem possimus probabiliorem afferre, quàm quod hi, vt verisimile est, vsu & longa rerum experientia edocti animaduerterunt, huiusmodi opera in rusticis vijs solere minus incommodi afferre, & moribus hominum suas leges accommodare voluerunt. Non enim necessarias rationes à Iurisconsulto exigere debemus, vt à Mathematico quopiam, sed probabilibus, ac ciuilibus contentos esse nos oportet, autore Aristotele. Quod non satis perpendunt, meo iudicio, qui ius ciuile tractãt hoc tempore, cum in ratione cuiusque legis excutiẽda, anxij nimis & scrupulosi sint. Nec fere vllam admittunt rationem, quæ sophistæ cuiusuis argumẽtis quoquomodo impugnari aut labefactari possit. Idque accidit in hac re, de qua disserimus: adeo vt interpretum nonnulli, cum rationem diuersitatis inter rusticas & vrbanas seruitutes, non satis firmam esse crederent, sententiam vulgo receptam facile contempserint. Alciat. lib. παρέργ. c. 24. alij putant verba Iuliani accipienda esse de eo, qui ædificat non impediendi vsum seruitutis, puta restituendo, aut exornando, &c. Quæ opinio à sententia Iuliani perquam aliena est, cũ præsertim seruit' hoc casu ne vindicari quidẽ possit.

De æquo & bono: & an æquitas scripta rectè dicatur.

CAP. XVIII.

CVm certo certius sit, æquitatem, seu æquum & bonum, nihil aliud esse, quàm benigniorem, ac humaniorem interpretationem iuris, quæ scripto cõprehensa non est, quam Aristoteles ἐπιείκειαν vocat, vt fusius ostendimus sub titul. de iust. & iure, mirum videtur plerisque, quod æquitatis scriptæ in Iuris ciuilis libris mentio fiat: veluti in rescripto Constantini de iudiciis, in quo sic vulgo legitur: Placuit in omnibus rebus præcipuam esse iustitiæ, æquitatisque scriptæ, quam stricti iuris rationem. Sed in vetustis codicibus verbum scriptæ, non est, nec dubito quin additũ sit ab iis, qui vim æquitatis non intelligentes, conciliare illud rescriptum cum c. t. de legibus non poterãt. Nec vero ignoramus, quæ alij non solum Iureconsulti, sed etiam Philosophi ac Theologi comminiscantur, tuendi huius erroris causa: Extat oratio cuiusdam valde eruditi hominis, de scripto iure, & dignitate veterum interpretũ iuris, in qua vulgare dictum de scripta æquitate excusat, & interpretatur. Sed quam frustra se torquent, hinc satis perspicuum est.

Locus Vlpiani de lege regia, ad principis imperium pertinente, declaratus.

CAP. XIX.

VLpianus c. t. de consti. principium ait, quod principis placuit, legis habere vigorem: cum l. regia, quæ de eius imperio lata est, populus ei, & in eum omne suum imperium & potestatem conferat. In cuius loci interpretatione hæsere plerique, nec satis vim horum relatiuorum assequuntur. Ego autem sic interpretari solitus sum, quasi lege regia, id est, de regno, seu imperio Principis lata, conferatur potestas Principi non tantum in prouinciales, & subiectos populo Romano, sed in ipsum etiam populum: vt relatiuum pro reciproco accipiatur: quod visitatum esse docet Budæus in Commentariis Græcæ linguæ. Et hanc sẽtentiam iuuat magnopere locus Senecæ, epist. 14. cuius non meminerunt cæteri de hac re scribentes, tamẽsi interpretationẽ nostrã minime improbent. Interdum, inquit, populus est, quem timere debeamus, interdũ si ea ciuitatis disciplina est, vt plurima per Senatũ transigantur, gratiosi timeantur in eo viri interdũ singuli, quibus potestas populi, & in populum data est.

Constantini de pœna plagiariorum Constitutio emendata.

CAP. XX.

FAbia lex de plagiariis lata est aduersus eos qui πλαγιάζουσι id est, dolose ac malitiose vel liberos homines, vel seruos alienos intercipiunt. De pœna autem huius criminis extat Constantini Imperatoris Constitutio C. ad l. Fabiam de plagiar. l. vlt. qua derogauit veteri iuri, statuitq. vt qui filios intercipiunt gladio consumantur, si ingenui sint: alias bestiis subiiciantur. Verba Constantini hæc sunt à nobis restituta ex C. Theodosiano: Plagiarij, qui viuentium filiorum miseras infligunt parentib. orbitates, metalli pœna cum cæteris ante cognitis suppliciis tenebantur. Si quis tamen eiusmodi reus fuerit oblatus, posteaquã super eius crimine claruerit, seruus quidem, vel libertate donatus, bestiis subiiciatur, ingenuus autem gladio consumatur. Alij legunt, non tenebantur, sed teneantur. Quæ lectio magnopere torsit Alciatũ in Parergis, & lib. παρέργ. 1. c. 13. cũ ea verba sic interpretari conaretur, ne posterior pars legis priori contraria, ac repugnans esset. Sed nos hanc correctionem optimo viro, & doctissimo Ioanni Tilio acceptã ferimus, cuius beneficio Codex ille Theodosianus nuper in lucem prodiit. Ac eo libẽtius, & cupidius huius excellentis viri mentionem facio, quod ad eam amicitiam, quæ inter nos, ob similitudinem studiorum instituta erat, noua accessit iã necessitudo, postquam Briocensium nostrorũ Pontifex esse cœpit: vt quem prius fraterno amore prosequebar, nunc vt patrẽ colere, obseruare, ac venerari debeã.

Quid sit suffragium: & aulica Constitutio Theodosii de suffragio explicata.

CAP. XXI.

THeodosius constitutionem edidit, suadente, vt credibile est, Rufino, ad quem scripta est, in aulicorum gratiam, quorum suffragatione, ac intercessione aliquid impetratum fuerit à Principe: quam constitutionem ideo aulicam vocare solitus sum. l. 1. Cod. de suffrag. Cautum est ea constitutione, si quid huiusmodi suffragationis, siue suffragij nomine promissum sit per sponsionem, siue stipulationem, ex ea promissione dandam actionem esse, quasi nec iniusta, nec turpis causa obligationis sit. Suffragium enim ita accipitur in eo loco, sicut & apud alios authores plerunque: vt cum Lampridius in Alexandro ait, Thurinum quendã promisisse suffragium suum. Et Capitolinus de Marco loquens, scribit eum suffragatoribus non cito credidisse. Atque hinc fit, vt suffragium aliquando accipiatur pro munere ipso, quod datur in remunerationem beneficij accepti à Principe. l. laudabile. l. per hanc. C. de aduo. diuer. iudic. Quo verbo Iustinianus, quamuis Græcè scribens, vti solet Nouell. 8. vt iud. sine quoquo suffrag. Nouell. 49. de Præto. Paphlagoniæ, Nouell. 161. de prouin. præsi. Fuit & alia Constitutio Iuliani Imperatoris, qua cautum est, nullum interpellari suffragatorẽ, super his, quæ recte eum constiterit accepisse, authore Ammiano Marcellino lib. 22. Quem locum Marcellini citat Alciatus: nec animaduertit, opinor, eam constitutionem extare in C. Theodosiano: quamuis Accursianorum in hac re errorem primus detexerit, cum ij suffragium pro aduocati salario, & sponsionem pro

pacto

pacto conuento acciperent. Verba Iuliani hæc sunt lib.2.C.Theodos.tit.29. Fœdis commentis, quæ bonorum marito deferuntur, quam occupare meruerunt, & cum meruissent in Rep. quolibet pacto versari, repetendam sibi pecuniam, quam inhonestè soluerant, imprudentius, atque inhonestius arbitrantur. Alij etiam, quæ tunc donauerant, vel potius proiecerant ob immeritas causas, inuadenda denuo crediderunt. Sed quia leges Romanæ huiusmodi contractus penitus ignorant, omnem repetendi eorum, quæ prodigè, nefariéque proiecerint, copiam prohibemus. Qui itaque repetere nititur, vel repetisse conuincitur, & quod dedit, apud suffragatorem eius manebit, vel extortum restituet, & alterum tantum fisci iuribus inferre cogetur. Verum hæc Theodosiana constitutio, quæ actionem dat aduersus promittentem, planior est Iuliani constitutione, & aulicis, qui eam condiderunt, vtilior.

Securitas populi Romani quid valeat apud Vlpianum cap.1. ad legem Iuliam maiestatis.

Cap. XXII.

MAiestatis crimen, inquit Vlpianus, est illud, quod aduersus populum Romanum, vel aduersus securitatem eius committitur, l.1.ff. ad legem Iul. maiestat. Quem locum Vlpiani cum inepte, ac ridicule interpretarentur Accursiani, Budæus noster admonuit, securitatem nihil aliud significare, quam tranquillitatem. Iudicium enim de maiestate ad securitatem tranquillitatémque publicam maxime pertinet. Sed hanc interpretationem, quam Accursiani adhuc in dubiũ vocant, auctoritate corroboraturus sum maxima Theodosij, cuius hæc verba sunt Cod. de Nili aggeribus non rumpen. Si quis posthac per Ægyptum intra 12. cubitum fluminis Nili valla fluentis de propriis ac vetustis vsibus, præter fas, prætérque morem antiquitatis vsurpauerit, flammis eo loco consumatur, in quo vetustatis reuerentiam, & propemodum ipsius Imperij apperierit securitatem. Sed & Seneca lib.10. Episto.epist.o.24. Hi, inquit, quibus ad propositum bene viuendi aditum confert securitas publica, necesse est, auctorem huius boni, vt parentem colant, &c. Sic Cato ad Ciceronem: Vale, & nos dilige, & instituto itinere, securitatem, diligentiámque socijs & reipublicæ præsta.

Falsum esse, quod plerique tradunt, ei qui notatur infamia, interdictum testimonium esse.

Cap. XXIII.

ARcadius cap.1. de testibus ait, adhiberi posse testes in causis, & criminalibus, & pecuniariis, quibus testimonium non interdicitur. Itaque diligenter animaduertendum est, quos homines à testimonio leges repellant. Et Callistratus cap 3. de testibus verba legis Iuliæ de vi refert, quæ varias personas complectitur: deinde subiiciens veluti anacephalæosin quandam, ait, quosdam admittendos non esse ad testimonium propter reuerentiam personarum, alios propter lubricum consilij sui, alios propter notam, & infamiã vitæ suæ. Hæc igitur verba Callistrati referenda sunt ad eas personas, de quibus lege Iulia nominatim cauetur. Nam ea lege non admittitur libertus propter reuerentiam patrono debitam: impubes, propter lubricum consilij: iudicio publico damnatus, propter infamiam. Proinde Callistrati verba male interpretantur, qui putant, ob quascunque causas notatur quis infamia, eum à testimonio repelli: vt puta, si quis actione iniuriarum, pro socio, tutelæ, mandati, depositi damnatus sit. l.1.ff. de his qui notan. infam. Non negauerim tamen, infamiam, quocunque modo irrogetur alicui, etiam absque condemnatione, testimonij fidem & auctoritatem minuere. l.3. in prin. ff. de testib. Sed nos de iis hic loquimur, quibus testimonium omnino interdicitur.

Constitutionem Arcadij Imperatoris de pœna liberorum in iudicio maiestatis, abrogatam non esse, aduersus Budæi sententiam.

Cap. XXIV.

LIberi eorum, qui lege maiestatis damnantur, constitutione Arcadij notantur infamia, & ab omni successione excluduntur. l. quisquis. C. ad legem Iuliam maiestat. quamuis in eos non animaduertatur secundum morem illum veterem, cuius meminit Cicero in quadam ad Brutum epistola. Cæteri autem propinqui, affines, noti familiares, nullam pœnam subeunt: vt expressum est alia constitutione eiusdem Arcadij, altero post priorem anno edita. Quam huic contrariam Budæus noster putat, atque ita se censuisse in amplissimo consensu testatur in suis Annotationibus. Verum posterior constitutio non de liberis, sed aliis propinquis, & familiaribus accipienda videtur: in quos sub improbis, & inhumanis principibus olim animaduerti solebat. Estque huius rei exemplum apud Dionem de M. Terentio, qui maiestatis reus postulatus fuit, propter amicitiam, & familiaritatem, quam cum Seiano habuerat. Sed is causatus se amicitia principis in Seianum motum fuisse, vt eum complecteretur, tandem absolutus est. Præterea cum in posteriore constitutione mentio nulla sit maiestatis, non male dici posset eam ad crimen maiestatis non pertinere. Verba eius hæc sunt C. de pœnis, ca.22. Sancimus ibi esse pœnam, vbi & noxa est. Propinquos, notos, familiares procul à calumnia summouemus, quos reos sceleris societas non facit. Nec enim affinitas vel amicitia nefarium crimen admittunt, & quæ sequuntur.

De publico testimonio, & explicata Gratiani Imperatoris Constitutio.

Cap. XXV.

SInguli, inquit Gratianus, vniuersique iudices cognoscant, in publicis criminibus non oportere emendicatis vti suffragiis decretorum, aut relationibus, à publicis personis destinandis credere, sed rei veritatem inquirere. l. singuli. C. de accusation. Quorum verborum sensum Accursiani minime perceperunt, ac ne Alciatus quidem ipse, nisi fallor, qui de hac re scripsit lib.4. de verb. signific. Itaque animaduertendum est, publica testimonia, id est, ciuitatum, & municipiorum, olim recipi solita fuisse, non minus, quam priuatorum hominum. Decreta enim, seu psephismata quædam suffragiis populi fiebant, fidei, testimonijque causa, vt facile cognosci potest ex Orationibus Ciceronis: ex quibus locos aliquot hic collegimus. In Oratione pro Archia Poeta: Adsunt Heraclienses legati, nobilissimi homines, qui huius iudicij causa cum mandatis, & cum publico testimonio venerunt, qui hunc adscriptum Heracliensem dicunt. Hic tabulas desideras Heracliensium publicas, quas Italico bello incenso tabulario interiisse scimus omnes? Est ridiculum, ad ea quæ habemus, nihil dicere, quærere quæ habere non possumus, & de hominum memoria tacere, literarum memoriam flagitare: & cum habeas amplis-

ſimi viri religionem, integerrimi municipij infirmandum, fidémque, ea, quæ deprauari nullo modo poſſunt, repudiare, &c. Lib.5. in Verrem: Recita ex literis publicis. Quo S.C. erat hoc legato permiſſum? nullo. Cur fecit? Coactus eſt. Quis hoc dicit? Tota ciuitas. Recita teſtimonium publicum. Ideo autem Gratianus voluit hæc decreta, teſtimoniáque, ad fidem faciendam non ſufficere, quod plerunque corrumpatur populus in ſuffragiis ferendis, quæ ideo emendicata hic dicuntur. Cicero in Orat. pro Flacco, Nego eſſe iſta teſtimonia, quæ tu ipſe pſephiſmata appellas, ſed & fremitum egentium, & motum quendam temerarium Græculæ concionis. In eadem Oratione, Sic ſunt expreſſa iſta præclara, quæ recitantur, pſephiſmata, non ſententiis, neque auctoritatibus declarata, nec iureiurando conſtricta, ſed porrigenda manu pr..fundendóque clamore multitudinis concitatæ. Non igitur dubito, quin de teſtimonio publico, vel ciuitatis vel municipij verba cõſtitutionis accipienda ſint. Nec multum referre puto, an populus vniuerſus in gratiã alicuius aliquid decreuerit, an ordo decurionũ. Nam huiuſmodi decreta ad fidem faciendã non ſufficere oſtendit, Gratianus ſed accuſationem rite & ſolenniter inſtitui oportere. Nec mihi placet, vt conſtitutionem, quæ extat in Codice Theodoſ. lib.9. ſic interpretemur, vt decurionibus tantum intelligatur: talem enim decernendi morem, præſertim populi ipſius, omnino improbandum eſſe, Imperator optima ratione cenſuit, atque conſtituit.

Pecuniam ciuitati surripiens, an crimine peculatus teneatur.

CAP. XXVI.

QVi pecuniam publicam intercipit, ac furatur, is tenetur lege Iulia peculatus, l.1. ff. ad leg. Iul. pecul. Publicam autem accipimus, quæ populi Romani eſt: quia ciuitates loco priuatorum habentur. l. cum qui vectigal. ff. de verb. ſignifi. Quare ſurripiens pecuniam ciuitati alicui vel municipio, lege Iulia peculatus non tenetur. Atque ita mihi videtur ſenſiſſe Papinianus ca. 83. de furt. cum ait, ob pecuniam ciuitati ſubtractam actione furti, non crimine peculatus, teneri. Conſtitutionibus tamen principum cautum eſt, crimen peculatus hic quoque locum habere, vt Martianus ait cap.4. de leg. Iuli. pecul. Alciatus cum non poſſet Papinianum cum Martiano conciliare, negationem addidit verbis Papiniani. Sed non video, cur ab optimi cuiuſque, ac antiquiſſimi libri ſcriptura hic recedere nobis permittamus, cum hæc dicta pugnantia, contrariáve non ſint. Id quod facilius intelligatur, vtrunque caput ita coniungendo, vt ex duobus quodam modo vnum fiat, quaſi ita ſcriptum ſit: Ob pecuniam ciuitati ſubtractam, actione furti, non crimine peculatus, tenetur: quia lex Iulia peculatus ad eum pertinet, qui populi Romani pecuniam intercipit. Si tamen de re ciuitatis aliquid ſurripiatur, conſtitutionibus principum Diuorum Traiani & Adriani cauetur, peculatus crimen committi: & hoc iure vtimur.

Hæreditatem adiri posse per procuratorem, contra receptam opinionem.

CAP. XXVII.

PRocuratorem non poſſe hæreditatem adire, vulgo creditur: & adducitur hæc ratio, quia cum quis procuratorem dat ad hęreditatem adeundam, hoc ipſo adire videtur, ac idcirco nihil relinquitur procuratori quod agat, cum hæreditas ſolo animo adeatur. Sed hãc ego rationem non probo: quia fieri poteſt, vt is qui hoc mandat procuratori, cogitet, eum non ſtatim id facturum eſſe, ac totum medium tempus ſibi liberum fore ad liberandum. Itaque exiſtimo, per procuratorem adiri hæreditatem poſſe, cum id nullo iure exceptum reperiatur. Paulus autem ex cuius reſponſo inueteratus hic error manauit, non de procuratore loquitur, ſed de curatore, in codicibus emendatis. l. per curatorem. ff. de acq. hæred. Nã curator datus pupillo ad adeundam hæreditatem non ſufficit, ſed tutor neceſſarius eſt, l. cum in vna. ff. de appellat. vt & Vlpianus ſcribit in reliquiis Inſtitutionum tit. de tutelis. Procuratorem hic accipimus, cui ſpecialiter mandatum eſt. Nam procurator vniuerſarum rerum generaliter datus adeundo nihil agit, excepto procuratore Cæſaris, ſi opulenta ſit hæreditas, l.1. de offic. procur. Cęſar. Ac ne tutor quidem, aut curator propter ſubtilitatem iuris veteris. l. potuit. C. de iure delib. Sed per tutorem, aut curatorem recte dicitur adiri hæreditas, id eſt, interueniente tutore, aut curatore quamuis ipſe minor adeat, argu. l. vinum. de reb. cred. Verum de his plura ad tit. de acquir. hæred.

Cum vtilitatis sint inscriptiones singulorum capitum in Digestis, vno exemplo obiter demonstratum.

CAP. XXVIII.

DE vtilitate inſcriptionum, quæ reperiuntur in ſingulis capitibus Pandectarum Florentinarum, multa eleganter, atque vtiliter diſſeruit Ant. Auguſtinus. Nos etiam quoties occurrit exemplum, in quo erratum eſt ab interpretibus, propter eas inſcriptiones non intellectas, id variis in locis oſtendimus, ac præſertim ſub tit. de verb. oblig. & tit. ſol. matr. quemad. dos. vt eadem hic repetere inutile, ſuperuacaneúmque ſit. Vnum eſt, de quo ſtudioſos tantum obiter admoneri cupio: Cum inſcriptio indicat locum eſſe ſumptum ex libro aliquo epiſtolarum, veluti Proculi, Iaboleni, aut Pomponij, magna cautione opus eſſe, in diſcernendis Iureconſulti verbis, qui ius reſpondet, à verbis eius, qui epiſtolam ſcribit. Vt exempli gratia, c. 13. de ſeruit. vrb. præd. quod caput ſumptum eſt ex lib. 2. epiſtolarum Proculi Iureconſulti, conſultor per epiſtolam rogat Proculum, vt cum Hibero quodam loquatur, & eum admoneat, ne tubulos admotos habeat ſecundum parietem communem, ſperans fore, vt tanti Iuriſconſulti auctoritas & admonitio aduerſarium commoueat. Cui reſpondet Proculus, nihil opus eſſe admonitione, & auctoritate ſua, cum res adeo certa ſit, atque indubitata, vt ne Hiberus quidem ipſe dubitet, quin rem illicitam faciat. Alij putant hæc verba Proculi eſſe, Quæ de te volo cũ Hibero loquaris, ne rem illicitam faciat atque inde conſequi aiunt, actionem non poſſe aduerſus aliquem intendi, niſi præcedente admonitione, ac denunciatione: quod perquam ridiculum eſt.

Filium Senatoris habendum esse, qui natus est ante Senatoriam dignitatem: & explicatum Constantini rescriptum, C. de dignitatibus.

CAP. XXIX.

QVæſtio eſt, an filius ſenatoris dicatur, qui natus eſt ante ſenatoriam dignitatem. l. 5. ff. de ſenat. Oritur autem quæſtio ex ambiguo, quoties lege aliud expreſſum non eſt: quod tamen aliquando accidit. l. cum aduocatus. C. de aduoca. diuerſ. l. vlti. C. de decurio. l. vltim. C. de his qui ſpon. mun. publ. Et exiſtimo benigniorem interpretationem accipiendam eſſe, vt filius ſenatoris etiam is dicatur, qui natus eſt ante ſenatoriam dignitatem. l. moris. §. ſed vtrum. ff. de pœn. l.2. §. in filiis. ff. de decurio. Sic filia honeſtæ mulieris,

non scenicæ habetur, quæ tempore natiuitatis scenicam matrem habuit, si mater post natiuitatem filiæ, scenica esse desierit. l. imperialis. §. his illud, C. de nupt. Obiicitur nobis Constantini rescriptum, cuius hæc verba sunt sub tit. de dignitat. l. si senator. subobscura propter hyperbatum: Si senator, vel alius clarissimus, priuatos habeat filios, quippe editos antequam susciperet dignitatem (quod non solum circa masculos dignoscitur constitutum, verumetiam circa filias simili conditione seruandum) cum autem paternos honores filiis inuidere non oporteat, à senatore vel solo clarissimo susceptum, in clarissimatus sciendum est dignitate mansurum. Verum hoc rescriptum, si recte intelligatur, maxime consentaneum est nostræ sententiæ. Vult enim Constantinus, si senator priuatos susceperit filios, nempe editos ante senatoriam dignitatem, quamuis non videantur clarissimi esse, tamen quia durum est, paternos honores filiis inuidere, benigniore interpretatione inter clarissimos referri. Parenthesis autem ostendit, hoc ius non ad masculos tantum, sed etiam ad filias pertinere. Qui aliter interpretati sunt hoc rescriptum, non animaduerterunt constructionem, & formam orationis cœptæ nonnunquam mutari post parenthesim. Quod frequentissimum est apud auctores, tum Græcos, tum Latinos, vt annotauit Budæus noster in Commentar. Græcæ linguæ. Nos aliquot præcipua, ex multis ac prope infinitis, exempla hic adducemus. Cicero in 4. Tusculanarum: Quando & aliis locis de virtute diximus, & sæpe dicendum erit (plerasque enim quæstiones, quæ ad vitam, moresque pertinent, à virtutis fonte ducunt) quando igitur virtus est affectio animi constans, conueniensque, laudabiles efficiens eos, in quibus est, & ipsa per se sua sponte, separata etiam vtilitate, laudabilis, ex ea proficiscuntur honestæ voluntates, sententiæ, actiones, omnisque recta ratio. Huius igitur virtutis contraria est vitiositas. Idem in quinto: Sin illæ te ne putas C. Lælij consulatum vnum fuisse, & eum quidem cum repulsa (etsi cum sapiens, & bonus vir, qualis ille fuit, suffragiis præteritur, non populus à bono consule, potius, quam ille à vano populo, repulsam fert.) Sed tamen, vtrum malles te, si potestas esset, semel vt Lælium consulem esse, an vt Cinnam quater? Idem in secundo: Etenim si orationes, quas nos multitudinis iudicio probari volebamus (popularis est enim illa facultas, & effectus eloquentiæ est audientium approbatio.) Sed si reperiebantur nonnulli, qui nihil laudarent, nisi quod se imitari posse confiderent, quique sperandi sibi eundem bene dicendique finem proponerent, quid futurum putabamus, cum a dictore, populo, quo vtebamur antea, nunc minime nos vti posse videamus? Xenophon in 4. τῆς παιδείας, Τοῦτο οὖν ὑὸς ὁ ἐμὸς βασιλεὺς τῶν χαλεπωτάτῳ τῷ νῦν βασιλεῖ, πρόσθε δὲ τοῦ νῦν ὡς δύναιτο, τὴν θυγατέρα τῷ ἐμῷ παιδί, ἐγὼ γὰρ ἀπέπεμψάμην μετὰ φρονῶν, ὅτι δῆθεν τῷ βασιλέως θυγατρὶ ὀψοίμην τὸν ἐμὸν υἱὸν γαμοῦντα. ὁ δὲ νῦν βασιλεὺς ἐπὶ θήρας αὐτὸν παρακαλέσας, καὶ ἀνεὶς αὐτῷ θηρᾶν ἀνὰ κράτος, ὡς πολὺ κρείττονα αὐτὸν ἑαυτοῦ ἡγούμενος εἶναι, ὁ μὲν ὡς φίλῳ συνεθήρα. ἀναφανέντος δὲ ἄρκτου, διωκόντοιν ἀμφοτέροιν, ὁ μὲν ἄρχων οὗτος ἀκοντίσας ἥμαρτεν, ὡς μήποτ' ὤφελεν. ὁ δὲ ἐμὸς παῖς βαλὼν οὐδὲν δέον, καταβάλλει τὴν ἄρκτον.

Tryphonini locus de bonorum possessione contra tabulas, declaratus ex Pandectis Florentinis.

CAP. XXX.

Bonorum possessio contra tabulas datur, ob præteritos liberos in testamento paterno. Nec ea locum habet, nisi facto testamento, quamuis contra testamentum detur §. sunt autem. Instit. de possess. Oportet igitur extare tabulas testamenti, vt detur hæc possessio, & tales esse, vt ex iis possit adiri hæreditas. Sic interpretatur Tryphoninus, quod vulgo Romæ dictitabatur, liberis dari bonorum possessionem contra lignum esse, l. quod dicitur. ff. de bon. poss. cont. tab. id est, contra testamentum, quod ligneis tabulis describi solebat. l. 1. ff. de bonor. poss. secund. tab. Nam hæc est lectio Pandectarum Florentinarum: quamuis, contra legem, non contra lignum, alij codices vulgo habeant. De qua lectione admonuerat nos Florentiæ quidam professor eruditus scriptis suis, paulo ante quam Pandectæ illæ Florentinæ ederentur. Quod si cui durior videatur hæc forma loquendi, is cogitet, hoc dictum à Tryphonino quasi ex vulgi sermone ortum referri. Ac multa huius generis reperiuntur, quæ primum à vulgo profecta, deinde à viris eruditis, atque politis vsurpata sunt: veluti cum Celsus ait, se rusticos senes audiuisse ita dicentes, pecuniam sine peculio fragilem esse: peculium appellantes, quod præsidij causa reponeretur. l. si chorus, de leg. 3. Nec vero nouum omnino est, lignum appellari tabulas, quæ ex materia lignea conficiuntur. Apuleius Madaurensis, auctor non contemnendæ eruditionis, & lingua sua disertus, in Apologia secunda ad Claudium Maximum proconsulem: Quæ tibi ob os obiiciuntur, porrige Æmiliano tabulas istas, Lignum consideret, signa quæ impressa sunt, recognoscat, Consules legat, annos computet, &c. Laertius quoque scribit Pittacum Mitylenæum Crœso percontanti quodnam esset maximum imperium, respondisse, ποικίλου ξύλου, id est, ligni varij, leges innuentem quæ olim in tabulis ligneis inscribebantur.

Emendatus Vlpiani locus cap. 8. de transactionibus.

CAP. XXXI.

Vlpianus interpretans orationem Diui Marci, de alimentorum transactione testamento relictorum, his verbis vtitur, in omnibus, quotquot vidi, exemplaribus. Sed & personarum contemplatio habenda est: hoc est, cuius vitæ sint ij, quibus alimenta relicta sunt, vtrum frugi vitæ ij sint, qui alias sufficere sibi possint, an sequioris, qui de alimentis pendeant. Verum semper existimaui non sequioris, quæ nullius sensus vox est, sed segnioris potius legendum esse: tametsi hanc lectionem Alciatus defendat, citans locum quendam Apuleij Madaurensis, qui mihi quoque mendosus videtur. Ac memini Eguinarium Baronem, acerrimi hominem iudicij, ingenue testari, vulgarem lectionem sibi suspectam esse, cum tamen ab ea omnino recedere non auderet, nec vlla auctoritate hunc ei scrupulum eximere possem. Nondum enim mihi in mentem venerat alius locus Vlpiani, qui cum hoc collatus rem omnem satis planam, perspicuamque reddit. Extat autem sub tit. de iniur. cap. 17. his verbis: Quod autem sit prætor, causa cognita ipsi, qui iniuriam accepisse dicetur, iudicium permitti, ita accipiendum est, vt in cognitione causæ hoc versetur, quàm longe pater absit, & quando pater superuenturus, & nunquid is, qui iniuriarum actionem vult mouere, segnior, vel inutilis admodum, qui non sufficiat ad rei cuius administrationem, &c.

Sententia Iuliani de auctoritate consuetudinis, & noua rescripti Constantiniani de eadem re interpretatio.

CAP. XXXII.

Leges non solum suffragio Legislatoris, sed etiam tacito consensu omnium, per desuetudinem abrogari, Iulianus ait, l. de quibus. ff. de legib. Quod si de populo Romano intelligas, qui legis condendæ pote-

statem habebat, idque etiam Iuliani tempore, vt credibile est, nihil certius dici potest. Postquam vero desiit populus leges condere, quæritur, an possit ius à principe constitutum tollere. Et existimo, si princeps ab initio non coegerit inobedientes ad parendum legi, sed dissimulauerit longo tempore, adeo vt consuetudo inoleuerit paulatim legi contraria, ea consuetudine legem abrogari. Euentus enim docet, eam legem moribus populi non conuenientem, atque ideo contemnendam esse. canon. erit autem. distinct. 4. Inde illud Augustini celebratum est, Leges firmantur, cum moribus vtentium approbantur. can. in istis. 4. distin. Hinc. Solon interrogatus, quas leges optimas condidisset Atheniensibus, respondit, eas se iudicare optimas, quibus populus vteretur. Huc pertinet quod Aristoteles ait. lib. 2. Politic. cap. 7. in Politicis. ὁ γὰρ νόμος ἰσχὺν οὐδεμίαν ἔχει πρὸς τὸ πείθεσθαι, πλὴν παρὰ τὸ ἔθος, τοῦτο δ' οὐ γίγνεται, εἰ μὴ διὰ χρόνου πλῆθος. Et Iustinianus noster, Nouell. 40. legem quandam suam, tempore & vsu forensi receptam fuisse testatur: quasi ad vim roburque legis id maxime pertineat, καὶ γὰρ νόμος ἤδη τῷ χρόνῳ καὶ ἐν τοῖς δικαστηρίοις δεδοκιμασμένος δείκνυται. Verum obiicitur nobis rescriptum Constantini, l. 2. C. quæ sit long. consuetud. cuius hæc verba sunt: Consuetudinis, vsusque longæui non vilis auctoritas est, verum non vsque adeo sui valitura momento, vt aut rationem vincat, aut legem. Ex quo consequi videtur legem consuetudine abrogari non posse. Sed alius mihi videtur eorum verborum sensus, quam vulgo credatur. Non enim his verbis significat Constantinus, si consuetudo legi omnimodo contraria sit, legem ea abrogari non posse, sed consuetudinem maioris auctoritatis non esse, quam legem, &c. Legem enim imitatur, & vim legis habet, vt alibi diximus, l. vltim. C. quæ sit longa consuet. Id exemplo dilucidius fiet, si ponamus consuetudinem proferri, non contrariam legi sua natura, sed eum lege pugnantem in aliqua hypothesi. Non enim semper necesse erit, legem consuetudini cedere, quasi consuetudinis maior sit auctoritas, quàm legis, sed ea consideranda erunt, de quibus diximus in disputatione de contrariis legibus.

Ob semiplenam probationem iusiurandum non deferri, contra receptam opinionem.

Cap. XXXIII.

Caij verba hæc sunt cap. 31. de iureiur. lib. 12. Digestorum: Admonendi sumus, interdum etiam post iusiurandum exactum, permitti constitutionibus principum ex integro causam agere, si quis noua instrumenta se inuenisse dicat, quibus nunc solis vsurus sit. Sed hæ constitutiones videntur tunc locum habere, cùm à iudice aliquis absolutus fuerit. Solent enim sæpe iudices, in dubiis causis exacto iureiurando, secundum eum iudicare, qui iurauerit, & quæ sequuntur. Ex quibus verbis illud sumptum est, quod vulgo dici solet, ob semiplenam probationem iusiurandum à iudice deferri, vel reo, vel actori supplendæ probationis causa, & ob noua instrumenta retractari: quod mihi probari nunquam potuit. Nam actori deferre ob semiplenam probationem, iniquum sane, & iniurium est, cum eo non probante reus absolui debeat. l. qui accusare. C. de eden. Reo autem deferre, cum probatio actoris plena non est, quamuis non inutilium sit, nec adeo graue, vt de eo reus queri debeat, postquam tamen iurauerit, & absolutus fuerit, ratio non patitur, vt iusiurãdum prætextu instrumentorum postea repertorum retractetur. l. sub specie. C. de re iudic. Quia etiam sine iureiurando absolutus fuisset. Itaque dubia causa videtur esse Caio, sicut & quæstio dubia Modestino, l. non puto. ff. de iure fisci. cum iudici non liquet, & eo redactus est propter paritatem probationis forte, vt hæsitet in vtram partem propendere, & inclinare debeat. Cicero in oratione pro Ligario: Principum dignitas erat pene par, non par fortasse eorum, qui sequebantur: causa tum dubia, quod erat aliquid in vtraque parte quod probari posset: nunc melior certe ea iudicanda est, quam etiã dij adiuuerunt. Sic dubia cœna apud Terentium dicitur, cum tantus est ciborum apparatus, vt nescias quid potissimum sumas. Quo casu sine iniuria cuiusquam iudex potest iusiurandum deferre: sed maxime reo, cuius fauorabilior est causa, quàm actoris. cap. vlt. de iureiur. in decre. Verum quia dubia est, atque incerta causæ æquitas, vt vix absoluatur tandem reus, nec aliter quam exacto iureiurando, constitutum est, retractari posse. Nec vero idem dici potest, cum actor vnum testem habet, aut aliàs iusta probatione deficitur: cum dubia aut anceps causa tunc non sit, sed actore non probante absolui reus sine cunctatione, & hæsitatione debeat. d. l. qui accusare. Hæc est nostra de perobscuro illo Caij loco sententia, quem à nemine adhuc eorum, qui scripta sua ediderunt, satis explicatum animaduerti.

Duorum prætoris edictorum ostensa differentia, quorum alterum est de tabulis exhibendis, alterum de modo aperiendi & inspiciendi testamenti.

Cap. XXXIIII.

Edicto, quod propositum est à prætore de testamentis aperiendis, pollicetur prætor se potestatem facturum inspiciendi, ac describendi testamenti, &c. l. 1. in prin. ff. quemad. testa. aper. Sed quid inter hãc coercitionem prætoriam intersit, & interdictum de tabulis exhibendis, nõ facile est eis explicare, qui morem dandorum à prætore iudiciorum non norunt: de quo satis accurate à nobis disputatum est alijs in locis. Quid vero Curtius, & alij commiscuntur, in l. 1. C. de edon. operæpretium non est hic referre. Sufficit enim expositio Vlpiani verborum ca. 2. quomod. testa. aper. Si quis non negans penes se tabulas esse, non patiatur inspici se describi, omnimodo ad hoc compelletur. Si tamen neget penes se tabulas esse, dicendum est, ad interdictum remitti, quod est de tabulis exhibendis. Nam eum vocatus ad prætorem possessor, siue detentor tabularum, se eas habere confitetur, ab ipso prætore cogendus est exhibere, si nihil causetur, quamobrem eas exhibere non debeat. Si vero eas se habere neget, aut aliquid alleget, cur exhibere eas non oporteat, prætor aduersus eum nihil decernit, sed reddito de tabulis proferendis interdicto, iudicem dat, qui de toto negotio cognoscat ac iudicet. d. l. 2. §. vltim. Nam prætor causas priuatas non ipse cognoscere, sed ad iudicem priuatum litigatores remittere solebat. Theoph. Instit. de interd.

Modicum honoris causa datum possessori, quid sit apud Vlpianum.

Cap. XXXV.

Ait Vlpianus cap. 15. de rei vindicat. Si ager fuit, qui petitus est, & militibus assignatus est, modico honoris gratia possessori dato, an hoc restituere debeat? Et puto præstiturum. Estque alius locus Pauli huic non dissimilis, cap. 11. de euiction. Nam in vtroq; fit mentio prædiorum militibus assignatorum. Cum autem de hac assignatione alij non indiligenter scripserint, nequaquam ea res interpretationem nostram desiderat. Illud vero, quod subijcitur, honoris causa, &c. ponuntur, quid sit, exemplis ostendere. Sed nullum est aptius,

eſt aptius, nec illuſtrius, quàm ex Apuleij Apologia ſecunda ad Claud. Max. Proconſulem: Rumpi, inquit, tabulas iſtas iube, Maxime: inuenies filium hæredem, mihi vero tenue neſcio quid honoris gratia legatum: ne ſi quid ei humanitus accidiſſet, nomen mariti a in vxoris tabulis non haberem.

De diuiſione hæreditatis olim apud Romanos vſitata: & locus Vlpiani obſcurus de eadem re explicatus.

Cap. XXXVI.

SOlennis, & vſitata diuiſio hæreditatis, eſt in duodecim partes, quæ vnciæ appellantur. l. ſeruum. §. vltim. de hæred. inſtit. §. hæreditas. Inſtit. eod. tit. De eius numeri vtilitate, & commoditate, à philoſophis, & Mathematicis diſputatur. Et Claudius Galenus ait, Romanos in diuiſione hæreditatis, ponderum ac menſurarum, hanc vtilitatem experientia comprobaſſe. Verba eius hæc ſunt, quæ ideo hic adſcribere volui, quod huiuſmodi diuiſionis cauſam a nullo Iuriſperitorum adhuc traditam eſſe animaduerterim: [illegible] Si tamen in plures partes, aut pauciores hæreditatem diuidere voluerit teſtator, minimè improbabitur ea diuiſio, ſed id aſſem, qui 12. vnciarum eſt, ſemper reuocari poterit: idque variis exemplis demonſtratur ſub titul. de hæred. inſtitu. tam in libris Digeſtorum, quàm Inſtitutionum. Sed quæſtio difficilis eſt, propter obſcura Vlpiani verba, de eo, qui aſſe expleto ſcriptus eſt ſine parte. Et ait Vlpianus hunc in alium aſſem venire: vt in hoc exemplo: Titius ex duodecim vnciis hæres eſto: Sempronius hæres eſto. Hoc enim caſu hæreditas æquis portionibus inter eos diuidetur, quaſi ſinguli ex ſemiſſe inſtituti ſint. Nihil enim refert, an hæreditate diuiſa in 24. vncias, ſinguli habeant duodecim: an vero ea diuiſa in 12. ſinguli ſex auferant. Quod ſi quis dupondium, id eſt, duos aſſes diſtribuit hoc modo: Titius ex duodecim vnciis hæres eſto: Sempronius ex duodecim vnciis hæres eſto: deinde tertium ſcripſerit ſine parte: non ita diuidetur hæreditas, ſicut in ſuperiori hypotheſi, id eſt, vt hic tertius in alium aſſem veniat, & tantum capiat, quantum alij duo hæredes, ſed tres potius aſſes fient, quorum ſinguli ſingulos ferent. Hæc mihi videtur eſſe vera & ſimplex Vlpiani verborum interpretatio, quæ ſic leguntur in Pandectis Florentinis. Quod ſi quis dupondium diſtribuit, & tertium ſine parte inſtituit, hic non in alium aſſem, ſed in trientem venit, vt Labeo quarto poſteriorem ſcripſit. Nec Ariſto vel Aulus vtpote probabile notant.

Defenſa vulgaris diſtinctio, de pœna periurij, quæ à quibuſdam improbatur: & reſcriptum Alexandri de eadem re declaratum.

Cap. XXXVII.

Vide tit. de iureiurand. cap. 8. 9.

AN periurium Romano iure puniatur, ſæpe quæſitum eſt. Cicero quidem meminit animaduerſionum cenſoriarum in periuros, & ait, Cenſores nulla de re diligentius, quàm de iureiurando iudicaſſe. lib. 3. Offic. Et in libris noſtris loci aliquot reperiuntur de pœna in periuros ſtatuta. l. ſi duo. §. vltim. ff. de iureiur. l. vlt. ff. de crim. ſtellion. l. quod ſi deferente. ff. de dolo. Sed difficultas oritur ex reſcripto Alexandri, cuius hæc verba ſunt: Iuriſiurandi contempta religio ſatis Deum vltorem habet. l. 2. C. de iureiur. Quæ verba mihi videntur de eo iureiurando accipienda eſſe, de quo conſultus fuerat Alexander. Propoſita enim fuerat quæſtio, de eo, qui quodam calore iracundiæ peierauit, per venerationem ſcilicet principis. Quod periurium, quia nemini nocet, pœna dignum non videtur. Moris autem fuit veteribus, iurare per principem, aut genium principis: qua de re S. C. Romæ factum eſt tempore Tiberij, vt auctor eſt Dion. Et Suetonius ſcribit, Caligulam ſæuiſſe in eos, qui per genium ſuum nunquam iuraſſent. Meminit & Tertullian. in Apologet. cap. 28. Tacitus quoque lib. 2. ait, Rubrio cuidam crimini datum fuiſſe, violatum periurio nomen Auguſti. Sed optimus princeps Alexander hanc vindictam neglexit: cuius & aliud reſcriptum eſt, ei de quo iam diximus, perquam ſimile, C. ad leg. Iul. maieſt. Alienam, inquit, ſectæ meæ ſolicitudinem concepiſti, quaſi crimen maieſtatis ſuſtineres, ſi ſeruo tuo iratus eſſe non perſeueres, quod ſemper te facturum inconſultè iuraueris. Multum ergo intereſt, an quis calore quodam & iracundia motus peierauerit, ſine alterius incommodo, d. l. 2. an vero in negotio contrahendo fraudandi alterius cauſa, aut in iudicio, cum iuſiurandum delatum eſſet. l. ſi duo. §. vltim. l. vlt. de crimi. ſtellion. Quam diſtinctionem ab aliis quoque probatam receptámque video paucis diſſentientibus. Sed nos vetuſtis nouitatem dare, & [illegible], vt dicitur, explicare interdum conamur.

De poſthumo ſuo & alieno, ad formulam Aquilianam pertinens diſputatio.

Cap. XXXVIII.

CAius Aquilius Gallus docuit poſthumos nepotes ſic inſtitui poſſe: Si filius meus viuo me morietur, tunc ſi quis mihi ex eo nepos poſt mortem meam natus erit, hæres eſto. l. Gallus. in princip. ff. de lib. & poſthu. Ex quo colligunt nonnulli, hac cautione Galli abrogatam eſſe legem 12. tabularum, quæ eos poſthumos inſtitui vetaret. §. 1. Inſtitut. de bono poſſ. l. pen. ff. de leg. 1. Sed conſtat, non eam fuiſſe Iuriſconſultorum eius temporis authoritatem, vt leges publicas tollere, ac abrogare poſſent. Officium namque eorum in interpretando iure, in reſpondendo, ac cauendo verſabatur. Ac præ cæteris Gallus in cautionibus & formulis concipiendis occupatus fuit, cuiuſmodi hæc formula eſt: item formula ſtipulationis, quæ Aquiliana dicitur: & formula de dolo malo, cuius meminit Cicero. Et quod obiiciunt, poſthumum alienum non potuiſſe iure ciuili hæredem inſtitui, §. 1. Inſtit. de bon. poſſeſſ. noſtræ non aduerſatur ſententiæ. Nam poſthumus alienus is dicitur, qui natus inter ſuos, hæres teſtatori futurus non eſt. §. poſthumo. Inſti. de leg. id eſt, qui ſi naſcatur, nunquam eſt futurus ſuus hæres teſtatori. At is, de quo hic loquimur, poteſt aliquando ſuus hæres naſci teſtatori: vt puta ſi filius, qui eum gradu præcedit, viuo teſtatore deceſſerit. Sed vt tota res commodius explicetur, altius repetenda eſt hæc diſputatio. Et ſciendum eſt in primis, iure ciuili antiquo permiſſum non fuiſſe, incertis perſonis quicquam teſtamento relinquere. §. incertis. Inſti. de legat. quia certum debet eſſe conſilium teſtantis, vt Vlpianus ait in Inſtitutionibus. Ac idcirco poſthumus inſtitui non poſſe videbatur. Quæ ratio quanquam ad ſuos quoque poſthumos pertinet, tamen hi excepti ſunt iure ciuili non ſine magna ratione. Quod autẽ Iuſtinianus ait, poſthumum alienum non potuiſſe hæreditatem adire iure ciuili, §. 1. Inſtit. de bon. poſſeſſ. Theophilus ad legem

12.tabularum id refert. Quam legem Gallus interpretatus est, quasi ad posthumos nepotes testatoris non pertineret, si côferatur institutio in casum, quo sui futuri sunt, secundū formulam hic descriptam, Si filius meus,&c. Posthumorum igitur tria sunt genera: quidā sunt sui posthumi, qui quandocunq; nati fuerint, alieni esse non possunt: cuiusmodi sunt filij ex vxore testatoris, post ipsius mortē nascituri. Licet enim in potestate eius non sint, tamen propter spem sui dicuntur. §. posthumi. Inst. de hæred. quæ ab intest. Nec dubium est, quin hi recte instituantur iure ciuili. l. placet. ff. de lib. & posth. Alij sunt posthumi alieni, qui quandocunque nati fuerint, nunquam sui possunt esse testatori. §. posthumo. Inst. de leg. Et hos lex 12. tabularū non admittit ad hæreditatem ex testamento: sed prætor legem emendans, dat eis bonorum possessionem secundū tabulas. §. 1. Instit. de bon. poss. Edita tamē est constitutio à Iustiniano, qua permissum est eis hæreditatem adire, sublato iure veteri. d. §. posth. & §. 1. de bon. poss. Quod autem ait Iustinianus, posthumo alieno inutiliter ante legatū fuisse, sed eundem potuisse hæredē institui, d. §. posthumo. & §. posthumus. de leg. ad ius prætorium referendum est, cuius alibi Iustinian. meminit, §. 1. Inst. de bon. poss. Nam hoc iure prætorio, institutionib. hæredum tantum, non etiam legatis prospectum est. Alij sunt posthumi, qui si nascerentur tempore testamenti, non essent sui, vt posthumi nepotes, de quibus hic disserimus. Et dubitari poterat, an hi debeant sui dici, an alieni, id est, an sit habenda ratio temporis testamenti, an eorū natiuitatis. Et Gallus docuit, eos institui posse, collata institutione in tempus, quo sui nascituri sunt: Ideoque pro alienis posthumis eos habendos non esse. Nam cum Iustinian. diffinit posthumum alienū, qui natus testatori suus hæres futurus non est, d. §. posthumo. de leg. satis perspicue ostendit, eum demū recte alienum dici, qui nunquā potest suus hæres esse testatori, quocunq; tēpore natus fuerit. Nec video sane, quomodo hæc verba ad tēpus testamenti facti referri cômode possint. Nec verò me vsquā legere memini, hos posthumos à iuris auctoribus alienos vocari: quāquam Pauli locus adduci solet ab iis, qui côtra sentiūt. Sed is, meo iudicio, ad rem non facit. Obtinuit, inquit, sententia Galli, alienos quoque posthumos, legitimos nobis hæredes fieri. l. pen. ff. de leg. 1. Sic n. ea verba interpretantur vulgo, quasi nulla alia vnquam fuerit Galli sententia, præter hanc formulam, quæ ad nepotū posthumorum institutionem pertinet. Nec animaduertunt Paulum de legitima hæreditate, non testamentaria loqui. Pleraq; n. à Gallo de hæreditatib. scripta, cautáque sunt, præter hanc cautionē, de qua nunc tractamus. l. si ita quis. 74. ff. de hæred. instit. Sed sententia cuius meminit Paulus, ad legitimā hæreditatem pertinet, quam Gallus censuit posthumo etiam extraneo deferri iure ciuili, quamuis institui hæres non posset. Et sane locus ille Pauli sumptus est ex libro singulari eiusdē de iure codicillorū, vt inscriptio indicat. Ac probabile est, in eo loco tractatū fuisse de fideicômisso, quod in codicillis relinquitur à legitimo hærede, qui ab intestato, successurus erat, nō ex testamēto: quia in codicillis hæres institui nō potest. §. vlt. Inst. de cod. Codicillos igitur quidā fecerat, in quib. cōgauerat fratris sui posthumū, qui omnino alienus erat, vt daret cētū Titio: an id fideicômissū valeret, quærebatur. Duo videbantur obstare huic fideicômisso, ne peti posset, quia sicut posthumo alieno inutiliter legatur, ita ab eo inutiliter legari videtur. Itē nō potest hæres esse iure ciuili. Sed hæc obiecta duo breuiter diluit Paulus, & ait, solā volūtatem seruari in fideicômissis: quib. verbis significat, licet in legatis, quæ iuris ciuilis sunt, pleraq; huiusmodi spectari soleant, tamē in fideicômissis, quæ pendēt ex prætorum iurisdictione, solam voluntatem considerari. Idq; exēplis aliquot demôstrat Vlp. Instit. tit. de fideic. Deinde subiicit Paulus, iure ciuili posthumos alienos non prohiberi hæredes esse, quasi lex antiqua ad eos qui ex testamento tantū succedūt, pertineat. Ex his apparet, cur C. Aquilius hanc formulam conscripserit, & quis fuerit huius scopus. Quibus intellectis facilior, expeditiórq; futura est Scæuolę in eā formulā interpretatio. Quē Scæuolę locū Æmilius Perrotus Parisiensis, singulari vir nō solū eruditione, sed etiā probitate, adeo luculētis illustrauit cômentariis, vt magno scriptorū eius in alias partes iuris ciuilis desiderio teneamur.

De Oasena deportatione ex Vlpiano & Theodosio, & de Scythica regione Ægypti.

Cap. XXXIX.

Apud Vlpianū ca. 4. de interdictis & relegatis, hæc verba legūtur in Pādectis Florētinis: Est quoddā genus quasi in insulā relegationis, in prouincia Ægypto, in Oasim relegare. Quæ verba nō intelligentes librarij & typographi, pro, in Ouasim, supposuerunt, in nonnullas insulas. Est autē Ouasis, siue Oasis tā parua, quā magna, locus desertus in Africa, in quē nocentes olim relegari solebāt. Nam vtriusq; meminit Ptolomæus in tertia tabula Africæ. Itē Plin. lib. 5. ca. 9 Arabes, inquit, duo sunt: hi, & Memphites vsq; ad summū Delta perueniunt, cui sunt côtermini ex Africa duo Oasitæ. Mentio est etiam vtriusq; apud Quintū Curtiū, & auctorem, qui insignia magistratuum Romanorum descripsit, in descriptione ducis Thebaidos. Strabo lib. 17. scribit. Ouasos loca habitata esse in magnis desertis, quasi insulas quasdam in mari. Ὀάσεις, inquit, οἱ αἰγύπτιοι καλοῦσι τὰς οἰκουμένας χώρας περιεχομένας κύκλῳ μεγάλαις ἐρημίαις, ὡς ἂν νήσους πελαγίας. Socrates in historia Ecclesiastic. lib. 2. ca. 28. de Georgio quodam Arriano loquens, ait eū quosdā catholicos interfecisse, alios vero superstites in exiliū ad magnā Oasim relegasse. Euagrius lib. 1. Ecclesiast. historiæ ca. 7. refert Nestorium hæreticū, edicto Imperatoris Theodosij, in Oasim relegatū fuisse, quam & Ibim vocari scribit. Quare apud Pliniū lib. 5. ca. 4. in descriptione Africæ sic legendum videtur: Ibis ciuitas Ocensis, &c. Idémq; de hoc Nestorio à Socrate, Theodoro Lectore, & Cassiodoro scriptū est. Socrates lib. 7. ca. 24. Theodo. lib. 2. Cassio. Tripar. lib. 12. c. 5. Theodoritus lib. 4. Ecclesiast. historiæ, ca. 15. scribit. Euolcium quendam diaconum factione Arrianorum in Oasim eiectum esse, quam Eremū vocat. Et hunc locum Theodoriti transtulit in historiā suam Cassiodorus lib. 7. c. 17. Sed de Oaseno hoc exilio locus est obseruatione dignissimus in C. Theodos. lib. 9. tit. de Nili agger. non rump. Si quis posthac per Ægyptū, intra duodecimum cubitū fluminis Nili vlla flucta, de propriis ac vetustis vsibus, præter fas, prætérq; morem antiquitatis vsurpauerit, flammis eo loco consumatur, in quo vetustatis reuerentiam & propemodū ipsius Imperij appetierit securitatem, côsciis, & consortibus eius Oasenæ deportationi constringendis, ita vt nunquam supplicandi eis, vel recipiendi ciuitatē vel dignitatem, vel substantiam licentia tribuatur. Est autē in C. Iustiniani eadem Theodosij côstit. lib. 9. tit. 38. vbi verbum, Oasenæ desideratur. quod vel ab indoctis librariis id nō intelligētib. omissū est, vel fortè à Iustiniano ipso sublatum, quē multa in veterib. côstitutionib. mutasse certū est, cùm eas in codicē suū referret. Porro alius est locus in Ægypto Scythis dictus, qui olim à monachis incolebatur. Estq; huius loci crebra mētio apud Sozomenū, & Socratē in historia ecclesiastica. Sozome. lib. 1. c. 14. lib. 9. c. 29. lib. 7. c. 30. Socrates lib. 4. cap. 23. Quod quidē hic cômemorare volui, vt Hieronymi locū explicarē, in Gratiani rhapsodia, quæ pro Iure pontificio vulgò

vulgò recepta est. ca. binc etiã.16. quæst. 1. Scribit enim Gratianus ex Hieronymo, monachos Scythiæ conuenisse in vnum, vt sacerdotem sibi inuenirent, qui eis missarum solennia celebraret.

De veteri more tabularum alienis prædiis affigendarum, ex Venuleio, & constitutionibus Iustiniani.

CAP. XL.

VEnuleius c. vlt. tit. quod vi aut clàm. ita scribit: Si ad ianuam meã tabulas fixeris, & ego eas prius, quàm tibi denunciarem, refixero, deinde inuicem interdicto, Quod vi aut clam, egerimus, nisi remittas mihi vt absoluar, condemnandum te quasi rem non restituas quanti mea intersit, aut certe exceptionẽ mihi profuturam, Si non vi, nec clam, nec precario feceris. Quæ verba interpretans Alciatus, nescio quid comminiscitur de tabulis, & testationib. citato quodã loco Ciceronis, quẽ non satis intellexisse videtur. lib. parerg. 4. ca. 20. Sed hic mos tabularũ figendarum, facile cognoscitur ex aliquot Iustiniani constitutionib. Græcis, quibus vetat σανίδας, id est, tabulas affigi prædiis alienis, & affigentium bona publicari iubet, tabulis ipsis ad caput eius impactis, cõfractisq;. Verba Iustiniani hæc sunt in noua constitutione, quæ inscribitur [illegible] & quæ sequuntur. Sũtq; huic nõ dissimiles loci in cõstitutione de prætore Paphlagoniæ, & de Procõsule Capadociæ, sed & titulũ quoq; decimumquintũ & decimũ sextum libri secũdi Codicis Iustiniani ad has tabulas pertinere existimo.

Cretionum solennitas quæ olim fuerit: & deleta macula ex loco Ciceronis lib. 1. de Oratore, quæ doctissimos quosque nostri seculi fefellit.

CAP. XLI.

COnstitutionis Theodosianę verba hæc sunt c. 17. C. de iure deliberãdi, Cretionũ scrupulosam solennitatem, hac lege penitus amputari decernimus. In cuius interpretatione, Accursius, & Alciatus locũ quẽdam Isidori citant lib. 5. Ethymolog. ca. 24. Verũ Vlp. noster in Institutionibus, auctor nõ paulo grauior, rem omnẽ plene, ac dilucide explicat, tit. qui hæredes institui possunt. Cretio, inquit, est certorũ dierũ spatium, quod datur instituto hæredi ad deliberandũ vtrum expediat ei adire hæreditatem, nécne: velut, Titius hæres esto, cernitóq; in dieb. cẽtũ proximis, quib. scieris, poterisq;: nisi ita creueris, exhæres esto. Cernere, est verba cretionis dicere, ad hunc modũ: Cũ me Mæuius hæredẽ instituerit, eã hæreditatẽ adeo, cernóq;. Sine cretione hæres institutus, si constituerit nolle se hæredẽ esse, statim excluditur ab hæreditate, & amplius eã adire non potest. Cũ cretione verò hæres institutus, sicut cernẽdo fit hæres, ita non aliter excluditur, quã si intra diẽ cretionis nõ creuerit. Ideóq; etiã si cõstituerit nolle se hęredem esse, tamẽ si supersint dies cretionis, pœnitẽtia actus, cernẽdo hæres fieri potest. Cretio autem vulgaris dicitur, aut continua: vulgaris, in qua adiiciũtur, hæc verba, Quib. scieris, poterisq;. Cõtinua, in qua non adiiciũtur. Ei, qui vulgarẽ cretionẽ habet, dies illi dati cõputantur, quib. sciat se hęredẽ esse, & potuit cernere. Ei verò, qui cõtinuã habet cretionẽ, etiã illi dies cõputantur, quib. ignorauit se hæredẽ institutũ, aut sciuit, quidẽ, sed nõ potuit cernere. Hæredes aut instituti dicuntur, aut substituti: Instituti, qui primo gradu scripti: Substituti, qui secũdo gradu, vel sequẽtibus, hæredes scripti sunt. Velut, Titius hæres esto, cernitóque in dieb. proximis cẽtũ, quib. scieris, poterisq;: nisi ita creueris, exhæres esto. Tunc Mæuius hæres esto, cernitóq; in dieb. & reliqua. Hæc sũt Vlpiani verba, quib. aliquãdo admonitus sum, vt locũ Cicer. lib. 1. de Oratore corruptũ in omnib. exẽplarib. restituerẽ, ac emẽdarẽ hoc modo: De his, credo, rebus, Inquit, Crassus, vt in Cretionibus scribi solet, de quibus sciã, poteróq;. Nã vulgo legitur, in conditionibus: quod verbum in antiquis exemplarib. nõ est. Victorius autẽ diligẽs & perspicax veterũ scriptorum corrector, suspicatur legẽdũ esse in actionibus: & ait, scripturam, quæ est in exemplaribus calamo exaratis, proxime ad eã lectionem accedere. lib. 9. varia. ca. 21. Sed existimo viros eruditos, loco Vlpian. animaduerso, facile nobis assensuros esse.

Explicatus Institutionum locus, de codicillis testamento confirmatis.

CAP. XLII.

QVæstio subdifficilis est, an codicilli valcant sine confirmatione testamenti. In qua mihi videtur sic distinguendum esse, vt codicilli post testamentum factũ nullã confirmationẽ desiderẽt. Sic enim Iulianus scribit ca. 3. ff. de iure codicillorum: Testamento facto, etiam si codicilli in eo confirmati non essent, vires tamen ex eo capient. De his vero, qui fiunt ante testamentum, ita loquitur Iustinianus in Institutionibus. §. sed cum ante. Inst. tit. de Cod. Sed cum ante testamentũ factum codicilli facti erant, Papinianus ait, non aliter vires habere, quàm si speciali postea voluntate confirmentur. Sed Diui Seuerus & Antoninus rescripserunt, ex iis codicillis, qui testamentum præcedunt, posse fideicommissum peti, si appareat, eum, qui testamentum fecit, à voluntate, quam in codicillis expresserat, non recessisse. Nam facile creditur is, qui testamentum solenniter facit, à codicillis ante factis recedere, nisi contrarium appareat. Necessaria igitur est confirmatio factorum ante codicillorum, saltẽ tacita, & quæ ex coniecturis colligatur. Sententia vero Papiniani de speciali confirmatione, quam refert Iustinianus, minime extat in Digestis. Quod enim Papinianus ait cap. 5. Digestorum de iure codicillorum, Ante tabulas testamẽti codicilli facti non aliter valent, quam si testamento, quod postea factum est, vel codicillis cõfirmentur, aut voluntas eorum quocunq; indicio retineatur. Hæc inquam, verba Papiniani, consentiunt cum Seueri rescripto, vt credibile sit, à Pandectarum compositoribus immutata esse, ne rescripto aduersarentur. In Institutionibus autem, historica tantum narratio est, nec quicquam definit in eo loco Iustinianus, quod satis habeat, rudiores instituendo, rem leuiter attingere. Hæc cum ita se habeant, videtur locus Plinij lib. 2. Epistolarum, de codicillis ante testamentum factis accipi debere. Verba eius hæc sunt in epistola ad Ammianum, al. ad Annium: Tu quidem pro certa tua diligentia admones me, codicillos Attiliani, qui me ex parte instituit hæredem, pro non scriptis habendos, quia non sunt confirmati testamento. Quod ius ne mihi quidem ignotum est, cum sit iis etiam notum, qui nihil aliud sciunt. Sed ego propriam quandam legem mihi dixi, vt defunctorum voluntates, etiam si iura deficerent, quasi perfectas tuerer. Constat autem codicillos istos Attiliani manu scriptos. Licet ergo non sint confirmati testamento, à me vt confirmati, obseruabuntur, & reliqua.

HEPTAEMERON, SIVE DE IVRE ACCRESCENDI, LIBRI DVO FRANC. DVARENI IVRECONSVLTI, AD CLARISSIMVM SENATVM PARISIENSEM.

AMPLISSIMO ORDINI PATRVM Senatorúmque Parisiensis Curiæ Franc. Duarenus S. D.

SI quàm iustas probabiléſque cauſas habeam, Patres grauiſſimi, ſcripta in ius ciuile mea euulgandi, quas & in aliis iam libris magna ex parte expoſui, vos ſcire nunc ex me velle arbitrarer, facerem libenter, vt eas pluribus verbis deſcriberem. Nam quæ ſit ſapientiſſimorum hominum de interpretibus Iuris ciuilis opinio, non ſum adeo rudis & imperitus rerum, vt ignorem: nec ab iis profectò iudicium meum diſcrepat. Laudo Socratis modeſtiam, qui rogatus, cur nihil ſcriptum ederet, reſpondit, quia video chartam multo pretioſiorem, quàm quæ ſcripturus eſſem. Placet conſuetudo Ægyptiorum, apud quos præclara cuiuſque hominis in artibus vitæ neceſſarijs inuenta, ſacrarum ædium columnis non ante inſcribebantur, quàm ſi à viris eruditis examinata probatáque fuiſſent. Et lex illa Platonis magni apud me eſt momenti, ne cui liceat, quæ conſcripſerit, oſtendere aliis, priuſquam ea Iudices ac Nomophylaces viderint. Quæ lex quamuis Poëticæ Muſicæque propria ſit, tamen nulla eſt ars in qua eius obſeruatio magis neceſſaria videatur, quàm in Iuris ciuilis ſcientia: cui nimia ſcriptitandi licentia, & malum illud ambitioſum, quod Satyricus Poëta cacoethes vocat, quantopere nocuerit, ipſa res oſtendit. Verum quò magis contaminata eſt præclara hæc ſcientia barbarorum & ſophiſtarum præſtigiis, eò vehementius decet homines eruditos ac politos conniti & contendere, vt eam in priſtinum ſuum nitorem, decus, ſplendorem reſtituant. Arduum opus, fateor, & perquam difficile, in tantis tenebris, quibus circunfuſa ſunt omnia. Sed nihil non audendum eſt in veritate inueſtiganda, quam etſi non aſſequamur omnino, tamen propius quàm nunc ſumus, ad eam peruenire, magno ſtudio diligentiáque adhibita, poterimus. Itaque qualeſcunque ſunt lucubrationes meæ, quæ mihi non ita multum arrident, certè confido vobis gratum acceptúmque fore, quod in re tam honeſta ac neceſſaria tantum operę curæque à nobis ponatur: vt longiore apud vos ſermone excuſandi me cauſa opus non eſſe exiſtimem. Quid tamen effecerim, imò quid efficere conatus ſim in hoc opere, paucis dicam: in quo idem mihi planè, quod in aliis, quæ iam exierunt, monumentis noſtris, propoſitum fuit: in iis præſertim, quæ de verborum obligationibus, & de Repetitione dotis, partim ad Principem herámque noſtram Margaritam, fœminam non tam generis ſplendore, quàm ſingularis tum virtutis, tum eruditionis nomine illuſtrem, partim ad M. Hoſpitalem, noſtri tẽporis Papinianũ, miſimus. Studui, id quod præcipuum erat, in tanta & obſcuritate rerum & ſententiarum varietate, qua in Iure ciuili maior nulla reperitur, aliquanto certiora ac probabiliora, quàm vulgus interpretum, docere, confutatis multorum falſis prauíſque opinionibus, quæ ſic inueterauerant, vt legum authoritas propemodum eis tribueretur. Adeo illud verum eſt, probabilis orationis vim plerunque maiorem eſſe, quàm veritatis, & ad perſuadendum multitudini aptiorem. Quod Menander his verſibus elegantiſſimis expreſſit:

Τί π-

Τὸ πιθανὸν ἰσχὺν τῆς ἀληθείας ἔχει,
ἐνίοτε μείζω, καὶ πιθανώτερον ὄχλου.

Errata autem,quæ hic deprehendimus,eiusmodi sunt, vt si quis nullum absque reprehensione dimittere velit, verendum sit,ne disputatio in infinitum euadat. Deinde non minus dispositionis ac methodi rationem habui,quàm breuitatem, sed perspicuam,affectaui:quod his duabus rebus,nihil ad docendum aptius esse commodiúsque viderem. Et quanto subtiliora esse animaduerti,quæ hic tractantur,& à populari captu remotiora, tanto simplicius ac mage populariter,ea explanare mihi curæ fuit. Ac spero fore, vt si quis non oscitanter,& animi causa,velut historiam Salustij aut Liuij,sed paulo attentius & accuratius,commentationem hanc nostram lectitauerit, facile omnia per se intelligat,quæ vix à studiosis,vel viua præceptoris voce adiutis, percipi posse creduntur. Quo in genere peccatum hic fere ab omnibus videas, paucis exceptis, quos Antonius Goueanus,in libello,quem edidit de iure accrescendi, elegantia & concinnitate omnes superasse videtur. De cæterorum arguta nimium sedulitate,barbaráque loquacitate,quid multa dicere necesse est? A quorum ego more vt refugi, quantum potui,sic dedi operam,perlectis diligenter omnium commentariis, ne quid memoratu dignum omitterem, quod ad ius accrescendi pertineat. Ac si cui libeat, nostra cum aliorum scriptis conferre, is nisi fallor, comperiet me Pythagoræ præceptum sequi, nec multis verbis pauca, more vulgari,sed paucis multa, complecti voluisse. Et memini,cùm duobus ab hinc annis hæc recitassem in auditorio publico, & septem dierum spatio disputationem absoluissem, plerisque admirationi breuitatem meam fuisse, qui scirent alios quosdam Doctores Iuris ciuilis solitos esse in hoc argumento totidem menses aut eo amplius consumere, magnificas scilicet illas rhapsodias studiosis venditantes, quas non sine causa Repetitiones appellant. Qua ratione adductus, hos libros Heptaemeron inscripsi, vt titulus ipse, de ratione docendi,qua vsus hic sum,quámque studiosis probari, statim ipsos commonefaciat. Et hæc quidem paulo diffusius commemoraui non ostentandæ industriæ alicuius, sed facti mei potius vobis iudicibus mei approbandi causa, quibus hunc librum mitto,vt quasi rei gestæ innumere meo rationem vltro vobis reddam, quam à me reposcere etiam inuito,pro vestro iure,authoritate,imperio potestis. Quanquam libri huius in vestro nomine diuulgandi causa hæc sola non fuit, sed quod pro ingentibus in me officiis, quibus mirum in modum deuinctus obstrictúsque sum, nihil aliud haberem in præsentia, quo gratum erga vos animum meum declararem. Nam vt taceam de cæteris, equidem non mediocre beneficium à vobis accepisse me sentio, cùm toties ante ornatus iudicio testimonióque vestro,nuper & absens,& nihil tale suspicans in vestrum collegium lectus à vobis cooptatúsque sum. Quanti enim æstimandum est talium virorum iudicium, quorum ea est virtus,integritas,vsus,doctrina,vt conuentus non hominum,sed horum esse videatur, in quo Deæ illius virginis, quam Themin vel Dicen vocamus, quæ fingitur iudiciis præesse, maiestas multo quàm alibi vsquam, angustior appareat? Cineas Pyrrhi Epirotarum regis orator,cùm Roma ad suos reuersus esset,dixisse fertur, Senatum Rom. multorum sibi regum consessum videri. Sed multo admirabilius atque illustrius theatrum illud iudicandum est,in quo tot Seruij, tot Scæuolæ, tot Vlpiani ius quotidie reddentes æquissimè & sanctissimè conspiciuntur:in quo tanta sit iuris iustitiæque æquabilitas, vt quilibet inops tenuísque fortunæ homuncio, ius suum non in regni proceres modo, sed in ipsum quoque Regem obtineat. Quamobrem,si qui forte sint hoc tempore,quos de autoritate detrahere tanti Senatus iuuet,ac ordinem longè honestissimum & clarissimum,quasi in ordinem cogere, quid consilij habeant, ipsi viderint. Optarim sanè, eos meminisse & considerare quæ calamitates Antisenatum Sulpitij consecutæ sint in repub. Romana,de quibus nunc non est dicendi locus. Tametsi autem nulla sint merita mea, propter quæ dignum me esse tam eximio honore vnquam duxerim, tamen qui opinioni, quam de virtutibus literísque nostris nonnullam habuistis, magis quàm cupiditati aut gratiæ id datum est,tanto præclarius ac laudabilius,à vitis bonis factum hoc vestrum,vt spero,iudicabitur. Verissima enim est illa Æschinis sententia, quæ vtinam in hac temporum incommoditate,Principum animis infixa & quasi insculpta maneat : Ἐὰν μὲν τὰς δωρεὰς ὀλίγοις καὶ ἀξίοις, ἢ κατὰ τοὺς νόμους διδῶτε πολλοὺς ἀγωνιστὰς ἕξετε τῆς ἀρετῆς. Ἐὰν δὲ τοῖς βουλομένοις καὶ τοῖς διαπεπραγμένοις χαρίζησθε, καὶ τὰς ἐπιεικεῖς φύσεις διαφθερεῖτε. Quam sententiá, quam nemini non hodie notam esse cupimus eorum qui scripta nostra legent, ita Latinè reddidimus : Si præmia ac munera,paucis,& dignis,& ex legum præscripto dederitis, multos pro virtute certantes habebitis , Sin volenti cuilibet, ac ambitiosè contendenti & prehensanti, bona etiam frugíque ingenia corrumpetis. Verum parcius hac de re loquor ac verecundiùs,

qui vt eraffe vos in delectu dignitatis, viros omnium prudentissimos & sapientissimos dicere nõ ausim, ita mediocritaté meam agnosco, & quã exigui homo sim pretij, ac iudicio tam honorifico indignus, ipse mecum reputo. Si quid tamẽ est in me eius vel eruditionis vel vsus, quem fortassis esse credidistis, cùm me in amplissimum ordinem vestrum adsciuistis, id vobis acceptum referre non minima ex parte debeo: qui post scholasticam multorum annorum professionem sic versatus sum in foro Parisiensi, vt me quantum in eo profecerim, grauissima illa iudicia vestra, ceu oracula quædam, audiendo, legendo, expendendo, non pœniteat. Itaque idem verè possum dicere, quod Demades orator Atheniensis, qui interrogatus, quem præceptorem habuisset, respondit, Tribunal Atheniensium. Sed hæc prolixius forte, quàm ad tales viros scribentem deceat. Superest, vt vos orem atque obtester, Patres amplissimi, vt onus, quo iam opprimor ob vestrorum in me beneficiorum magnitudinem, ipsi alleuetis: & quia non modo re, sed ne verbis quidem vllis vobis satisfacere possum, meum erga vos studium, quod pertenui hoc munere vtcunque vobis probare volui, perpetuámque obseruantiam pro relata gratia accipiatis. Valete. Auarici Biturig. pridie Idus Iulij, 1555.

CAPITA LIBRI PRIMI.

NDE ortum sit ius accrescendi: & de causa eiusdem. cap.1.
Inuito cohæredi partem deficientem accrescere & cur ita id constitutũ sit. ca.2.
Cur in legatis pars deficiens non accrescit inuito, vt in hæreditatibus. cap.3.
Coniunctio tam hæredum, quàm legatariorum, quæ sit. ca.4.
Repetita quædam ex superiore capite, ac nonnullis additis plenius declarata. cap.5.
De variis coniunctorum generibus, inter quos locum habet ius accrescendi. cap.6.
Qui sint re coniuncti: & an inter eos habeat locum ius accrescendi. cap.7.
De coniunctis re & verbis. cap.8.
De iis, qui verbis tantum coniuncti sunt. cap.9.
De effectu coniunctionis, & iure accrescendi, quod ex ea oritur. cap.10.
De iure non decrescendi: & an coniuncti ab initio partes, an solidum petiti habeant. cap.11.
An inter eos qui omnino disiuncti sunt, sit ius accrescendi. cap.12.
Cum legatur seruo communi, an inter dominos tanquam coniunctos, sit ius accrescendi cap.13.
Inter eos, qui succedunt ab intestato, esse ius accrescendi, non tamen in Liberorum falcidia. cap.14.
An in contractibus sit ius accrescendi. cap.15.
De donatione tam inter viuos, quam de mortis causa capione & assignatione libertorum. cap.16.
De duob. patronis, quorũ alter ius patronatus amisit. ca.17.
Deficere partem, quomodo accipiendum sit in iure accrescendi. cap.18.
An illud rectè dictum sit, oportere partem deficere ipso iure, non ope exceptionis. cap.19.
An sit ius accrescendi, cum iure prætorio exclusus est is, cui duplici iure successio defertur. & quæ sit bonorum possessio cum re & sine re. cap.20.
An pars acquisita & postea amissa, deficere hic dicatur, vt accrescat alteri. cap.21.

CAPITA LIBRI SECVNDI.

VOMODO accrescat pars deficiens: & an inuito tantùm accrescat. cap.1.
An pars deficiens cum onere suo accrescat: & an inter caduca, & ea quæ pro non scriptis habentur, aliquid intersit. cap.2.
Pro qua parte accrescat hæreditas, aut res legata cohæredi vel collegatario. cap.3.
Portio accrescens qua actione petatur. cap.4.
An impuberi cohæredi hæreditas quoque impuberis accrescat. cap.5.
An ius accrescendi transeat in successorem. cap.6.
De variarum coniunctionum permistione: & declaratus Pauli locus ad leg. Iuliam Papiam. cap.7.
Variis exemplis illustratus Pauli locus de permistione coniunctorum. cap.8.
Inter coniunctos eiusdem generis interdum ordinem seruari, vt alij aliis præferantur: & explicatum Scæuolæ responsum tit. de legat.2. aliter quàm vulgo soleat. cap.9.
An in successione ab intestato gradatim competat ius accrescendi. cap.10.
Coniunctos re tantum cæteris nunquam præferri. cap.11.
Quomodo accipiendum sit quod dicitur, re & verbis coniunctos cæteris præferri. cap.12.
Verbis coniunctos, iis qui re tantum coniuncti sunt, præferri: & explicati loci duo perquam obscuri, quorum alter Pomponij est tit. de hæredibus instit. alter Iaboleni tit. de legat.2. cap.13.
In legato alimentorum non esse ius accrescendi: & an prohibitio testatoris ius accrescendi impediat. cap.14.
Scæuolæ responsum, quod legitur cap. 78. Trebell. ad ius accrescendi non pertinere, aduersus aliorum opinionem. cap.15.
Substitutionem iure accrescendi potiorem esse propter voluntatem testatoris. cap.16.
An ius accrescendi cesset ob transmissionẽ hæreditatis. c.17.
An ob successionem edicti Prætorij, quod successorium dicitur, ius accrescendi cesset. cap.18.
Cur omittente eo, qui hæres scriptus est à liberto, portio eius patrono non accrescit. cap.19.
Quam ob causam, mulieri & Titio vsufructu, si mulier non nupserit, legato, non est ius accrescendi: & declaratum Papiniani responsum cap. 73. de conditionibus & demonstrationibus. cap.20.

FRAN-

FRANCISCI DVARENI IVRISCONSVLTI CLARISSIMI, DE IVRE ACCRESCENDI,

LIBER PRIMVS.

Vnde ortum sit ius accrescendi, & de causa eiusdem.

CAP. I.

VM lex naturalem aut ciuilem rationem secuta, plures ad eandem hæreditatem vocat, puta liberos defuncti, aut agnatos eius proximos: si forte pars vnius deficiat, æquum visum est iuris auctoribus eam aliis accedere seu accrescere. leg. si ex pluribus. de suis & leg. hæred. quasi hæreditas deferatur cognationi aut gradui collectiuè, vt ita loquar, ac inter eos, qui eius cognationis aut gradus sunt, concursu diuidatur. Id facile demonstrari potest, in legitima agnatorum hæreditate: de qua lex lata est his verbis. Vlpian. in Instit. tit. de legit. hæredit. leg. pronuntiatio. § familiæ. ff. de verb. signific. *Agnatus proximus familiam habeto.* Itaque Iustinianus in Instit. Quamuis, inquit, singulari numero vsa lex XII. tabul. proximum vocet, tamen dubium non est, quin si plures sint eiusdem gradus, omnes admittantur. §. si plures. Inst. de legit. agnat. succ. l. 2. de suis & legit. hæred. Eadem est ratio hæredum ex testamento: quia & si forte extranei sint, quibus alias non deferretur lege hæreditas, tamen lex voluntatem testatoris amplectitur: qui eos vocat ad hæreditatem, idque simul & coniunctim, vt eos agnatorum aut cognatorum loco habere videatur. Cod. de caduc. tollen. §. his ita. Ac sicut proximis agnatis hæreditatem lex defert, ita eam, quæ ex testamento defertur, confirmat. l. lege obuenire. de verb. signif. Voluntas enim testatoris, quasi lex quædam est, ac pro lege seruari debet. l. verbis legis. de verb. signif. Nouel. de nupt. §. disponat. Idem ius est de his, quibus eadem res testamento legatur, quamuis hæredes non sint, nec in ius vniuersum succedant §. si eadem. Instit. de leg. Coniunctio igitur hæredum aut legatariorum, quæ fit à testatore, causa est iuris accrescendi in testamentis. Verum hoc ius legitimum nihilo minus dicendũ est, quod ex lege proficiscatur, magis quàm ex voluntate iudicióque testatoris. Argumento est, quod Caius de iure accrescendi loquens, scribit capite 5. de vulga. & pupil. substit. eum qui ex parte hæres est partem alterius per legem vindicare. Facit l. interdum. §. 1. ff. de hęred. instit. Quem Caij locum vulgo receptum est, de lege XII. tabul. accipiendum esse. Sed hæc opinio caret veterum auctoritate: & ipsius capitis inscriptio in Pandectis Florentinis satis ostendit, verba Caij ad legem Iuliam & Papiam referenda esse: etsi ius accrescendi ante legem Iuliam Romę fuisse vsitatum non negauerim. Sane voluntatis quædam significatio est in hac re, sed tenuis admodum & obscura: vt merito totum hoc ius legi plerunq; attribuamus. Nam si voluntas testatoris hic esset certa, proculdubio substitutio esset, vel expressa vel tacita, non ius accrescendi, quod à substitutione multum differt: tametsi quadantenus simile sit substitutioni. l. si Titio. §. Iulianus. ff. de leg. 2. Quinimo ius accrescendi plerunque locum habet contra voluntatem expressam testatoris: veluti inter præteritos filios, aut exhæredatos, quibus bonorum possessio vel querela testamenti inofficiosi competit. l. si duobus. ff. de bonorum possessione cont. tabul. l. si ponas. §. vlt. ff. de inoffic. testa. Hic enim Prætoris edicto, aut alia parte iuris ciuilis pariter vocantur ad hæreditatem, exemplo legitimorum, de quibus iam dictum est. Hoc autẽ ius ideo accrescendi dicitur, quia pars hæreditatis, aut rei legatæ, quæ deficit in vno ex hæredibus aut legatariis, accrescit alteri. Estque hoc verbum à Iureconsultis vsurpatum variis in locis. Toto titulo de vsufr. accresc. Hinc Theophilus in Institutionibus ius accrescendi, quod προσαυξάνειν vocat, ait esse μέρος ἀδέσποτον, titul. de exhæred. liber. Quanquam in eo loco Institutionum, paulo aliter ius accrescendi accipiatur, quàm in hoc tractatu, sicut & in constitutione Iustiniani de liberis præteritis. l. maximum vitium. Sed & accrescere dicitur quæcunque res accedit atque adiungitur alteri: vt cum dicimus insulam fundo accrescere. l. Insula. l. ergo. de acquir. rer. dom. Hinc Salustius in Ciceronem. Redde, inquit, rationem, quantum patrimonij acceperis, quid tibi litibus accreuerit. Sed de significatione verborum iam satis. Quod autem à nobis paulo ante dictum fuit, coniunctionem hæredum aut legatariorum causam esse iuris accrescendi, &c. hoc ita accipiendum est, cum plures sunt hæredes aut legatarij. Nam si quis solus sit hæres scriptus, non ex asse, sed ex parte reliqua pars ei accrescere dicitur. l. interdum. §. 1. ff. de hæred. instit. §. hæreditas. Instit. eo. Cuius rei traditur ratio in sequenti cap. Sed ius accrescendi, de quo hic disserere instituimus, præcipue id est, quo pars vnius deficiens accrescit alteri. not. in l. testamento. C. de impub.

Inuito cohæredi partem deficientem accrescere: & cur ita id constitutum sit.

CAP. II.

PArs hæreditatis deficiens accrescit cohæredi, etiã inuito ac nolenti, si hæreditatem adierit pro parte sua. §. his ita. C. de caduc. tol. Nec refert, an hæreditas lege natũ, an testamento deferatur. Caius ca. 53. de acq. hæred. Qui semel ex aliqua parte hæres extiterit, is deficientium partes etiam inuitus accipit, id est, ei tacitè

deficientium partes etiam inuito accrescunt. leg. qui ex duabus. Nam & ratio Iustiniani ad omnem hæreditatem pertinet, qua vtitur, ostendere volens, cur hæreditas accrescat inuito cohæredi. Cod. de caduc. tollen. §. his ita. quia absurdum est eiusdem hæreditatis partem agnoscere, & partem respuere. Est tamen & alia ratio peculiaris & propria hæreditatis ex testamento delatæ, ne quis decedat partim testatus, & partim intestatus. §. hæreditas. Institut. de hæred. instit. leg. ius nostrum. ff. de regul. iur. Ac vt de vtraq; ratione separatim dicamus, mirum forte videbitur plerisque, cur absurdum existimauerit Iustinianus, hæreditatem pro parte agnosci, pro parte repudiari. Non enim id natura hominibus notum est, vt quædam alia, de quibus latæ leges reperiuntur. Sed animaduertendum est, hæredem fungi vice defuncti, & vnam atque eandem personam haberi fictione quadam iuris. leg. hæres. ff. de vsucap. auth. de iureiuran. à mor. præst. Hæres enim dicitur, qui in locum defuncti succedit, eiúsque personam repræsentat, quasi adhuc viuere quodammodo intelligatur is, qui mortem obiit, alio in locum eius suffecto. Idque humanitatis ratio suasit mortalium votis indulgeri, qui pro immortalitate, quam se consequi posse diffidunt, specie quadam immortalitatis atque vmbra delectantur. Et quia in his fictionibus, veteres Iureconsulti solent naturam, quoad fieri potest, imitari, crediderunt absurdum atque ineptum esse, quenquam defunctum fingi in rerum natura esse tantum pro parte, cum vere non possit quisquam in vita certus homo, puta Titius pro parte esse. Sic in adoptione, per quam fingitur alterius esse filius, qui re vera filius non est, ad naturam respiciunt Legislatores & Iureconsulti. Minorem natu (inquit Iustinianus) maiorem non posse adoptare placet. Adoptio enim naturam imitatur: & pro monstro est, vt maior sit filius, quàm pater §. minorem. Institut. de adopt. Eadémque ratione receptus est, vt ad tempus nequeat filius adoptari. leg. quæsitum. ff. de adopt. Et quædam alia huius generis. Nec vero obscura est similitudo adoptionis & hæreditatis in hac re: cum vtraque eodem spectet, ac veluti eundem propositum finem habeat. Illa enim, de qua iam diximus, innata generi hominum cupiditas immortalitatis facit, vt vel procreatione liberorum studeant, vel horum loco filios sibi adsciscant alienos, adoptionis imagine contenti, quæ ad naturæ veritatem proxime accedit: vel quod paulo est à natura remotius, hæredes in locum suum post mortem successuros instituant. Itaque hac perpetuitate successionis conseruatur in æuum memoria defuncti, & hæres, vt ait Poeta, hæredem alterius velut vnda superuenit vndam. Quod cùm ita sit, nec nouum profecto, nec alienum videri debet, quod iuris auctoribus placuit, hæreditatem, id est successionem in locum defuncti, quæ ad exemplum & imitationem naturæ comparata est, pro parte esse non posse. Hinc Paulus ait: Qui totam hæreditatem acquirere potest, is pro parte eam scindendo adire non potest. leg. 1. ff. de acquir. hæred. Altera ratio est, ne quis decedat pro parte testatus, & pro parte intestatus. De qua Iustinianus in Institut. ita loquitur: Et si vnum tantum quis ex semisse, verbi gratia, hæredem scripserit, totus as in semisse erit. Neque enim idem ex parte testatus, & ex parte intestatus decedere potest, nisi sit miles, cuius sola voluntas in testamento spectatur. §. hæreditas, Institut. de hær. instit. Et Paulus cap. 7. de diuersis regulis iuris antiqui, Ius nostrum, inquit, non patitur, eundem in paganis & testato & intestato decessisse: earúmque rerum naturaliter inter se pugna est, testatus, & intestatus. Ob hanc autem rationem interdum iuri accrescendi locus est, quamuis superior ratio id non exigat. Nam duobus hæredibus institutis, quorum vnus repudiat partem suam, locum habet ius accrescendi: quamuis legitimus hæres ab intestato partem deficientem adire possit: & à duobus hæredibus, testamentario nempe, & legitimo, defuncti persona omnino repræsentetur. Sed posterior ratio id prohibet, ne testator partim testatus, partim intestatus decedat. Hæc autem regula iuris quam vim habeat, inquirendum est cùm nulla hominum vtilitas, aut ratio naturalis vel ciuilia exigere videatur, ne quis partim ex testamento, partim ab intestato hæredem habeat. Quare non dubitauerunt quidam affirmare, subtilitatem hîc quandam esse, indignam his hominibus, qui se iuris & æqui magistros profiteantur. Ego verò, vt subtilitatem non magni momenti aut ponderis agnosco, ita iuris nostri auctores, qui regulam hanc nobis scriptam reliquerunt, culpa vacare, & immerito ab aliis accusari, argumentis, vt spero, non contemnendis ostensurus sum. Ac in eo falli videntur accusatores, quod regulam sic accipiunt, quasi lex aliqua de ea re lata sit: quod nulli vnquam legislatorum in mentem venit, nisi fallor. Hoc enim ex quibusdam legibus, non vno tempore latis deductum est, per interpretationem quandam & ratiocinationem præter consilium ac propositum legislatoris, vt alia non pauca in iure ciuili. Quod qui non animaduertit, is profecto quid proprium sit legislatoris, quódque legislatoris officium sit, ignorare se ostendit: ac ne historiam quidem compositi iuris Romani satis expendere, ex qua apparet, hoc ius diuersis temporibus particulatim constitutum, non eodem tempore conditum fuisse. Duæ igitur leges hîc considerandæ sunt huius rei demonstrandæ causa. Vna est, eáque vetustior, Neminem pro parte testatum decedere posse. Id enim per legem non licet quæ formam testamenti solenniáque præscribit. Quia si quid ex solennibus omissum sit, inutile est testamentum. nec ideo recte dicitur pro parte valere, quod solennia pro parte obseruata fuerint. leg. hæredes palam. ff. de testa. Idque adeo perspicuum est, vt confirmatione non egeat. Posterior lex est, intestatum quoque habendum esse eum, qui hæredem nullum habet ex testamento: quæ lex aliquid addit superiori legi, eiúsque manifesta est æquitas. Nam lex superior ad factionem testamenti spectat: hæc ad effectum pertinet, ac eum iudicat intestatum, non modo qui testamentum non fecit, sed etiam, cui ex testamento hæres non extitit. § 1. de hæredit. quæ ab intestat. defer. Instit. Nihil enim referre credidit legislator, an factum non sit testamentum, an verò effectum non habuerit, nemine ex eo hærede existente. Ex vtraque lege consequutum id est per quandam ratiocinationem, de quo neuter legislator, vt verisimile est, cogitauerat: nempe neminem partim ex testamento, partim ab intestato hæredem habere posse. Sic enim ratiocinati sunt regulæ huius auctores, coniunctis ambabus legibus, Nemo potest partim testatus, partim intestatus decedere: at intestatus decedit etiam is, qui hæredem non habet ex testamento: nemo igitur potest partim ex testamento, partim ab intestato hæredem habere. Ex eodem fonte & illud profluxit, Neminem pro parte temporis hæredem habere posse ex testamento, nisi sit miles. l. miles ita hæredē. ff. de testa. milit. §. hæres. Instit. de hæred. inst. Inde illud etiam efficitur, ne volente quidem testatore fieri posse, vt duob. hæredibus institutis, pars vnius deficiens non accrescat alteri, sed ad hæredem legitimum deferatur. l. si duobus. ff. de milit. test. Illa enim prior lex, quæ vetat quenquā pro parte intestatū decedere, publicū ius cōtinet, quod voluntate priuatorum non mutatur. l. 3. ff. de testamentis. Cum autē hoc ius subtilitate quadam magis

nititur,

nitatur, quàm æquitate, facile ab eo recessum est in testamentis militum, in quibus sola voluntas eorum spectatur. In priuatorum seu paganorum testamentis, hoc subtile ius adhuc remansit, quod nulla euidens vtilitas, aut æquitas id mutari suaderet, neque leui de causa leges veteres abrogari debeant. L. in nouis. ff. de const. princ. Sane subtilitates eiusmodi, quæ ex antiquo iure proficiscuntur, plerunque emendari videas, aut iure Prætorum, aut interpretatione prudentum, cum absque manifesta iniquitate aut incommodo ius antiquum retineri non potest. Cuius rei exemplum est in obligationa ad tempus constituta. l. obligationum fere. de oblig. & act. & alia quædam similia nullo non in loco occurrunt Pandectas legentibus. Verum in hoc iure, de quo disserimus, vt nulla est vtilitas, quæ hominem cordatum ac prudentem mouere potuerit, vt ea de re legem ferret: ita incommodum ex eo proueniens nullum tale est, vt noua lege id tolli abrogaríque sit necesse. Finge testatorem velle partem hæreditatis suæ ad fratrem suum peruenire, partem ad extraneum, quem testamento hæredem instituit: quid prohibet eum, qui hoc animo in fratrem est, hæredem simul cum alio instituere? Quod si post tempus certũ cupiat hæreditatem suam ad fratrem peruenire, satis ei consulitur per fideicommissum, quod vice hæreditatis est. Et hæc quidem à nobis paulo diffusius explicata sunt, vt ostenderemus, quid de huiusmodi paradoxis & subtilitatibus iudicandum sit: & simul his satisfaceremus, qui Anneum Senecam imitati, acutas (sic enim loquitur) ineptias Iurisconsultorum rident, ea in nostris damnantes, quæ sapientissimis quibusque legislatoribus accidere solent.

Cur in legatis pars deficiens non accrescit inuito, vt in hæreditatibus.

CAP. III.

DVabus igitur de causis constitutum est, vt hæreditatis pars deficiens cohæredi, etiam inuito ac nolenti, accrescat. §. his ita. Cod. de caduc. tol. Et quia harum neutra locum habet in legato, merito dicitur pars rei legatæ volenti tantum collegatario accrescere. §. vbi autem. C. de caduc. tol. Si tamen res eadem vni legata sit: placuit eum legatum scindere non posse, & partem accipere, partem repudiare. l. 4. ff. de leg. 2. Idque adeo verum est, vt si rem legatam voluerit aliqua ex parte suam esse, totam acquirat. leg. si cui res. 60. ff. de leg. 2. Ac de hæreditate idem à nobis dictum est superiori capite, l. 1. ff. de acquir. hæred. sed diuersa ratione. Alia enim videtur esse ratio legati, quæ non spectet ad ius publicum, ideoque ex voluntate & arbitrio testatoris omnino pendeat, quamuis in hæreditate non inspiciatur voluntas testatoris. Nam legatarius qui teruncium forte accipit, quasi dicis causa, & reliquum repudiat, facile creditur contemnere ac fastidire liberalitatem testatoris. Quod graue est homini beneficium conferenti, & speciem iniuriæ quandam habet. Seneca lib. 2. de beneficiis, factum eius improbat, qui non magno æstimans, quo offertur, accipit fastidiose tanquam qui dicat, non mihi opus est, sed quia tam valde vis, faciam tibi mei potestatem. Idem alio in loco de potentibus hominibus loquens, nihil referre ait, vtrum dare eis aliquid nobis, an accipere ab eis, & eos in æquo vtranque ponere repulsam. Cum igitur honestum non sit, liberalitatem cuiusquam sperni quæ accipienti non noceat, tum maxime fauendum est morientium supremæ voluntati, qui fortassis extare post fatum volunt monumentum aliquod suæ benignitatis. l. 1. C. de sacrosanct. eccles. Quæ ratio prima facie hoc inducit, ne omnino possit legatum repudiare legatarius. Sed hoc inciuile aliam ob causam existimatum est: & satis visum est hactenus ingratitudinem morosúmque fastidium legatarij coercere ac reprimere, ne eiusdem rei legatæ partem acquirere & partem repudiare ei permittatur.

Ex iam dictis consequitur, legatum posse diuidi testatore volente. Est enim prohibita hæc diuisio, quasi testatoris voluntati contraria videatur. Hæreditas autem non scinditur, ne volente quidem testatore, vt ante diximus. Ex eadem ratione illud etiam colligimus, si duobus eadem res legata sit, legatum partim acquiri, partim repudiari posse, d. §. vbi autem. Sed & si legatarius decesserit, duobus hæredib. relictis, ratio nõ prohibet alterum eorũ partem suam acquirere, altero suam repudiante. l. legatarius. 38. ff. de legat. 1. Quod & in eo receptum est, cui duæ res legatæ sunt. l. 5. ff. de l. 2. quasi à testatoris voluntate minime alienum sit, legatũ diuidere, qui res diuersas ac separatas reliquerit.

Coniunctio tum hæredum, quàm legatariorum, qua fit.

CAP. IV.

QVoniam ius accrescendi interdum competit propter coniunctionem hæredum ac legatariorum, nos de ea coniunctione nunc disserere instituimus, Iulium Paulum imitati, qui ad legem Iuliam & Papiam, de vtraque coniunctione scripsit, & vtranque eodem libro complexus est, vt ostendit inscriptio cap. 87. de legat. 3 & c. 142. de verborum significatione. Vt enim vtrunque caput sumptum est ex lib. Pauli sexto ad legem Iuliam & Papiã, ita alterum ad hæredes, alterum ad legatarios pertinet. Quę capita ideo Tribonianus separauit, quia diuersis titulis conuenire videbantur. Coniuncti igitur generaliter dicuntur qui ad eandem rem vocantur eodem testamento: vt exempli gratia, si duobus eadem res legetur. Sunt enim hi coniuncti, quibuscunque verbis fuerit vsus testator. §. si eadem. Instit. de leg. nec aliter coniunctio inter duos esse potest. Nàm si testator Titio Stichum, Sempronio Pamphilum, aut Titio & Sempronio singulos seruos legauerit, hos non recta nec vere coniunctos dixeris, quia res diuersæ singulis legatæ sunt. Sic enim scribit Iulianus de leg. 1. Quibus ita legatum fuerit, Titio & Mæuio, singulos seruos do lego: constat non concursuros in eundem seruum, sicuti non concurrunt, cum ita legatur, Titio seruum do lego, Mæuio alterum seruum do lego, l. huiusmodi. 86. §. quib. & hoc diligenter est obseruandum in legatis, cum pluribus legatariis modo res eadem, modo res diuersæ relinquantur, pro arbitrio & voluntate testatoris. Alia causa est hæredum, quos ad eandem rem vocari semper cõtingit, quocunque modo & quibuscunq; verbis instituti fuerint à testatore. Id vt planum faciam, animaduertẽdum est, plures institui hæredes aut simpliciter, aut adscriptis partibus, aut certa re expressa. Simpliciter instituuntur hoc modo, Titius & Sempronius hæredes sunto. In quo genere institutionis nulla est dubitatio. Fit partium distributio, cùm testator instituit ex semisse, ex triente, ex quadrante, &c. §. si plures. Instit. de hæred. instit. Est autem solennis & vsitata diuisio in duodecim vncias. l. seruum. §. vlt. ff. de hæred. instit. §. hæreditas. Instit. eod. tit. De cuius numeri vtilitate & cõmoditate à Philosophis & Mathematicis disputatur. Et Galenus ait, Romanos in diuisione hæreditatis ponderũ ac mensurarũ hanc vtilitatẽ experiẽtia comprobasse: cuius verba à nobis descripta sunt lib. 2. Disput. c. 36. Si tamẽ in plures partes, aut pauciores hæreditatẽ diuidere voluerit testator, minime improbabitur ea diuisio: sed ad assẽ, qui 12. vnciarũ est, semper reuocari poterit: idq; variis exẽplis alibi demõstratũ est. l. interdum. ff. de hæred. instit. §. & si plures. Instit. eod.

Quoties ergo talis diuisio fit à testatore, perspicuum est, hæredes omnes coniunctos esse, & ad eandem rem vocari, quia diuisio est in partes, quæ intellectu magis habentur, quàm corpore, nec facit ea diuisio vt res eadem non maneat. l. Mæuius. §. duobus. ff. de leg. 2. Interdum hæredes instituuntur ex certis rebus, puta vnus ex rebus Italicis, alter ex prouincialibus, quo casu videntur prima facie ad diuersas res vocari, atque ideo coniuncti non esse. Sed non ita est. Cum enim hæres successor iuris sit, l. quoties §. hæredes. ff. de hæred. instit. leg. hæreditas. ff. de petit. hæred. & succedat in vniuersum ius defuncti. leg. hæreditas. ff. de verb. signific. ex re certa non potest quisquam hæres esse. l. 1. ff. de hæred. instit. l. quoties. C. eod. Proinde cum duo instituuntur hæredes, vnus ex Italicis rebus, alter ex prouincialibus, sic accipimus eam institutionem, quasi ex æquis partibus testator eos instituerit, & res Italicas vni, prouinciales alteri legauerit. l. ex facto. ff. de hæred instit. Cùm ergo vocentur ad eandem hæreditatem, & succedant ambo in ius vniuersum defuncti, consequens est, eos coniunctos dicendos esse. Ex quo apparet, verũ esse, quod iam diximus ad coniunctionem faciendam inter hæredes nihil referre, quibus ex partibus, aut rebus instituantur à testatore. Sufficit enim hæreditatem eis eandem relinqui, & eodem testamento eos institui. In legatis autem multum refert, in résne certas, an incertas, diuisio fiat, vt coniuncti dicantur legatarij. Coniuncti enim sunt, si ita legetur, Titio & Sempronio fundum æquis partibus do lego: vel ita, Titio dimidiam partem fundi, Sempronio dimidiam lego. Partes enim hæ sunt eiusdem rei, quæ intellectu magis habentur, quam corpore. dicta l. Mæuius. §. duobus. l. seruus communis. ff. de stipulat. seruorum. Si verò ita legetur, Titio anteriorem partem fundi, Sempronio posteriorem lego, coniuncti non sunt legatarij, quia res diuersæ, non partes eiusdem rei, singulis legantur. Cum enim fundus diuiditur regionibus, pars quæque fundus totus rectè dicitur, & ex vna atque eadem re, duæ ac diuersę res efficiũtur. l. si quis duas. §. si quis partem. ff. comm. pręd. l. rectè dicimus. ff. de verbor. signif.

Repetita quædam ex superiore capite ac nonnullis additis plenius declarata.

Cap. V.

Quæ continentur superiore capite, etsi leuia fortassis appareant primo aspectu, ignoratio tamen eorum grauissimos errores parit in hac disputatione. Ac eo diligentius in hoc initio ea ediscenda & expendenda sunt. Hinc ergo obseruandum est, tria in coniunctione hæredum aut legatariorum necessaria esse. Primum enim plures institutos esse, aut pluribus legatum esse oportet: idque ipsa vox satis ostendit. §. si eadem. Instit. de leg. Quanquam non infieior, vno existente hærede aut legatario, qui partem repudiet, eam partem ipsi accrescere. l. 1. ff. de hæredi. instit. l. si cui res. ff. de legat. 2. Sed hoc non fit propter coniunctionem, vt postea dicemus. Itaque cum seruo communi duorum aliquid legatum est, nulla inter dominos est coniunctio, cum vni legatum sit, non duobus. l. & Proculo. ff. de legat. 2. Verum coniunctio quædam legitima inter eos esse vulgo dici solet, sed contra morem loquendi veterum Iurisconsultorum, apud quos legis coniunctio, vt puto, non legitur. Sed hoc suo loco. Deinde vt fit coniunctio inter hæredes aut legatarios, necesse est eodem testamento vocatos esse. Nam ex diuersis testamentis (vt ait Vlpianus) ius coniunctionis non contingit. l. si sub conditione. ff. quibus modis vsusfructus. Patris autem & filij testamentum hic pro vno & eodem habetur. l. cohæredi. §. cohæres. ff. de vulga. l. plane. §. si coniunctum. ff. de l. 3. sicut & in plerisque alijs locis. l. patris & filij. ff. de vulg. Adduci plerique, ne tunc quidem legatarios coniunctos esse, cùm res aliqua à diuersis hæredibus legata est. l. pen. ff. de vsufr. accresc. l. quid ergo. 65. §. si quis duos. ff. de legat. 1. Qua de re dicam, quod sentio capit. 7. Postremo debent coniuncti ad eandem rem vocari, vt ante diximus. Estque hoc axioma eo dignius animaduersione, quod ex eo multæ variæque manant quæstiones, de quibus aut controuersia est, probabilis dubitatio: veluti cum quæritur de eo qui fundum legauit duobus, eo animo, vt solidum vterque consequatur. l. si pluribus. ff. de leg. 1. Item de quantitate duobus simul legata: in qua quæstione magna est iudiciorum opinionúmque varietas. Sed in eo vertitur quæstio, an eadem summa vtrique, an diuersæ potius legatæ intelligantur. De eo etiam quæritur, qui legauit vni fundum, & alij vsumfructum: quo casu Modestinus ait, vsumfructum inter eos communicari debere. l. si alij. 6. de vsufruct. leg. Cum tamen videri possit prima facie non eadem res vtrique legata esse. Sed & eodem axiomate vtimur ad refellendam opinionem eorum, qui putant verbis coniunctos esse, quibus singuli seruũ à testatore legati sunt. Nam si coniuncti non sunt, quia diuersæ res ipsis legantur, satis constat eos verbis coniunctos non rectè dici. l. huiusmodi. §. quibus. ff. de leg. 1. Sed hæc omnia suo loco explicabuntur fusius & accuratius, quæ strictim hic attigimus: vt interim admoneantur studiosi, quorum gratia hæc à nobis scribuntur, quantum momenti habeant hæc veluti principia, ad rerum obscuriorum, quæ sequuntur, declarationem.

De varijs coniunctorum generibus inter quos locum habet ius accrescendi.

Cap. VI.

Triplici modo intelligi coniunctionem posse, Iulius Paulus ait, leg. triplici. de verbor. signific. l. re coniuncti. de leg. 3. Quidam enim sunt coniuncti re tantum, quibus eadem res legatur, vel eadem hæreditas relinquitur, sed separatim ac diuersis orationibus, veluti, Titio fundum Cornelianum lego, Sempronio fundum Cornelianum lego: Titius hæres esto, Sempronius hæres esto. Alij sunt re & verbis coniuncti, qui non solum ad eandem rem vocantur, sed etiã coniunctim & eadem oratione vocantur: veluti, Titio & Sempronio fundum Cornel. do lego: Titius & Sẽpronius hæredes sunto. Alij enim sunt coniuncti verbis tantum, non etiam re: quoniam tametsi res eadẽ eis legetur coniunctim, tamen ea res à testatore in partes diuiditur: Veluti, Titio & Sempronio fundum æquis partibus do lego: Titius & Sempronius æquis partibus hæredes sunto. Sed cur disiuncti à Iuris auctoribus dicuntur, quos re tantũ coniũctos hic vocamus? Sic enim eos vocat Iustinianus in Constitutione sua de caducis tollendis. §. his ita. Respondeo disiunctos ideo à Iustiniano dictos esse, quia nulla inter eos est coniunctio, præter communem omnibus & generalem: quia videlicet ad eandem rem vocantur: quod in omnibus coniunctorum generibus accidit, vt mox demonstrabimus. Cum igitur hi minus coniuncti sint, quàm cæteri, fit nonnunquam, vt comparati cum cæteris, disiuncti appellentur. Sic obligatio naturalis comparata cum ciuili, aliquando dicitur obligatio non esse: tãetsi obligatio in naturalem & ciuilẽ diuidatur. l. fideiussor obligari. ff. de fideiuss. Illud quoque in dubitationem venire potest, cũ rectius re & verbis coniũcti videantur dici, quos verbis tantum coniunctos dicimus. Certum enim est, eandem rem singulis legari: alioquin ne coniunctio quidẽ vlla esset, vt ante diximus. l. huiusmodi.

§. quib.

§.quibus.ff.de legat.1. Verum non ideo dicuntur coniuncti re non eſſe, quod res eadem non legetur eis, ſed quia teſtator rem in partes diuidit. Ex quo apparet, re coniunctos, & re diſiunctos duplici ſenſu accipi poſſe. Ac ſi quis forte peruicacior ex ὀνοματομάχων natione, hos, de quibus loquimur, velit re & verbis coniunctos appellare, cum eo nullum mihi futurum eſt certamen. De rebus enim magis, quàm de verbis ſollicitos eſſe nos oportet in docendo, auctore Platone. Res igitur ita ſe habet: qua intellecta, per me licet, vt quiuis arbitrio ſuo nomina imponat, niſi malit receptis vſitatiſque contentus eſſe, quæ nec inepta, nec temere immutanda iudicamus. Interdum plures ad eandem rem vocantur, nec vlla eſt inter eos alia coniunctio: vt in hoc exemplo, Titius hæres eſto, Sempronius hæres eſto. Ac inter hos reperitur differentia. Quibuſdam enim legatur res ſine diuiſione partium: vt in exemplo ſuperiore: aliis legantur partes rei diuiſæ à teſtatore: vt in hoc exemplo, Titio dimidium fundi lego, Sempronio dimidium lego. Et quamuis hi omnes re coniuncti ſint, tamen alij magis coniuncti, alij minus coniuncti quodammodo ſunt. Et multum refert, an hoc vel illo modo vocentur. Cod. de cadu. tollen. §. ſin vero non omnes. Interdum vocantur ad eandem rem coniunctim, eadémque oratione: & horum duo ſunt genere. Quidam enim coniunguntur ſine diſtributione partium: veluti, Titius & Sempronius hæredes ſunto. Alij coniunguntur cum partium diſtributione: veluti, Titius & Sempronius æquis partibus hæredes ſunto. Nec dubium eſt, quin ex his alij magis coniuncti ſint, alij minus, quod vel cum diuiſione partium, vel ſine diuiſione, teſtator eos coniunxerit: idque ſuo loco explicabitur. Hæc eſt ſimplex & rudis deſcriptio coniunctionum: quam diffuſior & accuratior tractatio mox ſequetur.

Qui ſint re coniuncti, & an inter eos habeat locum ius accreſcendi.

CAP. VII.

QVi ſint coniuncti re tantum, re & verbis, ac verbis tantum, & quod inter eos ius ſit accreſcendi, iam à nobis dictum eſt. Sed vt via & ratione procedat diſputatio noſtra, vtrumque plenius & ſubtilius tractandum atque explanandum eſt, ſingula coniunctorum genera percurrendo, quorum ſupra meminimus. Et vt ab iis incipiamus, qui re coniuncti ſunt, plerunque occurrunt ſpecies huiuſmodi, in quibus, an talis ſit coniunctio, non facile eſt iudicare: quæ ad ſupra ſcriptam regulam exigendæ atque examinendæ ſunt. Id autem vel ex verborum vi, quibus teſtator vſus eſt, vel ex coniectura voluntatis æſtimare oportet. Ac ſæpe contingit, vt teſtator duobus eandem rem legando, vtrunque velit ſolidum capere: quo caſu coniuncti non ſunt, nec concurrunt in eandem rem, ſed vnus rem ipſam conſequitur, alter eiuſdem rei æſtimationem. leg. ſi pluribus. 33. ff. de leg. 1. Et hoc facile præſumitur, cum à ſingulis hæredibus eadem res ſingulis legatur: ac idcirco dicitur inter eos ius accreſcendi non eſſe, quaſi coniuncti non ſint. leg. pen. ff. de vſufr. accreſ. leg. quid ergo. §. ſi quis duos. de leg. 1. Non igitur vſquequaque verum eſt, quod vulgo dicitur, in re legata à diuerſis hæredibus, non eſſe ius accreſcendi. Iure quidem antiquo, cum duobus ſeparatim legabatur eadem res per damnationem, ſingulis ſolidum debebatur, vt Caius atque Vlpianus in Inſtitutionibus oſtendunt. Sed differentiæ huiuſmodi legatorum ſublatæ ſunt, ac coniuncti in eandem rem hodie intelliguntur, niſi manifeſtiſſimè appareat teſtatorem voluiſſe, ſingulis ſolidum præſtari. §. ſin autem diſiunctim. Cod. de cad. tol. An idem dicendum ſit in ſumma, ſeu quantitate legata, quæritur: vtputa, ſi ita legatum ſit, Titio decem lego, Sempronio decem lego: aut ita, Titio & Sempronio decem lego. Et mihi videtur duplex quæſtio hic eſſe. Vna eſt an teſtator multiplicare decem voluerit, an potius eadé decem legare. Altera an coniuncti ſint Titius & Sempronius: quo caſu vna tãtũ ſumma ambob. debetur ex voluntate teſtatoris. Quod ad priorem quæſtionem attinet, exiſtimo ſi ſemel tantum ſumma expreſſa ſit, vt in hoc exemplo, Titio & Sempronio decem do lego: decem tantum non dena, eis legata intelligi. l. ſi quis teſtamento. ff. de leg. 2. leg. eum qui ita. ff. de verb. obl. Si vero ſumma bis adſcripta ſit dena, id eſt, ſingulis decem, legata videri: niſi contraria teſtatoris voluntas appareat: nec referre ſeparatímne, an eadem oratione conceptionéq; legatum ſit. Non enim alter à verbis recedendum eſt, quæ ſatis clara ſunt pro legatariis, cũ teſtator bis decem ſcripſit. l. non aliter. ff. de leg. 3. Nam & Celſus idem ſcribit, cum eadem quantitas vni legata eſt, tam in teſtamento, quam in codicillis poſt teſtamẽtũ factis. l. quinquaginta. ff. de probat. quaſi credibilius ſit, teſtatorem duplicere legatum voluiſſe, quam ideo id repetiiſſe in codicillis, quod ſe in teſtamento legaſſe oblitus eſſet. Quare cum legatarius duas ſcripturas oſtendat, hæres poſteriorem inanem eſſe dicat, hæres, inquit Celſus, id probare iudici debet. Proinde & in hac ſpecie duplicatam eſſe ſummam intelligimus propter ſimilitudinẽ rationis. Nam ſicut in ſpecie Celſi, in qua duæ ſcripturæ ſunt, & vnus tantum legatarius, creditur ſumma duplicata eſſe: ita etiam in hac ſpecie, in qua duo legata ſunt, & duæ ſummæ expreſſim adſcriptæ duabus perſonis. Coniecturæ ſiquidem eæ non minus profecto efficaces ſunt, quam illa Celſi, vt diſſimilitudo vtriuſque ſpecie varium ius inducere non debeat. Nec verò nos mouere debet, quod de ſpecie legata ante diximus, cũ ſpeciei & quantitatis magna ſit differentia ac diſſimilitudo. Eadẽ enim res ſæpius præſtari nõ poteſt, ne volente quidem teſtatore: quãuis ob voluntaté teſtatoris interdum præſtetur res, & eius æſtimatio. At eadem ſumma volente teſtatore multiplicari poteſt leg. plane. §. ſi eadem. ff. de legat. 1. Sed nec Diui Pij reſcriptum huic aduerſatur ſententiæ, quo reſcripto imponitur legatario neceſſitas probandi, teſtatorem multiplicare legatum voluiſſe, cum quantitas eadem in eodem teſtamento ſæpius legata eſt: tametſi difficilis habeatur hæc antinomia, vt vix reſcriptum hoc Pij cũ reſponſo Celſi quis conciliare queat. Sed diſſimilitudine cuiuſque ſpeciei animaduerſa, non adeo difficilis futura eſt explicatio. Nã in ea ſpecie de qua reſcripſit Pius eidẽ perſonæ, eodémque teſtamento bis legatũ fuiſſe proponitur. Quare cum nulla appareat ratio, cur maluerit teſtator bis decem, quam ſemel viginti legare: ſic interpretamur eius voluntatẽ, quaſi aut oblitus, aut non cogitans ſe decẽ ſemel legaſſe, eandẽ ſummam repetierit. Quæ coniectura ceſſat in diuerſis perſonis, nec ideò coniicimus, teſtatorẽ legaſſe decem Sempronio quòd non meminerit, aut nõ cogitarit ſe decẽ prius legaſſe Titio. Ac ne in diuerſis quidem ſcripturis, ex interuallo factis, locus eſt huic coniecturæ, etſi vni tantũ perſonæ in vtraque ſcriptura legatum ſit, leg. quinquaginta. Nam in eodem teſtamento, qui viginti legare vult, non ſolet bis decẽ legare: ſed in diuerſis teſtamẽtis hoc plerunque accidit, ideóque præſumitur teſtator, qui decem legauit teſtamẽto, & tantundẽ codicillis, priori ſummæ parem adiicere voluiſſe, vt Celſus ſcribit. Coniecturæ tamẽ huiuſmodi, ne quid diſſimulemus, leuiculæ ſunt: ſed cum in ſtatu coniecturali verſatur quæſtio, eas in re dubia amplectemur, ſi aliæ fortiores deficiant quibus voluntas contraria oſtendatur.

Altera ex duabus propoſitis quæſtionibus hæc eſt, an coniuncti dicendi ſint legatarij, quo caſu apparet teſtatorem non dena, ſed decem tantum ambobus legaſſe: vt in hoc exemplo, Titio & Sempronio decem lego: vbi ſumma non repetita, ſed ſemel tantum prolata eſt. Et probabiliorem exiſtimo opinionem eorum, qui putant nullam hic coniunctionem eſſe, quaſi ſummæ diuerſæ ſingulis legatæ ſint. Argum. leg. huiuſmodi. §. quibus. ff. de leg. 1. Nam enumeratione perſonarum videtur ſumma diuiſa eſſe, perinde ac ſi teſtator ſingulis legaſſet quinque. leg. cui fundus. ff. de condit. & demon. Quod & in omnibus alijs rebus, numero pondere aut menſura conſtantibus, admittendum eſt: quarum rerum ea eſt natura, vt numero commode diuidantur. leg. cum Stichus. 6. de ſol. Solet quoque hæc ſententia confirmari quodam Scæuolę reſponſo quod legitur cap. vlt. tit. de leg. 2. his verbis: Seio quem hęredi ſubſtituerat, ita legauit: Seio ſi mihi hæres non erit, & vxori eius Marcellæ, argenti libras x v. dari volo. Quæro cum Seius hæres extiterit, an Marcellæ legati dimidia portio debeatur? Reſpondi ſecundum ea, quæ proponerentur, deberi. Sed in eo reſponſo de parte ea tantum agitur, quæ dicebatur eſſe legata vxori, non de altera, quæ ei deberi ob coniunctionem videbatur: vt alibi oſtendemus, capit. 15. libro 2. In hac autem quæſtione maxime ſpectanda eſt voluntas teſtatoris, propter quam legatarij interdum coniuncti eſſe, & ad eandem rem vocati intelliguntur: veluti ſi teſtator vtrique ſe eadem decem legare dixerit. §. 1. Inſtitut. de duobus reis. Qua ratione ſi quis vnam ſummam filiabus legauerit, coniunctim legaſſe dicitur, quod expreſſa non ſit enumeratio perſonarum, ideóque nec diuiſa ſumma, teſtatoris voluntate. leg. qui quartam. §. vltim. de legat. 1. Interdum teſtator ſic legat duobus, vt legatum priori ademptum transferat in poſteriorem: vt in hoc exemplo apud Caium, Quod Titio legaui, id Seio do lego, leg. ſicut. ff. de adim. leg. §. vlt. Inſtitut. de adempt. leg. Nam multum intereſt, an ſimpliciter quis leget fundum duobus ſeparatim, vt ante diximus, an vero poſterius legatum ſub commemoratione primi relinquatur, vt tacitam ademptionem contineat. leg. non ad ea. 88. ff. de condit. & demon. Nec mouere nos debet Iuliani ſententia, quæ pleroſque mirum in modum conturbauit in hac diſputatione. leg. Iulianus. 15. de hæred. inſtitu. l. triplici. ff. de verbor. ſignific. Exiſtimauit Iulianus ſi teſtator ita dixerit, Titius ex ſemiſſe hæres eſto, Sempronius ex ſemiſſe hæres eſto, ex qua parte Titium inſtitui, ex eadem Mæuium inſtituo: exiſtimauit, inquam, Iulianus, Titium & Mæuium in vnum atque eundem ſemiſſem coactos & coniunctos eſſe: tametſi poſterior inſtitutio ſub commemoratione prioris facta ſit, & poſterioris verba ad priorem referantur, ſicut in exemplo tacitæ ademptionis, quod apud Caium extat, dict. leg. ſicut. Sed diſſimiles ſunt hę ſpecies, ſi quis non oſcitanter eas expendere voluerit. Nam in ſpecie Iuliani, poſterior inſtitutio cum commemoratione prioris ita fit, vt verba non ad ius ipſum hæreditarium, quod prior habet, referantur, ſed ad partem ex qua inſtitutus eſt. Non enim ita dicit teſtator, Quam hæreditatem reliqui Titio, eam Mæuio relinquo, &c. His igitur verbis, Ex qua parte Titium inſtitui, &c. oſtendit ſe velle Titium hæredem eſſe, ſed ita, vt quod ad partem ei adſcriptam attinet eum Mæuio poſterius inſtituto cócurrat. In exéplo Caij verba teſtatoris, Quod Titio legaui, ad ré legatam omnimodo referuntur, atq; ideo tacitam ademptionem continere dicuntur. dict. leg. ſicut. Quamobrem ſi poneremus teſtatorem: Ita dixiſſe, Titio dimidiā partē fundi lego: deinde, Quam partē Titio legaui, eá Seio do lego: non video cur idé dici nó poſſit, quod in ſpecie Iuliani, quam ſupra recitauimus. Nam in exemplis huiuſmodi dubium non eſt, quin teſtator velit, vtrunque hæredem aut vtrunque legatarium eſſe: ſed quæſtio eſt, quam partem hæreditatis aut legati capiant. Quid, ſi vni totum, alteri pars legetur, aut vni generaliter, alteri ſpecialiter? Accurſiani Doctores verba ex vulgaribus Dialecticorum ſcriptis mutuati rem obſcuraſſe potius, quàm explanaſſe, mihi videntur. Nos à ratione loquendi auctorum, quos interpretamur, quam minimum deflecteotes, exempla ac ſpecies, de quibus oritur quæſtio, commodius explicaturi ſumus. Pone igitur teſtatorem ita legaſſe, Titio fundum Cornelianum lego, Sempronio dimidiam partem eius fundi lego. Qua in ſpecie vulgo creditur nulla coniunctio eſſe, quod teſtator tantum adimat Titio, quantum adſcribit Sempronio ſecundum conſtitutionem Iuſtiniani, qua derogatum eſt iuri antiquo. leg. quæſtio. Codic. de leg. Ego verò hos coniunctos eſſe arbitror: quia hæc ademptio non impedit, quo minus ambo ad partes eiuſdem rei vocentur: id quod ex ſupra ſcriptis non difficile eſt intelligere. Quod ſi vni generaliter, alteri vero ſpecialiter legatum ſit, nulla coniunctio eſſe intelligitur: ſed legatum ſpeciale derogat generali. leg. vxorem. 39. §. feliciſſimo. ff. de leg. 3. leg. ſeruis vrbanis. 97. §. vltim. eodem. titul. Exempli gratia, teſtatoris ſerui omnes vernæ ſunt: ſed ex his quidam ſunt curſores; Titio vernas legauit, curſores Sempronio. In hoc exemplo quamuis ſecundum verba teſtatoris, videantur curſores vtrique legati eſſe, tamen ea ſic interpretamur coniectura voluntatis, quaſi legauerit Titio vernas omnes, exceptis curſoribus Sempronio legatis. Generali enim ſermone non creditur eos complecti voluiſſe quos alteri ſpecialiter legauerat. Ideo autem in ſuperiore ſpecie, magis quam in iſta, dicitur eſſe coniunctio, quia in illa partes indiuiſæ ſingulis attribuuntur ex voluntate teſtatoris, quæ coniunctioné non impediunt: hic ſpecies certæ ſingulis debentur, quaſi ex pluribus ſpeciebus vni legatis teſtator ademerit vnam, & alteri adſcripſerit. Sed cur non idem dicimus cum Titio optio ſeruorum legatur, Sempronio Stichus, qui ex numero ſeruorum eſt? Nam Titius Stichum optare poteſt, & ſi eum optauerit, coniunctus eum Sempronio intelligitur. l. ſi domino Stichus. 102. ff. de leg. 1. Sed legatam optionem Titio non perinde accipere hic debemus, ac ſi teſtator ſeruum generaliter legaſſet; quo caſu ſpecies derogaret generi. Cum enim teſtator non ſimpliciter legauerit Titio ſeruum, ſed dederit ei facultatem eligendi quem vellet, ex ſeruorum numero, hæc verba ſic interpretari nos oportet, ne fruſtra videantur adiecta fuiſse, vt Titio quemlibet ſeruum eligere, nullo excepto, liceat. Alia proponitur ſpecies, Cum quis Titio fundum, & Sempronio fundi vſumfructum legauit: Et certum eſt, Titium & Sempronium in vſufructu coniunctos eſse, & vſumfructum inter eos cómunicari. l. ſi alij. ff. de vſufr. leg. l. ſi decem. ff. de vſufruct. ear. rer. quæ vſu conſu. Vtrunque enim legatum ſpeciale hic eſt; ideoque mirum nó eſt, ſi alterú alteri nó deroget. Ac ſi obiecerit quis ſeruitutem vni legatā eſse, id eſt, ius fruendi ſeparatum à proprietate, alteri facultatem percipiendorú fructuum, coniunctam cum proprietate, ideóq; non videri coniunctos propter rerum ſingulis legatarú diuerſitatem. Not. l. recte dicimus. de verb. ſignific. Huic reſpondeo, vtrique sé eandem, id eſt ius percipiēdi fructus ex fundo, legatam eſse: quamuis id ius coniúctum cum proprietate, aliquid proprium habeat, quod ſeparatum à proprietate nó habet, vt nos alibi oſtēdimus, l. ſi ita ſtipulatus. ff. de verb. oblig. Argumento illud eſt, quod is cui legatus eſt fundus, vſumfructum petere poſse ab hærede dicitur. leg. Mæuius. §. fundo. ff. de leg. 2.

De con-

De coniunctis re & verbis.

CAP. VIII.

CVm præter communem illam & generalem coniunctionem, quæ inter eos reperitur, qui ad eandem rem vocantur, illud quoque accedit, vt simul & eadem oratione vocentur: hi re & verbis coniuncti dicuntur, nisi partes diuisæ sint à testatore, vt mox docebimus. Exempla huius cōiunctionis varia apud Paulum leguntur cap. 142. ff. de verb. signific. Titius & Mæuius hæredes sunto, Titius Mæuiúsque, Titius cum Mæuio, & c. l. triplici. Quoniam autem in hoc genere coniunctionis, eandem rem pluribus relinqui, & eos re coniungi necesse est, quæ superiore capite dicta sunt de re coniunctis, quasi hic repetita intelligi debent, sicut & ea, quæ dicturi sumus capite sequenti, de his qui verbis coniuncti sunt. Nam vbi intellexerimus, qui sint re tantum, & qui verbis tantum coniuncti, facilè erit re & verbis coniunctos agnoscere. Vt enim rei coniunctioni addita coniunctio orationis, sic à coniunctione verborum detracta partium diuisio, hoc genus constituit.

De ijs qui verbis tantum coniunctis sunt.

CAP. IX.

CVm omnia de quibus ante diximus, concurrunt, id est, cum duo ad eandem rem, & eadem ratione vocantur, & præterea accedit diuisio partium coniuncti verbis, non etiam re, dicuntur. Id quomodo accipiendum sit, supra à nobis demonstratum est, capit. 2. vbi diximus, in hoc quoque genere coniunctionis oportere legatarios ad eandem rem vocari, sed propter hac diuisionem in partes eos dici re coniunctos non esse. Nec verum est, quod nonnulli aiunt, si duobus diuersæ res legatæ sint eadem oratione, legatarios verbis coniunctos esse. leg. huiusmodi. §. quibus. ff. de legatis. 1. Cum enim coniuncti nō sint ob diuersitatem rerum legatarum, vt supra ostendimus, ratio non patitur, vt coniuncti verbis dicātur. Qui igitur ita loquitur in testamento suo Titio & Sempronio singulos seruos lego, non tam coniungere, quàm celerius dicere velle iudicandus est. Argum. leg. si ita quis. ff. de hæred. instit. Quamuis autem ij, quos re & verbis coniunctos dicimus, tacite intelligantur partes habere non minus quàm hi, de quibus hic loquimur. leg. legata inutiliter. 19. §. vltim. ff. de leg. 1. tamen quia partium distributio hic expressa est verbis testatoris, atque ideo eius voluntas certior est, mirari debet nemo, cur his verbis tantum coniuncti, illi verò tam re, quàm verbis coniuncti dicantur. Proinde reijcienda est eorum opinio, qui putant verbis tantum coniunctos esse legatarios in hac specie: Titio & Sempronio fundum lego, quod partes habeant ex voluntate testatoris. d. l. triplici. Nam in hac coniunctione verborum, maximè spectantur verba testatoris, quamuis in cōiunctione reali, ad mentem solam plerunque respiciamus: veluti cum quæritur, quantitate duobus legata, an eadem res legata esse ambobus intelligatur. Id enim non tantum ex verbis, sed etiam ex mente testatoris iudicandum esse docuimus. Duo igitur sunt necessaria in hac coniunctione, quorum vnum cum mista etiam coniunctione commune, alterum huius coniunctionis proprium est. Non enim solum verba hic requiruntur, quæ coniungendarum personarum vim habeant, sed etiam, quæ ad rem in partes diuidendam apta sint: vt in hoc Pauli exemplo, Titio & Seio fundum æquis partibus do lego dicta leg. re coniuncti. In quo tamen, quia aliquid ambiguitatis est, spectanda est voluntas testatoris. Nam his verbis testatoris non solum coniunctionis, sed etiam celeritatis & compendij causa vti solent. dict. leg. si ita quis. ff. de hæred. institut. Sed cum verba coniungendi vim habeant, facile creditur coniunctio esse, nisi cōtraria voluntas appareat. Sicut & cum duobus separatim legatur eadem res, coniunctos re legatarios esse intelligimus, nisi testatorem contra sensisse ostendatur. leg. si pluribus. ff. de l. 1. Nec mirari quisquam debet, cur exemplo vsus sit Paulus ambiguo, & in quo ad coniunctionem faciendam aliquid desit. Nam exempla, quæ docendi causa hic traduntur fere, simplicia sunt ac breuia, vt in eis quædam interdum suppleri debeant: alioqui ne valeret quidem legatum in hoc Pauli exemplo, in quo nomen fundi minime expressum est. leg. ita stipulatus. ff. de verb. oblig. leg. post. § gener. ff. de iure dot. idque videtur sensisse Paulus, cum ait, non coniunctos esse, sed videri, de his loquens, tam qui re, quàm qui verbis coniuncti dicuntur, dicta leg. re coniuncti. Nec dissimiliter Iureconsulti, differentes de conditione arbitraria, vtuntur his exemplis, Si decem dederit, Si Alexandriam ierit, cū tamen accidat plerūque, vt nec Alexandriam ire, nec decē dare in arbitrio nostro positum sit. leg. suus quoque. ff. de hæred. institu. leg. vltim. ff. de condit. institut. Atque hinc cognoscitur vsus exemplorum, quæ in quaque re demonstrāda adducuntur à Iureconsultis, & cur Paulus ea breui conceptione verborum vsus sit. Sufficere enim ei visa est ea formula, qua admonemur, quoties ex verbis apparet, testatorem coniungere voluisse legatarios, & quasi in vnum corpus redigere, eos vere coniunctos esse, & cæt. Sed quia de hoc exemplo alius erit postea dicendi locus, iam ad alia transeamus, in quibus quæritur de particularum vi & proprietate in ratione coniungendi. Et certum est, si testator disiunctiua particula vsus sit, hoc modo, Titio, aut Sēpronio lego, coniunctionem legatariorum plerunque intelligi, quod disiunctiua particula pro coniunctiua accipiatur, leg. sæpe. ff. de verb. signific. leg. cum quidā. Codic. eod. Nec video, cur idem nō dicamus de ea, quam aduersatiuam vocant: vt puta, Titio dimidiam, Sempronio autem dimidiam lego. Ac responsum Scæuolæ, quod nonnulli pro contraria opinione adducunt, nihil ad rem pertinet, vt infra ostendemus capit. 55 lib. 2. l. Lucius. §. quæ habebat. Idem dicendum est de nominibus, quæ collectiua dicuntur: vt Filiis meis, aut libertis meis lego: Filij mei, aut liberti mei hæredes sunto. leg. interdum. ff. de hæredib. institut. leg. qui quartam. §. vltim. ff. de leg. 1. Idem de distributiuis, veluti, Quisquis mihi hæres erit, & Titius filio meo hæres esto. leg. vltim. Cod. de impub. Tractari solet quæstio de duabus orationibus, quæ particula copulatiua connectuntur: vt puta, Titio fundum lego, & Sempronio fundum lego. Et plerique existimant, legatarios verbis coniunctos hic esse, quod, & syllaba coniunctionem facere dicatur, leg. si ita quis. ff. de hæred. inst. leg. si hæredi plures. ff. de cond. inst. Verum in hac coniunctione, non tantum complexus orationum, sed etiam nominum requiritur, vt Paulus ait, leg. triplici. ff. de verb. sign. Proinde cum in diuersis orationibus separata sint nomina hæredum aut legatariorum, non vicina, non coniuncta, non vnita: verius est, eos minime coniunctos esse. Nec admittendum est, vt copulatiua oratio maiorem vim habeat, ad coniunctionem hanc inducendam, quam soluta, quæ copulatiuæ similis est: vt cū dicimus, Titio fundum lego, Sempronio fundum lego. Itaque coniuncti verbis non sunt legatarij in hac specie, Titio & Mæuio vsumfructum lego, & si Titius capite minutus fuerit, eidem vsumfructum lego, quo casu Titius ex repetitione vsumfructum habeat. leg. 3. ff. qui. mod. vsusfruct. amit. Quamuis enim vtrique idem vsusfructus legatus sit, ideoque sint re coniuncti, tamen quia nomen Titij in repetitione coniunctum,

non est cum nomine Mævij, sed ab eo potius separatũ & remotum, coniuncti verbis non dicuntur. Species vero illa apud Scæuolam huic dissimilis est, Prædiolum meum dari volo libertis libertabúsque meis, & quos hoc testamento manumisi, & Seiæ alumnæ meæ, & cæt. quia nomina legatariorum, aut demonstrationes, quæ nominum vice sunt, coniunguntur. l. Lucius. 90. §. Lucius. ff. de l. 2. Hæc de verborũ coniunctione, quæ tam ad mistam, quàm ad eam quæ sine re est, pertinet, vt supra admonui. Ex quo perspicuum est, quàm inepta sit quæstio hic agitata à quibusdam, de collectiuis nominibus, an apta sint ad faciendam coniunctionem verborum, an mistam, &c. Nam si quis ita dixerit, Filijs meis fundum lego: coniunctio mista est. Si verò ita dixerit, Filijs meis fundum lego æquis partibus, coniunctio tantum est verborum.

De effectu coniunctionis & iure accrescendi, quod ex ea oritur.

Cap. X.

Ex hac coniunctione nascitur ius accrescẽdi, de quo instituta est hic à nobis disputatio. Nam si plures coniuncti sint, vel in hæreditate, vel in legato, & pars alicuius defecerit, vel repudiatione, vel alio modo, ea cæteris accrescit: nec refert, quomodo coniuncti sint §. his ita. C. de cad. tollend. Cum enim Titio & Sempronio (exempli gratia) fundus Cornelianus legatus est, Titio omittente partem suam, Sempronius ideo totum fundum obtinet, quia re vera ei legatus est, sed ita vt vtroque concurrente partes fiant. l. coniunctim. ff. de l. 3. Olim lege Iulia & Papia, non capientis pars fiebat caduca, & fisco acquirebatur. Qua lege excipiebatur liberi, quibus seruabatur ius antiquum: vt auctor est Vlpianus in Institutionibus. Verba eius hæc sunt tit. de leg. Non concurrente altero, pars eius alteri accrescebat. Sed post legem Iuliam Papiam Poppæam, non capiẽtis pars caduca fit. Idem tit. de caducis. Quod quis sibi testamento relictum, ita vt iure ciuili capere possit, aliqua ex causa non ceperit, caducum appellatur, veluti ceciderit ab eo. Verbi gratia, si cœlibi, vel Latino Iuniano legatum fuerit, nec intra dies centum, vel cœlebs legi paruerit, vel Latinus ius Quiritium consecutus sit, aut si ex parte hæres scriptus, vel legatarius, ante apertas tabulas decesserit, vel peræger factus sit. Hodie ex constitutione Imperatoris Antonini, omnia caduca fisco vindicantur, sed seruato iure antiquo liberis & parentibus. Et paulo post: Item liberis & parentibus vsque ad tertium gradum lex Papia ius antiquum dedit, vt hæredibus illis institutis, quod quis ex testamẽto non capit, ad hos pertineat, aut totum, aut ex parte, prout pertinere possit. Hæc Vlpianus scribit in Institutionibus: ex quo intelligimus, inter coniunctos non semper fuisse locum iuri accrescendi. Et hanc ob causam Iurisconsulti veteres ad legem Papiam, id est, ad interpretationem legis Papiæ de coniunctis disseruisse videntur. Sed Iustinianus Constitutione sua sustulit omnia caduca, & emendata lege Papia, quæ tempore bellorum ciuilium, fisci augendi causa lata fuerat, ius antiquum restituit. C. de caduc. toll. Quod autem diximus, nihil referre, quomodo coniuncti sint hæredes, aut legatarij, id plenius & accuratius explicandum est. Ac in primis illud certi iuris est, si ex coniunctis is tantum, portio alicuius defecerit, eam accrescere cæteris, quamuis coniunctim & eadem oratione vocati non sint à testatore. §. si eadem Instit. de leg. l. 1. §. interdum ff. de vsufruct. accrescen. leg. hæc scriptura. l. si separatim. ff. de condict. & demonst. §. his ita. C. de ead. tol. Quod multo magis dicendum est de his, qui re simul & verbis coniuncti sunt. De his qui verbis tantum cõiuncti sunt, dissensio est: Verum existimo ius accrescẽdi inter hos quoque esse, quamuis ab initio partes habeat ex voluntate testatoris: quia diuisio in partes huiusmodi, quæ incertæ sunt, non facit quominus ad eandem rem vocentur. Et hæc sententia nostra auctoritate veterum haud dubie nititur Pomponius capit. 16. de leg. t. scribit, si testator Titio & posthumis viriles partes dari voluisset, vel etiam id expressisset, totum legatum Titio deberi, non nato posthumo. l. si duobus. §. vlt. Caius & Mæcianus aiunt, si quis ex parte te, & ex parte posthumum hæredem instituerit, legatúmve similiter vel fideicommissum dederit, eo non nato, totum ad te pertinere, quasi ab initio tibi solido relicto. l. 7 ff. de reb. dub. Iustinianus in Constitutione sua de caducis tollendis, aperte statuit ius accrescendi esse inter eos, quibus aliquid coniunctim relinquitur: & ait coniunctos propter vnitatem sermonis quasi in vnum corpus redactos esse. Ex quo intelligimus eum loqui de ea etiam coniunctione, quæ verborum tantum est, cui consentaneum est, & quod idem scribit in Institutionibus tit. de legat. Si eadem res duobus legata sit siue coniunctim, siue disiunctim: si ambo perueniant ad legatum, scinditur inter eos legatum, Si alter defieiat, quia aut spreuerit legatũ, an viuo testatore decesserit, vel alio quoquo modo defecerit, totum ad collegatarium pertinet. Coniunctim autem legatur, veluti si quis dicat, Titio & Seio hominem Stichum do lego. Disiunctim ita, Titio hominem Stichum do lego: Seio hominem Stichum do lego. Sed & si expressit eundem hominem Stichum, æque disiunctim legatum intelligitur. Nec mouere nos debet, quòd Iustinianus ibi exemplu afferat mistæ tantum coniunctionis, cum generaliter dicta debeat generaliter accipi, nec ea exemplis restringatur. l. regula. ff. de iuris & fact. ignor. Nam qui coniunctionem hic nullam esse afferunt, sed festinationem potius quandam loquentis, mihi non videntur sententiam Pomponij satis percepisse, de qua disputatur à nobis lib. 2. c. 13. Cur autem ius accrescendi cessat, cũ duobus alternis annis legatus est vsusfructus, meo iudicio non valde obscurum est, cum res diuersa magis quàm partes eiusdem rei habeant ex testamento, & testator certas partes non pro indiuiso singulis attribuat. l. 2. ff. quibus mod. vsusfr. amit. Sed etsi partes vsusfructus insertæ ac iodmisæ singulis attribuantur, placuit veteribus ius accrescendi non esse, leg. 1. in princ. l. 4. l. penult. ff. de vsufruct. accresc. hac vt opinor, ratione quia cum vnaquæque pars hæreat personæ, cui adscripta est à testatore, deficiente persona finitur, & ad proprietatem redit. §. finitur. Inst. de vsufruct. Et hoc inter proprietatem & vsumfructum interest.

De iure non decrescendi & an coniuncti ab initio partes, an solidum potius habeant.

Cap. XI.

Cum duobus separatim res eadem legatur, singuli ab initio ex ipsa oratione verbisque testatoris solidum habent: idque ostendit Iustinianus in constitutione sua de caducis tollendis, eum ait: Sermo testatoris omnibus prima facie solidum assignare videtur. Dicitur enim prima facie, id est, primo aspectu, assignari, quia id verbum enuntiatio statim ostendit. Sed vt concurrente vtroque legatario partes fiunt ex testatoris voluntate, & alterius petitione legatum alterius minuitur: ita non petente vno solida res apud alterum remanet, non quasi accrescens ei, vt legatum augeri videatur, sed quasi nullius concursu diminuta vt

Iustinia-

Iustinianus ait. Solidum ergo hic aliter accipitur, quàm apud Vlpianum & Caium in Institutionibus titulo de legatis, qui solidum deberi singulis cum dicunt non partes fieri, sed vni rem, alteri æstimationem præstari volunt. Atque hinc natum est discrimen iuris accrescendi, & iuris non decrescendi, tritum & peruulgatum apud nostros interpretes. Veteres tamen accrescere hic etiam dicunt partem deficientem, magis quàm non decrescere, nec tam subtiliter hæc distinguunt quàm à Iustiniano factum est. leg. 1 §. interdum. ff. de vsufruct. accresc. l. hæc scriptura. leg. si separatim. ff. de condit. & demonst. Spectarunt hi voluntatem testatoris, magis quam verba in ratione loquendi: Iustinianus ad expressionem verborum magis respexit. Hæc de coniunctis re tantum. Coniuncti verbis tantum dicuntur à Paulo partes semper habere, leg. re coniuncti. Id est (vt Vlpianus loquitur) etiam ab initio, leg. plane. §. si coniunctim. ff. de leg. primo. Quod recte, & vere dicitur, habita ratione verborum testatoris. Sed si ad voluntatem magis, quàm ad verba respiciamus, omnibus coniunctis, cuiuscunque generis sint, totum videtur legatum esse. leg. idem Neratius. ff. de vsufruct. l. verum. ff. de reb. dub. Hinc Celsus, Coniunctim, inquit, hæredes institui, aut coniunctim legari, hoc est, totam hæreditatem, & tota legata esse singulis data, partes autem concursu fieri. l. coniunctim. ff. de leg. 3. Et Vlpianus in Institutionibus tit. de legatis, ait, coniunctos facere partes concursu. Hoc igitur inter re coniunctos, & verbis coniunctos interest, quod re coniuncti ea verbis testatoris habent solidum, sed partes ea interpretatione voluntatis: contra, verbis coniuncti ex verbis partes, ex voluntate solidum habent. Sicut enim re coniunctis prima facie solidum dicitur assignatum esse, quia id statim ea verborum conceptione apparet, ita verbis tantum coniunctis testator prima facie partes attribuere videtur. Dicam id planius, si potero, vt distinctio hæc verborum ac voluntatis facilius intelligatur. Cùm re tantum coniuncti sunt legatarij, verba testatoris, quibus solidum aperte singulis assignatur, interpretamur, quasi exceptione addita ex mente eiusdem, Nisi concurrant legatarij, &c. Sin autem verbis tantum coniuncti sint, verba quibus partes singulis attribuuntur, cum exceptione accipimus, nisi alter non petat, quasi solidum eo casu penes alterum remanere debeat ex voluntate testatoris. Cum igitur maior sit vis atque potestas expressæ voluntatis, quàm tacitæ, (vt diximus capit. 9.) concludendum videtur ex iam dictis ita distinguendos esse coniunctos re tantum ab ijs qui verbis tantum coniuncti sunt, vt hos ab initio partes, illos solidum habere: in his ius accrescendi, in illis verò non decrescendi potius esse dicamus. Quæstio est de ijs, qui re & verbis coniuncti sunt. Sed verius est, eos partes habere, non solidum, ab initio. Mouent me Vlpiani verba cap. 34. de l. 1. Si coniunctim res legetur, constat partes ab initio fieri, & quæ sequuntur in eodem loco. Nam & si testatoris voluntas partes distribuentis obscurior sit in hac coniunctione mista, nec tam diserte verbis expressa, quàm in ea quæ verborum tantum est, tamen videtur ad eam expressionem propius accedere. Quare similiores hi existimandi sunt ijs, qui verbis tãtum, quàm qui re tantum coniunguntur. Præterea constitutio Iustiniani de solido loquens, & iure non decrescendi, ad re coniunctos tantum pertinet, quos prima facie solidum habere Iustinianus ait: vt vel hinc satis appareat, in cæteris omnibus, qui aut verbis tantum, aut re simul & verbis coniuncti sunt, diuersum ius esse. Effectus autem huius distinctionis, ex sequẽtibus quæstionib. apparebit, ne quis forte existimet, nos de verbis tantum inaniter hic contendere.

An inter eos, qui omnino coniuncti sunt, sit ius accrescendi.

CAP. XII.

VVlgaris quæstio est, an inter eos, qui omnino cõiuncti sunt, locum habeat ius accrescendi. De qua quid sentiendum sit, non difficile est ex capite primo & secundo cognoscere. Itaque satis erit, leuiter in hoc loco id attingere, quod pluribus ante explicatum fuit. Et certum est in primis, in hæreditate ab intestato, ius esse accrescendi, quamuis nulla sit talis coniunctio, qualem hic descripsimus. Sed & si vnus tantum sit hæres aut legatarius, constat eum non posse pro parte acquirere, pro parte repudiare, l. 1. ff. de acquir. hær. l. si cui res. 60. ff. de l. 2. adeo vt si forte hæres script[9] sit, nõ ex asse, sed ea parte, reliqua pars ei accrescat. leg. interdum. §. 1. ff. de hæred. instit. Sed cum plures hæredes sũt ex testamento, aut plures legatarij, pars vnius deficiens accrescit alteri propter coniunctionem, vt supra diximus. Estque hoc ius accrescẽdi, de quo hic proprie loquimur. Illud inter hæredes testamentarios & legatarios interest, quod nunquam accidit, vt cohęredes coniuncti non sint, ac idcirco Iureconsult. sine distinctione admittunt inter eos ius accrescendi. §. bis ita. Codic. de cad. toll. leg. hæredes sine partibus. 63. ff. hæred. insti. Inter legatarios vero, ita demum si coniunctim eis legatum sit. l. 1. ff. de vsufruct. accrescẽd. Nam etsi res diuersæ interdum legentur pluribus legatarijs. l. huiusmodi. §. quibus. ff. de leg. 1. ita vt in eandem rem non concurrant: tamen necesse est omnes hæredes scriptos eodem testamento, quocunque modo scripti fuerint ad eandem hæreditatem vocari. Qua de re supra c. 5.

Cum legatur seruo communi, an inter dominos tanquam coniunctos sit ius accrescendi.

CAP. XIII.

VEterum hęc fuit sententia, inter dominos nec cõiunctionem, de qua hic loquimur, nec ius accrescendi esse cum seruo cõmuni legatur. Quam sententiã refert Celsus filius, cap. 20. ff. de legat. 2. Et Proculo, inquit, placebat, & à patre sic accepi, quod seruo communi legatum sit, si alter dominorum omitteret alteri nõ accrescere. Non enim coniunctim, sed partes videri legatas. Nam si ambo vindicarent, eam quemque legati partem habiturum, quam in seruo haberent. Non enim hic duobus eandem rem (quod in coniunctione necessarium est) sed vni tantum legat testator, id est seruo: quamuis potestate iuris acquiratur singulis dominis per seruum, pro parte dominica, ideoque partes legatæ hic esse dicantur. Partes enim legatæ intelligũ quadam iuris interpretatione. Sed quia verba testatoris non ad dominos, sed ad seruum referuntur, eæ coniunctim legatæ dici non possunt, vt admonuimus supra cap. 5. Et certum est, si verba ad dominos relata essent, eos pro æquis partibus, non pro dominicis, legatarios fore. l. legata inutiliter. §. vlt. ff. de leg. 1. Ac partes dominicas attribuere legatarijs, nescio quomodo alienũ esse videtur à coniunctione testamẽtaria, de qua hîc disserimus. Idque Vlpianus significat c. 1. ff. de vsufruct. accrescen. his verbis: Et licet dominis vsusfructus non ęquis partibus, sed pro dominicis acquiratur, tamen persona ipsius non dominorum, inspecta, &c. Nec vero coniunctionem hic metimur, ea persona eorum, quibus acquiritur, sed quibus legatur. Quare vt coniunctio est, cum quod legatur duobus, vni acquiritur, l. si duobus. 41. de leg. 1. ita è contrario, cùm res vni legata duobus acquiritur, nulla coniunctio est. Alioqui si ponamus vni legatum esse, qui cum alio societatem coierit, videbitur coniunctio esse inter socios, quibus legatũ acquiritur partibus societatis. Quod nemo vnquam opinor, dixit, aut dicturus est. Et hæc ad explicã-

dum Proculi Celsique patris sententiam adduximus, quam retulit tantum Celsus Iunior, nec eam aperte sequi ausus est (vt conijcere licet) quod non improbabile videatur, legatarios in ea specie coniunctos esse. Iulianus tamen apud Vlpianum scribit, si communi seruo vsusfructus sit relictus, altero ex dominis repudiante, vel amittente vsumfructum, totum ad alterum pertinere, inspecta serui ipsius magis, quàm dominorum persona. l. 1. §. 1. ff. de vsufruct. accresc. Nam quia vsusfructus hæret in persona serui, quandiu viuit seruus, arg. l. inter antiquam. l. vlt. C. de vsuf. quoties non potest vtrique domino acquirere pro parte dominica, altari totum acquirit. l. 1. §. communis seruus. ff. de stipul. ser. l. Plautius ff. ad legem Falcidiam. l. verum. §. seruo. ff. pro socio. Hac igitur ratione, quod decedit vni ex dominis, alteri accedit quasi coniunctio, tametsi vere côiunctus non sit, idque propter seruum, in cuius persona hæret vsusfructus, vt iam diximus. Proinde mortuo seruo cessat hæc acquisitio, l. mihi pure. 61. ff. de leg. 2. quamuis vsusfructus iam quæsitus domino per seruũ, mortuo seruo hodie non finiatur. l. vlt. Cod. de vsufr. Et hæc de relegata seruo communi, non etiam de hæreditate accipienda sunt. Si enim seruus communis hæres institutus sit, omittente vno ex dominis, tacito iure partes alteri accrescunt. l. seruus. 66. ff. de acquir. hæred. Ne scilicet testator pro parte testatus decedat. leg. ius nostrum. 6. de reg. iur. Nec dubium est, quin ius accrescendi locum habeat in hæreditate, etiam si nulla sit coniunctio inter hæredes. C. quando non pet. part. l. si ex pluribus. ff. de suis & legit. hæred.

Inter eos qui succedunt ab intestato, esse ius accrescendi: non tamen in liberorum Falcidia.

Cap. XIIII.

Diximus, inter eos qui succedunt ab intestato, ius esse accrescendi, quamuis coniuncti non sint hoc genere coniunctionis de quo ante disseruimus. Videtur enim lex quodammodo eos coniungere, vt plerique arbitrantur non absurde, sed præter moré loquendi veterum iurecôsultorum, apud quos nulla coniunctionis huius, quam vulgo legalem vocant, mentio reperitur. Sed cur locum habeat hic ius accrescendi, docuimus supra c. 1. Succedentes autem ab intestato vocamus eos, quibus lege defertur hæreditas sine testamento: de quibus, Vlpianus capi. 1. ad Senatusc. Tertul. Si nemo filiorum, eorúmve, quibus simul legitima hæreditas defertur, volet ad se eam hæreditatem pertinere, ius antiquum esto. Hoc ideo dicitur, vt quandiu vel vnus filius vult legitimam hæreditatem ad se pertinere, ius vetus locum non habeat. Itaque si ex duob. alter adierit, alter repudiauerit hæreditatem, ei portio accrescet: & si forte sit filius & patronus, repudiante filio patrono defertur. Et Marcellus c. 9. de suis & legit. hæredib. Si ex plurib. legitimis hæredibus, quidam omiserint adire hæreditatem, vel morte, vel qua alia ratione impediti fuerint, quo minus adeant: reliquis qui adierint, accrescit illorum portio: & licet decesserit antequàm accresceret, hoc ius ad hæredes eorum pertinet. Alia causa est instituti hæredis, & cohæredis substituti. huic enim vivo defertur ex substitutione hæreditas: non etiam si decesserit, hęredem eius sequitur. Idẽ dicendum est de ijs, qui succedunt iure tantum Prætorio accepta bonorum possessione: de quibus Vlpianus & Caius tit. de bon. poss. In bonorum possessione sciẽdum est, esse ius accrescendi. Proinde si plures sint, quibus bonorum possessio competat, quorum vnus admiserit bonorum possessionem, ceteri nõ admiserunt: veluti quod spreuerunt ius suum, aut tempore bonorum possessionis finito exclusi sunt, aut antè mortui sunt, quàm petierint bonorum possessionem, ei qui admisit, accrescunt etiam eæ portiones quæ cæteris competũt, si petijssent bonorum possessionem. Atque ita intelligẽdum est rescriptum Gordiani, cuius hæc verba sunt: Quoties plurib. liberis, cessante legitima successione, bonorum possessio defertur: beneficium edicti perpetui quibusdam omittentibus, ijs solis qui bonorũ possessionem agnouerunt, portionem non petentium accrescere, in dubium non venit. C. quando non pet. part. pet. accrescan. Quod enim Gordianus ait, Cessante legitima successione, sic accipiendum puto, vt non tantum inter eos, quibus legibus & iure ciuili defertur hęreditas, locum habeat ius accrescendi, sed etiam inter eos, qui succedunt iure tantum Prætorio, veluti liberi emancipati. §. emancipati. Inst. de hæredit. quæ ab intest. defe. §. emancipatos. Instit. de exhære. lib. Quanquam ea verba, quę ambigua sunt, aliter quoque accipi possunt, vt dicemus c. 20. Sed & inter eos qui exhæredati sunt quibus competit querela testamenti inofficiosi. ius accrescendi locum habet. l. si ponas. §. vlt. ff. de inoffic. testa. Ac perinde est, ac si testator intestatus omnino decessisset. Querela enim vnius, totum testamentum rumpit, & patrem familias intestatum facit. l. vlt. eod. tit. Ex iam dictis nascitur quæstio multum agitata, an ius accrescendi habeat locum in legitima parte filijs debita, olim ex lege Falcidia, nunc verò ex Nouellis constitutione Iustiniani, quæ semis est, aut triens, secundum numerum liberorũ, &c. Authent. de trient. & semis. Pone quinque filios esse, quorũ vnus vel decessit, vel repudiauit partem suam: an quatuor reliqui semissem integrum habebunt? Et probabilius est cessare hic ius accrescendi, cùm lex deferens hanc partem filijs ad numerum eorum respiciat. Auth. de triente. quod non accidit in hæreditate, de qua diximus c. 1. ac ne in portione quidem debita patronis, in qua dicitur esse ius accrescendi. Sed & alijs argumentis hæc opinio à plerisque defenditur, quæ mihi firmum solidúmque habent. l. siue. §. ex duobus. ff. de iure pat. Huius generis illud est, Sine coniunctione non esse ius accrescẽdi, nisi in hęreditate & vsufruct: at bonorũ portionem hanc nõ hæreditatis esse. leg. Papinianus. §. quarta ff. de inoffic. test. Sed nugas istas iam omittamus.

An in contractibus sit ius accrescendi.

Cap. XV.

Cum in contractibus interdum aliqua sit coniunctio, sicut in hæreditatibus & legatis, dubitari potest, an inter contrahentes sit ius accrescendi: vt puta si mihi & Titio stipulatus sim decẽ, quia in specie Pomponius scribit sola quinque mihi deberi, & quod inutiliter stipulatus sum extraneo, non augere meam partem. l. si mihi. ff. de verb. oblig. §. quod si quis. Inst. de inut. stipul. Atque hinc generaliter concludere solent interpretes, in côtractibus non esse locũ iuri accrescendi. Si quis tamẽ velit tergiuersari, contrariæ opinionis tuendæ causa dicet forte probabiliter in specie illa Põponij, stipulationem ab initio nõ constituisse in persona extranei, ideoque mirum nõ esse, si ea pars alteri nõ accrescat. Nam ne in legatis quidem erat ius accrescẽdi tempore Pomponij, cum legatum ab initio nõ consistebat in persona legatarij. l. plane. §. si coniunctim. l. huiusmodi. §. Titio. ff. de l. 1. Vnde existimant quidam, in specie Pomponij locum fore iuri accrescendi, si forte lex ciuitatis aut municipij permittat alij stipulari, & extraneus cui ego stipulatus sum, nolit partem habere. Verum probabilius mihi videtur, ne hoc quidem casu esse ius accrescendi. Leges enim de iure accrescendi in hæreditatib. & legatis latæ sunt, quarum ante memini-

mus

mus cap.1.l.5.ff.de vulg.& pup. Nec verò vlla extat lex, quæ ad contractus propriè pertineat, tametsi leges voluntatem certam contrahentium seruari iubeant, siue de iure accrescendi, siue de alia re agatur, quæ iuris publici non sit. Adde, quod cum iam multi variique loci vbique dispersi occurrant de iure accrescendi, nullum tamen caput de contractibus reperitur. Nam titulus de vsufructu accrescendo, ad legata haud dubiè pertinet: quod vel exempla, quæ sub eo titulo leguntur, satis demonstrant. Et ineptum est, quod in contrarium adducitur ex Vlpiano capit.1. eiusdem tit. vbi loquitur de vsufructu constituto. Constituitur enim vsusfructus, qui legatus est. Præterea Iustinianus in constitutione sua de caducis tollẽdis, quasi ex professo differens de iure accrescendi, & in quibus casibus locum habeat ostendens, de hæreditatibus loquitur, legatis, & donationibus causa mortis: nec vlterius progreditur. Deinde non est eadem ratio contractuum, quæ hæreditatum aut legatorum, cùm vltimas voluntates plenius interpretemur. leg. in testamentis. ff. de reg. iur. Proinde si quis sibi stipulando, non cauit, vt totum sibi acquireretur, id ipsius culpæ imputandum est. dict. leg. si mihi. Certa tamen voluntas contrahentium seruanda est pro lege, l. iurisgentium. §. Prætor ait. ff. de pact. quamuis nulla lex de iure accrescendi in contractibus lata sit, vt iam diximus. Nec refert an stipulatio sit, an alius contractus. l. semper in stipulat. ff. de reg. iur. etsi in dubio fiat interpretatio contra stipulatorem: nec facile interpretemur, singulis promitti aut deberi solidum, nisi aliud appareat. leg. quicquid. ff. de verb. oblig. Si igitur stipulatus sum mihi decem, & Titio eadem decem: quia solidum hac stipulatione continetur in persona vtriusque, Titio non petente, decem integra obtineo, quasi iure accrescendi, aut potius non decrescendi. Idemque est dicẽdum, & cùm res indiuidua, veluti seruitus, in obligationem deducta est. Exempli gratia, si fundum vendendo, mihi & vicino seruitutem, recipiam. Quo casu adiectio vicini pro superuacua habetur, & tota seruitus ad me pertinet. l. proprium. ff com. præd. Natura enim rei quę indiuidua est, nõ patitur, vt quicquam ex ea decrescat, aut minuatur. Quid ergo dicemus: si res natura quidẽ sui diuisionem recipiat, sed tamen sine incommodo contrahentium non possit diuidi? Iabolenus ex facto consultus, de fundo quem sibi & Titio quidam emerat, respondit Titij personam pro superuacua accipiendam esse, & totum fundum ad emptorem pertinere. leg. fundus ille. ff. de contrah. emp. Et rectè quidem Iabolenus in venditione, propter naturam iudiciorum bonæ fidei, in quibus id quod bonum & æquum est, tantùm spectatur. §. in bonæ fidei. Instut. de act. sicut in strictis, quod expressum est, vel actum esse apparet. Non enim ei æquum videbatur, emptorem & venditorem præter consilium & propositum ipsorum, in communionem incidere. Argum. l. si quis aliam. ff. de solut. De responso Scæuolæ, quod huic videbatur contrariũ esse, dicemus alibi. l. vxorẽ. 38 §. agri plagã. ff. de l.3.

De donatione tam inter viuos, quàm mortis causa: de mortis causa capione, & assignatione libertorum.

Cap. XVI.

IVstinianus in constitutione de caducis tollendis, ostendit quæ à se constituta sunt de iure accrescendi, locum habere in quacunque vltima voluntate, atque etiam in donatione causa mortis, quæ similis esse legato alibi dicitur. leg. vltim. C. de don. caus. mort. Ex quo satis apparet diuersum ius esse in donatione inter viuos: sed excipitur ea, quæ ex liberalitate Principis proficiscitur: quam plenissimè interpretari debemus. leg. pen. ff. de const. Princ. leg. vltim. C. de præp. agent. in reb. Extátque Constantini hac de re constitutio lib. 10. Codic. Cuius hęc verba sunt: Iubemus vt si quis fortè ex iis, quibus communiter à nobis aliquid donatum sit, nullo hærede relicto decesserit: ad cõsortem potius solatium, quàm ad personam aliam, para decedentis perueniat. tit. si liber. imp. soc. De mortis causa capione controuersia est. Sed puto in ea quoque esse ius accrescendi, ex constitutione Iustiniani de caducis tollendis, cùm mortis causa capio inter vltimas voluntates referatur. Vnde responsum est à Iureconsultis, eum qui iussus est dare decem hęredibus, tota decem ei qui solus extiterit hæres, dare debere. leg. qui duobus. 23. ff. de condit. & demonstrat. leg. Thais. §. Stichus. ff. de fideicomiss. liberto. Ac longè dissimilis est ea species in qua Pomponius à cæteris dissensisse videtur. Proponitur enim apud Pomponium, ita legatum fuisse, Si Symphoro & Ianuario centum Titius præstiterit, fundum ei lego: & quæritur, Symphoro mortuo, an legatum perierit, quasi defecerit conditio. Nam si verba spectemus, & iuris subtilitatem magis, quàm æquitatem amplectamur, non potest conditio existere, Symphoro mortuo: ideóque legatum non debetur. Sed benigna, inquit, interpretatione dicendũ est, si non post mortem Titij Symphorus decesserit, debere partem dimidiam Ianuario dare, & partem fundi dimidiam legatarium esse consecuturum. Cùm enim ex rigore iuris ciuilis intercidat legatum, sanè hæc diu sui legati conditionisque boni consulenda est. In alijs autem speciebus, in quibus dicitur esse ius accrescendi, vel nulla conditio, qua deficiente legatum perire dici possit. d. l. Thais. §. seruus. vel iussus est legatarius dare hęredibus, non certis personis nominatim, vt in specie Põpon. d. l. Thais. & d. l. qui duob. Cùm. n. fit mẽtio hęredũ à testatore, videtur hęc eius esse volũtas, vt quisquis fuerit hæres, ei detur. De assignatione libertorum perspicua est Pomponij Vlpianique sentẽtia sub tit. de assignandis libertis, quorum verba hæc sunt: Si quis duobus assignauerit libertum, & alter in ciuitate esse sine liberis desierit, alter non, vel viuus ad se hæreditatem liberti pertinere noluerit: vtrùm portio eius, qui in ciuitate esse desiit, vel repudiauit in familiam redeat? an verò ei potius accrescat, in cuius persona durat assignatio? Et Iulianus lib. 75. scripsit, assignationem in huius solius persona locum habere, & solum admittendum. Quod verum est. Quòd si non sine liberis decesserit, an cum viuo admittatur? Et puto adhuc solum admittendum: defuncto autem eo, liberos alterius succedere, non in familiam libertum redire. Sed si ex duobus istis alter filios, alter nepotes reliquerit: an simul ad legitimam hæreditatem admittantur? Et puto ordinem inter eos faciendum. Nam assignatio liberti, similis est legato siue fideicommisso, eandémque rationem habet: quamuis à legato & fideicommisso, distinguatur. l. assignare. ff. de assig. lib.

De duobus patronis, quorùm alter ius patronatus amisit.

Cap. XVII.

IVlianus cap.23. de bonis libertor. ita scribit: Communi liberto, si ex duobus patronis alter iusiurandum exegerit, ne vxorem ducat: siue viuo liberto decesserit, is qui extra hanc culpam fuerit, vel superuixerit, patris vtrique debitæ bonorum possessionem solus habebit. Nec id mirum videri debet, cùm liberti hæreditas non aliter deferatur patronis, quàm hæreditas agnatorum, aut cognatorum, de qua diximus cap.1. Vlp. cap.3. ff. de suis & leg. hæred. Intestato liberto mortuo,

primùm suis deferri hæreditatem verum est: si hi non fuerint, tunc patrono: Sed quia alius est locus Vlpiani c.13. de iureiurando, qui videtur Iuliani sententiæ aduersari, l. si duo patroni. ff. pro explicatione antinomiæ animaduertendum est, vt portio hæreditatis alteri patrono accrescat, duo necessaria esse. Nam in primis oportet duos reuera manumisisse seruum, vel ex alia causa patronos esse: sicut duobus eandem hereditatem delatam esse, aut eandem rem legatam esse necesse est, vt portio vnius accrescat alteri. Itaque si quis doceat se solum manumisisse eum libertum, de quo quæritur, totum habet iure proprio, non iure accrescendi. Sed iusiurandum liberti ad hanc probationem ei non sufficit, vt puta si libertus iurauerit, altero deferente, se libertum eius non esse. d. l. si duo patroni. quia iusiurandum alterius alteri neque prodest, neque nocet. l. 3. ff. de iureiuran. Secundo, vt ius accrescẽdi hic locum habeat, oportet vere defecisse ius patronus in persona vnius. Quod accidit, si is viuo liberto decesserit, si libertum non aluerit, si ad iusiurãdum adegerit, ne vxorem ducat. d. l. communi liberto. l. si patronus. 33. eo. tit. l. 5. l. qui contra. ff. de iure patronat. Sed huius rei probatio exigitur ab altero patrono: nec sufficiet iusiurandum liberti, si forte iurauerit se alium non esse, aut iureiurando adactum esse. d. l. si duo. Quid ergo si quis allegat iusiurandum liberti, vt causam ipsam amissi iuria patronatus, non vt causæ probationem? Nam iusiurandum non solum probationis, sed etiam pactionis & conuentionis vim habet. l. qui iurasse. §. vltim. ff. de iureiur. Verum de hac quæstione dicemus cap. 19.

Deficere partem, quomodo accipiendum sit, in iure accrescendi.

Cap. XVIII.

Causam iuris accrescẽdi duplicem esse, constat ex superioribus capitibus. Vna est hæreditas, aut legatum, &c. de qua causa satis disputatum est. Altera est defectus partis, quæ accrescere dicitur. Necesse enim est partem hæreditatis, aut rei legatæ deficere, vt accrescat alteri. Et Iureconsulti nostri modo partem hæreditatis, aut rei legatæ, modo hæredem ipsum aut legatarium deficere dicunt eodem sensu §. his ita. & §. vbi autem. Cod. de caduc. toll. §. si eadem. Institut. de leg. Apud veteres autem dicebantur triplici modo deficere, quæ vltimis elogiis relicta erant: cuius distinctionis meminit Iustinianus in Constitutione de caducis tollendis. §. & cum triplici. Primi generis relicta dicebantur pro non scriptis esse, cum videlicet legatum ab initio non consistebat in persona legatarij. Et sententia veterum hæc fere est, tunc non esse ius accrescendi: quasi partem quodammodo faciat is, qui ad partem nõ admittitur. Et crebra occurrunt huius rei exempla in libris Pandectarum: veluti cum Titio & Mæuio legatus est stichus, qui Titij erat. l. huiusmodi. 86. §. si Titio. ff. de leg. 1. cum Titio & seruo proprio sine libertate legatum est. l. plane. 34 §. si coniunctim. ff. de leg. 1. cũ duobus legatum est, quorum alter non est in rerum natura. l. si duobus. 16. ff. de lega. 1. & alia huiusmodi. l. 7. ff. de lega. 2. toto tit. de his quæ pro non scriptis habent. Legata igitur huius generis subtiliter distinguebant antiqui ab his quæ initio valebant, & caduca dicebantur: nec id absque probabili ratione. Nam quæ ab initio non valent, perinde habentur, ac si omnino scripta non essent, ideoque remanere penes hæredem debere videntur. Sed iuri antiquo derogauit Iustinianus constitutione illa de caducis tollendis, quæ posterior est, & voluit quocunque modo deficeret pars rei legatæ, etiamsi pro non scripta sit, eam accrescere coniuncto, §. in primis. nec reperitur quidquam exceptum constitutione, præter ea, quæ vt indignis auferuntur. §. quæ autem. Et ita hodie interpretari debemus verba Iustiniani in Institutionibus. Si alter deficiat, quia aut spreuerit legatum, aut viuo testatore decesserit, vel alio quoquo modo defecerit: totum ad collegatarium pertinet. §. si eadem. Instit. de l. Nam ea constitutio edita est post compositionem Pandectarum, nempe Iustiona. & Paulino Consulibus, vt subscriptio ostendit. Estque in ea, compositionis noui iuris, id est, Pandectarum mentio. §. ne autem. Quamquam & ante eam constitutionem: idem lege aliqua statutũ fuisse indicat Iustinianus. Nec alienum est, ea verba Iustiniani accipi de iure antiquo, quod legem Papiam de caducis latam antecessit: de qua nos supra aliquid diximus cap. 10. Sed quæcunque ea lex fuerit certum est, eã iuri, quod in Pandectas relatum est, non consẽtire, leg. si duobus & simil.

An illud rectè dictum sit, oportere partem deficere ipso iure, non ope exceptionis.

Cap. XIX.

Qvod vulgo dicitur, cùm pars deficit ope tantum exceptionis, non esse ius accrescendi, an verum sit videamus. Et existimo, nihil interesse, vtro modo pars deficiat, propter regulam iuris antiqui, leg. nihil interest. ff. de reg. l. iur. Nec ad rem pertinet locus ille Vlpiani capit. 13. de iureiurando, quem supra interpretati sumus capit. 17. & ostendimus in eo agi de probatione, non de iure accrescendi. Cùm autem quæritur, si quis contendat alterum ex patronis ius suum amisisse, propter iusiurandum liberti, quod vim pactionis habet: hæc quæstio multum differt ab Vlpiani quæstione. Et puto ius accrescendi non esse, quia pars defecisse hic non intelligitur, propter conuentionem huiusmodi, quæ inter alios facta est. Idémque est dicendum, & si intercesserit stipulatio, quæ ipso iure efficax esse dicitur. l. si vnus. §. pactus. ff. de pact. Conuentio enim inter alios facta, alijs non prodest. d. leg. si vnus §. ante omnia. Proinde etsi acceptilatione solutum esse ponamus vinculum obligationis, quo libertus patrono adstringitur, ne id quidem alteri patrono proderit.

An sit ius accrescendi, cùm iure prætorio exclusus est is cui duplici iure successio defertur: & quæ sit bonorum possessio cum re, & sine re.

Cap. XX.

Vetus quęstio est, an omissa bonorum possessione ab eo, cui iure etiam ciuili defertur successio, pars eius, tãquam deficiens, cohæredi accrescat. Et certi iuris est, cum duplici iure alicui defertur successio, id est, iure ciuili, & prætorio, repudiato iure nouo, adhuc vetus superesse. l. quoties duplici. ff. de reg. iur. l. suum. C. de iure delib. Quod cum ita sit, non videtur ius accrescendi hic esse, quandiu hæreditas iure ciuili potest adiri. Nam ius accrescendi locum non habere dicitur, nisi cum pars omnino deficit, vt hæredi eam acquirere liberum non sit. C. de caduc. toll. Atque ita plerique accipiunt constitutionem Gordiani, cum ait, quoties pluribus liberis cessante legitima successione, bonorum possessio defertur, portionem non petentium petentibus accrescere. C. quando non pet. par. pet. Quę interpretatio admitti potest, tametsi aliter nos ea verba interpretati sumus c. 14. Animaduertimus tamen, iuris nostri auctores, de successorio edicto, in bonorum possessione ita loqui, vt non videantur iuris ciuilis rationem habuisse. l. 2. ff. de suc. edict. l. 1. ff. quis ordo in bono. posses. Vnus est locus præcipuus Institutionum, tit. de bon. pos. vbi Iustinianus ait: Cùm igitur plures species

cies successionum prætor introduxisset, eásque per ordinem disposuisset, & in vnaquaq. specie successionis sæpe plures extent dispari grado personæ: ne actiones creditorum differrentur, sed haberẽt quos conuenirẽt & ne facile in possessionem bonorum defuncti mitterentur, & eo modo sibi consulerent: ideo petendæ bonorum possessioni certum tempus præfiniuit. Liberis itaque & parentibus, tam naturalibus, quàm adoptiuis, in petẽda bonorũ possessione anni spatium: ceteris autẽ agnatis, vel cognatis cẽtũ dierũ dedit. Et si intra hoc tempus aliquis bonorum possessionem non petierit, eiusdem gradus personis accrescit: vel si nullus sit, deinceps ceteris bonorum possessionem perinde ex successorio edicto pollicetur, ac si is qui præcedebat, ex eo numero non esset. Nec facile credendum est, Iustinianum de his tantum sensisse, qui iure prætorio, non ciuili, ad successionem vocantur. Itaque existimo, cùm vnus bonorum possessionem omittit, eam protinus alteri accrescere, interim dum is, qui omisit, iuris ciuilis auxilio vti voluerit. Et est hæc bonorum possessio, quã sine re Vlpianus dari scribit in Institutionibus tit. de bonor. possessione. Bonorum possessio, inquit, aut cum re datur, aut sine re. Cum re, si is qui accepit, cũ effectu bona retineat: Sine re, cũ alius iure ciuili euincere hæreditatem possit. Idem eodem libro, titul. quemad. test. sump. Si septẽ signis testium signatum si testamentũ, licet iure ciuili ruptum vel irritum factum sit, Prætor scriptis hæredibus iuxta tabulas bonorum possessionẽ dat, si testator & ciuis Romanus, & suæ potestatis, cum moreretur, fuit. Quæ bonorum possessio cum re, id est, cum effectu habetur, si nemo alius iure hæres sit. Ac tametsi in Pandectis nostris hæc distinctio non adeo expressa sit, tamen vestigia eius non obscura adhuc in illis libris supersunt, præsertim capit. 12. titul. de iniust. testamento, vbi ita scribit Vlpianus: Posthumus præteritus, viuo testatore natus, decessit: licet iuris scrupulositate, nimiáque subtilitate testamentum ruptum videatur: attamen si signatum fuerit testamentum, bonorum possessionem secundum tabulas accipere hæres scriptus potest, rémque obtinebit. Sic enim est legendum, licet plerique sensum horum verborum non intelligẽtes, legant, hæreditatémque obtinebit. Nec dissimile est quod Papinianus scribit c. 84. de acq. hæred. post pleraque alia. Eadémque ratio facit, vt emancipato quoque subueniri debeat, qui alterutro casu rem omnimodo habiturus est, id est, bonorum possessionẽ, nõ quamlibet, sed cum re & effectu, vt vel hinc iustior subueniendi causa appareat. Hic subit animum cogitatio grauissimi illius damni, quod amissis veterum Iurisconsultorum libris fecimus. Cum enim vnus Vlpiani libellus, isque mutilus ac mendosus, tantũ nobis adiumenti adferat ad ius ciuile interpretandũ, facile hinc coniicere licet quanta sit, quámque deploranda aliorũ, qui & multi, & magna eruditione referti erãt, iactura. Sed non minus profecto deploramus quorundam nostri ordinis hominum ineptias, qui harum antiquitatis reliquiarum contemptu & fastidio sibi mirum in modum placent. Ex his nuper quidam in suggesto nõnulla grauitatis specie, dissentire se à nobis testatus est, in legis nescio cuius de repetitione dotis interpretatione, ad quam explicandam locus forte vnus ex hoc Vlpiani libro citatus fuerat. Mox valde æstuans, cùm rem aliter expedire nõ posset, valeat, inquit, Duarenus cum suo antiquo Vlpiano, quem ego vnius oboli non æstimo: & discat prohibitam esse à Iustiniano istorum librorum allegationem, qui non sunt in corpore iuris. Tales etiam nunc iuris professores reperiri in tanta luce huius seculi (reperiri autem? imo honorari & coli) quis paulo cordatior homo non admiretur ac doleat? Sed quid cum hominibus agas curiositatem nostram damnantibus, qui ingenti nonnunquam pretio & labore vetustos codices nobis comparemus, cùm noui quotidie ex officinis librariorum, belli scilicet, venusti ac tersi prodeant: Verum hos ego similes dicere soleo Mummio illi Imperatori, qui tam rudis fuit, vt capta Corintho, cùm maximorum artificum perfectas manibus tabulas ac statuas in Italiam portandas locaret, iuberet prædici conducentibus, si eas perdidissent, nouas se ab eis repetiturum esse.

An pars acquisita, & postea admissa, deficere hic dicatur, vt accrescat alteri.

Cap. XXI.

SI quis rem sibi acquisitam, postea habere noluerit, aut amiserit, ea non accrescit coniuncto, & plerunque tanquam derelicta occupanti conceditur. l. 1. §. interdum. ff. de vsufruct. accres. Ac deficere partem hic accipimus, quæ repudiatur aut amittitur, antequam acquisita sit. Nam & hæreditate adita substitutio expirat. l. post aditam. C. de impub. cui ius accrescendi simile est. l. si Titio. §. Iulianus. ff. de leg. 2. Sed hoc de proprietate intelligendum est: quia vsusfructus constitutus & postea amissus, nihilominus ius accrescendi admittit. d. §. interdum. Cuius diuersitatis hęc videtur esse ratio, quia vsusfructus acquiritur patientia debitoris, quæ tractum temporis habet. l. 3. §. dare. ff. de vsufruct. ac idcirco nunquam potest dici omnino acquisitus & constitutus esse. Hinc Celsus & Iulianus dicebant, vsumfructum quotidie constitui & legari, figurata locutione. Et animaduertendum est, si stricti iuris subtilitatem inspiciamus, non posse vsumfructum vere acquiri, quia res est incorporalis, quæ traditionem non recipit. l. seruus. §. incorporales. ff. de acq. rer. dom. Vtilitatis tamen causa receptum est, in quibusdam causis, vt patientia habeatur pro traditione, in vsufructo constituendo & acquirendo, d. l. 3. §. dare. Qua ratione fit, vt vsusfructus vindicetur, tit. ff. si vsusfruct. pet. & amittatur tempore. l. vlt. C. de præscript. longi temp. Sed prisca subtilitas adhuc manet in iure accrescendi, nec vlla vtilitas exigit vt emendetur, quo ius accrescendi cesset in vsufructu. Nam cuicunque accrescat vsusfructus, semper eius morte finitur, tandémque reuertitur ad proprietatem. Sunt & aliquot casus ab alijs obseruati & collecti, in quibus post acquisitionem locum habet ius accrescẽdi, veluti in donatione principis, C. si lic. imper. soc. in assignatione libertorum, l. vtrum. ff. de assig. lib. In donatione facta à muliere secundo nubẽte filijs ex priore matrimonio susceptis. l. si qua mulier. C. ad Tertul. Item cùm minor post aditionem hæreditatis in integrum restituitur. d. l. ex contractu. ff. de re iud. Quo tamen casu, pars deficiens cohæredi inuito non accrescit, constitutione Seueri. l. si minor. ff. de acq. hæred. Ad hæc cùm hæres priuatur hæreditate, quia non paret voluntati defuncti, secundum nouam Iustiniani constitutionem, pars ei adempta accrescit cohæredib. Auth. de hær. & falc. §. si quis autem non implens. Excipi quoque solet querela testamenti inofficiosi in qua dicitur ius esse accrescendi post acquisitionem, &c. Argumento est, quòd Paulus ait c. 23. de inoffic. testam. si duo sint fratres exhæredati, & ambo de inofficioso testamento egerint, & vnus postea constituit non agere, pars eius alteri accrescit, &c. Cùm enim is qui agit de inofficioso, hæreditatem petat, leg. qui de inofficioso. eod. tit. l. si quis filium. Cod. eodem. & testetur se velle hæredem esse: necesse est, vt dictum Pauli intelligamus, quasi post aditam hæreditatem pars non agentis accrescat alteri. Sed in eo falli videntur

huius sententiæ auctores ac defensores, quod non animaduertunt, ius accrescendi locum habere, donec pars acquisita sit, vt ante diximus. leg. 1. §. interdum. ff. de vsufruct. accresc. Hac enim petitione non acquiritur agenti hæreditas, quæ nondum ei delata est. Argument. leg. delata. ff. de verb. signific. Alioqui alter constituens non ideo pro repudiante haberetur, d. leg. ponas. cum hæreditas semel acquisita non possit repudiari. Similis est fere vsusfructus ratio, quem ideo dicimus semper ius accrescendi admittere, quia nunquam verè ac propriè acquisitus esse intelligitur. d. §. interdum.

FRANCISCI DVARENI
DE IVRE ACCRESCENDI,
Liber Secvndvs.

Quomodo accrescat pars deficiens, & an inuito tantum accrescat.

Cap. I.

Avsas iuris accrescẽdi liber superior præcipuè continet: sed quia variis modis accrescit portio deficiẽs, variæ quoque nascuntur de ea re quæstiones, quas in hũc posteriorem librum coniecimus. Subiecimus ad extremum aliquot exceptiones, quæ effectũ iuris accrescendi (de quo & in priore libro diximus) respiciunt. Illud igitur in primis quæritur, quomodo pars deficiens accrescat? Et receptum est, ipso iure accrescere, adeo vt noua hæreditatis aditio non sit necessaria, sed semel adisse sufficiat. leg. si solus. ff. de acquir. hæred. leg. sed cum patrono. ff. de bonor. possess. leg. 2. §. si duo. ff. de bon. poss. sec. tabul. Deinde quæritur, an pars deficiens inuito accrescat. Ac tametsi tractatus est hic locus non indiligenter libro superiore, & ratio explicata, cur tantum inuito pars deficiens accrescat, tamen quæ prætermissa à nobis sunt ordinis & methodi causa, ea nos hic addemus, distinctione vtentes, quæ rẽ omnem paucis compectatur. Et quia separat Iustinianus hæredes à legatariis, exemplum eiusdem imitabimur, ac de hæredibus primum dicemus. Et constitutum est à Iustiniano, partem hæreditatis deficientem cohæredibus, si suas portiones agnouerint, etiam nolentibus accrescere. §. his ita. Cod. de caduc. tollend. Quod multo magis est dicendum, si cohæredes postea adierint, quàm pars defecit. Vlpianus cap. 38. de acquir. hæred. Si duo sunt hæredes necessarij instituti, quorum alter se abstinuit, alter, posteaquam prior abstinuit, immiscuit se: dicendum est, hunc non posse recusare, quo minus tota onera hæreditaria subeat: Qui enim scit aut scire potuit, illo abstinente se fore oneribus implicitum, ea conditione adire videtur. Ac si quis substitutus cohæredi sit, videtur inuito potius accrescere pars debere, quàm si nulla substitutio esset. leg. si quis hæredes. 35 ff. de acquir. hæred. leg. testamento. Cod. de impub. cùm institutus ea pluribus partibus non possit quasdã repudiare, quasdam agnoscere. leg 2. de acquir. hæred. Nam cum ea vna parte sit institutus, ex altera substitutus, non dissimilis est ei, qui ex parte vna pure, ex altera sub conditione institutus est. leg. si tu. leg. si solus. ff. de acquir. hæred. leg. cohæredi. §. cohæres. ff. de vulg. Sed obseruantur aliqui casus, in quibus ius accrescendi in inuitos locum non habet, velut cum hæreditas alicui per seruum, quem habet in potestate, defertur. Dominus enim, cui pars vna iam quæsita est, alteram potest repudiare, quæ postea ei delata sit. leg. si solus. §. vltim. Quamuis aliud dicendum sit, cum vtraque pars eodem tempore defertur. leg. si hæres. 35. Item cum pars hæreditatis semel hæredi acquisita, adimitur ei, quòd admonitus non paruerit testatoris voluntati: ea pars cohæredi tantum volenti accrescit noua Iustiniani Constitutione, tit. de hæred. & falcid. §. si quis autem non implens. & §. sequen. Nec id mirum videri debet, cum ratione quadam singulari pars hæreditatis iã quæsita hæredi deficiat. Nam etsi minor, posteaquam ex parte hæres extitit, in integrum restitutus est, cohæres eius partis onus suscipere non cogitur. leg. si minor. l. pen. ff. de acquir. hæred. Cui consentaneum est quod Martianus ait cap 55. de acquir. hæred. Cùm hæreditate patris necessarius hæres se abstinet, conditionẽ deferri cohæredi, vt aut totam agnoscat, aut à tota recedat: Hic enim pars non deficit ipso iure, sed beneficio tantum prætoris, quod contra ius ciuile conceditur. Quare hoc edictum Martiani ad alium hæredem qui extraneus sit, non videtur trahendum esse. Superest, vt de legatariis dicamus, quibus tantum volẽtibus partem deficientem accrescere, Iustinianus ait in Constitutione de caducis tollendis, §. vbi autem. Sex vix ratio patitur, vt de coniunctis re tantum qui ab initio solidum habent, id accipiamus: cùm nemo partem rei sibi legatæ repudiare possit. l. legatarius. 38. de leg. 1. l. 4. de leg. 2. Quod tamen dubitatione nõ caret, propter constitutionem, in qua dicitur, legatarijs, si habere maluerint, partem accrescere. Nam tametsi distinctio quædam coniunctorum in eo loco sit circa onus, de quo diximus superiori capite: tamen in hac re simpliciter, ac sine distinctione, loquitur Iustinianus. Et potest non incommode dici, tunc verum esse quod dicitur, legatum non scindi, cum vni ab initio res legata est, non autem, cum duobus, inter quos propter concursum diuisio fiat. d. l. 4. de lega. 2. Verum tutius est, receptam sequi opinionem, quæ his verbis Constitutionis adiuuatur. Et ideo, si onus fuerit in personam eius, apud quem remanet legatum, adscriptum: hos omni modo adimpleatur, vt voluntati testatoris pareatur. Concludimus igitur coniunctis tantum legatariis, non disiunctis licere partem accrescentem repudiare: quod hi rẽ vnam habeant, eámque indiuiduam ex testamento: illi plures quodammodo propter diuisionem testatoris.

An pars deficiens cum onere suo accrescat, & an inter caduca, & ea quæ pro non scriptis habentur, aliquid intersit.

Cap. II.

In hac quæstione mira iuris antiqui varietas fuit: cuius iuris aliqua mentio reperitur in Pandectis. Sed Iustinianus

Iustinianus constitutione de caducis tollendis, hanc, vt opinor, varietatem tollere, & ad simplicitatem legibus conuenientem reducere voluit. §. & cum triplici. § pro secundo. Est enim ea constitutio edita post cõpositionem Pandectarum, vt diximus cap. 18 prioris libri. Itaque vt eam constitutionem interpretemur, ea qua omnis pendet quæstio, sciendũ est in primis, quod idem Iustinianus ait, partem hæreditatis deficientem accrescere cohæredi, cum onere suo, puta legati, aut fideicommissi. Verba eius hæc sunt: Si cohæredes sunt omnes coniunctim, vel omnes disiunctim, vel instituti vel substituti, hoc quod fuerit quocunque modo vacuatum, si in parte hæreditatis vel partibus consistat, aliis cohæredibus cum suo grauamine acquiratur. §. his ita. Ac plerunque occurrunt species in Pandectis ipsis, in quibus idem ius locum habet. leg. si duobus. 16. leg. ciuitatibus. 125. ff. de leg. 1. si Titio. 63. ff. de leg. 2. Sed hoc perpetuum non est. leg. Celsus. 29. ff. de leg. 2. cum similibus. Verum omne ius quod constitutioni repugnans deprehendetur, id ei cedere, vt posteriori, necesse est. leg. penult. ff. de constit. princip. De legatariis idem statuit Iustinianus, quod de hæredibus, exemplo veterum Iurisconsultorum. §. vbi autem, l. si quis legata. 63. ff. de condition. & demonstrat. Est enim hic hæreditatis & legati eadem ratio, ne scilicet is, qui lucrum amplectitur, onus reiiciat. §. pro secundo. Sed addit exceptionem Iustinianus, Si quis facere aliquid iussus sit, quod ab alio non possit impleri. §. ne autem. quid enim, inquit, si testator iusserit eum in certum locum abire, vel liberalibus studiis imbui, vel domum suis manibus extruere, vel pingere, vel vxorem ducere? quæ omnia testatoris voluntas in ipsius solius persona intelligitur conclusisse, cui & suam munificentiam relinquebat. Excipiuntur quoque legatarij, qui re tantum coniuncti sunt, & solidum habent ex verbis testatoris, idque propter rationem in ipsa constitutione expressam, de qua diximus capit. 11. libri superioris. Quid autem iudicandum sit de iis qui re & verbis coniuncti dicuntur ex cap. eod. cognoscere licet: præterea excipiuntur legata, quæ ab initio non consistunt in persona legatarij, & pro non scriptis habentur: de quibus diximus capite decimooctauo eiusdem libri. Ait enim Iustinianus, ea sine grauamine ad coniunctum peruenire. Nec id à ratione alienum est. Nam cùm nullo vnquam tempore valuerit legatum, & perinde habendum sit, ac si scriptum non esset: idem de oneris adiectione dicendum esse videtur. Sed dubitatur, an id ius in hæreditate, quæ pro non scripta sit, locũ habeat: an verò ad legata tãtum pertineat. Et probabile est, Iustinianum voluisse legatum ab hæreditate distinguere: tametsi constitutionis obscurus sit cõtextus. Nam post diuisionem, qua vsus est in legatis, §. in primo. §. pro secundo. tandem de hæreditate loquens, hæc verba subiicit: Hoc quocunque modo fuerit vacuatum, si in parte hæreditatis, vel partibus consistat, aliis cohęredibus cum suo grauamine acquiratur, &cęt. Quibus verbis significare videtur, nihil referre, an pars hæreditatis caduca sit, an alio quocunque modo deficiat. Et quamuis Vacuare verbum dici possit ad ea pertinere, quę aliquando valuerunt, quasi exinanire sit, ac vacuum reddere, quod plenum refertúmq. est: tamẽ aliis in locis, atq. adeo in ipsa constitutione aliter vsurpatum reperitur, d. §. in primo. Adde, quod ambiguam orationem sic interpretari debemus, vt vitio incommodóque careat. leg. in ambigua. ff. de legibus. & Senatusconsult. Nec ea interpretatio caret vitio, per quam Iustinianus de caducis tantum hæreditatibus videatur differere, de aliis omnino tacens, quæ pro non scriptis habentur. Nec sanè improbanda est ratio diuersitatis, quæ ab aliis adducitur. Nam onus impositum hæredi, quasi hæreditati ipsi quodammodo impositum intelligitur, vt in eum transferatur ad quem transit hæreditas. Quod verò adiicitur legatario, personam eius respicit. §. sed vt manifestetur. Cod. de cad. toll. vt vnà cum persona, onus quoque pro non adiecto habeatur. Argumento est, quod æs alienum pro portione hæreditaria ab hæredibus exoluitur, nõ pro modo legati aut fideicommissi. leg. 1. C. si cert. pet. An autem superius dicta locum obtineant, etiam in legitima hæreditate, ex Vlpiano intelligitur, cap. 63. de legat. 2. cuius verba hæc sunt: Iulianus quidem ait, si alter ex legitimis hæredibus repudiasset portionem, cùm esset ab eo fideicommissum relictum, cohæredem eius cogendum non esse fideicommissum præstare: portionem enim eius ad cohæredem sine onere pertinere. Sed post rescriptum Seueri, quo fideicommissa ab instituto relicta à substitutis debẽtur, & hic quasi substitutus cum suo onere consequetur adcrescentem portionem. l. si Titio. §. Iulianus. ff. de legat. 2.

Pro qua parte accrescat hæreditas, aut res legata, cohæredi vel collegatario.

Cap. III.

Iustinianus in constitutione de caducis tollendis, vult hæreditatem accrescere cohæredibus pro parte hæreditaria. §. his ita. Eademque fuit veterum Iurisconsultorum ante Iustinianum sententia. l. liber homo. 59. §. cum quis. ff. de hæred. instit. quæ coniectura voluntatis probabili nititur. l. quotiens. ff. ad Treb. l. 1. Cod. de impub. & aliis subst. Idem vulgo receptum est de legatariis, quod de hæredibus: & responsum est à Iaboleno, partem quæ cessat, pro portione legati, cuique legatariorum accrescere. l. Mæuio. 42. ff. de legat. 2. Nec sanè perspicio, quid inter hæreditatem & legatum intersit. Iustinianus tamen diserte ait, pro virili portione partem legati deficientem accrescere. §. vbi autem. Et in alia parte constitutionis ait, quod relictum est à legatariis, si caducum fiat, nec vllus sit coniunctus, remanere penes legatarios pro virili portione: quamuis apud hæredes remaneat, non pro parte virili, sed hæreditaria, nisi nominatim ab vno vel certis hæredibus relictum fuerit, §. sed vt manifestetur. Æquũ enim est, vt pro qua parte onerati intelliguntur à testatore, eandem lucri partem sentiant. Et verum est, multum referre, an hæredes nominatim onerati sint: cum in legatariis nihil intersit. d. §. sed vt manifestetur. l. turpia. 57. §. vlt. l. si hæredes. 127. ff. de legat. 1. Cuius differentiæ hæc videtur esse ratio: quia cum hæredum mentionem facit testator, facile creditur velle eos, vt hæredes teneri, exemplo hæreditariarum obligationum, quibus teneantur hæredes, pro qua parte in defuncti locũ succedunt, eiusq. personam repręsentent, nulla habita ratione emolumenti, quod quisq. capit ex iudicio testatoris. l. 1. C. si cer. pet. Quęstio locũ non habet in legatariis, qui non in ius vniuersum, sed in rem tantum succedũt. Videndum igitur est, num opinio illa de parte accrescente pro portione legati defendi possit. Ea enim verbis constitutionis ipsius facile refutari posse videtur: nisi virilem partem in ea constitutione accipiamus, pro parte viri cuiusq. etiam si æqualis non sit. Not. in l. virilis. ff. de verb. sing. Quæ interpretatio, vt in ambigua oratione, probabilis est. l. in ambigua. ff. dę legib. Nam & in eadem constitutione Iustinianus, de relictis penes legatarios remanentibus differens, cum animaduerteret ambiguum hoc varbum esse, & vereretur ne quis forte, sic acciperet, vt insequenti parte, quæ ad cõiunctos pertinet: ipse ambiguitatẽ explicare voluit his verbis: Manere hoc apud enumeratas personas sancimus, pro virili omnimodo portione, id est, pro numero

personarum. Ac fortassis non succurrebat ei, qui constitutionem perscripsit, verbum aliud satis aptum, ad partem exprimendam, cùm pars legataria non rectè dicatur, vt hæreditaria, de qua paulo ante dixerat. Et certo certius est, multas acyrologias reperiri in huiusmodi constitutionibus Iustiniani, quicunq. earum perscriptor fuerit. Ac si quis obiiciat, videri Iustinianum opponere virilem portionē hæreditariæ, si quis ea expendat, tam quæ de hæredibus, quàm quæ de legatariis ab eo dicta sunt: huic respondeo, Iustinianum non ita distinguere hæredes à legatariis vt nihil commune habeant. Quod vel ex eo apparet, quia non solum hæreditas, sed etiam legatum cum onere accrescere dicitur. §. vbi autem.

Portio accrescens qua actione petatur.

CAP. IIII.

Etsi ex lege magis, quàm ex iudicio testatoris sit ius accrescēdi (vt diximus cap. I. lib. superioris) tamen quia lex subsequi videtur in ea re volūtatem aliquam, licet obscuram, testatoris, verius est, eadem actione partem accrescentem peti, qua & eam, cui accrescit. Non enim res principalis, & pars ei accedēs, diuerso iure censeri debent. leg. inter socerum, § cum inter. ff. de pactis dotal. Itaque quod hæredi acquiritur iure accrescēdi, id partem hæreditariam augere, & pro hæreditaria parte haberi dicitur. l. 5. ff. de vulg. Et Papinianus ait, si mihi & tibi eadem res legata fuerit, eam ex meo legato ad me totam pertinere. leg. si mihi. 12. ff. de leg. 1. & cæt. Hinc Paulus tit. vt legat. nom. caueat. Si ab vno ex hæredibus legatorum satis accipimus, cum ab omnibus hæredibus nobis legatum esset, si pars cohæredis accrescat promissori: in totum fideiussores tenentur, si solidum legatum bis cœperit deberi. His igitur argumentis facilè demonstratur, verum esse quod iam diximus, eadem actione experiendū esse. Hoc amplius addunt alij, portione fundi petita, & absolutione secuta, si postea pars altera, quæ accreuit, vindicetur, iudicatæ rei exceptionem obstare. l. si Titio. ff. de vsufruct. idque non alia (vt illi existimant) ratione, quàm quod eadem actione agatur. Ego vero in exceptione rei iudicatæ, magis spectandum esse puto, an eadem quæstio in iudicium reuocetur, & an ex eadem causa instituatur actio: nec adeo multum referre, quo genere actionis experiantur. l. & an eadem. l. si quis cum totum. §. generaliter. ff. de except. rei iud.

An impuberis cohæredi hæreditas quoque impuberis accrescat.

CAP. V.

Certi iuris est, in diuersis hæreditatibus nō admitti ius accrescēdi, sed eiusdem hæreditatis partem alteri parti accrescere. l. si sub conditione. ff. quib. mod. vsufr. amitt. Quare si quis Titium instituerit hæredem cum filio suo, Titius filio non adeunte, bona testatoris, non etiam filij capiet: diuersæ enim hæreditates sunt patris, & filij. leg. 2 §. 1. ff. de hęred. vel act. vend. Si tamen hic cohæres substitutus sit in secundum casum filio impuberi, & filius, postquam hæres extitit patri, impubes decesserit, hæreditas eius cohæredi etiam inuito acquiritur: idq. à Iustiniano constitutum est. l. quidam. C. de iure deliber. Et Neratius disertè scribit, accrescēdi iure acquiri: vt merito improbanda sit eorum opinio, qui putant acquiri potius iure substitutionis. Verba Neratij hæc sunt c. 59. de acq. hæred. Qui patri hæres extitit, si idem filio impuberi substitutus est, non potest hæreditatem eius prætermittere. Quod sic recipiendum est, etiamsi viuo pupillo mortuus erit, deinde pupillus impubes decesserit. Nam is qui hæres extitit, pupillo quoq. necessariò hęres erit. Etenim si ipsum inuitum obligat, coniungi eam paternæ hæreditati, & accrescendi iure acquiri cuicunque patris hæredi, existimandum est. In his verbis Neratij singularia quædam obseruantur. Nam in primis ius accrescendi locum habet post aditam hæreditatem patris à filio, contra regulam superius traditam capit. 11. libri superioris. Quod enim expressum Constitutione Iustiniani, filium extitisse patri hæredem, id in specie Neratij pro expresso habendum esse arbitramur: quia Neratius ait hæreditatem impuberis coniungi hæreditati paternæ. Causa est coniunctio iuris accrescendi, cum substitutione pupillari: cui substitutioni, & post aditam hæreditatem locum esse dubium non est. Illud præterea singulare hic est, quod non eiusdem hæreditatis pars alteri parti, sed hæreditas vna potius alteri hæreditati accrescit. Verùm hoc ideo contigit, quia cum aditione filij cōfusæ sunt hæreditates, pupillaris hæreditas quasi portio quædam hæreditatis paternæ habetur. Hæc igitur duo assumis ius accrescendi ex natura pupillaris substitutionis, propter coniunctionem & communionem, de qua iam sæpe diximus. arg. l. si cōmunem. ff. quemadmodum seruit. amit. Sed & substitutio quoque ipsa vicissim hoc trahit ex natura iuris accrescendi, quod ad hæredem transmittitur, d. l. qui patri. l. qui duabus. eo. tit. cum alias ad hæredem minimè transeat. l. si ex pluribus. ff. de suis & legit. hæred.

An ius accrescendi transeat in successorem.

CAP. VI.

Conuenit inter omnes, ius accrescendi in hæredem transire, qui in vniuersum ius defuncti succedit. §. his ita. C. de cad. tollen. l. hæc scriptura. ff. de cond. & demonstrat. Et hoc differt ius accrescendi à substitutione apud Martianum. c. 9. ff. de suis & l. hæred. Si ex pluribus, inquit, legitimis hæredib. quidam omiserint adire hæreditatem, vel morte, vel qua alia ratione impediti fuerint, quo minus adeāt: reliquis, qui adierint, accrescit illorum portio: & licet decesserit antequam accresceret, hoc ius ad hæredes eorū pertinet. Alia causa est instituti hæredis & cohæredis substituti. Huic enim viuo defertur ex substitutione hæreditas: non etiam si decesserit, hæredem eius sequitur. Addendum est, & ad fideicommissarium quoque statim transire, qui loco hæredis est, ex Papiniani Vlpianique sententia. leg. Papinianus. 43. ff. ad Trebell. Nec interesse puto, fiscusne, an priuatus alicui succedat. l. si totam. ff. de acquir. hæred. cùm fiscus nihil habeat singulare, nisi quod nominatim ei à legib. indultū est. l. item veniunt. §. priuatorū. ff. de petit. hæred. Sed quęstio est perobscura ac difficilis an portio deficiens accrescat, ijs, qui in rē succedūt: cuiusmodi est emptor hæreditatis, vel rei legatæ, aut alij similes. Ego autē in hac quæstione sententiā Iuliani amplector: quæ tā aperta est, vt probabilib. argumentis eam subuertere velle, parū prudentis consultique hominis esse videatur. Fundi, inquit, portio, velut alluuio, portioni accrescit. l. si Titio. ff. de vsufru. Quib. verbis ostendit, ei ad quē transit portio, puta emptori, cōpetere ius accrescendi. At enim venditor, qui pretiū habet portionis, eā habere intelligitur, quasi in locum rei succedat. l. si & rem. ff. de petit. hæred. l. quia. ff. de vsufr. l. si quis pecuniam. §. vlt. ff. si quis omis. causa testam. Id quod non inficior interdum contingere: sed Iulianum de vera portione fundi legati sensisse, vel eo cognoscitur, quod alluuione interserit. Quod enim accedit fundo vendito per alluuionē, emptoris lucro est, non venditoris, quamuis pretium fundi venditi habeat venditor. leg. id quod. ff. de petit. & commod. rei vend.

vend. Itaque sicut vẽditor fundi nõ ideo fundũ habere intelligitur, quia pretium habet, vt commodum alluuionis ipsi acquiratur: ita de venditore hæreditatis, aut rei legatæ, dicendum est in proposita quæstione. Nam ea similitudine vsum fuisse Iulianum credibile est, vt sophisticis huiusmodi rationibus viã præcluderet. Quod tamẽ assequi non potuit. Atque eodem modo responderi iis potest, qui venditorem hæreditatis dicunt hæredem semper manere. l. s. C. de pact. ideoque etiam ex Iuliani sententia portionem ipsi accrescere. Ex iis enim, quæ diximus apparet Iulianum respexisse ad eum, qui reuera possidet rem hęreditariã, vel legatam, non ad eum, qui iuris interpretatione vel fictione quadã rem habere intelligitur. Sed & Vlpianus hanc sententiam magnopere confirmat sub tit. de acquir. hæred. l. si totam. 82. Ait enim ideo hæredi, qui tacite rogatus est restituere, nihil accrescere, quia rem non videtur habere. Nam si quis in fraudem legis tacite fidem suam accommodauerit alicui, vt hæreditatem non capaci restituat, ac idcirco fiscus hęreditatem sibi vindicauerit: nihil proficiet huic hæredi, quòd hæres maneat adẽpta hæreditate. Not. in l. ex facto. §. Iulianus. ff. de vulg. & pupil. subst. Itaq. siue hæres partẽ suã hæreditatis, siue legatarius partem rei legatę vendiderit, portio deficiens emptori magis quàm venditori accescit. Sed & hoc de proprietate accipiendum est, non de vsufructu, qui cohæret personæ, & personæ magis, quàm portioni accrescere dicitur. d. l. si Titio. l. interdum. ff. de vsufruct. accresc. leg. & an eadem. §. qui cum partem. ff. de except. rei iudic. Quod autem obiicitur de his, qui succedunt diuerso iure, quomodo accipiendum sit, dicemus c. 19.

De variarum coniunctionum permistione: & declaratus Pauli locus ad l. Iuliam Papiam.

CAP. VII.

CVm vnius generis coniuncti tantum reperiuntur, constat partem deficientem omnibus accrescere. §. his ita. Cod. de caduc. tollend. vt puta si ei, cuius pars deficit, omnes re & verbis simul, aut re tantũ, aut verbis tantum coniuncti sunt. Sin autem ita coniuncti sint, vt alij re coniuncti, alij re & verbis, aut verbis tantum: quæritur, quis eorum potior esse debeat. Et mihi videtur Paulus ad legem Iuliam Papiam, paucis verbis complexus esse quicquid ad hanc quæstionem pertinet. Præfertur, inquit omnino cæteris qui re & verbis coniunctus est: quod si re tantum coniunctus sit, constat non esse potiorem. Si verò verbis quidem cõiunctus sit, re autem non, quæstionis est, an coniunctus potior sit. Et magis est, vt ipse præferatur. Hæc verba quæ alij plerique mirabiliter contorquent ac peruertunt, nos veluti, ἐξ ἀφορμῆς sic interpretabimur, vt inde appareat, ostendere Paulum voluisse, in omni genere coniunctorum, quis cui præferri debeat. Prima igitur quæstio apud Paulum est, de coniuncto re & verbis. Et ait Paulus, eum cæteris præferri. Quod & Iustinianus constituit, & adeo certum est, vt de eo inter omnes conueniat. d. §. his ita. Altera quæstio est de coniuncto re tantum, quem Paulus ait non esse potiorem cæteris, id est, cæteris non præferri. Nihil enim reuera habet, quod cæteris commune non sit, qui coniuncti esse non possunt, nisi ad eandem rem vocentur, vt supra ostendimus. Tertia quęstio est, de eo qui verbis tãtum coniunctus est. Et Paulus ait, verius esse, vt is quoque potior sit cæteris, & eis præferatur, vt puta iis, qui re tantum coniuncti sunt. Sic enim interpretor particulam, & quæ in emendatis codicibus legitur quasi hoc sententia Paulus non modo eum, qui re & verbis, sed etiam verbis tantum coniunctus sit, cæteris potiorem esse. Est igitur hæc Pauli sententia (vt summatim dicamus) coniunctos etiamsi verbis tantum coniuncti sint, disiunctis potiores esse. Nam is qui deficienti coniunctus est verbis, primum eodem iure nititur, quo ceteri, quia ad eandẽ rem vocantur. Deinde hoc amplius habet, quod coniunctim & eadem oratione eisdémque verbis vocatur. Vnde Iustinianus hos ideo ceteris præferendos ait, quia propter vnitatem sermonis quasi in vnum corpus rediguntur. d. §. his ita. Alij quidam existimant Paulum loqui de ijs tantum, qui re & verbis, non etiam de ijs qui re tantum, aut vèrbis tantum, coniuncti sunt, & sic interpretantur hæc verba; Quod si re tantum, &c. quasi Paulus subijciat rationem sententiæ suæ, quod si pro, quia si, accipientes, contra morem loquendi Latinorum auctorum. Nam, quod si, apud Latinæ linguæ auctores, sed si, significat: vt apud Terentium, Quod si quiessem, nihil euenisset mali. Nostra autem interpretatio, verbis congruit Pauli, à quorum propria significatione non facilè recedendum est in legum interpretatione, leg. 1. §. si is qui nauẽ. ff. de exerc. act. Deinde rationi iuris consentanea est, atque adeo constitutioni imperatoriæ, vt iam ostendimus, d. §. his ita. Huc accedit, quod nullus est locus in iure ciuili, cui hæc nostra interpretatio repugnet, vt nos facilè demonstraturos, confidimus, c. 13.

Variis exemplis illustratus Pauli locus de permistione coniunctorum.

CAP. VIII.

IAm satis demonstratum est, quid senserit Paulus de permistione diuersi generis coniunctorum: sed varietate exemplorum ad rem illustrandam opus est: sine qua vix à quoquam intelligi plenè poterit: itaque exempla quædam satis apposita (vt nobis videntur) collegimus: in quibus qui exercitati fuerint de ceteris quæ proponentur, melius & facilius iudicabunt. Et quia eadem est hæredum legatariorúmque ratio, de quib. eodem in loco disseruisse Paulum, inscriptiones capitum indicant. l. re coniuncti. ff. de l. 3. l. triplici. ff. de verb. significat. exemplis quæ vtrisque conuenirent, hic vti voluimus.

Commistio re & verbis coniunctorum, cum ijs qui re tantum coniunguntur.

Titio & Sempronio Cornelianum lego: Caio Cornelianum lego.

Titius & Sempronius hæredes sunto; Caius hæres esto.

Hic in parte Titij, Sempronius præfertur Caio, quia re & verbis ei coniunctus est.

Aliud exemplum commistionis re & verbis coniunctorum, cum re coniunctis.

Titio & Sempronio Cornelianum lego; Mæuio Cornelianum lego; Caio Cornelianum lego.

Titius & Sempronius hæredes sunto; Mæuius hæres esto; Caius hæres esto.

Hic in parte Mæuij non præfertur Caius cæteris, qui re coniunctus est, sed par est omnium causa, quia ij similiter re coniuncti sunt.

Commistio re coniunctorum, & verbis coniunctorum.

Titio Cornelianum lego, Mæuio & Caio Cornelianum lego æquis partibus.

Titius hæres esto, Mæuius & Caius hæredes sunto æquis partibus.

Hic deficiente Mæuio, Caius Titio præfertur, quia verbis coniunctus potior est re coniuncto.

Aliud exemplum commistionis re coniunctorum cum verbis tantum coniunctis.

Titio & Sempronio Cornelianum lego, Mæuio & Caio Cornelianum lego æquis partibus.

Titius & Sempronius hęredes suoto; Mæuius & Caius hæredes sunto æquis partibus.

Hic deficiente Mæuio, Caius ceteris præfertur, quia coniunctus est verbis Mæuio. Ceteri re tantum ei coniuncti sunt, quamuis inter se coniuncti sint re & verbis.

Commistio coniunctorum verbis tantum, & re ac verbis coniunctorum.

Titio & Sempronio Cornelianum lego æquis partib. Quam partem legaui Titio, eam Mæuio lego.

Titius & Sempronius hæredes sunto æquis partibus; Ex qua parte Titium institui, ex eadem Mæuium instituo.

Hic deficiente Titio, pars eius accrescet Mæuio, qui vtroque modo coniunctus est; non Sempronio, qui verbis tantùm.

Commistio triplicis generis coniunctorum.

Titio & Sempronio Cornelianum lego æquis partibus: Quam partem legaui Titio, eandem Mæuio lego: Caio fundum Cornelianum lego.

Titius & Sempronius hæredes suoto æquis partibus: Ex qua parte Titium institui, ex eadem Mæuium instituo: Caius hæres esto.

Hic Titio Sempronius est coniunctus verbis tantum: Caius re tantum: Mæuius re & verbis simul. Quare Titio deficiente, portio eius voi Mæuio accrescet.

Inter coniunctos eiusdem generis interdum ordinem seruari, vt alij alijs præferantur, & explicatum Scæuolæ responsum in l. de legat. 2. aliter quàm vulgo soleat.

Cap. IX.

Dictum fuit capite superiore inter cõiuoctos eiusdem generis ęqualitatem seruari, & partem deficienté pariter omnib. accrescere: vt puta si omnes siot re & verbis coniuncti. Sed quia inter ipsos alij interdũ alijs coniunctiores reperiuntur, dubitatur, an in iure accrescendi ceteris potiores sint. Exempli gratia, si ita scriptum sit, Titius & fratris mei filij hæredes sunto. l. ioterdum. ff. de hæred. inst. Titio & hęredib. meis lego. l. si quis Titio. ff. de vsufruct. accresc. Nam etsi in his exemplis omoes sint conioncti re & verbis: tamen qui collectim vocantur appellatione filiorum aut hæredũ, videntur inter se magis coniuncti esse. Et quia Iustinianus, de coniunctis loquens, ait eos in vnum corpus redactos videri, huius rei demonstrandæ gratia, vtar similitudine ab ipsis corporibus siue collegijs ducta. Et si magna est ciuium inter se cooionctio, tamen interior est eorum, qui in collegium aliqood eius ciuitatis cooptati suot: cuiusmodi sunt magistri ac professores omoium artium ac literarum. Arctior vero colligatio est eorum qui eandem artem scientiámve profitentur, & proprium corpus faciunt. Quamobrem ciuitate nostra propior mihi est Philosophię professor negotiatore. Sed doctor iuris ciuilis vtroque mihi est coniunctior. Sicut ergo ex varijs corporibus constat ciuitas, quorum aliqua sunt cũ omnibus ciuibus aut cum multis communia, alia sunt quorundam ciuium propria, atque ita gradus quidã societatis ac necessitudinis inter ciues reperiuntur: sic in cooiũctione, de qua hic loquimur, accidit. Nam in superioribus exemplis hæredes omnes in commune quasi corpus, aliqui in propriũ ac separatũ testatoris sermone rediguntur. Nec dubium est, quin habeantur pro vna persona, cùm omnes concurrunt: & quæstio est, quam quisque partẽ hæreditatis, aut rei legatæ capiat. dict. leg. ioterdum, leg. si quis Titio. l. qui liberis. Sed quia aliquando accidit, vt qui coniuncti sunt, non habeantur tamen pro coniuoctis in iure accrescendi, leg. item qood Sabinus, §. 1. ff. de hęred. inst. ideo dubitari potest, an ceteris preferri debeat, cùm id certo iure definitum non sit. Sed probabile est, hoios cooionctionis & hic rationem haberi. Nam præter constitutiooẽ illam de caducis tollendis (io qua dicitur, coniunctos præferri ceteris, quod propter vnitatem sermonis quasi in vnum corpus redacti sint) extat Pauli locus de hac coniunctione sub tit. de vsufru. accrescen. qui profecto non recte positus ibi fuisset, si ad ius accrescendi oon pertineret. dict. leg. si quis Titio. Quod autẽ dicimus, hos haberi loco vnius, sic accipiendum est, nisi voluntas testatoris appareat contraria: Veluti cum ita scriptũ est, Titius & fratris mei filij æquè hæredes sunto, dict. leg. interdum. aut ita: Quisquis mihi hæres erit & Titius, idem filio meo impuberi hæres esto. leg. vlt. C. de impuber. In posteriore enim exẽplo dictio, quisquis, vim partitionis ac distributionis habet, & perinde accipitur, ac si nomina hæredũ expressa essent, hoc modo: Sempronios, Caius, & Titius filio meo hæredes suoto. Atque ita ioterpretamur constitutiooem Iustiniaoi, quæ Labeonis senteotiæ aduersari videtur. l. qui liberis. ff. de vulg. Sed cum apud Labeonẽ expressa non sit formola iostitutionis, ea sic coocepta intelligi debet, vt appareat hęredes verè coniunctos, & in vnum corpus redactos esse, hoc modo: Hæredes mei & Titius, filio meo hæredes suntoi quo casu loco vnius habentur, vt iam diximus. Verùm huic sententiæ nostræ, vt contrarium, opponitur Scæuolæ responsum, in qoo plures coniuncti nõ funguntur vice vnius, sed viriles partes capiunt, perinde ac si nominati essent à testatore. Verba Scæuolæ hæc sunt c. 90. de legatis 2. Lucius Titius testamento ita cauit; Prædiolum meum dari volo libertis libertabúsque meis, & quos hoc testamento manumisi, & Seiæ alumoæ meæ: ita, ne de oomine familiæ meæ exeat, donec ad vnum proprietas perueniat. Quæro, an Seia in communione cum libertos habeat portionem, an verò sibi partem dimidiã eius prædioli viodicare possit? Respondi, perspicuam esse testatoris voluntatem, omnes ad viriles vocantis. l. Lucius Titio. §. Lucius Titius. ff. de leg. 2. In horum verborum ioterpretatione, mirum est quantopore ab Accursio Accursianísque omnibus sudatum sit, cum tamen res sit, iudicio meo, non admodum obscura, si quis verba auctoris attentè consideret atque expẽdat. Sic enim accipio, quasi testator in hac specie nullos habuerit libertos, nisi testamento manumissos, excepta Seia alumna: quæ liberta quidem erat testatoris, sed nõ testamento oianumissa. Quare cùm testator omnibus libertis suis prędium legare vellet, & vereretur, ne quis forte dubitaret, de quibus libertis sensisset, non fuit contentus simpliciter libertis legare, sed maioris expressionis ac declarationis causa hæc verba adiecit, Et quos hoc testamento manumisi, & Seiæ alumnæ meæ: quasi diceret, libertis, tam quos testamento maoumisi, quàm Seiæ alumnæ meæ, quæ ante testamentum manumissa est. Nam particulæ, &, geminatio hanc vim habet. Seiam verò libertam fuisse testatoris, argumento est quod testator prædium totom, quod his communiter legatum est, non partem eios prædij, vetat de nomioe familiæ suæ exire: qoasi Seia quoque ipsa ex familia eius sit. Liberti enim apud Romanos accipiebaot nomina patronorum, & eiusdem familiæ censebantur. leg. pater filiom. 36. ff. de legatis 3. Hinc apud Ciceronem Cæcilius, Eutychides, & M. Pomp. Dionys. serui manumissi appellantur.

An in

An in successione ab intestato gradatim competat ius accrescendi.

CAP. X.

QVæ dicta sunt superioribus capitibus, propria sunt successionis testamentariæ. An idem ius sit in successione ab intestato, in qua etiam ius est accrescendi, quæritur. Et certum est in hac quoque successione alios alijs præferri in iure accrescendi. Ac duo sunt de ea re iuris auctorum loci, quorum alter est Caij de bonor. possessio. contra tabul. alter Vlpiani de coniungendis cum emancipato liberis. Verba hæc sunt Caij cap. 12. de bonor. possessio. contra tabulas. Si duobus filijs, & ex altero filio duobus nepotibus, bonorum possessio competat, & alter ex nepotibus non petat, pars eius fratri accrescit. Si verò ex filijs alter non petat, tam fratri, quàm nepotibus, id prodest. Namque cùm duo semisses fiunt, ex quibus alterum filius, alterum nepotes consequentur. In hac igitur specie, si vnus ex nepotibus non petat, qui in vnam stirpem vocantur, & veluti corpus quoddam separatum habent, pars eius fratri accrescit, non patruis. Nam etsi ponamus, nepotem illum, qui non petit, nunquam in rerum natura fuisse, in successione ab intestato eandem hæreditatis partem retinebit nepos: nec ideo pars filiorum amplior erit, quia nepotes succedunt in locum patris sui defuncti, & tantum capiunt ex hæreditate, quotquot fuerint, quantum pater eorum, si viueret. §. cum filius. de hæred. quæ ab intesta. Inst. Si verò vnus ex filijs non petat, qui non faciunt proprium corpus, quia singuli trientem habent: portio deficiens accrescit omnibus, sed ita vt plures nepotes nihilo amplius, quàm vnus filius, accipiant. Itaque hæreditas diuiditur in duos semisses, quorum vnum filius, alterum nepotes consequuntur. Nam etsi poneremus, filium illum, cuius defecit pars, nunquam in rerum natura fuisse, eodem modo hæreditas ab intestato diuideretur. Alter locus est Vlpiani cap. 1. de coniung. cum emancipat. lib. vbi vult Vlpianus, si sunt duo filij, & ex altero eorum duo nepotes, deficiente vnó ex nepotibus, partem eius omnibus accrescere, id est, non solum fratri, sed etiam patri & patruo, ordine tamen seruato, vt frater fratri, pater patruo præferatur. Verba Vlpiani hæc sunt: Si quis ex nepotib. portionem suam omiserit, eueniet, vt non ad patrem eius, sed magis ad fratrem pertineat. Sed & si omnes nepotes omittant, patruo nihil accrescet, sed soli patri. Quod etsi pater omiserit, tunc patruo accrescet. l. 1. §. si quis ex nepotibus. ff. de coniung. cum emãcipat. lib. &c. Nam etsi omnibus simul deferatur hereditas edicto prætoris, tamen quia prætor coniungit patrem cum liberis suis, & ipsos liberos inter se, propria quadam coniunctione, æquum est, vt portio nepotis deficiens ita gradatim accrescat. Qua ratione, si filius ipse emancipatus non petat, pars deficiens, nepotibus ex eo solis, non etiam reliquis, accrescit. leg. 4. §. vltim. ff. vnde lib. Atque hinc obseruandum est, non multum referre, quo consanguinitatis vinculo inter se deuincti sint ij, qui de iure accrescendi contẽdunt, cum in specie Vlpiani frater patri anteponatur. Proinde germani fratres consanguineis potiores non sunt in iure accrescendi, cum de hæreditate patris agitur. l. vlt. C. ad Trebel. Æque etenim coniuncti sunt patri, & æquabiliter ad eius hereditatem vocantur, quamuis inter ipsos par necessitudo consanguinitásq. non sit, ac idcirco cum de hæreditate ipsorum agitur, germani cæteris præferantur in successione ab intestato. Authent. de hæred. ab intest. Nam cùm ius accrescendi rẽ sequatur magis quàm personam. l. si Titio. ff. de vsufr. qui partes habent æquas hæreditatis paternæ, disparas esse non debent in iure accrescendi.

Coniunctos re tantum cæteris nunquam præferri.

CAP. XI.

COniunctos re tantum cæteris nunquam præferri, antè docuimus, d. l. re coniuncti. Nihil enim habent, quod cæteris commune non sit: & comparati cũ cæteris dicuntur disiuncti. C. de cad. toll. Inde Celsus: Cùm quis inquit ex institutis, qui non cum aliquo cõiunctim institutus sit, hæres non est: pars eius omnib. pro hæreditarijs portionibus accrescet, leg. liber homo. §. cum quis. ff. de hæred. institut. sic enim legendum est cum negatione, quæ in norica lectione desideratur. Proinde reijcienda est eorum opinio, qui censent re coniunctum ideo præferendum esse verbis coniuncto, qui solidum habeat ex verbis testatoris & de iure non decrescendi magis quam accrescendi, de damno vitando magis, quàm de lucro faciendo, contendat. Quod argumentum, quàm leue & ineptum sit, exemplis facile demõstrari potest, ex cap. 8 formula petitis. Pone igitur ita scriptum esse in testamento, Titius hęres esto: Męuius & Caius hæredes sunto æquis partibus: quæso num deficiente Mæuio, æquum sit Titium, qui disiunctus ab eo est, Caio, qui verbis est ei coniunctus, præferri? Si dixeris, Titium ex verbis testatoris solidum habere: respondebo, Męuium & Caium, qui loco vnius sunt propter coniunctionem verborum pariter solidum habere, quasi Titius ex vna parte, & Mæuius cum Caio ex altera, partes concursu faciant. Ex quo apparet, quandiu coniunctorum aliquis, quorum veluti corporis solidum relictum esse dicimus, cũ Titio concurrit, nihil posse Titio, qui disiunctus est, accrescere. Itaque quod obiicitur de damno vitando, nihil nos mouere debet, cùm Caius in hac specie, respectu Titij, cũ quo concurrit, non minus, quàm Titius ipse de damno certare dici possit. Solidum enim Mæuio, & Caio, tanquam vni personæ, relictum esse intelligimus.

Quomodo accipiendum sit, quod dicitur, re & verbis coniunctos cæteris præferri.

CAP. XII.

PAulus de coniunctis differens, scribit, re ac verbis coniunctum cæteris omnibus præferri, qui aut re tantum, aut verbis tantum coniuncti sunt. dict. l. re coniuncti. Quod etsi verum est, & ab omnibus receptum: tamen exceptionem aliquam habere mihi videtur. Sic enim id accipiendum puto, nisi sine parte institutus sit, alij vero partes habeant ex verbis testatoris. l. item quod Sabinus. §. 1. ff. de hæred. instit. Nam etsi reuera coniuncti sint, qui sine parte instituuntur, & eis accrescat deficiens portio hæreditatis, l. triplici. ff. de verborum significat. tamen quia partes nõ habent expressas verbis testatoris, eorum potior causa non est, quàm cæterorum, qui re tantum coniunguntur. Qua ratione Vlpianus ait, quantum ad ius accrescendi, eos coniunctos nõ esse. i. in specie quam tractat: pro coniunctis non haberi, sed pro disiunctis, vt non magis accrescat eis portio deficiens, quã cæteris hæredibus, qui disiuncti, id est, re tantum coniuncti sunt. Obiecerit forte quispiam, in specie Vlpiani eos ex vncia, quæ assi deest, institutos intelligi. Sed ex interpretatione quadam iuris hoc accidit, non ex testatoris certa voluntate, quam verbis expresserit: cuius maiorem esse vim atque potestatem quàm tacitæ voluntatis, ante admonuimus, cùm discrimẽ ostenderemus eorum, qui re ac verbis, & eorum, qui verbis tantum coniunguntur. In ea igitur specie, tametsi coniunctiores videantur, quàm cæteri cohæredes, tamen in eam vnciam coacti & coniuncti verè dici non possunt, quam testator non

expressit; atque ideo pro disiunctis habentur, vt alij hæredes, quibus testator partes adscripsit.

Verbis coniunctos, ijs qui re tantum coniuncti sunt præferri: & explicari loci duo perquam obscuri, quorum alter Pomponij est tit. de hæred. instit. alter Iaboleni tit. de leg. 2.

Cap. XIII.

VErbis coniuncti, re coniunctis præferũtur, vt iam sæpe docuimus, ostensa ratione cur id fiat. Sed obijciuntur nobis duo iuris nostri auctorum loci, in quibus videntur coniunctis verbis, re coniunctis omnino exæquari, ita vt portio deficiens omnibus accrescat. Primus locus est Pomponij lib. 1. ad Q. Mutium, l. si ita quis. 66. ff. de hæredib. instit. vbi hæc verba leguntur: Si ita quis hæredes instituerit, Titius hæres esto: Caius & Mæuius ex æquis partibus heredes sunto: quãuis, & syllaba coniunctionem faciat: si quis tamen ex his decedat, non alteri soli pars accrescit, sed omnibus cohæredibus pro hæreditarijs portionibus: quia non tam coniũxisse, quàm celerius dixisse, videatur. Verùm extrema verba ostendunt, Pomponium idem sensisse de ijs, qui verbis coniunguntur, quod iam à nobis dictum est: sed eum non existimasse, in ea specie Caium & Mæuium verbis coniunctos esse. Itaque si dissentit à ceteris auctoribus Pomponius, in facto magis, quàm in iure, dissentit. Duplex enim quæstio hic est: vna, an sint coniuncti: & hæc est facti magis, quàm iuris quæ pendet ex voluntate testatoris. Nam etsi rectè dicatur, his verbis coniungi hæredes, Caius & Mæuius hæredes sunto æquis partibus. leg. re coniuncti. leg. triplici, tamen id cum hac exceptione procul dubio intelligendum est, nisi aliud actum sit: vt quia appareat breuitatis studio ita locutum fuisse testatorem, quasi prolixa nimis ei videretur hæc oratio, Caius hæres esto: Mæuius hæres esto. Altera quæstio iuris est, cum quæritur vbi constat testatorem, qui his verbis vsus est, voluisse hæredes coniungere, quæ sit vis huius coniunctionis. Et in hac quæstione consentit Paulus cum ceteris I. C. de quibus diximus. Circa priorem igitur quæstionem difficultas tantum versatur: quæ tamen nos multum mouere non debet, cùm facti quæstiones coniecturis explicentur, nec ad Iureconsultos valde pertineant, vt fuse docuimus in Scæuola. Ac fortassis apud Mutium plenius descripta erat species, vt ex ea appareret, testatorem voluisse hæredes verbis coniungere. Est enim hoc caput, adscripta Mutiana, veluti quædã accessio atque additio, qua contentus fuit Tribonianus in cõpositione Pãdectarũ (vt credibile est) quod videret, ad id, quod iuris est, docendum eam sufficere, ac de quæstione altera magnopere laborandum non esse, quæ in statu coniecturali est. & à Iureconsulti officio videtur paulo esse alienior. Vt tamen aliquid certius in re admodum incerta afferamus, meminisse oportet eorum, quæ diximus c. 9. prioris libri de verborum ambiguitate. Nam hæc verba Caius & Mæuius ex æquis partibus hæredes sunto, aliquid ambiguitatis habere ostendimus, quia incertum est, an testator cõiungere hæredes, an celerius loqui tantum voluerit. In hac autem ambiguitate facilè præsumitur coniunctio, sicut & rei coniunctio præsumitur cùm duobus separatim eadem res legata est: sed ita demũ, si contraria voluntas ex coniecturis non appareat. l. si pluribus. ff. de l. 3. Itaque cù hic agatur de vno hærede præferendo ceteris propter coniunctionẽ (quod in dubio testatorẽ voluisse credendũ non est) sic interpretamur paulo humanius hæc verba, quasi celerioris & cõpẽdij causa testator ita locut' sit. arg. l. itẽ quod Sabinus §. 1. ff. de her. inst. Alter locus, qui nostræ sentẽtię velut cõtrarius opponitur, est Prisci Iaboleni li. 7. epistolarũ. l. Mæuio. 24. ff. de l. 2. Mæuio, inquit, fundi partem dimidiam, Seio partem dimidiam lego: eundem fundum Titio lego. Si Seius decesserit, pars eius vtrique accrescit: quia cum separatim & partes fundi, & totus legatus sit, necesse est, vt ea pars quæ cessat, pro portione legati cuique eorum, quibus fundus separatim legatus est, accrescat. Sed hæc quæstio similis est superiori, & in facto quoque consistit. Nec verò respondit Priscus, partem Seij omnibus accrescere, quòd censeret verbis coniunctos ceteris præferendos non esse, sed quòd in ea specie non videretur plena ac vera esse coniunctio, partibus fundi separatim Mæuio & Seio adscriptis. Non enim ea oratio tam apertè coniunctionem demonstrat, quàm hæc, Mæuio & Seio fundum æquis partibus lego: tametsi non ita separati sint, vt in hac conceptione, Mæuio fundum lego: Seio fundum lego. Cùm igitur Iabolenus ex facto consuleretur, & animaduerteret in specie proposita subobscuram esse testatoris voluntatem, in dubio maluit in partem humaniorem inclinare, & exæquare legatarios, quàm alios alijs anteponere. Voluntates namque defunctorum benignius interpretari debemus. l. cum in testamento. ff. de reb. dub. Hæc est nostra de duobus his locis sententia quorum obscuritate adeo territi sunt plerique, vt coniunctis præferre disiunctos, aut certè exæquare non dubitauerint, Paulo inuito ac reluctante, cuius verba nos paulo antè interpretati sumus. dict. l. re coniuncti. Alij alia comminiscuntur vix relatu digna, in quibus nonnulli confidentiores addunt verbum, lego, in specie Iaboleni, vt separatæ sint orationes, hoc modo: Mæuio fundi dimidiam lego: Seio dimidiam lego. Ac testantur se vidisse antiquos codices, in quibus si dijs placet, ea sit lectio: [illegible]

In legato alimentorum non esse ius accrescendi: & an prohibitio testatoris ius accrescendi impediat.

Cap. XIIII.

SVperest, vt post causas effectúsque iuris accrescendi, exceptiones quasdam, tum à me, tum ab alijs obseruatas, hic subijciamus. Accidit enim interdum, vt cesset hoc ius, idque propter voluntatem testatoris, vel rationem aliam, quæ in vnaquaque specie perspici potest. Huiusmodi est, quod scribit Papinianus, per fideicommissum fructu prædiorum ob alimenta legatis relicto, partium emolumẽtum ex persona vita decedentium ad dominum proprietatis recurrere. l. dominus. ff. de vsufr. Ideo enim his cessat ius accrescendi, quia cùm testator in alimenta legauerit, videtur voluisse ne vltra modum alimentorum quicquam habeant singuli legatarij. Vnde illud vulgare, Legatum alimentorum non iterari, nec multiplicari. l. alimenta. §. Basilicæ. ff. de alimen. leg. Atque hinc consequitur, ius accrescendi posse prohiberi à testatore. Quod in legatis planum expeditúmque est, cum à ratione iuris alienum non sit, partem legati deficientem, penes hæredem remanere. dict. leg. dominus. De hæreditate ingens est controuersia: sed existimo, sequendam esse testatoris voluntatem quæ pro lege habetur in testamentis. §. disponat. auth. de nupt. Argumento est, quod testator substituendo vni ex cohæredibus, tacite intelligitur prohibere ius accrescendi, ideóque substitutio dicitur eo iure potentior esse. l. 2. §. si duo. ff. de bon. pos. secun. tab. Sed hoc est ita accipiendum, nisi ob eam causam testator pro parte testatus decedat: quod iuris subtilitas non admittit. l. ius nostrum. ff. de reg. iur. Non enim contra hoc ius volũtas testatoris quicquã valet. l. nemo potest. ff. de leg. 1. nisi sit miles, in cuius testamẽto sola volũtas spectatur, neglecta subtilitate iuris. l. si miles. l. miles

ita.

ita. ff. de mili. testam. Vnde Licinius ait: Si quis ita hæres institutus fuerit, Excepto fundo & excepto vsufructu, hæres esto: perinde erit iure ciuili, atque si sine ea parte hæres institutus esset. l. si ita quis. ff. de hæred. instit. Cum hac igitur exceptione intelligendum est, quod Vlp. ait c. 9. ff. de hæred. instit. Si duo sint hæredes instituti, vnus ex parte tertia fundi Corneliani, alter ex besse eiusdem fundi: Celsus expeditissimam Sabini sententiam sequitur, vt detracta fundi mentione, quasi sine partibus hæredes scripti hæreditate potirentur: si modo voluntas patrisfam. manifestissime non refragatur. Sic enim Vlpiani dictum de testatoris volontate, interpretari debemus, quasi sentiat, hæredes institutos partes æquas habituros esse, nisi testator voluerit alterum ex triente, alterum ex besse hæredem fore.

Scæuolæ responsum, quod legitur c. 78. ad Trebell. ad ius accrescendi non pertinere, aduersus aliorum opinionem.

Cap. XV.

VErba Scæuolæ hæc sunt c. 78. ad S.C. Treb. Quæ habebat filium, & ex eo nepotem, vtrosque in mariti potestate, maritum ex asse scripsit hæredem, eiusque fidei commisit in hæc verba: Si Titius maritus meus mihi hæres erit, peto, fideique eius committo, quicquid ex hæreditate mea ad eum peruenerit, cum mori cœperit, id restituat Caio Seio filio nostro: ita tamen vt decem quidem vncias Caius habeat, duas autẽ vncias Seius nepos habeat: quod vt fiat, fidei eius Titij hæredis mei committo. Pater emancipauit filium, nepotem amisit, & superstite filio decessit. Quæsitum est, an priore parte scripturæ vniuersa hæreditas patris ex causa fideicommissi filio debeatur: & illa sequentia verba, ita tamẽ, vt decem vncias filius, duas autem nepos habeat, ex voluntate defunctæ ita demum locum haberent, si die fideicommissi cedente, filius & nepos eorum in natura sint: cum autem non superuixerit ad diem fideicommissi nepos, sequens scriptura cesset. Respondi, ea quæ proponerentur, ostendere decem duntaxat vncias filio datas. Hactenus ille: ex cuius responso colligunt plerique, in ea specie ius non esse accrescendi, ob voluntatem testatoris, quæ his verbis significetur, ita tamen, vt decem quidem vncias Caius habeat. Sed nemo vnquam persuaserit ei, qui vim verborum teneat, testatorem qui ita loquitur, ius accrescendi prohibere. Alij coniunctionem hic non esse cõtendunt, quod filio & nepoti non eadem oratione fideicommissum relictum. Quod vt verum esse fateamur, tamen certum est, eos saltem re coniunctos esse, eámque coniunctionem ad ius accrescendi sufficere. Verùm existimo, Scæuolam ex facto consultum, respondisse more suo, ad quæstionem tantum quæ sibi proposita fuerat. At quæstio erat, quantum filio relictum esset verbis testatoris, non quantum ei accrescere posset deficiente nepote. Etátque probabilis dubitatio, propterea quod testator priore parte scripturæ, generaliter fideicommissum reliquit filio, licet verbis sequẽtibus generalem sermonem restrinxerit. Sic igitur ea interpretatur Scæuola, quasi testator simpliciter filio 10. vncias, nepoti duas reliquisse videatur. Ac simile est responsum eiusdem Scæuolæ c. vltim. de leg. 2. In cuius explicatione idem interpretum error deprehenditur. Seio inquit, quem hæredi substituerat, ita legauit: Seio, si mihi hæres non erit & vxori eius Marcellæ, argenti libras 15. dari volo. Quæro, cum Seius hæres extiterit, an Marcellæ legati dimidia portio debeatur? Respondi, secundum ea, quæ proponerentur, deberi. Et possent alia exempla his non dissimilia proferri. Sed de more Scæuolæ, in respondendo ad quæstiones facti, edita est iam disputatio nostra.

Substitutionem iure accrescendi potiorem esse, propter voluntatem testatoris.

Cap. XVI.

EX his, quæ iam dicta sunt de testatoris voluntate, illud consequitur quod vulgò receptum, & ab omnibus probatum est, eum qui substitutus est vni ex cohæredibus, alteri cohæredi præferendum esse: nec aliter partem deficientem accrescere cohæredi, quàm si substitutus omiserit. Idque præter varias constitutiones Iustiniani. C. de caduc. toll. & Nouell. de hæred & falc. Vlpianus c. 2. de bon. poss. secun. tab. apertè ostendit, his verbis: Si duo sunt hæredes instituti, primus & secundus, secundo tertius substitutus: omittente secũdo bonorum possessionẽ, tertius succedit. Quod si tertius noluerit hæreditatem adire, vel bonorum possessionem accipere: recidit bonorum possessio ad primũ: nec erit ei necesse petere bonorum possessionem, sed ipso iure ei accrescet. Hæredi enim scripto, sicut portio hęreditatis, ita & bonorum possessio accrescit. Nec multum referre puto, expressáne sit à testatore substitutio, an ex certis aut probabilibus coniecturis appareat, testatorem substituere voluisse. l. vlt. vbi not. C. de hæred. institu. Nam ius accrescendi ex l. magis, quàm ex testatoris voluntate oritur, vt diximus c. 1. lib. prioris. Cum ergo quæritur, an substitutus quis sit, vt præferatur cohæredi: diligenter expendenda est testatoris voluntas, & videndum est, an extiterit conditio substitutionis. l. quamuis. C. de impub. itaque in specie Iuliani c. 30. de vulg & pup. subst quadrans Proculo datus, ideo ad cohæredem pertinet, quod substitutionis conditio non extiterit, non quod coniunctus (vt vulgo creditur) substitutio præferatur. Quid igitur dicemus si substitutio inutiliter facta sit? an impediet ius accrescendi, quasi ea ad demonstrãdam testatoris voluntatem sufficiat. Arg. l. plane. ff. de l. 1. l. etsi transferam. ff. de adimen. l. Puto, ne ea quidem substitutione, quę iure facta sit, tolli ius accrescendi, si ea non habeat effectum. Non enim hęc est voluntas testatoris, vt quod vni adscribit, alteri adimat: sed potius, vt alterum alteri anteponat. d. §. si duo. Verum opponitur nobis obscura Scęuolę sententia, c. 19 de iniusto, rupto test. vbi cessat ius accrescendi propter substitutionẽ, quæ ob præteritionem posthumis inutilis est. Si ego, inquit, & Titius instituti sumus, & à nobis posthumus exhæredatus sit, à substitutis nostris non sit exhęredatus Titio defũcto, ne ego quidem adire potero. Iam enim propter instituti personam à quo posthumus exhæredatus est, in cuius locum substitutus vocatur, à quo posthumus exhæredatus non est, ruptum est testamentum. Sed ita respõdet Scæuola, ne alias testator pro parte testatus decedat: contra regulam iuris. dict. leg. ius nostrum. ff. de regul. iuris. Nam posthumus, cuius gratia constitutum est, vt rumpatur testamentum, sibi locum facit rumpendo, non alij. l. nam etsi ff. de iniust. rup. l. si posthumus. ff. de lib. & posthum. ideoque succedit ab intestato, & impedit, ne cohęres Titij hęreditatẽ adeat ex testamẽto. Proinde si cohæredes inuicẽ substituti proponantur, non idem dicendum erit: quia in specie, in qua eædem personæ, & eadem fortassis oratione, in vtroque gradu institutæ sunt, exhæredationem ab omnibus gradibus factam interpretamur: quamuis à secundo gradu posthumus nominatim exhęredatus non sit. not. in leg. 3. §. filius. ff. de lib. & posthum. Sic enim ait Scæuola: Sed si ego & Titius, inuicem substituti sumus, quamuis in partẽ substitutionis exhæredatus nõ sit, mortuo vel repudiante Titio, me posse adire puto, & ex asse hæredem esse.

An ius accrescendi cesset ob transmissionem hæreditatis.

CAP. XVII.

QVi putant transmissionem hæreditatis substitutione efficaciorem esse, mirum non est, si idem existiment de transmissione & iure accrescendi, cùm eo iure potior sit substitutio. leg. 2. §. si duo. ff. de bonorum possessio. secundum tabul. Sed quia controuersum adhuc & ambiguum id est, quod de vi substitutionis, ac transmissionis dicitur, licet vulgo receptum sit: videndum est, num aliquid certius afferri possit. Et constat in primis, vt rem paulo altius repetamus, eum qui decedit, non adita hæreditate, eam ad successorem suum non transmittere: quod & Iustinianus post veteres legislatores constituit. §. in nouissimo. C. de caduc. tollen. De cuius constitutionis ratione variæ sunt opiniones interpretum, quas ex Alciato edisc ere licet. lib. 4. Paradox. cap. 5. Verum hi non satis considerasse mihi videntur, quàm multa ab antiquis constituta sint ærarij locupletādi gratia, quamuis incommodum priuatis afferrent. C. de caduc. tollen. & simil. Ea autem constitutio ad suos hæredes non pertinet: quia loquitur de aditione, quæ in suis, cum ipso iure hæredes fiant, minimè est necessaria. l. in suis. ff. de suis & legit. hæred. l. 1. §. qui sunt io potestate. ff. si quis omis. caus. testam. In extraneis igitur tantummodo locum habet: quod ne in his quidem perpetuum est, sed varijs constitutionibus temperatum atque emendatum. Vna est Theodosij, qua statutum est, vt liberi instituti à parentibus, hæreditatem non aditam transmittant ad liberos ex se descendentes: nec distinguuntur sui hæredes à cæteris: ideóque in hæreditate & iam materna constitutioni locus est. Ius enim sanguinis, magis quàm ius sui, hic inspicitur. C. de his qui ante apert. tabul. Sed hi ad descēdentes solum ex se, non etiam ad alios successores transmittunt. Illud notandum est in constitutione Theodosij, quod transmitti hæreditatem ait, etiamsi liberi à parentibus instituti sint cum extraneis. Ex quo apparet, extraneum cohæredem non præferri descendentibus ex filio mortuo, quasi pars deficiens ipsi acquiratur iure accrescendi. Proinde qui generaliter inde colligunt, transmissionē iure accrescendi potentiorē esse, quid sibi velint, non satis perspicio. Alia cōstitutio est Iustiniani, qua plenè consulitur hæredibus contra legū veterum duritiem, quæ transmissionē hæreditatis non aditæ impediunt, l. cum antiquioribus. C. de iure deliber. Nam ius transmissionis ad quoscunq. hæredes, quamuis extraneos, ea Constitutione producitur. Verùm vtile visum est Iustiniano hoc remediū, quod nouum extraordinariúmque est, spatio vnius anni concludere. Ac tametsi ferè conueniat, eum damū hoc ius transmittendi habere, qui sciat hæreditatem sibi delatam esse, tamen verius est, scientiam hæredianoo acquiri, sed ideo scientiæ mentionem fieri à Iustiniano, quod tempus scienti tantum, non etiam ignoranti currat. Qua de re fusius aliàs atque opportunius. Cùm autem in hac constitutione posteriore ne litera quidem sit, quæ ad ius accrescendi pertineat, in proposita quæstione Constitutio Theodosiana, cuius nunc memini, sequenda mihi esse videtur.

An ob successionem edicti pratorij, quod successorium dicitur, ius accrescendi cesset.

CAP. XVIII.

SVccessorij edicti, & iuris accrescendi, diuersæ causæ sunt: ex quibus poterit intelligi, quando alterum alteri impedimento sit. Nam successio edicti prætorij inter eos tantum, qui dispatis ordinis aut gradus sunt, locum habet: vt, exempli gratia, primus succedentium ordo est liberorum, secundus legitimorum, tertius cognatorum, quartus viri & vxoris. l. 1. ff. quis ord. in bon. possessio. seruet. At deficiente vno ordine, sequens ordo ei succedit: vocatúrque vulgo hæc successio de capite in caput. leg. 5. Cod. qui admitti ad bonor. possess. In vnoquoque autem ordine reperiuntur plures gradus, præterquā in ordine viri & vxoris: vt puta in primo ordine sunt filij, nepotes, pronepotes, & cæteri deinceps. In secundo fratres, patrui, consobrini. Itaq. defertur bonorum possessio omnibus gradatim, nec ante ad sequentem gradum deuoluitur, quàm si omnes, qui antecedentis ordinis sunt, gradatim fuerint exclusi. Et hæc successio de gradu in gradum dici solet. In singulis igitur ordinibus, si qui sunt eiusdē gradus, puta duo filij, aut duo fratres, & vnus eorum deficiat, pars eius accrescit alteri nec ita qui inferioris ordinis sunt, edicto successorio defertur. l. 3. §. vlt. de bonorum possessio. Id quod satis ostendunt verba constitutionis Iustiniani, l. meminimus. C. de legit. hæred. Successionis videlicet iure & in hac parte seruando, vt si qui ex secūdo gradu vocati renunciauerint hæreditati, & noluerint eam adire, nullúsque alius sit in secundo gradu, qui succedere ei potest & volt: tunc ij quos præsenti lege enumerauimus, ex tertio gradu in locum recusantium succedant. Sed & differentia hæc successionis prætoriæ, & iuris accrescendi, perspicuè tradita est in Instit. tit. de bonor. possess. vbi Iustinianus hæc scribit: Cū igitur plures species successionū prætor introduxisset, easque per ordinem disposuisset, & in vnaquaque specie successionis sæpe plures extent dispari gradu personæ: ne actiones creditorum differrentur, sed haberent quos conuenirent, & ne facile in possessionem bonorum defuncti mitterentur, & eo modo sibi consularent, ideo petendæ bonorum possessioni certum tēpus præfiniuit. Liberis itaque & parentibus tam naturalibus, quàm adoptiuis, in petenda bonorum possessione anni spatium, cæteris autem agnatis vel cognatis centum dierum dedit. Et si intra hoc tempus aliquis bonorum possessionem nos petierit, eiusdem gradus personis accrescit: vel si nullus sit, deinceps cætera bonorum possessionē perinde ex successorio edicto pollicetur, ac si is qui præcedebat, ex eo numero non esset. Nec verò effectu caret hæc differentia: quia ius accrescendi ad hæredem transit, l. si pluribus. ff. de suis & legit. hæred. bonorum possessio non item, d. l. 3. §. acquirare. Inde nascitur quæstio, quam alibi tractauimus, Si ex duobus filiis vnus repudiauerit partem hæreditatis paternæ, an repudiantis liberi potiores sint altero filio, qui non repudiauit. Sane cùm liberi vocantur cum vxore inope defuncti ad hæreditatem, ex noua constitutione Iustiniani, plerique censent liberis repudiantibus partem vxori non accrescere, sed ad sequentis gradus cognatos deuolui, si hæreditatem acceptare voluerint. Estque probabilis hæc opinio, Nouell. Cod. quando non pet. par. pet.

Cur omittente eo, qui heres scriptus est à liberto, pars eius patrono non accrescit.

CAP. XIX.

PAulus c. 6. de bonor. possess. ait non esse ius accrescendi, cum à liberto scriptus hæres hæreditatem omittit. Cum patrono, inquit, contra tabulas certæ partis bonorum possessionem prætor possideatur, scripto autem hærede secundum tabulas alterius partis: conueniri non esse ius accrescendi. Igitur non petente scripto hærede secundū tabulas, alterius quoque partis oonnatim patrono possessionem pollicetur: cùm cæteri quib. accrescit ius est, semel debeant agnoscere bonorū possessio-

poſſeſſionem. Hactenus Paulus: ex quo intelligimus, æquum ei viſum non eſſe, vt pars hæredis ſcripti accreſcat parti, quam habet ex lege, non ex liberti voluntate, patronus. Quare ita demum ei acquiritur, ſi eo nomine bonorum poſſeſſionem petere à prætore voluerit, cùm aliàs portio deficiens accreſcat inuito. Nam ea pars adeo debita eſſe patrono intelligitur, vt iniquum ſit ei parti inuito patrono partem teſtamentariam accreſcere. Alia igitur cauſa eſt eius, qui partem hæreditatis aut legatæ rei emit, quàm patroni: quamuis nonnulli hinc ducto argumento, contendant partem deficientem emptori non accreſcere. Et quod magis mirum eſt, ne volenti quidem emptori aiunt eam portionem acquiri, cùm volenti patrono acquiratur. Sed de hac re fuſius ante diſſeruimus cap. 6.

Quam ob cauſam, mulieri & Titio vſufructu, ſi mulier non nupſerit, legato, non eſt ius accreſcendi: & declaratum Papiniani reſponſum cap. 73. de condit. & demonſtrat.

CAP. XX.

PApiniani verba hæc ſunt cap. 73. de condit. & demonſtrat. Mulieri & Titio vſusfructus, ſi non nupſerit mulier, relictus eſt. Si mulier nupſerit, quandiu Titius viuet, & in eodem ſtatu erit, partem vſusfructus habebit. Tantum enim beneficio legis ex legato mulieri conceſſum eſſe intelligendum eſt, quantum haberet, ſi conditioni paruiſſet. Nec ſi Titius, qui conditione defectus eſt, legatum repudiet, ea res mulieri proderit. Horum Papiniani verborum, quæ perobſcura eſſe vulgò creduntur, hic mihi videtur ſenſus eſſe: Mulier in ſpecie propoſita conſequitur legatum, tametſi conditioni non paruerit, propterea quòd ea conditio quæ auocat mulierem à nuptiis, tanquam publicæ vtilitati contraria, reiicitur, & pro non ſcripta habetur. Titius quoque partem vſusfructus habet propter mulierem, quamuis conditione defectus ſit. Cùm enim mulieri ex beneficio legis non amplius concedatur, quàm ſi conditioni paruiſſet: conſequens eſt, eam totum vſumfructum minimè habituram eſſe, ſed ita diuidendum eſſe, vt Titius partem obtineat. Sed eam partem habet Titius, quandiu viuit tantùm, ac in eodem ſtatu manet: quoniam vſusfructus morte & ſtatus mutatione finitur. Sed & ſi Titius fortè repudiet legatum, ne hoc quidem caſu totum vſumfructum habebit mulier, quaſi pars Titij propter coniunctionem ipſi accreſcat. Nam quia iure quodam ſingulari vterque admittitur ad legatum contra voluntatem teſtatoris, boni conſulere debet vterque, ſi ſua ei pars ſalua ſit, nec pars alterius accreſcat alteri. Idémque dicendum eſt, etſi Titius mortuus fuerit, cùm ſit eadem mortis & repudiationis ratio: quamuis plerique aliter ſentiant. Hi enim perquàm ineptè colligunt, mortuo Titio ius accreſcendi eſſe, ex his verbis, Quandiu Titius viuit, &c. ex quibus verbis argumentando à contrario, nihil efficere poſſumus, niſi vſumfructum, quem habet Titius, morte ipſius vel ſtatus mutatione extingui. Eſt igitur obſeruanda hęc ſpecies Papiniani in iure accreſcendi: cui non diſſimilis eſt alia apud Vlpianum cap. 3. ff. de leg. præſtan. ſi filio præterito teſtator legauerit coniunctim parenti ſuo, & alij extraneo, & petita bonorum poſſeſſione contra tabulas, reſciſſum fuerit teſtamentum. Quo caſu etſi edicto Prætoris præſtanda ſint legata coniunctis perſonis relicta, tamen parenti ſua tantùm portio conſeruabitur, nec ei pars extranei collegatarij accreſcet. Nam licet pro legatario ſit voluntas teſtatoris, tamen obſiſtit ei edictum Prætoris de reſciſſione teſtamenti per bonorum poſſeſſionem contra tabulas, quod naturalem æquitatem habet, & filium ad ſucceſſionem patris contra rigorem iuris ciuilis admittit. Quamobrem rectè Vlpianus ſcripſit, parentem in hac ſpecie ſolidum legatum non conſequi, ſed contentum ea parte eſſe debere, quæ ex gratia quadam & humanitate ei conſeruatur. Quod ius ſi quis velit interpretatione ad alios caſus producere, videndum eſt etiam atque etiam, ne fortè ratio diuerſa ſit, vt in bonorum poſſeſſione contra tabulas, in reſtitutione minoris, & aliis huius generis. l. ſi duobus. ff. de bon. poſſ. cont. tab. Nec verò me latet, quoſdam eſſe qui dubitent, an Vlpianus de iure accreſcendi loquatur. Cùm enim ait, Sua tantùm portio ei conſeruabitur, videntur hæc verba referri ad edictum de legat. præſtandis: quod interpretatur Vlpianus, non ad ius accreſcendi, ſicut in Scæuolæ reſponſo, de quo diximus cap. 15. huius lib. Sed probabilius eſt, hîc non eſſe ius accreſcendi. Nam cùm Vlpianus non reſpondeat ex facto conſultus, vt Scæuola, ſed commentetur in edictum Prætoris, credibile eſt eum, ſi alteram partem accreſcere poſſe exiſtimaſſet, dicturum non fuiſſe ſimpliciter, Sua tantùm portio ei conſeruabitur: ſed aliquid adiecturum fuiſſe, quo ſententiam ſuam planius & apertius declararet. Verùm hæc ſententia defendi poteſt in legato quod ſolidum ſingulis relictum eſt, ita vt legatarij re tantùm coniuncti dicantur. Qua de re videnda ſunt, quæ ſcripſimus capite 11. prioris libri.

ADMONITIO AD LECTOREM.

VLTI iam anni sunt, cùm primum cœpi libris editis ostendere, quæ mihi optima ratio iuris docendi videretur. Nec dubitabam, cum de ea re scriberem, quin ea esset plurimorum pertinacia, vt nullis rationibus ab inueterata opinione auelli possent. Illud præter meam expectationem accidit, quod absolutè iam hoc opere, mihi nunciatum est, nonnullos haud ita pridem extitisse iuris Doctores, qui mihi non tantùm vitio, sed etiam crimini darent, quod Bartolum & Baldum, aliósque huius generis scriptores, quorum lectione nonnihil profecerim, nominatim non appellarem. Ac mihi quidem expeditissima esset responsio, aduersus eos, si publicam studiosorum causam agerent: imò superuacanea fortassis, cùm tot iam euulgatis libris, epistolis, orationibus satis docuerim, siquem fructum aut vtilitatem ex hoc genere scriptorum sperare studiosi debeant. Quamobrem, vt iuuenes legendis sine delectu huiusmodi scriptis nimium dediti, in veterum lectione faciliùs continerentur: interdum visum est, vt ab his scriptoribus nominandis abstinendum mihi esse duxerim, quorum frequens commemoratio atque vsurpatio sic insidet plerunque in mente studiosorum, vt ad eos legendos, neglectis veteribus, multò propensiores euadant. Nec sanè recuso, si inciderit aliquando tempus, quo id studiis non inutile videbitur quo minus de instituto, propositóque meo decedam. Verùm aliò spectat aduersariorum accusatio, qui Bartoli magis, quàm studiosorum, quasi negotium agentes ingrati animi esse dictitant, eos nulla mentione dignari, quorum lucubrationibus adiuti ac subleuati simus. Ego verò hos scriptores me attingere nonnunquam, ex iisque vtilissima quaque seligere ac decerpere in rem studiosorum consueuisse, nunquam dissimulaui. Qua confessione mea Bartoli similiúmque manibus satisfactum esse, quiuis, vt spero, æquus arbiter hoc tempore iudicaturus est: cum præsertim ea sit istorum gloria & nominis celebritas, vt nec commendatione mea augeri, nec silentio minui, aut obscurari posse videatur. Tempora verò quibus illi floruerunt, & quibus ego vixi, quid ab iis sumpserim, sic demonstrabunt posteris (si modo id curæ futurum est posteritati) vt incertum id obscuriúmve esse nequeat. De æqualibus & coætaneis nō similiter iudico, in quibus vt ingenua confessio laude digna est, sic dissimulatio callida & astuta, multum vituperanda. Scio hæc à plerisq; ingeniosis scilicet hominibus rideri: vt à quodam nuper factum meminimus, qui lectis fortè literis, quas ad me Franciscus Hotomanus dederat, raræ ingenuitatis ac pudoris, statim hominis simplicitatem cauillari non sine fastu fastidióq; cœpit. Sed quid vetat rem, vt gesta est, breuiter exponere? Exierat recens ex officina typographica liber meus Disputationum secundus: in cuius libri capite quodam locus vnus Ciceronis de oratione à nobis emendatus est ex lib. 1. de Oratore. Hotomanus, vbi de libri mei editione certior factus est, literis mihi significauit, se idem scripsisse de correctione huius loci in Commentariis suis ad Orationes Ciceronis, qui iam excudi cœpti, breui tempore in manus hominum venturi essent. Petit à me magna contentione, ne quid de se suspicer, quod à viri boni candidíq; officio alienum sit. Testes citat, quibus se sententiam de ea re suam declarasse ait ante aliquot menses, quàm de libri mei editione quicquam audiuisset. Quid plura? Persuadet facile homo ea virtute & probitate, vt mihi alioqui non admodum credulo nihil persuasurus sit. Itaque rescripsi, me excusationem eius accipere, & submonui, vt sententiam suam ita mandaret literis, ne qua amicitiæ parum syncerè inter nos cultæ suspicio fortè moueretur, néve maleuolis hominibus maledicendi præberetur occasio. Respondet ille perquam humaniter, nihil antiquius sibi esse, quàm in ea re explicanda mentionem aliquam nostri facere, quæ beneuoli in me animi, & honorificè sentientis de me significationem habeat. Sed integrum id sibi non esse confirmat, parte illa commentarij iam tum impressa, cùm literæ meæ sibi redditæ essent. Tandem mensibus sex, opinor, transactis, prodit hominis eruditi, & omni literarum genere exculti commentarius, in quo nullam emendati à me Ciceroniani loci mentionem reperio. Quod vt præter optatum meum acciderit, tamen Hotomani humanitatem & ἀφέλειαν in hoc negotio amplexus sum, & cæteris omnibus, quibus exemplum hoc prodesse aliquando poterit, notum perspectúmque esse volui.

DE IVRISDICTIONE ET IMPERIO, APOLOGIA FRANC. DVARENI IVRECONSVLTI ADVERSVS EGVINARIVM BARONEM IVRECONSVLTVM.

FRANCISCVS DVARENVS EGVINARIO Baroni Iurisconsulto S.

VM Typographorum mancipes huius vrbis lucubrationes aliquot nostras, quæ iam diu Lugduni editæ fuerant, denuò excudere hic vellent, facile adductus sum, vt eas non solum emendatas à me, sed etiam auctiores, locupletioréſque redditas, ipsis traderem. Apologiam verò aduersus te nostram *De iurisdictione & imperio*, quæ nobis insciis nomine *Ambrosii Leti* superiore anno exierat, vt simul imprimerent, nunquam eis id à me contendentibus permittere volui, quòd eam perire omnino cupiebam. Verebar etenim quia paulo stomachosior videbatur, ne ea fortassis animum tuum plus æquo exulceraret, déque amicitia, ac necessitudine nostra aliquid imminueret. Nam etsi hæ scholasticæ contentiones nonnihil studiis conferunt, si verè dixit Hesiodus ἀγαθὴ δ' ἔρις ἥδε βροτοῖσιν, tamen eas hactenus probo, vt nulla eo nomine inter coniunctissimos homines amicitiæ iactura fiat. Vt autem ea Apologia obliuione sempiterna quasi obrueretur, ac minore eius desiderio tenerentur iuris studiosi, præcipua eius capita, vt à nobis tumultuariè descripta fuerant, Typographis dedi. Nec dubito quin hoc institutum nostrum tibi gratum futurum sit: tametsi vt lacessiti à te, ac prouocati, libertius causam hic nostram tueamur. In hac autem defensione quicquid à te contra nos allatum est, eodem prorsus, quo tu nos oppugnasti, ordine refutaturus sum, licet, vt cum bona tua venia, ingenue quod sentio dicam, multa satis perturbatè, confuséque à te scripta videantur. Ac in primis illud damnas, quod à me ita scriptum est lib. 1. Disputationum anniuer. cap. 53. *Ius dicere magistratus dicitur puta prætor, vel alius similis, cum in causis priuatis & pecuniariis iudici à se dato ius quoddam quasi constituit, & formulam iuris, & æquitatis ei præscribit, à qua iudicando, cognoscendóque recedere non possit, &c.* Nec tamen argumentis respondes, quibus opinionem nostram confirmamus in commentario de pactis. l. iurisgentium. Ais tunc ius dicere prætorem, cum iudicat: officiúmque eius in iudicando consistere, & pronunciationem sententiæ iurisdictionem esse, &c. Citas edictum prætoris de re iudicata, quod interpretatur Vlpianus in l. ait prætor. eo. tit. quod nostræ sententiæ ne tantillum quidem aduersatur. Nos enim consueuisse prætorem iudicare asserimus, nisi fauor certarum personarum causarúmve, aut alia non leuis ratio æquitásque id suaderet, sed ius dicere præscriberéque litigatoribus quod iudex à se datus iudicando sequeretur. Idque ita moribus comparatum fuisse, Ciceronis locus ad Q. fratrem ostendit, quem tu male recitasti, & peius interpretatus es, vt postea dicturi sumus. Quamobrem cum cognoscebat prætor, extraordinaria huiusmodi cognitio dicebatur, tit. de extraord. cog. Adde, quod si prætoris munus ordinarium fuisset iudicare, edictum eius quasi male conceptum non improbasset, nec correxisset Vlpianus, sed interpretando potius pro more suo ad iudices datos produxisset. Sed quia nō solebant prætores iudicare, nisi extra ordinem, sed iudices dare, vt diximus, merito Vlpianus rectius facturum fuisse prætorem ait, si verbo notionis vsus fuisset: quod non tantum ad magistratus, qui ista, & extra ordinem cognoscunt, pertinet, sed etiam ad iudices datos, quorum munus proprium est iudicare.

II. Negas de facto tantum cognouisse iudices datos: & ais de iure quoque apud eosdem certatum fuisse. Sed tu verba nostra aucuparis, & captas: quæ vt varissima sunt, ita contentiosis hominibus forte calumniandi ansam præbere possunt. Nam quod aio, *De facto tantum cognouisse, non de iure*, sic accipiēdum est, quasi non licuerit eis diuersum ius ab eo, quod formula continebatur, cognoscendo, iudicandóve sequi. Non enim inficiamur de iure, & æquitate ex formula ipsa, præsertim si ex bona fide additum esset, potuisse oriri controuersiam in priuatis iudiciis, & à iudicibus datis eam definiri. Atque ita Cicéronem sensisse non dubito, tam in Topicis, quàm lib. 1. de Oratore.

III. Contendis à Cicerone confictas leges non esse, quæ ab ipso descriptæ sunt in libris de Legibus, versatísque adhuc in hominum nostri temporis errore non tolerando, qui pro legibus 12. tabularum eas adducere solent. Et ait Ciceronem pro te satis refellere, lib. 3. de leg. his verbis. Nihil habui sanè non modo multum, quod putarem nouandum in legibus. Quæ verba non minus tu confinxisse videris, quàm leges suas Cicero. Nisi forte culpam in librarios quosdam conferas, quibus magna hodie sapientia est, iuxta Epicharmi sententiam, *non temere credere.* Nam cùm eos libros Ciceronis corruptissimos esse intelligerem,

consului præter manuscriptos codices plerosque, eos etiam, qui Venetiis à Victorio castigati, & qui Parisiis à Rober. Stephano accuratissime impressi sunt, in quibus ita legitur, Nihil habui, sane non multum, quod putarem nouandum in legibus. Verum ne quis amplius de ea lectione dubitet, omnésque intelligant Platonis exemplo, Ciceronem leges arbitrio suo describere voluisse illi Reip. conuenientissimas, quam prius instituerat in libris de Rep. recitabo ex eisdem libris, quæ ad hanc rem pertinentia excerpsi & annotaui. Ex lib. 1. Si quæres, ego qui expectem quoniam scriptum est à te de optimo Reipub. statu, consequens esse videtur, vt scribas tu idem de legibus. Sic enim video fecisse Platonem illum tuum, quem tu admiraris, quem omnibus anteponis, quem maxime diligis. & cætera quæ sequuntur.

Ex eodem libro, Nec Licurgi leges, neque Solonis, neque Charondæ, neque Zalcuci, nec nostras duodecim tabulas desidero, nec Plebiscita desidero: sed te existimo, cùm populis, tum etiam singulis hodierno sermone leges viuendi, & disciplinam daturum. M. Est huius vero disputationis, Quinte, proprium quod petis, vtinam esset etiam facultatis meæ.

Ex lib. 2. Q. Eas tu igitur leges rogabis, quæ nunquam abrogentur? M. Certe, si modo acceptæ à duobus vobis erunt. Sed vt vir doctissimus fecit Plato, atque idem grauissimus philosophorum omnium, qui princeps de Republ. conscripsit, idémque separatim de legibus eius, id mihi credo esse faciendum, &c.

Ex eodem lib. Et quoniam & locus, & sermo familiaris est, legum leges voce proponam. Q. Quidnam id est? M. Sunt certa legum verba, Quinte, neque ita prisca, vt in veteribus sacratisque legibus: & tamen quo plus auctoritatis habeant, paulo antiquiora, quàm hic sermo est, &c.

Ex eod. lib. A. Conclusa quidem est à te magna lex sane quàm breuiter: & (vt mihi quidem videtur) non multum discrepat ista constitutio religionum à legibus Numæ, nostrisque moribus. M. An censes cum in illis de R. P. libris persuadere videatur Aphricanus, omnium Rerum Publicarum, nostram veterem illam fuisse optimam, non necesse esse optimæ Reipublicæ leges dare consentaneas? A. Imo prorsus ita censeo. M. Ergo adeo expectare leges, quæ genus illud optimum R. P. continent, & si quæ forte à me hodie rogabuntur, quæ non sint in nostra R. P. nec fuerint, tamen erant fere in more maiorum, qui tum vt lex valebat.

Ex eod. lib Non enim P. R. sed omnibus bonis, firmisque populis leges damus.

Ex lib. 3. Non autem quoniam leges damus liberis populis, quæque de optima Republica sentiremus, in sex libris ante diximus, accommodabimus hoc tempore leges ad illum, quem probamus ciuitatis statum.

Ex eod. libr. Q. Quàm breui frater in conspectu posita est à te omnium magistratuum descriptio, sed ea pene nostræ ciuitatis, & si paulum à te allatum est noui, &c.

Ex eod. lib. Quoniam non recognoscimus nunc leges R. P. sed aut repetimus ereptas, aut nouas scribimus, non quid hoc populo obtineri possit, sed quid optimum sit, tibi dicendum puto.

Ex eod. lib. Deinde de promulgatione, de singulis rebus agendis, de priuatis, magistratibúsve audiendis. Tum, leges præclarissimæ de duodecim tabulis tralatæ duæ, quarum altera priuilegia tollit, &c.

Ex quo loco apparet non omnes, quas describit, leges ex duodecim tabulis tralatas esse: sed paucas tantum, quas discernere ab aliis non facile possumus. Vtinam autem, vanitatis ac mendacij hac in re conuincar abs te Eguinart, & quod semper optaui magis, quàm sperani, leges illas Decemuirales tandem aliquando mihi contingat inspicere. Nam quid potest veri germanique iuris studiosus homo à Deo immortali legibus illis maius, aut præclarius optare? quas Liuius, Diuini humanique iuris fontem vocat, Cicero omnibus philosophorum bibliothecis anteponit.

IV. Ais prætorum instituta fuisse in decretis interponendis, & in rebus iudicandis ex sententia Pædiani: perinde quasi negem prætorem iudicasse. Nec locus Gellij magis ad rem pertinet.

V. Quod opinaris me de edictis & decretis in contumaces, & restitutionibus in integrum idem responsurum fuisse, &c. rectè coniectas. Nam ex commentariis à me editis ita me sensisse obscurum non est.

VI. Ais cum de iure, lite contestata, omnis quæstio esset, iudicem dari non consueuisse. Quod consentaneum est nostræ sententiæ, qui existimamus de facto magis, quàm de iure datos Iudices cognouisse, vt supra dictũ est. Paulus tamen cap. 36. de auro & argento legato (quod à te non animaduersum miror) de prætore fideicommissario loquitur, apud quem scilicet fideicõmissa petebantur. Nec enim persecutio huiusmodi, iuris ordinarij habebat executionem, nec iudices tum dabantur à prætore, sed ipse cognoscebat extra ordinem, vt ostendit Paulus in leg. pecuniæ. de verborum significat. cuius sensum eius loci interpretes non perceperunt. Huius rei fidem facit Vlpiani locus in fragmentis librorum nondum in lucem editis, sub tit. de fideicom. *Fideicommissa* (inquit) *non per formulam petuntur, vt legata, sed cognitio est Romæ quidem consulum, aut prætoris, qui fideicommissarius vocatur: in prouinciis verò præsidum prouinciarum.* Ex quo loco illud certissimum esse maxime apparet quod docuimus, res debitas per formulam peti solitas fuisse, nec ordinariam fuisse magistratuum cognitionem. Dicitur enim ordine quis experiri, cùm actio ei à prætore datur extra ordinem, cùm ipse prætor cognoscit, titul. de extraord. cogn. quod & Gellius sing. lib. 11. cap. 18. Nec vero dubitandum est, quin fideicommissum sit, non legatum in ea specie, de qua Paulus prætorem pronunciasse refert. d. leg. Titiæ. de aur. & argen. legat. §. vltim. Instit. de singul. reb. per fid. rel. Vlpianus in libro veteri (cuius supra meminimus) *Fideicommissum* (inquit) *est, quod non ciuilibus verbis relinquitur, nec ex rigore iuris ciuilis proficiscitur, sed ex voluntate datur relinquentis. Verba fideicommissorum in vsu hæc sunt, Committo, Peto, Volo dari, & similia.* Hæc Vlpianus. Nec me mouet, quod aurum legatum fuisse scribat Paulus: cùm appellatione legati fideicommissum contineri dubium non sit. l. & fideicommissum. de legat. 3. annua. l. liberto. §. 1. §. pater. de annu. legat.

VII. Ais à iuris auctoribus traditum esse, iudicem dare posse, quibus lege, vel constitutione, vel S.C. conceditur. l. cum prætor. de iudic. Ex quo colligis, prætores non solere passim iudices dare. Quæ sane argumentatio & ridicula, & nugatoria est. Docet enim Paulus, qui possint iudicem dare: vt ostendat non cuiuis (puto priuato homini) hanc potestatem permitti debere: & ita diffinit, iudicem dare possunt, &c. Tu ex eo infers mendosissimè, magistratus, quibus hoc concessum est, passim id facere non posse. Quo nihil potest dici à verbis, sententiáque Pauli alienius. Et quod ais, more maiorum comparatum esse, vt magistratus iurisdictionem suam mandare possint, l. more. de iurisdict. quid ad rem pertineat, non video.

VIII. Quod obiicis ex l. 16. de offic. præsid. & cap. 10. tit. de iurisdict. tametsi mentem tuam non satis assequi potuerim, tamen vtrunque caput ita interpretabor, vt ea interpretatio ad diluendum obiectum sufficiat. Qui iurisdictioni præest, iudicium dare, seu ius

dicere

dicere libertis suis non potest. Hæc Vlpiani sententia est sub tit. de iurisdictione. Cui Iurecõsultus Macer sub tit.de offi.præsidis,adiicit exceptionem, Nisi quid inuito acciderit, quo casu hactenus ius dicendum est, vt lis contestetur,&c.

IX. Adducis cap.8.& 9.tit.de offic.præsidis vt præsides prouinciarum cognouisse ostendas:quanquam id ego non inficior.vbi de officio præsidis ordinario minimè tractatur: sed de vi & potestate rescripti, quo princeps litigatores ad præsidem remittit.

X. Oppugnas nostram sententiam Hermog.auctoritate,c.10.de officio præsid. qui cognouisse vrbis Romæ magistratus diserte (vt ais) scriptum reliquit. Sed toties iam repetiui, nunquam esse negasse me, aut dubitasse, quin plerique prætores cognouerint, et ipse etiam vrbanus prętor interdum,vt hoc te cauillari facile appareat.

XI. Locum Ciceronis ex quadam ad Quintũ fratrem epistola adduxeram, quo vno conuellitur omnino opinio tua. Sic enim legitur in omnibus, quicunque extant,codicibus: Quid? Prætor solet iudicare deberi? Quibus verbis consuetudo prætorum in iure reddendo haud dubiè demonstratur. Tu nimium audacter(pace id tua dictum velim) verba immutans, & corrumpens,ita locum recitas.Quid prętor iudicat deberi? quanquam ne ea quidem lectio interpretationi tuæ conuenit. Nec dubito quin nobis tandem assensurus sis eo loco diligentius perspecto, perpensóque, quem fortassis præ nimia festinatione,non satis attente legeras. Nam te ex industria locum illum immutasse, vt opinioni tuæ subseruiret, mihi nequaquam persuadeo, quod à viri boni ac prudentis officio alienum id sit.

XII. Varios locos iuris ciuilis te præterire ais, ex quibus apparet cognitionem, & iudicationem non solum iudicum priuatorum esse, &c. Et merito quidem id facis. Quid enim attinet in re non dubia, nec controuersa testibus vti non necessariis?

XIII. In hunc modum ratiocinaris: Mandata generali iurisdictione, totum officium iuris dicendi transfertur in eum,cui mandatur.l.1.de suspect.tut. At incertum est,an transferatur iudicis dandi licẽtia, &c. Respondeo, Certo certius esse, iudices dandi licentiam,mandata iurisdictione transferri. Nam id adeo aperte expressum est, l. cum prætor. de iud. vt nullus dubitationi locus relictus sit.

XIV. Vrges quod Vlpianus cap.3.de iurisdict. non simpliciter dicit, *Iurisdictio est iudicis dandi licentia:* sed ita, *Iurisdictio est etiam iudicis dandi licentia.* Respondeo, Me secutum esse emendata exemplaria,& præcipue Haloandri editionem, in quibus particula(etiam) desideratur. Quam lectionem tibi quoque in commentar. ad Vlpianum placuisse video. Nam & ad finem libri aduersus nos tui ita scribis, *Si qua in commentariis ad Pandectas bis repugnantia scripsisse videamur: eo in loco Haloãdrinos libros secuti sumus.* Qui locus apertè ostendit, quàm parum tibi constes in hac disputatione: vt minus mirum videri debeat, quod à me ceterísque dissentias. Sed quam vim habeat particula, etiam, in aliis codicibus, ostendimus in commentariis ad illud cap.3. quos cum plus suppetet nobis otij edituri sumus.

XV. Non moueri te ais constitutione, *Ne quis in sua causa iudicet,vel ius sibi dicat.:* cum non sit nouum, generale verbum subiici speciale generali. Et ais hæc verba, *Iniquum est in re propria alicui ius tribuere sententiae* magis ad magistratus sententiam, quàm iudicis dati referenda esse: quoniam, inquis, filius patri iudex dari potest,consentiente scilicet aduersario. Primum respondeo,hac ratione tua nihil ineptius esse. Quamuis enim pater in causa filij, aut filius in causa patris iudex recte detur, consentiente aduersario, l.in priuatis.de iud.argu.l.quinetiam,de recept.arb.quod & ego tractaui lib.1. Disput.anniuers.cap.51. Nunquam tamen mihi probabis iudicem in causa sua quempiam esse posse, cum id rationi iuris non conueniat. l. pen. de recep. arb. Illud tibi non grauatè assentiar, & concedam, posse eam constitutionem de Magistratu vbique intelligi, quem non solum ius dixisse, sed etiam interdum iudicasse in confesso est. Harmenopulus Græcus autor lib.1.Prochir.tit.4. prius verbum videlicet, *Iudicem esse siue iudicare* ad cognitionem,pronuntiationémque de causa priuata retulit, quod tunc propriè ius dicere non dicatur Magistratus. Posterius verbum quod est, *ius dicere*,explicat adducto nominatim exemplo de bonorum possessione danda. Nam dare bonorum possessionem iurisdictionis esse non male dicitur: cum sit imperij misti,quod cum iurisdictione coniunctum est,& ad officium ius dicentis pertinet.

XVI. Apud Papinianum in l. qui restituere.de rei vind.cum ait, *Officio iudicis possessionem transferendam*, negas officium iudicis de pedaneo intelligi, sed nihil probationis loco affers, quod responsionem mereatur, quódque admodum leue,friuolúmq; non sit. Prætor,inquis,aliquãdo iudex appellatur. Quis hoc ignorat? Liuius certe Prætorem è veteribus iudicem appellari solitum diserte scribit. Cuius loci nusquam te meminisse in hoc tractatu mirum est, cum ambitiosius quàm fortassis par fuit (ne dicam odiosius) autorum locos,vel parum ad rem pertinentes huc inculcaueris. Iuris tamen nostri autores in Pandectis fere iudicem pedaneum,siue datum hoc nomine designant,vnde & Prætoria stipulatio opponitur iudiciali. Verum quis hanc argumentationem ferret? Prætor interdum iudex appellatur: Officium igitur iudicis apud Papinianum pro officio Prætoris accipi debet. At enim quæ imperij sui(inquis)per Magistratus expediri solent. Quasi verò pronuntiatio, iudicatióque imperij sit, quæ ne iurisdictionis quidem est,nisi impropriè, & καταχρηστικῶς iurisdictionem accipias: quod & Vlpiani verba ostendunt,l.quidam consulebant.de re iud. *Si minor*(inquit)*Prætor vel consul ius dixerit,sententiámve protulerit, valebit.*

XVII. Locus Suetonij Tranquilli, quem adduxi, manifestissime iurisdictionem à cognitione, vt rem omnino diuersam, separat, et distinguit. Tu speciem, generi subiectam esse affirmas: nec vllam tamen huius rei fidem facis.

XVIII. Diffinitionem tam iurisdictionis, quàm imperij meri, et misti vna cum diuisione, quam tradidimus,in dubium vocas: ita tamen vt probésne,an improbes, ex disputatione tua facile non sit iudicare. Vt igitur tibi satisfaciã,hoc in primis habeto,me sexaginta illa capita, in quibus illud, quod ad iurisdictionem spectat,quinquagesimum tertium numeratur,publicæ cuiusdem disputationis, in schola cui præeram instituendæ gratia, proposuisse: vtque paratior ad eam esset iuuentus, quæ tum nobis operam dabat, ea per typographos festinanter publicãda curasse: tametsi aliis occupationibus districtus, quod maximè optabam, perficere non potuerim. Non enim institutum meum fuit, plenum de iurisdictione tractatum id temporis edere: sed quædam veluti præludia,iuuentutem tãtum admonendi gratia, eo capite breuiter,&(quod ipse me præstitisse etiam fateris)dilucide complecti. Itaque de officio Prætoris, & aliorum huiusmodi Magistratuum disserens,quódnam esset præcipuum,&(vt ita loquar) ordinarium eorum officium, tunc demonstrare satis habui.Exempli gratia,Præcipuum vrbani Prætoris officium est ius dicere, bonorum possessionem dare, &

cætera id genus exequi, quæ iure Magistratua ei competunt. Nam potestas de prædiis minorum alienandis decernendi, aduentitia est, & extrinsecus accedit. Præterea ius animaduertēdi in facinorosos homines (quod merum dicitur imperium) quamuis lege specialiter deferatur: tamen in eo præcipue versatur Prætoris munus, cui sortito id obtigit. His præceptis nullum existimo aduersus nos calumniæ locum fore. Ad quæstionem igitur tuam, sub quo scilicet genere constituenda sit in diuisione iurisdictionis, & imperij potestas illa decernendi de rebus minorum, &c. Respondeo, *In imperio quodam videri consistere*. Et quia id imperium coniunctum est cum iurisdictione, nec alij competit, quàm ita Magistratu fungitur, vt iurisdictionem generalem iudicúmque dandorum facultatem habeat (puta Prætori vrbano) mistum dici imperium nihil prohibet. Potest & iurisdictio appellari lata significatione. argum. l. 1. de susp. tut. Nec ideo transfertur mandata iurisdictione, quoniam ea mandata transit omnis iurisdictio, omnéque imperium iure magistratus competens. At iurisdictio, aut imperium, quod specialiter lege defertur, non transit. arg. d. l. 1. de suspect. tuto.

XIX. De edicto Prætoris aduersus eum proposito, qui ius dicenti non obtemperat, Vlpianíque commentaria ad illud edictum, quod scripsimus lib. 1. disput. anniuers. cap. 50. non quidem reprehendis: sed tamen persuadere lectoribus conaris, noui quicquam à nobis allatum non esse: Et te post Bulgarum, eandem (si Diis placet) expositionem, antequam Duarenus hæc ederet, suis auditoribus dictasse, quæ postea impressorum opera publicata sit. Nam & illud re mala habet; quod scripserimus neminem, cuius scripta in manus nostras venerint, recte eum locum explicasse. Quod quidem à nobis vere dictum esse, quis tam impudens est, vt inficiari ausit, qui modo nostra scripta cum cæterorum commentariis contulerit? Bartolus, quem cæteri fere sequuntur, *Extremum*, pro *primo* apud Vlpianum accepit, nihilo rectius quàm si *Album*, id est, *Nigrum* dixisset. Bulgarus *Extremum* significare *Vltimum* vere ait, & subaudienda quædam verba esse putat. Sed quà recte id explicet, testimonio sunt, quæ ab aliis scriptoribus de opinione eius referuntur (nihil enim eius extat) quam omnes explodunt, & reiiciunt. Tu non tanquam exponens Bartoli opinionem, sed tuam expromens (nusquam enim Bartoli mentionem facis) *Extremum*, inquis, *id est, primum*, & paulò post, *Nisi malis extremum esse vltimum, nimirum restituere rem mobilem, vindicanti arbitratu iudicis, duci verò, & ferri manu militari*. Hoccíne est explicare, & interpretari? an non potius res per se claras obscurare, & inuoluere, miserósque auditores multo incertiores dimittere, quàm acceperis? Denique, vt tibi demus quid sit *Extremum* te intellexisse (nam in eo præcipua difficultas eius loci non versatur) quomodo, quæso, reliqua eiusdem Vlpiani verba interpretaris, & cum superioribus connectis? *Cæterum si & sequentia recusauit, &c.* Quibus nos lucem eam attulisse speramus, vt nemo sit sani, rectique iudicij, cui nostra opinio non magnopere probetur. At Bulgarus (inquis) ea verba multis ante sæculis subaudienda esse censuerat. Esto, sed quamobrem subaudienda essent nusquam sanè docuit, ac ne intellexit quidem. Hinc factum est vt posterioribus interpretibus vulgo displicuerit ea sententia. Quid vis amplius? Ipsa quoque confiteris (vt in Bulgari subauditionem effugeres) typographo te mandasse vt lectionem affirmatiuam in margine imprimeret. *Is videtur ius dicenti obtemperasse, qui quod extremum est in iurisdictione fecit.* Nam quis nihil comminisci poteras, quod speciem aliquam veri haberet: eo confugisti tandem, post alios quosdam non minus audaces, quàm imperitos eaculores librorum, vt verba Vlpiani elegantissima inuerteres, & corrumperes. Quæ cum ita se habeant, æquum erat profecto gratiam aliquam ei habere potius, quàm malignè perstringere, qui primus omnium has tenebras discussit, & in eo Vlpiani loco [illegible] schema Græcis, Latinísque vsitatum esse demonstrauit. Galenus scribit, homines quosdam esse, qui se nunquam victos agnoscunt in disputando: hósque similes esse ait vulgaribus Palæstritis qui deiecti à luctatoribus, & humi iacentes supini, tantum abest vt lapsum agnoscant, vt etiam ceruices eorum à quibus deiecti sunt, teneant, non sinentes illos auelli, ac vel ita se vicisse arbitrantur. Quo ex genere hominum tametsi non sis (id enim affirmare nec ausim, vel velim) optarem tamen te stylum ita hic temperasse, vt nullā bonis viris tale quidpiam de te suspicandi dedisses occasionem. Atque vtinam, Eguinari, cœptam à te non infeliciter docendi iuris rationem tenuisses, nec adeo tui oblitus ad has velitationes, homine præsertim sene, & Iurisconsulto indignas, animum conuertisses, quibus veritatē amitti non immerito sapientissimi quique semper iudicauerunt. Permiserunt hoc sibi interpretes iuris, qui vulgo in manibus habentur. Qua ex re quanta sit perturbatio, confusióque secuta non ignoras. Cœperant nostra ætate nonnulli huiusmodi sophisticis altercationibus explosis, simplicitatem in docendo amplecti, in quibus tu nobiscum strenuam aliquando operam nauasti. Atque hinc spes nobis aliqua sincerioris in posterum doctrinæ affulserat, & institutionis in iure ciuili. Quid, malum, tibi nunc in mentem venit, vt hoc pessimi sane exempli facinus aggrederere? equidem satis mirari nequeo. Quod si imitari in animum inducant cæteri, quò euasura sit res, & quis futurus exitus prudentiæ tox erit animaduertere. Quod ad me attinet, Chaos nescio quod eo longe intolerabilius, quod interpretum veterum (quos damnas) digladiationes pepererunt, hoc exiturum animo cogitationéque satis prospicio: futorúmque tandem vt iuris studiosam iuuentutem, Bartoli, Baldi, ac reliquorum eiusdem notæ scriptorum, quos præ noua, eadémque puriore doctrina cœperat fastidire, & auersari, breui desiderium capiat. Est enim verissimè scriptum ab optimo poeta,

Qui velit ingenio cedere, rarus erit.

Et ab alio quodam.

Nulla in re modum humana ingenia nouere.

Ac plerosque videas Plautino illi coquo non absimiles, qui se intro iturum ait, vt quod alius condiuit coquus, alio pacto condiat: hoc vnum spectantes, vt moueant, ac perturbent omnia: & quo iure, quáque iniuria de aliorum laude aliquid delibent, ac decerpant.

XX. Circa eiusdem edicti interpretationem ais me diffidenter, ac timidè à sententia tua recessisse, cum ex eo edicto litigatori, non fisco iudicium dari scripsi, &c. A sententia tua vt recederem ne cogitaui quidem vnquam, vtpote quam ignorauerim omnino, donec (vt aduersus calumniam tuam ipse me defenderem) coactus fui commentarios à te editos nuper inspicere. Deinde illud à te quæsierim, Vnde hanc diffidentiam nostram, ac timiditatem arguis? An quod *Existimare nos dicimus, &c.* Magnum herclè timiditatis argumentum: sed hæc quæ leuia sunt ac puerilia, prætereamus. Ais non admodum tibi placere quod scribimus. *Hoc iudicium soli litigatori competere.* Credo vt timiditatis tuæ fidem nobis facias, quam nobis nescio qua de causa hic adscribere voluisti. Equidem non ignoro, veteres Iurisconsultos ita nonnunquam ius respondere quasi hæsitare videantur: sed ita demum si ius non certum, neque exploratum, sed dubium, atque controuersum sit. De re autem certa minimeque obscura nobiscum

biscum hic contendere videris. Nam si iuris nostri autorum loci conferantur, Sophistice, cauillationéque omni remota, nihil potest reperiri dilucidius. Dico, *Hoc iudicio peti, non quod actoris interest, sed quanti ea res est*, id est, quanti ea res, de qua quæritur, ab actore æstimata est, siue iusta, siue iniusta, & calumniosa fuerit eius petitio. Nihil enim aliud hoc sermonis compendio significare voluit Vlpianus. Nam propter hanc contumaciam damno, & perditione litis afficitur reus. Quod pœnæ genus in plerisque casibus hodie in foro visitatum est. Hæc interpretatio & verbis, & rationi mirum in modum congruit. Nec enim (vt tu ais) principaliter Reip. interest, sed litigatoris potius, qui cum reo aliàs iudicium contestari non potest, nec eo animo propositóque frustratur reus, vt contemnat ius dicentem, sed vt aduersario noceat, quamuis eo consequentiam quoque eius imperium contemni videatur. Itaque popularis non est hæc actio iudicanda, quæ competit actori, vt diximus. Nam actione data mulctam peti inauditum est: quam à pœna multum differre constat. leg. si qua pœna. de verb. signif. Et hoc differt titulus, Si quis in ius vocatus non ierit: ab hoc titulo, quod hic de amissione causæ ob contumaciam agatur, illic de mulcta dicendi à Magistratu. Estque tunc locus pœnæ huius edicti, cum Magistratus mulctam dicendo pignora capiendo, in possessionem mittendo, & cætera, ad extremum vsque iurisdictionis, potestatísque suæ peruenit, nec aliquid ei amplius reliquum est, quo non obtemperantem coerceat, & ad iudicium subeundum compellat. Quod autem ais hæc verba, *Secundum ius potestatis suæ*, ad constitutionem de modo mulctarum referenda esse, mihi nunquam persuadebis, cùm ea nihil aliud significent, quàm hanc facultatem concedi Magistratibus Populi Romani, propter vim potestatis suæ & imperij, non autem magistratibus municipalibus, ac Duumuiris, qui non similem potestatem, aut imperium habent. Sed cur meram pœnam continere dicitur? Nam hoc quoque tu calumniatus es. Respondeo, Meram pœnam continere hoc iudicium, quod ad pœnam tantum infligendam comparatum sit, nec in eo quæratur an intersit actoris, sed quid petitum sit, quamuis forte eius interesse possit. Non enim reus in hoc iudicio auditur, contendens iniustam, & calumniosam auctoris intentionem fuisse. Et sane nusquam legitur, actionem rei persecutoriam, aut mistam dici, nisi in qua de eo quod abest litigatori, eiusque interest quæritur. Quod cum in hoc iudicio non fiat, meram pœnam continere absque vlla rei persecutione merito dicitur. Hoc autem edictum ad plectendam contumaciam eius vnde petitur à Prætore propositum est, quod crebrius soleat frustrari & iudicium fugere, quàm actor. Quare à Græcis φεύγοντες dicuntur, quos Latini reos appellant. Sed quia contingit aliquando vt etiam actor contumax, & dicto audiens non sit, censuit Labeo edictum (tametsi verbis id expressum non esset) ad actorem porrigi oportere vt scilicet damno litis afficiatur. Quod quemadmodum fiat, quanquam obscurum non est, tamen eiusdem Labeonis verbis, quæ ab Vlpiano referuntur, id confirmare volui, leg. sed etsi. ex quibus caus. ma. *Sed etsi dum decreto Prætoris non obtemperat*, inquit Vlpianus, *iurisdictionem ei denegauit, non esse eum restituturum Labeo scribit*. Ecce, Prætor ei, qui non obtemperat edicto suo, denegat iurisdictionem, id est, actionem non dat, nō dat Iudicē, non admittit ad agendum. Hæc enim verbo iurisdictionis significantur, vt supra annotauimus. Et hoc etiam casu pœnam recte dicitur actori infligere Prætor: quia licet forte calumniosa fuerit ad quam instituendam non admittitur, tamen hoc non inquirit Prætor, sed ad contumaciam tantum respicit. Pro coronide subnectam verba Hermogeniani, quæ non minus perspicuè, quàm breuiter, totam hanc sententiam, tam de actore, quàm de reo complectuntur. l. contumacia. de re iudic. *Contumacia eorum* (inquit) *qui ius dicenti non obtemperant, litis damno coercetur*. Calendis Ianuarij. 1549.

EPISTOLA
FRANCISCI DVARENI
AD ANDREAM GVILLARTVM, CLARISSIMI VIRI ANDREÆ GVILLARTI, LIBELLORVM IN REGIA MAGISTRI, FILIVM.

De ratione docendi, discendique Iuris conscripta.

SÆPE mecum egisti, Guillarte, vt quæ tu, & ex æqualibus tuis nonnulli ciuilis disciplinæ studiosi iuuenes, me aliquando de ratione docendi, ediscendique Iuris ex tempore differentem audieratis, ea vobis paulò accuratius descripta traderem, ac communicarem, quo & diutius permanerent prodita literis, & facilius etiam à vobis repeti, ac per otium considerari possent. Quod autem expectatione tua id tardius effecerim, vna hæc causa, me Hercule, fuit, quia verebar, vt satis maturum nostrum istud consilium esset, quod in gratiam potissimum tuam à nobis descriptum, ad multorum manus peruenturum augurabar. Itaque ego aliquantisper cunctandum esse duxi: vt non solum in eius rei cogitatione diutius versari, verum etiam cum viris sapientibus, & eruditis, de toto hoc genere colloqui, ac commentari possem, haudquaquam ignarus quantum ea συζήτησις, & communicatio opinionum, ad quamque rem cognoscendam, percipiendámque momentum habeat. Illud verò percommodè cecidit, quod sicut M. Cicero de optimo Reipubl. statu scripturus, Romanam tantum Rempublicam sibi describendam esse putauit, quod ea omnibus aliis antecelleret: ita & mihi quódnam esset optimum illud iuris docendi genus inquirenti, quo etiam magna ex parte eiusdem discendi ratio videtur contineri, non aliud tandem mihi hoc tempore præstantius occurrit, quàm quod in nostra schola haud ita pridem institutum, & à te, cæterisque felicioris ingenij atque indolis iuuenibus magno cum plausu exceptum fuit.

Sic enim futurum spero, aut confido potius, vt nostrum hoc institutum, quod vel primoribus degustatum labris tàmpere placuit, vbi variam, multiplicémque eius vtilitatem, ac suauitatem ostendero, singulari quodam studio, & amore complectamini. Atque vtinam ego tam graphice rem totam depingere, vobísque velut oculis spectandam proponere possim, quàm vehementer, quámque ex animo de vestris, omniúmque proborum adolescentium studiis bene mereri studeo. Non enim sum nescius, quam personam in hac celebri schola sustineam, & quantum expediat iuuentuti, de his rebus, quæ ad studiorum rationem pertinent, subinde admoneri: cum præsertim hodie quàm paucissimi sint, qui ea recto consilio aggrediantur, & in quos illud non conueniat, καλῶν τῶν τεχνῶν (?) ἐστι τὸ οὐδὲν Inde fit, vt sedulo quidem plerosque, sed irrito laborare, & admodum infeliciter moliri videamus: quos ab errore in viam reuocare, boni præceptoris esse existimo.

Sed cum vos iam cohortatione nostra excitati, rectam (nisi fallor) viam ingredi cœperitis, non adeo fortassis necessarium vobis hoc nostrum officium videri possit. Attamen vt currentes (quod aiunt) instigemos, operam dabimus, vt quæ nos ad rectam studiorum institutionem idonea, atque vtilia esse comperimus, ea si minus eleganti, & splendida oratione, simplici certe, & non omnis (vt speramus) abiecta, nunc breuiter exponamus. Verum antequam ad eius rei tractationem aggredimur, quædam de vulgari illo Professorum in legibus interpretandis more, qui etiamnum vbique in scholis retinetur, dicturi sumus, Ismeniámque tibicinem imitaturi, qui discipulis suis non tantum bene, sed etiam male canentes ostendebat, dicens, Hoc modo canendum est, illo nequaquam. Nam & hac ratione aduersariorum calumnias refellemus, quos vtique vobis æquiores fore confidimus, vbi intellexerint veterem receptámque docendi consuetudinem non temere à nobis, nec qualibet de causa, immutatam fuisse. Scimus enim, quanta nos premant inuidia apud imperitam plebeculam nonnulli, duorum scilicet vitiorum nos insimulantes, quorum vnum Græci φιλόκαινον, id est, nouarum rerum appetentiam, alterum huic germanum, ac propinquum φίλαυτον vocant, quo mox fastidiuntur paulo antè adamata. Quibus vitiis haud scio an aliud in Republ. sit periculosius. Et vtinam accusatores nostri à maledicentia, & obtrectandi libidine tam alieni essent quàm nos hæc vitia odimus, ac detestamur. Etenim tantum abest, vt res bonas, atque vtiles innouantibus faueamus, vt ne eas quidem, quæ aliquid habent incommodi (modo nimia intolerabile non sit) facile mutari patiamur. Nec adeo Plautinum illud improbamus, quod à quibusdam accepimus nobis obiici solere, *Noua res mala, optima est.* Veruntamen si quid, tempore ipso admoniti, in veteribus institutis deprehendimus, quod seculi nostri moribus parum conueniat, idque emendatione aliqua dignum iudicamus, equidem non arbitror iure id nobis vitiu verti posse. Nam & in legibus publicis idem vsuueni-

vſuuenire ſcimus, quæ (vt ait Liuius) mortales, ac temporibus ipſis mutabiles ſunt, vt quæ in bello latæ ſunt, pax quæ in pace, bellum plerunque abroget. Sic & in nauia admiuiſtratione, alia in ſecunda, alia in aduerſa tempeſtate vſuri eſſe videmus, & experimur. Iam verò cum inter omnes ſanos, atque eruditos homines, qui ſe ſe huic ſtudio dediderunt, conſtet eam interpretandi Iuris conſuetudinem inoleuiſſe, vt nullo vnquā ſeculo ferri à quoquam debuerit, nedum hoc feliciſſimo, & præcellentium ingeniorum feraciſſimo tempore, quis tam iniquus in nos Iudex, vt cauſam noſtrā, bonorum omnium fauore, ac patrocinio magis, quàm inſectatione dignam eſse non protinus iudicet? Nec ſane opus eſt, quæ peccantur in ea re ſingula copioſius hic recenſeri, quæ vobis non ignota eſſe reor. Memini ſiquidem ex vobis audire eum nuper in huiuſmodi Doctores incidiſſetis, tantum iſtius corruptiſſimæ doctrinæ odium animo concepiſſe, vt parum abſuerit, quin ſtudio Iuris multa ſalute dicta, ad quamuis aliam ex inferioribus, ac leuioribus diſciplinis, animum applicaretis: idque vos facturos fuiſſe, niſi noua noſtra docendi ratio, aut (vt verius dicam) vetus, ſed à nobis longo interuallo repetita ac renouata, cuius fama vos in ſcholam, auditoriúmque noſtrum pertraxerat, eoſdem repreſſiſſet, & continuiſſet. Dicam igitur ex multis, ac propemodum infinitis pauca, ex quibus noſtrum de ea re iudicium à veſtro non multum diſcrepare cognoſcetis: & vos iſtius incepti, quaſi ex certa ratione magis, quàm errore aliquo, ac leuitate iuuenili profectum ſit, minus (vt ſpero) pœnitebit.

Ac in primis illud magnopere improbandum ducimus, quod proprietas Latini ſermonis (cuius merito tribuitur laus veteribus Iureconſultis) hodie in omnibus fere gymnaſiis negligitur. Nam pro Latinis, propriis & elegantibus vocabulis, noua, eadémque inepta, & monſtroſa à profeſſoribus cuduntur, ex quibus conflata oratio, quia præ nimia obſcuritate non intelligitur, idonea ad docendum eſſe non poteſt. Idque factum à pleriſque ſcio, qui cum verbis propriis, & apud ſcriptores probatos, quos quotidie manibus tererent, vſitatis, ſatis commode, & dilucide cogitata ſua efferre poſsent, tamen quo diſputationes ſuas obſcuriores redderent, & offuſa rudioribus caligine maiori in vulgus eſſent admirationi, noua, atque inaudita comminiſci maluerunt, quæ nemo, niſi ab ipſis permultos annos edoctus, aut in huiuſmodi ſcriptis diu multúmque verſatus, intelligeret. Erunt fortaſſe, qui dicent, rudi adhuc, & impolito ſeculo verbis ex medio ſumptis vtendum fuiſſe, quæ ab idiotis & plebeiis hominibus (quales tum plerique huius artis ſtudioſi erant) minore negotio perciperentur. Balbus enim (vt in prouerbio eſt) balbum rectius intelligit.

Sit ita ſane: Non enim ſummo iure cum iis, qui iſta defendunt, contendere cupio. Sed quæ, malum, dementia eſt? Vobis, veſtrique ſimilibus, id eſt, bonarum artium, linguarúmque peritia non leuiter inſtructis iuuenibus, quales hodie magna ex parte videmus, eos qui ad Iuris ciuilis ſtudia ſe conferunt, haſce ineptias obtrudere, & ea oratione vti, quæ rebus obſcuris, nullam addat lucem, claris verò & perſpicuis tenebras obducat. Accedit hoc etiam mali, quod ea ſermonis ruſticitas, & pluſquam Scythica barbaries, authores ipſos elegantioribus perpolitos literis, ab hac diſciplina prorſus alienat, & auertit: quos ad eam potius, vtpote ſeueriorem, & primo aſpectu inamœnam: orationis nitore, & puritate, velut illecebris quibuſdam, & lenociniis, allici conueniebat. Nec tantum ideo nocet iuuentuti horrida incultáque iſtorum oratio, quod nullis eam blanditiis demulceat, verumetiam quia nullius fere creduntur eſſe iudicij, qui tam ineptè & inquinatè, ſiue ſcribunt, ſiue loquuntur. Nam incredibilis illa infantia, eos in rectè dicendi ſtudio & iis auctoribus legendis, quibus prudentia, & iudicium acquiritur, & confirmatur, ſeriam operam non poſuiſse, ac ne puerilibus quidem diſciplinis imbutos eſſe ſatis arguit. Itaque talibus profeſſoribus ſi qui dant operam, vel inopia meliorum, vel aliqua fortaſſe neceſſitate adacti, quia contemptim, & oſcitanter audiunt magis, quàm auſcultant, minore cum fructu id faciant neceſſe eſt. Cæterum iſta corruptæ loquendi, ac ſcribendi conſuetudo, quos errores, quáſque contentiones pariat, tam facile mihi eſſet hic demonſtrare, quàm liquido confirmare poſſum ingentem illam commentariorum molem, qua totum pene ius obrutum eſt, magna ex parte ex futilibus, & otioſis altercationibus, quas puri ſermonis contemptus & ignoratio peperit, natam eſſe. Sed quia inſtituti noſtri ratio fuſius hæc differri non patitur, ad reliqua iuris profeſſorum vitia atque errata, iam noſtra feſtinat oratio. In quibus illud non minimum eſt, quod methodus, & ars docendi, nō minus, quā ſermonis proprietas apud eos cōtēpta iacet, licet vtraq; res ad docēdū ęquè ſit neceſſaria. Nā (vt præclare inquit Cicero) nō ſolū aliquid ſcire, artis eſt, ſed eſt quædā ars etiā docendi, in qua Seruiū Sulpitiū valde exercitatū fuiſſe, ideoq; cęteris excelluiſſe Iurecōſultis, idē auctor eſt. Fieri. n. nō pōt, vt ſine ea Methodo, quā Ariſtoteles, Galen[9], & alij eruditiſſimi viri docuerūt, quáq; in ſcriptis ſuis vſi ſūt, quicquā recto doceatur. At in iſtorū doctrina, Dij boni, quā cōfuſanea, ac (vt vere dicā) inuolita oſa ſūt oīa. Miſcētur, & cōfūdūtur, quę oportebat ſecerni, & quę natura cōiūgi poſtulat, ſeiūgūtur, ac diſtrahūtur: vt quod de veterib. quibuſda Iurecōſultis ſcriptū reliquit Cicero, multo rectiꝰ in iſtos torqueri poſſe videatur. Sed Iurecōſulti, īquit ſiue erroris obiiciendi cauſa, quo plura, & difficiliora ſcire videātur: ſiue (ꝙ ſimiliꝰ veri eſt) ignoratione docēdi ſępe ꝙ poſitū eſt ī vna cognitione, id infinita diſptiūtur.

Nōne videtis, vt oēs in omnitū interpretū, qui propè innumerabiles ſūt, cōmētariis magis quā Legib. interpret. occupari. de re pauciſſima, ꝑter rē infinita tū ſcribunt, tū loquūtur? vt alienis locis inculcāt quęcūq; libet? vt vniꝰ voculę arrepta occaſione, euagātur à ꝓpoſito, nihil penſi habētes (vt rectè quidā ait) quid quoque loco aut dicatur, aut ſcribatur? vt denique Bartolis, Bal. Paul. Fulg. Alexādris, Iaſon. Socinis, Curt. Dec. Purpuratis, aliiſq; multo ignorabiliorib. appellādis, eorūmq; recēſēdis opinionib. tibi placēt? Quaſi. v. nō cuiꝰ homini ingenioſo, & mediocriter in his ſtudiis verſato, id factu perquā facilē ſit: aut obſcurū ſit, eos ad inanē quādā memoriæ oſtētationē, nō ad ſtudioſorū vtilitatē id facere, Titꝰ Quintiꝰ Imp. populi R. cū Etolorū legati in cōcilio quodā Achęos à fide Ro. abducere volētes, vires ſuas ſup. modū extollerēt, ac variis generib. armorū & inauditarū gētiū nominib. cōmemorādis ipſos terrerēt, facete ſic eos eluſiſſe fertur: Res (inquit) ſimilis eſt cœnę Chalcidēſis hoſpitis mei, hominis & boni, & ſcitì cōuiuatoris, apud quē ſolſtitiali tēpore cōuiuio acceptī, cū miraremur, vnde illi eo tēpore anni tāta ſuppeteret venatus copia: tū arridens homo (quā iſti ſunt) glorioſus, ex vno ſue domeſtico varietatē illā, & ſpeciē ferinæ carnis factā eſſe cōfeſſus eſt: nō ſecus iſti faciūt (inquit) qui variis & horrēdis nominib. vos territant, cùm vna gens ſit. Hi enim omnes Syrij ſunt, ſed armis inter ſe ad ſpeciem ingentis exercitus diſtincti.

Idē & vos de hac tā magnifica, & faſtuoſa variorū Iuris interp̄tū librorū, tractatuū cōmemoratione, ꝓcul dubio, exiſtimare debetis: ꝙ ſine vllo fructu, & cōmodo ad miraculū excitādū fieri ſolet. Eadē. n. deſcripta ſūt à pluribus. ſed paucis cōmutatis verbis, ac plerūq; ne cōmutatis quidē toties repetita, vt n̄ dubitē, qui oīa huiuſmodi

ſcripta quamlibet prolixa, & verboſa, ſi quis in eo modice ſibi elaborandum eſſe duxerit, ad pauciſſimum numerum librorum facile redigi queant. Eſt & aliud, idque tertium, in quo ita grauiter, meo iudicio, peccatur à multis, vt cætera, quæ per ſe grauia ſunt, errata, præ hoc vno leuia, ac prope contemnenda videantur, nempe quod illis impoſtoribus non ſatis eſt barbare, confusè omnia tractare, niſi etiam diſputationibus ſuis Sophiſticen perpetuo admiſceant. Summam enim ingenij laudem eſſe ducunt, non vera explicare, ſed bonas, vtiles, & receptas aliorum ſententias petulanter euertere: quaſi ipſos pudeat vſquam cùm quoquam conſentire, & nihil verum, niſi idem diuerſum ſit. Et quia turpe ſibi exiſtimant homines plus ſatis ambitioſi, quæ recta & ſimplicia ſunt, quia nimium ſcilicet vulgaria, & facilia, ſequi, quibus præſtigiis (Dij boni) & commentis veritatem obruunt, quo aliquid paulo argutius, nec ab aliis ante excogitatum (id enim palmarium eſt inter eos) in medium adduxiſſe videantur. Itaque de huiuſmodi Doctoribus illud vere dici poteſt, quod Antonius apud Ciceronem de Philoſophis ſcribit: Ipſi ſe compungunt ſuis acuminibus, & multa quærendo reperiunt, non modo ea, quæ iam non poſſint ipſi diſſoluere, ſed etiam quibus ante exorſa, & potius detexta, prope retexantur. Hæc quia non intelliguntur à iuuenibus, nec adeo intelligi poſſunt, videntur pleriſque ingenioſa, qui ea ſola mirantur, & habent in pretio quæ non intelligunt, & ſubtiliſſimam oportere rem eſſe arbitrantur, quàm ipſi non cernant. Quæ verò ſimplicia, atque perſpicua ſunt, quæque plus operis habent, quàm oſtentationis, ipſis vt puerilia ſordent, ac nihili ſiunt.

Ego verò, tantum abeſt vt acumen iſtud magnopere mirer, vt etiam bonorum omnium virorum, & eruditorum odio, & inſectatiône dignum eſſe putem. Nam pleraque id genus inuenta, quæ magno illi cum faſtu, vt noua, atque inaudita in cœlum efferunt, huiuſmodi eſſe certo ſcimus, vt mirum videri non debeat, ſi homini ſano, & integri iudicij, nullo vnquam tempore in mentem venerint. Quæ quidem vt arguta ſint, atque ingenioſa, quia tamen inaniſſima prudentiæ ſunt, nullum adferunt ſtudioſis fructum: quin potius ita iudicium omne peruertunt, & corrumpunt, vt vulgus hominum rectius, ac ſincerius, quam qui talibus argutiis, ſophiſticiſque cauillis aſſueuerunt, de ciuilibus, ac feriis rebus iudicare ſoleat. Quid enim aliud eos facere videas, quàm λεπτολογεῖν, καὶ ἀεὶ περὶ σμικρῶν ἀδολεσχεῖν, vt de Philoſophis Ariſtophanes ait, id eſt, non tantum de rebus tenuibus ac friuolis diſputare, ſed etiam de meris nugamentis anxie torqueri? Euclidis ſchola, quod arguta quidem, ſed ad recte viuendum inutilia docere videretur, χολή, id eſt, bilis, ac moleſtia, à quodam vocitata eſt, cum tamen diſcipulis ſuis ea traderet, quæ ſi minus ad mores, & rectam vitæ inſtitutionem, ſaltem ad id ipſum, quod profitebatur, magnopere pertinerent. Quo igitur nomine iſtorum ſcholam vocari par eſt, qui veram germanamque Philoſophiam, id eſt, boni, & æqui ſcientiam profeſſi non tam iuſtitiæ, & æquitatis, quàm litigandi monſtrant, via? Quædam fortaſſis augendi criminis cauſa nonnullis confinxiſſe videbor: verum non dubito quin homines ſani & eruditi, quibus hæc [illegible] ignota non eſt, multo parcius, quàm res tanta poſtulet, de ea me loqui exiſtiment.

Ac breui futurum auguror, vt fucus ille (quem pauci tantum hodie perſpiciunt) non minus innoteſcat hominibus, quam Ariſtotelicæ Philoſophiæ profeſſorum impoſtura noſtro ſeculo omnibus patefacta atque explorata eſt. Eo enim iam euaſerunt iſtorum præſtigiæ, vt nulla diſſimulatione tegi diu poſſint, quas ne ipſi quidem omnino probant: ſed eos id piget confiteri, tum quia ſeram eſſe pœnitentiam credunt, tum etiam quia niſi omnia perturbent, & de induſtria nebulas offundentes, artem reddant obſcuriorem, verentur, ne in tenui, & expoſita omnibus ſcientia verſari: nec tanta mercede, quanta plerique eorum docent, id eſt, ampliſſima, digni videantur. Scitum eſt illud Catonis, qui mirari ſe aiebat, quod non rideret aruſpex, quoties aruſpicem vidiſſet: ſentiens hoc genus diuinationum nihil aliud, quàm meram impoſturam eſſe.

Nobis verò longe aliud accidit, quàm Catoni, qui iuuentutis imperitæ ſtultitiam, & patientiam facetè, & ſuauiter eos ridere ſolitos, non ignoramus. Malam eorum mentem, atque improbitatem magis demiramur, quos non pudet ſtudioſorum iuuenum ſimplicitate ſic abuti, & in ea re, quæ maxime omnium ſeria eſt, maximique momenti, tam procaciter ludere: idque vel in ipſis Inſtitutionum libris, qui Elementa Iuris ciuilis, via & ratione perquam eleganter, accuratéque deſcripta, continent. Quo quid indignius dici, cogitaríve poteſt? Hæc ſunt mi Andrea, quæ de corruptiſſima illa Iuris interpretandi conſuetudine, quæ vulgo in gymnaſiis hodie recepta eſt, quantum inſtituta breuitas, & modus epiſtolæ patiebatur, imo verò magis quàm patiebatur, dicenda putaui. Ex quibus (opinor) intelliges quantopere hæc peſtis diſcentium ſtudia remoretur, quantúmque detrimēti qua publice, qua priuatim adferat. Vnde fit, vt cùm ſcientia iuris omnium facillima merito à veteribus ſit exiſtimata, nullus tamen labor, nulla ætas ad percipiendam eam ſatis eſſe credatur. Menedemus quidem Heretrienſis dicebat, Plurimos nauigare Athenes ſtudiorum gratia, qui primum eſſent Sapientes, deinde Philoſophi, hoc eſt, Sapientiæ amantes, poſtea Rhetores, denique progreſſu temporis euadere idiotas. Idem de huius diſciplinę ſtudioſis vulgo iactari ſolere quis neſcit? Nimirum, quod primo anno ſint Doctores, altero Licētiati, tertio Baccalaurei, poſtremo rerum omnium imperiti. Quod vtique de his, qui à ſycophantis iſtis, & præſtigiatoribus inſtituuntur, qui frigidiſſimis, neſcio quibus argutiis inſtructi, artem iuriſprudentiæ ſolos ſe tenere iactitant, veriſſimum eſſe puto. Nec tamen inficias eo ex illis tenebris quamlibet denſis, ac plane cimmeriis quoſdam fortaſſis emergere, & ad culmen eruditionis aliquando aſpirare: id quòd ſi forte nobis obiiciat aliquis, in promptu eſt quod reſpondeam: qui hoc exemplo adducti à methodo, & recta diſcendi ratione abhorrent, iis hominibus perſimiles videri, quos accepimus, cum ipſis Romam contendentibus tuta, plana, compendiaria, & facilis demonſtrata eſſet via, per aliā nihilominus aſperiorem, longiorémque, ac longe periculoſiorem, iter facere maluiſſe, quod eo itinere pleroſque cum ingenti ſudore, ac ſummis difficultatibus eo perueniſſe intelligerent.

Supereſt vt illam ipſam vobis cōmonſtremus viam, qua facile, & ſine vllo, aut certe quàm minimo errore (vt quidem noſtra eſt opinio: ad ſummum doctrinæ ciuilis faſtigium conſcendere poſſitis. Qua in re vereor, ne ſi forte reconditum quiddam, aut valde difficile, & magnificum à me expectatis, intellecta oratione, conſilióque noſtro, protinus audiam, [illegible]. At videndum eſt vobis, ne quod plerique faciunt, rei vtilitatem, & fructum ex ſpecie eiuſdem metiamini, idémque vobis eueniat, quod cani Æſopico, qui vmbrā carnium, quod ea maior appareret, captans, veras amiſit carnes. Quæ enim hæc de re à nobis dicentur, & ſi primo aſpectu tenuia forte appareant, ea tamen multo plus habere in receſſu, quàm in fronte

in fronte polliceantur, confirmare ausim. Sed iam ad institutum reuertor meum.

Si igitur mihi iuuenis in Iure ciuili detur instituendus, explorabo primum ac perspiciam, an bis literis, quibus tinctum esse eum oportet, qui non tam Leguleius, quàm iurisconsultus, ac (vt Græci dicunt) πολιτικὸς sit futurus, mediocriter saltem instructus sit. Nam sicut Arcesilaus dicebat, In officinam fullonis lanam deferendam non esse: ita magno in errore versari eos existimo, qui cùm literis Græcis ac Latinis ne imbuti quidem sint, intempestiuè, & illotis (quod aiunt) pedibus ad iuris ciuilis studium irrumpunt. Ac si mihi quidem videbitur ab iis rebus non omnino imparatus esse, quæ viam ad cognoscendum ius ciuile muniunt, hortabor eum ante omnia, vt libros quatuor Institutionum accurate legat, atque ediscat: quos magna ex parte vel absque Doctoris opera per se ipse assequi, & intelligere poterit. Quia tamen viua præceptoris vox maiorem fere vim habet, quàm lectio, nec sicut præceptor, ita libri dubitantibus nobis (vt ait Plato) satis commode respondeot, hoc quoq; adiumento laboré eius minuere, ac subleuare conabor: sed ita, vt præter simplicissimam quandã, & breuissimã obscuriorũ vocum, & propriarom huius artis explanationem nihil à me accipiat. Quod cùm paucis mensibus perfectum à nobis fuerit, is, si me audiet, eandem crebro repetet lectionem, ac tamdio leget, relegétque, quoad memoriæ penitus hæserint, quæcunq; illis libris descripta sunt. Est autem ea Iustiniani Isagoge tam artificiose contexta, vt si quis οἰκονομίαν eius atque ordinem, quo nihil est ad memoriam iuuandam vtilius considerauerit, adhibita mediocri diligentia, facile totam recitare memoriter queat.

Hoc veluti iacto gradu, ad Pandectarum lectionem progradiendum erit, quæ (vt nomen ipsum indicat) vniuersam boni, & æqui scientiam, atque doctrinam complectuntur. Sed ne rerum infinita prope multitudine & varietate obscuriorum præsertim, & perplexarum, quæ bis libris disputatæ sunt, paulo rudius adhuc ingenium obruatur, facturos mihi videor operæpretium, si titulos ipsos, eo quo descripti sunt ordine à Triboniano, leui, ac simplici interpretatione percurrero, & tanquam in tabula depinxero, quid sub quoquo summarim continentur. Ac in singulis fere edictum aliquod à prætore propositum videas, cui ex Vlpiano, aliisque veteribus consultis subiecta sit interpretatio. Quod qui non animaduertunt, quia scopum non vident, ad quem referenda sint omnia, maximis sæpe, & grauissimis erroribus implicantur. Itaque demonstrata serie, ac dispositione titulorum (quam vulgo continuationem vocant) eius edicti tum auditorem admoneri, tum verba, si qua sint, quæ lucem interpretationis desiderent, breuiter & perspicuè declarari sufficiet. Quod munus in nostro gymnasio quanta cum laude obierit collega meus, Doctórque vester, nomine Baro, sed doctrina & eruditione Varro, nemo vestrum est, qui ignoret. Earum verò quæstionum omnium, quę ex singulis edicti verbis existunt, & ab Vlpiano, ac cæteris diligentissimè explicantur, in aliud tempus tractatio reiicienda est. Huiúsque consilij mei sane grauissimas causas habeo. Nam eruditorum consensu receptum est, In docendis artibus, ab iis, quæ vniuersalia, & nobis notiora sunt, ad singularia procedendum esse. Ac sæpe numero expertus ipse sum, quantum ea res fructum studiosis adferat. Legendo siquidem, ac docendo in pleraque iureconsultorum responsa crebro incidi, quæ etsi breuissima sint, & ad titulum vnum specialem maximè pertineant, nemo tamen ex iis, sensum aliquem idoneum, nisi perceptis quinque, sexve aliis titulis, elicere possit. Titulos cum dico, capita, & summas rerum intelligo, quas tenere, ac velut in conspectu habere, mirum in modum prodest iuris studioso, antequam vastissimum illud pelagus præceptionum, quæ circa singula versantur, ingressus fuerit. Tantáque est huius rei vtilitas, vt confirmare non dubitem, si quis ita se bona fide exercuerit, eum in iure ciuili rudem habendum non esse. Verum vt operi inchoato fastigium imponatur, nihílque prætermittatur eorum, quæ iuris nostri auctores prodiderint, quæque ad cumulandam iurisprudentiam pertineant, conabor equidem eum, quem, vt dixi, instituendum suscepero, quasi decurso spatio à calce (vt ita dicam) ad carceres reuocare. Itaque iam inde ab initio repetita Pandectarum prælectione, omnia sic excutiam, vt nihil iam minutum sit in his libris, quod non persequar, & explanem. Nam etsi prima illa, de qua iam diximus, informatio mire vtilis sit, non tamen ea est, vt hominem ciuilis disciplinæ auidissimum omnino explere, & satiare queat. Nec verò hæc paulo subtilior disputatio, vt ingentem eius fructum mittam, aut iniucunda, aut omnino difficilis ei futura est, si ratione, ac modo gubernetur: id est, si explosis primum argutissimis illis (si Diis placet) interpretum nugis, omnia ad boni & æqui normam sincera, & commoda interpretatione exigantur: deinde disponantur, & artificiose digerantur ea, quæ sparsim, & sine vllo ordine à Triboniano sub singulos Pandectarum, & Codicis Iustinianæi titulos congesta sunt. Tametsi enim de titulorum collocatione neminem iure conqueri posse arbitror, tamen res ipsa loquitur, Tribonianum in tractando cuiusque tituli argumento, nullam ordinis, aut methodi rationem habuisse.

Quamobrem ad professoris munus maximè hoc pertinere existimo, vt quæ sic diffusa ac dissipata sunt, generatim describere, & tum diffinitionibus, tum diuisionibus ex arte petitis digerere, atque illustrare studeat. Ita enim fiet, vt quæ infinita, ac innumerabilia videntur, in certa, eadémque paucissima cogantur genera: nec solum commodius doceri, & percipi, sed etiam multo facilius memoria comprehendi possint. Idque ego pluribus ostenderem, nisi ad quos hæc à me scriberentur cernerem. Nam ex quo hanc iuris discendi viã in publico auditorio iuuentuti præmonstrare, atque adeo præire cœpi, equidem facile animaduerti, quàm cupide eam secuti sitis: vt iam non possit tota nostra ratio vobis perspecta non esse, quam quo vehementius amare, & amplecti in animum induxeritis, eo maiorem, ac vberiorem ex ea fructum vos percepturos speramus, atque confidimus. Confecto enim hoc cursu, librisque Pãdectarum, & Codicis Iustiniani hac ratione atque arte compositis, & conclusis, si quis tertio, aut quarto quoque mense non oscitãter eos perlegerit (quod fieri commodissimè posse non semel expertus sum) non dubito, quin omnia tandé, quæcunq; eisdem voluminibus continentur, velut vngues, digitósq; suos in memoria, & tanquam in numerato habiturus sit. Itaque quod cæteri toto vitæ suæ tempore vix credendis laboribus, & vigiliis, ac permagno valetudinis incommodo, aut raro, aut nunquam assequuntur, facilè & cum tanta voluptate, quanta ex cuiusque artis studio maxima percipi potest, breui tempore perueniet. Quod tamen non ita accipi velim, quasi eo aspirare quenquam hoc studio posse contendam, vt omnes casus, qui quandoque inciderint, quídque de singulis respondendũ sit, in promptu habeat. Natura enim rei nõ patitur hæc vllis literis, aut scriptis, comprehendi: tãtũ abest, vt hominis memoria cõtineri possint. Qua propter eorum stultitiam admirari soleo, qui in vulgatissimis interpretem commentariis omné ætatem terũt, vt inde singulorum negotiorum cognitionem hauriant:

ei profectò absimiles, cuius meminit Lucianus, qui in maris litore sedens, conabatur singulas vndas pernumerare, donec vndas vndis trudentibus obrueretur, animóque angeretur, quòd eas numero amplecti non posset.

Nam vt quis memoriæ mandet quæcunque à Bartolo, & cęteris scripta sunt, quod fieri profecto nequit: quota tamen erit portio eorum, quæ quotidie inter mortales contingunt, nec vllis adhuc scriptis definita sunt? Ex hoc igitur studio præceptionum quarundam, & theorematum vniuersalium, quibus ad iudicandum ex bono & æquo de singulis negotiis præparemur, & informemur, cognitio tantum speranda est. Nam singularia, quia infinita sunt, sub nullam artem, aut præceptionem cadunt. Verum vt certius atque expeditius boni & æqui artem ad negotia singula accommodare queamus, adhibendus est vsus, sine quo disciplinæ fructus omnis perit: vt vice versa, vsus absque methodo, & via minimum valeat: alterius sic altera poscit opem res, & coniurat amice. Iis igitur, qui ad perfectionem huius artis consequendam aceruum ingentem librorum sibi parant, periculum est, ne idem quod illi Medico eueniat, quem Galenus scribit, cùm nullam vnquam methodum componendorum pharmacorum didicisset, amissis libris, quibus multę huiusmodi compositiones descriptæ erant, tabe confectum periisse. Sed verba ipsa Galeni, quibus ille diuinus vir nos docet, quàm infeliciter in quibusq; artib. & disciplinis versetur is, qui duabus hisce rebus non vtitur, in vniuersalibus methodo, in singularibus exercitatione, subiiciā: τῆς συγκειμένης πραγματείας σκοπὸν ἐχούσης οὐ τοῖς ἤδη καὶ ταῦτα εἰς ἃ ἂν ἀπόλοιτο περὶ τὸ βιβλίον, ἐν ᾧ τῶν φαρμάκων εἰς χρόνιον τὰς συνθέσεις γεγραμμένας ἔχοιεν, αὐτοὺς ἡμᾶς δυνάσθαι συντιθέναι. παραινῶ τοῖς ἀποδεχομένοις ἀναγκαῖον δεῖ πρότερον μὲν ἡμᾶς καθ᾽ ὅλα τινὰ τύπον ἰδεῖν μεμαθηκέναι, δι᾽ ἧς εὑρίσκειν ἂν ὃ ἀρεσθείημεν. ὥσπερ δὲ γεγυμνάσθαι κατὰ τὴν ὁδὸν ταύτην ἐπὶ πολλοῖς τῶν κατὰ μέρος, εἰδότες ὅτι χωρὶς τοῦ γυμνάσασθαι τὸ τοιοῦτο γυμνάσιον οὐδὲν τῶν ἔργων ὀρθῶς περαίνεται. δοκεῖ δὲ καὶ τὸ συμβὰν ἐναντίον, ὃν ἔγωγε γινώσκω. δυοῖν ἰατροῖν, ὁ μὲν γὰρ ἀπολέσας ἐπὶ τῇ τῶν τοιούτων γραφῶν ἀπωλείᾳ συντακείς, ἀπήγξατο, ὁ δὲ ἀπέστη τῶν ἰατρικῶν ἔργων. ὑπάρχει δὲ τοῖς γυμνασθεῖσιν, ὡς ἐγὼ λέγω, πρὸς τὸ δύνασθαι συντιθέναι φάρμακα χρήσιμα, καὶ τὸ κρίνειν ἔτι τῶν γεγραμμένων τοῖς πρὸ ἡμῶν ἰατροῖς, ὁπότερόν τι χρῆσθαι αὐτῶν τοῖς ὑπ᾽ ἐκείνων γεγραμμένοις, ὡς τ᾽ αὖ αὐτὸς εὑρεῖν κατὰ τὴν διδαχθησομένην μέθοδον. Expectas forsitan à me, vt quid de Bartolo, Baldo, Iasone, & aliis eiusdem notæ scriptoribus, sentiam, quóque in numero apud me sint: & an eorum scripta existimē ad id, quod instituimus, profutura, planius explicem. Quod an facturus essem, hoc tempore multum addubitaui. Qui enim istorum auctoritatem aut conuellere omnino, aut labefactare student, quanta etiam nunc flagrent inuidia, quantáque tum inscitiæ, tum arrogantiæ, & temeritatis suspicione laborent: non sum tam imperitus rerum, vt non intelligam. Quosdam item scio clari nominis iureconsultos mandasse literis, adeo necessarios huiusmodi commentarios esse, vt sine illis tueri se non possit iuris ciuilis disciplina. Quorum auctoritatem, ac iudicium eleuare hominis confidentia, atque impudentis, esse videtur.

Attamen quia non ego is sum, qui me falli non putem posse, neque hoc mihi asumo, vt quenquam ex iis, qui aliter quàm ego sentiunt, ad meam opinionem traducam. Equidem in nullius hominis iustam reprehensionem incursurum me putaui, si de rebus vtilissimis, & cognitione dignissimis qui meus sit sensus, tibi id efflagitanti familiariter & humaniter, vt singularis tua in me beneuolentia, atque obseruantia, & meus in te amor postulat, explicarem, ac patefacerem. Hæc igitur mea ratio est, vt quamuis non nemo ex eorum auctorum lectione aliquid forte vtilitatis referre possit, si quis tamen via à nobis monstrata ad veræ solidæq; eruditionis laudē grassari volet, nulla re vehementius cursum eius tardari atque impediri existimē, quàm si in huiusmodi scriptis hæreat. Quæ qualia sint, quia abunde iam à nobis disputatū est, hoc loco nihil attinet dicere. Ne tamen hæc ad viuum (vt dicitur) resecare videamur, Platonicę cuiusdā legis in hac re exēplem secuturi sumus. Sicut enim in legibus suis aquā alienā vicinis haurire prohibet, antequam in suis fundis ad argillam vsq; terrā effoderint, regionémq; aqua carentem inuenerint, ita & nos huius disciplinæ studioso permittimus, vt cū se in veterū iuris auctorum lectione diligenter exercuerit, si doctrina eorum suauissima non vorata modo, sed concocta etiā, & in succū, ac sanguinē cōuersa nondū expletus fuerit, ad præclaros hosce magistros se cōferat, eorúmque doctrina arbitrio suo se ingurgitet. Verum non puto (vt dicā ingenue) cuiquam mortalium hoc accidere posse, vt tam lautis innutritus epulis istorū mensas vnquā expetat. Quanquam enim homini in veterum scriptis fœliciter versato multa ex facto proponi poterunt, in quibus hærere videbitur, subsidium tamen non ab huiusmodi commentariis, sed ab vsu, & exercitatione magis petēdum sibi esse cogitabit. Recte siquidem, & vere Anaxagoras dixit: Manum esse causam sapientiæ: his verbis innuens, eam sine vsu & experientia parari non posse. Sed quia non paucos huic nostræ sententię adeo refragaturos esse satis perspicio, vt nullis possint rationib. flecti, quibus, videlicet persuasum est, omnia quæcunque in quæstionem venire possūt, ex lectione & libris discenda esse: auctoris grauissimi, & locupletissimi Ciceronis iudicium ipsis opponam, qui lib. 2. de Orato. ita scribit: Sic statuo, vt in cæteris artibus, cū tradita sunt cuiusque artis difficilima, reliqua, quia aut faciliora, aut similia sint, tradi non necesse esse, vt in pictura, qui hominis speciem pingere perdidicerit, posse eum cuiusvis vel formæ, vel ætatis: etiam si non didicerit pingere: neque esse periculum, qui leonem, aut taurū pingat egregiè, ne idem in multis aliis quadrupedibus facere non possit: neque est omnino ars vlla, in qua omnia, quæ illa arte effici possunt, à Doctore tradantur: sed qui primarum, & certarum rerum genera ipsa didicerint, reliqua persequuntur. Similiter arbitror in hac siue ratione, siue exercitatione dicendi, qui illam vim adeptus sit, vt eorum mentes, qui aut de Republ. aut de ipsis rebus, aut de iis, contra quos, aut pro quibus dicat, cum aliqua statuendi potestate audiant, ad suum arbitrium mouere possit, hunc de toto illo genere reliquarum orationum non plus quæsiturum esse quid dicat, quàm Policletum illum cùm Herculem fingebat, quemadmodum pellem, aut hydram fingeret, etiā si hæc nunquam separatim facere didicisset. Habes mi Andrea omnem rationem consilij mei, quæ vt grauior sit apud vos, atque etiam gratior, illud vere dixero, non tantum me (si ita tulerit occasio) libenter ea vsurum, vt illa apud Homerum Calypso loquitur:

> Ἀλλὰ τὰ μὲν νοέω καὶ φράσσομαι ἅσσ᾽ ἂν ἐμοί περ
> Αὐτῇ μηδοίμην, ὅτε με χρειὼ τόσον ἵκοι.

Verum etiam post quindecim, & eo amplius annos, quos euoluendis interpretum omnium quamlibet leuium, ac plebeiorum commentariis consumpsi, cùm me profectus mei maxime pœniteret, aliis prius tentatis diligenter omnibus viis, in hac vna tandem me conquieuisse, nec portum vllum adhuc, qui me, tanquam ex longo errore diu iactatum exciperet, alium reperire potuisse. Cum igitur tantum in hac studiorū ratione commodi deprehendisse mihi videar, quātum vix eloqui possum, non solum tibi sępius idem roganti consilium impertiri meum volui: sed hortari etiam,

& ad-

& admonere, vt ab ea, quàm pleno iam gradu me autore ingressus es via, ne vnquam deflectas. Tametsi enim me errare, & labi posse cogito: tamē quia te propter suauissimos mores, eximiámque tuam, ac vere heroicam indolem vnice diligo, méque tibi charissimum esse sentio: facere profecto non possum, quin te ad id studiorum genus exstimulem, atque incendam, quod cum longo vsu & meditatione optimum esse iudicaui: tum vsque eo mihi probatum est, vt præ cæteris id mihi amplectendū esse duxerim. Excitat me præterea nō mediocriter hinc muneris mei, illinc generis ordinísq; tui recordatio, vt ibi quem sapientissimus, clarissimúsque pater mihi in disciplinam tradidit, honestissima quæque, & vtilissima suggeram. Si enim longe vtilior est is, qui multos reddit idoneos gubernandę Reipubl. quàm qui ipse recte gubernat, vt Socrates dicebat: tanto certè felicius operam in studiis tuis promouendis positurus sum, quanto doctrina tua ob splendorem fortunæ, patriámque simul, & auitam amplitudinem illustrior, & magis conspicua futura est, eiúsque fructus, & vtilitas latius diffundetur. Marcus Cicero quondam Romæ Senatum decreuisse scribit, vt de principum filiis sex singulis Ethruriæ populis in diuinandi arte instituendi traderentur, ne ars (vt ipse inquit) tanta propter tenuitatem hominum à religionis auctoritate abduceretur ad mercedem, atque quæstum. Sic mihi videtur iurisprudentia (quam eorum hominum conditione, qui lucri tantum causa illi se dedunt, vulgo obsolescere videmus) non aliter dignitatem, maiestatémque suam retinere posse, quàm si nobilitas capessendæ Reipubl. auida, studio iuris præcipuè excolatur, & velut interdicto aliquo in veterem restituatur possessionem. Nam priscis temporibus ita se huic studio nobiles adolescentes dabant, vt eius ordinis proprium quodammodo esse videretur. Quod vt summè optandum est hoc tempore, ita maiore quodam studio & alacritatem in id incumbēdum esse duximus, vt tritam à maioribus viam, quæ asperitate sua non te solum, sed quoscunq; alios generosioris animi iuuenes ab itinere suscepto deterrebat, aut industria nostra complanaremus, aut certe quemadmodum id commode perfici queat, ostenderemus. Quod & si forte nos vsquequaq; assecuti non simus, honestā tamen voluntatem nostrā, & conatū, qui in magnis reb. plerunq; laudari solet, te alumnum disciplinæ nostræ boni & æqui cōsulturum non diffidimus. Vale Biturig. Calend. Septemb. 1544.

DE PLAGIARIIS ET SCRIPTORVM ALIENORVM COMPILATORIBVS, ALIISQVE REBVS COGNITV DIGNIS, FRANCISCI DVARENI Iurisconsulti, ad Franciscum Balduinum Iureconsultum epistola.

Franciscus Duarenus Francisco Balduino S. D.

AD multas variásque tuas literas, Balduine, cur tantū interuallo nunc demum rescribam, initio huius epistolæ tibi exponendum esse putaui. Veritus enim sum, ne sut negligentiæ meæ, aut obliuioni tui, hæc intermissio epistolarum potius adscriberetur, quàm molestissimis occupationibus, quibus ego districtus, nullas tibi adhuc literas dare potui. Itaque otij quantum satis est forte fortuna nactus, hoc tempore singulas, quas ad me dedisti, literas magna profecto cum voluptate relegi. Nec verò quicquam antiquius habui, quàm vt vniuersis accurate, prolixéque rescriberem. Quemadmodum enim qui longa necati sunt inedia, si forte in lautas aliquas, præter spem epulas inciderint, auidissime stomachum iis explere solent, sic ego in hac otij abundantia (quæ mihi contrà quàm assulet nūc diuinitus obtigisse videtur) libenter feci: vt scriptione literarum, quasi tecum suauissime de communibus studiis confabulans, animum ipse exsatiarem. Et eo magis quod eadem opera, hoc me consecuturum speraui, vt velut fœnore quodam præteriti temporis persoluto, te in posterum placatiore vterer. Equidem non sum nescius, breuitate & subtilitate epistolarum te magnopere delectari. Sed quoniam hæc epistola multarum vice nunc ad te mittitur, vt longi temporis vsuram, quam nostra consuetudo intermissa est, cumulatius sarciam, dabis mihi hanc veniam, Balduine, vt bene longam, ac prorsus inelegantem minimè fastidias: cum præsertim vberrimum scribendi argumentum à te mihi suppeditatum sit. Nam (vt hinc exordiar) nulla est fere epistola nos tua, qua non velut mecum expostules, quod reliquas commentationes meas in Ius ciuile non emittam. Ac illud subinde commemoras, quanta de me apud studiosos Iuris expectatio Disputationum anniuersariarum edito libro concitata sit, & quantopere annuum hoc munus à nobis quotidie efflagitent. Addis & alia quædam ex intima arte tua deprompta, quibus me ad id negotium impellis, & incitas. Sed tu velim paulisper deposita petitoris persona, iudex mihi sedeas, dum apud te causam meam agens omni me culpa vacare ostendo. Principio igitur de voluntate nostra, animique propensione quadam, ad excolendum, illustrandúmque Ius ciuile, neminem, qui me non ignoret, hominem dubitare arbitror. Cuius rei quodnam est illustrius testimoniū, quàm quod annos ad viginti in eo studio ita consūpsi, vt nec monitis, nec precibus, nec conuiciis amicorum, ac necessariorum ab eo incepto, propositóq; auocari potuerint? Tātaq; fuit nostra hac in re siue constantia, siue pertinacia, vt interim dū studiorū causa peregrinamur, nec amicorū nos subinde reuocantium exhortationibus flectimur, magnam rei familiaris iacturam fecerimus. Idem

enim ferè nobis quod Democrito accidit, qui cum ad ſtudium Sapientiæ, neceſſariam ſibi eſſe peregrinationem intelligeret, agros non inuitus dereliquit ſuos, publicáque paſcua fieri paſſus eſt. Atque vtinam noſtra conditio non ſit deterior futura, quàm illius: qui cum apud Abderitas ciues ſuos cauſam diceret amiſſi patrimonij, prolatis libris, quos de Phyſica ſcripſerat, abſolutus fuiſſe fertur. Sed hoc Deus viderit. Certè nihil vnquā aut præclarius, aut felicius duxi, quam ſi ita mihi otio literario frui daretur, vt inde fructum aliquem minimè vulgarem, nō noſtri ſolum æquales, ſed poſteri quoque percipere poſſent.

Itaque otioſum illud, ac quietum vitæ genus, quod vulgo parum dignitatis habere creditur, aliorum negotio, Magiſtratibus, & Præfecturis, lōge anteponendum eſſe ſemper exiſtimaui. Sed iam te ſubmurmurantem audire videor, ac dicentem: Quo igitur repentinus hic tuus ex ſchola, cui præeras, longe nobiliſſima, in forum tranſitus? Proinde, vt qui ſit meus de toto hoc genere ſenſus planius intelligas, paucis accipe: Cum vltro hanc prouinciam duram ſane, & grauem iam olim ſuſcepiſſem, vt in iure ciuili interpretando, expurgandóque reliquum vitæ meæ tempus conſumerem, cogitarémque quàm multis magníſque rebus inſtructum eſſe eum oporteat, qui tantum facinus aggrediatur, dedi operam, vt Latinis, Græciſque auctoribus euoluendis mediocrem vtriuſque linguæ peritiam mihi compararem, ſine qua omnis noſter futurus erat irritus labor. Cætera quæ ex mutis (vt aiunt) Magiſtris, id eſt, libris edisci poſſunt, ad eam rem neceſſaria ſic deguſtauimus, vt operæ in id impenſæ non admodum nos pœniteat. Supererat vſus fori, ſine quo (vt vere dicam) nec Ius ciuile ſatis percipi, nec recte, commodéque doceri poſſe mihi videtur. Nam cum ad omnes artes perdiſcendas, tum maxime ad Iuriſprudentiam, exercitatione & vſu opus eſſe merito ſapientiſſimus quiſque ſemper iudicauit. Quamobrem vt quod eram exorſus, pertexere, ac conficere poſſem, tantiſper cum Pragmaticis, cauſidiciſque iſtius fori veſtri verſatus ſum, donec ſero tandem ſenſi, quod tantopere affectabam, in his inferioribus Tribunalibus vix me vnquam aſſequuturum eſſe. Quare magnis, grauibúſque viris auctoribus ad hanc totius orbis celeberrimam Lutetiæ Pariſiorum Baſilicam eo me contuli, vt iuris ciuilis vſu modice inſtructus, commodius atque fœlicius opus à me inchoatum conſummare, & Spartam noſtram (vt veteres loquebantur) aliquanto ornatiorem reddere queam. Itaque maximam temporis partem forenſia negotia, in quibus terimur, ſtudiis noſtris detrahunt, nec quandiu nobis in hoc ſit piſtrino viuendum, adhuc planè conſtitutum habemus. Interea certe tam incredibili affectu ad ſtudia iam biennium intermiſſa rapimur, vt quotidie cum genio naturáque noſtra belligerari videamur, ac pleriſque iam ſit perſuaſum, nos in aduerſariorum noſtrorum, id eſt, quæſtui magis, & ambitioni, quàm literis deditorum hominum, caſtra, vt exploratores magis, quàm vt transfugas conceſſiſſe.

Iam tenes qui ſit rerum noſtrarum ſtatus, & quæ vitæ ratio. Nec difficile tibi eſt ex hac narratione cognoſcere, eam eſſe voluntatem in ſtudia ciuilia noſtram, vt ſuaſionibus tuis non tam nos commouere languentes, quàm currentes incitare videri poſſis. Sed curſum noſtrum remorantur, & impediunt forenſes illæ, de quibus iam dixi, occupationes, quæ vacui temporis paulum admodum nobis relinquunt.

Deinde ſic mihi à prædonibus, & plagiariis metuo Balduine, (tecum enim nunc iocari libet) vt fœtus noſtros foras dare non auſim. Alij plerique ſcriptores cum quid laude dignum ſeſe excogitaſſe credunt in re literaria, ne quis forte alius anteuertat, & eam laudem ipſis præripiat, feſtinanter id expromere ſolent, ac interdum ea de cauſa præcipitant editionem. Nec fortaſſis alia fuit quondam noſtra ratio.

Ego verò longè aliter affectus ſum, ex quo prædonis cuiuſdam inſignis audaciam experiri mihi contigit, qui fuci inſtar alienis inſidiatur laboribus, & ſimulatque ſcriptum aliquod melioris notę in lucem exiit, in id protinus inuolare, & rapaces manus iniicere cōſueuit. Quod ſi quis eum recentes teneróſque partus, & iniuriæ magis obnoxios rapere tantum exiſtimat, mihi crede, vehementer is fallitur: nam ne à grandioribus quidem, & iam adultis, quod longè eſt impudentius, hic manus abſtinet. Atenim lautiores modo copioſioréſque homines ſpoliat, de quibus illud dictum eſt à Poëta:

Exilis domus eſt, vbi non & multa ſuperſunt,
Et dominum fallunt, & proſunt furibus.

Imo verò nullos libentius deprædatur, quàm mediocris, aut tenuis fortunæ homines, ſi quid ſpecioſius habeant quod ipſis arrideat. Eos etenim ceu terræ filios, deſpiciens homo potens, & ſplendidus, imbecilliores exiſtimat, quàm vt ſibi illatam iniuriam vlciſci, & ius ſuum obtinere poſſint. Eſt autem mira (ſi Diis placet) hominis iſtius in tegendis, diſſimulandiſque fucis ſuis aſtutia, qui alienas ſententias nonnihil ex eis callide ac ſubdole immutans, pro ſuis vſurpare ſolet. Quod genus hominum Caſſius Seuerus ſimile eſſe furibus dicebat, qui poculis alienis mutarent anſas, ne à dominis agnoſci poſſent. Sed interim tamen imprudenti (vt fit) ac alias res agenti, bono viro, integri verſus excidunt ex noſtris, aliorúmq; ſcriptis, quæ nūquā legiſſe videri vult, vt vel hinc maximè fucus ſuboleat.

Aliud commentum hominis vafrum non minus, ac callidum, tibi referam. Quia ſcripta compilat aliorū, quæ iamdiu edita, ac peruulgata ſunt, moris eſt ei retro orſus ementita die, ſcripta ſua, aut furta potius, in lucem emittere, nomine ciuitatis adſcripto, in qua ante multos annos hæc ſe docuiſſe aſſerit: vt non ipſe aliis, ſed cæteri potius ipſi ea ſublegiſſe ab imperita multitudine credantur. Qui quidem ſi ante noſtram editionem (quam ignorauit, opinor) idem quod nos ſenſerat: male, me Hercule, de Republica & ſtudiis meritus fuiſſe videtur, qui inuenta ſua tandiu ſubticuerit, cum præſertim aliis multo leuioribus (ne quid acerbius dicam) edendi, vulgo ſe oſtentare ſoleret.

Ac ne quis forte ſuſpicetur, hominem eloquentem, rudia, impolitáque aliorum ſcripta ornare, & expolire (quod haud ſcio, an tolerabilius ſit) illud dicam quod paulo humanius inſtitutis perſpicere licet, hunc hominem ſcriptorib. à Poëta notatis ſimilē prorſus videri,

Qui carmine fœdo
Splendida facta linunt, &c.

Nam quæ ab aliis commode & luculente tradita ſunt, hic barbare ineptéque deſcribere ſolitus eſt. Credo, vt ea, quaſi cœno quodam, aut fuligine oblita, difficilius agnoſcantur, & auctorem ſuum (lapſus ſum, interuerſorem dicere volebam) magis referant. Hac arte vir ingenioſus, (vt quidem videri cupit) ſed verā glorię viam penitus ignorans, tantum huius ſeculi theatro ſe imponere, & fucum facere poſſe confidit: ea eſt hominis ſtolida ambitio, cæcitas, & vecordia.

Non expectas, opinor, Balduine, vt tibi eius nomen edam, quem ita depictum à me videas, cùm is furtorum huiuſmodi nomine, vulgo notus ſit magis, quàm nobilis, & velut quidam Autolicus hodie inter iuris ciuilis profeſſores habeatur.

Ac quā plurimos nominare poſſē grauiſſimos noſtri tēporis Iureconſultos, qui partim voce, partim literis, crebro apud nos ea de re cōqueſti ſunt. Quorum qui mitiores ac homini æquiores videbātur, nō impe-

titum

ritum quidem illum, sed minimè candidum, & quouis Corace nigriorem esse dicebant. Alij improbum, mendacem, impostorem, non obscure, nec dissimulanter testabantur. Fuerunt & festiuiores nonnulli, qui eum Coraci illi sine coruo Ouidiano non adeo dissimilem esse contenderent, qui ab Apolline missus ad aquam ex viuo fonte hauriendam fertur. Nam ficu conspecta, cuius erant adhuc poma duriora, quàm vt legi commodè possent, immemor imperij, sedit tandiu sub arbore, donec ea maturescerent, ac dulcescerent. Deinde iam satur, ad Apollinem tandem redit, fictam moræ suæ causam affert, & fontem obsessum fuisse comminiscitur. Sic iste (dicebant illi) ad viuos illos fontes qui ad mortalium vsum ita comparati sunt, vt ad eos nemini aditus negetur, numquam bona fide accedit: sed interim dum se ex illis haurire simulat, alienis fructibus legendis intendit animum. Qui postquam in boni, attentique patrisfamilias prædio diligenti cultura, labore, & industria maturitatem assecuti sunt, eos diu captatos, expectatósque deuorat. Ad extremum mendacia culpæ addens (vt de coruo illo poeta scribit) non homines modo, sed Deum etiam ipsum fallere nititur.

Quidam alij non insulsi profecto homines etiam atque etiam videndum huic esse dicebãt, ne sibi idem quod Coraci Æsopico accideret, qui cùm esuriens serpentem in aprico dormientem rapuisset, confestim ab eo morsus interiit.

Sed quid ego plura apud te? Perinde quasi hodie quisquam nostri ordinis reperiatur, cui hæc notiora atque exploratiora sint quàm tibi? Quo igitur sim animo, & affectu in hunc hominem quæris? Equidem quod ad me priuatim attinet, risum potius quam stomachum hæc ioculatis impudentia, insolentiáque mihi commouet. Quãquam inficiari nolo vbi primum in ea loca incidi, quę de arbitrariis actionib', de in litẽ iurando, de seruitutibus, de diuisione fructuum, & aliis quibusdam difficillimis iuris nostri quæstionibus à me tanto ante conscripta, peruulgatáque fuerant, stupore quodam insolito me perculsum, correptúmque fuisse, donec sensim me colligens, hominis leuissimi vanitatem risu aut miseratione magis quàm stomacho dignam iudicaui.

Dicam amplius: etsi incredibile tibi forsan videbitur. Ego, mi Balduine, maximas ei gratias tanquã pro accepto beneficio agendas esse fateor: idque Anyti illius exẽplo erga Alcibiadẽ, cuius nota est historia. Cũ enim supellectilem nostram eodem iure totã cõpilare posset, quo partẽ auertit, homo liberalis, & perhuman' ses quasdã ex ea minime contemnẽdas nobis reliquit.

Sed extra iocum, tametsi ob iniuriam priuatim acceptam, non multo factus sim commotior, eámque animo æquo, non solum forti, feram, tamen vt de istis Plagiariis quod sentio libere eloquar, hos ego publico odio, & coercitione dignos censeo, quod multum noceant studiis, & non minus Rempubli. lædant, quam ij, in quos lege Fabia animaduertitur. De studiis in vniuersum nunc non est dicendi locus, sed de iure tantum ciuili, & Romano, quod non multis ante nos seculis instaurari cœptum est, sed ab indoctis hominibus, & *ἀμούσοις*, tam infeliciter tractatum, vt in tam præclaro opere sarciendo (in quo magnum quasi cursum ad laudem apertum esse vides) eruditissimi quique nostri tẽporis gloriam sibi parare studeant. Est enim vna hæc merces proposite honestissimo, ac Reipublicæ pernecessario labori (cui nullum satis dignum rependi præmium potest) memoria quædam nominis, & apud bonos doctósque viros existimatio. Qua mercede, ac remuneratione sublata, quo euasura sit res, difficile non est, tibi præsertim, indicare. Meministi illud Xenophontis, Eosdem labores non æque graues esse Imperatori & militi, quod laborem Imperatoriũ honos leuiorem faciat. Itaque Republic. non minimum interest, vt qui in hoc (vt ita dicã) campo exercentur, & excurrunt, virtute & industria inuicem, nõ fraude & malitia certent. Alioqui periculum est, ne eorum qui ingenui, altique animi sunt, tandem frigescat impetus, si gloria iure sibi debita ab alio quopiam maligniore, sed minus industrio, fraudentur. Scitè Chrysippus apud Ciceronem, Qui stadium (inquit) currit, eniti, & contendere debet, quàm maximè possit, vt vincat: supplãtare autem eum, qui cum certet, aut manu depellere, nullo modo. Sic in vita sibi quenq; petere quod pertineat ad vsum, non iniquum est, alteri diripere ius non est. Scio plerisque eruditionis nomine claris hac tẽpestate hominibus hunc scribendi morem probari, vt nihil de re quapiã dicatur, nisi citatis ad vnũ auctoribus, si qui sint, qui prius ea de re aliquid scripserint. De quo quid in vniuersum sentiam, necesse non habeo nunc dicere. Certè nõ adeo morosus cẽseor, seueriúsq; sum, vt scriptores omnes ad crebram hanc authorũ cõmemorationem adigi velim. Verum quæ in singulis scriptoribus præcipuã quandã ingenij, doctrinæq; laudem merentur, boni, candidique viri non esse arbitror, sed maligni potius, versuti, ac fraudulenti, ea pro suis vsurpare, vt honori velificetur suo, & partam aliis gloriam in se transfundat. Idque tametsi præceptionibus certis vix definiri posse videatur, ac ideo cauillari facile sit, & latebram fallaciæ aliquã inuenire iis, qui eo nomine insimulantur: tamen fit, nescio quo modo, vt quid viro bono, atque sincero hic conueniat, homines non hebetes satis ex re nata perspiciant, ac iudicent. Nec sane nouum est, ab illis librorum suppilatoribus, vt à furibus aliis, latronibúsque pœnas expeti. Ac huius rei luculentum & memorabile exemplum refert Vitruuius libro 7. in hanc sententiam: Ptolemæus Philadelphus postquam inclytam illam bibliothecam Alexandriæ comparauit, in qua septingenta voluminum millia fuisse dicuntur. Musis & Apollini ludos, certamenque literarium ibidem dedicauit, propositis præmiis, & honoribus iis, qui superiores decessissent. Cum autem ex iudicibus septem considentibus in eo conuentu, sex rogati sententias ampliora iis præmia decernerent, quos animaduerterent, multitudini placuisse, septimus nomine Aristophanes, qui longo iam tẽpore in ea bibliotheca versatus fuerat, eum cæteris antepenere non dubitauit, qui populo minimè placuisset. Sed ea re tam Rex, quàm cęteri omnes vehementer indignati sunt. Proinde surrexit Aristophanes, & venia impetrata, factóque silentióq; eũ quem nominauerat, solum Poetam esse, cæteros aliena recitauisse confirmauit. Admirante verò populo, & rege dubitante, fretus memoria è certis bibliothecæ armariis magnam librorum copiam deprompsit, eósque cum recitatis conferendo, recitatores ipsos, qui Regi multitudiníq; fucum fecerant, ad turpem, ignominiosámq; de se cõfessionem adegit. Itaq; Rex eos vt furti conuictos dãnauit, Aristophanémque muneribus amplissimis ornatæ bibliothecæ suæ præfecit. His profecto non dissimiles sunt nostro tempore, qui vt priscos authores linguæ Latinæ diligenter euoluisse, & humaniores quæ dicuntur, literas cũ Iurisprudentia coniunxisse videãtur, locos ex eisdem auctorib. multos passim inculcãt, qui ex vulgaribus Grammaticorũ lexicis eos mutuati, aut suffurari potius compertũ habemus. Nam si in veteribus scriptis (quæ tertio quoque verbo citant) studiose multúmq; volutatos esse, quemadmodum, quæso, tibi, tuique similibus fidem facturi sunt? cùm genus ipsum scribendi, quo vtuntur, eos, non modo tolerabilem aliquam discendi scribendique facultatem sibi

comparaſſe, ſed ne puerilibus quidem literis imbutos eſſe ſatis arguat. Nam ſicut qui in ſole ambulant, etiam ſi aliam ob cauſam ambulent, fit natura tamen, vt colorentur: ita fieri non poteſt quin legendis veterum libris, purior, elegantior, copioſior efficiatur oratio noſtra, quàmuis nullam ex ea lectione vtilitatem ad dicendum aucupemur. Nec eo hæc dico, quod eorum inſtitutum non probem, qui ex iis Grammaticorum indicibus, & commentariis excerpunt, quod ad iuris ciuilis interpretationem conducat, cum in pleriſque magnam variámque eruditionem contineri ſciam: ſed qui hæc populo vt noua, inaudita, & ſua venditant, impudentiſſimi merito iudicandi ſunt. Accedit ad hanc imprudentiam exaggerandam, quod furta furtis cumulantes, quicquid inſignius extat, atque eminet in recentibus commentariis noſtrorum æqualium, qui paulo ingenioſiores, & politioris doctrinæ inter iuris profeſſores ſunt, id ſtatim in ſua ſcripta tacito auctoris nomine transferunt, & paucis quibuſdam ex Bartolo, atque Baldo commiſtis hoc ſe aſſecutos putant, vt rara quadam miſcellaneáque doctrina præditi eſſe credantur. Intelligunt enim hanc artem ſuam vix etiam à perſpicaciſſimis quibuſque hominibus nonnunquam percipi: cum ne his quidem aut vacet, aut libeat plerunque in aliorum ſcripta inquirere, Ariſtophanis illius exemplo, cuius ante meminimus, & ea ſic expendere, ac conſiderare, vt iudicium de iis omnino fieri poſſit. Itaque fit interdum, vt iuxta vetus prouerbium ſint κόρυκας ἀνδρῶν αἱ διπλαῖ..., ſed vulgi tantum opinione non etiam eruditiorum, quorum iſti iudicium non admodum curant fortaſſis, modo placeant multitudini, quæ nihil auidius arripit, quàm nugaciſſimas quaſque nænias, & Poetam feſtiuum imitantur, qui cœnam ſuam conuiuis, potius quàm cocis gratam eſſe optat. Nam vulgus & imperiti laudare ſolent ea, quæ laudanda non ſint, nec quid in vnaquaque re ſit vitij poſſunt iudicare. Ac tametſi cum edocentur à peritis, interdum deſiſtant à ſententia, tamen ſæpenumero contingit vt ab ea opinione, quam ſemel complexi ſunt, nulla ratione diuellantur, quod ne admoniti quidem verum peruideant, & qui eos erudire conantur, in odij alicuius, aut liuoris ſuſpicionem veniant. Non poſſum mihi temperare, quin tibi nunc referam, quod Budæus noſter de Angelo Politiano quondam nobis domi ſuæ narrare ſolebat, idque ſe ex Iano Laſcare, qui Politiani fuerat æqualis, crebro audiuiſſe confirmabat. Cùm enim Politianus Florentiæ interpretationem Homericæ Iliados in magna celebritate aggrederetur, non ſine ingenti oſtentatione, quæ de Homeri poëmate præſcripta ſunt ſiue à Plutarcho, ſiue ab alio vetuſtiſſimo authore Herodoto, auditoribus ſuis è ſuggeſto recitabat, quo tempore Herodoti liber Græcè ſcriptus à nullo adhuc cõuerſus in Latinam linguam, nec typographorum formis excuſus erat. Itaque Laſcaris qui tum honoris, ac dicis cauſa numerum auditorum augebat: cum paucis quibuſdam aliis Græce doctis hominibus, qui non ignorarent vnde omnia quæ pro ſuis recitauerat hauſiſſet. Is igitur paulo poſt ad hominem conuerſus: eúmque ſeducens, dic mihi, quæſo, inquit, Politiane, quo ore Herodoti opus inſigne, quod ante tot ſecula conſcriptum eſt, in tanto cœtu vt tuum recitaſti? Cui mox ſubridens Politianus, Nunquam (inquit) putaſſem, Iane, hominem Græcum adeo eius artificij rudem & ignarum eſſe, quo apud multitudinem exiſtimatio, & fama comparari ſolet. Quaſi verò (inquit) non ſatis intelligam, tres, aut ad ſummum fortaſſis quatuor vos hic adeſſe, quibus Herodoti libros aliquando inſpicere contigerit. Sed quænam hic ſit turba nobis applaudentium, & in cœlum laudibus ferẽtium vides, apud quos ſi exiſtimationem noſtram (quod minimè ſpero) vel tantillum lædere volueritis, oratio profectò veſtra, vt gloriæ noſtræ inuidentium hominum non multum fidei, ponderíſque habitura eſt. Hoc exemplo admonemur Balduine, qua arte ambitioſi ſupra modum homines, iidémque verſuti, ac malitioſi auram popularem captent: vtque inanem aucupentur rumorem, & omnes vmbras etiam falſæ gloriæ conſectentur. Quod cum per ſe fœdum, & à viro bono alienum, tũ eo homine perquam indignum eſt, qui ſe Iuriſcõſultum profiteatur. Nec vlla res quale cuiuſque ſit ingeniũ in reliqua vita, magis indicat, & oſtendit. Philippus Macedonum Rex quendam è numero iudicum ſummouit, quòd eum tingere barbam, & capillos reſciuiſſet: dicens, Qui in capillis fidus non eſſet, eum in rebus gerendis dignum minimè videri, cui fidatur. Quanto iuſtius degeneres huiuſmodi homines (ne quid grauius dicã) & illiberali ingenio præditi à Reipubl. gubernaculis, & verò à bonorũ omniũ conſortio procul arceri debent? Sed ad noſtrum Autolicum reuertor, quem vt lege veluti Fabia reum poſtulem & inſecter, apertè multi à me non pœnitendæ auctoritatis viri efflagitant, aliis leuiſſimi hominis ineptias, quem ſui mores ſatis vlciſcantur, contemnendas eſſe dictantibus. Ego verò eam accuſationem nõ prius inſtituendam putaui, quàm tuam ſimul, & clariſſimi iſtius veſtri conuentus, ac quorundam fortaſſis aliorum, nõ Galliæ modò noſtræ, ſed Italiæ etiam ac Germaniæ, illuſtrium iuris Profeſſorum (quorum apud me grauis eſt auctoritas) ſententiam elicuero. Cauſa enim huiuſmodi eſt vt nõ aliorum magis iudicum cognitionem pronuntiationémque deſideret. Scito autem Balduine, rerum omnium commentarios iam me paratos habere, & ita me in cauſam incubuiſſe, vt nullo negotio rerum peracturus mihi videar. Nam etſi non ignorem quid ab eo dici poſſit, non dicam qui ſemel verecundiæ fines tranſiliit, ſed qui frontem omnino perfricuit: tamen ita me cauſam hanc acturum polliceor, vt non modò ſignis, & argumentis luce clarioribus: ſed & teſtimoniis quoque, ac documentis omnia confirmem, & iudices in rem (vt dicitur:) præſentem ita perdocam, & quamlibet confidens reus tantum crimen vix ſuſtineat, χλούνην δ᾽ ὅταν τε ἐμφανῶς ἐφ᾽ ἁρπαγῇ ... αἰσχύνη καὶ κερδέων φέρει ... Etenim feci nõ inuitus, vt ſcriptorũ noſtri temporis) qui alicuius nominis ſunt) lucubrationes in iure ciuili, atq; Põtificio percurrerẽ ac euoluerẽ, quo facilius perſpicerẽ fucũ impoſtoris noſtri, & ſi opus fuerit, iudicarem etiã, ac pate facerẽ. Quid quæritis? Corniculam Horatianã plane mihi deprehendiſſe videor, quã furtiuis nudare coloribus nihilo mihi difficilius eſſe puto, quã Ariſtophani illi poetarũ Alexandrinorũ furta detegere, ac cõuincere. Sed veſtrũ hac de re iudiciũ vehemẽter eſpecto: nec aliter cũ homine cõgredi, & in aciẽ deſcendere ſtatui, quàm ſi inſtitutum noſtrum ad reip. decus, & commodum ſpectare tibi tuique ordinis hominibus viſum fuerit. Mihi enim animus nõ eſt ob priuatam iniuriam ἀκήρυκτον πόλεμον πολεμίζειν, ἢ μάχεσθαι. Verum Publicã cauſam ſuſcipere vobis præſertim auctoribus, inhoneſtũ, aut indecorũ nobis quî poteſt eſſe? Nam nec domeſtica nos exempla deficiẽt, cùm Budæus, atque Tiraquellus ambo eruditionis nomine ſuſpiciendi, cùm pleriſque aliis idem aliquando factitarint. Periculoſum verò multo minus futurum eſt cum eo aduerſario certamẽ, qui vt alium Homeri verſum vſurpem, γυμνὸς ἄτερ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος οὐδ᾽ ἔχεν ἔγχος. Verum enimuero lõgius me iam lapſum eſſe video, quàm fortaſſis par erat, & modus epiſtolæ patiebatur. Itaq; finẽ prolixiori huic ſermoni tãdẽ faciẽs, ad reliqua tuarũ literarum capita venio. Cooptatum te in iuris doctorum collegiũ, & vnum ex omnibus

bus

bus delectum, cui nos velut emeriti, lampadem cursu traderemus, valde ita me Deus amet, lætor. Quem enim mihi alium successorem magis optauerim, quàm qui exasciata istic à nobis opera expoliat, & puram, germanámque iurisprudentiam à sophistarum, barbarorúmque impetu quibuscum diu nobis ἄσπονδος πόλεμος fuit, in ista schola tueatur, ac vindicet? Id quod fœliciter te præstiturum, si neruos in ea te tuos omnes contendas, spero, atque confido. Nam quod non ignorare te ais, quid sit post Roscium in scenam prodire, vt ab homine amico, modestissimóque dictum amplector. Diffidentiam verò nullam in eo negotio aut hæsitationem probare possum. Vale, Parisijs, Idibus Ian. 1549.

FRANCISCI DVARNI AD CLARISSIMVM VIRVM SEBASTIANVM ALBASPINEVM, REGIS GALLIÆ ORATOREM AC Legatum, Epistola, de suo in Biturigum ciuitatem reditu.

Ex literis, quas ad tuos nuper dedisti, cùm Biturig. essem, satis intellexi te literarũ desiderio teneri. Ac veritus sum, ne tu, cuius memoriam absentis sanctè, diligentérque conseruaui, me tui oblitum esse suspiceris, quod meã ad te scribẽdi consuetudinem aliquandiu intermiserim. Itaque nihil antiquius habui, quàm vt simul ac paulum otij ac temporis vacui mihi daretur, aliquid ad te literarum exararẽ. Nam me superioribus mensibus crebræ peregrinationes, occupationésq. variæ, ac insolitæ tantisper à scribẽdo auocarunt, dum ex longa quasi iactatione in hunc portum me recepi, in quo tamen diu consistere nequeo. Conditionem namque tum ab illustriss. Duce Biturigum, Regiáque sorore Margareta, tum à ciuibus mihi delatam, de qua ad me non ita pridem te scripsisse, cõsiliúmque tuum mihi explicasse recordor, tandem accepi. Quare ad munus pensúmque meum iam ita me vocant, atque vrgent illi, vix vt breue spatium temporis, quo & hic inuiserim amicos, & res domesticas cõponerem, impetrare ab eis potuerim. Illuc igitur intra Natalia cogito, modo firmiore aliquanto valetudine sim, vt in viam me tuto dare queam. Cum enim nudiusquartusdecimus, id est, pridie Martinalium profiteri publice illic cepissem, ac me frequens amicorum ac studiosorum cœtus ex auditorio egredientem comitaretur, fato quodam in mulum incidimus, qui ob mulionis imperitiam, credo, temere in eam turbam se coniicientis, calcis ictu ita mihi crus oblæsit, vt lectica mihi in itinere vtendum fuerit, nec satis belle adhuc habeam. Non expectas, vt opinor, vt κατὰ μέρος de singulis tibi perscribam, quæ in illo meo cum ciuibus Ducísque ipsius Consiliariis, negotio acciderunt, quæ iam ex multorum literis te cognouisse arbitror. Quia tamen ex me fortassis de me aliquid audire cupis, quędam hac de re nunc dicturus sum, quæ tibi nec ingrata propter mutuum amorem, ac necessitudinem nostram, nec auditu iniucunda fore existimo. Ego, mi Sebastiane amplissime, nunquam fore putaui, vt ab hoc tam celebri, atque illustri doctrinæ, virtutis, & gloriæ domicilio, Lutetia Parisiorum, auelli me sinerẽ. Nullus enim in terris locus ad eum quam proposui, finem vitæ, mihi vnquam visus est accommodatior. De quo parcius eo mihi nunc apud te dicendum est, quod propter contubernium, & domesticam nostram consuetudinem, nec clarissimorum, doctissimorúmque hominum necessitudines, nec reliqua vitæ commoda, quibus hic magna cũ voluptate frui mihi licebat, cuiquam mortalium exploratiora sint, quàm tibi. Sed nũc profectò si vnquam alìàs expertus sum, quàm illud verum sit è comœdia. *Nunquam ita quisquam bene subducta ratione ad vitam fuit, quin res, ætas, vsus semper aliquid apportet noui.* cætera nosti. Postquam etenim diu multúmque de toto negotio cum amicis contuli, & rem omnem accuratius expendi, atque consideraui, ad extremum dedi manus, sententiámque mutaui: nec conditionem istam aut contemnendam, aut à rationibus meis alienam omnino arbitratus sum. Nam vt Magistratuum, Præfecturarum, aduocationúmque forensium & dignitas forte sit maior, & quæstus longe vberior, ísque ab omni prudentia, & censu communi alienus hodie habeatur, cui hæ res potissimum curæ non sint: tamen in litibus perpetuo hic viuere quid sit, non nunc primum dispicio. Cur autem hæc dico, nolim ita me desipere putes, vt à Reipublicæ procuratione abhorream, aut eos qui rem publicam gerunt, non præclare mereri de hominum genere existimem. Sed ex duobus vitæ generibus Reipubl. admodum necessariis, vtrum magis expendendum nobis sit, nunc familiarius ad te scribens significo, & ostendo. Equidem iurisdictioni ante annos quindecim in Celtica nostra Britannia non omnino infœliciter præfui, eóque Magistratu, in quo patri iam seni successeram, vixdum adolescentiæ annos ingressus, ita functus sum, vt si nihil aliud, integritatis certæ ac diligentiæ laudem vltro mihi ciuium nostrorum consensus tribuerit: & eo nomine magnum apud eosdem mei desiderium reliquerim: in Basilica verò Parisiensi ad tres annos libẽter versatus sum: tametsi (vt verum fatear) immodicos, ac prope inexplicabiles litium anfractus, quibus illud forum præ cæteris abundat, magis, quàm lites ipsas, ac iudicia, quibus humanum genus carere non posse videtur, perinuitus, nec absque ingenti fastidio illic viderim. Vix enim credibile est, quanta tibi hominum, eorúmque grauissimorum, & lectissimorum, multitudo, quàm minutis, ac pusillis in rebus quotidie occupata sit. Ac vt de amplissimo Purpuratorum Patrum ordine, & conuentu loquar, cum tibi videntur pleraque eorum iudicia, quæ statis, legitimísque diebus ἐν τείχεσιν palam eduntur, non dicam augusto illo con-

sessu, sed infimo aliquo tribunali satis digna esse? Nam cum moribus comparatum, ac receptum sit, vt à iudicijs, quæ causam non finiunt, sed præparant, prouocare ad illud Centumuirale consilium liceat: eáque prouocatio iudicis cognitionem sistat, ac remoretur, ferè fit, vt quæ illic aguntur causæ, ad litem modo instituendam ordinandámque spectent. Patefacta enim hac prouocationis via, is vnde petitur, si inferiorem esse causam suam intelligat, nihil non comminisci solet, quo iudicium declinet, & fugiat: futurum sperans, vt si forte obiectam à se præscriptionem iudex vt ineptam, calumniosámque reijciat, saltem prouocatio tantisper cognitionem protelet, dum Curiæ Centumuiralis iudices de ea pronuntiarint. Et quia tot iudicia summæ illius curiæ expectanda sunt, quot fuerint aliæ super alias interpositæ appellationes, non raro contingit, vt quadraginta aut eo amplius iudicijs, antequam lis de re fortassis non adeo magni ponderis ad exitum perducatur: opus sit. Idque cum considero, magis magísque & Romanã Iurisprudentiam admiror ac exosculor: quæ nos docet talibus prouocationibus ante sententiam deferendum non esse, & simul nostram vicem doleo non parum, ac misereor, qui huic malo, ac (vt verè dicam) pesti remedium nullum inueniamus. Et eo magis, quia Romanum Ius, quod in manibus habemus, ad amputanda semel huius Hydræ capita maximè idoneum, commodúmque videtur. Nam si pro corruptissimis moribus id ius aliquando sequi in animum induxerimus, supremus ordo grauiorum tantum causarum disceptationi intentus, ac deditus, plus aliquanto veri splendoris, maiestatísque proculdubio habiturus est, nec tot, tantísque litibus Gallia nostra (quæ iam diu apud exteras gentes malè audit eo nomine) implicabitur. Frustra etenim veremur, ne prouocationis spe omni præcisa, eædem lites apud inferiorum tribunalium iudices exuitantur. Sed nimis multa fortassis hac de re, quæ ideo fusius tibi exposui, vt ostenderem me non à iudicijs (ad quæ exercenda ars nostra omnis refertur) sed à corruptione quadam iudiciorum, quàm hic inoleuisse videmus, alieniorem animum habere. Ea siquidem sunt nostra iudicia, vt magna ex parte nõ tam consulti, aut prudentis hominis, quàm vafri, ac veteratoris, qui longo vsu tritus strophas omnes, antistrophas omnes, antistrophásque forenses calleat, operam, industriámque desiderent. Itaque nullo quæstu facilè adduci possum, vt ei vitę instituto me totum addicam, ac deuoueam, in quo qui excellunt, si è finibus Galliæ pedem extulerint, non multo eruditiores reliqua multitudine, aut sapientiores reperiantur. Ac ne in Gallia quidem ipsa, si vno forte Principis edicto, calumniarum forensium radix, quod facilè factu est, aliquando succisa fuerit. Sed hæc ita constituta esse apud nos iudicia, vt in eis non callidissimus, & audacissimus quisque, sed probissimus ac consultissimus, regnare possit, nec quicquam in eis sit, quod ingenui liberalísque ingenij hominem abalienare queat. Ea tamen est nostra conditio, vt siue rei familiaris, siue dignitatis tuendæ, atque augendæ ratio ducatur, nemini Regnum illud iudiciale inuidendi occasionem habere videamur. Decretum enim mihi est ex ærario publico stipendium annuum ad vicena millia sestertiorum nummum, id ast, longe amplius & honorificentius (si vnum Alciatum excipias) quàm Iurisconsultus adhuc vllus habuisse in ea ciuitate dicatur. Accessit velut corollarij cuiusdam vice (quod tamen ego præcipuum, ac primarium duco) Præfectura libellorum in illustrissimæ Ducis Margaretę comitatu, nec ea quidem sine stipendio, tametsi eius muneris vocatio mihi (vt audio) iam concessa sit. De solennibus studiosorum gradationibus nõ opus est, vt à te scribens aliquid dicam: ex quibus non exiguam posse confici pecuniam non ignoras. Illud silentio minime prætereundum existimaui, quod te ratum, ac singulare iudicaturum esse certo scio, studiosam iuuentutem, quæ hic potissimum ex Germanica nobilitate floret, vltra eam pecuniam mihi obrulisse, vt publicorum stipendiorum summam excessura videatur: idque oneris extraordinarij nomine, quod nec ita valde molestum mihi, nec laboriosum futurum est. I nunc & philosophari me dicito (hoc enim verbum tibi frequens in ore est, cum de me meíque similibus loqueris) quem tantum colligendæ pecuniæ artificium iã tenere vides. Sex hoc tu me iocari velim existimes, quem nulla profectò vnquam pecuniæ coaceruandæ cupiditas tenuit, tametsi negligendam minimè eam puto: quam virtutis instrumentum esse sapientissimi quique semper iudicarunt. Nec verò quicquam turpius esse duco homini veram germanámque sapientiã professo, quàm lucro & quæstu ita moueri, quasi non antistitem, sed institorem potius quendam nacta sit. Ac facilè assentior præstantissimo simul, & Medico, & Philosopho, qui posse fieri negat, vt pariter disciplinam aliquam fœliciter quis exerceat, & ex ea sibi opes, ac diuitias paret. Dignitatem porro tueri, & cõseruare in huius muneris functione, cur non possumus, equidem non video. Nam interpretari ius ciuile vt præclarum, honestúmque est, ita semper habitum fuit. Ac M. quidem Cicero miratur, nec id citra indignationem aliquam (vt mihi videtur) quod cum primas tenuerit eloquentia vrbanis, pacatísque rebus, secundas Iuris scientia, tamen is ciuile docere, quàm artem dicendi pulchrius semper & honestius fuerit. Discipulorum enim (vt idem ait) & iuris studiosorum frequentia, hominum clarissimorum floruerunt domus, cùm is qui ad dicendum acueret, instituerétque iuuentutem, vituperaretur. Quamobrem Massurius Sabinus, qui à Tiberio Cæsare in equestrem ordinem receptus est, hoc munere perpetuo contentus vixit, & cum more aliorum in foro crescere, & rem facere posset, suorum auditorum liberalitate sustentari maluit. Labeo consulatum sibi ab Augusto oblatum recusauit, nec à studiosorum institutione vnquam auocari potuit. Nostra patrúmque nostrorum memoria tot clarissimi homines in Iure ciuili docendo magna cum laude & gloria cõsenuerunt: nec eos pœnituit hoc quietum vitæ genus Præfecturis omnibus, ac Magistratibus anteponere. Ac tametsi in Gallia nostra fortè honos non idem Iuris professioni, qui in Italia, Germaniáque haberi soleat: tamen ego aut multũ fallor, aut hæc persona si ab homine paulo magis idoneo sustineatur, cũ honesti alicuius præmij, stipendijque accessione, facile cum non modo à vulgi contemptu vindicare, sed ornare etiam non mediocriter hic potest. Nec me latet hoc quicquid est dignitatis, & honestamenti à Magistratuum, Sacerdotiorum, Legationum denique vestrarum splendore (vt nunc sunt mores) quam longissime abesse. Verum vt Stoicus ἀπαθὴς non sum, qui honores omnino contemnam, ac pro nihilo ducam: sic tanta cupiditate, ambitionéque non ardeo, vt mediocritatem illam non summe complectar, & amem, quam non immerito optimus Poeta auream appellauit. Deinde quod inter nos dicere liceat, quantum, quæso, ornamenti, decoris, ac dignitatis esse putas hodie in Præfecturis istis, ac procuratorib. quálibet alioqui speciosis, & magnificis? ad quas indignissimi, & abiectissimi quiq. (modo bene nummati sint) quotidie aspirant. Flauium meministi, quo ædile creato quondam Romæ annulos aureos abiecit nobilitas. Succurrit fortassis & illud Platonis, qui cum flumen naue transisset, nec ab illo quicquam portitor exegisset, honori suo hoc datum credens gratias egit, & se beneficio affectum arbitratus est, donec alios

gratia

gratis ab eodem transuehi paulo post animaduertit. Atenim dices, ne nostros quidem honores scholasticos, his vitiis, corruptionibúsque vacare, quas in aliis tantopere auersamur, atque damnamus. Id quod inficiari profecto nolim, si de vulgaribus Professorum insignibus, muneribúsque loquare. Sed extraordinaria hæc amplioráque stipendia quemquam consecutum esse post hominum memoriam, nisi doctrinæ ac virtutis commendatione, auditum opinor non est. Quanquam interdū errore quodam hominum, & falsa persuasione de alicuius eruditione & facundia obrepti etiam posse ad eos honores, vel iudicium, illud argumento est, quod ab illustriss. Duce Margareta & Biturig. populo de me modo factum intelligis. Quid enim in me tam eximium est, vt opinioni eorum de me, & expectationi respondere, ac satisfacere possim? Sed in eo an reprehendendus ipse sim: rogo dispice, qui mediocritatis meæ mihi satis conscius non modo hunc honorem non ambij (si honos magis, quàm onus, dici debeat) sed tam diu mihi oblatum recusaui, dū & Principum eius ciuitatis virorum & totius studiosæ iuuentutis, ac denique clarissimi viri Michaelis Hospitalis (quem honoris, amplitudinisque causa nomino) precibus tandem victus, fractúsque sum. Qua in re nobilis Architecti institutum Vitruuij Pollionis sequi me haudquaquam piguit, qui in libro quodam suo docere volens, cur ignotior, & obscurior vulgò sit, quam alij sui temporis Architecti: Cæteri, inquit, Architecti rogant & ambiunt, vt architectentur. Mihi autem à præceptoribus est traditum, *Rogatum non rogantem oportere suscipere curam, &c.* Verum nulla me res magis ad hoc onus subeundum impulit, quàm studiosorum in me affectus, & voluntas, quam haut dubie singularem expertus sum: non quod iudicium amplissimorum de me virorum non plurimi (vti debeo) faciam, sed quod præcipuè nostram eis operam probari necesse sit, quibus ea potissimum dicata est. Video etenim, ac tanquā ea, quæ oculis cernuntur, perspicio, quanta sit apud eos de me concitata expectatio, & quo me amore, studio, obseruantia prosequantur. Quātam mihi pecuniæ vim polliciti sint, iam tibi exposui. Qua quidem vt me parum moueri, ac perinuitum hinc discedere ab eis intellectū est, quas machinas, Deus bone, ad nos retinendos admouerunt. Nihil opus est tibi omnia sigillatim præscribam, vnum modo noris, vnde coniectura facile de reliquis fieri potest. Nam si nulla ratione adduci queam, vt Biturigibus commorari velim, Lutetiæ saltē ipsos ius ciuile doceam, à me etiam atque etiam consédunt, migrare se Lutetiam paratos mecum esse profitentur, nec vlli se parsuros sumptui, & pecuniæ, vt Lutetię veluti ludum quendam ipsis aperiam. Fecit autem singularis illa, qua in Eguinarium Baronem vsos fuisse eos constat pietas, atqua humanitas, vt de eorum in me voluntate, & fide minus dubitarem: ac subinde mihi illud Comici senis in mentem venit, Quid mihi hic faciet patri? Nam & viuo, & mortuo homini incredibilem beneuolentiam & memoriam præstiterūt: nec vllum boni, gratíque discipuli erga optimum, doctissimúmque præceptorem officium ab eis prætermissum est. Sed quia non dubito quin tum de luctu, & mœrore studiosorum omnium, tum de pompa ipsa funeris & exequiarum, quę plane admirabilis fuit, accurate ab aliis tibi scriptum sit, non committam, vt te eius rei narratione diutius obtundam. Vt igitur eo redeam, vnde hua deflexit oratio nostra, habes clarissime Sebastiane, quibus de causis hoc docendi munus, quasi parū ex re, dignitatéque nostra minime repudiandum hoc tempore censuerim. Quid? quod Biturig. vrbem tot annos ius ciuile docens, iam incolui, vt eius ciuitatis de me iudicium vel eo nomine pluris æstimandum videatur, & quod in primis cupio & opto, mihi, qui procul à patria & affinibus absum, non cum ignotis & extraneis hominibus, sed cum mei amantibus potius, & necessitudine coniunctis sit viuendum. Stimulant quoque nos, & incendunt vehementius, qui Reipublicæ gubernacula tenent hoc tempore, quos studijs nostris mirum in modum fauere videmus. Cuius rei magnum nobis specimen iam dedit Dux Margareta, fœmina nō solum omnibus egregijs dotibus, quę in muliebrem sexum cadunt, prædita: sed ea etiam literarum cognitione vt cum eruditissimis viris merito conferri possit. Ad hæc spem nobis non minimam ostentat Hospitalis noster, nec minorem Claudius, ac Franciscus fratres tui, vt iam ab eis nihil non expectemus, quod ad tuenda, promouendáque studia, in quibus versamur, necessarium sit. Ante multos annos eam docendi iuris rationem institueramus in ciuitate Biturig. quæ propter rei nouitatem non sat plausibiliter in vulgus recepta fuerat. Nec dẽerant nuper, qui Eguinario Barone extincto, me verò absente, & à docendi munere iam diu ad res alias distracto, expulsam antea deiectámque barbariem, proh pudor, in scholam nostram inducere, ac velut interdicto quodam in veterē possessionem restituere cuperent. Sed cum nunc videam irritos eorum conatus, præter omnium ferè expectationem, quasi fato nescio quo, ad nihilum recidisse, & eos homines nunc Reipublicæ habenas moderari, qui institutum nostrum, consiliúmque probent, commendent, suspiciant: equidem non dubito, quin Deo immortali maximè id gratum acceptúmque sit. Spero igitur, quod diuino magis, quàm humano regitur consilio Deum ipsum Opt. Maximum tandem fortunaturum esse, nisi fortè superstitiosior es, & ominosum, ac infaustū muli ictum, de quo iam ad te scripsi, graue ísque aliquid portendere putas. Verum de eo tuum vehementer iudicium expecto, qui non modo eximiam liberalium artium scientiam es consecutus, sed abditas etiam, & secretiores rerum causas diligenter scrutari soles. Nam ne ab Asino aliquo, id est, stupido & plenè indocto homine aliquod mihi malum impēdeat, subuereor, idque eo magis, quod signa quædam alia aliquanto certiora id ipsum prænuntiare iam visa sint. Certè vna me res consolatur, quòd etsi hoc omen Deus omnino fortassis à me non auertat, confido tamen fore, vt sicut non adeo graue mihi vulnus ea percussione inflictum est, ita asini illius personati audacia, & petulantia negotium quidem aliquod nobis, sed absque magno incommodo facessat. Extra iocum, mi Sebastiane, postquam mente cogitationéque sedulo omnia lustraui, & perpendi, in hac (vt ita loquar) Sparta mea sic acquiesco, vt eam mihi diuinitus obtigisse iudicem. Nec quicquam magis habeo in votis, quàm vt eam qualicunque industria mea, quàm ornatissimam, ac florantissimam reddam. Cogito enim subinde, quàm fœlix ac vere beatum sit otium hoc literarium in quo nec hominum stultitias ac ineptias deuorare necesse sit, nec eorum fraudes, calumnias, malitiam ediscere: quod proculdubio vel inuiti coguntur facere, qui in foro, ac litibus vitam agunt. At hic secura quies & nescia fallere vita, quæ tamen (si verè dixit Socrates) longe forensi illa publicè vtilior est. Quid plura? Si, vt auguror, & spero, ita res nobis successerit, næ *εἰς μακάρων νήσους* relegatum me putabo. Sed hoc fortuna viderit. Tu verò, quis tuos sit hac de re tota sensus, si paulo accuratius ad me scripseris, quod sine incommodo tuo molestiáque fiat, tam mihi gratum id futurum est, quàm quod gratissimum. Vale Parisijs, VIII. Calendas Decembris, 1550.

IN EPISTOLAS BVDAEI PRAEFATIO AD LECTOREM.

CVR has duas Gulielmi Budæi epistolas cum opusculis meis ediderim, si nosse libet, paucis tibi, amice lector, exponā. Posteaquam Budæum fata nobis eripuerunt, amici quidam mei eius cōsuetudinis non ignari, quæ mihi quondam magna cum eo viro intercesserat, vehementer à me contenderunt, vt si quid scriptorum eiusdem esset apud me, quod fortè nondum exijsset, id in gratiam studiosorum Typographis excudendum traderem. Quod non semel me facturum negaui. Nam præter aliquot epistolas, & pauculos versus, nihil ex eius monumentis asseruabam, quod publicum non multo ante factū esset, subuerebárque, ne Budæi liberis, ac hæredibus id nō probaretur. Verum vbi cōmentarios quosdam eius, quos paulo antequam excessit è vita, ad me scripsit, non in hoc à se confectos, vt donec eis extrema manus accessisset, ederētur, de ipsorum voluntate, in lucē emissos, nec dum ab eo emēdatos esse rescini, religione ea quæ me diu suspensum tenuerat, aliqua ex parte exolutus sum. Itaq; harū epistolarum participem te fieri volui, quædam alia fortassis communicaturus, si id è re studiosorum esse videbitur. Vale.

G. BVDAEVS IOANNI DVARENO S.

FRANCISCVS Duarenus filius tuus: & industriæ suæ merito, & doctrinæ commendatione mihi notus, & iam familiaris, ad me paucis diebus cum venisset, lōge tristiore vultu, quàm solebat, mutationis causam rogare eum cœpi, suspicatus incommodè valere, cum respondere cunctantem vrgerem, is quasi postremum me salutaturus inuitum se facere dixit, vt à liberorum meorum consuetudine, & iam propemodum contubernio, diuelleretur. Ibi cum improuiso eius consilio nonnihil commotus (nihil enim minus suspicabar) porro percunctari instarem, satin' salue aut istic tecum, aut hic vum eo ageretur? ac deinde alia, quæ in huiusmodi assolent casibus addidissem, ait se nuper istic, & in patria malè audire cœpisse, quasi apud nos nugis feriaretur magis, quàm pro tua spe, atque expectatione studium Iuris coleret. Re intellecta minus atroci, quàm quantum euenisse verebar, abruptum iuuenis hic iam florentis propositum inhibere auctoritate conatus sum, verbisque non paucis reprehendere. Ne multa, eo sermo meus euasit, cùm ille ad extremum in auctoritate mea futurum se diceret: literis vt potius, quàm coram purgandæ suspicionis, ac diluendæ criminationis fiduciam susciperet. Sperare enim auctore me potius, esse censuit literarum patrocinium apud patrem egregie literatum pro filio de literis ciuilibus in dies magis ac magis merenti, nec ingratum tandem futurum, nec irritum. Porro autem cum ipse ad opinionem tuam labefactandam (si forte altius insederit) testimonium meum continuo flagitare instituisset: negare non sustinui operam succisiui tempusculi. Ac ne id quidem modo, sed in causam eius etiam defensitādam subscriptorem me obtuli: ne putes hoc officium perfunctorium esse, atque ab inuito efflagitatum, & expressum. Equidem, vir clarissime, testificanti mihi velim credas, tanquam iuratissimo, homini vtique ætate certe graui, & alias veritatis amāti, ac reuerenti hunc ipsum tuum Duarenum, studiorum suorum rationem ita instituisse, studio vt Iuris operam impendat iustam & inculpatam, & verò bonarum (quæ dicuntur) literarum cultui, quod satis est, impertiat, sine tua, aut sua captione: quippe iis diebus, horisque, quæ & publicæ prælectionis, & impensioris studij vacationem indulgent. Hoc meum testimonium ne aut eblanditum putes, aut à me ambitiose perhibitum, aut etiam incomperiè: Tres ipsos filios habeo, quos iuris vtriusque disciplinæ sic destinaui, post vtriusque linguæ modicam cognitionem, nihil vt antiquius ipsis esse eo studio etiam etiámque i usserim. Hi akis cum multis adolescentibus operam dant huic tuo quotidianam, volumen alterum Pandectarum fœliciter interpretanti, atque plausibiliter. Cuius rei merito officij vicissitudinem lubēs ipsi rependo, diebus festis ad me cum meis ventitanti. Neque verò quicquam est omnino, cur suspicari debeas, aut inanem, falsámque gratiam inire me à te voluisse, commendanda filij tui industria, & scribenda hac epistola: aut ab eodem ipso, cuius precibus id facio. Quid enim ille aliud ob hanc operam rependere mihi potest, nisi liberos meos in eo studio (quod nunc industriè facit) adhuc tyrocinij nōnihil redolentes, impensè adiuuet, & propense: vt mittam etiam (quod tuapte ipse sponte reputas (quod septem filiorum parens, omniúmque superstitum, ægre animum induxissem, parentem te fallere, hominem (vt audio, (alioqui mihi obseruandum: siquidem diuinam prouidentiam credo, huiuscemodi admissi vltricem seuerissimam. Vale vir doctissime, & filij tui merito profectúque gratulare fœlici isti senectuti. Parisijs vesperi Diualiorum, aut pridie feralium, Anno 1536.

Budæus tuo, filiique tui meritò tibi amicissimus.

GVLIEL-

GVLIELMVS BVDAEVS FRANCISCO DVARENO S.

QVo die literas tuas accepi, is dies mihi negotiosissimus fuit: sed nihil antiquius habui, iis perlectis à prandio, quàm vt iisdem rescriberem. Non mediocrem siquidem lætitiam accepi è reditu tuo, quem mihi non dubium atque propinquum significabāt. Accessit, quod in ipsis libenter & hilariter admiratus sum singularem, & luculentum tuum in disciplinis nostris profectum, quem earum literarum phrasis non leuiter significat, sed aperte declarat. Quo argumento vehementius adductus sum, vt crederem, te bona fide hactenus, & plena penè contentione operam impendisse vtriusque linguæ studio. Nam ante arbitrabar hominem te Leguleiorum Magistrum, & Iurisprudentum æmulum & cultorem, in speciem magis, quàm re ipsa literarum elegantiam consectari, ingenióque potius, quàm studio loquendi, ac scribendi facultate esse præditum. Nunc vero, vt video, periculum est, ne iji qui de tui animi sententia iudicium è stylo tuo faciēt, nec esse tot tibi retinacula tantáque pristini studij nouerint, valere iussisse iura ciuilia, Pontificiáque cum eorum interpretibus dictitent, pudi ipsis, & alliati sermonis amatoribus. Memini me aliquando audire de te ipso, in suspicionem te istic venisse apud patrem tuum, & propinquos deserti studij iuris, ob Philologiam olim nostram, nunc penè omnium ingeniosorum communem, quasi eam deperire hic cœpisses, quod mihi molestum fuit, vt nosti. Vereor igitur si huiusmodi multa dederis documenta nauatæ in literis lautioribus operæ, ne iterum te calumniatores, quasi è reis exemptum denuo, atrociúsque repetāt. Id quod si euenerit, alius tibi quærendus patronus erit, qui parem afferre facūdiam tanto crimini possit in iudicium hominum, apud quos id criminosissimum futurum est: vt & ex literis tuis intelligo, & de futuro ex præteritis coniecturam facio. In priore autem illo patrono (id est, in me) qui tibi haud ita pridem affui per epistolam apud indulgentiorem parentem, exiguum tunc subsidium erit defensionis: maiore enim organo agenda tum erit tibi causa, quam vt viribus nostris tractari possit. Sed enim post iocos iam σπουδαιολογητέον. Velim igitur isto vt esse animo pergas, id est, vt ingenij tui contentionem ea ratione temperes, vt quod hactenus (vt sentio) fecisti, quod τῇ φιλολογίᾳ temporis imparties, id sine captione τῆς νομικῆς παιδείας factum esse, susceptúmque intelligatur tandem. Sic autem optimè fiet, atque commodissimè, si τὸ μὲν ὡς ἔργον σοι, iuris dico studium, τὸ δ' ὡς πάρεργον erit, τὰ τῶν ἀστείων, καὶ περιττῶν λόγων φιλοπονίας scilicet: siquidem hanc bipartiti studij rationem, cùm tibi natura ista benigna, & felix indulserit, tum assidua contentio, & sibi semper instans, facilem, iucundámque reddiderit. Vale. Parisijs Idibus Octobris, qui dies fuit acceptarum tuarum literarum.

ORATIO

FRANCISCI DVARENI

HABITA IN COOPTATIONE DOMINI Hugonis Donelli, Anno 1551. Die 17. Iulij.

SI tanta dicēdi facultas mihi suppeteret, quàm vehementer hunc virum eruditissimum ornare, & commendare cupio, Viri ornatissimi, qui frequentes hunc conuenistis, facerem non inuitus, vt eximias eius dotes vobis hodierno die veluti spectandas oculis exhiberem, ac ostēderem. Id enim mos postulat, quem à maioribus quasi per manus traditum accepimus. Sed cogito, me non eo prçditum, vel ingenio, vel doctrina, & facundia esse, vt rem tantam pro dignitate nunc tractare valeam. Itaque maximè vereor, ne ieiuna inconcinnáque nostra oratione non illustrentur eius virtutes: sed obscurentur potius, atque ita depingantur, vt longè minora omnia, ac leuiora, quàm re vera sint, audientibus appareant. Verum vna me res consolatur, quod à Iureconsulto, magnam istam dicendi vim, & eloquentiam non exigitis, opinor. Et sic vulgo testata, cognitáque hic sunt ea, de quibus dicturi modo sumus, vt eorum narratio parum necessaria ac prope superuacanea videri possit. Huc accedit summi, excellentísque viri, Michaëlis Hospitalis de eo iudicium, quod quanti facere debeatis, nihil opus esse arbitror, vt pluribus explicem, cùm mihi dubium non sit, quantum eius hominis virtuti, doctrinæ, prudentiæ tribuatis, & quantopere hominem penè diuinum, & omni laude cumulatum suspiciatis, & complectamini. Sicut enim Cicero scribit, se facilè pati solitum à cæteris reprehendi, cum à Catone suo laudabatur: sic videtur Donellus, tanti viri testimonio, aliorum iudicia aut posse contemnere, aut non multum affectare debere. Facio igitur libenter, vt capita rerum tantummodo attingēs, paucis ea perstringam, quæ alioqui copiosiorem multo, & accuratiorem desiderarent orationem. Quod vt commodius faciam, considerādum etiam atque etiam

videtur, præclarum illud Parisiense Senatusconsultum, quod non multos annos pro scholæ huius constitutione factum est. In eo Senatusconsulto caput vnum extat, de iuris Doctorum cooptatione in hanc sententiam: Senatui placere, vt cum in Doctoris demortui locum, alius sufficiendus, & cooptandus erit, is deligatur ab ordine, & collegio Doctorum, qui moribus, doctrina, & facundia cæteris antecelluerit. Quibus verbis amplissimus ordo quicquid ad bonum, perfectúmque Doctorem pertinet, paucis complexus est. Idque Iuliani Imperatoris exemplo, qui Magistros studiorum, & Doctores excellere oportere ait, moribus primum, deinde facundia. Nec verò arbitramur, quicquam huiusmodi esse, quod in Donello nostro desideretur. Ac, vt de moribus primum dicam, quorum in hac cooptatione maiorem quàm doctrinæ rationem habendam esse non immerito voluit Iulianus, spero huius modestiam, simplicitatem, facilitatem, continentiam, sobrietatem, diligentiam, maturitatem, grauitatem, pietatem denique, & religionem, ita vobis probatam esse, vt vitam eius velut honestatis, ac virtutis specimē, & exemplum iuuentuti ad imitandum proponere nō dubitemus. Et hæc quidem eo commendabiliora sunt, quo rariora, in hac ætate præsertim, & seculi licentia. Qui in adolescentia paulo inconsideratiores, ac inconsultiores fuerunt, ætatis excusatione vulgo defendi solent, si postea ad frugem bonam se receperint, quasi adolescentiæ cupiditates, & voluptates satietate abiecisse, & experiendo contemsisse videantur. Nam quia lubricas habet plerasque vias adolescentia, in quibus insistere, aut ingredi, sine casu aliquo vix potest, fit vt eius ætatis errata, nimiáque libertas, veniam aliquam mereri credatur. Quanta igitur laude dignum esse putamus eum, cuius adolescentia ab omni libidine, temeritate, insolentia, leuitate, quàm maximè sēper abhorruit? Cuius ad laudem cū labore, & studio directū iter fuit, in quo adhuc iuuene ea fuit consilij maturitas, & prudentia, quæ raro admodum, in iis, qui confirmata corroborataque ætate sunt, reperitur. Nam hæc omnia, egregiam quandam, & plane heroicam indolem: atque naturam arguunt, quæ nulla ratione corrumpi, & à recto itinere deduci possit. Vetus est apud Platonem dicteriū. Quisquis probus est inter Athenienses, eum insigniter probum esse: quod in male morata Republica nulla infici, & deprauari vitiorum contagione, eximiæ cuiusdam virtutis sit argumentum. Ex quo perspicuum est, quid de hoc nostro iudicare, & quantum de eo sperare, cum ætate processerit, debeamus. Cuius ea est naturæ bonitas, & felicitas, ea ad virtutem propensio, vt à iuuenilibus vitiis, quibus magna pars adolescentum hodie constricta tenetur, quàm alienissimus, senilem plane, id est, grauem, cōtinentem, pudicam, frugalem, & ab omni leuitate, stultitiáque remotam, perpetuo vitam egerit. His tot, tantisque animi dotibus, accessit ea doctrina, quam non modo amplecti, & amare, sed etiā admirari debeamus. Cum præsertim ante oculos ponimus eos, qui vulgo ius ciuile profitentur hoc tempore, de quibus non necesse est vt multa hic dicam. Quis enim nescit plerósque eorum, qui magno cum fastu, & ridenda quadam grauitatis imitatione, magnificas illas (si Diis placet) nugas suas iuuentuti hodie venditant, atque ostentant, non dicam earum artium, quæ libero homine dignæ sunt, cognitionem nullam habere, sed ne puerilibus quidem literis imbutos esse? Quantum autem mali adferat inerudita iurisprudentia magno cum nostro labore, in dies experiri cogimur, qui iuris prudentiam, quæ ab indoctis hominibus propè deleta extinctáque est, in veterem dignitatem, maiestatémque suam restituere conamur. Ac tametsi his paucis annis, non infeliciter tentatū id fit, in hac schola præsertim, tamen danda opera est, vt tam præclari operis conficiendi gratia, deligantur alij, ac veluti succenturientur, qui oneris huius partem nobiscum sustineant, quibúsque aliquando quasi currentibus (vt est in prouerbio) lampadem tradere possimus. Hoc profecto vidit, atque perspexit prudentissimus ille Hospitalis, cum ex hac schola, ceu seminario quodam, legendos esse eos iudicauit, non aliunde accersendos, qui in posterum in hunc ordinem, & collegium ascriberentur. Non enim eos censuit idoneos satis esse, ad id pertexendum, quod iam hic exorsi sumus, nisi qui in hoc ipso gymnasio tyrocinium fecissent. Quo nullo maior laus, huic ordini nostro tribui posse, mihi videtur. Nec vereor, cum hæc dico, ne verecundiæ modestiæque fines transilire videar, quod ea res ad meam laudem, meorúmque collegarum, nonnihil pertineat. Etsi enim conscij nobis sumus, omnia consilia nostra, & conatus, ad illustrandam iurisprudētiam semper spectasse, tamen non adeo nostri amantes, insolentésque sumus, vt nostram in hoc genere industriam, alijs omnibus anteponere audeamus. Sed quoquo se res modo habeat, profecto tanti viri de nobis scholáque nostra elogium, ac testimonium plurimi facimus, vt debemus. Nec tantum mihi sumo, vt de eius iudicio, iudicium facere, non graue nobis, temerariúmque esse, ducam. Quod quale sit, vel ex eo intelligitis, quod de Donelli nostri indole, & doctrina ex vno, aut altero congressu ita iudicauit, vt eius sententia cum omnium bonorum, eruditorúmque hominum opinione, quibus ob diuturniorem vsum, & consuetudinem notior est, haud dubiè consentiat. Quamobrem, tota re magis, ac magis explorata, atque intellecta, non conquieuit ille, donec eum tandem ad hunc honorem promouendum curauit. Amabat in eo nitorem, ac elegantiam orationis, scientiam linguarum, cognitionem antiquitatis, sine quibus præsidijs, ius ciuile doceri non potest, probabat amorem veritatis, ac simplicitatis in docendo, & quantum sophisticæ illius odium, animo concepisset, quæ non iurisprudentiam modo, sed omnes etiam disciplinas corrupit, vir sapientissimus intelligebat. Denique videbat, id quod præcipuam, in hoc genere, cōmendationem habet, quàm aptè, commodè, acutè, prudenter, eruditè, iuris nodos, & legum ænigmata (vt verbis vtar veteris poëtæ) dissolueret. Quod nunquam sanè assequi Donello licuisset, nisi summo studio, labore, & exercitatione, iustam, ac solidam iuris ciuilis cognitionem, non fucatam, adumbratámque sibi comparasset. Nam etsi aliarum literarum rudem, minimè esse iuris doctorem oporteat, tamen eos nequaquam dignos hoc munere contendimus, qui verba quædam latina paulo quam cæteri commodius interpretantur, vel qui historiam fortè aliquam, aut scriptoris antiqui sententiam ad id, quod interpretandum susceperunt, belle detortam in medium afferunt (quod falso à quibusdam obijci nobis solet (sed qui eò peruenerunt assidua meditatione, studio, contentione, vt vim potestatémque Legum teneant, qui ita in iuris autorum libris triti, exercitatique sunt, vt omnem eorum doctrinam non deuorasse modo, sed velut in succum, & sanguinem conuertisse, etiam videantur. Hæc autem cum in Donello prædicamus, & extollimus, viri studiosi, iam enim ad vos orationem meam conuerto, satis, opinor, intelligitis, quid à vobis requiramus, quibus virtutibus, ac studijs, vos deditos esse optemus. Hæ siquidem orationes Panegyricæ, more maiorum, in schola publicè haberi solent, non tam ornandi Doctoris alicuius gratia, quàm iuuentutem, de ijs, quæ ad mores, & studia, pertinent, admonendi: suítque hoc maiorum nostrorum, vt arbitror, consilium, vt quas laudes prædicari palam in alijs,

& commendari iuuentus viderit, ad earum æmulationem vehementius incendatur, eisdémque vestigijs insistere studeat. Ac vt de moribus quidem vestris, quod verum est, ingenue fateamur, nullam profecto magnam, nisi nos omnia fallunt, conquerendi causam habere nunc videmur. Quo feliciorem, ac beatiorem hanc scholam esse iudico, Deúmque Opt. Max. precor, vt vos in hac moderatione, modestiáque in perpetuum contineat. De studijs vtinam ego verè idem dicere possim. Nam quosdam adhuc esse audio, qui à vulgari tractandi iuris ratione, aut corruptione potius, quæ iamdiu ab hac schola explosa est, animum abducere non possint. Quibuscum vt fusius differam, angustia temporis, quod ad dicendum nunc mihi præscriptum est, non patitur. Ac de ea quidem re alias edito libello (quem in manibus studiosorum versari video) satis copiosè à me disputatum est. Illud dicturus hic libenter sum, quod silentio prætermitti non debet, me, qui cum sæpe alias, tum maximè hoc triennio proximo, cum forensibus hominibus versatus sum, via vnum, aut alterum ex tanto numero offendisse, qui veterem istam docendi rationem non damnaret, ac ceu pestam quandam, non execraretur. Contra verò, eam, quæ à nobis instituta hic est, probare eos solitos ferè animaduerti. In quibus etiam fuisse non paucos graues viros, & iam senes recordor, quos à nobis admonitos, & persuasos ad præscriptum nostrum studia sua instituere, non pigeret. Quod quidem eò dico, vt planum faciam nostrum hac de re iudicium, cùm ijs etiam, qui magnum vsum iuris ciuilis habent, & in foro versantur, conuenire. Ac si aliud sentiremus, quo tandem consilio, aut qua spe adducti, ad hanc studendi, & discendi iuris rationem tantopere vos hortaremur, ea reiecta, & damnata, quàm aliquanto liberius plausibiliúsque nobis liceret defendere? Quid facilius nobis esset, quàm scholasticorum Doctorum opiniones ex Iasone aliquo, aut Felino decerptas, in quorum scriptis omnem propè ætatem nostram consumpsimus, totidem verbis referre, si è re studiosorum id foret? Reprehensus est à veteribus Albutius Rhetor, quod in omni controuersia dicere cuperet, non quicquid debebat dici, sed quicquid poterat. Argumentabatur enim (vt quidam ait) moleste magis, quàm subtiliter, argumenta argumentis colligebat, & quasi nihil esset satis firmum, omnes probationes probationibus alijs confirmabat. Quo genere dicendi, nec corruptius, nec ad docendum ineptius, vllum dici, fingíve potest. Ac verissimum mihi videtur esse, quod ab eo, cuius iam memini, scriptum alicubi est, nihil esse inamabilius, quàm diligentem stultitiam. Hæc autem corruptio quanta sit, vel illud argumento certissimo est, quod vobis quotidie experiri contingit, nempe ijs, qui rectiorem explicãdi iuris rationem amplexi sunt, in eáque se exercuerunt, nihil facilius esse, quàm de istorum scriptis iudicium facere, & omnes, quotquot huius generis scriptores sunt, & copia rerum, & subtilitate disserendi, ius ciuile docendo, atque interpretando vincere. Verum de his plura hic dicere non est necesse, cum præsertim hic paucissimos reperiri tam corrupti iudicij, peruicacísque ingenij nobis nuntiatum sit, plurimos autem esse, qui recta studia sectentur, & veterem barbariam, sophisticénque oderint, atque contemnant. His tamen videndum est, ne facilitate illa tractandi iuris, quàm ipsis demonstramus, in perniciem suam abutantur, & ea re freti laborem discendi remittant. Fallitur enim quisquis putat viam vllam excogitari à nobis posse, qua sine labore, studio, cura, vigilijs, ad plenam iuris ciuilis scientiam, peruenire liceat. Sed de his accuratius disputãdi, alias dabitur locus opportunior. Iam ad te redeo, Donelle eruditiss. & quia vt te Docturæ cingulo, & insignibus exornem, petis, in primis vt hoc suggestum conscendas, moneo: deinde quicquid mearum erit partium, exequar. Dixi.

ORATIO
FRANCISCI DVARENI
RECITATA IN COOPTATIONE
D. Nicolai Buguerij, Anno 1551.
Die 15. Decemb.

ETsi nescius non sum, viri ornatissimi, quàm graue humeris meis onus impositum nunc sit, quámque mihi parum conueniat hæc, quam sustineo, persona, tamen facile patior de studiis literarũ nostrarum, apud vos aliquid dicendi occasionem mihi oblatam esse. Ac spero fore, vt de rebus vtilibus admodum, ac necessariis à me admoniti, hodierno die orationis nostræ humilitatem amplectamini, nec protinus me dicẽtem fastidiatis quod eas res, de quib. dicturus sum, ornare eloquentiæ luminibus, & illustrare nequeam. Nam si M. Tullius, à Philosopho orationem eloquentiam non admodum flagitare se ait, modo res bonas, & cognitu dignas afferat: quanto magis ignoscendum huius temporis Iureconsulto, in quo vel Latinitas sola, & sermonis puritas tam rara est, vt pene prodigiosa habeatur. Quod quidem à me dictum est, non quia eloquentiam asperner, sine qua cæcam, atque mancam esse Iurisprudentiam, clarè profiteor: sed vt venia me dignum aliqua esse ostendam, si quam in alijs admiror & exosculor, quámque mihi assequi propter infelicitatẽ temporum, aliáque incommoda, non licuit, eam oratio nostra aut sermo potius parum redoleat, cum præsertim ad hanc recitationem non mea me voluntas, sed publici muneris ratio impulerit. Ac fortassis nuda simpléxque rerum expositio sine vllo ornatu, & fuco, eo vobis gratior futura est, sicut ex mulieribus eæ dicuntur cæteris melius olere, quę nihil olent. Cum autem de argumento deliberarem (non enim [illegible] genere semper vtendum his esse putaui) nullum aptius, nec commodius occurrit, quàm de iuris tractandi ratione, qua in hac schola hodie vtimur. De qua nu-

per in cooptatione Hugonis Donelli, collegæ nostri, disseruimus, sed temporis angustia, quod mihi ad dicendum præscriptum fuerat, me rem totam satis explicare non permisit. Itaque mihi idem quod Romanis Oratoribus accidit, qui eandem actionem aliquando in plures dies partiebãtur, cum integram vno die causã orare non possent. Dico igitur, nullã esse vtiliorẽ iuris tractandi rationẽ, quã si eorum simplicitatem imitemur, qui id nobis scriptum reliquerunt. Ac pro exẽplo sufficere potest vnus Vlpianus, in commẽtariis ad edictum Prætoris Vrbani, quibus nihil purius, simplicius, elegantius, reperiri in hoc genere potest. Itaq. mihi sæpe venit in mentem mirari, nõ quod nostri ab illa germana simplicitate tantum degenerarint (id enim eis commune fuit cum multis, propter fatale quoddam seculi malum) sed quod cæteris tandem resipiscentibus, Philosophis, Medicis, Theologis, adhuc insanire non desinant. Quam corruptionem cum animaduerteremus, certissimam pestem ciuilium studiorũ esse, non destitimus per hosce tredecim, & eo amplius annos, quibus in hac schola ius ciuile docuimus, tum voce, tũ scriptis, iuuentutem admonere, vt ab errore in viam rediret. Et quia libri extant à nobis editi, quibus sententiam, de toto hoc genere, nostram exposuimus, non committam, vt eisdem repetẽdis tempus inaniter cõteram. Quæ verò nobis vulgo obiiciuntur, partim ab imprudentibus, partim & inuidis, & maleuolis hominibus, ea nunc refellere, ac diluere conabor. Quosdam enim mouet exemplum Iurisconsultorum nostræ memoriæ nobilium, veluti Alciati & Zasij, & quorundam aliorum, quos vulgari genere vsos fuisse, aut certe non longe ab eodem recessisse vident. Sed animaduerti, duo genera huiusmodi Doctorum esse. Vnum eorum, qui nec eo præditi sũt iudicio, vt quid optimum sit videant, nec ita literis exculti, vt cum à commẽtariis suis vel latum vnguem recesserint, quicquam melius præstare possint. Cum his minime necessaria nobis est concertatio, qui inscitiam suam ita nequeunt tegere, vt non eam iuuentuti paulo humanius institutæ, tertio quoque verbo prodant. Quare stupidos, ac plumbeos esse eos necesse est, à quibus horum stoliditas, & ignorantia non deprehendatur. Alij sunt, quibus nec doctrinam elegantiorem, nec iudicium prorsus adimo, sed bonam, syncerámque mentem in eis desidero, quæ non minus in Iuris doctore, quã erudito mihi necessaria esse videtur. Quisquis. n. putat, vllam artẽ esse, in qua plus fallaciæ, ac præstigiarum hodie sit, quam in hoc munere docendi Iuris, profecto in magno is errore versatur. Nam eruditiorũ quã plurimi, ambitione ducuntur, & ea sectari solent, non quæ vtiliora iudicãt studiosis, sed quæ plus ostentationis habent, & maiorem eis admirationem vulgi conciliant. Hinc fit, vt vix vnquam simpliciter, rem aliquam exponant in Iure docẽdo, sed opiniones opinionibus, & argumenta argumentis accumulantes, rem obscurent, quam tractandam susceperunt, magis quàm explicent, & post longam, fastidiosámque disputationem, incertiores à se dimittant auditores, quàm acceperint. Sibi namq. persuadent, simplicem rerum enarrationem, tam magnificam, splendidámve non esse, quàm, cum in vtramque partem adductis rationibus, & legibus, & horrendo illo, ac tenebroso commentariorum Chao, depromptis, & omnes, quæcunque occurrunt, quæstiones prolixè, & verbosè, ita disputãtur, vt mirificum (si Diis placet) doctoris acumen, & copiam misera iuuentus obstupescat. Ac plerosq. eorũ animaduerti, occultãdæ ignorãtiæ suæ causa, suis se tenebris quasi inuoluere, & sepiã imitari, quæ atri cruoris effusione, aquam obscurare solet, ne à persequentibus se deprehendatur. Quamobrem non est quod nobis opponant aduersarij, exemplum aliorum Iuris professorum, ne eorum quidem, qui doctrinæ nomine claruerunt nostro tempore, aut quorum etiam nunc fama celebratur. Nam & horum plurimos scimus, nõ probare quod agunt, sed hoc prætextu se excusare, quod scenæ ac tempori (non enim quæstui, & ambitioni dicere volunt) seruiendum sibi sit. Quæ verò extat viri eruditi meo iudicio, & prudentis oratio, pro interpretibus iuris, non tam istis patrocinatur, quàm vulgo ab eis iactari solet. Qui, etsi contendat, absque interpretum scriptis Iuris artem intelligi non posse, tamen hunc coaceruandarum opinionum morem, qui vulgo receptus est in publicis scholis, et non probari compertum habeo. Nam hos interpretes, ne nos quidem ipsi ex hominum manibus excutere nitimur hoc tempore: sed ad iuuentutem instituendam, nihil prodesse, imo verò plurimum obesse eos, confirmamus. Et sanè, eorum, qui talibus scriptoribus plurimum tribuunt, hæc fere est sententia, ne attingenda quidem esse illorum scripta, ab ijs, qui in veteribus Iuris authoribus nondum satis exercitati, præceptoribus adhuc dant operam, & in schola instituuntur. Atque vtinam is, de quo nunc loquimur, vir in cæteris disciplinis excellens, iudicium illud suum acre, & limatum, magis quàm alienum, hic sequutus esset, nec professoribus Iuris, nescio quibus, tam se credulum præbuisset: quos virum bonum, simplicem, modestum, & in ijs, quæ alienæ sunt professionis, iudicio suo parum fidentem, facile decepisse credibile est. Ad alios venio, qui puriorem esse doctrinam nostram, liberaliorémque, ac eruditiorem non inficiantur: sed hunc esse rerum humanarum statum, aiunt, vt ad forensem vsum, aut nihil, aut parum, conferat. Quod si verum esset, iustissima profecto de nobis studiosorum foret querela, quorum plurimi eo tantum consilio, huic se dedunt studio, vt vel ad res iudicandas, vel ad causas agendas in foro, instructiores paratioresque reddantur. Itaque nostrum est non ijs modo consulere, qui huius artis sola tractatione delectati, nihil aliud in vita sunt acturi, sed eorum vel maximè rationem habere, qui ciuilem hanc scientiam, ad vsum transferre cupiunt. Nostra verò doctrina ea est, vt ijs, qui in foro versari aliquando volunt, nihil vtilius esse putem. Non enim omnia subuertimus, quæcunque vulgo recepta sunt (vt calumniantur aduersarij) sed ex vulgaribus scriptis, quæ inanibus, ac friuolis disputationibus referta sunt, & ingentes tenebras habent, optima quæque decerpimus, ac vt Lucretij verbis vtar,

Floriferis, vt apes, in saltibus omnia libant,
Omnia nos itidem depascimur aurea dicta.

Deinde ea simpliciter, pure, populariter, tradere & ad ciuilem conferre vsum, maximè conamur. Ab aliorum sententia interdum desciscimus non sine multorum exemplo, sed parce, ac propemodum religiosè, nec aliter, quàm cum errata eorum tam aperta esse nobis videntur, vt nec dissimulari, nec excusari possint. Qua in re, & boni præceptoris, & boni viri, ac veritatem amantis officio nobis fungi videmur. At enim Iudices nostri temporis, Bartoli, & aliorum huiusmodi scriptorum opinionem, iudicando pro lege, ac certo iure sequuntur. Et quidem de omnibus iudicibus in neutram partem loqui sine temeritate possum. De ijs, qui summis Galliæ tribunalibus hodie præsunt, quod longo expertus sum tempore, id sine reprehensione cuiusquam dicere posse mihi videor. Ego autẽ quamdiu cum eis vixi, tales fere cognoui, vt qui Bartolis, atque Baldis, omnino addictos esse contendunt, nec vlla ratione ab eis auelli posse, eos magnam viris sapientissimis iniuriam facere existimem: tametsi non nego, plus aliquanto his opinionibus tribui nonnũquam solere, quàm vellem, & quàm veritas, ac ratio patiatur.

Sed

Sed ita sunt res humanæ, & quæ tam altè radices egerint, ea non statim è mẽtibus hominum eximi possint. Facile autem suspicor, vnde orta sit eorum calumnia, qui asserunt, ea nos tradere iuuentuti, quæ foro non conueniant: Sunt enim plerique, in nostra Gallia præsertim, qui eo tantũ animo in forum se conferunt, vt quæstum faciant, quo iure, quáque iniuria, & vt litibus inter homines ferendis dent operam, quo scelere nullum est in Republica grauius, aut animaduersione dignius. Hi altercationes Doctorum, & interpretum Iuris, opinionúmque varietatem illam quæ in vulgaribus commentariis legitur, ad eam rem sibi non parum conducere existimant, quod quamcunque causam tueri velint, æquam, iniquam, iustam, iniustam, nunquam defutura sit eis Doctoris alicuius auctoritas, aut cauillationes ab iis excogitatæ, qui omnia vocare in controuersiam solent. Vix enim vlla est tam iniqua, absurdáqua opinio, si omnia omnium scripta excutias, quæ non defensorem aliquem, assertorémque habeat. Qui tam praua mente ingenióque præditi sunt, mirum profecto non est, si institutum nostrum, tanquam foro nõ accommodatum, id est, à forensibus impostoris alienum, ipsis non placeat, cùm modis omnibus enitamur, vt iustitiæ, & æquitatis artem, ac viam magis, quàm litigandi cauillandique doceamus. Nec verò nobis animus est, talibus hominibus blandiri, aut quod sentimus, dissimulare, quo in auditorium nostrum eos pelliciamus, quos arceri ab eodem potius, ac procul summoueri, publice interfit. Etenim libere profitemur, nos eo potissimum spectare, vt forenses artes, ac fraudes (quæ Galliam, præsertim nostram, multos annos miserabiliter afflixerunt) tandem aliquando detegantur, & orbi innotescant. Quod numquam accidere potest, nisi restituta Iuris veteris, tum Romani, tum Gallici simplicitate. Cuius rei exemplum legitur in libris cuiusdam nostræ memoriæ scriptoris eruditi, non indignũ quod hic à nobis cõmemoretur, quodq. nostri Principes, tandẽ aliqua ex parte imitari, in animũ inducant.

Quo tempore Matthias Coruinus, Pannonici Regni habenas tenebat, id est, annos abhinc circiter septuaginta, sicut & ante illud tempus præclaris legibus, institutis, ac moribus, sed quàm paucissimis regebatur populus. Ac tametsi Iurisprudentiam Romanam, ac veterem non aspernarentur, tamen nouitia hæc nostra (quæ Doctorum Accursianorum est) nunquam ipsis nota fuerat. Nec verò quicquam facilius erat, quàm lites omnes, & controuersias, quæ inter ipsus orirentur, cõponere, ac dirimere. Qua fœlicitate, quænã maior vlla ipsis cõtingere poterat? Nam (vt Isocrates ait) Eæ leges optimæ iudicandæ sunt, quæ lites quàm paucissimas gignunt. Hic Matthias vxorem duxit, filiam quandam Ferdinandi Neapolitani Regis, in cuius comitatu venerant è Neapoli acutissimi, ac celeberrimi totius Italiæ Iureconsulti, idest, qui in scholasticorum interpretũ argutiis omnium exercitatissimi ferebantur. Hi magna grauitatis specie, barbarum (vt ipsi dicebant) morẽ aspernati, homines, qui pro sapientib. habebantur, facilè Regi persuaserunt, vt subtilior quædam actionũ, & iudiciorum formula populo præscriberetur. Dicã paucis, nam expositio totius fabulæ prolixa nimis esset, vbi nullæ prius erant lites, omnia litibus feruere cœperũt, & in dies magis, ac magis grassabatur ea lues, donec Iureconsultos illos tandẽ Rex prudẽtissimus expulit, & rem omnẽ iudiciariã ad pristinam simplicitatẽ reuocauit. Quæ igitur sit nostra ratio, quod consiliũ, qui scopus, videtis auditores. Nec dubitamus, quin omnes, qui generosioris animi sunt, & liberalioris naturæ (quales permultos hic adesse scimus) eodem animo sint in rẽpublicã, quo nos sumus, & nostrum institutũ, vel longè honestissimum, amplectantur. Cur aũt tot iam annos hic à nobis sudatum sit, sine magno, vt plerisq; videtur, fructu, & cursus noster tãdiu retardatus, nõ abs re quispiã fortassis mirabitur. Itaq. hui9 rei, velut historiã quãdã, sed breuẽ admodũ, texere hic statui, ex qua cognosci poterit, quę fuerint renouatæ huius doctrinæ initia & progressus, quidq. de ea re in posterũ sperari debeat. Incipiam autẽ ab Andrea Alciato, quod neminẽ, qui ante hũc aliquid memorabile præstiterit, in hoc genere nominare possim, vt meritò qui eũ antecesserint, inter obscuros, & (vt ita dicã) plebeios Doctores sine numerãdi. Is, annis ab hinc, opinor, duob. & viginti, accitus in hãc ciuitatem, toto quinquennio hic Ius ciuile docuit, vt facilè demonstraret (quod antè vix cuiquam persuaderi poterat) eius Iuris scientiam à literis elegantioribus non abhorrere. Alciato igitur hoc debemus, quòd, etsi iuuentutem instituendo, in minutis quibusdam, & futilibus magis, quàm subtilibus, quæstiunculis nimium hæserit, tamen primus omnium, animos iuuenum ad hanc elegantiæ cum iurisprudentia coniunctionem excitauit, frementibus, non paucis, atque indignantibus, & plerosque viros ingeniosos, ac literatos, ad Iuris ciuilis studium accendit: qui ab eo propterea refugiebant, quòd aut desperarent, cum bonis literis id coniungi posse, aut eam coniunctionem nimis inuidiosam fore putarent. Nam Cato Saccus, Aretinus, & quidam alij Græcè & Latinè, vt accepimus, non vulgariter eruditi, vitandæ inuidiæ causa, ita scripserunt de Iure ciuili, vt eorum monumenta: quæ nunc extant, non adeò reliquorum Barbarorum commentariis, dissimilia appareant. Itaq. maiore dignus laude est Alciatus, quòd rem à nemine tentatam, fortiter aggressus sit, quàm vituperandus, quod inuidiæ fortassis nonnihil cedens, ex inueterato more aliquid retinuerit. Optarem certè, eos, qui in huius locum successerunt, in schola nostra homines, in quibus miram varietatem ingenij, studiorum, doctrinæ, morúmque, deprehendi, saltem eius vestigia persecutos fuisse, quod profectò tolerabilius lõgè fuisset, quàm quod plerique eorum in hoc negotio factitarunt. Nam ego, qui triennio, post discessum Alciati, profiteri Ius ciuile hic cœpi, incredibilem rerum perturbationem in hac schola offẽdi, vt facilè animaduerterem, quod experientia verum esse edocemur. Nũquam contingere rerum publicè receptarum mutationem, quin multa incommoda pariat. Ac, vt generatim dicam (nec locus enim, nec tẽpus patitur, vt singulos nominem, & alioqui viuentium nominibus parcere decreui) tametsi omnes ferè, Accursio, & Bartolo plus sapere videri vellent, & tritam ab aliis viam defugere, ac contemnere, tamen inter ipsos non conueniebat, & vnusquisque propriam quasi sectam, quam tueretur, instituerat. Nonnulli verba quædam Latina paulò commodius interpretabantur, quàm cęteri, sed nihil rerum afferebant, statímque inanis fucus apparebat. Quæ res grauem nobis inuidiam conflabat apud eos, qui ex vno aut altero iudicium de omnibus faciebant, ac idcirco non Iureconsulti, sed Grammatici contemptim vulgò dictitabamur. Alij, ex vulgarium commentariorum lacunis omnia hauriebant non magno iudicio adhibito, sed ea paulo ornatius, & more quodam suo, referebant, quorum institutum plausibilius populariúsque tum erat: & iis ego me, vt plurimum adiungere solitus fui, sed temporis causa magis, quàm quod eorũ mihi ratio probaretur. Alij, in conuellendis veterib. opinionib. nouisq. comminiscendis, penitus occupati erant, & sũmopera nitebantur (id quod factu facillimum est in hac professione) quamlibet absurdas opiniones suas, rudi, & imperitæ iuuenti probabiles reddere. Cogitabant, opinor, Paradoxorũ quorũdã editionẽ Alciato nõ infeliciter successisse: cuius imitatores videri cupiebãt. Verũ nullus in ea re modus ab eis adhi-

bebatur, ac ne poterat quidẽ, nisi aliquis Deus, in ipsorum mentem Alciati iudicium, prudentiam, eruditionem repente immisisset, atque transfudisset. Horum ego sophistarum cacozeliam infelicissimam, quoties mecum ipse expẽderem, atque considerarem, non dissimiles mihi videbantur simijs illis, quæ posteaquam animaduerterunt domos ab hominibus ædificari, crebro idem tentarunt, sed frustra, quod instrumentis ad eam rem necessarijs deficerentur. Præterea angebar animo, & dolebam non mediocriter, iurisprudentiam nostram, cum vix respirare cœpisset, confestim in hanc calamitatem incidisse. Quæ si loqui more humano potuisset, illud mihi videbatur dictura, quòd ex ore morientis Adriani, exceptum fuisse fertur: Heu multitudo medicorum me perdidit. Sed ad cœptam narrationem vt reuertar interea, nec multo interiecto tempore, diuino quodam beneficio, Eguinarium Baronem hic nacti sumus, virum acri ingenio, incredibili memoria & multa, variáque eruditione instructum, vt vix quicquam in eo homine desideres, quod ad excolendam, illustrandámque iurisprudẽtiam necessarium sit. Nec minor fuit in eo voluntas, iurisprudentiã iuuandi, quàm facultas: adeo vt vitio illi verteretur à quibusdam, quod maiore, quàm par esset, feruore & impetu ad corruptionem ciuilium studiorum emendandam, ac corrigendam ferretur. Vtrum ad hos morbos profligandos, qui tam inueterati, ac prope desperati erant, haud scio an medico tam acri, atque animosi opus fuerit. Is simul atque huc accessit, facile cõuenit inter nos, quibus vnus, atque idem finis propositus erat de ratione studiorum corrigendorum, quam postea fere secuti sumus. Et quanquam aduersariorum nostrorum, id est, Sophistarum, & præstigiatorum artibus seducti, ex iuuenibus studiosis nonnulli à nobis alieniores erant, tamen optimi quique nostris conatibus non obscure fauebant, & applaudebant: Maius erat nobis cum ciuibus, & Magistratibus quibusdam negocium, qui cum ne suspicari quidem possent, quis olim futurus esset huius tam necessariæ studiorum renouationis fructus, scholæ solitudinem (quæ tum nobis, non minus, quàm ipsis ingrata erat) culpæ nostræ, vitióque adscribebant, & nos eo nomine, odiose admodum incessebant, exagitabántque. Nec verò magni apud eos ponderis erant rationes nostræ, sed protinus audiebamus. Ergo vos cõsultiores estis omnibus Tholosanis, Pictauiensibus, Aurelianensibus, Legum doctoribus, qui tanta frequẽtia & celebritate profitentur ius ciuile? Meliores estis doctores Alciato ipso, qui cum non minus sit, quã vos, Latinus, glossas Accursij, cum apparatu Bartoli, magnificè interpretatur? Sapientiores denique Senatu Parisiensi, qui doctoribus iuris eam formã rationémque docendi præscripsit? Itaque, pro tam honestæ voluntatis in recta studia nostræ præmio, ac mercede, nõ modo imprudentiæ, sed etiam impudentiæ, temeritatis, insolentiæ, ac peruicaciæ, falso crimine notabamur. In hac tanta indignitate succurrebat exemplum Timothei cuiusdam Musici, quem propterea, quod in arte Musica quædam nouauerat, à populo exibilatum, explosúmque, Euripides bono animo esse iussit, futurum addens, vt ipse mox omnibus theatris superior iudicaretur. Sic enim nos aduentantis melioris seculi recreabat spes, ac consolabatur, quasi id diuinantes, præsentientésque foro, quod iam à nobis obtigisse Dei Opt. Max. benignitate videmus, & experimur. Nam aut vehemẽter ipsi fallimur, aut ab huius fabulæ catastrophe non longe absumus, quàm quidem nos, non iucundam modo ac plausibilem, sed etiam nobis, scholæque nostræ honorificam, gloriosámque fore confidimus. Non enim ignoramus quæ iam sit bonorũ virorum de nobis, nostróque instituto opinio, ac expectatio, & eorum præsertim, qui in foro, & summis tribunalibus agunt, quibus ante hoc tempus, nostra docendi ratio, nonnihil suspecta fuerat. Quis sit iuuenum nobilissimorum, & studiosissimorum concursus in scholam nostram, perspicimus. Ex ciuibus, atque magistratibus, qui prius infesti nobis erant, eis nũc moderatis, placatísque vtimur. Dux nostra Margarita, fœmina prẹter eximias dotes omnes, quæ in muliebrem sexum cadunt, etiam literis insigniter erudita, quàm præclare de nobis sentiat, ac loquatur, quanto nos prosequatur studio, & affectu, & quantopere nos, scholámque nostram ornare studeat, nec obscurum, nec dubium nobis est. Sæpe audita est eius vox, cum diceret, nullam rem quæ sui Imperij ditionisq; sit, tam sibi curæ esse, quàm Biturigum ciuitatis scholam, eam in qua iurisprudentiæ decus suum, splendorémque restitui intellexerat. Ex quo perspici potest, quid in posterum de schola ipsa sperãdum, expectandúmque sit, cum præsertim professorum omnium idem animus, eadem ratio, consiliúmque sit, & omnes in hoc veluti conspirarint, vt reiectis veteribus nugis, atque ineptijs, pure, dilucide, atque vtiliter ius ciuile doceatur. Sed de professoribus qui summa cum laude ius ciuile nunc docent in hac schola, ne plura dicam, temporis breuitate impedior, vt ne de Buguerio quidem nostro, optimo, & eruditissimo viro, cuius ornandi causa, in hunc locum conuenimus, mihi dicere, pro eius dignitate, & meritis liceat. Quid autem de eo maius, ac illustrius dici potest, quàm quod hoc tempore, in quo ad iurisprudentiam veterem instaurandam, tanta cura, & studio homines idonei vndique hic conquiruntur, is dignus præ cæteris habitus sit, non à nostro ordine tantum, sed etiam à summo illo iurisprudentiæ Antistite, M. Hospitali, qui prouinciam hanc nobiscum suscipiat. Quamobrem finem dicendi hîc facio, & ad nostri operis clausulam accedo. Dixi.

OMNI-

OMNIBVS

IVRIS VTRIVSQVE STV-DIOSIS IVVENIBVS, IN CLARISS. BITVRIGVM GYMNASIO S.

QVt nostra, patrúmque memoria in instaurandis elegantioribus disciplinis operam omnem, curámque consumpserunt, quæ temporibus infelicissimis, grassante barbaria, inscitiáque miserè iacuerant, hi mihi præclarè, & diuinitus de vniuerso hominum genere meriti fuisse videntur. Horum enim industria perfectum est, vt ex literæ, quæ procul dubio rudimenta sunt, & incunabula omnis virtutis, splendori suo tandem restitutæ, nõ sine ingenti in mortales Dei Opt. Max. beneficio, iam ad sui studium, & amorem facilè quemuis alliciant. In ciuilibus verò literis, quæ quidem ipse rudioribus illis seculis nihilo ciuilius, ac humanius acceptæ fuerant, qui eo iam progressi fuerint, & quibus id inceptum adeò feliciter successerit, vt non inuitus fateor, quàm paucissimos hac memoria reperiri, ita plerosque commemorare possum, quorum egregiam in hoc genere voluntatem, & conatum aspernari non possumus. Ex quorum numero hi nostri ciues, quanto cæteris in eo negocio præstiterint, tum diligentia, tum facultatibus suis, non nostris tantum hominibus cognitum est, verum externis quoque gentibus, vel quàm longissimè dissitis, testatissimum, id quod argumentis minimè obscuris, aut fallacibus compertum habemus. Alciatum omitto, virum me hercule, summum & ad illustranda iuris ciuilis studia quasi cælitus missum, quem non multis antè annis hæc ciuitas nullo non honore, atque officio prosequuta est; quo ad rectè instituendam in iure ciuili iuuentutem magis commoueret. De alijs mihi sermo est, huius temporis professoribus, viris sanè lectissimis, & in omni genere, atque arte præter eximiam iuris vtriusque scientiam, exercitatissimis, quos illius ætati, & gloriæ quasi succrescere, atque adeò suppares esse arbitramur. Etenim tantam huiusmodi professorum copiam eiusdem ciuitatis humanitas, liberalitas, & singularis in literas non modo bonas, sed etiam optimas affectus, Legum interpretandarum causa huc pertraxit, vt confirmare ausim, iura ciuilia nusquam gentium syncerius, verius, diligentius enarrari. Satis magno argumento illud esse debet, quod vel ex vltimis Europæ finibus nobilissimos quosque iuuenes huius nostri gymnasij fama, & celebritate permotos, huc quotidie tanquam ad ciuilis sapientiæ mercaturam quandam, certatim confluere videmus. Hæc cùm tanta sint, ecquis vestrum sic ab humanitate alienus est, vt iam honestam ciuium erga se voluntatem non ita amplectatur, vt ab eisdem vix maiora desideret? Hos tamen ad prouehenda, atque amplificanda ciuilia studia sic affectos, atque propensos esse, sic animo excubare pro vestris, publicisque commodis iam intelligetis, vt non vestram modo, & aliorum expectationem benefactis cumulandis eos vicisse fateamini, verum etiam nouo & singulari beneficij genere totam iuris studiosorum nationem in æternum sibi deuinxisse. Nam, si quid in hac re iudicij habeo, sanè hoc Decurionum decreto vtilius nihil in hoc genere, atque splendidius, ne voto quidem fingi posse videtur. De quo plura nunc non dicam, cum eius decreti capita quædam ex autographo ipso sumpta, & in Latinum sermonem à nobis conuersa, hic adscripta sint: quorum hoc tempore vobis necessariam esse cognitionem iudicauimus. Cætera quæ nondum exierunt, etsi fortè vobis minus erunt intellecta, attamen, vt spero, fructus ex illis vberes, atque amplos nihilominus percepturi estis. Quod superest, Deo Opt. Max. primùm quem huius boni authorem non agnoscere scelus est, deinde ciuibus optimis, & vestri perquam studiosis, gratiam quàm maximam habetote: tum date operam, vt ne in tanta rerum omnium copia ad studia vestra necessariarum vobis ipsis potius, quàm vlla facultas defuisse videatur.

SENATVS DECRETVM.

VARTO Calendas Iunias cùm Senatu coacta verba fecerint ex eo ordine nonnulli, tum de Iurisconsultorum officio, qui honorario publicè accepto profitentur, tum de Iuris studiosorum iuuenum profectu, ac de his, quæ in vniuersum ad totius scholastici conuentus tutelam pertinent: Cúmque æquissimum sit ijs, qui Reip. gubernacula tenent, magnæ curæ eas artes esse, sine quibus ipsa consistere nequit, ob eas causas Senatum arbitrari, clarissimum ordinem Iurisconsultorum rectè, atque ordine facturum, si diligenter, & solicitè curauerit tum monendo, tum pro potestate præcipiendo, vt iuuentus, quæ vndique huc confluit Iuris ediscendi gratia, plena animi contentione in eius studium incumbat: neque solitaria modo, & domestica lectione sese exerceat: sed viuam præceptorum vocem cótinenter, attentè, & auidis auribus excipiat: quo genere studiorum nullum præstantius esse, & virorum sapientissimorum testimonio, & rerum experimentis comprobatum est.

Et cùm natura comparatum sit, vt hi præsertim, qui nondum ætatis sunt cõfirmatæ, non nisi præsente rei alicuius vtilitate magnopere moueantur, ingenrémque studiorum ciuilium fructum, aut non videant omnino, aut veluti per caliginem quandam videant: ob eámque causam præceptoribus dicto audientes non sint, existimare Senatum è Repub. esse, eos aliquibus gloriæ stimulis excitari, ac honorificentissimũ aliquod & publicum præmium ijs decerni, qui præ cæteris in eo studio iuris visi fuerint excellere.

Itaque placere, vt quotannis ex iuuenum iuris studiosorum numero, qui Iurisconsultorum iudicio probati, selecti, & ad Bulen ipsam, seu Senatum producti fuerint, septem vt minimum ad solennes honorum scholasticorum gradus magnifico, & visendo ritu, in frequentissimo Professorum omnium, atque adeo Magistratuum, & splendidissimorum ciuium consessu, quo maiore theatro spectata sit eorum virtus, & eruditio, publicis impendiis promoueantur.

Ex quibus tres Απτὼς Πεγλύτας totidem (quos vulgò Baccalaureos, & Licentiatos appellamus) ordo Iurisconsultorum declarato, septimum verò doctrinæ insignibus exornato.

Vt autem ea probatio, & electio ab omni gratia, & ambitione remota sit, placere, eos demum hoc honore dignos iudicari, qui certo statutóque tempore, in publicis auditoriis assidui, non sine libris (contra quàm hactenus factitatum sit) professoribus ordinariis operam dederint, non leuem & perfunctoriam, vt antehac, sed plenam, iustam, atque inculpatam: quíque professores suos frequentius consulendo, ac disputatione lacessendo, ipsis diligentiam suam, studium, & industriam approbauerint.

Idem arbitrari Senatum (quod sine fraude cuiusquã edicti regij, alteriúsve constitutionis, aut amplissimæ Parisiensis Curiæ Senatusconsultorum fiat) primo gradui annos duos, tres annos alteri, quatuor verò tertio gradui sufficere, ita vt quadriennio omnes iam dictos gradus consequi liceat.

Et cùm tertius hic Doctoræ gradus summum sit honoris fastigium, ad quod non temere quenquam aspirare decet, ne obsolescant tantæ dignitatis insignia, placere nemini ad eum dignitatis gradum hac via ascensum patere, qui non aliquot publicis disputationibus (quas Repetitiones vocant) ingenij profectus, eruditionis specimen, & documentum non obscurum dederit. Quo in genere qui cæteris frequentius, subtilius, & diligentius sese exercuerit, suóque exemplo ad vtilissimum studiorum exercendorum genus alios inflammauerit, hunc ceu candidatorum omnium dignissimum eorundem Iurisconsultorum suffragiis renuntiari.

Et quo studiosa iuuentus pleniorem, atque vberiorem ciuium erga se benignitatem experiatur, illud quoque placere, ineunte proximo anno eos promoueri, quos tunc temporis ipsi professores ob causas iam memoratas, sua commendatione ac testimonio dignos iudicauerint. Datum Biturigibus Anno 1541.

FRAN.

FRANCISCI DVARENI
COMMENTARIVS IN CONSVETVDINES FEVDORVM.

Summis rerum & sententiarum, mutuísque testimonijs ad singula capita adiectis.

AVCTORE IOANNE HAVICHORSTIO MONAST.

Generoso Heroi ac Domino Theodoro Abronckhorst & Barthenborch, Baroni in Anholt & Baër, ac domino in Lathum, &c. Mecænati suo,

Ioannes Hauichorstius Monast. I. C. S. D.

MNIA *fatis in peius ruere, & retrò sublapsa referri* : inquit, Vergilius, insignis atque authoritate grauis Poeta: generose & illustriss. Heros. Idque cùm cæteris in rebus atque artibus: tum verò in doctrine legum, & ciuili scientie, quam Græci πολιτικὴν ... vocant, nimis, prò dolor, manifeste perspicitur. Tametsi enim hæc olim pro dignitate sua ... ..., vt scribit Atistotel. Q. Mutij Scæuolæ, & Saluij Iulieni ætate, verbis verborúmque formis pura, & via ac ratione explicata fuerit: tamen nescio quo fato paulatim à statu dignitetis suæ deiecta deturbatáque, & multis, & densis omnino tenebris est circunfusa. Nem quæ docto illo seculo Q. Mutius Scæuola, quod Saluius Iulianus, quæque elij vsu rerum, & disciplinarum doctrine eruditi homines, de publico priuatóque iure artificiose digesta, magno Reipub. bono generatim composuerant: ea cum suis collegis Tribonianus ingenti omnium hominum incommodo, temere dissecte distractáque, late dissipauit: artémque iuris ciuilis (si modo ars dici potest, in qua plus industriæ & laboris, quàm artis & doctrinæ epparet) magis difficilem & obscuram, quàm magnam atque vberiorem nobis reliquit: Adeo vt non mediocriter pertimescendum, ne hisce incommodis debilitata, ciuilis philosophia penitus concidisset: nisi à maximæ naturæ & perfectæ doctrinæ hominibus hoc nostro tandem æuo, nonnihil esset recreata: qui ad hãc illustrandam ornendámq. sua & ingenia & studie contulerunt. Verum enimuero illud mirum, quid sit, quod cum tot summi consulti iurĩs, hominésque literatissimi in vniuersa propemodum φιλανθρωπίᾳ πολιτικῇ integritati suę restituenda, operę plurimum studiíque consumpserint: hæc ciuilis iuris species quæ de beneficiis est & feudis, relicta ab omnibus ferè, ac deserta. Vilissime hæc ex omnibus? minimè: et personarũ, rerũ & factorũ, in quib. versatur, excellẽtias vtilitatisq. magnitudine, cũ cęteris philosophiæ ciuilia partib. non compatãda solùm, sed etiã ijs anteferẽda. Quæ igitur res illos auocauit, vt nõ idẽ in beneficiorũ feudorúmque iure adhuc præstiterint: quie reliquæ ciuilis sepientiæ partes, ordine ac dispositione rerum licet minus conuenientes, verbis tamen aptæ sunt, & sententiis congruæ. Veteres enim prudentes iuris, è quibus Pandectarum libri à Triboniano consuti, & verbia & verborum formis puros & elegantes fuisse, quis ignoret? Hæc quæ de sacris fundis extat veterum doctrina, neque disposite, neque pure & emendate cõfecta est: ita vt eã in certa genera digerere, generũ quasi quædam membre dispertiri, propriam cuiusque vim definitione declarare, latinitatem orationis, & purũ genus dicendi accommodare, non coiusuis esse videatur. Accedit illa quoque causa, quod res diffusas & dispersè dictas, in lucidum ordinem cogi quidem certe omnes æquo enimo patiuntur: at purũ sermonem paulatim renasci volunt, & barbarum sensim cadere: repente & subito commutari moleste ferunt: præsertim qui in compositis legibus, vt Luciliani Scæuolæ verbis vtar, non suo, sed vitio temporum assueti, artificiose lectissimarum vocum terminatione absolutis sententiis, non perinde delectantur. His de causis, credo ego serius omnino quidem generose Baro quàm vtilitatis magnitudo postulabet, aliquando tamen ad hoc genus donationis, quod feudum appellatur ornandum, præstantes doctrina viros accessisse. Inter quos Guilhelmũ Hannetonium, & Francisc. Duarenum minime postremas tenere existimo: vterque ingenij magnitudine fretus, & quod institutus liberaliter doctrina rerum optimarum, huic iuri lumen efferre conatus est: neque id infœliciter, mea quidẽ sententia. Ingeniosius enim & grauius de iure beneficiorum, quam veteres, vterq. perscripsit. Sed de Hanneto-

nio aliàs: ad Duarenum verò quod attinet, quamuis hunc de feudis Commentarium paulo ante mortem, rogatu quorundam Germanorum conſcripſerit: neque omni ratione perfecerit: tamen ordo & via docendi, quia in primis lucida: & quia oratio non contemnenda, ſanéque tolerabilis in eo cernitur: hiſce duabus ego cauſis adductus, iudicio illorum qui ciuilis ſapientiæ ſtudioſis Commentarium hunc edendum eſſe arbitrabantur, facilè acquieui: dedíque operam, vt tum collatione aliquot manu ſcriptorum exemplarium correctius: tum etiam ſummis rerum & ſententiarum, mutuiſque celebrium huius Iuriſconſultorum teſtimonijs auctus, in lucẽ prodiret: quo ſtudioſi vtraque re ad legendum inuitati, minimo labore ex hoc libro maximam vtilitatẽ perciperent. Tibi verò Theodore verè generoſo Baroni, librum hunc, & quod in eundem laboris impendi, mitto: non ſolum quod hanc feudorum doctrinam præclare intelligas, & maximè probes: qui honeſtè in bonis diſciplinis educatus iam pueritia: qui annis vndecim in Caroli V. ſummi Imperatoris Aula edoctus: qui in plurimis clientulorum vaſallorúmque tuorum Curijs verſatus, quàm ſit late patens doctrinæ huius iuris vtilitas non obſcure perſpicis: ſed etiam quod tanta in te ſit dignitas & amplitudo, vt beneficiorum feudorúmque leges & mores exiſtimatio atque auctoritas nominis tui, contra reprehenſores, & nunc, & in poſterum facilè tueri poſſit: qui auita generis claritate illuſtris, (ſiquidem origo tibi eſt ex familia Bronckhorſt & Barthéborch: quarum hanc à Batauorum, illam verò à Bohemorum regibus deductam eſſe æterna antiquitatis inſignia monumentáque teſtificantur) qui vera pietate, iuſtitia & animi fortitudine, ac reliquis virtutibus, patrem, maioréſque tuos imitaris: atque id agis, quod & genus & dignitatem & fortunas tuas decet: ideóque & nunc es in admiratione, & immortalem gloriam, & famam in omne æuum relicturus eſſe videris. Vale Mecœnas in primis obſeruande. Coloniæ Agrippinæ è Scholis artium, Anno reparatæ ſalutis 1563. Calendis Auguſti.

CAPITA HVIVS COMMENTARII IN CONSVETUDINES FEUDORUM.

Ius Feudorum à quibus conſcriptum: & quam habeat authoritatem. Caput i.
Quid ſit feudum. 2.
De origine feudorum. 3.
De diuiſione feudorum. 4.
De rebus, quæ poſſunt in feudum dari. 5.
De his qui in feudum dare, vel accipere poſſunt. 6.
Quibus modis feudum acquiritur: ac primum de inueſtitura. 7.
De longa poſſeſſione. 8.
De ſucceſſione feudi. 9.
De ſucceſſione fœminarum. 10.
De ſucceſſione maſculorum. 11.
De iure, quod habet vaſallus in feudum. 12.
De iure domini. 13.
De amiſſione feudi. 14.
De ingratitudine vaſalli in alium. 15.
De amiſſione feudi ſine vaſalli culpa. 16.
Amiſſum feudum, cui aperiatur. 17.
De actionibus feudi nomine competentibus: ac primum quæ dentur vaſallo. 18.
De actionibus domino, aliiſque perſonis competentibus: & interdictis poſſeſſorijs. 19.
De iudice competenti, in controuerſiis feudalibus. 20.
De forma exercendi iudicij. 21.

Ius feudorum à quibus conſcriptum: & quam habeat authoritatem,

Cap. I.

1 *Feudorum libri quales. Curtius in prologo tractatus feudorum. Zaſius initio Epitom. in vſus feudo. Connanus lib.1.c.10. Hannetonius lib.1.c.1. Iuris feudorum.*

2 *Quid his libris contineatur. Curtius & Connanus ibidem.*

3 *Num rectè conſuetudines appellentur. Curtius 1. part. q.1. Hannetonius lib.1.c.1.*

4 *Quis primò ius feudorum confecerit. Connanus d. c.1. lib.1. & Hannetonius lib.1.c.1.*

5 *Liber feudorum an ſit authenticus. Curtius 1.part.q.1. Zaſius initio Epitom. in vſus feudorum. Hannetonius d. lib.1.cap.1.*

VICTVS ergo precibus veſtris, aggrediar interpretationem beneficiorum, quæ feuda appellantur: in quo interpretationis ratione ſequemur methodum, qua vti ſolemus, in explicatione digeſtorum.

1 Eſt enim huius tractatus, & rerum, quæ in eo continentur, tanta perturbatio, vt non videam aliter explicari poſſe. Incipiendum eſt à vulgaribus nonnullis quæſtionibus. Nam initio huius tractatus quæri ſolet: quid contineat, quis ſit author, & quam authoritatem habeat?

2 In primis dicendum eſt, contineri mores & inſtituta Mediolanenſia, de beneficijs militaribus & feudis: Item contineri conſtitutiones quaſdam Imperatorum, vt Lotharij, Frederici, & aliorum: non ſunt igitur leges, quæ continentur in hoc volumine: vt oſtendit ipſe titulus, cum incipit, *Conſuetudines feudorum.*

3 Obijciat quis, non rectè conſuetudines, quæ ſunt deſcriptæ hoc libro, quia conſuetudo eſt ius non ſcriptum. l. de quibus. ff. de legibus. §. ſine ſcripto. Inſtit. de iure natural. gent. & ciuil. Reſpondeo, deſcriptas has

eſſe

esse à studioso quopiam: qui nullam habuit authoritatem legis condendæ. Quare non possunt dici leges. Nec ideo mutatum est nomen consuetudinis quòd à priuato sunt conscriptæ. Sed si authoritate publica essent cõscriptæ hæ consuetudines, rectè dicerentur leges: vt sunt mores receptæ Galliæ: qui sunt redacti in scripta authoritate principis: ideo rectè leges dici possunt.

4 Nunc videndũ est, quis sit author huius libri. Vulgo dicitur ab Oberto scriptus, & Gerardo quodã: quanquam est liber *ἀνώνυμος*. Huius Oberti nomen est in quibusdam capitibus huius tractatus: hinc creditur eũ totius huius libri authorem esse: sed nihil tamen reperio Oberti esse: multo minus Gerardi illius. Sanè animaduerti quædam ex scriptis huis Oberti esse sumpta, & huc translata: eiusmodi sunt capita, de quibus iam dixi. Sed hoc non arguit authorem esse hunc eius libri, nõ magis quàm Vlpianus Pandectarum: eo quod in eo libro quædam eius referuntur sententiæ. Est ergo rapsodia quædam, constituta ex varijs libris studiosorum, qui in foro hoc Mediolanensi versabantur. At inter omnes conuenit, priuatum hominem fuisse, qui hasce consuetudines sine vlla legis condendæ authoritate perscripserit.

5 Vnde quæritur de authoritate huius libri: & an eius authoritas sequenda sit in iudicijs, sicut aliorum librorum iuris ciuilis? Certum est ius moribus receptum, non minus seruandum esse, quàm ius scriptum. l. de quibus. ff. de legibus. Igitur an Mediolani seruari debeat, non est magna dubitatio: de alijs regnis maior est dubitandi causa. De Imperio quæri solet, sed receptum est, in orbe Romano seruandas has consuetudines: non minus quàm Mediolani. Quidam huius sententiæ confirmandæ causa, affirmant hunc librum à Frederico Imperatore confirmatum: de qua re non satis constat. Attamen dicitur in imperio tacite receptum esse & approbatum ab Imperatoribus & Principibus: & eam tacitam approbationem sufficere, eiúsque tacitam esse auctoritatem tanti, quasi expressa esset approbatus. Longo tempore, inquiunt, quod excedit hominum memoriam, publicè hic liber lectus est in Scholis Bononiæ, alijsque locis, sciente, & non contradicente Imperatore. Igitur tacita approbatione videri probatum. Nam cum palàm DD. hunc librum interpretati sint, tanquam ciuilis iuris partem, nullum Principem causari potuisse ignorantiã huius rei. Quod enim publice fit, eius causam nemo ignorare debet. l. sed etsi pupillus. §. præscribere. de inst. act. Tempus illud memoriam fugiens hominum ius facere dicitur. l. hoc iure. §. ductus. de aqua cotid. & æstiua. His rationibus omnes docti consentiunt, hunc librum auctoritatem legis habere in Imperio. In Gallia est maior dubitatio. Etenim falsum est, quod quidam dicunt, Galliam subesse Imperio: ergo & idem de Gallia dicendum. Contrarium enim est in canonibus. Igitur scribit Gallorum Rex in titulo suo, Dei gratia, &c. quasi nullius hominis, sed solius Dei gratia Rex sit. Quod in contrarium efferri solet ex gratia, l. *deprecatio*. ff. ad legem Rhodiam de iactu, ridiculum est, ac nugatorium: vbi ait Imperator se mundi dominum esse. Alijs videtur hic liber tacito consensu comprobatus: sicut in Imperio: & est quæstio facti, de qua non ausim quicquam facile definire. Quidam aiunt quod vbi consuetudo deficit, sequendum esse quod hoc libro traditur. Molinæus negat, ostendens id in iudicijs vim legis non habere in Delphinatu. Sed sequendos esse mores cuiusque ciuitatis. Scio magni ponderis esse in iudicijs, etsi non ausim affirmare, an habeat auctoritatem legis. Neque tamen ea rés debet nos Gallos à lectione huius libri deterrere: sine quo ne mores quidem patriæ rectè intelligi poterunt.

Quid sit feudum.

Cap. II.

1 *Quid sit feudũ. Franciscbinus Curtius 1 part. tractatus feudorum, quæst. 6. Ardizon in Summa seu Epitome de vsib. feud. c. 3. Zazius in 1. part. Epito. in vsus feudo. Hannetonius lib. 1. Iuris feu. c. 2.*

2 *Funtionis explicatio verbatim confecta. Curtius d. 1. part. q. 6. Ardizon d. c. 3. de vsibus feud. Hannetonius c. 2. lib. 1.*

3 *Feudum vnde nomen habeat. Curtius in 1. part. eiusdẽ tractatus feudorum, q. 7. Ardizon. c. 4. Zazius in 1. part. Epito. Hannetonius cap. 2. lib. 1. Connanus cap. 9. lib. 2.*

4 *Fidelitas an sit de substantia feudi. Curtius d. 1. part. q. 7. & q. 8. Zazius in d. 1. parte.*

5 *Discrimen feudi & emphyteuseos. De hoc præter Curtium in 1. part. quæst. 5. perquam discrtè Gulielmus Hannetonius lib. 1. iuris feudorum. c. 2.*

6 *Feudũ qualis contractus sit. Curtius 1. part. q. 9. Zazius in Epitome sua, part. 1. Hannetonius lib. 1. c. 2.*

7 *An contractus feudi pacto conuento mutabilis. Curtius admodum scite in 1. part. tractat. feud. q. 6. Hannetonius. c. 2. lib. 1.*

8 *Quænam propria, seu naturalia huius contractus. Curtius d. q. 6. part. 1. & Hannetonius lib. 1. c. 2.*

9 *Quæ sint feudi substantialia. Curtius d. q. 6. sub finem. Hannetonius libro & capite iam citatis.*

NVnc videndum quid sit feudum, & quale beneficium.

1 Est itaque beneficium seu feudum; res immobilis, quæ fidei, vel obsequij gratia certo modo fruenda alicui conceditur. Hæc definitio fundamentum est totius disputationis. Dico *Rem mobilem*, feudum pro re accipimus: quamuis interdum pro ipso contractu accipiatur, frequentius tamen pro re ipsa accipi videas quemadmodum in pignore: quod interdum pro re pignorata accipitur. l. 1. de pignor. act. Interdum pro contractu ipso. tit. quibus modis pig. soluitur.

2 *Immobilis*. Quia res mobilis in feudum non datur: nec habent mobilia feudum, vt diximus in Emphyteusi, cum in hoc differre diximus à locatione. Feudũ magnam habet affinitatem cum emphyteusi: vt pòst fusius dicemus. Et hoc est quod dicitur, feudum non posse, nisi in rebus soli, consistere. Distinguenda sunt ea ex quibus substantia feudi consistit: & ea ex quibus natura. Quædam sunt substantialia, vt sit nimirum res immobilis, sicut in vẽditione pretium. l. pacta. 72. ff. de contrahen. emp. Sequitur, *Certo modo fruenda*. Hæc explicantur libro 2. c. 24. Non enim dicimus dominium transferri in beneficiarium: sed tantum datur ei fundus fruendus: sicut dicitur de emphyteusi. Sed Obertus ostendit in hoc cap. vsumfructum in accipientem transire non tantum: sed ad ipsius etiam heredes: ex quo intelligimus vsumfructum hic non esse, qui morte finitur: sed quasi dominium transferri in beneficiarium intelligitur: ita vt vtilis ei actio cõpetat, sicut emphiteutæ. Tempore Hortensij nondum fuerat distinctio vtilis & directi dominij (vt ego puto,) Igitur simpliciter hic vtitur voce dominij. Sed idem est: ius enim proximum dominio transfertur in beneficiarium: vnde ei vtilis in rem actio datur. Obertus vtitur verbo, fruendi: quia aliud non habet, non quod verus sit vsusfructus. Vnde in definitione additur, *Certo modo fruenda*, non simpliciter fruẽda, ne videatur vsusfruct. Obertus addidit, *in perpetuum*, quod sustuli ex definitione mea: quia plerunque accidit, vt detur feudum ad tempus. li. 1. titul. 2. de feudo Guardiæ & Castaldiæ. Et quamuis Obertus voluerit describere, quod frequẽtius est in feudis tamen ego censeo definiendum, vt omni tam tem-

potario, quàm recto feudo conueniat definitio. *Pro fide & obsequio*, id est, vt fidem & obsequium præstet beneficiarius domino. Obertus etiam hic exprimit exigi beneficium personale vt vocant, & obsequium. Sed in quo maxime consistit obsequium feudi? An ne vt fides debeatur potius, quàm obsequium, vel seruitium? lib. 2. tit. 6. de forma fidelitatis. Cætera enim magis ad naturam, quàm substantiam feudi pertinent, vt postea dicam. Auxilium enim personale, & obsequium, speciem seruitutis habēt: etsi seruitutes non sint: fides itaque maxime est necessaria.

3 Feudum, à fidelitate dictum est, lib. 2. tit. 3. Videtur quibusdam fidelitas non necessaria ad substantiam feudi: nisi pacto sit ecquisita, vt hic. Pacta verò substantias mutare nequeunt: ergo fides non videtur ex substantia feudi. At hoc sic est intelligendum: Pacto potest conuenire, ne exigatur iusiurandū fidei præstandæ gratia: sed vt fides non præstetur, conueniri nullo modo potest. Dicitur enim fidelis, à fealis: & Princeps omnes subiectos sibi feales, id est, fideles vocat ab hac fide, quæ domino debetur.

4 In hoc igitur maximè versatur substantie feudi. Hinc quoque beneficium dicitur: quia videtur omnino gratuitum: Cum non exigatur pensio, seu merx: quod si mera liberalitate domini fidei causa detur, obsequiū, veluti pro remuneratione, præstatur: ad quam natura obligatus est is, qui beneficium accepit. l. sed etsi. §. consuluit. ff. de pet. hæred. Eadem ratione dicti sunt Ecclesiastici redditus, beneficia: quia gratis conceduntur, vt alias docuimus, lib. 2. de beneficijs: sicut prædia militaria, quæ conceduntur & dantur militibus. Hinc colligi potest id, de quo dubitari solet: an Episcopi, qui fidelitatem debent Papæ, si iureiurando obstringantur Papæ, eo nomine sint Vasalli? Quidam putant eos esse Vasallos, à definitione: quia se fidelitatem ei præstituros iurauerunt. Veruntamen hoc non conuenit nostræ definitioni: in qua dicitur beneficium, seu feudum cōcedi pro fide, & obsequio: non quod quoties fides exigitur, sit beneficium: sed quod prædium illud datur pro ea fide: quod non conuenit beneficio Ecclesiastico. Dantur quidem eis redditus, & fidem præstare debent, sed non debentur ijs pro fide: sed pro ministerio Ecclesiastico.

5 Vnde apparet emphyteusim à feudo differre. Emphyteusis datur pro pensione & vectigali. toto tit. ff. si ager vectigalis petetur. At prædia, quæ dentur fruenda, vt inde soluantur stipendia, non possunt dici beneficia: quia non dantur pro fide & obsequio. Itaque quæritur, quid si pecunia detur, vtrum feudū erit, an beneficiū? vel si is, qui rem accepit ab aliquo, ei feudum obliget ad annuum reditum, vel pecuniam (vt fit interdum) an feudum sit? Videtur nō esse, ex his quæ diximus. Addendum quod alibi lib. 1. tit. 27. c. 1. videtur significari, feudum debere esse gratuitum: at si pecuniæ interuenerit, feudū nō esse. Sed multa huic sententiæ aduersantur capita, li. 1. tit. 2. & tit. 15. lib. 2. Itē 24. tit. 1. lib. & seq. vbi dicitur, *Vel nisi emerit feudum*. Ex quib. locis aperte apparet, pecuniam interuenire posse, saluo feudo. Igitur non puto gratuitum, ad substantiam feudi pertinere: nec interueniente pecunia substantiam eius corrumpi. Pacta conuenta ea mutari possunt: quæ sunt de natura contractus: modo ad substantiam nō pertineāt. Nihilominus debetur fides & obsequium, etiam si pecunia interuenit, tanquam merces: nec minus dicetur feudum, licet accedant & aliqui reditus. Quod dicitur lib. 1. tit. 27. nihil nos mouere debet: Loquitur enim de pecunia mutua, non de quolibet pretio. *Sub prætextu pecuniæ*, id est, pecuniæ creditæ: de qua prius locutus fuerat. Lex cōmissoria est prohibita in pignorib. l. fin. C. de pact. pignor. Feudum non sub prætextu pecuniæ, scilicet mutuæ, sed emore domini acquirendum est. Quare si pecunia interuenerit, manebit quidem feudum: sed si ob pecuniam receptam feudum tibi pignori dedero lege commissoria: vt nisi ad tempus soluam, fundus tibi cedat in feudum: non valebit pactio eadem ratione, qua in pignoribus est prohibita.

6 Hæc feudi definitio obseruanda est, quoties dubitatur, an contractus innominatus sit feudum, vel alius contractus: sæpe enim proposito instrumento de contractu conscripto dubitatur, qualis sit cōtractus, an vēditio, locatio, an innominatus contractus, an feudum. Nec sine causa de eo quæritur: quia hic contractus naturam singularem habet: vt quod hic de fidelitate dicitur, quàm Vasallus domino debet: quod in feudo singulare est, sic etiam, quòd dicitur, feudum absque consensu domini alienari non posse: quæque de diuisione, successione, inuestituráque referūtur, huius contractus propria sunt. Obseruandum est igitur, quis sit contractus: ad quā rem dignoscendam vtilis est definitio.

7 Sed quid si pacto aliquid fuerit immutatum, dixerit aliquis? Pacto solet sæpe natura contractus mutari: si ergo de successione quicquam fuerit mutatum, vel de amissione feudi, an nihilominus sit feudum? Notāda est supradicta distinctio ex l. pacta. fide contrahēn. empt. Cum pactum initur contra naturam contractus, nihilominus manet cōtractus: nisi de eo pactum fuerit factū, quod ad substantiā cōtractus pertinet: Vt si cōuenerit, ne vēditor de euictione teneatur, nihilomin' tenet venditio: et si conueneris de pretio, hic mutatur contractus: quia pretium ad substantiam venditionis pertinet. d. l. pacta. Eodem modo si in contractu conuenit, ne res sit immobilis, vel ne fidelitas præstetur (quę duo semper necessaria sunt: licet obsequium non semper exigatur, tanquam substantiam attingēs, sine qua feudum esse non potest) pactum non valebit.

8 Percurramus nunc ea, quæ propria huius contractus sunt, & ostendamus, quid pacto hic mutari poterit, quid non. In primis, cùm res traditur in feudū, quasi dominium transit in vasallum, verum dominium retinet is, qui rem cōcedit fruendam. lib. 2. tit. 8. de inuest. de re aliena facta. Beneficiarius rem beneficiariam potest quasi vindicare, quia habet vtile dominium. Simile dixi de Emphyteuta & superficiario. lib. 1. ff. si ager vectigalis pet. & lib. 1. §. quod autem. ff. de superficieb. Hoc igitur proprium est huius contractus, nisi aliud conuenerit: tunc enim dubium non est, quin conuenta seruanda sint: Vt si conuenerit, vt transferatur plena proprietas, retenta tantum fide, & salua fidelitate: hoc pactum seruandū est: & nihilominus est feudum, quia sine dominio potest consistere: sine fidelitate nō item. Idem dicendum est, si conueniat, vt vasallus vsumfructum tantum habeat, non dominium, vel quasi. Exemplum hoc de dominio, & species illa, quam recito, hic inter omnes DD. aliquando est agitata. Ideo dixi in definitione, *Cùm res certo modo fruendo conceditur*. Sæpe transfertur quasi dominium in vasallum, vt in rerum verborúmque expositione dixi, verum dominium retinetur ab eo, qui concedit rem in feudum. Obertus describit certum feudum, secundum id, quod plerumque accidit. Proprium quoque huius contractus est, sacramentum fidelitatis: cum fidelitatis nomine iusiurandum exigitur solenniter à vasallo. Potest tamen conuenire, ne fidelitatis iuramentum vasallus præstet, nullóque iureiurando astringatur ad illam fidelitatem, lib. 2. tit. 3. Fides quidem est de substantia, sed non iusiurandum. Tertium proprium est, quod vasallus amittat feudum, nisi fidem præstiterit, & alijs quibusdam de causis, de quibus infra lib. 2. tit. 27. Seniores vocant *seigneurs*, honoris causa. Et sunt qui putant, etiamsi pacto conuenit, ne ob has causas feudū amittatur, non

tur, non tamen valere, quia homines inuitarentur huiusmodi pacto ad dolum. l. illud conuenire. de pactis dotalibus. ff. Sed mihi non probatur, nam etsi non amittat feudum, alia tamen ratione potest puniri.

Quartum est, quod feudum sine consensu domini non alienatur hoc iure Longobardico. lib. 1. cap. 13. de alienatione feudi, quod si conuenerit in inuestitura, vt liceat vendere sine consensu domini, certe hoc seruandum erit, quia ad substantiam contractus hoc non pertinet, & hoc moribus nostris seruatur sine pacto, quæ res argumento est, pactum hoc non esse contra bonos mores.

Quintum, vasallus debet intra annum inuestituram petere lib. 1. tit. 22. quo tempore miles inuestituram petere debet. Sed tamen conueniri potest, ne cogatur intra annum inuestituram petere, Nam etsi sit de natura contractus, tamen aliter conuenire potest.

Sextum, quod fœminæ non succedant in feudis: Etiamsi in cæteris reb. succedant, hoc tamen iure singulari in feudis repelluntur. lib. 1. tit. 8. de success. feud. §. filia. nisi aliud conuenerit. In inuestitura enim hoc solet aliquando exprimi, vt succedant non tantum masculi, sed & fœminæ, & nihilominus feodum suam retinet naturam.

Septimum, quod obsequium incertum debet domino vasallus, id est, quod dominus ei imperaturus erit. lib. 2. tit. 23. in quibus caussis feudum amittatur. Natura huius contractus est, vt non ad certum seruitium obligetur cliens, sed cum officium eius personale, quę commode & honeste poterit, præstabit. Neque hæc in vniuersum definiri possunt, quia certum non est officium, quod vasallus debet. Sed tamen cum domino pacisci poterit, vt tantum ad certam seruitutem teneatur, & humaniora pacta seruabuntur. lib. 2. tit. 51. in fine. Hæc est opinio Gerardi & Oberti, qui authores creduntur huius contractus. Imo poterit excipere vasallus omne obsequium, præter fidem, vt cum datur alicui arx in feudum (quam custodiam guardiam vocant lib. 2. tit. 10. quis dicatur Dux, Marchio, Comes, Capitaneus vel Valuasor) hic exprimitur certum genus officij, quod præstari debet, Castaldum vocát procuratorem rerum domesticarum, voce Longobardica, à Casa, quæ est domus & alda formula. Simile est, quod dicitur vasallum teneri officium præstare, cum fuerit requisitus à domino. lib. 2. ti. 2. §. adhoc quandocunque. Nam ei offerre seruitium cogitur, sed tamen ei denuntiare debet dominus. Hoc proprium est feudo. Sed si conueniat, ne vasallus domino seruitium offerat, seruandum est tale pactum. Multa sunt alia singularia, de quibus suo loco dicemus. Hæc tantum diximus, vt videremus, si quid contra naturam feudi conuenerit, seruandum esse, & in aliis retineri naturam feudi: sin quid conuenerit contra substantiam feudi, non seruandum. lib. 2. tit. 48. de feudo non habente propriam naturam feudi. In cæteris retinetur natura feudi. Quare semper inuestitura inspicienda est, id est, instrumentum inuestituræ, an & quid conuenerit inter dominum & vasallum. Et hoc axioma inuenitur in multis locis, & confirmatur lib. 2. tit. 2. quid sit inuestitura. §. præterea. Item lib. 2. tit. 18. de duobus fratribus à Capitaneo inuestitis. In scriptis, dicunt DD. semper videndum quid scriptura inuestituræ contineat, vt seruetur quod conuenerit, si nihil cōuenerit, spectandum erit quæ sint propria feudi, vt ea seruentur. Recta feuda vocant, in quibus nihil mutatum est. Conditionata, in quibus quid de natura feudi mutatum est. Hinc ergo potestis intelligere quid feudum sit, & quomodo iudicari possit, an initus sit contractus feudi, an non. 9. Tum ex substantia esse hæc duo, vt sit res immobilis, & fides præstetur.

De origine feudorum.

Cap. III.

1 *An à clientelis Romanorum, suam primam originem ius feudorum habeat. Budæus in l. Herennius. ff. de euict. Zasius in l. 2. ff. de orig. iuris. & cap. sen par. prima Epitom. in vsus feud. Hannotomus cap. 2. lib. 1. Iuris feud.*

2 *Feuda nostra an ex veterum militiis ducta, atque iis similia sint. Haloander ad Nouellas D. Iustiniani. Viglius in Institutionibus ad Rubricam de testamentis.*

3 *Num feuda à limitrophis Romanorum fundis, & extremis Imperij agris deriuata: Lælius Taurellus in libello de militiis ex casu. Zasius lib. 1. de republic. Romana. cap. 2.*

4 *An leges & iura feudorum à Longobardis primum omnium nata, ad alios inde populos venerint. Aluarotus, & communiter DD. in cap. vnico. de content. inter dom. & vasall.*

5 *Non desunt, qui morem feudorum à primis Gallis deductum censent: in qua sententia Francis. Connanus lib. 2. Commentariorum iuris ciuilis c. 9.*

1 PRoximus locus est de origine feudorum. Dubitatur an ex iure Romanorum ortum habeat hoc ius: & sunt qui putant oriri ex iure Romanorum, & referunt Clientelas Romanorum, quarū meminit Dionysius Halicarnasseus. Magna sunt inter patronum & clientem, vt inter patronum & libertum, vincula, non dissimilis multum ea coniunctio, quæ est inter dominum & vasallum Huius clientelę frequens mentio est apud iuris auctores. l. 3. ff. de vsu & habitat. l. si verò plures. ff. de his, qui deiecerunt, vel effuderunt. l. non dubito. ff. de captiuis. l. 3. C de nouat. l. qui penum. ff. de penu legata. l. si libertus. ff. de furt. Cum ostendunt fœderatos populi Romani, quamuis eius maiestatem nō obseruent, liberos tamen manere, dicique clientes. Cæterum ego puto hæc similia magis esse, quàm eadē, vt diximus de locatione & emphyteusi. Dissimilitudo hic maxime reperitur, quod feudum nullum est tale, quale hic describimos. Nam prædium hic datur, quod non fit in veteri iure clientulorum. Magna quidem necessitate obstringantur patronus & cliens, item patronus & libertus, sed iis non debentur prædia, quod proprie ad substantiam feudi pertinet, Si quis tamen hoc ius velit Clientelam vocare, non vehementer repugnabo. lib. 1. tit. 13. de alienatione feudi. Modo intelligamus hæc valde dissimilia esse. Constantinus lib. 1. prædia, quæ dantur fruenda, vocat στρατιωτικὰ κτήματα, & στρατιωτικοὺς τόπους: quem locum adduxi in Commentariis de beneficiis. lib. 2. cap. 3. Ideo non ineptè beneficia militaria vocari possunt, licet etiam aliis dari possint, quàm militibus. Ob hanc similitudinem receptum video argumentum à liberto ad vasallum, ab omnibus DD. feudistis.

2 Alij referunt ad militias, inter quos Haloāder, qui putauit militias, quarum mentio est in iure Romano, feuda esse. Sed feudum à militia, quæ in commercio hominis versatur, multum distat, quia nulla est talis coniunctio hic, qualem requirimus inter dominum & vasallum. Item militaria officia quædam olim erant, quæ vendebantur. l. omnimodo. C. de inoffi. test. sicut apud nos: quod deest in clientela, hic inuenitur, nempe prædium, vel res quæ pro immobili debet haberi, sed alterum quod est clientelis, hic non reperitur. Ex quo apparet feudum non esse militias, quarum meminit ius Romanorum.

3 Alij referunt ad fundos limitaneos, quorū meminerunt antiqui. C. de fundis limitrophis. lib. 11. titul. 59.

Cùm referunt quinam fuerint illi fundi, qui militibus donabaotur. Si enim duces nouerant agrum in limitibus, seu finibus hostium, vel prædia capta ab hostibus, solebant ea militibus asscribere, vt ita eorum essent perpetua, si hæredes eorum essent milites. Et addit Lampridius dixisse Augustum, fore, vt hac ratione essent attentius iura sua defensuti. Hoc genus concessionis imaginem habet feudi, sed fidelitatis & obsequij nulla mentio reperitur io illis locis. Atqui habere prædia, vt feuda sint, oportet ea concedi pro fide & obsequio.

4 Probabilius est ergo, potius ex iure Longobardorum ortum habere, non ex iure Romano. Verisimile est, & paolo ante Caroli Magni tempora originem duxisse ex Longobardorum iure, qui à Carolo Magno deuicti sunt. Sed tamen apud Cæsarem in Commentariorum lib. 6. & 7. colligi videtur vetustom fuisse morem in Galliis, celebréque clientum nomen. Ait enim, quo quisque amplior esset, eo plores clientes habet. More Gallorom, inquit, nefas est deserere clientes dominos suos, etiam in extremis malorum. Vides morem illum affinitatem habere cum his quæ diximus, sed eo ex loco Cæsaris, non apparet satis an prædia habuerint illi clientes. Semper igitur interuenire debet & fides, & res immobilis, quæ pro fide concedatur.

De diuisione feudorum.

Cap. IV.

1 *Quid sit feudum rectum, quid non rectum. Francischi. Curt. quæst. 8. prima partis tract. feudo. Zazius cap. 2. Epit. in vsus feudo. Hannetonius lib. 4. iuris feud. cap 3.*

2 *Ligium feudum quid sit. Francisc. Curtius d. q. 8. part. 1. Hannetonius lib. 1 sub capite, quomodo feudum constituatur: vbi quid ligium & non ligium iuramentum sit, interpretatur.*

3 *Ligy feudi nomen vnde ducatur. Curtius d. parte 1. quæst. 8.*

4 *Rectène feudum ligium duorum dominorum intuitu constituatur Curt. d. qu. 8. 1. partis. Hannetonius d. lib. 1. iuris feu.*

5 *Feudum ligium cui potius, rei an personæ cohæreat?*

6 *Homo ligius quis dicatur. Curtius d. quæst. 8. prima part. Hannetonius. lib. 1. sub cap. quomodo feud. constituatur.*

7 *Quid sit regale, & non regale beneficium. Curt. in 1. par. tract. feud. quæst. 8. Zazius cap. 5. Epitom. in vsus feud.*

8 *Quis feudum nobile, itémque ignobile quid sit. Bal. atque Iason in decima diuisione. Aluarotus in diuisione 2. Curtius in 41. causa, ob quam feud. amit. q. 30. vocat maius feudum. & cui dignitas est annexa. Zazius ca. 2. Epit. in vsus feudor.*

9 *An feudum nobile possessorem suum nobilitet. Hortens. lib. 2. feudorum ca. 10. Zazius ca. 2. Epit. in vsus feudo. Hannetonius c. 5. lib. 1.*

10 *Quid feudum nouum, quid antiquum, & paternum quid sit. Curtius in prima part. q. 8. Zazius ca. 3. Epitom. Hannetonius ca. 3. lib. 1.*

11 *An vulgaris distinctio antiqui & paterni feudi: quæ est apud Bal. 11. lib. 2. §. hoc quoque. & Zazium in 2. parte subsistat? Curtius qu. 8. prima partis. Hannetonius ca. 3. lib. 1.*

12 *Beneficium paternum descendentium causa repudiatum, an noui beneficij naturam assumat. Curt. in secunda parte. De feudo laicorum. Hannetonius lib. 1. cap. 3.*

13 *An feudum nouum hoc ipso antiquum efficiatur, quod veteris & antiqui feudi iure detur? κατ' ἀνδιάζειν.*

POst defioitionem feudi vulgo tractatur quædam diuisio feudorum quæ sumitur vel ab effectu feudi, vel ab aliqua causa efficiente, vel formali, de quibus omnibus io aliis locis dicemus. Igitur non est necessaria harum diuisionum accurata explicatio, sed ab aliorum more recedens, præcipuas breuiter perstringam. Primo diuiditur io feudum rectum, & non rectum, siue, vt loquuntur, conditionale.

1 Rectum est, quod retinet perpetuam naturam & propriam feudi, cum nec conuentio nec lex vel pactio vlla est expressa, per quam sit mutata natura propria. Sic intelligo, quæ alibi dicuntur lib. 2. titu. 48. de feudo noo habente propriam naturam feudi. Exemplum vnum est in d. titu. 48. Si in inuestitura sit expressum, vt ipse & hæredes eius habeant, is cùm vendiderit, non dicitur rectum feudum, sed conditionatum. Conditionatum quacunque conditione vocant: licet plerunque aliter accipiatur conditio. Secunda diuisio, feudum est aliud ligium, aliud non ligium. Ligij feudi mirum est in hoc tractatu nullam fieri mentionem, cùm etiam idiotis notum sit, & Clementina mentionem eius faciat, cum ait Pontifex Regem Siciliæ suum hominem ligium fuisse.

2 Quid sit homo ligius quæritur, & quid feudum ligium, docet glossa in d. cap. & Specul. in tit. de feudis. Estque videlicet, cùm quis fidelitate alterius astringitur, nullius fidelitate excepta. Si quis enim iurat fidelitatem alicui, excepto alio, feudum hoc simplex est, non ligium.

3 Ligium dictum volunt, quod arctios liget, & obstringat vasallum, cùm nullus alius excipitur ex iure fidelitatis. Hinc vulgo dicitur, feudum ligium nullum esse, nisi quod recognoscitur ab Imperatore, & Rege, qui non habent superiorem. Nam in omni alio feudo Imperator sempar debet excipi, neque quispiam Comiti, aut Marchioni fidelitatem promittere potest, nullo excepto. lib. 2. titul. 55. in fine. Ergo nullum potest esse feudum ligium, nisi quod ab Imperatore accipitur, nam quod ab inferiore accipitur, semper habet exceptionem.

4 Ligium feudum duorum dominorum respectu esse nequit, vt nec talium feudorum duorum vasallus esse potest. Simplex vasallus quin possit esse duorum dominorum, nulla dubitatio est, debérque vnicuique obsequium præstare. Sed homo ligius non potest esse duorum: pugnantia enim sunt, hominem ligium esse duorum, cum in feudo ligio nullus excipiatur. Idcirco feudum ligium oemo habet, nisi à Rege & Imperatore, qui superiorem oon agnoscunt. Quod diximus vasallum esse posse duorum feudorum, & vnicuique cogi seruire, intellige vtrique, aut saltem antiquiori, si vtrique nō potest. Nam excipitur, vt Imperator sit etiam antiquior dominus. lib. 2, tit. 28. ad finem.

5 De hoc feudo vnum notandum, quod ab omnibus traditur, feudum hoc inhærere personæ magis, quàm rei, cùm simplex feudum magis sit seruitus rei, quàm personæ. Persona quidē in simplici feudo obligatur, sed propter rem. Quapropter intelligitur vasallus iurare fidem domino, quamdiu possidet rem feudalem. Cùm autem dominus feudum ei abstulit, nullum ei amplius obsequioni præstare cogitur. lib. 2. tit. 38. nec tamen propter reliqoias pristinæ fidei, debet dominum offendere: quamuis à præstando obsequio liberetur. Nam hoc accidit quod rei cohæreat: quare amplius ad obsequia compellendus non est, argumento l. cùm fructuarius, 64. ff. de vsufr. reuera enim tenetur propter rem. Hęc est oatura simplicis feudi, sed alia est oatura ligij.

6 Homo ligius arctius ligatur, propter personam suam Principi, atque eo ipso omnia sua obligat nemi-

oe prior-

ne prorsus excepto. Tertia diuisio feudi est. Feudum aliud est regale, aliud non regale. Quorum mentio fit frequens in tractatu, lib. 1.tit.14.& lib.2.tit.34. de lege Conradi.

7 Beneficium regale est, vt satis apparet ex dicto tit. 34. de quo quis à Rege inuestitus est. Sed vt regale sit, duo requiruntur. Primum à principe inuestiri oportet non cognoscente superiorem. Secundo oportet esse dignitatem maiorem, veluti Marchiam, Ducatum, vel Comitatum. lib.1.tit.10. Inde fit, vt si quis fuerit inuestitus à principe de prædio, quod nullam habet dignitatem, aut non sit concessum cum potestate aliqua, vel Imperio, non dicatur regale feudum, vt omnes feudistæ affirmant. Exempli gratia, Potest quis inuestiri de vno manso, qui nullam dignitatem habet. lib. 1. titu.4.§.si quis de manso. Mansus significat agrum, quem par boum quotidie arare potest. cap. 1. de censibus. Hæc constitutio vna est ex capitibus Caroli Magni ex concilio VVormaciensi, refertúrque inter capitularia Caroli Magni. Statuit enim, vt vnus mansus integer maneat ecclesiæ, si quid remaneat, id præstatur senioribus. Eadem est formula loquendi in capitulo Caroli Magni, quę est in hoc tractatu, quia fere eodem tempore sunt scriptæ.

8 Quarta diuisio, Feudum aliud est nobile, aliud ignobile. Nobile est, quod dignitatem aliquam habet, & possessorem suum nobilitat, vel nobilem esse arguit. Sumitur hęc distinctio ex lib.2.tit.10. Nec dubium est feuda maiorum dignitatum nobilia esse, vt Marchia, Comitatus, quarum inuestitura possessores nobilitantur. Princeps enim, qui tantam dignitatem in eos confert, creditur eos nobilitare. De cæteris feudis, an nobilitēt dubitatur, vt sūt quæ nō à principe, sed à valuasorib. aut capitaneis plebeis dantur. Vnde hic locus ostendit, vasallos quosdam plebeios esse. Ego intelligo vasallos, qui feuda, nulla dignitate adiuncta, accipiunt, nobiles non esse, nec feoda ipsa signere nobilitatem. Feudistæ omnes asserunt feudum, quod dignitatem habet nobilitare: quod non puto verum, quia feudum non nobilitat, nisi accipiatur à principe. Quomodo igitur potest Baro, vel Comes in dādo feudum nobilem efficere, cum nobilitare non ipsius, sed solius principis sit? Vacatio muneris in alium transferri non potest, nisi qui ius eius à principe accepit. Cod. de his qui à principe ius accep. Nobiles vacationem habent munerum, quam à principe impetrarunt. Solius ergo principis est nobiles facere. Verum intelligimus nobilitari possessorem feudi, quis dignitatem habet, si id à principe acceperit. Vt si quis sit factus Baro, vel Comes à principe, vel ab eo, qui ius nobilitandi habet, Qui tamen habent feudum antiquitus, facile creduntur nobiles, nisi contrarium appareat, quod indicant hæc verba, *Cæteri verò, qui ab antiquis temporibus bene, &c.* Accidit verò maximè, vt qui cūm dignitate feudum ab antiquo possidēt, nobiles existimentur iis in locis, vbi vectigalia & tributa non exiguntur. Sed apud nos facile dignoscuntur nobiles ab aliis, propter continuas & nunquam intermissas tributorum exactiones. Quinta diuisio: feudum aliud est nouum, aliud paternum, aliud antiquum.

9 Nouum feudum est, cūm quis omnium primo inuestitur à principe, neque à parentibus descendit. Paternum vocatur quod non tam à principe, quàm ab auo, proauo, &c. ad nos deuoluitur. Parens enim hic dicitur, communis parens nostræ nationis. lib.2.tit.11. & tit.50. Sed si hoc verum est, quomodo distinguemus feudum paternum ab antiquo? Vulgo ita distinguunt, Paternum esse, quod quis à superioribus & ascendentibus acquisiuit, vsq; ad quartum gradum: Antiquum, quod ex vlterioribus acquisitum est. Ego puto aliter hæc discernenda esse: Paternum dici, quod ex superioribus quis acquisiuit. Licet hoc etiam interdum antiquum dicatur, non tamen omne paternum dicitur antiquum, sed distinguitur inter antiquum, & quod simpliciter paternum est. Hoc autem tempus, quod definitum non est certo iure, videtur relinqui debere arbitrio iudicis. Exempli gratia, si quis nouam inuestituram probare velit, aliter eam non potest probare, nisi per vasallos Curiæ. Quod dicitur, *Pares extranei non admittuntur*, si quis probare velit causam acquisitam fuisse à parente. Contra verò in veteris beneficij probatione, admittuntur, etiam extranei, cùm tempus adeo longum est, vt non possint commode reperiri, qui eius rei memoriam habeant. Tunc enim relinquitur arbitrio iudicis, vt iudicet feudum antiquum esse. Sic accipiendum est, quod de inueterata consuetudine dicitur. l. de quibus. ff. de legibus. Cum dicunt eam esse decem annorum, quod stultum est, ideo relinquitur arbitrio iudicis, quia definitum non est. Et sic mihi videtur accipienda vulgaris distinctio noui, antiqui, & paterni feudi. Feudum nouum à paterno discernitur in plerisque locis, vt lib.2.tit.3. Vnum hic addendum est, si pater, vel quis ex ascendentibus acquisierit feudum, & repudiauerit in gratiam descendentium: non igitur putandum id nouum esse feudum, sed paternum manere. libro 2. titul.14. Si vasallus decrepitæ ætatis rogat principem, vt filios inuestiat de feudo, quod ipse hac mente refutauit, non videbitur nouum feudum, quod pater refutauit, nec illud successione ad filios peruenire potuit. Tractatur quæstio à feudistis DD. an feudum nouum sit, an antiquum in hac specie, si quis sit inuestitus in feudo, quod nemo ex ascendentibus habuit, sed instrumento inuestituræ scriptum sit, vt possideat id vasallus ea more & consuetudine paterna, hic traditur feudum paternum ei iure antiquo & paterno possidendum. Quæstio hæc est magni momenti propter successionem in feudo paterno, in quo succedunt fratres agnati, vt dixi, in nouo feudo frater fratri non succedit, In antiquo etiam collaterales admittuntur. Variæ sunt opiniones, at receptior est eorum sententia, qui dicunt habendum esse pro feudo antiquo, quamuis reuera sit nouum. Sed hęc disputatio alterius est loci.

De rebus, quæ possunt in feudum dari.

Cap. V.

1 *Quæ res in feudum dentur. Ardizon. cap.24.27.& seq. aliquot. Curt.q.6.prima part. Hannetonius lib.1. cap. 4. Et quid sit res aliena? Zasius ca.6. Epitom. in vsus feud. num.18.*

2 *Quid sit feudum de camera, & canena. Ardizon. c.24. Zasius ibidem. Hannetonius lib.4.c.3.*

3 *Vasallus an feudum suum alteri in feudum recte concedat. Ardizon c.15. Franceschi. Curtius in quarta parte. causa 41. & vltima ex qua feudum amittitur. Hannetonius lib.3.cap.4.*

4 *An res Ecclesiæ non spiritualis in feudum dari permitti queat, Curtius in 2. parte tractatus feudorum, qu.1. Zasius d. c.4. Epit. in vsus feudorum. q.4. Hannetonius c.4. lib.1. sub finem.*

5 *Nunquid in hac specie concessionis, solennitas & ceremonia necessaria adhibeatur, & copiosè & doctè Curtius part.2. tractatus feud. quæst.2.*

6 *Quotnam actus requirantur ad hoc, vt res censeatur in feudum dari solita. Franceschi. Curtius in 2. part. tract. feud. q.3. & 4.*

7 *An res ecclesiæ spirituales, verbi gratia, decimæ in feudum dari possint. Ardizon c.31. Curtius in 2. part. q. 8. Zasius ca.4. Epito. in vsus feud. Hannetonius lib.1.*

ca.4.iuris feudorum.

8 *Decima in feudum dari solita, ac pleno iure ad ecclesiam reuersa: an rursum possint homini laico in feudum concedi.*

Curtius in 2.part.tract.feud.q.2.Zasius cap. 4. & c.5.Epitom.in vsus feud. num. 51. Hannetonius lib.1.iuris feud.cap.5.

1 IN sequenti quæstione certum est eas res, quarum alienatio est interdicta, non posse in feudum dari. lib.2.titulo 3.vt sunt res sacræ. l. inter. §.rem sacram.de verb.oblig. Oportet etiam rem esse in patrimonio nostro. Si enim permissa esset rei alienę in feudum datio, id fieret in præiudicium veri domini: sed is, cui conceditur, habet personam obligatam, in rem verò nullum ius habet, cum sit alienus. Adde, quod nec res omnes, quæ sunt in patrimonio nostro, possunt in feudum cōcedi, sed tantum immobiles: quod ex definitione nostra feudi perspicitur, & plenius est expressum lib. 2. tit.10. in fin. Non dico quod res mobilis non possit dari pro fide, sed aliud genus tum contractus existet, quod proprium nomen non habet. Præterea inter immobiles res quædam computantur, quæ tamen immobiles non sunt: vt annui reditus. Solet huius sententiæ conseruandæ gratia, textus adduci in Clementina, exiui.§. cúmque annui reditus. De verb.signif. quod & expressum est in Iustin. Nouella. De non alienan.vel permutandis. Panes ciuiles inter res immobiles numerantur. l.fin.§.vlti.De iure dotium.C.l.iubemus.2.C.de sacrosanct.eccles.

2 Et si quis nullum prędium concedat, sed tantùm fundum quempiam, dicetur beneficium, seu feudum nouum de Camera. Cameram vocat locum, in quo pecuniæ principis reconduntur: & in quo vinum, frumentum, & alia annona reponitur, cauena est. Baldus & Andreas de Isernia. Principes constituunt annuum reditum sumendum de Camera, aut certam quantitatem vini, olei. Vnde hodie videmus multa huiusmodi feuda in prætoriis: quæ non sunt res soli, sed tamen pro immobilibus habentur, propter fructus. Cœpimus tractare de rebus, quæ in feudum dari possunt, vel contra. Sequuntur iam quædam quæstiones, ad eam rem pertinentes.

3 In primis quæritur, an feudum à vasallo possit in feudum alteri dari, id est, subfeudari. Mouet quæstionem, quod alienatio feudi vasallo hoc iure Longobardico est prohibita.lib.2.tit.55. De prohibita feudi alienatione. Dicendum tamen est hanc subfeudationem, si bona fide fiat, valere. Permittitur enim hæc ibidem.§. callidis. §. illud. At vetat pretium inuestituræ accipere eos, qui feudum vendere volunt, vt infra latius de alienatione feudi disputabimus.

4 Deinde controuertitur, an res ecclesiasticæ in feudum dari possint? Et certum est rerum ecclesiasticarum alienationem prohibitam esse. Authent.de alienandis & permutand.cap.nulli. De rebus eccles. non alienand. Ego hac de re scripsi cap.9.lib.7.de beneficiis. Nisi certis ex causis, idque causa cognita. cap.sine exceptione,12.q.2.cap. dudum.de rebus eccles.lib.6. solennibúsque adhibitis. Sed quantum ad propositam quæstionem attinet, communis est sententia rem ecclesiasticam in feudum dari posse.cap.2.de feudis, in decretalibus.cap.vt super. de reb. eccles. non alienandis. Nam ecclesiæ quasdam habent res proprias, ita vt plenum dominium, ac proprietas penes ecclesias sit: vt quæ dicuntur de mensa Episcopi. Cle. de episc.potestate. Aliæ sunt res quæ dantur in Emphyteusim vel feudum: vbi ecclesia verum retinet dominium, & trāsfertur vtile, quæ res non debentur de mensa Episcopi. Considerandum igitur, an fuerint res, quarum plenam proprietatē semper retinuerit ecclesia, an res sint, quæ solitæ sint infeudari: si soleant infeudari, dabuntur etiam in feudum.dict.cap.2.& cap.vt supra. Idque satis videtur expressum cap.1.huius tractatus. *Si antiquitus consuetudo eorum, &c.* quæ verba diligenter notanda sunt.

5 At quæres, num solemnitas, de qua dixi in hac infeudatione, sit necessaria? Vulgo colligitur ex cap.2. de feudis, in verbis, *Si videris expedire.* non requiri hāc solennitatem, sed tantum, vt inspiciat Episcopus, an expediat illas res alienari. Probatur & ipsorum sententia: quod in his non fit noua infeudatio, sed quasi executio veteris infeudationis: cum enim res primum infeudatæ sint, interueniente iuris canonici solennitate: videntur non de nouo in feudum dari, sed executio potius veteris infeudationis. Decretum ecclesiæ duo de ea infeudatione continet, vt res infeudetur, & vt huic in feudum detur: sicut de arbitri præcepto duplici diximus in l. Celsus. De arbitris. Primum, vt res infeudetur, & in eo solennitas est adhibita, cùm res reuertitur ad Ecclesiam, & alij datur in feudum. Præterea argumentum sumitur efficacissimum ab cap.2. per quem inuestitura. vbi quæritur, an minor possit quem inuestire, & distinguitur vetus feudum à nouo: in veteri posse minorem inuestire aliquem de eo, in nouo non item. Quia non habet legitimam rerum suarum administrationem. Glossa hanc adfert rationem, quia non alienat, sed maiorum suorum facta confirmat. Ergo ideo hic dicendum, res ecclesiæ in feudum dari posse: si antea solitæ sint in feudum dari, sub hac tamen exceptione, nisi aliqua iusta causa sit, quę impediat infeudationem: forte quia non expedire videtur Episcopo. d.ca.2 de feudis. Confert enim in meram voluntatem Episcopi, sed ita, vt arbitrium interim cesset, multúmq; interest, an in arbitrium conferatur, an in meram voluntatem. l.si sic.ff.de leg.1. Exempli gratia, pone feudum sterile concedi, vt cultius reddatur opera vasalli & industria, reuertitur, ad ecclesiam, tunc quoniam locuples est forte ecclesia, & facile soluendo, ideo expedit ecclesiæ retinere feudum, & non alteri dare in feudum. Expendenda sunt ergo diligenter verba: *Si videris expedire.*

6 Ex prædictis quæstio nascitur, quomodo statuēdum sit, rem in feudum dari solitam ecclesiasticam: an sufficiat semel aut bis rem datam in feudum, & quantū temporis spatium necessarium sit, vt res dicatur in feudum dari solita? Duæ inueniuntur opiniones in glossa, lib.1.cap.1. si vel non extet memoria, vel per triginta annos retro solita fuerit in feudum dari. De tempore, vt est spatium centum annorum, non dubitatur, quod hominis memoriam excedit, rem solitam esse.cap.super.de verb.signif. Sed de breuiore temporis spatio quęritur. Alij decem requirunt, alij quatuor annos. Ego verò puto hoc relinquendum iudicis arbitrio. Si tantum spatium sit, vt appareat totius ecclesiæ consensu iudicatum esse, vt res in feudum daretur, iudicabimus & nos eo casu rem solitam esse infeudari. In dubio autem 40. anni mihi sufficere videntur, quia eo tempore præscribuntur res Ecclesiæ. cap. de quarta.& c.ad aures.de præscript. Authent.Exactis. C.de sacrosanct. Eccles.

7 Nunc de bonis ecclesiæ spiritualibus quæritur, nempe de decimis. Dicunt Laicos non posse acquirere decimas.cap.ad hæc.cap.quamuis. de decimis, & proditum in concilio Lateranensi, ne illæ decimæ Laicis alienarentur.cap.prohibemus.de decimis. Si hoc verū est, non possunt decimæ in feudum Laicis dari. Verum hoc quomodo fiat docuimus lib.7. De beneficiis. Laicos præsertim nobiles, qui decimas illas possident, hūc solum titulum habere, sed eas ante concilium Lateranense

nense acquisiuisse, quo eorum concessio inhibita est, neque Concilium Lateranense adimere voluisse possidentibus iam decimas, sed tantum ad futura pertinere. Et quoniam difficile est hunc titulum probare, igitur hodie receptum est, vt Laici eas obtineant, modo possessionem immemorialem, id est, centum annorum probent, & iure feudi se cognouisse ab ecclesia, & se recognouisse ecclesiam earum decimarum nomine. Atque hic in Gallia dantur & venduntur, sicut aliæ res laicæ, & cognitio de iis iudiciis est Regij magistratus, non ecclesiastici. Quoties enim iudex ecclesiasticus vult cognoscere, appellatur ab eo. De his decimis infeudatis duplex restat quæstio, vna an nobilis, qui eas decimas habet, possit eas alteri in feudum dare an vendere. Pone in Gallia, vbi feuda non tantum subfeudari, sed & vendi possunt: nobilem qui decimas habet infeudatas ab ecclesia, alteri velle in feudum dare, id est subfeudare, quæritur, an liceat? Obstare videtur constitutio Concilij Lateranensis, cap. prohibemus. de dec. ca. cum apostolica. De his, quæ fiunt à maiori parte capituli. Siqua non sunt ademptæ quidem decimæ laicis, qui ea possidebant, sed interdictum est, ne eas in posterum acquirerent. Deinde & prohibitum est, ne Laici tenentes decimas, in alios laicos eas transferrent. Magna hic opinionum est varietas, & Zasius multum hæsitat, dicens, Non licere quidem propter cap. prohibemus. sed fieri tamen solere in Germania. At ego puto nihil obstare illud cap. quo minus laicus, qui eas decimas habet infeudatas, eas possit donare, vendere & in feudum laicis dare. Quam sententiam & Molinæus vir eruditus tuetur. Quamuis enim Concilium alienationem in laicis prohibeat, nihilominus tamen conseruatur consuetudo, quæ est vt feuda possint subfeudari, vel alienari, vt in Gallia. Ergo ante Concilium, quando decimæ in feudum datæ sunt, data est etiam potestas subinfeudandi vel alienandi. Quod ius quæsitum laicis Pontifex non potuit adimere.

8 Altera quæstio est, si decimæ, quæ solitæ sunt infeudari, ad ecclesiam reuertantur, an possint denuo infeudari? Ponamus exemplum de decima in feudum data, ante Concilium Lateranense. Postea reuersa ad ecclesiam, quæritur an possit alicui laico in feudum dari? Aliqui putant non posse, quasi ad suam propriam naturam redierit. Apud nos caret res dubitatione, propter Ludouici 4. constitutionem, qua habetur pro mere spirituali, cum reuertitur ad ecclesiam. Atque ideo non potest laico dari in feudum. Verum hic notãdum, cum quæritur de reuersa decima, spectãdum esse num verè reuersa sit, id est, translata sit iterum in ecclesiam simpliciter, sine onere feudi. Vt habeo decimam ab ecclesia in feudum, quam dono simpliciter ecclesiæ: tunc reuersa esse dicetur ad ecclesiam, nec poterit in feudum dari, tanquam mere spiritualis, iuxta cap. prohibemus. Sed si habeam decimam in feudum ante Concilium Lateranense: quam ecclesiæ do in feudum: non dicetur omne ius reuersum ad ecclesiam, nam qui rem dat in feudum, iustum dominium retinet, & vtile trãsfert. Ergo nequit hoc casu res reuersa dici ad ecclesiam. Quod diligenter nota, cum propter cap. prohibemus. & constitutionem quintam Ludouici: tum quod iuris singularis sit, quod non explicant feudistæ.

De his, quæ in feudum dare, vel accipere possunt.

Cap. VI.

1 *De qualitate personarum predia beneficiaria concedentium ac primum de clericis, nunquid in feudum dare possint. Ardizon Sum. in vsus feud. c. 8. & 9.*

2 *Romanus Pontifex an ex potestatis suæ plenitudine, cuiusvis ecclesiæ res in feudum conferre queat. Curt. part. 2. tract. feud. quæst. 11. & 12.*

3 *An beneficiarij predij collator vsitatam ecclesiæ consuetudinem, in inuestitura seruare debeat. Curt. part. 2. tract. feud. quæstio. 6. Zasius cap. 5 Epitom. in vsus feud. num. 60. Hannetonius lib. 1. iuris feud. cap. 5.*

4 *Num solus, & sine capituli assensione Episcopus ecclesiarum sibi subiectarum res in feudum concedat. Curt. part. 2. tract. feud. quæst. 2. Zasius cap. 5. Epitom. in vsus feud. num. 47. Hannetonius lib. 1. iuris feud. cap. 5.*

5 *Episcopus an rem ecclesiasticam non extraneis tantum: sed agnatis quoque, & cognatis suis in feudum largiatur. Curt. part. 2. tract. feud. qu. 7. Hanneton. lib. 1. iuris feud. cap. 5.*

6 *Episcopus an propria sua bona, quæ allodia vocantur, in feudum etiam de nouo concedendi liberam potestatem habeat. Ardizon. cap. 8. Sum. in vsus feud.*

7 *De laicis & profanis hominibus, an beneficia militaria & feuda recte conferant. Ardizon. Sum. in vsus feud. cap. 10. Curt. part. 2. tract. feud. qu. 1. de feudis laicorum. Zasius cap. 5 Epit. in vsus feu. num. 2. Hannetonius lib. 1. iuris feud. cap. 5. initio.*

8 *Quid sit Dux, quid Marchio, itemque Comes quid sit. Curt. part. 2. tract. feud. quæst. 1. de feudis laicorum. Zasius cap. 5. Epitom. num. 6. 7. 8. 9. 10. Hannetonius ibid.*

9 *An quivis paterfamilias bona sua patrimonialia, quibus nulla inest dignitas in feudum de nouo dandi facultatem habeat. Curt. part. 2. Tract. feud. quæst. 4. de feud. laicor. Zasius cap. 5. Epito. in vsus feud. num. 31. Hannet. ibid.*

10 *Minor vigintiquinque annis, itemque furiosus & mente captus, an possit inuestituram facere ac feudum alicui tribuere. Ardiz. Sum. in vsus feud. cap. 12. Curt. part. 2. Tract. feud. quæst. 1. Zasius cap. 5. Epitom. in vsus feudorum, num. 36. & 38. Hannetonius ibidem.*

11 *Fœmina beneficiarium prædium, & militare beneficiũ, nunquid dare & concedere valeat. Ardizon. Sum. in vsus feud. cap. 11. Curt. part. 2. tract. feud. qu. 4. de feudis laic. Zasius cap. 5. Epitom. in vsus feud. num. 33. Hanneton. ibid.*

12 *Quænam tutoris, quæ curatoris, & quæ sit procuratoris in inuestiendo feudóque concedendo potestas. Zasius ca. 5. Epitom. in vsus feudorum, num. 40. & 41. Hanneton. ibid.*

13 *De persona feudum recipientis qualitate: An cuiuis hominis sexus, et conditionis acceptio indiscriminatim data ac permissa. Ardizon. Sum. in vsus feud. ca. 13. Gulielmus Hanneton. lib. 1. iuris feud. cap. 5.*

14 *Seruiísne & filiusfamilias beneficium militare feudumq́; recipiant. Ardizon. ibid. Zasius eodem cap. num 62. Hannetonius ibidem.*

15 *An fœmina beneficiarij prædij sit capax. Curt. part. 2. tract. feud. quæst. 8. & part. 3. eiusdem tract. membr. 1. Zasius ibid. num. 65. Hannetonius d. lib. 1. iuris feud. cap. 5.*

16 *Minor natu 25. annis, nunquid feudum acquirat. Zasius d. cap. 5. Epitom. in vsus feud. num. 66. Hanneton. ibid.*

17 *An plebeius, & obscuro loco natus ad feudum admittatur: & num admissus nobilitetur. Zasius & Hanneton. ibid.*

18 *Deo consecrati, quos clericos dicimus, an militaria beneficia acquirant. Curtius secundus memb. 3. part. tract. feudorum. Zasius capit. 5. Epitom. in vsus feudorum, numer. 72. Hannetonius libr. 1. iuris feud. cap. 5.*

Videndum primo loco de personis ecclesiasticis, ordinem secuti nostri auctoris, cap. 1. lib. 2.

1 Dicit, omnes qui habent administrationem rerum ecclesiasticarum, in feudum dare posse. Decanus in quibusdam ecclesiis dicitur Abbas. De Papa Romano nihil hic dicitur, vel quod de eo non dubitatur, vel quod his verbis continetur.

2 Est enim Pontifex Romanus Episcopus Romanus: & dicitur posse infeudare non tantum bona Romanæ ecclesiæ, sed etiam cuiusvis alterius: quia Vniuersitatis Episcopus vocatur, constitutione Cuncta per mundum, quæst. 43. Hic addendum, quod ab Vrbano est constitutum, lib. 1. titul. 6. ne bona Ecclesiæ alienentur. Alienare verò est etiam in feudum dare, vt supra exposui.

3 Quod dicitur res ecclesiæ solitas in feudum dari posse, animaduertendum est in hac infeudatione seruandam esse feudi, de quo quæritur, consuetudinem. Vt cum dicitur Episcopum infeudare posse res, quæ solitæ sunt infeudari: intelligendum est, modo non recedatur à consuetudine illius feudi. Exempli gratia, feudum consueuit dari masculis. Episcopus igitur non potest dare fœminis, lib. 2. tit. 34. Quantumuis enim, inquit, permittitur Episcopo feudum dare: tamen consuetudo feudi seruari debet.

4 An requiratur consensus capituli, quæritur? De solennitatibus satis dictum est, non requiri. Sed an solus Episcopus possit infeudare? & videtur sine capitulo solus infeudare posse, lib. 2. tit. 26. §. in clerico, si res solitæ sint infeudari. Magna est quæstio.

5 Deinde alia quæstio sequitur: an possit dare cognatis suis, & amicis: quæ ex eo oritur, quod certum est Iustiniani Nouella, De alienatione & emphyteusi, vetari, ne ab œconomo dentur res ecclesiasticæ in feudum cognatis, quod fraudis euitandæ causa constitutum est: ne in personas parum idoneas res ecclesiasticæ transferantur. Si hoc de emphyteusi constitutum est, quæ similis est feudo: cur idem de infeudatione nō constituemus? Et quod respondetur ad authenticam, loqui ibi de œconomo, non episcopo, parum mouet. Nam cùm Episcopi de certo officio suo, quod est concionari & docere, œconomias habeant, etiámque domesticarum rerum, cur non de episcopo idem dicemus, quod de œconomo? quapropter melius respondetur, nos hic loqui de rebus, quæ solitæ sunt in feudum dari. Iustinianus verò de emphyteusi, quæ non potest in feudum dari. Addenda est quædam exceptio. Si Episcopus tempore introitus sui in dominico quid inuenerit, non potest id dare in feudum, lib. 2. titul. 35. Dominica vero sunt, quæ differunt à feudis, & hæc quæ dicuntur bona de mensa, dominica sunt. Alia sunt feuda, quæ non sunt in dominico Episcopi: attamen inter omnes feudistas conuenit, Episcopum dare in feudum posse etiam quæ inuenit in dominico, tempore sui introitus, & aiunt quod hic dicitur, singulare tantum esse in episcopo Mediolanensi.

6 Ad hæc quid de Episcoporum propriis bonis dicendum putas? Certum est hoc non pertinere ad bona eorum propria, sed tantum ad bona ecclesiæ, lib. 2. tit. 35. cum distinguit inuestituram à clerico factam de bonis propriis ab ea, quæ de bonis ecclesiæ fit.

7 Hactenus de personis ecclesiasticis, nunc de laicis videndum. Et in primis Dux, Marchio, Comes, feudum legitimè dant, lib. 1. titul. 1. & lib. 2. titul. 10. & Barones, siue Capitanei. De Imperatore vel Rege, in suo regno non dubitatur, quin feuda dare possint, lib. 1. titul. 7. & 14. & lib. 2. titul. 34. quamuis bona coronæ alienare nequeant. cap. intellecto, de iureiur. An minimi valuasores possint dare feudum, videte lib. 1. titul. 1. Auctor dicit, si minores valuasores dederint in feudum, non iudicari iure feudi: quod ideo visum est, ne res in infinitum abiret. Addit duas exceptiones & refert in lib. 1. tit. 7. opinionem quorundam quidem in minoribus valuasoribus dicendum, quod in maioribus existimauerunt.

8 Videndum obiter, qui sint Duces, Marchiones, & Comites. Marchiam ait esse, quod iuxta mare sit posita. Verius tamen est, à limine dictam esse. Duces enim limitanei præficiebantur regendis prouinciis, vt est apud Lampridium in Seuero: nec aliena est lingua nostra ab hoc etymolog. Marches Germani vocant *Marckgraffen*. Comites dicuntur à Comitatu principis, eránt que consiliarij principis. Barones inferiores sunt Comites, dicuntúrque Capitanei simpliciter, vt Bald. existimat cum reliquis, in cap. fundamenta. de elect. Vicecomes est officium temporarium: quibusdam in locis, vt in Normandia. Tales erant olim Comites & Barones. Dabantur enim iis ciuitates regendæ titulo Ducis, Marchionis: eráque rector alibi arbitrio principis, qui eas dederat, conscriptus. Postea verò dabantur eis prouinciæ administrandæ: ita vt administratio fruenda etiam hæredibus concederetur. Fuerūt equidem nomina hæc quondam officij ac dignitatis, nō patrimonij: cuius exempla est inuenire multa apud Marcellum. & idem in Gallia obseruabatur, donec Hugo ea officia hæreditaria fecit. Alibi item dicitur cap. verum. quando Reges prouincias Comitibus suis regendas concedunt plerunque administrationi deberi hos titulos honoris causa, sicut fit hodie in nomine consiliarij: quod sæpe datur aliquibus honoris ergo, quorum consilio tamen nunquam vtuntur. Quare Marchio & Comes dicuntur Regis Capitanei, quod velut capita potiora sint totius regni. Qui sunt inferiores, vt Barones, simpliciter Capitanei nominantur, lib. 1. cap. 7. lib. 2. cap. 11 & 34. Hi omnes possunt dare in feudum, & vlterius non porrigitur illa facultas.

9 Tractari solet quæstio difficilis: an quiuis paterfamilias habens prædium allodium nulla cum dignitate, illud in feudum dare possit? Conuenit fere inter omnes feudistas, ignobile qui nullius dignitatis feudum habet, posse id etiam rustico in feudum dare: quia rerum suarum administrationem, quam habet, censetur in feudum dare posse, lib. 2. tit. 3. Contraria opinio mihi videtur probabilior. Nam in cap. 4. negatiuè quidem ait, *Qui non habet rerum suarum administrationem, in feudum dare nequit, at non contra.* Mouet me quod de Marchionibus, Comitibus, & personis dignitate præditis loquatur auctor lib. 1 cap. 1. quando de dando meminit: non quod omnibus indiscriminatim liceat in feudum dare allodia. Neque verum apparet, quod dicunt caput 1. correctum per cap. 7. lib. 1. de nat. feu. Præterea quod vasallos habere, res in feudum dare, aliquid dignitatis habeat. Quia vasallos qui habet, iurisdictionem in eos exercet. cap. imperialem. lib. 2. tit. 55. de prohib. feu. alienat. per Frederi. Quæ dignitas non videtur rustico homini conuenire, & ignobili. Sed cum dicimus minimo valuasori licere feudum suum, quod accepit, infeudare, non intelligitur quod ei liceat allodium suum in feudum dare, & vasallos sibi subiectos constituere. Verum hac in re sequenda est cuiusque loci consuetudo. Hactenus de personis, quæ propter ætatem & iudicium habent bonorum suorum administrationem.

10 Nunc de minore 25. annis quæritur, an possit infeudare. Non potest de nouo beneficio quem inuestire, neque in quemquam alienare res suas, de veteri autem potest. Quia non videtur alienare, qui veterem alienationem renouat, arg. l. 1. §. aquæductus. ff. de aqua cot. & æst. nec hæredi debet denegari, licet à Principe sit impetratum. Pupillus autem non potest se obligare,

quamuis

quamnis conditionem suam meliorem facere possit. Igitur pupillus non potest quemquam inuestire, vt se liberet obligatione, qua tenebatur in feudo antiquo vasalli hæredibus & agnatis. arg. tit. de auctor. tut. in Instit. lib. 1. vt & in feudo nouo. Idem dicendum est de minore, curatorem habente, quia tunc pupillo comparatur. l. si curatorem. C. de in integ. rest. Et cum hac exceptione intelligenda erũt, quæ dicuntur lib. 2. tit. 3. Idem de furioso, & aliis statuendum est, qui non habent rerum suarum administrationem, l. is cui. ff. de act. & obligat.

11 De fœmina quæritur, an possit feudum dare? Respondetur quod possit. d. titul. 3. §. fœminam. lib. 2. Qui autem in feudum dat, habet iurisdictionem. lib. 1. tit. 19. §. 1. & lib. 2. tit. 46. Ergo fœmina potest habere iurisdictionem: cum tamen iure ciuili Romanorum ab omnibus ciuilibus muneribus remoueatur. l. fœminæ. de reg. iur. l. cum prætor. ff. de iudic. Sed inueterata consuetudo retinenda est: donec per contrariam consuetudinem tollatur. Dicerit aliquis, fœmina non est capax feudi: quomodo ergo potest dare quod non habet? Respondeo, fœminam posse habere feudum successione: si hoc expressum sit in inuestitura. Si taceatur, in hoc non succedet. Mulier etiam potest prædium suum, vel allodium infeudare. Recte igitur dubitatum est de rustico, non de fœmina nobili: huc pertinet tit. 7. lib. 2.

12 Quæritur de tutore & curatore, & procuratore, lib. 2. titul. 3. Etsi specialem habet administrationem procurator, non dubito quin possit infeudare: sin habet generalem, distinguendum erit, an nouum sit feudum, an vetus: & si vetus, dare non prohibetur: quia illud veterem infeudationem magis est renouare, quàm infeudare. Nouum dare non potest, quia id alienare est: ille verò non alienationem, sed administrationem habet l. magis. §. pater. ff. de rebus eorum, qui sub tutela.

13 Diximus de his, qui feudum dare possunt, nunc de his, qui possunt accipere: vtrumque locum tit. 3. lib. 2. complectitur: & regula generalis ex eodem loco colligitur: Cuique licere feudum accipere, nisi nominatim ei prohibeatur. *Personam*, inquit, *inuestituram accipientis, non distinguimus à minimis*: hoc adiecit, quia ante dixerat multum referre, an maior sit, an minor is, qui inuestit aliquem. Dicit, nisi nominatim ei prohibeatur: quod sunt qui prohibentur feuda accipere.

14 At quæritur num seruus possit accipere feudum, de quo nominatim loquitur dictus tit. 3. li. 2. Et quemadmodum seruus omnes res iure ciuili potest domino acquirere: sic & inuestitus feudum domino quæret. Nec dubium est, quin idem de filiofamilias dicendum: quia vterque in potestate est. Addenda tamen exceptio, Nisi ignorantia prætendatur. Si enim per ignorantiam seruum inuestierit, quem falso putauit liberum esse, non valebit inuestitura.

15 Fœmina hoc iure non prohibetur feudum accipere: quamuis non succedat in feudum: nisi id nominatim expressum sit inuestitura. lib. 1. titul. 8. §. vltim. hinc dicitur, feudum aliud esse masculinum, aliud fœmininum.

16 Quæstio etiam est de minore: sed dicemus minori acquiri, sicut & maiori, iuxta iam traditas regulas: *Nihil refert quis sit, cui feudum acquiritur*. Notandum tamen est, exigi fidelitatem à minore. lib. 2. tit. 26. §. si minori. Hoc est, quod ait, dari tolerantiam, donec factus fuerit maior: qua ætate fidelitatis iusiurandum potest exigi. Quod dicitur de minore, idem intelligendum est de furioso, aliisque personis, in quibus eadem est ratio.

17 Alia quæstio de plebeiis & rusticis est, an possit feudũ accipere: de hac re supra annotauimus in quarta feudorum diuisione. Ignobili quoque feudum dari posse auctor scribit, lib. 2. cap. 10. quasi certum sit plebeio feudum concedi: sed quoniam dubitatur an plebeius maneret, an efficeretur nobilis: ideo vocat id ipsum in quæstionem. Dicit quædam feuda plebeium nobilitare, qualia sunt à Principe concessa, Marchia, Comitatus, &c. Qui ab aliis accipiunt, ideo non nobilitantur: quia hi ius nobilitandi non habent: sed solus princeps, vel is cui princeps eam potestatem concessit. Sequenda tamen erit in his consuetudo cuiusque loci: quia in quibusdam prouinciis feuda nobilia non nisi nobilibus acquiri possunt.

18 Quæritur præterea, an monachus aut clericus, possint feudum accipere? Quæstio hæc est iuris controuersi, & in hoc tractatu passim hæ infeudationes improbantur, tanquã canonibus ecclesiasticis contrariæ. Locos præcipuos obseruaui, veluti cum de milite vasallo dicitur. lib. 2. titu. 21. feudum ei duabus de causis auferri, & quod miles factus sit Christi, & quod non possit capax esse officij huius. Cùm vetant Canones, secularia negotia gerere clericos. Alio in loco lib. 2. tit. 30. dicit eadem esse rationem in fœmina & in monacho. Quamuis distinctio quædam sit, vt docui alibi, lib. 2. tit. 36. vbi refert opiniones duas, quarum posterior auctori videtur potior fuisse, non quod Obertus & Gerhardus huius libri fuerint auctores, vt hic locus ostendit. Idem asseritur non ex opinione aliorum, sed ipsius text. lib. 2. tit. 26. quo loco nihil potest dici apertius. In Decretalibus verò Pontificiis hæ infeudationes permissæ inueniuntur, corruptis moribus ecclesiasticis, corrupta iam disciplina ecclesiastica. cap. cæterum. de iudic. cap. ex transmissa. de foro compet. Dicitur enim clericum, qui feudum habet, de eo non litigare coram ecclesiastico iudice, sed coram domino, à quo feudum accepit. Receptum est autem, vt seruitium præstetur per substitutum. Et hoc iure vtimur contra veteres canones, contra hoc ipsum ius Longobardicum. Hactenus de personis.

Quibus modis feudum acquiratur: ac primum de inuestitura.

Cap. VII.

1 *Quot, quibúsq. modis feudum constituatur. Ardizon. lib. in vsus feud. ca. 36. Curtius part. 2. tract. feud. quæst. 4. de feudis laicorum. Zasius cap. 6. Epitom. in vsus feud. numer. 1. & 2. Hannetonius libr. 1. iuris feud. cap. 7.*

2 *Quid sit inuestitura, quibúsque ceremoniis & solemnibus ea & ipsa peragatur & constet. Ardizon. Sum. in vsus feud. cap. 42. Curtius & Zasius, & Hannetonius ibid.*

3 *An vasalli vnius & eiusdem domini, qui pares dicuntur, ad solennia inuestitura necessario adhibeantur: & quid si tales esse desierint? Ardizon. lib. in vsus feud. cap. 41. Curtius, Zasius & Hannetonius ibidem.*

4 *Quænam vis sit efficientia, καὶ τὸ ἔργον huius inuestituræ. Ardizon. Sum. in vsus feud. cap. 39. Curtius part. 2. quæst. 3. in materia inuestituræ. Zasius cap. 6. Epitom. in vsus feud. num. 7. Hannetonius d. lib. 1. iuris feud. cap. 7.*

5 *Antinomia ex tit. 25. lib. 1. & tit. 33. lib. 2. erudite ac plane distinguendo exposita, Zasius cap. 6. Epitom. in vsus feud. num. 10.*

6 *An per inuestituram impropriam & verbalem, sine traditione rei in feudum concessa, dominium transferatur. Ardizon. Sum. in vsus feud. cap. 39. Hannetonius lib. 1. iuris feudorum. cap. 7.*

7 *An post inuestituram dominis præstando id quod inter-*

est liberetur, si nondum translata sit possessio. Ardizon Sum. in vsus feudorum, cap. 41. Curtius part. 2. tract. feud. quæst. 2. de inuest. Hannoton. d. lib. 1. iuris feud. cap. 7.

8 *Differunt hæc, inuestitura, contractus, & possessio.*

9 *Iuramentum fidelitatis quando præstandum, & num veram rei possessionem antecedat. Curt. part. 2. tract. feud. quæst. 3. in mate. inuestituræ. Zasius cap. 6. Epitom. in vsus feud. num. 6. Hannetonius lib. 1. iuris feud. cap. 9.*

10 *Si non vna, sed plures sint inuestituræ, quæ harum seruāda & sequenda. Ardizon Sum. in vsus feudorum, quæst. 7. circa mater. inuestituræ. Zasius cap. 6. Epito. in vsus feudorum, num. 23. Hannetonius ibid.*

1 VAriis modis acquiritur. Sed præcipui hi sunt, Inuestitura, lōga possessio, & successio. De quibus omnibus singulatim dicemus. In primis inuestitura peculiarem habet significationem.

2 Inuestire siquidem hic est inducere in possessionem, libro 2. titul. 21. cap. ex ore. quæ fiunt à maiore parte capituli. Quod fit variatis cæremoniis, quibus vtitur dominus in transferendo feudo in eum, quem vasallum suum cupit effici. Aliquando hasta, annulus, & gladius adhibetur. Verba solennia hæc sunt: *Ego hac hasta te inuestio, &c.* Apud nos huiusmodi inuestitura fit à principe, cum Episcopatus aliquis, aliorum iure obnoxius confertur Archiepiscopo: ea inuestitura fit per traditionem libri: de quo genere scripsi quædam lib. 3. de benefic. & adduxi Canones, & loca ex annalibus nostris: in quibus fit mentio eius inuestituræ. Differt inuestitura à possessione, vt dicetur: differt etiam à contractu, qui inter vasallum & dominum initur. Contractus enim prior est, deinde sequitur inuestitura: postea missio in possessionem. Et quamuis differat à contractu, tamen interdum pro ipso contractu accipitur: quia vtrunque simul plerunque fieri solet. Ideo retinendum semper est, quod dixi, tenorem inuestituræ inspiciendum: etsi plures sint inuestituræ, antiquior prior est habenda: nisi pacto sit aliquid naturæ feudi detractum.

3 Addendum est & testes quoque adhibendos esse, vel pares Curiæ, id est, conuasallos eiusdem Domini: interdum extraneos volunt secundum distinctionem traditam, adhiberi testes: si forte dominus alios vasallos non habet. Curiam vocamus illum dominum, à quo accepimus prædium vel feudum. Pares curiæ dicuntur vasalli eiusdem domini, non quod pares sunt domino, sed quod pares sunt inter se, respectu eius curiæ. Eadem ratione Pares Franciæ appellantur: quod non pares sint Principi: sed quia pares inter se. Considerandum igitur, si alios habet vasallos, adhibendi sunt non tantum ad probationem, sed etiam ad substantiam inuestituræ lib. 2. tit. 32. Quod est mirum. Eius autem quod soli pares sint in instrumento inuestituræ necessarij, ratio est, lib. 2. titul. 58. §. idcirco. ne quid excogitetur ab extraneis falsitatis in perniciem domini: quæ suspicio in paribus cessat. Addenda est exceptio libri 1. titul. 26. de infeudatione clericorum: quæ clandestina plerunque est. Receptum est igitur quoscunque testes adhiberi posse etiam extraneos, in clericorum inuestitura. Hinc quæstio nascitur libro 2. titul. 19. An pares, qui fuerunt, sed iam desierunt esse pares, ad testimonium adhibendi sunt, lite inter dominum & vasallum coorta: an potius remouendi, quod iam non sint pares? Et ait sufficere tempore inuestituræ eos fuisse pares curiæ. Rationem subiungit: quia ab initio testes iustos adhibuit, & si postea æquales esse desierint, nihil peccauit vasallus.

4 Item quæritur, quem effectum habeat talis inuestitura? Vtilis est hæc inuestitura, quamuis ad possessionem nihil conferat, vt dixi, quia feudum ea constituitur. lib. 1. titul. 25. Igitur ad transferendum ius feudi opus est hac inuestitura: nec aliter illud dominium transit: etiamsi domino iubente quis prædij possessionem teneat nomine feodi, non poterit tamen ea ratione feudi dominium consequi: quia est contractus. Igitur ad substantiam feudi pertinet inuestitura.

5 Obiicitur locus contrarius, lib. 2. tit. 33. quod dicitur, si quis possedit feudum domino iubente, haberi illam possessionem pro inuestitura. Ego illa duo capita ita solitus sum explicare: quasi generi per speciem derogetur. In contrario non ait simpliciter, haberi pro inuestitura, accedente iussu domini: sed tunc, cùm dominus iusserit possidere coram paribus curiæ. Hoc præcipuum est, quod diximus de adhibendis paribus curiæ in solennitatibus inuestituræ. Quare parum distat ab inuestitura: quia tantum desideratur, vt tradat illi hastam, vel annulum. Sed in cap. 25. non ait, coram paribus curiæ iussum esse possidere: verum iis inscijs simplici iussu tenuisse.

6 Porro quemadmodum istud dominium vtile in hac specie, sine apprehensione transfertur, hoc singulare est, sicut alia multa in feudis. Simile est in iure ciuili. l. cum hæredes. de acquir. possess. ff. Quod licet traditione rerum dominia acquirantur. l. traditionibus. Cod. de pactis. tamen rerum hæreditariarum dominia acquiruntur hæredi: quamuis corporaliter eas non apprehenderit. Ergo transfertur dominium, retenta possessione, libro 2. titul. 7. Quia inuestitus de feudo solenni ritu, nondum feudi possessor est: nec potest petere adhuc à domino, vt se in vacuam, id est, à nemine hucusque occupatam possessionem mittat: & si in feudum possessi præstare cogatur dominus fructus omnes, & id quod interest.

7 Vnde quæritur, si pœniteat dominum post inuestituram, antequam possessionem transferat, vtrum liberetur præstando id quod interest? lib. 2. titul. 26. §. si facta. Auctor respondet, non deliberari præstatione eius, quod interest: & compellendum tradere possessionem, quod singulare est. Nam aliàs, qui promittit, soluendo interesse, liberatur. l. stipulationes non diuiduntur. ff. de verbor. oblig. Vt qui promittit tradere, vel ædificare domum, præstando quod interest liberatur, cùm hic videamus dominum cogi ad tradendum. Hic quidam conantur Barto. distinctionem tueri de venditore, qui habet rei tradendæ facultatem. Nam quamuis alioqui venditor ad traditionem tantum teneatur, l. 1. ff. de act. empt. tamen dicitur cogi posse ad tradendum, si habet tradendi facultatem. Sed quid de traditione sentiendum sit, alio in loco docui.

8 Igitur hæc ipsa inuestitura à contractu differt, cum loquimur de feudo transferendo, & à possessione. Quia hęc series est, & ordo. Primo contractus, deinde inuestitura, postea fidelitas, tandem missio in vacuam possessionem. Dictum est hactenus per inuestituram non transferri possessionem, sed tantum dominium. Præterea non liberari dominum inuestitura facta, præstando id quod interest: sed præcise tradere cogendum possessionem. Hoc est intelligendum de noui feudi inuestitura, cùm dominus ipse adhuc possidet: non verò de veteri. Nam quando semper in possessione fuit vasallus, non quæritur tunc de transferenda possessione, quam habet. Debet post, postquam semel est translata possessio, semper manere in possessione.

9 Notandum est fidelitatem debere antecedere hanc possessionis translationem lib. 2. tit. 7. Quare inuestitura præcedit, fidelitas sequitur, deinceps fidelitatem traditio seu possessio, lib. 2. ti. 4. & sequent. Forma

fidelitatis

fidelitatis iuris naturalis traditur, lib. 2. tit. 5. 6. & 7. Hic succurrit quæstio, quam supra attigimus.

10 De pluribus inuestituris feudi antiqui, cui potius standum sit? vt quidam inuestitur de feudo: interposita sunt pacta, quibus est nonnihil mutatum de natura feudi. Hic repugnantia vides feuda, quæritur, quæ habeantur potiora? Dicendum erit, veteris inuestituræ & primæ maximam habendam esse rationem, quæ dicitur radix omnium aliarum. Sic intelligendum est quod dixi formam tenorémque inuestituræ esse semper inspiciendum: etiamsi quid contra naturam feudi inuestitura contineat. Pono exempli causa, primam inuestituram non tantum ad masculos, sed ad fœminas quoque pertinere: quamuis masculi tantum succedant, tamen recessum iam ab ea feudi natura est. Deinde in sequenti inuestitura cautum fuit, vt masculi tantum succedant, & sic ex fœmineo feudo masculinum fiat. Orta est inter masculos & fœminas controuersia de succedendo. Respondendum est inuestituræ primæ tenorem esse sequendum. Sic sentit gloss. libro 2. tit. 14. Primæ enim inuestituræ non potest sequens nocere, glos. lib. 2. titu. 49. cum per pactum quodlibet, ius hoc quæsitum perimi nequeat; nisi planè quis refutet feudum, spe noui consequendi ductus. Nam tunc nouum feudum quæsitum, ad agnatum qui refutauit, pertinebit; non requisitum ad eum qui non refutauit; quod singulare est, & obseruatione dignissimum. Et confirmari potest iure ciuili. l. si vnus. §. si autem omnia. ff. de pact. Per primam inuestituram ius quæsitum certis personis non posse illis pacto adimi; vt præteream quod dicitur libro primo, capit. 8. si in inuestitura appareat feudum ad masculos pertinere, & dominus in testamento ordinauit, vt fœminis deferatur, non posse ius aliis quæsitum, hac constitutione defuncti mutari. Ergo idem dicemus de posteriore inuestitura, quod de domini vltima voluntate: quia eadem est ratio. Tenendum est igitur quod diximus, si plures sint inuestituræ primam sequendam, tanquam radicem aliarum.

De longa possessione.

Cap. VIII.

1 *Quæ sit longa possessio in hac doctrina feud. & num præscriptione beneficium acquiratur. Ardizon Sum. in vsus feud. cap. 52. Hannetonius lib. 2. iuris feud. cap. 1.*

2 *Quot quibúsque rebus præscriptio constet ac perficiatur. Ardizon. & Hanneton. ibid.*

3 *Quid sit in feudis beneficialibus ab ecclesia & repub. acceptis: quanto tempore præscribantur. Iaco. Ardizon. & Guliel. Hanneton. ibidem.*

4 *Si inuestitio testibus probari nequeat: vtri iuramentum sit deferendum: vasallóne an domino.*

5 *An contra ius domini vasallus longo tempore præscribat, κατ' ἀντίθεσιν. Guliel. Hannet. d. lib. 2. iuris feud. cap. 1.*

6 *Beneficium præscriptione acquisitum, an veri feudi proprè accepti vim naturámque præ se ferat.*

1 Longam possessionem hic triginta annorum dicimus: licet iure ciuili longa possessio dicatur viginti aut decem annorum. l. vlt. C. de præscript. lóg. temp. Quia singulare est hoc ius in feudo, vt quamuis non sit quis inuestitus: nihilominus tamen præscriptioni locus sit, & tanto etiam tempore iure ciuili tolluntur actiones. leg. omnes. Cod. de præscrip. triginta annorum.

2 Notandum duo necessaria esse. Primo vt possederit per triginta annos: deinde vt possederit tanquam feudum. Veluti cùm nullum ius haberem, tamen spatio triginta annorum vsus sum eo fundo tanquam feudo, præstans seruitium tanquam vasallus, quamuis postea probari possit, nunquam in feudum concessum, tamen præscriptione se tueri potest. Idem ex parte domini dicendum, secundum omnes DD. licet id hic nõ sit expressum, quia eadem ratio est. Vt si quis nihil iuris habens in feudo, eo vtatur triginta annis, vsurpans directum dominium & seruitia, tanquam dominus in feudum concessisset, dicemus hoc spatio directum dominium acquiri.

3 Solet quæri an idem dicatur, si quis præscripserit contra Ecclesiam? & omnes existimant ecclesiam esse excipiendam: quod his verbis generalibus non videatur ecclesia comprehendi, licet de ea specialiter nihil cautum sit. Sane proprium ecclesiæ est, res eius non præscribi: nisi quadraginta annis. Authent. exactio. C. de sacrosanct. eccles. capit. 4. de præscriptio. Quod dictum est de ecclesia, locum habet etiam in Republica, secundum omnium sententiam. l. vlt. Cod. de sacrosanct. eccles. l. cum notissimi. C. de præscript. triginta annorum. Cum hac itaque exceptione huius cap. 26. verba sunt intelligenda. Nec obstat huic sententiæ, quod dicitur, de tempore triginta annorum, quia ibi dicitur sufficere tempus vnius anni, vt vasallo iusiurandum deferatur.

4 Et cum non sint testes, qui fidem facere possint factæ inuestituræ: quæritur vtri deferendum sit iusiurandum, domino, an vasallo? Et late disputant in eo capite. Si vnius anni spatio possedit, deferendum ei est iusiurandum: neque tamen acquiret possessionem feudi vnius anni spatio. Sed iusiurandum deferri ei potest ex ista causa. Obstare videtur libri 2. titul. 40. §. 1. & titul. 55. versic. nos autem. cum dicitur dominum reuocare posse alienationes: nulla præscriptione obstante. Solent quidem illa verba intelligi de præscriptione decem vel viginti annorum, & sic triginta quoque annorum præscriptionem obstare. Mihi probabilius videtur, de omni præscriptione intelligendum, quam hoc speciale sit in alienatione feudorum. Quæ enim ita alienantur contra mores feudorum, reuocari poterunt, nulla exceptione obstante. Porro aliud est, si quis triginta annis possederit feudum titulo feudi, non tanquam alienatum sibi.

5 Rursum ex his alia quæstio nascitur: An vasallus longo tempore præscribere possit, contra domini ius: quod alioquin dominus habet, & contra? Veluti, feudum habet vasallus non liberum, sed fidei obnoxium: quæritur, num possit sibi libertatẽ parere ab obsequij præscriptione? Idẽ de domino quæritur: vterque enim alteri obligatur: vt dominus nõ habet plenum ius, an possit, quod iuris ei deest, præscribere, & plenum dominium acquirere? Quæstio hæc huius loci non est, sed eam alias tractabimus: infra, de eo, quod vasallus non debet, &c. Apud nos consuetudinis est, vt præscribatur.

6 Postremo nota, feudum præscriptione quæsitum, habere naturam veri & ordinarij feudi. Bald. in l. liberti. Cod. de operis libert. Quod ab omnibus celebratur: quamuis in aliis plerunque recedatur pactis ab ordinaria natura feudi. Si autem non accedat pactum, semper natura feudi retinetur, vt in præscriptione. Itaque secundum propriam naturam feudi debet haberi: ac si simpliciter in feudũ datum esset: in quo nec fœminæ, nec collaterales succedunt, quemadmodum hoc feudum præscriptione quæsitum, veram ac genuinam naturam feudi retinet.

De successione feudi.

Cap. IX.

1 *Quotuplex ordo illorum hominum, quibus successio &*

hereditas ab intestato Romanis legibus data ac permissa. Caius l.1. ff. de gradibus affinita. lib.38. titul.11. Alciatus lib.4. παρέργων cap.4.

2 *Descendentium, eorúmque naturalium & legitimorum, quæ succedendi ratio, atque obiter quid sit in capita, quid in stirpes succedere. Capita singulæ personæ intelliguntur, vnde in capita, idem valet, quod singulatim, qua significatione Liuius in capita cõferre dixit, lib.2. Ab Vrbe condit. Stirpes verò sunt initia, & originis authores.*

3 *Descendentium successio quoúsque legum authoritate porrigatur, & num graduum disparitas, successionis diuersitatem in descendentibus afferat.*

4 *Naturalibus tantum, non etiam legitimis & ciuilibus, quo modo intestati hereditas successióque defeiatur. ff. Ad Senatusc. Tertul. & Orficia. lib.38. tit.18.*

5 *An successio aliqua detur iis, qui non ex permisso quidem illo, sed damnato vetitóque legibus concubitu nascuntur.*

6 *Quid in adoptiuis? Vlpianus l.1. § vlt. ff. de suis & legit. hered. tit.17. lib.38. idem l. post consanguineos. §. parius. ff. eod.*

7 *Ascendentium ab intestato succedendi, quæ sit iure ciuili approbata ratio. ff. de suis & legitimis hered. & Instit. de heredit. quæ ab intest.*

8 *Num illi, qui superioris ordinis sunt, eos etiam, qui ex transuerso, siue à latere iunguntur, à successione excludant, & quæ sit in hac re veteris iuris emendatio?*

9 *Qui sunt ex latere, ideóque collaterales nominantur, quando ad intestatam successionem vocentur.*

10 *Quid de fratrum vita defunctorum filiis, qui patrueles dicuntur? Ardizon Sum. in vsus feud. cap. 137. Curtius part.3. tractatus feudor memb.3. de mutua transuersalium successione. Zasius part.8. Epitom. in vsus feudorum. 20. Hannetonius libr.2. iuris feudorum, cap.6. Azonis sententiam, cuius hic meminit, superioribus annis Carolus V. Imperat. constitutione sua renouauit.*

11 *Et fratribus, & fratrum filiis omnino deficientibus, quibus hereditas ab intestato ciuili iure competat.*

12 *An feuda beneficiáque Longobardorum iure per successionem acquirantur. Ardizon Sum. in vsus feudorum cap. 53. & cap. 137. Curtius part.3. tractatus feudorum, statim in initio. Zasius parte 8. Epitom. in vsus feud. num. 1. Hannetonius lib.2. iuris feudorum, cap.2.*

13 *In quibus feudorum beneficialium generibus successio ab intestato locum habeat. Ardizon Sum. in vsus feud. cap. 137. Hannetonius libr. 2. iuris feud. cap.2.*

14 *Marchia & Ducatus feudum, an propriis beneficiis, & quæ ipsi rei, non personæ cohærent, adnumerentur. Ardizon. ibid.*

15 *Audiendi sensu, & loquendi facultate carens, an ad beneficii successionem admittatur. Ardizon ibidem. Curtius part.3. tract. feudor. memb. 1. Zasius part.8. Epitom. in vsus feud. num.68. Hannetonius lib. 2. iuris feud. cap.3.*

16 *Quid de clericis & Monachis, nunquid hi ad militaria beneficia ab intestato vocentur? Ardizon Sum. in vsus feud. cap.97. & cap.137. Curt. part.3. tract. feud. qu.10. Quemadmodum in feudo masculi descendentes succedant. Hannet. ibid.*

17 *An fœminarum in successione beneficii aliqua ratio habeatur. Ardizon Sum. in vsus feud. cap. 138. Curtius part.3. tractatus feud. in principio. Zasius part.8. Epitom. in vsus feud. num.36. Hannetonius lib.2. iuris feud. cap.8.*

18 *Vera accuratáque ratio, cur fœminarum filii ad prædia beneficialia non admittantur.*

19 *Nobile & illustre exemplum de filiis fœminarum, an in beneficia succedant.*

MVlta hic singularia reperiuntur, quæ vt melius intelligantur, summatim dicendum erit de succedendi ab intestato ratione iure Romano; Deinde quid singulare sit in feudi successione, apparebit.

1 Iure Romano triplex est ordo succedendi, descendentium, ascendentium, tertius est collateralium agnatorum & cognatorum. Descendentium potior est causa post ascendentium mox collateralium. Descendentes vocamus filios, nepotes, pronepotes.

2 Hi succedunt omnes in hæreditate defuncti cuiuscunque sint gradus omnibus aliis exclusis. Nouell. de hæred. quę ab intesta. Non dicimus filium excludere nepotem, si quis decedat filio & nepote relicto, sed omnes simul succedunt: licet non eodem modo. Succedere non in capita, id est, non diuidi hæreditatem in singula capita, vt quot sint personæ, tot sint partes, verum in stirpes. Exempli causa, decessit quis auus, filio & duobus nepotibus ex altero filio relictis, hæreditas non diuidetur in tres partes, sed in duas: quia nepotes succedunt in stirpes, id est, locum patris, & tantom capiunt, quantum eorum pater fuisset accepturus, si superuixisset. §. cum filius. Inst. de hæred. quæ ab intest. & §. vlt. eod.

3 Quæ descendentium succedendi ratio non solum se extendit ad tertium gradum (vt quidam putarunt) sed in infinitum: nec refert an pari gradu an dispari sint, qui succedunt in stirpes. De gradu inæquali iam exemplum recitauimus. At qui pari gradu sunt, omnes quoque repræsentant locum patris §. cum filij. Instit. de hæred. quæ ab intesta. leg 2. Codic. de suis & legiti. hæred. Quidam decessit nullis filiis relictis, sed nepotibus ex filiis, ex vno filio vnum nepotem habet, ex altero duos, hi quamuis æquali gradu sint: tamen vnus ille nepos tantum consequetur, quantum alij duo, propter ius repræsentationis. Hæc autem sunt intelligenda de filiis naturalibus & ciuilibus tantum.

4 Nam qui ex iustis nuptiis suscepti non sunt, quique ex concubinatu nascuntur, hi quomodo succedant quæritur? Hi filij si legitimi sint facti, nihil differunt à legitimis, & naturalibus. toto titulo, Quibus modis naturales effic. legit. §. reliqui. §. adoptio. §. quib. Institu. de hæred. quæ ab intesta. Sin legitimati non fuerint, & adhuc extent alij legitimi, cum iis non succedunt; sed ali debent viri boni arbitratu tantum. Si legitimi non extent, Iustinianus vult eos ex hæreditate duas vncias consequi; ita vt mater partem vnciarum accipiat. Quãtum ad successionem matris attinet, filij succedunt naturales tantum, perinde ac si essent legitimi. §. nouissime. Inst. de Senatusconsult. Orficiano, excepto casu, si mater sit illustris exténtque legitimi, tunc non succedit naturalis tantum, alias admittuntur. Quia in mulieribus illustribus castitatis obseruatio præcipuum debitum est. l. Si qua illustris. C. ad Senatusc. Orficia. Vulgo quæsiti, id est, ex meretrice nati possunt matri succedere. d. §. nouissime. De parte frustra disputatur, quę demonstrare nequeunt. l. vulgo. De statu hom.

5 Ex damnato concubitu procreatorum tam est odiosa conditio, vt ne alimenta eis præbeantur. Authent. 74. in fin. vers. eos enim. Etsi pontificum ius pręcipiat hos ali. cap. cum haberet. De eo, qui duxit in matrimonium. Hodie omnes extra matrimonium suscepti tales sunt; quo iure vtimur, quia omnis concubinatus nunc prohibitus est, ideóque cum de naturalibus tantum liberis quæritur, idem respondendum, quod est constitutum iure ciuili de his, qui ex incestis nuptiis sunt procreati.

6 Adoptiui succedunt patri, vt distinximus aliàs,

De hæ.

De hæredit. quæ ab inteſtato deſer. in Inſt. & l.cum in adoptiuis. C.de adoption. Nunc de aſcendentibus Iuſtinianus tradit.

7 Eos ſuccedere vt quiſque eſt proximior, Authen. 118.§.ſi igitur.Inſtit.de hæredit.quæ ab inteſtato. Licet in primo ordine deſcendentium non reſpiciamus cuius gradus ſint; tamen hic proximiores tantum ad hæreditatem vocantur. Igitur pater, mater defuncti excludunt auum, proauum,& alios remotiores.Quando eiuſdem ſunt gradus, tunc omnibus ad ſucceſſionem vocatis,hæreditas diſpartietur non in capita, ſed in lineas,ita vt partem dimidiam capiant, qui ex linea paterna ſunt,dimidiam qui ex materna. Vt ſi auus paternus tantum ſit,& auus maternus, & auia materna,ille conſequitur dimidium hæreditatis,vt hi.

8 Ab his aſcendentibus omnes collaterales excluduntur, præter fratres germanos, non autem conſanguineos, aut vterinos, veluti ſi defunctus habeat parentes,& fratrem germanum, ex iis frater in ſucceſſione dimidiam partem acquirit cum patre & matre, excludique haudquaquam poteſt: Corrigitur ergo hac conſtitutione ius Codicis. l. in ſucceſſione.Cod.de legi. hæred. Quod excludit ab aſcendentibus fratres: Quæritur de fratrum filiis, quos Iuſtinianus admittit ſimul cũ parentib. defuncti ad hæreditatem.d. Authen. §.ſi eum. Verba conſtitutionis ſatis indicant, Iuſtinianum voluiſſe ius antiquum emendare, nec hic idem indicandum eſt de conſtitutionibus huius libri, quod de reſcriptis principum,quæ ſunt in Codice.Nam hęc tametſi diuerſorum ſint principum, habenda ſunt tamen quaſi Iuſtiniani eſſent, cum eodem tempore omnia in Codicem redegerit, exceptis iis conſtitutionibus,quæ poſtremo inſertæ ſunt Codici. Sed nullum librum conſcripſit,in quem ſimul congeſſit has conſtitutiones.Ideo ſequenda eſt regula, priores conſtitutiones trahendas ad poſteriores. l. non eſt.cum legibus ſeq ff.de legibus.

9 Deficientibus tam deſcendentibus,quàm aſcendentibus, vocantur qui ſunt ex latere, in primis fratres germani defuncti, ac fratrum filij, quamuis ſint remotiore gradu, non tamen excluduntur à fratribus, tanquam in propinquiori gradu exiſtentibus, ſed ſuccedunt pariter in ſtirpes,non in capita. Vt ſi duo ſint fratres, vnus ſuperſtes, alter obierit, relictis duobúſve filiis, omnes iſti filij ex fratre non plus ex hæreditate conſequentur, quam patruus eorum,diuidetúrque hæreditas in duas tantum partes.

10 Maior eſt quæſtio, ſi defunctus non relinquat duos fratres,ſed fratrum filios pari gradu, an ſuccedant in capita, an in ſtirpes? Semper ego probaui Azonis ſententiam,eos ſuccedere in capita, non in ſtirpes, idque iure antiquo eſt expreſſum. l.a. §. hæreditas. ff. de ſuis & legit. hæredibus. l.t.ſi pars hæred. petat. Cui in iure nouo nihil reperitur contrarium, propter quod correctum dici debeat,& Græcus interpres Theophilus.De legit.agnatorum ſucceſſ.§.in hæc.Inſtitut.hanc opinionem ſecutus eſt. Nam tunc in ſtirpes ſucceſſio fit,quando fratrum filij cum patruo volunt ſuccedere. Quia is eſt proximiore gradu,hi verò patrueles in pari gradu. Vnde apparet differentia inter primum,ſecundum,& tertium ordinem.In primo ordine deſcendentium diximus ſemper ſucceſſionem fieri in ſtirpes, nõ in capita,ſiue fratrum filij cum patruo ſuo admittantur,ſiue fratrum filij ex vtraque parte ſint, id eſt, defuncti nepotes, ſiue paris ſint gradus ſiue imparis. §. cum filius.Inſtitut.de hæredit. quæ ab inteſtato.Sed quando ſuccedunt cum patruo ſuo in linea tranſuerſa, tunc diſtinguendum eſt, cum quæritur,an in capita,an in ſtirpes ſuccedant. Si enim diſpari gradu ſint, ſucceſſio fit in ſtirpes, non in capita.Sin pari,ſucceſſio erit in capita. Deficientibus germanis fratribus,conſanguinei,& vterini admittuntur, quorum tum eſt par conditio,& eorum filij non minus admittuntur, quàm in germanis fratribus diximus fieri. Non autem germani fratres, verum filij eorum excludunt conſanguineos, & vterinos,ex quibus manifeſtum fit, omnes cognatos,& patruos,& auunculos, à fratribus & eorum filiis excludi, Authen.poſt fratres.Cod.de legit.hæred. quod eſt notandum.

11 Quid ſi deficient fratres,& fratrum filij, qui ad hæreditatem admittentur? dicendum proximiores admitti agnatos, & cognatos indifferenter,ſublata videlicet omni differentia.dict.Authent.§.ſi verò.Si plures ſint eiuſdem gradus inter eos diuidetur hæreditas non in ſtirpes,ſed in capita, nec filij venient in locum patris. In hac tota deſcendentium,aſcendentium,& collateralium cognatorum vel agnatorum, maſculorum & fœminarum ſucceſſione, nulla eſt differentia,licet iure antiquo diſcernebantur,nec quicquam refert hodie, ſintne emãcipati,an in patris poteſtate. Hæc ſummatim attigi, quæ continentur Iuſtiniani conſtitutione, & faciunt ad cognitionem ſucceſſionis in feudis. De ratione ſuccedendi in feudo, nunc dicendum.

12 Et notandum moribus receptum eſſe, vt ſucceſſione nobis feudum acquiratur, ſicut inueſtitura. lib.2. tit.11.cum antiquitus feuda temporaria eſſent.l.t.tit.1.vt etiam in Gallia, ſed vtrobique aliud poſtea ſtatutum eſt. Quod autem de feudo per ſucceſſionem acquiſito diximus, intelligendum eſt de feudo proprio.

13 Nam quædam non transferuntur ad hæredes vt feudum Guardiæ, & Caſtaldiæ, & ſoldata.lib.2.tit.10. Quanquam proprie feudum non ſit, tamen quia conuenit in acquiſitione feudi, perſonale eſſe beneficium, ideo tunc non tranſit ad hæredes,& nihilominus rectè proprium feudum dicitur, & hoc conuenire poteſt, vt in annuis redditibus conſiſtat proprium feudum.In dubio credimus reale eſſe beneficium, nam quilibet præſumitur voluiſſe cauere hæredibus ſuis. l. ſi pacta. de probat.ff.Hinc nata eſt diſtinctio vulgaris feudi in perſonale,& reale.Perſonale quod cum perſona extinguitur. De quo diximus in feudorum diſtributione. Cum ergo feudum aliud reale, aliud perſonale ſit,cur author in definitione feudi hæredum mentionem fecit? libro 2.tit.23.in fi. Dixi ſupra rectum feudum definiri ab authore; & reſpexiſſe eum ad id quod frequentius accidit: ego latius definiui, vt complectar etiam quoduis feudum temporarium.

Dubitatur de feudo Marchiæ & Ducatus,an ad hæredes tranſeant? Videntur perſonalia, libro 1.tit.14.in princ. & Regalia dicto tit. 14. & lib.t. id eſt à principe conceſſa beneficia: quod non deceret Principem ea, quæ regni ſunt, ſeparare à Repub. vel ab Imperio, id quod Bald. ait. Alij hanc rationem improbant quod ſcilicet de poteſtate principis diſputare ſacrilegium ſit.l.2.C.de crim.ſacrileg. Mihi videtur hoc eo dictum, quia hæc nomina olim erant officij, ſeu adminiſtrationis temporariæ, & quod capite ſuperiore ait, moribus receptum eſſe, vt ad hæredes tranſeant, lib.1.tit.13. in fin.inuenire videtur, conſuetudine contraria ius illud vetus mutatum eſſe. Alij dicunt verbum (vſurpatũ) ibi in malam partem accipi, pro abuſu. Vulgo enim vſurpationem abuſum dicimus: & ideo eſſe ſequendum rationabilem vſum, vt ait author.Sed quia nouum non eſt aliquid conſuetudine recipi contra tenorem rationis, idcirco hæc ratio mouere nos non debet. Et de quo dubitatur, confirmatum videtur per Fredericum. Imp. libr. 2. titu.55. §. præterea. cum ait Marchiam & Ducatum inter hæredes non diuidi. Oſtendit itaque dignitates huiuſmodi an hæredes tranſire. De his quæ non tranſeunt diximus: videamus modo de his,quæ

transeunt. Porro habenda est in primis ratio personarum, quia non admittuntur ad successionem in beneficio, sicut in patrimonio. Sed spectari oportet an possint, vel debeant officio fungi, propter quod beneficium datur, lib. 2. tit. 36. & 21.

15 Hinc quæstio est de surdo, muto, & monacho, libr. 2. tit. 36. An mutus, vel alius imperfectus feudum retineat? Author refert tantum opiniones quorundam, existimantium feudum paternum eos retinere, sed alij putant non retinere, eo quòd obsequium præstare nō possint. Quid hic igitur definiendum sit quærat aliquis. Sequendum dico, quod alio loco libri primi, tit. 6. apertius exprimitur, non retinere feudum: sed si inops sit tantum ei relinqui debet, vt se sustinere possit. Nam quod dicitur alium substitui posse, & debere in eo, quod principi est præstandum, id à ratione alienum est. l. si quia ex corpore. C. de murilegis. Quia si velint liberari à munere quod Principi præstandum est, istud ea triumphali absolutione veniat oportet, id est, vt liberentur data venia à principe: præhabita etiā in sede Prætoria diligenti examinatione, num substituti sint idonei. Et de hoc quidem inter omnes conuenit: quamuis apud nos visitatum sit, mutos ac surdos retinere feudum, & per substitutum præstare obsequia.

16 Clericos & monachos olim assumpto habitu religionis perdere feuda non est dubium. lib. 2. titul. 30. quamuis iure Pontificio aliud receptum sit, vt dixi.

17 Quæritur ad hæc an fœminæ ad successiones feudi admittantur? Non distingui masculos ac fœminas iure Authenticorum plus quàm manifestum est: sed hic singulare est vt fœminæ non succedant in feudis, lib. 1. tit. 1. §. hoc autem. Nec tantum fœminæ remouentur, sed & masculi nati ex fœminis. lib. 2. titu. 11 Ratio colligitur ex dicto tit. 30. lib. 2. vbi confert clericum in eo plane cum muliere: quod videlicet non sit capax officiorum, quæ ad obsequia feudorum pertinent: nec sint idoneæ ad militandum. l. cùm Prætor. ff. de iudiciis.

18 At dices quæ est ratio, vt excludantur fœminarum filij, cum sint idonei ad seruitutem præstandam, quæ à vasallo exigitur, & docueris mulieres ideo excludi, quod idoneæ non sint ad militandum? Glossa respondet, tit. 1. lib. 1. pro ratione voluntatem esse. Sed alia ratio videtur probabilior, quia mihi quidpiam concedi, quod auctori meo non licuit, iuris ratio non permittit. l quod ipsis. l. in omnibus. §. non debeo, ff. de reg. iuris.

19 Hac ratione aliquando consultus ex facto respondi Gulielmum Comitem de Nassu, & filium eius principem Vraniæ non posse succedere in comitatu Catzenellembogen: sed potiorem esse Langrauium Hessiæ, tanquam agnatum: quia feudum masculinum est, vt apparet ex inuestituris. In feudo autem masculino, remotis fœminis, succedunt agnati, & eorum filij: Ergo exclusa Elizabetha matre Gulielmi Comitia à Nassau, remotus quoque erit Gulielmus Comes cum filio. Genealogia Landtgrauij hæc est, Ludouicus primus Landtgrauius tres filios habuit, Hermannum Archiepiscopum Coloniensem, Ludouicum secundum, Patrem Philippi huius Landtgrauij, & Henricum, qui habuit vxorem filiam Comitia in Catzenellembogen. Hic Hēricus fuit inuestitus de feudo Catzenellembogen viuo socero, ab Episcopo Herbipolensi: deinde filias duas habuit, Mechteldam coniugem Ducis Cliuensis, & Elizabetham, quæ nupsit Comiti Nassoniæ: ex qua natus est hic Gulielmus: ex quo postea princeps Vraniæ. Apparet ex his feudum esse masculinum, neque in innestitura fuit expressum, admitti debere fœminas. Exclusis ergo fœminis, excludatur & Gulielmus Comes Nassouiæ & Vraniæ. Superest, vt deferatur agnatis. lib. 2. tit. 11. §. bis verò. Agnati sunt Ludouicus II. & filius eius Philippus Landtgrauius Hessiæ. Hoc ipsum adducere volui: quia nobilis est hodie controuersia, nondum in præsenti definita.

De successione fœminarum.

Cap. X.

1 *Excepta quædam species, seiunctionésque à communi regula, per quam intestata feudorum successio fœminis denegata est. Prima, si cautio successionísque promissio nominatim inuestitura inserta & speciali pacto inde ab initio inter feudi dominum & vasallum expressim conuenerit, vt fœmina succedat. Ardizon Sum. in vsus feudo. cap. 137. Curt. part. 3. tract. feud. memb. 1. Zasius cap. 8. Epitom. in vsus feud. nu. 38. Hannet. lib. 2. iuris feudorum cap. 8.*

2 *An hæredis appellatio ad vtrunque sexum in hac doctrina porrigatur: ita vt non ij tantum accipiantur, qui ex masculis procreati, sed omnes siue ex masculis siue ex fœminis. Curtius part. 1. tractat. feud. quæst. 6. & part. 3. eiusdem tract. memb. 1. sub finem. Hannet. lib. 2. iuris feud. cap. 8.*

3 *Descendentium masculorum nomen, an ex fœminis descendentes, & nō ex masculis tantū demonstret. Frāc. Curt. part. 3. tractat. feud. memb. 1. sub finem.*

4 *Altera seiunctio, Si beneficium sit fœmineum, hoc est, quòd pro se & heredibus suis fœminæ concessum. Ardizon Sum. in vsus feudorum, cap. 137. Curt. part. 3. tract. feudorum, memb. 1. Zasius cap. 8. Epitom. in vsus feudorum, num. 39. Hannetonius lib. 2. iuris feud. cap. 8.*

5 *Tertia seiunctio, Si filiæ post obitum patris sui aut pretio, aut quadam munificentia, & liberalitate concessum. Ardizon Sum. in vsus feud. cap. 137. Curtius part. 3. Tract. feud. memb. 1. Hannet. lib. 2. iuris feud. cap. 8.*

6 *An filiæ in præiudicium agnatorum, beneficiarius fundus dari ac permitti queat. Ardizon & Curtius & Hannetonius ibid.*

7 *Quarta exceptione atque à communi regula seiuncta species. Si feudum sit francum, & ab ijs omnibus, quæ fidelitatis iureiurando continentur liberum. Ardizon, Curtius, Gulielmus Hanneton. ibid. Zasius cap. 8. Epitom. in vsus feud. num. 43.*

8 *Quinta species à generali canone exempta, Si mos sit consuetudóque aut regionis & prouinciæ aut generis alicuius & familiæ, quæ iurisdictionem habet, vt fœminæ per successionem ad beneficia admittantur. Ardizon & Curtius ibid. Zasius cap. 8. Epitom. in vsus feudorum, nu. 42. Hannetonius lib. 2. iuris feud. cap. 8.*

9 *Progredientibus à communi regula seiunctionibus, & casibus, quibus fœminæ à beneficijs non repelluntur, num locus sit, si ex eo qui de feudo primum inuestitus fuit aliquis masculus siue in directa siue in collaterali linea constitutus, supererit. Ardizon & Curt. ibidem. Zasius cap. 8. Epitom. in vsus feudorum, 46. Hannet. lib. 2. iuris feud. cap. 9.*

10 *An masculus ex linea fœminea natus, fœminam à beneficiis militarib. excludat, repellátque. Ardizon, Curt. & Hannet. ibidem.*

11 *Cùm ius intestatæ successionis expressè fœminis permissum est, an excluso patruo, sola ad defuncti parentis feudum admittantur. Curt. part. 3. tract. feud. memb. 1. quæst. 22.*

12 *Nunquid fœmina per masculos superstites à feudo beneficiario semel exclusa in perpetuum exclusa permaneat: etiam si nullū omnino masculū per quem impediatur, in posterum superesse contingat. Curt. part. 3. tract.*

tract. feud. memb. 1. quaest. 27. Zasius cap 8. Epitom. in vsus feud. nu. 58. Hannetonius lib. 2. iuris feudorum., cap. 9.

13 *Quid de vterinis, & ex diuerso connubio, matrimonióque procreatis. Curtius part. 3. tractat. feudor. memb. 1. quaest. 24.*

1 QVod autem supra diximus feuda iure successionis ad fœminas non deuolui perpetuum non est, sed exceptionem habet. In primis si pacto in inuestitura impetrauerit, vt fœminis etiam deferatur, tum fœminæ, & ex fœminis descendentes succedent. lib. 1. cap. 1. & lib. 2. tit. 11. Quod si dicatur in inuestitura, recipere se feudum pro se, & suis hæredibus, an fœminæ admittentur?

2 Videntur hæc verba omnes successores, masculos & fœminas continere, sine vlla distinctione. l. hæredis. de verborum signif. l. in annalibus. C. de legatis. Ergo satis videtur esse, si in inuestitura conuenerit, vt sibi & suis hæredibus feudum acquiratur. Attamen receptum est secundum subiectam materiam appellatione hæredum tantum masculos contineri, licet aliàs late accipiatur. Ad huius sententiæ confirmationem, permulti loci huius tractatus faciunt libro 2. tit. 34. Vt Titius pactus est, cum fratre suo, de non petendo feudo ab eo, & hæredibus suis, hic sine hærede masculino decessit, relicta filia. Titius petit feudum, obiicitur ei pactum feudi, responsum est mentionem hæredum in pacto, de masculis hæredibus intelligendam, secundum subiectam materiam.

3 Quod si dixerit pro me & descendentibus masculis inuestituram accipio, quæritur an masculi ex fœminis descendentes admittantur? Videntur debere, secundum propriam verborum significationem. Hinc enim filius est ex descendentibus, deinde & masculus. Sed tamen communis sententia feudistarum hunc non admittit ad successionem, & cum maxime, quoties quis vsus est his verbis agnationis conseruandæ gratia: certum est non contineri eos, qui ex fœminis descendunt, quia illi cum matre extra agnationem & familiam sunt. Sed credibile est eum hoc adiecisse propterea, vt feudum maneret in familia. Hoc scribit Carolus Molinæus in consuetudinibus Parisiensium, §. 76. admonens in vltima voluntate idem diligenter inquirendum, quæ fuerit mens testatoris. Vt quidem instituit Titium hæredem, substituens Sempronium si Titius decesserit. Decessit sine descendentibus masculis Titius, relicto nepote ex filia, quæritur an admittatur Sempronius ad hæreditatem? Quæstio facti est, ac voluntaris si ex coniecturis appareat ad cognationam & familiam conseruandam respexisse, deficiet conditio, quia appellatione liberorum masculorum non continentur ex fœmina descendentes, aliàs succedent nepotes ex filia, & excludent substitutum. l. 1. de condi. instit. ff. Secunda exceptio,

4 Si feudum sit fœmineum, & maternum: id est, quod originem habet à fœminis: tunc filię eodem modo, quo masculi succedunt. lib. 2. tit. 50. Opponitur lib. 2. tit. 30. sequendum tamen est quod titul. 50. traditur, fœminas in feudo fœmineo succedere, sub hac exceptione, si masculi deficiant, secundum Oberti sententiam. Nam in cap. de feudis fœminarum, tantum disputatio est, & recitatio opinionum diuersarum: constitutio edita de filiorum successione in feudia, tractat non de paterno, sed de materno beneficio: quod obtinuit suadente æquitate, vt fœminæ quoque in feudo fœmineo, deficientibus masculis, succederent: aliàs arcta strictáque iuris ratione, non tantum filiæ, sed ne filij quidem admitterentur in feudo fœmineo, lib. 1. titu. 15. Tertia exceptio est,

5 Si filia, mortuo patre, sit à domino inuestita, vel quia redemit feudum à domino, vel quia voluit propter benemerita patris eam inuestire. lib. 1. titul. 24. quod frequenter solet accidere. Hic parentes vocat agnatos. *Les parens*, in lingua Gallica.

6 At dixerit aliquis, non poterit filiam inuestire in præiudicium agnatorum, ad quos nihilominus refertur hæreditas, quia ius quæsitum agnatis, dominus pacto tollere non potest. lib. 1. tit. 8. §. 1. Respondent Doctores, id quod dicimus de inuestitura, intelligendum esse de feudo nouo, non paterno. Nam in feudo paterno agnati succedunt, non in nouo, vt post dicam, nec aliter conciliari possunt capita alioqnin pugnātia. Notandum tamen, idem de feudo paterno dicendum, si filia inuestiatur agnatis consentientibus, tunc enim nolla eis fit iniuria. lib. 2. tit. 39.

7 Quartam exceptionem quidam addunt, si feudum sit francum, & liberum, id est, nulli seruitio obnoxium, tunc debet fœmina succedere, ad quam sententiam probandam (quod hic non requiritur) crebro adducunt cap. si cum militi, De capitulis extraordinariis, Aluarotus in libro suo ad finem. Curtius & Bald. l. quoties, de suis & legit. hæredibus, ait, si nullum sit seruitium, vel si tale seruitium sit, vt à fœmina præstari possit, tunc fœminam in feudum posse succedere. Sed hæc opinio non est satis tuta: quia illa capita dicuntur supposititia, ideóque non reperiuntur in his libris. Dixi seruitium non esse de substantia feudi, & ideo conueniri posse actione, ne seruitium præstetur, non quod fidem non debeat præstare domino, tametsi à seruitio sit exoneratus, quia offendere dominum non debet, etsi ei præstare seruitium non cogatur. Quinta exceptio,

8 Si sit contraria consuetudo eius prouinciæ, ea seruanda est, lib. 2. tit. 1. vt in tota fere Gallia. Hinc dicuntur feuda esse redacta ad modum patrimoniorum. Feudistæ omnes asserunt, in Sicilia esse eosdem mores, quod sane mirum est, cum Gallicis moribus non viuntur, nisi forte ex eo tempore quo Galli Siciliam perdomuerunt, Gallicis moribus vsi sunt. Spectanda igitur consuetudo Curiarum, Reipub. ac prouinciæ eius loci, in quo illud feudum situm est. Sed quæritur, si in familia quadam fœminæ consueuerunt in feudum succedere, vt masculi, an sit habenda ratio eius consuetudinis, licet eius prouinciæ consuetudo non sit? Receptum est, valere consuetudinem, si familia sit, quæ habeat iurisdictionem. Hoc dictum Alexandri est in l. si non speciali. C. de testamentis. quod allegatum fuit à Carolo Borbonio contra auiam Henrici Regis, quum quæreretur, an vsitata in familia illustri consuetudo valeret contra generalem regni consuetudinem? Alexander ait valere. De aliis familiis, quæ iurisdictionem non habent, magna controuersia est. Adduci solet Bartolus consil. 72. vbi ostendit, si familia illustris sit, valere pactum de diuisione inter hæredes. Si enim valet pactum expressum, cur non & consuetudo, quæ est pactum tacitum? Zasius ait in præiudicium domini non posse eam consuetudinem introduci: quæ sententia mihi parum probatur. Nam si longissimo tempore vsi sunt ea, sciente domino vel rege, cur non valebit in præiudicium domini, sicut diximus hos mores feudorum leges authoritatem propterea habere, quia longa patientia tacite videntur esse approbati, cap. super quibus. de verb. signific.

9 Vnum notandum, quod est maximè necessarium ad eorum, quæ dixi, explicationem, in quibus casibus fœminæ dicūtur succedere, semper eas excludi, si extēt masculi iis deficientib. admitti. Quod omnes feudistæ probāt. Alex. cōs. 79. & author noster lib. 1. tit. 8. §. filia, apud quem nota parenthesio. Tunc demum succedi,

inquit, filia filiis non extantibus. Et quamuis dictum sit, vt filij succedant cum filiabus, tamen filiæ succedere non poterunt, nisi filiis non extantibus, lib.2.titu.17. lib.1.tit.6 §.quin etiam. Non enim patet locus fœminę quamdiu masculus superest: quod sub hac exceptione intelligendum est, nisi consuetudo, vel pactum expressum contra sit, tunc enim dubium non est, quin & pactum, & consuetudo seruanda sit. Oportet autem pacti verba esse expressa, nam si nihil aliud conuenit, quam vt descendentes fœminæ cum filiis succedant, non habebitur earum ratio, superstite masculo, si verò in pactione expressisset, vt masculis obstantibus filiæ succederent, illud vtique seruaretur. Diligenter ergo inspiciendum an satis sit expressum, fœminas succedere debere, quia nisi satis sit expressum, fœminæ nunquam admittentur, nisi masculis omnibus deficientibus, siue feudū sit fœmineum, siue aliud quodlibet, in quo fœminas succedere posse diximus. Hinc variæ quæstiones oriuntur, quæ facti sunt, id est, in quibus aliquid de fœminis conuenit.

10 Primum quæritur, an masculus natus ex linea fœminina fœminā excludat? Vt quidam inuestitus de feudo ea lege, vt ad fœminas transiret, decessit relicta duabus filiabus, quarum vna filium masculum habuit, altera filiam. Quæsitum est, lib.2.tit.51.§.similiter, apud Obertum & Gerhardum, an masculus debeat tantum habere feudum exclusa matre & matertera? Sed Gerhardi opinio probatur magis generalis illa regula lib. 2. tit.17 fœminas semper excludi per masculos, etiam si per fœmininam lineam descendant.

11 Huic affinis est quæstio: Si duo fratres, Titius & Seius, à capitaneo de nouo beneficio inuestiantur, quā diu ipsi vel eorum hæredes masculi viuerent, vel deficientibus masculis, fœminę: Titius decessit relicta filia, fratre adhuc superstite, an portionem patris deferendam filiæ excluso patruo. lib.2.tit.18. Quia vnusquisque & sibi & suis hæredibus prospexisse videtur, & perinde est, ac singulis separatim pars feudi esset concessa.

12 Alia quæstio est, an filia semel exclusa, semper habeatur pro exclusa. Pone eum, qui feudum accepit in feudum fœmineum, reliquisse filium, & filiam, extante masculo excluditur filia, sed decedente masculo, an semel ab initio exclusa, in posterum quoque exclusa censeatur? Communis opinio est, fœminam manere semper exclusam. Quod mihi videtur durius, sed tamē ita receptum est, lib.1.tit.6.§.quin etiam. propter fauorem masculorum in his feudis relicto masculo, vlterius fœminas non admitti: multum tamen refert, quomodo lex & statutum sit conceptum. Si enim ita habeatur, donec masculus superierit, omnes feudistæ concludunt non in perpetuum excludi fœminam, sed quamdiu masculus superest.

13 Alia quæstio, Mulier habens feudum reliquit filios ex duobus matrimoniis, inter quos orta quæstio, vtri essent præferendi? Videbatur secundum rationem ciuilem eos simul admittendos. Sed ait lib.2.titul 26. § mulier. filios prioris matrimonij, tam in feudo, quàm in cæteris bonis potiores esse. Quod cum feudistæ à ratione abhorrere viderent, dicunt hoc caput esse intelligendum, quando matrimonium est contractum ad Morganaticam (vt Longobardi loquuntur) id est, cum conuenit, an filij succedant, vel non succedant, lib.2.ti. 29. Si igitur conuenerit in contrahendo matrimonio, vt filij prioris matrimonij succedant, tum excluduntur ex posteriori matrimonio nati. Exemplum quod ad huius contractus etiam explicationem pertinet, lib.2. titul.26.§ filij nati, legendum est cum negatione. Alij putant hoc caput esse intelligendum, cum est consuetudo loci. Ego autem hic expendo, nihil authorem nostrum hic adfirmare, aut statuere, sed tantum refert, ita iudicatum fuisse. Quid iudicem mouerit, non exprimit: forte pactum matrimonij ad Morganaticam contracti, interuenit. Et sic enarratis plurium opinionibus relinquit indecisum ius: quemadmodum alibi sæpe, lib.2.titul.51 §. similiter. Hæc de fœminarum successione.

De successione masculorum.

Cap. XI.

1 *Vasalli defuncti liberi masculi & ex his descendentes quomodo intestata successionis iure ad vera propriáque feuda siue antiqua, siue noua admittantur. Ardizon Sum. in vsus feud. cap. 137. Curtius part. 3. tractatus feud. memb. 2. Zasius cap. 8. Epit. in vsus feud. num. 3. Hannet. lib. 2. iuris feud. cap. 2.*

2 *Sitne par consimilisque successionis ratio in feudo ecclesiastico, et quæ est in beneficio laico. Franciscinus Curtius ibidem.*

3 *Emancipatus, & qui ex patris iure exiuit, num eidem patri suo in feuda ab intestato succedat. Ardizon Sum. in vsus feudor. cap. 137. Curt. part. 3. tract. feud. memb. 2. quæst. 1. Hannetonius libr. 2. iuris feud. cap. 2.*

4 *Paternorum bonorum exhæres Vasalli defuncti filius naturalis & legitimus, an à feudis quoque repellatur. Ardizon & Curtius ibid. Hannetonius lib. 2. iuris feud. cap. 3.*

5 *Vtrum ex filio nepotes vna cum filiis tam ad feudorum, quàm aliorum bonorum successionem vocentur. Ardizon ibidem, Curtius part. 3. tract. feud. memb. 2. q. 9. Zasius part. 8. Epitom. in vsus feud. num. 17.*

6 *Filius non ciuilis & legitimus, sed naturalis tantum, idémque adoptiuus, an ad feuda admittatur. Ardizon & Curt. ibid. Zasius part. 8. Epit. in vsus feud. num. 14. & 72. Hannet. lib. 2. iuris feud. cap. 2.*

7 *Filius naturalis, quibus casibus in feuda succedat. Ardizon, Curt. Zasius, Hannetonius idem.*

8 *Qualis sit filiorum in beneficiis militaribus successio, æqualisne an verò dispar & inæqualis, Zasius part. 8. Epitom. in vsus feud. num. 66. & 67. Hanneto. lib. 2 iuris feud. cap. 2. & cap. 10.*

9 *An liberi naturales & legitimi defuncti parentis hæreditatem ex testamento, vel ab intestato sibi delatam repudiantes, à beneficiorum tam antiquorum, quàm nouorum successione excludantur. Zasius part. 8. Epitom. in vsus feud. num. 6. & 16. Hanneton. lib. 2. iuris feud. cap. 3.*

10 *Descendentibus vasalli vita defuncti prorsus deficientibus, an feuda intestata successionis iure ascendentibus deferantur, Ardizon Sum. in vsus feud. cap. 137. Curtius part. 3. trac. feud. memb. 2. Zasius parte 7. Epitom. in vsus feud. num. 2. Hāneton. lib. 2. iuris feud. cap. 5.*

11 *Species quadam, [illegible], quibus mortuo Vasallo, contra communem regulam iuris feud. ascendentes ab intestato ad feuda admittuntur. Ardizon, Curtius, Hanneton. ibid.*

12 *De his qui ex latere iunguntur: quomodo & quando Vasalli defuncti beneficium, intestata successionis iure ad eos deuoluatur. Ardizon ibid. Curt. part. 3. tract. feud. memb. 3. Zas. part. 8. Epitom. in vsus feud. num. 5. Hannet. lib. 2. iuris feudorum, cap. 5.*

13 *Vterini, & fratres ex matre quidem vna eademq́; sed alio atque alio patre nati, an Longobardorum moribus ad feuda ab intestato admittantur, nécne. Ardizon ibid. Curt. part. 3. tract. feud. memb. 3. qu. 5. Hannetonius lib. 2. iuris feud. cap. 5.*

14 *Duorum aut plurium fratrū filij, quos patrueles appellant quomodo patruo suo defuncto succedant: an in*

capita,

capita, an verò in stirpes. Ardizon Sum. in vsus feud. cap. 157. Curt. part. 3. Tract. feu. memb. 3. q. 5. Zasius part. 8. Epit. in vsus feud. num. 17. 18. 20. Hannetonius lib. 2. iuris feudorum ca. 6.

15 *Ius intestata successionis quousque in feudis beneficiariis, & fidei obsequiique gratia ad fruendum certo modo concessis, porrigatur. Ardizon ibidem. Curtius part. 3. Tract. feud. memb. 3. in initio. Hanneton. lib. 2. iuris feud. cap. 6.*

16 *Quid de viro & vxore, an sibi inuicem ab intestato in feudis succedant. Ardizon ibidem. Zasius part. 8. Epitom. in vsus. feud. num. 70. Hanneton. lib. 2. iuris feud. cap. 11.*

17 *Adhuc de intestata expositum est: nunc de testata feudi successione breuiter subnecto: An vasallus testamento vel codicillis, de beneficiis hoc iure disponat. Curtius part. 4. tract. feu. 41. causa, ex qua feudum amittitur. qu. 31. Zasius part. 8. Epit. in vsus feud. num. 63. Hanneton. lib. 2. iuris feud. cap. 10.*

NVnc de masculorum successiooe dicendum est: qui secundum veram, & propriam feudi naturam succedere dicuntur. In primis de ordine descendentium tractandum: post de ascendentibus & cognatis videbimus.

1 Masculi descendentes in infinitum, cæteris exclusis succedunt. lib. 1. tit. 1. §. hoc quoque: & cum loquitur lib. 2. tit. 11. §. hoc quoque, de successione fratrum omnes descendentes in infinitum complectitur.

2 An hoc etiam intelligendū sit de feudo ecclesiastico & laico, quæri solet? Videtur quibusdam successionē nō fieri feudo ecclesię vltra nepotes. arg Nouell. 7. De nō alien. & permut. §. emphyteusim. At cōmunis est opinio in feudo ecclesiastico esse successionem in infinitū: quia generaliter loquitur lib. 1. ca. 1. author. sine distinctione de feudis: & præcipua eius voluntas, & disputatio fuit de feudis: & cū fiat mentio successionis in iofinitum, in definitione feudi, satis arguit ea natura feudi id esse: & sic generaliter accipiendū. neq; obstat Nouella, quia inter emphyteusim ac feudū multæ sunt differentiæ: & fœminæ in emphyteusi succedunt, non in feudo.

3 Alia quæstio de filio emancipato, an in feudum succedat? & verius est succedere: quia feudalia iura nō distinguunt filios emancipatos ab his, qui sunt in potestate. & cum docet libro 1. tit. 3. quomodo hæredis appellatio in feudia sit accipienda, non loquitur de filio in potestate: sed simpliciter de filio masculo. Deinde mouet me, quod vbi his moribus nihil est expressum, Ius Romanorum sequimur. lib. 2. tit. 1. Quod postea rursum mutuatur Nouella de hæred. quæ ab intestato defer. At dicetis esse satis aperte decisum iure feudorum, emancipatos non succedere: quia agnati tantum, non cognati succedunt. lib. 2. tit. 11. Et emancipatus desiit agnatus esse, sed agnatos vocat author, qui per masculos coniuncti sunt, qui per idem nomen cognationis familiam retinent: qui verò per fœminas coniunguntur, non retinent nomen, & in aliam familiam transeunt. Atque ita locus ille non obest imo dicendum filium emancipatum in feudo admitti ad successionem.

4 Sequens quæstio est, an filius exhæredatus, sicut à reliquis bonis & allodiis, ita & à feudis excludatur? Communis opinio est, filium bona mente, iustáque de causa exhæredatum, non succedere in feudo: quia amittit id ex eisdem causis, ob quas exhæredatur. lib. 2. tit. 44. Præterea filius exhæredatus plerunque amittit, quod ei non defertur tanquam hæredi, sed tanquam filio: sententia Bart. in l. vt iurisiurādi. §. si liberi, de oper. liber. exemplo liberorum patroni, quia patroni liberique eorum succedūt liberto, exigúntque operas ab eo. Hoc ius liberis patroni competit, tanquam filiis; non tanquam hæredibus patroni, dicitque eus agere ad operas pro virili parte, non pro hæreditaria: at iuste exhæredatus filius ius amittit, quo defertur ad eum feudum, ergo succedere nequit. Item alio argumēto hanc sententiam confirmamus ex Authen. de nupt. §. saluto. versic. neque enim. Maritus in contrahendo matrimonio stipulatus est decem sibi dari, suscepit liberos ex eo matrimonio, & post ad alias nuptias transiit: hęc lucra nuptialia magis debentur filiis prioris matrimonij, quàm posterioris. Et tamen, si ob ingratitudinem exhæredati fuerint, perdunt non tantum bona paterna, sed etiam lucra nuptialia: sin minus, tum ex æquo inter se ea in partes viriles, non pro portione hæreditaria diuident.

5 Alia quæstio, vtrum cum filiis nepote in hac successione concurrāt? Diximus in successione allodiorū, iure Romano nepotes cum filiis concurrere in stirpes. §. cum filius. Instit. de hæred. quæ ab intesta. idcirco sequēda est regula: Quoties nihil certi reperitur expressum hoc iure feudorū, tunc ad ius Romanū confugiēdum. lib. 2. tit. 1. versic. strenuus. Sic est intelligendum generaliter lib. 1. tit. 19. etsi concurrant filij, & nepotes ex filio, tamen succedent in stirpes, non in capita.

6 Quæritur rursum, an filius naturalis vel adoptiuus succedat? Autor determinat lib. 2. ti. 26. §. ad adoptiuos. §. naturalis. nec adoptiuum, nec naturalem succedere, quod singulare est in feudis. Adoptiui tamen succedunt in allodiis. l. cum in adoptiuis. C. de adopt. Verum si legitimatus sit filius naturalis per rescriptum Principis, tamen hoc iure singulari non admittitur. d. §. naturalis. licet supra dixerim, iure ciuili legitimatos æque succedere, ac legitimos naturales. Nouel. quibus modis natural. effic. sui. Et omnes feudistæ sentiunt, eum nec matri suæ quoque succedere posse, contra ius ciuile. §. nouissime. Instit. ad Senatusconf. Orficia. Neque interesse, an extent alij filij legitimi naturales, an non: quia author generaliter loquitur.

7 Temperanda tamen hæc sunt quibusdam exceptionibus. In primis, nisi sit in inuestitura expressum, vt naturales succedant. Nam personam inuestituram accipientis non distinguit, si domino placet, lib. 2. tit. 30. qua ratione etiam seruus potest inuestiri. Præterea nisi à principe ita fuerint legitimati, vt possint in feudo ita succedere mandato principis. glos. in d. §. naturalis. & omnes Doct. ibidem. Item nisi legitimi facti sint per subsequens matrimonium. cap. tanta. qui filij sint legiti. Matrimonium enim vim eam habet, quam expressa voluntas principis: si igitur Princeps habet eam potestatem, multo magis matrimonium.

8 Quæritur num succedant æqualiter? Hoc ius certum non est ex iure Longobardico, sicut nec Romano: & probabile est ab Hebræis desumptum esse, ex c. 25. & 26. Genes. & Deuteron. 21. dicendum tamen est æqualiter omnes succedere. lib. 1. tit. 8. nec haberi rationem primogenituræ, sed dici incertum ius esse: quia in vna prouincia diuersum fere ab alia obseruatur. Moribus nostris primogenitus solet præferri.

9 Quæsitum est, an filius repudiata patris hæreditate in feudo ei succedat? Iure Romano non potest filius partem hæreditatis amplecti, & partem repudiare. l. 1. de acquirend. hæred. Nec hoc iure permittitur filio. lib. 2. tit. 45 & 51. §. filius retento feudo renuntiare hæreditati, si eam onerosam sibi videat fore. Sed cur filio id non permittitur, cum permittitur agnato? dicto tit. 45. Animaduertendum est eum, qui in feudo succedit, non dici iure hæreditario succedere, nisi aliud actum sit in inuestitura. sic adduximus exemplum ex iure ciuili, de successione in ius patronatus filiū admitti, tanquam vnum ex liberis, non tanquam hæredē. In filio

igitur visum est tendere in iniuriam patris. Institut. tit. quibus ex causis manumiss. non procedat: & inhumanum, contráque pietatem, propter æs alienum repudiari eius hæreditatem. Iure enim Romano antiquo filius erat necessarius hæres: quamuis prætoris habebat beneficium, quæ ratio mihi probabilis videtur inter filios & agnatos. Exceptiones quædam aliæ in aliorum Comment. traduntur, quas ipsi legite.

10 Secundum ius Romanum supra docuimus, non extantibus descendentibus, succedere ascendentes, vtpote parentes. At in feudis non succedunt lib. 2. tit. 50. vt in Gallia receptum est in allodiis. Ratio autem quare excludantur, est: Nam cùm beneficia olim annalia essent, atque precaria, nulla erat successio. lib. 1. titul. 1. sed postquam fuissent primum precaria, deinde cœperunt dari ad vitam fidelis: tandem ad omnes filios fuit possessio redacta: & sic paulatim concessum, vt ad fratres quoque possessio porrigeretur. De parentibus non erat quæstio: quod rarius eueniret: filios ante parentes decedere, & ad eorum successionem parentes vocari. Igitur ne ordo naturæ turbaretur, l. nam & si parentes. ff. de inofficioso testa. facile permittenda hæc successio non fuit: quia semper fit aliquod præiudicium domino.

11 Exceptiones aliquot recensentur: Vna, si parentes vt succederent in inuestitura sit expressum: quæ exceptio nominatim probatur in capitibus extraordinarius, quæ dubiæ auctoritatis esse dixi supra in quarta exceptione, qua fœmina potest succedere. Ratio tamen suadet, etsi iure de hoc cautum nihil sit, valere pactum. Nam extraneus omnino per pactum admittitur ad feudum, cur non & pater? lib. 2. tit. 48. Alia exceptio, si filius inuestitus sit propter benemerita patris: tunc receptum est, mortuo filio patrem succedere. Argumentum adducitur ex iure Romano, nihil referre an mihi quid datum sit, an alteri mei contemplatione. l. dotem quam. ff. de collatione bonorum. Plures exceptiones in aliorum commentariis vide.

12 Deficientibus liberis succedunt collaterales, sed agnati tantum non cognati. Cum enim fœmina non admittatur in successionem feudi, multo minus hi, qui ex sexu fœmineo descendunt. lib. 2. tit. 11. frater igitur fratri in beneficio paterno succedit, non in nouo. lib. 1. ti. 8. in fine. Etiamsi simul in id inuestiti sint fratres. lib. 1. tit. 14. §. si duo. Vel simul habitantes communitérque viuentes, vnus eorum feudum acquisierit. lib. 2. tit. 12. Sed vasallo mortuo beneficium ad dominum reuertitur. Excipitur, si simpliciter de fratris successione actũ sit in inuestitura. d. tit. alias si ignorante domino emptum sit feudum ab vno, ex communibus bonis, non admittitur alter. lib. 2. tit. 12. §. quod si, & ibi glossa. sin verò de communibus bonis vnus fratrum emat domino sciente, tunc hoc mortuo alter fratrum succedet. lib. 1. tit. 20. Item si contra hostes acquisierint, dicendum est alterum alteri succedere. Alias exceptiones vide apud DD.

13 Quæritur an vterinus hoc iure Longobardico in feudo succedat? diximus iure Romano eum succedere: sed diximus contra lib. 2. tit. 11. Non esse successionem nisi per agnationem. Vterinus mihi agnatus non est: quia non habemus eundem patrem, ideóque tantum germanus frater, qui ex vtroque parente mihi coniunguntur, & consanguineus, qui ex eodem patre est, succedunt. Sequitur, an Germanus excludat consanguineum: iure ciuili diximus eum præferri consanguineis & vterinis. Authent. de hæred. quæ ab intest. quod duplex in eo ratio sit, cur succedat. Sed Baldus & omnes feudistæ. l. 2. C. de legit. hæred. dicunt consanguineum non excludi per Germanum: quia etsi duæ qualitates concurrant in Germano, videlicet agnationis & cognationis: tamen qualitatis alterius ratio non habetur in feudis: cùm coniunctio per fœminas hic non spectetur. Quod singulare rursum in feudis est, diligentérque notandum. Quod si fratrum filij simul concurrant, cum patruo admittentur ad successionem in stirpes: vt fieri diximus in allodio iure Romano, nec obierit, quod remotiore gradu sint: quàm patruus. lib. 2. tit. 11. §. his verò.

14 De filiis duorum fratrum quæritur. sequenda est regula supradicta lib. 2. tit. 1. vbi deficiunt mores recurritur ad ius Romanum. Diximus in pari gradu successionem fieri non in stirpes, sed in capita. authen. de hæred. quæ ab intestato. 36. l. 2. C. de legit. hæred. quamuis fratrum filij debeant ascendenti succedere in stirpes, non verò patruo. Si deficiant fratrum filij, vocantur proximiores agnati. lib. 2. tit. 11. qui remotiores sunt gradu repelluntur, & quod hic deest, ex iure ciuili suppleri debet: nec alia hic est computatio graduum quam in iure ciuili.

15 Quæstio est difficilis, an succedant in infinitum. Quodam in loco lib. 1. tit. 1. hoc quoque limitatur vsque ad quartum gradum: alibi, lib. 1. tit. 8. §. refert opinionem quorundam, qui putauerunt, vsque ad septimum gradum succedere. Ratio igitur, quam supra de successione feodorum diximus, hoc tempore repetenda est. Primum obtinuit, vt ad quartum gradum succederetur in feudo: deinde vsque ad septimum: postremo vsque in infinitum. tit. 31. tit. 50. lib. 2. Alij alias distinctiones comminiscuntur, quas disce ex eorum Commentariis. At inter omnes conuenit, in Regiis feudis successiones fieri vsque in infinitum, quod hoc sit receptum in summis dignitatibus. Baldus lib. 1. cap. 1. vult dominum Borboniæ succedere in regno Franciæ, etiam vsque ad millesimum gradum.

16 Quæritur de successione inter maritum & vxorem, quæ iure Romano permittitur deficientibus agnatis. tit. vnde vir & vxor. Sed in feudis nulla est talis successio. lib. 2. tit. 13. excepto nisi specialiter inuestitus sit maritus. lib. 1. tit. 15. Cuius exemplum supra retulimus de Comitatu Katzenellembogen. Landtgrauius duxit filiam eius Comitis, & inuestitus fuit à domino: socero adhuc viuo. Hic propter vxorem ei acquisita fuit successio per specialem inuestituram: ita vt Comitatus ille peruenerit in familiam Landtgrauiorum. Quare cùm dominus quem vult inuestire, omnino illi permittendum.

17 Hæc de successionibus ab intestato: de successione testamenti insignis locus est, lib. 1. tit. 8. quo docemur nihil in testamento ordinare ac disponere posse testatorem in præiudicium agnatorum, & domini. Vnde vulgo dici assolet, non posse patrem feudum inter filios diuidere, vt vni maiorem partem attribuat, quàm alteri. Sed hic locus plenius explicabitur, vbi attigerimus locum de alienatione feudi.

De iure, quod habet vasallus in feudum.

Cap. XII.

1 *Contractu negotióque, cui proprium ac peculiare feudi nomen est, vtrinque perfecto & absoluto: quid iuris & potestatis beneficiarius in re data & apprehensa consequatur. Ardizon Sum. in vsus feudorum cap. 48. Zasius parte 6. Epitom. in vsus feud. num. 34. Hannetonius lib. 1. iuris feud. cap. 7.*

2 *An beneficiarius rem immobilem, cuius ratione domino affectus est & obnoxius alienare possit, vt neque ingratus, neque iniuriosus in eum esse videatur. Ardizon Sum. in vsus feud. cap. 98. Curtius part. 4. tractat. feud. 41. caussa, ex qua feudum amittitur. Zasius part. 9. Epitom. in vsus feud. num. 1. 3. 13. &*

14. *Han-*

14. Hannetonius lib. 1. iure feud. c. vlt. & lib. 3. c. 4.

3 In quibus beneficiorum generibus alienatio solius domini assensu facta, subsistat: & in quibus non tantum domini, sed agnatorum quoque assensu & iudicio hāc approbari necesse est, vt rata sit ac firma. Ardizon Sum. in vsus feudorum cap. 103. & 106. Curtius part. 4. tract. feud 41. causa, ex qua feudum amittitur, regula 2. Hanneto. lib. 3. iuris feud. c. 6.

4 Appellatio agnatorum in hac alienationis doctrina, an proximos agnatos duntaxat, an verò & quoslibet alios qui vltra hos sunt, amplectatur.

5 Quid in ijs filijs, ad quos nouum beneficium remotis agnatis intestata successionis iure deuoluetur: an horum consensus approbatióque ad alienandum requiratur.

6 Alienatum quomodo hic accipiatur: an κυρίως & propriè, vt illud tantum significet, quod in dominio nostro non manet. Vlpianus l. alienatum. ff. de verb. signi. an verò impropriè & ἀκύρως vt quamcunque iuris diminutionem voluntate nostra factam declaret. Paulus l. alienationis. ff. eodem tit. Ardizon Sum. in vsus feudorum, cap. 99.

7 Species quædam alienationis impropria: atque vndecim formæ quibus non dominium & proprietas, sed nonnihil iuris, quod est præter directum dominium, ad alium transit. Ac primum de pignore quæritur num in beneficijs non accedente domini voluntate, constitui possit. Ardizon Sum. in vsus feud. c. 116. Curtius part. 4. tract. feud. q 6. prima regula alienationis. Zazius part. 6. Epitom. in vsus feud. num. 6. & 18. Hannetou. lib. 1. iuris feud. c. vlt. & lib. 3. cap. 5.

8 Altera species alienationis minus propria, emphyteusin & locationem fundi certis pensionibus, nisi perpetuus factum continet: an hæc ipsa in beneficijs ignorante domino permittuntur. Ardizon Sum. in vsus feud. cap. 119. Curtius part. 4. tract. feud. 41. causa. ex qua feudum amittitur: quæst. 2. prima regula alienationis. Libellarius verè cōtractus quid sit, atque vnde nomē habeat, eruditè scienterq́; Connanus lib. 7. Comment. iuris ciuilis. c. 12. sub finem.

9 Tertia species est, in dotem datio: An beneficiarius fundus possit dotalis fieri: & sine consensu domini in filiam nubentem transferri: vt eo facilius matrimonij onera ferat gener. Ardizon Sum. in vsus feudorum, cap. 130. Curtius part. 4. tractatus feud. 41. caus. ex qua feudum amittitur. q. 4. prima regula alienationis. Zazius part. 9. Epitom. in vsus feudorum, num. 7. & 8. Hannetonius lib. 3. iuris feud. cap. 5.

10 Quarta alienationis species, transactionem complectitur: num vasallus controuersiam de beneficio motam cœptámque litem cum aduersario, sine domini sui venia transigendo, decidat. Curt. part. 4. tract. fend. caus. 41. ex qua feudum amittitur. quæst. 7. prima regula alienationis. Zazius part. 6. Epitom. in vsus feud. num. 45. & part. 9. num. 18. Hanneton. lib. 3. iuris feud. cap. 6.

11 Quinta species est compromissum, & arbitrij concessio. An liceat beneficiario sine domini sui consensu litem arbitrorum iudicio committere vt hi feudalem cognoscant, eámque sua sententia decidant. Curt. ibidem. quæst. 8. & 9. Zazius part. 6. Epitom. num. 46. in part. 9. num. 10. Hannetonius ibid.

12 Sexta species alienationis, possit ne prædialis seruitus non assentiente domino iure constitui: & conuentione pactóque beneficiario fundo rectè per vasallum imponi. Ardizon Sum. in vsus feud. cap. 118. Curt. part. 4. tract. feud. causa 41. ex qua feudum amittitur. q. 14. prima regula alienationis. Zazius part. 6. Epitom. in vsus feud. num. 55. Hannetonius lib. 3. iuris feudum cap. 5.

13 Septima species subfeudationem continet. Nunquid vasallus rem beneficiariam alteri alicui, sine domini sui approbatione & iudicio, in feudum dare: sicque in eadem illa se sibi vasallum constituere possit. quod subfeudare dicitur. Curt. part. 4. tract. feuder. causa 41. ex qua feudum amittitur. Zazius part. 9. Epitom. in vsus feud. num. 15. & 34. Hanneto. lib. 3. iuris feud. c. 8.

14 Superior dominus: an vasallum sui vasalli ad obsequia officiáque suscipiendum, & præstandum rectè compellat. Curt. part. 4. tract. feu. causa 41. & vltima, ex qua feudum amittitur. Hannet. lib. 3. iuris feu. c. 8.

15 Beneficiarius decimas sine cōsensu & voluntate Prælati in feudum alteri dare, an Longobardorum moribus receptum. Curtius part. 4. tract. feud. causa vltima, ex qua feudum amittitur. 8. exceptione à prima alienationis regula. Zazius part. 9. Epitom. in vsus feud. nu. 16. Hannetonius lib. 3. iuris fud. c. 8.

16 Octaua species alienationis: Vasallus testator num testamento suo de beneficijs feudalibus inter quippiam, vtiliterq́; disponat. Curtius ibidem q. 31. Hannetonius lib. 2. iuris feud. c. 10.

17 Nona species: An parens vni filiorum testamento suo plus cæteris possit ex feudo attribuere & donare. Ardizon Sum. in vsus feud. c. 126. Hannet. ibid.

18 Decima species, An beneficiarius beneficio suo renuntiare, nolentiq́; domino illud ipsum reddere possit: quod vulgo refutare, & in ipsius domini manus resignare dicitur. Curtius part. 4. tract. feud. q. 33. prima regula alienationis. Hannetonius lib. 1. iuris feud. cap. 9. lib. 2. c. 8.

19 Vndecima species alienationis, quæ est de partitione feudi inter consortes, Numquid beneficium inter coheredes, non consentiente domino, in partes diuidatur. Ardizon Sum. in vsus feud. c. 132. & c. 133. Curtius part. 4. tract. feud. 41. causa ex qua feudum amittitur. nu. 30. Zazius part. 9. Epitom. in vsus feud. num. 40. 41. & 42. Hannet. lib. 3. iuris feud. c. 8.

DOcuimus hactenus, quibus modis feudum acquiratur: longa scilicet possessione, inuestitura, & successione: nunc videndum quid constituto iam feudo, vasallus, quidque dominus hoc contractu acquirat.

1 Vasallus quasi dominium consequitur, quod vt supra in explicatione definitionis lib. 2. cap. 23. declarauimus: vtile dominium vulgo appellatur: feudū námque est, cùm res fruenda datur, ita vt certo modo in vasallum transeat vsusfructus, & quasi dominium. Nō est simplex vsusfructus, qui finiatur morte, vel ob quē cautio exigatur: sed hoc ius vtendi fruendi, quasi dominium est: propter quod actio iuris datur quasi vindicat, inquit lib. 2. titul. 8. qui mos loquendi veteribus quoque iureconsultis vsitatus est. l. 1. de superficiebus.

2 Hinc quæritur an vasallus feudum alienare possit? quæstio ex eo nascitur, quod plenum ius non habet in re beneficiaria, iusto dominio penes concedentem manente. Itaque prohibita est omnis feudi alienatio, per Lotharium tertium lib. 2. tit. 52. & per Imper. Fredericum. lib. 2 tit. 55. præcise admodum: Non solum ne in futurum alienationes fiant, prohibet: verum alienationes iam factas, vult omnino irritas esse: licet aliàs nunquam, nisi hoc nominatim exprimatur, ad præterita, sed ad futura tantum leges pertineant. l. leges. C. de legibus. Addit Fredericus, nulla temporis præscriptione impediente: quia rerum feudalium possessores nulla se possunt tueri præscriptione. lib. 2. tit. 40. §. 1. Derogatur autem hac constitutione veteri consuetudini. lib. 1. tit. 13. & lib. 2. tit. 9. & 44. Quia hæ alienationes in iniuriam & damnum domini vergebant, & vtilitatis publicæ. Indulgetur hîc in Gallia vasallis disponere de feudo quocunque modo: dum ista domi-

nica salua maneant domino.

3 Quod dicimus prohiberi omnino alienationem, intelligi debet, nisi dominus consentiat alienationem fieri. Addendum etiam est, nisi feudum sit paternum.lib.2.tit.39.Nam tunc valet alienatio,etsi domini voluntate fiat: nisi & agnatorum consensus accedat. Proximorum igitur agnatorum consensus tantum requiritur: quia his obuéturum est beneficium,vt auctor dicit, mortuo vasallo: quibus magna fieret iniuria,si per huiusmodi venditionem excluderétur. Vnde manifestum est, agnatis ipsis vendi posse, sine consensu domini: quia per hanc alienationem ei non fit iniuria. Nam Vasallo mortuo, deuoluitur feudum ad agnatos proximos, non ad ipsum dominum.d.tit.39.lib.2.tit. 3 §.sed etiam.& lib.2.tit.49.fidem facere ibi dicitur remittere, cedere, refutare.

4 Dubitatur: an quod dicitur de agnatis, de proximioribus tantum sit intelligendum, an de quibusuis? Baldus in vtramque partem disputat lib.1.titul. 13.mihi probabilius videtur tantum proximioribus licere vendere, atque etiam remotioribus consensu proximiorum. leg. sciente. de reg. iur. Sed in omni negotio necessarius est eorum consensus, quorum interest.l.nam ita Diuus Marcus.ff.de adopt.At quando vendo feudum extraneo, consensus tantum proximiorum agnatorum non minorum requiritur: sed in feudo nouo sufficit consensus domini,vt alienari possit: nec est necessarius agnatorum consensus: quia ij non succedunt.

5 Vnde quæritur an filiorum consensus,qui remotis agnatis in feudo nouo succedunt,in alienatione sit necessarius?Et verius est, si ius quæsitum habeant filij in feudo nouo, illorum sententiam requirendam: vt si contemplatione filiorum feudum sit concessum: vel si id actum sit,vt filij succedant in feudum: tum enim nihil potest ordinare parens,nec statuere, quod adimat ius quæsitum filijs, arg.lib.1.tit.8.in princip.Si quis tamen accipiat feudum pro se,& pro hæredibus suis, aliud dicendum erit. Quia ibi in feudo non succedunt, nisi tanquam hæredes.lib.2.tit.17.& ideo consentiente domino illis displicere alienatio non potest.l.cùm à matre. C. de rei vindic. Igitur alienatio feudi sine domini,& quorum interest,consensu ruit.

6 Alienationis autem verbo continetur omnis actus, quo ius aliquod,siue quasi dominium trásfertur. l.1. C. de fundo dotali. Et cum prohibetur alienatio, simplex venditio sine tradione prohiberi non intelligitur: Quia dominia rerum per traditionem,non venditionem transferuntur. §. per traditionem. Instit. de rerum diuisione. Oportet ergo rem traditam esse, vt venditio comprehendatur verbo alienationis.

7 De pignore idem dicendum est:quia in Frederici constitutione id nominatim cautum est:non posse obligari feudum in præiudicium domini. Hoc tamen receptum est, Vasallum pro pecunia à domino mutuo accepta, posse feudum domino pignori dare.cap.1.de feudis:sicque percipiat fructus rei suæ:& est casus vnicus, quo pignus rei propriæ valet. Nam etsi dominus rei propriæ sit,tamen eius fructus non habet,neque ius vtendi: quod ipsum facit, vt pignus valeat:& quia verum est,nullum præiudicium hac pignoratione adferri.Idem dicendum est, si vasallus necessitate adactus propter feudum ipsum, ratione domini oppignorauerit feudum, secundum Bald.l.2.C.communia de legat. argu.est quod ait Marcellus in l.cum fidei.ff.de fideicomm. libert. si testator fideicommiserit hæredi, ne alienetur seruus: tamen in casu necessitatis alienatio conceditur: quia verisimile est, ait,defunctum nihil sensisse de huiusmodi casu alienationis.Et hanc sententiam omnes sequuntur:ne quod domini fauore statutum est, in eius odium conuertatur.Deinde nihil prohibet pignorari fructus ipsos, & facultas fructuum percipiendorum: quia nos hoc loco de ipsius feudi alienatione loquimur.

8 Ex his,quæ iam diximus, videtur datio in emphyteusin prohibita esse, quamuis de hoc controuersia sit: quia alienatio prohibetur: In emphyteusin verò dare, est alienare. libro 2.titul.9.§.donare.§.alienatio.auth. 36. de non alienand. & permutan. Ergo concessio in emphyteusin prohibetur. Nam quod Longobardi libellarem contractum, nos emphyteuticum vocamus. Ius libellarium ija est, cum perpetuo res datur fruenda pro pensione annua. libro.1. tit.5. quod conuenit cum iure emphyteutico: secus fit, si quis vno nummo conduxerit. l.si quis conduxerit.ff.locati.

9 Idem de dotis donatione dicendum. lib. 2.tit.9. quæ licet aliàs sit fauorabilis: tamen ante constitutionem Frederici, nullius Curiæ consuetudine poterat res feudalis in dotem dari.Quæ consuetudo non inuenitur mutata iure feudorum.Potest tamen feudum dari fruendum,quandiu durat matrimonium,ita vt finito matrimonio reuertatur ad eum,cuius est successio.cap. nuper.de donat. inter vir.& vxo. Quod exemplis hoc ex tractatu desumptis approbatum videtur lib.2.tit.17. Vbi in dotem dedisse intelligere debemus,id est permisisse marito capere fructus, retento semper iure dominij.

10 Quæsitum est de transactione, an vasallus litem habens de feudo,possit trásigere?Permissam esse transactionem aperte probari potest, lib.2.titul. 26.§.si vasallus,& tit.43.modo bona fide fiat,absque collusione.

11 Sed & compromittere poterit: licet id plerique negent.Quoniam sub iudice,vel arbitro litem de feudo motam finiendam iubet.lib.2.tit.34.in princ.& titul.46. Et ne quis putet de alto arbitro hoc accipiendum esse, addit, vtriusque consensu electum, lib.2. titul.15.

12. Potest quoque seruitus imponi feudo.lib.2.tit.8. §.quid ergo. Sed hæc impositio seruitutis non nocebit domino:restituto enim feudo,resoluetur etiam seruitus l. lex vectigalis.ff.de pignor.

13 Quæritur an vasallus possit feudum subfeudare. Quæstio ex eo nascitur, quod alienatio feudi prohibeatur:& hoc etiam nominatim de subfeudatione dictum intelligatur lib.2.tit.55. §. callidis. Verum hac constitutione feudi alienationem, non subfeudationem prohibet Imperator: quæ fit bona fide. §.illud. eod.tit.Si tamen vasallus accipiat pretium,dicátque illud se accipere pro inuestitura ne videatur venditio,in dolo versabitur,nec subsistet quod agitur. Quocirca vt vasallus alium vasallum habere possit,tria sunt necessaria.lib.2.tit 34.§.similiter. & titu. 39. Primum vt fiat subfeudatio absque fraude: Deinde vt fiat homini paris conditionis,& gradus: Tertium,vt iisdem pactis & conditionibus,quibus accepit feudum,alteri detur: vt si feudum sit masculinum,non potest ita dari,vt ad fœminas transeat.Sed cur subfeudatio potius, quàm emphyteusis permittitur?quoniam non videtur alienatio. Nam vasallus post subfeudationem manet vasallus: atque alter etiam vasallus est prioris domini:& quamuis vasalli vasallus,domini vasallus proprie non sit. sicut nec socius mei socij,meus socius dici potest,l. nam socij.ff.pro socio.leg.consilij.ff.de reg.iur. l. Modestinus.de verb. sign.l.si quis à libertis. §. si quis à libertis. ff. de agnosc. liber. tamen late accipiendo, quasi duos vasallos dominus habet: vt in posteriorem quoque aliquid iuris habeat.Si enim vasallus dominum domini sui offenderit: & admonitus se ei supplicem non præbeat,feudo priuatur. Et si vasallus dominus requisitus à suo domino, vt inquirat suum inferioré vasallum, vt domino

domino maiori satisfaciat, neglexerit eius mādatum, e suo quoque feudo spolietur. §. illud. d. tit. 55.

14 De dubitatione, quam hic feudistæ mouent, nihil certi iuris est constitutum: An vasallum vasalli cogere possit dominus ad seruitium? sed mediate posse plusquam manifestum est: id est, primus vasallus potest cogi à domino, vt ipse cogat secundum ad præstāda officia. Notandum est, vasalli posterioris ius durare sæpe, & si primi vasalli ius finitum sit: quamuis alij secus existiment: Quia vasallus meus si alicui etiam in feudum det: & feudum postea ad me reuertatur: posterior tantum vasallus ita demum amittit feudum, si nolit mihi seruire: si seruiat, & recognoscat à me beneficium, non auferetur id ab eo. lib. 2. tit. 9. §. si autem. Cui consuetudini nihil inuenitur derogatum constitutione Lotharij & Frederici Imperatorum.

15 Animaduertendum tamen est, decimas feudales subfeudari non posse constitutione Pontificia, ca. prohibemus. de decimis: vt plenius supra disseruimus, cum ageretur de rebus, quæ possunt in feudum dari. Dixi autem, ante consilium Lateranense possessas eas fuisse plerunque à nobilibus: ita vt de iis disponere possent, veluti de alijs allodijs. Ergo vetare constitutio videtur, ne postea in laicos transferātur: manent ib. illis, quæ ante concilium erant infeudatæ nobilibus. Pontifex enim & Synodus non potuit plenum ius ante conciliū Lateranense in laicos translatum, subuertere: licet hac in re aliter sentiat Zazius.

16 An vasallus de feudo testari possit quæsitum est? Dicendum est non posse: omnis enim dispositio, quæ fit in testamento, submota. tit 8. lib. 1. lib. 2. tit. 9. §. donare. Quia graue est præiudicium domini, si feudum in Ecclesiam transferat. Ecclesia enim non moritur: vasallus verò moritur. lib. 1. tit. 13. §. inde potest. Vnde moribus nostris est receptum, si quis aliener Ecclesiæ feudum: cogatur Ecclesia hominem viuentem dare, cuius morte aperitur feudum: Et dantur iura dominica, quæ aliàs nunquam darentur domino. l. si vsusfructus de vsufructu. ff.

17. Quæstio perdifficilis est, an pater vni ex filiis prælegare ex feudo possit testamento: vt vnus duas partes habeat, alter tres? scio varias esse consuetudines multis in locis. Sed vbi nulla est consuetudo, tum mihi probabilior videtur opinio, patrem vni ex filijs maiorem partem assignare non posse. lib. 1. tit. 8. Sub hoc tamen temperamento, nisi feudum sit hæreditarium: vbi nullus est filiorū respectus, nisi quatenus sūt hæredes, quo pater vni filiorum plus cæteris potest ex feudo attribuere. Qui contrariam opinionem tuentur, dicunt illa verba, Nulla ordinatione, d. tit. 8. de extraneo accipienda: vt si pater velit auferre filijs, & dare extraneo, hoc ei non licere: sed si plures habeat filios, vni maiorem partem assignare posse. Argumentum ducunt ex iure Romano, l. fœminę Cod. de secun. nupt. Lucra nuptialia dantur filiis, & tamen mater potest vni filiorum ea donare, legare, quemcunque elegerit. Item pater vni ex filiis potest libertum assignare, & ius patronatus in eum transfere. l. 1. de assignand. liber. l. vnum ex familis. in princ. de legat. lib. 2. cum tamen ius patronatus omnibus debeatur vt filiis, non tanquam hæredibus. l. vt iurisiurandi. §. si liberi. de oper. libert. Sed quod aiūt verba illa referri ad extraneum, falsum est: quia de filiis loquens dicit, patrem nō posse ordinare, vt filij inæqualiter succedant. Et quod ad argumenta obiecta pertinet, valerent quidem iure hoc deficiente: etsi nihil definitum esset iure beneficiario. lib. 2. titul. 1. Quare cum hic aliud expressum inueniatur, non est ab eo recedendum.

18 Sequiens quæstio est, an refutari possit feudum sine consensu domini. Si vasallus domino, vel agnatis proximis velit feudum cedere, videtur non posse: Quia inter dominum & vasallum nascitur vltro citróq. obligatio: vnde contractus appellatur. l. Labeo. ff. de verb. sign. qui sine vtriusque consensu solui non possit. Illis non obstantibus, concluditur eum refutare posse. lib. 2. tit. 30. in fin. Nam obligatus fuerat domino propter rē magis, quàm personam, vt dixi supra. arg. l. cum fructuarius. de vsufruct. Ergo cessat obligatio desinendo rem possidere, non minus ac in fructuario. Sed tamen offendere non debet dominum: hoc est, non poterit aduersus eum militare: etiamsi non cogatur ei seruitium pręstare. Hinc dixi, si quis refutaret feudum antiquum, proximis agnatis cedendo, absque consensu domini cessionem valere. lib. 2. tit. 3. & lib. 2. tit. 39. Quia renouatio verius feudi, quàm alienatio censetur.

19 Quæritur præterea, an diuidi feudum inter consortes possit? Diuisio autem quædam est alienatio, & species alienationis. lib. 1. C. communia vtriusque iudicij. Notandum ergo ex constitutione Frederici. lib. 2. tit. 55. §. præterea. Primum, feuda magnarum dignitatum, non recipere diuisionem: vt sunt Marchia, Comitatus: sed hæredes omnes consortes communem Ducatum habent, & in ea communione coguntur manere contra rationem iuris Romani. l. si non sortē. §. si cautum. ff. de condict. indeb. quo nemo cogitur, vt in communione maneat. Communio enim multas discordias solet excitare. l. cum pater. §. dulcissimis. de legat. 2. Hic ergo propter vtilitatem publicam, & obsequium, quod debetur Principi, constitutum est hæc feuda consensu consortium diuidi non posse. argum. l. ius publicum. ff. de pactis. Secundum quod dicit, Aliud feudum si consortes voluerint diuidatur: quibus verbis indicat superiora feuda consortibus etiam volentibus non diuidi. Excipiuntur dignitates quædam recipientes diuisionem. Si videlicet præscriptio allegetur temporis memoriam hominum excedens: quia semper solita sunt feuda diuidi, hac quoque præscriptione manebunt diuidua. c. supra quibusdā. §. pręterea. de verbo. signifi. l. hoc iure. §. ductus. ff. de aqua quotid. Idē dicendum est, si sit contraria consuetudo. libro 2. titul. 1. Item si princeps dominúsve permittat diuisionem fieri horum feudorum, rata erit diuisio. Quod enim ait, *De cætero non fieri diuisionem*, hoc referendum est ad initiū constitutionis: vbi vetat alienationem sine consensu domini. Subiicit deinceps de diuisione quæ speciem habet alienationis. Igitur erit intelligendum idem, vt sine permissu domini non valeat: permittente domino, valeat. Mihi quoque probabile videtur, requiri in feudo paterno diuidendo agnatorum proximiorum consensum: vt diximus in alienatione non tantum dominorum voluntatem: sed & proximorum agnatorum in feudo paterno considerari: quod ad hanc diuisionē est producendum. Animaduertendum sane est etiamsi hę dignitates, nisi ex dictis causis diuidi nequeant: tamen vsus & administratio potest diuidi, quia hoc nō est feudum diuidere. Sic diuiditur tutelæ administratio, quamuis tutela non diuidatur. l. 3. l. inter tutores. ff. de administr. tuto. sic diuiditur vsus seruitutis. l. cum constet: de aqua quotid. quæ alioqui est indiuidua. l. stipulationes non diuiduntur. de verborum obligat. Idē igitur hic erit respōdendum, ne absurdum & inconueniens ex hac cōstitutione sequatur. Nā plures cōsortes ad feudi successionem concurrentes, se inuicē impedirēt: & sicut in vsufructu, l. quoties. de vsufructu: cōuenire solent vt prior vno anno fruatur, altero secundus: ita & in feudo cōsētire debēt vt alternis vicibus vtantur, ne se mutuo impediāt, & si res ad nihilum reducatur: quod prouidere boni iudicis est. leg. æquissimū. de vsufructu. Potest etiam administratio diuidi cōmuni diuidūdo iudicio l. cōmuni. §. sed etsi de vsufruct. ff. cōmuni diuidun. Vt vni ex vasallis locetur fundus, vel tertio cuipiam pro certa annua pensione, quam deinde æquis

portionibus consortes diuidant. Sequitur deinde in constitutione Frederici, §. præterea. tit. 55. Cætera beneficia, præter Ducatum, Comitatum, Marchiam diuidi posse: quanquam enim sit alienatio, tamen quia durum videbatur cogi consortes manere in communione: nisi euidenti vtilitate suadente (vt in maximis illis dignitatibus relaxatum ijs est parum de illo iure) Quidam putant ita demum diuisionem concedi, si omnes consortes consenserint. Quæ si vera est interpretatio, ius singulare hic est. Nam vno etiam consortium ad diuisionem prouocante, res diuiditur. l. & si omnes. ff. communi diuidun. Sed horum sententia mihi non probatur, argum. l. in ambigua. de leg. Qui eam sequuntur interpretationem, *Si consortes voluerint*, id est, si omnes consenserint, infinitum vniuersali æqui pollere dicentes, inducunt hac voce infinitum aliquod cõtra tenorem rationis, & mouet me regula sæpe tradita lib. 2. tit. 1. sequi nos Romanum ius, veluti commune: vbi certum non est ius beneficiarium. Melius ergo puto, si huius constitutionis verba secundum ius commune interpretemur.

De iure dominij.

Cap. VIII.

1 *Beneficiarius ad quid domino suo, beneficij accepti nomine vicissim obligetur, & num fidem & obsequium iureiurando eidem adstringat: Ardizon Sum. in vsus feudorum, c. 142. Curtius part. 2. Tract. feudo. Zazius part. 7. Epit. in vsus feudorum. Hannetonius lib. 1. iuris feud. c. 9.*

2 *Quonam obsequium suum & fidelitatem iureiurando firment: & si plures sint successores hæredesque beneficiarij, nunquid omnes ad hoc ipsum teneantur. Ardizon ibid. Hannetonius lib. 2. iuris feu. c. 2.*

3 *Qui promiscue & communiter beneficium aliquod possident inter se, vt verbi causa, vnius reipub. ciues vt sacris initiati vnius Ecclesiæ, an singuli separatim, an verò vnus omnium nomine iusiurandum fidelitatis iuret. Ardizon & Hannetonius ibidem.*

4 *Quibus hoc fidei obsequij iuramentum præstetur: an omnibus singulisque seorsim successoribus si plures sint hæredes domini: & quid de vasallo republica alicuius ciuitatis. Iacob. Ardizon ibidem. Zazius part. 7. Epitom. in vsus feudo. nu. 12. & nu. 53. Hanneto. lib 3. iuris feudor. c. 2.*

5 *Religiosa fidelitatis & obsequij affirmatio, quantum habeat, & quàm latè patentem efficientiam. Gulielmus Hannet. lib. 1. iuris feud. c. 11.*

6 *Iuramenti fidelitatis duo genera, quorum alterum ligium, non ligium verò alterum à Longobardis appellatum fortasse parum Latine. Hannetonius lib. 1. iuris feudorum c. 9.*

7 *Mutua est & reciproca inter dominum vasallùmque obligatio, & quemadmodum vasallus domino, ita vicissim dominus vasallo affectus & obnoxius est. Ardizon Sum. in vsus feud. c. 142. Hannetonius li. 1. iuris feudo. c. 11.*

8 *Quid de iurandi & obseruantia, an hæc ipsa vices suas inter vtrunque commutent, ita vt non minus domino erga beneficiarium, quàm beneficiario erga dominum iurisiurandi & obseruantiæ onus imponatur. Ardizon ibidem, Zazius part. 7. Epitom. in vsus feudo. num. 57. Hanneton. ibidem.*

An feudorum morib. requiratur laudemiarum præstatio? Laudemias intelligit honoraria, quæ dominis pro reuocatione, vtilisq́; dominij confirmatione à beneficiario tribuuntur, fortasse à laudando appellata, laudare enim veterib. idẽ valet, quod nominare, vt scribit Gellius libro 2. Noct. Att. c. 6.

HActenus de iure vasalli, quod ex beneficio acquiri diximus: quod quia non omnino est gratuitum: ideo fidem & obsequium domino, quasi remunerationis loco præstare debet, facto eo nomine solenni iuramento, quod fidelitas nominatur lib. 2. tit. 4. & seq. Nostri vocant homagium, id est, sanctum iusiurandum, quasi à Græco verbo ὄμνυμι descendat. Ego puto non à Græco verbo, sed quia vulgo subiectos, id est, subditos, homines appellant: inde potius deductum homagium. Nec tantum à vasallo hoc iusiurandum exigitur lib. 2. titul. 5. verum etiam à domesticis vasalli: veluti consiliarijs, & ijs, qui sub vasalli iurisdictione sunt, & territorio, etiamsi nullum feudum habeant. Sed forma huius iurisiurandi differt ab ea, quæ à vasallo exigitur: & iurant tantum se fideles fore: non astringentes se ad seruitia. Addenda est exceptio, nisi pacto hæc fidelitas sit remissa. Sunt enim feuda tali pacto acquisita in principio, vt sine iureiurando habeantur. lib. 2. tit. 3. in fi. lib. 2. tit. 34. §. 1. quæ pactiones sunt seruandæ. fides enim necessaria est ad substantiam feudi: sed non iusiurandum.

2 Quæsitum est: si plures sint hæredes vasalli, an omnes debeant iurare? Respondet, omnes ad hoc homagium teneri. lib. 2. tit. 26. §. omnes. Si verò ex diuisione feudum ad vnum perueniat, is tantum iurabit, si ad plures, vnum iurare nõ sufficit, sed coguntur omnes. Hinc notandum est, non cogi dominum, singulos volentes iurare fidelitatem, recipere: quamuis sit controuersa quæstio, vtrum omnes, an singuli admitti debeant. Mihi videntur omnes simul admittendi, si velint, ad iusiurandum.

3 Solet quæri de ciuitate, Ecclesia, vniuersitate, corpore, quod feudum habet: an singuli ciues debeant iurare fidelitatem? Ciuitas, Collegium, vna intelligitur persona. l. mortuo. de fideiusso. l. in tantum. §. vniuersitatis. de rerum diuis. Sed quia singuli non sunt vasalli, ideo vnus qui accipit totius nomine ciuitatis, fidelitatem iurabit.

4 Quæsitum etiam est an omnibus successoribus iurandum sit, si plures sint hæredes domini, vide gloss. lib. 2. tit. 36. in qua hæc diligenter explicantur. De vasallo reipublicæ certum est non omnibus iurari, quia singuli domini non sunt, sed iurandum est reipublicæ, vel Ecclesiæ, id est, administratorib. reipub. vel Ecclesiæ, argum. l. sed & si hac lege. §. qui manumittitur. de in ius vocan.

5 Hæc fidelitas latissime patet, vt latius nos tractabimus postea: & astringit vasallum ad omnia, quæ continentur his formulis, quæve ex illis consequi possunt: quamuis ob certas causas tamen priuetur feudo.

6 Verum notandum, quod est ad finem formulæ, de Imperatore vel Rege: sic iurant omnes, qui non sunt homines ligij, vt suprà diximus. clem. pastoralis. de sent. & re iudic. Nam semper in iuramentis excipitur princeps. Et si vasallus etiam dominum habeat antiquiorem, cogi non potest, vt sine exceptione simpliciter iuramentum præstet, nisi antiquior dominus tacite excipiatur. lib. 2. titul. 28. in fine. hinc quæstio nascitur lib. 2. tit. 52. constit. satis bene. Quidam miles duo feuda à duobus dominis acquisiuit, antiquiori domino iurauit fidelitatem, nemine excepto: alteri iurauit excepto antiquiore domino, decessit duobus relictis filijs qui diuidentes beneficia paterna, vnus cui antiquũ feudum obuenit, iurauit nemine excepto: alter similiter, quia nõ habuit aliũ dominum, quẽ exciperet: posterior frater decessit sine liberis. & sic posterius feudum ad fratrem antiquum feudum possidentem quoque peruenit, dominus autem posterioris feudi postulat, vt iuret nullo excepto, sicut defunctus frater iurauerat. At in tertiam generationem licet iuratum sit

nemine excepto: etsi mortuus frater & omnes descendentes ita iurauerint: tamen recurrendum esse ad primam iurisiurandi formam, & originem feudi semper inspiciendam, vsque in infinitum. Si autem cogeretur iurare simpliciter, nullo excepto: alterum feudũ, quod à domino antiquiore habet, amitteret: quia eo non excepto alteri iurasset.

7 Sed notandum est, hanc obligationem reciprocam esse: & vice versa dominum quoque obligari vasallo: vt vulgari axiomate fertur. lib. 2. titul. 6. in fin. & lib. 2. tit. 74. & quo ad hanc necessitatem, nihil differunt à patronis, & clientibus veteribus, quemadmodum diximus suprà. Dionysius Halicarnassæus lib. 2. Nam vasallus offendens dominum priuatur feudo: sic quoque ijsdem de causis dominus proprietate feudi. Hinc dicitur feudum non posse vendere dominũ sine voluntate clientis. lib. 2. tit. 34. §. ex eadem. Ait Mediolani non obtinere, sed constitutio Frederici illud tamen planè confirmat. lib. 2. tit. 55. §. præterea. Sicut interest domini vasallum non mutari absque eius consilio, sic & vasalli interest ne dominus mutetur sine suo consensu. l. senatus. ff. de fideicom. libert.

8 Et licet vasallo omnia debeat, vt diximus: tamen iusiurandum è diuerso ei præstare non cogitur: quia hoc iure non reperitur expressum: ergo secundum ius ciuile definiemus, domino iusiurandum remitti debere. l. quæ bona. §. si alieno. de dam. infect. l. iusiurandum. §. qui iusiurandum. ff. de iureiur. l. de die. §. iubetur. qui satisd. cog. Præterea nec reuerentiam debet vasallo. Hæc de iure, quo tenetur tam vasallus domino quàm dominus vasallo: consuetudo tamen cuiusque loci sequenda est.

9 Omisi de laudemijs, quæ moribus nostris penduntur dominis, an iure beneficiorum præstentur? Dicendum est non dari hoc iure, quia nihil debet amplius, quàm ad quod tenetur iureiurando: sed laudemiæ dantur ex iure emphyteutico, ex quo in nostros mores videtur perductum esse, vt præstentur in feudis.

De amissione feudi.

Cap. XIIII.

1 *Efficientibus feudi causis, quas Græci ποιητικὰς vocant, expositis: beneficij amittendi rationes opportune subiungit: φθαρτικὰς ab ijsdem nominata. Vnus tantum generalis modus est, quo feudum commissum amittitur: si cliens ἀχαριστίας crimen subeat, atque insigniter in dominum ingratus sit. Ardizon Sum. in vsus feud. c. 55. Curtius part. 4. Tract. feud. in initio, Hannetonius lib. 3. iuris feud. c. 1.*

2 *Paradigmata, siue species numero ad duodecim criminis ἀχαριστίας, quæque animum accepti à domino beneficij immemorem declarant. Prima est si renouatio inuestitionis alterutro mortuo, differatur vltra tempus feudorum moribus, & legibus definitum. Ardizon Sum. in vsus feud. c. 72. Curtius par. Tract. feud. 24. causa ex qua feu. amittitur. Zazius par. 7. Epitom. in vsus feud. num. 1. & 4. Hannetonius lib. 3. iuris feudorum cap. 1.*

3 *Altera species ingrati animi: si contractu inito, vasallus admonitus concessionem feudi, & nouam inuestituram petere, fidem & obsequium offerre prætermiserit, hac pœna tenebitur. Ardizon ibid. Curtius part. 4. Tract. feud. 23. causa feudi amittendi: Hannetonius lib. iuris feud. c. 1.*

4 *Tertia species, Si dominum, quem tutari debebat, in bello graui & periculoso desertum esse patiatur. Ardizon Sum. in vsus feud. c. 55. Curt. part. 4. Tract. feu. 1. causa feudi amittendi Hannet. lib. 3. iuris feu. c. 9.*

5 *Tertium hoc παράδειγμα quæstionibus aliquot illustratur: vna, quid si non exanimatus sed vehemens, periculosum & mortiferum vulnus acceperit. Curtius ibidem quæstio. 8. Hannetonius ibidem.*

6 *Secunda quæstio: Quid si in acie instructóque ad pugnã exercitu, relictus incolumis & sanus ex periculis euadat, & nihil ex vasalli abitione incommodi sentiat? Ardizon Sum. in vsus feu. c. 62. Curt. ibi. q. 10.*

7 *Tertia quæstio: quid si temere & iniuriose susceptũ cum aliquo bellum habeat? Ardizon Sum. in vsus feud. c. 65. Curtius ibid. q. 2. Zazius part. 7. Epitom. in vsus feud. n. 28.*

8 *Quarta quæstio: quid si contra parentem vasalli bellum inferat, aut fratrem eius persequatur, aut filio bellum faciat. Curtius ibid. q. 4. Zazius part. 7. Epitom. in vsus feud. n. 29.*

9 *Quinta quæstio: Se potius quàm dominum respicere: ac saluti & incolumitati suæ magis, quàm domini consulere debebit. Curt. ibi. Zazius par. 7. Epito. in vsus feud. n. 34. & 37. Hannet. lib. 3. iuris feud. c. 9.*

10 *Quarta species criminis ἀχαριστίας ob quam beneficio & liberalitate indignus censetur: Si dominum suum in discrimen, & vitæ, aut existimationis periculum adduci animaduertens, ea de re certiorem non fecerit, ne circumueniatur. Ardizon Sum. in vsus feud. c. 55. Curt. part. 4. Tract. feud. 26. causa ex qua feudum amittitur. Hannetonius lib. 3. iuris feud. c. 9.*

11 *Quinta species, Si oblitus sacramenti honestatis, aut domini vxorem vitiauerit: aut cum eius filia concubuerit: & quid de lusione petulanti, atque indecora? Ardizon Sum. in vsus feud. cap. 82. & 86. Curtius part. 4. Tract. feud. 34. & 5. causa priuationis feudi. Hannetonius ibid.*

12 *Sexta species ingrati, beneficiique immemoris animi: Si munus suum deserat, prætermittatq́; officium erga eum, cuius se obsequio deuouit: atque operas recuset præstare domino. Ardizon Sum. in vsus feud. c. 95. Curtius part. 4. Tract. feud. 28 causa feudi amittendi. Zazius part. 7. Epitom. in vsus feud. n. 27. Hannetonius lib. 3. iuris feud. c. 9.*

13 *Septima species, si de crimine aliquo sponte sua cliens & nulla necessitate impellente, domini nomen detulerit. Ardizon Sum. in vsus feud. c. 79. & 81. Curtius part. 4. Tractat. feud. 29. causa feudi amittendi. Zazius part. 7. Epitom. in vsus feud. num. 49. Hannetonius ibidem.*

14 *Quæstiones duæ, ad exempli τὴν ἐξήγησιν atque explicationem accommodatæ: vna, Quid si nullam in accusando calumniam adhibeat: sed graue crimen & verum obiectet? Curtius ibidem in prima exceptione. Hanneto. d. lib. 3. iuris feud. c. 9.*

15 *Altera quæstio: Quid si amplitudinẽ dignitatemq́; imperij læsisse dicatur? Curt. ibid. in 2. exceptione.*

16 *Octaua species ingrati animi, & obliuionis meritorum: si insciente domino & ex sua tantùm voluntate cliẽs, vera traditione vtile dominium beneficiarij fundi, possessionemq́; transtulerit. Ardizon Sum. in vsus feud. c. 110. & c. 118. Curt. part. 4. Tract. feud. 41. & vltima causa priuationis feu. Zazius par. 7. Epit. in vsus feu. n. 26. Hanneto. lib. 3. iuris feu. c. 4.*

17 *Tria τὰ ζητήματα quibus hoc παράδειγμα exponitur primum, quid si per ignorationem transferat: ac fortè nesciens rem esse beneficiariam, alteri tradat? Curtius ibid. 23. q. Hanneto. lib. 3. iuris feud. c. 6.*

18 *Alterum ζήτημα: Quid si vtile dominium reuera trãslatum, mox recuperauerit? Ardizon Sum. in vsus feu. c. 110. Curt. part. 4. tracta. feud. q. 13. Zazius part. 10. Epito. nu. 2.*

19 *Tertium ζήτημα: Quid si non omnes feudi partes: sed vnam aut alteram tantùm præter voluntatem domini*

transferat.: an toto beneficio priuabitur? Ardizō Sum. in vsus feu. c.118. Zazius part.10. Epitom.in vsus feu. n.1. Hanneto.lib.3. iuris feud.c.4.

20 *Nona species, per quam beneficium amittitur: Si filium adducere iussus, vt domino in cuius odium offensionémque incidit, reconcilietur: & neutrum faciat, neque adducat, neque à se dimittat, tanquam improbum filij sui factum tacite approbās feudo cadet. Zazius part. 10. Epitom.in vsus feudo nu.57. Hanneto. lib 3. iuris feudo.c.9 sub.fi.*

21 *Decima species contemptionem & desficientiam continet: Si ad Curiam domini vocationem pro nihilo ducat. Ardizon Sum. in vsus feud.c.76.*

22 *Vndecima, Si fundo beneficiario immoderate & ingrate abutatur: eodem indignus cēsebitur. Ardizon Sum. in vsus feud. cap.55. Curtius part. 4. Tracta. feud. 22. causa priuationis Hannetonius lib.3. iuris feud.c. 10 in princ.*

23 *Duodecima species, Si dum operas officiáque dominus exigit, sciens prudens feudum inficietur, ac postea de mendacio conuictus fuerit. Ardizon Sum. in vsus feud. c.94. Curt. part.4. Tract. feud.19. causa priuationis. Hannet. lib.3. iuris feud.c.9.*

24 *Duplex regula amissionis beneficiorum: vna si nominatim propositis & consuetudinis lege expressis ἀχαείστοις criminibus aut simile & par, aut maius subeat, eadem vel maiori iustitia siue aequitate exigente, beneficio indignus iudicabitur. Curtius part.4. Tractatus feud.40. causa priuationis. Hannetonius. lib.3. iuris feud.c.10.*

25 *Altera regula, Iisdem de causis feudum amittitur, quibus iure scripto filius exhaeredatur, legitime contracta nuptiae rescinduntur, perfecta donationis irrita fiunt. Curt. part. 4. Tract. feud. causa 28. priuationes feudi. Hannet. lib.3. iuris feud.c.10.*

IN primis amittitur fendom culpa vasalli. lib. 2. tit. 23. & 24. eáque commissa, vel in dominum, vel in alium.

1 In dominum vt cùm in dominum vasallus est ingratus. Ingratitudo verò non quælibet hic, sed insignis, quæ non videtur veniam mereri, accipienda: vt definit Obertus lib.2.tit.28.§.ad hoc. Ergo non priuatur vasallus feudo, quoties aduersus suum iusiurandū aliqnid admittit, nisi enormiter peccet. lib. 2. tit.24. §. illud. sed retento beneficio, existimstio eius læditur, & habetur improbus.

2 Huiusmodi exēpla quib. amittitur feudū nobis aliqua recēsenda sūt, vt de cæteris, quę definita nō sunt, facilius iudicari possit. Primū est, si inuestiturā nō petierit hęres vasalli, li.2.tit.24.in prin. intra annū scilicet & diē, vel si vasallus ab hærede domini sui mortui inuestiturę renouationē petere neglexerit. In Gallia, etsi petita non sit renouatio innestituræ, non tamen amittitur feudum: sed dominus eo fruitur, & fructus percipit, donec ei fidelitas facta sit. Quare nec Galli, nec Mediolanenses, vt hic auctor dicit, hoc iure viuntur. Militibus verò annus, & totus mensis conceditur, ad repetēdam inuestituram. lib.1.tit.22.

3 Diximus nunc de inuestituræ renonatione non petita alterutto mortuo: sed quid si vasallus nouam inuestituram ipse non petat? lib.2.tit.24 §.1. Quidam prædium dans in feudum, promittit se vasallum inuestiturum: vasallus ter requisitus fidelitatem non facit: priuabitur ergo feudo, quod iurare noluit. Neqne hic vllū tempus est definitum ad nouam inuestituram petendam. Ignoscitur autem, & succurritur minori quatuordecim annis, si non petierit inuestiturę renouationem. lib 2.tit.55 §.præterea, & lib.2.tit.26.§. si minori. Præterea & alius quilibet iusta, & graui tamen de causa excusatur, si inuestituræ renouationem intra annum & diem non petat. lib.2.tit.52.§.vlt. Veluti mors interueniens, capitales inimicitiæ, & iusta absentia, in prin. tit.22. lib.1.

4 Tertium exemplum ingratitudinis: Si dominum periclitantem in acie deseruerit. lib. 2. tit. 24. §. item qui. Quod Cæsar in Comment. belli Gallici indicauit semper nefas, & viro indignissimum.

5 Addendum est, si reliquerit non mortuum dominum, sed ad internecionem vulneratum, lib.1.tit.5.& 21.ad fi. licuit enim cùm nulla ratione dominum mortuum iuuare posset, in fugam se conuertere.

6 Sed quæritur, domino saluo euadente prælium, in quo à vasallo desertus fuit, an nihilominus feudum ab eo auferri debeat? Dicendum eum spoliandum esse: quia non ait, lib. 1. tit. 5. si in prælio desertus à vasallo dominus perierit, tum feudo eum priuandum: sed ait, si saltem dimiserit.

7 Si appareat bellum esse iniustum, debet iuuare dominum ad eum defendendum, non ad alium offendendum si volet. lib.2.tit.28. Quod si tamen dominum iniustum bellum alijs inferentem, neque ad corporis defensionem, neque alterius læsionem quod attinet iuuare volet, non ideo, inqnit Obertus, amittit feudum.

8 Si verò contra patrem, filium, aut fratrem vasalli dominus bellum gerat, debebit etiam domino assistere, dicto tit.28. in fi. Nec hoc nouum est: cùm & iure Romano huiusmodi exempla habeamus. l. minime. de relig. & sumpt. Sed si statutum habeat, paternam pietatem se præferre malle isti officio, poterit in feudum refutare: aliàs idem perditurus si non seruiat.

9 Quæritur, an teneatur domini vitam suæ anteponere? adduci solet l.1. de senatusc. Syllan. Vlpiani locus: in quo sub pœna capitis serui præstant custodiam dominorum suorum. Sed non rectè comparantur serui cum vasallis: quia sunt liberæ conditionis, & conferri solent cum liberis: nam alia quoque inter eos est similitudo. Hinc vulgo fertur, statuta in seruos, ad liberos homines non pertinere, vt serui torquentur etiam sine culpæ suspicione. vt d.S.C. Syllania. & de quæst. l. exceptio. ad senatuscon. Sylla. liberi non item.

10 Quartum exemplum: Si vasallus sciens domino insidias, aut exitium strui, eum non fecerit certiorem, feudo indignus erit, dicto tit.28.§. præterea. lib.2. Et est casus, in quo ob solam scientiam priuatur quis beneficio, quod singulare est. Vulgo est quæstio agitata, an conscij propter solam scientiam plecti debeant: cùm notum sit consentientem, & facientem eadem pœna affici. l. non ideo. C. de accusat. quando videlicet constat alterius consilio perpetratorem vsum fuisse l. si sciente. ad l. Pompeiam. de parricid. Debet ergo dominum eius admonere, quod nisi fecerit, ob solam illam scientiam feudo cadet: multo magis si, vt dixi, hostiliter aduersus dominum se gesserit lib.2.tit.57.24.§. porro si dominum. lib.1.tit.5.§. similiter. In hoc tamen voluntas sola, & ne conatus quidem puniuntur. lib.2.tit. 5.§. si voluerit. leg. cogitationis. ff. de pœn. Vt si ex eius propria confessione constet, habuisse eum in animo perpetrare aliquod flagitium contra dominum, nec ad effectum peruenerit, feudum retinebit.

11 Aliud exemplum: Qui vxori vel filiæ domini se miscuit, eius attentata pudicitia, feudum amittit. lib.1. tit. 5. §.1. si cum ea turpiter luserit, hoc de honore conseruando est intelligendum, si in domo domini habitet: ideo adijcit, quia si in domo alia habitat soror, aut nurus, non perdet feudum, vt alibi etiam. lib.2.tit.24.§. rursus. dicitur in capillo, id est, antequam nupta erit. Hinc quæritur, si luserit vasallus cum ancillis an feudo priuetur? de qua re apud alios.

12 Sextum

12 Sextum exemplum: Si domino seruitium non præstiterit, ad quod tenetur, feudo priuabitur. lib. 2. tit. 26. §. licet. & 55. §. firmiter. Et si percipiat magnum periculum domino imminere, vltro etiam sine requisitione debet seruitium offerre, aliàs vocatus à domino suo veniet, & dimidiam partem reditus vnius anni, (vt fit etiam in Gallia) domino subministrabit. Quod dixi requirendum esse vasallum à domino, vt seruitium præstet: id intelligendum, si seruitium certum non sit, id est, certa die præstandum: loquimur enim hîc de ordinaria feudi natura, sed aliquando de certo seruitio in inuestitura conuenit certa die præstandum, túmque sequimur iuris ciuilis regulam, diem interpellare. l. magnam C. de contrah. empt.

13 Septimum exemplum feudi amittendi: Si vasallus detulerit dominum, vel accusauerit. lib. 2 tit. 24. §. item si delator.

14. Quid si iusta ex causa sine calumnia eum accusauerit? dicendum nihilominus eum feudo priuari, sicut & libertus. l. qui cum maior. de bonis liber. Et seruus delator etiamsi obiecta probet, puniendus. l. vlt. tit. 10. C. de delat. Sunt qui dicunt illam legem de seruo tantum intelligendam, nec argumentum rectè ad vasallum inde duci, sed idem de familiaribus hominibus competi respondendum. leg. penult. Cod. qui accusat. non possunt.

15 Excipitur tamen crimen læsæ Maiestatis in dictis duabus legibus & Nouell. 115. §. causam. Neque etiam licebit vasallo in criminali præsertim iudicio contra dominum testimonium dicere. lib. 2. tit. 33. §. similiter. vt nec liberto. d. l. qui cum maior. § si libertus. de bon. libert. neque cogi potest ad ferendum testimonium.

16 Octauum exemplum: Si vasallus sine consēsu domini feudum alienet: constitutione Frederici Imperat. feudo cadet. lib. 2. tit 55. §. callidis. In Gallia tamen diximus hanc constitutionem non obseruari, sed vasallis licitum esse libere feuda alienare, modo feudalis laudemia secundum curiæ consuetudinem dominis persoluatur.

17 Hic quæritur, Si vasallus ignorans feudum vendiderit, num in hanc pœnam incidat? lib. 2. tit. 26. §. si vasallus. Respondet, ei non nocere ignorantiam, sed restituendum esse vasallum, & emptori condemnandū ad interesse. Porrò si quis omnia bona sua alienauerit, non videtur ea in re feudum comprehendisse, quod à domino recognoscit, nisi id nominatim exprimatur. lib. 2. tit. 26. Nam in generali hac alienatione non est credendum alienasse, quod specialiter non fuisset alienaturus. l. obligatione generali. de pign. Et quoniā facti est quæstio, addi hic exceptio debet, nisi appareat & feudum vēdere eum voluisse: quod colligimus ex pretij quantitate, & aliis circumstantiis: veluti si pretium maius sit, quàm reliqua bona præter feudum: hæc prudens iudex facile æstimabit.

18 Quæritur, Si recupauerit alienatum feudum vasallus: vtrum nihilominus ad dominum reuertatur. lib. 2. tit 44. Si sine permissu domini alienauerit, non poterit recuperatum in pristinum locū feudi recidere. Nā semel ius per alienationem dominus quæsitum, non potest aliqua acquisitione illis adimi.

19 Alia quæstio est: Si vasallus non totum feudum, sed partem alienet, vtrum hac pœna teneatur? Quidā putant nihilominus amittere: quia constitutio Frederici generatim loquitur de quacunque alienatione prohibita: cuius nomine feuda reuocantur: ideo totum feudum amittit: etsi partem quis tantum vendat. Sed verba constitutionis sunt (cum ait, feudum amitti) ambigua & obscura, an de parte an de toto senserit. Igitur æquius est explicare istam ambiguitatem aliis locis li. 2. titul. 38. quibus parte alienata, demonstratur partem feudi tantum domino aperiri.

20 Nonum exemplum quo feudum amitti dicitur: Si filius vasalli dominum offenderit, & non vasallus ipse, deinde monitus à domino adducere filium, vt delicti veniam à domino petat, si hoc non fecerit, neque filium à se separauerit, feudo spoliandus est. lib. 2. tit. 55. §. insuper. Idem faciendū vasallo, si ex domesticis quis offenderit dominum. d. tit. 55. §. illud. vt si vasallus habeat subuasallum, qui dominum suum offenderit, feudo priuatur: nisi à domino admonitus curet vasallum posteriorem domino satisfacere.

21 Exemplum decimum: Si vasallus sit contumax aduersus dominum, id est, cùm vocatus in Curiam domini, se sistere non vult. lib. 2. tit. 22.

22 Vndecimum: Si abutatur iure feudi, vel iurisdictione vasallus. lib. 2. tit. 27 §. quicunque aduocatia. feudum est aduocatiæ, quod datur pro aduocatione: sicut dixi feudum Calaldiç dari pro administratione rerum domesticarum. Propterea si minima eius culpa arguatur in iurisdictione (hoc est, quod dicit, in ornate administret) iusta ex causa beneficio carebit. Et est notandus hic casus, qui adduci solet, vbi de minima vasalli culpa agitur.

23 Duodecimum exemplum: Si vasallus exigenti domino seruitia, neget se eius vasallum esse. lib. 2. tit. 26. §. vasallus. & tit 34. §. vlt. quod nostris moribus est vsitatum: Si dicat se dubitare, an sit vasallus, nihil videtur fraudulenter facere: nec eam ob causam debet feudo priuari, si fateatur dimidiam partem prædij se in feudum tenere, alteram inficietur: ea tantum pars, quam inficiatus est, ab eo auferetur. *Aut si feudi conditionem neget*, id est, si forte feudum ligium esse dicat, ligium non simplex: & licet hoc modo feudum non neget, tamen non excusatur. Duo autem necessaria sunt domino, vt ad se feudum trahat: primum inficiatio vasalli, deinde vt eum falsitatis conuincat. Idem obseruatur in Gallia, de hac inficiatione: de qua multas quæstiones tractauit Molinæus §. tertio Consuetudinum Parisiensium. Ex his exemplis intelligitis, vasallum ob magnam ingratitudinem priuari feudo. *Feudi priuatio in Gallia.*

24 Sed si alia sit causa his, quas expressimus, similis aut maior: non minus ei etiam adimetur feudum. lib. 2. tit. 24. §. sed quia natura. Quænam verò sint tales, prudens diligénsque iudex ex circumstantijs negotij facilè iudicabit: quamuis & alias hæc facti sint, non iuris: Quare in vniuersum definiri (vt ait Obertus lib 2. titulo 23. §. 1.) non possunt. l. mora. de vsur. Exempla autem, quæ recitauimus, possunt iudicem instruere: vt de similibus, in quibus eadem est ratio, similiter iudicet, sed cum eius arbitrio & religioni relinquuntur res definiendæ: tum propensus esse debet magis ad absolutionem, vt admonet author noster lib. 2. tit. 28. §. ad hoc & l. Arrianus. de oblig. & actio. Hinc vulgo notandum in pœnalibus interpretationibus etiam extensionem admitti. l. si quis. de pœnis, quod certum est.

25 Ad extremum regula vulgo traditur, quæ si vera est, multa bene complectitur, & ad cognitionem perutilis est. Ex quibus causis donatio perfecta reuocatur, ex quibus causis matrimonium iure contractum soluitur, ex quibus causis filius rectè exhæredatur, ex eisdem causis rectè beneficium amittitur. lib. 2. tit. 24. §. prædictis. Causæ autem multæ sunt, ob quas matrimoniū dissoluitur. l. consensu. C. de repud. multæ item, propter quas donatio reuocatur. l. vl. C. de reuoc. donat. Sed mihi videtur authorem aliud sensisse. Vult enim ostendere causas amissionis feudi, quas recensui, æquitati iuris non tantum naturalis, verum etiam ciuilis respondere, eiúsque rei argumentum esse, quod filius ex eisdem causis, in constitutionibus ciuilibus exhæredetur, matrimonium soluatur, donatio reuocetur. Inde

non sequitur, ob quascunque causas matrimonium soluitur, donatio reuocatur, & filius exhæredatur, ex iisdem feuda amitti, quod annotauit Franciſchinus. Cotius contra aliorum opinionem. Animaduertẽdum ergo diligenter, in quibus causis iuris ciuilis eadem æquitas ac ratio sit, quæ in iure beneficiario, quo perlustrato, sequemur, hoc iure deficiente, ius Romanorum lib.2.tit.1.§.strenuus.

De ingratitudine vasalli in alium.

Cap. XV.

1 *Exempla duo culpæ non in patronum, à quo beneficium accepit, sed in alium commissæ, cuius pœnam cliens non effugit. Primum est, si fratrem suum beneficiarius, spe successionis necauerit. Ardizon Sum. in vsus feud. c.56. Curtius part.4. Tract.feud.11.causa priuationis feudi. Hannet.lib.3.iuris feud.c.9.*

2 *Secundum exemplum: Si cliens non suum, aut domini sui & patrem cognatum: sed quemlibet alium hominem per insidias nefariè crudeliterque occiderit. Ardizon Sum. in vsus feud.c.57. Curt.part.4.Tract.feu.17.causa priuationis. Zazius part.10. Epitom.in vsus feud.nu.67. Hannet ibidem.*

3 *Generalis amittẽda proprietatis regula: Ob quas Clientulus iure suo cadit, ob easdem causas patronus fundi beneficiarij proprietatem, directumq́; dominium perdere censetur. Ardizon Sum.in vsus feud.c.135. Curt. part.6.Tract.feud.vbi hac de re tantum agit. Zazius part.7. Epit.in vsus feud.nu.56. Idem Zazius part.10. Epito.in vsus feud.nu.80.*

4 *An delicti nomine, & propter ingrati animi vitium ipso iure feudum amittatur, an verò iudicis decretum accedere, atque interponi necesse sit, quo aut fiat priuatio, aut quæ iam facta est, declaretur. Curt. part.4. Tract.feud.in tertio canone alienationis. Zazius part.10. Epitom.in vsus feud.num.72.& 73. Hannetonius lib.3.iuris feud.c.10.*

5 *Quid verò in ea reuocationis specie, quæ propterea instituitur, quod beneficiarius fundus absque domini voluntate & consilio dimissus, an sententiam iudicis interuenire oporteat? Curtius Zazius & Hannetonius ibidem.*

6 *Administratoris sine culpa, siue negligentia nunquid iacturam atque damnum ecclesiæ afferat, ita vt ob eam causam beneficium acceptum prorsus amittat, feudóque in totum priuetur. Hannetonius lib.3.iuris feud.cap.10.*

Dixi in principio huius partitionis feudum aliquando amitti ob culpam vasalli: aliquando sine culpa. Propter culpam rursum dupliciter, vel quæ in ipsum dominum, vel quæ in alium admittitur, de priore membro egimus. Posterioris exemplum est.

1 Si vasallus fratrem suum interfecerit, spoliatur feudo. lib.2.tit.37. ait propter homicidium si videlicet fratrem domini occiderit, feudum non adimi, licet interficiendo fratrem, non leuiter dominum offendat, tamen quia non omnis, qui dominum offendit, feudum amittit, ideo certæ causæ sunt consuetudine receptæ, ne ob quamuis ex affectione iudicantium offensionem, feudo priuaretur. Sed quod fratrem suum occidit, non simplex parricidium committit. Quia addit: si spe tutius hæreditatis consequendæ trucidet, feudo indignus erit.

2 Deinde ait: *Si hominem occidat proditoriè*: quo facinore, cùm nihil sit abominabilius, præcipuè inter nobiles: ita vt amplius in curia propter sceleris atrocitatem stare non possit meritò feudo deiicitur. Similiter parricidium in fratrem commissum, non fuisset tam atrox, si calore iracundiæ, non spe hæreditatis eum trucidasset.

3 Porro eisdem de causis, quas in vasallum recitauimus, etiam dominus proprietatem amittit lib.2.titul.47. ob reciprocam inter dominum & vasallum obligationem. lib.2.tit.6.§.dominus quoque. Huius rei memorabile exemplum est de rege Eripto in annalibus Franciæ, qui proprietatem feudi sententia Pontificia ob interfectum vasallum perdidit: cum antea feudum esset regni Franciæ.

4 Dubitatur in hac quæstione, vtrum ipso iure cadat de feudo vasallus, post admissum, scelus: an sententia adhuc opus sit? Dicendum, ad demonstrandam noxam & feloniam vasalli cognitionem cõdemnationémque requiri. Quia is nisi conuictus fuerit, dominus feudum recipere non poterit. lib.2. tit. 26.§.vasallus, & lib.1.tit.21.& 22. §. sancimus.

5 Quid si dominus propter alienationem sine suo consensu, velit feudum reuocare: an ne sententia erit necessaria, an ipso iure redibit ad dominum? Cum arguitur consilium & propositum, requiritur condemnatio, sed in alienatione, communi omnium opinione, non est expectanda sententia, sed iure ipso redit ad dominum. Nam eius consilium fuit amittere, quod alienauit: & sic interpretantur verba constitutionis lib.2.tit.55.§ callidis. *feudum amittat, & ad dominum libere reuertatur.* Qui dissentiont ab his, interpretantur verbum *reuertatur*, id est, post sententiam. At mihi probatur non esse necessariam priuatoriam condemnationem: sed declaratoriam tãtum: sicut in omni re quæ perimitur ipso iure. c. cum secundum. de hæret. in 6. Iudex pronuntiat, bona esse confiscata, non adimit bona, sed declarat adempta esse, ex tempore admissi sceleris: ita hoc loco pronunciat, eum esse conuictum, ita vt sẽtentia retrotrahatur. Idq. probatum est iure ciuili. l. eius qui. de iure fisci. l.3. C. de pignor.

6 Sequens quæstio est de feudo dato ecclesiæ, quod Episcopi, vel administratoris alterius culpa peritutum est. Durum videtur propter negligentiam ac culpam episcopi, ecclesiam feudo priuari. Itaque constitutum est lib. 2. tit. 40.§.vlt. quandiu viuit Episcopus, qui culpam admisit, ecclesiasticum beneficium ad dominum pertinere: post eius mortem ad ecclesiam reuerti. An culpa prælati ecclesiæ noceat, alterius est loci. Hactenus diximus de feudo, quando vasalli culpa amittitur.

De amissione feudi sine vasalli culpa.

Cap. XVI.

1 *Quatuor modi quibus amittitur beneficium, & quidem omnino: tamen sine vllo prorsus, aut delicto, aut scelere beneficiarij. Primus est, si decedens, conficiénsque extremum vitæ diem morte successorem masculum, agnatúmve nullum relinquat vasallus. Curtius par.2. Tract.feu.q.4.de feudis laicorũ. Zazius part.8. Epit.in vsus feud.nu.1. Hannet.lib.2. iuris feud.c.2.lib.3.c.12.*

2 *Alter modus, Si domino contractum feudi renunciauerit, eidémque fundum beneficiarium sponte sua reddiderit, restitueritque clientulus. De beneficij renunciatione Curt.part.1. Tractatus feud. q.8. sub finem. Hannet.lib.3.iuris feud.c.8.in fin.*

3 *Tertius modus, quo sine beneficiarij culpa feudum perditur: Si aut propter vitia, corporisque incommoda: aut propter susceptum vitæ genus ad inseruiendum idoneus esse desierit. De posteriori membro Ardizon Sum.in vsus feud.c.97. Curt. part. 3. Tract.feu.mẽb.2.q.10. de vtroque Hannet.lib.3.iuris feud.c.9.*

4 *Quartus, dominium vtile amittendi iuris ciuilis inuentus*

tus modus per vsucapionem. Nunquid ius feudi præscribatur: atque per continuationem possessionis à beneficiario ablatum, alteri alicui adijciatur, acquiratúr que? Ardizon Sum. in vsus feud. c.122. Curt. part. 2. Tract. feud. de feud. laic. q. 4. Hannoton. libro 2. iuris feud. c. t.

5 *Quid verò in ipso domino & vasallo? nunquid hi sese mutuo per long. temp. possess. iure suo priuent: & beneficiarius dominum suum à quo feudum accepit, operas & obsequia exigentem: vicissimque dominus beneficiarium, cui feudum concessit, debitam fidem postulantem præscriptionis exceptione efficienter submoueat.? Curt. Hannot. ibid.*

6 *Sitne vsucapioni, & quæ per continuationem possessionis fit, acquisitioni locus in ijs iuribus, quæ dominica appellantur? & quid in hac beneficiorum doctrina de præscript. centum ann. quæ hominum memoriam excedit, sentiendum.?*

1 PErdit vasallus feudum sine sua culpa: si moriatur sine hærede masculo, vel agnatis, sicut docuimus supra, de iure, quod habet vasallus in feudo, lib. 1. tit. 3.

2 Amittitur etiam repudiatione, seu refutatione. lib. 2. tit. 38. nam dixi supra, vasallum ad seruitia obligari domino propter rem magis quàm personam: & ideo si rem velit refutare amplius non tenetur, quamuis offendere dominum non debeat.

3 Amittitur & propter vitium corporis: aut si religionem ingrediatur, ita vt idoneus non sit amplius ad obsequia præstanda. lib. 2. tit. 26. §. qui clericus. Si tamen Galliam spectes, non obseruatur hoc ius propter Constitutiones Pontificias. cap. ex transmissa. de foro compet. Mutus, surdus, vel aliàs imperfectus feudum perdit. lib. 2. tit. 36.

4 Quæritur an præscriptione hac quoque ratione feudum amittatur? arg. lib. 2. tit. 26. §. si quis per triginta. dicitur quidem præscriptione vasallus fieri, licet inuestitus nõ sit: & hic tantum de acquisitione feudi ibi loquitur, non de amissione. Verùm si penitius introspiciamus, reperiemus eosdem planè modos acquirendi, & amittendi feudi. Pone me vasallum Titij, & feudo inuestitum esse illud Seium per triginta annos possedisse: qua longa possessione dicetur verè feudũ acquisiuisse: Si illi acquiritur: ergo necesse est vt mihi adimatur. Non potest enim transferri in eum feudũ, nisi ego meum ius amittam. Igitur notatum est ab omnibus, in c. ad audientiam. de præscript. beneficium illud amitti, cùm per triginta annos ab alio possessum fuerit. Idem de proprietate domini statuendum: quia eadem est ratio domini & vasalli. Vt si recepi feudum à Titio, & aliũ recognoui, vt dominũ spatio triginta annorum: Titius 30. annis seruitiũ nullum à me exegit: dicẽdum est hoc spatio proprietatem esse quæsitam alteri, atq; ademptã tio, qui verus erat dominus. arg. d. §. si quis per triginta.

5 Maior quæstio est, an dominus & vasallus possint inter se præscribere, alter alteri: vt vasallus longo tempore nullum seruitium præstitit ei, à quo erat inuestitus: an possit se triginta annorum præscriptione tueri, & præscribere libertatẽ aduersus dominum? Moribus nostri pro vasallo, vel domino nulla præscriptio locum habet: sed hoc iure Longobardico non videtur mihi definitum. Quidam contrarium sentientes, adducunt constitutionem Frederici, quæ ad rem nihil facit. Verùm notandum est communem esse sententiam: inter dominum & vasallum non esse locũ præscriptioni hoc iure. Si dominus longo tempore non indiguerit eius opera, atque ideo non exegerit, tamen poterit nihilominus post, vbi libuerit, ad exhibẽdum sibi seruitium vasallum cõpellere. arg. li. 1. tit. 21. Natura enim feudi talis est, vt obsequium præstetur cùm opus fuerit, & cum id poposcerit dominus: non vt in præstationibus annuis, in quibus locũ posset habere præscriptio. Sed hoc seruitium est incertum, & in arbitrium domini collatum vt cùm opus est, id postulet. Ergo natura eius non patitur, vt locum habeat præscriptio.

6 Non loquimur autem hic de iuribus dominicis: in illis enim sequimur quod iure ciuili constitutum est de personalibus actionibus: sed hic tantum prohibetur præscriptio feudi. Itaque iura dominica, sicut hæ actiones personales, spatio triginta anno. præscribuntur, vt C. de præscript. 30. ann. Si ecclesiæ debeantur hæc iura quadraginta annis. c. in quarta. de præscript. Præterea nec loquimur de præscriptione centum annorum: quæ possessio est immemorabilis, cum inter vasallũ & dominum præscriptionem vetari dicimus: neque hæc præscriptio vnquam excluditur his verbis, *præscriptione non obstante*. c. super quibusdam. de verb. sign. l. hoc iure. §. ductus. de aqua quotid. & æst. Talis enim consuetudo habetur pro pacto: & pactum valeret, si conuenisset inter dominũ & vasallũ, vt hoc iure non vterentur.

Amissum feudum cui aperiatur.

Cap. XVII.

1 *Alia atq; aliæ beneficij amittendi caussa, distinctionem afferunt conditionis eorum hominum quibus feudum per amissionẽ legitimè vacans, defertur hoc iure. Ardizon Sum. in vsus feud. c. 135. Curt. pars. 5. Tract. feu. in princ. Hannet. lib. 3. iuris feud. c. 12.*

2 *Prior caussa, ob quam vasallus non iniuria priuatur beneficio, nefarium crimen & fraudem continet. Quid ergo si hæc domino illata, ad quem Longobardorum moribus feudũ pertinebit? Ardizon ibid. Curt. part. 5. Tract. feud. in prima conclusione feudi deferendi. Hannet. lib. 3. iuris feud. c. 13.*

3 *Quid verò si in non dominum vehementius peccatum sit: ad quẽ beneficiarius fudus iure deuoluetur? Agnatorúmque nomen quam hic latè patentem significandi potestatem habeat? Iacobus Ardizon ibid. Curt. in eadem part. Tract. feud. conclusione 2. Hannet. ibid.*

4 *Scelerate à beneficiario, & non expectata domini consensione dimissum, alterique concessũ ius feudi, cuiusnam erit? Itémque duarum vel in vnojuris explicatio. Ardizon ibidem Curt. part. 5. Tract. feud. conclusione 4. Hannet. lib. 3. iuris feud. c. 12.*

5 *Elaborata fertilitas, & magna cultura vasalli multoq; labore confecta prædij beneficiarij bonitas, quam Græci ἐμπονήματα, Iustinianus l. vlt. Cod. de iure emphyt. meliorationem dicit, cuinam cedet?*

6 *Incrementa atq; accessiones prædiorum, quæ iure fundi possidentur, an domino & patrono, an verò clienti vasallóque debantur? Ioan. Copus lib. 3. de fructibus, c. 7.*

7 *Fructus emolumentáque rerum in contractum beneficij deductarum & vacantium, quisnam suos faciat, vel lucretur? Hannoto. lib. 3. iuris feud. c. 12. Ioannes Copus dicto lib. 3. de fructibus. c. 7.*

SEquens locus est, vt videamus amissum feudum ob caussas, quas enumeraui, cui deferatur: dominóne an agnatis proximis.

1 Distinguendi sont hic varij casus, quibus declarauimus feudum perdi: vnus est, cum adimitur ob culpam vasalli: eámque commissam, vel in dominum vel in alium. Alius est, cum citra voluntatem domini alienatum, nobis adimitur.

2 Culpa in ipsum dominum admissa, reuertitur sine distinctione feudum ad dominum, lib. 2. tit. 24. §. vlti. quamuis paternum sit feudum, vel antiquum: in quo aliàs succedunt agnati: tamen si peccatum fuerit in dominum reuertetur ad dominum, nõ ad proximos: quia agnati succedunt iure inuestituræ, non iure hæreditario. lib. 2. titul. 8. §. filia. Ideo hoc casu domino aperiri

existimo: quia tacitè illud ab initio actum videtur: quasi ita esset datum feudum Titio & agnatis eius: vt si offenderet grauiter dominum exclusis agnatis, reuertetur ad dominum. Sed spectandus est semper tenor inuestituræ, num aliquid expressum sit in ea. Si id non appareat, sequemur quod feudi proprium est.

3 Si verò crimen admissum est in alium quempiam non in dominū, propter quod vasallus feudo indignus declaretur: veluti proditio vel parricidium: trāsferetur feudum, si paternū sit, ad agnatos, exclusis filijs descendentibus lib. 2. tit. 37. sin nouum, ad dominum reuertetur. lib. 2. tit. 24. §. si verò non. Agnatos autem hic accipi conuenit, qui quarto gradu sunt remoti ab eo, qui feudum accipit lib. 2. tit. 26. § si vasallus. & tit. 31. Excluduntur igitur hic non tantum filij vasalli: sed & alij agnati, vsque ad quartum gradum.

4 Alter casus est, vbi alienatio sine consensu domini facta, feudum aperit: obscurum est ad quem redire debeat. In quibusdam locis lib. 2. tit. 24. §. fin. & 38. & 44. simpliciter ait, ad dominū beneficium pertinere. Alibi videtur his aduersari. tit. 8. lib. 1. §. hoc quoque. Distinctione concilianda hæc sunt, vt hic. §. de antiquo feudo loquatur, superiores capita de nouo. Sed probabilior est opinio eorum, qui putant ad dominum reuerti feudū ex constitutione Frederici. lib. 2. tit. 55. §. callidis: qua veteri consuetudini derogatur. Hoc etsi absurdum sit: quod videlicet præbeat occasionem alienandi vasallis in præiudicium agnatorum, tamen possunt agnati occurrere, antequam alienatio fiat: & dominum certiorem facere, vt Bal. & alij hic sentiunt.

5 Quæsitum est, an melioramenta, cùm feudum reuertitur ad dominū, vasallus offerre possit? Respondet posse. lib. 2. tit. 28. §. si vasallus. Sicuti etiam iure Romano constituitur. Institutionib. de rerum diuisione.

6 Quæritur de incremento, si quid accesserit feudo, an reuertatur ad dominum. lib. 1. tit. 4. §. fin. lib. 2. tit. 8. §. è contrario, Visum est redire feudum cum emolumentis omnibus ad dominum. Sed si quid additum fuerit, quod per se censeatur, & separatum quid sit à feudo, id retinebit sibi vasallus.

7 De fructibus & eorum diuisione quoque est quæstio lib. 2. tit. 28. §. his consequentur. in quo distinguitur, vtrum ante mensem Martium decesserit vasallus, necne. Est distinctio recepta, licet à Baldo ea improbetur. De diuisione fructuum alibi, l. fructus. sol. matri. & alijs locis docui.

De actionibus feudi nomine competentibus: ac primùm quæ dentur vasallo.

Cap. XVIIII.

1 *In ea specie donationis, quæ feudum appellatur, post debitam clientelaris officij sponsionem, verámque collati beneficij traditionem, rei vindicatio aduersus quemcunque possessorem vasallo competit: per quam collatum sibi beneficium, & rem in contractum feudi deductam vnà cum fructibus recuperat. Curt. par. 1. Tract. feud. q. 10. Hannetonius lib. 4. iuris feud. cap. 2. Ioan. Copus lib. 3. de fructibus c. 7.*

2 *Facta donatione, beneficióque recens collato, sed nondum tradito: beneficiarius contra dominum actione ex lege, vel stipulatu rectè experitur, vt rem feudi iure datam tradat, & quod sua interest adhuc traditam non fuisse præstet. Curt. ibid.*

3 *At quid in eo genere beneficij, quod paternum esse veteris ve possessionis, quæ est apud Clientulum, approbationem confirmationémque potius, quàm noua traditionem vasallus persequetur? Curt. ibidem in prima part. Tract. feu. q. 10.*

4 *Quando & quib. casibus patronus damni dati, cessantisque lucri æstimationem præstando, liberetur? Curt. part. 2. Tract. feud. q. 2. de inuestitura.*

5 *Quid de hæredibus & successoribus domini & vasalli: nunquid in, & in eos hæc actio, & ius persequendi competat.*

6 *Quod si res clientelæ, & feudi iure data, euicta sit, & per sententiam iudicis ob eam causam oblata, vel quod aliena fuerit, vel quod à domino per vasallum interpellato, non defensa: ad quid vasallus aget?*

7 *Commissa proprietate, quomodo vasallus à clientelaris officij sponsione, agnitionéque à fide & obseruantia immunitatem ac libertatem consequetur?*

ORdo postulat, vt persequamur iudicia, actionésque feudi nomine competentes, tam domino quàm vasallo, & aliis personis.

1 Vasallus post realem possessionem quam à domino consequetur, actionem in rem habet vtilem aduersus quemcunque possessoré. lib. tit. 8. Datur autem vtilis actio: quia in vasallum quasi dominium tantum transfertur. l. offic. in fin. de rei vind. Et quemadmodum vtilis in rem actio datur ei, qui fundum in perpetuum conduxit cōtra dominū, atque etiam municipes, qui pro dominis habentur. l. 1. si ager vectig. pet. ita quoque & vasallo dabitur. Nam quia hoc iure beneficiario expressum non est, ideo id iure Romanorum definimus. lib. 2. tit. 1.

2 Ante realem verò possessionem agit vasallus aduersus dominū, veluti si dominus eum ante possessionē actualem solenniter inuestierit, vel etiam si simpliciter promiserit, aget contra dominum, vt sibi tradatur possessio. lib. 2. tit. 7. ad finem. Hæc lex noua nouum genus obligationis introducit: igitur dicetur hæc actio ex lege tit. de cond. ex lege. Nihil etiam impedit ex stipulatu agere, si interuenerit vt plerunque solet inseri à tabellariis contractus. l. si quis certum. De reb. cred. Petit hac actione possessionem in se transferri, & omnem vtilitatem, id est, quāti sua interest dominum in transferenda possessione moratum non fuisse. d. tit. 7.

3 Atque genus hoc actionis, ex sententia omnium feudistarum, locum habet in feudo nouo, non in antiquo. Quia in hoc non possessio, sed tantum renouatio feudi petitur. Siquidem vasalli successor actualem habet possessionem, petitque solum renouari sibi inuestituram: atque moribus nostris frequentatur. In nouo autem feudo petit actor vel inuestituram tantum, quia sua interest: vel post solennem inuestituram, petit in se trāsferri possessionem præcisè. lib. 2. tit. 26. §. si facta.

4 Neque tum dominus præstando quod interest, liberabitur, quia feudum dicitur constitui inuestitura. Nam antequam inuestiatur, nullum ius habet vasallus: sed inuestitura facta, quasi dominium acquirit. Sed si contractus tantum initus sit de feudo, liberatur præstādo id quod interest, sequendo ius commune. l. stipulationes non diuiduntur. de verb. oblig.

5 Hæc actio datur hæredibus, & contra hæredes: nec ea res dubitationem habet, si laicus sit qui inuestiuit. lib. 1. tit. 9. Cogitur enim hæres eius inuestituram nondum factam implere. Ecclesiastica verò persona, si moriatur antequam inuestiuerit vasallum suum, & in possessionem miserit: non coguntur Episcopi successores inuestituram talem facere, vel confirmare. lib. 1. tit. 3. vt Seio ante aliquot annos Episcopus feudum concessit: deinde Titium de eo, adhuc viuo Seio, inuestiuit hac ratione: vt Titius post mortem Seij illud consequatur: & Episcopus ante Seium moritur, qui feudum possidet: non coguntur successores Episcopi ratam habere Inuestiturā, etsi Titius nomine eius feudi in possessionem missus sit, viuo & consentiente Seio. Quod si ante episcopum inuestitorem moriatur Seius,

omnino

omnino cogendus est ad transferendam possessionem hæres. Etsi feudum euictum fuerit, aget vasallus perinde, ac si traditum non fuisset. lib. 2. tit. 8.

6 Accepit rem alienam ignorans quis in feudum, existimãs propriam esse inuestitoris, agit vt ea res, aut alia eiusdem bonitatis ei præstetur. Simile est. Si vasallum super feudo interpellatum dominus nolit defendere, & sic feudum euincatur: cogetur dominus restituere vasallo aliud eiusdem æstimationis cuius prius fuit tempore rei iudicatæ. lib. 2. tit. 25. dummodo constet eum à domino inuestitum esse.

7 Quarto datur actio vasallo aduersus dominũ proprietatis nomine sibi in feudo acquisitæ. Diximus dominũ eisdem ex causis, ob quas vasallus priuatur feudo, proprietatem amittere, lib. 2. tit. 47. vt si dominus cuoi vasalli vxore tem habuerit, vel ei grauem iniuriã fecerit, proprietate spoliatur. Verùm actionem oportet dari vasallo, qua id impetret. Proinde dabimus ei condictionem ex lege (nullum enim actionis genus est expressum hoc iure) qua petet se declarari immunẽ ab omni officio atque obsequio, ad quod propter feudum tenebatur.

De actionibus domino aliisque personis competentibus: & interdictis possessoriis.

Cap. XIX.

1 *Actiones & varias, & multiplices dominus habet: & quinque numero affinia, naturaque communione inter se iuncta remedia: quibus vti iudicióque experiri potest. Curt. part. 1 tract. feud. q. 10.*

2 *Quidnam veniat in hac actione: quidque hisce iudiciis persequamur? Rei persecutoria esse constat: Iudicis enim sententia dominus conspicuũ fieri, & declarari postulat, ob scelus vasalli cõmissũ, beneficiũ suum esse.*

3 *Quibus & aduersus quos hæ persecutiones, iudiciáque Longobardorum moribus & legibus permittantur? & quid de bona & malefidei emptore? Ardizon Sum. in vsus feud. c. 138. Hanneto. lib. 4. iuris feud. cap. 1. & 2. Zasius part. 1. Epito. in vsus feud.*

4 *De genere naturaq; actionum, quæ patrono in clientẽ, & vice versa clienti aduersus patronum dantur, quæstio est: strictine iuris, an verò bonæ fidei cẽseri debeat? Curt. part. 1. Tract. feud q. 8. sub finem.*

5 *De retractus iure agitur in eo genere donationis, quod vulgo feudum appellatur: an beneficium hæreditarium à vasallo dimissum, illi quorum interest, reddito intra annum pretio, ab eo in quem translatum reuocent?*

6 *Interdicta, atq; ad sacri feudi possessionem vel adipiscẽdam vel retinendam, recuperandáve spectantia prætorum decreta, vtri horũ, domino an vasallo, an verò vtrique dentur? Hanneto. lib. 4. iuris feud. c. 2.*

1 Domino certum est competere rei vindicationem directam, ex iure communi. Item domino aduersus vasallum actio datur ad exhibẽdum seruitium, & obsequium: vt in bello suppetias ferat. Potest etiam actio ex stipulatu competere: si dominus à vasallo seruitium stipulatus sit. Præterea datur actio, si feudum domino sit apertum propter culpam feloniæ, vel alterius criminis culpam, nempe condictio causa data causa non secuta. lib. 1. tit. 31. ad repetendum, & condicendum id, quod datum est causa non secuta, id est, ministerio, fide, & obsequiis: ob quę feudũ conceditur, idque maximè si expressum sit. Eorũ verò nomine quorum non est expressum actio, datur condictio ex lege: cuius obligationis nomen est lege introductum.

2 Petit autem dominus his actionibus declarari iudicis authoritate, feudum ob culpam vasalli apertum sibi iam acquisitum esse.

3 Si reperitur propter feloniam, non potest agi, nisi contra vasallum: postulando vt restituat ei feudum. Si alienatum sit, etiam contra emptorem agitur. lib. 2. tit. 42. Est hic in glossa quæstio non magnæ vtilitatis: an contra emptore agatur cõdictione an rei vindicatione. Cõdicitur possessio, sicuti proprietas. l. 1. de cõdict. tri. Notãdũ est dari emptori bonæ fidei cõtra vẽditorẽ actionem de euict. lib. 2. tit. 55. Alias malæ fidei emptor, qui sciens rem alienam emit, non habet actionem ex empto de euictione. l. si fundum C. de euict. Ergo videtur, inquies, illud pretium venditori, qui sciens vendidit, lucro cedere. Emptor enim non habet regressum ad eum, nec dominus contra eum agit: sed contra emptorem. Dicendum est hoc casu venditorem pretium non lucrari, sed eo priuari cum beneficio. lib. 2. tit. 24. in fin. & 52. §. si quis verò. Et communis sententia obtinet, vt pretium fisco applicetur, iuxta communem regulam: Quæ iniuste quæsita sunt, fisco cedere. l. Lucius, in fin. de iure fisci.

4 Solet quæri: vtrum actiones, quæ domino in vasallum competunt, & contra vasallo in dominum tribuũtur, sint, bonæ fidei, an stricti iudicij? Quidam volunt nõ esse bonæ fidei, quod nõ numerentur inter actiones bonę fidei. §. bonę fidei, Inst. de act. Sed certũ est hoc genus actionis redolere naturã actionis bonæ fidei: cuius natura est, vt inuicem præstetur, quod quisque debet ex fide bona, & hoc contractu maxime alter alteri obligatur ad fidem præstandam. dict. §. bonæ fidei. Quod cùm verum sit, nihil video cur hoc iudicium bonæ fidei contractibus non addamus: sicut & addita est actio ex stipulatu: quæ rei vxoriæ actionem in se continet, bonæ fidei iudicijs, à Iustiniano. leg. 1. Cod. de rei vxor. act. §. fuerat. Natura igitur suadet, vt idem de his actionibus statuamus.

5 Docui supra, de alienatione feudi, vasallum non posse alienare feudum, in quo filius, vel agnatus succedit: nisi sit feudum non hæreditarium. Inde comparata est hæc actio, qua reuocatur alienatio feudi à vasallo facta sine consensu eorum quorum interest: puta filiorum, & agnatorum proximorum: quare agunt aduersus emptorem, vt restituat beneficium. lib. 2. titul 26. §. Titius. Vt cum Titius nullos haberet filios, concessit agnato suo partem vnam feudi: & extraneo cuidam alterã partem consensu domini vendidit. Sẽpronius proximior agnatus volens reuocare Titio mortuo alienationem: nullo etiam reddito pretio id facere poterit, & ad successionem feudi venire: eo quod ius habet quæsitum ex inuestitura: neque vllum potuit agnato præiudicium afferre illa alienatio. Qua verò actione reuocare debeat, non exprimit: ideóque intelligimus condictionem ex lege, mortuo demũ Titio, ei dari. Recuperat etiam proximus agnatus viuo Titio vasallo rẽ venditam, reddito pretio: sed si velit recuperare sine restitutione pretij, oportet expectare mortem Titij. Est hic redemptio & velut retractus quidam morib. nostris receptus quem linealem vocamus. Est & alius apud nos, qui retractus feudalis appellatur. Quia cùm morib nostris concedatur vasallo, alienare feudum sine permissu domini: ita tamen hoc permissum intelligitur, vt olim fuisse ostendit text. tit. 9. lib. 2. §. porro. Notandum tamẽ agnato ad reuocandam alienationem intra annum actionem dari. d. §. Titius. lib. 2. tit. 26. Post annum, ex quo sciuit alienatum fuisse beneficium, non auditur. Idem quoque tempus retractui feudali datur, lib. 2. tit. 9. glos. ad §. Titius. hoc dicit accipiendum de eo, qui vult reuocare partem alienatam agnato, quanquam ea verba ad omnia superiora videantur referri, vt mihi videtur. Ait enim anni tempus præstitutum esse.

6 Quæsitum est: vtrũ interdicta possessoria domino, an vasallo competant? & dicendum vtrique dari, quia

vterque possidet: non tantum si de dominio, & quasi dominio agitur: sed & si de possessione inter dominũ & vasallum controuersia sit, poterit vterque experiri. Certum est dominum retinere ciuilem possessionem: etiamsi rem in Emphyteusim concedat.l.quod meo.de acquir.posses.leg.2.C.de præscript.30.anno. Actus verò possessionis est, exigere seruitia, & alia similia, quæ debet vasallus domino. Ergo dubium non est dominum posse experiri. Vasallus naturaliter possidet domino ciuilem possessionem retinente.l.naturaliter. de acquir.posses. Atque vasalli possessionem hanc aliquid ciuilitatis habere inde patet: quia, vt supra dictum est, per §. si quis per triginta. lib. 2.tit.26.acquirit feudum per longam possessionem: & sic plus iuris habet vasallus quàm fructuarius: cui tamen fructuario constat interdictum possessoriũ dari.l. fin.vti possid. igitur multo magis vasallo: cùm ad interdictũ possessorium naturalis possessio sufficiat.l.1.§.deiicitur.de vi & vi armat.

De iudice competenti in controuersiis feudalibus.

Cap. XX.

1 *Quisnam de beneficio mota quæstionis idoneus iudex sit, personis atque rebus inclusa qualitates euidenter ostendunt. Ac pares quidem Curiæ inter patronum clientémque natam super funde sacro quæstionem, sententia sua dirimunt. Ardizon Sum.in vsus feud.cap. 138.Curt.part.7.Tract.feud.Zazius part.11. Epitom. in vsus feud.Hannet.lib 4 iuris feud.c.5.*

2 *Apud dominum beneficiaria causa peragitur: si litigatores eidem accepti beneficij nomine affectos esse perspicuum sit, Ardizon,Curt. Zazius, Hannet.ibid.*

3 *Dua ἐξαιρέσεις, & seiunctæ species quibus disceptandis non dominus, sed pares Curiæ præsunt: Vna si vter illorum beneficiarius sit, quæratur. Ardizon, Curtius, Zazius, & Hannetonius ibid.*

4 *Altera seiunctio: Si dominus suspectus sit, & non sine causa videatur parum integer iudex nobis futurus: vel parium Curiæ, vel ordinarij pronuntiatione, res controuersiarum finem accipit. Ardizon,Curt.Zazius & Hannet.ibid.*

5 *Rex tantum & princeps, idoneus est controuersia disceptator, & iudex: super ea re, quam fidei beneficijq́; iure litigantibus dono dedit. Ardizon,Curtius,Zazius, Hannetonius ibid.*

6 *De tribus qualitatibus, personarum vna, altera rerum, tertia factorum κατ᾽ αἰτίαν quæritur an iudicem mutent. Quid ergo si vterque aut vnus litigatorum Deo consecratus: nunquid feudalis controuersia coram prophano iudice ac domine disceptabitur? Ardizon, Curt. Zazius ibid.Hannet lib. 4.iuris feud.c.2.*

7 *Alterum ζήτημα. Quid si non de fundi sacri dominio, sed possessione tantum quæstio ponatur, idem ne, cuius est proprietatis cognitio, hanc quoque litem dirimet? Curt. part.7. & vlt.Tract.feud.q.6.secunda regula, vbi hanc quæstionem copiosè disputat.*

8 *Tertium ζήτημα Alius ne iudex litigatorum pacto conuento rite sumatur, eligaturq́;? Curt.ibid.q.5.secunda regula. Hannet.lib. 4.iuris feud.c.3.Zazius part. 11.Epitom.in vsus feud.*

1 Distinguendum est ab initio huius quæstionis. Nam si inter dominum & vasallum lis sit de inuestitura, felonia, vel simili casu: per pares Curiæ, id est vasallos eiusdem domini ea terminabitur.lib.2.tit. 55.§.pen. Parimæ vocant Curiam, modo curtim: éstque domus, à qua dependent feuda, siue sint feuda, siue allodia. Feuda sunt, velut prædia seruientia respectu eiusdem curiæ: & sic fieri potest, vt sint multi vasalli eiusdem domus. Subijcit lib.2.tit.16.& tit.20.litem esse dirimendam per pares, simul in vnum conuocatos, si ita inter dominum & vasallum conueniat: sin in hoc dissentiant, & nolint simul omnes conuocari, tum dominus habet electionẽ, quam sequi etiam vasallus cogatur: ita vt si dominos elegerit tres pluresq. ex partibus, vasallus quoq. totidẽ, nec plures nec pauciores eligere cogatur. Moribus nostris cognoscunt iudices & Magistratus à domino creati: si lis oriatur inter dominũ & vasallum, de quacunque re ad feudum pertinẽte. Sanè horum Magistratuum non fit mentio in hoc tractatu. Eo tempore non licebat dominis magistratum creare: postea magistratuum electio inter Regalia est numerata.lib.2.tit.56.

2 Si inter duos vasallos lis sit de feudo, cognoscit dominus. lib. 2. titul.55.§ pen. sed hoc ita, si constet eos eiusdem domini vasallos esse, & contentio sit inter eos de feudo: id est de re aliqua ad feudum pertinente. lib.2.tit.34.

3 Si vterque contendat se vasallum esse, tunc dominĩ nũ est cognitio.cap. cæterum, de indic.& glo.ibidem, sed pares Curiæ, vel iudex Curiæ, id est, cui subest curia iudicabit: quem etiam quibusdam capitibus lib. 5.tit. 29 §. vocat Comitem: quod nomen est officij: Hinc Vicecomitis nomen: & in Normandia quidam iudices adhuc Vicecomites dicuntur.

4 Altera exceptio est: si suspectus sit dominus, tunc cognoscunt pares Curiæ. lib.2.tit.46.si non sint Pares, vel suspecti sint, cognoscit iudex ordinarius.lib.2.tit.55. Hæc sunt accipienda, cùm inter duos vasallos, qui non habent regalem dignitatem, lis est.

5 Nam si sint à rege inuestiti, semper cognoscit rex & princeps, nec distinguitur, an controuersiam habeant de feudo ipso, an de re aliquo feudi. lib.1.tit.8.& & lib.2.tit.18.

6 Quod diximus dominum feudi iudicem esse inter vasallos, ampliandum est, etiamsi clerici sint: licet hoc inter Canonistas sit cõtrouersum: quod nimirum clerici proprios iudices habeant. cap. si diligenti.de foro compet.est tamen receptum in causa feudi.d.c.si diligenti.& cap.cæterum. de iudic.c. ex transmissa.de foro compet.

7 Dubitatur multum: num idem dicendum sit in causa possessoria. Quidam existimant dominum non cognoscere: quando de possessione est controuersia: quoniam possessio à proprietate differt.l. naturaliter.§.nihil commune. de acq. posses.Sed hoc est cauillari verba Constitutionis Friderici. Cùm enim dicit de feudo controuersiam apud dominum, vel pares curiæ determinandam, idem de possessione intelligitur: cùm idem debeat esse iudex proprietatis & possessionis. l.nulli. C.de iudic.c.s. de causa proprietatis & possessio. Ducitur quoque argumentum ex c.ex parte. de foro compet.à speciè ad genus: alioqnin non liceret coram alio iudice litigare.

8 Quæsitum est an consensu litigantium alius iudex possit cognoscere? Dubitãdi causa ex eo nascitur, quod dicitur d.l.nulli.Cod.de iudicijs: vulgo tamen receptũ est, vt in Gallia quoque, alium iudicem cognoscere non posse. glossa in tit.55.lib.2. quam omnes sequuntur. Nam iurisdictio Infeudata domini patrimonium est: qua non potest sine suo consensu priuari.

De forma exercendi iudicij.

Cap. XXI.

1 *Quæstio feudi eo modo coram suo iudice disceptatur, qui iure ciuili Romanorum descriptus est. Ardizon Sum.in vsus feud.c.138.Curt.part.7.Tractatus feudo.q.3.secunda regula. Hannetonius lib. 4.iuris feud.c.3.Nisi aliud Longobardorum moribus nominatim cautum sit, cuius generis quinque afferuntur exempla, quibus perspicuum sit, quod*

nam

nam peculiari huic discussioni, quæ de beneficiis apud suum iudicem instituitur. Ac proprium quidem huic iudicio, quod in nouo recentique feudo Pares tantum Curiæ firmum nobis testimonium impartiantur. Ardizon ibidem. Curtius part. 2. Tract. feud. q. 1. de inuestitura. Hannetonius lib. 4. iuris feudorum cap. 4.

2 *Prima hæc differentia tres numero seiunctiones habet, Vna si pares Curiæ absint. Si Deo consecratus: qui inuestitionem probauerit. Tertia si vasalli desiderentur, & nulli omnino sint alij. Ardizō & Cur. & Hanne. ibid.*

3 *Altera differentia, seu proprietas, crimmis ἀχαριστίας beneficiarius legitime, nisi quinque testibus non conuincitur. Zazius part. 10. Epito. in vsus feud. num. 108.*

4 *Tertia proprietas, mulieris testificatio in disceptationibus cōtrouersiisq; beneficiariis, nō satis idonea cēsetur.*

5 *Quarta ἰδίωμα & proprietas. Publicum instrumentum in hoc eodem genere causarum probare, atque indubitatam fidem facere non potest nisi à tribus, aut duobus saltem eiusdem Curiæ vasallis confirmatum. Hannet. lib. 4. iuris feud. c. 4.*

6 *Quinta ἰδιοτροπία & proprietas, Iure controuersa, & præsumptionis defectu, quæ probationes ergo dubia & incerta, iusiurandum, nisi cum duodecim sacramentalibus, non defertur. Ardizon Sum. in vsus feudorum c. 138. Hanneto. lib. 4. iuris feud. c. 5.*

7 *Ta idia disceptationisque causarum proprietates nunquid apud Gallos locum habeant?*

8 *Si de rebus, & fundis quæstio sit, an Clientelæ, an verò Allodij iure possideantur, vtri onus probandi incūbat?*

9 *Διάκρισις & discrimen, quo beneficium & allodium inter se distant. Allodium intelligit, quod iure optimo maximoque possidetur, & cuius nullum hominem, præter nos ipsos, dominum authoremque laudamus & nominamus. Dictum videtur quasi alaudium, ab a priuandi particula, & laudo, hoc est, nomino, vt supra c. 13. n. 9. ex Gellio interpretati sumus: dum obiter quid laudemia essent, exponeremus.*

10 *Duarum τῶν ἀντινομιῶν accurata explicatio: ad docendum fieri posse, vt quis sine domino allodiū possideat.*

1 POstremus locus est de ordine iudiciario: seruatur autem hoc ius Romanorū, nisi quatenus cōsuetudo in his feudorum libris reperiatur contraria. lib. 2. tit. 1. quæ ius aliquod singulare in exercendis iudiciis inducat. Exempli gratia, iure feudorum soli parea admittuntur ad testimonium dicendum, nulli extranei. lib. 2. tit. 26. quod à iure Rom. abhorret.

2 Subiicit dehinc author duas exceptiones, si vel tēpore inuestituræ pares abfuerint, vel si clericus velit probare inuestituram, tunc recipiendi sunt extranei. Addenda est & alia. lib. 2. tit. 2. §. si autem. nempe si nulli alij sunt vasalli, per extraneos licebit ei probare. Quod tamen est intelligendum de noua inuestitura probanda. Nam in veteri etiam extranei recipiuntur. lib. 2. tit. 32. §. nouam. Quia si vetus feudum non posset probari nisi per pares Curiæ, quorum forte aliqui discesserunt, manifesta esset iniuria.

3 Aliud singulare est, quod quinque testes sint necessarij ad probandam ingratitudinem. lib. 2. tit. 57. cùm iure ciuili ad probandam ingratitudinem duo sufficiāt testes. l. vbi. de testibus.

4 Singulare quoque est, qui in his causis fœmina ad testimonium non admittitur. lib. 2. tit. 32. in fin. cum in aliis causis iure Romano fœminæ testimonium recipiatur. Lex eo. De testibus.

5 Præterea singulare est, quod instrumentum publicum nullam vim habeat nisi à tribus, vel duobus paribus Curiæ sit confirmatum. lib. 2. tit. 2 & 32. Instrumentum tamen publicum iure Romano per se fidem facit. Breue testatum vocant instrumētum: Videtis hic multa singularia, maximè circa probationes, & iusiurandum. de quo plura sunt in hoc tractatu capita quæ quisque per se videat. Vnum tamen recitabo singulare, de duodecim sacramentalibus, lib. 1. tit. 26. § si quis se.

6 Exigitur iusiurandum cum duodecim sacramentalibus te dubia propter præsumptionem, & inopiam probationum. Qui sacramentales sint, docet Andreas de Isernia, in tit. De contētione inter dominum & vasallum: Non sunt quidem testes, sed iurant se credere, quod iurauit dominus verum esse.

7 Hæc singularia num in Gallia locum habeant, merito dubitabitur. Molinæus asserit in Gallia nos sequi ius Romanum, nec ius feudorum esse receptum, & sic testimonium mulieris recipi, sufficere duos testes ad probandam ingratitudinem, admittique extraneos. Alij diuersam opinionem tuentur. Guido dicit 518. ita iudicatum esse, quinque testes esse necessarios. Sic videtis magni momenti quæstionem esse, quam in exordio huius tractatus explicaui, vtrum ille liber feudorum sit receptus, ad quem recurre.

8 Alia quæstio est si duo contendant, vtrum beneficiarium sit prædium, an francum? vtri incumbat probatio, an ei qui asserit prædium esse feudale, an ei qui francum. Dicendum est omnino omnem prædium libera esse, nec beneficiarium, nisi probetur contrarium l. altius. l. si in ædib. C. de seruit. Nec multum ad rem pertinet, si dominus dicat se habere iurisdictionem in eo territorio. Nam fieri potest vt iurisdictionem tātum habeat, sed nec feuda, nec vasallos, lib. 2. tit. 5. §. si verò. Et beneficium seruitus quædam est, sed rei magis, quàm personæ. Res igitur vnaquæque non præsumitur esse feudalis, quia turiè allodium possidet vasallus, & sic sub alicuius iurisdictione est.

9 Differt autem allodium à feudo, tit. 54. lib. 7. qui titulus videtur esse pars constitutionis Friderici præcedentis, quia Francum est, id est, ab omni seruitio liberum. Bald. definit allodium esse proprietatem, quæ à nullo domino recognoscitur, id est, cùm nemo potest contendere se dominum esse Et si cui reditus debeantur, non ideo minus dicitur allodium: sed oportet vt recognoscat possessor ab alio tanquam domino, vt allodium dici non possit.

10 Nec verum est, quod dicitur, neminem tenere posse allodium sine domino: nisi contraria in aliquibus locis sit consuetudo. Ideo hac ratione intelligi debent (vt res vitio careat) hæc verba, *Sine domino*, id est, sine iurisdictione alicuius, at sine domino, in cuius fide sit, alioquin allodium habere potest. Simile est quod dicitur de imperatore, eum esse totius orbis dominum. l. deprecatio. ad leg. Rhod. Quomodo hoc sit accipiendum Seneca docet lib. 7. de benefic. Omnia imperia possidet singulari imperio, imperium habet & potestatem in omnes, non quod singulorum rerum dominus sit, vt quidam conantur ostendere, ex Constit. Iustin. l. bene à Zenone. C. de quadrien. præscrip. Quod enim ait, omnia Principis esse, referri debet ad antecedentia verba, in quibus qua ratione hoc sit intelligendum videbitis. Pleraque alia hic dici possent, quæ huc pertinere videbantur, sed ego existimo vos his perceptis, facilè proprio Marte, quæ restant, consecuturos.

FRANCISCI DVARENI IVRISCONSVLTI, DE SACRIS ECCLESIÆ MINISTERIIS AC BENEFICIIS

Libri VIII.

In quibus, quicquid ad plenam Iuris Pontificij cognitionem necessarium est, breuiter ac dilucidè explicatum continetur.

ITEM.

~~*Pro libertate ecclesiæ Gallicæ aduersus Romanam aulam Defensio Parisiensis curiæ, Ludouico XI. Gallorum Regi quondam oblata.*~~

ILLVSTRISSIMAE ET ORNATISSIMAE DOMINAE Margaritæ Franciscæ, Regis Henrici II. sorori Ducique Biturigum, Franciscus Duarenus. S. D.

CVM nuper ex vrbe ad fanum Mauri, ego & quidam alij nostri ordinis viri sanè boni, & literarum amantes festis diebus otiosisque concessissemus, nuntiatúmque nobis esset, Michaëlem Hospitalē, qui inter Senatores curiæ Parisiensis & integerrimus & doctissimus habebatur, illuc aduentasse, confestim ad eius villam salutandi visendíque hominis causa perreximus. Qui vt salutantes nos comiter ac humaniter excepit, moram nullam interponendam esse putauimus, quin simul cum eo amœnissimis locis eius vici suauissimè colloquentes deambularemus. Ac multis iam spatijs confectis, tandem ad prætorium hortósque ventum est, qui Gul. Budæi fuisse dicebantur. Quo in loco nullus profectò fuit, quin libétissimè consisteret, non solùm quia ad æstum, calorémque vitandum longè erat commodissimus: sed quia talem tantúmq; virum, qui memoria nostra vniuersam Europam sui nominis gloria impleuerat, nobis velut in conspectu ponere videbatur, ac ita versabatur ante oculos species eius & imago, cuius sedem, domicilium, vestigia cōtemplamur, vt nihil posset cadere iucundius. Est enim nescio quo pacto natura hoc nobis insitū, vt locis in quibus summi præcellentésque viri multum versati sunt, aut supellectile, vel re alia, quā in vsu habuerunt, magis quàm librorum ab eisdem conscriptorum lectione sæpenumero commoueamur. Testatur Cicero cùm aliquando venisset Metapontum, nō antè ad hospitē diuertisse, quā locum ipsum in quo vitam edidérat Pythagoras, sedémque vidisset. Et Lucianus author est, Epicteti Philosophi lucernā, quę fictilis erat, tribus drachmarū millib. emptam fuisse. In hortis igitur Budæi visum est omnib. cōsidere, qui simul Hospitale duce illuc conuenerāt, optimis sanè ac eruditissimis viris, quorū nomina, rarā eximiámque eorum virtutē admiratus, continere me nō potui, quo minus hic adscriberē. Fuerūt enim hi, Bart. Fauus, & Anton. Senneronius, ordinis senarij lectissimi ornatissimíque viri, & insignis cùm doctrinæ, tum etiam integritatis & probitatis nomine conspicui ac venerandi, Franciscus & Sebastianus Albaspinei fratres, quorum hic adolescētiæ vixdum annos egressus, multas legationes magna cum laude obiuerat, ac in rebus gerēdis vbique talem se præstiterat, vt amplissimis iā sacerdotiis atque honorib. benignitate Regis auctus esset, ille tuam Biturigum prouinciā ita tum regebat ac moderabatur, vt ab eo omnis æquitatis, iustitiæ, prudentię, magnitudinis animi exēpla peterentur, vterque nobis propter similitudinē studiorum & beneficiorum magnitudine coniunctissimus erat. In eo consessu & colloquio multos variósque sermones habitos fuisse recordor, tum de studijs Budæi, quæ mihi propter veterem cum eo homine consuetudinem aliquando erant notiora quā cæteris, tum de tristi admodum atque acerbo casu, quem literæ interiores extincto illo lumine pertulerunt. Ac vt alius ex alio nascitur sermo, hinc arrepta est occasio cōmemorandi, quā paucis annis, quantam literæ bonæ iacturam, paucorum hominum interitu, in Gallia nostra fecissent. Nam Budæi fatum non longo admodū interuallo secuta est Regis Francisci pa-

tris

tris tui mors luctuosa, principum omniũ, quos vnquam sol vidit, literis deditissimi, vt iam bonorum omnium consensu, literatum ac disciplinarũ parentis cognomen ei tribuatur. Nec ita multo post Reginam Nauarræ Margaritam, cælesti haud dubiè præditam ingenio fœminã, & eo in literas amore ac studio, vt Francisco Regi, cuius erat soror, nõ concideret, inuida fata nobis eripuerunt. In hanc sententiam cùm multa grauiter & copiose à singulis dicerentur, memini tum ita locutum Hospitalem fuisse, vt doloré nostrorum, mœrorémque oratione sua non parum leniret ac minueret. Is enim ex tanta clade fœminam vnam superesse dicebat, cuius ea esset non solum authoritas ac maiestas, verùm etiam doctrina singularis cum honesta voluntate affectúque coniuncta, vt literas collabentes sola facilè sustentaret ac tueretur. Ac postquam de te studiísque tuis, & admirabili literarum omniũ, tum Græcarum, tum Latinarum cognitione, pleraque non audita ab alijs, vt ipse affirmabat, sed à se comperta, atque intellecta, nobis magna cum attentione & admiratione audientibus narrauit, nemo me hercule fuit, qui protinus in cœlum manus præ gaudio non tolleret, & ad bene sperandum de te literaria vehemẽtissimè commoueretur. Est enim in Hospitalis oratione præter elegantiam & vbertatem, eruditissimo viro dignam, grauitas etiam summa, & vt prudentis rectíque hominis quædam naturalis authoritas, quæ ad fidé faciendam plurimum valet. Hunc verò sermonem sic excepit Franc. Albaspineus, vt Biturigum ciuitati prouinciæque mirum in modum gratularetur, quod nuper eius tibi procurationem, gubernationem, ducatúmque Rex Christianiss. Henricus frater tuus mandasset, atque credidisset. Quid enim, inquiebat, nobis optatius, fœlicius, diuinius contingere potuisset, post eam animi consternationem, quæ Margarita Regina Nauarræ fato functa, inter ciues nostros oborta est, quàm repentè eam nobis ducem quasi cœlitus demissam esse, in qua eadem pietas ac religio, bonitas par atque humanitas, ingenium fœlicius, & longè politior doctrina insint, quæque ad ea quæ iam rectè præclaréque instituta sunt, non solũ tuenda & conseruanda, sed etiam augenda & amplificanda diuinitus quodammodo nobis data videatur? Subijciebat ille, venisse iam tẽpus, quo Biturigum ciues verissimè idem dicere possent, quod Themistoclem Atheniensem dixisse ferunt, cùm exul & profugus ad regem Persarum confugisset, & ab eo honorificè exceptus locupletatúsque fuisset: O amici perieramus, nisi periissemus. Longum esset, nec valde necessarium sigillatim omnia hic recensere, quæcunque in eo congressu de te recitata sunt. De quibus omnibus tametsi fama vbique terrarum increbuerat (magna siquidẽ fortuna nihil occultum esse patitur) tamẽ ad opinionem confirmandam, quàm animo vtcunque prius imbiberã, magnum pondus habuit ea disputatio. Nam antè vix adduci poterã, vt has lucubrationes nostras in tuo nomine diuulgari & apparere sinerem. Cogitabam enim nõ eo me hominẽ esse vel ingenio, vel doctrina, vt quicquam auribus tuis dignũ afferre possim, & scholasticas disputationes, de iure præsertim, & quæstionib. forensibus mulieri offerri ineptum ac indecorũ quibusdam visum iri satis intelligebã. Ac sicut olim prouerbio notati sunt, qui Veneri suem immolabant, quòd Adonis apri dente peremptus, ideoque sus Veneri, aut amasij interfector gratus non esset: sic ego subueritus sum, ne mihi vitiò detur, quod nec muneris oblati, nec personę tuæ rationẽ habuerim. Verùm omnem mihi scrupulũ dubitationẽque eximit ista, quæ nũc animo meo insedit penitus de te persuasio. Nam singularis tua in bonarũ artium studiosos humanitas facit, vt qualécunque sedulitatẽ nostram te in bonã partem accepturam confidamus, quamuis hoc opus ita à nobis elaboratum perfectúmque non sit, vt si ex nostra æstimatum fuerit industria, magis quàm dignitate ipsius argumenti, dignum tuo nomine patrocinióque iudicari debeat. Ac si qui fortè sint qui rem à nobis tractatam parũ tibi conuenire existiment, in eo falli eos constat, quod te ex aliarum mulierum natura, ingenio & moribus fingunt: nec satis norunt quantum inter te reliquásque huius seculi fœminas intersit. Cũ igitur ea sit & naturæ tuæ bonitas, & doctrina ac eruditio, vt præter pudorem pudicitiámque insignẽ, muliebre nihil in te conspiciatur, & cum excellentissimis viris merito conferri possis, equidem iure culpandus non videor, si tibi munus literarium obtulerim, quod aptum cõueniénsque viro esse nemo non fateatur. Non deerunt fortasse, qui dicent studium literarum in muliere quidem ferendum esse, sed nõ earum quæ ad res politicas & forenses pertinent. Sed cùm ita morib. nostris cõparatum sit, vt principes fœminæ gubernacula Reipublicæ teneant, cur earum rerum scientia, quibus ad Rempublicam regendam opus est, eisdem interdicta sit, non video. Nisi fortè quis dicat eas vicaria magistratuum opera vti hic solere, quos ista cognoscere sufficiat. Verùm ego vt anxiam nimis & exactam harum rerum cognitionem à principibus minimè flagito, ita minus idoneos esse ad gubernationem Reipublicæ eos censeo, qui ne primoribus quidem labris, vt dicitur, hæc degustarunt. Ac huiusmodi sunt hi nostri libri, nisi

vehementer ipsi fallimur, vt ijs etiam qui forensem iudiciariámque artē ipsi non exercēt, sed rerū cùm diuinarum, tum ad statum publicum spectantium studio capiuntur, nonnihil conducant. Quarum rerū cognitione, vt honesta ac pernecessaria te mirificè delectati accepimus. Et hæc quidem à nobis dicta sunt, vt ineptiarum ac temeritatis crimen, quod nobis obiici posset, si minus à te certè ab aliis quibusdam, in quorū manus scripta nostra venient, aliquando fortassis, dilueremus. Nec difficile est ex iis quę iam diximus perspicere ac iudicare, quæ me ratio impulerit, vt libros meos tibi legendos exhiberem. Verùm alia quædam non leuis huius incepti causa etiam fuit, præter eas, quæ hactenus à nobis expositæ sunt, quod videlicet in locum illustris Reginæ Nauar. ducisque Bitutigum modò successeris, quæ studiorum nostrorum fructum, si quis existat, iure suo à nobis repetere posset. Quam enim superstitem adhuc & viuam diutissimè colui & obseruaui, cùm apud Bituriges suos ius ciuile interpretarer, & annuum mihi eo nomine largiretur, eidem profectò mortuæ quod potero officium pręstare quàm maximè cupio: vt eius quę tam pręclarè ac diuinitus, non dicam de me & studiis, sed de vniuerso hominum genere merita est, sacrosanctam apud nos memoriam esse omnes intelligant. Sed quia animo iam fœliciter in cœlum recepto humana non conueniunt, nec quantum vellem ei impręsentiarum tribue re possum, quicquid in viuam officij collaturus fui, nemini iustius quàm tibi nunc deferēdum esse videtur, vt pote quam illa incredibili amore semper complexa sit, & pietatis, religionis, doctrinę, cęterorúmque ornamentorum suorum velut hęredem quodammodo reliquerit. Et arbitror pios illos sanctissimósque Manes, si loqui nobiscum possent, id sibi pergratum ac iucundum esse dicturos. Quo nomine fortassis opera hæc nostra, qualiscunque ea sit, acceptior tibi futura est, eámque vt boni consulas te vehementer etiam atque etiam rogo. Vale, Lutetiæ Parisiorum, Idibus Iunij 1556.

FRANC. DVARENVS LECTORI S.

ESTI non diffidebam cùm hos de iure Pontificio libros emisi, operam meam in re honesta, conatúmque integris & sanis hominibus probari posse, tamen fælicior fuit eorum librorum (vt ita dicam) genius, quàm sperabam. Nec verò id ita esse iudico, quòd tam auidè expetiti sint à multis, vt eos quàm sæpissimè excudi formis necesse fuerit. Non enim is sum, qui iudicio multitudinis multùm tribuam & bonis placere quàm plurimis honestius semper esse duxi. Sed quia ex literis multorum, ac nunciis cognoui nullum ferè locum in Europa esse, in quo hominibus pijs, ac intelligentibus gratus non sit noster hic qualiscunque labor, meritò id fælicitati cuidam, aut diuinæ potius erga nos bonitati adscribendum esse puto: cum præsertim neque ea vis ingenij in me sit, neque eruditio, vt tot taliúmque virorum iudicio respondere me posse existimem. Itaque facilè animum induxi, vt hos libros denuo in manus sumens, menda corrigerem, & nonnulla adderem quæ omissa fuerant in superiore editione. Hoc autem maturius eram facturus, si mihi per typographum quendam licuisset, qui iam quater eos impressit me inscio, & ita imitari, & exprimere conatus est primam editionem, eámque mendosam, vt prima aspectu eadem esse videretur. Nam fuit ea hominis confidentia, vt annum etiam ipsum ac diem primæ illius editionis adscribere in alijs posterioribus non dubitarit. Quid opus est pluribus? Ipse tandem comperi tractatos non aliter esse libros meos, quàm accidere solet, cùm quid furtim; festinanter, & in magno deprehensionis metu admittitur. Feci igitur non minus libenter, quàm necessariò, quanquam aliquantò quàm vellem serius, vt his libris imposita vulnera sanarem, quibus præter me nemo facilè mederi poterat. Auarici Bitur. Calend. Maij, Anno 1557.

INDEX

INDEX SINGVLORVM CAPITVM, QVAE HIS OCTO LIBRIS CONTINENTVR.

LIBER PRIMVS.

De Ecclesia, & ministeriis ecclesiasticis.

E Ecclesia, potestate ecclesiastica & ciuili, ac de vtriusque discrimine cap.1
De potestate, & iurisdictione ecclesiastica 2
De pœnis, & coercitionibus ecclesiasticis 3
An vim gladij habeat Ecclesia 4
De ciuili gubernatione 5
Quam potestatem habeat princeps circa ministeria Ecclesiæ 6
De Hierarchia, & variis administrationibus Ecclesiæ 7
De variis presbyterorum generibus 8
De episcopis, qui gradus sint episcoporum, & quæ potestas olim fuerit eorum, qui chorepiscopi dicebantur 9
De episcopo Romano, ac de eius amplitudine, & auctoritate, tum de nominibus variis, quibus appellari solet 10
De conuentibus ecclesiasticis, quas synodos vocant 11
De diaconis, hypodiaconis, & aliis inferioris ordinis & gradus clericis 12
De cardinalibus Romanæ Ecclesiæ, cur ita vocentur, & vnde ortum habuerint 13
Qui fuerint olim ostiarij, lectores, exorcistæ, acoluthi, & ceteri omnes, qui clerici appellantur: vnde mos tondendi capitis ortus sit, atque vetus consuetudo canendi in sacris ædibus 14
De schola ecclesiasticis magistris, & doctoribus 15
De sacris ordinationibus, & cur olim absolute quenquam ordinari vetitum fuerit 16
De pseudoclericis 17
De canonicorum collegio 18
De ministris Ecclesiæ, qui clerici non sunt 19
De monasterijs & monachis, eorúmque statu, conuersatione & instituto 20
De monachorum sectis 21
De monachorum gradibus, & officijs 22
De mendicantium sodalitate 23
De monialibus 24
De sacerdotijs veterum Rom. ante Christianismum 25

LIBER SECVNDVS.

De origine, definitione, ac diuisione beneficiorum.

De facultatibus Ecclesiæ, earúmque origine, & processu cap.1
De vulgari diuisione bonorum ecclesiasticorum in temporalia & spiritualia 2
Vnde dicatur beneficium 3
Quid sit beneficium, beneficij ecclesiastici dominium, vsusfructúsque cuius sit, & an pensiones annuæ, atque hospitalia beneficij appellatione contineantur 4
Beneficiorum diuisio, & qualitas 5
Quæ sint dignitates ecclesiasticæ, & quot modis accipiantur 6
De curatione animorum 7
Simplicia beneficia quæ sint, & præbendarum vocabulo quid significetur 8
Beneficiorum diuisio in regularia & secularia 9

LIBER TERTIVS.

De iis qui possunt benefica conferre.

Quorum beneficiorum distributionem habeat Romanus pontifex, & quemadmodum is ordinari eligíque debeat cap.1
An concilium Oecumenicum beneficia conferat, & an ei subsit Romanus pontifex 2
De legato Romani pontificis 3
De episcopis, cæterisque qui ordinarij collatores dicuntur 4
De curatore dato episcopo, quem vulgo coadiutorem appellamus 5
De collegio ecclesiastico vacante sede episcopali 6
De propontifice, qui vicarius appellatur 7
De conductore 8
De possessore 9
Sequestrum beneficia conferre posse, & obiter explicati duo loci, qui inuicem pugnare videbantur, Iuliani scilicet, & Florentini I.C. aduersus aliorum sententiam 10
Ius conferendorum beneficiorum in Gallia regem habere, & vnde id ius quod Regalia dicimus, ortum habuerit 11

LIBER QVARTVS.

Quibus possint beneficia conferri.

Quibus præditum moribus, & à quibus vitijs alienum esse eum oporteat, cui beneficium confertur cap.1
Quarum literarum atque linguarum cognitione instructus debeat esse beneficiarius 2
An ob vitium corporis à sacro ministerio, beneficióque repelli quis debeat 3
De morbis corporis, qui hominem ministerij beneficijque ecclesiastici incapacem reddunt, item qui dicantur energumeni, & engastrimythis in iure pontificio 4
Eos qui ex iustis nuptiis procreati non sunt, ad ministerium ac beneficium ecclesiasticum admitti non debere, & qua ratione id constitutum sit 5
Quibus sacris initiatum esse eum oporteat, qui ad sacrum beneficium promouetur 6
An cœlibatus beneficiariis necessarius sit 7
Digamum à sacerdotio, & beneficio ecclesiastico summoueri, & qua ratione id canonibus sancitum sit 8
De beneficiariorum ætate, & legibus annalibus: item de iis, qui plura aduersus canones beneficia impetrauerunt 9

LIBER QVINTVS.

Quibus modis acquirantur beneficia, & ministri Ecclesiæ ordinentur.

Quæ sit forma, & ratio eligendi ministros Ecclesiæ tam vetus quàm noua, quídque inter ea beneficia intersit,

quæ vulgo collatiua & electiua dicuntur cap.1
De eo genere ad sacra ministeria beneficiáque promouendi, quod vulgo postulationem vocamus 2
Translatio episcoporum quamobrem sit prohibita, aliter explicatum, quàm à uariis pontificij enarratoribus factum adhuc sit 3
Quale sit nominationis ac præsentationis ius, iis competens, qui patroni ecclesiarum dicuntur 4
De iure ordinandi ministros Ecclesiæ, beneficiáque conferendi, quod tanquam caducum ad superiorem antistitem deuoluitur 5
Coniunctio beneficiorum, quam vnionem vocant, quæ sit, & quibus ex causis permittatur 6
De fiduciis ecclesiarum, tam perpetuis quàm temporariis, quæ commendationes dicuntur 7
De pontificiis diplomatis, quæ vulgus gratias expectatiuas, & mandata de prouidendo appellat, copiosa disputatio 8
De reseruationibus beneficiorum, tam vniuersa quàm sigillatim factis 9
De pontificum diplomatis, quæ vacantium beneficiorum nomine impetrantur 10
De concilio Constantiano, ac Basiliensi, & de pragmatica Gallorum sanctione, Romanorúmque pontificum decretis, quibus eam aut conuellere omnino, aut labefactare studuerunt 11
De nominatione regia in ordinandis antistibus, quales regis candidatos esse oporteat 12
De scholastica nominatione, qua nunc in Gallia fere vtimur compendiosa, sed accurata commentatio 13

LIBER SEXTVS.

De iis, quæ in beneficiis distribuendis præcipuè obseruanda sunt.

Beneficiorum antequam vacet, nec dandum, nec promittendum esse, & quàm grauiter in hac re aduersus sacros canones peccari soleat. cap.1
Omnem ambitum à collatione beneficiorum procul abesse debere 2
De annuo vectigali, quod vulgo Annatam vocant, à nouis antistitibus exigi solito, & explicata lex Iulia de ambitu 3
De annuis siue pensionibus, quæ beneficiis velut seruitutes quædam imponuntur 4
Beneficium purè ac simpliciter conferendum esse 5
An absque scriptura beneficij collatio valeat. 6

LIBER SEPTIMVS.

Quod ius habeat beneficiarius in beneficio suo, & quemadmodum beneficia retineantur & conseruentur.

De decima tam ordinaria & legitima, quàm extraordinaria atque indicta cap.1
De primitijs 2
De oblationibus 3
De diariis, quæ distributiones quotidianæ appellantur, & cur hoc genus erogationis adinuentum sit 4
De reditibus, & obuentionibus quibusdam episcoporum 5
De his quæ sacramentorum, & aliarum huiusmodi rerum nomine contra veteres canones exiguntur 6
An mortuo beneficiario hæres legitimus ei succedat 7
An beneficiarius successorem eligere, & fructus beneficij testamento legare possit 8
Quibus ex causis rerum ecclesiasticarum alienatio permittitur: quæ forma in huiusmodi alienatione debeat obseruari: & declaratus canon Agathensis concilij ad eandem rem pertinens, qui vulgo male intellectus magnam iudiciorum varietatem peperit 9
Quorum munerum vacationem beneficiarij, & ecclesiarum ministri habeant 10
De iudiciis & actionibus, quæ pro beneficio comparata sunt. 11
De his qui liberè & quietè beneficium triennio possederunt 12
De subrogationibus iudiciariis. 13

LIBER OCTAVVS.

Quibus modis beneficia amittantur & vacent.

De beneficiis morte beneficiariorum vacantibus ca.1
De beneficij eiuratione, quæ & resignatio appellatur 2
De beneficiorum permutatione 3
De beneficiorum multitudine canonibus prohibita 4
De assiduitate beneficiariorum, quam residentiam appellamus 5
De criminibus propter quæ beneficia amittuntur 6

PRÆ-

PRAEFATIO, IN QVA DE VNIVERSO IVRE PONTIFICIO, AC DE INSTITVTO AVCTORIS DISSERITVR.

VM de iure canonico siue pontificio aliquid scribere instituerem, satis prospiciebam fore, vt hoc consilium meum in varias reprehensiones incurreret. Non enim adeo rerum imperitus sum, vt non intelligam, quàm malè audiat hoc temporis istius iuris professio, quámque displiceat non vulgo tantum & imperitæ multitudini: sed iis etiam, qui cæteris acutiores, acriorísque iudicij haberi volunt. Nam plerisque persuasum est, ius pontificium nihil aliud esse, quàm inconditam quandam decretorum, & constitutionum farraginem à semidoctis pontificibus ad quæstum magis, quàm ad Reip. Christianæ commodum editarum: cuius nec liberalis cognitio, nec admodū necessaria videatur. Nec desunt, qui totum hoc ius plenum erroribus esse non obscurè testentur, è quorum numero Cynus Pistoriensis clari nominis I.C. fuit. Alij tametsi multa præclara & vtilia iure pontificio contineri non inficientur: tamen quia partim ea in desuetudinem abiisse vident, partim diplomatibus pontificum venalibus ferè subuerti solere, inanem prorsus nostrum esse laborem contendunt, nec vllam in hoc genere doctrinam reconditiorem magnopere requiri dictitant, sed eam sufficere, quæ in foro vsitata sit, & ex vulgaribus commentariis hauriatur. Non necesse habeo hic commemorare, quoties mihi cum his dimicandum fuerit, qui vicem meam (si Diis placet) non mediocriter dolere se dicerent, quod studiis grauioribus omissis, in his nugis ineptiísque tempus contererem. Quorum ego iudicium, & auctoritatem, vt prorsus non contemno, ita rationes aliquas habere mihi videor, quibus hoc institutum consiliúmque meum bonis & eruditis hominibus approbare facile possim. Nam vt de iure pontificio dicam quod sentio, constat in primis iam inde ab initio nascentis ecclesiæ apostolos Christi, ac sacerdotes de ritibus in ecclesia necessariis quædam constituisse, cùm absque ordine & ἀταξίᾳ verum Dei cultum retineri non posse animaduerterent. Hinc Paulus ad Corinthios scribens, πάντα, inquit, εὐσχημόνως, καὶ κατὰ τάξιν γινέσθω. Hos imitati successores per multas ætates variis in conuentibus veluti leges quasdam condiderunt, quas canones, id est, regulas, seu ius canonicum vocamus. Ea siquidem erat horum modestia, vt decrata huiusmodi sua, leges vocare non auderent, ne principum ac magistratuum auctoritatem sibi arrogare viderentur. Et quanquam principes ipsi negligentibus episcopis ac sacerdotibus leges plerunque ad gubernationem ecclesiarum, & ritus ecclesiasticos pertinentes ferrent: tamē ea veneratione sacros illos canones prosequebantur, vt ab eorum præscripto vix vnquam sibi deflectendum esse ducerent. Et Iustinianus noster disertè ait, se ita leges scribere, vt sacros canones imitentur. Totum autem ius canonicum, quo nunc vtimur, præcipuis aliquot voluminibus continetur. Vnum est à Gratiano compositum quadringētis fere ab hinc annis, quod variis canonibus sententiísque veterum patrum vndique collectis refertum est, decretorúmque titulo inscribitur. Nec eo libro vllus est in hoc genere vtilior, quamuis in eo nonnihil desiderent eruditi. Fatetur Martialis quodam versu, in suis libris mala plura esse, quàm bona, aut mediocria, nec aliter vllum scribi librum solere: nemo tamen fanus ideo libros eiusmodi omnes contemnendos aut reiiciendos esse dixerit. At Gratianus noster plurimus abundat præclaris aureísque sententijs, vt æquum non sit, ob nonnulla, si quæ in eo deprehendunrur errata, è studiosorum manibus librū longè vtilissimum excutere, nullo duntaxat meliore, probatioréque allato. Alterum volumen est Gregorij noui nō editum nomine, quod diuersorum pontificum Romanæ sedis epistolas, quæ dicuntur Decretales, complectitur. In eo Decretalium volumine multa intueri licet, quæ à prisca illa disciplina, quam decretorum liber à Gratiano editus continet, multum degenerent. Atque hinc natum est illud apud nostrates tritum ac vulgo iactatum, Malè cum rebus humanis actum esse, ex quo decretis alæ accesserunt. Est enim hæc rerum humanarum conditio, vt fere in deterius prolabantur: Sic omnia fatis, inquit poeta, in peius ruere, & retro sublapsa referri.

Eius tamen libri lectio negligenda iuris studioso non est, quod multa ad iuris non modo pontificij, sed etiam ciuilis cognitionem vtilia contineat. Quo enim tempore conscriptæ sunt illæ epistolæ, quibus pontifices Romani de iure consulentibus more veterum imperatorum respondebant, causæ ecclesiasticæ antiquam simplicitatem iam amiserant, erántque huiusmodi, vt ad eas dirimendas ac definiendas I.C. & pragmatici adhiberentur: vnde factum est, vt canonum peritus, nisi idem iuris ciuilis scientia instructus sit, vulgari prouerbio inter rudes & imperitos numeretur. Alius est liber Bonifacij octaui, quem ideo in Francia receptũ non esse accepimus, quod quæ in eo extant cõstitutiones, pleræque in odium, & æmulationem Philippi Francorum regis editæ, & ad Romanæ aulæ quæstum excogitatæ credantur. Vtcunque se res habeat, quisquis in foro hodie versari cupit, non parum eius libri lectione iuuari potest: nec dissimilis est cæterorum librorum tum à Clemente quinto, tum ab aliis promulgatorum ratio: ex quibus, si cum iudicio legantur, fructus & commodi plurimum colligere licet. Quanquam enim libenter facio, vt iuuenes ad horum librorum studium adhorter: tamen ab omnibus vitiis eos pertinaciter vindicare nequaquam institui. Illud enim fateri vel inuiti cogimur, mores hominum ecclesiæ titulo insignitorum ita paulatim degenerasse, vt posteriores constitutiones pontificum fere anterioribus cedant, ac de eis merito dici posse videatur, quod scribit Homerus:

Παῦροι γὰρ οἱ παῖδες ὁμοῖοι πατρὶ πέλονται.
Οἱ πλέονες κακίους, παῦροι δέ τε πατρὸς ἀρείους.

Itaque sicut hoc tempore valde necessarium est, sacerdotum deformatos mores ad priscam religionem reuocare: ita expediret fortassis ex tot tantisque constitutionibus pontificijs, quicquid verius, syncerius ac vtilius est in breue aliquod volumen conferre. Nec id futurum aliquando desperamus hoc præsertim pontifice Iulio tertio, quem rumor est (atque vtinam is vanus non sit) de ruinis ecclesiæ fulciendis & restituendis canonibus antiquis serio cogitare. Quo nihil potest in eius mentem ac cogitationem cadere diuinius. Extant Hesiodi versus, quibus, ætatis suæ vitia deplorat, & se alio tempore natum non esse conqueritur:

Μηκέτ' ἔπειτ' ὤφελλον ἐγὼ πεμπτοῖσι μετεῖναι
Ἀνδράσιν, ἀλλ' ἢ πρόσθε θανεῖν ἢ ἔπειτα γενέσθαι.

Sed quoniam his votis nihil proficitur, modis omnibus enitendum est, vt veteres mores ac instituta reuocantes, auream quandam ex ferrea ætatem efficiamus. Verus est illud, moribus antiquis res stat Romana, virisque. Quod de ecclesia & statu ecclesiastico multo verius dici potest. Nec aliter censuerunt antiqui illi patres in conuentu Nicæensi, qui ita decreuerunt, τὰ ἀρχαῖα ἐπικρατείτω. Quam ad rem noster hic tractatus nonnihil vt spero, adiumenti allaturus est: hoc enim mihi propositum fuit, vt sensim ab heroicis ętatibus ad nostrorum vsque temporum fecem deueniẽs, priscos canones ac instituta primùm, deinde recentiores constitutiones in medium adducerem: sed temporis vbique habita ratione, quo edita ac promulgata quæque fuit. exempla quoque interserui, ex Eusebio, Sozomeno, Socrate, Theodorito, Chrysostomo, Basilio, Gregorio, Hieronymo, Augustino, Cypriano, atque aliis veteribus scriptoribus ecclesiasticis decerpta, quos mihi eam ob rem euoluere omnes non sine magno labore ac vigilijs necesse fuit. Itaque quisquis omnium sæculorum, atque ætatum à Christo, & eius apostolis ad nostra vsque tempora canones, decreta, constitutiones, ritus, moresque ecclesiasticos nosse, ac inuicem conferre volet, hi nostri libri si minus satisfacient omnino, certè non minimo ei futuros adiumento confirmare ausim. Nam cùm hæc primum scribere aggressus sum, mihi tantum animus erat, commentarios ad memorię subsidium, & locos communes de rebus in foro vsitatis conscribere, qui mihi ad causas forenses tractandas vsui essent. Verum ab amicis persuasus, vt commentationes meas cum studiosis communicarem, non inuitus feci, vt rerum omniũ, quæ in iure pontificio disputantur, fontes indicarem ac patefacerem, quo ad plures manaret nostrarum vigiliarum, si quæ sit, vtilitas, & non iis tantum, qui foro & litibus dediti sunt: sed cæteris etiam omnibus prodessem. In ijs sanè, quæ ad forum & iudicia præcipuè spectant, modum adhibui, qui docendi rationi & methodo, quam in toto hoc opere secutus sum (haud scio, quàm fœliciter) mihi conuenire videbatur: nec singulas, quæ incidere solent, quæstiones, quæque ab aliis spinose subtiliterque disputantur, omnino hic agitandas esse putaui. Quanquam pleraque sic attrigi, vt verear, ne à quibusdam in ea re nimius existimer, qui nihil desere, quod aiunt, nos haurire facilè patientur. Malè etenim docet, qui omnia docet. Idque à nobis non multos ante annos satis demonstratum est in eo libello, quem de docendi discendique iuris ratione ad And. Guillartum scripsimus, qui tum

qui tum nobis ius ciuile interpretantibus operam dabat, nunc præfectura libellorum iuuenis adhuc, sed prudentia senili in regia, summisque tribunalibus fungitur. Ac eleganter Chrysostomus: In lampadem, inquit, si parum instillaueris olei, satis alimenti habet ignis: sin iusto largius infuderis, etiam quæ in ea est, flammam extingues. Nec minus venusta similitudine vsus est Aristo, Græcè quidem vti & Chrysostomus, sed in hanc sententiam: Veratrum si crassius sumptum fuerit, purgat: tritum verò ac comminutum, suffocat: sic & nimis anxia subtilisque in philosophia disputatio. Quod ad elocutionem attinet, quidnam hic præstiterim, paucis dicam. Equidem vt à nouo illo & verè portentoso genere orationis, quod barbari doctores condiderunt, multum semper abhorrui: ita dedi operam, vt propriè, Latinè, ac dulcidè res mirum in modum inuolutas & obscuras explicarem: nam ius pontificum, quod multos annos iacuit, nec vllum habuit lumen Latinarum literarum, nonnihil excitare ac illustrare conatus sum, idque tametsi consecutum me non profiteor: secutum tamen esse præ me fero. Ac vehementer eos hortor, qui maiorem dicendi facultatem sibi comparauerint, vt inchoatum informatúmque à nobis opus aliquando expoliát. Non enim hæc nitescere posse diffidimus, modo egregius quispiam artifex operi manus admoueat. Illud sanè omnino vitare non potuimus, ne rebus nouis noua quędam imponeremus nomina, aut recepta vulgo retineremus: quanquam id à nobis mndice factum est, & cum ad id nos cogere inopia videbatur. Licuit enim, sempérque licebit Signatum pręsente nota producere nomen. Quod & in philosophia Cicero ipse fecit plerunque, & alij non pauci, quorum apud omnes eruditos grauis est auctoritas. Liuius quidem de summis magistratibus Carthaginensium loquens, non consules eos, sed Suffetes potius vocat. Itaque fastidij delicatissimi est, ea verba contemnere ac despuere, quæ à nostræ religionis auctoribus, & veteribus theulogis vsurpata sunt. Quo nomine Spiridion quendam episcopum apud Cyprios concionantem, acriter obiurgasse fertur, vt Sozomenus ait. Hæc de pontificio, seu canonico iure, déque nostro instituto paulo fusius præfari volui, vt quanta sit huius iuris non solum vtilitas, sed etiam dignitas quædam & amplitudo, iis præsertim iuuenibus, qui liberalius instituti, cane peius & angue ius pontificium oderunt hoc tempore, planum facerem, & simul ostenderem in re tenui, ieiuna & abiecta, vt est quorundam persuasio, tantam me operam non collocasse. Nam ceteris, qui nulla re magis, quàm quæstu & lucro commouentur, quales permultos alunt fere tribunalia, superuacanea fortassis oratio nostra futura est: cùm hi vel eo solo nomine ius canonicum amplectantur, ac velut filiolam exosculentur suam. Iis enim litibus, quæ ex rebus ecclesiasticis oriuntur, & iure magis pontificio, quàm ciuili dirimuntur, omnia vix fora hodie sufficiunt: cuius rei duæ mihi pręcipuæ videntur esse causæ: Vna est, quia personarum ecclesiasticarum, quæ iure pontificio reguntur, ea est multitudo, vt populus vniuersus in tres ordines distribuatur, Sacerdotium, Nobilitatem, ac Plebem, quorum omnium amplissimus est sacerdotum siue ecclesiasticorum ordo: Altera causa est, quia immensas ecclesię opes nemo non, quibuscunque modis potest, ad se rapit: innumerabiles eius rei gratia passim excogitantur tecbnę & fraudes: veteres canones indignè miserabilitérque soluuntur: quæ inde nascuntur, controuersiarum neque finis neque modus vllus reperiatur. Vnde fit, vt nulla alia ex re vbetior quæstus ad causidicos, pragmaticósque redeat. Proinde qui ad quæstum omnia referunt, nec vllum sibi alium finem studiorum, scopúmque proponunt, hi mea oratione non egent, quo ad studium iuris pontificij alliciantur. Cum iis igitur mihi res est in præsentiarum, qui cùm generosioris indolis sint, & literis elegantioribus expoliti, ius pontificium ob eas, de quibus iam diximus, causas auersantur & fastidiunt: quibus nostra oratione iam aliqua ex parte satisfactum esse opinor. Nam isti vituperant factum, quod ab aliis vnum laudatur maximè: quod videlicet cum, antiquorum canonum simplicitate, & grauitate recentiorum argutias, vt dicunt, ineptias coniunxerimus. Est enim posteriorum canonum vsus hodie maior & frequentior in foro. Sed illi fortassis de rebus forensibus admodum solliciti non sunt. Itaque illud eis obiiciemus, quod elegans & festiuus poeta scribit: Non opus est nobis nimium lectore guloso: Hunc volo, qui fiat non sine pane satur. Et sanè mirari satis non possum ista ab ijs despici, qui libros de sacris, sacerdotibus, cæremoniisque veterum ethnicorum cum voluptate legunt, eiúsque rei scientia, vt honesta ac liberali delectantur. [illegible] eis concedere posteriorum pontificum decreta [illegible] veteribus longè dissimillima esse, & quædam [illegible] reperiri, quæ aliquam emendationem correctionémque desiderent: tamen [illegible] mirabilem commutationem cognoscere iuuet, quam in nostra religione [illegible] Non minus libenter Neronis & Caligulæ perditissimorum hominum [illegible] legimus, quàm Augusti, Traiani, Marci & quorúndam aliorú, qui ptu-

[redacted] Est enim harum rerum cognitio homine politico digna: nec dubium est quin iura, quibus nunc vtimur, pontificia, ad statum publicum & politiam maximè spectent, quæ tametsi aliquando emendata immutatáq; fuerint, vt sæpe res huiusmodi solent: tamen futurum auguror, vt eorum cognitionem nihilominus affectet posteritas, nec satis eruditus habeatur, cui hæc ignota fuerint. Illud postremo hic admonere lectores volumus, quædam in his scriptis inueniri posse, quibus nondum suprema manus imposita sit. Id enim nobis non licuit, cùm otij temporísque satis ad ea recognoscenda, limandáque non suppeteret, & magnæ nos rationes impellerent, ne vltra editionem differremus. Idque eo nos æquiore animo fecimus, quod spes nobis sit multorum exemplo scripta nostra, quamuis edita iam peruulgatáque, cùm id necessitas poposcerit, emendare, & subinde opus sub incudem ita reuocare, vt nouissima quaque editione absolutius atque limatius in publicum prodeat.

LIBER PRIMVS DE ECCLESIA ET MINISTERIIS ECCLESIASTICIS.

Argvmentvm.

Quoniam via & ratione de beneficiis ecclesiasticis disserere instituimus, operæpretium nobis visum est, ab ipsa Ecclesia initium facere: Deinde ministeria, officiáque ecclesiastica sic describere, vt quid vniuscuiusque sit proprium, facilè intelligi posit. Nam hoc fundamento non iacto, qui rem tractant beneficiariam, sæpenumero eos perturbare omnia ac confundere videmus. Quisquis enim nescit, quid sit Ecclesia, quid potestas ecclesiastica, quemadmodum à politica differat, qui sint episcopi, presbyteri, diaconi, hypodiaconi, & alij huiusmodi ecclesiarum siue gubernatores, siue ministri, hunc necesse est in magna rerum, quæ ad hoc argumentum pertinent, ignoratione versari. Elementa siquidem hæc sunt totius iuris pontificij, quo vtimur quódque tot voluminibus perscriptum nobis pontifices reliquerunt. Sed & de monachis quoque aliquid attingere oportet: idque eo magis, quia beneficia, quæ regularia dicuntur, aliter satis commodè explicari, cognoscique non possunt.

DE ECCLESIA, POTESTATE ECCLESIASTICA ET CIVILI, AC DE VTRIVSQVE DISCRIMINE.

Capvt primvm.

CIVITAS vna est inter Christianos, vnaque Resp. latè per orbem diffusa, nec vllo circumscripta loco, quam vsitata iam receptáque appellatione Ecclesiam dicimus, huius sacrosanctæ & augustæ ciuitatis status in sacris, & sacerdotibus, & magistratibus consistit, vt de publico Romanorum iure scribit Vlpianus. leg. 1. de iustit. & iur. Nam etsi religionis & sacrorum procuratio omnibus aliis rebus antiquior nobis esse debeat, tamen imperio magistratus ad tranquillitatem inter homines tuendam est opus, sine qua ne religio quidem consistere potest. Itaque Iustinianus noster maxima Dei inter homines dona esse ait Nouel. 6. sacerdotium & imperium, quòd vnum diuinarum rerum administratio, alterum humanarum gubernatio moderatioque sit. Non enim vt apud Hebræos quondam atque Romanos ijdem & reges erant & pontifices, Eusebius lib. 1. histor. ecclesi. cap. 5. cap. cleros. 21. distinct. ita in Christiana Republ. idem homo vtramque personam sustinet, & vtrumque munus exequitur: sed duæ sunt functiones diuersæ, quarum vnaquæque plurimum operis habet ac difficultatis. cap. duo sunt. 96. distin. Communis tamen est vtriusque finis & scopus, nempe religionis & mandatorum diuinorum in otio & pace conseruatio. Hinc Iustinianus noster de consensu & concordia rerum diuinorum & humanarum, sacerdotij & imperij loquens, symphoniæ verbo vtitur. Eius verba hæc sunt: Nouel. 42. ὅτι, τὰ [illegible] τε, καὶ [illegible] μίαν συμφωνίαν ταῖς ὀρθαῖς [illegible]. Nec minus imperium magistratus, quàm sacerdotium à Deo constitutum est, vt docet Paulus ad Rom. ca. 13. Sunt enim magistratus & sacerdotium velut vnius corporis, id est, Ecclesiæ duo membra præcipua: quorum alterum alterius auxilio egeat. Sed eo sacerdotium magistratu dignius habetur, quod hic corporibus [illegible], illud animæ, ac spiritus potissimum seruiat. c. duo sunt.

Itaque

Itaque harum gubernationum altera spiritalis vulgo dicitur, quia spiritus & animæ tantum est curatio, altera temporalis, quia non æternarum rerum ac spiritalium administratio est, sed externarum potius & corporalium, quæ ad temporariam hanc vitam pertinent, & pro tempore, mutationem recipiunt. Id satis ostendit Valentiniani imperatoris oratio, de Ambrosij ad episcopale munus promotione, apud Theodoritum lib. 4. cap. 7. Nam cùm Ambrosius, qui tum prætura fungebatur, omnium suffragijs lectus esset episcopus Mediolanensis ecclesiæ, exultans gaudio Valentinianus, dixit se gratias agere Deo, quod is animorum curationem ei viro tradidisset, qui ipse antea corpora commiserat. cap. Valentinianus. 63. dist. Tametsi autem ecclesia, cœtus ac multitudo Christianorum omnium, fideliúmque sit, tamen aliter nonnunquam accipitur in iure pontificio: nempe pro collegio & conuentu sacerdotum, ac ministrorum doctrinæ diuinæ, qui clerici appellantur. not. in cap. relatum. de testa. ca. cum clerici. de verb. significat. cap. vltim. ne præl. vices suas. Hinc potestas ecclesiastica, à ciuili seu politica distinguitur. Sed de vtriusque potestatis discrimine & officijs videndum est, & ab ecclesiastica tanquam sublimiore dignioréque incipiendum.

De potestate & iurisdictione ecclesiastica.

Cap. II.

SAcerdotum functio & officium latissime patet. Nam præter docendi munus, administrandi sacramenta, ordinandi ministros ecclesiæ, & quædam alia quæ non sunt instituti nostri, potestatem habent aliquas veluti leges condendi de ceremoniis, & aliis id genus, vt omnia decenter & ordine fiant. Item de rebus in religione obscurioribus iudicium faciunt: ac si quæ dubitatio emerserit, eorum cognitio est, non magistratuum ciuilium. l. omni innouatione. Cod. de sacros. eccl. Causam enim fidei in ecclesia agendam quis abnuat? inquit Ambrosius cap. conuenior. 23. quæst. 8. Præterea iurisdictionem aliquam, & coercitionem habent in ecclesia, quoniam absque disciplina aliqua munus suum tueri non possunt. Ea autem disciplina duplex est, vna populi, altera cleri. Nam populum sibi commissum, corripiendi castigandíque & à sacra communione arcendi ius habent, ob graue scilicet delictum & contumaciam, quæ noceat ecclesiæ. cap. nouit. de iudic. Quæ potestas nihil detrahit imperio magistratus, quia nihilominus coercere, & legitimis suppliciis delinquentes afficere ei licet. l. 1. C. de summa trin. l. placet. C. de sacros. eccles. Potest & sacerdotibus obsistere, si temere & ob alias causas, quam quæ canonibus expressæ sint, quempiam à communione summouerint. No. 123. vt paulo post docebimus. Ad hæc delicta quædam sunt, quæ legibus non puniuntur, vt vsura, concubinatus, periurium, &c. correctioni tamen ecclesiæ sunt obnoxia, & ideo crimina ecclesiastica appellantur. Hæc de causis criminalibus. Causæ verò ciuiles laicorum in ecclesia non iudicantur, nisi quæstio aliqua de fide, aut re alia spiritali occurrat. d. c. conuenior. d. l. omni innouatione, aut nisi consentiant litigatores. l. si qui ex consensu. C. de episc. aud. Non ignoro Theodosium imperatorem Romanum legem promulgasse, qua cautum erat, vt lites omnes & controuersiæ forenses ad iudicium ecclesiæ remitterentur, si alteruter litigatorum id postularet. Quæ lex à Carolo Magno postea renouata, confirmatáque fuit. cap. quæcunque. 11. quæst. 1. cap. nouit. de iud. Sed mutatis episcoporum moribus, in desuetudinem abijt, vt credibile est, vtraque constitutio. Nec verò dubium est, quin sacerdotibus reges omnes ac principes in huiusmodi rebus cedere, séque eis subiectos agnoscere debeant. cap. quoniam. 18. distin. cap. quis dubitet. cap. duo sunt. 96. distin. Quamobrem Valentinianus imperator, cum de episcopi cuiusdam electione ageretur, ita locutus est sacerdotibus. Talem in pontificali constituite sede, cui & nos qui gubernamus imperium, syncerè capita nostra summittamus: & cuius monita, dum tanquam homines deliquerimus, necessario velut curantis medicamenta suscipiamus: & Constantinus ad episcopos conuentus Niceni: Deus, inquit, vos constituit sacerdotes, & potestatem vobis dedit de nobis quoque iudicandi. hist. eccles. lib. 10. Proinde Innoc. pontif. Roma. Arcadium Imperatorem à sacra communione summouit, quia consenserat, vt Ioannes Chrysost. à sua sede pelleretur. d. cap. duo sunt. Et Ambrosius Valentiniano Imperatori fortiter obstitit iubenti, vt templum sedémque suam Arrianis cederet. Sed nihil est ea historia memorabilius, quam Theodoritus lib. 5. describit de Theodosio Imperat. quem idem Ambrosius cùm Mediolanensis episcopus esset, non solum exclusit à communione & ingressu templi, sed etiam ad publicam pœnitentiam deposita purpura, omnique regio ornatu, adegit, quod apud Thessalonicam aliquot millia hominum indicta causa, ipsius iussu trucidata essent: vt nescias maiorémne episcopi libertas, an imperatoris obedientia animique demissio admirationem mereatur. cap. cum apud. 11. quæst. 3. Ac vt eius rei perpetuum superesset monumentum, pleniórque esset satisfactio, suis monitis & exhortationibus perfecit quoque Ambrosius, vt legem promulgaret Imperator, quæ etiamnum in codice Iustiniani inter constitutiones Imperatorias extat. tit. de pœnis, l. si vindicari. in hæc verba. Si vindicare in aliquos seuerius contra nostram consuetudinem pro causæ intuitu iusserimus, nolumus statim eos aut subire pœnam, aut excipere sententiam: sed per dies triginta super statu eorum, sors fortuna suspensa sit. Eadem humilitate ac deiectione vsus est Federicus primus, qui Ænobarbus est appellatus, in Alexandrum III. pontif. Rom[redacted] qui Imperatorem pro templi foribus humi postratum pedibus calcasse fertur, ac illud ex sacris literis pronunciasse iussisse, Super aspidem & basiliscum ambulabis, conculcabis leonem & draconem. Nec verò aliorū principum necessaria est commemoratio, qui à pontificibus Rom. excommunicati sunt & anathemate notati: cum in manibus omnium sint historiæ, & quæ adduximus exempla, ad id quod instituimus demonstrandum sufficiant. Quod ad disciplinam clericorum attinet, notandum est, ob quascunque causas laici castigantur ab ecclesia, multo magis eos puniendos esse. Sed magistratus nihilo secius in eos animaduertūt, postquam à suis antistitibus depositi, ac de gradu suo deiecti fuerint, nisi crimina sint ecclesiastica. Nou. 83. & 123. Ecclesiastica voco non ea tantum, de quibus locuti sumus, concubinatum, periurium, &c. sed etiam venationem, bellum, aut negotiorum sæcularium tractationem, aliáve id genus, quæ clericis interdicta sunt, cæteris non item. Nam de iis non cognoscunt magistratus. d. Nou. 83. & 123. De causis verò ciuilibus clericorum non sacerdotes olim, sed præsides & magistratus cognoscebant. l. cum clericis. l. omnes. l. iubemus. C. de episc. & cler. Sed ne auocarentur à ministerio suo, & vt promptius lites finirentur, Iustinianus ciuilium quarundam causarum cognitionem eis permisit: sed ita vt liberum esset victo, sententiæ contradicere & ad ciuilem magistratum prouocare. d. Nouel. 83. & 123. can. si quis. 11. quæst. 1. Verum constitutiones Romanorum pontificum huic iuri non palam derogarunt: quibus cautum est, non solum vt clerici ad magi-

ſtratus tribunal inuiti non trahantur, ſed vt ne volentes quidem iuriſdictioni magiſtratus ſe ſubiicere poſſint, ſiue ciuilis ſit, ſiue criminalis cauſa. cap. ſignificaſti. cap. ſi diligenti. de foro compet. Qua de re videnda ſunt, quæ Gratianus ex variis auctoribus collegit quæſtione prima, cauſæ ſiue hypotheſeos vndecimæ.

[redacted]

Cap. III.

Quod autem diximus de coercitione, quam habent ſacerdotes tum in clerum, tum in populum, id paulo longiorem explicationem deſiderat: quia nondum ſatis demõſtratum eſt, quo genere coercitionis poſſint vti, & varia commemorantur pœnarum genera in antiquis recentioribúſque canonibus, quarum vt grauiſſima, ita etiam vſitatiſſima fuit olim excerminatio illa, quam canones ἀφορισμὸν, & ἀνάθεμα, nos excommunicationem vulgò appellamus: Eáque vti aduerſas quenquam non licebat, niſi ex graui aliqua cauſa, propter quam canones id fieri iuberent, vt ait Iuſtinianus Nou. 123. Nam is qui excommunicatus & anathema factus eſt, non ſolum à ſacris ſummonetur, verum etiam ab hominum conſortio, quaſi aqua & igni quodammodo interdictum ei ſit. Eſtque hoc pœnæ genus illi non diſſimile, quo Druydes ſacerdotes Gallorum olim vſos fuiſſe teſtatur Cæſar lib. 6. de bello Gall. his verbis: Si quis aut priuatus, aut publicus eorum decreto non ſtetit, ſacrificiis interdicunt. Hæc pœna apud eos eſt grauiſſima. Quibus eſt interdictum, ij numero impiorum ac ſceleratorum habentur, ab ijs omnes diſcedunt, aditum ſermonémque defugiunt, ne quid ex cogitatione incommodi accipiant: neque iis petentibus ius redditur, neque honos vllus communicatur. Solebant quoque Græci εἴργειν τῆς ἀγορᾶς, καὶ τῶν ἱερῶν, id eſt, foro & ſacris arcere. Cuius pœnæ pleraque in Græcis auctoribus exempla reperiuntur. Sed & Plin. lib. 6. cap. 22. teſtatur regem Arabum morte mulctari, [redacted]erimente, auerſantibus cunctis, & commercia etiam [redacted] excommunicationis vſus propter diſciplinam Eccleſiæ & excommunicati emendationem: eſt enim neruus eccleſiaſticæ diſciplinæ, vt verè Innocentius quartus ait cap. cum inter. de conſue. Nec vt pareat quis, ideo excommunicatur, ſed vt pudore ſuffuſus reſipiſcat tandem, & ad frugem bonam redeat. Quod cum acciderit, abſoluitur, & ad ſacram communionem admittitur. can. inter hæc. 33. quæſt. 2. & hæ ſunt claues regni cœlorum, poteſtáſque ligandi & ſoluendi, quam Chriſtus apoſtolis ſuis eorúmque ſucceſſoribus conceſſit. can. audiuimus. can. quodcunque. 24. quæſt. 1. Quod eſt accipiendum, ſi quis ſimpliciter excommunicatus fuerit. Si enim inter ſacros homines, & vt Græci dicunt ἀναθέματι, habitus ſit auctoritate Eccleſiæ propter atrociſſimum forte ſcelus aliquod, omnis ei ſpes veniæ, vt plurimum adimitur. can. Engeltrudam. 3. quæſt. 6. can. nemo. 11. quæſt. 3. can. ſi quis ſuadente. 17. quæſtio. 4. Sed quo grauior eſt pœna, eo apud Deum futurus eſt acceptior, ſi eccleſiæ iudicium æquo animo ferat, hócque commodo ſeueritas condemnationis compenſatur & mitigatur. Verùm animaduertendum eſt, non temerè quenquam olim abſolui conſueuiſſe abſque caſtigatione aliqua propter exemplum, vt dixi, & vt exploratum eſſet, eum ſerio ad Eccleſiam rediſſe. Itaque vt ſatiſfaceret Eccleſiæ quam læſerat, & ſimul pœnitentiæ ſuæ, ac mutatæ voluntatis clarum documentum præberet, plorans & ſordidatus publicè abſolutionem petere cogebatur. c. cùm aliquis. 11. quæſt. 3. Sed hæc ſatisfactio ex cauſa aliqua honeſta aliquando remittebatur, ſicut & pleræque aliæ pœnæ eccleſiaſtica auctoritate alicui inflictæ. Eáque remiſſio, quæ indulgentia vulgo appellatur, res eſt apud nos hodie frequentiſſima. notat. in cap. quod autem. de pœn. & remiſ. Præter hanc excommunicationem, quæ tam clericis quàm laicis varias ob cauſas irrogatur, aliæ ſunt pœnæ eccleſiaſticæ, quibus clerici præcipue affici ſolent. Nam miniſterio, officióque ſuo vel ad tempus. cap. presbyter. 2. quæſt. 5. vel in perpetuum iis interdicitur. cap. ſi quis viduam. 50. diſtinct. cap. ſi quis à modo, 81. diſtinct. Fitque interdum hæc interdictio ſimpliciter & ſine adiunctione, interdum adijcitur, vt nudum honoris gradúſque ſui nomen retineat abſque adminiſtratione. Qua pœna Meletium epiſcopum aliquando multatum fuiſſe ſcribit Theodoritus lib. 1. cap. 9. Tripar. lib. 2. cap. 12. cap. presbyter. 28. diſtinct. ca. preſbyteros. 50. diſtinct. Aliquando etiam augendæ pœnæ cauſa exprimitur, vt in monaſterium conijciatur & includatur, cap. ſi epiſcopus. 50. diſtinct. Eſt & pœna carceris iure pontificio recepta. cap. quamuis. de pœn. in 6. Quamuis à iuris ciuilis auctoribus non probetur. l. aut damnum. de pœnis. Sed & curiis olim tradi ſolebant, eiſdem ſeruituri, ac ex clericis fiebant curiales, quorum in iure ciuili crebra eſt mentio. ca. clericus. 3. quæſt. 4. c. ſi quis ſacerdotium. ca. ſtatuimus. 11. quæſt. 1. Verùm curiam interpretati ſunt quidam pontifices poteſtatem ciuilem, & magiſtratum, cui traduntur ſolenni exauctoratione præcedente, quam degradationem vocant, vt magiſtratus in eos animaduertat. cap. ad falſariorum. de cri. fal. ca. nouimus. de verb. ſign. ca. degradatio. de pœn. in 6. Quod non eo dico, vt eiuſmodi exauctorationem improbem, aut magiſtratus animaduerſionem in criminibus, quæ eccleſiaſtica nõ ſunt. Cuius etiam meminit Iuſtinianus in locis ſupra adductis: ſed morem in eccleſia receptum nocentes clericos tradendi ſupplicijs afficiendos, veteribus cognitum fuiſſe vix mihi perſuadeo. Huius autem pœnæ exemplum eſt apud Iuſtinianum, Nou. 123. cum iubet presbyteros aut diaconos, qui poſt ordinationem vxorem ducunt, curiæ cum bonis ſuis tradi. Meminit & Theodoritus lib. 4. ca. 22. trip. hiſt. lib. 7. ca. vlt. & lib. 6. cap. 7. Sed notandum eſt eos, qui ita condemnati eſſent, honore & priuilegijs curialium ſiue decurionum frui ſolitos non fuiſſe, quamuis onera omnia curialia ſubirent, vt ex Nouel. Iuſtiniani 45. de Iudæis, Samaritanis & hæreticis facile colligitur. Ac de ijs curialibus, quos Maiorianus in quadam conſtitutione ſeruos Reip. vocat, multa apud Gratianum leguntur. 33. 51. 55. diſt. quæ à propoſito noſtro alieniora sũt, & aliàs forte à nobis explicabuntur. Reperitur & inediæ ſiue ieiunij pœna in iure pontificio. cap. presbyter. 82. diſtin. Item infamiæ, atque adeo ſupplicij corporis. ca. ante omnia. 35. diſt. ca. coniurationum. 11. quæſt. 1. cap. 1. 23. quæſt. 5. De exilio, & deportatione loquitur Gregorius in quadam epiſtola decretali. cap. 1. de calum. Ex quo apparet iudicia eccleſiaſtica à magiſtratuum animaduerſione non multum differre, ſi recentiorum canonum ſine delectu ratio habeatur. not. in ca. qualiter de accuſat. Sed magiſtratus noſtri vſquequaque non permittunt, vt à veterum canonum præſcripto hic recedatur. Ac memoria repeto damnatum fuiſſe non ita pridem iudicio curiæ centumuiralis archiepiſcopum Biturigum, quod ſacerdotes aliquot liburnicarum, ſiue triremium præfecto vinciendos & remigio mancipandos tradidiſſet. De multa ſeu pœna pecuniaria, quæ hodie quorundam antiſtitum ærarium non mediocriter augere ſolet, quæſtio agitata eſt, & ſanè propter auaritiæ ſuſpicionem ab eo ſacerdotes abſtinere decet. cap. licet. de pœnis. Idque exemplo Theodoſij Imperatoris, qui ſe hoc cauere ait, ne in iis, quæ ad morum correctionem ſpectant, fiſci rationem habere videatur. l. 1. C. de

ſecun.

secun. nupt. Quatenus autem eam pœnam irrogare liceat, copiose docet Felinus in cap. irrefragabili. de offic. ord. Sed instituti nostri est in hoc exordio capita rerum attingere, non ea sigillatim pertractare, quæ propriam disputationem requirunt.

[redacted]

Cap. IV.

Ex his constat sacerdotes iurisdictionem aliquam tam in populum, quàm in clerum semper habuisse: sed olim moderatius aliquando exercebatur, nulla vi corporali adhibita. Sed incorruptius ac sincerius, & magis ex vsu, vt arbitror, ecclesiæ. Cuius rei vel illud argumentum est, quod Eugenius secundus instituisse carceres & vincula ad clericos coercendos primus omnium fertur. Nunc ea pœnarum genera excogitata, & vsitata sunt, vt iurisdictio ecclesiastica à gladij potestate non multum discrepet: cùm tamē nullo vnquam tempore tanta fuerit morum corruptio in ecclesia. Sed nec ea iurisdictio ab episcopis ipsis nunc exercetur, quod olim non solum magis cum grauitate & decore, sed etiam lenitate ac simplicitate fiebat, sed à vicariis quibusdam iuridicis, qui officiales vulgo dicuntur. Quorum auditoria calumniis, imposturis ac strophis forensibus quæcunque regia ac prophana tribunalia longè superant. Gladij igitur ius, imperium non habent sacerdotes, sed magistratus ciuilis, vt clare testatur Christus, cum ait: Regnum meum non est de hoc mundo, &: Reges gentium dominantur eis: Vos autem non sic. Nam & Petrus præcipit eis, vt pascant gregem non dominantes. Inde Hieronymus ad Nepot. Episcopi, inquit, sciant se sacerdotes esse, non dominos. cap. esto. 95. distinct. Itaque dicuntur non habere territorium, nec prębendi, summouendique facultatem. l. pupillus. §. territorium. de verb. sign. magistratibus quibusdam Romanis non dissimiles, qui vt Gellius ait lib. 12. vocationem habebant, non prehensionem. Nam & Iustinianus noster episcopos non dominos, vt hodie vulgo appellari solent, sed spirituales patres vocat, Nouel. 81. Nec nos mouere debet, quod plerosque sacerdotes, atque ecclesias imperium illud, quod à iureconsultis dicitur merum, omnémque iurisdictionem exercere videamus. Ea siquidem potestate non vt sacerdotes, sed vt Duces, Comites, ac domini vtuntur. Quod non videtur vsquequaque improbandum esse, modo ea gubernatio à spirituali procuratione eos non auertat. Nam sicut prædia sibi donata à principibus aut aliis propria habere ac retinere possunt: ita & iurisdictionem, quæ cum prædiorum donatione transfertur. Præterea quid vetat dominum ac principem ciuitatis alicuius aut prouinciæ, si idoneus reperiatur, episcopum creari: Quod si vsu venerit, nemo dixerit, opinor, eum facultates ac patrimonium suum deserere oportere: quasi id retinendo, episcopali munere fungi non possit. Certe apud Theodoritum lib. 2. cap. 30. cuiusdam Iacobi mentio est, qui eiusdem ciuitatis & princeps & episcopus fuit. Sed ea iurisdictio nihil commune cum sacerdotis officio habet. Ideóque cùm eam exercet sacerdos, aut eius nomine alius, duplicem gerere personam intelligitur. Itaque ab eorum iudiciis non synodi, non Episcopi, non Archiepiscopi, non denique Romani pontifices; sed rex tantum: ac iudices regi appellantur. Hinc etiam vulgo traditum est, secundum leges ciuiles & regias eam iurisdictionem exerceri debere. gloss. in cap. vltim. de præscript. cap. quo iure. 8. distinct. Nolim tamen episcopos neglecta propria functione prophana tractare negotia, nisi forte necessitas aliqua vrgeat. Idque Eusebij illius exemplo, quem Theodoritus libro 4. cap. 13. scribit militari ornatu & thyara capiti imposita Syriam circumeuntem presbyteros & diaconos creasse. Sed plerique sunt nostro tempore à religione & sacris, quàm vllius Satrapæ, & principes prophani longe alieniores. Nec aliud eis curæ est, quam vt ditiones & possessiones suas quo iure quáque iniuria tueantur & augeant. Similes enim plane sunt Demadi illi Atheniensi, qui, nolentibus Atheniensibus diuinos honores Alexandro decernere, Videte, inquit, ne dum cœlum custoditis, terram amittatis. Ac mihi nunc venit in mentem fabellæ, quam Fulgosius ille, qui Ligurum imperio deiectus fuit, libro 6. suorum collectaneorum recitat in hanc sententiam. Cum Archiepiscopus idémque dux Coloniæ Agrippinę in Germania per quendam pagum iter faceret, & ingens armatorum numerus more geom eum prosequeretur, forte fortuna bubulcus nescio quis eum aspiciens, vehementius ridere cœpit. Ac interrogatus quænam tanti risus causa esset, respondit, valde sibi ridiculum videri, quod Petrus apostolus sacerdotalis ordinis princeps, in tanta inopia vitam egisset, vt eius successores adeo locupletarentur, & regibus satrapisque pares fierent. Obiiciente verò Archiepiscopo personā se duplicē sustinere, ducis scilicet, & episcopi: & tum ducis munere fungi, cùm armatus, satellitióque stipatus incedit, in sacra autem æde episcopum ac sacerdotem agere, multo maiorem cachinnum sustulit rusticus. Denuo igitur causam rogatus, Velim, inquit, hoc vnum abs te doceri, cùm hunc ducem cuius personam geris, iam fato functum cacodæmones ad inferos rapient, quonam illum esse episcopum existimas? Excipitur tamen pontifex Romanus constitutione Bonifaciana, qua ius gladij habeat in omnes Christianos, sed vsum & executionem sponte regibus concedat, negotiis spiritualibus nimis scilicet districtus & occupatus. extrauag. Vnam sanctam. de maior. & obed. Itaque conferendi regna totius orbis Christiani, & eadem auferendi potestatem sibi vendicat. cap. venerabilem. de elect. cap. ad apostolicæ de re iud. in 6. cle. Romani. de iureiu. Et certum est Chilpericum regem Francorum hominem minime malum ac simplicem à Zacharia pontifice deiectum regno, & Pipinum in locum eius suffectum fuisse. cap. alius. 16. quęst. 6. Alius quoque pontifex nomine Leo, Carolum Magnum creauit Imperatorem, & imperium ex Græcia Romam transtulit. & Innocentius quartus habito concilio Lugduni Federicum secundum Imperatorem Romanum abdicauit imperio. d. cap. ad apostolicæ. Quibus exemplis admonemur pontificem Romanum, tanquam monarcha sit, in omnes imperatores ac reges imperium exercere, & quicquid habent imperij ac maiestatis reges ac imperatores, id ab ecclesia Romana omnino pendere. Quod & Clemens quintus in concilio Viennensi constituit. ca. pastoralis. de re iudic. Sed ea constitutio sic displicuit nobili Iurisconsulto Cyno Pistoriensi, vt eam quasi ex pontificiorum errore profectam notare ac eleuare non dubitauerit. Atq; ita censuerunt plerique alij non contemnendæ auctoritatis Iurisconsult. Bar. verò eam perfunctorie & dicis causa, vt ita loquar, tueri videtur magis, quàm verè & ex animo; Idque apparet primum ex eo, quod fluctuat ille contra morem suum, nec certam profert sententiam. Deinde, quia non obscure significat, ideo se eam constitutionem defendere, quod in loco Ecclesiæ Romanæ subiecto maneat. Bart. in leg. 2. de requir. reis. Extat sane constitutio Clementis V. qua Bonifacianam sic interpretatur, vt Francorum regem non aliter pontifici Romano subiectum esse dicat, quàm ante eam constitutionem fuerat. Idque in Philippi Pulchri Francorum regis gratiam se facere testatur, qui grauem ea de re contentionem cum Bonifacio habue-

ra extrauag. meruit. titul. de priuileg. Quale verò hoc beneficium pontificis in regem fuerit, alij viderint. Ego certè neminem paulo humaniorem, eruditioremque hoc tempore esse arbitror, cui inceptum illud Bonifacij probari possit. Ac metuendum est, si talea esse pergant reliqui [illegible]. Bernardi vaticinium tandem verum esse conspiciamus, qui ad Eugenium pontificem Romanum scribens de vtroque gladio: Vtrumque, inquit, habere si voles, vtrumque perdes. lib. 2. de consid. ad Eugen. Traditum est in Meroe Iouis sacerdotes ade superstitione implesse animos, vt nonnunquam nullo nuntio necem regi Æthiopum demandarent, nullo detrectante, aut mandatum iussionémve abnegante: donec ad Erganem regem peruentum est, qui omnes occidit, & sacerdotium sustulit.

De ciuili gubernatione.

CAP. V.

POlitica gubernatio magistratus, à Deo perinde constituta est ac sacerdotium ipsum, vt ante diximus. cap. quæsitum. 23. quæst. 4. Quod adeo verum est, vt ita senserint Ethnici, inter quos Homerus diserte ait, regis imperium à Ioue proficisci. Versus eius hi sunt, lib. 1. Iliad. ἐπεὶ οὔ ποθ' ὁμοίης ἔμμορε τιμῆς σκηπτοῦχος βασιλεύς, ᾧ τε Ζεὺς κῦδος ἔδωκεν. Et lib. 2. θυμὸς δὲ μέγας ἐστὶ διοτρεφέος βασιλῆος. τιμὴ δ' ἐκ Διός ἐστι, φιλεῖ δέ ἑ μητίετα Ζεύς. Id enim natura est insitum hominibus, auctore Aristotele. Quare cùm id ius naturale sit, id est, à Deo naturaliter mentibus nostris inditum, necesse est, vt & diuinum quoque dicatur. Id docet Paulus Roman. 13. cum ait, Omnem hominem potestatibus excellentibus subditum esse debere, nec magistratum sine causa gladium gestare, cum ad vindicanda scelera Dei minister sit. Quos enim doctrina & exhortatio sacerdotis compescere, ac meliores efficere nequit, hi metu suppliciorum abstinere à flagitiis per magistratum cogũtur. cap. non frustra 23. quæst. 5. l. 1. de iust. & iur. Petrus quoque nos admonet, vt regem honore prosequamur, vtque non tantum ei, sed etiam præsidibus ab eo missis ad nocentium vindictam, & laudem rectè agentium pareamus. Magnum igitur Dei donum est, & nõ mediocris vsus inter homines hæc potestas, quę rerum omnium ad incolumitatem status publici spectantium gubernationem complectitur. Sola enim sacerdotibus relinquitur Ecclesiæ reiúmque ecclesiasticarum ac spiritalium curatio, cap. te quidem. 11. quæst. 1. Sed potestas hæc ciuilis vtcunque delibata primum à sacerdotibus, deinde sensim ac pedetentim adeo imminuta est, vt ad extremum pene in ordinem redacta sit. quod iam à nobis demonstratum est. Illud præcipuè hic tractandum occurrit, an principes seu magistratus in Ecclesiam, résque aut personas ecclesiasticas imperium aliquod & potestatem habeãt, & sciendum est verbis tam Petri, quàm Pauli suprà recitatis, quia generalia sunt, etiam clericos & personas ecclesiasticas contineri. cap. magnum. 11. quæst. 1. De Romanis pontificibus aliquid supra attigimus, quorum aliqui Imperatorem dominum suum nominare haudquaquam veriti sunt. cap. sacerdotibus. 11. quæst. 1. cap. Salonitana. 63. distinct. cap. quoties. 1. quæst. 7. Alij etiam ipsius iudicium libenter aut æquo certe animo subierunt. cap. nos si incompetenter. 2. quæst. 7. Sed hoc nimis sane odiosum hac tempestate argumentum omittamus. Notandum est præterea magistratum siue principem non modo corporis substantiæque nostræ custodem esse, quasi ad vim atque iniuriam prohibendam tantum constitutus sit: sed etiam religionis & cultus diuini, quod ad externam disciplinam attinet. Quamuis enim legibus ciuilibus ea præcipuè contineantur, quæ ad arcendam iniuriam tuendámque pacem pertinent: tamen & de plerisq; alijs rebus ad honestatem aliquam, & maxime ad religionem spectantibus leges sunt. Quarum omnium custodem esse magistratuum Aristoteles ait. Tria siquidem iuris præcepta sunt, quorum primum est, Honeste viuere: eiúsque præcepti multa exempla sunt in iure ciuili, de quibus alibi diximus. Nec me latet de rebus sacris ac spiritalibus iudicium esse ipsius ecclesiæ. Nam synodi episcoporum ac presbyterorũ de rebus sacris rectius, quàm prophani homines iudicare possunt. dict. l. omni innouatione. Cod. de sacrosanct. eccles. d. ca. conuenior. Quod satis animaduertit Alexander Romanus Imperator quamuis Christianę religioni addictus non esset. Sic enim de eo scribit Lampridius: Pontificibus tantum detulit & quindecim viris, atque auguribus, vt quasdam causas sacrorum à se finitas iterari, & aliter distingui pateretur. Nec alienum est à proposito, quod de Leontio Tripolitano episcopo à scriptoribus ecclesiasticis memoriæ proditum est. Cum enim Constantinus Imperator in conuentu episcoporum de ecclesiasticis multa verba faceret, & promulgaret constitutiones, omnibus alijs approbantibus, hic solus obstinate tacuit. Ac sciscitante Imperatore, cur ipse loquentibus cæteris solus taceret, respondit se cogitabundum mirari apud se, quod à proprijs negotijs tantum ei superesset ocij, aliena vt curaret. Quamuis autem de rebus sacris iudicium sit ecclesiæ, vt diximus: tamen vbi semel constituta sunt ac iudicata, magistratus officium est, ecclesiæ iudicia & decreta tueri & conseruare, si id necessarium esse perspexit. Itaque blasphemias, hæreses, & omnem impietatem externam punit & vindicat. can. quando. 23. quæst. 4. can. de Liguribus. cap. quali. 23. quæst. 5. Sacerdotes item in officio continet magistratus, disciplinam ecclesiasticam constituit ac reformat. cap. filiis. 16. quæst. 7. Quorsum enim tot constitutiones principum editæ sunt de officio sacerdotum, disciplina ecclesiastica, nisi eas executioni mandare possint? Quales permultæ sunt Romanorum imperatorum lib. 1. Cod. Iustinia. & lib. [illegible] nouel. Sed multo plures extant principum Gallię antiquorum, & Caroli Magni præsertim, breui, vt spero, in lucem exituræ, vt de recentioribus taceam, quæ nemini non hodie in Gallia cognitæ sunt. Ex quibus facile perspici potest, principem leges condere posse, quibus episcopi cæterique omnes ecclesiæ ministri ad canonum ecclesiasticorum, veterísque disciplinæ obseruationem in regno ac ditione sua compellantur. Eóque iure atq; auctoritate post hominum memoriam vsi fere sunt reges nostri, non tantum in Galliæ suæ episcopos, sed in ipsos etiam pontifices Romanos, si quid in finibus Galliæ aduersus canones & disciplinã ecclesiasticam moliri viderentur. Huiúsque libertatis expressissima quotidie vestigia cõspiciũtur in summis tribunalibus, cum à rescriptis Romani pontificis appellationes interponuntur. Nã etsi ab executione eiusmodi rescriptorum appellari soleat magis, quàm à rescriptis: tamen effectu hæc appellãdi genera nõ differunt: & videtur hic mos ex errore interpretis ortum habere, ca. 1. de appell. qui rescriptum D. Pij apud Vlpianum è Græco in Latinum male conuertit. Et quoties præsens rerum status mutationẽ aliquam in spiritualibus rebus poscere credebatur, habito conuentu episcoporũ Ecclesiæ Gallicæ, quod tempori visum erat cõuenire, cõstituebatur. Ac tantum abest, vt Romani põtificis vllũ interueniret decretum, vt is etiam interdum in ordinem cogi soleret. ca. de capitulis. 10. dist. Exemplorum pleni sunt annales nostri & acta monumentáque curiæ Parisiensis de Cludoueo, Carolo magno, Ludouico Pio, Philippo Augusto, sancto Ludouico, Philippo Pulchro,

Pulchro, Carolo quinto, Carolo sexto, Carolo septimo, & aliis regibus perpetuæ memoriæ causa diligentissime perscripta, & vulgo circumfertur libellus curiæ Parisiensis ad Ludouicum vndecimum Francorum regem missus, in quo miserabilis illa Ecclesiæ confusio, ac perturbatio demonstrata est, quæ ex Romanæ curiæ nundinatione tum nascebatur, & simul Regum nostrorum ac magistratuum in asserenda libertate Ecclesiæ Gallicæ aduersus pontificem Romanum virtus, & constantia. Suffragatur nobis Isidorus apud Gratianum, cuius hæc verba sunt: Principes seculi nonnunquam intra Ecclesiam potestatis adeptæ culmina tenent, vt per eandem potestatem disciplinam ecclesiasticam muniant. & paulo post: Cognoscunt, inquit, se Deo reddituros esse rationem propter Ecclesiam, quam à Christo tuendam suscipiunt: nam siue augeatur pax & disciplina Ecclesiæ per fideles principes, siue soluatur, ille ab eis rationem exigit, qui eorum potestati suam Ecclesiam tradidit. can. principes. 23. quæst. 5. Principes enim sunt religionis & Ecclesiæ defensores, ac vt Esaias loquitur, nutritij, cap. 49. Id quod Iustinianus noster expendisse videtur, cum ait se nihilo minorem Ecclesiæ, quàm vitæ suæ curam habere. Nouel. 3. Eodem pertinet Ioadis regis exemplum memoria dignum, quod imitari coguntur aliquando reges magistratúsque nostri: nam cùm suspectos haberet sacerdotes, ne pecuniam interuerterent, quæ offerebatur à populo ad tutelam templi, eam primum in arcam clausam inferri, deinde scriba suo præsente fabris ac cæmentariis erogari iussit. 4. Reg. cap. 12. [illegible] [illegible] nemè vero esse, quod plerique [illegible] ne conuenientem Ecclesiæ, principe [illegible] & imperio conuenire posse. Nam etsi de pontificis [illegible] auctoritate contendere hic nolim, [illegible] suo non fungetur, nec cæteri fere [illegible] & collegæ Cardinales vulgo appellati, [illegible] nes, quod abominor, & disciplinam ecclesiasticam contemnant, ac pro nihilo ducant, [illegible] principis est eius negotij curam suscipere, [illegible] Ecclesiæ desertor ac proditor [illegible] quàm autor haberi. Quod non modo Constantinum, sed plerosque etiam alios imperatores Rom. fecisse, veteres testantur historiæ. 6. 16. dist. c. Adrianus. 63. dist.

Quam potestatem habeat princeps circa ministeria ecclesiæ.

CAP. VI.

De clericorum ac ministrorum Ecclesiæ ordinatione loco magis idoneo disputaturi sumus. Sed interim animaduertendum est, quamuis sacra res & maxime spiritalis habeatur, nihilominus regem nostrum in eam plurimum iuris atque auctoritatis merito sibi vindicare: nam episcoporum & archimandritarum creatio fere ex eius nutu pendet, sublata canonicorum atque monachorum electione. Quod ægre admodum fert hodie vniuersa ecclesiasticorum hominũ natio, queruntúrque vulgo ex aulicorum fece prophanos abiectissimósque homines sibi antistites dari solere. Verum eos cogitare & expendere in primis decet cùm eorum cupiditas & corruptio tanta esset, vt nulla veterum canonum habita ratione indignissimos quosque promouerent, vt in re prorsus alioqui desperata, hoc veluti cauteriũ quoddam necessarium visum fuisse. Deinde non ita de his rebus princeps decreuit, vt incommodis, si quæ sunt, vitiisque medendi facultas Ecclesiæ, aut eis qui se κορυφαίους eius esse & capita dictitant, omnino erepta sit. In consecrationibus enim & solennibus ordinationibus liberum est eis, sine graui morum ætatis, doctrinæ examinatione neminem clerum recipere, & tales cõsecrare sacerdotes, qui idonei sint ad quamcunque functionem Ecclesiæ, quam princeps ipsis committere voluerit. Nam princeps impositionem manuum, consecrationem, inquisitionem ecclesiasticis viris nunquam ademit, sine qua nemo ecclesiis præficitur. Huc accedit, quod cùm princeps patronus sit ecclesiarum, ac monasteriorum, non permittunt canones eum hoc iure fraudari: quod nihil plane aliud est, quàm præsentatio quædam, seu nominatio: adeo vt pontificibus oblatum nominatúmque, si idoneus non videatur, reiicere & aliter ecclesiis cõsulere liceat. At certo certius est, nullo vnquam tempore siue canonicos siue monachos tantum potuisse, vt sine permissu regis electionem aliquam celebrare ipsis liceret. Eodémque iure imperatores ac reges alios plerosque vsos fuisse constat etiam in electione Rom. pontificis. Qua de re multa Gratianus collegit, ad quẽ lectores remitto, & Adrianus. cap. in synodo. cap. cum longe. cap. Reatina. 63. distinctio. can. hinc etiam. 16. quæst. 1. Optarem sane à principibus maiorem haberi delectum personarum. Attamen res eiusmodi est, vt ecclesiastici viri de se magis, quàm de principe, qui patroni tantum, non etiam ordinatoris officio fungitur, conqueri debeant. Quod si culpam conferant in pontificem Roma. vt plerosque eorum crebro facere audio, quod probationem ac examinationem sibi retinere, & legibus omnibus ac canonibus, quoscunque passim soluere consueuerit, ipse me nihil interpono. Penes alios esto hac de re iudicium. Illud vnum vere ingenuéque dico, nihil reipubl. Ecclesiæque Gallicæ [illegible] videri vtilius, quàm auctoritate regis pastores præfici ecclesijs, si à pontifice Romano obtinere possint episcopi, vt ordinatio, inquisitio, ac confirmatio secundum veteres canones libera ipsis relinquatur, modo ipsi officij sui meminisse velint. Quis enim est adeo imperitus rerum, vt Romanæ curiæ artes non norit, & quantum ea hirudo Gallici exorbeat sanguinis quotidie, non satis intelligat? Dicam, quod à viris peritissimis, ac diu in Republ. versatis non semel accepi, quanquam incredibile videtur, quotannis variorum diplomatum à pontifice obtentorum nomine ad septingenta, aut eo amplius aureorum millia Romam hinc exportari solere, quæ ita illic velut capta vinctáque detineantur & custodiantur, vt nullo vnquam postliminio ad nos redeant. Quid multa? In prouerbium abijt iamdudum Romana permutatio, plumbi videlicet cum auro non minus quàm illa Diomedis & Glauci apud Homerum: cuius & Vlpianus noster meminit, l. 1. de contrah. empt. Nec causari possunt episcopi huius regni liberam non fore ordinationem, si regis auctoritas necessario accedat: est enim ad frenandam non paucorum cupiditatem summe vtilis ac necessaria, qualis fuit olim populi consensus, sine quo nõ poterant ministri Ecclesiæ ab episcopis ordinari. Idque potest iis obiici, quibus absurdum videtur ius, quod regaliorum à nostratibus vulgo appellatur, regem nostrum in quasdam sui regni ecclesias habere. Quid enim aliud hic agit rex, si pauca quædam excipias, quàm quod à ciuibus cuiusque ciuitatis & plebe quondam fieri solebat? cuius consensu, vt dixi, pastores ecclesiarum ordinabantur. Nam ipsam ordinationem, & inquisitionem, quæ cùm beneficij collatione coniuncta antiquitus erat, nunquam sibi attribuit. Populo autem propter tumultus & dissidia verisimile est hoc ius ademptum, ac in principem translatum esse. Nam scinditur incertum studia in contraria vulgus. Quo tamen iure nec semper, nec in omnibus ecclesijs princeps vtitur. Sed de his omnibus infrà copiosius disseremus, lib. 3. cap. vlt.

quæ vulgo collatiua & electiua dicuntur cap.1
De eo genere ad sacra ministeria beneficiáque promouendi, quod vulgo postulationem vocamus 2
Translatio episcoporum quamobrem sit prohibita, aliter explicatum, quàm à uariis pontificij enarratoribus factum adhuc sit 3
Quale sit nominationis ac præsentationis ius, iis competens, qui patroni ecclesiarum dicuntur 4
De iure ordinandi ministros Ecclesiæ, beneficiáque conferendi, quod tanquam caducum ad superiorem antistitem deuoluitur 5
Coniunctio beneficiorum, quam vnionem vocant, qua fit, & quibus ex causis permittitur 6
De fiduciis ecclesiarum, tam perpetuis quàm temporariis, quæ commendationes dicuntur 7
De pontificiis diplomatis, quæ vulgus gratias expectatiuas, & mandata de prouidendo appellat, copiosa disputatio 8
De reseruationibus beneficiorum, tam vniuersa quàm singulatim factis 9
De pontificum diplomatis, quæ vacantium beneficiorum nomine impetrantur 10
De concilio Constantiano, ac Basiliensi, & de pragmatica Gallorum sanctione, Romanorúmque pontificum decretis, quibus eam aut conuellere omnino, aut labefactare studuerunt 11
De nominatione regia in ordinandis antistibus, quales regis candidatos esse oporteat 12
De scholastica nominatione, quæ nunc in Gallia fere viuimus compendiosa, sed accurata commentatio 13

LIBER SEXTVS.

De iis, quæ in beneficiis distribuendis præcipuè obseruanda sunt.

Beneficiorum antequam vacet, nec dandum, nec promittendum esse, & quàm grauiter in hac re aduersus sacros canones peccari soleat cap.1
Omnem ambitum à collatione beneficiorum procul abesse debere 2
De annuo vectigali, quod vulgo Annatum vocant, à nouis antistitibus exigi solito, & explicata lex Iulia de ambitu 3
De annuis siue pensionibus, quæ beneficiis velut seruitutes quædam imponuntur 4
Beneficium purè ac simpliciter conferendum esse 5
An absque scriptura beneficij collatio valeat. 6

LIBER SEPTIMVS.

Quod ius habeat beneficiarius in beneficio suo, & quemadmodum beneficia retineantur & conseruentur.

De decima tam ordinaria & legitima, quàm extraordinaria atque indicta cap.1
De primitiis 2
De oblationibus 3
De diariis, quæ distributiones quotidianæ appellantur, & cur hoc genus erogationis adinuentum sit 4
De reditibus, & obuentionibus quibusdam episcoporum 5
De his quæ sacramentorum, & aliarum huiusmodi rerum nomine contra veteres canones exiguntur 6
An mortuo beneficiario heres legitimus ei succedat. 7
An beneficiarius successorem eligere, & fructus beneficij testamento legare possit 8
Quibus ex causis rerum ecclesiasticarum alienatio permittitur: quæ forma in huiusmodi alienatione debeat obseruari: & declaratus canon Agathensis concilij ad eandem rem pertinens, qui vulgo male intellectus magnam iudiciorum varietatem peperit 9
Quorum munerum vacationem beneficiarij, & ecclesiarum ministri habeant 10
De iudiciis & actionibus, quæ pro beneficio comparata sunt 11
De his qui liberè & quietè beneficium triennio possederunt 12
De subrogationibus iudiciariis. 13

LIBER OCTAVVS.

Quibus modis beneficia amittantur & vacent.

De beneficiis morte beneficiariorum vacantibus ca.1
De beneficij eiuratione, quæ & resignatio appellatur 2
De beneficiorum permutatione 3
De beneficiorum multitudine canonibus prohibita 4
De assiduitate beneficiariorum, quam residentiam appellamus 5
De criminibus propter quæ beneficia amittuntur 6

PRÆ-

PRAEFATIO, IN QVA DE VNIVERSO IVRE PONTIFICIO, AC DE INSTITVTO AVCTORIS DISSERITVR.

CVM de iure canonico siue pontificio aliquid scribere instituerem, satis prospiciebam fore, vt hoc consilium meum in varias reprehensiones incurreret. Non enim adeo rerum imperitus sum, vt non intelligam, quàm malè audiat hoc temporis istius iuris professio, quámque displiceat non vulgo tantum & imperitæ multitudini: sed iis etiam, qui cæteris acutiores, acriorísque iudicij haberi volunt. Nam plerisque persuasum est, ius pontificium nihil aliud esse, quàm inconditam quandam decretorum, & constitutionum farraginem à semidoctis pontificibus ad quæstum magis, quàm ad Reip. Christianæ commodum editatum: cuius nec liberalis cognitio, nec admodũ necessaria videatur. Nec desunt, qui totum hoc ius plenum erroribus esse non obscurè testentur, è quorum numero Cynus Pistoriensis clari nominis I.C. fuit. Alij tametsi multa præclara & vtilia iure pontificio contineri non inficientur: tamen quia partim ea in desuetudinem abiisse vident, partim diplomatibus pontificum venalibus ferè subuerti solere, inanem prorsus nostrum esse laborem contendunt, nec vllam in hoc genere doctrinam reconditiorem magnopere requiri dictitant, sed eam sufficere, quæ in foro vsitata sit, & ex vulgaribus commentariis hauriatur. Non necesse habeo hic commemorare, quoties mihi cum his dimicandum fuerit, qui vicem meam (si Diis placet) non mediocriter dolere se dicerent, quod studiis grauioribus omissis, in his nugis ineptiísque tempus contererem. Quorum ego iudicium, & auctoritatem, vt prorsus non contemno, ita rationes aliquas habere mihi videor, quibus hoc institutum consiliúmque meum bonis & eruditis hominibus approbare facile possim. Nam vt de iure pontificio dicam quod sentio, constat in primis iam inde ab initio nascentis ecclesiæ apostolos Christi, ac sacerdotes de ritibus in ecclesia necessariis quædam constituisse, cùm absque ordine & ἀταξίᾳ verum Dei cultum retineri non posse animaduerterent. Hinc Paulus ad Corinthios scribens, πάντα, inquit, εὐσχημόνως, καὶ κατὰ τάξιν γινέσθω. Hos imitati successores per multas ætates variis in conuentibus veluti leges quasdam condiderunt, quas canones, id est, regulas, seu ius canonicum vocamus. Ea siquidem erat horum modestia, vt decreta huiusmodi sua, leges vocare non auderent, ne principum ac magistratuum auctoritatem sibi arrogare viderentur. Et quanquam principes ipsi negligentibus episcopis ac sacerdotibus leges plerunque ad gubernationem ecclesiarum, & ritus ecclesiasticos pertinentes ferrent: tamẽ ea veneratione sacros illos canones prosequebantur, vt ab eorum præscripto vix vnquam sibi deflectendum esse ducerent. Et Iustinianus noster disertè ait, se ita leges scribere, vt sacros canones imitentur. Totúm autem ius canonicum, quo nunc vtimur, præcipuis aliquot voluminibus continetur. Vnum est à Gratiano compositum quadringẽtis fere ab hinc annis, quod variis canonibus sententiísque veterum patrum vndique collectis refertum est, decretorúmque titulo inscribitur. Nec eo libro vllus est in hoc genere vtilior, quamuis in eo nonnihil desiderent eruditi. Fatetur Martialis quodam versu, in suis libris mala plura esse, quàm bona, aut mediocria, nec aliter vllum scribi librum solere: nemo tamen sanus ideo libros eiusmodi omnes contemnendos aut reiiciendos esse dixerit. At Gratianus noster plurimus abundat præclaris aureísque sententijs, vt æquum non sit, ob nonnulla, si quæ in eo deprehenduntur errata, è studiosorum manibus librũ longè vtilissimum excutere, nullo duntaxat meliore, probatioréque allato. Alterum volumen est Gregorij noui nõ editum nomine, quod diuersorum pontificum Romanæ sedis epistolas, quæ dicuntur Decretales, complectitur. In eo Decretalium volumine multa intueri licet, quæ à prisca illa disciplina, quam decretorum liber à Gratiano editus continet, multum degenerent. Atque hinc natum est illud apud nostrates tritum ac vulgo iactatum, Malè cum rebus humanis actum esse, ex quo decretis alæ accesserunt. Est enim hæc rerum humanarum conditio, vt fere in deterius prolabantur: Sic omnia fatis, inquit poeta, in peius ruere, & retro sublapsa referri.

Eius tamen libri lectio negligenda iuris studioso non est, quod multa ad iuris non modo pontificij, sed etiam ciuilis cognitionem vtilia contineat. Quo enim tempore conscriptæ sunt illæ epistolæ, quibus pontifices Romani de iure consulentibus more veterum imperatorum respondebant, causæ ecclesiasticæ antiquam simplicitatem iam amiserant, erautque huiusmodi, vt ad eas dirimendas ac definiendas I.C. & pragmatici adhiberentur: vnde factum est, vt canonum peritus, nisi idem iuris ciuilis scientia instructus sit, vulgari prouerbio inter rudes & imperitos numeretur. Alius est liber Bonifacij octaui, quem ideo in Francia receptū non esse accepimus, quod quæ in eo extant cōstitutiones, pleræque in odium, & æmulationem Philippi Francorum regis editæ, & ad Romanæ aulæ quæstum excogitatæ credantur. Vtcunque se res habeat, quisquis in foro hodie versari cupit, non parum eius libri lectione iuuari potest: nec dissimilis est cæterorum librorum tum à Clemente quinto, tum ab aliis promolgatorum ratio: ex quibus, si cum iudicio legantur, fructus & commodi plurimum colligere licet. Quanquam enim libenter facio, vt iuueues ad horum librorum studium adhorter: tamen ab omnibus vitiis eos pertinaciter vindicare nequaquam institui. Illud enim fateri vel inuiti cogimur, mores hominum ecclesiæ titulo insignitorum ita paulatim degenerasse, vt posteriores constitutiones pontificum fere anterioribus cedant, ac de eis merito dici posse videatur, quod scribit Homerus:

Παῦροι γὰρ οἱ παῖδες ὁμοῖοι πατρὶ πέλονται.
Οἱ πλέονες κακίους, παῦροι δέ τε πατρὸς ἀρείους.

Itaque sicut hoc tempore valde necessarium est, sacerdotum deformatos mores ad priscam religionem reuocare: ita expediret fortassis ex tot tantisque constitutionibus pontificijs, quicquid verius, syncerius ac vtilius est in breue aliquod volumen conferre. Nec id futurum aliquando desperamus hoc præsertim pontifice Iulio tertio, quem rumor est (atque vtinam is vanus non sit) de ruinis ecclesiæ fulciendis & restituendis canonibus antiquis serio cogitare. Quo nihil potest in eius mentem ac cogitationem cadere diuinius. Extant Hesiodi versus, quibus, ætatis suæ vitia deplorat, & se alio tempore natum non esse conqueritur:

Μηκέτ' ἔπειτ' ὤφελον ἐγὼ πέμπτοισι μετεῖναι
Ἀνδράσιν, ἀλλ' ἢ πρόσθε θανεῖν ἢ ἔπειτα γενέσθαι.

Sed quoniam his votis nihil proficitur, modis omnibus enitendum est, vt veteres mores ac instituta reuocantes, auream quandam ex ferrea ætatem efficiamus. Vetus est illud, moribus antiquis res stat Romana, virisque. Quod de ecclesia & statu ecclesiastico multo verius dici potest. Nec aliter censuerunt antiqui illi patres in conuentu Nicæensi, qui ita decreuerunt, τὰ ἀρχαῖα ἔθη κρατείτω. Quam ad rem noster hic tractatus nonnihil vt spero, adiumenti allaturus est: hoc enim mihi propositum fuit, vt sensim ab heroicis ętatibus ad nostrorum vsque temporum fecem deueniēs, priscos canones ac instituta primùm, deinde recentiores constitutiones in medium adducerem: sed temporis vbique habita ratione, quo edita ac promulgata quæque fuit. exempla quoque interserui, ex Eusebio, Sozomeno, Socrate, Theodorito, Chrysostomo, Basilio, Gregorio, Hieronymo, Augustino, Cypriano, atque aliis veteribus scriptoribus ecclesiasticis decerpta, quos mihi eam ob rem euoluere omnes non sine magno labore ac vigilijs necesse fuit. Itaque quisquis omnium sæculorum, atque ætatum à Christo, & eius apostolis ad nostra vsque tempora canones, decreta, constitutiones, ritus, moresque ecclesiasticos nosse, ac inuicem conferre volet, hi nostri libri si minus satisfacient omnino, certè non minimo ei futuros adiumento confirmare ausim. Nam cùm hæc primum scribere aggressus sum, mihi tantum animus erat, commentarios ad memorię subsidium, & locos communes de rebus in foro vsitatis conscribere, qui mihi ad causas forenses tractandas vsui essent. Verum ab amicis persuasus, vt commentationes meas cum studiosis communicarem, non inuitus feci, vt rerum omniū, quæ in iure pontificio disputantur, fontes indicarem ac patefacerem, quo ad plures manaret nostrarum vigiliarum, si quæ sit, vtilitas, & non iis tantum, qui foro & litibus dediti sunt: sed cæteris etiam omnibus prodessem. In ijs sanè, quæ ad forum & iudicia præcipuè spectant, modum adhibui, qui docendi rationi & methodo, quam in toto hoc opere secutus sum (haud scio, quàm fœliciter) mihi conuenire videbatur: nec singulas, quæ incidere solent, quæstiones, quæque ab aliis spinose subtiliterque disputantur, omnino hic agitandas esse putaui. Quanquam plerasque sic attigi, vt verear, ne à quibusdam in ea re nimius existimer, qui nihil de fece, quod aiunt, nos haurire facilè patientur. Malè etenim docet, qui omnia docet. Idque à nobis non multos ante annos satis demonstratum est in eo libello, quem de docendi discendique iuris ratione ad And. Guillartum scripsimus, qui tum

qui tum nobis ius ciuile interpretantib[redacted] uenis adhuc,sed prudentia senili in regia, summisque tribunalibus fungitur. Ac eleganter Chrysostomus: In lampadem, inquit, si parum instillaueris olei,satis alimenti habet ignis:sin iusto largius infuderis,etiam quæ in ea est, flammam extingues. Nec minus venusta similitudine vsus est Aristo, Græcè quidem vti & Chrysostomus, sed in hanc sententiam: Veratrum si crassius sumptum fuerit,purgat:tritum verò ac comminutum,suffocat: sic & nimis anxia subtilisque in philosophia disputatio. Quod ad elocutionem attinet,quidnam hic præstiterim,paucis dicam. Equidem vt à nouo illo & verè portentoso genere orationis,quod barbari doctores condiderunt, multum semper abhorrui:ita dedi operam,vt propriè,Latinè,ac dulcidè res mirum in modum inuoluras & obscuras explicarem: nam ius pontificum, quod multos annos iacuit, nec vllum habuit lumen Latinarum literarum,nonnihil excitare ac illustrare conatus sum, idque tametsi consecutum me non profiteor:secutum tamen esse præ me fero.Ac vehementer eos hortor,qui maiorem dicendi facultatem sibi comparauerint, vt inchoatum informatúmque à nobis opus aliquando expoliát.Non enim hæc nitescere posse diffidimus, modo egregius quispiam artifex operi manus admoueat. Illud sanè omnino vitare non potuimus, ne rebus nouis noua quędam imponeremus nomina,aut recepta vulgo retineremus:quanquam id à nobis modicè factum est, & cum ad id nos cogere inopia videbatur. Licuit enim,sempérque licebit Signatum pręsente nota producere nomen. Quod & in philosophia Cicero ipse fecit plerunque, & alij non pauci, quorum apud omnes eruditos grauis est auctoritas.Liuius quidem de summis magistratibus Carthaginensium loquens, non consules eos,sed Suffetes potius vocat.Itaque fastidij delicatissimi est, ea verba contemnere ac despuere,quæ à nostræ religionis auctoribus, & veteribus theologis vsurpata sunt. Quo nomine Spiridion quendam episcopum apud Cyprios concionantem, acriter obiurgasse fertur,vt Sozomenus ait. Hæc de pontificio, seu canonico iure, déque nostro instituto paulo fusius præfari volui, vt quanta sit huius iuris non solum vtilitas, sed etiam dignitas quædam & amplitudo,iis præsertim iuuenibus, qui liberalius instituti, cane peius & angue ius pontificium oderunt hoc tempore, planum facerem, & simul ostenderem in re tenui, ieiuna & abiecta,vt est quorundam persuasio, tantam me operam non collocasse. Nam ceteris,qui nulla re magis, quàm quæstu & lucro commouentur, quales permultos alunt fere tribunalia, superuacanea fortassis oratio nostra futura est:cùm hi vel eo solo nomine ius canonicum amplectantur,ac velut filiolam exosculentur suam. Iis enim litibus,quæ ex rebus ecclesiasticis oriuntur, & iure magis pontificio, quàm ciuili diriguntur,omnia vix fora hodie sufficiunt:cuius rei duæ mihi præcipuæ videntur esse causæ:Vna est,quia personarum ecclesiasticarum, quæ iure pontificio reguntur, ea est multitudo,vt populus vniuersus in tres ordines distribuatur, Sacerdotium, Nobilitatem, ac Plebem, quorum omnium amplissimus est sacerdotum siue ecclesiasticorum ordo: Altera causa est,quia immensas ecclesię opes nemo non,quibuscunque modis potest,ad se rapit:innumerabiles eius rei gratia passim excogitantur technę & fraudes:veteres canones indignè miserabilitérque soluuntur:quæ inde nascuntur,controuersiarum neque finis neque modus vllus reperiatur. Vnde fit,vt nulla alia ex re vberior quæstus ad causidicos, pragmaticósque redeat. Proinde qui ad quæstum omnia referunt, nec vllum sibi alium finem studiorum,scopúmque proponunt, hi mea oratione non egent, quo ad studium iuris pontificij alliciantur.Cum iis igitur mihi res est in præsentiarum, qui cùm generosioris indolis sint,& literis elegantioribus expoliti,ius pontificium ob eas,de quibus iam diximus,causas auersantur & fastidiunt: quibus nostra oratione iam aliqua ex parte satisfactum esse opinor.Nam isti vituperant factum, quod ab aliis vnum laudatur maximè:quod videlicet cum,antiquorum canonum simplicitate,& grauitate recentiorum argutias,vt dicunt,ineptias coniunxerimus. Est enim posteriorum canonum vsus hodie maior & frequentior in foro.Sed illi fortassis de rebus forensibus admodum solliciti non sunt. Itaque illud eis obiiciemus,quod elegans & festiuus poeta scribit: Non opus est nobis nimium lectore guloso: Hunc volo,qui fiat non sine pane satur. Et sanè mirari satis non possum ista ab ijs despici, qui libros de sacris, sacerdotibus, cæremoniisque veterum ethnicorum cum voluptate legunt, eiúsque rei scientia,vt honesta ac liberali delectantur[redacted]

[redacted] Est enim harum rerum cognitio homine politico digna: nec dubium est quin iura, quibus nunc vtimur, pontificia, ad statum publicum & politiam maximè spectent, quæ tametsi aliquando emendata immutatáq; fuerint, vt sæpe res huiusmodi solent: tamen futurum auguror, vt eorum cognitionem nihilominus affectet posteritas, nec satis eruditus habeatur, cui hæc ignota fuerint. Illud postremo hic admonere lectores volumus, quædam in his scriptis inueniri posse, quibus nondum suprema manus imposita sit. Id enim nobis non licuit, cùm otij temporísque satis ad ea recognoscenda, limandáque non suppeteret, & magnæ nos rationes impellerent, ne vltra editionem differremus. Idque eo nos æquiore animo fecimus, quod spes nobis sit multorum exemplo scripta nostra, quamuis edita iam peruulgatáque, cùm id necessitas poposcerit, emendare, & subinde opus sub incudem ita reuocare, vt nouissima quaque editione absolutiùs atque limatius in publicum prodeat.

LIBER PRIMVS DE ECCLESIA ET MINISTERIIS ECCLESIASTICIS.

ARGVMENTVM.

Quoniam via & ratione de beneficiis ecclesiasticis differere instituimus, operæpretium nobis visum est, ab ipsa Ecclesia initium facere: Deinde ministeria, officiáque ecclesiastica sic describere, vt quid vniuscuiusque sit proprium, facilè intelligi possit. Nam hoc fundamento non iacto, qui rem tractant beneficiariam, sæpenumero eos perturbare omnia ac confundere videmus. Quisquis enim nescit, quid sit Ecclesia, quid potestas ecclesiastica, quemadmodum à politica differat, qui sint episcopi, presbyteri, diaconi, hypodiaconi, & alij huiusmodi ecclesiarum siue gubernatores, siue ministri, hunc necesse est in magna rerum, quæ ad hoc argumentum pertinent, ignoratione versari. Elementa siquidem hæc sunt totius iuris pontificij, quo vtimur quódque tot voluminibus perscriptum nobis pontifices reliquerunt. Sed & de monachis quoque aliquid attingere oportet: idque eo magis, quia beneficia, quæ regularia dicuntur, aliter satis commodè explicari, cognoscique non possunt.

DE ECCLESIA, POTESTATE ECCLESIASTICA ET CIVILI, AC DE VTRIVSQVE DISCRIMINE.

CAPVT PRIMVM.

CIVITAS vna est inter Christianos, vnáque Resp. latè per orbem diffusa, nec vllo circumscripta loco, quam vsitata iam receptáque appellatione Ecclesiam dicimus, huius sacrosanctæ & augustæ ciuitatis status in sacris, & sacerdotibus, & magistratibus consistit, vt de publico Romanorum iure scribit Vlpianus. leg. 1. de iustit. & iur. Nam etsi religionis & sacrorum procuratio omnibus aliis rebus antiquior nobis esse debeat, tamen imperio magistratus ad tranquillitatem inter homines [redacted]a ne religio quidem consistere potest. Itaque Iustinianus noster maxima Dei inter homines dona est ait Nouel. 6. sacerdotium & imperium, quod vnum diuinarum rerum administratio, al- [redacted] ecclesi. cap. 5. cap. cleros. 21. distinct. Ita in Christiana Republ. idem homo vtramque personam sustinet, & vtrumque munus exequitur: sed duæ sunt functiones diuersæ, quarum vnaquæque plurimum operis habet ac difficultatis. cap. duo sunt. 96. distin. Communis tamen est vtriusque finis & scopus, nempe religionis & mandatorum diuinorum in otio & pace conseruatio. Hinc Iustinianus noster de consensu & concordia rerum diuinorum & humanarum, sacerdotij & imperij loquens, symphoniæ verbo vtitur. Eius verba hæc sunt: Nouel. 42. ὅτι γὰρ ταῦτα, καὶ ἀνθρώπινα συνδραμόντα μίαν συμφωνίαν ταῖς ὀρθαῖς ποιεῖται ψήφοις. Nec minus imperium magistratus, quàm sacerdotium à Deo constitutum est, vt docet Paulus ad Rom. ca. 13. Sunt enim magistratus & sacerdotium velut vnius corporis, id est, Ecclesiæ duo membra præcipua: quorum alterum [redacted]

Itaque

Itaque harum gubernationum altera spiritalis vulgo dicitur, quia spiritus & animæ tantum est curatio, altera temporalis, quia non æternarum rerum ac spiritalium administratio est, sed externarum potius & corporalium, quæ ad temporariam hanc vitam pertinent, & pro tempore, mutationem recipiunt. Id satis ostendit Valentiniani imperatoris oratio, de Ambrosij ad episcopale munus promotione, apud Theodoritum lib. 4. cap. 7. Nam cùm Ambrosius, qui tum prætura fungebatur, omnium suffragijs lectus esset episcopus Mediolanensis ecclesiæ, exultans gaudio Valentinianus, dixit se gratias agere Deo, quod is animarum curationem ei viro tradidisset, qui ipse antea corpora commiserat, cap. Valentinianus. 63. dist. Tametsi autem ecclesia, cœtus ac multitudo Christianorum omnium, fideliúmque sit, tamen aliter nonnunquam accipitur in iure pontificio: nempe pro collegio & conuentu sacerdotum, ac ministrorum doctrinæ diuinæ, qui clerici appellantur. not. In cap. relatum. de testa. ca. cum clerici. de verb. significat. cap. vltim. ne præl. vices suas. Hinc potestas ecclesiastica, à ciuili seu politica distinguitur. Sed de vtriusque potestatis discrimine & officijs videndum est, & ab ecclesiastica tanquam sublimiore digniore que incipiendum.

De potestate & iurisdictione ecclesiastica.

CAP. II.

SAcerdotum functio & officium latissime patet. Nam præter docendi munus, administrandi sacramenta, ordinandi ministros ecclesiæ, & quædam alia quæ non sunt instituti nostri, potestatem habent aliquas veluti leges condendi de ceremoniis, & alia id genus, vt omnia decenter & ordine fiant. Item de rebus in religione obscurioribus iudicium faciunt: ac si quæ dubitatio emerserit, eorum cognitio est, non magistratuum ciuilium. l. omni innouatione. Cod. de sacros. eccl. Causam enim fidei in ecclesia agendam quis abnuat? inquit Ambrosius cap. conuenior. 23. quæst. 8. Præterea iurisdictionem aliquam, & coercitionem habent in ecclesia, quoniam absque disciplina aliqua munus suum tueri non possunt. Ea autem disciplina duplex est, vna populi, altera cleri. Nam populum sibi commissum, corripiendi castigandíque & à sacra communione arcendi ius habent, ob graue scilicet delictum & contumaciam, quæ noceat ecclesiæ. cap. nouit. de iudic. Quæ potestas nihil detrahit imperio magistratus, quia nihilominus coercere, & legitimis supplicija delinquentes afficere ei licet. l. 1. C. de summa trin. l. placet. C. de sacros. eccles. Potest & sacerdotibus obsistere, si temere & ob alias causas, quam quæ canonibus expressæ sint, quempiam à communione summouerint. No. 123. vt paulo post docebimus. Ad hæc delicta quædam sunt, quæ legibus non puniuntur, vt vsura, concubinatus, periurium, &c. correctioni tamen ecclesiæ sunt obnoxia, & ideo crimina ecclesiastica appellantur. Hæc de causis criminalibus. Causæ verò ciuiles laicorum in ecclesia non iudicantur, nisi quæstio aliqua de fide, aut re alia spiritali occurrat. d. c. conuenior. d. l. omni innouatione, aut nisi consentiant litigatores. l. si qui ex consensu. C. de episc. aud. Non ignoro Theodosium imperatorem Romanum legem promulgasse, qua cautum erat, vt lites omnes & controuersiæ forenses ad iudicium ecclesiæ remitterentur, si alteruter litigatorum id postularet. Quæ lex à Carolo Magno postea renouata, confirmatáque fuit. cap. quæcunque. 11. quæst. 1. cap. nouit. de iud. Sed mutatis episcoporum moribus, in desuetudinem abijt, vt credibile est, vtraque constitutio. Nec verò dubium est, quin sacerdotibus reges omnes ac principes in huiusmodi rebus cedere, séque eis subiectos agnoscere debeant. cap. quoniam. 18. distin. cap. quis dubitet. cap. duo sunt. 96. distin. Quamobrem Valentinianus imperator, cum de episcopi cuiusdam electione ageretur, ita locutus est sacerdotibus. Talem in pontificali constituite sede, cui & nos qui gubernamus imperium, syncerè capita nostra summittamus: & cuius monita, dum tanquam homines delinquerimus, necessariò velut curatiua medicamenta suscipiamus: & Constantinus ad episcopos conuentus Niceni: Deus, inquit, vos constituit sacerdotes, & potestatem vobis dedit de nobis quoque iudicandi. hist. eccles. lib. 10. Proinde Innoc. pontif. Roma. Arcadium Imperatorem à sacra communione summouit, quia consenserat, vt Ioannes Chrysost. à sua sede pelleretur. d. cap. duo sunt. Et Ambrosius Valentiniano Imperatori fortiter obstitit iubenti, vt templum sedémque suam Arrianis cederet. Sed nihil est ea historia memorabilius, quam Theodoritus lib. 5. describit de Theodosio Imperat. quem idem Ambrosius cùm Mediolanensis episcopus esset, non solum exclusit à communione & ingressu templi, sed etiam ad publicam pœnitentiam deposita purpura, omnique regio ornatu, adegit, quod apud Thessalonicam aliquot millia hominum indicta causa, ipsius iussu trucidata essent: vt nescias maioréne episcopi libertas, an imperatoria obedientia animíque demissio admirationem mereatur. cap. cum apud. 11. quæst. 3. Ac vt eius rei perpetuum superesset monumentum, pleniórque esset satisfactio, suis monitis & exhortationibus perfecit quoque Ambrosius, vt legem promulgaret Imperator, quæ etiamnum in codice Iustiniani, inter constitutiones Imperatorias extat. tit. de pœnis, l. si vindicari. in hæc verba, Si vindicare in aliquos seuerius contra nostram consuetudinem pro causæ intuitu iusserimus, nolumus statim eos aut subire pœnam, aut excipere sententiam: sed per dies triginta super statu eorum, sors fortuna suspensa sit. Eadem humilitate ac deiectione vsus est Federicus primus, qui Ænobarbus est appellatus, in Alexandrum III. pontif. Rom[redacted] qui Imperatorem pro templi foribus humi postratum pedibus calcasse fertur, ac illud ex sacris literis pronunciari iussisse, Super aspidem & basiliscum ambulabis, conculcabis leonem & draconem. Nec verò aliorū principum necessaria est commemoratio, qui à pontificibus Rom. excommunicati sunt & anathemate notati: cum in manibus omnium sint historiæ, & quæ adduximus exempla, ad id quod instituimus demonstrandum sufficiant. Quod ad disciplinam clericorum attinet, notandum est, ob quascunque causas laici castigantur ab ecclesia, multo magis eos puniendos esse. Sed magistratus nihilo secius in eos animaduertūt, postquam à suis antistitibus depositi, ac de gradu suo deiecti fuerint, nisi crimina sint ecclesiastica. Nou. 83. & 123 Ecclesiastica voco non ea tantum, de quibus locuti sumus, concubinatum, periurium, &c. sed etiam venationem, bellum, aut negotiorum secularium tractationem, aliáve id genus, quæ clericis interdicta sunt, cæteris non item. Nam de iis non cognoscunt magistratus. d. Nou. 83. & 123 De causis verò ciuilibus clericorum non sacerdotes olim, sed præsides & magistratus cognoscebant. l. cum clericis. l. omnes. l. iubemus. C. de episc. & cler. Sed ne auocarentur à ministerio suo, & vt promptius lites finirentur, Iustinianus ciuilium quarundam causarum cognitionem eis permisit: sed ita vt liberum esset victo, sententiæ contradicere & ad ciuilem magistratum prouocare. d. Nouel. 83 & 123. can. si quis. 11. quæst. 1. Verum constitutiones Romanorum pontificum huic iuri non parum derogarunt: quibus cautum est, non solum vt clerici ad magi-

stratus tribunal inuiti non trahantur, sed vt ne volentes quidem iurisdictioni magistratus se subijcere possint, siue ciuilis sit, siue criminalis causa. cap. significasti. cap. si diligenti. de foro compet. Qua de re videnda sunt, quæ Gratianus ex varijs auctoribus collegit quæstione prima, causæ siue hypotheseos vndecimæ.

[redacted]

Cap. III.

QVod autem diximus de coercitione, quam habent sacerdotes tum in clerum, tum in populum, id paulo longiorem explicationem desiderat: quia nondum satis demonstratum est, quo genere coercitionis possint vti, & varia commemorantur pœnarum genera in antiquis recentioribúsque canonibus, quarum vt grauissima, ita etiam vsitatissima fuit olim exterminatio illa, quam canones ἀφορισμὸν, & ἀνάθεμα, nos excommunicationem vulgò appellamus: Eáqua vti aduersus quenquam non licebat, nisi ex graui aliqua causa, propter quam canones id fieri iuberent, vt ait Iustinianus Nou. 123. Nam is qui excommunicatus & anathema factus est, non solum à sacris summouetur, verum etiam ab hominum consortio, quasi aqua & igni quodammodo interdictum ei sit. Estque hoc pœnæ genus illi non dissimile, quo Druydes sacerdotes Gallorum olim vsos fuisse testatur Cæsar lib. 6. de bello Gall. his verbis: Si quis aut priuatus, aut publicus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. Hæc pœna apud eos est grauissima. Quibus est interdictum, ij numero impiorum ac sceleratorum habentur, ab ijs omnes discedunt, aditum sermonémque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus ius redditur, neque honos vllus communicatur. Solebant quoque Græci εἴργεσθαι τῆς ἀγορᾶς, καὶ τῶν ἱερῶν, id est, foro & sacris arcere. Cuius pœnæ pleraque in Græcis auctoribus exempla reperiuntur. Sed & Plin. lib. 6. cap. 22. testatur regem Arabum morte mulctari, [redacted] inferimente, auersantibus cunctis, & commercia etiam in ser[redacted] excommunicationis vsus propter disciplinam Ecclesiæ & excommunicati emendationem: est enim neruus ecclesiasticæ disciplinæ, vt verè Innocentius quartus ait cap. cum inter. de consue. Nec vt pereat quis, ideo excommunicatur, sed vt pudore suffusus resipiscat tandem, & ad frugem bonam redeat. Quod cum acciderit, absoluitur, & ad sacram communionem admittitur. can. inter hæc. 33. quæst. 2. & hæ sunt claues regni cœlorum, potestásque ligandi & soluendi, quam Christus apostolis suis eorúmque successoribus concessit. can. audiuimus. can. quodcunque. 24. quæst. 1. Quod est accipiendum, si quis simpliciter excommunicatus fuerit. Si enim inter sacros homines, & vt Grecè dicunt ἀνάθεμα, habitus sit auctoritate Ecclesiæ propter atrocissimum forte scelus aliquod, omnis ei spes veniæ, vt plurimum adimitur. can. Engeltrudam. 3. quæst. 6. can. nemo. 11. quæst. 3. can. si quis suadente. 17. quæstio. 4. Sed quo grauior est pœna, eo apud Deum futurus est acceptior, si ecclesiæ iudicium æquo animo ferat, hócque commodo seueritas condemnationis compensatur & mitigatur. Verùm animaduertendum est, non temerè quenquam olim absolui consueuisse absque castigatione aliqua propter exemplum, vt dixi, & vt exploratum esset, eum serio ad Ecclesiam redire. Itaque vt satisfaceret Ecclesiæ quam læserat, & simul pœnitentiæ suæ, ac mutatæ voluntatis clarum documentum præberet, plorans & sordidatus publicè absolutionem petere cogebatur. c. cùm aliquis. 11. quæst. 3. Sed hæc satisfactio ex causa aliqua honesta aliquando remittebatur, sicut & pleræque aliæ pœnæ ecclesiastica auctoritate alicui inflictæ. Eáque remissio, quæ indulgentia vulgo appellatur, res est apud nos hodie frequentissima. notat. in cap. quod autem. de pœn. & remis. Præter hanc excommunicationem, quæ tam clericis quàm laicis varias ob causas irrogatur, aliæ sunt pœnæ ecclesiasticæ, quibus clerici præcipue affici solent. Nam ministerio, officióque suo vel ad tempus. cap. presbyter. 2. quæst. 5. vel in perpetuum iis interdicitur. cap. si quis viduam. 50. distinct. cap. si quis à modo, 81. distinct. Fitque interdum hæc interdictio simpliciter & sine adiunctione, interdum adijcitur, vt nudum honoris gradúsque sui nomen retineat absque administratione. Qua pœna Melitium episcopum aliquando mulctatum fuisse scribit Theodoritus lib. 1. cap. 9. Tripar. lib. 2. cap. 12. cap. presbyter. 28. distinct. ca. presbyteros. 50. distinct. Aliquando etiam augendæ pœnæ causa exprimitur, vt in monasterium conijciatur & includatur, cap. si episcopus. 50. distinct. Est & pœna carceris iure pontificio recepta. cap. quamuis. de pœn. in 6. Quamuis à iuris ciuilis auctoribus non probetur. l. aut damnum. de pœnis. Sed & curiis olim tradi solebant, eisdem seruituri, ac ex clericis fiebant curiales, quorum in iure ciuili crebra est mentio. ca. clericus. 3. quæst. 4. c. si quis sacerdotium. ca. statuimus. 11. quæst. 1. Verùm curiam interpretati sunt quidam pontifices potestatem ciuilem, & magistratum, cui traduntur solenni exauctoratione præcedente, quam degradationem vocant, vt magistratus in eos animaduertat. cap. ad falsariorum. de cri. fal. ca. nouimus. de verb. sign. ca. degradatio. de pœn. in 6. Quod non eo dico, vt eiusmodi exauctorationem improbem, aut magistratus animaduersionem in criminibus, quæ ecclesiastica nō sunt. Cuius etiam meminit Iustinianus in locis supra adductis: sed morem in ecclesia receptum nocentes clericos tradendi supplicijs afficiendos, veteribus cognitum fuisse vix mihi persuadeo. Huius autem pœnæ exemplum est apud Iustinianum, Nou. 123. cum iubet presbyteros aut diaconos, qui post ordinationem vxorem ducunt, curiæ cum bonis suis tradi. Meminit & Theodoritus lib. 4. ca. 22. trip. hist. lib. 7. ca. vlt. & lib. 6. cap. 7. Sed notandum est eos, qui ita condemnati essent, honore & priuilegijs curialium siue decurionum frui solitos non fuisse, quamuis onera omnia curialia subirent, vt ex Nouel. Iustiniani 45. de Iudæis, Samaritanis & hæreticis facile colligitur. Ac de ijs curialibus, quos Maiorianus in quadam constitutione seruos Reip. vocat, multa apud Gratianum leguntur. 33. 51. 53. dist. quæ à proposito nostro alieniora sūt, & aliàs forte à nobis explicabuntur. Reperitur & inediæ siue ieiunij pœna in iure pontificio. cap. presbyter. 82. distin. Item infamiæ, atque adeo supplicij corporis. ca. ante omnia. 35. dist. ca. conspirationum. 11. quæst. 1. cap. 1. 23. quæst. 5. De exilio, & deportatione loquitur Gregorius in quadam epistola decretali, cap. 1. de calum. Ex quo apparet iudicia ecclesiastica à magistratuum animaduersione non multum differre, si recentiorum canonum sine delectu ratio habeatur. not. in ca. qualiter de accusat. Sed magistratus nostri vsquequaque non permittunt, vt à veterum canonum præscripto hic recedatur. Ac memoria repeto damnatum fuisse non ita pridam iudicio curiæ centumuiralis archiepiscopum Biturigum, quod sacerdotes aliquot liburnicarum, siue triremium præfecto vinciendos & remigio mancipandos tradidisset. De multa seu pœna pecuniaria, quæ hodie quorundam antistitum ærarium non mediocriter augere solet, quæstio agitata est, & sanè propter auaritiæ suspicionem ab eo sacerdotes abstinere decet. cap. licet. de pœnis. Idque exemplo Theodosij Imperatoris, qui sa hoc cauere ait, ne in iis, quæ ad morum correctionem spectant, fisci rationem habere videatur. l. 1. C. de

secun.

secun. nupt. Quatenus autem eam pœnam irrogare liceat, copiose docet Felinus in cap. irrefragabili. de offic. ord. Sed instituti nostri est in hoc exordio capita rerum attingere, non ea sigillatim pertractare, quæ propriam disputationem requirunt.

[illegible]

Cap. IV.

Ex his constat sacerdotes iurisdictionem aliquam cùm in populum, quàm in clerum semper habuisse: sed olim moderatius aliquando exercebatur, nulla vi corporali adhibita. Sed incorruptius ac sincerius, & magis ex vsu, vt arbitror, ecclesiæ. Cuius rei vel illud argumentum est, quod Eugenius secundus instituisse carceres & vincula ad clericos coercendos primus omnium fertur. Nunc ea pœnarum genera excogitata, & vsitata sunt, vt iurisdictio ecclesiastica à gladij potestate non multum discrepet: cùm tamē nullo vnquam tempore tanta fuerit morum corruptio in ecclesia. Sed nec ea iurisdictio ab episcopis ipsis nunc exercetur, quod olim non solum magna cum grauitate & decore, sed etiam lenitate ac simplicitate fiebat, sed à vicariis quibusdam iuridicis, qui officiales vulgo dicuntur. Quorum auditoria calumniis, imposturis ac strophis forensibus quæcunque regia ac prophana tribunalia longè superant. Gladij igitur ius, imperium non habent sacerdotes, sed magistratus ciuilis, vt clare testatur Christus, cùm ait: Regnum meum non est de hoc mundo, &: Reges gentium dominantur eis: Vos autem non sic. Nam & Petrus præcipit eis, vt pascant gregem non dominantes. Inde Hieronymus ad Nepo. Episcopi, inquit, sciant se sacerdotes esse, non dominos. cap. esto. 95. distinct. Itaque dicuntur non habere territorium, nec prębendi, summouendique facultatem. l. pupillus. §. territorium. de verb. sign. magistratibus quibusdam Romanis non dissimiles, qui vt Gellius ait lib. 12. vocationem habebant, non prehensionem. Nam & Iustinianus noster episcopos non dominos, vt hodie vulgo appellari solent, sed spiritales patres vocat, Nouel. 81. Nec nos mouere debet, quod plerosque sacerdotes, atque ecclesias imperium illud, quod à iureconsultis dicitur merum, omnémque iurisdictionem exercere videamus. Ea siquidem potestate non vt sacerdotes, sed vt Duces, Comites, ac domini vtuntur. Quod non videtur vsquequaque improbandum esse, modo ea gubernatio à spirituali procuratione eos non auertat. Nam sicut prædia sibi donata à principibus aut aliis propria habere ac retinere possunt: ita & iurisdictionem, quæ cum prædiorum donatione transfertur. Præterea quid vetat dominum ac principem ciuitatis alicuius aut prouinciæ, si idoneus reperiatur, episcopum creari: Quod si vsu venerit, nemo dixerit, opinor, eum facultates ac patrimonium suum deserere oportere: quasi id retinendo, episcopali munere fungi non possit. Certe apud Theodoritum lib. 2. cap. 30. cuiusdam Iacobi mentio est, qui eiusdem ciuitatis & princeps & episcopus fuit. Sed ea iurisdictio nihil commune cum sacerdotis officio habet. Ideóque cùm eam exercet sacerdos, aut eius nomine alius, duplicem gerere personam intelligitur. Itaque ab eorum iudiciis non synodi, non Episcopi, non Archiepiscopi, non denique Romani pontifices: sed rex tantum: ac iudices regi appellantur. Hinc etiam vulgo traditum est, secundum leges ciuiles & regias eam iurisdictionem exerceri debere. gloss. in cap. vltim. de præscript. cap. quo iure. 8. distinct. Nolim tamen episcopos neglecta propria functione prophana tractare negotia, nisi forte necessitas aliqua vrgeat. Idque Eusebij illius exemplo, quem Theodoritus libro 4. cap. 13. scribit militari ornatu & thyara capiti imposita Syriam circumeuntem presbyteros & diaconos creasse. Sed plerique sunt nostro tempore à religione & sacris, quàm omnes Satrapæ, & principes prophani longe alieniores. Nec aliud eis curæ est, quàm vt ditiones & possessiones suas quo iure quáque iniuria tueantur & augeant. Similes enim planè sunt Demadi illi Atheniensi, qui, nolentibus Atheniensibus diuinos honores Alexandro decernere, Videte, inquit, ne dum cœlum custoditis, terram amittatis. Ac mihi nunc venit in mentem fabellæ, quam Fulgosius ille, qui Ligurum imperio deiectus fuit, lib. 6. suorum collectaneorum refert in hanc sententiam. Cum Archiepiscopus idémque dux Coloniæ Agrippinę in Germania per quendam pagum iter faceret, & ingens armatorum numerus more gentis eum prosequeretur, forte fortuna bubulcus nescio quis eum aspiciens, vehementius ridere cœpit. Ac interrogatus quænam tanti risus causa esset, respondit, valde sibi ridiculum videri, quod Petrus apostolus sacerdotalis ordinis princeps, in tanta inopia vitam egisset, vt eius successores adeo locupletarentur, & regibus satrapisque pares fierent. Obiiciente vero Archiepiscopo personā se duplicē sustinere, ducis scilicet, & episcopi: & tum ducis munere fungi, cùm armatus, satellitióque stipatus incedit, in sacra autem æde episcopum ac sacerdotem agere, multo magis cachinnum sustulit rusticus. Denuo igitur causam rogatus, Velim, inquit, hoc vnum abs te doceri, cùm hunc ducem cuius personam geris, iam fato functum cacodæmones ad inferos rapient, quonam illum esse episcopum existimas? Excipitur tamen pontifex Romanus constitutione Bonifaciana, quasi ius gladij habeat in omnes Christianos, sed vsum & executionem sponte regibus concedat, negotiis spiritualibus nimia scilicet districtus & occupatus. extrauag. Vnam sanctam. de maior. & obed. Itaque conferendi regna totius orbis Christiani, & eadem auferendi potestatem sibi vendicat. cap. venerabilem. de elect. cap. ad apostolicæ de re iud. in 6. ele. Romani de iureiu. Et certum est Chilpericum regem Francorum hominem minime malum ac simplicem à Zacharia pontifice deiectum regno, & Pipinum in locum eius suffectum fuisse. cap. alius. 15. quęst. 6. Alius quoque pontifex nomine Leo, Carolum Magnum creauit Imperatorem, & imperium ex Græcia Romam transtulit. & Innocentius quartus habito cōcentu Lugduni Federicum secundum Imperatorem Romanum abdicauit imperio. d. cap. ad apostolicæ. Quibus exemplis admonemur pontificem Romanum, tanquam monarcha sit, in omnes imperatores ac reges imperium exercere, & quicquid habent imperij ac maiestatis reges ac imperatores, id ab ecclesia Romana omnino pendere. Quod & Clemens quintus in cōcilio Viennensi constituit. ca. pastoralis. de re iudic. Sed ea constitutio sic displicuit nobili Iurisconsulto Cyno Pistoriensi, vt eam quasi ex pontificiorum errore profectam notare ac eleuare non dubitauerit. Atque ita senserunt plerique alij non contemnendæ auctoritatis Iurisconsult. Bar. verò eam perfunctorie & dicis causa, vt ita loquar, tueri videtur magis, quàm verè & ex animo: Idque apparet primum ex eo, quod fluctuat ille contra morem suum, nec certam profert sententiam. Deinde, quia non obscure significat, ideo se eam constitutionem defendere, quod in loco Ecclesiæ Romanæ subiecto maneat. Bart. in leg. de requir. reis. Extat sane constitutio Clementis V. qua Bonifacianam sic interpretatur, vt Francorum regem non aliter pontifici Romano subiectum esse dicat, quàm ante eam constitutionem fuerat. Idque in Philippi Pulchri Francorum regis gratiam se facere testatur, qui grauem ea de re contentionem cum Bonifacio habue-

ra. extrauag. meruit. titul. de priuileg. Quale verò hoc beneficium pontificis in regem fuerit, alij videarint. Ego certè neminem paulo longiorem, eruditioréinque hoc tempore esse arbitror, cui inceptum illud Bonifacij probari possit. Ac maximè verendum est, si tales esse pergant reliqui [illegible]. Bernardi vaticinium tandem verum esse comperiamus, qui ad Eugenium pontificem Romanum scribens de vtroq; gladio: Vtrumque, inquit, habere si voles, vtrumque perdes. lib. 2. de consid. ad Eugen. Traditum est in Meroe Iouis sacerdotes adeo superstitione implesse animos, vt nonnunquam nullo nuntio necem regi Æthiopiæ demandarent nullo detrectante, aut mandatum in dubium revocante: donec ad Erganem regem peruentum est, qui omnes occidit, & sacerdotium sustulit.

De ciuili gubernatione.

CAP. V.

Politica gubernatio magistratus, à Deo perinde constituta est ac sacerdotium ipsum, vt ante diximus. cap. quæsitum. 23. quæst. 4. Quod adeo verum est, vt ita senserint Ethnici, inter quos Homerus diserte ait, regis imperium à Ioue proficisci. Versus eius hi sunt, lib. 1. Illiad. οὐ ποθ' ὁμοίης ἔμμορε τιμῆς σκηπτοῦχος βασιλεύς, ᾧ τε Ζεὺς κῦδος ἔδωκεν. Et lib. 2. θυμὸς δὲ μέγας ἐστὶ διοτρεφέος βασιλῆος. τιμὴ δ' ἐκ Διός ἐστι, φιλεῖ δέ ἑ μητίετα Ζεύς. Id enim natura est insitum hominibus, auctore Aristotele. Quare cùm id ius naturale sit, id est, à Deo naturaliter mentibus nostris inditum, necesse est, vt & diuinum quoque dicatur. Id docet Paulus Roman. 13. cum ait, Omnem hominem potestatibus excellentibus subditum esse debere, nec magistratum sine causa gladium gestare, cum ad vindicanda scelera Dei minister sit. Quos enim doctrina & exhortatio sacerdotis compescere, ac meliores efficere nequit, hi metu suppliciorum abstinere à flagitiis per magistratum coguntur. cap. non frustra 23. quæst. 5. l. 1. de iust. & iur. Petrus quoque nos admonet, vt regem honore prosequamur, vtque non tantum ei, sed etiam præsidibus ab eo missis ad nocentium vindictam, & laudem rectè agentium pareamus. Magnum igitur Dei donum est, & nō mediocris vsus inter homines hæc potestas, quæ rerum omnium ad incolumitatem status publici spectantium gubernationem complectitur. Sola enim sacerdotibus relinquitur Ecclesiæ rerúmque ecclesiasticarum ac spiritalium curatio, cap. te quidem. 11. quæst. 3. Sed potestas hæc ciuilis vtcunque delibata primum à sacerdotibus, deinde sensim ac pedetentim adeo imminuta est, vt ad extremum pene in ordinem redacta sit. quod iam à nobis demonstratum est. Illud præcipuè hic tractandum occurrit, an principes seu magistratus in Ecclesiam, résque aut personas ecclesiasticas imperium aliquod & potestatem habeāt, & sciendum est verbis tam Petri, quàm Pauli suprà recitatis, quia generalia sunt, etiam clericos & personas ecclesiasticas contineri. cap. magnum. 11. quæst. 1. De Romanis pontificibus aliquid supra attigimus, quorum aliqui Imperatorem dominum suum nominare haudquaquam veriti sunt. cap. sacerdotibus. 11. quæst. 1. cap. Salonitana. 63. distinct. cap. quoties. 2. quæst. 7. Alij etiam ipsius iudicium libenter aut æquo certe animo subierunt. cap. nos si incompetenter. 2. quæst. 7. Sed hoc nimis sane odiosum hac tempestate argumentum omittamus. Notandum est præterea magistratum siue principem non modo corporis substantiæque nostræ custodem esse, quasi ad vim atque iniuriam prohibendam tantum constitutus sit: sed etiam religionis & cultus diuini, quod ad externam disciplinam attinet. Quamuis enim legibus ciuilibus ea præcipuè continentur, quæ ad arcendam iniuriam tuendámque pacem pertinent: tamen & de plerisq; aliis rebus ad honestatem aliquam, & maxime ad religionem spectantibus leges fiunt. Quarum omnium custodem esse magistratum Aristoteles ait. Tria siquidem iuris præcepta sunt, quorum primum est, Honeste viuere: eiúsque præcepti multa exempla sunt in iure ciuili, de quibus alibi diximus. Nec me latet de rebus sacris ac spiritalibus iudicium esse ipsius ecclesiæ. Nam synodi episcoporum ac presbyterorū de rebus sacris rectius, quàm prophani homines iudicare possunt. dict. l. omni innouatione. Cod. de sacrosanct. eccles. d. ca. conuenior. Quod satis animaduertit Alexander Romanus Imperator quamuis Christianę religioni addictus non esset. Sic enim de eo scribit Lampridius: Pontificibus tantum detulit & quindecim viris, atque auguribus, vt quasdam causas sacrorum à se finitas iterari, & aliter distingui pateretur. Nec alienum est à proposito, quod de Leontio Tripolitano episcopo à scriptoribus ecclesiasticis memoriæ proditum est. Cum enim Constantinus Imperator in conuentu episcoporum de ecclesiasticis multa verba faceret, & promulgaret constitutiones, omnibus aliis approbantibus, hic solus obstinate tacuit. Ac sciscitante Imperatore, cur ipse loquentibus cæteris solus taceret, respondit se cogitabundum mirari apud se, quod à propriis negotiis tantum ei superesset ocij, aliena vt curaret. Quamuis autem de rebus sacris iudicium sit ecclesiæ, vt diximus: tamen vbi semel constituta sunt ac iudicata, magistratus officium est ecclesiæ iudicia & decreta tueri & conseruare, si id necessarium esse perspexit. Itaque blasphemias, hæreses, & omnem impietatem externam punit & vindicat. can. quando. 23. quæst. 4. can. de Liguribus. ca. quali. 23. quæst. 5. Sacerdotes item in officio continet magistratus, disciplinam ecclesiasticam constituit ac reformat. cap. filiis. 16. quæst. 7. Quorsum enim tot constitutiones principum editæ sunt de officio sacerdotum, disciplina ecclesiastica, nisi eas executioni mandare possint? Quales permultæ sunt Romanorum imperatorum lib. 1. Cod. Iustinia. & lib. [illegible] Sed multo plures extant principum Galliæ antiquorum, & Caroli Magni præsertim, breui, vt spero, in lucem exituræ, vt de recentioribus taceam, quæ nemini non hodie in Gallia cognitæ sunt. Ex quibus facile perspici potest, principem leges condere posse, quibus episcopi cæterique omnes ecclesiæ ministri ad canonum ecclesiasticorum, veterísque disciplinæ obseruationem in regno ac ditione sua compellantur. Eóque iure atq; auctoritate post hominum memoriam vsi fere sunt reges nostri, non tantum in Galliæ suæ episcopos, sed in ipsos etiam pontifices Romanos, si quid in finibus Galliæ aduersus canones & disciplinā ecclesiasticam moliri viderentur. Huiúsque libertatis expressissima quotidie vestigia cōspiciuntur in summis tribunalibus, cum à rescriptis Romani pontificis appellationes interponuntur. Nā etsi ab executione eiusmodi rescriptorum appellari soleat magis, quàm à rescriptis: tamen effectu hæc appellādi genera nō differunt: & videtur hic mos ex errore interpretis ortum habere. ca. 1. de appell. qui rescriptum D. Pij apud Vlpianum è Græco in Latinum male conuertit. Et quoties præsens rerum status mutationē aliquam in spiritualibus rebus poscere credebatur, habito conuentu episcoporū Ecclesiæ Gallicæ, quod tempori visum erat cōuenire, cōstituebatur. Ac tantum abest, vt Romani pōtificis vllū interueniret decretum, vt is etiam interdum in ordinem cogi soleret. ca. de capitulis. 10. dist. Exemplorum pleni sunt annales nostri & acta monumentáque curiæ Parisiensis de Clodoueo, Carolo magno, Ludouico Pio, Philippo Augusto, sancto Ludouico, Philippo [illegible]

Pulchro,

Pulchro, Carolo quinto, Carolo sexto, Carolo septimo, & aliis regibus perpetuæ memoriæ causa diligentissime perscripta, & vulgo circumfertur libellus curiæ Parisiensis ad Ludouicum vndecimum Francorum regem missus, in quo miserabilis illa Ecclesiæ confusio, ac perturbatio demonstrata est, quæ ex Romanæ curiæ nundinatione tum nascebatur, & simul Regum nostrorum ac magistratuum in asserenda libertate Ecclesiæ Gallicæ aduersus pontificem Romanum virtus, & constantia. Suffragatur nobis Isidorus apud Gratianum, cuius hæc verba sunt: Principes seculi nonnunquam intra Ecclesiam potestatis adeptæ culmina tenent, vt per eandem potestatem disciplinam ecclesiasticam muniant. & paulo post: Cognoscunt, inquit, se Deo reddituros esse rationem propter Ecclesiam, quam à Christo tuendam suscipiunt: nam siue augeatur pax & disciplina Ecclesiæ per fideles principes, siue soluatur, ille ab eis rationem exigit, qui eorum potestati suam Ecclesiam tradidit. can. principes. 23. quæst. 5. Principes enim sunt religionis & Ecclesiæ defensores, ac vt Esaias loquitur, nutritij, cap. 49. Id quod Iustinianus noster expendisse videtur, cum ait se nihilo minorem Ecclesiæ, quàm vitæ suæ curam habere. Nouel. 3. Eodem pertinet Ioadis regis exemplum memoria dignum, quod imitari coguntur aliquando reges magistratúsque nostri: nam cùm suspectos haberet sacerdotes, ne pecuniam interuerterent, quæ offerebatur à populo ad tutelam templi, eam primum in arcam clausam inferri, deinde scriba suo præsente fabris ac cæmentariis erogari iussit. 4. Reg. cap. 12. Porro an [illegible] potest [illegible] nem à vero esse, quod plerique [illegible] no conuentum Ecclesiæ, principe [illegible] & imperio conuocari posse. Nam etsi de potestate [illegible] auctoritate contendere hic nolim [illegible] hac re suo non fungantur, nec tamen forte [illegible] consiliarij & collegæ Cardinales vulgo appellati [illegible] omnes, quod abominor, & disciplinam ecclesiasticam contemnant, ac [illegible] principis est eius negotij curam suscipere [illegible] Ecclesiæ desertor ac proditor [illegible] quàm autor haberi. Quod non modo Constantinum, sed plerosque [illegible] alios imperatores Rom. fecisse [illegible] historiæ. 6. 16. dist. c. Adriano [illegible]. 63. dist.

Quam potestatem habeat princeps circa ministeria ecclesiæ.

CAP. VI.

DE clericorum ac ministrorum Ecclesiæ ordinatione loco magis idoneo disputaturi sumus. Sed interim animaduertendum est, quamuis sacra res & maxime spiritalis habeatur, nihilominus regem nostrum in eam plurimum iuris atque auctoritatis merito sibi vindicare: nam episcoporum & archimandritarum creatio fere ex eius nutu pendet, sublata canonicorum atque monachorum electione. Quod ægre admodum fert hodie vniuersa ecclesiasticorum hominũ natio, queruntúrque vulgo ex aulicorum fece prophanos abiectissimósque homines sibi antistites dari solere. Verum eos cogitare & expendere in primis decet cùm eorum cupiditas & corruptio tanta esset, vt nulla veterum canonum habita ratione indignissimos quosque promouerent, vt in re prorsus alioqui desperata, hoc veluti cauteriũ quoddam necessarium visum fuisse. Deinde non ita de his rebus princeps decreuit, vt incommodis, si quæ sunt, vitiisque medendi facultas Ecclesiæ, aut eis qui se *κορυφαίους* eius esse & capita dictitant, omnino erepta sit. In consecrationibus enim & solennibus ordinationibus liberum est eis, sine graui morum ætatis, doctrinæ examinatione neminem in clerum recipere, & tales cõsecrare sacerdotes, qui idonei sint ad quancunque functionem Ecclesiæ, quam princeps ipsis committere voluerit. Nam princeps impositionem manuum, consecrationem, inquisitionem ecclesiasticis viris nunquam ademit, sine qua nemo ecclesiis præficitur. Huc accedit, quod cùm princeps patronus sit ecclesiarum, ac monasteriorum, non permittant canones eum hoc iure fraudari: quod nihil plane aliud est, quàm præsentatio quædam, seu nominatio: adeo vt pontificibus oblatum nominatúmque, si idoneum non videatur, reiicere & aliter ecclesiis cõsulere liceat. At certo certius est, nullo vnquam tempore siue canonicos siue monachos tantum potuisse, vt sine permissu regia electionem aliquam celebrare ipsis liceret. Eodémque iure imperatores ac reges alios plerosque vsos fuisse constat etiam in electione Rom. pontificis. Qua de re multa Gratianus collegit, ad quẽ lectores remitto, & Adrianus. cap. in synodo. cap. cum longe. cap. Restina. 63. distinctio. can. hinc etiam. 16. quæst. 1. Optarem sane à principibus maiorem haberi delectum personarum. Attamen res eiusmodi est, vt ecclesiastici viri de se magis, quàm de principe, qui patroni tantum, non etiam ordinatoris officio funguntur, conqueri debeant. Quod si culpam conferant in pontificem Roma. vt plerosque eorum crebro facere audio, quod probationem ac examinationem sibi retinere, & legibus omnibus ac canonibus, quoscunque passim soluere consueuerit, ipse me nihil interpono. Penes alios esto hac de re iudicium. Illud vnum vere ingenuéque dico, nihil respubl. Ecclesiæque Gallicæ mihi videri vtilius, quàm auctoritate regis pastores præfici ecclesijs, si à pontifice Romano obtinere possint episcopi, vt ordinatio, inquisitio, ac confirmatio secundum veteres canones libera ipsis relinquatur, modo ipsi officij sui meminisse velint. Quis enim est adeo imperitus rerum, vt Roma. curiæ artes non norit, & quantum ea hirudo Gallici exorbeat sanguinis quotidie, non satis intelligat? Dicam, quod à viris peritissimis, ac diu in Republ. versatis non semel accepi, quanquam incredibile videtur, quotannis variorum diplomatum à pontifice obtentorum nomine ad septingenta, aut eo amplius aureorum millia Romam hinc exportari solere, quæ ita illic velut capta vinctáque detineantur & custodiantur, vt nullo vnquam postliminio ad nos redeant. Quid multa? In prouerbium abijt iamdudum Romana permutatio, plumbi videlicet cum auro non minus quàm illa Diomedis & Glauci apud Homerum: cuius & Vlpianus noster meminit, l. 1. de contrah. empt. Nec causari possunt episcopi huius regni liberam non fore ordinationem, si regis auctoritas necessario accedat: est enim ad frenandam non paucorum cupiditatem summe vtilis ac necessaria, qualis fuit olim populi consensus, sine quo nõ poterant ministri Ecclesiæ ab episcopis ordinari. Idque potest iis obiici, quibus absurdum videtur ius, quod regaliorum à nostratibus vulgo appellatur, regem nostrum in quasdam sui regni ecclesias habere. Quid enim aliud hic agit rex, si pauca quædam excipias, quàm quod à ciuibus cuiusque ciuitatis & plebe quondam fieri solebat? cuius consensu, vt dixi, pastores ecclesiarum ordinabantur. Nam ipsam ordinationem, & inquisitionem, quæ cum beneficij collatione coniuncta antiquitus erat, nunquam sibi attribuit. Populo autem propter tumultus & dissidia verisimile est hoc ius ademptum, ac in principem translatum esse. Nam scinditur incertum studia in contraria vulgus. Quo tamen iure nec semper, nec in omnibus ecclesijs princeps vtitur. Sed de his omnibus infrà copiosius differemus, lib. 3. cap. vlt.

De Hierarchia & variis administrationibus Ecclesiæ.

Cap. VII.

QVæ sit potestas ecclesiastica, & quemadmodum a politica differat, satis pro instituto disseruimus. Nunc de iis videndum est, per quos ecclesiasticæ res procurantur & administrantur. Quorum varij sunt gradus. Nam, vt Petrus Apostolus in epistola Clementis ait, Ecclesia magnæ cuipiam naui similis esse videtur, in qua præter vectores seu epibatas, gubernatore, protara, nauta, & ministris quibusdam alijs opus est. Populus enim in Ecclesia vectoribus Episcopus protetæ, presbyteri nauticis, diaconi & alij, qui clerici dicuntur, reliquo nauis ministerio comparantur. Horum igitur alij parent, nullóque munere ecclesiastico funguntur: & hi verbo Græco laici, quasi populares vulgo dici solent. Alij imperant, & principatum quendam in cæteros habent, qui hierarchia à Græcis appellatur. Quanquam eo verbo rarissime vsos fuisse veteres existimo. Hi enim ministri aliorum, quàm domini aut principes vocati maluerunt. Quod eorum singulari modestiæ & sanctitati adscribendum esse putamus. Sed de nomine, modo vt rem teneamus, minus est laborandum. Vt igitur tota res commodius explicetur, ministerium doctrinæ diuinæ, quod Lucas vocat, ὑπηρεσίαν τοῦ λόγου, à cæteris ministeriis distinguemus. Circa ministerium doctrinæ animaduertendum est, Christi legatos, siue Apostolos initio exorientis Ecclesiæ per singulas ciuitates, in quibus Christus colebatur, administratores quosdam instituisse, qui gubernarêt ecclesias, ipsisque præessent. Hos vocarunt sacerdotes, quod sacrorum curationem haberent, & presbyteres, id est, seniores, quod prudentia & grauitate venerabiliores essent cæteris. Nam hoc Græcum verbum non ad ætatem, sed ad dignitatem quandam potius refertur. cap. cletos. 21. dist. Idque multis exemplis demonstrat Budæus noster. Quam loquendi formam nostrates imitantur, Seignores vulgo appellantes eos, quos honore aliquo dignos iudicant. ca. 1. de cens. Dicuntur præterea, ministri, vt ait Chrysostomus, homil. 2. in epist. ad Philip. & pastores quod ministrent magis, quàm dominentur cæteris, & gregem sibi commissum pascant. Quod verbum iis conuenire, qui alios gubernandos susceperunt, indicat Homerus, cùm Agamemnonem subinde vocat ποιμένα λαῶν. Sed & episcopi quoque, quasi speculatores atque inspectores sunt appellati. Quo fere sensu episcopi ab Arcadio Iureconsulto vocantur, qui pani cæterisque rebus venalibus præsunt, l. vlti. de muner. & hono. Nam Paulus in epistolis vtraque appellatione, presbyteri nempe & episcopi promiscue vtitur. Idque Chrysost. Augustin. Hierony. & plerique alij annotarunt. d. c. cleros. cap. olim. 93. dist. Verum communis illa administratio presbyterorum visa est incommoda propter dissidia & contentiones, quas pariebat. Quare ne vnusquisque ad se trahens Christi ecclesiam rumperet, vt inquit Hieronym. operæpretium duxerunt in singulis ciuitatibus vnum ex presbyterorum ordine cæteris præficere, ita vt cum eorum consilio omnia gereret, atque administraret. Huic vni nomen episcopi quod ante omnibus erat commune, attributum: vt insigni aliqua propriáque appellatione à cæteris facilius discerni posset. can. legimus. 93. distinct. Proinde ex eo tempore reliqui presbyteri, nonquam episcopi sunt appellati. Euseb. lib. 6. c. 33. histor. eccles. & tripart. historiæ lib. 4. ca. 24. Quamuis episcopi presbyterorum nomen non respuerint. Eusebius lib. 5. cap. 24. & notandum est in singulis ciuitatibus horum presbyterorum collegium quoddam fuisse, cui præerat episcopus. Cuiusmodi est hodie canonicorum collegium, qui in eorum locum successisse videntur. & hunc cœtum presbyterorum vocat senatum Ecclesiæ Hieronymus. c. Ecclesia. 16. quæst. 1. Nondum enim presbyteri separatas habebant Ecclesias, in quibus docerent, & sacramenta administrarent. Quod vel Sozomenus demonstrat, cum ait, consuetudinem fuisse in Alexandria tempore suo, vt vno existente super omnes episcopos, presbyteri seorsum Ecclesias obtinerent, & populus in eis collecta solenniter celebraret. Trip. histo. lib. 1. cap. 19. Sed crescente numero Christianorum, cum passim constructæ essent basilicæ seu Ecclesiæ non in ciuitatibus modo, sed etiam in vicis atque pagis, tandem inter presbyteros confusionis discordiæque vitandæ causa, vbique terrarum diuisæ sunt regionibus, ita vt vnusquisque sua Ecclesia regionéque contentus ab aliena omnino abstineret. Cuius rei auctor fuisse dicitur Dionysius vrbis Romæ episcopus, vt ex ipsius epistola ad Seuerinum episcopum Cordubensem scripta colligitur, quæ integra apud Gratianum non extat, can. 13. quæst. 1. De ecclesiis, inquit, parochianis, vnde apostolicam fidem consulere voluisti, qualiter sint custodiendæ per Cordubensem prouinciam, ac diuidendæ sacerdotibus, nihil tuæ charitati melius nobis videtur intimare, quàm vt sequaris, quod nos in Rom. Ecclesiæ nuper egisse cognoscitur. Ecclesias verò singulas singulis presbyteris, dedimus parochias, & cœmeteria eis diuisim. Sed vnicuique ius proprium habere statuimus, ita videlicet vt nullus alienus, parochiæ terminos, aut ius inuadat: sed vnusquisque suis terminis sit contentus, & taliter Ecclesiam & plebem sibi commissam custodiat, vt ante tribunal æterni iudicis ex omnibus sibi commissis rationem reddat, & non iudicium, sed gloriam pro suis actibus accipiat. Hanc quoque normam, charissime, te & omnes episcopos sequi conuenit, & quod tibi scribitur, omnibus quibuscunque poteritis, notum facias, vt non speciale, sed generalis fiat ista præceptio. Anacletum autem idem decreuisse apud Gratianum legimus, quod Dionysius Romæ factum fuisse refert. Presbyteri, inquit, per castella & modicas ciuitates atque villas debent ab episcopis ordinari & poni: singuli tamen per singulos titulos suos, &c. can. episcopi. 80. distinct. Historiographi, vt Platyna, diuisionem quandam titulorum & diœcesium in vrbe, Euaristo atque Marcello ascribunt. Sed cuius inuentum hoc fuerit, non multum arbitror ad rem pertinere. Parœcias autẽ appellarunt veteres fana illa & Ecclesias, quæ singulis assignãtur presbyteris in cuiusq; episcopi diœcesi. Sed paulatim corrupto vocabulo, parochiæ appellari cœperunt, titul. de paroch. Quanquam pro tota illa diœcesi ipsius episcopi, quæ in varias regiones distributa est, frequenter hoc verbum accipitur, vt postea dicemus. lib. 2. cap. 7. Sciendum est præterea post hanc Ecclesiarum partitionem & distributionem Episcopi in magna illa diœcesi sua & presbyterorum in suis Ecclesijs parem non fuisse potestatem atque auctoritatem: cùm ordinatio presbyterorum, cæterorúmque ministrorum Ecclesiæ, basilicarum consecratio, & quędam alia episcopo tantum permissa sint, non etiam presbyteris inferioribus. can. perlectis. 25. distinct.

De varijs presbyterorum generibus.

Cap. VIII.

PResbyteri, quos episcopo subesse diximus: non omnes eiusdem gradus, dignitatis atque auctoritatis sunt. Nam archipresbyteri inter eos reperiuntur: sicut & inter episcopos archiepiscopi. Grat. in dec. 60. distin. c. 1. de ætat. & qualit. Sunt autẽ archipresbyterorum duo genera, quorum vrbani quidam dicuntur, alij

vicani.

vicani. Vrbani dicuntur, qui in vrbe & in maiore Ecclesia officio suo funguntur. Cum enim episcopus propter absentiam forte vel occupationes suas, non possit omnia episcopi munia vel solus, vel vnà cum presbyteris obire, sed curas suas cum eis partiri necesse habeat: vtilius visum est ex presbyteris vnum cæteris præponere, qui ea quæ ad presbyterorum officium pertineant, partim ipse exequatur, partim aliis facienda præscribat: quam omnibus simul presbyteris id committere, ne contentio aliqua inter ipsos ex communione administrationis oriretur. c. officium. de offic. archipresbyt. d. c. perlectis. 25. dist. Itaque archipresbyter vrbanus eam potestatem habet in maiore Ecclesia, quam quiuis presbyter in parœcia sibi assignata habere dicitur. Sed & cæteris quoque eiusdem Ecclesiæ presbyteris, qui cardinales, id est primarij & præcipui dicuntur, ad differentiam eorum, qui in inferioribus Ecclesiæ sunt constituti, haud dubiè præest. c. 2. de offi. archipresbyt. Archipresbyteri vicani nullam in vrbe potestatem, nullum ministerium habent, sed in maioribus celebrioribúsque pagis constituuntur. Ac singulis præter Ecclesiæ propriæ curationem, certarum Ecclesiarum, certorúmque presbyterorum, qui videlicet per minores titulos habitant, inspectio, obseruatióque committitur. ca. vlt. de offi. archipresby. Hactenus de presbyteris episcopo inferioribus. Nunc de episcopis est videndum, quorum varij quoque gradus reperiuntur.

De episcopis, qui gradus sint episcoporum, & quæ potestas olim fuerit eorum, qui chorepiscopi dicebantur.

CAP. IX.

EPiscoporum varij sunt gradus. Quidam enim præsunt vni alicui ciuitati, & vicis, qui illi ciuitati subsunt. Et hi simpliciter episcopi appellantur. Alij non tantum ciuitati, sed etiam prouinciæ, quæ multas ciuitates complectitur, præsident, & dicuntur archiepiscopis superiores sint. Metropolitani autem ideo vocantur, quia in metropoli aliqua, id est, matrice ciuitate iam olim constituti sunt. Alij non vni prouinciæ, sed moltis præfecti sunt: & in omnes non solum episcopos, sed etiam archiepiscopos potestatem habēt. Ideóque primates seu patriarchæ dicti sunt. c. cleros. 21. dist. cap. vrbes. 80. dist. cap. prouinciæ. 99. distinct. Hi sunt numero quatuor (præter Romanum Episcopum, qui vertex omnium, & princeps esse dicitur, de quo mox videbimus) Constantinopolitanus, Alexandrinus, Antiochenus, Hierosolymitanus. cap. antiqua. de priui. ca. sacrosanctæ, cap. Constantinop. ca. renouantes. ca. diffinimus. 22. distinct. Quibus & alij quidam veluti minorum gentium patriarchæ adiecti sunt, Aquileiensis, Cantuariensis, Bituricensis & Gadensis. Ideo autem instituta est potissimum hæc hierarchia, vt augustæ illius ac diuinæ ciuitatis, quam nos Ecclesiam vocamus, vnitas ac tranquillitas melius conseruetur. Nam Ecclesia vna est, inquit Cyprianus, quæ in multitudinem latius incremento fœcunditatis extenditur. Quomodo solis multi radij, sed lumen vnum, & rami arboris multi, sed robur vnum tenaci radice fundatum. cap. loquitur. 24. quæst. 1. Deinde huius ordinis hierarchici ingens in eo conspicitur vtilitas, quod sicut episcopus conuocat presbyteros suæ ciuitatis & vicorum ciuitati subiectorum, vt eorum consilio res ecclesiasticas administret, & controuersias dirimat: sic archiepiscopus, aut patriarcha suæ prouinciæ aut nationis antistites cogit & congregat, quo grauiora negotia in ampliori maiorique conuentu tractari ac definiri possint, & quę perperam ac iniuste decreta, vel iudicata sunt, ad maius iudicium gradatim referantur. 6. quæst. 3. & 4. Nam huius rei gratia synodi tam ciuitatum, quàm prouinciarum, etque nationum singulis annis indici solebāt. 18. distin. ca. sicut olim. de accusatio. Quod & constitutione quadam præcipit Iustinianus No. de sanct. episc. Illud prætermittendum non est, antiquitus cum episcopi otio, vt verisimile est, suo consulere vellent, vicarios quosdam episcopos ordinare solitos fuisse, qui vulgo chorepiscopi dicebantur, auctore Damaso in verbosa quadam epistola, quasi χωρικοὶ, id est, rustici episcopi: quia non in ciuitate, sed per vicos & pagos munus episcopi quadantenus gerebant. Nam lectores, exorcistas, cæterósque inferioris ordinis clericos ordinare ipsis licebat, quamuis presbyteros, aut diaconos ordinare non posseot. conc. Ancyr. cap. 13. conc. Neocæs. cap. 13. conc. Antioch. cap. 8. & to. ca. eccles. 68. dist. Verum hoc prætextu, quod episcopalem honorem sibi insolenter arrogarent tandem, & nec vlla satis bona ratio eorum institutionis appareret, id munus omnino sublatum atque antiquatum est, ca. quamuis. ca. chorepiscopi. 68. distin. & facile mihi persuadeo, archipresbyteros, de quibus ante locuti sumus, in eorum locum successisse, quibus neque episcopi nomen attributum est, neque aliud quicquam eorum, quæ episcoporum propria sunt: ne fortasse ipsis audaciæ atque insolentiæ illius, propter quam deiecti fuerant minuti isti episcopi, occasio præberetur.

De episcopo Romano, ac de eius amplitudine, & auctoritate, tum de nominibus varijs, quibus appellari solet.

CAP. X.

EPiscopus Romanæ vrbis, quin primus patriarcharum olim habitus sit, dubium non est. Id enim variis conciliis & principum sanctionibus est constitutum. Nou. Iustin. 131. Vt de in historia ecclesiastica non semel legimus ius conuocandi vniuersalia concilij ad ipsum pertinere. Quam potestatem a Christo competere nemo [illegible] fessorum [illegible] tore de his rebus [illegible] causa hominum consensu institutum [illegible] scilicet, ne theologi nostri temporis [illegible] mecum contendant, aut me ex [illegible] vocent, quod [illegible] igitur [illegible] quæ caput imperij erat, [illegible] in ea sede [illegible] tioni, vt vulgo receptum est, [illegible] ribus, primam præcipuámque sedem [illegible] Ecclesia Romana fuisse. Quo honore atque dignitate initio moderate admodum vsi sunt, adeo, vt cæteros episcopos fratrum, collegarúmque loco semper habuerint, nec imperium exercere in eos regum ac principum more vndani in animum induxeriot. Id quod ex epistolis Hieronymi ad Nepotianum & Euagrium facile perspici potest. Nam & concilio Carthaginensi 3. cap. 26. vetitum fuerat, ne quis princeps sacerdotum, aut summus sacerdos: sed tantum primæ sedis episcopus appellaretur. cap. primæ sedis. 99. distinct. Itaque quod de summo Romanæ vrbis pontificatu legitur in Nouel. Iustiniani, qua de præscriptione centum annorum loquitur, quibusdam valde suspectum est, nec in Græco Iustiniani codice τῆς ῥώμης reperitur constitutio. Hinc Gregorius pontifex Roma. Ioanni episcopo Constantinopolitanæ vrbis, quæ nouatunc Roma propter translationem imperij dicebatur, vehementer obstitit, cum Imperatoris Mauritij auctoritate fretus episcopum se vniuersalem Ecclesiæ esse contenderet, & extat eiusdem Gregorij in Gratiani collectaneis epistola ad Eulogium

patriarcham Alexandrinum scripta, quia episcopi vniuersalis titulum quasi superbam insolentémque appellationem respuit. can. ecce. 99. distinct. Verumnon ita multo pòst Bonifacius tertius magna contentione à Phoca imperatore obtinuit, vt episcopus œcumenicus & vniuersalis fieret: eámque auctoritatem cæteri eius successores non solum mordicus retinuerunt, sed mirabiliter auxerunt etiam, præsertim à Pipini & Caroli Magni Franciæ regum temporibus, qui studio incredibili Ecclesiam Romanam sunt prosecuti, adeo vt regum excedat fastigium pontificatus, & magnitudine [illegible]. Admirati sunt veteres sacerdotem Commanorum in Ponto, cui vt à Strabone literis proditum est, regum Ponticorum tempore maximus secundum regem honos habebatur, & regium diadema gestare licebat. Commana etiam imperio eius suberat, cum sacris seruis, qui hieroduli dicebantur, non pauciores sex millibus, in quos omnem potestatem habebat, dempta solum vendendi facultate. Nec eo inferior perhibetur Commanorum sacerdos in Cappadocia, de quo multa idem auctor scribit. Fuerunt & alij, quorum splendor & magnitudo multum celebratur. Verum ea est pontificis Romani amplitudo & maiestas, vt omnes, quotquot vsquam fuerunt pontifices ac sacerdotes, longo post se interuallo reliquerit, & hæc, vt ita dixerim, monarchia magno consensu Christianorum ideo recepta est, opinor, quia tot tantáque inter episcopos erant dissidia tam discrepantes sententiæ & voluntates, vt in illa iam propemodum ferrea ætate nullum aliud præsentius remedium ad conseruandam Ecclesiæ vnitatem superesse videretur. Scitum etenim est illud Homeri: Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη, εἷς κοίρανος ἔστω, Εἷς βασιλεύς. Quid quod naturales dicuntur esse conuersiones Rerum publ. vt mirum non sit Aristocratiam aliquando in Monarchiam commutari, & rursus Monarchiam in aliud gubernandi genus, cum vel hæc in tyrannidem, vel illa in Oligarchiam degeneret. Etenim Hierarchia hæc de qua loquimur Ecclesiastica [illegible], vt non abs re quis ciuili cuipiam gubernationi eam comparauerit; tametsi longe dignior augustiórque habeatur. Nec sanè me fugit quid Christus ipse de muneris ecclesiastici, & principatus atque imperij discrimine Apostolos suos docuerit, quódque Petrus ea de re scripserit in graui illa epistola, qua episcopi officium ab eo describitur. Sed hæc theologis libenter disputanda relinquimus. Quæsitum est à plerisque, cur Episcopus Rom. Ecclesiæ Papa appelletur, quasi hoc vocabulum cæteris episcopis commune non sit. Verum illi magnopere falluntur, cum ex antiquis scriptoribus constet omnes episcopos ac presbyteros, qui sanctitate vitæ & doctrina commendarentur, honoris causa sic nuncupari olim consueuisse, not. in cap. si Papa. 40. distin. pauca ex infinitis exempla hic proferam. Hieronymus in epistolis, Augustinum episcopum Hipponensem subinde Papam vocat. Apud eúdem Athanasius, Epiphanius, Euagrius, Alypius, Chromatius, Theophilus Papæ dicũtur. Martinus Episcopus Braccarẽsis passim apud Gratianum, Papa vocatur, & sæpe concilium Martini Papæ commemoratur ab eodem c. episcopo. 8. quæst. 1. cum simil. Sic enim ferè librum vocant, quem is ex variis Græcorum synodis excerpsit atq; collegit. Cyprianus quoque Papa crebro appellatur in iure pontificio. ca. absit. 50. dist. c. omnis. de consec. dist. 1. ca. 1. de consecr. dist. 2. Nam πάππας Græcum nomen à veteribus vsurpatum patrem significat, vel Suida auctore. Hinc Arrianus in Bithyniacis scribit, Iouem à Bithynis πάππαν appellari solitum fuisse. Sed vulgo receptum est, vt vni Romano pontifici hoc vocabulum attribuatur. Illud quoque proprium esse Romani pontificis nonnulli tradunt, vt seruus seruorum Dei nuncupetur. not. in procem. Decret. Quò pertinent vulgares nec omnino insulsi versus, quos Decretorum Gratiani interpres refert, gl. in cap. quoties 1. q. 7.

Roma tibi quondam suberant domini dominorum.:
Seruorum serui nunc tibi sunt domini.

Verùm hæc vt otiosa omnino, aut certe non admodum vsui futura iam omittimus.

De conuentibus ecclesiasticis, quas Synodos vocant.

Cap. XI.

DE Synodis iam aliquid attigimus superiori capite: sed ea res pleniorem discussionem requirit. Sunt autem Synodorum tria genera: Vnum est earum, quæ à cuiusque ciuitatis episcopo celebrantur. Nam episcopus sacerdotes ac presbyteros parœciæ suæ quotannis conuocare solet. cap. annis. 18. distinct. cap. sicut olim. de accu. Sed quoties, aut quo tempore anni iure pontificio non satis expressum est. Itaque hic spectanda erit consuetudo. Nicensis enim concilij canon quo certum tempus definitum est, de prouincialibus conciliis loquitur, de quibus mox dicturi sumus. cap. habeatur. 18. distinct. Quod à plerisque animaduersum non est. glos. prag. Ac tametsi solenne ordinariúmque sit, sacerdotes qui Ecclesias regunt ad Synodum conuocare, non etiam cæteros clericos & archimandritas seu monasteriorum præsules: tamen si iusta aliqua causa episcopum moueat, his etiam mandare potest, vt ad Synodum accedant. cap. quod super his. de maior. & obed. ca. episco. ca. vltim. 18. distinct. ca. vltim. 28. quæst. 2. not. in cap. dilectis. de offic. ord. ca. ex ore. de priuileg. De sodalibus mendicantibus aliquando dubitatum fuit. Verùm Gregorius pontifex constituit eos ab episcopis cogendos non esse, vt solennibus Synodis adsint. cap. nimis. de exces. prælat. Illud, animaduersione dignum est, eos qui ad Synodum ire non compelluntur, canonibus in Synodo editis obtemperare nihilominus debere. Olim hi conuentus indicebantur, vt episcopus simul cum presbyteris de disciplina cleri, de causis ecclesiasticis, de doctrina diuina deliberaret. Nihil enim quod paulo grauius esset, episcopi absque eo cœtu ac veluti senatu quodam facile decernebant. 15. quæst. 7. in decret. Sed huius honestissimi instituti vix vmbram hodie retinemus. Synodus prouincialis est conuentus episcoporum cuiusque prouinciæ, qui à Metropolitano aut patriarcha conuocatur, cap. regula. 3. distinct. & tota 18. distinct. Addit Gratianus auctoritate etiam Romani pontificis præsente ipsius legato concilia prouincialia celebrari. dict. cap. regula. Quamuis autem hic conuentus præcipuè episcoporum sit: tamen ab Innocentio tertio constitutum est, collegia ecclesiastica, quæ vulgo Capitula vocamus, etiam conuocari debere. cap. vltim. de his quæ fiunt à præl. Quod tamen plerisque iuris pontificij doctoribus parum probatur, not. in cap. graue. de præ. Archimandritas inuitos adesse non cogi, vulgo receptum est, quod singuli episcopi postea ipsis exponant, quæ in concilio gesta, constitutáque sunt. cap. decernimus. 18. distinct. Sed verius est, non hos tantum, sed hos interdum etiam laicos homines adesse debere: quod vel eorum intersit fortassis, vel necessarium sit eorum consilium, not. in d. ca. graue. cap. ad sedem. 35. quæst. 5. Nec aliter hoc definiri posse videtur, cum ex varietate causarum pendeat. Et animaduertendum est huiusmodi synodos secundum veteres canones bis in anno aut saltem semel celebrari. cap. habeatur. & sequen. ca. quoniam. 18. distinct. Ac in eo conuentu tractantur & iudicantur causæ ecclesiasticæ, totiúsque cleri mores reformantur, & corriguntur, vt scribit Iustinianus, Nouel.

Nouel. 123.de sanct. episcop. & Synodus Antiochena constituit. cap. propter. 18.distinct. Cuius rei gratia testes, qui dicuntur Synodales, constitui moris est, sicut & in cuiusque episcopi Synodo.c.episcopus in synodo. 35. qu. 6.cap. præterea.de testiu.cog. Nam si quid grauius occurrat in conuentu episcopi, & presbyterorum quod maioris & amplioris conuentus iudicium postulet, aut si quis ab eo iniuria se affectum conqueratur, ad concilium prouinciale id deferendum est.c.si quis à proprio. 21. quæst.5. Illud quæsitum est, an episcopus in eo conuentu deponi, ac de gradu suo deijci possit. Et certum est priscis temporibus id vsitatum fuisse concilio Antiocheno.ca.12.c.si quis à proprio.21.qu.5. Sed pontificijs quibusdam decretis talis cõdemnatio prohibita est, inconsulto Romano pontifice. ca.accusatus. & seq. 3. quæst.6.not.in c.ea tuæ.de cler.non resid. Sed & Gratianus ait huiusmodi concilia ad corrigendum non etiam ad constituendum, vel diffiniendum efficacia esse.18.distin.in prin. Verum hanc Gratiani sententiam improbant multi existimantes Synodum prouincialem canones constituere posse, qui intra prouinciæ fines vim habeant. gloss. ibidem. Cuius rei pleraque exempla ex veterum monumentis proferre licet. Sane in iudicandis causis ecclesiasticis antiquitus multum Romanæ sedi tributum est, adeo vt plerunque eius sedis arbitrio iudicia episcoporum atque adeo conciliorum prouincialium vel infirmarentur, vel rata manerent. Quod vel ex canonibus Sardicensis concilij perspici potest.cap.si quis episcopus.2.quæst. Ac si tametsi magna sæpe fuerit hac de re contentio, & canonibus concilij Mileuitani ab episcopis Africanis prohibitæ fuerint huiusmodi prouocationes, c.placuit.2.quæst.6. quas etiam magnopere detestatur Bernardus lib. 3. de consi. Romani pontifices ad extremum obtinuerunt, vt eorum iudicio cæteri omnes episcopi subessent, vtque ipsi nullius censuræ essent obnoxij.cap.cuncta per mundum.9.quæst.3.c.nemini.7 quæst.4. Quod ad causas tamen attinet, in quibus ad Romanam sedem hodie interponitur appellatio, decreta Basiliensis concilij in Gallia fere obseruantur, nec discutitur aut iudicatur Romæ negotium, sed in qua diœcesi lis cœpta est, in ea iudices dantur.ti.de causis.in prag.& in concor. Superest, vt de synodo vniuersali & œcumenica aliquid dicamus. Ac in primis quæritur, qui interesse huic synodo debeant: quod Panorm. fatetur nullo iure expressum esse in cap.graue. de præb. Et sana magna rationum decretorúmque pontificiorum varietas hic reperitur. De episcopis orbis Christiani minus dubitatur, & extat in decretalibus formula & conceptio iurisiurandi, qua obstringuntur omnes episcopi, vt ad Synodum veniant.cap.ego.de iureiuran. De monasteriorum antistitibus, presbyteris, & quibusdã alijs clericis aliquot exempla leguntur in iure Pontificio, c. in nomine Domini.23.distin.c.Adrianus.63.dist. Reges præterea ac Imperatores non adfuisse tantum Synodo, sed & præfuisse legimus.c.futuram.12.quæst.1.c. nos. ad finem.96.distinct.c.si quis ingenuus 29 quęst.2.c.Adrianus.2.63.dist. Sed & alios quoque laicos homines interdum concilio adhibitos fuisse constat.ca. ad sedem.35. qu.5. Verum illud, scrupulum plerisque inijcit, quod immensa illa quorumlibet clericorum turba non videtur absque magno incommodo, & confusione ad hunc conuentum admitti posse. Deinde alienum videtur ab ecclesiastica disciplina, vt laici de ecclesiasticis negotiis iudicium faciant.cap. bene quidem. 96. dist. cap.non placuit.16.quæst.7. Confusio autem vitari potest, si ex singulis prouincijs moderatus aliquis numerus eruditiorum ac probatiorum eligatur, & ad Synodum mittatur. Nam & alioqui pastoribus destitutæ manerent Ecclesiæ. De laicis verò nihil aliud respondendum nunc occurrit, quàm quod Nicolaus Pont. scribit ad Micha. Imperatorem.96.distin. Vbinam legistis, inquit, Imperatores antecessores vestros Synodalibus conuentibus interfuisse, nisi forte in quibusdam, vbi de fide tractatum est, quæ vniuersalis est, quæ omnium communis, quæ non solum ad clericos, verum etiam ad laicos, & omnes omnino pertinet Christianos? Quamuis enim iudicia ecclesiastica soli exerceant sacerdotes & clerici. d. cap.bene qui. tamen vbi de eo negotio agitur quod ad Ecclesiam vniuersalem pertinet, quæ non solum ex clericis, sed etiam ex laicis constat.cap.Ecclesia.de consec. distin.3 æquum non est laicos ab huiusmodi deliberationibus summoueri, sed communi potius decreto omnis diffiniri, quod & ab ipsis Christi Apostolis obseruatum fuisse satis Lucæ testatur historia, Acto. 15. Atque ita celeberrimi iuris pontificij doctores senserunt glo. cap. Adrianus.1.63. dist.glo.cap.vltim.de his quæ fiunt à præl. [illegible] Panormitanus in libro quæstionum, laicis deliberationem & consilium permittens, iudicium ac definiendi facultatem adimat. Nolim tamen in hunc conuentum quoslibet laicos passim recipi, sed cum regibus & principibus eos qui in quaque prouincia insignis alicuius doctrinæ, & sanctitatis nomine celebrantur. d. cap. ad sedem. Idque si vnquam alias, maximè hoc sæculo necessarium est, quo episcopatus & sacerdotia indoctissimis hominibus & à religione alienis deferri solent. Priscis temporibus instar ac prodigio simile habebatur, aliquem Ecclesiæ præfici, qui diuinarum literarum doctor non esset, nec ideo laicorum contemnebant iudicium. Cum igitur hodie episcopi nostri paucis exceptis, sacrarum literarum scientia cæteris ex populo longe inferiores sint, quonam ore soli de rebus diuinis [illegible]?

De Diaconis, Hypodiaconis, & alijs inferioris ordinis & gradus clericis.

Cap. XII.

Hucusque de ijs Ecclesiarum administratoribus tractauimus, qui ministri doctrinæ diuinæ dicuntur: iam de cæteris est videndum, id est, Diaconis, Hypodiaconis, &c. Dicuntur autem Diaconi verbo Græco episcoporum ministri, nec episcoporum modo, sed etiam presbyterorum, vt concilio Carthaginensi quarto.cap.37. Diaconi.93.dist.sancitum est. Et quamuis Diaconi seu ministri vocabulum episcopis quoque ac presbyteris conueniat, magis quàm principis aut domini, atque ita olim vsurpatum sit, tamen ijs de quib. loquimur, propriè id tributum est, vt facilior esset eorum à cæteris distinctio. Appellantur & Leuitæ aliquando, propter similitudinem ministerij: lege siquidem Mosaica instituti sunt Leuitæ, vt Aaroni sacerdoti inseruirent, ac ministrarent. 21. distinct. cap. 1. Quamobrem in cœtu sacerdotum, aut coram sacerdote aliquo Diaconis sedere vetitum est.cap.peruenit.cap.non oportet.93. distin. Institutio autem eorum orta est ab Apostolis, quamuis presbyteri seu episcopi à Christo ipso instituti sint, vt ait Cyprianus cap. dominus.93. distinct. Cùm enim Apostoli in diuina doctrina occupati ministrare non possent mensis, quæ pauperibus tum parari solebant, septem Diaconos, siue ministros eius operis gratia constituerunt. Act.6.ca. Eorum igitur officium olim in cura pauperum præcipue, & rerum earum quæ Ecclesiæ offerebantur, pauperum clericorúmque alendorum gratia versabatur. ca.præcipimus.12.q.1.ca.in sanctis.92. distin. Hinc fit vt hodie in Ecclesia oblationes ad altare factas recipiant, cum hypodiaconis suis.cap. cleros. 21. distin. cap.per-

lectis. 25. distin. Proinde quidam iuris pontificij consultus non leuis apud nostrates authoritatis, Diaconus, inquit, hospitalitatis nomen est, presbyter ætatis. gloss prag. tit. de æta. & qualit. card. verb. cardinales. Sed postea id munus auctum est, vt Clementis & Euaristi rescripta indicant. Ait enim Clemens, Diaconi Ecclesiæ sint tanquam oculi episcopi oberrantes, & circumlustrantes cum verecundia actus totius Ecclesiæ, perscrutantes diligentius si quem videant vicinum fieri præcipitio, & proximum esse peccato, vt referat hoc ad episcopum, & ita episcopo suggerere, quæ ad cultum Ecclesiæ & disciplinam eius pertinent, diaconis cura sit. cap. diaconi. 93. dist. Et Euaristus, Diaconi, inquit, qui quasi oculi videntur esse episcopi, in vnaquaque ciuitate septem debent esse, qui custodiant episcopum prædicantem, ne ipse episcopus ab insidiatoribus quoquo modo infestetur, aut lædatur à suis, aut verba diuina detrahendo, aut insidiando polluantur, vel despiciantur, sed veritas spirituali redoleat feruore, & pax prædicata labiis cum voluntate animi concordet. ca. diaconi. 2. 93. distinct. Hieronymus quoque ad Rusticū de Diaconis ita loquitur, vt magnum fuisse eorum munus in Ecclesia facile appareat. Diaconi, inquit, sunt, quos in Apocalypsi legimus, septem angeli Ecclesiarum, hi sunt septem candelabra aurea: hi sunt voces tonitruorum virtutum operatione præclari, humilitate prædit, quieti, humiles, euangelizantes pacem, annuntiantes bona, dissensiones & rixas, & scandala resecantes: docentes, soli Deo colloquentes in templo, nihil penitus de mundo cogitantes: dicentes patri & matri, Non noui vos: & filios suos non agnoscentes. Sine his sacerdos nomen non habet, ortum non habet, officium non habet. Hic minister Dei dicitur: quia scriptum est: Maior est qui ministrat, quā cui ministratur, & sicut est in sacerdote ministratio, ita in ministro sacramenti dispensatio. Sacerdotibus etiam propter præsumptionem non licet de mensa domini calicem tollere, nisi eis traditus fuerit à diaconis: ita enim dominus noster omnipotens vniuersa disposuit, vt qui maiorem se esse crediderit, minor esset, & qui minor videretur, maior existeret. Deniq; quàm hoc verum sit, ipse perpende. Leuitæ componunt mēsam domini: Leuitæ sacerdotibus cum sacramenta benedicunt, assistunt: Leuitæ ante sacerdotes erant: vt si distinctio locorum creditur in mundo, etiam in altari Dei videant sibi Episcopi qui superbi sunt, diaconos anteponi: si humilitatem diligunt, & diaconi maiores se esse in eo quod sunt humiles, recognoscant: tunc demum vt aures habeamus ad Deum, diaconus acclamat, ipse prædicat, ipse hortatur, ipse etiam commouet astantibus sacerdotibus, ne leuiter hanc vocem qua loquitur hæc, & pacem annuntiat, audiant, aut negligenter aspiciant. Sufficit huic ordini, tantum fuisse per Deum concessum, vt nō solus sacerdos in templo Dei solum agere & implere videatur. cap. diaconi. 5. 93. dist. Ex quibus locis planum, vt arbitror, factum est, tum doctrinam diuinam & sacrorum procurationem, tum disciplinam ecclesiasticam ad diaconorum munus & functionem aliquatenus pertinere, quamuis nō solum episcopis, sed etiam presbyteris inferiores sint. Extiterunt sane nonnulli quondam adeo vecordes, vt eos presbyteris anteponendos, nedum exæquandos esse contenderent, aduersus quos acriter inuehuntur Hieronymus, in Epist. ad Euag. cap legimus. 83. dist. & Augustinus, in quæstio. vet. & noui testa. 9. 101. Et hanc scribit Hieronymus causam fuisse tantæ insolentiæ & supercilij, quia diaconos paucitas honorabiles, presbyteros turba contemptibiles faciebat. De Diaconis Romanæ Ecclesiæ Cardinalibus vulgo appellatis, qui moribus nostris episcopos omnes non modo presbyteros antecedunt, paulo post disseremus. Hypodiaconi longo post Diaconos tempore instituti sunt, quod diaconi omnia quæcunque ad ministerium suum pertinent, obire & exequi præ multitudine negotiorum non possent, nondum videlicet institutis ordinibus, qui inferiores dicuntur. Subest ergo Hypodiaconus diacono, vt presbytero diaconus, iuxta vetus prouerbium, δοῦλος πρὸ δούλου, διάκονος πρὸ διακόνου idque vox ipsa satis indicat. c. cleros. 21. dist. Archidiaconi ex corpore diaconorum creari primum soliti sunt eadem ratione qua & Archipresbyteri ex presbyterorum ordine, de quibus supra locuti sumus. d. c. legimus. nempe vt quæ ad diaconorum officium spectant, tam ipsi exequerentur, quàm à diaconis exequenda perficiendáque curarent ac iuberent. cap. perlectis. 25. distin. cap. volumus. 89. dist. & 94. dist. cap. si quis c. vlt. Horúmq; institutionem nouam non esse ex eo constat, quod Hieronymus eorum meminerit ad Nepo. & veterum alij plerique. histo. trip. lib. 5. cap. 48. Theo. lib. 2. cap. 14. Tradunt & historicorum nonnulli Laurentium martyrem sub Sixto Pont. Romano hoc munere functum, & pecuniæ ecclesiasticæ custodiam habuisse. Porro huic diaconorum cœtui, qui sub episcopo oblationum omnium obuentionúmque ecclesiasticarum curam habebant, cum valde excreuissent ecclesiasticæ possessiones ac reditus, adiuncti sunt œconomi, vel potius in œconomos hoc onus reiectum est. cap. quoniam. ca. in noua. 16. qu. 7. vt liberius possent diaconi presbyteris sacramenta dispensantibus in Ecclesia assistere & ministrare: & ne prædiorum possessionúmque procuratio variæque lites, quæ earum rerum nomine moueri solent, à sacro spiritalique munere eos auocarent. cōcil. Chalced. ca. 26. & Hispal. 2. c. 9. Horum crebra mentio est in constitutionibus Iustiniani. Tametsi autem presbyterorum gradus quàm diaconorū longe sublimior nunquam non habitus sit, & contradicentium ambitiosa temeritas grauissimorum virorum auctoritate repressa semper ac damnata: illud tamen obtineri ad extremum non potuit, vt archidiaconi in presbyteros, atque adeo in archipresbyteros ipsos potestatem non haberent. Idq; excusatur hoc prætextu, quod Archidiaconi non modo inspectionem & obseruationem, vt olim, sed coercitionem etiam iurisdictionémque habeant, & veluti quodam magistratu fungantur. cap. 1. de offic. archid. can perlectis. 25. distin. Maximæ autē dignationis hoc munus fuisse superioribus sæculis in Gallia, vel illud argumento est, quod nostrorum annalium scriptores memoriç prodiderint, Ludouici Crassi Francorum regis filium in Ecclesia Parisiensi hoc munere functum fuisse. Quanquam id alia etiam ratione factum dici fortasse potest.

De Cardinalibus Romanæ Ecclesiæ, cur ita vocentur & vnde ortum habuerint.

CAP. XIII.

ORdo postulare videbatur, vt post Pontificem Romanum, de amplissimo purpuratorum collegio, qui Cardinalium nomine censentur, dissereremus: sed quia inter eos episcopi quidam sunt, alij presbyteri, alij diaconi, melius esse duximus & ad docendum accommodatius, de diaconis aliquid prius attingere. Et videntur Cardinales appellati quasi præcipui atque primarij, cæterisque episcopis, presbyteris, & diaconis digniores ac præstantiores, non aliter ac magistri quidam militum dicuntur Cardinales in vetere indice ciuilium, militariúmque officiorum, qui absque vllius auctoris nomine editus est. Nam episcopo Romano ad tantæ maiestatis fastigium euecto, par erat non solum episcopos vrbi vicinos, à quibus consecrabatur, sed presbyteros & diaconos quoque eiusdem vrbis simul

cum

cum capite suo paulatim crescere, cum præsertim bonorum consilio vt quiuis episcopus siue archiepiscopus in Ecclesia regenda ab initio vteretur, vt ex iam dictis perspicuum est. Non enim videntur presbyteri vrbis Romæ aut diaconi multo maioris olim dignationis, quàm aliarum ecclesiarum fuisse. Idque Hieronymus Ecclesiæ Romanæ presbyter & ipse crebro affirmat. Cuius temporibus Cardinalis appellationem in vsu nondum fuisse verisimile est, cum nusquam ea vox in scriptis eius reperiatur. Deducitur autem à cardine nisi fallor, quo sustinentur & voluuntur ostia siue ianuæ. Eorum siquidem consilio, nutu & autoritate totus orbis Christianus moueri, volui, sustentarique creditur. Inde apud Latinos authores hæ loquendi formulæ manarunt, in eo rei cardo vertitur, id est, ex eo tota res pendet: &, Cardinem causæ in aliquo ponere, id est, summam litis constituere. Quintil. Hic causę cardinem ponit, in quo si victus fuerit etiam in sequentibus ruit. Quamuis igitur vsitatum non fuerit apud veteres Cardinalis vocabulum, tamen ratio probabilis ostensa est, quamobrem summa illa Ecclesiæ columina nunc ita appellentur. Sed omittendum non est aliquanto latius olim acceptum fuisse vocabulum ab ijs, qui illud fabrefecerunt atque vsurparunt. Nam Gregorius Magnus sæpenumero in epistolarum volumine de episcopis loquens sacerdotes cardinales eos appellat, quod presbyteris, vt suprà diximus, maiores & excellentiores sint. c. relatio. c. illud. 21. q. 1. c. pastoralis 7. q. 1. Et Leo. c. 2. de of. archipres. lib. 5. decret. presbyteros cardinales meo iudicio vocat, non quosuis presbyteros, sed qui in maiore Ecclesia, quam cathedralem dicimus, rem diuinam simul cum episcopo suo faciunt: Canonici hodie vulgo appellati. Mitto quod in quibusdam ciuitatibus, cuiusmodi Rauenna est & Compostella, etiamnum sacerdotes quidam præcipui hoc nomen retinent. Sed splendor amplitudóque Senatus illius Romani, qui ex cardinalibus constat, facit vt hodie in cæteris ecclesijs excepta Romana, ludibrijs obnoxia sit non minus quàm Iuetotij regis apud nos ista appellatio. glos. can. pudor. 32. quæst. 2. Hi enim à regio non longè absunt fastigio, eorúmque insigne est ruber pileus. Cuius vsum Innocentius IIII. ordinandi eius ordinis causa ipsis concessit. Ex his facilè est colligere quod interpres Dacret. quodam in loco scribit, Episcopi cuiusque ciuitatis maiorem quàm diaconi aut presbyteri Romanæ Ecclesiæ cardinalis dignitatem esse. Quod vel authoritate Augustini confirmatur in quadam ad Hieronymum Romanę Ecclesiæ presbyterum epistola. Quamquam, inquit, secundum vocabula quæ vsus obtinuit, episcopatus sit presbyterio maior: Augustinus tamen Hieronymo minor ait. c. quamquam 2. q. 7. vbi glo. Nec aliam esse causam presbyterorum aut diaconorum vrbis Romæ, quam cuiuscunque alterius ciuitatis demonstrat Hieron. in epistola ad Euag. c. legimus. 93. distinct. vbi gloss. Quod quidem sacrosanctæ potestatis eleuandæ gratia nunc à me dictum nolim quisquam existimet, sed vt fons & origo eiusdem magis innotescat. Verùm hæc inualuit consuetudo, quæ speciosis quibusdam rationibus vulgo defendi solet, vt tam presbyteri quam diaconi Romanæ Ecclesiæ cardinales longo interuallo omnes alios episcopos ac presbyteros antecedant. gloss. in prag. sanct. in verbo, legitimè. tit. de num. & qual. card. Ac tametsi ad dignitatem episcopalem promoueri eos quotidie videamus, certum tamen atque exploratum est, contra veteres canones & instituta maiorum id fieri, cùm assidui in Ecclesia parœciáque sibi commissa more aliorum cuiusque diœceseos presbyterorum, aut diaconorum esse debeant. c. 2. de cler. non resid. Itaque veniam eis & gratiam canonum impetrare necesse est.

Qui fuerint olim Ostiarij, Lectores, Exorcistæ, Acoluthi, & cæteri omnes qui clerici appellantur: vnde mos tondendi capitis ortus sit, atque item consuetudo canendi in sacris ædibus.

Cap. XIIII.

IN veteri Ecclesia non erat hæc munerum distinctio, quæ postea in vsum venit, vt alij Ostiarij dicerentur, alij Lectores, Exorcistæ, aut Acoluthi, sed Diaconorum Hypodiaconorúmque muneri coniuncta erant hæc omnia. c. 1. 21. dist. c. vlt. 60. dist. Huius rei locuples testis est Hieronymus, in 19. c. Esaiæ, qui ordines quinque ac veluti classes totius Ecclesiæ describens post episcopos, presbyteros & diaconos, nec ostiariorum, nec lectorum, aut acoluthorum mentionem vllam facit: sed fideles omnes in quarto ordine locat, & catechumenos in postremo. Verùm procedente tempore vnum idémque munus in plura dispertitum est, idque à Caio Pontifice Romano primum vt quidam scribunt: eiúsque partitionis faciendæ magna oblata est occasio. Nam vt seminarium quoddam esset eorum, qui episcopis, presbyteris & diaconis succederent, alebatur sumptu publico magnus iuuenum numerus Ecclesiæ ministerio consecratorum, qui in atrio non solum instituebantur in studio literarum, sed portio aliqua etiam munerum ecclesiasticorum ipsis committebatur. Eorum nempe quæ leuiora minorísque momenti essent, quæque antea à diaconis obiri solebant, vt his veluti rudimentis quibusdam ad maiora grauioráque obeunda præpararentur. Ac ne qua confusio perturbatióque eam functionem impediret, distincta sunt diuisáque inter ipsos officia, ita vt vnusquisque suo muneri bona fide incumbens, de alieno solicitus non esset. In qua distributione gradus quidam ideo constituti sunt, quod eorum munerum alia alijs digniora videbantur, nec poterat quisquam ad maius promoueri, qui in minore antea versatus non fuisset. Sed de his gradibus constituendis, ac discernendis, quia non conuenit inter iuris pontificij theologiæque doctores, & subdifficilis est explicatio propter varietatem locorum ac temporum, quæ authorum locis, qui de ea re scripserunt, nonnihil tenebrarum obduxit, sequar distinctionem, ordinémque traditum à Gelasio, Syluestróque pontificibus Romanis apud Gratianum, can. illud. 77. distinct. can. à subdiacono. 93. distinct. qui quatuor classes ponunt, ostiariorum, lectorum, exorcistarum, acoluthorum, nec dissimilis est enumeratio Leonis Pontificis, can. seriatim. 32. distinct. nisi quod ijs omnibus præponit clericos, sicut & synodus Carthagin. psaltas. can. psalmista. 23. distin. quasi psaltarum: & aut clericorum distinctus sit à cæteris ordo, ísque infimus omnium. Nam Isidori descriptiones non moror, in quibus mihi non videtur vsquequaque ordinis rationem habuisse. can. cleros. 25. distinct. can. perlectis. 25. distin. Primus igitur gradus, vt ab infimis incipiamus, eorum est, qui Græcè πυλωροὶ, Latinè ostiarij dicuntur, quibus aperiendi & claudendi templi cura mandatur, eósque repellendi & excludendi, quibus sacra communione interdictum est. d. can. perlectis. Hi numero centum fuerunt in Ecclesia Constantinopolitana, authore Iustiniano Nouel. 3. Secundus gradus est eorum, qui sacras scripturas ex suggesto in Ecclesia recitant, & hi ἀναγνῶσται, id est, lectores dicuntur. d. c. perlectis. Quo munere aliquando functum fuisse in Ecclesia Iulianum imperatorem testis est Theodoritus lib. 3. Author est etiam Socrates, in Alexandrina Ecclesia non solum fideles, sed etiam catechumenos huic ministerio adhiberi solitos fuisse. cùm in cæteris ecclesijs id minime obseruaretur. Tripar. lib. 9. cap. 38. Tertius

gradus est Exorcistarum, quorum officium erat catechumenis & energumenis, qui à cacodæmone vexabantur, manus imponere & solemnibus quibusdam interpretationibus, & obsecrationibus dæmones fugare. d. can. perlectis. Vlpianus noster exorcizare verbum impostorum esse scribit. l. 1. ff. de extraor. cognit. Nec mirum est ab Vlpiano Christianæ religionis hoste acerrimo impostores fuisse ministros Ecclesiæ appellatos, cùm & Christo ipsi idem aliquando obiectũ fuerit Matth. 27. Nam Vlpianus (vt obiter id referam quod de eo Lactantius scribit) rescripta principum cõtra Christianos lib. 5. de Offic. procon. collegit, vt doceret quibus pœnis affici oporteret eos qui se cultores Dei confiterentur. Horum exorcistarum non meminit Iustinianus in libro τῶν κληρικῶν, quod in Ecclesia Cõstantinopolitana, vt existimo, vsitatum non esset hoc ministerij genus, sed meminit Valentinianus l. presbyteros. Cod. de episc. & cler. Quartus gradus est eorum qui Acoluthi Græce dicebantur, id est, comites seu ministri, ideo fortassis quia episcopum comitabantur, quocunque proficisci vellet. Nam episcopus magno famulitio stipatus iam olim incedebat, vt author est Iustinianus, Nouell. 6. Et extat rescriptum cuiusdam Põtificis apud Gratianum, quo præcipitur episcopis vt comites semper aliquos secum ducant famæ suspicionísque vitandæ causa. can. iubemus. de consecr. distinctione prima. Vel ideo Acoluthi appellati sunt, quòd funus vnà cum canonicorum & asceteriarum cœtu comitarentur. Nam eos id munus obire solitos fuisse satis perspicuum est ex constitutione Iustiniani Nouell. 59. Sed nescio quomodo tandem factum est, vt hoc munus in luminariorum curam postea conuersum sit, & doctores nostri passim acoluthos ceroferarios interpretentur. dicto can. perlectis. An autem cantores propriam classem ordinémque distinctum à cæteris habuerint, necne, quæri solet, & hoc sensisse videtur Isidorus d. can. perlectis. cuius sententia auctoritate Iustiniani vtcunque iuuatur. Nouel. 3. Et fortasse aliquo tempore, & aliquibus in ecclesijs ita obseruatum est. Ego autem puto omnium ordinum ac præsertim inferiorum, de quibus ante diximus, commune fuisse psallendi officium. can. in sancta. 92. distinct. Mouet me quod Pontifices, quorum suprà meminimus, in ordinum catalogo hunc non recenseant. can. illud. 77. distinctione. can. à subdiacono. 93. distinctione. Ideo autem Leo Pontifex in primo ordine posuit clericos, eósque ostiarijs præposuit: & synodus Carthaginiensis psaltas, siue cantores: quandoquidem recens cooptatis in clerum non statim proprium concedebatur officium, quamuis permitteretur eis vnà cum cæteris in choro psallere, idque sine vlla episcopi ordinatione. dicto cap. psalmista. Verum quia nihil habebant, quod cæterorum commune non esset, quamuis & psaltæ, & clerici vere dicerentur, in certam classem eos non retulit Gelasius. Vtcunque se res habeat, certum est eos non minus inter clericos, quàm cæteros, de quibus suprà diximus, numerandos esse, cùm diuino cultui addicti mancipatíque sint. can. duo sunt. 12. quæstio. prima. Nam quamuis appellatione τῶν κλήρων in sacris libris fidelium grex contineatur, qui cuique episcopo siue presbytero fortè obtigit gubernandus, 1. Petri, cap. 5. tamen peculiariter his hoc nomen tribuitur consuetudine loquendi vulgo recepta, qui sacro ministerio Ecclesiæ dediti deuotíque sunt, ideo fortassis, quia olim sorte eligi solebant, vel quod eos Deus velut sorte quadam in suos elegisse videatur. can. duo sunt. 12. quæst. 1. Specialiter autem hoc nomine designari solent ij qui raso tonsóque capite in clerum recepti nullo adhuc proprio ministerio funguntur, nec aliud nomẽ proprium habent: vnde autem hic mos tondendi radendíque ortum habuerit, vix certo cognosci potest. Quidam exemplo Nazaræorum Mosaicæ legis inductum id putant, de quorum instituto mentio est in libr. Numerorum, c. 6. Nazaræi verò dicebantur, vt quidam eruditi interpretantur, qui vt liberius vacarent legi discendæ & expendendæ benignitati Dei, aliorum commercio se abdicabant ad tempus, & Domino se totos dedebant: Vel qui cum profusius vino, & reliquis corporis delicijs vsi fuissent, postea seueriori vitæ generi se mancipabant, vt corpus affligerent. Alij à sacerdotibus Ægyptijs id ortum asserunt, quorum meminit Herodotus in Euterpe. Alij verò hunc fuisse morem antiquum testantur, vt ij demum comam nutrirent, qui elegantiæ, ornatus & lauticiæ studiosiores essent. Ideóque vt clerici inanis cuiuscunque apparatus, & splendoris se contemptores profiterentur, statutum fuisse ne quis in clerum nisi vertice raso admitteretur. Augustinus de oper. monachorum, ad finem, & in libro retractatiũ. Et huic sententiæ maximè suffragatur, quod Æmilius & alij quidam non leues authores scribunt, olim in Longobardia capillum barbámque ponere, sanctioris cuiusdam deditionis argumentum fuisse. Æmil. in Carol. Magno. Nam & apud Francos, vt idem ait Æmil. in Clodo. & Clota. 2 promissa barba, intonsúsque capillus Regiæ nobilitatis insigne habebant. Adde quod apud Lacedæmonios quondam ingenui tantum comã alebant. Inde illud Aristophanis in Auibus, cuius meminerunt Parœmiographi, Δοῦλος ὢν κόμην ἔχεις. Seruus cùm sis, comam habes. Curiositatem verò & delicias veterum Romanorum in coma & capillis insectatur Seneca, lib. de breuit. vitæ. cap. 12. his verbis: Quid illos ociosos vocas, quibus apud tonsorem multæ horæ transmittuntur, dum decerpitur si quid proxima nocte succreuit, dum de singulis capillis in consilium itur, dum aut disiecta coma restituitur, aut deficiens hinc atque illinc in frontem compellitur? Quomodo irascuntur si tonsor paulo negligentior fuit, tanquam virum tonderet? Quomodo excandescunt, si quid ex iuba sua decisum est? si quid extra ordinem iacuit, nisi omnia sua in anulos suos reciderunt? Quis est istorum qui non malit rempub. suam turbari, quàm comam? qui non solicitior sit de capitis sui decore, quàm de salute? qui non comptior esse malit, quàm honestior? Hos tu ociosos vocas, inter pectinem speculúmque occupatos, &c. Ego in plerisque constitutionibus obseruaui tonsuram pœnæ genus, idque graue & ignominiosum fuisse, quarum nonnullæ quæ Principum Romanorum sunt, apud Harmenopolum extant, aliæ inter constitutiones Caroli Magni, & quorundam aliorum Franciæ regum referuntur; Tantus erat hominum eius temporis in Comam suam affectus. Sed & Paulus in epistola ad Corinthios indecorum ait viros comatos esse, idque naturam ipsam satis nos docere scribit 1. Corint. 11. Quæ Pauli admonitio huius clericorum instituti fortè causa fuit. c. prohibete. 24. distin. Verùm vt ad cantiones reuertamur, sciendum est hunc canendi morem longè antiquissimum, & iam inde ab Apostolorũ temporibus in Ecclesia vsitatum fuisse. Quod vel ex epistolis Pauli facilè animaduerti potest. Testatur id ipsum & Plinius Cæcilius in quadam ad Traianũ epistola, in qua de Christianis ita loquitur: Affirmabant hanc fuisse summam vel culpæ suæ, vel erroris, quod essent soliti stato die ante lucem conuenire, carménque Christo quasi Deo, secum dicere inuicem, &c. Sobria enim illa musica & pronunciationi vicinior quã cantui, quàm in Alexandrina Ecclesia fertur instituisse Athanasius, Augustin. lib. 10. confes. facit vt verborum sensus efficacius influant in animos auditorum, non illa operosa & theatrica quæ hoc tempore in Ecclesia frequen-

frequentatur. In plerisque sane ecclesiis serò admodum ritus canendi receptus est, cùm Augustinus in lib. 9. confes. c. 7. scribat tempore Ambrosij primum in Ecclesia Mediolanensi institutum, ac inde in alias occidentales ecclesias perductum fuisse. Et Theodoritus author est lib. 2. c. 24. Flauianum, & Diodorum in Ecclesia Antiochena morem Dauidicos psalmos decantandi, in duas partes diuisis canentium cœtibus, induxisse. Hodie sic ista modulatio vbique probatur, vt inter omnia Ecclesiæ ministeria tanquam præcipuum maximéque necessarium habeatur, celebretúrque. Nullíusque rei tutela maior est ac sumptuosior in sacris ædibus. Nec tantum iis cantionibus vacant inferiorum ordinum clerici, quibus hæc cura olim mandabatur, sed sacerdotes etiam & diaconi, quibus officio cantandi aliquando interdixit Gregorius, ne vel hi à pauperũ cura, vel illi à doctrina diuina propter hoc psallendi onus auerterentur. c. in sancta. 92. distinct. Adde quod sicut ex ordine presbyterorum & diaconorum antiquitus creati sunt archipresbyteri & archidiaconi, sic cantorũ choro hodie præsidet vnus, præcẽtor vulgo appellatus, penes quem est auspicatus melodiæ, quod Græci ἐνδόσιμον vocant. c. cler. 21. distin. Quo in munere plurimũ inesse dignitatis creditur, adeo vt vel archipresbyteris ipsis, nisi fallor, præponi soleant.

De schola ecclesiastica magistris & doctoribus.

Cap. XV.

QVamuis episcopi officium sit populum in Ecclesia docere, tamen apud Paulum doctores à cæteris Ecclesiæ ministris & pastorib. distinguũtur, Ephe. 4. Fuerunt enim antiquitus ecclesiasticæ scholæ, ad clericorum & aliorum egentium eruditionem, institutæ: quibus scholis præficiebantur magistri qui non literas modo sacras, sed Grammaticam etiam & liberales disciplinas docerẽt. Erat igitur hoc munus à pastoris officio distinctum & separatum. Qua ratione Gregorius episcopum quendam obiurgat, quod Grammaticam profiteatur. c. turbat. 37. dist. c. cum multa. 86. distin. Et veteris huius consuetudinis in Alexandrina Ecclesia meminit Eusebius, lib. 5. eccle. hist. c. 10. in qua Ecclesia functos eo munere fuisse Pantenum, Origenem, & Achillam viros doctissimos refert, lib. 6. c. 3. lib. 7. cap. 29. Idémq. de Didymo Alexandrino scribit Ruffinus lib. 11. eccles. hist. c. 7. Recentioribus verò canonibus statutum est, vt non solum in maioribus, seu cathedralibus ecclesiis, sed in cæteris etiam inferioribus magistri, doctorésque liberalium artium iuuentutis erudiendæ gratia ab episcopo & collegio Ecclesiastico constituãtur. c. de quibusdam. 37. distin. ca. 1. ca. quia nónnullis. de magist. Sed inualuit consuetudo, vt ab episcopo scholarchus quidam omnibus his scholis ecclesiasticis præficiatur, qui magistros deligat, & cæt. quæ ad scholarũ tutelam necessaria sunt, procuret & exequatur.

De sacris ordinationibus, & cur olim absolutè quemquam ordinari vetitum sit.

Cap. XVI.

PResbyter, Diaconus, Hypodiaconus, Lector, &c. nomina quondam fuerunt certorum ministeriorũ, ac onerum in quaque ecclesia, nec vllus horum erat qui munus illud suum non exequeretur. Nam quia absolute & sine titulo ordinationes fieri vetabantur, certum erat ministerium cuiusque siue presbyteri, siue diaconi, siue lectoris, &c. & cuique certus locus assignabatur, cui velut mancipatus adstrictúsque erat. glo. ca. vltim. 66. distinction. Verba concilij Chalcedonensis hanc prohibentis ordinationem hæc sunt, Μηδένα ἀπολελυμένως χειροτονεῖσθαι, μήτε πρεσβύτερον, μήτε διάκονον, μήτε ὅλως τινὰ τῶν ἐν τῷ ἐκκλησιαστικῷ τάγματι, εἰ μὴ ἰδικῶς ἐν ἐκκλησίᾳ πόλεως, ἢ κώμης, ἢ μαρτυρίῳ, ἢ μοναστηρίῳ ὁ χειροτονούμενος ἐπικηρύττοιτο, &c. Quæ verba refert Gratian. 70. dist. vbi possessionis legitur, pro pagi, sed fortassis interpres νόμης legit, non κώμης. Huic consentaneum est, & quod ibidem ex concilio Placentino recitatur. Sanctorum canonum statutis consona sanctiona decernimus, vt sine titulo facta ordinatio irrita habeatur, & in qua Ecclesia quis intitulatus est, in ea perpetuo perseueret. c. sanctorum. 70. dist. Posteriores verò constitutiones Pontificum huic iuri derogauerunt, quibus constitutum est, vt irrita non sit ordinatio, sed is qui ordinauit, ordinatum si egens sit, interim alere cogatur, dum certus ei titulus assignatus fuerit. c. 2. c. episcopus. cap. cum secundum. de præbend. Quæ constitutione confusionem incredibilem & dedecus attulerunt Ecclesiæ. Idque satis prospexerat futurum Iustinianus, vt ex Nouel. 111. facile colligitur. Sed ad rem. Quia igitur reditus ferè aliquis, siue, vt loquimur, beneficium cum ministerio coniunctum erat, simul cum ministerio & beneficium ipsum conferebatur. Non aliter ac hodie cùm Princeps magistratum creat, annonas & stipendia illi magistratui attributa concedere eadem opera intelligitur. Hinc factum est, vt omnes clerici, tutelæ cæterorúmque munerum personalium vacationem habeant, ne videlicet ob munera publica à functione ministerióque suo auocentur. l. presbyteros. C. de episco. & cler. Argumento illud est, quod ijs demum hæc vacatio tribuitur, qui in ministerio suo occupati sunt. leg. generaliter. C. de episco. & cler. ca. generaliter. 16. quæst. 1. Hodie nec diaconis, nec aliis inferioribus clericis vllus locus est in Ecclesia, vllúmve ministerium, aut munus quod exequantur. Sed quia priscis canonibus statutum est, vt nemo presbyter ordinetur nisi per omnes gradus inferiores ascenderit, ideo dicis causa, vt ita dicam, gradatim ordinari solent, idque certo quodam solennique ritu, vt ad honorem presbyterij, aut quemnis alium sublimiorem capessendum idonei reddãtur. Potéstque dici imaginaria hæc ordinatio, quomodo olim imaginaria militia dicebatur sine vllo labore & exercitatione. Presbyteri autem ordinãtur certo etiam ritu ac cæremonia, non vt ecclesiam certam regant, certúmve populum, vt olim fiebat, sed vt si fortè contingat eos ad curationem alicuius Ecclesiæ promoueri, ij quasi iam consecrati atque initiati eam suscipere, beneficióque illi coniuncto frui possint. Ac interim missas passim celebrare eis permittitur, vel gratis, quod perraro fit, vel accepta ab aliquo leui tenuique mercede. Itaque Vtopienses presbyteri non insulsè fortassis nec inepte dici poterunt, vt à Germanis illis presbyteris qui certas ecclesias regunt, discernantur. Septem verò huiusmodi ordinationem gradus vulgo esse dicuntur, totidémque sacramenta, quamquam de numero controuersia est inter iuris pontificij theologiæque Doctores. Primus est Presbyterorum, Secundus Diaconorum, Tertius Hypodiaconorum, & sic deinceps. Proinde tã onus procurationis Ecclesiæ, rerúmque ecclesiasticarum, quàm emolumentum beneficiúmque illi cohærens, ab ordinatione moribus nostris ita separatur, vt ordinatio absque iniuncto onere beneficióque collato fiat. cap. cum secundum, de præbend. Et hæc quidem verbi significatio hodie vulgo probatur, nec eam improbare volo. Ego autem latius hoc vocabulũ in tota hac disputatione ferè accipio, nẽpe pro quacunque ad ministeriũ ecclesiasticũ promotione. Et hoc sensu Archiepiscopi, episcopi, archipresbyteri, archidiaconi, præpositi, decani, œconomi, archimãdritæ recte dicũtur ordinari, cũ eliguntur, creantur,

intituuntur. Est que hæc significatio apud iuris pôtificij quoque auctores visitata. 60. distin. can. 1. 2. 3. can. abbatem. c. nullam. 18. q. 2. Nam & apud veteres Latinos ordinari dicebatur is, qui ad honorem magistratúmve aliquem prouehebatur. Tranquillus in Vespas. Quendam è charis ministris dispensationem cuidam quasi fratri petentem cum distulisset, ipsum candidatum ad se vocauit, exactáque pecunia quantam is cum suffragatore suo pepigerat, sine mora ordinauit. Idem in Domitia. Auditus est certe dñi ex eo quærit ecquid sciret, & quid sibi visum esset ordinatione proxima Ægypto præficere Metium Rufum. Hinc consequitur presbyteri duplicem ordinationem esse. vna est, cum solenni ritu consecratur, & idoneus redditur ad Ecclesiæ gubernationem, quamuis nulla ei Ecclesia tum assignetur quam regere possit. Altera est, cum ei certa Ecclesia committitur regenda, certúmque beneficium confertur sine vllo ritu, ac cæremonia: etenim verbo ordinationis vtitur Gratianus in vtraq; significatione. c. adijcimus. 16. q. 1. vide c. pastoralis. 7. quæst. 1.

De pseudoclericis.

CAP. XVII.

Diximus in superiori capite, veteres canones hodie frigere & negligi, quibus cautum erat vt nemo absolute clericus ordinaretur. Qua ex re plurimi incommodi natum est in ecclesia Christiana. Nam quia nulli certo muneri destinantur qui vulgo ordinari solent, & rasum habere verticem satis est, vix vllus reperitur, qui ad sacrum illum ordinem non adspiret, vt eius ordinis priuilegiis atque immunitatibus fruatur. Cùm autem nemini fere hæc initiatio negetur ab antistitibus qui fortassis è re sua credũt esse quamplurimos sibi obstrictos, subiectósque homines habere, nunc perditissimus quisque ac profligatissimæ vitæ in eum ordinem cooptatur, & ad illud veluti impunitatis asylum confugit. Quondam ij demum clerici habebantur, qui munere suo fungebantur in Ecclesia, nec alius quisquam priuilegia istius ordinis sibi vindicare audebat. not. in vlt. 9. c. de vita & honest. cler. l. generaliter. Cod. de episcop. & cler. Sed hodie inualuit ea cõsuetudo aut corruptio maxima potius, vt ad seueritatem iudiciorum publicorum eludendam, detonsum caput cum antistitis nescio cuius elogio, id est grauissimorum scelerum impunitatis symbolo quodam, iudicibus ostendere sufficiat. Atque hinc fit vt principum atque magistratuum in tanta támque manifesta dignitatu conniuentiam satis admirari non possim. Sed hoc genere clericorum, aut pseudoclericorum potius, alijs in locis infra differemus.

De canonicorum collegio.

CAP. XVIII.

De canonicis satis antè dictum videtur ea parte, qua de presbyteris & alijs quibusdam Ecclesiæ ministris disseruimus. Nam canonicorum collegium, quod veluti senatus quidam est Ecclesiæ, vt verbis vtar Hieronymi can. Ecclesiæ. 16. q. 1. ex his conflatum est. Dicti autem videntur canonici à canone siue regula, quia communem quandam vitæ regulam, institutúmque obseruant, ideóque canonicè viuere dicuntur à Gregorio can. quoniam. 12. q. 1. Quo sensu canonicas quasdam mulieres à Iustiniano dictas arbitror Nouel. 59. Nam ecclesiarum ministri antiquitus certis se voris obstringebant, fere non aliter ac monachi, de quibus mox dicturi sumus. Nec eorum vitæ ratio à monachorum instituto multum discrepabat. Sed postcaquam horum sodalitiorum nonnulla ijs vinculis soluta libe-ratáque sunt: factum est vt cæteri ab imperitis, qui vim Græci verbi parum assequebantur, non simpliciter canonici, sed canonici regulares vulgo dicerentur, quasi diuersa esset vtriusque vocis significatio. Quod si quis à canone dictos potius esse contendat, id est, pensione, siue annona quæ ipsis distribuebatur velut pro stipendio & mercede, equidem non repugno. Canonicam enim ordinariámque ac certam pensionem ij tantum accipiebant forte, qui in id collegium cooptabãtur: cæteris Ecclesiæ ministris siue clericis pro cuiusque merito aliquid erogari solebat, ex oblationibus incertis, quæ fiebant in Ecclesia. Nam ea est fere eius verbi significatio apud veteres. l. placet. C. de sacr. eccles. l. 1. C. de indict. tit. c. de cano. frum. eo verb. Romæ. & lib. τῶν παρῶν const. 128. Vnde videtur & canonica illa portio nomen accepisse, cuius mentio crebra est in iure pontificio c. vlt. de testa. Quamuis Innocentius III. satis probabiliter canonicam legitimam interpretetur. cap. officij de testa. Habent hæc canonicorum collegia suos quosdam præfectos, qui vel præpositi vel decani secundum cuiusque Ecclesiæ consuetudinem dicuntur.

De ministris Ecclesiæ qui clerici non sunt.

CAP. XIX.

Quidam sunt ministeri ecclesiis, qui laici atque adeo plebei nonnunquam magis quàm clerici censentur. Huiusmodi sunt œconomi, qui dispensationem facultatum ecclesiasticarum sub episcopo habet, quorum meminit sæpe Iustinianus sub tit. de sacrosan. eccles. & tit. de episc. & cler. Item syndici siue defensores & apocrisiarij siue responsales, qui causis forensibus nomine Ecclesiæ & obligationibus dant operam. tit. de Synd. Hi quoque qui nolarum æorarum pulsatione & campanæ sonitu cõuocant populum, Ecclesiæ ministrant atque inseruiunt. Sed nemo horum ideo clericus esse intelligitur. Eadem est causa eorum qui ad ægrotantium curam adhiberi olim consueuerant, & Parabolani ideo fortassis dicebãtur, quia ϖϱϐάλλει ἔργον, id est, rem periculi ac discriminis plenam tractabant. l. placet. Cod. de episc. & cler. & l. parabolani. His annumerandi sunt & decani, de quibus loquitur Theodosius. l. non plures. leg. qui sub prætextu. Cod. de sacrosan. eccles. Nam hos in numerum clericorum non referri satis aperte ostendunt Iustiniani constitutiones, quibus eorum officium describitur. Nouel. 43. & 59. Quamuis nonnulli decanos pro clericis & canonicis accipiant. Alciat. in dictis ll. Sed cur inter clericos non numerantur, dixerit aliquis, sicut ostiarij & acoluthi, quorum munus nõ magis spirituale quàm istorum esse videtur? glo. in c. 1. q. 3. Respondeo ostiarios, acoluthos, & alios huiusmodi, de quibus supra dictum est, ideo clericos censeri, quia in clerum recipiantur, vt aliquanto spiritalia tractent, & presbyterorum atque episcoporum officio fungantur. Sed onus claudendi templi vel aliud simile, vt interim se exerceant, vt ad sacram functionem se præparent, ipsis iniungitur. Alij verò qui spiritali administrationi dicati consecratique non sunt, quamuis Ecclesiæ inseruiãt ac ministrent, inter clericos non sunt habendi. Constitutionibus tamen plerisque cautum est, vt non nisi ex clericorum cœtu ad tractanda Ecclesiæ negotia quisquam assumatur. cap. indicatum. 89. dist. ca. in noua. 16. q. 7. c. decernimus, de iudic. Quod ius aliquam vtilitatem habet, si opera quædam sordida seruiliáque demus, & carum rerum procurationem, quæ ab instituto clericorum abhorrent, cuiusmodi sunt forenses controuersiæ. leg. repetita. Codic. de episc. & cler. Nam laico-

laicorum opera & labore in talibus negotijs vti magis decet.

De monasterijs & monachis, eorúmque statu conuersatione, & instituto.

Cap. XX.

Absoluto tractatu de clericis ac ministris Ecclesiæ, optimum iudicauimus & de monachis eorúmque officio & instituto aliquid attingere, quandoquidem eius rei cognitio valde vtilis & necessaria est in re beneficiaria. Dicebantur autem olim monachi verbo Græco homines à cæterorum consortio segregati, & quietam tacitámque vitam durissimè & laboriosissimè in montibus, saltibus, ac speluncis degentes, idque certis legibus ac institutis, de quibus mox videbimus. Iidem & Eremitæ & Anachoretæ, & hesycastæ vocari solebant authore Iustiniano Nouel. 5. Hinc Hieronymus ad Paulinum: Si cupis, inquit, esse quod diceris, monachus, id est, solus, quid facis in vrbibus, quæ vtique non sunt solorum habitacula, sed multorum? c. si cupis. 16. q. 1. Et Pelagius Pontifex Romanus de eorum officio disserens, hæc tria ipsis attribuit, quietem, orationem & laborem manuum. c. de præsentium. 16. quæst. 1. Labore enim suo monachi olim victum sibi alijsque egenis parabant, vt Chrysostomus, Augustinus, aliique veteres tradunt, adeo vt celebretur in ecclesiastica historia cuiusdam monachi apophthegma Monachus qui non operatur, latroni par iudicandus est. tripar. hist. lib. 8. c. 1. Quapropter Iustinianus Nouel. 133. Duabus, inquit, potissimum in rebus operam & diligentiam reponere oportet Monachos, vt aut sacris vocent scripturis aut quas manuarias vocare solent artes monachos decentes meditentur exerceántque: siquidem mens inerti otio dedita haudquaquam sanè quicquam bonorum pepererit. Ac illud quidem ex Hieronymi aliorúmque scriptis liquet, literis præsertim sacris operam eos dare solitos fuisse, vt non morum probitate vitæque sanctimonia tantum excellerent cæteris, sed etiam doctrina. c. sic viue. c. si clericatum. 16. q. 1. Itaque mirum videri non debet, quod vitam monasticam Iustinianus vt rem sacram ac diuinam tantopere commendet: Nouel. 133. cùm ij non tantum sibi, sed etiam vniuerso generi humano, precibus suis apud Deum, exemplo, doctrina, labore & industria multum prodessent. Non enim natura abhorrebant ab hominum congressu, quod Aristoteles non immerito damnat, tales improbos esse dicens, aut homine præstantiores. Nec ita ocio dediti erant, more pseudomonachorum nostri temporis, vt nihil in commune conferrent, & se homines esse, id est, ad societatem hominum iuuandam natos non recordarentur. Non ignoro quosdam in eo grege repertos fuisse, quorum superstitio nemini sano probari queat. Nam Theodoritus lib. 4. c. 28. scribit monachum quendam sexaginta annos neque locutum cum vllo, neque à quoquam conspectum fuisse. Sed rara admodum fuisse hæc prodigia compertum est. Proinde ex monasterijs velut ex quodam seminario, legi & assumi consueuerant ad munera ecclesiastica, qui probatissimæ inter ipsos vitæ & eruditionis habebantur: vt Augustinus cum alibi sæpe, tum maximè ad Aurelianum scribens testatur. can. nos autem. can. leg. 16. q. 1. In qua quidem promotione & graduum ratio habebatur, de quibus ante disseruimus. can. monacho. 16. quæst. 1. & eorum antistitis seu archimandritæ consensus erat necessarius. c. monachi. c. cum pro vtilitate. 16. q. 1. Et quoties ad ministeria Ecclesiæ eos vocari contingebat, monasticum institutum officiúmque deserere cogebantur, vt maiore præstantiorique fungerentur munere: quia simul vtrumque obire & exequi non poterant: sicut & clerici cùm vitam monasticam amplectebantur, militiam suam, vt ait Gregorius, munúsque clerici amittebant. c. nemo. c. presbyteros. c. ne pro cuiuslibet. 16. q. 1. Officium enim clerici est docere & pascere populũ, monachus verò, vt ait Hieronymus, non doctoris, sed plangẽtis habet officium. c. monachus. c. alia. can. hinc est. 16. q. 1. Quam ob causam nulli in monasterijs reperiebantur sacerdotes, aut clerici: not. c. non est. de regula. sed tanquam cęteri ex populo qui laici Græcè dicuntur, ad communem omnium ædem sacram, percipiendorum sacramentorum causa se conferebant. Panor. in cap. dilectus. de capel. mona. Quod & Iustinianus satis apertè ostendit Nouel. 133. Sed & sacerdotem accersebant interdum qui ipsis liturgiæ, quam missam vocamus, solennia celebraret, vt à monachis Scythi factum aliquãdo fuisse refert Hieronymus. c. hinc etiam. 16. quæst. 1. Ac idcirco suberant tam monachi, quàm eorum antistites, Ecclesiæ prebyteris & clericis. not. in d. c. cùm dilectus. ipsisque longe inferiores habebantur. c. à subdiacono. 93. dist. c. generaliter. 16. q. 1. Verum vt hac molestia liberarentur monachi, postea cœperunt ea his aliqui in suis monasterijs presbyteri ordinari, sed ita vt in cœtu tantum suo sacramenta administrarent, & veluti quandam ecclesiam inter se constituerent, nec ad alias ecclesias amplius accedere, aut alienos presbyteros aduocare cogerentur. cap. 1. pertinent. c. interdicimus. 16. q. 1. Atque ita ratio excogitata est qua idem & presbyteri, id est. pastoris atque doctoris, & monachi officio fungeretur sine vllo, vt videbatur, incommodo. Cuius instituti mentio est in historia Tripert. lib. 8. Quare cum quidam episcopus prohiberet in certo monasterio liturgiam celebrari, acriter eo nomine increpauit eum Gregorius. c. Agapitus. 16 q. 1. Idémque Bonifacius fecisse legitur. c. sunt nonnulli. 16. q. 1. Hac via patefacta omnes monachi passim sine vllius Ecclesiæ gubernatione sacerdotes creari cœperunt, quamuis ea turba monasterio fortassis non adeo necessaria esset, credo vt ea re maiorem sibi dignitatem conciliarent. Nam vt suprà diximus, monachorum ordo gradu clericorum erat inferior. Præterea varijs constitutionibus postea sancitum est, non ideo monachum ab instituto vitáque monastica recedere posse, quod in aliena Ecclesia clericus ordinatus sit, non quod simul cum ecclesiastica procuratione, monastica obire munia vsquequaque compellatur, quod vtique fieri nequit, sed vt habitum monasticum retineat, cæteráque huiusmodi obseruet, quorum executionem Ecclesiæ ministeriũ non impedit. c. de monachi. c. hinc est. 16. q. 1. Quamuis autem supra dictum sit, monachos in cœtu suo tantum sacramenta administrare, nec populum eos regere posse: tamen si intra monasterium Ecclesia aliqua sit, in eóque populus regi soleat, constitutum est absque eorum consilio, presbyterum illi Ecclesiæ ab episcopo præficiendum non esse. cap. 1. de capel. monach. Nam verisimile est ibi Ecclesiam initio institutam esse, vt populus fidelis à viris sanctis & eruditis quales fere tũ monachi erant, priuatim doceri & admoneri commodius posset, tametsi palam docendi & concionandi ad populum facultatem non haberent, vt ante docuimus. Potest & alia huius constitutionis ratio adduci, sed ea ex his quæ mox dicentur satis elucescet. Fuerunt postea & aliquæ extra monasteria Ecclesiæ, hodiéq. sunt ita subiectę & obnoxiæ monasterijs, vt ab ipsis aut certe ipsorum arbitrio & voluntate presbyteri in eis ordinentur atque instituantur, idque accidit, vel quia in monasterij prædijs constructæ sunt fortassis ædes sacræ, in quas populus sacramentorum causa conueniit: vel quia à dominis prædiorum monasterio id ius postea concessum est, & alijs quibusdam modis, de quibus suo loco differemus. cap. illud. cap. cum pastoralis.

cap. cum feculum de iure patrona. not. in cap. de monachis. de præbend. cap. paſtoralis, de donat. Et harum quidem eccleſiarum duo ſunt genera: quædam enim à monachis tantum reguntur, aliæ à quibuſcunque alijs ſacerdotibus: quia ſic ab initio inſtitutum eſt, vel conſuetudine longa introductum. cap. poſſeſſiones. de rebus eccleſiæ nō alienan. c. cum de benefic. de præbend. in 6. clemen. quia regulares. de ſupplen. negligen. prælatorum. Ex his perſpicuum eſt quantum iuris & authoritatis monachorum natio in populum & eccleſias paulatim ſibi vindicarit & acquiſierit.

De monachorum ſectis professionibus

CAP. XXI.

MOnachorum variæ ſectæ & profeſſiones ſunt, ſed eas tantum perſequi in animo eſt, quæ ad inſtitutum noſtrum conterunt, & ad rem beneficiariam maximè pertinent, cuiuſmodi ſunt Benedictini, omnium vt fertur, antiquiſſimi, & qui Canonici regulares vulgo appellantur. Cùm primum igitur exoriri cœperunt monachi, idque in Ægypto, congruentem nomini ſuo vitam, id eſt, ſolitariam agebant. Et quanquam ſtatis horis fere in vnum locum eos conuenire moris eſſet, tamen ſimul non commorabantur, ſed domunculas ſparſim per montes & ſaltus extructas habebant, vnde non ſolum monachi, ſed etiam Eremitæ, & Anachoretæ merito dicebantur. Sed poſtea viſum eſt conducibilius ac decentius in eiſdem ædibus eos habitare & viuere, omnia habentes inter ſe communia, & paupertatis, caſtitatis, obedientiæque votis obſtrictos, quàm Timoniano quodam more in ſpeluncis delitéſcere. can. ſi clericatus. 16. q. 1. Quod & Iuſtinianus cōſtituit Nouel. 133. & cōcilio Agatēſi. c. 38. & cōcilio Aurelianenſi confirmatū eſt. can. monach. 20. q. 4. Cœnobia tūc ea loca à cōmunione vitæ, verius quàm monaſteria à ſolitudine appellata ſunt. dicta Nouel. 133. Sed monachi appellationem nihilo ſecius hi retinuerūt, quòd ea conuerſatio non multum adhuc abeſſet à ſolitudine Et Benedictini ſunt appellati, quod vir ſanctimonia clarus Benedictus honeſtorum inter eos quorundam inſtitutorum, author fuiſſet. Deinde cum in vrbibus & celebribus locis manentes viri eccleſiaſtici, horum monachorum vitam & inſtitutum ſequi in animū inducerent excepta ſolitudine, quia conuerſari cum populo & multitudine propter eccleſiaſticum miniſterium cogebantur, canonicorum regularium nomen aptius eiſdem & accommodatius viſum eſt, quàm monachorum. Quod inſtitutum æmulati ſunt, & alij miniſterio nulli eccleſiaſtico addicti. not. in cap. cauſam quæ. de iud. Nam & noſtra patrúmque memoria in pleriſque cathedralibus Eccleſijs, ſacerdotes & clerici qui nunc canonici ſimpliciter & ſine adiunctione dicuntur, ſimul cum Epiſcopo ſuo huic monaſticæ vitæ generi erant addicti: & aliquas huiuſmodi Eccleſias adhuc ſupereſſe exiſtimo. cap. ſi quis. 58. diſtinct. cap. quorundam. 84. diſtinct. not. in d. cap. cauſam quæ. & cap. quod Dei timorem. de ſtatu monacho. Itaque dicebantur non ſimpliciter, vt nunc canonici, ſed regulares ab illo peculiari inſtituto, ac regula quam amplectebantur, & hoc modo diſcrimen inter eos deſignabatur, & aliarum Eccleſiarum canonicos, qui huiuſmodi ſe votis non alligauerant, idque ſupra à nobis oſtenſum eſt. Hæc ſecta cuius author Auguſtinus perhibetur, cum Hiponenſis Epiſcopus eſſet, latè Chriſtianum orbem peruagata eſt, adeo vt eorum cœnobia hodie, in quibus locis monachorum nomen deletum non eſt, nuſquam non reperiantur. Sed effectu à cæteris monachis differre non videntur. cap. 2 de poſtul. quamuis plerique afferant in odioſis monachos ens habendos non eſſe. notatur in dicto capitulo, quod Dei timorem. de ſtatu monachorum.

Religio

De monachorum gradibus & officijs.

CAP. XXII.

INter monachos atque eos qui regulares dicuntur, non minus quàm inter clericos, gradus officiorum & adminiſtrationum hodie reperiuntur, quorum inſigniores & præcipuos cæteris omiſſis breuiter hic perſtringemus: nam ſicut clericis cuiuſque Eccleſiæ præeſt epiſcopus, ita ſingulis monaſterijs præſidet vnus qui à Iuſtiniano & pleriſque veterum archimandrita & cœnobiarcha, à cæteris vulgo Abbas appellatur. Hinc intra monaſterij ſui ſepta præfectum quendam, ſiue vt loquuntur, Priorem clauſtralem conſtituit: cuius vicaria viatur opera vigilantiáque in his, quæ ad ſodalitatis gubernationem ſpectant. Et quia plerunque extra monaſterium minores aliqui conuentus, atque ſodalitia monachorum ſunt eidem archimandritæ ſubditi: alij quidam præfecti eo cum libera poteſtate & authoritate dimittuntur, quos Priores conuentuales appellant. In quibus autem locis conuentus ille deſideratur, quem veriſimile eſt olim nuſquam defuiſſe, hi præfecti alia atque alia nomina ſortiuntur, de quibus hic non eſt magnopere laborandum. Omnibus autem non ſolum præfectis, ſed etiam archimandritis præſidet vnus qui à Iuſtiniano Exarchus vocatur, Nouel. 133. Ac haud ſcio an is ſit quem ἀρχιμάνδριτην vocat Hieronymus ad Pammach. Sed certæ tantum ſectæ monachorum hos ſummos antiſtites nouerunt. not. in c. ne religioſi. de regul. Et notandum eſt quamuis in pleriſque cœnobijs & monaſterijs hodie votis illis ſolennibus & religioſis alligari non ſoleant, de quibus paulo ante diximus, ſed more clericorum viuant qui ſeculares dicuntur, priſtinam tamen appellationem adhuc retinent. Quod ideo adieci, ne quem fortè admiratio teneat, cum in abbatiarum aut prioratuum ſecularium mentionem inciderit.

De mendicantium ſodalitate.

CAP. XXIII.

SOdales mendicantes ideo à monachis ſeparauimus, quoniam ab eis differre videntur. Monachorum enim propria eſt ſolitudo, & ſeceſſus quidam à cæterorum hominum conſortio: à quo hi multum abhorrent, cum palàm docere euangelium, & ad populum concionari ſoleant. Itaque fratres ſodaléſque dictitantur magis quàm monachi. Panor. in c. cauſam quæ. de iudici. Eiſdem tamen votis & aliquanto grauioribus obſtringuntur quàm monachi, cum nec ſinguli, nec vniuerſi quicquam proprium habere queant: & votiuam mendicitatem, nedum paupertatem, quæ illius germana eſt, vt apud Ariſtophanem Chremylus ait, ſi minus re, at certe verbis profiteantur. c. exiit. de verb. ſign. in 6. Diſcrimen autem πτωχείας καὶ πενίας, id eſt, paupertatis & mendicitatis docet Ariſtophanes: cuius hi ſunt verſus in Pluto,

Πτωχοῦ μὲν γὰρ βίος, ὃν σὺ λέγεις, ζῆν ἐστιν μηδὲν ἔχοντα,
Τοῦ δὲ πένητος ζῆν φειδόμενον καὶ τοῖς ἔργοις προσέχοντα,
Περιγίνεσθαι δ' αὐτῷ μηδέν, μὴ μέντοι μηδ' ἐπιλείπειν.

Porro hi mendicorum cœtus ſuos habent præfectos, cuſtodes ſiue obſeruatores, & adminiſtros, tam vniuerſales, quàm prouinciales, per quos velut quædam Reſpublica inter eos regitur, & adminiſtratur exemplo monachorum, de quibus iam diximus.

De monialibus.

CAP. XXIIII.

NOn ſolum viri, ſed mulieres etiam apoſtolorum, Chriſti tempore miniſterio Eccleſiæ addicebantur,

tur, vt constat ex epistola Pauli ad Timoth. Et harum mulierum quæ diaconissæ dicebantur, crebra in iure tum pontificio, tum ciuili est mentio: eúmque quasdam Ecclesias retinere etiam nunc accepimus. Verū procedente tẽpore instituta sunt collegia, siue monasteria virginum Deo consecratarum, & solennibus votis obstrictarum: vt de monachis antè dictum est. ~~Quod [illegible] non sunt~~ Ecclesiis ac oe canonicarum quidem, quarum meminit Iustinianus Nouel. 59. Hæ in singulis parthenonibus suis, suas habent antistitas exemplo monachorum, quibus nihilominus parent quàm monachi archimandritis suis. De his autem aliquot extant constitutiones Iustiniani, quibus vetat ne duplicia monasteria, id est, virorum simul & mulierum vsquam sint, & vt eunuchi in singulis monasterijs constituantur, qui ipsarum negotia gerant. Nouell. 123. & 133. Sed quicquid ad harum monialium institutum, & vitæ regulam pertinet, Bonifaciana constitutione & Clementina plenius continetur. c. periculoso. de stat. reg. in 6. clem. attendentes. de statu monach.

De sacerdotijs veterum Romanorum ante Christianismum.

CAP. XXV.

IN iuris pontificij libris mentio reperitur Pontificum, Flaminum, Augurum, aliorúmque huiusmodi sacerdotum, qui apud priscos Romanos ante Christianismum in vsu fuêre. c. cleros. 20. distinct. c. in illis. 80. distinct. 26. quæst. 3. q. 5. Nec veteris illius sacerdotij cum nostro inutilis videtur esse collatio, cum præsertim Latine scribenda pleraque vocabula inde mutuemur. Itaque de eo pauca quædam ex multis hic dicturus sum, quæ ad nostrum institutum magis spectare existimaui. Fuerunt autem hæc fere sacerdotum genera: Pontifices, Augures, Flamines, Curiones, Feciales, Vestales, Salij, Duce scelerum, &c. Pontifices omnibus sacris ac cæremonijs præerant, & sacerdotũ omnium erant maximi ac supremi, id quod ostendit Cicero in Orat. pro domo sua, & lib. 2. de legib. Huic Pontificum collegio qui præerat, Pontifex Maximus dicebatur, cuius officium & authoritatem describit Liuius lib. 1. de Numa Pompilio loquens his verbis: Omnia publica priuatáque sacra Pontificis scitis subiecit, vt esset quo cõsultũ plebs veniret, ne quid diuini iuris (negligendo patrios ritus, peregrinósque asciscendo) turbaretur. Nec cœlestes modo cæremonias, sed iusta quoque funebria placandósque manes, vt idem pontifex edoceret, &c. De eorum etiam munere, authoritate dignitatéque plura scribit Halicarnasseus lib. 2. & nos ex Pandectis iuris ciuilis quosdam locos obseruauimus, vt cum dicitur, Pontificem, dum sacra facit, in ius vocari non posse. l. 2. de in ius vocan. Pontificali authoritate compelli hæredes ad monumentum ædificandum. l. hæreditas. de petit. hæréd. Pontificem de religiosis locis consulendum esse. leg. vltim. de mortuo infer. Pontificem à quibusdam muneribus non excusari. leg. vlt. de muner. & honor. Sed longè eorum maxima authoritas in legum actionibus conspicitur, quas scribit Pomponius apud collegium pontificum fuisse. l. 2. de origine iuris. Nam vt Valerius ait, Ius ciuile permulta sæcula inter sacra cæremoniásque deorum immortalium abditum, solísque Pontificibus notum fuit. Quanta autem huius pontificatus dignatio fuerit vel hinc æstimare licet, quod Imperatores Romani, vt augustiores essent, fere eo sacerdotio fungebãtur. Sed cur hi summi Sacerdotes ita appellati sint, inter veteres tũ Græcos, tum Latinos authores non conuenit. Scæuola, vt refert Varro lib. 20. de ling. Latina, dicebat Pontifices dici à posse & facere. Nam verbũ facere apud Plautum, Ciceronem, Virgilium, & alios scriptores probatos, pro sacrificare accipitur, sicut ῥέζειν αὐτὸ τῷ θύειν apud antiquos, vt docet Athenæus lib. 14. Sed idem Varro à ponte eos dici mauult, quod ab eis Sublicius pons factus primum, ac sæpe restitutus sit. Plutarchus in Numa aliam atymologiam adfert. Verum hanc inuestigationem, quæ non est magni vsus, libenter missam facimus. Augures qui à Græcis οἰωνισταὶ dicuntur, auspicijs præerant vt sacris pontifices. Cicero lib. 1. de natura deorum. Erant enim artis diuinandi periti, & signa à dijs missa interpretabantur, vt Halicarnasseus ait, quamuis ab vna specie, id est, ab auium garritu nomen acceperint. Tantum autem venerationis & authoritatis eorum collegio accessit, vt nihil publicè sine auspicijs, nec domi, nec militiæ gereretur. Cicero lib. 1. de Diuinat. Vt non immerito scribat Cicero in Orat. de Arusp. authoritatem rerum bene gerendarum augurio cõtineri. Itaque nobilissimis quibusque & lectissimis ciuitatis Romanæ viris hoc sacerdotium deferebatur: erátque perpetuum, adeo vt nemo quamlibet flagitiosus eo sese abdicare cogeretur. Plutarchus in Problem. Quanta verò horum Augurum authoritas fuerit in Republica, docet Cicero lib. 2. de Legib. cuius hæc verba sunt, Maximum & præstantissimum in Republica ius est Augurum, & cum authoritate coniunctum. Neque verò hoc, quia sum ipse augur, ita sentio: sed quia sic existimare nos est necesse. Quid enim maius est, si de iure quærimus, quàm posse à summis imperijs, & summis potestatibus, comitatus, & concilia, vel instituta dimittere, vel habita rescindere? Quid grauius, quàm rem susceptam dirimi, si vnus Auguralium dixerit? Quid magnificentius, quàm posse decernere, vt magistratu se abdicent consules? Quid religiosius, quã cum populo, cum plebe agendi ius aut dare, aut non dare? Quid leges non iure rogatas tollere? nihil domi, nihil militiæ per magistratus gestum sine eorum authoritate posse cuiquam probari? Ac huius authoritatis memorabile exemplum refert Plutarchus in Marcel. in hanc sententiam. Cùm Augures comitijs consularibus vitio creatos consules renunciassent, confestim Senatus literis ab exercitu eos reuocauit, quatenus deposito consulatu hostibus vt consules bellum non inferrent. Flaminius acceptas literas non ante aperuit, quàm collata pugna versisque in fugam Barbaris, in agrũ eorũ excursionẽ fecisset. Redeunti igitur & multa referenti spolia, non processit obuiam populus, quia reuocatus non continuo mandatis paruerat: sed tam is, quã ipsius collega cõsulatu se abdicare coacti sunt. Flamines, quos Dionysius Græcè στεφανηφόρους vocat, dijs singulis erant attributi, Cice. lib. 2. de legib. à quibus cognomina habebant, authore Varrone lib. 4. de ling. Lat. vt flamen Dialis, Martialis, Quirinalis, Carmentalis, Pomonalis, &c. & quia inter Deos qui colebantur, aliquod discrimen erat, non omnium flaminum par erat dignitas, vt Festus ait. Proinde is qui sacra Ioui faciebat, id est, Dialis maxime dignationis habebatur, de quo multa annotauit Gellius. Maiorum minorúmque flaminum meminit Festus, & archiflaminum Gratianus in rhapsodia sua. Sed & flaminicarum, id est, mulierum, quæ hoc sacerdotio sicut viri fungebantur, mentionem apud veteres quoque comperimus. Verum omnia sigillatim hic persequi ab instituto nostro est alienum, qui hæc veluti πάρεργα quædam quædam breuiter perstringere voluimus. Curiones singulis erant ascripti curijs, quæ num. 30. erãt Romę, vt Dionysius scribit, & pro curialibus sacra faciebant. Horũ vero nec genus sacrificandi, nec insignia describuntur ab eodẽ, quibus rebus maximè à Flaminib. differebãt. Illud ex Festo didicimus, quod minimè prętereundum

hic est, Curionem maximum à veteribus eum dici, cuius authoritate curiæ, & curiones omnes regebantur. Huiúsque meminit præter Liuium & alios veteres Arnobius lib. 4. aduers. gent. Sedent, inquit, in spectaculis publicis sacerdotum omnium, magistratuúmque collegia. Pontifices maximi, & maximi Curiones, sedent quindecim viri laureati, & Diales cum apicibus Flamines, sedent augures interpretes diuinæ mentis & voluntatis, nec non & castæ virgines perpetui nutrices & conseruatrices ignis. Quem locum ideo hic referre volui, quia sacerdotiorum Romanorum breuem descriptionem continet Fecialium, quos εἰρηνοδίκας appellat Dionysius, collegium belli causa institutum fuit. Cum enim religiosus vir, ac quietis publicæ studiosus Numa animaduerteret bellum, quod absque iusta causa infertur, nihil aliud quàm latrocinium esse, totam eam rem ex arbitrio sacerdotum ac religiosorum hominum pendere voluit. Non enim licebat Romæ bellum mouere, nisi cognita causa feciales id iustum esse pronunciassent. Itaque fœlicitatem & successum Romanorum in bello, huic instituto & religioni quidam ascribere non dubitauerunt. Quænam autem fuerit horum fecialium authoritas, & qui ritus præter eundem Dionysium Plutarchus docet in Numa. Vestales erant virgines, quæ Vestæ deæ sacra faciebant, & sacrum ac sempiternum custodiebant ignem: de quarum institutione, ritu, cooptatione, castitate videnda sunt quæ Dionysius, Plutarchus, Gellius, & quidam alij memoriæ prodiderunt. Hæc enim, quæ vulgaris sunt, & protrita, accuratius hic describere instituti nostri ratio non sinit. Præter hos Sacerdotes, commemorantur & Salij, qui sacra Marti facientes choreis & saltationibus dabant operam, ὑμνηταὶ τῶν ἐνοπλίων θεῶν, vt Dionysius ait. Erant & duces Celerum, qui tametsi milites essent & rerum custodes: tamen stata quædam solemniáque sacrificia celebrabãt, nec vllos commemorat Dionysius, diligentissime omnis persecutus sacerdotia, quæ à Numa instituta fuerunt. Ait enim leges sacrorum Numam ita libro vno complexum fuisse, vt tota ea descriptione, in octo partes distributa: de singulis sacerdotiis, quorum erant totidem genera, separatim differeret. Reperitur tamen aliorum apud authores sacerdotum mentio, cuiusmodi sunt Fratres aruales. Rex sacrificulus, duumuiri, & decem viri sacrorum Galli, Epulones, & qui Titij sodales dicuntur. Quorum sacerdotiorum explicatio, & cognitio ex Tito Liuio & aliis veteribus petenda est. Extat & Pomp. Læti nõ inutilis ea de re libellus. Quod vero titulo Fenestellæ circumfertur eiusdem argumẽti opusculum, recentissimi scriptoris esse nemo dubitat, qui alicuius sit in re literaria iudicij. Vnum supra dictis adiiciendum est, quod à cæteris prætermissum esse miror, priscos Romanos non modo sacerdotes habuisse, qui diis sacra facerent, sed etiam ministros quosdam sacrorum ac sacerdotum iis non absimiles, quos in sacris nostris Diaconos appellamus. Eósque Camillos tum dictos fuisse testes sunt Dionysius lib. 2. Plutarchus in Numa, Festus & seruius, cum plerisque aliis. Et hactenus de sacerdotiis vrbis Romæ, quibus similia quædam in prouinciis atque municipiis fuisse dubium non est: quorum in iure ciuili crebra est mentio. leg. 1. ad legem Iuliam de ambi. l. 10 honoribus. de vacat. mune. Nam Phœniciarchia, & Syriarchia in cõstitutione quadam Imper. Constantini, nomina sunt prouincialium sacerdotiorum. l. 1. Cod. de natur. liber. Et Martianus titul. de matrimon. Senat. vetat. Flamini municipali & sacerdoti prouinciæ ne vxorem ducat ancillam, scenicam, tabernariam, &c.

DE ORIGINE DIFFINITIONE AC DIVISIONE BENEFICIORVM,

LIBER II.

ARGVMENTVM.

Superiore libro de ministerijs officiísque ecclesiasticis, propter quæ beneficia conferuntur, satis copiosè disputatum fuit: Iam de beneficijs ipsis tractandum est, & ab origine eorundem diffinitionibúsque ac diuisionibus incipiendum.

De facultatibus Ecclesiæ, earúmque origine & processu.

CAP. I.

VT bonorum, quæ Ecclesia possidet, origo, finis & vsus rectius intelligatur, à Christi vsque se legatorum eius siue Apostolorum temporibus repetenda est nostra historia Christum facultates aliquas quamuis pertenues habuisse, nec ita vixisse eum, vt nihil proprium obtinens mendicare cogeretur, quod nonnulli asserere non dubitarunt aliquando, sed merito eorum opinio damnata est, ca. 4. & 5. de verborum significat. in extrauag. Ioan. 22. Mendicitas namque in valentibus & otiosis res est minime toleranda, & furti speciem habet. Cod. de mend. val. & in auth. de quæstor. Oblatam enim sibi pecuniam, aut quocunque modo quæsitam, Christus diligenter custodire solitus, ex qua victum vestitúmque, tã sibi quã sectatoribus & comitibus suis compararet. Ioh. 13. Hinc Augustinus, Habebat dominus loculos, à fidelibus oblata conseruans, & suorum necessitatibus, & aliis indigentibus tribuebat. Tunc primum ecclesiasticæ pecuniæ forma est instituta, & vt intelligeremus quod præcipit non esse cogitandum de crastino, non ad hoc fuisse præceptum, vt nihil pecuniæ seruetur à sanctis, sed ne Deo propter ista seruiatur, & propter inopiæ timorem iustitia deseratur. can. habebat. 12. q. 1. Mortuo atque sublato in cœlum Christo, Apostoli, Discipulique & cultores eiusdem non mediocrem pecuniæ vim possedisse leguntur, adeo vt quamuis ingens esset

eorum

eorum numerus, tamen nemo inter eos egens reperiretur. Nam vt scribit Lucas de fidelibus Christianis, qui tunc Hierosolymis erant: Multitudinis credentium erat cor vnum & anima vna, nec quisquam eorũ quæ possidebat, aliquid suum esse dicebat, sed erant illis omnia cõmunia. Et quotquot erant possessores agrorum, aut domorum, vẽdentes afferebant pretia, & ponebant ante pedes Apostolorum, diuidebatúrque singulis, prout cuique opus erat. Eadẽ referuntur à Clemente, qui illis temporibus fuisse creditur, in epistola, qua fratres & condiscipulos suos ad bonorum communicationem hortatur & incitat. c. dilectis. 12. quæst. 1. Quod autem ex prædiorum venditione pecuniam conficere maluerint, quàm ea retinere, & ex eorum fructibus se ipsos alere, Melchiades id factũ ideo scribit, quia cùm futuram Ecclesiam in gentibus viderẽt, prædia possessionésque adipisci in Iudæa vtile non putauerunt. c. futuram. 12. quæst. 1. Sed notandum est eos ad communicationem bonorum neminem inuitum compulisse, quod satis intelligerent eam à Christo nõ fuisse præceptã, & proprietatẽ distinctionémq; dominiorum, quæ consensu hominum naturalẽ rationem sequentium recepta est, iuri diuino Christianæque religioni repugnantem non esse: ea siquidem est hominum corruptio & improbitas, vt societas humana commode retineri & conseruari nequeat, si quis Platonicam comunionem inter homines indiscriminatim constituere velit. Si qui tamen mutuo illo affectu & charitate, quam nobis vnice commendauit præcepítque Christus, constantissime ita ducantur, vt vltro non modo facultates, sed operam quoque suam, laborem, industriam bona fide & citra fraudem vllam in commune conferant, non dubito quin vita eorum in hac æquabilitate, & communicatione rerum omniũ, & iucundissima & fœlicissima futura sit. Scite enim à veteribus illud dictum est, si quis id ciuiliter interpretari magis quam calumniari velit: quietissime victuros homines, si hæc duo verba Meum & Tuum de medio tollerentur. Quod & sensit haud dubie Clemens in epist. cuius paulo ante meminimus, glo. in dict. cap. dilectissimus. Ideo autem proprietas & distinctio dominiorum probatur iure gentium, cui religio nostra minime refragatur, quia obtineri ab hominibus nõ posse creditur in tãtis eorũ vitiis, vt sine fraude & discordia in ea cõmunione perseuerent. Proinde cùm Ananias agri vẽditi pretium retinuisset, parte tantũ ad Apostolos delata, Petrus eo nomine illum nõ damnauit, sed quod dolo, simulatione, ac mendacio vsus esset. Anania, inquit, cur impleuit Sathanas cor tuum, vt mẽtireris Spiritui sancto & fraudares de pretio agri? Nonne prorsus tibi manebat, & venundatus erat in tua potestate? Actor. c. 5. Hæc omnia satis demõstrant qualis fuerit status atque vsus bonorũ ecclesiæ, tempore Apostolorũ. Post eorũ verò tempora, cũ viderent Sacerdotes & Leuitæ, & reliqui fideles per vniuersum orbem dispersi, vtilius fore si hæreditates & agros, quos vendebant, ecclesiis, quibus præsidebant episcopi, traderent, eo quod ex sumptibus eorũ, tam præsentibus, quàm futuris temporibus plura & elegãtiora ministrare possent fidelibus communem vitam ducentibus, quam ex pretio ipsorũ, cœperunt prædia & agros quos vendere solebant, matricibus ecclesiis tradere, & ex sumptibus eorum viuere. Hęc totidẽ fere verbis ex Vrbano transcripsimus, c. videntes. 12. quæst. 1. à quo id quoque decretum fuisse scribunt Platina & quidam alij eum secuti, vt sacerdotibus liceret prædia ac fundos à cultoribus religionis oblatos recipere. Sed falluntur illi meo quidem iudicio, cum inter Vrbani decreta, quæ extant, excepto eo quod recitauimus, nihil reperiatur quod ad hãc rem pertineat. Ex eo igitur tempore certatim vnusquisque pius & fidelis prædia, possessionésque dabat Ecclesiæ: ex quorum fructibus non ministri tantum, sed quicunque etiam alij egentes alerentur. Et hinc perspicuum est quod & supra admonuimus, veteres Christianę religionis cultores non ita paupertatem affectasse, vt opes nullas sibi parare atque asseruare vellent, quamuis Imperator Iulianus inde ansam arripuerit ecclesias fortunis suis spoliandi. Ecclesiarum enim bona auferens dicebat maximo se beneficio Christianos afficere, nimirum vt pauperes facti citius regnum cœlorum intrarent. Qua arte in philosophos quoque nostri iuris authores vsos fuisse aliquando animaduerti. l. in honoribus. de vaca. mune. Ac præ cæteris Constantini celebratur liberalitas in Ecclesiam. c. Constantinus. 96. dist. can. futuram. 12. q. 1. Tripar. lib. 2. c. 9. Et extat eiusdem constitutio in Codice Iustiniani, qua permittit vnicuique bona sua Ecclesiæ relinquere. Lucinia quoque diues & potens matrona, bona sua ecclesiæ Romanæ testamento reliquit, Marcello sedẽte, vt scriptores ecclesiastici literis prodiderunt. Sed nulli plus contulerunt Ecclesiæ Romanæ, nec magis potentiam eius auxerũt, quàm Pipinus, Carolus, & Ludouicus Francorum reges. Quid ingentia hic commemorem beneficia in cæteras totius orbis ecclesias vndique à piis hominibus collata, cum iustum volumen descriptio eius rei desideret? Quale illud est quod de Hilario Arelatensi episcopo Prosper memorię mandauit, nempe eum acceptis fidelium numerosis hæreditatibus, ecclesiam mirum in modum locupletasse. can. expedit. 12. quæst. 1. ex quo de cęteris coniectura fieri potest. Ac præter eos reditus, prætérque decimam partem, non modo fructuum, sed etiam negotiationis, quæstus & lucri, de qua mox disseremus, & alias quasdam largitiones, quotidie in sacro ipso conuentu fiebant oblationes ad altare. Theodor. lib. 5. c. 18. cap. omnis. de consec. dist. 1. Vt mirũ non sit, quod nunc omnibus testatum & manifestum est, opes ecclesiæ in immẽsum excreuisse. De oblationibus Ecclesiæ Romanæ loquitur Marcellinus lib. 27. cuius verba, quia huius tractatus nostri loca etiam alia quædam illustrant, hic subiicere volui: Damasus, inquit, & Vrsicinus supra modum humanum ad rapiendam episcopalem sedem ardentes, scissis studiis asperrime conflictabantur, adusque mortis vulnerúmque discrimina adiumentis vtriusque progressis, quæ nec corrigere sufficiens Viuentius, nec mollire, vi magna coactus secessit in suburbanum, & in certatione superauerat Damasus, parte, quę ei fauebat, instante. Constátque in basilica Sicenini, vbi ritus Christiani est conuenticulum, vno die centum triginta septem cadauera reperta peremptorum, efferatámque diu plebem, ægre postea delinitam. Neque ego abnuo, ostentationem rerum considerans vrbanarum, huius rei cupidos ob impetrandum quod appetunt, omni cõtentione laterum iurgari deberi, cum id adepti, futuri sint ita securi, vt ditentur oblationibus matronarum, procedántque vehiculis insidentes circumspecte vestiti, epulas curantes profusas, adeo vt eorum conuiuia regales superent mensas, qui esse poterant beati reuera, si magnitudine vrbis despecta, quam vitiis opponunt, ad imitationem antistitum quorundam prouincialium viuerent, quos tenuitas edendi potandique parcissime, vilitas etiam indumentorum, & supercilia humum spectantia perpetuò, numini verísque eius cultoribus vt puros commendant & verecundos. Omnes autem huiusmodi obuentiones, reditus ac oblationes, in sua potestate habebat episcopus, vt pręcipiunt canones apostolorum. c. præcipimus. 12. q. 1. c. peruenit. 16. q. 7. Sed ita tamen vt eas res non dispensaret ipse ac administraret, sed diaconis, hypodiaconis, œconomis ac delega-

ſoribus earum diſpenſationem diſtributionémque committeret, qui rationem poſtea totius adminiſtrationis ſuæ ipſi redderent. c. epiſcopus. 12. q. 1. c. vobis. 12. q. 2. Fiebátque hæc diſtributio clericis & miniſtris eccleſiarum. dict. cap. peruenit. quorum erat vt plurimum communis vita & conuerſatio, can. quia tua. c. ſcimus. c. nolo. c. non dicatis. 12. q. 1. quamuis ad eam communionem inuiti nequaquam cogerētur, c. certe. 12. q. 1. Sed præcipuum locum in hac largitione merito tenebant pauperes, quorum ingentem numerum alere ſolebat Eccleſia. Nec enim vlla res vnquam maiori curæ priſcis Chriſtianis fuit, quàm pauperum ſuſtentatio, vt pleriſque in locis teſtatur Euſebius. Ac tot tantæque opes eo potiſſimum conſilio in eccleſiam conferebantur, vt inde nutrirētur pauperes, eaque cura mandabatur epiſcopis, quod eorum erga pauperes ſtudium omnibus perſpectum eſſet. leg. prim. C. de epiſc. aud. Quare bona Eccleſiæ paſſim in veteribus canonibus dicuntur patrimonia pauperum. c. quia iuxta. 16. q. 1. Qua ratione Auguſtinus eos qui decimas Eccleſiæ non perſoluunt, tot homicidiorum reos futuros ait, quot pauperes fame mortui fuerint, quia rē à Deo pauperibus delegatam ſuis vſibus reſeruent. can. 10. 16. quæſt. 1. Proferre hic poſſem & alia præclara veterum dicta in hanc ſententiam, ſed aliquot præcipua tantum referam. Nam omnia perſequi infinitū eſſet. Ambroſius, Aurum Eccleſia habet, non vt ſeruet, ſed vt erroget, & ſubueniat in neceſſitatibus. Quid eſt opus cuſtodire quod nihil adiuuat? An ignoramus quantum auri atque argenti de templo domini Aſſyrii ſuſtulerunt? Nonne melius cōflat ſacerdos pro alimonia pauperum, ſi aliqua ſubſidia deſunt, quā ſi ſacrilegus contaminat & aſportat hoſtis? Nonne dicturus eſt dominus, Cur paſſus es tot inopes fame mori? Certè habebas aurum vnde miniſtraſſes alimoniam, &c. can. aurum. 12. quæſt. 2. Hieronymus ad Nepot. Gloria epiſcopi eſt pauperum opibus prouidere. Ignominia ſacerdotis eſt propriis ſtudere diuitiis. Idem amico rapere quidpiam furtum eſt: eccleſiā fraudare ſacrilegiū eſt: accepiſſe pauperibus erogandum, & eſurientibus plurimis illud reſeruare, vel cautū, vel timidū eſt, aut quod apertiſſimi ſceleris eſt, exinde aliquid ſubtrahere, omnium prædonum crudelitatem ſuperat. can. gloria. 12. q. 2. Idem, Clericos autem illos cōuenit Eccleſiæ ſtipendiis ſuſtentari, quibus parentum & amicorū nulla ſuffragantur ſtipendia. Qui autem bona parentum & opibus ſuſtentari poſſunt, ſi quod pauperum eſt accipiunt, ſacrilegium profecto incurrunt & committunt. 16. quæſt. 1. c. vltim. Ex his apparet diſpenſationem facultatum eccleſiaſticarum epiſcoporum arbitrio commiſſam fuiſſe. Verum ob cupiditatem quorundam parum recte ac ſincere adminiſtrantium, canones veteres modum rationémque diſpenſandi ipſis præſcripſerunt, nempe vt quatuor partes tam oblationum quàm aliarum quarumcunque obuentionum fiant: quarum vna pauperibus diſtribuatur: altera clericis: tertia in ædificationem templi impendatur: quartam epiſcopus retineat hoſpitalitatis exercendæ cauſa. c. vobis. c. Vulteranæ. can. conceſſo. c. quatuor. & ſeq. 12. quæſt. 2. can. præſulum. 16. quæſt. 3. Sed vt eſt rerum humanarū conditio in eodem ſtatu nūquam permanentiū, hæc communium rerum diſtributio ad extremum antiquata prorſus & ſublata eſt, ac ſingulis miniſteriis certi reditus adiuncti & aſſignati, quibus miniſtri tanquam re propria fruantur: eóſque ipſi arbitrio ſuo diſpenſent atque adminiſtrent ſine vllius aut diaconi opera, aut epiſcopi authoritate, & hos reditus miniſteriis attributos hodie vulgo Beneficia appellamus: cuius verbi ſignificatio & origo plenius infra diſcutietur. Quam partem abſtulerint pauperes in hoc, vt ita dicam, familiæ herciſcundæ iudicio, mihi nondum plane compertum eſt, tametſi quid ipſis hic acciderit, & quàm humaniter accepti ſint, ſatis ſuſpicor. Sed hac de re alias erit opportunior dicendi locus.

Bona Eccleſiæ ſunt patrimonia pauperum.

De vulgari diuiſione bonorum eccleſiaſticorum in temporalia & ſpiritalia.

Cap. II.

Bonorum eccleſiaſticorum quædam temporalia dicuntur: alia verò ſpiritalia. Temporalia vocant prædia illa & poſſeſſiones, quæ ex principum aliorúmque liberalitate obuenerunt. Spiritalia, decimas & alia id genus, quæ à fidelibus Eccleſiæ offeruntur. Nam decimas primitiáſque, aut quæ loco primitiarum offerrī ſolent, arbitrantur iuris Pontificij doctores diuino iure ſacerdotum & Eccleſiæ miniſtrorum eſſe, quod lex Moſaica eas exolui præcipiat. Itaque res diuinæ dicūtur, quod eas vnius Dei benignitati, non cuiuſquam hominis munificentiæ acceptas referamus. Sacræ verò & ſpiritales, quod huiuſmodi oblationes Deo præcipue conſecrentur, & animæ ſpirituíque noſtro maxime exiſtimentur conferre. Reliquę autem poſſeſſiones, quas non a Deo, ſed ab hominibus accepit Eccleſia, prophanæ omnique religione puræ habentur, ideoque temporales vulgo appellatæ ſunt. Nam quæ diuina ſunt ac ſpiritalia, eadem perpetua eſſe & nunquam interitura creduntur: cætera omnia caduca, fluxa & tēporaria. Hinc ea videtur fluxiſſe appellatio. Sed vt ingenue dicam quod ſentio, diuina & ſacra aliquāto rectius & ſignificantius appellari poſſe mihi videtur, quæ ſpiritalia vocant, vt nō incōmode ſic efferatur diuiſio: Bonorum eccleſiaſticorum quædam diuina ſacráque ſunt, alia humana ac prophana. Huius ergo diuiſionis, quam iuris Pontificij conſulti probant, fundamentum eſt lex Moſaica, de quo quid ſentiendum ſit, viderint alij. Certe ſi Thomæ aliorúmq; Theologorum opinionem ſequamur, vereor vt conſiſtere poſſit. not. in cap. in aliquibus. de decimis. Exiſtimant enim illi decimas non idcirco deberi ſacerdotibus, quod lege Moſaica id præcipiatur, cùm ea lege non aſtringamur, niſi quatenus præceptum aliquod morale iuriſque naturalis continet. c. translato. de conſtit. Naturalis enim lex, quam, vt Paulus ait, gentes habēt ſcriptam in cordibus ſuis, nunquam abrogatur. Itaque quamuis honeſtum piúmque ſit, ac iuri naturæ conſentaneum, quo benemerētes de nobis remunerari iubemur, miniſtros Eccleſiæ & paſtores alere ac fouere. Determinatio tamen certæ quantitatis eo nomine præſtādæ, puta octauæ vel decimæ partis bonorum, &c. non tam iuris naturalis eſt, quàm Moſaici, id eſt, quod Deus per Moſem Iudæis tantum, non etiam aliis gentibus & populis ad tempus conſtituit. Quæ ſententia ſi vera eſt, equidem non video cur potius decimæ, quàm alij reditus Eccleſiæ, ſiue diuini, ſiue ſpiritales dici debeant. Verum vtcunque Theologi ſuam tueantur ſententiā, inficiari nemo poterit, vetuſtiſſimam eſſe conſuetudinem de ſoluendis decimis in Eccleſia, quam ſanctiſſimi & doctiſſimi quique veterum maxime comprobarunt atque commendarunt, can. reuertimini. c. 10. 16. quæſt. 1.

Vnde dicatur beneficium.

Cap. III.

De origine facultatum eccleſiaſticarū admirabilique earum incremento, & vt poſſeſſiones ac reditus, qui antè cōmunes erant, diuiſi ſint, & certis miniſteriis aſſignati, ſatis demōſtraſſe videmur ſuperiori cap. Cur autem beneficium appelletur certa illa

redituum portio, quæ cuique ministerio obtigit, vidēdum est. Nam plerique hanc vocem, vt barbaram omnino & ineptam refugiunt, & sacerdotia malunt, quàm beneficia hos reditus appellare. Verum, nisi fallor, sacerdotium pro munere ac dignitate magis, quàm pro reditu aut obuentione accipi videtur apud Latinos authores. Et constat hæc sacra stipendia non tantū sacerdotibus, sed alijs etiam ministris cōcedi. Animaduertendum igitur est, moris fuisse veterib. prædia quædam ac possessiones militibus tribuere, vt hoc beneficio deuincti animosiores ad Rempubl. tutandam redderentur. Id factum ab Alexandro Seuero testis est Lampridius, quem & alij Imperatores ante Iustinianū sequuti sunt, vt ex eorum constitutionibus apparet. C. de fundis limitro. Meminit & prædiorum huiuscemodi militarium Constantinus quidam Imper. apud Hermenopulum, lib. 2. eáque στρατιωτικὰ κτήματα, & στρατιωτικοὺς τόπους vocat. Quibus perquam affinia sunt ea, quæ ob fidem & obsequiū fruenda conceduntur, moribus non Longobardorum modo, à quibus hoc prædiorum fruendorum genus manasse ad nos videtur, sed etiam nostris, & omnium prope totius Europæ populorum ac gentium. Et hæc quidem prædia non inepte beneficia à quibusdam appellata sunt: & beneficiarij qui ea possident. Nam & beneficiariorum militum mentio est apud Cæsarem in Comment. sensu haud omnino dissimili, & apud plerosque alios authores, quorum pura Latináque est oratio. Hunc verò morem qui in rebus prophanis receptus erat, imitati sunt ecclesiastici viri, & prędia possessionésque ob ministerium Ecclesiæ singulis ministris adscriptas Beneficia vocauerunt (quæ vtinam beneficiā plerisque hodie nō sint) quia post eam, de qua iam diximus, diuisionem hi reditus ecclesiastici magnam cum illis militaribus prophanísque beneficiis affinitatem habere credebantur, id quod alio in loco ostensurus sum. Itaque non tantū de ministeriis, sed etiam de beneficiis ecclesiasticis hoc nostrum σύνταγμα inscribere voluimus, vt veterē simul & nouam loquendi consuetudinem in Ecclesia titulus indicaret. Nam ita hoc argumentum apud veteres tractatū offendimus, vt ministerij fere mentio fiat, non prouentus aut stipendij alicuius. At postquam honos non onus affectari cœpit, & quæstus est habita ratio magis quàm muneris atque officij, vnà cum moribus hominum mutata est loquendi ratio. Vt exempli gratia: solebant ita disputare antiquiores, vt quęrerent, quis Ecclesiæ ministrum ordinare, & quis ordinari deberet. Recentiorum verò quæstiones hæ sunt vulgo vsitatæ, quis beneficium cōferre, cui conferri possit &c. Quod igitur primarium ac præcipuum merito habebatur quondam id nunc accessionis cuiusdam locum vix obtinet: qua in re tanta est indignitas, vt eam dissimulare nemo bonus possit. Nam si Plinius suo tempore cōquestus est ex gemmis confici vasa in quibus aurum accessio esset, cum gemmæ vasis aureis accedere soleant, quanto iustior hac de re futura est bonorū virorum querela? Hoc autem ideo hic adiicere volui, vt ostenderem veteres canones de ministeriis loquentes, quamuis ætatem, vt ita dixerim, non ferant, & magna ex parte antiquati sint, tamen ad hanc disputationem de beneficiis plerunque trahi posse. Hinc natæ sunt illæ theses: Qui potest ordinare, potest beneficium conferre. Qui potest ordinari, potest beneficium capere, & contra: Qui non potest ordinare, non potest beneficium conferre. Qui non potest ordinari, nō potest beneficium capere. gl. c. si eo tempore, de rescr. in 6. gl. c. de his. 28. dist. Ordinationem verò hic late accipimus, pro quacunque ad sacrum ministerium aliquod, aut munus ecclesiasticum promotione, vt ante explicatum fuit.

Quid sit beneficium, beneficij ecclesiastici dominium, vsusfructúsve cuius sit, & an pensiones annuæ atque hospitalia, beneficij appellatione contineantur.

CAP. IIII.

EXplicatio verborum, qua iam vsi sumus, sufficere posse videtur iis, qui simplicitatem amant in iuris interpretatione: attamen cum iis quoque faciamus satis qui hac simplicitate non contenti subtiliorem & accuratiorem interpretationem requirunt, trademus definitionem beneficij, non perfectam quidem illam fortassis, & omnibus Dialecticę legibus inseruientem, sed quæ quantū rei natura patitur ab earum legū præscripto nō lōgè recedat. Sit igitur hæc definitio: Beneficium est res ecclesiastica, quæ sacerdoti vel clerico ob sacrum ministerium vtenda in perpetuum cōcedatur. Cuius definitionis singula verba [illegible], vt dicitur, κατὰ [illegible] hic explicanda sunt. Ac in primis dicemus res, quoniam non ministerium ipsum siue officium, sed commodum potius inde proueniens beneficium appellatur. Proinde is qui dignitate ecclesiastica ornatus est sine reditu ac prouentu, cuiusmodi sunt archidiaconi quidā, quos imaginarios & honorarios vocare solent, is beneficiarius dicendus non est. Dicitur ecclesiastica, quod ea bona Deo & Ecclesiæ dicata consecrataque sint, ex quibus huiusmodi reditus constant. can. res ecclesiæ. 1. q. 3. Dicitur Sacerdoti, &c. quoniam si quid fruendum concedi soleat laicis hominibus ex bonis Ecclesiæ, quales sunt ij, e quibus diximus 19. cap. 1. lib. id beneficium proprie non dicetur. Dicitur ob sacrum ministerium, quia sicut beneficiā militaria ac prophana militibus ac prophanis hominibus ob fidem & obsequium dantur, ita hæc sacra beneficia, Deo consecratis ob sacram spiritalémque functionem conceduntur. Itaque hæc beneficia sacra spiritaliáque quodammodo esse dicuntur, quia tametsi prouentus sacri non sint, sed prophani, tamen sacro ita cohærent muneri, vt separationem non recipiant. cap. 1. c. si quis obiecerit. 1. quæst. 3. cap. ad nostram. de simo. cap. vltim. de rescrip. in 6. Nec vlli conceduntur, qui ad munus illud obeundum idoneus non sit, puta sacerdoti aut clerico, vt iam dixi. Nā licet ostiarij, aut acoluthi munus, prophanum forte quibusdam videri possit: quia sacræ ædis ostia claudere, & alia id genus exequi etiam laicus potest: idq. nos quotidie fieri videmus, & experimur, tamen considerandum est: quod supra admonuimus, clericos eos dici, qui sacris initiati sunt, & ad sacram functionem delecti ac destinati, sed in leuioribus muneribus institutionis cuiusdam causa adhuc occupantur & exerceantur, nec eis assignantur potissimum reditus ecclesiastici, vt ostia claudant, sed vt interim alantur ac instituantur, & sacerdotum episcoporúmque perpetuum extet seminarium. Proinde annonæ siue præbendæ ecclesiasticæ laicis hominibus, & in canonicorum collegium minime cooptatis solitæ concedi ob nolarum ænearum pulsationem, aut aliud huic simile ministerium, beneficia ecclesiastica proprie non dicuntur, sed abusiue, & latissima significatione. not. in cap. cum M. de constit. & in c. dilecto de pręb. Spiritalia autem officia quę sint, facile ex his quę diximus in superiore lib. perspici potest, veluti doctrina Euangelij, administratio sacramentorū, ordinatio ministrorum Ecclesiæ, excōmunicatio, absolutio, dedicatio ecclesiarū & alia id genus, quæ episcoporum, presbyterorum, & diaconorum propria sunt. Sel. 1. part. quæst. 7. Et quoties dubitatur an reditus, de quibus hic loquimur, ad spiritale sacrúmque ministerium cōstituti destinatique sint, necne: quia facti quæstio est magis, quàm iuris, vulgo traditū est ad signa, notas & coniecturas recur-

tendum esse. Itaque si basilica, siue ædes sacra, altare, tintinabula, cœmeterium, & alia id genus, in eo de quo quæritur loco, reperiantur, sacrum ac spiritale beneficium esse iudicabimus, nisi contrarium appareat. Dicitur Vienda: quia dominium & proprietas clericorum non est, sed quamdiu viuunt, & munere suo funguntur, fructibus perceptis ad alẽdum se familiámque suam, vtuntur. Quod si præter victum vestitúmque necessarium aliquid superfit, id alienare tãquam domini non possunt, sed egentibus erogare debent, extátq. hac de re constitutio cuiusdam synodi, quam vir quidam eruditus ditam vocat, c. episcopus. 10. q. 3. Cui alia similis repetitur consilij Antiocheni, & c. episcopus. c. vlti. 12. q. 1. Contendit enim eos vsumfructum beneficiorum suorum habere, & fructus tanquam stipendium aliquod mercedémque sui laboris capere. Quod nec ratione, nec æquitate caret. [redacted] Immo ægre admodum hoc datum est Ecclesiæ, vt prædia possessionésque sibi relictas aut donatas retineret. Et satis constat ex epistola Hieronymi ad Nepot. legibus Christianorum principum aliquando prohibitum fuisse clericis, ne hæreditates caperent. Nam vt in omni genere mediocritas illa, quam optimus poeta auream vocat, mentis cõmendatur, ita modus facultorum summopere hic necessarius est. Bonifacius martyr aliquãdo interrogatus, an liceret ligneis calicibus in sacris vti, ita respondisse fertur: Olim aurei sacerdotes lignea vasis, nunc lignei aureis vtuntur. Haud dubie sentiens immodicis opibus facile sacerdotes & gubernatores ecclesiarum corrumpi. can. vasa. de consec. distin. 1. Quæ ratio impulit veteres illos, vt clericis præter victum necessarium nihil permitterent ex facultatibus ecclesiasticis sumere, nec puto quicquam salubrius potuisse constitui ad cohibendam eorũ cupiditatem, & πλεονεξίαν, non quod hæc ad viuum, vt dicitur, resecanda, & summo iure cum eis agendum existimem, quod nec canones exigunt, opinor: sed quia verissimum est illud Satyrici poetæ: nemo satis credit tantum delinquere, quantum permittas, adeo indulgẽt sibi latius ipsi. Legimus in histo. Tripar. lib. 11. c. 10. Episcopum quendam Constantinopolitanum nomine Chrysanthum, nihil ex reditibus ecclesiasticis capere solitum fuisse, nisi dominico die panes duos: nec desunt alia huiusmodi exempla in scriptoribus ecclesiasticis: ex quibus apparet quænam fuerit veterum de bonis ecclesiasticis eorúmque vsu & administratione sententia. Nec verò dissimile fuit quorundam politicorum hominum in Repub. iudicium, idque satis ostendit Anaxander, qui interrogatus cur Spartiani pecunias in ærarium publicum non colligerent. Itaque beneficiarios vsuariis magis quàm vsufructuariis cõparandos esse non vno in loco Panorm. docet, in c. vlt. de pec. cler. & in repet. c. cùm esses. de testam. c. illud, 16. q. 6. Nec vllum arbitror canonem esse, cui repugnet hæc sententia, quamuis ea moribus nostris recepta nõ sit. glos. pragm. tit. de ann. in verbo, acquisitos. Dicitur in perpetuum, quia cum ad tempus minister Ecclesiæ ordinari non possit, necesse est beneficium ipsum, quod ministerio coniunctum est, perpetuum esse. ca. 1. de capel. mon. in 6. Nam & de beneficiis militaribus ac prophanis idem constitutum est, quibus hæc perquã vicina similiáque esse iam admonuimus. tit. in quibus cau. feud. amit. §. vltim. in vsib. feudo. Excipitur tamen Romanus Pontifex, qui velut legibus canonibúsque solutus beneficia ad tempus cõferre posse dicitur. not. in cap. veniens. de fil. presbyt. c. si gratiose. de resc. in 6. Inde consequitur præfecturas illas monasteriorum, quas vulgo Prioratus claustrales vocant beneficiis non annumerari, quia perpetuæ non sunt, sed precariæ tantũ, ac temporariæ administrationes. Host. i. in c. de multa. de præb. Sal. quæst. 21. par. 3. Hactenus de diffinitione beneficij: cuius vt magis elucescat vsus, tractandæ hic sunt duæ vulgares quæstiones: quarum vna est de Annuis siue pensionibus: altera de hospitalibus ædibus, an scilicet appellatione beneficij contineantur. Nam contingit aliquando, vt ex reditibus, beneficij certa portio quotannis alicui pendatur authoritate Romani pontificis, vel alterius episcopi ob certas causas, de quibus alibi differemus. c. nisi essent. de præb. Sed huiusmodi pensio, quæ Annuum genere neutro proprie ac Latine dici posse nobis videtur, beneficium non est. c. quamuis. de præb. in 6. not. in c. ad audientiam. 2. de rescrip. Cùm enim ob nulllum in Ecclesia sacrum ministerium constituatur, & non tantum clerico, sed etiam laico competere possit, satis perspicuum est definitioni quam tradidimus, non conuenire. ca. possessiones. 16. q. 1. not. in ca. præterea. 1. & 2. de transact. glo. prag. tit. de collatio. §. item quod vniuersitates. in verbo, beneficiorum. sed de his infra plenius. Quod ad secundam quæstionem attinet, sciẽdum est, studium ingens Christianorum in omnes egenos, debiles, senes, perigrinos, ac pupillos semper extitisse, adeo vt omnes passim Ecclesiæ nosocomia sua, xenodochia, brephotrophia, orphanotrophia, gerontocomia, ptochotrophia haberent: quorum mentio est apud Iustinia. tit. de episc. & cler. Theodor. lib. 5. Eccles. histor. c. 18. Sozom. lib. 6. Tripar. cap. 29. Ea omnia nos hodie hospitalia vocare solemus, quæ vox apud veteres Latinos in vsu fuit, pro ea parte domus, quam opulẽtiores hospitibus aduenientib. instruebãt, eáq. vtitur noster Vlp. l. si vero. de his qui deiec. vel effud. Vitru. lib. 6. Sed quæritur, an huiusmodi hospitalia in numerum beneficiorum referenda sint? & constat ex diffinitione beneficij, si ab homine priuato propria authoritate instituta sint, beneficia non esse: quia res ecclesiasticæ non sunt. Quod si ea institutione episcopi authoritas interuenerit, ne hoc quidem casu beneficium dici meretur clem. 2. de præb. quia eorum redituum procuratio & administratio non clericis, sed quibuscunque viris probis & idoneis mandari solet, qui administrationis suæ rationem exemplo tutorum & curatorum reddere coguntur. Et hæc ita accipienda sunt, nisi ex ipsa institutione, aut, vt loquimur, fundatione, contrarium appareat. Quod in synodo Viennensi Clemens V. constituit. clem. quia contingit. de religio. domibus l. orphanotrophos. C. de episc. & cler. Fel. in c. de quarta. de præsc. & c. in nostra. de rescript. Nam contingere potest vt beneficium sacerdoti attributum sit, ita vt præter sacerdotalem functionem, onus quoque pauperes alendi subeat. Certè apud Nicephorum in Ecclesiastica Euphemij cuiusdam mentio reperitur, qui simul & ptochotrophus & & presbyter fuit.

Beneficiorum diuisio & qualitas.

CAP. V.

EXplicata diffinitione, aliquot diuisiones beneficiorum docendæ sunt, ad nostri temporis mores accommo-

accommodatæ: quarum in forensibus controuersijs hodie magnus est vsus. Ac summa quidem diuisio hæc est: Quædam beneficia titulum habent dignitatis, vt episcopatus, archidiaconatus, &c. Quædam habent curam animarum sine dignitate, vt parœcia. Alia neque dignitatis titulum habent, neque curam animarum, sed simplicia nudáque beneficia sunt. Inter hæc tamen aliqua differentia reperitur. Nam quædam aliquid eminentiæ ornamenti, & decoris habent, vt canonicorum præbendæ. Quædam infima sunt atque humilia, de quibus omnibus sigillatim hic disseremus.

Quæ sint dignitates ecclesiasticæ, & quot modis accipiantur.

CAP. VI.

IN rebuspublicis honores distinguuntur à muneribus. tit. de muner. & honor. Et diffinitur honos, administratio Reipubl. cum dignitatis gradu. Munus verò, administratio Reipubl. sine titulo dignitatis. l. honor. de muner. & honor. An autem administratio dignitatem habeat necne, ex consuetudine & hominum existimatione iudicari solet. leg. vltim. de muner. & hono. Similiter in rebus ecclesiasticis quædam administrationes titulum dignitatis habent, & dignitates à pontificibus appellantur, tit. de præb. & dign. idque fere accidit quoties administratio cum iurisdictione aliqua & potestate coniuncta est. glo. in c. 1. de consuet. in 6. Pano. & alij in c. de multa. de præb. Sed hæc exemplis illustriora fient. Episcopus summam in Ecclesia dignitatem habet, & quamuis alius alij præponatur, veluti archiepiscopus, episcopo, archiepiscopo patriarcha, & his omnibus Pontifex siue episcopus vrbis Romæ: idem nihilominus ordo horum omnium esse dicitur. Vnde omnes episcopi, fratres à Pont. Rom. vocari solent. c. quam graui. de crimin. fal. Archimandritæ siue cœnobiarchæ, qui & Abbates dicuntur, proximum episcopis locum hodiè obtinent, quamuis olim, vt suprà diximus, omnibus clericis postponerentur. ca. si quis deinceps. 16. q. 7. c. 1. de æta. & qualit. c. 2. de iud. vbi not. Archidiaconi quoque, Archipresbyteri, primicerij dignitatem habent in Ecclesia, eorúmque munus ante à nobis descriptum explanatúmque est, de quibus speciales extant tit. lib. 1. Decret. Decani, non quorum meminit Iustinianus, sed qui vulgo sic appellãtur, hoc tempore, item Præcentores, præpositi & cęteri similes, de quorum officio perscriptum nihil est in pontificio iure. dignitate præditi sunt, si consuetudo ecclesiarum, quæ maximè hic spectatur, in numerum dignitatũ officia huiusmodi referat. Id quod nominatim de Decano scriptum reliquit Bernardus, in c. ex parte. de cleric. non resid. Sed notandum est, hæc ministeria, de quibus postremo locuti sumus, propriè & vsitate, dignitates appellari in pontificio iure. Itaque specialius hic accipitur dignitas, quàm suprà diximus, vt videlicet episcopatum non comprehendat. c. dilectus. de conces. præb. Quęri solet an pręfectus monastici cõuentus, qui Prior conuentualis dicitur, aut sodalium mendicantium siue præfectus, siue custos & obseruator, dignitatẽ habeat? Et receptũ est eos habere, quoniam appellatione prælatorum continentur, & iurisdictionem aliquam habent. no. in c. edoceri, de rescrip. clem. 1. eo. tit. glo. in clem. dudum, de sepult. Fel. in c. insuper. de testib. Idem traditum est de vicario generali episcopi, nõ de eo qui extra ciuitatem in aliqua diœcesis regione constituitur, quem foraneum vocãt. not. in clem. & si principalis de rescript. His exceptis nullus clericus in Ecclesia dignitatẽ habere dicitur, nisi generaliter hoc verbũ accipias. Nam adeo latè patet aliquando huius significatio, vt omnes clerici dignitatem habere dicantur. c. denique. 4. distin. c. reperiuntur, 1. q. 1. c. si quis post. 51. distin. Atque hinc colligi potest, triplicem huius vocis significationem esse. Nam in primis generaliter omnẽ gradum ecclesiasticum significat.

II. Omnem administrationem, cum qua coniuncta est iurisdictio.

III. Archidiaconatum, & alia huiusmodi officia, de quibus iam diximus. Hinc existit quæstio cum sit tam varia huius vocabuli significatio, quo sensu accipi debeat. Sed ex locis cõmunibus de interpretatione definiri potest, ac in primis subiecta materia, & mens disponentis spectari debet. Itaq. in materia odiosa, quæ interpretatione adiuuari non debet, sed potius restringi appellatione dignitatis, non continentur episcopatus, veluti, si de gratia legis, siue canonis facienda agatur. Panorm. in c. cum Vinton. de elect. Sal. in t. par. q. 3.

De curatione animorum.

CAP. VII.

ORdo postulat vt de beneficiis, quæ propter curã animorum dantur absque vllo dignitatis titulo, aliquid dicamus. Hæc autem beneficia habere dicuntur præbyteri, quibus Ecclesia aliqua parochialis curãda regendáque committitur. Nam ea diœceseos pars, cuius curationem habent singuli presbyteri sub episcopo, parochia, aut fortasse rectius parœcia appellatur. c. omnes basilicæ. c. nullus. 16. q. 7. Budæus noster iamdudum admonuit hæc aliter Latine exprimi posse, vt curia dicatur, quàm nos parochiam vocamus. Curiales vero parochiani ipsi, & Curio presbyter, qui parochianorum curationem ac gubernationem habet. Non me latet parochiam vsurpari pro tota diœcesi episcopi, quæ multas complectitur ecclesias. c. honæ rei. 12. q. 2. c. apostolicæ, de donat. Sed hic aliter accipitur. Cura autem presbyteri, siue Curionis in ligatione animarum, vt scriptura loquitur, & earum absolutione præcipuè versatur. Sicut enim noxios à sacra communione arcet, ita veniam poscentes absoluit, vt supra docuimus. Itaque iurisdictionẽ quandam spiritalẽ exercet, quæ pœnitentialis fori potestas vulgo dicitur. Sunt & alij qui disciplinam & contentiosam exercent iurisdictionem, & causas forenses iudicant, quæ iudicia ad Ecclesiam aliquando pertinere suprà admonuimus. Et quia spiritalis est ea iurisdictio, eam exercens dicitur etiam curam animarum habere, quamuis forte nulli curiæ seu parœciæ præfectus sit. Innocen. in c. cum satis. de offic. archid. can. dudum. 2. de elect. extr. c. execrabilis. ad finem de præb.

Simplicia beneficia quæ sint, & præbendarum vocabulo quid significetur.

CAP. VIII.

INter beneficia simplicia, quæ nec titulum dignitatis habent, nec curam animorum, primum gradum tenent canonicorum præbendæ. Nam ea maioris cuiusdam dignationis splendorisque existimantur, quàm cætera, propter ius suffragij, quod habent in collegio honoratissimo, adeo vt separatim de his tractare commodius videatur Panor. in c. vltim. de præb. Præbenda autem vulgo dicitur annona quædã sodalibus siue canonicis alicuius Ecclesiæ in compensationẽ ministerij sui præstari solita. c. si monach. 16. q. 1. Vtitúrq; hoc verbo Cassiod. lib. 5. variarũ, in epistola ad Ampeliũ quendam scripta. Præbenda aliquando rectius & Latinius [illegible] quis vocauerit, exemplo veterũ linguæ Latinæ scriptorum, à quibus eam vocem vsurpatã esse animaduertimus. l. inutil. de test. Gell. lib. 5. cap. 4. Sed & canõ ea quoque præstatio dici poterit, vt ante diximus. Huiusmodi autem annonæ siue præbenda, ideo sacra

spiritaliáq. existimantur, c. dilecto, de præb. quod sodalibus tantum siue canonicis Ecclesiæ dicata sint, quos sacris initiatos esse necesse est: quotúmque sacra spiritalísque functio habetur, quamuis animarum curationē, quam olim habebant, nunc deseruerint. c. 2. de instit. Nihil tamen prohibet ex redditibus Ecclesiæ communibus partem aliquam, quæ canonicis adscripta nō sit, laicis hominibus vt laboris industriæque suæ mercedem largiri, vt puta æditius, aut iis quibus campanæ tinnitus cura mādatur. Quod genus erogationis per me licet vt præbenda siue præbendā quisquis voluerit appellet, sed quia nihil sacri spiritalisque habet, multum differt ab ea, de qua hic disseritur, quam muneri sacro spiritaliq dicatā esse dicimus. not. in c. cum M. de constit. Et quia canonicorū corpus & sodalitium ex variis Ecclesiæ ministris conflatum est, quorū aliqui sacerdotes sunt, alij inferiorum ordinum clerici: item alij doctores Theologiæ, alij magistri & professores literarū, magna hinc præbendarum diuersitas nata est. Nā quædam sacerdotales dicuntur, quarum nemo capax est, nisi sacerdos: aliæ inferiorum ordinum clericis conferri possunt. & hæc varietas in quibusdam ecclesiis obseruatur cap. cui de non sacerdotali, cap. ei cui. de præb. in 6. Præterea quædam Theologales sunt appellatæ, quæ Theologiæ doctoribus tantum in cathedralibus ecclesiis assignantur. Sunt & magistrales dictæ, quæ literarum magistris & præceptoribus attribuuntur. cap. quia nonnullis, de mag. & in pragm. sanct. Sed hæc omnia accuratius infra disputabuntur.

Ex iam dictis facile apparet quænam sint reliqua beneficia, quæ simplicia apellantur. Nam ideo simplicia dicuntur, quia beneficia tantum sunt, nec eis vlla qualitas inest, ex iis quas supra commemorauimus. Quoties igitur beneficium tale est, vt beneficiarius curam alterius non habeat, sed aliter diuinæ rei incumbendo, munere suo defungatur, simplex beneficium vocari solet. Exempla passim obuia sunt.

Beneficiorum diuisio in regularia & sæcularia.

Cap. IX.

SEcunda diuisio beneficiorum hæc est, cuius explicatio ex iis quę superiore libro disseruimus de monachis, omnino pendet. Beneficiorum quædam Regularia dicuntur: alia verò Sæcularia. Regularia sunt, quæ monachis & regularib. tantū acquiri possunt. Sæcularia quę clericis etiā sęcularibus, id est, monastico voto reguláq. non obstrictis. Cuiusmodi censenda sunt omnia beneficia, nisi contrarium ostendatur. Nam si constet ita institutā fuisse ecclesiam, vt à monachis siue regularibus gubernetur, Regulare beneficium dicendum erit, gloss. prag. tit. de collatio. §. item quod ad dictas. Verum spatio temporis, nempe 40. annorum, status beneficij potest mutari, vt ex regulari sæculare, aut contrà, ex sæculari regulare fiat. cap. cum de beneficio, de præbend. in 6. elem. 1. de supplen. neglig. prælat.

DE HIS QVI POSSVNT BENEFICIA CONFERRE,

LIBER TERTIVS.

Argvmentvm.

Post diffinitiones diuisionésque beneficiorum ecclesiasticorum, proximus locus est de ijs, qui beneficia conferre ac distribuere possunt. Et quia frequentes de ea re incidunt controuersiæ, propterea quod varij non solum sacerdotes, pontifices, episcopi, antistites, sed alij etiam prophani homines hoc ius vt fructuosum valde, ne quæstuosum dicam, certatim sibi vendicent, hic locus separatim hic tractandus fuit.

Quorum beneficiorum distributionem habeat Romanus Pontif. & quemadmodum is ordinari eligique debeat.

Cap. I.

E his qui beneficia conferre possunt tractaturi à Pontifice Romano incipiemus, qui primus episcoporum, primáorque sedem occupare dicitur. Et huius quidem disputationis nostrę duę sunt precipuæ quæstiones. Vna de potestate Romani episcopi in beneficia & ministeria Ecclesiæ.

Altera de promotione ipsius atque ordinatione. Quod ad primū attinet, sciēdum est eum priscis temporibus nullum ius nullámque potestatem ordinandorum sacerdotum aut clericorum extra propriam diœcesin sibi vindicasse. Nam veteribus canonibus episcopus à metropolitano & aliis qui sūt in prouincia episcopis, iubetur ordinari electione cleri, ac plebis consensu hanc ordinationem antecedente. 62. 63. 64. 66. distin. Cæteri verò clerici ab episcopo suo ordinantur, non Romano episcopo, sed cum assensu plebis & ciuium, vt de episcopo iam dictum est, 67. distin. Cùm ergo pontifex Romanus secundum antiquos canones in alienis ecclesiis neminem ordinare, id est, ad ministerium Ecclesiæ promouere possit, satis perspicuum est ex his, quæ secundi lib. c. 3. diximus, ecclesiastica beneficia totius orbis ab eo conferri nō posse. Nec verò dubium est quin vetustiores sanctioresq. vrbis Romæ episcopi sede Ecclesiáq. propria contenti, reliquis episcopis ecclesiarū ipsis commissarum liberā administrationē reliquerint, quasi vrbis vnius magis quàm orbis episcopi, vt ante annotauimus. Quę ratio forte episcopū nescio quem mouit, cuius meminit Æmilius lib. 9. de reb. gest. Francorū, vt paulo liberius Gregorio vndecimo pontifici Romano respoderet. Cùm enim Gre-

gorius

gorius tum Auenione sedens, ab en sciscitaretur, cur sedem suam non inuiseret: Si quis, inquit, te roget, cur vrbem tuam Romam tandiu ab episcopis suis desertam non adeas, multo minus habeas quod responsurus sis quàm ego. Posteriores verò pôtifices sese intra hos fines non continuerunt, sed velut domini regésque omnia pro potestate agere, ac vniuersalis Ecclesiæ gubernationem sibi arrogare non dubitarunt. Itaque dicitur Pontifex Romanus plenam, liberam, nullisque legum vinculis adstrictam dispositionem omnium beneficiorum habere, & cum omnibus episcopis quoties ei libuerit concurrere, eósque omnes præuenire vacuum beneficium conferendo, & anteuertere posse, idque constitutionibus aliquot expressum est. can. cũcta per mundum. 11. quæst. 3. cap proposuit. de concess. præben. ad c. honoré. de auth. & vsu pal. c. 2. ca. dudum. de præb. in clem. t. vt lite pend. glos. pragm. tit. de electio. in verbo. reseruationes. Quæ quidem ipsæ satis tolerabiles essent, si nihil grauius inde consecutum fuisset. Non enim facilis erat Romanis pontificibus in tot prouincijs, quot habet Christianus orbis longissimè ab vrbe Roma distãtes, ea præuentio & occupatio. Ideoque non multum incommodi seu publicè, seu priuatim, poterat afferre. Verum hac via patefacta, mox ratio excogitata est aliquanto certior & expeditior, qua cæteris episcopis conferendorum beneficiorum facultatem adimerent. Inualuit enim mos, antiquis omnino incognitus, diplomatum expediendorum, quibus beneficia nondũ vacantia mandantur certis personis cõferri, cùm ea vacare contigerit. Gratiæ expectatiuæ vulgo dicuntur, & mandata de prouidendo, de quibus infra. Hæc de priore quæstione. Nunc de Romani episcopi ordinatione tractandum est, quæ quidem olim à cæterorum episcoporum electione non multum differebat. Vicini etenim episcopi, qui Cardinales dicebantur, clericis cardinalibus Romanæ Ecclesiæ conuocatis, de ordinatione cum eis tractabant ac deliberabant. Deinde requisito non solum reliqui cleri, sed etiã populi consensu, Pontifex ab ipsis ordinabatur, & consecrabatur, vt sexta Synod⁹ statuit, can. in nomine Domini. 23. distin. Quod si diuersa forte essent suffragia, vincebat sententia plurimorum. c. si transitus. 79. distinct. Eligebatur verò presbyter, aut diaconus Ecclesiæ Romanæ, qui per omnes gradus inferiores ascenderat. c. nullus. 79. distin. Aliarum ecclesiarum episcopi etiam Cardinales ideo nõ eligebantur, opinor, quia vetitum erat canonibus ne episcopus vnius Ecclesiæ ad aliam transiret. Quoniam autem multitudinis consensus videbatur necessarius, par erat & principis voluntatem non negligi: & eo magis quod ad compescẽdã furentis plerunque populi temeritatem, eius authoritas ac maiestas plurimum valeret. Itaque sine Imperatoris Romani consensu & authoritate non solebat antiquitus Romæ pontifex ordinari. ca. Agatho. cap. vota. c. quia sancta. 63. dist. Eadémq; fere potestate singuli reges in ecclesias regni sui vtebantur. c. cum longe. 63. dist. Sed non ideo ius eligendi clero ademptum erat. Verũ postea Carolo Magno & Othoni imperatoribus, vltro ius eligendi pontificis Romani omnino concessum ac permissum est. c. Adrianus. can. synodo. 63 dist. Quod cum videretur cleri populíque Romani libertatem infringere, tandem instantibus Romanis pontificibus, sese non amplius eo iure vsuros confirmarunt atq; iurarunt. c. ego Ludouicus, cum cap. seq. 63. dist. Forma autem iusiurandi, quæ apud Gratianũ hodie legitur, authoritatem & consensum imperatoris, qui ante adhibebatur, ipsi fortassis non aufert, sed plenam illam potestatem arbitrio suo eligendi, quæ Carolo concessa fuerat. Qua tamen in re amplius deliberandũ est. can. cum Adrianus. 63. dist. Hæc fere ex Gratiano decerpsimus, quibus posteriores aliquot constitutiones Romanorum pontificum addendæ sunt. Vna est Alexandri tertij: in qua id præcipuum repetitur, quod electionem à duabus partibus Cardinalium fieri necesse est, cum antea maioris partis sententia sufficeret. cap. licet, de electio. Altera est Gregorij X. in concilio Lugdunensi, quæ formam electionis præscribit: & diserte ea cautum est, Cardinales absentes decem dierum spatio tantummodo expectandos esse. cap. vbi periculum. de electio. in 6. Tertia est Clemẽtis quinti in concilio Viennensi edita, quæ pauca Gregorianæ addidit constitutioni, non multum digna quæ hic describantur. clem. ne Romani. de electionibus.

An concilium œcumenicum beneficia conferat, & an ei subsit Romanus pontifex.

Cap. II.

Tractatur quæstio, an synodus œcumenica, siue vt loquimur, concilium vniuersale Ecclesiæ, beneficia possit conferre. Quæstionem facit, quod pontifex Romanus, cui hoc ius competit, subesse dicitur concilio, & eo inferior esse. Quod an verum sit, ante omnia discutiendum est. Et videtur hoc in primis iuri diuino consentaneum esse, vt Ecclesia quam repræsentat synodus, potestatem omnimodam habeat, vtque pontifex se ei subiectum agnoscat. Non enim vni Petro, cuius dicitur successor Pontifex Romanus, data est à Christo potestas ligandi & soluendi, sed toti Ecclesiæ. Matth. 18. cano. quodcunque. 24. quæst. 1. Quanquam inficias non eo cæteris apostolis eum præpositum fuisse. Hinc, temporibus apostolorum quoties ordinandus fuit aliquis, siue episcopus, siue diaconus: vel aliquid decernendum, quod ad Ecclesiam pertinet, nunquam id sibi sumpsit Petrus, sed toti Ecclesiæ permisit. Illud fuit in eo præcipuum, quod cæteros conuocare tãquam princeps apostolorum, & de his quæ agenda forent, apud eos orationem habere solitus fuit. Act. cap. 1. 6. 15. Sicut hodie apud nos curiæ parlamentalis præses Senatum cogit, primus in Senatu, cùm opus est, verba facit, multáque alia exequitur, quæ præstantiam quandam personæ quam gerit, facilè ostendant. Non ideo tamẽ maior aut superior tota curia est, nec potestatem in vniuersos Senatores, aut contra eorum iudicia quicquam decernendi habet: quinimo ipsius curiæ, cuius caput esse præses dicitur, de controuersijs omnibus iudicium est, non præsidis. Adde quod curia in ipsum, si res exigat, vt in quemuis alium ius dicit, & animaduertit. Et hæc quidem olim ita se habuerunt. Verùm nescio quomodo tandem factum est, vt summum in omnes Christianos imperium vni sit attributum, vtque legib. omnibus, canonibúsque synodalibus imperatorum exemplo solutus sit. Nam Paschalis decretali epistola cautum expressúmque est, nulla concilia Romanæ Ecclesiæ legẽ præfigere posse, can. significasti. de electio. & in decretis quibusdam synodalibus Romani pontificis excepta reperitur authoritas. can. ideo. 25. q. 1. Quæ varietas diu magnam in Ecclesia perturbationem dissensionémque peperit. Panormit. in prima suarum quæstionum, & in tractatu de concilio Basil. Sed Constantiensis synodus hanc dirimere voluit controuersiam, statuitque in ijs, quæ ad fidem religionémque pertinent, aut Ecclesiæ tam in capite quã in membris constitutionem & reformationem, concilio pontificem subesse, eíque obtemperare oportere. Id quod veteribus quibusdam canonibus satis conuenit, can. Anastasius. 19. distin. can. si papa. 40. distin. & synodo Basiliensi postea confirmatũ est. tit. de potest. sacr. concil. in pragm. Vt igitur ad propositam quæstionem redeamus, nec ius quo nunc vtimur, nec mores, qui vt Plautus ait, optimas leges perdu

cunt aliquando in potestatem suam, videntur permittere, vt synodus vniuersalis beneficiorum conferendorum potestatem sibi vindicet, cum episcopatus distincti sint, & certis personis hæc potestas attributa. Nec veterum exemplo carere videtur vsquequaque hæc sententia, cùm Theodoritus scribat libr.5.c.9. Nectarium in concilio generali episcopum Constantinopol. ordinatum fuisse, sed nō sine clericorum omnium ciuiúmque approbatione. Ac tametsi non inuitus fateor, authoritate Romani pontificis synodum conuocari, can. multis. 17. distin. quod ex Eusebio, Socrate, Theodorito cæterisque scriptoribus ecclesiasticis discere licet, id tamen parum ad rem pertinere existimo, multúmque ab ijs dissentio, qui in eo firmamentum suæ opinionis constituunt. Non enim hic quærimus an pontificis totiúsque synodi consensu facta collatio valeat necne, quod indubitatum est, sed an quod synodus de ea re decreuerit, maior pars synodi etiam dissentiente pontifice ratum sit.

De legato Romani pontificis.

Cap. III.

QVamuis Romanus pontifex, vt iam diximus, cōcurrat cum omnibus ordinarijs in beneficiorum collatione, legatus tamen ipsius in prouincia sibi commissa eodem iure non vtitur, nisi sit Cardinalis. Nam si pontifex ex collegio cardinalium aliquem sibi legauerit, qui vulgo lagatus à latere dicitur, hoc præuentionis siue occupationis ius ei competit. cap. 1. de offic. leg. in 6. Potest & beneficia nondum vacantia reseruare certæ personæ, ita vt secuta deinde vacatione ordinarius ea conferre non possit, cap. præsenti, de offic. leg. in 6. Ad beneficia tamen vacatura ius concedere ei non licet. cap. dilectus, de præben. Nam mandata quibus hoc ius tribuitur, odiosiora sunt reseruationibus, & maiorem captandæ mortis alienæ occasionem præbent. Reseruatio enim non impedit, quo minus vacans postea beneficium, ab eo qui reseruauit, cuius pro ipsius arbitrio conferatur. glo. in c.1. de offic. leg. in 6. Sed notandum est beneficia quædam esse, in quæ legatus quamuis Cardinalis sit, nullum ius habet: cuiusmodi sunt ampliora beneficia ac dignitates: de quibus in quadam constitutione loquitur Bonifacius. cap. de liberatione. de offic. leg. in 6. Item beneficia ad patroni laici præsentationem spectantia. ca. cum dilectus. de iure patron. Nam patroni clerici alia causa est, cap. dilectus. de offic. legati. in antiquis. vt suo loco demonstrabimus.

De episcopis cæterisque, qui ordinarij collatores dicuntur.

Cap. IIII.

BEneficiorum collatio non nisi extra ordinem Romano pontifici competit, vt iam diximus. nūc videndum de ijs, qui ordinario quodam iure beneficia conferre possunt. Qua in re sic distinguendum videtur. Quoties vacat episcopalis sedes, collegium ius Ecclesiæ futurum episcopum eligit. cap. 1. de elect. quam electionem confirmat Metropolitanus, cap. cum dilectus. de electio. Idem obseruatur in Metropolitani ipsius electione, quem ab vniuersis collegis electum confirmat Patriarcha, sicut & Patriarcham ipsum confirmat pōtifex Romanus. authent. de priuileg. Non dissimilis est causa abbatis. Is enim à monachis eligi, can. vlt. 16. quæst. 7. can. abbatem. 18 quæst. 2. & ab episcopo confirmari solet. can. 2. 18. quæst. 2. Præbendas autem Ecclesiæ cathedralis, ac dignitates eiusdem receptius est ab episcopo conferri, sed totius collegij ecclesiastici consensu accedente, nisi consuetudo contraria ostendatur. capit. ea noscitur. de his quæ fiunt à prælat. notat. in capit. cum ecclesia Vulterana, de electio. In ecclesijs verò inferioribus, quæ collegij nomine & titulo insignitæ sunt, præsentatio quidem ad prælatum collegiúmque ipsius Ecclesiæ pertinet, sed episcopi tanquam superioris est institutio. can. nullus. 16. quæst. 7. not. in dict. cap. cum ecclesia. Cætera beneficia quæ nomine collegij non censentur, confert episcopus, sed in hac collatione, cleri collegijque consensus siue consilium requiritur. c. nouit. ca. quanto, de his quæ fiunt à prælat. Et notandum est simulatque quis electus est & confirmatus, ius beneficiorum conferendorum ei competere, licet nondum consecratus sit, cap. nosti. ca. transmissam. cap. qualiter. de elect. ca. auaritiæ. eo. tit. in 6. Quod adeo verum est, vt ne inductio quidem illa in possessionem sit necessaria, nisi beneficium ab alio prius occupatum sit. ca. eum qui. de præben. in 6. Sed & sine confirmatione vlla interdum hoc iure vti potest: veluti si episcopus aliquis cis Alpes electus sit, cuius confirmatio à Romano pontifice pendeat. Nam interim ei deneganda non est administratio, si totius collegij suffragia meruerit. ca. nihil, de electio. Item Antistita monialium post electionem statim administrare incipit. cap. indemnitatibus. §. si verò, de electionibus. in 6. De fiduciarijs antistitibus, id est, quibus velut fiducia contracta, commendantur Ecclesiæ moribus nostris, lib. 5. dicemus.

De curatore dato episcopo, quem vulgo coadiutorem appellamus.

Cap. V.

CVm episcopus ob morbum animi vel corporis aliámve huiusmodi causam fungi munere suo non potest, durum inhumanúmq; visum est, eum episcopatu suo deijcere, sed ne Ecclesia pastore destituta maneat, datur ei adiutor atque dispensator rerum ecclesiasticarum, quem nos & curatorem possumus appellare: qua de re multa leguntur apud Gratianum. 7. quæst. 1. Huius rei exemplū est apud Eusebium libro 6. ecclesiastic. histor. cap. 9. de Alexandro, qui adiutor datus est Narcisso Hierosolymorum episcopo, quod is iam senio fractus pontificis munia obire non posset. Et conuenit inter omnes, si quasi non sanæ mentis homini datus sit huiusmodi curator, eum posse beneficia conferre, quia plenam administrationem habet. leg. inter bonorum, de administrat. tutor. & incertum est, an & quando episcopus ad sanitatem mentis reuersurus sit. leg. ambiguitatem. Cod. de vsufruct. Si verò propter senium vel morbum corporis, qui vsque ad animum non penetret, datus fuerit curator, crebrior opinio est, collationem beneficiorum nihilominus ad episcopum ipsum pertinere. glo. prag. tit. de collat. idque exemplo minoris, qui sine authoritate sui curatoris contrahit matrimonium. l. in copulandis. C. de nup. Sed mihi videtur alia causa esse matrimonij quàm beneficiorum collationis. Nam curator minoris rerum ipsius tantum administrationem habet, non etiam personæ. Itaque mirum non est, si in nuptijs contrahendis minimè requiratur eius consensus. Cùm autem generaliter datur, hic curator, rerum ecclesiasticarum dispensationē siue administrationem habet. can. quamuis. 7. q. 1. Itaque nō video cur beneficiorum conferendorum facultas hac generali concessione non contineatur. Fateor tamen hoc casu æquum esse ita curatorem dari ab initio, vt episcopo libera coferendorum beneficiorum facltas relinquatur: aliáque huiusmodi salua ei maneant, quorum executionem morbus senectúsve non impedit. Sed de his alibi copiosius, ti. de cler. ægrot. in 6. c. grandi, de supplen. negl. prælato. in 6. cap. is cui. de elect. in 6. cap. venerabili, de officio de leg. in antiquis.

De colle-

De collegio ecclesiastico vacante sede episcopali.

CAP. VI.

PAulo ante diximus collationem beneficiorum iure quodam ordinario ad episcopum spectare, nisi mentis compos non fuerit, &c. Nunc quaeritur mortuo episcopo, & vacante sede episcopali, quis possit beneficia conferre? Et iure cautum est, collegium ipsius Ecclesiae, quod vulgo Capitulum appellatur, interim conferre non posse, sed collationem futuro episcopo integram relinquere debere. cap. 2. ne sede vacant. Quod est accipiendum, nisi collatio ad collegium ipsum cũ episcopo communiter pertineat. Haec enim communio efficit, vt deficiente vno, potestas conferendi ad alterum deuoluatur. eo. tit. in 6. Potest sane collegium electiones confirmare, & praesentatos à patronis instituere, cap. cum olim, de maior. & obed. quoniam ea res futuro successori non adeo grauis est, vt beneficiorum collatio. Nam tametsi beneficia principaliter conferantur, vt ecclesiis consulatur, non personis: tamen episcopus cui vult gratificatur conferendo, & ita viros probos sibi conciliat, ac deuinctos reddit, adeo vt collatio beneficiorum in fructibus ipsius episcopatus numerari soleat. in d. cap. cum olim. Receptum quoque est interim dum vacat episcopatus, licere collegio Ecclesiam commendare, & viro idoneo administrationem concedere, donec eligẽdus episcopus ministrum pastorémque ei praefecerit. Notat. in d. cap. cum olim. & c. bone. de appel. Illud animaduertendum est quamuis collegium ecclesiasticum beneficia non conferat, ea tamen quae iurisdictionis sunt, expedire & exequi posse. tit. de maior. & obed. in 6. not. d. c. cum olim.

De proponetifice, qui Vicarius appellatur.

CAP. VII.

CErti iuris est vicarium generalem episcopi beneficiorum conferendorum ius non habere. cap. vlt. de officio vicar. Potest tamen specialiter ea facultas ei concedi ab episcopo, nec cuiquam alij qui vicarius generalis non sit. notat. in dict. cap. vltim. cap. de liberatione. §. vltim. de officio lega. in 6. cap. statutum, de praeben. eod. libro. Quo casu beneficia vacantia quibuscunque personis idoneis recte confert, praeterquam ipsi episcopo, cuius vice fungitur. cap. 2. de consecr. in 6. Cum enim vna & eadem persona esse intelligantur, inter dantem ac recipientem beneficium nihil interesset, quod absurdum videtur. cap. vlt. de instit. Verum si vicarius, qui potestatem substituendi ab episcopo accepit, aliquem sibi substituerit, non prohibetur substitutus vicario beneficium conferre, cum ab episcopo magis quàm à vicario substitutus intelligatur. leg. item eorum. ff. quod cùm vni voc. Quamuis autem beneficia non conferat vicarius generalis, confirmare tamen electos & praesentatos à patronis instituere posse creditur. cap. ex frequentibus de instit. esp. dilecto. de praeben. Tractari solet an episcopus vicario suo certi tantum beneficij conferendi facultatem concedere possit. Quod dubitationem non habet, si de beneficio iam vacante loquamur. Sed si nondum vacet beneficium, vulgo traditum est, hanc facultatem ne vicario quidem concedi posse, cap. constitutus, de conc. praeben. ne fraus fiat Lateranensi concilio, quo beneficiorum nondum vacantium collatio tanquam inducens votum captandae mortis alienae prohibetur. cap. nulla, de conc. praeb.

De conductore.

CAP. VIII.

COnductor redituum obuentionúmque episcopalium, an possit beneficia conferre quaesitum est. Solent enim antistites nostri temporis nouo more ac veteribus incognito, muneris sui vacatione impetrata, ecclesiarum sibi creditarum reditus omnes fruendos locare, vt lib. 8. dicemus. Et videtur non posse, cùm id ne vicario quidem ipsi liceat, vt sup. diximus. Ius tamen praesentandi habet, vt ex Alexandri rescripto colligitur, quod nonnulli interpretatione ita restringunt, vt de conductione ad non modicum tempus facta intelligatur. cap. ex literis. de iure patron.

De possessore.

CAP. IX.

QVI ius non habet conferendi beneficia, si bonae fidei possessor sit, nihilominus conferre potest. Quod adeo verũ est, vt ea collatio proprietarij ipsius collatione prior habeatur. cap. cum olim, de caus. poss. ca. querelam. de elect. cap. consultationibus, de iure patronat. Nam collatio beneficiorum, vt ante admonuimus, fructuum pars esse intelligitur: & constat bonae fidei possessorem fructus consumptos lucrari. §. si quis à non domino, Instit. de rerum diuisione. cap. grauis, de restit. spol. Proinde si malae fidei possessor contulerit beneficium, irrita est ea collatio. Et quorundam sententia est, hoc casu collationem à proprietario, qui non possidet, factam valere. Sed opinio contraria verior est, cum propria authoritate inuasorẽ spoliare nõ debuerit. cap. in literis. de restit. spol. Panorm. in dicto cap. consultationibus.

Sequestrum beneficia conferre posse: & obiter explicati duo loci, qui inuicem pugnare videbantur, Iuliani scilicet & Florentini Iureconsultorum aduersus aliorum sententiam.

CAP. X.

QVaestio est controuersi iuris, an sequester beneficia conferre possit. Sequestrum vocamus eum apud quem res controuersa deponitur, vt finita lite & controuersia, restituatur victori. l. sequester, de verborum sign. l. ei apud quem. l. proprie. l. licet. depos. Et probabilior mihi videtur eorum opinio, qui existimant eum conferendi ius habere. Innocent. in cap. examina. de iud. Felin. in cap. cum Bertoldus, de re iudic. non quod possideat: nam & possessor esse, & non esse potest. Qua de re magna est in iuris Doctores contentio, nec satis conuenit quando possidere dicendus sit. Ego autem ita sentio, si ea mente sequestratio fiat, vt ipsa possessio: de qua existit controuersia, dimittatur, sequestrem possidere: aliàs custodiam rei tantum ei commissam videri. Sed si incertum sit, qua mente id factum fuerit, possessionem in eum translatam minime interpretabimur: id quod ex Iuliani verbis apertissime colligitur, leg. interesse, de acquiren. posses. Nec me mouet quod Florentinus scribit leg. licet, depos. Rei depositae proprietas apud deponentem manet, sed & possessio, nisi apud sequestrũ deposita est. Nam tunc demum sequester possidet, &c. Quibus verbis significare videtur sequestrum semper possidere, quamuis depositarius non possideat. Haec enim verba non recte meo iudicio ab interpretibus vulgo accipiuntur, sed mihi videtur is sensus esse, rei depositae possessionem apud deponentem manere, nisi ipsa possessio deposita est, id est, nisi res animo dimittendae possessionis tradita est, vt Iulianus ait dict. leg. interesse. Nam deponere verbum, dimittere significat, vnde imperiũ deponere, magistratum deponere, & similes locutiones. Et Vlpianus cap. 34. de acquiren. posses. deponere possessionem dixit eodem sensu: Animo, inquit, deponere & mutare possessionem non posse Celsus &

Marcellus scribunt. Cui interpretationi mirum in modum congruunt & sequentia eiusdem Florentini verba. Nam tunc demum sequester possidet, id est, eo tantum casu possidet sequester, cùm possessio apud ipsum dimissa depositáque est. Et subiicitur ratio. Id enim agitur ea depositione, vt neutrius interim possessionis tempus procedat. Dixerit aliquis: Nihil ergo opus erat sequestri mentionem facere, sed generaliter excipere sufficiebat, nisi deposita est possessio, id est, dimissa. Respondeo sequestri mentionẽ ideo factam esse à Florentin, quod penes depositarium non soleat possessio dimitti, nisi sequester sit. Vt igitur ad propositam quæstionem reuertamur, quamuis sequester fortassis non possideat, eum nihilominus beneficia conferre posse arbitror. Nemo siquidem inficiari potest, quin administrationem habeat non temporalium modo, sed etiam spiritualium. clem. de seq. possess. Itaque fructuum collectio ad eum pertinet, in quibus & beneficiorum collatio numeratur. Adde quod vtilitas exigit, vt primo quoque tempore ecclesiis vacantibus prouideatur. cap. ne pro defectu. de electio. Non obstat huic sententiæ quod fructus rei sequestratæ debẽt restitui victori, quos sequester consumere hic videtur. clem. de seq. possess. Nam id accipiendum est de fructibus, qui conseruari possunt: at collationem beneficiorum differre, donec finem acceperit controuersia, fauor Ecclesiæ non permittit: nec vlla est alia horum fructuum restituendorum ratio. Taceo quod tametsi viros bonos conferendis beneficiis demereri fructus non exiguus merito habeatur, quo non temere quenquam priuari oportet, glo. cap. cum olim. de maior. & obed. nimis tamen præfractè hoc ius defendere haud scio an sacerdotem deceat: suspicionem certè πλεονεξίας cuiusdam, atque adeo turpis quæstus effugere vix potest, qui tanti hoc ius facit, vt pro eo sibi asserendo tanquam pro reditu quouis commodóque pecuniario dimicandum putet. Nihilomagis obstat quod sequester nomine tantum alieno administrat, & creditori similis videtur, quem constat ob ius patronatus, quod cum vniuersitate ei obligatum est, præsentare ad beneficium obtinendum neminem posse. cap. cum Bertholdus. de re iud. Cessat enim hic ratio, cuius ante meminimus, cùm patronus, idémque debitor interim præsentare queat. Nullus autem litigatorum, quamdiu res sequestrata est, eius rei nomine quicquam exequi potest.

Ius conferendorum beneficiorum in Gallia regem habere, & vnde id ius quod Regalia dicimus, ortum habuerit.

Cap. XI.

Quædam sunt in Gallia cathedrales seu episcopales Ecclesiæ, quibus rectore pastoréque destitutis, si quæ beneficia interim vacauerint, dum aliquis in demortui pontificis locum suffectus fuerit, rex noster iure suo, sed certo quodam modo ea confert, ac distribuit. Nam quæ beneficia pontifex ipse viuus ac superstes conferret (exceptis, quæ parochiales dicuntur, ecclesiis) eorum collatio interim principis est: idque ius Regalia vulgo appellatum, singularia quædam præcepta habet: de quibus variis in locis huius tractatus nostri disseremus. cap. generali. de elect. in 6. gloss. pragmat. titul. de annat. Nec dubitandum est, quin hoc ius regi competat, saltem ob temporis vetustatem, quæ hominum memoriam excedit. cap. 1. de præscript. in 6. Sed quia collatio beneficiorum res sacra spiritalisque esse dicitur, ideóque à laicis prophanísque hominibus aliena, cap. decernimus. de iud. sunt qui hanc consuetudinem ex errore magis, quàm ratione profectam esse contendant. Archidiac. in cap. imperium. 10. distinct. Cuius opinionis refellendæ gratia non dicam quod Marsilius Patauinus ante annos ducentos ad Ludouicum IIII. Imperatorem Romanorum scripsit, nempe beneficiorum distributionem rem omnino prophanam temporalémque iudicandam esse, quæ principibus ac magistratibus prophanis magis quàm episcopis conueniat. Quæ res forte quondam ex regibus nostris nonnullos impulit, vt proceres ac milites prophanos monasteriis præficerent, eísque monasteriorum opes fruendas largirentur. De quibus ita scribit Æmylius lib. 3. in Carolo Simplice, Summi proceres prophani locupletissimorum cœnobiorum opes beneficio regum acceperant, ac monachis tantum in sumptum suppeditabant, quãtum necessarius vsus postulabat, ex iisque ipsi deligebant, qui non Abba (nam id sibi nomen velut amplissimum arrogabant) sed Decurio vocitaretur. Per multas ætates is mos tenuerat, iam episcoporum iura inuadebant. Simplex coacto concilio diuitias pontificum sanctas esse constituit. Cœnobiorum libertas sanciri nondum poterat, quod earum facultatibus Robertus magister equitũ ac Vgo fratres militem alebant, ac iam cum factionis suæ hominibus ad occupandum regni ius enitebantur. Idem lib. 5. Cœnobiorum opes prophanis proceribus attributas in Francia, ostendimus. Robertus Francus rex eum morem soluit. Henricus rex paternæ sanctitatis ea in re fuit æmulus. Quamuis igitur beneficia ecclesiastica Marsilius non minus prophana esse censuerit, quàm quæuis alia prædia, & reges Franciæ prophanis hominibus ea erogare non dubitauerint, tamen nec ratione, nec exemplis huiusmodi ius Regaliorum tueri velim. Illud dicam quod lib. 1. iam attigi, & cuiuis mediocriter docto homini, facile me probaturũ spero, in his Regalibus nihil esse, quod à Christi apostolorúmque doctrina & veterum Ecclesię patrum canonibus & institutis magis discrepet, quàm in pontificia beneficiorum collatione. Nam si ad priscorum institutorum normam omnia exigere velimus, nullum est in Gallia beneficium, nullum Ecclesiæ ministerium, quod absque regis consensu cuiquam deferri possit. Constat enim secundum veteres canones in eligendis Ecclesiæ ministris, non solum cleri, sed etiam populi consensum maximè requiri: idque ab apostolis etiam ipsis obseruatum fuisse postea docebimus lib. 5. Cum igitur princeps non modo vnus è populo, sed totius populi κύριος sit, in quem omne ius quod populus habet, aut potest habere, transfusum est, satis liquet veteribus canonibus hoc ius ei ablatum non esse. Adempta siquidem populo ob tumultus forte ac seditiones eligendi facultate, magna ratio suadet, vt in principes populi ac magistratus, magis quàm in sacerdotes translata ea potestas intelligatur. Dixerit aliquis, principem ius omne quod clerus olim habebat hic sibi vindicare, adeo vt nullum clero, antistitibúsque suffragiũm relinquat. Quod vtique perquam absurdum esse videtur. Nam etsi nominationem illam, qua principes velut ecclesiarum ac monasteriorũ patroni, vtuntur, de qua suo loco dicemus, tolerabilem esse fateantur plerique quod clero suum ius hic saluũ maneat: nulla tamen ratione fieri aiunt, vt plenum ius ministeria beneficiáque ecclesiastica deferendi principes habeãt. Verum admonuimus lib. 1. ordinationem, consecrationem ac probationem ministrorum Ecclesiæ, quæ olim cum beneficii collatione coniuncta erat, regem sibi non arrogare, sed antistitibus liberam omnino atque integram dimittere. Videãt igitur antistites, ne vllos ordinent clericos absolute & sine certa functione in ecclesia, vt concilio Chalcedonensi pręcipitur, cuius lib. 1. meminimus: vel ne quenquam ordinent, qui mi-

nisterio

nisterio Ecclesiæ dignus non sit, cui rex eum præficere voluerit. Hoc si facere in animum induxerint, nec passim quoslibet canonibus ecclesiasticis soluere, vt fieri hoc tempore solet, confirmare ausim hoc ius Regaliorum à nominatione illa, quæ fundatoribus patronisque ecclesiarum recepto iure competit, non multum differre. Itaque merito antistitibus, qui grauiter eo nomine de regibus conqueruntur, obijci potest vetus prouerbium, [illegible]. Ex iam dictis perspicuum est, si vetustissimorum canonum atque institutorum ratio habeatur, principem in omnia Ecclesiæ ministeria atque beneficia plurimum iuris & auctoritatis habere: tantum abest, vt ius Regaliorum, quo nunc vtitur in quibusdam tantum ecclesijs, nulla auctoritate aut ratione in mores perductum dici debeat. Posteriora verò decreto Romanorum pôtificum, item synodi ecclesiasticæ, quantum regibus ac imperatoribus hac in re tribuant, vel etiam ea Gratiani rhapsodia satis notum est, ex qua nos quæ sequuntur, excerpsimus. 63. dist. Adrianus pontifex Romanus cum vniuersa synodo Romæ congregata, Carolo magno ius concessit Romanum pontificem creandi, præterea statuit, vt archiepiscopi & episcopi per singulas prouincias ab eo inuestitutam acciperent, vtque aliter consecrari non possent. cap. Adrianus. eadem distinctione. Nec vero ista concessio, vt priuilegium aliquod ea mera pontificis gratia & liberalitate profectum accipi debet, si vera sunt, quæ ante diximus, sed tanquam hominis vltro bonam fidem agnoscentis confessio. Leo pontifex Romanus cum toto clero ac Romano populo Othoni imperatori idem ius concessit. cap. in te, in synodo. eadem distinct. Concilium Toletanum XII. aperte decreuit, episcoporum creationem regij iuris esse. can. cum longe, eadem distinctione. Leo pontifex Romanus quadam epistola Lotharium & Ludouicum imperatores rogat, vt Reatinæ ecclesiæ gubernationem cuidam diacono concedant. can. Reatina. eadem distinctione. Apud Gregorium mentio est cuiusdam monasterij, quod in finibus erat Franciæ, præcipitúrque ne abbas in eo absque Regali prouisione constituatur. can. hinc est. 16. quæst. 1. Possem & alia quædam non leuiora his testimonia proferre: sed quia volumen illud Gratiani ita vulgo probatum est, vt pars iuris pontificij hodie habeatur, libenter feci, vt auctoritatibus ex eo sumptis vterer. Non sum autem nescius quanta fuerit postea inter pontifices & imperatores quosdam de huiusmodi inuestituris contentio.

Quod vel ex Æmylio rerum Gallicarum scriptore luculentissimo cognosci potest. Sic enim scribit lib. 5. Cùm bellum sacrum in Asia geritur, & in Europa summus pontificatus cum imperio Cæsaribúsque decertabat, quod vetusta iam consuetudine Augusti scipionem sacrum, annulúmque pastoralem episcopis cæterísque patribus dabant, eámque sacrarum dignitatem vestituram iuráque regia appellabant, contendebántque illa Carolo Magno à pontifice maximo Adriano cum patritiatu, & à Leone cum imperio data penes se esse. Item eod. lib. de Henrico imperatore loquens: Paschali necesse fuit caput hostis sui corona exornare, ac ius sacrarum vestiturarum dando illi permittere. Discessus Cæsaris pontifex habita synodo decretum vi factum induxit. Eodem libro vestituræ ecclesiasticæ baculique sacri ac annuli dandi iuri cessit Augustus. Et legatus Romanus in gratiam consortionémque piorum recepit: & ius litui dandi ea ratione restitum, vt id priuilegium foret, ac homini datum ad posteros non valeret, nec exemplo haberetur. Eodem libro Philippo primum ac deinde Crasso regibus mirum est, quãtum incrementi res sacræ cœperint, in primis abrogatum est ius Cæsaribus locupletissima sacerdotia, quibus videretur, dandi, quæ res multum virium illorum maiestati detraxit in animis popularium. Causa imperatorum victa, indignatio tamen manebat & querela. Fuit etiam de ea re controuersia non mediocris inter Philippum Pulchrum Francorum regem, & Bonifacium octauũ: cuius meminit idem Æmilius lib. 8. Post tantas igitur támque diutinas concertationes, hoc ius, quod Regaliorum appellatur, in sacra beneficia solum retinuerunt reges nostri, & credibile est eos ita decidisse, ac veluti transegisse cum Romanis pontificibus, cùm totum obtinere quod petebant, ipsis non liceret. Certe illud ius concilio Lugdunensi primum, cui Bonifacius octauus præfuit, cap. generali, de electio. in 6. deinde Basiliensi probatum atque confirmatum est. §. item quod dicto, de annat. in pragmatica. De hoc autem iure melius erit fortassis pauca quædam obiter subiicere ad forensem vsum necessaria, quamuis ea disputatio ab huius libri argumento paulo alienior esse videatur. Ac in primis sciendum est, hoc ius non solum in distributione beneficiorum, sed etiam in perceptione fructuum consistere. Nam princeps, quamdiu vacat episcopalis sedes, prædiorum omnium administrationem suscipit, ipsisque arbitrio suo vtitur ac fruitur: ídque existimant nonnulli ea clientelarum, seu, vt nunc loquimur, feudorum lege ortum esse, quod à vero non abhorret. Nec sane multum refert, quomodo vacet Ecclesia episcopalis, an morte, an promotione ad aliud munus ecclesiasticum, aliísve modis, de quibus libro octauo tractabimus. De eo qui in cardinalium Romanæ Ecclesiæ ordinem & collegium cooptatur, quæstio agitari solita est.

Verùm ex iis, quæ scripsimus libro primo, satis apparet Cardinalis Romani officium huiusmodi esse, vt alterius ciuitatis episcopo id exequi non liceat. Panormitanus in cap. bonæ, de postulat. præl. Proinde is, qui ad eum dignitatis gradum prouehitur, non immerito dicitur episcopalem honorem amittere. Atque ita sæpe iudicatum est in curia centumuirali, cuius propria ac peculiaris est de Regalibus cognitio, 1361. 20. Nouembris: 1384 2. mensis Iulij: 1363. 20. Ianuarij. Vt autem vacare desinat episcopalis sedes, quædam requiruntur, quæ vulgari illa constitutione, cuius initium est, Dum episcopus, diserte expresa sunt. Primum enim nouum antistitem rite ac legitime creatum lectúmve esse oportet. Deinde eum vt regis clientem iureiurando in ipsius verba adactum esse, & literas regias iurisiurandi huius solennis nomine apud præfecturam ratiociniorum receptas præscriptásque esse necesse est. Hoc amplius alijs literis opus est, quibus præfecti ratiociniorum, regio fundorum episcopalium dispensatori mandent, vt nouum antistitem eisdem frui sinat. Nec ante desinit rex iure suo vti, quàm administrator ille, seu dispensator huiusmodi literit acceperit. Et quia sæpenumero quæri solet, in quas episcopales ecclesias hoc ius Regaliorum rex sibi vendicet, apponam hic catologum, qui apud præfecturam ratiociniorum præscriptus reperitur, in hunc fere modum: In tota prouincia Senonensi, excepta diœcesi Antissiodorensi, Regalia locum habẽt: in prouincia Rhemensi, excepta diœcesi Cameracensi: In prouincia Bituricensi, Lemouicensi, Chaturcensi, Ruthenensi, Albiensi, Mimatensi: In prouincia Turonensi, excepta Maclouiensi, Venetensi, & alijs Britanniæ ecclesijs. In archiepiscopatu Burdegalensi solum, non etiam in alijs eiusdem prouinciæ. De Pictauensi, quia dubitabatur, præcepit rex vt inquireretur, &c. In tota Normania, Regalia locum habent. Superest, vt ex præceptis Regaliorum singularibus quædam hic perstringamus. Nam omnia persequi non est huius loci neque instituti nostri. Ac præcipua quidem eorum præceptorum ad ve-

cantia beneficia pertinent, quæ Regaliorum iure rex distribuit, tantisper dum sedes episcopalis vacat. Quæritur enim quamdiu vacantia iudicari debeant, vt rex ea conferre possit: & an ea, quæ vacare cœperunt ob mortem, aut delictum, aliam huiusmodi causam ante Regaliorum inceptorum tempus, collato alicui beneficio, vacare desinant. Et receptum est quamuis beneficium ante id tempus collatum sit à Romano pontifice, si tamen possessio nondum fuerit eo tempore apprehensa, liberum sit regi beneficium vt vacans, arbitrio suo conferre. Dupliciter enim hic dicitur vacare beneficium.

Primo, Cùm nemini ante tempus Regaliorum ita collatum est, vt ius aliquod adhuc ei quæsitum sit.

Secundo, Cùm is cui forte collatum est, non possidet: tametsi iure communi possessionis ratio haberi non soleat. Siue igitur vtroque modo beneficium, siue altero tantum vacet, collatio regis est iure singulari; idque Philippina constitutione nominatim cautum est.

Sed & quorundam opinio est, durante lite, quæ possessionis nomine mota est sine fraude, adhuc vacare beneficium, donec vindiciæ alterutri adiudicatæ fuerint, quamuis forte quis corpore incumbat possessioni. Secundum quam opinionem iudicatum est, anno 1387. die 18. Ianuarij. Idémque dicendum putant aliqui, etsi quis per procuratorem tantùm possessionem beneficij adeptus fuerit. Quia constitutio Philippina veram requirit possessionem, nec vllam iuris fictionem admittit. Sed hæc sententia scrupulo non caret, vt aliàs demonstraturi sumus.

Adde quod si quis in canonicorum collegium lectus & cooptatus sit, receptio & in possessionem inductio, quæ ab eodem collegio peti solet, adeo necessaria est, vt de ea re collegium appellasse, & omnem diligentiam adhibuisse, non sufficiat, vt iudicatum est anno 1380. die verò 27. Nouemb.

Aliud ius singulare in Regalibus reperitur, quia pendente lite possessio, quam statum vocant, interim regia liberalitate subnixo adiudicari, nec aduersarius rem controuersam sequestrari postulans audiri consueuit. Quinimo si triennij continui possessionem alleget, ne hac quidem præscriptione regis beneficiarius summouebitur, cui sola triginta annorum exceptio obstare poterit, vt Ludouici 12. constitutione sancitum est. Sed vereor ne cancellos quos mihi ipse circũdedi, iam nimium egredi videar. Itaq; finem hic facio, reliqua paulo commodius suis quæq; locis explicaturus.

QVIBVS POSSINT BENEFICIA CONFERRI, LIBER QVARTVS.

ARGVMENTVM.

Sequens locus est de personis, quibus beneficia possunt distribui, quo nullus est in tota hac disputatione tractatu dignior. Non enim Isocrati assentimur, qui ad Nicoclem scribens ait: Non sicut sacerdotium, ita & regnum cuiusvis hominis esse, cùm in his beneficiis conferendis, morum, eruditionis, ætatis, natalium, coniugij, aliarúmque rerum huiusmodi maximè sit habenda ratio, ne parum idonei ad honores ecclesiasticos promoueantur. De quibus sigillatim in hoc libro disserere, & à moribus promouendorum exordiri instituimus.

Quibus præditum moribus, & à quibus vitijs alienum esse eum oporteat, cui beneficium confertur.

CAP. I.

N eum qui ordinandus est, & ad sacrum ministerium promouendus, sic inquirendum esse canones præcipiunt, vt morum & vitæ ante actæ potissimum habeatur ratio, cap. eum in cunctis, de electionib. cap. si quis viduam. 50. distinct. cap. qui in aliquo. 51. distinct. cap. priscis. 55. dist. Nam sicut constitutio imperatoria magistros & professores artium primum vult excellere moribus, deinde facundia, l. magistros. C. de professoribus & medicis, ita à sacerdote, morum grauitatem & honestatem præcipue efflagitamus. Scitum etenim illud est: Quales in rebuspublicis principes sunt, tales & reliquos solere esse ciues. Quod & ad Ecclesiæ præfectos atque ministros pertinere dubium minime est. Quomodo enim potest, inquit Diuus ille Hieronymus, præses Ecclesiæ auferre malum de medio eius, qui in delictum simile corruit? Aut qua libertate peccantem corripere potest, cùm tacitus ipse sibi respondeat, eadem se admisisse quæ corripit? cap. vlt. 25. distinct. Verum & aliam rationem affert Iustinianus noster nouella 123. Si hi, inquit, quorum munus est orare pro populo, indigni ministerio Dei inuenti fuerint, quomodo pro populi delictis placare Deum poterunt? 49. distinctione, in principio. Et constat hunc morem iam inde ab initio fuisse in Ecclesia obseruatum, vt nemo ad sacerdotium seu ministerium Ecclesiæ reciperetur, nisi publice in eius mores inquisitione facta. Quod vel Lamprid. testatur in Alex. Seuero his verbis: Vbi aliquis voluisset vel rectores prouincijs dare, vel præpositos facere, vel procuratores, id est, rationales, ordinare, nomina eorum proponebat, hortans populum, vt si quis quid haberet criminis probaret manifestis rebus, si non probasset, subiret pœnam capitis. Dicebátque graue esse, cum id Christiani & Iudæi facerent in ordinandis sacerdotibus, non fieri in prouinciarum rectoribus quibus & fortunæ hominum committerentur & capita. Ob quæ autem vitia arceatur quis à sacro illo ministerio, Paulus ipse non vno in loco docet ac demonstrat. 1. ad Timoth. cap. 3. ad Titum cap. 1. Ex

quo

quo fere sumpta sunt ea quæ diffusissime tractantur à Gratiano, à 25. distinct. ad 50. suorum collectaneorum. Ait enim Paulus eum eligi episcopum seu presbyterũ debere, qui sit, νηφάλιος, id est, vigilans, σώφρων, id est, sobrius, κόσμιος, id est, modestus, φιλόξενος, id est, hospitalis, μὴ πάροινος, id est, non vino deditus, μὴ πλήκτης, id est, non percussor, μὴ αἰσχροκερδής, id est, non turpis lucri cupidus, ἄμαχος, id est, à pugna & contentione alienus, ἀφιλάργυρος, id est, pecuniæ non auidus, μὴ αὐθάδης, id est, non superbus nec præfractus, μὴ ὀργίλος, id est, non iracundus, φιλάγαθος, id est, bonarum rerum studiosus, δίκαιος, id est, iustus, ὅσιος, id est, pius siue sanctus, ἐγκρατής, id est, temperans. Hoc autem ita accipi debet, non vt episcopus is demum eligatur, in quo nihil bonum vitiorum penitus insit: res enim contra naturam pene est (inquit Hieronymus) sine peccato aliquem esse, sed egregium & animi dotibus virtutibúsque præcellentem multitudini esse oportet, vt eius comparatione (quod idem ait) cæteri grex dicantur. cap. vnum. 25. distin. Maxime verò illud cauendum est, ne quid accusatione iudiciali criminationéque dignum ab eo perpetratum sit. Quod satis ostendit Paulus cum ait eum ἀνέγκλητον, aut quod idem est, ἀνεπίληπτον esse debere. Et quanquam Paulus in eo loco de episcopis loquatur, tamen de cæteris omnibus presbyteris dubium non est, quin ea verba accipi debeant, cùm eo tempore iidem & presbyteri, & episcopi appellarentur, vt Chrysostomus & Hieronymus aiunt. De diaconis verò seu ministris ecclesiarum, qui presbyteri nondum creati sunt, paulo post ita loquitur Paulus, vt facilè appareat eum non minorem vitæ integritatem puritatémque ab illis, quàm à presbyteris exigere. Hinc à nostris traditum est ob crimen hæreseos, ca. odit. 1. quæst. 1. schismatis, can. inter hæresim. 24. quæst. 3. ambitus. l. si quenquam. C. de episcopis. cap. nobis. de simon. ca. cum clerici. de pact. maiestatis, cap fœlicis. de pœnis. in 6. sacrilegij. cap. venerabilem. de elect. falsi. cap. ad falsariorum. de crimin. fals. periurij. cap. querelam. de iureiuran. homicidij. cap. accedens, de accusat. cap. ad aures. de ætate & æqualitate. cap. vltim. de tempor. ordin. & alia huiusmodi crimina hominem beneficij incapacem reddi. Et obseruandi hic sunt Canones atque constitutiones, quæ causas continent, propter quas amittitur beneficium, de quibus postea aliquando plenius differemus. Nam ob easdem causas multo magis beneficium adipisci quis prohibebitur. cap. vltim. 15. quæst. 1. ca. super his. de accusat. Adde supradictis eum cui nota aliqua infamiæ inusta est, & cuius apud bonos & graues viros grauata est existimatio, beneficium consequi non posse. cap. laici. 33. distinct. cap. vltim. de furt. Quod & in eo locum habet, qui reus alicuius delicti postulatus est, quamuis forte damnatus nondum sit. cap. vltim. de testi. cap. omnipotens. de accusa. Idem de eo est dicendum, cui vel sacra communione, vel officio ministerióque suo interdictum est, cap. postulatis. de cler. excommu. ca. cum bonę. de ætate & qual. ca. cum dilectus. de consuet. Hæc autem omnia sic accipienda sunt, nisi veniam restitutionémque impetrauerit beneficiarius vel à summo pontifice, cuius plenissima est in hac re potestas ac libertas: vel ab alio inferiore episcopo, cui interdum & gratiam canonis facere permittitur. cap. 2. de cler. non ord. minist. cap. 2. de cler. pug. in duel. vbi not.

Quarum literarum atque linguarum cognitione instructus debeat esse beneficiarius.

Cap. II.

Imperitis literarum beneficia conferenda non esse certi iuris est, ca. illiteratos. 36. distin. c. pœnitentes. 55. distinct. cap. cum in cunctis. de elect. cap. vltim. de temp. ord. in 6. adeo, vt irrita censeatur huiusmodi collatio authore Innocentio, quem & Felinus sequitur. Innocent. in cap. cum nostris. de conc. præb. Feli. in ca. per tuas. de simon. Proinde si quis forte literarũ ignarus ad sacrum ministerium obrepsisse deprehendatur, is confestim ab eo remouendus est. cap. vltim. de ętа. & qual. Nam si laicis prophanísque hominibus doctrina necessaria est, in ijs profecto qui cæteris præsunt, & se doctores aliorum profitentur, intolerabilis est, nec vllam veniam meretur inscitia. cap. si in laicis. 38. Hinc legitur Oseæ 4. cap. Quia tu scientiam repulisti, ego te repellam, ne sacerdotio fungaris mihi. cap. omnes. 38. distinct. cap. nisi cum pridem, de renunt. Et Malach. 2. Labia sacerdotis custodiunt scientiam & legem exquirunt de ore eius. cap. si rector. 43. distinct. Quibus locis admonentur sacerdotes, vt ignorantiam veluti pestem quandam, vt ait Isidorus, & vt legitur in concilio Toletano, matrem cunctorum errorum à se abijciant. cap. ideo. 37. distinct. cap. 1. 38. distinct. Sacerdotis enim partes sunt, non solum docere verbum Dei, sed etiam contradicentes refellere, ac vt Paulus ad Titum scribit, cap. 1. ἐπιστομίζειν. Et rationem omni poscenti de fide sua eos reddere iubet Petrus. 1. Pet. cap. 3. Quæ omnia absque doctrina & eruditione præstari non possunt, can. qui ecclesiasticis, 36. distinct. periculum siquidem est, ne si cæcus cæco dux fuerit, ambo in foueam cadant. can. ideo. 37. distinct. can. quæ ipsis. 38. distin. cap. cum sit. de ætate & qualit. Verum ad hanc eruditionem sibi parandam studio, labore, vigilijs, meditatione opus. Cuius rei quodnam locupletius testimonium esse potest, quàm quod Paulus ad pedes Gamalielis legem & prophetas se didicisse testatur? Actorum 22. quódque Timotheum ac Titum ad studium & lectionem tantopere hortatur & stimulat. 1. ad Timotheum. 4. ad Titum cap. 1. 38. distin. can. 1. Qua ratione constitutum est, vt beneficiarius studiorum causa absens, integros sui beneficij fructus percipiat. cap. 2. de priuilegijs. in 6. Nec nos mouere debet quòd nostræ religionis Coryphæi literas non didicerint, cùm omnia Spiritus Sanctus ipsis suggereret, vt ait Hieronymus, essentque vt loquitur Esaias cap 54. Theodidacti. Nec verò sacras tantum literas, id est, vetus & nouum Testamentum intelligere sacerdotem oportet, sed canones quoque, qui dogmata & disciplinam ecclesiasticam continent, nosse debet. can. nulli. 38. distin. ac præsertim episcopus, cui ad dirimendas de matrimonijs aliisque huiusmodi negotijs controuersias, canonici iuris scientia perquam necessaria est. cap. 1. de consang. vbi not. Alia causa videtur esse iuris ciuilis, cuius studium beneficiariis quibusdam Honorius tertius põtifex interdixit, cap. super specula. ne cler. vel mon. His etenim opprobrium est, inquit Iustinian. si peritos se velint ostendere forensium disceptationum. L. repetita. C. de episc. Si tamen ius ciuile sacerdos velit legere, non vt in foro versetur, & causas agat, sed vt ex illo æquitatis iustitiæque vberrimo fonte aliquid hauriat ac degustet, quod ad professionem suam conferat, minimè id improbandum reor: nam vt de illo doctrinarum orbe taceam, qui à Græcis ἐγκυκλοπαιδεία dicitur, ius canonicum siue pontificium, saltem id, quo nunc vtimur, magna ex parte cum iure ciuili coniunctum est, vt absq; eo commode tractari nequeat. Quæ ratio fortassis mouit Alexandrum cum tota synodo Lugdunensi: vt non modo iuris ciuilis studium permitteret beneficiarijs, sed vacationes quoque & immunitates studiosis largiretur. cap. 2. de priuileg. in 6. De Honorio sane nobis affirmare religio est: quod iuris pontificij interpres Goffredus Beneuentanus in literas retulit, ignorantiam iuris in pontifice notans, nempe Hono-

rium non aliter ac vulpem fecisse, quæ cùm vuas proceræ cuiusdam vitis decerpere frustra diu conata esset tandem eas contempsit ac damnauit, quod sibi acerbiores viderentur. Allusit opinor ad illud Gabriæ poetæ Græci tetrastichum:

Χαρδὶ βότρυς, βλέπουσα μακρᾶς ἀμπέλου,
Πρὸς ὕψος ἦρτο, καὶ ἐγκαυθεῖσα πολλάκις
Ἑλεῖν, ἀπεῖπε, πρὸς δ' ἑαυτὴν τοῦτ' ἔφη.
Μὴ κάμνε, βραχεῖς ὀμφακίζουσιν μάλα.

Verum de his plus satis. Studium medicinæ, seu vt loquuntur, physicæ, eadem Honorij constitutione non aliter ac ius ciuile prohibitũ est. Nã medicos rudi illo seculo physicos fuisse appellatos, multis testimonijs argumentisque compertum habemus. cap. ad aures. de æta.& qualit. Videndum tamen est meo iudicio quorsum hoc medicinæ studium amplectantur, vt de iure ciuili diximus. Quod enim præfatur Honorius de amplificãdo theologiæ studio, satis ostendit cõstitutionẽ de his accipiendã non esse: qui eo consilio student medicinæ, vt theologiam commodius ac felicius tum discere tum docere queãt. Constat enim plurimum commodi atque ornamenti ex medicina, sicut & ex reliqua Philosophia, theologiæ studio accedere posse. Vt mittam quod Galenus doctrinam anatomicã theologiæ initium esse scribit, & additum ad agnitionẽ Dei. Id quod satis probasse videtur synodus Basiliensis, quæ professores medicinæ à sacris beneficijs minime arcẽdos esse voluit. tit. de collat. §. insuper. in prag. Ac vt summatim omnia complectar, nulla est liberalium disciplinarum, quamuis forte ethnicorum libris contineatur, quæ sacerdoti admodum vtilis ac necessaria non sit, si modum in ea re adhibeat, & ad eum de quo iam dixi, scopum studia sua conferat. can. turbat. 37. distin. Qua de re Basilius magnus in homilia, cuius titulus est, De vtilitate capienda ex Gentilium authorum libris, copiosissimè disserit. Nec aliter veteres illos patres sensisse verisimile est in synodo Carthagin. cùm episcopo præcipiunt, ne gentilium libros legat, can. 1. 37. distin. nisi quis eorum nimiæ simplicitati, ne dicam superstitioni id adscribere malit. Paulus episcopum διδακτικὸν esse vult, id est, aptum idoneúmque ad docendum: id enim est episcopi munus præcipuum. cap. inter cætera. de offic. ordin. At docere & explicare commode non potest, qui in veterum authorum lectione diu versatus, magnam ac variam doctrinam sibi non comparauerit. Quamobrem Iulianus imperator, qui dictus est Apostata, quod à religione Christiana defecisset ad hellenismum, scholas Grammaticorum, Rhetorum ac Philosophorum, Christianis, quos Galilæos vocabant, interdixit, futurum sperans vt absque liberali eruditione religionem tueri suam non possent. Author est Ammianus Marcellinus lib. 22. & 25. Et Theodoritus ecclesiasticæ historiæ lib. 3. his eum verbis vsum fuisse refert: Proprijs pennis configimur, ex nostris enim libris arma capiunt, quibus in bello aduersus nos vtantur. Vide eundem lib. 4. ca. 29. & Tripar. histor. lib. 6. cap. 17. De peregrinis linguis, quibus theologiæ fontes continentur, extat Clementis V. constitutio, in concilio Viennensi edita, quæ nemini non iuris pontificij studioso hodie nota est. clem. 2. de mag. Et Augustinus in quadam epist. Vt veterum, inquit, librorum fides examinanda est, ita nouorum veritas græci sermonis normam desiderat. c. vt veterũ. 9. distin. De libris ethnicorum pulchrè loquitur: cuius verba hic subiecimus: Turbat acumen legentium, & deficere cogit, qui eos à legendis sæcularibus libris omnibus modis existimat prohibendos, in quibus si qua inuenta sunt vtilia, quasi sua sumere licet, alioqui Moses & Daniel sapientia & literis Ægyptiorúmq; Chaldæorúmque nõ paterentur erudiri, quorũ tamẽ superstitiones simul & delitias horrebant. Nec etiam ipse magister gentium aliquot versus poetarum suis vel scripturis vel dictis indidisset, cap. turbat. 37. distin. Sed, vt iam admonui, etiam atque etiam videndum est, ne huiusmodi Sirenes ab instituto itinere nos auertant, & τὸ πάρεργον, vt est in prouerbio, ἔργον fiat. Si quis (inquit Hieronymus, enarrans epistolam ad Titum) artem nouerit grammaticam vel dialecticam, vt recte loquendi rationem habeat, & inter falsa & vera dijudicet, non improbamus. can. si quis artem 37. distin. Idem alibi, Nónne vobis videtur in vanitate sensus & obscuritate mentis ingredi, qui diebus ac noctibus in dialectica arte torquetur? &c. can. nónne. 37. distin. Et Gratianus refert à Gregorio quondam episcopum reprehensum fuisse, non quia sæculares, vt vocant, literas didicerat, sed quia contra episcopale officium, pro lectione euãgelica grammaticam populo exponebat. cap. turbat. 37. distinct. Quæ hactenus à nobis dicta sunt de beneficiariorum eruditione, ea de episcopis accipi volumus, & cęteris animarum curatoribus, quorum munus in docendo consistit. Nam cæteri clerici ordinum inferiorum, puta, lectores aut cantores, quamuis literarum expertes esse non debeant, vt scribit Iustin. Nouel. 6. & 123. eorum tamen inscitia non adeo ecclesiæ perniciosa est, toleratúrque in eis qualiscunque literatura, modo vt psallendi ac legendi periti sint, aut aliàs ad munus suum obeundum instructi. not. in d. ca. cum in cunctis. & in d. cap. illiteratos. Atenim nimium seueri censores ac rigidi plerisque fortassis videbimur, qui rerum omnium tam humanarum, quàm diuinarum scientiam à sacerdote exigamus, cum vel in vna aliqua arte ac disciplina excellere difficillimum sit. Sed quid mirum nos in theologo ac sacerdote idem requirere: quòd in oratore Cicero, in architecto Vitruuius? Est enim artium omnium vt præstantissima, ita longe operosissima ac periculosissima, quæ ad curam animarum pertinet. cap. ante. 40. distinct. ca. cum sit. de æta. & qualit. Nec verò perfectam illam omnibúsque numeris absolutam rerum cognitionem, quæ nusquam fortassis reperitur, ita desidero, vt non hic mediocritatem amplectendam esse censeam, & nos homines esse, id est, in magna caligine & rerum ignoratione versari, obliuiscar. In his enim tenebris beneficio sacróque ministerio dignus is iudicari potest, qui mediocrem earum rerum, de quibus diximus, sciẽtiam est assecutus, quíque talis est, quales vulgo homines eruditos appellare solemus. cap. cum nobis olim. de elect. cap. nisi cum pridem. §. pro defectu, de renun. l. sciendum. ff. de ædil. edict. Nec discrepat ab hac sententia, quòd de suo architecto scribit Vitruuius in hũc modum: Non debet: nec potest architectus esse grammaticus, vt Aristarchus, sed nõ agrammatos: nec musicus vt Aristoxenus, sed nec amusos: nec pictor vt Apelles, sed graphidos nõ imperitos: nec plastes quemadmodum Myron seu Polycletus, sed rationis plasticæ non ignarus: nec medicus vt Hippocrates, sed nõ aniatrologetos, nec in cæteris doctrinis singulariter excellens, sed in his non imperitus, &c. Verum ad hanc perfectæ eruditionis ideam respicere debet is qui alium ordinat, & beneficium ei confert: ac eo digniorem existimare, quo propius ad eam perfectionem accesserit. Nec enim vlla certa regula aut constitutione id definiri potest, sed eius arbitrio, tanquam viri boni ac prudentis id committitur, vt magnitudine muneris seu ministerij perpensa, cæterísque circumstantijs omnibus diligenter consideratis, de doctrina & eruditione iudicium faciat. Et si qui sint à studio literarum penitus alieni, & patinis magis quàm paginis incumbentes, cuiusmodi nostra fert ætas quamplurimos, quod vtinam verè ne dicerem, eos ceu pestem quandam

auersetur,

auersetur, nec ad vllum beneficium ministeriúmve admittat. gloss. pragm. tit. de elect. §. deinde. Hęc autem eo libentius hic explanare volui populariter quidem, & crassa, vt aiunt, Minerua, sed nisi fallor vtiliter, quod vulgaria illa scientiæ diuisio in eminentem, mediocrem, & sufficientem parum commode ac erudite ab interpretibus tradita tractatáq; nobis videatur. not. in dict. cap. cum in cunctis. de electionibus.

An ob vitium corporis à sacro ministerio beneficióque repelli quis debeat.

Cap. III.

CVm quæritur an ob vitium aliquod corporis debeat quis repelli à sacerdotio, multum refert an quis hoc malo se affecerit, afficiendúmve curauerit, an violentia, aut natura id ipsi contigerit: & hi casus distinguendi atque separandi sunt. Quod ad primum attinet, præcipiunt canones apostolorum, cap. 22. vt ἀκρωτηριάζων, id est, vt vulgo interpretantur, qui sibi ipsi virilia amputauerit, clericus minime efficiatur, quod sui ipsius homicida sit, & inimicus creationi Dei. cap. si quis absciderit. can. hi qui. cap. si quis pro ægritudine. 55. distin. cap. significauit. de corpor. vit. Nam is neque virorum, neque mulierum numero habendus esse videtur, vt olim Romæ in causa Genutij cuiusdam decretum fuit, cuius meminit Valerius lib. 7. cap. 7. Eademque causa eius est, qui sponte digitum aliúdve membrum huiusmodi sibi absciderit, tanquam inimicus creaturæ Dei, vt diximus can. qui partem. 55. distin. quod Ammonio monacho quondam accidisse ferunt, histor. Tripar. lib 8. qui aurem dexteram sibi amputauit, ne episcopus ordinaretur. Nam verbi ἀκρωτηριάζειν, quo canon vtitur, latior videtur esse significatio, quàm vt de virilium amputatione tantum intelligatur. Excusatur sane is qui valetudinis causa secari se à medicis passus est. Nam quamuis id consulto factum fuerit, nec absoluta fuerit hæc necessitas, tamen valetudinis ratio & instans periculum, quod vitare voluit, veniam meretur, cap. si quis à medicis. 55. distin. ca. ex parte. de corpor. vit. Si quis autem superstitione, vel impatientia libidinis ductus, aut malæ alicuius suspicionis vitandæ causa seipsum castrauerit, vt quondam Originem fecisse traditur ab Eusebio lib. 6. eccles. histor. & alius quidam nomine Leontius, cuius apud Theod. mentio est, lib. 2. si quis inquam, sibi ob huiusmodi causam genitalia exciderit, sacro ministerio indignus iudicatur. ca. hi qui. 55. distin. Grati sunt enim Deo eunuchi, quos castrauit voluntas, non necessitas, vt inquit Hieronym. can. qui fitit. 33. quæst. 5. Sed de his iam satis: ad eos qui non sponte & consulto mutilati sunt, veniamus. Si quis igitur per vim à barbaris ac latronibus, puta eunuchus factus est, aut ita natus, is ordinari non prohibetur, vt habet vicesimus canon apostolorum, & canon primus Nicænæ synodi. can. eunuchus. 55. distinct. cap. ex parte, de corpor. vit. Proinde Dorotheum Antiochiæ episcopum fuisse scribit Euseb. lib. 7. eccles. histor. cap. 28. quamuis natus eunuchus esset. Idem dicendum est, etsi casu aliquo fortuito id acciderit. cap. præcepta. 55. dist. Si quis tamen aliquod membrum, aut partem corporis amiserit, quæ ad ministerij functionémq; ecclesiasticam necessarie sit, tametsi casu & sine culpa sua, is ordinari prohibetur, non quia læso corpore est, inquit canon apostol. 77. sed ne ministerium ecclesiasticum impediatur. Quod si forte claudicet tantum, vel oculo defectus sit, sed ita vt munus suum exequi nihilominus valeat, canones eum non arcent à ministerio. Non enim, vt inquit canon 76. apostol. mutilatio corporis ipsum polluit, sed inquinatio animę. Posterioribus tamen decretis pontificum ministerio excluditur altero carens oculo, aut aliter læsus, si ea res magnam ei deformitatem afferat. cap. si euangelica. 55. dist. cap. presbyterum. de cler. ægrot. Quod ex cacozelia quadam legis Mosaicæ profectum videri potest, Leuit. 21. cap. vsque adeo. 33. distinct. vtcunque eam legem Theologi allegorice interpretentur, canone, Hinc etenim. 49. distinct.

De morbis corporis, qui hominem ministerij beneficijque ecclesiastici incapacem reddunt, item qui dicantur energumeni & engastrimythi in iure pontificio.

Cap. IV.

QVisquis graui morbo laboret, vt ad sacrum munus obeundum non sit idoneus, is beneficij capax non censetur, quamuis non eruditio, nec morum probitas, nec aliæ dotes animi in eo desiderentur. cap. cum inter canonicos. de elect. Quid enim si morbo comitiali corripiatur, quem Græci ἐπιληψίας vocant? Nam qui subito concidit, cuius ex ore spumæ mouentur, vt inquit Celsus, cùm membrorum ac neruorum distentione, is ad rem diuinam in ecclesia faciendam vtilis iudicandus non est. cap. communiter. 33. distin. Idémque de alijs huiusmodi morbis est statuendum, tametsi eum qui iam ordinatus promotúsque est, non deijciant. tit. de cler. ægrot. Maniaci autem ac fanatici, qui à cacodæmone vexari existimentur, quin ad hunc locum pertineant, minime dubito, quamuis Vlpiano is morbus animi magis, quàm corporis esse videatur. l. 1. de ædil. edict. Nam & hi à sacerdotio repelluntur veteribus canonibus. 78. ca. apost. cap. maritum. ca. communiter. cap. clerici. cap. vsque adeo. 33. distin. Et animaduertendum est varijs nominibus eos appellari solere: dicuntur enim energumeni, quasi lunatici, vt quidem interpretantur: de quibus sic statuit synodus Carthagin. IIII. Vt exorcistæ energumenis manus imponant, vt energumeni pauimenta domorum Dei verrant, vt energumenis assidentibus in domo Dei, victus quotidianus per exorcistas opportuno tempore ministretur. cap. exorcista. 23. distin. cap. omni die, de conse. distin. 5. Vocantur & ἐγγαστρίμυθοι, cuius vocis mentio est apud Aristophanem, quasi dicas ventriloqui. Sic enim eos Latine vocat August. cap. illud. 26. quæst. 2. qui spiritum pythonem habere dicuntur. Act. 16. cap. quod malus quispiam genius (immotis nempe labijs) ipsorum in ventre inclusus loqui credatur.

Eos qui ex iustis nuptijs procreati non sunt, ad ministerium ac beneficium ecclesiasticum admitti non debere, & qua ratione id constitutum sit.

Cap. V.

QVi ex iustis legitimísque nuptiis procreati non sunt, cuiusmodi sunt spurij seu nothi, & quos naturales appellamus, ij ad ministerium ecclesiasticum admitti prohibentur. 56. distinct. & cap. 1. de filijs presbyter. Sunt qui authoritate legis Mosaicæ id confirmare nitantur, propterea quod in Deuteronomio scriptum sit, cap. 23. Non ingredietur Manser, id est, ex scorto natus, in ecclesiam Domini. Sed viri eruditi ingredi ecclesiam Domini interpretantur, habere commercium cum populo Dei, & habere ius ducendi Israelitidem. Quare ad rem ille locus non multum pertinet. Ratio autem huius prohibitionis triplex affertur: Vna, est metus incontinentiæ paternæ: quoniam sæpe accidit vt mores patris sectetur filius, sitque non corporis tantum paterni, sed etiam animi quædam imago. Hinc illud tritum apud Græcos prouerbium, κακοῦ κόρακος κακὸν ᾠόν. can. si gens Anglorum. 56. distinct. For- *Filius patris mores sæpe sectatur.*

tes enim creantur fortibus, &c. Huc pertinet quod Honorius in quadam constitutione de filijs eorum, qui perduellionis rei sunt, loquens scriptum reliquit: paterno deberent perire supplicio, in quibus paterni, hoc est, hæreditarij criminis exempla metuuntur. leg. quisquis. C. ad l. Iul. maiest. Quod si quis mihi aut Herculem ex adulterio natum obijciat, cuius maxime virtus eoitum, aut eos pontifices, quos Damasus apud Gratianum recenset, cap. Osius. 56. distinct. aut si qui sint alij similes, quibus arte benigna, & meliore luto finxit præcordia Titan. Huic respondeo ex Theophrasti sententia, quæ raro accidunt, ea contemni à legislatoribus. l. iura. ff. de legibus. Altera prohibitionis ratio est, vt hoc etiam pœnæ genere plectatur ac vindicetur crimen paternum, quamuis nihil admiserint filij, & reuera alieno laborent vitio. l. spurij, ff. de decurio. l. legem. Cod. de natur. lib. cap. nasci. 56. distinct. Nam verum est quod scribit Paulus Iureconsultus, l. isti quidem, ff. de eo quod met. cau. tantum esse affectum patris in filium, vt pœna molestiáque filij magis quàm sua terreatur & exrutietur. Qua ratione inductum est, vt libera non sit cum filijs naturalibus testamenti factio, nec possit eis pater quantum voluerit, relinquere, l. vltim. Cod. de natur. lib. Vnde ob crimen perduellionis, filij quanquam insontes & nulli affines culpæ, puniuntur. dict. leg. quisquis. Qua de re sic loquitur Cicero in quadam ad Brutum epistola: Nec verò me fugit, quam sit acerbum parentum scelera filiorum pœnis lui: sed hoc præclare legibus comparatum est, vt charitas liberorum amiciores parentes reipublicę redderet. Et alibi: Illud videtur esse crudele, quod ad liberos, qui nihil meruerunt, pœna peruenit, sed id & antiquum est, & omnium ciuitatum. Huic non dissimile est, quod statuit Constantinus, de muliere, quæ se propitio seruo iunxit, nempe vt filij, quos ex ea coniunctione habuerit, exuti omnibus dignitatibus insignibus, in nuda maneant libertate. C. de mul. quæ se pro. ser. Tertia ratio est, eorum qui ita nati sunt, probrum quoddam & ignominia, ob quam indigni tanto munere iudicantur. Nam etsi prætoris edicto notati non sint, nec inter infames habiti, tamen ea est fere hominum de ipsis opinio, is contemptus, vt non immerito macula quapiam aspersi quibusdam videantur. Azo in summa, Cod. tit. ex quibus causis infam. irrog. infra argum. dict. cap. si gens Anglorum. Cuius rei argumentum illud est, quod nemo est quin tali appellatione vt turpi ac contumeliosa offendatur, receptúmq. est eo nomine actionem iniuriarum competere. l. 3. vbi not. ff. de liber. & posthum. Itaque quamuis spurijs iure ciuili Rempub. capessere liceat, præsertim si necessitas, & hominum penuria id flagitet, l. generaliter. l. spurij. ff. de decurion. tamen alia causa est sacri huius ministerij, quod publicis omnibus ciuilibúsque muneribus longe præstat. Nam & Aristot. lib. 7. polit. censet viliores humilioresque personas ad sacerdotium admitti non debere propter honorem qui Deo & religioni à ciuibus est impendendus. Id enim maiestati Dei indulgetur (vt verbis Pauli Iureconsulti vtar) cuius sacris vacare sacerdotes oportet. l. non distinguemus. §. sacerdotio. ff. de recept. arbitr. Non me mouet quod à quibusdam dicitur spurij nomen apud veteres ignominiosum non fuisse, cùm Homerus lib. Iliad. 8. Teucrum alloquens, eúmque laudibus extollens, νόθον nihilominus appellet:

Καί σε νόθον περ ἐόντα κομίσσατο ᾧ ἐνὶ οἴκῳ.

Sed nec Euripidis versus ab hac sententia nos dimouere possunt, quibus ostendere nititur legitimis liberis nothos inferiores non esse: ita námque scribit in Antigone,

Ὀνόμα τι, μεμπτὸν τὸ νόθον, ἡ φύσις δ' ἴση.

Et in Euristheo:

Μάτην δ' ἄρα θνητοὶ τοὺς νόθους φεύγουσ' ἄρα
Παῖδας φυτεύειν. ὃς γὰρ ἂν χρηστὸς φύῃ,
Οὐ τοὔνομ' αὐτοῦ τὴν φύσιν διαφθερεῖ.

Et in Andromeda:

Ἐγὼ δὲ παῖδας ἐκ ἐμοῦ νόθους λαβεῖν.
Τῶν γνησίων γὰρ οὐδὲν ὄντες ἐνδεεῖς
Νόμῳ νοσοῦσιν, &c.

Non enim veterum hic Græcorum mores respicimus, apud quos non ita magno in pretio pudicitia fuit, sed nostros Romanorúmque tantum, qui nihil antiquius castitate & pudicitia vnquam habuerunt. Cùm igitur hæc ita se habeant, ponendum est, & pro certa firmáque regula constituendum, eum qui ex iusto matrimonio editus non est, nullum beneficium consequi posse. cap. cum in cunctis. cap. innotuit. de elect. cap. prim. de fil. presbyt. Idque potissimum in sacerdotum filijs locum habet, cum ne filij quidem eorum iusti ac legitimi, beneficium paternum capere possint. Paternum vocamus, quod pater ἀμέσως & nulla media intercedente persona possedit. cap. ad extirpandas. cap. extraordinissa, de fil. presbyt. Regula suprascripta sic accipienda est, nisi quis natalibus restitutus, aut vt vulgo loquimur, legitimatus sit. cap. per venerabilem, qui fil. sint. leg. Nam hęc restitutio naturales filios iustis & legitimis omnino exæquat, vt ait Iustinianus, Nouel. 74. tit. quibus modis natur. efficiun. sui. Præterea professio monastica hanc maculam ex natalibus contractam quadamtenus abstergere dicitur. Nouel. Iustinian. 5. tit. de mona. canon liceat. 19. quæst. 3. Nam ordinari potest monachus, quamuis nothus sit, sed nullam dignitatem, seu præfecturam ecclesiasticam consequi potest. cap. 2. 56. distin. cap. 1. de fil. presbyt. gloss. cap. vlti. eod. tit. Sed etsi gratiam canonis spurio facere visum fuerit summo pontifici (quod interdum expedit & necessarium est, ne summum ius, quod dicitur, summa fiat iniuria) is quodcunque beneficium adipisci poterit. cap. innotuit, de elect. cap. vltim. de fil. presbyt. Plenam siquidem & liberam quidlibet statuendi, permittendi, decernendi facultatem habet Romanus Pontifex in re beneficiaria, quasi legibus omnibus canonibúsque omnino solutus sit, vt supra admonuimus. Eadem causa videtur eius esse, cui pontifex ipse sciens & prudens beneficium contulit, cum eo casu voluntas eius obscura non sit, eáque tanquam principis pro ratione habeatur. arg. l. quidam. ff. de re iudic. Sed an hæc iuris scripti mitigatio ac moderatio cæteris quoque pontificibus & episcopis in sua cuique diœcesi permissa sit, quæritur. Et vulgo recepta est hæc distinctio. Si de eo quæratur, qui ad beneficium paternum aspirat, gratia summi pontificis necessaria est, non modo si spurius, sed etiam si verus legitimúsque filius sit. cap. dilectus, de fil. presbyt. Sin autem de alio quopiam beneficio, non de paterno agatur, quod spurius nancisci velit, ad constitutionem Bonifacianam recurrendum est, quam ex recentioribus scriptoribus quidam legisse non videtur. Ea autem constitutio omnem faciendæ gratiæ facultatem, nisi circa minores ordines beneficiáque simplicia, quibus animarum cura non cohæret, episcopis adimit, & summo pontifici attribuit. cap. 1. de fil. presbyt. in 6.

Quibus sacris initiatum esse eum oporteat, qui ad sacrum beneficium promouetur.

Cap. VI.

NEmini potest sacrum beneficium conferri, nisi sacris initiatus sit. cap. cum adeo. de rescript. cap. ex literis. de transact. cap. 2. de instit. Proinde si cui nondum manus imposita est, quamuis forte clericus fieri & in

& in numeros, vt ita dicam, sacræ militiæ referri mox cupiat, rata non est beneficij collatio. arg. l. ex eo. de milit. testam. not. in dict. ca. 2. de instit. Ideo dicendum est & de eo qui clericorum more & ritu viuit, nec tonsura, nec veste, nec cæteris rebus quibuscunque ab eisdem differens. not. in dict. cap. 2. Sel. 3. part. qu. 6. Hinc consequens est, si quis obtento iam beneficio clericus effectus fuerit, irritam nihilominus beneficij collationem esse: quia quod initio non valuit, tractu temporis conualescere non potest. l. quod in initio, de reg. iur. not. in dict. cap. 2. Verum in primis videndum est, vt ea ordinatio manuúmque impositio rectè atque ordine fiat. Alias beneficij collatio, tanquam laico prophanóque homini facta, nullius momenti plerunque iudicabitur. gloss. pragm. titu. de elect. §. deinde. ver. ordinibus. Exemplis, vt res dilucidior sit, hoc demonstrabimus. Beneficij, quod cum animarum curatione coniunctum est, quisquam capax non est, nisi ad presbyterij vsque gradum promotus fuerit, nec enim clericum esse hic sufficit. ca. licet. canon de electio. in 6. Sed gradatim ad hunc presbyterij honorem ascendisse oportet. Nam is, cuius virtus in minoribus leuioribúsque officijs probata non est, vt ad maiores amplioresque honores non tam ascendat, quàm prosiliat, nec ratio nec vetus disciplina ecclesiastica patitur. 52. 59. distinct. & 61. tit. de cler. per sal. pro. l. vt gradatim. de munei. & honor. Nam & Paulus vetat ne νεόφυτος episcopus ordinetur, id est, qui recens Christianæ militiæ nomen dedit. 1. ad Timoth. cap. 3. & in decret. 48. distinct. Quid enim absurdius quam ei gubernacula tradere, qui remum tenere non nouit? vt verbis vtar Augustini ad Valerium. cap. ante. 40. dist. Itaque is qui beneficium huiusmodi petit, non tantum se sacerdotem seu presbyterum esse, sed gradatim & progrediendo per omnes inferiores ordines eo prouectum docere debet. Et quanquam hic rigor interdum laxatus legitur, vt cùm Nicolaus etiamnum laicus ad episcopatum promotus est: Seuerus ex lanificio vocatus est ad archiepiscopatum: Ambrosius nondum sacra tinctus aqua archiepiscopus est electus, cap. statuimus. 61. dist. Theodor. lib. 4. eccles. histo. ca. 6. tamen nouorum, vt ait poeta, fatorum exempla contra veteres canones ecclesiasticámque disciplinam non temere ad consequentiam trahi debent. l. 1. de constit. princ. ca. non exemplo, 26. qu. 2. Vide can. apostol. 79. Hinc tractatur quæstio, si quis non à suo, sed alterius ciuitatis antistite ordinatus sit, an ea ordinatio valeat: & in primis constat, simulatque inter alicuius Ecclesiæ clericos quis receptus est, non posse eum ab alterius ecclesiæ episcopo ordinari. Id enim concilio Sardicensi ideo vetitũ est, quod discordia inter episcopos inde nasci soleret: cautúmque est nominatim ac diserte vt irrita sit ordinatio. Graue siquidem erat episcopo, qui iuuenem instituere & erudire in sua ecclesia cœperat, sperans sibi & toti ecclesię in posterum vsui fore, ob alterius episcopi solicitationem fortassis eo commodo priuari. ca. 1. 71. distin. Itaque quo casu ea ordinatio ad consequendum beneficium iure pontificio necessaria est, ita ordinatum beneficij incapacem esse arbitror. Verum is qui nondum in ecclesiis aliqua facto, vt ita dicam, tyrocinio, ad alienam se ecclesiam contulit, & ibidem ordinatus est, videtur tanquam sacris rectè initiatus beneficium capere posse cùm ratio supra scripta hic cesset. Nec me latet constitutionibus pontificum posterioribus, atque adeo concilijs generaliter prohibitum esse, ne quis ab alienæ ciuitatis episcopo ordinetur, quod perditissimi quique quorum in patrio solo mores cogniti essent, ad alienam ciuitatem confugere, & ad sacrum munus obrepere solerent. cap. 1. cap. eos. de tempo. ordin. in 6. Sed nusquam statutum reperio, vt irrita nullúsque momenti sit talis ordinatio. Guid. Pap. quæst. 449. Etenim pleraque in iure tum ciuili tum pontificio facta tenent, quamuis ea fieri prohibeantur. l. 1. §. biduũ. quan. appel. l. relegatorum. §. ad tempus, de interdict. & relega. Quæri potest, quomodo probet quis se ordinatum & sacris initiatum esse, si fortassis ea de re controuersia oriatur. Et videtur Theodosij imperatoris constitutio nullam probationem, nisi quæ literis episcopi fiat, admittere. l. si quis per calumniam. C. de episc. & cler. At iure pontificio à clericis peregrinantibus literæ probationis huius gratia minimè exiguntur, sed testes aut etiam argumenta sufficiunt. ca. 2. & 3. de cler. pereg.

An cœlibatus benefiarijs necessarius sit.

Cap. VII.

VT intelligamus an coniugati beneficiorum capaces sint, altius repetenda est disputatio nostra, videndúmque est non modo, qui recentioribus constitutionibus pontificum, sed etiam quid priscis canonibus de ea re statutum fuerit. Igitur vetus ecclesia coniungatos à sacerdotio non summouebat, modo vnius vxoris mariti essent. Sic enim habet canon Apost. 5. Episcopus aut presbyter aut diaconus vxorem suam prætextu religionis non abiicito: si abijcit, segregator à communione: si perseuerat, deponitor. Non enim idonea hæc causa visa est matrimonij dissoluẽdi, tametsi ea Iureconsultis veteribus probetur. l. vitricus. de donat. inter vir. Idem & synodo Gangrensi, & sexta synodo sancitum est can. si quis docuerit. can. si quis discernit. 28. distin. can. quoniam. 31. disti. Sed & in Nicæna synodo id quoque comprobatum est. Nam vt scribit Sozomenus, cum in Nicæna synodo vellent aliqui episcopis, presbyteris & diaconis vxorum suarum vsum interdicere, exurgens quidam nomine Paphnotius contradixit, honestam rem coniugium esse contendens, & castitatem cum propria vxore concubitum. Cuius sententiam synodus laudauit, & amplexa est. ca. Nicæna, 31. distin. Sed & ipsi Apostoli Christi Petrus, Philippus, Paulus, leguntur vxores habuisse. li. 3. eccles. histor. cap. 30. Hinc Iustinianus Nouel. 3. Epiphanium patriarcham œcumenicum laudat, quòd ex sacerdotibus genus & originem ducat. Et Harmenopulus lib. 4. proch. de lege clericis matrimonium interdicente differens, verbo ἀκριβείας vtitur, περὶ ἀκριβείας νόμου, inquit, περὶ κληρικῶν, id est, de rigore legis quæ de clericis lata est, quandoquidem legislator θεομαχεῖν, vt puto, & cum natura pugnare ipsi videbatur. Nec aliter sensisse Chrysippum opinor, qui ducendam vxorem sapienti præcipit, ne Iouem Gamelium & Genethlium violet. Quamquam id ceu ridiculum notat Hieronymus in Iouin. Ex his autem qui cœlibes in clerum peruenerant, id est, qui ante ordinationem matrimonium non contraxerant, Canon apostolorum 25. iubet vt lectores tantum & cantores, si velint, vxorem ducant, cæteris puta diaconis & presbyteris, id non permittit. Constitutum tamen fuit synodo Ancyrana, vt diaconi tantum, nam de presbyteris nulla mentio est, si in ipsa ordinatione protestati fuissent, se velle matrimonium contrahere, nec posse se continere, postea vxorem ducere possent, & nihilominus in ministerio manere. cap. diaconi, 28. distinct. Adde quod presbyteri, quamuis aduersus votum in ordinatione factum, & expressam professionem, vxorem duxissent, excommunicabantur tantum, nisi gratiam eis episcopus facere voluisset, vt habetur cap. 16. Concilio Chalced. aut à ministerio sacerdotióque summouebantur, vt scribit Iustinianus Nouel. 22. de his qui nuptias iterant. & habetur in cap. 1. Neocæsar. concil. nec ideo dirimebatur matrimonium. cap.

nuptiarum, 27. qu. 1. cap. quidam. 27. dist. Hodie autem ita ius constitutum est, vt coniugati nullo modo ordinentur, nec ad beneficia aut dignitates ecclesiasticas aspirẽt, id quod de presbyteris sanxit Iustinianus, Nouel. 123. cap. 2. cap. cum decorem. de cler. coniug. Veriti sunt forte istius iuris authores ne grauissima matrimonij onera functionem muneris ecclesiastici impediant, nec immerito. Negotium habere qui volet, inquit Plautus, nauem & mulierem, hæc duo sibi comparato. Hinc Cicero rogatus ab Hircio, vt post repudium Terentiæ sororem eius duceret, omnino facere supersedit, dicẽs non posse se vxori & philosophiæ pariter operã dare, author Hieron. in Iouin. Coniugatos accipimus, quis verbi in præsens tempus conceptis nuptias contraxerunt, quamuis fortasse secutus non fuerit concubitus extr. cap. antiquæ, de vot. not. in cap. 1. de cler. coniug. Orientalis tamen ecclesia hanc constitutionem tanquam moribus populi parum congruentem non recepit, sed adhuc veteres canones seruat. ca. cum olim, de cler. coniug. Quòd ad eos attinet, qui cœlibes in clerum admittuntur, hoc iure vtimur, vt lectores, cantores & qui in inferioribus ordinibus sunt constituti, nec ad subdiaconatum vsque conscenderunt, vxorem ducere possint, tenéique matrimonium quod ita contractum est, nisi alia causa obsistat: beneficia verò sua minime retinent, sed statim vacare dicuntur. cap. 1. vbi gl. ca. diuersis, de cle. coniug. id quod nonnulli accipiunt, etiamsi matrimonium ob aliquod impedimentum efficax non sit: sed hoc inferius disputabitur. Cæteris omnibus, puta hypodiaconis, diaconis, presbyteris, episcopis vxorem ducere fas non est, nullúmque est matrimonium, quod ab ipsis contrahitur: præterea beneficiorum suorum amissione mulctantur. cap. vt lex. 27. qu. 1. cap. 1. cap. 4. de cler. coniug. cap. pen. 27. distin. nec protestatio diaconorum recipitur: cuius paulo ante meminimus, quoniam episcopi nullos ordinare iubentur, nisi se perpetuo cœlibes victuros promiserint. c. 1. 28. distin. nouel. Iustinia. 123. Sed an statim ac nuptiæ contractæ sunt, beneficia vacent, an verò priuatio condemnatióque sit necessaria, controuersi iuris est quæstio, de qua suo loco disseremus. not. in cap. a de cler. coniug.

Digamum à sacerdotio & beneficio ecclesiastico summoueri, & qua ratione id canonibus sancitum sit.

Cap. VIII.

QVamuis coniugatus ad sacerdotium veteribus canonibus admittatur, vt diximus, digamus tamen omnino repellitur. Digamum vocamus non qui eodem tempore duas habet habuitve vxores, quod nunquam in ecclesia orthodoxa permissum, Romano autem iure semper vetitum fuit. l. 2. C. de incest. nupt. sed qui diuersis temporibus. Sic enim habet canon qui dicitur Apostolorum XVI. Qui post baptismum duabus implicitus fuit nuptiis, aut concubinam habuit, is episcopus, aut presbyter, aut diaconus, aut denique in consortio sacerdotali esse non potest. Cui consentaneæ sunt constitutiones Iustiniani Nouel. 6. nouel. 22. nouel. 123. Idque sumptum ex Paulo videtur, qui ad Timotheum & Titum scribens, episcopos & diaconos vnius vxoris viros esse vult, 1. ad Timoth. cap. 3. & ad Titum cap. 1. Idem ad Timoth. Vidua, inquit, deligatur, quæ vnius viri vxor fuerit. 1. ad Timoth. c. 5. Quorum verborum interpretatio apud Gratianum erat. 26. dist. Sic apud veteres Romanos ante Christianismum, & alias item gentes, digami à sacerdotio repellebantur. Hieronymus ad Gerũtiã: Hierophãta apud Athenas euiratur, & æterna debilitate fit castus. Flamen vnius vxoris ad sacerdotium admittitur. Flaminea quoque vnius mariti eligitur vxor. Ad tauri Ægyptij sacra semel maritum assumitur. Hinc sacerdos vniuiria dicitur à Trebellio Pollione. Nam etsi polygamia humano diuinóque iure permissa sit, vitandæ incontinentiæ causa, tamen à veteribus patribus non satis honesta iudicata est, quod immodicæ cuiusdam incontinentiæ argumentum esse videretur: adeo vt non dubitauerit Chrysostomus coniunctionem huiusmodi, scortationem appellare. Et sanè Paulus vt ab eo, cuius summa sacrosanctáque est apud nos authoritas, incipiam, hortator est virginitatis ac cœlibatus, 1. ad Corinth. 7. Præterea satis constat, his omnibus, qui plures nuptias contraherent, quanquam laicis, pœnam olim impositam fuisse. Sic enim legitur in canone III. Neocæsarien. concilij. De his, qui frequenter vxores ducunt, & de his quæ sæpius nubunt, tempus quidem pœnitentiæ ijs constitutum, manifestum est, sed conuersatio & fides eorum tempus abbreuiat, &c. c. de his, 31. qu. 1. Item Chrysostomus apud Gratianum, Hac ratione, inquit, & Apostoli præceperunt secundas adire nuptias propter incontinentiam hominum. Nam secundam quidem accipere secundum præceptum apostoli licitum est, secundum autem veritatis rationem vere scortatio est, &c. can. hac ratione. 31 quæstio. 1. Et Augustin. Nec contra humanæ verecundiæ sensum audeo dicere, vt quoties voluerint, nubant, nec ex corde meo quotaslibet nuptias condemnare. cap. vltim. 31 quæst. 1. Hæc ratio mouit antiquos iuris pontificij conditores, vt digamos ad sacerdotium non admitterent. Quomodo enim potest hortator esse viduitatis apud populum, qui & ipse coniugia frequentauerit? vt inquit Ambrosius in lib. de off. cap. vna. 26. distin. Nec verò tantum à sacerdotio, sed ab alijs etiam inferioribus ordinibus eos summouendos esse putauerunt. ca. si quis viduam. ca. cognoscamus. 34. distin. ca. maritum 33. dist. Quod si forte ordinationem eorum sequuta fuerit digamia, vt si forte in inferioribus ordinibus constitutus, alteram vxorem duxerit, statim irrita fit ordinatio, digamíque omni priuilegio nudati esse intelliguntur, adeo vt à laicis hominibus, & qui nunquam ordinati fuere non differant, idque nouo iure põtificio expressum est. tit. de biga. in 6. Veteri siquidem iure hac pœna tantum afficiebantur clerici, vt ad sublimiores ordines non pateret eis ascensus. Diaconi verò presbyteríque à ministerio summouebantur, vt ex Iustiniano colligere licet. Nouel. 22. de his qui nupt. iterant. cap. seriatim. 32. distinct. Quod autem nouo iure matrimonium huiusmodi cum sacerdotibus diaconísve cõtractum non teneat, nemini dubium esse potest. cap. à nobis, de biga. non ord. cum ne monogamia quidem ipsis vllo modo concessa sit post ordinationem, vt ex iam dictis apparet. Quod autem diximus humano ciuilíque iure polygamiam ijs qui initiati non sunt, permissam esse de iure ciuili, quod in libros Iustiniani relatum est, accipi volo. Nam apud Harmenopulum Græcum authorem lib. 4. tit. 7. constitutio cuiusdam Imperatoris legitur, quę quartas nuptias interdicit omnino, & irritas esse iubet. Quod de digamis hactenus dictum est, in ijs quoque qui viduã duxerunt, locum habet. ca. 3. cap. debitum, de biga. cap. si quis viduam. 34. distinct. Nam hos canon apostolorum XVII. digamis omnino comparat, hac vt arbitror ratione, quia digamiam vxoris, quam ducunt, probare videntur, eiúsque digamiæ occasionem eis præbere. Nam digamia mulierem non minus, imo magis quam virum dedecere videtur. Quare Portia cum laudaretur apud eam (inquit Hieronymus in Iouin.) quædam bene morata, quæ secũdũ habebat maritum, respondit, Felix & pudica nunquam præterquam semel nubit. Itaque lege Mosaica præce-

ptum qui

ptum fuit, vt Pontifex virginem tantum vxorem duceret posset. Leuit. 21. Adde si lubet, quod ridicula vulgo res est, & cauillis hominum obnoxia, vxorem viduam ducere, quod vel tritum apud iuris ciuilis doctores dictum Bulgari Iurisconsulti discipulorum in praeceptorem satis ostendit. gl. l. rem non nouam. C. de iudic. Sed & Verrius Flaccus, vt refert Varro iuris pontificij peritissimus, eos qui viduas ducerent, veteres fossas tergentibus comparare perquam facetè solitus fuit. Hæc enim fuisse eius sententia fertur, quia ferijs tergere veteres fossas liceret, nouas facere ius non esset: ideo magis viduis, quàm virginibus idoneas esse ferias ad nubendum. Macrob. lib. 1. Satur. cap. 15. Quamobrem non immerito præcipit Hesiodus, virginem ducendam esse, vt gratis moribus imbui possit, libr. 2. ἔργων καὶ ἡμερ.

Παρθενικὴν δὲ γαμεῖν, ὥς κ' ἤθεα κεδνὰ διδάξῃς.

Eiusdémque sententiæ est Aristoteles lib. 1. œcono. Porrò idem ius esse in meretrice, quod in vidua satis perspicuum est, ex canone apostolorum, cuius suprà mentionem habuimus ca. 17. Qui viduam, inquit, duxit aut diuortio separatam à viro, aut meretricem, aut ancillam, &c. ca. si quis viduam, 34. distin. Meretrix autem quam canon Græcè ἑταίρας vocat, accipienda est authore Hieronymo, quæ multorum libidini patet. ca. vidua. 34. distin. vel vt Augustinus ait, cuius publice venalis turpitudo est. cap. meretrices. 32. qu. 4. Quæ igitur cum vno aut altero se miscuit, meretricis appellatione non continetur l. palam. de ritu nupt. Veruntamen ad hanc quoque canon productus est, vt quisquis talem duxerit, à sacro ministerio arceatur. ca. curandum. ca. præcipimus. 34. distin. c. qualis 30. quæst. 5. Idque Toletano concilio diserte cautum atque expressum est. ca. qui in aliquo. 51. distin. De eo autem qui vxorem adulteram retinuit, quid iudicādum sit, malo synodi ipsius verbis quàm meis referre. Verba synodi Neocæsar. ca. 8 hæc sunt: Si cuius vxorem adulterium commisisse, cum esset laicus, euidenter fuerit probatum, hic ad ministerium ecclesiasticum admitti non potest. Quod si in clericatu eo iam constituto adulterauit, dato repudio dimittere eam debet. Si verò retinere eius consortium velit, non potest suscepto ministerio perfrui. ca. si cuius. 34. distin.

De beneficiariorum ætate, & legibus annalibus: item de ijs, qui plura aduersus canones beneficia impetrauerunt.

CAP. IX.

AEtatis quoque habenda est ratio in beneficijs conferendis: idque nos docet Paulus cum Timotheo præcipit, vt nemini cito manum imponat. 1. ad Timoth. cap. 5. cap. quid est. 78. distin. Sed & Christus Ioanni, quem maxime charum habebat, ideo prætulisse Petrum fertur, quod hic senex, ille iuuenis admodum esset. Paulus tamen Timotheum adhuc adolescentem Ecclesiæ præfecit, cum nulla adhuc regnaret ambitio in ecclesia, & eum prudentia senili eximiáq; pietate & doctrina esse intelligeret. Nam sicut veteres Romani, authore Cicerone, leges annales non habuerunt, quas attulit ambitio, vt gradus essent petitionis inter æquales: sic videntur canones ecclesiastici ministrorum ætatem definientes ex hominum vitijs profecti esse. Leges egregiæ, inquit Tacitus, honesta exēpla apud bonos ex delictis aliorum gignuntur. Sic oratorum licentia, Cinciam rogationem: candidatorum ambitus, Iulias leges: magistratuum auaritia, Calphurnia scita pepererunt. Horum igitur canonum constitutio & obseruatio perutilis Ecclesiæ ac necessaria non immerito visa est, in iis præsertim muneribus, quæ grauiora maiorísque momenti sunt. Ratio enim vtilitásque suadet, vt senex aliquis iam maturus, ac vt Homerus ait, πολλά τε πολλά τε εἰδὼς potius quàm iuuenis rerum imperitus, clauum Ecclesiæ teneat. Idque in omni parte Reipublicæ præceptum maxime tenendum, nec vnquam sine graui necessitate violandum est. Quare Sylla de Mario iuniore dicebat, debere iuuenem prius remo, quàm gubernaculo admouari. Ac tametsi tribunatum militum puero delatum aliquando, atque adeo consulatum apud iuris ciuilis authores legamus, l. nemo. C. de religios. l. vltim. Cod. de milit. test. tamen arbitror nullam id ætatis hominibus administrationem lenem legibus concessam fuisse, & iuris authores de tribunatu consulatúve honorario sine imaginario tantum loqui, quo titulo tenus & absque vlla administratione fungebantur. Nam & militiæ huius imaginariæ apud Ciceronem & Tranquil. mentio est. Videamus igitur quæ ætas legibus & canonibus definita sit. Et in primis episcopus prohibetur eligi, nisi, qui XXX. annum excesserit. Idque consilio primum Agathensi, deinde Lateranensi constitutum est. ca. episcopus. 77. distin. c. cum in cunctis, de electio. quamuis Iustin. in Nouel. XXXV. annorum tempus statuat. Nouel. 123. Archimandrita siue abbas cuius ætatis esse debeat, nusquam certo iure definitum expressúmque reperitur. Quare ad canonem de dignitatibus episcopali inferioribus generaliter editum, cuius mox à nobis mentio fiet, hunc referemus. d. c. cum in cunctis. §. inferiora. Mulieri sane monialium curam gerenti, quæ abbatissa dicitur præstituti sunt anni XXX. c. indemnitatibus, de elect. in 6. Sed eam constitutionem interpretatione ad viros porrigere & extendere dissimilitudo rationis non patitur: cum præsertim exemplo turpe esse dicant Iureconsulti fœmineo vocabulo masculos contineri. l. si ita scriptum, de l. 2. In dignitatibus conferendis cuiusmodi sunt decanatus, archidiaconatus, & c. tempus XXV. annorum spectatur. Quod non solum in archimandrita locum habet, vt diximus, sed in præfectis etiam illis monasticorum conuentuum, qui priores conuentuales appellantur. cap. ne in agro. §. cæterum. de statu monac. In presbytero ætas 35. annorum, aut saltem 30. annorum, requirebatur priscis canonibus. cap. presbyter. 78. distinct. Quod etiam Iustinianus constituit Nouel. 123. c. nemo. 78. distin. Presbyterum atq; intelligebant veteres, qui curationem animarum habebat, cuiq; certe alicuius Ecclesiæ committebatur gubernatio. Sed hodie breuius aliquanto tēporis spatium, nempe 25. annorum definitum est, dict. c. cum in cunctis. § inferiora. Quo tempore diaconi, subdiaconi, acoluthi & cæteri inferiores clerici ordinari debeant in re beneficiaria, quam hic tractamus, parū refert. Nam ceremonialis est & imaginaria tantum hæc ordinatio sine vllo onere ac beneficio, quamuis olim promotio esset ad certum ministerium, & cum beneficij collatione coniuncta. Quum igitur ordinationes fiebāt, ad certum ministerium beneficiúmque, non vt nunc absolute contra Chalcedonense concilium, alia ætas ordinationi seu ministerio, alia beneficij, quod illi ministerio coniunctum erat, collationi præscripta non erat. De præbendis canonicorum nihil satis expressum offendimus in iure pontificio, sed vulgo receptum est 14. annorum tempus, vt minimū requiri. Panor. in c. super inordinata. de præb. Aliqui septem annos sufficere putant. ca. si eo tempore, de rescr. in 6. ex eo, de elect. eod. lib. quorum opinio in simplicibus leuioribúsque beneficijs sine curatione animarum, & dignitate vlla, defendi potest, cum sit verisimile non alio consilio clericis inferiorib. hæc assignata esse quā vt ex eis ali, & ad ministeriū Ecclesiæ institui possint, not. in d. c. super inordinata. d. c. si eo tē-

pore. Tempus ergo quo potest clericus ordinari, id est, septem annorum, hic inspicitur. can. de his, 28. distin. cap. in singulis. 77 distinct. cap. vltim. de tempor. ordin. in 6 not. in cap. cum de præb. in 6. clem. vlt. de ætate & qualitate. Hæc de legibus ecclesiæ annalibus breuiter dicenda putauit: quibus illud præterea adiiciendum est, solere pontifices Romanos pro potestate passim harum legum gratiam facere, vt telæ quædam aranearum, vt Anacharsis dicebat, esse videantur. Cæteris vero episcopis ita demum permittitur hæc relaxatio, si animarum curationem beneficium non habeat. cap. 1. de ætat. & qualit. in 6. De huiuscemodi gratie, quod scribit alicubi Budæus noster, continere me non potui quin hic adscriberem: Translatitium, inquit, esse iamdiu cœpit, interpretatione iuris Mercurialis eos, qui nondum tutelæ suorum bonorum facti sunt, imo verò qui necdum in suam tutelam venerunt, ad annos venisse fingi tutelæ animarum annalium legum solutione. De iis qui ob multitudinem beneficiorum canonibus prohibitam, beneficiorum minime capaces esse dicuntur, lib. 8. disseremus.

QVIBVS MODIS ACQVIRANTVR BENEFICIA, ET ECCLESIÆ MINISTRI ORDINENTVR.

LIBER QVINTVS.

ARGVMENTVM.

Ne homines non idonei ad ministeria honorésve ecclesiasticos aut irrepere aut irrumpere possint, editi sunt varij canones, quibus ratio munerum huiusmodi distribuendorum continetur: quam hoc libro accuratè diffuse exequemur & explicabimus. Nam mores hominum variis ætatibus ac seculis subinde mutati esse cerunt, vt ex vno genere honores ecclesiasticos deferendi tandem multa exorirentur, Electio videlicet, Postulatio, Translatio, Coniunctio, Fiducia, Mandatum apostolicum, Reseruatio, Nominatio, & cætera quæ singulis capitibus hic describuntur.

Quæ sit forma & ratio eligendi ministros ecclesiæ, tam vetus quàm noua: quidque inter ea beneficia intersit, quæ vulgo collatiua & electiua dicuntur.

CAP. I.

De ratione & forma ordinandi ministros Ecclesiæ, nullum in sacra scriptura præceptum extare arbitror, sed ritus ab apostolis obseruatus, quorum exemplum vice cuiusdam præcepti nobis esse debet, ex aliquot scriptorum sacrorum locis cognosci potest, quæ nos hic adscripsimus. Ac primum omnium Lucas scribit, Actor. cap. 1. apostolos hortante Petro in locum Iudeæ proditoris Mathiam suffecisse, sed conuocatis prius omnibus discipulis, quorum communi consensu id factum est. Cum enim duo ipsis sacro munere digni viderentur, Iosephus & Mathias, quos in conspectu omnium statuerant, tandem precibus apud Deum fusis, & facta sortitione, in eorum cœtum Mathias cooptatus est. In hac igitur creatione quamuis interuenerit sors, tamen electio aliqua iudiciúmque antecessit. Idem in creandis diaconis sorte vsos fuisse apostolos nequaquam ait, sed vna cum discipulis, communi consensu elegisse septem, quibus coram tota multitudine post precationem manus imposuerunt. Actor. cap. 6. Idem in cooptatione Barnabæ & Sauli, quæ facta est Antiochiæ post preces & ieiunium adhibitam fuisse manuum impositionem refert Actor. cap. 13. Idem presbyteros per singulas ciuitates à Paulo & Barnaba constitutos fuisse ait, facta precatione cum ieiunio. Actor. cap. 14. Ex quo loco sunt qui colligant, suffragio populi creatos fuisse quod verbum Græcum χειροτονεῖν, quo vsus est Lucas, non simpliciter creare significat, sed suffragio & consensu populi tantum, quæ manuum eleuatione significetur. Sed hæc sententia apud me dubia adhuc est, cum id verbum ad alia transferri plerunque soleat. Ex authoribus aliis qui sacri non habentur, Clemens apud Eusebium scribit, ecclesi. histor. lib. 2. cap. 1. Iacobum fratrem Domini à Petro, Ioãne & Iacobo apostolis creatum fuisse episcopum, sed is nullius certi ritus meminit. cap. porro. 66. distin. Testatur & Eusebius lib. 3. eiusdem historiæ, ca. 11. vita functo Iacobo, omnes apostolos ac discipulos Domini, qui tunc superstites erãt, ex variis locis in vnum conuenisse, & communicato consilio Symeonem episcopum elegisse. Nec aliud præterea adiicit. De epistola Clementis, qua se Petri successorem in ecclesia Romana delectum ab eodem fuisse asserit, postea videbimus. Post apostolorum tempora editi sunt varij canones de episcoporũ & aliorũ Ecclesiæ ministrorũ ordinatione. Nã canones qui dicuntur apostolorũ, à Clemẽte, vt fertur conscripti statuunt, vt episcopus à duob. aut trib. episcopis, presbyter, diaconus, & cæteri clerici ab vno episcopo ordinẽtur. Nã eo tẽpore cœperat in singulis ciuitatib. vnus episcopus, qui presbyteris omnib. præesset, cõstitui, eiúsque erat ordinatio & manuũ impositio, non presbyterorũ. Creatis archiepiscopis & Metropolitanis cõstitutũ est, vt episcopus ab omnib. suæ prouinciæ episcopis, si cõmode congregari possint, ordinetur: in eóq; negotio primas partes obtineat Metropolitanus, eiúsq; præcipua sit authoritas. Sic enim Synodi Nicenę Grecũ canonẽ interpretor, qui de cõfirmatione apud nos vsitatã nõ loquitur. ca. episcopi. 64. distin. Nã præsentibus tam Metropolitano, quàm cęteris episcopis, fiebat episcopi electiõ, quamuis hodie post electionem adiri soleant, cuius

cuius rei testis est Cyprianus lib. 5. epist. 4. Cæteri verò ministri, præsente episcopo, qui eos ordinabat, eligebantur. Ac suffragia non tantum cleri, sed etiam populi erant in huiusmodi electionibus. cap. episcopus. 24. distin. & 63. 67. distin. Quod verisimile est & apostolorum temporibus obseruatum fuisse, licet non satis exploratum id sit. Vnde Leo pontifex, Nulla, inquit, ratio sinit vt inter episcopos habeantur, qui nec à clericis sunt electi, nec à plebibus sunt expetiti, nec à comprouincialibus episcopis cum Metropolitani iudicio consecrati. cap. nulla, 62. distinct. Idem, Vota ciuium, testimonia populorum, honoratorum arbitrium, electio clericorum in ordinationibus sacerdotum, & c. constituatur, & c. cap. vota. 63. distin. Ipsi etiam principes cum opus erat, authoritatem suam interponebant. Nec sane æquum erat eos deterioris conditionis, quàm cæteros ciues haberi. Ac similis propemodum fuit ratio creandorum sacerdotum apud veteres Romanos ante Christianismum, vt testatur Cicero in 2. oratio. de lege Agra. contra Rullum, his verbis: Ne hoc quidem vidit maiores nostros tam fuisse populares, vt quod per populum creari fas non erat propter religionem sacrorum, in eo tamen propter amplitudinem sacerdotij noluerint populo supplicari. Atque hoc idem de cæteris sacerdotijs Cn. Domitius tribunus plebis vir clarissimus tulit, quod populus per religionem sacerdotia mandare non poterat, vt minor pars populi vocaretur: ab ea parte qui esset factus, is à collegio cooptaretur.

Recte tamen constitutum fuit in concilio Laodiceno, cap. 13. vt multitudini & plebi non permittatur electio. cap. non est. 63. distin. quæ, vt ait Origines, sæpe clamoribus aut gratia, aut pretio excitata moueri solet. can si ergo. 8. qu. 1. Quanquam enim populo inuito non dabatur episcopus, tamen immoderatam eius cupiditatem clerus non cogebatur sequi, quasi ex populi arbitrio penderet electio, sed eos docere ac admonere debebant, & grauitate prudentiáque sua ab incepto reuocare cap. docendus, 62. distin. Electio igitur tam à clero, quàm populo celebrabatur, episcopo vno præsente vel pluribus episcopis, vt iam diximus, inquirebatúrque in mores, doctrinam, ætatem, natales, & cætera, de quibus integro libro disseruimus supra. Ac si nulla nota aspersus reperiebatur propter quam reijci deberet, statim ab episcopo vel episcopis manus ei imponebantur. Nec absque ea inquisitione consecrari ordinaríve poterat. concil. Nicæ. cap. 9. Et plerique authores sunt, palam proponi solita fuisse nomina ordinandorum, facta omnibus potestate quicquid vellent eis obijciendi. Lamprid. in Alexan. Hæc fuit vetus forma ordinandorum Ecclesiæ ministrorum. Nec fuit vllum discrimen inter episcopos & alios ministros inferiores, nisi quod hi ab vno, illi à pluribus episcopis ordinabantur. Verùm hæc forma eligendi non solum immutata, sed etiam in quorundam administrorum ordinatione omnino sublata est, adeo vt plerique citra electionem in Ecclesia constituantur, iure quo nunc vtimur, pontificio. Hinc beneficia quædam electione dicimur acquirere: alia collatione quadam & concessione, quæ nullam electionem requirat. Nam maiora quædam ampliorâque ministeria ac beneficia, cuiusmodi episcopia sunt, solenni electione deferuntur. Cætera ab episcopis, & interdum à collegijs prætermisso illo solenni electionis ritu, tribui & conferri solent. Fit autem episcoporum electio à collegio canonicorum cathedralis Ecclesiæ, eo ritu & ordine, quem Innocentius in quadam synodo præscripsit. cap. quia propter. de elect. Cæteri verò clerici præter canonicos suffragia non ferunt, ac multo minus laici, qui priscis temporibus interesse electioni, & vere eligere consueuerant. ca. Massana. de elect. Is igitur in quem omnes canonici, aut certe πλείων κρείττων, id est, maior meliórque pars consenserit, post communicationem deliberationémque mutuam, quæ solennem suffragiorum perscrutationem continuo in ipsis, vt ita dixerim, comitijs sequitur, à collegio eligi debet: id à veteribus dirimere sententias vel suffragia, nisi fallor, dicebatur. Non enim suffragia & sententiæ singulorum hic numerantur solum, sed etiam ponderantur, & is potior habetur nonnunquam, quem pars grauior atque melior comprobauerit. c. in Genesi. c. Ecclesia vestra. de elect. Vincítque in dubio numerus, si nulla in meritis candidorum, aut eligentium affectu, cæterísque huiusmodi, inæqualitas appareat. Ad quàm demonstrandam admittitur is, qui contra numerum pugnat, nisi aduersarius duarum partium collegij puncta tulerit, vt concilio Lugdunensi statutum est. c. si quando. de elect. in 6. Cum autem nulla præterquam in calculis atque suffragiis inæqualitas reperitur, non satis est alique maiore numero, quàm aduersarium niti vt eligatur, sed maiorem partem eorum canonicorum, qui adsunt, ab eo stare oportet. ca. ecclesia. cap. Cumana. de elect. tametsi iuris ciuilis authores maioré partem anni in interdicto vtrubi aliter interpretati sint. l. maiore. de verb. sig. Et notandum est omnes canonicos, qui in prouincia degunt, ad hæc comitia vocandos esse. ca. coram, de elect. Alioqui vulgo dici solet, magis abesse electioni contemptum vnius absentia, quàm multorum præsentium intercessionem, & contradictionem. cap. bonæ, de elect. Infirmatur enim ob eam causam electio, quanquam aliàs rite, & plurimorum cõsensu celebrata, nisi forte is, qui spretus esse dicitur, quod ita gestum est, postea ratum habuerit. c. quod sicut, de elect. Post electionem hoc modo factam, confirmatio Metropolitani requiritur. ca. nihil. cum dilectus, de elect. nec ante electus quicquam administrandi facultatem habet. cap. nostris. cap. qualiter. eáq; cõfirmatio maiore fieri debet, & inquisitione examinationéq; accurata præcedente, vt supra diximus, ca. 3. ca. nihil, de elect. ita vt omnes audiantur, qui ordinationis impediendæ causa quidpiam obijcere voluerint, quãuis forte competitores nõ sint. Quamobrẽ Bonifacius veterem illam consuetudinem nomina ordinandorũ publice proponendi, cuius ante meminimus, non immerito repetijt, ac renouauit. ca. vlt. de elect. in 6. Quod si facta diligenti inquisitione electus non reperiatur idoneus, non modo non confirmatur, sed etiam in futuris comitijs, in quibus iteratur electio, iure suffragij carent, qui scientes prudentésque talem elegerunt. ca. cum in cunctis. ca. cum Vintoni. Confirmationem sequitur consecratio, quæ olim à confirmatione non distinguebatur. Nam canonem illum Synodi Nicænæ, quem supra recitauimus, male conuersum è Græco in Latinum huic distinctioni occasioné dedisse suspicor. cap. episcopi, 64. dist. Fit auté hæc consecratio ab episcopis prouincialibus cum authoritate Metropolitani, vt ex canonibus à Gratiano congestis perspicuum est. 64 dist. & seq. Ac tametsi post confirmationem res ecclesiasticas administrãdi ius habeat electus, tamé consecrare, & alia quædã id genus exequi ei demum licet qui consecratus est. c. trãsmissa. ca. quod sicut, de elect. Hæc cum ita se habeant, dubiũ nõ est quin episcopiũ inter ministeria seu beneficia, quæ dicuntur electiua, recte connumeretur. De cæteris autem quæri solet. Et quorundã veterum opinio est, constitutionem Innocẽtianam, quæ ritum ordinémq; electionis præscribit, ad omnia ecclesiarum quaruncunque collegia pertinere. Quæ opinio ad veteris Ecclesiæ ritum propius cæteris accedit. Sed moribus comparatum est, vt in episcoporum tantum & archimandritarum promotione hæc

forma seruetur. Et sane plurimum in hac re consuetudini videtur tribuendum esse. Non enim institutum Innocentij fuit, quæ ministeria beneficiáque electiua essent aut contra, definire, quod eo tempore fortassis erat indubitatum, sed in omnibus electiuis formam atque rationem eligendi ideo constituere voluit, quod vnusquisque propriam quandam eligendi viam, aut inutilem plerunque, aut perniciosam ecclesijs pro suo ingenio comminisceretur, d. c. quia propter. & excogitaret. Itaque in canonicorum promotione, aut aliorum qui inferiores sunt, eam formam seruari necesse non est. Sed cur ea beneficia, atque alia huiusmodi electiua non dicuntur, cùm suffragijs omnium canonicorum promotio fiat? Respondeo duplicem huius rei causam esse: vna est, quia cum suffragijs suis protinus beneficium conferant collegæ, nec vllam episcopi cõfirmationem expectent, simplex merâque electio nequaquam esse intelligitur, quocunque modo sententiam in conuentu suo dixerint. Vt enim beneficium collatione acquiri dicatur, an ab vna aliqua singulari persona, an ab vniuersitate aut collegio conferatur, nihil refert. Sunt qui hæc beneficia mixta appellẽt: nec id quidem male, præsertim si solennis ille constitutionis ritus in dicendis sententijs obseruetur. Eadẽ enim opera, & eligere & conferre dicuntur, quia nulla ipsis confirmatione post eam electionem opus est. Altera causa est, quia quoties Innocentianæ constitutionis forma seruari non solet, sed consensum quoquomodo in cœtu atq; conuẽtu declarari sufficit, vt fit plerunq;, non videtur proprie electio dicenda esse, quamuis forte consensus, authoritas, aut confirmatio antistitis superioris requiratur gl. ca. sicut. de electio. in 6. Proinde collatiua dicuntur etiam ea beneficia, quæ episcopus cum consensu & consilio collegij confert, quoniam absque solenni ritu constitutionis Innocentianæ, is consensus voluntásque declaratur. Cùm autem eximia habeantur ea ministeria beneficiáque, in quibus præter ritum solennitatémque electionis, confirmationem quoque antistitis necessariam esse maiores nostri voluerunt, constitutum est à Bonifacio octauo, vt generalibus diplomatibus pontificiorum verbis contineri minime intelligantur. c. cum illis. de præb. in 6.

De eo genere ad sacra ministeria beneficiáque promouendi, quod vulgo postulationem vocamus.

Cap. II.

ANtiquis recentioribúsque canonibus multifariam prospectum est, vt hominum ambitiosorum temeritas retundatur, & vt ne quis indignus promoueatur ad ministerium Ecclesiæ. Volunt enim canones in ministrorum electione, morum, doctrinæ, ætatis rationem haberi, & cæterarum rerum, de quibus lib. 4. abunde tractatum fuit. Illud etiam nominatim cautum est, ne quis episcopus ad aliam ciuitatem trãsferri possit, de quo plenius infra differemus. Quod si qui contra hanc disciplinam aliquem elegerint, non solum intercidit electio, sed electores etiam, qui ius suffragij habent, eius amissione mulctantur, vt ante diximus. Verum hæc seueritas absque humaniori interpretatione & *[illegible]* consistere nõ potuit. Quid enim si vir spectatæ integritatis & eruditionis reperiatur, qui sacris initiatus nondum sit, aut iustæ ætatis non sit, nec alius idoneus forte exstat, qui Ecclesiæ præficiatur? Quid si Ecclesiæ magna aliqua vtilitas ac necessitas suadeat, episcopum vnius ciuitatis in aliam transferri? Itaque visum est iuris pontificij authoribus ita rem temperare, vt summum ius æquitati cedat, & nihilominus salua sit priscarum legum canonúmque reuerentia. Non enim temere electoribus permittitur alienæ ciuitatis episcopum aut nothum hominem vel prophanum, vel non legitimæ ætatis quasi sacro munere dignum, contra leges institutáque maiorum eligere, sed superiorem antistitem adire, ab eóq; veniam gratiámque canonum postulare ipsis licet. Qua impetrata eligere ita demum poterunt, si vitium propter quod canones electionem prohibent, libello postulationéque sua complexi fuerint, & nominatim expresserint not. in cap. innotuit. de elect. & in ca. vlt. de postul. prælat. Idque iure pontificio sic est constitutum. Sed moribus receptum est visitandi circuitus inanis causa, vt si visa fuerit æqua postulatio, statim ordinetur minister Ecclesiæ, adeo vt postulationis admissio iustæ electionis confirmationísque vim ac potestatem habere dicatur. not. in cap. vltim. de postul. prælat. Huius autem postulationis nullum apud veteres exemplum reperio, nisi forte in promotione Ioannis Chrysostomi, cuius mentio est lib. 10. Tripar. histor. cap. 3. Sed ne ea quidem promotio huic nostræ omnino similis est. Nam tametsi vtilitatis ac necessitatis causa à canonum præscripto nonnunquam recederent, vt docet canon Apostolorum 79. tamen quia episcopi præesse electioni, nedum interesse consueuerant, eorúmque ductu & authoritate omnia gerebantur, hæc solennis postulatio, quæ hodie vsitata est, omnino fuisset superuacanea. Itaque Theodorit. lib 4. eccles. histor. de Ambrosio loquens, qui sacro ablutus lauacro nondum erat, eum à populo & episcopis, qui iussu Imperatoris Valentiniani conuenerant, episcopum Mediolani electum fuisse scribit. cap. statuimus. 61. distinct. Quamuis Gratianus ad prisci sæculi mores non respiciens, postulatum fuisse potius asserat. cap. Valentinianus. 63. distin. Cùm autem dictum sit postulationis comprobationem electionis confirmationi parem esse, quibusdam fortassis videbitur inter electionem ac postulationem hodie nihil interesse. Verùm aliquod discrimen, nec id quidem leue adhuc animaduerti potest. cap. episcopus. 61. distinct. Non enim vt electo, ita etiam ei cuius promotio ordinatióque postulatur, vllum ius ex postulatione intelligitur acquisitum esse. Atque ideo interim canonicis variare, & sententiam mutare permissum est, donec antistes aditus, ipsique oblata postulatio fuerit. ca. bonæ. de postul. prælat. Nam canonici cũ communi consensu & consilio postulandum esse aliquem decernunt, nequaquam se eum eligere testantur, sed libenter electuros ostendunt, si per leges & canones liceret. Quorum canonum rigorem laxari ac remitti, & eligendi potestatem sibi fieri suppliciter petunt, aut certe voluntatem suam à superiore antistite cõprobari, perinde ac si vera legitimáq; esset electio, quod hodie receptum est, vt diximus. Ea siquidem petitio si iusta vtilísque Ecclesiæ videatur, pro solenni legitimáque electione haberi solet, vt nullam aliam electionem postea celebrari necesse sit. Qua ratione vulgo traditum est in huiusmodi postulationibus, ritum ordinémque constitutionis Innocentianæ, cuius paulo ante meminimus, omnino seruandum esse. Nam licet ex duabus vijs altera extraordinaria sit, nihilominus eodem ferre ambas, & par in vtraque periculum esse videmus. Præterea qui hominem sacro munere indignum postulant, nõ continuo ius suffragij, vt electores amittunt, cùm poscentes veniã, & vitiũ agnoscentes confitentésque eius quem ordinari desiderant, canones violare non videantur. can. innotuit. de elect. Quod tamen est ita accipiendum, nisi tale vitium sit, vt gratiam canonum remissionúmq; sperare non debeãt, vt puta, si noxius aliquis sceleratúsque vir postuletur, in quo nulla vitæ emendatio eluceat. Hunc enim quẽ nefarium est promouere, postulantes, exemplo eligẽtium plecti mulctaríque debere constitutum est. c. 1. de postul.

postul.prælst. Quamuis autem electio ac postulatio res diuersæ sint, c. episcopus, 61. dist. tamen quibus verbis vtantur postulare volentes, non multum referre arbitror, modò voluntas eorum obscura non sit. Nam siue postulandum se eligere, siue eligendum postulare dixerint, nihil contra canones facere videntur, si constet eos gratiam ab antistite suo exposcere velle, quis forte vitium aliquod exponunt propter quod iure suo eligere se non posse vltro fatentur. c. post translationem, de renunt. Nam & veteres promiscue his verbis vsos fuisse animaduertimus. c. literas. 63. dist. Nec me mouet quod Bonifacius constitutione quadam sua, hoc pronuntiandi genus vt captiosum subdolúmque improbauit. titul. de postul. prælat. in 6. Nam aduersus eos edita est ea constitutio, qui sacro munere indignum quempiam eligere cupiunt, sed quia verentur ne patefacta tandem eius indignitate, pœnæ sint obnoxij, his verborum inuolucris improbitatem suam tegere conantur. Quæri solet à quo gratia remissióque, de qua hic loquimur, postulanda sit. Et quidē Romanus pontifex, cum de promotione episcoporum agitur quod res magni ponderis sit, & ad exemplum maxime pertineat: eo nomine adiri consueuit. not. cap. vlt. de postul. prælat. Pro cæteris vero maioribus ministerijs ita demum, si vitium propter quod inhibetur electio, talē sit, vt aliis antistitibus gratiam canonum facere nō liceat. Proinde si candidatus XX. annos natus sit, nec animarum curatio petatur, sed aliud quoduis ministerium Ecclesiæ, apud proprium episcopum hæc venia recte postulabitur: cùm hoc genus gratiæ inter ea quæ recepit, ac sibi reseruauit Romanus pontifex, non recenseatur. tit. de æta. & qualit. in 6.

Translatio episcoporum quamobrem sit prohibita: aliter explicatum, quàm à iuris Pontificij enarratoribus factum adhuc sit.

CAP. III.

DIximus in superiori capite, episcopum vnius ciuitatis ad aliam transire nō posse, sed quia obiter id tantum attigimus, & res est animaduersione digna, nunc de ea breuiter hic differendum est. Dubium autem non est, quin hæc sedium mutatio, vt ecclesijs valde perniciosa, iam olim canonibus prohibita sit, idque ex concilij Nicæni ca. 15. Sard. c. 1. Antioch. 16. ca. 12. Chalced. c. 5. Carthag. 3. c. 38. perspicuum est. d. c. episcopum. c. propter. 7. q. 1. Fit & huius prohibitionis mentio in confessione fidei quā misit Papa Damasus Paulino episcopo Thessalonicæ apud Theod. lib. 5. eccl. hist. c. 11. Ac idem Theodori. lib. 1. c. 19. Euseb. quendā insectatur, qui Nicomedia deserta, cuius erat episcopus, contra canones ad Constantinop. ecclesiam transierat. Cuius prohibitionis rationem hanc esse dicunt iuris pontificij consulti, quia matrimonium quoddam inter episcopum & ecclesiam intelligitur contractum esse, quod hominum arbitrio dissolui non potest, iuxta illud, Quod Deus coniunxit, homo non separet. Itaque aiunt eum qui episcopio se abdicauit, in alia ciuitate eligi & ordinari posse, quod priori vinculo matrimonij obstrictus esse desierit. not. in cap. vlt. de post. prælato. Sed profecto longe alia ratio veteres ad id constituendum impulit, quæ concilio Sardicensi apertissime expressa est, cuius concilij hæc verba sunt, è Græco in Latinum sermonem conuersa. ca. 1. Osius episcopus dixit, non minus mala consuetudo, quam perniciosa corruptela funditus eradicanda est, ne cui liceat episcopo de ciuitate sua ad aliam ciuitatem transire. Manifesta est enim causa qua hoc facere tentant, cùm nullus in hac re inuentus sit episcopus qui de maiore ciuitate ad minorem transiret, vnde apparet auaritiæ eos ardore inflammari, & ambitioni seruire, & vt dominationem exerceant. Si ergo omnibus placet, vt huiusmodi pernicies austerius vindicetur, nec laicam communionem habeat, qui talis est: vniuersi dixerunt, Placet. etiam si talis aliquis extiterit temerarius, vt forsitan excusationem afferat, quod populi literas acceperit, cum manifestum sit præmio & mercede paucos, qui syncera fidem non habent, potuisse corrumpi, vt clamarent in Ecclesia, & ipsum petere viderentur episcopum, omnino has fraudes remouendas esse damnamus, ita vt nec laicam communionem in finem accipiat talis, quod si vobis omnibus placet, statuite. Vniuersi dixerunt, Placet. Huius autem canonis pars tantum posterior extat, in cap. a. tit. de elect. lib. 1. Decr. sed à iuris pontificij doctoribus, qui ex fonte non hauserunt, parum recte explicata. Eandem quoq; rationem confirmat Leo pontifex in quadam epistola his verbis, Si quis episcopus suæ ciuitatis mediocritate despecta administrationem celebrioris loci ambierit, & ad maiorem plebem se quacunque ratione transtulerit, à cathedra quidem pellatur aliena: carebit etiam propria, vt nec illis præsideat, quos per auaritiam concupiuit, nec illis, quos per superbiam spreuit. ca. si quis episcopus. 7. q. 1. Et in Theodorit. lib. 5. eccl. c. 8. clare testatur authores canonū huiusmodi translationes prohibuisse, vt ambitionem præciderent. Illud non possum non admirari, quod Socrates in eccl. histor. priscis canonibus hanc translationem episcoporum vetitam fuisse negat, ideoq; Proclum quendam qui Cizicenus erat episcopus, Constantinop. episcopum ordinari potuisse contendit. lib. 2. Tripar. c. 8. canones enim ante id tempus de ea re editi hodie reperiuntur, quos supra indicauimus. Verumenimuero mutatio hæc tantam potest vtilitatem aliquando afferre ecclesiis, vt non immerito tolerari debeat. Canones siquidem mutationem sedis interdicentes, de ea non intelliguntur, quam necessitas vtilitásque ecclesiarum flagitat, sed quæ ex cupiditate & ambitione episcoporū proficiscitur. c. mutationes. c. scias. c. episcopus. 7. q. 1. Cuius rei exempla apud Socratem varia leguntur in historia ecclesiastica, cuius modo mentionem fecimus, lib. 2. Tripar. c. 8. Theod. lib. 5. c. 8. Et quædam alia pontifex Antherius refert, vulgoq; receptum ac probatum est, quod is de Petro ex Antiochia Romam translato scribit. tametsi de ea re nonnulli dubitent. d. ca. mutationes. Sed ne prætextu vtilitatis ac necessitatis leges ecclesiasticæ eludantur & infringantur, hodie vnius Romani pontificis arbitrio hæc transferendi facultas omnino commissa est. toto tit. de translat. episc. Qui alia via ad episcopalem sedem aspirarit, pœna aduersus eum iure pontificio statuta est, vt munere vtroque careat. c. si quis episcopus. & c. seq. 7. qu. 1. c. quanto. de translat. episc.

Quale sit nominationis ac præsentationis ius iis competens, qui patroni ecclesiarum dicuntur.

CAP. IV.

PRæter episcopos canonicósque, quorum antè mentio facta est, sunt aliæ quædam personæ, quarum voluntas & consensus interdum in ordinandis ministris ecclesiarum requiritur. Nam si quis sacram ædem condiderit, atque constituerit clericum, qui sacri ministerij curationē habeat, nominare ei licet, & episcopo offerre, vt ab eo si idoneus iudicatus fuerit, ordinetur, nec potest episcopus absque ea nominatione quēquam in huiusmodi Ecclesia ordinare. Id enim nō solū canonib. pontificiis, sed etiā iure ciuili constitutū est. c. decernimus. 16. q. 7. nouel. 67. 123. Sicut institutū eius merito commendatur, qui pio affectu religiosóq; ductus de sententia consilióq; antistitis sui, rem suā con-

secrat Deo, eiusdem proprietate amissa, ita æquum visum est eum aliquid iuris retinere, quod pietatis ipsius singularisque in ecclesiam voluntatis perpetuum monumentum esse possit. Idque adeo probatur, vt vulgo proditum sit tale ius ei competere, quamuis nominatim non receperit in constituenda Ecclesia. cap. significauit. de testi. Nec multum refert, vt hoc ius retineat, an basilicam fundauerit, in suóque solo aut extruxerit ab initio, an æditam collapsámque restituerit, an vero ad ædificij ministrorum tutelam reditum ei vectigálque certum largitus fuerit. c. filijs 17. qu. 7. Nam sine reditibus, qui dotes ecclesiarũ in quibusdam canonibus non male dicuntur. ca. decretum. 10. qu. vt dotes prædiorum apud Papinianum. l. 3. de instruct. lega. nec quicquam ædificaretur ecclesia. Quamuis ergo dominus sit eius soli, in quo basilicam ædificat, aut earum rerum quas Ecclesiæ constitutæ donat: tamen ratio iuris non patitur, vt post consecrationem dedicationémque is locus, aut aliæ res Deo consecratæ, in eius dominio manere dicantur, quamuis eo verbo quidam abusi fuerint. cap. monasterium. 16. qu. 7. Itaque patroni appellatio magis quam domini ei conuenire credita est, quasi Ecclesiæ defensor propugnatórque tantum sit. Potest & idcirco patronus appellatus videri, quod cum eo qui seruum suum manumisit, aliquam similitudinem habeat. Is enim etsi dominus serui manumissi esse desinat, tamen ius quod dicitur patronatus, in iure ciuili, in eum perpetuo obtinet. Horum verò patronorum duo sunt genera. Vnum est laicorum, ad quos nomine suo ex ijs causis, de quibus locuti sumus, id ius pertinet: Alterum est ecclesiasticorum, quibus non suo nomine hoc competit, sed Ecclesiæ potius, cuius gubernationem administrationémque habent. Operæpretium igitur est ea iura, quæ patrono post Ecclesiæ constitutionem supersunt, breuiter & summatim perstringere. Quorum illud primum præcipuúmque habetur, quod iam attigimus, nempe eorum qui ecclesijs præficiendi sunt, nominatio. Sic enim à veteribus linguæ Latinæ authoribus dicitur. Brut. ad Cicer. epist. 7. Plinius lib. 2. & 4. epist. cui vocabulo & Græcum, quo Iustinianus vtitur, respondet, vulgus præsentationem vocat. Verùm hominem idoneum & sacro munere dignum, idque intra certum tempus nominare patronus debet. Nam patrono laico tempus quatuor mensium, ecclesiastico sex ad nominandum iure pontificio præscriptum est. Quo tempore præterito absque patroni consensu liberum est episcopo Ecclesiæ ministrum ordinare. tit. de iure patronat. in 6. Quamuis autem nominandi ius habet patronus, in eum tamen qui ab episcopo ordinatus est, nulllam sibi potestatẽ vindicat. Quare ne ob culpam quidem gradu suo deiicere eum potest, sed hoc ad antistitis officium spectat. Nec verò rerum Ecclesiæ administrandarum vllam habet facultatem, sed quia patronus est atque defensor Ecclesiæ, si male versari ministros deprehenderit, non solum admonere eos & increpare, verumetiam deferre, tam apud magistratum ac principem, quam apud episcopum poterit. c. filijs. 16. q. 7. Sed & si ad inopiam fuerit redactus patronus, ex prouentibus Ecclesiæ ali sustentaríq; debet. c. quicunq; 16. q. 7. c. nobis, de iure patro. licet eorũ dispensationẽ alias non habeat. Nam & is qui seruum manumisit, cui hunc quadantenus similem esse diximus, à liberto suo alimẽta quoque exigit iure ciuili. l. si quis à liberis, de liber. agnos. Ius igitur patronorum in ecclesias in ijs ferè consistit. Et notandum est, mortuo patrono id ius ad hæredem ipsius transire. cap. considerandum. 16. qu. 7. Ac si plures existant hæredes, in solidum quidem patroni sunt, non pro partibus hæreditarijs. cap. 1. de iure patrona. Verum quod ad nominationem, de qua hic disserimus, attinet, non singuli hæredes in solidum ius nominationis habent, vt melior sit occupantis conditio, sed omnes simul nominant ac eligunt, in qua electione stirpium magis, quàm capitum rationem habendam esse constitutum est, ita vt plures vnius patroni hæredes, vnius tantum personæ vicem sustineãt. clem. 2. de iure patron. Huius quoq; iuris donatio permutatióque permittitur. ca. ex insinuatione, de iure patron. ca. nemini. 36. qu. 7. Sed quia iuris diuini aliquid immixtum habet, honestum visum non est iuris pontificij authoribus, vt pretio cuiquam acquiratur. Ideóque venditio eius prohibita est, nisi vniuersitas quędam prædiorum, cui hoc ius accedat, distrahatur. c. ex literis. c. de iure. c. cum. sæculum, de iure patronat.

De iure ordinandi ministros Ecclesiæ, beneficiáque conferendi, quod tanquam caducum ad superiorem antistitem deuoluitur.

Cap. V.

Qvia sæpenumero contingit, vt qui ius habent promouendi ministros Ecclesiæ, siue beneficia ministerijs assignata conferendi negligentiores sint in eo negotio: æquum sane fuit, huic malo atque incommodo idoneum aliquod remedium quærere. Itaque canonibus pontificiis certum tempus definitum est, intra quod si Ecclesiæ vacanti prospectum non fuerit, statim id ius tanquam caducum, ad superiores antistites deuoluitur, idque gradatim, vt qui propioris gradus est primum adeatur, & eo cessante reliqui sursum versus progrediendo, donec ad summum pontificem peruentum fuerit. c. licet. de suppleu. neg. prælat. cap. nulla. de conces. præben. Caducũ autem satis commodè ac Latine dici posse videtur, nõ aliter ac Iurecõsulti veteres caducam hæreditatẽ, caducũ legatũ, caducam dotem, caduca bona vocant. l. item veniũt, de pet. hær. l. si quis officium. l. dote, de rit. nup. l. 3. de ijs quæ in testa delen. l. 9. de S.C. Syllan. l. 2. si quis aliq. test. prohib. tit. C. de cadu. tollen. Qui versantur in foro, & qui ius pontificium interpretantur, ius etiã deuolutũ, nec id quidem inepte meo iudicio appellare solent. Sic enim à veteribus iuris authorib. hæreditas, tutela, dominiũ, bona deuolui dicũtur. l. pupilli, de solutio. l. ad fiscum, rer. amot. l. in fraudem. de iur. fisc. l. deniq;. quod vi aut clam l. si quis sub cõditione, de testa. tut. Sed vt cognoscamus quod spatium tẽporis singulis antistitibus, vel sodalitiis canones præscripserint, sciendum est, si de præsulatu aut cœnobiarchia agatur, triũ dũtaxat mensium illud tẽpus esse. c. ne pro defectu, de elect. c. obeũtibus. 63. distin. c. postquam. 50. disti. Sin de alijs præfecturis atq; ministerijs inferioribus, sex mensiũ c. nulla. c. dilectus. de con. præb. Quod tẽpus non ex quo vacare cœpit Ecclesia, computandũ est, sed ex quo antistes vel collegium vacare eã sciuit, nec impedimento aliquid ei fuit, quominus Ecclesiæ vacanti cõsuleret. c. quia diuersitatem. de conces. præben. De tempore patronis ecclesiarum dato ad nominandũ, siue, vt loquimur, præsentandum, quod quatuor aut sex mensium est, postea dicemus. Vnũ hic notandum est, quod vulgo receptum video, ei qui nominatum à patrono instituendi ius habet, id temporis spatium, de quo hic disserimus, tribuendum non esse, quod canones de tẽporis præfinitione editi, de eo qui nominatum instituit, minime intelligantur. Non enim videtur rationi consentaneũ, vt post semestre tempus, quod patrono indulgetur ad nominandum, tantundem antistiti ad eum qui nominatus est, instituendum concedatur, ne Ecclesiæ nimia diu pastoribus ministrísque suis carentes ac destitutæ iaceant. Itaque vtilius esse putant iuris pontificij consulti, si moderatum aliquod tẽpus à superiore antistite statuatur, intra quod institutio promotióq; huiusmodi fieri

di fieri

di fieri debeat. Eadémque causa eius est, ad quem electionis confirmatio pertinet. not. in ca. nulla. de concess. præb. Et hæc quidem omnia de cessatione & negligentia eorum accipienda sunt, qui ius promouendi vel beneficia conferendi habent. Nam si promotus sit indignus, vel aliter contra canones peccatum sit, &c. caduci iure ordinatio promotióque protinus, & ἄμεσον ad summum pontificem deuoluitur: prætetquam in inferioribus ecclesiis, vt Bonifacius constituit, ca. quanquam. de elect. in 6.

Coniunctio beneficiorum, quam Vnionem vocant, quæ sit, & quibus ex causis permittatur.

Cap. VI.

Genus quoddam acquirendi beneficia hodie vsitatum est, cum beneficio, quod quis possidet, aliud adiicitur & coniungitur. Nam etsi legibus canonibúsque pontificiis solutus non fuerit, tamẽ vtruoq; obtinere potest. Cuius coniunctionis causa est vtilitas aliqua, vel necessitas Ecclesiæ, vt exempli gratia: Si duæ vicinæ ciuitates, pagi vel compoleis sint, in quibus multitudo populi non mediocriter decreuerit, si fana diruta sint, quæ reparari ac in pristinum statum restitui facile nequeant: si duo pastores ex oblationibus commodè non possint ali, & vnus pro tempore sufficere videatur. c. & temporis. c. postquam. 16 q. 1. c. 2. de relig. dom. c. cùm. de ætate & quali. Ac tales magistratuum coniunctiones multæ apud Iustinianum descriptæ reperiuntur, quales beneficiorum, munerúmque ecclesiasticorum sunt, de quibus hic disserimus. Nouel. 8. 24. 25 26. 27. 28. 29. Ciuitatum quoque ac populorum, qui in vnum coierunt, quædam exempla reperiuntur in antiquis monumentis, veluti Albæ atque Romæ apud Liuium. Extat & elegans descriptio Ouidiana lib. 6. Fastor. in his versibus:

Hæc vbi narrauit, Tatium fortémque Quirinum,
Bináque cum populis regna coisse suis:
Et lare communi socios generósque receptos,
His nomen cunctis Iunius, inquit, habet.

Hæc autem coniunctio tribus modis fieri posse dicitur. gl. in dict. c. & temporis, & in c. 1. ne sede vacan. Primus est cùm duæ Ecclesiæ in vnum veluti corpus confunduntur & coalescunt, adeo vt vna Ecclesia, vnũ ministerium vnúmque beneficium, non duo vere dici possint. Et hanc confusionem Iustinianus verbo Græco ἕνωσιν Nouel. 28. alij vulgo vnionem, quasi verbum verbo reddentes, sed non satis Latine vocant. Itaque beneficium, quod huiusmodi accessione auctum & amplificatum est, non modo συνημμένον, vt noster Pomponius loquitur, sed etiam ἡνωμένον recte appellabitur. l. rerum mixtura. de vsucap. Secundus modus est, cum ita connectuntur Ecclesiæ, vt in vnum quasi corpus minime consentiant, sed vt vna superior sit ac principalis, altera inferior & accessoria. Quo casu in inferiore vicarius, qui sacrum ministerium obeat, constitui solet. c. extirpandæ. §. qui verò. de præb. Tertius modus est, cùm neutra subiicitur alteri, sed ambabus suum titulum gradúmque retinentibus, idem minister præficitur. cap. 1. ne se vac. Sic enim à Gregorio Cumanam Musitanámque ecclesiam copulatas legimus, vt quamuis vtraque maneret episcopalis, vnum tamen atque eundem episcopum haberet. c. & temporis. 16. q. 1. Sed quæritur, cuinam hoc ius coniungendi beneficia competat. Et certi iuris est, Romanum tantummodo pontificem duos episcopatus coniungere posse adeo vt ne legato quidem eius id liceat. c. quod translationem. de offic. legato. Aliarum verò ecclesiarum ἕνωσις & colligatio episcopis cuiusque ciuitatis ac diœceseos permittitur. cap. sicut vnire. de excess. prælato. modo vt collegij ecclesiastici consensum adhibeant. cap. dudũ. de reb. eccles. non alien. in 6. Beneficium tamen episcopio suo adiungere, vel collegio consentiente, eos non posse constitutum est. clem. si vna, de reb. eccle. non alien. Archimandritæ autem hanc coniungendi potestatem non habent, sed ipsis consentientibus, episcopi cum opus est, id exequuntur. clem. in agro. §. ad hæc. de statu monacho. Verum animaduertendum est, ita demum hanc beneficiorum coniunctionem valere, efficacémque esse, si ob manifestam Ecclesiæ vtilitatem necessitatémve fiat, idque causa cognita, & iis omnibus vocatis quorum interest. c. 1. ne sede vac. c. exposuisti, de præb. c. dudum. de reb. eccl. in 6. Qua de re celebria Oldr. atque Decij, responsa in manibus sunt. Oldr. consi. 261. Deci. cons. 275. Est enim valde alienum à ratione, & canonibus pontificiis contrariũ, vt absque graui causa & necessitate duabus ecclesiis præficiatur vnus, aut duobus in Ecclesia muneribus fungatur. c. cum non ignores. de præb. ac multo magis vt duas ecclesias ad vnam redigendo, cultus diuinus aliquod decrementum recipiat. Proinde quisquis contendit ἑνώσει acquisitum sibi esse beneficium, rite ac solenniter eam factam docere debet, siue à Romano episcopo, siue ab alio quocunque antistite facta proponatur. l. actor. C. de probatio. Oldr. & Deci. vbi supra.

De fiduciis ecclesiarum tam perpetuis quàm temporariis, quæ commendationes dicuntur.

Cap. VII.

Priscis temporibus cùm Ecclesiæ vacanti pastor idoneus statim præfici non poterat, interim vt ea euitarentur mala atque incommoda, quæ vt plurimum ἀναρχία parit, solebat Ecclesia vacans probo alicui viro commendari, & committi, qui tanquam tutor quispiam aut procurator bona fide actus sui rationẽ redderet. Hic enim pastor Ecclesiæ non erat, & ad tempus solum constituebatur. ca. constitutum. 7. q. 1. Itaque poterat & alterius Ecclesiæ ministro hæc curatio administratióque mandari. Non enim contra canones pontificios duabus ecclesiis præfici videbatur, aut ab vna ad aliam transferri, cùm vnius Ecclesiæ pastor perpetuus, alterius verò custos temporarius esset. c. clericum. c. qui plures. 21. q. 1. c. obitum. c. Gatinensis. 61. dist. c. dudum. 2. de electionibus. Sed nec illa inquisitio vsquequaque adhibebatur, quá in promotione pastorũ ministrorúmve necessariam esse diximus. Proinde ei qui monachus non erat, siue regularis, vt vulgo loquuntur, monasterium poterat commendari, donec aliquis ex sodalibus hæresiarcha electus creatúsque esset. Verum ea longe vtilissima, & ad consulendum ecclesiis vacantibus inuenta & excogitata, tandem in ipsarum perniciem pestémque mirabiliter conuersa est. Nam quibus per canones non licet præfici ecclesiis aut monasteriis, moribus comparatum est, vt eisdem Ecclesiæ, vel monasteria in perpetuum, & quamdiu viuunt commendentur. Atque ita concipitur formula huius commendationis in diplomatibus pontificiis, vt libera non solum dispensatio rerum, sed etiã consumptio atque dissipatio ipsis permissa intelligatur. Et sane mirum est homines ingeniosos, qui fucum hunc commenti sunt, tantæ corruptelæ non alium colorem quæsisse, ne tam aperte despici canones, & palam ludibrio haberi viderentur. Quasi verò consilium eorum non cuius notum perspectúmque sit, qui hac arte corruptelam maximam tueri & adumbrare conãtur, qui verbis decoris obuoluunt vitium, & vt Ari-

ſtophanes ait, ἐν ἅμαπ ἀσεπτάνσι τὴν μοχθείαν. Itaque etſi vetus nomen adhuc remanſerit, & commendatio dicatur hoc beneficij acquirendi genus, quod Latine & & proprie fiduciam appellari poſſe crediderim: tamen res ſic immutata ac deleta eſt, vt priſcæ illius fiduciæ, de qua iam diximus, vix imago quædam vmbráve ſuperſit. Vnde vulgo dicitur titulum hunc fiduciarium hodie à legitimo titulo nihil differre: not. in c. nemo. de elect. in 6. & fiduciarium adminiſtratorem perinde ac iuſtum verúmque gubernatorem Eccleſiæ fructus ſibi acquirere, quanquam ſi ad veritatis amuſſim, & veterum inſtitutorum normam hæc exigere velimus, neuter rebus Eccleſiæ aliter quam vt commendatis vti debet. Idque Leo pontifex ait, & nos ſupra annotauimus. c. ſine exceptione. 12. q. 2 Nec aduerſatur huic ſententiæ, quod Commendare apud iuris authores nihil aliud eſt quàm deponere: ac idcirco cuſtos & procurator tantum videtur dici debere, qui hac ratione promouetur. l. commendare, de verb. ſign. l. Lucius. de poſſ. c. t. de poſſ. quoniam, vt diximus, plenior illa cóceptio diplomatis pontificij, & mores vbique recepti faciunt, vt non ſimplex cuſtos depoſitarius procuratórve, ſed dominus quodammodo habeatur. Nam & procuratores in rem ſuam appellantur à Iureconſultis, qui nihil minus quam procuratores ſunt, & ſuum, non alienum negotium gerunt. l. qui ſtipendia. C. de procur. Et certum eſt huiuſmodi procuratoribus fiduciarios iſtos diſpenſatores, aut vt verius dicam, fucatos diſſipatores, de quibus loquimur, perquam ſimiles eſſe, cùm ipſis non Eccleſiæ gratia, ſed ſua potius (vt recte quidem aiunt) adminiſtratio concedatur. Alcia. in l. pactum curatoris. C. de pact. Atque hinc fit, vt fiduciæ huiuſmodi perpetuæ nunquam reuocentur, quamuis depoſitum mádatúmve ſimplex reuocari poſſit. l. 1. §. ſi ſic depoſuero. de poſſ. Illud poſtremo annotandũ eſt, quod Ro. pont. epiſcopia monaſteriáque in perpetuum commendandi poteſtatem ſibi vnus vindicat, eodémque iure vtuntur cæteri epiſcopi in fana miniſteriáque parœciæ ſuæ, exceptis curationibus animarum, quas ad ſemeſtre ſolum tempus commendare poſſunt. c. nemo. de elect. in 6. not. in c. ſi conſtiterit. de accuſatio.

De pontificiis diplomatis, quæ vulgus gratias expectatiuas, & mandata de prouidendo appellat, copioſa diſputatio.

Cap. VIII.

INter genera diſtribuendorum Eccleſiæ beneficiorum quæ hodie vſitata ſunt, vnum longeceleberrimum eſt, de quo iam dicturi ſumus, per diplomata ſcilicet pontificia, quæ vulgo mandata de prouidendo, & gratiæ expectatiuę appellantur. Ex aula ſiquidem pontificis Romani proficiſcũtur diplomata, quibus mandat ac præcipit, beneficia quibuslibet conferri in diem mortis eorum ſacerdotum ac miniſtrorum, qui ipſis fruuntur. Conuenit tamen inter omnes quotquot ſunt iuris pontificij enarratores, hanc beneficiorum diſtribuendorum rationem apud veteres in vſu non fuiſſe. Cuius rei argumentum afferunt ſane quàm probabile, quod ne in volumine quidem decretorum, quod Gratianus edidit, vllum exemplum vlláve mentio horum diplomatum reperiretur. Auaritia etenim aulæ pontificiæ, poſt aliquot ſæcula, hoc nouum pecuniæ aucupium adinuenit, quod nunquam veteribus in mentem venerat. Ac tametſi ſpecioſæ rationes adduci ſoleât, quibus tâta αἰσχροκέρδεια tegatur & excuſetur, tamen res ipſa loquitur, & nos quotidie ſatis docet experientia, quantum hæc lues peſtiſque noceat Eccleſia. Nam in primis occaſio datur captandæ mortis alienæ, præſertim ſceleratiſſimis & profligatiſſimis hominibus, qui talia diplomata fere impetrant. Iureconſulti veteres, quibus hæc Euangelij lux nondum affulſerat, pacta conuentionéſque deteſtantur, quibus hæreditatem ſuam quis promittit alteri ne eius hæreditatis ſpe ad optandam promiſſoris mortem inuitetur, cum tamen veriſimile ſit, inter notos homines & amicos huiuſmodi pacta iniri, & eum qui ita paciſcitur ac promittit, probabili aliqua cauſa adduci, vt alteri fidat. Hoc autem diplomatum genere beneficium non ei quem eligit charúmque habet beneficii poſſeſſor, cuique iuſta aliqua cauſa eſt confidendi, ſed homini plerunque non ſolum ipſi ignoto, ſed etiam improbo ac maleuolo, quem libuerit Roman. pontifici nominare, confertur aut conferri mandatur. Deinde lites & controuerſias innumerabiles pariunt hæc diplomata, quibus nec Reipubl. quicquam eſt exitialius, nec Chriſtiano homine indignius. Veriſſimum enim eſt quod Iſocrates homo à noſtra religione alienus, ſcribit, officium eſſe boni principis eas leges condere, quæ inter ciues quã pauciſſimas lites gignant. Nec dubiũ eſt cordatis hominibus, nedum Chriſtianæ religionis cultoribus, hanc partem iuris pontificij probari non poſſe. Hæc enim diplomata tantum offundunt vbique tenebrarum, tantámque fraudibus & ſtrophis forenſibus feneſtrã aperiunt, vt aliæ ſuper alias cõtentiones & lites hinc quotidie exoriantur, ac velut Andabatarũ more pugnent litigatores & cauſidici, nec iudices quãlibet perſpicaces facile ius & æquum in tanta caligine perſpicere poſſint. Quæ res efficit vt aſtutiſſimus quiſque, callidiſſimus, & improbiſſimus, quãuis iure nullo aut titulo nitatur, ſæpius in hoc certamine victor euadat, & ſimpliciores homines liberaliori ſque ingenij iuſtiſſimã cauſam amittant. Non enim liberiores tam odioſis litibus ſeſe implicari ſinunt, & ancipitem iudiciorum aleam reformidant, cùm præſertim ad ſtrophas eludendas, quas fraudulenti captioſique homines facile hic comminiſcuntur, nati aſſuefactique non ſint. Quid? quod in his litium anfractibus ingenti ſumptu opus eſt, cui ſufficere nequeunt inopes clerici, ideóque opulentioribus cedere coguntur? Præterea hæc πολυπραγμοσύνη pontificũ ἀλλοτριοεπισκόπων & ipſos auertit à proprio munere functionéque ſua, & alios antiſtites non ſine aliqua fortaſſis iniuria interturbat, vt neutri in tanta confuſione munus ſuum obire poſſint. Ac vt ſummatim omnia complectar, nec neceſſe habeam ſpeciatim enumerare, quæ in canonibus concilij Baſilienſis perſcripta ſunt, illud dicã, quod aulæ Romanæ quidam alumnus, Gomeſius, ab alio neſcio quo acceptum in commentaria ſua referre non dubitauit. Nempe huiuſmodi pontificum diplomatis, ius canonicum funditus euerſum deſtructúmque eſſe. Sunt tamen nõnulli, qui ſtudio, vt credibile eſt, pontificibus blandiendi, aſſerunt, quicquid habent iuris reliqui epiſcopi in re beneficiaria, id Romano pontifici acceptum ferendum eſſe, quaſi omnia ab ipſo tanquam fonte aliquo prodierint. Et cùm poſſit iure ſuo totius orbis beneficia arbitratu ſuo diſpenſare ac diſtribuere, præclare cũ cæteris agi cenſent, ſi partem aliquam benigne ſcilicet eis largiatur & indulgeat. gloſ. c. quanquam de elect. in c. Sed quæ fuerit olim epiſcoporum in hac re poteſtas atque authoritas, ſatis ante demonſtrauimus libro tertio. Vt autẽ cõcedamus Rom. Pontifici quiduis impune hic licere, tamen omnes boni, vt ſpero, mihi aſſentientur, non modo quid liceat, ſed etiam quid honeſtum ſit ab eo ſpectandum eſſe. Quid autem indecentius ac fœdius in Eccleſia poteſt eſſe, quàm hæc miniſteriorum, functionúmque eccleſiaſticarum perturbatio? cap. peruenit, 11. quæſt. 1. Mitto quod peſſime vidẽtur pontifices Romani ſibi ſuæque maieſtati conſulere,

re, cum eo nomine, vt cætera missa faciam, quæ non sunt huius instituti, tantam apud Christianum populũ sibi conflent inuidiam, vt nisi Deus aliquis huic rei prospiciat, magnum ab vniuersa ruina excidióque periculum sit. Quanto circumspectius Lacedæmoniorum ille rex, qui vxori obiurganti, quod minus ac humilius regnum filiis esset traditurus, quam accepisset, Ego, inquit, eo maius relinquam, quo diuturnius. Verum vt ea diuerticulo in viam redeamus, certum exploratúmque est ius quo vtimur, quacunque ratione id cõstitutum fuerit. Quod vt intelligamus, animaduertendum est, cùm primum Romani pontifices cœperunt vbique terrarum beneficia dispensandi facultatem sibi vindicare, parce admodum ac moderate ipsos ea potestate vsos fuisse. Non enim imperiosis istis diplomatis terrebant statim episcopos, & ad sibi parendum cogebant, sed vt leuiter primum tentarent eorum patientiam, literis monere eos ac rogare solebant. Sed cum preces & monita grauare ab episcopis reciperentur, ac plerunque ea contemnerent, mox in præcepta conuersa sunt. Verum ne ea quidem satis neruorum habuere, cum beneficium interim collatum alij adimendum non videretur, sed contumacia tantum non obtemperantis plectenda. Itaque ratio tandem excogitata est, qua beneficiorum dispensatio ad pontificis Romani potestatem & arbitrium omnino reuocaretur: datis nempe per diplomata executoribus, qui aut episcopos ad parendum cogerent, aut eis imperium detrectantibus ipsi conferrent. Sic precibus primum vsi pontifices Romani, deinde iussu ac minis, postremo vi aperta, hanc sibi potestatem comparauerunt. Prospiciebant enim episcopos æquiore animo iugum accepturos, cui paulatim assueuissẽt, quam si id ab initio per vim ceruicibus eorum esset impositum: sicut Milonem ferunt eò facilius taurum gestasse, quod eundem adhuc vitulum crebrius ferre solitus fuisset. Ac fuit tempus cum hic ritus obseruabatur, vt trinas literas eiusdem beneficij nomine ad episcopos mitteret pontifex, quarum vnæ monita tantum, alteræ præcepta, postremæ legis actionem atque executionem complecterentur. Verum hoc ritu antiquato, in quo veteris moris quædam velut reliquiæ conspiciebantur, vltimas solũ, id est, executorias, vsus Romanæ aulæ ad hunc vsque diem retinuit: quæ effectum habent in octo mensibus tantum, vt Canon pontificius docet. Nam quatuor menses liberos habent reliqui episcopi, nec beneficia eo tempore vacantia coguntur iis conferre, qui talia diplomata impetrant, quamuis nullo non tempore pontifex Romanus beneficium vacuum iure occupationis conferat. Sed etsi nullum à pontifice diploma impetratum fuerit, dubium non est, quin cæteri antistites in sua quisque parœcia, ecclesiis quocunque tempore anni vacantibus prouidere possint. Sunt autem huiusmodi executorum pontificis Romani duo genera. Quibusdam enim ita mandatur executio rescripti pontificij, vt antistites & collegia compellant ad beneficium conferendum, sacra communione eis interdicta, non etiam vt ipsi beneficium conferant, aut in possessionem mittant. not. in c. abbatem, de rescript. Itaque hoc mandato ita demum potestas conferendi adimitur antistitibus, si irritũ & inane decreuerit pontifex quicquid aduersus ea factum fuerit. c. si soli. de concess. præbenda. in 6. Alij sunt executores ad prouidendum vulgo appellati, quibus à Romano pontifice mandatur, vt negligentibus episcopis, ipsi prouideant Ecclesiæ qua de agitur, & beneficium conferant. Estque magna vis & potestas huius mandati, quia simulatque oblatum est Episcopo vel collegio, omnẽ prouidendi Ecclesiæ facultatem continuo amittit, & quasi vinculo quodam iniecto constrictas manus habens, beneficium amplius dare non potest. c. si capitulo. de conc. præb. in 6. Sed hoc ius Leonina constitutione, cuius sæpe meminimus supra, magnopere in Francia immutatum est. Nam ea constitutione modus diplomatum quasi vectigalis cuiusdam ab antistitibus exigendi definitus est, ita vt nulli pontifici Romano toto sui pontificatus tempore plura concedere liceat. Est enim constitutum vt in eos antistites, qui decẽ beneficiorum distributionem habent, vno diplomate contentus sit: in eos verò quibus quinquaginta, aut eo amplius beneficiorum dispensatio competit, duobus diplomatis possit vti. Deinde ea constitutio nulla diplomata probat, quibus beneficiorum nondum vacantiũ spes offeratur, nisi verbis, ita vt constitutum est, conceptis perscripta fuerint. Est enim præscripta forma & conceptio diplomatis pontificij, qua prætermissa vel mutata, mandatum pontificis irritum nullúmque habetur.

Quod tamen est ita accipiendum, si quid contra voluntatem ac sententiam eorum, qui formulæ exemplum proposuerunt, vel adiectum, vel detractum fuerit. Nam qui existimant id exemplum omnibus negotiis conuenire, vt ne tantillum quidem ex eo immutare fas sit, persimiles iis sunt, qui ex vulgaribus exomologeseos formulis peccata enunciant sacerdoti, etiam ea quæ non admisêre confitentes. Extat autem formula rescripti siue diplomatis in ea constitutione Leonis plene descripta, quam nos hic integram non referemus, præcipuas tantum eius clausulas discussuri & explanaturi.

Prima igitur clausula diplomatis est, qua pontifex Rom. excommunicatum absoluit, hactenus vt diplomate ei concessum valeat. Nam aliàs rescriptũ ab eo, qui summotus est à sacra communione, impetratum nullas vires habet. c. 1. de rescr. in 6. c. postulastis, de cler. excom. Effectus autem huius clausulæ ad nullam aliam rem porrigitur, adeo vt plerique tradiderint, nisi excommunicatus postea absolutus fuerit, beneficium ei prætextu diplomatis conferri non posse. Quę sententia non solũ Leonis formulæ, sed æquitati etiã ac rationi congruit. Interdum quoque hæc clausula ne ad diploma quidem, de quo hic loquimur, confirmandum prodest, sed eas exceptiones, quæ ab aliis collectæ sunt, omitto. Facile autem hinc perspici potest, quod ante diximus, singulas huius formulæ clausulas non in omnibus diplomatis necessarias esse. Quid enim si is cui conceditur diploma, piorum ac fidelium communione summotus non sit?

Secunda clausula est, qua pontifex omnia beneficia eius, cui diploma conceditur, cum vera eorundem æstimatione ac precio, pro expressis habet, quamuis expressa forte non sint. Nam rescriptum tanquam obreptitium careret viribus, nisi pontifex huius expressionis gratiam faceret. c. si proponente, de rescrip. cap. si motu proprio, de præb. in 6. Cætera verò si quæ insint personæ vitia obtentu huius clausulæ, pro expressis habenda non sunt: quia hanc extensionem formula non admittit. Sed ne hæc quidem clausula vbique necessaria est, cum beneficia non habentibus constet eã omnino superuacaneam esse. Eadémque est sequentium fere clausularum ratio.

Tertia clausula est, qua pontifex exprimit, se nemine postulante, diploma vltro concessisse, quæ clausula omnem obreptionis suspicionem tollit, efficítque vt ea tacuisse nihil noceat, quibus alioquin non expressis pontifici obreptum videretur. cap. si motu proprio, de præbend. in 6. & reg. cancel. Non enim ob conceptionem diplomatis arguendus est is qui ipsum non impetrauit, sed vltro sibi delatum accepit, tametsi forte cõtra leges, aut canones concessum fuerit. l. 1. C. de pet.

bon. subl. Hæc clausula tamen non impedit, quominus vitia personæ, quæ diplomate iuuari vult, ipsi obiiciantur, quasi legibus canonibúsque solutus sit à principe, itque vulgo receptum est. gloss. in ca. Romanus, de præbend. Alij sunt præterea varij effectus huius clausulæ, de quibus cæteri diligenter scripsere. Fel. in c. ad aures. de rescrip. c. causam. 1. c. vlt. de test. Staphil. de lit. grat.

Quarta clausula est, qua pontifex ostendit non pure ac simpliciter se mandare, sed ita demum si pro alio non scripserit. non enim velle intelligitur pontifex plurium beneficiorum dispensationem ab ordinario antistite exigere. cap. mandatum. de rescript. Et hæc quoque clausula satis demonstrat hanc formulam pro varietate negotiorũ mutari posse. Quid enim si antistes quinquaginta beneficiorum conferendorũ ius habeat? Nonne ex iam dictis constat pontificem Romanũ duorum beneficiorum donationem sibi vindicare posse? Itaque conditio ita concipi poterit, si pro duobus alijs non scripserimus.

Quinta clausula est, qua Romanus pontifex canonicum creat eum, cui diploma concedit, hic fine, vt ad honores ecclesiasticos aspiret: idque propter morem ecclesiarum fit, quo honorem ecclesiasticum consequi nemo potest, nisi in canonicorum collegium ascitus fuerit. Et quia hi canonici honorarij suffragia ferre dicuntur, & quædam alia huiusmodi iura habere, quamuis nulla sit eis annona adhuc attributa, cap. pro illorum, de præb. ideo Romanus pontifex ne canonicorum numerum augendo eos oneret, non simpliciter hic canonicum creat, sed cum hac adiectione, vt dignitatem siue administrationem obtinere possit.

Sexta clausula est, qua pontifex exprimit se beneficium duntaxat conferri velle, quod post mensem quã oblatum fuerit antistiti diploma, vacauerit. Nam alioqui periculum erat, ne tantisper mandati pontificij denuntiatio sustineretur ac differretur, dum alicuius opimum beneficium habentis mortem instare exploratũ esset. Sic enim futurum erat, vt muneribus expectationum donati à pontifice, opulentissima quæque beneficia auferrent. Verum hæc clausula facit, vt appetente hora mortis, facta denuntiatio non valde prosit denũcianti, cum ante finem mensis liberum sit antistiti beneficium alij dare. Clausula autem summota pontificis, candidatus non nisi certior factus de imminente beneficiarij morte, & certa iam spe deuorato beneficio mandatum denunciaret antistiti.

Septima clausula est, qua Roma pontifex vt legibus omnibus canonibúsque superior, cuicunque legi, constitutioni, priuilegio, consuetudini derogat, per quàm effectus diplomatis impedire posset. Hactenus de eo diplomate, quod antistitibus, & cæteris mittitur quorum partes sunt, vacantibus prospicere ecclesiis, & eisdem ministros præficere. Cui diplomati aliud ceu appendix quædam accedere solet, quod ab executione vulgo nomen accepit. Nam eo diplomate mandat cuipiam alij Romanus pontifex, vt non obtemperante antistite, mandatum ipse exequatur. Nec difficilis est hæc posterior formula, modo vt prior recte intelligatur.

De exhibitione ac denuntiatione diplomatis pontificij.

MAndatum Roma. pontificis denunciari ac exhiberi debet, vt de nominatione postea dicemus, itque ea exhibitio antistiti aut vicario, ad quem dispensatio beneficiorum spectat, non ei cui executio mandati pontificij committitur. cap. duobus, de rescript. in 6. Hæc enim denuntiatio est necessaria, ne alioqui possit antistes mandati ignorationem causari, cap. si capitulo. de conces. præbend. clement. causam. de elect. Qua ratione mortuo interim antistite successori eiusdem denunciabitur. l. qui in alterius, de reg. iur. Cum autem hæc rescripta pontificis perpetua sint, nullũ ad ea offerenda tempus præscriptũ esse videtur. l. falso. Cod. de diuers. rescript. quamuis de rescriptis quæ litium causa impetrantur aliud constitutum sit. c. si autem, c. plerunque, de rescript. Tractatum est an ea quoque appendix edi debeat, quæ non ad antistitem, sed executorẽ potius dirigitur: quod non videtur magnopere necessarium esse: nec formula id Leonina aperte requirit: tamen quia controuersum ius, tutius & consultius erit vtrasque literas edere.

De effectu diplomatis pontificij.

OBlatio exhibitióque mandati siue diplomatis pontificis obnoxium quodammodo obstrictũque beneficium reddit, vt alij conferri nequeat. c. si capitulo, de conces. præbend. Quod adeo verum est, vt is qui mandatum denunciauit ac exhibuit, cæteris omnibus anteponatur, quamuis scholarum candidati sint. tit. de mand. apost. Sed hoc est ita accipiendum, si beneficium quod petitur tale sit, vt ad diplomaticam hanc pontificis dispensationem pertineat. Quædam enim beneficia his mandatis non includuntur, vt exempli causa, beneficia electiua, in quibus regiæ nominationi locus est. tit. de reg. ad prælat. nomi. Item beneficia in comitatu Romani pontificis vacantia, quæ pontifices, quibus voluerint, dare solent, atque ita constitutum est c. 2. de præb. in 6. Beneficia quoque sæcularia iis qui mandatum habent ad regularia obtinenda non obstringuntur, aut contra. §. volumus, tit. de collat. in concord. Nec alia videtur earum ecclesiarum causa esse, quarum præfectos nominant patroni, qui laici dicuntur, aut earum quæ in ciuitatibus sunt, vel oppidis muro cinctis, aliarúmve id genus, de quibus in tractatu nominationum dicemus. Cùm autem plures simul ambiunt, petúntque idem beneficium ab antistite sibi dari, is præfertur cæteris, in cuius gratiam prius rescripsit pontifex, quãuis forte alius ante suas literas ediderit. c. eum cui, de præb. in 6. c. tibi qui. de rescrip. in 6. Quod si eodem tempore pro omnibus rescriptũ fuerit, tunc literarum editionis denunciationísque tẽpus spectatur: in qua editione si concurrant, poterit antistes aditus, cui visum fuerit gratificari. c. duobus, de rescript. in 6. Canon tamen pontificius in hac gratificatione impetrationis, gradus, temporis, possessionis, patriæ, & quarundam aliarum rerum habendam esse rationem ait. reg. cancel. 15. Fit etiam interdum, vt posterioris melior sit, quàm prioris conditio: veluti si pontifex in posteriore mandato diserte expresserit, vt is anteriori præferatur. c. pen. de conces. præbẽ. in 6. Sed hæc clausula apud nos minime recipitur, quod contra Leoninam formulam adiiciatur rescripto. Idẽ accidit & cum prior mandati executionem non prosequitur. §. declarantes, titul. de manda. apost. Quid enim si iuri suo expressim renuntiauerit? c. sollicite. ca. audita. de resr. spol. Quid si eo negligente & alias res agente, beneficium forte alteri iam collatum sit? cap. si tibi absenti. c. si clericus, de præbend. in 6. c. tibi qui, de rescript. in 6. Panor. & Felin. in c. capitulum, de rescrip. Idem & in omnibus casibus dicendum, in quibus mandatum extinguitur: veluti si is qui obtinuit diploma, postea vxorem duxerit, c. 1. de cler. coniug. si aliud beneficium consecutus sit, quod simul cum eo quod petitur retineri nequeat. clem. gratiæ. de rescrip. Mortuo sanè pontifice mandata huiusmodi expirare vulgo receptum est, c. si cui, de præben. in 6. §. recte, Instit. mand. Panor. in c. dilectus. 2. de præben. Quod

quidem

quidem ab his accipiendum, [illegible] integre esse deseruit. capit. ij super gratiis, de offic. de leg. in 6.

De reseruationibus beneficiorum tam vniuerse quàm sigillatim factis.

Cap. IX.

Affines sunt beneficiorum reseruationes mandatis pontificiis, de quibus iam disseruimus. Nam Roma. pontifex beneficia quædam sibi reseruare ac accipere solet, vt cum postea vacauerint, ea solus conferat, idque vel vniuerse, vel sigillatim. Vniuerse, cum maiores (loco exempli) dignitates Ecclesiæ: sigillatim, cum certi alicuius fani beneficium reseruat. Hoc inter mandata, de quibus diximus, & reseruationes istas interest, quod illa ius tribuunt impetrantibus, his verò nihil iuris cuiquam acquiritur, quamuis fortè persona expressa sit, cuius gratia reseruatum est beneficium: ideóque vacante postea beneficio, liberum est pontifici, cuiuis alij arbitrio suo id dare. not. in cap. cū dilectus. de iure patron. & in cap. 1. de offic. leg. in 6. Verum hæ reseruationes Leonina constitutione, qua nunc vtimur in Gallia, optima ratione sublatæ sunt, sicut & cætera diplomata, quibus beneficiorum nondum vacantium spes ostenditur. Quod quemadmodum accipiendum sit, ante diximus. Sed animaduertendum est eas tantum reseruationes prohiberi, quæ à pontifice Romano fiunt. Nam beneficia, quæ in aula Romana vacant, quæque non tam à pontifice, quàm à iure ipso pontificio excipiuntur ac reseruantur, à dispensatione pontificis non eximit constitutio. cap. 2. de præben. in 6.

De pontificum diplomatis, quæ vacantium beneficiorum nomine impetrantur.

Cap. X.

De potestate Roma. pontificis in beneficiorum vacantium distributione breuiter disseruimus lib. 3. Verum vt iam orsis quædam attexamus, superiorum capitum disputatio nos admonet. Nec videtur docendi ratio, quam instituimus, permittere, vt pontificum diplomata, quæ vacantium beneficiorum nomine impetrantur, ab iis de quibus proxima tractatum fuit, separemus. Romanus igitur pontifex fani cuiuscunque beneficia quocunque tempore anni vacent, iure occupationis largitur, & cum omnibus Christiani orbis antistitibus ita concurrit, vt eos beneficium dando, anteuertere possit, idque lib. 3. docuimus. Donat & suo magis quàm vllius occupationis iure fanorum omnium beneficia, quorum præfecti in comitatu pontificio mortem obierint. cap. 2. de præbend. in 6. Sed quæstio hinc existit, quam in iudicio agitatam memini. An si quæ beneficia vacent eo tempore anni, quod Leonina constitutio scholasticis viris attribuit, pontifex Romanus aliis personis ea beneficia arbitratu suo donare possit? Ex constitutionis verbis expressum est, libere pontificem ea beneficia conferre posse. Sed ea verba absque vllo incommodo videntur posse intelligi, modo vt scholarum candidatis, & cæteris quibus alia parte constitutionis hi menses attributi sunt conferat. Quam interpretationem vtilitas ipsa, quæ, vt Horatius ait, iusti & æqui mater est, hoc præsertim tempore admittendum esse suadet.

De concilio Constantiano ac Basiliensi, & de Pragmatica Gallorum sanctione, Romanorúmque pontificum decretis, quibus eam aut conuellere omnino, aut labefactare studuerunt.

Cap. XI.

Antequam de nominationibus tam regia quàm scholasticorum conuentuum dicere incipio, licet hic paulisper digredi, & pauca quædam de duobus nobilissimis conuentibus Constantiano scilicet & Basiliensi, in medium adducere, quorum cognitio ad id quod instituimus, summe est necessaria. Sigismundus Imperator cum dissidia motúsque ingentes videret in Ecclesia (erant enim tres Romani Pontifices, Ioannes Bononiæ, Gregorius Arimeni, & Benedictus in Hispania) nihil antiquius habuit, quàm vt pacem & tranquillitatem Ecclesiæ restitueret. Itaque magna cura studióque perfecit, vt eius rei gratia, consensu regum ac principum sacer conuentus indiceretur Constantiæ: in quo ipse cum Ioanne pontifice interfuit. Nec sane irritus fuit eius conatus: nam in eo conuentu, pontificio imperio tribus illis, quos iam nominaui, abrogato, Martinus V. omnium consensu & suffragiis pontifex declaratus est, & omnes fere contentiones sublatæ. De constitutione vero ac emendatione Ecclesiæ, quia quadriennium iam totum in dissidentium pontificum negotio consumptum fuerat, & nimia diu Ecclesiæ suis pastoribus caruerant, nihil confici potuit, eáque res in proximum conuentum synodúmque reiecta est. Duo autem memorabilia decreta eius conuentus, & ad corrigenda vitia Ecclesiæ magni vsus extiterunt. Vnū, vt conuentus, siue synodus œcumenica, quasi à Christo protinus accepta authoritate, pontificem etiam Romanum parere suis decretis cogat: & contumacem dictóque non audientem coerceat. Alterum eiusdem synodi decretum est, vt decimo quoque anno conuentus Ecclesiæ habeatur, ac sub finem cuiusque conuentus, locus ad proximum celebrandum idoneus à pontifice Romano de sententia totius conuentus aut ab ipso conuentu constituatur. Nec pontifici id tempus prorogare liceat, ac ne locum quidem mutare, extra quam si necessitas aliqua id flagitet, & collegarum cōsensus accedat. Itaque mox secutus est conuentus Basiliensis recta, si quis vnquam alius, legitiméque indictus. Verum Eugenius, qui in Martini defuncti locum suffectus fuerat, modis omnibus hunc conuentum dissoluere conabatur, nulla ratione decretorum Constātianorum habita, quia satis prospiciebat, nisi ea decreta, delerentur omnino, & perpetuæ obliuioni traderentur fore vt paulatim coactis in ordinem Romanis pontificibus, quorum erat iam inuidiosa potestas, maiorem sibi libertatem Ecclesia vindicaret. Sed Basileæ congregati patres nequaquam ab incepto desistunt, præter paucos quosdam factiosos, qui ad conuentum alium Eugenij in Italia quo iure quáq; iniuria ab ipso indictum, proficiscuntur. Nam cæteri quorum & numerus maior erat, & authoritas amplior, egregia constantia vsi, Eugenium vt contumacem & factiosum pontificatu deiecerunt, multáq; præclare & vtiliter decreuerunt in eo conuentu, quorum præcipua capita partim ad authoritatem conciliorum asserendam partim ad ministros Ecclesiæ ordinandos, in officioque continendos partim ad rem iudiciariam constituendam, & lites dirimendas spectant. Quare Gallorum rex Carolus VII. synodo per oratores suos id ab eo cōtendente, non inuitus fecit, vt ea decreta in regno suo tuenda susciperet: sed habito prius in Biturigum ciuitate procerum, antistitum, aliorúmque eruditissimorum hominum atque grauissimorum conuentu, quorum authoritate & consilio adductus, ad eius synodi decreta confirmanda nobilem illam constitutionem [illegible] pragmaticam vulgo appellatur. Quā [illegible] [illegible] perturbatio atque indignatio tum

fuetis, vel præscriptio ipsa procemiúmque constitutionis Carolinæ satis indicat. Proinde nihil ea cõstitutione popularius in Gallia, nihil maiore bonorum omnium plausu vnquam exceptum fuit. Ante eius promulgationem infinita emanabant ex aula pontificis Romani diplomata, quæ ordinem ecclesiasticum & hierarchiam perturbabant omnino atque peruertebãt. Antistitibus ordinandorũ Ecclesiæ ministrorum adimebatur, & è manibus extorquebatur facultas. Indignissimi quique passim ad munera ecclesiastica (viris sanctitate & doctrina commendabilibus præteritis) promouebantur. Et quod longe turpissimum, ac bonis moribus maxime contrarium est, non eorum modo qui è viuis excesserant, sed superstitum etiam spirantiúmque hominum sacerdotia beneficiáque in diem mortis eorum, cuius captandæ dabatur occasio, cõferri solebant. Præterea lites & controuersiæ de rebus sacris & spiritalibus Romæ disceptabantur, contra veteres canones, & alia quædam huiusmodi quotidie designabantur, quæ sigillatim hic recenseri non est necesse. Ex quibus omnibus malorum atque incommodorum Ilias exoriebatur. Nam præter neglectam religionem, cultúmque diuinum, quo nihil potest exitialius dici, exhauriebatur res nummaria pecuniis omnibus ad sacerdotiorum nundinas, id est, ad Romanam aulã exportatis. Nisi fortè quis credat, aut gratis fuisse concessa, aut paruo constitisse ea Romæ, quæ magna ex parte ad quæstum excogitata esse, nemo est adeo rerum imperitus, vt non intelligat. Adhæc litibus omnia feruebant, præsertim inter ecclesiasticas personas. Superiorem causam habens, ob difficultatem itineris, & magnitudinem sumptuum vt plurimum cedere aduersario, & manus dare cogebatur, deserebantur ciuitates populo certatim Romam commigrãte, & vt verbis Vlpiani summatim omnia complectar, viribus & viris misere destituta erat Respublica. l.3. de muner. & honor. Proinde rex Christianissimus Carolus cum vniuersa Galliæ suæ Ecclesia facile adductus fuit, vt Eugenij cauillationibus valere iussis, tam necessaria eo tempore decreta, quasi cœlitus ad se dimissa complecteretur, & sanctione sua confirmaret. Scite etenim ac vere quidam eruditionis nomine vbique terrarum notus ac nobilis, cum quo mihi satis diu magna fuit familiaritas & consuetudo, de hac sanctione loquens, Palladium Franciæ eam vocare consueuit. Vt enim Palladis illud simulachrum in vrbe Troiana è cœlo quondam cecidisse fertur, ita & hæc sacratissima constitutio ad fouendas Palladis artes, & viros eruditione insignes honoribus & beneficiis ornãdos diuino quodam fauore Gallis concessa videtur. Ac sicut prædictũ fuit ab Apolline eius ciuitatis futurum exitium, si id simulachrum extra mœnis portaretur: sic illa sanctio sine maximo nostro incõmodo è Republica tolli omnino non potuit. Et tamen adeo inuisa fuit Romanis pontificibus, ob eam, de qua iam diximus, causam: vt ex annalium scriptoribus constet, nunquam eos quiescere potuisse, donec ea si nõ penitus conuulsa & abrogata, at certe mirum in modum labefactata imminutáque esset. Non enim obscurum est, quibus machinis Pius II. Sixtus IIII. Innocen. VIII. Alexander VI. Iulius II. Leo X. eam oppugnauerint. Sed nemo acrius Pio eam aggressus est, si nostris annalibus fides habeatur: à quo tamen ipso cum adhuc priuatus esset, & Æneas Syluius vocaretur, Synodus Basiliensis strenue cõtra Eugenium defensa fuerat. [redacted] Pius igitur pontifex à Ludouico vndecimo Galliarum rege inductus miris technis edictum expressit de huius constitutionis abrogatione. Et fama est in ea coitione põtificem Ioanne Ballua Gallo homine, & apud regem gratioso, qui ad purpuram tunc aspirabat, sequestro & interprete vsum fuisse. Certè constat Balluam magno cum impetu, & gladiatorio, vt ita dicam, animo mandata regis ad curiam centenariam detulisse, vt ea iudicio suo de more comprobaret: & eo nomine contentionem ei fuisse non mediocrem cum regio cognitore, singularis integritatis, constantiæque viro, qui à fano Romani cognominabatur. Is enim tam iniquæ postulationi quanquam sub principe imperiosissimo adeo viriliter obstitit, intercessítque, vt negotium confici non potuerit. Hunc etiam conatum grauiter admodum ac prudenter curia ipsa repressit. Ac circumfertur etiam nunc libellus eiusdem curiæ, quo Ludouico regi persuadere nititur, nihil exitialius Reipublicæ Gallicæ posse contingere, quàm si pontificis Romani ea in se desiderio suæ cupiditati potius obsequatur. Religiosior enim hic videbatur esse rex, apud quem fortassis nulla non in re, vt plerunque fit, sacrosancta pontificis authoritas habebatur. Idque cum considero, in me[redacted]de Bacchanalibus loquẽs scribit in hæc verba: Nihil est in speciem fallacius quã praua religio, cum deorum numen prætenditur sceleribus. Subit enim animos timor, ne fraudibus humanis vindicandis diuini iuris aliquid immixtum viole[redacted] Itaque totus fere liber Ludouico oblatus eo spectat, vt is omni religione exolutus, pontificis authoritatem in eo negotio non magnifaciat, nec tam quid impotentes homines flagitent, expendat & consideret: quàm quid vtilitas regni, atque adeo Ecclesiæ, cuius propugnator sit, exigat. Erant enim eo tempore, nec hodie tales plerique desunt, qui aduersus Basiliensem conuentum, Carolinámque constitutionem disserentes, simplicioribus hominibus, & diuini iuris humaníque peritia non sat instructis facile argutiis suis imponerent, vt Ludouico regi fucum eos fecisse mirum non sit. Sed sophisticæ eorum rationes, ne dicam sycophanticæ, nihilo magis eruditos ac pios homines mouere possunt, quàm philosophi nescio cuius argumenta, qui niuem, qua nihil est candidius, atram esse hominibus persuadere conabatur. Et horum calumnias ac sophismata acute refellit, edito nominatim hac de re libello, clari inter Iureconsultos nominis Panormitanus archiepiscopus, qui & ipse conuentui Basiliensi interfuit. Merito igitur Pij non satis piæ voluntati, & postulatis iniustissimis vehementer ab omnibus reclamatum est: ideóque re infecta eius nuncij atque interpretes abire coacti sunt. Quod cum animaduerteret Sixtus, non ita multo post constitutionem annuente Ludouico, sed mitiorem paulo, ac pacis cuiusdam fœderisque titulum præ se ferentem, edidit. Verum ea quoque bonorum omnium consensu, quibus Romanæ artes non incognitæ erant, confestim explosa reiectáque est. capit. 1. de treu. & pace. in extrauag. comm. Ad extremum Leo decimus telam pertexere cupiens, quàm Iulius paulo ante exorsus fuerat, post varias cotiones, quæ in vulgus tandem innotuerunt, non sine perpetuo quorundam nostratium probro, constitutionem promulgauit, qua Pragmaticæ sanctioni multum derogatum est, quamuis ea omnino antiquata abrogatáque non sit, idque prius inescato mirabiliter Francisco rege factum est, vt nouis assentiretur decretis, quę ob eam causam conuentorum nomen postea semper retinuerunt. Maluit enim rex scenæ & tempori seruire, cum aliquo suo commodo, quod & ipse fatetur: ac

de

de iure publico aliquid remittere, quàm pro hac Helena toties cum Roman. pontificibus digladiare, cum præsertim ab illis nonnihil periculi imminere sibi intelligeret. Ac tametsi scholasticus Lutetiæ conuentus, hoc, vt ita dicam, Palladium sibi ereptum ægre ferens à pontificis decreto ad sacrum Ecclesiæ conuentum prouocasset, obtinuit nihilominus Leo, vt eius prouocationis ratione non habita, decretum suum regia authoritate subnixum curia centenaria reciperet, vtque ex eius præscripto in omnibus summis imisque tribunalibus imposterum ius redderetur. Nec dubitat quisquam paulum modo versatus in foro, quin hac constitutione Leonina, tanquam certo iure in rebus iudicandis hodie vtamur.

De nominatione regia in ordinandis antistitibus, & quales regis candidatos esse oporteat.

CAP. XII.

CONuentis regiis, ac pontificiis, aut, si mauis, constitutione Leonina, cuius supra meminimus, honoras ecclesiastici longe aliter quàm canonibus statutum sit, in Francia deferuntur: ita vt nec electioni, nec postulationi vllus hodie sit locus relictus. Itaque duplex hosce honores conferendi genus apud nos vsitatum est, per nominationem scilicet regiam, & scholasticam, de quibus sigillatim hic tractabimus. Nominatiu autem verbum est maxime huic rei accommodatum & appositum, quo & veteres Latinos authores in re non adeo dissimili vsos fuisse comperimus. Plinius libro 2. epistolar. Sic illa die, qua sacerdotes solent nominare, quos dignissimos sacerdotio iudicant, me sæpe nominabant. Idem libro 4. Mihi verò etiam illud gratulatione dignum videtur, quo successi Iulio Frontino principi viro, qui me nominationis die per hos continuos inter sacerdotes nominabat, tanquam in locũ suũ cooptaret, quod nũc euentus ita comprobauit, vt non fortuitum videretur. Brutus ad Ciceronem, Is Pansæ locum petere constituit, eam nominationẽ à te petimus, neq; coniunctiori dare beneficiũ, quàm nos tibi sumus, neq; digniorẽ nominare potest, quã Bibulũ. Græci autem nominationẽ huiusmodi [illegible] appellant. Quo verbo etiã vsus est aliquãdo Gregorius. Quamobrem vt à Regia nominatione incipiamus, Caput vnũ est cõstitutionis Leoninæ, ad eam nominationẽ pertinens, quo hæc fere continentur. Vacãte Ecclesia cathedrali vel Metropolitana episcopus à collegio canonicorum non eligatur, sed rex intra sex menses virum grauem atque idoneum Romano pontifici offerat ac nominet. Vt autem idoneus habeatur, præter ea de quibus lib. 4. disseruimus, annos vt minimũ septem & viginti natũ eum esse oportet, quamuis veteres canones maiorem ætatem requirant. Præterea necesse est eum in schola aliqua celebri solennibus gradibus ac titulis præditũ esse: nempe Theologiæ aut iuris ciuilis vel pontificij magisterio siue doctura, qui apex est honorum scholasticorum, aut certe huic proximo gradu, quem vulgo Licentiam vocant. Nos aliquãtu eruditius, vel prodocturam, vel [illegible] possumus appellare. Romanus vero pontifex principis candidato, in quo nihil horum desideretur, vacantis Ecclesiæ gubernationem committere debet. Quod si idoneus non fuerit is qui proditus ac nominatus est, principis partes sunt, alium quempiam intra spatium trium mensium digniorem & commodiorem nominare. Et hoc quidem trimestre spatium labitur, simulatque repulsam accepit candidatus, & is qui in comitatu pontificis hoc negotium ipsius nomine procurabat, de ea repulsa certior factus est. Sunt tamen & candidatis principis nonnulli, quos pontifex creare antistites cogitur: tametsi hæc eis non insint, quæ scilicet constitutione Leonina veteribus canonibus addita sunt: id est, tametsi honores illos scholasticos consecuti non sint: Sic enim ea constitutio videtur accipienda esse. Nam eos qui secundum canones nullo modo idonei sunt ad regendam ecclesiam, à pontifice ordinari ratio non patitur. In hunc numerum regis gentiles ac consanguinei & alij illustres splendidique homines referuntur. Sæpe enim vtilitas aliqua & ratio temporis exigit, vt huiusmodi personæ, si mediocritas aliqua eis adsit, posthabitis humilioribus, ad sacra antistitia promoueantur: nec aliter id fieri debere constitutione ipsa diserte expressum est. His adscribendi sunt & sodales mendicantes, quibus lege sodalitij solennibus conuentuum scholasticorum gradationibus interdictum est: si modo tam excellens sit eorum virtus & doctrina, vt eos præfici ecclesiis publice intersit. Quod dictum est de episcopis, id in cœnobiarchiis, quas vulgo abbatias vocamus, locum habet, & aliis præfecturis inferioribus, si tales sint, vel electiuæ dici mereantur. Quod quemadmodum accipiendum sit, supra disseruimus cap. 2. Sed animaduertendum est inter episcopia & cœnobiarchias aliquid discriminis reperiri. Nam ætas trium & viginti annorum hic sufficit, nec scholasticis gradibus ornatum esse principis candidatũ necesse. Monasticæ est autem vitæ ac instituto, idque eiusdem ~~sectæ~~ & ordinis (nam ~~sectarum~~ inter hos diuersitas magna est, vt libro 1. diximus) addictum solenniter eum deuotúmque esse oportet: aliuqui nec regis nominatio, nec pontificis ordinatio proderit. Postremo notandum est hoc nominandi ius interdũ principi non competere, vt puta, si in aula & comitatu pontificis Romani mortuo antistite vacuerit Ecclesia, quia tunc solius pontificis nutu & arbitrio Ecclesiæ prouidetur. Eiurato tamen præsulatu principis nominatio adhuc necessaria est, cùm lex de morte tantum loquatur. Sed etsi collegio alicui ecclesiastico, aut monasterio concessa fuerit speciali quodam priuilegio facultas pastorem antistitemque eligendi, conuentio regia pontificiáque eisdem non præiudicant.

Religionis

De scholastica nominatione, qua nunc in Gallia fere vtimur, compendiosa, sed accurata commentatio.

CAP. XIII.

COnuentu Basiliensi, & inclyta illa Caroli constitutione, de qua fuse disseruimus, literatis viris tertia honorum ecclesiasticorum pars certa forma contributa fuerat, exceptis antistitiis ac præfecturis, de quibus superiori capite tractatum fuit. Eámque partem eis saluam reliquit pontifex Leo, etsi forma nonnihil ab eo immutata sit. Nam beneficia quæ quatuor mensibus vocant, id est, tertia parte anni literarum cultoribus, qui scholasticis gradibus præditi fuerint, conferuntur, sed ita vt inter eos aliqua sit distinctio. Quidã enim à scholastico ipso conuentu solenniter nominãtur atque commẽdantur honores ecclesiasticos ac beneficia collaturis antistitibus. Alij absque vlla scholæ commendatione ambiunt, & vtrisque sui menses ad petitionem sunt attributi. Sed de his qui scholarum candidati, seu, vt loquimur, à scholis nominati sunt, potissimum hic loquimur: de quibus librum vtilem & copiosum Rebuffus noster conscripsit. Et quia diffusum est hoc argumentum, summatim id tractaturi sumus, sed adhibita methodo, quæ res implicatas euoluat ac explicet: & paulo obscurioribus lucem aliquam adferat. Sunt autem præcipui quidam loci totius tractatus, quos his attingere singulos decreuimus.

I. *Quis nominare possit.*

CErto certius est scholis publicis ac celebrioribus Franciæ hoc ius nominandi, prodendíque bene-

ficiarij competere. Id enim ita constitutum est, tum vt honoratiores essent scholæ, quas nullo non honoris, beneficentiæque genere prosecuti sunt maiores nostri, l. quicquid. C. de aduoc. diuer. iud. tum etiam quia certius ac fide dignius videbatur magistrorum præceptorúmve de discipulorum studiis, quam aliorum testimonium. l. nemini. C. de aduoc. diuer. iud. Scholas publicas hic vocamus, publice. seu, quod idem est, publica authoritate institutas, quas Leo, more vulgari, vniuersitates vocat: non quod omnium disciplinarum in eis vigeat professio, vt ait Erasmus de pronunt. sed quod professoribus ac studiosis literarum, corpus, collegium ac veluti Rempublicam habere liceat, quãuis alias id iure prohibitum sit. id enim significat vniuersitas apud Iureconsultos. tit. quod cuiusque vniuer. & tit. de coll. illic. l. actor. rem ratam hab. Itáque tametsi schola aliqua publica ad certarum tantummodo disciplinarum professionem instituta sit, quales sunt in Gallia pleræque: ea nihilominus hoc iure vtetur. Cùm autem Leo de scholis publicis regni Franciæ passim loquatur in constitutione sua, satis perspicuum est, in finibus tantum Franciæ huic scholasticæ nominationi locum esse. Verum prouincia aut ciuitas Franciæ accedens & coniuncta, quasi pars quædam ipsius ad constitutionem nihilominus pertinere videtur. l. si cõuenerit, §. si nuda, de pig. actiu. l. inter socerum, §. cũ inter. de pact. dot. Nec multum referre arbitror, an post constitutionem coniunctio huiusmodi, & [illegible] facta, aut schola fortassis noua publice instituta sit necne, cum sermo generalis atque indefinitus futura quoque complectatur. Nam si in constituenda seruitute ita sit cautum, ne luminibus officiatur, omne lumen tam præsens quàm futurum contineri veteres responderunt. l. si seruitus. de seruit. vrb. præd. Atque ita in specie non dissimili censuit Liuius lib. 1. Decad. 3. In fœdere Romanorum Carthaginensiúmque cautum fuerat, vt neutri alteris eorúmve sociis bellum inferrent. Saguntinis postea in populi Roma. societatem adscitis bellum intulêre Carthaginenses: quærebatur an id contra fœdus ab iis factum esset. De qua re is ita pronuntiat, Satis cautum erat, Saguntinis sociis vtrorumque receptis. Nam neque additum erat iis, qui tunc essent, necne qui postea assumerentur: & cum assumere nouos liceret socios, quis æquum cẽseret, aut ob nulla quemquam merita in amicitiam recipi, aut receptos in fidem non defendi, &c.

II. *Quis possit nominari.*

VT quis nominari possit à scholastico conuentu, non sufficiunt vulgaria illa, de quibus li. 4. diximus, sed quædã alia necessaria sunt, ex Leonina constitutione. Nam gradibus titulisque scholasticis præditum esse eum, qui nominatur, oportet: quorum primus est eorum qui tyrocinij depositi insignia accipiunt, & vulgo Baccalarij dicuntur: ex eo gradu Theologiæ professores duos faciunt: alter est eorum qui mellodidascali designãtur: tertius ac supremus doctorum siue magistrorũ est, quorum supra mentionẽ habuimus Scholasticos titulos cum dico, eos tãtum intelligi volo, qui à scholasticis conuentibus solenni & accurata inquisitione prius facta, deferuntur. Quare doctores codicillares (sic enim more veterum appellari posse vidẽtur, qui diplomate principis seu pontificis honorarios illos titulos consecuti sunt) vulgo receptum est, eius nominationis, de qua loquimur, capaces non esse. Et notãdum est horum graduum, vel infimum ac minimum sufficere, vt valeat nominatio, præterquam in medicinæ dialecticéésque studio: cum in hoc magistrum, in illo mellodidascalum esse oporteat. Præterea tempus certum constitutione definitum est, quod in studiis ante solennem illam gradationem consumptum esse necesse est, vt puta in Theologiæ studio, in quo gradus quatuor reperiuntur: tribus superioribus gradibus decem annorum spatium, sex verò annorum infimo præscriptum est. In studio iuris ciuilis aut pontificij summo ac medio septennium, infimo quinquennium est statutum. Eadémque est ratio medicinæ, nisi quod infimi gradus in ea ratio nõ habetur, vt diximus. In dialecticæ philosophiæque studio quinquenniũ magistris præstituitur: & iis qui μελλοδιδασκάλου titulo ornari solent. §. præterea, tit. de collat. in conc. Excipiuntur generosi homines, & claris natalibus orti, quos nobiles ac gentiles appellamus. In qua nobilitate iudicanda vtriusque parentis genus spectatur. Nã ij ad primũ gradum in studio iuris ciuilis aut pontificij post triennium aspirant, idque arbitror constitutum esse, vt id genus homines ad studiũ iuris alliciantur, quibus publice interest Reipublicæ gubernacula potius, quã tenuis fortunæ hominibus cõmitti, eadẽ prorsus ratione, qua M. M. Cicero quõdam Romæ senatum decreuisse scribit, vt de principum filiis sex singulis Hetruriæ populis in diuinandi arte instituendi traderentur: Ne ars, vt ipse inquit, tãta propter tenuitatem hominum à religionis authoritate ad mercedẽ & quæstum abduceretur. Splẽdor enim ille natalium non mediocre calcar est ad virtutẽ. Vnde Salustius in Iugurth. Sæpe, inquit, audiui Quintum Maximum, P. Scipionem, præterea ciuitatis nostræ præclaros viros solitos ita dicere, cùm maiorũ imagines intuerentur, vehementissime animum sibi ad virtutem accendi, scilicet non ceram illam, neque figurã tantam vim in sese habere, sed memoria rerum gestarũ eam flãmam egregiis viris in pectore crescere, neque prius sedari, quã virtus eorum famã atque gloriam adæquauerit. Quod si quis indignetur nobilibus tãtũ deferri in ecclesiasticis honoribus assequẽdis, quorum plerique fortassis à maiorum virtute & gloria quã longissime absunt, is quæso, Senecã audiat, ita loquentẽ lib. 4. de benefic. c. 30. Aliquando daturum me etiam indignis quædam nõ negauerim in honorem aliorum: sicut in petendis honoribus quosdam turpissimos nobilitas industriis, sed nouis, prætulit. Non sine ratione sacra est magnarũ virtutum memoria, & etiam plures bonos iuuat, si gratia bonorum non cũ ipsis cadat. Ciceronem filiũ quæ res consulem fecit, nisi pater? Cinnã nuper quæ res ad consulatum recipit ex hostium castris? Quæ Sextum Pompeium, alióśque Pompeios, nisi vnius viri magnitudo? Tanta quidẽ vt satis alte omnes suos etiã ruina eius attolleret. Quid nuper Fabium Persicum, cuius osculum etiã impediret, viri nota boni, sacerdotem non in vno collegio fecit, nisi Verrucosi & Allobrogici, & illi trecenti, qui hostium incursioni pro Republica vnam domũ obiecerant? Hæc debemus virtutibus, vt non præsentes solum illas, sed etiã ablatas è conspectu colamus. Quomodo illi id egerunt, vt non in vnam ætatem prodessent, sed beneficia sua etiã post ipsas relinquerent: ita & nos nõ vna ætate grati sumus. Hic magnos viros genuit, dignus est beneficiis, qualiscunque est, dignos dedit. Hic egregius maioribus ortus est, qualiscunque est, sub vmbra suorum lateat, vt loca sordida repercussu solis illustrantur, ita inertes maiorum suorum luce resplendeant.

III. *Quomodo sit concipienda nominatio.*

NOminatio in scripturam debet redigi, vt ex Leonina constitutione satis apparet, quæ literarum identidem meminit. §. præfati §. volumus. Quamuis alioqui scriptura ad conficiẽdũ negotiũ minime sit necessaria, l. contrahitur, de pign. A scriba autẽ scholastici conuentus

conuentus describi, & eiusdem conuentus annulo signóve obsignari eam oportet. §. præfati. §. volumus. Cuius signi quænam sit sculptura siue aposphragisma parum refert, modo à consuetudine hic non recedatur. not. in §. possunt. Institut. de testament. Idémque dicendum est de ea testatione, quæ ad legitimi studiorum temporis fidem faciendam conficitur. Præterea nominationis formula sacerdotia omnia ac beneficia quæcunque is qui nominatur, obtinet, possidétve vna cum vera iustáque vectigalis obuentitionúmque æstimatione, & quantitate complecti debet. §. volumus. Cùm enim eos nominare non liceat, qui beneficiis aucti sunt ad quantitatem ducentorum aureorum, vtile visum fuit in nominationis formula huius quantitatis mentionem fieri. Qua ratione percepta quæstione aliquot, quæ ab aliis copiosè hic tractatæ sunt, facile definiri poterunt. Quid autem appellatione beneficiorum contineatur, docuimus lib. 2.

IV. *Apud quos nominare oporteat.*

QVia nominationis, de qua loquimur, finis & scopus hic est, vt nominato beneficium quod postea vacauerit, conferatur, satis constat ita concipiendam esse nominationem, quasi apud eos fiat, qui beneficiorum conferendorum ius habent: cuiusmodi sunt episcopi, collegia, & cæteri, quos lib. 2. commemorauimus. Eadem est patronorum ratio, sed ecclesiasticorum tantum, quos nominatim exprimit Leonina constitutio, non etiam laicorum, in quos non simili potestate & imperio, ac in ecclesiasticos vti solent Romani pontifices. Durum siquidem est nec sacerdotali modestiæ congruum, prægrandes vberésque possessiones à laicis hominibus non modo gentilitiis hæreditatibus detractas, sed etiam iuri humano & commercio exemptas, ita sacerdotes tenere, vt liberum etiam illud ecclesiarum patrocinium, quod benefici homines receptum voluerunt, ipsis auferatur. not. in cap. 2. de præben. in 6 Sed de his patronis aliquanto fusius suprà disputatum fuit.

V. *De professione ac denunciatione, quam Insinuationem vocant.*

IN scholastico conuentu nominari solent literati viri absentibus antistitibus, aliisve, qui promouendi ad sacra ministeria potestatem habent. Quamobrem ne eius rei ignorationem causari possint, professio quædam denuntiatióque apud eos est necessaria. Et est constitutum, vt quadragesimæ tempore ea denuntiatio fiat. Triplex autem ac interdum quadruplex testatio ipsis edenda est. Vna de gradu, quo quis præditus est: altera de legitimo studiorum tempore: tertia de nominatione scholastici conuentus: quarta de nobilitate & genere. Harúmque omnium descripta exempla penes antistitem, vel patronum aliúmve cui editio facienda est, demitti debent. At postquam edita semel fuerint hæc omnia, editionem repetere candidatus non cogitur, sed quotannis nomen suum proferri debet, ne fortassis mutasse voluntatem, & nullum amplius beneficium affectare credatur. §. præfati. §. teneantur.

VI. *De effectu nominationis.*

EA vis est ac potestas nominationis scholasticæ, vt petitio legitíque actio sit prodita, qua nominatus beneficium suo tempore vacans petere possit, si modo rite & ex formula professus fuerit: Tempus autem quod Leonina constitutio nominatis attribuit, mensis est Iulius cum Ianuario. Nam cæteri qui gradib. scholasticis insigniti sunt, non tamen proditi seu nominati à scholastico conuentu, Aprilem & Octobrem, alij alios menses habent. Quibus omnibus in orbem beneficia conferuntur, nec vlla potuit commodior ratio excogitari, qua viri literati tertiam partem beneficiorum consequi possint, quàm hac circulari collatione. Quæ igitur mense Iulio, Ianuarióque vacant, ob mortem, inquam, beneficiarij, non ob beneficij eiurationem, adeo nominatis obstricta, vt ita loquar, obnoxiáque sunt, vt suo iure ipsis ea petere liceat, & alij facta collatio irrita sit. §. si quis vero §. vlt. Hinc plerique aiunt eum qui alij contulit beneficium, posse mutata voluntate, nihilominus nominato conferre, quæ sententia probabilis est. cap. non præstat. de regul. iur. in 6. Sed animaduertendum est, quoties scholæ candidatus petit, curare eum oportere, vt non simpliciter, sed tanquam nominato expressim beneficium sibi conferatur: alioqui inutilis est collatio. atque ita confusionis fraudúmque vitandarum causa sæpe iudicatum est. Tempus autem intra quod petere debeat nominatus, constitutione expressum non est. Itaque videtur id boni viri arbitrio relictum esse. Sed æquum est ac rationi consentaneũ, Lateranensis concilij tempus spectari, quod sex mensium est. cap. 2. de concess. præb. Quod si requisitus antistes petentem ambientẽ, q̃ repulerit, ius conferendi, vt caducum ad superiores antistites gradatim deuoluitur. §. si quis vero. vt supra diximus. cap. 5. Et pœna e constitutione expressa eidem irrogatur, nisi iustam huius repulsæ causam allegauerit. §. vltim. Iusta verò causa potest esse, exempli loco, si is qui monasticis votis minimè obstrictus est, beneficium petat, quod eius tantum sectæ atque instituti homines capere possint, aut contra. Sic enim habet constitutio, vt sæcularia sæcularibus, & regularia regularibus conferantur. §. & insuper. Quæ verba à nobis explicata sunt lib. 2. Sed etsi alius cum ambiente concurrat, qui videatur ei præferendus esse, iusta negandi causa est. Nam inter nominatos is potior cæteris habetur, qui prior nominatus est. Ac si plures eodem anno sint nominati, qui summo gradu, id est doctura, præditi sunt, mediis, & medij infimis anteponuntur, quibusdam exceptis, quos exprimit cõstitutio. §. statuimus. Inter eos qui à scholastico conuentu proditi non sunt, sed in candida pura petunt, vt ita dicam, locus est gratificationi, sicut & inter eos qui proditi nominatique sunt, cùm nulla inter ipsos disparitas inæqualitásque reperitur. Hæc autem circularis promotio collatióque beneficiorum non perpetuo locum habet. Nam in metropolitanis cathedralibúsque ecclesiis annonæ quædam sunt theologis attributæ, quas præbendas theologales vulgo appellamus, quod nemini, præterquam theologo, possint conferri, quoquo tempore anni vacent. §. statuimus. Curatio quoq; animorum in ciuitate semper ei defertur, qui gradibus scholasticis præditus est: aut saltem legitimo temporis spatio, id est, triennio, vel theologiæ, vel iuri ciuili aut pontificio operam dedit, &c. Nec id modo de ciuitate constitutum est, quod verbum peculiarem habet significationem in iure pontificio, sed etiam de quacunque comopoli mœnibus cincta. §. statuimus, quæ authore Pomponio oppidum dici posse videtur. l. pupillus. §. oppidum, de verb. signific. Adde quod Romanus pontifex occupationis cuiusdam iura, à nonnullis existimatur beneficia quocunque mense vacantia cuiuis conferendi liberam potestatem habere. Sed hæc quæstio quæ iuris controuersi est, paulo post à nobis discutietur.

DE IIS QVAE IN BENEFICIIS DISTRIBVENDIS PRAECIPVE OBSERVANDA SVNT,

LIBER SEXTVS.

ARGVMENTVM.

Genera omnium acquirendorum beneficiorum recensuimus in superiore libro, & explicauimus. Sed quia in huiusmodi acquisitione multa necessariò obseruanda sunt, visum est nobis ea statim hic subiungere, & idcirco separatim hoc libro tractare, quod superior ad iustam magnitudinem excreuerit.

Beneficium antequam vacet, nec dandum, nec promittendum esse: & quàm grauiter in hac re aduersus sacros canones peccari solet.

CAP. I.

BENEFICIA ecclesiastica, vt admonuimus libr. 2. temporaria non sunt, vt publica ciuiliaque munera quondam in Rep. Romanorum, sed perpetua potius, vt in Gallia fuit magistratus regij. Ac talis ferè olim fuit Romanæ Auguratus, quem [illegible] lib. 4. Epist. existimat insigne sacerdotium esse, quod non adimatur viuenti: hoc tamen interest, quod sacra ministeria ac beneficia nostri tēporis ob maleficium & aliam legitimā causam amittuntur. Auguratus verò ita perpetuus est, vt quamlibet nocens ac sceleratus homo nunquam eo priuari queat, authore Plutarcho in Problem. Proinde si quis administrationem ecclesiasticam habeat, non aliter ei successorem mittere licet, quàm si mortem obierit, aut aliàs vacauerit Ecclesia, quam administrat. toto titulo de concessione præbend. cap. non furem. 7. quæst. 1. Ac fuit quorundam opinio, ne mortuo quidem beneficiario posse beneficium dari, antequam demortui cadauer sepulturæ traditum fuerit, ca. bonæ 2. de elect. quod tamen vsquequaque receptum non est. Vacantem verò Ecclesiam aut beneficium dicimus, cùm præfecto gubernatore seu administratore caret, non dissimiliter ac Iureconsulti vacantem mulierem vocant, l. qui cœtu. ad l. Iul. de vi publ. χολάζουσα ἐκκλησία dicunt Græci, con. Antioch. & hac voce vtitur Plin. lib. 10. Epist. vt lib. 8. dicemus. Nec multum refert an possideatur ab alio beneficium, an verò sit vacua eius possessio, vt cōferri possit. Sufficit enim in ea causa id esse, vt iure vacans dici queat. cap. licet. 2. de præbend. in 6. cap. 1. §. sacri. de homicid. in 6. Ac sicut viui superstitísque hominis beneficium conferri prohibetur, ita etiam promissio eius interdicta est, quamuis in tempus, quo mortuus fuerit beneficiarius, conferatur. Nec ex tali promissione vlla nascitur obligatio: quod & locum etiam habet, si quis sermone vsus generali, tunc beneficium se daturum promittat, cùm eius dandi facultas se obtulerit. cap. 2. de concess. præb. in 6. Nam huiusmodi promissiones ansam præbent affectandæ captandæque mortis alienæ, ca. de conces. præbend. in antiq. quo nihil est à viri boni officio alienius. Idque vel Demadis illius exemplo édocemur, qui Athenis necessaria funeribus venditantem damnauit, cum probasset magnum lucrum optasse, quod contingere illi sine multorum morte non poterat. Seneca libr. 6. de benefic. cap. 38. Receptum tamen est, vt ascito in collegium canonicorum, annona seu præbenda quæ postea vacauerit vtiliter promittatur: quia indecorum visum est, quenquam sine stipendio canonici munere fungi in Ecclesia. cap. relatum. de præbend. glos. cap. 2. de conc. præben. in 6. Pontifex sane Romanus ab hac regula excipi solet qui beneficia omnia, licet nondum vacantia, donandi, conferendi, promittendi, & arbitrio suo distribuendi, ac dispensandi potestatem sibi vnus vindicat. cap. proposuit. de conces. præben. Sed æquius erat ac longe decentius, eum non imperio tantum, sed etiam exemplo cæteros episcopos in officio continere. Nam in tanto fastigio collatus, si leges, canones ac maiorum instituta contemnat, exemplo magis quàm peccato nocet Reip. Christianæ. Atque hinc fit plerunque, vt non adeo grauis cùm in reliquos antistites, tum in gregem ipsum vniuersum eius sit authoritas.

> *In commune iubes* (inquit Claudia.) *si quid censéque tenendum:*
> *Primus iussa subi, tunc obseruantior æqui*
> *Fit populus, nec ferre negat, cum viderit ipsum*
> *Authorem parere sibi: componitur orbis*
> *Regis ad exemplum, nec sic inflectere sensus*
> *Humanos edicta valent, quàm vita regentis.*
> *Mobile mutatur semper cum principe vulgus.*

Qua pœna autem afficiatur is qui superstitis hominis nondum vacans beneficium impetrat, tractatum est. Et in primis constat eum ecclesiastica communione summoueri. cap. 1. de conces. præb. Deinde si quo honore gradúque ecclesiastico præditus sit, eo priuatur, cap. in primis, 2. quæst. 1. Est & pœna infamiæ aduersus eum statuta. 3 quæst. 2. ca. audiuimus. Sed si quis probabili errore ductus mortuum aliquem esse crediderit, iustam habere videtur excusationem. cap. præsentium. 7. quæst 1. Qua de re Philip. Decius in quodam responso disseruit, consil. 398.

Omnem ambitum à collatione beneficiorum procul esse debere.

CAP. II.

IN assequendis beneficiis nihil magis fugiendum est, quàm ambitus & largitio. Qua de re extat canon concilij Chalcedonens. c. si quis episcopus. 1. q. 1 in hæc verba: Si quis episcopus per pecuniam ordinationem fecerit, & pretio redemerit Spiritus sancti gratiā, quæ vendi

vendi non potest: ordinaueritque per pecuniam presbyterum aut diaconum vel quemlibet de his qui connumerantur in clero, promoueritue & dispensatorem aut defensorem, vel quemlibet qui subiectus est regulæ, pro sui turpissimi lucri commodo: is qui hoc attentare probatus fuerit, proprij gradus periculo subiacebit, & qui ordinatus est, nihil ex hac ordinatione vel promotione, quæ est pro negociatione facta, proficiat: sed sit alienus à dignitate vel solicitudine, quam pecuniis acquisiuit. Si quis verò mediator tam turpibus & illicitis datis vel acceptis extiterit, si quidem clericus fuerit, à proprio gradu decidat: si verò laicus, anathematisetor. Græce sic habet. Εἴ τις ἐπίσκοπος ἐπὶ χρήμασι χειροτονίαν ποιήσαιτο, καὶ εἰς πρᾶσιν καταγάγοι τὴν ἄπρατον χάριν, καὶ χειροτονήσει ἐπὶ χρήμασιν ἐπίσκοπον, ἢ χωρεπίσκοπον, ἢ πρεσβυτέρους, ἢ διακόνους, ἢ ἕτερόν τινα τῶν ἐν τῷ κλήρῳ κατηριθμημένων, ἢ προβάλλοιτο ἐπὶ χρήμασιν οἰκονόμον, ἢ ἔκδικον, ἢ παραμονάριον, ἢ ὅλως τινὰ τοῦ κανόνος, δι' αἰσχροκέρδειαν οἰκείαν, ὁ τοῦτο ἐπιχειρήσας ἐλεγχθεὶς, κινδυνευέτω περὶ τὸν οἰκεῖον βαθμὸν· καὶ ὁ χειροτονούμενος μηδὲν ἐκ τῆς κατ' ἐμπορείαν ὠφελείσθω χειροτονίας ἢ προβολῆς, ἀλλ' ἔστω ἀλλότριος τῆς ἀξίας ἢ τοῦ φροντίσματος, οὗπερ ἐπὶ χρήμασιν ἔτυχεν, εἰ δέ τις καὶ μεσιτεύων φανείη τοῖς οὕτως αἰσχροῖς καὶ ἀθεμίτοις λήμμασι, καὶ οὗτος, εἰ μὲν κληρικὸς εἴη, τοῦ οἰκείου ἐκπιπτέτω βαθμοῦ, εἰ δὲ λαϊκὸς ἢ μονάζων, ἀναθεματιζέσθω. Extat & constitutio Anathemij Imperat. cuius hæc verba sunt, tit. de episc. & cler. in C. Iustin. &c. Si quemquam vel in hac vrbe regia, vel in cæteris prouinciis quæ toto orbe diffusæ sunt, ad episcopatus gradum prouehi Deo authore contigerit: puris hominum mentibus nuda electionis conscientia, syncero omniũ iudicio proferatur. Nemo gradum sacerdotij venalitate precij mercetur, quantum quisque mereatur, non quantum dare sufficit, æstimetur: profectò enim quis locus tutus, & quæ causa poterit esse excusata, si veneranda Dei templa pecuniis expugnẽtur? quem murum integritatis, aut vallum fidei prouidebimus, si auri sacra fames penetralia veneranda proserpat? Denique quid cautum esse poterit aut securum, si sanctitas incorrupta corrumpatur? cesset altaribus imminere profanus ardor auaritiæ, & à sacris adytis repellatur piaculare flagitium: ita castus & humilis nostris temporibus eligatur episcopus, vt quocunque locorum peruenerit, omnia vitæ propriæ integritate purificet: non precio, sed precibus ordinetur antistes: tantum ab ambitu debet esse sepositus, vt quæratur cogendus, rogatus recedat, inuitatus effugiat: sola illi suffragetur necessitas excusandi: profectò enim indignus est sacerdotio, nisi fuerit ordinatus inuitus. Cùm sanè, si quis hanc sanctam & venerandam antistitis sedem pecuniæ interuentu subisse, aut si quis vt alterum ordinaret vel eligeret, aliquid accepisse detegitur: instar publici criminis & læsæ maiest. accusatione proposita, à gradu sacerdotij retrahatur: nec hoc solum deinceps honore priuari, sed perpetuæ quoque infamiæ damnari decernimus, vt eos quos par facinus coinquinat & æquat, vtrosque similis pœna comitetur. Quod autem de ordinatione dicitur, ad beneficiorum concessionem pertinet, quæ olim cum ordinatione ipsa seu promotione erat coniuncta, vt lib. 1. diximus, ca. ea multis, 1. q. 3. Si quis igitur largitione ad sacrum ministerium promotus, aut beneficiũ assecutus fuerit, ab eo repelli & summoueri debet, cùm irrita sit ac nulla talis promotio. ca. sanctorum. 1. q. 1. ca. cum clerici, de pact. Nec refert an quis pecuniam, an aliquid pro pecunia pacisatur: quia omnes huiusmodi pactiones iure pontificio improbantur: quibus interuenientibus, gratuita dici non potest collatio. ca. quam pio, 1. q. 2. ca. vlt. de pact. Hic autem ambitus vulgo Simoniacus dicitur à Simone quodam apostolorum cõtemporaneo, qui mirificam illam diuinámque vim ac potestatem Spiritus S. gratiam infundendi per manuum impositionem, quam habebant apostoli, ab ipsis emere & mercari voluit. Act. cap. 8. Quisquis enim rem sacram spiritalémque precio sibi parat, aut alia re quæ precij vice fungitur, hunc Simoniacum, quasi Simonis illius æmulum & imitatorem appellamus. Nec quicquam interest an ordinatori, an alij qui forte competitor noster sit, largiamur aut promittamus. Quod si quis litem habeat beneficij nomine, & aduersario alias liti cedere nolenti pecuniam det vel promittat ob sumptus in litem factos, & vexationis redimendæ causa, hæc decisio transactióque non videtur ad Simoniacum ambitum pertinere: speciem tamen quandam ambitus habere dicitur: & vt fraudibus via præcludatur, merito improbata est, nisi authoritate antistitis iusta aliqua probabilique de causa fiat. cap. cum pridem, de pact. cap. constitutus, de transact. Cum igitur ambitus vere non sit, sed commentitio iure pro ambitu habeatur, pœna transigentem nõ teneri vulgo receptum est: quamuis transactio irrita sit. not. 10 d. c. constitutus. Sed quæritur an librariis, qui tabulas ad fidem ordinationis faciendam conscribunt, rectè aliquid detur. Et generaliter constitutum est à Gregorio, ne quid eo nomine accipiatur. c. 1. de simon. Quod plerique sic intelligendum censent, si huiusmodi librariis publice salarium præbeatur. Nam aliorqui opera eorum videtur aliqua remuneratione digna. Et sane Basiliensis synodus pro labore scribentis moderatam dari mercedem statuit. Sess. 21. Idque Iustiniani constitutionibus consentaneum est, quibus quantitas describitur, quæ ministris Episcopi ordinãtis ab eo qui ordinatur danda est Nouel. 123. Sed etsi quis ex substantia facultatibúsque suis aliquid Ecclesiæ offerre velit, non primatim aliquibus personis ecclesiasticis, id ab eodem Iustiniano non solum permittitur, sed etiam maximopere commendatur. Verum ab inuitis nihil exigitur, modica illa quantitate excepta, quam pro enthronistico idem definit.

De annuo vectigali, quod vulgo Annatam vocant, à nouis antistibus exigi solito, & explicata lex Iulia de ambitu.

CAP. III.

Visitatum est apud nos, & Leonina constitutione, cuius sæpe meminimus, confirmatum genus vectigalis, quod vulgus Annatam vocat. Nã cum primũ recens lectus est, & à rege nominatus, aut episcopus aut cœnobiarcha: Roman. pontifex anni integri fructus eius beneficij percipit, eósque sibi statim solui ac repræsentari curat. Hoc vectigal, quod annuũ appellamus, nõ quod anniuersarium, sed quod vnius anni sit, quidã à Bonifacio nono inuentũ, alij à Ioanne 22. scribunt. Platin. Sæpe autem quæsitũ est, an iure possit exigi. Et hæc ferè Theologorũ est opinio, iurisq; pontificij cõsultorũ Romanũ põtificẽ lege simoniaci ambitus, vt cæteros episcopos teneri, si pro sacris ministeriis pecuniã accipiat. not. in c. 1. de simon. Nam præter canones, quos supra citauimus: qui pecuniam omnino exigi vetant, hoc genus vectigalis à synodo Basiliensi dãnatum est: & pœna ambitus aduersus eos qui hac via ad sacra ministeria Ecclesiæ grassãtur, atq; adeo aduersus ipsum pontificẽ statuta. Sess. 21 [illegible] vt se excusare possint hoc modo promoti à pontifice, quominus in canonũ pœnã incurrant, & tãquam vitio creati, vt veteres loquebãtur, dignitatẽ honorémq; ecclesiasticũ amittãt, si quis ad priscæ institutionis normã potius, quã receptæ consuetudinis, hæc exigere velit. Nã quoquo se vertant pontifices, quibuscunq; decretis, cõstitutionib. pactísque hanc exactionẽ tueãtur, diuinum oraculũ semper eis opponemus. Gratis accepistis, gratis date. gl. pragm. tit. de annat. Quod cùm ita sit conuentio inter regẽ nostrum pontificémq; Leonem

initia turpis omnino ac inhonesta quibusdam videtur, ideóque pro non scripta haberi ac reiici debere: ita tamen vt cætera capita eiusdem conuentionis, quæ à [illegible] non abhorrent, vt hominibus [illegible]. Non me latet, à iuriseiuilis autoribus pollicitationes probari, quibus ob sacerdotium pecuniam Reip. quis promittit. tit. de pollicit. Sed alia causa est sacerdotiorum Christianæ religionis, vt ex iam dictis constat. Deinde vltro offertur Reip. ea pecunia, nec eam promittere, aut nō promissam dare quispiam cogitur. Nec verò inficias eo ex fructibus beneficiorum partem aliquam decerpi posse, si necessitas aliqua magnaque vtilitas Ecclesiæ id flagitet. Verum id coacto concilio fieri debet, vt appareat in Ecclesiæ gratiam & vsum reuera, non in priuatum paucorum hominum commodum eas facultates erogari & impendi. Quod & in synodo Constan. decretum est, Ses. 43. Sed obiiciunt aliqui, quod Modestinus ait, legem Iuliam de ambitu Romæ cessare, quod magistratuum creatio ad principis curam pertineat, non ad populi fauorem. l. 1. ad legem Iul. de amb. Idémque dicendum putant de pontifice Rom. cuius in ecclesia summus est principatus, vt ambitus argui non possit. Quibus ego breuiter respondeo legem Iul. aduersus eos latam esse, non qui Reip. palam aliquid dabant, quod nulla lege vetitum erat, tit. de pollicit. sed qui populum vitiùm distribuendo pecuniam clandestinis largitionibus corrumpebant. Proinde ea lex in iis magistratibus locum habere non poterat, quos princeps, non populus creare solebat. Verum vt gratis dentur hæc spiritalia sacráque munera, nec eo nomine quicquam accipiatur, episcopis omnibus ac pontificibus & voce diuina, & sacrorum conciliorum canonibus præceptum est, quandoquidem eorum cupiditati & auaritiæ aliter occurri non poterat. Ac vt obiter de principe dicam, quod dissimulari non potest, quamuis nulla lex principem coerceat, nihil tamen videtur magis à regia liberalitate, splendore & maiestate alienum, quàm ob munera publica à subditis pecuniam exigere: id quod Iustinian. noster in quadam constitutione grauiter & copiosè demonstrat, ac dedignari se ait imitari eos qui ante se imperio præfuerant, qui pro pecuniis conferētes munera publica castigandi eos qui male & iniustè versabantur in munere suo potestatem sibi ademerāt. Sed memoratu dignum est, quòd idem ait, atque vtinam principes nostri hoc corruptissimo tempore sæpius id expenderent, Ἀργυρολογεῖν τὰς ἀρχὰς πάσης ἐστὶ πονηρίας ὑπόθεσίς τε καὶ πέρας. Pecunias ex magistratibus colligere, omnis iniquitatis & iniustitiæ principium est & finis. Nouel. 8. vt iudic. sine quoquo suff. Huic cōsentaneum est quod Lampridius de Alexandro Seuero scribit, Honores iuris gladij nunquam vendi passus est, dicens, Necesse est, vt qui emit, vendat. Ego non patiar mercatores potestatum: quos si patiar, damnare non possum. Erubesco enim punire illum hominem qui emit & vēdit. At hodie, ô turpem notam horum temporum! quotusquisque absque precio, eóque ingenti, ad vllum magistratum in Republica nostra prouehitur? Nam etsi principes eam nundinationem minimè probare soleant: in iis quidem certè magistratibus, qui iuri dicendo præficiuntur, nemo tamen est, qui nesciat ea munera suffragatores aulicos, velut in actione licitationéque publica grandius pretium numerantibus addicere solitos esse. Itaque vix vllus hodie repetitur commendatione virtutis & doctrinæ vllo honore auctus in Republica, & cui idem verè dici non possit, quod Caium Cæsarem Syllæ quondam obiecisse ferunt. Cum. n. Sylla indignabūdus Cæsari, iure se in illum potestate vsurū esse diceret, ridēs Cæsar: Rectè inquit, tuū putas esse magistratum, quē tuis pecuniis comparasti.

De annuis siue pensionibus, quæ beneficiys velut seruitutes quædam imponuntur.

CAP. IV.

BEneficia cum vacant, integra & sine vlla diminutione debent conferri. Quare si partem redituum antistes beneficium conferendo retineat, in legem ambitus committit. titul. vt ecclesi. benef. sine dimi. Sed nec duobus idem beneficium conferre, aut inter duos idem beneficium diuidere potest, nisi iusta aliqua causa rite legitiméque talis diuisio fiat. cap. maioribus. cap. vacante. cap. cum causam. de præb. Receptum tamen est, vt quamuis vni totum detur beneficium, nihilominus ei onus imponatur certam portionem ex beneficij reditibus alteri singulis annis pendendi. Quod genus pensitationis annuum neutro genere appellari posse arbitror: idque exemplo veterum quos ita locutos esse crebro animaduerti. l. scio. §. vxori. l. sicut annuum. l. Titia. §. qui Marco, de ann. lega. leg. ex annuo. l. si stipulata, de donat. inter vir. Est igitur hoc annuum delibatio quædam beneficij, qua ex eo quod vniuersum beneficiarij foret, pars quædam alicui confertur. Sic enim id nobis vtcunque describere ac delineare visum est, exemplo Florentini Iureconsulti in legati definitione, leg. legatum, de lega. 2. Sunt autem huiusmodi annuorum tria genera. Quædam enim ob sacrum spiritaléque munus penduntur: vt in ecclesia aliqua constituitur à monachis vicarius, qui ecclesiam ac populum regat: nam huic ex reditibus suis partem aliquam idoneam erogare coguntur. cap. de monachis. c. extirpandæ, de præben. c. 1. de præben. in 6. Itē cum præter ecclesiæ rectorem siue pastorem clericus quispiam ad ecclesiæ ministerium necessarius instituitur: cui etiam portio redituum beneficij debet à rectore ipso suppeditari. c. conquerente, de cler. non resid. Ac tametsi beneficij, vt ita dicam, hi domini non sint, sed hanc portionem velut vsufructuarij, & à dominis quodammodo accipiant, tamen hoc stipendiū à vero iustóque beneficio non differt, cum ob sacrum spiritaléque ministerium detur. Alia sunt annua, quæ ob munus aliquod profanum, ac, vt loquimur, temporale, præberi solent, vt puta, aduocatis ecclesiæ, & iis qui sonitus tinnitúsque campanæ curam gerunt. Et hæc annua profana omnino sunt quæ ob profanum officium profanisque hominibus tribuuntur. can. quicunque 12. quæst. 2. can. possessiones. 16. quæst. 1. Rota in clemen. 1. de rebus eccles. non alienan. Alia sunt quæ absque vllo onere ac ministerio conceduntur, & ἄσπαρτα καὶ ἀνήροτα proueniunt: de quibus hic potissimum tractatori sumus. Ac in primis sciendum est, certis ex causis hæc onera seruitutésque beneficiis imponi posse, non solum à pontifice Romano, sed etiam ab aliis antistitibus, qui inferiores dicuntur. Itaque si in fraudem, aut absque causa legitima annuum alicui attribuerint, nihil actum esse intelligitur. c. extirpandæ, de præb. c. audimus. de collus. deteg. Sed voluntas Romani pontificis pro iusta legitimaque causa habetur in re beneficiaria. clem. 1. vt lit. pend. Prima igitur causa est, cùm quis beneficium eiurat, ac dimittit in gratiam alterius, hoc consilio, vt pars aliqua fructuum, vnde se tueatur, ei salua maneat. Nam etsi huiusmodi conditio à Simoniaco ambitu prope videatur abesse: not. in cap. ex parte, de offi. deleg. tamen quia totum negotium in voluntatem arbitriúmque pontificis confertur, conuenit inter omnes iuris pontificij doctores impune id dicere. Et sanè iustissima plerunque huius rei causa potest esse, vt si ponamus pastorem alicuius ecclesiæ senio confectum velle ministerium suum cum bona pōtificis venia alij cedere, nec tamen eas facultates habere, vt ad victū ei sufficiant:

sufficiant: idque alibi annotatum est. Secunda causa est, cum duo permutare cupiunt beneficia sua, sed vnum longe opimius est ac vberius altero: tunc enint ipsi, consentientibus pontifex minus ac magis tenue beneficium certæ præstationi annuæ obnoxium reddit. Tertia causa est, cùm lis inter duos beneficij alicuius nomine orta est: Quo casu solet pacis concordiæque causa ita res decidi, vt vnus beneficium obtineat, alteri annuum ex eius beneficij fructibus præbeatur. cap. nisi essent, de præb. Sunt & aliæ causæ, quas commemorant passim iuris põtificij doctores, sed has tantum vsus forensis probat in Gallia. Nam etsi quis bene meritus sit de ecclesia, aut inops, vel infirma valetudine sit, iusta hæc causa annui dandi ex bonis ecclesiasticis habetur. cap. possessiones, 16. qu. 1. ca. quicunque. 12. quæst. 2. Oldrad. cons. 226. Et hoc prætextu Romanus pontifex Cardinalibus Romanæ ecclesiæ annua attribuere consueuit, quod absque eo reditu splendorem suum (nam luxum dicere non ausim) tueri nequeant. Verum, vt supra diximus, quæ causa eum mouerit, inquirendum non esse vulgo traditur.

Annuum de quo hic loquimur, beneficium ecclesiasticum non esse.

ANnua huiusmodi inter sacra beneficia non recensentur, vt iam admonuimus. cap. præterea. de transact. Proinde quæ de beneficijs constituta sunt iure pontificio, ad ea minime pertinent. cap. quamuis, de præbend. in 6. not. in ca. ad audientiam, de rescript. Exempli gratia, Laicis hominibus non minus quam initiatis attribuuntur: quia nullum sacrum munus ministeriúmve desiderant, ideóque contracto postea matrimonio non amittuntur. Quod tamen plerique accipiendum esse aiunt, nisi cum cedenti beneficio suo annuum constituitur. Quo casu, quia loco beneficij datur, naturam quoque beneficij retinet. l. si eum. §. qui iniuriarum. ff. si quis caut. Præterea mortuo creditore non dicitur vacare, vt impetrari sicut beneficium aliquod possit, sed velut vsusfructus extinguitur. Remittitur etiam absque vllius pontificis venia, licet beneficio se abdicare nemo possit, sine Pontificis authoritate. tit. de renunt. Cùm enim priuatum alicuius hominis commodum tantum respiciat, cur ipsi de eo pacisci arbitrio suo non permittetur? l. si quis in conscribendo. C. de pact. leg. in re mandata. Cod. mand. Excipitur annuum quod authoritate pontificis pro alimentis alicui attributum est. Nam ius ciuile non patitur, vt transactio de alimentis sine decreto interponatur. leg. cum hi. de trans. Item potest hæc pensitatio, vt alius quiuis reditus, pecunia redimi. Verùm ob eam, de qua iam diximus, causam, pontificis authoritas accedere consueuit. Atque ita vulgo solent concipi tabulæ, quasi aliquot annorum pensionibus repræsentatis, ac vt loquitur Seneca, in antecessum datis, liberatum sit ea seruitute beneficium. Adhæc, si annuum ita sit alicui attributum à pontifice, vt illud in alium transcribere possit, nihil prohibet eo nomine pecuniam, velut ab emptore accipi. Sed raro hanc transcribendi emancipandíque facultatem pontifices concedunt, vti accepimus. Denique non sicut beneficium, ita etiam hoc ius, quod profanum est, cum beneficio permutare licet, quia sacrarum spiritaliúmque rerum cũ profanis permutatio non admittitur. cap. vltimo de rerum permut. glos. pragm. tit. de coll. §. item quod ad vniuersitates. in verb. beneficiorum.

Annui potestas & effectus quis sit.

QVæ sit potestas & effectus annui, nonnihil antè demonstratum est. Sed hic locus aliquanto pleniorem disputationem exigit. Itaque animaduertendum est hoc ius simile quadantenus esse vsufructui, quia cum persona extinguitur. §. finitur. Instit. de vsufruct. Præterea beneficio sic inhæret, vt ipsum sequatur ad quamcunque personam transeat. can. si quis laicus. 16. qu. 1. Nam mortuo beneficiario hoc annuum à successore, qui in vacantem locum suffectus est, posse exigi dubium non est, nisi ex conceptione diplomatis aliud actum esse appareat. d. cap. nisi essent. vbi gl. de præben. Cum enim fere non concedatur alicui à pontifice, nisi in perpetuum, & quàm diu vixerit, ratio non patitur, vt finiri morte beneficiarij dicatur. Quod & de præteriti temporis pensionibus, quas vetus possessor beneficij debuit, accipiendum esse videtur, ad quas ecclesia siue beneficium obligatum est. l. imperatores. ff. de pub. & vectigal. Nec ideo minus aduersos veterem possessorem, si fructus in vsum ecclesiæ non impenderit, aut eiusdem fato functi hæredem agetur. Atque ita creditoris erit electio, vtrum conuenire malit. not. in cap. 1. de solut. Cum autem vsufructuario comparetur is, cui annuum attributum est, tractari solet, an onera quæ dicuntur patrimonialia subire cogatur. Et certum est hospitalitatis onus, & alia huiusmodi quæ ordinaria sunt, beneficiario incumbere, cum eo nomine maiorem partem fructuum ei dimittendam esse receptũ sit. Cætera verò, quæ extra ordinem inducuntur, pro portione sustinet is qui annui nomine partem fructuum capit. l. hactenus. de vsufruct. l. neque. de impen. in reb. dot. fact.

Beneficium pure ac simpliciter conferendum esse.

CAP. V.

QVia beneficia gratis conferenda sunt, vt antè diximus, receptum est, collationem sub conditione fieri non posse. cap. vlt. de pact. not. in ca. significasti, de elect. Excipitur conditio quæ inest collationi, quamuis forte non exprimatur, vt puta, si vacat beneficium, &c. gl. in cap. de elect. in 6. Nam ea adiectio abusiuè tantum conditio appellatur: nec vllam vim suspẽdẽdi negotiũ, quod geritur, habet. l. muto. de tute. glos. cap. significatum, de præb. not. in l. actus legitimi. de reg. iur. Quod autem dicitur sub conditione beneficium inutiliter conferri, de inferioribus antistitibus vulgo accipi solet, non de Romano Pontifice. Huic enim liberum esse ait, quancunque libuerit conditionem adiicere collationi, modo ea in crimen ambitus iure diuino prohibiti non cadat. cle. 1. vt lit. pend. not. in d. cap. significasti. Eadem est alternationis ratio quæ conditionis: idque à pontificij iuris doctoribus plerisque in locis memoriæ proditum est notabiliter in ca. pastoralis. 7. quæst. 1. in cap. 2. de elect. in 6. Fel. in cap. 2. de appel.

An absque scriptura beneficij collatio valeat.

CAP. VI.

SImulatque pontifex beneficium se alicui conferre pronuntiauit, ius ei acquisitum esse intelligitur, tametsi nulla scriptura, nullúmve diploma ea de re cõfectum fuerit, can. institutionis. 35. qu. 2. Itaque mortuo statim Pontifice, à quo beneficium nudo sermone collatum est, irrita minime est collatio, sed debent à successore diplomata & literæ expediri, in quibus eius concessionis mentio fiat. Bald. in l. humanum. Cod. de leg. & in l. vlti. Cod. de com. ser. ma. cap. literis de rescript. Quæ literæ ad probationem necessariæ esse dicuntur, contra communes regulas: nec licet beneficiario antequam eas literas acceperit, quicquam attingere, quod ad beneficium pertineat. cap. iniunctæ. extra, de elect. Authent. de mand. princ. Proinde ad fidem

inita turpis omnino ac inhonesta quibusdam videtur, ideóque pro non scripta haberi ac reiici debere: ita tamen vt cætera capita eiusdem conuentionis, quæ à [illegible] [illegible] Non me latet, à iuris ciuilis autoribus pollicitationes probari, quibus ob sacerdotium pecuniam Reip. quis promittit. tit. de pollicit. Sed alia causa est sacerdotiorum Christianæ religionis, vt ex iam dictis constat. Deinde vltro offertur Reip. ea pecunia, nec eam promittere, aut nō promissam dare quispiam cogitur. Nec verò inficias eo ex fructibus beneficiorum partem aliquam decerpi posse, si necessitas aliqua magnaque vtilitas Ecclesiæ id flagitet. Verum id coacto concilio fieri debet, vt appareat in Ecclesiæ gratiam & vsum reuera, non in priuatum paucorum hominum commodum eas facultates erogari & impendi. Quod & in synodo Constan. decretum est, Ses. 43. Sed obiicium aliqui quod Modestinus ait, legem Iuliam de ambitu Romæ cessare, quod magistratuum creatio ad principis curam pertineat, non ad populi fauorem. l. 1. ad legem Iul. de amb. Idémque dicendum putant de pontifice Rom. cuius in ecclesia summus est principatus, vt ambitus argui non possit. Quibus ego breuiter respondeo legem Iul. aduersus eos latam esse, non qui Reip. palam aliquid dabant, quod nulla lege vetitum erat, tit. de pollicit. sed qui populum viritim distribuendo pecuniam clandestinis largitionibus corrumpebant. Proinde ea lex in iis magistratibus locum habere non poterat, quos princeps, non populus creare solebat. Verum vt gratis dentur hæc spiritalia sacráque munera, nec eo nomine quicquam accipiatur, episcopis omnibus ac pontificibus & voce diuina, & sacrorum conuentuum canonibus præceptum est, quandoquidem eorum cupiditati & auaritiæ aliter occurri non poterat. Ac vt obiter de principe dicam, quod dissimulari non potest, quamuis nulla lex principem coerceat, nihil tamen videtur magis à regia liberalitate, splendore & maiestate alienum, quàm ob munera publica à subditis pecuniam exigere: id quod Iustinian. noster in quadam constitutione grauiter & copiosè demonstrat, ac dedignari se ait imitari eos qui ante se imperio profuerant, qui pro pecuniis conferētes munera publica castigandi eos qui male & iniustè versabantur in munere suo potestatem sibi ademerāt. Sed memoratu dignom est, quòd idem ait, atque vtinam principes nostri hoc corruptissimo tempore sæpius id expenderent, Αγνοείσθαι τὰς ἀρχὰς μήτε δὴ πωλεῖσθαι φανερῶς τι καὶ πλέον. Pecunias ex magistratibus colligere, omnis iniquitatis & iniustitiæ principium est & initis. Nouel. 8. vt iudic. sine quoquo suffi. Huic cōsentaneum est quod Lampridius de Alexandro Seuero scribit, Honores iuris gladij nunquam vendi passus est, dicens, Necesse est, vt qui emit, vendat. Ego non patiar mercatores potestatum: quos si patiar, damnare non possom. Erubesco enim punire illum hominem qui emit & vēdit. At hodie, ô turpem notam horum temporum! quotusquisque absque precio, eóque ingenti, ad vllum magistratum in Republica nostra prouehitur? Nam etsi principes eam nundinationem minimè probare [illegible] in iis quidem certè magistratibus, qui iuri dicendo præficiuntur, nemo tamen est, qui nesciat ea munera suffragatores aulicos, velut in actione licitationéque publica grandius pretium numerantibus addicere solitos esse. Itaque vix vllus hodie reperitur commendatione virtutis & doctrinæ vllo honore auctus in Republica, & cui idem verè dici non possit, quod Caium Cæsarem Syllæ quondam obiecisse ferunt. Cum. n. Sylla indignabūdus Cæsari, [illegible] se in illum potestate vsurū esse dicaret, ridēs Cæsar. Recte inquit, tuū putas esse magistratum, quē tuis pecuniis comparasti,

De annuis siue pensionibus, quæ beneficijs velut seruitutes quædam imponuntur.

Cap. IV.

Beneficia cum vacant, integra & sine vlla diminutione debent conferri. Quare si partem redituum antistes beneficium conferendo retineat, in legem ambitus committit. titul. vt eccles. benef. sine dimi. Sed nec duobus idem beneficium conferre, aut inter duos idem beneficium diuidere potest, nisi iusta aliqua causa rite legitiméque, talis diuisio fiat. cap. maioribus. cap. vacante. cap. cum causam. de præb. Receptum tamen est, vt quamuis vni tantum detur beneficium, nihilominus ei onus imponatur certam portionem ex beneficij reditibus alteri singulis annis pendendi. Quod genus pensitationis annuum neutro genere appellari posse arbitror: idque exemplo veterum quos ita locutos esse crebro animaduerti. l. scio. §. vxori. l. sicut annuum. l. Titia. §. qui Marco, de ann. lega. leg. ex annuo. l. si stipulata, de donat. inter vir. Est igitur hoc annuum delibatio quædam beneficij, qua ex eo quod vniuersum beneficiarij fieret, pars quædam alicui confertur. Sic enim id nobis vtcúnque describere ac delineare visum est, exemplo Florentini Iureconsulti in legati definitione, leg. legatum, de lega. 2. Sunt autem huiusmodi annorum tria genera. Quædam enim ob sacrum spiritaléque munus penduntur: vt in ecclesia aliqua constituitur à monachis vicarius, qui ecclesiam ac populum regat: nam hnie ex reditibus suis partem aliquam idoneam erogare coguntur. cap. de monachis. c. extirpandæ, de præben c. 1. de præben. in 6. Itē cum præter ecclesiæ rectorem siue pastorem clericus quispiam ad ecclesiæ ministerium necessarius instituitur: cui etiam portio redituum beneficij debet à recto re ipso suppeditari. c. conquerente, de cler. non resid. Ac tametsi beneficij, vt ita dicam, hi domini non sint, sed hanc portionem velut vsusfructuarij, & à dominis quodammodo accipiant, tamen hoc stipendiū à vero iustóque beneficio non differt, eum ob sacrum spiritaléque ministerium detur. Alia sunt annua, quæ ob munus aliquod profanum, ac, vt loquimur, temporale, præberi solent, vt puta, aduocatis ecclesiæ, & iis qui sonitus tinnitúsque campanæ curam gerunt. Et hæc annua profana omnino sunt quæ ob profanum officium profanisque hominibus tribuuntur. can. quicunque 12. quæst. 2. can. possessiones. 16. quæst. 1. Rota in clemen. 1. de rebus eccles. non alienan. Alia sunt quæ absque vllo onere ac ministerio conceduntur, & δωρεὰν καὶ ἀδεῶς proueniunt: de quibus hic plenissimum tractaturi sumus. Ac in primis sciendum est, certis ex causis hæc onera seruitutésque beneficiis imponi posse, non solum à pontifice Romano, sed etiam ab aliis antistitibus, qui inferiores dicuntur. Itaque si in fraudem, aut absque causa legitima annuum alicui attribuerint, nihil actum esse intelligitur. c. extirpandæ, de præb. c. audimus. de collus. deteg. Sed voluntas Romani pontificis pro iusta legitimáque causa habetur in re beneficiaria, clem. 1. vt lit. pend. Prima igitur causa est, cùm quis beneficium eiurat, ac dimittit in gratiam alterius, hoc conditio, vt pars aliqua fructuum, vnde se tueatur, ei salua maneat. Nam etsi huiusmodi conditio à Simoniaco ambitu prope videatur abesse: not. in cap. ex parte, de offi. deleg. tamen quia totum negotium in voluntatem arbitriúmque pontificis confertur, conuenit inter omnes iuris pontificij doctores impune id dicere. Et sanè iustissima plerunque huius rei causa potest esse, vt si ponamus pastorem alicuius ecclesiæ senio confectum velle ministerium suum cum bona pōtificis venia alij cedere, nec tamen eas facultates habere, vt ad victū ei sufficiant:

ſufficiant: idque alibi annotatum eſt. Secunda cauſa eſt, cum duo permutare cupiunt beneficia ſua, ſed vnum longe opimius eſt ac vberius altero: tunc enim ipſi, conſentientibus pontifex minus ac magis tenue beneficium certæ præſtationi annuæ obnoxium reddit. Tertia cauſa eſt, cùm lis inter duos beneficij alicuius nomine orta eſt: Quo caſu ſolet pacis concordiæque cauſa ita res decidi, vt vnus beneficium obtineat, alteri annuum ex eius beneficij fructibus præbeatur. cap. niſi eſſent, de præb. Sunt & aliæ cauſæ, quas commemorant paſſim iuris pôtificij doctores, ſed has tantum vſus forenſis probat in Gallia. Nam etſi quis bene meritus ſit de eccleſia, aut inops, vel infirma valetudine ſit, iuſta hæc cauſa annui dandi ex bonis eccleſiaſticis habetur. cap. poſſeſſiones, 16. qu. 1. ca. quicunque. 12. quæſt. 2. Oldrad. conſ. 226. Et hoc prætextu Romanus pontifex Cardinalibus Romanæ eccleſiæ annua attribuere conſueuit, quod abſque eo reditu ſplendorem ſuum (nam luxum dicere non auſim) tueri nequeant. Verum, vt ſupra diximus, quæ cauſa eum mouerit, inquirendum non eſſe vulgo traditur.

Annuum de quo hic loquimur, beneficium eccleſiaſticum non eſſe.

ANnua huiuſmodi inter ſacra beneficia non recenſentur, vt iam admonuimus. cap. præterea. de tranſact. Proinde quæ de beneficijs conſtituta ſunt iure pontificio, ad ea minime pertinent. cap. quamuis, de præbend. in 6. not. in ca. ad audientiam, de reſcript. Exempli gratia, Laicis hominibus non minus quam initiatis attribuuntur: quia nullum ſacrum munus miniſteriúmve deſiderant, ideóque contracto poſtea matrimonio non amittuntur. Quod tamen plerique accipiendum eſſe aiunt, niſi cum cedenti beneficium ſuo annuum conſtituitur. Quo caſu, quia loco beneficij datur, naturam quoque beneficij retinet. l. ſi eum. §. qui iniuriarum. ff. ſi quis caut. Præterea mortuo creditore non dicitur vacare, vt impetrari ſicut beneficium aliquod poſſit, ſed velut vſusfructus extinguitur. Remittitur etiam abſque vllius pontificia venia, licet beneficio ſe abdicare nemo poſſit, ſine Pontificis authoritate. tit. de renunt. Cùm enim priuatum alicuius hominis commodum tantum reſpiciat, cur ipſi de eo paciſci arbitrio ſuo non permittetur? l. ſi quis in conſcribendo. C. de pact. leg. in re mandata. Cod. mand. Excipitur annuum quod authoritate pontificia pro alimentis alicui attributum eſt. Nam ius ciuile non patitur, vt tranſactio de alimentis ſine decreto interponatur. leg. cum hi. de tranſ. Item poteſt hæc penſitatio, vt alius quiuis reditus, pecunia redimi. Verùm ob eam, de qua iam diximus, cauſam, pontificis authoritas accedere conſueuit. Atque ita vulgo ſolent concipi tabulæ, quaſi aliquot annorum penſionibus repræſentatis, ac vt loquitur Seneca, in anteceſſum datis, liberatum ſit ea ſeruitute beneficium. Adhæc, ſi annuum ita ſit alicui attributum à pontifice, vt illud in alium tranſcribere poſſit, nihil prohibet eo nomine pecuniam, velut ab emptore accipi. Sed raro hanc tranſcribendi emancipandíque facultatem pontifices concedunt, vt accepimus. Denique non ſicut beneficium, ita etiam hoc ius, quod profanum eſt, cum beneficio permutare licet, quia ſacrarum ſpiritaliúmque rerum cũ profanis permutatio non admittitur. cap. vltimo de rerum permut. gloſ. pragm. tit. de coll. §. item quod ad vniuerſitates. in verb. beneficiorum.

Annui poteſtas & effectus quis ſit.

QVæ ſit poteſtas & effectus annui, nonnihil antè demonſtratum eſt. Sed hic locus aliquanto pleniorem diſputationem exigit. Itaque animaduertendum eſt hoc ius ſimile quadantenus eſſe vſufructui, quia cum perſona extinguitur. §. finitur. Inſtit. de vſufruct. Præterea beneficio ſic inhæret, vt ipſum ſequatur ad quamcunque perſonam tranſeat. can. ſi quis laicus. 16. qu. 1. Nam mortuo beneficiario hoc annuum à ſucceſſore, qui in vacantem locum ſuffectus eſt, poſſe exigi dubium non eſt, niſi ex conceptione diplomatis aliud actum eſſe appareat. d. cap. niſi eſſent. vbi gl. de præben. Cum enim fere non concedatur alicui à pontifice, niſi in perpetuum, & quàm diu vixerit, ratio non patitur, vt finiri morte beneficiarij dicatur. Quod & de præteriti temporis penſionibus, quas vetus poſſeſſor beneficij debuit, accipiendum eſſe videtur, ad quas eccleſia ſiue beneficium obligatum eſt. l. imperatores. ff. de pub. & vectigal. Nec ideo minus aduerſus veterem poſſeſſorem, ſi fructus in vſum eccleſiæ non impenderit, aut eiuſdem fato functi hæredem agetur. Atque ita creditoris erit electio, vtrum conuenire malit. not. in cap. 1. de ſolut. Cum autem vſufructuario comparetur is, cui annuum attributum eſt, tractari ſolet, an onera quæ dicuntur patrimonialia ſubire cogatur. Et certum eſt hoſpitalitatis onus, & alia huiuſmodi quæ ordinaria ſunt, beneficiario incumbere, cum eo nomine maiorem partem fructuum ei dimittendam eſſe receptũ ſit. Cætera verò, quæ extra ordinem inducuntur, pro portione ſuſtinet is qui annui nomine partem fructuum capit. l. hactenus. de vſufruct. l. neque. de impen. in reb. dot. fact.

Beneficium pure ac ſimpliciter conferendum eſſe.

CAP. V.

QVia beneficia gratis conferenda ſunt, vt antè diximus, receptum eſt, collationem ſub conditione fieri non poſſe. cap. vlt. de pact. not. in ca. ſignificaſti, de elect. Excipitur conditio quæ ineſt collationi, quamuis forte non exprimatur, vt puta, ſi vacat beneficium, &c. gl. in cap. de elect. in 6. Nam ea adiectio abuſiuè tantum conditio appellatur: nec vllam vim ſuſpẽdẽdi negotiũ, quod geritur, habet. l. muto. de tute. gloſ. cap. ſignificatum, de præb. not. in l. actus legitimi. de reg. iur. Quod autem dicitur ſub conditione beneficium inutiliter conferri, de inferioribus antiſtitibus vulgo accipi ſolet, non de Romano Pontifice. Huic enim liberum eſſe ait, quancunque libuerit conditionem adiicere collationi, modo ea in crimen ambitus iure diuino prohibiti non cadat. cle. 1. vt lit. pend. not. in d. cap. ſignificaſti. Eadem eſt alternationis ratio quæ conditionis: ídque à pontificij iuris doctoribus pleriſque in locis memoriæ proditum eſt notabiliter in ca. paſtoralis. 7. quæſt. 1. in cap. 2. de elect. in 6. Fel. in cap. 2. de appel.

An abſque ſcriptura beneficij collatio valeat.

CAP. VI.

SImulatque pontifex beneficium ſe alicui conferre pronuntiauit, ius ei acquiſitum eſſe intelligitur: tametſi nulla ſcriptura, nullúmve diploma ea de re cõfectum fuerit, can. inſtitutionis. 35. qu. 2. Itaque mortuo ſtatim Pontifice, à quo beneficium nudo ſermone collatum eſt, irrita minime eſt collatio, ſed debent à ſucceſſore diplomata & literæ expediri, in quibus eis conceſſionis mentio fiat. Bald. in l. humanum. Cod. de leg. & in l. vlti. Cod. de com. ſer. ma. cap. literis de reſcript. Quæ literæ ad probationem neceſſariæ eſſe dicuntur, contra communes regulas: nec licet beneficiario antequam eas literas acceperit, quicquam attingere, quod ad beneficium pertineat. cap. iniunctæ. extra, de elect. Authent. de mand. princ. Proinde ad fidem

collationis faciendam testes non sufficerent. Panormitanus in cap. in nostra. de rescript. not. in l. pactum quod. Cod. de pact. prterquam in exceptis casibus, de quibus non indiligenter ab alijs tractatum est. Fel. in rub. de constit. Tametsi Iason ex facto consultus simpliciter responderit, scripturam necessariam non esse in l. cum proponas filios. Cod. de pact. Quæ autem sit authoritas ac fides literarum, siue tabularum, quæ ab antistitibus conficiuntur, quandoquidem diffusè ab alijs agitata est quæstio, eam in præsentiarum omittemus. not. in cap. post cessionem. de probat.

QVOD IVS HABEAT BENEFICIARIVS IN BENEFICIO SVO, ET QVEMADMODVM BENEFICIA RETINEANTVR, ET CONSERVENTVR.

LIBER SEPTIMVS.

ARGVMENTVM.

Omne ius nostrum, inquit Vlpianus l. vlt. de legib. aut in acquirendo, aut in conseruando, aut in amittendo consistit, eaque diuisione sæpe vsi sunt nostri iuris authores, lib. 8. Digest. quorum exemplum hic nos secuti post acquisitionem beneficiorum operæpretium duximus, & de eorum conseruatione aliquid scribere, tametsi is locus à cæteris vulgo prætermissus sit.

De decima tam ordinaria & legitima, quàm extraordinaria atque indicta.

CAP. I.

BENEFICIVM ecclesiasticum vniuersitas quædam est varijs ex rebus constans, quibus loco stipendij cuiusdam beneficiarius fruitur. Ac vt de singulis breuiter dicamus, prædia in primis ac possessiones, quæ vulgo bona temporalia dicuntur, beneficio insunt, vt docuimus lib. 2. præterea decimam omnium fructuum partem à populo accipit beneficiarius, de qua etiam disseruimus lib. 2. Et quia lex Mosaica eam dari iubet Leuitis & sacerdotibus, quib. nulla terræ portio data fuit, cũ Moses Hebræis possessiones distribueret, cap. 1. de deci. iuris pontificij doctores contendunt, iure diuino eam sacerdotibus nostri temporis deberi: quod & pontificum aliquot constitutionibus expressum est. cap. parochianos. cap. in aliquib. de decim. Sed existimant fere theologi non ideo quenquam iure diuino ad eam præstationem astringi dicendum esse, cùm ea lex abrogata sit, nec hodie nos liget, vt ante diximus, glos. cap. 1. de decimis in 6. Sunt qui asserant, nos ita demum obligari ad decimam dandam, si voto ad id nos obstrinximus. l. 2. pollicit. Quasi hæc decima similis sit ei, quam veteres ethnici vouere Herculi & consecrare solebant, autore Plutarch. in Problem. Verum inueterata consuetudo ecclesiæ, & variæ constitutiones ea de re promulgatæ meram liberalitatem fortassis in necessitatem conuerterunt. Itaque in hac disputatione de decima, vt ministris Ecclesiarum iure debita, & quam ab inuitis exigere possint, loquimur. Nec solum de fructibus prædiorum percipitur: sed etiam de omni artificio, negotiatione, quæstu, &c. cap. ex transmissa. de deci. Et hinc vulgaris diuisio decimæ in prædialem & personalem orta est, cap. ad apostolica. de deci. Debetur autem curionib. potissimum, id est, presbyteris qui parœcias regunt, & animorum curationem habent. Id enim ab initio sic constitutum fuisse dicitur. can. ecclesias. 13. quæst. 1. can. decimæ. can. de decimis, 16. quæst. 1. Debetur interdum & alijs Ecclesijs siue monasterijs, vel ob donationem rite factam, vel ob longi temporis possessionem. cap. cum contingat. cap. cum in tua. de decim. Laici verò huius iuris capaces non esse dicuntur, quia ob sacrum spiritaleque munus clericis concessum est. Est enim Lateranensi concilio prohibitum, quod tempore Alexand. III. ante quadringentos annos habitum est Romæ, & quibusdam pontificum decretis, ne in homines laicos hoc ius transferatur. cap. prohibemus. de deci. cap. cum apostolica, de his quæ fiunt à præla. Ante illud concilium sacræ decimæ ius, clientelæ titulo, militibus attributum fuerat à principibus quibusdam, idque totius clerici consensu, quod Ecclesiam populumque Christianum aduersus religionis hostes propugnarent. Et huius rei authorem fuisse in Gallia Carolum Martellum annalibus nostris proditum est. Sed quia id perniciosum Ecclesijs videbatur, synodus decreuit, vt ex eo tempore decima in laicum transferri non posset. Quamobrem qui iure clientelæ sacram decimam sibi vindicant hoc tempore, eam ante synodum illam Lateranensem sibi, vt clientibus ecclesiæ concessam fuisse contendunt. Cuius rei quia difficilis est probatio, vtilitatis causa receptum est, vt vetustam possessionem istius iuris clientelaris, id est, quæ hominum excedat memoriam, probare sufficiat. not. in cap. cum apostolica. de his quæ fiunt à præla. Ad decimam autem beneficiarijs curionibus præstandam, adeo obligatur populus, vt nemo excusetur, nisi huius muneris vacationem impetrauerit, quæ à pontifice Romano impetrari solet. cap. dilecti. cap. suggestum. cap. ex parte. cap. licet. cap. ad audientiam. cap. à nobis. de deci. Nam consuetudine seu longa possessione hoc ius omnino non tollitur, quamuis minui possit, & decima

in duodecimam aut aliam partem, quæ minor sit, conuerti. not. in cap. in aliquibus, de deci. c. commissum. eod. tit. Ex his quæ iam dicta sunt, existit quæstio, de noualium decima, cui scilicet debeatur, an curioni beneficiario, an verò alij cui ius sacræ decimæ acquisitum sit. Nouale autem hic intelligitur proscissus nunc primum ager, qui ante desertus, nec post hominum memoriam cultus fuit, cap. 1 cap. quid per nouale. de verborum signif. in decret. l. vlt. de ter. moto. quamuis nōnunquam aliter accipiatur. l. sylua. §. nouális, de verbor. signi. Ad quæstionem igitur propositam vt breuiter respondeamus, sciendum est in primis laicos, qui ius sacræ decimæ sibi vindicant, ex noualibus percipere posse, sed curiones ipsos potius, quibus solus hoc ius olim competebat. De monachis autem, qui olim laici erant, nunc ferè sunt clerici, & alijs huiusmodi beneficiarijs paulo difficilius est iudicium propter cōstitutionum pontificiarū obscuritatem. Sed vulgo receptum est, si ius sacræ decimæ in certa parœcia diserte concessum eis fuerit, decimam quoque noualium ipsis deberi. cap. ex parte, de deci. quia verba indefinita ad futurum quoque tempus referuntur. l. si seruitus, de seruit. vrb. præd. Quod si longa possessione id ius acquisierint clerici, decima noualiū non ipsis, sed curioni debetur, quoniam in loco recens proscisso nullam vnquam decimam perceperunt. Ideóque vsucapiū ab eis hoc ius verè dici non potest. cap. cum contingat, cap. cum in tua, de deci. Addendum & illud est. quamuis ei qui longa fortassis possessione decimam sibi acquisiuit, nominatim decimæ noualiū ius ita tributum fuerit, vt non aliter ac decima vetere ea fruatur: cōcessionem tamen huiusmodi dimidiā partē nō excedere, ne curiones & pastores ecclesiarum parœciarūmq; nimis grauentur: id quod Alexandrina constitutione plenius continetur. ca. statuto, de deci. in 6. Hactenus de legitima ordinariáque decima satis pro instituto dictū est. Est autem aliud genus decimæ, quam ideo extraordinariam & indictam vocare possumus, quod à pontifice Romano prætextu belli hostib. nostræ religionis inferendi, alteriúsve necessitatis extra ordinē beneficiariis Indicatur. cle. vltim. de dec. & eo. tit. in extrauag. Hodie hanc decimam rex in Gallia beneficiarijs indicere ac imperare pro potestate solet, nec vllum ferè certius atque expeditius, quàm ex decumana ista pecunia vectigal habetur.

De primitijs.

CAP. II.

AFfines decimæ sunt primitiæ, id est, primi fructus ex agro susceptis. Nam & hi lege Mosaica offerri iubebantur Deo, quamuis certa non esset definita quantitas, sed offerentium arbitrio derelicta, vt Hieronymus ait, cap. 1. de deci. Itaque prætextu legis diuinæ ad certam eo nomine præstationem populum hodie cogi non posse inter omnes conuenit. Nec dubium est, quin ea consuetudo, cuius meminit Hieronymus, quæ modum definierat, contraria consuetudine abrogari & antiquari potuerit. d. cap. 1. de deci. Et hunc sane morem primitiarum offerendarum videntur ab Hebræis ipsis accepisse Romani, quos scribit Plin. lib. 18. degustare vina aut nouas fruges solitos nō fuisse, priusquam sacerdotes primitias libassent.

De oblationibus.

CAP. III.

OBlationes dicuntur, quæcunque à pijs fidelibúsque Christianis offeruntur Deo & Ecclesiæ, siue res soli, siue mobiles sint. Nec refert, an legentur testamento, an aliter donentur. ca. qui oblationes, c. clerici. 13. qu. 2. not. in c. causa. ca. cum inter, de verb. sig. Et hoc vocabulo vsus est Vlpian. cap. 5. tit. de don. inter vir. & vxor. Veteres offerumenta vocabant, authore Festo. Verum hæc inualuit consuetudo loquendi, vt oblationes specialiter dicantur, quæ altari offeruntur in sacra liturgia, quam vulgus missam, Iustinianus noster [illegible] appellat Nouel. 123. Huiúsque oblationis, quæ apud veteres vsitata fuit, Theodor. meminit cap. de his, 10. qu. 1. cap. omnis, de consec. dist. 1. lib. 5. eccles. histor. ca 18. & nos suprà aliquid attigimus lib. 2. Et hæ omnes oblationes, sicut & decima, de qua iam diximus, inter res sacras spiritalésque numerantur: adeo vt clerici tantum, non etiam laici, eas captant. ca. quia sacerdotes. cap. sanctorum. c. vlt. 10. qu. 1. Cum autem in bonis ac reditibus recenseantur eius ecclesiæ cui offeruntur, merito dicendum est eas ad eius ecclesiæ rectorem gubernatorémque pertinere. Panorm. in c. pastoralis, de his quæ fiunt à præla. sine consen.

De diarijs quæ distributiones quotidianæ appellantur: & cur hoc genus erogationis adinuentum sit.

CAP. IV.

CAnonicorum beneficia ac præbendæ duabus ex rebus fere constant. Nam in quibus ecclesijs est præbendarum distinctio, certa prædia ac possessiones obtinent singuli, quas sic in potestate sua habent, vt reditum ab alio quopiam accipere necesse eis non sit. Fructus autem huiusmodi sibi acquirunt, si præsentes sint in ciuitate, quamuis in templo quotidie non psallant, aut psallentibus non assistant. Nam quia canonicorum collegium velut quidam senatus est ecclesiæ, vt diximus lib. 1. permulta sunt ad eorum munus pertinentia, quibus exequendis ecclesiæ non minus, imò verò magis prodesse possunt. Hoc enim psallendi munus, quamuis negligendum non sit, tamen olim inferiorum tantummodo clericorum fuit nec inter præcipua, ac magis ecclesiæ necessaria habitum est. Quod & supra admonuimus lib. 1. Præter eas possessiones qui psallunt in templo, aut sacris cautionibus intersunt, quamuis plerunque in collegium canonicorum cooptati non sint, hi in singulos dies, atque adeo horas stipem recipere solent, ac veluti quasdam sportulas, quibus à manu vulgo nomē inditū est. quod tātū præsenti in manu tradatur. ca. olim. de verbor. signif. Sunt qui distributiones quotidianas appellent non ineptè. Ego à Latinis Diaria proprie vocari scio. Qua voce Iustinianum, quamuis Græce scribentem, Nouel. 123. vsum fuisse scio. Verba eius hæc sunt de diaconissa loquentis, quæ cum suspecto aliquo viro habitant [illegible] &c. Videtur autē hoc erogationis genus ideo excogitatum esse, vt cum à beneficiariis vulgo contemneretur psallendi aut sacris assistendi munus, quasi proprium ipsorum non esset, spe huius dianomes & mercedis illecti, id munus amplecterentur. Nam iis tantum qui sacris intersunt hæ sportulæ distribuuntur: non alijs, nisi forte eos excuset valetudo, &c. cap de cætero, de cler. non resid. & tit. de cler. non resid. in 6. Et hoc quidem adeo verum est, vt de eo qui ob Theologiæ studium abest, constitutū sit, huiusmodi sportulas eum nō consequi, quamuis cæteros fructus lucretur. cap. licet. de præben. ca. super specula, de magistr. Fauor enim studij hoc tantū efficit, vt absens pro præsente habeatur: cōstátq; ad consequenda hæc diaria præsentiā non sufficere, nisi sacris cantionibus precationibúsque quis assistat. Nam & alias quæ de fructibus & obuentionib. beneficij constituuntur, veluti de soluenda beneficiorum decima, de hac dianome intelligi nō solēt. Quamuis enim fructus aut

reditus non male dici possit, extrauag. Bonifac. titul. de deci. munus tamen illud psallendi, eademque præmio facile defereretur à canonicis, cæterisque Ecclesiæ beneficiarijs, quibus ea minutatim distribuuntur, vt spe quæstus id faciant, ad quod efficiendum ideo cogi posse non videntur: quia secundum veterem institutionem fortassis alia fuit eorum in ecclesia functio. Cuius tamen rei non magnam habuit rationem Bonifacius octauus, vt ex eius constitutione apparet, d. extrauag. de deci. Vnde fit, vt quod in compensationem ministerij illius antiquioris ac præcipue datur canonico, tametsi forte in singulas hebdomadas, menses, aut dies, distribui soleat, tamen appellatione Diariorum minime hic contineatur. Nam interdum canonici nullam certam possessionem pro ministerio suo assignatam habent, sed à diuisore alio frumentum aut vinum statuto tempore ipsis distribuitur. Sed & panes quoque dantur eisdem illis non omnino dissimiles qui à iuris ciuilis authoribus panes ciuiles dicuntur. Eaque cibaria licet canonibus sacris non assistentes, capiunt, extrauag. postulasti. & extra. cum nonnullæ, de præben. glos. pragm. titu. de ann. §. voluit, in verbo, fructib. & titu. quo tempo. quisq. debe. §. iuber, in verb. distributiones. Oldrad. consil. 18. Iis autem qui munia suum omnino negligunt, & sine iusta causa absunt, nulli omnino fructus debentur, cap. cum dilectus, de cler. non resid. nisi contraria sit consuetudo. cap. cum omnes, de constitutio.

De reditibus & obuentionibus quibusdam episcoporum.

Cap. V.

Iura episcopalia quidam ita describunt, vt partim ad legem iurisdictionis, partim ad legem diœcesanam pertinere ea dicant, glos. cap. d. lectus. de offic. ord. Quam distinctionem Panor. vt ineptam, & nulla ratione auctoritateve nixam improbat, d. cap. dilectus. Nobis autem propositum non est, quicquid ad episcopi munus spectat hic exequi, quod cæteri fuse explicat, sub tit. de offic. ord. & à nobis non indiligenter tractatum est lib. 1. De reditu & prouentu illo tantum hic disserimus qui ex episcopio percipitur, præter ingentes possessiones & latifundia, quæ vulgo bona temporalia vocant. Postquam enim reditus ecclesiæ, qui antiquitus erant communes, & ab episcopo distribuebantur, diuisi sunt, & singula ministerijs attributi, quemadmodum à nobis dictum est lib. 2. episcopis singulis vectigal quod ab inferiorib. ecclesijs pendi cœptum est, Huiusmodi in primis illud est, quod in synodo à singulis curionibus, & inferiorum ecclesiarum gubernatoribus exigunt. Nam duos solidos singuli episcopo dare iubentur. cap. 1. cap. illud, 10. qu. 3. cap. conquerente, de offic. ord. Cuius muneris vacationē habent monasteria, vt concilio Toletano constitutum est. ca. inter. 10. qu. 3. Dicitúrque hoc ius vulgo cathedraticum, quod cathedræ, id est, honori episcopali debeatur. Cathedra enim in iure pontificio pro honore ac munere episcopali sæpe accipitur. cap. non autem. cap. placuit. cap. si quis episcopus. 7. qu. 1. propterea quod olim episcopi, quorum munus proprium ac præcipuum est docere, cap. inter cætera. de offic. ord. sedentes in solio & cathedra docebant. Euseb. libr. 7. eccles. cap. 15. cap. 26. Triper. lib. 5. ca. 29. Ac quoties episcopus aliquis creabatur, collocari in eo solio atque throno solebat, veluti possessionis cuiusdam apprehendendæ gratia. Hinc enthroniasticum à Iustiniano dictum est, Nouel. 123. honorarium illud, quod episcopi munus suum auspicantes Ecclesiæ largiebantur. Hinc etiam dictæ sunt cathedrales ecclesiæ, vt à cæteris inferioribus discernantur. cap. venerabili. de verb. signif.

II. Cùm episcopus aut archiepiscopus prouinciæ vel diœceseos suæ ecclesias & monasteria solenni more inspicit earum ecclesiarum vel monasteriorum præfecti hospitio eum recipere, victúmque ei præbere coguntur. cap. conquerente, de off. ord. tot. tit. de censib. cap. cum ex officijs, de præscript. Et hæc est illa hospitalitas, quam nostræ religionis antesignani tantopere nobis commendarunt. 42. distin. c. 1. Cuius forma & ratio quibusdam canonibus atque constitutionibus præscripta est. c. placuit. 10. qu. 1. ca. & seq. de cēsib. in 6. Hoc autem munus ideo procuratio vocatur, quia ecclesiæ episcopū procurant, id est, curant, alunt ac tuentur: sicut pueri dicuntur procurari à nutricibus, & equus à domino, apud Plautum & alios authores Latinos, qui proprie, ac emendate locuti sunt.

III. Quadrans illius decimæ, de qua paulo ante diximus debetur episcopo, & eorū præterea quæ à mortuis testamento relicta sunt ecclesijs inferioribus. d. ca. conquerente. ca. de quarta, de præscr. cap. officij, cap. requisisti, de testam.

IIII. Inducitur ab episcopis nonnunquam extraordinaria collatio, si necessitas vrgeat: vt puta si ære alieno grauata sit ecclesia, si ad synodum generalem proficiscendum sit, &c. d. cap. conquerente. cap. cum apostolus, de censib. Aliàs omnis indictio prohibetur. cap. quia cognouimus. 10. qu. 3. d. c. cum apostolus. Sed hæc collatio, de qua loquimur, non videtur olim pro potestate & imperio indici consueuisse, vt nunc assolet: precibus enim ac suasionibus eam impetrabant episcopi, non tanquam dominantes, &c. vt Petrus ait. proinde hoc munus ἀπὸ τῆς χάριτος nomen habet, quasi charisterium quoddam sponte oblatum potius, quàm vectigal vi extortum ac expressum sit.

De his qui sacramentorum, & aliarum huiusmodi rerum nomine contra veteres canones exiguntur.

Cap. VI.

Vetant canones non solum antiqui, sed & recentiores, ne pro ministrandis sacramentis pretium exigatur. cap. cum in ecclesiæ, de simon. Sanctissima enim res est (vt de iurisprudentia Vlpianus scribit) pretio quæ nummario æstimanda non sit, atque ob eandemque non est, l. 1. de extrant. cog. Ac valde improbatur eorū mos qui pro consecratione basilicarum, aut pro monastica professione pecuniam ab inuitis extorquent. c. placuit. c. quam pio. 1. q. 2. Nec eos minùs detestantur canones, qui pro sepeliendis in templo vel cœmeterio cadauetibus, ant exequiis pecuniam efflagitant. cap. questa. & seq. 13. qu. 2. ca. abolendæ, de sepul. Earum tamen rerum nomine à sponte liberalitérq, offerentib. pecuniam, aut aliam rem accipi canones non prohibent. d. can. quæsta. Quædam enim honeste accipiuntur, vel authore Vlpiano, quæ inhoneste petuntur. d. l. 1. de extra. cog. c. non sane. 14. q. 5. Quamuis autem pro huiusmodi reb. nihil exigere liceat, sed absque pretio atque adeo cautione vlla præstari debeant, tamen vulgo receptum est, si quid eo nomine vltro offerri consueuerit, vt talis consuetudo veluti pia & honesta obseruetur, ad eámque obseruandam authoritate superioris antistitis etiam inuiti adigantur: sed suscepto iam sacramento aut sepulto cadauere, &c. ne alioquin eas res quisquam mercari videatur. Proinde sacrifici nostri temporis qui certam Ecclesiam nullam regunt, postquam sacrū peregerint, si consueta merces ipsis non præbeatur, episcopū adire solent, postulantes nō quidem aperte, vt sibi pretium numeretur, sed vt laudabilis consuetudo obseruetur, &c. Quo casu episcopus in laicos etiam homines iurisdictionē exercet. Hoc autem genus expiscandæ pecuniæ, quod à veteribus canonibus, & meiorum

rum institutis valde alienum est, ex Innocentij III. constitutione manauit. cap. ad apostolicam, de simon. Cuius tamen longe alius videtur sensus esse, vt plerique iuris pontificij doctores annotauerunt. Sed [illegible] hic mouere nobis consilium non est.

An mortuo beneficiario hæres legitimus ei succedat.

CAP. VII.

CErti iuris est, beneficia ecclesiastica cognationis aut propinquitatis iure cuiquam non deferri. ca. apostolica. 8. q. 1. cap. 10. de præben. cap. ad hæc. de deci. Nā siue vsum habere eos dixerimus, siue vsumfructū, dubium non est, quin illud ius morte ipsarum extinguatur. §. finitur. Instit. de vsufruct. De fructibus ante mortem perceptis quæstio tractata est, & constat ex iis quæ libro 2. disseruimus, ad hæredes legitimos non transire, cum vsuario magis quàm vsufructuario beneficiarius comparandus sit. Itaque is qui in demortui locum suffectus fuerit, quasi dispensator administratórque eos capiet. ca. ad hæc. c. relatum. de testam. cap. vlt. de off. ord. in 6. Sed moribus comparatum est, vt beneficiarij perceptos iam fructus, tanquam vsufructuarij, ad hæredes suos transferant. §. is vero. Instit. de rer. diuis. leg. si fur. leg. si defuncta, de vsufru. leg. qui scit, de vsur. glos. pragm. titul. de anna. §. item quod. in verb. acquisitos.

An beneficiarius successorem eligere, & fructus beneficij testamento legare possit.

CAP. VIII.

ANtiocheno concilio cap. 23. statutum est, vt episcopo successorem sibi constituere non liceat c. episcopo. 8. q. 3. Quo tamen concilio non prohibetur aliquem nominare, quem sibi successorem optet. can. apostolica, 8. q. 1. Id enim à plerisque sanctissimis viris factum est, cuiusmodi sunt Petrus, Athanasius, Augustinus, de quibus postea dicemus, libro 8. Sed talem nominationem synodus vult irritam esse, nisi episcoporum & clericorum suffragium postea accesserit. cap. plerisque. 8. q. 2. Ac huius prohibitionis rationē docet Hieronymus in epistola Pauli ad Titum, cuius verba Gratianus in Rhapsodia sua refert. c. Moses, 8. quæst. 1. Quod ad fructus attinet animaduertendum est, iure pontificio non permitti beneficiariis eos testamento cuiquā legare, ac ne res quidem alias ex facultatibus ecclesiæ, aut contemplatione eiusdem acquisitas. c. fixum. 12. q. 5. c. cum in officiis. c. ad hæc, de testam. Quod est accipiendum, nisi forte in pauperes eleemosynam conferre velint: qua tamen in re modus seruari debet. d. c. ad hæc. Quamuis enim administrator rerum ecclesiasticarum possit arbitrio suo pauperibus largiri, quæ vere pauperum sunt, vt diximus lib. 2. tamē fraudis vitandæ causa libera legandi facultas non est ei concessa. arg. l. viuus. si quid in fraud. patron. Quæ verò ad beneficiarium peruenīūt, ex amicorum liberalitate, puta aut artificio aliquo, &c. nec propter ecclesiam acquiruntur, de his testari potest. c. quia nos. c. relatū, de testam. Verum hæc moribus nostris fere antiquata sunt, permittitúrque beneficiariis de fructibus beneficij aliísque huiusmodi rebus arbitratu suo testari. gl. prag. titul. de annat. verb. acquisitos.

Quibus ex causis rerum ecclesiasticarum alienatio permittatur: Quæ forma in huiusmodi alienatione debeat obseruari, & declaratus canon Agathensis concilij ad eandem rem pertinens: qui vulgo male intellectus magnam iudiciorum varietatem peperit.

CAP. IX.

REum ecclesiasticarum alienatio canonibus prohibita est, nec earum modo quæ sacræ habentur, & hominum commercio exemptæ; cuiusmodi sunt ædes ipsæ, ius, decimæ, vasa consecrata, &c. sed prædiorum etiam ac possessionum, quæ bona temporalia vulgo appellantur. Authen. de non alie. & authen. de alie. & emph. c. nulli, de rebus eccl. non alian. Non enim beneficiarius harum rerum dominus est, & ius vtendi solummodo habet: eáque prohibitio alienationis ad monasteria, xenodochia, nosocomia, & alia huiusmodi pia loca pertinet. Auth. de non alien. & Auth. de alien. & emphyt. Sodalitia tamen & φρατρίας, quas vulgo confraternitates appellamus, hic non comprehendi rectè Baldus censuit, quod profanæ societates sint. Bald. in d. Auth. hoc ius. Nam & regiis constitutionib. anno 1539. ea Comi Bacchíque conuenticula vt perniciosa Reip. omnino interdicta sunt. Alienationis autē appellatione continetur vēditio, donatio, permutatio, emphyteusis, hypotheca, & cætera id genus negotia, quibus aut dominium, aut aliquod ius proximū & affine dominio transfertur. l. 1. C. de fund. dot. l. vlti. C. de reb. alie. §. alienationis, in Auth. de non alienan. d. c. nulli. Sed etsi quis ad longum tempus locauerit, id est, vt vulgo interpretamur, decem annorum, alienare is dicitur, qui hoc genere locationis quasi dominium quoddam transfertur in conductorem, adeo vt ei in rem actio competat. Cle. 1. de rebus eccle. non alie. vbi no. l. 1. de superfic. Quibusdam tamen ex causis rerum ecclesiasticarum alienatio permittitur. gl. sum. 12. q. 2. Pan. d. c. nulli.

I. Si æs alienum vrgeat, nec possit ex fructibus satisfieri. Auth. hoc ius. Nam & eandem ob causam prædia minorum, qui sub tutela vel cura sunt, distrahere licet. l. 1. de reb. eor. qui sub tute.

II. Permittitur alienatio rei minus vtilis, vt rem aliam vtiliorem ac fructuosiorem acquirat Ecclesia. dict. Auth. hoc ius. cap. vt super. de rebus eccle. non alien.

III. Si pecunia ad alendos pauperes in magna aliqua fortassis caritate annonæ, aut ad redimendos captiuos opus sit, nec ea aliunde suppetat, c. aurū r sacrorū. 12. q. 2. Hic enim est præcipuus rerū ecclesiasticarū vsus, vt admonuimus lib. 2. Aut summatim dicamus, quotiescunque vel necessitas aliqua, vel manifesta vtilitas ecclesiæ exigit, receptum est harum rerum alienationem permitti. c. sine exceptione. 12. q. 2. c. dudum. de reb. eccl. non alie. in 6. Et hæc in rebus ecclesiæ profanis maximè locum habent. Sed & sacra quoque vasa, & aliæ res huiusmodi nōnunquam alienantur. leg. sancimus. & Authen. seq. Codic. l. de sacros. eccles. Item decima quæ inter res sacras ac spiritales vulgo habetur. d. c. dudum. Hoc amplius. Ecclesia aliqua tota interdum alienari potest. c. pastoralis. de donat. tot. tit. de his quæ fi. à præla. cle. si vna, de reb. eccl. non alie. Quamuis autem ex ijs causis alienatio concessa sit, tamen ne vtilitatis alicuius prætextu temere & in perniciem Ecclesiæ alienatio fiat, constitutus est certus ordo certáque forma iure ciuili & pontificio, quam in huiusmodi alienatione seruari oporteat. Auth. de alien. & emph. Sed legibus ciuilibus allegari se non patiuntur viri ecclesiastici, & pontificios canones de ea re editos tantum recipit consuetudo, per quam dubium non est, quin solennitas mutari possit. not. in c. cum causa. de re iudic. Quare formam canonib. præscriptam, quæ vsu recepta est, hic explicari sufficiet. Forma igitur iuris pontificij hæc est, vt alienationem antecedat diligens tractatus, & cōmunis deliberatio cleri, id est, collegarum, qui canonici dicuntur, si Ecclesia

ule collegium habeat: deinde omnium consensus, aut certe maioris partis, ac præterea subscriptio adhibeatur: quibus omnibus superioris antistitis authoritas accedat. dict. ca. sine exceptione. d.c. dictum. c. 1 de his quæ fiunt à prælat. At cum de antiquitate quæritur, locus in quo est alienans Ecclesia, nō in quo res quæ alienatur sita est, spectandus esse videtur, quamuis aliqui contrà sentiant. d. Authen. hoc ius. Et tametsi licitationem, subhastationémque solennem ius ciuile requirat, tamen id canonibus ecclesiasticis nusquam expressum reperitur. d. Authen. hoc ius. Sed quæritur, an vt valeat alienatio pretium in rem ecclesiæ versum esse oportet? Qua de re videnda est Panormitani distinctio, c. quod quibusdam. de fideiuss. generat. in d. Auth. hoc ius. Ex iam dictis consequitur alienationem rerum ecclesiasticarū ita demum valere, si duo concurrant. Vnum est, vt ob iustā legitimámque causam fiat: alterum, vt ordo præscriptus iure pōtificio accurate obseruetur. Quod si aliter fuerit alienata res, ea cum fructibus vindicari ac repeti poterit. c. non liceat 12. q. 2. Sed longi temporis præscriptione recte se tuebitur possessor, si bonam fidem habeat. Panor. in c. de quarta. c. nō liceat. de præscr. Guid. Pap. q. 150. Quod tempus à morte tantum beneficiarij qui alienauit, currere incipit, vt concilio Toletano cautum est. can si sacerdotes. 16. q. 3. Excipiuntur sane aliquot casus, in quibus ille solennis ordo non requiritur.

Primus est, cùm res ecclesiastica titulo clientelæ vel emphyteuseos concedi solita est. Potest enim more consueto ab antistite dari, quamuis formam canonibus præscriptam minime obseruet. c. 2. de feud. c. vt super. de rebus eccle. non alie. Bart. in Auth. qui rem C. de sacros. eccl. Guid. Pa. q. 154.

II. Excipiuntur res mobiles, quæ seruando seruari non possunt. Nam earum rerum minime prohibetur alienatio. can. fugitiui. 12. q. 2. lex quæ. C. de admin. tut.

III. Sunt qui putant factam omissa forma alienationem efficacem esse, si ea non noceat Ecclesiæ. Innoc. in c. 1. de in integr. restit. Fab. Inst. de eo cui lib. cau. bon. Idque colligi videtur ex concilio Agathensi, cuius hæc verba sunt: Terrulas aut vineolas exiguas & Ecclesiæ minus vtiles, aut longe positas paruas, episcopus sine consilio fratrum, si necessitas fuerit, distrahēdi habeat potestatem. c. terrulas. 12. q. 2. Verum ille canon meo iudicio formam illam, cuius supra meminimus, non remittit. Nam quod ibi dicitur, sine consilio fratrum, de aliis episcopis accipi debet, quorum consensus eo tempore necessarius erat, vt ex canone septimo eiusdem concilij, & ex cōcilio Carthaginensi Toletanóque constat. c. quod si necessitas. 10. q. 2. c. quicunque. 12. q. 2. can. nullus, 17. q. 4. Itaque cùm necessitas ita vrget, vt episcoporum conuentus commode non possit exspectari, permittit synodus Agathensis sine ipsorum consilio nō quaslibet terras ac possessiones distrahere, sed exiguas tantum, & quæ non magnū Ecclesiæ fructum afferunt. Quia in re clericorum siue canonicorum, qui præsentes sunt, tractatus atque cōsilium minime negligendum esse videtur: & qui nobis aduersantur, nulla satis firma ratione suam comprobant opinionem. Quod enim dicitur, negotium cum pupillo contractum sine tutoris authoritate valere, si id expediat pupillo, sic accipiendum est, cùm pupillus aliquid sibi stipulatus: id enim ipsi damnosum esse nō potest. leg. neque. Cod. de contrahen. stipul. §. prim. Inst. de autho. tut. Et quod Iustinian. ait, pupillū posse conditionem suam meliorem facere, §. 1. Inst. de autho. tut. tunc habet sensum, pupillum vtiliter idonegotium contrahere, ex quo nullum ei damnum cōtingere potest, quódque seruari desiderat, cuiusmodi est stipulatio qua sibi acquirit. Itaque hæreditatem inutiliter adit, quamuis lucrosa sit, leg. obligari. de auth. tut. §. neque. Institut. eod. tit. quia hæreditatis aditio non semper vtilis est. Similiter alienatio prædiorum pupillarium, quæ inutilis plerunque ac perniciosa est pupillis, absque decreto prætoris & causæ cognitione omnino prohibetur. Nam tametsi in rem minoris aliquando prædia alienentur sine decreto, tamen id perquam necessarium est, ne aliàs exemplum pupillis noceat, huius hic maxime habetur ratio. Idem. n. hic veremur, quod Augustus quondam militari disciplina, cuius verba apud Macrum hæc sunt, tit. de re milit. Et si scio fabrilibus operis exerceri milites non esse alienum, vereor tamen, si quicquam permisero, quod in vsum meum aut tuum fiat, ne modus in ea re non adhibeatur, qui mihi sit tolerandus. l. officium, de re militari. Sic enim multa iure tum ciuili, tum pontificio passim constituta reperiuntur, quæ in speciem iniqua sunt, si quis ad priuati cuiusque vtilitatem respiciat, sed in vniuersum ea prosunt, & publice vtilia esse creduntur. Habet aliquid ex iniquo omne magnum exemplum (vt Cassius apud Tacitum ait) quod contra singulos vtilitate publica rependitur. Illud sane inficiari nolo, si ecclesia non conqueratur, quia se læsam fortassis non existimat, valere contractum, in quo solennia defuerunt: idque minorum exemplo. l. non eo minus. C. de procuratoribus. Verum aduersarius prætextu omissæ solennitatis, ab eo contractu recedere inuita Ecclesia non poterit, aut eam nolentem ad contractum obseruandum cogere. l. quod fauore. C. de legibus. Atque ita etiam accipi potest, quod supra diximus, minorem posse conditionem suam meliorem facere. §. 1. Inst. de author. tuto. Quod autem obiiciunt nonnulli ex Vlpiani ad D. Marci orationem interpretatione, quamquam subdifficile à plerisque existimatur, tamen facile, nisi fallor, dilui potest, si quis verba & mentem authoris, id est, D. Marci expendat. & quid inter eius orationem Diui Seueri de rebus pupillaribus intersit, paulo diligentius consideret. Non enim D. Marcus trāsactionem de alimentis sine decreto factam simpliciter irritam esse vult, sed si ita transactum fuerit, vt repræsentatam pecuniam alimentarius consumat, vnde Vlpianus verba orationis interpretans ita disserit, Si transactio sic fuerit facta, vt semel numeretur, ac repræsentetur quod testator particulatim alimentorum nomine præstari voluit, decreto prætoris tūc opus est, quod causa tantum cognita interponitur. Sin autem aliter transactum fuerit, vt puta, vt id quod in singulos annos erat alicui relictum, consequeretur per singulos menses, &c. huiusmodi transactionem D. Marcus non improbat, quasi decretum in ea sit necessarium. Alia causa est alienationis prædiorum pupillarium à D. Seuero prohibitæ. leg. 1. de rebus eorum, quia simpliciter prohibita est quocunque modo fiat, sicut & rerum ecclesiasticarum alienatio, de qua hic disserimus. Et hæc nostra sententia est de quæstione vulgo agitata, quæ adeo cōtrouersa est in foro, vt iudicia curiæ centenariæ contraria extent, nec inter classes seu decurias iudicū adhuc conuenire potuerit. Qui contra sentiunt, æquitatem fortassis aliquam nobis opponent, & simul ecclesiasticorum hominum auaritiam, quorum opes minui magis quàm augeri publice expediat, vt libro secūdo admonuimus. An huiusmodi rationes iudicem mouere debeant, viderint alij. Ego certe meam sententiam ita scripto iure tueor, vt cum iis qui euidenti æquitate vel vtilitate nituntur, pertinacius contendere nolim. Cùm igitur hæc ita se habeant, quæri potest, si in tabulis nulla solennitatis in alienando seruatæ mentio fiat, an ob diuturnitatem temporis interuenisse

præsumatur

præſumatur? Et variæ iotis doctorum opiniones reperiuntur quas ex eorum commentariis ediſcere licet. not. in l. ſciendum. de verborum obligation.

Quorum munerum vacationem beneficiarij & eccleſiarum miniſtri habeant.

CAP. X.

INter iura atque cõmoda beneficiariorum illud non minimum eſt, quod tametſi bonis fruantur Eccleſiæ, tamen ad munera ſubeunda non compelluntur. Quorum autem munerum vacationem habeant, nunc tractandum eſt. Et in primis munera perſonalia non ſubeunt, ne auocentur à functione miniſterióque ſuo, leg. generaliter. C. de epiſc. & cler. Perſonalia hic vocamus quæ opera ac induſtria exercentur abſque ſumptu & diminutione patrimonij. leg. 1. & vlt. de muneribus. De patrimonialibus paulo difficilior eſt quæſtio, id eſt, quæ ſumptũ poſtulant, & damno adminiſtrantis expediuntur abſque vlla opera aut labore. dict. l. 1. & vlt. Et animaduertendum eſt hæc munera duplicia eſſe. Quædam enim imponuntur poſſeſſionibus ipſis ac prædiis, nulla perſonarum, à quibus poſſidentur, habita ratione. Alia imponuntur perſonis, non rebus, quamuis aliquando in huiuſmodi impoſitione modus facultatum ſpectetur. Ideoque mixta munera à quibuſdam, ſed contra morem loquendi veterum, dicuntur, leg. reſcripto. & leg. vltim. de mun. & hono. Rurſus horum munerum, quædam ordinaria legitimáque ſunt vt portoria: quædam iſagogica, exagogica, & alia id genus in Gallia noſtra, quæ canonis appellatione ſignificantur. Alia extra ordinem indicuntur principum aut magiſtratuum arbitrio, cùm nulla ſint lege conſtituta, nec certam præſtationem habeant. leg. in honoribus de vac. mun. leg. 1. Codic. de vac. pub. mu. Sed vt ad rem veniamus, illud inter omnes conuenit, extraordinariis muneribus iure ciuili eccleſias non ſubijci. l. placet. C. de ſacroſanct. eccleſ. ſed ordinariis tantum, quæ & canonica dicuntur. Stata enim illa tributa atque vectigalia, quæ nerui Reip. dicuntur ab Vlpiano. leg. 1. de quæſtio. quod ſine illis publicum ſtatum teeri non liceat, nemo detrectare poteſt. leg. nullus. Cod. de decurion. Quæ verò extra ordinem indicuntur arbitrio principum, ea ſubire non coguntur Eccleſiæ, niſi ob cauſam valde neceſſariam Reipublicæ indicantur. vt mox dicemus. leg. iubemus. leg. iubemus. leg. neminem. Cod. de ſacroſanct. eccleſ. Nec vlla diſtinctio eſt iure ciuili inter ea munera quæ prædiis, & ea quæ perſonis indicta ſunt. Omnibus ſiquidem muneribus legitimis atque ordinariis obnoxiæ ſunt Eccleſiæ. Itaque eius collationis, quam talem hodie appellamus, ſi ius ciuile reſpicias, vacationem vix habent. Nam etſi olim extraordinarium munus eſſet, ac prout belli neceſſitas flagitabat, ad tempus indici ſolitum: tamen edictis regiis ad ordinariam præſtationem redactum eſt. Id quod à priſcis etiam Imperatoribus Romanis factum fuiſſe in legibus ipſorum comperimus. leg. 1. C. de indictio. Nec ſatis perſpicio quemadmodum iuri ciuili diuinum ius hic aduerſetur. Nam Chriſtus Cæſari tributum, pendi non ſolum præcipit, dicens, Reddite Cæſari, &c. ſed ipſe etiam cum ſuis apoſtolis illud exoluit, tametſi ex regia ſtirpe ortus eſſet, ideoque tributis obnoxius non eſſe videretur. Matth. 17. Idque veteres eccleſiaſtici ſcriptores ad vnum fatentur, ex quibus non pauca in ſuam Rhapſodiam Gratianus retulit can. ſi tributum. can. magnum, 11. q. can. tributum, 23. q. 8. At hodie viri eccleſiaſtici contendunt, primum ſe illis muneribus non ſubiici, quæ perſonis indicuntur magis quam poſſeſſionibus, leg. reſcripto. de muner. & hono. quia iure pontificio, quo nunc vtimur, princeps in perſonas eccleſiaſticas nullum imperium, nullámque poteſtatem habet. Deinde ſi quæ prædia antiquitus libera atque munia poſſideant, in ea tanquam Deo conſecrata & dicata nihil iuris principem habere aiunt. c. nulli liceat. 12. q. 2. Ex quo conſequens eſt, ad eam ſolum tributionem eos teneri, ad quam obligata erant prædia antequam ad ipſos peruenirent. capit. 2. de cenſibus. le. imperatores de publica. not. Panor. in c. non minus. de im. eccleſ. Extant Bonifacij octaui conſtitutiones, cap. clericis. de immu. eccleſ. in 6. cap. quanquam. de cenſibus, quibus non ab extraordinariis tantum muneribus, quod iam antè ſancitum fuerat, c. non minus. c. aduerſus. de immu. eccleſ. Verum à quibuscunque etiam tributionibus perſonas eccleſiaſticas eximit: ſed ita vt cauſam nullam, quamlibet iuſtam ac neceſſariam, excipiat. Sed & illud quoque adiicit, vt ne volentibus quidem clericis Rom. pontifice inconſulto pecuniam cõferre liceat. Nec mirum eſt ab inſolenti homine, impotentiſque animi qualem deſcribunt Bonifacium hiſtorici, conſtitutionem adeo iniuſtam, & ab omni æquitate abhorrentem emanaſſe. Nec eò hæc dico quod eccleſiæ eccleſiaſticarúmque perſonarum priuilegiis & vacationibus impensè non faueam, quas ſapientiſſimi quique veterum magno ſemper fauore ac liberalitate proſecuti ſunt. Ac vt à noſtris incipiam, Druides qui ſacerdotes quondam fuerunt in Gallia aothore Cæſare in Comment. tributa vna cum reliquis non pendebant, militiæque vacationem, & omnium rerum habebant. Reges Ægyptiorum quintam partem annui prouentus capere ſoliti ſunt, præterquam ex prædiis ſacerdotum. Geneſ. 47. Artaxerxes Perſarum rex in ſacris Bibliis ſcribit Eſdræ, ne vllum imperet tributum ſacerdotibus. Eſdr. 7. Sed ſi præfractè ac ſine exceptione vlla velint clerici vacatione, quam obtinuerunt à principibus vti, aut abuti potius, nihil profectò erit inhumanius, nihil ab inſtituto ſacerdotis Chriſtiani alienius. Ac poterit eis meritò obiici, quod Diocletianus imperator neſcio cui philoſopho vacationem munerum poſcenti reſpondit. Profeſſio & deſiderium tuum inter ſe diſcrepant. Nam cum philoſophum eſſe proponas, vinceris auaritia & rapacitate. l. profeſſio. de mu. patr. In primis enim æquum eſt, vt ſtatum legitimúmque vectigal, quod canonem vocamus, ſine recuſatione ciues omnes Reipublicæ, ſiue principi pendãt, cum legibus inſtitutus ſit, tanquam ad ſtatus publici tutelam neceſſarius. Deinde ſi quid extra ordinem indicatur ob graue imminens periculum Reip. cui aliter obſiſti non poſſit, aut ob aliam huic non diſſimilem cauſam, ratio poſtulat, vt eius oneris partem ferant eccleſiaſtici viri, quamuis extraordinarium munus ſit. Nam ideo eximuntur ab extraordinariis muneribus quod abſque magna neceſſitate ſæpenumero pro arbitrio principum aut libidine potius indicantur, quibus ad Reipublicæ procurationem & conſeruationem maieſtatis ſuæ canon, & ordinaria penſitatio creditur ſufficere. Tolerabilius enim viſum eſt, eam exactionẽ quæ vitari omnino non poteſt, in profanos homines, quàm in eccleſiam, eccleſiaſticáſque perſonas derivari. Fit tamen nonnunquam, vt eccleſiaſticos viros horũ munerum participes eſſe omnino oporteat. Idque exemplis ex iure ciuili petitis facile oſtendi poteſt, vt puta, ſi expeditionis tempore plauſtris, mancipiis, aut aliis huiuſmodi angariis vel parangariis opus ſit, leg. neminem. Cod. de ſacroſanct. eccleſ. l. nullus. Co. de cur. pub. cap. eccleſiarum, 12. q. 2. ſi ob annuam embolam, vt ait Theodoſius, nauis ſit neceſſaria, leg. iubemus. C. de ſacroſanct. eccleſ. cuius verbi interpretatio ex Nouell. Iuſtiniani 183. [illegible] petenda eſt. Huius enim ſignificationem & proprietatem conſtitutiones Theodoſianæ interpretes non perceperunt. Item ſi

in refectionem itinerum aut pontium sumptus faciendus sit, non excusari ecclesias constitutum est. l. ad instructiones. C. de sacros. eccles. Sed hoc munus videtur inter ordinaria & canonica referendum esse, & de portoriis, quæ eo nomine exigi solent, accipienda cōstitutio. Ac vt summatim omnia complectar (nam omnia sigillatim enumerari non possunt) quoties flagitat necessitas, principi licet ecclesiasticas facultates impēdere. Quod & Ezechias rex pius fecisse legitur, 4. Reg. 18. Si enim pauperibus captiuis & calamitosis hominibus erogantur Ecclesiæ opes, cur ad eas calamitates vitandas depellendásque non insumentur? c. aurum. 12. q. 2. Et satis perspicuum est ex his quæ tractauimus lib. 1. distributionem earum facultatum ad principis curam aliquando pertinere. can. filiis, 16. q. 7. Quid plura? circumfertur Bonifacij, cuius paulo ante meminimus, diploma, quo testatur ac declarat constitutionibus à se prius editis ademptam non esse facultatem regi Francorum pecuniæ collationem ecclesiasticis personis imperandi, vel inscio Romano pontifice, quoties pro aris & focis pugnandum erit, idque ad patriæ defensionem necessarium videbitur. Vide Feral. Eodem pertinet quod Gregorius IX. ab excubiis & murorum ciuitatisque custodia neminem prætextu ecclesiastici ministerij excusari præcipit, c. 2. de im. eccle. cum tamen id munus personale sit, & à propria functione clericos auocet, quod multo magis admittendum est in patrimonialibus muneribus quæ operam nullam requirunt, sed facultatum, quibus Ecclesiæ supra modum abundant, erogationem. Nam & ecclesiæ ecclesiasticorúmque hominum vtilitas id maxime postulat, ne alioqui perfringi sinant nauem, in qua ipsi nauigant. Nec obstat nostræ sententiæ Federici II. constitutio, quæ cum hac exceptione intelligenda est. Auth. item nulla. C. de episc. & cler. Et certo certius est Honoriū III. eam constitutionem à Federico expressisse, quo die eum diademate imperatorio insigniuit. Idque accidit sexto pòst anno quàm imperator lectus fuit Federicus. Tanto enim tempore dilata est coronatio, quam Innocentius ei iam inde ab initio negauerat. Nolim autem existimet quisquam me iis libenter patrocinari qui iure suo ac potestate hic abutuntur, & publicæ necessitatis obtentu ecclesias leui plerunque de causa grauissimis tributis onerant. Quod fortassis non contingeret, si bonorum ecclesiæ custodes & administratores, non dicam victu vestitúque contenti, vt canones præcipiūt, ea egenis distribuerent (seueritatem enim illam antiquam corruptissimi huius sæculi mores vix ferre possunt) sed luxuum profusionem *ἀσωτίαν*, cuius nomine tam male audit ea natio, cohiberent ac moderarentur. Postremo notandum est, sicut clerici pro rebus ecclesiasticis quas possident immunes sunt, ita etiam pro reb. propriis vacationem haberent. ecclesiarum. 1. q. 2. c. vltim. de vit. & hon. cler. tametsi aliàs patrimonium clerici rebus ecclesiasticis vsquequaque comparari non soleat not. in c. Ecclesia. de constit. c. quanquam, de censib. in 6. Nec refert, cuius gradus atque ordinis clerici sint, & an ecclesiastico beneficio aucti sint, necne, cum omnibus generaliter priuilegium indulgeatur. l. 2. C. de episc. & cler. Guid. pap. q. 83. Quod vtique est accipiendum, nisi vxorem duxerint. c. ex parte. de cle. coniug. Nam hi vacationem munerum non habent ex constitutione Bonifaciana de cler. coniug. in 6. Sed duob. tantum priuilegiis fruuntur, modo vertice raso sint, & more clericorum vestiti. Verum illud addere oportuit quod longe maximum omnium ac præcipuū est, modo in Ecclesia sua fungantur officio, c. vl. de vita & hon. cle. Nam vt admonuimus lib. 1. clericus nomē est officij ac oneris in ecclesia, nec æquum est eos vllis priuilegiis frui, qui munus suum negligunt. leg. generaliter. C. de episc. & cler. Quod & Molinæus noster ad Alexandri responsa perquam scitè grauitérque annotauit, lib. 1. cons. 8. Alex. Imol. Quæsitum est de eo qui negotiationem exercet. Et non videtur negotiatio, artificiúmve honestum, vnde sibi & pauperib. victum parent, clericis interdictum esse, si non ideo officium suum deserant. l. 2. C. de episc. & cler. & 91. dist. in decret. Et quod Hieronymus & Augustinus aiunt negotiari clerico non licere, cap. negotiatorem, &c. seqq. 88. distin. de quæstuaria negotiatione accipiendum arbitror inter nostri temporis pseudoclericos vsitata, quæ functionem ecclesiasticam impedit. Receptum sane apud nos est quamcunque negotiationem exerceat clericus, quod ad bona de quibus negotiatur attinet, nullo eum priuilegio vti debere. cle. vl. de censib. Fel. in c. Ecclesia. de constit. idque concilio quodam Rhotomagensi apud ratiociniorum præfecturam præscripto, & in acta relato, cautum accepimus anno 1547.

De iudiciis & actionibus, quæ pro beneficiis comparata sunt.

Cap. XI.

IVdicia beneficiorum ecclesiasticorum nomine varia, iure prodita sunt. Sed de his tantum hic loquimur, quæ competunt cum de vniuerso beneficio ac titulo controuersia est. Ac in primis beneficiario datur rei vindicatio aduersus eū qui beneficium ipsum possidet, seu detinet. leg. sancimus. C. de sacros. eccles. c. cum venerabilis, de except. Nam etsi beneficium res sacra spiritalisque sit, cuius dominum se dicere non potest beneficiarius, l. in rem. de rei vind. tamen quasi dominus quidam habetur, & expressa causa non aliter ac filiū suum pater vindicat. leg. 1. de rei vind. Specul. tit. de appel. §. nouissime. Et hoc petitorium iudicium, in quo de iure quod quisque litigatorū habet, præcipue quæritur, in foro ecclesiastico institui debet: ab eaque cognitione ideo abstinent magistratus, quia ordinatio ministrorum Ecclesiæ, vt res sacra ac spiritalis iudicium Ecclesiæ non profanorum iudicum requirit. Et constat priscis illis fœlicioribúsque temporibus has controuersias in synodis episcoporum ac presbyterorum magna cum grauitate ac simplicitate dirimi solitas fuisse. Præter iudicium petitorium, & rei vendicationem interdictis quoque possessoriis beneficiorum nomine vtimur: in quibus de possessione tantum contenditur, siue adipiscenda, siue retinenda, siue recuperanda. Sed moribus nostris retinendæ possessionis interdicta magis frequentantur. Nec dubitat quisquam hodie rerum forensium peritus, quin hęc cognitio magistratuum sit, non ecclesiæ, præterquam si de adipiscenda possessione agatur. Quod & Guido testatur in prima quæstione. Sed rationem huius constitutionis forensis nusquam satis explicatam offendimus, & plerisque possessionis causa non minus, quàm proprietatis sacra spiritalísque videtur. Nam pontificis Martini diploma, cuius est apud Guidonem mentio, nullum ius nouū regi aut magistratibus eiusdem tribuit: sed permittit eia, vt si quem ea de re à maioribus morem acceperint, eundem satium, quod dicitur, & tectum conseruent. Verum ex iis quæ lib. 1. disputata sunt de ecclesiastica ciuilique potestate, satis perspicuum est, quietis publicæ curā ad principes magistratúsque pertinere. Itaque quamuis eas causas iudicet Ecclesia, in quib. de ministerio ipso & ordinatione agitur, & secūdum canones ecclesiasticos iudicari debeant, tamen si quis vim inferat alteri, & ius sibi dicat, nec vsitatis ac legitimis iudiciis experiatur, principis est ac magistratuū eam vim cohibere, interim dum apud iudicem

competen-

competentem de iure suo docuerit. Vnde mirum videri non debet, quod Guido scripsit de interdicto adipiscēdæ possessionis magistratum non cognoscere, cum ob vim illam minime competat. Cognoscit igitur magistratus de retinenda aut recuperanda possessione ac postquam de vi & possessione pronuntiauit, postea litigatoribus, Ecclesiæ iudicium subire, ac petitorium iudicium intendere licet. Nec ante id fieri potest, quā iudicium de possessione finitum, & sentētia omni modo executioni mandata fuerit, vt & iudiciaria lege Frācisci regis cautum est. c. 49. Tametsi autem vere dictū sit à nobis de iure, quod litigatores se habere contendunt, in ministerio ac beneficio magistratum non pronuntiare, sed de possessione tantum ac vi illata: tamen in huiusmodi iudiciis possessoriis ea demum possessio, quæ iusta esse docetur, ad victoriā prodest. Idque ideo receptum est, ne alioqui contra canones absque institutione possideatur beneficium, & homines inexplorati ad munera ecclesiastica cum graui ecclesiæ incommodo ac dedecore prosiliant. c. 1. de reg. iur. in 6. not. in c. in literis. de restitut. spol. Quamobrem lex Regia præcipit litigatorib. vt iam inde ab initio litis institutæ tabulas inuicem sibi communicent, quibus de iure suo ac titulo docere se posse confidunt. Sed animaduertendum est plenam tituli iurisque probationem, hic non requiri, sicut in petitorio iudicio, sed qualemqualem sufficere, vt colorem aliquem possessio habeat. Idque in plerisque interdictis locū habet, quæ causam proprietatis continere dicuntur. gl. cle. de cau. poss. d. c. in literis.

De his qui libere & quiete beneficium triennio possederunt.

CAP. XII.

QVod diximus in superiori capite solis possessione ius non acquiri in beneficio, nisi adsit titulus ac institutio, id perpetuum non est. Si quis enim beneficium triennio possederit, nec de proprietate quidem ac titulo vlla potest ei amplius controuersia moueri. Idque synodus Basiliensis primum constituit, litium finiendarum causa, & ne beneficiatiorum ius perpetuo incertum esset, arg. l. 1. de vsuc. Cuius synodi decretū æmulati sunt Romani pōtifices in canonibus illis suis, qui regulæ cancellariæ appellantur. Hinc etiam manauit Leonina constitutio, quæ in Gallia nostra conuentorum appellationem habet, tit de pacif. posses. in cōcord. Ea autem constitutio quattuor requirit, quæ si nō concurrant, huic triennij præscriptioni locus non est. Primum est triennij possessio eáque continua, non interrupta, vt constitutionis verba satis indicant. Inde quæritur, si quis triennio integro non possederit, sed anno forte vel biennio, an coniugi possit tempus, quo possedit is in cuius locum successit. Et certissimum est successorem authoris accessione vti posse. l. Pomponius, de acq. pos. l. Id tempus, de vsucap. Verum in his ministeriis beneficiisque ecclesiasticis vere nulla successio est, cum is cui mortuo vel eiurante altero beneficium confertur, nullum ab eo ius accipiat, sed ab antistite potius, qui conferendi potestatem habet, vt lib. 8. docebimus. gl prag tit de pacif. possess.

II. Quamuis de titulo ac iure possessoris scrupulosa & exacta inquisitio non fiat, tamen speciem aliquam & colorem tituli legitimæque ordinationis eum habere oportet: nam si prædo aliquis per vim beneficium occuparit, nec probabilem causam suæ possessionis vllam possit afferre, præscriptione triennij se tueri non poterit. d. tit. de pacif. poss.

III. Quieta possessio hic requiritur, quam pacificam vocant: nec sufficit possedisse, sed sine controuersia ac interpellatione possedisse necesse est.

IIII. Videndum est ne aduersarius qui sese ius in beneficio habere contendit, bellica vi, aut alias impeditus fuerit quo minus beneficij sui possessioni incumberet. Quo casu si testatione legitima fuerit vsus, triennij præscriptio ei non oberit.

V. Præter exceptiones constitutione expressas, quædam aliæ addi solent non indignæ quę hic breuiter referantur, vt puta, si beneficium de quo est controuersia, perpetuum non sit, sed præcarium ac temporarium, cuiusmodi sunt pleræque monachorum facturæ, quas alibi admonuimus proprie beneficia non appellari. Nam si antistes superior precariam illam administrationem reuocare & adimere velit, à monastica sanę disciplina alienum est, vt is præscriptione temporis summoueatur Rot. dec. 1. in antiq.

VI. Hæc triennij præscriptio ei non nocere creditur. qui Regaliorum iure beneficium petit ab eo, qui alio iure nititur. Receptum est enim Gallia, vt 30. ann. præscriptio tantum ipsi obiicistur. glos. prag. tit. de pacif. in verbo, coloratum.

VII. Si euictum fuerit beneficium, quod quis ex causā permutationis acceperat, nec ratio, nec æquitas patitur, vt suum reposcendi exceptio triennij obsit. c. si beneficia, de præben. in 6. His exceptionibus aliæ fortassis accedere possunt, de quibus difficile non erit opinor, iudicium, si quæ hic à nobis summatim traditæ sunt, recte percepta fuerint. Verum cessante omni exceptione triennij possessio vim tituli ac legitimę institutionis habere intelligitur. Ac eo nomine impetrari solet à rege diploma, quo præcipitur magistratui vt possessorem tueatur. Estque eius cognitionis tanta vis, vt iudiciū ecclesiasticum & petitorium, cui aliàs possessorium non præiudicat, omnino perimere dicatur. Proinde possessori non solum acquiritur præscriptio siue exceptio, sed actio etiam, qua aduersus Leoninam constitutionem facile posset ei molestiā exhiberi. Adeo autem verum est hunc possessorem post lapsum triennij tutum esse, vt ne superiorem quidem antistitem reformidet: cuius est inquirere in eos qui sine titulo beneficia possident. tit. de pacif. poss. in concord. Hic enim titulo penitus non caret, vt ex iam dictis constat.

De subrogationibus iudiciariis.

CAP. XIII.

VSitatum est in foro nostro subrogationis iudiciariæ genus quod constitutione quadam Bonifaciana olim prohibitum fuit, c. 2. vt lite pend. in 6. Nam si ea duobus litigatoribus, exempli gratia, vnus decesserit, vel beneficium eiurauerit, vetuit Bonifacius, ne beneficium tertio conferatur, donec lis finita fuerit: idque multiplicationis litium vitandæ causa factum dicitur, ne scilicet noui subinde litigatores, qui lites protelent, exoriantur. Sed inualuit hæc consuetudo in Gallia, vt non expectato litis euentu, cuiuis tertio, etiāsi ea numero litigatorum non sit, conferatur beneficium post quam collationem in locum demortui, vel eiurantis cum quo lis cœpta fuerat, subrogatur hic recens beneficiarius iudicis de ea re cognoscētis authoritate. Ac si forte coram magistratu regio lis de possessione mota sit, vt hæc subrogatio fiat, diploma à principe impetrari consuenit. Et animaduertendum est, hanc subrogationem intra annum petendam esse; cum interdicta ipsa quibus de possessione contenditur, annalia sint, l. 1. de interd. Quamobrem lapso anno interdicere volens amplius, non auditur, quamuis ad petitoriū iudiciū vis ei præclusa nō sit. Quod est accipiendum, si aduersarius qui præscriptionē annalem

opponit interim possessor fuerit. Nam possidēte nouo litigatore, vel eo qui beneficium eiurauit, tempus currere non dicitur. Et notandum est, tametsi beneficium simpliciter collatum sit, tamē ius tantummodo in impetrantem translatum videri, quod mortuus habebat, vel is qui beneficium eiurauit. Itaque ius non modo suum, sed etiam demortui vel eiurantis demonstrare probaréque cogitur, id est, legitimam ordinationem siue titulum, ætatem, natales eiusdem, & cætera, de quibus integro libro disseruimus supra. Quod in eo locum non habet, qui beneficium minime litigiosum, eo, qui beneficiarius vulgo credebatur, mortuo, vel eiurante adeptus est. Panorm. cap. cùm venerabilis de except.

QVIBVS MODIS BENEFICIA AMITTANTVR, ET VACENT, LIBER OCTAVVS.

ARGVMENTVM.

Superest locus nostræ disputationis postremus de amittendis beneficijs: Nos enim ante de acquirendis retinendisque beneficijs quàm de eisdem amittendis, scribere voluimus, diuidendi rationem ab Vlpiano traditam, & à veteribus Iureconsultis obseruatam secuti: cuius initio libri superioris meminimus. Sunt autem amittendorum beneficiorum modi præcipui, Mors, Eiuratio, Delictum, & cæteri, qui sigillatim in hoc libro à nobis tractati explicatique sunt.

De beneficijs morte beneficiariorum vacantibus.

CAP. I.

CVM beneficiarij proprietatem ac dominium rerum ecclesiasticarū non habeant, sed vsumfructum, vt ante diximus, consequens est, beneficia ad hæredes non transire. §. finitur. Institut. de vsufruct. Itaque dicuntur mortuis beneficiariis vacare vt aliis conferri possint. cap. susceptum. de rescript. in 6. Quo verbo vsus est Plinius lib. 10. Epist. ad Traianum in eadem significatione. Cū sciam, inquit, domine, ad testimonium laudémque morum meorum pertinere tam boni principis iudicio exornari, rogo, dignitati, ad quam me perduxit indulgentia tua, vel auguratum, vel septemuiratum, quia vacat, adiicere digneris, vt iure sacerdotij precari deos pro te publice possim, quos nunc precor pietate priuata. Sed notandum est, vt efficax sit collatio huiusmodi, duo in primis necessaria esse. Vnum est, quod tempore collationis, fato functus sit beneficiarius: nam si quis beneficium viui adhuc & superstitis hominis impetrauerit, ne secunda quidem collatio postea eo mortuo facta valebit. Alterum est, quod tantum effluxerit tēporis à morte beneficiarij, vt pontifex de ea certior fieri verisimiliter potuerit. Qua de re duo canones pōtificij vulgares & omnibus noti leguntur. Quod autem dicitur mortuo beneficiario vacare beneficium, id perpetuum non est, sed quasdam exceptiones habet.

I. Cum in Ecclesia aliqua canonicorum ac annonarum siue præbendarum certus definitúsque numerus non est. Tunc enim vno ex canonicis mortuo, non continuo vacare dicitur beneficium, vt in eius locum filius sufficiatur. c. ex parte, de concess. præben.

II. Cùm beneficium aliquod episcopo, vel cœnobiarchæ adiunctum est, ita vt episcopus vel cœnobiarcha ad ecclesiam regendam vicarium, idque ad tempus, non in perpetuum constituat. Nam ea adiunctio facit, vt beneficium, cui proprius alioqui gubernator præficiebatur, velut pars quædam episcopi aut cœnobiarchæ esse intelligatur. clem. frequens. de excession. prælato.

III. Cùm beneficium authoritate pontificia ob iustam aliquam causam deletum exstinctúmque est. Iusta autem causa potest esse, si ministeria, quibus ecclesiasticæ facultates attributæ sunt, Ecclesiæ necessaria non videantur, aut inopia tanta sit, vt ministeriorum numerum minui oporteat. c. cum accessissent. de consti. cap. vltim. de verb. signific.

De beneficiorum eiuratione, quæ & resignatio appellatur.

CAP. II.

EIuratione amittitur beneficium, vt puta, si quis iam senio fractus, onus, cui ferendo se imparem sentit, in alium reiici velit, ideoque beneficio suo renunciet. Nam tametsi huiusmodi hominibus non soleat beneficium adimi, sed potius curator adiungi, quem vulgo coadiutorem dicimus: tamen hęc spontanea eiuratio, quæ & resignatio non malè appellatur, ob iustam causam recipi potest. tit. de renunt. Sed antistitis superioris consensus atque authoritas accedere debet, nec venia non impetrata Ecclesiam sibi commissam deserere, c. admonet, de renunc. l. legatus, de offic. præsid. cap. suggestum, & cęt. seq. 7. 1. Id quod Melitium aliquando fecisse, subditorum, in obedientia offensum testis est Theodoritus lib. c. 31. Quod est accipiendum, nisi summus eiuretur pontificatus Cælestini exemplo. Nam & pontificem Romanum eo se abdicare posse constitutum est. cap. 1. de renun. in 6. Sed & patroni quoque voluntas hic necessaria est, si talis sit ecclesia, quæ patronum agnoscat. Panorm. in c. significatum, de præd. Quod si quis diploma obtinuerit à pontifice pro consequendo beneficio, quia nullam adhuc Ecclesiam regit, cuius desertio damnum vllū possit afferre, is cedere ac renūtiare iuri suo absq. antistitis venia potest, ca. ad audientiam. a. de rescript. l. pen. C. de pact.

Quis possit eiurare.

Quisquis beneficium ecclesiasticum habet, si iusta probabilique causa ducatur, id eiurare potest. Nec refert corpore sano an infirmo sit, cùm vel instante morte beneficium eiurare liceat: idque ab iis fieri solet qui in gratiam amicorum beneficiis renuntiant. c. peoult. tit. de renunt. Potest & reus criminis postulatus eiurare, nec postulatus modo, sed etiam damnatus, si à sententia aduersus se lata appellauerit. l. qui à latronibus. de testam. Impubes tamé si beneficio aliquo auctus sit, id eiurare posse non videtur, propter infirmitatem consilij, quamuis adultus sine curatore id possit. c. si annum, de iudic. in 6.

Quomodo beneficium eiurandum sit.

Eiurari debet superiorem antistitem, vt diximus, vel ab ipso beneficiario præsente, vel ab alio, queē eius rei gratia procuratorem dederit. Nec dubium est, quin alieno nomine facta eiuratio valeat, nisi mandatum re integra reuocatum fuerit. Quo casu procurator de ea reuocatione certior fieri aucis apud quem eiuratur beneficium. clemen. de renunt. Sed videndum est, ne quis ad beneficium eiurandum metu adigatur. alioquin, vt plerisque placet, irrita est eiuratio. c. super hoc, de renunciation. Præterea pure ac simpliciter eiurandum est beneficium absque vlla conditione, néve in crimen simoniaci ambitus incurratur. c. cum pridem. c. vlti. de pact. glos. in c. ex parte. de off. deleg. Itaque vulgo receptum est, eiurationem ita factã non recipi, vt certæ personæ, quam nominat & exprimit eiurans, beneficium conferatur, not. in d. c. ex parte, nisi apud Romanum pontificem fiat. Verum id nec certo iure definitũ est, nec magna ratione nititur, meo quidem iudicio: Huiusmodi enim condicio ad simoniacum ambitum minime pertinet. Veteres plerique non solum doctrina, sed etiam sanctitate clari homines solebant ministerij sui successores eligere ac nominare. Nã vt illud mictam, quod de Petro apostolo, & Clemente scriptum est, Athanasius Petrum quendam nominasse legitur in historia ecclesiastica. Theodor. lib. 4. cap. 20. tripar. lib. 7. cap. 36. Augustinus Eradium, & alij alios complures, quos hic omnes commemorare non est necesse. Grat. 8. quæst. 1. Nec satis perspicio quid inter eã nominationé intersit & eiurationem hanc, qua hodie vtimur, conditionalem, si ad rationem & æquitatem magis quàm ad subtilitatem quandam verborum respiciamus. Quid enim refert, an quis ita pótifici dicat, Ego beneficium meum cum bona tua venia eiuro, & mihi successorem dare opto Hieronymum: an verò ita, Eiuro beneficium in gratiam Hieronymi, qui si tibi dignus eo non videatur, id retinere malo, quàm vt cuiquam alij detur. Non enim omnem conditionem hîc improbant canones, sed eam demum, per quam nundinatio quædam beneficiorum ecclesiasticorum induceretur. d. cap. vltim. de pact. Quanquam autem rerum non adeo imperitus sim, vt satis non intelligam quid spectare soleant nostro tempore, qui talibus eiurationibus vtuntur, tamen affirmare ausim cessante fraude, nec turpem, nec inutilem eiurationem esse. Finge beneficiarium eo esse in ecclesiam suam animo & affectu, vt eam ab alio quodã regi cupiat, cuius & sanctitatem & eruditionem admiratur: nec aliis sui similibus fortassis, id est, in quibus mediocritas aliqua insit, libenter velit cedere: piaculúmne est hanc voluntatem & desiderium suum pontifici enuntiare ac declarare? equidem nõ arbitror. Hoc tamen iure vtimur, vt pontifices siue antistites conditionem eiurationi seu resignationi adiectam, velut turpem ac bonis moribus contrariam reiiciant, & beneficiũ quasi pure ac simpliciter eiuratum arbitrio suo alij concedant, non sine magna eiurantium captione: præterquam si ex causa permutationis eiuratio facta fuerit, vt postea dicemus.

Effectus eiurationis.

Eiurato beneficio & alij collato, omne ius in nouum beneficiarium transit, ne priore vita functo, qui in eius gratiam eiurauit, vacare beneficium dicitur. Sed hoc ita intelligendum est, si huic nouæ collationi posterior consenserit. c. si tibi absenti, de præbend. in 6. Nam eo non acceptante, sed repudiante, potius pristinum ius retinet is qui eiurauit: quasi non existente cõditione. Ac tametsi iuris controuersi sit quæstio, an ei opus sit noua collatione, tamen curia centumuiralis minimè necessariam esse iudicauit 23. Ianuarij, 1549. Vacat sane beneficium aliquando more eiurantis, quãuis alij interim collatum acceptúmque fuerit: idque canonibus aliquot pontificiis constitutum est. Primus canon ad eos pertinet, qui cùm sint infirma valetudine beneficia sua mortis instantis cogitatione resignãt: éstque expressum eo canone, vt decedente eo qui resignauit intra viginti dies beneficium, licet prius alij collatum, vacare intelligatur. An autem hic canon in beneficiis tantum à Romano pontifice collatis locum habeat, quæri solet. Et Decius ex facto consultus respondit, de pontifice tantum Romano canonem accipiendum esse, non etiam de ceteris antistitibus inferioribus: à quo dissentiant eius canonis enarratores. Sed Decij sententia, decreto Parisiẽsis curiæ post magnam varietatem iudiciorum tandem comprobata est anno 1550. die 14. Augusti. Secundus canon vult, si is qui eiurauit beneficium eiusdem possessor decesserit, vt non aliter valeat interim facta collatio, quàm si eiurato intra certum tempus publicata & possessio petita fuerit. Quæ publicatio similis est donationum insinuationi, & eandem ob causam, nempe vt vitentur fraudes, inuenta.

De beneficiorum permutatione.

CAP. III.

Magna ratio suadet, vt beneficiariis non permittatur beneficia sua inuicem permutare, & de eisdem, vt de aliis rebus profanis, quarũ domini sunt inter se pacisci. Quo pertinent ea quæ de translatione episcoporum supra annotauimus lib. 5. Nam & concilio Turonensi huiusmodi permutatio prohibita est c. maiorib. de præb. c. quæsitum. de re. permut. Estque pœna iure pontificio in permutantes statuta, vt beneficia sua amittant. c. cum olim. de re. permut. Proinde si quibus forte beneficiorum suorum commutatio expedire videatur, adeundus est superior antistes, coram quo vterque beneficium suum eiuret, non simpliciter, sed vt alterum consequatur. Ac si iustam istius commutationis causam esse animaduerterit episcopus, beneficia, de quibus agitur quasi vacantia eiurãtibus ipsis conferre poterit, non aliis vt constitutum est, cle. de rerum permut. Nam nec iis qui expectationũ muneribus à Romano pontifice donati sunt, obnoxia esse hæc beneficia intelliguntur, quamuis ea vacare dicantur, tit. de rerum permut. in 6. Huius autem permutationis raro est in veteribus mẽtio: qua ex cupiditate sacerdotũ proficisci credebatur concil. Chalced. nec prisca seueritas hoc commercij genus recipiebat, quod hodie vtilitatis velamento, vt pleraque alia adũbrari solet. In recentioribus põtificum constitutionibus quã plurima leguntur. tit. de rerum permut. sed bonã parté in superiori capite attigimus, de beneficij eiuratione simplici

differentes, quæ cum hac mutua ac reciproca magnam affinitatem habet. Vnum hic notandum est, si ex altera parte satisfactum non fuerit, quia forte beneficium traditum non est, aut post traditionem euictum, licere alteri beneficium, quo se abdicauit, repetere. c. cum vniuersorum de rerum permut. c. si beneficia. de præbend. in 6. Quo casu nouam collationem non requiri verius est, modo beneficiarius vim non inferat alij, sed authoritate publica possessionem apprehendat, c. eum, qui. de præben. in 6. d. c. si beneficia.

De beneficiorum multitudine canonibus prohibita.

CAP. IIII.

Cum beneficiarius ad episcopalem honorem prouehitur, vacat eius beneficium, & alij conferri potest. c. cum in cunctis. §. cum vero. de elect. c. post electionem. de conces. præb. Idem de eo dicendum est, qui beneficium vnum obtinens, quod animorum curationem habet, aliud simile beneficium consequitur. prius namque beneficium haud dubie vacat. c. de multa. de præben. c. quia nonnulli. de cler. non resid. clemen. si plures, de præben. posterius verò ita demum retinet, si priore apud ordinarium antistitem sese abdicauerit, &c. idque Innocentij III. & Ioannis XXII. constitutionibus expressum est, d. c. de multa, extr. c. execrabilis, de præben. & antiquo iure nunnihil derogatum, c. præterea. de præben. Si enim prius beneficium non dimiserit, non solum eo priuatur, sed quorumcunque etiam beneficiorum in posterum obtinendorum incapax redditur. dicto c. execrabilis. Nam valde absurdum est vni duo munera committi in ecclesiis, nisi grauis aliqua causa, & necessitas id fieri cogat. c. singula, 89. dist. Itaque concilio Chalcedonensi, & quibusdam aliis vetitum est, ne quis in duabus ecclesiis ordinetur, quod & in muneribus ciuilibus ac profanis imperatorum leges prohibent. l. libertos, ad municip. l. vlt. C. de assesso. l. 5. C. qui milit. poss. not. in l. lecta. de rebus cred. Postulat tamen aliquando necessitas, aut vtilitas euidens ecclesiæ, vt duo pluráve munera ecclesiastica vnus idémque obeat, vt puta, si ea sit hominum idoneorum penuria vt præstet vnum multis ecclesiis, quam singulos singulis præfici. Quæ res ad episcoporum cuiusque ciuitatis curam pertinet. ca. sanctorum. 70. dist. In gratiam verò personarum magis quàm Ecclesiæ benefica conseruare, quamuis & genere & doctrina aliis antecellant, pessimi res exempli, & antiquis canonibus omnino contraria est. Itaque gratiam horum canonum à solo pontifice Rom. cuius voluntas pro ratione habetur, fieri posse constitutum est. d. c. de multa. Atque ita canones prima specie inuicem pugnantes conciliari posse videntur, quamuis alij aliter nodum dissoluant. Hinc fit, vt captores beneficiorum Romanorum [illegible]istum cur[illegible], prætextu literaturæ aut nobilitatis, veniam à pontifice impetraturi, quæ nemini, quamlibet indigno nebuloni, modo is numeret, denegari consueuit. Qua ex re tanta Ecclesiæ deformatio exorta est, & proprie dixerim καπηλεία. vt nulla via humani ingenij ad eam indignitatem exprimendam sufficiat. Prodigiosa sane res est in ecclesia hæc beneficiorum cumulatio, quæ sine delectu passim recipitur: nec minus mihi monstrosi videntur, qui tot personas in ecclesiis sustinent, quàm Briareus ille, qui manus centum habuit, vt est in fabulis, aut Geryon quem trium fuisse corporum perhibent.

De assiduitate beneficiariorum, quam residentiam appellamus.

CAP. V.

Nihil est ab omni ratione alienius, quàm eos præfici ecclesiis, qui munus suum negligant. Itaque aduersus eos qui assidui non sunt in ecclesiis sibi commissis, varij canones editi sunt. concil. Antioch. concil. Laod. concil. Sardi. & in decret. 7. quæst. 1. c. vlt. de cler. non resid. Variæ item leges imperatorum, quibus nominatim cautum est, vt absentes clerici si ad ecclesias suas moniti non redierint, beneficia ipsis adimantur. Nouel. 6. 58. 123. Nec iusta est eorum excusatio qui vicaria quorundam sacerdotũ opera in obeũdo munere suo vtuntur, cum ipsi eo fungi debeant. c. quia nonnulli, de cler. non resid. Ac indignum est, vt Innocentius ait, conductitiis presbyteris ecclesiam committi. 21. q. 2. can. vltim. Hoc amplius, si exiguus tenuísque sit reditus beneficij, vt ex eo se tueri nequeat clericus, ne hoc quidem casu assiduitatis vocationem habet, cũ ipsi eo beneficio se abdicare liceat, cap. conquerente, de cler. non resid. Omne siquidem beneficium propter officium, laborem, & industriam conceditur. c. vlt. de rescript. in 6. Cessante igitur causa propter quam datur beneficium, ratio postulat, vt à beneficiario id auferatur. Nec dissimilis est clericus ab Ecclesia sua absens, militiæ desertori. Quare & cingulum honoris sui eũ amittere, & pro ea desertione castigari debere constitutũ est, can. placuit, 21. quæst. ca. 2. peruenit. 7. quæst. 1. Incidunt tamen causæ interdum propter quas excusatione dignus sit clericus, & ab episcopo suo veniam impetrare debeat. capit. cum ad hoc. de cler. non resid. c. licet canon. de elect. in 6. Citra causam vero legitimã non licet episcopo veniam assiduitatis concedere, quamuis Romanus pontifex, quem nullæ leges tenent, id faciat. Ex hac ratione antistites imaginarij tantum (quod ad curam onúsque attinet) & codicillares fiunt, cuiusmodi pontifices ac sacerdotes Alexandrum imperatorem creasse Lampridius scribit. Ex quo veluti fonte mala innumerabilia, atque incommoda in Ecclesiam vniuersam quotidie manant, quæ sine horrore maximo referre non possumus. Quid enim indignius est, quàm sacris eos stipendiis frui, qui venalibus diplomatibus, ne dicam vænalibus, subnixi, de regendis ecclesiis nec cogitant quidem vnquam, vt aperte canones illudere, & contemptui habere videantur? Nemo etenim est, qui nesciat eos beneficia reditúsque ecclesiasticos locare, & maius pretium offerentibus addicere cõsueuisse, non aliter ac quosuis patresfamilias prædia sua, nihil pensi habentes quàm idoneus ad functionem sacram spiritalémque hic redemptor sit, in quem omne onus quod subire eos oportebat, reiiciunt. Atque ita hæc geruntur, vt quamuis publice nota sint hoc seculo, ficta tamen magis quàm facta olim posteritas fortassis existimatura sit. Nihil de fructuum dilapidatione hic dicam, quos pauperibus distribui veteres canones iubent. Non enim in tantis vitiis hæc scrupulosius excutere animus est: ac per me licet, vt omnem prouentum iactent, profundant, dissipent: de doctrina sane diuina, cuius misera plebs mirum in modum famelica est, ab ipsis omnino deserta conquerimur. Illud enim accidit hoc tempore, quod vates futurum prædixerat Amos 8. Emittam famem in terram, non famem panis, neque sitim aquæ, sed audiendi verbum Domini: & commouebuntur à mari vsque ad mare, & ab Aquilone ad Orientem circuibunt quærentes verbum Domini, & non inuenient. Et sane dubium non est, quin hæc pastorum ignauia, errorum omnium & hæreseon, quibus hodie concutitur orbis, magna ex parte fons & origo sit. Nec mirum est gregem perire, qui pastore destitutus, luporum insidiis quotidie expositus est. Vagos enim quosdam circumforaneos ac mercenarios concionatores in numero pastorum non pono, quos longe lateque à pastoribus differre sacris literis edocemur. De his pastoribus vaticinatur Ezechiel c. 34. & ita eos depingit, vt in eo vaticinio nostri [illegible]

seculi

sæculi mores velut in speculo quodam intueamur: verba eius hæc sunt, Væ pastoribus Israel qui pascebāt semetipsos. Nonne greges à pastoribus pascuntur? Lac comedebatis, & lanis operiebamini, & quod erassum erat occidebatis: gregem autem meum non pascebatis. Quod infirmum fuit, non consolidastis: quod ægrotū, non sanastis: & quod confractum est, non alligastis: & quod abiectum est, non reduxistis: & quod perierat, non quæsistis: & cum austeritate imperabatis eis & cum potentia. Et dispersæ sunt oues meæ, eo quod non esset pastor: & factæ sunt in deuorationem omnium bestiarum agri. Errauerunt greges mei in cunctis montibus & in vniuerso colle excelso, & non erat qui requireret, non erat, inquam, qui requireret. Propterea pastores audite verbum Domini, Viuo ego, dicit dominus Deus, quia pro eo quod facti sunt greges mei in rapinam, & oues meæ in deuorationem omnium bestiarum agri, eo quod non esset pastor, ecce ego ipse super pastores requiram gregem meum de manu eorum, & cessare eos faciam, vt vltra non pascant gregem, nec pascant amplius pastores semetipsos, & liberabo gregem meum de ore eorum, & non erit vltra eis in escam, &c. Proinde hac radice non excisa, aut ego vehementer fallor, aut vix vllæ flammæ his malis finem allaturæ sunt. Celebratur veteris cuiusdam philosophi dictum, homines non pallio, sed auribus trahendos esse. Quod vel maxime huc locum habere semper arbitratus sum. Sed iam satis aut forte nimium querelis datum est.

De criminibus, propter quæ beneficia amittuntur.

CAP. VI.

OB crimen aliquando beneficium amittitur: idque contingit vel quia ipso iure vacat, vel quis deponitur beneficiarius causa cognita, & beneficio suo priuatur. Exempla hoc dilucidius fiet, quæ sequuntur.

I. Ambitus simoniaci reus quibusdam pontificiis constitutionibus deponi iubetur. cap. de hoc. c. insinuatum, de simo. Quæ constitutiones iudicium ac sententiam requirunt, qua beneficiario adimatur beneficium, nec ante eam sententiam vacare dicitur: sed Paulus secundus atrocitate criminis, quod in dies magis magisque inualescebat, cōmotus, decreuit vt pœnas omnes legitimas statim incurrat is, qui hoc flagitium admiserit, non expectata iudicis sententia. extrauc. cum detestabile. de simo. Ac mihi quidem videtur generaliter accipienda constitutio, siue datum aliquid pro ordinatione, siue promissum fuerit, cum hæc paria sint. Nec aliter sentit Paulus si quis commode & absque cauillatione verba constitutionis interpretetur. Sunt tamen qui contendant de datione tantum non etiam de promissione intelligendam esse constitutionem. Castado. decis. 5. Gomes. in reg. canc. de trien. poss. quorum leuissimas, nisi fallor, rationes hic referre operæpretium non duxi. Vnum hic notandum est, de beneficio nos hic nō loqui, quod quis per ambitum adeptus est, cum satis constet collationem huiusmodi nullam esse, idque supra annotauimus. Nostra etenim disputatio ad alia beneficia pertinet legitime acquisita, quæ nihilominus propter ambitum amittuntur. Sed quæstio est, an istius pœnæ episcopus gratiam facere possit, de qua quid alij scripserint, si lubet videto Pan. in c. de simoniacis. de simou.

II. Ob incontinentiam adimitur clerico beneficiū, vt puta, si focariam siue concubinam habeat, nec eam rite monitus à se dimittere velit. c. si autem. de cohab. cler. Nam etsi legibus Romanis permissus sit concubinatus: tamen iure pontificio clericis interdictus est tit. de concub. Ac vt omnis vitetur suspicio, nulla eis mulierem exceptis quibusdam domi suæ habere licet. l. cum qui. C. de episcop. & cler. Olim monachi ac sacerdotes fœminas apud se retinebant, quæ nec eorum vxores erant, nec concubinæ, sed comites & sociæ cœlibatus, easque Græci συνεισάκτας, interpretes vulgo subintroductas vocans. Sed & fœminæ quoque viros sibi contubernales hoc modo adsciscebant. Verum Nicæna synodus propter stupri suspicionem hoc contubernij genus improbauit. can. 3. e. interdixit. 32. distin. Cuius meminit lustinianus Nouell. 123. & Eusebius lib. 7. histor. eccle. de his loquitur Chrysost. in sermone quodam πρὸς τοὺς ἔχοντας συνεισάκτους, & Gregorius in quibusdam locis, quæ à Budæo in commentarijs Græcæ linguæ referuntur. Quod dictum est de concubinatu, id multo magis in mascula venere locum habere c. vt clericorum. de vita & honestate cleric. c. clerici. de excess. prelato.

III. Periurium iusta causa est propter quam beneficium clerico auferatur. Ac tametsi quidam existiment eum qui peierat continuo beneficium suum amittere, tamen receptius est depositionem priuationémque hic necessariam esse. c. querelam. de iureiur. c. peruenit. de fideiussoribus.

IIII. Cædis siue homicidij conuictus, beneficio suo, priuatur per sententiam iudicis, nec illud ipso iure amittit. c. 1. de cler. pugn. in duel. c. vltim. de homicid. in 6. c. ex literis. de excess. prælat.

V. Ob crimen perduellionis vacant ipso iure beneficia absque vlla priuatione siue dispositione. cap. fœlicis, de pœnis. in 6. Eadémque videtur causa hæreticæ impietatis, c. ad abolendam, de hæret. c. cum secundum, de hæret. in 6. Nec vlla declaratio necessaria est ante collationem beneficij, vt Ioan. Andr. scribit. glo. cap. commissa, de cleric. in 6. quanquam ab eo dissentiunt nonnulli. Felin. in c. cum non ab homine. de iudic.

VI. Præterea crimina quæ iam recensuimus, generaliter dicendum est, si quid grauis admiserit beneficiarius, aut si quæ nota infamiæ eidem inusta sit, eum beneficio priuandum esse. non enim omnia crimina comprehenduntur certa definitione: sed prudentis iudicis est, in iis quæ similia expressis videntur eandem regulam sequi. Qua in re Panor. c. at si clerici. de iud. admonet, priscorum canonum seueritatem vsquequaque hic spectandam non esse, propterea quod huius sæculi homines cū priscis illis cōferri nō possint, siue staturam & vires corporis, siue mores & ingenium respicias. c. fraternitatis. 34. dist. Iuxta illud Satyrici poetæ.

Terra malos homines nunc educat atque pusillos.

Quo nomine etiam Homerus crebro admodum conqueritur, vel Plinio authore. Quod autem de infamia diximus, de ea accipiendum est, quæ iure ac legibus irrogatur, non de ea quæ ex hominum opinione proficiscitur. Panorm. in c. per inquisitionem, de electionib. Præterea ob iuris infamiam: ipso iure non vacat beneficium: sed priuatione ac depositione opus est. not. in cap. querela, de iureiur. and. quamuis in muneribus dignitatibúsque prophanis & ciuilibus aliud constitutū sit. l. 2. §. miles. de his qui notan. infam. l. diuus. de iuiur. l. infamia. C. de decurionib. Eadémque ratio munerū publicorum in Gallia (eum perpetua sint non minus quàm beneficia ecclesiastica) esse videtur. Sunt & alij modi quibus vacant & amittuntur beneficia, cuiusmodi est professio monastica, c. beneficium. de regulis. in 6. matrimonium verbis in præsens tempus coeceptis contractum. c. 1. de cler. coniug. & ordinatio siue initiatio neglecta ab eo qui beneficium curationi animorum coniunctum adeptus est, cap. licet canon. c. commissa, de electionib. in 6. Sed hæc partim ex superioribus libris huius tractatus, partim ex aliorum scriptis cognosci possunt. Staphil. tracta. de lite grat.

FRANCISCVS DVARENVS SEBAST. ALBASPINEO REGIS CHRISTIANISSIMI LEGATO.

IN iuris pontificij Commentariis, quos superiore anno, cum vnà essemus, conscripsi, mentio facta est à me libelli, quem clarissimus Senatus Parisiensis quondam pro defendenda libertate Ecclesiæ Gallicæ aduersus Romanam aulam ad Ludouicum vndecimum regem nostrum misit. Et quia eius libri lectio ad confirmationem eorum, quæ à nobis de potestate regis Circa ministeria Ecclesiæ ibidem tractata sunt, non parum conducere visa est, feci non inuitus, vt eum à Gallico in Latinum sermonem à nobis conuersum simul cum ipso tractatu nostro imprimendum curarem. Huius autem defensionis argumentum ex lib. 5. eiusdem tractatus, c. 11. petendum est. Quam cùm leges, nudam, simplicem ac rudem rerum maximarum descriptionem ea continere cognosces, ad quas illustrandas & amplificandas excellentis oratoris stylo opus esset. est enim causa huiusmodi, vt vix alia grauior vnquam reperiri queat, aut accurata copiosáque oratione hominis alicuius eruditi, & Reipublicæ patriæque miserabiliter vexatæ amantis dignior. Verùm existimauit amplissimus ordo, orationis commentarium paulo plenius, quod capita & summas rerum complecteretur, tum sufficere, legatis eam omnia copiosiùs atque vberius, si ita regi videretur, exposituris. Hunc verò libellum, tibi vt maioris illius operis appendicem, quod tuo fratrísque tuorũ consilio, Illustriss. Duci Biturigũ Margaritæ dicatum potius quàm tibi fuit, nunc à me accipies, diuturnum vt spero, necessitudinis, quæ mihi tecum iam diu instituta est, monumentum. Vale. Auarici Biturig. Pridie Id. Maij 1551.

Pro libertate Ecclesiæ Gallicæ aduersus Romanam aulam defensio Parisiensis Curiæ Ludouico vndecimo Gallorum Regi quondam oblata.

CVM Rex maiora grauioráque regni negotia maturè & cum magna deliberatione tractare cupiens, nuper mandauerit curiæ Parlamenti, vt si quæ sint iustæ conquerendi causæ ob pragmaticæ, quæ dicitur, sanctionis, & quarundam ipsius constitutionum eidem sanctioni consentanearum abrogationem, curia eum admoneat, & certiorem faciat: visum est curiæ huiusmodi querimoniarum causas simul cum idoneis quibusdam remediis hîc colligere, ita vt rex in obedientia quam verè Catholicus & Christianissimus rex sanctæ sedi Apostolicæ debet, perpetuò maneat. Ad hæc autem exponenda regi & eius consilio, sicuti ipse mandauit, curia Ioannẽ Loifelet, & Ioannem Henry consiliarios, & inquisitionibus, vt vocant, præsidentes delegauit.

Deliberationis capita.

IN primis igitur vt ea incommoda facilius cognoscantur, constat fidem catholicam, ex quo primum in regno Franciæ instituta est, ac præsertim à Clodouei Christianorum regum primi temporibus, magis quam in vllo alio Christiani orbis regno nullo errore contaminatam floruisse. Ac ob insignem regum pietatem, & feruentissimum erga religionẽ affectum, ac in tuendo seruãdóque diligentiam, & Dei exaltatum nomen, & auctus cultus, & Ecclesiæ libertas conseruata fuit. Ea si quidem fuit regum in Ecclesiam Dei affectio, & propensa voluntas, vt ingentes opes tam in ædium sacrarum extructionem, quàm fundationem & dotationem ecclesiarum liberalissimè, sumptuosè, & magnificè impenderent. Nec minus fuit eorum studium in tuenda & propugnanda Ecclesia. Quo nomine excellentem illum & illustrem Christianiss. titulum & nomen hæreditarium sibi pepererunt.

II. Nullum est in Christiano orbe regnũ, in quo tot clarissima cœnobia & Ecclesiæ visantur: nusquam Ecclesiarum & cœnobiorum tam sumptuosa ædificia, tam immensi reditus ac prouentus: tam numerosa personarum ecclesiasticarum multitudo: idque ex regum ac principum munificentia & liberalitate partim etiam ex pij religiosique populi erogationibus ortum est.

III. Rex idémque summus ac supremus noster dominus, qui præcipuus est fũdator, tutor, custos, defensor & vindex earum ecclesiarum, cùm libertas earũdem violatur, ius habet conuocandi antistites, & alias huiusmodi ecclesiasticas personas ditionis suæ, vt eorum inceptis & conatibus obuiam eatur, qui contra eam libertatem aliquid moliri ausi fuerint, soletque talis conuentus Ecclesiæ Gallicanæ congregatio appellari.

IIII. In his conuentibus olim authoritate regia indictis multa præclarè constituta extant, eáque non sine graui cum regij sanguinis procerum, tum ecclesiastici ordinis hominum & aliorum regni subditorum, ac popularium deliberatione, vt occurreretur vexationibus, molestiis, & iniuriis, quæ ipsis à curia Romana cum maximo totius damno & pernicie inferebantur. Earúmque constitutionum magna fuit authoritas ante hæc tempora, ac in eis obseruandis summa cura diligentiáque adhibita est.

V. Inter cæteras constitutiones vna est D. Ludouici promulgata anno 1267. vt Prælaturis & dignitatibus electiuis per electionem prouideatur, Beneficiis verò non electiuis per collationem & præsentationem collatorum & patronorum: neo vllam eo nomine pecuniã imponere aut exigere posset curia Romana in hoc regno. Quæ omnia & alia pleraque ex lectione constitutionum à D. Ludouico editarum plenius cognosci poterunt, cuius viri nomen quàm celebre sit, vbique terrarum nemo est qui ignoret.

VI. His constitutionibus diu obseruatis, cum curia Romana procedente tempore multa aduersus eam, de qua diximus, Ecclesiæ Gallicæ libertatem molirètur, Carolus VI. rex adhibitis in consilium proceribus,

an ti

antistitibus, cœnobiarchis, collegiis, vniuersitatibus, & aliis plerisque tatu regni quàm Delphinatus hominibus, anno 1406. constitutionem edidit, qua Ecclesiam Gallicam in antiquam libertatem suam asseruit. Fuitque publicata de more, & perscripta in actis curiæ Parlamenti, anno 1407.

VII. Eodem anno 1407. cùm Benedictus pontifex Romanus eiúsque administri, satellites ac procuratores magnam pecuniæ vim imperarent ac exigerent, antistites huius regni apud regem, eo nomine conquesti sunt: fuitque res agitata in curia Parlamenti: Ac in ea disputatione memorabilis sane & grauis fuit à scholastico conuentu Parisiensi habita oratio die octaua Nouembria, qua postulabant, vt rex eas exactiones prohiberet. Idem à generali regia cognitore seu procuratore postulatum fuit: & hoc amplius, vt exacta ob eam causam pecunia restitueretur.

VIII. Hæc exposita petitáque fuerunt tam à scolastico conuentu, quàm à regio procuratore præsentibus camer̨æ vt vocant, Apostolicæ officiariis, qui tum quicquid visum sibi fuit narrauerunt, in medium adduxerunt.

IX. Auditis omnibus, quorum intererat, & iudicibus in consilium missis tandem decreuit Curia, ne annatarum, quæ dicuntur, nomine, aut decimarum quicquam à Romano Pontifice exigeretur, & ob eam causam excommunicati absoluerentur. Quæ omnia cum plerisque aliis eodem pertinentib. in ipso Senatus decreto plenius describuntur, quod pronuntiatum fuit anno 1407. 11. die Septembris.

X. Non ita multo post edictum promulgauit rex, quo decretum Senatus confirmatum est: fuitque publicatum in Curia 15. Maij, 1408.

XI. Anno 1418. mense Martio de sententia & consilio antistitum & personarum ecclesiasticarum regni ad tuendam Ecclesiæ libertatem, facta fuit constitutio, qua reseruationes omnes & gratiæ Apostolicæ vna cum exactionibus curiæ Romanæ interdictæ fuerunt.

XII. Eodem anno cum niterentur aliqui diplomata regia impetrare, quibus ea constitutio reuocaretur, regius cognitor in Curia parlamenti intercessit, & contradixit.

XIII. Ex his perspicuum est, tam regem & proceres regni, quàm ecclesiastici nominis homines, præterea regium procuratorem, & regis consiliarios in Curia Parlamenti eò semper spectasse, vt libertatem Ecclesiæ Gallicæ sartam tectam conseruarent, ab eáque omnem arcerent iniuriam.

XIIII. Cùm in sacrosancta synodis Constantiensi & Basiliensi multa decreta essent, tum veteribus canonibus, tum iis de quibus iam diximus, constitutionibus regiis valde consona: Carolus septimus rex præsente Rege, qui tum Delphinus nominabatur, proceribus etiã regij sanguinis, antistitibus, collegiis tum ecclesiasticis, tum scholasticis præsentibus, præterea auditis oratoribus tam Pontificis Romani, quàm sacrosanctæ synodi vniuersalis, tandem ea decreta accepit & edicto suo confirmauit, quod vulgo pragmaticam sanctionem appellamus. Gestáque hæc sunt in ciuitate Biturigum anno 1438.

XV. Hæc igitur sanctio eo maioris authoritatis semper habita est, quod à sacrosanctis conciliis, quibus præerat pontifex Romanus, aut legatus eiusdem, orta habuerit. Nulla enim de iis rebus vnquam fuerat lex in Francia ante id tempus lata, quæ ab Ecclesia vniuersali authoritatem & vires haberet.

XVI. Ex eo tempore regnum ipsum prosperiore semper fortuna, Dei benignitate, visum est, & in maiore quàm vnquã ante hac authoritate & gloria, ac etiã rerum omnium copia & abondantia fuit. Quanto autem fuerit hostibus terrori, Aquitania & Normania testantur, ex quibus locis expulsi deiectíque sunt.

XVII. Eius sanctionis obseruatio ad sexta & viginti annos stetit, agitúrque nunc quadriennium, ex quo ea in vsu esse desiit. Ac interim præfecti sunt ecclesiis eásque sine molestia & interpellatione rexerunt eximiæ probitatis grauitatisque viri: quorum aliqui ob singularem vitæ sanctimoniam iam fato functi miraculis claruerunt, vt Michael Andegauensis episcopus, archiepiscopus Arelatensis, & alij quamplurimi.

XVIII. Ea horum canonum, decretorum, constitutionum abrogatione innumerabilia nascuntur incõmoda, quæ ad quatuor genera posse referri videntur. Primum est, totius ordinis ecclesiastici confusio: Secũdum est, patriæ desolatio ac desertio: Tertium est, pecuniarum regni exinanitio: Quartum est, ecclesiarum ruina & subuersio.

XIX. Ante omnia protestatur Curia se nolle sanctitati, dignitati, honori & authoritati pontificiæ ac sanctæ sedis apostolicæ quicquam detrahere: Quin potius omnem honorem, reuerentiam & obedientiam, quàm vnusquisque pius & fidelis summo Ecclesiæ pastori debet, exhibere parata est, & si quid emendatione dignũ acciderit, Ecclesiæ determinationi, quæ errare non potest, subiicere se non recusat, c. à recta. 24. q. 1.

XX. Quod ad primum genus incommodi attinet, satis constat, si electionibus & collationibus ordinariorum sublatis, reseruationes & gratiæ exspectatiuæ locum habeant, si iudicia & lites in prima instantia ad curiam Romanam deuoluantur, mirabilem inde confusionem exorituram esse: Totus enim ordo Ecclesiasticus confunditur, cùm sua vnicuique iurisdictio non seruatur. Ibíquæst. 1. can. peruenit.

XXI. Vt hæc confusio perturbatióque rerum vitetur, & quod suum est, cuique relinquatur, decretum fuit in iam dictis conciliis, & à rege constitutum, vt collegia ecclesiastica & canonica, pastorem Ecclesiæ eligant, præsentent patroni, & ordinarij conferant, & de causis, nisi sint maiores, in prima instantia cognoscant.

XXII. Dubitandum non est, quin rex, qui præcipuus est fundator, tutor, custos, & propugnator ecclesiarum sui regni, non solum iure possit, sed etiam debeat dare operam, & curare, vt decreta & constitutiones, quibus haud dubie propulsantur ea quæ diximus incommoda, diligenter & bona fide obseruentur. Ac si ob earum constitutionum vel abrogationem, vel contemptum in hæc mala & calamitates inciderent regis subditi, iure optimo ipsius opem implorare possent.

XXIII. Quòd autem electio pastorum ad collegia ecclesiastica pertineat, eóque iure possint vti absque Romanæ sedis offensa, ex eo apparet, quod cùm episcopus Ecclesiæ sponsus sit, & matrimonium quoddam spirituale inter ipsum & Ecclesiam contrahatur, necessario consensus Ecclesiæ interuenire debet.

XXIIII. Dubium non est quin collegia ipsa, quibus notiores sunt personæ, idoneos pastores ad regendam Ecclesiam multo facilius eligere possint, quàm si in aula Romana promouerentur.

XXV. Postquam perfecta absolutáque est electio, proponuntur programmata, in vitam & mores electi inquiritur, & antequam confirmetur electio, quisquis intercedere voluerit admittitur. Vnde satia liquet melius probari & explorari eũ, qui eligitur à collegio Ecclesiæ, quàm si in Romana aula, vbi cognita non sunt eius merita, promoueretur.

XXVI. Cùm episcopus solenniter à collegio eligitur, confirmatúrque seruata programmatum & inquisitio-

nom forma, eo certe maior est populi de eo existimatio, magisque eum venerantur, obseruant & diligunt populares, quàm si ipsis inuitis obtrudatur. Ideoque doctrina eius longe fructuosior est, & ad ædificandum multo efficatior.

XXVII. Hinc tametsi Petrus Christi vicarius esset, & caput Ecclesiæ tamen mortuo Iuda, qui vnus erat apostolorum, cæteri omnes pariter elegerunt, & sors cecidit super Mathiam, vt in actis apostolorum legitur.

XXVIII. Lucius pontifex Romanus, vir sanctus & martyr, qui Ecclesiæ Romanæ præfuit anno 154. ita decreuit: Nullus in Ecclesiis vbi duo vel tres fuerint in congregatione, nisi eorum electione canonica presbyter eligatur. Si verò aliter quis Ecclesiam adeptus fuerit, eò quòd per cupiditatem illam acquisierit, atque contra canonicæ disciplinæ regulam egerit, expellatur. c.1. de elect. in Decretal.

XXIX. Est & aliud decretum Leonis sancti & confessoris in hæc verba: Nulla ratio sinit, vt inter episcopos habeantur, qui nec à clericis sunt electi, nec à plebe expetiti, nec à comprouincialibus episcopis cum metropolitani iudicio consecrati. c. nulla, 72. dist.

XXX. Canon Antiochen. concilij, quod congregatum fuit anno 340. sic habet: Seruetur autem ius ecclesiasticum, id continens, non aliter oportere fieri: nisi cum synodo & iudicio episcoporum, & electione clericorum, qui post obitum quiescentis, potestatem habent, eum qui dignus extiterit eligendi & promouendi, c. episcopo. 8. q. 1.

XXXI. Alius extat canon concilij Toletani in hæc verba: Sed nec ille deinceps sacerdos erit, quem nec clerus, nec populus propriæ ciuitatis elegit, vel authoritas metropolitani vel comprouincialium sacerdotum assensus non exquisiuit. cap. qui in aliquo, 51. distinct.

XXXII. Alius est canon concilij Constantinopolitani anni 867. cuius hæc verba sunt: promotiones & consecrationes episcoporum, concordans prioribus cõcillis, clericorum electione ac decreto episcoporum collegio, fieri hæc sancta synodus vniuersalia diffinit & statuit.

XXXIII. Consilio Lateranensi, quod ab Innocentio tertio Romæ coactum est anno 1205. vbi antistites 1336. adfuerunt, certa forma eligendi præscripta fuit: additúmque est vt negligentibus electoribus post tres menses, omne ius & potestas prouidendi Ecclesiæ ad superiorem antistitem deuolueretur, c. quia propter, c. ne pro defectu, de elect.

XXXIIII. Prisci reges cùm ecclesias regni sui recte constitui cuperent, hanc prouidendi ecclesiis rationem quæ electio dicitur, semper maxime probarũt, eámque modis omnibus retinere studuerunt, vt legitur apud Vincen. Specul. histo. lib. 22. & 23. de Clodoueo regum Franciæ Christianorum primo, qui anno 400. conuocatis in ciuitate Aurelianensi permultis præsulibus & episcopis, in quibus sanctus Melonus erat, præcipit in præficiendis pastoribus ecclesiis antiquos canones seruari ac retineri.

XXXV. Idem statuit imperator Leo in Cod. Iustiniani, tit. de episc. & cle. cuius verba hęc sunt: Si quẽquam vel in hac regia vrbe, vel in cæteris prouinciis, quæ toto orbe terrarum diffusæ sunt, ad episcopatus gradum Deo authore prouehi contigerit puris hominum mentibus, nuda electionis conscientia, syncero omnium iudicio proferatur, l. si quenquam C. de episc.

XXXVI. Carolus magnus lib. 1. capitularium, hęc quæ sequuntur constituit, Sacrorum canonum non ignari, vt Dei nomine sancta Ecclesia, suo liberius potiatur honore assẽsũ ordini ecclesiastico præbemus, vt scilicet episcopi per electionem cleri & populi, secundũ statuta canonum de propria diœcesi (remota personarum & munerum acceptione) ob vitæ meritum & sapientiæ donum eligãtur, vt exemplo & verbo sibi subiectis vsquequaque prodesse valeant. Quam constitutionem iuris pontificij compositores inter sacros canones retulerunt, & quodammodo consecrarunt, can. sacrorum. 63. distinctione.

XXXVII. Philippus Deodatus sancti Ludouici auus, cum in suam & diadematis Francisci obedientiã velut diuino quodam fato reduxisset Normaniam, Aquitaniam, comitatum Andegauensem, Pictauensem, Cœnomanensem, Turonensem & Pontioensem, ante profectionem vltramarinam, constituit, vt canonici ecclesiarum cathedralium, & monachi cœnobiorum eligendi facultatem haberent, & personas Deo gratas & Ecclesiæ regnóque vtiles eligerent.

XXXVIII. In plerisque monumentis antiquis reperitur, per multos fundatores ecclesiarum diserte & expressim statuisse, vt mortuis ecclesiarum præsulibus per electioné ipsis prouideretur. Quas fundationes Romani pontifices postea confirmauerunt.

XXXIX. Ex quo primum orta est in orbe Ecclesia vsque ad tempora sancti Ludouici, nusquam reperies pontifices Romanos in ecclesias & beneficia, quæ electiua dicuntur, vllum ius sibi vindicasse, aut eligere volentes vllatenus impedisse, quo minus libertate electionis fruerentur: Quinimo constitutiones eorum extant memorabiles, ex quibus apparet curæ eis fuisse, vt recte atque ordine electiones fierent. Cuius rei fidem faciunt, quæ in decreto Gratiani & in libro Decretaliũ Gregorij hac de re leguntur. Adde quod in postulationibus quoque ipsis ab eo iure tanquàm alieno prorsus abstinebant: & infirmata postulatione remittebant ad eligentes negotium, vt denuo eligerent, c. bonæ. de postul. prælato. Tũc autem florebat Ecclesia, religio propagabatur, exaltabatur fides catholica, bonis & spiritualib. & tẽporalib. exuberabant ac circumfluebãt omnia.

XL. Cum tẽpore sancti Ludouici conarentur Romani libertatem electionum infringere, & in iis malis de quibus iam diximus, viam aperire: is se principem vere pium, Christianum & catholicum, custodémque & propugnatorem ecclesiarum sibi commissarum præbuit. Occurrit enim perniciosissimis conatibus & conciliis Romanorum, & ecclesias in libertatem vindicauit.

XLI. Ludouicus Hutinus anno 1315. hanc sancti Ludouici constitutionem & quandam aliam huic similem Philippi Pulchri, edicto suo confirmabit. Cui postea Ioannis regis accessit alia cõfirmatio, anno 1351.

XLII. Post illud tempus, Romani summa ope nixi sunt electiones omnino subuertere, quorum inceptis reges Christianissimi, comitiis solenniter indicẽtes fortiter obstiterunt, eorúmque conatus repressérũt, vt antè dictum fuit. Nam sua non parum interesse existimabant eligendi morem in regno suo regnu suo retineri, & eo magis, quod iure suo potestatem eligendi facere consueuerant.

XLIII. Ius quod hic sibi rex vindicat, relatum est in libros iuris pontificij, quos Gratianus edidit: vbi dicitur, Hadrianum papã cum vniuersa synodo, tradidisse Carolo regi ius & potestatem eligendi pontificẽ Romanum, sedem apostolicam ordinandi: item archiepiscopos & episcopos, per singulas prouincias ab eo inuestiturã accipere diffiniuit, vt nisi à rege laudetur & inuestiatur episcopus, à nemine consecretur, c. Hadrianus. 63. dist. Ac tametsi Ludouicus pius ius pontificẽ Romanũ eligendi repudiasse dicatur, c. ego Ludouicus. 63. dist. sẽper tamen ius inuestituram retinuit, in cuius locũ postea successerunt Regalia, & ius aliud quo vtitur rex, cum vacante episcopatu eligendi potestatem facit.

XLIIII. Cum

XLIIII. Cùm spretis omnibus, quarum iam memini, constitutionibus Romani hierarchiam Ecclesiæ confundere ac perturbare non desinerent, & reseruationes suas passim gratiásque expectatiuas in orbé spargerent, ingens Ecclesiæ deformatio inde secuta est. Ad extremum Ecclesia vniuersalis in Spiritu sancto legitime congregata, per generalem reformationem capitis & membrorum reseruationes omnes gratiásque expectatiuas sustulit, & veteres canones de electionib. & collationib. restituit. In qua generali reformatione illud diserte cautum exceptúmque est, vt quicunque cuiuscunque dignitatis, etiam papalis, obedire contumaciter contempserit, nisi resipuerit, condignæ pœnitentiæ subiiciatur.

XLV. Quod ad minora beneficia attinet, quæ collatiua dicuntur, obscurum non est, eorum conferendorum ac distribuendorum ius ad episcopos in sua quenque diœcesi pertinere c. regenda, c. quicũque, c. nouerint. 10. q. 1. & toto tit. de offi. ordin. in decretal. Ac pontifex quidem Romanus cùm gratias tribuit expectatiuas, aut mandata quæ vocant de prouidendo, ad episcopum aliquem ea mittit, his verbis, concipi diploma solet: Cuius collatio iure ordinario ad te spectat. Proinde ea conferendi facultas nec eis adimi, nec minui vllo pacto absque iniuria potest. Ad quàm iniuriam depellendam episcopi ad regem, vt tutorem defensorémque suum, meritò confugere possunt.

XLVI. Indignitatem hanc, ratio prouidendi ecclesiis, quam Romana curia excogitauit, vehementer auget, per reseruationes nempe & gratias expectatiuas. Præbent enim occasionem captandæ mortis alienæ, quod cum ne Ethnici quidem tolerabile iudicarint, multo magis Christiani horrere & execrari debent. c. nulla, de conc. præben.

XLVII. Experientia vel sola docuit, postquam à pragmatica sanctione recessum est, quantam gratiæ expectatiuæ confusionem pariant, partim ob earum multiplicationem, partim ob prærogatiuarum, ac derogationum clausulas & cauillationes, quæ in eis inseri cõsueuerunt. Mutas enim offundunt tenebras, & lites infinitas gignunt. Ac tametsi Pius qui nouissime diẽ suum obiuit statuisset, duo tantum diplomata in singulas collationes expediendæ esse, tamen duodecim ac eo amplius non raro conspiciuntur.

XLVIII. Ante ea decreta, quorum suprà mentionem fecimus, tanta erat confusio, vt in diœcesi Andegauensi sexcentæ gratiæ expectatiuæ in vno rouentæ sint. Nec minor in plerisque aliis locis extitit numerus.

XLIX. Si eo tempore, quo istæ tot gratiæ impetratæ fuerunt, decessisset pontifex Romanus, irritæ omnes ac prorsus inutiles redditæ fuissent, propterea quod noui pontifices huiusmodi gratias statim reuocare solent. Itaque in singula diplomata si vigínti aureos computemus, id est, quanti vulgo æstimantur, sumptus in eorum impetrationem facti, competiemus iacturam hanc duodecim millium aureorum esse.

L. Tempore etiã Martini, talis erat in Ecclesia confusio: cuius tollendæ gratia decreta, de quibus iam diximus, constitutionésque factæ fuerant. Verum simulatque ab eis recessum est, in pristinum illud chaos denuo incidimus.

LI. Ratione caret penitus hæc prouidendi ratio, quia certo certius est, ordinarium, qui in loco ipso cõmoratur, & non tantum nouit qualis sit Ecclesia, sed qualis sit etiam is de quo præficiendo agitur, melius & vtilius posse Ecclesiæ prouidere quam in Romana Curia huiusmodi diplomatis prouideri soleat.

LII. Si quis obiiciat ordinarios etiam collatores plerunque homines non idoneos ad gubernationem ecclesiarum promouere: huic respondẽdum est, si quid ea in re deliquerint, corrigi eos & puniri posse, iuxta c. graue de præbend. At põtifex Romanus nemini subest, vt ipsemet de se testatur, nec põtest quisquã ei dicere, Cur ita facis? Ad hæc præficiuntur à pontifice Romano peregrini, non indigenæ, quorum ingenium & conditio moribus patriæ non conuenit. Itaque dissidia hinc facile nascuntur cum grauissimo salutis animarum detrimento, & sacramentorum irreuerentia.

LIII. Decreta, de quibus hic loquimur, studiis ac literis maxime fauent: quia iubent literatis ac graduatis beneficia conferri. Quod si quæ in eis obscuritas insit, ea elucidari ita potest cum aliquo Reipublicæ bono, vt nihilo minus illibata decretorum authoritas maneat.

LIIII. Si ita regi videretur posset ratio iniri, quâ stantibus decretis, facilius, expeditius ac minore sumptu regiis ministris consuleretur in distributionẽ beneficiorum, quam per Curiam Romanam fiat: & eadem opera scholasticis & literatis viris prospici posset, nẽpe certos menses pro tertia parte ipsis debita attribuẽdo. Quod rex defunctus facere cogitabat, & in animo habebat.

LV. Commodior atque vtilior regi esset ordinaria eligendi ratio, cum sit verisimile hominem grauem & idoneum, quem ipse commendauerit eligẽtibus acceptum eis fore, nec quemquam futurum qui honestæ regia voluntati non facile assentiatur.

LVI. Si forte quis dixerit alienum non esse, vt Romanus pontifex distributionem aliquorũ beneficiorũ habeat, quibus possit familiaribus suis & aliis grauissimis viris, quorum opera vtitur in rebus arduis, consulere: Respondendum est satis huic prospectum esse per ea synodorum decreta, de quibus hic loquimur. Dimittuntur enim omnia beneficia, quorũ reseruatio in corpus iuris includitur. Ad hæc ibi sunt decem beneficia vnum ad vitam, & duo, vbi quinquaginta, iuxta c. mandatum. Qua ratione bene merentibus de multis ei perquam facile est, nullam confusionem afferendo Ecclesiæ, nec sibi vindicando iura ordinariorum.

LVII. Quod ad iudicia & lites attinet, perspicuũ est eas coram ordinariis tractari debere: nec absque summa eorum iniuria & totius populi graui incõmodo si maiores grauioresque causas excipias, aliter fieri potest. Quamobrẽ si decreta tollantur, quibus huic malo præclusa fuit via, iustissima erit apud regem conquerendi causa.

LVIII. Sancti Petri exemplum, cuius successores sunt pontifices Romani, maxime eos mouere debet, vt iurisdictionem ordinariam episcopis dimittant. Nam cũ Hierosolymis quæstio de legis obseruatione exorta esset, Petro tum præsente, Iacobus qui Hierosolymorum episcopus erat, sententiam de ea re pronuntiauit. Ac vt Vincentius scribit in Spec. histo. cap. 9. hæc quæstio ad alium nisi per appellationem transferri non poterat.

LIX. Absque his, de quibus loquimur, constitutionibus, nemini liceret tuto Ecclesiam aliquã aut beneficium obtinere. Argumento sunt ea quæ post abrogationem earum constitutionum Romana Curia hic designauit: Non enim solum causarum ecclesiasticarum, sed etiam possessoriarum cognitionem, quæ regis est, sibi vindicare Romani cœperunt. Ac ne à regalibus quidẽ ipsis potuerunt abstinere, quorum cognitio ad regem & Curiam Parlamẽti haud dubie spectat. Idque perspectum est in plerisque negotiis, propter quæ regẽ admonuit consoluitque Curia, qui tum in finib. Aquitaniæ erat. Nec diu post, eius rei gratia constitutiones memorabiles edidit rex, quæ in Curia parlamenti recitatæ, promulgatæ & in actis perscriptæ sunt.

LX. Nec clericos modo & personas ecclesiasticas vexabant his litibus Romani, sed etiam laicos profanósque homines. Nam exemplum succurrit tonsoris ante diui Dionysij ædem in vrbe habitantis, qui cum Romæ agentem filium amisisset, mox pro eiusdem debito in Curiam Romanam pertractus est. idémq. Ioanni Dargonges regio aduocato accidit.

LXI. Alterum ex quatuor malorum generibus, quę ex decretorum contemptu & abrogatione oriri diximus, est patriæ desolatio, quam depopulationem vulgo appellamus. Regis siquidem interest plurimum, desertum à populo & desolatum regnum non esse. In multitudine populi dignitas regis, & in paucitate plebis, ignominia principis, Prouerb. 14.

LXII. Ante hæc decreta & constitutiones cum reseruationes & gratiæ expectatiuæ in vsu essent, & causæ in Romana Curia tractarentur, populares regni huius certatim concurrebant Romam. Quorum alij cardinalibus & aulicis inseruiebant: alij nullius hominis familiæ mancipati, sed aliqua spe vana illecti suam parentúmque suorum substantiam absumebant: alij, & hi quidem plurimi, eo consilio Romam migrabant, vt cęteris hic manentibus molestiam exhiberēt, & ecclesias beneficiáque ab eis quo iure quáque iniuria extorquerent. Nam experimento compertum est maximam eorum partem qui hinc Romam proficiscebantur, siue ob itineris periculum & molestiam, siue ob pestem, quæ Romæ crebro grassatur, statim mortem oppetere solitos fuisse. Qui verò ex his periculis incolumes euadebant, negotium facessebant senibus valetudinariis, & aliis huiusmodi qui in ecclesiis suis & beneficiis erant assidui. Ac sæpenumerò contingebat, vt miseri homines in Curiam Romanam citati cum aduersus istos calumniatores se defendere nequirent, præ tædio & mœrore vitam finire cogerentur.

LXIII. Plerique beneficiorum captatores parentum & amicorum loculos exhauriebant omnino, tandémque ad summam inopiam, atque adeo mendicitatem redigebantur. Quæ res etiam plurimis mortem accelerare consueuerat. Nec verò vlla spe alias tantas perferebant miserias, nisi vt plumbum forte pro auro domum aliquando referrent. Accidebâtque interdum vt hians coruus deluderetur, vt quę plumbum auro redemptum nihil plane aliud quàm plumbum esset. Cū enim diplomatibus suis plumbeis confiderent, interueniebat alius qui annullationem aliquam, sic enim vocant, ex insperato afferret. Ac interdum decem aut duodecim ad idem beneficium anhelantes, & acceptantes existebant. Orta verò lite inter eos, Romam denuo redeundum erat litigandi causa. Sic omnibus passim Romam confluentibus regnum popularibus ac subditis miserabiliter destituebatur.

LXIIII. Scholastici quoque conuentus, quod longe deterius est, & vniuersitates studiosorum desolatæ ac desertę ob eandem causam iacebant. Nec dubium est, quin contemptus decretorum & constitutionum, quæ à maioribus nostris relictæ sunt, hæc omnia incommoda secum trahat.

LXV. Id adeo facile cognosci potest, vel ex eo, quod cum rumor increbuisset de pragmaticæ sanctionis abrogatione, necdum de ea re quicquam in Curia publicatum esset, maxima popularium multitudo Romam se contulit. Ex quo coniicere licet, quantus sit futurus Romam concursus, quanta regni desolatio, sic confectam esse rem & authoritate Curiæ confirmatam vulgo intellectum fuerit.

LXVI. Tertium incommodi genus ad pecunias spectat, quibus regnum exinanitur: nec vlla res pestilentior ac exitialior huic regno potest excogitari. Nam vt philosophus inquit, nummus mensura est omnium rerum, & velut pro nobis fideiubet ac intercedit, quoties re aliqua indigemus. Bellorum nerui sunt nummi, nec sine iis regnum defendi ac propugnari potest. Imo ne iurisdictionem quidem ipsam, qua maxime opus est in hoc regno, absque pecunia tueri licet.

LXVII. Si decreta & constitutiones iam dictæ antiquarentur quotannis, decies centena millia aureorum, & eo amplius hinc Romam exportarētur. Nam si ingentem numerum episcopatuum, archiepiscopatuum, abbatiarum & aliorum beneficiorum, quæ in hoc regno sunt, consideremus, non difficile erit iudicare infinitam pecuniæ vim exituram esse in annatas & alia huiusmodi vectigalia, in gratias expectatiuas, in controuersias & lites, in quas magna pecunia vel itineris & viatici nomine impendi solet. Nam nullum est tam exiguum ac tenue beneficium, nulla collatio, quæ gratiis expectatiuis obnoxia non sit. Huc accedat, quod duodecim interdum diplomata seu bullæ vnius beneficij nomine impetrantur. Nec vllus est mediocris fortunæ homo, qui non iuuandorum promouendorúmque filiorum aut propinquorum causa pecuniam aliquam in harum gratiarum impetrationem velut in aleam quandam conferat ac coniiciat. Cuius consilij non alius plerunque exitus esse consueuit, quàm vt hic captator simul & rem, & filium seu propinquum amittat.

LXVIII. Cardinalibus Romanæ Ecclesiæ hoc in more positum est, vt omnes insigniores abbatias accepten: ac ne abbatias quidem modo, sed alia etiam opimiora beneficia, vt ab ecclesiis parochialibus archidiaco. noo temperent. Hinc fit vt reditus eorum beneficiorū Romam perferantur: nec inde vnquam redeant, quòd Papa Romanus eis decedentibus succedat.

LXIX. Annatæ præter exinanitionem pecuniarum aliud quoque incōmodum non leue adferunt. Est enim inuenta ratio, qua bene nummati eruditis & probæ vitæ hominib. præferantur. Cui malo ac pesti obsistere ac mederi voluerunt imperatores, vt ex constitutione Leonis perspicitur, cuius hæc verba sunt: Nemo gradū sacerdotij venalitate pretij mercetur, quātū quisque meretur, non quantum dare sufficit, æstimetur. Profecto enim quis locus tutus, & quæ causa poterit esse excusata, si veneranda Dei templa pecuniis expugnentur? quem murum integritatis, aut vallum fidei prouidebimus, si auri sacra fames penetralia veneranda proserpat, denique quid cautum esse poterit aut securum, si sanctitas incorrupta corrumpatur? cesset altaribus imminere profanus ardor auaritiæ: & à sacris adytis repellatur piaculare flagitiū. Ita castus & humilis nostris temporibus eligatur episcopus, vt quocūq; locorū peruenerit, omnia vitæ propriæ integritate purificet, nō precio, sed precibus ordinetur antistes: tantū ab ambitu debet esse sepositus, vt quæratur cogendus, rogatus recedat, inuitatus effugiat: sola illi suffragetur necessitas excusandi: profecto enim indignus est sacerdotio, nisi fuerit ordinatus inuitus. Cùm sane si quis hanc sanctam & venerandam antistitis sedem pecuniæ interuentu subisse, aut si quis vt alterum ordinaret, vel eligeret, aliquid accepisse detegitur: instar publici criminis, & læsæ maiestatis accusatione proposita, à gradu sacerdotij retrahatur: nec hoc solum deinceps honore priuari, sed perpetuæ quoq. infamiæ damnari decernimus: vt eos, quos par facinus coinquinat, & æquat, vtrosque similis pœna comitetur.

LXX. Est & aliud harū annatarū graue & exitiale malū: quia qui eas Romano pontifici pendunt & exoluūt, in pœnam incurrunt, quæ aduersus simoniaci ambitus reos statuta est, nec vllum ius in beneficiū habent, quod hac ratione obtinuerunt. Id enim verbis decreti expressum

ti expressum est. Quanti te, quantum sit corruptelæ ec periculi nemo non intelligit.

LXXI. Postquam labefactata est pragmaticæ sanctionis & veterum decretorum authoritas, experientia nos docet auro præsertim exhaustum hoc regnum esse. Nam antehac apud nummulariorum pontem nulla erat mensa, quæ non magnopere frequentaretur ab iis qui pro auro minutiorem monetam exposcebant: ex eóque collybo multi quæstum faciebant. Nunc verò arte Romana sic exuctũ est aurum ex popularium loculis, vt ærea tantum minutáque nobis moneta relicta sit, & nummulariis pontem dicatum, iam puerilium puparum & icuncularum fictores incolant.

LXXII. Vt speciatim ac sigillatim demonstremus quantopere hoc triennio pecunia regnum exhaustum sit animaduertendum est, Pij pontificis tempore vacasse in hoc regno plusquam viginti archiepiscopatus & episcopatus. Nec dubium est, quin iam pro annuo illo vectigali, quod annatam vocamus, quàm pro reliquo sumptu accessorio & extraordinario in singula diplomata seu bullas sena aureorum millia depensa numeratáque sint. Quæ summa est centum & viginti millium aureorum.

LXXIII. Cœnobiarchiæ quoq. siue abbatiæ ad sexaginta aut eo amplius vacauerunt in hoc regno. Quarum singulæ duobus millibus aureorum vt minimum constiterunt. Summa ergo est centum & viginti millium aureorum.

LXXIIII. Eodem tempore prioratus, decanatus, præposituræ, præceptoriæ, & aliæ dignitates electiuæ, quæ lituo insignitæ nõ sunt, plusquam ducentæ vacauerunt. Ac in singula huiusmodi beneficia aurei numerati sunt quingenti. Summa igitur centum est millium aureorum.

LXXV. Constat in hoc regno vt minimum centum millia parœciarum esse, quæ inhabitẽtur & incolantur. Nec vlla est in qua eo tempore gratiam expectatiuam aliquis non impetrauerit: in quarum singulas xxv aurei impensi sunt, tam pro itineris sumptu, quàm diplomatum confectione & pro non obstantiis, prerogatiuis, annullationibus & aliis specialibus clausulis, quæ gratiis adscribi consueuerunt. Item pro executorio processu super eisdem gratiis facto. Summa hæc est, vices quinquies centena millia aureorum.

LXXVI. Etsi ingens esset pecuniarum exactio, earum rerum nomine, de quibus iam diximus, quo tempore iam dictæ constitutiones promulgatæ sunt, tamen ex quo conuelli cœperunt, id est tempore Pij pontificis, & hoc etiam tempore altero, tanto maior est & amplior huiusmodi exactio. Tunc enim annatæ soluebantur habita veteris taxationis ratione, eáque ad dimidiam partem eius taxationis redigebatur. Nunc verò annatæ taxationem & annuum reditum excedunt, adeo vt plerunque videamus diplomata ab impetrantibus apud trapezitas dimitti, quod reditu omni amplior summa exigatur, id quod in abbatia Bernayensi, & S. Pharonis Melden. accidisse comperimus.

LXXVII. Inficiari non potest Romanus pontifex, quin sublatis reseruationibus & gratiis expectatiuis, multo plus emolumenti ex hoc regno quàm ex duobus aliis totius orbis Christiani amplissimis & opulentissimis regnis auferat: vt puta pro annatis vacantium archiepiscopatuum, episcopatuum, abbatiarum, aliarúmque dignitatum & beneficiorum electiuorum, quæ immediate ei subiecta sunt, quorum ingens est numerus: Pro deuolutionibus aliorum prælatuum & dignitatum; Pro beneficiorum præuentionibus: Pro commendationibus & pensionibus: Pro beneficiis vacantibus in curia Romana: Pro dispensationibus ad duo, vel tria, vel quatuor beneficia incompatibilia: Pro gratia & facultate visitandi per procuratorem: Pro legitimationibus: Pro dispensationibus; super defectu ætatis & defectu natalium: Pro re pœnitentiaria, quæ latissime patet: Pro priuilegiis: Pro exemptionibus: Pro altaribus portalibus: Pro facul- cultate eligendi confessorem: Pro gratiis, si neutri & perinde valere: Pro dispensationibus super vitiis corporis: Pro irregularitatibus: Pro contractu matrimonij in casu prohibito: Pro infractione votorum religionis & peregrinationis: Pro absolutione casuum papæ reseruatorum: Pro protonotariatibus & promotionibus cappellanorum: Pro indulgentiis, & aliis id genus. Ex quibus summa conficitur multo amplior, quàm ducentorum millium aureorum.

LXXVIII. Reditus episcopatuum, abbatiarum, & aliorum huiusmodi beneficiorum, quos residentes & commorantes in curia Romana ad se perferri curant quotannis, excedunt summam centum millium aureorum.

LXXIX. Quartum genus incommodi est ecclesiarum ruina & destructio, quod cuiusmodi sit, facile ex superioribus articulis colligi potest. Nam beneficiariis absentibus, vt iam dictum est, pecunia quæ in instaurationem sacrorum locorum impendi deberet: aliò exportatur. Præsentes verò ac residentes annuo illo vectigali, quod pontifici Romano pendi solet, premuntur nimium in modum & onerantur, vt etiamsi velint sumptibus in tutelam ecclesiarum necessariis sufficere non possint. Ex ea re duplex malum consequitur. Nam & cultus diuinus deteritur in perniciem animarum, & plebecula, quæ sub ecclesiastici ordinis hominibus vitam tolerare consueuit, pro summa egestate cedere patria, & solum vertere cogetur.

LXXX. Commendationes, quæ iam dictis canonibus & decretis prohibitæ fuerant, nunc verò vsitatæ sunt & quotidianæ, quid aliud sunt quàm certissima omnium ecclesiarum euersio? Nam ex quo decreta illa pessumierunt, vix vllum est paulo opimius nobiliusque beneficium, quod in hanc commendationis corruptelam non inciderit: velut in diœcesi Parisiensi clarissimum omnium cœnobiorum, quod vel regũ Christianissimorum sepultura satis nobilitatum. Item cœnobia: sancti Maglorij: sancti Martini: sancti Eligij, & alia quamplurima.

LXXXI. In prouincia Rothomagensi nobilissima abbatia S. Ouen cõmendata est: Item mons S. Michaelis Iumigies, Montebourg. Fescamp, Lyre, Yue, S. Cather. Grammont. Ac beneficia etiam regularia, quod est indignius, hodie sine delectu commendationis titulo dantur.

LXXXII. In diœcesi Andegauensi abbatiæ. S. Albi, S. Nicol. S. Georg. S. Flores. Ferriere, Bourget, Cunault, & alia pleraque beneficia huiusmodi. In aliis prouinciis abbatiæ Cluniacen. Casad. Isor. Compend. Insula Bar. S. Ben. S. Ioan. Laudun. Vindoc. S. Ioan. Angel. S. Sulpitij Biturig. S. Vinc. Cenoman. Cultura Cenom. S. Marti. Augustod. & alia beneficia innumerabilia.

LXXXIII. Harum commendationum abusus quàm pestilens exitiósúsque sit, huic regno nemo satis eloqui potest. Cõmendantur enim opulentiora & elatiora beneficia, vt plurimum cardinalibus Romanę Ecclesiæ: atque hinc fit, vt fere vaćent in curia Romana, eorúmque distributio pontifici Romani sit, nulláque electio locum habeat. Et quia reditus ac prouentus eorum beneficiorum Romam hinc exportantur: corruunt ædificia; disciplina omnis monastica ces-

sat: cultus diuinus friget & extinguitur. Sic ædificia omnia tam lapidea quàm spiritalia dirui funditus & euerti videmus, adeo vt si quis imposterum ea restituere & instaurare cupiat, vix id, no ne vix quidem vnquam in pristinum statum reduci queant. Nam ij sunt mores huius seculi, proh dolor, vt perinde sit abbatem esse, ac profani cuiusuis prædij dominum esse. Nec vllius oneris officiive gratia quis abbatiam accipiat, nisi vt à colono quopiam aut redemptore siue conductore rationes exigat, & reliqua si quæ sint auferat & consumat.

LXXXIIII. Cùm synodus Constantiensis tempore Martini papæ, eos, de quibus iã diximus, canones edidit, non mediocris iam erat corruptio in Ecclesia. Sed longe profecto tolerabilior quàm hoc tempore: ac singuli cardinales singulis abbatiis contenti erant, nec vllis hominibus aliis commendabantur abbatiæ. Hodie humilioribus & in nulla dignitate positis, nec regulares abbatiæ modo, sed prioratus etiam conuentuales S. Benedicti, atque adeo Hospitalia ipsa S. Antonij secularibus hominibus commendari cœperunt.

LXXXV. Hæc cum ita se habeant, censet curia obseruationem canonum, Decretorum & constitutionum iam dictarum, regis culpæ aut inobedientiæ adscribi non posse, nec vlla obstringi eum religione, quo minus eius rei curam suscipiat. Quinimo grauius scelere, quod bona eius venia dictum sit, sese obligare videretur, si contra eos canones aliquid admitteret: idque propter authoritatẽ & sanctitatem eorum, qui hos canones nobis reliquerunt, quique in magna trãquillitate, prosperitate & successu Ecclesiæ eisdem vsi sunt. Ex quo genere est collegium apostolorum, Sacrosanctæ synodi Antiochensis, Carthaginensis: Constantinopolitanæ, Lateranensis, & cæ. Sancti patres ac pontifices, qui eos comprobauerunt & secuti sunt, Pius, Martinus, Leo confessor, Gregorius & cæteri. Denique sanctissimi quique & Christianissimi reges, qui eos canones & ecclesiasticam disciplinam quæ eis continetur, summopere amplexi sunt, & custodiendos eos diligenter curarunt: vt Clodoueus, Carolus Magnus, Philippus Deodatus, S. Ludouicus, Philippus Pulcher, Ludouicus, Hutious, Ioannes, Carolus VI. Carolus VII. quorum temporibus prosperos ac fœlicissimos successus hæc monarchia habuit.

LECTORI,

PERACTA IAM HORVM FRANC. DVARENI DOCTISS. COMmentariorum postrema hac nostra editione, adiectáque coronide; ecce, superuenẽre præter spem, eiusdem authoris Commentarij sequentes in tit. quosdam Codicis, nunquam antè editi: quos, ne tanti viri doctrina, ac labore frustrarere, hic apponi operæpretium duximus. Vale.

TIT. XXI. LIB. I. COD. TIT.

DE IVRIS ET FACTI IGNORANTIA. AD RVBRICAM.

ANTEQVAM veniamus ad singulas leges huius tituli, dicendum est quæ sit ignorantia facti, & iuris: deinde in quibus casibus ignorantia facti iustam ignorantiam adferat. Tertio loco idem de ignorantia iuris erit explicandum. Quid sit ignorantia iuris & facti explicat Iurisconsultus in l. 1. ff. eod. vnde cognosci potest quæ sint positiones iuris & facti. Bartol. leg. vbicunque. de interrog. actio. vbi ait, quod si positio factum contineat, reus respondere cogitur, si iura, non item. Hinc etiam colligitur quæ sint actiones facti, & quæ iuris. l. eum quem temere. §. 1. supra de iudic. Deinde colligitur proprium munus Iurisconsulti non esse respondere de quæstione facti, quamuis aliquando ad eam respondeat. veluti in l. Arethusa. de statu homi. toto tit. de rebus dub. Quare Aquilius quotiescunque de facto ab eo quæreretur, ad Ciceronam remittere solebat. Ignorantia autem facti maiori venia digna est, quàm ignorantia iuris. l. 2. ff. hic. Huius ratio est, quod ius finitum sit, facti autem ignorantia plerunque prudentissimos fallat. Huc pertinet quod ait Quintilianus lib. 12. in eo cap. in quo contendit necessarium esse Oratori iuris ciuilis scientiam. Videamus specialius de ignorantia facti, & sit de ea prima hæc conclusio. Excusationem iustam adfert ignorantia facti. l. regula. & l. error. ff. eo. l. non fatetur de confess. Hæc conclusio intelligitur de ignorantia facti alieni. Nã ignorãtia facti proprij tolerabilis non est. l. 3. ff. hic. l. si. pro suo. l. quã. ad Velleia. id non habet locum quando factum alienum omnibus publice cognitum est. l. regula. §. sed facti. ff. eod. l. latæ culpæ. leg. cedere diẽ. §. si de ver. signi. l. nec supina. ff. eod. l. sed et si pupillus. §. præscribere. supra de instit. act. cap. 1. de postul. prælat. Ignorãtia etiã facti alieni eum nõ excusat, qui ratione possessionis suæ id scire tenebatur quod ignorat. l. quod te. si cer. peta. Vnde colligitur in præiudiciũ nostri ignorãtiã rei, quam scire tenemur, pro sciẽtia haberi, id duobus exẽplis demonstratur. Primum est in l. itẽ quæritur. §. si fullo. locati. Alterum est in l. sed addes. §. 1. loca. Conclusio rursus intelligitur, nisi negotium iam decisum sit. l. error. & l. si non transactionis Cod. de iuris & facti ignor. & l. 1. & 2. infra de condict. indeb. & l. in summa. in prin. ff. eod. da condict. indeb. Rursus hoc est accipiendum, nisi in casu singulari, qui extat in l. fi. C. de ereo. aduoc.

Munus Iurisconsulti non est respondere de facto.

Excusationem iustam adfert ignorantia facti, & quando.

Quando ignorantia facti alieni nocet.

Ignorantia rei, quam scire tenemur, pro scientia habetur.

Tertio videndum est de ignorantia iuris. Conclusio est, ignorantia iuris cuique nocet: ab hac conclusione excipiuntur quædam personæ veluti impuberes. l. fi. ff. eod. Exemplum est in l. 1. Cod. de falsa mone. Excipitur etiam minor. l. regula. in princ. item miles. d. l. regula. & l. fin. C. de iure delib. etsi neminem iuris ignorantia excuset. l. constitutiones. C. hic. fallit l. 1. eod. Rusticis etiam ob iuris ignorantiam subuenitur. l. si quis id quod. de iurisdict. omnium iudic. & l. 2. si quis in ius vocat. non ierit.

Ignorantia iuris cuique nocet.

Secunda conclusio, ignorantia iuris naturalis neminem excusat. §. 1. Instit. de obligat. quæ ex delicto nascun. l. si adulterium cum incestu. §. 1. ad leg. Iul. de adul. & leg.

Ignorantia iuris naturalis neminem excusat.

& leg. venia edicti non petita. C. de in ius voc.

Tertia conclusio: ignorantia iuris ciuilis nemini prodest. l. iuris. & l. error. hic. leg. iuris ignorantia. Cod. qui admitti ad bon. pos. Hæc conclusio in fœminis etiam procedit, in minore tamen fallit. leg. quamuis. Cod. eod. Item intellige nisi copia iuris peritorum sit destitutus. leg. in bonorum. de bon. poss. & leg. regula. ff. hoc titu.

Quarta conclusio: iuris ignorantia in damnis nemini nocet. l. error. hic. Huic conclusioni obiicitur l. cum quis, C. hic. Præterea videtur obstare l. regula. §. si quis. ff. hic. & l. error. C. ad leg. Falcid. Accursius & Bart. in d. l. cum quis. dicunt quod hic textus intelligitur de eo, quod tam ciuiliter quàm naturaliter indebitum repetitur, & d. l. cum quis, intelligunt, cum naturaliter tantum debitum, ciuiliter verò indebitum repetitur, & aiunt hoc casu id quod solutum est, repeti posse, si per facti errorem solutum sit: repeti non posse, si per errorem iuris solutum sit, hic enim de lucro agitur. Indebitum autem dicitur quod non debetur ciuiliter, licet debeatur naturaliter. Nam debitor dicitur à quo inuito pecunia peti potest. Respondet autem ad l. regula, hic. quod legata integra naturaliter debentur, & ex mente testatoris, non autem ciuiliter. nam iure ciuili detrahitur falcidia. Verùm ego puto iuris errorem neque in damnis neque lucris prodesse. l. non fatetur. de confess. leg. liberorum. §. notatur. de his qui not. infa. Quod ad d. l. error. eam restringendam puto interpretatione, vt procedat in his personis, quib. ius ignorare permissum est. l. in prouinciali. & l. de pupillo. de ope. noui nunc. Quod etsi rudius videatur, tamen vitandæ magnæ absurditatis gratia id faciendum esse arbitror. Nam nihil vnquam tuto cum muliere, minore, & similibus contrahi posset.

Antinomia. Solutio Accursii & Bartoli.

AD L. I. *Quamuis.*

Priuilegiũ militis.

Miles exceptione, quam ignorantia iuris ante sententiam non proposuit, in eiusdem executione vti non prohibetur, etsi pagano idem non liceat, l. peremptorias. C. sent. rescin. non pos. In milite siquidem tolerabilior est iuris ignorantia: faciliúsque præsumitur. l. omnia regulariter. ff. hoc tit. & l. vlt. de iure deli. Quid igitur si miles iuris peritia instructus, vel à iurisperitis edoctus, & admonitus exceptionem omiserit? Puto huius legis beneficio eum non iuuari, quod comperta veritate iuris ignorantis præsumptio cesset. l. continuus. §. cum ita. de verb. oblig.

Ad verb. *Causam tuam.* His verbis annuit Antoninus militem, qui alienam causam defendit, hoc beneficio non vti, quod nunc facere potest, cum ei præscriptio non obiicitur. l. ita demum. infra de procur.

Militia armata multis donata priuilegiis. Ciuilis & inermis militia.

Ad verb. *Armata militia.* Militia quędam armata dicitur, cui multa attribuuntur priuilegia. l. miles. de iudic. l. item eodem, & toto tit. de milit. testa. Alia est ciuilis atque inermis, quam nos togatam & literatã vocare possumus, nempe aduocaturem, qui militare à iuris autoribus dicuntur, & peculium quasi castrense ad exemplum militum habent. l. fori. & l. quicquid. infra de aduoc. diuer. iud. l. proximo. infra de proxenet. sacro. l. iis. infra de inoffic. testam. His non competere hoc beneficium hæc verba satis ostendunt, & sanè impudenter eos facere nemo inficiatus erit, si iuris iustitia ipsos se esse contendant. l. professio. de mune. patr. infra. l. 2. §. Seruius. de orig. iur. Sed nec illo priuilegio fruuntur titulo tenus milites, & qui aliis negotiis occupati militiæ non incumbunt, cùm priuilegij causa hic deficiat. l. pen. de testa. milit. l. generaliter. de episc. & cler. l. qui sub prætextu. de sacrosan. eccl.

Allegationis verbum generale est.

Ad verb. *Allegationes.* Hoc verbum generale est, cōtinétque omnẽ exceptionẽ, solùm non peremptoriam, sed etiam dilatoriam complectitur. Quamuis enim priuilegia interpretatione extendi non debeant. leg. si quando. infra, de inoffic. testa. l. cum lege. de testam. tamen à proprietate verborum recedendum nõ est. Cæterum quod supra diximus exceptionem peremptoriam no posse opponi post sententiam, de ea accipienda est, quæ aduersus eam actionem obiicitur, super qua pronunciatum est. Nam ad moderandam executionem defensionibus atque exceptionibus nonnunquam vtimur. l. Nesennius. de re iudic. leg. ex diuerso, §. si. solut. matri. l. si fideiussores. de fideiussorib. Præterea si quis alleget sententiam nullam ob iuris ordinem non seruatam, vel aliam huiusmodi causam, non immerito audiendus esse intelligitur, quia non rite condemnatur, & sic pro non condemnato habetur. leg. licet. infra, de procurator. Item excipiuntur à suprascripta regula non solum miles, verum etiam minor 25. annis. l. 4. §. condemnatum. de re iudi. l. minor. de mino. quibus addendi sunt hi, qui propter iustam absentiam, aut generalem edicti prætorij clausulam restituuntur. l. 1. ex quibus causis maio. l. si. de in integ. restit. Exceptio quoque senatusconsulti Macedo. quæ in odium creditoris introducta est, post sententiam admittitur. l. tamen. ad Macedo.

AD L. II. *Cum ignorantia.*

Repudians hæreditatem maternam, non potest prætextu iuris ignorantiæ ad eam rursus adeundam admitti, huius tamen hæres hæreditatem patris repudiatam, re adhuc integra, intra triennium rectè adit: hinc enim qui suus est, magis quàm illi qui extraneus, hæreditas debita esse intelligitur. §. cæteri. instit. de hæred. qualit. & differ. Nec nos mouet quod Paulus scribit, filium qui se nolle patris hæreditatem adire dixerit, non aliter quàm per lapsum anni ab ea excludi. l. filij. ad Tertul. Non enim de repudiante loquitur, sed de eo qui cunctatur, & differt aditionem, interim deliberans an sibi adire expediat. Minori planè nulla obstat repudiatio, quominus beneficio restitutionis in integrum hæreditatem cui renunciauit, iterum apprehendat. l. 1. si minor ab hæredit. se abstin.

An repudians hæreditatem prosit iuris ignorantia.

AD L. IV. *Si post diuisionem.*

Diuisio per errorem facta cum eo qui cohęres putabatur, vero hæredi non præiudicat, quod accipiendum est, nisi per iudicem facta sit, quia datum ex causa iudicati repeti non potest. l. cum putarem. fam. il. erciscun.

Diuisio per errorem facta cum eo qui cohæres putabatur.

Ad verb. *Per ignorantiam.* Nam si sciens & prudens, prolato instrumento non solenni, res hæreditarias cum eo diuiserit, qui se hæredem scriptum esse contendat, testamentum hac comprobatione conualescet. l. non dubium. §. si. inf. de testamen.

Ad verb. *Ostende igitur.* Testamentum, sicut & omne aliud publicum instrumentum, verum esse præsumitur, eáque iuris præsumptio onus probandi transfert in aduersarium. l. cum precibus. infrà de proba. Excipe nisi vitium aliquod eidem insit adeo perspicuum, vt tegi, aut dissimulari non possit. leg. si. inf. de edicto diui Adria. tollen.

Præsumitur pro testamento & instrumento publico, nisi habeat vitium apparens.

Ad verb. *Stare non posse.* Hac ergo lege admonemur eum qui docet testamentum falsum & imperfectum, quod ipse tanquam verum & solenne secutus diuisit hæreditatem cum alio, ad probandum errorem non teneri, quasi hoc probato facile error præsumatur. Idque eo magis quæritur, quia de ignorantia facti alieni hic agitur, quæ excusari & præsumi solet, nisi quod palam factum esse dicatur. l. si. pro suo. l. sed & si pupillus. §. præscribere. de instit. actio.

AD L. V. *Cum falsa.*

COnfessus quod paternum erat, ex maternis esse bonis, nihil egisse hic dicitur: nihil enim ei talis confessio nocet comperta veritate: idque dubium non est, si per errorem confessum esse eum proponamus. l. non fatetur. de confess. Ideóque non videtur præiudicare confessio. Verum plerisque aliis ne à sciente quidem & prudente factam confessionem nocere, si falsum esse ostendatur. Cum enim per confessionem nulla iudicatur dispositio, sed probatio tantum, præterquam in casib. exceptis. l. Publia. §. fi. depo. & l. tale pactum. in princ. de pact. l. ex hac scriptura. de donat. l. testamenti. §. t. de confess. Et proculdubio probatione contraria, quæ fortior sit atque efficacior, excludetur. l. cum de indebito, de probationib.

Confessio per errorem facta non nocet.

AD L. VI. *Si non transactionis.*

CVm quis sine causa aliquid promittit alij stipulanti, agentem ex stipulatu submouere potest exceptione doli. l. 1. §. circa. de doli except. Et quemadmodum hæc condictio datur aduersus eum, qui totam sine causa obligationem suscipit, ita etiam aduersus eum qui partem duntaxat, vt hac lege cauetur. l. qui sine causa. de condict. furt.

Ad verb. *Transactionis causa.* Promissa pecunia ex causa transactionis hoc colore repeti non potest, quod indebita, & absque causa promissa fuerit: nam hoc ipsum quod à lite disceditur, causa videtur esse idonea. l. si circa. inf. de cond. indeb. & l. in summa. in prin. ff. eo. Ad ver. *Reddito eo quod debetis.* Quod dicitur si pars pecuniæ sine causa promittatur, pro parte condici posse, sic accipiendum est, si prius eam partem exoluat promissor, quam non sine causa promisit. arg. l. Iulianus. §. offerri. de actio. empti.

AD L. VII. *Error facti.*

QVod pro regula traditum est: facti ignorantiam nemini nocere, interpretatur Diocletianus, si necdum finitum sit negocium, puta sententia, transactione, inceptando. Post sententiam enim per errorem admissum corrigi non potest. leg. 2. infra de cond. ind. sicut nec per transactionem, aut per iusiurandum. l. prox. §. item si quis postulante. de act. Obseruari tamen aliquot casus solent, in quibus error facti, vel ante sententiam nocet, veluti cum errore facti tutor in inuentario publice confecto amplius describendum curauit, quàm sit in bonis pupilli. l. si. supra ad Turpil. Item si conuentus actione leg. Aquiliæ confiteatur se seruum occidisse, qui ab alio occisus est, vt quidam opinati sunt Pauli authoritate adducti. l. si is eum quo. de confess. Sed cum is non de confessione erronea, sed à sciente facta loquatur, hanc sententiam probare non possumus. Nec minus displicet nobis, quod plerique alij censent, si instrumento adscriptum sit sine vllo errore, scientem prudentémque confessum fuisse eum, errorem suum corrigere non posse, quasi tabulario hoc præscribente non obsistendo, nec contradicendo sibi præiudicet. l. cum ostendimus. §. fi. de fideiuss. l. si filiusfam. ad Maced. Cuius hac affirmatione munitur eius falsa persuasio, qui in eo maxime fallitur, quod se errare non arbitratur. Quod cum ita sit, cur ei beneficium huius legis minime prosit non video. Idem dicendum puto, & de litigatore, si aduocati errorē emendare cupiat. Nam lex triduum præscribens intelligenda est, nisi eo tempore elapso de errore eiusmodi docere paratus sit, quod ante triduum facere non cogitur. l. fi. inf. de errore aduo. Illud silentio prætermittendum non est, cum hac erroris correctione lis protelatur, sumptus ob eam rem factus aduersario restituendos esse. l. sancimus. infra, de iudic.

Exceptiones superioris regulæ.

De errore aduocati, & quomodo emendari possit.

Ad verb. *Non instauratur.* Hoc accipe, nisi error calculi & computationis ipsa sententia expressus sit, aut persona sit, quæ beneficio restitutionis in integrum iuuari debeat. leg. 1. quæ sent. sine app. rescin. l. 2. de erro. calcul. leg. 1. si aduer. rem iudi. Reperiuntur passim in iure ciuili alij casus excepti, de quibus suo loco commodius dicemus.

AD L. VIII. *Cum testamentum.*

PRoximus agnatus defuncti, idémque hæres institutus in testamento imperfectu, quod solenne ac perfectum esse credebat, si in actis censualibus per errorem seruos professus fuerit, velut ex eo testamento liberos factos, ea professio non nocet, vt seruorum dominium amittat, cum errantis non sit voluntas. Vnde colligi potest à sciente factam huiusmodi professionem obesse. Nam licet ea verba, quibus aliquid denunciamus magis quàm disponimus, vim dispositionis non habeant, ac ne probationis quidem, cum obiter, & aliud agendo proferuntur. l. iubemus. de libe. cau. l. non epistolis. de proba. quæritur tamen hic principaliter istius professionis causa, cum [illegible] verba prolata esse constat, aliud dicendum esse videtur. arg. l. tale pactum. in princ. de pact.

Errantis non est voluntas.

AD L. IX. *Non idcirco.*

IN hac lege nihil est obseruatione dignum, nisi quod error non ab eo solum qui errauit, sed ab eius quoque hæredibus reuocari potest.

AD L. X. *Cum quis ius.*

IN debitum per errorem siue ignorantiam soluens repetere id posse alibi dicitur. l. t. de condic. indeb. leg. cum per errorem. de reg. iur. §. is quoq. qui. mod. re contrah. obl. Quod de ignorantia facti non iuris accipiendum esse hic rescriptum est. l. error. ad leg. Falci. Indebitum autem hic intellige, etiam si nec ciuiliter, nec naturaliter debeatur, contra vulgo receptam interpretum opinionem. Nec enim si diligenter inspicias tractatum de condict. indeb. iuris ignorantiam condicere volenti indebitum, cuiquam prodesse reperies. Et quod obiiciunt ex Papinia. *In damnis non nocere iuris ignorantiam*, parum nos mouere debet. l. iuris ignorantia. l. error. eo. suum namque petentibus eam non nocere diserte ait Papinia. d. l. iuris ignorantia. At condicens indebitum suum petere dici non potest, cū alium, soluendo, dominum fecerit. Eodem modo potest intelligi quod idem scribit in d. l. error. omnibus iuris errorem in damnis amittendæ rei suæ non nocere, nisi malis *omnibus* pro *non omnibus* interpretari, quod loquendi genus à iuris authoribus vsurpatum annotat Laurentius Valla, lib. 1. dialog. l. si seruus. §. si plurium. si quis cautio.

Error nō ab eo solum qui errauit, sed & ab eius hæredib. reuocatur.

AD L. fin. *Ne passim.*

IN compendiis siue lucris, nihilomagis prodest iuris ignorantia fœminis, quàm maribus, nisi imperfectæ sint ætatis. d. l. error. ff. eo. In damnis verò eis succurritur ob iuris ignorantiam, in quibus casibus iure expressum reperitur: & quod obiicitur, deteriorem hoc pacto mulieris conditionem fore, quàm viri, vtpote quod in damnis non noceat iuris ignorantia, satis à nobis iam confutatum est in legis superioris interpretatione. Viros siquidē ita demū excusat iuris ignorantia, si quod suum est petant, cum plerique casus extent in quibus fœminis suum non petentibus, vt damnum effugiant prætextu huius ignorantiæ succurritur.

In lucris & damnis quomodo & quibus prosit aut noceat iuris ignorantia.

TIT.

TIT. XLV. LIB. VIII. COD.

DE EVICTIONIBVS,

AD RVBRICAM.

Rem euinci quid significet.

EVinci hic res dicitur, cuius possessio quæ ex iusta causa apud nos erat, nobis inuitis, & sine culpa nostra aufertur. Nam quandiu habere rem licet, cùm nihilo nobis absit, euictio rei nulla intelligi potest. l. 4. ff. de act. empt. & l. habere rem licere. ff. eo. Quod si nuda rei promissio, non etiam proprietas abducatur, euicta res dicitur, vt cum nuda pignoris possessio per creditorem actione hypothecaria vendicatur, res ab emptore euicta dicitur. l. si precium. vers. si hoc iure fuerit euictum. ff. eo. l. stipulatio ista. de ver. oblig. §. si quis forte. Quinimo etsi proprietas ad accipientem transierit, si possessio auferatur, res tamen euinci dicitur. l. fi. in fi. de solu. Iusta autem causa hic accipitur, ex qua vera possessio, seu vsucapiendi cōditio trāsfertur. l. 1. de public. in rem. act. An ferri autem possessio intelligitur vel sententia iudicis, vt l. non tamen. l. euicta. §. ff. hoc tit. vel quoties rei vitio rem ipsam habere non licet, vt si seruus venditus aufugerit: videtur enim ideo euictus esse, quia eum habere non licet. l. Iulianus. §. 1. versi. differentiæ ratio, de act. emp. quia si sponte, aut culpa sua possessionem rei amiserit, euictionis nomine actionē non habet. l. si rem quam mihi. ff. eod. Verum etsi res euincatur, non tamen statim eius nomine de euictione actio competit, sed negocium aliquod cum altero gestum esse oportet, ex quo de euictione actio esse possit. leg. 1. §. idem Pomponius. vers. quia rem meam ipse gessit. depo. l. rogasti. vers. quasi negotio quodam. l. solent. & l. si tibi polienda, de præscr. ver. Itaque annotandum est in iis contractibus, in quibus dominium quia transferre tenetur, euictionem omnimodo præstandam esse, tanquam contractui satisfactum non sit, quia res data non est: & ideo ad rem ipsam ex integro agitur actione quæ ex eodem contractu adhuc durat. l. Iulianus. §. qui fundum. de ver. obli. l. etiam. ff. de solut. l. qui concubinam. §. qui hæres. de lega. 3. vt videatur hoc casu non de euictione agi, sed ex conuentione potius ad obseruationem contractus. Nam etsi nondum res euicta sit, si tamen euictio teneatur, hoc nomine agi potest, l. cum quis. §. qui hominem. de solut. d. l. si rē meam. In cæteris vero contractibus in quibus tradere tantum, non dominium transferre quis cogitur, ex ipso contractu euictionem non debet, sed si tradiderit ex ipso contractu liberatur, quia soluit quod debet. §. 1. qui mod. toll. obl. Verum si rem traditam habere nō licet, ex bono & æquo, & ex noua causa actio de euictione datur, vt quandiu res non euincitur, conueniri non possit, qui tradidit. l. 1. §. venditori vero, ff. de permut. l. 3. infra eo. d. l. 4. & l. emptorem. in fi. ff. eo. vtroque tamen casu, etsi res nondum euicta sit, indistincte agi potest, vt de euictione caueatur. d. §. qui fundum & d. vers. venditori.

AD L. I. *Emptor hæreditatis.*

Quomodo hæreditas quæratur.

HÆreditas, id est, ius succedendi, nulla conuentione quæritur, sed his modis qui à lege introducti sunt, veluti ex testamento, vel ab intestato defertur. l. hæreditas. suprà de pactis conuen. l. pactum quod dotali. suprà de pact. & l. stipulatio hoc modo concepta. de verbo. oblig. Postea verò quàm hæreditas quæsita est, quia proprium patrimonium hæredis facta est. leg. per procuratorem. §. 1. de acquir. hæredit. leg. sed si plures. §. filio impuberi. versi. euicta. de vulg. & pupil. alienari & in alium transferri ex pacto potest, vt hic, & toto titul. Digestor. & supra de actio. vel hær. vend. l. in re mandata, suprà manda.

Ad verb. *Rem à possessoribus.* Hæreditate vendita ius vniuersum hæreditatis, id est, damnum & lucrum hæreditarium in emptorem, qui loco hæredis est, transit. l. 2. in princ. & § 1 l. sicuti. & §. fin. de hæredit. vel actione vendi. Non quia res singulares hæreditariæ venditæ censeantur. l. venditio. 2. §. peruenisse. & §. non solum. de hæredit. vel actione vendit. Se enim hæredem esse ex eo tantum contractu præstare tenetur venditor. versic. cum hæreditatem iure venisse. & l. quod si fit hæreditas. de hæredit. vel actione vendit. vt si res hæreditarias ipse possideat ad traditionem earum teneatur, sin minus actiones quas habet earum nomine emptori cedēdo liberatur. dicta l. vēditio. 2. §. peruenisse. & §. non solum. de hæred. vel actio. vend. Vnde si his duobus satisfecerit, etiam persequutionem rerum singularium præstare non debet, vt hic. & dicto §. sicuti.

Hæreditate vendita ius vniuersum in emptorem transit.

Ad verb. *Sumptu suo.* Hic dubitari potest, an sumptus euictionis venditor emptori præstare debeat. Et verius est, si quidem res singularis vendita est, quia venditor mora sine defendere emptorem tenetur. l. si plus. 74. §. mota quæstione. ff. hoc tit. l. qui absentem. in fi. de procurat. siue res deinde euincatur sententia iudicis, seu non euincatur, sumptus venditorem debere eius defensionis nomine, quia si defendat, suo sumptu defendere intelligitur. l. quod nisi fiat. versi. quia vnusquisq; de oper. liber. l. 3 §. item si locum. de alienat. iudi. mutan. causa facta. Barto. hic, & l. venditores. de verb. obligat. Panorm. in cap. fin. de venditio. & emptio. extra. Est enim defendere litem omnino suscipere. l. sed etsi hæ. §. defendere, de procurat. Quod si defensionem non suscipiat venditor, tenebitur ob rem non defensam, & in id quod emptoris interest. l. cum quæritur. iudica. solui. coniuncta l. 2. §. incertum. vbi Accur. de præto. stipul. In cuius æstimatione rei sumptuum habenda est ratio. l. si procurator. versic. & ideo sæpius. rem rat. hab. d. l. 3. §. pe. de alien. iudi. mut. causa facta. Sed hæc accipienda sunt, nisi alia ratione ius suum saluum habeat emptor, vel quia in iudicio euictionis obtinuit, & sumptuum quoque condemnatio aduersus victum secuta est. l. properandum. §. siue autem. supra de iudic. Accursius, Barto. & Bal. hic. vel quia dicta condemnatio secuta quidem non est, verum sequi debuit. Habet enim emptor regressum aduersus iudicem. d. §. siue autem. Item si litem suam iudex fecerit, quia & sumptuum nomine hoc casu tenetur. l. fin. supr. de pœna iud. qui male iud. Quod si culpa in iudicio euictionis emptori imputari potest, quia hoc casu rei euictæ nomine actionem non habet, d. l. si rem. §. 1. ff. hoc titu. nihilominus sumptuum nomine actionem habebit, qui ratione rei tanquam accessorij debentur. arg. l. 3. suprà de fruct. & lit. expen. Et denique illud obseruandum est circa sumptuum exactionem, quod inter contrahentes conuenit, vt hic in fi. & d. l. venditores. l. 1. §. si conueniat. depositi. At quoties ius vniuersale puta hæreditas, non res singulares, aut particulares venditæ sunt, sumptus iuris vniuersalia nomine factos venditor emptori debet, quia emptorem iuris vniuersalis nomine, suo sumptu defendere cogitur. d. l. quod nisi fiat. coniuncta l. quod si sit hæreditas. Singularium verò rerum nomine sumptus non debet, quarum nec euictionem præstat, vt hic. ver. euictio quoque. & arg. d. l. 3. supra de fruct. & lit. expen. Sed quid si omnes res hæreditariæ euincantur? Et verius est, quia etsi nulla corpora hæreditaria sint, hæreditas nihilominus iuris intellectu nomen suum retinet. l. hæreditatis appellatio. de ver. signi. l. 3. §. hæreditas. de bono. poss. non ob id videri hæreditatem euictam esse, quod omnes res hæreditariæ euictæ sint, & ideo hoc nomine venditorem non teneri constat, cùm se hæredem esse præstet. d. §. bonorum. & dict. leg. quod si hæreditas.

An sumptus euictionis venditor emptori præstare debeat.

Defendere quid sit.

AD L. II. *Quoniam anus.*

Euictio vnde nascatur.

IN his contractibus, in quibus ex natura obligationis euictio non præstatur, necessarium est eo nomine cautionem interponi, l.sup. de iure dot.l.si domus. §. de euictione. de leg.1.& l.stipulationes. de verbo. obl. In cæteria verò contractibus, & si nominatim euictio promissa non sit, ex natura contractus debetur.l. non dubitatur.infr.eo. Vnde quæritur an cautio euictionis hoc loco necessaria fuerit, vt non aliter de euictione teneatur donator, quàm si nominatim id actum sit, & certius est eum qui fundum donauit, ius qood in fundo habuit transferre voluisse. l.si domus.§.fi.& l.si à substituto.§.hæres seruum.in fi. de l.1.nō etiam quod aliud promisisse intelligatur, ne alioquin pœnam liberalitatis suæ patitur, si vltra ius donatum aliquid ab eo exigatur, quod lex non admittit. leg.ad res donatas.de ædil.edict.l liberalitate. de re iud.Constat itaque si rei donatæ euictio contingat, non ob id teneri eum qui donauit, quia eo nomine nullo iure obligatus est.l.Iulianus.§.qui fundum.in fi de ver.obl.l. Aristo.§.fin.de don.d.§.de euictione.leg.quoties §.plane. in fi iti famisur sec.die. Neque distinguendum est, an à conuentione, an verò à traditione donatio cœperit, cum traditionem animo donandi factam donationis causam præcessisse oporteat, ne nuda sit traditio, ex qua ius nullum

An donator teneatur de euictione.

Donator rē donatā tantum tradere tenetur.

transferiur, leg. nunquam nuda. de acquiren. rer. dom. Itaque qui donandi animo promisit, ex causa donationis promisisse intelligitur. ex qua causa rem donatam tradere tantum intelligitur, non etiam dominium transferre. leg. si quis argentum. §.fin. autem-infra, de dona. §.perficiuntur. Institut. de dona. coniuncta l.si ita distrahatur. in fi. ff. de contrah. emp. Nam & si stipulatio donationis causa accesserit, non ideo dare, id est dominium transferre cogitur, qui ex causa donationis dare promisit, sed tantum tradere tenetur. §. fin. autem hoc. vt stipulatio quæ donationi adiicitur illius naturam sequatur.leg.si stipulatus.ver. quia non verisimile.de vsur. l.1.§.si quis sub conditione.ff.vi leg.nom. cap. Nec rectè comparatur contractui venditionis donatio quòd ad ius euictionis attinet. d. §.plane. & si ex vtroque contractu tradere tantum qui promisit debeat. d. §. perficiuntur. Nam precium quod præstat emptor venditori rei venditæ, euictionem & similes præstationes, ex æquo & bono inducit. l.1.in prin. de rerum permu.l.emptorem.§.fi.ver. neq; enim bonæfidei. de act. emp. At ex donatione quæ meræ liberalitatis est, nulla obligatio huiusmodi præstationū donatario aduersus donatorem acquiritur. l.hoc iure. §.1.de duna.d.l.ad res donatas. Non obstant huic sententiæ l.qui decem.§.qui hominem. de solut. l.vbi autem non apparet.§.fi.de ven. obl.& similes, quib.non aliter liberator, qui dare promisit, quà n si dominium transtulerit. Illud enim accipiendum est secūdum causam ex qua quis dare promisit, vt si sine causa stipulatio concipiatur, omnino inutilis sit. l.2.§.si circa.ff.de doli mal.& metu.excep. Si verò præcessit causa, & ex ea dominium sui natura non transfertur, vt in contractibus donationis & venditionis, qui traditionem, non dominij translationem inferunt. d. §. perficiuntur. hoc casu stipulatio dandi huiusmodi causis adiecta dominij translationem non inducit, sed secundum naturam dictorum contractuum intelligitur. d. l. si stipulatus. Verum si sciens rem alienam esse quis donauerit, si quid donatarius in eam rem impenderit, & res euincatur, huius impendij nomine aduersus donatorem de dolo actionem habet donatárius, non etiam rei euictæ nomine. d.l.Aristo.§.fi.in fi.& d.l.ad res donatas.

Ad verb. *Nudo autem pacto.* Quod si ex natura contractus donationis euictio deberetur, nullo pacto, aut stipulatione opus esset.l.non dubitatur. inf.eo.titu.sed cum à traditione donationem cœpisse in specie huius legis omnes opinanter. Alioquin si à conuentione inceperit, actionem de euictione aduersus donatorem etiam citra pactum competere existimant Accurs. & Bar.hic.idem.Bart.Bal.& Accus. ad d. l. Aristo.in fin. Cur igitur non ex pacto nudo quod rei traditioni adiectum est, actio dabitur, tanquam ab ea traditione pactum nudum robur acceperit? leg.fin.supra de rer.permu. leg. legem. infra de donat. & leg. legem.supra de pact.

Docendum est, ita demum ex pacto traditioni rei adiecto actionem dari, si ex relatione dicti pacti ad contractum principalem contractus innominatus reciprocus nasci potest, vt quia principalis obligatio accipientis personam, pactum verò adiectum, tradentis commodum respicit.d.l.legem.in fin.d. l.fi. de rerum permu. supra. Quod enim præscriptis verbis actio ex huiusmodi pacto detur: d.l fi. contractum reriprocum præcedere arguit vnum ex his quæ enarrantur in l. naturalis.in prin.de præscr.verb.Qua ratione cum ex pacto nudo de euictione prę standa, si ad contractum donationis illud referatur, non datur obligatio reciproca, cum vtrunque pactum fauore donatarij interuenerit, constat actionem nullam ex eodem pacto tanquam nudo competere.leg.iurisgentium.§ sed cum nulla.de pact.§.quiomio.

AD L. III. *Qui rem emit.*

QVandiu emptori rem habere licet, quia possidet, de euictione actio cessat, quæ tum demum competit, cum res illi aufertur, vt hic.& leg.4 ff.de actio. emp.leg.habere licere.§. tunc enim nulla.ff.eo. Adeo vt quamuis rem alienam esse, vel alij obligatam constiterit, securus tamen sit vēditor, qui rem tradidit, quæ nondum euincitur, vt hic. versic. quod aliena vel obligata,&c. Cùm enim tradere tantum venditor teneatur, & cautionem de euictione præstare, traditione rei à principali obligatione liberatus est §. 1. quib. mod. tol.obl.coniuncta l.si. ita distrahatur: in fi.de contrah. empt.Accur.in l.cum plures.in fi.ff. eod. Nec prius ex cautione euictionis conueniri potest, quam conditio tacita promissionis euenerit, id est, quam rem euinci contigerit.d.l.4.de actio.emp.l.1.vers.venditor vero.ff. de rer.permut.Quid si nondum res tradita, vel integrū pretium solutum non est, cum adhuc duret actio ex contractu venditionis, donec quod ex eo contractu debetur persolutum sit, quę ex bono & æquo præstanda sint in iudicium empti venient. l.si post perfectam. in fi. infra eo. vt si euictio immineat, etsi nondum res euicta dicatur, possit emptor ea exceptione se tueri aduersus venditorem petentem rei venditæ precium.d.l. si post perfectam. in prin. Item si res vendita pignori obligata esse reperitur & nondum tradita sit, aut pretium solutum non est, eadem exceptione tutus erit emptor. Sed hæc actionem ex empto habet, vt cogatur venditor rem obligatam pignoris vinculo liberare. l. ex his prædiis.infr. eo.Item si rem alienam sciens quis vendiderit. Cum enim dolum malum abesse a contractu emptionis præstare debeat venditor, propter dolum tenebitur in id quod emptoris interest rem suam factam non esse.l.seruus quem.§.fi.de act. emp. Idque in pœnam doli constitutum est aduersus venditorem, qui tradere tantum tenetur, non etiam dominium transferre.d.l.si ita distrahatur. in fi. d. l. serous quem. in fin. His itaque casibus non de euictione agitur, & id quod nostra interest rem euictam esse, quia iudicio res euicta non est, & sic de euictione actio cessat. l.non tamen consequens.ff.eod.Sed vel exceptionis iure pretium

Si res vendita pignori obligata sit, habet eam exceptionem.

tium retinetur. dict. l. si post perfectam. vel res obligata liberatur. d. l. si ex iis prædiis. vel propter dolum agitur. d. l. seruum quem. in fi. Nam in dictis speciebus in quibus vel euictio imminet, vel res obligata repetitur, liberabitur venditor satisdando euictionis, item liberationis nomine. d. leg. si post perfectam. vers. si satis ei non fieret.

AD L. IV. *Si prædium.*

Si pro pecunia numerata soluatur prædiũ creditori quemodo ei cõsulatur in casu euictionis.

EX hoc rescripto notandum est aliud pro alio consentiente creditore, non etiam inuito solui posse. §. 1. quibus modis. tollit. oblig. l. 2. §. mutui datio. in fin. de reb. credit. Vnde si pro pecunia numerata voluntate creditoris soluatur prædium, cuius deinde euictio contingat, dubitari potest quemadmodum creditori consultum sit. Videtur enim & principalis obligatio dissoluta datione prædij in solutum, & nullum negotium subesse, ex quo euictio præstanda sit. l. eleganter. in prin. de pignor. act. Verum hic aliter traditum est: nam hic ex contractu venditionis, & iis qui venditioni similes sunt de euictione actio datur. l. non dubitatur. infra eod. & l. sciendum. 2. coniuncta l. sciendum. 1. §. deinde infra de ædil. edicto. sicque emptioni similimus contractus, si pro pecunia speciem solui conuenerit, vt hic in fi. & l. naturalis. §. 1 ff. de præscrip. verb. cõstat tanquam contracta emptione, vtilem dari actionem ex empto ei, qui pro pecunia speciem in solutum accepit, si ea species euincatur, vt in hac lege, & dicta l. eleganter: sed contractus permutationis emptioni similis est, d. §. deinde. & l. 1. de rerum permutat. d. l. naturalis. §. 1. & tamen si conuenerit speciem pro specie solui, qui contractus permutationis esse videtur, l. 1. de contrah. empt. d. l. naturalis. §. 1. re deinde euicta, non de euictione vtili ex empto agitur, sed ex principali obligatione. l. si quis aliam, de solutionib. l. libera. supra de sentent. & interlo. omn. iudic. Item si fundum in solutum do, vt ab ea obligatione liberer, qua pecuniã debeo, intelligitur contractus innominatus, do vt des, celebratus esse: nihil enim aliud est ius obligationis remittere quàm dare. l. si mulier. de condict. caus. data. Et per consequens fundo deinde euicto non de euictione agitur. l. fi. in fin. de condict. caus. dat. sed in id condictio datur, vt in pristinam obligationem restituatur pecuniæ debitæ. l. si quis accepto tulerit. ff. de condict. cau. data. Rursus si pecuniam debeo, non aliter liberor, quàm si accipientis creditoris fecero, ita vt ab eo auferri non possit. Quod si auferatur, liberatio non cõtinget. Quinimo ex pristina obligatione directa actio competit. l. deferre. §. fin. & l. Titius. de iure fisci. Itaque si speciem pro pecunia dedero, eadem ratione accipiẽtis ea fieri debet, vt naturam seruet speciei, cuius loco subrogatur. l. si cum. §. iniuriarum. ff. si quis cautio. Etsi species quæ pro pecunia soluitur accipientis fieri debeat, si euincatur ex pristina actione agetur. d. l. si quis aliam. l. si rem meam. de solut. non autem vtili ex empto, vt hic. Et denique si ex causa transactionis fundus pro alio, de quo controuersia erat traditus sit, quem deinde euinci contigerit, non vtilis ex empto, non itẽ pristina actio, sed neque condictio ob causam, vt in pristinam obligationem restitutio fiat, verum in id quod interest præscriptis verbis actio datur. l. si pro fundo. supra de transact. Dicendum est quoties conuenerit, vt aliud pro alio detur, non aliter liberationem contingere à prima obligatione, quàm si res quæ pro alia datur accipientis fiat, quasi id tacite actum sit. dict. l. si quis aliam. Etsi accipientis nõ fiat, prior obligatio duret, & ex ea agi possit. d. l. libera. vers. vel ob debitum reddendum, &c. Idque verum est, & si pro pecunia numerata species in solutum detur. leg. qui res. de solut. arg. d. l. deferre. in fin. & l. Titius. de iure fisci. Nec enim prior cõtractus nouatur, vt ex datione in solutum agi tantum possit, non etiam ex præcedenti obligatione. d. l. libera. & d. l. si quis aliã. Quinimo & præter actionem, quæ ex præcedenti contractu adhuc durat, vtilis actio ex empto competit, si pro pecunia species data sit, tanquam contracta emptio videatur, non tamen quod vere contracta sit, d. l. eleganter. in prin. & vers. imo vtilis. coniuncta l. si ita scriptum. de hered. instit. Et sic non est arguendum à contractu permutationis, vel contractu permutationis, vel contractu innominato, do vt des, & similibus, cum nullus nouus contractus celebratus sit, nulla item subrogatio simpliciter facta, vt non aliter à priori obligatione recessum sit. d. leg. si quis aliam. d. l. qui res. excepto eo casu, quo ex causa transactionis fundus traditus pro alio fundo controuerso fuit. Tunc enim pristina obligatio non instauratur, ne litem semel finitam de nouo institui contingat leg. quamuis sup. de transaction. Sed actione præscriptis verbis agitur in id quod interest. d. l. si pro fundo.

AD L. V.

Ex iis prædiis. vers. vt ea à creditore liberentur.

NOn ergo de euictione in id quod interest agitur, quia nõdum res euicta est. l. qui rem. vbi dictum supra eod. Sed in id actio datur, vt pignoris vinculo res liberetur, quod quidem certissimum est, si nondum res vendita tradita sit, aut precium non numeratum, vt in specie huius legis constat. l. in venditione. de actio. emp. Sed dubitari potest an idem quoque dicendum sit, re tradita, & precio numerato, quasi teneatur, qui rem vendidit, eam liberam præstare. Et verius videtur emptione simpliciter contracta, rem qualis est cum sua causa intelligi venditam, non etiam liberam. l. cum venderes. de contrah. emp. & l. alienatio, eo. tit. & l. pen. eo. hoc tit. vt quamuis ea obligata sit, quamdiu tamen per hypothecariam non aufertur, conueniri venditor eo nomine nullo modo possit. d. l. qui rem. supra eo. & l. habere licere. ff. eo. Qua ratione vt plurimum in venditionibus adiici solet *fundum liberum præstari.* l. quoniam. supra de compen. & leg. eum ab eo. de contrah. emp. l. cum stipulatus. §. fi. ff. de ver. obli. & l. cum tibi. infr. eo. Verum etsi ex ipso contractu res, vt libera præstanda non sit, nisi id nominatim conueniat. d. l. cũ venderes. potest tamen ex bono & æquo agi, vt rem pignori obligatam venditor liberet, non etiam id quod emptoris interest rem obligatam non esse. leg. creditor. §. prædium. vbi Pau. Castren. de actio. emp. coniuncta l. quoties. supr. de iure dot. Quemadmodum seruitutes quæ à fundo vendito debentur, tacite quidem transeunt, & fundi possessorem sequuntur, vt earum nomine venditor de euictione in id quod interest non teneatur, si deinde eas deberi constiterit, quia fundum liberum præstari non promisit. d. l. pe. ff. eod. tenebitur tamen ex bono & æquo emptori præstare quanto minoris ille empturus erat, si seruitutes deberi intellexisset. l. quoties. de ædil. edict. Idque certius est, si emptor debitum persoluit, vt rem venditam liberaret, tunc enim à venditore repetet precium, quod creditori præstitit, ne alioqui venditor cum iactura emptoris locupletior fiat eius beneficio liberatus. l. rescriptum, §. 1. in fi. de distract. pign. l. cum pecuniam. de nego. gest. Cum enim propter contractum emptionis id precium, quo pignus liberatum est, absit emptori, incipit ex empto agi posse. l. 4. ff. de act. emp. Et denique si rem sciens quis obligatam vendiderit propter dolum non tantum liberare, sed etiam in id quod interest tenetur.

Venditor tenetur refũdere emptori pretiũ quod ad rem venditam liberandam soluit.

AD L. VI. *Non dubitatur.*

Vnde nascatur de euictione actio.

DE euictione actio ex natura contractus magis quàm ex conuentione præstatur, vt etsi eo nomine nulla pactio intercesserit, re tamen euicta, ea actio detur, vt hac lege. & l. si in venditione. ff. eo. l. quod si nolit. §. quia assidua. de ædil. edict. Quædam enim sunt naturalia contractus, quæ adiici ex consuetudine solent, & contractum ipsum sequuntur, qualis est de euictione cautio: quæ cum vt plurimum in contractu emptionis promitti soleat, lex pro consuetudine illius stipulationem interpretata est, vt & si nonnunquam prætermittatur, lex tamen eam intercessisse fingat. d. §. quia assidua. Alia etiam ratione naturalia contractus considerantur, qualia sunt ea quæ lex pro contractuum diuersitate singulis contractibus singulariter adscripsit, tanquam cum ipso contractu iusta ratione nata esse videantur, veluti in contractu depositi & similibus, qui dantis tantum gratia fiunt, solum dolum accipiens præstat, ne sibi damnosum sit officium, quod alterius causa suscepit. l. si seruus communis §. quod vero. ff. manda. Item in his contractibus, qui vtriusque gratia celebrantur, dolus, & culpa venit, quia commune negotium geritur. l. contractus. de rego. iur. l. si certo. §. nunc videndum. commod. Et hæc vtroque casu effectum ipsius contractus nō etiam formam aut substantiam respiciunt, ob idque adminicula contractus dicuntur. l. pacta conuenta. ff. de contrahen. emp. l. coniuncta l. 1. §. 1. si vsusfr. peta. Qua ratione, cum contractus ipsi à naturalibus non pendeant, quinimo naturalia ex ipsis contractibus pendeant, & separata sit eorum forma, seu substantia, constitutum est, vt natura quidem contractus pacto immutari possit, substantia verò saluo contractu non item. d. l. pacta conuenta. l. naturalis. §. sed si facio. vers. & potest mandatum. ff. de præscri. verb. l. Iulianus. §. si quis rem. ff. ad exhib. Vnde conueniri potest ne euictio præstetur. l. emptorem. §. fi. vers. ibidē ait. de actio. emp. d. l. pacta cōuenta. l. quæritur. §. si venditor. de ædil. edict. Saluus enim contractus emptionis remanet, etsi ius euictionis remiserit emptor. d. §. si venditor. d. l. pacta conuenta. ver. quoniam emptionis substantia à contrario sensu. Verum conueniri non potest, ne venditor dominium rei venditæ transferat. l. cum manu. §. fi. de contrah. empt. cum tamen dominij translatio substantiam cōtractus emptionis non respiciat. Quinimo nec dominium transferre secundum contractus naturam venditor tenetur. l. si ita distrahatur. § 1. & l. rem alienam. ff. de contrah. empt. Dicendum est necessitatem translationis dominij contractui venditionis non inesse, etsi effectus illius in eo consistat, vt cùm rem tradere venditor teneatur, in consequentiam, si dominus est, dominium quoque transferre cogendus sit. l. ex empto. de act. emp. Vnde si nominatim actum sit, ne dominium rei venditæ in emptorem transeat, ab eo læsa est emptionis natura, vt nullius prorsus momenti fuisse videatur, vt ne possessio quidem tradita videatur eius rei quæ iure dominium auferri possit. l. 3. in princ. de actio. emp. At vbi non agitur expressim de dominio non transferendo, actio de euictione superest, si rem euinci contigerit, l. si in venditione. ff. eod. & in hac nostra lege. Et ideo effectum suum venditio consequitur, quia in id quod interest venditor condemnatur. d. l. si in venditione. Eo verò casu, quo de dominio transferēdo cautum non est, cum hæc conuentio effectum venditionis omnino tollat, venditionem contractam non esse lex fingit. l. cum manu in fi. & l. Lucius. depo. Quemadmodum & nonnunquam, si adminicula quæ supra diximus naturalia contractus esse, effectum rei vniuersum respiciunt, contractum inutilem reddunt, nisi accesserint. d. l. 1. §. 1. si vsusfru. peta. Namque sæpe contingit, vt expressa quædam noceant, quæ non expressa, quamuis tacite insint, obstitura nō sint. l. nonnūquam. de condit. & demonst. Illud omittendum non est, etsi actum sit ne rei euictio præstetur, non ideo denegari emptori precij repetitionem, si res ab eo auferatur. Alioqui aduersus bonæ fidei iudicium esset, si precium venditori habere liceret, emptori verò res ipsa auferretur. d. l. emptori. in fi. nisi id nominatim actum sit. arg. dicti §. si venditor. Cyn. hic.

Naturalia cōtractus ad minicula cōtractus dicuntur.

Conueniri potest ne euictio præstetur.

Conueniri non potest ne venditor dominium rei vēditæ trāsferat.

Quædam expressa nocēt, quæ non expressa nocent.

AD L. VII. *Authore laudato.*

AVthori, id est, ei à quo quis ius in re comparauit, si euictio immineat denunciandum est, vt infra l. proxi. non etiam fideiussori, qui eius euictionis nomine intercessit, vt in hac lege. Sufficit enim iis denunciatum esse, quorum in primis interest, etsi aliorum posteriore tamen loco, interesse possit. l. 1. §. denunciati. ff. de ventr. inspic. l. cum adoptio. de adopt. Fideiussor enim in causa euictionis intercessit, quæ euictio committitur, si rem euinci contingat, denunciatione authori facta. infra eo. d. l. proxi. Personam ergo venditoris, non etiam fideiussoris inspicimus, quia in id fideiussor intercessit quod ex persona venditoris debetetur, vnde culpa vel mora rei principalis fideiussorem obligat. l. si seruum. §. nunc videamus. in fin. & l. mora rei. de verb. oblig. Idque verum est quamuis fideiussor causam agi de euictione ignorauerit, vt in hac lege. Cum enim in omnem causam euictionis intercesserit. leg. siquid pro eo. §. si nummos. de fideiuss. & §. nunc videamus. Frustra admonendus est eius rei nomine, in quam nominatim consensit, & quam idem præuidisse debuit. leg magnam. in fin. infra de contrahen. vel commit. stipul.

Author quis dicatur in cōtractu vēditionis.

Quomodo fideiussor teneatur de euictione.

AD L. VIII. *Emptor fundi.*

AD hoc vt de euictione actio detur, rem in primis euinci oportet. leg. 1. §. venditori. de rerum permut. & l. 3. supra eod. Nec aliter res euicta dicitur, quàm si iudicio euicta sit. leg. non tamen & consequens. ff. hoc titul. Iudicio verò euicta non dicitur, si dolo aut culpa emptoris euicta sit. l. si rem quæ mihi. §. 1. ff. eod. Atqui dolum lex præsumit, si cùm emptor iudicium euictionis authori denunciare possit, non denunciauerit, tanquam venditor paratiores causæ probationes habiturus sit, emptor verò minus instructus solus causā indefendere dolo videatur. l. si fundo. §. 1. ff. eo. Qua ratione constituit lex denunciandum esse authori euictionis iudicium, vt hic. & infra l. proxi. l. 1. supra de pericu. & commo. rei ven. vt ipse causæ adsit, & omnis collusionis suspicio tollatur. l. si suspecta. de inoffic. testa. & l. si prolusoria. de appel. Idem quoque lex præsumit, si emptore absente, vel per contumaciam condemnatio euictionis secuta sit, vt in hac lege. vers. sed etsi. Neque euictionis iudicium aduersus emptorem pronunciatum est, quòd malam causam habuerit, quin potius, quia absens & contumax fuit. l. si ideo. ff. eod. Idem si per imprudentiam aut iniuriam iudicis sententia euictionis sequatur. Neque enim authori nocet iniuria emptori facta. leg. si per imprudentiam. ff. eod. & in hac lege, secundo respon. Cautum itaque vtrique erit tam authori, quàm emptori, si dicta euictionis denunciatio præcesserit, authori quod causam ipse velut propriam ex fide acturus sit, emptori quod post denunciationem periculum euictionis ad authorem spectet. leg. 1. supra, vbi in rem actio. Nec potest venditor queri, si præsens ei iudicio affuit, quo rem euinci contingit, cum appellare potuerit. l. Herennius. §. 1.

Quomodo res euicta dicatur.

Causæ propter quas hæc denunciatio facienda est.

§.1.ff.eod.l.à sententia. ff. de appel. Item minus iuste conqueritur venditor, si per eum steterit, quominus in iudicium veniret, cum denuntiatio præcesserit. d.l.& ideo.in fi.ff.eod. Sed & quamuis causam euictionis agi sciuerit author, lex tamen adhuc desiderat denunciationem præcedere, vt liti adsit venditor. Nec enim ideo tam denunciatio fit, vt causam agi sciat venditor, quam vt ipse in iudicium veniat, & causam ipse defendat. l. eum successores.§.1.id.ff.hoc titu. Quo casu etiam scienti denuntiandum est. l. denuntiasse. vbi Bart.ff.ad legem Iuliam de adult. Et alibi tradidit lex saltem procuratori esse denuntiandum, quamuis causam agi non ignorauerit venditor. l. si dictum.§.si præsente.coniuncta d. l.& ideo.in fi.ff.eod. Non obstat l.1.ff.de act.empt.l.regula cap. eum qui certus. ff. de reg. iur. in 6. & l.sæpe constitutum.§.1.de re iudic. In his enim omnibus iuribus scientia tantum, non etiam denuntiatio requirebatur. Et denique quæri potest, quando dicta denuntiatio fieri debeat. Et verius est sufficere, si modo ante pronuntiatum iudicium facta sit. l.si rem quam mihi.§.fin.ff.hoc titu. l. libera. supra de sent. & interlocut. omn. iudic. l. si cum quæstio. infra eod. & cap. fin. extra de empt.& vendit. Et ita accipi debet l. qui concubinam. §.si hæres.ff.de legat.3. Vt illa verba, *iudicium accipiatur*, interpretemur, id est, sententia feratur, si modo nõ est in causa conclusum, vel renuntiatum, vt definitiua sententia res terminari possit. d.l.si rem quam mihi.in fin.argum.ca.pastoris.§.nisi iudex. extra de causa poss. & proprietat. Nisi & hoc quoque casu omnia iura adhuc integra essent: tunc enim etiam sententia euictionis lata posset author in iudicio appellationis ius suum persequi. l.ita demum.sup.de procu.

AD L. IX. *Si controuersia.*

Quæ veniant eius quod interest, venient.

COmmissa euictione in id quod emptoris interest rem euictam non esse ex natura actionis empti fit condemnatio. l.si in venditione. ff. eod. in quo & litis sumptuum ratio quoque habetur. l.3.§.pen.ff.de pen.ff. de alienat. iudi. mutan. causa fact. Huc pertinet quod diximus ad l. 1. sup.eod. Sed etsi quid impendit in rem emptor, quo res euicta pretiosior facta sit, nónne eius quod interest idipsum à venditore consequetur? Huic quæstioni respondet Iurisconsult. in l. Titius. verb. de sumptibus vero. de actio. empti. & Imperator in hac lege. in fin. Quod si rem ipse possideat, & dum vinceretur, iura retentionis eam impensam ab euincente, vt potest, non exegit, tanquam culpa sua eo careat quod impendit, ab authore iudicio euictionis non repetet. l. denique.§.1.de action. empti. & l. super. infra eod. titu. coniuncta l.in fundo.& l.sumptus. de rei vindic. & leg. Paulus. de doli mali excep. Quemadmodum nec authorem obligatum habet emptor, qui culpa sua euictionem passus est, vel rei emptæ possessionem sponte amisit. l.si rẽ quam.§.1.ff.eod. Vnde huius legis species accipienda est, emptore non possidente, quo casu actione empti à venditore impensam repetit. d. l.idque Iulianum.§.1.de actio.empt. vel eo casu intelligi potest quod quominodo impensam debet venditor, quia sciens rem alienam vendidit. d.l.idque Iulianum.vers. in omnibus.

AD L. X. *Si fines agri.*

SIue tota res vendita, siue pars illius euincatur emptor regressum habet aduersus venditorem. l.1.ff. eod. Si itaque fines fundi venditi falso demonstrauit author, qua partem eius fundi intra eos fines euinci contingat, actionem de euictione habet emptor. l.qui fundum.ff.eod.l.si seruum.§.1. de actio.empt.& in hac lege. Verum cum pro parte rei euictio fit, multum interest, an pro diuiso certi loci, an verò indiuiso ex his finibus qui demonstrati sunt, quotæ partis euictio fiat. Priore namque casu loci euicti bonitatem præstat author, posteriore eius quotæ quæ est euicta duntaxat æstimatione ad totam rem habita. d.l.1.ff. eod. d. l.qui fundum, l.bonitatis. l.ex mille.§.pen. illo titu. Bonitatem autem hoc loco ad pretium conuentum referendum esse verius videtur, vt si singulæ fundi partes certo precio venditæ sint, vna euicta illius bonitas non quanti res esse possit, sed quanti vænierit, accipienda sit. l.si fundo tradito.ff.eod.tit. Quasi tanti res esse iudicetur, quanti vendita est. l.1.§.si hæres percepto fundo. ad Trebell. Nam si quid emptoris præter rei pretium interest, actione empti consequetur, l.euicta re.1.ff.eo. Idem si non singulæ partes certo pretio venditæ sint, sed vna res tota vænierit, & pars pro indiuiso deinde euincitur: id enim eius partis euictæ bonitatis quidem æstimatio, sed ea bonitas pro qualitate loci singulariter ad pretium conuentum referenda est arg. dict. l.si fundo tradito. Estque ratio differentiæ, quod cum pro indiuiso partem euinci contingit, bonitas certi loci æstimari non potest, quia certus locus euictus non est. Quemadmodum & cum maiorem, quàm traditus sit, modum fundi esse affirmauit venditor pro bonitate eius loci, qui non extat, æstimatio fieri non potest. d. l. si seruum.§.1. Verum alibi traditum est, si pro parte homo euincatur, de euictione actionem non esse, nisi nominatim id conuenerit. l.si dictum.§.in stipulatione.ff.eod. Sed verius est, ne partis quidem euictionem illic fuisse, cum pars hominis emtori auferri non possit citra totius corporis interitum, vt vel totum hominem euinci necesse sit, vel nullo modo euinci. Quemadmodum si partem integralem de toto ademeris ipsum totum potruit. l.eum qui ædes. de vsucap. Atque non aliter euictio committitur, quam si res ipsa vel pars emptori auferatur. Quandiu enim rem habere licet, cessat de euictione actio. l.habere licere. ff.hoc tit. l.4.de act. empt.& l.3.supr.eod. Etsi ergo seruus venditus non venditoris solius, sed alteri communis esse pronuntietur, quia non ideo vt etiam pars ipsius emptori ablata est, euictio commissa non est dict.§.in stipulatione. Quod si eodem iudicio actione communi diuidundo proposita totus seruus vendicanti adiudicetur, quia emptori seruus aufertur, actioni de euictione locus erit, tanquam partem euictam illi habere non liceat. l.si mancipium.§.1.ff.eod. Eius enim partis nomine quæ authoris fuit eodem iudicio propter adiudicationem certam pecuniam consequitur emptor, vt res euicta non dicatur pro ea parte quæ authoris fuit, cuius loco pretium successit.§.eadem. Institut. de offic. iudic. Sed & si de euictione non agatur, eo casu quo seruus communis esse pronuntiatur, nisi emptori auferatur, actione tamẽ ex empto in id quod emptoris interest agi potest. d.l.eum qui. vers. sin autem columna. & arg. leg. emptorem.§.si quis rem. de act. empt. Eademque ratio adferri potest in specie l.nauem.ff.eod. ibi enim neque pars nauis, neque nauis ipsa euicta est. Cessatque itaque de euictione actio, ex empto tamẽ agi poterit ad id quod interest. d.verb. sin autem colum na.

Bonitas rei euictæ quomodo æstimanda sit.

Quandiu rẽ habere licet cessat de euictione actio.

Ad vers. *Quod si.* Sin verò modum agri venditor demonstrauit, nec quicquam ex ea euictum est, etsi finiũ regundorum iudicium aduersus emptorem eius nomine proponitur, non ideo tamen de euictione actio dabitur, vt in hac lege. Neque enim ideo res euicta dicitur quod de finibus eius controuersia sit, adeo vt etsi nonnunquam partis rei venditæ intra fines demonstratos agenti adiudicationem fieri ex hoc iudicio finium regundorum contigerit, non ideo tamen ea pars euicta dicatur, cum in eius adiudicationis compensa-

tionem soleat certæ pecuniæ condemnatio sequi §.fin. de offic.iud.Instit.& l.3.finium regund.

AD L. XI. *Exceptione doli.*

QVi euictioni nomine obligatus est, si rem euincere, contendat, exceptione doli mali submouetur, cum contra id negotium quod ipse gessit audiri eum improbum sit. l. vindicantem. & l. seq. ff. eod. tit. l. post mortem. de adopt. & l. Pomponius. ff. de nego. gest. Sed & non tantum exceptionem habet emptor aduersus eum, qui de euictione obligatus est: Quinimo & actionem vel ex stipulatione duplæ vel ex empto, si stipulatio non intercessit, vt quia res euicta fuerit non opposita, vel non obstante dicta exceptione doli. l. sed etsi excep. ff. eo. vt vtro maluerit vti, vel exceptionis, vel actionis iure actionem habeat. d. l. vindicantem. Nec imputandum est emptori quod exceptionem doli omiserit, aut per errorem iudicis pronunciatum sit, quasi culpa sua aut iudicis imprudentia res euicta potius dicatur. Id enim verum est, si non ab ipso qui euictionem debet, sed à tertio rem euinci contingat. l. si rem quam mihi. §. 1. & leg. si per imprudentiam. ff. eodem. Nam qui euictionem debet, imputare emptori non potest quod exceptionem omiserit, cum à lege potestatem habeat emptor omissa exceptione actionē proponendi. d. l. vindicantem. Multo minus iudicis iniuriam allegare potest, tanquam gratia, aut errore secundum se iudicatum sit. l. si seruus plurium. §. 1. ff. de lega. 1. Idque verum est etiam si hæres eius qui euictionem promisit, non tantum si principalis promissor rem euincere cogatur, vt etsi ex persona defuncti rei euictionem causetur, eadem exceptione qua defunctus repellendus sit. Si verò ex persona sua: quia dominium rei venditæ sibi ipse quæsiuit, exceptione quidem submoueri non possit, sed actione de euictione ex persona defuncti, cui successit conueniendus sit l. Seia. ff. eod. l. cum à matre. supra de rei vindic. l. 3. supra de reb. alie. non alien. Cum enim non ipse, sed defunctus obligationem euictionis contraxerit, doli exceptio ex persona sua non iure hereditario agenti nocere non potest, obligationem tamen defuncti hæres ipsius ignorare potuit. leg. qui in alterius. de regul. iuris. & leg. fin. pro suo. Sed quia de euictione obligatio defuncti contra hæredem transit, l. 1. si cert. peta. actione de euictione hæres conueniri poterit. d. l. Seia. Quod procedit non tantū in eo qui principaliter obligatus est euictionis nomine, & in hæredibus eius, verum etiā in fideiussore, qui nomine principalis debitoris intercessit. Item in hæredibus ipsius, vt in hac l. 1. Exceptione. n. doli mali submoueri potest fideiussor, qui obligationi euictionis consensit, si rem ipsam ille vindicare velit, vt in hac l. Hæredes verò ipsius eadem exceptione non repelluntur, cum ex persona sua veniant, sed de euictione ex persona defuncti tenentur. dict. l. fi. infra eod. Et si pene omnes aliter sentiant, verum & exceptione doli mali submouebuntur, & hæres tam principalis quàm fideiussoris, si scientes defunctum de euictione teneri, rem ipsam vindicare tentant. d. l. Seia. in fi. l. dolo facit. ff. de doli mali & metu except.

AD L. XII. *Siue in.*

NOn aliter (vt dictum supra) de euictione agitur, quàm si res euicta sit. l. 3. supra hoc tit. vt si & pretium quoque numeratum sit, ne retentionem quidem illius habeat emptor etiam de euictione imminente. l. si post perfectam. infr. eo. versic. ante precium numeratum, nisi nominatim cōuenerit, vt precium recuperetur, si quæstio moueri incipiat, & si nondum res euicta sit, vt in hac lege, nec est hoc pactum aduersus substantiam euictionis: non enim de euictione ex dicta conuentione agitur in id quod interest, sed de suo recuperando duntaxat, vt hic.

AD L. XIII. *Si ob causam.*

PIgnus capi in causam iudicati is iubere potest, qui mixtum imperium habet. l. iubere cauere. de iurisd. vt si simpliciter in possessionem rerum debitoris ob causam iudicati missio facta est, iure pignoris facta intelligatur. l. 1. supra si in cau. iudi. pig. capi. sit. Estque hic iussus iudicis loco contractus, quasi vicem debitoris iudex suppleat, qui pignoris obligationem nomine ipsius contraxisse videtur, d. l. 1. in fin. Potest itaque iudicis authoritate hoc pignus distrahi, perinde atque si ex conuentione contractum esset. leg. 2. supra si in cau. iud. pig. cap. sit. & l. 4. de pign. act. Vnde quemadmodum si conuentionale pignus distractum ab emptore euincitur, de euictione debitor tenetur, qui eius distractionis precio à creditore suo est liberatus. leg. rescriptum. §. 1. ff. de distra. pig. ita si in causam iudicati pignus captum sit, & distractū euincatur, debitor eius euictionē præstat hac lege, §. 2. iniquissimū enim esset ipsum iudicem vel apparitorem, qui pignus distraxit euictionem præstare, cum officio suo vterque fungatur, nec sponte rem distrahat. leg. si pignori. ff. eod. l. qui hæres etat. ff. fam. erciscun. nimirum si exceptione doli mali submoueri possit debitor, vel illius hæres, qui pignus distractum euincere cogatur, cum vterque eius pignoris nomine de euictione obligatus sit: in hac l. §. 1. & supra eod. leg. exceptione. vbi dictum est. Hoc sane interest inter pignoris distracti euictionem, & eius rei quę sponte alienata est, quod priore casu, si res euincatur, pretium tantum distractionis debitor restituere tenetur. dict. l. rescriptum. §. 1. Quia eatenus locupletior factus est. Posteriore verò casu præter id pretium tenetur præstare, qui euictionem debet quanti emptoris interest rem euictam non esse. leg. si in venditione & leg. re euicta. ff. eod.

Quis possit iubere pignus capi in causam iudicati. Iussus iudicis loco contractus.

Quid intersit inter distractionem in causam iudicati factam, & voluntariam.

AD. L. XIV. *Siue possessio.*

EXceptione enim doli mali submouebitur filius cum euictionem ipse tanquam patris hæres debeat. l. exceptione. supra eod. vbi de hac re aliquid diximus. Idque verum est, etsi rem filij pater vendiderit. l. cum à matre. supr. de rei vind. & in hac leg. Quamuis enim alienatio non consistat, veluti si quid ex bonis maternis quæ filij esse dicuntur, pater alienauerit, eius alienationis non habet potestatem. sup. de bon. mater. Factum tamen parentis qui alienauit filius improbare non potest, si eius hæres sit. l. cum à matre. nisi repertorio seu inuentario bonorum facto filius patris successionem amplexus sit. Tunc enim saluam habet repetitionem earum rerum, de quibus patrem conuenire poterat. l. fin. §. in computatione. supr. de iure delib. Sed & eo casu quo simpliciter hæreditatem adiuit, pro ea duntaxat parte ex persona defuncti tenetur, pro qua ipse hæres est, pro reliqua parte aduersus cohæredes acturus. l. si adulter. sup. de iure delib.

Quomodo filius teneatur de euictione rerum suarum à patre alienatarum.

AD L. XV. *Si non iniuria.*

CAutio quæ de euictione debetur, est simplex repromissio, non etiam fideiussore dato aut pignore. l. si dictum. in princ. l. illud. & l. emptori. ff. eod. l. 1. §. stipulatio duplæ, ff. de præto. stip. nisi vel fideiussorem vel pignus dari conuenerit. d. l. si dictum. & d. l. illud. &

Cautio de euictione quæ sit.

in speci

in specie huius legis. Quo casu cum datio fideiussoris vel pignoris euictionis nomine accessit, non ante in fideiussorem agere, vel ius pignoris persequi potest emptor, quàm ipsa euictio commissa sit. l. 4 Cod. de actio. empt. Hæc enim cum actioni de euictione accredant, illius naturam sequuntur. l. 2. per quas perso. nob. acq. sup. Qua ratione cum non ideo commissa euictio intelligatur, si per iniuriam iudicis res euicta est. l. si per imprudentiam. ff. eo. l. emptor. §. 2. vbi dictum est sup. eo. Pignus persequi emptor non potest quod euictionis nomine est acceptum, nisi iure ipso superatus sit, résque iusto iudicio euincatur, vt in hac l. & l. non tamen ei. ff. eo. In qua specie vel de euictione actionem, vel pignoris persequutionem habet. l. si. sup. de oblig. & act. & l. persequutione. sup. de pign. adeo vt quod vna actione proposita persequi non potest, id ipsum altera proponenda sibi saluum futurum sit. l. creditor. ff. de reb. cred. etsi condemnatio in vna secuta sit. leg. quamuis personali. vbi dictum est sup. de pig.

AD L. XVI. *Super empti.*

Parte rei euicta de euictione datur actio.

AD vers. *Etsi portionem diuersæ partis.* Quamuis pars rei duntaxat euicta sit, de euictione tamen actio datur perinde atque si tota res euicta esset. leg. 1. ff. eod. tit. & supra hoc tit. l. si fines. vbi diximus. Sed ad hunc locum pertinet intelligere, an cum pro parte euictio contingit, eius partis æstimatio referenda sit ad totam rem quæ tempore contractus fuit, an eam tantum quæ tempore euictionis fuit, an eam tantùm quę tempore euictionis extat: vt si contigerit fundum qui venditus est post venditionem diminui, & deinde eius euictio pro parte indiuisa fiat. Et traditum est partem euictam accipi ratione habita ad tempus contractus quo res euicta est, vt diminutio vel augmentúm in ipsa re contingens nihil addat vel detrahat æstimationi euictionis. l. ex mille. in princ. ff. eo. Damnum enim perfecto contractu, vel lucrum obueniens ad emptorem, non etiam ad venditorem spectat. l. id quod post emptionem. ff. de peri. & commo. rei vend. Idque procedit non tantum si pars rei euicta sit, sed etiam si totus fundus euincatur, vt & si diminui vel augeri eum fundum contingat, illius augmenti vel diminutionis ratio nulla habeatur, sed ad tempus contractus æstimatio tota referenda sit. d. l. ex mille. §. si totus. Hoc certe interest inter vtrumque casum, quod ibi pro parte tantum euictio contingat: illius quidem partis æstimatio fit secundum tempus contractus, sed deducta ea parte quæ casu non per euictionem emptori ablata est. dict. l. ex mille. in princip. vbi verò quod superest totum euincitur, etiam eius partis, quæ casu non per euictionem abest, ratio habebitur non quod ea pars euicta sit, sed quia nihil ex re vendita emptori reliquum est, quasi & tota res euicta esse videatur. l. ex mille. §. si totus. Idque verum est, siue agatur actione ex empto, siue actione ex stipulatu, modo ad rei pretium agatur: vtroq; enim casu augmenti vel diminutionis ratio nulla habebitur, sed ad tēpus contractus precij ratio referetur. l. si in venditione. ff. eo. l. Titia. in fi. ff. de iure dot. l. Rutilia Polla. de contrah. empt. Sed si non ad rei precium tantum agatur, sed etiam ad id quod vltra id precium emptoris interest, rem euictam non esse actione ex empto proposita, augmenti item diminutionis ratio in æstimatione eius quod interest haberi debet. leg. euicta. 1. leg. sed & si quid. & leg. euicta. 2. in fin. eod. titul. leg. Titius. in fin. de act. empt. Iudicium empti non solum continet precium, sed etiam omne id quod emtoris interest rem non euinci. At si actione ex stipulatu ad duplum agitur, cùm eius dupli æstimatio ad simplum referenda sit. Simplum autem esse intelligitur rei precium vel æstimatio conuenta. dict. leg. Titius. coniuncta leg. cum forte. ff. de act. emp. Et si pluris intersit emptoris, eius tamen ratio non habebitur, quia loco eius quod interest, vel quod interesse potuit, stipulatio duplæ intercessit. leg. fin. ff. de præto. stipu. & §. fin. Instit. de verb. oblig. Vnde potest dubitari parte rei euicta si ex empto in id quod interest agatur, quod duplum æstimationis rei excedere non debet. leg. vnica. supra de sent. quæ pro eo quod interest. an id duplum ad partem tantum quæ euincitur, & ad simplum totius æstimationis. Quod verius videtur, vt si propter euictionem partis tanti emptoris intersit, vltra ipsius rei pretium quanti res ipsa tota vendita est, id totum actione ex empto consequatur, simplum enim ad id quod interest, reducitur: totius rei æstimationem respicit, non etiam partis. d. l. cum forte. coniuncta d. l. Titius. in fin. quasi in oratione eius quod interest, si ad simplum hoc referetur, contractus indiuiduus sit, vt si partem rei venditæ alienam esse sciuisset emptor, nullo modo empturus fuisset, quanti illius potest interesse ad rei totius æstimationem reducendum. arg. l. tutor vrgentibus. de minor. l. quod si vno. ff de in diem addict.

Bonæ fidei emptor fructus suos facit.

Ad verb. *Habita fructuum ratione.* Imo fructuum ratio habenda non est, cum bonæ fidei emptor fructus suos faciat, etiam si rem alienam emerit, quia loco domini habetur, quod attinet ad fructuum perceptionem. leg. bonæ fidei. ff. de acquir. rer. dom. Sin autem malæ fidei emptor fuerit in speciè huius leg. quia rem alienam sciens comparauit, de euictione actionem non habet. leg. si fundum. infra eod. Doli quidem potest fructuum rationem habere, si res ab emptore euincatur, sed eorum duntaxat, qui post litem contestatam de iure dominij rei venditæ percepti sunt. leg. euictis. de vsur. leg. certum. §. 2. supra de rei vind. Item nihilominus dicendum est fructuum quoque petitionem emptori superesse aduersus authorem suum, cum in id quod emptoris interest actio de euictione competat. leg. proxi. & dict. l. si in venditione. Cuius rei æstimatio fructus quoque continet. leg. loci corpus. §. in confessoria. & leg. si forte. §. pe. si seru. vin. vt omni casu bonæ fidei emptor, si rem euinci contingat, fructus suos facturus sit, vel quia non restituit, quos ante litem contestatam perceptos restituit. dict. leg. euictis. Eorundem æstimationem iudicio euictionis ab authore consequitur, cum illius intersit. dict. §. in confessoria. Verum quomodocunque fructuum perceptio fiat impensarum ratio semper habebitur. Id enim in fructu esse intelligitur, quod deductis impensis superest. leg. fructus. ff. solu. matr. Quemadmodum & impensarum ratione fructuum quoque ratio habebitur. Adeo vt & si fructus suos alioqui facturus sit emptor, quia ante litem contestatā perceptos: Si tamen & ipse impensas repetat fructuum, nihilominus fieri debet cōpensatio, etiamsi bonæ fidei sit. l. emptor. & l. sumptus. ff. de rei vind. vbi Bart. & Accur. & l. in fundo. illo titu. & ita accipiendus est hic text.

Ad verb. *Non eum qui dominium euicerit.* Rem suam vindicanti exceptio pretij non soluti ab emptore opponi non potest, leg. si mancipium. sup. de rei vindic. & l. in hac. l. in fin. Est enim emptori imputandū, quod cautius negotiatus non sit. leg. in ciuilem. Cod. de furt. Maximè quia eius pretij contra authorem suum habet actionem emptor, leg. emptorem. §. fin. ff. de act. empt. & vend. & hac nostra lege. Sed si in vindicantis vtilitatem pretium emptionis versum est, quia eo distractionis pretio à creditore suo, qui rem vindicat, liberatius est exceptione doli, potest emptor id pretium consequi. d. l. emptor. & l. vlt. supra de præd. mino. non alien.

AD. L. XVII. *Si cum. vers. Certum, &c.*

DEnuntiatio euictionis authori fieri debet ante sententiam, alioqui de euictione cessat actio. l. emptor. supr. eo. vbi de ea re diximus. Ad verb. *Nec extra iudicium.* Si quæstione de iure dominij rei venditæ mota, emptor liti cedere, & rem sibi auferri patiatur non expectato fine iudicij, ingressum aduersus authorem euictionis nomine habiturus non est, cùm res iudicio euicta non sit. l. nec tamen. ff. eod. l. vtique. de rei vind. quasi sponte rem amiserit emptor. l. & si dictum. §. si compromisero. & l. si rem. §. 1 ff. eod. tit. l. si mancipium. §. 1. ff. eo. tit. Nihil enim interest quo genere iudicij res euincatur, quasi iudicio rem euinci necesse sit. d. l. si mancipium. §. 1. Sed constat si seruus venditus aufugerit, tanquam euictus esse videatur, cum authore agi posse, quamquam is seruus iudicio euictus non sit, quasi potius inspiciatur, an habere rem venditam non liceat, quàm sit inspiciendum an iudicio euincatur, l. Iulianus 1. §. verb. differentiæ. de act. emp. Item si seruus venditus in libertatem euictus sit de euictione actione opus est. l. siue in libertatem. supra eodem tit. l. si per imprudentiam. § 1. ff. eod. Verum priore casu non de euictione in id quod interest agitur, sed actione quanto minoris, nec proprie res euicta dicitur. d. §. differentiæ. Item posteriore casu iudicatũ præcessisse oportet, quo seruus venditus liber pronuntietur, vt inf. eo. l. prost. Quod si manifestum fuerit rem alienam esse, vel ipsi emptori quid ex ea absuturum, potest actione ex empto, vel ex stipulatu agi, & si nõdum res sit ablata. Neque enim malam causam defendere, sed ex fide agere debet emptor. l. emptorem. in princ. vbi Bart. ff. de actio. empt.

AD. L. XVIII. *Si fratres.*

SI secundum emptorem iudicatum est, frustra de euictione actio dabitur, cùm res euicta non sit. Quod si sumptus nomine agat emptor ob rem non defensam, quia authori suo controuersiam denuntiauit, vt ipse causæ adesset, hoc nomine authorem conuenire potest, etsi secundum se iudicatum sit, quia author causam euictionis defendere tenetur. leg. si plus. §. muta. ff. eod. l. empti, infra eod. coniuncta l. si procurator. rem rat. hab. nisi emptor eodem iudicio sumptus cõsequutus sit ab ipso euincente. l. properandum. §. sin autem. sup. de iudi. vbi Bart. & Bald. l. 1. supra eod.

Author causam euictionis tenetur defendere.

AD L. XIX. *Si obligata.*

AD verb *Euictionis periculum, &c.* Cùm rem emptori habere liceat, eiusque semel ita facta sit, vt ab eo auferri non possit, de euictione actio amplius non committitur, cum nisi semel rem emptoris facere possit venditor. §. sic itaque discreris. de act. Cum semel præstitum esse sufficiat quod debetur, vt liberatio cõtingat. §. 1. quib. mo. toll. obli. l. quidam testamento. & l. roge. de fideicom. lib. Cum itaque qui rem alienam vendidit, ita demum de euictione teneatur, quod res aliena sit, si iure dominij res aufertur. l. 3 supra eod. si rem venditam vsuceperit emptor, hoc ipso tutus est venditor, cum res ab emptore tanquam aliena auferri non possit. l. qui alienam. ff. eod. Idem si rem pignori obligatam quis vendiderit, & emptor hypothecariæ actioni præscripserit. l. 1 & 2. supra si aduer. cred. præscr. oppo. Hoc enim casu quod res obligata fuerit, aduersus authorem suum regressum non habet emptor, tanquam hoc nomine amplius euinci non possit, vt in hac lege. Verum quod potuerit venditor dominium transferre, & sic ab euictione quæ imminebat quidem, si res aliena fuisset, liberari, & nihilominus de euictione tenebitur, si res vendita non vt aliena, sed vt pignori obligata euincitur. l. si rem meam. de solut. sed in l. empti. infra hoc tit. traditum est actioni de euictione præscribi non posse. Ergo neque tolletur actio de euictione, si actioni hypothecariæ præscriptum est, maxime cum tempore non extinguatur euictionis actio. d. l. empti. Item toties euictionis actio committitur, quoties rem euinci contingit, vt cum sæpius euictio accidere possit, nullo casu videatur in totum venditor liberatus esse. l. si sic stipulatus. de verb. oblig. & d. l. si procurator. rem rat. hab. Dicendum est actioni ex empto, quæ pro euictione datur, tempore non præscribi, quia non ante nascitur quam res euicta sit. l. 3. ff. eod. vt quantocunque tempore rem non euinci contigerit, nõ ob id præscriptione sublatam de euictione actionem dicendum sit. d. l. empti. infra eo. l. cum notissimi. §. illud de præscrip. 30. vel 40. ann. Neque enim in hac lege præscribitur actioni de euictione, quæ re non oblata, nondum nata est. d. §. illud. Sed hypothecariæ actioni si præscriptum est, cessat in consequentiam actio de euictione quæ erat competitura, si res obligata vendita fuisset, non quod euictione præscriptum sit, sed quia obligationis vinculum præscriptione dissolutum est. d. l. 1. supr. si aduer. cred. præscript. oppo. Nec dicitur sæpius actio de euictione committi eiusdem causæ nomine, nisi culpa emptoris intercesserit, quo casu illi imputabitur. l. quia dicitur. ver. & vis eiusdem vitij. ff. eod. vt si res aliena vel alij obligata vendita sit, & deinde eius dominium ad emptorem peruenerit, vel res pignore liberata sit, imputatur emptori, si sua culpa vel dominium rei amiserit, vel rem, vt obligatam sibi auferri patiatur. l. si rem quam mihi alienam. §. 1. & l. si per imprudentiam. ff. eo.

AD L. XX. *Si parentes.*

AD vers. *Emptoribus adesse & defendere, &c.* Quia hæredum venditoris interest rem non euinci, cum ex persona defuncti ipsi teneantur. l. si controuersia. supra eod. tit. & l. 1. supra si cert. pet. nimirum si liti adesse, & causam euictionis ipsi defendere possint, vt in hac l. & inf. eo. d. l. empti. & l. cum successores. Quẽadmodum omnes quorum interest liti cœptæ adesse, & causam defendere possunt. l. si suspecta. de inoffic. testam. & l. si prolusorio, ff. de appel. Non tantum liti adsistere debet venditor, vel hæres ipsius: quinimo & causam defendere tenetur, vt in hac l. & l. si plus. §. mota. ff. hoc tit. etsi Paulus Cast. aliter sentiat ad l. venditores. ff. de verb. oblig. Et sic suo sumptu causam defendet author. l. quod nisi fiat, vers. quia vnusquisque. de oper. lib. 3. §. item si locum, de alien. iud. mut. cau. Sed etsi pronuntiatum fuerit iudicium euictionis, potest nihilominus venditor vel hæres illius appellare, cùm illorum intersit pronuntiatum non esse. l. ab executore. §. alio. ff. de appel. & in hac l. 2. respon. Quod si post sententiam appellatio sequuta non sit, ne hæres quidem venditoris ex persona sua litem finitam instaurare potest, si authori denuntiatum sit, neque ipse vel hæres ipsius appellauerit, vt in hac l. 2. respons. Cæterum omni casu denunciatio necessaria est, vt si vino venditore quæstio moueatur, illi denuntiandum sit, si eo mortuo, eius hæredibus denuntiatio fieri debeat, vt in hac lege, in fin. & l. emptor. supra eod. tit.

AD L. XXI. *Empti.*

EMpti actioni quę de euictione datur, nullo tempore præscribi potest, vt in hac lege: antequam enim ea actio nata sit, id est, antequam res iudicio euincatur. l. 3 sup. eo. & l. non tamen et consequens. ff. eo. de denunciandum

Nullo tempore præscribi potest actioni empti, quæ pro euictione competit.

ciandum est authori euictionis iudicium. l. si dictum. §.fin.ff.hoc tit.l.emptor.vbi dictum est supra eo. Quæ denunciatio impedit, ne ei actioni præscribatur. Quinimo & cœptam præscriptionem interrumpit. l. cum notissimi. supra de præscrip. 30. vel 40. annorum. Quòd si denunciatum non sit, cessat de euictione actio. d. l. emptor. Vnde frustra quæritur, an ei actioni præscribi possit. Cæterum actioni ex empto, qua non de euictione agitur, quemadmodum & cæteris personalibus actionibus præscribi potest. l. sicut. de præscrip. 30. vel 40. annorum. Sed & in hac lege saltem in consequentiam euictioni præscriptum videtur, cum rem venditam emptor longo tempore possederit, vt dominio ea Præscriptione sibi quæsito, regressum aduersus venditorem euictionis nomine nullum habeat. l. si obligat. vbi dictum est supra eod. tit. & l. qui aliena. ff. hoc tit. Quod quidem verum esset in his rebus quæ præscriptioni subiiciuntur. dict. leg. qui alienam. At in hac lege de præscriptione agitur contra libertatem proponenda, cui nullo tempore præscribitur. l. final. supra de longi temporis præscriptione.

Ad verb. *Remisisse periculum euictionis*. Euictio enim conuentione remitti potest, vt hic. & l. pacta conuenta. ff. de contrah. empt. & diximus supra ad l. non dubiatur. hoc titul. Sed & nihilominus precij repetitio emptori datur, nisi hoc nominatum remissum sit. l. emptorem. §. fin. de actio empt. *Euictio conuentione remitti potest.*

AD. L. XXII. *Cùm tibi liberum.*

AD vers. *Commissam manifestè declarat*. Si rem obligatam liberauit emptor, eùm illi pretium liberationis abiit, quod in commodum authoris versum, eius pretij repetendi nomine actionem habet. in hac lege. & l. rescriptum. §. 1. de distract. pig. Neq; enim emptori licet eam rem habere, cuius si pretium non dedisset, ab aduersario auferretur. l. si seruus. vers. neque enim. ff. eod. Neque hic sententia vlla desideratur, quia res ipsa non aufertur, sed precium liberationis duntaxat. l. rescriptum. §. 1. l. Paulus. §. 1. quibus modis pignus vel hypothe. soluit.

REGVLAE IVRIS, SENTENTIAE, AC LOCI COMMVNES EX PANDECTARVM LIBRIS LOCO INDICIS ALPHABETICI A DN. Francisco Duareno I.C. digestis.

A

ABIGEVS: Quantitas discernit furem ab *abigeo L. aut facta. ff. de pœnis.*

Abolitio conceditur propter vxorem. *l. senatus 10. de iure fisci.*

Abolitiones criminum titulo *ad SC. Turpillian.*

Abortionis poculum dans punitur. *leg. si quis aliquid de pœnis.*

Abesse quis dicatur. *l. 13. de verbor. significat.*

Id cuique abesse videtur, in quo obligatus est. *leg. si quis mandatu. de negotiis gestis.*

Abesse intelligitur, qui à tribunali abest. *l. non tamen de fideic. liberta.*

Abesse videtur, qui in iure non est. *l. 2. de damno. infec.*

Absens quis dicatur. *l. 199. de verbor. significat.*

Absentes damnantur lege Cornelia, &c. *leg. 4. de vsufr.*

Contra absentem pronunciatio. *l. 2. de adm. ad ciues pertinent.*

Absens propter absentiam condemnatus non agit euictione. *l. si ideo de euictio.*

Absens non defenditur rea adulterij. *l. miles. de adulteriys.*

Absentes non damnandi *tit. de regulis iuris.*

Qui per procuratorem defenditur, abesse iusta de causa dicitur. *l. neque de fideicom. libert.*

Absens in criminibus damnari non debet. *l. absentem de pœn.*

Absentis condamnatio nullius momenti est. *l. 2. de sentent. sine appellatione.*

Absenti fit conuicium. *l. non solum de iniuri.*

Absentis excusatio admittitur. *l. inter. de public. iudic. l. pœna. §. ad crimin.*

Publice vtile est absentes à quibuscunque defendi.

Vbicunque absens potest damnari. *ibid.*

Verba pro eo facientem & innocentiam excusantem audiri æquum est. *l. seruum. de procuratorib.*

Absentibus iis, qui tempore messium ad iudicium euocati sunt sententia dicta est nullius momenti. *l. 1. de feriis.*

Absens si citatus non respondit, Iudicē pro tribunali sedentem confestim audit. *l. etiā si de inutil. stipulat.*

Absens interdum vincit. *l. diui. de lib. causa.*

Cōuenire intelligitur esse inter absentes. *l. 2. de pact.*

Absens absenti despondere potest. *l. 4 de spon.*

An pactio creditorum cum futuro herede absentibus noceat. *l. rescriptum de pactis.*

Absentibus nobis potest fieri, quod inuitis potest. *l. rescriptum. de pactis. l. 4. de fideic. libertat.*

Absenti potest fieri gratia iurisiurādi. *l. labeo de pact.*

Absentium bona fide ius non corrumpitur, sed reuersi defendendi putantur.

Abesse reipublicæ causa dicuntur negotiatores, qui annonam verbis adiuuant. *l. semper. de iure munic.*

Absens reipublicæ causa non videtur miles, qui in commeatu agit. *l. 1 de re militari.*

Absens reipub. causa excusatur à totela. *l. administratos. de excusat. tutorum. l. tutus.*

Absens rei causa in reos referri non debet. *l. si maritus is de adultis.*

Absenti causa reipubl. qui non potuit filiū adire, iubere subueniri oportet. *l. cum quidam. de acquir. heredi.*

Absens causa reipublicæ non cogitur se defendere. *l. 1. eum qui appellat.*

Absens reip. causa si defensus sit, hactenus restituitur, vt ei appellare liceat. *l. vlt. de in integrum restitut.*

Iudicis officiū non ideo impeditur, quod quidam ex tutoribus post litem cū omnibus incertā cum præsentium, & eorum, qui non defenduntur, administratio discerni & æstimari possit. *l. non idcirco. de iudicib.*

Absentis gratia reipublicæ deterior non fit conditio, quod actionem non instituerit quæ ad vltionem non pertineat. *l. 6. de sepulc. violato.*

Absens ex iusta causa dicitur is, qui per procuratorem defenditur. *l. si omnium. de fideic. libertatibus.*

Absentibus ex iusta causa.

Absente aduersario quo ordine ad peremptorium edictum veniatur. *l. & si sent. §. vlt. de minoribus.*

Absēte vno ex trib. iudicib. vel arbitris nō possūt vna iudicare qui potuerit quidē præsentia eius, cū trahat eū in aliā sententiā. *l. sed si vnus. §. celsus. de recept. arbitris.*

Filia verecundè per absentiam patri contradicit. *l. si cum dotem. solut. matrim.*

Procurator absens dari potest. *l. 1. de procur.*

Absens reus criminis per procuratorem reddere debet rationem absentiæ. *l. absens. de procurat.*

Absens tutor datur. *l. illud de tutoribus & curat.*

Absentis loco datur totor. *l. quæsitum. de tutoribus & curatoribus. l. si quis eodem tit.*

Absentia. *l. qui autem. l. qui vtrum. de quæst.*

Absentia causa restituitur. *tit. ex quibus caus. maior.*

Is qui causas allegat absentiæ, culpam continere, nō videtur qui à sententia aduersus absentiam data non appellant. *l. liberto. de negotiis gestis.*

Absētia causa rei quis excusetur. *l. maritus. is. de adult.*

Absentia eius, qui reipublicæ causa abest, neque ei, neque

neque alij damnosa esse debet de re iuris.
Absoluitur qui post acceptum iudicium restituitur. *l.hoc edicto.de publican.*
Abundantia non vitiat scripturas. *l.94.de regul.iuris.*
Acceptilatio. *titulo de acceptilationibus.*
Tametsi vir socero dotem promissam fecerit acceptā, eius tamen periculū est. *l.si mu.§.si vir solut.matrim.*
Qui accepto tulit debitori suo, vt ille daret expromissorem, nec det, condici potest ei actio. *l.si quis accepto.de condict.causa datu.*
Acceptilatio non valet mulieri facta donationis causa. *l.5.de donat.inter.vir.& vxor.*
Si acceptilatio inutilis fuit tanta pactione, id actum videtur, ne peteretur. *l.si vnus.§.vlt.de pact.*
A recessio. *l.1.§.qua depositus.depositi.*
Accessio quæ sit. *l.si quando.de auro & arg. legato.*
Accessione quando quis vti possit. *leg. Pomponius.de acquir.poss.*
Accessiones possessionum. *tit.de diuers.& reg.iur.*
Rei minori maior non accidit. *l.tussissima. de adilit.edicto.*
Quod accedit emptioni pars emptionis est. *l.quid si nolit.l.vlt.& l.seq.de adil.edicto.*
Accessio cedit principali. *l. & si non sunt.de auro & argento.legat.*
Accessiones extinguuntur principalibus peremptis.
Accusatio. *tit.de accusationib.*
Accusatione desistens punitur. *tit. ad SC.Turpil.l.3.de præuaricationibus.*
Reo criminis postulato soluto potest. *l.reo de solut.*
Sine accusatione tutor suspectus remoueri potest. *l.3.de suspect.tutor.*
Sine accusatore lenocinij damnatur. *l.2.de adult.*
Accusator quis alteri præferatur in crimine adulterij. *l.2.de adulter.*
Accusatorem non habens ab honoribus arceri debet. *l.rescripto.de muneribus.*
Accusatori quam grauior quam Turpilliani irrogatur. *l.absentem.de pœnis.*
Accusasse quis dicatur. *l.quis cum maior. ad municip.*
Accusare maiestatis quibus permissum sit. *l.famosi. ad l.Iul.maiest.*
Accusans libertum patronus remouetur à cōtra tabulas bonorū possessione. *l.qui cū maior.de bon.liberto.*
Seruus dominum accusare non potest, nisi ex receptis causis. *l.1.§.quidam autem.de off.præf.vrb.*
Accusatus rei capitalis tutor perseuerat in tutelæ administratione. *l.quamuis de solut.*
Accusans capitis libertum ius patronatus amittit. *l.sed si hac.§.penult.de in ius voc.*
Actio. *tit.quarum rerum actio non datur.*
Actio. *tit.de oblig.& action.*
Actionis verbum generale est, & speciale. *l.178.de verb.significat.*
Actionis verbo non continetur exceptio. *l.8.de verb.signif.*
Actionis verbo etiam persecutio continetur. *l.34.eodem.*
Actionis verbum in edicto prætoris de dolo, & interdictum & exceptationem complectitur. *l.1.de dolo.*
Post leges 12. tab.promulgatas propositę sunt actiones, quibus homines inter se disceptarent, quas ne populus, vt vellet, institueret certas solemnésque voluntates. *l.2.de orig.iur.*
Qua quisque actione agere volet, eam prius aduersario suo edere debet, &c. *l.1 de edendo.*
Optimum est, vt si quas pures te habere petitiones, actionibus experiaris. *l.extat.quidem.met.causa.*
Nemo potest aduersus alium experiri sine actione. *l.quoties.de admin.tutor.*

Conuentiones iurisgentiū, quæ transeunt in proprium nomen contractus actiones pariunt. *l.iurisgent.de pact.*
Actionem habere minus est, quàm rem. *l. 204. de reg.iur.*
Actionem habens ipsam rem habere videtur. *l.15. de diuersis regulis iuris. l.143.de verb.signific.*
Is nullam actionem habere videtur, cui propter inopiam aduersarij inanis actio est. *l.nam.de dolo.*
Negotiorum gestori minime imputatur quod debitores non conuenerit: quare nullam actionem intendere potuit. *l.si pupilli.§.videamus.de negot.gest.*
Quoties incertum est, quæ potius actio teneat duas actiones, ducamus potestati ex altera non velle consequi, quod nos contingit. *l.1.quod certo loco.*
Actione iniuriarum morte extincta stipulatio quoque iudicio sistit, quæ propter eam interposita est. *l.si eum.§.iniuriarum.si quis cam.*
Actionibus variis legatarius simul vti non potest. *l.cum filius.§.varus.de leg.2.*
Actio ciuilis & honoraria. *l.si creditori de leg.1.*
An eiusdem rei nomine, & de recepto honoraria actione, & furti agendum sit. *l.3.§.vlt.nauta,caupon.*
Actio legitima & vtilis. *l.si vsusfr. de aqu.pluu.*
Si ex locato eorum sit, cum agrimensore tenet intentio §.2.*si mensa.*
Actiones, quæ apud collegium pontificum erant ab Appio Claudio, & ad formam redactæ, & à Cnæo Flauio scriba eius surreptæ populóque traditæ. *l.1.§. omnis de orig.iur.*
Actio ad heredem non transmittitur quæ heredi competere non potuit. *l.nam sicut.ad leg.aquil.*
Actiones mandati. *l.si quis alicui.§.vlt.l.si mandato.§.quoties.mandati.*
Actio nulla est, quæ exceptione repelli potest. *l.ex elegantem.§.seruus.de dolo.*
Actio, quæ pacto sublata, posteriore pacto repudiari non potest. *l.si vnus.§.pactus de pactis.*
Actio personalis fundum non sequitur. *l.1.ad SC. Trebell.*
Actio proposita. *l.si vt certo.§. idem Labeo.cōmodat.*
Actionum præstitio. *l.cum is.de fideiuss.*
Actio in rem & præsenti possessione est. *l.non alias. de iudic.*
Actio restituta aduersus reum competit, si is, qui dolo fecerit, quo minus in iudicio sistat, soluendo non sit. *l.vlt.de eo per quem fact.*
Actio venditi. *tit.de hered vel actio.vendit.*
Translato iudicio in dominium à procuratore, qui satis acceperat, vtilis actio datur domino directa penitus tollenda. *l.in commune de procurat.*
Non refert, quis directa an vtili actione agat, quis vel conueniatur: nam vtraque actio eiusdem partis est euodémque habet effectum. *l.actio.de nego.gest.*
Qui suo nomine vtiles actiones habet rite eas intendat. *l.procuratore in rem suam.de procurat.*
Actor is dicitur qui ad iudicium prouocat in tribus iudiciis. *l.hi storib.de iudic.*
Qui appellat prior agit. *l. qui appellat.de iud.* ius actionis facto rei deterius reddi non debet. *l.1.§.si ex.nox.causa age.*
Actor ciuitatis negotium publicum per procuratorem agere non potest. *l.actor.de procurator.*
Actor hominem legato eligi non potest. *l. legato.de leg.1.*
Actor constituitur decreto prætoris, &c. *l.decreto de admin.tut.*
Actores alienari aut manumitti non debent. *l.30.de iure fisci.l.aufertur.*
Actori non debet licere, quod reo non permittitur. 41.*de diuer.reg.iur.*

AD L. V. *Cum falsa.*

Confessio per errorem facta non nocet.

CONfessus quod paternum erat, ex maternis esse bonis, nihil egisse hic dicitur: nihil enim ei talis confessio nocet comperta veritate: idque dubium non est, si per errorem confessum esse eum proponamus. l. non fatetur. de confess. Ideóque non videtur præiudicare confessio. Verum plerisque allis ne à sciente quidem & prudente factam confessionem nocere, si falsum esse ostendatur. Cum enim per confessionem nulla iudicatur dispositio, sed probatio tantum, præterquam in casib. exceptis. l. Publia. §. fi. depo. & l. tale pactum. in princ. de pact. l. ex hac scriptura, de donat. l. testamenti. §. 1. de confess. Et proculdubio probatione contraria, quæ fortior sit atque efficacior, excludetur. l. cum de indebito, de probationib.

AD L. VI. *Si non transactionis.*

CVm quis sine causa aliquid promittit alij stipulanti, agentem ex stipulatu submouere potest exceptione doli. l. 2. §. circa. de doli except. Et quemadmodum haec condictio datur aduersus eum, qui totam sine causa obligationem suscipit, ita etiam aduersus eum qui partem duntaxat, vt hac lege cauetur. l. qui sine causa. de condict. fur.

Ad verb. *Transactionis causa.* Promissa pecunia ex causa transactionis hoc colore repeti non potest, quod indebita, & absque causa promissa fuerit: nam hoc ipsum quod à lite disceditur, causa videtur esse idonea. l. si citra. inf. de cond. indeb. & l. in summa. in prin. ff. eo. Ad ver. *Reddito eo quod debetis.* Quod dicitur si pars pecuniæ sine causa promittatur, pro parte condici posse, sic accipiendum est, si prius eam partem exoluat promissor, quam non sine causa promisit. arg. l. Iulianus. §. offerri. de actio. empti.

AD L. VII. *Error facti.*

QVod pro regula traditum est: facti ignorantiam nemini nocere, interpretatur Diocletianus, si necdum finitum sit negocium, puta sententia, transactione, iureiurando. Post sententiam enim per errorem admissum corrigi non potest. leg. 2. infra de cond. ind. sicut nec per transactionem, aut per iusiurandum. l. prox. §. item si quis postulante. de act. Obseruari tamen aliquot casus solent, in quibus error facti vel ante sententiam nocet, veluti cum errore facti tutor in inuentario publice confecto amplius describendum curauit, quàm sit in bonis pupilli. l. fi. supra ad Turpil. Item si conuentus actione leg. Aquiliæ confiteatur se seruum occidisse, qui ab alio occisus est, vt quidam opinati sunt Pauli authoritate adducti. l. si is eum quo. de confes. Sed cum is non de confessione erronea, sed à sciente facta loquatur, hanc sententiam probare non possumus. Nec minus displicet nobis, quod plerique alij censent, si instrumento adscriptum sit sine vllo errore, scientem prudentémque confessum fuisse eum, errorem suum corrigere non posse, quasi tabulario hoc præscribente non obsistendo, nec contradicendo sibi præiudicet. l. cum ostendimus. §. fi. de fideius. l. si filiusfam. ad Maced. Cuius hac affirmatione munitur eius falsa persuatio, qui in eo maxime fallitur, quod se errare non arbitratur. Quod cum ita sit, cur ei beneficium huius legis minime prosit non video. Idem dicendum puto, & de litigatore, si aduocati errorē emendare cupiat. Nam lex triduum præscribens intelligenda est, nisi eo tempore elapso de errore eiusmodi docere paratus sit, quod ante triduum facere non cogitur. l. fi. inf. de errore aduo. Illud silentio prætermittendum non est, cum hac erroris correctione lis protelatur, sumptus ob eam rem factos aduersario restituendos esse. l. sancimus. infra, de iudic.

Exceptiones superioris regulæ.

De errore aduocati, & quomodo emendari possit.

Ad verb. *Non instauratur.* Hoc accipe, nisi error calculi & computationis ipsa sententia expressus sit, aut persona sit, quæ beneficio restitutionis in integrum tuari debeat. leg. 1. quæ sent. sine app. rescin. l. 2. de erro. calcul. leg. 1. si aduer. rem iudi. Reperiuntur passim in iure ciuili alij casus excepti, de quibus suo loco commodius dicemus.

AD L. VIII. *Cum testamentum.*

PRoximus agnatus defuncti, idémque hæres institutus in testamento imperfecto, quod solenne ac perfectum esse credebat, si in actis sensualibus per errorem seruos professus fuerit, velut ex eo testamento libertos factos, ea professio non nocet, vt seruorum dominium amittat, cum errantis non sit voluntas. Vnde colligi potest à sciente factam huiusmodi professionem obesse. Nam licet ea verba, quibus aliquid denunciamus magis quàm disponimus, vim dispositionis non habeant, ac ne probationis quidem, cum obiter, & aliud agendo proferuntur: l. iubemus. de libe. cau. l. non epistolis. de proba. quæritur tamen hic principaliter istius professionis causa, cum περὶ τούτου verba prolata esse constat, aliud dicendum esse videtur. arg. l. tale pactum. in princ. de pact.

Errantis non est voluntas.

AD L. IX. *Non idcirco.*

IN hac lege nihil est obseruatione dignum, nisi quod error non ab eo solum qui errauit, sed ab eius quoque hæredibus reuocari potest.

AD L. X. *Cum quis ius.*

IN debitum per errorem siue ignorantiam soluens repetere id posse alibi dicitur. l. 1. de condic. indeb. leg. cum per errorem. de reg. iur. §. is quoq; qui. mod. re contrah. obl. Quod de ignorantia facti non iuris accipiendum esse hic rescriptum est. l. error. ad leg. Falci. Indebitum autem hic intellige, etiam si nec ciuiliter, nec naturaliter debeatur, contra vulgo receptam interpretum opinionem. Nec enim si diligenter inspicias tractatum de condict. indeb. iuris ignorantiam condicere volenti indebitum, cuiquam prodesse reperies. Et quod obiiciunt ex Papinia. *In damnis non nocere iuris ignorantiam*, parum nos mouere debet. l. iuris ignorantia. l. error. eo. suum namque petentibus eam non nocere diserte ait Papinia. d. l. iuris ignorantia. At condicens indebitum suum petere dici non potest, cū alium, soluendo, dominum fecerit. Eodem modo potest intelligi quod idem scribit in d. l. error. omnibus iuris errorem in damnis amittendæ rei suæ non nocere, nisi malis *omnibus* pro *non omnibus* interpretari, quod loquendi genus à iuris authoribus vsurpatum annotat Laurentius Valla, lib. 1. dialog. l. si seruus. §. si plurium. si quis cautio.

Error nō ab eo solum qui errauit, sed & ab eius hæredib. reuocatur.

AD L. fin. *Ne passim.*

IN compendiis siue lucris, nihilomagis prodest iuris ignorantia fœminis, quàm maribus, nisi imperfectæ sint ætatis. d. l. error. ff. eo. In damnis verò eis succurritur ob iuris ignorantiam, in quibus casibus iure expressum reperitur: & quod obiicitur, deteriorem hoc pacto mulieris conditionem fore, quàm viri, vtpote quod in damnis non noceat iuris ignorantia, satis à nobis iam confutatum est in legis superioris interpretatione. Viros siquidē ita demū excusat iuris ignorantia, si quod suum est petant, cum plerique casus extent in quibus fœminis suum non petentibus, vt damnum effugiant prætextu huius ignorantiæ succurritur.

In lucris & damnis quomodo & quibus prosit aut noceat iuris ignorantia.

TIT.

TIT. XLV. LIB. VIII. COD.
DE EVICTIONIBVS,
AD RVBRICAM.

Rem euinci quid significet.

EVinci hîc res dicitur, cuius possessio quæ ex iusta causa apud nos erat, nobis inuitis, & sine culpa nostra aufertur. Nam quandiu habere rem licet, cùm nihilo nobis absit, euictio rei nulla intelligi potest. l. 4. ff. de act. empt. & l. habere rem licere. ff. eo. Quod si nuda rei promissio, non etiam proprietas abducatur, euicta res dicitur, vt cum nuda pignoris possessio per creditorem actione hypothecaria vendicatur, res ab emptore euicta dicitur. l. si precium. vers. si hoc iure fuerit euictum. ff. eo. l. stipulatio ista. de ver. oblig. §. si quis forte. Quinimo etsi proprietas ad accipientem transierit, si possessio auferatur, res tamen euinci dicitur. l. si. in fi. de solu. Iusta autem causa hic accipitur, ex qua vera possessio, seu vsucapiendi cōditio trāsfertur. l. 1. de public. in rem. act. An ferri autem possessio intelligitur vel sententia iudicis, vt l. non tamen. l. euicta. §. ff. hoc tit. vel quoties rei vitio rem ipsam habere non licet, vt si seruus venditus aufugerit: videtur enim ideo euictus esse, quia eum habere non licet. l. Iulianus. §. 1. versi. differentiæ ratio. de act. emp. quia si sponte, aut culpa sua possessionem rei amiserit, euictionis nomine actionē non habet. l. si rem quam mihi. ff. eod. Verum etsi res euincatur, non tamen statim eius nomine de euictione actio competit, sed negocium aliquod cum altero gestum esse oportet, ex quo de euictione actio esse possit. leg. 1. §. idem Pomponius. vers. quia rem meam ipse gessit. depo. l. rogasti. vers. quasi negotio quodam. l. soleni. & l. si tibi polienda, de præscr. ver. Itaque annotandum est in iis contractibus, in quibus dominium quis transferre tenetur, euictionem omnimodo præstandam esse, tanquam contractui satisfactum non sit, quia res data non est: & ideo ad rem ipsam ex integro agitur actione quæ ex eodem contractu adhuc durat. l. Iulianus. §. qui fundum. de ver. obli. l. etiam. ff. de solut. l. qui concubinam. §. qui hæres. de lega. 3. vt videatur hoc casu non de euictione agi, sed ex conuentione potius ad obseruationem contractus. Nam etsi nondum res euicta sit, si tamen euictio teneatur, hoc nomine agi potest, l. cum quis. §. qui hominem. de solut. d. l. si rē meam. In cæteris vero contractibus in quibus tradere tantum, non dominium transferre quis cogitur, ex ipso contractu euictionem non debet, sed si tradiderit ex ipso contractu liberatur, quia soluit quod debet. §. 1. qui mod. toll. obl. Verum si rem traditam habere nō licet, ex bono & æquo, & ex noua causa actio de euictione datur, vt quandiu res non euincitur, conueniri non possit, qui tradidit. l. 1. §. venditori vero, ff. de permut. l. 3. infra eo. d. l. 4. & l. emptorem. in fi. ff. eo. vtroque tamen casu, etsi res nondum euicta sit, indistincte agi potest, vt de euictione caueatur. d. l. 1. §. emptori & d. vers. venditori.

Quibus modis auferri possessio dicatur.

AD L. I. *Emptor hæreditatis.*

Quomodo hæreditas quæritur.

HÆreditas, id est, ius succedendi, nulla conuentione quæritur, sed his modis qui à lege introducti sunt, veluti ex testamento, vel ab intestato defertur. l. hæreditas. suprà de pactis conoen. l. pactum quod dotali. suprà de pact. & l. stipulatio hoc modo concepta. de verbo. oblig. Postea verò quàm hæreditas quæsita est, quia proprium patrimonium hæredis facta est. leg. per procuratorem. §. 1. de acquir. hæredit. leg. sed si plures. §. filio impuberi. versi. euicta. de vulg. & pupil. alienari & in alium transferri ex pacto potest, vt hic, & toto titul. Digestor. & supra de actio. vel hær. vend. l. in re mandata, suprà manda.

Ad verb. *Rem à possessoribus.* Hæreditate vendita ius vniuersum hæreditatis, id est, damnum & lucrum hæreditarium in emptorem, qui loco hæredis est, transit. l. 2. in princ. & §. 1. l. sicuti. & §. fin. de hæredit. vel actione vendi. Non quia res singulares hæreditariæ venditæ censeantur. l. venditio. s. §. peruenisse. & §. non solum. de hæredit. vel actione vendit. Se enim hæredem esse ex eo tantum contractu præstare tenetur venditor. versic. cum hæreditatem iure venisse. & l. quod si sit hæreditas. de hæredit. vel actione vendit. vt si res hæreditarias ipse possideat ad traditionem earum teneatur, sin minus actiones quas habet earum nomine emptori cedēdo liberatur. dicta l. vēdit. 2. §. peruenisse. & §. non solum. de hæred. vel actio. vend. Vnde si bis duobus satisfecerit, etiam persequutionem rerum singularium præstare non debet, vt hic. & dicto §. sicuti.

Hæreditate vendita ius vniuersum in emptorem transit.

Ad verb. *Sumptus suo.* Hic dubitari potest, an sumptus euictionis venditor emptori præstare debeat. Et verius est, si quidem res singularis vendita est, quia venditor mora hic defendere emptorem tenetur. l. si plus. 74. §. mota quæstione. ff. hoc tit. l. qui absentem. in fi. de procurat. siue res deinde euincatur sententia iudicis, seu non euincatur, sumptus venditorem debere eius defensionis nomine, quia si defendat, suo sumptu defendere intelligitur. l. quod nisi fiat. versi. quia vnusquisq. de oper. liber. l. 3 §. item si locum. de alienat. indi. mutan. causa facta. Barto. hic. & l. venditorea. de verb. obligat. Panorm. in cap. fin. de venditio. & emptio. extra. Est enim defendere litem omnino suscipere. l. sed etsi hæ. §. defendere, de procurat. Quod si defensionem non suscipiat venditor, tenebitur ob rem non defensam, & in id quod emptoris interest. l. cum quæritur. iudica. solui. coniuncta l. 2. §. incertum. vbi Accur. de præto. stipul. In cuius æstimatione rei sumptuum habenda est ratio. l. si procurator. versic. & ideo sæpius. rem rat. hab. d. l. 3. §. pe. de alien. iudi. mut. causa facta. Sed hæc accipienda sunt, nisi alia ratione sibi suum saluum habeat emptor, vel quia in iudicio euictionis obtinuit, & sumptuum quoque condemnatio aduersus victum secuta est. l. properandum. §. siue autem. supra de iudic. Accursius, Barto. & Bal. hic. vel quia dicta condemnatio secuta quidem non est, verum sequi debuit. Habet enim emptor regressum aduersus iudicem. d. §. siue autem. Item si litem suam iudex fecerit, quia & sumptuum nomine hoc casu tenetur. l. fin. supr. de pœna iud. qui male iud. Quod si culpa in iudicio euictionis emptori imputari potest, quia hoc casu rei euictæ nomine actionem non haberet, d. l. si rem. §. t. ff. hoc titu. nihilominus sumptuum nomine actionem habebit, qui ratione rei tanquam accessorij debentur. arg. l. 3. supra de fruct. & lit. expen. Et denique illud obseruandum est circa sumptuum exactionem, quod inter contrahentes conuenit, vt hic in fi. & d. l. venditores. l. t. §. si conueniat. deposit. At quoties ius vniuersale puta hæreditas, non res singulares, aut particulares venditæ sunt, sumptus iuris vniuersalis nomine factos venditor emptori debet, quia emptorem iuris vniuersalis nomine, suo sumptu defendere cogitur. d. l. quod nisi fiat. coniuncta l. quod si sit hæreditas. Singularium verò rerum nomine sumptus non debet, quarum nec euictionem præstat, vt hic. ver. euictio quoque. & arg. d. l. 3. supra de fruct. & lit. expen. Sed quid si omnes res hæreditariæ euincantur? Et verius est, quia etsi nulla corpora hæreditaria sint, hæreditas nihilominus iuris intellectu nomen suum retinet. l. hæreditatis appellatio. de ver. signi. l. 3. §. hæreditas. de bono. poss. non ob id videri hæreditatem euictam esse, quod omnes res hæreditariæ euictæ sint, & ideo hoc nomine venditorem non teneri constat, cùm se hæredem esse præstet. d. §. bonorum. & dict. leg. quod si hæreditas.

An sumptus euictionis venditor emptori præstare debeat.

Defendere quid sit.

AD L. II. *Quoniam anus.*

Euictio vnde nascitur.

IN his contractibus, in quibus ex natura obligationis euictio non præstatur, necessarium est eo nomine cautionem interponi, l.sup. de iure dot.l.si domus. §. de euictione. de leg.1.& l.stipulationes. de verbo. obl. In cæteris verò contractibus, & si nominatim euictio promissa non sit, ex natura contractus debetur.l. non dubitatur.infr.eo. Vnde quæritur an cautio euictionis hoc loco necessaria fuerit, vt non aliter de euictione teneatur donator, quàm si nominatim id actum sit, & certius est eum qui fundum donauit, ius quod in fundo habuit transferre voluisse. l.si domus. § fi.& l.si à substituto.§.hæres seruum.in fi. de l.2.nõ etiam quod aliud promisisse intelligatur, ne alioquin pœnam liberalitatis suæ patitur, si vltra ius donatum aliquid ab eo exigatur, quod lex non admittit. leg.ad res donatas.de ædil.edict.l liberalitate. de re iud.Constat itaque si rei donatæ euictio contingat, non ob id teneri eum qui donauit, quia eo nomine nollo iure obligatus est.l.Iulianus.§.qui fundum.in fi de ver.obl.l. Aristo.§.fin.de don.d.§.de euictione.leg.quoties §.plane. in fi.si fami. fur.fec.dic. Neque distinguendum est, an à conuentione, an verò à traditione donatio cœperit, cum traditionem animo donandi factam donationis causam præcessisse oporteat, ne nuda sit traditio, ex qua ius nullum transfertur, leg. nunquam nuda. de acquiren. rer. dom.Itaque qui donandi animo promisit, ex causa donationis promisisse intelligitur. ex qua causa rem donatam tradere tantum intelligitur, non etiam dominium transferre. leg. si quis argentum.§.fin. autem.infra, de dona.§.perficiuntur. Institut. de dona. coniuncta l.si ita distrahatur. in fi. ff. de contrah. emp. Nam & si stipulatio donationis causa accesserit, non ideo dare, id est dominium transferre cogitur, qui ex causa donationis dare promisit, sed tantum tradere tenetur. §. fin. autem hoc. vt stipulatio quæ donationi adiicitur illius naturam sequatur.leg.si stipulatus.ver. quia non verisimile.de vsur. l.1.§.si quis sub conditione.ff.vt leg.nom.cap.Nec rectè comparatur contractui venditionis donatio quòd ad ius euictionis attinet. d. §.plane. & si ex vtroque contractu tradere tantum qui promisit debeat. d. §. perficiuntur. Nam precium quod præstat emptor venditori rei venditæ, euictionem & similes præstationes, ex æquo & bono inducit. l.1.in prin. de rerum permu.l.emptorem.§.fi.ver. neq; enim bonæfidei. de act. emp. At ex donatione quæ meræ liberalitatis est, nulla obligatio huiusmodi præstationũ donatario aduersus donatorem acquiritur. l.hoc iure. §.1.de dona.d l.ad res donatas. Non obstant huic sententiæ l.qui decem.§.qui hominem. de solut. l.vbi autem non apparet.§.fi.de ver. obl.& similes, quib.non aliter liberatur, qui dare promisit, quàm si dominium transtulerit. Illud enim accipiendum est secũdum causam ex qua quis dare promisit, vt si sine causa stipulatio concipiatur, omnino inutilis sit. l.2.§.si circa.ff.de doli mal.& metu.excep. Si verò præcessit causa, & ex ea dominium sui natura non transfertur, vt in contractibus donationis & venditionis, qui traditionem, non dominij translationem inferunt. d. §. perficiuntur. hoc casu stipulatio dandi huiusmodi causis adiecta dominij translationem non inducit, sed secundum naturam dictorum contractuum intelligitur. d. l. si stipulatus. Verum si sciens rem alienam esse quis donauerit, si quid donatarius in eam rem impenderit, & res euincatur, huius impendij nomine aduersus donatorem de dolo actionem habet donatarius, non etiam rei euictæ nomine.d.l.Aristo.§.si.in fi.& d.l.ad res donatas.

An donator tenebitur de euictione.

Donator vt donatarius tantum tradere tenetur.

Ad verb. *Nudo autem pacto.* Quod si ex natura contractus donationis euictio deberetur, nullo pacto, aut stipulatione opus esset.l.non dubitatur. inf.eo.titu.sed cum à traditione donationem cœpisse in specie huius legis omnes opinanter. Alioquin si à conuentione inceperit, actionem de euictione aduersus donatorem etiam citra pactum competere existimant Accurs. & Bar.hic.idem.Bart.Bal.& Accus. ad d. l. Aristo.in fin. Cur igitur non ex pacto nudo quod rei traditioni adiectum est, actio dabitur, tanquam ab ea traditione pactum nudum robur acceperit? leg.fin.supra de rer.permu. leg. legem. infra de donat. & leg. legem.supra de pact.

Docendum est, ita demum ex pacto traditioni rei adiecto actionem dari, si ex relatione dicti pacti ad contractum principalem contractus innominatus reciprocus nasci potest, vt quia principalis obligatio accipientis personam, pactum verò adiectum, tradentis commodum respicit.d.l.legem.in fin.d. l.fi. de rerum permu. supra. Quod enim præscriptis verbis actio ex huiusmodi pacto detur: d.l.fi.contractum reciprocum præcedere arguit vnum ex his quæ enarrantur in l. naturalis.in prin.de præscr.verb.Qua ratione cum ex pacto nudo de euictione pręstanda, si ad contractum donationis illud referatur, non datur obligatio reciproca. cum vtrunque pactum fauore donatarij interuenerit, constat actionem nullam ex eodem pacto tanquam nudo competere.leg.iurisgentium.§ sed cum nulla.de pact.§.quinimo.

AD L. III. *Qui rem emit.*

QVandiu emptori rem habere licet, quia possidet, de euictione actio cessat, quæ tum demum competit, cum res illi aufertur, vt hic.& leg.4 ff.de actio. emp.leg.habere licere.§. tunc enim nulla.ff.eo. Adeo vt quamuis rem alienam esse, vel alij obligatam constiterit, securus tamen sit vẽditor, qui rem tradidit, quæ nondum euincitur, vt hic. versic. quod aliena vel obligata,&c. Cùm enim tradere tantum venditor teneatur, & cautionem de euictione præstare, traditione rei à principali obligatione liberatus est §.1.quib. mod. tol.obl.coniuncta l.si. ita distrahatur: in fi.de contrah. empt.Accur.in l.cum plures.in fi.ff. eod. Nec prius ex cautione euictionis conueniri potest, quam conditio tacita promissionis euenerit, id est, quam rem euinci contigerit.d.l.4.de actio.emp.l.1.vers.venditor vero.ff. de rer.permut.Quid si nondum res tradita, vel integrũ pretium solutum non est, cum adbuc duret actio ex contractu venditionis, donec quod ex eo contractu debetur persolutum sit, quę ex bono & æquo præstanda sunt in iudicium empti venient. l.si post perfectam. in fi. infra eo. vt si euictio immineat, etsi nondum res euicta dicatur, possit emptor ea exceptione se tueri aduersus venditorem petentem rei venditæ precium.d.l. si post perfectam. in prin. Item si res vendita pignori obligata esse reperitur & nondum tradita sit, aut pretium solutum non est, eadem exceptione tutus erit emptor. Sed hæc actionem ex empto habet, vt cogatur venditor rem obligatam pignoris vinculo liberare.l. ex his prædiis.infr. eo.Item si rem alienam sciens quis vendiderit. Cum enim dolum malum abesse à contractu emptionis præstare debeat venditor, propter dolum tenebitur in id quod emptoris interest rem suam factam non esse l.seruus quem.§.fi.de act. emp. Idque in pœnam doli constitutum est aduersus venditorem, qui tradere tantum tenetur, non etiam dominium transferre.d.l.si ita distrahatur. in fi. d. l. seruus quem. in fin.Iis itaque casibus non de euictione agitur, & id quod nostra interest rem euictam esse, quia iudicio res euicta non est, & sic de euictione actio cessat. l.non tamen consequens.ff.eod.Sed vel exceptionis iure pretium

Si res vendita pignori obligata sit, habet eum exceptione.

tium retinetur. dict. l. si post perfectam. vel res obligata liberatur. d. l. si ex iis prædiis. vel propter dolum agitur. d. l. seruum quem. in fi. Nam in dictis speciebus in quibus vel euictio imminet, vel res obligata repetitur, liberabitur venditor satisdando euictionis, item liberationis nomine. d. leg. si post perfectam. vers. si satis ei non feratur.

AD L. IV. *Si prædium.*

Si pro pecunia numerata soluatur prædiũ creditori quemadmodum euicto in casu euictionis.

EX hoc rescripto notandum est aliud pro alio consentiente creditore, non etiam inuito solui posse. §. 1. quibus modis. tollit. oblig. l. 2. §. mutui datio. in fin. de reb. credit. Vnde si pro pecunia numerata voluntate creditoris soluatur prædium, cuius deinde euictio contingat, dubitari potest quemadmodum creditori consultum sit. Videtur enim & principalis obligatio dissoluta datione prædij in solutum, & nullum negotium subesse, ex quo euictio præstanda sit. l. eleganter. in prin. de pignor. act. Verum hic aliter traditum est: nam hic ex contractu venditionis, & iis qui venditioni similes sunt de euictione actio datur. l. non dubitatur. infra eod. & l. sciendum. 2. coniuncta l. sciendum. 1. §. deinde infra de ædil. edicto. sitque emptioni similimus contractus, si pro pecunia speciem solui conuenerit, vt hic in fi. & l. naturalis. §. 1 ff. de præscrip. verb. cõstat tanquam contracta emptione, vtilem dari actionem ex empto ei, qui pro pecunia speciem in solutum accepit, si ea species euincatur, vt in hac lege, & dicta l. eleganter: sed contractus permutationis emptioni similis est. d. §. deinde. & l. 1. de rerum permutat. d. l. naturalis. §. 1. & tamen si conuenerit speciem pro specie solui, qui contractus permutationis esse videtur, l. 1. de contrah. empt. d. l. naturalis. §. 1. re deinde euicta, non de euictione vtili ex empto agitur, sed ex principali obligatione. l. si quis aliam, de solutionib. l. libera. supra de sentent. & interlo. omn. iudic. Item si fundum in solutum do, vt ab ea obligatione liberer, qua pecuniã debeo, intelligitur contractus innominatus, do vt des, celebratus esse: nihil enim aliud est ius obligationis remittere quàm dare. l. si mulier. de condict. caus. data. Et per consequens fundo deinde euicto non de euictione agitur. l. fi. in fin. de condict. caus. dat. sed in id condictio datur, vt in pristinam obligationem restituatur pecuniæ debitæ. l. si quis accepto tulerit. ff. de condict. cau. data. Rursus si pecuniam debeo, non aliter liberor, quàm si accipientis creditoris fecero, ita vt ab eo auferri non possit. Quod si auferatur, liberatio non cõtinget. Quinimo ex pristina obligatione directa actio competit. l. deferre. §. fin. & l. Titius. de iure fisci. itaque si speciem pro pecunia dedero, eadem ratione accipiẽtis ea fieri debet, vt naturam seruet species, cuius loco subrogatur. l. si cum. §. iniuriarum. ff. si quis cautio. Et si species quæ pro pecunia soluitur accipientis fieri debeat, si euincatur ex pristina actione agetur. d. l. si quis aliam. l. si rem meam. de solut. non autem vtili ex empto, vt hic. Et denique si ex causa transactionis fundus pro alio, de quo controuersia erat traditus sit, quem deinde euinci contigerit, non vtilis ex empto, non itẽ pristina actio, sed neque condictio ob causam, vt in pristinam obligationem restitutio fiat, verum in id quod interest præscriptis verbis actio datur. l. si pro fundo. supra de transact. Dicendum est quoties conuenerit, vt aliud pro alio detur, non aliter liberationem contingere à prima obligatione, quàm si res quæ pro alia datur accipientis fiat, quasi id tacite actum sit. dict. l. si quis aliam. Etsi accipientis nõ fiat, prior obligatio duret, & ex ea agi possit. d. l. libera. vers. vel ob debitum reddendum, &c. Idque verum est, & si pro pecunia numerata species in solutum detur. leg. qui res. de solut. arg. d. l. deferre. in fin. & l. Titius. de iure fisci. Nec enim prior cõtractus nouatur, vt ex datione in solutum agi tantum possit, non etiam ex præcedenti obligatione. d. l. libera. & d. l. si quis aliã. Quinimo & præter actionem, quæ ex præcedenti contractu adhuc durat, vtilis actio ex empto competit, si pro pecunia species data sit, tanquam contracta emptio videatur, non tamen quod vere contracta sit, d. l. eleganter. in prin. & vers. imo vtilis. coniuncta l. si ita scriptum. de hered. instit. Et sic non est arguendum à contractu permutationis, vel contractu permutationis, vel contractu innominato, do vt des, & similibus, cum nullus nouus contractus celebratus sit, nulla item subrogatio simpliciter facta, vt non aliter à priori obligatione recessum sit. d. leg. si quis aliam. d. l. qui res. excepto eo casu, quo ex causa transactionis fundus traditus pro alio fundo controuerso fuit. Tunc enim pristina obligatio non instauratur, ne litem semel finitam de nouo institui contingat leg. quamuis sup. de transaction. Sed actione præscriptis verbis agitur in id quod interest. d. l. si pro fundo.

AD L. V.

Ex iis prædiis. vers. vt ea à creditore liberentur.

NOn ergo de euictione in id quod interest agitur, quia nõdum res euicta est. l. qui rem. vbi dictum supra eod. Sed in id actio datur, vt pignoris vinculo res liberetur, quod quidem certissimum est, si nondum res vendita tradita sit, aut precium non numeratum, vt in specie huius legis constat. l. in venditione. de actio. emp. Sed dubitari potest an idem quoque dicendum sit, re tradita, & precio numerato, quasi teneatur, qui rem vendidit, eam liberam præstare. Et verius videtur emptione simpliciter contracta, rem qualis est cum sua causa intelligi venditam, non etiam liberam. l. cum venderes. de contrah. emp. & l. alienatio, eo. tit. & l. pen. eo. hoc tit. vt quamuis ea obligata sit, quamdiu tamen per hypothecariam non aufertur, conueniri venditor eo nomine nullo modo possit. d. l. qui rem. supra eo. & l. habere licere. ff. eo. Qua ratione vt plurimum in venditionibus adijci solet *fundum liberum præstari.* l. quoniam. supra de compen. & leg. cum ab eo. de contrah. emp. l. cum stipulatus. §. fi. ff. de ver. obli. & l. cum tibi. infr. eo. Verum etsi ex ipso contractu res, vt libera præstanda non sit, nisi id nominatim conueniat. d. l. cũ venderes. potest tamen ex bono & æquo agi, vt rem pignori obligatam venditor liberet, non etiam id quod emptoris interest rem obligatam non esse. leg. creditor. §. prædium. vbi Pau. Castren. de actio. emp. coniuncta l. quoties. supr. de iure dot. Quemadmodum seruitutes quæ à fundo vendito debentur, tacite quidem transeunt, & fundi possessorem sequuntur, vt earum nomine venditor de euictione in id quod interest non teneatur, si deinde eas deberi constiterit, quia fundum liberum præstari non promisit. d. l. pe. ff. eod. tenebitur tamen ex bono & æquo emptori præstare quanto minoris ille empturus erat, si seruitutes deberi intellexisset. l. quoties. de ædil. edict. Idque certius est, si emptor debitum persoluit, vt rem venditam liberaret, tunc enim à venditore repetet precium, quod creditori præstitit, ne alioqui venditor cum iactura emptoris locupletior fiat eius beneficio liberatus. l. rescriptum, §. 1. in fi. de distract. pign. l. cum pecuniam. de nego. gest. Cum enim propter contractum emptionis id precium, quo pignus liberatum est, absit emptori, incipit ex empto agi posse. l. 4. ff. de act. emp. Et denique si rem sciens quia obligatam vendiderit propter dolum non tantum liberare, sed etiam in id quod interest tenetur.

Venditor tenetur restituere emptori precium quod ad rem venditam liberandam soluit.

AD L. VI. *Non dubitatur.*

Vnde oriatur de euictione actio.

DE euictione actio ex natura contractus magis quàm ex conuentione præstatur, vt etsi eo nomine nulla pactio intercesserit, re tamen euicta, ea actio detur, vt hac lege. & l. si in venditione. ff. eo. l. quod si nolit. §. quia assidua. de ædil. edict. Quædam enim sunt naturalia contractus, quæ adijci ex consuetudine solent, & contractum ipsum sequuntur, qualis est de euictione cautio: quæ cum vt plurimum in contractu emptionis promitti soleat, lex pro consuetudine illius stipulationem interpretata est, vt & si nonnunquam prætermittatur, lex tamen eam intercessisse fingat. d. §. quia assidua. Alia etiam ratione naturalia contractus considerantur, qualia sunt ea quæ lex pro contractuum diuersitate singulis contractibus singulariter adscripsit, tanquam cum ipso contractu iusta ratione nata esse videantur, veluti in contractu depositi & similibus, qui dantis tantum gratia fiunt, solum dolum accipiens præstat, ne sibi damnosum sit officium, quod alterius causa suscepit. l. si seruus communis §. quod vero. ff. manda. Item in his contractibus, qui vtriusque gratia celebrantur, dolus, & culpa venit, quia commune negotium geritur. l. contractus. de regu. iur. l. si certo. §. nunc videndum. commod. Et hæc vtroque casu effectum ipsius contractus nõ etiam formam aut substantiam respiciunt, ob idque adminicula contractus dicuntur. l. pacta conuenta. ff. de contrahen. emp. l. coniuncta. l. 1. §. 1. si vsusfr. peta.

Naturalia cõtractus adminicula cõtractus dicuntur.

Qua ratione, cum cõtractus ipsi à naturalibus non pendeant, quinimo naturalia ex ipsis contractibus pendeant, & separata sit eorum forma, seu substantia, constitutum est, vt natura quidem contractus pacto immutari possit, substantia verò saluo contractu non item. d. l. pacta conuenta. l. naturalis. §. sed si facio. vers. & potest mandatum. ff. de præscri. verb. l. Iulianus. §. si quia rem. ff. ad exhib.

Conueniri potest ne euictio præstetur.

Vnde conueniri potest ne euictio præstetur. l. emptorem. §. fi. vers. ibidẽ ait. de actio. emp. d. l. pacta cõuenta. l. quæritur. §. si venditor. de ædil. edict. Saluus enim contractus emptionis remanet, etsi ius euictionis remiserit emptor. d. §. si venditor. d. l. pacta conuenta. vers. quoniam emptionis substantia à contrario sensu.

Conueniri non potest ne venditor dominium rei vẽditæ trãsferat.

Verum conueniri non potest, ne venditor dominium rei venditæ transferat. l. cum manu. §. fi. de contrah. empt. cum tamen dominij translatio substantiam cõtractus emptionis non respiciat. Quinimo nec dominium transferre secundum contractus naturam venditor tenetur. l. si ita distrahatur. § 1. & l. rem alienam. ff. de contrah. empt. Dicendum est necessitatem translationis dominij contractui venditionis non inesse, etsi effectus illius in eo consistat, vt cùm rem tradere venditor teneatur, in consequentiam, si dominus est, dominium quoque transferre cogendus sit. l. ex empto. de act. emp. Vnde si nominatim actum sit, ne dominium rei venditæ in emptorem transeat, ab eo læsa est emptionis natura, vt nullius prorsus momenti fuisse videatur, vt ne possessio quidem tradita videatur eius rei quæ iure dominium auferri possit. l. 3. in princ. de actio. emp. At vbi non agitur expressim de dominio non transferendo, actio de euictione superest, si rem euinci contigerit. l. si in venditione. ff. eod. & in hac nostra lege. Et ideo effectum suum venditio consequitur, quia in id quod interest venditor condemnatur. d. l. si in venditione. Eo verò casu, quo de dominio transferẽdo cautum non est, cum hæc conuentio effectum venditionis omnino tollat, venditionem contractam non esse lex fingit. l. cum manu in fi. & l. Lucius. depo. Quemadmodum & nonnunquam, si adminicula quæ supra diximus naturalia contractus esse, effectum rei vniuersum respiciunt, contractum inutilem reddunt, nisi accesserint. d. l. 1. §. 1. si vsusfru. peta. Namque sæpe contingit, vt expressa quædam noceant, quæ non expressa, quamuis tacite insint, obstitura nõ sint. l. nonnũquam. de condit. & demonst.

Quædam expressa nocẽt, quæ non expressa nocitura nõ sunt.

Illud omittendum non est, etsi actum sit ne rei euictio præstetur, non ideo denegari emptori precij repetitionem, si res ab eo auferatur. Alioqui aduersus bonæ fidei iudicium esset, si precium venditori habere liceret, emptori verò res ipsa auferretur. d. l. emptori. in fi. nisi id nominatim actum sit, arg. dicti §. si venditor. Cyn. hic.

AD L. VII. *Authore laudato.*

Author quis dicatur in cõtractibus, denuntiatio.

AVthori, id est, ei à quo quis ius in re comparauit, si euictio immineat denunciandum est, vt infra l. proxi. non etiam fideiussori, qui eius euictionis nomine intercessit, vt in hac lege. Sufficit enim iis denunciatum esse, quorum in primis interest, etsi aliorum posteriore tamen loco, interesse possit. l. 1. §. denunciari. ff. de ventr. inspic. l. cum adoptio. de adopt. Fideiussor enim in causa euictionis intercessit, quæ euictio committitur, si rem euinci contingat, denunciatione authori facta. infra eo. d. l. proxi. Personam ergo venditoris, non etiam fideiussoris inspicimus, quia in id fideiussor intercessit quod ex persona venditoris debetur, vnde culpa vel mora rei principalis fideiussorem obligat. l. si seruum. §. nunc videamus. in fin. & l. mora rei. de verb. oblig.

Quando fideiussor tenetur de euictione.

Idque verum est quamuis fideiussor causam agi de euictione ignorauerit, vt in hac lege. Cum enim in omnem causam euictionis intercesserit. leg. si quid pro eo. §. si nummos. de fideiuss. & §. nunc videamur. Frustra admonendus est eius rei nomine, in quam nominatim consensit, & quam idem præuidisse debuit. leg magnam. in fin. infra de contrahen. vel commit. stipul.

AD L. VIII. *Emptor fundi.*

AD hoc vt de euictione actio detur, rem in primis euinci oportet. leg. 1. §. venditori. de rerum permut. & l. 3. supra eod. Nec aliter res euicta dicitur, quàm si iudicio euicta sit. leg. non tamen & consequens. ff. hoc titul.

Quomodo res euicta dicatur.

Iudicio verò euicta non dicitur, si dolo aut culpa emptoris euicta sit. l. si rem quæ mihi. §. 1. ff. eod. Atqui dolum lex præsumit, si cùm emptor iudicium euictionis authori denunciare possit, non denunciauerit, tanquam venditor paratiores causæ probationes habiturus sit, emptor verò minus instructus solus causam indefendere dolo videatur. l. si fundo. §. 1. ff. eo.

Causa propter quam hac denunciatio facienda est.

Qua ratione constituit lex denunciandum esse authori euictionis iudicium, vt hic. & infra l. proxi. l. 1. supra de pericu. & commo. rei ven. vt ipse causæ adsit, & omnis collusionis suspicio tollatur. l. si suspecta. de inoffic. testa. & l. si prolusoria. de appel. Idem quoque lex præsumit, si emptore absente, vel per contumaciam condemnatio euictionis secuta sit, vt in hac lege. vers. sed etsi. Neque euictionis iudicium aduersus emptorem pronunciatum est, quòd malam causam habuerit, quin potius, quia absens & contumax fuit. l. si ideo. ff. eod. Idem si per imprudentiam aut iniuriam iudicis sententia euictionis sequatur. Neque enim authori nocet iniuria emptori facta. leg. si per imprudentiam. ff. eod. & in hac lege, secundo respon. Cautum itaque vtrique erit tam authori, quàm emptori, si dicta euictionis denunciatio præcesserit, authori quod causam ipse velut propriam ex fide acturus sit, emptori quod post denunciationem periculum euictionis ad authorem spectet. leg. 1. supra, vbi in rem actio. Nec potest venditor queri, si præsens ei iudicio affuit, quo rem euinci contigit, cum appellare potuerit. l. Herennius.

§. 1.

§.1.ff.eod.l.à sententia. ff. de appel. Item minus iuste conqueritur venditor, si per eum steterit, quominus in iudicium veniret, cum denuntiatio præcesserit. d.l.& ideo.in fi.ff.eod. Sed & quamuis causam euictionis agi scinerit author, lex tamen adhuc desiderat denunciationem præcedere, vt liti adsit vēditor. Nec enim ideo tam denunciatio fit, vt causam agi sciat vēditor, quam vt ipse in iudicium veniat, & causam ipse defendat.l. cum successores.§.1.ff.hoc titu. Quo casu etiam scienti denuntiandum est.l.denūtiasse. vbi Bart.ff. ad legem Iuliam de adult. Et alibi tradidit lex saltem procuratori esse denuntiandum, quamuis causam agi non ignorauerit venditor.l.si dictum.§.si præsente.coniuncta d.l.& ideo.in fi.ff.eod. Non obstat l.1.ff.de act.empti.regula cap. cum qui certus. ff. de reg. iur. in 6. & l.sæpe constitutum.§.1.de re iudic. In his enim omnibus iuribus scientia tantum, non etiam denuntiatio requirebatur. Et denique quæri potest, quando dicta denuntiatio fieri debeat. Et verius est sufficere, si modo ante pronuntiatum iudicium facta sit.l.si rem quam mihi.§.fin.ff.hoc titu.l.libera.supra de sent.& interlocut.omn.iudic. l. si cum quæstio. infra eod. & cap. fin. extra de empt.& vendit. Et ita accipi debet l. qui concubinam.§.si hæres.ff.de legat.3. Vt illa verba, *iudicium accipiatur*, interpretemur, id est, sententia feratur, si modo nō est in causa conclusum, vel renuntiatum, vt definitiua sententia res terminari possit. d.l.si rem quam mihi.in fin.argum.ca.pastoris.§.nisi iudex.extra de causa poss. & proprietat. Nisi & hunc quoque casu omnia intra adhuc integra essent: tunc enim etiam sententia euictionis lata posset author in iudicio appellationis ius suum persequi.l.ita demum.sup.de procu.

AD L. IX. *Si controuersia.*

Quæ veniant eius quod interest, veniant.

COmmissa euictione in id quod emptoris interest rem euictam non esse ex natura actionis empti fit condemnatio.l.si in venditione.ff.eod. in quo & litis sumptuum ratio quoque habetur.l.3.§.pen.ff.de pen.ff. de alienat. iudi. mutan. causa fact. Huc pertinet quod diximus ad l. 1. sup.eod. Sed etsi quid impendit in rem emptor, quo res euicta pretiosior facta sit, nonne eius quod interest idipsum à venditore consequetur? Huic quæstioni respondet Iurisconsult. in l. Titius. verb. de sumptibus vern. de actio. empti. & Imperator in hac lege. in fin. Quod si rem ipse possideat, & dum vinceretur, iure retentionis, eam impensam ab euincente, vt potest, non exegit, tanquam culpa sua eo careat quod impendit, ab authore iudicio euictionis non repetet.l. denique.§.1.de action. empti.& l.super.infra eod.titu. coniuncta l.in fundo.& l.sumptus.de rei vindic. & leg. Paulus. de doli mali excep. Quemadmodum nec authorem obligatum habet emptor, qui culpa sua euictionem passus est, vel rei emptæ possessionem sponte amisit. l.si rē quam.§.1.ff.eod. Vnde huius legis species accipienda est, emptore non possidente, quo casu actione empti à venditore impensam repetit. d.l.idque Iulianum.§.1.de actio.empt. vel eo casu intelligi potest quod omnimodo impensam debet venditor, quia sciens rem alienam vendidit. d.l.idque Iulianum.vers. in omnibus.

AD L. X. *Si fines agri.*

SIue tota res vendita, siue pars illius euincatur emptor regressum habet aduersus venditorem. l.1.ff. eod. Si itaque fines fundi venditi falso demonstrauit author, quia partem eius fundi intra eos fines euinci contingat, actionem de euictione habet emptor.l.qui fundum.ff.eod.l.si seruum.§.1. de actio.empt.& in hac lege. Verum cum pro parte rei euictio fit, multum interest, an pro diuiso certi loci, an verò indiuiso ex his finibus qui demonstrati sunt, quotæ partis euictio fiat. Priore namque casu loci euicti bonitatem præstat author, posteriore eius quotæ quæ est euicta, duntaxat æstimatione ad totam rem habita. d.l.1.ff.eod. d.l.qui fundum, l.bonitatis. l.ex mille.§.pen. illo titu. Bonitatem autem hoc loco ad pretium conuentum referendum esse verius videtur, vt si singulæ fundi partes certo precio venditæ sint, vna euicta illius bonitas non quanti res esse possit, sed quanti vænierit, accipienda sit.l.si fundo tradito.ff.eod.tit. Quasi tanti res esse iudicetur, quanti vendita est. l.1.§.si hæres percepto fundo. ad Trebell. Nam si quid emptoris præter rei pretium interest, actione empti consequetur. l.euicta re.1.ff.eo. Idem si non singulæ partes certo pretio venditæ sint, sed vna res tota vænierit, & pars pro indiuiso deinde euincitur: id enim eius partis euictæ bonitatis quidem æstimatio, sed ea bonitas pro qualitate loci singulariter ad pretium conuentum referenda est arg. dict.l.si fundo tradito. Estque ratio differentiæ, quod cum pro indiuiso partem euinci contingit, bonitas certi loci æstimari non potest, quia certus locus euictus non est. Quemadmodum & cum maiorem, quàm traditus sit, modum fundi esse affirmauit venditor pro bonitate eius loci, qui non extat, æstimatio fieri non potest. d.l. si seruum.§.1. Verum alibi traditum est, si pro parte homo euincatur, de euictione actionem non esse, nisi nominatim id conuenerit, l.si dictum. §. in stipulatione.ff.eod. Sed verius est, ne partis quidem euictionem illic fuisse, cum pars hominis emptori auferri non possit citra totius corporis interitum, vt vel totum hominem euinci necesse sit, vel nullo modo euinci. Quemadmodum si partem integralem de toto ademeris ipsum totum corruit.l.cum qui ædes. de vsucap. Atque non aliter euictio committitur, quàm si res ipsa vel pars emptori auferatur. Quandiu enim rem habere licet, cessat de euictione actio, l.habere licere. ff.hoc tit.l.4.de act. empt.& l.3.supr.eod. Etsi ergo seruus venditus non venditoris solius, sed alteri communis esse pronuntietur, quia non ideo vt etiam pars ipsius emptori ablata est, euictio commissa non est. dict.§.in stipulatione. Quod si eodem iudicio actione communi diuidundo proposita totus seruus vendicanti adiudicetur, quia emptori seruus aufertur, actioni de euictione locus erit, tanquam partem euictam illi habere non liceat. l.si mancipium.§.3.ff.eod. Eius enim partis nomine quæ authoris fuit eodem iudicio propter adiudicationem certam pecuniam consequitur emptor, vt res euicta non dicatur pro ea parte quæ authoris fuit, cuius loco pretium successit.§.eadem.Institut.de offic.iudic. Sed & si de euictione non agatur, eo casu, quo seruus communis esse pronuntiatur, nisi emptori auferatur, actione tamen ex empto in id quod emptoris interest agi potest d.l.cum qui.vers.sin autem columna.& arg.leg.emptorem.§.si quis rem.de act.empt. Eademque ratio adferri potest in specie l.nauem.ff.eod. ibi enim neque pars nauis, neque nauis ipsa euicta est. Cessatque itaque de euictione actio, ex empto tamē agi poterit ad id quod interest. d.verb.sin autem columna.

Bonitas rei euictæ quomodo æstimanda sit.

Quandiu rē habere licet cessat de euictione actio.

Ad vers. *Quod si.* Sin verò modum agri venditor demonstrauit, nec quicquam ex ea euictum est, etsi finiū regundorum iudicium aduersus emptorem eius nomine proponitur, non ideo tamen de euictione actio dabitur, vt in hac lege. Neque enim ideo res euicta dicitur quod de finibus eius controuersia sit, adeo vt etsi nonnunquam partis rei venditæ intra fines demonstratos agenti adiudicationem fieri ex hoc iudicio finium regundorum contigerit, non ideo tamen ea pars euicta dicatur, cum in eius adiudicationis compensa-

tionem soleat certæ pecuniæ condemnatio sequi §.fin. de offic.iud.Instit.& l.3.finium regund.

A D L. XI. *Exceptione doli.*

QVi euictioni nomine obligatus est, si rem euincere, contendat, exceptione doli mali submouetur, cum contra id negotium quod ipse gessit audiri eum improbum sit.l.vindicantem.& l.seq.ff.eod.tit.l. post mortem. de adopt. & l. Pomponius. ff. de nego. gest. Sed & non tantum exceptionem habet emptor aduersus eum, qui de euictione obligatus est: Quinimo & actionem vel ex stipulatione duplæ vel ex empto, si stipulatio non intercessit, vt quia res euicta fuerit non opposita, vel non obstante dicta exceptione doli. l. sed etsi except. ff. eo. vt vtro maluerit vti, vel exceptionis, vel actionis iure actionem habeat. d. l. vindicantem. Nec imputandum est emptori quod exceptionem doli omiserit, aut per errorem iudicis pronunciatum sit, quasi culpa sua aut iudicis imprudentia res euicta potius dicatur. Id enim verum est, si non ab ipso qui euictionem debet, sed à tertio rem euinci contingat. l. si rem quam mihi. §. 1. & leg. si per imprudentiam. ff. eodem. Nam qui euictionem debet, imputare emptori non potest quod exceptionem omiserit, cum à lege potestatem habeat emptor omissa exceptione actione proponendi. d.l.vindicantem. Multo minus iudicis iniuriam allegare potest, tanquam gratia, aut errore secundum se iudicatum sit, l. si seruus plurium. §.1.ff. de lega.1. Idque verum est etiam si hæres eius qui euictionem promisit, non tantum si principalis promissor rem euincere cogatur, vt etsi ex persona defuncti rei euictionem causetur, eadem exceptione qua defunctus repellendus sit. Si verò ex persona sua: quia dominium rei venditæ sibi ipse quæsiuit, exceptione quidem submoueri non possit, sed actione de euictione ex persona defuncti, cui successit conueniendus sit l. Seia. ff.eod. l. cum à matre. supra de rei vindic. l.3. supra de reb. alie. non alien. Cum enim non ipse, sed defunctus obligationem euictionis contraxerit, doli exceptio ex persona sua non iure hereditario agenti nocere non potest, obligationem tamen defuncti hæres ipsius ignorare potuit. leg. qui in alterius. de regul. iuris. & leg. fin. pro suo. Sed quia de euictione obligatio defuncti contra hæredem transit, l. 1. si cert. peta. actione de euictione hæres conueniri poterit. d. l. Seia. Quod procedit non tantū in eo qui principaliter obligatus est euictionis nomine, & in hæredibus eius, verum etiā in fideiussore, qui nomine principalis debitoris intercessit. Item in heredibus ipsius, vt in hac l. 2. Exceptione.n. doli mali submoueri potest fideiussor, qui obligationi euictionis consensit, si rem ipsam ille vindicare velit, vt in hac l. Hæredes verò ipsius eadem exceptione non repelluntur, cum ex persona sua veniant, sed de euictione ex persona defuncti tenentur. dict. l. fi. infra eod. Et si pene omnes aliter sentiant, verum & exceptione doli mali submouebuntur, & hæres tam principalis quàm fideiussori, si scientes defunctum de euictione teneri, rem ipsam vindicare tentant. d. l. Seia. in fi. l. dolo facit. ff. de doli mali & metu except.

A D L. XII. *Siue in.*

NOn aliter (vt dictum supra) de euictione agitur, quàm si res euicta sit. l. 3. supra hoc tit. vt si & precium quoque numeratum sit, ne retentionem quidem illius habeat emptor etiam de euictione imminente. l. si post perfectam. Infr. eo. versic. ante precium numeratum, nisi nominatim conuenerit, vt precium recuperetur, si quæstio moueri incipiat, & si nondum res euicta sit, vt in hac lege, nec est hoc pactum aduersus substantiam euictionis: non enim de euictione ex dicta conuentione agitur in id quod interest, sed de suo recuperando duntaxat, vt hic.

A D L. XIII. *Si ob causam.*

PIgnus capi in causam iudicati is iubere potest, qui mixtum imperium habet. l. iubere cauere. de iurisd. vt si simpliciter in possessionem rerum debitoris ob causam iudicati missio facta est, iure pignoris facta intelligatur. l. 1. supra si in cau. iudi. pig. capi. sit. Estque hic iussus iudicis loco contractus, quasi vicem debitoris iudex suppleat, qui pignoris obligationem nomine ipsius contraxisse videtur, d. l. 1. in fin. Potest itaque iudicis authoritate hoc pignus distrahi, perinde atque si ex conuentione contractum esset. leg. 2. supra si in cau. iud. pig. cap. sit. & l. 4. de pign. act. Vnde quemadmodum si conuentionale pignus distractum ab emptore euincitur, de euictione debitor tenetur, qui eius distractionis precio à creditore suo est liberatus. leg. rescriptum. §. 1. ff. de distra. pig. ita si in causam iudicati pignus captum sit, & distractū euincatur, debitor eius euictionē præstat hac lege, §. 2. iniquissimū enim esset ipsum iudicem vel apparitorem, qui pignus distraxit euictionem præstare, cum officio suo vterque fungatur, nec sponte rem distrahat. leg. si pignori. ff. eod. l. qui hæres erat. ff. fam. ercifcun. nimirum si exceptione doli mali submoueri possit debitor, vel illius hæres, qui pignus distractum euincere cogatur, cum vterque eius pignoris nomine de euictione obligatus sit: in hac l. §. 1. & supra eod. leg. exceptione. vbi dictum est. Hoc sane interest inter pignoris distracti euictionem, & eius rei quę sponte alienata est, quod priore casu, si res euincatur, pretium tantum distractionis debitor restituere tenetur. dict. l. rescriptum. §. 1. Quia catenus locupletio factus est. Posteriore verò casu præter id pretium tenetur præstare, qui euictionem debet quanti emptoris interest rem euictam non esse. leg. si in venditione & leg. te euicta. ff. eod.

Qui possit iubere pignus capi in causam iudicati. Iussu iudicis loco contractum.

Quid intersit inter vēditionem ob causam iudicati factā, & voluntariam.

AD. L. XIV. *Siue possessio.*

EXceptione enim doli mali submouebitur filius cùm euictionem ipse tanquam patris hæres debeat. l. exceptione. supra eod. vbi de hac re aliquid diximus. Idque verum est, etsi rem filij pater vendiderit. l. cum à matre. supr. de rei vind. & in hac leg. Quamuis enim alienatio non consistat, veluti si quid ex bonis maternis quæ filij esse dicuntur, pater alienauerit, eius alienationis non habet potestatem. sup. de bon. mater. Factum tamen parentis qui alienauit filius improbare non potest, si eius hæres sit. l. cum à matre. nisi repertorio seu inuentario bonorum facto filius patris successionem amplexus sit. Tunc enim saluam habet repetitionem earum rerum, de quibus patrem conuenire poterat. l. fin. §. in computatione. supr. de iure delib. Sed & eo casu quo simpliciter hæreditatem adiuit, pro ea duntaxat parte ex persona defuncti tenetur, pro qua ipse hæres est, pro reliqua parte aduersus cohæredes acturus. l. si adulter. sup. de iure delib.

Quomodo filius teneatur de euictione rei sua à patre alienata.

AD L. XV. *Si non iniuria.*

CAutio quæ de euictione debetur, est simplex repromissio, non etiam fideiussore dato aut pignore. l. si dictum. in princ. l. illud. & l. emptori. ff. eod. l. 1. §. stipulatio duplæ. ff. de præto. stip. nisi vel fideiussorem vel pignus dari conuenerit. d. l. si dictum. & d. l. illud. & in specie

Cautio de euictione qua sit.

In specie huius legis. Quo casu cum datio fideiussoris vel pignoris euictionis nomine accessit, non ante in fideiussorem agere, vel ius pignoris persequi potest emptor, quàm ipsa euictio commissa sit. l. 4 Cod. de actio. empt. Hæc enim cum actioni de euictione acredant, illius naturam sequuntur. l. 2. per quas perso. nob. acq. sup. Qua ratione cum non ideo commissa euictio intelligatur, si per iniuriam iudicis res euicta est. l. si per imprudentiam. ff. eo. l. emptor. § 2. vbi dictum est sup. eo. Pignus persequi emptor non potest quod euictionis nomine est acceptum, nisi iure ipso superatus sit, résque iusto iudicio euincatur, vt in hac l. & l. non tamen ei. ff. eo. In qua specie vel de euictione actionem, vel pignoris persequutionem haber. l. fi. sup. de oblig. & act. & l. persequutione. sup. de pign. adeo vt quod vna actione proposita persequi non potest, id ipsum altera proponenda sibi saluum futurum sit. l. creditor. ff. de reb. cred. etsi condemnatio in vna secuta sit. leg. quamuis personali. vbi dictum est sup. de pig.

AD L. XVI. *Super empti.*

Parte rei euicta de euictione datur actio.

AD vers. *Etsi portionem diuersæ partis.* Quamuis pars rei duntaxat euicta sit, de euictione tamen actio datur perinde atque si tota res euicta esset. leg. r. ff. eod. tit. & supra hoc tit. l. si fines. vbi diximus. Sed ad hunc locum pertinet intelligere, an cum pro parte euictio contingit, eius partis æstimatio referenda sit ad totam rem quæ tempore contractus fuit, an eam tantum quæ tempore euictionis fuit, an eam tantùm quę tempore euictionis extat: vt si contigerit fundum qui venditus est post venditionem diminui, & deinde eius euictio pro parte indiuisa fiat. Et traditum est partem euictam accipi ratione habita ad tempus contractus quo res euicta est, vt diminutio vel augmẽtùm in ipsa re contingens nihil addat vel detrahat æstimationi euictionis. l. ex mille. in princ. ff. eo. Damnum enim perfecto contractu, vel lucrum obueniens ad emptorem, non etiam ad venditorem spectat. l. id quod post emptionem. ff. de peri. & commo. rei vend. Idque procedit non tantum si pars rei euicta sit, sed etiam si totus fundus euincatur, vt & si diminui vel augeri eum fundum contingat, illius augmenti vel diminutionis ratio nulla habeatur, sed ad tempus contractus æstimatio tota referenda sit. d. l. ex mille. § si totus. Hoc certe interest inter vtrumque casum, quod ibi pro parte tantum euictio contingat: illius quidem partis æstimatio fit secundum tempus contractus, sed deducta ea parte quæ casu non per euictionem emptori ablata est. dict. l. ex mille. in princip. vbi verò quod superest totum euincitur, etiam eius partis, quæ casu non per euictionem abest, ratio habebitur non quod ea pars euicta sit, sed quia nihil ex re vendita emptori reliquum est, quasi & tota res euicta esse videatur. l. ex mille. § si totus. Idque verum est, siue agatur actione ex empto, siue actione ex stipulatu, modo ad rei pretium agatur: vtroq; enim casu augmenti vel diminutionis ratio nulla habebitur, sed ad tẽpus contractus precij ratio referetur. l. si in venditione. ff. eo. l. Titia. in fi. ff. de iure dot. l. Rutilia Polla. de contrah. empt. Sed si non ad rei precium tantum agatur, sed etiam ad id quod vltra id precium emptoris interest, rem euictam non esse actione ex empto proposita, augmenti item diminutionis ratio in æstimatione eius quod interest haberi debet. leg. euicta. 1. leg. sed & si quid. & leg. euicta. 2. in fin. eod. titul. leg. Titius. in fin. de act. empt. Iudicium empti non solum continet precium, sed etiam omne id quod emtoris interest rem non euinci. At si actione ex stipulatu ad duplum agitur, cùm eius dupli æstimatio ad simplum referenda sit. Simplum autem esse intelligitur rei precium vel æstimatio conuenta. dict. leg. Titius. coniuncta leg. cum forte. ff. de act. emp. Et si pluris intersit emptoris, eius tamen ratio non habebitur, quia loco eius quod interest, vel quod interesse potuit, stipulatio duplæ intercessit. leg. fin. ff. de præto. stipu. & § fin. Institut. de verb. oblig. Vnde potest dubitari parte rei euicta si ex empto in id quod interest agatur, quod duplum æstimationis rei excedere non debet. leg. vnica. supra de sent. quæ pro eo quod interest. an id duplum ad partem tantum quæ euincitur, & ad simplum totius æstimationis. Quod verius videtur, vt si propter euictionem partis tanti emptoris intersit, vltra ipsius rei pretium quanti res ipsa tota vendita est, id totum actione ex empto consequatur, simplum enim ad id quod interest. reducitur: totius rei æstimationem respicit, non etiam partis. d. l. cum forte. coniuncta d. l. Titius. in fin. quasi in oratione eius quod interest, si ad simplum hoc refertur, contractus indiuiduus sit, vt si partem rei venditæ alienam esse sciuisset emptor, nullo modo empturus fuisset, quanti illius potest interesse ad rei totius æstimationem reducendum. arg. l. tutor vrgentibus. de minor. l. quod si vno. ff. de in diem addict.

Bonæ fidei emptor fructus suos facit.

Ad verb. *Habita fructuum ratione.* Imo fructuum ratio habenda non est, cum bonæ fidei emptor fructus suos facit, etiam si rem alienam emerit, quia loco domini habetur, quod attinet ad fructuum perceptionem. leg. bonæ fidei. ff. de acquir. rer. dom. Sin autem malæ fidei emptor fuerit in specie huius leg. quia rem alienam sciens comparauit, de euictione actionem non habet. leg. si fundum. infra eod. Doli quidem potest fructuum rationem habere, si res ab emptore euincatur, sed eorum duntaxat, qui post litem contestatam de iure dominij rei venditæ percepti sunt. leg. euictis. de vsur. leg. rerum. § 2. supra de rei vind. Item nihilominus dicendum est fructuum quoque petitionem emptori superesse aduersus authorem suum, cum in id quod emptoris interest actio de euictione competat. leg. proxi. & dict. l. si in venditione. Cuius rei æstimatio fructus quoque continet. leg. loci corpus. § in confessoria. & leg. si forte. § pe. si seru. vin. vt omni casu bonæ fidei emptor, si rem euinci contingat, fructus suos facturus sit, vel quia non restituit, quos ante litem contestatam perceptos restituit. dict. leg. euictis. Eorundem æstimationem iudicio euictionis ab authore consequitur, cum illius intersit. dict. § in confessoria. Verum quómodocunque fructuum perceptio fiat impensarum ratio semper habebitur. Id enim in fructu esse intelligitur, quod deductis impensis superest. leg. fructus. ff. solut. matr. Quemadmodum & impensarum ratione fructuum quoque ratio habebitur. Adeo vt & si fructus suos alioqui facturus sit emptor, quia ante litem contestatã perceptos: Si tamen & ipse impensas repetat fructuum, nihilominus fieri debet cõpensatio, etiamsi bonæ fidei sit. l. emptor. & l. sumptus. ff. de rei vind. vbi Bart. & Accur. & l. in fundo. illo titu. & ita accipiendus est hic text.

Ad verb. *Non eum qui dominium euicerit.* Rem suam vindicanti exceptio pretij non soluti ab emptore opponi non potest, leg. si mancipium. sup. de rei vindic. & l. in hac. l. in fin. Est enim emptori imputandũ. quod cautius negotiatus non sit. leg. in ciuilem. Cod. de furt. Maximè quia eius pretij contra authorem suum habet actionem emptor, leg. emptorem. § fin. ff. de act. empt. & vend. & hac nostra lege. Sed si in vindicantis vtilitatem pretium emptionis versum est, quia eo distractionis pretio à creditore suo, qui rem vindicat, liberatus est exceptione doli, potest emptor id pretium consequi. d. l. emptor. & l. vtere. supra de præd. mino. non alien.

AD L. XVII. *Si cum. vers. Certum, &c.*

DEnuntiatio euictionis authori fieri debet ante sententiam, alioqui de euictione cessat actio. l. emptor. supr. eo. vbi de ea re diximus. Ad verb. *Nec extra iudicia.* Si quæstione de iure dominij rei venditæ mota, emptor liti cedere, & rem sibi auferri patiatur non expectato fine iudicij, ingressum aduersus authorem euictionis nomine habiturus non est, cùm res iudicio euicta non sit. l. nec tamen. ff. eod. l. vtique. de rei vind. quasi sponte rem amiserit emptor. l. & si dictum. §. si compromiseto. & l. si rem. §. 1 ff. eod. tit. l. si mancipium. §. 1. ff. eo. tit. Nihil enim interest quo genere iudicij res euincatur, quasi iudicio rem euinci necesse sit. d. l. si mancipium. §. 1. Sed constat si seruus venditus aufugerit, tanquam euictus esse videatur, cum authore agi posse, quamquam is seruus iudicio euictus non sit, quasi potius inspiciatur, an habere rem venditam non liceat, quàm sit inspiciendum an iudicio euincatur, l. Iulianus 1. §. verb. differentiæ. de act. emp. Item si seruus venditus in libertatem euictus sit de euictione actione opus est. l. siue in libertatem. supra eodem tit. l. si per imprudentiam. § 1. ff eod. Verum priore casu non de euictione in id quod interest agitur, sed actione quanto minoris, nec proprie res euicta dicitur. d. §. differentiæ. Item posteriore casu iudicatū præcessisse oportet, quo seruus venditus liber pronuntietur, vt inf. eo. l. proxi. Quod si manifestum fuerit rem alienam esse, vel ipsi emptori quid ea ea absuturum, potest actione ex empto, vel ea stipulatu agi, & si nōdum res sit ablata. Neque enim malam causam defendere, sed ea fide agere debet emptor. l. emptorem. in princ. vbi Bart. ff. de actio. empt.

AD. L. XVIII. *Si statim.*

SI secundum emptorem iudicatum est, frustra de euictione actio dabitur, cùm res euicta non sit. Quod si sumptus nomine agat emptor ob rem non defensam, quia authori suo controuersiam denuntiauit, vt ipse causæ adesset, hoc nomine authorem conuenire potest, etsi secundum se iudicatum sit, quia author causam euictionis defendere tenetur. leg. si plus. §. mota. ff. eod. l. empti, infra eod. coniuncta l. si procurator. rem rat. hab. nisi emptor eodem iudicio sumptus cōsequutus sit ab ipso euincente. l. properandum. §. sin autem. sup. de iudi. vbi Bart. & Bald. l. 1. supra eod.

Author causam euictionis tenetur defendere.

AD L. XIX. *Si obligata.*

AD verb *Euictionis periculum, &c.* Cùm rem emptori habere liceat, eiúsque semel ita facta sit, vt ab eo auferri non possit, de euictione actio amplius non committitur, cum nisi semel rem emptoris facere possit venditor. §. sic itaque discretis. de act. Cum semel præstitum esse sufficiat quod debetur, vt liberatio cōtingat. §. 1. quib. mo. toll. obli. l. quidam testamento. & l. rogo. de fideicom. lib. Cum itaque qui rem alienam vendidit, ita demum de euictione teneatur, quod res aliena sit, si iure dominij res aufertur. l. 3 supra eod. si rem venditam vsuceperit emptor, hoc ipso tutus est venditor, cum res ab emptore tanquam aliena auferri non possit. l. qui alienam. ff. eod. Idem si rem pignori obligatam quis vendiderit, & emptor hypothecariæ actioni præscripserit. l. 1 & 2. supra si aduer. cred. præscr. oppo. Hoc enim caso quod res obligata fuerit, aduersus authorem suum regressum non habet emptor, tanquam hoc nomine amplius euinci non possit, vt in hac lege. Verum quod potuerit venditor dominium transferre, & sic ab euictione quæ imminebat quidem, si res aliena fuisset, liberari, & nihilominus de euictione tenebitur, si res vendita non vt aliena, sed vt pignori obligata euincitur. l. si rem meam. de solut. sed 10 l. empti. infra hoc tit. traditum est actioni de euictione præscribi non posse. Ergo neque tolletur actio de euictione, si actioni hypothecariæ præscriptum est, maxime cum tempore non extinguatur euictionis actio. d. l. empti. Item toties euictionis actio committitur, quoties rem euinci contingit, vt cum sæpius euictio accidere possit, nullo casu videatur in totum venditor liberatus esse. l. si sic stipulatus. de verb. oblig. & d. l. si procurator. rem rat. hab. Dicendum est actioni ea empto, quæ pro euictione datur, tempore non præscribi, quia non ante nascitur quam res euicta sit. l. 3. ff. eod. vt quantocunque tempore rem non euinci contigerit, nō ob id præscriptione sublatam de euictione actionem dicendum sit. d. l. empti. infra eo. l. cum notissimi. §. illud. de præscript. 30. vel 40. ann. Neque enim in hac lege præscribitur actioni de euictione, quæ re non oblata, nondum nata est. d. §. illud. Sed hypothecariæ actioni si præscriptum est, cessat in consequentiam actio de euictione quæ erat competitura, si res obligata vendita fuisset, non quod euictione præscriptum sit, sed quia obligationis vinculum præscriptione dissolutum est. d. l. 1. supr. si aduer. cred. præscript. oppo. Nec dicitur sæpius actio de euictione committi eiusdem causæ nomine, nisi culpa emptoris intercesserit, quo casu illi imputabitur. l. quia dicitur. ver. & vis eiusdem vitij. ff. eod. vt si res aliena vel alij obligata vendita sit, & deinde eius dominium ad emptorem peruenerit, vel res pignore liberata sit, imputatur emptori, si sua culpa vel dominium rei amiserit, vel rem, vt obligatam sibi auferri patiatur. l. si rem quam mihi alienam. §. 1. & l. si per imprudentiam. ff. eo.

AD L. XX. *Si parentes.*

AD vers. *Emptoribus adesse & defendere, &c.* Quia hæredum venditoris interest rem non euinci, cum ex persona defuncti ipsi teneantur. l. si controuersia. supra eod. tit. & l. t. supra si cert. pet. nimirum si liti adesse, & causam euictionis ipsi defendere possint, vt in hac l. & inf. eo. d. l. empti. & l. cum successores. Quēadmodum omnes quorum interest liti cœptæ adesse, & causam defendere possunt. l. si suspecta. de inoffic. testam. & l. si prolusorio, ff. de appel. Non tantum liti adsistere debet venditor, vel hæres ipsius: quinimo & causam defendere tenetur, vt in hac l. & l. si plus. §. mota. ff. hoc tit. etsi Paulus Cast. aliter sentiat ad l. venditores. ff. de verb. oblig. Et sic suo sumptu causam defendet author. l. quod nisi fiat. vers. quia vnusquisque. de oper. lib. 3. §. item si locum, de alien. iud. mut. cau. Sed etsi pronuntiatum fuerit iudicium euictionis, potest nihilominus venditor vel hæres illius appellare, cùm illorum intersit pronuntiatum non esse. l. ab executore. §. alio. ff. de appel. & in hac l 2. resp. n. Quod si post sententiam appellatio sequuta non sit, ne hæres quidem venditoris ex persona sua litem finitam instaurare potest, si authori denuntiatum sit, neque ipse vel hæres ipsius appellauerit, vt in hac l. 2. respons. Cæterum omni casu denunciatio necessaria est, vt si viuo venditore quæstio moueatur, illi denuntiandum sit, si eo mortuo, eius hæredibus denuntiatio fieri debeat, vt in hac lege, in fin. & l. emptor. supra eod. tit.

a

AD L. XXI. *Empti.*

EMpti actioni quę de euictione datur, nullo tempore præscribi potest, vt in hac lege: antequam enim ea actio nata sit, id est, antequam res iudicio euincatur. l. 3 sup. eo. & l. non tamen ei consequens. ff. eo. denun-

Nullo tempore præscribi potest actione empti, quæ pro euictione competit.

ciandum

eiandum est authori euictionia iudicium. l. si dictum. §.fin.ff. hoc tit. l. emptor. vbi dictum est supra eo. Quæ denunciatio impedit, ne ei actioni pręscribatur. Quinimo & cœptam præscriptionem interrumpit. l. cum notissimi. supra de præscrip. 30. vel 40. annorum. Quòd si denunciatum non sit, cessat de euictione actio. d. l. emptor. Vnde frustra quæritur, an ei actioni præscribi possit. Cæterum actioni ex empto, qua non de euictione agitur, quemadmodum & cæteris personalibus actionibus præscribi potest. l. sicut. de præscrip. 30. vel 40. annorum. Sed & in hac lege saltem in consequentiam euictioni præscriptum videtur, cum rem venditam emptor longo tempore possederit, vt dominio ea Præscriptione sibi quæsito, regressum aduersus venditorem euictionis nomine nullum habeat. l. si obligat. vbi dictum est supra eod. tit. & l. qui aliena. ff. hoc tit. Quod quidem verum esset in his rebus quæ præscriptioni subiiciuntur. dict. leg. qui alienam. At in hac lege de præscriptione agitur contra libertatem proponenda, cui nullo tempore præscribitur. l. final. supra de longi temporis præscriptione.

Ad verb. *Remisisse periculum euictionis*. Euictio enim conuentione remitti potest, vt hic, & l. pacta conuenta. ff. de contrah. empt. & diximus supra ad l. non dubitatur. hoc titul. Sed & nihilominus prĕcij repetitio emptori datur, nisi hoc nominatum remissum sit. l. emptorem. §. fin. de actió empt. *Euictio conuentione remitti potest.*

AD. L. XXII. *Cùm tibi liberum.*

AD vers. *Commissam manifestè declarat*. Si rem obligatam liberauit emptor, cùm illi pretium liberationis absit, quod in commodum authoris versum, eius pretij repetendi nomine actionem habet. in hac lege. & l. rescriptum. §. 1. de distract. pig. Neq; enim emptori licet eam rem habere, cuius si pretium non dedisset, ab aduersario auferretur. l. si seruus. vers. neque enim. ff. eod. Neque hic sententia vlla desideratur, quia res ipsa non aufertur, sed precium liberationis duntaxat. l. rescriptum. §. 1. l. Paulus. §. 1. quibus modis pignus vel hypothe. soluit.

REGVLAE IVRIS, SENTENTIAE, AC LOCI COMMVNES EX PANDECTARVM LIBRIS LOCO INDICIS ALPHABETICI A DN. Francifco Duareno I.C.digeftis.

A

BIGEVS: Quantitas difcernit furem ab *abigeo L. aut facta. ff. de pœnis.*

Abolitio conceditur propter vxorem. *l. fenatus 10. de iure fisci.*

Abolitiones criminum mulo *ad SC. Turpillian.*

Abortionis poculum dans punitur. *leg. fi quis aliquid de pœnis.*

Abeffe quis dicatur. *l. 13. de verbor. fignificat.*

Id cuique abeffe videtur, in quo obligatus eft. *leg. fi quis mandatu. de negotiis geftis.*

Abeffe intelligitur, qui à tribunali abeft. *l. non tamen de fideic. liberta.*

Abeffe videtur, qui in Iure non eft. *l. 2. de damno. infec.*

Abfens quis dicatur. *l. 199. de verbor. fignificat.*

Abfentes damnantur lege Cornelia, &c. *leg. 4. de vfufr.*

Contra abfentem pronunciatio. *l. 2. de adm. ad ciues pertinent.*

Abfens propter abfentiam condemnatus non agit euictione. *l. fi ideo de euictio.*

Abfens non defenditur rea adulterij. *l. miles. de adulteriis.*

Abfentes non damnandi *tit. de regulis iuris.*

Qui per procuratorem defenditur, abeffe iufta de caufa dicitur. *l. neque de fideicom. libert.*

Abfens in criminibus damnari non debet. *l. abfentem de pœn.*

Abfentis condamnatio nullius momenti eft. *l. 2. de fentent. fine appellatione.*

Abfenti fit conuicium. *l. non folum de iniuri.*

Abfentis excufator admittitur *l. inter. de public. iudic. l. pœna. §. ad crimin.*

Publice vtile eft abfentes à quibufcunque defendi.

Vbicunque abfens poteft damnari. *ibid.*

Verba pro eo facientem & innocentiam excufantem audiri æquum eft. *l. feruum. de procuratorib.*

Abfentibus iis, qui tempore meffium ad iudicium euocati funt fententia dicta eft nullius momenti. *l. 1. de feruitutibus.*

Abfens fi citatus non refpondit, Iudicẽ pro tribunali fedentem confeftim audit. *l. etiãfi de inutil. ftipulat.*

Abfens interdum vincit. *l. diu. de lib. caufa.*

Cõuenire intelligitur effe inter abfentes. *l. 2. de pact.*

Abfens abfenti defpondere poteft. *l. 4 de fpon.*

An pactio creditorum cum futuro herede abfentibus noceat. *l. refcriptum de pactis.*

Abfentibus nobis poteft fieri, quod inuitis poteft. *l. refcriptum. de pactis. l. 4. de fideic. libertat.*

Abfenti poteft fieri gratia iurifiurãdi. *l. labeo de pact.*

Abfentium bona fide ius non corrumpitur, fed reuerfi defendendi putantur.

Abeffe reipublicæ caufa dicuntur negotiatores, qui annonam verbis adiuuant. *l. femper. de iure munc.*

Abfens reipublicæ caufa non videtur miles, qui in commeatu agit. *l. 1 de re militari.*

Abfens reipub. caufa excufatur à tutela. *l. adminiftratos. de excufat. tutorum. l. titius.*

Abfens rei caufa in reos referri non debet. *l. fi maritus is de adultis.*

Abfenti caufa reipubl. qui non potuit filiũ adire, iubere fubuenire oportet. *l. cum quidam. de acquir. heredi.*

Abfens caufa reipublicæ non cogitur fe defendere. *l. 1. eum qui appellat.*

Abfens reip. caufa fi defenfus fit, hactenus reftituitur, vt ei appellare liceat. *l. vlt. de in integrum reftitut.*

Iudicis officiũ non ideo impeditur, quod quidam ex tutoribus poft litem cũ omnibus inceptã cum præfentium, & eorum, qui non defenduntur, adminiftratio difcerni & æftimari poffit. *l. non idcirco. de iudicib.*

Abfentis gratia reipublicæ deterior non fit conditio, quod actionem non inftituerit quæ ad vltionem non pertineat. *l. 6. de fepulc. violato.*

Abfens ex iufta caufa dicitur is, qui per procuratorem defenditur. *l. fi enim. de fideic. libertatibus.*

Abfentibus ex iufta caufa.

Abfente aduerfario quo ordine ad peremptorium edictum veniatur. *l. & fi fint. §. vlt. de minoribus.*

Abfẽte vno ex trib. iudicib. vel arbitris nõ poffũt vna iudicare qui potuerit quidẽ præfentia eius, cũ trahat eũ in aliã fententiã. *l. itẽ fi vnus. §. celfus. de recept. arbitris.*

Filia verecundè per abfentiam patri contradicit. *l. fi eum dotem. folut. matrim.*

Procurator abfens dari poteft. *l. 1. de procur.*

Abfens reus criminis per procuratorem reddere debet rationem abfentiæ. *l. abfens. de procurat.*

Abfens tutor datur. *l. illud de tutoribus & curat.*

Abfentis loco datur tutor. *l. quæfitum. de tutoribus & curatoribus. l. fi quis eodem tit.*

Abfentia. *l. quis autem. l. qui vtrum. de quæft.*

Abfentia caufa reftituitur. *tit. ex quibus cauf. maior.*

Is qui caufas allegat abfentiæ, culpam continere, nõ videtur qui à fententia aduerfus abfentiam data non appellant. *l. liberto. de negotiis geftis.*

Abfẽtia caufa rei quis excufetur. *l. marit⁹. is. de adult.*

Abfentia eius, qui reipublicæ caufa abeft, neque ei,

neque

neque alij damnosa esse debet de re iuris.

Absoluitur qui post acceptum iudicium restituitur. *l. hoc edicto. de publican.*

Abundantia non vitiat scripturas. *l. 94. de regul. iuris.*

Acceptilatio. *titulo de acceptilationibus.*

Tametsi vir socero dotem promissam fecerit acceptã, eius tamen periculũ est. *l. in aus. §. si vir. solut. matrim.*

Qui accepto tulit debitori suo, vt ille daret expromissorem, nec det, condici potest ei actio. *l. si quis accepto. de condict. causa data.*

Acceptilatio non valet molieri facta donationis causa. *l. 5. de donat. inter. vir. & vxor.*

Si acceptilatio inutilis fuit tanta pactione, id actum videtur, ne peteretur. *l. si vnus. §. vlt. de pact.*

Accessio. *l. 1. §. quæ depositus. depositi.*

Accessio quæ sit. *l. si quando. de auro & arg. legato.*

Accessione quando quis vti possit. *leg. Pomponius. de acquir. poss.*

Accessiones possessionum. *tit. de diuers. & reg. iur.*

Rei minori maior non accidit. *l. subtilissima. de adilit. edicto.*

Quod accedit emptioni pars emptionia est. *l. quid si nolit. l. vlt. & l. seq. de adil. edicto.*

Accessio cedit principali. *l. & si non sunt. de auro & argento, legat.*

Accessiones extinguuntur principalibus peremptis.

Accusatio. *tit. de accusationib.*

Accusatione desisteos punitur. *tit. ad SC. Turpil. l. 3. de prauaricationibus.*

Reo criminis postulato soluto potest. *l. reo de solut.*

Sine accusatione tutor suspectus remoueri potest. *l. 3. de suspect. tutor.*

Sine accusatore lenocinij damnatur. *l. 2. de adult.*

Accusator quis alteri præferatur in crimine adulterij. *l. 2. de adulter.*

Accusatorem non habens ab honoribos arceri debet. *l. rescripto. de minoribus.*

Accusatori quam grauior quam Turpilliani irrogatur. *l. absentem. de pœnis.*

Accusasse quis dicatur *l. qui cum maior. ad municip.*

Accusare maiestatis quibus permissum sit. *l. famosi. ad l. Iul. maiest.*

Accusans libertum patronus remouetur à cõtra tabulas bonorũ possessione. *l. qui cũ maior. de bon. liberto.*

Seruus dominum accusare non potest, nisi ex receptis causis. *l. 1. §. quidam autem. de off. præf. vrb.*

Accusatus rei capitalis tutor perseuerat in tutelæ administratione. *l. quamuis de solut.*

Accusans capitis libertom ius patronatus amittit. *l. sed si hæc. §. penult. de in ius voc.*

Actio. *tit. quarum rerum actio non datur.*

Actio. *tit. de oblig. & action.*

Actionis verbum generale est, & speciale. *l. 178. de verb. significat.*

Actionis verbo non continetur exceptio. *l. 8. de verb. signif.*

Actionis verbo etiam persecutio continetur. *l. 34. eodem.*

Actionis verbum in edicto prætoris de dolo, & interdictum & exceptationem complectitur. *l. 1. de dolo.*

Post leges 12. tab. promulgatas propositę sunt actiones, quibus homines inter se disceptarent, quas ne populos, vt vellet, institueret certas solemnésque voluntates. *l. 2. de orig. iur.*

Qua quisque actione agere volet, eam prius aduersario suo edere debet, &c. *l. 1. de edendo.*

Optimum est, vt si quas putes te habere petitiones, actionibus experiaris. *l. extat. quidem. met. causa.*

Nemo potest aduersus alium experiri sine actione. *l. quoties. de admin. tutor.*

Conuentiones iurisgentiũ, quæ transeunt in propriũ nomen contractus actiones pariunt. *l. iurisgent. de pact.*

Actionem habere minus est, quàm rem. *l. 204. de reg. iur.*

Actionem habens ipsam rem habere videtur. *l. 15. de diuersis regulis iuris. l. 143. de verb. signific.*

Is nullam actionem habere videtur, cui propter inopiam aduersarij inanis actio est. *l. nam. de dolo.*

Negotiorum gestori minime imputatur quod debitores non conuenerit: quare nullam actionem intendere potuit. *l. si pupilli. §. videamus. de negot. gest.*

Quoties incertum est, quæ potius actio teneat duas actiones, ducamus potestati ex altera non velle consequi, quod nos contingit. *l. 1. quod certo loco.*

Actione iniuriarum morte extincta stipulatio quoque iudicio sistit, quæ propter eam interposita est. *l. si eum. § iniuriarum. si quis eam.*

Actionibus variis legatarius simul vti non potest. *l. cum filius. §. varus. de leg. 2.*

Actio ciuilis & honoraris. *l. si creditori. de leg. 1.*

An eiusdem rei nomine, & de recepto honoraria actione, & furti agendum sit. *l. 3. §. vlt. nauta, caupon.*

Actio legitima & vtilis. *l. si vsufr. de aqu. pluu.*

Si ex locato actum sit, cum agrimensore tenet intentio §. a. *si mensa.*

Actiones, quæ apud collegium pontificum erunt ab Appio Claudio, & ad formam redactæ, & à Cnæo Flauio scriba eius surreptæ populóque traditæ. *l. 2. §. omnia. de orig. iur.*

Actio ad heredem non transmittitur quæ heredi competere non potuit. *l. nam sicut. ad leg. aquil.*

Actiones mandati. *l. si quis alicui. §. vlt. l. si mandato. §. quoties. mandati.*

Actio nulla est, quæ exceptione repelli potest. *l. ex elegantem. §. seruus. de dolo.*

Actio, quæ pacto sublata, posteriore pacto repudiari non potest. *l. si vnus. §. pactus de pactis.*

Actio personalis fundum non sequitur. *l. 1. ad SC. Trebell.*

Actio proposita. *l. si vt certo. §. idem Labeo. cõmodat.*

Actionum præstitio. *l. cum is. de fideiuss.*

Actio in rem & præsenti possessione est. *l. non alias. de iudic.*

Actio restituta aduersus reum competit. si is, qui dolo fecerit, quo minus in iudicio sistat, soluendo non sit. *l. vlt. de eo per quem fact.*

Actio venditia. *tit. de hered vel actio. vendit.*

Translato iudicio in dominum à procuratore, qui satis accepetat, vtilis actio datur domino directa penitus tollenda. *l. in commune de procurat.*

Non refert, quis directa an vtili actione agat, quis vel conueniatur: nam vtraque actio eiusdem partis est euodémque habet effectum. *l. actio. de nego. gest.*

Qui suo nomine vtiles actiones habet rite eas intendat. *l. procuratore in rem suam. de procurat.*

Actor is dicitur qui ad iudicium prouocat in tribus iudiciis. *l. hisstorib. de iudic.*

Qui appellat prior agit. *l. qui appellat. de iud.* ius actionis facto rei deterius reddi non debet. *l. 1. si ex. nox. causa age.*

Actor ciuitatis negotium publicum per procuratorem agere non potest. *l. actor. de procurator.*

Actor hominem legato eligi non potest. *l. legato. de leg. 1.*

Actor constituitur decreto prætoris, &c. *l. decreto de admin. tut.*

Actores alienari aut manumitti non debent. *l. 30. de iure fisci. l. aufertur.*

Actori non debet licere, quod reo non permittitur. 41. *de diuer. reg. iur.*

In simili delicto deterior est conditio petitoris. l.2. *ne si quis satisd. cog.*

Ademptio legatorum. *tit. de adimendis legatis.*

Ademptio libertatis. *tit. de adempt. libert.*

Adiectus. l. *Cauis. soluto matrim.*

Adiectus. l. *sed & si. de constituta pecunia.* l.3. *Item Iulianus. de eo quod certo loco.* l. *si quis duob. de constitu. pecun.*

Cùm quis stipulatur sibi aut nepti dotem reddi. Ex ea stipulatione vtilis actio nepti quæritur. l. *criminis.*

Adiecta solutionis causa fideiussorem accipere mulier potest. l. *si mulier. de solut.*

Aditio hereditatis quos effectus habeat. l. *Stichum. §. aditio. de solut.*

Ex die aditæ hereditatis omnia debētur. l. *omnia de l.*

Heres adeundi hereditatem debitoris intelligitur se compensasse, perindeque est, ac si solutio ei facta fuisset. l. *quæ dotis. solut. matrim.*

Si nemo hereditatem adierit, nil valet ex his, quæ testamento adscripta sunt. l. *si nemo. de testam. tutel.*

Ad adeundam hereditatem tutor datur impuberi. l. *impub. de tut. & curat. dat.*

Pupillus hereditatem non potest adire, &c. l. *obligari. de auct. tutor.*

Seruus dotalis iussu mariti adit hereditatem. l. *seruus. soluto matri a.*

Aditio in suis heredibus non est. l. *in suis. de suis & legit.*

Administratio rerum suarum libera hominibus liberis esse debet. l.2. *si à parent. quis manum.*

Adoptio. *tit. de adoptionibus.*

Adoptionis commentum l. *fideicommissum. de condit. & demonst.*

Fideicommissum quod quid rogatur, vt adoptet, ratum non est. l. *vxorem. §. heres. de leg.3.*

Apud iuridicum adoptari potest. l.1. *de off. iudic.* fœmina nullum adoptat filium sine iussu principis. l. *si suspecta. de inoff. testamento.*

Patris adoptiui parentes in ius vocare licet, &c. l. *patris. de in ius voc.*

Adoptiuus filius iis tamen cognatus fit, quibus & agnatos. l. *patris. de in ius voc.*

Adoptiuus pater à filio, qui in potestate est, in ius vocari non potest. l. *adoptionum. de in ius vocando.*

Qui est in adoptiua familia, patrem naturalem in ius non vocat. l. *adoptiuum. de in ius voc.*

Filius meus in adoptionē datus, à liberto meo in ius vocari non debet. l. *sed si hac §. si filius. de in ius voc.*

Adoptiuis liberis non minus quam naturalibus portiones conceduntur ex bonis damnatorum. l. *cum ratio. de bon. adopt. damnat.*

Adoptione filij testamentum rumpitur. l.8. *de iniusto rupt. test.*

Is cui in tempore liberorum legatum est, non poterit adoptando legatum consequi. l. *si ita quis. de leg.2.*

Adoptione ius originis non mutatur. l. *ordine. ad municipal.*

Eæ demum cognationes contrahuntur in adoptionibus, quæ legitimæ sunt, & quæ agnatorum ius habent. l. *si quæ. de rit. nupt.*

Adoptionis remedio non obliteratur pœna, quæ legibus aut edictis irrogatur.

Adsessor. *tit. de adsessor.*

Adulterium. *tit. ad legem Iul. de adult.*

Adulterium quid sit. l.101. *de verb. signif.*

Adulterium natura turpe. l.42. *de verb. signif.*

Legis Iuliæ de adulterijs præcepta. l. *auxilium de minoribus.*

Nulla deprecatio adulterij pœnæ est, si minor annis se adulterum fateatur. l. *auxilium. de minor.*

Adulterij damnatus non potest vxorem ducere, &c. l. *Claudius. de his qui vert. indig.*

Adulterij damnatus non est idoneus testis. l. *scio de testibus.*

Adulterij damnati inter milites non recipiuntur. l.4. *de re milit.*

Miles damnatus l. Iulia de adulter. infamis est, &c. l.2. *de his qui not. infam.*

Adulterij non potest vxorem accusare, si lenocinium ei præbuit. l. *cum mulier. solut. matrim.*

Seruum alienum in adulterio deprehensum occidēs lege aquilia non tenetur. l. *qui occidit 30. ad leg. aquil.*

Quæ in adulterio deprehensa est, quasi publico iudicio damnata est. l. *palam. de ritu nupt.*

Mulier adultera viri lenocinio dotem retinet. l. *cum mulier solut. matrim.*

Auocationib. interdicunt præsides. l. *moris de pœnis.*

Aduocationem præbens petenti legatum videtur testamentum comprobare, in quo exhæredatus est. l. *vlt. de inoff. testam.*

Aduocati qui sunt. l.1. *de extra cog.*

Aduocatus non accusat. l. *qui cū minor. de bon. libert.*

Aduocatus alterius partis ante magistratum iurisdictionē mandati iustā causam habet. l. *prætor. de iurisdict.*

Aduocati honorarium. l.1. *de extra cog.*

Aduocatum non habentibus dat prętor. l.1. §. *ait prætor. de postul.*

Proconsul non habentibus aduocatos, & si non petant, dare debebit. l *nec quicqnam. §. obseruare. de off proconsul.*

Aduocatus fisci interuenire debet. l.3. *de iur. fisci.*

Aduocatum fisci necessitas officij excusat. l. *post legatum. de his. quib. vt indign.*

Circa aduocatos patientem esse proconsulem oportet, sed cum ingenio ne contemptibilis videatur. l. *nec quicquam. §.1. de off. proconsul.*

Non ideo aduocatus rem suam amisit, quod alij eam vindicanti tunc ignurans suam esse adsistebat. l. *inter officium. de rei vindic.*

Ædes legatæ. l. *si cui ædes. de leg.3.*

Ædes destruendo legari non possunt. l. *filius. ff. de leg.*

Ædium columnæ legatæ. l. *mun. de leg.3.*

Ædibus iuncta legati non possunt. l. *cætera de leg.1.*

Ædificans ex aliena materia. l. 7. *de acquirend. rer. domin.*

Ædificans in mari vel litore. l.1. *de oper. nou. nunciat.*

Ædificia reficere causa cognita domini compellendi sunt à prætore præside. l. *præses. de offic. præsid.*

Pertinet ad decus vrbis ædificia non derelinqui. l. *prætor. §. hoc interdicto. de nouis oper. nunciat.*

Ædificium quod dirui est, necesse ad SC. non pertinet. l. *fideicommissa. § si quis de leg.3.*

Edicta principum, quæ in modū ædificiorum facta sunt, l.2. *de oper. noui nunciat.*

Ædificare non licet, nisi intermisso legitimo spatio à vicina insula. l. *Imperatores. de seruit. vrb. prædiorum.*

Ad curatoris reip. officium spectat, vt dirutæ domus à domino extruantur. l. *ad curatoris. de dam. infecto.*

Ædificia dirui non debent. l.1. *de tign. iniunc.*

Ædificium, quod nemine prohibente in publico factum est, tolli non debet, ne ruinis vrbs deformetur. l.2. §. *si quis nemine. &* l. *vlt. seq. ne quis in loco publ.*

Naturali iure superficies ad dominum soli pertinet. l. *qui domum. ad leg. aquil.*

Ædificio excepto fundum legans non superficiem modo, sed solum excipere videtur. l. *si fundum de leg.1.*

Ædificium sublatum, vt in eadem specie & qualitate restituatur, idem non est, nisi in seruitutibus. l. *seruitutes. de seruit. vrban. prædior.*

Ædilis potest tutor dari. l. *non tantum. de excus. tutor.*

Ædiles viarum publicarum curam habent. *l.penult. de via publ.*

Ædilitium edictum.*tit.de adili.edicto.*

Ædiles creduot eos, qui vtensilia oegotiantur. *l.qui eos.de curuof.&c.*

Æqualitas: Nooum Ius aduersus alterum statuens aut impetrans ipse eodem iure vti cogitur. *leg.1.quod quisque iuris.*

Impetrans statuens, ne Ius ioiquum, &c.quocunque aduersario id expostulante punietur. *l.3.§. hac pœna.quod quisque iuris.*

Cùm omnia in æqualitatem concurrunt, humanior sententia eligenda est. *l.maiorem de pactis.*

Si arbiter iusserit litigatores io eum locum adesse, in quem honeste venire non possit, absurdum est iussum in alterius persona ratum esse, io alterius non. *l.si cum dies.de recept. arbit.*

Æquitas: Edicti æquitas naturalis. *l.1.de pactis.*

Hæc æquitas suggerit & si iure destricto deficiamur. *l.2.§ item Varus de aqua plu.arcend.*

Æquitas io omnibus spectanda est. *leg. 90. de diuer. reg.iur.*

Pacti interpretatio ex æquitate. *l.si socius. pro socio.*

Quæstio de bono & æquo est, in quo genere plerumque sub authoritate iuris scieotia perniciose erratur. *l.si seruum.§.sequitur.de verb.oblig.*

Æquitas naturalis & ciuilis. *l.1 si qua test.lib.*

Æquitas naturalis. *l.1.de constit.pecun.*

Æquius melius. *l.in tis.§.vlt.solut.matrim.*

Æquum & bonum spectatur in iis, quæ extra testamentum incurrunt. *l.in his qua.de condit. & demonstrat.*

Æs dicimus esse auro minus. *l.159. de verb. signif.*

Æs alienum patrimonium totum minuit non certi loci *l.si fideicommissum.de iudiciis.*

Æs alienum quid sit *l.213.de verb. signif.*

In æstimatione facieoda cuius temporis ratio habenda sit. *l.9.de condi.t.furt.*

Cùm rem furtiuam, quæ sub conditione legata est heres condicit à fure, iudex æstimare debet, quanti emptorem inuenerit. *l.si seruus. de condit.furt.*

Non potest æstimari quis seruus, quem manumisit, libertum habeo. *l.naturalis.§.vlt.de præscript.verb.& in fact.action.*

Liberum corpus non recipit æstimationem. *l.ex hac lege.si quadr.paup.*

Æstimatio facit emptiooem. *l.3.locati.*

Corporum liberorum nulla fit æstimatio. *l.secunda ad leg.Rhod.*

Quæ litis æstimationem suffert, emptoris loco habenda est. *l.si propter.eod.*

Æstimatio rei pignoratæ. *leg.si quis putans.communi diuid.*

Damnum fatale contingens in re quam æstimatam accepit socius noo præstat. *leg.cum duobus. §. damnum pro socio.*

Si quis possessionem non sui fundi per metum tradiderit, non fundi, sed possessionis æstimatio indiuidua est. *l.si mulier.quod metus causa.*

Aliud est pretium rei, aliud possessionis. *leg.si duo §. vlt.vti possid.*

Æstimatio quæ fit affectu, non pretio. *l.3.6.de bon.libertor.*

Æstimatio ex veritate facienda ex *l.44.ad legem* Falcidiam.

Æstimatio litis similis est emptioni. *l.3.pro emptore.*

Æstimatio præsens fundo petito recte consideratur. *l.fundum de usuc.*

Æstimatio eo tempore spectatur, quo dictę obligationis venit. *l.quotidie de verbor.oblig.*

Æstimatio crescit in condictione rei furtiu. *l.penul. pro emot.*

Vniuersæ res æstimari debent non singulares rerum partes. *l.merum.famil.ercisc.*

In homine libero nulla æstimatio corporis fieri potest. *l.1.& vlt.de his, qui de re.*

In conditione furtiua eius temporis æstimatio fit, quo res vnquã plurimi fuit. *l.in re furtiua. de condit.furt.*

Si res doonatæ inter virum & vxorem non reddantur, æstimatio fiet iusto pretio. *l.si donata. de donat.inter vir.& vxor.*

Æstimatio vera venditio est. *l.plerunque.de iure dot.*

Æstimatio patrimonij à parente facta. *l.cum pater.§. pater qui filio.de leg.*

Æstimatio serui datur pro seruo, qui cecidit in commissum. *l.inter. de publ.*

Ætas quomodo probetur. *l.2.de excus.tutor.*

Æstimatoria. *Tit.de æstimat.*

Æstimatis rebus in dotem datis, non æstimatio rei datur, sed ipsa res, si hoc actum sit, *l.si æstimatis.solut.matrimonio.*

Æstimaotur res quanti emptorem possunt inuenire. *l.si quis vxori.§.vlt.de furtis.*

Æstimatus seruus ad periculum accipientis pertinet. *l.quæro.locat.l.1.de æstim.*

Ætas: Vt ætas probetur, prætor diebus feriatis potest adiri. *l.2.de feriis.*

Modus, qui ætate eius, qui transegit, est arbitrandus, non aliàs cum puero, aliàs cum iuuene, aliàs cum sene transigitur *l.cum his.§.modus de transact.*

Nerua filius ætate decem & septem annorum aut paulò maiore de iure fertur publicè responsitasse. *l.1. de postul.*

Ætas domini, non serui spectatur, cum ob negotium à seruo gestum, restitutio postulatur. *l.3 §.vltim. de minoribus.*

Ætas aspectu iudicis probatur. *l.minor.adito præside.de minor.*

Ætate refectis ignoscatur. *leg.3. ad Senatusconsultum Syllanianum.*

Ætati eius, qui accusauit, ignoscitur. *l. post legatum de his, quib.vt indig.*

Succurritur ei, qui negauit in sua potestate esse seruum, si ætas ea sit, vt ignosci debeat. *l.electio.§.neque.de noxalib.actionib.*

Cum quatuordecim annorum erit, id est, cum quatuordecim aonos impleuerit. *l.si cui legatur.de leg.1.*

Affectatæ tutelæ unus noo probet excusationem. *l.spadonem.§.vlt.de excus.tut.*

Ex affectu animi vitia æstimantur. *l.quid sit.de adilit. edict.*

Affinitas. Non eas accipere debemus quę quondam fuerunt, sed præsentes. *l.cui eorum de postul.*

Reuocari potest procurator, si affinitate aliqua aduersario iungatur.

Affirmatores fideiussorum vicem sustinent. l. *cum ostendimus.de fide tutor.*

Agnatus & agnatio: Ius agnationis pacto ooo potest repudiari. l. *ius autem de pact.*

Agnati sunt, qui per virilis sexus personas coniuncti sunt. l. *sunt autem de legiti.tutor.*

Agnati. *tit.vnde legit.*

Agnus legatus. l. *cum quæreretur.* l. *legatis.de* l.3.

Agricola: Occupati circa rem rusticam, in forum venire compellendi non sunt. l. 1.*ff.de feriis.*

Vinearũ cultores turbari nõ debẽt. l.1.*de tig.iniũcto.*

Agricultores non debent auocari. l.2.*de mund.*

Agri coostituti. l.*principis.de aqua pluuia arcenda.*

Agri limitati. l.*in agris.de acquirend.rerum domin.*

Agrorum conditiones. l 1.*de aqua pluuia arcenda.*

Album. *tit.de albo scribendo.*

Si res in aliena vendatur, venditor euicta re non tenetur.*l.vlt.quarum rer.actio non dat.*

Alea. *l.adeo pro socio. l. 2. ff. quarum rerum actio non datur.*

Aleator *tit.de aleatoribus.*

Aleatorem esse vitium est.*l.ob que vitia. de aedilit.edicto.l.aediles eodem.*

Alere vsus.*l.si quis seruum.de iniuriis.*

Alienationis verbum.*l. 28. de verbor.significationib.l. 67.eodem.*

Alienatio prohibita.*l.pater filium.de leg.3.*

Aliena res legari potest. *leg.apud Iulianum. de legatis 1.*

Absurdum est, cui alienatio interdicitur permitti actiones exercere.*l.aut prætor.de iure deliberandi.*

Alienatio fundi prohibita. *leg.cum pater. §.fidei. de legat.2.*

Alienatio voluntaria.*l.puto.de leg.2.*

Alienatio prohibita. *l.cum pater §.libertus. & §.sequ. de lega.2.*

Alienatio voluntaria & necessaria. *l. & ideo.de condict.furt.*

Nemo paciscendo efficere potest, ne vicino inuito prædium alienet.*l.nemo de pact.*

Non alienat is, qui duntaxat omittit possessionem. *leg.item si res de alien.iud.mut.*

Iudex fundum distrahi prohibere potest. *l.8.de pollicitationibus.*

Alienatio iudicij mutandi causa facta. *titu. de alienat.iudic.mutandi. leg. post venditionem. de aqua pluuia arcenda.*

Alienatione prohibita non prohibetur necessaria.*l.1. de fundo dotali.*

Post iudicium acceptum alienatio tantum voluntaria interdicitur.*l.alienationes.famil.ercisc.*

Alienatione an adimitur fideicommissum. *leg.fideicommissa.§.si rem de leg.3.*

Alienato seruo sub conditione legato, non extinguitur legatum.*l.seruo legato.de leg.1.*

Alienatio prohibita.*l.codicillis.de leg.2.*

Alienatio in fraudem legis.*leg. 4. qui & à quib.manum.*

Aliena parte fundi legati, reliqua pars debetur. *l.si ex toto de leg.1.*

Non alienantur minimi, qui sic dantur, vt recipiantur.*l.qui sic.de solut.*

Alienatio prohibita. *l.Lucius.de l.3.l.soldum de l.2.*

Alienatio domus prohibita.*l.peto.§.vlt.de leg. 2.*

Alienatio necessaria. *l.cum fidei.de fideicom.libert.*

Alienari quid vetans, si non exprimat causam, nihil agit.*l.filiusfamilias.§.diui.de leg.1.*

Alienari quædam non possunt, tamen ad heredem per vniuersitatem transeunt. *l. quandam. de acquirend. rerum domin.*

Alienatio omnium rerum. *l. si libertus. de iur. patronat.*

Alienare non dicitur, qui omittit possessionem.*l.ibi. de diuers.reg.iur.in antiq.*

Alienari non prohibetur ædificium, ex cuius reddi tu sportulæ sunt relictæ.*l.nihil.117.de leg.1.*

Alendi liberi à pensione.*tit.de agnosc.lib.*

Alere debet patronus libertum. *l.5. de iur.patron.*

Alimenta decurionibus, qui facultatibus lapsi sunt, decernuntur.*l.7.de decurion.*

Sententia, qua iudex vt Titius, quem pronuntiauerit, veritati præiudicium non facit.*l.penultim.de his, qui contra.*

Patronus agens à liberto suo ali debet. *l.1.§ 1.de offic. præfect.vrb.*

De alimentis constituendis prætor etiam feriatis diebus adiri potest.*l.2.de feriis.*

Alimentorum præstatio non aliter rata est, quàm si authore prætore facta sit.*l.cum hi.de transact.*

De alimentis, quæ non mortis causa donata sunt, sine prætore transigere licet. *l. cum hi.§. planè, de transactionibus.*

In alimentorum transactione, de quibus apud prætorem quæratur.*l.cum hi.§.vult igitur.de transact.*

Qui transigit de alimenti, neque de habitatione, neque de vestiario transegisse videtur.*l.cum hi.§.qui transigit.de transaction.*

Fundus ad alimenta relictus, vel pro alimentis obligatus, sine prætore distrahi non potest. *leg.cum hi.§.si vem.ff de transaction.*

Cætera, quæ eodem pertinent. ex *dict. l.cum hi.* petenda sunt.

Qui pietatis intuitu sororis suæ filiam aluit, actionem non habet, &c.*l.ex duobus de negot.gest.*

Auia, quæ nepotis negotia gessit, an alimenta ei præstita repetere possit.*l.Nesennius.de negot.gest.*

Alimenta pupillo præstãda.*tit.vbi pupillus educa.deb.*

Alimenta legata.*tit.de aliment.legat.*

Alimenta denegans pro derelicto habere videtur.*l.vltra pro derelicto.*

Pecunia relicta ad alimenta liberorum legi Falcidiæ subiecta est.*l.diui.ad leg.Falcid.*

Alimenta possunt relinqui in metallum damnato. *l. 3.de his quæ pro non scriptis.*

Alimenta minuta, sicut legata sunt, non cogitur cauere.*l.3.de sentent.pass.& restitut.*

Alimentorum diuisio.*l.quedam.famil.erciscun.*

Alimenta matri aut sorori præstanda sunt. *leg.1.tit.de tut.& ratio.distrahend.*

Maritus vxorem alere cogitur. *leg.si cum dotem.soluto matrimonio.*

Alluuio.*l.si conuenerit.de pign.act.*

Alluuio.*de pignor.legat.l.si fundi. & l.quod in rerum de legat.1.*

Alluuio.*leg.7.de acquirend. rerum domin.l. Lucius.de agris colend.*

Alluuionis fructus ad fructuarium pertinet.*l.si fundi. de vsufructu legat.*

Si Stichum aut Pamphilum mihi debeas, & alter ex his meus factus sit ex aliqua causa, reliquus debetur mihi à te.*l.si Stichum.de verbor.obligat.*

Si stipulatus decem aut Stichum. decem pactus sim, & petam decem aut Stichum in totum obstabit pacti conuenti exceptio.*l.si vnus.§.sed si stipulatus de pact.*

Illud aut illud stipulatus, an certum stipulari intelligatur.*l.vbi autem.de verbor.obligat.*

Alternatio.*l.illud.de constit.pecun.*

Cum illa aut illa res promittitur, rei electio est.*leg. plerumque.de iur.doti.*

Alterna.*l.prætor.de iniuriis.l.debeat.de compen.*

Alternatio.*l.2.de eo quod certo loco l. si ita distrahitur. de contrahend.emptio l.si emptorem.§.vltim.tit.eod.*

Decem aut quinque dare spondes, quinque debentur.*l.si ita stipulatus.de verb.obligat.*

Stichum aut Pamphilum stipulatus, altero mortuo, eum qui viuit, solum petet.*l.Stichum de solut.*

Si quis stipulatus fuerit damam aut dotem, & alterum sibi obligatum arripuerit, mortuo altero liberatur promissor.*l.105.de verb.obligat.*

Alternatio.*l.si quis duobus.l.si id cui.de legat.2.*

Stichum aut Pamphilum si quis stipulatur, promissor Pamphilum dando, qui stipulatoris erat, non liberatur.*l.qui dotem.§.Stichum de solution.*

Alumnus.*l.1.de S.C.Syllan.*

Amatorium poculum dans, punitur.*l.si quis aliquid. de pœnis.*

Obscura pactio vel ambigua nocet ei, in cuius potestate fuit legem apertius conscribere. *l. veteris de pact.*

Si quis intentione ambigua vsus fuit, id quod ei vtilius est, accipiendum est. *l. si quis intentione. de iudic.*

In ambiguis respondendum pro dotibus. *l. in ambiguis. de iure dot.*

Ambigua oratio in stipulationibus. *l. quoties de verborum obligat.*

Ambiguum pactum contra venditionem interpretandum est. *l. 172. de regu. iur. antiqu.*

Ambiguus sermo. *l. in ambiguis. de reb. dubiis. l. quoties. l. vbi. §. quaeritur.*

Ambitus. *tit. ad leg. Iul. de ambitu.*

Amicitia paterna ductus, qui tutorem petiit filiis, nullam aduersus eos habet actionem. *l. is qui de negot. gestis.*

Amicus testis. *l. 3. de testib.*

Satis abundéque sufficit per amici laborem in vna re consuli. *l. tutores. de administ. tutor.*

Angariarum præstatio. *l. vltim. de iniuriis. l. 10. de vacat. mun.*

Pecuniæ frumentariæ debitor non videtur damnatus, quod arctiorem annonam præbuerit. *l. ideo. de compensat.*

Mensores frumentarij habent excusationem. *l. mensores. de excusat. tut.*

Annonæ diuisio. *l. 1. de munerib.*

Annonam onerantes puniantur. *l. annonam. de extraordin. crimin.*

Annonæ mulier causa ad accusandum admittitur. *l. mulierem. de accusat.*

Annonæ vrbis. *l. 10. de vacat. muner. l. 5. de in integrum restitu.*

Annonariæ ex causa debitum minime compensatur. *l. aufertur. de iure fisci.*

Annulorum aureorum ius. *tit. de iure aure. annulor.*

Annulus custodiæ causa traditus. *l. cum pater. §. pater. de legat 2.*

Annulorum ius. *l. idémque. de S.C. Syllaniano. l. 3. de bon. libertor.*

Annulorum aureorum ius. *l. si is qui. de adulter.*

Annuli ab Imperatore accepti. *l. falsa. de condi. & demonstr.*

Annulorum aureorum ius. *l. libertum. de excus. tut. l. ex oratione. titu. eod.*

Annus ex continuatis 365. diebus constat. *l. cum bores. de statu liber.*

Annus cœptus habetur pro completo. *l. qui filium. ad S. C. Trebellian.*

Annua legata. *tit. de annu. lega.*

Appellans à sententia, qua honoribus vti prohibitus est, abstinere interim ab honoris petitione debet. *l. reus delatus. de mun. & honor.*

Aduersus prouocationem necans vel verberans, ex lege Iulia tenetur. *l. 7. de vi public.*

Appellatio. *tit. de appellat. & tit. seq.*

Appellans à sententia iudicis falso procuratore victo videtur ratum habere. *l. 3. §. falsum. rem ratam haberi.*

Appellans damnatus non videtur. *l. 2. de pœnis.*

Tutores dati non appellant. *l. scire oportet. de excus. tut.*

Appellans non auditur contumax. *l. post edictum. de iudic.*

Ob frustratoriam appellationem iudex ad vsuras condemnat. *l. tutor de vsuris.*

Prouocationis remedio condemnationis extinguitur pronuntiatum. *l. 1. §. vlt. ad S. C. Turpill.*

Appellans principem, quoad cognitio finem accipiat, excusatur à muneribus ciuilibus. *l. in honorib. de vacat. muner.*

Appellatione pendente, si is, contra quem propter honores appellatum est, vsurpauerit honorem, coercendus est. *l. reus delatus. de munerib. & honor.*

Appellatio ex Germania. *l. non putabam. de conditioni. & demonst.*

Lege cæcinnia cautum est, vt ad populum à consulibus prouocatio esset. *l. 2. §. ex latis. de orig. iuris.*

Sententia absentibus bis dicta, qui tempore messium euocati sunt, citra appellationem informabitur. *l. 1. de appellat.*

Si is, qui prouocauit, pactus est intra diem certum, pecunia, qua transegerat, non soluta iudicatis se satisfacturum; Iudex appellationis nullo alio de principali causa discusso iustam conuentionem, veluti confessi sequitur. *l. tale pactum. §. qui prouocauit. de pactis.*

Si appellatio intercesserit, vel appellari potuerit, transactio post rem iudicatam valet. *l. & post rem. de transactio.*

Si prouocauerit famoso iudicio damnatus pendente iudicio nondum inter famosos habetur. *l. furti. de his, qui notantur infam.*

Famosa actione dãnatus, si tempora lapsa sint prouocationis retro infamis est, quamuis si iniusta appellatio visa sit, retro non notetur. *l. furti. de his, qui notantur infam.*

Qui allegat causas absentiæ, non tenetur appellare, secus si defendat, &c. *l. liberta. de negot. gest.*

Si allegans minorem esse, à prætore compulsus sit ad solutionem, nihil ei imputandum, nisi forte, quasi aduersus iniuriam, appellandum quis ei putet. *l. au prætor. §. aduersi. de minoribus.*

Minor qui non prouocauit, intra diem restituitur. *l. & si sine. §. item. de minoribus.*

Appellatio iniquitatis sententiæ querelam continet. *l. præfert de minoribus.*

Per exceptionem quædam appellandi species est, cũ liceat de sententia retractare. *l. non distinguendum. §. cum quidam. de recept. arbitr.*

Heredibus, qui non prouocant à sententia, qua rei illatæ cædis absoluti sunt, hereditatem auferre non oportet. *l. 21. de S. C. Syllanian.*

Appellatio est commune auxilium. *l. 3. § falsos. rem ratam hab.*

Lege si non secundum legem prouocatum fuerit, iudicati potest agi. *l. præses de re iudic.*

Appellatione pendente damnatus potest facere testamentum. *l. qui à latronibus. de testamentis.*

Imperator ex appellatione pronunciat. *l. non ob eam profecto.*

Appellans interim statum suum retinet. *l. si quis retinet. de iniusto, rupto testam.*

Appellatione interposita pœna sustinetur, nisi ex lege. *l. si quis retinet. de iniusto, rupto & irrito facto testam.*

Etsi fideiussor condemnatus prouocauerit, tamẽ potest reus conueniri. *l. creditor. in princip. mandati.*

Appellatio non recepta. *l. chirographis. de administr. tutor.*

Appellatione interposita is, à quo fideicommissum petitur, cauere debet. *l. postquam. vt legator. nomine. caueat.*

Appellare debet fideiussor damnatus, &c. *l. si procuratorem. §. ignorante. mandati.*

Appellans à tertia tutela: interim potest ad quartam subeundam compelli. *l. 4. de excusat. tutor.*

Apocha surrepta. *l. qui tabulas de furtis.*

Apocha non aliàs liberat, quam si pecunia soluta sit. *l. si accepto fuerit lata de acceptilationibus.*

Apolides. *l. quidem. de pœnis.*

Apostoli. *tit. de libel. dimiss.*

Aqua. *tit. de aqua. & aqua pluu. arcenda.*

Aqua pluuia nocens, id est, quæ nocere potest.

l. Labeo. de statu liber.

Aquæ pluuiæ arcendæ actio. *tit. de aqua & aqua pluuia arcend.*

Aqua viua, portio agri videtur. *l. is qui in puteum. quod vi aut clam.*

Aqua venundari solita. *l. 1. l. mela. de aliment. legat.*

Aqua quotidiana & æstiua. *tit. de aqua quotid.*

Aquæductus diuisio. *l. arbor. §. index. comm. diuid.*

Aquilia lex. *tit. ad leg. aquil.*

Arbitraria actio. *l. 2. de eo quod certo loco. l. si duo. de constit. pecunia.*

Ab arbitrio ad fideiussores probandos constituto appellare licet. *l. arbitrio. cum l. seq. qui satisd. cog.*

Excompromissor arbiter infamiam non facit, quia non per omnia sententia est. *l. quid ergo. §. excompromisso. de his, qui not. infam.*

In actione de dolo arbitrio iudicis restitutio cōprehenditur. *l. arbitrio. de dolo malo.*

Arbitrium iudicis non semper dandum est in actione de dolo. *l. arbitrio. §. non tamen. de dolo.*

Arbiter. *tit. de recep. arbit.*

Arbiter datus ad restitutionem fideicommissi. *l. vlt. de conf.*

Arbitri ad fideiussores probandos dati. *l. vlt. à quib. appel. non licet.*

Datis promissio in arbitrium soceri recte confertur. *l. cum poll. de iur. dot.*

Si sumptus à mulieribus voluerit æstimari testator, boni viri arbitrio fieri debet. *l. tutum. de admin. tutor.*

Arbitrium boni viri. *l. se in lege. l. si merces. locati.*

Stipulatio non valet in rei promittendi arbitrium collata conditione. *l. stipulation. de verb. oblig.*

Arbitrium hæredi quasi viro bono datum. *l. fideicommissaria. de fideicom. libert.*

A persona non est recedendum, cuius arbitrium stipulationi insertum est. *l. si quis arbitratu. de verb. oblig.*

Arbitrium iudicis in actione communi diuidundo. *l. si seruus. de furt.*

Arbitrium patroni non aliter ratum esse debet, quam si æquom arbitratus fuit. *l. si libertus. de oper. libertor.*

Arbitrium boni viri. *l. 22. de diuers. reg. iur.*

Arbitrium *l. si sua vitio. pro socio. l. societatem. l. hac venditio. de contrab. empt.*

Arbitrium iudicis. *l. 1. si quis in fraud. patron.*

Arbitrio iudicis fit restitutio, in ea actione, qua aliena in fraudem conditorum reuocantur. *l. an prætor. qui in fraud. credit.*

Alieno arbitrio non debet permitti institutio hæredis. *l. illa institutio. de heredib. instit.*

Mater ex cuius arbitrio pendet collatio filiæ eam tutori collocare non potest. *l. quampiam. de ritu nupt.*

Arbitrium boni viri. *l. de fideicommissar. de leg. 3. l. si filia eod.*

Arbiter datus ad distrahendum. *l. si magistratus. de priuil. creditor.*

Arbiter datus, apud quem cautio ponatur. *l. 1. si qu testam.*

Arbitratus. *l. 6. §. de verb. signif. l. turpia. de leg. 1.*

Arbitrium iudicis in actione de dote. *l. si contrab. §. vlt. solut. matrim.*

Arbitrium pro boni viri arbitrio accipi debet in testamentis. *l. 1. de leg. 2.*

Arbor. *tit. de arb. cadend. & tit. arbor. furt. cæsar.*

Arbor, quæ in alienum agrum translata coaluit, mea esse definit, &c. *l. idem Pomponius. de rei vindicat.*

Area legata. *l. si arare. de leg. 2. & l. 46. de leg. 1. & l. si eborne. de leg. 3.*

Area promissa. *l. qui res. §. aream. de solut.*

Argentarius rationes reddere iubet, siue cum ipso sit controuersia, siue cum alio. *l. argentarius. in pr. de edendo.*

Argentariorum officium siue ministerium publicam habet causam, & hæc principalis eorum opera est, vt actus sui rationes diligenter conficiant. *l. argentarius.*

Ab officio argentarij fœminæ sunt remotæ. *l. fœminæ. de edendo.*

Plures argentarij quorum nomina simul facta sunt, vnius loco habentur. *l. si plures. de pact.*

Vnus ex argentarij sociis paciscendo alteri non nocet. *l. si vnus, in pr. de pact.*

Argentariæ mensæ exercitores rationem edere cōguntur. *l. 4. de edendo.*

Argentarij singulorum rationes conficiunt. *l. 4. de edendo.*

Argentarius edere cogitur, vbi argentariam exercuit, etiam si alio instrumentum transtulerit. *l. prætor. de edendo.*

Delinquit argentarius, qui alio instrumentum trāsfert, quàm vbi argentarium exercuit. *l. prætor. de edendo.*

Argentarij successores edere coguntur. *l. si quis ex. de edendo.*

Argentario aut eius hæredi editur causa cognita. *l. si quis. §. prætor. de edendo.*

Argentarius ita demum punitur, si dolo malo rationes non edit. *l. vbi. de edendo.*

Argentarij successores edere cogūtur, licet eiusdem professionis non sint. *l. quædam. §. 1. de edendo.*

Is, cui argentarius rationes suas legauit, vel donauit, edere non cogitur. *l. quædam. §. 1. de edendo.*

Argentarius penes quem est pecunia. *l. à diuo Pio. §. vlt. de re iudic.*

Argentarij res vendont, &c. *l. filia de solut.*

Argentarius vbi contractum est, conueniri debet. *l. argentarium de iudic.*

Argentariorum vsus necessarius. *l. quidam. priuilegium. de post.*

Argentum legatum. *tit. de auro & argento legato.*

Aristoteles. *l. si pater de solut.*

Arma, quæ dicantur. *l. 3. de milit.*

Arma non sine flagitio amittuntur. *l. 2. de capt. & postl. reuers.*

Arma alienasse graue crimen. *l. 13. de re milit.*

Arma habere non licet. *l. 2. ad leg. Iul. de vi publ.*

Arma aliena surripiens gradu militiæ pellitur. *l. 3. de re milit.*

Armorum appellatio. *de verb. signif. l. 41.*

Armatos quos accipere debeamus. *l. 9. de vi publ.*

Arra. *l. quod sæpe. de contrab. empt. l. 6. de lege commiss. l. si ex empto. §. is qui vnum. de act. empti.*

In arrogatorem de peculio actio datur. *l. in arrogatorem. de pecul.*

Minor in arrogatione circumuentus restituitur. *l. 3. §. si quis minor. de minor.*

Societas ad arrogationem non transit. *l. actionem. §. societas pro socio.*

Arte sua vti non prohibetur à patrono libertus. *l. vlt. de iur. patron.*

Arte sua alicui interdicitur à præside. *l. vlt. de pœnis.*

Artificium. l. *sextoribus.* l. *legatis. de leg. 3.*

Artifex dicitur ad aliquem modum peritus esse. *l. sciendum. de adilit. edicto.*

Astrologus. *l. item apud. de minor.*

Assessoris imprudentia non dicitur magistratui nocere, sed ipsi assessori. *l. 2 quod quisque iuris.*

Qui permissu principis assidet in sua prouincie reipubl. causa abesse dicitur. *l. his cui. cum leg. seq. ex quibus caus. maior.*

Assis distributio in 12. vncias. *leg. interdum. leg. seruum meum. de hæredibus instituendis.*

Assignare

Assignare libertum *l. 107. de verb. signif.*
Atrox aspectu iniuria æstimatur. *l. 2. ff. de feriis.*
Athletæ excusantur. *l. athleta. de excusat. tutor.*
In alieno agro aucupari non licet, inuito domino. *l. diuus. ſolus. de ſeruit. de ruſt. prædior.*
Aurum legatum. *tit. de auro & argento legato.*
Authoritas tutoris interponitur perfecto negotio. *l. ſi quis mihi de acquir. heredit.*
Qui à pupillo emit, probare debet ſe à tutore emiſſe *l. quicunque §. vlt. de publ. in rem action.*
Auctoritas Hippocratis. *leg. ſeptimo menſe. de ſtat. homin.*
Auctoritas Virgilij. *l. nomini. §. fin. de rer. diuiſ.*
Aui officium est nepti ſuæ ex filio dotem dare. *l. de lit. de collat. bone.*

B

BAlbam amittere ad inuidiam alienius non licet. *l. item apud de minor.*
Bellum gerens iniuſſu principis, lege Iulia maieſtatis tenetur. *l. 3. ad leg. Iul. maieſt.*
Bellum iure gentium introductum eſt. *l. ex hoc iure. de iuſt. & iure.*
Io bello amiſſum dicimus, quod propter cauſam belli amittitur. *l. 1. de iureiur.*
Bello amiſſi liberi. *l. bello de excuſ. tutor.*
Beneficia principalia ipſi principes ſolebant interpretari. *l. ex facto. de vulg. ſubſtit.*
Beneficium imperatoris debemus quàm pleniſſime interpretari. *l. 3. de conſtit. pecun.*
Bona fides. *l. 2. de precar.*
Bonam fidem agnoſcere tutor non prohibetur. *l. quoties. de admin. tutor.*
Bona fides, *l. ſi fideiuſſor. §. quedam mandati.*
Bona fides exigit, vt, quod conuenit, fiat. *l. cum venderem. locati.*
Longe à bona fide eſt, vt quid pariaris detrimenti, per eam rem, quam conduxiſti. *l. ſi tibi. locat.*
Bona fides eſt contraria fraudi & dolo. *l. 3. pro ſocio.*
Bona fides. *l. tenetur. §. vlt. de action. empti.*
Bonæ fidei iudicia i. *in bonæ. de eo quod certo loco.*
Bonæ fidei. *l. 1. §. hanc actionem. depoſiti.*
Illud ex bona fide eſt, ſeruum, cum quo negotium ſit geſtum, deceptum non eſſe. *l. cum mancipium. de adil. edicto.*
Bonæ fidei iudicijs pacta conuenta ineſſe dicuntur, ſi ex continenti ſubſecuta ſint. *l. iuris gentium. §. quinimo. de pactis.*
Qui bona fide ſeruum, ſi paciſcuntur, poſſeſſori acquirunt exceptionem. *l. acquirent. de pact.*
In bonæ fidei contractibus pacto conuento tota obligatio tollitur. *l. ſi vnus. §. pactus de pact.*
Bonæ fidei interpretatio, ad quam hæc omnia rediguntur hanc conuentionem admittit, *l. ab emptione. de pact.*
In bonæ fidei iudiciis tantundem valet officium iudicis, quantum in ſtipulatione nominatim facta interrogatio. *l. qui ſuppoſuit. m. ne negotiis geſt.*
Bonæ fidei iudicia. *l. quod ſi nolit. de adil. edicto.*
In bonæ fidei iudiciis in litem iuratur. *l. in actionibus. de in litem iur.*
Bonæ fidei iudicium continet in ſe doli mali exceptionem. *l. huiuſmodi. de leg. 21.*
Bonæ fidei iudiciis ideſt doli mali exceptio. *l. ſed eſt. ſoluto matrimonio.*
. iudicium eſt, quod ex bona fide deſcenditur. *l. dominum. de contrah. emptione.*
In omnibus bonæ fidei iudiciis propter dolum defuncti hæc tenetur. *l. vlt. de fideic. tutor.*
Debitur ante diem ad cauendum cogi poteſt in bonæ fidei iudiciis. *l. in omnibus. de iudic.*
Bonæ fidei actio. *l. 3. §. in hac. commodati.*
Affectus ratio habetur io bonæ fidei iudiciis. *l. cum ſeruus. mandati.*
Bonæ fidei iudicia. *l. cum qui. quod cuiuſque loc.*
Bonæ fidei iudicium. *l. 1. de tutel. & rationo diſtrahend.*
Bonæ fidei iudicia ſuſtinet conſenſus. *l. 116. de reg. iuris. antiqu.*
Bonæ fidei contractus non eſt donatio. *l. cum qui de donat.*
Bonæ fidei contractus. *l. 3. §. in bona fidei. de pecul.*
Bonæ fidei emptor, quod ad fructus attinet, loco domini pene eſt. *l. bona fidei. de acquir. rer. domin.*
Bonæ fidei emptor quis ſit. *l. 110. de verb. ſignif.*
Bonæ fidei poſſeſſor eſt, qui authore iudice comparauit. *l. 179. de reg. iur. l. at ſi quis de religioſ.*
Bonæ fidei poſſeſſor in id tantum tenetur, quo locupletior factus. ſit. *l. ſed & ſi lege. §. conſuluit. de petit. hered.*
Bona fide poſſidens damni infecti ſe promittit. *l. qui bona. de dam. infect.*
Bona fides tantum poſſidenti præſtat, quantum in bona fide. *l. 178. de regulis iuris.*
Rei iudicatæ tempore bonæ fidei poſſeſſor locupletior eſſe debet. *l. ſi à patre, §. que tempore. de petit. heredit.*
Dominus ſeruum ſuum occidens, bonæ fidei poſſeſſori in factum tenetur. *l. ſi dominus. ad leg. Aquil.*
Etiam bonæ fidei poſſeſſori lucrum ineſt. *l. poſt ſenatus. de petit. heredit.*
Bonæ fidei poſſeſſor non videtur, qui ſciens liberum poſſidere cœpit. *l. quæſitum. de acq. rer. domin.*
Bona dicuntur, quæ deducto ære alieno ſuperſunt. *l. 2. de coll. bono.*
Bona intelliguntur deducto ære alieno. *l. 39. de verb. ſig. l. mulier bona de iur. dot.*
Bonorum id cuiuſque eſſe intelligitur, quod æri alieno ſupereſt. *l. non poſſum. de iure fiſci.*
Bonorum appellatio vniuerſitatem quando demonſtrat. *l. 208. de verborum ſignificatione.*
Bonorum appellatio. *l. is cui. vt in poſſ. leg. l. ſi legatus. ad SC. Trebell. l. 49. de verb. ſignif.*
Bona concedens, videtur & obligationes concedere. *l. 27. de verborum ſignificat.*
Bona quæ dicantur. *l. 3. de bonor. poſſeſſ.*
Bona dici non poſſunt, quæ plus incommodi, quàm commodi habent. *l. 3. de verb. ſign.*
Bonorum pars legata. *l. cum autem. de leg. 2.*
In bonis noſtris quando res eſſe dicatur. *l. rem in bonis. de acq. rer. domin.*
Bonorum vſus fructus. *l. vxori. lege vltima de vſufructu legat.*
Sæpe de facultatibus ſuis amplius, quàm in iis eſt, ſperant homines. *l. in fraudem. qui & à quibus manum.*
Bona damnatorum. *tit. de bonis damnat.*
Bonorum poſſeſſio. *tit. de bono. poſſ. & tit. ſeq.*
Bonorum poſſeſſor dicitur ſucceſſor prætoris. *l. 2. per empto.*
Bonorum poſſeſſor heredis loco eſt. *l. 117. de reg. iur.*
Bonorum poſſeſſor ex teſtamento militis. *tit. de bono. poſſ. ex teſtam. milit.*
Bonorum poſſeſſor ſecundum tabulas. *tit. de bono. poſſ. ſecundum tabulas.*
Bonorum poſſeſſor contra tabulas. *tit. de bono. poſſ. contra tabulas.*
Bonorum poſſeſſionis non datæ exceptio. *l. exceptiones. de except.*

Bona possessa eius, qui ex pollicitatione debitor præsentiæ suæ extiterat. l.*Lucius.de admin.tutor.*

C

CAdauera punitorum. *tit. de cada punit.*

Caduca laus. *leg.30.de verb.signific.*

Cæsaris ratio.*leg.3 de iur.fisci.*

Calculatores non habent immunitatē.l. *spadonem.de excus.tutor.*

Calculi error. l.5.*de donat. inter vir.l. 9. de admin. rerum ad ciuit.pertin.*

Calor iracundiæ. l.3.*de diuort.*

Calumnia agentis iniuriarum punitur.l. *qui iniuriam. de iniur.*

Calumniator. l. 233.*de verb.signif.& tit.de calumniat.*

Calumniæ facultatem ex principali maiestate capi non oportet. l.91.*de hered. instit.*

Pater sine periculo calumniæ agere non potest.l.*præter de adult.*

Calumniam impunitam non relinquit prætor. l. 1. *si me.ven.nom.*

Calumniari quis dicatur. l. 1.*ad SC.Turpill.*

Calumnia notatis ius accusandi ademptum est. l.4.l. *si cui.& l.aliy.de accusat.*

Calumnię damnatus prætor, vindicans mortem filię, infamis non est. l. *vlt.de publ.iudic.*

Calumniatorum pœna. l.1.*ad SC.Turpill.*

Calumniæ causam publico iudicio damnatus non debet postulare. l.1.§.*idem senatus.de postul.*

Calumniæ causa damnatus notatur infamia. l. 4. *de his,qui not.infam.*

Quæ per calumniam ventris nomine in possessionē missa est, notatur. l.*notatur de his qui not.infam.*

Quæ falsa existimatione damnata est, non potest videri per calumniam fuisse in possessione. *ea qua. de his qui not.infam.*

Ea demum notatur, de qua pronuntiatum est calumniam eam in possessionem missam fuisse. l. *non alia. de his qui not.infam.*

De calumnia iurare debet nuncians nouum opus. l. 5.§.*opus de noui oper.nunciat.*

Qui de ingenuitate cognoscunt, de calumnia eius, qui timere litem mouit, ad modum exitij possunt ferre sententiam. l. *cui necessitas.de liber.caussa.*

Calumniæ pœna non facile irrogatur minori.l.*si maritus.15.de adulter.*

Calumniæ periculum non euitat iure mariti accusās. l. *is cum.de adulter.*

Rei capitalis condemnatus is dicitur, qui mortis exitione est coercitus l.*sed & si quis in pr.si quis caut.*

Capitis reus factus, si iudicio non sisterit, exceptione non iouatur. l.*sed & si quis eodem.*

Capitali crimine damnatus non debet pro alio postulare. l.1.§.*remouet.de postul.*

Capitalis reus damnatus quis dicatur. l.2.*de pœnis.*

Capitalis vi damnatus quis sit. l.*edicto. de bon. poss.*

Capitalis caussa. l.103.

Capitalis diminutio. l.*cognitio.de extraor.cognit.*

Capitis diminutio eximit obligationem. l. *vltim. de duobus reis.*

Senatu motus, capite non minuit. l.3.*de senat.*

Capitis diminutio contra heredes perimitur. l. 1. *ad fortis.*

Capitis minutio. *tit.de cap.minut.*

Capitis accusatio quæ sit. l. *eum patronum. de iur. patron.*

Capitis tributum. l.*vlt.de cens.*

Captiui.*tit.de captiuis.*

Capta ex hostibus statim capientium fiunt. l. 5. *de acquir.rer.domin.*

Captiuitate an dissoluatur matrimonium. l. *vxores de diuort.*

Captatoriæ scripturæ non valent.l. *captatoriam.de legatis.1.*

Captatoria institutio. l. *captatorias.& seq.l. Clemens. de hæred.instit.*

Carbonianum edictum.*tit.de carbo.edicto.*

Carcer ad continendos homines, non ad puniendos haberi debet. l.*aut damnum.de pœnis.*

Vinculis vel custodia militari impeditus, si ideo non sistit iudicio, exceptione vtetur. l.*sed & si quis.§.primo.si quis caut.*

Qui in carcerem quem detrusit, vt aliquid de eo extorqueret, quicquid ob hanc causam factum est, nullius momenti est l.*qui in carcerem quod met.causa.*

Corpus retinendo exigitur pecunia fisco debita. l. 9. 10.*ad leg.Iul.pecul.*

Carcere clausus, vinctus non dicitur. l.216.*de verbor. significatio.*

Carceratus spoliari non debet. l.12*de bon.damn.*

Leuis castigatio concessa est docenti. l.5.*ad leg. Aquil. l.item quæritur locati.*

Vmbricia matrona est in quinquennium relegata quod ancillas suas ex leuissimis causis durius tractasset. l.2.*de his qui sunt.*

Libertum non obsequentem proconsul emendat, aut verbis, aut fustium castigatione. l.*nec quicque.§.de plano. de off.proconsul.*

Modica coercitio magistratibus municipalibus concessa est. l.*magistratibus.de iurisdict.*

Castrans hominem. l.3.4.5.6.11 *de sicar.*

Castratus posthumum heredem instituere non potest. l.9.*de lib.& posthum.*

Castrorum inquilini excusantur à tutela, l.*non tamen. de excus.tutor.*

Castrensi mutatione personæ esse desinunt. l. 89. *de acquir.hæredit.*

Castrense peculium non confert. l.1. *de collat. bonor.*

Argentario ratio edenda est, si naufragio vel incendio vel alio simili causam se prodidisse probat. l.*si quis. §.prætor.de edendo.*

Qui negotium pecuniarum gessit, periculum præstat eorum nominum, quæ ipse contraxit, nisi fortuitis casibus. l.*litis de negot.gest.*

Casus fortuiti exilio voluntario apud Græcos luebāt. l.*aut facta pœnis.*

Quod accidit casu fortuito procuratori domini non præstat. l.*inter ead.§.non omnia.mandati.*

Casus fortuitus nullum hominum consilium prouidere potest. l.2.*de adm.rer.ad ciuit.pertin.*

Casu an consulto aliquid amittas, refert in maioribus delictis. l.*absentem.de pœnis.*

Casus aduentitij computandi non sunt. l.*Iulianus qui & à quibus*, id est, damna, quæ casu acciderunt, ad reliquorum onus non pertinent. l.*Thais.de fideic.libert.*

Casus fortuitus. l.*in rebus. commod. l. si quis fund. locati.*

Casus præstare debet negotiorum gestor, si nouum negotium gesserit, quod non sit solitus absens facere. l.*si negotia.de neg.gest.*

Negotiorum gestor casum non præstat, si sine vitio eius accideret. l.*sine hæreditaria.de neg.gest.*

Cauillationis natura. l.65. *de reg. iur.l. 177. de verb. signif.*

Caupones, *tit.furt.aduer.naut.caupo.*

Caupona est nomen negotiationis. l. *taberna. de instrum.& instruct.leg.*

Causa magis donationis, quàm conditio dandæ pecuniæ

cuniæ existimari debet. l. 2. *de donat.*

Causa propria & aliena quæ dicatur. l. 1. *quando appell. non recip.*

Causam mortis præbens. l. *nihil. de ficar.*

Causa. *tit. de vsur. & tit. de condit. & demonstrat.*

Qui causam præstat, impedimento suo excusationem non meretur. l. 2. §. *vlt. si quis caution.*

Si subsit causam conuentio, quæ in aliis nomen non transit, parit actionem. l. *iurisgentium de pact.*

Cùm nulla causa subest præter conuentionem, non potest constitui obligatio. l. *iurisgentium de pact.*

Qui iurato permisit, non videtur probare, si concessa causa hoc deseruerit. l. *fin. qui satisd. cog.*

Fœmina iuciurando postulans, causam dedit edicto, l. 1. §. *secundo loco. de his qui not. infam.*

Causæ coniectio. l. 1. *de reg. iuris.*

Quantum quomodo intelligatur. l. 189. *de verb. signif.*

Cautio mutiana. l. *vlt. de manum. testam.* l. *mutiana de condit. & demon.* l. *si cui.* l. *cum tale.* l. *titio fundus.* l. *heres meus.* l. *præsens.* l. *hoc concedendum d. tit.*

Cautio mutiana l. *cum filius. de leg. 2.*

Cautio legatorum nomine. *tit. vt legato. nomine caue.*

Debitor ante diem ad cauendum cogi potest. l. *in omnibus. de iudic.*

Cautio idonea. *si mandata. §. vlt mandat.*

Cautionis fragilitas. *qui ita. ad Trebell.*

Cauere idonee est satisdandatio, aut pignoribus datis. l. 4. *de fideic. libertat.*

Cautio sine causa non admittit probationem. l. *cum de indebito. de probation.*

Cautio vsufructuarij. *tit. de vsufr. quemad. caue.*

Heres sub conditione scriptus, possidens tamen rem substituto debet cauere de hereditate. l. *inter omnes qui satisd. cog.*

Ante conditionem existentem prætor ex causam solet stipulationem interponi. l. *inter omnes. qui satisd. cog.*

Si quis debitori suo cautionem reddiderit, videtur iure eos conuenisse, ne petat. l. 2 *de pact.*

Procurator ad communi diuidundo iudiciom datus non duplici cautela onerabitur. l. *si defunctus. de procurator.*

Cedere diem quid sit. l. 2. 13. *de verb. signif.*

Census. *tit. de censib.*

Censui Romæ agendo censores constituti. l. 1. §. *post deinde. de origin. iur.*

Census. *liberto §. vlt. de annu. legat.*

Census & censualis professio. l. *prima & vltima, de minorib.*

Quæ quisque aliena in censum deducit, nihilo magis eius fiunt. l. *quæ quisque. de acquir. rer. domin.*

Censitorum vice funguntur flumina. l. *ergo. de acquir. rip. domin.*

Ceosoria lex. l. 203. *de verb. signif.*

Censere & censor. l. 3. *eodem.*

Cessio actionis post solutionem non valet. l. *Modestinus. de solution.*

Tutor post condemnationem recte petit sibi actione mandari aduersus cunctatores. l. 1. *de tutel. & ratio. distrah.*

Creditor pignoris possessori pecuniam debitam conferenti cogitur actionem reddere. l. *multer. qui pot. in pign.*

Ceditur auxilio in integrum restitutionis. l. *quod si minor in pr. de minor.*

Cedens bonis, neque agere, neque cooueniri potest. *item si vnus. de arbur.*

Ceditur actio ei, qui dolo desiit possidere. *in deposit. de re iudic.*

Cessio actionom. l. *Stichum. §. si mandati. de solution.*

Cessio bonorum donationis causa. l. *prædia. de donat. causa mort.*

Cessio bonorum. *tit. de cess. bonor.*

Celans aliquid ex hereditate, abstinendi beneficium amittit. l. *de acquir. heredit.*

Certa stipulatio. l. *stipulationum. 74. de verb. oblig.*

Certus procurator dari debet. l. 2. *de procurat.*

Certi conditio. *tit. de reb. credit.*

Chirographi legatum. l. *qui chirographum. de leg. 3.*

Chirographum legatum. l. 46. *de leg. 1.* l. *Lucius. §. civibus. de leg. 2.*

Chirographo caocellato debitor liberatus esse videtur. eod.

Chirographi dooatio. l. *mortis causa. §. Titia. de donat. causa mortis.* l. *auunculo.*

Chirographi redditio. l. *huiusmodi. de leg. 1.*

Chirographi furtum. l. *qui tabulas. de furtis.*

Chirographum debitori datum. l. 3. *de liberatione legat.*

Cibaria seruo relicta. l. *seruo alieno. de leg. 1.*

Cibaria dotalibus mancipiis data, dotem non minuuot. *quod dominum. de impens. in ree dot. fact.*

Cibaria serui non imputanda. l. *item si seruo. de adil. edicto.*

Circulatores, qui serpentes circumferunt. l. *vlt. de extraord. criminibus.*

Circumuento in dote danda etiam maiori 25. aonis succurratur. l. *si res. de iure dot.*

Ciuilibus dissensiooibus respublica læditur. l. *si quis ingenuam de captiuis.*

Ciuis Romaous ciui Romano legare potest. l. 1. *ad leg. Cornel. de fals.*

Ciuibus legatum. l. 2. *de reb. dubijs.*

Ciuem Romanum aduersus procuratorem necans aut verberans, lege Iulia tenetur. l. 7. *de vi public.*

Ciuem Romanum fieri eum, qui ostium est seruos, indignum est. l. *generaliter. de fideic. libert.*

Ciues dicuntur, qui sunt in vrbe Romana. l. *in vrbe. de statu homin.*

Ciuitas nulla priuilegium habet simile fisco in bonis debitoris. l. *simile ad municip.*

Ciuitas. l. *nihil ad S. C. macedonian.*

Ciuitas. *tit. de administ. rer. ad ciuit. pertinentium.*

Ciuitates loco priuatorum habentur. l. 16. *de verb. signif.*

Ciuitati relictum valet. l. *si quis. 121. de leg. 1.*

Ciuitati relicti viri. l. *cum prætor. §. vlt. de leg. 2.*

Ciuitatibus legari potest. l. *ciuitatibus. de leg. 2.*

Ciuitati legatum relictum. l. *legatum. de vsufr. legato.*

Ciuitatis partia relictum valet. l. 32. *de leg. 1.*

Ciuitatibus, quæ sunt sub Imperio populi Romani, potest restitui hereditas. l. *omnibus. ad Trebellianum.*

Ciuitas esse desinit, si aratrum in ea dicatur. l. *si vsusfructus. quib. mod. vsusfr. finiatur.*

Ciuitatis rem surripiens peculatus crimen committit. l. 4. *ad leg. Iul. peculatus.*

Ciuitas mutui datione obligatot. *lege ciuitas. de reb. creditor.*

Clam factum. *tit. quod vi aut clam.*

Clarissimæ personæ. l. 100 *de verb. signif.*

Clarissimi viri non deferunt. l. *deferre. de iur. fisci.*

Clauium traditio dominium transfert. l. 9. *de acquir. rer. domin.*

Clauium traditio transfert possessionem rei. l. 1. §. *penult. de acquir. possess.*

Cloacæ. *tit. de cloacis.*

Cloacas efficiens non potest impediri. l. *de pupillo.* l. *si quis riuos. de operis noui nunciat.*

Cæcus adoptare & adoptari potest. l. etiam de adoption.

Cæcus à postulando repellitur. l.1.§.cæcum de postul.

Senatorium ordinem retinet cæcus & iudicandi officio fungitur. l.1. §. quamuis autem. de postul. & l.cæcus. de iudicus.

Cæcus acceptum magistratum retinens, aspirare ad nouum non potest. l.1.§.casum. de postul.

Cæco ignoscitur. l.3. de S.C. Syllan.

Cæcus excusatus à tutela. l. post susceptam de excusat. tutor.

Cæcus nuptias contrahit. l.mutus. de iure dot.

Cæcus potest author esse. l.etiam de auctor. tutor.

Coercitio morum vxoris. l. rei iudicatæ. soluto. matrimonio.

Codicilli. tit. de iure codicillorum.

Cogitationis pœnam nemo patitur. l. cogitationis. de pœnis.

Cognati. tit. vnde cognati.

Cognatis creditor, cum bona debitoris veneunt, extraneè præfertur. l.1. de priuilegijs creditorum.

Cognatorum seruitus ad iniuriam nostram porrigetur. l.1. & 2. de liber. causa.

Collatio bonorum. tit. de collat. bonor.

Stipendia emancipatus filius conferre non cogitur. l. si fratres. §. idem Papinianus. pro socio.

Filia, quæ cohæredibus cauit se eis soluturam, quod à marito recuperasset, mortua, matrimonio constante conferre debet. l. si filia. famil. ercisc.

Filius, qui contulit fratri, quasi agniturus bonorum possessionem, & si non agnouerit, repetere potest. l. si filius. de cognit. causs. dat.

Si pater in diuisione totius patrimonij amplius filio, quàm filiæ reliquerit collatio dotis cessat. l. ex parte. §.1. famil. erciscund.

Collatio dotis. tit. de collat. dot.

Collegium appellatio. l.173. de verbor. signific.

Collegium. tit. de collegijs.

Qui illicitum collegium coijsse dicuntur, apud præfectum vrbis accusandi sunt. l.1.§. vlt. de off. præf. vrbi.

Collegium aut corpus præterquam in certis causis habere non licet. l.1. quod cuiusque vniuersitatis.

Collegio legatur. l. cum senatus de reb. dubijs.

Collegijs, quibus coeundi ius est, manumittere licet. l.1. de manumissionibus siue seruus ad vniuers. pertinentibus.

Collegio legatum relictum, quod postea solutum est. l. pater filium de leg.3.

Collegium potest restituere hereditatem singulis. l.1. ad S.C. Trebell.

Collegia vacationem tutelarum non habent. l. non tantum. de excusat. tutor. l. administrantes. l. vlt. eodem.

Collegium tres faciunt. l.85. de verb. signif.

Collegium cogitur restituere hereditatem. l. prima ad Trebell.

Collusio. l. si procuratorem. in pr. mandati, & tit. de collusione detegenda.

Ob detectam collusionem quis patronus efficitur. l. de adoptiorum. de in ius vocand.

Colonus actione ex locato factum suorum præstare cogitur, si in his eligendis negligens fuerit. l. si seruus. §. seruus. ad leg. Aquil.

Colonus, qui nummum colit cum eo, qui fructus stantes surripuit, furti agere. l. si apes. de furt.

Colonus cum herede ex conducto habet actionem, si fructus à legatario sint percepti. l.123. de leg.1.

Colonus interdicto quod vi aut clam potest experiri. l. si pat. quod vi aut clam. l. quanquam. eodem.

Colonus dominum intrare prohibens interdicto vnde vi tenetur. l. colonus. l. cum fundi. de vi & vi armata.

Colono interdictum vnde vi competit. l. colonus. l. cum fundi. de vi & vi armata.

Colono interdictum vnde vi non datur. l.1.§. deijcitur. de vi & vi armata.

Comites præsidum vacationem habent. l.12. de vacation. munerum.

Quod commendationis causa à venditore dicitur, eum non obligat. l. quod venditor. de dolo.

Commendatio. l. fideicommissa. de leg.3.

Commendare est deponere. l.186. de verbor. significationibus.

Comminatio. l.5. de iure patronat.

Præfectus vigilum nonnunquam seuera Interlocutione comminatus, fustium castigationem remittit. l.3. de offic. præfecti vigilum.

Comminatio prætoris. l.8. de admin. tutor. l.3. vbi pupillus educari debet.

Commissa. tit. de publicanis, vectigalibus & commissis.

Commissoria lex. tit. de lege commissoria.

Commixtionem munerum quale fecit confirmatúrque solution. l. si alien. de solution.

Commodatum. tit. commodati.

Commodatario non datur actio legis Aquiliæ. l. item Mela. ad leg. Aquil.

Communi diuidundo actio. tit. communi diuidundo.

Communis res mea est. l.5. de leg.1.

Naturali iure communia sunt aer, aqua fluens. l.2. de rer. diuision.

In commune sepulchrum inuitis cæteris licet auferre. l. inuitum. §. fur. de rer. diuis.

Communis libertus neminem ex patronis in ius vocat sine venia. l. communis libertus. de in ius vocand.

Qui sumptus fecit in communi lite, actionem negotiorum gestorum habet. l. qui aliena. §. vlt. de neg. gest.

Communes ædes habens, si pro parte socij cauerit damni infecti vicino negotiorum gestorum potius, quàm communi diuidundo iudicio, qui præstiterit, petet, quia potuit partem suam ita defendere, vt socij partem, defendere non cogerentur. l. si communes. de negot. gest.

Communio bonorum percepta à testatore. l. vltima, de leg.2.

Inuito socio in re communi socius habet ius ædificandi. l. sed si inter de seruitut. vrb. prædiorum.

Socius consequitur à socio, quod toti societati prodest. l. in re communi. de seruit. vrb. prædior.

Nemo inuitus compellitur ad communionem. l. si non sortem. §. si centum. de condict. indebiti.

Si quis communem libertam rectè habeat eius, quæ liberta rectè dicitur. l. illud. de ritu nuptiarum.

Communis rei furtum fieri potest. l. socius. de furt.

Rei communis pars vendita pro indiuiso. l. Iulianus. §. idem Celsus. de act. empti.

Communionis materia solet excitare discordias. l. potest. § dulcissimis. de leg.2.

Communia prædia dicuntur pro diuiso. l. magis puto. §. vlt. de rebus eorum, qui sub tutela vel cura sunt.

Communio bonorum à testatore præcepta. l. Lucius. ad SC. Trebell.

Æquitas merum ius compensationis inducit. l. inter tutores. de administratione tutorum.

Compensatio. tit. de compensat.

Compensatio de delictis. l.2. de adult.

Compensatur debitoribus fisci, quod fiscus debet. l. infertur. de iure fisci.

Compensatio mutui criminis. l. si vxor. de adult.

Non interest, soluerit quis, an compensauerit. l.4. qui potior. in pign. hab.

Compensationem opponens fisco intra duos menses debitum sibi docere debet. l. infertur. de iure fisci.

Compen-

Compensatione vtens, petere eam videtur. l. *amplius. rem ratam haberi.*

Paria delicta mutua compensatione tolluntur. l. *viro. soluto matrimonio.*

Compensatio. l. *in rebus. §. possunt commodati.*

Compensans dare intelligitur. l. 19 *de liberali caus.*

Dare iussus decem heredi, compensatione vti potest. l. *si peculium de statu liber.*

Compensans dare intelligitur. l. *septuagesima sexta, de verb. signif.*

Fit compensatio doli, si vterque alterum dolo impedierit. l. *vlt. de eo. per quem factum.*

Compensatur lucrum to damno cum negotiis gestis. l. *si negotia. de negot. gestis.*

Compensationes fieri possunt soluto matrimonio. *lege fructus. §. ob donationes soluto matrimonio, leg. res mobicata. eodem.*

Compensari non debet pecunia ad frumenti comparationem, *lege secunda de administratione rerum ad ciuitates pertinentium.*

Minor, qui in iudicium compromisit, integri restitutionem desiderat. l. *si minor. §. minores. de minoribus.*

Emptor, qui promisit damnatus de euictione non agit. l. *si dictum. de euiction.*

Quid obfuit conatus, cùm iniuria nullum habuerit effectum. l. 2. *quod quisque iuris.*

Res non adeo turpis est, vt etiam consilium puniri debeat. l. 3. *de his, qui notantur infamia.*

Qui pecuniam accepit, vt negotium faceret, siue fecit, siue non fecit, tenetur. l. 3 *de calumnia.*

Concubina. l. *cum tabis. de his. quib. vt indign.*

Concubinam habens stuprum non committit. l. *stuprum. de adult.*

Concubinæ consuetudinem ne repetat maritus, potest vxor pacisci. *l. ex ea parte. de verb. oblig.*

Concubinæ donatio facta valet l. *donationes. de donat. leg. si prædia. de donat. inter vir. & vxor.*

Concubinatus non intelligitur in liberæ mulieris consuetudine. l. *in libera. de ritu nupt.*

Concubinam habere sororis filiam non licet. *leg. etiam. de ritu nupt.*

Concubina. *tit. de concubin.*

Concubina tanquam vxor non potest accusari adulterij. l. *si vxor. de adult.*

Quæ in concubinatum alterius, quàm patroni se tradit matrisfamiliam non habet. l. *stuprum. de ritu nupt.*

Concubina quæ sit. l. 144. *de verb. signif.*

Concubina ab vxore differt dignitate l. *item legato. de leg. tertio.*

Concubina excipitur bonis venditis. l. *venditis. de priuil. credit.*

Concubinæ relictum fideicommissum. l. 29. *de legatis secundo.*

Concubina patroni. l. *liberta. de opert. libert.*

Concussio. *tit. de concussion.*

Actio rerum amotarum conditio est. *leg. vigesima tertia. rer. amotar.*

Condicere potest emptor, quod plus dedit ob falsam renunciationem. l. *si mens. fals. mod. dix.*

Nemo rem suam, nisi furti condicere potest. *leg. vlt. vsusfru. quemad. caueat.*

Conditio ex *leg. 28. ad leg. Iul. de adul. & tit. de condict. ex leg.*

Condictio indebiti. *tit. de condict. indeb.*

Condictio ob turpem causam. *tit. de condict. ob turpem causam.*

Conditio sine causa. *tit. de condict. sine caus.*

Conditio triticiaria. *tit. de condict. tritica.*

Quicumque sub conditione obligatus curauit, ne conditio existeret, nihilominus obligatur. *leg. in operarum §. de verb. obligat.*

Conditiones. *tit. de condict. & demonstrat.*

Conditio multiplex. *leg. cum in stando. de iniust. & rupto testam.*

Conditionis figura. *lege Cornelius. de hæredibus instituendis.*

Conditio in præteritum aut præsens. *leg. conditio. de verb. oblig.*

Conditione bonæ fidei interposita, contractus momenti nullius sunt. l. *non solum. de oblig. & action.*

Sub impossibili conditione facta stipulatio nulla. l. *certis conditio. de reb. credit.*

Conditio, quæ adeo difficilis est, vt pene impossibilis videatur. l. *cum hæres. de statu liber.*

Si decem cum petiero, dari, fuero stipulatus, admonitionem quandam magis, quàm conditionem habet stipulatio. *si decem. de verb. obligat.*

Conditio nouissima non leuissima spectatur. l. *tutor datus. de testam. tutela.*

Conditio ex incertæ personæ facto obligationem parere potest. l. *à Titio. de verb. obligat.*

Sub ea conditione debitum, quæ omnino extitura est, solutum repeti non poterit. l. *quod si. & l. qui promisit. de condict. indebit.*

Conditionem non facit hæc adiectio cum filiis. l. *si ita fuerit. de manumiss. testam.*

Conditiones institutionum. *tit. de condit. instit.*

Qui sub conditione stipulatur, quæ omnino extitura est, purè stipulari videtur. l. *si pupillus. de nouat.*

Conditionis implendæ causa rectè pecunia tutori datur. l. *si Stichum. §. solutum. de solution.*

Fideicommissum seruo manumisso relictum, si ad libertatem ex testamento peruenerit, non debetur. l. *seruo manumisso. de condict. indeb.*

Conditionem non facit hæc adiectio, ita vt rationes reddat. l. *libertas de manumiss. testam.*

Sub hac conditione, siue nauis venerit, siue non venerit, statim perficitur emptio. l. *necessario. de pericul. & commod. rei vendit.*

Res sub conditione vendita, non vsu capitur. l. *vbi de in diem adiect.*

Conditio non retro trahitur. l. *prima, de Senatus consulto Syllaniano.*

Cum semel conditio extitit, proinde habetur, ac si illo tempore, quo stipulatio interposita est, sine conditione facta esset. l. *potior. qui potior. in pign. hab.*

Conditio dandæ pecuniæ commodo data fuerit, completa non videtur. l. *si seruus. decem. de solut.*

Redhibitoria ante conditionem venditionis existentem inutiliter agitur. l. *bona. de adilit. edict.*

Conditio consistens in facto, non in datione, potest impleri citra interuentum tutoris. *lege si seruus decem. de solut.*

Conditionis implendæ gratia datum. l. *quod conditionis. de donat. causa mort.*

Conditio inijcitur legatis, his verbis, qui meus erit. l. 6. *de leg. 1.*

Conditio indiuidua. *lege. si ita fuerit. de manumissis testamento.*

Conditio. *tote tit. de statu liber.*

Hæc stipulatio, si tibi nupsero, decem dare spondes, inutilis est. *lege si ita stipulatus. nonagesima septima. de verborum obligat.*

Pura venditio interdum propter iuris conditionem in suspenso est. l. *bona de adilit. edicto.*

Conditio, si sine liberis decesserit. l. *filius famil. §. cum quis. de leg. 2.*

Conditionale legatum est. *lege si ita legatum. de legatis primo.*

Ea demum conditio suspendit, quæ in futurum tem-

pus, non quæ in præteritum præſénſve confertur. l. *cum ad preſens de reb. credit.*

Auctoritas non interponitur conditionaliter, ſed putaſi conditionaliter. *de auctor. tutor.*

Tutoré do ſi ſatiſdederit, monitio quidem eſt, non conditio. l. *muto. de tutel.*

Conditionale fideicommiſſum non faciunt hæc verba. l. 3. *de legat.* 1.

Conditionis implendæ cauſa datum ex defuncti voluntate accipitur. l. *pro herede. de acquir. heredit.*

Non debet expectari conditio, cum hac cauſa eſt debitor, vt ſiue extet ea, ſiue non extet, omnino conditionem ſuſcipere debeat. l. *aliquando. ad Senatuſconſultum Velleianum.*

Conditionis inſtar non dicitur ſermo, qui non ad futurum, ſed ad præſens tempus refertur. l. *ſi ita ſtipulatus. de verb. obligat.*

Si per errorem ſoluatur ſub conditione debitum, pẽdente conditione repetitur; ea exiſtente non item. l. *ſub conditione de condict. indeb.*

Conditione pendente, quamuis promiſſor moriatur, relinquit heredem obligatum. *dict. loco.*

Qui pecuniam purè mihi debitam, alij iuſſu meo promittit, ſub conditione in eadem cauſa eſt, ac ſi ſub contraria conditione ea to mihi ſpopondiſſet. l. *pecuniam de rebus credit.*

Exiſtente conditione heredes obligantur, quaſi cõtracta emptione in præteritum. l. *neceſſario de peric. & commod. rei vend.*

Conditio leuiſſima ſpectatur in libertatibus. l. *quod vulg. de manumiſſ. teſtam.*

Sub conditione tutor non datur à præſide. l. *muto de tutel.*

Conditio dandi adiecta legato diuiditur, ſi legatarius totum legatum capere non poſſit. l. *ei qui. de donat. cauſa mort.*

Conductor quod impendit in viæ publicæ refectionem, domino domus in mercedem imputat. l. *penultim. de via publ.*

Conductor fiſci poteſt aliis maiore quantitate locare. l. *moſchis. §. vlt. de iure fiſci.*

Conductori ad non modicum tempus actio non in rem competit. l. 1. *de ſuperficieb.*

Conductio fit nummo vno. l. *ſi quis ante. de acquir. poſſeſſio.*

Conducens fundum, deſinit eum poſſidere. l. *qui bona l. ſi aliquem. de acquir. poſſeſſ.*

Conducere vectigal nemo compellitur, l. *locatio de publica.* niſi maximos fructus conſecutus ſit, & poſtea tanti locari non poſſunt. l. *Cetem. eod. tit.*

Conductores vectigalium publicorum inuiti non retinentur, finito tempore conductionis. l. 5. *de iure fiſci.*

Conducere non poteſt vectigalia publica decurio. l. 2. *de adminiſtr. rer. ad ciuit. pertin.*

Conductione ante Calendas Iulij facta nihil pro conductione debetur. l. *qui baculum qui pot. in pign. habe.*

Conductor ex fundo fiſcali nihil transferre poteſt. l. *in fraudem de iure fiſci.*

Nullæ ſunt partes iudicantis in confitentem. l. *proinde. 2. ad leg. Aquil.*

Confeſſum in iudicio reum è vinculis emittens lege Iulia maieſtatis tenetur. l. 4. *ad leg. Iul. maieſtat.*

Confitentem ſe hominem occidiſſe, quem virum eſſe apparet, non nocet confeſſio. l. *proinde. ad legem Aquiliam.*

Confeſſio. *tit. de confeſſis.*

Confiteri crimẽ intelligitur, qui paciſcitur. l. *qui. de his, qui notantur infamia.*

Grande præiudicium affert filio conſilium patris. l. 1. *de liberis agnoſc.*

Confeſſione facta datur dies cum competente cautela ad ſoluendum. l. *ſi debitor. de iudic.*

Confeſſi in iure pro iudicatis habentur. l. *poſt rem iudicatam. de re iudicat.*

Agens familiæ erciſcundæ iudicio non confitetur ſe eſſe coheredem. l. *qui familiam familia ercíſc.*

Confeſſus reus, donec de eo pronuntietur, in vincula conijciendus eſt. *lege ſi confeſſis. de cuſtodia reorum.*

Confeſſiones reorum pro exploratis facinoribus haberi non oportet. l. 1. §. *diuus.* §. *ſi quis vltro. de queſtion.*

Confeſſus in iure ſuam confeſſionem infirmare non poteſt. l. *quidam de donat.*

Confitenti modicum tempus ad ſoluendum dandum eſt. l. *ſi domus. de leg.* 1.

Confeſſus habetur, qui cum delatoribus pactus eſt. l. 3. *de iure fiſci.*

Confuſione perimitur obligatio. l. *ſicut. de ſolution.*

Confuſio obligationis non fit, quoties vnus ex reis ſtipulandi alteri ſuccedit. l. *ſi duo rei. de ſolut.*

Confuſæ actiones non reſtituuntur hæredi, cui hæreditas tanquam indigno aufertur. l. *heredem. l. eum qui. de his quibus vt indign.*

Si quid ita confuſum eſt, atque commixtum, vt ſeparati non poſſit, quomodo vindicabitur. l. 3. *& l. ſequenti, de rei vindicat.*

Coniecturæ nullus eſt locus in eo, quod tempore atque facto finitum eſt. l. *continuis. de verborum obligationibus.*

Coniunctio pro diſiunctione ſumitur. l. 29. *de verb. ſignif. l. 53. eod. tit.*

Coniunctio poteſt tripliciter intelligi. l. 142. *de verbor. ſignificat.*

Coniunctorum & ſanguineorum ſeparatio ſine incommodo non fit. *leg. plerunque. leg. 39. de adilitio edicto.*

Coniunctio nefaria. l. 1. *de concubinis.*

Cognati & affines minoris reſtitutionem eius nomine poſtulantes, non audiuntur, niſi eius vitæ ſit adoleſcens, vt bonis merito ei interdici debeat. l. *patri pro filio. de minoribus.*

Coniurationis detectæ cauſa ſeruus libertate donatur. l. *aris alieni. ad leg. Falcid.*

Connexa veniunt in tutelæ actionem. l. *ſi tutor. 13. de tutel. & ration. diſtrahend. leg. 3. §. iudicio. de contrar. vel vtili actio. tut.*

Conſcij & fautores ſceleris puniuntur. l. 1. *de Senatuſconſul. Syllan.*

Conſcij eadem pœna afficiuntur. l. *vtrum. de parricid.*

Conſentire videtur filia patri dotem recipienti, cùm cauſas contradicendi non habet. l. *dotem. ſoluto matrimonio.*

Conſenſu patroni libertus à principe natalibus reſtituitur. l. *vlt. de natal. reſtit.*

In adoptionibus qui contradicit, pro confitente habetur. l. *in adoptionibus de adoption.*

Stipulatio, niſi habeat conſenſum, nulla eſt. *lege prima. de pactis.*

Conuenire intelligitur, etiam tacito conſenſu. l. 2. *de pactis.*

Conſenſus maioris partis creditorum cæteris obeſt, ſi cum herede paciſcantur, adeo vt cuiuis ſoluatur. l. *maiorem. §. hodie. de pact.*

Emptio & venditio & ſimiles obligationes conſenſu eorum, qui inter ſe obligati ſunt, integris omnibus

non

non dissoluitur. l. *ad emptione. de pact.*

Inuitus accipitur non tantum is, qui contradicit, verùm is quoque qui consensisse non probatur. l. *filiusfam. §. inuitus. de procurat.*

Filia, nisi euidenter contradicat, videtur consentire parenti. *lege secunda. §. voluntatem. soluto matrimonio.*

Consentire non videtur creditor, si debitor sciente creditore rem vendiderit. l. *sicut re corporali. §. non videbitur. quib. mod. pign. vel hypothec.*

Consilium. l. 2. *mandati.*

Proconsul legatis consulentibus respondere debet, non principes. l. *solet. § 1. de offic. proconsulis.*

Res non adeo turpis est, vt & consilium prauum dedisse. l. 3. *de his qui notantur infamia.*

Consilij non fraudulenti nulla obligatio est. l. 47. *de regulis iuris.*

Si pater tutelam filiorum consilio matris geri mandauit, non idcirco minus officium tutorum erit integrum. l. *quidam decedens, de administ. tutorum.*

Consilium & fideicommissa. l. *hæc verba. de leg. 3. l. cū pater. §. mandati. de leg. 2.*

Non rectè soluitur vni ex tutoribus, si cum alterius consilio omnia geri voluit testator. l. *Titium. de administrat. tutor.*

Constitutiones principum. *titul. de constitutionibus principum.*

Constitutionibus principum negligens iudex punitur. l. *vlt. de fals.*

Qui constituit in legatione quod ante legationem debuit, non cogitur ibi iudicium pati vbi constituit. l. *si quis in legatione. de iudicijs.*

Constitutum. l. *si filius. de in rem verso.*

Constituta pecunia. *tit. de constituta pecunia.*

Constitutæ pecuniæ causa & origo, non iudicij. l. *si quis id quod. de donation.*

Consuetudo eundi & redeundi. l. *naturalem. de acquirend. rer. domin.*

Consuetudo prædiorum, vt domini prædiorum annonas & contributiones sustineant. l. *si sine. de administrat. tutor.*

Consuetudo prouinciæ spectatur. l. 3. *de testib.*

Consuetudo fori. l. 1. *de extraord. cognitione.*

Consuetudo in bonæ fidei iudiciis spectatur. l. *quod si nolit. § qui assiduam. de ædilit. edict.*

Secundùm morem prouinciæ petuntur vsuræ. l. 8. *de administr. tutor.*

Consuetudo regionis, vbi contractum. *leg. 1. de vsuris.*

Cōsuetudo patrisfamilias vel religionis. l. 2. *de testib.*

Consuetudo longa acquiritur quasi seruitus. l. 1. *de aqua pluuia arcenda.*

Consuetudo spectanda est in creatione decurionis. l. *non tantum. de decurionibus.*

Is, qui sine die cauit damni infecti, finito die, in quē aliquando caueri solet, desiderat à prætore, vt liberetur. l. *si finita. de damno infecto.*

Consuetudo spectatur in vectigalibus. l. 4. *de public.*

Proconsul in ingressu prouinciæ sibi delatæ consuetudinem seruare debet: magni enim faciunt prouinciales, &c. l. *de offic. proconsulis.*

Ex cuiusque loci cōsuetudine tempus messium vindemiarumque statui debet. l. *præses. de ferijs.*

In honorum petitione patris suffragium prodest filio, nisi perpetua consuetudo prohibeat. l. *item eorum quod cuiusque vniuersit. nomine.*

Casum debet præstare is, qui negotium nomine eius gerit, quod non sit solitus absens facere. l. *si negotia. de negotijs gestis.*

Vetustas vicem legis obtinet. l. 1. §. *vltim. de aqua pluuia arcenda.*

Quæ in consuetudine esse solent, etiamsi nihil sit comprehensum in seruitute constituenda fieri possūt. l. *si prius. de arcenda pluuia.*

Mos regionis inspiciendus. l. 1. *in fine de vent. inspic.*

Consuetudinem mandatus procurator sequitur. l. *qui semisses. de vsur.*

In iis, quæ dubium est, cuius generis sint, consuetudo patria sequenda est, non etiam in iis, quæ certum est eius generis non esse. l. *pediculis. §. argento potorio. de auro & argen. legato.*

Consuetudinis ratio habetur in seruitute constituenda l. *si prius. de aqua plu. arcenda.*

Consuetudo patrisfamilias, deinde regionis exquirenda est. l. *si seruus plurium. §. vltim. de legat. 1.*

Consuetudo spectanda est. l. *si quis reum. de custod. reorum.*

Consules Romæ constituti, & quod ab eis procuratio esset, neque in ciuis Romani caput licet animaduertere. l. 2. §. *ex actis. de orig. iur.*

Consules. l. 3. *de aliment. legat.*

Consul. *tit. de offic. consulis.*

Consul ius dicit, & sententiam profert. l. *quidam. de re iudicata.*

Consulum cognitio. l. 1. *de appellationibus.*

Consulatus honor. l. *Publius. de condit. & demonst.*

Consules. l. 3. *de acquir. hæredit.*

Consulum iussus. l. *tutores. §. tutores. de administrat. tutorum.*

Consulis consilium. l. 29. *de legat. 2.*

Contestando litem, causam nostram deteriorem non facimus. l. *aliam. de nouationibus.*

Contestationum litis & pœnales actiones transmittuntur ab vtraque parte, & temporales perpetuantur. l. *vlt. de fide instrum.*

Contestatione litis fit nouatio. l. *delegare. nouationibus.*

Quo casu actor litem suam contestari potuisset, si reus ad iudicium venisset, actio ad heredem transit, perinde ac si lis esset contestata. l. *si eum. in fine. si quis caution.*

Tempore messium ad prætorem venire cogimur, vt litem contestemur, si dilatio actionis sit peremptoria. l. 1. §. *vlt. de ferijs.*

Litis contestatæ tempore quæri solet, an pupillus, cuius negotia gesta sunt, locupletior effectus sit. l. *litis. de negotiis gestis.*

Quantum ad heredem peruenerit, litis contestatæ tempore spectabitur. l. *quantum. de eo quod metus.*

Litis contestatio non prodest ei, qui destitit. l. *Papinianus. de inofficioso* [illegible]

Contestata lite promissor facti faciendo non liberabitur. l. *si Insulam. de verbor. oblig.*

Contestari litis in publicis iudiciis. l. *is: ad Senatusconf. Turpill.*

Contestantis litem conditio non fit deterior. l. 86. *de regu. iuris.*

Ex eo opere quod post litem contestatam factum est, nouo iudicio agendum est. l. *hactenus de aqua pluuia arcenda.*

Continuari honores non debent. l. *honores. de honoribus.*

Contractus est vltro citróque obligatio. l. *is. de verbor. obligatio.*

Contrahens non debet esse ignarus conditionis eius, cum quo contrahit. l. *is qui. de regu. iur.*

Contraxisse in eo loco vnusquisque intelligitur, in quo vt solueret, se obligauit. l. *contraxisse. de obligationibus & actionibus.*

In simili delicto deterior est conditio petitoris. l.2. ne si quis satisd cog.

Ademptio legatorum. *tit. de adimendis legatis.*

Ademptio libertatis. *tit. de adempt. libert.*

Adiectus. l. *Caius. soluto matrim.*

Adiectus. l. *sed & si. de constituta pecunia.* l.3. *Item Iulianus. de eo quod certo loco.* l. *si quis duob. de constitu. pecun.*

Cùm quis stipulatur sibi aut nepti dotem reddi.

Ex ea stipulatione vtilis actio nepti quæritur. l. *criminis.*

Adiecta solutionis causa fideiussorem accipere mulier potest. l. *si mulier. de solut.*

Aditio hereditatis quos effectus habeat. l. *Stichum.* §. *aditio. de solut.*

Ex die aditæ hereditatis omnia debētur. l. *omnia de l.*

Heres adeundi hereditatem debitoris intelligitur se compensasse, perindeque est, ac si solutio ei facta fuisset. l. *quæ dotis. solut. matrim.*

Si nemo hereditatem adierit, nil valet ex his, quæ testamento adscripta sunt. l. *si nemo. de testam. tutel.*

Ad adeundam hereditatem tutor datur impuberi. l. *impub. de tut. & curat. dat.*

Pupillus hereditatem non potest adire, &c. l. *obligari. de auct. tutor.*

Seruus dotalis iussu mariti adit hereditatem. l. *seruus. soluto matrim.*

Aditio in suis heredibus non est. l. *in suis. de suis & legit.*

Administratio rerum suarum libera hominibus libertis esse debet. l.2. *si à parent. quis manum.*

Adoptio. *tit. de adoptionibus.*

Adoptionis commentum l. *fideicommissum. de condit. & demonst.*

Fideicommissum quod quid rogatur, vt adoptet, ratum non est. l. *vxorem.* §. *heres. de leg.3.*

Apud iuridicum adoptari potest. l.1. *de off. iudic.* fœmina nullum adoptat filium sine iussu principis. l. *si suspecta. de inoff. testamento.*

Patris adoptiui parentes in ius vocare licet, &c. l. *patris. de in ius voc.*

Adoptiuus filius iis tamen cognatus fit, quibus & agnatus. l. *patris. de in ius voc.*

Adoptiuus pater à filio, qui in potestate est, in ius vocari non potest. l. *adoptionum. de in ius vocando.*

Qui est in adoptiua familia, patrem naturalem in ius non vocat. l. *adoptiuum. de in ius voc.*

Filius meus in adoptionē datus, à liberto meo in ius vocari non debet. l. *sed si hac.* §. *si filius. de in ius voc.*

Adoptiuis liberis non minus quam naturalibus portiones conceduntur ex bonis damnatorum. l. *cum ratio. de bon. adopt. damnat.*

Adoptione filij testamentum rumpitur. l.8. *de iniusto rupt. test.*

Is coi in tempore liberorum legatum est, non poterit adoptando legatum consequi. l. *si ita quis. de leg.2.*

Adoptione ius originis non mutatur. l. *ordine. ad municipal.*

Eæ demum cognationes contrahuntur in adoptionibus, quæ legitimæ sunt, & quæ agnatorum ius habent. l. *si quæ. de rit. nupt.*

Adoptionis remedio non obliteratur pœna, quæ legibus aut edictis irrogatur.

Adsessor. *tit. de adsessor.*

Adulterium. *tit. ad legem Iul. de adult.*

Adulterium quid sit. l.101. *de verb. signif.*

Adulterium natura turpe. l.42. *de verb. signif.*

Legis Iuliæ de adulterijs præcepta. l. *auxilium de minoribus.*

Nulla deprecatio adulterij pœnæ est, si minor annis se adulterium fateatur. l. *auxilium. de minor.*

Adulterij damnatus non potest vxorem ducere, &c. l. *Claudius. de his qui vers. indig.*

Adulterij damnatus non est idoneus testis. l. *scio de testibus.*

Adulterij damnati inter milites non recipiuntur. l. 4. *de re milit.*

Miles damnatus l. Iulia de adulter. infamis est, &c. l. 2. *de his qui not. infam.*

Adulterij non potest vxorem accusare, si lenocinium ei præbuit. l. *cum mulier. solut. matrim.*

Seruum alienum in adulterio deprehensum occidēs lege aquilia non tenetur. l. *qui occidit 30. ad leg. aquil.*

Quæ in adulterio deprehensa est, quasi publico iudicio damnata est. l. *palam. de ritu nupt.*

Mulier adultera viri lenocinio dotem retinet. l. *cum mulier solut. matrim.*

Auocationib. interdicunt præsides. l. *moris de pœnis.*

Aduocationem præbens petenti legatum videtur testamentum comprobare, in quo exhæredatus est. l. *vlt. de inoff. testam.*

Aduocati qui sunt. l.1. *de extra cog.*

Aduocatus non accusat. l. *qui cū minor. de bon. libert.*

Aduocatus alterius partis ante magistratum iurisdictionē mandati iustā causam habet. l. *prætor. de iurisdict.*

Aduocati honorarium. l.1. *de extra cog.*

Aduocatum non habentibus dat prętor. l.1. §. *ait prætor. de postul.*

Proconsul non habentibus aduocatos, & si non petant, dare debebit. l *nec quicquam.* §. *obseruare. de off. proconsul.*

Aduocatus fisci interuenire debet. l.3. *de iur. fisci.*

Aduocatum fisci necessitas officij excusat. l. *post legatum. de his. quib. vt indign.*

Circa aduocatos patientem esse proconsulem oportet, sed cum ingenio ne contemptibilis videatur. l. *nec quicquam.* §.1. *de off. proconsul.*

Non ideo aduocatus rem suam amisit, quod alij eam vindicanti tunc ignorans suam esse adsistebat. l. *inter officium. de rei vindic.*

Ædes legatæ. l. *si cui ædes. de leg.3.*

Ædes destruendo legari non possunt. l. *filius. ff. de leg.*

Ædium columnæ legatæ. l. *mun. de leg.3.*

Ædibus iuncta legari non possunt. l. *cætera de leg.1.*

Ædificans ex aliena materia. l. 7. *de acquirend. rer. domin.*

Ædificans in mari vel litore. l.1. *de oper. nou. nunciat.*

Ædificia reficere causa cognita domini compellendi sunt à prætore præside. l. *præses. de offic. præsid.*

Pertinet ad decus vrbis ædificia non derelinqui. l. *prætor.* §. *hoc interdicto. de noui oper. nunciat.*

Ædificium quod dirui est, necesse ad SC. non pertinet. l. *fideicommissa.* § *si quis de leg.3.*

Edicta principum, quæ in modū ædificiorum facta sunt. l.2. *de oper. noui nunciat.*

Ædificare non licet, nisi intermisso legitimo spatio à vicina insula. l. *Imperatores. de seruit. vrb. prædiorum.*

Ad curatoris reip. officium spectat, vt dirutæ domus à domino extruantur. l. *ad curatoris. de dam. infecto.*

Ædificia dirui non debent. l.1. *de tign. iniunc.*

Ædificium, quod nemine prohibente in publico factum est, tolli non debet, ne rimis vrbs deformetur. l. 2. §. *si quis nemine. &* l. *vlt. seq. ne quis in loco publ.*

Naturali iure superficies ad dominum soli pertinet. l. *qui domum. ad leg. aquil.*

Ædificio excepto fundum legans non superficiem modo, sed solum excipere videtur. l. *si fundum de leg.1.*

Ædificium sublatum, vt in eadem specie & qualitate restituatur, idem non est, nisi in seruitutibus. l. *seruitutes. de seruit. vrban. prædior.*

Ædilis potest tutor dari. l. *non tantum. de excus. tutor.*

Ædiles

Ædiles viarum publicarum curam habent. *l. penult. de via publ.*

Ædilitium edictum. *tit. de ædili. edicto.*

Ædiles creduot eos, qui vtensilia oegotiantur. *l. qui eos. de curios. &c.*

Æqualitas: Nouum ius aduersus alterum statuens aut impetrans ipse eodem iure vti cogitur. *leg. 1. quod quisque iuris.*

Impetrans statuens, ne ius iniquum, &c. quocunque aduersario id expostulante punietur. *l. 3. §. hac pœna. quod quisque iuris.*

Cùm omnia in æqualitatem concurrunt, humanior sententia eligenda est. *l. maiorem de pactis.*

Si arbiter iusserit litigatores in eum locum adesse, in quem honeste venire non possit, absurdum est iussum in alterius persona ratum esse, in alterius non. *l. si cum dies. de recept. arbit.*

Æquitas: Edicti æquitas naturalis. *l. 1. de pactis.*

Hæc æquitas suggerit & si iure destricto deficiamur. *l. 2. § item Varus de aqua plu. arcend.*

Æquitas in omnibus spectanda est. *leg. 90. de diuer. reg. iur.*

Pacti interpretatio ex æquitate. *l. si socius. pro socio.*

Quæstio de bono & æquo est, in quo genere plerumque sub authoritate iuris scientia perniciose erratur. *l. si seruum. §. sequitur. de verb. oblig.*

Æquitas naturalis & ciuilis. *l. 1. si quis test. lib.*

Æquitas naturalis. *l. 1. de constit. pecun.*

Æquius melius. *l. in [illegible]. §. vlt. solut. matrim.*

Æquum & bonum spectatur in iis, quæ extra testamentum incurrunt. *l. in his quæ. de condit. & demonstrat.*

Æs dicimus esse auro minus. *l. 159. de verb. signif.*

Æs alienum patrimonium totum minuit non certi loci *l. si fideicommissum. de iudiciis.*

Æs alienum quid sit *l. 213. de verb. signif.*

In æstimatione facienda cuius temporis ratio habenda sit. *l. 9. de condit. furt.*

Cùm rem furtiuam, quæ sub conditione legata est heres condicit à fure, iudex æstimare debet, quanti emptorem inuenerit. *l. si seruus. de condit. furt.*

Non potest æstimari quis seruus, quem manumisit, libertum habeo. *l. naturalis. §. vlt. de præscript. verb. & in fact. action.*

Liberum corpus non recipit æstimationem. *l. ex hac lege. si quadr. paup.*

Æstimatio facit emptionem. *l. 3. locati.*

Corporum liberorum nulla fit æstimatio. *l. secunda ad leg. Rhod.*

Quæ litis æstimationem suffert, emptoris loco habenda est. *l. si propter. eod.*

Æstimatio rei pignoratæ. *leg. si quis putauit. communi diuid.*

Damnum fatale cooiungens in re quam æstimatam accepit socius non præstat. *leg. cum duobus. §. damnum pro socio.*

Si quis possessionem non sui fundi per metum tradiderit, non fundi, sed possessionis æstimatio indiuidua est. *l. si mulier. quod metus causa.*

Aliud est pretium rei, aliud possessionis. *leg. si duo §. vlt. vti possid.*

Æstimatio quæ fit affectu, non pretio. *l. 3. 6. de bon. libertor.*

Æstimatio ex veritate facienda ex. *l. 44. ad legem* Falcidiam.

Æstimatio litis similis est emptioni. *l. 3. pro emptore.*

Æstimatio præsens fundo petito recte consideratur. *l. fundum de nouat.*

Æstimatio eo tempore spectatur, quo dictæ obligationis venit. *l. quotiens de verbor. oblig.*

Æstimatio crescit in conditione rei furtiu. *l. penul. pro emptore.*

Vniuersæ res æstimari debent non singulares rerum partes. *l. merum. famil. ercisc.*

In homine libero nulla æstimatio corporis fieri potest. *l. 1. & vlt. de his, qui de re.*

In conditione furtiua eius temporis æstimatio fit, quo res vnquam plurimi fuit. *l. in re furtiua. de condit. furt.*

Si res donatæ inter virum & vxorem non reddantur, æstimatio fiet iusto pretio. *l. si donata. de donat. inter vir. & vxor.*

Æstimatio vera venditio est. *l. plerunque. de iure dot.*

Æstimatio patrimonij à parente facta. *l. cum pater. §. pater qui filio. de leg.*

Æstimatio serui datur pro seruo, qui cecidit in commissum. *l. inter. de publ.*

Ætas quomodo probetur. *l. 2. de excus. tutor.*

Æstimatoria, *Tit. de æstimat.*

Æstimatis rebus in dotem datis, non æstimatio rei datur, sed ipsa res, si hoc actum sit. *l. si æstimatis. solut. matrimonio.*

Æstimantur res quanti emptorem possunt inuenire. *l. si quis vxori. §. vlt. de furtis.*

Æstimatus seruus ad periculum accipientis pertinet. *l. quæro. locat. l. 1. de æstim.*

Ætas: Vt ætas probetur, prætor diebus feriatis potest adiri. *l. 2. de feriis.*

Modus, qui ætate eius, qui transegit, est arbitrandus, non aliàs cum puero, aliàs cum iuuene, aliàs cum sene transigitur. *l. cum his. §. modus de transact.*

Nerua filius ætate decem & septem annorum aut paulò maiore de iure fertur publicè respondisse. *l. 1. de postul.*

Ætas domini, non serui spectatur, cum ob negotium à seruo gestum, restitutio postulatur. *l. 3. §. vltim. de minoribus.*

Ætas aspectu iudicis probatur. *l. minor. adito præside. de minor.*

Ætate refectis ignoscatur. *leg. 3. ad Senatusconsultum Syllanianum.*

Ætati eius, qui accusauit, ignoscitur. *l. post legatum. de his, quib. vt indig.*

Succurritur ei, qui negauit in sua potestate esse seruum, si ætas ea sit, vt ignosci debeat. *l. electio. §. neque. de noxalib. actionib.*

Cum quatuordecim annorum erit, id est, cum quatuordecim annos impleuerit. *l. si cui legatur. de leg. 1.*

Affectatæ tutelæ onus non probet excusationem. *l. spadonem. §. vlt. de excus. tut.*

Ex affectu animi vitia æstimantur. *l. quid sit. de ædilit. edict.*

Affinitas. Non eas accipere debemus quæ quondam fuerunt, sed præsentes. *l. eas eorum de postul.*

Reuocari potest procurator, si affinitate aliqua aduersario iungatur.

Affirmatores fideiussorum vicem sustinent. l. *cum ostendimus. de fide tutor.*

Agnatos & agnatio: Ius agnationis pacto non potest repudiari. l. *ius autem de pact.*

Agnati sunt, qui per virilis sexus personas coniuncti sunt. l. *sunt autem de legiti. tutor.*

Agnati. *tit. vnde legit.*

Agnus legatus. l. *cum quæreretur.* l. *legatis. de* l. 3.

Agricola: Occupati circa rem rusticam, in forum venire compellendi non sunt. l. 1. *ff. de feriis.*

Vinearū coltores turbari nō debēt. l. 1. *de tig. iniūcto.*

Agricultores non debent auocari. l. 2. *de mund.*

Agri constituti. l. *principis. de aqua pluuia arcenda.*

Agri limitati. l. *in agris. de acquirend. rerum domin.*

Agrorum conditiones. l. 1. *de aqua pluuia arcenda.*

Album. *tit. de albo scribendo.*

Si res in aliena vendatur, venditor euicta re non tenetur. *l.vlt.quarum rer.actio non dat.*

Alea. *l.adeo pro socio. l. 2.ff. quarum rerum actio non datur.*

Aleator *tit.de aleatoribus.*

Aleatorem esse vitium est. *l.ob que vitia. de adilit.edicto.l.ediles eodem.*

Alere vsus. *l.si quis seruum.de iniuriis.*

Alienationis verbum. *l. 28. de verbor.significationib.l. 67.eodem.*

Alienatio prohibita. *l.pater filium.de leg.3.*

Aliena res legari potest. *leg.apud Iulianum. de legatis 1.*

Absurdum est, cui alienatio interdicitur permitti actiones exercere. *l.aut prator.de iure deliberandi.*

Alienatio fundi prohibita. *leg.cum pater. §.fidei. de legat.2.*

Alienatio voluntaria. *l.puto.de leg.2.*

Alienatio prohibita. *l. cum pater §.libertus. & § sequ. de lega.2.*

Alienatio voluntaria & necessaria. *l. & ideo.de condict.furt.*

Nemo paciscendo efficere potest, ne vicino inuito prædium alienet. *l.nemo de pact.*

Non alienat is, qui duntaxat omittit possessionem. *leg.item si res de alien.iud.mut.*

Iudex fundum distrahi prohibere potest. *l.8.de pollicitationibus.*

Alienatio iudicij mutandi causa facta. *titu. de alienat.iudic.mutandi. leg. post venditionem. de aqua pluuia arcenda.*

Alienatione prohibita non prohibetur necessaria. *l.1. de fundo dotali.*

Post iudicium acceptum alienatio tantum voluntaria interdicitur. *l.alienationes.famil.ercisc.*

Alienatione an adimitur fideicommissum. *leg.fideicommissa.§.si rem de leg.3.*

Alienato seruo sub conditione legato, non extinguitur legatum. *l.seruo legato.de leg.1.*

Alienatio prohibita. *l.codicillis.de leg.2.*

Alienatio in fraudem legis. *leg. 4. qui & à quib.manum.*

Aliena parte fundi legati, reliqua pars debetur. *l.si ex toto de leg.1.*

Non alienantur minimi, qui sic dantur, vt recipiantur. *l.qui sic.de solut.*

Alienatio prohibita. *l.Lucius.de l.3.l.solidum de l.2.*

Alienatio domus prohibita. *l.peto.§.vlt.de leg. 2.*

Alienatio necessaria. *l.cum fidei.de fideicom.libert.*

Alienari quid vetans, si non exprimat causam, nihil agit. *l.filiusfamilias.§.diui.de leg.1.*

Alienari quædam non possunt, tamen ad heredem per vniuersitatem transeunt. *l. quandam. de acquirend. rerum domin.*

Alienatio omnium rerum. *l. si libertus. de iur. patronat.*

Alienare non dicitur, qui omittit possessionem. *l.ibi. de diuers.reg.iur.in antiq.*

Alienari non prohibetur ædificium, ex cuius redditu sportulæ sunt relictæ. *l.nihil.117.de leg.1.*

Alendi liberi à pensione. *tit.de agnosc.lib.*

Alere debet patronus libertum. *l.5. de iur.patron.*

Alimenta decurionibus, qui facultatibus lapsi sunt, decernuntur. *l.7.de decurion.*

Sententia, qua iudex vt Titius, quem pronuntiauerit, veritati præiudicium non facit. *l.penultim.de his,qui contra.*

Patronus agens à liberto suo ali debet. *l.1.§.1.de offic. præfect.vrb.*

De alimentis constituendis prætor etiam feriatis diebus adiri potest. *l.2.de feriis.*

Alimentorum præstatio non aliter rata est, quàm si authore prætore facta sit. *l.cum hi.de transact.*

De alimentis, quæ non mortis causa donata sunt, sine prætore transigere licet. *l. cum hi.§. planè, de transactionibus.*

In alimentorum transactione, de quibus apud prætorem quæratur. *l.cum hi.§.vult igitur.de transact.*

Qui transigit de alimentis, neque de habitatione, neque de vestiario transegisse videtur. *l.cum hi.§.qui transigit.de transaction.*

Fundus ad alimenta relictus, vel pro alimentis obligatus, sine prætore distrahi non potest. *leg.cum hi.§.si vnum.ff de transaction.*

Cætera, quæ eodem pertinent. ex *dict. l.cum hi.* petenda sunt.

Qui pietatis intuitu sororis suæ filiam aluit, actionem non habet, &c. *l.ex duobus.de negot.gest.*

Auia, quæ nepotis negotia gessit, an alimenta ei præstita repetere possit. *l.Nesennius.de negot.gest.*

Alimenta pupillo præstãda. *tit.vbi pupillus educa.deb.*

Alimenta legata. *tit.de aliment.legat.*

Alimenta denegans pro derelicto habere videtur. *l. vltra pro derelicto.*

Pecunia relicta ad alimenta liberorum legi Falcidiæ subiecta est. *l.diui.ad leg.Falcid.*

Alimenta possunt relinqui in metallum damnato. *l. 3.de his qua pro non scriptis.*

Alimenta minuta, sicut legata sunt, non cogitur cauere. *l.3.de sentent.pass.& restitut.*

Alimentorum diuisio. *l.quadam.famil.ercifcun.*

Alimenta matri aut sorori præstanda sunt. *leg.1.tit.de tut.& ratio.distrahend.*

Maritus vxorem alere cogitur. *leg.si eum dotem.soluto matrimonio.*

Alluuio. *l.si conuenerit.de pign.act.*

Alluuio. *de pignor.legat.l.si fundi. & l.quod in rerum de legat.1.*

Alluuio. *leg.7.de acquirend. rerum domin.l. Lucius.de agris colend.*

Alluuionis fructus ad fructuarium pertinet. *l.si fundi. de vsufructu legat.*

Si Stichum aut Pamphilum mihi debeas, & alter ex his meus factus sit ex aliqua causa, reliquus debetur mihi à te. *l.si Stichum.de verbor.obligat.*

Si stipulatus decem aut Stichum. decem pactus sim, & petam decem aut Stichum in totum obstabit pacta conuenti exceptio. *l.si vnus.§.sed si stipulatus de pact.*

Illud aut illud stipulatus, incertum stipulari intelligatur. *l.vbi autem.de verbor.obligat.*

Alternatio. *l.illud.de constit.pecun.*

Cum illa aut illa res promittitur, rei electio est. *leg. plerumque.de iur.doti.*

Alterna. *l.prator.de iniuriis.l.debeas.de compen.*

Alternatio. *l.2.de eo quod certo loco l. si ita distrahitur. de contrahend.emptio l.si emptorem.§.vltim.tit.eod.*

Decem aut quinque dare spondes, quinque debentur. *l.si ita stipulatus.de verb.obligat.*

Stichum aut Pamphilum stipulatus, altero mortuo, eum qui viuit, solum petet. *l.Stichum de solut.*

Si quis stipulatus fuerit damam aut dotem, & alterum sibi obligatum arripuerit, mortuo altero liberatur promissor. *l.105.de verb.obligat.*

Alternatio. *l.si quis duobus.l.si id cui.de legat.2.*

Stichum aut Pamphilum si quis stipulatur, promissor Pamphilum dando, qui stipulatoris erat, non liberatur. *l.qui dotem.§.Stichum de solution.*

Alumnus. *l.1.de S.C.Syllan.*

Amatorium poculum dans, punitur. *l.si quis aliquid. de pœnis.*

Obſcura pactio vel ambigua nocet ei, in cuius poteſtate fuit legem apertius conſcribere. *l. veteris de pact.*

Si quis intentione ambigua vſus fuit, id quod ei vtilius eſt, accipiendum eſt. *l. ſi quis intentione. de iudic.*

In ambiguis reſpondeodum pro dotibus. *l. in ambiguis. de iure dot.*

Ambigua oratio in ſtipulationibus. *l. quoties de verborum obligat.*

Ambiguum pactum contra venditiooem interpretandum eſt. *l. 172. de regu. iur. antiqu.*

Ambiguus ſermo. *l. in ambiguis. de reb. dubus. l. quoties. l. vbi. l. quæritur.*

Ambitus. *tit. ad leg. Iul. de ambitu.*

Amicitia paterna ductus, qui tutorem petiit filiis, nullam aduerſus eos habet actionem. *l. is qui de negot. geſtis.*

Amicua teſtis. *l. 3. de teſtib.*

Satis abundéque ſufficit per amici laborem in vna re conſuli. *l. tutores. de adminiſt. tutor.*

Angariarum præſtatio. *l. vltim. de iniuriis. l. 10. de vacat. mun.*

Pecuniæ frumentariæ debitor non videtur damnatus, quod arctiorem annonam præbuerit. *l. ideo. de compenſat.*

Menſores frumentarij habeot excuſationem. *l. menſores. de excuſat. tut.*

Annonæ diuiſio. *l. 1. de muneribus.*

Annonam onerantes puniantur. *l. annonam. de extraordin. crimin.*

Annonæ mulier cauſa ad accuſandum admittitur. *l. mulierem. de accuſat.*

Annonæ vrbis. *l. 10. de vacat. muner. l. 5. de in integrum reſtitu.*

Annonariæ ex cauſa debitum minime compenſatur. *l. aufertur. de iure fiſci.*

Annulorum aureorum ius. *tit. de iure aure. annulor.*

Annulus cuſtodiæ cauſa traditos. *l. cum pater. §. pater. de legat 2.*

Annulorum ius. *l. idémque. de S. C. Syllaniano. l. 3. de bon. libertor.*

Anoulorum aureorum ius. *l. ſi is qui. de adulter.*

Annuli ab Imperatore accepti. *l. falſa. de condi. & demonſtr.*

Annulorum aureorum ius. *l. libertum. de excuſ. tut. l. ex oratione. tit. eod.*

Annus ex contiooatis 365. diebus conſtat. *l. cum heres. de ſtatu liber.*

Annus cœptus habetur pro completo. *l. qui filium. ad S. C. Trebellian.*

Annua legata. *tit. de annu. lega.*

Appellans à ſententia, qua honoribus vti prohibitus eſt, abſtinere interim ab honoris petitione debet. *l. reus delatus. de mun. & honor.*

Aduerſus prouocationem necans vel verberans, ex lege Iulia tenetur. *l. 7. de vi public.*

Appellatio. *tit. de appellat. & tit. ſeq.*

Appellans à ſententia iudicis falſo procuratore victo videtur ratum habere. *l. 3. §. falſum. rem ratam haberi.*

Appellans damnatus non videtur. *l. 2. de pœnis.*

Tutores dati non appellant. *l. ſcire oportet. de excuſ. tut.*

Appellans non auditur contumax. *l. poſt edictum. de iudic.*

Ob fruſtratoriam appellationem iudex ad vſuras condemnat. *l. tutor de vſuris.*

Prouocationis remedio condemnationia extinguitur pronuntiatum. *l. 1. §. vlt. ad S. C. Turpill.*

Appellans principem, quoad cognitio finem accipiat, excuſatur à muneribus ciuilibus. *l. in honorib. de vacat. muner.*

Appellatione pendente, ſi is, contra quem propter honores appellatum eſt, vſurpauerit honorem, coercendus eſt. *l. reus delatus. de munerib. & honor.*

Appellatio ex Germania. *l. non putabam. de condition. & demonſt.*

Lege cæcinnia cautum eſt, vt ad populum à conſulibus prouocatio eſſet. *l. 2. §. ex latis. de orig. iuris.*

Seotentia abſentibus bis dicta, qui tempore meſſiũ euocati ſunt, citra appellationem infirmabitur. *l. 1. de appellat.*

Si is, qui prouocauit, pactus eſt intra diem certum, pecuoia, qua tranſegerat, non ſoluta iudicatis ſe ſatisfacturum; Iudex appellationis nullo alio de principali cauſa diſcuſſo iuſtam conuentioneoi, veluti confeſſi ſequitur. *l. tale pactum. §. qui prouocauit. de pactis.*

Si appellatio interceſſerit, vel appellari potuerit, tranſactio poſt rem iudicatam valet. *l. & poſt rem. de tranſactio.*

Si prouocauerit famoſo iudicio damnatus pendente iudicio nondum inter famoſos habetur. *l. furti. de his, qui notantur infam.*

Famoſa actiooe dãnatus, ſi tempora lapſa ſint prouocationis retro infamis eſt, quamuis ſi iniuſta appellatio viſa ſit, retro non notetur. *l. furti. de his, qui notantur infam.*

Qui allegat cauſas abſentiæ, non tenetur appellare, ſecus ſi defendat, &c. *l. liberta. de negot. geſt.*

Si allegans minorem eſſe, à prætore compulſus ſit ad ſolutionem, nihil ei imputandum, niſi forte, quaſi aduerſus iniuriam, appellandum quis ei putet. *l. au prætor. §. aduerſ. de minoribus.*

Minor qui non prouocauit, intra diem reſtituitur. *l. & ſi ſine. §. item. de minoribus.*

Appellatio iniquitatis ſententiæ querelam continet. *l. præfers de minoribus.*

Per exceptionem quædam appellandi ſpecies eſt, cũ liceat de ſententia retractare. *l. non diſtinguendum. §. cum quidam. de recept. arbitr.*

Heredibus, qui non prouocant à ſententia, qua rei illatæ cædis abſoluti ſunt, hereditatem auferre non oportet. *l. 21. de S. C. Syllanian.*

Appellatio eſt commune auxilium. *l. 3. § falſos. rem ratam hab.*

Lege ſi non ſecundum legem prouocatum fuerit, iudicati poteſt agi. *l. præſes de re iudic.*

Appellatione pendente damnatus poteſt facere teſtamentum. *l. qui à latronibus. de teſtamentis.*

Imperator ex appellatione pronunciat. *l. non ob eam profecto.*

Appellans interim ſtatum ſuum retinet. *l. ſi quis retinet. de iniuſto, rupto teſtam.*

Appellatione interpoſita pœna ſuſtinetur, niſi ex lege. *l. ſi quis retinet. de iniuſto, rupto & irrito facto teſtam.*

Etſi fideiuſſor condemnatus prouocauerit, tamẽ poteſt reus conoeniri. *l. creditor. in princip. mandati.*

Appellatio non recepta. *l. chirographis. de adminiſtr. tutor.*

Appellatione interpoſita is, à quo fideicommiſſum petitur, cauere debet. *l. poſtquam. vt legator. nomin. caue at.*

Appellare debet fideiuſſor damnatus, &c. *l. ſi procuratorem. §. ignorantes. mandati.*

Appellans à tertia tutela: interim poteſt ad quartam ſubeundam compelli. *l. 4. de excuſat. tutor.*

Apocha ſurrepta. *l. qui tabulas de furtis.*

Apocha non alias liberat, quam ſi pecunia ſoluta ſit. *l. ſi accepto fuerit lata de acceptilationibus.*

Apolides. *l. quidem. de pœnis.*

Apoſtoli. *tit. de libel. dimiſ.*

Aqua. *tit. de aqua. & aqua pluu. arcenda.*

Aqua pluuia nocens, id eſt, quæ nocere poteſt.

l. Lubeo. de statu liber.

Aquæ pluuiæ arcendæ actio. *tit. de aqua & aqua pluuia arcend.*

Aqua viua, portio agri videtur. *l. is qui in puteum. quod vi aut clam.*

Aqua venundari solita. *l. 1. l. mela. de aliment. legat.*

Aqua quotidiana & æstiua. *tit. de aqua quotid.*

Aquæductus diuisio. *l. arbor. §. iudex. comm. diuid.*

Aquilia lex. *tit. ad leg. aquil.*

Arbitraria actio. *l. 2. de eo quod certo loco. l. si duo. de constit. pecunia.*

Ab arbitrio ad fideiussores probandos constituto appellare licet. *l. arbitrio. cum l. seq. qui satisd. cog.*

Ex compromisso arbiter infamiam non facit, quia non per omnia sententia est. *l. quid ergo. §. ex compromisso. de his, qui not. infam.*

In actione de dolo arbitrio iudicis restitutio cõprehenditur. *l. arbitrio. de dolo malo.*

Arbitrium iudicis non semper dandum est in actione de dolo. *l. arbitrio. §. non tamen. de dolo.*

Arbiter. *tit. de recep. arbit.*

Arbiter datus ad restitutionem fideicommissi. *l. vlt. de conf.*

Arbitri ad fideiussores probandos dati. *l. vlt. à quib. appel. non licet.*

Dotis promissio in arbitrium soceri recte confertur. *l. cum post. de iur. dot.*

Si sumptus à mulieribus voluerit æstimari testator, boni viri arbitrio fieri debet. *l. item. de admin. tutor.*

Arbitrium boni viri. *l. si in lege. l. si merces. locati.*

Stipulatio non valet in rei promittendi arbitrium collata conditione. *l. stipulatio. de verb. oblig.*

Arbitrium hæredi quasi viro bono datum. *l. fideicommissaria. de fideicom. libert.*

A persona non est recedendum, cuius arbitrium stipulationi insertum est. *l. si quis arbitratu. de verb. oblig.*

Arbitrium iudicis in actione communi diuidundo. *l. si seruus. de furt.*

Arbitrium patroni non aliter ratum esse debet, quam si æquum arbitratus fuit. *l. si libertus. de oper. libertor.*

Arbitrium boni viri. *l. 22. de diuers. reg. iur.*

Arbitrium *l. si ita vitio. pro socio. l. societatem. l. hac venditio. de contrah. empt.*

Arbitrium iudicis. *l. 1. si quis in fraud. patron.*

Arbitrio iudicis fit restitutio, in ea actione, qua aliena in fraudem creditorum reuocantur. *l. an prator. qui in fraud. credit.*

Alieno arbitrio non debet permitti institutio hæredis. *l. illa institutio. de heredib. instit.*

Mater ex cuius arbitrio pendet collatio filiæ eam tutori collocare non potest. *l. quampiam. de ritu nupt.*

Arbitrium boni viri. *l. de fideicommissar. de leg. 3. l. si filia eod.*

Arbiter datus ad distrahendum. *l. si magistratus. de priuil. creditor.*

Arbiter datus, apud quem cautio ponatur. *l. 1. si qu testam.*

Arbitratus. *l. 6. §. de verb. signif. l. turpia. de leg. 1.*

Arbitrium iudicis in actione de dote. *l. si contrah. §. vlt. solut. matrim.*

Arbitrium pro boni viri arbitrio accipi debet in testamentis. *l. 2. de leg. 2.*

Arbor. *tit. de arb. cadend. & tit. arbor. furt. cæsar.*

Arbor, quæ in alienum agrum translata coaluit, mea esse desinit, &c. *l. idem Pomponius. de rei vendicat.*

Area legata. *l. si arare. de leg. 2. & l. 46. de leg. 1. & l. si ehorus. de leg. 3.*

Area promissa. *l. qui res. §. aream. de solut.*

Argentarius rationes reddere iubet, siue cum ipso sit controuersia, siue cum alio. *l. argentarius. in pr. de edendo.*

Argentariorum officium siue ministerium publicam habet causam, & hæc principalis eorum opera est, vt actus sui rationes diligenter conficiant. *l. argentarius.*

Ab officio argentarij fœminæ sont remotæ. *l. fœmina. de edendo.*

Plures argentarij quorum nomina simul facta sunt, vnius loco habentur. *l. si plures. de pact.*

Vnus ex argentarij sociis paciscendo alteri non nocet. *l. si vnus, in pr. de pact.*

Argentariæ mensæ exercitores rationem edere cõguntur. *l. 4. de edendo.*

Argentarij singulorum rationes conficiunt. *l. 4. de edendo.*

Argentarius edere cogitur, vbi argentariam exercuit, etiam si alio instrumentum transtulerit. *l. prætor. de edendo.*

Delinquit argentarius, qui alio instrumentum trãsfert, quàm vbi argentarium exercuit. *l. prætor. de edendo.*

Argentarij successores edere coguntur. *l. si quis ex. de edendo.*

Argentario aut eius hæredi editur causa cognita. *l. si quis. §. prætor. de edendo.*

Argentarios ita demum punitur, si dolo malo rationes non edit. *l. vbi. de edendo.*

Argentarij successores edere cogũtur, licet eiusdem professionis non sint. *l. quædam. §. 1. de edendo.*

Is, cui argentarius rationes suas legauit, vel donauit, edere non cogitur. *l. quædam. §. 1. de edendo.*

Argentarius penes quem est pecunia. *l. à diuo Pio. §. vlt. de re iudic.*

Argentarij res vendunt, &c. *l. filia de solut.*

Argentarius vbi contractum est, conueniri debet. *l. argentarium de iudic.*

Argentariorum vsus necessarius. *l. quædam. priuilegium. de post.*

Argentum legatum. *tit. de auro & argento legato.*

Aristoteles. *l. si pater de solut.*

Arma, quæ dicantur. *l. 3. de milit.*

Arma non sine flagitio amittuntur. *l. 2. de capt. & postl. reuers.*

Arma alienasse graue crimen. *l. 13. de re milit.*

Arma habere non licet. *l. 2. ad leg. Iul. de vi publ.*

Arma aliena surripiens gradu militiæ pellitur. *l. 3. de re milit.*

Armorum appellatio. *de verb. signif. l. 41.*

Armatos quos accipere debeamus. *l. 9. de vi publ.*

Arra. *l. quod sæpe. de contrah. empt. l. 6. de lege commiss. l. si ex empto. §. is qui vinum. de act. empti.*

In arrogatorem de peculio actio datur. *l. in arrogatorem. de pecul.*

Minor in arrogatione circumuentus restituitur. *l. 3. §. si quis minor. de minor.*

Societas ad arrogationem non transit. *l. actionem. §. societas pro socio.*

Arte sua vti non prohibetur à patrono libertus. *l. vlt. de iur. patron.*

Arte sua alicui interdicitur à præside. *l. vlt. de pœnis.*

Artificium. *l. sextoribus. l. legans. de leg. 3.*

Artifex dicitur ad aliquem modum peritus esse. *l. sciendum. de ædilit. edict.*

Astrologus. *l. item apud. de minor.*

Assessoris imprudentia non dicitur magistratui nocere, sed ipsi assessori. *l. 2 quod quisque iuris.*

Qui permissu principis assidet in sua prouincia reipubl. causa abesse dicitur. *l. his cui. cum leg. seq. ex quibus caus. maior.*

Assis distributio in 12. vncias. *leg. interdum. leg. seruum meum. de hæredibus instituendis.*

Assignare

Assignare libertum. l.107. de verb. signif.

Atrox aspectu iniuria æstimatur. l.2. ff. de feriis.

Athletæ excusantur. l. athleta. de excusat. tutor.

In alieno agro aucupari non licet, inuito domino. l. diuus solus. de seruit. de rust. prædior.

Aurum legatum. tit. de auro & argento legato.

Authoritas tutoris interponitur perfecto negotio. l. si quis mihi de acquir. hæredit.

Qui à pupillo emit, probare debet se à tutore emisse. l. quicunque §. vlt. de publ. in rem action.

Auctoritas Hippocratis. leg. septimo mense. de stat. homin.

Auctoritas Virgilij. l. nam ni. §. fin. de rer. diuis.

Aui officium est nepti suæ ex filio dotem dare. l. de lit. de collat. bone.

B

Barbam amittere ad inuidiam alicuius non licet. l. item apud de minor.

Bellum gerens iniussu principis, lege Iulia maiestatis tenetur. l.3. ad leg. Iul. maiest.

Bellum iure gentium introductum est. l. ex hoc iure. de instit. & iure.

In bello amissum dicimus, quod propter causam belli amittitur. l.1. de iureiur.

Bello amissi liberi. l. bello de excus. tutor.

Beneficia principalia ipsi principes solebant interpretari. l. ex facto. de vulg. substit.

Beneficium imperatoris debemus quàm plenissime interpretari. l.3. de constit. pecun.

Bona fides. l.2. de precar.

Bonam fidem agnoscere tutor non prohibetur. l. quoties. de admin. tutor.

Bona fides, l. si fideiussor. §. quædam mandati.

Bona fides exigit, vt, quod conuenit, fiat. l. cum venderem. locati.

Longe à bona fide est, vt quid patiaris detrimenti, per eam rem, quam conduxisti. l. si vbi. locat.

Bona fides est contraria fraudi & dolo. l.3. pro socio.

Bona fidea. l. tenetur. §. vlt. de action. empti.

Bonæ fidei iudicia l. in bona. de eo quod certo loco.

Bonæ fidei. l.1 §. hanc actionem. deposit.

Illud ex bona fide est, seruum, cum quo negotium sit gestum, deceptum non esse. l. cum mancipiuntur. de adil. edicta.

Bonæ fidei iudicijs pacta conuenta inesse dicuntur si ex continenti subsecuta sint. l. iuris gentium. §. quinimo. de pactis.

Qui bona fide seruum, si paciscuntur, possessori acquirunt exceptionem. l. acquirent. de pact.

In bonæ fidei contractibus pacto conuento tota obligatio tollitur. l. si vnus. §. pactus de pact.

Bonæ fidei interpretatio, ad quam hæc omnia rediguntur hanc conuentionem admittit, l. ab emptione. de pact.

In bonæ fidei iudiciis tantundem valet officium iudicis, quantum in stipulatione nominatim facta interrogatio. l. qui tantundem. in negotiis gest.

Bonæ fidei iudicia. l. quod si nolit. de adil. edicto.

In bonæ fidei iudiciis in litem iuratur. l. in actionibus. de in litem iur.

Bonæ fidei iudicium continet in se doli mali exceptionem. l. huiusmodi. de leg. 2r.

Bonæ fidei iudiciis idest doli mali exceptio. l. sed etsi. soluto matrimonio.

Iudicium est, quod ex bona fide descenditur. l. dominum. de contrah. emptione.

In omnibus bonæ fidei iudiciis propter dolum defuncti hæc tenetur. l. vlt. de fideic. tutor.

Debitor ante diem ad cauendum cogi potest in bonæ fidei iudiciis. l. in omnibus. de iudic.

Bonæ fidei actio. l.3 §. in hac. commodati.

Affectus ratio habetur in bonæ fidei iudiciis. l. cum seruus. mandati.

Bonæ fidei iudicia. l. cum qui. quod cuiusque loc.

Bonæ fidei iudicium. l.1. de tutel. & ratione distrahendis.

Bonæ fidei iudicia sustinet consensus. l.116. de reg. iuris. antiqui.

Bonæ fidei contractus non est donatio. l. cum qui dt donat.

Bonæ fidei contractus. l.3. §. in bona fidei. de pecul.

Bonæ fidei emptor, quod ad fructus attinet, loco domini pene est. l. bona fidei. de acquir. rer. domin.

Bonæ fidei emptor quis sit. l.110. de verb. signif.

Bonæ fidei possessor est, qui authore iudice comparauit. l.179. de reg. iur. l. at si quis de religios.

Bonæ fidei possessor in id tantum tenetur, quo locupletior factus sit. l. sed & si lege. §. consuluit. de petit. hæred.

Bona fide possidens damni infecti se promittit. l. qui bona. de dam. infect.

Bona fides tantum possidenti præstat, quantum in bona fide l. 178. de regulis iuris.

Rei iudicatæ tempore bonæ fidei possessor locupletior esse debet. l. si à patre, §. quo tempore. de petit. hæredit.

Dominus seruum suum occidens, bonæ fidei possessori in factum tenetur. l. si dominus. ad leg. Aquil.

Etiam bonæ fidei possessori lucrum inest. l. post senatus. de petit. heredit.

Bonæ fidei possessor non videtur, qui sciens liberum possidere cœpit. l. quæsitum. de acq. rer. domin.

Bona dicuntur, quæ deducto ære alieno supersunt. l. 2. de coll. bono.

Bona intelliguntur deducto ære alieno. l. 39. de verb. sig. l. mulier bona de iur. dot.

Bonorum id cuiusque esse intelligitur, quod æri alieno superest. l. non possum. de iure fisci.

Bonorum appellatio vniuersitatem quando demonstrat. l. 208. de verborum significatione.

Bonorum appellatio. l. is cui. vt in poss. leg. l. si legatus. ad SC. Trebell. l.49. de verb. signif.

Bona concedens, videtur & obligationes concedere. l.27 de verborum significat.

Bona quæ dicantur. l.3. de bonor. possess.

Bona dici non possunt, quæ plus incommodi, quàm commodi habent. l.3. de verb. sign.

Bonorum pars legata. l. cum autem, de leg. 2.

In bonis nostris quando res esse dicatur. l. rem in bonis. de acq. rer. domin.

Bonorum vsus fructus. l. vxeri. lege vltima de vsufructu legat.

Sæpe de facultatibus suis amplius, quàm in iis est, sperant homines. l. in fraudem. qui & à quibus manum.

Bona damnatorum. tit. de bonis damnat.

Bonorum possessio. tit. de bono. poss. & tit. seq.

Bonorum possessor dicitur successor prætoria. l.2. per empto.

Bonorum possessor heredis loco est. l. 117. de reg. iur.

Bonorum possessor ex testamento militis. tit. de bono. poss. ex testam. milit.

Bonorum possessor secundum tabulas. tit. de bono. poss. secundum tabulas.

Bonorum possessor contra tabulas. tit. de bono. poss. contra tabulas.

Bonorum possessionis non datæ exceptio. l. exceptiones. de except.

Bona possessa eius, qui ex pollicitatione debitor præsentiæ suæ extiterat. l. *Lucius.de admin.tuter.*

C

Cadauera punitorum. *tit. de cadauera punit.*

Caduca laus. *leg.30.de verb.signific.*

Cæsaris ratio. *leg.3. de iur.fisci.*

Calculatores non habent immunitatē. l. *Spadonem.de excus.tutor.*

Calculi error. l.5.*de donat..inter vir.l. 9. de admin. rerum ad ciuit.pertin.*

Calor iracundiæ. l.3.*de diuort.*

Calumnia agentis iniuriarum punitur. l. *qui iniuriam. de iniur.*

Calumniator. l. 233.*de verb.signif.& tit.de calumniat.*

Calumniæ facultatem ex principali maiestate capi non oportet. l.91.*de hered. instit.*

Pater sine periculo calumniæ agere non potest. l. *prater de adult.*

Calumniam impunitam non relinquit prætor. l. 1. *si me.ven.nom.*

Calumniari quis dicatur. l. 1.*ad SC.Turpill.*

Calumnia notatis ius accusandi ademptum est. l.4.l. *si cui.& l.alij.de accusat.*

Calumniæ damnatus prætor, vindicans mortem filiæ, infamis non est. l. *vlt.de publ.iudic.*

Calumniatorum pœna. l.1.*ad SC.Turpill.*

Calumniæ causam publico iudicio damnatus non debet postulare. l.1.§.*idem senatus.de postul.*

Calumniæ causa damnatus notatur infamia. l. 4. *de his,qui not.infam.*

Quæ per calumniam ventris nomine in possessionē missa est, notatur. l.*notatur de his qui not.infam.*

Quæ falsa existimatione damnata est, non potest videri per calumniam fuisse in possessione. *ea quæ. de his qui not.infam.*

Ea demum notatur, de qua pronuntiatum est calumniam eam in possessionem missam fuisse. l. *non alia. de his qui not.infam.*

De calumnia iurare debet nuncians nouum opus. l. 5.§ *opus de noui oper.nunciat.*

Qui de ingenuitate cognoscunt, de calumnia eius, qui temere litem mouit, ad modum exitij possunt ferre sententiam. l. *cui necessitas.de liber.caussa.*

Calumniæ pœna non facile irrogatur minori. l.*si maritus.15.de adulter.*

Calumniæ periculum non euitat iure mariti accusās. l. *is cuius.de adulter.*

Rei capitalis condemnatus is dicitur, qui mortis exitione est coercitus l.*sed & si quis in pr.si quis caut.*

Capitis reus factus, si iudicio non sisterit, exceptione non iuuatur. l.*sed & si quis eodem.*

Capitali crimine damnatus non debet pro alio postulate. l.1.§.*remouet.de postul.*

Capitalis reus damnatus quis dicatur. l.2.*de pœnis.*

Capitalis vi damnatus quis sit. l.*edicto. de bon. poss.*

Capitalis caussa. l.103.

Capitalis diminutio. l.*cognitio.de extraor.cognit.*

Capitis diminutio eximit obligationem. l. *vltim. de duobus reis.*

Senatu motus, capite non minuit. l.3.*de senat.*

Capitis diminutio contra heredes perimitur. l. 1. *ad fortu.*

Capitis minutio. *tit.de cap.minut.*

Capitis accusatio quæ sit. l. *eum patronum. de iur. patron.*

Capitis tributum. l.*vlt.de cens.*

Captiui.*tit.de captiuis.*

Capta ex hostibus statim capientium fiunt. l. 5. *de acquir.rer.domin.*

Captiuitate an dissoluatur matrimonium. l. *vxores de diuort.*

Captatoriæ scripturæ non valent. l. *captatoriam.de legatis.1.*

Captatoria institutio. l. *captatorias.& seq.l. Clemenc. de hered.instit.*

Carbonianum edictum. *tit.de carbo.edicto.*

Carcer ad continendos homines, non ad puniendos haberi debet. l.*aut damnum.de pœnis.*

Vinculis vel custodia militari impeditus, si ideo non sistit iudicio, exceptione vtetur. l.*sed & si quis.§.primo.si quis caut.*

Qui in carcerem quem detrusit, vt aliquid de eo extorqueret, quicquid ob hanc causam factum est, nullius momenti est l.*qui in carcerem quod met.causa.*

Corpus retinendo exigitur pecunia fisco debita. l. 9. 10.*ad leg. Iul.pecul.*

Carcere clausus, vinctus non dicitur. l.216.*de verbor. signification.*

Carceratus spoliari non debet. l.12*de bon.damn.*

Leuis castigatio concessa est docenti. l.5.*ad leg. Aquil. l.item quæritur locati.*

Vmbricia matrona est in quinquennium relegata quod ancillas suas ex leuissimis caussis durius tractasset. l.2.*de his qui sunt.*

Libertum non obsequentem proconsul emendat, aut verbis, aut fustium castigatione. l.*nec quicque.§.de plano. de off.proconsul.*

Modica coercitio magistratibus municipalibus concessa est. l.*magistratibus.de iurisdict.*

Castrans hominem. l.3.4.5.6.11 *de sicar.*

Castratus posthumum heredem instituere non potest. l.9.*de lib.& posthum.*

Castrorum inquilini excusantur à tutela, l.*non tamen. de excus.tutor.*

Castrensi mutatione personæ esse desinunt. l. 89. *de acquir.hæredit.*

Castrense peculium non confert. l.1. *de collat.. bonor.*

Argentario ratio edenda est, si naufragio vel incendio vel alio simili causam se prodidisse probat. l.*si quis. §.præter.de edendo.*

Qui negotium pecuniarum gessit, periculum præstat eorum nominum, quæ ipse contraxit, nisi fortuitis casibus. l.*litis de negot.gest.*

Casus fortuiti exilio voluntario apud Græcos luebāt. l.*aut facta pœnis.*

Quod accidit casu fortuito procuratori domini non præstat. l.*inter cæd.§.non omnia.mandati.*

Casus fortuitus nullum hominum consilium prouidere potest. l.2.*de adm.rer.ad ciuit.pertin.*

Casu an consulto aliquid amittas, refert in maioribus delictis. l.*absentem.de pœnis.*

Casus aduentitij computandi non sunt. l.*Iulianus qui & à quibus*, id est, damna, quæ casu acciderunt, ad reliquorum onus non pertinent. l.*Thais.de fideic.libert.*

Casus fortuitus. l.*in rebus. commod. l. si quis fund. locati.*

Casus præstare debet negotiorum gestor, si nouum negotium gesserit, quod non sit solitus absens facere. l.*si negotia.de neg.gest.*

Negotiorum gestor casum non præstat, si sine vitio eius accideret. l.*sine hæreditaria.de neg.gest.*

Cauillationis natura. l.65. *de reg. iur.l. 177. de.verb. signif.*

Caupones, *tit.furt.aduer.naut.caupo.*

Caupona est nomen negotiationis. l. *taberna. de instrum.& instruct.leg.*

Causa magis donationis, quàm conditio dandæ pecuniæ

cuniæ existimari debet. l. 2. *de donat.*

Causa propria & aliena quæ dicatur. l. 1. *quando appell. non recip.*

Causam mortis præbens. l. *nihil. de sicar.*

Causa. *tit. de vsur. & tit. de condit. & demonstrat.*

Qui causam præstat, impedimento suo excusationem non meretur. l. 2. §. *vlt. si quis caution.*

Si subsit causam conuentio, quæ in aliis nomen oon transit, parit actionem. l. *iurisgentium de pact.*

Cùm nulla causa subest præter conuentionem, non potest constitui obligatio. l. *iurisgentium de pact.*

Qui iurato permisit, non videtur probare, si concessa causa hoc deseruerit. l. *fin. qui satisd. cog.*

Fœmina iureiurando postulans, causam dedit edicto, l. 1. §. *secundo loco. de his qui not. infam.*

Causæ coniectio. l. 1. *de reg. iuris.*

Quaorum quomodo intelligatur. l. 189. *de verb. signif.*

Cautio mutiana. l. *vlt. de manum. testam.* l. *mutiana. de condit. & demon.* l. *is cui.* l. *cum tale.* l. *tuus fundus.* l. *heres meus.* l. *præsens.* l. *hoc concedendum d. tit.*

Cautio mutiana. l. *cum filius. de leg. 2.*

Cautio legatorum nomine. *tit. vt legato. nomine caue.*

Debitor ante diem ad cauendum cogi potest. l. *in omnibus. de iudic.*

Cautio idonea. *si mandata.* §. *vlt mandat.*

Cautionis fragilitas. *qui ita. ad Trebell.*

Cauere idonee est satisdandum, aut pignoribus datis. l. 4. *de fideic. libertat.*

Cautio sine causa non admittit probationem. l. *cum de indebito. de probation.*

Cautio vsufructuarij. *tit. de vsufr. quemad. caue.*

Heres sub conditione scriptus, possidens tamen rem substituto debet cauere de hereditate. l. *inter omnes qui satisd. cog.*

Ante conditionem existentem prætor ex caosam solet stipulationem interponi. l. *inter omnes. qui satisd. cog.*

Si quis debitori suo cautionem reddiderit, videtur iure eos conuenisse, ne petat. l. 2 *de pact.*

Procorator ad communi diuidundo iudiciom datus non duplici cautela o 0erabitur. l. *si defunctus. de procurator.*

Cedere diem quid sit. l. 2. 13. *de verb. signif.*

Census. *tit de censib.*

Census Romæ agendo censores constituti. l. 1. §. *post deinde. de origin. iur.*

Census. *liberto.* §. *vlt. de annu. legat.*

Census & censualis professio. l. *prima & vltima, de minorib.*

Quæ quisque aliena In censum deducit, nihilo magis eius fiont. l. *qua quisque. de acquir. rer. domin.*

Censitorum vice funguntur flumina. l. *ergo. de acquir. rip. domin.*

Censoria lex. l. 203. *de verb. signif.*

Censere & censor. l. 3. *eodem.*

Cessio actionis post solutionem non valet. l. *Modestinus. de solution.*

Tutor post condemnationem recte petit sibi actione mandari aduersus cunctatores. l. 1. *de tutel. & ratio. distrah.*

Creditor pignoris possessori pecuniam debitam conferenti cogitur actiooem reddere. l. *mulier. qui pot. in pign.*

Ceditur auxilio in integrum restitutionis. l. *quod si minor. in pr. de minor.*

Cedens bonis, neque agere, neque coouenire potest. *item si vnus. de arbitr.*

Ceditur actio ei, qui dolo desiit possidere. *in deposit. de re iudic.*

Cessio actionum. l. *Stichum.* §. *si mandati. de solution.*

Cessio bonorum donationis causa. l. *prædia. de donat. causa mort.*

Cessio bonorum. *tit. de cess. bonor.*

Celans aliquid ex hereditate, abstinendi beneficium amittit. l. *de acquir. heredit.*

Certa stipulatio. l. *stipulationum. 74. de verb. oblig.*

Certus procurator dari debet. l. 2. *de procurat.*

Certi conditio. *tit. de reb. credit.*

Chirographi legatum. l. *qui chirographum. de leg. 3.*

Chirographum legatum. l. 46. *de leg. 1.* l. *Lucius.* §. *cuibus. de leg. 2.*

Chirographo cancellato debitor liberatus esse videtur. eod.

Chirographi donatio. l. *mortis causa.* §. *Titia. de donat. causa mortis.* l. *auunculo.*

Chirographi redditio. l. *huiusmodi. de leg. 1.*

Chirographi furtum. l. *qui tabulas. de furtis.*

Chirographum debitori datum. l. 3. *de liberatione legat.*

Cibaria seruo relicta. l. *seruo alieno. de leg. 1.*

Cibaria dotalibus mancipiis data, dotem oon minuont. *quod dominium. de impens. in res dot. fact.*

Cibaria serui non imputanda. l. *item si seru. de adil. edicto.*

Circulatores, qui serpentes circumferuot. l. *vlt. de extraord. criminibus.*

Circumuento io dote danda etiam maiori 25. annis succurratur. l. *si res. de iure dot.*

Ciuilibus dissensionibus respublica læditur. l. *si quis ingenuam de captiuis.*

Ciuis Romaous ciui Rooiano legare potest. l. 1. *ad leg. Cornel. de fals.*

Ciuibus legatum. l. 2. *de reb. dubijs.*

Ciuem Romanum aduersus procuratorem necans aut verberans, lege Iulia tenetur. l. 7. *de vi public.*

Ciuem Romanum fieri eum, qui ostium est seruus, indignum est. l. *generaliter. de fideic. libert.*

Ciues dicuntur, qui sunt in vrbe Romana. l. *in vrbe. de statu homin.*

Ciuitas nulla priuilegium habet simile fisco in bonis debitoris. l. *simile ad municip.*

Ciuitas. l. *nihil ad S C. macedonian.*

Ciuitas. *tit. de administ. rer. ad ciuit. pertinentium.*

Ciuitates loco priuatorum habentur. l. 16. *de verb. signif.*

Ciuitati relictum valet. l. *si quis. 122. de leg. 1.*

Ciuitati relicti viri. l. *cum prætor.* §. *vlt. de leg. 2.*

Ciuitatibus legari potest. l. *ciuitatibus. de leg. 2.*

Ciuitati legatum relictum. l. *legatum. de vsufr. legato.*

Cioitatis partis relictum valet. l. 32. *de leg. 1.*

Ciuitatibus, quæ sunt sub Imperio populi Romani, potest restitui hereditas. l. *omnibus. ad Trebellianum.*

Ciuitas esse desinit, si aratrum in ea dicatur. l. *si vsusfructus. quib. mod. vsufr. finiatur.*

Ciuitatis rem surripiens peculatus crimeo committit. l. 4. *ad leg. Iul. peculatus.*

Ciuitas mutui datione obligatur. *lege ciuitas. de reb. creditor.*

Clam factum. *tit. quod vi aut clam.*

Clarissimæ personæ. l. 100 *de verb. signif.*

Clarissimi viri non deferunt. l. *deferre. de iur. fisci.*

Clauium traditio domioium traosfert. l. 9. *de acquir. rer. domin.*

Clauiom traditio transfert possessiooem rei. l. 1. §. *penult. de acquir. possess.*

Cloacæ. *tit. de cloacis.*

Cloacas efficiens non potest impediri. l. *de pupillo.* l. *si quis rimas. de operis non nunciat.*

Cæcus adoptare & adoptari potest. l. *etiam de adoption.*

Cæcus à postulando repellitur. l.1.§.*cæcum de postul.*

Senatorum ordinem retinet cæcus & iudicandi officio fungitur. l.1.§. *quamuis autem. de postul. & l.cæcus. de iudicus.*

Cæcus acceptum magistratum retinens, aspirate ad nouum non potest. l.1.§.*casum. de postul.*

Cæco ignoscitur. l.3. *de S.C.Syllan.*

Cæcus excusatus à tutela. l. *post susceptam de excusat. tutor.*

Cæcus nuptias contrahit. l.*mutus.de iure dot.*

Cæcus potest author esse. l.*etiam de auctor.tutor.*

Coercitio morum vxoris. l. *res iudicata. soluto. matrimonio.*

Codicilli. *tit. de iure codicillorum.*

Cogitationis pœnam nemo patitur. l. *cogitationis. de pœnis.*

Cognati. *tit. vnde cognati.*

Cognatis creditor, cum bona debitoris veneunt, extraneè præfertur. l.1. *de priuilegijs creditorum.*

Cognatorum seruitus ad iniuriam nostram porrigetur. l.1. & 2. *de liber. causa.*

Collatio bonorum. *tit. de collat. bonor.*

Stipendia emancipatus filius conferre non cogitur. l. *si fratres.§. idem Papinianus. pro socio.*

Filia, quæ cohæredibus cauit se eis soluturam, quod à marito recuperasset, mortua, matrimonio constante conferre debet. l.*si filia. famil. ercisc.*

Filius, qui contulit fratri, quasi agnitutus bonorum possessionem, & si non agnouerit, repetere potest. l. *si filius. de cogn. causs. dat.*

Si pater in diuisione totius patrimonij amplius filio, quàm filiæ reliquerit collatio dotis cessat. l.*ex parte. §.1. famil. erciscund.*

Collatio dotis. *tit. de collat. dot.*

Collegium appellatio. l.173. *de verbor. signific.*

Collegium. *tit. de collegijs.*

Qui illicitum collegium coijsse dicuntur, apud præfectum vrbis accusandi sunt. l.1.§.*vlt. de off. præf. vrbi.*

Collegium aut corpus præterquam in certis causis habere non licet. l.1. *quod cuiusque vniuersitatis.*

Collegio legatur. l.*cum senatus de reb. dubijs.*

Collegiis, quibus coeundi ius est, manumittere licet. l.1. *de manumissionibus siue seruus ad vniuers. pertinentibus.*

Collegio legatum relictum, quod postea solutum est. l.*pater filium de leg.3.*

Collegium potest restituere hereditatem singulis. l.1. *ad SC. Trebell.*

Collegia vacationem tutelarum non habent. l. *non tantum. de excusat. tutor. l. administrantes. l. vlt. eodem.*

Collegium tres faciunt. l.85. *de verb. signif.*

Collegium cogitur restituere hereditatem. l. *prima ad Trebell.*

Collusio. l.*si procuratorem. in pr. mandati, & tit. de collusione detegenda.*

Ob detectam collusionem quis patronus efficitur. l. *de adoptionum. de in ius vocand.*

Colonus actione ex locato factum suorum præstare cogitur, si in his eligendis negligens fuerit. l. *si seruus.§. fornicarius ad leg. Aquil.*

Colonus, qui nummos colit cum eo, qui fructus stãtes surripuit, furti agit. l.*si apes. de furt.*

Colonus cum herede ex conducto habet actionem, si fructus à legatario sint percepti. l.123. *de leg.1.*

Colonus interdicto quod vi aut clam potest experiri. l. *is 3.a. quod vi aut clam. l. quanquam. eodem.*

Colonus dominum introire prohibens interdicto vnde vi tenetur. l.*colonus. l. cum fundi. de vi & vi armata.*

Colono interdictum vnde vi competit. l.*colonus. l. cum fundi. de vi & vi armata.*

Colono interdictum vnde vi non datur. l.1.§.*deiicitur. de vi & vi armata.*

Comites præsidum vacationem habent. l. 12. *de vacation. munerum.*

Quod commendationis causa à venditore dicitur, eum non obligat. l.*quod venditor. de dolo.*

Commendatio. l.*fideicommissa. de leg.3.*

Commendare est deponere. l.186. *de verbor. significationibus.*

Comminatio. l.5. *de iure patronat.*

Præfectus vigilum nonnunquam seuera Interlocutione comminatus, fustium castigationem remittit. l.3. *de offic. præfecti vigilum.*

Comminatio prætoris. l.8. *de admin. tutor. l. 3. vbi pupillus educari debet.*

Commissa. *tit. de publicanis, vectigalibus & commissis.*

Commissoria lex. *tit. de lege commissoria.*

Commixtionem nummorum quale sit confirmaturque solutio. l. *si alieni. de solution.*

Commodatum. *tit. commodati.*

Commodatario non datur actio legis Aquiliæ. l. *item Mela. ad leg. Aquil.*

Communi diuidundo actio. *tit. communi diuidundo.*

Communis res mea est. l.5. *de leg.1.*

Naturali iure communia sunt aer, aqua fluens. l. 2. *de rer. diuision.*

In commune sepulchrum inuitis cæteris licet inferre. l.*in summ. §. fur. de rer. diuis.*

Communis libertus neminem ex patronis in ius vocat sine venia. l.*communis libertus. de in ius vocand.*

Qui sumptus fecit in communi lite, actionem negotiorum gestorum habet. l.*qui aliena. §. vlt. de neg. gest.*

Communes ædes habens, si pro parte socij cauerit damni infecti vicino negotiorum gestorum potius, quàm communi diuidundo iudicio, qui præstiterit, petet, quia potuit partem suam ita defendere, vt socij partem, defendere non cogerentur. l.*si communes. de negot. gest.*

Communio bonorum percepta à testatore. l.*vltima. de leg.2.*

Inuito socio in re communi socius habet ius ædificandi. l.*sed si inter de seruitut. vrb. prædiorum.*

Socius consequitur à socio, quod toti societati prodest. l.*in re communi. de seruit. vrb. prædior.*

Nemo inuitus compellitur ad communionem. l. *si non sortem. §. si centum. de condict. indebiti.*

Si quis communem libertam recte habeat eius, quæ liberta recte dicitur. l.*illud. de ritu nuptiarum.*

Communis rei furtum fieri potest. l.*socius. de furt.*

Rei communis pars vendita pro indiuiso. l. *Iulianus. §. idem Celsus. de act. empti.*

Communionis materia solet excitare discordias. l. *potest. § dulcissimis. de leg.2.*

Communia prædia dicuntur pro diuiso. l. *magis puto. §. vlt. de rebus eorum, qui sub tutela vel cura sunt.*

Communio bonorum à testatore præcepta. l. *Lucius. ad SC. Trebell.*

Æquitas merum ius compensationis inducit. l. *inter tutores. de administratione tutorum.*

Compensatio. *tit. de compensat.*

Compensatio de delictis. l.2. *de adult.*

Compensatur debitoribus fisci, quod fiscus debet. l. *infertur. de iure fisci.*

Compensatio mutui criminis. l.*si vxor. de adult.*

Non interest, soluerit quis, an compensauerit. l. 4. *qui potior. in pign. hab.*

Compensationem opponens fisco intra duos menses debitum sibi docere debet. l.*infertur. de iure fisci.*

Compen-

Compensatione vtens, petere eam videtur. l. *amplius. rem ratam haberi.*

Paria delicta mutua compensatione tolluntur. l. *viro. soluto matrimonio.*

Compensatio. l. *in rebus.* §. *possunt commodati.*

Compensans dare intelligitur. l. 19 *de liberali caus.*

Dare iussus decem heredi, compensatione vti potest. l. *si peculium de statu liber.*

Compensans dare intelligitur. l. *septuagesima. sexta, de verb. signif.*

Fit compensatio doli, si vterque alterum dolo impedierit. l. *vlt. de eo. per quem factum.*

Compensatur lucrum in damno cum negotiis gestis. l. *si negotia. de negot. gestis.*

Compensationes fieri possunt soluto matrimonio. *lege fructus.* §. *ob donationes soluto matrimonio, leg. rei iudicata. eodem.*

Compensari non debet pecunia ad frumenti comparationem. *lege secunda de administratione rerum ad ciuitates pertinentium.*

Minor, qui in iudicium compromisit, integri restitutionem desiderat. l. *si minor.* §. *minores. de minoribus.*

Emptor, qui promisit damnatus de euictione non agit. l. *si dictum. de euiction.*

Quid obfuit conatus, cùm iniuria nullum habuerit effectum. l. 2. *quod quisque iuris.*

Res non adeo turpis est, vt etiam consilium puniri debeat. l. 3. *de his, qui notantur infamia.*

Qui pecuniam accepit, vt negotium faceret, siue fecit, siue non fecit, tenetur. l. 3 *de calumnia.*

Concubina l. *cum tabis. de his, quib. vt indign.*

Concubinam habens stuprum non committit. l. *stuprum. de adult.*

Concubinæ consuetudinem ne repetat maritus, potest vxor pacisci. *l. ex ea parte. de verb. oblig.*

Concubinæ donatio facta valet l. *donationes. de donat. leg. si prædia. de donat. inter vir. & vxor.*

Concubinatus non intelligitur in liberæ mulieris consuetudine. l. *in libera. de ritu nupt.*

Concubinam habere sororis filiam non licet. *leg. etiam. de ritu nupt.*

Concubina. *tit. de concubin.*

Concubina tanquam vxor non potest accusari adulterij. l. *si vxor. de adult.*

Quæ in concubinatum alterius, quàm patroni se tradit matrisfamiliam non habet. l. *stuprum. de ritu nupt.*

Concubina quæ sit. l. 144. *de verb. signif.*

Concubina ab vxore differt dignitate l. *item. legato. de leg. tertio.*

Concubina excipitur bonis venditis. l. *venditis. de priuil. credit.*

Concubinæ relictum fideicommissum. l. 29. *de legatis secundo.*

Concubina patroni. l. *liberta. de operi. libert.*

Concussio. *tit. de concussion.*

Actio rerum amotarum conditio est. *leg. vigesima tertia. rer. amotar.*

Condicere potest emptor, quod plus dedit ob falsam renunciationem. l. *si mens. fals. mod. dix.*

Nemo rem suam, nisi furti condicere potest. *leg. vlt. vsufru. quemad. caueat.*

Conditio ex *leg. 28. ad leg. Iul. de adul. & tit. de condict. ex leg.*

Condictio indebiti. *tit. de condict. indeb.*

Condictio ob turpem causam. *tit. de condict. ob turpem causam.*

Conditio sine causa. *tit. de condict. sine caus.*

Conditio triticiaria. *tit. de condict. tritic.*

Quicumque sub conditione obligatus curauit, ne conditio existeret, nihilominus obligatur. *leg. in operarum.* §. *de verb. obligat.*

Conditiones. *tit. de condict. & demonstrat.*

Conditio multiplex. *leg. cum in flande. de mu*[illegible]*o, rupto testam.*

Conditionis figura. *lege Cornelius. de heredibus instituendis.*

Conditio in præteritum aut præsens. *leg. conditio. de verb. oblig.*

Conditione bonæ fidei interposita, contractus momenti nullius sunt. l. *non solum. de oblig. & action.*

Sub impossibili condictione facta stipulatio nulla. l. *certi conditio. de reb. credit.*

Conditio, quæ adeo difficilis est, vt pœne impossibilis videatur. l. *cum hæres. de statu liber.*

Si decem cum petiero, dari, fuero stipulatus, admonitionem quandam magis, quàm conditionem habet stipulatio. *si decem. de verb. obligat.*

Conditio nouissima non leuissima spectatur. l. *tutor. datus. de testam. tutela.*

Conditio ex incertæ personæ facto obligationem parere potest. l. *à Titio. de verb. obligat.*

Sub ea conditione debitum, quæ omnino extitura est, solutum repeti non poterit. l. *quod si. & l. qui promisit. de condict. indebit.*

Conditionem non facit hæc adiectio cum filius. l. *si ita fuerit. de manumiss. testam.*

Conditiones institutionum. *tit. de condit. instit.*

Qui sub conditione stipulatur, quæ omnino extitura est, purè stipulari videtur. l. *si pupillus. de nou.at.*

Conditionis implendæ causa recte pecunia tutori datur. l. *si Stichum.* §. *solutum. de solution.*

Fideicommissum seruo manumisso relictum, si ad libertatem ex testamento peruenerit, non debetur. l. *seruo manumisso. de condict. indeb.*

Conditionem non facit hæc adiectio, ita vt rationes reddat. l. *libertas de manumiss. testam.*

Sub hac conditione, siue nauis venerit, siue non venerit, statim perficitur emptio. l. *necessario. de pericul. & commod. rei vendit.*

Res sub conditione vendita, non vsu capitur. l. *vbi de in diem adiect.*

Conditio non retro trahitur. l. *prima, de Senatus consulto Sylaniano.*

Cum semel conditio extitit, proinde habetur, ac si illo tempore, quo stipulatio interposita est, sine conditione facta esset. l. *potior. qui potior. in pign. hab.*

Conditio dandæ pecuniæ commodo data fuerit, completa non videtur. l. *si seruus. decem. de solut.*

Redhibitoria ante conditionem venditionis existentem inutiliter agitur. l. *bona. de ædilit. edict.*

Conditio consistens in facto, non in datione, potest impleri citra interuentum tutoris. *lege si seruus decem. de solut.*

Conditionis implendæ gratia datum. l. *quod conditionis. de donat. causa mort.*

Conditio inijcitur legatis, his verbis, qui meus erit. l. 6. *de leg. 1.*

Conditio indiuidua. *lege. si ita fuerit. de manumissis testamento.*

Conditio. *tote tit. de statu liber.*

Hæc stipulatio, si tibi nupsero, decem dare spondes, inutilis est. *lege si ita stipulatus. nonagesima septima, de verborum obligat.*

Pura venditio interdum propter iuris conditionem in suspenso est. l. *bona de ædilit. edicto.*

Conditio, si sine liberis decesserit. l. *filius famil.* §. *cum quis. de leg. 1.*

Conditionale legatum est. *lege si ita legatum. de legatis primo.*

Ea demum conditio suspendit, quæ in futurum tem-

non dissoluitur. l. *ad emptione. de pact.*

Inuitus accipitur non tantum is, qui contradicit, verùm is quoque qui consensisse non probatur. l. *filiusfam. §. inuitus. de procurat.*

Filia, nisi euidenter contradicat, videtur consentire parenti. *lege secunda. §. voluntatem. soluto matrimonio.*

Consentire non videtur creditor, si debitor sciente creditore rem vendiderit. l. *sicut re corporali. §. non videbitur. quib. mod. pign. vel hypothec.*

Consilium. l. 2. *mandati.*

Proconsul legatis consulentibus respondere debet, non princeps. l. *solet. § 1. de offic. proconsulis.*

Res non adeo turpis est, vt & consilium puniri debeat. l. 3. *de his qui notantur infamia.*

Consilij non fraudulenti nulla obligatio est. l. 47. *de regulis iuris.*

Si pater tutelam filiorum consilio matris geri mandauit, non idcirco in usus officium tutorum erit integrum. l. *quidam decedens, de administ. tutorum.*

Consilium & fideicommissa. l. *hæc verba. de leg. 3. l. cum pater. §. mandati. de leg. 2.*

Non rectè soluitur vni ex tutoribus, si cum alterius consilio omnia geri voluit testator. l. *Titium de administrat. tutor.*

Constitutiones principum. *titul. de constitutionibus principum.*

Constitutionibus principum negligens iudex punitur. l. *vlt. de fals.*

Qui constituit in legatione quod ante legationem debuit, non cogitur ibi iudicium pati vbi constituit. l. *si quis in legatione. de iudicijs.*

Constitutum. l. *si filius. de in rem verso.*

Constitutæ pecunia. *tit. de constituta pecunia.*

Constitutæ pecuniæ causa & origo, non iudicij. l. *qui id quod. de donation.*

Consuetudo eundi & redeundi. l. *naturalem. de acquirend. rer. domin.*

Consuetudo prædiorum, vt domini prædiorum annonas & contributiones sustineant. l. *si fine de administrat. tutor.*

Consuetudo prouinciæ spectatur. l. 3. *de testib.*

Consuetudo fori. l. 1. *de extraord. cognitione.*

Consuetudo in bonæ fidei iudiciis spectatur. l. *quod si nolit. § qui assidua. de ædilit. edict.*

Secundùm morem prouinciæ petuntur vsuræ. l. 8. *de administr. tutor.*

Consuetudo regionis, vbi contractum. *leg. 1. de vsuris.*

Cósuetudo patrisfamilias vel religionis. l. 2 *de testib.*

Consuetudo longa acquiritur quasi seruitus. l. 1. *de aqua pluuia arcenda.*

Consuetudo spectanda est in creatione decurionis. l. *non tantum. de decurionibus.*

Is, qui sine die cauit damni infecti, finito die, in quē aliquando caueri solet, desiderat à prætore, vt liberetur. l. *si finita. de damno infecto.*

Consuetudo spectatur in vectigalibus. l. 4. *de public.*

Proconsul in ingressu prouinciæ sibi delatæ consuetudinem seruare debet: magni enim faciunt prouinciales, &c. l. *de offic. proconsulis.*

Ex cuiusque loci cōsuetudine tempus messium vindemiarúmque statui debet. l. *præses. de ferijs.*

In honorum petitione patris suffragium prodest filio, nisi perpetua consuetudo prohibeat. l. *item eorum quod cuiusque vniuersit. nomine.*

Casum debet præstare is, qui negotium nomine eius gerit, quod non sit solitus absens facere. l. *si negotia. de negotijs gestis.*

Vetustas vicem legis obtinet. l. 2. §. *vltim. de aqua pluuia arcenda.*

Quæ in consuetudine esse solent, etiamsi nihil sit comprehensum in seruitute constituenda fieri possūt. l. *si prius. de arcenda pluuia.*

Mos regionis inspiciendus. l. 1. *in fine de vent. inspic.*

Consuetudinem mandatus procurator sequitur. l. *qui semisses. de vsur.*

In iis, quæ dubium est, cuius generis sint, consuetudo patris sequenda est, non etiam in iis, quæ certum est eius generis non esse. l. *pediculis. §. argento potorio. de auro & argen. legato.*

Consuetudinis ratio habetur in seruitute constituenda l. *si prius. de aqua plu. arcenda.*

Consuetudo patrisfamilias, deinde regionis exquirenda est. l. *si seruus plurium. §. vltim. de legat. 1.*

Consuetudo spectanda est. l. *si quis reum. de custod. reorum.*

Consules Romæ constituti, & quod ab eis procuratio esset, neque in ciuis Romani caput licet animaduertere. l. 2. §. *ex actis. de orig. iur.*

Consules. l. 3. *de aliment. legat.*

Consul. *tit. de offic. consulis.*

Consul ius dicit, & sententiam profert. l. *quidam. de re iudicata.*

Consulum cognitio. l. 1. *de appellationibus.*

Consulatus honor. l. *Publius. de condit. & demonst.*

Consules. l. 3 *de acquir. heredit.*

Consulum iussus. l. *tutores. §. tutores. de administrat. tutorum.*

Consulis consilium. l. 29. *de legat. 2.*

Contestando litem, causam nostram deteriorem non facimus. l. *aliam. de nouationibus.*

Contestationum litis & pœnales actiones transmittuntur ab vtraque parte, & temporales perpetuantur. l. *vlt. de fide instrum.*

Contestatione litis fit nouatio. l. *delegare. nouationibus.*

Quo casu actor litem suam contestari potuisset, si reus ad iudicium venisset, actio ad heredem transit, perinde ac si lis esset contestata. l. *si eum. in fine. si quis caution.*

Tempore messium ad prætorem venire cogimur, vt litem contestemur, si dilatio actionis sit peremptoria. l. 1. §. *vlt. de ferijs.*

Litis contestatæ tempore quæri solet, an pupillus, cuius negotia gesta sunt, locupletior effectus sit. l. *litis. de negotiis gestis.*

Quantum ad heredem peruenerit, litis contestatæ tempore spectabitur. l. *quantum. de eo quod metus.*

Litis contestatio non prodest ei, qui destitit. l. *Papinianus. de minoribus.*

Contestata lite promissor facti faciendo non liberabitur. l. *si Insulam. de verbor. oblig.*

Contestati litis in publicis iudiciis. l. *is: ad Senatuscons. Turpill.*

Contestantis litem conditio non fit deterior. l. 86. *de regu. iuris.*

Ex eo opere quod post litem contestatam factum est, nouo iudicio agendum est. l. *hactenus de aqua pluuia arcenda.*

Continuari honores non debent. l. *honores. de honoribus.*

Contractus est vltro citróque obligatio. l. *is. de verbor. obligatio.*

Contrahens non debet esse ignarus conditionis eius, cum quo contrahit. l. *is qui de regu. iur.*

Contraxisse in eo loco vnusquisque intelligitur, in quo vt solueret, se obligauit. l. *contraxisse. de obligationibus & actionibus.*

Contractus, quibusdam exceptis, iure gentium introducti. l. *ex hoc iure. de iustit. & iur.*

Contractum ex eo intelligitur, quo soluenda est pecunia. l. 3. *de bonis ante iudic. poss.*

Contrario iudicio damnatus, infamis non est, quia non de perfidia agitur, sed de calculo. *furti. §. ult. de his qui notantur infamia.*

Contumax quis dicatur. l. *contumacia. de regul. iuris.* contumax pupillus. *eod. tit.*

Ex peremptorio coodemnatus, per contumaciam non auditur. l. *post edictum. de iudic.*

Si quis non paruerit iudici in succidenda arbore, cōdemnabitur. l. 4. *finium regund.*

Qui interrogatus à prætore non respondet; & contemnere prætorem. videtur. l. *de actore. §. placuit. de interrogation. actionum.*

Is videtur ius dicenti non obtemperasse, qui quod extremum in iurisdictione non fecerit. l. 1. *si quis ius dicenti non obtemperauerit.*

Surdo postulare periculosum esset: Nam non exaudito decreto prætoris, quasi non obtemperasset, pœna, vt cōtumax, plecteretur. l. 1 *de postulando.*

Restitutus minor, qui quasi contumax condemnatus est. l. *minor. de minoribus.*

Non est graue liberis hominibus cædi, sed per cōtumeliam cædi. l. *aut facta. de pœnis.*

Si ob maleficium ne fiat, promissum est, nulla est obligatio ex hac conuentione. l. *iurisgentium. de pactis.*

Cùm nulla subest causa per conuentionem, non potest constitui obligatio. l. *iurisgentium. de pactis.*

Conuitiari non debet appellans ei, à quo appellauit. l. 8. *de appellation.*

Corporales res dicuntur, quæ tangi possunt. l. 1. *de rerum diuis.*

Corruptus seruus. *tit. de seruo corrupto.*

Creditæ res. *tit. de rebus creditis.*

Crediti appellatione id tantum continetur, quod peti potest, & exigi. l. *si is qui. de solutionibus.*

Creditor quis sit. l. *si is qui. de actionibus.*

Creditores qui dicantur. l. 10. *& seq.* l. 54. *& seq. de verborum significatione.*

Qui culpa respondet absolutus, nisi dolo culpa sit proxima. l. *de ætate. §. Iusto de interrogat. action.*

Culpa dolo proxima, dolum repræsentat. l. 1. *si quis.*

Culpa non intelligitur, si nauem petitam tempore congruo nauigationis trans mare misit, licet ea perierit. *l. vtique. de rei vindicat.*

Culpa lata pro dolo non accipitur. *in lege Cornelia. l. de sicariis.*

Leuissima culpa in leg. Aquilia venit. l. *lege ad leg. Aquiliam.*

Culpæ nomine condemnatur is, qui conuenitur in rem, & qui culpæ reus esse dicatur. l. *qui petitorio. de rei vindicatione.*

Argentarius tunc punitur, cùm dolo malo non edit, sed culpa non præstat, nisi dolo proximo. l. *vbi de edendo.*

Negotiorum gestor culpam aut dolum præstare debet. l. *si negotia. de negotiis gestis.*

Culpa quando præstanda sit. l. *si seruus legatus. §. cum quid. de legat.* 1.

Culpa lata & leuis. l. *mulier. ad S.C. Trebellian.*

Culpa, quam quis præstare debet. l. *si vt certo. §. nunc videns. commodati.*

Culpa qualiter æstimanda sit. l. *cum res. §. culpa. de legat.* 1.

Culpa in rebus dotalibus spectanda est à marito, soluto matrimonio. l. *in his. solut. matrimon.*

Culpa luxuriæ aut dolo proxima. l. *penult. de iure fisci.*

Culpa nulla est in eo, qui suæ mentis non est compos. l. 5. *ad leg. Aquiliam.*

Culpa lata dolo comparatur. l. 1. *si mensor falsum modium dix.*

Culpa nimia facit, vt quis supplicio afficiatur. l. *miles. de custodia reorum.*

Culpa caret, qui scit, sed prohibere non potest. l. *culpa. de regul. iuris.*

Culpa est immiscere se rei ad se non pertinenti. l. *culpa de regul. iuris.*

Culpa Gracchi seditio facta est: itaque res dotales, quæ in ea seditione perierunt, vxori præstare debet. l. *in ius soluto. matrimonio.*

Culpa. l. 1. §. *si conuenit. depositi.*

Culpam non præstat is, qui precario regnauit, nisi dolo proximam. l. *quæsitum. de precario.*

Culpa magna dolus est. l. 226. *de verborum. signif.*

Damnum ab inimicis culpæ imputetur. l. *si merces. §. culpa locati.*

Culpa. l. *socius socio. pro socio.*

Culpam præstare debet suorum in iudicio redhibitorum. l. *quod si nolit. de aedilitio edicto.*

Culpam nō præstat is, qui in possessionē missus est. l. *si finita. §. si quis. de damno infecto.*

Illi cum illo delego. l. *si seruo. de statu liber.*

Hæc adiectio cum filiis conditionem non facit. l. *si ita fuerit. de manumissis testamento. cum l. si cui fundum. de instrum. & instructo legat.*

Curator bonis datus, minore in integrum restituto aduersus aditionem. l. *filius. de solutionibus.*

Curator constitutus, qui omnia curet, & actiones exerceat. l. 5. *de Carboniano edicto.*

Curatori bonorum non plena administratio, sed sola custodia, & rerum, quæ deteriores sunt, futura venditio committitur. l. *inter bona. de administratione tutorum.*

Curator bonis dandus. *tit. de curatorib. bonis dat.*

Curator bonis datus, quæ mora deteriora sunt, futura distrahit. *impuberibus. de suspectis tutoribus.*

Curator bonis constitutos consensus creditorum non cauet. l. *actor. rem ratam haberi.*

Curator bonis datus personali fungitur munere. l. 1. *de muneribus & honoribus.*

Curator furiosi seruum eius manumittere non potest. l. *curator. qui & à quibus manumissi.*

Curator furiosi vel adolescentia impetrans ius iniquum ipse edicto coercetur non adolescens, l. *tertia. §. 1 quod quisque.*

Curator bonis etiam diebus feriatis datur. l. 2. *de feriis.*

Si curator furiosi aut prodigi pactus sit, nec à furioso aut prodigo petatur, longe vtile est hanc pactionē recipi, sed non peti. *l. iuris. de pactis.*

Curatori furiosi aduersus eum datur negotiorum gestorum actio. l. 3. *de negotiis gestis.*

Curator hereditatem sibi ipsi soluit. *ibidem.*

Curatorum auxilio reguntur adolescentes in ætatem vsque viginti quinque annorum. l. *de minorib.*

Minor à debitore soluere volente, compellitur ad accipiendos curatores, l. *ait prætor. de minoribus.*

Curator bonis constitutus nomine eius, qui in potestate hostium est. l. *ab hostibus. ex quibus causis maior.*

Curatoris officium in administratione bonorum constat. l. *qui liberos. de ritu nupt.*

Curatores constituti bonis à republica possessis. l. *Lucius. de administratione. tutor.*

Curator furiosi seruum eius manumittere non potest, quia in administratione patrimonii non est manumissio. *ibidem.*

Custo-

Custodiarum proconsul mandat legatis suis. l. *solet. de officio proconsulis.*

Custos furiosi ob culpam teneri potest, si quid furiosus admiserit. l. *diuus. de offic. proconsulis.*

Custodia quid sit. l. 224. *de verborum signif.*

D

Damnatus rei capitalis nõ potest donare. *leg. post contractum. ff. de donationibus.*

Damnatus deferre non potest. l. *deferre de iure fisci.*

Damnato rei capitalis, qui se sistere iuditio non potuit, ignoscendum est, si in exilium abiit. defensori eius exceptio danda est. l. *sed & si quis. in prin. si quis caut.*

Non debet quis ex alieno damno locupletior esse. l. *cum ij de transactionibus.*

Qui occasionem præstat, damnum fecisse videtur. l. *qui occiderit. ad leg. Aquiliam.*

Damnum infectum. *tit. de damno infecto.*

Multum refert, an damnum quis faciat, an lucro vti prohibeatur. *de damno infecto.*

Damni infecti ædium nomine legatus promittere debet. l. *sed etsi restituatur. §. adium. de iudicijs.*

Qui furnum habet parieti meo vicinum, cauere mihi damni infecti cogitur. l. *si seruus. §. si furnum. ad leg. Aquil.*

Damni nomine si quid datum est, propter fistulas parieti applicatas, verior damni infecti stipulari possum. l. *si fistula de verbor. signification.*

Vnus ergo ex dominis communium ædium pro parte tantum damni infecti cauere tenetur. l. *si quis putans. communi diuid.*

Damni infecti nomine missus in possessionẽ, vindicationem habere potest. l. *septima communi diuidundo.*

Damnum iniuria datum. *tit. ad leg. Aquiliam.*

Dardanij l. *ad dardanarios de pœnis.*

Dare quis dicatur. l. 116. *de verb. obligat.*

Datum non videtur, quod accipientis non fit. l. 127. *de diuers. regulis iuris.*

Debitum soluere dicitur seruus vel pupillus, si pecuniam sibi creditam promittat. l. *hoc iure. de donationibus.*

Debitor quis sit. l. 108. *de verborum significat.*

Debitor legatione reipublicę fungi non potest. l. 4. *de legationibus.*

Debitores rerum publicarum ab honoribus arcentur. l. *rescripto. de muneribus & honor.*

Naturaliter concessum est contrahentibus se circũscribere. l. *in causa. de minoribus.*

Deceptus nõ videtur iure communi vsus. l. *inter eos de fideiussor.*

Decima bonorum. l. 2. *de pollicitation.*

Decretum prætoris adhibendum est, vt ædificare in mari liceat. l. *quamuis. de acquir. rerum domin.*

Decretum principis. l. *penultima. de vi priuata.*

Decretum pro tribunali interponendum est. l. *naturali. de fideicommissa. tutela.*

Decreto secundo dominium à prætore constituitur. l. *si finita. de damno infecto.*

Decuriones capite non puniuntur. l. *diuus de pœn.*

Decuriones puniuntur, consulto principe. l. *qui cedere. de sicarijs.*

Decuriones non coguntur vilius præstare frumentum, quàm annona exigit. l. *penultima. de postulando.*

Decuriones. *tit. de decurionibus.*

Decurio prædia conducere non potest. l. 2. *de admin. rerum ad ciuit. pertin.*

Decurionum pœna. l. *diui fratres. de pœnis.*

Decuriones qua pœna puniantur. l. 6. *de interdictis.*

Decuriones vnde dicantur. l. 139. *de verborum significat.*

Decuriones in metallum damnari non possunt. l. *moris de pœnis.*

Decuriones possunt tutores dare. l. *vbi absint. de tutor. & curator. datis ab his.*

Decoris causa prohibetur prætor, ne sine delectu passim apud se postulentur. l. 1. *in prin. de postulando.*

Ad decus vrbis pertinet ædificia non derelinqui. l. *prætor. de noui operis nunciat.*

Dedicari non potest res furiosi, l. *ab agnato. de curat. furiosi.*

Deditus hostibus, nec à nobis receptus ciuis non est. l. 4 *de captiu. & postliminio reuersis.*

Deditus hostibus an desinat ciuis esse. l. *vlt. de legationibus.*

Defensores reipublicæ. l. *vltima de muneribus.*

Defensio permittitur, vltio non item. *lege scientiã. ad leg. Aquiliam.*

Qui cum aliter tueri se possunt, damnum culpa dederunt, innoxij sunt. l. *scientiam ad leg. Aquil.*

Vim & iniuriam propulsare iurisgentium est. l. *vt vim. de iustitia & iure.*

In ius vocatus dimitti debet, si quis personam eius defendat. *neque. de in ius vocando.*

Defendere est id facere, quod dominus in litem facere procauere idoneè debet. *sed et a. de procuratoribus.*

Defendere est aliam vicem, quam alius, subire. l. *miner. de procuratoribus.*

Qui à latronum vi aliquam mercedem accipere potest. l. *metum. §. sed licet. de eo quod metus caus.*

Quis dicatur defendi. l. *item aut. & l. seq. ex quib. caus. maior.*

Reipublicæ interest quam plurimos admitti ad suũ defendendum. l. 4. *de noui operis nunciatione.*

Definitio omnis in iure ciuili periculosa est. l. 202. *de regulis iuris.*

Deiectum vel effusum. *tit. de his, qui deiecer. vel effud.*

Delator sui primum non assequitur. l. *legatum. §. vlt. de his quibus vt indignis.*

Delatorem corrumpens, habetur pro victo. l. *eius qui. de iure fisci.*

Delatores qui esse non possunt. l. *deferre. de iure fisci.*

Delatores dominorum aut patronorum. l. 2. *de iure fisci.*

Delatores pœna tenentur, qui per suppositam personam delatori causam dederunt. l. *seruus. de pœnis.*

Debitor mariti inutiliter vxori delegatur donatoris causa. l. *vir vxori. de donat. inter virum & vxorem.*

Cui peculij administratio data est, delegare suum debitorem potest. l. *libera. de peculio.*

Soluit, qui rem delegat. l. *quamuis. §. interdum. ad SC. Velleian.*

Bonum nomen facit creditor, qui admittit debitorem ad inter causas delegatum. *inter causas. §. 1. l. si mandato. §. vlt. mandati.*

In omnibus, quos ideo teneri dicimus, cùm actionem habent. delegatis, pro iusta præstatione est. *lege cum debetur. de pecul.*

Delegans debitorem suum dare intelligitur pecuniam. l. *qui debitorem de fideicommiss.*

Delegatio. *tit. de legationibus & nouat.*

Deliberandi ius. *tit. de iure deliberand.*

Delinquentium non debet esse melior conditio. l. 3. *de donation. inter virum & vxor.*

Si quis vulnerauerit aliquem, deinde ex interuallo occidat, duo sunt delicta, aliter si vno impetu plu-

ribus vulneribus deciderit. l. *illud. ad leg. Aquiliam.*

Aduersus delinquentes etiam extraneos præses prouinciæ imperium habet. l. 3. *de officio præsidis.*

Si deliquit, qui vocat, non deliquit, qui patronum vi eximit. l. 1. *ne quis eum, qui vocat. in ius.*

In pari delicto deterior est conditio petitoris. *leg. 2. ne quis eum. qui in ius vocabitur.*

Si vt maleficium fiat, promissum sit, nulla est obligatio ex tali conuentione. *l. iurisgentium. de pactis.*

Delicta priuata. *tit. de priu. delict.*

Demonstratio. *tit. de demon. & condition.*

Nominatim videntur liberi esse iussi, qui vel artificio, vel officio, vel quolibet alio modo euidenter damnati sunt. l. *nominatim. de manumissis testamento.*

Demonstratio falsa. l. 48. *de heredibus instituendis.*

Demonstratio. *l. quoties. §. nomen. de heredib. instituend.*

Demonstratio falsa. l. *si sic legatum. de legatis 1.*

Demonstratio falsa non perimit legatum. *l. Quintius. de auro & argento legato.*

Demonstratio falsa. l. *sed etsi quamuis. de contrahenda empt.*

Cum hominis petiti nomen ignoratur, demonstratione vtendum est de contrahenda emptione. l. *sed si in omne. de rei vindicatione.*

Demonstratio fit his, quorum principaliter interest. l. 1. *de ventre inspiciendo.*

Denunciatio rei facta. l. 4. *de pigneratitia actione.*

Denunciatio quomodo facienda. l. *demonstrasse. de adulteris.*

Denunciatio domini facta. l. 1. *de lib. agnosc.*

Deportato patre in insulam, actio dotis ad filiam pertinet. l. *in insulam. soluto matrimon.*

Deportatione matrimonium non dissoluitur. l. 5. *de bonis damn. l. sed si moris. eod.*

Deportati mortuorum loco habentur. l. 1. *de bonor. possess.*

Deportati ea, quæ iuris ciuilis sunt, non habent. l. *quidam. de pœnis.*

Deportatio in insulam. *l. cum pater. §. cum hereditas. de legat. 3.*

Deportati sunt apolides. l. 1. *de legat. 3.*

Deportati seruo fideicommissum adscriptum fisco acquiritur. l. 7. *de legat. 3.*

Deportandi ius non habet præses, sed præfectus vrbi. l. 2. *de pœnis.*

Patronus deportatus honorem sibi debitum à liberto amittit. l. *sed si hac. § libertus. de in ius vocando.*

Deportatus mortui loco habetur. l. 4. *de bonis libert.*

Deportatus in insulam, testamentum non facit. l. *eius qui. de testamentis.*

Deportatione libertas amittitur. l. 5. *de extraord. cognit.*

Deportati. *tit. de interdictis & relegatis.*

Deportati à milite institui possunt. *lege 14. de militis testamento.*

Pro deportato fideiussor accipi non potest. l. *si debitoris de fideicommissis.*

Deportationis sententia ea sola offert, quæ ad fiscum perueniunt. l. 7. *de regulis iuris.*

Deposita instrumenta à duobus alteri reddens punitur. l. *si quis aliquod. de pœnis.*

Depositum est, si quasi mores accipiantur. l. 2. *de vi bonorum raptor.*

Depositio tabularum communium. l. *vlt. de fide instrum.*

Depositæ res periculo nostro non sunt. *lege illas. de liberis exhib.*

Deponitur pecunia pupilli ad prædiorum comparationem. l. *ita autem. de administratione tutorum.*

Depositio pecuniæ pupillaris ad prædiorum comparationem est depositum. *titul. deposit.*

Si pecunia apud aliquem deposita sit, vt si rem emerit, creditoris nomine sit obligatus, periculum est depositarij. *leg. si quis. de rebus creditis.*

Deponens pecuniam apud mensam, an cæteris creditoribus præferatur. l. *si ventri. de priuileg. creditor.*

Depositio pecuniæ consignatæ. l. *cum heres. de statu liber.*

Depositio pecuniæ in loco publico. *lege fideiussor. de fideiussor.*

Procuratore agente, si reus paratus sit soluere pecuniam, in æde sacra deponetur. l. *si reus. de pecul.*

Derelictum. *tit. pro derelicto.*

Seruus, quem pro derelicto dominus habet, statim eius esse desiuit. l. *quemadmodum. de noxal. actionib.*

Dominus pro derelicto ædes longo silentio videtur habere. l. *si finita. §. non autem. de damno infecto.*

Derelictus seruus à domino ob grauem infirmitatem fit liber. l. 2. *qui sine manumiss. ad libertatem peruen.*

Habere pro derelicto donare est. *leg. quod seruus. de stipulat. seruor.*

Derogatio legis. l. 102. *de verbor. signif.*

Desertor quis sit. l. 3. *de re militari.*

Desertor ad suum ducem reuertitur. l. *desertorem. de re militari.*

Desertor habetur is, qui diu abfuit. l. 4. *de re militari.*

Qui desinit argentariam facere, ad editionem compellitur. l. *prætor. de edendo.*

Desinere non videtur, qui neque incipit. *leg. Titio. de condition.*

Desistere quis dicatur. l. *destitisse. de desertor.*

Die legatum. *l. 1. ad leg. Falcidiam.*

Dies & consul. l. *cum tabernam de pignorib.*

Qui ante diem agit, male agit. l. 15. *qui dies legati cedat.*

Si homo sisti promissus, dolo promissoris perierit, ante diem pœna peti non potest. *l. si cuius. §. 1. si quis caut.*

Dies à media nocte incipit, & sequentis noctis media parte finitur. l. *more. de feriis.*

Sine die, quo instrumentum factum est, editio fieri debet, non in quem solutio facta est. l. 1. *de edend.*

Dies solutionis, sicuti summa, pars est stipulationis. l. 1. *de edendo.*

Rationes cum die & consule edi debent. l. 1. *de edendo.*

Præpositio diei & consulis in initio tabularum totius rationis communis est. l. *si quis. §. si initium. de edendo.*

Si stichus certo die dari promissus, ante diem moriatur, non tenetur promissor. l. *si stichus. de verbor. obligat.*

Stipulatio huiusmodi in annos singulos vna est, & incerta. l. *perpetua. l. stichum. de verb. obligation.*

Dies data in operis locatione. l. *insulam. locat. & conduct.*

Soluens ante diem non repetit. l. *fideiussor mandati.*

Diei cuiusque maior pars. *l. 2 de verbor. signific.*

In diem debitor constituendo obligatus. l. *quod si mariti. de constit. pecunia.*

Dies intercularis non proficiat iudiceto. l. *titulo de diuers. & tempor.*

Qui aliquo anno dare promittit, ei potestas est quolibet eius anni die soluendi. l. *quod quis. de action. & obligat.*

Promissum in diem statim dari potest. *leg. quod in diem. de solutionib.*

Dies

Dies legati quando cedat. *titulo quando dies legati cedat.*

Qui hoc anno dari stipulatus, nisi omnibus partibus anni præsentis, non rectè petet. *lege qui hoc anno. de verborum obligat.*

Dies adiecta solutioni impedit vēditionem pignoris. l. 4. *de distract. pignor.*

Aliud est diem obligationis non venisse, aliud humanitatis gratia indulgeri tempus solutionis. l. *si cum milites. de compensat.*

Qui ante calendas stipulatus, similis est ei, qui calendis stipulatus. *l. qui ante. de verbor. obligat.*

Qui calendis stipulatus, videtur primis calendis stipulari. l. *eum qui. de verbor. obligat.*

Quod in diem debetur, non compensatur antequam dies veniat. l. *quod in diem. de verbor. obligat.*

Diei certæ atque incertæ discrimen. l. *stipulatio ista. §. incertam. de verborum obligat.*

Interdum stipulatio pura ex re ipsa dilationem capit. l. *eum qui. l. interdum. de verbor. obligat.*

Difficultas præstationis non facit inutilem stipulationem. l. 2. *de verbor. oblig.*

Dignitatis nomine collatum à patre non confertur. l. 1. *de collat. bonorum.*

Dignitatis adipiscendæ gratia pecunia confertur. l. 1. *leg. quod adipiscenda. de donationib. inter virum & uxorem.*

Dignitatis prioris memoria facit, vt qui desiit esse decurio, non torqueatur. l. 14. *de decurionib.*

Dignitas. l. 1. *ad SC. Macedon.*

Dignitate præpositi augentur petulantiæ crimine. l. *omne delictum. de re militari.*

Dignitas quæsita liberis propter crimen patris auferenda non est. l. *quanti. de ritu nuptiar.*

Indignus inferiori ordine indignior est superiori. l. 4. *de senatoribus.*

Dignitatem fœminis tribuunt mariti. l. 1. & l. *fœminæ. de senatoribus.*

Dignitatem per maritum quæsitam, tandiu mulier retinet, quandiu alij non nupsit inferioris dignitatis. l. *fœmina, de senatoribus.*

Dignitatem quæsitam liberis propter casum patris mori à senatu auferendam non esse. l. *nam de senatoribus.*

Dignitas domicilium non minuit, sed auget. l. *penult. de senatoribus.*

In pari numero creditorum dissentientium cæteri sunt præferendi, qui dignitate præcellunt. l. *maiorem. de pactis.*

Dignitatis suæ prohibendæ gratia prætor prohibet, ne sine delectu apud se postulentur. l. 1. *de postuland.*

Ita ius reddere debet præses, vt dignitatem ingenuo suo augeat. l. *obseruandum. de officio præsidis.*

Si dignitas non accesserit procuratori non cogetur iudicium suscipere. l. *filiusfamilias. §. vltimo. de procurat.*

Dignitas ad quem peruenit liberta, facit, vt operæ intercidant. l. *liberta. de operis libertorum.*

Dignitas nemini probet excusationem. l. *spadonem. de excus. tutorum.*

Humanum est propter fortuitos casus dilationem accipi. l. *interdum de iudicijs.*

Qui interrogatur, ad deliberandum tempus impetrare debet. l. 5. *de interrog. actor.*

Quoties dilatio periculum allatura est, contemnitur nunciatio. *lege quinta. §. si quis riuos. de operis noui nunciatione.*

Dilatio. *titulo. de dilationibus.*

Dilatio fiscalibus creditoribus conceditur. l. *in fraudem. de iure fisci.*

Dilatio non datur in crimine adulterij. l. *in crimine. de adulterijs.*

Diligentia nimia circa fiscum improbatur. l. *diuus. de bon. damnat.*

Diligentia non ambitiosa commendatur. *lege si bone. de vsur.*

Diligentia bonæ fidei coniuncta esse debet. l. *labeo. de statu liber.*

Dimissoriæ literæ. l. 107. *de verbor. signific.*

Disciplina castrorum antiquior, quàm charitas liberorum. l. *decima octaua. §. filius quoque. de captiuis & postlimin. reuers.*

Disiunctiua coniunctio. l. *si ita quis. de verborum obligat.*

Dissimulans hostem apud alium occultari punitur. l. *Metrodorum. de pœnis.*

Dissoluta negligentia prope dolum est. l. *si fideiussor. mandat.*

Diuisio rerum communium cum pupillo permissa, si socius procurauerit l. 1. *de rebus eorum qui sub tutel.*

Diuisio inter fines non tollit ius pignoris in parte indiuisa, quod ante contractum fuit. l. 3. §. *vltim. qui potiores in pignor. hab.*

Diuisio actionis. l. *fideiussor. de fideiussor.*

Diuisio temporis in conditione. l. *si peculium. de statu liber.*

Diuiditur actio contra plures tutores, qui soluendo sunt. l. 1. *de tutoribus.*

Diuiditur aqua temporibus & mensuris. l. *cum constet. de aqua quotidian.*

Diuisio earum rerum, quæ diuisionem non recipiunt, corrumpit stipulationem. l. *stipulationes. de verborum obligationib.*

Diuisio qualiter facta inter fratres, si à quibusdam pecunia subtracta sit, cæteris ignorantibus fraudem, non obest. l. *tres fratres. de pactis.*

Diuisio bonorum & æris alieni inter coheredes facta, non impedit, quominus creditores singuli, qui etiam à singulis heredibus, qui in solidum vsuras acceptauerunt, aduersus omnes pro partibus agant. l. *tale. §. post. de pactis.*

Diuisionis placitum nisi traditione vel stipulatione sumat effectum ad actionem, tanquam nudum pactum, proficere non potest. l. *diuisiones. de pactis.*

Diuisione qui legata non accipiunt. l. *si is qui. §. quadam. ad leg. Falcidiam.*

Diuisionem quæ recipiunt, quæque non recipiunt. l. 2. *de verborum obligation.*

Diuisio generum & specierum, quæ in stipulationē deducuntur, quomodo fiat. l. *in stipulationibus. de verborum obligation.*

Diuiditur conditio. l. 1. *de statu liber.*

Diuortium. *titulo. de diuortijs.*

Diuortium Terentiæ & Mecœnatis. l. *vir. mulieri. de donationib. inter virum & uxor.*

Diuortium à repudio differt. *lege 101. de verborum signification.*

Si ita stipulatio facta fuerit, si culpa tua diuortium factum fuerit, dari nulla stipulatio est. l. *si ita stipulatio. de verborum obligat.*

Dolo facit, qui petit, quod redditum est. l. 133. *de regulis iuris.*

Cùm ipsa res in se dolum habet, qui petit, dolo facit. l. *si quis cum aliter. de verbor. obligationib.*

Quoties quis iustis rationibus ductus, vel non iustis, sine calliditate tamen putauit se liberum & in libertate notatus est, is dicitur sine dolo malo in libertate fuisse. l. *igitur. de liberal. causa.*

Pactio ne dolus præstetur, facta non est *lege in commodate commodati.*

Dolus malus. *titulo, de dolo malo.*

Doli clausula. *l. doli. l. ex ea parte. de verbor. obligat.*

Doli exceptio. *tit. de doli exceptione.*

In dolo malo obiiciendo temporis ratio habetur. l. *quæsitum §. vlt. de peculio.*

Dolo malo videtur facere, qui petit, quod non conuenit, sed alij restituturus petit. *lege si socer. l. Lucius. soluto matrimonio.*

Dolus patris nocet. l. 1. *soluto matrimonio.*

Dolus tutoris pupillo neque nocet, neque prodest. l. 3. *quam ex facto suo tutor.*

Dolo facere non videtur is, qui iure suo vtitur. l. 56. *de regulis iuris.*

Dolus malus. l. *ea qua. de contrahenda emptione.*

Adulterium sine dolo malo non committitur. l. *penult. ad leg. Iuliam de adult.*

Actiones, quæ in dolum concipiuntur, post annum non competunt. l. *huius. quod fals. tut. auct. est.*

Doli compensatio. l. *dolum. de contrahenda emptione.*

Doli æstimatio non facit à iudice ex eo, quod interest, sed quod in litem iuratum, l. *non à iudice. de iudiciis.*

Parum refert, ab initio quis dolose in hereditate fit versatus, an postea hoc facere cœperit. l. *sed etsi lege. §. quod si ab initio. de petitio. hereditatis.*

Actio de dolo datur aduersus donatorem euicta re donata, si dolo fecit. l. *Aristo. de donat.*

Ne quis dolum præstet, pacisci non possumus. l. 1. §. *illud deposit.*

Dolus dolo compensatur, si vterque alterum impedierit. l. *vlt. de eo per quem factum erit.*

Dolus malus fit calliditate & fallacia, & quoties circumscribendi alterius causa, aliud agitur, aliud agi simulatur. l. *iurisgentium. §. dolo. de pact.*

Dolo inest & fraus. l. *iurisgentium. §. dolo. de pact.*

Siue ab initio pactum dolo malo factum est, siue post pactum dolo malo aliquid factum est, nocebit exceptio. l. *iurisgentium. §. sed si fraudandi. de pact.*

Doli exceptio subsidium est pacti exceptionis. l. *rescriptum. §. final. de pactis.*

Pactum, ne dolus malus præstetur, non valet. l. *si vnus. §. pactus. de pact.*

Valet pactum, ne quis depositi agat, quamuis vi ipsa pactus videatur, ne de dolo agat. l. *si vnus. §. illud. de pact.*

Non tam paciscitur, quàm decipitur, qui per fallaciam coheredis transigit. l. *qui contutoribus. de transact.*

Paulus de negotiorum gestore loquens subijciente aliquem, &c. nec videris, inquit, dolum malum facere in hac subiectione; ideo enim cum hoc facis, ne actione negotiorum gestorum tenearis. l. *& qui natura. l. & cum me. de neg. & gest.*

Is, qui metum fecit, & de dolo tenetur, & alia actio per aliam diuiditur. l. *si cum exceptione. §. eum qui. de eo quod metus caus.*

Sub hac actione committitur stipulatio, ne quis doli præmium ferat. l. *ita demum. de recept. arbitr.*

Dolo facere non videtur, qui fraudem excludit. l. *cum prætor. §. Titia. de leg. 2.*

Dolus præteritus in petitionem hæreditatis & rei vindicationem venit. l. *sin autem de rei vendic.*

Qui dolum admissum dicit, probare debet. *lege quoties. de probat.*

Dolo facit, qui non instruit emptorem. *l. rectissime. de liber. causa.*

Domicilium habenti in Italia rerum prouincialium administratio admittitur. l. *illud. de excus. tutorum.*

Domicilium. l. *qui ita. ad SC. Trebell. l. postquam. §. vlt. vt leg. nomin. caueatur.*

Domicilium habere in certo loco non debet quis cogi. l. *Titio centum. de condit. & demonstrat.*

Domicilium non facit sola domus possessio, quæ in aliena ciuitate comparatur. l. *libertus. §. sola. ad municipal.*

Domicilium viduæ. *filij ad municipal.*

Sine domicilio an posset quis esse. *lege eius qui ad municipal.*

Domicilium eius spectatur, qui testamentum facit. l. *quæ conditio. de condit. & demonstr.*

Domicilium pluribus locis habere quis potest. l. *Labeo. ad municip. & l. assumptio. eodem.*

Domicilium quisquis habere potest, vbi vult. l. *nihil. ad municipal.*

Domicilium senatoris. l. *filij. ad municipal.*

Domicilium quis habere potest duobus in bonis. *lege eius qui. eodem.*

Domicilium militis. l. 23. *eodem.*

Domicilij ratio temporaria est. l. *libertus. eodem.*

Domicilium relegati. l. *filij. l. eius qui. §. vlt. eodem.*

Domicilium vbi quis habere dicatur. *d. l. eius qui. eod.*

De inofficioso agitur, vbi heres domicilium habet. l. *si suspecta. de inoffic. testam.*

Domicilium filiusfam. habet. l. 3. *de municip.*

Domicilium non habens tutor, vbi datus est, excusatur. l. *vlt. de excus. tutor.*

Domicilium mutare permittit princeps. l. *idem Vlpianus de excus. tutor.*

Domicilium re & facto transfertur. l. *domicilium. ad municipal.*

Domicilium quomodo accipi debeat. *lege lex Cornelia. de iniur.*

Domicilium habet senator non tantùm Romæ, sed etiam vnde oriundus est. l. *penult. de senator.*

Domicilium in solidum duorum esse non potest. *lege si vt certo. §. si duobus. commodati.*

Duo eiusdem tigni pro diuiso domini esse non possunt. l. *binas. de seruit. vrban. prædior.*

Dominia iuregentium distincta. l. *ex hoc iure. de iustitia & iur.*

Dominus durius tractans seruum, quia prosit, eum vendere cogitur. l. 2. *de his qui sunt sui vel alieni iur.*

Dominus ex delicto serui tenetur, si quid eo sciente & non prohibente, admiserit, alias noxaliter tenetur. l. 2. *de eo per quem fact.*

Si seruus argentariam exerceat, an dominus teneatur. l. *prætor. de edendo.*

Vsusfructus pars dominij est, l. 4. *de vsufr.*

Nemo dominus est membrorum suorum. l. *liber. homo. ad leg. Aquil.*

Dominus non tenetur pro delicto serui. l. *interdum. §. penult. de public. in rem action.*

Dominus in familiam suam potest animaduertere. *leg. 5. ad SC. Syllanianum.*

Dominium sine traditione. l. 12. *pro socio.*

Quod in tabula mea aut charta pingitur statim meũ fit. *l. in rem. de rei vendic.*

Si quis rei suæ alienam rem adiecerit, vt pars eius fieret, totius rei dominus efficitur. *d. l. in rem.*

Quod ex re nostra fit, nostrum est. l. *de eo. §. vltim. ad exhibend.*

Dominij acquisitio. *tit. de acquir. rer. domin.*

Dominium oratio diui Marci dedit, &c. l. *cum duobus. 52. §. idem respondit socius. 10. pro socio.*

Dominium apud duos pro solido esse non potest. *leg. 19. de Castr. pecul.*

Dominus interdicto tenetur, si penes seruos tabulæ fuerint. *l. 3. de tab. exhibend.*

Dominus noxali iudicio conuenitur; tametsi dominium

minium ab eo auferri possit. l. *si quis seruum. de nox. act.*

Meum est, quod ex re mea superest. *lege solum. de rei vindicat.*

Domini appellatione quis contineatur. l. *prima ad SC. Syllanian.*

Dominium nihilominus manet eius, qui dominus esse non vult. l. *si quis vi. de acquir. possess.*

Pecunia mihi datur ea conditione, vt tunc demum mea fiat, cùm Seius consul factus fuerit. l. 2. *de donat.*

Maior est iniuria, si in domum patris aut mariti ausa fuerit filia adulterum inducere. l. *quod ait lex. de adult.*

Domum denunciari iubet prætor. l. 2. *de damn. infect.*

Ad domum denunciandum est, si non sit, cui denuncietur. l. *aut qui s.* §. 2. *quod vi aut clam.*

Damnum quomodo accipere debeamus. *lege 1. de liberis agnoscendis.*

De domo sua nemo extrahi debet. l. *sed & si is. de in ius vocando.*

De domo sua nemo in ius vocari debet, nisi ad se aditum præstet, aut ex publico conspiciatur. l. *plerique. & l. sequ. de in ius vocando.*

Ad domum denunciatio facienda. l. 4. §. *prætor. de dam. infecto.*

Ad curatoris reipublicæ officium spectat, vt dirutæ domus à dominis extruantur. l. *ad curatoris. de damno infecto.*

Domum suam demoliri negociationis causa nemo potest. l. *vlt. de damno infecto.*

Domus cuiusque quæ sit. l. 203. *de verbor signif.*

Ne de domo sua procedat quis, damnari potest. l. *vlt. de interdictis & relegat.*

Domum non prohibetur emere legatus. l. 12. *de legat.*

Domus pro domicilio accipitur. l. *nec ea. de adulteriis.*

Domus legata. l. *prædiis. de legat.* 3. *l. demus. l. si ita legatum.* §. *vlt. l. si domus. de legat.* 1.

Domus appellatione continetur habitatio. l. *qui domum. ad leg. Iuliam de adult.*

Nemo de domo sua extrahi debet. l. *nemo. de regulis iuris.*

Domi suæ potest quis certior fieri. l. *scire oportet. de excusat. tutor.*

Domum alicuius ingrediens inuito eo, quamuis eum in ius vocet, iniuriarum tenetur. l. *si qui. de iniur.*

Domus instrumentum. l. *quæsitum. de instrumento legato.*

Domum suam cuique reficere licet. l. 61. *de regulis iuris.*

Donationis verbum. l. 67. *de verb. signif.*

Donatio. *titulo pro donato.*

Donatio est consulto dati. l. 53. *de regulis iuris.*

Cui administratio peculij concessa est, ius donandi non habet. l. *contra de pactis.*

Sicut de alimentis testamento relictis sine prætore transigi non potest, ita nec de his, quæ mortis causa donata fuerunt. l. *cum hi. de transactionib.*

Accipiens pecuniam ex donatione causa mortis obligatur donatori, si ipse prior decessit, vel si donator conualuit. l. *non omnis. de rebus creditis.*

Vocatione facta vno nummo, hoc donationis instar inducit. l. *si quis conduxerit locati.*

Cùm tibi dono pecuniam, vt mihi eandem credas, dicitur donatio. l. *si tibi pecuniam. de rebus creditis.*

Si antidora acceperit donator, genus quoddam est permutationis. l. *sed etsi lege.* §. *consuluit. de petit. heredit.*

Donatio inter virum & vxorem. *tit. de donationibus inter virum & vxorem.*

Donationes causa mortis vice legatorum funguntur. l. 2. *de bonis libertor.*

Donationis præsumptio. l. *si vero.* §. *idem Papinianus. mandat.*

Donationes à tutore factæ, pupillo non nocent. l. *tutor.* 23. *de administrat. tutorum.*

Donationes causa societatis non contrahuntur. *leg.* 5. *pro socio.*

Donare non potest curator, nisi, &c. *lege. vbi. de curatore furioso.*

Vt corporis vel pecuniæ translatæ, ita obligationis cõstitutæ mortis causa donatio est. l. *si prior. de iure dotium.*

Locatio causa donationis contrahi non potest. l. *sicut emptio. locati.*

Venditio vxori facta viliore pretio ex causa donationis nullius momenti est. l. *vir vxori. ad SC. Velleianum.*

Cui interest donandi, eidem & vendendi ius est. l. 10. *& l. 63. de regulis iuris.*

Si vir vxori donauerit, an transferatur possessio. l. 1. §. *si vir. de acquirenda possessione.*

Quod vxor viro, aut vir vxori donauit, pro possessore possidetur. l. *quod vxor. de acquir. possess.*

Donatum vxori à marito, rectè dicitur legatum. l. *si tum. de legatis.* 2.

Donatio impensarum inter coniuges non valet. *l. in voluptarias. de impensis in res dotal. fact.*

Qui ex donatione conuenitur omni ære alieno deducto facere posse intelligitur. *lege Maritum.* §. *secundo. soluto matrimon.*

Donationis causa conuentus in tantum facere potest, quantum condemnatur. l. *inter eos. & leg. exheredatus. de re iudicata.*

Testator non potest quem condemnare vt seruũ, quem ei prius donauerat manumittat. *lege Lucius. de fideicommiss. libertat.*

Donatio. *tit. de donatio. & sequenti.*

In necessitatibus nemo liberalis existit. l. *rem legatam. de alimentis legatis.*

Qui donat, non ideo locupletior factus intelligitur, quod ad remunerandum sibi aliquem naturaliter obligauit. l. *sed etsi lege.* §. *consuluit. de petit. heredit.*

Donatio inofficiosa reuocatur. l. *Titia.* §. *Imperator.* §. *seq. de legat.* 2.

Donatio causa mortis non est similis legato. l. *post legatum. de his quibus vt indignis.*

Donum & munus differunt. l. 194. & 294. *de verb. significat.*

Donasse videtur, qui cum sciret se posse recusare, se passus est obligari. l. *Campanus. de oper. libert.*

Donari videtur, quod nullo iure cogente conceditur. l. 82. *de regul. iuris.*

Donatori similis est is, qui remittit exceptionem. l. *si quis delegauerit. de nouation.*

Diuisio bonorum à patre inter liberos facta, donatio simplex non est. l. *si filia.* §. *si pater. familiæ erciscundæ.*

Donator liberalitatis suæ pœnam pati non debet. l. *ad res donatas. de ædilit. edict.*

Conualescente donatore causa mortis cuiusdam res donatæ censentur. l. *si quod. de donatio. inter virum & vxor. l. cui quis, de donat. caus. dat.*

Dominium rei donatæ causa mortis medio tempore apud eum manet, qui donauit. l. *sed interim. de donat. inter vir. & vxo.*

Dormienti si quis aliquid in manu ponat, non ideo possidere dicitur. *l. 1. de acquir. possess.*

Prædia à patre collata filiæ, quam habebat in potestate, nomine dotis mortuo eo, filia habere debet. l. *Pomponius. familiæ erciscundæ.*

Ob fundum dotalem tam maritus, quàm vxor possessores intelliguntur, vt neuter eorum teneatur satisfacere. l. *sciendi, qui satisd. cogantur.*

Ex stipulatione dotis causa facta ante nuptias malè putatur, quasi si hoc expressum sit, vt nuptiis non secutis ipso iure euanescat stipulatio. l. *vlt. de pactis.*

Si post diuortium conuenerit, nec tempore statuto dilationis dos reddatur, sed statim hoc non valebit, ne ex pacto nascatur actio. l. *iurisgentium. §. quinimo. de pact.*

Si pacta sit mulier, vt præsenti die dos reddatur, dainde vt tempore legibus dato: valet posterius pactum. l. *si vnus. §. pactus. de pact.*

Quoties ad ius, quod lex naturæ tribuit, de dote actio non fit causa dotis deterior. l. *si vnus. §. pactus. de pact.*

Si dos metu promissa sit, non nascitur obligatio. l. *si mulier. de eo quod metus caus.*

Dos fœminæ proprium patrimonium est. l. 3. § *ergo. de muneribus.*

Dotis actio in bonum & æquum concepta. l. *eat. de cap. min.*

Dos receptitia. l. *mortis. de donat. causa mort.*

Dotem lucratur maritus. l. *falsus. de falso tutore.*

Mulier dotem exigere debet, vbi maritus domicilium habuit. l. *exigere. de iudic.*

Dos filiofamilias data in castrensi peculio non est. l. *dotem. de castrensi peculio.*

Filiusfamilias hæres institutus dotem vxoris suæ præcipiet, quia onera matrimonij sustinet. l. *si filia nupta familia ercis.*

Pro dotibus in ambiguis respondetur. l. 85. *de regulis iuris.*

Pactum inter socios, vt de communi dos filiæ constituatur. l. *si filius pro socio.*

Impensa funerum æs alienum dotis est. l. *impensa. de religios. & sumpt. funer.*

Dos matrimonio cohærens, oneribus eiúsque liberis conuentibus confertur. l. *dotem de castrensi pecul.*

Dos. *tit. de iure doti. & tit. seq. pro dote.*

Dos non est in bonis parentis, à quo est profecta. l. 4. *de collat. bonor.*

Dotis nomine potest pecunia alicui promitti, quamcunque vxorem duxerit. l. *à Titio. de verb. obligat.*

Dos legata extra regulam legis Falcidiæ. l. 89. *ad legem Falcidiam.*

Dos constituitur arbitrio boni viri. l. *si filia. de legat. 3.*

Tutor popilli dotem non dabit sorori ipsius ex alio patre natæ. l. *cum plures. de administ. tut.*

Auus nepti ex filio dotem dat. l. *si ideo. §. si filius. de in rem verso.*

Dos apud eum esse debet, qui onera matrimonij sustinet. l. *actorem. §. vlt pro socio.*

Dotalis seruus potest à marito manumitti. l. *dotem. soluto matrimonio.*

Interest patri filiam dotatam habere. l. *pater filiæ. de emptionibus.*

Nuptiis non secutis pecuniæ in dotem datæ, cui competat condictio. l. *si extraneus. & seq. de condi. causa dat.*

Dos non debet computari, si maritus ad munera municipalia vocetur. l. *Lucius. ad municipal.*

Dos in quibus casibus publicatur. l. 3. *de bonis damnat.*

Dos prælegata. *tit. de dote prælegata.*

Dos aufertur ei, qui mortem vxoris non defendit. l. *ei qui. de his, quibus vt indign.*

Dos constituto matrimonio in mariti bonis est. l. *Lucius. ad municipal.*

Dos quemadmodum petatur. *soluto matrimonio.*

Dubiæ res. *tit. de rebus dubijs.*

Quibus res eadem commodata est, duo quodammodo rei habentur. *l. si vt certo § si duobus. commodati.*

Si rei duo promittendi sint, vnius mora alteri non nocet. l. *mora. de vsuris.*

Duo rei. *tit. de duobus reis promittendi. l. si duo. l. si idem. de constituta pecunia.*

Duo rei possunt fieri testamentu. l. *si Titio. de legat. 2.*

Duo rei in solidum obligati. l. 88. *de legat. 1.*

Inter duos reos, si socij sint, diuiditur obligatio. l. *in legatis. 62. ad leg. Falcid.*

Duplæ stipulatio. *tit. de euiction.*

Duplæ stipulatio assidua. l. *quod si nolit. de edilit. edicto.*

Durum est, sed ita lex scripta est. l. *prospexit. qui & à quibus manumiss.*

Duumuiris promissum non est iurisdictionem suam defendere pœnali iudicio. l. 1. *si quis ius dicenti non obtemperauerit.*

E

EBrietas. l. *respiciendam de pœn.*

Edicta à magistratibus proposita. l. 2. *de orig. iur.*

Edictum falsum prætoris proponens punitur. l. *qui nomen. de falsis.*

Edictum peremptorium. *l. ad præceptorem. de iudiciis. l. 1. quæ sentent. sine appellat.*

Edicta dolo malo proposita corrumpentis falsi pœna puniuntur. l. *hodie. de falsis.*

Edicta omnium venter in possessionem mittitur. l. 5. *de carbon. edict.*

Edicta à prætoribus variè proponi solita. l. 1. *de bonis libert.*

Edicti reprehensio. l. 6. *de legatis præstand.*

Edicti caput à Iuliano introductum. *tit. de emancipat. libert.*

Edictum, quod ab antecessore datum est, in numero trium edictorum connumerari debet. l. *edictum. de iudic.*

Si ex edicto perpetuo aliquid decernatur, non permittitur appellari. l. *vlt. de appellat. recipiendis.*

Editio. *tit. de edendo.*

Verbum *statuerit* in edicto cum effectu accipi debet. l. *si per alium. §. vlt. ne quis eum, qui vocat. vi eximat.*

Notatur is, qui sponsalia aut nuptias cum ea constituit, quam vxorem ducere non potest, quia prætor factum notat. l. *quid ergo. § cum autem. de his, qui notantur infamia.*

Effracturæ crimen. l. *quæro. de bonis libertor.*

Effractores. *tit. de effractoribus.*

Egens testis. l. 3. *tit. de testib.*

Egenum pupillum non cogitur alere tutor. l. 3. *vbi pupillus educari debeat.*

Electio legatarij. *l. qui duos. de legat. 1. l. seruus legatus. eod.*

Electio heredis. l. *legato. de legat. 1.*

Electio quamuis sit personalis, tamen ad heredem transit. l. *si stipulatus fuerim. 76 de verbor. oblig.*

Emancipare filios pater cogitur. l. *si cui legatum. de condit. & demonstrat.*

Emancipatio. *tit. de adoptionibus.*

Consul vel præses filius familias apud se ipsum potest emancipari. *l. 3. de adoptionibus.*

Magistratus filios suos apud se emancipare potest. l. 4. *de adoptionibus. l. 3. de officio prætoris. l. 2. de officio præsidis.*

Emancipatio diuturnitate temporis comprobata ab emancipata quasi iure non facta improbari non potest. *tit. de adopt.*

Pater filium emancipare non cogitur. *l. non potest. de adopt.*

Adoptator ex causa filium emancipare cogitur. *l. nonnunquam. de adopt.*

Filius emancipari quocunq; loco potest. *lege emancipari. de adoption.*

Emancipatus à patre senatore quasi senatoris filius habetur. *l. emancipatum. de senatoribus.*

Adoptatus à filio meo emancipato, mihi alienus est. *l. sed si hac. §. si filius. de in ius vocando.*

Emancipari nemo potest, nisi in imaginariam causam seruitutis deductus. *l. 3. de cap. minut.*

Emendatio libelli accusatorij. *l. accusatoris. de adulte.*

Emendat suum errorem testator, cum ita ait Pamphilus, liber esto. *l. Stichus. de manumissis testamento.*

Emphyteuticum agrum possidens, satisdare non compellitur. *l. sciendum. § 1 qui satisdare cogantur.*

Emphyteuticus ager. *titul. si ager vectigalis vel emphyteutic.*

Emphyteuticarium ius. *leg. 3 de reb. eorum, qui sub tutel.*

Emptio & venditio. *tit. de contrah. empt. & tit. seq. & l. peremptoria de except.*

Ab emptione re non secuta discedi potest. *leg. iurisgentium §. ad-e. de pact.*

In emptionibus si quid contrahendo exceptum sit, id seruari debet. *l. in emptionibus de pact.*

Cum peconiam do, vt rem accipiam, emptio & venditio est. *l. naturalis. de præscriptis verbis.*

Emere prædia milites prohibentur in his prouincijs, in quibus militant. *l. 9. §. miles agrum. de re milit.*

Emere rem meam possum per suppositam personam. *l. si mandauero. mandati.*

Non debet melioris conditionis esse emptor, quàm venditor. *l. si mulier hereditatem. ad S.C. Vellean.*

Emptionis verbo lex 12. tabularum omnem videtur complecti alienationem. *l. 29. de statu liber.*

Episcopi, qui præsunt pani. *l. vlt. de munerib.*

Epistola. *l. Lucius. de constit. pecun.*

Epistola intercepta. *l. eum qui. §. epistolam. de furt.*

Epistola ad aliquem missa, cuius est. *l. si epistolam. de acq. rer. dom.*

Conuenire intelligitur etiam per epistolam. *l. 2. de pact.*

Epistola, qua quis coheredem sibi aliquem cauit, petitionem nullam aduersus possessorem rerum hereditariarum dabit. *l. epist. de pact.*

Per epistolam procurator constitutus. *l. 1. de procuratoribus.*

Error in syllaba. *l. qui habeat. de manumiss. testam.*

Error in parte stipulantis non consideratur, sed tamen promittitur. *l. in his. §. mulier. soluto matrimon.*

Constitutum à prætore factum. *leg. vlt. de constit. pecun.*

Seruum alienum occidens, quem putat liberum, lege Aquilia tenetur. *l. scientiam. §. 1 ad legem Aquil.*

Persuadens quid seruo quem liberum putat, tenetur. *l. dolo. de seruo corrupto.*

Error an noceat, si vnus Iudex pro alio appelletur. *l. 1 de appell.*

Error eius, qui se municipem existimans, munera se suscepturum promisit, non tenetur. *l. libertus. ad municipal.*

Error iuris an excuset in delictis. *leg. si adulterium. de adult.*

Error ius facit. *leg. suppellectile. in fin. de suppellect. legat.*

Qui iusto errore ductus, negauerit se heredem, venia dignus est. *l. de etate §. qui iusto. de interrog. action.*

Error in designanda regione fundi non nocet. *l. patronus. § libertis. de legat. 3.*

Errantis nulla est voluntas. *l. sed hoc ita. de aqua plu. arcenda. & l. sed si ita. eod. tit.*

Prædo non est, qui dolo caret, quamuis in iure errauit. *l. sed & si lege. de petit. hereditat.*

Si liber homo bona fide mihi seruiens, pecuniam susceperit, eámque in rem meam verterit, actione negotiorum gestorum ei teneor, licet non quasi amici, sed quasi dominus negotium gesserit. *l. si liber homo. de negotiis gestis.*

Error litigatorum non habet consensum. *l. 2. de iudiciis.*

Error in accipiendo institutionem liberorum statim non lædit. *l. Imperator. de statu homin.*

Veritas rerum erroribus gestarum non vitiatur. *l. illicitas. §. vernas. de officio præsidis.*

Non constituunt in prætore sine præside, qui errauit. *l. si per errorem. de iurisdict.*

Si per errorem satisdatio promissa sit, datur fideiussori exceptio. *l. sed & si quid § vlt. si quis cautiom.*

Qui ex causa legati deberi existimans, sibi pactus est, non petere, petens exceptione non submouebitur. *l. si cum. de pactis.*

Si quis putans sibi mandatum negotia gesserit, datur negotiorum gestorum, non mandati actio. *l. alium si. de negot. gest.*

Si cum putem tua negotia esse, cum essent Sempronij, ea gessi, solus Sempronius mihi tenetur. *l. alium. l. si pupillus. § si Titij. de neg. gest.*

Si quis negotium quasi meum gesserit, nulla ex vtroque latere nascetur actio. *l. si pupillus §. etsi. eod.*

Qui inter negotia Sempronij, quæ gerebat, Titij negotium gessit, ignorans, ob eam quoque spem Sempronio tenebitur. *l. & liberto. de negot gest.*

Ob iustum errorem datur restitutio in integrum. *l. 2. de in integ. restit.*

Si erratum fuerit in facti causa, non valet tutoris datio. *l. tutor. de tutor. & curat. dandis.*

Error. *l. in venditionibus. l. etsi consensum. §. vlt. leg. si in emptione. de contrahend. empt.*

Subscriptio ab errore facta. *leg. Titius. de rescindend. vendit.*

Cum in rem agitur, si de corpore conuenit, error in vocabulo non nocet. *leg. id Pomponius. §. vltim. de rei vindicat.*

Per eum, quem iusto errore ductus, filium meum existimo, mihi non quæritur. *leg. per eum. de acquir. poss.*

Error ius facit. *l. 3. de suppellectil. legata.*

Si in iudiciis nomen erratum est intelligendum, de quo actum est. *l. si in iudiciis. de iudic.*

Tutor datus, quem testator liberum putabat, non ideo efficitur liber. *l. qualiter. de fideicommiss. libert.*

Si errore potius, quàm malitia tutor ab administratione cessauerit, actio in eum non datur. *l. qui testator. de periculo. tutor.*

Error in corpore hominis nocet heredis institutioni. *l. quoties. de hered. instit.*

Error tolerabilis in alieni facti ignorantia. *leg. vltim. pro socio.*

Errore interueniente in contrahendo nihil valet, quod agitur. *l. in omnibus. de obligat. & action.*

Errore ductus, qui quartam non retinet, eam debet recuperare. *l. si heres. ad S.C. Trebell.*

Si seruus à domino manumittatur, quem existimat esse alienum, liber nihilominus erit. *l. si pater. de manumiss. vindict.*

Errans rem suam nemo amittit. *l. si procurator. de acquir. rer. dom.*

Erroris iusta causa facit, vt res sine titulo vsucapiantur. *leg. quod vulgo. pro empto. l. vlt. pro socio.*

Errans non videtur esse in dolo. *leg. 2. de vi bonor. rapt.*

Error iuris non prodest possessori in vsucapione. *leg. nunquam. l. si fur. de vsucap. l. 2. pro emptore.*

Si id, quod meum putabam, cum æs esset, à te stipulatus fuero, teneberis mihi eius nomine. *l. si id quod. de verb. oblig.*

Error in transcribendis verbis non nocet. *leg. 92. de regu. iur.*

Erroris fideiussio nulla est. *leg. si quis postquam. §. vt fideiussor. de fideiuss.*

Si iniuria mihi fiat ab eo, cui sum ignotus, & qui putat me alium esse, tenetur actione iniuriarum. *l. eum qui de iniur.*

Error eius, qui se pupillum falso existimans, pro herede gessit, non nocet ei, qui quominus heres existat. l. 93. *de acquir. heredi.*

Error in nomine serui non vitiat stipulationem. *l. si in nomine de verb. obligat.*

Error heredis ius non mutat. l. *ornamentorum. de auro & arg. leg.*

Error calculi. *de admin. rer. ad ciuit. pertin.*

Æs pro auro pignori datum. *l. 2. de pignorib.*

Errantes non consentiunt. *l. 115 de regul. iur.*

Qui iudicium familiæ ercisc. suscepit cum eo, quem coheredem suum putabat esse, an possit datum conducere. *l. cum putarem fam. erc.*

Errans non acquirit possessionem. *l. si me in vacuam. de acq. poss.*

Dies per errorem omissus stipulationem imperfectam reddit. *l. ita stipulatus. de verborum obligat.*

Error calculi in sententia. *leg. 1. quæ sentent. sine appellat.*

Error non nocet ei, qui ignarus sui iuris se detulerit. *l. 2. l. edicto de iure. fisci.*

Error in qualitate mercedis. *l. si decem locati.*

Error quando noceat legato. *l. 4. de legat. 1.*

In negotiis gestis spectatur euentus. *l. verum vel de dolo. §. sciendum de minoribus.*

Euentus spectatur. *l. aut facta de poen.*

Euentum nó præstat tutor. *l. 3. de contrar. iudic. tutor.*

Euicta re donata nulla actio contra donatorem competit. *l. Aristo de donat.*

Cùm mulier condemnatur marito ob contumaciam suam, non cogitur maritus ad euictionem permittere. *l. ideoque. de rebus amot.*

Venditor ab emptore denuntiatus, vt eum euictionis nomine defendat, emptoris iudicem sequitur. *leg. venditor. de iudic.*

Euictionis conseruandæ causa agens. *l. si quis libertum. de oper. libertor.*

Euicta re, quæ in area est, non tenetur venditor. *l. vlt. quarum rerum actio.*

Euicta re, quæ in dotem data est, maritus ex dotis promissione agere potest. *l. quis res. de solution.*

Euictio. *tit. de euiction.*

Euictis prædiis, quæ pater reliquit, nulla cum filiis & coheredibus actio erit. *l. cum pater. §. euictio. de legat. 2.*

De euictione an cauere debeat is, qui præstat ex causa legati. *l. si domus. de legat. 2.*

Euicto seruo, qui qualiter legatus est ex testamento agitur. *l. qui concubinam §. si heres de legat. 3.*

Euictionis consumendæ contraria intenditur actio. *l. 12 de iniur.*

Cum ex causa euictionis intendimus authoris heredes in solidum denuntiandi. *l. in executione de verb. obligat.*

Castrans puerum qua actione teneatur, *l. Si seruus. §. etsi puerum. ad leg. Aquil.*

Exactio tributorum cuius patrimonij est. *l. 3. de muneribus.*

Exactiones solennium à decem primatibus celebrantur ipsorum periculo. *l. 1. de muneribus.*

Valet impetratio, vt debitor executione non vtatur. *l. 3. §. si is, pro quo quod quisque iur.*

Reus, qui dolo actoris non stetit in iudicio, aduersus eum actionem non habet, cùm exceptione contentus esse possit. *l. 1. §. 1. de eo per quem factum erit.*

Valet conuentio, ne reus, qui iudicio sisti promisit, vlla exceptione vtatur, modo exceptionum causę specialiter expressæ sint. l. *sed & si quis. §. quæsitum si quis cautionibus.*

Nuda pactio nullam obligationem, sed exceptionem parit. *l. iurisgentium. §. sed cum nulla. de pact.*

Omissa exceptio procuratoris ex pœnitentia, non poterit postea opponi. *l. qui procuratorem. de procurator.*

In actione ad exhibendum exceptio obscurior, vel quæ habeat altiorem quæstionem, differtur in directum iudicium, re exhiberi iussa. *leg. 3. §. ibidem. ad exhibend.*

In exceptionibus reus actoris partibus fungitur. *l. in exceptionibus de probat.*

Constituens debitum iure ciuili, sed indebitum iure prætorio adest, per exceptionem non tenetur. *l. quod si maritus. de constit. pecun.*

Exceptio S.C. Macedoniani post sententiam opponitur. *l. tamen. ad S.C. Macedonian.*

An exceptionem perpetuam habens, solutum repetere possit. *l. qui exceptionem. de condict. indeb.*

Exceptio doli inest bonæ fidei iudicis. *l. sed & si solut. matr.*

Exceptio. *tit. de excep. & seq.*

Qui ex sua responsione conuenitur, exceptionibus vti potest. *l. si filius, qui. de interrog. act.*

Maritus condemnatus in solidum, exceptione doli tutus est post sententiam. *l. ex diuerso. soluto matrimon.*

Exceptio immodicæ donationis competit fideiussori, etiam inuito reo. *l. si fideiussor de donat.*

Exceptio competit ei, cui datur actio. *l. 198. de reg. iur.*

Exceptio rei venditæ. *tit. de except. rei vendit.*

Exceptio emptori ex persona venditoris obiicitur. *l. hoc iure euiction.*

Exceptio pecuniæ non numeratæ. *l. apud Celsum. §. aduersus. de doli exception.*

Legato fundo, exceptis vineis, si nullæ vineæ erunt, legato nihil decedit. *l. si quid legaueris. de legat. 1.*

Exceptio, quæ poterit deleganti opponi, cessat in persona creditoris, cui quis legatus est. *l. doli. de nouationib. l. si Titius. eodem.*

Excusatio numerum. *tit. de excusat. muner.*

Excusans se tutor partis bonorum, totum legatum amittit. *l. etiam. 114. de legat. 1.*

Ab executore an appellari possit. *l. ab executore. de appellationibus.*

Condemnatus in prouincia Romæ iudicatum facere cogitur. *l. argentarium. de iudic.*

Chirographo deleto, in quo pecunia sub conditione debita, deleta fuit, sententia aduersus delentem lata, ante euentum conditionis excusationem non habet. *l. in lege Aquilia. ad leg. Aquil.*

Si executor à prætore datus, dolum mihi fecerit, datur aduersum eum negotiorum gestorum actio. l. 3. *de negotijs gestis.*

Non tantum spectandum est, quid Romæ factum est, quàm quod fieri debeat. l. *sed licet. de offic. præsid.*

Cæcum

Cæterum posse magistratum retinere multis probatur exemplis.l.1.§.*casum.de postul.*

Exempla vnius testamenti plura.l.24.*de testam.*

Quod dictum est aquæ ducendæ causa, exempli gratia scriptum est: cæterum ad omnia opera stipulatio accommodatur.l.30.*damni.de damno infect.*

Exemplo malo factum punitur, quamuis non malo animo, l.3 *de sicar.*

Exemplarij causa binæ tabulæ testamentis scriptæ. l.*Sempronius. de legat.2.*

Exempli mali res.l.*si quis aliquid.de pœnis.*

Exemplum testamenti extare non sufficit, vt bonorum possessio non petatur. l.2.*de bon.contra tabul.poss.*

Exemplum ad quod monumentum fieri iubetur. *leg.in testamento.de condit.& demonstr.*

Exercitoria actio.*tit. de exercitoria action.*

Exheredatio facta mala mente. *l.si patronus.de bon. libert.*

Exheredatus filius patris memoriam legere debet. *l.vlt.de his, qui notantur infam.*

Exheredatus in sepulchro hereditario an famulus potest sepeliri.*l.1.de religiosis.*

Exheredatio facta, silentio nocet.l.*si patronus.de bonis libert.*

Exheredato filio, potest libertus assignari. *l.1.de assignandis libertis.*

Exheredatus pro mortuo habetur.l.1.*de coniungendis cum emancip.liber.eius.*

Exheredatio non adita hereditate ex testamento nullius est momenti.l.*filium.de bonor.poss.contra tabul.*

Si quis pro aliquo apud officium cauerit, vel apud acta se exhibendum promiserit, exhibere cogitur.l. *cum pro quo.de in ius vocand.*

Exhibet publicanus seruos suos, vt dignoscantur.l.3.*de publican.*

Exhibitio reorum.*tit. de custod.& exhibit.reor.*

Exhibitio.*tit.ad exhibendum.*

Exhibitio liberi hominis. *titulo de libero homine exhibendo.*

Exhibere quid sit.l.22.*de verb.signif.*

Exhibitio liberorum.*tit.de liberis exhibendis.*

Exhibitio tabularum.*tit.de tabulis exhibend.*

Exulare iussus an excusetur à tutela. l.*tutor.§.petitur l.planè.de excusat.tutor.*

Exilio voluntario fortuiti casus luebantur apud Græcos.l.*aut facta.de pœnis.*

Exilij causa valet donatio inter virum & vxorem.l. *inter.44.de donat.inter vir.& vxor.*

Impensæ in rem commodatam factæ. l. *in rebus.§. possunt.commendati.*

Expensæ.l.*si quis alicui.§.impendia. mandati.*

Expensarum retentio l.*in hoc iudicium.commun.diuid.*

Quarum ratio impensarum habeatur in actione pignoratitia contraria.l.*si seruus.de pignor.actio.*

Qui temere aduersarium in ius vocat, viatica eiusque sumptus præstare debet .l.*eum qui temerè.de iudic.*

Argentarius rationes edere debet, vbi de ea re agitur, sumptus videlicet petendo. l. *prætor.in fin.de edendo.*

Qui plus, quàm oportet, in negotiis alienis impenderit, id tamen recuperabit, quod præstare debuerit.l. *si quis negotia.de negot.gest.*

Sumptus nulla re vrgente, sed voluntatis causa facti, non reputentur.l.*ex duobus.de negot.gest.*

Qui pietatis respectu sororis aluit filias, actionem eo nomine contra eam non habet.*dicta leg. ex duobus. eodem.*

Si certam pecuniam ad sumptum monumenti testator accipi voluit, quod amplius erogatum est, non poterit peti.l.*qui aliena.eod.*

Qui sumptus necessarios probabilésque in communi pariete fecit, actionem habet de pariete, secus in alieno: ratio haberi debet eius expensæ, quæ modum probabilem non excedet, non quæ aggrauet. l.*inter quos.§ vlt.de damn.infect.*

Expilata hereditas. *tit.de vxore expil.hered.*

Expilatores.*tit.de expilator.& effractor.*

Expilans rem hereditariam, pro herede non gerit. l.*& si quis extraneus.de acquir.hered.*

Expilatores capite puniuntur.l.6.*de re milit.*

Exponere partum, necare videtur. l. *necare. de liber. agnoscend.*

Expressa nocent, l. *nonnunquam. de condit.& demonst.* l.155.*de regu iur.*

Extraordinariæ cognitiones. *titul. de extraordi.cognit.*

Extraordinarium auxilium aduersus liberam.*leg.7. ad S.C.Syllan.*

Extraordinaria crimina.l.3.*ad S.C. Turpil.tit.de extraordin.crimin.*

F

Facere iussus opus Reipubl. pecuniam dare volens, non auditur.l.*fideicommissa.§. vlt.de legat.3.*

Facere non posse dicimur, quæ contra bonos mores fiunt.l *filius.de condit.instit.*

Facere nemo potest, vt certum habeam, nisi mihi dederit.l.*si heres.de legat.1.*

Facta, quæ cohærent personæ, ad emptorem non transeunt.l.6.*de statu liber.*

Quod facti est, potest pupillus amittere. l.*possessionem.de acquir.possess.*

Factum alienum inutiliter promittitur.l.*si cui res.de fideiuss.l.38.de verb.oblig.*

Multò amplius est facere, quàm pronuntiare.l *si tantum.de adilit.edict.*

Modus quantus definiri non potest, cùm possit facilius per singulos ad cognita statui. l.*cùm autem.de administrat.tutor.l.quod dicitur. de impens.in rei dot.fact.*

Quod is, quod in faciendo consistit, stipulatur, incertum stipulari videtur. l.*vbi autem. de verborum obligationibus.*

Cùm quid fieri stipulamur, si non fuerit factum, dare pecuniam oportet. l.*stipulationes non diuiduntur.de verborum obligation.*

Facere non tantum is videtur, qui suis manibus, &c, verùm etiam qui alios rogauit, &c.l.1.*de eo, per quem factum erit.*

Factum in pactis versatur: l.*si vnus.§ pactus.de pact.*

Valet pactum, vt quatenus facere quis possit, conueniatur.l *si quis crediderit.de pact.*

Non impossibile est hoc pactum, scilicet: Ne facias furem vel fugitiuum seruum meum, hoc est, ne sollicites, ne fur fiat, vel fugitiuus, ne ita negligas seruum, vt fur efficiatur.l.*non impossibile.de pact.*

Legatum in annos, vel in menses singulos, in pacto magis, quàm in iure consistit.*leg.legatum de cap.minut.*

Facti non iuris est possessio. *leg.1.de acquirend. possession.*

Facti res infirmari iure ciuili non potest. l.1.*de acquirend.possess.*

Facti quæstio.l.*si alienam. de donat.causa mort.*

Non ius deficit, sed probatio. l.*duo sunt filij.de testamen.tut.*

Facti quæstio in arbitrio iudicantis est. *leg. 1. ad Turpil.*

Facti magis, quàm iuris sunt solutio, venditio, traditio.l.*consilio.de curat furiosi.*

Facti quæstio. l. *vlt. de donation. inter virum & vxo-*

rem.l.mira.de vsuris.l.suis quoque. de hered. instituendis. l.secunda de donationib.

Facti interpretatio plerumque prudentissimos fallit.*l.2.de iur.& facti ignor.*

Factæ causæ infectæ nulla constitutione fieri possunt.*l.in bello.de captiu.*

Falcidia lex.*tit.ad leg.Falcid.& seq.*

Falsum.*tit.ad leg Cornel.de fals.*

Falsum conscribens vel tentans in tabulis publicis lege Iulia maiestatis tenetur *l.2.ad leg.Iul.maiestat.*

Falsus tutor & falsum testamentum.*l.222.de verborum signification.*

Falsi crimen an contrahatur, cùm repetita die fit cautio.*l.3.de fide instrument.*

Falsum non videtur in totum, quod veritatis primordio adiuuatur.*l.cum filius.§.heres.de legat.2.*

Si argentarius, cui tutor pecuniam dederat,cùm fama esset celeberrimus, solutum reddere non possit, nihil eo nomine tutor præstare cogitur. *l.si rei. de administr.tut.*

Fama consentiens confirmat eius rei,de qua quæritur, fidem.*l.3.de test.*

Famosus libellus.*tit.de iniur.& famos.libell.*

Familiæ appellatio. *leg.195. de verborum significationibus.& sequ.*

Familiæ appellatione liberi quoque continentur.*l.40.de verborum signification.*

Familiæ appellatione quid contineatur. *l.1.si vir & vxor.*

Familiæ nomen.*l.1.de publican.*

Si familia alicuius damnum alicui dederit, quatenus agatur.*l.illud.ad legem Aquiliam.*

Familiæ relictum.*l.cum ita legas.de legat.2.*

Familia furtum faciens.*titul.si famil.furt.fecis.*

Familiæ erciscundæ actio. *titul.famil.erciscunda.*

Ob factum familiæ tantum præstari debet, quantum si vnus liber fecisset.*l.3.de public.*

Si familia alicuius furtum fecerit, quatenus noxaliter agatur.*l.quod ait.de noxal. action.*

Si familia alicuius deliquerit, an is pro singulis teneatur pœna.*l.si familia.de iurisdictio.*

Familiæ appellatione qui contineantur. *l.1. §.familia.l.quare.de publican.*

Fauor nuptiarum.*l.Caius.soluto matrimonio.*

Fauor libertatis.*l.si pecunia.l.si ita.l.si libertas.l.domus. l.vxore.de manumissis testament. l.generaliter. l. cum vero.l.cum quasi de fideicom.libert.l.cum heres. l.si seruus.l.si peculium. l.si hereditas.de statu liber.l.vlt. qui sine manumissione ad libert.perueniunt.l.duobus.de liber.caus.*

Solennium feriarum ratio non habetur, sed earum, quæ extra ordinem sunt inductæ. *l.sed & si.§.si feria.ex quibus causis maior.*

A diebus feriatis sententia ab arbitro dici possit. *l.si feriatis.de arbitr.*

Nunciatio omnibus diebus fieri potest. *leg.1.de noui oper.nunciat.*

Feriatis diebus custodiæ audiuntur.*l.custodias de public. iudicijs.*

Nihil est tam congruum humanæ fidei, quàm ea seruare,quæ inter contrahentes placuerunt.*l.1.de pact.*

Graue est fidem fallere.*l.1.de constitu.pecun.*

Fideicommissum *lib.20.& seq.*

Fideicommissa vice legatorum funguntur. *leg. 6.de condic.indebit.*

Fideicommissariæ libertates.*titu.de fideicom. libert.*

Fideicommissum eo præstatur, vbi maior est pars hereditatis: item vbi heres domicilium habet, *leg si fideicommissum.& seq.de iudic.*

Fideiubens pro debitore,à quo res illius pignori data est.*l.Pomponius.quib.modis pign.vel hypoth.*

Constituens certam personam pro se fideiussoriam, tenetur. *l.qui autem.de constitu.pecun.*

Fideiussor est, qui alieno nomine obligatur. *l.1.de act.& obl.*

Fideiussores dari ei non sufficit, qui pecuniam dare iubetur.*l.5.de statu liber.*

Fideiussori an sit danda exceptio, quæ competit reo.*l.exceptiones.l.omnes.de exception.*

Fideiussor si solus moram fecerit,non tenetur. *l.mora.de vsur.*

Fideiussor ob moram rei tenetur. *leg.si quis solutioni.de vsuris.*

Fideiussore liberato per acceptilationem reus quoque liberatur.*l.per iusiurandum.de acceptilat.*

Fideiussor potest adhiberi in obligatione operarum.*l.nemo.de duob.reis.*

Fideiussor antequam soluat, an mandati possit agere.*l.Lucius.l.Iulianus.mandati.*

Fideiussore condemnato si reus transegerit, valebit transactio.*l.& post rem.de transact.*

In integrum restitutio minoris prodest. *l. minor.de procurat.*

Si quis per metum reus sit constitutus, & fideiussorem volentem dederit, & ipse & fideiussor liberatur. *l.si cum exceptione.§ Labeo.de eo quod metus caus.*

Restituto minore an restituatur fideiussor. *l.in causa.de minorib.*

Τὴν δυνάμει à reo petit, qui à fideiussore petit.*l.aduersus.de recept.arbit.*

Ex compromisso non tenetur pupillus, nisi fideiussorem dederit.*l.si pupillus.de recept.arbitr.*

Fideiussores tutorum.*tit.de fideiussor.tutor.*

Fideiubens apud municipem pro colono publicorum prædiorum non tenetur.*l.cui fideiussor.de cau.*

Fideiussor liberatur soluto contractu.*l.Stichus.§.vlt.de solution.*

Fideiussor potest quis esse pro tutore. *l.tutor dari.l.1.de tutor.& curato.dat.*

Fideiussor conductoris vectigalis in vsuris quoque conuenitur. *leg.secunda.de administratio. rerum ad ciuitat.pertinentium.*

Futuræ obligationis fideiussor accipi potest. *leg.eo tempore.de pec.*

Fideiussor tenetur ex mora debitoris, licet ln mora non sit.*l.si libertus.de oper.libert.*

Fideiussor ad maiorem quantitatem,quàm oporteat damnatus appellare debet. *l.si procuratorem. §. si ignorante.mandati.*

Fideiussor suam partem soluens,an solus liberetur. *l.quotiens.de solution.*

Fideiussor,qui debitori heres extitit, ex causa fideiussoria liberatur.*l.Stichum.§.aditio. de solut.*

Debitor fideiussori videtur mandare, vt soluat.*l.indebita.de condit.indeb.*

Fideiussor si in vniuersam causam sit acceptus, mancipium redhiberi potest.*l.Lumnus.de adilit.edict.*

Fideiussoris interest pecuniam debitam solui potius, quàm ipsum conuentum mandati actionem intendere,siue reus sit soluendo,siue non sit. *l. si cui legetur.§.vltim.de legat.primo.*

Fideiussoris tutor non excusatur à tutela. *l.spadones.de excusat.tutor.*

Fideiussori non nocet rei mora. *l. cum filius. de verb. obliga.*

Fideiussores offerre debet is,qui licitare vicit. *l.licitatio.de publican.*

Qui conueniatur parens, patronus,qualiscunque fideiussor iudicio sistendi causa accipitur. *l.2.§ præter.qui satisd.cogan.*

Fideiussor qualiscunque, id est, non locuples accipitur.

pitur. *l.2.§.quod ait.qui satisd.cogant.*

In fideiussorem, qui aliquem sisti in iudicio promiserit, quanti ea res est, actio datur. *l.2.§.vlti.qui satisd.cogantur.*

Si pœnalis sit actio, fideiussor iudicio sisti etiam quanti ea res est, tenetur. *l.3.qui satisd.cogantur.*

Mortuo reo ante diem exhibitionis fideiussor iudicio sistendi causa datus liberatur. *l.si decesserit.in princi. qui satisda.cogantur.*

Pro condemnato fideiubens, eo mortuo nihilominus tenetur. *l.si vero.in princip.qui satisd cogantur.*

Fideiussorem locupletem non accipiens, actione iniuriarum tenetur. *l.si vero.§.1.qui satisd.cogantur.*

Fideiussor habens fori præscriptionem, accusari potest. *l.si fideiussor.qui satisd.cogantur.*

Mulier, miles, minor idonei fideiussores non sunt. *l. de die.§.1.qui satisd.cogantur.*

Mulier & aliæ huiusmodi personæ in rem suam fideiubere possunt. *l.de die.qui satisd.cogantur.*

Seruus idoneus fideiussor non est. *l.de die.§ si seruus. qui satisd cogantur.*

Fideiussoris obligationem in pendenti esse ac in futurum concipi posse. *l.non quemadmodum.de iudiciis.*

Fideiussisse si scriptum sit, omnia videntur solenniter acta. *l.sciendum.de verborum obligation.*

Si heres extiterit fideiussor stipulatori aut contra ex integro cauendum erit. *l.de die.§ si fideiussor.qui satisd. cogantur.*

Si medio tempore calamitas insignis & magnæ inopiæ fideiussoribus acciderit, causa cognita ex integro satisdandum erit. *l.si arbitrio.eodem.*

Cui ex causa aliqua fideiussor est, ab arbitrio probatos improbat, ex alia causa improbatos probat. *l.si arbitro.qui satisd.cogantur.*

Fideiussores ab eo accepti, qui alieno nomine sine mandato litem mouerit, mandato superueniente tenentur. *l.Iulianus.qui satisd.cogantur.*

Qui à fideiussore minus, quàm sua intersit, stipulatur, sibi non prætiderit. *leg.vlt.§.vltim.de eo per quem factum erit.*

Si quis rei capitalis damnatus iudicio sistere se non possit, fideiussor ipsius exceptione iuuatur. *l.sed etsi. in princip.si quis caution.*

Absens gratia reipubl. si ideo se iudicio non steterit, ne fideiussor quidem tenetur. *l.si quis autem fideiussor.si quis cautionibus.*

Fideiussor iudicio sisti pro seruo vel filiofamilias eisdem exceptionibus vtitur, quibus si pro libero. *leg.si quis seruus.*

Seruo promittente iudicio sisti fideiussor non tenetur. *l.si seruus.l.quoties.eodem.*

Fideiussor non liberat reum faciendo id, quod reus se facturum promiserit. *l.inter artifices de solutionib.*

Fideiussori non potest competere condictio, & reo ex eadem solutione. *l.si fideiussor.de condict.indebit.*

Fideiussor mulieris aut filijfamilias. *leg.secunda, quæ res pign.*

Mora rei non auget obligationem fideiussoris. *l.certum.de eo quod certo loco.*

Iusiurandum rei prodest fideiussori, & contra. *l.in duob.§.vlt.de iureiur.*

Fideiussori datur exceptio libertatis onerandæ causa. *l.1.quarum rerum actio non detur.*

Fideiussor non tenetur ipso iure in maiorem quantitatem quàm reus condemnari potest. *l.verum.de compensationibus.*

Fideiussori nō datur actio de in rem verso. *l.quamuis.de in rem verso.*

Fideiussor legans creditori, quod ei debet. *l.si fideiussor.de legat.2.*

Fideiussor pro eo, qui bonis interdictum est, non potest, interuenire. *l.is cui bonis. de verborum significationibus.*

Venditor non tenetur fideiussorem dare ob euictionem. *l.4.de euiction.*

Idonei non tam patrimonio, quàm fide quoque æstimantur. *l.si quis stipulatus.112.de verborum obligat.*

Reus promittendi iniquum ius aduersus aliquem impetrans, nocet fideiussori. *leg.3.§.suis.quod quisque iuris.*

Si quis pro alio apud officium cauerit, vel se exhibiturum promiserit, exhibere cogitur. *l.eum pro quo. de in ius vocando.*

Fideiussor iudicio sistendi causa locuples dari debet. *l.1.in ius vocati, vt eant.*

Pro necessariis personis qualiscunque fideiussor accipitur. *l.1 & 2 in ius vocati, vt eant.*

Fideiussor iudicio sistendi causa datus, locuples debet esse, non tantum ex facultatibus, sed ex conueniendi facilitate. *l.2.in princip.qui satisd.cogantur.*

Fideiussor iis personis, quæ agere non possunt, frustra datur. *l.2.§.1.qui satisd. cogantur.*

Quamuis obligatio fideiussoris extincta sit, tamen separatio impetratur. *l.3.de separationibus.*

Fideiussoribus proficit debitoris conuentio, nisi hoc actum est, vt duntaxat à reo non petatur. *l.& heredi.§ fortis.de pactis.*

Fideiussoris conuentio reo non prodest, quia nihil eius interest à debitore pecuniam non peti. *l.fideiussoris de pact.*

Fideiussoris conuentio cum confideiussoribus non prodest. *l.fideiussoris.de pactis.*

Si fideiussor in rem suam spoponderit, pactum cum eo factum prodest reo. *l.& si fideiussor.de pact.*

Ex pacto fideiussoris reo datur exceptio, si hoc actū est, ne à reo quoque petatur. *l.idem.de pact.*

Si cum reo ad certum tempus pactio facta sit, vltro neque reo, neque fideiussori prodest. *l.si vnus. in princ. de pact.*

Si reus sine persona sua pepegerit, ne à fideiussore petatur, fideiussori prodest. *l.si vnus.§.1.de pact.*

Si mandati actio nulla sit, pactio rei fideiussori non prodest: nam exceptio datur fideiussori propter rei personam, ne mandati conueniatur. *l. quod dictum.de pact.*

Semel acquisita fideiussori exceptio pacti vlterius inuito extorqueri non potest. *l.vltim.de pact.*

Fideiussor ad iudicatum solui tenetur, quamuis reus in magistratu sit, nec in ius vocari possit. *l.si reus. iudicatum solui.*

Fideiussori competit exceptio S.C. Macedon. *l.sed & si.ad S.C. Macedonian.*

Fideiussor, *tit.de fideiussoribus.*

Fideiussor pro dote promissa obligatur. *l.cum dotis. de iur.dott.*

Fideiussor conditionis an teneatur ad vsuras. *l.quæro.locati.*

In id, quod tutor conueniri potuit, fideiussor quoque conueniri potest. *l.si sine.de administrat.tut.*

Fideiussores dare paratus an in vincula coniici debeat. *l.diuus.de custod.reorum.*

Fideiussoris exceptio damnationis immodicæ cōpetit etiam inuito reo. *l.& fideiussor.de donat.*

Fideiussores pœnalibus actionibus non distinguuntur. *l.libertus §.vltim.ad municip.*

Filiusfamilias sine patris voluntate matrimonium non contrahit. *l.filiusfamilias.de ritu nupt.*

In filiumfamilias ex contractibus & delictis competit actio. *l.tam ex contractibus.de iudic.*

Filiusfamilias in vxore sine voluntate patris argu-

adulterium. *l. filiusfamilias. de adulterijs.*

Filius senatoris dicitur, qui post mortem patris senatoris natus est. *l. emancipatum. de senat.*

Filius senatoria dicitur natus posteaquam pater senatu motus est, si ante conceptus sit. *l. emancipatum. de senator.*

Apud filiumfamilias prætorem pater eius manumittere potest. *l. 1. de offic. prætor.*

Filiusfamilias in magistratu si quid noui iuris statuerit, patri non nocet. *l. 3. §. si filius. quod quisque iur.*

Facto filij patris conditio deterior reddi non potest. l. 3. *§. si filius. quod quisque iur.*

Filius vulgo quæsitus ex edicto matrem in ius non vocabit, &c. 4. *de in ius voc.*

Filio patroni in ius vocato actio pœnalis patre absente datur. *si libertus. de in ius voc.*

Filiusfam. argentarius rationes edere cogitur. l. *prætor. de edendo.*

Filiusfam. hæres institutus, si pactus sit cum creditoribus, & emancipatus adierit pactum ei prodest. *leg. iurisgentium. §. sciente de pactis.*

Filius viuo patre pactus, si cum creditoribus prius pactum ei prodest. *d. l. iurisgent. §. sciente. eod.*

Filiusfam. in castrensi peculio vice patrisfam. fungitur. l. 2. *ad Maceden.*

Filiusfam. omnibus actionibus tenetur. l. 1. §. *filiumfam. deposit.*

Filius cùm ei administratio peculij permissa est, nouandi ius habet. l. *vltim. de nouat.*

Filium, quem corrumpes patri tenetur actione vtili quoniam interest nostra, animum liberorum nostrorum non corrumpi. l. *vt tantum. de seruo corrupt.*

De peculio in patrem non datur actio, si ex eo loco, in quo filius habitabat quid deductum sit, cum non ex contractu agitur. l. 1. *de his qui sunt sui vel alien.*

Filiusfam. iniuriam passo quæ competat actio. l. *sed & vmus. de iniur.*

Filiusfam. ex omnibus causis tanquam paterfam. obligatur. l. *filiusfam. de oblig. & action.*

Filius potest esse curator patris furiosi. l. 12. *de curat. furios.*

Vendita mihi re à filiofam. habente peculij administrationem liberam, in rem actio competit. l. *si quis hac lege de re vindicat.*

Filius non cogitur æ alienum patris exoluere. l. *si quis à liberis.. de liberis agnoscendis.*

Filio nullam maculam paterna pœna infligere potest. l. *crimen. de pœnis.*

Filiusfamil. exceptionem iurisiurandi patri quærit. l. *vlt. de exceptionibus.*

Pecuniam à filiofam. solutam creditori pater vindicare potest. l. *si filiusfam. de reb. credit.*

Filius patris actionem nouat. l. *filius. de nouat.*

Filius an possit sub conditione hæres institui. l. *in suis de hered. instit.*

Filiusfam. domicilium habere potest. l. *tertia, ad municipalem.*

Filiusfam. inquilinus, an mittendus sit in possessionem damni infecti nomine, an potius non potest. l. *si filius. de damno infecto.*

Iusiurandum à filiofam. delatum. l. *seruus. & seq. de iureiurando.*

Filiofam. studioso, qui viaticum suum mutuum dedit, iudicio extraordinario subuenitur. l. *cum filiusfam. de reb. creditis.*

Filiusfam. suo nomine nullam actionem habet. l. *filiusfam. l. actum. de oblig. & actionib.*

Filio præter patrem legationis vacatio conceditur. l. 6. *de legationibus.*

Filiusfa. an possit prouocare. l. *ex consensu de appellat.*

Filius in ciuitate manens, si stipuletur patri reuerso ab hoste videtur acquisiuisse. l. *filius. de verb. obligat.*

Filiæ appellatione posthuma continetur. l. *si quis filia. de testamen. tut.*

Filius non domicilium patris, sed ciuitatem sequitur. l. *assumptio. ad municip.*

Filius rem peculiarem pignori dare potest. l. *eadem. de pign. action.*

Filiusfam. condemnatus iudicatum facere debet, pater autem non nisi de peculio conuenitur. l. *quæsitum. de noxal. action.*

Filiusfam. miles. *tit. de castrensi peculio.*

Filio innocenti nullum patris delictum pœnæ est. l. 2. *de decurion.*

Filius patri stipulatur. *stipulatio ista. §. alteri. de verborum oblig.*

Filius pro patre suo agens, si interrogatus taceat, perinde est ac si interrogatus non esset. l. *si filij. de interrog. action.*

Filiusfam. recte agit depositi. l. *Iulianus. depositi.*

Ex causa veluti in filiumfamilias datur actio. l. *quotiens. de noxal. actio.*

Filiusfamilias patre inuito debitorem liberare non potest. l. *filiusfam. de solution.*

Fisco vindicantur damnatorum bona, si nemo liberorum existat. l. 9. *ad leg. Iul. maiestat.*

Filio reatus patris impedimento non est. l. *ad honores. de municip.*

Filiusfamilias non cogitur vxorem ducere. l. *non cogitur. de ritu nuptiar.*

Filius donare non potest. l. *filiusfam. de donat.*

Filius voto non obligatur. l. 2. *de pollicit.*

Filius à parente in pignus dari non potest. l. *vlt. quæ res pign. vel hypoth.*

Filiusfamilias in venditione tenetur, sicut paterfamilias. l. 6. *de actione empt.*

Filius patris non tenetur actione furti. l. 16. & 17. *de furt.*

Filiusfamilias non facit testamentum, sine voluntate quidem patris. l. *tam his. de donat. causa mort.*

Filiofamilias in integrum restitutio concessa non prodest patri. l. 3. § *sed vtrum. de minor.*

Filiusfamilias iussu patris obligatus restituitur præterquam ex mutui datione. l. 3. §. *sed vtrum. de minor.*

Quod personæ filij cohæret, veluti iua militiæ non acquiruntur patri. l. 3. §. *sed si quid. de minor.*

Filiusfamilias ob dolum suum condemnatur. *l. quod si minor. si seruus. de minor.*

Filiusfamilias de re patris arbiter esse potest. l. *quin etiam. de recept. arbit.*

Filiusfam. constituens tenetur. l. 1. *de constit. pecun.*

Filiusfamilias pignus non remittit. l. *si cui. §. an pacisci quib. mod. pign. vel hypoth.*

Filiorum appellatione continentur naturales. l. *Lucius. §. vlt. de legat. 2.*

Filius patri dari stipulari videtur, etsi hoc non adijciat. l. *quodcumque. de verborum obligation.*

Qui promittit aliquem, vt filium obseruare ad quid teneatur. l. *quod cum filium. de verborum obligation.*

Liberos nostros nisi adiecta causa ex iure Romano vindicare non possumus. l. 1. *de rei vindicat.*

Filiusfamilias inuito patre accusatur adulterij. l. 6. *de adulter.*

Filiusfamilias pro patre fideiubet. l. *si dubitetur. de fideiuss.*

Filios occidere licebat. l. *in suis. de liberis & posthum.*

Filiabus legans, ad posthumis leget. l. 17. *de legat. 1.*

Filiofamilias repudiando sine patre ei non nocet. l. 3. *de acquirend. heredit.*

Si filius pactus sit, ne à patre petatur, acquirit ei & patri

patri quoque, si de peculio vel de in rem verso, vel quasi defensor filij conueniatur. *l. acquirens. de pactis.*

Filiafamilias pacisci potest, ne de dolo agat, cum sui iuris esse cœperit. *l. heredi. de pact.*

Filiafamilias de eo, quod sibi sub conditione legatum est, retro paciscitur. *l. & heredi. de pact.*

Si filiusfamilias pactus sit, ne petas, an tabulis pactio valeat. *l. contra. de pact.*

Filiusfamilias aliquam actionem habet, veluti iniuriarum. *l. in persona. de pact.*

Patri ob iniuriam filio factam agere volente, filij pactio non nocet. *l. in persona. de pactis.*

Filiusfamilias ad agendum dari procurator potest, si qua sit ei actio. *l. filiusfam. de procurat.*

Filius procurator dari potest. *l. filiusfamilias. de procurator.*

Filiusfamilias procuratorem habere potest. *l. seruum. de procurat.*

Filiusfamilias actor dari potest. *l. item eorum. §. vlt. quod cuiusque. vniuersit. nomine.*

Si filiusfamilias pecuniam acceperit, vt negotium faceret, lo ipsum iudicium dabitur. *leg. si quis ab alio. de calumniat.*

Filiusfamilias pro alio rem peculiarem non obligat. *l. § s. res pign. vel hypoth.*

Filius non cogitur pro patre cauere, rempublicam saluam fore. *leg. 15 de muneribus, l. quarta, de administration. tutorum.*

Iustus filius non est, qui auo viuente conceptus fuit, quo inscio nupserat mater ipsius, licet post mortem aui natus sit. *l. Paulus respondit. de statu hominum.*

Iustus filius est is, qui septimo mense natus est. *leg. septimo mense de statu hominum.*

Filius natus ex legitimis nuptiis, sequitur conditionem patris, vulgo quæsitus matris. *l. cum legitima. l. lex natura. de statu hominum.*

Filiusfamilias est, qui est in aliena potestate. *leg. 4. de his qui sui.*

Natus absente per longum tempus marito, vel cum vxore sua non conuiuente, filius non est. *leg. filium. de his qui sui.*

Filiusfamilias in publicis causis loco patris habetur. *l. filiusfam. de his, qui sunt sui vel alie. iur.*

Filij naturales vel emancipati inuiti non rediguntur in patriam potestatem. *l. vlt. de his qui sunt sui.*

Filiosfamilias non tantum natura, verumetiam adoptio facit. *l. 1. de adoption.*

Filius senatoris dicitur non tantum naturalis, sed etiam adoptiuus. *l. senatoris. de senat.*

Adoptiuus per emancipationem desinit filius esse. *d. l. senatoris.*

Emancipatus à patre senatore quasi senatoris filius habetur. *l. emancipatum. de senator.*

Filiorum appellatione quid contineatur. *leg. si ita scriptum. de legat. 2.*

Nihil interest, à quo quis suia nimis emat, à fisco, vel à ciuitate, vel à priuato. *l. 4. de manumiss.*

Filiusfam. an possit fideicommissum relinque. *l. 5. de legat. 3.*

Filia non dicitur subiecta, cùm ambo parentes dicuntur filiam charam habuisse. *l. 1. de quæstion.*

Filiorum appellatione filiæ continentur. *leg. si quis re. de testament. tutela.*

Filij ignominia est, vt parentem seruum habeat. *l. 1. de liber. causa.*

Filium suum potest vicarium dare legatus. *leg. 4. de legation.*

Filij appellatione libertus continetur. *leg. vltim. de condition. institution.*

Filiusfamilias miles potest fideicommittere à patre. *l. filiusfam. de legat. 2.*

Filiofamilias surrepto pater habet furti actionem. *l. si filiusfam. de furt.*

Filiusfamilias, quod ad ius publicum pertinent, non sequitur ius potestatis. *l. ille à quo. & sequenti, ad S.C. Trebellianum.*

Quo in potestate parentis est, ius faciendi testamenti non habet, quamuis pater ei permittat. *l. 6. § si filiusfam. de testamentis.*

Filiusfamilias ex testamento potest acquirere. *l. 16. de testament.*

Filiusfamilias non potest optare. *l. 10. de legat. 3.*

Finium regundorum actio. *titu. finium regundorum.*

Fiscus. *titu. de iure fisci.*

In fisci quæstionibus viginti annorum præscriptio custoditur. *l. in omnibus. de diuersi temporis præscription.*

Fisco non vindicantur bona relegatorum. *l. 1. de interd. & releg.*

Fisci seruus efficitur, qui pœna metalli indulgentia principis est liberatus. *l. generaliter. de fideicom. libert.*

Dotis actio fisco acquiritur. *l. inter socerum. de pact. dotal.*

Qui cum fisco contraxit, idoneus tutor non est. *l. in confirmando. de confirma. tutor.*

Si minor emerit à fisco, iura pignoris saluum est. *l. 2. de rebus eorum, qui sub tutela.*

Fiscus soluit legata. *si seruus plurium. de legatis. primo.*

Succedentes in fiscalem contractum non puniuntur, vt qui cum fisco contraxerunt. l. 1. *de falsis.*

Fisco acquiritur fideicommissum seruo deportati adscriptum. l. 7. *de leg. 3.*

Fisci pecunia non intercipitur, quæ debitori eius aufertur. l. *peculatus. ad leg. Iul. peculatus.*

Fiscus excluditur præscriptione 20. annorum. l. 2. & 3. *de requirendis reis.*

Circa fiscum diligentia nimia improbatur. *leg. diuus. de bonis damnatorum.*

Acquisita post publicationem nō sequuntur fiscum l. *si mandauero. § is cuius mandat.*

Fisci debitor vectigalia conducere prohibetur. l. *locatio. de publican.*

Fisci prædia si locata vel alienata fuerunt, an possit recedi à locatione venditorum. *Lucius. de euiction.*

Fisco non debentur vsuræ pretij, nisi vendita res fuerit tradita. l. *libertatis. de vsur.*

Aduersus fiscum etiam impetratur separatio. l. 1. *de separation.*

Fiscus non cauet. l. 3. *si plus cui quando.*

Fisci prædiorum coloni muneribus, vt funguntur. l. *vlt. ad municip. § 1. de fiscalibus si sit controuersia.*

Præfecti rerum sunt iudices. l. 2. *ne quid in loco publico.*

Fisco controuersiam faciente impuberi edictum carbonianum potest locum habere. l. 1. *de carb. edict.*

Fisco vindicante bona vacantia. l. *quod duo. de manumiss. testament.*

Fisco in locum mulieris succedente, & dotem publicatam eligente, maritus tamen fine iuris vtitur. l. *si maritus. soluto matrimon.*

Fiscus, ad quem bona mariti deuoluta sunt, agit rerum amotarum aduersus mulierem in sumptum. l. *ad fisci. rerum amotarum.*

Fisco pecunia debita exigitur, corpus retinendo. l. 9. & 10. *ad leg. Iul. peculatus.*

Fisci seruus iussu procuratoris Cæsaris adit hereditatem. l. *si quis mihi. de acquir. heredit.*

Fisco tantum vindicatur, quantum per codicillos erogari posset, si filius patris codicillos inciderit. l. 4. *de fals.*

Fisco vindicantur eorum bona, qui spadones faciunt. l. 4. *de sicar.*

Fiscus interdum excludit filium suum heredem. l.1. *de suis. & legit. heredib.*

Fiscus à præstationibus vectigalium immunis est. *l.locatio. de publican.*

Fiscus ex suis contractibus vsuras non dat, nisi successerit in locum priuati. *l.cum quid. de vsur.*

Aduersus fiscum vsucapio non procedit. *l. quamuis. de vsucap.*

Is, à quo fiscus aliquid petit, delatori ea tantum instrumenta edere cogitur, quæ ad eam causam pertinent. *l.3. de edendo.*

Fiscus in quibus casibus hypothecas non habet, creditorum cum herede paciscentis exemplum sequitur. *l.rescriptum. de pact.*

Pactis priuatorum formam iuris fiscalis conuelli non placuit. *l.inter debitorem de pact.*

Si à fisco petantur alimenta apud procuratorem Cæsaris & apud præfectos ærarij transigere licet. *l.cum q. §.transactiones. de transact.*

Aduocati fisci suam causam, vel parentem vel filiorum, vel pupillorum contra fiscum agere non prohibetur. *l.penul. de postul.*

Si arbiter pœnæ cum fisco secundo compromissi formam condemnauerit, ob eam sententiam fisco nihil acquiritur. *l.arbiter intra. de recep. arbit.*

Fisci causa. *l.idem l.vlt. de compensat.*

Fisco vindicantur prædia in fraudem ciuilium munerũ per tacitã fidem translata. *l. ordine. ad municipal.*

Fisci debitor non prohibetur legatione fungi. *l.4. de legat.*

Si tutor fuerit confiscatus, actio aduersus fiscum datur. *l.si tutor reip. de tutel. & ratio. distrah.*

Fisco vindicatur aliqua pars bonorũ liberti, quæ ad manumissionẽ non pertinẽt. *l. si in libertũ. de bon. libert.*

Fiscus non præfertur creditoribus, qui anteriorum hypothecas habent. *l.si quis pignus. qui potio. in pign.*

Fiscus succedit ei, qui mortem sibi consert. *leg. 8. de parricid.*

Fiscus non solet satisdare. *l. 1. §. si ad fiscum vt legat. nomine. caueat.*

Fiscus conuenitur à marito dote publicata. *l.4. de bon. damnat.*

Nihil nouandum est, etiamsi contra fiscum appellatum sit. *l.sciendum. de appell. recipiend.*

Fisco cùm bona caduca adducuntur, in eum actio legatorum detur. *l.cum fisco. ad S.C.Syllan.*

Fisco deferuntur bona vacantia. *l.1. de success. edict. l. 2. eodem.*

Fisco vindicatur pars eius heredis, qui testamentum falsum recusauit, & succubuit. *l.24. de fals.*

Fisco vindicantur, si qui matrimonio copulare prohibentur. *l.cum hic status. in fin. de donat. inter vir.*

Fisco vindicantur bona eius, qui sibi manus intulit. *l.vlt. de bon. eor. qui sibi ante sentent. mort.*

Fiscus semper est soluend. *l.2 de fund. dotal.*

Fisco vindicantur bona damnatorum, si nemo liberorum existat. *l.9. ad leg. Iul. maiestat.*

Cum fisco contrahere non potest tutor, antequam tutelam restituerit. *l.1. de fals.*

Fiscales res quasi propriæ & priuatæ principis sunt. *l.12. ne quid in loc. public.*

Fisci vectigalium redemptores à muneribus ciuilibus excusantur. *l.8. de vac. muner. l.6. de iur. immun.*

Fiscus priuato non præfertur, qui prior est tempore. *l.vlt. qui potior. in pign.*

Fiscus bona eius occupare non potest, qui se heredem Imperatorum factum iactauerit. *l.vlt. de testam.*

Fisco bona adiudicantur, cũ herés mortem non vltus est. *l.Titium. de administ. tut.*

Contra fiscum & contra rempubl. quidam admitti debent. *l.12. de bon. possess.*

Publicatis bonis alicuius fiscus eius creditoribus satisfacere necesse habet. *l.si marito. solut. matrim.*

Fisco non vindicantur bona militis intestati. *l.castrensis. de veter. success.*

Ad venditiones fiscales edictum ædilitium non pertinet. *l.1. de ædilit. edict.*

Fisco bona vindicantur cum sua causa. *l.ex facto. ad Trebellianum.*

Fisci debitoré se simulans, si quod debetur fisco acceperit, peculatum committit. *l.9. ad leg. Iul. pecul.*

Postquam bona addicta sunt libertatum conseruendarum genera fiscus potest agnoscere, si non fuerint certiorati præfecti ærario, &c. *l.4. de fideicom. libert.*

Fisco vindicata hereditate libertates debentur. *l.Imperator. de fideicom. arbit.*

Fiscus præstat alimenta, sicut quilibet alius successor. *l.2. de aliment. legat.*

Fiscus legata præstat. *l.quod testamento. de lega. 1.*

Fisco cautum dari debet, in quantum actio prætoris datur. *l.3. de manum. vindic.*

Fisco locus est, cum heres legitimus prohibet facere testamentum. *l.1. si quis aliquem testari prohibeat.*

Fisco deferre reus capitalis non prohibetur. *l.penult. de accus.*

Fiscus cum suis oneribus hereditatem acquirit. *l.5. ad Trebellian.*

Fiscus conditionibus parere debet. *l.in facto. de condit. & demonstrat.*

Fisco locus fit, cùm hereditas alicui tanquam indigna aufertur. *toto tit. de his, quib. vt indign.*

Non potest quis à fisco ex iudice & empto conueniri *l.2. de fide instrum.*

Alienatio in fraudem fisci. *leg. 11 qui & à quibus manumiss.*

Fisci vt heredis ratio habetur. *l.inter eos. §. vltim. de fideiussoribus.*

Fiscus cogitur hereditatem restituere. *l.recusare. ad Trebellianum.*

Fisci fraudandi gratia libertas dari non potest. *l.in fraudem qui & à quibus manum.*

Flumen. *tit. de flum. & seq. tit.*

Flumina penè omnia & portus publica sunt. *leg.3. de rerum diuis.*

Fluminum publicorum communis est vsus. *l.fluminum. de damn. infect.*

Si flumen nauigabile sit, non permittit prætor ex eo aquam duci. *l.si autem. de aqua pluuia arcenda.*

Flumen est publici iurisgentium. *l.7. de acquirend. rerum domin.*

Fœnus exercentes munera habent. *l.vlt. de muner.*

Fœnus nauticum. *tit. de naut. fœnor.*

Fœnus exercentes omnibus patrimonij intributionibus fungi debent. *l.filij ad municip.*

Fœminæ se deferunt. *l.aut. de iure fisci.*

Huiusmodi facta indicare virilis animi est. *l. vltim. qui petit. tutor.*

Fœminis corporalia munera ipse sexus denegat. *l.3. de muneribus.*

Fœminæ ab omnibus officiis ciuilibus remotæ sunt. *l.2. de regul. iur.*

Deterior est nonnunquam conditio fœminarum, quàm masculorum. *l.in multis. de stat. homin.*

Maior dignitas est in sexu virili, quàm fœminino. *l.1. de senator.*

Dignitas mariti ad vxorem pertinet, non ad matrem. *l.1. de senator.*

Eis, qui ob sexum vel ætatem lapsi non ediderunt, subueniendum est. *l.1. in fin. de edendo.*

Fœminæ remotæ videntur ab officio argentarij,

cum

cùm ea officia virilia sint. *leg.1.§.2.loco.de postul.*

Fœminæ interdum pro parentibus agere possunt, causa cognita. *l.fœminas.de procur.*

Fœmina idoneus defensor non est. *leg.neque.de procurat.*

Receptum est, vt fœminæ non fungantur ciuilibus officiis. *l.cum prætor.de iudic.*

Fœminæ in metallorum ministerium damnantur. *l.aut damnum.de pœnis.*

Fœminæ suos heredes habere non possunt. *leg.4.de bonorum possess.*

Fœminæ tutores non dantur. *l.vlt.de tutel.*

Fœmina ex pollicitatione obligatur. *l.1.de pollicit.*

Fons. *titu.de fontibus.*

Post latam sententiam aut cognitionem susceptam fori mutatio nullius effectus est. *l. cū quidā.de iurisdict.*

Quibusdam personis ius domum suam reuocandi competit. *l.2.§.legatis.de iudic.*

Effectus alterius fori post in ius vocationem forum non reuocat. *l. si quis postea.de iudic.*

Frater potest esse testis in testamento. *leg.vigesima, de testament.*

Fratrum appellatione sorores continentur. *l. Lucius. de legat.3.*

Fratris factum fratri nō nocet. l.1.*si quis alius testam.*

Fratris appellatione rectè heres instituitur, qui frater non est. l.*nemo dubitat de hered.instit.*

Fratri contra fratrem de lege actio competere potest. l.*filius.de dolo.*

Fraus quomodo fiat legi. *leg.contra legem.& sequenti, de legibus.*

Si pactum fraudandi cùm factum sit, seruandum est. l.*iurisgentium.§.dolo.de pact.*

Inest dolo & fraus. *l.iurisgentium.§.dolo.de pact.*

Si cum his quidem esset de alimentis, transactum autem de lite fuisset, transactio valere inconsulto prætore non potest, ne circumueniatur oratio: fingi enim lites poterunt. *leg.cùm hi.§.si cum his.de transact.*

Si quis in fraudem creditorum iusiurandum detulerit. l.*nam postea.§.& si quis.de iureiur.*

Fraudatorium interdictum. *leg.si postulante. ad Trebellianum.*

Fraudare nemo videtur eos, qui sciunt & consentiunt. *leg.178.de reg.iur.*

Fraudis causa adoptio facta. *leg.cum rem. de bon. damnat.*

Fraus. *tit.quæ in fraud.creditor.*

Fraudare creditores quomodo dicantur. *leg.176.de regul.iuris.*

Fraus quid sit. l.131.*de verborum signification.*

Fraus cum effectu accipitur. l.1.*de statu de liber.*

Fraudis interpretatio. l.79.*de regul.iur.*

Fraus. *tit.si quis in fraud.patroni.*

Quoties in fraudemdem legit alienatio; non valet. quod factum est. l.*si libertus.de iure patron.*

Fraus legi quomodo fiat in tacitis fideicommissis. l.*in tacitis.de legat.2.*

Fraus. l.*sed Iulianus.ad S.C.Macedon.*

Fraus legis. l.*quidam.ad S.C.Vellean.*

Alienatio in fraudem legis. l. 4. *qui & à quibus manum.*

Fruges quid sit. l.77.*de verborum significat.*

Frumentum quid sit. l.77.*de verborum significat.*

Fructuum onera sunt tributum, stipendium. l.*neque. de impens.in rem dotal.*

Fructus, qui percipi potuerunt, æstimari debent. l. *fructus.de rei vindic.*

Fructus eos esse constat, qui deductis impensis supersunt. l.*fructus.soluto matrim.*

In actione Quod metus causa, fit restitutio fructuū non solùm qui sunt percepti, sed etiam quos actor percipere potuit, & per metum impeditus est. l.*sed & partus.de eo quod metus causa.*

Fructuarius non possidet. l.*certe.de precario.*

Fructuario datur interdictum Vnde vi. l. 3.*de vi armata.*

Fructuario proponitur interdictum. l.*alterius.de donation.*

In condictione indebiti veniunt fructus & partus. l. *in summa.de condi.indebiti.*

In æstimandis fructibus animaduertendum est, an petitor frui potuerit, si ei possidere licuisset. *leg.si nauis. de rei vindication.*

Mercedes à colonis acceptæ sunt loco fructuum. l. *mercedes.de petit.hered.*

In fructu hominis homo esse non potest. l. *vetus.de vsufruct.*

Fructus intelligitur deductis impensis, quæ quærendorum cogendorum, conseruandorum eorum gratia fiunt. l.*si à patre.§.vlt.de petit.hered.*

Fructus commodum lapidicinarum. l.*si fundus.soluto matrimon.*

In fructu non est marmor, nisi lapis, vbi renascatur. l.*fructus.§.si vir.soluto matrim.*

Agro vendito fructus iam maturi cedunt emptori. l. *Iulianus.§.si fructibus.de action.empt.*

Partus ancillarum fructus non esse existimantur. *leg. ancillarum.de petit.hered.*

Inter fructuarios interdictum Vti possidetis redditur. l.*vlt.vti possidetis.*

Fructus appellatione dominium continetur. l.*in venditione.de bonis auctor.iud.possid.*

Fructus qui deducantur in petitionem. l.*apud Iulianum.de legat.*

Eorum quæ vsui, non fructui sunt fructus restituuntur. l.*cum in rem.de rei vindic.*

Fructus, qui stipulationis tempore fuerunt, non veniunt in actionem ex stipulatu. *leg.si filiusfami.de verb. oblig.*

Fructuario etiam competit interdictum Quod vi aut clam. l.*quanquam.l.competit.quod vi aut clam.*

Fructus. *tit.de vsur.*

Fructus non veniunt in fideicommissariam hereditatis restitutionem. l.*in fideicommissariis.ad Trebell.*

Fructus rei est vel pignori dare licere. *leg. 71. de regul.iuris.*

In confessoria actione fructuum nomine computatur quod interest agentis. l.4.§.7.*leg. & si forte.§.vltim.si seruitus vindicatur.*

Fructuarius non agit aquæ pluuiæ arcendæ, neque cum eo agitur, l.3.*de aqu.plu.arcen. l.si vsusfructus. quemod.fructus percipere quis dicatur.l.si eius.de rei vindicat.*

Fructus quid. l.*qui fundum.§.vlt.de contrah.empt.*

Fructus quandiu solo cohærent, fundi sunt. l.*si seruus.de furtis.*

Fructus pendentes pars fundi videntur. l.*fructus. de rei vindic.*

Fructus aridi. l.*vlt.de iure fisci.*

Fructus restituentur in interdicto Vnde vi ex die, quo quis deiectus est. l.1.*de vi & vi armata.*

Fugiens debitor prehensus, & pecunia ab eo ablata. l.*ait prætor.§.si debiterem.quæ in fraudem creditor.*

Fugitiuus. *titu.de fugitiuis.*

Fugitiuus seruus an acquirat domino possessionem. l.1.*de acquir.possess.*

Fugitiuꝰ quis dicatur. l.*quid sit fugitiuus.de ædil.edict.*

Fugitiuus qui sit. l.225.*de verb.signi.*

Fumo corrupto aliquem perfundens grauiter punitur. l.1.*de extraord.crimin.*

Fumum faciens fumigandi vicini causa an iniuria-

rum teneatur.l.penulti.de iniur.

Fundus qui sit.l.60.l.115.de verb.signific.

Fundi legatum nullum est, non demonstrato fundo. l.enim post.de iure dotium.

Fundi stipulatio non adiecto nomine inutilis est. l.ita stipulatus.de verb.obligat.

Fundi pars recte fundus appellatur. l.plane.§.ultim. de legat.1.

Fuminaria actio priuilegium habet. leg.2.de priuileg. creditor.

Funere domestico impeditus, si iudicio non steterit, exceptione vtitur.l.2.de in ius vocando.

Funerum sumptus. titu.de religios.

Funeris impensa continuo solui debet. l. si filiusfam. soluto matrim.

Funeris impensa.l.1 §.vlt.ad leg.Falcid.

Mente captus donare non potest.leg. Modestinus. de donation.

Quod per furorem alicuius accidit, casu accidisse videtur.l.vlt.de administ tut.

Furiosi agnatus nouandi ius habet.leg.vltima,de nouationibus.

Furiosi nulla voluntas est.l.40.de reg iur.

Furiosus acquirere sibi commodum hereditatis ex testamento non potest.l.Antistius.de acquir.hered.

Qui emit à furioso bona fide, vsucapere potest.l.pignori.de vsucapion.

Furor sponsalibus impedimento est. l.8.de sponsal.

Filia, quæ non potest per dementiam patri cõtradicere, consentire creditur.l.2.§.voluntatem soluto matrim.

Furiosus datur tutor.l.furiosus.de tutel.

Furiosus absentis vel quiescentis loco habetur. l.2. de iure codicill.

Furiosi sententia à iudice vel arbitro diei non potest.l.furiose.de re iudic.

In furiosi curatorem de peculio datur actio.l.3.§.1.l. quam Tuberonis.de pecul.

Furiosus suus non est. leg. Fulcinius. quibus ex causis in possess.

Si furere cœperit is, per quem possidemus, procedit vsucapio.l.nonnunquam.de vsucap.

Furiosus iudex.leg.cum furiosus.leg.iudex.de iudic.

Furiosus & infans heredes necessarij condictioni ex causa furtiua obligantur.l.2.de condict.furtiua.

Furiosus quod prodidit, impunitum est.leg.quod infans.de rei vindic.

Furiosi status & habitus à pupilli conditione non multum abhorret.l.Fulcinius.quibus ex causis possess.

Furor superueniens.l.48.de acquir.hered.

Furiosus lege Cornelia non tenetur. leg. infans. de sicarijs.

Si furiosi negotia gesserim, competit mihi aduersus eum actio.l.3.de nego. gest.

Coram furioso vel demente non videtur diei sententia. leg. diem proferre. §. coram.leg. & interpellatur.de receptis.arbitr.

Qui à furioso ignorans emit, vsucapere potest. leg. sed & si res.de Publiciana in rem actione.

Furiosus non potest desinere non possidere. leg.si is qui.de acquir.possess.

Furiosus an possit dare fideiussorem.leg.si à reo.de fideiussor.

Furioso impuberi curator non datur. leg. tertia, de tutelis.

Furiosus incipere possidere non potest. l.1.de acquirenda possess.

Furioso ignoscitur.l.3.ad S.C.Syllan.

Furiosi matrimonium.l.heredibus ad Trebellian.

Furiosus seruus nobis non acquirit possessionem. l.1.de acquir.possess.

Furiosus rogatus hereditatem restituere tenetur.l. cum heres.ad Trebellian.

Furiosi nulla voluntas est.l.qui seruum.de acquirend. hereditat.

Furiosus testamento tutor datus.l.si hereditas.de testam.tutel.

Furiosus non tenetur lege Aquilia. leg.5. ad legem Aquiliam.

Furiosi filius iussu eius non poterit manumittere.l. fundi.de manumiss.vindict.

Furioso dandus curator.tit.de curat.furios.

Furiosus, qui in conspectu inumbratæ quietis est constitutus.l.quod meo.de acquir.poss.

Furiosus vsucapit. l.3.l.si seruo.l. iusto.§. eam.de vsucapion.

Furiosus siue stipuletur, siue promittat, nihil agit.l. 1.de oblig.& act.

Furioso fit nunciatio. l.operis.de noui oper.nunciat.

Furor superueniens dignitatem non mutat, sicut nec dominium.l.qui furor.de statu homin.

Furiosus potestatem in liberos retinet, siue ante furorem, siue post furorem editi sint. l.patre furioso. de his, qui sunt sui vel alien.iur.

Furiosus vxorem ducere non potest, matrimonium tantum retinet. leg. patre furioso. de his, qui sunt sui vel alieni iuris.

Furiosus carcere continendus est, si non posset per necessarios contineri. l.congruit. de offic.præsid.

Furiosus ob parricidium supplicio affici non debet. l.diuus.de offic.præsid.

Quod à furioso intermissi furoris tempore admittitur, impunitum esse non debet. l. diuus.de offic.præsidis.

Furiosus, si quid admiserit, custos ipsius ob culpam tenebitur.l.diuus.de offic.præsid.

Furiosus in ius vocari non potest. leg.4.de in ius vocando.

Furiosus quasi valetudine impeditus excusatur. leg. 2.§.si quis in iudicio.si quis caution.

Furiosi curator pacisci potest, ne ab ipso petatur, sed non est contra.l.contra iuris.de pact.

Furiosus non est absentis loco, quia in eo animus non est.l.2.de procur.

Furiosus nullum negotium contrahere potest.leg.1. de reg.iur.

Furiosi peculium.l.quam Tuberoni.de pecul.

Furiosus affectu caret.l.1.ne vis fiat ei.

Furor magistratum non abrogat. l. nec mandata.de tutor.& curator.dat.ab his.

Furore ipso furiosum puniri sufficit. leg.penult.de parricid.

Curator furiosi administrationem peculij dare potest.l.curator.de pecul.

Furiosi curator non poterit repudiare. leg.1.de success.dict.

Ex quibus causis ignorantibus nobis actiones acquiruntur, ex eisdem etiam acquiruntur furioso. l.si à furioso.de reb.credit.

Si quis furenti gladium porrexerit, tenetur Aquilia lege.l.2.ad leg.Aquiliam.

Furioso filio pater substituere potest. leg. ex facto. de vulg.

In furiosum commodati actio non datur. l.2.commodati.

Furiosus vbi ex re obligatio venit, obligatur.l.ex re. de obligat.& action.

Furor contrahi matrimonium non finit.l.oratione.§. vlt.de ritu nupt.

Furiosum patrem habens, potest adire.leg.52. de acquirend.hereditate.

Furor non in totum excusat à tutela.leg.idem Vlpianus.l.

nus. leg. post septem. de excusat. tutorum.

Furiosus compos mentis æstimabit debitorem suum delegatum. *l. si debitor. de doli exceptione.*

Furiosus absentis loco est. *l. 166. de regu. iur.*

Furor non dirimit concubitum. *l. 2. de concubin.*

Furiosus ex causa peculiari per seruum acquirit possessionem. *l. 1. de acquir. possess.*

Furore superueniente non redintegratur precarium. *leg. certe. de precario.*

Furiosus testis adhiberi non potest. *l. 2. de testam.*

Furor alterius coniugum iusta diuertendi causa nõ est. *l. si cum dotem. soluto matrim.*

Si pater sit furiosus, filia de dote agere potest. *leg. si cum dotem. § fin. soluto. matrim.*

Qui à furioso emit, quem potabat sanæ mentis esse, vsucapit. *l. 2. pro emptore.*

Furtum facit pecuniæ sibi datæ falsus procurator. *l. si procuratori. de condict. causa dat.*

Furtum. *titu. de furtis, & titu. sequenti.*

Qui aliter re commodata vtitur, furti tenetur. *l. si vt certo. §. plane commodati.*

Furtum facit is, qui tanquam procurator pecuniam accipit. *les qui seruo. de solutionibus.*

Fures balnearij. *titu. de furibus balnearys.*

Furta domestica, si leuiora sunt, publicè nõ sunt vindicanda. *l. respiciendum §. furta. de pœnis.*

Si dominus rei commodatæ aut eius seruus eam surripuerit, an aduersus eum actio competat. *l. rem commodati.*

Cum facto animum etiam furis furtum exigit. *l. si quis testamentum. ad l. Aquiliam.*

Furtiua condictio. *titu. de condict. furtiua.*

Furtum rei locatæ. *l. si locatum. locati.*

Si quid à furibus surreptum sit, cuius sit periculum. *l. cum duobus. §. damna. pro socio.*

Consumens rem ab aliquo acceptam, vt alij daret, furti tenetur. *l. si mandauero. §. si tibi. mandati.*

Furtiuæ rei emptio. *leg. si in emptione. de contrahend. emption.*

Furtum fluuij non modo non punitum, sed etiam remuneratum est, quia reipublicæ id vtile erat. *leg. 2. §. postera. de origin. iur.*

Furti actio per pactum ipso iure tollitur. *l. si tibi. §. quadam. de pactis.*

Furti damnatus siue manifesti, siue non manifesti, est infamis. *l. 14. l. furti. de his, qui notantur infamia.*

Qui vim intulit, cùm possessionem sit à me consecutus, fur non est. *leg. si cum exceptione. §. qui vim. de eo quod metus causa.*

Fur improbior esse videtur, quàm qui per vim rapit. *leg. si cum exceptione. §. qui vim. de eo quod metus causa.*

Qui saluum fore recipit, à furto & damno recipere videtur. *l. nautæ. nautæ caupon. stabul.*

An à fure possit quis hominem sibi surreptum restipulari. *l. scire debemus. de verborum obligat.*

Furtum sine contrectatione non fit. *leg. procurator. mandati.*

Furtum loci vel fundi fieri non dicitur. *leg. quare. de vsucapion.*

Qui rem alienam sciens in pignus accipit, se alligat. *l. seruus cuiusdam. de condict. indeb.*

Furtum factum à domino, non impendit vsucapionem. *l. si rem. de vsucapion.*

Furi datur actio commodati. *leg. ita vt vel fur. commodati.*

Creditor contra pactum pignus distrahens, furti tenetur. *l. 4. de pignor. act. action.*

Is, cuius ope & consilio furtum factum est, furti tenetur. *l. si seruus. §. si quis de manu. ad leg. Aquil.*

Furem nocturnum occidens. *l. furem. de sicariis*

Tutores propter admissam administrationem non tam inuito domino rem contrectare videntur, quàm perfidè agere. *l. si tres tutores. de administr. tut.*

Creditor pignore surrepto quod actione furti est consecutus, debitori imputat. *l. si pignore. de pignor. act. action.*

Furti tenetur is, qui seruo persuasit, vt domino rem furaretur: ope enim & consilio. *leg. Neratius. de seruo corrupto.*

Surripiens arma aliena gradu militiæ pellitur. *l. 3. de re militari.*

Furem noctu deprehensum licet occidere, interdiu autem si se telo defenderit. *l. 4. ad leg. Aquiliam.*

Rei hereditariæ furtum non fit. *l. si seruus. de noxalibus actionibus.*

Si duobus sit res commodata, ambobus competit furti actio. *l. si vt certo. §. vlum. commodati.*

Columbas, quæ emitti solent, de columbario capiens, furti tenetur. *l. Pomponius. familiæ erciscundæ.*

Si dominus rei pignoratæ eam furto sustulerit creditori, aduersus eũ datur furti actio. *l. 3. de pignor. action.*

Qui iurauit se furtum non fecisse, an conueniri possit. *l. si duo. de iureiurando.*

Qui nummos redactos ex re sua à fure surripit, furti tenetur. *l. quemadmodum. de noxal. action.*

Complures trabem alienam furandi causa si sustulerint, quam singuli ferre non possent, furti actione omnes tenentur. *l. ita vulneratus. ad leg. Aquil.*

G

Gradus. *titu. de gradibus.*

Clausula generalis, qua cautum est, vt omnes cautiones ex quacunq; causa vanæ, & pro cancellatis habeantur, quam potestatem habeat. *l. emptor. de pact.*

Generi per speciem derogatur. *l. 80. de regu. iur.*

Generum stipulatio. *l. cum stipulationibus. de verborum obligat.*

Geometræ vacationem tutelarum non habent. *leg. Geometra. de excusat. tutor.*

Gladij potestatem sibi datam nemo potest in alium transferre. *l. solet. de offic. proconsulis.*

Qui vniuersas prouincias regunt, ius gladij habent. *l. illicitas. §. vniuersas. de offic. proconf.*

Gladij potestas ad alium non transfertur. *leg. 70. de regu. iuris.*

Glandis appellatio. *l. 236. de verborum signific. at.*

Glans. *titu. de glan. leg.*

Grammatici excusantur. *l. si duos de excusat. tut. leg. vlt. de muner. & honor.*

Grassatura. *l. aut facta. de pœnis.*

Grex legatus. *leg. 21. 22. de legat. 1. l. 6. de legat. 2. l. Seius. de legatis. 3.*

Grex vindicare potest. *l. 1. de rei vindic.*

H

Habere duobus modis dicitur. *l. 188. de verborum significationibus.*

Habere licet. *l. stipulatio ista. de verborum obligation.*

Habitatio excepta. *l. si mercedem. de act. empt.*

Habitatio. *tit. de vsu & habitat.*

Habitatione data pecuniam condicam, non quanti locare potui, sed si quantum conducturus fuisses. *leg. in summa. de condict. indebit.*

Habitatione excepta, videtur vsus exceptus. *l. si quis vnas de vsufruct.*

Hereditas sustinet personam defuncti. *leg. nouatio. de nouatio.*

Hereditate nondum adita lapsu diei committitur pœna. *l. ad diem. de verborum obligat.*

Hereditas personæ defũcti vice fungitur. *l. mortuo. de*

fideiussor.l.legatum. 129. *de legat.l.si is.qui pro emptore.l. hereditas.de vsucap.*

Hereditas possessionem non habet. l.1.*si quis testam.*

Hereditas iuris nomen non est.119.*&* *leg.*178.*de verbor.significat.*

Hereditatis petitio.*tit.de petit.heredit.& tit.seq.*

Hereditatis appellatione non continentur legata neque fideicommissa.*l.si Titius.de lega.3.*

Hereditate adita omnia iura defuncti ad heredem transeunt.*l.cum heres.de acquir.possess.*

Hereditatem viuentis donans aduersus bonos mores & ius gentium festinare dicitur.*l.quod.de donat.*

Loco dominij hereditas habetur.l.*si ante.de interrogat.action.*

Hereditatis pars in vna re proprie intelligitur. l.4.*si quis omiss.caus.*

Hereditatis acquisitio. *tit. de acquir.vel amit.hered.*

Is, cui hereditas donata est, cogitur donationem defendere aduersus creditores hereditarios. l. *hereditatem.de donat.*

Res hereditariæ nullius in bonis sunt. *leg.1.de rer. diuis.*

Hereditas res incorporalis est. l.3.& in ea res incorporales habeantur.l.1.*de rer.diuis.*

Hereditas Cæsari per procuratorem eius acquiri potest.l.1.*de offic.procur.Cæs.*

Venditori hereditatis pactum cum emptore factum nocet.l.*si cum emptore.de pact.*

Hereditatis emptori vtiles actiones dantur. l.*si cum emptore. de pact.*

Pactus vt hereditatem non petat, res singulas, vt heres petere non potest. l.*si vnus.§.item si pactus. de pact.*

Qui negotia hereditaria gerit, quodammodo sibi hereditatē seq; ei obligat.l.*nam & Seruius.de negot.gest.*

Hereditas vendita.*tit.de hæred.vend.*

Hereditas ad nos pertinet, aut vetere iure, aut nouo; vetere l. 12.tabul. vel ex testamento quod iure factum est; nouo iure sunt heredes omnes, qui plebiscitis aut ex constitutionibus ad hereditatem vocantur.l.1.*&* 23. *de petit.hered.*

Improbus est, qui sollicitus est de viui hereditate. l.2.*de vulg.& pupill.*

Hereditas dominij locum obtinet. l.*denique.quod vi aut clam.*

Hereditas pro dominio habetur. l. *hereditas.* 61. *de acquir.rer.domin.*

Alia est impuberis hereditas ex pupillari substitutione delata, alia testatoris.l.2.*de hered.vel act. vend.*

Hereditate nondum adita, si damnum datum sit, heredi actio dabitur.l.*ob id.ad leg. Aquil.*

Hereditariæ rei nondum possessæ non fit furtum.l. *contra.de act.rerum.amot.*

Hereditatis aditio.l.*at si quis.§.plerisque.de religios.*

Non probè de hereditate viui agitur. l. *ita tantum. ad Trebellian.*

Hereditas habetur dominus.l.*liber.ad leg. Aquil.*

Hereditas quamuis postea adeatur, tamen ea tempore mortis continuatur.l.180.*de reg.iur.*

Hereditatem adiens, contrahere videtur. l.5. *quibus ex causis.in possess.*

Hereditatis appellatione bonorum possessio continetur.l.38.*de verb.sign.*

Hereditati per eum, qui bona fide seruit, ex re hereditaria quæritur.l.*eius qui de rebus credit.*

Hereditas si tacuerit aliquo tempore, tempus de medio detrahendum est.l.*ut cui vt in poss.legato.*

Hereditas est duplex. l.*si quis testamen. liber. l.* 32.*de hered instit.*

Hereditas delata.l.151.*de verb.significat.*

Hereditas.l.*obuenions.l.*30.*de verb.signific.*

Hereditas non heredis personam, sed defuncti sustinet.l.*hereditas.de acquir.rerum domin.*

Hereditas est successio in vniuersum ius, quod defunctus habuit.l.62.*de reg.iur.*

Hereditas quid sit.l.24.*de verb.signific.*

Hereditates honestiore titulo tribuuntur. l.*filium. de leg.præstand.*

Hereditate nondum adita cœpta vsucapio impleri potest.l.*cœptam.de vsucap.*

Non valet stipulatio hoc modo concepta, si heredem me non feceris.l.*stipulatio.*61.*de verb.oblig.*

Heres agere potest, quamuis defunctus non potuerit.l.*reperitur.ad leg.Falcid.*

Heredi neque prodest, neque nocet pactum possessori alienæ hereditatis factum.l.*si tibi.§.vlt.de pact.*

Si quis pacifcitur, ne à se petatur heredi exceptio nō proderit.l.*si tibi de pact.*

Si pactus, ne à me, néve à Titio petat, non proderit Titio, si heres mihi extiterit.l.*si tibi de pact.*

Si filiusfamil.pactus sit, ne à se petatur, proderit patri & heredi patris viuo filio: eo verò mortuo nec ipsi nec heredi eius. l.*& heredi.de pact.*

Heredi post adituri seruus pacisci non potest, quia nondum dominus est. l.*si vnus.§.vlt.de pact.*

Heredi consuli cōcessum est, nec quicquam vni obstat ex heredibus tantum prouidere, si heres factus sit, cæteris autem non consulit.l.*avus de pact.*

Hoc pactum profiteor te non teneri inter heredes locum quoque habet.l.*tale de pact.*

Si pater pactus sit, vt sine liberis defunctæ filiæ dos apud fratrem remaneret, quem sibi heredem fore sperabat, liberis postea susceptis & heredibus testamento scriptis prodest.*leg.tale.§ pactum.de pact.*

Heres pacto quod defunctus fecit, fidem præstare debet.l.*epistola de pact.*

Transactio facta cum eo, qui se heredem esse iactabat, ad verum heredem non porrigitur. l.3.*de transact.*

Heres tenetur ob dolum defuncti.l.2.*de fide iussor.*

Nepos quasi ex filia natus, adoptatus vt suus heres auo non ignoscitur.l.*si quis nepotum.de arbitr.*

Si heres extiterit fideiussor stipulatori, aut contra, ex integro cauendum erit. l.*de die.§.fideiussor.qui satisd. cogantur.*

Ex plurib. heredib. vni⁹ argentarij, si vnus rationes habeat, is tantum edere cogitur. l. *si quis ex argentariis. §.2.de edendo.*

Successores omnes argentarij, si rationes habeant, edere coguntur.l.*si quis ex argentariis.§. de edendo.*

Heres argentarij ita demum rationes edere cogitur, si eas possideat, aut dolo desierit possidere. l. *quod. §. nihil. de edendo.*

Actio aduersus argentarium competens, qui dolo rationes non edidit in heredem, nisi ex suo facto non datur, heredi autem datur.l.*vlt. de edendo.*

Ex duobus emptoris heredibus, si vnus cum venditore pactus sit, vt ab emptione recedatur, pro parte dissoluitur emptio.l.*iurisgentium.§.adeo.de pact.*

Herede nondum existente pœna committitur.*leg. vlt. de naut.fœnor.*

Heres siue extraneus, siue necessarius, si paciscatur, ante aditam hereditatem cum creditoribus, vt minus soluatur, valet pactum. *l.iurisgentium.§ si ante.de pact.*

Heredes duo vni ꝓ solido esse ñ possũt.*l.*183.*de reg.iur.*

Inter scriptũ & legitimũ heredē transactione facta pro parte hereditatis, qua vterque in transactionem expresè propter incertum successionis euentum à creditoribus conueniuntur. *l.controuersia.de transaction.*

Heres interdum suo nomine damnatur, & ideo infamis fit. si in deposito vel in mandato malè versatus sit.*l.furti.§. vlt.de his qui notantur infam.*

Heredis

Heredis negotium gestum esse non dicitur, si post mortem gestum sit, antequam adierit. *l.3. de negotiis gestis.*

Turpia lucra ab heredibus debent extorqueri, licet crimina extinguantur. *l. in heredem. de calumniator.*

Licet ad heredem pœna non transeat, tamen quod turpiter vel scelere quæsitum est, ad compendium heredis non debet pertinere. *l. quod diximus. de eo quod metus causa.*

Si heres quod ad se peruenerit, consumpserit, non desinit teneri & si eo consumpto decesserit, aduersus heredem eius competit actio, licet ad eum nihil peruenerit. *l. & videmus. de eo quod metus causa.*

Heredi tutores dare, heredis heredi dare potest. *l. si peculium. l.34. de statu liber.*

Heres. *titu. pro herede.*

Heredis appellatio de liberis intelligitur. *l. ex facto. §. vlt. ad Trebellian.*

Heres in pœnam non succedit. *l. cui opus. de non. oper. nunciat.*

Heredis ignorantia defuncti vitia nõ excludit. *l. cum heres. de, diuers. & temp. præscript.*

Heredes ob dotem defuncti tenentur. *l. ex deposit. l. ex contractibus. de obligation. & action.*

Heredibus necessitas non imponitur, vt per vnum litigent. *l.5. iudicatum solui.*

Heres ex facto rei promittendi tenetur. *l. ex ea parte. de verborum. obligation.*

Ex persona heredum conditio obligationis non mutatur. *l.2. de verborum obligation.*

Heres eiusdem potestatis est, cuius defunctus, *l.59. de regul. iur.*

Heres videtur ex mortis tempore defuncto successisse. *l. si ex re. §. vlt. de stipulat. seru.*

Hi heredum vice perinde habentur, ac si continuo sub tẽpore mortis heredes extitissent. *l.153. de regul. iur.*

Obligatio quęsita per heredem transit in fideicommissariam. *l. heres. de fideiussorib.*

Heredum vice bonorum possessores funguntur. *l. 2. de bonorum possess.*

Heredi adiecto solui non potest. *l. si stipulatus. 71. de solutionibus.*

Heredes an teneantur ex publicorum iudiciorum admissis. *l. ex iudiciorum. de accusationibus.*

Heres ante restitutam hereditatem recte soluit. *l. ante. de solution.*

Heres ibi defendendus est, vbi iudicium cum defuncto acceptum fuit. *l. si is qui. de iudiciis.*

Heredis appellatio. *l.65. l.77. l.170. l.227. de verbor. significationibus.*

In hac stipulatione neque per te, neque heredem tuum fieri videtur, quamuis abiit & ignoret. *l. filius. §. in hac. de verbor. obligation.*

Heres à morte defuncti successisse defuncto intelligitur. *l. de acquirend. hered.*

Heredes statim fiunt, qui sunt in potestate. *l.1. si quis omissa causa testamenti.*

Hereditas sine vllo corpore iuris intellectum habet. *l. hereditas. de petit. hereditat.*

Qui antequam sciat, se heredem esse, aliquid in hereditate gerit, animo heredis gerere non videtur. *l. qui etiam familiæ erciscundæ.*

Heredis possessio nun est, antequam possideat. *leg.1. si quis testam. lib.*

Heredi non relinquitur, quod scelere quæsitum est. *l. cum falsi. de falsis.*

Quæ per defunctum inchoata sunt, per heredem eius explicari debent. *l. heres socij pro socio.*

Vnus ex heredibus petitoris agendo totam rem inuito coherede in iudiciũ nõ deducit. *l. si petitor. de iudic.*

Heres suspectus vetatur diminuere. *l. fundo. §. qui sciens. pro emptore.*

Is qui restituitur, heres effectus est. *l. si filius. quod cum eo qui in alien.*

Heredes filij an cogantur patrem alere. *l. quis à liberis. de liber. agnosc.*

Is, cui vt indigno ablata est hereditas, iura sepulchrorum retinet. *l. si quis sui. de religios.*

Tale iudicium in heredem transfertur, quale defunctus sus[illegible]it. *l. vlt. de fideiuss. tuto.*

Maritus heres vxoris tenetur stipulatoribus dotis, quamuis ab vxore nullam dotem acceperit. *l. [illegible] dotis. soluto matrimonio.*

Heredi priuilegium pupilli non datur. *l. ex plurib. de administrat. tutor.*

Plerunque tam heredibus nostris, quàm nobismetipsi cauere solemus. *l. si pactum. de probation.*

Heredes sui & legitimi. *titu. de suis. & legitim. hered.*

Heres tutoris negligentiæ nomine non tenetur. *l. non similiter. de magistratibus conuen.*

Heres creditoribus tenetur, [illegible] hereditas non sit soluendo. *l. quæ dotis soluto m[illegible].*

Heredis interest defun[illegible] [illegible]nationem prorogãte. *l.1. de iniuriis.*

Heredum vni acquirere non possumus. *l. continuus. §. de verborum obligation.*

Heres nihil minuere vetatur à prætore. *l. si creditores. de priuilegijs credit.*

Hermaphroditus. *l. l. repetundarum. de testibus. l.6. de lib. & posth. l. quæritur. de statu homin.*

Hypocrates. *l.3. de suis & legit. l. septimo mense. de statu homin.*

Hominis appellatio. *l.152. de verborum significationib.*

Hominem homini insidiari nefas. *l. vt vim. de iustit. & iur.*

Necare videtur, qui abiicit, qui alimoniam denegat. *l. necare. de verb. agnosc.*

Mulierem grauidam sepeliens, non occiso partu ipsum videtur perimere. *l. negat. de mort. infer.*

Ob honorem aliquem potest reipubl. donari. *l. hoc iure. de donation.*

In honorum petitione suffragium patris prodest filio. *l. item eorum. quod cuiusque vniuersitat.*

Sumptus honestè ad honores per gradus contingẽtes facti repeti possunt. *l. quæ vtiliter. de negotijs gestis.*

Arbitro non obtemperandum, si quid inhonestum præceperit. *l. si cum dies §. cum promisso. de recept. arbit.*

Honestum in coniunctionibus considerandum est. *156. de regulis iuris.*

Honorum introductio. *l. relegatorum. de interdictis & relegat.*

Honores eodem tempore non sunt in ciuitatibus conferendi. *l. libertus. ad municip.*

Honoris causa potest vxor donare marito. *l. nuper. de donat. inter vir.*

Honoris causa potest vxor donare marito. *l.1. de pollicitationibus.*

Honorem attentans seruus iure creditur. *l. nẽ apud. de iudic.*

Honores appetere non debet accusatus capitalium criminum. *l. Lucius. ad municipal.*

Honorem gerentibus vacatio conceditur. *[illegible] non tantum. de excusat. tutor.*

Quod honestum sit, incipiendum est. *l. semper. de ritu nupt.*

Honorum confirmatio. *l. diuus. ad municip.*

Qui non patitur aliquid fieri in honorem alicuius iniuriarum non tenetur. *l.13. de iniur.*

Honestum non est quidquid licet. *leg.186. de regulis iuris.*

Honoris causa tutor datus. l. *iure. de testament. tutela.*

Hospitis recipiendi necessitas. l. 10. *de vacatione muner.*

Hospitis recipiendi immunitas quibus concedatur. l. *vltim. de muneribus.*

Hospitis recipiendi munus. l. 3. *de munerib.*

Hospitibus recipiendis onerari prouinciarum proconsul non debet. l. *obseruare. de offic proconsul.*

Redéptus ab hostib. retinetur. l. 3. *de lib. homin. exhib.*

Hostium sepulchra religiosa nobis non sunt. l. 4. *de sepulchro violat.*

Hostium fundus in stipulationem deduci non potest. l. *liber homo. de verborum obligationibus.*

Hostes qui sint. l. 118. l. 134. *de verborum signification. leg. hostes. de capt. & postlimin. reuers.*

Bonus dolus dicitur, cum quis aduersus hostem machinatur. l. 1. §. *non fuit. de dolo.*

Seruus ab hostibus captus, rectè legatur. *leg. seruus. de legat. 1.*

Hostium res potest legari. l. *ab omnibus. de legat. 1.*

Hostem fugientem suscipiens punitur. l. *Metrodorum. de pœn.*

Hostibus venundare non licet, vt frumentum. l. *Cotem. de publ.*

Hostiles res, non publicæ, sed occupantium fiunt. l. *transfuga. de acquir. rer. domin.*

Quod apud hostes est, an legari possit. *leg. idque. de legatis primo.*

Deficiente crediti obligatione pignorum persecutio permittitur. l. *fœnerator. de naut. fœnore.*

Hypotheca *titu. de pigno. & hypoth. & tit. seq.*

Hypothecæ liberantur, nouatione factæ. l. *nouatione. de nouation.*

Pactio creditorum cum herede futuro, cæteris hypothecis habentibus non nocet. l. *rescriptum de pact.*

Hypothecaria actio nudam possessionem auocat. l. *si eum venditor. de euiction.*

I

IActus. *tit. ad leg. Rhod. de iactu.*

Iactus rerum leuandæ nauis causa. l. 9. *de acquirend. rerum domin.*

Iactæ res non videntur derelictæ à domino. l. *interdum. de acquir. possess.*

Necessariarum personarum ratio habéda est prius, si idoneæ sint. l. *Imperatores. de pact.*

Gestum à preside cum aduenisse successorem ignoraret, ratum esse debet. l. *si forte. de offic. presid.*

Si venditor hereditatis emptori mandati actionibus cum debitore hereditario, qui ignorabat, venditam esse hereditatem transegerit, exceptio debitori aduersus emptorem propter ignorantiam suam dabitur. l. *vltim. de transactionibus.*

Merito adiecit prætor, cùm eum mortuum esse sciret, ne ignorantia puniatur. l. *genero. de his, qui notantur infam.*

Ignorantia excusatur non iuris, sed facti. l. *liberorum. de his, qui notantur infamia.*

Ignorantis & inuiti melior conditio fieri potest, deterior non item. l. *soluendo. de negot. gest.*

In actione in factum aduersus calumniatorem non ex die datæ pecuniæ, sed ex die scientiæ incipit annus numerari, quia qui nescit, is videtur experiundi partem non habere. l. *annus. de calumniat.*

Licet quis se ignorasse dicat, nihilominus in pœnam vectigalis incidit. l. *vlt. de public.*

Ignorantiam edicti prætendentibus venia non datur. l. *diuus. de fals.*

Ignorantia iusta facit, vt tentetur alienatio rei, quæ subiacet restitutioni. l. *vlt. §. vlt. de lega. 2.*

Ignorantia iusta excusationem meretur. l. *penult. si quis testament.*

Ignorantia. *titu. de iur. & facti ignor.*

Ignorans, qui aduersus decretum facit, pœna non tenetur. l. *vlt. de decret. ab ord. fact.*

Ignorantia iuris lapso succurritur. l. *quæ fideicommissum. de lega. 2.*

Qui se ignorasse dicit, nihilominus incidit in pœnam vectigalis. l. *interdum. de publican.*

Ignorantiæ iustam causam habent, qui in alterius locum succedunt. l. 42. *de diuers. regul. iur. antiq.*

Ignorantia excusat eum qui rem alienam pignori dedit, quantum ad crimen. l. *tutor. de pignor. action.*

Ignorare non præsumitur coniunctus valetudinem defuncti. l. *actam. §. vlt. vnde cognati.*

Ignorantia fideiussoris soluentis quantum excusetur. l. *si fideiussor. mandat.*

Non ideo aduocatus rem suam amisit, quod alij eã vindicanti tunc ignorans causam suam esse adsistebat. l. *inter. de rei vindic.*

Ignorantia. l. *& si consensum. de contrah. empt.*

Ignorantia facti. l. *fideiussores. l. quanquam. ad S. C. Velleian.*

Ignorans quantum solnere debeat, non potest improbus videri. l. 99. *de regul. iur.*

Ignoranti emolumentum ex testamento quæritur. l. *cum pater. §. fine. de lega. 2.*

Ignorans ius condicit liberationẽ. l. 2. *vt in poss. legat.*

Ignorantia dissoluta non excusatur. l. *cum sex. de adil. edicto.*

Ignorans causam, cum non debeat petere, non videtur in dolo esse. l. 137. *de regul. iur.*

Ignorantia facti. l. *vlt. ad Macedonian.*

Rei vitiosæ locatorem ignorantia non excusat. l. *sed addes. locati.*

Ignorantia iuris non prodest in bonorum possessione, quominus dies cedat. l. *in bonorum. de bonorũ possess.*

Ignorantiæ iustæ causa facit, vt exceptioni non sit locus in interdicto. Quod vi aut clam. l. *semper. quod vi aut clam.*

Is, qui ignorans vires testamenti, iudicium defuncti secutus est, legitimam hereditatem vindicat. l. *legitimam. de petit. hered.*

Ignorantia iuris excusatur filia, quæ dictante matre, legatum sibi adscripsit. l. *diuus. de fals.*

Ignorans fideiussor debitorem soluisse excusatur. l. *si procuratorem. §. si ignorantes. mand.*

Ignorantiæ causa iustissima facit, vt creditoribus defuncti separatio petita non noceat. l. 1. §. *de separat.*

Imaginaria venditio non est pretio accedente. l. 16. *de regul. iuris.*

Locatio facta militi per ignorantiam. l. *si quis ignorans locati.*

Imaginarij contractus iuris vinculum non obtinent. l. *in omnibus. de obligat. & action.*

Imaginaria emptio. l. 4. *de manum.*

Immobiles cuppæ in agro. *leg. 3. de trit. vino & oleo legat.*

Immunitas. *titu. de iure immunit.*

Immunitas Iliensibus concessa. l. *non tantum. de excusat. tutor.*

Impeditus si non stiterit in iudicio, exceptione vti potest l. 2. §. 1. *si quis cauton.*

Qui cum posset non incidere in tempestatẽ, ipse se arctauerit, exceptione nõ vtitur. l. 2. §. *si quis tantum. eod.*

Qui causam præstat impedimento, excusationem non meretur. l. 2. §. *vlt. si quis caution.*

Impeditus vinculis vel custodia militari, si ideo non sistit in iudicio, non vtetur exceptione. l. *sed & si quis. §. 3. si quis cautionw.*

Impensæ

Impensæ necessariæ vtiles. *l.79.de verborum significa.*

Impensæ in res dotales factæ. *tit. de impensis in res dotal.fact.*

Impendio suo vnusquisque dare debet, quod spoponderit. *l.quod nisi.de oper.libert.*

Quæ sunt impensæ vtiles necessariæ. *leg. vtiles. de petit.hered.*

Impensæ. *l.3.de in rem verso.*

Impensæ verbo quid significetur. *leg.quibus diebus. de condit.& demonstrat.*

Impendia testibus danda sunt. *l.3.de testibus.*

Impensas vtiles & necessarias imputat bonæ fidei possessor, & quid de prædone. *l.planè de petit.hered.*

Impensæ, quæ modum probabilem non excedit, ratio est habenda. *l.inter quos.§.vlt.de damn.infect.*

Impensæ necessariæ dotem ipso iure minuunt. *leg.si is qui Stichum.de iur.dot.*

Impensæ minuunt fructus. *l.quod in fructus.de vsur.*

Impensarum in re petita factarum à possessore quemadmodum ratio habenda sit. *l.sin autem.§.vlt.& sequ.l.in fundo.l.sumptus de rei vindic.*

Impensæ gratia fructuum percipiendorum factæ, an deducantur de fructibus. *l.fructus.§.vlt.soluto matrimo.*

Impensas necessarias atque vtiles restituit donator causa mortis. *l.si mortis.de donat.causa mort.*

Impensæ voluntatis causa factæ à curatore auferri possunt. *l.si sint.§ interpositio.de administr.tut.*

Imperitia culpæ annumeratur. *l.si quis fundi.locat..l. 174 de regu.iur.*

Imperitia coheredum iurisdictionis formam non mutat. *l.si filia nupta.famil.ercisc.*

Quod meritus per imperitiam commisit, id ei imputari debet. *l.illicitas.§.sicuti.de offic. præsid.*

Proconsul in prouincia imperium habet maius omnibus post principem. *l.& ideo.de off.proconsul.*

Merum imperium, quod lege datur, mandata iurisdictione non transit. *l.1.§.fin.de off.eius, cui mand.*

Imperium cohærens iurisdictioni, mandata iurisdictione transit. *l.1.§.fin.de offic.eius, cui mand.*

Imperium non merum mandata iurisdictione transit. *l.vlt.de off.eius, cui mand.*

Merum imperium est habere gladij potestatem. *leg. imperium de iurisdictione.*

Iubere caueri est imperij magis, quàm iurisdictionis. *l.iubere.de iurisd.*

Magistratus qui habent imperium, in ius vocari nõ possunt. *l.2.de in ius voc.*

Imperij quæ sunt magis, quàm iurisdictionis non potest magistratus municipalis facere. *leg. ea quæ. ad municip.*

Imperatio iuris iniqui nocet, licet quis eo iure non vtatur. *l.3.quod quisque iur.*

Si ita stipulatus fuero, te sisti.& nisi steteris, aliquid dari, quod promittenti impossibile sit. *l.125.§. si ita stipulatus de verb.oblig.*

Impossibilia pro non adiectis habentur. *leg.177.de reg.iur.*

Impossibile præceptum iudicis nullius est momenti. *l.vlt.quæ sentent.sine appellat.*

Si stipuler, vt id fiat, quod natura fieri non concedit, non consistit obligatio. *l.stipuler.de verb.oblig.*

Impossibilia conditio stipulationibus obstat. *leg.impossibilis.de verb.oblig.*

Confessio ita demum rata est, si quid in confessione venit, quod iure naturæ recipi potest. *leg.si is.de interrogat.action.*

Impossibilium nulla est obligatio. *l.145.de reg.iur.*

Impossibilis rei pœna non committitur. *leg.si homo mortuus.de verb.oblig.*

Si sub conditione impossibili stipulatus sum, fideiussor non potest adhiberi. *l.si sub impossibili.de fideiuss.*

Impossibile in testamento scriptum nullam vim habet. *l.si mœnia.l.seruum meum.de hered.instit.*

Impuberes ad honores non admittuntur. *leg.2.de iur.immunit.*

Impubes doli non capax, doli non tenetur. *leg.2.de vi bon.rapt.*

Impubes supplicio affectus. *l.excipiuntur.ad Senatusconsult.Syllan.*

Impubes furtum facit, si iam doli capax est. *l.impuberem.de furt.*

Impubes deportatur. *l.si arrogati.de tutel.*

Impubes bonorum possessionem admittere nõ potest. *l.7.de bon.poss.*

Impubes dolum non committit. *leg. impuberum. de falsis.*

Impubes dominus de peculio obligatur. *leg.3 §.1. de peculio.*

Impuberes nihil scire intelliguntur. *l.vltim.de iur.& facti.ignor.*

Impuberes non torquentur, sed terreri solent, & habena vel ferula cædi. *l.1.de SC.Syllaniano.*

Impubes potest iurare. *l.vlt.de liberali caussa.*

Impubes iniuriam non facit. *l.3.de iniuriis.*

Impubes iam iniuriæ capax, tenetur Aquilia. *leg.5.ad leg.Aquil.*

Impubes ab omnibus officiis ciuilibus debet abstinere. *l.2.de reg.iuris.*

Impubes cogitur operam præstare. *leg. 7.de oper. libertor.*

Impubes, licet consilij capax non sit, adeundo hereditatem eam acquirit ei, in cuius potestate est. *leg.more. de acquir.hered.*

Tutoris heres impubes filius ob ea, quæ tutor eius in rebus pupillaribus gessit, non tenetur. *leg.qui aliena. de neg gest.*

Impubes seruus potest acquirere domino possessionem. *l.1.de acquir.poss.*

Impubes testis. *l.3.de testibus.*

Incendiis arcendis olim triumuiri præerant, nunc præfecti vigilum cum septem cohortibus. *leg.1.de offic. præfect.vigil.*

Incendia plerunque culpa fiunt inhabitantium. *leg.3. off.præfect.vigil.*

Qui negligenter ignes apud se habuerunt, fustibus & flagellis cædũtur: ob dolum autem grauius plectuntur. *l.vlt.de off.præfect.vigil.*

Incendij arcendi causa vicini ædes intercidere liceat. *l.si alius.quod vi aut clam.*

Incendium sine culpa fieri non potest. *l.si venditor. de periculo & commodo.rei vend.*

Insulam dolo exurens, pœna capitis plectitur. *l.si quis dolo.de sicariis.*

Incendium. *tit.de incend.*

Licet alienas ædes intercidere, incendij arcendi causa. *l.si quis fumo.ad leg. Aquil.*

Qui villam meam incendit, Aquilia tenetur. *l.si seruus.ad leg. Aquil.*

Incendiarij capite puniuntur. *leg. capitalium. de*

Incertæ partis vindicatio datur, si iusta causa interueniat. *l.qua de tota.de rei vind.*

Si plures sint eiusdem nominis serui, nec appareat, de quo actum sit, nulla fiet condemnatio. *l.idem Pomponius.§.vlt.de rei vindic.*

Incertus tutor datus. *l.tutor.de testam.tutela.*

Incertæ partis vindicatio. *l.8.commun.diuid.*

Incertus homo legatus. *l.23.de leg.1.*

Vbicunque merito quis incertus est, quã partẽ vindicet, Incertæ partis vindicatio conceditur. *l.1.§.vlt.si pars hered.pet.*

Cum ex pluribus eodem nomine seruis vnus liber esse iussus non apparet, quis sit, nullus liber est, *l. cum ex pluribus. de manum. testamento.*

Incestus iuregentium prohibitus. *lege si adulterium. de adulter.*

Incestæ nuptiæ confirmari non solent. *lege si adulterium. eodem.*

Incestum quis dicatur committere. *lege socius. l. vlt. de ritu nupt.*

Incola qui sit. *l. 229. de verb. signif.*

Incola. *tit. ad municip.*

Incorporales res sunt, quæ tangi non possunt. *leg. 1. de rer. diuis.*

Incorporalis res dicitur, licet in ea plerumque res corporales contineantur. *l. 1. de rer. diuis.*

Incorporales res traditionem non recipiunt. *l. seruus de acquir. rer. dom.*

Indebiti conditio. *tit. de condict. indebit.*

Indictiones temporariæ. *l. quæro. de vsufr. leg.*

Iudicare reum. *l. 297. de verb. signif.*

Iudicia quæ sint. *l. postliminium. de capt.*

Si quis hereditatem viuentis donat, ei, vt indigno aufertur. *l. quod & seq. de donat.*

Indignis ablata. *tit. de his quæ vt indign. aufer.*

Contra vnum ex pluribus venditoribus mancipij agitur redhibitoria. *l. iustissimè. de adil. edict.*

Eorum, quæ peti non possunt, pars peti potest. *l. ex diuerso. de rei vindic.*

Omnes heredes consentire debent ad redhibendum & vnum procuratorem dare. *leg. quod si nolit. de adilit. edicto.*

Noxæ deditio diuisionem non recipit. *l. si seruus seruum. §. 1. ad leg. Aquil.*

Infamis assessor esse non potest. *l. 2. de off. assess.*

Personę turpitudine notabiles postulare prohibentur. *l. 1. §. 2. de postul.*

Qui edicto prætoris, vt infames notantur, nisi pro se & certis personis non postulant. *lege. 1. §. aut prætor. de postul.*

Qui famoso iudicio condemnatus est, deinde restitutus in integrum à prætore, & notatus infamia eximitur. *l. 1. §. 1. de postul.*

Infames postulare non prohibentur pro pupillis vel furiosis, quorum curam gerunt. *l. 23. de postul.*

Infamiæ timor ad prætoris edictum non pertinet. *l. nec timorem. de eo quod met. caus.*

Infamis non habetur, qui ad tempus exulare iussus est. *l. ad tempus. de decur.*

Famosa actio aduersus parẽtem aut patronum non nisi ob grauissimam iniuriam intentari potest. *l. sed si hac. §. fin. de in ius voc.*

Infamiam irrogat sepulchri violati actio. *l. 1. de sepul. viol.*

Non potest præses prouinciæ efficere, vt furti damnatum non sequatur infamia. *l. non potest de furt.*

Infames accusant maiestatis. *famosi. ad leg. Iul. maiest.*

Infamiæ periculo qui dominum liberant, iure manumittantur. *l. visa. de manum vind.*

Deprehensa in adulterio notatur Infamia. *l. palam. de ritu nupt.*

In conditionibus cessat ignominia etiam. *l. cessat. de obligat. & action.*

Remotus à tutela an sit infamis. *l. 3. de suspect. tutoribus.*

Damnatus post iusiurandum ex famoso iudicio famosus est. *l. nam postea. §. si damnetur. de iureiur.*

Infamia notatur, qui iudicij publici constitutionem deseruit. *l. spurij. de decur.*

Famoso non sunt interdicta. *leg. neque. de vi & vi armat.*

Licet verbis edicti non habeantur infames, ita condemnati, re tamen ipsa & opinione hominum non effugiunt infamiæ notam. *l. 1. de obseq.*

Durioribus pœnis affectata ignominia, velut transacto negotio liberantur. *l. ordine ad municipal.*

Famosi plerumque delatores non efficiuntur. *l. 2. deferre. de iure fisci.*

Infamia. *tit. de his qui notant. infamia.*

Infamis non fit, qui maiore pœna afficitur, quàm legibus statuta est. *l. in seruorum. de pœnis.*

Mulier famosa ad legitimam filiorum hereditatem admittitur. *l. 2. ad Tertull.*

Infamem non omni ex crimine sententia facit. *l. infamem. de public. iudic.*

Infamis non accusat. *l. qui accusare. de accusat.*

Infamis in ius vocari non potest. *leg. 4. de in ius vocan.*

Infamis stipulari non potest. *leg. 1. l. mulier. de verb. oblig.*

Infanti quoque competit libertas. *l. pen. de manum.*

Infamis per seruum ex causa peculiari acquirit possessionem. *l. 1. de acquir. poss.*

Infans an possidere possit. *l. quamuis. de acqu. possess.*

Infans nõ potest esse decurio. *l. Lucius. de municipal.*

Infans obligatur. *l. 2. de condit. tut.*

Infans lege Cornelia non tenetur. *l. infans. de sicar.*

Infanti fit nunciatio. *l. operis. de nouo oper. nunciat.*

Pro iis, qui fari non possunt, tutores iudicium suscipiunt. *l. 1. de admin. tutor.*

Quod infans vel possessor furiosus perdidit, est impunitum. *l. quod infans. de rei vindic.*

Non debet quis in infinitum obligari stipulatione. *l. qui bona. §. vlt. de dam. infect.*

Ingenui sunt, qui ex matre libera nati sunt, quocumque tempore libera fuerit siue conceptionis, siue partus, siue medio tempore. *l. quinta, de stat. hom. l. Imperator Adrianus. eod. tit.*

Ad ingenuitatem nihil refert, materne manumissa fuerit, an debuerit manumitti. *l. Herren. de stat. homin.*

Ingenuus est, qui sententia lata pronunciatus est. *l. ingenuus. de statu homin.*

Libertinus adoptione patroni non potest ingenuus fieri. *l. vlt. de statu homin.*

Qui ius annulorum accepit, omnia ingenuitatis munia habet. *l. sed si hac. de in ius voc.*

Ingenuum facit princeps natalibus restituendo. *l. sed si hac. § 1. de in ius voc.*

Qui ius annulorum accepit, reuerentiam exhibere debet. *l. sed si hac. §. 1. de in ius voc.*

Ingratus libertus quis dicatur. *leg. ingratus. de iur. patron.*

Ingratitudinis accusatur libertus à patrono. *l. 30. qui & à quib. manum.*

Dies promissa à patrona libertę ob ingratitudinem, non potest retineri. *l. cum post. de iur. dot.*

Si inimicitiæ capitales superuenitur, non compellitur procurator iudicium suscipere. *l. filius. §. procuratore de procur.*

Si inimicus fiat procurator, reuocari potest. *l. vel exilio. de procur.*

Arbiter non cogitur sententiam dicere, si inimicitię capitales intercesserint. *l. licet. de arbit.*

Arbiter inimicus litigatoris effectus sententiam dicere non debet. *leg. non distinguemus. §. cum quidem. de arbit.*

Inimicitiis capitalibus interuenientibus fideicommissum reuocatur. *l. si inimicitiæ. de his, quib. vt indig.*

Inimicus testis. *l. 3. de testib.*

Inimicitiæ capitales excusant à tutela. *l. ablata. de excusat. tutor.*

Inimicus

Inimicus pupillo vel eius parentibus tutor remouetur. l. 3. *de suspect. tutor.*

Inimicitiis capitalibus interpositis admittitur fideicommissum. *l. 3. de annu. lega.*

Initio tabularum dies ascripta totius rationis communis est. l. *si quis §. si instrum. de edendo.*

In negotiis gestis initio cuiusque temporis conditio spectanda est. l. *Pomponius. 2. de negot. gest.*

Initium spectandum, non finis. l. 3 *de minor.*

Initium in contractibus inspiciendum est. l. *si id quod pro socio. lege prima. §. non solum de pos. leg. si procuratore. mandati.*

Iniuria. *tit. de iniur.*

Iniuriarum actione tenentur creditores, qui ab herede quasi inops esset, satisdationem exegerunt *leg. si creditores. de pignor. credit.*

Iniuriarum experitur mulier, si maritus, id desiderauit iniuriæ faciendæ causa, cùm eam inspici curauerit. l. 1. *de vent. inspic.*

Iniuria magis vindictæ, quàm pecuniæ habet persecutionem. l. 2. *de collat. bonor.*

Loco percutiens iniuriarum non tenetur. l. 3. *de iniur.*

Iniuria non fit sine animo faciendæ iniuriæ. l. *item quæritur. dict. loco.*

Non quælibet iniuria est duci eum in ius, qui idoneum fideiussorem det. l. *si decem §. 1. qui satisd. cog.*

Idoneus fideiussor si acceptus non fit, de iniuria sibi facta queri potest. l. *si vero. § 1 qui satisd. cog.*

Actio iniuriarum heredi non datur. l. *si eum. §. qui iniuriarum si quis caution.*

Iniuria aspectu atrox æstimatur. *l. 2. de fer.*

Iniuriarum actio per pactum ipso iure tollitur. l. *si tibi. §. quadam. de pact.*

Actio iniuriarum pacto sublata postea paciscendo non potest instaurari. l. *si vnus. §. pactus. de pact.*

Iniuriarum damnatus infamis est. *lege 14. de his, qui not. infam.*

Iniuriarum actio tametsi pro publica vtilitate exercetur, priuata tamen est. l. *licet. d. procurat.*

Iniuria fundo irrogata l. *vel. de via publ.*

Iniuriarum actio competit ei, qui piscari, lauare, ludere prohibetur. l. 2. *ne quid in loc. publ.*

Iniuriarum actio competit ei, qui rem suam tollere prohibetur. l. *qui pendentem. de act. empt.*

Iniuriarum actione an teneatur, qui ex libertate in seruitutem petit. l. 26. *de lib. caus.*

Inofficiosum testamentum. *tit. de inoff. testam.*

In eos, qui inopia laborant, corpus torquendum est. l. *si quis id quod. de iurisd. l. fin. de in ius voc.*

Actoris procurator propter impensas, quas in litem fecerit, potest petere, vt sibi ex iudicati actione satisfiat, si dominus litis soluendo non sit. l. *actoris. de procurat.*

Is nullam actionem videtur habere, cui propter aduersarij inopiam actio inanis est. *l. nam is. de dolo.*

Inquilinis cauendum est damni infecti. l. *qui bona. l. damni. §. sed inquilino. de dam. infecto.*

Inquilini sine prædiis inutiliter leguntur. l. *si quis inquilinos. de leg. 1.*

Inquilinus perhibens dominum reficere ædes suas, interdicto Vti possidetis tenetur. l. 1. *vti possidetis.*

Inscriptio. *tit. de accusat. & inscript.*

Insignia proconsularia vbique proconsul habet. *l. 1. de off. proconsul.*

Insignia magistratus non potest reuereri cæcus. l. 1. *§. casum. de postul.*

Qui insignibus consularibus vtitur, si ignominiæ causa missus sit, notatur infamia. l. 2. *de his qui not. infam.*

Qui exauthorat militem, militaria detrahit insignia, infamem eum efficit. l. 2. *de his, qui not. infam.*

Insignibus illicitis vsus, pœna falsi tenetur. l. *eos qui. de falsis.*

Institoria actio. *tit. de instit. action.*

Conditio datur aduersus dominum, si cum institore ab eo proposito contractum sit. l. *si institorum de rebus credit.*

Instrumenta cogitur venditor ostendere emptori. l. *Titius heres. l. creditor. de act. empti.*

Instrumentum legatum. *tit. de instrum. leg.*

Conceptio instrumenti vitiosa, non nocet statui liberorum. l. *imperator Titus. de statu homin.*

Instrumentum aduersus alium transferre non debet, vbi argentariam non exercuit. l. *prætor. de edendo.*

Instrumentorum appellatio. *tit. de verb. signif. l. instrumenti.*

Instrumenta contractuum legato non continentur. *leg. si mihi. de leg. 3.*

Instrumentorum inuentarium quomodo fiat. l. *vlt. de bon. auct. iud.*

Creditor solutione facta, vt instrumenta, quæ ad contractum pertinent, sibi exhibeantur, agere potest. l. *solutione ad exhibend.*

Instrumenta aduersus fiscum edenda non sunt. l. *in fraudem. de iur. fisci.*

Instrumenta fisco edenda. l. 2. *de iur. fisci.*

Instrumenta prodita. l. *sacculary. de extraord. crimin.*

Instrumentum publicum. l. 2. *quemadmo. testam. aperiantur.*

Instrumentum litis aduersario prodens punitur. l. *si quis aliquid. de pœn.*

Instrumentorum surreptorum crimen non est publici iudicij. l. *Paulus. de fals.*

Instrumenta. *tit. de fide instrum.*

Instrumenta prodens punitur. l. 1. *de fals.*

Instrumenta falsa proferentes quomodo puniantur. l. *diuus Pius. eod.*

Instrumentorum corpora qui sua esse dicunt, ad exhibendum agere possunt. l. 3. *de tab. exhib.*

Insula & flumina nata cuius sint. *leg. septima, de acquir. rer. dom.*

Insulæ Italiæ pars Italiæ sunt & cuiuscumque prouinciæ. l. *insula. de iudic.*

Insula habente fundum in flumine nata, ad vsufructuarium eius fructus non pertinent. l. *si fundi. de vsufructu.*

Insula in mari nata occupantis fit. *leg. septima, de acquir. rer. dom.*

Intercalaris mensis. l. 98. *de verb. signif.*

Interdictum fundamentorum. l. *pupilli de solution.*

Interdicti. *tit. de interd. & releg.*

Interdicta ad priuatas causas, non ad publicas sunt introducta. l. 14 *de iniur.*

Interdicta. *tit. de interdict.*

Si quis sine pœna in iudicio sisti promiserit, incerti cum eo agendum erit. *lege vltim. si quis in ius voc. non ierit.*

Æstimatio eius, quod interest, agentis ad illud tempus, referenda est, quo sisti debuit; non ad id, quo agitur, quamuis desierit eius interesse. l. *qui autem. §. primo, si quis caut. iud.*

Aduersus eum, qui rationes non edidit, agitur in id, quod interfuit, licet interesse desiit. l. *vbi exegitur. de edendo.*

Agens aduersus argentarium, qui rationes non edidit dolo malo probare debet, & si eas habuisset, vincere potuisse. l. *argentarius. §. cum autem de edendo.*

Si minoris intereſſe emptum ab eo fuiſſe rem adprobetur, veluti quod maiorum eius fuiſſet, reſtituitur. l. *ſi in emptionem. de minoribus.*

Retia piſcatorum in mari ſcindens ad piſcium æſtimationem, qui forte ideo capti non ſunt, non tenetur. l. *quemadmodum. §. idem. ad leg. Aquil.*

Id quod intereſt. l. 3. §. *vlt. de eo quod certo loco.*

Beneficio affici hominem intereſt hominis. l. *ſeruus ex lege. de ſeruit. expert.*

Id quod intereſt, id eſt, quantum mihi abeſt quantumque lucrari potui. l. *ſi commiſſa. rem rat. haberi.*

Interlocutiones. *tit. de re iud. & interloc.*

Interrogatio in iure facienda. *tit. de interrogat.*

Interpellatus debitor hominis, ſi non det, mortuo eo tenetur. l. *ſi ex legati cauſ. de verb. obligat.*

Si promiſſor hominis ante diem, in quem promiſerat, interpellatus ſit, & ſeruus deceſſerit, non videtur per eum ſteriſſe. l. *cum filiusfam. §. vlt. de verb. oblig.*

Is qui non poteſt interpellare, id ipſum teſtatione complecti debet. l. 2. *de nautic. fœnor.*

Interpellatus. l. *ſi fundus. §. vlt. de lege commiſſor.*

Interpellatio neceſſaria non eſt, cum quam in diem promittitur. l. *Traiectitia. de oblig. & action.*

Non eſt nouum, vt lex quibuſdam ſpecialiter enumeratis, generale ſubiiciat verbum, quo ſpecialia complectitur. l. *ſi ſeruus. §. cum eo. ad leg. Aquil.*

Interpretatio edicti, quamuis non manifeſti, non eſt negligenda. l. 1. *de act. inſtit.*

Naturaliter euenire ſolet, vt interpretatio legum deſideret prudentiam, auctoritatem neceſſariámque diſputationem fori. l. 2. *de orig. iur.*

Non poteſt præſtare ius, niſi ſit aliquis iuriſperitus, per quem poſſit quotidie in melius conduci. l. 2. §. *poſt originem. eodem tit.*

Quia caſus omnes legibus comprehendi non poſſunt, neceſſarium eſt interpretationem legum conſtitutione principis vel iuriſdictione magiſtratus ſuppleri. l. *neque leges. cum ſeq. de legib.*

Scire leges non eſt verba eorum tenere, ſed earum vim & poteſtatem. l. *ſcire leges. de legib.*

Benignius leges interpretandæ ſunt. l. *benignius. de legibus.*

In ambigua voce legis ea eſt accipienda ſignificatio, quæ vitio caret. l. *in ambigua. de legib.*

Ius ſingulare interpretatione non extenditur. l. *& ideo. cum ſeq. eod.*

Cùm lex quid in præteritum indulget, in futurum vetat. *l. cum lex. de legib.*

Quæ pro vtilitate aliquorum ſunt introducta, contra ipſorum incommodum non ſunt producenda ad ſeueritatem. l. *nulla de legib.*

Priores leges ad poſteriores & contrahuntur. l. *non eſt nouum. cum ſeq. de legib.*

Optima legum interpres conſuetudo. l. *ſi de interpretatione. eod.*

Quod errore primum, deinde conſuetudine obtentum, in aliis ciuilibus non obtinet. l. *quod non ratione. eod.*

Beneficium imperatoris pleniſſime interpretandũ eſt. l. 3. *de conſtit. princ.*

Non oportet ius ciuile calumniari, nec verba captari. l. *penult. ad exhib.*

Interpretatio fit contra ſtipulatorem. l. *ſtipulatio iſta. § in ſtipulationibus. de verb. oblig.*

Quæ propter neceſſitatem recepta ſunt, non debẽt in argumentum trahi. l. 162. *de reg. iur.*

Edicti de corrumpente, quod propoſitum eſt, verba ad corrumpentem, dum ponitur, vel ante propoſitionem porriguntur. l. *ſi quis id quod. de iuriſd.*

Edicti prætorij de in ius vocando moderatio quidẽ admittenda eſt, licet verba id non patiantur. *lege quamuis. de in ius voc.*

Obſcura pactio vel ambigua nocet ei, in cuius poteſtate fuit legẽ apertius conſcribere. l. *veteribus. de pact.*

Stipulatione Aquiliana interpoſita lites, de quibus non eſt cogitandum, in ſuo ſtatu retinentur. *lege cum Aquiliana. de tranſact.*

Liberalitatem captioſam interpretatio prudentium *cum Aquiliana. de tranſaction.*

Cùm eſt ita cautum, ne luminibus officias, verbo quanti omne lumen ſignificatur. *lege ſeruus. de ſeruitute vrbanorum prædiorum.*

Quod legibus omiſſum eſt, non omittitur religione iudicantium. l. *quæſitum. de teſtib.*

Interpretatio contra venditorem. l. *ſi arborem. de ſeruit. vrb. prædior.*

Quod orationi deeſt, ſuppletur. l. *oratio. de ſponſal.*

Defunctorum voluntates ſtrictè interpretandę non ſunt. l. *plenum. de vſu & habit.*

Interpretationes plenæ molliendæ ſunt. l. *interpretatione. de pœnis.*

Interpretamur plenius voluntates defunctorum. l. 12. *de reg. iur.*

Interpretatio fit ſecundum promiſſorem. l. *quidquid. de verb. oblig.*

In quibus caſibus lex deficit, non erit danda, nec vtilis actio. l. *ſi vero. §. de viro. ſolut. matrim.*

Inteſtabilis. l. *ut eum. l. cum lege. de teſtib.*

Inteſtatus cui ſit. *lege. 6. de verborum ſignific. id eſt, de ſuis & legit.*

Ex inuentario poſſunt debitores conueniri. l. *Chirographis. de admin. tutor.*

Pecunia inuenta, niſi theſaurus ſit, inuentoris non eſt. l. *à tutore. de rei vendic.*

Ioco percutiens iniuriarum non tenetur. l. 1. *de iniur.*

Iracundiæ calor. l. 48. *de reg. iur.*

Irenarchæ diſciplinæ publicæ & corrigendis moribus præficiuntur. l. *vlt. de muner.*

Iter. *tit. de itine. actúque priuat.*

Publicè vtile eſt per itinera ſine metu & periculo conueniri. l. 2. *de his, qui deiecer. & effuder.*

Qui petit iter, actum petere non poteſt. l. *ſi noſter. de except. rei iud.*

Itineri faciendo vicens millia paſſuum, & ſinguli dies dinumerandi ſunt. l. 3. *ſi quis caution.*

Iudæi munera ſubeunt. l. *ſpadonem. de excuſat. tutor.*

Iudaica ſuperſtitio. l. 3. *de decurion.*

Iudæis licet liberos circumcidere. l. 11. *de ſicar.*

Iudex conſtitutiones principum negligens pœna falſi tenetur. l. 2. *de falſ.*

Iudices pedanei corrupti puniuntur. l. *ſi quis aliquid. pœnis.*

Iudicis domum ingrediens, reus vel accuſator punitur. *tit. ad leg. Iul. ambit.*

Iudicis dandi ius non habet procurator cæſaris in lite priuatorum. l. *ex conſenſu. de appell.*

Iudicem corrumpens crimen contrahit, & litem perdit. l. 2. *de condict. ob turp. cauſa.*

Extra id, quod in iudicium deductum eſt, excedere poteſtas iudicis non poteſt. l. *vt fundus. commun. diuid.*

Iudicare non coguntur, qui operam dare non poſſunt. l. *prætor. de vacation. muner.*

Iudex, qui de libertate cognoſcit, etiam de rebus amotis damno ne magno facto cognoſcere debet. l. *quadrageſima prima, de lib. cauſ.*

Iudex eſſe non poteſt, niſi qui vel iuriſdictioni præeſt, vel datur ex compromiſſo ſumptus. l. *qui neque. de iudic.*

Omnium

Omnium rerum officium incumbit, quæ in iudicio versantur. l. *ædiles. etiam de ædil. edicto.*
Si dicantur termini deiecti vel exarati; iudex, qui de crimine cognoscit, de finibus quoque cognoscere potest. l. 4. *de fin. regund.*
Iudex suam litem faciens. *l. vlt. de extraord. cognit.*
Boni & innocentis viri officio fungi iudicem oportet. l. *cæter. famil. ercisc.*
Iudex idem quibusdam in rebus sumitur. *tit. de quib. rebus ad eund.*
Qui apud iudicem sibi edi actionem desiderat, non continuo in eum consentire debet. l. *non videtur. de iudic.*
Iudices qui præfectus vrbis & præfectus prætorio. l. 1. *quis & à quo.*
Senatu motu iudicare non potest. l. 2. *de senat.*
Prætor specialem iudicem ipse se date non potest. l. *vlt. de off. prætor.*
Iudex in adeundo se facilem præbeat, sed contemni non patiatur. l. *obseruandum. de off. præsid.*
Iudices litigantibus dare ad ius dicentis officium pertinet. l. 1. *de iurisdict.*
Qui iurisdictioni præest, neque sibi, neque suis ius dicere debet. l. *qui iurisdictionis. de iurisd.*
Iudicare iubere nemo potest, nisi magistratus sit. l. *eum qui. de iurisd.*
Iudicare non potest quis eo die, quo primatus futurus est. l. *eum qui. de iurisd.*
Is, quem iudex probantem non curauit, de iudice quæri potest. l. *argentarius. §. cum autem. de edendo.*
Iudicandi officio fungitur cœcus. l. 1. §. *causam. de postul. l. 6. de iudic.*
Iudici dans pecuniam siue in publicis causis siue in priuatis litem perit. l. 1. *de calumniat.*
Iudex datus à principe, si sententiam tulerit aduersus eum, restitutio tantum à principe impetratur. *lege minor autem. de min.*
Iudex eiusdem rei, de qua iudex est, arbitrium recipere non potest l. *sed & si. de arbit.*
Minor 20. annis iudicare non cogitur. *lege cum lege. de arbit.*
Iudicem corrumpens pœna falsi tenetur. l. 1. *l. qui duobus. de fals.*
Iudex litem suam faciens. l. 4. *de oblig. & action.*
Iudicis potestati permittuntur ea, quæ non subijciuntur iuris necessitati. l. *non quidquid. de iudic.*
In addendo siue dando iudice, neque sanitas mentis neque potentia aut scientia eius necessaria est. l. *cum furiosus. de iudic.*
Iudicibus de iure non de facto dubitantibus præsules respondent. l. *eum quem. de iudic.*
Iudex eius ex consensu litigantium. l. *ex consensu de appellat.*
Iudex de qua cognouerit, de ea pronunciare cogendus erit. l. *de qua re. de iudic.*
Qui iudicem dare possunt. l. *iudex. de iudic.*
Iudex datus in eodem officio permanet, licet furere cœperit. l. *iudex. de iudic.*
Iudex dandus non est, quem altera pars nominatim petit. l. *obseruandum. de iudic.*
Iudex pronunciat seruum illius non crudelem. l. *dominus. de lib. caus.*
Iudicandi necessitas inter munera personalia habetur. *leg. vlt. de munerib. & honor.*
Iudex litem suam faciens. *tit. de extraord. cognit.*
Mortuo iudice quod eum iudicare oportuerat, id eum, qui subditus est sequi oportet. l. *mortuo. de iud.*
Mortuo iudice, cui certum tempus præstitutum erat, tantum ei, qui in eius locum datus fuerit, præstitutum intelligitur. l. *si iudex. eod. tit.*

Pater filium vel filius patrem iudicem habere potest. l. *in priuatis. eod.*
Iudex dari non potest, vt ab eo prouocare non liceat. l. 1. *à quib. appellat.*
Iudex, qui de certa summa iudicare iussus est, consensu litigatorum de maiore iudicare potest. l. *de qua re. de iud.*
Temporis futuri tractus ad officium iudicis non pertinet. l. 1. *de vsur.*
Iudicis iussu aliquid faciens, dolo non videtur facere. *lege. 127. de reg. iur.*
Iudicis factum ratom non est, quod ad officium eius non pertinet. l. 129. *de reg. iur.*
Iudex si quid aduersus legis præceptum in iudicando dolo malo prætermiserit, legem offendit. *lege non quicquid. de iud.*
Iudices à præside dati in tempus successorum eius durant. l. *venditor. de iudic.*
Iuridicus. *tit. de off. iuridici.*
Iurisperiti quando excusentur à tutela. *l. iurisperitis. de excusat. tutor.*
Iurisdictio. *tit. de iurisd. & tit. seq.*
Iurisdictio voluntaria vbique exerceri potest. l. *emancipari. de adopt.*
Proconsul extra prouinciam suam habet voluntariam iurisdictionem, non controuersam. l. 2. *de off. proconsul.*
Iurisdictionem ne voluntariam quidem habet legatus proconsulis extra prouinciam. l. 2. *de off. proconsul.*
Iurisdictionem plenissimam habet proconsul. l. *sed licet. de off. proconsul.*
Legatus proconsulis mandata sibi iurisdictione iudicis dandi ius habet. l. *legatus. de off. proconsul.*
Iurisdictio præsidis. l. *si res obligata. de leg. 1.*
Iurisdictionem non habent aliqui, sed tantum notionem. l. *aut prætor. de re iudic.*
Mandata iurisdictione officium totum iuris dicendi transit. l. 1. *de suspect. tutor.*
Iurisdictionem suam pœnali iudicio defendere magistratibus suis concessum est. l. *vnica si quis ius dic.*
Vt transactio alimentorum fiat, prætor mandare suam iurisdictionem non potest. l. *cum hi. §. sed nec. de transact.*
Ex officio suæ iurisdictionis restituit prætor. l. 1. §. *an autem. de postulando.*
Tutoris datio neque est imperij, neque iurisdictionis. *leg. muto. §. tutoris. de tutel.*
Cuiusuis iudicis in consentientes est iurisdictio. *l. prima. de iud.*
Iurisdictio. *tit. de off. eius. cui mand. est iurisd.*
Ex aliena iurisdictione ad prætorem vocatus venire debet. l. *si quis ex aliena. de iudic.*
Iurisdictioni prætoriæ subijciendum est, cui cauendum sit, cui non l. *qui bona. de dam. infect.*
Si non subditum iurisdictioni suæ magistratus tutorem dederit, inutilis est datio. *l. scire potest. §. vlt. de excus. tutor.*
Iurisdictionem suam delegat prætor magistratibus municipalibus. l. 1. *de dam. infecto.*
Iurisdictio eius, qui de fideicommissa libertate cognoscit. l. *neque. de fideicom. lib.*
Iudicium. *tit. de iudic.*
Quis ex heredibus petitoris agendo totam rem initio coherede in iudicium non deducit. l. *si petitor. de iudic.*
Quod post iudicium cœptum accidit, in iudicium venisse non intelligitur. l. *non prætor. de iudic.*
Iudiciũ quod iam mortuo debitore per defensorem accipitur, nullum est. l. *de qua re de iudic.*

Iudicium soluitur redintegrato matrimonio. *leg. vltim. rer. amot.*

Iudicium vbi cœptum est, ibi finem accipere debet. *leg. vbi cœptum. de iudic.*

Iudicium tale in heredem transfertur, quale defunctus suscepit. *l. vlt. de fide tutor.*

Iudicium nec in pendenti esse potest, nec de iis rebus, quæ postea in obligationem aduentur æ sunt. *l. non quemadmodum. de iudic.*

Iudicium de dote expirat redintegrato matrimonio. *in l. si mulier. solut. matrim.*

Iudicium publice exercere. *l. qui dolo. de vi publ.*

Iudicio contrahitur. *l. 3 § idem scribit. de pecul.*

Iudicium redditur in inuitum. *lege inter stipulantem de verb. oblig.*

Mutatis iudicibus idem manet iudicium. *l. proponebatur. de iudic.*

Si aduersus vnum ex patronis libertus iurauerit se libertum eius non esse, hoc iusiurandum alteri patrono non proderit. *l. si duo. de iureiur.*

Ex diuersis testamentis ius coniunctionis non contingit. *l. si sub conditionem. quib. mod. vsufr.*

Ius ciuile calumniari non oportet. *lege penultima. ad exhib.*

Ius prætorium ius ciuile subsequitur. *l. seio. de testib. ει.*

Iurisgentium est acceptilatio. *leg. an inutilis. § vlt. de acceptilat.*

Ius finitum esse debet. *l. 2. de iur. & fact. ignor.*

Ius naturale, gentium, ciuile. *tit. de iust. & iur.*

Ius ciuile vigilantibus scriptum est. *leg. pupillus. quæ in fraud. creditor.*

Fructu prædiorum ob alimenta libertis relicto, partium emolumentum ex persona vita decedentium ad dominum proprietatis recurrit. *l. dominus. de vsufr.*

Omne ius hominum causa constitutum est. *l. 2. de stat. homin.*

In iure consistere dicuntur hereditas & aliæ quædam res incorporales. *l. 1. de rer. diuis.*

In stipulationibus ius continetur, in pactis factum versatur publicum. *l. pactum. de pactis.*

Ius ciuile, id est, ius proprium ciuitatis nostræ. *l. 2. de acquir. rer. domin.*

Portio fundi, velut alluuio portioni vsusfructus personæ accrescit. *l. si Titio. de vsufr.*

Si duobus alternis annis vsusfructus relinquatur, alteri accrescere nihil potest. *l. 2. quib. mod. vsufr.*

Ius executio non habet iniuriam. *l. 13. de iniur.*

Ius reuocandi dominium quibus personis competat. *l. 2. de iud.*

Iuris origo. *tit. de orig. iur.*

Ius gentium cum ipso genere humano proditum. *leg. 1. de acquir. rer. domin.*

Iuregentium condici possunt res ab iis, qui non ex iusta causa possident. *l. 1. § rerum quod rerum amot.*

De calumnia iurare debet is, qui damni infecti sibi caueri postulat. *l. qui bona. § si quis stipulatus. § alieno. de damn. infecto.*

Iusiurandum de calumnia. *l. inter coheredes. famil. ercisc.*

Iusiurandum pactionem non facit. *l. si iurauero. de pœn.*

Iurat etiam impubes. *l. vlt. de liber. causa.*

Iurisiurandi obligatio. *l. 7. de oper. libert.*

Nemo sic iurare compellendus est, vt peierare cogatur. *l. de die. § vlt. qui satisd. cog.*

Si inscio domino seruus argentariam exerceat: satis est dominum iurare se eas rationes non habere. *l. prætor. de edendo.*

Rationem sibi edi petens de calumnia iurare debet. *leg. si quis. § exiguur. de edendo.*

Si pactum à iure communi remotum sit, ne iusiurandum quidem de hoc adactum, seruandum est. *l. conuentionum. § si paciscar. de pact.*

Si iureiurando delato iurauerit quis non deliquisse, non erit notatus: nam quodammodo innocentiam suam iureiurando approbauit. *l. furti. de his qui notant. infam.*

Etiam si periurium fuerit approbatum, stari religioni debet. *l. quod si deferente. de dolo.*

Si deferente creditore iurauerit debitor, pignus liberatur. *l. si deferente quib. mod. pig.*

Iusiurandum in litem. *l. 1. § in deposito. l. eo apud. l. bona fides deposit.*

Post rem iureiurando decisam nihil quæritur. *l. post rem. de re iudic.*

Iniquum est de alieno facto alium iurare. *l. Marcellus. de act. rer. amot.*

Iurisiurandi religio in testamento. *l. cum prætor. § filius matrem. de leg. 2.*

Iurisiurandi conditio. *lege Antistius. de acquir. heredit.*

Malæ fidei possessor rerum hereditariarum tantum præstat, quantum in litem est iuratum. *l. rem venium. § vlt. de petit. hered. l. sed & si lego. § hæc verba. eodem.*

Iusiurandum municipum. *lege municipibus. de condit. & demon.*

Nuncians nouum opus iurare debet, non calumniæ causa nunciare. *lege de pupillo. § qui opus. de oper. noui nunciation.*

Iurans se præstaturum operas non obligatur. *l. si quis pro eo. de fideiussor.*

Iusiurandum seruandum est, si mulier se prægnantem esse iurauerit. *l. 1. simul. vent. nomine in poss. catum.*

Iurisiurandi conditio. *l. quæ sub conditionem. de cond. inst. l. 30. testam. milit.*

Fur non potest referre iusiurandum ei, qui furti agit. *leg. non magis. rer. amot.*

Iusiurandum in litem. *l. tenetur. si quid in fraud. patron.*

Iurans sibi non liquere, iudicare non cogitur. *leg. Pomponius. de re iudic.*

Damnatur maritus quanti mulier in litem iurauerit. *l. si filiofam. sol. matrim.*

Iureiurando in litem id, quod interest, aut si iurari non possit officio iudicis æstimatur. *l. semper. quod vi aut clam.*

Iusiurandum in litem *l. cum prætor. ad leg. Falcid.*

Iureiurando adigi non debet liberta, ne nubat. *l. adigere. de iure patronatus.*

Iusiurandum in locum litis contestatæ succedit. *l. sed & si restituatur. de iudic.*

Iusiurandum in litem. *l. si cui. locati.*

Qui dolo fecit, quominus possit restituere is, quantum aduersarius in litem sine vlla taxatione in infinitum iurauerit, est damnatus. *l. qui restituere. de rei vind.*

Iusiurandum in litem aduersus eum, qui non exhibet. *leg. creditor. de appellat.*

Iuranti succurritur. *l. 1. § si quis argentum. de sponsal.*

Iusiurandum in litem. *l. à non iudice. de iudic.*

Iusiurandum *tit. de iureiur. & seq.*

Modestius facit, qui refert iusiurandum, quam si ipse iuret. *l. illud. de constit. pecunia.*

Contra mulierem non reddentem quod amouit, iuratur in litem. *l. si cum dos, de act. rer. amot.*

Aduersus pupillum qui conuenitur, ob culpam tutoris non iuratur in litem. *l. 1. quando ex fact. tutor.*

Iureiurando in litem æstimatur id quod interest

pupilli

pupilli. cùm tutor inuentarium non fecit. l. *tutor. qui repertorium. de admin. tutor.*

Iusiurandum inter alios factum, aliis non prodest. l. 1. *si mul. ventr. nomine.*

Iuratur in litem aduersus eum, qui dolo desiit possidere. l. *Nesennius. de re iudicata.*

Iusiurandum contra vim legum & auctoritatem iuris in testamento scriptum nullius est momenti. l. *si quis inquilinos. de leg. 1.*

Iusiurandum. l. *soluitur. §. 1. quib. mod. pign.*

Iurisiurandi conditio. l. *non dubium. de leg. 3.*

Iusiurandum in litem aduersus furem. l. 9. *de furt.*

Iusiurandum in litem. l. 3. §. *in hac commodat.*

Iurisiurandi obligatio per acceptilationem tollitur. *leg. per iusiurandum de acceptilat.*

In actione confessoria fit condemnatio, quanti actor in litem iurauerit. l. *in harum. si seruit. vindic.*

Iurisiurandi condictio. l. *si quis ita. de statu lib. l. si quis libertatem. de manum. testam. l. fermum eod.*

Si filiusfami. iusiurandum detulerit & iuratum sit de peculio danda est actio quasi contractum sit. l. *de-positi de pecul.*

Iurisiurandi gratia facta ab imperatore. *leg. vltim. ad municip.*

In actione ad exhibendū iuratur in litem. l. 3. l. *Celsus. ad exhibendum.*

Rei æstimatæ per iusiurandum in litem dominium statim ad possessionem pertinet. l. *eius rei. de rei vindic.*

Iurans se colorem dicere non posse non cogitur. l. *in actione. de furt.*

Iusiurandum de calumniat. l. *thesaurus. ad exhibendum.*

Iurisiurandi conditio. l. 20. *de cond. & demon. l. hac scriptura. eod.*

Cùm quis iurat se dare non oportere, ab omni contentione disceditur. l. *si quis. de cond. indeb.*

Iustitia. *tit. de iustit. & iure.*

Ad quædam, quæ non habent atrocitatem facinoris ignoscitur seruis, si dominis obtemperauerint. l. *is quidem. de vi aut clam.*

Qui à prætore iussus quod propositum est, corrumpit, pœna edicti non tenetur. l. *si quis id quod. de iurisdict.*

Qui iussu prætoris pretio pactus est, non notatur. l. *furt. de his qui not. infam.*

Excusatur qui iussu eius, in cuius potestate erat, duxit. l. *liberorum. de his qui not. infam.*

Iussus patris vel domini. *tit. quod iussu.*

Seruus nihil delinquit, qui iubenti domino obtemperat. l. 2. *de noxal. actio.*

Actio legis Aquiliæ datur aduersus eum, qui iussit, damnum datum est, si ius imperandi habuit. l. *liber homo. ad leg. Aquil.*

Iuuenis à qua ætate, & in quam intelligi debeat. l. *non alter. de leg. 3.*

L

LAna legata. l. *si cui lana. de leg. 3. l. lana. eod.*

Lapis crescit in lapidicinis. l. *vlt. de fund. dot. l. fructus. §. si vir. solut. matrim.*

Lapidicinarum commodum ad maritum pertinet. *leg. si fundus. sol. matrim.*

Lata culpa est nimia negligentia. l. 213. *de verb. signification. l. 223. eod.*

Lata negligentia prope fraudem accedit. l. *impuberibus. de suspect. tutor.*

Latitatio. l. *eo tempore. de pecul.*

Capti à latronibus liberi manent. l. *qui latronibus. de testam.*

Latrunculator de re pecuniaria iudicare potest. l. *solemnis. de iudic.*

Proconsul laudes suas non grauatè adire debet. *leg. si in aliquam. de off. proconsul.*

Falso laudans alium mei decipiendi gratia de dolo tenetur. l. *quod si cum scires. de dolo.*

Legatum. *tit. pro legat.*

Legata rectà via ab eo, qui legauit ad eum, cui legata sunt, transeunt. *leg. à Titio. de furt.*

Ab allegato repellatur is, qui à tutela se excusat. l. *Nesennius. de excusat. tutor. l. amicissimos. eod.*

Legata. *tit. quod legat.*

In re pure legata heres nullo momento dominium habet. l. *peculium autem. §. sed & creditor. de pecul.*

Legatum amittit is, qui se excusat à tutela testamentaria. l. *qui tutelam. de testamentar. tutela.*

Legata res ibi dari debet, vbi est, nisi. *leg. quod legatur. de iudic.*

Res sub conditione legata interim heredis est. l. *& post. famil. ercisc.*

Legatam municipio pecuniam in aliam rem, quam defunctus voluit, conuertere non licet. l. *legatum. de admin. rer. ad ciuit. pertin.*

Legatum. *lib. 30. & seq.*

Legatum damno nunquam esse potest. *leg. si hered. mandat.*

Legatum sibi adscribens pœna falsi tenetur. *lege prima, de fals. l. 6. eod.*

Si legatum petatur, verba testamenti edere non est necesse. l. 2. *de edendo.*

Is, cui argentarius rationes legauit, edere eas non cogitur. l. *quaedam. §. 1. de edendo.*

Legatarius iuris successor non est. l. *quod. §. nihil. de edendo.*

Is, cui legatæ sunt rationes, ex causa eas edere cogitur. l. *quod. eodem.*

Legata habentur loco hereditariarum actionem. l. *hereditariam. de oblig. & action.*

Legati populi Romani sagmina ferebant, ne quis eos violaret. Græci autem ceryceia. l. *sanctum. de rer. diuis.*

Legatus proconsulis quod maiorem animaduersionem exigit, ad proconsulem remittere debet. l. *si quid erit. de offic. proconsul.*

Legatus proconsulis mandata sibi iurisdictione iudicis dandi ius habet. *leg. legatus. de offic. proconsul.*

Legatus proconsulis nihil proprium habet, si. l. *legatus. de off. proconsul.*

Legatus proconsulis tutorem dare potest. l. 2. *legati. de off. proconsul.*

Legatarijs quoque municipiorum succurritur. l. *item. ex quib. causis maiores.*

Qui priuati negotij causa in legatione est, dicitur reipubl. causa abesse. l. *non vere. ex quib. causis maior.*

An legatus, qui Romæ compromisit, cogatur coram arbitro litigare, vide. l. *non distinguemus. §. item si quis. de recept. arbitr.*

Legati si Romæ conueniātur, ius reuocandi domū habent. l. 2. §. *legatis. de iud. l. si quis in legatione. eod.*

Legatus suspectam dicens hereditatem, etiam legationis tempore cogitur suscipere iudicium. l. *si legatus ad Trebellian.*

Legatos pulsans lege Iulia de vi publica tenetur. l. 7. *de vi publ.*

Legatorum munus personale est. l. *vlt. de muneribus.*

Legatus prouincialis Romæ iurare non compellitur. l. *tutor. de iureiur.*

Legatione fungens apud extraneos testamentum facere potest. l. *qui à latronibus. de testam.*

Legatus Romæ constituens se soluturum. l. *cum qui. de constit. pecunia.*

Legati ex delictis io legatione commissis conueniuntur. l. *non alias. cum seq. de iudic.*

Lenocinium. l. 2. *de adult. l. cum mulier. soluto matrimonio.*

Qui lenocinium fecerit, iofamia notatur. l. 1. & 4. *de his, qui not. infam.*

Lenocinium facere quin sit. l. 4. *de his, qui not. infam.*

Lenocinium facere non mi nus est, quàm quæstum corpore facere. l. *palam. de ritu nuptiarum.*

Legitimum crimen. l. 3. *de crimen stellion.*

Legem oon sibi dicit testator. l. *Lucius. de fidu. liberta.*

Leges prædiorom vendendorum l. *vtimur. de sepul. violato.*

Lege obuenire hereditas quæ dicatur. l. 130. *de verb. signif.*

Prætor contra leges neminem tuetur. l. *cum sponsus. de publician.*

Ex legibus, id est, tam ex sententia legum, quàm ex verbis. l. 6. *de verb. signif.*

Leees ne locum io testamento suo babeant, nemo potest cauere. l. *nemo. de leg. 1.*

Leges. *tit. de legib.*

Lex occurrens venditioni facit, vt fideiussor liberetur. l. *cum lex. de fideiussor.*

Lex prohibena diuersum libertæ quæ patrono nupta est, infectum illud non efficit. l. *vlt. de diuort.*

Durum est, sed ita lex scripta est. l. *prospera. qui & à quib. manumiss.*

Legem offendit iudex, si quid aduersus legia præceptum in iudicando prætermiserit. l. *non quicquid. de iudic.*

Legatio. *tit. de legation.*

Tutor non potest se per libellos exeusere. l. *excusare. de excusat. tutor.*

Libello expediri non possunt, quæcunque ceusæ cognitionem desiderent. l. 72. *de reg. iur.*

Libelli accusationis. l. 2. *de accusat.*

Libelli appellatorij. l. 1. *l. à sententia. de appellat.*

Libellus ad ædes proponendus. l. 2. *de dam. infect.*

Quæ causæ cognitionem desiderent, per libellum expediri noo possunt. l. *nec quicquid. §. 1. de off. proconsul.*

Libellum dans principi eut præsidi, in iua vocare non videtur. l. *libertus. de in ius voc.*

Libera persone nullam obligationem nobia acqoirere potest. l. *si ita stipulatus. §. Chrysogonus. de verb. oblig.*

Libera persona ectionem nobia ecquirere non solet. *leg. 3. quod vi aut clam.*

Liber homo in stipulationem deduci non potest. *leg. liber homo. de verb. obligat.*

Libera persona. l. *qui ante. de constit. pecun.*

Libererum personarum nomine furti ectio noo est. l. *mater. de furt.*

Liberi hominis venditor, siue sciena, siue ignorans tenetur de euictione. l. *minor. de euiction.*

Liberi hominis casum eduersá neque fortunam expectare neque naturale, neque ciuile est. *l. inter stipulantem de verb. obligat.*

Libere persona nobis non acquirit. l. *si quis. de vsur.*

Liberalis causa. *tit. de liber. caus.*

Libere admiostratio concessa ad facultatem elienandi in fraudem non pertinet. l. *si prætor. quæ in fraud.*

Faciliores esse debemus ad liberationem, quàm ed negetionem. l. *Arrianus. de oblig. & action.*

Liberationis verbum. l. 47. *de verb. signif.*

Liberatio. *tit. de solution. & liberat.*

Liberatus obligatione pecuniam accipere videtur. *leg. 2. de calumni.*

Liberatio legata. *tit. de libera. leg.*

Liberorum appellatio. l. 22. *de verb. signif. & l. 56. eod.*

Liberorum procreatio & educatio iuris naturalis. l. 1. *de iustit. & iure.*

Liberi senatorum sunt non tantum filij, sed omnes, qui ex ipsis vel eorum liberis descenduot. l. *liberos. de senator.*

Nati ex liberis sioe oaturalibus, siue adoptiuis, liberi senetorum dicuotur. l. *liberos. de senator.*

Liberi senatoria non dicuntur, qui ex filie senatoris oati sunt. l. *liberos. de senator.*

Liberoa vtriusque sexua accipere debemua, &c. l. *sed si hac. §. liberos. de in ius voc. leg. 2. §. prætor. qui satisd. cogantur.*

Liberoa etiem vltra trinepotem accipimus. l. *sed si hac. § liberos. de in ius voc.*

Liberorum numerus ad honorea assequendos minoribus prodest, non vt maturius rem suam à curatoribus recipiant. l. 2. *de minor.*

Liberi exhibendi. *tit. de liber. exhib.*

Liberi veteranorum priuilegio non vtuotur. l. 8. *de vac. muner.*

Liberorum oumerus excusat à tutela. *lege secunda, de excus. tutor.*

Liberorum obsequium erga parentes. *tit. de obsequi.*

Liberorum mentio facte in testamento. l. *si vel. de condit. & demonst. l. prætor. eod.*

Liberi egooscendi & elendi. *tit. de agnoscendis liberis.*

Liberis concessa immunitas ad eos pertinet, qui eius familiæ sunt. *leg. cui muneris. de munerib. lege prima, de iure immunit.*

Liberorum mentio io testemento facta. l. *heredibus. ad Trebell.*

Liberorum numerus fauorabiliorem causam facit. l. *cum ratio. de bon. damnat.*

Liberorum mentio facta intestamento. l. *ex facto. ad Trebell.*

Is cui in tempua liberorum tertia para relicta est, non poterit adoptando tertiam partem coosequi. *leg. si ita quis. de legat. 1.*

Liberi beredis instituendi. *tit. de lib. & posthum.*

Liberorum numerus à ciuilibua muoeribus excusat. l. 3. *de munerib. l. cura. l. rescripto. eod. l. 2. de vac. muner. l. 8. §. vlt. eod. l. 5. de iur. immunit.*

Liberi a nostris omnia, quæ sunt ex voto, paramus. l. *nihil. de bon. libert.*

Liberorum appellatione nepotes continentur. l. *si dotali. sol. matrim.*

Liberorum eppellatio. l. 148. *de verb. signif.*

Liberos ad pareotum beredıtatem natura simul & parentum commune votum admittit. l. *scripto. vnde liberi.*

Liberi eius, qui damnatus est perduellionis, retinent iura libertorum. l. 4. *de iure patron.*

Liberia nocet nota aspersa patri. *leg. dui fratres. de iure patron.*

Liberos plures hebens, in suo collegio primus sententiem vocatur. *l. spurij. de decurion.*

Libertatis oneraodę gretia non exigitur promissum. l. 1. *quarum rerum actio non datur.*

Libertas subditorum ad principis curam pertinet. l. 25. *de appell.*

Secundum libertatem respoodendum est. *lege vigesima, de reg. iur.*

In liberelibus causia pro libertate constitutum obtinet. l. *inter pares. de re iudic.*

Libertas inæstimabilis res est. l. 106. *de reg. iur.*

Libertate donatur seruus à prætore propter indicium detectæ coniurationis. l. *ætis. ad leg. Falcid.*

Libertatis fauor. l. *pœnales.* §. *vlt. ad leg. Falcid.* l. 3. *de his, quæ in testam.*

Libertas omnibus rebus fauorabilior est. *lege.* 164. *de reg. iur.*

Libertatis æstimatio ad infinitum extenditur. l. *procurator. rem rat. haberi.*

Libertatis infinita est æstimatio. l. 136. *de reg. iur.*

Iure naturali omnes liberi nascebantur. l. *manumissione. de iust. & iur.*

Libertas est naturalis facultas eius, quod cuique facere, &c. l. 4. *de statu hom.*

Libertorum hominum multæ sunt conditiones, quidam ingenui, alij libertini. l. 5. *de statu hom.*

Aduersus libertatem restitutio non conceditur. l. *si ex causa.* §. *vlt. de minor.*

Prætores fauent libertatibus. l. 3. *de alien. iud. mut.*

Fauor libertatis est, vt maiores iudices habere debeat. *leg. non distinguemus. de recep. arbit.*

Contra libertatem restitutio non conceditur. l. 9. *de appell.*

Libertini sunt, qui ex iusta seruitute manumissi sunt. l. *libertum. de statu hominum.*

Ex libero seruus effectus, postea manumissus, est conditionis libertinæ. l. *homo liber. de statu hom.*

Libertus assessor esse potest. l. 2. *de off. assessor.*

Libertus an per ius annulorum aut natalium restitutionem fiat ingenuus, vide supra in verb. *ingenuus.*

Libertus à patroni liberis accusatus, nullum eis honorem debet. l. *sed si hac.* §. *finali. de in ius voc.*

Libertus tutorio nomine patronum seruum in ius vocare potest. l. *quæsitum. de in ius voc.*

Liberti. *lib.* 38.

Libertus an aduersus patronum iniuriarum agat. l. *prætor edixit. de iniur.* l. *non solum.*

Libertus propter patronum à ciuilibus muneribus non excusatur. l. *libertus. ad municip.*

Librarij non habent immunitatem. l. *spadonem. de excusat. tutor.*

Librorum appellatione quid continetur. l. *librorum. de leg. tertio.*

Licitatio in vendendis rebus minorum. *lege & si sine. de dolo.*

Ligni appellatione quid continetur. l. *ligni. de leg.* 3.

Limitati agri. l. *in agris. de acquir. rer. domin.*

Pacisci non licet, vt dimidia pars eius, quod ex lite datum erit, restituatur. l. *sumptus. de pact.*

Lis fungi non debet, vt transactio fiat. l. *cum lis.* §. *si cùm lis. de transact.*

Litibus & sumptibus non vexari minorum interest. l. *minoribus. de minor.*

Verecundia & cogitatio eius, qui lites execratur, nõ est implenda. l. *item. l. res. de alien. iud. mut.*

Prætor studet lites finiri. l. 3. *de recep. arbit.*

Lis nulla nobis esse potest cum eo, quem in potestate nostra habemus. l. *lis nulla. de iudic.*

Vetustas pro lege habetur, minuendarum litium causa. l. 2. *in pr. de aqua plu. arc.*

Lites minuendæ. l. 2. *de aqua plu. arc.*

Litis causa hæres imperator institui non debet. l. 91. *de hered. instit.*

Lis finitur solutione, transactione, acceptilatione. *leg. cum quærebatur. iud. solui.*

Litis causa militiæ se dare non licet. *lege quarta, de re milit.*

Litis nomen. l. 36. *de verb. signif.*

Lis expediri non potest, nisi alter petitor, alter possessor sit. l. *inter litigantes. de iudic.*

Ad prætoris officium pertinet lites deminuere. *leg. quod. de reb. credit.*

An propter litem potest quis à tutela excusari. l. *propter litem. de excus. tutor.*

Res, quæ in controuersia sunt, non debent à procuratore Cæsaris distrahi. l. *res quæ. de iur. fisci.*

Litigiosæ rei emptio. l. *bona fide. ad Vellelan. S.C.*

Litigiosa res pignori dari potest. l. 1. *quæ res pignor. vel hypothec.*

Literæ, quibus hereditas promittitur, codicillorum vim non obtinent. l. 17. *de codicill.*

Literas nesciens, an à tutela excusetur. *leg. athleta. de excus. tutor.*

Literis primis qui pueros imbuunt, vacationem nõ habent. *lege vt gradatim. de muner. & honor. l. 2. de vacation. munerum.*

Litora maris communia sunt. l. 2. *de rer. diuis.*

Quæ in litore inuenimus, iure naturali nostra fiunt. l. 3. *de rer. diuis.*

Nemo ad litus maris accedere prohibetur piscandi causa. l. 4. *de rer. diuis.*

In mari piscantibus liberum est casam in litore ponere, in quam se recipiant. l. *riparum. de rer. diuis.*

Ædificantes in litore soli domini efficiuntur, quãdiu ædificium manet. l. *in tantum. de rer. diuis.*

Litus quid sit. l. 96. l. 112. *de verb. signif.*

Locans operas suas, vt cum bestiis depugnet, edicto notatur. l. 1. §. *& qui operas. de postulando.*

Operas suas locans, vt prodeat artis ludicræ causa, non notatur. l. 3. *de his, qui not. infam.*

Locare debet prædium is, qui in possessionem missus est, nisi antè fuerit, *lege in vendicationem. de bonis auctor. iudic. possid.*

Locatio & conductio. *tit. locat. conduct.*

Cùm do pecuniam, vt facias, locatio est, si tale factum sit, quod locari soleat. l. *naturalis. de præscriptis verbis.*

Locatio rei propriæ non consistit. l. *ei à quo. de vsucap.*

Locatio sine certa mercede contrahi non potest. l. 4. *si vir. de donat. inter vir. & vxor.*

Locatio sine pecunia non contrahitur. l. 1. §. *si quis seruum. deposit.*

Nulla locatio est, cùm merces non interesset. *l. si cõuenerit. commun. diuid.*

Cùm mensori agrorum creditur, non esse locationem, sed operam beneficij loco præberi. *lege prima, si mens. fals. mod. dix.*

Locatio fundi dotalis facta marito, constante matrimonio, eodem dissoluto rata firmáque manet. *leg. si filiofam.* §. *vlt. soluto matrim.*

Edictum ædilitium ad locationes non pertinet. l. *sciendum.* 63. *de ædil. edicto.*

Locupletior esse dicitur pupillus hoc ipso, quod nõ est locupletior factus. l. *in pupillo. de solution.*

Re perempta is, ad quem peruenit, locupletior non dicitur, si verò in pecuniam aliámve rem conuersa sit, locuples factus videtur, licet postea deperdat. l. *si ipsa res. de eo quod met. causa.*

Locupletior quis factus intelligitur. l. *si cum mulier. de donation. inter vir. & vxor.*

Locuples qui sit. l. 134. *de verb. signif.*

Locus quid sit. l. 60. *de verb. signif.*

Vbi restituenda sit res mobilis, quæ petita est. l. *si res. & leg. seq. de rei vind.*

Loco certo dari promissum. *de eo quod certo loco.*

Si locus in iubendo iudicare non est comprehensus, & locus intelligitur, quo solet iudicari sine incommodo litigantium. l. *si locus. de iudic.*

Vbi quis argentariam exercuit, ibi cogitur edere, licet aliò instrumentum transtulerit. l. *prætor. de edendo.*

Argentarius vbi de ea re agitur, rationes edere debet sumptibus petentis, licet alibi argentariam exerceat. *leg. prætor. ad fin. de edendo.*

Locus compromissi is intelligitur, de quo actum est, aut si non appareat is, in quo compromissum est. l. *si cum dies. de recep. arbit.*

Lucrum facere ex tutela tutor non debet. l. *qui negotiationem. de administ. tutor.*

Lucrum auferendum bonæ fidei possessori. l. *post senatus. de petit. hered.*

Lucri spes est ex alieno largiri, & beneficij debitorem sibi constituere. l. *si pignore. de furt.*

Lucrum ei extorquendum est, qui lucrum ex fraude sensit. l. *ait prætor. §. vlt. quæ in fraud. creditorum.*

Lucrum in eo, quod interest, continetur. l. *si fundus. locati.* Etiam in lucro minoribus succurritur. l. *ait prætor. §. vlt. de muner.*

Lucratiua causa l. *omnes. de obligatio. & action. l. apud. de dol. except.*

Lucratiua causa. l. *inter stipulantem. §. si rem. de verb. oblig.*

Lucratiua causa. l. *Iulianus. §. si fundum. de act. empti.*

Vxores viri iure non compelluntur. l. *vxores. de his, qui not. infam.*

Sponsi nullus luctus est. l. *vxores. de his, qui not. infam.*

Parentes liberos, cæteros agnatos & cognatos lugere non coguntur. l. *parentes. de his, qui not. infamia.*

Etiam exhæredatum filium patrem lugere placuit. l. *vlt. de his, qui not. infam.*

Lugendus non est is, qui aduersus patrē arma sumpsit. l. *minime. de religios.*

Lusus perniciosus non debet impunitus esse. *leg. in furti. de furt.*

Ludorum faciendorum causa scena posita. *leg. 2. de his, qui not. infam.*

Ludicram artem exercentes an notentur infamia *leg. 3. de his, qui not. infam.*

Ludicram artem non faciunt athletæ. l. 4. *de his, qui not. infam.*

Ludos assidue spectare vitiū animi est. l. *vlti. de ædil. edicto.*

Ludus noxius in culpa est. l. 10. *ad leg. Aquil.*

In multorum honestorum prædiis lupanaria exercentur. l. *ancillarum. de petit. hæred.*

M

MAcedonianum S.C. *tit. ad S.C. Macedonian.*

Magistratus creatus an appellet. *tit. si tutor vel curat.*

Magistratus municipales. *de re militari.*

Inter conuenientes cognoscere possunt. l. *inter ad municip.*

Magistratus in municipio creatus, cogitur munus cognoscere. l. 9. *de minorib.*

Magistratus creatus, si appellet. l. 21. *de appellati.*

Magistratibus municipalibus iurisdictionem suam delegat prætor. l. 1. & 2. *de damno infecto.*

Magistratum maiorem gerere non potest, nisi qui minorem gesserit. l. *honor. de minorib.*

Magistratus an actione iniuriarum conueniri possit. l. *nec magistratibus. de iniuriis.*

Magistratuum fideiussores in pœnam vel mulctam non tenentur. l. *fideiussores. de fideiussoribus.*

Magistratus minores qui sine iudicio aut potestate sunt. l. *nec magistratibus. de iniuriis.*

Propter magistratum, quem quis gessit administraturus, tutelæ vacationem non habet. l. *propter magistratum de excusatione tutorum.*

Magistratuum omnium origo. *tit. de origine iuris.*

Priuatus aliquis pro magistratu faciens, lege Iulia magistratus tenetur. l. 3. *ad leg. Iuliam maiestat.*

Pactum est ius in ciuitate esse, nisi sint, qui iura reddere possint. l. 2. *§. post originem. de origine iuris.*

Magistratus, ad quem legis actio est, filios suos apud se emancipare, vel in adoptionem dare potest. *leg. 4. de adoptionibus.*

Magistratibus municipalibus modica castigatio tantum est admissa. l. *magistratibus. de iurisdictione.*

Magistratum oportet esse eum, qui iubet iudicare. *leg. eum qui. de iurisdictione.*

Magistratus non iubent iudicare eo die, quo priuati futuri sunt. l. *eum qui. de iurisdictione.*

Magistratibus omnibus concessum est iurisdictionem suam defendere pœnali iudicio. l. *vnica. si quis ius dicenti.*

Magistratus, qui imperium habent, & qui coercere aliquem & iubere in carcerem duci possunt, in ius vocari non oportet. l. 2. *de in ius vocando.*

Magistratus pridie calendas Ianuarij neque ius dicunt, neque sui partem faciunt. l. *partem. de feriis.*

Magistratum acceptum retinere potest cæcus, ad nouum non potest aspirare. l. 1. *§. casum. de postulando.*

Magistratus gratuitam certè integram & abstinentem omni lucro fidem præstare debent. l. *qui sine. de negot. gest.*

Vis à magistratu iure honoris, quem sustinet, edicto non coercetur. l. 3. *de eo quod metus causa.*

Optimum est per ingratum facere. l. *stipulatus. 71. de solution.*

Magistratus minor aduersus sententiam maioris non restituitur. l. *minor autem. de minoribus.*

Magistratus superiores pari imperio non possunt cogi. l. 3. *de arbitris.*

Magistratus municipales tutorem dant. l. 3. *de tuto. & curatori. dandis.*

Magistratus imperio non obtemperans, non potest dulo carere. l. 159. *de regulis iuris.*

Magistratus municipalis, qui periculo tutelæ obnoxius est, non ideo à tutela excusationem habet. l. *Spadonem. de excus.*

Magistratus stipulatur à pupillo. l. 1. *de magistratibus conueniendis.*

Magistratus munus accipere non possunt, quod centum aureos in anno excedat. l. *eadem lege. ad leg. Iuliam repetund.*

Magistratus municipalis officium. l. *ea quæ. ad municip.*

Magistratus non excusat. l. *si maritus. de adulteris.*

Magistratus, si aduersus resistentem quid violentiæ fieret, non tenetur. *l. quemadmodum. §. magistratus. ad leg. Aquil.*

Magistratus municipales rempublicam obligant. l. *in honorariis. de obligat. & action.*

Magistratibus municipalibus dandi tutoris necessitas iniungitur. l. 2. *ad Tertullian.*

Magistratus municipales ob damnum iniuria datum conueniuntur. l. *quemadmodum. §. magistratus. ad leg. Aquil.*

Magistratus reipublicæ diligentiam debent. l. *magistratus. de administrat. rerum.*

Magistratus municipales cùm vnum magistratum administrant, etiam vnius hominis vicem sustinent. l. *magistratum. ad municip.*

Magistratus dum magistratu funguntur, conueniri non possunt.

Qui

Qui prouinciam regunt, negotiari aut fœnus exercere prohibentur. l. *principalibus. cum seq. de rebus credit.*

Magistratuum creatio ad principis curam pertinet. l.1. *ad leg. Iuliam. de ambitu.*

Magistratuum officium indiuiduum ac periculum commune est. l. *Imperator ad municipal.*

Magistratus municipales à tutela excusantur. l. *athleta. de excusation. tutor.*

Magistratus vniuersitatis non cauet. l. *actor. rem ratam haberi.*

Magistri qui dicantur. l. 57. *de verborum significatione.*

Magistri officium mercede remuneratum. l. *Attilius. de donat.*

Maiestas. *tit. ad leg. Iuliam maiestatis.*

Maiestas prætoris contempta vindicatur. l. *si familia. de iurisd.*

Maiestatis crimine reus factus ante damnationem dominus est. l. *quæsitum. qui & à quibus manumiss.*

Minor in maiestatis crimine, quod ad personas principum attinet, torquetur. l. *de minore. l. ex libero. de quæstionibus.*

Qui sciens emit ab eo, cui bonis interdictum est. l. *sciens. & seq. de contrahenda emptione.*

Morte mandantis, antequam res geri cœperit, soluitur mandatum. l. *& quia de iurisdict.*

Mandans quod propositum est, corrumpi pœna edicti, vt eximantur per alium, pœna edicti tenetur, etiamsi absens fuerit. l. *si per alium ne quis eum, qui in ius vocatum.*

Pertinere ad me videntur res, quæ tractentur me mandante. l. *si quis. §. pertinere. de edendo.*

Mandati condemnatus notatur. l. 2. *& l. furti. §. mandati. de his, qui notantur infamia.*

Qui exhortatur mandatoris opera non fungitur. l. *ob hæc verba. de his, qui notantur infam.*

Parum refert, an ipse ordo elegerit, an is, cui ordo negotium dedit. l. *item eorum. quanto quisque vniuers.*

Mandatum reuocatur morte. l. *cum prætor. §. Maui. de legat. 2.*

Mandatum non finitur morte, fauore libertatis. l. *si prætor. de manumiss. vindict.*

Mandata principalia præsidibus dantur. l. *mandatis. de pœnis.*

Mandatum potest ex pacto naturam suem excedere. l. *naturalis. §. vlt. de præscriptis verbis.*

Mandator & mandatarius puniuntur. l. 2. *l. non tantum. de iure fisci.*

Qui nummos sibi datos ab aliquo, vt eos crederet, eo mortuo ignorans credidit, eccipientis non fiunt. l. *eius qui. de rebus creditis.*

Mandans alicui opus nouum facere tenetur, si ille alij hic mandauerit. l. *si ergo. quod vi aut clam.*

Mandatum. *titule mandati.*

Mandata non seruans in bello, capite punitur. *leg. nihil. §. nihil. de præscriptis verbis.*

Mandatum gratuitum esse debet. l. *si tibi rem. de præscript. verb.*

Si mandato meo alicui fit iniuria, tam ego, qui mandem, quàm is qui susceperit, iniuriarum tenentur. l. *non solum. de iniuriis.*

Manu prohibendus est, qui in litore ædificat. l. *quamuis. de acquirendo rerum dominio.*

Manumissio. *tit. de manumissis. & tit. seq.*

Manumissio similis est morti. l. *si nihil de solution.*

Manumissio est iurisgentium. l. *manumissionis. de iustitia & iure.*

Mare & litora maris iure naturali omnium communia sunt. l. 2. *de rerum diuisione.*

Quod in mari ædificatum est, fit priuatum, ita vt quod à mari occupatum est, sit publicum. l. *Arilo. de rerum diuisione.*

Ædificans in mari iuregentium suum facit. l. 1. §. *quod si quis. de noui operis nunciatione.*

Maris perpetuum ius ed aliquem pertinens. *lege 14. de iniuriis.*

Mari quod natura omnibus patet, seruitus priuata lege imponi non potest. l. *venditor. communia prædiorum.*

Marito fit demonstratio nomine vxoris. l. *aut qui aliter. quod vi aut clam.*

Marito deprehensam in adulterio vxorem occidenti ignoscitur. l. 3. *ad S.C. Syllanian.*

Marito adulterium vxoris occidere permittitur. l. *marito. de adulteriis.*

Maritus, si constituat se soluturum ex dote plus quàm facere possit, insolidum non condemnatur. l. *quod si maritus. de constituta pecunia.*

Mater debet petere tutores filiis suis. *leg. secunda, ad Tertull.*

Matremfamilias à cæteris mores distinguunt. l. 46. *de verborum signif.*

Mater certa est, etiam si vulgo conceperit. *l. quod semper. de in ius vocando.*

Matetfamilias quæ dicatur. *l. mater. de adulteriis.*

Matri puellæ an rectè soluitur. l. *filia. de solutionibus.*

Mater filij furti actionem non habet. l. *mater. de furtis.*

Matremfamilias accipe notæ authoritatis fœminā. l. 3. *de liberis exhibendis.*

Masculi non continentur fœminino vocabulo. *l. si ita scriptam. de legat. 2.*

Masculinus sexus fœmininum continet. l. *qui duo mules. de legatis 3.*

Matrimonium soluitur deportatione. l. 5. *de bonis damnator.*

Matrimonij causa virgo vel mulier manumittitur. l. *collectaneus. de manumissis vindict. l. si rogatus.*

Matrimonium consensu contrahitur. l. *Seia. de donationibus inter virum & vxorem.*

Coitus matrimonium non facit, sed maritalis affectio. l. *cum hic status. de donationib. inter virum & vxor.*

Matrimonium solutum quomodo hic intelligetur. l. 24. *de verborum significat.*

Matrimonium est iuris naturalis. *leg. prima, de iustitia & iure.*

Matrimonium non faciunt tabulæ. l. *donationes. de donatio.*

Matrimonia pœnæ vinculo obstringi non debent. l. *Titia. de verborum obligationibus.*

Matrimonia bene cordalia iure patriæ potestatis non possunt turbari. l. 1. *de liberis exheredandis.*

Medici à quibus sint constituendi. l. 1. *de decretis. ab ordine faciendis.*

Medicus non debet ægrum compellere, vt sibi suas vendat possessiones. l. *medicus. de extraordinaria cognitione.*

Medicus excusatur à tutela. l. *si duas. de excusatione tutorum.*

Medicus seruus. l. *Thais. de fideicommiss. libertatib.*

Medicus semel probatus reprobatur. l. *vt gradatim. de muneribus.*

Medici militum, quia eorum officium publicè prodest, in integrum restituuntur. l. *inter eos. ex quibus causis maior.*

Medici qui dicentur. l. 1. *de extraordinaria cognitione.*

Medici excusantur. l. *vlt. de minoribus.*

Memoriæ post mortem damnata. l. *si quis filio. de iniusto.*

Memoria defuncti damnata. l. cum filius. §. vlt. de legat.2.

Memoria damnata post mortem reuocatur donatio. l. cum hic status. de donationib inter virum & vxorem.

Memoria facti operis quomodo extare dicatur. l. arbiter. de probationibus.

Memoria quando extare dicatur, l.2. de aqua pluuia arcen.

Inficiantibus auxilium diuisionis non est indulgendum. l. si dubitetur, de fideiussoribus.

Neganti se socium esse non succurritur. l. sed hoc ita. de re iudicata.

Falsum negans suum in sua potestate esse iudicium accipere cogitur, sine noxæ deditione. l. 2. §. vlt. si ex noxali causa.

Noxæ dedendi facultas ob mendacium amittitur. l. 1. §. interdum. si quadrupes pauperiem fecisse dic.

Pœna mendacij. l. de ætate. de interrogat. action.

Aduersus inficiantem datur actio legis Aquiliæ in duplum. l. perinde. ad leg. Aquil.

Mendacium. l. sed si ex patre. l. eũ qui. quod cum eo qui.

Non tantum verba fideiussori, sed & mens testatoris tribuere solet libertatem fideicommissariam. l. qualiter. de fideicom.

Mens prior æquè potentior est, quàm vox dicentis. l. labeo. de supellectile legata.

Mens legis potior esse debet verbis. l. scire oportet. de excusat. tutorum.

Mens legis. l. cum mulier. soluto matrimonio.

Mensurari bonorum venditio. l. si ventri. de priuileg. creditor.

Mensæ negotium. l. cum pater. §. mensa. de legatis.2.

Mensor falsum modum dicens. tit. si mensor falsum modum.

Mensuras falsantes & corrumpentes quomodo puniantur. l. hodie. de falsis.

Mensuræ falsæ. in l. Dardanarios. de pœnis.

Mensuras falsas habens relegatur. de extraordin. crimin.

Mensores frumenti. l. 10. de vacation. munerum.

Mercis causa comparata legato quanti non continentur. l. quanti. de vsufructu.

Mercis appellatio. l. 207. & l. 66. de verb. signif.

Mercatores vacationem habent. l. 5. de muneribus.

Qui à latronum vi aliquem tuetur, vel liberat, operæ suæ mercedem accipere potest. l. metum. §. sed licet. de eo quod metus caus.

Meretria furis persona est. l. 5. si à parent. quis manũ.

Vani timoris nulla æstimatio est. l. si quis ab alio. de re iudic.

Metu adiens hæreditatem. l. 84. de acquir. heredit.

Meretricem rapiens, furtum non facit. l. verum de furt.

Meretrix quamuis adhuc corpore quæstum faciat, easdem operas patrono præstare non cogitur. l. ea demum. de oper. libert.

Meretrici facta donatio valet. l. affectionis. de donat.

Metallorum pœna. l. aut damni. de pœnis.

In metallum damnati verberibus seruilibus coercentur. l. in metallum. de iur. fisci.

Non sufficit quolibet terrore addoctum timuisse: sed huius rei inquisitio iudicis est. l. 3. ex quib. caus. minor.

Metus periculi. l. habitatione. locat.

Metu adiens hæres hereditatem hæres non fit. l. 6. de acquir. hered.

Ei qui timuit mori, non ignoscitur. lege prima. de S. C. Syllanian.

Metus iustus migrandi. l. in hanc. de dam. infecto.

Metus consensui contrarius est. l. 116. de reg. iur.

Metus exceptio. tit. de dol. mal. & met. except.

Metus. tit. de eo. quod metus causa gest.

Miles damnatus fideicommissum relinquit. leg. 22. de leg. tertio.

Migratio. tit. de migrat.

Miles eatenus, qua facere potest, cogitur soluere. l. miles. de re iudic.

Militibus nullum municipale munus iniungitur. l. 3. de munerib.

Militi etiam pro necessariis personis de libertate litigare permittitur. l. 3. de lib. caus.

Militia testamento relicta. l. Lucius. de leg. 2.

Miles exheredari potest à patre. l. 26. de lib. & posthum.

Militia legata. leg. libertus. de aliment. leg. l. mortuo. de leg. secunde.

Milites ad eum remittuntur, sub quo militabant. l. de militibus. de custod. reorum.

Militia relicta. l. fideicommissa. §. si seruo. de leg. 3.

Militia legata. l. his verbis. de leg. 3.

Miles deportato fideicommissum relinquere potest. leg. 7. de leg. 3.

Miles. tit. de bonor. poss. ex testam. milit.

Miles damnatus ex militari delicto, potest testari. l. si quis filio. §. irritum. de iniusto rupto.

Miles minor non potest manumittere. l. 3. de manumiss. testam.

Miles mulieri stupro cognitæ nihil relinquere potest. leg. mulierem. de his quib. vt indig.

Miles idoneus fideiussor non est, nisi in rem suam fideiubeat. l. de die. §. 1. qui satisd. cog.

Miles ab exercitu dimissus an notetur infamia. l. 2. de his, qui not. infam.

Miles exauctoratus, efficitur infamis, leg. 2. de his, qui not. infam.

Miles nec si velit quidem aduersarius, procurator esse potest. l. filiusfam. §. veterani. de procurator.

Miles idoneus defensor non est. l. neque. de procurator.

Qui Romæ militant, pro reip. causa absentibus habentur. l. milites. ex quib. causis maiores.

Militum custodia. l. milites. de custod. reorum.

Miles in furto balneario deprehensus, ignominia mitti debet. l. vlt. de furib. balnear.

Milites an à tutela excusentur. leg. sed & milites. de excusat. tutor.

Miles acerbus punitur lege Iulia Maiestatis. l. famosi ad leg. Iuliam. maiestatis.

Milites coguntur etiam patrem exhibere. l. si quis à liberis. de liberis agnoscendis.

Militare testamentum. tit. de militari testamento.

Militibus si quid fortiter donare debet præses. l. diuus. de bonis damnatorum.

Militis procurator. l. si pecuniam. de rebus creditis.

Militis pœna. l. si quis aliquid. de pœnis.

Locatio facta militi per ignorantiam. l. si quis. per ignorantiam. locati.

Militis vacatio. l. prætor. de vacatione militis.

Militia. tit. de re militari.

Milites deferre non possunt. l. deferre. de iure fisci.

Militibus hospitia præberi debent. l. 3. de muneribus.

Milites non sunt auocandi à signis testimonij perhibendi causa. l. 3. de testib.

Militiæ nomen non dat libertus sine iniuria patroni. l. operis. de operis libert.

Militum priuilegium ad alienam non porrigitur. l. impuberem. de administ. tutor.

Militis domicilium. l. 23. ad municipal.

Miles soluitor sacramento. l. miles. de adulter.

Militare nõ potest is, qui de statu suo litigat. leg. 10. de lib. caus.

In castris merentes an recte tutores dentur. l. *propter magistratum. de excusat. tutorum.*

Milites qui pro pace excubant, accusant. l. *famosi. ad leg. Iul. maiest.*

Militum successio. *tit. de veter. & milit. success.*

Pro milite se gerens falsi pœna tenetur. *lege eos qui. de falsis.*

Miles in fraudem creditorum non potest manumittere. *l. cum is qui & à quibus manum.*

Miles liberis recasutis in potestatem tutorum non dat. l. 2. *de testam. milit.*

Militibus appellandi tempora non remittuntur. l. *qui suspectum. de appellat.*

Miles filiusfamilias. *tit. de castr. peculio.*

Miles grauius punitur, quàm paganus. *lege. quadam. de pœnis.*

Minæ elusoriæ. l. 4 *si cui plusquam per.*

Missionum causæ sunt tres. l. *milites agrum. de re milit.*

Minor potest decaprotus fieri. *l. 3. de muner.*

Minoribus vectigalia locanda non sunt. l. *in fraudem. §. vlt. de iur fisci.*

Minor annis adulterium cōmittens punitur. l. *si minor. l. si adulterium. de adulter.*

Minor ita demum restituitur. l. *certum. de confess.*

Minor 25. annis idoneus fideiussor non est, nisi in reui suam fideiubeat. l. *de die. §. 1. qui satisd. cog.*

Minor idoneus defensor non est. l. *minor. de procurat.*

Minor non accusatur adulterij. l. *si maritus is. de adult.*

Lex consilio minoris quasi parum firmo resistit. l. 4. *de seru. export.*

Minor vindictæ causa in seruitutem redigitur. *leg. non solum. de in integr. restit.*

Minor 20. annis iudicare non cogitur. *l. cum lege. de recept. arbitr.*

Minori ignoscitur, qui minor instituit accusationē, maior autem factus sententiam accepit. l. *qui cum maior. de bon. libert.*

Minor 25. annis dicitur, qui annum 25. agit. l. *si maritus is. de adulter.*

Puberes sine curatoribus suis possunt ex stipulatu obligari. l. *puberes. de verb. oblig.*

Minor ad remp. administrandam non admittitur. *leg. ad remp. de minorib.*

Minor an possit sententiam dicere. *lege quidam. de re iudic.*

Minoribus succurritur in iis etiam quæ non acquisierunt. l. *cum quod. de vsur.*

Minor 25. annis. *tit. de minor.*

Minor factus decurio. l. *spurij. l. non tamen. de decurion.*

Minor 20. annis seruum in manumissurum à debitore suo stipulari non potest. l. *si minor. de verb. oblig.*

Minor quæstioni non subijcitur. l. *de minore. de quæstion.*

Mobilia & mouentia quæ dicantur. l. 93. *de verb. signif.*

Mobilia legata. l. *si chorus. de leg. 3.*

Modus adiectus libertati non suspendit. l. *mœnia. de manumiss. testam.*

Debuit suis partibus fungi non quidem præcipiti festinatione, sed nec moratoria cunctatione. *leg. 8. de adm. tutor.*

Modus præstitutus obsequio temporariæ seruitutis. l. *causam. de manum.*

Monetæ publicæ factum l. 6. *ad leg. Iul. pecul.*

Monetæ factæ furtum. *leg. si quis aliquid. de pœnis.*

Monetæ adulteratores. l. *aut facta. de pœnis.*

Monetam falsam percutiens. l. *qui falsam. de falsis.*

Monstrum. l. 135. *de verb. signif.*

Monumentum quod testator extrui præcepit, à quo extrui debeat. l. *Titius. de leg. 3.*

Qui iustum monumentum ædificat, rem illatam facit. *leg. qui bona. §. si quis iuxta. de dam. infecto.*

Moram videtur fecisse, qui litigare maluit, quàm restituere. l. *nemo. de verb. oblig.*

Mora facta si pecunia in diem promissa offeratur, pœna nihilominus committitur. l. *Tractatus. de oblig. & act.*

Mora posterior nocet. *l. illud. de peric. & com. rei vend. l. si emptorem de act. empti.*

Mora an extinguatur postea offerendo. l. *si seruus. §. sequitur. de verb. oblig.*

Mora fit re in minoribus. l. *cum verò. de fideicom. liber.*

Mora nulla fieri intelligitur, vbi nulla petitio est. *leg. 38. de reg. iur.*

In his contemnitur nunciatio, in quibus mora periculum allatura est. l. *de pupillo. §. si quis riuos. de operis noui nunciatione.*

Moram à se factam purgat maritus offerendo vxori. l. *semel mora. solut. matrim.*

Nihil ex obligatione, paucorum dierum mora minuet. l. *si in lege. §. colonus. locati.*

Mora rei fideiussori quoque nocet. *l. mora. de verb. oblig.*

Mora per venditorem non videtur facta, ipso emptore moram faciente. l. *si per emptorem. de act. empti.*

Fur moram semper facere videtur. *l. in re furtiua. leg. vlt. de condict. furt.*

Si mora facta est per creditorem, debitor dolum tantum præstare cogitur. l. *si moram soluto matrim.*

Mora purgatur stipulatione. l. *si Stichum. l. quoties. de nouation.*

Damnum in mora modici temporis magnum non est. l. *si debitori. de iudiciis.*

Mora. *tit. de vsuris.*

Mora nulla ibi fieri intelligitur, vbi nulla petitio est. *leg. si pupillus. de verb. oblig. l. lecta. de reb. credit. l. nulla de reg. iur. cap. non est in mora de reg. iur. in 6.*

Mora sua vnicuique nocet. l. 173. *de reg. iur.*

In mora non est is, à quo pecunia propter exceptionem peti non potest. l. *lecta. de reb. credit.*

Qui post diem stipulationi adiectum se sisti exceptione vti non potest, si actoris ius in mora deterius factum non sit. l. *si post tres. si quis caution.*

Si pactus sim, ne Stichum, qui mihi debebatur, petam, mora fieri non intelligitur. l. *sumptus. de pact.*

Moram purgat Stichi promissor moram offerendo. l. *interdum. l. vlt. de verb. oblig.*

Moram facere non videtur, qui sine dolo malo ad iudicium prouocat. l. 63. *de reg. iur.*

Si morbo sontico iudex vel alteruter ex litigatoribus impediatur, lex iubet diem iudici esse diffisum. l. 2. *§. si quis in iudicio. si quis caution.*

Mulier grauida aut quæ post partum decubuit, quasi valetudine impedita excusatur. l. 2. §. *si quis. eodem.*

Iudicandi necessitatem morbus sonticus remittit. l. *iudex de iudic.*

Morbus sonticus diem differt. l. *quæsitum. de re iudic.*

Morbus excusat à tutela. *leg. non solum. leg. Titius. de excusat. tutor.*

Seruire nobis intelligentur ij quos curamus ægros, qui cupientes nobis seruire propter aduersam valetudinem impediuntur. l. *cum heres. de statu liber.*

Morbus à vitio differt. l. 101. *de verb. signif.*

Morbus sonticus. l. 113. *de verb. signif.*

Is qui in rebus humanis tempore dictæ sententiæ non fuit. l. 2. *quæ sententia sine appell.*

Mortuo tutore qui seruo pupilli hereditatem adire iussit, ante aditionem pupillus non obligatur hereditati. l. 50. *de acquir. hered.*

Qui aliquid facit, quo se rebus humanis extrahat, nihil non in alium ausurus creditur. l. *cum autem. de ædilitio edicto.*

Mortem sibi consciscente marito, donatio facta vxori reuocatur. l. *cum hic status. de donat. inter vir.*

Morte ingratæ hæredis causa, quæ pecuniaria est, non extinguitur. l. *Caius. ad S.C. Sillanian.*

Mortem sibi consciscens successorem sibi fiscum habet. l. 8. *de parricid.*

Mortalitate an extinguitur crimen. l. *vlt. ad leg. Iul. maiest.*

Mortem sibi consciscens. l. 6. *de re milit.*

Morti assimilatur seruitus. l. *intercidit. de condit. & demonstr.*

Mortuus homo condici potest. l. *inter stipulantes. §. Stichum de verb. oblig.*

Morte extinguitur, quod personæ cohæret. *leg. 3. quibus modis vsusfruct.*

Mortem sibi consciscentis an testamentum valeat. l. *si quis filio. de iniusto rupto.*

Mortuo beneficium à principe datum, quasi viuenti non valet. l. 151 *de reg. iur.*

Mortem sibi consciscentis bona quando fisco vindicantur. l. *in fraudem. de iure fisci.*

Mortuum inferens in sepulchrum hereditariũ obligari paternis creditoribus non est æstimandus. l. *pro herede. de acquir. hered.*

Morte rei edictum peremptorium soluitur. l. *in sõtentiis. de re iud.*

Quod in facto est, in mortis tempus conferri non potest. l. *centesimus. de verb. oblig.*

Morte nunciantis extinguitur nunciatio. l. *nõ solum. §. morte. de noui oper. nunciat.*

Morte extinguitur cœpta causa retractationis, *leg. 1. ne de statu defunctor.*

Mortis occasionem præstans tenetur. l. *quod si nolit, de ædil. edicto.*

Morte rei iudicium soluitur. l. 15. *ad Turpil.*

Mortem sibi consciscens. *tit. de bon. eorum qui ante sententiam.*

Post mortem nati. l. 159. *de verb. signif. l. 132.*

Post mortem serui ædilitię actiones maneant. l. *si hominem. de ædil. edicto.*

Mortis causa donatio & capio. *tit. de mort. causa donat.*

Mortem exspectare alterius triste ac periculosum est. l. *cum tale. de condit. & demonstr.*

A mulctæ dictione potest appellari. l. 2. *quis & à quo appell.*

Mulcta propter inopiam à præside remitti potest. l. *illicitas. §. finali. de off. præsid.*

Mulcta à iudice damnatur, qui in ius vocatus non venit. l. 2. *si quis in ius vocatus.*

Mulcta aduersus reum contumacem à prætore remittitur, si actoris nihil intersit. l. 2. *si quis, in ius vocatus.*

His datur mulctæ dicendæ ius, quibus publicum iudicium est, non aliis. l. 2. §. *vlt. de iudic.*

Mulcta quid sit. l. 132. *de verb. signif.*

Mulcta & pœna differunt. l. 244. *de verb. signif.*

Mulctæ dictio. l. 9. *ætat. 10. ad l. Iul. peculatus.*

Mulctis coercenda est mulier, si nolit in ius venire. l. 2. *de ventr. inspic.*

Mulieris maximum ac præcipuum onus est concipere ac tueri conceptum. l. *quæritur. de ædil. edicto.*

Mulier intercedens pro alio *tit. de S.C. Vellezan.*

Mulier an possit testis esse. l. 20. *de testib.*

Mulier vbi muneribus fungitur. l. *de iure. §. vlt. ad municipalem.*

Mulieres in iure errantes incesti crimine non tenentur. l. *si adulterium. de adulter.*

Mulieres non deferunt. l. *deferre. de iure fisci.*

Mulier quæ intercedens fundum pignori dedit, quamuis distractum à creditore vindicare potest. *leg. redemptores. de rei vindicatione.*

Mulieres nunciationem exercent ad vtilitatem annonæ. *leg. vlt. ad leg. Iul. de annon.*

Mulier existimatur, quod ad se peruenit ex bonis viri quæsiisse. l. *quintus. de donationibus inter virum.*

Mulieribus tunc succurrendum est. l. *cum defraudãtur. l. 111. de reg. iur.*

Mulier ad suspecti accusationem admittitur. l. 1. *de suspect. tutor.*

Mulier ob latronum societatem exulare iussa. l. *vim passam. de adulter.*

Mulieribus certis ex causis promissa est accusatio. l. 2. *leg. mulierum. de accusation.*

Mulier de constituta tenetur non intercessit.

Mulieres audiuntur in quæstionibus læsæ maiestatis. l. 8. *ad leg. Iul. Magest.*

Mulier & similes personæ idonei fideiussores non sunt, nisi in rem suam fideiubeant. l. *de dic. §. 1. qui satisd. cog.*

Mulier grauida vel quæ post partum decubuit, quasi valetudine impedita excusatur. *leg. secunda. §. si quis in iudicio. si quis caution.*

Mulierum vuluæ quinque receptacula habent. l. *si prætor. de solutionibus.*

Arcta vt mulier fieri non posset, sana non est. l. *quæritur. de ædil. edict.*

Mulier prædium suum obligans pro marito. l. 1. §. *vlt. de pignor.*

Mulier testimonium in iudicio dicit. l. *ex 20. de testam.*

Mulieres omnes dicuntur, quęcunque fœminini sexus sunt. l. *argumento. de auro & argento legato.*

Mulier ab accusatione discedens, non indiget abolitione. l. 2. l. *mulier. ad Turpil.*

Mulieri popularis actio non datur. l. *mulieri. de pop. act.*

Mulieri permissum non est, quemquam publico iudicio reum facere. l. 1. *de accusat. l. qui accusare. eod.*

Mulieris appellatio. l. 13. *de verb. signif.*

Mundus legatus. *tit. de auro & argento legato.*

Mandatis continetur, vt qui in officio est, donum aut munus non accipiat, nisi victus quotidiani causa. l. *solent. de offic. proconsulis. l. plebiscito. de off. præsid.*

Xenia non sunt producenda ad munerum qualitatem. l. *solent. de offic. proconsulis.*

Munus accipere prohibetur magistratibus vltra cẽtum aureos. l. *in anno. l. 6. ad leg. Iul. repetun.*

Munus nuptiale tutor pupilli non debet remittere. l. *tutor. 14. de admin. tutor.*

Municipes coguntur restituere hæreditatem. l. *recusare. ad Trebell.*

Munus nuptiale non dat tutor nomine pupilli. l. 1. *de tutel. & rationibus distrah.*

Municipes non possunt possidere. l. 1. *& 2. de acquir. possess.*

Municipio fideicommissum relinquitur. *leg. 12. vt in possess. legat.*

Municipum legata. l. 1. *ad municipal.*

Municipes non vtendo possũt vsumfructum amittere. l. *Maximus. l. vlt. de leg. 2.*

Municipibus legatur vsusfructus. l. 8. *de vsufr. leg.*

Munici-

Municipes bonorum possessionem agnoscere possunt. l. 5. de bonor. poss.

Municipes interdicto Vnde vi teneri possunt. l. 4. de vi & vi armata.

Municipes per eos iurant, per quos municipij res geruntur. l. municipalibus. de conditionibus & demonstrationibus.

Municipes possidere possunt. l. signis ad exhib.

Municipes bonorum possessionem petere possunt. tit. de liber. vniuers.

Municipes qui sint. l. 228. de verb. signif.

Municipum actor in possessionem mittitur. l. 12. vt in poss. leg.

Municipes dicti, quod munera ciuilia capiant. l. 18. de verb. signif.

Munus propriè quid sit. l. 214. de verb. signif.

Munus tribus modis datur. l. 18. de verb. signif.

Munera: tit. de muneribus & tit. seq.

Munera patrimonij alia ad vsumfructuarium pertinent. l. si pendentes. de vsufructu.

Munus publicum quid sit. l. 239. de verb. signif.

Municipio legatum relictum. l. si fuerit. de leg. 3.

Munus & donum differunt. l. 194. de verb. sign. l. 214. eod.

Muros etiam in municipijs sanctos esse Sabinus respondit. l. sanctum. de rerum diuis.

In muris nihil immutandum. l. sanctum. de rer. diuis.

Muros municipales reficere non licet, sine principis vel præsidis auctoritate, nec aliquid eis coniungere, vix supponere. l. sacra. de rer. diuision.

Remus à Romulo fratre occisus, quòd muros transcendere voluerit. l. finali. de rerum diuis.

Muros violans, capite punitur. l. vlt. de rer. diuis.

Muros perforans, peculatus actione tenetur. l. 12. de leg. Iul. peculatus.

Ex mutuo non nascitur obligatio vltra id, quod datum est. l. si tibi. in pr. de pact.

Mutuans pecuniam ei, quem perditurum non ignorabat, non repetit. l. quod si minor. §. restitutio de minor.

Mutuans pecuniam ad scelus committendum punitur. l. si sciente. de parricidijs.

Mutua petitio. l. 1. §. vlt. de extraord. cognition.

Mutuum. tit. de reb. credit.

Mutuam pecuniam alicui dare iussus à testatore. l. si seruus legatus. §. vlt. de leg. 1.

Mutui datio in quibus rebus consistat. l. 1. de oblig. & act.

Mutus & surdus pro herede gerere, & hereditati obligari possunt. l. mutum. de acquir. heredit.

Mutus excusatur ab honoribus. l. honores. de decurion.

Mutus manumittere potest. l. 1. qui & à quib. manumiss.

Muto facta substitutio à patre. l. ex facto. de vulg. & pup.

Muto ignoscitur. l. 3. de S.C. Syllanian.

Mutus excusatur a tutela. l. post susceptam. de excusat. tutor.

Mutus potest iubere. l. prætor de acquir. hered.

Mutus tutor dari non potest. l. 1. de tutel.

Mutus legitimus tutor esse non potest. l. agnato. de leg. tutor.

Mutus testamentum facere non potest. l. 6. & 7. de amentes.

Mutus filium in adoptionem dare potest. l. si pater. de adopt.

Mutus pacisci potest. l. 4. de pact.

Mutus procuratorem dare, & procurator dari ad administrandum potest. l. mutus. de procuratoribus.

Mutus videtur respondere, vbi non voce opus l. 166. de reg. iuris.

Muto impuberi datur tutor. l. muto. de tutelis.

Mutus nuptias contrahit. l. mutus. de iure dotium.

Mutus donare potest. l. qui id quod. de donation.

Muto quomodo hereditas sit restituenda. l. seruo inuito. ad Trebellian.

Mutus & surdus heredes institui possunt. leg. prima de hered. instit.

Mutus morbosus est. l. mutum. de ædil. ed.

N

Natalium origo spectatur in honoribus. l. [illegible] de muneribus.

Ex natione bonus malúsve præsumitur. l. quod si nolit. de ædil. edicto.

Natio serui exprimenda est. l. forma. de censib.

Natalium restitutio. tit. de natal. restit.

Natura operas patrono libertus debet. l. si non sortem. §. libertus. de condiction. indeb.

Naturali iure omnes æquales sunt. l. 32. de reg. iur.

Naturalis obligatio manet, sublata ciuili. l. heres. de fideiussoribus.

Ex naturali iure fidem facere sufficit. l. scire oportet. de excusationibus tutorum.

Naturaliter non obligatur, qui adimit. l. 1. de verb. oblig.

Naturaliter sibi alium obligans, ad remunerandum non ideo factus locupletior datur. l. sed & si lege. §. consuluit. de petit. hered.

Naturalis obligatio quomodo tollitur. l. stichum. §. naturalis. de solutionibus.

Naturale debitum spectatur. l. quibus diebus. §. dominus. de condit. & demonstr.

Naturaliter seruus obligatur. l. naturaliter. de condict. indeb.

Natura æquum est neminem cum alterius detrimento fieri locupletiorem. l. nam hoc. de condict. indebiti.

Naturaliũ obligationum causa transit in fideicommissariam. l. quamuis. l. si eius. ad Trebellian.

Naturalis ratio auctoritate senatus mutari non potest. l. 2. de vsufruct. earum rerum.

Naturalis debitor per abusionem debitor dicitur. l. fideiussor obligari. de fideiussor.

Naturalis debet, quem iure gentium dare oportet. l. 84. de reg. iur.

Naturaliter debentur vsuræ ex pacto. l. in ijs. de solution.

Naturalis obligatio. l. si pœnæ. de condict. indeb.

Nauis. l. si conuenerit. de pignorat. action.

Nauium exercitus ad summam reip. pertinet. l. 1. §. vlt. de exercitoria actione.

Nauem retinens punitur. l. 2. ad leg. Iul. de annon.

Nauis quando eadem esse dicatur. l. inter stipulantem. §. sacram. de verb. obligat.

De naue directo non competit interdictum Vnde vi. l. 1. de vi & vi armata.

Naue directus. l. 3. ad leg. Iul. de pub.

Nauium domini à tutela non excusantur. l. non tantum. de excusat. tutor.

Nauem in ea prouincia, in qua quis administrat, ædificare prohibetur. l. aufertur de iure fisci.

Nauem habere non licet senatoribus. l. 3. de vacatione munerum.

Proprietas totius nauis, carinæ causam sequitur. l. minime. de rei vind.

Nauis a scapha non differt. l. vlt. de instru. leg.

Nauis vinaria, in qua vinum infunditur. l. vulgaris. de furt.

Nauis & si naufragii periculum iniur a nauigatum mitti potest. l. *arboribus. de vsufruct.*

Nauium fabrica l. vlt. *de priuilegio veter. in.*

[illegible] legat [illegible] *de legat. 3.*

Naues veteranorum angariari possunt. l. *vlt. de priui. veteranorum.*

Armamenta nauis singula erunt vindicanda. l. 3. *de rei vindicatione.*

Nauis legata. l. 24. *de legat. 1.*

Nauibus an postliminium sit. l. 2. *de capt. & postlim. reuer.*

Quod in naue fit, non continetur interdicto. *leg. vim facit. quod vi aut clam.*

Nauis p[illegible] l. *qui res. [illegible] aream. de solution.*

Nauicularij non creantur decuriones. l. 9. *de decurion.*

Nauicularij vacationem haben. l. 5. *de muneribus. l. 3. de vacat. muner. l. 5. de iur. immunitatis.*

Naufragium, *tit. de inc. [illegible] nau. naufrag.*

Naufragio expulsum vsucapi non potest. l. *interdum de acquir. possess.*

Naufragium supprimen. l. 3. *de sicariis.*

Naufragia diripientes. l. 1. *de vi priuata.*

Nautæ *tit. fort. aduers. naut. caup. stabul.*

Necessitas suscipiendæ cognitionis præsidi nō imponitur. Is verbis cum, qui prouinc. e præest, ad ne potest *sæpe dicto tit. de offic.*

Qui ipse sibi necessitatem satisdationis imposuit, nō mœretur. l. *si fideiussor. § si qui satisda. cogantur.*

Si pro te mub li satisdatum non sit. suspecta persona apud officium interim d. potuit. l. *fideiussor. § fin. eod.*

Postulare prohibitus sine offensa edicti postulat, si non sponte, sed necessario fungatur officio. l. *puta. de postul.*

Procurator in rem suam potest defendere, nisi ex necessitate fuerit factus. l. *seruum. §. fina. de procurat.*

Et ij is, qui necessitate vigente se alienis negotiis immiscent, tenetur. l. [illegible] §. *hac actione. de negot. gest.*

Emptor, si necesse fuit pretium solui, damno non est afficiendus. l. *quod si minor. §. restitutio. de minorib.*

Quoties quis ex necessitate, non ex voluntate adfuit, ei subueniendum est. l. *sed & si, §. vlt. quibus causis maior.*

Qui ex necessitate manumittit, beneficium non confert. l. *grauime. de ritu nuptiar.*

Necessitas. l. *vem quamuis. communi diuidundo.*

Negligentiæ nomine non tenetur heres tutoris. l. *non similiter. de de magistrat. conuenien.*

Qui negligenter se gerunt in munere obeundo, immunitatem non habent. l. *si duas. de excusat. tutor.*

Heres non debet negligentiam suam ad alienam [illegible] iniuriam referre. l. 3. *de transact.*

Negligentibus non subuenitur, sed necessitate regum in[illegible] ed tis. l. *non enim. eo quib caus. maiores.*

Negligentiæ propter heredi tutoris non imputatur. l. 4. *de [illegible] tutor.*

Neg[illegible] magna in dol[illegible] crimen cadit. l. *de [illegible] & ob[illegible].*

[illegible] gesta *tit. de negot. gest.*

Neg[illegible] res qui dicantur. l. *legatis. de leg. 3.*

Negotiari non potest prohiberi libertus a patrono in ea [illegible] na, in qua ipse negotiatur. l. *quaro. de [illegible] [illegible] de oper. liber.*

A neg[illegible] non debet [illegible] quam proh ber[illegible] *de [illegible]*

Ne[illegible]

[illegible] *de pos[illegible]*

[illegible] *munet. [illegible] §. de iur. immunit.*

Nocte potest sig[illegible] testamentum [illegible] *ad testamentum. de testament.*

Nominis inscriptio in operibus publicis. l. 3. *pro facto.*

Nominis venditio. l. *si dubitetur. l. fideiussoribus. de fideiuss.*

Nomina debitorum. l. *Cassus. de lega. 2.*

Nominis ferendi conditio. l. *facta. §. si in danda. ad Trebell.*

Nomen suum inscribens, sublato T[illegible] nom[illegible] l. *Titio. ad municip.*

Nominis falsi asseueratio. l. *falsi. de fals.*

Nomen. l. *si conueneris. de pignorat. action.*

Nomina fundorum nostra destinat[illegible]e, non natura constituuntur. l. *quod in rerum. de lega. 1.*

Nominis ferendi conditio. l. *hoc iure. de donat.*

Nomen debitoris legatum. l. *nomen. de leg.*

Conuentiones pleræque in aliud nomen transeunt. l. 1. §. *vlt. de pact.*

Conuentiones, quæ in aliud nomen transeunt, pariunt actionem. l. *iurisgentium. de pact.*

Nomen legatum. l. 46. *de leg. 1.*

Nominis periculum ad quem pertinet. l. *pupi[illegible] rer. de solution.*

Nominis venditor non præstat, vt aliquid exigi possit. l. *si plus. de euiction.*

Nominatim exheredare quid sit [illegible] & 3. *de lib. & posth. l. 3. de iniusto rupt. testam.*

Nominatim legatum quid dicatur. l. *nominatim. de leg. 3.*

Nominatores magistratuum tenentur. l. *Imperator. & seq. ad municip.*

Nominatim à testatore factum, vt heredes in [illegible] les partes debeant. l. *si heredes. 124. de legat. 1*

Notæ literæ non sunt. l. 6. *de bonorum possess.*

Noualis. l. 1. *de verborum significatione.*

Non nouare quis potest, quod ei recte soluatur. l. *si vnus. in princ. de pact.*

Qui à seruo stipulatus est, quod sibi Titius debebat, si à Titio petat, an exceptione pacti submoueri possit. l. *in persona. de pact.*

Si sub conditione stipulatus sum à te, [illegible] mihi Titius purè debebat, deficiente conditione, [illegible] a Titio petam, exceptio pacti non nocebit. l. *in persona. de pact.*

Mulier ita demum nouatione facta actionem dotis amittit, si decepta non fuerit. l. *si cum dotem [illegible] matrimonio.*

Debitor potest cogi ad nouationem faci[illegible] d[illegible]m chirographo amisso. l. *chirographis. de administra. tut.*

Nouatio. l. 3. *qui potior. in pign. hab.*

Nouar[illegible] p[illegible] test. tutor. l. *tutor. 23. de administra. tut.*

Nouatione tollitur institoria actio. l. *habebat. de [illegible] instit. actio.*

Nouatio. *titu. de nouation.*

Noua debiti obligatio pignus perimi[illegible] l. *solutum. prin. de pignor. actio.*

Nouissimam scripturam intuemur. l. *si hereditas. de [illegible] lam. tutel.*

In rebus nouis constituendis euidens vtilitas esse debet, vt recedatur ab eo iure, quod iam diu æqu[illegible]m visum est. *leg. 2. de constit. princip.*

Nox. & dediti[illegible] l. *ad petit. hered.*

Tandiu quis habet de [illegible] noxæ facultatem q[illegible] diu iudicati non conuen[illegible]ur. *le[illegible] veniam. [illegible] e. de petit. [illegible] ed.*

Noxæ dedi[illegible] o iure non perimi[illegible] fru[illegible] *cum. de vsufruct.*

Noxalis acti[illegible] *titu. [illegible] al. action.*

Noxæ [illegible] l. [illegible] *de verb[illegible] tars*

Noxis ſolutus quis dicatur.l.200. *de verborum ſignification.*

Nummos radens punitur.l.*quicunque.de falſis.*

Nummos adulterinos conflans punitur. l. 9. *de falſis.*

Nummorum æſtimatio certa.*leg.nummis.de in litem iurando.*

Nummi legati.l.*nummi.de leg.2.*

Numerus plurium creditorum præferendus eſt cæteris, etiamſi dignitate præcellant illi. l. *maiorem. de pact.*

Si plures ſint,qui eandem habeant actionem, vnius loco habentur.l.*ſi plures.de pact.*

Pro ſeruitute nunciari nouum opus eſt.l.*inter ſeruitutes.de ſeruitut.vrb.prædior.*

Nunciatio noui operis contemnitur, cùm reficitur riuus.l.3.*de riuis.*

Nuntiatio noui operis. *tit. de operis noui nuntiation.*

Si de iure prædij nota ſit controuerſia: omnes heredes,inter quos arbiter ſumptus eſt ,opus nunciare pro ſua quiſque parte poſſuor.l.*iu iudicio.famil.erciſc.*

Qui venienti ad iudicium aliquid iniſte nunciat, edicto tenetur.l.1. *de eo per quem factum erit.*

Nec noui operis nuntiationem exequar , paciſci poſſum,ſi ex re familiari,non ex publica facta ſit. l. *iurisgentium.§.ſi paciſcar.de pact.*

Opus nouum nunciare, ſi quis propius ad ædes tuas ædificet ſepulchrum.l.*ſi propius.de mortuo inferendo.*

Per nuncium conſtitui poteſt,quamuis libera perſona ſit, quia miniſterium tantummodo præſtare videtur.l.*qui autem.§.vlt.de conſtit.pecun.*

Conuenire intelligitur etiam per nuncium. *leg. 2. de pact.*

Per nuntium conſtituitur procurator. *lege prima,de procurator.*

Diem proferre arbiter per nuncium poteſt. l. *diem proferre.de arbit.*

Arbiter adeſſe litigatores per noncium iubere poteſt.l.*ſed & interpellatur.eod.*

Nundinæ.*tit.de nundin.*

In eum,qui nundinarum nomine aduerſus communem vtilitatem quid acceperit, omni tempore ius dicitur.l.*ſecund. de ferijs.*

Nuptiarum conditio.l.*quod pupillus.commun.de leg.*

Impendia quæ ad nuptias neceſſaria ſunt,dat curator.l. *curator.de admin.tutorum.*

Nuptias conſenſus facit.l.30. *de reg.iur.*

Nuptias non concubitus, ſed conſenſus facit.l. *cum fuerit.de reb.dubijs.*

Fauor nuptiarum. l.*vlt.de ſeruo corrupto.*

Nuptiarum celebratio. l.*Seia.de donatio.inter vir.*

Nuptiarum vtilitas publica.l.*in bello.de captiu.*

Filius natus ex nuptiis inſcio patre contractis iuſtus non eſt, licet poſt mortem aui natus ſit. l.*reſpondit.de ſtatu homin.*

Filia ſenatoris liberto nupta , patre ſenatu moto, vxor eſſe deſinit.l.*filiam.de ſenator.*

Si quis bina ſponſalia ſiue nuptias eodem tempore conſtitutas habuerit, infamia notatur.l.*prima,& l. quid ergo.de his,qui not.*

Nuptiarum conditio. l.*hæc conditio. de condit. & demonſtr.l.cum fuerit.l.quoties.l. in teſtamento.31. l.ſi ancillæ. l.cum ita.& ſeq.l.ſi ita.l.Titio centum.l.heres meus.l.Titiæ ſi non nupſerit.l.hoc genus.eod.*

Nuptiæ.*tit. de ritu nuptiar.*

Nutrices apud præſidem petuntur.*leg.1.de extraord. cognit.*

Nutu relinquitur fideicommiſſum.l.*nutu.de leg.3.*

Nutu delegatur debitor.l.*delegare.de nouat.*

O

OBlatione pecuniæ liberatur debitor, ſi eam ſine culpa ſua perdiderit.l. *quod eſſem.de ſolution.*

Oblatione ita demum purgatur mora, ſi res præſens ſit,vt ſolui poſſit.l.*quid eſſem.de ſolution.*

Oblatione ab alio facta creditori periculo debitor liberatur.l.*quid eſſem.eod.*

Oblatio.l.*qui mutuam.mandati.*

Oblatio & conſignatio pecuniæ facit,vt vſuræ non debeantur.l.2.*de vſur.*

Oblatio.l.*ſi fundus.de leg.commiſſor.*

Obligatio non cadit in perſonam ſeruilem.l.22. *de reg.iur.*

Obligatus non dicitur , qui ſe poteſt exceptione tueri.*leg.20.de lib.cauſis.*

Obligatio ex obligationibus fieri non debet.l.*quarta,de re iudic.*

Obligatio naturalis, ciuilis & honoraria. *leg.prima, de nouation.*

Obligationem non debet ex parte probare libertus,ex parte tanquam de iniqua queri. l.*ſi ua. de operis libertor.*

Obligatio verborum.*tit.de verb.oblig.*

Obligatio ſublata reſtitui non poteſt.l.*qui res.§. aream.de ſolution.*

Obligatio.*tit.de obligation.& action.*

An debitor vel dominus ſeruo vel ſeruus domino intelligatur, ex cauſa ciuili computandum.l.*non ſolum. de pecul.*

Obligatio naturalis & ciuilis. l.*nec ſeruus. de peculio.*

Si in alium contractum res non tranſeat, ſubſit tamen cauſa, Ariſto reſpondit eſſe obligationem. l.*iurisgentium.in pr.de pact.*

Si vt maleficium fiat, promiſſum ſit, nulla eſt obligatio ex tali conuentione.l.*iurisgentium.de pact.*

Cùm nulla ſubeſt, cauſa propter conuentionem cõſtat non poſſe conſtitui obligationem. l. *iurisgentium. de pact.*

Nuda pactio obligationem non parit. *leg. iurisgentium. de pact.*

Re non contrahitur obligatio, niſi quatenus datum eſt.l.*ſi tibi decem. de pact.*

Pacto conuento in bonæ fidei contractibus, tota obligatio tollitur.l.*ſi vnus.§. pactus.de pactis.*

Debiti vel non debiti ratio in conditione naturaliter eſt intelligenda.*l.ſi quod dominus.de condit. indebiti.*

Verus debitor abſolutus, natura tantùm debitor manet. l.*Iulianus.de condict.indebiti.*

Plerumque accidit,vt extra id, quod agitur, tacitè obligatio naſcatur.l.*ſi is qui commodat.*

Naturale debitum venit in compenſationem. *leg. etiam.de compenſationibus.*

Obligatio naturalis. l.*quæſitum.de pignorib.*

Naturalis obligatio exceptione iuriſiurãdi tollitur. l.*vlt.de iureiur.*

Inter patrem & filium contrahitur naturalis obligatio.l.*frater à fratre.de condict.indebiti.*

Obligatio naturalis & ciuilis.*leg.quia.leg.creditorem. ad Macedon.*

Id cuique abeſſe videtur, in quo obligatus eſt. l. *ſi quis mandatu.de negot.geſt.*

Obligatio triplex,naturalis , ciuilis & honoraria. l. *res hypotheca.de pigner.*

Obligationes , quæ naturalem præſtationem habent,capitis diminutione non pereunt. l. *eas de capitis diminut.*

Obrepens præſidi punitur. l. *ſi quis ob reſertum. de falſis.*

In obscuris quod minimum est, sequimur, *leg. nona, de reg. iur.*

Lex traditionis obscura vel ambigua contra venditorem interpretanda est. l. *si arborem. de seruit. vrb. prædior.*

Obscura pactio vel ambigua nocet ei, qui potuit apertius legem conscribere. l. *veteribus. de pactis.*

De obsequio parentibus & patronis præstando de plano cognoscit proconsul. l. *nec quicquam. §. plano. de off. proconsul.*

Obsequia liberorum & libertorum. *tit. de obseq.*

Obsides testari non possunt. l. *obsides. de test.*

Obstetrices medicinam exhibere videntur. l. 1. *de extraord. cognit.*

Obsidum bona in fiscum coguntur. *lege diuus. de iure fisci.*

Occisorum appellatione qui contineantur. *leg. occisorum. de S.C. Syllanian.*

Occiditur impune seruus in facinore deprehensus. *leg. qui seruum. de verb. oblig.*

Occidere adulterum quibus & quando liceat. *l. patri. & seq. de adul.*

Multum interest, an sanum quis occiderit, an factũ imbecilliorem. l. *fluminum. de damn. infecto.*

Vir occidens vxorem, dotem non lucrifacit. l. *ab hostibus. §. si vir. solut. matrim.*

Occupanti conceditur, quod nullius est. *leg. 3 de acquir. rer. domin.*

Quæ in litore maris inuenimus, iure naturali nostra fiunt. l. 1. *de rerum diuis.*

Pluribus procuratoribus in solidum simul datis, occupãtis melior conditio est. l. *si vero. de peculio leg. 3. §. vlt. de in rem verso.*

Officium suum non debet cuiquam esse damnosum. l. 7. *quemad. testam. aper. l. si seruus. de furt.*

Officij necessitas excusat. *l. post legatum. de his quibus vt indign. l. tutorem.*

Officium ius dicentis latissimum est. l. 1. *de iurisdict.*

Officium iudicis tantumdem in bonæ fidei iudiciis valet, quantum in stipulatione l. *quia tantumdem. de negot. gest.*

Officium publicum crimini vel damno vel compendio esse debet. l. *videlicet. ex quib. caus. maior.*

Operæ libertorum. *tit. de oper. libertor.*

Operarum dandarum conditio. l. *quæsitum. de condition. & demonstrat.*

Operarum petitio etiam creditoribus competit. *leg. pro herede. de acquir. heredit.*

Operæ pars intelligi non potest. l. 1. *ad leg. Falcid.*

Operæ liberto imponi non possunt, qui testamento manumittitur. l. *videndum. de leg. 1.*

Operarum stipulatio. l. *in stipulationibus. de verb. oblig.*

Operæ ex re eius, cui bona fide quis seruit, habentur. *l. qui bona. de acquir. rer. dominio.*

Operæ legatæ. *tit. de vsufr. legato.*

Operæ. *tit. de operis seruorum.*

Operæ patrono solutæ per errorem an repeti possunt. l. *si non sortem. §. libertus, debet natura. l. si non sortem. §. libertus. eod.*

Opinio. l. *is. de acquir. heredit.*

Opinio multorum. l. *cum quod de acquir. heredit.*

Oportere verbum. l. 8. *de verb. signif. l. 77. eod.*

Optimus, maximus fundus. l. 126. *de verb. signif.*

Optimus maximus. l. 161. *de verb. signif.*

Optimæ maximæ ædes. l. 90. *de verb. signif.*

Optione seruorum legata ad exhibendum agitur. *leg. 3. ad exhibend.*

Optio legata. *tit. de option. legata.*

Optare semel possumus. l. 5. *de leg. 1.*

Optare non potest filiusfam. l. 9. *de leg. 1.*

Optione serui legata, quodammodo singuli sub cõditione legati videntur. l. 3. *qui & à quibus.*

Opus legatum. l. 5. *de verb. signif.*

Oratores excusantur. l. *vlt. de muner. & honor.*

Ordo scripturæ. l. 2. *de vulgari.*

Ordo scripturæ non impedit causam iuris, ac voluntatis. l. *cum prætor. §. fidei. de leg. 2.*

Ordine scripturæ facta substitutio. l. *cum prætor. §. penult. de leg. 2.*

Ordo nullus in coniunctionibus est. l. *quod. de pecul. leg.*

Ordo scripturæ non spectatur. *l. nec enim. de solution.*

Ordo equestris. l. *nuper. de donat. inter vir.*

Ordo scripturæ sequendus. *lege quanti. de fideicommiss. liber.*

Origo mutari non potest. l. *assumptio. ad municip.*

Originis ius adoptione non mutatur. *l. ordine. eod.*

Ornamenta legata. *tit. de auro & argento leg.*

Ostentum quid sit. l. 38. *de verb. signif.*

P

Pacis turbator miles capite punitur. *l. vlt. de re milit.*

Pacta dotalia. *tit. de pact. dotalib.*

Pactum si locus monumenti hac lege venierit, ne in eum inferantur, quos ius est inferri pactum, ad hoc non sufficit, sed stipulatio necessaria est. l. *quod si locum. de Religios.*

Ex pacto vtilis actio in factum datur. l. *inter socerum de pact. dotal.*

Pactum est duorum consensus atque conuentio. *l. de pollicitatione.*

Pactum. *tit. de pact.*

Pactum sine stipulatione ad augendam obligationem prodest. l. *periculi. de naut. fœnor.*

Mulier ex pacto actionem non habet. *lege dotane. de fund. dot.*

Si conuenerit, vt alius prætor ius dicat, priúsque adeatur, mutari voluntas potest. l. *si conuenerit. de iurisdict.*

Pactum factum cum venditore ad exceptionem, prodest contra emptorem. l. *idémque. pro socio.*

Pacta in continenti, facta stipulationi inesse creduntur. l. *recta. de reb. cred.*

Pactum nudum non est, cum certa lege quid dicatur. l. *si dominus. de præscript. verbis.*

Pactum non valet, quoad furandum quis inuitatur. l. *conuenire de pact. dotal.*

Ex pacto nudo debentur ciuitatibus vsuræ. *leg. etiam. de vsur.*

Partus non subijci publicè interest, vt ordinum dignitas, familiarúmque salua sit. l. 1. *de vent. inspic.*

Iurisgentium est parentibus parere. *tit. de iust. & iur.*

Parentes in ius vocare sine permissu prætoris non licet. l. 4. *de in ius voc.*

Parentes in edicto non vsque ad tritauum modo, sed etiam omnes in infinitum appellantur, l. 4. *de in ius voc.*

Vna est in omnibus parentibus seruanda reuerentia. l. *parentes. eod.*

Parentes naturales in ius vocare nemo potest. l. *parentes. de in voc.*

Parentes patroni etiam adoptiui in ius vocari non debent. l. *sed si hac. §. parentes. de in ius voc.*

Parentis interest filium seruitutem non subire. *leg. secunda. de lib. caus.*

Parentes ad bona liberorum ratio miserationis admittit. l. *scripto. vnde liberi.*

Parentis

Parentis appellatio. l. 51. *de verb. signif.*

Parentibus pietas eadem, etsi inæqualis est eorum potestas, debetur. l. 4. *de curat. furios.*

Paries communis si est in ædificiis, quis teneatur de damno infecto. l. *inter quos. l. ex ea. de damn. infect.*

Particidium virgini à quo filia interfecta. *leg. 2. ultim. de orig. iur.*

Parricidium. *tit. ad leg. Pompon. de parricid.*

Filius à patre aut pater à filio impune occiditur, si aduersus patriam arma sumpserit. l. *minime. de religios.*

Pars in toto continetur. l. 113. *de reg. iur.*

Pars pro indiuiso. l. *si consensu. quib. mod. pig.*

Partis bonorum vsusfructus legatur. l. *etiam. de vsufr.*

Creditor per partes accipere fauore libertatis cogitur. l. *cum heres. de statu lib.*

Partum abigens mulier, quemadmodum puniatur. l. 4. *de crim. stellion.*

Partum abigens mulier punitur. l. 8. *de sicar.*

Partus pro nato habetur, cùm de ipsius commodis, non alienis quæritur. l. *qui in vtero. de statu hom. & l. qui in vtero. eodem.*

Partus contra formam humani generis procreatus, inter liberos non numeratur. l. *non sunt. de stat. hom.*

Partus antequam edatur, mulieris portio est, vel viscerum. l. 1. *de ventr. inspic.*

Partus dotalium ancillarum pro periculo, quod maritus suscepit, penes eum manere debet. l. *in ys. §. mancipia. solut. matrim.*

Partus custodiendus. *tit. de ventr. inspic.*

Partus nondum editus homo non rectè dicitur. l. 9. *ad leg. Falcid.*

Partus suppositi accusatio. l. *qui falsum. de fals. l. lege Cornelia. eod.*

Si equam meam equus tuus prægnantem fecerit, non tuum est, sed meum, quod natum est. l. *idem Pomponius. de re vindic.*

Partum abigens punitur. l. *Cicero. de pœnis.*

Pater sponso nuncium remittere potest. *lege in patre de sponsal.*

Oblatus à patre desertor in deteriorem militiam datur, ne videatur pater ad supplicium filium suum obtulisse. l. *milites agrum. de re milit.*

Paterni nominis pietas concilium pro liberis capit. l. *nec in ea. de adult.*

Patri filius obligatur naturaliter. *leg. frater. de cond. indeb.*

Pater idem, quia tutor vel curator filij res eius alienare non potest. *leg. si pupillorum. de reb. eorum. qui sub tutela.*

Paterfamil. dicitur, qui suæ potestatis est. l. *de his, qui sunt sui vel.*

Pater is est, quem nuptiæ demonstrant. l. *quia semper. de in ius voc.*

Pater rationes edere cogitur, si filius eo sciente, & quæstum ad eum referente argentariam exerceat. *leg. prætor. de edendo.*

Si pater sit pactus, ne à se, neve à filio suo petatur, pacti exceptio filio suo non datur, sed doli. l. *& hæredi. de pactis.*

Pater de re filiorum transigens, quod in potestate non habet, ipsis non obest. l. *de re. de transact.*

Patris suffragium filio prodest, & filij patri. l. *illud. quod cuiusque vniuers. nomine.*

Pater, si filij emancipati res à se donatas administrauerit, tenetur filio actione negotiorum gestorum. l. *litis. §. vlt. de negot. gest.*

Si vt filiofam. negotium fiaret, acceptum est, etiam patri actio danda est. l. *si quis ab. de calumniator.*

Parentes præ affectu in liberos magis terrentur. l. *isti quod. de eo quod metus causa.*

Patri pro filio etiam inuito eo restitutio præstanda est. *l. patri. in pr. de minor.*

Pater filio stipulatur. *l. dominus. de verb. oblig.*

Patri datur ius occidendi adulterum simul cum filia. *l. patri. de adulter.*

Paternæ reuerentiæ congruum est, egenti forte patri officio iudicis ex accessionibus hereditariis emolumentum præstari. *l. Imperator. ad Trebellian.*

Patris officium est etiam viuente auo filium suum in omnibus tueri. *l. sed si vnus. §. deinde. de minor.*

Patris confessio grande præiudicium pro filio. *l. 1 de liberis agnoscendis.*

Pater an pro tutela filij teneatur. *leg. si filiusfamil. de tutelis.*

Pater filio rectè stipulatur in his, quæ iuris sunt. *leg. quod dicitur. de verb. oblig.*

Pater à filio potest cogi per prætorem restituere hereditatem. *l. cogi ad Trebell.*

Pater filium occidere non potest. *l. 2. de sicariys.*

Pater pro filio decurione quasi fideiussor tenetur. *l. 2. ad municip. l. lubentius. §. vlt. eod.*

Iusiurandum patris prodest filio. *leg. qui iurasse. de iureiur.*

Pater si curator filiæ dotem pro ea constituisset, is magis quasi pater, quàm quasi curator id videtur facere. *l. profectitia. de iur. dot.*

Notatur infamia, qui eum, quem in potestate habet, vxorem ducere passus fuerit. *leg. 1. & leg. libertorum. de his qui not. infam.*

Qui filium vel filiam constituere patitur, quodammodo ipse constituere videtur. *leg. quod ergo. §. 1. de his qui not.*

Notatur pater, qui calumniæ causa passus est, filiam, quam in potestate habebat, in possessionem ventris nomine mitti. *l. non alia, de his, qui not. infam.*

Exercitor si sit, & passus est aliquem in naue fungi, magistrum eum imposuisse videtur. *l. 1. §. magisterum. de exercitor. action.*

Patria potestas in pietate debet, non in atrocitate consistere. *l. diuus. de parricid.*

Patria potestas quibus modis soluitur. *tit. de adopt.*

Patriam, quam habeat is, qui ex vico ortus est. *l. 1. qui ex vico. ad municip.*

Patriæ parere iurisgentium est. *l. 1. de iust. & iur.*

Contra patriam decuriones postulare prohibentur. *l. penult. de postul.*

Patria communis est Roma. *l. Roma. ad municip.*

Qui docent in aliena patria, an in sua immunitatem habent. *l. 7. de excus. tutor.*

Patronus egens à liberto suo ali debet. *l. 1. § 1. de off. praef. vrb.*

Patronum sine permissu prætoris in ius vocare non licet. *l. 4. de in ius voc.*

Patroni qui dicantur. *l. adoptiuum. de in ius voc. l. sed & si hac. §. patronum. eod.*

Patronus ob quas causas ius patronatus amittat. l. *adoptiuum. de in ius voc. l. sed si hac. eod.*

Patronus licet ob culpam suam ius patronatus amittat, filio tamen non nocet. l. *adoptiuum. de in ius voc.*

Qui ex causa fideicommissi manumittit, in ius vocari non debet. l. *is quoque. de in ius voc.*

Patronus est, qui hac lege emit, vt manumitteret, si ex constitutione diui Marci seruus peruenit ad libertatem. l *sed si hac. in princip. de in ius voc.*

Patrono, qui libertatem constituit, honorem haberi æquum non est. l. *sed si hac. de in ius voc.*

Patrono honos habendus est, & si alieno nomine agat. l. *sed si hac. §. vlt. de in ius voc.*

Patroni tutor vel curator impune in ius vocatur. *d. l. sed si hac. §. fin. eod.*

Patroni testimonium non debent. *l. vlt. de testibus.*

Patronatus. *tit. de iur. patronatus.*

Non potest in ius vocari patronus à liberto, nisi iussu prætoris. *l. nequaquam. de excusator.*

Pauperies facta à quadrupede. *tit. si quadr. paup.*

Pauper tutelam affectasse præsumitur. *l. Spadonem. §. vlt. de excusat. tutor.*

Paupertas excusat à tutela. *l. paupertas. de excusat. tutor. l. post susceptam. eod.*

Inopes onera patrimonij non sustinent. *leg. cura. de muner.*

Paupertas repellit ab accusatione. *leg. nonnulli. de accusat.*

Paupertas excusatur. *leg. si procuratorem. §. si ignorantes. mand.*

Paupertatis obtentu turpis vita non est eligenda. *l. palam. de rit. nupt.*

Paupertatis obtentu non excusantur, auctis facultatibus. *l. 10. de vacatione munerum.*

Peculatus. *tit. ad leg. Iul. peculatus.*

Si pater aut dominus constituerit, se soluturum, quod fuit in peculio, nõ minuitur peculium. *l. sed quod. de constitut. pecun.*

Peculij vindicatio recepta non est. *leg. vindicatio. de rei vindicat.*

Statu liber ex peculio suo dare potest heredi explendæ conditionis gratia. *leg. si decem. de statu lib. l. si seruo. eod.*

Peculium. *tit. de pecul. & tit. seq.*

Peculium legatum. *tit. de pecul. leg.*

Peculium castrense. *tit. de pecul. castr.*

Si seruus peculiarem faciat argentariam, dominus de peculio tenetur. *l. prætor. de edendo.*

Paternis bonis à fisco occupatis, peculium filij separatur. *l. 3. §. proinde de muner.*

Ex castrensi peculio lis nobis esse potest cum eo, quem in potestate habemus. *l. lis nulla. de iudic.*

Creditor non cogitur in aliam formam nummos accipere. *l. Paulus. de solut.*

Pecunia quasi erosa si iussu præsidis sublata est, cuius sit detrimentum. *l. creditor. de solut.*

Pecunia merce æstimanda non est. *leg. si ita. de fideiussor.*

Pecunia credita in obligatione & quali continetur. *l. cum tabernam. de pignor.*

Pecunia sine peculio fragilis. *l. si chorus. de leg. 3.*

Pro pecunia accipere debemus eum, qui aliquid pro pecunia accepit. *l. 1. §. vlt. de calumniat.*

Si ad pedaneum vocatus iudicem eximatur pœna cessat. *l. 3. neque eum, qui in ius voc.*

Etiam apud iudices pedaneos postulare prohibetur calumniæ causa damnatus. *l. 1. de postul.*

Pedanei iudices corrupti, quomodo puniantur. *leg. si quis aliquid. de pœnis.*

Pellex quæ sit. *l. 144. de verb. signif.*

Pensiones prædiorum vrbanorum loco fructuum habentur. *l. fructus. §. de pensionibus. sol. matr.*

Penus legata. *tit. de penu leg.*

Perduellionis rei filius hereditatem potest quærere. *l. 75. de acquir. hered.*

Perduellionis crimen transit ad heredes. *l. donationes. §. vlt. de donation.*

Perduellio. *l. 1. de suis & legit. hered.*

Perduellionis damnatus. *l. 4. de iur. patron.*

Perduellio. *l. vlt. ad leg. Iul. maiest.*

Deportatus ad peregrinitatem redigi dicitur. *l. sed si hac. §. liberos. de in ius voc.*

Ob longam peregrinationem procurator reuocari potest. *l. aut longa. de procurat.*

Perfectum est, quod omnibus suis partibus constat, *l. 1. de orig. iur.*

Qui promisit iudicio sisti, si in præsentia sit, venienti periculosa exceptione iuuatur. *l. a §. quid enim. si quis cautionibus.*

Qui iurato promisit, non videtur peierasse, si ex cõcessa causa hoc deseruerit. *l. vlt. qui satisd. cog.*

Religioni standum est, licet iurantis periurium fuerit approbatum, sufficitque periurij pœna. *leg. quod si deferente. de dolo.*

Periurij pœna. *l. vlt. de crim. stellionat.*

Permutatio rerum emptio non est. *leg. mutatur. de præscr. verb.*

Permutationis genus est, si quis antidota acceperit. *l. sed & si. leg. de pet. hered.*

Perpetuatio obligationis. *l. si à colono. de verb. oblig. l. si seruum. de verb. oblig.*

Personis datæ immunitates heredibus non relinquuntur. *l. 1. de iur. immunitatis.*

Persona quærenda est, antequam iuris latio. *l. 14. de iure codicill.*

Personæ data immunitas cum persona extinguitur. *l. 3. de censibus forma.*

Persona nunquam inesse intelligitur, nisi expressa sit. *l. si ita stipulatus. §. Chrysogonus. de verb. oblig.*

Personale beneficium personam non egreditur. *leg. sed & si restituatur. in princ. de iudic.*

Personale beneficium cum persona extinguitur. *leg. quia tale. solut. matrim.*

Persuadendum mulieri, vt custodes admittat. *leg. 1. de vent. inspic.*

Persuadens comiti, vt deferat. *l. item apud. de iniur.*

Persuadens alicui aliquis nolenti, vt iniuriam faciat, iniuriarum tenetur. *l. non solum. de iniur.*

Persuadens alicui, vt furtum faciat, an teneatur. *l. qui seruo. de furt.*

Pertinere verbum. *l. 181. de verb. signif.*

Impetrans ius iniquum aduersus aliquem sine postulatione sua non punitur. *l. 3. quod quisque iuris.*

Petere quis non dicitur ante quàm iudicium acceptum fuerit. *l. amplius. rem ratam habere.*

Qui seruum hereditarium corrupit petitione hereditatis, quasi prædo tenebitur. *l. hac actio. de seruo corrupto.*

Partitio hereditatis in rem actio est. *leg. sin autem. de rei vindicat.*

A philosopho exacta grauitas & constantia desideratur. *l. si quid venditor. de ædilitio edicto.*

Philosophantes verè pecuniam contemnunt. *leg. in honoribus. de vac. muner.*

Philosophi excusantur. *leg. vltim. de muner. l. 8. de vacatione muner.*

Philosophi ex professorum numero non sunt, vt eis extra ordinem ius dicatur. *l. 1. de extraord. cognit.*

Philosophi excusantur à tutelis. *leg. si duas. & seq. de excusat. tutor.*

Prætoris instrumentum. *l. prætoris. de fund. instruct.*

Pictura tabulæ non credit. *leg. 4. de acquirend. rerum domin.*

Pictura. *l. in rem. de rei vindic.*

Pignus distrahere creditor non cogitur. *l. inter eos. §. creditor. de fideiussor.*

Si creditor seruum pignoratum defendere noluit, ipso iure pignus liberatur, & nullum pignus est, cuius persecutio negatur. *l. si noxale. de nox. act.*

Pignoris persecutio denegatur creditori aduersus eum, qui damni infecti nomine iussus est rem possidere, nisi impensas præstare sit paratus. *l. cùm postulasset. de damno infecto.*

Pignoris caussa indiuisa est. *leg. rem hereditariam. de euictionibus.*

Vtilitas

V[illegible] autem.de constit. pecun.

P[illegible] usucapione non permitti- [illegible] de vsucap.

[illegible] tit.de pign. actione.

[illegible] seruus creditori [illegible] acquirit. l. per seruum. de acquir.rer.domin.

L[illegible] pignoratus ab vno ex sociis communi [illegible] iudicio fuerit alteri [illegible], tamen ius pig[illegible] creditori saluum manet.de. si quis putauit.commun.diuid.

L[illegible] gata [illegible] si obligata sit ex communi pecunia, cui [illegible] pignori.famil.ercisc.de.

[illegible] intercessione [illegible] vacat. leg. quamuis.ut [illegible].S.C.

Quis rem commodatam [illegible], vt eam pignori det. l.si [illegible] commodat.

Si [illegible] diem fuerit addicta est, eam pignori defe- [illegible] conditione pignus esse desinet. l.si ex dubitat.de in diem addict.

P[illegible] ribus pe[illegible] partiores sententiam exequen- tes venditis,non datur in eos de euictione actio. le. si pignore.de euic.tion.

P[illegible] ore vtens creditor furti tenetur. leg.si [illegible] de furt.

His, qui pignore rem accep[illegible], potior est is,cui damni infecti non cauetur, si possidere per longum tem[illegible] ei promissum fuerit.l.his qui.dam.infect.

Creditor, qui pignus accepit possessor non est,vt fa- [illegible] non co[illegible] peratur.leg. fereendum.§.creditor.qui fa- [illegible].

P[illegible] t pignus redditum adhuc debitum peti potest, di[illegible] de pact.

In [illegible] habitationibus locandis inuecta illata pignori [illegible], etiam si nihil nominatim con- [illegible] it.leg.4.de pact.

De pignore [illegible] notario ex pacto nascitur actio, [illegible] tori.de noui oper nunciat.

Pi[illegible] datus seruus potest manumitti. leg. 3. de m[illegible].

[illegible] defuncto in famil. [illegible] cundae [illegible] famil.ercisciund.P.

E[illegible] pignus liberatur.leg. [illegible].

Pignoris per[illegible] creditori pignorati- tio adu[illegible] eum,qui [illegible] si autem. si quis.de [illegible].

I[illegible] pignori data e[illegible] surrepta, condictione aget.l.si rei.de condict.furt.

Pignori datus seruus sine [illegible] non potest ma- numitti non potest. [illegible] a quibus ma[illegible].

P[illegible] ribus captis & distractis, cogitur [illegible] parere. [illegible] a liberis.de [illegible].

[illegible] ora capienda & di[illegible]. le. de verbor. [illegible].

[illegible] leg.227. de verborum. [illegible].

Creditor vendens pignus, ipsi euicto non tene[illegible] pignore.§.de [illegible].

[illegible] creditor ex p[illegible] potest. si quis putauit.com.[illegible].diuid.

Pignus [illegible] arbitr[illegible] ex a- ctione de [illegible], in qua pignus non subsi- [illegible] de reb.cred.

Pignus [illegible] pro pensione domus loca- [illegible] de dam[illegible].

[illegible] corpora [illegible], an possideatur a [illegible] quem.de a. quir.possess.

C[illegible] vendidit, tenetur emptori, re [illegible] nem praestet.l.in creditore.de auction.

P[illegible] ad vsucap[illegible] non tantum possidet debitor. leg.[illegible].de vsucap. [illegible] eod.

[illegible] non con[illegible]. leg. non solum.de pign.[illegible].

Qui [illegible] in re pig[illegible] egit, pro eo haben- dum est,ac si [illegible] procuratorem egisset.leg.si pignori.familiae erciscundae.

Pignus obligatum manet, quamuis fideiussor debi- tori succedat.l.cum quis.[illegible].vlt.de solut.

Pignus habere semper creditoris interest, quamuis reus [illegible] tuendo sit.l.itaque.de furt.

Pignus soluta pecunia condici potest. leg. si quis nec causa.de reb.credit.

Pignori capi iussu magistratus fundus pupillaris po- test.l.[illegible].de reb.eorum.qui sub tutel.

[illegible] tenet creditor suo iure non rei se[illegible] causa.l.illud.quae in fraudem creditor.

Pignori datus seruus,pleno iure debitoris est.leg.ge- neraliter.qui & à quib.manum.

Creditor non alias cogitur liberare rem, quam si in [illegible] solidum ei satisfiat.l.hus consequenter.famil.ercisc.

Pignori à me datus homo,mihi legari potest. l.si tibi homo.de leg.1.

Legatarius missus in possessionem non cogitur ab ea discedere, qui in vice pignoris est consecutus. nisi totum ei legatum fuerit exsolutum.leg.his consequenter. §.vltim.famil.ercisc.

Pignus manet obligatum, etiamsi redhibitos sit ser- uus.l.bouem.de adil.edict.

Pignus in diem addictum. leg. sed si proponatur.de diem addiction.

Ei, qui pignori fundum accepit, detentio seruitutis datur.[illegible].

Agrum pignori [illegible] dominus quatenus religiosum facere possit.l.2.de religios.

Creditor, qui pignoris nomine praedium tene[illegible] uum opus nunciat.l.creditoris.de oper.nou.nunciat.

Venditor quasi pignus retinet rem quam vendidit. l.iulianus.§.offerri.de act.empt.

In re donata & nondum tradita firma pignoris obli- gatio est.l.vlt.de donation.

Pignori rem acceptam non vsucapimus. leg.pignori de vsucapion.

Pignus non valet rei cuius dominium quaesitum est minori.[illegible].2.de reb eorum,qui sub tutela.

Pignoris vinculo tenetur is, qui redemptus est ab hostibus.l.seruatu.de leg.1.

Pignus.tit.de pign.& [illegible].

Pignori data praedia in legato [illegible] tur.l.in tan[illegible] qui habebat.de le[illegible].

Pig[illegible] diuersitas inter [illegible].

Pignus retinens post solutam pecuniam furti [illegible] tur.l.si quis vxori.de furt.

Pignus vendens creditor [illegible] pignori.de furt.

[illegible] captis non coercetur [illegible] de damno [illegible].

[illegible] creditor [illegible] unde [illegible] quam [illegible] ter [illegible] leg. Paulus.de solut.

[illegible] emptorum [illegible] dominus [illegible] non habuerit. l.non est. de acquir. rer.domin.

Pignoratam rem vendens debitor [illegible] actione de furt.

Pignus [illegible] amissi damnum pertine[illegible] promitten[illegible].l.amissi.de fideiuss.

Piscatus pluribus annis alterum [illegible] pro-

iubet.l.*si quisquam.de diuers.temp.præscript.*

Si quis fluminis publici diuerticulo solus pluribus annis piscatus sit, alterum eodem iure vti non prohibet.*leg.vltima,de vsucap.*

Piscari in mari nemo prohibendus est. *leg.2.ne quid in loc.publ.*

Nemo ad litus maris accedere prohibetur piscandi causa.*l.4.de rer.diuis.*

In mari piscantibus liberum est, casam in litore ponere.*l.riparum.de rer.diuis.*

Piscari prohibitus in mari, iniuriarum agit. *l.decima tertia,de iniur.*

Pistores excusantur à tutelis. *leg. vltima,de excusation.tutor.*

Qui plagium admisit, prohibetur intra decem annos manumitti.*l.lege.de manum.*

Plagium.*tit.ad leg.Fab.de plag.*

Plebs cum ob discordiam secessisset à patribus, iura sibi constituit, quæ plebiscita appellata sunt. *l.2.§.deinde.de orig.iur.*

Tribuni à plebe constituti.*l.2.de orig.iur.*

Plebs quid sit.*l.237.de verb.signif.*

Pœnales actiones de eadem re concurrentes nunquam alia aliam consumit.*l.172.de reg.iur.*

Pœnales actiones in bonis nostris sunt. *leg.pænales. ad leg.Falcid.*

Actio contra in ius vocantem, quia pœnalis est, neque heredi, neque in heredem, neque vltra annum datur.*leg.in eum.de in ius voc.*

Pœna aduersus contumacem à prætore remittitur, si nihil actoris intersit.*l.2.si quis voc.in ius.*

Si plures in ius vocatum exemerint, pœna ab vno soluta, alium non liberat.*leg.vltima,ne quis eum,qui in ius vocab.vi exim.*

Aliter de seruo supplicium & verberibus satisfit, aliter de libero vindicta sumitur. *l.si seruum.si ex noxali causa agat.*

Si plures dolo fecerunt, quominus quis iudicio sistat, vno pœnam præstante cæteri liberantur.*l.1.§.vlt. de oper.quem fecerit.*

Transigens super negotio principali de pœna quoque transegisse videtur.*l.2.in pr.si quis caution.*

Ex duobus reis promittendi, ab vno res, ab altero pœna peti non potest.*l.si duo.si quis caution.*

Si ex pluribus seruis, quos iudicio sistere quis promisit, vnus status non sit, licet pœna committitur integra: tamen pro rata vnius offerens pœnam exceptione doli tenetur.*l.si seruus.§.1.si quis caution.*

Expedit timere furti, vel iniuriarum pœnam. *l.si vnus. §.pacta.de pact.*

Consultius est, pacto conuento pœnalem stipulationem subiungere, quia rescisso forte pacto, pœna ex stipulatu peti potest. *l.pacto conuento.de transact.*

Fidem transactionis non seruans, non tantùm exceptione summouetur, sed etiam pœnam, quam si contra placitum fecerit, rato manente pacto promiserit, præstare cogetur. *l.qui fidem.de transact.*

Pœnam, quam ex suo delicto præstitit procurator, recuperare non debet. *l.qui propter.de procurator.*

Pœna tantum semel committitur, nisi aliud actum sit.*si duo.de arbitr.*

Pœnarum fiscalium petitio creditoribus postponitur.*l.in summa.de iure fisci.l.quod placuit.eod.*

Pœna exigitur ab herede cum vsuris. *leg. Lucius. de act.empt.*

Pœna promissa in fraudem vsurarum. *l. Julianus.§.idem Papinianus.de act.empti.*

Pœnæ stipulatio non committitur nouatione facta. *l.si creditor.de nouat.*

Si pœnæ causa eius, cui debetur debitor liberatur est, manet naturalis obligatio. *l.si pœna. de condict.indeb.*

Pœna tribuere non debet immunitatem. *l.relegatorum.§.vlt.de interd.& relegat.*

Extra ordinem coercetur tutor, si non ad damnum resarciendum idoneus est. *l.ob fænus.de admin.tutor.*

Pœna committitur, nisi tota sors ab heredibus soluta fuerit.*l.5.§.vlt.de verb.oblig.*

Pœnalia iudicia semel accepta, in heredes transmitti possunt.*l.124 de diuers.reg.iur.*

Pœnæ seruus est, non Cæsaris, qui in metallum damnatur.*l.3.de his,quæ pro non script.*

Clam delinquentes maiori pœna plectuntur. *l.vlt. de ritu nuptiar.*

Pœnam quam spoponderant fideiussores magistratuum, soluere non coguntur. *l.fideiussores.de fideiussor.*

Creditor accipiendo pecuniam remittere pœnam videtur.*l.vlt.de eo quod certo loco.*

In lege Aquilia pœna publica alium non liberat. *l.item Mela.ad leg.Aquil.*

Cùm plures simul eandem rem furati sunt, pœna ab vno exacta, alios non liberat. *leg.tres tutores.de admin.tutor.*

Pœna ex delicto defuncti heres teneri non debet.*leg.38.de reg.iur.*

Pœnales actiones lite contestata ad heredem transeunt. *leg.omnes.leg.constitutionibus. de actionibus & obligation.*

Pœna pro vsuris.*l.pænam.de vsuris.*

Pœna committitur in totum, nisi totus debetur fundus, qui promissus est.*leg.in executione. de verborum obligation.*

Pœna damnatorum post sententiam ampliari, aut minui non potest.*l.aliud.de re iudic.*

Pœna exacta à debitore, creditoris lucro cedit.*leg.id quod.de solution.*

Cùm nulla specialis pœna imponitur, liberum est arbitrium statuendi ei, qui cognoscit. *l.1.de effract.*

Princeps delicti iustius tenetur. *leg.in hoc iudicium. de seruo corrupto.*

Pœnæ veteranorum.*l.13.de priuil.veter.*

Pœnæ serui manumittere non possunt. *leg.qui pœnæ. de manumiss.*

Si quis confessus sit se occidisse seruum, quem alius occidit, non idcirco occidens liberatur.*l.qui seruum.de interrogatoriis actionibus.*

Herede nondum existente debitoris pœna committitur.*l.vlt.de nautic.fænor.*

Pœnæ ab heredibus peti non possunt. *leg.vltima.§.vltim.de public.*

Pœna citra stipulationem promissa non exigitur, nisi intersit.*l.seruus ea lege.de seruo ex petit.*

Pœna metallorum secuta reuocatione, ius libertatis legatæ non mutat.*l.Aristo.de manum.testam.*

Pœna mulieris prægnantis damnatæ vltimo supplicio differtur, donec pariat.

Præfectus vrbi potest vrbe interdicere, & qua alia solitarum regionum, negotiatione, professione, aduocatione, foro, & spectaculis. *leg.1.§.vltim. de offic. præfect.vrb.*

Quanto grauius damnum est, tanto seuerius in serui alieni corruptorem præses animaduertere debet.*l.vltim.de off.præsid.*

In eos, qui inopia laborant, torquendum est.*leg.si quis id quod.de iurisd.l.final.de in ius voc.*

Cùm plures ex vno delicto tenentur, non sufficit vnum eorum pœnam luere. *l.si quis.cum sequen.de iurisdict.*

Si familia deliquerit, ab dominus pro [illegible] gulis teneatur.*l.si familia.de iurisdiction.*

Pœna

Pœna edicti quod quisque iuris, & ad heredē transmittitur. *l.3.§.quod autem.quod quisque iur.*

Qui beneficio edicti fretus iniquo iure contra aduersarium suum vtitur, pœnam non incurrit. *leg.vlt. quod quisque iur.*

Iudicium contra ius dicenti non obtemperantem cùm meram pœnam contineat, neque post annum, neque in heredem. *l.vnica si quis ius dicent.*

Pœna tempore determinata vlterius porrigi non debet. *l.Imperator.de postul.*

Pœna lenienda cùm animus est occidendi. *leg.1.de sicar.*

Pœnas ob maleficia solui magna ratio suadet. *leg.si à reo.de fideiussor.*

Pœnalibus actionibus heredes non tenentur. *l.1.de priuat.delict.*

Pœna augetur à iudice. *l.qui cum maior.de bon.libert.*

Pœna.*tit.de pœn.*

Pœna grauior vltra legem imposita existimationem conseruat. *l.quid ergo.§.pœna grauior.de his, qui not.infam.*

Pœna infamiam non importat, sed causa. *l.ictus.de his, qui not.infam.*

Pœna dupli aduersus eum statuitur, qui rem litigiosam dedicauit, aut fisco, aut aduersario debeatur. *l.vlt. de litigiosis.*

Pœnam petit, qui ipsam non indicit. *l.196.de reg.iur.*

Pœnas easdem patiuntur statuliberi in publicis iudiciis, quas ceteri serui. *l.29.de statu liber.*

Pœnæ ex personarum conditione & rerum qualitate existimandæ sunt. *l.4.de incendiys.*

Pœnam cum stipulatur quis, non illud inspicitur, quod intersit eius, sed quæ sit quantitas, & quæ conditio stipulationis. *l.stipulatio ista §.alter. de verb. oblig.*

Pœna quid sit. *l.131.de verb.signif.*

Lubricum linguæ ad pœnam non facile trahendum est. *l.famosi.ad l.Iul.maiest.*

Pœnæ causa relicta. *tit.de his quæ pœn. causa relinq.*

Cùm actio pœnalis est, quod vnus exsoluit nihil ad exonerandum alterum pertinet. *l.1.de lib.caus.*

Heres, qui prohibet funerari, non rectè facit, pœna tantum in eum statuta non est. *l.au si quis.§.& generaliter.de religios.*

Pœnæ persecutio voluntarij iudicis non mandatur, sed potestati legis reseruatur. *l.2.ad Turpill.*

In pœnam heres non succedit. *l.sum & opus.de oper. non.nunciat.*

In actione in factum aduersus eos, qui deiecerunt vel effuderunt, pœna ab vno soluta alterum liberat. *l.3.de his qui deiec.vel effud.*

Pœnæ depensæ repeti non solent. *leg.pœna. de condict.indebit.*

Pœna militum. *l.3.de re milit.*

Pœna fisco ex contractu priuato debetur. *leg.prima, de iur.fisci.*

Pœnitenti liberto, & actionem patroni remittenti ignoscendum. *l.quamuis.de in ius voc.*

Pœnitentia sua nemo esse nocens desinit. *l.quis sit fugitiuus.de adil.edict.l.ea mente.de furt.*

Pœnitentia. *l.3.de seru.export.& l.8.eodem.*

Pœnitentia libellus diuortij reuocari potest. *l.si pœnituit.de diuortiys.*

Ex pœnitentia condicitur res donata causa mortis. *leg.qui mortis.de donat.causa mort.*

Licet respondenti pœnitere si nulla captio ex eius pœnitentia sit actori. *leg.de ætate.§.vlt.de interrog.act. Haloanus legit.præsentia.*

Pœnitentia admittitur cùm verba sunt extensa. *leg. filij.ad Tertullian.*

Non aboletur turpitudo quæ postea intermissa est. *leg.palam.de ritu nupt.*

Donatio inter virum & vxorem facta per pœnitentiam reuocatur. *leg.cum hic status. de donat. inter vir. & vxor.*

Licet pœnitere ei qui dedit pecuniam vt aliquid fieret si id factum non sit. *leg.si pecuniam.de cond.causa dat.*

Pœnitentia. *l.si cum dotem.sol.matrim.*

Si quis mihi permiserit lapidem eximere, & ante exceptionem eum pœnituerit meus lapis non fit. *leg. qui saxum.de donatio.*

Pœnitentia reuocatur iussus. *l.si quis mihi.§.vltim.de acquir.heredit.*

Pœnitentia. *l.si quis alicui.§.1.mandat.*

Pœnitentia antequam lis contestetur. *leg. tertia, de sepulchr.viol.*

Ex pollicitatione debens reip. ab honoribus arcetur. *l.rescripto.de muner.& honor.*

Pollicitatio. *tit.de pollicit.*

Pollicitatio facta reip. *l.hoc iure.de donat.*

Pollicenti se latrones apprehensurum, nihil promitti debet. *l.5 de re milit.*

Pomum quid sit. *l.205.de verb.signif.*

Exempto plumbo appendi argentum debet. *l.cum aurum.de auro & argent.leg.*

Pondera lanionis. *l.cum de lanionis.de instr. leg.*

Popularis actio aduersus eum, qui tabulas testamenti aperuit. *l.25.de S.C.Syllan.*

Popularis actio. *tit.de popul.act.*

Populi fauore damnatus dimitti non debet. *l.ad bestias.de pœnis.*

Populares actiones in bonis nostris non sunt. *l.pœnales.ad leg.Falcid.*

Actio contra corrumpentem quod perpetuæ iurisdictionis causa propositum est popularis. *leg.si quis id quod.de iurisdict.*

In popularibus actionibus an procurator dari possit. *l.licet.de procurat.*

In popularibus actionibus vbi quis tanquam vnus ex populo agit, defensionem vt procurator, præstare cogendus est. *l.mutus.§.vlt.de procurator.*

Actio de deiectis & effusis popularia est. *l.5.de his, qui deiecer.vel effud.*

Popularium actionum nomine fideiussor accipi non potest. *l.si quis pro eo.de fideiussor.*

Popularis actio. *l.eum qui.de iureiur.*

Popularibus vocibus duumvir postulatus. *l.si constat.de appellat.*

Populi acclamatio. *leg.si priuatus. qui & à quibus manum.*

Portionis nomen. *l.164.de verb.signif.*

Portus appellatio. *l.59.de verb.signif.*

Posse quis dicatur. *l.122.de verb.signif.*

Possessio in rei vindicatione pro detentione accipitur. *l.officium.de rei vindic.*

Possessio serui pignorati penes creditorem est. *leg. per seruum.de acquir.rer.domin.*

Possessio separata esse debet à proprietate. *leg.prima, vti possid.*

Possessores tuentur prætores. *tit.vti possid.*

Possidet is, qui pro precario habet. *leg.4.de precario. l.& habet eod.*

Possessio est facti & animi. *l.1.si qui testam.*

Quis possessoris partes sustineat in actione confessoria. *l.sicuti.§.sed si sequitur.si seruitus vindic.*

Possessio condicitur. *l.verum.de furt.*

Possessoris causa melior. *l.196.de reg.iur.*

Vsus seruitutis pro traditione possessionis accipiendus est. *l.quoties via.de seruitut.*

Qui rotam alienam suo vehiculo aptat, si ciuili-

tet non possi let. *leg. tigni. ad exhibend.*

Per liberam personam possessio notis acquiritur. l. *solutum. §. vlt. de pignor. act.*

Natura seruitutum est, vt possideri non possint. l. *si ædes. de seruit. vrb. prædior. l. seruitutes. de seruitut.*

Qui pignus domino locat, retinet possessionem. l. *si pignus. de pignor. action.*

Possessio transfertur ab eo, qui latitat, & non defenditur in aduersarium. l. 45. *de dam. infecto.*

Possessor fit aduersarius in operis noui nunciatione. l. *de pupillo §. manumisso. de oper. noui nunciat.*

Possessor mobilium quis dicatur, quantum ad vitandam satisdationem attinet. l. *sciendum. §. 1. qui satisd. cog.*

Possidens fundum, de quo controuersia, est possessor habendus. l. *sciendum. §. penult. qui satisd. cog.*

Pactum cum possessore alienæ hereditatis heredi neque prodest, neque nocet. l. *si tibi §. vlt de pact.*

Cùm dantis & accipientis turpitudo versatur, melior est conditio possidentis. *l. in heredem. de calumn.*

Possessio non amittitur, si quis persuaserit meræ familiæ, vt de possessione recedat. *l. cum quis. de dolo.*

Possessio defuncti quasi immota descendit ad heredem. l. *cum miles. ex quib. caus. maior.*

Possessionem amittit is, qui nouum opus nunciat. l. 5. § *meminisse. de noui oper. nunciat.*

Possessio nulla acquiri, nisi animo & corpore potest, nec vlla amitti, nisi in qua vtrinque in contrarium actum. l. 195 *de reg. iur.*

Possidens siue naturaliter, siue ciuiliter, experitur Interdicto vnde vi. *leg. 1. §. deijcitur. §. fine autem. de vi & vi armata.*

Possessor malæ fidei non modo post litem contestatam, verùm etiam controuersiam motam incipit. l. *sed & si lege. §. scire. de petit. hered.*

Possessionis verbum proprietatem significat. l. 78. *de verb. signif.*

Si dantis & accipientis turpis causa sit, potior est possessor. l. *si ob turpem. de condict. ob turp. causam. l. vltim. de condict. sine causa.*

Possessio precaria. l. *Iulianus. §. ex vendito. de actionibus empti.*

Traditione clauium horrei possessio tradi videtur. l. *clauibus. de contrah. empt.*

Heres nondum adeptus possessionem, recte vindicat. l. *si ager. de rei vindic.*

Ductus aquæ, cuius origo memoriam excessit, iure constituti loco habetur. l. *hoc iure. de aqua quotid.*

Possidens siue naturaliter, siue ciuiliter ad exhibendum tenetur. l. 3. §. *vlt. ad exhibend.*

Possessio vacua l. 2. l. 3. *de act. empti.*

Possessio condici potest. l. *indebiti. §. sed si nummi. de condict. indeb.*

Possessionis emptio. l. *si emptione. de contrab. empt.*

Res mobilis nunquam pro diuiso possideri potest. l. *Pomponius. de rei vindic.*

Actin io rem pro seruitute datur possidenti. l. *si forte. si serut. vindic.*

Qui dolo fecit, quominus possideret, vt possessor condemnatur. l. *sed & si §. perinde. de petit. heredit.*

Possessio ciuilis & naturalis. l. 2. *pro herede.*

Possessio legatorum seruandorum causa. *titulo vt in poss. leg.*

Clandestina possessio iniusta est. *leg. septima, commun. diuid.*

Colonus & depositarius naturaliter possident. *dict. l. 7. eodem.*

Municipes vsucapere & possidere constat, itaque ad exhibendum actione conueniuntur. l. *signi. ad exhib.*

Possidentis melior caussa. *leg. 168. de reg. iur. & leg. 170. eod.*

Duorum in solidum possessio vel dominium esse non potest. l. *si vt certo. §. si duobus. commodat.*

Mulier rem donatam à marito iure ciuili possidere non intelligitur. l. *si causa. de donat. inter vir. & vxor.*

Qui rem sibi donatam locat, donatori acquirit possessionem. l. *quadam. de rei vindic.*

Per seruum, qui in fuga est, possessionem non acquirimus. l. *si seruum. de publ. in rem action.*

Possessionis causam nemo potest sibi mutare. l. *nunquam de vsucap. l. solum, eod. l. & pro herede. eod.*

Possidere is tamen intelligitur, qui suo iure cautionem tenet. l. *vlt. de tutt. actióque priuat.*

Rei commodatæ proprietatem & possessionem retinemus. l. *rei commodatio. commodat.*

Possessio. *tit. de acquir. poss.*

Possessio vicaria. l. *postquam. vt legat. nomine caueat.*

Precaria possessio iusta est, sed quæ non pergat ad iudicij vigorem. l. 7. *commun. diuid.*

Deiectus è fundo non suo possessionem condicere non potest. l. 2. *de tut. act.*

Qui scit rem alienam esse, malæ fidei possessor est. l. *item veniunt. §. quid ergo. de pet. hered.*

Sufficit ad traditam possessionem in fundo donato esse, cum donatur ea per epistolam. l. *quedam. de rei vindic.*

Possidere non dicitur vsufructuarius. l. *acquiritur. de acquir. rer. domin.*

Possessio ab agro iuris proprietate distat. *leg. 115. de verbor. signif.*

Non videtur traditus is, cuius possessio per locationem retinetur à venditore. *l. serui. de peric & com. rei vend.*

Longe commodius est possidere. *l. is qui destinauit. de rei vindic.*

Possessor iure potior est, licet nullum ius habet. *l. vti frui. de vsufr. petatur.*

Possessio. *tit. ne vis fiat ei qui in poss. miss. est.*

Possidetur minimè vsusfructus, sed tenetur. *l. 1. quod leg. nomine caueatur.*

Possessio. *tit. quib. mod. in poss. eat. & tit. seq.*

Is, qui pignori accepit, aut precario rogauit, licet iustè possideant, opinione domini tamen non possideant. *l. si seruus depositus. de noxal. act.*

Longa possessio ius sepulchri non tribuit. *l. longa. de mort. infer.*

Possidere ciuiliter non possunt serui, sed tenere possunt. *l. si stipulatio ista. §. hi qui. de verb. oblig.*

Possessionem vir vxori donare potest. *l. inter. 47. de donat. inter vir. & vxor.*

Possessio per quemlibet acquiritur. *l. ea quæ. de acquir. rerum domin.*

Possessionem non transfert pupillus. *l. pupillus. eod.*

Possessoriæ actiones. *leg. nihil. de bonis libert. l. 4. de Carbon. edict.*

Posteriorum appellatione qui contineantur. *l. quod his verbis. de leg. 3.*

Postliminium. *tit. de capt. & postlimin. reuers. l. si seruus. de tutt. actióque priuato. l. cum loca. de religios. & sumpt. funer.*

Postulare *tit. de postul.*

Proconsul eos solum postulare patietur, quibus per edictum postulare permittitur. *l. nec quicquam. §. circa. de off. proconsul.*

Proconsul obseruare debet, vt sit ordo aliquis postulantium. *d. l. nec quicquam. §. obseruare.*

Postulare est pro tribunali petere. *l. 4. de dam. infect.*

Posthumi heredes instituendi. *tit. de liberis & posth.*

Posthumi qui dicantur. *l. 3. de iniusto rupto testament.*

Posthumi quoque alieni legitimi nobis heredes fiunt. *l. penult. de leg. 1.*

Postha-

Posthumo datus tutor nondum est tutor. *l. si nemo. de testam.tutel.*

Potentiori venditur prædium. *leg. Antaus. de aqua pluuia arcend.*

Potestas patria inæstimabilis est. *l.filiusfam.de leg.1.*

In sua potestate non videtur habere, qui non est suæ potestatis.*l.sic ouemat.de adult.*

Quod ad honores pertinet, creditur in potestate filium habere etiam is, qui in patris potestate est. *l.2. de muner.*

Potestatis verbo quid significetur. *leg.215. de verborum signific.*

Potestas duorum in seruos est iurisgentium. *leg.1. de his,qui sui sunt vel alieni iur.*

Olim dominis in seruos vitæ necísque potestas erat. *l.1.eodem.*

Potestas patris in filium propria cum Romanorum est. *l.3.eod.*

Qui ex me & vxore mea nascitur, in potestate mea est.*l.4. eodem.*

Nepos & neptis ex filio, pronepos & proneptis, & deinceps in potestate mea sunt. *d. l.4.eodem.*

Nepos ex filio, auo mortuo, recedit in filij potestatem.*l.5.eodem.*

Ius patriæ potestatis moribus receptum est. *l. patre furioso eodem.*

Inuitus filius non redigitur in patrism potestatem. *l.vlt.eodem.*

Liberatus à patria potestate, honestè non potest, nisi adoptione, in potestatem reuerti. *leg. & liberatus. de adoption.*

In seruitute quæsitua filius principis beneficio in patris potestatem redigi potest.*l.vlt.de adoption.*

Emancipato filio vel in adoptionem dato, deinde adoptato, mortuo auo nepos ex eo in ipsius non recedit potestatem.*l.si pater filium.de adoption.*

Pratum quid sit.*l.31.de verb.signif.*

Præceptorum sententiam citare cuius. *l.si adibus.de dam.infecto.*

Prædsm ab hostibus captam surripiens, lege peculatus tenetur.*l.penult.ad leg.Iul.pecul.*

Prædo quis sit.*l.si ex stipulatione. de acquir.possess.*

Nemo quod eo est, qoi pretium numerauit nec vllam petit hereditatem.*l.168.de regul.iur.*

Prædoni depositum reddendum, sicut & furi. *l.bona fides depositi.*

Prædoni soluens. *leg.si Vrbana.de condit.indeb.l.qui hominem.§.si prædo.de solutionibus.*

Prædoni datur pignoratitia actio. *l.si pignore. de pignorat.action.*

Præfationis vtilitas. *l.1.de orig. iur.*

Præfectus vrbi.*tit.de off.præfect.vrbi.*

Præfectus prætorio iudicem dat. *leg.prima,qui & à quo appellat.*

Præfectus prætorio.*de off.præfect.pratorio.*

Præfectus ærario. *leg. edicto. de iure fisci. leg.senatus. leg. Ariauus.*

Præfectus.*tit.de off.præfecti vigil.*

Præfecti ærario.*l.1.de fals.*

Præfectus vrbis ius habet deportandi. *leg. secunda. de pœnis.*

Præfectus vrbi deportst in Insulam, non præses.*l.6. de interdict.& releg.*

Præfectus augustalis.*tit.de off.præfect.august.*

Præfectus vrbis prouocatur.*l.1.de appellat.*

Præfecto vrbis specialiter competit ius in metallum damnandi.*l.ob damnum.de pœnis.*

Prægnantis mulieris pœna differtur.*l.3.de pœnis.*

Præiudicium de partu agnoscendo. *leg. 3. de libr. agnosc.*

Maiori cognitioni per minorem præiudicium fieri non oportet.*l.per minorem.de iudicijs.*

Interdictum de tabulis exhibendis non præiudicat legi Corneliæ testamentariæ. *l.3.de tabul.exhibend.*

Præiudicium actionis verbo continetur. *leg.actionis verbo.de actionibus & obligat.*

Præiudicio experiri debent, qui negant bona sua iure venisse.*l.imperatores.de priuil.cred.*

An priuata actione præiudicari iudicio publico debeat.*l.2.de vi bonor.rapt.l.6.& 7.de iniur.*

Præiudicium.*tit.de exception.*

Præiudicium quando reddatur. *leg.vltim.si liberi ingen.esse dic.*

Præiudicium fieri alienæ cognitioni non oportet. *l.3.de lib.hom.exhib.*

Præiudicium fit publice. *l.4. de publ.iudic.*

Per legem Aquiliam non fit præiudicium legi Corneliæ.*l.proinde.ad leg.Aquil.*

Cessat quæstio numaria, si per eam statuti præiudicium fiat.*l.vlt.ne de stat.defunct.*

Inhibentur petitiones creditorum singulorum, ne publicæ causæ præiudicetur. *l.apud.de iure fisci.*

Cognitioni de testamento præiudicium fieri non debet.*l.diuus.l.si seruus libertatem.de petit.hered.*

Præscriptis verbis actio.*tit.de præscript.verb.*

Præscriptiooes temporsles. *titul. de diuers. & temp. præscript.*

Præscriptio.*tit.de præscription.& titulis seqq.*

Præscriptiones ante soleot tractsri, quàm quid inter reos recipiatur.*l.si necatus.15.§.vlt.de adult.*

Præsente adolescente pecunia soluta, creditori ipsi soluta videtur.*l.Lucius.de manumiss.testam.*

In promissione iudicio sisti præsentia est necessaria. *l.2.§.si quis in iudice.si quis caution.*

Præsens habetur, & qui in hortis est, & qui in foro. *l.parens.de procurat.*

Præses cognoscit in eum, qui non est eius prouinciæ.*l.non tamen.de fideicommiss.libertat.*

Præsides militibus donant, si quid fortiter fecerint. *l.diuus.de bon.damnator.*

Præsidis occupatio.*l.2.quis ordo in bon. poss.seruetur.*

Præses.*tit.de off.præsid.*

Præsumptio.*tit.de præsumpt.& probat.*

Non est verisimile, compulsum in vrbe inique indebitum soluisse eum, qui claram dignitatem se habere prætendat, sed huiosmodi præsumptioni debet aptissimas probationes violentiæ opponere. *l. vlt.de eo quod metus causa.*

Præterito filio, quem prætor se habere ignorabat, an libertates datæ valeant. *leg.vxorem. de manumissis testamento.*

Pretia non ex præterita emptione, sed ex præsenti æstimatione coostitui debent. *l.3.de iur.fisci.*

Pretium grani, quod inuehitur, ordini cuiosque ciuitatis statuere non licet.*l.vlt.ad leg.Iul.de annon.*

Penes eum videtur esse peculium, ad quem pretium peculij peruenit.*l.sed si quis.de peculio.*

Pretium pro modo fructuum fundi inuenitur.*l.si fundus.de rebus eorum,qui sub tutela.*

Rei mihi legatæ & peremptæ ab eo, qui sibi legatam esse potans, vendidit, pretium condicere possit.*l.si eum seruum.de reb.credit.*

Pretium rei alienatæ tantum restituitur, non res ipsa propter iustam ignorantism alienantis. *leg. vltima, de leg.2.*

Res vendita ab eo videtur, qui pretium accepit.*l.quod de euictionibus.*

Pretia rerum non ex affectione singulorum iudicanda sunt.*l.si seruum.ad leg.Aquil.*

Pretium rei est, quanti ea venire potest. *leg. mortis*

causa.§.qui hominam... de donat. causa mort.

Pretia rerum quomodo æstimanda sunt. *leg. pretia rerum.ad leg.Falcid.*

Arbitrio domini pretium rei statuendum est.*l.tutor. de in litem iurando.*

Prætor contra leges neminem tuetur. *l. cum sponsus. de publician.in rem act.*

Prætor in prætorem nullum imperium habet. *l.ille à quo ad Trebell.*

Prætori quomodo nouum opus nunciari debet. *l.de pupillo.§.si quis ipsi de nou.oper. nunciat.*

Melius & ciuilius est remittere ad ius ordinarium quàm prætoria potestate, & manu ministrorum exequi.*l.1.§.si mulier vent.nomine in poss.mitt.*

Prætor consitentem non compellit ad suscipiendum iudicium.*l.1.domus.de leg.1.*

Prætoris officium inane & elusorium esse non debet,*l. vlt.ne quid in loco publ.*

Prætoris officio, decreto non obtemperans docitur. *l.33.de iniur.*

Prætoriæ stipulationes.*tit.de prætor. stipul.*

Prætor ludos edens. *leg.si vt certo.§ interdum.commodat.*

Prætor desideratur, vbicumque cognitio causæ est. *l.105.de reg.iur.*

Prætor quod iussit,vetuitve,contrario imperio tollere potest. *l.quod iussit.de re iudic.*

Prætoriæ stipulationes legem accipiunt ex mente prætoris,qui eas proposuit. *l. in conuentionibus.de verb. oblig.*

Prætoris fideicommissarij auxilium.*leg.4. quibus ad libertatem.*

Prætor.*tit.de off.prætor.*

Prætor tutorem puniendum remittit ad præfectum vrbis.*l.1.de suspect.tutor.*

Prætor tam vrbanus, quàm peregrinus Romæ creatur.*l.2.§.deinde cum placuisset de orig.iur.*

Prætores Romæ octodecim ius dicebant. *l. 2.§.post deinde.de orig.iur.*

Prætor nec tutorem, nec specialem iudicem ipse sè dare potest.*l.vlt.de off.prætor.*

Prætoris factum iuri derogare non oportet. *leg.1. de ferijs.*

Prætoris partes necessariæ sunt, si dissentiant creditores.*l.& suum.§.final.de pact.*

Solet prætor inter consentientes arbitrari,an transactio valeat.*l.cum si.in pr.de transact.*

Cognitio procuratoris mutandi, prætoris est. *leg. causæ.de procurator.*

Prætori nouum opus non onciat. *l.5.§.si quis tempori.de noui oper.nunciat.*

Præuaricator quis dicatur. *tit.de his,qui not.infam.*

Præuaricationis causa damnata, publico iudicio damnata esse non videtur.*leg.palam.de ritu nupt.*

Præuaricari est vera crimina abscondere. *leg. 1. ad Turpilian.S.C.*

Præuaricatores qui dicuntur. *leg. 212. de verborum signific.*

Præuaricatio.*tit.de præuaricationibus.*

Præuaricator est,qui colludit cum reo. *leg.1.ad Turpillian.S.C.*

Si precario vicinus in tuo fundo maceriam duxerit, interdicto quod precario agi non poterit. *leg.si precario.commun.prædior.*

Precarium.*tit.de precario.*

Precarium non parit ciuilem actionem, sed interdictum redditur.*l.eum qui.§.an prætor.de furt.*

Primus dicitur, antequam nemo sit. *leg. vigesima quarta,de vulg.*

Primipilaris excusatur à tutela. *leg.sed & milites.de excusat.tutor.leg.non solus.*

Principis res administrans, excusatur à tutela. *l.administrantes de excusat.tutor.*

Principali causa non existente, nec ea quidem quæ sequuntur,locum habent. *d.tit.*

Princeps cur à Romanis constitutus. l.1.§.*nouissime. de orig.iur.*

Princeps legibus solutus est.l.*princeps.de legibus.*

Quod principi placuit, legis habet vigorem cum legis.l.1.*de constit.principum.*

Princeps eum, qui notatus est, restituere in integrum non potest.l.1.*§.eum qui.de postul.*

Princeps, qui magistratum dedit, omnia agere decreuit.l.*quod.de re iudic.*

Princeps beneficia sua interpretari solet. l. *ex facto. de vulg.& pupil.*

Princeps debet leges seruare.l.*ex imperf.cto.de leg.3.*

Principis iudicio consecutus dignitatem, potior est his,qui municipalibus honoribus functi sunt, l.*vltima de albo scribendo.*

Princeps remittit cognitionem, quæ publicæ vtilitati repugnat.l.2.*ad Trebellian.S.C.*

Principi referre aliquid volens, salutis ipsius causa audiendus non est,l *si quis forte.de pœnis.*

Princeps non appellatur.*l.1.à quibus appel. non licet.*

Princeps non creditur alicui permittere, vt cum incommodo alicuius in publico loco ædificet.l.2.*§.si quis à principe.ne quid in loc.public.*

Principi relictum.l.*quod principi.de leg 2.*

Princeps testamenti factionem concedit. l. 3. *de bonis libertor.*

Princeps rogatus restituere hereditatem, quartam non retinet.l.*si legatut.ad Trebellian.*

Princeps ad bona libertorum admittitur. l.3. *de suis & legit.hered.*

Priuatorum cautio legum autoritate censeri non potest.l.*vlt.de suis & legitim.*

Cuiusque rei potissima pars principium est. *leg. 2.de orig.iur.*

Priuilegium creditorum. l.*si hominem.depositi.*

Priuilegio locus est in tutelæ iudicio.*leg. quoties de admin.tutor.*

Priuilegium habet furiosus in curatoris bonis. l. *& mulieri.de curator.furios.*

Priuilegium pupillo seruare prætor debet. l. *quinominibus.de admin.tutor.*

Priuilegium militum ad alienam iniuriam non porrigitur.l.*impuberi.de admin.tutor.*

Priuilegium quod inter actiones personales vertitur,non solum vxori, sed etiam sponsæ tribuitur.*leg.si sponsa.de iur.dot.*

Ad restitutionem ædificiorum cadens priuilegium exhibendum habet.l.*creditor.de reb.credit.*

Priuilegia causæ sunt,& personæ. l.156.*de reg.iur.*

Priuilegium in bonis magistratus pupillus non habet.l.1.*de magist.conuen.*

Priuilegium creditorum.l.*ex facto.de peculio.*

Priuilegium non habet ciuitas simile fisci. l.*simile. ad municipal.*

Priuilegia creditorum.*tit.de priuileg.creditor.*

Priuilegium pupilli non amittitur, quòd defensor eius condemnatus sit.*leg.defensor. de tutelis & rationib.distrahend.*

Procurator alieno nomine damnatus, infamia non notatur.l.*furti.§.1.de his,qui not.infam.*

Si ab initio per procuratorem causa agitata est,quomodo notatur infamia dominus.*d.l.furti eod.tit.*

Si procurator meus omnium rerum dederit,ego dedisse intelligor.l.*si quis ab alio.de calumni.*

Si procurator dolo malo passus est vincere aduersarium,

rium, actio competat. l. *& eleganter. §. penult. de dolo.*

Procurator si dolo suo tenetur, non dominus. l. *sed si ex dolo. de dolo.*

Exuli reuerso non debet prorogari tempus, quia abfuit, cùm potuerit prætorē adire. *leg. Papinianus. de minoribus.*

Procurator falsus absenti non nocet. *l. cum procurator. de noui oper. nunciat.*

Falsus procurator pecuniæ sibi datæ furtum facit. l. *si procuratori. de condict. caus. dat.*

Minoris nomine restitutio non petitur sine speciali mandato, nec generale mandatum de vniuersis gerendis sufficit. l. *illud de minorib.*

Cùm de speciali mandatu procuratoris dubitetur stipulatio de rato interponitur. *leg. quod si, de speciali. de minoribus.*

Relegato non conceditur restitutio, quia potuit procuratorem relinquere. l. *& si ex quibus caus. maior.*

Interdicitur nonnumquam per procuratores litigate domino lite in eos ex iusta translata. l. *non solum. de alien. iud. mutand. causa facta.*

Etiam verus procurator satisdare cogitur de rato, cùm opus nouum nunciat. *d. tit.*

Si procurator meus damni infecti stipulatus sit, mihi competit actio. *leg. damni. §. si procurator. de dam. infect.*

Procuratorio nomine vsufructuarius nunciat. l. 1. *de oper. noui nuntiat.*

Procurator absentis compensationem obiiciens non cauet de rato. l. *postquam. de compensat.*

Procurator prouocare debet. *leg. 1. §. vltim. quand. appell.*

Procuratoris confessio. l. *proinde. ad l. Aquil.*

Iusiurandum procuratoria domino prodest. l. *nam postea. §. iusiurandum. de iureiur.*

Verus procurator in locis obligat dominum. *leg. 1. quod iussu.*

Procuratori denunciandum. l. 1. *de vent. inspic.*

Procuratores hereditatum. l. *sed si accepte de iur. fisc.*

Procuratoris vendendo dolus non nocet emptori, cum eo colluserit. *leg. quod fundum. §. procurator. de empt.*

Procurator non compellitur iurare. l. *iusiurandum, & ad pecunias. de iureiur.*

Procurator quis sit. l. *aedilis etiam. de aedil. edict.*

Procurator alium procuratorem facere non potest. l. *ab executore. de appellat.*

Procurator non potest acceptum facere, l. *& per iusiurandum. de acceptil.*

Absens causam probare per procuratorem potest. *l. etiam. de manum. vind.*

Procuratorem quomodo accipere debeamus. l. *sed si vnius. §. procuratorem. de procurat.*

Procurator. *tit. de procurat.*

Procurator rem emptam nomine meo acquirit, etiam ignoranti. l. *si procurator. de acquir. rer. domin.*

Quæ causæ per procuratorem agi possint. *d. tit.*

Procuratorem dare potest is, qui interdicto experitur, ne quid in loco publico fiat. *l. penultima, ne quid. in loc. publ.*

Procurator domino præsenti actionem acquirit. l. *si procuratori. de verb. oblig.*

Is cui negotiorum administratio libera permissa est, tradendo facit rem accipientis. *leg. 9. de acquir. rerum domin.*

Gesta à procuratore Cæsaris proinde rata sint, ac si à Cæsare gesta sint. l. 1. *de offi. procurat. Cæsar.*

Cæsaris procurator rem eius quasi propriam tradens dominium non transfert. l. 1. *de off. procur. Cæsar.*

Procurator Cæsaris ex causa venditionis, vel donationis, vel transactionis, rem Cæsaris alienare non potest. l. 1. *de offi. procur. Cæsar.*

Cæsari per eius procuratorem hereditas lucrosa tantum acquiri potest. l. 1. *& 2. de off. procur.*

Procurator Cæsaris prohibere quem potest in prædia Cæsariana accedere. l. *final. de off. procur.*

Si procurator ius dicenti non obtemperauerit, edicto ipse punitur, non dominus. l. *vnica. si quis ius dicenti non obtemperet.*

Si procuratori tuo pecuniam dedero tui contemplatione, aduersus te actionem habebo, aduersus eū nullam. l. *si pupilli. §. 1. de neg. gest.*

Procurator absentis conueniri potest. l. *item. ex quibus caus. minor.*

Procuratores Cæsaris reipub. causa absunt. l. *qui mittuntur. ex quibus caus. maior.*

Procurator domino possessionem acquirit. l. 1. *§. per procuratorem. de acquir. possess.*

Procurator institutorum præponere potest. l. *cuique. §. vlt. de instit.*

Procurator interuenit, cùm ingratus arguitur libertus. l. 4. *de obseq.*

Procurator absētis desiderare potest sibi restitui hereditatē, si caueat de rato habendo. l. *qui sua. ad Trebell.*

Procurator omnium bonorum pignus non remittit. l. *consensu. quib. mod. pign.*

Per procuratorem hereditas acquiri non potest. l. 89. *de acquir. hered.*

Procuratori deinde renunciatio fieri potest. l. *actione. §. item. pro socio.*

Procurator in rem suam datus, compensatione vtitur. l. *in rem. de compensat.*

Procurator acquirit possessionem. l. *communis. l. possessio quoque. de acquir. possess.*

Procuratori satisdandum. l. 1. *vt legat. nom. caueat.*

Procurator caueat de rato, si dubitetur, an ei mandatum sit. l. *si decem à quo. vt in possess. legat.*

Procurator alienæ possessionis præstat ministerium. l. *quod meo. de acquir. possess.*

Procurator possessionem acquirit domino. l. *si rem. de vsucap.*

Procuratoris interpellatio perpetuam facit stipulationem. l. *si quis solutioni. de vsurpat.*

Procuratoris confessio nō sufficit. l. *certum. de confess.*

Procurator in rem est tam ex parte debitoris, quàm creditoris. l. *sicut. quib. mod. pign.*

Procurator Cæsaris. l. *si quis mihi. de acquir. hered.*

Procurator rem suam, quam alienam esse putabat, vendens, obstringitur emptori. l. *vnde Tity. mandat.*

Procurator fieri an possit. l. *& per iusiurādū. de accept.*

Scientia & dolus procuratoris nocet domino. l. 5. *de tribut.*

Procuratori me soluturum constituo, non domino. l. *cum qui. de constit. pecun.*

Procurator omnium rerum soluere potest. l. *quod iubet. de solut.*

Procuratoris dolus facit, vt aduersus dominos competat exceptio. l. *apud. §. quæsitum. de dol. except.*

Procurator Cæsaris. l. 5. *de iur. fisci. l. 8. l. 22. l. auferturi. l. mosc. l. statuis. l. vlt. eod.*

Procurator an possit iusiurandum deferre. l. *iusiurandum. quod ex conuentione. de iureiur.*

Quod creditor in re pignorata cogit, pro eo habendam ac si debitor per procuratorem egisset. l. *si pignori. famil. ercisc.*

Procuratoris denunciatio. l. 2. *de dam. infect.*

Procurator Cæsaris, iudicis dandi ius non habet in lite priuatorum. l. *ex consensu. de appellat.*

Cuius prohibetur procurator, intellectu aliquo videtur esse prohibitus. l. *esse. de religios.*

Solutum falso procuratori an repetatur. *l. si procuratori. de condict. caus. dati.*

Procuratori præsenti domino denunciari potest. *l. si dictum. de euiction.*

Si quis, cùm procurator non esset, litem contestatus sit, deinde ratum dominus habuerit, videtur retro res in iudicium rectè deducta. *l. licet. de iudic.*

Procurator in publicis iudiciis frustra inhibuerit. *l. penult. §. ad crimen. de public. iudic.*

Procurator meus sine mea voluntate repudiare potest. *l. 1. de success. edicto.*

Procurator reipubl. *l. 3. quod vi aut clam.*

Procurator si aliquem sisti sine pœna stipulatus sit, non suam, sed eius, cuius negotium gessit, vtilitatem deduxisse in stipulationem videtur. *l. quoties, quis. 81. de verb. oblig.*

Procuratoris fit res litis contestatione, eámque suo iam quodammodo nomine exequitur. *leg. si curator. de doli except.*

Per procuratorem renunciatur societas. *l. actione. l. renunciare. pro socio.*

Cùm procurator voluntate domini rem tradit, in rem actio datur. *l. si quis hac. de rei vindic.*

Procuratores non sunt liberi, parentes, & cæteri, quibus agere permittitur sine mandato. *l. 3. iudic. solu.*

Procuratori rectè soluitur. *l. vere. de solut.*

Procurator qui accepta pecunia se damnari passus est. *l. si procurator. de except.*

Procuratori litis non rectè soluitur. *leg. hoc iure. de solution.*

Contra parentem & patronum non datur actio iniuriarum, quamuis per procuratorem iudicium accipient. *leg 2. de obseq.*

Procurator agit iniuriarum. *l. non solum. de iniur.*

Procurator lite contestata dominus litis efficitur. *l. ab executione. de appellat.*

Procurator falsus furtum faciat. *l. falsus. de furt.*

Procurator vendendo rem mandato domini eum obligat, & ei actionem quærit. *leg. Iulianus. §. si procuratori. de actio. empt.*

Procurator rem in iudicium deducit. *leg. si mater. de excep. rei iudic.*

Procuratorem constituens mandare ei videtur, vt soluat credori. *l. si procuratori. de condict. indeb.*

Procurator mulieris pro alio intercedens exceptione iuuatur. *l. si decipiendi. ad Vellean. S.C.*

Nemo alieno nomine agere potest. l. 115. *l. nemo. 165. de reg. iur.*

Procurator datus priuilegium pupilli non habet. *leg. ex pluribus. de administ. tutor.*

Procuratoris exceptione. *l. & ideo. de oper. noui nũciat.*

Procuratoris dolus. *l. summa. de pecul.*

Procurator an dari possit in popularibus actionibus. l. 5. *de popul. act.*

Procurator meus si me mandante vel ratum habente precarium cognouerit, ego precario propriè habere dicor. *l. vlt. de precar.*

Per liberam personam nobis obligatio pignoris nõ acquiritur, veluti per procuratorem aut tutorem. *l. solutum. §. vlt. de pignor.*

Si procurator meus pecuniã sine culpa sua perdiderit, quã in negotia mea impẽsurus mutuã acceperat, teneri nihilominus actione mãdati. *l. seruus. de in rẽ vers.*

Soluens indebitum procurator ab ipso repetit, non à domino. *l. indebitum. de condict. indeb.*

Per procuratorem causæ appellatio redditur nulla. *l. Lucius. de appell.*

Procurator Cæsaris. *tit. de offic. procurat. Cæsar.*

Procurator si deiecerit aliquem, an ipse, an dominus interdicto teneatur. *leg. prima, §. deiecisse. de vi aut vi armat.*

Procuratoris collusio. *l. Iulianus. §. si quis colludente. de act. empt.*

Procurator omnium bonorum nouat. *leg. nouare. de nouat.*

Per procuratorem nec liberare, nec liberari quisquam potest acceptilatione siue mandato. *leg. tertia, de acceptil.*

Iusta causa est manumittendi seruum, vt procurator sit. *l. si collectaneus. de manum. vind.*

Si militis procurator pecuniam eius mutuam dederit, fideiussorémque acceperit, actio militi detur. *dict. leg. eodem.*

Per procuratorem contrahitur pignus. *leg. si inter. de pignor.*

Procurator agens ex suo contractu exceptione ex persona domini non summouetur. *l. cùm mancipium. de adilit. edicto.*

Procuratori meo dari vtiliter stipulor. *leg. stipulatio ista. §. si stipuler. de verb. oblig.*

Procurator Cæsaris. *l. vlt. qui pot. in pignor. hab.*

Procurator an iudicati actione conueniatur. *leg. 4. de re iudic.*

Qui procuratori debitum soluit, continuo liberatur. *l. si procurator. de condict. indeb.*

Procurator stipulatur iudicatum solui. *l. 3. iudic. solui.*

Procurator eum, cuius bona gessit, deferens punitur. *l. deferre. de iur. fisci.*

Procurator nobis possessionem & dominium acquirit. *l. traditio. de acquir. rer. domin.*

Procurator matrimonij. *l. apud. §. constat. de leg. 1.*

Prodigus pupillo comparatur. l. *Fulcinius. quibus ex caus.*

Apertè prodigo administrationem permittere contutor non debet. l. *tres tutores. de administ. tutor.*

Cui bonis interdictum est, nouare obligationem suam non potest. l. 3. *de nouat.*

Prodigus comparatur pupillo. *l. certi condictio. de rebus cred.*

Prodigus iusiurandum deferens, audiendus non est. *l. tutor. de iureiur.*

Prodigis datur curator, licet ex sermonibus videantur mentis suæ compotes esse. *leg. is qui. de tutor. & curat. dat.*

Is, cui bonis interdictum est, stipulando sibi acquirit. *is cui bonis. de verb. oblig.*

Prodigus, cui curator datur, inter creditores priuilegium habet. *l. 4. de priuileg. credit.*

Is, cui bonis interdicitur, hereditatem adire potest. *l. mutum. de acquir. hered.*

Prodigi curator pacisci potest, ne ab ipso petatur, & non contra. *l. contra mulieris. eod.*

Proditor. *l. 19. de captiu.*

Proditores capite puniuntur. *l. 7. de re milit.*

Professorum priuilegium. *leg. eos. leg. decima, de vacat. muner.*

Proiectum & immissum differunt. *l. 242. de verbor. signification.*

Promittens duos homines in iudicio sistere, alterum sistendo promissionem non implet. *leg. vltim. in ius vocat. vt eant.*

Proprietarius locum religiosum facere non potest, nisi consentiente fructuario. *l. 2. de religios.*

Protestatio. *l. at si quos. §. plerique. de religios.*

Prouinciales qui sint. *l. 190. de verb. signif.*

Prouinciale prædium. *leg. in prouinciali. de oper. noui. nunciat.*

Proxenetæ. *tit. de proxenet.*

Proximus est, quem nemo antecedit. *l. 92 & l. 155. de verb. signif. & l. 2. de suis & legit. hered.*

Pruden-

Prudentium ſucceſſio. *tit. de orig. iur.*

Pubertas quomodo definiatur. l. *nulla. de adimē. lega.*

Plena pubertas anno 18. *arrogato. de adopt.*

Publiciana in rem actio. *tit. de public. in rem act.*

Publicorum prædiorum locatio aut venditio iam perfecta oon reuocatur. l. *Lucius. ad municip.*

Publicæ diſciplinæ vigor poſtulat, vt extra ordinem plectantur, qui illicitè aliquid exegerunt. *leg. locatio. §. quod illicite. de publican.*

Publicos fures à priuatis detineri non oportet. l. *ſi legatum. de oper. public.*

Publicis vſibus rem in perpetuum relictam inutiliter ſtipulamur. *l. inter ſtipulationem. §. ſacram. de verb. obligat.*

Publicus ſplendor. *l. reſcripto. de muner.*

Publicæ res non vſucapiuntur. *l. 9. l. vlt. de vſucap.*

Publicis negotiis ioterefſe quis prohibetur. l. *mortis. de pecul.*

Publica non ſunt littora, eáque in patrimooio populi ſunt, ex. *quod in littore. de acquir. rer. domin.*

Publicum. l. *ſed Celſus. l. qui tabernas. de cōtrah. empt.*

Publicum ius nemo remittere poteſt. *l. quidam decedens. de administ. tutor.*

Publica fiunt bona eius, cui ex lege Cornelia oemo heres exiſtit. l. *bona. de captiu.*

Publicus ſeruus ſtipulatur nomine publico. l. 2. *rem pupil. ſalu. fore.*

Publicè conductor interdicto vtitur. l. 13. *de iniur.*

Publica tutela. *leg. 2. ne de ſtat. defunct. poſt quinquen. quæratur.*

Publici debiti gratia non licet ædibus iuncta diſtrahere. l. *cætera. de leg. 1.*

Publica loca. *tit. de loco & itin. public. & tit. ſeq.*

Publicum iudicium. l. *Stichum. de ſtatu lib. l. ſtatu liberi. eod.*

Publica iudicia. *tit. de public. iud.*

Publica res eſt, non priuata, libertas. *leg. ſi quis. de fide libert.*

Publicum ius conuentione duumuirum mutari non poteſt. l. 1. *de magiſtrat.*

Publicus locus ſi publice reficiatur, de damno infecto non cauendum. l. *ſi ſinua. de dam. infect.*

Quod publicum eſt, nullius io bonis eſt. *leg. 1. de rer. diuiſ.*

Publicum ios quod ad ſtatum rei Romanæ ſpectat. l. 1. *de iuſtit. & iure.*

Publica conuentio quæ per principem fit, eſt cùm duces belli inter ſe quædam paciſcuntur. *leg. conuentionis. de pact.*

Publicum ius priuatorum pactis mutari non poteſt. l. *ius publicum. de pact.*

Prohibitus poſtulare omnimodo non poteſt, etiam ſi aduerſarius patiatur. *l. quos prohibet. de poſtul.*

Crimen ſtellionatus infamiam irrogat damnato, quamuis publicum iudiciom non eſt. *leg. quid ergo. §. vlt. de his, qui not. infam.*

Publicè vtile eſt abſentes à quibuſdam defendi. l. *ſeruum. §. publicæ. de procurat.*

Publica iura capitis diminutione non interuertuntur. l. *amiſſione. de capit. minut.*

Si in publico aliquid fiat, omnes ciues nunciant, ex l. 3. *de oper. noui nunciat.*

Reipubl. intereſt quàm plurimos ad defendendam ſuam cauſam admittere. l. 4. *de oper. noui nunciat.*

Publicæ ſalutis & ſecuritatis intereſt, cloacas & riuos purgari. l. 3. *§. ſi quis riuos. de oper. noui nunciat.*

Publicata dote mulieris, actio de dote fiſco competit. *leg. ſi conſtante. §. vlt. ſolut. matrim.*

Publica accuſatio. l. 30. *de falſ.*

Publicarum tabularum inſpiciendarum poteſtas fieri non debet. l. 9. *ad leg. Iul. pecul.*

Publica bona quæ dicaotur. *leg. 15. & ſequen. de verbor. ſignific.*

Publico iuri non derogat priuatorum cooventio. l. 45. *de reg. iur.*

Quaſi publica eſt accuſatio ſuſpecti tutoris. *leg. 1. de ſuſpect. tutor.*

Publicorum locorum conceſſio data non eſt procuratori reipubl. l. 3. *quod vi aut clam.*

Publicatio omnium bonorum. l. 1. *de falſ.*

Publicæ leges. *tit. de colleg.*

Publici iuris eſt teſtamenti factio. l. 3. *de teſtam.*

Publicum eſt, quod in publico natum vel ædificatum eſt, *l. ſi epiſtolam. de acquir. rer. domin.*

Publicè expedit ſapientum hominum iudicia exitum habere. l. 5. *quemad. teſtam. aper.*

Publico iudicio præeſt magiſtratus. l. 1. *de ſicar.*

Publico iuri derogari oon poteſt. l. *crederem. de oper. libert.*

Publicum iudicium & publica accuſatio. *l. 3. de præuaricat.*

Publicus ſeruus ſtipulatur. *leg. 1. de magiſt. conuen.*

Publicè interfuit ita conſtitui propter aſſiduam & quotidianam comparationem ſeruorum. *leg. iuſte. de vſucap.*

Publica opera. *tit. de oper. public.*

Publico in negotio obtenta nouorum inſtrumentorum ſententia retractatur. *leg. Imperatores. de re iudic.*

Publicum iudicium non eſt de furto. *leg. vltim. de furt.*

Publicans delictum ſuum. l. *vlt. de vi bon. raptor.*

Publicum. *tit. de publican.*

Publicæ vtilitati repugnans conditio à principe remittitur. l. 2. *ad S.C. Tertullian.*

Cùm publicanus mancipia retinet, datáque ſi pecunia eſt quæ non debetur; in factum actione tenetur. l. *ſi quis ab alio. de calumniat.*

Publicatio tertiæ partis bonorum. l. 1. *de vi priuat.*

Publicatis alicuius bonis, publice manumitti debēt ſerui, quos teſtator ei legauit, vetuitque, ne alij ſeruiāt. *l. Imperator. de fideicom. libert.*

Publicatio ſeruorum. l. *ſi poſtulauerit. de adult.*

Publicatio. l. *actione. pro ſocio.*

Publicatur ager, qui ex hoſtibus captus eſt. *leg. ſi captus. de captiu.*

Si paterna bona à fiſco occupata ſint, peculium filij ſeparatur. l. 30. *§. 2. proinde. de minor.*

Quod non eſt in vſu publico, ſed in patrimonio, fiſco vendi poteſt. l. *pacta conuenta. de contrah. empt.*

Publicatio bonorum. *leg. ſi mandauero. §. in cuius. mandati.*

Fundus cum ſua conditiooe publicatur. *leg. viſa. de ſeruit. ruſtic. præd.*

Pudorem ſuum purgans ferendus eſt. *leg. quæ omnia. de procur.*

Non ſine rubore deſiderabuntur vſuræ, ideoque non exigentur. l. 3 *de vſur.*

Pudor io matrimoniis inſpicitur. *leg. adoptiuus. de rit. nupt.*

Pueritia à poſtulando excuſat prætor, dum minorem decem & ſeptem annis prohibet poſtulare. *l. 1. §. 2. de poſtul.*

Pueri appellatio. *l. 204. de verb. ſignif.*

Pupillus ſoluendo oihil agit. *leg. obligari. de autor. tutor.*

Pupillo ſine tutore cauſa conditionis implendæ non rectè datur. *l. ſi ſeruus decem. 68 de ſolution.*

Pupillus mortem patris exequi poteſt. *l. 1. de accuſat.*

Pupillus ſine tutoris autoritate promittens naturaliter obligatur. *l. 1. de nouat.*

Qui loqui poteſt, ſtipulatur & promittit. *l.1. de oblig. & act.*

Pupillus actione quod iuſſu non tenetur. *leg. 1. quod iuſſu.*

Pupillo non defenſo aduerſarius non mittitur in bonorum poſſeſſionem. *l. ſi finita. §. ſi pupillus. de dam. infect.*

Pupillus vbi ex re obligatio venit, obligatur. *l. furioſus. de & oblig. act.*

Si tutor dolo fecerit, in pupillum datur actio, ſi ſoluendo ſit tutor. *l. ne vis fiat ei.*

Pupillus qui ſit. *l. 230 de verb. ſignif.*

Pupillo remittitur pœna commiſſa, ſi intra triginta dies ſoluat. *l. Imperatores. de publican.*

Pupillus nobis acquirit poſſeſſionem. *l. quamuis. de acquir. poſſeſſ.*

Pupillo capienti pignus neceſſaria eſt tutoris autoritas. *l. pupillo. de pignor. act.*

Pupillus non poteſt omnino deſinere poſſidere, ſed tantum corpore. *l. poſſeſſionem. de acquir. poſſeſſ.*

Pupillus tutori hereditatem reſtituere non poteſt. *l. 1. ad Trebell.*

Si pupillus prohibuit ire in poſſeſſionem, datur in eum actio. *l. damni. §. ſi pupillus. de damn. infect.*

Iuriſiurandi gratiam pupillus facere non poteſt. *l. iuriſiurandi. de iureiur.*

Pupillus ne tutore quidem authore ſeruo periculum conſtituere poteſt. *l. 3. §. 1. de pecul. l. quam Tuberonis. eod.*

Pupillus, qui ſine tutoris authoritate precario rogauit, interdicto tenetur. *l. vlt. de precario.*

Pupillus non debet lucrum captare ex damno alieno. *l. penult. de reb. eor. qui ſub tutel.*

Pupillus in quantum factus eſt locupletior, tenetur. *l. ſi pupilli. de ſolution.*

Pupillus non eſt, qui in vtero eſt. *l. 162. de verborum ſignification.*

Pupillus ſine tutoris authoritate conditioni parere poteſt. *l. ſi pupillus. de condit. inſtit.*

Pupillus doli capax tenetur. *l. 1. ne vis fiat ei.*

Pupilli confeſſio. *l. certum. de confeſſ.*

Pupillus tutore autore iudicium ſuſcipit. *l. 1. de adminiſt. tutor.*

Pupillus proximus pubertati capax eſt, & furandi, & iniuriæ faciendæ. *l. 110. de reg. iur.*

Pupillus omnia tutore authore gerere poteſt. *leg. 1. de reg. iur.*

Pupillo quomodo ſit reſtituenda hereditas. *l. ſeruo inuito. ad Trebell.*

Pupilli conſenſus ratus non eſt. *l. ſi conſenſu. quibus mod. pignorat.*

Pupillus ſine tutoris authoritate non nouat. *l. ſi pupillus. l. nouare. de nouat.*

Pupillus tutore autore iuſiurandum deferre debet. *l. iuſiurandum quod ex conuentione. de iureiur.*

Perabſurdum eſt in eligendo tutore firmum videri eſſe iudicium pupilli, cuius in omnibus rebus, vt infirmum iudicium tutore autore regitur. *leg. de manum. vind.*

Pupillus ſine tutoris authoritate non poteſt ex cauſa fideicommiſſi ſeruo libertatem dare. *l. 1. ex cauſa. de fideicommiſſ. libert.*

Quod pupillus ſine tutoris authoritate mutuum accepit & locupletior factus eſt, ſi pubes factus ſoluat, non repetit. *l. naturaliter. de condict. indeb.*

Pupillus an ex depoſito teneatur. *l. 1. §. an pupillum. depoſ.*

Pupillo non defertur iuſiurandum. *l. iuſiurandum. & ad pecunias. de iureiur.*

Pupillus ſine tutoris authoritate hypothecam dare non poteſt. *l. 1. quæ res pig. vel hypothec.*

Emens à pupillo ſine tutore obligatur, ſed etiam nõ obligat. *l. Iulianus. §. ſi quis à pupillo. de act. empt.*

Pupillus actione communi diuidundo tenetur. *leg. ſi quis cum commun. diuid.*

Si ſeruus ſuis nummis ematur à pupillo, æquum eſt eum fidem adimplere, cum ſine damno eius hoc ſit futurum. *l. 4. de manum.*

Pupillo ſolui non poteſt. *l. eum quidem. de vſur.*

Pupillus ſine tutoris autoritate obligari non poteſt. *l. more. de acquir. hered.*

Pupillo etiam ſine tutoris autoritate poteſt denunciari, ſi tutor non appareat. *l. ſi dictum. de euiction.*

Pupillus ſi impubes eſt, in litem iurare non poteſt. *l. videamus. de in lit. iur.*

Pupillum damno affici facto tutoris iniquum eſt. *l. neque. de fideicom. libert.*

Pupilli res longo tempore capi non poteſt. *leg. bona fides. de acquir. rer. domin.*

Pupillus tutore autore interpellatur. *leg. 24. de verborum oblig.*

Pupillus ſine tutore poteſt acceptilatione liberari. *l. 2. de acceptil.*

Pupillo ſe abſtinenti ab hereditate ſuccurrendum eſt, & fideiuſſoribus eius. l. 88. *de acquir. hered.*

Pupillo abſtinente ſe ab hereditate rata haberi debent, quæcumque bona fide geſſit. l. *quoties. de acquir. hered.*

Pupillis, qui oneribus hereditariis liberantur, actiones reſtitui debent. l. 86. *de acquir. hered.*

Pupillus teſtamentum facere non poteſt. l. *qua ætate. l. ſi filiusfamil. de teſtam.*

Pupillus prope pubertatem doli capax eſt. *l. apud Celſum. §. ſi quis non tutor. de dol. except.*

Pupillus debet reſtituere hereditatem, tutore autore. l. *reſtituta. ad Trebell.*

Pupillus mutuam pecuniam accipiendo, ne quidem iure naturali obligatur. l. *ſi pupillus. de oblig. & act.*

Pupillus, cui ſoluta eſt pecunia ſine tutoris autoritate exceptione doli ſũmouetur, & c. *l. in pupillo. de except.*

Mutua pecunia non eſt, quam ſine tutoris autoritate pupillus dat. l. 3. *ad Macedon. S.C.*

Pupillus pati poſſe non intelligitur. *l. 10. de regul. iur.*

Pupillus conſtituendo ſine tutoris autoritate non obligatur. l. 1. *de conſtit. pecun.*

Pupillus ſi fari poſſit, cum tutoris autoritate hereditatem acquirere poteſt. l. *pupillus. de acquir. hered.*

In pupilli perſonã nõ cõſiſtit cõmodatũ. l. 1. *cõmodat.*

Pupillus ſine tutoris autoritate ſoluere non poteſt. l. *quod ſi forte. de ſolution.*

Pupillus ſine tutoris autoritate promittens nec natura debet, ideóque ſoluens repetit. l. *quod pupillus. de condict. indeb.*

Pupillis ſubuenire ad curam publicam pertinet. l. 3. *qui petant. tutor.*

Pupillus ſine tutoris autoritate paciſci non poteſt, ne à debitore ſuo petat. l. *contra. de pact.*

Pupillo conditionem ſuam meliorem facere ſine tutoris autoritate conceſſum eſt. *d. l. contra. eod.*

Pupillus ſi negotia geſſerit, conueniri poteſt, in quo factus eſt locupletior. l. 3. *de negot. geſt.*

Si pupilli negotia geſſero, tenebitur, ſi locupletior factus ſit. l. *ſi pupilli. de negot. geſt.*

Pupillus de dolo ſuo tenetur. l. *heredibus. de dolo.*

Pupillus ex dolo tutoris conueniri poteſt. l. *ſed ſi ex dolo. de dolo.*

Pupillus conſilium fraudis inire poteſt. l. *nam etſi. de alienat. iud. mutan. cauſa fact.*

Coram pupillo non videtur diei ſententia, niſi tutor præſẽs fuerit. l. *diem proferre. §. corã. de recept. arbitr.*

Papil-

Popillus ex compromiſſo non tenetur. *l. ſi pupillus. de arbitr.*

Pupillo non datur executio noui operis, niſi ad priuatum ipſius commodum res pertineat. *l. de pupillor. in pr. de noui oper. nuntiat.*

Pupillus in ee, quæ ex nummis ipſius empta eſt, pignus habet, & cæteris præfertur, *leg. denique. qui pot. in pig. hab.*

Pupillus non tenetur ex dolo tutoris. *leg. is qui. quod vi aut clam.*

Pupillus an poſſit nouum opus nunciare. *l. de pupill. de oper. noui nunciat.*

Pupillo ſolui poteſt, ſi ſolutionis gratia adiectus ſit. *l. ſi ſtipulatus fuero. de ſolut.*

Pupillus ſine tutoris autoritate non obligatur iure ciuili. *l. obligare. de oblig. & act.*

Pupillus peierare oon videtur, *leg. qui iuraſſe. de iureiur.*

Pupillus vbi educari debeat. *tit. vbi pupil. educ. deb.*

Pupillus donare cauſa mortis nõ poteſt. *l. de tutel. & rat. diſtrah.*

Pupillus & fucioſus habere peculium rectè poſſunt. *l. quam Tuberonis. de pecul.*

Iniquum eſt, cum quis nihil cum pupillo contraxit, expectare eius pubertatem. *l. 3 quibus ex cauſ. in poſſeſſ.*

In pupillaribus venditionibus edicto ædilitio locus eſt. *l. 1. de edict. adilit.*

Pupillo tutorem non habente, ceſſatum non dicitur *l. is cui § teſtatum. vt in poſſeſſ. leg.*

Pupillus teſtis. *l. muti. de teſtibus.*

Pupillus manumittit. *l. pupillus. de manum. vind.*

Pupillus nõ poteſt accuſare. *l. qui accuſare. de accuſat.*

Pupillus ſine tutoris autoritate conditionib. paret. *l. 5. de condit. & demonſt.*

Qui emit à pupillo, quem puberem eſſe credebat, vſucapit. *l. 2 pro empt.*

Pupillus nec velle, nec nolle creditur. *l. decima quarta, de reg. iur.*

Pupillus affectionem tenendi non habet. *leg. 1. de acquir. poſſ.*

Pupillus vſucapit. *l. 3. de vſucap.*

Pupillus nihil alienare poteſt, niſi tutore autore. *leg. pupillus. de acquir. rer. domin.*

Pupillis agentibus reſtitutionis auxilium tribuendum non eſt, quod quinque annorum tempus, cùm tutores non haberent, exceſſerit. *l. 2. ne de ſtat. defunct.*

Pupillus in poteſtate parentis eſt, nec tutore quidem patre obligatur. *l. vlt. de verb. oblig.*

Pupillus tutorem non habens, pro abſente habendus eſt. *l. ſi pupillus. quib. ex cauſ. in poſſeſſ.*

Pupillus inter creditores priuilegium habet. *l. 4. de priuileg. credit.*

In hac ſtipulatione neque per re, neque per heredem fieri non videtur per pupillum ſtetiſſe, ſi heres erit. *leg. cum filiusfam. § in hac. de verb. oblig.*

Pupillo ſolui ſine tutoris autoritate oon poteſt. *leg. pupillo. in pupillo de ſolut.*

Pupillo pupillaris actio non datur. *leg. mulieri. de popul. act.*

Purpuræ pars ſunt veſtimentorum. *l. cum aurum. de aur. & argent. leg.*

Q

Ex modo & quantitate fides tranſactionis æſtimabitur. *l. eam lu. §. modus. de tranſact.*

Non eſt audiendus, qui ob minimam rem in integrum reſtitui poſtulat. *l. ſcio. de in integ. reſtit.*

Ob modicam ſummam oon datur actio de dolo. *l. ſi oleum. §. final. de dol.*

Quadriga legata. l. *peculium. de leg. 2.*

Quæſtio. *tit. de quæſtion.*

Quæſtio quomodo accipi debeat. l. *de S. C. Sillanian.*

Quæſtionis verbo quid contineatur. *leg. item apud. de iniuriis.*

Quæſtio in ciuili negotio an habenda ſit. l. *ſecunda, de appell. recip.*

Quæſtio non habetur de eo, qui deſijt eſſe decurio. l. 14. *de decurion.*

Quæſtio habenda de ſeruo, antequam adiudicetur. l. *ſeruus vnicus. de leg. 1.*

Quæſtio habenda de ſeruo in tutelæ iudicio. l. 1. *de tutel. & rat. diſtrah.*

Quæſtio habetur poſt damnationem. *leg. qui vnium. de pecul.*

Quæſtio de ſeruis. l. *ſi poſtulauerit. de adult.*

Quæſtio facti in poteſtate iudicantium eſt. l. *ordine. ad municipal.*

Quæſtio facti & iuris. l. *miles. de adult.*

Quæſtio facti. l. *non ſtatim. de plagiar.*

Quæſtio facti. l. 3. *de aur. & arg. legat.*

Quæſtio facti. l. *Iulianus. de hered. inſtit.*

Quæſtio. *tit. de off. quæſtor.*

Quæſtores Romæ inſtituti, qui ærario præeſſent. l. 2. § *deinde. de orig. iur.*

Quæſtus & compendij ſocietas inita *leg. aditio. de acquir. hered.*

Quæſtus cauſa in certamina deſcendentes, famoſi ſunt. l. 2. §. *vlt. de his, qui not. infam.*

Quæſtus quid eſſe intelligitur. l. *cogi. pro ſocio.*

R

Raptus crimen legis Iuliæ de adulterijs poteſtatem excedit. l. *qui coitu. ad leg. Iul. de vi publ.*

Raptor eſt fur manifeſtus l. *ſi vendidero. de furt.*

Qui vi rapit, fur improbior eſſe videtur. l. *ſi cum. §. qui vim. de eo quod met. cauſ.*

Ratio naturalis eſt quaſi quædam lex tacita. l. *enumeratio. de bon. damnat.*

Non omnium, quæ à maioribus conſtituta ſunt, ratio reddi poteſt. l. *non omnium. de legib. & ſeq.*

Rationes cum die & conſule edi debent. *leg. 1. 2. 4. de edend.*

Ratio eſt vltro citróque dandi, accipiendi, credendi, obligandi, ſoluendi ſui cauſa negotiatio. l. *ſi quis. §. rationem. de edend.*

Prætor minorem 17. annis prohibet poſtulare, qoia moderatam hanc ætatem ratus eſt ad procedendum in publicum. l. 1. § *de poſtul.*

Ratio à capite reddenda eſt. l. *& qui natura. de negot. geſt.*

Rationes ciuitatis. l. *ſpadonem. de excuſat. tutor.*

Rationes reddere iuſſus. *l. 5. de ſtatu lib.* de eo quod obſcurius eſt, ſatiſdando ſit liber. *d. l. 5. eodem.*

Rationes conficere debet tutor. l. 1. *de tut. & rat. diſtract. l. libertas. l. ſi ſeruo. l. 34. l. Sticho. de ſtatu liber.*

Rationes reip. ſubſcriptæ, & expunctæ ad quod vſque tempus retractari poſſint. l. *in omnibus. de diuerſ. & temp. præſcript.*

Rationes reddere iuſſus non videtur ſatisfacere, ſi reliquum reddat non redditis rationibus. l. *non ſolum. de lib. leg.*

Rationes reddere vetitus, hoc conſequitur, ne ſcopuloſa inquiſitio fiat. l. *ſi ſeruus vetitus. de leg. 2.*

Qui in ratione vel in copulatione mentitur, falſum non committit. l. *quid ſit falſum. de falſ.*

Rationibus excutiendis datur arbiter. l. *ſi quis dicet. de manum.*

Rationum reddendarum conditio. l. *quamuis. de con-*

dict.& demonst.l.si cui.l.Iulius.l.cum seruus. l.qui sub conditione.eod.

Rationes explicare debet seruus legatus, antequam tradatur.l.*seruo legato.de leg.1.*

Rationes edere & reddere. *l.83.de verb.signific.*

Rationes exigere vetitus.l.*si quis.de libert.lega.*

Rationes diligenter tractara quis dicatur. l.*si ita.de manum.testam.*

Ratio nuda non facit aliquem debitorem. *leg. nuda ratio.de donat.*

Rationalis.*tit.de off. procur.Cæsar.*

Ratio vbi reddenda sit.l.*tales de condit. & demonst.*

Rationibus distrahendis actio.*tit.de tut.& rat.dist.*

Rationum reddendarum conditio. l. *si ita fuerit. de manum.testam.l.qui filium.l. Lucius.l. Titio.l.testamento.de fideicom.libert.l.si pure.l.Thuris.l.si petest.eod.*

Ratio ponenda apud arbitrum.l.1.*si quis testam.*

Ratihabitio.*tit.rem rat.haber.*

Si filius vxorem ducat, quo tempore maritum eliget pater id ratum habens non notatur.*leg.quid ergo.de his, qui not. infam.*

Ratihabitio constituit negotium tuum, quod ab initio tuum non erat, sed tui contemplatione quæsitum.l.*si pupilli.§.item.quæritur.de negot.gest.*

Ratam potest habere creditor solutionem factam à fideiussore procuratori suo, quamuis fideiussor iam tempore liberatus sit.l.*cum decem.§.1.de solution.*

Ratihabitio.l.*si fundus.de pignor.*

Ratihabitio mandato comparatur.l.*vero.de solution. l.194.de reg.iur.*

Stipulatio Titium heredémque suum ratum habiturum.l *inter coheredes.famil.ercisc.*

Ratihabitio in maleficio mandato comparatur.l.19. *§.deiecisse de vi & vi armat.*

Receptores.*tit de receptor.*

Receptores non minus delinquunt, quàm aggressores.l.3 *de incend.ruina.*

Receptores abigeorum.l.*vlt.de abig.*

Receptitia dos.l.*mortu.31 de donat.causa mort.*

In actionibus mutuis apud eundem iudicem litigandum est, & si vna modum iurisdict. excedat.l.*si idem.§.1.de iurisdict.*

Reddendi verbum.l.94.*de verb.signif.*

Reddere magis, quã dare videtur.l.*Stichũ.de statu lib.*

Reddere iussus simul & dare iubetur.l.*seruis vrbanis.de leg.3.*

Reddens debitori suo cautionem videtur pacisci, ne petat.l.2.*de pact.*

Post pignus redditum adhuc debitum peti potest. l.3.*de pact.*

Reddendi verbum recepit & per se dandi significationem.*d.loco.*

Redemptus ab hostibus vinculo quodam retinetur, donec precium soluat.l.*qui testamento.de testam.*

Redemptus ab hostibus potest legari. *leg.senatus. de leg.1.*

Redempti ab hostibus.*tit.de capt.& postlim.reuers.*

Redemptor tutelæ punitur. l.3.*de suspect tutor.*

Non dissimulabit proconsul, si quos causarum concinnatores vel redemptores reprehendat.l. *nec quicquam.§.circa.de off proconsul.*

Redhibens seruum, quod lege Aquilia propter eum consequutum est,l.*item tutela ad leg. Aquil.*

Redhibitoria actio.*tit.de ædil.edict.*

Redhibito homine omnia recto arguuntur. l. *quia. de alien.iud.mut.causa facta.*

Reditus legatus.*tit.de vsu.& vsuf.lega.*

Reficere aliud est, quàm facere. *leg. 3. de itin.actúque priuat.*

Reficere est, quod corruptum est in pristinum statum restaurare.l.1.*de riuis.*

Refectio veterum operum.l.9.*de administ.rer.ad ciuit.pertin.l.vlt.de oper.public.*

Regula est, quæ rem, quæ est, breuiter enarrat.l.1.*de reg.iur.*

Regula Catoniana.*tit.de reg.Catonian.*

Regula Catoniana ad conditionalia legata non pertinent.l.*cætera.de leg.1.*

Rei vindicatio.*tit.de rei vindicat.*

Relatio.*tit.de appell.& relation.*

Relegatus seruus.a.*qui & à quibus manum.*

Relegati.*tit.de interd.& relegat.*

Relegatus seruus à domino. *leg.ex facto.de heredibus instituendis.*

Relegati domicilium. *leg.filij.ad municipal.l.eius qui. §.vltim.*

Relegatus tutor actione tutelæ conueniri non potest, quasi finita tutela.l.*si fine. de administ.tutor.*

Religiosum locum non possumus possidere. l. *qui vniuersas de acquir.possess.*

Religiosa res. l. *& liberi.cum seq. de contrah.empt.*

Religionis causa coire licet.l.1.*de colleg.*

Religionis prætextu coitus illicitos tentari non oportet. l.2.*de extraord.criminibus.*

Religiosa res in melius bonis sunt. l. *in tantum.§.sacro.de rer.diuis.*

In commune sepulchrum mortuum inferendo locus fit religiosus.l.*in tantis.§.fin.eod.*

Religiosa.*tit.de religios.*

Religio erga Deum iurisgentium est. *leg. prima, de iust.& iur.*

Religiosus locus fit mortuum inferendo.l.*in tantum. §.religiosum.de rer.diuis.*

In alienum locum inferendo concedente domino locus fit religiosus,*d l.in tantum.§.final.eod.*

Cenotaphium locus religiosus non est. l.2.§.*final.& l.seq.eodem.*

Ob religionis beneficium procurator mutari potest.l.*post litem.cum seq.de procur.*

Religiosam rem inutiliter stipulamur. l. *inter stipulantem.§.sacrum.de verb.oblig.*

Locum, per quem seruitus debetur, religiosum dominus solus facere nõ potest.l.*refectionis. cõmũ.prædior.*

Quod humani iuris esse desijt, seruitutem non recipit. l.*caueri.communia prædior.*

Iter sepulchro debitum non vtendo nũquam amittitur.*l.4.quemadmod.seruit.amittat.*

Ius inferendi in sepulchrum vnicuique sociorum in solidum competit.*l.si quis putans.famil.ercisc.*

Proprietarius locum religiosum facere potest, fauore religionis.*l.locus.de vsufr.*

Religiosa sunt, quæ religiosis adhærent. *l.quæ religiosis.de rei vindic.*

Sepulchrum ædificans iuxta alicuius locum, quantum spacij relinquere debeat. *l.vlt.finium regund.*

Locum purum alter ex sociis non potest religiosum facere.*l.si quis putans.comm.diuid.*

Religiosa loca in loco familiæ erciscundæ non veniunt: eorúmque ius singulis heredibus in solidum competit.*l.fundus.famil.ercisc.*

Religio.*l.neque.de fideicomm.libert.*

Si monumentum iussit testator fieri, quod heredum intersit, quos ius monumenti sequitur pro verbis experiri possunt, vt fiat.*l.his consequenter.famil.ercisc.*

Sepulchra nostri dominij non sunt, viam tamen ad sepulchrum vindicare possumus.*l.1.si seruit.vind.*

Si fundus debetur à nobis religiosus, in quo parentes nostri sepulti sunt.*l.fundus.famil.ercisc.*

Fundo vendito væneátne sepulchrum.*l.si mercedem. de act.empt.*

Reli.

Religiosus locus non fit, vbi thesaurus inuenitur. *l. ad leg. Iul. pecul.*

Reliqua colonorum quæ sint. *leg. prædiis. leg. officijs. de leg. 3.*

Remissio. *tit. de remission.*

Remuneratum officiũ magistri. *l. Attilius. de donat.*

Fideiussor specialiter renuncians priuilegio suo idoneus habetur. *l. 1. si quis in ius voc. non ierit.*

Ab eo, qui promisit iudicio sisti, omnibus exceptionibus renunciari potest, modo causæ exceptionum specialiter expressæ sint. *l. sed & si quis. §. quæsitum. si quis cautiom.*

Retentio. *l. si necessarias. de pignor. act.*

Per errorem soluti contra S.C. crediti cessat repetio. *l. si filiusfamilias. de reb. cred.*

Repetitio non datur ei, qui quod per Falcidiam retinere poterat, exoluit. *l. si paternus. de donat.*

E causa iudicati soluens repetere non potest. *l. cum putarem. famil. ercisc.*

Naturalis causa repetitionem inhibet. *l. 3. §. vlt. quod quisque iur.*

Si quis misericordiæ causa pecuniam dederit, vt ei mihi negotium fieret, repetere potest. *l. si quis ab alio. de calumniat.*

Minori indebitum ad repetendum vtilis actio datur: ex qua causa iure ciuilit repetitio non est, *l. illud. de minor.*

Quæ præfationibus conuenisse præcipiuntur, etiam in stipulationibus repetita creduntur. *l. Titia. de verborum oblig.*

Hi solutum repetunt, qui ob pecuniam creditorum actione liberantur. *l. sed etsi. ad S.C. Macedon.*

Repetundarum crimen. *tit. ad l. Iul. repetund.*

Repetundarum damnatus ad testimonium non adhibetur. *l. per repetundarum. de testib.*

Repudiatio mariti mulieri prodest. *l. 5. de donat. inter vir. & vxor.*

Repudiatio legati, alienatio. *l. magis puto. de reb. eor. qui sub tutel.*

Rei appellatio. *leg. 5. leg. 33. leg. 72. de verborum signif.*

Rei appellatione quid continetur. *l. cum pupillus. rem pupil. sal. fore.*

Rerum diuisio, & qualitas. *tit. de rer. diuis.*

Quædam naturali iure communia sunt omnium, quædam nullius, pleraque singulorum. *leg. 1. de rerum diuision.*

Res aliæ diuini iuris, aliæ humani. *leg. 1. de rerum diuis.*

Rerum amotarum actio. *tit. rer. amotar.*

Res iudicata. *tit. de re iudic.*

Rei iudicatæ exceptio. *tit. de except. rei iudic.*

Res iudicata pro veritate accipitur. *leg. vigesima septima. de reg. iur.*

Res inter alios acta, &c. *tit. de reg. iur.*

Ius iniquum aduersus aliquem statuens, aut impetrans, quocumque alio postulante, id pœna edicti punitur. *l. 3. §. hac pœna. quod quisque iur.*

Conuentio in alia re personáve facta non nocet. *leg. si vnus. §. animaduertendum. de pact.*

Interrogatus à procuratore Cæsaris, ab aliis ex suo responso conueniri non potest. *l. vlt. de inter. act.*

Rerum perpetuo similiter iudicatarum autoritas vim legis obtinet. *l. nam imperator. de legibus.*

Res iudicata pro veritate habetur. *leg. ingenuum. de statu hom.*

Valet pactum, ne iudicati agatur. *l. transigentum. §. si paciscar. de pact.*

Rescissoria actio. *l. mihi. de donat.*

Aduersus rescriptum principis appellare licet. *l. 1. de appell. l. vlt. quand. appell. sit.*

Residua. *tit. ad leg. Iul. pecul.*

Reipubl. seruus, ciuium seruus non est. *leg. prima. de quæstion.*

Respubl. fideicommissi post moram vsuras præstare cogitur. *l. quæ soluturum. de leg. 2.*

Reip. legatum. *l. 3. ad leg. Falcid.*

Reip. facta donatio valet. *l. hoc iure. de donat.*

Reipubl. causa nascitur partus non tantum parenti, cuius esse dicatur. *l. 1. si vent. in possess. mittent.*

Reipubl. vtilis lex interpretatione adiudicanda est. *l. hoc modo. de condict. & demonst.*

Respublicæ non satisdant. *leg. si quando. vt legat. nomine cau.*

Reipub. interest plurimos ad defendendam causam admittere. *l. 4. de oper. noui nunciat.*

Respub. omnibus chirographariis creditoribus præfertur. *l. bonis. de priuileg. cred.*

Pecuniam reipub. debitam curator remittere non potest. *l. imperatores. de pact.*

Legatus pro ciuitate reipub. causa abesse non dicitur. *l. sed & si. ex quib. caus. maior.*

Restituitur in integrum, qui alium ambitus conuincit. *tit. ad leg. Iul. de ambit.*

Patrono deportato, deinde restituto honos à liberto debetur. *l. sed & si hac. §. liberos. de in ius voc.*

Prohibetur postulare à principe aut senatu, non autem à prætore in integrum restitui potest. *leg. 1. §. cum qui. de postul.*

Restituit prætor ex officio suæ iurisdictionis, vt in ætate obseruetur, quisnam sit deceptus, &c. *l. 1. §. an autem. de postul.*

Restitutus à prætore, & absolutus, qui famoso iudicio damnatus fuerat, infamia eximitur. *leg. 1. §. vltim. de postul.*

Restituuntur actionis confusione pupilli, qui ambitu hereditatis liberantur. *l. 86. de acquir. hered.*

Quamuis possit in integrum restitui is, qui se abstinuit hereditate, tamen addicantur bona. *leg. 4. de fideicom. libert.*

Restituere verbum plenam habet significationem. *l. vindicamus. de vsur.*

Restituere quid sit. *leg. 22. de verbor. signific. leg. 35. leg. 75. l. 81. l. vlt. eod.*

Restitutio in integrum. *tit. de in integr. restit.*

Restituti in integrum à principe, testamentum conualescit. *l. si quis filio. §. quatenus. de iniust. rupt. testam.*

Restituti. *tit. de sentent. pass. & restit.*

Restituto in integrum aduersus permutationem non recuperat aduersarius rem suam, quam minor in alium transtulit, sed eius æstimationem. *leg. Titia. de iur. dot.*

Restitutio non conceditur aduersus sententiam pro libertate dictam. *l. 9. de appellat.*

Restitutus medij temporis stipendia non accipit. *l. qui excubias. de re milita.*

Si procurator retentione vti velit, non facile ab eo lis erit transferenda, nisi dominus ei soluere paratus sit. *l. qua omnia. de procurat.*

Retentio. *l. si in arca. l. quod quis. de condict. indeb.*

Requiecodt res. *tit. de requir. reis.*

Reuerentia omnia patroni promissa à liberto non exigitur. *l. 1. quar. rerum act. non datur.*

Reuerentia omnibus parentibus seruanda est. *l. parentis. de in ius voc.*

Si liberta ex patrono fuerit enixa, ipsa & filius mutuo sibi reuerentiã debẽt. *l. sed si hac. §. liberte. de in ius voc.*

Personæ, quibus debetur reuerentia, in ius vocari non possunt. *l. generaliter. de in ius voc.*

Cæcus repellitur à postulando, quod insignia ma-

giſtratus videre & revereri non poſſit. l. 1. §. *caſum.de poſtul.*

Reverentiam exhibere marito vxor debet. l. *alia.ſo-lut.matrim.*

Ex duobus reis ſtipulandi ſi ſocij ſint, ob dolum vnius exceptio aduerſus alterum datur, l. *ſi duo.in princ. ſi quis caution.*

Ex duobus reis promittendi ab vno res, ab altero pœna peti non poteſt. l. *ſi duo.§.ſi quis caution.*

Reus à fideiuſſore exhibendus eſt, licet tempore liberatus eſſe dicatur. l. *ſi cum iudicio. ſi quis caution.*

Reus in eadem cauſa ſtetiſſe quãdo dicatur. l. *ſi quis cautien.l.1.ſi ex nox.cauſ.agatur.*

Plures rei ſtipulandi vnius loco habentur. l. *ſi plures. de pact.*

Pactum vnius ex duobus rei promittendi, alteri prodeſt. l. *item de pact.*

Ex duobus reis alter ſolidum petere debet. l. *ſi vnus.in pr.de pact.*

Rei fauorabiliores ſunt, quàm actores *leg. 167. de reg. iur.*

Pro reo iudicatum obtinet, ſi diuerſæ ſẽtẽtiæ proferantur. l. *inter pares.de re iudic.*

Reorum vnus ſtipulandi, an alter nouandi ius habeat. l. *ſi rem.de nouat.*

Rex exteræ nationis. l. 4. *ad leg. Iul.maieſt.*

Regna iure gentium condita. *leg. ex hoc iure. de iuſt. & iur.*

Initio ciuitatis Romanæ omnia manu regis gubernabantur l. 2. *de orig.iur.*

Reges Romæ exacti. l. 2. *in pr de orig.iur.*

Riparum vſus, publicus eſt, ſicut ipſius fluminis. l. *riparum.de rer.diuiſ.*

In ripa, quæ fieri liceat. l. *riparum de rer. diuiſ.*

Ripæ munitio. *tit. de rip.muniu.*

Riuus. *tit. de riuis.*

Rixa. l. *vlt.de ſicar.*

Ruina. *tit. de incendio, ruina.*

Rumor falſus non ſolet obeſſe. *leg. vltima, de hæredibus inſtituend.*

Rumor. l. *a quis cred.in bon poſſeſſ.*

Rumor. l. *ſi quis mihi.de acquir.hered.*

Rumor falſus. l. *mulier.de adult.*

Ruſticitati agnoſcitur. l. 3. *ad S.C.Syllan.*

Per ruſticitatem quod propoſitum eſt corrumpens pœna edicti non tenetur. l. *ſi quis cum quod de iuriſdict.*

Ruſticitati hominis parcitur, qui in ius vocatus non venit, l. 2. *ſi quis in ius voc.*

Ei qui ruſticitatem non edidit, ſubueniendum eſt. l. 1. *ad finem.de edendo.*

Ruſticitas excuſat. l. a. *de iure fiſci.*

Ruſticitas excuſationem præbet à tutela. l. *Athletæ. de excuſat.tutor.*

Ruta cæſa quæ ſint. l. 241. *de verb.ſignif.*

S

Sacræ res non vſucapiuntur. l. 9. *de vſucap.*

Sacram rem non poſſumus poſſidere. *leg. qui vniuerſas.de acquir.poſſeſſ.*

Sacram rem ædificari ſtipulari poſſumus. l. *ſtipulatio iſta. §. vlt.de verb.oblig.*

Publicè conſeruatur locus permiſſu principis. l. *vlt. ꝟt in poſſeſſ.legat.*

Sacræ res in nullius bonis ſunt. *leg. initium.§.ſacræ.de rer. diuiſ.*

Sacræ res ſunt, quæ publice conſecratæ ſunt, non priuatim. *d.l.initium.§.ſacræ eed.*

Sacer locus etiam diruto ædificio manet. *d.§.ſacer.*

Sacra loca ſunt, quæ publice dedicata ſunt. *leg. ſacra. de rerum diuiſ.*

Sacer locus publicus, cum à principe dedicatus eſt. l. *ſacra.§ 1.eed.*

Aliud eſt ſacer locus, aliud ſacrarium. *d l.ſacra.*

Sacer locus euocatione & ſacrorum religione liberatur. *d.l.ſacra.*

Res ſacra non recipit æſtimationem. *dict. leg. ſacra.§. ſinal.eodem.*

In ſacrum dedicari prohibetur res litigioſa. *leg. vlt. de litigioſ.*

Sacer locus. *tit.ne quid in loc.ſacr.ſiat.*

Sacram rem inutiliter ſtipulamur. l. *inter ſtipulantem. §.ſacram.de verb oblig.*

Sacra publica & priuata. l. 9. *ad leg. Iul. pecul.*

Loca ſacra & religioſa in rem actione peti non poſſunt. l. *in rem.§.1.de rei vindic.*

Sacra res. l. *& liberi.cum ſeq.de contrah.empt.*

Sacerdotio obueniente diremptum matrimonium. l. *vxoris.de donat.inter vir.& vxor.*

Sacerdotio obueniente non cogitur arbiter ſententiam dicere, id enim maieſtati Dei indulgetur, cuius ſacris vacare ſacerdotes oportet. l. *nam diſtinguemus de recept. arbitr.*

Sacerdotium prouinciæ. l. 17. *de muner.l.8.l.prætor.de vacat.muner.*

Qui immunes ſunt à ſacerdotijs. l. 7. *leg. athleta. de excuſ.tutor.*

Sacrificia mala faciens punitur. *leg. decima tertia, de ſicarijs.*

Sacrilegium. *tit. ad leg.Iul.pecul.*

Sæuitia culpanda eſt. *leg. ſi conſtante ſoluto matrimon.*

Diem functo legato Cæſaris, ſalarium comitibus reſidui temporis debetur. *leg. diem functo. de off.aſſeſſ.l.ſed addet.§.fin.locati.*

Salarium procuratoris. l. *ſalarium.mandat.*

Salarium comitum præſidis. *leg. prima, de extraordin. cognit.*

Salarium tutori conſtitutum. *leg. à tutoribus.de adminiſtr.tutor.*

Salinæ. l. *magis puto.de reb.eor.qui ſub tutel.*

Salinarum conductores. l. *ſed & ſi.de publican.*

Salinarum vectigal. l. 59. *de hered.inſtit.*

Salinæ. l. *generali.de vſuſr.legat.*

Salinarum opus. l. 6 *de capt.*

Sanctæ res in nullius bonis ſunt. *leg. in tantum.§.ſacræ. de rer. diuiſ.*

Sanctum eſt, quod ab iniuria hominum defenſum atque munitum eſt. l. *ſanctum.de rer.diuiſ.*

In municipijs quoque muri ſancti ſunt. *dicta leg. ſanctum.*

Sanctum eſt, quod ſanctione quadam confirmatum eſt. l. *ſacra.de rer.diuiſ.*

Leges ſanctæ dicuntur, quia ſanctione quadam ſubnixæ ſunt. l. *ſacra.eod.*

Sanguinis iura. l. 8. *de reg. iur.*

Satiſfacceptio quid ſit. l. 5. *de verb.oblig.*

Satiſdatio. *tit.qui ſatiſd.cog.& ſeq.*

Satiſdatio ceſſat, cum ſtatim poteſt conſtare de fideicommiſſo. l. *ſi is à quo.vt in poſſeſſ.legat.*

Actoris procurator ſatiſdare debet, eum quo nomine agit ratum habiturum. l. *ſeruum.§ ait prætor.de procurat.l.non ſolum.§.qui alieno.eod.*

In quibus caſibus & quomodo procurator caueat de rato. l. *non ſolum.de procurat.*

Is, qui quaſi defenſor in rem actione conuenitur, præter ſolitam ſatiſdationem iudicatum ſolui etiam de rato debet cauere. l. *Pomponius.de procurat.*

Satiſdatio ratihabitionis ante litiſconteſtationem à procuratore exigitur. *d.l. Pomponius.§.ratihabitio.*

Procurator, cui opus nouum nunciatum eſt, ſi interdicto

terdicto vtatur, ne via ei fiat, ædificanti non compelli tur cauere dominum rem ratam habiturum, cùm defensoris partes sustineat. l. *non cogendum*. §. *vlt. de procur.*

Dominus procuratorem absentem satisdatione releuare potest, literas suas ad aduersarium dirigendo. *l. si procuratorem. de procur.*

Qui nomine emptoris postulat à venditore fundi, vt ab eo defendatur, is de rato cauere debet. *lege qui absentem. de procurat.*

Actor vniuersitatis interdum de rato cauere debet, si de decreto dubitetur. *leg. sed coram. §. fin. quod cuiusq. vniuersitat.*

Satisdatio rursus petitur ex causa. *lege quarta, vt in possess. legat.*

Satisdatio de monumento faciendo ex pecunia defuncti. l. *quibus dies. §. vlt. de condict. & demonstr.*

Satisdare non cogitur is, cui secundum voluntatem testatoris ad alimoniam liberti soluitur pecunia. l. *liberto. §. libertus. de ann leg.*

Satisdatio non exigitur à tutore testamentario. l. *testamento. de testam tutel.*

Satisdare promittens, ad quid teneatur. l. *si quis stipulatur. 142. de verb. oblig.*

Satisdatio legatorum nomine tam à testatore, quã ab herede legatarij remitti potest. l. *pactum. de pact.*

Sine satisdatione nemo alienæ litis idoneus defensor intelligitur. l. *qui proprio. de procur.*

Is, qui suscepit defensionem, etsi locupletissimus aut etiam consularis sit, non videtur defẽdere, nisi satisdare sit paratus. l. *minor. cum seq. de procurat.*

Defensor cum satisdedit, domini loco habẽdus est. l. *Titius. de procur.*

Satisdans de eo, quod obscurius est, fit liber. *leg. quinta, de statu lib.*

Satisdatio honestæ personę remittitur. *leg. legitimas. de legit. tutor.*

Satisdatio propositum tutoris maleuolum nõ mutat. l. 6. *de suspect. tutor.*

Satisdationis contumelia. *lege testamento. de testament. tutel.*

Satisdationis onus remittitur ei, qui non facile potest satisdare. l. 6. *si cui persona.*

Satisdationis appellatio. l. 61. *de verb. signif.*

Satisfactionis verbum. l. *si cui vt in possess. leg.*

Satisfactio. l. *si rem alienam. de pignor. act.*

Satisfacere dicimur ei, cuius desiderium implemus l. 1. *qui satisd. cog.*

Satisfactio loco solutionis. l. *item. quibus mod. pign.*

Sciens ipse se circumueniet. l. *nimis. de lib. causa.*

Qui sciente domino mortuum intulit propiùs alicuius ædificium, postea prohiberi non potest. *lege si propius. de mort. inferend.*

Qui tutor est, quasi tutor non tenetur, nisi se tutorẽ esse scienit. l. *quaro. de eo qui pro tut.*

Si frater tem fratris ipso sciente donauerit, valet donatio. l. *si seruus. de donat. inter vir. & uxor.*

Scientia. l. 1. *de exercit. act.*

Scientia & patientia pro voluntate habentur. l. *prima, de tribut. act.*

Scienti non subuenitur. l. 1. *quod fals. tutor.*

Scriptura cedit chartæ. *lege nona, de acquirend. rerum domin.*

Non minus valet, quod scriptura, quàm quod vocibus lingua figulari significatur. l. *non figura. de oblig. & act.*

Scripturæ fiunt, vt quod actum est, per eas facilius probari possit. l. *contrahitur. de pignor.*

Scriptura. l. *in rem. de rei vind.*

Fiunt scripturæ, vt quod actum est, per eas facilius probetur. l. 4. *de fid. instrum.*

Scribens instrumentum obligationis rei suæ consentire obligationi videtur. l. *fideiussor. de pignor.*

Sicarij. *tit. ad leg. Cornel. de sicar.*

Si quid adhibetur in testamento. *leg. ad testamentum. de testam.*

Signans domum absentis debitoris, iniuriarum tenetur. l. *si inuriæ. de iniur.*

Significatio verborum. l. *non aliter. de leg. 3.*

Significationem verborum non scrutari optimum est. *leg. cum de lanionis. de instruct. legat.*

Simulans se procuratorem creditoris & pecuniam à debitore recipiens, furti tenetur. *lege tertia, de donat. inter vir. & vxor.*

Simulatæ nuptiæ. l. *simulatio. de ript. nupt.*

Simulata venditio. l. *emptor. de aqua pluu. arc.*

Simulatus contractus. l. *Lucius. deposit.*

Si quis tam masculos, quàm fœminas complectitur. l. 1. *de verb signif.*

Sylua cædua. l. 30. *de verb. signif.*

Synallagma. l. 19. *de verb. signif.*

Syndicum habere possunt, quibus corpus habere permissum est. l. 1. *quod cuiusque vniuers.*

Hæc omnia per Syndicos solent explicari. l. *item eorum. quod cuiusque vniuersit.*

Seditionem concitans, capite punitur. *leg. tertia. de re milit.*

Seditio. *leg. 1. ad leg. Iul. maiestat. & leg. 3. ad leg. Iul. de vi publica.*

Seditionis authores. l. *si quis aliquid. de pœn.*

Seditionis concitatores non admittuntur ad appellandum.

Seditionis author. l. 3. *de sicar.*

Senior præfertur minori. l. *vlt. de fid. instrum.*

Senectus venerabilis. l. *semper. de iur. immunit.*

Senatorum ordinem retinet coecus. *lege prima, de postulat.*

Senatus ei qui postulare prohibitus est, restitutionem indulget. l. 1. §. *cum qui. de postul.*

Senatores vltra centesimum lapidem vrbia tutelam genere non coguntur. l. *propter litem. de excusat. tutor.*

Etiam in senatorem inquiritur. *leg. in dando. de tutor. & curator.*

Senatoribus munus habere non licet. *leg. 3. de vacat. muner.*

Si quis senator tutor erit, etiam liberorum eorum, qui inferioris ordinis senatores sunt. *lege spadonem. de excusat. tutor.*

Senatoria ornamenta. l. *iure. de verb. signif.*

Senatorum libri libertique à tutela excusantur. l. *libertus. ad municip.*

Senatores. *tit. de senator.*

Senator an municeps esse desinat. *leg. municeps. ad municipales.*

Senatusconsulta. *tit. de legib.*

Origo senatusconsultorum. *lege secunda. §. deinde. de orig. iur.*

Non ambigitur senatum ius facere posse. l. *non ambigitur. de legib.*

Senatus non appellatur. *lege prima, à quibus appell. non licet.*

Absentibus iis, qui tempore messium ad iudicium reuocati sunt, sententia dicta non valebit. l. 1. *de feri.*

Ex sententia sine iusta, siue iniusta pro alio habita, alium prægrauari non oportet. *lege Lucius. de his, qui notant. infamia.*

Vno defendente causam communis aquæ, sententia prædio datur. l. *qui aliena. §. final. de neg. gest.*

Semel pro libertate dictam sententiam retractari non oportet. l. *si dolo. de dolo.*

Sententiam qui dicit, is, ea mente quid pronunciat, vt secundum litigatores à controuersia discedere velit. l. *dicere. de arbitr.*

Sententia quæ absoluit, vel cõdemnato mutari, aut corrigi non potest. d. l. *dicere.*

Valet sententia, cum ita pronunciatur, nihil videri Titium debere Seio. l. *quid tamen. de recept. arbitr.*

Sententia incerta inutiliter dicitur, vt puta quantõ ei debes reddere. l. *quid tamen. eod.*

Sententia dicta non coram litigatoribus non valet. l. *diem proferre. de recept. arbit.*

Si à iudice, quamuis per iniuriam, absolutus sit debitor, pignus liberatur. l. *si deferente. quib. mod. pig.*

Ex vno eodémque iudicio res iudicata non debet in partem non valere. l. *in hoc iudicio. famil. ercisc.*

Sententia mutari non potest. l. *diui. de pœn.*

Seotentia lata fraude litigantium, tametsi valeat tamen condicitur. l. 5. §. *si vxor. de donat. inter vir.*

Quid si duobus petentibus hominem io sententiã pro parte dimidia separatim vno iudicio absque altero seruus iudicatus est. l. *duobus. de lib. causa.*

Sententia sub conditiooe dicenda oon est. l. 1. *quãd. appell. liceat.*

Cùm prætor causa cognita per errorem, vel ambitiose iubet hæreditatem ex fideicommisso restitui, etiam publicè interest restitui propter rerum iudicatarum authoritatem. l. *seruo inuito. §. cum prætor. ad Trebellian.*

Vitium pronunciationis facit, vt non excusetur à tutela is, qui iustam excusationem habet. *lege qui testamento. de excusat.*

Sententia reuocari non potest. *lege prima, §. 1. de quæstion.*

Si commendatus aliquid præstiterit hæres, tametsi nihil debitum fuerit, id emptori hæreditatis imputabitur. l. 2. §. *soler. de hered. vel act. vend.*

Sententia post traosactionem valet. l. *eleganter. de condict. indeb.*

Iudex ius facit, ex l. 3. *de lib. agnosc.*

Res sub cooditione legata interim adiudicari potest vni hæredi in familiæ erciscundæ iudicio, sed cum sua causa. *leg. & post. famil. erciscund.*

Sententia inter aliquos dicta, an aliis noceat. l. *si superatus. de pignor.*

Sententiæ pro libertate pronunciatę standum est, si dissonantium partes iudicum existant. *leg. lege Iulia. de manumiss.*

Sententia exaggeranda non est, quæ modum interdictioni fecit. l. 3. *ad municip.*

Per sententiam non debet seruitus constitui, sed quæ est declarari. l. *sicuti. §. & si quæratur. si seruit. vindic.*

Ibi actione iudicati, an recte sit iudicatum, nõ quęratur, nisi ex falsis allegationibus iudicatum sit. *leg. si prætor. de iudic.*

Sententia lata contra hæredem, an noceat legatariis. *leg. si seruus plurium. de leg. 1.*

Sententiæ euentum vendeos punitur. *leg. item apud. de iniur.*

Sententia. *tit. de re iudic.*

Ex causa iudicati soluens repeti noo potest. l. *cum putarem. famil. ercisc.*

Cùm plures numero sunt iudicum, sententiæ præualet ea pars, quæ secundum testamentum est. *leg. si pars. de inoff. testam.*

Seotentia ius facit. l. *si seruus. de leg. 1.*

Separationes. *tit. de separat.*

Victoria vnius ex sociis, qui confessoria egit, aliis prodest. l. *loci. §. si fundus. si seruit. vind.*

Sepulchrum violatum. *tit. de sepul. viol.*

Sepulchri ordinandi causa apposita sepulchri esse videntur. l. *si qui. quod vi aut clam.*

Sepulchri ædificatio. *tit. de mort. infer.*

Sepulchri sit non solum is solus, qui recipit humationem, sed omoe etiam supra id cœlum. *lege vltima, quod vi aut clam.*

Sepulturæ tradi debent reliquiæ testatoris, non in mare proijciendæ. l. *quidam. in fur. de condit. & demonstr.*

Sepulchra maiorum. l. *libertus qui solaendo. de bon. libert. l. 1. si quid in fraud. patron.*

Sepulchri violati actio pœnam & vindictam potius, quàm rei persequutiooem continet. l. *pro herede. de acquir. hered.*

Sepulchrorum iura habet is, cui bona addicta sunt libertatum conseruandarum gratia. *lege quarta, de fideicommiss. libert.*

Ineptæ voluntates defunctorum circa sepulturam non valent. l. *seruo alieno. §. vlt. de leg. 3.*

Sepulchrorum iura. l. 1. *de suis & legit. heredib.*

Sepulchrorum iura apud heredem remanent, restituta hereditate. l. *quia perinde. ad Trebell. S.C.*

Sepulturæ causa ornamenta inferenda non sunt. *leg. vlt. de aur. & arg. legat.*

Sepulchrum iussu iudicis potest destrui. *leg. quarta, de aqua plu. arcend.*

Fructus apud sequestrum deponuntur post appellatiooem. l. *imperatores. de appell.*

Res à præside prouinciæ ablata, de qua ius dici non potest, interim deponeoda est. l. *seruatus. de off. præsid.*

Sequestratio & depositiò donec res iudicetur. *leg. 3. de lib. exhib.*

Sequestratio dotis. *leg. si cum dotem. §. si autem. solut. matrim.*

Sequester. l. *ei apud quem. l. si in Asia. l. licet. depositi.*

Sequester quis dicatur. l. 109. *de verb. signif.*

Sequestratæ rei possessio. *lege interesse pacto. de acquir. possess.*

Sequester eligendus. *leg. postquam. vt legat nomine caueatur.*

Seruitutes an pignori dari possint. *lege si is cui. cum seq. de pignor.*

Seruitus imponi fundo pupilli non potest. l. 3. *de reb. eor. qui sub. tute.*

Qui viam habet, nooum opus non nuociat. l. *qui viam. de noui oper. nunciat.*

Seruitutem non debet præstare venditor emptori, nisi dictum sit *lege in heredem non transit. leg. non solum. de liberi. legat.*

Seruitutes prædiorum. *tit. de seruit. & seq.*

Seruit inferior, agit soperior. l. 1. *de aqua plu. arc.*

Si quis ad sepulchrum iter non habeat, cogitur vicinus ei præstare. l. *si quis sepulchrum. de religios.*

Seruitus longa consuetudine acquiritur. *lege prima, de aqua plu. arcend.*

Nemini potest fuodus suus seruire. *leg. furi. si vsufruct. petat.*

Stipulatio vno itineris actu non diuiditur, quia non diuidi potest. l. *heredes. famil. ercisc.*

Viam stipulari, non fundum possum, quamuis interim fundus sit meus. l. *existimo. de verb. oblig.*

Ius aquæ transit ad emptorem. *leg. si aquæ. de contrah. emption.*

Seruitus pro ea parte minui non potest. *leg. cum filius. de legat. 2.*

Tria sunt, per quæ ioferior locus superiori seruit. *l. 2. de aqua plu. arc.*

Iure seruitutis diu vsus, interdicto non minus vtitur, quàm si iure impositum habeat. *leg. apparet. de itin. actúque priuat.*

Seruitutem habens damni infecti repromittit. *l. qui bona. de dam. infect.*

Iudex familiæ ercifcundæ ediudicando fundum potest ei seruitutem imponere. l. *item Labeo. famil. ercisc.*

Seruitute euicta venditor fundi non tenetur. l. *quod ad seruitutes. de euiction.*

Seruitus seruitutis esse non potest. *lege prima, de vsufruct. legat.*

Viam promittere & is potest, qui fundum non habet. *leg. heredes. famil. ercisc.*

Seruitus locari non potest. *l. locare. de locat.*

Seruitus id rem & in personem. *lege Caius. de annuis legat.*

Locus, qui seruit, quando religiosus fieri possit. l. 2. *de religios.*

Seruitus pro parte dominorum acquiri non potest. l. *pluribus. de verb. oblig.*

Seruitutem imponere fundo non potest proprietarius, ne consentiente quidem fructuario. *leg. sed & si quid. de vsufructu.*

Actus sine itinere esse non potest. *lege prima, de adminiftr. lega.*

Seruitus aquarum, quæ tacitæ ducuntur, iure ciuili constitui potest. l. 2. *de aqua quotidian.*

Seruitus diuidi non potest. *lege septima, ad leg. Falcidiam.*

Ductus aquarum non sunt fundi, qui quocunque duci possunt. l. 1. *de aqua quotid.*

Seruitus via vna, quæ nature sui habet intermissionem. l. 3. *de vsufr. legat.*

Aqua duci non potest, nisi perennis sit. *lege prima, de aqua quotid.*

Seruitus pro parte acquiri non potest. *leg. Plautius. ad leg. Falcid.*

Seruitus an pro parte accepto feratur. l. *& per iusiurandum. de acceptil.*

Seruitutum vsucapio. *lege tertia, l. si aliena. de vsucap.*

Seruitutes excepto vsufructu indiuiduæ sunt. l. *prima, ad leg. Falcid.*

Seruitus intermissione temporis diuisa. *leg. prima, de aqua quotid.*

Seruitus per singulos acquiri non potest. l. *secunda. de verb. oblig.*

Seruitus legata. *tit. de seruit. legat.*

Seruitus personæ. l. *Mela. de admin. lega.*

Qui actum stipulatur, deinde iter, nihil agit. l. *si pupillus. de nouat.*

Seruitute nondum constituta, si fuerit alienatus fundus, euanescit stipulatio seruitutis. *leg. si sub vna. de verborum obligat.*

Seruitutes diuisionem non recipiunt. *lege stipulationes non diuiduntur. de verb. oblig.*

Seruitus prædium recte habenti legatur. *leg. etiam. de legat. 1.*

Seruitutes quoque prætorio iure constituuntur. l. 1. § *vlt. de super.*

Iura prædiorum vrbanorum & rusticorum, quæ seruitutes vocantur, incorporalia sunt. *lege prima, de rerum diuis.*

Venditor itineris non tenetur emptori, qui dominus fundi non est. l. 6. § *si tibi. de act. empt.*

Seruitus est hæc inferiorum prædiorum, vt nature profluentem aquam excipiant. *d. loco.*

Seruitus est constitutio iuris gentium, qua quis domino alieno contra naturam subijcitur. *lege quarta, de statu hominum.*

Seruitus mortalitati comparatur. *leg. rem. de regulis iuris.*

Seruitus morti assimilatur. *lege interdicit. de condict. & demonstr.*

Serui ex eo appellati sunt. *lege quarta, de statu hominum.*

Seruorum vna est conditio. *lege quinta, de statu hominum.*

Serui in dominium nostrum rediguntur, aut iure ciuili, aut iure gentium. *l. 5. de statu homin.*

Seruus, qui à domino non defenditur in capitali causa absolutus, liber non fit. *lege seruum in capitali. de statu hominum.*

Seruus dominum accusare non potest, nisi ex receptis causis. l. 1. § *quod autem. de off. præfect. vrb.*

Seruus per errorem prætor creatus propter vtilitatem verus prætor fuisse intelligitur. *lege Barbarius. de officio prætoris.*

Seruus idoneus fideiussor non est. *leg. de die. § si seruus. qui satisd. cog.*

Seruus, qui non defenditur à domino, iussu prætoris ducendus est. l. 2. *si ex noxal. caus.*

Seruus reipubl. causa abesse, non potest. *leg. si quis seruum. si quis caution.*

Seruus nec conuenire, nec conueniri potest. *leg. quoties. si quis caution.*

Seruus argentariam exercere potest. *leg. prætor. de edendo.*

Si seruus ergentariam exerceat, an dominus teneatur. *d. l. prætor.*

Religiosus fit locus, in quo seruus sepelitur. *leg. secunda. de religios.*

In seruum compromitti non potest. *leg. Pedius. de arbitr.*

Seruus opus nonum nunciare non potest. *leg. de pupillo. § de oper. nou. nunciat.*

Serui interrogantur. *leg. ad instruendam. de administrat. tutor.*

Seruus communis si stipuletur, perinde est ac si ipsi domini sua sponte pro partibus stipulentur. *leg. si seruus. de damn. infect.*

Seruus domino vetanti stipulando obligat ei promissorem. l. *seruus. 62. de verb. oblig.*

Seruus si quid in seruitute egit, non solet ei proficere post libertatem. l. *iuris gentium. § si ante. de pact.*

Si seruus paciscatur, ne à domino suo petatur, acquirit exceptionem. l. *si tibi. § fin. de pact.*

Si seruus paciscatur, ne à se petatur, non valet pactum: domino competit doli exceptio. *leg. & heredi. in princ. de pact.*

Seruus heredi pòst adituro nominatim pacisci non potest, quod nondum is dominus sit. *leg. si vnus § fin. de pact.*

Si seruus pactus sit, ne petatur, an huiusmodi pactio valeat. *leg. actio. de pact.*

Qui à seruo stipulatus est, quod Titius debet, si à Titio petat, an exceptione summoueri possit. *leg. in persona. de pact.*

Seruus, qui peculiaria mancipia prostituta habuit, notatur & post libertatem. l. 4. *de his, qui not.*

Non obest mulieris famæ quæstus eius in seruitute factus. l. *Imperator. de his, qui not. infam.*

Seruus per procuratorem actionem intendere non potest. l. *seruus. de procur.*

Seruus eum actum, quem in seruitute egit, manumissus non cogitur reddere. l. *cum actum. de negot. gest.*

Seruus aut verberatur, aut noxæ deditur. l. *quod si minor. § si seruus. de minor.*

Aduersus seruum ne prætoria quidem iurisd. vlla actio est. l. *tutelæ. de capit. minut.*

Seruus reipub. causæ abesse non potest. *lege vltima, de regul. iuris.*

Cùm seruus postea apparuit, cuius nomine actum fuerat, absolui debitorem oportet. l. *non idcirco. de iud.*

Seruus pœnæ non Cæsaris. *lege tertia, de his, quæ pro non script.*

Seruus opus nouum non nunciat. *leg. de publico. de noui oper. nunciat.*

Seruo nunciatur nouum opus. *d.l. de pupillo.*

Serui cum dominis consistere non possunt. *lege se. ptima, de fals.*

Serui castigantur à magistratibus aliter quàm liberi. *leg. si priuatus. qui & à quib. manum.*

Seruorum appellatio vnde fluxit. *leg. 239. de verbor. signification.*

Iusiurandum à seruo delatum. *lege seruus. de iureiurando.*

Serui pro nullis habentur. *lege trigesima secunda, de reg. iuris.*

Seruus potest testamentum scribere. *lege seruus. de testament.*

Seruus in facinoribus domini dicto audiens esse nō debet. *l. si mulier. rer. amotar.*

Seruus vsucapere non potest. *lege centesima sexagesima, de reg. iur.*

Serui pœna magis, quam fisci sunt, qui in metallum damnantur. *lege in metallum. de iure fisci.*

Seruitus morti comparatur. *lege cum hic status. de donation. inter vir. & vxor.*

Serui an appellare possint. *lege serui. & leg. creditor. de appellat.*

Seruus fideiussionis nomine obligari non potest. *leg. sed si seruus. de fideiussor.*

Serui testimonium. *l. seruus. de testib.*

Seruus acquirit domino. *leg. acquiritur. de acquir. rer. domin.*

Seruus nouare non potest. *lege seruus. de nouationib. & de legation.*

Serui pro nullis habentur apud prętorem. *lege prima, de iur. deliber.*

Seruus iussu domini acceptum facere debet. *lege seruus. de acceptil.*

Serui oportandi. *tit. de seruis exportan.*

Seruus iuris ciuilis communionem non habet in totum. *l. qui testamento. de testam.*

Serui accusant maiestatis dominos suos. *leg. famosi. de leg. Iul. maiest.*

Seruitutibus similes sunt, quibus non datur facultas reddendi. *l. 2. de lib. hom. exhib.*

Serui ex delictis obligantur. *lege seruus. de actionib. & obligationib.*

Serui aduersus dominos in certis causis consistere possunt. *l. in certis. de iud.*

Seruus fideiussorem dat etiam domino. *lege si à reo. de fideiussor.*

Seruus ex contractibus non obligatur. *leg. obligari. de oblig. & action.*

Serui seuerius, quàm liberi puniuntur. *leg. capitalium. §. vlt. de pœn.*

Seruorum stipulatio. *tit. de stipul. seruor.*

Serui prohibentur ab omni malitia. *lege ab omni. de re milit.*

Sub verbis. *si quis id, quod*, &c. seruus vterque continetur. *l. si quis id quod. de iurisd.*

Maior dignitas est in sexu virili, quàm fœmineo. *l. prima. de senator.*

Societatis ius inter dominum & colonum partiarium. *leg. si merces. §. vis maior. locati.*

Socij vectigalis an actione teneantur, & quamdiu. *l. tertia. de publican.*

Socij vectigalium separatim partes administrare possunt. *l. locatio. de publican.*

Si condemnatus transigit, & si transactio non perfuit rem iudicatam, tamen in eo, quod datum releuari rem iudicatam oportet. *leg. post rem. de transact.*

Si ab vno ex duobus reis stipulandi sociis debitor, qui iudicio sisti promisit, impediatur: aduersus alterum exceptione vti poterit. *l. in duo. in princ. si quis cation.*

Vnus ex argentarijs socijs paciscendo alteri non nocet. *l. si vnus. in princ. de pact.*

Si ex duobus sociis alter me prohibuerit administrare, alter non: aduersus eum, qui non prohibuit, detur actio. *l. si ex duobus de neg. gest.*

Socio publicani sine conductoris vectigalium publicorum datur actio. *l. 1. de loc. publ. fru.*

Societas nulla est, quæ donationis causa interponitur. *leg. cum hic status. de donat. inter vir. & vxor.*

Si paciscar, socius ne partem suam petat, effectu tollitur societas. *leg. in hoc iudicium. §. vlt. 9. commun. diuid.*

Socios pecuniam communem numerando creditum non efficit, cùm suæ partis tantùm alienationem habeat. *l. si socius. de reb. credit.*

Socius in id, quod facere potest, conuenitur. *l. sunt qui. de re iud. l. sed hoc ita. eod.*

Societas per donationem causa mortis inita nulla est. *l. senatus. de donat. caus. mort.*

Societas omnium bonorum inter virum & vxorem. *l. alimenta. de aliment. legat.*

Societas vitæ vxorem quodammodo dominam facit. *l. 1. rer. amotar.*

Societas libertatis causa inter patronum & libertū facta, ipso iure non valet. *l. Labeo. de oper. libert.*

Socij mei socius meus non est, *lege quadragesima septima, de reg. iur.*

Societas flagitiosæ rei nullam vim habet. *leg. si à reo. de fideiussor.*

Nemo societatem contrahendo rei suæ dominus esse desinit. *l. si tibi area. de præscript. verb.*

Societas nulla est maleficiorum. *l. 1. §. nunc tractemus. de tutel. rat. distrahen.*

Solemnitas: Si non ex omnibus inquisierit prætor, quæ oratio mandat, quamuis de quibusdam inquisierit, transactio est irrita. *l. cum hi. §. si prætor. de transact.*

Nihil ex solemnibus facile immutandum. *l. diuus. de in integ. restit.*

Ad ea, quæ solemnitatem iuris desiderant, curator non datur impuberi, sed tutore opus est. *lege curatorem. de autor. tutor.*

Si quid omissum sit ex his, quæ leniter prætor obseruari voluit, non obest ei. *l. 1. de vent. inspic.*

Solum pars ædium est. *l. solum. de rei vindic.*

Solutionis verbum. *l. 47. de verb. signif.*

Maritus soluens dotem profectitiam soli patri, non etiam filiæ, non liberatur. *l. 3. solut. matrim.*

Solutionis potestatem habet successio. *leg. si debitori. l. Uranius. de fideiussor.*

Reproba pecunia non liberat soluentem. *l. eleganter. §. qui reprobos de pignor. act.*

Soluitur existimatio pro seruo. *lege interdum. de publican.*

Solutio facta vni ex tutoribus. *l. Titium. de administrat. tutorum.*

Soluendo pupillus nihil agit. *leg. obligari. de autorit. tutorum.*

Soluendo esse quis intelligitur. *lege 114. de verborum signification.*

Is qui in nostra potestate est. rectè soluitur, quod crediderit. *l. si vnus. in pr. de pact.*

Paratus soluere ante litem contestatam iudicium accipere non cogitur. *l. si reus. de procurat.*

Sibi ipsi soluit is, qui curationem hereditatis suscepit. *leg. debitor. de negot. gest.*

Mater

Mater filij impuberis debitorem pecuniam accipiendo non liberat. *lege qui alicuius. de negot. gest.*

Actio aduersus me competens negotiorum gestorum, qui mutuam pecuniam sumpsit, eamque in rem meam conuertit, desinit competere, si creditoribus eius soluta sit. l. *si liber homo. de negot. gest.*

Soluendo quisque pro alio, licet inuito & ignorante liberat eum. l. *soluendo. de negot. gest.*

Soluere non cogitur debitor minori, nisi is adhibeat curatorem. l. *aut prætor. de iniur.*

Solutioni diem statuere potest arbiter. l. *quid tamen. de recept. arbit.*

Solutionis verbo omnis satisfactio continetur. *leg. 176. de verb. signif.*

Res pro re solui potest. l. *si ei nuptura. de iur. dot.*

Rem alienam soluens, si ea fuerit vsucapta, liberatur. l. *Iulianus. §. 1. mandat.*

Debitor soluens creditore mortuo vni ex coheredibus, quem creditoris adhuc viui seruum esse putabat, liberatur. l. *si eius qui de reb. cred.*

Soluere sibi potest tutor. *lege quoties. de administratione tutorum.*

Creditor partem pecuniæ debitæ, quæ sibi offertur, cogitur accipere. l. *quidem. de reb. cred.*

Solutio. *tit. pro soluto.*

Si quis stipulatur sibi aut filio suo dari, filij persona ad solutionem tantum adiecta videtur. *leg. cum quis ita. de verbor. obligat.*

Res pro pecunia soluta parit liberationem. *leg. si non sortem. §. si centum. de condictione indebiti.*

Is qui conductori totius domus partem eius conduxit, domino soluere potest. *leg. solutum. §. solutum de pignorat. act.*

Res pro re solui potest. l. 1. *de constit. pecun.*

Solutio facta vni ex tutoribus. *leg. Titium. de administrat. tutor.*

Solutio facta curatori adolescentis non prodest, ad implendam conditionem. l. *Lucius. de manum. testam.*

Soluens prædoni mercedem prædij locati, an liberetur. l. *si vrbano. de condict. indeb.*

Solutio. *tit. de solut.*

Alteri ex curatoribus furiosi rectè soluitur. l. *consilio. de curat. furios.*

Ex eadem solutione non potest fideiussori competere conditio, & reo liberatio. l. *fideiussor. de condictione indebiti.*

Cùm quis sibi aut Titio dari stipulatus est, soli Titio non etiam fideiussoribus, cui recte soluitur. l. *eum qui. de verbor. oblig.*

Quod quisque suo nomine soluit, non debitoris, debitorem non liberat. l. *si quid possessor. de petit. hered.*

Quoties suos nummos accipit creditor, non contingit liberatio debitori. l. *si mandauero. §. si mandauerim. mandat.*

Solutionis verbum ad omnem liberationem pertinet. l. 4. *de re iudic.*

Sophistæ excusantur. l. *si diues. de excusat. tutor.*

Si iure coheredem non conueniat, apud quem maneãt cautiones hereditariæ, sortiri eos oportet. l. *si qua sint. famil. ercisc.*

Sors. l. *generaliter. de fideicom. libert.*

Spado arrogare potest. l. *arrogato de adopt.*

Spado potest creari tutor. l. *spadonẽ. de excusat. tutor.*

Spado matrimonij causa manomittere potest. l. *alumnos. de manum. vind.*

Spado posthumum heredem instituere potest. l. 9. *de lib. & posthum.*

Spado morbosus habetur. *leg. fin. autẽ. de ædilit. edicto.*

Spado potest vxorem ducere, nisi castratus sit. l. *si serua. de iur. dot.*

Spadones fieri vetantur. l. 4. *de sicar.*

Spadonum appellatio. l. 128. *de verb. signif.*

Species eximitur de genere. *leg. si peculium. de manumis. vind.*

Causæ exceptionum, quibus renunciatur, specialiter exprimi debent. l. *sed & si quis. §. quæsitum. si quis caution.*

Species generi derogat. l. *seruus vrbanus. de leg. 3. l. sanctio. de pœnis.*

Specialia generalibus insunt. l. 189. *de reg. iur.*

Species per imperitiam enumeratæ generali legato non derogant. l. 9. *de appel. legat.*

Spectaculorum interdictio. l. *capitalium. de pœn.*

Spei emptio. l. *nec emptio. de contrahen. empt.*

Minor captus dum consentit patri paciscenti, ne legatum petatur, in integrum restituitur, quum ipsius interest propter spem legati, quod ei post mortem patris competit. l. 3. §. *si quid de minor.*

Sponsalia. *tit. de sponsalib.*

Sponsi nullius luctus est. *leg. vxores. de his, qui notantur infamia.*

Intra tempus luctus sponsam fuisse non nocet. *leg. solet. de his, qui not. infam.*

Sponsio quæ dicatur. l. 7. *de verb. signif.*

Sponso competit actio iniuriarum. *leg. item apud. de iniur.*

Sponsæ domicilium. l. 32. *ad manicip.*

Sponsa accusatur adulterij à sponso. *leg. si vxor. de adulter.*

Sportulæ decurionum. l. *spurij. de decurion.*

Sportula. l. *nihil. 123. de leg. 1.*

Spurij & vulgo concepti qui sint. *leg. vulgo concepti. de stat. homin.*

Spurius habetur, qui ex patre ab hostibus capto natus. l. *diui. de captiu.*

Spurij in ordinem allegari possunt. *leg. tertia, l. sexta, de decurion.*

De inofficioso testamento matris spurij quoque filij dicere possunt. l. *si suspecta. de inoff. testam.*

Stabularij. *tit. naut. caupo. stabul.*

Stationis munus. *l. 3. de re militari.*

Seruus ad statuam confugiens. *leg. in eum. de extraordin. criminib.*

Statuam in municipio positam petens summouetur exceptione. l. *Paulus. de except.*

Statua si saxis cæsa fuerit, iniuriarum agi potest. l. *si statua. de iniur.*

Statuæ in publico poni possunt. *leg. vltima, de loco publico.*

Statuæ damnatorum detrahuntur. l. *eorum de pœn.*

Statuarum pretium. l. *lineam. ad leg. Falcid.*

Statuæ in ciuitate positæ. *leg. statuas. de acquir. rerum domin.*

Ad statuas principum confugere in iniuriam alterius non licet. l. *capitalium. de pœn.*

Statuæ in honorem alicuius positæ, detrahi non possunt. l. *Assiduus. de priuileg. credit.*

Status legatus. *tit. de aur & arg. legat.*

Statuam in loco publico tollere non licet. l. *is qui in puteum. quod vi aut clam.*

Statuas imperatoris conflans aut reficiens, an lege maiestatis teneatur. l. 4. §. 6. *ad leg. Iul. maiestat.*

Statuliberi. *tit. de statulib.*

Stellionatus crimine tenetur is, qui sciens dissimulata conditione statutæ libertatis simpliciter statuliberum vendidit. l. *statuliberum. de statulib.*

Stellionatus. l. *si fideiussor. §. in omnibus mand.*

Stellionatus iudicium publicum non est. *leg. 3. de extraord. criminibus.*

Stellionatus. *tit. stellionat.*

Crimen stellionatus infamiam irrogat damnato, quamuis publicum iudicium non est. l. *quid ergo. §. vlt. de his, qui not. infam.*

Stellionatus. *leg. prima, de pignor. act. l. tutor. si quis in pignore.*

Ob sterilitatem diremptum matrimonium. l. *vitricus. de donat. inter vir. & vxor.*

Qui stipulatus homini mortuo nominatim inutiliter stipulatur. l. *eius qui. de reb. cred.*

Alij stipulari non possunt. *leg. certi conditio. §. quoniam. de reb. cred.*

Cùm quis stipulatur sibi aut nepti dotem reddi, ex ea stipulatione vtilis actio nepti quæritur. *leg. Caius. solut. matrim.*

Stipulatio nisi habeat consensum, nulla est. *leg. prima, de pact.*

Hæc verba: rogauit Titius, spopondit Mæuius: stipulationis loco accipiuntur, nisi contrarium probetur. l. *iurisgentium. §. quod fere. de pact.*

Stipulatio interposita his, de quibus pacisci non licet, seruanda non est, sed omnino rescindenda. l. *iurisgentium. §. si paciscar. de pact.*

Stipulatio per stipulationem tollitur, ipso iure, si hoc actum est. l. *si vnus. §. pactus. de pact.*

In stipulationibus ius continetur. *d. l. si vnus. de pactis.*

Stipulatio Aquiliana omnes præcedentes obligationes nouat & perimit. l. *Aquiliana. de transact.*

Stipulatio necessaria. l. *quod si locus. de religiosis.*

Inutiliter stipulatus, cum vtiliter vellet stipulari, non constituit sibi, de constituta non agit. *leg. prima, de constituta pecunia.*

Stipulationes prætoriæ instar actionum habentur. l. *si ambo. de compensat.*

Si fideiussores nominatim non contradixerint, perinde tenentur, ac si iure legitimo stipulatio interposita esset. l. *cum ostendimus. de fideiussor. tutor.*

Quod quis ab alio stipulando mihi acquirit, id à me stipulando nihil agit. l. *sed & si quis. de vsufr.*

Stipulatio. *tit. de verb. oblig. & tit. seq.*

Stipulatio pecuniæ in annos singulos vna est. l. *senatus. de donat. caus. mort.*

Studendi causa missus. l. *quæsitum. de leg. 3.*

Studendi causa missus, abesse non videtur. l. *Seio. §. Pamphile. de instru. legato.*

Stuprum. *tit. ad leg. Iul. de adult.*

Qui corpore suo muliebria passus, remouetur à postulando, nisi per vim stupratus sit. l. l. *prima. §. remouet. de postul.*

Heredes vnius argentarij omnes edere debent aut vnicæ editioni subscribere. l. *si quis ex argentariis. §. primo, de edendo.*

Sine subscriptione edentis exempla instrumentorum edi possunt. l. *exempla. de eden.*

Subtilitas iuris. l. *si tibi. de donat.*

Subtilitas omnia. l. *si mulier. de iur. dot. l. 4. de manum. testamanent.*

Subtilitates à iudicibus non admittuntur. l. *sicut. §. si debitori. quib. mod. pign.*

Substitui potest ei, cui mortis causa donatum est. l. *ei cui. de donat. caus. mort.*

Substitui potest legatariis. l. *vt heredibus. de leg. 2.*

Substitutio. *tit. de vulg. & pupilla. substit.*

Successoribus stabit, qui cum ipsis contraxerit. l. *obstat. l. 185. eod.*

Successor iuris. l. *quoties. de hered. instit.*

Successisse accipimus siue per vniuersitatem, siue in certam rem successum. l. 1. *quod legat.*

Succedentes in vniuersum ius, heredis loco habentur. l. 170. *de reg. iur.*

Succedens in ius alterius, eius iure vti debet. l. 137. *de reg. iur.*

Successores ex dolo eorum, quibus successerunt, tenentur in contractibus. l. 199. *de reg. iur.*

Successores quomodo accipiãtur. l. *fluminũ. de dam. infect.*

Successorium edictum. *tit. de success. edicti.*

Successor præsidis decretum eius non sequitur. *leg. iure nostro. de testam. tutel.*

Successor argentarij licet eiusdem professionis non sit, partibus eius fungi debet. l. *quædam. §. 1. de eden.*

Successoris appellatione iuris successor significatur. l. *quædam. §. nihil. de edendo.*

Legatarius ac donatarius iuris successores non dicuntur. *d. l. quædam. §. nihil. eod.*

Pactum conuentum ei prodest, qui per venditionem vel per donationem successit. l. *si tibi. de pact.*

Si filius vel seruus paciscatur, patri, ac domino id prodest. l. *si tibi. §. vlt. cum seq. de pact.*

Prohibitus postulare apud magistratum, apud successorem eius adesse potest. l. *puto. de postul.*

Beneficium restitutionis in integrum non modo ad heredem, sed etiam ad quemcumque eius successorem transit. *leg. non solum. de integr. restit. l. minor autem. §. vltim. & l. seq. de minor.*

Successores non tantum, qui in vniuersa bona successerunt, sed & qui in rei tantum dominium successerunt. l. *fluuius. de dam. infect.*

Suffragijs pluribus iure decurionum ornati potiores sint in sententiis ferendis. l. *spurij. de decurion.*

Suffragium patris filio prodest, & filij patri. l. *illud. quod cuiusque vniuers.*

Suffragium in curia non ferunt minores decuriones creati. *leg. spurij. de decurion. l. ad rempublicam. de muner.*

Suggrundiæ. *tit. de dam. infecto.*

Sumptuum in tutelam factorum ratio habetur. l. *à tutoribus. de administ. tutor.*

Sumptus facti in re vendita à venditore. l. *Iulianus. §. præterea. de act. empt.*

Sumptus repetit procurator, etiam si negotio finem adhibere non potuit. l. *qui mutuam. l. vlt. mandat.*

Sumptus litis l. *si mulier. de leg. 3.*

Sumptus non cogitur præstare pupillo tutor ad litigandum contra se. l. *imperatores. de tutel. & rat. distrah.*

Impendia cibariorum & valetudinis ad vsufructuarium pertinent. l. *sicut. de vsufr.*

Sumptus vsurarum bona fide factarum ex die moræ veniunt in familiæ erciscundæ iudicium. *leg. hic consequentes. famil. ercisc.*

Sumptus à procuratore facti. l. *idémque. §. diem faber. mandat.*

Sumptus litis imputat tutor. *leg. prima, de tutel. & rat. distrahen.*

Sumptus litis præstantur, si ratio litigandi non fuerit. *leg. qui solidum. de leg. 2.*

Lis contestaretur sumptibus actorum. l. *sed & si heredes. ad exhib.*

Is qui causam communem defendit & obtinuit, à coherede partem sumptuum repetere potest, si idcirco amplius erogatum sit, quod eius quoque causa defensa sit. l. *ex parte. famil. ercisc.*

Superficiario cauetur damni infecti. l. *qui bona. de dam. infect. l. damni. §. ei cui. l. inter quos. §. damn. eod.*

Is, ad quem superficies pertinet, satisdat damni infecti. l. *hoc amplius. de dam. infecto.*

Superficiarium prædium pignori dari non potest. l. *tutor. de pignor. act.*

Superficiariarum rerum hypotheca. l. *grege. de pignor. l. etiam. qui pot. in pign. hab.*

Superfi-

Superficies possideri non potest. l. *si finita. §. ex hoc edicto. de dam.infect.*

Superficiario causa cognita in rem actio datur. l. *in speciale. de rei vindic.*

Superficies natura solo cohæret. l. *obligationum fere. de oblig. & act.*

Superficiarius licet quasi inquilinus sit, tamen opus nouum nunciare potest, & ei prætor vtilem in rem actionem dat. l. 3. *de noui oper. nunciat.*

Superficies solo cedit. l. *si duo rei possidetis.*

Superficies domino soli potest legari. l. *si ubi homo. de leg.* 1.

Superficies sine solo vsucapi non potest. l. *nunquam. de vsucap.* l. *si solo. eod.*

Superficies. *tit. de superficieb.*

Superficiarius nunciat nouum opus. l. *in prouinciali. de oper. noui nunciat.*

Suppellex legata. *tit. de suppell. lega.*

Superstitione numinis terrens hominum animos punitur. l. *si quis aliquid. de pœn.*

Surdus qui prorsus non audit, apud prætorem postulare prohibetur. l. 1. *de postul.*

Surdus procuratorem dare, atque etiam procurator dari potest. l. *mutus. de procurat.*

Surdo & muto rectè mandatur, vt restituat. l. *cum prætor. §. surdo. de leg.* 2.

Surdo ignoscitur. l. 3. *ad S.C. Syllanian.*

Surdus & mutus testamentum faciunt iure militari. l. 4. *de militar. testam.*

Surdo impuberi datur tutor. l. *tutor. de tutel.*

Surdus excusatur ab honoribus ciuilibus. l. *honores. de decurion.*

Surdi vel muti patris filius iussu eius poterit manumitti. l. *surdi. de manum vind.*

Surdus testamentum facere non potest. *leg. sexta, & septima, de testam.*

Suspectus procurator potest reuocari. *leg. item si. de procurat.*

Suspectus est, qui operam suam ingerit inuito, &c. l. *qua omnia. de procurat.*

Ob leniorem suspicionem aduersarij quasi debentur. *leg. versat. de minor.*

Suspectum heredem solæ facultates reddunt. l. *si creditores. de priuileg. credit.*

Suspecti tutoris accusatio, vbi examinatur. l. *prima, ad S.C. Turpill.*

Suorum heredum nomen vnde. *leg. cum ratio. de bon. damnat.*

Qui heredes non hereditatem percidere videntur, sed magis liberam bonorum administrationem consequuntur. *leg. in suis. de lib. & posthum. hered. instit.*

Quid esse dicitur, quod vindicari potest. *leg. Quintus. 29. de aur. & arg. legat.* l. 36. *eod.*

Quorum appellatione qui contineantur. *leg. seruos. de legat. tertio.*

T

TAbernæ appellatio. l. 183. *de verb. signif.*

Tabulæ exhibendæ. *tit. de tab. exhib.*

Tabularum furtum. *leg. qui tabulas. de furt.* l. *quod.* l. *fullo. eodem.*

Tacens non fatetur. l. 184. *de reg. iur.*

Conuenire intelligitur etiam tacito consensu. *leg. secunda, de pact.*

Si acceptilatio inutilis sit, tacita pactione id agi videtur, ne petatur. l. *si vnus. §. vlt. de pact.*

Qui in furtum vsuras à debitore acceperit, tacite pactus videtur, ne in id tempus sortem petat. *leg. qui in furtum. de pact.*

Nunciaturus prætor nouum opus, interim testari debet, non posse se nunciare. l. *de pupillo. §. si quis ipsi. de noui oper. nunciat.*

Telum quid sit. l. 233. *de verb. signif.*

Temporis futuri tractus ad iudicem non pertinet. l. 1. *de vsur.*

Tempus præsens, præteritum, futurum. *d. loco.*

Statuens impetránsve ius iniquum, pœnam edicti patitur in actionibus etiam postea quæsitis. *leg.* 3 *§. illud. quod quisque iur.*

Possessor quis sit necne: tempus cautionis spectandum est. l. *sciendum. §. vlt. qui satisd. cog.*

Æstimatio eius, quod interfit agentis, ad illud tempus referenda est, quo sisti debuit, non ad quod agitur. l. *qui autem. §. illud. si quis caution.*

Hac voce iterum, non modò secundum tempus, sed etiam & sequens quoque significatur. l. *veluti. de edend.*

Si cum reo ad certum tempus pactio facta sit, vtra neque reo, neque fideiussori prodest. *leg. si vnus. §.* 1. *de pact.*

Pactum, vt quoad viuet heres, aliquid præstetur, ad perpetuam præstationem produci non debet. *leg. epistola. de pact.*

Affinitates accipimus, non quæ quondam fuerunt, sed præsentes. l. *cui eorum. de postul.*

Cui aduocationibus in quinquennium interdicitur, post quinquennium postulare non prohibetur. *leg. Imperator. de postul.*

Pœna tempore determinata, vlterius porrigi non debet. l. *Imperator. de postul.*

Tempus continuum cedit ignoranti. l. *genero. de his qui not. infam.*

In actione in factum aduersus calumniatorem ex tempore scientiæ annus numeratur. l. *annus. de calumniat.*

Tempus duorum mensium tribuitur tutoribus ad pendendas vsuras pupillares. l. 8. *de administ. tutor.*

Tempus gratia heredis & promissoris adiectum creditur. l. *cum tempus. de reg. iur.*

Decretum decurionum, quo eius, quæ adhuc in controuersia non est, persequutio datur, ipso iure nullius est momenti. l. *item eorum. quod quisque vniuersit.*

Tempus in restitutione minorum de momento ad momentum computari debet. l. 3. §. *minorem. de minor.*

Si sententiæ adiectus dies non sit, inest quoddam medium tempus. l. *si cum dies. §. vlt. de recept. arbitr.*

Tempore minus soluitur. l. 12. *de verb. signif.*

Is soluere vsuras debet, qui eas lōgo tempore præstitit. l. *cùm de in rem verso. de vsur.*

Vsuras præteritas, quæ debebantur, omissas esse longi temporis interuallum indicat. l. *cum quidem. de vsur.*

Tempus, quo contrahimus, spectatur in stipulationibus. l. *si filiusfam. de verb. oblig.*

Temporis angustiæ legato non nocent. *d. loco.*

Terminus motus. *tit. de termino moto.*

Territorium est vniuersitas agrorum. *leg.* 239. *de verbor. signif.*

Tertyllianum Senatusconsultum. *titulo. ad S.C. Tertyll.*

Tessera frumentaria. l. *mortuo. de leg. secundo. &* l. *Titia. de eo quod.*

Verba testamenti edere non est necesse, si legatum petatur. l. 2. *de eden.*

De his controuersiis, quæ ex testamento proficiscuntur, non aliter transigi, neque exquiri veritas potest, quàm inspectis cognitisque verbis testamenti. l. *de ijs. de transaction.*

Testamentum facere potest parricidij postulatus.

leg.8.de parricid.

Testamentum est instrumentum publicum. *leg. 2. quemad. testam. aper.*

Testamentum quodnam propriè dicatur. *d.l.2.*

Testamenta heredi & legatarijs penè chirographa sunt. l. *si quis testamentum. ad leg. Aquil.*

Testamentum viui aperiens punitur. *leg. si quis aliquid. de pæn.*

Testamentum non facit filiusfam. etiam volente patre. l. *tam is. de donat. causa mort.*

Testamentorum apertura. *tit. quemad. test. aper.*

Qui testamentum apud se depositum pluribus præsentibus legit, iniuriarum tenetur. *leg. si quis testamentum. ad leg. Aquil.*

Testamenti facti liberatio à principe impetratur. l.3. *de bon. libertor.*

Testatores abusiuè loquuntur. l. *non aliter. de leg. 3.*

Secundum testamentum sententia. *leg. si pars. de inoffic. testam.*

Si quis testari prohibitus à testatore. *leg. qui filium. ad Trebell. S.C.*

Testamentum. *tit. de testam. & tit. seq.*

Tabulas testamenti aut is, qui maiore ex parte heres est, asseruat, aut in ædem deponuntur. l. *cætera. famil. ercisc.*

Testamentum quod nullo iure valet, impune supprimitur. l. *si quis aliquid. de pæn.*

Recitans alicui testamentum, quod apud se depositum est, iniuriarum tenetur. *leg. prima. §. si quis tabulas. deposit.*

Testatori affirmanti se iurasse credendum est. l. *cum quis decedens. l. codicillis. de leg. 3.*

Testamentum quodnam verè dicatur. *leg. si quis legatum. de fals.*

Testari prohibitus vel euictus. *tit. si quis alij testam. prohib.*

Testimonium prohibens, contra signum suum. l. *eos qui. de fals.*

Senatu motus testimonium dicere non potest. *leg. secunda, de senat.*

Testes, quorum testimonium reprobatum est sententia iudicis inter alios ei dicta, infamia non notantur. l. *Lucius. de his, qui not. infam.*

Ei qui testimonij causa euocatus est, ex qualibet prouincia subuenitur. *leg. sed & si. §. vltim. ex quib. caus. maior.*

Pœna non committitur, si testium nomina ex sententia arbitri exhibita non sint. *leg. non ex omnibus. de recept. arbit.*

Testes si non dispari munere tam pro libertate, quã contra libertatem dixerunt, pro libertate pronunciatum est. *leg. lege Iulia. de manum.*

Testes dilata controuersia mutant consilium, aut decedunt, aut propter temporis interuallum non eandem fidem habent. l.3. *de Carbon. edict.*

Qui affuit quasi testis diuisioni domus sibi per fideicommissum relictæ, persequutionem amisisse non videtur. l. *Titia cum testamento. § Lucia. de leg. 2.*

Testimonia diuersa duobus præbens tenetur crimine falsi. l. *eos, qui. de fals.*

Testes debent esse togati in testamentis. l. *vigesima prima. de testam.*

Testimonio suo refringere volens testamentum fideicommisso & libertate indignus est. *leg. post legatum. de his, quib. vt indig.*

Testimonium falsum dicens. l.1. *de sicar.*

Testimonium in caput liberti dicens à contra tabulas bonorum possessore remouetur. *leg. qui cum maior. de bon. libertorum.*

Testes, qui non obtemperant, à prætore coercentur. l. 3. *de tab. exhib.*

Testimonij dicendi causa pecuniam accipiens, pœna falsi tenetur. l.1. *de fals.*

Testimonio vnius credendum non est. l. *maritus. de quæstion.*

Testimonia diuersa. l. *eos qui. de fals.*

Testes, qui possunt esse in testamento. l. 20. *de testam.*

Testes torquendi non sunt. l. *vnius. de quæstion.*

Testimonio suo accusatori adiuuanti denegatur actio. l. *post legatum. de his, quib. vt indign.*

Testis adhiberi potest, qui tabulas testamenti scripsit. *leg. Domitius. de testam.*

Testes. *tit. de testibus.*

Testium conditio inspicitur, cùm signant. l. *ad testium. de testam.*

Testi adhibito in testamento potest legari. *leg. si quis ita de reb. dub.*

Testiculum vnum habens iure militat. *leg. quarta, de re militari.*

Thesaurus domini fortunæ creditur. l. *si is qui. de acquir. rer. domin.*

Thesaurus quis possideatur. *l.3. de acquir. possess.*

Thesaurus non facit locum religiosum. l. *quarta, ad leg. Iul. pecul.*

Thesaurus est vetus depositio pecuniæ. l. *magnam. de acquir. rer. domin.*

Thesaurus inuentus cui acquiritur. l. *si is qui. de acquir. rer. domin.*

Thesaurus. l. *à tutor. de rei vind.*

Heres, qui thesaurum à testatore relictum offendit, familiæ erciscundæ iudicio tenetur, licet cum extraneo conscio partitus sit. l. *item labor. famil. ercisc.*

Thesaurus. l. *peregrè. de acquir. possess.*

Thesaurus inuentus. l.1. *& 2. de iur. fisc.*

Tignum alienum ædibus suis inuentum eximere nemo cogitur. l.7. *de acquir. rer. domin.*

Actio de tigno inuento nascitur ei, cuius voluntate tignum alienius ædibus inuentum est. l. *de eo. de donat. inter vir.*

Tigni appellatio. l.62. l.235. *de verb. signif.*

Tignum ædibus iniunctum vindicatur. *leg. qui res. §. vlt. de solution.*

Tignum alienum ædibus iniunctum, vindicari nõ potest. l. *in rem. §. tignum. de rei vind.*

Tignum iniunctum. *tit. de tigno iniuncto.*

Timoris vani iusta excusatio non est. *leg. 44. de regul. iur.*

Togæ Romanæ vsus. l. *sed si accepto. de iur. fisci.*

Traditione acquiritur dominium. *leg. nona. de acquir. rer. domin.*

Pactum, vt fundus meus à possessore alteri tradatur exceptioni non prodest, nisi re iam tradita. *leg. si cum fundum. de pact.*

Diuisionis placitum ad actionem non proficit, nisi traditione sumat effectum. l. *diuisionis placitum. de pact.*

In traditionibus rerum quodcumque pactum sit, id valet. l. *in traditionibus. de pact.*

Signatæ trabes traditæ videntur. *leg. quod si neque. de periculo & commod. rei.*

Tradita existimatur res, quæ in conspectu ponitur. l. *pecuniam. de solution.*

Tradere vacuam possessionem nudum factum non est. l. *in conuentionibus. de verb. oblig.*

Tradere verbum quomodo accipiatur. l. *si rem tradi. de verb. oblig.*

Traditio. l. *serui. de peric. & commod. rei vendit.*

Cùm eximitur saxum domini voluntate, quasi traditio facta videtur. l. *leg. qui saxum. de donat.*

Traditio

Traditio nihil amplius transfert, quàm apud eum, qui tradidit. l. *traditio. de acquir. rer. domin.*

Res empta & nondum tradita, vindicari non potest. l. *si ager. de rei vind.*

Traditio nuda non transfert dominium. l. *nunquam. de acquir. rer. domin.*

Transactio, quæ intelligatur. l. 229. *de verb. signif.*

Cum eisdem calumnia delegatur, transactio est imperfecta, l. *in summa. de condit. indeb.*

Transactionibus interdictum non est, sed sordidis concussionibus. l. 1. *de calumniator.*

Transactio. *tit. de transact.*

Ex causa transactionis datum, quæ facta non est, repetitur. l. *eleganter. de condict. indeb.*

Transactio vnius tutoris alteri non prodest. l. *si ex duobus. de tutel. & rat. distrah.*

Quod transactionis nomine datur, licet res media nulla fuerit, non repetitur. l. *in summa. de condict. indeb.*

In ius vocatus dimitti non debet, etsi transactum sit. l. *neque. de in ius voc.*

Iudicio sisti reum non oportet, si de negotio fuerit transactum. l. 2. *in pr. si quis caution.*

Qui transigit de negotio principali, de pœna quoque transigere videtur. *d. l. 2. in princip.*

Transactio post rem iudicatam, quæ nullo remedio attentari potest, nullius est momenti. l. *eleganter. de condict. indeb.*

Tutor non potest transigere diminuendi causa. *leg. Lucius Titius. de administ. tutor.*

Qui ante litem contestatam transigit, veluti litem contestari potest opponere doli exceptionem. l. *eleganter. de condict. indeb.*

Transfuga quis habeatur. l. 5. *de re milit.*

Transfugam iure belli recipimus. *leg. transfugam. de acquir. rer. domin.*

Transfugæ capite puniuntur. l. 7. *de re militar.*

Transfugas occidere. l. 3. *de sicar.*

Transfuga quis sit. l. 19. *de captiu.*

Trãsfugę quomodo puniãtur. l. *si quis aliquid. de pœn.*

Transfugæ nullum postliminium. l. 19. *de captiu.*

Trebellianum. S. C. *tit. ad S. C. Trebell.*

Tribus empta. l. *patronus. de leg. 3.*

Tributorum exactores non constituuntur veterani. l. *vlt. de priuileg. veteran.*

Valet pactum, vt fundi pignorati nomine tributa soluat debitor, non creditor. l. *empta. de pact.*

Tributi exigendi munus inter sordida munera non habetur. *ad municip.*

Tributa sunt reipub. nerui. l. 1. *de quæstion.*

Tributorum exactio. l. 3. *de muner.*

Tributum capitis. l. *vlt. de censib.*

Tributaria ex causa debitum non compensatur. l. *aufertur. de iur. fisci.*

Tributa præteriti temporis emptor prædij à fisco distracti præstare cogitur. l. *prædijs. de iur. fisci.*

Tributoria actio. *tit. de tribut. act.*

Tumultus si aliter sedari non possit, puniuntur decuriones inconsulto principe. l. *qui cædem. de sicar.*

Turba. l. 4. *de vi bon. raptor.*

Turpia legata pro non scriptis habentur. l. *Turpia. de leg. 1.*

Turpis stipulatio nullius est momenti. l. *generaliter. de verb. oblig.*

Turpis causa. *tit. de condict. ob turp. caus.*

Turpis conditio. l. 20. *de condict. & demonstr.*

Tutor creatus an appellet. *tit. si tuto. vel curat.*

Tutoris confessio non sufficit. l. *certum de confess.*

Tutor iurat pro pupillo seruum in potestate eius non esse, dominus autem non procurator iure esse debet. *leg. quoties. §. vlt. de noxal. act.*

Tutor reip. causa absens potest litem contestari. *leg. non idcirco. de iudic.*

Tutor non potest acceptum ferre. l. *& per iusiurandum. de acceptil.*

Tutor ex dolo suo conueniri potest. l. 1. *ne vis fiat. ei & l. 4. de tab. exhib.*

Tutor pupillam suam vxorem ducens, potest adulterij accusari *leg. qui pupillam. de adult.*

Plures tutores, qui simul tutelam administrarunt, omnes edere tenentur. l. *si quis. de eden.*

Tutor actione tutelæ, non in factum pupillo rationes edere tenetur. l. *quædam. de edendo.*

Tutor paciscens cum debitoribus hereditariis, vt certam portionem à pupillo accipiat, si hereditatem adierit, ea parte contentus esse debet. l. *cum in eo. de pact.*

Tutor licèt operam suam locauerit, vt cum bestiis pugnaret, ideoque notatus sit: postulare tamen pro eo, cuius curam gerit, non prohibetur. l. 1. § *iis igitur. de postul.*

Tutor idémque creditor patris. l. *cum in eo. de pact. l. pater. de procur.*

Tutor adesse potest pupillo in eo negotio, in quo aduocatus contra eius patrem fuit. l. *vlt. de postul.*

Tutor in quo loco administrauit, in eodem defendi debet. l. *neque. de procur.*

Tutoris heres impubes filius ob ea, quæ tutor eius in rebus pupillæ paternæ gessit, non tenetur. l. *qui aliena. de negot. gest.*

Tutor gratuitam certè integram & abstinentem omni lucro fidem præstare debet. l. *qui sine. de negot. gest.*

Tutor etiam diebus feriatis dari potest. l. 2. *de fer.*

Tutoris pactum pupillo prodest. l. *tutoris. de pact.*

Si tutor alienauerit mutandi iudicij causa, vtilis actio dabitur, quia pupillus fraudis consilium inire non potest. l. *nam & si. de alienat. mut. iud. causa facta.*

Tutori & curatori opus nouum nunciatur. l. *& si satisdationem. de oper. noui nunciat.*

Tutoris iussus an obliget pupillum. l. 1. *quod iussu.*

Tutor datus non debet prouocare. l. 1. *quan. appel.*

Tutor non tenetur iudicati actione. l. 4. *de re iudic.*

Tutor si in negotio pupilli prouocauerit, an appellationis causam persequi debeat. l. *tutor. de appellat.*

Tutorem dans liberatur, modo absque dolo, & fraude id fiat. l. *qui filium. de manum. testam.*

Tutelæ suæ quis esse intelligatur. l. *cum filio. & seq. de legat. tertio.*

Tutela legitima testamentariæ cedit. l. *si tutor. de tut. & rat. distrahen.*

Tutores honorarij. l. *quod si forte. de solution.*

Tutor post rationes redditas, causas appellationis reddere non cogitur. *tit. si pend. appel. mor.*

Non malè contrahitur cum tutoribus. l. 4. *de euictionib.*

Iniquum est facto tutoris, qui bis iam soluendo non sit, pupillos damno affici. l. *neque infantes. de fideicom. libert.*

Tutor puellæ ad refringenda sponsalia nuncium mittere non potest. *l. 6. de sponsal.*

Vitricus priuigni tutor. *l. nunquam de adopt.*

Tutor à præfecto vrbi punitur, si vel nummis datis tutelam occupauit, vel consulto circa edendum patrimonium quantitatem minuit. *l. 1. de offic. præfect. vrbi.*

Tutorem dare possunt legati proconsulum. *l. & legati. de off. proconsul.*

Iuridico dato tutoris constitutione diui Marci concessa est. *l. fi. de offic. iuridici.*

Ius dicentis officium est pupillis non habentibus tutores constituere.l.1 *de iurisd.*

Tutor impetrans ius iniquum aduersus aliquem, ipse edicto coercetur.l.5.*quod quisque iur.*

Tutor ius dicenti non obtemperans edicto punitur, non pupillus.l.*unica si quis ius dic.non obtemp.*

Tutor vel curator patroni impune vocatur in ius. l.*sed si hac.§.vlt.de in ius voc.*

Patronus tutor, vel curator alterius in ius vocari nõ potest.l.*sed si hac.§.final.de in ius voc.*

Tutor pupilli nomine patronum suum in ius vocare potest, sine permissu.l.*quæsitum.de in ius voc.*

Tutor siue possideat, siue pupillus: possessoris loco habetur, vt non teneatur satisdare.l.*sciendum.qui satisd. cogan.*

Tutor, qui stipulationi iudicio sisti non obtemperauerit, finito officio non tenatur. *leg. vlt. si quis caution.*

Tutor condemnari à fisco non potest. l.*si qui locati.*

Tutor pupillam suam vxorem ducens, puniendus est.*leg.vlt.de leg.*1.

Tutor pupilli non prohibetur filiam suam ei collocare.l.*libertum.de rit.nupt.*

Tutoris dolus an noceat pupillo.*leg.apud Celsum.de doli except.*

Tutor rem pupilli emere non potest.l.*si in emptione.§.vlt.de contrah.empt.*

Tutor transigit cum fure. l. *si pignore.de furt.*

Tutori potest solui pecunia, quæ pupillo danda est. l.*Stichum.§.vsumfructum de solution.*

Tutor pupilli, cuius tutelam administrauit, postea status quæstionem facere non potest. l.39.*de lib. caus.*

Tutor in re pupilli tunc domini loco habetur, cum tutelam administrat, non cùm pupillum expoliat.l.*qui fundum.§.si.tutor.pro empto.*

Tutor, qui pupilli sui nomine falsum testamentum dixit, non repellitur à legato.l.*tutorem. de his, quibus vt indign.*

Tutor rem à patre pupilli vẽditam tradere sibi potest.l.*fistulas.de contrah.empt.*

Tutor cum fisco contrahere non potest.*leg.tutor.de pignor.act.*

Tutor pupillo acquirit possessionem. *leg.* 1. *de acquir.possess.*

Tutore delegante debitor pupilli soluens non liberatur.l.*pupilli.de solut.*

Tutor potest pupillo nouare.l.*nouare.de nouation.*

Tutor pupillam suam vxorem ducere non potest. l.*tutor.de sponsal.*

Tutoris dolum an pupillus præstet.*leg.Iulianus.§.sed cum in facto.de act.empt.*

Tutor non potest adultam vxorem ducere.*leg.tutor. de rit.nupt.l.si quis tutor.l.quamquam.eod.*

Tutor pupillo pecuniam debitam soluere debet. *leg.vlt.de rescind.vendit.*

Tutoris, qui tutelam non gerit, autoritas sufficit ad aditionem.l.*pupillaris.de acquir.hered.*

Tutor pupilli non potest repudiare.*le.prima, de success.edicto.*

Tutor pro pupillo in litem iurare non cogitur.l.*videamus.de in lit.iur.*

Tutor pupilli omnibus aliis probationibus deficientibus, iusiurandum deferre potest.l.*tutore. de iureiur.*

Tutoris autoritas ad adeundam hæreditatem necessaria est.l.*cum in vna.de appel.*

Tutor transigit nomine pupilli. l. *pupilli. de solution.*

Tutor actiones pupilli sui mandare non potest.l.*restituta.ad Trebell.S.C.*

Dolus tutoris & procuratoris nocet pupillo & domino.l.*summa.de peculio.*

Tutoris dolus facit, vt actio detur in pupillum.l. 24. *si quis omiss.caus.testam.*

Tutor capitis reus postulatus perseuerat in tutelæ administratione.l.*quamuis.de solution.*

Tutor domini loco habetur.l.*interdum.de furt.*

Tutori recte soluitur.l.*quod si forte.de solution.*

Dolus tutoris pupillo non nocet. *leg.tertia, de tribut.act.*

Tutore excusato, cuius fideicommiserat testator, vt seruos manumitteret, qui in locum eius dati sunt, & heredes quoque teneri. *leg. Thais. de fideicommiss. libert.*

Tutor pupillum deferre non potest.l.*deferre.de iur.fisc.*

Tutores coguntur ad munus cognoscendum.*leg.nona, de muner.*

Tutori petere permissum est, non repudiare.*leg.tutor.de bon.possess.*

Tutor quod alium facientem prohibere ex officio necesse habet: id ipse committere non debet.*leg.alius. si seruit.vind.*

Tutor pupillo furti tenetur.l.*tutor.de furt.*

Per tutorem aut curatorem pupillo vel adulto ex stipulatione quæritur actio.l.*si pecuniam. de rebus credit.*

Tutoris fideicommissum.l.*peto.de leg.* 2.

Tutela an capitis diminutione amittitur. l. *tutelas. de capit.minut.*

Tutoris potestas.l.*iusiurandum, quod ex conuentione. de iureiur.*

Tutela.*tit.de tutel.& tit.seq.*

Totoris dolus pupillo non nocet.l.198.*de reg.iur.*

Tyroni non est custodia credenda l.*vlt.de cust. reor.*

Tyrones clerici.l.*ex eo.de milit. testam.*

Tyroni ignoscitur.l.4.*de re milit.*

Tyroni parcitur.l.*qui commeatus.de re militari.*

V

VAcantium bonorum nunciatio. l.*intra de diuers. & temp.præscript.*

Vectigalia. *tit.de publican.& vectig.*

Vectigalia.l.*adeo.pro socio.*

Vectigalia omnes sustinere oportet.*leg.secunda, de pecul.*

Veterum vectigalium actio.l.*si finita.§.si de vectigalibus.de dam.infect.*

Actio atque pluuiæ arcendæ etiam in vectigalibus agris locum habet.l.*quod principis. de aqua pluu.arcend.*

Vectigalis ager.*tit.si ager.vectigal.*

Ager vectigalis in iudicio communi diuidundo regionibus non diuiditur, ne præstatio vectigalis confundatur.l.7.*commund.diuid.*

Vectigalia suæ ciuitatis exercere prohibentur decuriones.l.*spurij.de decurion.*

Si de vectigalibus non caueatur, prætor non iubet possidere.l.*si finita.§.si de vectigalibus.de dam.infecto.*

Vectigalium conductores non excusantur à tutela. l.*spadonem.de excusat.tutor.*

Vectigalia tolerabilia sunt, quæ vetus consuetudo comprobat.l.13.*de pollicit.*

Vectigal emptorem rei sequitur.l.*debet.de adil.edicto.*

Vectigalis exactio post redhibitionem aduersus emptorem cessat.l.*etiam.de adil.edict.*

Vectigalis fauor.l.1.*si flum.public.*

Vectigalis fundus.l.3.*arb.furt.Cæsar.*

Vectigalis

Vectigalis fundus. *leg.219.de verb.sig.l.lex vectigali. de pignor.*
Vectigalis fundus legatus.l.*domus.§.vlt.de leg.1.*
Ob vectigal reipubl. non solumm venditus fundus. *l.fundus.de rescind. vendit.*
Vectigal quod in itinere præstatur. l. *si quis pro vxore. de donat.inter vir.& vxor.*
Vectigalia muneribus locanda non sunt. l. *in fraudem.§.vlt.de iur.fisci.*
Vectigal nouum instituens punitur. *ad leg. Iuliam. de arbitr.*
Vectigalia noua exercentes, lege Iulia tenentur.l. *vlt.de vi public.*
Vectigalium onus ad fructuarium pertinet. l. *quæro. de vsufr.legat.*
Vectigale prædium pignori dari potest. l. *tutor. de pign. act.*
Vectigalia prædia vsucapi non possunt. l. *cum sponsus.de public.in rem act.*
Vectigalia prædia veniunt in familiæ erciscundæ iudicium. l. *venium.famil. ercisc.*
Vectigal præteritum legati prædij soluit heres. l. *apud Iulianum.de leg.1.*
Vectigal publicum. l. 17. *de verb.signif.*
Vectigalia prædia metus prætor interdicto. l. 1. *de loc.publ.fru.*
Vectigalium publicorum sociis corpus habere permissum est. l.1. *quod quisque vniuers.nom.*
Vectigal salinarum. l.59. *de hered.instit.*
Vectigal, quod pro sale penditur, salinarum appellatur. *tit.ne quid in loco public.*
Vectigalis soluti cautiones. l. *si sine. de administr. tutor.*
Venandi causa alienum fundum ingredi non licet, domino prohibente. l.3. *de acquir.rer.dom.*
Venatio non est fructus fundi. l. *venationem. de vsur.*
Venationis ludus. l. *aut damnum.de pœn.*
Vendere fundum damnatus intelligitur iussu prætorio. l. *si fideiussor.de leg.1.*
Vendere iussus à prætore. l. *& si æquo.de leg.*
Venditor custodiam ante traditionem præstat. l. *cum qui.de furt.*
Is demum ad duplæ stipulationem compellitur, qui sua sponte distrahit. l. *qui erat.famil.ercisc.*
Si venditor ædium seruas esse eas dixerit, aut seruire Titio; quid iuris sit. l. *in venditione.commun.præd.*
Venditionis indiuisa natura est. l. *cum ex causa. de verborum.oblig.*
Res vendita non desinit esse mea, nisi ære soluta, vel fideiussore vel aliàs satisfacto. *leg.quinta.§.plane.de tribut.act.*
Venditio rei alienæ confirmatur, si venditor eius dominus postea effectus fuerit. l. *cum vir.de vsucap.*
Venditione fundi interdictum quod vi aut clam non finitur. l. *is cui.si postea.quod vi aut clam.*
Cùm tibi vendo insulam, vt aliam reficias, nulla venditio est. l. *insulam.de præscript.verb.*
Dominus seruum vendere cogitur, si eum durius tractauerit. l.2. *de his,qui sui vel alieni.*
Caro & cætera quæ ad dictam curam pertinent, iusto pacto venire debent. l.1.§. *cara.de offic.præf.vrb.*
Venditio pignoris seruandi causa facta. l. 26. *de distract.pigner.*
Æquum non est inuitum in suo precio res suas vendere. l. *non enim.de act.rer.amot.*
Venefici. *tit.ad leg.Cornel.de sicar.*
Venenarij capite puniendi sunt. l. *capitalium.de pœn.*
Venenum. l. *quid sæpe.de contrah.empt.*
Venenum bonum & malum. l.236. *de verbor.signif.*
Venter inspiciendus. *tit.de vent.inspic.*
Venter in possessionem missus. *tit. de vent. in poss. mitt.*
Verborum multiplicatio non necessaria non mutat substantiam rerum. l. *pediculis.de aur.& arg.leg.*
Verecundia ad resistendum impedit. l. *penult. de fact.*
Verecundiæ tutorum conuenit, vt cœptam literã perficiant. l. *ita autem.de administr.tutor.*
Veritas rerum erroribus gestorum non vitiatur. l. *illicitas.§.veritas.de offic.præsid.*
Vestis appellatio. l.127. *de verb.signif.*
Vestis legata. *tit.de aur.& arg.leg.*
Veste lugubri vti non licet ad inuidiam alicuius. l. *item.de iniur.*
Veste meretricia vestitas virgines appellans minus peccat. l. *item apud.de iniur.*
Vestis postliminio non reuertitur. l.3. *de captiu.*
Vestem sordidam rei nomine in publico habere nulli licet. l. *vestem.de iniur.*
Veteranorum successio. *tit.de veter.& mil.succes.*
Veterani. *tit.de veteran.*
Veterani à muneribus ciuilibus excusantur. *leg. 6.de vacat.muner.l.8.eod.*
Veteranus procurator esse potest. *leg. filius famil. de procur.*
Vetustas dat autoritatem, tametsi ius non probetur. l. *vlt.de aqua plu.arc.*
Vetustas vicem legis tenet. l. *prima, & l. secunda, de aqua plu.arcend.*
Via quid sit. l.157. *de verbor.signif.*
Qui habet nouum opus nunciando nihil agit. l. *qui viam.de nou.oper.nunciat.*
Viæ reficiendæ causa legatum relictum. *leg. quidam.de legat.2.*
Viæ sternendæ immunitatem veterani non habent. l. *via.de priuileg.veteran.*
Via publica. *tit.de via public.*
Viarum publicarum communis est vsus. *leg. fluminum. de dam.infect.*
Per viam publicam aqua duci non potest. l. *in publico. de aqua plu.arcend.*
Cùm via publica fluminis impetu, vel iniuria amissa est, vicinus proximus viam præstare debet. l. *si locus, quemad.seruit.amittat.*
Vias publicas munientes, sine damno vicinorum id facere debent. l. *qui vias.de damn. infect.*
Via publica intercedente haustus seruitus constitui potest. l. *si prius.de aqua plu.arcend.*
Viator vice arbitrij nonnunquam datur. l. *vltima. de iudic.*
Viator renunciat prætori. *leg. magis puto. de reb.eor. qui sub tutel.*
Vicarius legati. l.4. *de legatien.*
Vicarij suorum appellatione non continentur. l. *seruos.de leg.3.*
Vicis legata capere. l. *si heres.de leg.1.*
Victus verbo quæ continentur. l.43. l.234. *de verb. signif.*
Vidua quæ dicatur. l.242. *de verb.signif.*
Vidua mulier amissi mariti domicilium retinet. *leg. filij.ad municip.*
Viduitas perpetua non est, iniungi libertæ. *leg.31.qui & à quib.manum.*
Vigiles milites sunt. *de bon.po.ex test.mil.*
Viuens quis dicatur. l.216. *de verb.signif.*
Vinculorum appellatio. l.214. *de verb.signif.*
Vindicta manumissus. *tit.de manum.vind.*
Vindicta proponitur loco pecuniario. l. *mil.de adult.*
Vinum legatum. *tit.de tritic.vin.& alea leg.*
Vir & vxor succedunt. *tit.vnde vir & vxor.*

Virginem nudam viri potentem corrumpens, qua pœna puniatur. l. *si quis aliquid. de pœn.*

Vis. *tit. vi bon rapt.*

Vis. *tit. quod vi aut clam.*

Vis. *tit. de vi & vi armat.*

De vi priùs, quàm de proprietate cognoscendum est. l. *si de vi. de iudic.*

Quicquid per vim fit, id aut in vis publicæ, aut priuatæ crimen incidit. l. 194. *de reg. iur.*

Si exacta sit pecunia ex ea stipulatione, quæ per vim extorta est, repetitur. *l. ex ea. de condict. ob turp. caus.*

Vis excepta. l. *qui insulam. §. vlt. locat.*

Vim & iniuriam propulsare iuris gentium est. l. *vlt. l. vt vim. de iust. & iur.*

In ius vocatos vi eximens, qua pœna puniatur, infra verbo, *vocatio.*

Vi eximens punitur, quamuis dolus malus cessar. l. 3. *ne quis eum, qui in ius voc.*

Vis est maioris rei impetus, qui repelli non possit. l. 2. *de eo quod metus causa.*

Quodcunque vi atroci fit, id metu quoque fieri videtur. l. 1. *de eo quod met. caus.*

Vis à magistratu illata an edicto coerceatur. *leg. 3. de eo quod met. caus.*

Vim vi repellere licet. *leg. sed & partus. de eo quod met. caus.*

Vis est & tunc, quoties quis id, quod sibi deberi putat, per iudicem non reposcit. l. *extat. de eo quod met. caus.*

Vim adhibens debitori suo vt soluat, ius crediti amittit. l. *sed & partus. cum seq. de eo quod met. caus.*

Vim publicam committit, qui per vim stuprum inferr mari vel fœminæ. l. *mariti §. vlt. de adult.*

Vis publica & priuata. *titulo ad leg. Iuliam. de vi public. & tit. seq.*

Vitricus nomine priuigni onera non subit. *leg. septima, de muner.*

Defunctorum actus suspendi non possunt. l. *vlt. commun. prædior.*

Ignoscendum est ei, qui se voluit vlcisci prouocatus. l. *qui cum maior. ad municip.*

Vnguenta legata. *tit. de aur. & arg. leg.*

Vnguenta extractis odoribus facimus. l. *quicquid. de acquir. rer. domin.*

Vniuersitas. *tit. quod cuiusque vniuersit.*

Vniuersitatum serui. *titulo de manum. quæ seru. ad vniuersitat.*

Municipium, decuria & societas personæ vice fungitur. l. *mortuo. de fideiussor.*

Vniuersitatis quæ sint, non singulorum. l. *in tantum. §. vniuersitatis. de rer. diuis.*

Manumissus ab vniuersitate singulorum libertus non est, sed vniuersitatum. *leg. sed si hac leg. §. qui manumittitur de in ius voc.*

Vide *tit. quod quisque vniuersit.* quem hic describere superuacaneum esset.

Corpus aut collegium metũ inferens, edicto coercetur. l. *metum §. animaduertendum, de eo quod met. caus.*

Vocatio in ius. *tit. de in ius voc.*

Vocatio in ius. l. *si is qui rem. de furt.*

Vi eximens eum, qui in ius vocari non debuit, non punitur. l. 1. *ne quis eum, qui in ius voc.*

Eximens eum, qui alio, quàm quo debuerat, in ius vocabatur, non punitur. *leg. secunda, ne quis eum, qui in ius voc.*

Eum, qui ad iudicem pedaneum vocatur, eximens pœna edicti non tenetur. *leg. tertia, ne quis eum, qui in ius vocat.*

Eximens eum, qui per calumniam vocabatur, tenetur. l. 4. *ne quis eum, qui in ius voc.*

Eximens in ius vocatum, si iusta sit causa exceptionis, non tenetur. *d. l. 4. eod.*

In integrum restitutionis decretum absentibus creditoribus vel nõ euocatis interpositum ipsis non præiudicat. l. *etiam si patre. de minor.*

Vocari in ius non potest patronus à liberto. l. *nequaquam. de excusat. tutor.*

Lex est, inquit Demosthenes, *ἐπανόρθωμα τῶν ἑκουσίων καὶ ἀκουσίων ἁμαρτημάτων*, &c. l. 2. *de legib.*

Nihil interest, an quis voluntatem suam verbis declaret, an rebus ipsis & factis. l. *de quib. de legib.*

Actio pœnalis ei non datur, qui volens in ius vocatus est. l. *qui in ius. de in ius voc.*

Qui sua voluntate accepit fideiussores, contentus his esse debet. l. *si arbitro. qui satisd. cog.*

Tempore messium euocati, si sponte venerint, existentibus litigantibus, sententia aduersus eos data valebit. l. *prima, de fer.*

Actio cum semel cœperit, quomodo nuda voluntate tolletur. l. *Pomponius. de neg. gest.*

Qui metu coactus hereditatem adit, volens heres effici dicitur. l. *si mulier. §. penul. de eo quod met. caus.*

Velle non creditur, qui obsequitur imperio patris, vel domini. l. 4. *de reg. iur.*

Voluntas potius, quàm verba spectantur in conuentionibus. l. 219. *de verb. signif.*

Voluntas defuncti ambulatoria est. *leg. quarta, de adimen. leg.*

Voluntas defuncti regit conditiones. *leg. in conditionibus. de condit. & demonst.*

Sæpe credimus defunctum aliquid voluisse, & tamen non rogasse. l. 5. *de donat. inter vir. & vxor.*

Voluntas defuncti ex testamento etiam irrito apparet. *leg. vlt. de reb. eor. qui sub tut.*

Voluntas & propositum delinquentis maleficia distinguit. l. *qui iniuria. de furt.*

Voluntatis expressæ & eius quod inest, diuersa est causa. l. *eum, qui certarum. de verb. oblig.*

Voluntas principis spectatur in fideicommissis. l. *heredes mei. ad Trebell. S. C.*

Voluntas si sola seruatur in fideicommissis. *leg. penultima, de leg. 1.*

Locatio ita facta, quoad locator vellet, morte eiusdem finitur. l. 4. *locati.*

Voluntas spectatur in maleficiis. l. *diuus. de sicar.*

Voluntatis mutatio. l. *si quis stipulatus. de verb. oblig.*

Voluntatis mutatio. l. 1. §. *si deposuero. depositi.*

Voluntas mutata. *leg. Lucius. de donat. l. si pater. de manum. vind.*

Filia consentiens patri, vt agat de dote præstanda, litis contestationem mutare voluit. l. *si cum dotem. §. eo autem tempore. solut. matrim.*

Voluntatem mutatam probare oportet. *leg. cum qui. de prob.*

Fideicommissa libertas non debetur ei, quem postea dominus vinxit. l. *fideicommissa. de fideic. libertat.*

Voluntas nuda interdum sufficit ad rem transferendam. l. 9. *de acquir. rer. domin.*

Voluntatem testatoris magis, quàm verba spectare oportet. l. *pater Seuerinam. de conditionibus & demonstrat.*

Voluntas testatoris non semper est sequenda. l. *vtilitas. de confir. tutor.*

Voto paterfamilias obligatur. l. 2. *de pollicitationib.*

Vota pro salute principis suscepta. l. 233. *de verborum significat.*

Præses voti exercendi causa fines excedere debet. l. *illud. de offic. præsid.*

Vrbis appellatio muris continetur. *leg. secunda, de verborum signif.*

Vrbes vnde dicantur. l.139. *de verborum signific.*

Vrbana familia. l.166. *de verbor. signif.*

Vrbana prędia. l.198. *de verbor. signif.*

Vrbanus seruus & rusticus, distinguitur non loco, sed genere vsus. l. *quemadmodum. de suppellectile legata.*

Vrbani serui qui dicantur. *leg. seruus vrbanis. leg. legatis. de leg.3.*

Vsucapio. *tit. de vsucapionibus. & tit. seq.*

In vsucapione iuris ignorantia non prodest. l. 4. *de iuris & facti ignorantia.*

Si quis alienam rem mortis causa donauerit, eáque vsucapta fuerit, eam poterit condicere. *leg. si alienam. de donat. causa mortis.*

Rem bona fide vsucaptam non restituit, ne gestor quidem negotiorum gestorum. *leg. qui natura. §. cum ius. de negotiis gestis.*

Vsucapi non potest res donata principi contra legem repetundarum. l. *bona fide de acquir. rer. domin.*

Vsucapi non potest, quod contra legem prætori donatum est. l.7. *ad leg. Iuliam repetundarum.*

Vsucapto homine liberatur is, qui alienum hominem in solutum dedit. l.16. *qui de solut.*

Vsucapionem non recipiunt res incorporales. l. *seruus. de acquir. rer. domin.*

Vsucapioni res iudicata proficit. l. *à diuo Pio. de re iud.*

Vsucapionum interpellandarum munus. *leg. prima. de muneribus.*

Vsucapione pignoris causa non reprimitur. *leg. prima, de pignor.*

Vsucapitur libertas seruitutis, cùm ædes possideat. l. *si ædes. de seruitutibus vrbanorum prædiorum.*

Vsucapi non possunt vectigalia prædia. l. *cum sponsis. de publicianis in rem actionibus.*

Mulier rem viri vsucapere potest. l. *si extraneus. de donationibus inter virum & vxorem.*

Vsuræ. *tit. de vsuris.*

Vsura in fructu non est. *leg.* 121. *de verborum significationibus.*

Vsura non natura peruenit, sed iure percipitur. l. *si nauis. de rei vindicat.*

Vsuræ in bonæ fidei iudicijs non ex obligatione proficiscuntur. l. *quæro. locati.*

Vsuræ crescunt, quamuis sortis obligatio in iudicium deducta sit. l. *cum stipulata. de verb. oblig.*

Vsuræ dotis promissæ marito non debentur, nisi interim vxorem exhibuerit. l. *in insulam. solut. matrim.*

Vsuræ supra duplum, & vsurarum vsuræ nec in stipulatum deduci, nec exigi possunt. l. *si non sortem. de condictione indebiti.*

Vsurę ante moram debitæ. l. *si vero. §. si mihi mandati.*

Vsuræ penduntur secundum morem prouinciæ. l.8. *de administ. tutor.*

Cùm de modo debiti quæritur, sommæ applicantur etiam vsuræ. l. *si plures. de pact.*

Qui in futurum vsuras acceperit, tacitè pactus videtur, ne intra id tempus sortem petat. l. *qui in futurum. de pact.*

Quas vsuras præstare teneantur negotiorum gestor, tutor, magistratus. l. *qui fine. de negot. gest.*

Vsuras legitimas dependunt tutores. *leg. octaua, de administ. tutor.*

Vsuræ minoribus 25. annis debitæ. *leg. Titio. octaua. de legat. 2.*

Vsuræ secundum morem prouinciæ penduntur. l.8. *de administ. tutor.*

Vsuræ, quæ in obligatione vel in officio iudicis sunt. l. *deducta. ad Trebell. S.C.*

Vsuræ non quasi vsuræ præstantur, sed quod interfit. l. *socium qui pro socio.*

Vsuræ in obligatione non sunt, sed officio iudicis præstantur. l. *qui per collusionem. de act. empt.*

Quod ex venditione pignoris redigitur, primum in vsuras imputandum est. l. *cum sortis. de pignor. act.*

Vsuræ pœnarum peti non possunt. *leg. vlt. de magistr. conueniend.*

Vsuræ non præstantur ex officij administratione. l. *Lucius. l. constitutionibus. ad municip.*

Pecunia soluta prius in vsuras accepto ferri debet. l. *in ijs de solut.*

Vsuræ pupillares. l.8. *de administ. tutor.*

Vsura sortis vice fungitur. l. *qui negotiatione. l. ex duobus. & §. vlt. de administ. tutor.*

Vsurarum stipulatio incerta est. *leg. vbi autem. de verbor. obligat.*

Vsuræ præteriti temporis pacto remitti possunt, nec in ea donatione ex summa qualitatis aliquid vitij est. l. *Modestinus. de donat.*

Vsuræ secuti temporis non debentur, nouatione facta. l. *emptor. de nouat.*

Vsuræ petuntur actione ex vendito. l. *Iulianus. §. ex vendito. de act. empt.*

Vsuræ vsurarum non præstantur. *leg. Præses. de re iudicata.*

Vsus. *tit. de vsu & habitatione.*

Vsus diuisio. l. *item. commun. diuid.*

Vsus balnei, vel porticus vniuscuiuscunque in solidum est. l. *si vt certo. § si duobus commod.*

Vsus communis. l. *Labeo. de suppel. lega.*

Vsus nec vendi, nec locari potest. *leg. item. commun. diuid.*

Vsusfructus. *tit. de vsufructu. & tit. seq.*

Vsusfructus diuisio. l.7. *commun. diuid.*

Vsufructuarius actionem non habet arborum furtim cæsarum. l.5. *arb. furt. cæsar.*

Vsufructuario aduersus proprietarium furti actio competit. l. *creditoris. de furt.*

Vsufructuario datur actio ad exemplum legis Aquiliæ contra dominum proportione vsufructus. *leg. sed & si. ad leg. Aquil.*

Ei, qui vsumfructum emit, actio redhibitoria competit. l. *si tamen. de ædil. edicto.*

Vsufructuario cauetur damni infecti. l. *qui bona. de dam. infect. l. Prætoris. d. loc.*

Vsufructus cedi non potest extraneo. *leg. si vsusfructus. de iur. dot.*

Vsufructuarius satisdat damni infecti. l. *hoc amplius. l. quamuis. de dam. infect.*

Vendens fundum deducto vsufructu, quem dicit Titij esse, num apud eum remansurus sit. *leg. fundum. de contrah. empt.*

Vsufructus in dotem datus, quomodo restitui debeat. *leg. vsufructu. solut. matrim.*

Vsusfructus in iudicium familiæ erciscundæ deducitur. l. *sed si vsucapio. famil. ercisc.*

Vsusfructus est pars dominij. *leg. si ab emptore. de euictionibus.*

Vsumfructum fundi stipulatus, deinde fundum: similis est ei, qui partem fundi, deinde fundum: totum stipulatur. *l. qui vsumfructum. de verb. oblig.*

Si fructuarius locauerit fundum in quinquennium & decesserit. l. *si quis domum locati.*

Vsusfructus fundi ius est. l. *si à reo. de fideiussor.*

Qui habet vsumfructum, iter quoque habet. *leg. 2. si seruit. vend.*

Vsusfructus in iure, non in parte consistit. l. *Mæuius. §. fundo. de leg. 2.*

Vsusfructus ius est, non fructus, qui percipiuntur. l. 8. *de iur. dot.*

Vsusfructus ad heredem non solet transire. l. *vsufructu.solut.matrim.*

Vsusfructus legatus.*tit.de vsu & vsuf.*

Vsufructu bonorum legato æs alienum ex omnibus rebus deducendum est. l.*vsufructu.ad leg.Falcid.*

Vsusfructus obligatio personæ cohæret. *leg. quarta, de nouation.*

Vsusfructus sine persona constitui non potest. l.*hereditat.de acquir.rer.domin.*

Vsusfructus sine persona esse non potest. *leg. vsusfructus.de stipul.seruor.*

Vsusfructus in singulis personis reorum stipulandi propius intelligitur.l *si id quod.de duob.reis.*

Vsusfructus dari potest pignori. l. *si is qui.de pignor.*

Nudi possessione pignori data, vsufructus postea accrescens pignori cedit.l.*si conuenerit. de pignor.act.*

Vsusfructus portionis instar obtinet. l. *cum filius. §. dominus de leg.2.*

Vsusfructus non portioni, sed homini accrescit.*leg. & an eadem. de except.rei iudic.*

Vsusfructus non possidetur.l.*sed tenetur. leg.1. quod legator.*

Vsufructuarius nunciat nouum opus procuratorio nomine.l.1.§.2.*de noui oper.nunciat.*

Vsusfructus qui proprietatem comitatur. l.*si ita stipulatus.126.de verb.oblig.*

Vsusfructus pupilli non alienatur, *leg. tertia, de reb.eor.qui sub tutel.*

Seruitus seruitutis esse non potest. l. *cum essent. de seruit.rust.pr ed.*

Vti frui licere stipulatio.*leg.stipulatio ista habere licere.de verbor.oblig.*

Vsufructuarius locum religiosum facere non potest.l.2.*de religios.*

Vsumfructum stipulatus, incertum stipulari videtur.l.*vt autem.de verb oblig.*

Vsufructuario non defendenti seruum in causa noxali denegatur vsusfructus persequutio. l. *si cum vsufructus.si ex nox.causa.*

Pactus ne fundum petat, vsumfructum petere non poterit. l.*si vnus.§. item si pactus de pact.*

Seruus, in quo quis vsumfructum habet, ne ab eo petatur.l.*si debitor.de pact.*

Vsufructuarius non suo, sed procuratorio nomine nouum opus nunciare potest. *leg. prima, §. vltim. de noui oper. nunciat.*

Vsusfructus ex certo tempore & alternis adiudicari potest.l.*& puto famil.ercisc.*

Vsusfructus venditio.*leg.necessarium.de peric.& commod.rei vendit.*

Vsumfructum vindicare non potest, qui fundum habet.l.*si cum testamento.de excep.rei iud.*

Vsusfructus vsucapi non potest, l.*iusto.de vsucap.*

Vsufructuarius non vsucapit,quia non possidet.l.*acquiritur,de acquir.rer.domin.*

Fundo vni, alteri vsufructu adiudicato non communicatur vsusfructus.l.*& puto.famil.ercisc.*

Multa iure ciuili contra rationem disputandi pro vtilitate communi recepta sunt.*leg.ita vulneratus.ad leg.Aquilian.*

Vtilis dies.l.1.*de diuers.tempo.proscript.*

Vtiles dies qui sint.l.*miles.de adult.*

Vulgo quæsitus.l *patrona.de bon.libertor.*

Vulgo quæsitus succedit matri.*leg.prima,de Tertull.Senatusconsult.*

Vulgo quæsitus matris conditionem sequitur. *leg.3.ad municip.*

Vxor iusta & iniusta.l.*si vxor. de adult.*

Vxor exhibenda marito.l.a.*de liber.exhib.*

Vxor in officio mariti esse debet esse debet. *leg.sicut.de operis libertor.*

Vxor rem viri commodare non potest. *leg. si constante.§.si vxor.solut.matrimon.*

Vxoris factum præstare debet proconsul,si quid in prouincia admiserit.l.4.*de off.proconsul.*

Vxor,quæ res viri tempore nuptiarum in sua potestate habuit,expilatæ hereditatis postulari non potest. l.*heres.viri.de negot.gest.*

Vxor expilatæ hereditatis crimine non accusatur *leg.5.de crim.expil.hered.*

Vxores à viris,non viri ab vxoribus defendi æquum est.l.a.*de iniur.*

Vxoris mortem defendere maritus debet.l.*cùm mortem.de iure fisci.*

Vxor à marito iure postliminij non recuperatur. l. *non dubito,de capt.& postlim.reuers.l.cum duæ.eod.*

Vxori legatum in alieno testamento scribere non prohibemur.l.*vxori.de fals.*

Vxoris serui, propriè viri non dicuntur. *leg. prima, ad S.C. Syllanian.*

Regularum Iuris ac Sententiarum ex Pandectarum libris à Dn. Francisco Duareno I. C. collectarum digestarúmque Finis.

REGV-

REGVLAE IVRIS, SENTENTIAE, AC LOCI COMMVNES EX CODICIS ET NOVELLARVM CONSTITVTIONVM LIBRIS

loco indicis Alphabetici à Dn. Franciſco Duareno I. C. digeſti.

A

ABdicatio legibus non comprobatur. *leg.6.C.de patr.poteſt.*

Abigeus. *tit.C.de leg.*

Abolitio. *tit.C.de abolit.& tit.ſeq.*

Abſens quis dicatur. *leg.vlt. Cod.de praſcript. long temp.*

Abſens cauſa reip. reſtituitur *tit. C. reſtit.milit.*

Abſens reip. cauſa tutor. *tit. C. ſi tutor vel cur. reip. cauſa.*

Abſens capitali crimine accuſari non poteſt. *leg. ſexta C.de accuſat.*

Abſens an poſſit damnari. *tit.C.quom.& quan.iud.*

Abſens condemnatus reſtituitur. *leg.quarta, Cod.de procurat.*

Abſentis turbata poſſeſſio. *tit. Cod.ſi per vim vel alio modo.*

Abſentis partes iudex adimplet. *leg.ampliorem.Cod. de appellat.*

Abſente parte cauſa diſcutitur. *l.iuxta C.de lib. cauſ.*

Abſenti cauſa reip. tempora non obſint. *l.3.Cod. de dolo.*

Abſentia patroni. *l.1.de reip bon.poſſeſſ.*

Acceptilatio. *tit.Cod.de acceptil.*

Accreſcit portio coheredum repudiantium adeuntibus. *l.teſtamento.C.de impub.& alijs ſubſtitutionib.*

Accreſcunt partes non petentium petentibus. *tit. C. quan.pet.non part.*

Accuſatio. *tit. Cod. de his qui accuſ. & tit.de accuſat.*

Accuſatio cuilibet permiſſa aduerſus milites. *tit. C. de locat.& conduct. l.vlt.eod.*

Accuſationis metus. *l.10.C.de his.qua vi met. cauſ.*

Acquiſitio. *tit.C. per quas perſon.nob.acquir.*

Actio. *tit.C.de actio. & oblig.& tit.ſeq.*

Actio edita emendatur & mutatur. *l. edita. Cod. de edend.*

Actio vendita. *tit.C.de hered.vel actio.vend.*

Actionum impetrationes ſublatæ. *tit.C.de formul.& impet.action.ſublatis.*

Actionum tempus quæ ſacris locis competunt. *Nouell. 111.*

Actor rei forum ſequitur. *l.2. Cod. de iuriſd.omn.iud. l. 5.eo l.3.* vbi in rem actio exerceri debeat. *l.3. vbi cauſa ſtat.*

Actore non probante reus abſoluitur. *leg.quarta, C. de edendo.*

Actorum publicorum exhibitio. *l.2.C.de edend.*

Addictio. *tit.C.de fide & iure haſt.fiſcal.*

Adiectio. *l.1.C.de vend. reb.ciuil. l.2. C. de locat. præd. ciuil.*

Additio. *tit.C.de acquir.hered.*

Adoptatus frater. *l.nec apud.C.de hered.inſtit.*

Adoptio. *tit.C.de adopt.*

Adulteræ mulieris pœnæ. *Nouel.134.*

Adulterium. *tit.Cod.ad leg.Iuliam de adult.*

De adulterio non licet tranſigere. *l.tranſigere. C. de tranſact.*

Aduocatio adhibetur reo. *l.2.C.de exhib.reis.*

Aduocationis cauſa data pecunia. *leg. vlt.C.de condict.ob cauſ.dato.*

Aduocatus non poteſt eſſe, qui Chriſtianus non eſt. *leg 15. C.de epiſc.and.*

Aduocatus & aſſeſſor quis eſſe non poteſt. *leg. vlt. C.de aſſeſſor.*

Aduocatus vnius libræ auri condemnatione mulctator. *l.penult.C.de except.*

Ædificans in ſolo reip. præſtare penſionem cogitur. *l.1. C.de diuerſ.præd.*

Ædificare prohibentur magiſtratus adminiſtrationis ſuæ tempore. *tit.C.de contract.iud.*

Ædificia. *tit.C.de ædif.priuat.*

Ædificium contra veterem formam. *l. 1. Cod. de ſeruit.*

Ædilitiæ actiones. *tit.C.de ædil.act.*

Ædium priuatarum inter ſe diſtantia. *Nouel.63.*

Æneas & Æneadæ. *Nouel.47.*

Æqualitas. *Nouel.97.*

Æqualitas ſeruãda in iudiciis. *l.12.C.de præp.ſac.ſer.*

Æqualitas. *l.1.C.de legib.*

Æquitas ſcripta ſtricto iuri præfertur. *leg.placuit. C. de iudic.*

Ærarij vtrinſque comes. *tit. Cod.de quæſto.lib duodecimo.*

Ærario quæruntur multæ. *l.5.C.de mo.mul.&.*

Ærarium priuatum. *l.vlt.C.de locat.præd.ciuil.*

Æris collatio. *tit.C.de col.ær.*

Ætas. *tit.C.qui ætate ſe excuſ.poſſ.*

Ætatis probatio. *l.cum.C.de probat.*

Affinitatis iure nulla ſucceſſio promittitur. *leg.C.de ſucceſſ.*

Agentes in rebus. *tit.C.de agen.in reb.& tit.ſeq.& tit. decur.*

Agere an quiuis inuitus cogatur. *tit. C. nemo inuitus agere cog.*

Agricola. *tit.de agricol.*

Agricolæ mutuum dans. *Nouel.32.& ſeq.*

Agricultura. l.8.*quæ res pig. oblig.*

Veterani rela io vsum vomeris ligonisque conuertenda non sunt. *leg.vlt.de mancip. & col.patrem. & emphyt.lib.vndecimo.*

Agrorum cultutæ insetuiendum est, etiam diebus feriatis.l.3.*de feriis.*

Aleæ vsus.*de religios.*

Album decurionum.l 39.45.*de decurijs.*

Ali debent liberi à parentibus.*tit.de alend.liber.*

Alienare non prohibentur hi qui rem alienam quærunt.*tit.de rem alien.gerent.*

Alienari prohibentur minorum prædia sine decreto. *tit.de pred.& al.reb.minor.*

Alienatio rei legatæ prohibita à testatore. *Nouell. centesima decima nona.*

Alienatio est omnis actus, per quem dominium transfertur.l.1.*de fund.dot.*

Alienatio rerum ecclesiasticarum. *Nou. quadragesima quinta.& quadragesima sexta.*

Alienatio rerum ecclesiasticarum interdicta. *Nouell.7.*

Alienatio rerum ecclesiasticarum prohibita. *Nou.* 120.*l.iubemus.l.sancimus.de sacros.eccles.*

Alienatio rei prohibitæ,*tit.de rebus alien.*

Alienatio mutandi iudicij causa facta.*titul. de alien. mut.iud.*

Alieoatio rerum prohibita, quæ restitutioni supposita.l.*vlt.C.commun.de legato.*

Alienari prohibeotur decurionum prædia. *Cod.de præd.decur.*

Alienandæ rei facultas interdicta. *leg. 3. de cond. ob causam dator.*

Aliena res pignori data.*tit. si alien.res pignor.*

Alienum esse existimare debemus, quod nostrum non est. *leg.cum querebatur. vnde vi.*

Alimenta filiorum soluto matrimonio.*Nou.*117.

Alimenta pupillo præstanda. *tit. de aliment. pup. præstand.*

Alimentorum transactio. l.*de alimentis de transact.*

Alimentorum præstatio.l.1.*de fideic.*

Alimentis non præstitis donatori ex lege donationis competit rei vindicatio. l.1.*de donat.quæ sub. mod.*

Ambitus.*tit.ad leg.Iuliam.de ambit.*

Ambitus crimen.*tit.ad S.C.Syllanian.*

Ambitus episcoporum.l 29.*de episc.& cleric.*

Amoris furore nihil vehementius.*Nou.*74.

Angaria. l.1.*quemad.ciuil.mun.l. neminem.de sacros. eccles.l.vlt.de fabr.*

Angariæ & parangariæ. *C.de cursu pub.*

Annonæ.*Cod.de annon.*

Annonæ administratio.*Cod.de annon.& cap.*

Annona ciuilis. *Cod.de annon.ciuil.leg.hac edictali.de secund.nupt.& rei vxor.act.leg.secunda,de hered.instit. & leg.iubemus.de sacros.eccles.*

Annonæ ciuiles inter immobilia numerantur. *Nouell.7.*

Annona militaris.*C.de erog.annon.milit.& seq.*

Annonaria ratio.l.3.*de off.præf.vrb.*

Annulli aurei.*tit.si seru.aut liber.ad decur.asp.*

Annulorum aureorum ius. *Nou.*78.*ad leg. visell.de iur.annul.aureor.*

Antinomia.*Nou.*158.

Apocha.*tit.de fid.instrum.*

Apochæ publicæ.*tit.de apoch.pub.*

Apochę publicarum functionum.*leg.secunda.de iure emphyt.*

Apostata.*tit.de apostat.*

Apparitores.*tit. de apparit. præf.& tit. seq de diuersis offic.& apparit.l.5.de extract.tribut.& tit.sequenti.*

Apparitorum venalis perfidia. l.*ne diu.de pœn.*

Appellare debet tutor, si bona causa sit. l.*si bona. de admin.tut.*

Appellare licet & pro eo qui adictus est supplicio. l.*adictos.de episc.audient.*

Appellare à iudice episcopali non licet. l.*episcopale. de episc.audient.*

Appellare cogitur procurator. l.*inuitus.de procurat.*

Appellans ante definitiuam santentiam punitur.l.2. *de episc.audient.*

Appellatio.*tit.de appell.& seq.*

Appellationis tempus.*Nou.*23.

Appellationis tempus non currit cùm litigatores compromiserint in arbitrum.*Nou* 93.

Appellationum tempora propter ferias non prorogantur.l.1.*de fer.*

In causa appellationis secundum eas leges iudicandum est, quæ tempus latæ sententiæ obtineant. *Nouell.*115.

Appellationis persequendæ tempus. *Nou.*50.

Quis ferendus ast veniens ad auxilium appellationis in his, quæ ipse facienda procurauit. l. *generaliter. de reb.cred.*

Appellatione vti debet fideiussor iniuria iudicis damnatus.l.*si pro ea.mandat.*

Appellationum causas examinant quæstor & præfectus prætoris.*Nou.*176.

Appellationes apud quem examinari debent. *Nou. quadragesima prima.*

Aqua.*tit.de seruit.& aqua.*

Aquam habere venalem execrabile est.*lege septima, de aqua duct.*

Aquæ ductus.*tit. de aqua duct.*

Aquilia lex.*tit. de lege Aquil.*

Aratoria instrumenta pignoris causa capi non debent.l.7.*quæ res pignor.oblig.*

Arbitri.*tit.de recept.arbit.*

Arbiter datus ad computandum. *leg.quinta, de distr. pignor.*

Arbiter litem suam facit. l.*si quis de pact.*

Arbitraria actio. *tit.vbi conuen.qui cert.loco dar.*

Arbitrium boni viri.l.38.*de dot.promiss.*

Arbitrium mandari potest aduocatis. *leg. sexta, de aduoc. diuers. iudic.*

Arbitrium tutelæ.*tit.de arbitr. tutelæ.*

Arboris accusationem vicino nocere non oportet. l. 1.*de interd.*

Arcarij.*tit.de suscept.*

Archiatri. *tit.de comit.& archiat.& tit.de profess.*

Archiatri hospitum molestia liberantur. l. 8. *de met.*

Arenarius successione patris indignus est. l. *in arenam. de inoff testam.*

Argentariorum contractus nummus.l.*nona,de sacros eccles.Nou.*136.

Argenti distractores. *tit. neg.ne milit.leg.2. de constit. pecunia. Nou.*4.

Arma barbaris vendi prohibentur. *leg.2.quæ res export.non debent.*

Armorum præsidio leges seruantur. *tit. de instit. cod. confir.*

Armorum vsus interdicitur.*tit.vt arm. vs.insc.princ.*

Armorum vsus priuatis interdictus.*Nou.*85.

Armorum vsus prohibitus. *Nou.* 17.

Arræ datæ recuperantur. l. 2. *quando lic. ab empt. disced.*

Arræ sponsalitiæ.*tit.de sponsal.& seq.*

Arræ redditio.l.*contensus.de fide instrum.*

Arrarum perditio.l.1.*de pact.inter empt. & vend.*

Arrale pactum.l.3.*de act.empt.*

Artifices palatini.*tit.nulli licere in fren.lib.*11. *cod.*

Artificum excusationes.*tit.de artif.excuf.*
Artificum formula.*Nou.*122.
Assertio.*tit.de assert.toll.*
Assessor à præside assumitur.*Nou.*17.
Assessores nihil à pedaneis penè differunt. *Nou.*60.
Asylum. *Nou.*17.
Athletæ.*tit.de athlet.*
Auaricia omnium vitiorum mater. *Nou.*8.
Auctor secundus.*Nou.*4.
Augusta.*l.bene.3.de quadr.præscript.*
Augustalis.*l.*57.59.*de decur.*
Aurum spargere solius est principis.*Nou.*105.
Auctoritas tutoris.*tit.*1.*de autorit.præstand.*

B

BAptisma.*tit.ne sanct.Baptism.iter.*
Barbari.*tit. quæ res export.non debeant.& tit.de-mum,&c.*
Barbaris aurum præbendum non est. *leg.*2. *de commer.& mer.*
Barbaris arma vendi prohibeotur. *leg.* 2.*quæ res export.non deb.*
Beneficia principis non tribuuntur in cuiusquam iniuriam.*l.*4.*de emanc.liber.*
Blasphemia in Deum.*Nou.*77.
Bona fides.*leg.*3.*de resc.vend.l.*5.*& tit.de rei vxor.act. leg.*8.*loc.at.*
Bona fides in contractibus consideratur. *l. bonam fidem.de oblig.& act.*
Bonæ fidei contractus. *l.*2.*de act. empt.l.*3.*in quibus caus.rest.in integr.l.*13.*de pact.*
Bonæ fidei iudicium.*l.*3.*de transact.*
Bonæ fidei iudicia. *leg.*9.*famil. ercisc un. leg.vltim.de pet.hered.*
Bonæ fidei iudiciis quod inæqualiter factum esse constiterit, in melius reformabitur.*l.*3. *commun. vtri. iudic.*
Bonæ fidei possessor qui rem emit à bonæ fidei possessore quanto tempore vsucapiat. *Nou.*119.
Bona materna.*tit.de bonis mater.*
Bonorum possessio. *titul. qui admit.ad bon.possess. & sequen.*
Bonorum possessio quæ ex decreto datur. *leg. vltim. de curat.furios.*

C

CAducum.*tit de caduc.toll.*
Cæcitas excusat.*l.*2.*qui morb.se excusare.poss.*
Cæcus non potest esse curator. *leg. tertia,qui dar.tut. possint.*
Cæci testamentum.*l.*3.*qui testam.face.poss.*
Cælibatus.*tit.de infirman.pœn.cal.*
Cælibatus sacerdotum.*Nou.*123.
Cæsaris nomen.*Nou.*30.
Cæsarea.*Nou.*103.
Cæsariani.*l.*5.*de iure fisci.*
Calculatores.*tit. de profess.& medic.*
Calumnia.*titul.de iureiur.propter cal.dand. leg. si tibi. de liber.caus.*
Calumnias priuatis admouere non debent aduocati fisci.*l.*3.*de aduoc.fisc.*
Calumnia tutoris punitur. *leg.secunda,de iis qui act. non poss.*
Calumniantes ad vindictam poscit similitudo supplicij.*leg.vlt.de accusat.*
Calumniator.*tit.de calumniat.*
Calumniator famosus est. *l.fustibus. ex quibus caus. irrog.infam.*
Cancellari iudicium,vide.*tit.de assess.*
Canon. *tit. de can.frument.& tit.sequen.& leg.*2.*de interdict.*
Canones ecclesiastici,vt leges custodiendi. *Nou.*131.
Canonum sacrorum obseruatio.*Nou.*123.
Canon vestium. *l.*1.*de milit.veste.*
Canonica illatio.*l.placet.de sacros.eccles.*
Capita & annonæ.*Nou.*8.
Capitali de crimine non licet transigere. *leg. transigere.de transact.*
Capitatio.*leg.*8.*de sacr.eccles.l.*11.*de episc.& cler.l.vlt. de annon.& tribut.*
Capitatio ciuium censibus eximenda. *titul. de capit. ciu.cens.*
Capitatio prædij.*l.*9.*de act.empt.*
Captatoria institutio.*l.captatorias.de testam.milit.*
Captiuitas matrimonium dissoluit.*Nou.*22.
Captiuitatis caussa possunt res ecclesiasticæ alienari.*l.sancimus.de sacr.eccles.*
Captiuorum redemptio.*Nou.*115.
Captiuorum redemptioni relictum. *leg.nulli.de episcop.& clericis.*
Carbonianum edictum.*tit.de Carbon.edict.*
Carcer. *tit.de cust.reor.*
Carcer priuatus.*tit.de priuat.carcer.*
Carcerem non habent stationarij.*l.*1.*de cohortal.*
Carcere includi non debet mulier.*Nou.*134.
Carcer nullum teneat inclusum paschali die.*leg.*3.*de episc.aud.*
Carcer non irrogat infamiam. *leg.*2. *ex quibus caus. infam.irrog.*
Carceraotur iudicati.*l.*1.*qui bon.ced.poss.*
Carcerari oemo debet pro tributis. *leg.*2. *de exact. tribut.*
Castellum militis.*tit.de fundis limitroph.*
Castrense peculium non diuiditur. *leg.*4.*famil. erciscund.*
Castrense peculium.*tit.de castr.pecul.*
Casus fortuitus.*l.cum à matribus,qui petant tutor.*
Casus fortuitus non præstatur. *l. quæ fortuita.de pignorat.act.*
Casu fortuito causa non secuta datum non repetitur.*l.pecuniam.de condict.ob caus.dat.*
Casus improuisus.*l.*2.*de sicar.*
Caupona.*l.vitium.si mancip.ita vend.&c.*
Monachi in caupona diuersari non debēt. *Nou.*133.
Causa.*tit.de fals.caus.adiect.legat.*
Causæ continentia diuidi non debet. *l.nulli de iud.*
Cautionis nomine nuda promissio seruatur.*l.sancimus.de verb.signif.*
Cautioni iuratoriæ committitur, qui non potest fideiussor.dar. *l.vltim.de assert.toll.*
Cautio Mutiana.*l.*2.*de indict.viduit.toll.*
Cautio de vsufructu remitti non potest. *l.*1.*de vsufr.*
Cedens patrimonio suo curialis, non ideo clericus fieri potest.*l.*12.*de episc.& cleric.*
Cedens bonis,non est Infamis.*l.vndecima,ex quibus caus.irrog.infam.*
Cedit bonis ecclesia.*Nou.*3.*&* 19.
Censiti.*tit.de agric.& censit.*
Censuales.*tit.de tabul.*
Censuale officium.*l.*18.*de testam.*
Censualis possessio. *l.vltima,sine cens.vel.relig.l.*7. *de donat.*
Census.*tit.de censib.& censit.tit.sine cens.vel relig.*
Census fraudati & fraudandi accusatio.*l.*1.*de quæstion.*
Census magister. *l.consulta.de testam.l.*30.*l.*33. *de donat. leg.* 30.*l.*36. *de episcop. & cleric.l.vlt.de iure emphyt. Nou.*44.
Census veteris fides.*l.vlt.ne rei domin.vel.*

Censibus annotatus. l.16.20.*de episc. & cleric.*
Centumuiralis iudicij magnitudo. l.*vltima, de petit. hered.*
Centumuiri. l.*vlt. de liber. præt. vel exhered.*
Cessio actionis. l.*illum. de donat.*
Cessio bonorum. *tit. de bon. ced. poss.* *Nou.* 135.
Cimeliarchium. l.*hisbus. de agric. & censit.*
Ciues qui sunt. l.*ciues. de incol.*
Ciuitas potest heres institui. l.12. *de hered. institu.*
Ciuitas amplianda magis, quàm minuenda. l.2. *commun. de manum.*
Ciuitas confiscare non potest. *leg. 2. de bonis vacantibus.*
Ciuitatis administratores transigere possunt de dubia lite. l.*præses. de transact.*
Ciuitatis Romanæ ius. *Nou.* 78.
Ciuitates quicquid acquirunt, id firmiter habeant. l.2. *de diuers. præd.*
Ciuitatum debitores. *tit. de debit. ciuit.*
Chartularij. *tit. de muner. l.3. de canon. largit.*
Chirographaria pecunia. *tit. etiam ob chirog. pecun.*
Chirographarium instrumentum fidem non facit. *leg. vlt. si cert. petat.*
Chirographum inductum. l. *inductum. de solut.*
Chirographi redditio. l.*pecunia. & seq. de solut.*
Clarissimatus. *leg. 2. de domest. & protect. leg. 5. de proxim. sacro. scrinior.*
Clarissimus. l.1.9.10.11.15. *de dignitat.*
Clarissimi. *tit. vbi senat. vel clariss.*
Classici. *tit. de class.*
Clericus. *de episc. & cleric.*
Clerici apud proprios episcopos conueniuntur. *Nouella* 83.
Clerici peculium quasi castrense habent, *Nou.* 123.
Clerici serui vel ascriptitij. *Nou.* 123.
Clericorum numerus determinatus. *Nou.* 3.
Clericorum ordinatio. *Nou.* 133.
Codicilli. *tit. de codicill.*
Codicis compositio. *Nou.* 19.
Cohortales. *tit. de cohortal.*
Cohortalis. *tit. vbi quis decur. vel cohortal.*
Cognatio in terra non est monachis. *Nou. centesima trigesima tertia.*
Collatio. *tit. de collat.*
Collatio tam ex testamento, quàm ab intestato competit. *Nou.* 18.
Collectarius. l.*quisquis. si cert. pet.*
Collegium hereditatem capere non potest. l. *collegium. de hered. instit.*
Collusio. *tit. de collus. deteg.*
Collonatum ius. *Nou.* 7.
Coloni. *tit. de agric. & cens. & seq.*
Coloni an conueniantur ob debitum locatoris. *leg. 3. de act. & oblig.*
Comitis nomen. *Nou.* 8.
Comes commerciorum. *leg. vlt. de commer. & mercat. l.2. quæ res vend. non poss.*
Comes domorum. *leg. vltima, vbi causa fiscal. leg.* 5. *ad leg. Iul. repetund.*
Comes Isauriæ. *Nou.* 27.
Comes sacrarum largitionum. *titulo de de offic. comit. sacr. larg.*
Comes sacri patrimonij. *tit. de off. comit. sac. patrim.*
Comes rerum priuatarum. l.6. *vbi causa fiscal. leg. 3. de bon. vacant. tit. de off. comit. rer. priuat.* *Nou.* 60.
Comes orientis *tit. de off. comit. orient.*
Comes sacri pallatij. *tit. de offic. sacr. pallat.*
Comitiua primi ordinis. *tit. de comit. rei milit. l. vlt. de professor. & medic. l.*56. *de decur.*
Commeatus. *tit. de commeat.*
Commendatio. l.12. *de fideic.*
Commendatio absentis. l. *vlt. quod cum eo.*
Commentariensis. l.4. & 5. *de custod. reor.*
Commercia. *tit. de commer.*
Comminatio iudicis. *tit. de commin. episc. epigram.*
Commissa. *tit. de vectigal. & commiss.*
Commodatum. *tit. de commodat.*
Commodati subtracti contra quem actio debetur. *l. manifestissimi. de furt.*
Communis res. *tit. si communis res pig. sit.*
Naturale vitium est negligi, quod communiter possidetur. l.2. *quando & quib. quart. pars.*
Communium rerum diuisio. *tit. commun. de diuid.*
Communium rerum alienatio. *titul. de commun. rei alienat.*
Communis seruus. *tit. de communi seru. manum.*
Communia instrumenta edi debent. *leg. septima de edendo.*
Comparationes literarum. l.19. *de fide instrum.*
Compromissarius iudex. l. *vlt. de testibus.*
Concilium. *de vend. libert. toll.*
Concubinæ licita consuetudo. l.5. *de orphot.*
Concubinam habere non licet, constante matrimonio. *tit. de concub.*
Concubinam ei habere licet, qui sine vxore est constitutus. l.1. *comm. de manumiss.*
Concubinam patris non potest ducere filius. *leg. 4. de nuptiis.*
Concubinatus. l. *litera.* 34. *de liber. causa.*
Concussio. *tit. de lucr. aduoc. lib.* 12.
Concussionis crimen. l.3. *de cond. ob turp. causam.*
Concussio grauiter punita. l.9. *vbi causa fiscal.*
Conditio. *tit. de condict. inser. & tit. de instit. sub cond.*
Conditionale instrumentum. l. *cum scimus. de agric.*
Conditionales serui. l.7. *de iure fisci.*
Conductor resistens locatori punitur. *leg. non abs re. vnde vi.*
Confessus in iure pro iudicato habetur. *titulo de confessis.*
Confessi pro iudicatis habentur. *leg. quarta, de repud. hered.*
Confirmatio tutoris. *tit. de confir. tutor.*
Confiscantur bona militis in desertione mortui. l. 4. *de re milit.*
Confiscatio. *tit. ne sine iuss. princ. & seq.*
Confusio actionum. *leg. vltim. §. in computatione. de iure delib.*
Coniugum separatio. *l. possessionum. commun. vtrius. iud.*
Conscij criminis puniuntur. l.7. *de apostat.*
Consortes. *tit. de consort. eiusdem lit.*
Consortes extraneos ab emptione non remouent. *leg. dudum. de contrah. empt.*
Constituens pro se pecuniam vel alio quando obligetur. *Nou.* 4. & 115.
Constituta pecunia. *tit. de constit. pecunia.*
Consultatio. *tit. de consul. & appell.* *Nou.* 62.
Consuetudo delinquendi veniam non meretur. *leg. 3. de episc. audient.*
Consuetudo longa. *tit. quæ sit consuetudo long. & leg. vltima. de emancip. liber.*
Consul. *tit. de consul. lib.* 12. *Nou.* 105.
Consularis, id est, clarissimatus dignitas. *leg. 2. de domest.*
Consulatus ordinarius & honorarius. l. *vlt. de decur.*
Consuetudo longi temporis vicem seruituris obtinet. l.1. *de seruit.*
Contestatio litis. *tit. de lit. contest.*
Contestationem litis facit libellus principi datus. *tit. quando libell. princ. dat.*

Contestationem litis non facit libellus præfecto prætorio datus.l.1.de off præf prætor.

Contestata accusatio.l.1.in ad legem Falcid.

Cõtumacia munerũ.tit. de mune.& hono. nõ contum.

Contractus qui ex bona fide oritur, ad perfidiam contrahi non debet.l si quis deposit.

Contumax: aduersus contumaciem sententia profertur.l.vlt.vbi quis.de curial.vel cohortal.

Contumacis appellatio non recipitur.l.1.quorum appell.non recipiunt.

Communia & festa non prohibentur. lege. quarta, de pagan.

Copiasticæ Nou.59.

Coronæ athletarum.l.5.quæ res oblig.poss.

Coronarium aurum.tit de auro coron.

Corrigere suas leges non pudet Iustinianum. Nouel.vigesima secunda.

Corruptus seruus.tit.de furt.& seru.corrupt.

Cretionum solemnitas.l.cretionum.de iur.delib.

Criminalis quæstio intra certum tempus terminari debet.tit.vt intr.cert.temp.crimin.quæst.termin.

Criminum cognitio.tit.vbi de crimi.agi oportet.

Cubiculi præpositus.l.Nullum vbi causa fiscal.

Cubiculi sacri præpositi.tit.de præpos.sacr.cubic.

Cupressi.tit.de cupress.ex luc &c.

Curator furiosi.l.creationibus.de episc.aud.

Curator solam rei familiaris administrationem sustinet.l.si copula.de nupt.

Curatoris principis.l.3.de quadr.præscript.

Curiæ splendor.l.3.de natural.liber.

Curiæ oblati liberi legitimi fiunt.Nou.83.

Curiis ciuitatum fauendum est.l.9.de natura liber.

Curialis.tit.vbi quis.de curial.

Curiales vrbis Romæ.tit.de curial.vrb.Rom.

Curiales ædificare cognntur. lege octaua, de ædificat. priuat.

Curialis præscriptionem non opponit. lege quinta, de præscrip.30.annor.

Curialis nec procurator nec conductor alienarum rerum esse potest.l.curialis.locat.& conduct.

Curiosi.tit.de curios.

Cursus publicus.titulo de curs. public. titulo de curs.& station.lib.duodecimo.leg.quarta, de offic.rect.prouinc.leg.5. de mod.mulct.

Custodia reorum.tit.de custod.reor.

D

DAmnum iniuria datum.tit.de leg.Aquil.

Debitores debitoris quando conueniãtur.eod.

Decani.tit.de decan.lg quarta, leg.9.l.2.de sacr.eccles. Nouella.43.59.

Decimarij sublati.tit.de infir.pœnis celib.

Decreti arbitri.l 6.de reb cred.

Decuriones.tit.de decurion.

Decurio potest esse aduocatus. l.secunda. de aduoc. diuers.iudic.

Decuriones non castigantur. l. quinta, ex quib. caus. non irreg.infam.

Decuriones clerici non fiunt. Nou.127.

Decurionum decreta.tit.de decret decur.

Decuriones defenduntur à defensore ciuitatis.leg.1. de defens.ciuit.

Decuriones quatenus donare possint.Nou.87.

Decurionum hereditas.tit.de hered.decur.

Decurio prohibetur cum alienis ancillis matrimonium contrahere.l.3.de incest.nupt.

Decurionum ordo quædam est curia senatoria.Nouella 38.

Decuriones pallatij.tit.de silent.

Decurionum patrimonium.Nou.101.

Decurionum priuilegia.Nou.45.

Decuriones non torquentur,leg.diuo Marco.l.decuriones,l.nihil de quæstion.

Dedititij.tit.de dedit.liber.toll.

Defensor propriæ salutis in nullo peccare videtur, leg.3.ad l.Cornel.de sicar.

Defensor ciuitatum.tit.de defens.ciuit.

Defensores ciuitatum.Nou.15.

Degradatio senatorum.l.1.priuil.scholar.

Delator.tit.de delatorib.& tit.de his qui se defer.

Delatoris nomen.l.nulli.de episcopis & cler.

Delegatio.tit.de nouat.& deleg.

Deliberatio.tit.de iure delib.

Delictum.tit si aduers.delict.

Demonstratione falsa non mutatur substantia veritatis.l.cum.de iur.& fact.ignor.

Deportatio matrimonia non dissoluit.Nou.22.

Depositum.tit de depos.

Depositi actio compensationem non admittit. lege vltima, de compens.

Depositi priuilegia.Nou.88.

Desertor militiæ.l.vlt.quib.ex caus.seru.pro princ.

Desertores.tit.de desert.

Desertorum opprimendorum facultas conceditur, lege 1.quando.lic.vnic.sine iudic.se vind.

Desistens ab accusatione punitur. tit.ad S.C.Turpill.

Dies & consul.lege tertia, de diuersis rescript.& tit.de nouo cod.fac.

Dies cessio.tit.quand dies legat.ced.

Digamia.Nou.123.22.l.6.de incest.nupt.

Dignitas.tit.de dignit.

Dignitas pristina prodest.l.nihil.de quæst.

Dignitas ad metum arguendum non est idonea.l. ad inuidiam.de his quæ vi met.causa fiunt.

Dignitas nulli nocere ad inuidiam debet. d. l.ad inuidiam.eodem.

Dignitatum ordo.tit.vt dignit.ord.seruet.

Dilatio.tit.de dilat.

Dilationem petens ad soluendum in sententia aquiescere videtur.l. ad solutionem de re iudic.

Diligentia sua non debet cuiquam esse damnosa. leg.vlt.de alien.& palud.

Discussores.tit.de discus.

Diuidere hereditatem inter liberos licet parentibus.l.parentibus.de inoff.testam.

Diuisio bonorum à parentibus inter liberos facta. Nouella 18.107.

Diuisio rerum communium.tit.communi diuid.& tit. commun.vtriusq.iudic.

Diuisio hereditatis.tit.famil.ercisc.

Diuisio rerum minoris. tit. de præd.& al.reb.minor.

Diuisio tutelæ.tit.de diuid.tutel.

Diuortij causa.Nou.117.

Doctor iuris Theophilus à simili sacri consistorij comes.tit.de nou.cod.fac.

Doctor legum Dorotheus.tit.de emend. Iust.cod.

Doctores legum. leg. medicos.de profess. & medic.& tit.de stud.liberal.& tit.de profess.qui in vrbe Constant.

Dolor iustus factum releuat.l.Gracchus.de adult.

Dolus.tit.de dolo.

Dolus stipulationi adhibitus. leg. quinta, de inutil. stipulation.

Dolus volenti non infertur. leg. cum donationis. de transact.

Domestici.tit.de domest.

Domesticum testimonium.l.2.de testib.

Domicilium. leg. secunda, de iurisd.l.2. vbi & apud quem.l.2.vbi senator.

Domicilium vbi quis habere debeat.tit.de incol.

Domicilium mulieris.l.13.*de dignit.*

Domicilium non ciuitate, sed prouincia concluditur.*leg.vlt.de præscript.long.temp.*

Dominium quomodo probetur. *l.4.de probat.*

Dominica res.*tit.de fund.& sal.& tit.seq.*

Dominicus grex.*tit.de grege domin.*

Dominia transferuntur traditionibus & vsucapionibus.l.*traditionibus.de pact.*

Dominus quaritur pro seruo rei vindicatione. *l.non seruum.de rei vindict.*

Dominus legitimus.*tit.de nud.iur. Quirit.toll.*

Domus fisco vindicatur, io qua moneta adulterata est.*leg.1.de fals.monet.*

Domus proscribitur propter illicita conuenticula. *l.conuenticula.de episc.& cleric.*

Domus in qua conueniunt hæretici,addicitur iuribus ærarij.*l.quicunque.de heret.l.vlt.de pagan.*

Donatio.*tit.de vsucap.& tit.de donat.seq.*

Donatio insinuatur.*Nou.*119.

Donatio sine insinuatione. *l. illud.de sacr.eccles.*

Donatio rerum minoris.*tit.si aduersus vendit.*

Donatio inofficiosa.*tit.de inoff.donat.*

Donatio mortis causa. *Nou.*8.

Donatio inter virum & vxorem. *titulo de donat.inter vir.& vxor.l.in donationibus.ad leg.Falcid.*

Donatio propter nuptias. *titulo de donat. propt.nupt. & Nouel.*61.

Donatio propter nuptias speciales est contractus. *Nou.*119.

Donationem perfectam reuocare cupientium leuitati iure occurrendum est.*l.7.de cond.ob caus.dat.*

Donationis causa simulatus contractus venditionis. *l.3.l.empt.de contrah.empt.*

Donationes immensæ.*Nou.*92.

Donator an euictiooe teneatur.*l.2.de euictione.*

Donatarum rerum ecclesiis immensitas optima mensura est.*Nou.*7.

Dos.*titulo de vsucap.pro dot.titul.de priuil.dot.tit.si aduersus dot.rest.*

Dos, non quæ instrumentorum tenore conscribitur,sed quam corporaliter se tradidisse docuerit, repræsentetur. *l.9.de bonor.præscript.*

Dos æqualis esse debet donationi propter nuptias. *Nouella* 97.

Dos cauta non numerata.*tit.de dot.caut.non numer.*

Dos ioofficiosa.*tit.de dot.inoffic.*

Dotem non dabant mulieres viris in Armenia. *Nou.*21.

Dotis aut donationis ante nuptias lucrum filiis seruari debet.*Nou.*98.

Dotis promissio.*tit.de dot.promiss.*

Dotis repetitio.*tit solut.matrim.*

Dotium fauore seueritas legis sæpe mollitur. *l. vltima,ad Velleian.S.C.*

Dotium ius.*tit.de iure dot.*

Dotalis pecuniæ numeratæ tempus. *Nou.*100.

Dotalis res non potest ab vxore vindicari.*l.doce ancillam.de rei vind.*

Dotalia instrumenta quando necessaria sunt. *Nouell.*117.

Duo rei promittendi qui mutua vice fideiussores accepti sunt,conueniantur.*eod.d.loc.*

Dux.*Nouel.*20.

Dux & officij proconsul disiuncti.*Nouel.*103.

Dux idémque præses. *leg. præcipimus. leg.si quando. de appel.*

E

ECclesia. *titulo de his, qui ad ecclesiam confug. & seq. tit.de sacr.eccles.*

Ecclesia gremium suum redeuntibus nunquam claudit.*d.tit.*

Ecclesia Romana centum annorum præscriptione gaudet.*Nou.*10.

Ecclesiarum commoda non minus curæ sunt principi,quàm ipsa vita *Nou.*3.

Ecclesiasticarum rerum permutatio. *Nou.*55.

Editio.*tit.de edend.*

Edicti perpetui compositio. *leg.secunda, de vetere iur.enuel.*

Edicti perpetui ordinator. *leg. si quis seruum.de condict.indeb.*

Emancipatio.*tit.de emancip.lib.*

Emancipationis actus. *Nou.*8.

Emendatio propinquorum. *tit.de emend.propinq.*

Embola.*l.2 de nauib.non excus.*

Embola est annua specierum transmissio. *Nouella centesima sexagesima tertia.*

Emphyteusis.*tit.de iure emphyt.*

Emphyteusis ecclesiæ.*Nou*7.

Emphyteusis rerum ecclesiasticarum.*Nou.*120.

Emphyteuticus fundus.*tit.de fund.patrim.& seq.*

Emphyteuticum prædium. *leg. etiam. de præd.& al. reb.minorum.*

Emphyteutico prædio impositum vectigal. *leg.si tutoris.de admin.tutor.*

Emptio.*tit.de contrah.empt.*

Emptio specierum.*tit.nem.lic.in empt.spec.*

Epidemitici.*tit.de metall.& ponde.*

Epidemitica.*Nou.*134.

Episcopale munus liberat à patria potestate. *Nouel. octogesima prima.*

Episcopatus.*tit.de episc.& cleric.& tit.de episc.aud.*

Episcopus cogit præsides audire.*Nou.*86.

Episcopi proprias ne decerent ecclesias. *Nou.*133.

Episcopus sociatur præsidi suspecto. *Nou.*86.

Episcopi ordinatio.*Nou.*23.

Episcoporum ordinatio.*Nou.*6.

Equestris dignitas.*Nou.de equest.dign.*

Equestres sellæ & frena. *tit.vt nulli liceat. fren.*

Equi hermogeniani,& palliati.*tit.de greg.domin.*

Equorum præstatio.*tit.de proxim.sacr.scrin.*

Errantis voluntas nulla est. *leg. octaua, de iur.& fact. ignor.*

Errantibus lapsis subuenitur.*l.3.de apost.*

Error magis, quàm malitia præsumitur in milite, qui ascribit sibi aliquem in testamento. *leg.5.de his,qui sibi in testament.*

Error aduocati.*tit.de error.aduoc.*

Error calculi.*tit.de error.calcul.*

Error S.C.*l.error.ad leg.Falcid.*

Errore facti nec dum finito, negotium nemini nocet.*leg.error.de iur.& fact.ign.*

Error iuris.*l.a.si aduers.solut.*

Error proprietatis nihil nocet.*l.sua.de rei vind.*

Error circa proprietatem rei apud alium constitutæ nocet.*l.29.de transact.*

Error scribentis.*l.20.ad leg.Cor.de fals.*

Error scribentis testamento non nocet. *l. errore.leg.24.25.de testamentis.*

Error nominis ius legati non minuit. *leg.septima,de legat.*

Error in nomine nihil officit veritati. *leg. quarta,de testament.*

Error in nomine proprio non præsumitur. *leg. vlt. de hered.instit.*

Errore solutum repetitur.*tit.de condict.indeb.*

Euictio.*tit.de euict.& seq.*

Euictio in diuisione. *leg. decima quarta,famil.ercisc.l. communi.vbi indic.*

Euictio

Euictio rei dotalis.l.2.de iur.dotium.
Eunuchi. tit. de eunuch.
Eunuchi æstimatio.leg.vlt.commun.de legat.
Eunuchus poteſt facere teſtamentum.leg.1.qui teſtamentum facere poſſ.
Eunuchi reſtituuntur ad negotia monialium gerenda Nouella 133.
Eunuchos facientes puniuntur.Nou.142.
Exactores tributorum.tit.de exact.trib.& ſeq.
Exceptio.tit.de except.
Exceptio dilatoria opponitor initio. leg. decima nona.de probat.
Exceptio non numeratæ pecuniæ. leg. vlt. de apoch. pub.tit.de non numerata pecun.& l.3.de poſtuland.
Exceptio non numeratæ pecuniæ minoribus non currit.l.vlt.in quib.cauſ.in integ.reſtituitur.
Exceptiones peremptoriæ ante ſententiam opponuntur.l.2.de ſentent.reſcind.
Excommunicatio.Nou.123.
Excuſationes munerum.tit.de excuſat.muner.
Excuſationes tutorum.tit.de excuſat.tutor.
Executio.tit.de execut.rei iudic.
Executio ſententiæ ab epiſcopo latæ per magiſtratum fieri debet.Nou.123.
Executio ſententiæ iudicialis fit per iudicem officialiter.l.epiſcopale.de epiſc.aud.
Executores.tit.de execut.lib.12.
Executores litium.tit.de ſport.
Exempla reſcriptorum non ſunt inſinuanda. l.3.de diuerſ.reſcript.
Exemplis iudicandum non eſt, ſed legibus.l.nemo.de ſentent.& interloc.
Exercitoria actio.tit.de exerc.act.
Exheredatio.tit.de liber.præter.vel exhered.
Exhibitio.tit.ad exhibendum.
Exhibitio liberorum.tit.de lib.exhibend.
Exhibitio reorum.tit.de exhibend.reor.
Exhibitio tabularum.tit. de tab.exhiben.
Expenſæ litium.tit.de fruct. & lit.expenſ.
Expenſis propriis eius, ad cuius honorem petitur, ſtatua collocari debet.l.vlt.de ſtat.& imp.
Expenſas præſtat victus victori. leg. properandum. de iudic.
Expenſæ legitimæ pro clericis præſtantur ab eo,qui victus eſt.l.omnes.§.vlt.de epiſc.& cler.
Expilata hereditas.tit. de crim.expil.hered.
Expilatæ hereditatis crimen.l.aduerſus.eod.
Expilatæ hereditatis crimine rea vxor non fit. d.leg. aduerſus.l.quamuis. de furt.
Expoſitum puerum educans, in ſuum dominium vindicare non poteſt.l.nemini.de epiſc.aud.
Expoſiti infantes.tit.de infant.expoſ.Nou.153.
Extraordinaria iudicia.l.3.de interd.

F

Fabricenſes.titulo de Fabricenſ.32.de Fabricenſ.
Facies hominis maculari non debet. leg.decima ſeptima.de pœn.
Factio in Cappadocia.Nou.30.
Factum manere infectum non poteſt.Nou.97.
Facta impleri poſſunt per alium. l. veteris. de contr. & commit.ſtipul.
Falcidiæ quando locus ſit.titulo de hered.Falcid.Nouella 1.
Falſum.ad leg.Cornel.de falſ.
Falſæ allegationes. tit. ſi tutor vel curator falſis alleg. leg.5.de præd.& al.reb. minor.
Falſi crimen committunt, qui alias conſtitutiones recitant.tit.de Iuſtin.cod.confir.
Falſa inſtrumenta vel teſtimonia. titulo ſi ex falſ.inſtrument.
Falſus procurator furtum facit.l.falſus.de furt.
Falſo procuratore inuento non poteſt eſſe iudicium.leg.licet.de procur.
Familia erciſcunda.tit.de famil.erciſc.
Familiæ nomen quam ſignificationem habeat. leg. vltima,de verbor.ſignific.
Famis cauſa poſſunt res eccleſiaſticæ alienari. leg. ſancimus.de ſacr.eccleſ.
Famoſus libellus.tit.de famoſ.libell.
Faſcium poteſtas.l.damnorum.de decur.
Feriæ.tit.de feriis.
Feriæ dilationum temporibus non excipiuntur. leg. tertia,de dilat.
Fideicommiſſum.tit.de fideicom.
Fideicommiſſum, vbi peti oporteat.tit. de fideicom. vbi pet.
Fideiuſſores.tit.de fideiuſſor.
Fideiuſſores dotium non dantur. tit.de fideiuſſ.dot.
Fideiuſſores à creditore pignora emere non debent.leg.1.de dol.
Fideiuſſor iniuria iudicis damnatus, ſi appellatione vſus non ſit,mandati agere non poteſt. leg.ſi pro ea.C. mandat.
Fideiuſſores non prius conueniuntur, quàm principales debitores.Nou.4.
Fideiuſſores minorum.tit.de fideiuſſ.minor.
Fideiuſſores magiſtratuum. titulo. de per.eorum. qui pro magiſtrat.
Fideiuſſor ante ſolutionem non agit mandati. leg.ſi pro ea.mandat.
Fideiuſſoris tutela.tit.de fideiuſſor.tut.
Fideiuſſores mutua vice accepti.Nou.99.
Fides catholica. tit.de ſum.trin.& fide cathol.
Fidei chriſtianæ confeſſio, præcipuum ſummúmque hominis bonum eſt.Nou.132.
Fides publica.Nou.17.
Filios diſtrahere an patri liceat. titul. de patr. qui fil. ſuos diſtrax.
Filij aduocatorum extraneis ad id officium accedentibus anteponuntur.l.3.de aduoc.diuerſ.iud.
Filius paciſcendo nihil diſſoluit patris obligatione. l.ſi filius.de pact.
Filij parentibus legem præfigere non debent, tanquam caſtigatores ac magiſtratus.Nou.22.
Filius pro patre cõueniri nõ poteſt. tit.ne fil.pro patr.
Filius in iudicio non habet legitimam perſonam ſtandi ſine conſenſu patris.l.vlt.de bon.quæ lib.
Filius patrem defendit ſuo mandato.l.exigendum.de procur.patrem.
Filij ad obſequia magis prouocandi ſunt, quàm pactionibus aſtringendi.l.ſi quando.de inoff.teſtam.
Filius cauſa principali conuenitur pro parte, & heres ei non exiſtat.vlt.de princip.
Filio aduerſus patrem in integrum reſtitutio non conceditur.l.vlt.qui & aduerſus quos.
Filij togatorum cæteris anteponuntur.leg.nemini.de aduoc.diuerſ.iud.
Filiusfam.minor.tit.de filiofam.minor.
Filiusfam.mutuam pecuniam accipiens.titu. ad S.C. Macedon.
Filiofam. ad decurionatum vocato conſentiens pater obligatur.tit.de filiofam.& quemad.pat.
Fines.tit.de fin.regund.
Fiſcali in cauſa appellatio non recipitur. l.4.quor.appel.non recip.
Fiſcali in cauſa an locum habeat compenſatio.leg.1. & 7.de compenſat.
Fiſcales cauſæ feriatis menſibus agũtur. l.5.de feriis.

Fiscales causæ vbi aguntur.*tit.vbi caus.fiscal.*

Fiscales causas terminari triennio non est necesse. l.*preperandum de iudic.*

Fiscalium rationum inspectio. *leg. quarta, de fide instrument.*

Fiscalibus debitis ingruentibus res minorum sine decreto non alienantur.*l.vlt.de præd.& al.reb.minor.*

Fiscalis hasta.*tit.de fid.instrum.& iur.hast.*

Fiscalis hastæ fides facile conuelli non debet. *leg. octaua.de remiss.pignor.*

Fiscalem seruum occultans punitur. *leg.septima, de seruis fugit.*

Fiscalium rerum venditio cum priuatis coniungitur. *titul.de vendit.rer.fisc.cum priu.com.*

Fiscalibus pœnis creditores præferuntur. *tit.pæn.fisc.red.prefer.*

Fiscales vsuræ.*tit.de fisc.vsur.*

Fiscalia pensitent clerici pro prædiis suis. *leg. tertia, de episc.& cleric.*

Fiscus.*tit.de iur.fisc.& seq.tit.si aduersus fisc.*

Fiscus vacantia bona tenens, potest conueniri.l.*si heredum de inoff.testam.*

Fiscus conuenitur intra quadriennium. *tit.de quadr. præscript.*

Fisci causam ob necessitatis publicationem potiorem esse oportet.*l.1.de condict.ex leg.*

Fiscus qui non habet in aliena calamitate. l. *prima, de naufrag.*

Fisci fraudandi libertas inutiliter datur. *l.5.qui manum.non poss.*

Fisci colonus non excusatur à tutela. *leg. coloni. de excusat.tutor.*

Fiscus an conueniat debitores sui debitoris.*tit.quando fiscus vel pri.deb.*

Fisci debitor ante diem conueniri potest. *l.1.de condic.ex leg.*

Fisci aduocatus.*tit.de aduoc.fisci.*

Fisci alienatio perpetuo durare debet. *tit. de fund.rei priu.*

Fisci debitores.*tit.de fisc.debit.conueniend.*

Fisco suo non parcit imperator.*tit.de cadacoll.ad finē.*

Fisci diuersæ stationes.*l.2.de solut.*

Fiscus hereditate vendita creditoribus hereditariis non respondet.*l.1.de act.vel hered.vend.*

Fiscus se interponere non debet in priuatorum contractibus.*l.ea quidem.si mancip.ita fuer.alien.*

Fiscus edit instrumenta.*l.7.de edend.*

Fisco litigante dilationis copia non est deneganda. *l.9.de dilat.*

Fiscum excludunt maritus & vxor. *titul.Cod. vnde vir & vxor.*

Fisci ratio habenda non est in his, in quibus correctio morum inducitur.*l.1.de sec.nupt.*

Fiscus, qui bona damnati occupat, debet restituere dotem.*l.2.solut.matrim.*

Fiscum quæ personæ excludant ab hæreditate. *tit. de hered.decur.*

Fisco obligantur bona eius, qui cum eo contraxit. *l.2. in quibus caus.pign.*

In fisci rationibus heredes pro portionibus hereditariis tenentur.*l.2.de hæred.act.*

Fisci patronus. *l.2.si aduers.fisc.* *l.8.10.12 3. de aduoc.diuers.iud.*

Fiscus precium serui præstat, qui ciuitati donatur. *l.2.ex quibus caus.seru.pro præm.liber.accipit.*

Fisci priuilegium.*tit.de fisci.priuil.*

Fisco damnosa postulare non oportet. *l. nec damnosa.de precib imper.offer.*

Fisci statio.*l.1.de compensat.*

Fiscus ex suis subnotationibus probationes præbere non debet *leg.exemple de probat.*

Fiscus nemini procurationem in lite debet præstare.*tit.ne fisc.procur.*

Fiscus succedit in bonis libertorum. *leg. prima, de bon.libert.*

Fiscus tutore damnato actione tutelæ conuenitur.*l. 2.ad l.Iul.de vi public.*

Fisco vendente comparata ancilla potest proclamare in libertatem.*l.8.de liberali causa.*

Fiscus rem communem potest vendere.*leg.2.de commun.reb.alien.*

Fiscus rem à se venditam non euincit. *tit.ne fisc.rem à se vend.euinc.*

Fisco deferuntur facultates eius, qui falsam percusserit monetam.*l.2.de fals.monet.*

Fisco vindicatur datum ab his, qui contra leges nuptias contraxerint.*l.2.& seq.de incest.nupt.*

Fisco vindicantur mancipia post manumissionem, quæ exportanda veniunt.*l.1.si seru.expor.ven.*

Fisco vindicantur bona hostis publici. *leg.prima,de bon.libert.*

Fisci domino vindicantur facultates apostatæ. *leg.1. de pœn.*

Fisci res non possunt vsucapi, *leg.secunda,communia de vsucap.*

Fœminæ in Armenia excludebantur ab omni possessione.*Nou.21.*

Fœminæ in conuentibus virorum interesse cogi non debent.*l.maritus.de priuat.*

Fœminas discernentes à masculis quasi naturæ accusatores existunt.*l.4.de liber.præt.*

Fœminis ius ignorantibus non subuenitur in lucro. *leg.quamuis.l.vlt.de iur.& fact.ignor.*

Fœminæ succedunt, vt masculi.*leg.decima quarta,de legit.hered.*

Fœnus exercere non possunt, qui officia administrant.*l.3.si certum pet.*

Fœnus nauticum.*tit.de naut.fœn.*

Formulæ actionum sublatæ *tit.de formul.& impetrationibus subl.*

Forum competens.*titul.de iurisd.omn.iudicum.& for.compet.*

Francia.*l.2.de off.præf. præt.Afric.*

Frater an à querela inofficiosa arceatur.*leg.fratres.de inoff.testam.*

Fratrem sibi quisquam per adoptionem facere non potest.*l.nec apud.de hered.instit.*

Fraudati creditores. *titul. de reuoc. his, quæ in fraud. cred.*

Fraus publica.*l.3.quæ res vend.non poss.*

Fructus. *titulo de vsur.& fruct.legat.titul.de fruct.& lit. expens.*

Principali subsistente iudex de vsuris vel fructibus non cognoscit.*l.eos.de vsur.*

Fructuum euentus incertus.*l.si ea leg.de vsur.*

Fructuum restitutio.*l.certum.de rei vind.*

Frumentum.*titul.de canon.frum.vrb.Rom.& tit. de frum.Alexand.*

Fugitiuus.*tit.de seruis fugit.*

Fugitiuum seruum vendere non licet. *leg.6.ad leg. Flau.de plag.*

Funus antecedentis serui. *tit. de Latin. lib. toll.*

Funera defunctorum.*Nou.59.& 60.*

Funerum sumptus. *tit. de relig.& sumpt.fun.*

Furiosus non potest testamentum facere. *l.9.qui testam.fac.poss.*

Furiosus codicillos facere non potest. *leg. quinta,de codicill.*

Furiosi curator.*titul.de creat.& episcop.aud.& tit.de curat.fur.*

Furiosi curator potest societatem dissoluere.*leg.vlti. pro soc.*

Furiosi liberi an possunt matrimonium contrahere. *leg.si furiosi.de nupt.*

Furioso non testituitur hæreditas.*leg.septi.ad Trebellian.S.C.*

Furiosus vendere non potest. *leg.secun.de contra.emption.*

Furtiua conditio.*tit.de condict.furt.*

Furtum. *tit. de furt.*

Furti pœna.*Nou.154.*

Furtum improbus.*leg.si te. quibus ex causis irrogetur infamia.*

Furti tenetur qui rem depositam inuito domino in suos vsus conuertit.l.3.*deposit.*

Furiosi liberi possunt nuptias contrahere. l. *cum dementis.de epist.aud.*

Furiosi liberi cuiuscunque sexus, vt dementis possunt legitimas contrahere nuptias.l.*si furiosi.de nupt.*

G

GEometriam discere ac exercere publicè interest. l.2.*de malef. & mathem.*

Gladiatores esse prohibentur.*tit.de gladiat.*

Græca lingua.l.*iudices.de sentent.& interl.*

Græca lingua communis.*Nou.7.*

Græcè licet testari.l.22.*de testam.*

Græca verba.l.14.*de testam. manum.*

Grammatici.l.2.*& vlt.de profess.& med.& tit.de stud. liberalib.& tit.de profess. qui in vrb. Constant.*

Gyneciarij.*tit.de mur.leg.*

H

HAbitatio.*tit.de vsu & habitat.*

Hæreditariæ actiones.*tit. de hæred.act.*

Hæreditas.*tit.vbi de hæred agit.*

Hæreditas non adita non transmittitur.*tit.de cad.tol.*

Hæreditatis petitio.*tit.de petit.hæred.*

Hæreditatis propriè pollicitatione quisquam non astringitur.l.*cum donationibus. tit. de transact.*

Hæreditatis acquisitio. *tit de iur.delib.*

Hæreditas vendita.l.2.*de pact.& tit.hæred.vendit.*

Hæres.*tit.de vsucap. pro hæred.*

Hæredis hæres est hæres testatoris.l.*vlt.de hæred.instit.*

Hæredes tutorum.*tit.de hæred.tutor.*

Hæres omni gaudio hæreditario priuatur, ni voluntatem defuncti impleuerit.*Nou.de hæred.& Falc.*

Hæredis & defuncti vna & eadem persona.*Nou.48.*

Hæredum institutio.*tit.de hæred. instit.*

Hæredes an ex delictis defunctorum conueniantur. *tit.ex delict.defunct.*

Hæreseos inquisitio.*Nou.17.*

Hæretici.*tit.de hæret.*

Hæretici an à testimonio dicēdo arceātur. *Nou.* 45.

Hæreticorum pœna. *Nou.* 42.

Hæreticæ mulieres.*Nou.109.*

Hasta fiscalis.*tit.de fid.instr.& iur.hastæ fisc.*

Hebræi.*Nou.146.*

Helena sacrum lignum inuenit.*Nou.28.*

Homicidium.*tit.ad leg.Cor.de sicar.& seq.*

Honestatis colo maritis.*l.dudum.tit.de contra.emption.*

Honoris augmentum non ambitione, sed labore ad vnumquemque conuenire debere.*l.14.de re milit.*

Honorem omnem reatus excludit.*l.1.vbi senat.*

Honores ciuiles statum sæcui mutant.*l.non mutant. de lib.caus.*

Honorarij codicilli.l.3.*de consul.*

Honoratorum vehicula.*tit.de vehic.*

Honorificentiam non deferentes domesticis puniuntur.l.1.*de domest.& protect.*

Horrea publica.*tit.de cond.in pub. horr.*

Hortatur rector prouinciæ.l.8.*de lib.caus.*

Hortatur præses prouinciæ. l.9. *de condict. ob causam dat.*

Hospitum receptio.*tit.de metat.& seq.*

Hospitum suscipiendorum munus.l.1.*de episc.& cler.*

Hostis publicus.l.1.*de bon.liber.*

Hostium spolia dantur militibus.l.26.*de donat.*

Hydraulæ.l.5 *de excusat.muner.*

Hypotheca testamento dari potest.l.1.*com.de leg.*

Hypomnematographi.l.59.*de decur.*

I

COntra ignauiam constituta olim actio fuit.*Nou. octuagesima.*

Ignorantia non excusat.l.*de interd.matr.*

Ignorantia facti excusat.l.8.*quis admitt.*

Ignorantia iuris nec mulieribus prodest.l.6.*eod.*

Ignorantia.*tit. de iur. & facti ignor.*

Ignorantiam conditionis simulare non potest, qui proxima necessitudine coniunctus est.l.*si filium.de lib. caus.*

Ignorātia iuris matrem non excusat, quæ tutores filio non petit.l.*vlt.qui petit.tut.*

Illustres personæ & qui eas præcedunt.l. *eos. de vsur.*

Illustris dignitas.l.21.*de episc.& cler.*

Illustres.*l.si grauius.de dignit.Nouel.*17.18.

Illustres causas procuratores.*Nouel.*71.

Illustrium personarum tutores. *tit. de tutor. & curator.illust.*

Imagines maiorum.l. *quæ.de admin. tut.*

In mobilib. connumerantur annonæ ciuiles. *Nou.* 7.

Immunitas consensu ciuium præstita non valet. l. *venalis.de decuri.*

Impensæ minuunt dotem.*C. de rei vx.act.*

Imperator scriptus hæres.l.6.&.7. *qui testam.fac. poss.*

Imperator publicè residet in palio.*Nou.*88.

Imperator legibus solutus.l.*ex imperfecto. de testam.*

Sacrilegij instar est dubitare, an is dignus sit, quem imperator elegerit. l.2 *de crim.sacril.*

Imperatoris nomen instrumentis præponi debet. *Nouel.47.*

Imperatori maledicens.*tit.si quis imper.maled.*

Imperatori facta donatio non eget insinuatione. *Nouella52.*

Imperiales contractus vicem legis obtinent.l. *penul. de don.inter vir.& vxor.*

Imperialis donatio. l.*sancimus de donat. l. cum multa. de bon.quæ lib.l.illud. de sacros.eccles.*

Imperiali maiestati nihil est tam peculiare, quàm humanitas.l.*vlt.de donat.inter vir.& vxor.*

Imperiale priuilegium.l.3.*de quad.præscript.*

Imperiali fortunæ Deus leges subiecit. *Nou.*105.

Imperij & sacerdotij comparatio. *Nouel.*6.& 7.

Impubes sine tutore non obligatur. l.1.*de inutil.stipu.*

Impuberum ętas quid valeat, ignorat.l.1.*de falsmon.*

Incolæ.*tit.de incol.*

Indebiti conditio.*tit.de condit.indeb.*

Indictiones.*tit.de indict.& seq.*

Infamia.*tit.quib.ex caus.infam.*

Infamia quęsitum adimit honorem.l.*infam.de decur.*

Infamia notatur is, qui aduersus transactionem iuramento firmatam venit.l.*si quis maior.de transact.*

Infamiam non tollit principis indulgentia, sed pœnę gratiam facit.l.*vlt.de generat.abolit.*

Infamia non irrogatur iis, qui ad tempus ordine moti sunt.*tit.de iis qui in exil.dat.vel ab ord.moti sunt.*

Infamia à principe remittitur.l.4.*ad S.C.Trebell.*

Infamis an sit, qui ob compressas ancillas damnatus est.l.25.*de adul.*

Mulcta damnum famæ non irrogat. *l. 1. de mod. mulct.*

Infamiæ notam subit, qui astutè leges interpretatur. *l. 2. de legib.*

Infamis est nubens ante abacta tempora luctus. *l. 2. de sec. nupt.*

Infans an possit adire hereditatem. *l. 18. de iure delib.*

Infamibus portæ dignitatis non patent. *leg. 2. de dignitat.*

Infames nullis honoribus vti possunt. *tit. de infam.*

Infames immunitatem non habent. *l. 12. de decurion.*

Infanti donari potest. *leg. 26. de donat. l. donatorum. de acquir. possess.*

Infantem necans capite punitur. *l. 8. de sicar.*

Infanti filio mater succedit. *l. 1. ad Tertull. Senatusconsultum.*

Infantes expositi. *Nou. 53.*

Infanti vacua possessio tradita corpore quæritur. *l. 3. de acquir. possess.*

Inficiatio chirographi. *Nou. 19.*

Ingenui manumissi. *tit. de ingen. manum.*

Ingratitudinis causa reuocatur donatio. *l. 1. l. 7. 9. 10. de reuoc. donat.*

Ingratitudinis causæ, *Nou. 115.*

Ingrati actio. *l. 3. de lib. & eor. lib.*

Ingratus esse non potest, qui non sentit. *leg. si quis in suo. de offic. testam.*

Ingrati liberi. *tit. de ingratis liberis.*

Ingrati liberi à maiorum suorum hereditate repellantur. *l. vlt. de sec. nupt.*

Ingratus libertus in seruitutem reuocatur. *titul. de liber. & eorum liber.*

Inimicitiæ capitales. *l. procuratoribus. de procur.*

Inimicitiarum causa creatio facta. *titulo, si propter inimicit.*

Inimicus alicuius creditur, qui cum inimicis eius amicitiam iniit. *l. liberi. de inoff. testam.*

Iniuria. *de iniuriis.*

Iniuriarum damnatus notatur infamia. *leg. decima, ex quib. caus. infam.*

Iniuriarum actio inde nasci non debet, vnde iura nascuntur. *l. meminerint. vnde vi.*

Inofficiosa donatio. *tit. de inoffic. donat.*

Inofficiosa dos. *tit. de inoff. dot.*

Inofficiosum testamentum. *tit. de inoff. testam.*

Inspectores. *tit. de censib.*

Institoria actio. *tit de instit. act.*

Instrumentum. *tit. de fideiussor.*

Instrumenta quomodo confici debeant. *Nou. 47.*

Instrumentorum amissio non nocet. *l. 7. de præscrip. long. temp.*

Instrumenta domestica. *l. 5. de probat.*

Instrumenta apud quem esse debeant. *l. 5. com. vtriusq. iud.*

Instrumentorum fides. *Nou. 73.*

Instrumenta inuadens. *l. 6. ad exhib.*

Instrumenti facta mentio in alio testamento ad probationem non sufficit. *Nou. 119.*

Instrumentum manumissionis præstare cogitur patronus. *l. sicut. de liber. caus.*

Instrumentorum nouorum prætextu res iudicatæ non restaurantur. *l. sub prætextu. de re iudic.*

Instrumenta prædiorum per fideicommissum relictorum heredes præstare necesse non habent. *l. instrumenta. de fideicommiss.*

Instrumentum publicè confectum probat. *l. antiquæ. ad Velleian. S.C. sufficiunt. l. 3. si minor maior. se dix.*

Instrumentum quantitatis solutæ reddi debet. *l. 2. de condict. & legat.*

Instrumenti postea reperti prætextu transactio non rescinditur. *l. sub prætextu. de transact.*

Dans instrumenta seruitutis seruo liberum eum efficit. *tit. de liberal. liber. toll.*

Instrumenta subtracta. *l. si de possessione. de probat. & tit. seq.*

Instrumentorum traditio. *l. 1. de donat.*

Interdictum. *tit. de interd. & seq.*

Id quod interest. *tit. de sentent. quæ pro eo quod inter.*

Interpretatio sacrorum librorum. *Nou. 146.*

Ea quæ per interpretationem apponuntur, in illis obtinere debent, in quibus & interpretatis legibus fiat totus. *Nou. 19.*

Interruptio temporis apud arbitrium fit. *leg. cum antea. de arbit.*

Interruptio quomodo fiat, cùm aduersarius est abbas. *l. vlt. de episc. aud.*

Inuentarium ab herede conficiendum. *Nouel. de hered. & falc.*

Inuentarium ne conscribatur, potest petere testator. *l. vlt. de arbit. tutel.*

Inuentarium rerum hereditariarum quando fieri debeat. *l. vlt. de iur. delib.*

Inuentarium publicè confectum spectandum est, quamuis in eo maiorem quantitatem tutor descripserit. *l. vlt. eod.*

Irenarchæ. *tit. de Irenarch. l. 9. de iure fisci.*

Itinerum instructiones. *l. 7. de sacr. eccles.*

Iudæi. *tit. de Iudæis.*

Iudaica Nestorij vesania. *Nou. 109. 115.*

Iudaica superstitio. *l. quomodo de heret.*

Iudex compromissarius. *l. cum antea. de recept. arbit. l. vlt. vbi & apud quem cognit. restit. l. si quis. de pact.*

Iudices, qui dare aut dari possunt. *titulo qui pro sua iurisdict.*

Iudex in sua causa nemo esse debet. *tit. ne quis in sua causa iud.*

Iudices contrahere prohibentur administrationis suæ tempore. *tit. de contract. iud.*

Iudex non competens. *tit. si à non compet. iud.*

Iudicis corrupti sententia non valet. *l. venales. quando prouoc. non est, &c.*

Iudices ciuiles. *tit. de off. iud. ciuil.*

Iudex à iudice delegatus iudicis dandi ius non habet. *leg. à iudice. de iudic.*

Iudicem corrumpens. *tit. de pœn. iud. qui mal. iudic.*

Iudex parti læsæ tenetur. *l. si quando. de testibus.*

Iudex inutilis remouetur. *l. 3. de off. præf. prat.*

Iudex nulla interlocutione diuulget, quæ sentiat. *l. vbi falsi. ad l. Cornel. de fals.*

Iudex supplet, quæ deficiunt aduocatis partium. *tit. vt quæ def. aduoc.*

Iudices post depositam administrationem vsque ad 50. dies permanere debent. *tit. vt omnes iudic. tam ciuil.*

Iudices ad subiectos accedere non debent. *l. iubemus. l. vlt. de episc. aud.*

Iudicum sceleratorum pœna. *l. 12. de dignit.*

Iudicium. *tit. de iudic.*

Iudicia certa probent. *l. iudicia. de rei vind.*

Iudiciorum vigor iurisque publici tutela videtur in medio constituta, ne quisquam sibi ipsi permittere audeat vltionem. *leg. nullus. de iudic.*

Iuramentum in consulto præstitum. *leg. secunda, ad l. Iul. maiest.*

Iuramentum à testatore interpositum. *leg. secunda, crimina de legat.*

Iurare cogitur hæres, qui fideicommissum relictum esse negat. *l. vlt. de fideicom.*

Iurare prohibentur clerici. *leg. cum clericus. de episc. & cleric.*

Iuridici dies. *l. omnes de feriis.*

Iuridici Alexandriæ. *tit. de off. iurid. Alex.*
Iurisdictio omnium iudicum. *titulo de iurisdict. omn. iudic.*
Iurisdictio rectoris prouinciæ. *leg. secunda, de off. eius, qui vic. alt. ger.*
Iurisdictionem propriam non habent iudices dati. *l. vlt. vbi & apud qu.*
Iurisperiti testificantur eum, qui vult aduocatus esse peritia iuris instructum esse. *l. Memum. de aduoc. diuers. iudic.*
Ius liberorum. *tit. de iur. liber. Nou.* 78.
Iuris error. l. 2. *si aduers. solut.*
Iura hoc negotiis exhibent, quod medicamenta morbis. *Nou.* 111.
Ius patronatus. *tit. de bon liber.*
Iusiurandum. *tit. de reb. cred. & iureiur.*
Iusiurandum in litem. *tit. de in lit. iur. l. 4. ad exhib. l. à possidentibus. de rei vind.*
Iusiurandum in compromisso interpositum. *leg. 4. de recept. arbit.*
Iusiurandum de calumnia. *titulo de iureiur. propter calumn.*
Iusiurandum corporaliter præstitum. l. *secunda si min. maior. se dix.*
Iusiurandum corporaliter præstitum, impedit restitutionem in integrum. *tit. si aduers. vendit.*
Iusiurandum non exigitur à muliere, ne iterum nubat, cum ei filiorum tutela defertur. *Nou.* 94.
Iusiurandi conditio in dimissione. *leg. 6. com. vtriusq. iud.*
Iusiurandum litigatorum. *Nou.* 124.
Iusiurandum magistratuum. *leg. vltim. ad leg. Iul. repet. Nouel.* 89.
Iusiurandum à morieote præstitum. *Nou.* 48.
Iurisiurandi religione testes arctari debet. *l. iusiurandum. de testib.*
Iusiurandum quidem subtili reuerentia tendi, nec verum sacramentum præstare patiuntur. *l. vlt. de fid. instrumen.*
Iusiurandum offerre non licet in exceptione non numeratæ pecuniæ. *l. cum habeat. l. vlt. de non numer. pecun. l. in contractibus. §. illo. eodem.*
Iusiurandum super eo negotio interpositum, quod contra leges fit, non valet. *l. non dubium. de legib.*
Iusiurandum iudex est sibi testis, cuius religio & fides electa est. *l. vlt. de fideic.*
Iusiurandum præstari præcipit iudex. *l. cum iudex. de sentent. & interloc.*
Iusiurandum à prostitutis mulieribus exactum. *Nouel. quinquagesima.*
Iureiurando æstimatio rerum propter vim illatam perditarum manifesta est. *l. si quando. vnde vi.*
Iustitia omnium perfectissima virtus. *Nou.* 68.
Iustitia suum cuique tribuit, nec appetit aliena. *Nouel.* 163.
Iustitia præstantissima virtus. *Nou.* 163. 164.

L

Largitiones principum. *l. 1. de metall.*
Largitiones sacræ. *l. secunda, de his, quæ ex pub. rat. & tit. de cau. larg.*
Largitiones sacræ, & largitiones priuatæ. *leg. pen. de metall.*
Largitionale aurum. *l. duos. de suscepto.*
Latinitas. *tit. de latin. liber. toll.*
Latrunculator. *Nou.* 8. 28. & 29.
Legatio. *tit. de legat. lib.* 10.
Legationis officio functus restituitur in integrum. *l. 2. ex quib. caus. maior.*
Legatum. *tit. de legat.*
Legati publico cursu vti possunt. *leg. 16. de curs. pub.*
Legati merces commutare possunt. *leg. quarta, de commer. & mer.*
Legati soluunt vectigalia. *l. 8. de vectig.*
Legitimus heres. *tit. de legit. hered.*
Legitimi. *tit. de suis & legit. lib.*
Legitima liberorum portio. *Nou.* 18.
Legitimè factum pœnam non meretur. *l. Gracchus. ad l. Iul. de adult.*
Legitima verba. *leg. decima quarta, de testam. manum. l. vlt. de legit. tut.*
Leno. *leg. 13. de episc. aud.*
Lenones. *l. vlt. de spectac. Nou.* 14.
Lex. *l. 1. de legibus.*
Lex commissoria in pignoribus rescindenda. *tit. de pact. pignor.*
Lex quæ futura sunt, tantum inspicere debet. *Nou.* 3. 6. 19. 21. 123. 154.
Lex rebus, non verbis ponenda. *l. vlt. de vsur.*
Io causa appellationis iudicandum est secundum eas leges, quæ obtinebant tempore latæ sententiæ. *Nou.* 115.
Lex nulla videtur ab initio sufficienter promulgata. *Nouell.* 74.
Lex condi iobetur cum sacris tabulis & vasis, aut lapidibus insculpi. *Nou.* 8.
Legis actiones. *Nou.* 81.
Legis interpretatio principi tantum competit. *Nouel.* 143.
Vniuersalibus non pariunt impedimentum ea, quæ raro acciduot, quando nihil in rebus humanis fit adeo ab omni controuersia semotum, tametsi maximam cũ iustitia coniunctionem habeat, quòd dubitationem & controuersiam non habeat, si subtiliter animi curas intendas. *Nouella quadragesima quarta, de tabell.*
Legis condendæ mos. *Nou.* 105.
Legibus conuenit futuris regulas imponere, non præteritis calumniam excitare. *leg. dinæ. 62. de decur. leg. 29. de testament.*
Leges non dedignantur sacros canones sequi. *Nou. octuagesima secunda.*
Leges debent esse dilucidæ, & sine vlla ambiguitate. *l. 9. de natural. lib.*
Leges non debent esse ludibrio. *leg. vltima, ad fin. de bon. qua lib.*
Leges non verbis, sed rebus imponuntur. *l. secunda, com. de legat.*
Legum plena actio. *l. 1. de adopt.*
Legum austeritas pactis litigantium mitigatur. *l. vlt. ad fin. de temp. appel.*
Legum nihil tam proprium, quàm perspicuitas. *Nou.* 105.
Libellus conuentionis. *l. vlt. de praescript. 30. annor.*
Libelli non fiunt ea, quæ decretum desiderant. *l. 6. de admin. rer.*
Libri hæreticorum comburuntur. *leg. sexta, & leg. octaua. de heret.*
Libera testamenti factio. *leg. si quando de inoff. testam.*
Liberalis causa. *tit. de liber. causa.*
Liberalium studiorum antistes. *tit. de decur.*
Liberali. *tit. de suis & legit. lib.*
Liberi apud quem morari debent, facto diuortio. *tit. de diuort. fact. apud quem. lib.*
Liberorum 12. numerus. *l. si quis decurio. de decur.*
Liberorum fœcunditas. *l. 12. de admin. tutor.*
Liberorum numerus. *tit. de his, qui lib. numer. lib.* 10. *& tit. qui muner. lib. si excus. lib.* 5.
Liberorum à parentibus segregatio. *leg. possessionem. com. vtr. iud.*

Libertas femel data non reuocatur. *titulo, si aduers. libertat.*
Libertates philosophia amplectitur. *l. pen. & vlt. de his quibus vt ind.*
Libertini non excusantur à muneribus. *titulo, de libertin.*
Libertinus punitur si ea, quæ ingenua sunt, attentare ausus fuerit. *tit. ad l. visell.*
Liberti. *tit. de libert. & eor. lib.*
Libertorum opera, & bona. *tit. de oper. libert. & seq.*
Libertus contra patronum testis esse non potest. *leg. libertorum. de testibus.*
Libra argenti quinis solidis æstimatur. *tit. de arg. pretio quod thes. infer.*
Libra 10 72. solidos fertur accepta. *l. quotiescunque. de suscept. & arcan.*
Licitator extraneus. *l. 3. communi diuid.*
Limenarchæ. *l. non idcirco. 38. de lib. causa.*
Limitrophi fundi. *tit. de fund. limitr.*
Lingua propria est Italica. *Nou. 146.*
Litis redemptio improbatur. *l. litem. de procur.*
Lite pendente principi supplicare non licet. *leg. vlt. vt lit. pend.*
Lite pendente sacræ iussiones ne fiant. *Nouell. 113.*
Lites extendi in infinitum non debeot. *leg. apertissimi. de iudic.*
Lites protelandæ non sunt, sed minuendæ. *titul. de iureiur. propter calum.*
Litium finis nullus erit, si à transactionibus facilè discedatur. *l. fratris. de transact.*
Lites non debent esse immortales. *leg. properandum. de iudic.*
Litium prolixitas amputanda. *tit. de neu. ced. fac.*
Literata militia. *l. 8. de proxim. sacr.*
Literarum expers potest esse decurio. *leg. 6. de decurion.*
Litigiosum. *tit. de litigios.*
Litigiosa res quæ dicatur. *Nou. 112.*
Locatio. *tit. de locat. & conduct.*
Locatio prædiorum ciuilium. *tit. de locat. præd. ciuil. & seq. l. 2. de vend. reb. ciuil.*
Locorum differentia discrimen inducere non debet. *l. vlt. de temp. in integrum rest.*
Legographi. *tit. 1. de tabul.*
Lucratiua res. *tit. de impon. lucrat. descript.*
Lucrum lucretur, vbi & periculum. *l. manifestissimi. de furt.*
Non videtur pat eadémque ratio amittere debita & lucra non capere. *l. vlt. de codicil.*
Lucrum qui amplectitur, onus autem ei annexum contemnit, ferendus non est. *l. 1. §. 2. de cad. toll.*
Luctus fœminarum. *l. decreto ex quib. caus. infamia irrog.*
Ludus ad tabulam clericis interdictus est. *Nouella 123.*
Ludorum expensæ. *tit. de expens. lud.*
Luctus tempore si mulier ad secundas nuptias conuolet, tam ea quàm is, qui sciens eam duxit vxorem, etiamsi miles sit, perpetuo edicto labem pudoris contraxit. *l. deceto. ex quib. caus. infam. irrog.*

M

Magister militum. *tit. de off. mag. mil.*
Magister officiorum *tit. de off. mag. off.*
Magistri studiorum liberalium artium quasi castrense peculium habent. *l. vlt. de inoff. testam.*
Magistratus conueniendi à pupillo. *titulo de magistrat. conuen.*
Magistratus deposita administratione 50. dies in suis prouinciis commorari debent. *Nou. 96.*
Magistratuum fideiussores. *tit. de person. eor. qui.*
Magistratus ex sua persona non principis sententiam proferre debent. *Nou. 126.*
Magistratus municipales. *tit. de magistr. municip.*
Magistratus nominati quomodo compellantur. *l. si ad magistratus. de decur.*
Magistratus per se latrones perquirere debent. *Nouella 128.*
Magi homines humani generis inimici credendi sunt. *tit. de malef. & math.*
Maiestas. *tit. ad leg. Iul. Maiest.*
Maiestatis crimen ei non debet inferri, qui calore quodam per venerationem principis peierat. *leg. 2. de reb. cred.*
Maiestatis crimen committunt monetam cudentes. *l. 2. de falf. mon.*
Maiestatis crimine tenetur, qui ex ecclesia abducit. *l. 2. de his, qui ad ecclesiam confug.*
Maiestatis læsæ accusatio. *l. 29. de episc. & cleric.*
Maiestatis violatores habeantur, qui priuati carceris crimen committunt. *tit. de priuat. carcer.*
Mamma. *tit. de mam.*
Malefici. *tit. de malef.*
Malæ fidei possessor est, qui contra legum interdicta mercatur. *l. quemadmodum. de agricol. & censit.*
Mancipes. *tit. de frum. vrb. Constant.*
Mancipi res, nec mancipi. *tit. de vsucap. transf.*
Mandator punitur, & simul principalis reus. *l. non ideo minus. de accusat.*
Mandatum. *tit. de mandat.*
Mandata Imperialia. *Nou. 102.*
Mandatum principum. *Nou. 17. C. tit. de mand. princ.*
Manus iniectio in decurionem. *l. generali. de decur.*
Maritus non potest esse curator vxoris. *leg. 2. qui dar. tut. poss.*
Maritus & vxor inuicem sibi succedunt *tit. vnde vir & vxor.*
Maritus pro vxore non debet conueniri. *tit. ne vxor pro mar.*
Mater tutelæ rationibus est obnoxia. *Nou. 155.*
Mater filiorum tutelam suscipit. *Nou. 94.*
Matri filiorum successio non denegatur, quæ lubrico ætatis lapsu tutorem filiis non petit. *leg. 2. si adu. delict.*
Materfam. ex domo sua in publicum contrahi non debet. *l. 1. de eff. diuers. iud.*
Mathematici. *titulo de malef. & mathem. leg. 2. 11. de episc. aud.*
Matrimonium cùm tot tantísque suis difficultatibus opprimatur, non oportet aduentitiis cumulare ponderibus. *l. vlt. de sup. lucrat. descript.*
Matrimonia quibus modis dissoluantur. *Nouel. vigesima secunda.*
Matrimonia debent esse licita. *leg. secunda, de inutili stipulat.*
Medici. *tit. de profess. & med.*
Mediocritas summum bonum. *Nou. 105.*
Memoria damnata. *l. 2. de testam. manum.*
Memoria damnatur defuncti. *l. 4. de haret.*
Memoria Euthychetis aboletur. *leg. si quando. de episc. & cler.*
Memoriam adimit mortis cogitatio. *leg. 8. qui testam. fac. poss.*
Memoriales. *l. vlt. de petit. bon. subl.*
Mendicantes. *tit. de mendicant. valid.*
Medici. *Nou. 80.*
Mensor. *tit. de mensor.*
Mensuræ in Ecclesia ad seruatæ. *Nou. 128.*
Mercatores. *tit. de commer. & mercat.*

Metal-

Metallarij.*tit.de metall.*
Metalla.*tit.de metall.*
Metata in quibus habitationibus ſumere liceat. *Nou.*129.
Metatorum moleſtia.*l.9.de proximi.ſacr.ſcrin.*
Metœci.*l.4.de iure fiſci.*
Metrocomia.*tit.non licere habit.metroc.*
Metropolis.*tit.de metrop.Beryto.*
Metus.*tit.de his quæ vi metúſve cauſa fiunt.*
Metus cauſa interpoſita tranſactio rata non habetur.*l.interpoſitas.de tranſact.*
Metu iudicis non appellans.*tit.de his, qui propt. met. iud.non appell.*
Metus mortis vel cruciatus corporis.*l.9.de contra. ſtipulation.*
Metus velamento non reſcinditur tranſactio, quæ amicis interuenientibus proceſſit. *l. transmutationem. de tranſactionib.*
Miles tutor non datur.*l.4.qui tut.dar.poſſ.*
Miles non creditur pecuniam accipere,& expendere, niſi in cauſas caſtrenſes. *leg. vltima, ad Maced. S.C.*
Miles ex pecunia ſua rem emptam vindicat. *l.ſi vt proprius.de rei vind.*
Miles hæreticus non poteſt legatum relinquere. *l. vlt.de hæret.*
Miles non poteſt eſſe procurator.*l.militem de procuratoribus.l.qui ſtipendia.l.ita demum.eodem.*
Miles remanet in poteſtate patris. *l.7.de patr.poteſt. l.3.de caſtr.pecul.*
In militis teſtamento lex Falcidia ceſſat. *l. 7.ad leg. Falcid.*
Militis teſtamentum.*tit.de milit.teſtam.*
Militis teſtamentum per querelam reſcindi nō poteſt.*l.24.l.vlt.de inoff.teſtam.*
Milites arma magis, quàm iura ſcire intelliguntur. *l.vlt.de iur delib.*
Milites à ſicariis ſuis ſpoliari non debent. *leg. 2. de don.int.vir.*
Milites ob omiſſas profeſſiones pœna commiſſi non tenentur. *l.3 de vectig.commiſſ.*
Milites non torquentur.*l.milites.de quæſtion.*
Milites non poſſunt alienarum rerum conductores eſſe.*l.milites.& l.vlt.de locat & conduct.*
Militum reſtitutio.*tit.de milit.reſtit.*
Militum tranſitus.*Nou.*129.
Militum ſimplicitati ignoſcitur.l.*vltim.ad fin.de iur. delib.*
Militibus reſiſtere eóſque interficere licet. l.1.*quando.hic ſui.iud.ſe vind.*
Militibus dantur hoſtium ſpolia.l.36.*de donat.*
Militum voluntas poſtremi iudicij vim habet.*l. icet. de pact.*
Militaria annona.*tit.de erog.milit.annon.& ſeq.*
Militare auxilium.l.*ſi quis id hoc. de epiſc.& cler.*
Militaris executio.l 5.*de iuriſd.omni.iud.*
Militaribus hominibus conceſſa eſt iudicandi facultas.l.*certi iuris.de iudic.*
Militares iudices.*tit.de offic.milit.iud.*
Militarium in rerum adminiſtratione & diſciplina ſecuritas ſubditorum conſiſtit.*Nou.*116.
Militaris manus & militare auxilium. *leg. vlt.de his, qui latr.*
Militaris veſtis.*tit.de milit.veſt.*
Militia.*tit.de re milit.tit.qui milit.poſſ.*
Militia empta.*vlt.de pignor.*
Militia multiplex.*tit.negot. ne milit.*
Militia imputatur in legitimam portionem. *leg.omnimodo.de inoff.teſtam.*
Militiæ armatæ ſimplicitas. *leg.prima, de iur. & fact. ignorat.*
Militiæ cauſa mutuus contractus.*Nou.*97.
Militia literata.l.8.*de proximi.ſacr.ſcrin.*
Militia ex caſu.*Nou.*53.
Militia quæ vendi ſolet.*Nou.*136.
Militant aduocati. l.*aduocati.de aduoc.diuerſ.iud.*
Militantes fori præſcriptione non vtuntur. *titul. in quib.cauſ.mil.*
Minori non obeſt, ſi mortem defuncti parentis non vlciſcatur.l.1.*ex quib.cauſ.in integ.reſtit.*
Minoris ætatis fauor facit, vt vſuræ debeantur, quamuis mora non interceſſerit.*leg. curabit. de action. empt.*
Minor non poteſt libertatem relinquere. l. *minor.de fideic.liber.*
Minor ob ludicram artem infamis non eſt. l. *pen.ex quibus cauſ.irrog.infam.*
Minor maiorem ſe dicens.*tit.ſi minor maior ſe dix.*
Minor à muneribus per patrimonium non excuſatur.l.7.*de mun.patr.*
Minor aduerſus fiſcum non reſtituitur. l. 5.*de fid. inſtr.lib.*10.
Minor non poteſt ſtipulari ſine tutore vel curatore. l.7.*de contrah.ſtipul.*
Minores ætate iure quicquam agere prohibentur. l.*vlt.de ſent.paſſ.*
Minoribus crimen inultæ mortis non obeſt. l. 6. *de his,quib.vt ind.*
Minoribus ætas in damnis ſubuenire, non in rebus proſperè geſtis obeſſe conſueuit. *leg. non eo minus. de procurat.*
Minoribus ab hereditate abſtinentibus creditores vocandi ſunt.*Nou.*19.
Minoribus non fallentibus, ſed errantibus ſubueniendum. l.2.*ſi min.maior ſe dixer.*
Miſerabiles perſonæ. *tit.quando imper.int.pup.*
Miſſio in rem ſublata.*tit.comm. de legat.*
Modus.*tit.de his,quæ ſub mod.*
Mœnium reſtauratio.l.3.*de diuerſ.præd.lib.*11.
Monachorum nomen.l.20.*de epiſc.& cler.*
Monachi & eorum conuerſatio.*Nou.*133.
Monachi & eorum monaſteria.*Nou.*56.123.*& tit.de Monach.*
Monachi apud quos litigare debeant.*Nou.*79.
Monacho ſuccedit monaſterium.*Nou.*129.
Monetæ ſpecies & nomina.*Nou.*105.
Monetarij.*tit.de mo. il.*
Monetarios adulteram monetam exercentes deferens ciuitate donatur.l.2.*quib.ex cauſ.ſeru.pro præm.*
Moneta falſa.*tit.de falſ.monet.*
Monopolium.*tit.de monopol.*
Mora fit re ipſa in perſona minorum. l. 3. *in quibus cauſ.reſt.in integr.non eſt neceſſe.*
Mora fit in rem.l.*vlt.de condict.ob turp.cauſ.*
Morbus. *tit. qui ſe morb. excuſ. poſſ. & tit. qui morb.ſe excuſ.lib.*10.
Morbo diuturno fatigatus non cogitur principis comitatui ſui copiam facere.*tit.quando imp.int.pup.*
Mors, contra quem reſtitutio in integrum implorata eſt, non nocet.l.6.*de in integr. reſt.*
Mors interueniens pendēte appellatione. *tit.ſi pend. appell.mors interu.*
Mortem ſibi conſciſcentes.*tit.de bon.eor.qui mor.ſibi conſciu.*
Mortem ſibi conſciſcentis an teſtamentum valeat. l.2.*qui teſt.fac.poſſ.*
Morte rei vel accuſatoris an crimen extinguatur. *tit.ſi re.vel acc.mor.fuer.*
Mos retinendus eſt fideliſſimæ veſtutatis.*leg.decima octaua,de teſtam.*

Motus ſpontaneus principis.l.2.*de legib.*

Multa.*tit.de mod.mulct.*

Multa fiſco non accedit,ſed pauperibus. l.2.*de epiſc. aud.*

Multæ à iudicibus ioſliguntur.l.2.*de ſport.*

In multis deferendis appellatiooes debent admitti. l.*& in multa. de appell.*

Multam non ioſligunt ciuitatum defeoſores. l. 5. *de defenſ.ciuit.*

Multare certa ratione & ſine præſides poſſunt. l.*certa.quando prouoc.*

Molier nō poteſt accuſare.l.2.*de his,qui acc.non poſſ.*

Mulier arbitrium ſuſcipere noo poteſt.*leg.vlt.de recept.arbitr.*

Mulier non debet carcere includi.*Nou.*134.

Mulier filios non habet in poteſtate.l.5.*de adopt.*

Mulier pro alio intercedeos, non obligatur.*titul.ad Velleian.S.C.*

Mulier nun ideo libertate fraudatur,quòd cum ſeruo conſuetudinem habeat.*tit.ad S.C.Claud.*

Mulier quando tutelæ officio fungi poteſt.*tit.quando mulier.tut.off.fung.pot.*

Mulier non poteſt virum violati ſui thori accuſare. l.1.*ad l.Iul.de adult.*

Mulier aliena non adminiſtrat. *leg.* 4. *& l. alienam. de procur.*

Molieres cœtui publico demonſtrari non debent.l. 2.*de his,qui ven.atat.impet.*

Mulieres ad hoc natura progenuit,vt partus edant. l.2.*de ind.vid.toll.*

Mulieres honoie maritorum eriguntur.l.13.*de dignit. leg.vlt.de incol.*

Mulieres mariti munera agnoſcunt. *tit.de mul.in quibus.loc.*

Mulieres ſuſtioent onera patrimoniorum. *leg.pen. de mun pat.*2.

Mulieribus ingenuis & illuſtribus caſtitatis obſeruatio præcipuum debitum eſt.l.*ſi qua illuſtris.ad Orphit.*

Mulieribus non prodeſt iuris ignorantia. l. 6. *qui ad adm. bon.poſſ.*

Multitudo ſuam amittit dignitatem. *Nou.de refer.*11.

Munera.*tit.de muner.& hon. & ſeq.*

Munea ſordida & extraordinaria.*l. placet.& l. ad inſtructiones de ſac.eccleſ.*

Municeps.*tit.de municip.& origin.*

Murali ambitu fundos ſuos vallare cunctis licet. l. 10. *de ædif.priuat.*

Murilegûli. *tit.de muril.*

Mutiaos cautio.*l.2.de indict.vid.toll.*

Muti teſtamentum.*l.diſcretis.qui teſtam.fac.poſſ.*

Mutuam pecuniam accipere non licet ex publicis rationibus.*tit.de his,quæ ex pub.ration. & tit. de his,qui ex pub.collat.illat.ſunt.non vſurpand.*

N

NAtalis profeſſio.*l.ſtatum.de fide inſtrum.*

Natales. *leg.neque.leg.non epiſtolis.de probat.l.*13. *de poſtlim.reuerſ.l.parentes.de liber.cauſ.*

Natalium reſtitutio.*tit.de iur.aur.ann.l.vlt. de bon.liber.Nou.*78.

Naturales liberi.*tit.de nat.lib.Nou.*89.

Naufragium.*tit.de naufrag.*

Nauicularij.*tit.de nauic.& ſeq.*

Nauiculariorum hereditas.*tit.de hered.decur.*

Nauicularij excuſatio à tutela.*l.pen.de excuſ.tut.*

Nauigatio tempore hyemis periculoſa. *l. 6. de off. rect.prouin.*

Nauis publicatio.*l.iubemus.de ſac.eccleſ.*

Nauis conficiendę artem barbaros docere non licet. *l.vlt.de pœnis.*

Nauium excuſatio.*tit.de nauib.non.excuſ.*

Nautæ.*tit.de naut.Tyber.*

Negantis factum rerum noſtrarum nulla probatio eſt.*l.actor.de probat.l.aſſeueratio.de numer.pecun.*

Negligens iudex remouetur.*l.3.de off.præfect.prætor.*

Negligentes iudices puniuntur.*leg.penu. de ann. & trib.l.8.de ex.*

Negotiantes ab omni munere excuſantur.*l.8. de excuſ.muner.*

Negotiatores prohibētur militare.*tit. negot.ne milit.*

Negoria geſta.*tit.de negot.geſt.*

Nili aggeres *tit.de Nili agger.non rump.*

Noctu tranſactio fieri poteſt.*l.nō minorē. de tranſact.*

Nomine debitoris capitur in cauſam iudicati.*leg. etiam.de execu.rei iudic.*

Nomine debitoris pignoratur. *l.4.quæ res pig.oblig.*

Nomen ſuum quemque ignorare non eſt veriſimile.*l.vlt.de hered.inſt.*

Nomen inſcribere non licet operibus publicis. *l.9. de oper.publ.*

Nomen legatom.*l.ex legato.de legat.*

Nominis mutatio.*tit.de nom.mut.*

Nominis venditio.*l.3.7.8.de hered.vel act.vend.*

Nomioa oon recipiunt diuiſionem. *l. ea quæ. famil. erciſcund.*

Nomina ad recognoſcendos ſingulos publico conſenſu comparata.*lib.10.tit.de ingen.manum.*

Nominatorum periculum.*tit.de peric.nominat.*

Notarii.*tit.de primicer.& ſecundic.*

Notarij æſtimatio.*l.3.com.de legat.*

Notitiæ cauſa datus tutor.*l.1.de peric.tut.*

Nooatio.*tit.de nouat.*

Noui operis nunciatio.*tit.de noui operis.nunc.*

Noxalis actio.*tit.de noxal.act.*

Numerarij. *tit.de numer.*

Numerorum vis.*Nou.*105.

Numiſma.*tit.de vet.numiſ.poteſt.*

Nundinæ.*tit.de nundin.*

Nuptiæ.*tit.de nupt.& tit.de inceſt.nupt.& ſeq.Nou.*22.

Nuptiæ an ſioe dotalibus inſtrumentis contrahuntur.*Nou.*117.

Nuptiæ iocestæ atque nefariæ. *titul. de inceſt. nupt. Nou.*12.

Nuptias illicitas contrahentes.*Nou.*154.

Nutritoribus noo defertur hereditas. *l.decima,communia.de ſucceſſ.*

Nuru relioquitur fideicommiſſum. *leg. 22. de fideicommiſſ.*

O

OBlatio & depoſitio pecuniæ. *l.acceptum.de vſur.*

Oblationis ſacræ preces.*Nou.*123.

Obligata res per fideicommiſſum relicta. *l. prædia. de fideic.*

Obſequia patronis præſtanda.*tit. de obſeq.patr.præſt.*

Obſequij non præſtiti velameoto data libertas non reſcinditur.*l.ſolo. 30.de lib.cauſa.*

Occidere non licet etiam manifeſtum reum. *l. vlt. de malef.& math.*

Occiditur impunè is,qui reſtitit. *leg. 3. de his, qui ad eccleſ.*

Otio dedita mens nihil boni parit.*Nou.*133.

Oculo carens non excuſatur à tutela. *l. frater. de excuſ.tut.*

Oculorum amiſſio.*l.infamia.de decur.*

Odio alieno non debet alius prægrauari. *l ſi quis in ſuo.de inoff.teſtam.*

Oeconomus.*l.iubemus.de ſac.eccl.l.cum clericis. l.omnes.l.omnia.l.37.de epiſc.& cler.*

Oeconomi ecclesiæ sumptus suppeditant episcopis. *Nou.123.*

Oeconomi ecclesiæ actiones recipiunt. *Nou.123.*

Officium nemo debet gerere in prouincia sua. *leg. vlt. de com. sacrul.*

Officium nemo gerat, in quo ante decoxit. *l. si quis aliquid de suscept.*

Officij necessitas excusat. *l.2. de calumniat.*

Officia muneráque publica gratis conferri debent. *Nouel* 8.

Officia administrantes fœnus exercere non possunt. *l.3 si cert. pet.*

Operæ à collatoribus exigendæ non sunt. *titul. ne oper. à coll.*

Operæ libertorum. *tit. de oper. libert.*

Optio datur ei, qui duas militias habet. *leg. quinta, qui milit. poss.*

Optio pluribus relicta. *l.5. com. de legat.*

Optiones. *l.3. de exact. trib. l.9. de iur. fisc.*

Oratores. *l.2. l. vlt. de profess. & med. tit. de stud. lib.*

Ordinarij iudices clericorum. *leg. causas. de episcop. & cler.*

Ordinatio sacerdotum. *Nou.123.*

Ordo cognitionum. *tit. de ord. cognit.*

Ordo temporum seruatus in compositione codicis. *tit. de nou. cod. fac.*

Perperam effuséque proposita, si ad competentem perueniant ordinem, & bellè disponantur, aliæ propemodum apparent: res speciosæ pro turpibus, ornatæ pro incultis, articulatæ distinctæque pro incompositis prius & confusis. *Nou 31.*

Originarij. *tit. de munic. & origin.*

Osculum. *l. si à sponso. de donat. ante nupt.*

Orphanotrophus. *l.30. de episc. & cleric.*

P

PActum. *tit. de pact.*

Pactum nudum. *l. frumenti. de vsur.*

Pactum nudum iure nostro actionem non parit. *l. si tibi. de hic. cond.*

Pacto nudo non obligatur donator de euictione. *leg.2. de euict.*

Pactus de iniuria infamis est. *leg. non damnato. ex quib. caus. irrog. infam.*

Pagani. *tit. de pagan.*

Pallatia. *tit. de pallat.*

Panis coctus domibus exhibetur. *leg. prima, de frum. vrb. Constant.*

Panes ciuiles. *Nou.88. Nou.7.*

Papa veteris Romæ. *Nou.131.*

Parabolani. *l.17. & 15. de episc. & cler.*

Paragandæ. *tit. de vest. Holob. & aurat. lib.11.*

Parapherna. *tit. de pact. conuent. tam sup. dot.*

Parentes & liberi inuicem testes admittendi non sunt. *leg. parentes. de testibus.*

Parricidium. *tit. de his, qui paren. vel fil. occid.*

Partus vndecim mensium. *Nou.39.*

Partus sequitur matris cõditionem. *leg.1. de rei vind. l.1. de pact. pign.*

Partus sequitur matrem. *Nou* 156 162.

Partus subiecti accusatio. *l.1. ad l. Corn. de fals.*

Pascua publica. *tit. de pasc. publ.*

Pater pro filio emancipato conueniri non potest. *tit. ne fil. pro patr.*

Pater & filius eadem persona esse intelliguntur. *leg. vltim. de impub.*

Pater legitimus tutor filiæ. *l.1. de dolo.*

Patris increpatio filium infamem non facit. *l. ea quæ. ex quib. caus. irrog. infam.*

Pater vice fideiussoris accipitur. *l.1. de decur.*

Patris votum est res suas ad filios suos peruenire posse. *leg.3. de legit. hæred.*

Patri prodigo bonorum filij administratio non est permittenda. *l. vlt. de sentent. pass.*

Patres ciuitatum. *tit. de rat. oper. pub.*

Paternus affectus. *l. vlt. de curat. furios.*

Patientia. *l.1. de patr. potest.*

Patria non mutatur, sed aditur per adoptionem. *leg. 7. de adopt.*

Patriæ suæ administratio nulli permittenda. *l. vlt. de off. rect. prouinc.*

Pater tenetur alere filios & econtra. *leg. vlt. §. ipsum. de bon. quæ lib.*

Patria potestas. *tit. de patria potest.*

Patria lingua. *Nou.7.13.15.22.*

Patriciatus. *tit. de consul.*

Patriciatus summus honor. *l. vlt. de decur.*

Pauper humilis & abiecta persona non est. *leg. humilem. de vic. nupt.*

Pauperioris ecclesiæ legatum debetur. *Nou.131.*

Pauperes adiuuare verus cultus est. *leg. prima, C. de episcop. aud.*

Pauperes scripti heredes. *leg. si quis, ad declinandum. de episc. & cler.*

Pauperum alimoniæ sumptibus carceratorum proficiant. *l. iudices. de episc. aud.*

Pauperibus alimenta deesse non debent. *leg. priuilegia. de sacr. eccles.*

Pauperibus erogatur mulcta. *l.2. de episc. aud.*

Pauperibus industria vel augmentum patrimonij interdicendum non est. *l. si defunctus. arbitrium tutelæ.*

Pauperibus legatum relictum. *Nou.131.*

Pauperibus relictum valet. *l. id quod. de episc. & cler.*

Paupertas condemnati facit, vt remittatur mulcta. *l. vlt. de mod. mult.*

Paupertas excusat. *tit. de his qui num. lib. se excus.*

Peculatus. *tit. de crim. peculat.*

Peculij triplex est causa. *l. vlt. de inoff. testam.*

Pecunia pro specie solui non debet. *l.1. de Fabricens.*

In pecunia robur omne patrimoniorum veteres posuerunt. *l. lex qua de admin. tut.*

Pecuniæ appellatione res omnes continentur. *l.2. de constitut. pecun.*

Pedanei arbitri. *l. restituere. de aduoc. diu. iudic.*

Pedanei comparantur assessoribus. *Nou. 60.*

Pedaneus iudex. *l.2. de libert. & eor. liber.*

Pedanei iudices. *tit. de pedan. iud. leg. si lis. ad l. Cor. de fals. l. si quis. de pact. l. per hanc. de temp. appell. Nou.82.*

Pensio quo tempore solui debeat. *l.2. de codicill. & tit. de fund. patrim.*

Peræquatores. *tit. de censibus.*

Perduellionis reus est magistratus, qui iniussu principis ex prouincia decessit. *Nou.95.*

Perduellionis crimini subiacent magistratus, qui ex persona principis non sua proferũt sententiã. *Nou.126.*

Peregrinus. *l. nec apud. de hæred. instit.*

Peregrini capere non possunt ex testamento. *leg.1. de hæred. instit.*

Perfectissimatus. *tit. de perfectiss. dignit.*

Perissochoregia. *l. vlt. de frum. Alex.*

Periurij autor princeps esse non debet. 1. *leg. si adu. vendit.*

Periurij pœna. *l. si quis, maior. de transact.*

Periurijs via non debet aperiri. *leg. secunda, de indict. vid. toll.*

Permutatio. *tit. de rei permutat.*

Perpetuarij. *l.13. & 5. de locat. præd. ciuil. dom. l.3. de priuileg. dom. August.*

Persecutores auri publici. *tit. de aur. pub. persecut.*

Petitin hereditatis. *tit. de petit. hered.*

Philnſophi *l. pen. de his quib. vt ind.*

Philnſophiæ habitum vſurpans. *leg. 8. de profeſſ. & tit. de art. liber. profeſſ. & tit. de ſtud. liber.*

Philnſnphus onera patrimoniorum nnn poteſt recuſare. *l. 6 de munerib. patrimonio.*

Picturæ profeſſores. *l. 8. de metall.*

Pignorationes fieri non debent. *Nou. 52.*

Pignnratitia actio. *tit. de pign. act.*

Pignus. *tit. de pign. & hypoth. & ſeq.*

Pignoris euictinnem non debet creditor. *titu. cred. euiction. non debet.*

Pignoris retentione vſuræ ſeruari poſſunt. *leg. 4. de pignorib. de vſur.*

Pignora capiuntur tributorum cauſa. *titul. de cap. & diſtr. pign.*

Pignori datus an poſſit manumitti. *tit. de ſeru. pign. dat. manumit.*

Pignnra ob euictionis periculum ex rebus proprijs à tutore obligant, qui res minnrum diſtrahit. *l. 9. de præd. & al. reb. minor.*

Pignoris venditio. *l. pignoris. ſi adu. pig. vend.*

Pilei impoſitione data libertas, *leg. decima, de teſtament. manum.*

Piſtores. *tit. de piſtor.*

Piſtoriæ cauſæ. *l. 5. de ferijs.*

Plagium. *tit. ad l. Flau. de plagiar.*

Plus petitio. *tit. de plus petit.*

Podagræ valetudn. *l. 13. de decur. l. 3. qui morb. ſe excuſ.*

Pœna. *tit. de pœn.*

Pœna grauinr in eos cnnſtitui debet, qui principis debent cuſtodire mandata. *l. vlt. de conductor. & mãdat.*

Pœna maior eſt verſari inter hnmines & carcere hominum ſuffragiis. *l. 8. de ſuffrag.*

Vtraque manus aut pes vterque ampntari non debet. *Nou. 134.*

Pœna reſcripto non conceditur. *l. 2. de in ius vocand.*

Summa humanitas eſt, cum multi paucnrum animaduerſionem ſoluant. *Nou. 30.*

Pœna vnius metus multorum. *l. 1. ad l. Iul. repet.*

Pœnæ nomine relictum. *tit. de his, quæ pen. nom.*

Pœnam nnn debet imponere Iudex melinrem, quã res præſtat. *l. ſeruos. ad leg. Iul. de vi pub.*

Pœnam inflictam minuit epiſcnpus. *Nou. 123.*

Pœoam qoi ſoluere non poteſt caſtigatus. l. *quicunque. de ſeru. fug.*

Pœnis fiſcalibus creditores præferuntur. *de pæn. fiſc. cred. præf.*

Pœnitenti ſtatim à tranſactione recedere non licet. l. *quamuis de tranſact.*

Pœnitentia nnn reuocatur dnnatin. l. 23. *de reuoc. donat.*

Pœnitentia reuocatur fideicommiſſum. *leg. 27. de fideicomm.*

Pœnitentiæ conteſtatione, licet in cnntinenti facta, tamen conſenſu finita non reſcindi. l. *non idcirco. de contra empt.*

Poetæ immunitatem nõ habent. *leg. tertia, de profeſſ. & med.*

Polliciratio. *tit. de ratiocin. oper. publ.*

Ponderatores. *tit. de ponderat.*

Populi vanæ voces nnn ſunt audiendæ. *leg. duodecima, de pœn.*

Porcinarij. *tit. de ſuar. & ſuſcept.*

Poſſeſſio. *tit. de acquir. poſſ. tit. vt in poſſ. legato.*

Poſſeſſio bonorum. *tit. de bon. author. iud. poſſid.*

Poſſeſſio iuſta ex initio falſi commiſſi non paratur. l. *ex initio. ad l. Cor. de falſ.*

Poſſeſſio momentanea. *tit. ſi de momen. poſſeſſ.*

Poſſeſſinnis momentaneæ interdictum per quamcunque perſonam poteſt exerceri. *titul. quæ legit. perſ. ſtand. in iud.*

Poſſeſſionis prius deducitur quæſtio. *leg. incerti. de interdict.*

Pnſſeſſio prius iudicari debet, quàm proprietas. l. *ordinarij. de rei vindic.*

Puſſeſſionis cognitin. *tit. vbi de poſſ. agi oport.*

Poſſeſſoris melior cnnditio habetur in pari cauſa. l. 2. *de condict. ob. turp. cauſam.*

Pnſſeſſores non ſunt appellandi, qui ita tenent, vt ob hoc ipſum ſolutam debeant præſtare mercedem. l. 2. *de præſc. 30. aut* 40.

Poſthumi. *tit. de poſth. hered. inſtit.*

Poſtliminium. *tit. de poſtlim. reuerſ.*

Poſtulare. *tit. de poſtuland.*

Potentiorum patrocinium. *tit. ne lic. pot. & tit. ſeq.*

Præfectus auguſtalis. *tit. de off. præfec. auguſt.*

Præfectus pagi. l. 7. *quæ res pig. oblig. poſſ.*

Præfectus prætorio. *tit. de off. præf. prætor. & tit. de ſentent. præf.*

Prætor. l. *præcipuus. de appel.*

Præfecti prætnrin cognitin. l. 2. *quib. non lic. obijc. log.*

Præfecto prætorio intimantur cnnſtitutiones. *tit. de C. Iuſt. conf.*

Præfectis prætnriorum inſinuari debent ſacræ formæ. *Nou. 52.*

Præfectus vigilum. *tit. de off. præf. vigil. Nou. 15.*

Præiudicium. *tit. quando ciuil. act. crim. præiud. l. vlt. de petit. hered.*

Præiudicium edicto perpetun compoſitum. l. *pen. de patr. poteſt.*

Præſcriptin. *tit. de præſcript. long. temp. & ſeq. tit. de except. & præſcript.*

Præſcriptio aduerſus minorem nnn currit. l. *vlt. in quib. cauſ. in integ. reſtit.*

Præſcriptio fori. *tit. in quibus cauſ. mil.*

Præſcriptin lnngæ poſſeſſionis poſt litem conteſtatam. l. *mora. de rei vind.*

Præſcriptio longi temporis ſubmnuetur in his, quæ ad principis dnminium pertinent. l. 2. *de fund. & ſalt. rei domin.*

Præſcriptio longi temporis. *Nou. 119.*

Præſcriptinne longi temporis non ſubmouetur petitin hereditatis. l. 7. *de petit. hered.*

Præſcriptin temporis iuri publico non debet obſiſtere. l. 5. *de oper. pub.*

Præſcriptione 20. anni excluduntur. l. *querela. ad leg. Cor. de falſ.*

Præſcriptin 100. ann. *Nou. 111. Nou. 8.*

Præſes prouinciæ hnrtatur. l. *de condit. ob. cauſ.*

Præteritio. *tit. de liber. præt. vel exhered.*

Prætor. *tit. de off. prætor.*

Prætor plebeius. *Nou. 13. & tit. de præt. pleb.*

Prætores tres ordinantur iudicin ſenatus. l. *quarta, de epiſc. aud.*

Prætorium pignus. *tit. de præt. pign.*

Prætor Romæ quis dicatur. *Nou. 24. 25. 26. 29.*

Pragmatica ſanctio. *tit. de nou. Cod. fac.*

Pretia non debent ſtatui rebus Iudænrum. l. *octaua, de Iudæis.*

Præuaricatio aduncati. l. 1. *de aduoc. diu. iud.*

Precarium. *tit. de precar.*

Precaria poſſeſſio. l. 3. *de pact. ante empt.*

Primicerius. l. *vlt. de off. præf. vrb.*

Primipilarij. *tit. de cohortal. tit. de primipil. tit. de fil. offic. militar. qui in bell. mor.*

Primipilaria adminiſtratio. l. 1. *de priuil. fiſc.*

Primipilus. l. 4. l. 27. *de epiſc. & cler. l. ſi tutores. de compenſat. l. 4. in quib. cauſ. pig. tacit. contr. l. ſi non verum. de donat. inter. vir. & vxor. l. 1. de condict. ex leg.*

Princeps

Princeps reſtituit.l.1.*vbi & apud quem.*

Princeps alligatus legibus.l.*digna vox.de legib.*

Principis autoritate conſcribi quemquam non oportet.l.1.*de his,qui ven.atat.impetr.*

Principis imago deponi ad reparationem ædificiorum poteſt.l.15.*de oper.pub.*

Principis iuſſio ſubiectam debet habere quæſtoria annotationem.*Nou.*114.

Principis omnia eſſe intelliguntur ſiue ex priuata ipſius ſubſtantia, ſiue ex fiſcali ſint. *leg.* 3. *de quad. praſcr.*

Principis intimatio per ſupplicationem ſtatim valear.*leg.omnium.de teſtam.*

Principi legata data.l.4.*ad leg.Falcid.*

Principalis conceſſio ad præiudialis decreti inſtar accedit.l.2.*quando decret.opus non eſt.*

Probatio.*tit.de probat.*

Probatio per iudicia.l.*iudicia.de rei vend.*

Probationis tota neceſſitas in cauſa falſi indicati non debet accuſatori.l.*vbi.ad l.Cor.de falſ.*

Probationum facultas anguſtari non debet.l.*quando.de heret.*

Proconſul.*Nou.*30.

Proconſulatus inſignia.*Nou.*30.

Procuratio curialis mandata non eſt.l.*ſi quis probationem.de decur.*

Procuratores abſentium reip. cauſa. munerum vacationem non habent.l.6.*de excuſat.muner.*

Procurator abſentes reos capitalium criminum defendit.l.3.*de accuſ.*

Procurator Cæſaris.l.2.*de adu.fiſc.*

Procurator.*tit.de procur.*

Procurator Cæſaris.*tit.vbi cauſa.fiſcal.l.*7.*de ſeruit. l.*1.*vbi & apud quem.*

Procurator Cæſaris iudex competens non eſt in lite priuatorum.l.2.*de iuriſd.om.iudic.*

Procurator Cæſaris iudices non dat inter priuatas perſonas.l.1.*de pedan.iud.*

Procurator Cæſaris multæ iudicandæ ius non habet.l.2.*de mod.mult.*

Procuratores Cęſaris cauſam ſtatus examinare non poſſunt.l.2.*ob cauſ.ſtat.ag.deb.*

Procurator nec nouare,nec liberare poteſt. l. 4. *de nouat.*

Procurator debet condemnari non domina. l. 1. *de ſentent.& interl.omn.iud.*

Procurator in crimine iniuriarum poteſt interuenire pro perſonis illuſtribus.l.*vlt.de minor.*

Procurator.l.8.*vbi cauſ.fiſc.*

Procurator vindicta non manumittit. l. 3.*de vindic. libert.*

Pro inſtitutione procuratoris duo ſolidi dantur. l. *cum clericis.de epiſc.& cler.*

Procuratorem conſtituere cogitur illuſtris. *Nouell.* 71.

Procuratores metallorum.*tit.de metall.*

Procurator in cauſa reſtitutionis in integrum poteſt interuenire.*tit.etiam per procurat.*

Procurator punitur. l.2.*de exercit.& tranſact.mil.*

Procuratores quærendi ſunt abſentibus dominis.l.*meminerunt.vnde vi.*

Procuratores reip. actionibus publicis vtuntur. l. 30.*de decur.*

Prodigi curator.*tit.de curat.furioſ.*

Prodigorum reliqua.l.5.*de fid.inſtrum.lib.*10.

Proditores ſeueriſſimè puniuntur.l.*vlt.de delat.*

Profeſſione omiſſa probationem quis non excludit.l.*nec omiſſa.de lib.cauſ.*

Profeſſores. *tit. de profeſſ. & med. & ſeq. de profeſſ. in vrb.Conſtam.*

Programma propoſitum. *tit. comminat. epiſt.& programm.*

Propriè ſobrinus qui ſit.l.2.*vnde legit.*

Propoſitio in frequentioribus locis ciuitatis fieri debet.l.*iubemus.de defenſ.ciuit.*

Proxenetæ.*tit. de ſponſal.*

Proſcripti.*tit.de bon.proſcript.*

Proſpectus in mare impediri non debet. *Nou.* 63.

Proſtituta ancilla.*tit.ſi mancip. ita veniet, ne proſtit.*

Protectores.*tit.de domeſt.& protect.*

Protocolla relinquenda ſunt in chartis. *Nouell.* 44.

Prouinciæ quædam à præſidibus, aliæ à conſulibus adminiſtrantur.*tit.de off.præf.prator.Aphr.*

Prouinciale prædium.l.3.*de ſeruit.*

Puberes qui exiſtimandi ſunt. l. *vlt. quando tut. vel curat.*

Publicatio bonorum probibita.*Nou.*17.

Publicatio bonorum ſublata.*Nou.*134.

Publicatio donationis.l.30.*de donat.*

Publicatio teſtamenti.l.2.18.23.*de teſtam.*

Publicè confectà inſtrumenta. l.*ſcripturas.qui pot.in pign.*

Publicè exiſtimatus ſui iuris filiusfam. obligatur ex nouatione.l.2.*ad S.C.Maced.*

Publicæ cauſæ priuilegium.l.*pen.de fideiuſſ.*

Publicum crimen.l.*ſi quis in hoc. de epiſc.& cler. l.*4. *de haret.*

Publica crimina.l.*tranſigere.de tranſact.*

Publico debitori beneficium appellationis denegatur.l.*vlt.quando prouoc.non eſt nec.*

Publicum decus.l.6.*de ædific.priu.*

Publicæ functiones nullam fori pręſcriptionem admittunt.l.1.*in quib.cauſ.inilit.*

Publico iuri derogari permiſſum non eſt. *leg. teſtandi.de teſtam.*

Publico iuri pręſcriptio temporis obſiſtere non debet.l.5.*de oper.publ.*

Publica monumenta.l.*vel de re iudic.*

Publica opinio. l.5.*ſi ſeru.aut lib.ad decur.*

Publica opera.*tit.de oper.pub.& ſeq.*

Publicas penſitationes agnoſcere debent profeſſores agrorum.l.*vlt.ſine cenſ.vel reliq.*

Publicarum penſitationum cauſa venditio celebrata.*tit.ſi pro pub.penſ.*

Publica perſona.l.4.*de recept.arb.l.orphanotrophos.de epiſc.& cler.*

Publicæ perſonæ. *leg.*4.*de donat.cauſa mort.l.*24. *de adminiſt.tut.*

Publici prædij locatio, venditio. l. 2. *de vend. reb. ciuit.*

Publicus ſeruus.l.2.*de ſtipul.*

Publica vtilitas præferenda eſt priuatorum contractibus.l.3.*de princip.*

Pupillus bonorum poſſeſſionem amplecti non poteſt.l.7.*qui admitt.ad bon.poſſ.*

Pupillus non cogitur comitatui principia ſui copiam facere.*tit.quando imper.int.pup.*

Pupillus debitor hereditarius conuenitur. l. 4. *de hered. act.*

Pupilli educatio.*tit.vbi pup.educ.deb.& ſeq.*

Pupillus factum defuncti,cui heres exiſtit,reuocare non poteſt.l.2.*de his,quib.vt indig.*

Pupillus non excluditur præſcriptione. l. 1. *de praſcript.*30.*annor.*

Pupillus procuratorem conſtituit tutore authore. l. *neque de procur.*

Pupillo an ſit reſtituenda hereditas. l. 7. *de Trebell. S.C.*

Pupillus teſtamentum facere non poteſt, quamuis ſit tribunus militum.l.*vlt.de teſtam.milit.*

Pupillus tutori iusiurandum deferre non potest. *leg.4.de reb.cred.*

Pupillus tutore autore & agere & conueniri potest *tit.qui legit.pers.stand.in iudic.habeant.*

Pupillo vendente vsucapio locum non habet.l. *vlt. de vsucap.pro emptor.*

Purpura.l.*vlt.de vestib.Holober.& aurat.*

Purpuræ venditio.l.1.*quæ res vend.non poss.*

Pupillorum repudiatio nihil eis nocet.l.5.*de repud. hered.*

Q

QVæstio. *tit.de quæstion.*

Quæstio facti.l.2.*plus valet,quod agit.*

Quæstio voluntatis, non iuris. *leg. ex verbis. de donat. inter vir.*

Quæstio voluntatis in æstimatione iudicis est. *leg. septima de fideic.*

Quæstor.*tit.de quæstor.lib.12.*

Quæstor.*tit.de offic. quæst.Nou.8.*

Quæstoris annotatio.*Nou.114.*

Quæsitum ius.*tit.de nud. quæsit.iur.tell.*

R

RAptores mulierum puniuntur. *Nou.* 143. *Nouell.*150.

Raptores virginum Deo dedicatarum puniuntur. l. *raptores.de episc.& cler.*

Raptus virginum.*tit.de rap virg.*

Raptus virginis.l.3.*quib.ex caus.seru pro præm.*

Ratiorum admiratio mita. *Nou.* 105.

Ratihabitio retrotrahitur.l.*vlt.ad Maced.S.C.*

Ratihabitio eius, qui maior factus est. *tit. si ma. fac. rat.hab.& tit.si mai. fact.vend.rat.hab.*

Rationes vbi reddendæ sunt.*tit.vbi de ration.*

Rationes an sufficiant ad probationem. l.6.*de probat.*

Rationalis.l.5.*vt caus. status.leg.6.& 7. vbi causæ fiscal.*

Rationalis.l.3.*de conuen.fisc.debit.l.4. de fide instrum. l.10.l.3.de ben.vacan.*

Ratum habens maior factus. *tit. si maior fact. rat. hab.*

Receptitia actio.l.2.*de constitut.pecun.*

Receptores.*tit.de his, qui latr.vel al.crim.*

Rector prouinciæ.*tit.de off.rect.prouinc.*

Recusari potest iudex,antequam lis incohetur. l. *apertissimi.de iudicijs.*

Post litem contestatam recusare, iudicem non est integrum.*ibidem.*

Recusatio iudicum.l.*vlt.de sentent.interloc.*

Redemptores litium l.20.& 22.*mand.*

Reditus annuus vsurarum præstationi similis non est.*Nou.*160.

Refendarij.*tit.de refer.Nou.*11.*Nou.*113.

Referendariorum munus.*Nou.*124.

Regia vela & regia maiestas.*tit.vt nem.priuat.*

Relatio.*tit.de relat.prohibita.*

Relatio ad principem.*Nou.*113.

Religionum diuersitas seditionum causa. *Nou.* 103.

Religionis læsæ crimen.*de sepul.viol.*

Religiosus.*tit.de religios.*

Ius mortuorum inferendorum legari potest. l. *monumenta.de legat.*

Reliqua.*tit.sine cens.vel reliq.*

Reliquorum fisco debitorum remissio. *Nouell.* 147.148.

Renunciatio allegationum. *Nou.*115.

Renunciatio litis.l.4.*de pact.*

Renunciat mulier Velleiano senatusconsulto. *Nouell.*118.

Renunciare his omnibus licet, quæ pro se introducta sunt.l.*pen.de pact.l.39.de episc.& cler.*

Reparatio actionis.*tit.de temp.& repar.appell.*

Repetitio datur minori,qui per errorem iuris soluit indebitum.l.2.*si adu.solut.*

Repetitio cessat, cùm quis ius ignorans soluit. *leg. cum quis.de iur. & fact.ignor.*

Repetundarum crimen.*tit.ad l.Iul.repet.*

Repudiatio hereditatum.*tit.de repud.hered.*

Repudium.*tit.de repud.*

Requirendi sunt rei. *tit.de req.reis.*

Rei vindicatio.*tit.de rei vind.*

Recessoria actio.l.3.*de poss. rer. l.nullo. de rei vind.l.6.ad Vellean.S.C.*

Rescriptum.*tit.de prec.imper.offer.& seq.*

Rescriptum contra publicum commodum elicitum non valet.l.2.*de caus.frum.vrb.Rom.*

Rescripto imperiali causas finitas resuscitari non oportet.l.*causas.de transact.*

Rescriptum impetrans contra leges & senatusconsultum punitur. l.2.*de legib. & tit. de senatusconsul.*

Rescripta impetrantes post sententiam iudiciorũ expelluntur.l.*vlt.tit.sent.rescind.non poss.*

Rescripto ciuilium munerum vacatio non præstatur.l.*vacantis.de decur.*

Rescriptum ex paganorum manibus abripi debet. *leg.3.de pagan.*

Rescripto principis non reuocatur donatio.*leg.5.de reuoc. don.*

Rescripto principis non rescinditur testamentum. l.*testamentum.de testamentis.*

Respublica.*tit.de iur. reipub.& seq.*

Respubl. minor iure vti solet.l.4.*quib.ex caus.maior.*

Reip. debitor non potest honorem subire. *titul. de debit.ciuit.*

Reip. debitor an possit opponere compensationem, l.3.*de compensat.*

Reip. hereditas relicta.l.3.*ad Trebell.S.C.*

Reip. seruus.*tit.de seru.reip.manumit.*

Restitutio in integrum.*tit.de restit.in integ.*

Restitutio.*tit.de sent.pass.& restit.*

Restitutio in integrum etiam maioribus conceditur.*tit.ex quib.caus.maior.*

Restitutio in integrum vbi & apud quem agitanda sit.*tit.vbi & apud quem rest.in integ. cogn.agit.sit.*

Restitutio in integrum ex quibus causis non est necessaria.*tit.in quib.caus.rest.in integ.non est necess.*

Restitutio in integrum sæpius postulata.*tit si sæp.in integ.rest.post.*

Restitutione in integrum postulata, ne quid noui fiat.*tit.de in integ.restit.postul.*

Restitutione in integrum suspenditur sententia. l. *si causa cognita.de transact.*

Reuerentia non debetur patrono à liberto, & ad libertum non reuertitur.l.*vlt.de bon.libert.*

Reuocatio donationis.*tit.de reuoc.donat.*

Reus criminis depensionem causæ suscipere non potest.l.6.*de procur.*

Rei criminis postulati nouos honores appetere non debent.*tit.de re postul.*

Rusticitas excusat.l.8. *qui admitt.ad bon poss.*

Rusticitas non excusat.l.1. *de interd. matrim.*

Rusticitas innocens quæra.l.3.*de defens.ciuit.*

Rusticitati semper consultum est.l.*vlt.de testam.*

Rusticitati venia non præbetur. l.2. *de in ius vocand.*

Rusticis remittitur pœna.*Nou.*144.

Sacræ

S

Sacræ rei alienatio.l.fancimus.de facr.ecclef.

Sacra minifteria turbans aut celebrari prohibens punitur.Nou.123.

Sacræ rea à publicia non multum differunt. Nouell. 7.

Sacerdos creatus.tit.de pœn.facril.vel per fucceff.

Sacerdotium nuptiæ.Nou.22.

Sacerdotum ornamenta.l.1.de natur.lib.

Sacrilegium.tit.de facril.crimin.

Salis venditio.l.fi quis de vectig.& commiff.

Salarium tit.de prabend.falar.l.17.mand.

Salgamum.tit.de falg.hofp.non praft.

Satifdatio.tit.de fatifdat.

Satifdatio legatorum.tit.vt in poff.legat.

Satifdatio tutoris. tit. de tut.vel curat. qui non fatifd.

Scholæ.tit.de priuil.fchol.

Scholarum comites.tit.de comit.& tribut.fcholar.

Scriba,qui negligentia vel dolo veram fubftantiæ taxationem paffus eft occultari,conuenitur.leg. vlt. de magiftr.conuen.

Scriniarij.l.16.de teftam.milit.

Scriniorum præpofiti.tit.de prapofit.facr.fcrin.

Scriptura neceffaria non eft.l.17.de pact.l. cum te. de tranfact.l.non ideo.famil.ercifc.

Seditio in ecclefia.l.4.de his,qui ad ecclef.confug.

Seditiones parit religionum diuerfitas.Nou.103.

Seditio vendita.Nou.17.

Seditiofi.tit.de feditiof.

Senatores illuftres.l.3.de filentiar.

Senatores vbi conueniantur. vbi fenat. vel clariff.

Senatores pars corporis funt.leg.quifquis.ad leg. Iuliam maieftat.

Senator fuæ curiæ domini curiæ.l.omnes.de decur.

Senatorum degradatio. leg. tertia, de off.magiftr. offic. l.1.de priuil.fchol.

Senatorum domicilium.l.pen.de incol.

Senatorum immunitas.l.4 5.7.8.14.de dignit.

Senatoria dignitate decoratus forum rei fequitur. leg.3.vbi caufa ftat.ag.deb.

Senatus portio qui funt.Nou.69.

Senatufconfultum.tit.de fenatufconf.

Senectus donationem non impedit.l.16.de donat.

Senium teftamenti factionem non aufert. leg. 3. qui teft.fac.poff.

Sententia. tit.de fent. praf. prat.& fequ. tit. de fent. & aduoc.fifc.

Sententiæ ex propria perfona non principis pronunciari debent.Nou.126.

Separatio bonorum.tit.de bon.auth.iudic poff.

Sepulchrum violatum.tit.de fepul.viol.

Sequeftratio. tit.de probib. fequeft.pecun.l. vlt.quib.ad libert procl.non lic.l.vlt.de ord.cognit.

Serici emptio.l.2.quæ res vend non poff.

Seruire liberi creditoribus ob æs alienum non debent.l.as alienum.de act.& oblig.

Seruitus.tit.de feruit.& aq.

Serui ciuitatum.tit.de feruis fugit.

Seruus non conuenitur rei vindicatione. leg.non feruum.de rei vind.

Serui à domino domini conueniendi funt.leg.vlt.an feru.pro fuo fact.

Seruus creditoris meliorem caufam domini facere poteft.l.vlt.de acquir.poff.

Seruorum emendatio.tit.de feruor.emend.

Seruus an interrogari poffit.l.feruos.teftib.

Seruus in iudicio effe non poteft.leg.feruus.de iudic. leg.iudic.eod.

Seruus ex fuo facto an poft manumiffionem teneatur.tit.an feru.ex fuo fact.

Seruus poteft,quamuis iubente domino nolit,adire.l.3 de hered.inftit.

Seruo proprio fe iungens mulier capite punitur. tit.de mul.quæ fe propr.feru.

Seruus fucceffores babere non poteft. l. 4. com. de fucceff.

Sicarij tit.ad.l.Cor.de ficar.

Sigillum.l.2.de reb.al.non alien.

Signum confiliarij chartis impofitum. l. vlt. de affeff.

Signa rebus imponere propria autoritate non licet. Nouell.60.

Signa rebus imponere non licet,quas alius detinet. tit.vt nem.lic.fine iudic.

Significatio.tit.de bon.feru.

Silentiarij.tit.de filentiar. leg.vlt. de excuf. tut. l. omni modo.de inoff.teftam.

Sumptus in lite factos repetit procurator. l. mandati.

Simulatè gefta pro infectis habentur. l. cum ea. de tranfact.

Simulatio.tit.plus valere quod agit. l. 17. ad Velleian. S.C.

Socius.tit.pro focio.

Societas non impedit, quo minus quis facere poffit teftamentum.l.1.qui teftam.facere poff.

Socius libertatis imperialis tit.fi liber.imper.

Soluens pupillo, quando liberetur. leg. fancimus administrationem.de adm.tut.

Solutio.tit.de folut.& tit.fi adu.folut.

Solutio debitorum ciuitatis.tit.de folut.deb.ciuit.

Solutionis caufa minimè dominum facit. l.folemnitates.de rei vind.

Sors inter litigantes adhibita.l.3.com.de legat.

Sortium cafus.tit.quando & quib.quart pars.

Spado non excufatur à tutela.l.1.de excufat.tut.

Spectabiles.Nou.24.25.27.28.30.

Spectabiles qui funt.Nou.7.

Spectabiles proconfules.tit.de comm.t.confift.

Spectabilium ius.Nou.102.

Spectacula.tit.de fpectac.& feq.

Spectacula cur excogitata fint.Nou.105.

Spectaculorum quomodo.Nou.105.

Spes futuræ actionis poteft transferri. leg. 3. de donat.

Sponfam fuam per vim rapiens punitur. tit. de rapt. virg.

Sponfalia.tit.de fponfal.

Sponfalitia donatio.tit.de donat.nupt.

Sponfus marito comparatur. l. non fine. de bon. quæ liber.

Sportulæ.tit.de fportul.l.3.l. per hanc. de aduoc. diu. iudic.

Sportulæ executorum.Nou.123.

Sportulæ iudicum.Nou.82.

Sportularum modus.l.12.de proxim.facr.fcrin.

Sportularum quantitas.l.1.de off.praf.prator.Aphri.

Spurius an fuccedat matri.l.5.ad S.C.Orfic.

Stabuli facri comites.tit.de comit.& trib.fcol.

Stationarij.tit.de curiof.& ftation.

Statuæ.tit.de fta.& imag.& feq.

Stellionatus.tit.de crim.ftellion.

Status caufa.tit.vbi caufa fta.ag.deb.

Stigmata.l.3.de fabricenf.

Stipendia non retinentur in caufam iudicati.l. 4. de execut.rei iud.

Stipulatio.tit.de contrab.& commit.ftip.& feq.

Stipulationum verba confueta.l.4.de recept. arbitr.

Statores.l.4.*de cust. reor.*

Studia liberalia.*tit.de stud lib.vrb Rom.*

Studia liberalium artium.l.2.*qui atat. vel profess.*

Studiorum causa in aliena ciuitate degentes. *tit. de incol.*

Studiorum labor. l.1.*de assess.*

Studiorum reuerentia. l. *quicquid. de aduoc. diuers. iudic.*

Stuprum.*tit.ad l.Iul.de adul.& seq.*

Stuprum masculorum.*Nou.*141.

Suarij. *tit.de suar.& suscept.*

Subscribentes instrumento quo & aliis conscriptum est.*leg.vlt.plus valet quod agit.*

Substitutio.*tit.de impub.& al.substit.*

Substitutiones introductæ, ne fiant caducæ. *tit.de cad.toll.*

Substitutio precaria *l.cum proponas.tit.de pact.*

Substitutus.*l.21.de episc.& cler.*

Substitutus à clerico decurione.*Nou.*123.

Substitutus à decurione.*l.nullum de decur.*

Subtilitas nimia.*l.7.ad Trebell.S.C.*

Successio.*tit.commun.de success.*

Successio ab intestato.*Nou* 118.

Successorium edictum.*tit.de edict.success.*

Suffragium.*tit.de suffrag.*

Sumptus factus in mortui infirmitatem deducitur. *l.4 de petit.hered.*

Sumptuum recuperatio.*tit.de sumpt.recup.*

Sumptus non repetit malæfidei possessor.*leg.domum de rei vind.*

Superflua non nocent.*l.17.de testam.*

Supplicatio.*tit.de prec.imper.off.*

Supplicatio aduersus præfecti prętorio sententiam. *tit.de sentent praf prat.Nou.*119.

Surdi testamentum.*l.1 discretis.qui testam.fac.poss.*

Susceptores.tit.*tit.de suscept.*

Susceptores creantur periculo procuratorum. *leg.9. de iur.fisc.*

Suspectus iudex potest recusari. *leg. apertissimi. leg. vltim.de iudic.*

Suspectus tutor.*tit.de susp.tut.*

Syndicus ab vniuersitate constituitur in causa criminali.*l.18.de re militar.*

Synodorum celebratio.*Nou.*123.

T

TAbellio. *leg.si quis decurio.de fals.l.4.de adopt.l.31. & 32. de donat.*

Tabellionum officium.l.15.*de decur.*

Tabellio pœna falsi punitur, qui forma non seruata testamentum scripsit l. *iubemus. de testam.*

Tabellio punitur. l.1.*vt nem.ad suum procur.*

Tabellio punitur, qui alienationis prohibitæ instrumentum scripsit.l.2.*de eunuch.*

Tabelliones & tabularij. *Nou.*44.*de tabell.*

Tabelliones qui vetitorum contractuum instrumenta conscribunt, puniuntur. l. *iubemus. de sacr. eccles.*

Tabulæ prædiis alienis affixæ.*Nou.* 17.28.

Tabularius.l.*vlt.de iur.emphyt. l. 8.qui test. fac.poss.l. pen.de fideiuss.l.scriptiones.qui potior.in pig. l.vlt.de iur.de lib.l.2.de iur.fisc.l.2.de conuen.fisc.debit.l.1.de exact.trib.l. 1.de cau.largit.l.2.de muner.& actuar. l.1.de immun.nem. conced.*

Tabularius est publica persona. l. 3.*de episc.*

Tabularij administratio.l.*vlt.de seru.reip.manum.*

Tabularij qui dicantur.l.*vigesima quarta,de muner.& actuar. tit.de tabul.*

Tabularij ciuitatum.l.1.*de cens.*

Tabellarios non habens ciuitas. l.2.*de annal.excep.*

Tabellarij in prouinciis esse debēt. l.*duos.de suscept.*

Tamiaca prædia.*tit.de pred.tam.*

Tamium & tamiaca possessio. *Nou.*30.

Terminos effodientes extra ordinem coercentur. *leg.1.de accus.*

Tasserarum designatio.l.2.*de frum.Alex.*

Tesseræ frumentariæ.*Nou.*88.

Testamentum.*tit.de milit.test.& seq.*

Testamentorum apertura. *tit. quemad. testam.aperian.*

Testamenta facta tutori non denegantur. *leg.17.de adm.tut.*

Testamentorum obseruatio multis priuilegijs excogitata atque inuenta. l.*si quando.de inoff.testam.*

Testatori licet hypothecam rerum suarum dare.*leg. 1.communia. de leg.*

Testimonium non dicunt apostatæ.l.3.*de apostat.*

Testimonium non cogitur dicere episcopus. l. *nec honore.de episc.& cler.*

Testimonij dicendi causa in ius non prodit episcopus.*Nou.*123.

Testimoniū an dicant hæretici. l. *quoniam. de haret.*

Testis.*tit.de testib.& Nou.*90.

Testes heredem cognoscere debent. *leg. vltima, de iure de lib.*

Testiū numerus maior postulatur, vt per ampliores honores perfectissima veritas reueletur. l. *vlt.de fideic.*

Thesaurus.*tit.de thesaur.*

Thesauri sacri.l.*diuinum.de suscept.*

Thesaurorum præfecti.l.1.*de caus.larg.*

Thesaurorum præpositi. l *pen.de purd.*

Tituli appositi præsidiis.*Nou.*29.90.

Titulos prædiis imponens punitur. *titul. vt nem. princ.tit. prad.*

Titulos prædiis affigentes potentiorum nomine puniuntur.*tit.de his,qui potent.nom.*

Titulos rebus imponere non licet.*Nou.*164.

Trabea.l.2.*de consul.*

Tractatores.*tit.de tractat.*

Tradere intelligitur, qui vsumfructum retinet. l. *quisquis.l.si qui argentum.de donat.*

Duobus vendita re potior est is, cui priori tradita est.l.*quoties.de rei vind.*

Traditionibus dominia rerum transferuntur.l. *traditionibus.de pact.*

Transactio. *tit.de transact.tit. si aduers. transact. tit. si vsucap.pro empt.vel trans.*

Transactio nullo dato vel retento vel promisso nō procedit.l.3.*de repud.hered.*

Transmissio hæreditatis.*leg.14.de iur.delib.l.in nouissimo. de cad.toll.& tit.seq.l.apud hostes.de suc. & leg. hered.*

Transmittitur iús deliberandi etiam ad impuberes.*Nouell.*158.

Tributorum exactor à tutela excusatur. *leg. exactores.de exact.tribut.*

Tributi nomine quantum frumenti dari oportet. *leg.19.de suscept.*

Tributa.*tit.de ann.& trib.& de exact. tribut.*

Tributorum exactio.*Nou.*8.*& Nou.*17.

Tributorū solutio.*tit.si prep. pub.pensit.l.4.de donat.*

Tributorum exactor furtum facit.l.8.*de furt.*

Tributis obligantur omnia bona.*leg.prima, in quib. caus.pignor.*

Tributorum publicorum expeditio.*Nou.* 128.

Tributa soluuntur nulla præscriptione temporis impediente.l.*competit.de prascript.30.ann.*

Turpem ob causam datio an repetatur.*tit.de condic. ob turp.causam.*

Tutelam

Tutelam filiorum ſuſcipit mater. *Nou.94.118.*

Tutelæ immunitatem habent clerici. *l. generaliter. de epiſc.& cler.*

Tutela legitima *tit.de tut.legit.*

Tutela teſtamentaria. *tit.de teſtam.tutel.*

Generales ad curationes accedunt, apud quos memoria aliqua Dei permanet. *Nou.72.*

Tutor iurat de calumnia. *tit. de iureiur. propter calumn.*

Tutor epiſcopus fieri prohibetur. *Nou.123.l.generaliter.C.de epiſc.& cleric.*

Tutor ad iuſiurandum adigitur.l.5.*de reb cred.*

Tutores non dantur minoribus, qui res ſuas obligatas habere prohibent. *Nou.72.*

Tutor procuratorem facere non poteſt.l. *neque. de procur.*

Tutor pupillam corrumpens deportatur. *titul.ſi quis eam cu.tut.fuer.corr.*

Tutor pupillam in vxorem non poteſt ducere. *titul. de interd.matrim.*

Tutor ex bonis pupilli comparare palam & bona fide non prohibetur.l.*cum ipſe.de contr.empt.*

Tutor punitur pro pupillo.l.1.*de falſ.monet.*

Tutor remittere debitum non poteſt. *leg. cum proponas.de pact.*

Tyrocinij euitandi cauſa datum. *leg.tertia,de condic. ob turp.cauſam.*

Tyrones. *tit.de Tyron.l.3.de Fabricenſ.*

Tyronum præſtatio.l.4.*de prox.ſact.ſcrin.l.10.de palatin.ſacr.largit.l.2.de primil.credit.*

Tyranni à Romanis deuicti. *Nou.1.& 28.*

V

VAcantia bona. *tit.de vacant.bon.*

Vacantia bona mortuorum tunc ad fiſcum transferuntur, ſi nullum ex qualibet ſanguinis linea vel iuris titulo legitimum relinquit inteſtatus heredē. l.1.l.*vacantia.de bon.vacant.l.*10.

Vacatio munerum. *tit.de vacat.pub.muner.*

Valetudinis aduerſæ velamento tranſactio non reſcinditur.l.*ſanum.de tranſact.*

Vectigali nouo quiſquam onerari non debet. *Nou.* 43.

Vectigale prædium diſtrahere non licet.l.*etiam. de pred.& al.reb.minor.*

Vectigalia. *tit.de vectigal.& commiſſ.*

Vectigalium conductores immunitatem habent. *tit.quib.muner.excuſ.lib.*10.

Vectigalia conducere non debet tutor vel curator. *tit.ne tut.vel curat.*

Vectigalia noua inſtitui non poſſunt. *tit.vectigal.noua inſtit.non poſſ.& tit.de vectigal.& commiſſ.*

Vehicula honoratorum. *tit.de honorat.vehic.*

Venditio quando reſcinditur. *tit.de reſcind.vendit.& ſeq.*

Venditio rerum ciuitatis. *tit.de vend.reb.ciuit.*

Venatio ferarum. *tit.de venat.fer.*

Venatoribus immunitas non conceditur. l.*ſeptima, de excuſ.muner.*

Veneno occidere plus eſt, quàm gladio. *leg. prima, de malef.& math.*

Venetiæ Italorum. *Nou.29.*

Venia ætatis impetrata. *tit.de his,qui ven.at.impet.*

Ventus excludi non debet ædificando. *leg. vlt. de ſeruit.*

Verbis opus non eſt, quæ effectus rerum nullus ſequitur.l.*vlt.de donat.*

Veſtes. *tit.de veſtib.Holob.*

Veſtis militaris. *tit.de milit.veſt.*

Veſtis vſus apud principem. *Nou.126.*

Veterani. *tit.de veteran.*

Veterani munerum vacationem habent. *tit. de his, qui non impl.ſtip.*

Veteranorum excuſationes. *tit.de veter. excuſ.*

Veteranorum pœna.l.5.*de pæn.*

Veteranis munerum perſonalium vacatio conceſſa.l.*veteranis.quando prouoc.non eſt neceſſ.*

Via publica vti nemo prohibetur. l. *per agrum. de ſeruit.*

Vicarius. *tit. de off.vicar.*

Vice principis cognoſcens.l.3.*ſi adu.rem iudic.*

Viceſima hereditas.l.3.*de edict.diui Adri.toll.*

Vicinus ne qui aggregetur quàm nollet, multum eius intereſt.l.*vlt.de pact.inter empt.& vend.*

Vidua non principis comitatui ſui copiam facere debet. *tit.quando imper.int.pup & vid.*

Viduitas indicta. *tit.de ind.vid.toll.*

Viduæ intra 25. annum degentes, etiamſi emancipationis libertate gaudent, tamen in ſecundas nuptias ſine patris ſententia non conueniunt. l. *viduæ. de nuptijs.*

Vindicare ſe licet ſine iudice. *tit.quando lic. ſine iud. ſe vind.*

Vindicta. *tit.de vindict. libert.*

Vi armata debitores negantes terreri non oportet. l.*negantes.de act.& oblig.*

Vi bonorum raptorum actio. *tit.de vi bon.rap.*

Vis eius, qui ſe dominum contendit, ad imponendum onus probationis ſeruo non prodeſt. l.*vis eius.de probat.*

Vim fieri prohibere debet præſes.l.9.*de tranſact.*

Vim illatam propulſare, licet.l.1.*vnde vi.*

Vis publica & priuata. *leg.62.& tit.ad l.Iul.de vi pub. & priuat.*

Vltio conceſſa. l.*deuotum.de metall.*

Vocatio in ius. *tit.de in ius voc.*

Voluntatis contrahentium latitudo ob nimiam ſubtilitatem verborum impediri non debet. *tit. vt pact. ab hered.& contra hered.*

Voluntas contrahentium magis, quàm verborum conceptio inſpicienda eſt. l.*vlt.qu.res pig.*

Voluntas ſceleris eadem ſeueritate, qua effectus punitur.l.*quiſquis.ad l.Iul.maieſt.*

Voluntas teſtatoris pro lege habetur. *Nou.22.*

Voluntas teſtatoris dominatur. l. *cum queſtio. de legat.*

Voluntas magis, quàm verba ſpectatur in fideicommiſſis.l.*cum vtrum.de fideic.*

Voluptates populorum non inhibentur. l. 4. *de pagan.*

Veterum oblatio. *tit.oblat.vet.*

Vſucapio. *tit. de vſucap. pro empt.& ſeq. tit. ſi aduerſ. vſuc.*

Vſucapio ceſſat ſine titulo.l.*nullo.de rei vind.*

Vſucapionibus dominia rerum transferuntur.l.*traditionibus.de pact.*

Vſucapio pignoris conuentionem non extinguit. *leg.7.de pign.*

Vſuræ. *tit.de vſur.legat.& tit.de vſur.rei iud.*

Vſuras illicitas exigentes notantur infamia.l.*improbum. ex quib.cauſ.irrog.*

Vſuræ, quæ ab agricolis percipi debēt. *Nou.32.& ſeq.*

Vſuræ fiſcales. *tit.de vſur.fiſc.*

Vſuræ ex mora in bonæ fidei iudiciis. l. 2. *de depoſit.*

Vſuræ nauticæ. *Nou.130.*

Vſurarum particulares ſolutiones in duplo computantur. *Nou.121.*

Vſuræ non poſſunt peti poſt ſortis condemnationem.l.4.*de poſ.*

Vsuræ pupillares. *tit. de vsur. pup.*
Vsurarum stipulatio iudicio cœpta non permittitur. l. 1. *de sud.*
Vsuræ absque stipulatione. *Nou.* 136.
Vsusfructus. *tit. de vsufr.*
Vsusfructus rei ecclesiasticæ conceditur. l. *iubemus. §. fius. de sacr. eccles.*
Vsufructum retinens tradere intelligitur. l. *quisquis. l. si quis argentum. de donat.*
Vxorem clericis habere non licet. *Nou.* 23.
Vxorem quis non potest ducere, quam è sacrosancto suscepit baptismate. l. *si quis alumnam suam. de nupt.*
Vxor pro marito conueniri non potest. l. *vxorem. de decur.*
Vxores iisdem radijs, quibus mariti, refulgent. *Nou.* 105.
Vxores militum restituuntur. *tit. de vxor. milit.*
Vxor socia rei humanæ atque diuinæ domus. l. 4. *de crim. expil. hered.*
Vxoris res ob debitum viri capere non licet l. 1. *ad L. Iul. de vi public.*
Vxor pro marito conueniri non debet. *tit. ne vxor pro mar.*

Z

ZOsimus monachus. *Nou.* 5.
Zygocephala. *Nou.* 117.
Zygostates. l. 2. *de ponderatoribus. lib.* 10.

Regularum Iuris ac Sententiarum ex Codice & Nouellis constitutionibus à Dn. Francisco Duareno I. C. collectarum digestarúmque Finis.

INDEX IN OMNIA DVARENI OPERA QVÆ EXTANT, IN QVO PRIOR NVMERVS VOLVMEN, POSTERIOR paginam: a, autem cuiusque paginæ priorem columnam: b, verò posteriorem denotat.

A

Abbas siue antistes qualis esse debeat. 2.399.a
Abdicare filium quid sit. 1.14.a
Abesse, quo pacto Iurisconsu. intelligatur. 1.143.b
Abigei qui sint, & eorum pœna. 1.965.b
Abolitio criminum, quid sit, & quotuplex. 1.962.a
Absinthij vis in veritali habitum. 1.986.b
A,C,N,L, quid significent ex Cicerone. 1.167.b & 188.b & ex Asco. Pædiano. 1.803.b
Academicorum maiorum mos in pronuntiandis sententiis, & testium in eorum depositionibus. 1.170.a
Acceleratio quandoque necessaria in morte hominis. 1.42.a
Acceptilatio quid ab apocha differat. Et quomodo acceptilatio fiat. 1.955.b
Quis acceptum faciat, & cui fiat. Item acceptilationis effectus. 1.956 a
Accessio quid. 2.171.b
Accessionis verbo quæ complectantur. 2.16.a
Accessoria obligatio non consistit sine principali. 1.950.a.b
Accrescendi ius vnde ortum sit. 2.272.a
Et an inuito cohæredi pars deficiens accrescat, & cur ita constitutum sit. 2.273 b
Et cur in legatis pars deficiens non accrescat inuito, vt in hæreditatibus. 2.274.a.b
Accursius vaous vates cur ab autore vocetur. 1.683.b
Accursius à Duareno acriter notatus. 1.77.a.1.98.a & 1,368.a
Accursianorum nugæ. 1.190.b
Accursianorum sophistarum opiniones de hac voce, iudicium. 1.176.b, 177.a.b
Accusatio quid sit. 1.969 a Eius causa, & qui accusare possint, aut non. Item qui non possint accusari. 1.970.a
Acoluthi qui dicantur. 2.361.b
Acta omnia & monumenta iudiciaria sunt publica instrumenta, & vocantur forensia. 1.272.a
Actio quid, & vnde dicatur. 1.839.b
Actio in rem quid sit. 1.840.a
Actio competens actori, qui reo deferente iurauit ex edicto prætoris, 1.142.a
Et quæ actio detur ex iureiurando. ibid. Et contra quem detur. ib.d.b
Item huius actionis fructus & vtilitas. 1.243.a Quid in hanc actionem veniat. ibid.a.b
actio dedotæ, quæ communis est patri & filiæ, mortuo patre ad filiam transit. 1.293.b
actio an ex conuentione nascatur. 1.51.a
actio arborum furtim cæsarum contra quem detur, 1.961.b
actio in præuaricatores, & eorum pœna. 1.965.b
actio furti aduersus nautas, caupones & stabularios. 1.960.b
actio de tigno iniuncto. ibid.a
actio tributoria quid ab exercitoria actione differat. a.132 a
actio quæ temporaria, & quæ perpetua dicatur 1.62.b
actio vtilis quid sit, & quando, & quibus detur. 1.158 b
actio tutelæ directa. 1.354.b
Quid veniat in hoc iudicium tutelæ. ibid.
Item cui & aduersus quem detur hæc actio. 1.355.a
actio contraria tutelæ, & ex quibus causis hæc actio contraria competat. 1.355.b
actio pro tutelæ cui detur, & quando. 1.356.a
actio depositi quando in simplum, & quando in duplum detur. 1.175.b
actio empti quibus ex causis competat. 1.198.b
actio receptitia quæ sit. 2.89.a
actio de moribus an vltra personam extendi debeat. 1.314.b
actio ex noxali causa, & quid in ea sit cauendum. 1.58.a
actio in eum qui impedimento est quominus quis iudicio sistat. 1.38.b & 39.a
actio sine causa, & quid sit sine causa aliquid dare. 2.70.a
Item quid petatur hac actione. 2.71.a
actio furti & eius causa. 2.71.b
Et quid sit furtum. ibid.
Item aduersus quem detur hæc actio. ibid.
actio furti qui à condictione furtiua differat. 2.72.b
actio mandata quæ sit. 2.169.a
actio omnis & obligatio transit ad fiscum tam actiuè quàm passiuè. 2.182.b

Mm

actio in nautas,caupones &c. 2.173.b
actio præscriptis verbis vbi conueniat. 1.62.b
actio de constituta pecunia aduersus quem sit prodita. 2 82.b
actio de peculio an sit in personam. 2.64.a
actio quæ datur aduersus filiumfamil. ibid.
actio de dolo à Cicerone vocatur euerriculum omnium malorum. 2.18.b
actio condictitia cui & contra quem detur. 2.49.b
actio confessoria pro seruitute vindicanda datur. 1. 230.a
actio de dolo temporaria est. 1.92.a
actio de dolo cui & aduersus quem competat: & quid veniat in hanc actionem. 1.94.e
Item intra quod tempus agi potest de dolo. 1.95.a
actio ex mutuo cui & aduersus quem competat. 2.37.b
actio quod iussu,quid sit. 2.147.b
actio de in rem verso, & quid in rem verti dicatur. 2. 148.a
actio hæreditaria quid sit. 2.76.e
actio quod metus causa,contra quem detur. 1.874.b & qualis dicatur. ibid.
actio de furto quadruplum persequitur. 1 121.a
actio præscriptis verbis quid sit. 1.66.a
actio de dolo malo, euerriculum omnium malorum à Tullio Cic.vocatur. 1.91.a.b
actio legis Aquiliæ quare & aduersus quos detur. 2.69.a
actio arbitraria vbi necessaria est. 2.80.a.b
actionis constitutoriæ causa quæ sit. 2.89.a
Item quid hac actione petatur, & cui ac contra quem detur. ibid.
actionis tributoriæ quæ sint causæ, & vnde dicatur tributoria actio. 2.146.a
Quid in hanc actionem veniat. 2.147.b
actionis iniuriarum, & actionis legis Aquiliæ differentia. 1.120.b
actionem edere quis dicatur, & quid actionis editio. 1. 42.b 43.a
actionem à prætore dari quid sit. 1.64.a
actionem cui damus,multo magis exceptionem competere dicendum est. 1.151.a
actionem dare ad quem pertineat. 2.6.a
actione deficiente, vel exceptione, vtiliter est agendum. 1.66.a
actiones concurrentes cum restitutione in integrum. 1. 118.a
actiones quasdam natiuas,quasdam datiuas dici. 1.63.a
actiones in personam & in rem quid differant. 2.38.a
actiones in quibus in litem iuretur. 2.19.b
actiones an ex omnibus conuentionibus dandæ sint. 1. 60.a
actiones an in bonis computentur. 2.365.a
actiones quæ non amittantur cap.minut. 1.141.b
actionum concursus. 1.839.b diuisio. 1.840.a
actionum nomina cur olim tam religiosè expressa. 2. 36.b
actionum concursus 2.118.b
actionum diuisio in reales, personales &c. à Duareno improbatur. 1.90.a
actor quis sit. 1.182.a
actor ciuitatis seu defensor, quid sit. 1.83.a
actorem forum rei sequi debet. 1.190.a
actus legitimi sunt legis actiones. 1.511.b
actuarius,*greffier*. 1 791.a
Addere iudicem quid sit. 2 80.a
Α'λόγα animalia quæ dicantur. 1 721.b
addictio in diem quid sit. 2.191.b
Et error eorum qui legendum putant, de in diem adiectione.Et quid sit verbum,adiicere. 2.192.a
adiectio ad pretium, addictio, ad rem venditam refertur. 2 192.a
adire hæreditatem quis dicatur. 1.135.b
adminicula emptionis quid barbaris. 1.67.a
administratores ciuitatum an mutui obligationem contrahere possint. 1.31.a
adoptare qui possint, ratio item ac formæ adoptandi. 1. 16.a Item adoptiuorum iura. ibid.b
adoptio,& eius species. 1.14.b quomodo olim fiebat, & nunc qui fiat. 1.15.b
adoptiuus filius an querelam inofficiosi testem.habeat.1. 203.a
Adrianus Imper.Mathematicus, futuráque prædicens. 1. 976.b
aduentitiorum proprietas acquiritur filio, vsusfructus autem patri. 1.576.b
aduersarij famæ quandoque parcendum moderatione animi. 1.62.b
aduocatorum honorarium.1.77.a & quid maximè cauendum aduocatis. 1.77.a
adulterium quid, & quid stuprum sit. 1.972.b Causæ accusationis quæ sint, & de pœna adulterij & stupri. 1. 973.a
Animaduersio patris & mariti in mulierem adulteram. ibid.
Qui accusare possint, & de ordine cognitionum. 1. 974.a
Ædilium cura annonæ rerúmque venalium. 2.215.a.b
Ægyptiis polygamia licita & libera cunctis, exceptis sacerdotibus. 1.287.a
Ægyptus in prouinciam redacta ab Augusto. 1.22.b
Æmilij Ferreti commendatio. 1.52.a
Æquitas quid sit. 1.10.a
æquitas duplex est. 1.48.b & 1.762.b
æquitas gnomonis vice esse debet in cõtrouersiis. 1 49.b
æquitati naturali quid maximè conueniat. 1.48.b
æquitatis prætextu non licet à iure recedere. 1.797.b
æquum & bonum:& an æquitas scripta rectè dicatur. 2. 248.a
Ærarium quid & cuius est. 1.122.a
Æstimatio rei quæ petitur,quomodo ineunda. 2. 42.a
Æschili & Euripidi verba ab inferorum iudicibus in lancibus posita examinantur, ex Aristophane. 1. 237.b
Æs pro auro datum non subsistit. 2.128.b
Αἰσχροκέρδεια quid sit. 2.394.a
Ætatis miseratio iudicem ad mediocrem pœnam perducere debet aliquando. 1.119.a
ætatis probatio. 2.105.b
Affectio testis. 2.105.a
Affinitas, & qui dicantur affines, & an affinitate impediatur matrimonium. 1.285.a
affirmantibus duobus plus creditur, quàm mille negantibus. 1.267.e
Africanis lex difficilis & obscura. 1.425.b
Agere quid ab agere velle differat. 1.560.a
agere qui possint,vel conueniri. 1 182.a
Ἀγίαν ἀγχιστείαν quid vocet Iustinianus. 2.407.b
Agnasci qui dicantur. 1.504.b
Agnati qui dicantur. 1.142.b & 1.343.a
Agnati quid à cognatis differant nouo iure. 1.672.a
agnationis & cognationis differentia vnde hodie sublata. 1.142.a
Albini vnde dicti, & an testari possint in Gallia. 1. 366.a
Albini quo iure apud Gallos vtantur, & quid à peregrinis distent. 1.640.b
Alciati à Duareno commendatio modesta. 1.61.a & 2.305.b
Alcibiadis obiectio aduersus testes. 1.267.b

Alea

Alea prohibita,& quid sit. 2.171.a
Aleæ lusu turpissimus, & à sapientissimis quibusque damnatus. 1.118.a
Alexandri Seueri Imp. dictum in publica officia ementes & vendentes. Nam, inquit, necesse est, vt qui emit, vendat,&c. 2.404.a
Alexand. Imp. paradoxon de iurisiurandi contempta religione. 2.18.a
Alexandri prudentia in sacrandis cõstitutionibus. 2.56.b
Eius rescripti interpretatio. ibid.
Alexandri animaduersio in Turinum fumi venditorem. 2.44.b & 2.214.b
alienare qui non potest, an possit rem in iudicium deducere. 1.491.b
Alienatio rerum pupillarium cum decreto prætoris & sine decreto. 1.910.b
alienatio rerum ecclesiasticarũ quando nõ valeat. 1.74.b
alienatio prædiorum minorum senatusconsulto omnino interdicatur. 1.117.b
alienatio rerum ecclesiasticarum quibus ex causis permittatur. Quæ forma in hac alienatione obseruetur. Item declaratus canon Agathensis concilij super ea re. 2.409.a.b
alienatio quid sit, & quæ sint necessaria, vt quis rem suã alienasse propriè dici possit. 1.156.b Et an rei litigiosæ alienatio valeat. ibid.b Item quid sit dolo malo alienare. ibid.b
Ἀλληλέγγυοι quos vocet Iustinianus. 1.569.b
Amandum hac fini, tanquam fortè fortuna osurus, hac itidem tenus oderis, tanquam fortasse pòst amaturus. 2.209.a
Ambiguitas si in lege contingat, is sensus est accipiendus qui vitio caret. 1.148.a
ambitus omnis à collatione beneficiorum abesse debet. 2.402.b
ambiguum quid. 1.7.a
Ambrosius quomodo electus ad Archiepiscopatum. 2.385
Ambrosij dictum de auro ecclesiæ. 2.369.b
amicitia consanguinitate potior, ex Isocrate. 2.46.a
Ἀναμνησία quid sit. 2.77.a
Ἀναγνῶσται qui sint in ecclesia. 2.361.b
Annata quid sit, & explicata lex Iulia de ambitu. 2.403.b
anatocismus quæ incommoda afferat miseris debitoribus. 1.800.a
anatomica doctrina quid iuuet ex Galeno. 2.382.a
anniculus qui dicatur ex Paulo. 1.96.b
annona quid sit. 2.215.a
annui reditus an dici possint vsura. 2.169.a
annui reditus venditio vnde ortum habuit. ibid.
Item quale pretium esse debeat annui reditus. ibid.
annui potestas & effectus. 2.405.a
annuli traditio an sufficiat vt quis fiat tradentis hæres. 1.371.a
annuli qui in ratione pannicularia numerentur. 1.986.b
annus quot diebus constet. 1.97.a
annulus vtilis quid sit. 1.95.a
annus ciuilis. 1.97.a
annus vtilis quid ab anno continuo differt. 1.53.b Et cur dabatur annus vtilis. 1.68.b
ansam cuiusque rei duplicem esse ex Epicteto. 1.876.b
Antapocha, Gallicè *Quittance double*. 1.72.a
antapocha cur fiat. 2.99.b
antapochæ vsus, quæ Gallicè dicitur *Quittance double*. 2.100.a
antichresis quid sit, & an sit vsora. 2.119.b 2.169.a
Ἀντίδοσις exigi non debet ab eo, cui contulerimus beneficium. 1.916.a
Turpe enim est, & viro prudenti minimè conueniens. ibid.
antinomia κατ' ἀκρίβειαν quid sit. 1.100.a
Antinomia difficilis, ex l.Eum qui,34.ff.ad S.C. Trebel. 1.456.b
antinomia difficilis, ex l.hæredem mei. ibid.
antinomia κατ' ἀκρίβειαν. 1.994.b
antinomia ex l.4.ff.de autor.tuto. 1.518.b
antinomia ex l.Si minor.ff.de procurat. 1.525.a
antinomia apud Accursium. 1.538.a
antinomiæ explicatæ ex l.3.ff.de lib.& posthu. & aliis locis. 1.558.b
antinomia ex l.Librorum.ff.de leg.3. 1.560.a
antinomiæ explicatæ. 1.564.b
antinomia ex l.Si sterilis.§.vlt.ff.de act.emp. 1.570.b
antinomiæ explicandæ ab eo qui ius ciuile profitetur. 1.572.a
antinomia difficilis ex l.4.ff.de dote prælegata. 1.605.b
antinomia difficilis ex l.Quinquaginta. ff.de probat. 1.611.a
antinomia difficilis ex l.Mortuo. §.Labeo. ff.de leg.2. 1.624.b
antinomia ex l.Lana.ff.de leg.3. 1.628.a
antinomia difficilis ex l.Si alius.§.notauimus.ff.de oper. noui nuntiatio. 1.687.b
antinomia nulla in iure. 1.711.b
antinomia difficilis ex l.Si quisquam. ff. de diuers. & tẽpor.præscript. 1.765
antinomia difficilis ex l.Is qui dolo. ff.de rei vindica. 1.787.b
antinomia difficilis ex l.Puræ. ff.de doli mali except. 2.33.a
antinomia difficilis. 2.174.b
antinomia difficilis ex lege Singularia, ff. eod. & l. Qui negotia mand.sublata. 2.25.b
antinomia legis Si ego pecuniam. ff. si cert. per. & legis Cùm corpus.ff.de acqoir.rer.dom.dissoluitur. 2.23.a
antinomiæ an in legibus reperiantur. 1.8.a
Et quid antinomia sit. ibid.b
antistites nostri temporis an impunè corradere ingentem pecuniam possint ex vẽditione arborum sacrorũ prædiorum. 1.305.a
Ἀντιφώνησις quid sit. 2.85.b
Antonius & Cleopatra victi ab Augusto. 1.22.b
M.Antonius Imper. haud facilè suffragatoribus credebat. 2.44.b
Apices iuris, quid. 2.183.b
Appellare & prouocare verba quid propriè significent. 1.988.a
Causæ propter quas appellatio interponitur. ibid.b
Item quis appellet, & quis sit finis appellationis. 1.989.a
Quis, à quo appelletur. 1.989.a.b
Et quomodo interponi debeat appellatio. ibid.
Et intra quod tempus appellandum sit. 1.989.b
appellari an possit à sententia arbitri. 1.170.b
Appellatione deserta sententia mandatur executioni. 1.989.b
appellationis remedio pronuntiatum extinguitur. 1.776.b
Appeller à garand, & sommer à garand, quid sit. 1.351.a
Apocha quid. 1.55.a & quid ab acceptilatione differat. 2.100.b
apocha, *vne quittance*. 2.160.a
apochæ definitio. 1.272.b
apocha quid differat ab acceptilatione. 2.100.a
apocham scribere quid sit. 1.172.b
Apollinis responsum Atheniensibus de religione. 1.9.b
Apologia Duareni aduersus Eguinarium Baronẽ. 2.283.a
Aqua quotidiana & æstiua, & sex interdicta ad aquam pertinentia explicantur. 1.828.a

Aquaquotidiana & æstiua quid sit. 1.828.a
De aqua ex fonte haurienda. ibid.b
aqua priuata quomodo deducatur, & forma aquæ ducendæ. 1.704.b
aqua publica an duci possit absque permissu iudicis, & explicata antinomia. 2.228.b
aqua chrysulca quid sit. 1.712.a
aquæ pluuiæ arcendæ actio quando detur. 1.703.a
Quæ res veniant in hanc actionem. ibid.a.b
aquæductus seruitns,& eius causæ. 1.704.b
aquam ex flumine publico cuiuis ad suum vsum ducere licet,nisi flumen nauigabile sit. 1.227.a
Aquilia lex vnde. 1.640.a
Aquiliana stipulatio. 1.73.b
Aquiliana cautio. 1.425.b
Arbiter an cogi possit ad sententiam dicendam. 1.164.b
arbiter in quibus causis non cogatur iudicare. 1.166.b
arbiter an possit iudex dici. 1.276.b
Arbiter non est,qui arbitrio suo non pronūtist. 1.799.b
arbiter,iudex arbitrarius dicitur. 1.162.a
Et duo genera arbitrorum vide ibid.
arbiter litigatorum consensu eligendus, veluti domesticus disceptator. 1.164.b
arbitri sententiæ iniquæ standum: nisi in bonæ fidei iudiciis. 2.186.a
Arbitrator quis sit. 1.167.a
arbitri & iudicis differentia. 1.158.b 1.161.a
arbitrator quid ab arbitro differat. 1.167.a
arbitri seotentia an pariat actionem, & an habeat executionem. 1.164.a
arbitri officium,& de effectu sententiæ ab arbitro latæ. 1.169.b & 1.170.a
arbitrium simile est ordinariæ actioni. 1.167.a
arbitrium tutelæ qnid sit. 1.354.b
arbitrium qui suscepit,an cogendus sit, si nolit iudicare, 1.158.b
Tractatus de arbitris diuisio. ibid.b
Et an quis cogatur arbitrium accipere, & an seruus possit arbiter esse. 1.161.a
Arbor si noceat,quid faciendum. 1.830.a
arborum cæduarum, & cremialium fructus an rectè dicantur. 1.305.a
Archimaodritæ qui siot. 1.358.b
Archimandritæ potestas. 2.393.b
Ἀρχέτυπα qui dicantur. 1.183.a
Arenarius an admittatur ad successionem legitimam ab intestato, 2.204.a
argentarij olim veluti proxeoetæ erant. 1.45.a
Argentarij qni sint. 1.795.b
argentariorum munus reipublicæ vtile. 1.217.a
Ἀρχιγεωργάτας quos vocet Iustinianus. 2.90.a
Aristophanis prudentia in discernendo victore in certamine literario. 2.295.b
Armeniæ consuetudo qua mulieres indotatæ nubebant, à Iustiniano sublata. 2.93.b
Per arms defensio. 1.286.b
armorum nomine quæ veniant. 1.974.b
Arra quid sit. 1.279.a
arra interueniens in contrahenda emptione, non pretium est, sed argumentum quoddam pretij conuenti. 2.190.b
arrogati qui sint. 1.141.a
arrogationis forma. 1.14.b & quæ ad eam necessaria siot. 1.15.a
& effectns arrogationis. 1.16.a
arrogationis & adoptionis communia quæ sint. ibid.
ars maximè naturam iuuat. 1.183.b
artium affinitas & coniunctio. 1.930.a 1.931.a
Assassini qui sint. 1.245.a & vnde profecti.2.246.a
assessores & eorum officium. 1.23.b & 1.24.a
eorum salarium. ibid.a
asylum seruorum olim erant ædes sacræ. 1.13.a
Atheniensium Institutū pro testibus probandis, ex Tullio Cic. 2.109.a
Ἄπειρος probatio, & ἔντεχνος, quid sint. 2.91.b
Attilij Reguli exemplum de fide hosti seruanda. 1.50.b
Auaritia Pontificiæ aulæ. 2.394
auditorium quid sit. 2.33.b
Augures qui erant, & eorum munus, & authocitas. 2.367.b
Augusti tabellæ quæ fuerint. 1.978.a
Authenticæ Sacramenta puberum explicatio. 1.111.a
Autor qusndo agit sine creditore, emptore marito, &c. 1.816.a

B

BActri canibus ad hoc nutricis senes obiiclebāt.10.b
Barbarorum confutatio. 1.106.a
Barbarorum ineptiæ infinitæ & inotiles ad docendum. 1.220.b
Baroabæ & Sauli apostoli cooptatio Antiochiæ facta. 2.388.a
Bartolus à Duareno notatur. 1.68.b
Bartolus iurisprudentiam obscurauit. 1.121.a
Βάπτισμα quid. 1.23.a
Basilieose concilium quale,& quàm bene indictum. 2.397.a
Bellum iustum apertè, an ex insidiis fiat, nihil ad institiam interest. 1.50.b
Bellum sine iusta causa illatum, latrocinium esse ex Numa. 2.637.a
Bellum quo fine dicatur iustum,& arma pia. 1.520.b
quando latrocinium sit. 1.711.a
Belli cuiusque grauissimi exitus sæpissimè fit per matrimonium. 1.286.a
Beneficia quæ propter animorum curam dantur. 2.372.b
Beneficia militaria. 2.372.a
Beneficia quorum habeat Romanus pontifex distributionem. 2.373.b
Beneficis morte beneficiariorum vacantia. 2.414.a
Beneficia simplicia quæ sint, & præbendarum vocabulo quid significetur. 2.374.b
Beneficiarij sunt vsuarij magis quā vsufructuarij.2.374.a
Beneficiario mortuo an ei legitimus hæres succedat: & an beoeficiarius successorem eligere,& fructus beneficij testamento legare possit. 2.409
Beneficiariorum ætas, & de legibus annalibus:& de iis, qui plura aduersus canones beneficia impetrarunt. 2.387.a
Beneficiariorum residentia,seu assiduitas. 2.416.a.b
Beneficiarij & ecclesiarum ministri quorum munerom vacationem habeant. 2.411.a
Beneficiarius quarum linguarum cognitione instructus sit oportet. 2.381.a
Beneficij sana definitio, beneficij item ecclesiastici dominium, vsufructúsve cuius sit, & an pensiones annuæ atque hospitalia, beneficii sppellatione contineantur. 2.414.b.& seq.
Beneficij status spatio 40.annor.potest mutari. 1.489.a
Beneficij retentio à resignante. 2.414.b
Beneficiorum reseruationes tam vniuersè quàm sigillatim factæ. 2.397.a
Beneficiorum multitudo an canonibus prohibita.2.416.a
Beneficiorum eiuratio,quæ & resignatio sppellatur. Et quis eiurare possit. Et quomodo beneficium eiurandum sit.Effectus eiurationis. 2.415.b.& seq.
Beoeficiorum diuisio in regularia & secularia. 2.374.b
Beneficiorum diuisio & qualitas. 2.372.b

Beneficium personale non transit ad hæredem. 2.142.a
Beneficium iura vacans. 2.402.a.b
Beneficium ob periurium aufertur. 2.417.a
Beneficium vnde dicatur, & quid à sacerdotio differat, & an solis sacerdotibus hæc sacra stipendia dentur ex veterum more. 2.370.b
Beneficium antequam vacet, an dandum aut promittendum: & quàm grauiter aduersus sacros canones in hac re peccetur. 2.402.a.b
Beneficium purè ac simpliciter conferendum est. 2.405.b
Et an beneficij collatio absque scriptura valeat. ibid.
Beneficium an auferri debeat à beneficiario, cessante causa ob quam datur beneficium. 2.41.b
Beneficium qui liberè & quietè possederunt, an eis possit vlla controuersia amplius moueri. 2.413.b
Bernardi sententia de pontificibus Romanis. 2.359.a
Bestias specula esse naturæ, ex Cicerone. 1.4.a
Bestias Vlpianus huius iuris peritia censeri cur dicat. ibid.
Bissextus vnde dictus, & quo mense fiat. 110.b. & bissextilis annus. ibid.a
Bona damnatorum quando publicentur, & quæ sint. 1.986.a
Bona vacantia sunt fisci. 1.991.a
Bonæ fidei possessor quis sit. 2.174.a
Bona ecclesiæ cur Patrimonia pauperum dicantur. 2.370.a
Bona eorum qui mortem sibi consciuerunt ante sententiam an publicari debeant. 1.987.a
Bonæ fidei vis quanta sit. 2.89.a
Bonifaciana constitutio de potestate pontificis Romani, & iure gladij super omnes christianos. 2.353.b
Bonifacij octaui constitutiones. 2.375.a
Bonifacij Martyris responsum: Olim aurei sacerdotes ligneis vasis: nunc lignei aureis vtuntur. 2.372.a
Bonorum communicatio inter maritum & vxorem. 2.76.b
Bonorum ecclesiasticorum vulgaris diuisio in temporalia & spiritualia. 2.370.b
Bonorum possessio contra tabulas liberti testamenti: & casus in quibus repellitur patronus ab hac bonorum possessione. 1.672.a
Bonorum possessio vnde liberi, quibus competit. 2.673.a.b
& bon. possess. vnde legitimi. ibid.b
Bonorum possessio quid sit. 1.668.a
Eorum diuisio. ibid.a
Quæ personæ petant bonorum possessionem. 1.669.a
Quomodo accipiatur bonorum possess. 1.669.b
Et quo tempore. ibid.b
Eius effectus. 1.670.a
Bonorum possessio secundum tabulas, & cur introducta, & quibus ex causis detur bonorum possessio secundum tabulas. 1.671.a
Bonorum separatio. 1.22.b
Bonorum possessio contra tabulas quid. 1.671.b
Bonum & æquum, benignior, ac humanior iuris interpretatio. 1.95.a
Brenni regis Gallorum responsum legatis Romanorũ. 1.711.a
Breui manu fieri quid sit. 2.25.a
Brocardica qui tractent. 1.106.a
Brocardici doctores quales ex Duareno. 1.226.a
Budæi epistola ad Ioan. Duarenum, patrem Franc. Duareni, altera ad Franc. Duarenum. 2.301.a.b
Burdegalensis ciuitas qua ratione afflicta. 1.736.a
Burgarianorum & Martini dissentio apud Accursium de restitutione. 1.152.a

C

CAdauerum punitorum cura sepeliẽdorum. 1.988.b
Calendarium pro nominibus debitorum sumitur. 1.55.a
Calendarium quid, & vnde dictum, & quid sit calendarium exercere. 2.30.a
Caligula ex prostitutarum quæstu & lucro dedicatum vectigal exegit. 1.706.a
Calumniatorum supplicium. 1.982.b
Calumniatoris supplicium: quæ sit causa huius actionis in factum: & cui detur hæc actio in factum. 1.83.a
Cancellarij munus. 1.150.a.b
Cancellarius vice prætoris antiqui fungitur. 1.98.b
Candaulis Lydorum Regis amentia. 1.251.a
Canonicorum collegium, & vnde dicti canonici. 2.364.a
canonicorum collegium, velut Senatus ecclesiæ. 2.407
cantandi mos in ecclesia antiquissimus, & ab apostolorum temporibus vsitatus. 2.362.b
capitis diminutionis & senectutis similitudo. 1.141.a
capitis diminutio an substitutionem extinguat. 1.463.a
capitis minutio quo nitatur fundamento. 1.140.a
capitis diminutio quid sit, & quotuplex. ibid.
per totum. 1.141.b
capitolina arx à quo extracta fuit: & de hac conditione, *Si in Capitolium ascenderit*. 1.210.b
Eius situs. 1.936.a
captatoria institutio quæ sit. 1.392.b
Capti in bello, an apud hostes testamentum facere possint. 1.356.b
captiuum qui redimit ab hostibus, an possit retinere illum, donec sibi pretium exoluerit. 1.626.b
captiuus an vsucapere possit per seruum. 1.149.a
Captus minor quando dicatur. 1.99.a
Caracallæ oratio, de donatione inter virum & vxorem prohibita. 1.291.b
Carbonianum edictum, & Carboniana bonorum possessio. 1.675.b
Eius effectus. ibid.
carceres priuati legibus sunt prohibiti. 1.144.a
carceris infractor qua pœna puniendus. 1.264.b
carceri detentus an seruire dicatur. 1.75.a
cardinales Romanæ ecclesiæ cur ita vocentur: & vnde ortum habuerint. 2.360.b
Caroli VII. vigilantia ac cura in purganda ecclesia, & in edenda pragmatica sanctione. 2.398.a
Caroli Borbonij allegatio contra auiam Henrici regis &c. 2.325.b
Carthago cur stratum passa. 1.734.b
caseorum siccandorum mos apud Romanos ac Italos. 2.214.a
casus in quibus is qui pecuniam mutuò dat, dominus non est. 2.24.b
casus in quibus Velleiani exceptio locum non habet. 2.155.b
castellum quid sit. 1.704.b
Catoniana regula an ad conditionalia pertineat. 1.575.b
cathedra quid sit, & quid ius cathedraticum. 2.408.a
caupones qui sint. 1.173.b & an idem sit cum tabernariis. ibid.
causa cessante, nulla competit actio. 1.46.b
causa dubia & cœna dubia quid. 1.167.b
causa iusta denegandæ restitutionis in integrum. 1.132.b & 1.134.a
causæ vocabulum quid denotet. 2.30.a
causæ coniunctio quid sit apud Paulum, c. 1. de diuersis

regulis iuris. 2.226.a
causæ iurisiurandi in litem. 2.29.a.b
Causam agere quid sit. 1 810.b
causam conijcere quid sit. 1.67.b
causidicorum fraudes. 1.91.b
causidicorum cauillationes confunduntur. 2.8.b
cautela contra minores Cæpolica. 1 120.b
Cautio nuda an inter coniuges locum habeat. 1.325.a
Cautio in iudicio, *Sauuegarde*. 1.761.a
cautionis verbum generale est. 1.174.b
Cæcum posse iudicem dari affirmat Duarenus contra aliorum omnium sententiam. 2.13.b
Cæsaris inuidiosa oratio. 1 10.a
Cæsaris & Antonij dissidij causa quæ fuerit. 1 542.b
Cæsaris in Syllam dicterium ob magistratum quem Sylla pecuniis comparauerat. 2.404.a
Cæsaris lex poligamia, & cur permissa: exempláque ibidem de polygamis patribus veteribus. 1.287.a
Celerum duces & eorum munus. 2.368.a.b
censeri verbi acceptio. 1.4.a
censores qui Romæ, & eorum munus super periuros: & quod & quale vitium sit periurium, & quantum bonis officiat moribus. 1.246.a
certi condictio quando competat. 2.36.a
certum ius quid sit. 1 56.a
cessio bonorum quid, & cur permissa, quomodo fiat. 1.820 b
quæ non admittitur ob maleficium. ibid.
Et an ecclesia, si soluendo non sit, vti possit hoc beneficio cessionis. ibid.
census quid sit. 2 102. b & censualis professio. 1.103.a
Chalciæ Rhodiorum insulæ locus feracissimus. 1.304.b
chirographum an sufficiat in actione ex mutuo. 2 44.a
chorepiscopi, quasi χωρικοὶ, id est, rustici episcopi. 2.357.b
Chrysanthi episcopi Constantinopolitani frugalitas & vsus ex reditibus ecclesiæ. 2.372.a
christiana religio tempore Alexand. Seueri & Vlpiani improbata, nec tunc cuiquam per Christum iurare licebat. 2.7.b
Christianorum studium in egenos, quos locos ad eorum subuentionem habuerint. 2 372.b an beneficia dicantur. ibid.
Christum resurrexisse μετὰ τρεῖς ἡμέρας, quomodo intelligatur. a.857.b
Christus an facultates aliquas habuerit. 2.368.a
Christus cum apostolis Cæsari exoluit tributum & quare: & an ecclesiastici ad hoc teneantur. 2. 411.a.b
Ciceronis encomia ex Duareno. 1.51.a.b
Cyclades insulæ, ex quibus est Rhodus. 2 134.a
Cisterna. 1.828 a
citare quid sit. 2.206.b
citatio vbi nulla est, impunè non parebitur. 2.134.a
Ciues, doctores &c. condemnati quomodo conueniuntur. 1.806.b
ciues Romani testamenta, & non peregrini, facere poterant. 1.640.b
ciuile iudicium, & criminale quid sit. 2.219.a
Et ciuilium iudiciorum diuisio. ibid.
ciuilia scientia est ἀρχιτεκτονική. 2.90.b
Ciuitas quando obligatur. 2.148.b
Et nonnisi in vtilitatem. 2.166.a
ciuitas quibus constet, & cur persona imaginaria dicatur. 1.736 a
ciuitas an possit ob delictum puniri. ibid.
Clam facere quid sit. 1.828 b
Claudij Cæsaris dictum de infamia: & qui infames dicantur. 1.77.b
clarissimi qui apud Romanos. 1.18.a
Clerici, vel ecclesiæ, an in actione in rem aliquo priuilegio fori vtantur. 1.37.a de quo magna pugna est apud pontificios. ibid.
clerici & sacerdotes an prorogare possint iurisdictionē, & an diuino iure subditi sint regibus, principibus & ceteris magistratibus. 1 191.a
clericia an hæreditates capere fuerit olim prohibitum, ex Hieronymo. 2.372.a
Clericos tondendi radendíque mos. 2.362.b
clerico, siue ecclesiastico non licet habere concubinam. 2.417.a
clericorum appellatione qui in sacris libris contineantur. 2.362.a
clericus munus suum negligens, an priuilegiis clericorum frui debeat. 2.412.a
Cliniæ Pythagorei superstitio circa iusiurandum, ex Basilio. 1.239.b
cloacæ cœlum pestilens & ruinam minantur. 2.211.a
cloacæ seruitus immittendæ an ad prædiorum vtilitatem possit constitui. 1.217.b
Clodoueus primus Regum christianorum fuit. 2.418.b
codex Iustiniani quo tempore editus & quando emendatus. 1.2.a
codex quando renouatus. 1 26.b
codicilli quid sint & quid differant à testamento. 1.377.b 1.367.a
codicillorum diffinitio, & eorum origo, quid à testamēto differant. 1.552.b
codicillorum confirmatorum ex testamento locus explicatus. 2.255.b
codicillos qui facere possit. 1.559.a. & eorum origo & vsus. ibid.
codicillos qui scribit an mutet testamentum. 1.572.a
collaterales ordinarij pontificis qui sunt, & eorum munus. 1.576.a
cœlibatus an beneficiatis sit necessarius. 2.385.b
cœlibatus pœna à Romanis excogitata, & à christianis deinde sublata, & quare. 2.221.a
coercitionum varia genera. 1.36.a
cognatorum ordo triplex. 1.282.a
cognati qui sint. 1 200.b. 1 141.a. 1.672.a
cognatio per adoptionem. 1.286.a. & de cognatione spirituali, an matrimonium per eam impediatur. ibid.
collatio quid sit, & quæ res in collationem veniant. 1.674.a
Quemadmodum fiat, & quantum conferri debeat, & inter quos locum habeat collatio. 1.674.b
Item remedia contra non conferentem. 1.677.b
collectarius quis dicatur. 2.32.a
Collegia cur olim prohibita. 1.83 b
collegium quid sit, & an institui possit hæres. 1.386.b
collegium quot personæ constituant. Item quæ collegia licita, & quæ illicita, & veteribus suspecta fuere. 1.967.b. & quare ibidem.
Colonorum seruitus. 1.215.a
colonus quid ab inquilino differat. 1.56.a
Commeatus quid sit. 2.215.a
Commendare pro deponere. 2.178.a
commēdatio vulgaris nō sufficit ad obligationē. 2.180.b
commendationes, seu fiduciæ ecclesiarum, tam perpetuæ quàm temporariæ. 2.393.b
commentarij principis, qui in commentarium Saturni referebantur. 1.145.a
commissi qui dicantur, & quæ sint causæ commissorum. 1 706.b
commissoria lex quid sit. 2.192.a
comites qui, & vnde dicti. 2.318 b
commodare quid sit, & quid commodatum à mutuo differat. 2.111.b.112.a
Et quid à precario commendatum differat. 2.112.a. 2.116.b

2.116.b
Item de quibus rebus commodatum contrahitur. ibid.
commodatarij quando teneantur pro sua quisque parte. 2.118.b
commodatarius quid à depositario differat. 2.175.a
commodatarius an teneatur de casu fortuito. 2.117.a
commodati actio duplex. 2.112.b. 2.113.a
Et quid actio commodati directa. ibid.
Et quid contraria. 2.114.a
Item quid in hanc actionem veniat. ibid.b
Cui item & contra quem detur actio commodati. 2.115.a
Communio parit controuersias. Et non valet pactum perpetuum de non diuidundo. 2.68.a
Ad communionem nemo cogitur. ibid.
Compensatio quid sit. 2.160.a.b
Eius effectus. 2.162.b
compensatio quando fit. 1.795.a
compensatio in fisco. 2.163.b
compensatio an locum habeat hodie in Galliarum curiis absque regiis literis. 2.163.a
Et an locus sit compensationi, si species ex vna parte debeatur: ex altera quantitas. 2.163.b
Item casus aliquot, in quibus locum non habet compensatio. ibid.
comperendinatio litigatorum. 1.67.b.
Complices criminis an testes esse possint. 2.104.b
Coоanus ab autore notatur. 2.156.a.b
concilium œcumenicum an beneficia conferat, & an ei subsit Romanus pontifex. 2.375.b
concilia Constantianum & Basileense quo tempore, à quo, & quare indicta. 2.397.a.b
conciliatio §. Si impubes cum lege, Eius qui in prouincia. ff. de reb. credit. 1.908.a
conciliatio legis. Is qui. cum §. hæreditas. l. qui hæredi. de condit. & demonstra. 2.55.a
conciliatio l. Caius Seius. cum l. Fideiussor. §. pater de pignor. 2.124.a
conciliatio l. Rem alienam, cum l. si Titio. de pignor. 2.126.a
De concilio Constantiano, ac Basiliensi. 2.397.a.b
concubinæ nomen olim honestum. 1.194.a veteribúsq; canonibus permissum fuit concubinam habere. ibid. nunc autem improbatum est. 1.202.b
concubinam non licet clerico, siue ecclesiastico habere. 1.417.a
concubitus vagi prohibiti. 1.293.b
Condemnati plures quomodo conueniuntur ciues, doctores, &c. 1.806.b
condictio causa dati causa non secuta, & eius actio. 2.45.b
Item quibus ex causis detur hæc actio. ibid. & 2.46.a & quot requiruntur vt hæc actio competat. ibid.b
condictio, indebiti actio quid sit, & quàm difficilis. 2.52.a
Quę requirantur vt locus sit indebiti condictioni ibi.b
condictio ob turpem causam. 2.50.b
condictio μοναμερὴς quæ sit. 2.11.a
condictio certi vnde nascatur. 2.36.a
Et quid sit condictio. ibid.
condictio indebiti quando locum habet. 1.118.a
condictio ob turpem causam quando detur. 1.87.b
condictio ex lege cur dicatur & quando competat. 2.73.b
condictio indebiti quid sit. 2.52.a
condictio incerti quæ sit. 2.72.a
condictio indebiti cur locum non habeat, si per errorem aa lege Aquilia solutum sit. 2.69.a
conditio quid sit, & quid proprium conditionis. 1.475.a
conditiones quæ noceant institutioni, & quæ non noceant. 1.476.a
conditio impossibilis non obligat. 1.837.a. & 1.855.b
conditio turpis, bonisque moribus contraria, pro non scripta habetur. 1.477.a
conditio tutoris & curatoris an & in quibus sit deterior procuratoris conditione. 13.b
conditio propriè quando dicatur. 2.32.b
conditio quæ tacite inest, expressa vitiat exhæredationé. 1.548.b
códitio impossibilis in stipulatione quid faciat. 1.943.b
conditione deficiente, institutio euanescit. 1.487.a
conditionum, quæ viles sunt, effectus. 1.480.b. & seq.
Confessio in iure facta, rei iudicatæ vim habet. 1.811.a
confessum pro iudicato esse. 1.820.a
confessus crimen sine probatione, ciuiliter non criminaliter tenetur. 1.810.a
confessio facti per errorem reuocatur vsque ad sententiam. ibid.
confessio procuratoris, tutoris, curatoris non sufficit. 1.820.a
confessus pro iudicato habetur. 1.846.b
consentit qui patitur. 2.180.b
Et quo tempore conditio impleatur. 1.485.b
conducere per aduersionem quid sit. 2.131.b
confiscatio quid sit. 1.706.b
confratriæ in Gallia prohibitæ, & vocantur Græce φρατρίαι. 1.386.b
coniuncti qui dicantur. 2.261.b
Item de variis coniunctorum generibus, inter quos locum habeat ius accrescendi. 2.262.b
Et quid re coniuncti. 2.263.a Et quid re coniuncti & verbis, & qui verbis tantùm coniuncti sunt. 2.265.a
Item de effectu coniunctionis & iure accrescendi, quod ex ea oritur. 2.266.a
coniunctionum variarum permistio & declaratus Pauli locus ad legem Iuliam Papiam. 2.275.a
coniunctos re tātùm cæteris nunquam præferri. 2.277.b
coniuncti verbis an iis qui re tantùm coniuncti sunt, præferantur. 2.278.a
conseruatores priuilegiorum qui sint. 1.190.b
consilia praua impetu, bona mora valescunt. 1.65.b
Ex consilio nemo obligatur, ex mandato verò nascitur vltro, citróque obligatio. 2.180.a
Constantini rescriptum. C. de dignitatibus, explicatum. 2.150.b
constantis hominis non est volontatem suam sine causa mutare. 2.92.b
constitisset, verbi acceptio ex Scæuola. 1.928.b. 1.929.a
constituere quis dicatur a. 83.a & quomodo constituendum sit. 2.86.a
constitutio quid, & eius interpretatio. 2.16.b
constitutio ducis Mediolanensis. 1.721.b
constitutionem Arcadij Imperatoris de pœna liberorū in iudicio maiestatis abrogatam non esse, aduersus Budæi sententiam. 2.249.b
constitutor quid à fideiussore differat. 2.85.b
constitutum, mandatum, & fideiussio quid differant. 2.80.a
constitutum quibus verbis contrahatur. 2.87.a
Item constituti quis sit finis. 2.87.b
consensus in emptione & venditione requisitus. 2.190.b
consuetudo quid sit. 1.9.a. Eius vis. 1.9.b
Consuetudo loquendi spectanda. 1852.b
consuetudo iurisdictionem tribuit. 1.190.b
consuetudo optima legum interpres. 2.220.b
consuetudinis ius aut leuiter à natura tractum, aluit, & maius fecit vsus. 1.51.b
contrahentium mens magis quàm verba spectanda. 1.691.a. & 1.75.b
contrahentibus an liceat se circumuenire. 1.99.a

contractus nomen quomodo accipiatur, 1.193.a
contractus certus quis sit. 2.36.a
in contractibus quid spectandum sit. 2.83.a
contractus simulatus quid sit. 1.69.b
contractus cum iure non valet, cessat restitutio. 1.109.b
contractus initi cum minoribus quomodo sint validi. 1.124.a. & 808.a
contractum videtur vbi solutio facienda. 1.837.b
confessio non sufficiens in legato, neque in donatione. 2.94.a
conductor quando non expellitur. 1.923.a
coniecturæ sunt inquirendæ. 1.932.b
coniecturæ valent. 2.97.b
Contractus nominatus ab innominatis quid differant circa obligationem. 2.48.b
Contractus certus quis sit. 2.36.a
Contractus nominatus ab innominatis quid differant circa obligationem. 2.48.b
contractus mandati, & stricti iudicij discrimen 2.26.a
contractus stricti iudicij & bonæ fidei quid differant. 2.41.b
contractuum species quæ solo consensu contrahuntur quæ sint. 2.86.b
Contributio rerum ob merces iactas in mare leuandæ nauis causa, qualiter fieri debeat. 2.134. & 136.a
contumaces quomodo coercendi, & qui sint 1.809.b
contumax cadit causa. 2.227.b
conuentio nulla sine consensu. 1.837.a
Conturbare quid sit. 2.138.a
Cõuenire quib. modis possimus, & quid cõuentio. 1.54.a
conueniri vbi debeat qui deliquit. 1.194.a
conuentio quæ nomine caret, nulla ex ea actio proprio nomine vocabitur. 1.60.b & 2.64.a
conuentio repetita quid sit. 1.68.b & dies repetita. ibid.
conuentio verbum generale est, eius diuisio. 1.44.a
conuentio lege confirmatur bifariam. 1.59.b & quę legitimæ conuentiones dicantur. ibid.
conuentionis verbum latissimè patet. 1.53.a
conuentionum species ex Vlpiano. 1.57.b
Copiarum nomine commeatum seu annonam exercitu necessariam, vulgò Munitiones vocari. 2.215.a
copiarij castrense verbum. ibid.
Corpus quod peti potest. 1.833.a
Corneliæ Gracchorum matris commendatio. 1.77.a
Credere temerè sapientis non est. 1.41.a
credita res quomodo reddi debeat. 2.30.a
crediti nomen generale est. 1.123.a
creditores qui pręferuntur. 1.822.a
creditores qui sint. 1.834.b
Creditor in refectionem domus ceteris præfertur 2.40.b
creditores hæreditarij qui sint 1.104.b
creditorum priuilegia. 1.821.b
Cremiales arbores cur dicantur. 1.305.b
Cretio quid sit, & Cretionum solennitas. 2.255.a
Crimen confessus sine probatione ciuiliter non criminaliter tenetur. 1.820.a
crimen mandans punitur perinde ac perpetrans 1.826.b
crimina propter quæ beneficia amittuntur 2.417.a
crimina extraordinaria qualiter punienda, & quæ sint. 1.954.b & 966.a
crimina tanto grauiora sunt, ac maiori animaduersione digna quanto difficilius cauentur. 1.976.a
criminalium iudiciorum diuisio. 2.219.b
Chrysidpi dictum de currente stadium. 2.295.b
Culpa an in rerum propriarũ administratione præstari debeat. 1.316.b
culpa lata, leuis & leuissima. 1.309.a & 2.176.b
culpæ gradus tres qui sint. 1.174.b & 2.116.a
Curator quibus detur, à quibus detur, & de officio curatoris. 1.375.a.b & quando finiatur hæc cura ibid.
curatores qui petere debeant. 1.346.a
curatoris officium qui bonis datur. 1.490.b
curia quid sit. 2.320.a
curiatæ leges quæ sint. 1.5.a
cursus publicus est postea. 1.924.a
curiones quid à Flaminibus differrent. 2.367.b
Custodia reorum quomodo fieri debeat, & de officio & periculo custodis. 1.970.b & 971.a

D

DAmasi & Vrsicini ardor ad rapiendam episcopalem sedem, & quo fine, & quæ strages inde hominum sequuta sit. 2.369.b
Damnatorum bona ad quos pertineant & an hoc locum habeat, *Qui confisque le corps, confisque les biens.* 1.986.a
damnatus, non obstante appellatione, aut in integrum restitutione, soluere cogitur. 1.140.a
damni etymon. 1.51.a
Daniel Aegyptiorum Chaldeorũmque literis eruditus, quorum tamen superstitiones horrebat. 2.382.a
Dare quid sit. 1.862.b 2.46.b & 2.72.b & 2.74.b & quid differant dare ob rem & dare ob causam. Item causæ nomen in actione dati sumendum sit. 2.47.a
dare & tradere quid differant. 2.198.b
dare pro dominium transferre. 2.175.a
[illegible] prouerbium. 2.379.a
Debitorum pactionibus, creditorum petitio nec tolli nec mutari potest. 1.45.b
debitorem fugitiuum licet persequi. 1.693.a
debitores qui sint. 1.834.b
Debitor cogitur per carcerem. 1.915.a
Et quando præsumitur liberatus. 2.93.a
debitum vel indebitum an ex parte soluentis æstimandum sit, an ex parte accipientis in solutum. 2.65.b
Decima quid, tam ordinaria & legitima, quàm extraordinaria & indicta, & quibus debeatur meritò. 2.406.a
Decreta quæ sint. 1.111.b & 1.114.b
decreta ambitiosa quæ dicantur. 1.134.a
decreto prætoris an egeamus in executione legis, & an prætorem adire necesse sit in his quæ lex permittit. 1.121.b
decretum an vt in alienatione, ita & in transactione requiratur. 1.115.b
Decoctores suorum bonorum qua pœna digni. 1.820.b
Defensio per arma. 1.826.a
defensio Curiæ Parisiensis, Ludouico XI. Gallorum Regi oblata, pro libertate Ecclesiæ Gallicæ aduersus aulam Romanam. 2.418.a & seq. vsque ad calcem libri.
Defaut rabatu. 1.189.b
deficere partem, quomodo accipiendum sit in iure accrescendi. 2.270.a
deficientes ad hostes quo supplicio afficiendi. 1.140.b
defunctorũ ineptę voluntates improbãdę an sint. 1.477.a
Delator vocatus si non adsit, absoluitur reus 1.991.b & ob calumniam infamia notatur: & in quibus ei ignoscitur. ibid.
delegare quid sit. 2.252.a
delegatio quomodo & per quos fiat, eius effectus. 1.952.b
deliberans filius ali debet. 1.491.b
deliberandi ius quid sit. 1.488.a
Eius effectus. 1.489.b
delicta priuata cur dicantur. 1.958.a
Ad delicta punienda memorabilis constitutio. 1.194.a
Ex delicto vno plures actiones. 1.839.b
Ex delicto defuncti quando hæres tenetur. 2.76.b
Demadis dictum in Athenienses. 2.353.b
Denarij nummi æstimatio. 2.34.a

Depor-

Deportati an verè exules sint. 2.220.a
deportatorum bona an publicentur. 1.987.a
deportatus ex ciue fit peregrinus. 1.140.b
deportatus, inter apolides numeratur, & quare. 2.182.a
depositæ pecuniæ natura. 1.795.b
Depositarius solùm de dolo tenetur. 2.116.b & 2.176.a
Et ad quid teneatur. 2.176.b
Sans despens & pour cause. 1.189.a
depositum quid sit. 2. 174. b & de actione depositi directa & eius causis. 2.175. b & quid in depositi actionem veniat. 2. 177. a. Item de causis contrariæ actionis. 2. 179.b
Depressa nauis, Gallicè. *Enfondrée.* 2.134.a
Deus qui iustissimus est, an ob vnius hominis delictum pœnas à tota aliqua ciuitate expetat. 1.984.b
Diacones, hypodiacones, & alij inferioris ordinis clerici. 2.359.b & seq.
Diaria, seu distributiones quotidianæ, & cur hoc genus erogationis ad iouentum sit. 2.407.b
Dicere in iudicio quid sit. 2.95.a
dicis causa aliquid facere quid sit apud Iureconsultos. 1.401.b & 630.a & 1.70.a 1.547.a & 2.226.a
Dies intercalaris cur sit dictus. 1.97.a
dies cœptus pro completo habetur. 1 96.b
dies quando cedere dicatur. 1.558.a
diem proferri legatorum quid sit. 1.605.b
Digamiam plus mulierem quàm virum dedecere. 2. 386.b
digamus an à sacerdotio & beneficio summouendus, & qua ratione id canonibus sancitum sit. 2 386. a & quis dicatur Digamus. ibid.
dignitates ecclesiasticæ quæ sint, & quot modis accipiantur. 2.373.a
dignitatum gradus quibus ornabantur olim Romani magistratus. 2.236.a
Differentia inter actum, contractum & gestum. 1.97.a
Diffinitio omnis periculosa in iure. 1.106.a & 1.168.a
Dilatio solutionis iudicati. 1.776.b & 800.b
dilatio iudicij criminalis. 1.801.a
dilatio ad soluendum. 1.924.b
dilatio debitori datur à fisco. 1.992.b
dilatio quid sit, & quando detur. 1.42.b
Diocletiani Imperatoris responsum philosopho cuidam, vacationem munerum poscenti. 2.411.b
Diplumata quibus petitur restitutio. 1.143.b
diplomata Pontificis vulgò gratię expectatiuę dicta, &c. 2.394.a
Disceptara quid sit. 1.165.a
discretio bonorum & separatio variis ex causis permittitur. 1.126.a
dispensare, curare, procurare, eadem sunt. 1.122.a
dispensatio bonorum ecclesiæ quibus sit commissa. 2. 370.a
disputare de Principis potestate, sacrilegio proximum
Denunciatio quomodo fit. 2.220.b
est. 1.137.b
Diuortij causæ. 1.292.b & quid de diuertente sine causa. 1.293.a
diuortij pœna est dotis amissio. 1.119.b
diuortia sunt inhonesta. 1.477.b & 478.a
Dolo facta vel metu transactio an rescindatur. 1.73.b
dolo ac fraude nihil à natura alienius. 1. 91.a & quid dolus malus ex Labeone. ibid.
dolo scholarium Albericus vino albo pro aqua vsus est. 1.91.b
dolus volenti non infertur. 1.73.b
dolus malus quid. 1.69.a
dolus bonus apud veteres quid sit. 1.91.b
dolus an in omni contractu præstetur. 2 116.a
Domicilium vbi quis habere dicatur. 1.193.a
dominij acquirendi causæ. 1.710.a 711. a & b & seq.
dominium quod directum & vtile vulgò dicitur. 2. 211.a
Domitiani constitutio in Titi contumeliam, de non castrandis maribus. 1.976.a
domo diruta vicinarum domorum conseruandarum gratia ab incendio, an id damnum à vicinis farciri debeat. 2.134.b
domus sua cuilibet ceu asylum debet esse, ex Cicerone. 1.38.b
Donare concubinis non licet militibus. 1.497.b
datum concubinæ à milite, vindicatur à fisco. 1 497.b
donare scortis non possunt sacerdotes. 1.497.b
donator in quantum cogitur. 1.819.a
donatio propria. 2.51.b
donatio propriè quid sit. 2.23.a
donatio tam inter viuos, quàm mortis causa: item da mortis causa capione, & assignatione libertorum. 2. 266.a
donatio inter coniuges cur prohibita legibus, ex Plutarcho. 1.280.a 1 291.b
donatio sitne contractus. 1.60. b & quod datum est, an pœnitentia possit reuocari. ibid. & quid donationis verbo significetur. ibid.
donatio causa mortis, & eius effectus. 1.709.a
donatio non facile præsumitur. 1.55.a
donatio propria. 2.51.b
donatio propter nuptias quid sit. 1.289.b & an doti similis. 1.290.a
Item donatio sponsalitia. 1.290.b
donatio quid. 1.707.a. Causæ donationis quæ sint. ibid. Item quæ personæ donant, quibúsve donatur. ibid.b eius effectus. 1.708.b
Dos an solui debeat vxori, soluto matrimonio. 1.295.a
dos profectitia, soluto matrimonio, viuo patre an rectè soluatur filiæ. 1.319.a
dotem certa quantitate non expressa, inutiliter promitti à muliere non tantum pacto, sed etiam stipulatione contra receptam opinionem. 2.231.a
dotis causa onerosa. 1.805.
dotis exactio post matrimonium solutum quibus casibus cesset. 1.295.a
dotis varia acceptio. 1.287.b & quid sit dos. ibid. Quomodo constituatur dos. 1.288.a & à quibus. ibid. b. & quid sit affectus dotis constitutæ. ibid. b & an maritus prædij dotalis dominus sit. 1.288.a
dotium causa fauorabilior vbique cur sit. 1.293.a
Duidum immunitates. 2.411.b
Duarenus Budæo familiaris. 1.69.b
Duareni censura contra ineptias præstigiatorum & calumniatorum 1 105.b. 1.106.a
Duareno quantum sophistica argumenta & nugę essent odio. 1.51.b
Ducere quid à Ferre differat. 2.209.b
duobus affirmantibus au plus credendum quàm mille negantibus. 2.96.a
Duumuiri ciuitatum defensores. 1.23.b
duumuiri an sint magistratus municipales. 1. 137. a & b

E

ECclesia quid sit, de ecclesiastica potestate, & ciuili & de vtriusque discrimine. 2 350.a b
Ecclesia quando obligatur. 2.148 b
ecclesia Christianorum communis quædam ciuitas est. 1 366.b
ecclesiæ nihil exitialius ac pestilentialius quàm eius ministrorum nimia opulentia. 2.372.a
ecclesiæ facultates, earum origo & processus. 2.358.a
ecclesiæ quàm fœda facies fuerit tempore Caroli septi-

ptimi. 2.397.b
ecclesiæ Christianæ ciues omnes intelliguntur 1.721.a
ecclesiæ hierarchia & de variis Ecclesiæ administrationibus. 2.356 a
ecclesiasticæ scholæ magistri & doctores. 2.363 b
Edere rationes quid sit, & qui eas reddere debeant. 1.43.a
edicti de restitutione in integrum maiorum, explicatio. 1.143.& seq.& 1.147.b & seq.
edictorum duo genera. 1.31.b
edictum peremptorium quid,& cur ita vocetur. 1.189.b
edictum successorium quid sit,& cur statutum. 1.674.a
edilitatis, an ædilitatis legendum sit apud Papinianum sub tit. de compensat. contra Budæum & Alciatum.2.215.s
Et quid edulitas. ibid.
effractorum pœna. 1.966.b
Ἐγγύης quid sit. 2.85.b
eiurare,eiuratio,& eius effectus. 2.414.a & b & seq.
electio debitoris est. 2.68.a
electio cui competat. 1.925.b
electionem habens an voluntatem possit mutare. 1.943.b
emptori circunscripto quando succurritur. 1.866.a
electio episcopi quomodo fiat. 2.389.a
electio quando est debitoris,vel creditoris. 2.80.b
emancipatio,& eius effectus. 1.16.b.1.17.a
emancipationis solemnitas & ritus. 1.179.a
ementium ac vendentium magistratus munia abusus taxatur. 1.404.a
emptio an per epistolam contrahatur. 1.914.b
emptiones quæ mancipi sunt. 1.67.b.
emptor imaginarius quis sit. 1.114.b
Ἐνθύμιον quid sit. 2.363.a
Ἐντολεὺς 1.489.b
Energumeni qui sint. 2.383.b
Ἐπὶ χελώνῃ πάντας ὑποδίκους quid sit. 1.892.b
Ἔρανος quid sit. 2.393.a
Epiphanius patriarcha cur à Iustiniano laudatur Noue.3. 2.385.b
episcopi gloria quæ sit, & ignominia, ex Hieronymo. 2.370.a
episcopi veri qualitates ex B.Paulo. 2.381.a
episcopi huius temporis quales. 1.239.b
episcopium an inter beneficia electiua connumeretur. 2.389.b
episcoporum mores corrupti. 1.180.a
episcoporum gradus qui sint. 2.357.a
Episcopus Rom.Ecclesiæ cur Papa appelletur 2.358.a
episcopus à quibus eligi, & à quibus expeti debet. 2.420.a
episcopus Romanus, & de eius amplitudine & authoritate, tum de nominibus variis, quibus appellari solet. 2.357.b
episcopus debet esse 33. annos natus,& scientiæ gradu præditus. 2.399.b
epistola quid sit apud iuris autores. 2.225.b
epistola Franc.Duareni ad Andr.Guillartum de ratione docendi,discendique Iuris conscripta. 2.288.a.& seq.
epistola Duareni ad Sebast. Albaspineum, de suo in Biturigum ciuitatem reditu. 2.297.a
epistolæ acceptio apud Iurisconsultos. 2.99.b
Equitum Romanorum gradus. 1.18.b
Eremodicium quid sit,& quando fiat. 1.409.a
errans non obligatur. 1.4860.a
error nominis non obest. 1.864 a
erratur pleruaque in genere boni & æqui sub authoritate iuris. 1 89.b
error qui ab ignorantia discrepet. 1.706.b
eruditi & methodici docendi modus. 1.200.b
etiam,dictionis,via apud Paulum. 1.239.a
euentus,magister stultorum est. 2.372.a
eugenij conatus aduersus decreta cõcilij Cõstãtiani. 2.397.b
euicta res quando dicatur: & pretium restituendum. 2.199.b
euictionis actio quando non competit. 1.912.b
euictio quid sit. 1.1623.
euocationes nimium apud nos vsitatæ. 1.194.a
Euripidis notandum de matrimonio. 1.282.a
exceptio personæ cohærens. 1.799.a
exceptio peremptoria & dilatoria quomodo opponatur. 1.832.a
exceptio rei iudicatæ. 1.831.b.
eius causæ. ibid.
exceptio species est appellationis. 1.172.a
exceptio quid,& exceptionum diuisio. 2.57.b
exceptio non numeratæ pecuniæ quando detur, & de causis huius exceptionis. 2. 157. a. b. Cui & contra quem detur hæc exceptio. 2. 58. b. Et vtri incumbat probatio,reo an actori, & intra quod tempus hæc exceptio opponenda sit, 2. 158. b. & 2. 159. a
Exceptio quando proponenda. 2.98.b
exceptio Senatusconsulti Macedoniani. 2. 59.b. & rei iudicatæ. ibid.
Item compensationis. 2.59.b.
exceptio quando pro conditione sumatur 1.271.b
exceptionem temporalem qui habet, soluens an repetat 2.57.b.
exceptione perpetua & peremptoria qui tutus est, an solutum repetere possit. 2. 58.a
exceptiones quæ personæ cohærent, non egrediuntur personam. 1. 104.a
exceptionum causæ. 1. 4.1.b.
In executione sententiæ quis præferendus. 1.797.a.
Ab executione non incipiendum nisi sit instrumentum obligationis. 1.819.b
exequi quid sit. 1. 120. b.
exercitor quis in naui sit. 1.173. b.
exercitatio in iurisprudentia quantum emolumenti cõferat. 1.8.b.
exhæredandi ratio,& quæ sint in filij exhæredatione obseruanda. 1. 394. a.
exhæredatio apud veteres vsitata,nec legibus prohibita, & an valeat, iure ciuili non solùm nati filij, sed & nascituri, ac posthumi exhæredatio. 1.917a.
exhæredatio filij post mortem, inutilis est. 1.397.a
exhibere reos quid sit. 1.971.a
exhibitio ac denuntiatio diplomatis pontificij, & de eius effectu. 2.396 a.& b
exhæredationis causã exprimere debet testator. 1.200.a
exigere verbi acceptio. 2.169.b
exire de bonis quid dicatur. 1.146.a
exoniari in foro quid sit. 1. 81. b
expilatores qui sint, ex Asconio, & eorum punitio. 1.966.b
extincto iure agentis pendente iudicio, extinguitur iudicium. 1.324.a
extraordinaria cognitio quando dicatur. 2.183.a

F

FAcere quid ab agere distet. 2.233.a.
facere verbum pro sacrificare. 2.367.b
Facta diuidua atque indiuidua. 2.232.b
facta diuidua quomodo ab indiuiduis dignoscantur. 1.947.a.
facta non possunt fieri infecta 1.789.a
facti obligatio continet id quod interest. 1. 162. b
facetè dictum de variis plurimorum interpretum opinionibus. 1.65.b
facetum bubulci dicteriũ in Archepiscopum eundémq. ducem

ducem Coloniæ Agrippinæ. 2.353.a
Factio Guelforum & Gebellinorum in Italia 1.608 a
Falcidia lex vnde dicta,& à quo rogata. Quis Falcidius. 1.640.a.& cur lata. ibid.
falcidia lex quibus competat : & an ex legatis tantùm, an ex fideicommissis Falcidia detrahatur. 1.644.a
falcidia lex,ac S.C.Trebel.& differentia quartæ Falcidiæ & e.daclarata. 2. 242.b
falcidia lex suæ integritati restituta , quæ apud Paulum nec integra nec satis emendata legitur hodie. 2.232.a
falcidiæ legis communio & effectus. 1.642.2
Et quando Falcidia locum habeat. 1.644.a
Item communio hæredis & legatarij, quæ per legem Falcidiam inducitur. 1.642.b
falcidiam detrahere quid sit. 1.640.b
falcidius Furiam & Voconiam leges abrogauit 1.640.a & 1.646.a
falsa conuincere facilius est,quàm vera inuenire.1.929.b
falsariorum pœna. 1.978.b
Fama quid. 2.946.b. eius varia nomina 1.264.a
fames verbi Dei ex Amos prædicitur. 2.416.b
Famosæ actiones. 1.841.a
Fauorabiliores rei,quàm actores. 1.804.a
Feciales,eorum munus,& à quo instituti. 2.358.a
feriæ ordinariæ & extraordinariæ. 1.149.b
feriæ diuinæ & humanæ. 1.167.a
feriarum varia descriptio , & an feriatis diebus quis iudicio se sistere cogatur. 1.42.a
feriis id agi licet , quod prætermissum noceret,ex Scæuola Iurisconsulto. ibid.
Feriis quid agendum ex Scæuolæ Iurisperiti responso. 1.685.b
feudorum. ius à quibus conscriptum , & quam habeat authoritatem. 2.310.a.& seq.
feudum quid sit.2.311.& vnde dictum.ibidem.& 2.312.a
Et quid ab Emphyteusi differat 2.312.a
feudorum origo vnde. 2.313.b
Eorum diuisio. 2.314.a
feudum ligium,& homo ligius quid sit & vnde dicantur ibid.b
Item quæ res dari possunt in feudum. 2.315.b
feudum de Camera,& Cauena. 2.316.a
Qui in feudum dare vel accipere possunt,2.317.a.& seq.
Et longa possessio in feudis. 2.321.a
feudorum seu beneficiorum militiarum origo. 1.721.a
feudum an diuidi inter consortes possit. 2.331.b
feuda magnatum dignitatum an recipiant diuisionem. ibid.
feudi amissio sine culpa vasalli. 2.336.b
feudi amissio cui aperiatur. 2.337.6
feudi amissio in Gallia. 2.335.b
feudo priuatur vasallus offendens dominum. 2.333.a
feudum vendere non potest dominus absque voluntate clientis ibid.
feudum qualiter & quibus caussis amittatur 2.333. a.& b
feudi successio. 2.321.b.& seq.
feudum quibus modis acquiratur. 2.320.a
Fictio iuris quid differat à præsumptione. 1.267.a
fidei commissum non præstat,qui testamento manumittitur. 1.574.a
fideicommissum ex cuius persona vires capiat. 1.572 b
fideicommissum relictum à patre filiofamil. an valeat, & quomodo. 1.575.b.& 576.b
fideicommitti an possit patri. 1.572.b
Fideiussio sine verbis nulla. 1.863.b
fidideiussionis aliena comes est nox 2 151
fideiussor quis sit,& quomodo obligetur. 1.950 a
& de causa ob quã obligatur.Item pro quibus si leiubere possit:& effectus obligationis fideiussoris. 1.950.a
Et ob moram rei tenetur. 2.43.b
Item quæ actio competat fideiussori aduersus reum promittendi. 1.951.b
fideiussor qua obligatione & actione teneatur. 1.39.6
fideiussionis comes est noxa. 1.48.a
fideiussores minorum. 1.104.a
fides quid sit,& eius encomia. 1.49.b
fides hosti seruanda an & quando sit. 1.89.a
fides an hosti seruãda data ab homine priuato.1.50.a &b
Filius iustus quis dicatur. 1.12.b
filius aut libertus petentes auxilium extraordinarium in patrẽ vel patronum an sint audiandi à Prætore.1.131.b.
filius patris mores sæpe sectatur. 2.383.b
filius in potestate an sibi aliquid possit acquirere. 1.571.b.& 581.b
filius an ducere vxorem possit ,aut filia nubere sine consensu patris. 1.199.b
filius si nomine patris administret rem,an habeat beneficium restitutionis. 1.103.a
filiifamilias cur mancipia dicantur. 1.365.b
filiusfamilias an in re patris possit esse arbiter. 2.161.a
& in quibus negotiis filius patrem possit habere iudicem. ibid.
filiusfamilias pubes an rectè obligetur. 1. 927.a
filiifamilias obruti ære alieno , paternæ morti insidiabantur. 1.124.a
filiusfamilias ex omni contractu obligatur vt paterfamilias. 2.53 b.
filiusfa milias ex omni contractu obligatur : ex mutuo verò non potest obligari,& quare. 2.124.b
filiusfamilias an rectè tutor detur patri. 1.344.b
filiusfamilias minor nihil proprium habet , & si quid acquirit,acquirit patri. 1.103.a
filiusfamilias si iussu patris obligetur,actione quod iussu senetor pater. ibid.
Si verò contraxerit absque iussu patris , tenetur pater actione
filiusfamilias pubes obligatur. 1.927.a
filiusfamilias cõtrahere potest insolidum,& solus. 2.9.a
filius quando tenetur pro patre. 2.77.a
filiusfamilias quomodo obligetur. 2 83
actione de peculio , filius autem ex contractu in solidum: si tamen conueniatur filius , implorabit restitutionem. 1.103.a
Filius posthumus an possit dicere testamentum patris vel matris inofficiosum. 1.203.a
fin de non receuoir. 1.163 b
In fisco compensatio 2.163.b
fiscus ex quibus causis res alienas acquirat. 1.909.b
finis quid sit apud Iureconsultos : & responsa quædam Papiniani explicata aliter,quàm à ceteris interpretibus 2. 208.b
fiscus quid. 1.122.a.1.149 b
fiscus quando vsuras debeat,& quando iure priuatorum vtitur. 2.170.a
fiscus quid sit,& vnde dicatur. 1.990.b
Quibus ex causis res alienæ fisco acquirantur. ibid.
fiscalium rerum acquisitio & administratio.1.991.a& an fiscales res vendi possint. ibid.
Item quomodo agi in fisci debitores debeat,& de locatione fiscalium rerum. 1.992.b
fiscus priuilegium protopraxię qua ratione habeat. ibid.
fiscus cùm vendat rem alienam vt suam. 1.122.b
Et super hoc edictum D. Marci habetur de potestate Fisci in rebus alienis vendendis. ibid.
Item Zenonis constitutio de fisco ibid.
fiscus iuris publici sequitur authoritatem. 1.122.a
fiscus metonymicè ponitur pro eo qui res fisci administrat. ibid.
fiscus an excludat substitutum. 1.457.b
fisci causa nunquam mala est , nisi sub bono principe. 1.804.b.& 1.822.a

fisci patronus dicitur etiam rationalis. 1. 22.e
fisci augendi cute maxima fuit veteribus,& cur. 1.674.b
fiscus non præfertor hypotheeis 1.293.b
fisci & publici causa fauorabili ot priuata. 1.804. b
fisci priuilegium. 1.822.a
fiscus quando præfertur priuatis. 2.74.e
fiscus regulariter vtitur iure priuatorum. 2 163.b
fiscum quid locupletet ex Plinio. 1.972.b.
Flamines vel Stephanophori,& flaminicæ mulieres & eorum munus. 2.367.b
Florentina editio Pendectatum omnium verissims à Duareno dicitur. 1.92 b
Focarie quid sit. 1,291.b.
Fœdus Romanorum & Carthaginensium. 1.223.a
fœmina illustris si filios vulgò susceperit, en edmittantor ad hæreditatem eius, si alios legitimos liberos habeat. 1.202.b
fœminæ en iudicis officio fungi possint. 1.180.e
fœminæ en io feudo succedant. 2.324.b.& seq.
fœminæ quendo accusere liceat 1.978.b
fœminæ familiæ nomen non retinent. 1202.b
fœnetaroris astus in pecunie mutuanda. 2 103.b
De flumine publico. 1.825.b
fœneratores nostri temporis. 2.25.e
fœneratorum scelera in mutuandis pecuniis. 2 149.e
Forma vetus ordineodorũ Ecclesiæ ministrorũ. 2.389.a
forum competens, & vbi agere vel conueniri quisque debeat. 1.190.e
Frater an aduersus testamentum fratris habeat querelã innffic.testam. 1.203.b
freter an prohibeatur iure diuino vxorem fratris ducere, ibíque Henrici VIII. Angelorum Regis ad hoc exemplum pertinens 1 285.b
fratres minores an numeratam pecuniem eccipiant, an res præter numeratam pecuniam. 2.74.b
fratris testimonium admittendúmne sit contra receptam opinionem. 2.216.b
fraus ex coniecturis arguitur. 1.368.b
Friderici Ænobarbi constitutio de prohibitione pignorationis, in scholasticorum gratiem. 2.77.b
Friderici constitutio de non diripiendis naufragorum rebus. 2.134.a
friuola inquilini quæ sint. 1.56.a
fructuum perceptio en ab vsufructu differat. 1.340.a
fructuum diuisio inter cooiuges soluto matrimonio. 2.233.b
fructuum nomine quæ veniant, & quàm latè pateat. 1. 305.a
fructus quid ab vsura distet. 2.171.b
Et quid sit fructus. 2. 172. e & fructuum diuisio. ibid.b
& fructus qui in restitutionem veniat. ibid.
fructus qui sint. 1.299 a
fructus quando non iudicantur. 1.793.b
fructus debentur post litem contestatam. ibid.
fructus qui & quando redduntur. 2.70.b
fructus rei pigneratæ computantur. 2.103.b
fructus ex ipsa re oescitur. 2.171.b
fuga quando laudanda ex Pontigonij dicto notabili. 1. 264.b
fullo soluit amissa quæ polienda accepit. 2.70.b
fundus dotalis an à marito alienari possit. 1,291.a
fumi immissio ex Aristonis & Pomponij sententia. 2. 214.e
Et quando repetit pretium. ibid.
fumo punitur qui fumum vendidit. notabilis historia. 2. 44.b & 2.214 b
fumum in foco suo facere qui vicino noceat, an permittatur. 2 231.b
fumorum venditores, qui fumos vendere, & qua pœna plectendi. 2.214.a.b
fur ob cibaria tempore famis non tenetur. 2.136.b
furti definitio. 2.71.a
fur moram semper facere dicitur. 2.14.a & 72.b
fures balnearij quo supplicio afficiendi. 1.966.a
furiosus comparetur pupillo,& infanti. 1.786.a
Furia lege quid cautum erat. 1.640.a
dictáque fuit Fusie Caninia. ibid.
furor alterius coniugum an iuste causa sit diuertendi. 1. 320.b
furti diffinitio. 1.88.a
furtiue res quando periit, an locus sit actioni furti. 2. 72.b
• Et cuius temporis æstimatio in hac actione sit ineunda. 2.72.b
Item cui & contra quem detur hæc actio. 2.73.a
furtum quid sit, vnde dicatur. 1.958.b
furtorum genera. Quæ actio detur ex furto. Cui detur, & contra quem. Qualis sit & actio, & quondam iudicis officium sit in furti actione. 1.959.b
furtum en inter casus fortuitos numerari dicatur. 2.188.a
furtum domesticum cur grauius puniatur. ibid.

G

GAlli non hebent filios in potestate. 2.63.a
Galli moribus magis reguntur quàm iure Romeno. 2.76.b
Explicatio.l.Gallus 1.405.b
Gallus. 1.405.b
Galli quam potestatem habeant in liberos. 1.13.a
Gallorum Reges, Pipinus, Carolus, & Ludouicus Rom. Ecclesiæ potentiam præ cæteris auxerunt. 2.369 b
Garend. 1.196.a 816.b
geminetionis operetio. 1.576.e
geminate mulieris intercessio. 2.156.a
Generosi hominis est libertatẽ non vendere, beneficiũ accipiendo,& donetem pecuniam eccipiendo. 1.23.b
generi per speciem derogatur. 1.868 a
genus quid à gente differat. 2.99.a
gentiles qui dicantur. 2.95.a
gentilium libri cur legendi. 2.382.
gestum à contractu quid differat. 1.127.e
gestum esse quid sit. 1.97.a
glans omnes fructus continet. 2.172.e
graduum computetio. 1.200.b
Gregorius nonus an clericos ab excubiis & murorum, ciuitatisque custodia excuset. 2.412.a
Gregorius XI. Pont. Auenione sedit, & quo tempore. 2. 735.a

H

HAbendi verbum variè accipitur. 1.29.a
Hadrianus Papa cum vniuersa Synodo, quod ius Carolo Regi tradiderit. 2.420.b
Harmenopuli sententie de lege clericis matrimonium interdicente. 2.385.e
Heliocamini & solerij descriptio epud Budæum. 1.222.e
hermaphroditus quid sit. 1.12.a
hermaphroditus an posthumum instituere possit. 2. 402.b
Heraclitus cur Scoteinos dictus. 1.917.a
hæredem instituere quid sit. 1.385.a
Qui possint hæredes institui. 1.385.a & 1.390.a
hæredes in quantum ex delictis defunctorum côueniantur. 2.76.b
hæredes teneotur de mutuo pro portionibus hæreditariis. 2.38 b
hæredes qoomodo instituendi sint. 1. 387.b & quis effectus institutionis. 1.393 a

hære-

hæredes coniuncti loco vnius habentur. 1.445.a
hæredes an possint esse duo in solidum. 1.579.a
hæredipetæ vulturibus similes. 1.46.a
hæreditas quid sit,& quomodo acquiratur.1.501.a& 503. a & 507. a & quid differat bonorum possessio ab hæreditate. 1.502.a
hæredi fauetur magis quàm legatario. 1.594.b
hæredes quando in solidum tenentur. 1.847.b & 1.851.b
hæreditas quæ sit. 2.31.a
hæredes in re indiuidua tenentur in solidum. 2.118 a
Hæreditas personæ locum obtinet. a 31.a
Et quando Patrimonium dicatur. ibid.
hæreditas an adiri possit per procuratorem. 2.250.a
hæreditatis nomen vniuersitatem continet,&c. 1.545.b
hæreditatis venditio,quando valeat,& an inter incorporalia numeretur,& quid sit hæreditas. a.194.b
hæreditatis petitio centumuiralis actio dicitur. 1.197.b
hæreditatis aditionis effectus: 1.520.a.1.525.b
Item quo pacto hæreditas omittatur. 1.533.b 1.536.a
& omittere hæreditatem quid significet. 1.536.a.b
hæreditas quando verè delata dicatur. 1.556.b
Et quæ requirantur ad hæreditatis repudiationem. ibid b
Effectus repudiationis vel abstentionis hæreditatis. 1.537.b
hæreditatem acquirere qui possint. 1.512.a
Et quomodo acquiratur. 1.534.b
hæreditatem si quis possideat, omissa causa testamenti, ab intestato, vel alio modo, quid fieri debeat, & de causa huius actionis. 1.544.a. Item quid in hanc actionem veniat.1.545.a.Personæ quibus & contra quas hæc actio datur. ibid.
Hæres & defunctus vna persona. 1.822.b
hæres pro ea parte qua extitit tantùm tenetur 1.923.a
Hydraulica organa ad aquam hauriendam, ex Vitruuio. 1.228.a
Hieronis Syracus.industria ad furtum deprehēdendum. 1.930.b.
Hilarionis Arelatensis Episcopi vnde tot cumulatæ diuitiæ. 2.369.b
Hirundo non facit ver. 1.940.b
Hypotheca seruitutum vrbanarū & rusticarum. 2.246.b
hypothecaria actio quanti temporis præscriptione tollatur. 2.75.a.b
Homagium quid sit,& vnde dictum. a 332 b
homicidij pœna. 1.976.a
homines omnes iure naturali nascuntur liberi. 2.60.b
hominis est,beneficio hominem afficer. 1.121.a
hominum diuisio. 1.11.b
homo animal mutabile. 2.92.b
Homonymia declarata. 1.573.b
honorarium quid sit. 2.44.b
honores iuris gladij an vendi possint. 2.404.a
Honorij tertij pontif.extorsio in Fridericum. 1.111.a
honos pro præmio interdum accipitur. 1.77 a
honos laborem leuiorem facit. 2.295.b
Hospitalitas & hospitalia quid apud veteres Latinos fuerint. 2.372.b
hospites qui olim dicebantur. 1.173.b
Hostes iudicati ciuitatem cur amittant. 1.140.b
hostes qui sint dicendi, & quid à prædonibus vel latronibus differant. 1.366.b
hostimentum quid sit. 2.186.a
Hostium fundus non est in commercio. 1.899.a
hostium res promitti non potest. 1.941.a
hostium potiri quid sit,ex Budæo,& Plauto. 1.144.b
humanum est,cadauera mortuorum sepelire 1.477.a

I

IAcobus frater Domini à quibus creatus sit Episcopus 2.388.b
Iacobus præsente Petro sententiam super quæstione Hierosolymis exorta pronuntiauit. a 421.b
Ianuam in publico aperire,& in eo stillicidium habere an liceat cuique. 1 225.a
Ignorantia facti proprij non excusat. 2.155.a
Id est,particulæ acceptio. 1.67.a
Ignorantia facti proprij neminē obligat 1.860.a.a.155.a
Imaginaria pecuniarum numeratio, seu dicis gratia, quid sit. 2.112.b
Impensæ quæ sint,& necessariæ vel vtiles reddi debent. 1.306.b
Imberti Forenses institutiones. 1.196.a.b
Imperare quid sit apud Alphenum. 2.229.b
imperator cur dicatur dominus terræ,non maris. a.134.a
imperatoris nomen vnde. 1.1.a
Imperium mixtum in quo consistat. 1.137.b
imperium duplex, & eius explicatio & quid à iurisdictione differat. 1.25.b
Item Vlpiani locus de mixto imperio &c. declaratus ex pandectis Florentinis. 1.26 a
Et an imperij esse dicantur, quæ specialiter lege deferuntur alicui magistratui. ibid.b
Impossibile quid sit. 1.941.b
Impubes non iurat in litem. a.21.a
impuberis cohæredi an hæreditas quoque impuberis accrescat. 2.274.a
Incarcerato ob maleficium victus dandus si non habeat. 1.803.a
Incendiariorum pœna. 1.962.a
incertitudo qualis & quanta sit in rebus humanis, ex Cicerone. 1.170.a
Indebitum quid sit. 2.162.a
indebitum an dici possit ob exceptionem cōpetentem. 2.57.a
indebitum qui soluit errore iuris, an possit repetere. 2.54.a
indebiti condictio cui & contra quem detur. a.66.a
indebiti condictio an competat,si renuntiatū sit. 2.69.b
Infamia notatur ob calumniam delator, & in quibus ignoscitur ei. 1.991.b
Infans qui septem annorum non est. 1.843.a
Induciæ ad cadauera humanda. 1.59.b
Induciæ inter Porsennam & Romanos, & quid in ludis Circēsibus honoris sit hostib.victorib. exhibitū.a.59.b
Ingenua quæ dicatur. a.216.a
Ingratitudo vasalli in alium. 2.336.a
ingratitudinis vitium quale. 2.49.b
Infamia iniuriæ notato an interdictum testimonium sit. a.249.a
infamia qui notentur, & de infamia quam vulgò facti appellant. Item de infamia iuris, quæ absque sententia irrogatur: & de infamia iuris, quæ per sententiam irrogatur. 1.77.b.& seq.
Initio quod non valuit,tractu temporis non conualescit 2.385.a
Iniuria mariti par non est in vxorem, quæ est vxoris in maritum. 1.973.b
iniuriæ nomen quid significet. 1.962.a
Iniuriam qui agit,non petit sibi damnum sarciri, sed in vt vindicetur contumelia illata. 1.120.b
iniuriam iudicium semel commissum repeti non potest. 1.120.b
iniuriarum actio,& eius causæ. 1.962.a.b.& cui & contra quem detur hæc actio.1.963.b.Item quomodo instituenda sit. 1.964 a.
Inofficiosi testamenti querela quibus parentibus detur. 1.203.a.& contra quem. 1.205.a
Quid petatur hoc iudicio,quomodo petatur, intra quod tempus petatur,& quo in loco. 1.206.a.& seq.
Item intra quod tempus agatur de inofficioso testa-

mento. 1.207.a & de effectu huius iudicij. ibid.b
inofficiosi testamenti querela ex qua causa competat. 1.197.b.&199.b
Exceptiones reo competentes in querela inofficiosi testamenti. 1.213.b
Inscriptio accusationis. 1.982.a
Insidiæ in bello an licitæ ex sacris bibliis, & authore Deo. 1.50.b
In ram fieri quid sit. 1.69.a
Inscriptiones singulorum capitum in Digestis, cuius vtilitatis sint. 2.250.b
Institoria actio quid sit, & de causis eius. 2.130.a &131.a
Institor, *vn facteur*. 2.130.b & 137.b
Institor an reuocetur morte præponentis. 2.138.b
Institor quis sit, & vnde institoria actio dicatur, & de causa eius. 2.137.b & an villicus institor dicatur rectè. ibid.
Item quomodo præponatur institor. 2.138.a
Et quid in hanc actionem veniat. Cui competat, & cōtra quem detur hæc actio. 2.140.a
Institutio quid sit, & quàm variè accipiatur. 1.474.b
Institutionum compositio & Pandectarum. 1.2.a
Instrumenta quæ fidem in iudicio faciant. 2.100.a
instrumentorum effectus. 2.102.b
instrumenta quando maiorem vim habeāt quàm testes. 1.132.a
instrumenta falsa, suspecta, & calumniosa. 2.101.b
instrumenti varia acceptio, & de instrumentorum amissione. 1.272.a eorum diuisio. ibid.
instrumentum in Gallia exequitur. 1.812.b
instrumenta edere fisco reus cogitur. 1.992.b
instrumentum reddi debet soluendo. 2.70.b
instrumentum an denuo exhibendum. 2.102.a
instrumenta testibus potiora. 2.102.b
instrumentum quid sit. 2.99 a
instrumentorum diuisio, & eorum conficiendorum ratio. ibid.b
instrumentorum conficiendorum ratio ex Iustiniano. 1.272.b
Insula in mari nata an fiat occupantis. 1.721.b
Insularius quis sit. 2.138.a
Intellectus legis 14. Seruitutes prædiorum rusticorum, &c. 1,218.b
intellectus §. Seruitutum non ex natura est, &c. 1,219.b
intellectus legis 17. Viæ, itineris, actus, &c. ibid.
intellectus §. Et ideo si quis fundum habens, viam stipulatur, &c. 1.218.a
intellectus legis 13. Si tam angusti loci, &c. ibid.b
intellectus §. Per plurium prædia aquam duci quoquo modo, &c. 1.227.b
intellectus legis 38. Flumine interueniente. 1.228.a
intellectus §. Hæc lex traditionis, &c. 1.222.a
intellectus §. Si quis hæredes. & §. Serui electione. 1.560.b & §. Labeo ait. 1.561.b & §. cum fundus. 1.562.a
intellectus legis 6. Stichum qui meus. 1.564.a
intellectus legis 37. Legato generaliter. 1.618.b
intellectus §. Legatum. 1.626.b & §. qui ab hostibus. 1.617.a
intellectus §. Si coniunctim. 1.612.a.& seq.
Item intellectus §. si duobus. 1.614.a
intellectus §. Qui iudicati. 1.792.a & §. Iudicati. ibid.b
intellectus legis 46. Seruum filij. 1.627.a
intellectus loci insignis super legem primam de migrando. 1.150.b
intellectus §. Si prædium tuum mihi seruiat. 1.217.b
intellectus §. videndum. 1.417.a
item §. Illa casus in difficili est. 1.417.b
intellectus §. Item adquirimus. 1.725.b
Item §. Per seruum qui in fuga. 1.728.b
item §. Veteres putauerunt. 1.730.a
intellectus §. Si quis seruos. 1.587.b & §. In legatis. 1.589.b
intellectus legis Si dominus. 2.60.b
intellectus legis 21. Grege legato. 1.597.b
intellectus §. Neratius & Proculus. 1.740.a
intellectus §. In amittendo quoque. 1.746.a
Item §. Saltus hybernos. explicatio. 1.749.b
intellectus §. Si vir vxori. 1.724.a
intellectus legis Si non fortem. 2.56.b & legis Si sub conditione. 2.57.a
intellectus legis 22, aliàs 23. Qui ædificium habet. 1.223.a
intellectus legis Iulianus. 1.571.b
intellectus legis Non facilè. 1.285.b
Intercessio mulieris geminata. 2.156.b
Interdicta quæ sint, & quare sic dicantur. 1.823.a
Interdictum vnde vi datur etiam non domino & colono. 1.826.a
interdictum non famosum, & ad quod tempus. ibid.b
interdictum vti possidetis est duplex : & pro quibus rebus detur. 1.827.b
interdictum de superficiebus duplex: & quid differat ab vti possidetis. 1.827.a
interdictum per vsum 30. dierum ad minus ibid.b
interdictum nunciationis perpetuum. 1.829.a
interdicti Quorum bonorum, explicatio. 1.823.b
interdicti vnde vi, disputatio aduersus aliorum sententiam. 2.212.b
Et explanatum Diocletiani rescriptum de interdicto, Vti possidetis. 2.213.b
interdicti de fluminibus emendatio. 2.247.a sublatúmq. mendum ex Pandectis Florent. cap. 5. vt in poss. leg. ibid.b
interdictum de noui oper. nunt. & quod vi aut clam, quid differant. 1.684.a
interdictum de arboribus cædendis, explicatur. 1.830.a
interdictū quod legatorum, cur comparatum sit. 2.330.a
interdictum, quod vi, a mate. 1.818.b
interdictum vtrubi, pro mobilibus : & de migrando è Salutano. 1.825.a
interdictionis varia exempla. 2.987.b
intercedere quid sit & quomodo accipiatur intercessio mulierum in S.C. Velleiano. 2.151.b
Et triplex genus intercessionis. ibid.
interesse nostrum quid sit. 2.72.b
Eius quod interest, probatio difficilis est. 1.162.b
interficere hominem lege permittente, an culpæ aut facinoris argui possit. 1.310.a
interficere vxorem videtur, qui infirmam negligit, &c. ibid.
Interlocutio distinguitur à sententia: 1.789.b
interpretatio §. Mutui datio. cap. 2. de reb. eccles. lib. 2. Pandect. 2.209.b
interpretatio §. Si quis ædificium. 1.687.b. & §. Seruo. 1.690.a
Item §. Nuntiationem. explicatio. ibid.b
interruptio quotuplex sit. 1.770.b. & quid sit ciuilis interruptio. 1.772.a
intestatus quis sit. 1.674.a
Inuenire quid significet. 1.721.b
inuestitura & inuestire, & quib. ceremoniis fiebat. 2.320.a
Inuentarium fieri tutor debet curare. 2.97.b
Inuestitura quo tempore à militibus repeti possit. 2.334.a
Inuitus quis dicatur. 1.220.b
Ioadis exemplum memoria dignum de cura principum super res ecclesiasticas. 2.355.a
Iosephi iuramentum. 1.239.b
Iosue, autore Deo, insidias hostibus instruxit. 1.50.b
Ioannis Tilij commendatio à Duareno. 2.251.b
Ioannis Lucij censura super tractatum de pactis Duareni. 1.70.b

Irne-

Irnerius verus Iuris interpres. 1.125.b
Isaac an erraucrit instituendo Iacob pro Esau.. 1.559.b
Isocratis iudicium de optimis legibus. 2.305.a
Itineris, actus, viæ, aliter explicata quàm vulgò soleat differentia. 2.217.b
Iudæi cur bellum in Adrianum mouerint. 1.976.b
Iudex superior in Gallia non cognoscit sic appellatione 1.790.a
Iudex non potest sententiam mutare. 1.806.a
Etsi sit duodecim annorum. 1.811.b
Iudex nec dare nec accipere debet. 1.24.b
Iudex in causa sua nemo esse potest. 1.161.a
Iudex delegatus an decernere dicatur. 1.114.b
Iudex in testibus examinandis quæ debeat obseruare & expendere. 2.110.b
Iudex pedaneus, qui & Græcè chamædicastes. 1.63.b. eius munus. 1.64.a
Iudex quid ab arbitro differat. ibid.
Iudex litem suam facere quando dicatur. 1.184.b
Iudex quibus rationibus mutetur. 1.181.a
Iudex quis sit.1.177.b.& pedaneus iudex.ibid.b.& 1.178.a
Iudex an possit mutare suam sententiam. 2.164.a
Iudicandi locus. 1.180.a
Iudicare munus est publicum. 1.161.a
Et qua ratione iudices recusari possint. ibid.
Iudicare & iudicium dare quid differant: & cui olim competat aut iudicare, aut iudicium dare. 1.63.a
Iudicandum secundum æquitatem. 1.184.a
Iudicati soluendi dilatio.1.776.b.quatuor mensiū 1.161.a
Iudice vno absente mortuo alij non iudicant. 1.804.b
Iudicata res pro veritate habetur inter easdem personas. 1.814.b
Iudicatum exigitur per carcerem etiam solidum. 1.819.a
Iudicatum quid sit. 1.776.a
Iudicatū quib. causis retractari & cognosci possit. 1.189.a
Iudices dati quid ab ordinariis differant. 1.171.a
Iudices dati qui sint, & à quibus dentur 1.177.b.& 1.178.a & qui dari possint iudices. 1.179.b
Iudices qui recusari possint. 1.180.a
Iudices priuati & delegati, & iudices dati, quid differant. 1.138.a
Iudices qui mulctam dicere possunt. 1.191.b
Iudicia odiosa sunt quæ viodictæ causa, comparata videntur, & an ad hæredem transeant. 1.314.b
Iudicia omnia an dicantur absolutoria. 1.185.a.b
Iudicia summaria quæ sint. 1.188.b
Iudicia ac actiones quæ pro beneficiis comparatæ sunt. 2.412.b
Iudicij nullitas pri*inquitéda, & si in eo appareat. 1.814.b
Iudicij qui cognoscunt non licere negotium ad principem referre. 1.818.a
Iudicium purum, aut simplex, aut cum exceptione. 1.832.a
Iudiciorum omnium diuisio. 1.96.a
Iudicium redditur in inuitum. 2.25.b
De iudiciis bonæ fidei 2.243.b
Iudiciorum diuisio. 1.177.a
Iudiciorum varia præcepta. 1.183.a
Iudiciorum bonæ fidei & stricti iuris differentia. 2.32.a
Iudicis officium in actione commodati. 2.115.b & seq.
Iudicis officiū in bonæfidei iudiciis latissimū est. 2.149.b
Iudicis prudentia in indiciis & coniecturis examinandis 1.73.b
Iudicis officium latius patet quàm iurisconsulti. 1.930.b
Iudicis munus ad explorandam veritatem. 1.58.b
Iudicis officium in certi condictione. 2.38.b
Moribus nostris idem ferè quod veteres in iudiciis dandis sequimur. 1.98.b
Iudicium de dolo euerriculum omniū malorum. 2.128.b
Iudicium contradictum quid. 1.4.a
Iudicium Pantagruelium quale. 1.182.a
Iudicium quid sit: & vbi quis agere vel conueniri debeat 1.176.b.& quid iudiciū à iurisdictione discrepet. 1.76.a
Iudicij exercendi forma. 2.340.b
Iudicum Atheniensium mos in audiendis causis. 1.9.a
Iudicum maior pars minorem vincit. 1.800.b
Iudicum & arbitrorum distinctio in Gallia. 1.804.b
Iudicium bonæ fidei, vel stricti iur s. 2.79.a
Iudicum officium in actionibus quæ ex contractu nascuntur. 2.75.b
Iuliani sententia de authoritate consuetudinis, & noua rescripti Constantini de eadē re interpretatio. 2.251.b
Iudicis arbitrium, & officium latè patet. 2.80.a
Iuliani Imp. apostatæ astutia in Christianos, quos Galilæos vocabat. 2.382. a & eius argumentum spoliandæ ecclesiæ Christianæ. 2.369.b
Iulius Cæsar longo ante Iustinianum tempore Digesta seu Pandectas concinnare decreuerat. 1.1.b
Iura publica an tollantur cap. diminutione. 1.142.a
Iura quomodo concilianda. 1.666.b
Iuramentū illicitū, quod & blasphemia dicitur. 1.239.b
Iuramentum episcoporum huius sæculi. 1.239.b
Iorametū Neronis, Alexadri, & Demosthenis. 1.239.b
Iurandi necessitas quibus ex causis remittatur, ex prætorij edicti sententia. 1.236.a
Item quibus ex causis non debeat iusiurandum delatum referri. 1.237.a
Item si actor nihil omnino probauerit, an nihilominus cogatur reus iurare aut soluere. 1.237.a
Iurandi va riaratio. 1.239.b
Iurandi formulæ quæ & cur seruandæ. 2.7.b
Iurandum est statim vt delata est conditio, & ante reuocationem. 1.240.a
Iurandum non esse nisi deferatur Iusiurandum, & quis deferre possit. 1.238.b & 239.a
Iurans per Mahumetem, religionem eam probare videtur. 1.239.b
Iurantes olim per principum genium, si peierarent, graui pœna afficiebantur, & tanquam maiestatis rei habebantur. 2.18.a
Iurantes cur manum in cælum tollant. 1.239.b
Iurare non cogetur actor qui probauit. 2.3.b
Iurare qui possint & deferre iusiurandum. 2.5.b
Iurare qui cogitur, an debeat ad iudicium iuraturus adesse. 1.238.a
Iurare aut soluere cogendus is est, cui iusiurandum deferetur ex prætoris edicto. 1.235.b
Iurare per nomen Dei præceptum est, per Euangelia autem more recepto. 1.239.b
Iurare in litem quid sit. 2.117.
Iurare, inquit F. Quintil. nisi vbi necesse est, graui viro parum conuenit. 1.235.a
Iurare corporaliter quid sit. 1.132.a
Iurare per Dei membra, aut capillos & cætera an licitū sit. 2.8.a
Iureconsulti aliquando res ad medicinam pertinentes tractant. 1.911.a
Iureconsultorum veterum mos in respondendo de iure, cognitu necessarius. 2.244.a
Iureconsultum esse quid sit. 1.183.a
Iure communi qui rectè vtatur. 1.118.b
Iure quod quisque in alterum statuerit, eodem ipse vtatur. 1.35.a
Iureiurando nullum vinculum arctius est ad fidem adstringendam. 1.235.a
Quando seruandum sit. 1.235.b
Iureiurando an tollatur obligatio. 2.58.a
Iuridici officium quale. 1.33.b
Iuris docendi & discendi methodus. 2.291.a
Iuris & facti quæstiones, & explicatus Vlpiani locus c.79.de iudiciis. 2.113.b

Iuris docendi & dicendi methodus. 2.291.
Iuris quædam genera consuetudine certa facta sunt, & quæ sint. 1.51.b
Iuris præcepta quæ sint. 1.3.b
Iuris publici & priuati definitio. ibid.
Iuris fundamenta ac elementa quę sint, 1.2.b. Et eius varia significatio ac definitio. ibid.
Iuri operam dare quid sit. 1.3.a
Iuris varia significatio. 1.127.b
Iuris diuisio in primarium & secundarium 1.4.b. & origo. 1.5.a
Iuris ciuilis descriptio. 1.4 b
Iuris docendi munus quale sit hodie. 2.304.a
Iuris executio non habet iniuriam, quomodo intelligendum. 1.88.b
Iuris ciuilis cum cæteris artibus communio. 1.931.a
Iurisdictio quid sit, quidq; imperium tam merum quàm mistum. 2 228.b
Iurisdictio an prorogari possit. 1.891.a
Iurisdictio quid 1. 24. a. Et cur iurisdictionis titulus aliter in Pandectis, quàm in Codice Iustiniani inscribatur. 1.25 a. Eius duplex definitio. 1.25.b. Et in quo versetur. 1.29.b
Iurisdictionis & notionis discrimen. 2.31.a
Iurisdictiones sunt patrimoniales moribus nostris. 1.
Iurisiurandi forma veterum qualis erat ex Polybio. 5. .a
Iurisiurandi vis. 2.17 a
Iurisiurandi vtilitas. 1.239.b
Iurisiurandi effectus. 2.15.a & 2.16.b
Iurisiurandi conditio quæ improbatur. 1.240.a
Iurisiurandi exceptio quibus ex causis cesset. 2.11.b
Iurisiurandi remissio. 1.240.b
Iurisiurandi exceptio cui competat. 1.240.b
Iurisiurandi variorum effectuum breuis enumeratio. 1.245.a
Iurisconsultus quis dicendus. 1.3.a
Iurisconsulto minori non subuenitur. 1.130.b
Iurisconsulti munus ex Aristotele. 1.7.b
Iurisconsf. veterum labor circa verborum proprietatem 1.57.a
Iurisperitus aliis cauet. 1.130.a
Iurisprudentia quid sit ex Vlpiano. 1.931.b
Iusiurandum seruare, magnum est probitatis argumentum. 2.18.b
Iusiurandum in tribus casibus procurator deferre potest. 2.6.a
Iusiurandum quando corporaliter præstetur. 1.110.a
Iusiurandum an deferri possit in causa criminali. 2.5.a
Et an liceat accusatori iusiurandum reo deferre. 2.5.b
Iusiurandum quando Syndicus defert. 2.7.a
Iusiurandum vim solutionis habet: & alteri correorum prodest. 2.9.a
Iusiurandum principalis fideiussori prodest. ibid.b
Iurare in litem non debet pupillus impubes. 2.21.a
Item quando adhibendum sit. 2 6.a b
Iusiurandum reuocabile. 1.244 b & de iureiurando quod à iudice defertur in dubiis causis. ibid.
Iusiurandum quando non maiorem habeat vim quàm simplex cautio. 1.110.b
Et à quo detur iurisiurandi relaxatio seu dispensatio. 1.111.a
Iusiurandum in litem à quo, & cui deferatur. 2.21.a
Eius effectus. ibid.
Iusiurandum cum defertur aduersario, quo pacto prætor aut iudex se gerere debeant. 1.235.b
Iusiurandum in litem quid sit. 2.18.b
Iusiurandum quid, & quotuplex sit. 1.235.a. Et eius finis. 1.235.a
Iusiurandum non deferri ob semiplenam probationē, contra receptam opinionem. 2.167.b & 2.252.a
Iusiurandum ad lites finiendas, simile est transactioni & rei iudicatæ. 1.243.b. & 244.a
Iureiurando causa decisa an retractanda prætexu periurij, & quid de causa testamenti. 1 244.a
Iusiurandum illicitum. 2.7.b
Iusiurandum quid sit. 2.1.a. Et iurisiurandi religionis efficacia ex Tullio Cic. ibid. Eius diuisio. 2.1.a
Superstitio nonnullorum iurare minimè volentiū. 2.1.b
Qui conueniri non potest, an iurare cogi possit. 2.3 a
Iurisiurandi forma captiosa recusanda. ibid.b
Iusiurandum in locum litis contestatę succedit. 1.194.b
Iusiurandum an maiorem vim habeat quàm pactū. 2 12.a
Ius quid sit & iurisprudentia. 1.2.b
Ius naturale, gentium & ciuile. 1.3.b
Ius ciuile cur æmulari natura dicatur. 1.49.a
Ius gentium quid amplectatur, & quàm latè pateat. 1.4.b
Ius naturale an & cur diuinum dici debeat. 1.283.a
Ius dominij quid sit. 2.332.a.b
Ius certum quid sit. 1.99.a
Ius absque interpretatione an possit consistere. 1.2.b ad fin.
Ius quid sit. 3.a. & eius varia significatio. 1.2.b
Ius omne gentium ciuile est non contrà. 1 44.a
Ius facere qui possint. 1.6.a
Ius trium liberorum quid sit. 2.222.a
Ius gentium quandoque pro iure naturali accipitur. 2.60.a
Ius quibus ex partibus constet, ex Cicerone. 1.51.b
Ius naturæ quid sit. ibid.
Ius, ars boni & æqui. 1.95.b
Ius gentium quid sit. 1.710.a
Ius accrescendi an transeat in successorem. 2.274 b
Ius accrescendi an cesset ob transmissionem hæreditatis 2.280.a
Et an ob successionem edicti prætorij, quod successorium dicitur, ius accrescendi cesset. ibid.
Ius accrescendi an sit, cùm iure prætorio exclusus est is, cui duplici iure successio defertur. 2.270.b
Ius accrescendi an sit in legato alimentorum: & an prohibitio testatoris ius accrescendi impediat. 2.278.b & seq.
Ius accrescendi ab intestato an competat in successione ab intestato. 2.277.a
Ius accrescendi an inter eos sit, qui omnino sunt coniuncti. 2.267.b
Et an inter dominos tanquam coniunctos, cum seruo communi legatur. ibid.
Ius accrescendi an inter eos sit, qui succedunt ab intestato: & an in liberorum Falcidia. 2.268.a
Et an in contractibus sit ius accrescendi. ibid.b
Ius non decrescendi, & an coniuncti ab initio partes, an solidum potius habeant. 2 266.b
Ius dicens quis dicatur. 1.36.a & pœna non obtemperantis ei ac causa huius actionis. 1.36.a
Item cui & contra quem detur hæc actio. 1.36.b
Et quid veniat in hoc iudicium. ibid.
Iustinianus quos vocet antecessores. 1.340.a
Iustinianus an rectè damnauerit mulierem quæ vndecimo mense pepererat post mortem mariti sui. 1.425.a
Iustinianus Christianum vbique se profitetur. 1.293.a
Iustinianus Græcè scripsit. 2.44.b
Iustiniani Imper. varia nomina exponuntur. 1.1.a
Iustitiæ & Iurisprudentiæ definitio. 1.3 a
Iustum apud Iureconsf. pro legitimo accipitur. 1.557.a

L

Labeonis ingenium ex Duareno. 1.69.b
Labor stultus est ineptiarum. 1.278.a

Lampadis similitudo ex Chrysostomo. 2.349.

Landigrauij genealogia. 2.324.x

Landigrauij Hessiæ captiui causâ à Duareno defensa, 1.146.a

Lapides in Gallia crescunt. 1.306. b. & an in fructu sint. ibid.

Lapidis cædendi aut eximendi seruitus. 1.229.x

Latrones Isauri qui sint. 2,245.x

Lecticarij qui sint. 1.570.x

Legari quæ possint. 1. 570. b. & an legatum valeat iure postliminij. ibid.

Legati quibus modis possit. 1.554.a.& 1,589.a

Legata quæ diuisionem non recipiunt. 1.643.a

Legata quæ conseruentur. 1,672.a.

& quibus personis conseruentur. ibid.

Legata & fidei commissa, & differentia eorum sublata à Iustiniano. 2.242.x

Legati cur Romę conueniri non possint. 2.4.x

Legati munus. 1,22.b

Legato an noceant angustiæ temporis. 1.588.a

Legatorum verba ciuilia quæ sint. 1.553.b

Et an Græcè legata fiant. ibid.

Legatorum priuilegia magna. 1.191.b.& 1.194.b

Legatorum modus quis constituendus. 1.640.b

Legatum & legare quid sit.1.553.a.Quid à fideicommisso differat. ibid.b.& seq.

Legatus Rom.pontificis & eius authoritas. 2.376.a

Lex quæ matrimonium clericis interdicit.2.385.b. & cur lata fuit. ibid.

Lex omnis scripta ad bonum & æquum redigenda est. 13.a

Lex,Produci 23.explicata. 2.106.b

Lex bona,quæ norma à mala distinguatur. 1.48 b

Lex commissoria,pactum vel conuentio dicitur, & an inepiè dicatur pactum legis commissoriæ vt barbari vocare solent. 2.192.

Lex committitur,vt stipulatio committitur,cum aduersus stipulationem aliquid factum est. 2.192.b

Lex an consuetudine abrogari possit. 1.9.b

Lex Fraier à fratre.explicata. 2.63.a

Lex vera quæ dicatur. 1.6.b

Lex in sententiis non in verbis consistit. 1.7.x

Lex Iulia,lex iudiciaria vocatur. 1.183.a

Lex consilio minorum, velut parum firmo,in omnibus resistit. 1.95.b

Lex Lectoria de curatore dando adultis. 1.96.a

Lex ius ipsum dicitur emphaticè. 1.641.a

Lex odiosa est, qua hæreditas aufertur in digno & fisco vindicatur. 1.127.a

Lex lectoria. 1.119.x

Lex an legi contraria ipso iure, ex F. Quintilliano.1.100.b

Et quando vna alteri cedere debeat. ibid.

Lex Gallica, *Le mort saisit le vif.* 1.960.b

Legis Gallus,explicatio. 1.405.b & seq.& 1.415.a

Legis Velleæ duo præcipua capita. 1. 424. a & b.eorum interpratatio. ibid.& seq.

Legis 9.Furioso.explicatio. 1.793.b

Legis Si quis iurasset intellectus. 2 58.a

Legis Lecta,explicatio. 2 34.a

Legis Eius qui in prouincia,enodatio. 2.30.a

Legis Si ob turpem causam.enodatio. 1.51.b

Legis Vrbana.explicatio. 2.55 b

Legis 16.Diuus Pius aucupibus.explicatio. 1.226.b

Legis Si quis id quod.7.explicatio. 1.31.b

Legis Iubere.explicatio. 1.30.x

Legis more.5.explanatio. 1.30.a

Legis 12.aliàs 13.Quidam Hiberus nomine, &c. explicatio. 1.221.b

Legis Qui singularia.cum lege Qui negotia,conciliatio. 2.25.a

Legis Ædiles.15.ff.de ædil.edicto explicatio. 2.42.a

Item legis Si Calendis.ff.de re iudic. explicatio. 2.43.a

Et legis cum quibus.de obligat.& action. ibid.

Legis Si familia.explicatio. 1.32.a

Legis qui iurisdictioni.10.elucidatio. ibid.b

Legis Imperium.enodatio. 1.18.b

Legis 26.Si filius hæres. 1.425.a

Legis in causæ 2.§.Pomponius.ff.de minoribus.explicatio. 1.116.x

Legis 14.Si ita sit adscriptum.declaratio.1.591.a. Et legis 18.Et quidem. 1.595.x

Item legis 19.Legatæ inutiliter. 1.596.b

Legis Iuliæ quot præcipua capita. 2 32.a

Legis 1. & 2. C. Si vnus ex pluribus appel. intellectus.1.107.a & ibid. censuræ Duareni in doctores subtiles.

Legis post diem.de leg.commisso.explicatio. 1.112.b

Legis properandum.§.vlt.C.de iudi.explanatio. 1.106.a.

Legis interpretatio ad quos spectet.1.183. b & quibus opus sit adiumentis. ibid.

Legis 5.Via,iter,actus &c.explicatio. 1.217.a

Legis 6 Ad certam partem fundi seruitus &c. declaratio. 1.217.a

Legis 7.vt pomum decerpere liceat.enodatio. 1 217.b

Legis nomen apud veteres Græcos non cognitum quidem:ex Iosepho & Homero.1.5. a & à quibus conditæ sunt leges.ibid. Legis diffinitio. 1.5.b

Legis Cùm te in Gallia,explanatio. 2.38.a. Et legis Mutuæ. 2.38.a

Legis 8.Ius cloacę immittendæ seruitus est. explicatio.1.217.b Legis 9.Si cui simpliciter.explicatio. 1 217.b

Legis 12.Si mihi & tibi.enodatio. 1.586.b

legis Eleganter.explicatio. 2.55 b

legis Si ex toto.explicatio. 1.566.b

legis Si idem.explicatio. 1.33.a

legis Magistratibus.12.declaratio. 1.33.b

legis Eum qui 13.explicatio. 1.33.b

leg.Est receptum. l. Si per errorem. l. Solet prætor. l. Si conuenerit.l.Cum quædam.explicatio. 1.34.ab

legis 19.Sciendum.explicatio. 1.699.b

legis si certis annis. de pactis, cum lege, Cùm de in rem verso.ff.de vsuris.conciliatio. 2.166.b

legis proprium seu virtus quid sit. 1.5.b

legis Generaliter.ff.de excep explicatio. 2.98.a

legis Si ex pretio explicatio. 2.27.x

legis Iuliæ repetundarum explicatio. 1.979.a

legis Corneliæ de falsis explicatio. 1.977 x

legis Centum Capuæ.& legis,Quæro § 1.locati.conciliatio. 2.82.a

legislatoris studium pro minuendis litibus.1.59.a & quis idoneus ad leges ferendas, ex Aristotele. 1.60.x.

Item sophistarum reiectio & confutatio. ibid.

legis Si me & Titium.explicatio. 2.37.a

Item legis cum fundus.§.seruum tuum. ibid.b

legis interpretatio ad quem spectet. 1.9.a

legis,Vsuræ.C.eo.explicatio. 2.169.a

legem breuem & sine prologo esse debere. 1.6.a

legem quis condere possit. 1.6.x

legem legi cedere quid sit. 1.5.x

legis Rhodiæ cautum ne quid ex naufragio diriperetur. 2.134.x & nostris legibus. ibid.

lege Licinia quid caueatur. 1.159.b

lege commissoriæ fundus emptus quando dicatur. 1 111.a

lege Maniliæ quid cauebatur. 1.31.b

lege caueri quid sit. 1.127.a

leges & constitutiones generales qui differant à rescriptis Imperatorum. 1.106.b

leges quæ optimæ vtilissimæque dicantur, ex Isocratis sententia. 1.842.a

leges quas optimas esse respōdit Solō Atheniēsib'. 1.9.b

leges 12. tabularum fontem omnis iuris Liuius appellat. & à quibus sint editæ. 1.5.a
leges scribi cœperunt, vbi regum pertæsum est. 1.6.a
est legum pro regum & reg. pro leg. ibid.
leges an sint Dei ordinatio. 1.281.b
Legum condendarum mos apud veteres. 15.b
legum mutatione publicus status perturbatur, veluti victus ratio mutata nocet valetudini. 110.b
legum omnium quis finis sit. 1.48.b
legibus qui teneantur. 1.6.b
legislatoris optimi scopus. 1.640.b
lenocinium mariti an mulierem excuset. 1.332.b
leones in Africa cur crucifixi, ex Plinio. 1.984.b
leonina pelle deficiente, vulpina assuenda est, ex Lysandro Imper. 150.b
leonina societas quid sit. 2.186.a
Lettres de relief, quid sit. 1.84.b
Lettres d'estat, quid sit. 1.185.a
Lettres ciuiles, quid sit. 1.189.a
libellorum vsus apud antiquos. 1.116.b
libellus Curiæ Parisiensis ad Ludouicum vndecimum Franc. Regum de miserabili ecclesiæ confusione &c. 2.355.a
liberationum modi plures. 1.955.b
liberi quibus competit querela inoffic. testam. 1.202.a
liberi, etiam egestatis tempore, an vendi à parentibus possint. 2.190.a
liberorum diuisio. 1.11.b
liberorum qui iam nati sunt, institutio. 1.393.a
libertas quid. 2.11.b
libertas non recipit æstimationem. 1.574.b
libertatē exercentes in alios, damus, vel perdituri, & totum permittimus accipientium arbitrio. 1.916.a
libertatem pretio vendere, abiecti est animi & seruile. 1.136.a
libertate nihil fauorabilius. 1.115.a
libitinarij qui dicantur. 2.138.a
Liboniani senatusconsulti interpretatio. 1.978.a
liquidò iurare quid sit. 2.204.a
lis quando dicatur contestata. 2.176.b
lis contestata quando dicatur in foro Franciæ. 2.99.a
lis si alicuius dolo pereat, quid fiet. 1.106.b
litis initium quid sit. 1.192.b
litis dubius euentus. 1.65.b
litem contestando quasi contrahitur. 1.83.a
litem æstimare quid sit, ex Cicerone. 2.18.b
lites innumeræ ex iure priuato. 1.3.b
lites omnes seu ciuiles, seu criminales, vltra triennium an debeant protelari. 1.185.a
lites societatem humanam turbant. 1.49.a
litium finiendarum fauore an parendum sit & standum iniquæ sententiæ. 1.170.a
litigatores qui sint. 1.182.a
litigiosam rem emens sciens, à quocunque eam deinde petat, exceptione submouetur. 1.834.a & quomodo res fiat litigiosa. ibid.b
literæ in forma requestæ quid sint hodie, & contra quos impetrentur. 1.109.a
literæ Regiæ duplices. 2.65.a
literæ iustitiæ, quid à literis gratiæ differant. 1.113.b
literas proferre, Latinius est quàm producere. 1.43.a
literas nescire quid apud veteres iuris authores. 2.204.b
Liturgia quid sit. 2.204.a
Loca quæ frustra quis sciens emit. 1.899.a
locus Martiani explicatus aliter quàm à cæteris. 2.206.b
locus itē Callistrati perquam obscurus explanatus. ibid.
locus Pauli de permistione coniunctorum illustratus. 2.275.b
locus certus in contractu vel in testamento an necessariò exprimi debeat. 2.76.b
Et quid iuris si locus adiiciatur simpliciter. ibid.
Et quid si plura loca disiunctim adiecta sint, vel coniunctim. 2.80.b & 81.a
locus communis de obligatione contrahenda. 2.215.b
locus Pauli enucleatus cap. 15. de ser. vrba. præd. 2.218.a
Locrorum lex ex Demosthene. 1.10.b
Longobardorum lex de monomachia. 2.74.b
Lucretij distichon de apum in floribus libandis prudentia. 2.304.b
Ludouici 12. constitutio derogans constitutioni Caroli quinti. 1.160.a
Ludouici Regis sanctiss. pia & catholica cura, vigilantia & conatus pro libertate ecclesiæ vindicanda. Retinuitque semper ius inuestiturarum: in quarum locum successerunt Regalia. 2.420.b

M

MAgica ars legibus nostris damnatur. 1.976.b
Magister in quaque re quis sit. 2.130.b
Magistratus quis dicatur. 1.15.b
Magistratus officium in dando tutore. 1.545.a
Magistratus quando iniuriarum nomine teneatur. 1.88.b
Magistratus in quo loco iudicare debeant. 1.168.b
Magistratus officium quod in iure reddendo consistit. 127.a & 29.a
Magistratus cur suis ius dicere non possit. 1.32.b
Magistratibus municipalibus an competant quæ imperij sunt. 1.137.a Et qui magistratus ius in integrū restituendi habent. ibid.b
Maiestas quid sit, & quis maiestatem lædere dicatur: & quæ sint causæ huius actionis. Item pœna legis Iul. maiest. 1.881.b
Maior vt restituatur quæ sint spectanda. 1.146.a
Malè docet qui omnia docet. 2.349.
Malitia supplet ætatem, sicut & prudentia. 1.131.b
Mancipare quid sit. 1.121.b
Mancipatio, quædam vēditionis similitudo cur dicatur. 1.141.a & quid mancipare. ibid. Et vnde originem habuit hic mancipandi ritus. ibid.a & .b
Mancipes qui sint. 1.705.a
Mandatum sicut mutuo consensu contrahitur, ita etiam mutuo consensu contrario dissoluitur. 2.185.a
Mandatum à deposito quid differat. 2.26.a
Mandatum quid sit. 2.179.b
Causæ actionis contrariæ mandati. 2.182.b
Manumissionis causa donatio an valeat inter coniuges. 1.325.b
Manus compressio an possit vim testamenti habere, & an vox requiratur. 1.367.a
manus mortuæ homines qui sint apud Gallos. 1.215.a
marca pro libra apud nos. 2.42.a
Marescallorum præfecti ad quid instituti. 1.179.a
mares castrantes qua pœna digni, & super hoc vide constitutionem Iustiniani. 1.976.a
Margaritę ducis Biturig. dotes eximię, ac in literis eruditio, & studiū in ornanda schola iurisprudētiæ. 2.306.b
Margaritorum linea quid. 1.646.a
maritus, parēs, patronus, cur inutiliter paciscātur. 1.315.b
maritus si non vlciscatur matrem vxoris suæ ab alio interfectæ, dotem ei tanquam indigno, ablatam vindicat fiscus. 1.310.b
maritus vel vxor si constante matrimonio furere cœperit, quid faciendum. 1.320.a
Marchio quid sit & Marchia. 2.318.b
marmor in Italia an crescat. 1.306.b
Martinus quintus pontifex declaratur, reiectis alijs tribus Rom. pontificibus. 2.397.b
masculinum vbi concipiat fœmininum. 2.83.b
masculorum successio in feudis. 2.327.a

Mater

mater an liberos suos habeat in potestate. 1.198.a.b per totum.
mater an excludatur ab hæreditate, si filio minori non curauerit dari tutorem. 1.120.a
mater quibus casibus excusetur, si filio etiam impuberi tutorem non petierit. 1.343.b
Mathematica quas artes comprehendat. 2.876.b
Mathias à quibus fuit electus in Iudæ vicem. 2.420.a
matrimonium si culpa vxoris dissoluatur ea dotem amittit. 1.329.b
matrimonium quid à concubinatu differat. 1.180.a. Et an inter absentes possit contrahi. 1.281.b
matrimonium quibus modis soluatur, & fiat diuortium. 1.292.b.293.a
matrimonium iniusto metu factum an sit firmum. 1.88.a
matrimonio qui verè coniungantur, & licitè sanctéque. 1.282.b
medici cur olim Physici dicebantur. 2.383.a
mediocritas aurea, & modus facultatum necessarius. 2.372.a
μακροδιδασκαλία seu productura quid sit. 2.399.a
mendicitas in valentibus & otiosis an toleranda, & furti speciem habeat. 2.368.a.b
mentiri quid à mendacium dicere differat. 1.245.b.a
mercatorum rationes. 2.101.a. & argentariorum. ibid.
mercedem rei locatæ vsuram non esse. 2.169.a
mercedes habitationum an fructus dicantur. 1.305.a
meretrix an possit exigere quod illi ob explendam libidinem est promissum. 2.51.b
merum imperium quid, & quibus competat. 1.29.a
metallata an renascantur & crescant. 1.306.b
metus quis requiratur ad rescindendã transactionẽ. 1.75.a
In edicto quod metus causa duo valde notanda & quæ sint. 1.89.b
In actionem quod metus causa, quid veniat, & quid petatur: & quo pacto iudex in hac actione se gerere debeat. 1.89.b.90.a
metus quid ex Cicerone. 1.143.b
metu quid fieri dicatur, vt eius nomine restitutio tribuatur. 1.87.b. Et an metus infamiæ sit idoneus ad restit. obtinendam. ibid.
meum quid propriè dicatur. 2.54.a
Michaelis Hospitalis elogium. 2.301.b
miles an propter absentiam restituatur in integrum. 1.151.b
miles quid sit & quæ militis propria. 1.409.a.b. Et quid à pagano differat. ibid.
Militis fauore singularia quædam introducta. 21.9.b
Milites honorarij, & eorum priuilegia. 1.489.b
milites imaginarij. ibid.
milites an formam & solennitatem requisitas in testamento obseruare testando debeant. Et quid de procincto testamento. 1.512.b
Eorum priuilegia. ibid.b, & 1.495 b
militum priuilegium. 1.187.a
militum pactum ad prælium pergentium, quale sit. 1.46.a
militum delicta capitalia. 1.495 b
Item priuilegia respicientia personam capientis ex testamento militis. 1.497.a
Et de quibus rebus possit miles testari, & quomodo testari possit. ibid.b
Et quæ priuilegia ad testamentum pertineant. 1.590.a
Et an in militis testamento Falcidia locum habeat. 1.501.a.b
ministri ecclesiæ qui clerici non sunt. 2.364.b
ministrorum ecclesiæ gradus. 2.361.b.362.a
ministros Ecclesiæ eligendi forma tam vetus quàm noua: & quid inter beneficia collatiua & electiua dicta intersit. 2.388.a
ministros ordinandi, & beneficia conferendi ius, quod tanquam caducum ad superiorem antistitem deuoluitur. 2.392.b
minor cum damno alterius non debet locupletior fieri. 1.138 b
minor quibus modis necessariò debet probare suam minoritatem. 1.132 a
minor cur veniam ætatis petat, & quid ex hac impetratione consequatur. 1.133.a.b
minor si se maiorem dixerit. 1.131.b
minor an post veniam ætatis impetratam possit bona sua alienare, esse in iudicio, & in iudicium deducere. 1.134.a
Item an dicatur esse legitimæ ætatis. ibid.b
minor, denegata ei semel restitutione, non restituitur. 1.133.a. Et an tempora appellationis minori currant. ibid.
minor an restituatur aduersus vsucapionem. 1.121.a
minor 25. annis & qui nondum rationis est firmæ, si aliquid gesserit, æquum est vt in pristinum statum reponatur. 1.95.a
minor si in contrahendo sit captus, & maior factus id comprobauerit quid fiet. 1.134.b.135.a.b
minor quoties in diuisione vel transactione circumscribitur, an possit restitui. 1.115.b
minor qui non sit ex Vlpiano. 1.96.b
minor maior factus, si alienationem factam sine decreto per quinque annos non retractauerit, quid fiet. 1.136.a
minor si dolo sit circumscriptus, exceptio rei est. 1.204.a
Sed si in re sit circumscriptus sine dolo aduersarij, puta lubrico ætatis, datur ei exceptio, &c. ibid.a.b
minor 25. annis si res quasdam dedit propter nuptias sponsæ suæ, accedente tutoris præsentis authoritate, an possit restitui aduersus donationem. 1.123.a
minor vt restituatur, multa requiruntur. 1.99.b. Et quid sit minorem captum esse. ibid.
minor an contra minorem beneficio ætatis restituatur in integrum. 1.100.a
minor condemnatus à supremo magistratu, à quo appellare nõ licet, an possit restitui in integrũ 1.108.b. & seq.
minor 25. annis an mereatur in integrum restitui in delictis atrocioribus. 1.119.a
minor an aduersus libertatem restituatur. 1.114.b
minor si procuratorem det, & procurator in negotio decipiatur cõtrahẽdo, an minor possit restitui. 1.205.b & seq.
minor an aduersus mutui obligationem ex edicto restituatur. 1.123.a.b. Item si minor egenti viro dedit pecuniam mutuo acceptam &c. ibid.
minor an restituatur aduersus pignorũ vẽditionẽ. 1.111.a
minor quando ex facto tutoris agere vel conueniri possit. 1.351.a
minor an restituatur contra fiscũ & aduersus dolũ. 1.122.a
minor si velit manumittere, quæ requirantur. 1.115.b
minor cum persequitur quod sua interest, an tunc ei subueniri possit. 1.120.b
minor si inconsulta ætatis facilitate actionem sibi competentem amiserit, prætoris est actionem restituere, &c. 1.98.a
minor conueniebatur actione legis Aquiliæ, & quare. 1.120.a
minor 25. annis quid à prodigo differat. 1.940.a
minor si se abstineat ab hæreditate, quid fiet. 1.125.a
Item si se immisceat hæreditati & obligetur, an necessaria ei sit restitutio, si captus sit. ibid.
minor non restituitur, si solennibus subhastationibus sit facta venditio bona fide. 1.123 a
Item si quis negotium cum minore gesserit, an restitutio habeat locum. ibid.
minor an restituatur in integrum aduersus delationem iurisiurandi. 1.244 b

minor vt restituatur quæ maximè requirantur, idem & in maiore. 1.146.b & seq.
minori nec filiofa.tutum est credere pecuniam. 1.124.b
nihil magis aduersatur vtilitati publicæ. ibid.
minori quando denegetur in integrum restitutio.1.130.a
minori seruo succurri nolla causa suadet. 1.127.b
minori an ignoscatur, si destiterit ab accusatione, non imperrata abolitione. 1.121.a
minori quando beneficio ætatis succurritur aduersus fiscum. 1.123.a
minori vtilius est ius integrum semper habere, quàm restitui in integrum. 1.128.b
Si quid cum minore geratur siue tutore & curatore, id nullum esse. 1.105.a
minorum pecuniæ cur olim in ædem sacram deponebantur. 1.117.b
minoribus integra ipsa causa seruatur, vt nihil opus sit restitutione. 1.127.a
missio in possessionem quid sit. 1.821.a
Causæ in possessionem missionis.
Monachus an naturaliter obligetur. 2.61.a. Et an velle & nolle habeat. ibid.
monasteria, monachi, eorum status, conuersatio, & institutum. ibid.
mora est causa præstationis vsurarum. 2.166.b
morbi corporis qui hominem incapacem ministerij beneficiique reddunt. 2.383.b
mores quo iure boni dicantur & commendentur. 1.314.a
mortuus non tantum iura, sed possessionem transfert. *Le mort saisit le vif.* 1.53.b
Mosaica lege pontifex virginem solum ducere poterat. 2.386.b
Moses sapientia & literis Aegyptiorum eruditus. 2.382.a
Mulier vt intercedere possit, quæ requirantur, & vt iuuari possit S.C. Velleiano. 1.153.a
mulier & nauis à Plauto negotium vocantur. 2.386.a
mulier an testis in iudicio possit adhiberi. 1.107.a
mulier quæ soluto matrimonio alij nupsit, dotem nihilominus suam petere potest. 1.239.b
Et an maritus soluto matrimonio, dotem vxori reddere cogatur. ibid.
mulier an in iudicio possit esse testis. 1.275.b
mulier forum mariti sequitur. 1.193.b
mulier an renunciare possit iuri suo. 1.156.b
mulier quæ post diuortium iterum nubit, an dotem marito renouare debeat. 1.317.a
mulier an alienam obligationem in se transferre possit. 1.152.a
mulieris medicamentis partum abigentis supplicium. 1.976.a
mulieris damnatæ qua ratione publicentur bona. 1.120.b
mulierum leuitas & consilij infirmitas. 1.986.b
mulieribus cur postulare prohibitum, & vnde huius edicti causa. 1.76.b & seq.
mulcta quid, & quid à pœna differat. 1.36.a
multa accipiuntur & retinentur honestè, quæ tamen honestè non petuntur. 2.54.b
muneris sui finea excedere in bello maximè vitiosum fuit. 1.59.a
Et super hoc vide exemplum Hostilij Mancinij qui cum Numantinis fœdus percussit &c. ibid.
municipalia ministeria, qui Sergentes dicuntur. 1.144.b.
munificum & immune quid differant. 1.706.a
mutare statū quis dicatur, & quid sit stat' mutatio. 1.140.a
mutuus consensus in stipulatione requiritur. 1.188.b
mutui obligatio vt fiat, quæ requirantur. 2.14.a
mutuò quæ extrinsecus accedunt. .32.a
mutuum damus recepturi non eandem speciem. 2.14.a
mutuum quid sit, & quomodo contrahatur. 2.11.a
quæ in mutuo contrahendo requirantur. 2.23.a
mutuum cum quibus personis contrahatur. 2.27.b & seq.
Et qui contrahere mutuum prohibeantur. 2.31.b
mutuum qui accepit, an liberetur casu fortuito. 2.39.b
mutuum an ex postfacto conualescat. 2.27.a
Item quomodo dicatur conualescere consumptione. ibid. Et vsucapione. 2.27.b. Et an mutuum confirmetur stipulatione. ibid.

N

NAturale vitium est negligi, quod communiter possidetur. 2.27.b
Natus quis verè dicatur. 1.4. 2.a & an abortus vxoris testamentum rumpat. ibid.
Nautæ vt cynosura respiciunt vt dirigātur, ita ciuilis omnia constitutio naturam ducem spectare debet. 1.49.a
Nautæ appellatione qui contineantur. 1.173.b
Nautica pecunia quid sit. 2.170.a
Nautica vocabula. 1.173.b
Naues an contineantur obligatione pignoris. 2.127.b
Nauis leuandæ causa, iacta in mare an fiant occupantis, & an furti teneatur surripiens. 2.134.a.b
Naufragium an casus fortuitus dicatur. 2.137.a
Negans se debere, cùm se debere scripserit, non audiatur. 2.101.a
Negationes quænam probari possint. 2.96.a.b
Negotia plura sunt quàm vocabula. 2.277.b
Negotiorum gestorum actio cui & contra quem detur. 1.84.a. Quid præstare debeat is qui hac actione vti velit. ibid.
Est etiam hæc actio bonæ fidei. ibid.b
negotium alienum nemo inuitus suscipere cogendus. 1.79.a
negotium quid sit. 2.179.b
nemo prudens punit, quia peccatum est, sed ne peccetur. ex Seneca. 1.984.b
neminem sine accusatione damnandum esse, an verum sit. 2.220.a
Nero cur cupiebat nescire literas. 2.204.b
Nero & plerique Imperatores cur hostes à Senatu declarati. 1.140.b
Neronis iurandi mos per Drusillam. 2.369.a
Neruæ Imperatoris lex de non ducenda sorore in vxorem, ante cuius tempora moribus id potius receptum erat, quàm certo iure. 1.284.a.b
nemo mortalium omnibus horis sapit. 1.929.a
Nili inundatio in Ægypto vtilissima. 1.751.b
nomen vendi quid dicatur. 2.75.b
nomina voluntatem dicentis demonstrant. 1.559.b
nomina quid sint, & an pignus dari possint. 2.122.a
nominatio regia in ordinandis antistitibus: & qualem regia candidatos esse oporteat. 2.399.a
nominationis scholasticæ, qua nunc in Gallia vtimur, accurata commendatio. ibid.b
Et quis nominare possit. ibid. & seq.
Quis item nominari possit. 2.400.a
Et quomodo concipienda nominatio & apud quos nominare oporteat. ibid. & seq.
Effectus nominationis. 2.401.a.b
nominationis ac præsentationis ius quale sit. 2.391 b
nominatores qui sint. 1.357.a
nominationis emptione an dominium transeat ad emptorem. 2.196 b
notæ verbum quibus in iudicando vtebantur pro condemnatione vel absolutione &c. 1.188.b 2.167.b
Nothi & qui ex iniustis nuptiis procreati sunt, an ad beneficia ecclesiastica & ministeria admittantur. 2.383.b
Notiones quas natura omnibus hominibus impressit. 1.48.b
nouale quid sit. 2.403.a

nouatio

nouatio quando fieri dicatur. 2.16.b
nouatio quid dicatur, quomodo fiat, & an omnis obligatio nouari possit. ibid. & 1.951.b.& seq.
nouare quis possit,& quis nouationis effectus. 1.952.a
nouellæ constitutiones quando sint editæ. 1.2.b
noui operis explicatio. 1.35.b
nouum opus quid sit. 1.683.b
nouum opus nuntiare quid sit. 2.210.b
nuntiatio noui operis speciem quandam appellationis habet. ibid
nouum opus an nuntietur ob seruitutem. 2.247.b
nouum opus nuntiare quid sit. 1.677.a
Item ex quibus casibus procedat noui operis nuntiatio. 1.679.a
Differentia inter hoc edictum, & edictum quod vi aut clam. ibid.& 1.684.a
Et an fundum communem cum aliquo habenti competat nuntiatio. 1.679.b
Præterea, an creditor, vsufructuarius, superficiarius, nouum opus nuncient. 1.680.a
nuntiationis sciendæ ratio. ibid.b
nuntiare quæ personæ possint, & quibus.1.681.a.Et an pupillus possit nuntiare, aut seruus. ibid.a.b
Et quis sit nuntiationis effectus. ibid.
Nuntiationis operis,& prohibitionis per prætorem, aut lapilli iactu, quæ sit differentia. 1.682.a
nuntiationis oper. noui mita & magna vis cur dicatur. 1.683.b
noxa fideiussionis comes est. 2.151.a
nuda conuentio, nudus consensus, nuda proprietas, nudum præceptum,&c. 1.64.b
nudius tertius quid significet apud eruditos. 1.857.b
nudo pacto dominium an transferatur. 1.46.b
nugas difficiles habere turpe est. 1.278.a
Numa Pompilius lapides finales Ioui Terminali consecrauit. 1.967.b
numeri septenarij superstitio apud veteres. 1.a.a
nummi origo & vsus. 2.169.a
nundinatio aulicorum & suffragatorum in vendendis muneribus publicis. 2.404.a
nuotiationis triplex diuisio. 1.693.b
nuntius an contrahere possit. 1.914.a & an pro instrumento habeatur. ibid.
nuptiæ quid sint.1.a79.b quomodo contrahantur.1.281.a
Et inter quas personas contrahantur. 1.283.a
nuptiæ inter affines, sicut inter cognatos vsque ad quartum gradum prohibitæ sunt iure pontificio. 1.285.b
nuptiarum iteratio, qualis & quousque probanda.1.286.b
nuptias contrahentibus præmia iure Romano proposita, si liberos haberent. 2.221.b

O

OAsena deportatio ex Vlpiano & Theodosio, & de Scythica regione Ægypti. 2.254.
Et quid Oasis seu Ouasis. ibid.
Oblationes quæ dicantur. 2.407.a
Obligare se ad carcerem an quis possit. 2.75.a
Obligatio quid sit. 1.834.b
Obligatio omnis conuerti potest in Aquilianam stipulationem. 1.74.a
Obligatio naturalia & ciuilis. 1.643.a
Obligatio alioqui inualida, stipulationis accessione roboratur. 1.54.a.
Obligatio an nobis acquiratur per liberam personam 2.128.a
Obligatio fideiussoria, principalia naturam sequitur. 2.918.a
Obligatio ad antidora quid sit. 2.60.b
Et an honestum sit petere antidora. ibid.b
Obligatio an acquiri nobis possit per liberam personam. 2.87.a
Obligatio quomodo tollatur. 2.75.b
Obligationis & actionis vis & finis. 2.74.b
Obligationis naturalis an habeatur ratio in condictione indebiti. 2.59.b
Obligationis diuisio. 1.4.b
Obligationis distinitio.1.49.b& obligationū diuisio.ib.
Obligationes an pacto conuento dissoluantur. 2.84.b
Obligationum diuisio.1.835.a Et vnde nascatur obligatio & quomodo contrahatur.1 831.b. Et quæ obligationi extrinsecus accedunt.1.837.a.b.Item personæ inter quas contrahatur obligatio. ibid. Et quomodo tollatur. 1.838.a
Obscuritas plerunque non culpæ scribentis, sed inscitiæ non sequentis est assignanda. 1.67.b
Obsides an liberæ sint conditionis, & an testari possint. 1.366.b
Obsignatio quid sit. 2.177.b
Octauarij quid dicti. 1.705.b
Octophorum quid. 1.570.a
Oculis alienis gesta haud facilè succedunt. 1 145.b
Officium eius cui est mandata iurisdictio. 1.27.b
Item discrimen inter iudicem datum, & eum cui mandata est iurisdictio. 1.28.a
Opera quid sit. 1.512.a 2.62.a.
Operæ liberorum artificiales & officiales. 2.62.a
Oratio Franc. Duareni recitata in cooptatione Nicolai Buguerij. 2. 3.
Oratio Franc. Duareni habita in cooptatione D.Hugonis Donelli. 2.3..
Ordinationes sacræ, & cur olim absolutè quenquam ordinari vetitum sit. 2.363.a.b
Et quid apud veteres Latinos erat ordinari. 2.364.a
Ordo duplex succedendi iure Romano. 2.322.b
Origo iuris ex Pomponio. 1.5 a
Osculo an pudicitia mulieris delibetur. 1.290.b.& super hoc Mæuij exemplum. ibid.
Ostiarij, Lectores, Exorcistæ, Acoluthi & cæteri omnes qui clerici appellantur: & vnde mos tondendi capitis ortus sit, atque consuetudo canendi in sacris ædibus. 2.361.b

P

PAcem & inducias facere quibus & quo iure licet. 1.59.a
Pacta cum hostibus inire vtilitatis ergò, & seruare debet princeps & belli duces. 1.58.b
Pacta, quæ dolo malo fiunt, non continuò contra leges fieri notandum est. 1.68.b.& seq.
Pacta dotalia. 1.290.b.& seq.
Pacta & conuentiones ad quē finē sint introducta.1.219.b
Pacta legitima cur & quæ dicantur. 1.59.b
Paciscendi modus,& de effectu & de potestate pactorū 1.46.b
Pactio simplex & nuda quid boni adferat. 1.49.b
Pactio quid. 1.51.a
Pactionis effectus & finis. 1.51.b
Pactum quod non parit actionem, parit exceptionem. 1 46.b.& seq.& 1.49.b
Pacto nudo an dominium transferatur.1. 47 a.pactóque actio aut obligatio iure, non tollitur. pacta enim sic iusta sunt, ex Cicerone, vt iuri præstare dicantur. ibid.
Pactum generaliter conceptum quid operetur. ibid.b.Et an actionem pariat pactum.1.46.b& pactum ad tépus quid operetur. 1. 47. b. Pactum à quota parte litis inter causidicos & litigatores.1.46.a.Pactum conuētum cur Cicero à stipulatione separet. 1.52.a.Pactum quid à pollicitatione differat. ibid.b. Pactum quodcunque in traditione rei factum fuerit, valet. 2.46.b

Pactum ambiguum vel obscurum. 1.48.a
Pactum quid sit,& eius etymon. 1.44.a
Pactum pro scriptura quandoque sumitur,sicut & stipulatio. 1.70.a
Pactum de successione futura. 1.46.a
Pactum nudum , & vestitum (à barbarie hominum ineptissimè confícto vocabulo.) 1.64.b
Pactum personale vel reale. 1.69.a
Pactum personale cum persona extinguitur. 1.48.a
Pacti taciti vis eadem quæ expressi. ibid.
Pactorum diuisiones plures. 1.44.a.b
Et quæ personæ possint pacisci. ibid.
De quibus item rebus pacisci possumus. ibid.
Pago verbum antiquum,vnde pactum & pax. 1.51.a
Pandectæ an aliquid contrarietatis contineant. 1.2.a
Pandectarum iuris inscriptio, & cur sic dictæ & earum præstantia. 1.1.a
Et cur Digesta vocentur. ibid.
Quis eas composuerit.2.a. & quando. ibid.
Pandectarum seu Digestorum partitio. 1.376.a
Pandectarum compositio,methodus ac ordo. 2.230.a
Pandectarum numerus versuum. 2.a. & earum diuisio. ibid.
Pandectas iuris Duarenus vocat Centones. 2.b
Pandectis commentarios applicare vetitum, & quare. 2.b
Pandectarum libri clypeo Herculis collati. 1.1.b
Panegyricæ orationes cur more maiorum, fiant quotannis. 2.302.b & seq.
Pannicularia damnati cur non confiscantur. 1.986.b
Pantagruelinus iudex qui omnia sorte dirimebat.1.182.a
Papa an possit gratiam exhibere ei qui iuramento se adstrinxit. 1.246.a.b
Papiniani Iurisconsulti mores. 2.292.a
Papirius Fabianus naturæ rerum peritissimus. 1.306 b
Paradoxa quædã publicè disputata Biturigibus. 1.246.b
Paradoxum quoddam de pacto à calumniatoribus defensum. 2.241.b
Parentum animaduersio in liberos qualis esse debeat. 1.13.b.& seq.
Et exemplum notandum. 1.14.a
Paret verbi significatio. 1.63.b
Par in parem an habeat dominium. 1.161.a
Pares curiæ qui dicantur. 2.320.a
Pariare quid sit,& pariatio,& pariator. 2.69.b
Paridis pantomimi & Domitiæ exemplum. 2.48.a
Paries communis , & quid liceat in eo facere , & quid minimè. 1.211.b
Patricidarum pœna. 1.977.a
Parochi etymon. 2.215.a
Pars acquisita, & postea amissa , an deficere hîc dicatur, vt accrescat alteri. 2.271.b
Pars deficiens quomodo accrescat , & an inuito tantùm accrescat. ibid.
Et an pars deficiens cum onere suo accrescat, & an inter caduca,&c. 2.272.b
Item pro qua parte accrescat hæreditas,aut res legata, cohæredi vel collegatario. 2.273 b
Partus an nasci possit decimo & vndecimo mẽse.1.425.a
Partus ventrem sequitur. 2.94.a
partus legitimi opiniones variæ. 1.6.b
Pastorum crimen quid sit rescriptio Diocletiani.2.245.a
Pastorum ecclesiasticorum ignauia ab Ezechiele describitur. 2.416. b & seq.
Pater an filium vendere possit. 1.14.a
Pater plus iuris habet in filium quàm dominus in seruum,& quare. 1.141.a
Pater an possit detrahere Falcidiam , & quid vocetur hîc Falcidia. 1.578.b
Patri an lege permittatur tutorem dare filiis suis.1.141.b & seq.
Patria potestas Romano iure quænam sit. 2.53.a
Patriæ potestatis soluendæ modi. 1.17.a
Patriæ potestatis effectus in quo consistat. 1.13.b
Patriciorum dignitas. 1.38.b
Patronorum duo genera. 2.392.a
Pauli Iurisc.scribendi genus obscurum , implicatum ac tortuosum. 1.917.a
Pauperes facile corrumpuntur. 2.107.a
Pax an à ducibus belli citra principis aut populi consensum constitui possit. 1.58 b & seq.
Peculatus crimen quid sit. 1.720.b 1.908.a
Peculium quid sit. 1.88.b 2.142.b
Quo tempore duret actio de peculio. 2.146.a
Peculium castrense,& quasi castrense , & profectitium. 2.143 a
Et aduentitium. ibid.
Pecunia nautica quæ sit. 2.166.b
Pecunia numerata nihil certius est. 2.74.b
Pecunia chirographaria quid ab ea quæ debetur cum pignore,differat. 2.125.b
Pecunia quando consumpta dicatur. 2.27.b
Pecunia vnde dicta,& quæ nomine pecuniæ contineantur. 2.250.b
Pecuniæ varia acceptio. 1.337.b 2.45.a 2.69.a
Pecuniam pretium esse debere,non mercem. 1.978.a
Pecuniam ciuitati surripiens , an crimine peculatus teneatur. 2.250.a
Pecuniam in zonis portare,mos erat veterum: hinc zonarij sectores,id est,crumenisecæ. 2.53.b
pecuniarum quæ summa pro annatis hinc Romam exportatur. 2.422.b & seq.
pecunias ex magistratibus colligere,principium iniquitatis & finis est. 2.323.b
pedanei iudices qui dicantur. 1.178.a
pensiones annuæ quæ beneficiis tanquam seruitutes quędam imponuntur. 2.404.b
Et an sint ecclesiastica beneficia. 2.405.a
penus rustica & vrbana quid differant. 1.56.a
perduellionis crimen quid sit , & cur perduelles olim hostes dicebantur. 1.971.b
peregrini quid à ciuibus Rom.differrent. 1.641.b
peregrinus ex testamento nihil capere potest. 1.140.b
Periclis memorandum dictum de non dicendo pro amico falsum testimonium. 2.216.b
periurium temerarium quem vltorem habeat. 1.967.a
periurium,& quis periurus dicatur. 1.245.b
peierare,& periurij latebræ. ibid. & 1.246.a
Eius supplicium. ibid.
periurus quis sit,& quid peierare , ex Cicerone. 2.27.b
Item periurij pœna qualis. ibid.& seq.
periuriis quomodo aperiatur via. 1.132.b
permutatio beneficiorum. 2.415.b
perpetui varia acceptio. 1.295.a
petere extra ordinem quid sit. 2.183.a
peti malè quid sit. 1.57.a
phaleratus testis quid sit Galeno. 1.720.a
φιλοσοφία quid sit. 2.90.b
pignoratio , quam barbari doctores represaliam seu marquam vocant,à Iustiniano vetita. 2.77.a
Item quomodo pignorationis ius impetretur , & quatenus eo vtendum sit. ibid.
pignoratitia actio contraria quid sit. 2.128.b
pignus quid sit. 2.118.b
Et pignoratitia actio. ibid.
Item quot sint pignorum genera. 2.119.b & seq.
pignoratitia actio duplex : & quid differat ab hypothecaria. 2. 120. a. Et quid in hanc actionem veniat.2.122 b
pignus an mutuo accedat. 2.33.b

pignus

pignus de quibus rebus contrahatur. 2.125.b
Πίστις quid sit. 2.90.b
Πλάνοι qui dicantur. 2.361.b
πλαγιῶς, pro dolosè. 2.248.b Et de pœna plagiariorum constitutio emendata. ibid.
Plauti dictum de fœminis. 1.65.b
plebs quibus modis moueatur. 2.389.a
plebs misera famelica est doctrinæ diuinæ, & qua ratione. 2.416 b
plenæ, plenioris, & plenissimæ securitatis, ineptissima vulgaris distinctio. 1.117.b
Plinij Cæcilij calumnia in Christianos. 1.550.b & a 1.362. 2.103.b
plus valere quod agitur, quàm quod simulatè concipitur quomodo intelligendum. 1.274.a 2.103.a
pœna potest demi, culpa perennis erit. 1.987.b.& seq.
pœnæ & coercitiones ecclesiasticæ quales sint. 2.35.a
pœnæ molliendæ potius quàm exasperandæ. 1.90.a.b
Pœnæ atque iudicia aduersus fures. 1.960.a
Pœnæ cur nocentibus infligantur. 1.984.b. & modus in puniendo seruandus est. 1.985 a
pœnam quando stipulamur, & quare 1.171.a
pœnarũ genera varia, & qui pœnam imponere possint. 2.53.a b
Ποινὴ καὶ τιμωρία, quid differant. 2.233.a
Pollicemur sponte, promittimus autem rogati. 1.53.b
polliceri à promittere quid differat. 1.163.a
pollicitatio quid sit. 1.708.a
pollicitatio olim quomodo & à quibus fiebat. 1.52.b
polymagia quando, cur, & quibus permissa, & an Pauli Apost. temporibus, cùm episcopis hanc libertatem adimit. 1.287.a
politica seu ciuilis gubernatio an à Deo sit constituta. 2.354.a
Pomponij iusiurandum. 1.246 a
Pontifex vnde dicatur. 2.367.a
pontifex an & cur errare non possit. 1.138.a
pontifex Romanus primi anni fructus integros beneficij collati percipit. 2.403.b
pontificum, diplomata, quæ vacantium beneficiorum nomine impetrantur. 2.397.a
Populares actiones quæ dicantur. 1.968.a
populus an legem constituat. 1.415.b
porca quid sit. 1.703.b
Portiæ dictum de pudicitate. 1.386.b
portio accrescens qua actione petatur. 2.274.a
possessio quid sit. 2.211.b
possessio lunga in feudis quæ sit. 2.321 a
possessio rei immobilis quando amittatur. 1.751.a
possessio quid sit. 1.713.b. & quid naturaliter possidere. ibid. & 1.716.a.& 1.720 a & seq.
Quemadmodum acquiratur possessio. 1.714.b.& quemadmodum amittatur. 1.716.a
Effectus possessionis quis sit. ibid.b
possessionis etymon. 1.719.b.
possidere iustè quis dicatur. 1.761.b & seq.
posthumus si præteritus sit in testamento, an rumpat testamentum. 1.401 b
Et quis dicatur posthumus. ibid.
Posthumorum genera. ibid.
posthumos qui instituere possint. 1.402 a
posthumi sui & alieni, ad formulam Aquilianam disputatio. 2.253.b
posthumi præteritio & incertitudo natiuitatis eiusdem impediunt suitatis ius. 1.426 b
posthumũ qui instituit, instituit ex se nasciturũ. 1.402.b
posthumorum instituendorum ratio. ibid.b
posta quid & cur à principe diploma impetretur ad vsum equorum publicorum. 1.924.a
postulare quid sit, qui omnino postulare prohibeantur: qui prohibeantur pro aliis postulare. Item qui ob turpitudinem suam à postulando pro aliis repelluntur: & qui non nisi pro se & certis personis postulare possunt & de effectu prohibitionis. 1.76.b 77.a
postulatio ad sacra ministeria promouendis necessaria est. 2.390.a
potestas quàm habet princeps circa ministeria ecclesiæ. 2.355.a
potestatis verbum quàm latè pateat. 1.375.b
pragmatica Gallorum sanctio, & à quibus oppugnata, conuulsa ac labefactata. 2.397.a.b
precarium quid sit. 1.759.b
precario possidens ab alio, aduersus eum vsucapere non potest. 1.229.b
precarium quid, & quid à commodato differat. Quæ res precariò concedantur; & de effectu precarij. 1.829.b
Cui & contra quem detur. ibid.
prædia rustica vel vrbana an in dotē dari possint. 1.118.b
prædoni solutum quando repetatur, & quãdo non 2.56.a
præfecti vigilum officium. 1.21 b
præfecti Augustalis officium, & eius origo. 1.22 b
præfecti vrbi imperium & dignitas. 1.20.b
præfectorum prætorio genera varia, & eorum potestas. 1.20.a.b
præiudicium quid sit, & cui in præiudicio incumbat probatio. 2.97.b
præiudicium quid sit, seu præiudicialis actio. 2.238.a
prælectiones Duareni in tit. De operis noui nunt. 1.683 b
presbyteri conductitij qui sunt, & an eis ecclesia committenda. 2.416.b
presbyterorum varia genera. 2.356.b
præscriptio quid sit. 1.762.b. 1.765.a
præscriptio fori quid sit. 1.192.a
præscriptio an hodie noceat minoribus, & an aduersus eos currat. 1.128.b
præscriptiones temporum à momento ad momentum computamus. 1.96.b
præscriptis verbis agere quid sit. 1.66.a
præsides de quibus quæstionibus respondebant. 1.188.b
præsidis appellatio generalis & specialis, & eius officium 1.22.b.23.a
præsumptio quid differat à fictione. 2.97.b
præsumptionis vis in criminalibus. 1.264.b
prætoriæ stipulationes quæ sint, quomodo interponantur, & quis earum effectus 1.956.b
prætor quid à iudice differat. 1.761.b
prætor olim dabat actionem. 1.45.a
prætor cur iuris ciuilis custos dictus. 1.147.b & viua iuris vox. ibid.
prætoris erat extraordinaria cognitio Romæ, proconsulis verò in prouincia. 1.108.b
prætoris officium in danda exceptione, aut deneganda actione. 1.156.a
Et quæ actio denegari debeat. ibid.a.b
prætoris officium ab officio iudicis distinguitur. 1.63.a
prætoris officium. 1.21.b.1.162.a
præuaricatores qui sint, & vnde sit præuaricatoris nomen in forum translatum. 1.965.b
princeps an solutus sit legibus. 1.7.a
princeps si sententiam dixerit, num alius magistratus poterit restituere. 1.157.b
princeps an contrahendo, pasciscendóque cum sibi subditis hominibus obligetur. 1.58.a
Nihil in principe diuinius quàm promissorum constantia. ibid.b.& ad hoc Isocratis dictum ad Nicoclem regem. 1.58.b
princeps an pace facta cum hostibus, priuatorum damna &c. an ob causam belli accepta remittere possit. 1.58.a
principis potestas. 1.10.a
principes seu magistratus an imperium & potestatem

habeant in ecclesiam, vel res aut personas ecclesiasticas. 2.354.a
principum ignauia & inscitia. 2.214.b
primipilus quis, & primipilaris causæ priuilegia. 2.74.a 2.76.b
primitiæ quid sint. 2.407.a
primoribus digitis attingere quid sit. 1.63.a
priuilegiarij qui sint in aula regia. 1.160.a
probandi tempus & vter prior probare debeat. 1.271.b
probandi onus cui incumbat. 1.265.b
probare quando possessor debeat, vel non, & de quodam possessionis modo. 1.268.b
probare apud Latinos quid sit. 2.91.a
probatio quid sit. 2.90.b. quibus constet. 2.91.a
probatio leuis vel suspicio. 2.91.b
probatio quid sit. 300.b & probare. 1.260.b & probationis diuisio 1.261.b. Item de verisimili probatione. ibid.
Et quid leuis probatio. 1.263.b
probatio an permittatur cõtra fictionem iuris. 1.166.b
Et quando probatio incũbat actore, atque reo, & quando is qui negat, probare debeat. 1.167.a
probatio verisimilis seu credibilis quæ sit. 2.200.b
probatio quibus incumbat & quibus non. 2.95.a
Et quo tempore probandum. 2.98.b
probatio aduersus negantem quod scripserit, difficilis est. 2.200.b
probatio ei incumbit, qui dicit non qui negat. 1.123.b
probatio quæ per coniecturas fit. 2.92.a.b
probationis diffinitio & diuisio. 2.215.b 2.91.b
probi Imperatoris gesta in latrones. 2.245.b
proconsulis officium, dignitas ac potestas. 1.22.a
proculi locus obscurus, c.44. tit. de adoptio. explicatus. 2.246.b
procurator quis sit. 1.180.a
procurator Cæsaris, qui & rationalis. 1.78.b
procurator in rem suam quis sit. 2.162.b
procurator quis dicatur. 1.139.a
procurator an possit adire hæreditatem nostro nomine. 1.520.a
procurator fisci Rationalis dictus. 2.76.b
procurator Cæsaris, & eius munus. 1.23.a
procurator quid sit: quomodo constituatur: qui dari pro curatores possint: qui procuratores dare possint: & qui dare procuratorem prohibeantur. 1.78.b 792.b
procuratoris officium nomine alieno agentis. 1.81.b
Item de officio procuratoris, eius qui conuenitur. 1.81.a
Item de his quæ pertinent ad officium procuratoris tam actoris quàm rei. ibid.b
procuratoris officium vile cur dictum est. 2.182.a
procuratoris Cæsaris cognitio inter priuatum & fiscum. 1.137.b
procuratorum genera. 1.79.a
prodigus cui bonis interdictum est, an possit stipulationem contrahere. 1.854.a
Et an habeatur pro furioso in administratione bonorum. ibid.b
prodigus quis sit, & quid à furioso differat. 1.380.b. 381.a
producere aduersarium quid sit apud Vlpianum. 2.289.a
professio quid, cur fiat, & quid iuuet. 2.94.a
professio ac denunciatio, quam Insinuationem vocant. 2.401.a
professio cur in æde Saturni olim fiebat à parentibus de liberis sibi natis. 1.132.a
Fit & hodie huiusmodi professio, cùm baptisantur pueri. ibid.
προίκα ψιλ quid sit. 2.92.a
promittere quid propriè significet. 1.53.b
promittere & constituere quid differant. 2.83.a
promouendus ad sacrum beneficium quibus sacris initiandus sit. 2.384.b & seq.
Προστυχα ξυλα fustibus castigando periuro superindici iubetur. 2.18.a
Propositio erroris quid sit. 1.109.a
propositum quod operatur in proposito, idem operatur oppositum in opposito. 1.566.b
Proscripti qui sint. 1.986.b & 987.a
Prouincia quid sit. 1.194.a
Prudentis non est, vbi causa bona est, compromittere. 1.99.b
Psalmos Danidicos cantandi in duas partes, diuisis canentium cœtibus, morem quis induxerit. 2.363.a
Ptolemæi Philadelphi bibliotheca inclyta, & certamen litterarium quod dedicauit. 2.295.b
Publica vis ac priuata à iuris autoribus cur dicitur. 2.213.a.b
Publicanorum seuitia, & qui dicantur publicani. 1.705.a
publicum vnde dictum, & quid sit. 2.99.b
Pueri testimonium parum tutum, contra Seniani sententiam. 2.107.a
Pugnare insidiis & cuniculis quandoque tutius est, ac licitum, quàm aperto marte. 1.50.b
Pupillus quis dicatur. 1.926.b 927.a
pupillus vbi educari debeat, & de alimentis ei præstandis. 1.354.a
pupillus an naturaliter obligetur. 1.835.b
pupilli obligatio an valida. 2.61.a
purum dari iudicium, & cum exceptione, quid sit. 1.63.b

Q

QVandoque, dictio, apud veteres quid significabat, 1.147.a
Quantitas quid sit apud Iureconsultos. 2.206.a
Quantitas certa vnde dignoscatur ab incerta. 2.36.a
Quatenus & hactenus dictiones. 2.19.b
Querela inofficiosi testamenti cui & aduersus quem detur. 1.200.b
Et quibus competat. 1.201.b
Quæ non prosunt singula multa iuuant. 2.94.b
Quæstio omnis inter litigantes agitata, aut iuris est, aut facti. 1.259.b
Quæstio maior minorem ad se trahit, quomodo intelligatur. 1.185.b
Quæstio facti quid sit. 1.929.b
Quæstio quid sit, & causæ quæstionis. 1.983.b
Quomodo habenda. 1.984.a
Quæstores belli apud Francos qui sint. 2.74.a
Quæstorum varia genera & eorum munus. 1.21.a
Qui statuit aliquid parte inaudita altera, Æquum licet statuerit, haud æquus fuit. 1.808.a
Quisquis, dictionis significatio. 2.157.b
Quittance Apocha. 2.160.a

R

RAbbatre le defaut quid sit. 1.189.b
Ratiarius vnde dicatur. 1.125.a
Ratihabitio omnis retrotrahitur, & confirmat ea quæ ab initio subsequuta sunt. 1.134.b
Ratiocinatio quid. 1.7.b
Rationalis dicitur, & curator Cæsaris, item dispensator, & procurator priuatæ rationis. 1.122.a
Ratio restituendi minoris. 1.109.a
Ratio & æquitas in interpretatione iuris dominari debent. 1.242.a
Receptor quis dicatur. 2.6.b
receptatorum supplicium. 1.966.a
recipere quid sit apud veteres Latinos. 1.191.a

Redemptores litis qui dicantur. 2.183.a
reditus & obuentiones episcoporum. 2.408.a
Regia diplomata libellorum magistri concedunt, ad securitatem minorum. 1.99.b
regis præcipuum munus. 2.419.b
regula quid. 1.67.b
regula brocardica fallax. 1.161.b
regularum opifices relinquendi, & potissima veterum Iurisconsultorum doctrina amplectenda. 1 618.b
Relegatis an succurrendum, & quo remedio. 1.146.a
relegatorum bona an eis adimantur. 1.987.b
religio ac pietas cuius sint iuris. 1.4.a
reliquatores qui sint. 1.706.a
Remedium rescindens & rescissorium, sintne coniuncta an separata. 1.98.a
remedium rescissorium & remedium rescindens. 1.154.a
rem saluam fore qui promittit, an omne periculũ subeat etiam fortuiti casus. 1.175.a
Renouuellement d'vsures, quand on conuertit les arrierages en sort principal. 1.800.a
Reparare verbum quid sit. 2.207.b
represalia quid sit. 2.166.b
reputationes quæ fiunt in iudicio in integrum restitutionis. 1.138.a
Et quid sit reputatio. ibid.b
Requestes ciuiles quid sit. 1.189.a
Rerum diuisio & qualitas. 1.17.b
Res non solùm corpore, sed etiam intellectu diuiduntur. 1.846.a
res pro derelictis habitæ, nobis ab acquiri possint. 1.721.b
res fungi quando dicatur. 2.23.a
Respublica an possit hæres institui. 1.589.b
respublica quibus maximè contineatur. 1.984.b
reipublicæ nomine quid leges & edicta Prætorum intelligant. 1.145.a
Rescriptum quid. 1.10.b
Restitutio cur auxilium dicatur. 1.127.b
restitutio an plenior sit indulgentia. 1.987.b
restitutio tantum pertinet ad minimam capitis diminutionem. 1.42.b
restitutio rei quę data est turpiter, an in cõdemnationem veniat. 2.52.a
restitutio an detur contra manumissionem. 1.92 b
restitutio verior est, quàm appellatio. 1.109.b
restitutio apud quos magistratus sit postulanda. 1.102.a.b
restitutio in integrum quibus causis necessaria non est. 1.127.a
restitutio præturis quid à restitutione principis differat. 1.113 b
restitutio quibus deneganda sit. 1.130.b
restitutio an detur aduersus curiam parlamenti, à qua tamen non potest appellari. 1.137.b
restitutio militum, & eorum qui reipub. causa absunt, 1.146.b
Contractus cum nullus est, cessat restitutio in integrum. 1.106.a
restituere quid sit. ibid.
restitutio in integrum concurrit aduersus eum cum quo contractum est, & actio tutelæ aduersus tutorem vel curatorem, si minor sit læsus. ibid.b
Tempus legitimum intra quod restitutio peti debeat. 1.107.a
restitutionis causæ variæ. 1.91.a
restitutionis causæ plures & quæ sint. 1.143.a & ex quibus causis maiores 25. annis in integrum restituantur. ibid.b
restitutionis in integrum causa in quo loco sit agitanda, & apud quem magistratum. 1.136.b & 137.a & 138.a
restitutionis vis quæ sit. 1.138.b
Etan restitutionis in integrum causa agi possit per procuratorem. 1.139.a
restitutionis auxilium persecutionibus pœnarum nõ est paratum. 1.146.b
restitutionis causa pendente, an quid noui fieri possit. 1.139.b
restituere in integrum cuius sit. de foro in quo conueniendus est is, contra quem petitur in integrum restitutio. 1.85.b
Item an iudex delegatus possit in integrum restituere. 1.86.a
Et præcepta quædam generalia circa restitutionem in integrum obseruanda. 1.86.b
restitui qui petit in integrum, allegat errorem suum & simplicitatem. 1 137.b
Qui autem appellat, dicit iniquè iudicatum. ibid.
Cùm nihil allegatur aliud nisi patrocinium ætatis, & infirmitas consilij propter iusiurandum præstitum, nõ restituitur, & quare. 1.110.b
Retentionis ius. 2.59.b
reticentiæ pœna ex Cicerone. 1.222.a
retractus linearum, Gallicè *Retraict lignagier.* 1 271.b
Et quid sit. 1.191.a
Reus quid sit, reatos, &c. 2.216.b
reus vbi conueniendus sit. 1.192.b
reus quis dicatur, & quid sit reus stipulandi, & quid reus promittendi. 1.949.a
Eorum effectus. ibid.b
Rex an ius conferendorum beneficiorum in Gallia habeat: & vnde id ius quod Regalia dicimus, ortum habuerit. 2.378.a.b & seq.
Rhodus vbi sita, & eius encomia, & nauális disciplina, & quanto in pretio fuerint huius vrbis leges ex Antonino & Augusto Impp. 2.134.a
Roma cur à Plinio pensilis dicta, & subternauigata. 2.211.a
Romam communem omnium patriam esse ex Cicerone. 1.194.b
Romana Ecclesia à quibus tantopere ditata fuerit. 2.324.a
Romana paupertas ditata, quorum malorum causa fuerit. 2.372.a
Romanam ciuitatẽ hominibus barbaris dare potes: hominibus barbaris non potes, dixit Pomp. Marcellus Tiberio. 1 560.a
Romanæ reipublicæ initium. 1.5.a
Et origo magistratuum. ibid & b
Romani episcopi olim ordinatio. 2.375 a
Romani ciues qui dicantur. 1.12.b
Romani fidem colendo tam publicè q̃ am priuatim ad summam potestatem peruenerunt. 1.59.a
Romani ante leges conditas quomodo regebantur. 1.5.a
Romanorum veterum circa iusiurandum religio. 1.235.a
Romanus pontifex quo pacto ordinari & eligi debeat. 2.374 a
Romanus pontifex an legibus solutus sit. 2.372.b
Romuli imperium quale. 1.5.a

S

Sacerdos vnioitia. 2.386.a.b
Sacerdos si arbitrium susceperit, à quo cogi possit dicere sententiam. 1.66.a
sacerdotes olim aurei ligneis vasis vtebantur: nunc verò lignei aureis vtuntur. 2.372.a
sacerdotes beneficiarij vsufructuariis comparari solent. 1.315.b sed magis vsuariis. 2 372.a
sacerdotum creandorum ratio apud veteres Romanos ante Christianismum. 2.390.a

facerdotum Ægyptiorum priuilegia. 2.411.b
facramentorum & aliarum rerum nomine an quid exigere liceat contra veteres canones. 2.408.b
facrilegium quid fit, eius pœna. 1.980.a
Sal an renafcatur & crefcat. 1.306.b
faliorum munus, & vnde dicti. 2.368.a
Saluianum interdictum quid differat ab actione Seruiana. 1.831.b
falus populi fuprema lex eft, ex Cicerone. 1.48.b
fatifdare quis dicatur. 2.88.a
fatifdare qui cogantur. 1.39.a.b
Et qui non. ibid.
Scæuolæ Iurifconfulti commendatio & quo tempore vixerit. s.928.a 1.930.b
Scæuolæ mos in fuis refponfis. 1.171.a
Scæuolæ refponfum ea. 78.ad Trebell. ad ius accrefcendi non pertinet, aduerfus aliorum opinionem. 2.279.a
Scæuolæ à Cicerone commendatio. 1.57.b
Scæuolæ refponfum explicatum fub tit. de feruit. vrb. prædio. 2.217.b
Scheda quid, & fchediafma & fchediazin. 2.103.a
fcholafticorum priuilegiorum conferuatores. 2.77.b
Et eorum à vectigalibus immunitas. ibid.
Scire leges quid fit. 1.7.a
Scriptio an memoriæ officiat, & quare. 2.205.a
fcriptorum diuifio. 1.52.a
fcripturarij feu tabelliones, ex Fefto, qui fint. 1.706.b
fcripturæ diuerfæ & repugnantes. 2.102.a
Senatores qui, ac ordinem pop. Romani. 1.18.a eorum munus, dignitas, amplitudo. ibid. per totum. 1.19.b
fenatoria filium habendum effe, qui natus eft ante Senatoriam dignitatem. 2.251.a
fenatus Romanus olim terræ confilium dictum. 1.58.b & feq.
fenatufconfultum Macedonianum vnde dicatur, cur & à quo factum fit. 2.149.a
Eius exceptio, & effectus. ibid.b & 150.b
fenatufconf. Macedonianum cur factum eft. s.214.b
Et ad quos contractus pertineat. ibid.
fenatufconfult. Sillanianum & Claudianum de non aperiendis teftamentis. s.547.b
fenatufconful. Velleianum in gratiam mulierum factū. 1.100.b
Senecæ dictum de iudice & arbitro. 1.164.a
Item Ciceronis. ibid.b
Senecæ dictum de Nerone cupiente nefcire literas. 1. 204.b
Sententia lata aduerfus minorem abfentem, & veluti contumacem an refcindatur per reftitutionem in integrum. 1.109.a
fententia propriè dicitur qua negotium finitur. 1.164.a
Et an pronuntiatio arbitri, fententia dici poffit. ibid.b
fententia fi feratur contra receptum ordinem iudiciorum, an fit valida. 1.107.b 108.a
fententia qua teftamentum infirmatur. 1.122.a
Et de his quibus prodeft fententia contra teftamentū lata. 1.209.a
Et quibus noceat hæc fententia. 1.210.a.b
fententia pro teftamento lata. 1.211.b
fententiæ item diuerfæ pro teftamento & contra teftamentum. 1.213.a
Sectæ Iurifconfultorum vt philofophorum. 1.943.b
Separatio quid, & qui eam, & ob quas caufas impetrare poffit. 1.822.b
Et à quo & quomodo impetranda fit, & eius effectus. ibid. & 823.b
Sepeliendi ius, dominij cuiufdam loco debetur. 1.219.a
Sequeftratio quid fit, & an fpecies fit depofiti. 1.175.a
fequeftratio bonorum cur & quando fiat. 1.321.a
fequeftratio quid, & quid à Depofito differat. 2.45.a
Et vbi fieri debeat fequeftratio pecuniæ. ibid.
Securitas, quictantia, apocha, idem. 2.160.a
fecuritas populi Romani quid valeat apud Vlpianum, &c. 2.149.a
Seruiana actio. s.56.b
& quafi Seruiana. 1.57.a
Seruire dicitur res vel alteri rei, vel perfonæ. &c. 1.215.a
ferui apud veteres reformidati, & quot feruos quis habebat, tot hoftes fe habere putabat. 2.193.a
feruitus quid. 1.11.b
Et feruorum diuifio. ibid.
feruitus voluptatis & amœnitatis gratia an conftitui poffit. 1.217.b
feruitus omnis res eft incorporalis, & in iure confiftens. 1.215.b 216.a
feruitutis an religiofo loco adquiri poffit. 1.218.a.b
feruitus cur & à quibus introducta. 1.60.b
feruitus an & quomodo in alium tranfferri queat. 1.220.a
Et quomodo extinguitur & confunditur. ibid.
feruitus luminis quis fit. ibid.b
Et nihil referre, oculófne, an pedes in alienum inferas, ex Xenocrate. ibid.
feruitus cui conceditur, ei quoque omnia conceffa videtur, fine quibus ea vti non poteft. s.222.b
feruitutis ne luminibus officiatur, & ne profpectus offendatur differentia. 1.222.a
feruitutis varia fignificatio. 1.215.a
Diuifio feruitutum. ibid.b
Definitio feruitutis impofititiæ realis, & de eiufdem diuifione. 1.216.a
feruitutem qui poffit imponere. ibid.
feruitutem fundi venditi celans, qua actione teneatur. 1. 213.b 214.a
feruitutes vrbanæ cur fauorabiliores rufticis. s.222.a
feruitutes omnes certo tempore non vtendo pereunt & amittuntur. 1.221.a
feruitutes rufticorum prædiorum. 1.225.a
feruitutes foli, & fuperficiei quæ fiot. 1.116.a
feruitutes vrbanorum prædiorum. à 1.220.b vfque ad 225. plenè videto.
feruitutes quemadmodum amittantur. 1.233.a
feruitutes an vfucapi poffint. 1.218.b
feruitutum indiuiduitatis regulæ quædam notandæ. 1. 946.a.b
Seruus rufticus & vrbanus quid differant. 1.56.a
Quæ de feruis in iure dicuntur, ad quos referri nunc foleant. 1.938.a
feruus alienus ftipulando cui acquirat. ibid.b. Communis item feruus an omnibus ftipulando acquirat. ibid.
Proprius autem feruus quod ftipulatur, domino acquiritur. s.938.a
feruus hæreditarius, & fructuarius quibus acquirant, fi ftipulentur. ibid.b
feruus an factionem teftamenti habeat. 1.366.a
feruus vicarius & ordinarius. 2.143.a
feruus dotalis manumiffus à marito, an valeat manumiffio facta voluntate vxoris. 1.315.b
feruus quis fit. 2.216.a
feruus naturaliter quomodo obligetur. 2.60.b
feruus an mutui obligationem domino acquirat. 2.29.b
feruus manumiffus an poffit conueniri ex eo quod geffit in feruitute. 2.77.b
feruorum olim quàm mifera conditio. 1.983.b
Seftertij nummi æftimatio. 2.34.a
Seueri dictum cùm aliquem emendaret. 1.259.a
Sæuitia in feruos coercenda. 1.324.a
Si dictio, pro nifi, ex Goueano. 1.98.b 1.557.b
Sicarij qui & vnde dicti. s.975.b
Siciliæ mores in materia feudorum. 2.325.b
Sigifmundi Imperatoris aftus ad cedanda diffidia ac motus

motus ingentes ecclesiæ,ob tres Romanos Pontifices, & quid tandem effectum est. 2.397.b
Signatores qui sint. 2.217.a & 196.a
Silentium quid ex Euripide. 1.15.b
Simiæ appositum exemplum de catulo suo pulchello amisso. 1.58.a
Simple fausse quid sit. 2.74.b
Συνάλλαγμα quid sit Iurisconsultis. 2.174.b
Syndicus an possit iusiurandum deferre. 2.368.a
Singularia præcepta circa rem vxoriam. 1.292.a & 1.294.b
Synodus,& synodorum tria genera. 2.358.b
an Rex aut Imperator aliquando adfuerint aut præfuerint synodis. 2.359.a
Synodi cur singulis annis indicantur. 2.357.b
Societas quid sit. 2.185.b & 186.a.b
Quomodo contrahatur, & quibus modis distrahatur. ibid.
Et de actione quæ ex contractu societatis oritur. 2.187.b
Effectus & qualitas huius actionis. 2.188.a.b
Et quid societas leonina. 2.186.a
Socratis sententia de legibus,quæ probandæ sint. 2.4.b
Solennia quæ dicantur. 1.88 a quid solenne spatium,vel tempus. ibid.
Solonis præclarum responsum de optimis legibus. 19.b
Solum cuius est,eius est vsque ad cœlum. 1.221.a
Soluere plus quis dicatur. 1.73.a
Solutio quid sit. 1.953.a quid solui debeat.& vbi solutio fieri debeat,à quo fiat,& cui fieri debeat. ibid.b
Eius effectus. 1.954.a
Soluto matrimonio verbum non modò diuortium, sed etiam mortem continere ex Tito Imperatore. 1.318.b
Solutum ante conditionem impletam an repeti possit. 2.57.a
Solutum esse per errorem quomodo accipiendum sit. 2.53.b
Sophistica ac captiosa argumentatio super verba testari & fideicommittere. 1.557.a
sophistarum lepida derisio. 1.684 a
sophistarum argumenta confutat Duarenus. 1.109.b
Sortem qui accipit,videtur pœnam remittere. 2.82.b
Sors quid dicatur. 2.170.a
Sorte an res dirimi possit per taxillos. 1.182.a
Spado quid à castrato differat. 1.402.b
Spondere & Sponsionis acceptio. 2.44.b
Et Sponsaliorum. ibid.
sponsalia quæ sint. 1.278.a
Et quomodo fiant. ibid.b
Et quid à nuptiis differant. ibid.& 1.279.a
Item quales personas esse oporteat,quæ sponsalia contrahunt. ibid.
Sponsaliorum potestas & effectus. ibid.
spes impunitatis,illecebra est peccati. 1.46 a
spurij posthumij historia & ignominia. 1.59 a
spurij qui sint. 1.402.b & quid differant à vulgò quæsitis. ibid.
Et quomodo patri succedant. 1.458.a.b
Status fictitius quid sit. 1.7.b.
Stellionatus crimen vnde dictum, & qua pœna puniendum. 1.967.a
stellionatus actio. 2.118 b
stellionatus pœna qualis & quanta sit. 1 246.b
stellionatus crimen quando committatur. 2.18.a & quid sit. ibid.b
stipulatio quibus cum personis contrahatur. 1 939.a.b
Et quibus modis fiat. 1.942.a.b
Eius effectus. 1.948.a
stipulatio an solum inter præsentes contrahatur.2.86.a.b
stipulatio de vna re facta,ad aliã an porrigatur. 1.898.b
stipulatio prætoria quæ sit. 2.161.b
stipulatio quid sit. 1.934.a.b
Quæ in stipulatione obseruanda. ibid.
Finis stipulationis. 1.935.b
stipulatio de damno infecto,& eius causæ. 1.700.a
Forma huius stipulationis. 1.701.a
Quomodo committatur. 1.702.a
Eius effectus. ibid.
Item remedia in cauentem prodita. ibid.
stipulatio inter sponsum & sponsam in tempus matrimonij collata an valeat. 1.940.a
Item quo consensu fiat. ibid.
Et de quibus rebus stipulatio contrahi possit. ibid.b & seq.
stipulatio, habere licere. 1.941.b
stipulationis inutilis causa. 1.912.b.& seq.
stipulationis etymon. 1.842.a
stipulationes cur introductæ. ibid.b
stipulationes item cur introductæ. 1.70.a.b
stipulationum diuisio. 1.944.a.& seqq.
Angustiæ temporis in stipulatione contrahenda an noceant. 1.927.a
Strophæ quibus veritas oppugnatur,à causidicis. 1.45.a
Stultorum magister euentus est. 2.171.a
Subrogationes iudiciariæ. 2.413.b
Successio an vim habeat solutionis. 1.615.a
succurrendum quibus sit per restitutionem. 1.145.a
succurrendum est necessitate impeditis,non negligentibus. 1.147.a 1.152.a
Substantiæ verbum quid Papiniano. 1.67.a
subtilitas contra hominum vtilitatem in iure interpretando nihil prodest. 1.416.b
Suffetes qui sint ex Liuio. 2.349.
suffragia cleri & populi in electionibus Episcoporum. 2.388.a.b
suffragium quid sit. 2.248.b
suffragium quomodo perperã à doctoribus vulgaribus sumatur. 2.44.b
suffragium quomodo apud aulicos sumatur. 2.44.a
vnde dicatur. ibid.b
Et quid suffragari. ibid.
Substituendi pupillariter ratio. 1.446.b
Quibus modis pupillaris subst.finiatur. 1.480.a.b
substitutio an potior sit iure accrescendi,ob voluntatem testatoris. 2.479.b
substitutio pupillaris vt valeat,quæ requirantur. 1.447.a
substitutio quibus tantùm fiat. 1.448.a
substitutio pupillaris quę sit,& cui fiat.1.390.a & 1.446.a
Quibus verbis fiat. 1.435.a
Eius effectus. ibid.b 1.453 a
substitutio quid sit. 1.351.b & seq. & 1.431.b Et an fideicommissum rectè dicatur substitutio. ibid.
Substitutio quasi pupillaris quæ sit. 1.433.b & quis eius autor. 1.464.b
Cui fiat, & quis substituere possit hoc genere substi. quasi pupillaris ibid. quomodo fiat. 1.466.b Eius effectus. 1.467.a
substitutio vulgaris quid sit. 1.433.a
substitutio militaris quæ sit. 1.434.a & 1.467.a Eius effectus. 1.468.a.b
substitutio reciproca. 1.472.a & de eius effectu. ibid. & seq.
substitutio an potentior sit iure accrescendi. 1.474.a
substitutio omnis,an institutio sit,& quid instituti differant à substitutis. ibid.& seq.
substitutionis diuisio,& responsum Papiniani de militari substitutione. 2.240.b
substitutionis directæ species. 1.433.a
substitutionum diuisio. 1.431.b & 1.434.b
substituto an præfertur hæres hæredis. 1.438.a

Et an coniunctus potior sit substituto. 1.439.a
substitutus substituti mei, substitutus meus est. 1.446.a
Superstitio signum & argumentum est non recti & insani iudicij. 1.111.a
superstitio quorundam circa iusiurandum. 1.235.a.b
superstitio mirá interpretum nostrorum super probationis definitione. 2.90 b
Superficiarius an dominus verè sit. 1.216.b
Sumptus præiudiciales an repetantur. 1.122.a.b
Suom quid verè dicatur. 2.54.b

T

TAberna casearia quid. 2,214.a
Tabernarij pro vilibus personis. 1.173.b
quàm fœdum bibere aut edere in caupona. ibid.
tabularum affigendarum mos alienis prædiis, ex Venuleio, &c. 2.255 a
Faire vne taille. 1.779.b *Le fort portant le foible.* 1.779.a
Tacape felix super omne miraculum, riguo solo, ex Plinio, eiúsque feracitas. 1.304.b
Et nisi multiplici partu exinaniatur vbertas, pereunt luxuria singuli fructus. ibid.& seq.
Τεκμήρια, signa indubitata. 2.91.b
Temerè non credere, neruos, atque artus sapientiæ esse, ex Epicharmo. 1.305.b
tempora restitutionis in integrum tam minorum, quàm aliarum personarum quæ possunt restitui, quàm etiã hæredum eorum. 1.153.154.155.a.b
In definiendo tempore quid præcipuè sit recipiendũ. 1.425.a
Tempus longum quid sit. 2.75.a.b
tempus an possit prorogari. 1.191.a
tempus legitimum dotis reddendæ quod sit. 2.325.b
tempus concessum ad querelam inofficiosi testamenti instituendam. 1.127.a & an hoc tempus minori currat. ibid.
Terra biffera quomodo intelligatur. 1.304.b
terram videre, quid sit, ex Diogene. 1.927.b
Tergiuersatores qui sint. 1.981.b
Terminalis Iupiter cur dictus. 1.967.b
terminorum motores quo supplicio afficiendi. ibid.
Tessera quid significet. 1.57.a
tesseræ frumentariæ. 1.193.b
Testamentum qua ratione iniustũ dicatur. 1.421.b & seq.
quid verè dicatur testamentum, ex Modestino. ibid.
Et quibus causis testamentum ruptum dici possit. 1.423.a & 424.a
Item quot modis irritum fiat testamentum. 1.427.b
& de his quæ in testamento deleatur. 1.426.a
testamentum consummatum & non consummatum. ibid.
testamentum cur publicum dicatur. 1.541.b
Et quemadmodum testamentum aperiatur, inspiciatur, & describatur: & cui competat hæc persecutio extraordinaria. ibid.
Itẽ de fine huius extraordinariæ persecutionis. 1.542.a
& de officio prætoris in hoc iudicio. ibid.b
Et an aperiri debeat testamentum hominis adhuc superstitis. ibid.
Testamentum quid sit. 1.336.b & quid à Codicillis differat. 1.377.a
Item forma testamenti conficiendi. ibid.b. & 1.367.b
Et qui testamentum facere possint aut non possint. 1.368.a & seq. vsque ad 370.
testamentum ambulatorium & reuocabile. 1.46.a
testamentum in scriptis & eius forma. 1.372.b
Item qui testes idonei fiat in testamento. 1.374.b
Et an quis vetatur esse testis in iudicio, admittatur in testamento testis. 1.376.a
testamentum facere qui prohibet, aut cogit, in quã pœnam incidat. 1.551.a
testamentum pupillare quid sit. 1.462.b
testamenti factio publici iuris est. 1.140.a
testamenti inofficiosi querela cur introducta sit. 1.197.a
testamẽtorum tria genera olim apud Romanos. 1.370.b
testamentum nuncupatiuum quid sit, & quomodo fiat. 1.371.a
Testari qua ætate masculus & fœmina possint. 1.96.b
testari quid sit. 1.108.b
testari & testatio, apud Iurèconsultos quid sit. 2.216.a
testes qui esse possint. 2.104.a & mos Gallorum in refutandis testibus. ibid.b
Item qui cogantur esse testes, & contrà. 2.107.b
Et quot requirantur testes ad probationem: & quomodo produci, interrogari, testificari, & quo tempore debeant. 2.108.b
Et quanta fides habenda sit testibus. 2.110.b
Et an in causa vniuersitatis, singuli ex ea testes esse possint. 2.114.b & 2.106.a
Examinatio testium, ad perpetuam rei memoriam. 2.110.b
testes quo pacto interrogandi. 1.276.b
Et iurare debent se scire, non arbitrari. 2.277.a
testes qui esse possint, & qui à testimonio repellantur. 1.274.a.275.& 276.
testes quomodo produci, interrogari, testificari debeãt, & quo tempore. 1.276.b
testium superflua multitudo an in iudicio recipienda. Ibid.
testium ab instrumentis distinctio. 2.272.a
testis domesticus quis sit. 2.216.b
Item explicatus Venuleij locus c.23. de testibus. reiectâ Budæi lectione, &c. ibid.
testis an cogi possit inuitus testimonium dicere. 1.276.a
testis & accusator pro eodem apud veteres cur accipiebantur. 2.217.a
testis de credulitate quis dicatur, vel de auditu. 2.109.b
testimonium publicum: & explicata Gratiani Imp. cõstitutio. 2.149.b
Theodosianæ constitutionis de Iure liberorum interpretatio. 1.221.a
Theophilus author Græcus, Institutionum Iuris ciuilis paraphrastes. 1.56.b
Θεωρίας, seu visiones quid vocet Iurisconſ. 2.96.a
Thersitis sententia in publicanorum sæuitiam. 1.705.a
thesaurus in loco aliquo, vel fundo inuentus, cuius esse debeat. 1.306.a
thesaurus an inuentori sequiratur. 1.711.a.b & multa de thesauro habes. 1.740. vsque ad 742.
Thrasibuli plebiscitum de amnestia post deuictos triginta tyrannos. 1.58.a
Tiberius cur Mathematicos expulerit. 1.976.b
Timiditas & superstitio ad non iurandum. 1.485.b
Timotheus Musicus cur à populo exibilatus est. 2.306.b
Titulus cruci Christi cur adscriptus. 1.259.b
titulus iustus quid sit. 1.761.b
tituli de Iureiurando, & de in litem iurando, quid differant. 2.18.b
tituli cur inscribebantur olim in loco supplicij. 2.17.b
Titus eunuchos ac castratos pro delicijs habuit. 1.976.a
Traianus Imperator Christianis fauere videbatur. 2.220 b
Translatio episcoporum cur sit prohibita, aliter explicatum, quàm adhuc factum sit ab alijs. 2.391.a
transactio quid, & vbi locus transactioni. 1.71.a
Et quæ personæ possint transigere. ibid.b
Et de quibus rebus transigere possimus. 1.72.a
Item an transactio valeat post rem iudicatam. ibid.b
quomodo fiat. 1.73.a.b

Transigere

Transigere ao liceat de crimine adulterij. 1.72.b
transactinnis locus communis. 1.55 b
transactionis effectus,& eius finis. 1.74.b
Et remedia quibus vti oportet aduersus eum qui infringere vult traosactionem. 1.76.a
Transactionem an prætor rescindere possit. 1.73.a.b
Trebatius Topica ignorauit,ex Ciceronis dicto. 1.58.a
Tribonianus accisas nobis Pandectas & mutilas potius quàm compendiosas tradidit ex Budæi dictis. ibid.
Tributa sunt nerui Reipublicæ. 1.804.a
tribunitia lege (cęteris omnibus legibus exoletis) populus cõsuetudioe magis quàm vlla certo iure vsus. 1.5.a
Tryphonini locus de bonorum poss.contra tab. declaratur. 2.251.b
Triticiaria actio vnde dicta: 2.74.a
Turpitudinis tris genera. 2.50.b & 51.a.b
Tutela quid sit. 340.a quomodo finiatur. 1.341.a
Tutorem dare quis possit. 1.340.a
Et quid ioter tutorem & curatorem sit discriminis. ibid.
Item quis possit dari tutor: & an mulieres dari possint tutrices. 1.340.b & 341.b
Item quibus dentur tutores. 1.340.b & 344.a.b
Et quomodo tutor detur. 1.341.a
tutelæ legitimæ quę agnatis deferuntur an capitis minatione pereant. 1.142.a
tutelæ testamentariæ effectus. 1.342.b
tutor quid,& quando donare possit. 1.513.b
tutor quando dicatur non habere administrationem, seu potestatem administrandi. 1.128.a
tutor quomodo confirmandus. 1.342.b.& seq.
Et qui sint legitimi tutores. 1.343.a
tutoris & curatoris authoritas maior quàm procuratoris. 1.105.b
tutoris datio cui competat. 1.179.a
tutoris authoritas,& quæ personæ possint authotare. 1.349.b
Et effectus huius authoritatis. 1.350.b
tutorem dare quis possit testamento, & cui. 1.341.a & 1.344.a.b
Et quomodo tutores dentur testamento. 1.342.a
Item quot modis testamento tutor dari possit. ibid.b
tutorem suspectum quis postulet,aut suspectum faciat. 1.351.b
Et de pœna quæ in hoc iodiciom venit. 1.352.a
Et quando se excusare debeat tutor. ibid.b
Et de causis excusationum. ibid.& 1.353.a.b
tutores datiui qui sint. 1.344.a
Et qui dari tutores possint,& qui non possint. ibid.b
Qui cogantur tutores pupillis quærere. 1.345 b
Quibus permittatur tutores petere si velint,licet non cogantur:& de his qui tutores petere prohibentur. 1.346.a
Et vbi peti debeant tutores. ibid.
tutorum administratio qualis esse debeat: & quæ administrationem ipsam præcedant. ibid.
Et quæ ad curam & administrationem pertinent tutoris. 1.347.a.b & 448.a
Item de periculo tutorum vel curatorum. ibid.b
Et quid veniat in hoc iudicium tutelæ. 1.349.a

V

Vadimonij etymon,& quid vas olim. 1.38 b
Vafrities Q. Fabij Labeonis de nauibus diuidēdis. 1.846.b
Valeria lex. 1.49.b
Valeriani rescriptum declaratum de fideicom. c.14. lib. 6.C.Iustiniani. 2.239.b
Vanæ populi voces non sunt audiendæ. 2.64.a
Vanus timor quid. 1.88.a
Variæ res vbi sunt, ibi varia iudicia esse. 1.173.b
Vasallus quod ius habeat in feudum. 2.328.b
Vectigal quid sit. 1.706.a
Vedij Pollionis crudelitas in seruos suos. 1.13.a
Velleianum Senatusconsultum perquam affine & simile est Macedoniano senatusconsulto: & vtriusque argumentum & finis. 1.151.a
Velleus,& an eius sententia dicatur lex. 1.416.a
Venari vel aucupari in fundo alieno an liceat. 1.226.a
Et quid venatio. ibid.b
Venatio vbi licita sit. 1.750.b & seq.
Veneti an subiecti sint Imperio Romano. 2.134.a
Venia ætatis quomodo impetretur. 1.155.b
Veniam ætatis minoribus concedere, est permittere eis res administrare suas. 1.153.b & 154.a
Et qui eam dare possint. ibid.
Vendi quæ res non possint, & qui vendere vel mercari vetantur. 2.190.a
Venditio quando perfecta dicatur. 2.192.a
Venditio quando rescindatur,& de periculo & commodo rei venditæ. 2.196.a
Venditio,stipulatio, aliáve similis conuentio an pactum appelletur. 1.52.a
Venditio quando perfecta dicatur. 2.191.b
Et quæ personæ vendere possint. ibid.b
Venditio pura & conditionalis. ibid.
Venditioni quæ & quot sint necessaria. 1.189.a & 2.190.b
Item quæ vendi & quæ non vendi possint. ibid.
Venditor quid emptori, & emptor quid venditori præstare debeat vicissim. 2.194.b & 1.196.a
Venditor an emptoris iudicem sequi debeat. 1.196.a
Ventrale quid sit. 1.986.a.b
Veratri natura,& modus in eo sumendo. 2.349.
Verba legitima & ciuilia. 1.179.a
Verba capienda sunt pro materia subiecta. 1.144.a
Veritas ex puteo extrahenda,sobriáque disputatione inquirenda. 1.79.a
Versus quid quandoque significet. 1.2.a
Versus pro integro orationis membro,vel periodo, &c. ibid.
Versuum numerus,ex quibus veterum Iureconsultorum libri constabant. 2.240.b
Verum quod est, an & iustum dici possit. 1.86.b
Vestales virgines,& earum munus. 2.368.a
Vestales virgines veteri Rom.more in forum, cum opus erat,producebantur. 1.37.b
Vestalium virginum munus. 2.368.a
Via quia quid sit,& eius latitudo. 1.218.b
Vicinos bonos in fundo habere,ex Themistocle,quid & quantum iuuet. 1.46.b
Victus victori ad sumptus litis condemnandus est. 1.188.b & seq.
Videamus,verbi acceptio apud Iurisconsultos. 2.82.b
Viduitatem indicentes an probentur. 2.293.b
Villa rustica quid Varroni & Columellæ. 1.55.b & quid villa vrbana. 1.56.a
Vindicanti rem suam quod tempus sit præstitutum. 1.154.a
Vindicationis verbo omnis in rem actio continetur. 1.52.b
Vindicatio rei cui competat. 1.121.b
Vindicta pro virgula,&c.1.115.a & quid manumitti vindicta. ibid.
Vincti qui dicantur. 1.244.a
Vinctis ob delictum (licet nocentibus) misereri, Christiani hominis est. 1.318.a
Virgines ducendas cur Hesiodus suadet. 2.387.a
Vis atrox quid. 1.87.b

(Vbi lege atrocem) & vis festucaria. ibid.
Vis publica, priuata, armata. 1.826.a 1.795.a
Vitis bifera apud Catapen, vbi bis in anno vindemiandum. 1.304.b
Vlpianus sub Alexandro fuit. 1.18.b
Vlpianus Christianæ religionis hostis acerrimus. 2.361.b
Vlpiani volumina edicto Iustiniani sublata & intercisa. 1.52.a
Vmbram suam timentibus non succurrendum. 1.87.b & seq.
Vnciarius hæres quid sit. 1.615.a
Vnicuique licet ea contemnere, quæ pro se introducta sunt. 1.102.a
Vnio seu coniunctio beneficiorum quæ sit, & quibus ex causis permittatur. 2.393.a
Vniuersitas quid sit, & an vniuersitas dici possit domina. 1.83.a
Et an conueniri possit. ibid.
Vocare in ius quid sit. 1.37.a & 2.203.a
Et quomodo olim fiebat vocatio in ius. ibid.
Item qui in ius vocari non possint. 2.204.a & 1.37.b
Et qui permissu tantùm prætoris in ius vocentur. ibid.
Vocationis in ius quis sit effectus, & quibus in casibus cesset hæc actio vocationis. 1.38.a & 39.a
Voconia lege quid cautum erat. 1.641.b
Volenti & scienti nulla iniuria aut dolus inferri dicitur, 2.129.a
Voluntas hominis an cogi possit. 1.87.b
Vrbana prædia quid Iureconsultis. 155.b
Et quid facit vrbanum prædium. 1.56.a
Vrinatores qui sint. 2.135.b
Vsucapi fundum quid sit, & an res omnes vsucapiantur. 1.111.a
Vsucapio quid sit, & cur sic dicta. 1.764.b
Quæ vsucapi possint, & qui vsucapere valeant. 1.763.a.b
Quæ necessaria sint ad vsucapiones. 1.766.a
Item res quæ vsucapi possunt, aut non possunt. 1.767.b
Vsucapio seruitutum: & an titulus in ea sit necessarius. 2.218.a.b
Vsucapio bonorum minoris an sit valida. 1.121.a & ibid.b
Vsucapionis & præscriptionis differentia. 1.118.b & 129.a
Et super hæc quæstionis obscurissimæ solutio. ibid.
Item cur fauorabilior sit vsucapio præscriptione. ibid.
Vsucapionis fructus & æquitas. 1.49.a
Vsucapionis quæ sit præcipua causa. 1.761.a
Vsucapionis effectus. 1.770.a
Vsucapionem esse finem periculi & solicitudinis litium ait Cicero. 1.776.b
Vsusfructus an ex propria pecunia. 1.16.b
Vsusfructus an amittatur capitis diminutione. 1.142.a.b
Et quid differat à legato in singulos annos. 1.142.a
Vsusfructus diuisio. 1.216.a
Vsumfructum quis propriè habere dicatur. 1.913.a
Vsura quid sit. 2.168.a.b & seq.
Vnde dicatur. 2.169.a
An possit exigi. ibid.b
Vsura centesima, Semissis, Triens vsura, Bes, & Vnciaria vsura & Quadrans. 2.167.b
Et quæ vsuræ permittantur illustribus personis, & quę artificibus. ibid. & 2.168.a
Item quibus casibus centesima permittatur vsura. ibid.b
Vsura an mutuo accedat. 2.33.b
Vsuræ ex mora an debeantur in contractibus bonæfidei. 1.128.a
Vsuræ an & cur, & vsque ad quem modum permissæ. 1.169.a
Vsuræ nauticæ quis fuerit modus ante Iustiniani constitutionem. 2.238.b
Vsuræ an ex nudo pacto debeantur. 2.39.a
Vsuræ quo pacto permissæ, & an vsuræ vsurarum exigi possint. 1.800.a
Vsuræ ex quibus causis exiguntur iure ciuili. 2.169.b
Et quando ex pacto debeantur. 2.166.a
Vsurarum modus & quantitas. 2.167.b
Vsuras vsurarum exigere an liceat. 2.170.a
Vsurpatio quid sit, & quid ab vsucapione differat. 1.770.a
Vtile & inutile quo sensu accipiantur apud Iureconsultos. 2.208.a
Vtilitas mater dicitur æqui & iusti. 1.724.a & 1.735.a & 2.208.a
Vxor an res mariti alteri largiri vel commodare possit. 1.324.a
Vxor non tantùm reuerentiam, sed & obsequium & officium debet marito. 2.280.b
Vxor an conueniri possit pro marito obligato. 2.77.a.b
Vxor eandem reuerentiam debet socero suo, quam marito. 1.315.a
Vxori & philosophiæ non possumus operam dare. 2.385.b
Vxorem viduam ducere ridicula res est. 2.387.a
Vxores duas simul habere quo tempore permissum, & qua ratione. 1.286.b
Vxores an in bello comilitibus duci vetitū sit. 1.145.a
Et an restituantur sicut & viri. ibid.

X

Xenocratis dictum, Nihil referre, oculósne, an pedes in alienum inferas. 2.218.a
Xenophontis religiosum dictum de matrimonio. 1.283.a
Et Plutarchi. ibid.

Z

Zoticus fumi venditor, & eius historia. 2.214.b
Et cur quasi domini maritus dictus sit. ibid.

FINIS.

